समग्र सावरकर वाङ्मय

खंड ४ था

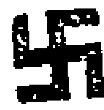
वाङ्मय विभाग

समग्र सावरकर वाङ्मय

खंड ४ था

वाङ्मय विभाग

या खंडात स्वातंत्र्यवीर सावरकर यांनी बाल वयात लिहिलेले निबंध, विलायतेत असताना लिहिलेली 'लंडनची बातमीपत्रे,' श्रद्धानंद साप्ताहिकात लिहिलेले निवडक निबंध व 'गरमागरम चिवडा,' किर्लोस्कर, स्त्री इत्यादि मासिकातून लिहिलेले निबंध, सावरकरांची विविध विषयावरील निवडक भाषणे व अगदी अलीकडे त्यांनी लिहिलेली 'हिंदुराष्ट्राच्या अितिहासातील सहा सोनेरी पाने' या सर्वांचा समावेश केला आहे.

समग्र सावरकर वाङ्मय प्रकाशन समिति

महाराष्ट्र प्रांतिक हिंदुसभा, पुणें

मूल्य रु. १५

समग्र सावरकर वाङमय

खंड ४ था – वाङमय विभाग

अनुक्रमणिका

बालपणचे निबंध

लंडनची बातमीपत्रें

'श्रद्धानंद' पत्रातील निवडक लेख

श्रद्धानंद पत्रातील 'गरमागरम चिवडा'

मनुस्मृतीतील महिला

स्वा. सावरकरांचीं भाषणें

(अुत्तरार्ध) प्रकरण

सोनेरी पान सहावे

समग्र सावरकर वाङ्मय

खंड ४ था

वाङ्मय विभाग

१. सर्व पेशव्यांत थोर पेशवे कोण व ते कां याचीं कारणें

रत्न म्हटले की ते टाकाऊ असे नसावयाचेच, परंतु त्यातल्या त्यात कोहिनूरची दीप्ति जशी काही निराळीच, किंवा देव म्हटले की सर्व वंद्य, पण त्यातही महादेव जसे सर्व जगास महावंद्य होऊन बसले आहेत, त्याचप्रमाणे ज्यानी प्रथम मोडकळीस आलेल्या स्वातंत्र्यप्रासादाचा जीर्णोद्धार केला ते बाळाजी विश्वनाथ, ज्यानी आपल्या बाहुबलाने व सदगुरुप्रसादाने सर्वोर्तीचे मजले त्या प्रासादावर उठविले ते बाजीराव-चिमणाजी, व ज्यानी आपल्या पितृपितामहाच्या अचाट धाडसाला व कीर्तीला साजेल अशा रीतीने कैक शत्रूंस दाती तृण धरावयास लावून त्या विस्तीर्ण व भव्य प्रासादाची पूर्णता करून त्यावर हिंदुपदपादशाहीचा देदीप्यमान जरीपटका रोंविला ते बाळाजी बाजीराव व दादा भाऊ, हे सर्व थोरातले थोर व वीरातले वीर होतेच, पण ह्या अमोल वैजयंती-मालिकेत कौस्तुभमणीचे ठायी शोभणाऱ्या राव माधवरावाची थोरवी काही विलक्षणच ! जमीन कितीही जरी सुपीक असली, तरी काही काळाने जशी ती निःसत्त्व होत जाते त्याचप्रमाणे भट-कुलभूमिनेने माधवरावाना जन्म दिल्यापासून ती निःसत्त्व होत गेलीसे दिसते.

आता हेंही खरें आहे की, प्रसंग हा मानवी प्राण्याच्या गुणसिंधूला भरतें आणणारा चंद्र होय. (प्रसंगाशिवाय मनुष्याच्या अंगचे गुण वनांत सुकलेल्या गुलाबाच्या पुष्पाप्रमाणे होत.) माधवरावांच्या अंगी जे-जे गुण वास करीत असलेले आपणांस दिसतात, ते-ते पूर्वीच्या पेशव्यांचे अंगी नसतील असें नाही; व त्याच कारणांनी त्यांच्या त्या अदृश्य गुणांची आपल्याला कल्पना होणें नाही. माधवराव गादीवर आले त्या वेळची संकटपरंपरा व अत्यंत दुस्तर परिस्थिति, व त्यांतून माधवराव निभले ही गोष्ट, ह्या दोन गोष्टी ऐकताच त्यांच्या अजब कर्तृत्वशक्तीने मनुष्य थक्क होतो ! ' व्यावर्तितातपरुजः प्रथमाभ्रवृष्ट्या वृक्षस्य वैद्युत इवाग्निरिव स्थितोऽयम् ।' याप्रमाणे हिंदुपदपादशाहीची पानपतच्या भयंकर रणकंदनाने दुर्दशा झाली आहे; दोन लाख बांगडी फुटल्याने महाराष्ट्रांतील प्रत्येक घरांतून अबलांच्या हृदयद्रावक किंकाळ्या व वृद्ध मातापितरांचे हंबरडे ऐकू येताहेत; स्वराज्यप्रासादाचे स्तंभ जे सरदार लोक, ते खाल्ल्या घरचे वासे मोजू लागले आहेत; नुकताच उद्गीरचे लढाईत बडविलेला निजाम, म्हैसूरचा हैदर, रोहिलखंडचा नजीब, अयोध्येचा नवाब असे अेक ना अनेक कोल्हे क्षणभर क्षीण झालेल्या मराठी सिंहास मृतप्राय मानून त्याच्या मांसाची वाटणी करण्यास उद्युक्त झाले आहेत; एका दोन महिन्यांत स्वकुलगृहाचे तीन आधारस्तंभ पडल्याने वरली अिमारत डळमळू लागली आहे; आजपर्यंत कोणत्याही पेशव्याला अननुभूत असा फिनूरराहू महाराष्ट्रराज्येंदूला ग्रासू पाहत आहे व होळकर, भोसले, बुंदेले अित्यादि कृतघ्न सरदार ज्याचें अन्न खाल्लें त्याची अशी स्थिति असता खुशाल तमाशा पाहत अुभे आहेत व आपापली तुंबडी कशी भरते या आपस्वार्थी चिंतेत निमग्न आहेत – अशा अत्यंत आणीबाणीच्या प्रसंगी १७ वर्षांचे पोर, की ज्या वयात स्वतःचे शरीराचीही शुद्ध नसते, अशा अल्प वयात आमचा राजबिंडा माधव, प्रपितामहांनी संपादन केलेल्या व पितृपितामहांनी अटकेस नेअून भिडविलेल्या जरीपटक्याचा असह्य तोल सभाळण्यास दंड ठोकून अुभा तो काय राहतो व कविकुलमुकुटमणींच्या

' भुवमधिपतिर्बालावस्थोऽप्यलं परिरक्षितुं
न खलु वयसा जात्यैवायं स्वकार्यसहोभरः ।'

ह्या वचनास यथार्थ करून अेका दहा वर्षांत झंझावाताप्रमाणे वरील अभ्रपटल पार विध्वंसून टाकून महाराष्ट्रस्वराज्याकाश निर्मल ते काय करतो ! ! खरोखर असल्य प्रसंगी जर थोरले माधवरावांविरहित कोणताही पेशवा गादीवर असता तर त्याल अितक्या बेमालूम रीतीने ही सर्व सधानें साधणें अशक्य होतें ! कारण माधव रावांच्या वेळेला अितकी कठीण परिस्थिति आली होती की, ती पूर्वी कोणत्याः पेशव्याच्या वाट्यास आली नव्हती. शिवाय माधवरावापेक्षा पूर्वीच्या तिघाही पेश व्यांना पुष्कळ अधिक सवलती होत्या. बाळाजी विश्वनाथाला जसा शाहू महाराजांच

जवर पाठपुरावा होता तसा माधवरावांना कोणाचाच नव्हता. शिवाय बाळाजी विश्वनाथांपेक्षा राज्यशकटपालन माधवरावाचे वेळेस किती पट तरी दुस्तर झालेलें होते, हे वरील वर्णनावरून दिसेलच. बाजीरावाशी तुलना करू लागले असताही असे आढळून येअील की, त्याच्यापेक्षा जास्त जबाबदारीची कामे माधवरावास पार पाडावी लागली. त्यांस अेक तर चिमणाजी अप्पासारखा कोणी जोडीदार सहकारी नव्हता. शिवाय शिंदे-होळकरादि सरदाराची प्रस्थें बाजीरावाच्या वेळेस बिलकुलच डोअीजड नव्हती व अितकी कृतघ्नही बनलीं नव्हती. बाजीरावाला मोठा व कायमचा शत्रु म्हटला म्हणजे काय तो अेकटा निजाम; पण माधवरावाच्या वेळेला तो निजाम तर होताच, पण हैदर व अिंग्रज, रोहिले, रजपूत! साराश हिंदुस्थानी सर्व राजे पेशवाअीच्या नाशाकरिता ' व्रणार्त पशुच्या शिरावरि बनी अुभे काकसे ' राहिले होते! बाजीरावाला कर्जाचा जाच सोसावा लागला तर तो आमच्या माधवरावानाही सुटला असे नाही! अशा रीतीने बाजीरावापेक्षा खडतर स्थितीत सापडूनही ज्यानीं खच्ची झालेल्या राज्यवृक्षाचा जोम ' की तोडिला तरु फुटे आणखी भराने ' ह्या न्यायाने वृद्धिंगत केला त्याची थोरवी काय वर्णन करावी? आपल्या नातवाचें हे अवर्णनीय चातुर्य पाहून त्या पितामहानी मात्सर्यरहित होअून स्वर्गी आश्चर्याने तोंडात बोटच घातले असेल! आता नानासाहेबासंबधाने पाहिले तर त्याना शूर, चतुर व कारस्थानी अशा भाअू-दादाचें साह्य होतें; सर्व सरदार लोक आपापल्या अिमानास जागत होतें; ' विभवयशाचे सदैव पोशिंदे ' असे तुकोजी, दत्ताजी व जनकोजी शिंदे व ' रिपुसि महादर देते ' राजेबहाद्दर व समशेरबहाद्दर असलेला अेकेक वीर हातावर शिर घेअून अुच्चारलेला शब्द सिद्धीस नेण्यास खडे होते व छत्रपतीच्या वेळेपासून मराठ्याचा बसलेला अद्भुत दरारा कायम होता! शिवाय घरात फितुराने पोसरण्यास आरंभ केला नव्हता. पण ह्या सवलतींपैकी अेक तरी सवलत रावसाहेबास मिळाली काय? नाही, अगदी नाही! सर्व प्रकार याच्या अगदी उलट! पण त्या पठ्ठ्याने या संकटास भीक घातली काय? बिलकुलच नाही. त्यानी भ्रातृपितृपितृव्यशोकाचे असह्य अुमाळे दाबून टाकून काकाचा शब्द तिथवर बोज ठेवला व तोच त्याचा क्रम जेव्हा मर्यादातिक्रम करू लागला त्या वेळेस कोणाच्याही आधाराची वा दपटशहाची पर्वा न करता सामदडादि साधनाने योग्य शासन देअून आधी घरातील कलह मिटविला; ' सख्या विठ्ठलाच्या ' जगप्रसिद्ध शहाणपणाला विल्ली माजर बनविले; राक्षसभुवनच्या लढाअीत स्वतःच्या शौर्याची व कर्तबगारीची कमाल करून निजामाची हड्डी नरम केली; फितुरी रघुजीला यथेच्छ चोप दिला; हैदरला तर वेळोवेळी चीत केले; रोहिल्याचा सूड अुगविला; रजपुताना वठणीवर आणलें व शिवाय दिल्ली बहुतेक हाताखाली घातली ती निराळीच! साराश, भयंकर वादळाच्या तडाख्यात गवसलेल्या व समोरील खडकावर आपटून छिन्नविछिन्न

होण्याच्या बेतात आलेल्या तारवास जसा अेखादा कुशल कर्णधार मिळावा व त्याने त्यास अलगत तीरास न्यावे, त्याचप्रमाणे मोठ्या शिताफीने माधवरावाने स्वराज्यास त्या वेळेस जगविले !

ही नुसती राजकीय गोष्टीत तुलना झाली. पण प्रजावात्सल्य, मनुष्याची पारख, अिभ्रत, शौर्य, कारस्थानीपणा वगैरे जे-जे काही म्हणून राजाला अवश्य पाहिजे ते ते माधवरावाच्या अंगी अेकवटले होते ! माधवरावाच्या अंगी बाळाजी विश्वनाथाप्रमाणे व बाळाजी बाजीरावाप्रमाणे कारस्थानपटुत्व होते, बाजीरावाप्रमाणे शूरत्व, व धाडस होते, शिवाय मनुष्याची पारख करण्याच्या कामात तर त्याची कमाल होती ! तमल्या अल्पवयात जी-जी मनुष्ये त्यानी निवडली त्यात अेकही टाकाअू निघाला नाही ! नाना फडणीस, रामशास्त्री, महादजी शिंदे, त्रिबकराव मामा पेठे अित्यादि त्याची मडळी यच्चयावत् आपापल्या सद्गुणतेजोराशीने भारतेतिहासात लखाखत आहेत ! तसेच प्रजावात्सल्याच्या कामी ते किती दक्ष असत हे, बिगारी धरण्याची त्यानी बंदी केली ह्या गोष्टीवरूनही दिसून येअील. सारांश, पूर्वीच्या सर्व पेशव्याचे गुण पुष्कळ पटीने गुणीभूत होअून माधवरावाच्या अंगात अेकवटले होते व म्हणूनच ते म्हणजे श्रीमंत माधवराव बल्लाळ अुर्फ थोरले रावसाहेब पेशवे, हे सर्व पेशव्यात अति थोर होते अितकेच नव्हे तर, जगात आजवर जे कोणी नामांकित राजे होअून गेले त्याच्या मालेच्या मध्यभागी आमच्या ह्या भारतीय रत्नाला गुफण्यास बिलकुल हरकत नाही

—करमणूक दि २८-१२-१९००

\+ + +

२. अैतिहासिक पुरुषांचे अुत्सव कां करावे ?

त्यांस अुत्तेजन द्यावे व जी जी दुष्कृत्यें असतील ती ती पुन न घडतील असा बदोबस्त करावा, त्या सर्वांनी अेकमेकाशी अीश्वरदत्त नीतीचे अतिक्रमण न करता प्रेमाने वागावे व हे कुटुब न्याय, पुण्य व आनद ह्याचे माहेरघर बनावे याबद्दल तो विश्वसृट् परमेश्वर नेहमी तत्पर झालेला असतो आपल्या असख्य कौटुबिकापैकी स्वभाव सादृश्यानुरूप तो निरनिराळे वर्ग करतो व त्या प्रत्येक वर्गास तत्तद्रुचि-सादृश्याच्या अनुरोधाने तो वर्तनाचे अुत्तम नियम घालून दतो ह्याचे वर्तन-नियमास धर्मपथ म्हणतात. ज्याप्रमाणे तो नियमाचे हे वर्गीकरण करतो त्याचप्रमाणे ह्या नियमास व ज्या वर्गासाठी ते नियम केलेले असतात त्या वर्गास अनुकूल, व अवश्य अशी अेखादी स्वतत्र खोली तो आपल्या विश्वरूपी विस्तीर्ण गृहात निवडून देतो आपल्या सामान्य खोलीला पाण्याचे जसे नळ आणलेले असतात त्याप्रमाणे तोही त्या खोलीत मोठमोठ्या नद्या आणून पाण्याची अुत्कृष्ट सोय करतो त्याच्या आहारास अवश्य तेवढे खाद्य देअील असे धान्याचे कोठारही जमिनीचे रूपाने तेथे तयार केलेल असते दुसऱ्या कोणी ह्या खोलीस अुपरोध करू नये व सीमेसबधाने घोटाळा अुडू नये म्हणून ह्या खोल्याभोवती तो परमेश्वर पर्वताच्या भिंती घालतो व ह्या सर्व कौटुबिकाचे दळणवळण कायम राहावे म्हणून त्या पर्वताच्या भितीना खिडीचे रूपाने मोठमोठी दार ठेवतो अशा या निरनिराळ्या खोल्याना व्यावहारिक भाषेमध्ये देश अशी सज्ञा आहे या निसर्गविरचित खोल्यामध्ये जेथे ज्याची योजना असेल तथे व तेवढ्यातच त्यानी सुखासमाधानाने राहावे अशी त्या परमजनकाची आज्ञा असत सर्वांचे कल्याण सारखेच करण्याची त्याची अिच्छा असल्याने वरील निवडणुकीत त्याजकडून यत्किचितही पक्षपात झालेला नसता पण ह त्याचे नि पक्षपातित्व कित्येक अदूरदर्शी मूर्ख लोकास न कळून त महत्त्वाकाक्षच्या फेऱ्यात सापडतात त्यास जी खोली परमेश्वराने दिलेली असते तिने त्याची तृप्तता होत नाही त्यास दुसऱ्याच्या खोल्या हिसकावून घेण्याची अपहारबुद्धि उत्पन्न होते व बळी तो कान पिळी ह्या न्यायाने हे दुष्टबुद्धि स्वजातीयावरच हल्ला करून त्याना आपल्या कब्जात आणतात मग आपले वर्तननियमन सर्वोत्कृष्ट अशी चुकीची समजूत करून घेअून ते त्या जित लोकानी पाळावेत असा जुलूम करू लागतात अशा रीतीने त्या सर्वशक्तिमानाच्या अिच्छेविरुद्ध व मानवी जातीच्या कल्याणा-विरुद्ध जेव्हा जेव्हा कोणच्याही प्रकारचा घोटाळा अुडतो व विश्वकुटुबाची व्यवस्था डळमळते तेव्हा तेव्हा तो घोटाळा मोडून टाकून न्यायाचा विजय करून ‘ अधमासी मारोनी सुजना ताराया ’ तो जगत्पालक, निरनिराळ्या अशानी निरनिराळ्या विभूतीचे ठायी दृग्गोचर होतो व त्याचेकडून ती ती अुद्दिष्ट महत्कार्यें घडवून आणतो ह्याच विभूतीना परमेश्वराचे अशभूत म्हणून कोणी अवतारी किंवा दैविक पुरुष म्हणतात किंवा त्याच्या महत्कृत्यानीच अितिहास अुत्पन्न होत असल्याने कोणी त्यास अैतिहासिक पुरुष म्हणतात

असल्या सत्पुरुषाचे आयुष्य हे त्याच्या स्वत साठी नसते ते 'जगाच्या कल्याणा सताच्या विभूति' असतात. त्याच्या ठायी ओीश्वरी अंशाचा सभव असल्याने त्याचे सर्व काही आपणा सामान्य जनाहून अुच्चतर असते त्याचे हात स्वोदरपूर्तीस्तवच नसून अन्यायास रट्टे देअून न्यायास कुरवाळण्यासाठी असतात. त्याची दृष्टि स्वहित पाहण्यासाठीच नसून सर्व जगाचे कल्याणाकडे तिचा रोख असतो फार काय पण 'भवो हि लोकाभ्युदयाय तादृशा' अशी त्याची थोरवी असल्याने त्याचे वैभव सामान्य मतीला अेकदम ग्रहण करिता येत नाही त्याचे पराक्रम अशक्य भासतात व त्याच्या कृत्याची वर्णन वादवन्या वाटतात. अुघडच आहे, अेकाद्या कूपदर्दुराला जर 'अगाध-जल-सचारी' देवमाशाचे वर्णन सागितले तर त्यास ते शक्य कसे वाटावे! गावाखालील ओहळालाच ज्याने पाहिले आहे त्यास समुद्राची कल्पना कशी व्हावी व जरी प्रत्यक्ष समुद्रावर नेअून त्यास अुभा केला तरी स्वत चे दृष्टीवर पूर्ण विश्वास ठेवून आपण पाहत आहोत हे सत्य आहे अशी त्याची खात्री कशी व्हावी? तद्वतच स्वार्थपरायण, महत्त्वाकाक्षी व नीचहेतु अशा आपणा सामान्य जनास त्या परार्थसाधु, निरपेक्ष व अुच्चहेतु अशा ओीश्वरी विभूतीच्या महत्त्वाचे अेकदम मापन करणे हे अगदी असभवनीय आहे

परतु अशा थोर विभूतींच्या महत्त्वाचे मापन करणे जरी अशक्य असले तथापि त्यानी केलेल्या कृत्याचे महत्त्वमापन करणे सामान्य जनासही शक्य होते श्रीरामचद्राचे पराक्रम जरी प्रत्यक्ष कोणास करता येणारे नाहीत, तथापि त्यानी केलेल्या रक्ष क्षयाने वसुधरा हलभारा झाली हे सर्वांस आकलन करता येते व आदिकवीचा 'सरमा सालकरा मुपदन्यासा सुवर्णमयमूर्ति' अशी वाणी जरी साध्य होणे अशक्य असल, तत्रापि त्या वाणीने विरचित झालेल्या रामायणाने जगत्त्रयावर केवढा उपकार केला आहे हे सर्वांस समजते सारांश, थोर लोकाची कृत्ये करण्यास जरी सामान्यजन असमर्थ असतात तरी त्या कृत्याची व त्याच्या सुपरिणामाची थोरवी त्यास कळते व त्या योगानेच ते लोक त्या ओीश्वरी तेजापासून सभूत झालेल्या विभूतीवर फार प्रेम ठेवतात

ज्यावर आपले प्रेम असते, त्यासबधी साहजिक रीतीने आपल्या मनात अेकप्रकारचा पूज्यभाव अुत्पन्न होतो ज्या मानाने ते प्रेम मोठे त्या मानाने तो पूज्यभावही मोठा असतो अवतारी पुरुषाची कृत्य विश्वकल्याणास्तव असल्यामुळे त्यावर जगताचे विशेष प्रेम वसते व ते अेकसारखे वृद्धिगत होत असते ते प्रथम त्या सत्पुरुषाला अवतारी समजतात, पण पुढे तर प्रत्यक्ष परमेश्वरस्वरूपी मानतात त्यानी ज्या मानाने जगास अुपकृत केलेले असेल त्या मानाने त्याचेवर सामान्य जनसमूह प्रेम व अर्थात पूज्यभाव ठेवितो त्या सत्पुरुषाच्या परोपकारी कृत्यानी त्याची अत करणे आर्द्र होतात ते त्या थोराची कृत्ये जगाला कशी फायदेशीर झाली हे सागू लागतात पूज्यभावाने त्याची नामस्मरणे करतात ज्या ज्या ठिकाणी

व ज्या ज्या रस्त्यानी ते सत्पुरुष गेलेले असतील ती ती सारी स्थळे क्षेत्रे होतात. ज्या नद्याचे ते पाणी प्यायले असतील त्या नद्या परम पवित्र मानल्या जातात व ज्या दिवशी त्याचे जन्म किंवा निधन झाले असेल त्या दिवशी त्यानी केलेल्या अुपकारी कृत्याची आठवण होअून जनसमूहाची हृदये प्रेमरसाने भरून येतात ! त्या त्याच्या अमर्यादित अुपकाराची यत्किंचित् तरी फेड व्हावी म्हणून त्याचे पूजन केले जाते, त्याचे भजन केले जाते, त्याचा जयजयकार होतो, व त्याच्या परम पवित्र कृत्याची गुणवर्णने गात गात सकल जनसमूह त्याचे ठायी तल्लीन होअून जातो ! त्या ऐतिहासिक सत्पुरुषाचे अुत्सव करू लागतो ! !

ऐतिहासिक अुत्सवाचे महत्त्व ध्यानात यावयास व ते का करावे हें पूर्णपणे जाणण्यास या अुत्सवाची ही अुत्पत्ति ध्यानात ठेवली पाहिजे. आपणावर अेखाद्याने अुपकार केला असता त्याच्या अुपकाराची फेड यथाशक्ति करावी किंवा निदान त्या त्याच्या अुपकृतीबद्दल याचे अखंड आभारी तरी व्हावे हा मनुष्यजातीचा निसर्गजन्य धर्म होय, व (अुपकारकर्त्याशी कृतघ्न न होता कृतज्ञ राहावे हे नीतिशास्त्राचे सार होय) याच मानवी धर्माला अनुसरून व याच नीतिशास्त्राच्या अनुरोधाने थोर सत्पुरुषाचे अुत्सव करण्याची ही चाल पाडली आहे, किंवा पाडला आहे म्हणण्यापेक्षा पडली आहे म्हणणेच ज्यास्त योग्य होय ! कारण मानवी धर्माला धरून ज्या चाली असतात त्या पाडाव्या लागत नाहीत. त्या चालीची अुत्पत्तिही मानवी धर्माप्रमाणेच निसर्गजन्यच असते. अेखाद्याने आपल्यावर अुपकार केला म्हणजे त्याचेबद्दल कृतज्ञता जशी आपोआपच जागृत होते व तिची जागृति व्हावी म्हणून जशी व्याख्याने झोडावी लागत नाहीत तद्वतच (ज्यानी आर्यधर्मास ग्लानि आली असताना नास्तिकाचे धागर्डधिंग्याम आळा घालून आपल्या सर्वसमर्थ वाणीने परपक्षीयास दीनवाणी केले व धर्माचे संस्थापन केले त्या शंकराचार्याचे, ज्यानी सर्व देश पारतंत्र्याच्या वणव्यात होरपळत —नव्हे— जळत असता आपल्या समशेरीच्या पाण्याने त्या वणव्यास विझवून वर स्वातंत्र्यामृताची वृष्टि करविली त्या छत्रपतीचे, ज्यानी महाप्रयासाने अुभारलेला स्वातंत्र्यप्रासाद आमूलाग्र डळमळत असताना केवळ आपल्याच बुद्धीच्या व लेखणीच्या टोकावर त्यास थावून धरून गोकुळात श्रीकृष्णाने अेक्या करांगुलीवर गोवर्धन कसा धारण केला हे सर्व जगाच्या प्रत्ययास आणून दिले त्या फडणिसाचे व तत्सदृश अीश्वरी-अद्भूत थोर सत्पुरुषाचे अुत्सव करण्याची चाल ही पाडावयास नको आहे ! त्याचे अुत्सव हे लोकाच्या मनामंदिरात अक्षय चाललेले असतात, सदसद्विवेक बुद्धीची त्याच्या महत्त्ववर्णनाची व्याख्याने तेथे अखंड सुरू असतात ! कृतज्ञता आपल्या हाती नीराजन घेअून त्याच्या अगणित सत्कृत्यावर 'सूर्यनिय राजेल जयाला' असा प्रकाश सतत पाडीत असते ! त्याचे हे अुत्सव स्वयंभू असतात) अितकेच नव्हे तर अेकदा का ते सुरू झाले म्हणजे मग ते कोणाच्यानेही बंद करवत नाहीत. जेव्हा सद्गुणाची किंमत मनुष्यजातीस कळू

लागली तेव्हापासून हे अुत्सव सुरू झालेले आहेत. जोपर्यंत सद्गुणाची ही किंमत मनुष्यजाति विसरणार नाही तोपर्यंत हे अुत्सव अबाधित व अखंड चालावयाचे आहेत. थोडक्यात म्हणावयाचे म्हणजे जगाच्या अुत्पत्तीबरोबर हे अुत्पन्न झाले आहेत व जगाच्या अंतापर्यंत हे अनंत राहणार आहेत.

सारांश, हे अैतिहासिक अुत्सव अनादिकालापासून चालत आलेले असून त्याची अुत्पत्ति ही मानवी स्वभावास अनुसरून असणारी जी कृतज्ञता-बुद्धि तिच्यापासून झालेली आहे. मानवी स्वभाव सर्वत्र सारखाच असल्याने कृतज्ञताबुद्धीपासून अुद्भूत झालेली ही अैतिहासिक अुत्सव करण्याची चाल ह्या जगतीतलावरील झाडून साऱ्या राष्ट्रांत थोड्याबहुत अंशाने प्रचलित असतेच. ते करण्याच्या पद्धतीत कालस्थित्यनुरूप भेद असेल व होअील, परंतु मूलतत्त्वामध्ये कोठेही भेद नाही. श्रीरामचंद्रानं दुष्ट राक्षसांचा संहार करून यज्ञयागादिकास निर्विघ्नता, ऋषिजनास अभयता व सर्व धरित्रीस निर्भयता दिली म्हणून कृतज्ञ होअून आम्ही रामजयंतीचा अुत्सव करतो. तर प्रत्यक्ष सुळावरूनही तारण्यास समर्थ असा अुपदेश केला म्हणून कृतज्ञ होअून ख्रिस्ती लोक ख्रिस्तजयंतीचा अुत्सव करितात. पारतंत्र्याने बद्धीभूत झालेली आर्यभूमि सुलतानी तरवारीच्या धारेवर त्या सुलतानाच्या मर्जीच्या तालावरहुकूम नाचत असताना व क्षणोक्षणी पाय चुकून किंवा जोराने पडून तिच्या सुरम्य शरीराचे तुकडे तुकडे होतात की काय अशी भीति पटली असताना आपल्या महाराष्ट्रीय भाल्याने त्या तरवारीला अचूक अुडवून त्या आर्यभूमीला अलगत मुक्त करणा या छत्रपतीचे, त्यांच्या या अनन्य सामान्य अुपकृतीने कृतज्ञ होअून आम्ही अुत्सव करतो, तर राबर्ट ब्रूसचे स्कॉटलंडातील लोक कृतज्ञता-बुद्धि-

नवल नाही कथेची संस्कृत पद्धति किंचित् ढिली होऊन जेव्हा भजनपद्धति सुरू झाली व पायात घुंगरे घालून व एका हातात वीणा व एकात चिपळ्या घेऊन 'तुझे नामीं प्रेम देई अखंडीत। नेणे तप व्रत दान काही॥' असा करुणारव फोडीत तुकोबा पंढरीरायाचे समोर 'ब्रह्मानंदी लागली टाळी। कोण देहाते सांभाळी॥' अशा स्थितीमध्ये जेव्हा प्रथम दिसू लागले तेव्हा त्या त्यांच्या करुण-रवाबरोबर जरी लोकांची अंतःकरणे त्यास न जुमानता प्रेमरसाने विरघळत जात व त्यांची नयने त्या 'वैराग्ये डोलविला, माया जेणे मुनींद्र सनकाचा।' अशा भगवद्भक्तास पाहून भक्तिरसाच्या अश्रूंनी भरून येत, तथापि फक्त परंपरागत संस्काराने त्या पद्धतीस उघड रीतीने तत्कालीन समाजास अनुमोदन देता येईना! इतकेच काय कशाला! श्रीगणपत्युत्सवाला राष्ट्रीय वळण देऊन त्यात जे हा मेळ्याची नवीन पद्धति सुरू केली तेव्हा त्या पद्धतीवर प्रतिपक्षाचा कोण मारा झाला हे अजून प्रत्येकाला स्मरत असेल! पण मजा काय की, ते प्रतिपक्षी तोंडाने मेळ्यास शिव्या देत असतानाच त्यात नाचायास प्रवृत्त झाले व ही पद्धति हानि-कारक आहे हे सिद्ध करण्यासाठी त्यांच्या बाजूचे म्हणून पुरावे मांडीत असतानाच त्या पद्धतीची उपयुक्तता सिद्ध करू लागले!! दुष्यंताने शापमूढ स्थितीमध्ये शकुंतलेचे रमणीय रूप पाहताच त्याची जी अवस्था झाली तीच अवस्था मनोहर पण नवीन रूपे पाहून सामान्य समाजाची होते व 'न च खलु परिभोक्तुं नापि शक्नोमि हातुम्' अशा विलक्षण कुचंबळ्यात पडून तो समाज भांबावून जातो!!

परंतु अशा भांबावून गेलेल्या समाजास त्याचा भास दूर करून खरा प्रकार खऱ्या रीतीने कळविणे हे समाजधुरीणाचे आद्यकर्तव्य होय समाजास आजपर्यंतचे पद्धतीप्रमाणे पुराण, कथा, भजन वगैरे प्रकारच उत्सवात असतात असे वाटणे साहजिक आहे व जेव्हा पुराणाचे ऐवजी कोणी व्याख्यान देऊ लागेल तेव्हा तो एक प्रकारचा विलक्षणपणा होतो आहे असे वाटून त्यास चुकल्यासारखे होईल फार काय, पण समाजाच्या ओळखीचे 'दैविक पुरुष' हे नाव काढून त्याच्या बदला 'ऐतिहासिक पुरुष' हे नाव घातले असताही समाजास ते नवीन वाटेल पण त्यास नीट समजाविले पाहिजे की, ऐतिहासिक पुरुषाचे उत्सव हे काही नवीन नाहीत ज्याना तुम्ही दैविक म्हणत होतेत त्यानाच आम्ही ऐतिहासिक हे जास्त व्यापक नाव देतो हे आपलेच आहे, हे परकीयापासून उसनवार घेतलेले नाही श्रीरामाचे उत्सव काय आपण आज करू लागलो आहोत? श्रीकृष्णाचे उत्सव काय आजच सुरू झाले आहेत? आळंदीची यात्रा काय यंदाच भरू लागली आहे? व जर या सर्व गोष्टी पूर्वापार चालत आल्या आहेत तर मग ऐतिहासिक पुरुषाचे उत्सवाची चाल नवीन कशाने झाली? का हे सर्व प्रकार ऐतिहासिकच नव्हत? श्रीरामाने रावणाचा नाश करून कित्येक राष्ट्रे स्वतंत्र केली, श्रीकृष्णाने सत्पक्ष स्वीकारून पानिपतच्या रणभूमीवर अन्यायी व अपहारी कौरवांचा नाश केला व

ज्ञानरायानी ' श्रीमद्भगवद्गीता व्याख्या केली जनासि ताराया ।' ह्या गोष्टी अैतिहासिक नाहीत काय ? अितिहास ह्याच गोष्टींनी झाला नाही काय ? व जर यांनी झाला नाही तर झाला तरी कशानी ? व्यर्थ नामभेदांनी फसण्याचे कारण नाही दैविक पुरुषाचे अुत्सव हे निराळे नसून ते अैतिहासिक पुरुषाच्या अुत्सवातच अतर्भूत आहेत व ज्या अर्थी दैविक अुत्सव पूर्वींचे आहेत हे तुम्ही कबूल करता त्या अर्थी अैतिहासिक अुत्सवाची चालही पूर्वींचीच आहे श्रीरामाने आपणावर अुपकार केला त्याशी आम्ही कृतज्ञ झालो व त्याचे अुत्सव करू लागलो श्रीशिव-राजानेही आपणावर अुपकार केले आहेत अर्थात् आपण त्याशी कृतज्ञ झाले पाहिजे व त्याचे अुत्सव केले पाहिजेत कोणी म्हणतात की, अशा दृष्टीने पाहिले तर आपणा हिंदुस्थानवासीयास शेकडो अुत्सव दररोज करावे लागतील होय, करावे लागतील पण त्यात बिघडले काय ? असले अुत्सव जितके करावे लागतील तितके हवेच आहेत असले अुत्सव करावे लागणे ही सामान्य गोष्ट नाही, हा असामान्य गोष्ट आहे हे भाग्य लाभण्यास पदरी फार मोठी पुण्याआी लागते हे अुत्सव म्हणजे कोणाचे अुत्सव ? हे अैतिहासिक सत्पुरुषाचे अुत्सव होत, व याची संख्या आमच्या राष्ट्रात जास्त आहे म्हणजे काय ? तर अितक्या सत्पुरुषांनी आमचे राष्ट्र युक्त आहे असेच म्हणणे होय अितक्या रत्नांनी ही आमची राष्ट्रदेवी भूषित आहे. तिच्या कंठामध्ये अितक्या कोहिनुरांची माळ आहे ही यथार्थ गर्वोक्ति करण्याचे नशिबी असणे म्हणजेच सर्व पुण्याचा अुत्कर्ष होय !!! आज काय शिवाजीचा अुत्सव आहे, अुद्या गुरु नानकाचा आहे, परवा नाना फडणिसाचा आहे, असे होता होता ज्या राष्ट्रात वर्षातील ३६५ दिवस सारखे सत्पुरुष-महोत्सव सुरू राहून शिवाय बाकी अुरतातच, जेथे वर्षातील दिवस कमी पडतात पण सत्पुरुषाची संख्या कमी पडत नाही त्या राष्ट्राचे भाग्याशी कशानी तुलना करावी ? क्षीरसागर.

तेव्हा अैतिहासिक अुत्सव परकीयापासून घेतले आहेत म्हणून किंवा त्या अुत्सवास आजचे रूप मिळाले आहे म्हणून ते अुत्सवच नकोत असे म्हणणाऱ्या आक्षेपकाचा विचार झाला. रूपासंबंधी जे प्रश्न आहेत त्यांचा अेकाच प्रकारचा निकाल कधी लागणार नाही. त्यास अुत्तर अितकेच की ज्या पक्षास जे रूप संमत असेल त्या रूपात त्यांनी तो अुत्सव करावा. अखेर सद्रूपाचाच जय होअून सर्वजण त्याचेच रूप स्वीकारतील, पण रूपाशिवाय आणखीही असा अेक अैतिहासिक अुत्सवापासून तोटा दाखविण्यात येतो की, केव्हा केव्हा त्या अुत्सवापासून अेकीचा भंग होण्याचा संभव असतो, श्रीशिवाजीच्या अुत्सवापासून मुसलमानांना चीड येअील व ते आपला पुरातन द्वेष पुन्हा माजवितील. पण असे होअील हे जरी गृहीत घेतले तरी यात शिवोत्सवाचा तो दोष काय ? भारतधर्ममहापरिषद भर-विल्याने व तीत श्रीमच्छंकराचार्यांचा सन्मान केल्याने सर्व बुद्धधर्मीयांशी वैर होअून मंडनमिश्राच्या वंशजास वाअीट वाटेल म्हणून ती धर्मपरिषद भरवू नये असे म्हणणे किंवा ऑस्ट्रियाला, आपल्या तोंडातून अिटली कसा हिसकावून घेतला याची आठवण होअून तो धायधाय रडू लागेल म्हणून ग्यारिबॉल्डीचा अुत्सव अिटली देशाने करू नये असे बरळणे हे जितके वेडेपणाचे व अविचाराचे होअील तितकेच किंबहुना त्याहून अधिक असमंजसपणाचे शिवोत्सवाने मुसलमान नाखूष होतात सबब तो करू नये असे म्हणणे होणारे आहे. जर मुसलमान नाखूषच होत असतील तर तो मुसलमानांचा अदूरदर्शीपणा होय. वामनपंडितांनी म्हटले आहे, 'देखोनी परिपूर्ण सुधाकर सर्व सुखी परि चोर रडे ।' शिवाय हेही ध्यानात ठेविले पाहिजे की, जे समंजस व सुशिक्षित मुसलमान आहेत ते वरील मूर्खपणास आपले बिलकुल अनुमोदन देत नाहीत. सारांश काय ? अैतिहासिक अुत्सवापासून हा तोटा होतो हे म्हणणे फोल आहे. खर्च जास्त लागत असेल तर तो कमी करा, समाज प्रथम रुचत असेल तर त्यास नीट समज द्या, पण अैतिहासिक सत्पुरुषांचे अुत्सव बंद करू नका. कृतज्ञताबुद्धीने मनात अुद्भवणारा जो पूज्यभाव तोच ह्या अुत्सव-पद्धतीत फलद्रूप झालेला असतो व अेवढ्याचसाठी ते अुत्सव न करणे म्हणजे कृतज्ञताबुद्धीचा खून करणे होय.

परंतु कृतज्ञतेसाठी व फक्त कृतज्ञतेसाठीच हे अुत्सव करावयाचे असे मात्र नाही. ज्याप्रमाणे सूर्य अमक्याचसाठी प्रकाशतो हे सांगता येणार नाही तद्वतच हे अुत्सव अमक्याच अेका फायद्यासाठी केले पाहिजेत हे विशेष रीतीने सांगता येणार नाही. सूर्य जगताला प्रकाश देण्यास्तव प्रकाशतो, किंवा प्राणिमात्राला आवश्यक अशी अुष्णता देण्यास्तव प्रकाशतो, किंवा पंकजश्रीला हसविण्यासाठी प्रकाशतो, किंवा समुद्राचे खारे पाणी नेअून जगत्कल्याणास्तव ते गोडे करून मेघांकरवी परत धाडण्यासाठी प्रकाशतो वा त्या मेघांनी 'धाराशरशतविकीर्णा' केलेली वसुमती

पुन 'हरिततृणसस्या कुर्वंती' करण्यासाठी प्रकाशतो ! ! ! तद्वतच हे अैतिहासिक अुत्सव कशासाठी करावयाचे ? का कृतज्ञताबुद्धिस्तव करावयाचे, का सत्पुरुषाची स्मारक म्हणून करावयाचे, का नवीन पिढीला सद्‌गुणाचे हे अुत्तम कित्ते होतील म्हणून करावयाचे, का दुष्कृत्याचा अपजय कसा होतो व सत्कृत्याचा जय कसा होता हे कळण्यासाठी करावयाचे, का करावयाचे तरी कशासाठी ? याला अेकच अुत्तर देता यअील व त हेच का, या कार्यांपैकी अमके अेकच कार्य करण्यासाठी त करावयाच नसून ही सर्वच कार्यें करण्यासाठी ते करावयाचे आहेत हा सूर्य अमक्याच कार्यासाठी प्रकाशत नसून तो या सर्वच कार्यासाठी प्रकाशतो

ही सव कार्यें अितकी महत्त्वाची आहेत की, त्यापैकी प्रत्येक कार्यासाठी अनेक अडचणी सोमूनही आम्ही हे अुत्सव करावयास पाहिजे आहेत ह्या अैतिहासिक अुत्सवानी जगाचे स्वरूप कैक वेळा बदलले आहे ! अितिहासाची पुस्तकें ही फक्त सत्पुरुषाच्या कुडीची कल्पना देतात, पण हे अैतिहासिक अुत्सव ह्या कुडीत प्राणप्रतिष्ठा करून ह्या सत्पुरुषास आपणापुढे मूर्तिमत अुभे करतात ! त्याचे सद्‌गुण आपणाला दृश्य रीतीन दिसू लागतात व प्रत्यक्ष त्याच्या दर्शनापासून अुत्पन्न होणाऱ्या स्फूर्तीचा प्रेक्षकाच्या शरीरात सचार होअू लागतो ! नवीन मुलगा अितिहास वाचू लागला असता शिवभूपाच्या वर्णनान त्याच अतकरण जितके वेधले जाअील त्याच्या शतपट रीतीने तो शिवोत्सवात दग झाला असताना वेधले जाअील. सत्पुरुषाचे अितिहास हे सद्‌गुणाचे ठस होत पण ते ठस नूतन पिढीच्या मन पटावर बरोबर रीतीन अुमटविणारा अैतिहासिक अुत्सव हा कुशल छापणारा आहे 'अुत्सवप्रिया खलु मानवा' हा मानव जातीचा निसर्ग आहे व मनोवृत्ति ह्या निसर्गजन्य आहेत म्हणून त्या मनोवृत्तीना अुद्दीपित करून जे सुशिक्षण या अुत्सवानी दिल जात त अितर साधनानी अितक्या साध्या व अितक्या पूर्ण रीतीने कधीही दता यणार नाही ! अैतिहासिक अुत्सवात प्रेक्षकाना तुम्ही या विभूतीप्रमाणे वागा म्हणून सागाव लागत नाही त्या विभूतीचे तसल्या ठिकाणी दर्शन होण्याचा अवकाश की प्रत्येक अत करणात दैविक शक्ति अुत्पन्न झालीच पाहिजे व त्या विभूतीच्या वैभवाचा परिणाम त्या व्यक्तीच्या हृदयावर घडलाच पाहिजे ! त्यातही आपणा मूर्तिपूजक लोकाना तर याचा अनुभव पदोपदी घेता येणारा आहे ! व जो अनुभव व परिणाम व्यक्तीच्या हृदयावर घडतो तोच त्या व्यक्तीनी बनून सार्‍या समाजावर घडलाच पाहिजे व म्हणूनच कालाअील म्हणतो,

'There is no better means than this identical hero worship to secure the existence and ensure the prosperity of a community'

तेव्हा अैतिहासिक सत्पुरुषाचे अुत्सव का करावे ? तर निसर्गजन्य कृतज्ञतेसाठी ते करावेत ! त्या सत्पुरुषानी जगावर जे अनत अुपकार केले आहेत त्याचे

स्मारक म्हणून करावेत ! ते अनादिसिद्ध परंपरेने चालत आलेले आहेत म्हणून करावेत ! ते अुपदेशामृताचा वर्षाव करणारे मेघ आहेत, ती सद्‌गुणांची मूर्तिमत स्वरूपे आहेत, मनोवृत्तींना अुद्दीपन देणारी तीं रसायने आहेत, तरुणांना सच्छिक्षण देणारे ते शिक्षक आहेत व सत्पुरुषांच्या कृत्यांचे ते जिवंत अितिहास आहेत, असे ते आहेत म्हणून ते करावेत त्यापासून अितके फायदे आहेत म्हणून ते करावेत. त्यापासून खरोखर तोटे मुळीच नाहीत म्हणून ते करावेत !!! पण आम्ही हिंदु लोकांनी ते विशेषत साम्प्रतच्या स्वाभिमान-व कर्तव्य-शून्यतेमुळे प्राप्त झालेली अवनत स्थिति जाअून अुन्नतावस्था प्राप्त होण्यासाठी अवश्यमेव करावेत कारण राष्ट्रोन्नतीला हा अेकच सोपा जिना आहे !!!

\+ \+ \+

३. वन्दे मातरम्

भरतखंडाला स्वदेश म्हणण्याचे भाग्य परमेश्वराने कोणत्या लोकांच्या ललाटांना अलंकृत करण्यासाठी राखून ठेवले आहे ? भरतभूमि मातृस्थानी मानण्याच्या पवित्र अधिकाराचा अभिषेक जगच्चालकाने कोणत्या लोकांवर केलेला आहे ? व ह्या भक्तीच्या सुधाधवल स्तन्याचा दिव्य आस्वाद घेअून व तिला ' हे मातर् ' ' हे आअी ' असे म्हणून कोणाच्या जिव्हा धन्य झाल्या आहेत ? ती धन्यता केवळ आमच्या जिव्हांना लाधली आहे ! भरतभूमीला मातृस्थानी मानण्याच्या अधिकाराचा अभिषेक अेकट्या आम्हा भारतीयांवरच जगच्चालकाने केला आहे ! व भरतखंडाला ' स्वदेश ' म्हणण्याच्या महद्‌भाग्याने आम्हा भारतीयांविना जगावरील कोणच्याही लोकांचे ललाट अलंकृत झालेले नाही ! आम्ही सर्व हिंदी बांधव हे हिंदमातेची खरी लेकरे आहोत हिंदमाता ही आमची जन्मदात्री आहे हिंदमाता ही आमची परिपालयित्री आहे तिच्या दुधावर आम्ही वाढलो आहोत तिच्या दुधावर आमचे पूर्वज वाढले, तिच्या दुधावरच आमचे वंशज वाढणार आहेत ही आमची भारतभूमि वात्सल्याची पुतळी आहे ही आमची भारतभूमि मूर्तिमत प्रेमलता आहे ! ती वेदात गाअिल्याप्रमाणे 'पुराणी देवी युवति पुरंध्री ' आहे ती अनुभवाने वृद्ध आहे ती सौंदर्याने तरुण आहे. आम्हा तीस कोटी लोकांवर तिची समान ममता आहे तीस कोटी कंठांतील ' वंदे मातरम् 'चा मंजुळ कलरव अैकून तिला प्रेमाचे भरते येते ! अशा प्रेममयीला ' आअी ' म्हणण्याचे महद्‌भाग्य जिच्या प्रसादाने आम्हास लाभले आहे त्या

पारलौकिक चिच्छक्तीला व आमच्या ह्या अैहिक परमेश्वरी आर्यभूमातेला आमचा सदैव प्रणाम असो !

आर्य भूमातेच्या भाग्याची गणना कोण करू शकणार आहे? 'असितगिरिसम स्यात् कज्जलं सिंधुपात्रे सुरतरुवरशाखा लेखनी पत्रमुर्वी । लिखति यदि गृहीत्वा शारदा सर्वकालम्' तथापि हे आर्यमाते, तुझ्या गुणाचा पार लागणार नाही ! सर्व जगतीतलावर पसरलेल्या हजारो भूभागामध्ये आर्यभूसारखी रमणीय भूमि दुसरी कोणची आहे, हे पाहण्यासाठी हिमालय पर्वत अुठून अुभा राहू लागला. त्याने आपले डोके सर्व विश्वातील भूप्रदेश दिसतील अितके अुंच केले, तरी त्याला अितकी रमणीयता अन्यत्र कोठेच आढळेना. भूलोकावर जिच्याअितकी रमणीयता नाही, तिच्यासमान स्वर्गलोकात तरी काही आहे की नाही म्हणून तो अुत्साह पावलेला हिमालय, स्वर्गाची कपाटे अुघडून आत घुसला परंतु तेथे, हे आर्यभू, तुझ्याअितकी मंगलमय वस्तु सापडण्याचे अैवजी काही निराळाच प्रकार झाला ! या हिमालयाचीं तीं हिमधवल सौध शिखरे पाहून अिंद्राच्या अमरावतीतील अप्सराची अेकच त्रेधा अुडाली ! त्या सर्वजणी हिमालयाच्या गळयात मिठया मारू लागल्या. अमरावतीचा त्याग करून तेव्हापासून त्या हिमालयावर स्वच्छंदाने विहार करीत असतात. ही बातमी पोचताच आश्चर्योत्सुक गिरिजेने, गिरिजारमणासह आपले बिऱ्हाड त्या प्रासादसुंदर हिमनगरावरील कैलासात नेअून ठेवले ! श्रीशंकराला जो आपल्या अस्तित्वाने पूत करावासा वाटला, त्या हिमालयाने हे आर्यभूमि तू युक्त आहेस ! 'य सर्वशैलाः परिकल्प्य वत्स, मेरौ स्थिते दोग्धरि दोहदक्षे ॥ भास्वन्ति रत्नानि महौषधींश्च पृथूपदिष्टां दुदुहुर्धरित्रीम्' अशा त्या हिमाल्याने, हे आर्यभूमि, तू संपन्न आहेस ! सूर्याशी प्रतिरोध करू अिच्छिणा या महानुभाव विंध्याद्रीने तू संपन्न आहेस ! रायगड व सिंहगड ह्या रत्नानी ज्याचा कळस शोभिवंत झालेला आहे, त्या स्वतंत्रतेच्या देव्हाऱ्याने–सह्याद्रीने तू संपन्न आहेस ! हिमालय, विंध्याद्रि व सह्याद्रि ह्या प्रमुख नगवरानी अधिष्ठित असलेल्या भूमातेला आमचा प्रणाम असो !

केले असता ते गच्च भरून जाओील अितके सोनें व अितकी रत्ने, हे आर्यमाते, तू दोवडो भुयारातून आमच्यासाठी जतन करून ठेविली आहेस. त्यावाचून कोहिनुरानी भरलेली पेटी गोवळकोंडयाकडे आहे ती वेगळीच ! अपरिमित सुवर्णाने सुशोभित असलेल्या 'सुवर्णभू'ला व अनंत कोहिनुरानी तेजोमय झालेल्या आर्यवसुंधरेला आमची प्रणति असो !

विश्वामित्राला मोह पाडण्यास्तव मेनकेने ज्याचे साहाय्याची याचना करावी असा तो वसंत ऋतु, वसुमतीला हिरवा शालू नेसविणारा तो वर्षाऋतु, ह्या ऋतुप्रमुखानी जी ऋतुमती आहे, त्या आर्यभूला आमचे वंदन असो ! पार्वतीच्या स्तनाप्रमाणे मधुर आम्रफलाच्या व अप्सराच्या अधरोष्ठाप्रमाणे असणाऱ्या सरसमृदुल द्राक्षाच्या लता ह्या बालकाच्या चिमुकल्या मुखात स्तन पोचावे म्हणून वाकलेल्या युवतीप्रमाणे ज्या भूमीमध्ये किंचिन्मात्र लवलेल्या आहेत, त्या आर्यभूमातेला आमचे वंदन असो !

ज्याच्या कोमल कंठातून आपले नाव अुच्च व मधुर लकेऱ्यात गाअिले जावे म्हणून श्रीरामचंद्रानी यत्न संपादन केले अशा शुककोकिलाही ज्या भूमीमधील कल्पवृक्ष सप्तसुराना आलापीत आहेत, त्या विविधविहंगमा भारतीला आमचे वंदन असो ! जिला पाहून ब्रह्मदेवाने रंभेचे नाव कसे असावे हे ठरविले त्या चंपकलतिकेने व ज्याच्या प्रतिबिंबाने लक्ष्मीचे गालावर आपाडुर लाली आली आहे त्या गुलाब, मालतीने नि जाओीजुओीने जी सुगंधित झाली आहे, त्या विकसितकुसुमा भूमातेला आमचे वंदन असो ह्या भारतीयांच्या विस्तीर्ण राष्ट्राला अत्यंत अुच्च प्रकारच्या जीवनशक्ति जिच्या कृपेने आज सहस्रावधि वर्षे मिळत आहेत व पुढे भविष्यकाल कायम आहे तोपर्यंत मिळतील त्या भूमातेला आमचे वंदन असो ! जीमधील शेते ही नेहमी धान्याच्या मुठी भरलेले आपले हस्त अुंच करून डुलत डुलत सर्व मनुष्यजातीचा योगक्षेम चालविण्यास आपण समर्थ आहोत असे यथार्थ स्वाभिमानाने दर्शवीत असतात, जीमध्ये भूमि सस्यशालिनी नि जीमध्ये जलाशय फुल्लारविंद असे असतात, जिच्या रथाच्या अश्वाच्या पाठी परमात्म्याच्या हाताच्या खराऱ्यानी पूत झालेल्या आहेत, जीमधील गाओी नेहमी दुभत्या असतात अशा त्या सुभगा भूदेवीला आमचे वंदन असो ! चीन देशाच्या बादशहाने चीनची भिंत बांधून तो देश जास्त बळकट केल्याचा वृथा गर्व करू नये म्हणून जिला अुत्तरेकडे स्वतः निसर्गदेवीने हिमालयाची अत्युच्च व दुर्भेद्य भिंत अुभवून दिली आहे व जिला दक्षिण, पूर्व व पश्चिम या दिशानी समुद्राचा विस्तीर्ण खंदक संरक्षण करीत आहे त्या आमच्या भूदेवीला आमचे वंदन असो ! जिला अुत्तरेकडून सर्व स्थलदेवता व अितर दिशानी जलदेवता संरक्षीत आहेत त्या भूमातेतील सर्व क्षेत्राना आमचे वंदन असो अशा या आमच्या भारतमातेचा सर्वत्र जयजयकार असो !

असामान्यता असते देशभूमीची खरी चारुता तिच्या स्वतःच्या महत्त्वाने जितकी प्राप्त होते तिच्या शतपट अधिक रीतीने त्या देशभूचे पुत्राचे कृतीवरून ठरत असते ह्या वीरमातृत्वात जी भूमि सर्व जगात श्रेष्ठ ठरेल ती खरी श्रेष्ठ होय ! ही कसोटी जर आर्य भूमातेला लावावयाची असेल तर आमची भूमाता वीर्यवान् पुत्राची जननी आहे हे सिद्ध करण्यासाठी तिच्या वीर्यवान् पुत्रापैकी काहींचा जरी नामनिर्देश करू लागलो तरी, हे चद्रा व सूर्या, तुमची तेजे फिकी पडू लागतील. कारण वीर-मातृत्वात ही भूमि मृत्युलोकातच काय, पण सूर्यलोकात व चद्रलोकात श्रेष्ठ ठरविली जाअील. अिंग्लड, अमेरिका, जपान, चीन, वगैरे अर्भकाबरोबर तुलना करणे यात काहीच अर्थ नाही. ज्या वेळेस रोमचे नाव अैकू येत नव्हते व ग्रीस देशात वस्तीही झाली नव्हती तेव्हा ही आर्यभूमि वीरप्रसवा व मानवी समाजाची अधिदेवता होती. अिजिप्त, खाल्डिया, व असीरिया याच्याही कित्येक शतके आधी आमच्या अिकडे मानवी जातीची अुत्क्रांति तत्त्वाच्या नि दर्शनाच्या सूत्रीकरणापर्यंत आलेली होती. जगातील कित्येक भाषात ५००।६०० शब्दाचा भरणा नव्हता, त्या वेळेस ह्या भारतातील ऋषिवरानी सस्कृत भाषेला सस्कृत करून तिला सूक्ष्म विचारप्रदर्शनात प्रवीण केले होते. अितकेच नव्हे, तर तिला छदात बद्ध करून तालसुरावर लीलानर्तन करण्याला लाविले होते जेथे अितिहासाचा प्रदीप प्रवेश करू धजत नाही किंवा जेथे दतकथेचे तीव्र टोकही बोथट होत आहे अशा सहस्रा-वधि वर्षापूर्वीच्या कालातूनही ज्या भूमीमध्ये वेदघोष अैकू येत आहे, त्या भूमीचे भाग्याची तुलना कोणाशी करता येणार आहे ? सर्व जगात अत्यत जुना असा ऋग्वेद ह्या भूमीमध्ये निर्माण झाला तत्त्वज्ञानाला १० हजार वर्षापूर्वी शोधून काढणारे वीर्यवान् ऋषि जगावर अितरत्र कोठे आढळणार आहेत ? त्या ऋषींच्या तपोवनानी व त्याच्या तपानी पूत झालेल्या भूमातेला आमचे वदन असो ! वसिष्ठ-वामदेवानी अभिमत्रित असलेल्या जलाच्या सिंचनाने ही पुनीत झालेली आहे होम हवनाच्या पुण्यसमयी देव-देवताना सतोष अग्नीच्या दक्षिणार्ची ज्वालानी ह्या भूमीत व्यक्त झालेला आहे होमामध्ये दग्ध होणाऱ्या घृताचे सुवासाने दुरून स्वर्गातील अिंद्र व वरुण या भूमीवर अवतरत असत वीर्यवान् नि ब्रह्मवेत्ते ऋषींच्या समिति या भूमीवर तत्त्वज्ञानाचा वाद-विवाद करीत असताना आपले आजपर्यंतच्या गौप्याचे आता स्फोटन होते की काय म्हणून परब्रह्माला काळजी

अुदात्तता प्राप्त होत नाही ? असे हे तत्त्ववेत्ते ज्या भूमीच्या कुसुव्याला धन्य करीत आहेत त्या तत्त्ववेत्त्या भूमीला आमचे वदन असो ! ! ! न्यायशास्त्राचे प्रणेते व सांख्यशास्त्राचे प्रणेते ह्याच भूमीच्या अन्नावर वाढले ! बुद्धीवर अंधश्रद्धेचा पगडा पडू लागताच ज्या कपिल महामुनींनी अंधपरंपरेला झुगारून देअून विचारशक्तीचा पहिला जयजयकार केला ते सांख्यशास्त्रप्रणेते कपिल महामुनिदेखील आपल्या ह्या भारतीला 'हे मातर्' म्हणून वदन करीत असत ! सर्व जगाला अजून वंद्य असलेल्या कपिल महामुनींनी जिला 'आअी' म्हणून वदन करावे अशी भूमि ह्या जगावर किंवा, चंद्र, मंगळ बुधादि ग्रहहो, तुमच्याकडे तरी अेखादी आहे काय ? भास्कराचार्यांनी, आर्यभट्टांनी व वराहमिहिरांनी भूगोलाचे ज्योतिषशास्त्राचे व गणितशास्त्राचे शोध ह्या भूमीतील अन्नसेवनाने आलेल्या तीव्रतेने लाविले. दशांशाचा शोध ह्या भूमीचा आहे गुरुत्वाकर्षणाचा शोध ह्या भूमीचा आहे. भूमिति ह्या भूमीत जन्मास आली, त्रिकोणमिति (Trigonometry) ह्या भूमीतील यज्ञवेदींतून अुत्पन्न झाली सप्तसुराचा अुदय ह्या भूमीच्या कोमल कंठातून झाला. मत्स्ययंत्र (होकायंत्र) ह्या भूमीत जन्मास आले जगात व्याकरणशास्त्राची पद्धति ह्या भूमीने दिली पहिली सशास्त्र लिपि व वर्णमाला ह्या भूमीत निर्माण झाली. मयसभेला अुत्पन्न करणारे शिल्पशास्त्र ह्या भूमीच्या मालकीचे आहे. नाट्यशास्त्र, वैद्यशास्त्र ह्याच भूमीत अुत्पन्न झाले कणाद, कपिल, भास्कर, आर्यभट्ट वराहमिहिर, भरत, पाणिनि, विश्वकर्मा, वाग्भट, गौतम, असल्या तेजोभास्करांना — ह्या स्वतंत्र शास्त्रप्रणेत्यांना — अुत्पन्न करण्याअितके ज्या भूमीचे अन्न तीर्यवान आहे

आहे, त्या व्यासाला जन्म ह्या आर्यभूमीने दिला. रामायण आमचे आहे. महाभारत आमचे आहे. शाकुंतल आमचे आहे यापैकी अेक आमचे असते, तरी सर्व जगाहून आम्ही श्रेष्ठ ठरलो असतो. आता तर सर्व आमचे आहे आता भारतभूमि सोडून क्षीरसागराला कोण जातो! रामायण हा आमचा क्षीरसागर, भारत हा आमचा दुसरा क्षीरसागर, शाकुंतल आमचा तिसरा क्षीरसागर व अुत्तर रामचरित्र हा आमचा चौथा क्षीरसागर. अिनक्या क्षीरसागरापुढे त्या अेकाचो काय किंमत आहे! अेका क्षीरसागरात राहणाऱ्या त्या लक्ष्मीकांताहून आम्ही भारतभूमीचे रहिवासी चौपट भाग्यशाली आहो. आमच्या कवितेत लक्ष्मी आहे, पण त्याच्या लक्ष्मीत कविता कुठे आहे? या कवितेचे कान्त वाल्मीकि, व्यास, कालिदास व भवभूति ह्या सर्वांना ज्या भूमीकडून दिव्य प्रतिभास्फूर्ति झाली, त्या भूमीला आमचे वदन असो!!! परंतु ही प्रतिभास्फूर्ति काव्यातच झाली असे नाही. मानवी समाजाला धर्मतत्त्वांनी जर काही फायदा झाला असेल, तर त्याचे सर्व श्रेय आमच्या या आर्यभूमीला आहे. जगताची सर्व धर्मपरंपरा येथून अुद्भूत झालेली आहे. वेदप्रणीत धर्माची ती सर्व लेकरे आहेत. हिंदुधर्मापासून महात्म्या बुद्धाने बुद्धधर्म प्रतिपादन केला. त्या बुद्धधर्माची अेक प्रत अुतरून घेअून जीजसने ख्रिस्तीधर्म तयार केला. त्यात तरवारीचे पाणी ओतून महमदी धर्म झाला व त्या महमदी धर्माचा ओघ नानकाने पुन्हा मूळ आर्य धर्माशी आणून भिडविला धर्म हा जर तुमचा प्राण असेल व जर तुम्ही धर्मच्युत झालेले नसाल, तर हे जगतावरील सर्व समाजांनो, तुम्हाला तुमचा तो प्राण दिल्याबद्दल ह्या आमच्या आर्यभूला वन्दन करा! वैदिक धर्म तर ह्या भूमीचा प्राणच आहे त्याचे रक्षणार्थ देह कष्टविणारे शंकराचार्य, रामानुजाचार्य, मध्वाचार्य, वल्लभाचार्य, वगैरे सर्व धर्मवीर आमच्या भूमीत जन्माला आलेले आहेत वीर्यशाली जपाना, ज्या भाग्याकरिता तू आणखी दहा सुशिमाच्या लढाया जिंकल्यास तरी तुला जे लाभणार नाही, असले बुद्ध महर्षींना जन्म देण्याचे भाग्य या आमच्या आर्य वसुंधरेला आहे! अितकेही असून अमक्यांनी अमक्याच मार्गाने परमेश्वराकडे जावे असा ह्या अुदारचरितेचा बिलकुल आग्रह नाही. तिच्या मुलांपैकी काहीजण, देवाला विष्णु म्हणून म्हणोत! कोणी नानकास धर्मप्रणेता म्हणोत, किंवा कोणी बुद्धाला म्हणोत असल्या गोष्टीत त्या मातेचा आपल्या कोणच्याही मुलावर अनुदारपणाचा दाब नाही. तिच्या तीस कोटी लेकरांतील हिंदु जितके तिला प्रिय आहेत, तितकेच बौद्ध आहेत, तितकेच जैन आहेत. निसर्गाने जिला सर्व जगतात अत्यंत सुंदर केली आहे तीच ही भारतमाता आपल्या वीर्यवान् प्रसवानेही सर्व जगात श्रेष्ठ आहे. ही स्तुति काव्याच्या भाषेत केलेली नाही. ही स्तुति यथार्थ आहे हे दाखविण्यासाठी वर अैतिहासिक भाषाच वापरली आहे. पौराणिक व दंतकथायुक्त अशा माहितीला जर क्षणभर बाजूला ठेवले तरी वर वर्णन केलेल्या अैतिहासिक व्यक्तींपैकी

अेकेकाची योग्यता अशी आहे की, तसल्या अेकेका व्यक्तीला जन्म देताच अित भूमि निःसत्त्व होअून गेल्या असत्या! परतु आज सतत अनंत वर्षे अनंत वीरांनी वीरप्रसवा झालेल्या सत्त्वमती भारतीला आमचें वदन असो! परं मातृभूमि नुसती सत्पुत्रांना अुत्पन्न करील नाही. ह्या भाग्यशाली भूमीच्या पोटी जशी व जितकी नररत्ने आलेली आहेत, तशींच व तितकीच स्त्रीरत्नेही येथे पैदा झालीं आहेत. तिच्यामध्ये ऋषिवृंदाना भरसभेत ब्रह्मविचारात जिकून टाकणारी गार्गेयी जन्मास आलेली आहे, ह्या भूमीमध्ये लोपामुद्रा जन्माला आलेली आहे! ह्या भूमीत अहिल्या जन्माला आलेली आहे! ह्या भूमीत तारा जन्माला आलेली आहे! ह्या भूमीत मदोदरी जन्माला आलेली आहे! ह्या भूमीत दमयंती जन्माला आलेली आहे! व ह्याच भूमीत सावित्री जन्माला आलेली आहे. भूदेवीच्या मुलीही मुलाअितक्याच पावन आहेत. याचेसाठी आणखी किती नावें द्यावीत! तथापि अजून कोणाची खात्री होत नाही काय? नसेल तर अैका! आम्ही अेकच पवित्र नांव सागतो तें अैका. सद्‌गुण, औदार्य, धाडस, पातिव्रत्य, सदयता, निसर्गगंभीरता आणि दिव्य सुदरता ह्या सर्व सद्‌गुणांना ज्या अेका नांवाने सबोधिता येअील असे आम्ही आता अेक नांव सागतो ते अैका! ज्या नामोच्चारणाने आम्ही नि आमचा देश हे सदैव पावन होतील असे आता अेक नाव सागतो ते अैका. हे जगावरील सर्व प्राणिमात्रहो नि स्वर्गातील सर्व देवहो, तें नाव श्रीसीतादेवीचें होय! सीतादेवी ह्या भूमीच्या अुदरी पैदा झाली. ज्या भूमीच्या अुदरी श्री जानकी पैदा झाली, त्या भूमीच्या अुदरी आमचाही जन्म झाला आहे ही कल्पना मनात प्रवेश करिताच तें आकाशाहूनही विस्तृत होतें! जे क्षेत्र अुत्तम धान्य देतें तें श्रेष्ठ, तसेच जो देश अुत्तम स्त्रीपुरुषाना प्रसवतो तो श्रेष्ठ आहे असें समजून आपण ह्या भारतात श्रेष्ठत्व पाहू लागलो तो काय आढळलें? अंगिरस, गर्ग, वसिष्ठ, वामदेव, याज्ञवल्क्य जनक अित्यादि महातत्त्ववेत्ते · कण।

ाभर पाणी ह्या टिटवीने आणलं आहे परंतु अितक्यानेच काय झाले आहे ? ? वणन तर आमच्या अितिहासाचा पूर्वार्धच आहे ! आधुनिक कालातील ची यादी तर अजून अलाहिदाच आहे चितूरचे प्रतापसिंह बुंदेलखंडाचे छत्रसाल, ळचे प्रतापादित्य, रायगडचे हिंदुपदपादशाह, पुण्याचे शनवारवाड्याचे मालक, हेरचे महादजी, पानिपतचे मैदान, सिंहगडची दरड, रांगण्याची खिंड, ज्ञाने- ाची लेखणी, विठोबाचा भक्त, समर्थांचे दास, किती सांगावे, कस सांगाव ? वर सांगाव ? योद्ध्यांची यादी द्यावी का तत्ववेत्त्यांची द्यावी का शास्त्र- ांची द्यावी, का कवींची द्यावी का देशभक्तांची द्यावी, वा स्वातंत्र्यवीरांची । का मुत्सद्द्यांची द्यावी? हे आर्यवसुंधरे तू सुभग आहेस, सुजला आहेस, सुवर्णा स, सुरत्ना आहेस तुला आमचे वंदन असो हे ऋतुमती वसुमती, सुलते व सुफलित, आमचं वंदन असो ! ह विविधविहंगमे, विविधकुसुम, तुला आमच वंदन असो ! सगरम्ये व निसर्गरक्षिते तुला आमचे वंदन असो हे पुराणी देवी युवती, त्र, तुला आमच वंदन असो हे तत्वज्ञे व शास्त्रज्ञे, तुला आमच वंदन असो ! भामयो व धर्ममयी तुला आमचे वंदन असो ! हे सत्वमती व वीर्यवती, तुला च वंदन असो हे स्वातंत्र्यतिलकभूषिते, तुला आमच वंदन असो ! श्रीशंकरादि श देव जिचे संरक्षण करताहेत, त्या तुला आमचे वंदन असो! नारद, तुंबर व्यास, ीकि तुझ्याभोवती तुझी स्तोत्रे गात आहेत तुला आमच वंदन असो ! श्री प्रतापादि तुझ्या शत्रूंच्या नरडीचा घोट घेत आहेत, त्या तुला आमच वंदन । !!

वंदे मातरम् ! वंदे मातरम् ! वंदे मातरम !!!

—(विहारी, चैत्र शु २, शके १८२८)

+ + +

४ बाजीरावाची पुण्यतिथि !

चलअीस चला !!

काढली, ती केवळ अेका मृत्यूचे म्यानातच परत आत घातली, त्या ...
पुण्यतिथि ही निष्फळ वाचाळतेनेच जर सार्थ झाली असे समजावयाचे असेल, बाजीराव असे होते नि तसे होते या गप्पा झोडण्यातच सर्व दिवस गमावून लहान असो वा मोठ असो, परतु त्या वीराच्या अिच्छा तृप्त करण्यासारखे कोणतेही कृत्य जर करावयाचे नसेल, तर त्या महान् कर्मवीराचा मी वंशज आहे असे म्हणण्याचा महाराष्ट्राचा अधिकार महाराष्ट्राने गमावला असेच म्हणावे लागेल.

केवळ वडिलाची कीर्ति सागूनच जो आळशी व अकर्मण्य मनुष्य आपणास धन्य मानून घेतो तो खरोखरच अेक मूर्ख होय खरोखरच पुण्यतिथीच्या काय वा जन्मतिथीच्या काय, नुसत्या ह्या वाचाळ समारभाचा, या नाटकाचा, या नुसत्या सव्यापसव्याचा आता आम्हास अगदी तिटकारा आला पाहिजे बाजीरावाची पुण्यतिथि साजरी करावयाची आहे ना ? तर मग अेक कणभर का होअीना, पण काम करून दाखवा ! बाजीरावाची पुण्यतिथि साग करावयाची आहे ना, तर मग वसअीस चला व या वर्षांच्या आत पोर्तुगीजाचे कालात त्याच्या बलात्काराने व आपल्या गयाळपणाने जे हजारो महाराष्ट्रीय हिंदु आपल्या धर्मास व संस्कृतीस आचवून खिश्चन झाले, त्यास शुद्ध करून पुनरपि आपल्या या हिंदुत्वाच्या पैतृक माहेरास परत आणण्याची भव्य व सबळ अशा महान् चळवळ अुडवून द्या

कारण बाजीरावाच्या पिढीच्या पराक्रमाने पोर्तुगीजापासून वसई परत मिळविली, परतु तिच्या अगावर लागलेले जातिच्छेदाचे, धर्मग्लानीचे व संस्कृतिभगाचे खोल घाव ती पिढी भरून काढू शकली नाही ते कार्य जर आपली पिढी करील, तर त्या वीराच्या अनेक अिच्छापैकी निदान अेक तरी अिच्छा पुरी होअून या पुण्यतिथीस त्याचा आत्मा काहीतरी सतोष पावेल त्याच्या अितर महान् अिच्छा, त्यानी साधिलेली व घडवून आणलेली परतु आता पुन्हा बिघडलेली महत्कार्ये कोणी करू शकत असेल, तर शुभस्य शीघ्र ! परतु जर व ज्याना ती अितर महत्कार्ये करवत नाहीत, तर त्यानी तरी हे अेक शक्य असलेले परतु अती तितकच महत्फलदायी ठरणार कार्य तरी या पुण्यतिथीच्या निमित्ताने करून दाखवावे अितकेही जर आपल्या हातून होणार नाही, तर बाजीरावाची पुण्यतिथि आम्ही केल्यापक्षा केली नसती तर बरे झाले असते, असे त्या महावीरास वाटल्या विना खचित राहणार नाही

वसअी, ठाणे, माहीम, अित्यादि भागातून हजारो खिश्चन झालेले परतु मनापासून आपल्या पूर्वजपूजित हिंदुधर्मासच चिकटून राहिलेले आपले महाराष्ट्राच्या रक्ताचे, बीजाचे, भाषेचे बधु वसअीत आहेत हे अनेकास माहीत आहेच केवळ आपण त्याना आपल्या घरात घेत नाही म्हणून ते परक्या घरात डाबून राखले जात आहेत त्याच्याप्रमाणेच त्या प्रातातील हिंदुमात्र बाटवून खिरती करावा अशी 'पोर्तुगीजाची प्रचड खटपट चाललेली होती. हिंदु सस्कार व हिंदुपूजा ही शासनाने बद व निषिद्ध केली होती. ते शासन भगिल्यासाठी शेकडो हिंदु हुतात्म्याना ठार

ण्यात येत होते व थोडेच दिवसात तो प्रातच्या प्राम निर्हिंदु झालाही असता जर श्रीमत बाजीरावाची पिढी वसअीवर चढून जाअून, रोखून रेटून त्या किल्ल्यास ा देअून बसती ना, माझे शिर तरी आत पडू द म्हणून गर्जणाऱ्या हट्टी ानि पोर्तुगीजाची सत्ता पादाक्रांत करती ना पण बाजीरावाच्या पिढीन वसअी ली व 'कोकणात हिंदुधर्म राखिला,' परतु पोर्तुगीजाचा तरवार तोडून तिला ुत्यावर अधिक घाव घालणे अशक्य करण्याचे कार्य जरी बाजीरावाची वीर ा थर शकली तरी लागलेले घाव भरून काढण्याचे, परक्याचे गोटात गेलेल्या ूस सोडवून पुन्हा परत घरी आणण्याचे कार्य करण्यास त्यास समय सापडला ी. ते कार्य आपल्या पिढीने केल असता बाजीरावाची अेक अिच्छा तरी ा होणारी आहे तीही पूर्ण न करणे, हे शक्य असलेले कामही हाती न घेणे आणि ीरावाच्या पुण्यतिथीच्या गप्पा मारणे म्हणजे त्या वीर पुरुषाच्या स्मृतीची ाळ अप्रतिष्ठा करणे होय म्हणून वसअीकडे टाळा फिरवा महाराष्ट्रातील सर्व ुमभाचा या वर्षाचा हा मुख्य कार्यक्रम असला पाहिजे त्वरित ज्या त्या सभेन तराची वाट न पाहता वसअीस प्रचारक पाठवून द्यावे या य निश्चित कामासही ाग निमित्ते काढून लावणीवर टाकण्याची प्रवृत्ति आता पुरे झाली अुत्तरेस ्याना रजपुताच्या मुसलमान झालेल्या साठ हजार माणसाना आर्य समाजाने न हिंदु करून घेतले काय महाराष्ट्रास स्वत च्या रक्ताच्या व जवळ जवळ ुच असलेल्या आपल्या वसअीच्या पतित हिंदूस शुद्ध करण्याअितकाही आटाप ला नाही ? काय आर्यसमाजास जे शक्य झाले ते महाराष्ट्रास अशक्य व्हावे ?

आणि कोणती गोष्ट शक्य किंवा अशक्य हें केव्हा ठरणार ? ती करण्याचा ्हीनरी प्रयत्न केल्यावर ना ? का दुपारी चापून जेवून आराम खुर्चीवर पडले ता अडचणीच्यावर अडचणीचे मजले जी शिथिल कल्पना बसल्यावसल्याच ारत तिच्या सागण्यावरून ? वसअीचे हजारो हिंदुबंधु परत स्वधर्मात येणे अशक्य ह, अवाली आहे ह तेव्हाच सिद्ध होअील की, जे हा महाराष्ट्रीय प्रचारकाच्या ा चिमाजी अप्पाच्या सेनेसारख्या सव दिशानी अुठून ठाणे, माहीम घेत घेत मातनाचे सीमेत घुसतील व माझे शिर तरी किल्ल्यात पडू द म्हणून गर्जणाऱ्या ्काटीन निदान अेक वर्षभर तरी वसअीस झुजत राहतील ! अजून क प्रचारकही तिकडे गेला नाही तिकडच्या हिंदु सघटनेच्या पुरस्कर्त्यांनी जून अिकडची काडी तिकडे केली नाही, तोच वसल्या बसल्या हे अशक्य, ते तक्य, ह्याची वळ आली नाही, त्याची अितकी घाअी का, म्हणून वरळत ण्याचा आपणास काय अधिकार आहे ? वेळ आली नाही ? ती आणण्याचा

लंडनचीं बातमीपत्रें

५. लंडन टॉवर

अिंग्लंडच्या अितिहासप्रसिद्ध लंडन टॉवरमध्ये असणाऱ्या शस्त्रागारामध्ये श्र 'शिवछत्रपतींनी ज्या वाघनखाने अफजुलखानास मारले ती वाघनखें आहेत अ महाराष्ट्रात साधारण बोलवा असल्याने ती वाघनखें पाहण्यास मी फारच अु झालो होतो, असं आपल्या वाचकांना वाटेल हिंदुस्थानच्या पारतंत्र्याची आत ज्या वाघनखाने अुपसून बाहेर काढली व जी शिवछत्रपतीच्या करस्पर्शाने पवित्र झा ती मराठी वाघाची वाघनखें लंडन टॉवरमध्ये पडलेली पहावयास मी अुत्सुक झाल असेन असें आपल्या वाचकांना वाटत असेल परंतु मला ती अुत्सुकता मुळी वाटेना श्रीकृष्णाच्या विश्वरूपाला पाहण्यास अर्जुनालाही दिव्य चक्षु दिलेले हो तरी देखील त्याच्याच्याने त्या विश्वरूपाला पाहवेना मग त्या वाघनखाकडे दृ फेकणाऱ्या माझ्या ह्या गुलामगिरीच्या डोळ्याची कशी छाती होणार ! मला क भरु लागला माझीं गात्र विगलित होअू लागली छत्रपतीच्या त्या वाघनखांना मं कसा पाहू ? अितिहासाच्या वाचनाने मला अशी माहिती झालेली होती की, त्य मराठी वाघाच्या नखांना गुलामगिरीच्या रक्ताची फार चटक लागलेली आहे, म अशी माहिती असताना मी तिकडे जाण्यास कसा धजू ? जर करिता मी त्याच्या कडे दबून पाहत असतांना त्याची अर्धसुप्त दृष्टि मजकडे गेली व माझ्या गुलाम गिरीचा त्यांना वास आला तर स्तंभ कडाडदिशी फोडून तो शिवनृहरि बाहे येअून गुलामगिरीचा वास कोठून येत आहे म्हणून गर्जना करणार नाही का ? अफजुलखानाच्या आतड्यावर यथेच्छ ताव मारून शिवाजीची वाघनखें झो गेल्याला बरीच वेळ झालेली आहे, आता त्याच्या अुठण्याचा समय जवळ आलेला असल्याने या निद्रेमध्ये सर्व अन्न जिरून जाअून ज्याची क्षुधा प्रदीप्त झालेली आहे, ती गुलामगिरीच्या रक्तास चटावलेली वाघनखें माझ्यामागे अुड्या घेत येतील नि मला व माझ्या राजनिष्ठेला फाडफाडून भरभर मिटक्या देअून घटघट त्या 'स्वहितासृगुदका' पिणार नाहीत काय ? अशा धास्तीत मी गर्क झालो असतानाच मला त्या वाघनखाचे शेजारी टिपूची तरवार दिसली त्या तरवारीच्या दर्शनाबरोबर अेक विलक्षण संचार अंगात संचारू लागला व ह्या गुलामगिरीत जगण्यापेक्षा श्री॰ छत्रपती शिवाजी महाराजांच्या वाघनखांनी मेलेलेच फार बरे असा माझा ग्रह होअू लागला व मी त्या वाघनखांना पाहण्यास खरोखरच अुत्सुक झालो त्या पवित्र वस्तूच्या दर्शनास जाण्यापूर्वी काहीतरी नजराणा न्यावा असें मला वाटू लागले परंतु त्यांना जो अेकच नजराणा पाहिजे आहे तो मला कोठून मिळेल ? पारतंत्र्याचे

न त्याना नजराण्यादाखल देण्यासाठी मी टिपूच्या तरवारीची करुणा भाकू-
लो, परतु तिने मला अेकच जबाब दिला की ' टिपूची तरवार सज्ज आहे पण
चा हात कोठे आहे ?'

टिपूचा हात कोठे आहे हे मी अैकतो न अैकतो तोच माझी दृष्टि त्या
नखावर गेली परतु छत्रपतीचे वाघनखात जी दिव्यता असेल असे वाटत होते
दिव्यता त्यात नव्हती, म्हणून सशय येअून मी जास्त जवळ गेलो तो मला
ळून आले की ही महाराजाच्या हातातील अस्मल वाघनखे नाहीत त्या वाघ-
पाशी जी माहितीची चिठ्ठी आहे तीत हे स्पष्ट लिहिलेले आहे ती माहिती
ो आहे

'Waghnakh or tiger's claws, a weapon for concealment in the-
ıd It was a similar instrument with which the famous Shivaji
troyed Afzulkhan, a Vijapur general while entertaining him
ese are from Mysore used by robbers.'

या वरील अक्षरश अुतरून घेतलेल्या माहितीवरून श्रीशिवाजीमहाराजाची
ाघनखे 'अशीच' होती अितकाच अुल्लेख केलेला आहे तीच ही नव्हत पुढे तर
पष्टच अुल्लेख आहे की, ही म्हैसूरमधून तिकडील दरोडेखोरापाशी असलेली
अेकडे आणली आहेत श्रीछत्रपतींची वाघनखें टॉवरमध्ये नाहीत ती अितर कोठे
ाहत हही अजून नक्की बाहेर आलेले नाही. अशा रीतीने ज्याच्या दर्शनासाठी
ी अुत्सुक झालो होतो ती वाघनख न दिसल्याने क्षणभर माझी निराशा झाली.
रतु लगेच मला थोडा तरी हुरूप वाटू लागला कारण छत्रपतींची वाघनखे
ंडनच्या टॉवरमध्ये बदीत पडण्यापेक्षा ती मला न दिसतील तरी काही वाअीट
ाही ती मला दिसण्यासाठी लडनला येण्यापेक्षा माझ्या आर्यभूला दिसण्यासाठी
हिंदुस्थानातच असलेली बरी वाघनखे प्रदर्शनासाठी नसतात त्याना पारतन्त्र्याची
ोटे फाडण्यासाठीच काय ती बाहेर काढणे अिष्ट आहे ज्याना ती वाघनखे पहा-
याची अुत्कठा लागलेली असेल त्यानी पारतन्त्र्याची आतडी अुपसण्यास तयार असले
ाहिजे त्यानी त्यासाठी बद्धपरिकर व सज्जखड्ग झाले पाहिजे अितकी ज्याची
यारी असेल त्याला श्रीछत्रपतींची वाघनखे सापडणे कठीण नाही कारण
तापगडचे देवीला वरील सज्जतेचा अर्ज केल्याबरोबर ती त्या देवीचे दरबारातून
ववििण्यात येतात

—(विहारी, चैत्र शु ९ शके १८२९),

+ + +

ज्यानी आपले शरीर चंदनासारखे झिजविलेले आहे, त्या महानुभाव लजपतरायांना हद्दपार करण्याचे धाष्टर्य आजपर्यंत कोणच्या टोरीने केलेले आहे ? फुलरच्या नावाने खडे फोडणाऱ्या लोकांनी ह्या मोर्लेमध्ये किती फुलर भरलेले आहेत हे अजून तरी समजावून घेतले आहे की नाही ? लाला लजपतराय यांना हद्दपार केल्याची बातमी तारेने येताच त्याबद्दल अेकाही लिबरल पत्राने तक्रार केलेली नाही. लिबरल पेपरमध्ये अत्यंत प्रमुख असलेले ट्रायब्यून नावाचे दैनिक पत्र तर स्पष्ट म्हणत की, 'कोणा लजपतरायाला हाकलून दिल्याची बातमी आलेली आहे We do not question the need of these measures. या कृत्याच्या आवश्यकतेबद्दल आम्हाला काही अेक शंका नाही !' पार्लमेंटमध्ये उलटसुलट प्रश्नांची गर्दी चाललेली असता त्या सर्वांचा मथितार्थ अेकाच वाक्यात मोर्लेने सांगितला तो हा की, 'अशा रीतीने प्रश्नोत्तरे होअून हिंदुस्थानचे बाबतीत पार्लमेंटमध्ये मतभेद आहेत, असे नेटिव्हांना वाटण्यास जागा ठेवणे हें धूर्तपणाचे नाही !' लजपतराय व अजितसिंह यांना हद्दपार करणे, बंगाल्यात व पंजाबात सार्वजनिक सभांची बंदी करून टाकणे, विद्यार्थ्यांना व शिक्षकांना स्वदेशभक्ति करू नका म्हणून हुकूम सोडणे, वाटेल त्याला वाटेल तेव्हा अुचलून तुरुंगात टाकणे, हे प्रकार जे लिबरल करतात तेच लिबरल व तेच त्यांचे राष्ट्र अुद्या वेळ येताच गावेची गावे तोफेच्या तोंडी देतील व सर्व देशाला आग लावून देअून हिंदुस्थान बेचिराख करतील, याचा विशेषत passive resistance च्या रडक्या प्रतिकारवाद्यांनी अवश्य विचार करावा अजून तर काहीच झालेले नाही आताशी कोठे अेकटी दुकटी तुकडी गडबड करू लागल्याची बातमी आली आहे तोच या क्रूर राष्ट्राने आपले पंजे फिस्कारले आहेत अशल्या वीरापुढे आम्ही कर देत नाही जा असे नुसते रडून कर देणे चुकेल असे वेड्याच्या अिस्पितळातही कोणास खरे वाटणार नाही. यदा अिंग्लंडमध्ये जी गडबड अुडालेली आहे ती रडक्या प्रतिकाराची नसून ती सत्तावनच्या पन्नासाव्या वर्षाची होय ती नानाच्या कानपूरचे स्मरण होय !

हे स्मरण फक्त अिंग्रजांनाच होत आहे असे नाही. ते लंडनमधील हिंदी लोकांनाही होत आहे गेल्या मे ११ ला येथील हिंदी लोकांची सभा या सत्तावनच्या स्वातंत्र्यसंग्रामाची सोनेरी ज्युबिली करण्यासाठी भरली होती व तीत त्या संग्रामात पडलेल्या देशवीरांचे भजनपूजन करण्यात आले. अशा रीतीने मध्या लंडनमध्ये अुभय पक्षांनाही सत्तावनचे डोहाळे होत आहेत ! नानाच्या देहाची छबी अिंग्रजांच्या व हिंदूंच्या अंतःकरणावर अेकाअेकी अुठून आलेली आहे ! या विलक्षण चमत्काराचा अर्थ काय व सत्तावनचे डोहाळे कोणाच्या जन्माचे द्योतन करीत आहेत याचा अुलगडा भविष्यकाळ लवकरच करो !

—(विहारी, वैशाख व. ३०, शके १८२९)

✦ ✦ ✦

७. हिंदुस्थाना ! तुला पचेल तें तू खा !

गेल्या आठवड्यात लंडन शहरी अनेक महत्त्वाच्या गोष्टी घडून आल्या. ता. २० रोजी अिंडियन बजेटवर वादविवाद होणार होता. त्या वादविवादात आपल्या देशच्या वतीने भिक्षा मागत फिरत असलेल्या प्रतिनिधींचा सर्व जीव गुंतून राहिला होता. बजेटच्या दिवशी सकाळी 'डेली न्यूज' अित्यादि पत्रात भिक्षादेहीची आरोळी ठोकली गेली होती. My nation stands expectant म्हणून ना. गोखले यांनी घडघडीत असत्य विधान केले. ना. गोखले यांना आशा असेल परंतु ती हिंदुस्थानातील लोकांची आशा नव्हती ! वेडरबर्न व सर हेन्री कॉटन यांच्या टुरटुरीत ज्यांना हिंदुस्थान देशाची खरी कळकळ दिसते त्यांना हिंदुस्थानासंबंधी किती पैसा यंदा लुटला व पुढच्या साली किती व कसा लुटावयाचा हे ठरविण्यासाठी होणाऱ्या बजेटावरील वादविवादात अभागी हिंदुस्थानाची अुन्नति दिसावी हे ठीकच आहे. शेवटी काय झाले ? कोणाची आशा सफल झाली ? लिबरल मार्लेनी काय दिले ? आज अेक शतकभर भिक्षा मागत असता परवाच्या शिष्ट घटिकेला मार्लेच्या त्या अत्यंत कुटिल भाषणाशिवाय झोळीत काय पडले ? राष्ट्रीय सभेचे पुढारी Opium eaters अफू खाणारे आहेत हींच पदवी त्यांना मिळाली ना ? भ्रमिष्ट लोकांनो ! तुम्ही केव्हा शुद्धीवर येणार ? हेन्री कॉटनच्या चर्चेवरील थर्मामीटरप्रमाणे कडक किंवा सौम्य भाषा वापरून देशाला Self Government मिळविण्याच्या तुमच्या प्रयत्नाचा

रंभ झाला अेका आयरिश तरुणाने—तो आयरिश असावा असा माझा अजमास आहे—हिंदुस्थानने अशा वेळी आयरिश नॅशनॅलिस्ट ह्या स्वावलंबी पक्षाप्रमाणे ब्रिटिशाना कोणतही साह्य करु नये व आयर्लंडने व हिंदुस्थानने अेकदमच अेकमेकाच्या साह्याने अुभयताचे कल्याण करून घ्यावे असे सुचविले नतर मिस्टर हार्वे नावाच्या अेका पुढाऱ्याचे भाषण झाले त्याचा साराश असा होता की, जेथे परवशतेचा मळस झाला आहे व कायदा सत्ताधारी लोकाच्या तरवारीनेच चिरला गेला आहे, तेथे राष्ट्चैतन्य राखावयाचे असल्यास दोनच अुपाय असतात अेक 'जनरल प्यासिव्ह रेझिस्टन्स' किंवा दुसरा 'गुप्त मडळ्या' Passive Resitance' हा अप्रत्यक्ष प्रतिकार आहे परतु गुलामगिरीत पडलेल्या राष्ट्राची हा अप्रत्यक्ष प्रतिकार जालीम रीतीने अमलात आणण्याअितकी तयारी बहुधा झालेली नसते कोणीही सरकारला मदत न करण्याची बुद्धि अुत्पन्न होण्यास व त्याप्रमाणे सर्वांकडून वर्तन घडण्यास समाज राजकीय शिक्षणाने फारच सुसस्कृत केलेला पाहिजे व ते राजकीय शिक्षण परक्याच्या करडया सत्तेखाली स्पष्ट रीतीने देणें अशक्य झालेले असते म्हणून प्रथम दुसरा अुपाय योजला जातो, व तो 'Secret Societies' गुप्त मडळ्या हा होय या गुप्त मडळ्यानी स्वदेशप्रेम अुत्पन्न करावे व रचनाकौशल्याने प्रचड सघ अुभारावे. रशियामध्ये याच ताजे अुदाहरण घडत आहे व रशियाचे स्वातत्र्य आता दूर नाही हे सर्व कृत्य गुप्तमडळ्याचे आहे इ इ' त्यानतर अेका बाअीचे भाषण झाले त्या बाअीची शात व अुदात्त मुद्रा व त्याचे मानसिक शास्त्राच्या आधाराने झालेल भाषण यावरून त्या फारच सुशिक्षित असाव्या त्या आयरिश असाव्या असे दिसते. त्यानी रशियाची व हिंदुस्थानाची तुलना केली व जेथे जेथे मानव जात परवशतेत खितपत असेल तेथे तेथे माझे अत करण गुतले आहे व जगतात कोणीही परतत्र नाही अशी स्थिति येअीतोपर्यंत मला चैन पडावयाचे नाही असे सागितले अितक्यात अेक साहेब अुठले व त्यानी दे पारख याना 'लेबर पार्टीला' पैशाची मदत हिंदुस्थानने करावी म्हणजे लेबर पार्टी येथे अधिकारावर आली की हिंदुस्थान वर येअील म्हणून मागितले याना आजपर्यंत हिंदुस्थानने केलेली 'पैशाची मदत' पुरेशी झाली नाही दे पारेख यानी व सोशियालिस्ट लोकानी त्या गरीब साहेबाची फारच टर अुडविली अध्यक्षानीही 'हिंदुस्थानातील लोकानी हिंदुस्थानातच काम केले पाहिजे, अमका पक्ष अिंग्लडमध्ये अधिकारावर येअील म्हणून पैसे धाडून व त्याना हिंदुस्थानच्या स्थितीची माहिती देण्यासाठी प्रतिनिधि धाडून काही अेक व्हावयाचे नाही' असे सागितले व मोर्लेनी हिंदुस्थानातील लोकास लेखनस्वातत्र्य व वाक्स्वातत्र्य आहे असे पार्लमेट सभेत विधान करावे व बगाल्यात ही स्थिति ठेवावी हे फार लाछनास्पद आहे' असे प्रतिपादिले

अशा रीतीने हिंदुस्थानच्या रोगावर दोन औषधे मिळाली आहेत House of Commons मधल्या दवाखान्यात देशभक्त गोखल्याना अेका मोर्ले नावाच्या

डॉक्टरांनी अेक बाटली दिली व चंडास हॉलमधल्या आरोग्यभुवनात मि. हार्वे या नांवाच्या भिषग्वर्यांनें दे. पारेख यांना अेक औषधि दिली.

हिंदुस्थाना ! तुला पचेल तें तू खा !

–दि. १७ ऑगस्ट १९०

\+ + +

८. राष्ट्रीय तरुण-सेना

लंडन :–' वडें घर व पोकळ वासा ' अशी ब्रिटिश साम्राज्याची स्थिति झालेली आहे. या साम्राज्याच्या बाह्य अंगाला पाहूनच जे चकित होतात त्यांना हें साम्राज्य आतून किती पोखरलेले आहे याची कल्पना देखील नसते. हिंदुस्थानसारख्या सहा सात हजार कोसावरील जित झालेल्या देशास अिंग्लिशांचें केवढें भय वाटतें ! हिंदुस्थानातील तीस कोटी लोकानाच काय, परंतु सर्व जगाला ताब्यात ठेवील अशी अिंग्लंडची शक्ति आहे, ही सर्वसाधारण समजूत असते अिंग्लंड म्हणजेच नंदनवन आहे, का कामधेनू आहे, का स्वर्ग आहे, असें वाटत असतें. परंतु अिकडे प्रत्यक्ष स्थिति पाहिली म्हणजे काय आढळतें आहे ? पार्लमेंटच्या जागा पैशानें विकल्या जात आहेत. खायला मिळत नाही म्हणून हजारो लोक अुपाशी मरत आहेत. का नाही म्हणून अुडाणटप्पूचे दंगे होत आहेत. लाच खाणें, खोटे बोलणें, रानटीपणाचे कामें करणें, हीं कृत्यें अिनकीं सर्वसाधारण आहेत की, त्याची चौकशी देखील हो नाहीं. प्रत्येक सार्वजनिक चव्हाटयावर व बागेमध्ये, प्रत्येक अैतिहासिक जागी प्रदर्शनस्थलामध्ये मनुष्य शिरू लागला की अेक भली मोठी पाटी टांगलेली असे तिच्यावर ' Beware of the pickpockets' ' खिसेकातरूंना जपा ' म्हणून अक्ष लिहिलेली असतात ही अक्षरें काय दाखवितात ? अिंग्लंडमध्ये अितके खिसेकात आहेत की, प्रत्येक जागेवर पोलिसबरोबर त्यांचाही पहारा बसलेला आहे. पर अिंग्लंडमध्ये कोण खिसेकातरू नाही ? ' Beware of the pickpockets ही पाटी अिंग्लंडपुरतीच लावलेली नसती व जर परमेश्वराने ती प्रत्येक देशाच दारावर लावली असती, तर किती बरें झाले असते ! कारण अिंग्रजी खिसेकातरूं भीति ही अिंग्लंड देशातच फक्त नसून ती जगावरील सर्व देशांत शिरलेली आ अिंग्लिश लोक व्यावहारिक शास्त्रांत पटाअीत झालेले आहेत याचे हें अेक प्रत्यंतर आहे. कारण या खिसे कातरण्याच्या धंद्यातदेखील त्यांनी अर्थशास्त्राच्या तत्वाप्रमाणे काम चालविलें आहे. ते तत्वाला सोडून कधींही वागत नसतात ! त्यांनी या खि कातरूपणाचे धंद्यात श्रमविभाग केलेला आहे. खिसे दोन प्रकारचे असतात. व्यक्ती

खसा व राष्ट्राचा खिसा. पैकी व्यक्तींचे खिसे कातरण्यासाठी अिंग्लंडमध्ये लोक क्ती अिमाने अितवारे खटपट करीत असतात हे प्रत्येक स्थली असलेल्या त्याच्या रील जाहिरातींवरून दिसून येअील व राष्ट्राचे खिसे कापण्यात तर अिंग्लिश र्त्ती पटाअीत आहेत हे हिंदुस्थानातील लोकास सांगत बसणे म्हणजे अिंग्लिशांच्या ा सद्गुणाची 'नेटिव्हांना' काहीच माहिती नाही असे म्हणण्यासारखे आहे झुलू ोकांशी झालेल्या लढाअीत अिंग्रजांनी पशुहूनही रानटीपणा दाखविला अशी यांचीच पत्रे ओरड करीत आहेत! अेक झुलूबाअी आपल्या मुलास घेअून अुभी ोनी व त्याची समजूत घालीत होती अितक्यात अेक शूर अिंग्रज शिपाअी आला [त्याने म्हटले, 'बाअी तू नको श्रास घेअू! मी तुझ्या मुलाची समजूत घालतो' व से म्हणून त्याने त्या मुलाला गोळी घातली शेकडा अधम कृत्यांपैकी मी हे अुदाहर-ार्थ देत आहे ही कृत्ये अिंग्रज शिपाअीच आता अिंग्रजी पत्रांना कळवीत आहेत ोअर वॉरमध्ये बोअर लोकांना शस्त्रे अिंग्लंडमधून मिळाली अशी गुणगूण होती. [illegible] प्रगति झालेली आहे. [illegible] र लष्करी कमिशनच्या ोकशीवरून असे सिद्ध झाले आहे की, कोटयवधि रुपयांची अफरातफर होअून ोठमोठया अधिकाऱ्यांच्या साह्याने लाचलुचपतही राजरोसपणे चालू होती. अशा हजारो गोष्टींवरून अिंग्लंडमधील अंतर्गत स्थिति किती कुजत आली आहे ाचा अंदाज करता येअील परंतु बाहेरचा भपका पाहून गरीब व हताश लोक भिअून ातात व त्यांना अिंग्लंड म्हणजे अेक अजरामर, मोठा थोरला राक्षस आहे असे वाटू ागते परंतु तसे काही अेक नाही अिंग्लंडचे मन कुजले आहे. त्याच्यातील थोर ाद्गुण पूर्वी कधीकाळी असतील तर ते नष्ट झालेले आहेत साम्राज्याच्या अुतरत्या ाळात जी चिन्हे व्हावयाची ती सर्व दृग्गोचर होत आहेत व ही त्यांना स्वतःलाच जितकी कळत आहेत तितकी अितर कोणालाही कळत नसतील आपल्या हिंदुस्थानात अशी समजूत आहे की अिंग्लंडचे मन नीतिभ्रष्ट झालेले आहे, तथापि त्याचे ामर्थ्य मात्र फारच मोठे आहे ज्या राष्ट्राला अेखादी मोडकी तरवार किंवा

राजनिष्ठा ती व्यवस्था करीत आहे तोपर्यंत ठीक आहे. पण हिंदु लोकात देशनिष्ठा अुत्पन्न झाली तर पुढे काय करावे याचा विचार अिंग्रजानी केलाच पाहिजे व याचा विचार करू लागताच ते गोंधळून जातात. हिंदुस्थान देशनिष्ठ झाल्यावर मि. सिर्ली हे आपल्या पुस्तकात म्हणतात की मग अेक दिवसभर देखील हिंदुस्थानात राहण्याची सोय नाही अिंग्लडचे भिकारडे आरमार हिंदुस्थानला काय ताब्यात ठेवणार! अिंग्लड साम्राज्य साभाळण्यास किती असमर्थ आहे हे धूर्त अिंग्रजानी केव्हाच ताडले आहे. आपले साम्राज्य बुडणार हे त्याना पूर्णपणे कळले आहे. आता त्याचे सर्व प्रयत्न फक्त अशाचसाठी जाहेत की, जितकी जास्त चिकाटी टिकविता येअील तितकी टिकवावी. परिणामाचा प्रश्न नसून दिरगाअीचा प्रश्न आहे कारण अिंग्रज लोक आपल्या अिकडे वाटतात तितके काही सशक्त नाहीत आपल्या तिकडे निवडलेले सुदृढ लोक येतात व वाटेल तितके वाढतात, परतु खुद्द त्याचे देशात पाहावे तो आपल्या सामान्य मनुष्यात व त्याच्या सामान्य मनुष्यात काही भीतिदायक भेद नाही. काही वर्षांपूर्वी राज्यारोहणानिमित्त हिंदी शिपाअी अिकडे आले होते. नेपाळी, शीख व मराठा शिपाअी कटकपणात व धाडसात अिंग्रजी शिपायापेक्षा काकणभर जास्तच आहेत. स्वदेशाभिमानात ते कमती आहेत व म्हणूनच अिंग्रजी अमलाखाली राबत आहेत अिंग्रजाची शारीरिक अवनति झपाट्याने होत आहे. गेल्या पचवीस वर्षात सैन्याला अुपयोगी म्हणून अुची व वजन ठरविलेले होते तितके आता शेकडा दहात आढळून नसल्याने ती अट कमी करण्यात आली आहे शिपायाचा धंदा सोडून अिंग्रजी तरुण दुकानाकडे धावत जातो म्हणून लॉर्ड रॉबर्टस् रागे भरत आहेत व त्यानी या अिंग्रजी शरीरक्षयाला भिअून जाअून 'रायफल क्लब'ची स्थापना करण्याची खटपट जारीने चालविली आहे. बहुतेक पत्रातून या विषयाची चर्चा सुरू झालेली आहे, व जो तो आपापल्या परीने अिंग्रजाची अशक्तता दूर करण्यास काय युक्ति योजावी ह्या विचारात आहे. अिंग्लिश लोक आता अगदी घाबरले आहेत. त्यातूनही आयर्लंडची चळवळ, अिजिप्तमधील चळवळ, हिंदुस्थानातील चळवळ, जर्मनीची तुर्कस्थानातील चळवळ, वगैरे चळवळींनी लडनच्या अुरात धडकी भरली आहे. ज्या आरमाराला व सैन्याला पाहताच आपण हिंदुलोक गर्भगळीत होतो त्या *आरमाराची व सैन्याची खरी योग्यता अिंग्लडच्या पूर्ण ध्यानात आलेली आहे* जर आयर्लंडने व हिंदुस्थानने आपापले लोक परत बोलावले तर अिंग्लडचे सैन्य किती अुरणार? ते अिंग्लडच्या निम्म्या भागाचे रक्षणास देखील पुरणार नाही! अशा भीतीने कपित होअून हल्ली अिंग्लडमध्ये दैनिक पत्रातून वरील आशयाच्या चर्चा चाललेल्या आहेत पैकी अुदाहरणार्थ अेका पत्राची हकीकत खाली देतो.

'डेली मिरर' या नावाचे अेक दैनिक पत्र लडनमध्ये प्रसिद्ध होत असते। ह्या पत्राच्या लाखो प्रती दररोज खपत आहेत. हे पत्र लहान मुलात फारच प्रिय असल्याने त्या मुलासाठी लष्करी शिक्षणाच्या आवश्यकतेवर या पत्रात लेखमाला सुरू झाल्या आहेत. अिंग्रजी तरुणाची शरीरप्रकृति दिवसेदिवस किती विलयाला जात

आहे याचे पूर्ण दिग्दर्शन करून हिंदुस्थानातील स्वदेशी चळवळ, अिजिप्तमधील गडबड वगैरे चिन्हावरून अिंग्रजाचे दुसऱ्याचे कुरणावर चरण्याचे व दुसऱ्याच्या पायावर अुभे राहण्याचे दिवस सपत आले असून आता स्वत चे सामर्थ्य निदान अिंग्लडच्या सरक्षणापुरते तरी वाढवावे असा अुपदेश देण्यात आला स्वयसेवकाचे सैन्य तयार केल्याशिवाय अिंग्लडची धडगत नाही, ही गोष्ट लॉर्ड रावर्टस्‌पासून तो वर्तमानपत्राच्या चालकापर्यंत सर्वांच्या ध्यानात आता आली आहे सक्तीचे लष्करी शिक्षण द्यावे असे अेका पक्षाचे म्हणणे आहे व दुसऱ्याचे म्हणणे की लष्करी शिक्षणाची महत्त्वाची अगे अितकी लोकप्रिय करून सोडावी की, लोकानी आपण होअूनच लष्करी शिक्षण घ्यावे ही स्थिति घडवून आणण्यास मुख्य अुपाय म्हणजे तरुणपणीच विद्यार्थ्यास शारीरिक शिक्षणाची गोडी लावणे 'डेली मिरर' मध्य अेक लष्करी ऑफिसर म्हणतो की लहानपणी विद्यार्थ्यास जर व्यायामाची गोडी लावली तर तो जन्मभर व्यायाम सुरू ठेवल्याशिवाय राहणार नाही तेच अेखाद्या बावीस वर्षाच्या तरुणाला व्यायामाचा नाद लावू म्हटले तर ते अतिशय कठीण होते असा अनुभव आहे शिवाय लहानपणी तालेल अितका व्यायाम करीत गेले तरी शरीराला वळण तावडतोब लागते व अगातील रग धावत जाते परतु अेकदा हाडे व स्नायु कठीण झाले म्हणजे मग त्याना वळण लावणे अशक्य होअून जाते म्हणून लहान मुलाना १४ वर्षापासून तालीम शिकवलीच पाहिजे असे त्याचे म्हणणे आहे परतु तालीम करून नुसते लठ्ठ होण्यात खरी शक्ति नसते हल्लीच्या काळी स्वदेशरक्षणाला नुसत्या तालमीहून अधिक शिक्षण पाहिजे आहे व ते शिक्षणही तरुणपणीच देअू लागाव असे येथे सर्वानुमते ठरत आल आहे हे शिक्षण तालमीबरोबर दिले गेले म्हणजे लष्करी शिक्षण स्वयसेवक शिपायापुरत मिळणार आहे आपल्याकडे लष्करी शिक्षणाबद्दल लोकाची फार विलक्षण समजूत झालेली आहे लष्करी शिक्षण म्हणजे अेक मोठे भानगडीचे, धोक्याचे व कठीण काम आहे असे त्याना वाटते वर्षानुवर्षे शिकत बसल्याशिवाय लष्करी शिक्षण मिळत नाही, अशी अेक घातकी समजूत प्रचलित आहे परतु खरी गोष्ट याच्या अगदी अुलट आहे अुत्तम सेनानी व्हावयास वर्षानुवर्ष तर काय, पण जन्मभर शिक्षण घेतले तरी हवेच आहे नेपोलियानेदेखील लष्करी डावपेचात चुका केल्या परतु स्वदेशाच्या सरक्षणार्थ स्वयसेवकत्व करण्याअितके, सैन्यामधील शिपायाअितके, मनुष्यात मर्दपणा येण्याअितके लष्करी शिक्षण घेणे फार सोपे आहे वाटेल तो मनुष्य शिपाअी होअू शकेल, या शिपाअीगिरीच्या शिक्षणाला मोठीशी बुद्धि वा मोठासा काळही लागत नाही अत्यत अडाणी व मतिमद अिंग्रज अुत्तम शिपाअी होतो, व काळ किती लागतो हे मी 'स्पेक्टेटर' नावाच्या पत्राच्या शब्दातच सागतो Soldiers can be thoroughly trained in six months and made to enjoy their training instead of dragging through it as they do at present अुत्तम शिपाअी बनण्यास सहा महिन्याहून अधिक काळ लागत नाही व त्या सहा महिन्यातही

ते काम हसतखेळत करता येते. लष्करी शिक्षणात तीन मुख्य गोष्टी आहेत; Riding घोड्यावर बसणे, Shooting अचूक नेम मारणे व Drill कवाअीत; किंवा गनिमी काव्यात कवाअितीचे माहात्म्य फारच थोडें असल्यामुळे कटकपणा. हे तिन्हीही गुण लहानपणी फारच अुत्तम शिकविता येतात. '*It is much, easier to teach* boys to shoot and ride and soldier, generally than it is to teach young men. अितके शिक्षण १४–१५ वर्षापासून दिले की, त्या तरुणास शिपाअीगिरीचा छंद लागतो, त्याचे शरीर सुदृढ होते. क्रिकेटच्या अैवजी नेम मारण्यात, तालीम करण्यात व घोड्यावर बसण्यात तो जास्त वेळ आनंदाने व हौसेने खर्च करतो, व स्वदेशावर जर कोणी स्वारी केली व मातृभूमीचे अगावरील स्वातंत्र्यशालूच्या पदराला स्पर्श करण्याचे मनात आणले तर त्या दुष्टाच्या छातीवर नाचण्याचे व कंठ चिरण्याचे सामर्थ्य त्या तरुणाने अंगात आलेले असते. डेली मिरर म्हणते, अशा रीतीने सर्व अिंग्लंड शिपायांचे राष्ट्र बनविता येअील स्वदेशस्वातंत्र्यासाठी बळी देण्यास प्रत्येक तरुणाचा देह योग्य होअील, याहून धन्यता ती कोणती? व म्हणून 'डेली मिरर'ने Boy army for Britain ब्रिटनसाठी तरुणसैन्य तयार करण्यास आरंभ केला व त्या *पत्राच्या तरुण वर्गणीदारांपैकी ज्यांची खुषी असेल त्यांनी अर्ज करावेत असे* लिहिले अितक्यात 'A striking and patriotic response to our proposal' म्हणून लेख आला व त्यात अेका देशभक्ताने दीड दोन महिन्यात आपण शिक्षण देअून १४।१५ वर्षाच्या अेका पथकास बंदूक मारणे, घोड्यावर बसणे, कवाअीत व तरवारीचे हात शिकवतो असें अभिवचन दिल्याचे प्रसिद्ध झाले आहे व आता ही तरुणसेना तयार होणार यात काही शंका नाही. या सर्व तयारीचा अुद्देश काय तर 'in case a foreign foe invaded our shores every Englishman ought to be in a position to assist to repel the invader. अिंग्लंडवर दुसऱ्याने स्वारी केली तर प्रत्येक तरुणाने आपल्या देश

९. समाप्तीचा आरंभ

गेल्या आठवड्यात लंडन शहरात हिंदुस्थानाबद्दल जितकी खळबळ अुडाली आहे तितकी खरोखरच ५७ चे सालापासून आजपर्यंत अुडाली नव्हती! १८५७ चे सालानंतर अिंग्रज लोक आपणाला अगदीच विसरले होते असे म्हणून त्यांच्या हिंदुस्थानविषयीच्या प्रेमाला मी बाध आणीत आहे असं बिलकुल नाही. ५७ सालापासून ह्यूम, वेडरबर्न, कॉटन वगैरे स्नेह्याचा तांड्याचा तांडा हिंदुस्थानचे कुरणात चरत चरत आपल्याशी स्नेह संपादून होता हे मी नाकबूल करीत नाही. त्याचप्रमाणे आधुनिक मॅझिनी नामदार गोखले सी. आय. अी. यांच्या अिंग्लंडवरील स्वाऱ्यांचे वेळी हिंदुस्थानने अिंग्लंडला जवळजवळ पादाक्रांत केलेले आहे हे मी कबूल करीत आहे. परंतु गेल्या आठवड्यात या सर्व प्रसंगाहून जास्त अशी खळबळ सुरू झाली आहे. ना. गोखले सी. आय. अी. यांनी अिंडिया पत्राने म्हटल्याप्रमाणे 'आपली कामगिरी फत्ते' करून लंडनकडे पाठ वळविली तोंच अपशकुनांना आरंभ झाला. गोखल्यांनी मोर्ले यांच्या कानाच्या जितके जवळ तोंड नेता येअील तितके नेअून हिंदुस्थानात राजद्रोह नाही असे सांगून सर्व व्यवस्था करून ठेवली होती. 'डेली न्यूज'च्या वातमीदारास फुल्लरचा राजीनामा पसंत झाला असे कळताच ना. गोखले यांनी असे स्पष्ट अभिवचन दिले की 'The public opinion will come to its normal state आता सार्वजनिक चळवळ शांत होअील.' अुघडच आहे. कारण, सर्व चळवळ फुल्लर साहेबाविरुद्धच होती. देशातील चाळीस कोटी रुपये लुटले जात आहेत म्हणून काही आम्ही चळवळ करीत नव्हतो! दुष्काळाने रूसो जपानी युद्धाअितके लाख दरवर्षी मरत आहेत म्हणून आमची चळवळ किंवा स्वदेशाला दारिद्र्याचे नरकात बसावे लागत आहे म्हणूनही आमची चळवळ नव्हती. तर आमची गेल्या वर्षातील चळवळ फुल्लरच्या राजीनाम्यासाठी होती व आता तो राजीनामा मिळताच लोकांची मने पुन्हा पहिल्यासारखीच थंडगार होतील! मग स्वदेशाच्या पायातील बेडी अेक रतीभरही सैल न का होअीना? पण 'The public opinion will come to its normal state!' अशा रीतीने सर्वांची समजूत घालून व ब्रिटिश राज्य 'Providential dispensation' आहे अशी स्वतःचीही समजूत घालून ना. गोखले सी. आय. अी. हिंदुस्थानाकडे जावयास निघाले तोंच अेक भयंकर तार येअून थडकली. अेडवर्ड बादशहा पदच्युत झाले! व बाबू सुरेंद्रनाथ बॅनर्जी भारतभूच्या राजचिन्हांनी मंडित झाले!

ही तार संध्याकाळच्या पत्रात प्रसिद्ध होताच सर्व लंडन हलू लागले. कोणास काहीच अुमज पडेना. आज सकाळी हिंदुस्थान आपल्या ताब्यात होता व अेका चारा तासांचे आत तो अेका बंगाली बाबूच्या ताब्यात गेला हे अैकून कोणास अन्न रुचेना. व्यापारी लोक आपल्या व्यापाराचे काय होअील म्हणून चिंतातुर झाले

पेन्शनर लोक आपल्या पेन्शनचें काय होओील म्हणून चिंतातुर झाले; सर हेन्री कॉटन व वेडरबर्न हे आता हिंदुस्थानचें काय होओील म्हणून चिंतातुर झाले. परंतु ह्या अिंग्लिश लोकांतील चिंतेपेक्षा ब्रिटिश कॉंग्रेस कमेटीतील अिंडियन सभासदांना तर रात्रभर झोप येओीना. या सर्वांना गोखल्यांनी नुकतेंच वजावून सांगितलें होतें की, हिंदुस्थानवर अिंग्रजांचें राज्य परमेश्वरानेंच आपल्या फायद्यासाठी आणलेलें आहे व म्हणून मी या अीश्वरी कृपेचा स्वीकार करून आपण यावच्चंद्रदिवाकरी तिला अगदी अुराशी धरून बसले पाहिजे. परतु बाबू सुरेंद्रनाथाने स्वत: अभिषिक्त होअून अीश्वरदत्त अिंग्रजी राज्याला झुगारून दिले ! आता हें जर अीश्वराच्या कानावर गेलें तर तो काय म्हणेल ? दु:खात सुख अितकेंच की अिंग्लिश लोक मूर्तिपूजक नसल्याने त्यांच्या अीश्वराला कान नाहीत ! नाही तर यापूर्वीच त्याला ही गोष्ट अैकू गेली असती. परतु सर हेन्री कॉटनला कान आहेत याची वाट काय लावावी? त्याना ही गोष्ट हिंदुस्थानपासूनच अैकू आली असेल ! ते हिंदुस्थानच्या हिता करताच पण रागावले असतील; व हेन्री कॉटन रागावले असता अीश्वर रागावला काय, न रागावला काय सारखाच! तेव्हा सुरेंद्रनाथानी हें किती घोर पाप केलें! आता याचें क्षालन कसें तरी केलेंच पाहिजे म्हणून दे. दत्त यांनी लंडन टाअिम्सला अेक पत्र टाकले. नव्हे, अेक नव्हे दोन पत्रें टाकली व त्याच्यात सुरेंद्रनाथांना ब्राह्मणांनं नुसते आशीर्वाद दिले व अशा प्रकारचे आशीर्वचनविधि हिंदुलोकांत वारंवा करण्यात येतात म्हणून त्यात भीति वाटण्यासारखे काहीअेक कारण नाही, अ प्रसिद्धपणे कळवून पुढे लिहिले आहे की सुरेंद्रनाथाना हल्ली फार गर्व झालेल आहे व त्यामुळे त्याच्या हातून असले हास्यास्पद प्रकार घडत आहेत. ब्राह्मणाच्य आशीर्वचनाची सुरेंद्रनाथांना भूक कां लागावी हे मला काही समजत नाही अितके लिहून R. C. Datt म्हणून खाली सही केली आहे. पण पुन्हा शंका आल की आपल्यावर अिंग्लिश लोकाचा विश्वास कसा बसेल ? असें काय आपल्या अंग आहे ? थोडा वेळ विचार करून त्यांनी अुत्तम तोड काढली व वरील नुसत्य सहीखाली 'Late Civil Servant' 'आपलाच अेक बंदा गुलाम' म्हणू असलेल्या थोर पदवीनें राजनिष्ठा नम्रतापूर्वक नमूद केली. हे पत्र प्रसिद्ध झाल्याव लंडनच्या साहेबलोकांस जरा धीर आला. हिंदुस्थान अजिवात सुटले नाही, म्हणू आनंद झाला व जो तो दे. दत्तांची पाठ थोपटू लागला.

परतु संकटें कोसळू लागली म्हणजे अेकदम कोसळतात. दे. दत्तांनी सुरे नाथांच्या राज्याभिषेकाचें संकट टाळले व अिंग्लिश लोक आपल्या या अेका गुल माच्या आश्वासनावर स्वस्थ बसले न बसले तोंच बंगालमध्ये सुरेंद्रनाथांच्या राज्य भिषेकाहूनही अेक भयंकर प्रकार चालू असल्याची बातमी आली. 'डेली न्यूज नांवाच्या दैनिक पत्रात प्रसिद्ध झालें की बंगालमध्ये 'Golden Bengal' म्हण गुप्त संस्था असल्याचा तपास लागत आहे. तिच्या शाखा फार विस्तृत पसरलेल

ाहेत व तिने नुकतेंच अेक हस्तपत्रक प्रसिद्ध करून त्यात 'Why Cry ?)rive out the Saheb' म्हणून मजकूर प्रसिद्ध केला आहे! सुरेंद्रनाथांनी ापल्या राज्यारोहणाच्या भाषणात असे सांगितले की विलायती साखरेत डुक- ाचे व गाओीचे रक्त मिसळलेलें असतें. अशा रीतीने सर्व बंगालमध्ये १८५७ च्या ळेस सुरू असलेल्याच गोष्टी सुरू झालेल्या आहेत. 'वंदे मातरम्' नावाच्या चटोर' पत्रात 'They (The English) desire to make the Govern- nent of India popular, without ceasing in any sense to be ssentially English. We desire to make it autonomous and abso- utely free of British control' म्हणून मजकूर प्रसिद्ध झाला आहे. 'अिंग्लिश ोकाचे मनातून आपली सत्ता हिंदुस्थानावर कायम राहावी; परंतु आमची अशी अच्छा आहे की आमच्यावर ब्रिटिशाना यत्किंचितही अमल न राहता आम्ही र्ण स्वतंत्र व्हावें.' या लाखलचक तारेने अिंग्रजाना खरोखरच धीर सुटला आहे. त्यापाठी ब्रह्मराक्षस म्हणतात ते काही खोटें नाही. अिंग्लंडमध्ये हल्ली काय स्थिति आहे हे थोडे तरी लक्षात यावे यासाठी अिंग्लंडमधल्या प्रमुख पत्रातील ाही अुतारे देतो.

डेली क्रॉनिकल :– 'Hindu unrest' या सदराखाली लिहितो की 'The Coronation of king Banerjee in Bengal is the climax of political ınrest in Bengal. He is a typical Babu, a frothy speaker with no)acking of judgement or character. The cry 'Vande mataram' ıas a seditious meaning attached to it Partition of Bengal was he greatest mistake of Lord Curzon' वगैरे. राजा बानर्जी यांच्या ाज्याभिषेकात बंगालमध्ये तर या चळवळीचा कळस झाला आहे.

डेली मिररने आपला वातमीदार दादाभाओीकडे धाडला व बंगालमध्ये ुठावणी होणार की काय म्हणून विचारले ? दादाभाओीनी सांगितले की ते सर्व रकारच्या वर्तनावर अवलंबून आहे. परंतु अुठावणी वगैरे काहीअेक होणार नाही.

डेली टेलिग्राफ : He (Banerjee) has just surpassed himself by)eing *crowned and anointed king whether of India or of* 3engal only is not stated. In the old days the shift of such an mposter would have been short. The Government would either ıave clapped him under restraint as a dangerous lunatic or :nded his days in summary fashion. But now Banerjee's neck is]uite safe ... mined up with the swadeshi movement there is a 'ague, elusive nationalist feeling which is fostered by a cheap ıational press. None can form any clear idea as to how much)f this wild inflamatory oratory is merely the talk of Banderlog.'

सुरद्रबाबूवर या पत्रात शिव्यांचा भडिमार झालेला आहे हिंदुस्थान बडाच्या काठावर आहे व ही चळवळ आणखी थोडे दिवस चालली तर या वर्तमानपत्रांनी व वक्त्यांनी जोपासना केलेल्या चळवळीतून भडका अुडेल असे या भविष्यवाद्याचे म्हणणे आहे

The Standard :—या पत्रात तर फारच लांब लेख आलेला आहे "It appears that we are on the eve of an eruption, which though it might take a different fo•m would be hardly less deplorable than the storm that was brewing half a century ago There is certainly an active and malignant agitation against the Government Sedition is openly preached and authority defied To the cry 'India for the Indians' has been added the watchword 'Down with the master foe " The Coronation of the Babu king cannot be overlooked, etc' हिंदुस्थान १८५७ च्या बंडाच्या तयारीत आहे ! अिंग्लिशांचा अुघड अुघड द्रोह शिकविला जात आहे व हिंदी लोकांसाठीच हिंदुस्थान !' या महामंत्राचा अुच्चार चालला आहे! हे पत्र पुढे म्हणते की अशाने हिंदुस्थानचे कल्याण होणार नाही ब्रिटिश राज्यात मिळणाऱ्या नोकऱ्या वगैरे सवलती त्यांना अितरत्र मिळणार नाहीत

डेली ग्रफिक –या पत्रात Emperor Banerjee म्हणून मथळ्याखाली लेख आलेला आहे या पत्राने सुरेंद्रनाथांचा अेक फोटोही दिला आहे वंदे मातरम्' पत्रातील हा अुतारा तर बहुतेक पत्रांतून प्रसिद्ध झाला आहे डेली न्यूजच्या बातमीदारापुढे हेन्री काटन यांनी अेक लांब चऱ्हाट घळून असे सिद्ध केले आहे की, हिंदुस्थानला आता काही सवलती दिल्याशिवाय त्यातील सुशिक्षितांचा ब्रिटिशांच्या सत्तेत असलेला विश्वास व त्यांची राजनिष्ठा अभंग राहणार नाही लंडन टाअिम्सनेही गडबड अुडवून दिली आहे स्काटलंडमधल्या प्रमुख दैनिक पत्रानेही बंडाची आरोळी केली आहे

अेका संस्कृत पंडिताने तर मातरम् शब्दाची व्युत्पत्ति करता करता असे सिद्ध केले आहे की माता म्हणजे कालीदेवता होय व काली म्हणजे संहारकर्ती देवता होय म्हणून 'वंदे मातरम् म्हणजे हे काली, तू अिंग्लिशांचा संहार कर"!

अिंग्लिशांचा संहार कर ! ही दु स्वप्ने अिंग्लिशांना का पडू लागली आहेत? परमेश्वराच्या मनात जे असेल ते तो करतो असा आमचा हिंदूंचा भरवसा आहे, म्हणून देवा तू अमुकच कर हें त्याला वळे वळे सांगण्याअितके आम्ही अुमट झालो नाही देवाच्या मनात आले तर संहार किंवा संरक्षण हे त्याला अेका क्षणात करण्याची शक्ति आहे त्याला तू संहारच कर अशी आज्ञा करण्याची आमची अिच्छा नाही, आमची योग्यता नाही त्याला आम्ही वंदन करू मग त्याला योग्य वाटेल ते तो करील हिंदुस्थानातील लोकात दृढ श्रद्धा अुत्पन्न होते आहे ही गोष्ट

सत्य आहे आमचे राष्ट्र अुन्नतीच्या मार्गाकडे जात आहे यात शंका नाही. परंतु म्हणून तेथे गुप्त मंडळाची जाळी पसरली आहेत किंवा तेथे अुद्याच बंड होणार आहे अशी भीति अुगीच अिंग्लिशानी का बाळगावी? गुप्त मंडळ्या करावयास आम्ही का रशियन लोक आहोत? आम्ही हिंदुस्थानचे हिंदी लोक आहोत! अिंग्रजी राज्य हा अीश्वरी प्रसाद आहे म्हणून आमचे पुढारी शपथेवर सांगत आहेत. अितकी 'राजनिष्ठा' असता वरील तर्क संभवनीय दिसत नाहीत ते काहीही असो, परंतु अेका पत्रकाराने केलेली सूचना मात्र आपल्या देशबांधवानी लक्षात ठेवण्यासारखी आहे ती सूचना अशी की स्वदेशी चळवळीने मुसलमान लोकाना फार तोटा होत आहे म्हणून आपण ती चळवळ बंद ठेवून आपल्या मुसलमानभाअीशी स्नेह संपादन करावा यातच हिंदुस्थानचे खरे हित आहे

अशा रीतीने हल्ली हिंदुस्थानाबद्दल भवति न भवति चालू आहे टोरी किंवा कॉन्झरव्हेटिव्हच्या मताने हिंदुस्थानातील धाडसी चळवळ जुलमाने मारून टाकावी व ब्रिटिश अमल चिरस्थायी करावा लिबरल पक्षाच्या मताने जास्त जुलूम जर आता सुरू केला तर हिंदी लोक जास्त चिरडीस जातील यासाठी किंचित् सवलती देअून त्यास संतुष्ट करावे व ब्रिटिश सत्ता चिरस्थायी करावी. या पक्षामध्ये साधनासाधनामध्ये जरी फरक आहे तरी सुदैवाने ब्रिटिश सत्ता चिरस्थायी करावी हें साध्य उभयतासही मनापासून आवडते आहे! व हेच साध्य हिंदु लोकासही आवडते आहे असे सिद्ध करण्यासाठी हेन्री कॉटनने दे दत्त व गोखले याचा सन्मानपूर्वक उल्लेख करून त्याची मते हिंदुस्थानच्या अंतिम कल्याणाला मिळवितील अशी शिफारस केली आहे! हें अंतिम कल्याण म्हणजे gradually हळूहळू, सरपटत येणारे ब्रिटिश साम्राज्याखालील स्वराज्य हे होय! हिंडमन याच्या जस्टिस पत्राच्या ताज्या अंकात त्यानी लिहिले आहे की 'अखेर इंग्लंड हिंदुस्थानची काळजी वाहू लागले कारण हिंदुस्थान हिंदुस्थानची काळजी वाहू लागले! हिंदुस्थान जागे झाले आहे. हल्लीची चळवळ म्हणजे 'The Beginning of the End' आहे जिकडे सत्य त्याचा विजय असो!'

—ता. ५ ऑक्टोबर १९०६

+ + +

सिच अितका दम धरून प्रसग टाळला असता की बहार अुडाली असती परतु ' काम अेप क्रोध अेप ! ' रागाच्या झटक्यात झाले काय की, हेन्रीचे अगावरचे कातडे त्यानी फाडून पार झुगारून दिले ! परवा कै तय्यबजीच्या दु खप्रदर्शनाचे वेळी सर हेन्री कॉटन यानी भाषण केले व त्यात जुन्या पुढाऱ्याच्या राजनिष्ठेबद्दल व नेमस्तपणाबद्दल स्तुति करून ते रडत ओरडत व जळफळत म्हणते झाले की, " माझ्यापुढे तरुण अिंडियन बसले आहेत त्याना माझे कळकळीच – हिंदुस्थानच्या कळकळीचे सागणे आहे की, त्यानी या जुन्या महात्म्याचे अनुकरण करावे हिंदुस्थानात हल्ली जे अतिरेकी व अघोरपथी लोक निघाले आहेत त्याचे अैकू नका ते म्हणतात, की आम्हास पूर्ण स्वातत्र्य पाहिजे, म्हणजे आमचा हिंदुस्थानावरचा अिंग्रजी अमल नाहीसा करावयाचा अरेरे, असे करू नका बर ! राष्ट्रीय सभा मागते आहे ते ठीक आहे पण ब्रिटिशाचा अमल नाहीसा करून पूर्ण स्वतत्रता मिळवावयाची हे म्हणणे अनर्थाचे आहे " सभेत आरोळी अुठली (नाही नाही !) नाही काय, ते अनर्थाचे आहेच आहे ! हेन्री कॉटन हिंदुस्थानचे मित्र ! लाडगा आला रे आला ! राष्ट्रीय मेंढवाड्यातील शेळया जितक्या लवकर सावध होतील तितक्या बऱ्या !

हेन्री कॉटनची डेलीन्यूजच्या बातमीदाराशी भेट झाल्याचे मागे कळविलेच आहे *त्यावर या पाळीच्या ' अिंडियन सोशियालॉजिस्ट' मधील टीका वाचण्या*-सारखी आहे हिंदुस्थानात पुष्कळ लोक स्वातत्र्य मागत आहेत म्हणून हेन्री कॉटन त्याना अघोरी पथात काढीत आहेत ते ठीकच आहे परतु हा अघोरी पथ केवळ हिंदुस्थानातच आहे असे नाही अिंग्लडमध्येही अेक अघोरी पथ राजकीय स्वातत्र्य मागत आहे या अघोरी पथाची अेक टोलेजग सभा नुकतीच हाअिड पार्कमध्ये झाली या अघोरी पथात सर्व स्त्रियानी आपली नावे नादवून घेतली आहेत अिंग्लडमधल्या स्त्रियाना राजकीय स्वातत्र्य पाहिजे आहे ! या सभेत मिस पॅथर्स बाअीचे भाषण झाले. त्यातील अेक अुतारा देतो "आम्ही ह पक्के जाणून आहो की स्त्रियाचे अिंग्लडमध्ये जे अत्यत हाल होत आहेत त्याचे मुख्य कारण आमचे राजकीय पारतत्र्य होय आम्हाला पूर्ण राजकीय स्वातत्र्य पाहिजे आहे या कामी पुरुषानी आम्हास साह्य द्यावे अशी आमची अिच्छा आहे परतु जर ते खुषीने *आम्हास राजकीय स्वातत्र्य* देत नसतील तर *आम्ही साफ सागतो* की, आम्ही स्त्रिया ते त्याचेपासून हिसकावून घेण्यास समर्थ आहोत आम्ही मनात आणताच सर्व अिंग्लडचे व्यवहार अेका दिवसात बद पाडू शकू व राजकीय स्वातत्र्य हिसकून जिकून घेअू शकू ! " हिंदी देशबधूनो ! ही अेक स्त्री बोलते आहे व आपण अजून नेमस्त पुरुष आहोत ! गुलामगिरीचा वरवटा पुन्हा कोणत्याही देशावरून न फिरो !

गुलामगिरीचा वीट येणे हे काही मोठें नवल नाही. तो वीट आजपर्यंत आला नाही हेंच खरे नवल आहे. परंतु आता हेन्री कॉटन कितीही रागावले तरी गुलामगिरीचा शेवट जवळ आला आहे यात शंका नाही. दादाभाईंच्या अध्यक्षत्वाचे आड लपून हेन्री कॉटनने ज्या अघोरी पथावर गोळया झाडल्या त्या पथातच देशभक्त शामजी कृष्णवर्मा यांची गणना आहे. त्यांच्यावर अिंग्रजी पत्रे कितीही वीट मोडीत असली तथापि हिंदुस्थानच्या भाग्याचे जे काही किरण हल्ली चमकत आहेत त्यात त्यांची गणना अितिहासास करावी लागणार यांत शंका नाही. देशभक्त शामजींनी अेडमंड बर्क नावाची स्कॉलरशिप आपले महाराष्ट्रातील देशबंधु प्रधान बी अे., अेल अेल बी यांना दिल्याचे सर्वविश्रुतच आहे. त्या लेक्चरशिपच्या नियमाप्रमाणे ठरलेला निबंध परवा दे. प्रधान यांनी वाचून दाखविला. ‘ भावी भारतनिर्मिति ’ हा विषय होता. त्या विषयाचें दे. प्रधान यांनी फारच विस्तृत, जोरदार, सुंदर व यथार्थ विवेचन केले. तो निबंध बहुतेक प्रसिद्ध होअीलच. त्यांनी भावी भारताची निर्मिति कशी करावयाची हे सांगण्याच्या आधी प्रस्तुत स्थितीची शोचनीयता फार मार्मिक रीतीने वर्णन केली. मुसलमानी अामदानीपेक्षा अिंग्रजी वरवंटा अनंत रीतीने स्वदेशभूमीच्या नाशास कारणीभूत झालेला आहे. हल्ली जी शांतता दिसत आहे ती जिवंत लोकांची शांतता नसून मेलेल्यांची शांतता आहे. या शांततेबद्दल अिंग्रजांचे आभार मानावयाचे तर स्मशानशांततेबद्दल मृत्यूचेही आभार का मानू नयेत हें समजणे फार कठीण आहे. सध्याची झालेली ही दुःस्थिति टाळण्यास दे. प्रधान म्हणाले की पूर्ण राजकीय स्वातंत्र्य हीच अेक मात्रा आहे. स्वातंत्र्य हे निसर्गदत्त आहे. तें आज मिळविणें कठीण दिसते म्हणून उद्या तें मिळविता येणार नाही असे कशावरून? अिटलीचे स्वातंत्र्याला कालपर्यंत ‘ स्वप्नसृष्टि ’ म्हणत होते ! पण आज तीच स्वप्नसृष्टि खरी झालेली आहे व अिटली, तिचे रोम व तिचा आल्प्स हे स्वातंत्र्याच्या निशाणाला आपल्या पवित्र मस्तकावर धारण करून सर्व जगाला स्वातंत्र्यागमाची ललकारी देत आहेत ! तेव्हा सद्य स्थितीला टाळण्यास दुसरी तोड नाही. म्हणून पूर्ण राजकीय स्वातंत्र्य पाहिजे आहे ! हे मिळविण्याचे अेक दोन अुपायही त्यांनी सुचविले की चहूकडे शिक्षण-वृद्धि करावी, लोकांना राजकीय हक्क समजावून द्यावे, मुसलमान-बंधूंनी व सर्व हिंदी लोकांनी अेक व्हावे व स्वातंत्र्याशिवाय थांबावयाचे नाही असा निश्चय करावा. आपण पात्र झालो म्हणजे प्रतिनिधि, स्वातंत्र्य वगैरे देण्याचें अिंग्लिशांनी अभिवचन दिलेले आहे वगैरे आशयाचे दे. प्रधान यांचे निबंध वाचन झाल्यावर देशभक्त लोकमान्य शामजी यांचे आभारप्रदर्शक भाषण झाले व ‘वंदे मातरम्’ राष्ट्रगीत देशबंधु टागोर—बंगालचे महर्षि टागोर यांचे पणतू—यांनी सुस्वर सुमंगल रीतीने गाअिल्यावर सभेचे काम संपविण्यात आले.

ही बातमी हेन्री कॉटनला कळेल तर त्यांना काय वाटेल ? परमेश्वर त्यांना शांतता देवो !

—ता. २६ ऑक्टोबर १९०६

✦ ✦ ✦

११. हिंदुस्थानचे गारुडी

लंडन : ता. ५–१०–१९०६ शनवारचा दिवस. करमेना म्हणून व्हरायटी ' हिपोड्रोम ' मध्ये गेलों होतो. व्हरायटी थिअेटरें आपल्या लोकांना नवीन आहेत म्हणून त्यांची थोडक्यात कल्पना द्यावी असें वाटलें. या थिअेटरमध्ये गाणाऱ्यांचें गाणें, नाचणाऱ्यांचा नाच, खुषमस्कऱ्यांचा खुषमस्करेपणा, पशुपक्ष्यांचे नाना तऱ्हेचे खेळ, बायसिकलवरचें प्रेक्षणीय काम, तालमी, मनुष्यांचीं सुंदर शरीरें, ट्रॅपीझवरचीं कामें, कुस्त्या, जुजुत्सूचे खेळ, अिंग्रजी जादूगार, अित्यादि सर्व गोष्टी पाहावयाला व अैकावयाला सापडतात. ती अेक प्रकारची खिचडीच आहे म्हणावयाची. हिपोड्रोममध्ये गेल्यानंतर अेक प्रोग्राम विकत घेतला व वाचावयास लागलो तों त्यात ' Indian Fakirs, Hindu Conjurers ' ही अक्षरें दिसलीं. हे काय करून दाखविणार याबद्दल मोठी अुत्सुकता प्राप्त झाली. काही वेळाने ते आले. त्यांचा पोषाक, ती त्यांची पुंगी, डमरू व पोतडी अगदी हिंदुस्थानातल्याप्रमाणे. प्रेक्षकांना त्यांच्या पोषाकात तर नवीनपणा वाटलाच, पण त्यांनी जे खेळ करून दाखविले तेही तेथील लोकांना नवीनच होते. अेकंदर ते सर्व खेळ फारच सफाअीने केलेले पाहून त्यांना फार कौतुक वाटलें. त्यांनी ज्या टाळ्या वाजविल्या त्यावरून असें मानण्यास जागा आहे. खेळ आपल्या अिकडे जे अगदी साधारण आहेत त्यांपैकीच होते. त्या गारुडी लोकांनी आपल्यापैकी अेकाला अेका पेटाऱ्यात अेका जाळ्यात घालून नाहीसा केलेला व फिरून त्याच पेटाऱ्यातून मोकळा बाहेर काढलेला पाहून येथल्या लोकांना फार आश्चर्य वाटलें. खेळ सर्वांच्यासमोर व अगदी नजीक करून दाखविले. त्यांच्याकडे कित्येकांचे डोळे लागलेले होते ! कित्येकांच्या बायनाक्युलर्स लागलेल्या होत्या. पण त्यांनी आपलें काम फार हुषारीने व हातचलाखीने केलें. लोक त्यांची करामत पाहून फार खूष झाले व गारोड्यांनाही मॅनेजराकडून बरेच पैसे मिळाले असतील. शेवटी सॅनफ्रान्सिस्कोच्या भूकंपाचा देखावा पाहून घरी आलो व काही वेळाने झोपी गेलो असता अेक सुंदरसें स्वप्न पडलें : हिंदुस्थानच्या स्टेजवर हिंदु गारुडी मोठे आश्चर्यकारक व साहसाचे खेळ करून दाखवीत आहेत. त्यांच्याकडे दूरदूरच्या राष्ट्रांतील लोकांचे डोळे लागले आहेत. कित्येक छिद्रान्वेषी लोक आपल्या दुर्बिणी लावून बसले आहेत व त्या गारोड्यांचें कोठे बिनसतें अिकडे त्यांचें लक्ष गुंतून गेलें आहे. कित्येक हे काय करून दाखविणार अशा विचारात गटांगळ्या खात आहेत. खेळ खेळावयास बंगभंगाने आव्हान केलें आहे. या लोकांनी काँग्रेसरूपाच्या तोंडातून नेहमी धूर काढावा व अग्नीच्या ज्वाला दाखवाव्या; पण यामध्ये प्रेक्षकांना काही विशेष वाटत नव्हतें व याचा परिणामही त्यांच्यावर काही विशेष झाला नाही. बऱ्याच वेळाने त्यांनी स्वदेशीचा खेळ खेळावयास सुरवात केली. सर्व प्रेक्षक बारकाअीने

पाहू लागले छिद्रान्वेषी लोक हा खेळ फसणार म्हणून म्हणू लागले तोंव त्याची निराशा झाली म्हणून अितर हमले हा खेळ तर बहारीने पार पडला दुसऱ्या अेका खेळाला सुरवात झाली अेका पेटाऱ्यात हिंदुस्थान देश दारिद्र्य, प्लेग आपसातील तटे, मत्सर, वाअीट राज्यव्यवस्था, पारतंत्र्य याच्या जाळ्यात फसलेला दिसला. त्याला या स्थितीतून सर्वांच्या समक्ष नाहीसा करून फिरून त्याच पेटाऱ्यातून बंधरहित व मोकळा करण्याचा विचार त्या हिंदु गारोड्याचा चालला होता. ते काय करणार अिकडे सर्वांचे लक्ष लागून गेले होते व सर्व मोठ्या अुत्सुकतेने व अेकचित्ताने पाहत होते अितक्यात मी जागा झालो. अरेरे ! कोण वाअीट गोष्ट ! केवढी निराशा !! काय झाले ते पहावयाला सापडले नाही फिरून निजावयाचा विचार केला डोळे मिटले तो निराळेच स्वप्न पडले ते थोडक्यात असे ज्या ज्या हिंदु गारोड्याला म्हणून अिंग्लंडच्या स्टेजवर येअून काम साधून घ्यावयाचे आहे व काही लभ्यांश मिळवावयाचा आहे त्याचा भिक्षा मागून कधीही मतलब साधणे नाही भिक्षेकऱ्याला अिंग्लंडच्या स्टेजवर जागा नाही. जागा तर नाहीच नाही पण तो अुपहासास मात्र पात्र होअील येथे येणाऱ्या गारोड्यानी हा धडा अवश्य घेतला पाहिजे

—ता २ नोव्हेंबर १९०६

\+ + +

१२. याचा अर्थ काय ?

लंडन, ता २।११।१९०६ लंडनमध्ये पार्लमेंट सभेत अलीकडे हिंदुस्थानच्या प्रश्नावर काही प्रश्नोत्तरे होत असतात देशभक्त सुरेंद्रबाबूंना अिकडून याच अर्थी काही पत्रे गेलेली सर्वांस माहीत आहेतच त्यांपैकी अेका पत्रात बंगालची चळवळ जर अशीच नेटाने चालविली व अर्जाची काही भेंडोळी जर अिंग्लंडमध्ये पुन्हा आली तर विभागणी रद्द करण्याचा प्रधानमंडळाचा हेतु आहे असा अर्थ त्यात ध्वनित केला होता हे पत्र प्रसिद्ध होताच लॉर्ड मोर्लेवर पार्लमेंटमध्ये प्रश्नांचा भडिमार अुडाला विभागणी रद्द होण्याचा काही संभव आहे का ? अशा आशयाच्या प्रश्नांनी त्रासून जाअून मोर्लेसाहेबांनी असे पुन्हा ओरडून सांगितले की, ' विभागणी कायम झाली आहे ती कालत्रयीही रद्द होणार नाही ! ' राजकारस्थानी पुरुषामध्ये स्पष्ट व सरळ बोलण्याचा दुर्गुण कधीही नसावा अस्पष्ट, खरेही नाही व खोटेही नाही, पूर्ण खोटे असले तरी चालेल, पण पूर्ण खरे मात्र केव्हाही नाही असेच बोलणे

कारस्थानी लोकास शोभते. हे तत्त्व मोर्लेसाहेबांना माहीत नाही असे नाही. स्पष्ट व सत्य बोलण्याचा दुर्गुण त्यांच्यामध्ये आहे असे म्हणण्याचे धाडस मोर्लेच्या बजेटवरील भाषणानंतर ना. गोखले देखील करू शकणार नाहीत. हिंदुस्थान श्रीमंत होत आहे या वाक्यात मोर्लेच्या बजेटवरील भाषणाचे सर्वस्व आलेले आहे. आता हिंदुस्थान श्रीमंत होत आहे या वाक्यात सत्याचे दुर्गुणाचा लवलेश तरी आहे काय ? आपले कारस्थानीपणाचे कर्तव्य पार पाडीत असताना या सत्याच्या दुर्गुणाचा स्पर्शही होऊ नये म्हणून मोर्लेसाहेब यथाशक्ति व यथामति प्रयत्न करीत असतात, परंतु परवा संतापाचे भरात ते स्पष्ट बोलून गेले विभागणी रद्द होणार नाही असे सांगितल्याने हिंदुस्थानावर काय परिणाम होतील याची ज्याला चांगली कल्पना आहे त्यांना हे स्पष्ट अुत्तर अैकून फार वाअीट वाटले त्यांना आपला डाव फसल्यासारखा वाटला गवताची पेंढी दाखवीत दाखवीत गाय कसाअीखान्यात जितकी लवकर व सुलभ रीतीने आणता येते तितकी तिला खरी हकीगत सांगून कधीही आणता येणार नाही शिवाय अशा रीतीने फसवीत रिजवीत गाय कसाअीखान्याकडे आणण्यात अेक प्रकारची मजा वाटत असते ती निराळीच ! विभागणी रद्द करतो, आज करतो, अुद्या करतो, केव्हातरी करतो, असे सांगत राहिल्याने बंगालच्या गाअी पृष्ठावरी पुच्छभार वाहोनि वाटेल तिकडे पळत सुटल्या व त्यांच्या भरणाऱ्या सभा, त्यांचे होणारे अर्ज, त्यांची पोकळ अवमाने, वगैरेंची मजाही बघावयास सांपडली परंतु ही संधि आता व्यर्थ जाअील असे पाहताच अिंग्लंडमधील आपल्या जिवलग मित्राचे अंतःकरण तळमळू लागले आहे बंगालच्या गाअी राजनिष्ठ असल्याने पुन्हा अेकदा जमले तर पहावे म्हणून कालपासून 'फिरून यत्न करून' पाहण्यात येत आहे . काल मि रेडमंड व लेबर पक्षाच्या अेकदोन सभासदांनी मोर्लेला प्रश्न विचारले की, 'विभागणीचे कागद पार्लमेंटपुढे हजर कराल का ? ' मोर्ले : ' त्या कागदपत्रांत काही विशेष माहिती नाही ' प्रश्न— ' पार्लमेंटपुढे आणण्यात विशेष हरकत कोणती ? ' अुत्तर ' ते मागे अेकदा पार्लमेंटपुढे मांडण्यात आले होते नक्की तारीख मला माहीत नाही मी त्यावेळेस तिकडे लक्ष देत नव्हतो ' मोर्लेसाहेबांना हिंदुस्थानविषयी पूर्ण सहानुभूति आहे त्याबद्दल आपल्यातील कित्येक जहालांत-सुद्धा मतभेद नाही परंतु अशी ही 'पूर्ण सहानुभूति' मोर्लेसाहेब स्टेटसेक्रेटरी झाल्या-पासूनच अुत्पन्न झाली आहे, हें अैकून मतभेद नसलेल्यांचा विरस होअील. परंतु याचा अुलगडा करणे अगदी सोपे आहे या जागेवर येण्यापूर्वी मोर्लेचा खिसा व मन रिकामे होते जोपर्यंत त्याच्या खिशाचे लक्ष हिंदुस्थानाकडे नव्हते तोपर्यंत त्याच्या मनाचेही लक्ष हिंदुस्थानकडे नव्हते परंतु पुढे ही जागा मिळाली तेव्हा अर्थातच ती स्थिति पालटली कोटाचा खिसा जसजसा हिंदुस्थानच्या पगाराने भरत चालला तसतसा मनाचा खिसा हिंदुस्थानच्या सहानुभूतीने भरत चालला! पार्लमेंटमध्ये काल झालेल्या या प्रश्नाची व अुत्तराची बातमी वाचून अेक हिंदी तरुण मला म्हणाला

लिबरल गव्हर्नमेंट झाल्यापासून हिंदुस्थानाबद्दल किती चर्चा होअू लागली पाहिलेत का ? असात अर्ज करुन व सभासदांच्या भेटी घेअून नेट धरला तर काम फत्ते होअील !' असलें वाक्य म्हणणारे हिंदी तरुण अजून निघताहेत हें खरोखर दुर्भाग्य आहे ! पार्लमेंटमध्ये जर हिंदुस्थान आज काय करतें आहे अिकडे अिंग्रजांचें लक्ष लागलें असेल तर, तें अर्जांनी नव्हे किंवा ते. गोखल्याच्या भेटींनीही नव्हे. तें लक्ष हिंदुस्थानात अुदयोन्मुख होअू घातलेल्या स्वातंत्र्यपक्षाच्या अवसानाने लागलेलें आहे अिंग्रजी पार्लमेंटचें लक्ष आता हिंदुस्थानाकडे पहिल्यानेच लागत आहे अशी दुसरं अेक वेडगळ कल्पना आपल्यात प्रचलित आहे. पण आज आहे याहून लाखो पटीं जास्त लक्ष हिंदुस्थानाने अेकदा आकर्षिले होते. १८५७ च्या वणव्याचा भयक चटका लागताच अिंग्लंडच्या पार्लमेंटमध्येच तर काय, पण अिंग्लंडच्या प्रत्येक झोपडीत सुद्धा हिंदुस्थानाबद्दल प्रश्नोत्तरें झालेली आहेत !

तसाच वणवा पेटविण्यासाठी दे. दादाभाअी नौरोजी हिंदुस्थानात जाणा आहेत म्हणे ! पण त्यांस कॉंग्रेसच्या अध्यक्षत्वाचा सन्मान तिसऱ्यांदा मिळाल म्हणून येथे अेक मेजवानी होणार आहे व त्यात कित्येक एम्.पी. पुढाकार घेणा आहेत! हिंदुस्थानच्या राष्ट्रीयसभेचे अध्यक्षस्थान दे. दादाभाअींना मिळाले म्हणून अिंग्लिशांना अितका आनंद का बरे झाला असावा ? लो. टिळकाची निवड झाली असती तर हिंदुस्थानवासीयांना जितका आनंद व हर्ष झाला असता, तितका दादाभाअींची निवडणूक होताच अिंग्लिशांना होत आहे याचा अर्थ काय ?

दे. पांडुरंग महादेव बापट बी. अे. यांनी काही दिवसांपूर्वी हिंदुस्थानास होमरूल पाहिजे आहे अशा आशयाचे अेक लहानसें पुस्तक प्रसिद्ध केलें होतं. या त्यांच्या स्वदेशाला 'स्वराज्य' मागण्याच्या अपराधाबद्दल मुंबअी युनिव्हर्सिटीने त्याची 'मंगळदास नथुभाअी' स्कॉलरशिप काढून घेतली असल्याची बातमी अिकडे आली आहे. स्वदेशाने गुलामगिरीत पडावे असें म्हणेल त्यासच ही माझी स्कॉलरशिप द्यावी अशी अेखादी शर्त मंगळदास नथुभाअींनी स्कॉलरशिप ठेवते वेळेस घातली होती की काय ? हिंदुस्थानच्या तरुण रक्तात निसर्गानेच पेरलेली स्वातंत्र्यभक्ति आता असला वेडगळ धाक दाखवून मारण्याचे दिवस राहिलेले नाहीत!

—ता. २३ नोव्हेंबर १९०६

✦ ✦ ✦

१३. क्रांतीचे प्रवाह

लडन विश्वनियमानुरूप क्रांति व अुत्क्रांति यांचे प्रवाह अखंड व सतत वाहत असतात कालाच्या अुतरणीवरून अकल्पनीय जोराने आपटत आपटत कोसळणाऱ्या प्रपातांना क्रांति म्हणतात व समप्रदेशावर वाहत असणाऱ्या नदीप्रमाणे विश्ववृत्तीचे जे प्रगमनात्मक मदौघ त्यांना अुत्क्रांति म्हणतात क्रांति व अुत्क्रांति ही अेकमेकांची कार्ये व कारणे होत क्रांतीतून अुत्क्रांति व अुत्क्रांतीतून क्रांति अुत्पन्न होते हे अुत्क्रांति-क्रांतिचक्र कालचक्राच्या आरंभापासूनच गतिमान झालेले आहे तत्त्व-क्रांति, धर्मक्रांति, राज्यक्रांति, निरनिराळ्या स्वरूपाने भिन्न भिन्न काली विश्व-वृत्ति प्रगमन करीत आलेल्या आहेत व पुढेही प्रगमन करीत राहतील साचलेल्या व प्रवाह नसलेल्या डबक्यातील पाणी जसे कुजत त्याचप्रमाणे स्थिरत्व व शिथिलत्व पावलेल्या मनुष्याच्या किंवा राष्ट्राच्या अंगातील पाणीही कुजू लागते हे कुजणे नाहीसे करण्यास त्या साचलेल्या पाण्याचा, त्याची गति अडवून ठेवणाऱ्या धाऱ्याचा विध्वंस करून, प्रवाह सुरू करावा लागतो प्रवाह ही विश्वाची निसर्ग-वृत्तिच असल्याने, लवकर किंवा अुशिरा, मूळरूपाने किंवा रूपांतराने, पण गति-शून्यांना चलन मिळू लागते. ह्या चलनाच्या आरंभाला, निर्बंधाला फाडून बाहेर घुसणाऱ्या ओघाच्या पहिल्या धडकेला, किंवा गतिशून्य मनुष्याच्या व कुजू पाहणाऱ्या राष्ट्राच्या पायांना बद्ध करणाऱ्या शृंखला प्रगतीच्या घणाखाली तुटत असताना ताडकन होणाऱ्या आवाजाला क्रांति असे म्हणतात व ह्या प्रतिक्रियेचा विशेष वेग कमी होअून मूल व सामान्य गति प्राप्त झाली म्हणजे या गतीने होणाऱ्या प्रगमनास अुत्क्रांति म्हणतात जगातील धर्मक्रांति संपून हल्ली धर्माची अुत्क्रांति सुरू आहे परंतु जगाच्या राजकारणाची अुत्क्रांति होण्यास शेकडो आप-मतलबाचे व अन्यायाचे बंधारे अडथळे करीत असल्यामुळे अजून बऱ्याच राज्य-क्रांत्या व समाजक्रांत्या अवश्य आहेत त्या झाल्याशिवाय जगाचे प्रगमन होणार नाही, व प्रगमन ही विश्ववृत्ति असल्यामुळे ह्या क्रान्त्याही झाल्याशिवाय राहणार नाहीत अशा या प्रगमनात्मक क्रांत्यांपैकी हल्ली किती क्रांत्या सुरू आहेत किंवा सुरू होअू पाहत आहेत, किती साचलेली डबकी भूकंपाच्या अुसळीने आपले बंधारे फोडण्यासाठी धडकी मारीत आहेत किंवा मारण्याच्या तयारीत आहेत व किती राष्ट्रे आपल्या गुलामगिरीच्या साखळदंडावर घाव घालीत किंवा घाव घालण्याची संधि व साधने जुळवीत आहेत याचा आढावा काढणे अत्यंत महत्त्वाचे आहे या महत्त्वाच्या विषयावर मि हिंडमन या सोशियालिस्ट महनीय विद्वानाचे ' क्रांतीचे प्रवाह ' (The Rapids of Revolutions) या नामाभिधानाखाली अेक अत्यंत महत्त्वाचे जे भाषण झाले ते आपल्या वाचकांसाठी देत आहे त्यांत हिंदी लोकांना शिकण्याचे धैर्य असल्यास पुष्कळ शिकता येअील

प्रथमतः मि. हिंडमन यांनी इंग्लंडमधील हल्लीच्या निरनिराळ्या राजकीय पक्षाचें व त्याच्यातील असलेल्या विरोधांचें विवरण केलें. त्यात हिंदुस्थानातील लोकांना रुचण्यासारखें जरी नसतें—कारण गुलामांना स्वतंत्र विचार सहसा रुचत नाहीत—तरी शिकण्यासारखें हे होतें की, मि. हिंडमन यांचे मतानें लिबरल व कान्झर्व्हेटिव्ह या दोन पक्षांत नांवाचें तेवढें भिन्नत्व आहे. बाकी हे दोघेही अनुदार मताचेच आहेत. अेक पक्ष जरा भडभडचा स्वभावाचा आहे म्हणून मनातील दुष्ट हेतु तो अुघड बोलून दाखवितो. दुसरा पक्ष थोडा कावेबाज असल्यामुळे दुष्ट हेतूना गोड भाषेत छपवून ठेवतो. पहिला नुसता दुष्ट आहे. परंतु दुसरा लिबरल पक्ष हा दुष्ट व विश्वासघातकी आहे या विश्वासघातकी लोकांचे हातीं अिंग्लंडचे राज्यसूत्र येअून आज अेक वर्ष होत आले आहे या अेका वर्षात त्यांनी कोणतें अुदार कृत्य केलें आहे? जी कृत्यें केली आहेत तीं कान्झर्व्हेटिव्हांच्या कृत्यांहून कोणत्याही रीतीने भिन्न नाहीत. त्यानी अिजिप्तसाठी काय केले आहे? हिंदुस्थानासाठीं काय केलें आहे? अन्यायाने व अधमपणाने कोटयवधि रुपये लुटून आणले जातात, त्यातील अेक दमडी तरी यानी कमी केली आहे काय? मग या पक्षाने फरक तो काय झाला? (मि. हिंडमन येथे जरा चुकले असें मला वाटतें. लिबरल पक्ष आल्यापासून अगदीच फरक झाला नाही हें खोटें आहे. अुदाहरणार्थ, मोर्ले घ्या. पुस्तके विकता विकता पोट भरण्याची पहिली अवस्था व लिबरल पक्ष अधिकारावर येताच हिंदुस्थानच्या पगाराने प्राप्त झालेली अवस्था—मोर्लेची गेल्या वर्षांची मुद्रा व आता वर्षभर हिंदुस्थानच्या पैशाने लालबुंद पडलेली मुद्रा यात असलेला फरक मि. हिंडमनने विसरावयास नको होता.) मि. बाल्फर म्हणतात त्याप्रमाणे लिबरल व कान्झर्व्हेटिव्ह हे अेकमेकांच्या सोंगांची बतावणी करण्यापुरते तेवढे मात्र भिन्न आहेत. बाकी अधमपणात दोघेही भागीदार आहेत. परंतु अिंग्लंडमध्ये ही दोन्ही डबकीं साचून कुजत चालली आहेत हें जरी खरे आहे तरी क्रांतीचा प्रवाह सुरू झाला असल्याचीं चिन्हें स्पष्ट दिसत आहेत. लोकपक्ष बळावत चालला आहे. समता व स्वातंत्र्य याचा विजय नुसत्या अिंग्लंडमध्येच नव्हे—तर सर्व जगावर व्हावा असें म्हणणारा पक्ष बळावत आहे. रशियामध्ये तर लोकशक्तीच्या आघाताने जुलमाचा बुरुज जवळजवळ फोडलाच आहे. मी ज्या वेळी येथे बोलत आहे त्याच वेळेला रशियामध्ये जुलमी जमीनदारांचे हक्क नाशावीत ठरून भांडवलवाल्यांवर जोराचा घाला पडत आहे व लवकरच रशियामध्ये क्रांतिपक्षाचा विजय झालेला पाहून न्यायप्रिय लोकांना आनंद झाल्याशिवाय राहणार नाही. क्रांति ही दाबून दबणारी नाही. तिला जितकें दाबावें तितकी ती वर अुसळते. प्रगमनाकडे नेणारी असल्याने क्रांति ही पवित्र वृत्ति आहे असें मी समजतो. हा क्रांतीचा प्रवाह म्हणजे जिवंतपणाचें चिन्ह आहे. हा क्रांतीचा प्रवाह हल्ली तर फारच जोराने सुरू झाला आहे. तो या शतकाच्या आरंभापासून

इतक्या वेगाने घो घो करीत फुगत चाललेला आहे की, त्याच्या अनिवार्य वेगाने पूर्वदिग्भाग आपली झोप सोडून देऊन खडबडून उठू लागला आहे आशियात राज्यक्रांति सुरू झाली आहे. आता तिला कोणालाही थांबविता यावयाचे नाही तिला थांबविण्यासाठी जो कोणी तिच्यापुढे उभा राहील त्याला उलथून एखाद्या नजीकच्या खडकावर छिन्नभिन्न करून टाकून आपला मार्ग साफ करून हा क्रांति-प्रवाह आपल्या अनुकूल वेगाने असाच धावत जाणार ! कोणीही आपल्या गर्वाने फुगून त्याला अडथळा करू नये कारण ते गर्वाचे फुगणे या एशियाच्या राज्य-क्रांतीपुढे चेंडूप्रमाणे चिरडून जाईल हे मी नुसत्या अजमासाने सांगत नाही हे जपानच्या आधारावर सांगत आहे ह्या भातखाऊ बुटक्या राष्ट्राने मांसखाऊ व अगडबंब रशियाला चीत केला तो या राज्यक्रांतीच्या जोरावर होय ह्या राज्य-क्रांतीच्या प्रवाहाला थांबवून धरण्यासाठी हा टोचभर रशिया वाटेत आला मात्र, तोच त्याला एखाद्या गवताच्या काडीपेक्षाही यःकश्चित् समजून ह्या प्रचंड ओघाने उलथून दूर झुगारून दिले, इतका दूर की, पुन्हा त्या प्रवाहाचे आड येण्यासाठी तो पुढे सरू म्हणेल तर त्याला ताड नाही ! जपानातून निघून तो प्रवाह आता चीनमध्ये शिरत आहे—नव्हे शिरला आहे मला खात्रीने असे माहीत झाले आहे की, चीनमध्ये भयंकर जागृति उत्पन्न झाली आहे. चीनमध्ये शिक्षण, राजकारण, सामर्थ्य व स्वदेशाभिमान यांचा प्रसार अत्यंत त्वरेने होत आहे व चीनच्या जागृतीचा परिणाम सर्व जगावर झाल्याशिवाय राहणार नाही परंतु राज्यक्रांतीचा हा एकच प्रवाह आहे असे नाही चीनमध्ये स्वातंत्र्य थोडेबहुत प्रमाणाने कायम होते व म्हणून तेथे जागृति व क्रांति करणारा प्रवाह कितीही जोरात असला तथापि तो परतंत्रांना स्वातंत्र्यार्थ चेतना देणाऱ्या प्रवाहापेक्षा कमी जोराचाच असला पाहिजे परंतु सुदैवाने एशियामध्ये परतंत्रांना स्वतंत्र करण्याची शक्ति धारण करणारा असा एक राज्यक्रांतीचा प्रचंड प्रवाह सुरू झाला आहे हा प्रवाह म्हणजे हिंदुस्थानची जागृति होय अनंत यातनांनी बधिर झालेल्या हिंदुस्थान देशात अखेर चेतना उत्पन्न झाली आहे स्वस्वातंत्र्यासाठी सामर्थ्य आणावयाचे त्याचे प्रयत्न सुरू झाले आहेत असले स्वातंत्र्यगामी प्रयत्न आपल्या सोशिया-लिस्ट लोकांना सदोदित वंदनीय असलेच पाहिजेत. हिंदुस्थान स्वतंत्र झाले तर आपली कोणतीही हानि होणार नाही, इतकेच नव्हे, तर आपल्या व्यापाराची त्या योगाने वृद्धिच होईल दुकानदाराला गिऱ्हाइकाच्या श्रीमंतीतच फायदा आहे आपण हिंदुस्थानच्या ह्या स्वातंत्र्याच्या प्रयत्नांना साह्य केलेच पाहिजे कारण भूतदया हा मनुष्यत्वाचा विशेष धर्म आहे हिंदुस्थानची राष्ट्रीय सभा आता डिसेंबरमध्ये भरणार आहे तिच्या प्रयत्नांना आपली सहानुभूति असलीच पाहिजे. इतकेच नव्हे तर या प्रचंड सभेला आम्ही अशी विनंती करतो की, हिंदुस्थानचे लोक स्वातंत्र्यसंपादनासाठी राज्यक्रांति करण्यास उठताच त्यांना शक्य ती मदत

व पूर्ण सहानुभूति देअू अशी अिच्छा आपण मजबरोबर प्रदर्शित करावी (यथे त्या प्रचंड सभेत टाळयांचा कडकडाट सुरू झाला.) व मी अशी आशा धरतो की, हे तुम्ही दिलेले वचन कधीही विसरणार नाही अेशियाचे भाग्य अेशियाच्या प्रयत्नांनी व अेशियानेच अुदयास आणावे ही अभूतपूर्व गोष्ट घडवून आणण्यासाठीच क्रांतीचे प्रवाह अेशियामध्ये कसे सुरू झाले आहेत हे मी आपणास सांगितले. फ्रान्स व जर्मनी येथेही राज्यक्रांतीचे नसले तरी समाजक्रांतीचे प्रवाह इंग्लंडप्रमाणेच वाहत आहेत हजारो मजूरदारांनी काबाडकष्ट करूनही अुपाशी मरावे, मूठभर आळशी लोकांनी सर्व संपत्तीचा अुपभोग घ्यावा ही अन्यायमूलक पद्धति जितक्या त्वकर बदलेल तितकी बदलली पाहिजे सामाजिक अर्थशास्त्र सुधारणे हे आपले मुख्य कर्तव्य आहे अमेरिकेतही अुपाशी मरणारे लोक अिंग्लंडप्रमाणेच लक्षावधि आहेत तेव्हा राजा असला काय किंवा प्रेसिडेंट असला काय, लोकस्थिति जर अितकी भयंकर असेल, तर तेथे क्रांति झालीच पाहिजे व म्हणूनच हे क्रांतीचे निरनिराळे प्रवाह सर्व जगभर सुरू झाले आहेत अिंग्लंड, फ्रान्स, रशिया, अमरिका, चीन, जपान, अिराण हिंदुस्थान अित्यादि सर्व पृथ्वीवर निरनिराळया स्वरूपाने पण अेकाच हेतूसाठी क्रांतीचे प्रचंड प्रवाह सुरू आहेत आणि तो अेकच हेतु कोणता ? तो अेकच हेतु मानवी प्रगमन हा होय या अेकाच अुदात्त हेतूसाठी होणाऱ्या क्रांत्या कोणत्याही भागात झाल्या तथापि त्या सर्वांना अभिनंदनीय असल्या पाहिजेत ! अशा आशयाचे भाषण करून मि हिंडमन हे टाळयांच्या व स्तुतिनादाच्या घोषात खाली बसले

हिंदुस्थाना ! हे भाषण तू सारग्रहणचिकित्सेने वाच सावधगिरीने वाच. नाही तर कान्झर्व्हेटिव्ह व लिबरल यांच्या कडेवर बसून आपली अुन्नति करून घेण्याची मूर्ख आशा धरून तू जसे आजपर्यंत दिवस घालविलेस, तसेच आता सोशियालिस्ट व हिंडमन यांनी मला कडेवर घ्यावे असा खुळा हट्ट धरण्यात बाकीचे दिवस खर्चू लागशील, लोकाच्या – ते कितीही गोड बोलले व सज्जनतायुक्त असले तरी – लोकांच्या कडेवर बसून तुला चालता येण्याचे शिक्षण संपादन करता येणार नाही हिंडमन असे बोलले म्हणून हुरळून जाअू नकोस हिंडमनच काय, पण तू कर्तबगारी करून दाखविलीस तर सर्व जग असे बोलेल, हे तुझ्या कर्तबगारीवर अवलंबून आहे हिंडमन किंवा कोणीही महात्मा जर खरी सहानुभूति दाखवीत असेल तर ती साभार स्वीकार ! सहानुभूति स्वीकार, पण मागू नकोस ! सन्माननीय आमंत्रण आल्यास जेवावयास जा, परंतु आगंतुकी मात्र करू नकोस स्वतः कर्तबगारी करून अन्न संपादन कर परमेश्वराने तुला भारतभूसारखी शेती दिली आहे त्या विस्तीर्ण शेतीला गंगा, यमुना, गोदावरी, कावेरी, सिंधु व ब्रह्मपुत्रा हे अखंड कालवे देवाने तयार करून ठेवले आहेत ह्या दिव्य शेतीत ह्या अखंड कालव्यांच्या पाण्याने तुझ्या पूर्वजांनी धान्यच नव्हे तर प्रत्यक्ष सोने पिकविले आहे ! परंतु

देवाने या शेतीच्या करारात अेक शर्त घातली आहे, ती ही की, ही शेती तूच नांगरली पाहिजेस तूच ही शेती करशील तर हीत सोने पिकेल परंतु दुसऱ्याचा नांगर हिच्यावर फिरला की, हीत प्लेग पिकेल, दुष्काळ पिकेल, पारतंत्र्य पिकेल! मग हा नांगर बाल्फरचा असो किंवा मोर्लेचा असो ही देवाची शर्त तू पाळलीस की हिंदुस्थाना, पुढच्या हंगामात तुझ्या या दिव्य शेतीत पाअूस पडो किंवा न पडो, कोहिनूर पिकतील, मयुरासने पिकतील, कालिदास पिकतील, शिवाजी पिकतील!

आत्मैव ह्यात्मनो बंधु ।

—ता २०।१२।१९०६-

\+ + +

१४. अिंग्लंडातील स्त्रिया व हिंदुस्थानातील पुरुष

लंडन राजकीय स्वातंत्र्य असले म्हणजे मानवी शक्तींचा विकसन कशी होअू लागतात, अेक विकसन हे दुसऱ्या विकसनाचे कसे प्रवर्तक होते व व्यक्ति, राष्ट्र व मनुष्यजाति ही अभ्युन्नतीकडे कशी चढू लागतात याचे अगदी ताजे उदाहरण म्हटले म्हणजे अिंग्लंडमधली सध्या चालू असलेली स्त्रीस्वातंत्र्याची चळवळ हीय प्रथम अिंग्लंडला अप्रतिहत पारतंत्र्य आले तेथून रोमन साम्राज्याच्या नाशकाली सुटका होअून ते अप्रतिहत राजसत्तेखाली स्वतंत्र झाले पुढे राजसत्तेचे अप्रतिहतत्व जाअून तीवर सरदारांचा वचक बसला नंतर लोकपक्ष आत घुसला व व्यापारीवर्गानेही राजकारणात आपला हक्क शाबीत केला व आता पुरुषाचे राजकीय स्वातंत्र्य स्थापित झालेले पाहून स्त्रीवर्गाने आपला त्यात असलेला हिस्सा संपादन करण्यास कंबर कसली आहे ह्या त्यांच्या चळवळीपासून अनेक गोष्टी शिकण्यासारख्या असल्याने त्याविषयी थोडीशी सगतवार माहिती आज धाडीत आहे

स्त्रीस्वातंत्र्याची ही चळवळ सुमारे पन्नास वर्षांपासूनच सुरु आहे. राजकीय भविष्यवेत्ता मॅझिनी याने शेवटी शेवटी हे स्पष्ट रीतीने सांगितले होते की, पुढील शतकात स्त्रीजाति आपले राजकीय हक्क स्थापित केल्यावाचून राहणार नाही अिंग्लंडमध्ये ही चळवळ जरी पन्नास वर्षांपासून सुरू आहे, तरी त्या वेळेस तिच्याकडे कोणाचेही लक्ष गेले नव्हते त्या वेळच्या काही अुदार पुरुषांनी या चळवळीला अनुमत दिले होते, परंतु स्त्रीजातींना राजकीय व्यवहारात हिस्सा मिळविण्यास काही शतके अुलटावी लागतील असाच सर्वत्र समज होता पार्लमेंटचा

सत्ता ज्याच्या हाती होता त्यानी या चळवळीकडे अुपहासपूर्वक दुर्लक्ष केलेले होते परंतु या दुर्लक्षाला न जुमानता त्या वेळच्या काही पुढारी स्त्रियानी ही चळवळ तशीच पुढे चालू ठेवली त्याचा असा अजमास होता की, या चळवळीबद्दल जनसमाजास माहिती दिली व त्याच्या सहानुभूतीने पार्लमेटच्या सभासदाकडे अर्ज केले व निवडणुकीच्या वेळेस विनतीपत्रे काढली की, आपल्यास लवकरच मतदारीचा व पार्लमेटमध्ये बसण्याचा हक्क मिळेल या समजुतीप्रमाणे त्यानी ही चळवळ चालू ठेवली काही दिवसानी या चळवळीला व्यावहारिक स्वरूप देण्यासाठी स्त्रियानी निरनिराळ्या ठिकाणी व्याख्यानमाला सुरू केल्या मासिक पुस्तकात लेख येअू लागले व वर्तमानपत्रातून चर्चा होअू लागल्या स्त्रीवर्गामध्ये दिवसेदिवस पार्लमेटमध्ये निवडून येण्याचा हक्क आपणास मिळावा याबद्दल जोरदार व दृढ निश्चयाची अिच्छा वळावत चालली, परंतु या चळवळीस प्रत्यक्ष अमलात आणण्याची अुचल कोणत्याच पक्षाकडून होअीना स्त्रियाना शिक्षण कमी आहे, त्याना शिपाअीगिरी करता येणार नाही, त्याना राजकीय हक्क सभाळण्याचे बुद्धिसामर्थ्यही निसर्गत च कमी आहे वगैरे मुद्द्यावर पुरुषवर्गापैकी कोणीही त्याची दाद घेत नाही, अितकेच नव्हे तर ह्या पुरुषवर्गाच्या कोट्या खऱ्याच आहेत असे समजून कित्येक स्त्रीपक्षीय पुढारी स्त्रियाही या अडचणी कशा दूर कराव्या ह्या विचारात गढून गेल्या ! परंतु लवकरच त्याच्या ध्यानात असे आले की जुल्मी लोकाची ही शिळी विधान सर्वथैव खोटी आहेत स्वत च्या हातातील सत्ता सोडून देण्यास जुलमी मनुष्य तयार होणार आहे ? व ती आपली सत्ताप्रियता छपवून ठेवण्यासाठी स्त्रिया ती सत्ता चालविण्यास योग्य नाहीत ही सबब आजच पुढे आली आहे की काय ? अमेरिका राजसत्ता हिसकून घेअीतोपर्यंत ती अशिक्षित व राजधुरा धरण्यास असमर्थ आहे म्हणून जुलमी राजे म्हणत नव्हते काय ? अिटालीला स्वातंत्र्य साभाळण्याची अक्कल नाही म्हणून आम्ही तेथे राज्य करतो, हे ऑस्ट्रिया शेवटपर्यंत म्हणत नव्हता काय ? खुद्द अिंग्लडमध्ये मजूरदाराना पार्लमेटमध्ये निवडून येण्याचे आधीचे दिवशी, ते त्या हक्कास पात्र झाले म्हणजे आम्ही ते हक्क खुषीने देअू, परंतु आज ते अपात्र आहेत म्हणून त्यास हक्क देअू नये असे जुलमी बोलले नाहीत काय ? नेव्हा आपण पात्र आहोत किंवा अपात्र आहोत हे आपल्या दारावर, मजा मारणाऱ्या जुल्मी लोकाच्या म्हणण्यावर ठरविणे, हे केव्हाही अिष्ट नसून ते आपण स्वत च ठरविले पाहिजे असे स्त्रियानी ओळखले त्यांनी अिंग्लडमधील स्त्रीसमाजाचे सूक्ष्म अवलोकन केले व त्याच्या लक्षात आले की, स्त्रीवर्ग पार्लमेटमध्ये निवडून येण्याचा हक्क मिळविण्यास पूर्ण योग्य आहे अितकेच नव्हे तर स्त्रियाचे असामर्थ्याविषयी जो बभ्रा करण्यात येतो त्याचे मुख्य कारण हे राजकीय पारतंत्र्यच आहे राजकीय स्वातंत्र्य मिळाल्याशिवाय आपली दुर्बलता व अशिक्षितता जाणार नाही व हे जुलमी लोक तर म्हणतात की ती

दुबलता व अशिक्षितता नाहीशी झाल्याशिवाय आम्ही तुम्हाला राजकीय स्वातन्त्र्य देणार नाही! पाण्यात अुतरल्याशिवाय आम्हास पोहता येणार नाही व हे जुलमी सत्ताधीश म्हणतात की, पोहता आल्याशिवाय आम्ही तुम्हाला पाण्यात अुतरू देणार नाही! 'अुतरू देणार नाही ? आम्ही अुतरणार! आम्ही स्वातंत्र्य मिळ-विणार!' स्त्रियांचे पुढाऱ्यानी असा निश्चय केला व तो जाहीर केला हे पाहताच मग पुरुषमंडळात काही स्त्रीमित्र अुत्पन्न झाले व त्यानी सागितले की, स्त्रियाना पार्लमेंटात हक्क मिळावा हा तुमचा अुद्देश स्तुत्य आहे त्याबद्दल तुमच्या चळवळीस आमची पूर्ण सहानुभूति व मदत आहे परंतु तुमची ही चळवळ कायदेशीर व सभ्य स्त्रियाना शोभेल अशी असावी हा अुपदेश त्या वेळच्या स्त्रीपुढाऱ्याना मानवला व त्यानी कायदेशीर पद्धतीने भाडण्यास आरंभ केला कायदेशीर पद्धतीने म्हणजे पुरुषानी केलेल्या कायद्याना अनुसरून! ह्या कायदेशीर पद्धतीमध्ये अेक महत्वाचा मुद्दा पुष्कळ लोक विसरत जेव्हा दोन पक्षामध्ये स्वामित्वाबद्दल वाद अुत्पन्न होतो तेव्हा वास्तविक रीत्या प्रत्येक पक्षाने आपल्या विजयाला योग्य त्याच हालचाली केल्या पाहिजेत परंतु सत्ताधीश स्वतंत्र होअू पाहणाऱ्या गुलामाना सागतात की तुम्ही सागितलेल्याच हालचाली करून सुटावयाचा प्रयत्न करा! पण कायदेशीर रीतीने चळवळ करा! दोन पहिलवानाची कुस्ती चालली असता त्यातील अेक दुसऱ्यास सागतो की, मला पाडण्याच्या अुद्देशाला माझी पूर्ण सहानुभूति आहे पण तू मला मी सागतो तेच पेच मारीत रहा अर्थात ज्या पेचावरच्या तोडी आपल्याला माहीत आहेत तेच पेच प्रतिपक्षाने आपल्याला मारावे असा त्याचा अर्थ असतो प्रत्येक व्यक्तीला किंवा राष्ट्राला काही काळाने पारतन्त्र्याचा तिटकारा येअू लागतो व ज्या जुलमी राक्षसाने आपणास परवश केलेल अमल त्याच्या हातून सुटण्याचा प्रयत्न करण्यास ते गुलामगिरीत पिचणारे लोक सिद्ध होतात जुलमी लोक गुलामाची ही सिद्धता आता काहीही केल्याने ढिली होत नाही असे पाहून मग तिचा जोर भलत्याच मार्गात फुकट दडवण्यासाठी ही कायदेशीर चळवळीची तोड काढतात! कायदे कोणी केलेले असतात ? जुलमी लोकानी आपल्या सरक्षणासाठी व आपले जुलूम अव्याहत राहण्यासाठीच ते कायदे केलेले असतात असल्या कायद्याच्या शिरस्त्याने जोपर्यंत अेखादा गुलाम चालता तोपर्यंत त्याची गुलामगिरी कशी सुटणार ? गुलामाची गुलामगिरी कायम राहावी म्हणूनच त्याच्यावर काय-द्याची ही बेडी चढवलेली असते ही बेडी कायम ठेवून तू पाहिजे तर गुलामगिरी सोड हे म्हणणे लबाडीचे असते गुलामगिरी म्हणजेच दुसऱ्याच्या कायद्यानी बद्ध होणे व तो कायदा कायम ठेवणे म्हणजेच गुलामगिरी कायम ठेवणे! अशा परिस्थितीत कायदेशीर पद्धतीने गुलामगिरी घालविणे या वाक्याचा आत्मनाशा-पेक्षा दुसरा कोणताच अर्थ होणे शक्य नाही पौराणिक भाषेच्या गोष्टीत बोला-वयाचे असल्यास, पारतन्त्र्य-राक्षसाचे मरण त्याच्या कायद्याचे पुस्तकात असते-

जोपर्यंत त्याची कायद्याची पुस्तके शाबूद आहेत, तोपर्यंत तो कधीही मरणार नाही आपल्याला कोणी मारण्याला आले तर त्यास तो मोठा वीरतेचा आव घालून सांगतो की, मानवा, मी लढण्यास सिद्ध आहे परंतु तू अेक अट पाळली पाहिजेस ती हीच की, मी मेल्याशिवाय तू माझ्या या कायद्याच्या पुस्तकाचा नाश करू नकोस गरीब बिचारा मानव ! त्याला यातील खोल अर्थ कळत नसतो या अटीत काहीच नाही असे वाटून तो मानव त्या कायद्याच्या पुस्तकास जपण्या विषयी वचन देतो आपणास मारल्याशिवाय आपल्या कायद्याच्या पुस्तकाचा हा नाश करीत नाही व कायद्याचे पुस्तकात आपले मरण असल्यामुळे त्याचा नाश झाल्याशिवाय आपण मरणार नाही असे जाणून पारतन्त्र्य-राक्षस मनामध्ये हसत हसत पण बाहेरून मोठ्या काळजीची मुद्रा धारण करून लढाअीस सिद्ध होतो त्या सबल राक्षसावर तो दुर्बल मानव आघातावर आघात करतो राक्षसही केव्हा केव्हा मोठी जखम झाल्याचे ढोंग करतो हे पाहताच आणखी आशेने तो दुर्बल मानव आणखी निकराचा हल्ला करतो परंतु राक्षस मरत नाही. त्याच्या त्या कायद्याच्या पुस्तकाच्या मर्मस्थळी अेक घाव घालून जे काम व्हावयाचे ते त्याच्या शरीरावर अनंत घाव घालूनही होत नाही दुर्बल मानव दमून जाअून किंवा राक्षसाची अेखादी थप्पड लागून मरूनही जातो. तरी राक्षस जिवतच्या जिवत ! पारतन्त्र्य-राक्षसाने या कायदेशीर चळवळीच्या अटीच्या युक्तीने आजपर्यंत जरी पुष्कळ कुस्त्या मारल्या आहेत, तरी केव्हा केव्हा त्याच्याहून वस्ताद गड्याचा त्याच्या कायद्याच्या मर्मस्थळी घाव लागताच त्याने पलायनही केले आहे अिटली-मध्ये मॅझिनीने या राक्षसाची ही खुबी ओळखली व त्याचे ज्यात मरण आहे त्या कायद्याचे पुस्तकालाच आग लावली ! नेदर्लंडने तेच केले श्रीशिवछत्रपतींनी तेच केले व तेच मर्म जाणून अिंग्लंडमधील स्त्रियांच्या तरुण पुढाऱ्यांनी ह्या कायद्याच्या पुस्तकाला नुकतीच आग लावून दिली. काही दिवसांपूर्वी त्यांनी असा निश्चय केला की पुरुषांनी केलेल्या कायद्यांना जोपर्यंत आम्ही मान देत आहोत तोपर्यंत स्त्रियांची चळवळ यशस्वी होणार नाही तेव्हा प्रथमत हे कायदे जुमानावयाचे नाहीत, कायदे मोडताच पुरुष बळाचा अुपयोग करणार, तेव्हा बलाचा प्रतिकार बलानेच करावयाचा असा निश्चय करून तरुण सुशिक्षित स्त्रियांची अेक टोळी तयार झाली गेल्या निवडणुकीचे वेळी शेकडो अुमेदवारांकडून स्त्रियांना पार्लमेंटचा हक्क देण्याचे वचन घेअून त्यांना निवडून दिले परंतु दिलेले वचन मोडण्यास वेळ किती लागणार ! त्या निवडून आलेल्या पार्लमेंटच्या सभासदांनी स्त्रियांचे वतीने काहीही खटपट केली नाही हे पाहताच स्त्रीवर्गात भयंकर क्षोभ माजला परंतु त्यात दोन पक्ष झाले अेक नेमळा व दुसरा जहाल नेमळ्या पक्षात म्हाताऱ्या जुन्या पुढारणी आहेत, परंतु जहाल पक्षात सर्व तरुण स्त्रिया आहेत पहिल्यांचे मताने सभा भरवून 'पुन अर्ज' करावे असे ठरले. परंतु या जहाल पक्षाने असा

निश्चय केला की, आता या ' पुन. अर्जी 'च्या शिळया पद्धतीला झुगारून देणे भाग पडत आहे. अर्जाचा काळ संपला. आता प्रतिकाराचा काळ आला आहे असे ठरवून प्रतिकार कसा करावयाचा याचा विचार चालला, तेव्हा या जहालपक्षातही दोन भेद झाले. अेक रडक्या प्रतिकाराचे किंवा अप्रत्यक्ष प्रतिकाराचे Passive resistance चे अभिमानी व दुसरे लढाअू प्रतिकाराचे किंवा प्रत्यक्ष प्रतिकाराचे अभिमानी. प्रतिकार म्हटला की तो रडून कधीही करता यावयाचा नाही. अप्रत्यक्ष प्रतिकाराला प्रत्यक्ष प्रतिकाराचा पाठिंबा असल्याशिवाय नेभळया पक्षाहून त्यास जास्त यश कधीही येणार नाही हे ओळखण्याअितक्या अिंग्लंडच्या स्त्रिया अितिहास-शून्य नसल्याने हल्ली या लढाअू प्रतिकाराच्या पक्षात बहुतेक तरुण स्त्रिया मिसळल्या आहेत. काही दिवसापूर्वी त्या पोलिसाशी धक्काबुक्की करीत पार्लमेंट-मध्ये घुसल्या व आत शिरून पार्लमेंटचे काम चालले असता अेकदम आपली अेक सभा भरवू लागल्या ! ' स्त्रियास स्वातंत्र्य द्या ' ! म्हणून निशाण फडकले व व्याख्यानास आरंभ झाला ! तेव्हा अर्थात् पकडापकड होअून त्यास बाहेर घालविले गेले. पुढे कोर्टात चौकशी चालली तेव्हा कोर्टाच्या प्रश्नास स्त्रियाकडून अुत्तरे दिली जात की तुम्हाला आम्ही अुत्तरे देत नाही. कारण तुम्हाला स्त्रियांचे मत न घेता न्यायासनावर बसविलेले आहे! कायदा का मोडला या प्रश्नास अुत्तर की तो कायदाच नव्हता. त्यास पुरुषानी स्त्रियांची संमति घेतल्याशिवाय कायदा बनविला आहे. पुढे त्यास शिक्षा झाल्या. अेक महिन्याने सर्वांची सुटका होताच पुन्हा मारामारीस आरंभ ! ट्रायब्यूनच्या ऑफिसात अेक सभा भरली व तेथे अेका नेभळया पक्षातील स्त्रीचे भाषण झाले. तिने पार्लमेंटमध्ये स्त्रियानी केलेल्या प्रकाराला नाक मुरडले न मुरडले तोच अेक स्त्री अुभी राहिली व म्हणाली 'आज पन्नास वर्षे तुम्ही ' सभ्य स्त्रिया'सारखे वर्तन करून काय दिवे लावलेत ? कोणता जय मिळविलात ? आजच्या सभेअितके लोक आज ५० वर्षात तुमच्या अेका सभेला तरी आले होते काय ? पार्लमेंटमध्ये आज जी जिवंत चर्चा चालली आहे हे कशाचे फळ आहे ? हे आमच्या लढाअू प्रतिकाराचे फळ आहे. आम्हीच *खऱ्या खऱ्या कुलस्त्रिया आहोत. तुम्ही गुलाम स्त्रिया आहात कारण तुम्ही गुलाम*-गिरीतच सभ्यता मानीत आहात !' थोडयाच दिवसात अेका प्रमुख पार्लमेंटच्या मेंबरचे व्याख्यान व्हावयाचे होते. त्या मेंबरने पार्लमेंटमध्ये स्त्रियाना निंदात्मक शब्द योजिले होते त्याचे व्याख्यानाचे ठिकाणी व्याख्यान सुरू होताच पाचसहा स्त्रिया व्यासपीठावर अेकदम चढल्या व त्याच्याबरोबर आपणही व्याख्यान देअू लागल्या. ' ह्याने पार्लमेंटमध्ये तुमच्या आयाबहिणीना दु:शब्द लावल्याची तुम्हास काही शरम असेल तर ह्याचे भाषण तुम्ही अैकू नये.' असा त्यानी धुमाकूळ-मांडला. तो बोलू लागला की, आपण बोलावयाचे असा अुपक्रम सुरू केला. त्याच वेळेस दुसरीकडे जगी सभा करून त्यात मुख्य अध्यक्ष स्त्रीने असे जाहीर केले की

' आम्ही आता प्रत्यक्ष प्रतिकार करणार आहोत. कोणतीही राज्यक्रांति प्रत्यक्ष प्रतिकाराशिवाय झाली नाही. आम्ही स्पष्ट सांगतो की, अेकाच काय परंतु आमच्या-विरुद्ध जाणाऱ्या सर्व पार्लमेंटच्या सभासदांना आम्ही रडावयास लावू, आता त्यांनी सावध असावें.' अशा रीतीने जेव्हा ही जिवंत चळवळ सुरू झाली तेव्हा अिंग्लंड हलकेच जागें झाले. डेली न्यूज, ट्रायब्यून अित्यादि वजनदार पत्रें सहानुभूतीचे लेख लिहू लागली. मिसेस फासेम या प्रसिद्ध स्त्रीने स्त्रियांच्या या प्रत्यक्ष प्रतिकारपक्षाविषयी असे म्हटलें आहे की ' यांनी स्वदेश जागा केला.' आज पन्नास वर्षांत जी गडबड झाली नव्हती ती अेकदोन आठवड्यात केली गेली. अेक स्त्री परवा वक्तृत्वपूर्ण भाषेत म्हणाली की, आमच्या या कृत्यांचा महत्त्वाचा अुपयोग म्हणजे स्त्रीवर्गाची जागृति हा होय. सर्व देशभर 'आमच्या भगिनी आपल्या हक्कांची चर्चा करू लागतील व दुसरे असें की जुल्मी मदांध सत्ताधीशांच्या डोळयात हें चरचरीत अंजन गेल्याने ते खडबडून जागे होतील.' हें अंजन घालण्याचे काम किती नेटाने चालले आहे याचें प्रत्यक्ष अुदाहरण काल घडलें. काल संध्याकाळी हाअुस ऑफ कॉमन्सवर दुसरी स्वारी करण्याचा बेत ठरला व सुमारे पन्नास स्त्रिया तेथे जमल्या. कायद्याप्रमाणे पार्लमेंटपासून अेक मैलाचे आत सभेचे काम चालले असता कोणताही सार्वजनिक जमाव वा गलबला करू नये असे आहे, म्हणून मुद्दाम अगदी पार्लमेंटला खेटून स्त्रियानी व्यासपीठ अुभारले व दाराकडे अुभें राहून व्याख्यान सुरू झालें. पोलिस तेथून जावयास सांगू लागताच लिबरल गव्हर्नमेंटवर शिव्यांचा वर्षाव सुरू झाला. ते देशबुडवे आहेत, विश्वासघातकी आहेत, अधम आहेत, खोटी वचनें देणारे आहेत, असा अेकच गलका सुरू झाला ! कसची पार्लमेंट, कसचें काय ! शेकडो स्त्रिया भराभर जमल्या व पार्लमेंटवर तुटून पडल्या ! पार्लमेंटची द्वारें बंद केलीं गेलीं असे पाहताच मारामारीस सुरवात झाली. अेक व्याख्यात्री पोलिसाने धरून नेताच दुसरी पुढे येअून अुभी राहिली. तिला धरताच तिसरीने व्यासपीठावर अुडी घेतली ! अेक बाओ आपले तान्हें मूल घेअून अुभी राहिली व म्हणाली यापुढे आम्ही सर्वजणी आमची तान्हीं मुलें घेअून येथे येअू व मग आम्हास तुम्ही धक्के मारा ! पुरुषाना वाढविण्यास स्त्रियास काय कष्ट होतात हें जगताला दिसून येअील ! पकडलेल्या स्त्रियांत बॅरिस्टर झालेल्या स्त्रिया प्रमुख आहेत ! ह्या स्वतःच्या बापाच्या, भावाच्या किंवा पतीच्याही अन्यायी परवशतेला न जुमानणाऱ्या अिंग्लंडच्या स्त्रिया स्वदेशावर जर परक्यांचें राज्य असतें तर काय करत्या व काय न करत्या ! अिंग्लंडच्या स्त्रिया व हिंदुस्थानचे पुरुष ! हिंदुस्थाना, तुझ्या विमल यशाला आम्ही कलंकभूत झालो आहोत ! त्यापेक्षा तुझे निसंतान कां झालें नाही !

—ता. ४ जानेवारी १९०७

✦ ✦ ✦

१५. वर्षारंभ

लंडन : ख्रिस्तमसचा सण संपून युरोपमध्ये नवीन वर्ष सुरू झाले. आपल्या अिकडे दिवाळीच्या सुमारास व्यापारी लोक आपापला आढावा काढून व नफ्या-तोट्याचा अंदाज घेअून नंतर ज्याप्रमाणे नवीन प्रपंच सुरू करतात, त्याप्रमाणे अिकडील व्यापाऱ्यांनी आपापल्या धंद्याचे वार्षिक रिपोर्ट तपासून नवीन वर्षी कशा धोरणाने चालावयाचे हे नुकतेच ठरविले आहे. व्यक्तिविषयक धोरण कसे ठेवावयाचे हें खाजगी व्यापाऱ्यांनी ठरविले व राष्ट्राविषयक धोरण या नवीन वर्षांत कसे ठेवावयाचे हे राष्ट्रीय व्यापाऱ्यांनी ठरविले. वर्षारंभ होताच प्रत्येक सार्वजनिक संस्थेमध्ये सभासदांची मंडळे जमली व आपल्या संस्थेच्या भावी अुत्कर्षासाठी काय केले पाहिजे याचा विचार करण्यात आला. युरोपच्या वर्षा-रंभाला निरनिराळ्या संस्थांची व राष्ट्रांची अंदाजपत्रके प्रसिद्ध झाली. फ्रान्स-मध्ये पोपच्या अधिकारासंबंधी बरीच खडाजंगी अुडालेली आहे. त्या तंट्यात फ्रान्सच्या राजमंडळाला धक्का बसतो की काय याची फार भीति वाटत होती, परंतु आता तशी भीति वाटण्याचे काही अेक कारण नाही अशी वार्ता आलेली आहे. जर्मनीमध्ये पार्लमेंट सभेला कैसरने किंचित् अुद्दामपणाने अेकदम खलास केल्याचे अैकल्यावरून सर्व युरोपभर जनक्षोभ झालेला होता. परंतु आता नवीन निवडणुकीस आरंभ झाल्याने वातावरण शांत होत चालले आहे. अिटलीमध्ये यंदा अखेर समाधानाचा व प्रगतीचा वारा वाहू लागला हें अैकून कोणास आनंद होणार नाही? महाभाग मॅझिनीच्या लेखणीने व धनुर्धर ग्यारिबॉल्डीच्या तर-वारीने अिटलीच्या 'वसुंधरेला स्वातंत्र्याचा सुंदर रत्नमंडित हार' घालून तिला धन्यता दिली. परंतु त्या स्वातंत्र्यप्राप्तीसाठी जे भयंकर दिव्य करावे लागले त्यायोगाने अिटलीची तनुलतिका फार क्षीण झालेली होती. परंतु जिच्या हाती स्वातंत्र्याची संजीवनी लागली आहे त्या अिटलीच्या भूमीला क्षीणता किती दिवस त्रास देअू शकणार? अिटलीच्या यंदाच्या रिपोर्टांवरून तेथील लोकांची प्रगति झपाट्याने होअू लागल्याचे अैकून सर्व प्रमुदित झाले आहेत. अिटलीचा खजिना भरू लागला आहे. अिटलीचा जोम वाढू लागला आहे व अिटलीचा देह सबल होत चाललेला आहे. स्वातंत्र्याचा हार अिटलीच्या कंठात पडल्यास तो तिला सोसेल की नाही याबद्दल नुकतीच—चाळीस वर्षांपूर्वी—चर्चा सुरू होती! स्वातंत्र्याचा हार हा सुवर्णरत्नमौक्तिकांनी खचलेला असल्याने तो तोलण्यास जड असतो यात काही शंका नाही, परंतु त्या हारामध्ये अीश्वरी कृपेने असा अेक गुण आहे की, त्याचा स्पर्श होताच तो तोलण्याची शक्ति यावी. हा त्या स्वातंत्र्याच्या हाराचा गुण फार थोड्या धन्वंतऱ्यांना माहीत असतो. ग्यारिबॉल्डीलाही तो माहीत होता व मॅझिनीलाही तो माहीत होता. त्यांना पूर्णपणे माहीत होता म्हणूनच त्यांनी

सर्व जग साक्षक असताही तो स्वातंत्र्याचा रत्नखचित कंठा भूदेवीच्या कंठामध्ये घातला व तिला अक्षय्य सालंकृतता दिली. स्वातंत्र्यमालेने जिची तनु विभूषित झालेली आहे त्या अिटलीचा सदोदित अुत्कर्ष असो! अिटली, फ्रान्स, जर्मनी ह्या राष्ट्राप्रमाणेच अिंग्लंडमध्येही या वर्षाची अंदाजपत्रके प्रसिद्ध होत आहेत. गेल्या आठवड्यात चंडास हॉलमध्ये मि हिंडमन याचे 'नूतन वर्ष' या विषयावर जे अेक महत्त्वाचे भाषण झाले त्या भाषणात त्यांनी अिंग्लंडमधल्या राजकीय वातावरणात काय हालचाली होतील याचे सुरेख विवेचन केले त्या भाषणात हिंडमन म्हणाले की, यदा हिंदुस्थानच्या कार्तीला फार महत्त्व आलेले आहे त्या विस्तीर्ण व प्रथित भूमीला स्वातंत्र्यसंपादनार्थ जे युद्ध करावे लागत आहे त्याच्या निकालाकडे सर्वांचे डोळे लागले आहेत हिंदुस्थानाबद्दल हिंडमनने हा जो अुल्लेख केला त्याबद्दल अेका हिंदी गृहस्थाने त्याचे आभार मानल्यावर ते पुन्हा म्हणाले, 'सुमारे २५ वर्षांपूर्वी जे जे हिंदी तरुण येत ते ते मला म्हणत की, हिंदुस्थानाविषयी तुमची मते फारच कडक आहेत. अितकी कडकी आम्हास सोसत नाही. परंतु हल्ली येणारे हिंदी तरुण पाहून मला माझीच मते फार नेमस्त आहेत असे वाटू लागते तुमच्या देशात हा सतेज पथ प्रकट होत असलेला पाहून आम्हाला समाधान वाटते. हे समाधान काही केवळ भूतदयेनेच वाटते असे समजू नका. सोशियालिस्ट लोकांची हिंदुस्थानच्या स्वातंत्र्यगामी प्रयत्नाला जी सहानभूति आहे तिचे खरे कारण असे आहे की, हिंदुस्थान जोपर्यंत अिंग्लंडच्या ताब्यात आहे तोपर्यंत येथील जुलमी लोकास जिंकण्याची आम्हास आशा नाही. हिंदुस्थानात चरून पुष्ट झालेले हे प्राणी फार मारके होतात त्यांचा माज अुतरविण्याची युक्ति म्हटली म्हणजे त्यांचे चरावयाचे कुरण अजिबात बंद करणे हीच होय व म्हणूनच आमची अशी अिच्छा आहे की, हिंदुस्थानने पूर्ण स्वतंत्र व्हावे. हिंदुस्थानातील चारा बंद झाल्यावर मग आमच्या श्रीमान् व जुलमी वर्गाचा अुद्दामपणा आम्ही अेका क्षणात नाहीसा करू शकू हिंदुस्थानला स्वतंत्र करण्याचे प्रयत्न तुम्ही म्हणता त्याप्रमाणे हिंदुस्थानातच केले पाहिजेत त्यासाठी तुमचे नेमस्त पुढारी अिंग्लंडमध्ये जो अचाट खर्च करीत बसले आहेत, तो अगदी व्यर्थ आहे. हिंदुस्थानात असताना तेथे लुटलेला पैसा अपुरा वाटूनच की काय कोण जाणे, आमचे परत आलेले अिंग्लिश अधिकारी तुमच्या मोठ्या पुढाऱ्यांना फसवून तुमच्यासाठी झटण्याच्या मिषाने हजारो रुपये लंडनमध्ये गिळंकृत करीत आहेत. हेन्री कॉटन व वेडरबर्न हे तुम्हाला स्वराज्याच्या थापा मारतात व त्या अैकून तुम्ही भुलता! परंतु मी तुम्हाला स्पष्ट सांगतो की, ही सर्व लबाडी आहे आमचे देशबंधु कसे आहेत, हे आमचे आम्हाला पूर्ण माहीत आहे व म्हणून मी तुम्हास अशी विनंती करतो की, तुम्ही या मानभावीपणास अितःपर भुलू नका.' मि. हिंडमन यांनी वर्षारंभीच्या आपल्या अेवढ्याशा भाषणात कितीतरी कोडी

सोडविली आहेत ! आपले देशबंधु अगदी लबाड आहेत हे त्यांनी स्पष्ट सांगितले. ॲिंग्लंडमध्ये लोकमत अनुकूल करून घेणे हे किती बेडगळ व अशक्य आहे याचा त्यांनी खुलासा केला. ॲिंग्लंडचे मत अनुकूल करून घेण्यास ॲेकच अुपाय आहे व तो हाच की ॲिंग्लंडच्या मताची कवडीचीही पर्वा न करणे ! १८५७ साली ॲिंग्लंडमध्ये कोणी डेप्युटेशन धाडली होती किंवा कोणी व्याख्याने दिली होती ? परंतु ५७ साली ॲिंग्लंडचे जितके लक्ष हिंदुस्थानकडे वधले होते त्याच्या शतांशही लक्ष गोखल्यांच्या हजारो व्याख्यानांनीही वेधले नाही. आपण कृति करू लागलो की ॲिंग्लंडचे लक्ष आपण नको नको म्हटले तरी आपल्यामागे धावत सुटेल ! मि. हिंडमनने आणखी ॲेका मुद्द्याचा स्पष्ट निकाल केला. सोशियालिस्ट लोक हिंदुस्थानला स्वातंत्र्य मिळावे हे केवळ त्यांचा त्यात फायदा असल्यानेच म्हणत आहेत. अर्थात अुद्या जर ॲिंग्लंडमधले श्रीमान् लोक व सोशियालिस्ट या दोघांचा मिलाफ झाला तर हिंदुस्थानची संपत्ति लंडनच्या भिकाऱ्यास वाटून देण्यास हे सोशियालिस्ट लोक मागे घेणार नाहीत कशावरून ? ते काहीही होवो, हिंदुस्थानने ॲेक लक्षात ठेवावयाचे की, आपण स्वतःचे पाय व स्वतःचे हात सबळ केले पाहिजेत. मग सोशियालिस्ट मित्र म्हणून आले तर सलाम करू, शत्रु म्हणून आले तर अर्धचंद्र देअू. ॲिंग्लंडच्या वर्षारंभात अितके शिकल्यावर आपण आता आयर्लंडच्या वर्षारंभाकडे वळू.

युरोपमध्ये ॲिंग्लंड, फ्रान्स, जर्मनी व अिटली हे देश स्वतंत्र झालेले आहेत. रशिया हा ह्या वरील देशांअितका जरी स्वतंत्र नसला तरी तेथील झार हा त्याच्या स्वतःच्या देशबंधूंपैकीच आहे. रशियातील पैसा झार नेतो म्हणजे मास्कोहून सेंटपीटर्सबर्गला जातो यापेक्षा जास्त अन्याय काही होत नाही. परंतु ह्या सर्व देशांहून आयर्लंडची स्थिति फारच भिन्न आहे. युरोपमध्ये हंगेरीसारखे देशही जवळ जवळ पूर्ण स्वतंत्र असता ॲेकटे आयर्लंड काय ते परकीयांच्या तुरुंगात पडलेले आहे. सर्व युरोप स्वतंत्रतेचा श्वासोच्छ्वास करीत असताना आयर्लंडची हतभागी भूमि मात्र गुलामगिरीच्या घाणीत कुजत आहे ! आयर्लंडला स्वतःचा देश नाही. स्वतःचे नाव नाही स्वतःचे निशाण नाही ! आयर्लंड हिंदुस्थान झालेले आहे ! व म्हणूनच गोखले हिंदुस्थानातील लोकांना अुपदेश करतात की, तुम्ही आयर्लंडसारखे नेमस्त व्हा ! नेमस्त ? खरोखर आयर्लंडसारखा नेमस्तपणा धरण्याचे जर हिंदुस्थान मनात आणील तर हिंदभू अुद्या स्वतंत्र होअील ! आयर्लंड नेमस्तपणा धरते म्हणजे काय करते आहे याची थोडीशी कल्पना आपल्या वाचकांना देण्यासाठी आयर्लंडमध्ये वर्षारंभाला काय काय सुरू झाले आहे हे थोडक्यात सांगतो. आयर्लंडमध्ये तरुणांची मने अितकी सबळलेली आहेत की, 'God save the King' हे ठराविक गीत म्हणण्याचे नाकारून ते वर्षारंभाला 'God save Irland' हे राष्ट्रगीत म्हणत आहेत. आयर्लंडची ग्यालिक भाषा अिंग्रजीच्या

नरकात गतप्राण झाली होती मोठमोठाल्या सभेत आयरिश भाषा कळणारे शभ-रात दहाही निघत नसल्याने अिंग्रजी हीच जन्मभाषा होत आलेली आहे ! अुद्या पंढरीच्या यात्रेत चोहोकडे अिंग्रजी सुरू होअून वारकऱ्यात मराठी बोलणारे दोन चार जणच निघावे तशी आयर्लंडची विचित्र स्थिति आज झालेली आहे ! या दुःखदायक गुलामगिरीचा पूर्ण वैताग येअून आयर्लंडला जीवित दुःसह झालले आहे आता स्वतंत्र होअू किंवा मरू परंतु गुलामगिरीत जिवंत राहावयाचे नाही असा निश्चय तरुण लोक राजरोस रीतीने करू लागले आहेत स्वदेशी चळवळ जारावत आहे अप्रत्यक्ष प्रतिकारही सुरू झाला आहे लोकानी दारू पिअू नये, सरकारी नोकऱ्या धरू नयेत, परका माल घेअू नये, अित्यादि निरनिराळ्या रूपाने स्वदेश स्वतंत्र करण्याचे प्रयत्न सुरु झाले आहेत परंतु हे सर्व प्रयत्न सुरू केले तरी राष्ट्र-स्वातंत्र्य मिळणे शक्य आहे काय ? Passive Resistance अप्रत्यक्ष अूर्फ रडक्या प्रतिकाराने जुलमी मदांधाच्या तावडीतून आपले आयर्लंड आपणास मुक्त करता येणे शक्य आहे काय ? 'आम्ही कर देत नाही जा' 'आम्ही अप्रत्यक्ष प्रतिकार करीत आहोत, खबरदार आमच्या अंगाला हात लावशील तर !' अशा नुसत्या दरडावणीला शत्रु भीक घालील काय, वगैरे प्रश्न आपल्या मनाला विचारून आयर्लंड ह्या वर्षारंभाला काही निराळीच अुत्तरे देअू लागले आहे अेक आयरिश प्रमुख पत्र म्हणते, 'आयर्लंडला स्वतंत्र करण्याचा अेकच मार्ग आहे तो मार्ग म्हणजे अिंग्लिशाना हुसकून देणे हा होय' परंतु अिंग्लिशाना हुसकून कसे द्यावयाचे? अर्जानी की व्याख्यानानी की विनंत्यानी, की Passive resistance च्या रडक्या प्रतिकारानी ? ते पत्र म्हणते की, That can only be done by physical force only, no matter how many little things can be got by other means there can be no substitute for force to acheieve complete freedom !' बारीकसारीक व अुष्टे तुकडे जरी विनंत्यानी, लागूलचालनानी किंवा पोकळ गुरगुरण्यानी मिळाले तरी पूर्ण स्वातंत्र्य हे लढाअीशिवाय कधीही मिळणार नाही ! परंतु लढाअी ही तर फार कठीण गोष्ट आहे अशी परतंत्र दशात नहमीच समजूत असते पण हे पत्र आपल्या देशबांधवाना म्हणते की, लढाअी ही गोष्ट फारशी कठीण आहे असे मुळीच नाही दुष्काळाने व रोगाने काय थोडे आयरिश लोक मरताहेत ! गुलामगिरीत जे जिवंत आहेत ते खरोखरी पाहता मेलेलेच आहेत मग लढाअीत कठीण ते काय ? लढाअीत शिस्त व कवा-अीत फार लागते अशी सर्वसाधारण कल्पना आहे ही शिस्त मिळविणे हे किती सोपे आहे हे मागे Daily mirror च्या 'तरुण सेने' सबधाने मी जी हकीकत कळविली आहे तिजवरून दिसून येअीलच त्याच मुद्दयाचा अनुवाद करून ते पत्र म्हणते की, 'The essential thing in modern warfare is good shooting अलीकडच्या लढाअीत कवाअितीचे वगैरे माहात्म्य फार थोडे आहे कारण

परतन्त्रतेतून सुटणाऱ्या देशाला गनिमी काव्यात पळण्याशिवाय अितर कवाअीत फारशी लागत नाही जपानने रशियाच्या सैन्यावर चाल केली त्या वेळेस त्याच्या सैन्यातील भरती अितकी कच्ची होती की, त्याना सारखे पायही टाकता येत नसत परतु लढाया व विशेषत स्वातन्त्र्याच्या लढाया मनानेच बहुताशी लढल्या जातात त्या मनाला जर नेम अचूक मारण्याचे साह्य असले तर जयश्री हटकून माळ घालते परतु हे अचूक नेम मारणे म्हणजे काही मोठी अजब विद्या आहे असे नाही हे पत्र म्हणते की, The boys of fifteen in the Boer ranks were as effective as grown up men One Boer boy of that age, young Snyman, took five regular British soldiers prisoners अेका पधरा वर्षांच्या बाअर मुलाने पाच ब्रिटिश कवाअीतबाज शिपायाना कैद केले कारण त्याला अुत्तम नेम मारता येत होता हे नेम मारणे ही चातुर्याची गोष्ट नसून ती फक्त सवयीची गोष्ट आहे आता ही सवय आयरिश लोकानी करावयाची कशी ? तर त्यालाही या पत्रकाराने तोड काढली आहे की ज्याअर्थी आयर्लंडमध्ये सशस्त्र सस्थान नाहीत त्याअर्थी तरुण लोकानी अमेरिकेत जाअून नेम मारण्यास शिकावे याप्रमाणे हजारो आयरिश लोक अमेरिकेत नेम शिकत आहेत अितकेच नव्हे, तर त्यानी तेथे आपल्या स्वतत्र पलटणीही तयार केलेल्या आहेत व त्या पलटणी आपल्या मातृभूमीला सोडविण्यासाठी युद्धभूमीचे आमत्रण केव्हा येअील याची मार्गप्रतीक्षा करीत सज्ज आहेत !

आयर्लंडचा हा नेमस्तपणा हिंदुस्थानने अुचलावा असा गोखल्याचा मानस आहे की काय ?

—ता ८।२।१९०७

\+ \+ \+

१६. विमानाची युक्ति

लडन गेल्या शतकात विमानाची युक्ति निघाली तेव्हा अितक्या थोड्या अवधीत त्याची अितकी प्रगति होअील हे फारच थोड्याच्या लक्षात आले असेल अेकोणविसावे शतक वाफ्शक्तीचे शतक होते विसावे शतक विद्युतशक्तीचे शतक आहे वाफेच्या दिव्याचे अैवजी विद्युद्दीप व वाफेच्या यत्राचे अैवजी विद्युतयत्र चोहोकडे सुरू होअून जगातील कित्येक व्यवहारात फरक घडून आलेला आहे, परतु हल्ली हवेवर चालत जाण्यासाठी जे प्रयोग सुरू झाले आहेत त्याच्या साह्याने आजपर्यंत कल्पनातीत वाटणारा असा फरक लवकरच घडून येअील असे आता

निश्चयाने म्हणता येते हवेतून गाडी हाकण्याची युक्ति ही आता मनुष्याच्या पूर्णतायात आलेली आहे आजपर्यंत विमानाची शक्ति फारच संकुचित असे फ्रान्समधून अिंग्लंडमध्ये विमानात बसून येता आले म्हणजे मोठा विजय समजण्यात येत असे लढाअीतही यापूर्वी थोडाबहुत विमानाचा अुपयोग करण्यात येत असे ह्या विमानांना अितके दिवस अेक मजेची वस्तु अितकाच काय तो मान असे परंतु याच्यापलीकडे जगातील सर्व व्यवहार अेकदम बदलून टाकणारा विलक्षण फरक विमान करू शकतील हे मुळीच शक्य वाटत नव्हते या युक्तीचे बहुतेक श्रेय फ्रेंच शोधकाकडे आहे फ्रान्समध्ये विमानाच्या गतीवर आजपर्यंत शेकडो प्रयोग करण्यात आले व त्या प्रयोगाचा विजय होअून आता लवकरच सर्व जग विहंगाबरोबर स्पर्धा करीत आकाशात अुडू लागेल जमिनीच्या किंवा पाण्याच्या पृष्ठभागावरच काय तो मनुष्यजातीचा अंमल चालावा व आकाशात अुडून चिमण्यांनी देखील मनुष्यजातीचा अुपहास करावा ही लज्जास्पद स्थिति नाहीशी करण्याचे श्रेय ज्या फ्रेंच शोधकांनी घेतले त्यांचे मनुष्यजातीवर अखंडित अुपकार झालेले आहेत गुलामगिरीच्या बेड्या ठोकून मनुष्यजातीला जमिनीवरही चालणे अशक्य करण्यात राक्षसी अिंग्लंड गुंतले असताना फ्रान्स देशात स्वर्गीय पंख शोधून काढून मनुष्यजातीला आकाशात स्वच्छंद विहार करण्यास समर्थ बनविण्याचे दीर्घ अुद्योग चाललेले असावे ही गोष्ट त्यास भूषणावह नाही असे कोण म्हणेल? हल्ली विमानात अत्यंत प्रवीणता मिळविलेले शोधक अेम डयूमड हे आपले प्रयोग फ्रान्समध्येच करीत आहेत आजपर्यंत हवेपेक्षा हलक्या वस्तूंची विमाने करण्यात येत असत परंतु या प्रसिद्ध वैमानिकाने आता असे सिद्ध केले आहे की, हवेहून भारी असणाऱ्या पदार्थांची विमानेही अुत्तम रीतीने अुडू शकतात विमानाला आजपर्यंत दोन चाके लावीत असत परंतु नुकत्याच केलेल्या प्रयोगावरून अेम डयुमडने असे सिद्ध केले आहे की अेकचाकी विमान समतोलाने तयार केले असता ते फार त्वरित हवेत अुडत जाते विमानाला हल्ली जी अितकी विलक्षण गति देता आली आहे याचे मुख्य कारण मोटार फोर्सची योजना होय या मोटार फोर्सने जमिनीवरच मनुष्याची गति वाढविली नसून त्याला आकाशात भराऱ्या मारण्यासही मदत केली आहे विमानाला दोन बाजूंनी हवा कापीत वर चढण्यासाठी दोन पंख जोडलेले असतात त्या पंखांना हा मोटार फोर्स लावलेला असतो आजपर्यंत विमानाला पंख लावलेले नसत त्यासची अेक पिशवी विमानाचे अग्रभागी लावून हवेपेक्षा हलका असणारा त्यास त्या पिशवीमुद्धा वर चढू लागला की त्या अुद्गमनशक्तीने विमान वर चढविण्यात येत असे परंतु हल्ली पंखाची युक्तिही फार पसंत पडत चाललेली आहे या युक्तीने आता अेम् डयुमड हे कित्येक विलक्षण प्रयोगानंतर ५० घोड्यांच्या शक्तीचे विमान वर अुडवू शकतात आजपर्यंत सुमारे १८ मैल अुड्डाण अेका तासात करता येअी परंतु परवा अेम डयुमडने सर्व जगाला

थक्क करणारे आश्वासन दिले आहे. ते म्हणतात, आता १०० हॉर्सपॉवरचे विमान उडविता येईल ! व ते दर ताशी २५० मैल उडत जाईल ! या शोधाने जगात अतर्क्य फेरफार होणारे असल्याने या आश्वासनाचा व या सुयशाचा सर्व जगभर जयघोष चाललेला आहे. राष्ट्रांना आता पाण्यावरची जहाजेच ठेवून भागणार नाही. तर हवेत तरणारी प्रचंड लढाऊ विमाने उभारावी लागणार आहेत. फ्रान्सने तर आजच ८० लढाऊ विमाने सज्ज करून ठेवलेली आहेत ! जेथे जमिनीवरून जाता येत नसे तेथे मनुष्य पाण्यावरून चालत जाई. परंतु आता तर जेथे जमिनीवरून वा पाण्यावरूनही जाता येणार नसेल, तेथे मनुष्य हवेवरून उडत जाणार ! उत्तर ध्रुवावर बर्फ झालेल्या पाण्यातून किंवा जमिनीवरून जाता येत नाही. एकूण आता ध्रुवाचा कबजा घेण्यासाठी एक वैमानिक हवेतून जाणार आहेत व त्यांना प्रेसिडेंट रूजव्हेल्ट हे स्वतः सर्व खर्च देणार आहेत.

एका प्रचंड गाडीला सतेज, पाणीदार व ज्वान घोडे जोडलेले आहेत व त्यांच्या गाडीवानाची शिटी ऐकताच ते हवेत दर तासात २५० मैल आकाश आक्रमीत भरधाव उडत आहेत अशी कल्पना डोळ्यापुढे आणली व नंतर त्या अवाढव्य कल्पनेला दाबून एका लहानशा आटोपसर यंत्राच्या स्वरूपात आणली म्हणजे या विमानाचे चित्र बरोबर होईल.

परंतु जो जो मनुष्यजातीचे उद्धरण होत आहे तो तो इंग्लंडचे मरण जवळ येत आहे. पाण्याचे चोहोंकडून वेष्टण असलेल्या आपल्या बेटाला इंग्लंड आजपर्यंत अजिंक्य मानीत आले आहे. फ्रान्स व इंग्लंड यांचेमध्ये इंग्लिश चॅनल आहे. त्यातून एक बोगदा काढून युरोपखंडाशी निकट संबंध व दळणवळण जोडावे अशी शेकडो लोकांनी विनंती केली परंतु या तुसड्या व स्वापराधजन्य भित्रेपणाने सर्वांशी अविश्वास राखणाऱ्या राष्ट्राने ते म्हणणे ऐकले नाही. कारण त्यांना अशी खात्री असे की, पाण्यावर आपला पराभव करून इंग्लंडवर येण्याची कोणाची ताकद नाही. ते पाण्याचे संरक्षण सोडून देऊन इंग्लंडचा व फ्रान्सचा जर चॅनेलमधल्या बोगद्यातून आगगाडीने संबंध जुळला, तर एखादे दिवशी फ्रान्सचा नेपोलियन इंग्लंडच्या सिंहासनावर चढू लागेल. इंग्लिश चॅनेलमध्ये बोगदा पाडून त्यातून आगगाडी नेल्यास व्यापाराचा फार विस्तार होईल व इंग्लंडला एकंदरीत फार फायदा होईल हें कळत असूनही आजपर्यंत इंग्लंड आपल्या पाण्याच्या गुर्मीत चूर असे. परंतु धूर्त फ्रान्सने जेव्हा दर तासाला २५० मैल उडत जाणारे लढाऊ विमान तयार केले, तेव्हा या स्वयंप्रतिष्ठित इंग्लंडची जी तारांबळ उडाली आहे ती काही विचारू नका ! आता इंग्लिश चॅनेलमध्ये आगगाडी नेली काय व न नेली काय ? हवेतून फ्रेंच विमाने क्षणार्धात इंग्लंडवर मारा करतील असे पाहून व हिरमुसले होऊन अखेर इंग्लंड आता व्यापार तरी साधावा म्हणून फ्रान्सशी आगगाडीचा संबंध जोडणार आहे ! —(ता. १५ मार्च १९०७)

\+ + +

१७. दे. श्यामजी कृष्णवर्मा यांचें औदार्य !

लंडन हिंदुस्थानातील लोकांमध्ये गेल्या दोन वर्षांपासून ज्यांचे नाव प्रिय व प्रथित झालेलें आहे त्या देशभक्त श्यामजी कृष्णवर्मा यांनी हिंदभूच्या उद्धारार्थ जी १०००० रुपयांची नूतन देणगी दिली तिची त्रोटक व संक्षिप्त वार्ता तारेने यापूर्वीच तिकडे आलेली असेल देशभक्त श्यामजी यांनी 'इंडियन सोशियालिस्ट' पत्र काढल्यापासून हिंदुस्थानातील पुष्कळ लोकांना त्यांच्या विषयींची माहिती मिळवावी अशी उत्कंठा असेल म्हणून या प्रसंगाचा फायदा घेऊन त्यांच्या व्यक्ति-विषयक चरित्राबद्दल थोडीशी माहिती दिल्यास ती आपले वाचकांना शिक्षणप्रद झाल्यावाचून राहणार नाही देशभक्त श्यामजी हे आपल्या विद्यार्थीदशेत असतानाच संस्कृत भाषेमध्ये फार प्रवीण झाले होते त्यांच्या त्या गीर्वाण भाषा नैपुण्यावर लुब्ध होऊन श्रीदयानंद स्वामी यांची त्यांच्यावर इतकी मर्जी बसली की, त्यांनी श्यामजींना जवळजवळ पट्टशिष्यच बनविले होते निरनिराळ्या संस्कृत पंडितांशी वादविवादाचा प्रसंग आला म्हणजे श्रीदयानंदांनी प्रथम आपल्या लाडक्या शिष्याकडून त्यांचे खंडन करवावं व मग जरूर लागल्यास स्वतः शस्त्र उपसावे श्रीदयानंदांच्या सहवासांत देशभक्त श्यामजींच गीर्वाणवाणीप्रावीण्य इतकं वाढलें की, धर्मोपदेशकाचं व्रत घेऊन ते हिंदुस्थानभर संस्कृत भाषेत भाषणे करीत हिंडू लागले पुणे, नाशिक, कलकत्ता वगैरेसारख्या संस्कृत विद्येच्या आद्यपीठस्थानी जाऊन देशभक्त श्यामजींनी आपल्या अस्खलित, मधुर व युक्तिप्रचुर भाषणांनी त्या वेळच्या जुन्या व नव्या विद्वानांवर आपली पूर्ण छाप बसविली होती कै कृष्णशास्त्री चिपळूणकर, रानडे वगैरे विद्वानांनीही पंडितांचा लौकिक व त्यांची विद्वत्ता यांची फार वाखाणणी करावी श्रीस्वामी दयानंद यांच्या आर्यसमाजातर्फे हे धर्मोपदेशकाचे काम अधिकारयुक्ततेने बजावीत असता व श्यामजींची संस्कृत भाषानैपुण्याची कीर्ति द्वीपान्तरींही जाऊन धडकली होती व दयानंदांच्या अनुमतीने व शिफारशीने त्यांची केंब्रिज कॉलेजच्या संस्कृताध्यापकत्वाचे जागेवर निवडणूक होऊन ते इंग्लंडमध्ये आले त्या वेळेस ह्या तरुण हिंदी प्रोफेसरास संस्कृत भाषेचे शिक्षण देतांना केंब्रिज युनिव्हर्सिटीच्या व्यासपीठावर पाहून कित्येक इंग्रजास फार चमत्कार वाटे व ते पंडितजींच्या कर्तृत्वाबद्दल फार धन्यवाद गात परंतु त्या वेळेस कौतुकास्पद झालेले पंडित श्यामजी एकाएकी इंग्लिशांच्या नापसंतीला उतरून आज दोषास्पद झालेले आहेत ! कारण त्या वेळेस जे 'पंडित श्यामजी' होते ते आज 'देशभक्त श्यामजी' आहेत ! इंग्रजांच्या रक्तांत औदार्य व निःपक्षपात हे गुण सदोदित खेळत असतात असे वाटणाऱ्या मूर्ख लोकांनी हं उदाहरण सदोदित ध्यानांत बाळगावे पंडितजींची त्या वेळची विद्वत्ता व आजची विद्वत्ता यांत जर काही भेद असला तर तो अधिकत्वातच आहे. परंतु इंग्रजांची प्रीति ही बरबर

वाटते तशी खरोखर सद्‌गुणसंपन्नतेवर नसून त्याच्या दास्यलोलुपत्वावर असते. जोपर्यंत तुम्ही त्याची गुलामगिरी करण्यास कटाळले आहात हें त्याच्या नजरेस आले नाही तोपर्यंत ते तुमच्या संस्कृतप्रावीण्याची स्तुति करतील व तुमच्या वक्तृत्वाची तारीफ करतील; परंतु हे सर्व त्याच्या जोखडाला मान देण्यास तयार आहात तोपर्यंत ! गाडी सुरळीतपणे ओढीत आहेत तोपर्यंत गाडीवाला आपल्या बैलाला कुरवाळतो, थोपटतो, त्याची स्तुति करतो; परंतु बैलाने जरा मान चोरण्यास आरंभ केला की, त्याचे अितर सद्‌गुण अेका क्षणात दुर्गुण होअून त्याच्या पाठीवर गाडीवानाचे चाबूक अुडू लागतात ! फक्त नवल हे की मानवी बैलाना हे रहस्य अजून कळू नये व त्याने आपल्या पाठीवर चाबूक अुडविणाऱ्यास नि:पक्षपाती म्हणून संबोधू लागावे ! पंडित श्यामजींनी केंब्रिजमध्ये अध्यापकत्व करीत असतानाच तेथील अेम. अे. ची पदवी घेतली व बॅरिस्टरची परीक्षाही दिली. नंतर ते हिंदुस्थानात परत गेले व रतलाम, अुदेपूर वगैरे कित्येक संस्थानात दिवाणगिरीची कामे करून काही दिवस बॅरिस्टरीचे कामही करीत होते. ते काठेवाडात दिवाण असता त्यांच्याच शिफारशीने तेथे आलेला अेक गोरा आपल्या जातिस्वभावास अनुसरून त्याचेवरच कित्येक आरोप आणू लागला. त्या संस्थानातच नव्हे, तर कोणत्याही संस्थानात काम करण्यास ते नालायक आहेत असे सिद्ध करण्याचा मेक्यानकी नावाच्या फिरंग्याने घाट घातलेला पाहून देशभक्त श्यामजींनी त्याचे खरे स्वरूप अुघड करण्यास आरंभ केला. हिंदुस्थान सरकारापर्यंत ते भांडण जाअून देशभक्त श्यामजी पूर्ण रीतीने निर्दोष होअून बाहेर आले. नंतर त्यास अुदेपूरच्या महाराजांनी पुन्हा दिवाणगिरीची वस्त्रे दिली. हे काम काही दिवस केल्यानंतर दे. श्यामजी हे अिंग्लंडात आले व प्रसिद्ध तत्त्वज्ञानी हर्बर्ट स्पेन्सर याच्या ग्रंथाध्ययनात कालक्रमण करू लागले. त्यावेळेस त्यांच्या मनात हिंदुस्थानच्या स्वातंत्र्यप्राप्तीबद्दल जबरदस्त अुत्कंठा अुत्पन्न होअून त्यांना आपल्या राष्ट्राच्या दास्याची शरम वाटू लागली. रात्रंदिवस हिंदुस्थान व त्याचे स्वातंत्र्य याची तळमळ लागलेल्या ह्या स्वदेशभक्ताने अखेर १९०५ च्या जानेवारी महिन्यात आपल्या राजकीय चरित्राला आरंभ केला व हिंदुस्थानातील राजकीय वातावरणात ज्याने महत्त्वाचा फरक पाडलेला आहे त्या 'अिंडियन सोशियालॉजिस्ट' मासिक पत्रकाचा पहिला अंक प्रसिद्ध झाला. देशभक्त श्यामजींच्या प्रयत्नाचे विशिष्टत्व हे आहे की, प्रथमपासूनच त्यांनी स्वराज्याचे निशाण अुभारलेले आहे. अिंग्लंडच्या गुलामगिरीला पूर्णपणाने झुगारून देअून हिंदुभूमि सर्वांग स्वतंत्र झाल्याशिवाय तिचा अुद्धार होणे अशक्य आहे, हे राजकीय सत्य निर्मळ रीतीने व सुप्रसिद्धपणे अुपदेशिण्याचे प्रथम श्रेय ज्या थोड्या महात्म्यांना आहे त्यात दे. श्यामजींची गणना आहे. 'अिंडियन सोशियालॉजिस्ट' पत्राबरोबरच त्यांनी 'होमरूल सोसायटी' स्थापन केली. त्या सोसायटीचें मुख्याध्यक्षत्व श्यामजींकडेच

आहे व त्याचेकडे आहे म्हणूनच त्या सोसायटीची स्वातंत्र्यप्रीति व स्वराज्यनिष्ठा जाज्वल्य रीतीने कायम आहे अिंग्लंडमध्ये अिंग्रजाच्या व विशेषत मानभावी अिंग्रजाच्या दावाखाली चाललेल्या हिंदी चळवळीचा धिक्कार करून स्वतंत्र व म्हणूनच खरी हिंदी चळवळ अिंग्लंडमध्ये प्रथमत देशभक्त श्यामजींनी सुरू केल्या-पासून हिंदी राजकारणाची दुसरी व सत्य बाजू जगाचे निदर्शनास येअू लागली. हेन्री कॉटनला वंशपरंपरेने संपादकत्व देणारे अिंडिया व स्वराज्याची पवित्र पताका अुभारणारे 'अिंडियन सोशियालॉजिस्ट' आणि हिंदुस्थानच्या गुलाम-गिरीवर पोसलेल्या कॉटन, वेडरबर्नच्या मुठीतील ब्रिटिश कांग्रेस कमिटी व स्वदेशाचे स्वातंत्र्य संपादण्यासाठी जन्म घेणारी व केवळ हिंदी लोकांनीच चालविलेली होमरूल-सोसायटी, या दुक्लीतील ध्रुवविरोधावरून हिंदुस्थानच्या राजकारणाचे स्वरूप दे श्यामजींनी कसे बदलून टाकले हे सर्वांच्या ध्यानी येअील

याहूनही महत्वाची गोष्ट म्हणजे अिकडे येणाऱ्या हिंदी विद्यार्थ्यांचे मन-संक्रमण ही होय आजपर्यंत जे जे हिंदी तरुण अिकडे आले ते ते नेमस्ताच्या अमलाखाली 'ब्रिटिश न्यायबुद्धि व नेमळेपणा' शिकून परत जात व हिंदुस्थानात अिंग्लंडच्या लोकाबद्दल अद्वातद्वा स्तुतिस्तोत्रें गाअून लोकाना भिक्षांदेहीकडे नेत. परंतु आता देशभक्त श्यामजींच्या 'सोसायटी'ने व मासिक पत्राने मानभावी कॉटनांची कृत्ये कळू लागतात व ते स्वराज्यनिष्ठ होअून स्वदेश स्वातंत्र्यार्थ प्रयत्न करू लागतात या विद्यार्थ्यांच्या मन संक्रमणासाठी श्यामजींनी काढलेल्या 'अिंडिया हाअूस' या संस्थेची अुपयुक्तता फार आहे या 'अिंडिया हाअूस'चा अिंग्रजांना अितका वचक बसला आहे की अेखाद्या लायब्ररीत वगैरे हा अिंडिया हाअूसचा पत्ता दिला की अेखादा अँग्लो अिंडियन चटकन विचारतो की, 'Then you belong to the Revolutionary Party !' मग आपण राज्यक्रांतिकारक असालच ! या लहानशा प्रसंगावरूनही देशभक्त श्यामजींची अिंग्रजांना किती दहशत बसली आहे हे दिसून येअील या निरनिराळ्या संस्था काढून अिंग्लंडात स्वातंत्र्याचे अुपदेशकेंद्र काढल्यानंतर देशभक्त श्यामजींनी तरुण लोकास स्वतंत्र देशात राहून स्वातंत्र्याची प्रत्यक्ष महती कळावी म्हणून 'लेक्चरशिप्स' ठेवल्या व प्रत्येकी २००० रुपयांच्या 'राजा प्रतापसिंह', 'शिवाजी', 'अक्बर' 'दयानंद' 'फेलोशिप्स'ही दिल्या. या कामी त्याना बरिस्टर राणा ह्या स्वातंत्र्यनिष्ठाचे फार साह्य झाले. दे श्यामजी येथेच थांबले नाहीत. हिंदुस्थान स्वतंत्र कसे करावयाचे हा जितका महत्त्वाचा मुद्दा आहे तितकाच स्वातंत्र्यानंतर हिंदुस्थानात स्वराज्यरचना कशी ठेवावी हा मुद्दाही महत्त्वाचा असल्यामुळे त्या विषयावर अेक अुत्तम व विद्वत्तायुक्त निबंध जो लिहील त्यास रु. ७५० चे बक्षिसही त्यांनी लावलेले आहे. त्या बक्षिसाची जाहिरात देअून अजून पुरे दोन महिनेही झाले नाहीत तोच परवा होमरूल सोसायटीच्या द्वितीय वार्षिक संमेलनाचे प्रसंगी हिंदुस्थानात स्वराज्योपदेशक

प्रांतोप्रांती धाडण्यासाठी त्यांनी १०००० रुपये दिल्याचें जाहीर केले. स्वराज्याचा अुपदेश करीत सर्व हिंदुस्थानभर संचार करण्यास जे राजकीय संन्यासी तयार होतील त्यांना या १०००० रुपयांतून साहाय्य होणार आहे. स्वराज्याची अुदात्त कल्पना प्रथम प्रभु रामदासांच्या व श्रीशिवछत्रपतींच्या मनांत व तरवारीत प्रादुर्भूत झाली. 'स्वराज्य' शब्द प्रथम छत्रपतींनी महाराष्ट्रदेशांत रूढविला. त्या वेळे-पासून या पवित्र व तेजोमय शब्दाने मराठ्यांचा जरीपटका अटकेपर्यंत नेला आहे. महाराष्ट्राच्या अितिहासांत स्वराज्य व सरदेशमुखी या ओजस्वी शब्दद्वयाचा शिक्का प्रत्येक पानावर व ओळीवर पडलेला आहे. महाराष्ट्राच्या अंगांत चैतन्य ओतणारा तोच हा 'स्वराज्य' शब्द आतां हिंदुस्थानांत फिरून दुमदुमूं लागला आहे. हा अैतिहासिक तेजानें दीप्तिमान् झालेला शब्द—हा शिवछत्रपतींनी अुच्चार-लेला शब्द—सर्व हिंदुस्थानचें अंतिम लक्ष्य म्हणून आतां समुद्रवलयांकित भरत-खंडाचे कंठांतून ध्वनित होत आहे. नकळत कां होअीना, परंतु ज्या क्षणी दादा-भाअींनी हा शब्द राष्ट्रीयसभेच्या अध्यक्षपीठावरून तीस कोटी लोकांचें अंतिम लक्ष्य म्हणून अुच्चारला तो क्षण खरोखरीच दैविक होय ! आतां पूर्व परंपरागत व अैतिहासिक स्मृतिपूर्ण 'स्वराज्या'चा व 'सरदेशमुखी'चा हक्क आर्यभूपासून दूर ठेवण्याची कोणाची छाती आहे ? स्वराज्याच्या झेंड्याखालीं सर्व हिंदुस्थान जमूं लागलें आहे व तो जमाव लवकर व्हावा म्हणून स्वराज्योपदेशक धाडण्यासाठीं १०००० रुपये देशभक्त श्यामजींनी दिले आहेत. कारण त्यांची अत्यंत अुत्कट अिच्छा आहे की 'मी माझ्या डोळ्यांदेखत माझें परमप्रिय हिंदुस्थान स्वतंत्र व स्वराज्ययुक्त झालेलें पहावें !'

देशभक्त श्यामजी ! तुम्ही आपले भाषणाचे शेवटीं दर्शविलेली ही अिच्छा शीघ्र फलदायी होवो ! त्या स्वराज्यासाठीं तीस कोटी आत्मे तळमळोत ! तीस कोटी मनें झुरणीस लागोत ! विशेषत. त्या स्वराज्यासाठीं साठ कोटी हात कार्यास लागोत !

—(ता. १५।३।१९०७)

\+ + +

१८. स्वदेशाशी कृतघ्नपणा

लंडन – हिंदुस्थानच्या भाग्योदयाची जी कित्येक सुचिन्हे प्रादुर्भूत होऊ लागली आहेत त्यात अेक महत्त्वाचे चिन्ह म्हटले म्हणजे हिंदी तरुणाची परदेशातही वाढत जाणारी स्वात्मनिष्ठा हे होय बाहेरच्या भपक्याला भुलून व देखाव्याला दिपून जाऊन अिंग्लंडमध्ये येणारे हिंदी तरुण हिंदुस्थानच्या असामर्थ्याविषयी व अिंग्लंडच्या सामर्थ्याविषयी भलतेच ग्रह आजवर करून घेत आले आहेत हे हिंदी तरुण परत आपल्या स्वदेशाला जाताना आपण अेखाद्या मोठ्या स्वर्गातून भूलोकाकडे अध पतन करीत चाल्लो आहोत असे समजत असत अेखादा मनुष्य अिंग्लंडमधून जाऊन आला की, त्याच्यात सर्व दिव्य गुणाचा समावेश झाला असलाच पाहिजे, अशा भोळसर समजुतीने अिंग्लंडमध्ये परकीय आचारविचारानी नखशिखान्त बाटलेल्या हिंदी तरुणाच्या वर्तनास फार मान देण्याची चटक गुलामगिरीत रुतलल्या हिंदी लोकाम आजपर्यंत लागलेली होती त्या योगाने तर या अर्ध्या हळकुडात पिवळच्या होणाऱ्या परदेशी हिंदी तरुणास फारच शेफारल्यासारखे होत असे व अिंग्लंडच्या मोठेपणाविषयी, त्याच्या सुधारणेविषयी, त्याच्या अैश्वर्याविषयी, त्याच्या बलत्वाविषयी निरर्गल अतिशयोक्तीची वर्णन करण्यात व याहून दु खाची गोष्ट की स्वकीयाच्या व स्वदेशाच्या दारिद्र्याविषयी, अवनतीविषयी व दुबलतेविषयी अद्वातद्वा कारणपरपरा लावून हिंदुस्थानाहून अिंग्लड हे अनतपटीने व सर्वतोपरी श्रेष्ठ आहे असे भासविण्यात या निमगोऱ्या साहेबास फार डौल वाटत असे अिंग्लडचा थोरपणा आपण गायला म्हणजे असल्या थोर अिंग्लडला पाहिलेले आपणही फार थोर आहोत अशी सामान्य जनाची समजूत होओील अशा स्वार्थबुद्धीने या मूठभर बाटग्यानी आजपर्यंत आपल्या देशाचा तेजोभग केला. अिंग्लडला पाहून दिपलेले हिंदी तरुण असे अुपयोगी पडतील ही गोष्ट अिंग्लडच्या फार दिवसापूर्वी लक्षात आलेली आहे अिंग्लडने हिंदु लोकास परोपकारबुद्धीने शिक्षण दिले किंवा नाअिलाजाने व दुष्टबुद्धीने दिले हे आता हिंदुस्थानातील तरुण पिढी तरी समजून चुकलेली आहे पूर्वी या शिक्षणाबद्दल अगदी प्रथम नुसती चर्चा सुरू झाली तेव्हा औीस्ट अिंडिया कपनीने अेक अत्यत महत्त्वाचा खलिता अिंग्लडमध्ये Lord Wilberforce ह्याना धाडलेला होता त्यात कपनी म्हणते ' We have lost America by our folly in allowing the establishment of schools and colleges Let us not repeat this Let the Hindus come to England if they want education ' ह्या अत्यत अनुदार व कुटिल वाक्यात गर्भितार्थ काय आहे ? जे शिक्षण हिंदुस्थानात दिले असताना आपल्या अमलास अमेरिकेप्रमाणे विघातक होओील ते शिक्षण हिंदु लोकास अिंग्लडात आल्यावर मिळाले असता अपायकारक होणार नाही या म्हणण्याचा अर्थ काय ?

ेक तर अिंग्लंडमध्येच खरे शिक्षण द्यावे कारण फारसे हिंदी तरुण अिकडे येअू ाकणार नाहीत असा अर्थ असेल परंतु हा अर्धा कच्चा अर्थ होय कारण ंगाल्यातल्यासारखी अेखादी असोसिअेशन स्थापून हिंदुस्थानला हजारो विद्यार्थी ारदेशी धाडणे अगदी सुलभ आहे हे वळण्याअितके शहाणपण वरील मुत्सद्द्यास ात्रीने होते. परंतु त्याचा मनातील संपूर्ण हेतु असा आहे की, हिंदी तरुण अिंग्लंड-मध्ये शिक्षण घेअू लागला म्हणजे त्या शिक्षणाने त्याचे मन आत्मनिष्ठ होण्याचे त्यली अिंग्लंडचा डामडौल पाहून ते दुर्बल व परदेशी मात्र होअील व त्याच रणास अुत्तम विद्वान्, अनुभवी म्हणून लेखणारी हिंदुस्थानची जनता त्याच्या ातक व भ्रामक शब्दास यथार्थ समजून अिंग्लंडच्या अिभ्रतीला वचवून राहत जाअील अिंग्लंडच्या या कौटिल्याची अुदाहरणे अितरत्रही शेकडा आढळतात लॉर्ड डलहौसीच्या राज्यतृष्णेने हिंदुस्थानात भयंकर असंतोष माजला, व त्या वेळच्या तेजस्वी पुरुषांना फिरंग्याच्या अमलाचा नायनाट करून टाकण्याची स्फूर्ति अुत्पन्न झाली असे पाहताच अिंग्लंडने हीच तेजोवधाची युक्ति अमलात आणलेली होती निजामचे दिवाण सर सालरजंग ह्यांना अिंग्लंडला आणले व ग्वाल्हेरचे दिवाण दिनकरराव व महाराज जयाजीराव ह्यांना ५७ चे आरंभी कलकत्त्यास पाहुण-चारासाठी नेले ! या पाहुणचाराने व देखाव्याने हे तिन्ही मुत्सद्दी कसे भ्रष्ट झाले व स्वदेशाशी निमकहरामपणा करून परपक्षाला त्यांनी कसे साह्य केले हे स्वत: अिंग्रजी अितिहासकारच हसत हसत सांगतात व म्हणतात की अिंग्लंडच्या वैभवाला यांनी पाहिले नसते तर हेही राष्ट्रविक्षोभात सामील झाले असते ! नुकतेच येथे दक्षिण आफ्रिकेकडील काही निग्रो संस्थानिक आपल्या तक्रारी मांडण्यासाठी म्हणून आले होते त्या संस्थानिकांस राजा अेडवर्डच्या भेटीस नेण्यात आले तेथील वैभव, कृत्रिम भव्यता दाखवून त्यांना निम्मे ठार केल्यावर मग राजा अेडवर्डचा हस्त-स्पर्शही करविला केला ह्या गर्दीत ते भोळे संस्थानिक अितके अुल्लू झाले की, त्यांच्या कामाची बिलकुल दाद लागली नसताही त्यांना अिंग्लिशांच्या स्नेहाची व थोरवीची अत्यंत धन्यता वाटली व त्यांनी वर्तमानपत्राच्या बातमीदारास कळविले की, *Now we are bigger—bigger indeed! We have shaken hands with the great white father !!* कर्णाच्या तेजोवधासाठी जशी शल्याची योजना झालेली होती, तशीच हिंदुस्थानच्या तेजोभंगासाठी या निमगोऱ्या साहेबांस अिंग्लंडने योजलेले होते व अिंग्लंडच्या सामर्थ्याबद्दल किंवा सुधारणेबद्दल जर आपल्या अिकडे विचित्र कल्पना प्रचलित असल्या तर या घातक परिणामाचे अुत्तर-दायित्व अिंग्लंडला जाअून आमच्याच पैशाने शिकून आलेल्या या हिंदी तरुणांच्या भ्रष्ट व भ्रमिष्ट अतिशयोक्तीवरच आहे आपल्यात अेक म्हण आहे की, 'शेळ्यात मुंडी गाय प्रधान,' त्याचप्रमाणे निरुपद्रवी राष्ट्रांस लुबाडून घेणाऱ्या ह्या अिंग्लिश राष्ट्राची स्थिति आहे हिंदुस्थानच्या पारतंत्र्याचे जर कोणते कारण असेल तर ते

स्वदेशाभिमानाचा गेल्या शतकाचे आरंभी असलेला अभाव हेच होय. परंतु हें कारण लपवून ठेवून गुलामगिरीच्या चरकात चिरडून गेलेल्या हतबल लोकांस अिंग्लंड असे सांगत, शिकवीत व पटवीत आले आहे की, तुम्ही गुलामगिरीलाच पात्र आहात व आम्ही राज्य करण्यासाठीच अुत्पन्न झालेले आहोत. त्या अिंग्रजी तुणतुण्याची झील ओढून अिंग्रजाच्या अन्नाने बाटलेल्या हिंदी तरुणांनीही म्हणावे की, खरोखरीच अिंग्रज लोक फार शूर, धाडसी, दृढनिश्चयी, विद्वान्, शास्त्रकलाकोविद, अिंग्लंडचे वायुमान काय, अिंग्लंडची शोभा काय, अिंग्लंडची भव्यता काय, अिंग्लंडमध्ये सर्व अवर्णनीय आहे! अिंग्लंडमधील लोक अुद्योगी व शूर निपजतात याचे कारण तेथील थंड वायुमान व निसर्गरचना होय! असे हे लोक अजून बेधडक सांगत नाहीत काय? अिंग्लंडमधील लोक राक्षसासारखे धिप्पाड आहेत, हे विधान हजारो वेळा केले जात नाही काय? अिंग्लंडमध्ये अन्याय व अनीति मुळीच नाही व अिंग्रज व्यापारी फार प्रामाणिक असतात, हे म्हणणाऱ्या वेडाटवाया व बाया-बापड्या काय थोड्या आहेत? अिंग्लंड शस्त्रविद्येत विलक्षण प्रगमन झालेले आहे ही समजूत आपल्या तिकडे काय थोड्यांची आहे व विशेषतः अत्यंत खेदकारक गोष्ट ही की, हिंदुस्थानचा धर्म, हिंदुस्थानची निसर्गरचना, सबलता, सामर्थ्य, नीति, बुद्धिमत्ता, शौर्य ही सर्व अिंग्लंडच्यापेक्षा फार फार कमी आहेत, ही आत्मघातकी, असत्य व कुलकलंकदायिनी समजूत विशेषतः सुशिक्षित वर्गात आजपर्यंत किती रूढ होअून बसलेली आहे? अशा स्थितीत अखेर हिंदी तरुणांचे डोळे अुघडलेले पाहून हे हिंदुस्थानच्या अभ्युन्नतीचे अत्यंत महत्त्वाचे चिन्ह आहे असे कोण म्हणणार नाही?

ह्या आत्मनिष्ठ जागृतीची प्रत्यंतरे येथे दरक्षणी घडत आहेत. हिंदुस्थानासारखा भाग्यवान्, निसर्गसुंदर व रमणीय देश व हिंदु लोकांसारखे वेदप्राचीन, नीतिसंपन्न, प्रेमळ व वीररसभाजन आर्य लोक, अशी जोडी लाभणे हे महद्भाग्याचे फल आहे असे आता हिंदी तरुणास कळू लागले आहे. हिंदुस्थानचे धर्म, रीतिभाति, हिंदुस्थानच्या समाजवृत्ति, हिंदुस्थानचे अितिहास व हिंदुस्थानची आजपर्यंतची कर्तृत्वशक्ति ही अितर अुपऱ्या व हंगामी राष्ट्रांच्यापेक्षा शतपटीने स्पृहणीय व वंदनीय आणि माननीय आहे व तिला मूर्ख व अधळ्या सुधारकांच्या अुतावळेपणाने लाथाडीत सुटण्यासारखे भयंकर पाप केवळ रौरवदायक आहे असे आता तरुण अंतःकरणास कळत आहे. स्वदेशाभिमानाची ज्योत जी मालवली गेली होती ती अेकदा का पेटली की त्या प्रकाशाने आजपर्यंत आपणास अडखळून पाडण्यासाठीच ज्या वस्तु अुत्पन्न झाल्या आहेत असे स्वकीय परकीय आपल्यास सांगत आले त्याच गोष्टींचे मनोरमत्व व पुण्यपावनत्व पाहून जग तोंडात बोट घालील हे तरुण पिढीस कळू लागले आहे व अिंग्लंडमध्ये येणे म्हणजे स्वदेशाशी कृतघ्नपणा व अिंग्लंडच्या साम्राज्याशी राजनिष्ठा धरणे नव्हे, हेही त्यांना हळूहळू समजून येत आहे. याची अेक दोन अुदाहरणे मासल्यासाठी देतो.

पंजाबी पंथाच्या सपादवास झालेली क्रूर व राक्षसी शिक्षा अैकताच तरुणाच्या रोषास पारावार नाहीसा झाला. त्याना आपल्या हतबलत्वाची लाज वाटू लागली व मनगटाच्या ढिलेपणाने आलेले हतबलत्व मनगटे जोरदार केल्यास अजूनही निघून जाअील ही त्याची खात्री पटू लागली जोपर्यंत कायदे करणे व त्या कायद्याच्या अमलबजावणीसाठी तरवार लटकत ठेवणे हे फिरंग्याच्या स्वाधीन आहे, तोपर्यंत नेमस्तपणा काय किंवा Passive Resistance चा अप्रत्यक्ष किंवा रडका प्रतिकार काय मारसेच विफल होत असे अुद्गार बहुतेकांच्या तोंडून निघू लागले आहेत व खरा मार्ग, यशदायी मार्ग अितिहाससूचित मार्ग कसा स्वीकारावा, याचा हिंदी अंतःकरणात अूहापोह होत आहे मध्यंतरी येथून पंजाबीला सहानुभूति व आनंदप्रदर्शक तारा पाठविण्यात आल्या आनंद अशासाठी की आपल्यावर असले अुघड जुलूम करण्याची बुद्धि अखेर मानभावी सत्तेस होअू लागली अिंडिया हाअुस, केंब्रिज व सायरेन्सेस्टर येथून तारा गेल्या होत्या नंतर पंजाबीसाठी अेक फंडही काढण्यात आला. या फंडाचे नाव 'पैनीफंड' आहे या फंडाला येथील मूठभर हिंदी तरुण किती अुत्कटतेने साह्य करीत आहेत हे कळण्यासाठी अेक अुदाहरण देतो. सायरेन्सेस्टरच्या शेतकी कॉलेजात देशबंधु हरनामसिंग बी अे. (शीख) अित्यादि पाचच हिंदी आहेत परंतु त्यानी तत्काल ८० रुपये पाठवून दिले आहेत ! व विशेष महत्त्वाचे हे की, या सहानुभूतीच्या तारा किंवा फंड याच्यापेक्षा आता वेळ न दवडता काही तरी शेवटचा सोक्षमोक्ष केला पाहिजे अशी सर्वांस अुत्कंठा लागली आहे.

आपल्या महाराष्ट्रात देशभक्त अंताजी दामोदर काळे याच्या अविश्रांत, असहाय्य व अविरत श्रमाने अुत्पन्न झालेला व त्याच्याच नेटाने चिरस्थायी झालेला पैसाफंड हा आता लंडनमध्येही गाजत आहे दे अंताजी दामोदर काळे याचे अत्यंत वर्णनीय चरित्र व अेका व्यक्तीने खरा खरा स्वार्थत्याग करून दृढश्रद्धेने अेखादे राष्ट्रकार्य हाती धरले असता त्यात अेका व्यक्तीलाही किती कार्य करता येते याचा वृत्तान्त अैकून सर्वांना—रजपुताना, शिखाना, बंगाली लोकाना, मद्रासी लोकाना, सर्वांना फार धन्यता वाटते 'पैसाफंडाचे' अुत्पादक याच अर्थपूर्ण व महनीय पदवीने दे काळे याचा नामोच्चार येथे होत आहे व या पदवीची किंमत अितर अुमन्या व व्यापारी पदव्याहून अनंतपटीने जास्त आहे अशी येथे सर्वांची खात्री आहे पैसाफंडासाठी जवळ जवळ ५० रुपये आधीच जमलेले आहेत व कोणातरी खात्रीचे येणाराबरोबर ते हिंदुस्थानात रवाना होतील आणखी अेक अुपदेशपर व अुत्साहक गोष्ट घडून आली अमेरिकेहून देशबंधु देव (बंगाली) हे कृषिकर्मशास्त्रात अेम् अेससी ची पदवी घेअून येथे आले. हे बंगालच्या राष्ट्रीय असोसिअेशनचे द्वारा गेले होते गेल्या आठवड्यात हिंदुस्थानात जावयाचे पूर्वी ते लंडनमध्ये फेटा मिळेल की नाही याची चौकशी करीत होते ! 'आपण हिंदुस्थानात

गेल्यावर फेटा का घेत नाही ? ' असे विचारता ते म्हणाले ' कलकत्त्यास अुतरताच डोक्यावर जर टोपी पाहिली तर रस्त्यात राष्ट्रपक्षीय मुले हुर्यो करतात व शिवाय आपण आपल्या देशात परत जाताना स्वदेशीच पोषाख घालणे जास्त भूषणास्पद आहे ! ' ह्या अेका लहान गोष्टीत किती अर्थ भरलेला आहे ! पचवीस वर्षापूर्वी अिंग्लंडहून आलेले भ्रष्ट लोक स्वकीय वस्तूचा तिरस्कार करीत व बाटेपणातच महती मानीत. हिंदुस्थानच्या बाजारात विलायती छपरी टोपीचा शोध करीत असत. आज स्वदेशी पोरे हुर्यो करतील या भीतीने व स्वकीयत्वाच्या यथार्थाभिमानाने अुद्दीपित होअून पदवीधर लोक लंडनच्या बाजारात हिंदी जरतारी फेट्याचा शोध करीत आहेत !

—दि १२ अेप्रिल १९०७

\+ + +

१९. सावधान !

काळ जातो क्षणक्षण । मूळ येअील मरण
काही धावाधाव करी । जव तो मृत्यु आहे दुरी

लंडन — कवीचे हे वरील उद्‌गार हिंदुस्थानच्या सद्य स्थितीला किती बरोबर लागू पडत आहेत ! ज्या रोगाने हिंदभूची तनु क्षीण होत चाललेली आहे त्या पारतंत्र्याचा दिवसेदिवस वळावत जाणारा जोर पाहून कोणाच्या जिवास हळहळ वाटणार नाही व कोण असे म्हणणार नाही की ' काही धावाधाव करी । जव तो मृत्यु आहे दुरी '। मृत्यूचे दरबारात काय बेत चाललेले आहेत ते, हिंद-सुंदरी, तुला माहीत आहेत काय ? तुझ्या गळ्यात पडणारे त्याचे पाश कसे हळूहळू परंतु झपाट्याने करकचले जात आहेत याची, हिंदसुंदरी, तुला कल्पना तरी आहे काय ? क्षण क्षण काळ चालला आहे. त्या प्रत्येक क्षणाबरोबर तुझे क्षीण क्षीण होत जाणारे शरीर अनिवार्य व क्रूर अशा यमसदनाकडे फरफर ओढून नेले जात आहे, हे तुझ्या नि सज्ञ गात्रांना संवेदित होत आहे काय ? मृत्यु दूर होता तेव्हाच वास्तविक धावाधाव करावयास पाहिजे होती ! पण आता मृत्यु अगदी नजीक आला आहे. अजून तरी ह्या पवित्र भारताचे प्राण वाचविण्यासाठी कोणी धावा-धाव करील काय ? कोणी धावत येअून हिचे रक्षण करील काय ?

कारण आता अवधि अगदी अुरलेला नाही हिंदुस्थानला नामशेष करण्याचे दुहेरी प्रयत्न कसे चालले आहेत हे जो किंचित् तरी लक्ष देअून पाहील त्याच्या तेव्हाच ध्यानात येअील आता अवधि अगदी अुरलेला नाही ! सुमारे पन्नास वर्षांपूर्वी हिंदुस्थानचे शरीरास व हिंदभूचे कुसव्यात अितके सत्त्व होते की तीत तात्या टोपे, कुमारसिंह व नानासाहेब निपजत असत, रणजितसिंह नवीन साम्राज्ये रचीत असत व वीर लोक चिलियनवालाच्या व कानपूरच्या लढाया लढत असत परंतु अेका ह्या पन्नास वर्षांत ते सत्त्व क्षीण होत होत हल्लीच्या स्मशानशांततेपर्यंत आलेले आहे म्हणजे ५० वर्षांपूर्वी पारतन्त्र्यरोगाचा आपले शरीरात झालेला प्रादुर्भाव हाणून पाडण्याची जी शक्ति हिंदभूमध्ये होती ती आज नाममात्रही अुरलेली नाही व जी आज अुरलेली आहे ती अुद्या अुरलेली नसणार ! भयानक पारतन्त्र्यरोगाचा प्रादुर्भाव ५० वर्षांपूर्वी होता त्याहून आज कितीतरी वाढला आहे व दिवसेंदिवस झपाट्याने वाढत जात आहे ! हिंदुस्थानच्या अंगातील शक्ति कमी होत चाललेली व पारतन्त्र्यरोग बळावत चाललेला ! अशी दुहेरी वाणी आलेली आहे ! अशा दुहेरी जबड्यात मृत्यु हिंदभूला भरडू पाहत आहे !

हा मृत्युचा जबडा हिंदुस्थानच्या अगदी कंठनालाशी कसा भिडलेला आहे हे कोणास पाहावयाचे आहे काय ? व त्या जबड्यात असलेल्या विषमय दातात आणखी नवीन विषमय दाताची भरती कशी होत आहे हे पाहावयाचे आहे काय ? असेल तर हल्ली अिंग्लंड व युरोपखंडात चाललेले प्रयत्न लक्षपूर्वक पहा ! वर्तमानपत्रात प्रसिद्ध झालेल्या भपकेदार वृत्तान्ताने फसू नका तर त्या वृत्तान्तात प्रसिद्ध न झालेल्या हकीकतीकडे लक्ष द्या गेल्या आठवड्यात सर्व अिंग्लंडभर अिंग्रजी साम्राज्यातील सर्व स्वतंत्र वसाहतींचे जंगी संमेलन भरविण्याची गर्दी अुडून गेली होती ह्या वसाहतींमध्ये अिंग्लंडच्या अधिपतित्वाचा द्वेष बऱ्याच लोकात अुत्पन्न होअू लागला आहे व जर साम्राज्य ठेवावयाचेच असेल तर आम्हास व तुम्हास सारखेच हक्क असले पाहिजेत असे चोहोकडून प्रतिपादन होअू लागले आहे ह्या कॉलनींच्या द्वेषाचा वेळीच अुपशम व्हावा व त्यास साम्राज्याने ममत्व वाटू लागावे म्हणून हें संमेलन भरविण्यात येत आहे हे दृश्य व तात्पुरते कारण आहे परंतु याचे मूळ कारण फारच भिन्न आहे आयर्लंड, अिजिप्त व हिंदुस्थान ह्या देशामध्ये ह्या अिंग्रजी व फिरंगी साम्राज्याची वेडी आपल्या पायात न ठेवण्याची अिच्छा बळावत चाललेली पाहून ह्या आधीच निर्बल करून टाकलेल्या राष्ट्राची ही स्वातन्त्र्यगामी अिच्छा वेळ पडल्यास ठिकाणच्या ठिकाणी दाबून टाकण्याची शक्ति असावी, अेतदर्थ हे सर्व ढंग चाललेले आहेत वेळ पडल्यास अिंग्लंडला वसाहतींचे पूर्ण लष्करी साह्य व्हावे म्हणून अेव्हापासून हे सघ तयार करण्यात येत आहेत या वसाहतींपैकी मोठी वसाहत कॅनडा ही होय हिची लोकसंख्या ५७,६६,६०६ आहे व हिचे हल्लीचे मुख्यप्रधान सर विल्फर्ड लारियर हे आहेत न्यूफाअूंडलंडची

लोकसंख्या २,१७,०३७ आहे व तिचे मुख्यप्रधान सर रावर्ड बांड हे आहेत. ऑस्ट्रेलियाची लोकसंख्या ५०,००,००० आहे व तिचे हल्लीचे मुख्यप्रधान आलफ्रेड डीकन आहेत. न्यूझीलंडची लोकसंख्या ८,८८,५७८ असून तिचे मुख्यप्रधान सर जोसेफ वार्ड हे आहेत. केपकॉलनीची लोकसंख्या जवळ जवळ २४ लक्ष असून त्यापैकी दहा लक्ष गोरे लोक आहेत. तिचे मुख्यप्रधान जेमसन हे आहेत. नानाळची लोकसंख्या जवळजवळ २१ लक्ष असून त्यापैकी १ लक्ष गोरे लोक आहेत व तिचे मुख्यप्रधान मूर हे आहेत व अगदी सर्वात धाकटी स्वतंत्र वसाहत ट्रान्सवाल हिची लोकसंख्या १२ लक्ष असून त्यापैकी ३ लक्ष गोरे लोक आहेत व तिचे मुख्यप्रधान जनरल बोथा हे आहेत. अशा या सात वसाहतींचे मुख्यप्रधान हल्ली लंडनला आलेले आहेत व त्या सर्वांचे संमेलन भरवून त्यात साम्राज्याचे संरक्षणाची चर्चा चाललेली आहे. त्या सर्वात विशेषत जनरल बोथा यांजकडे सर्वांचे लक्ष वेधलेले होते यात काही नवल नाही. ह्या कान्फरन्सचे दुसरे दिवशी लंडन शहरात या ब्रिटिश साम्राज्यातील वसाहतींच्या मुख्यप्रधानाची जंगी मिरवणूक निघाली होती. सर्व रस्त्यातून कागदाची सुंदर फुले घालून त्याच्या लांब माळा अेकसहा बांधलेल्या होत्या. त्या माळांच्या मध्यभागी अिंग्रजी राष्ट्राची निशाणे टांगलेली होती. विशेषत सेंटपालच्या भव्य व प्राचीन चर्चपुढील देखावा फारच मनोरम केलेला होता. अेक अतिशय मोठे निशाण मध्यभागी फडकत होते व बाजूला निरनिराळ्या वसाहतींची निरनिराळी लहान लहान निशाणे लावलेली होती. चोहोबाजूंनी त्या रस्त्याला अेखाद्या अत्यंत सुंदर लग्नमंडपाप्रमाणे शृंगार चढविलेला होता. सर्व रस्त्यावरील भागात लाखो लोक दाटीने अत्यंत टापटिपीने अुभे होते. स्वतंत्र राष्ट्रात आपले भाग्यशाली स्वतंत्र राष्ट्रीय निशाण विजयानंदात फडकत असता ज्या मनोवृत्ति जागृत होत असतात त्या त्यांच्या अंतःकरणात व चेहऱ्यावर नाचत असलेल्या दिसत होत्या. सेंटपालमधून तेथील भिन्न भिन्न घंटांचा घणघणाट सुरू झालेला होता व त्या नादातील स्वागतरवाने तो प्रचंड जनसमूह डुलू लागला होता. अितक्यात सुंदर व अुघड्या वाहनात बसलेले प्रधान येण्यास सुरवात झाली. त्यातील पहिला मान जनरल बोथास मिळालेला होता. त्याची बगी पहिल्याने येताच बोथाचा जयजयकार सर्व दिशातून अुठला व टोप्याला व हातातील छत्र्याला व रुमालाला अुडवीत ' यावे महाराज ! ' ' बोथाचे स्वागत असो ! ' असे आनंदध्वनि अेकसारखे अुठत होते. नंतर ही मिरवणूक गिल्डहॉलमध्ये गेली व तेथे ह्या मुख्यप्रधानास ' फ्रीडम ऑफ दि सिटी ऑफ लंडन 'चा सन्मान देण्यात आला. त्या लंडनच्या फ्रीडमचा मान घेते वेळेस ' मी अिंग्रजी राज्याबद्दल नेहमी राजनिष्ठ राहीन ' अशी शपथ घेण्याची पद्धत आहे व त्याप्रमाणे या सर्व प्रधानास ही शपथ घेणे भाग पडले. अशा युक्तीने बोथाकडून राजनिष्ठेची शपथ घेवविली गेली ! या सर्व मिरवणुकीचा परिणाम काय झाला ? तर लंडन हे नुसत्या अिंग्लंडच्या

नव्हे तर सर्व वसाहतींच्या स्वतंत्र सैन्यास आपले रक्षणार्थ अेकत्र करण्याची अुत्कंठा धरीत आहे हे सिद्ध झाले ही मिरवणूक संपल्यावर कान्फरन्सपुढे जे विषय मुख्यत्वेकरून आलेले आहेत त्यात तुझे नाव घेतलेले नाही, तरी हिंदुस्थाना, तू तिकडे नीट लक्ष दे अगदी महत्वाचा व सर्वत्राना जवळजवळ पूर्ण संमत झालेला विषय म्हणजे 'साम्राज्याचे संरक्षण' हा होय म्हणून हेन्री कँबेल बॅनरमन ह्या अिंग्लंडच्या मुख्य प्रधानाने सांगितले आहे! अिंग्लंडचे आरमार जे आहे ते क्वचित् हिंदुस्थान राखण्यास समर्थ होणार नाही, म्हणून कॉलनी व अिंग्लंड मिळून अेक संघटित व समाओक आरमार तयार करावे हा अिंग्रजांनी घाट घातलेला आहे व हा खर्च व बोजा सांभाळण्यास कॉलनींनी तयार व्हावे म्हणून अेक पार्लमेंट सभा स्थापण्याची व व्यापारविषयक विशेष सवलती देवविण्याची कॉलनीज्‌ला लालूच लावलेली आहे! हिंदुस्थान व अिजिप्त हे कॉलनींना व अिंग्लंडला चरण्याचे कुरण आहे हें समाओिक कायम ठेवणे हें सामान्य अुद्दिष्ट असल्याने साम्राज्यसंरक्षक आरमार अुत्पन्न करावे व साम्राज्यातून कोणीही सुटण्याचा किंवा कोणास सोडविण्याचा प्रयत्न केल्यास त्यास संघबलाने तुडवून टाकावे असा हा कावा आहे आजपर्यंत अेकटे अिंग्लंडच गुलामाच्या अुरावरील दडपण असे पण आता या सात मुलींदेखील आपल्या आओला साह्य करण्यास येणार, हा या कान्फरन्सचा सरळ अर्थ आहे

परंतु अिंग्लंडची अेवच हालचाल हल्ली चाललेली आहे असे नाही पार्लमेंटमध्ये हाल्डेनने अेक सैन्य सुधारणेचे बिल आणलेले आहे त्यात लष्करी खर्च जास्त झाला तरी बेहेत्तर, परंतु अिंग्लंडचे सैन्य अत्यंत तयार जालीम ठेवण्याची खटपट चालविली आहे ज्यांची साम्राज्ये अन्यायाच्या व गुलामगिरीच्या पायावर अुभी राहिलेली आहेत त्यांना आपल्या प्राणधारणाचा अेकच अुपाय अुरतो व तो म्हणजे राक्षसी बल संपादणे हा होय

तिसरी महत्त्वाची हालचाल म्हणजे अेडवर्ड राजाचा हल्ली सुरू असलेला प्रवास ही होय, *अिंग्लंडचे साम्राज्य अितके अवाढव्य वाढलेले आहे* की आता जगात सर्वत्र शांतता असल्याशिवाय त्याची धडगत नाही अेखाद्याची प्रकृति अति नाजूक झाली म्हणजे त्याला दुसरीकडे दंगा चाललेला असला तर बिलकुल सहन होत नसतो म्हणून येत्या हेग परिषदेत आता यापुढे कोणीही आपले आरमार वाढवू नये असा ठराव आणण्याची अिंग्लंड खटपट करीत आहे आता स्वतःचे आरमार अितरांचे तिप्पट झाल्यावर आता यापुढे कोणीही आपले आरमार वाढवू नये हे म्हणणे स्वार्थाचे व दुष्टबुद्धीचे असल्यामुळे जर्मनी, आस्ट्रिया अित्यादि राष्ट्रे यास विरुद्ध आहेत व म्हणून प्रत्यक्ष भेटींने त्यांची मने वळविण्यासाठी अिंग्लंडचे राजे फिरतीवर निघालेले आहेत. स्पेनला तर आधीच वळविलेले असून आता अिटलीच्या राजाशी भेट होत आहे!

हे वरील तीन प्रयत्न अितरांनी कोठेंही गडबड करूं नये, आपलें सैन्य जय्यत तयार असावें व अितक्यावरही प्रसंग पडल्यास वसाहतींच्या खर्चाची व सैन्याची मदत घेअून आपली गुलामगिरीची बेडी आपल्या भक्ष्याचे पायात जखडता यावी– या तीन प्रयत्नांचा काय हेतु आहे व विशेषत: याचा परिणाम काय होणार आहे, हें हे हिंदुस्थाना ! तू लक्षपूर्वक पहा ! तू दिवसेंदिवस क्षीणराज्य होत चाललेला व तुझा रोग क्षणोक्षणी जोराने बळावत चाललेला आहे. हे हिंदुस्थाना, तू लक्षपूर्वक पहा ! तुझे जे पुत्र तू हलके हलके बरा होशील म्हणतात, ते तुझी ही अत्यंतावस्था पाहत नाहीत. मी बहुतेकांचे असे अुद्गार अैकतो की, स्वतन्त्रता हीं हलके हलके सुमारे शंभर वर्षांनी मिळेल ! शंभर वर्षे ? शंभर वर्षे हिंदुस्थान या दुखण्यात खिचपत पडेल व मग हें दुखणें जाअील ? या भविष्यवादाला किंवा या भविष्याच्या अभावाला धिक्कार असो. शंभर वर्षेच काय, पण आता २५ वर्षें जर हिंदुस्थान असेंच परतंत्र राहिले तर पुन्हा ही हिंदभू हाती लागणार नाही !

म्हणून आता कांही तरी शेवटचा प्रयत्न करूं लागा. काही तरी सोक्ष किंवा मोक्ष जर होणार असेल तर तो आताच होय, जो दिवस अुजाडतो तो तुमच्या जयाचा संभव कमी करीत आहे ! अजून वेळ आहे म्हणून म्हणतो की, ' काही धावाधाव करा ! ' तुमचा पक्ष सत्य आहे व कितीही संघ तुमच्या विरुद्ध झाले तरी देवांचे संघ तुमच्याकडे आहेत. तुम्हीही समदु:ख्याचे– अिजिप्त, आयर्लंडचे संघ करा. पण हें सर्व आताच झालें तर होअील ! क्षणानंतर हिंदभू हातची गेली असें समजा ! म्हणून पुन: म्हणतो ' अति समयो वर्तते ! सावधान !! '

—ता. १७ मे १९०७

✦ ✦ ✦

२०. अप्रत्यक्ष प्रतिकाराचा जय व पराजय

लंडन : फ्रान्स देशामध्ये राजकारणशास्त्रातील सर्व प्रश्नांना काही विलक्षण बहर येतो यात शंका नाही. राजा हा विष्णूचा अंश आहे हें दोषत्वपोषक थोतांड फ्रान्समध्येच फोफावलें होतें. पण त्या थोतांडाचा नायनाट करण्यासही फ्रान्समध्येच लोक प्रथम पुढे आले. अठराव्या शतकात रुसो व व्हालटेअर या तत्ववेत्त्यांचा फ्रान्समध्येच अुदय झाला. ' The Declaration of the Rights of Man ' या अभूतपूर्व लेखाचा प्रादुर्भाव फ्रान्समध्ये झाला. ज्या तत्त्वाने सर्व

जगात नवीन युगाला आरंभ केला, अन्यायमूलक व जुलमी राजसत्तेच्या भूगोलावर ज्याने घाव घातला व ज्याचा दिग्विजय होण्यासाठी सर्व चराचर अुत्सुक झालेले आहेत ते लोकसत्तेचे तत्त्व प्रथम फ्रान्समध्येच भरभराटीस आले. १७८९ पासून १८४८ पर्यंत फ्रान्समध्ये अितक्या निरनिराळ्या प्रकारच्या राज्यरचना झाल्या आहेत की, सर्व जगाला भिन्नभिन्न राज्यरचनेचे गुणधर्म शिकविण्यासाठी फ्रान्स ही सृष्टिकर्त्याने अेक मोठी प्रयोगशाळाच अुघडलेली आहे की काय असा भास होअू लागतो अप्रतिहत राजसत्ता, नियमित राजसत्ता, अराजकता, लोकनियुक्त राजसत्ता, लोकप्रतिनिधिता, संयुक्त लोकसत्ता, अशा परंपरेने शक्य तेवढ्या निरनिराळ्या राज्यरचना योजीत योजीत हल्ली फ्रान्सने लोकसत्ता पसंत केलेली आहे फ्रान्समध्ये गेल्या दोनशे वर्षांत ह्या राज्यरचना अितक्या वेळा बदलल्या गेल्या आहेत की सरासरीने दर दहा वर्षांना फ्रान्समध्ये अेक नवीन व घनघोर राज्यक्रांति होत होती; सुमारे पन्नास वर्षे जर कोणची राज्यरचना फ्रान्समध्ये अेकसारखी टिकली असेल तर ती हल्लीची लोकसत्ताच होय. अितक्या राजक्रांत्या झालेल्या असल्यामुळे राज्यक्रांतीच्या बहुतेक साधनांचा अुपयोग फ्रान्सने केलेला आहे. त्यातही फ्रेंच लोकांची मनें निसर्गत च अत्यंत सूक्ष्मचेतन व प्रतिकारमय असल्याने त्यांच्या देशातील कोणत्याही चळवळीत अेकप्रकारचे अद्‌भुतत्व व मनोरमत्व दिसून येते. त्याच्या अितिहासात क्रांतीच्या सर्व आयुधांचे विशिष्ट गुणधर्म अितक्या स्पष्ट रीतीने दृग्गोचर झालेले आहेत व ते प्रयोग अितक्या कवित्वयुक्त भाषेत लोककृतींनी काळाचे पुस्तकात लिहिलेले आहेत की, राजकारणशास्त्राचा सप्रयोग सुलभ व मनोरंजक ग्रंथ फ्रान्सचे अितिहासाशिवाय अितरत्र आढळणे बरेच दुर्मिळ आहे.

अशा या प्रयोगशाळेत राज्यक्रांतीचे नवीन साधन म्हणून सर्वत्र विकले जाणारे Passive Resistance चे, अप्रत्यक्ष प्रतिकाराचे जे तत्त्व त्याचे रासायनिक पृथक्करण करणे सांप्रत अत्यंत अिष्ट आहे अप्रत्यक्ष प्रतिकार हा बहुतेक देशाच्या कायदेशीरपणाच्या कक्षेत आलेला असतो, म्हणजे अप्रत्यक्ष प्रतिकार करणे हा राजद्रोह होत नाही. ज्या सरकाराविरुद्ध आपणास जाणे असेल, त्या सरकारच्या हाताखाली नोकरी न करणे, अितरांनी नोकरी न करावी असा अुपदेश करणे, त्या सरकारच्या शाळांनी, संस्थांशी व न्यायसदनांशी कोणत्याही प्रकारचा संबंध न ठेवणे, त्या सरकारला पैशाचे साह्य होअू नये म्हणून त्याला कर्ज न देणे, त्याच्या

सप त्या यनावरील मजुराकडून करविणे हाच अप्रत्यक्ष प्रतिकार होय मुबअीच्या अेखाद्या गिरणीचा धनी आपले म्हणणे अैकत नसला म्हणजे त्याला तसे करणे भाग पाडण्याकरिता त्याचे गिरणीत कोणी कामच करू नये म्हणून जसा मजूर लोकाचा सप होतो, तसाच सर्व लोकाचा सप करून सरकारचे राज्ययत्र बद पाडण्याचा जो प्रयत्न तो अप्रत्यक्ष प्रतिकार होय अशा या अप्रत्यक्ष प्रतिकाराचा आश्रय धरून वाटल त्या सरकारास ताळ्यावर आणता येअील अशी हल्ली बऱ्याच लोकाची कित्येक देशामध्ये प्रवृत्ति होत चाललेली आहे त्याच असे म्हणणे असते की जर आम्ही सर्वांनी सरकारची नोकरी सोडून दिली तर कर वसूल कोण करणार ? पोलिस कोण होणार ? आणि सरकारला शिपाअी कोठून मिळणार ? अशा अवस्थेत सापडलेले सरकार अेका दिवसात अेक नामशेष तरी झाल पाहिजे किंवा अेक शरण तरी आल पाहिजे शस्त्र हाती न घेता, रक्ताचा अेक थेंबही न साडता, फार काय परतु राजद्रोहाची जोखीम अगावर न घेता राज्यक्रातीसारख प्रचड कृत्य करण्याचे अप्रत्यक्ष प्रतिकार ह अेक अभूतपूर्व साधन आपण शोधून काढल आहे, असा ह्या विसाव्या शतकाला यथार्थ गर्व वाटत असे तथापि या नवीन साधनाचा अुपयोग मात्र आजपर्यंत अगदी बेमालूम रितीने कोणीही केला नसल्याने राज्यक्राति करण्यास ह साधन किती उपयोगी पडेल याचा व्यावहारिक निकाल अजून लागलेला नव्हता

परतु अितर सर्व साधनाप्रमाणेच राज्यक्रातीच्या या नवीन साधनाचाही प्रयोग फ्रान्समध्ये गेल्या पधरवड्यात करण्यात आला फ्रान्सच्या दक्षिणेकडच्या सर्व प्रातात दारूचे मळेवाल्याचा व फ्रान्सचे सरकारचा कराचे बाबतीवरून तटा पडला आपल म्हणण त्या हजारो शेतकरी लोकानी सरकारचे कानावर टोलेजग सभा भरवून व अर्ज करून घातले परतु या अर्जाप्रमाणे वागण्याचे सामर्थ्य नसल्याने वा अिच्छा नसल्याने फ्रेंच सरकारकडून त्याचा समाधानकारक निकाल लागला नाही दक्षिणेकडच्या फ्रेंच लोकाचा अुद्देश जरी राज्यक्राति करण्याचा नव्हता, तथापि सरकारास आपल म्हणणे अैकण्यास भाग पाडण्यासाठी निर्वाणीचे शस्त्र अुपसावे असा त्यानी निश्चय केला व या कामी कोणत्याही जुन्या साधनाची योजना न करता त्यानी नवीन प्रचलित होअू पाहणाऱ्या अप्रत्यक्ष प्रतिकाराचा अवलब केला कोणतीही गोष्ट सघशक्तीने कशी करावी ह्याचे फ्रेंच लोकास बाळकडूच मिळालेल असल्यामुळे व त्याच्या प्रतिभामय व अुत्साही स्वभावामुळे गेल्या आठवड्यात अभूतपूर्व, मनोहर व अत्यत बोधप्रद अशा रीतीने अप्रत्यक्ष प्रतिकाराचा प्रयोग फ्रान्सचे रगभूमीवर करून दाखविण्यात आला त्या प्रयोगात अणुरेणूअितकी काटकसर किंवा हयगय झालेली नव्हती नारबोने ह्या शहरी प्रथमत मुख्य पुढाऱ्याची गाठ घेण्यास दक्षिण प्राताचे लोक येअू लागले हजारो लोकाच्या हजारो मिरवणुकी निरनिराळ्या शहरापासून निघून नारबोनेकडे वळल्या त्या

त्री नारबोने शहरात अितका अफाट समाज जमला होता की त्याना निजावयास हरात जागा मिळेना. चर्चेस व सार्वजनिक स्थलें सर्व अुघडी केलीं तरी लाखो तकरी बाहेर राहिले व मग रस्त्यांतून लोकानी निजण्यास आरंभ केला. रस्त्याना णू काय माणसाचीच फरसबंदी केलेली आहे अितकी दाट माणसे, स्त्रिया, पुरुष ले सर्व शहराच्या रस्त्यांत निजली, तरी समाज अजून अुरलेलाच होता. म्हणून हराच्या नजीकच्या शिवारात लोक शिरले; पहाट होताच तिथिनिश्चयाची भा भरली व जमलेल्या कमेटीने कोणच्या तिथीला सर्व दक्षिण प्रांतात अप्रत्यक्ष तिकाराला अेकदम आरंभ करावयाचा हें सर्वत्रास कळविलें. या वेळेस कोठेही कायदेशीर वर्तन घडलें नाही. अखेर संकेतसमय आला व अप्रत्यक्ष प्रतिकाराला ारंभ झाला. परंतु तो अितर देशात जसा झाला असता तसा नव्हे. फ्रान्समध्ये र्व चळवळींना चालन जसें कवित्वपूर्ण व अद्भुततेने देण्यात येते तसेंच येथेही डले. ठरलेल्या वेळेला नारोबोने येथील चर्चेसमधील घंटा वाजू लागल्या व लगेच क्षिणेतल्या शेकडो शहरी व खेडेगावी अप्रत्यक्ष प्रतिकार सुरू झाला ! हजारो ारकुनानी नोकऱ्या सोडल्या, मुलानी शाळा सोडल्या, शहरातील म्युनिसिपालिट्या ोकळ्या झाल्या, सर्व दक्षिणेतील शहरांच्या मुख्य मेंबरांनी त्या ठरलेल्या तासाला ाजिनाम्याच्या तारा पॅरिसला धाडल्या व खुद्द पॅरिसच्या लोकसभेतील दक्षिणे-ड्चे सभासद सभा सोडून चालते झाले ! सरकारी बिल्ले व पट्टे व अधिकारदड ़जारोंनी व लाखानी झुगारून देण्यात आले व अशा रीतीने अेका तासात फ्रान्सच्या क्षिणेकडील विस्तीर्ण प्रांतात राज्यरचना नामशेष झाली ! पोलिस अुरले नाहीत, न्याने गोळ्या घालण्याचे नाकारले ! ह्याहून अप्रत्यक्ष प्रतिकाराची अशी चागली चना करणें हे अगदी अशक्य आहे, राजकारणशास्त्रातील अितर गोष्टींप्रमाणेच प्रत्यक्ष प्रतिकार कितो पूर्ण रीतीने व कशा कौशल्याने करावा हे सर्व जगास ान्सनेच शिकविले ! अप्रत्यक्ष प्रतिकाराचा हा पूर्ण विजय होय !

परतु फ्रान्समध्ये अप्रत्यक्ष प्रतिकार काय करू शकतो हें जसे त्या लोकांनी प्रयोग सिद्ध करून दाखविले त्याचप्रमाणे तो काय करू शकत नाही हेही गेल्या ाठवड्यात तेथेच सिद्ध झाले. मानवी मनाच्या हल्लीच्या स्थितीत अप्रत्यक्ष तिकाराने सर्व निकाल लागणें दुर्घट आहे. त्या मताला सत्याच्या तत्त्वापेक्षा जून बळाच्या सामर्थ्यानेच सर्व गोष्टींचा निकाल लावण्याची कशी चटक लाग-ेली आहे व म्हणून सामर्थ्याच्या–शरीरसामर्थ्याच्या – लष्करीसामर्थ्याच्या अभावी प्रत्यक्ष प्रतिकार कसा लगडा पडतो हे फ्रान्समध्ये फार चागल्या रीतीने सिद्ध ालेलें आहे. अप्रत्यक्ष प्रतिकाराने सर्व काम होअील असें वाटणाऱ्या पुढाऱ्याना ़ुसरे प्रातातून आणलेल्या लोकाकडून पकडण्यात आले, सर्व दक्षिणेभर शिपायांचा ाराडा पडला, लष्करी कायदा सुरू झाला. वक्तृत्व व सभा बद पडल्या व लोकाना ़ुसत्या धाकदपटशाने सरकार गांगरेल ही जी आशा होती ती नष्ट झाली ! र्थात् लोकानीही शस्त्रें अुपसलीं. आपल्या अप्रत्यक्ष प्रतिकाराचा त्याग करून

प्रत्यक्ष प्रतिकाराकडे ते वळले व आता दोन हात होअून शेवटचा काय
लागतो हें कळणें हे त्या अुभयतांच्या हातातील जोरावर अवलंबून राहूण
म्हणजे अप्रत्यक्ष प्रतिकाराचे मागे लष्करी सामर्थ्य असले तरच तो विजयी
नाही तर त्याचाही -- त्या अप्रत्यक्ष प्रतिकाराचाही दुर्बलत्वाने पराजय हो
सप्रयोग सिद्ध केलें गेले !

सरळ विचारपद्धतीनेही हेंच सिद्ध होतें. अप्रत्यक्ष प्रतिकारात अेक
मनुष्य अत्यंत अुदात्त होअील असें गृहीत धरलेलें असतें. सर्वजण सरकारी नो
सोडतील हा त्याचा मुळारंभ असतो. परंतु दारिद्र्याने निष्कांचन झालेल्या ल
अिच्छा असली तरीही अितकी अुच्चस्वार्थपरा वृत्ति तोलून धरण्याची शक्ति
दुसरी गोष्ट अशी की, अप्रत्यक्ष प्रतिकारात विरुद्धपक्षही अत्यंत अुदात्त
ठरविलेले कायदे तो कधी मोडणार नाही व नवीन जुलमी कायदे तो कधी क
नाही, असें गृहीत धरून चालण्यास आरंभ होतो. परंतु ही गोष्ट सर्वस्वी अ
आहे. जो लोकसंमतीच्या विरुद्ध जाण्याअितका नीच असतो तो वेळेवर
कायदे करून वा जुने अुकरून काढून ती लोकसंमति व तिचा अप्रत्यक्ष प्र
बळाने दाबून टाकण्याअितका क्रूरही असतो. अिंग्लंडमध्ये काही स्त्रियांनी
कर देत नाही असें म्हणताच सरकारने त्यांस अुचलून तुरुंगात फेकले !
अिंग्रजी बायका व अिंग्रजी पुरुष यांचा हा आपला आपसाआपसातील प्रेम
आहे ! संप करून खाजगी गिरण्याचे मालकानाही ताळ्यावर आणणें मजु
कठीण जातें ! मग ज्या सरकारला पैशाचें, सैन्याचें व शस्त्रास्त्राचें सबलत्व

२१. प्रकाश आणि काळोख

लडन : मानवी अितिहास फार चमत्कारिक आहे या अितिहासातील पुष्कळ
ष्टीचीं कारणें व त्याचे परिणाम बरोबर रीतीने समजणारा प्राणी विरळा
ालज्ञान ज्याप्रमाणे मनुष्याला दिलेले नाही, त्याप्रमाणे प्रत्येक गोष्टीचे अतिम
ान समजण्याची शक्तिही मनुष्यास दिलेली नाही, परवा पोर्तुगालचा राजा
ुवराज याचा बदुकीचे गोळ्यानी देहपात घडवून आणला युवराजाचा धाकटा
ू गादीवर बसला, रशियाचे झारने व अिंग्लडच्या राजाने सहानुभूतीच्या
ा पाठविल्या. फ्रेंच प्रतिनिधिसभेत सहानुभूतीचे ठरावासबधी खल चालला असता,
ाजसत्तावादी प्रतिनिधींनी पोर्तुगालच्या राजाच्या व युवराजाच्या खुनाचे
ाशी केवळ खुनीपणापेक्षा अधिक महत्वाची कारणे आहेत व त्या कारणाचा लोक-
ावादित्वाशी सबध आहे आणि म्हणून महानुभूतीच्या ठरावास विरोध केल्यामुळे
ानुभूतिवाल्याचा विरस झाला. पोतुर्गालमध्ये अनियन्त्रित प्रधान (Dictator)
ो याने राजीनामा दिला व नवीन जे सयुक्त प्रधानमडळ नेमण्यात आले त्याच्या
ाने छोट्या राजाला आग्रहाने सांगितले की मला १३० प्रतिनिधींना हद्दपार
ण्याची जर अनुज्ञा मिळेल तर राज्यात लवकर शातता होअील. त्याप्रमाणे वर्तमान
ठ आहे. राजा व युवराज याची हत्या का झाली आहे ? ती कोणी केली ? ही
ा करण्यामध्ये कोणत्या तरी लोकपक्षाचे अग होते काय ? हत्या तर झालीच;
ासून त्या पक्षाची हानि होणार की लाभ होणार ? झारने व अिंग्लडच्या राजाने
ानुभूतीच्या तारा पाठविल्या यातील अिंगित काय आहे ? मानवाचे हृदयाला
ा धक्का बसण्यासारखी ही गोष्ट झाली की, आल्हाद व अुत्साह येण्यासारखी
ोष्ट झाली अित्यादि प्रश्न अुद्भवतात. हत्या का झाली याचे कारण धुडता
दिसून येते की, राजाने नुकतीच सर्व सरळ राज्यपद्धति सोडून देअून अेक
ायन्त्रित प्रधान पोर्तुगालची शातता राखण्याकरिता नेमला होता. पोर्तुगालच्या
ाततेचे कारण, जे लोकपक्षाच्या अशाततेचे कारण, चहूकडे सर्वदेशी आहे तेच
व आहे लोकाना हा फार्स नको आहे लोकाना सिंहासनावर बसणारी बाहुली
ा म्हसोबा नको आहेत. अेक किंवा थोडेसे दुद्धाचार्य याच्या हाती
ाचे सम्मतीशिवाय, मताविरुद्ध अधिकार अेकवटला म्हणजे कधीना कधी असाच
णाम घडावयाचा. रात्र अुजाडून दिवस यावयाचाच. लोकाना हाणून, दडपून
ानात ठेवले तरी सज्जन आहेत तोपर्यंत हे अज्ञान चिरकालीन होअील असी
े नको. ज्ञानार्जन व ज्ञानदान सतत करीत राहणे हा कर्तव्याचा ओनामा आहे.
ओनामा जे सतत गिरवीत राहणार ते सतसज्जन लोकाचे नजरेपुढे सत्यासत्य
याचे काम सतत करीत राहणारच व सत्यासत्य लोकापुढे माडलें म्हणजे

सत्याची बाजू अुचलून धरणे व असत्याचा बडेजाव कमी करणे हे स्वभावतः प्र
गील असणारा लोकसमाज करू लागतो पोर्तुगालमध्ये ज्या गोष्टी घडून
आहेत, त्यामध्ये या द्वद्वाचे —सत्यासत्याच्या द्वद्वाचे प्रतिबिंब स्पष्ट दिसते लोक-
समाजाला भेवडावणारा किंवा त्याच्या अुरावर बसणारा म्हसोबा ज्याप्रमाणे
वत् झाला आहे, त्याप्रमाणे सूत्रधार कावेबाजाचे हाती नाचणारी व राजा
आव्हान केली जाणारी बाहुलीही शनुवत झाली आहेत. सत्ता अेका राजाचे
असो किंवा अनेक राजाच्या हाती असो, जोपर्यंत ती लोकाचे हाती नाही तोपर्यं
लोकाचे त्या शासनपद्धतीशी वैर असणारच. यावरून लोकसत्तात्मक पद्धति म्हणजे
अगदी निर्दोष अशी सामान्य जनाची समजूत असते असा सिद्धान्त वाटला तर तो
चुकीचा होअील. लोकाना, बहुजनसमाजाला पूर्णपणे कळते की, [illegible]
दोष आहेत, कारण निर्दोष पद्धति या दोषयुक्त मानवी स्वभावाचे व्यवहारात
मिळावयाचीच नाही, हेही लोकाना माहीत आहे असे असल्याने अनेक शासनपद्धतीत
सगळ्यात कमी दोषयुक्त पद्धति आजमितीला कोणती आहे हे ठरवून तिचा पुर-
स्कार करायचा, असे सामान्यजनाचे मत त्याना नेहमी सागत असते. युरोपमध्ये
सतमज्जनाच्या सतत परिश्रमाने लोकाना शासनपद्धतीची शिकवणी मिळालेली आहे.
युरोपियनाना राजा, सरदार अित्यादि असमतादर्शक शब्ददेखील कडू वाटू लागले
आहेत त्याची मनुष्यसमतेकडे धाव आहे व ही त्याची धाव (सतसज्जनाच्या अव्याहत
परिश्रमानेच, लोकाचे मनामध्ये ही श्रेष्ठ समताबुद्धि अुत्पन्न झाली) आमच्या पोटा-
विरुद्ध आहे, आमचे मजा करण्याचे हक्काविरुद्ध आहे, असे राजाना व सरदार-
प्रभृति हक्काचे अुपभोगाने बिघडलेल्या स्वयमन्य श्रेष्ठाना पूर्णपणे कळून चुकले
आहे कोण अधिक बलवान आहे हे स्वतन्त्रविहारी काल ठरवील गतकालाने येवढे
तरी ठरविले आहे की, ज्या ज्या ठिकाणी लोकाना सतमज्जनाकडून शासनपद्धतीची
सथा दिली गेली, त्या त्या ठिकाणी स्वयमन्य श्रेष्ठाची कमी अधिक पिछेहाट झाली.
आपणास अिंग्लडचा व फ्रान्सचा अितिहास हे शिकविण्यास पुरे आहे. असो
पोर्तुगालमध्ये जी गोष्ट घडून आली, तिचे मुळाशी लोक व लोकशत्रु याचे चिरकालीन
द्वद्वाचा सबध आहे असे आम्हास वाटते मुख्य प्रधानाने १३० प्रतिनिधींची अुचल-
बागडी केल्याने देशात शातता होअील असे स्पष्ट सागितले, यावरून आमचे मताची
सत्यता सिद्ध होते. झारच्या व अिंग्लडच्या राजाच्या हृदयाला फार मोठा धक्का
बसला, फ्रेंच प्रतिनिधिसभेत सहानुभूतीचा ठराव पास झाला नाही, या गोष्टीह
आमच्या मताचा पुरस्कार करतात. लोकाच्या हृदयातील काळोख कमी होत जाअु
प्रकाश अधिक होत चालला आहे, हे पाहून आमच्या मनाचा अुत्साह वाढत आहे
राजाचे हृदयाला धक्का बसला की मानव्याच्या हृदयाला धक्का बसलाच पाहि
असे राजा म्हणजेच देश असे मानणाऱ्या मुकुटवाल्याना वाटणे साहजिक आ

बरोबर त्याचे बगलबच्चे व आश्रित यानीही आसवे ढाळावी, हेंही सृष्टि-
ानुसार आहे परंतु राजे रडोत, राजाश्रित रडात, त्याचे रडण्याने लोकाचे
ला पाझर फुटण्याचे दिवस निघून गेले व ही आम्ही फार आनदाची गोष्ट
तो सृष्टिक्रातिशास्त्राचे साधारण नियम मानवी हृदयाचे वाढीला साहजिक-
ागतात या नियमाप्रमाणे पहिले जे केवळ व्यक्तीला ओळखणारे हृदय (ती
त स्वत असो किंवा राजा अित्यादि असो) त हळूहळू समाजाला, राष्ट्राला
ानव्याला ओळखू लागते व जशी जशी मानवी हृदयाची अेकाहून अेक विस्तृत
लोकसमूहाशी सलगी होअू लागते तशी तशी त्याची वृत्ति अधिक गभीर होत
व्यक्तीचे अभ्युदयाची किंवा पराभवाची वार्ता अैकूनच केवळ ते हृदय हेलकावे
नाही मला पूज्य झालेल्या विस्तृत लोकसमूहाचे हिताहिताशी या अभ्युदय-
ावाचा काय सबध आहे ही पृच्छा अेनदम मनात अुभी राहते व हृदयाचे अुडणे
ा आल्हादवर्तन ह पूज्य लोकपक्षाचा मानभग किंवा विजय यावर अवलबून असते.
गालचे वर्तमान मानव्यहिताकाक्षी हृदयाला आल्हादजनक आहे, कारण लोक-
ने आपले शत्रूवर घाव करणे हे अुदाहरण हृदयाला अत्यत अुत्साहजनक होय
राजमुकुटाचा पोर्तुगालमध्ये झालेल्या मानभगाचा तेथील लोकपक्षाचे आजचे
विर कसा परिणाम होअील, याचे आजच भाकित करण्यापेक्षा थोडे दिवस
ील त्या गोष्टी डोळ्यात तेल घालून पाहणे ज्यास्त श्रेयस्कर आहे आज अेवढे
निश्चितपूर्वक सागता येअील की सर्व देशातील लोकपक्षाला या राजमुकुटाच्या
ल्या मानभगापासून हुरूप आला आहे ही प्रकाशाची चिन्हे आहेत, ही काळोख
होत असल्याची चिन्हे आहेत

वरचा मजकूर लिहिल्यानतर दोन दिवसात ज्या हकीकती लडनला आल्या
त त्यावरून राजमुकुटाला दिलेल्या शिक्षेचा देशावर सुपरिणाम झाला आहे अस
: दिसते लोकसत्तावादी प्रमुख प्रतिनिधीनाही कारागृहातून सोडून दिले आहे
या राजाने वचन दिले आहे की, मी अनियमित प्रधान कधीही नेमणार नाही.
नमडळात सर्व पक्षाचे लोक आहेत, भवति-न-भवति होअून श्रेष्ठाचे सभेचा
ouse of peers) अध्यक्ष प्रगमनशील (progressive) पक्षाचा असावा अेस
ा फोकास फाल्काओ या प्रमुख माणसास अध्यक्ष नेमले आहे परवाचा अनि-
त प्रधान फ्रँको यास नव्या सरकारने लिस्बनहून निघून जाण्याची 'शिफारस'
ावरून तो लिस्बन सोडून माद्रिद येथे गेला आहे त्याने आपले सर्व पैसे
गाल बँकामधून काढून फ्रेंच आणि अिंग्लिश बँकात ठेवले आहेत व स्वत.
वत्झर्लंड येथे जाअून राहणार आहे लोकसत्तावाद्याचा पुढारी 'माकाडो' याने
ढपणे सागितले की, पोर्तुगालची राजसत्ता वयातीत होअून मृत्युपथाला
लेली आहे नवीन प्रधानमडळ करारी माणसाचे आहे व ते राजसत्ता अुचलून

धरण्याचा प्रयत्न करील परंतु तिला कोणत्याही वैद्याचे औषध चालणार तीन वर्षांत राजसत्तेचा निकाल लागेल व लोकसत्ता तिची जागा घेईल,' 'तथास्तु' असा आशीर्वाद देऊ या ! हिंदुस्थाना ! तुम्हे कसे काय !

—ता २८ फेब्रुवारी १'

✦ ✦ ✦

२२. लंडनमधील पहिला शिवोत्सव

लंडन मनुष्ये मरतात पण त्याची सत्कृत्ये जिवंत राहतात सत्कृत्ये या मर्त्य जगात अमरत्व देणारी अपूर्व रसायन आहेत त्या सत्कृत्यातील लवमात्र ग्रहणही आत्म्याचे अमरत्व सिद्ध करते मग ज्याने सत्कृत्याच्या अग्रपंक्तीस्थानी बसणाऱ्या स्वदेशस्वातंत्र्याचे प्रस्थापन केले त्या महात्मा शिवभूपाचे नाव प्रत्येक येणाऱ्या वर्षी अमरत्वाचे नवीन ताम्रपट मिळवीत आहे ह्यात काय नवल असणार? शिवनेरीच्या डोंगरात १६२७ त जन्मलेले बालक १९०८ साली जिवंत आहे, तारुण्यभरात आहे, दिग्विजयात दंग आहे, दरसाल नवीन समुद्र पादाक्रांत करीत आहे, नवीन किनारे गाठीत आहे, नवीन भाषाना माहीत आहे, व नवीन कंठातून हृदयात वाङ्मयातून त्याची सिंहासने व त्याचे जयजयकार दुमदुमत चालले आहेत ! मृत्यूचा पाश कोणाला तोडावयाचा आहे काय ? काळातितच अमर्यादित अमरत्व कोणास पाहिजे आहे काय ? असेल तर अेक अुपाय म्हणजे स्वदेशस्वातंत्र्याच्या रणांगणात त्याने हरहर म्हणावा ! कधीही मरण न येण्याचे अेक साधन म्हणजे स्वदेश स्वातंत्र्यास्तव तत्काल मरण हे होय !

असा न मरण्यासाठी जो मेला त्या शिवभूपाच्या जयजयकाराने लंडननगर गेल्या आठवड्यात प्रथम निनादन पावले येथील फ्री अिंडिया सोसायटीद्वारा गेल्या शनिवारी श्रीशिवरायाचा जन्मोत्सव करण्यात आला त्याच्या अुच्चासनस्थित मूर्तीपुढे व त्याच्या स्वतंत्र निशाणाखाली मद्रास, बंगाल, मुंबअी, पंजाब असे सर्व दिशाचे व हिंदु, मुसलमान, पार्शी, यहुदी असे सर्व धर्मांचे हिंदी लोक शिवभूपाची पूजा बांधीत होते असले अुत्सव व असले प्रसंग म्हणजे कित्येकानी अशक्य म्हटलेल्या हिंदी राष्ट्रैक्याची मूर्त शक्यता होत दे आयर बी अे. यानी शिवाजीच्या चरित्राचे तात्त्विक स्वरूप सांगताना म्हटले की, शिवाजीसारख्या विभूतीचे जन्म म्हणजे आमची आर्यजाति अजून वेदकालाअितकीच व जरूर तर त्याहून जास्तही

पुढील बातमीपत्रात वाचकास कळविण्यातही येईल सदर उत्सवाची च कार्यक्रमपत्रिका पुढे दिल्याप्रमाणे आहे

Bande Mataram

*

To Commemorate
The Anniversary of the
INDIAN NATIONAL RISING OF
1857

A

Meeting of Indians in England
will be held at India House, 65 Cromwell
Avenue, Highgate N
on
Sunday the 10th of May, 1908 at
4 P m

You and all your Indian friends are cordially invited
to be present

—o—

PROGRAMME

1 National Songs
2 National Prayer
3 Tributes to the sacred memory of,
Emperor Bahadur Shah
Shrimant Nanasaheb
Rani Lakshmibai
Moulavi Ahmad Shah
Raja Kuvar singh
And other martyrs
4 Declaratien of Self denial
5 President s speech
6 Distribution of Prasad
7 National Songs

—(ता २९ मे

✦ ✦

२३. सत्तावनच्या स्वातंत्र्यसमराचा जंगी अुत्सव

लंडन. गेल्या आठवड्यात अिंग्लंडमध्ये राहत असलेल्या हिंदी जनसमूहात जपर्यंत केव्हाही अनुभवास न आलेली विलक्षण चळवळ अुडालेली होती. सत्ता॰च्या स्वातंत्र्यसमराची जन्मतिथि जसजशी जवळजवळ येअू लागली तसतशी ी लोकांमध्ये तो जन्मोत्सव अपूर्व थाटाने साजरा करण्याची स्फूर्ति अधिकाधिकरण पावू लागली. मे महिन्याला आरंभ होताच प्रत्येक गल्ली-गल्लीतून हिंदी काच्या टोळचा जमवून, त्यांना जन्मोत्सवाचे महत्त्व, तत्प्रीत्यर्थ केला जाणारा र्थत्यागाचा तपस्यामास, त्या समारंभाचा अेकंदर कार्यक्रम, सत्तावनच्या ातंत्र्यसमराचे खरे स्वरूप अित्यादि गोष्टी विवरण करून सांगण्यासाठी प्रत्यही ून लहान सभा भरत होत्या व त्यांतून अुत्साही देशसेवक अुपदेश देत हिंडत ते. या त्यांच्या विवरणाचे व ह्या प्रत्यही चालू असणाऱ्या गल्ल्यागल्ल्यामधील टेखानी सभांचे ओघ अेकत्र होत होत अखेर ता. १० मेच्या पुण्यदिवशी त्यांचा ाड व अेकत्रित ओघ अिंडिया हाअुसकडे लोटू लागला कारण अिंडिया हाअुसच्या ळमध्येच ता. १० मेची टोलेजंग सभा भरण्याचे ठरले होते अिंडिया हाअुसचा ळ या कार्याकरिता फारच सुंदर रीतीने शृंगारलेला होता श्रोतृसमाजाच्या ोरील बाजूला अेक भव्य रक्तवस्त्र लावलेले असून त्यावर पुष्पमालांच्या पंक्ति फलेल्या होत्या व त्या नानाविध रंगांच्या पुष्पमंडपात अर्धोफूट जाडीच्या अक्ष- ंनी सोनेरी, हिरव्या, श्वेत व गुलाबी रंगांनी राजा बहादुरशाह, श्रीमंत नाना- हेब, राणी लक्ष्मीबाअी, मौलवी अहमदशाह, राजा कुंवरसिंह व १८५७ साली झलेले आणखी काही योद्धे या सर्वांची नावे अभिनंदनार्थ स्मरण म्हणून कोरून हिण्यात आलेली होती. या भव्य स्मृतिपटाचे भोवती निरनिराळ्या देशभक्तांच्या ाविरीही लावलेल्या असून, त्या हॉलमध्ये मनोहर पुष्पांच्या लहान झाडांच्या

भाग घेऊन केंब्रिज, आक्सफर्ड, सारेन्सेस्टर, रेडिंग असल्या दूरच्या ठिकाणाहूनही हिंदी लोक या सभेला आलेले होते त्यालाही देशभक्त हिंदी स्त्रीजनांच्या आगमनाने व राष्ट्रगीतगायनाने सर्वांस अुत्साह आणून दिलेला होता राष्ट्रप्रार्थना झाल्यावर राजा बहादूरशाह व श्रीमंत नानासाहेब यांचा स्मृतिगौरव करण्यासाठी दे सावरकर यांनी सत्तावनच्या क्रांतीचे अितिहासस्वरूपसंबोधनपर भाषण केल्यानंतर वंदेमातरमच्या घोषात सर्व सभा अुभी राहून, त्या अुभयवीरांच्या नावाचा त्रिवार जयघोष करण्यात आला द खान यांनी राजा कुंवारसिंग यांचा स्मृतिगौरव केला दे दास बी अे यांनी राणी लक्ष्मीबाअीचा व मास्तर (पारसी) व दे येरुल (यहुदी) व अितर वक्ते ह्यांनी अितर देशवीरांचा स्मृतिगौरव केल्यानंतर अध्यक्षांचे अुत्साहक भाषण झाले व त्या भाषणाच्या शेवटी स्वार्थत्यागाच्या शपथा घेण्यात आल्या जेंव्हा डाक्टर, प्लीडर बॅरिस्टर अेडिटर युनिव्हर्सिटी पदवीधर व्यापारी, मातावाल, तरुण व वृद्ध स्त्रिया व पुरुष अेकामागून अेक या स्वार्थत्यागी मासात कडक तपस्या करण्याच्या प्रतिज्ञा करू लागले तेंव्हाचा अुत्साह अवर्णनीय आहे सर्व जणांचे हृदयावर ह्या तपस्यामासाकरिता मुद्दाम तयार केलेल्या वीर स्मृतिमुद्रा चळकत होत्या कोणी महिनाभर अुपास करण्याच्या शपथा घेतल्या कोणी मद्यपान सोडले आणि कोणी धूम्रपान सोडले महिनाभर थिअेटरमध्ये जाणे नाही कोणतेही चैनीचे कृत्य करणे नाही व या रीतीने जे जे पैसे वाचतील ते ते सत्तावनच्या देशवीरासाठी अुभारलेल्या कोषात ठेवून टाकावयाचे! या फंडाचे वसुली साठी पदवीधरांनी भिक्षेच्या शपथा घेतल्या व मुद्दाम केलेल्या झोळ्या घेअून हे राष्ट्रीय भिक्षेकरी आज सर्व आठवडाभर घरोघर भिक्षा मागत हिंडत आहेत व या योगाने सर्वत्र राजकीय चर्चेची पारायणे अिंग्लंडमध्ये प्रत्येक हिंदी घरी चालू झेली आहेत फंडास मिसेस कामाने पंचाहत्तर रुपये धाडले ते प्रसिद्ध करण्यात आले दे राजाजींनेही आपले मे महिन्याचे सर्व अुत्पन्न देशवीरास अर्पण केले हे व अितर स्वार्थत्यागविधि झाल्यावर पुन मिसेस दत्त या देशभक्त विदुषीने राष्ट्रगीत गायली प्रसादासाठी बनविलेल्या चपात्या वाटण्यात आल्या व वंदे मातरमच्या जयघोषात व देशवीरांच्या स्मृतिघोषात ती अभूतपूर्व सभा विसर्जन पावली अितका हिंदी समाज व अितका अमर्याद अुत्साह या लंडन शहरी पाहिल्याचे कोणासही आठवत नाही! चपात्याच प्रसादासाठी अशाकरता वाटल्या की सत्तावनचे क्रांतियुद्धाचे आधी अशाच 'चपात्या' देशभर गुप्तरूपाने वाटल्या गेल्या होत्या!

—ता ५ जून १९०८

\+ \+ \+

२४. पदवीदान समारंभ

लडन सत्तावनच दशवीराच्या सन्मानार्थ स्मृतिमुद्रा धारण केल्या-
ःन येथील दे हरनामसिग बी अे व दे खान आर अेम या दोघा देशभक्त
गानो आपला पुढील सव अभ्यासक्रम (कोर्स) सोडून दिला व ज्यान सत्ता-
च्या नानाना व लक्ष्मीबाअीला ' रामोशी, खुनी व भाग ' म्हटले, त्या प्रिन्सि-
लच कॉलेजमध्ये पाय ठेवण्याचे नाकारल, ह आपले वाचकास कळविल आह हे
न विद्यार्थी हिंदु असत तर त्यासबधी अितव पालमेंटमध्य प्रश्नोत्तरे होण्यासारखे
ही झाले नसत परतु दुर्दैवाची गोष्ट ही की, त्यातील अेक शीख व दुसरा
सलमान पडला । अिंग्रजी राज्याचे भक्कम आधारस्तभ म्हटले म्हणजे शीख व
सलमान अशी अलीकडे अिंग्रज लोक आपली समजूत मुद्दामच करून घेत असतात
हा त्या भक्कम म्हणून गाजविलेल्या झाडातच ही कीड लागलेली पाहून, अथातच
तील पालमटपर्यंतच्या सव ' रिमा 'ना चटका बसल्यासारखे झाले त्यानी वरील
घा गृहस्थाना कॉलेजमध्ये जाण्याचा खाजगी आग्रहही केला ' तुम्ही पजाबी व
ाहूनही शीख तुम्हास ह द्वेषबुद्धीचे वर्तन शोभत नाही ! तुम्ही कॉलेजमध्य परत
ल, तर पुन असे वर्तन न करण्याबद्दल आम्ही तेथील प्रिन्सिपालास बजावून
तो ' अशा मजकुराचे अेक लाब पत्र पजाब व बगालमध्य अधिकारावर अस-

नंतर अध्यक्षांनी त्या दे हरनामसिंग वी ओ व दे खान, आर अेम यांच्या करारी देशभक्तीची स्तुति करून त्याप्रीत्यर्थ त्यांना लंडनमधील हिंदी देशबांधवांतर्फे यार-अे हिंद ही पदवी देण्यात येत आहे असे जाहीर केले व ती पदवी कोरलेली दोन रौप्यपदकं त्या दोघांस श्रोत्यांच्या टाळनिनादात अर्पण करण्यात आली अध्यक्षांनी सांगितले की, पदवी देणे हा हक्क लोकांचा आहे अितकेच नव्हे तर जी स्वदेशानं दिलेली किंवा मानलेली नव्हे ती पदवीच नव्हे या हक्काची फार दिवस न केलेली अमलबजावणी करण्याची स्फूर्ति आज माझ्या या तरुण लेकरांनी करून दिली हे त्यास अत्यंत भूषणावह आहे मला तीन मुलं आहेत त्यांनी अशी देशाची पदवी मिळविली, तरच मी त्यांची आअी आहे असे मी म्हणू शकेन नाही तर परक्यांनी दिलेल्या पदव्या असल्या मुलांच्या छातीला डसताना पाहण्यापेक्षा आयाचं निसंतान होणेच अधिक श्रेयस्कर आहे ।’

—ता ३१ जुलै १९०८

+ + +

२५. बरे झाले !

लंडन आता कोठे हिंदुस्थानच्या राजकारणात थोडीशी चळवळ सुरू झाली आहे असं म्हणावयास हरकत नाही तरुण लोक कुटुंबाच्या क्षुद्र महत्त्वाकांक्षा सोडून देअून जेव्हा रस्तोरस्ती देशासाठी फिरू लागतात, शाळेतील मुले आअीबापाच्या व्यक्तिमय व अप्पलपोटेपणाच्या निंद्य व अज्ञानजनक अुपदेशांना व धाकांना न जुमानता जेव्हा स्वराज्याच्या दिव्यात पटापट अुड्या घेतात, जेव्हा अेकेका पत्राचे तीन तीन लेखक तुरुंगात जातात तोच चार चार लेखक त्या पत्राचे स्तंभ भरण्यास पुढे सरसावतात तेव्हा थोडीशी चळवळ सुरू झाली असे म्हणण्यास हरकत नाही जेव्हा दंड भरण्यापेक्षा तुरुंगात जाण्यास स्वयंसेवक तयार होतात, जेव्हा ब्रह्मबांधव अुपाध्याय मरतात, जेव्हा सुशीलकुमार सेन पाठीवर फटके सपासप अुडत असता राष्ट्रीय धैर्याला कालिमा न लागावा म्हणून पाठ रतीभरही हलवीत नाहीत वा मुद्रा पालटवीत नाहीत, जेव्हा चिदंबरम् पिले आपणास जामीन मिळत असता काही मजुरांना जामीन मिळत नाहीत, अेतदर्थ आपणही तुरुंगाबाहेर यण्याचे नाकारतात, जेव्हा टिळक, परांजपे धरले जातात, तेव्हा हिंदुस्थानात थोडीशी चळवळ सुरू झाली आहे असं म्हणावयास हरकत नाही

'मेली आहे ! मेली आहे !!' म्हणून जगाने जिच्या सबधाने कडी अुठविली होती ती भूमाता हिंदभू हलके हलके का होअीना, पण स्पष्ट श्वासोच्छ्वास करू लागली आहे परमेश्वराचे किती अुपकार आहेत !

परतु हिंदभू याप्रमाणे श्वासोच्छ्वास करू लागताच चोहोकडे अेकच गोंधळ अुडालेला आहे. जे आजपर्यंत दुर्लक्ष करीत होते वा निराश होते, ते आमचे लोक आम्हाकडे धावू लागले; कोणी जवळ आले, कोणी येअू लागले, जगातील जे तिऱ्हाअीत होते त्यानी आजपर्यंत सिद्धान्तभूत मानलेले विचार पुन्हा परीक्षावयास आरभ केला व हिंदभू मेली या कडीवरील विश्वास त्यानी सोडून दिला विपक्षीय जे होते त्याची तर सर्वाहून जास्तच धादल अुडाली. त्याना त्याचे असत्य डाचू लागले त्याना क्षणात लज्जा वाटे, क्षणात सताप येअी, क्षणात धाक, क्षणात आशा क्षणात आश्चर्य, क्षणात निराशा, असा त्याच्या मनोविकाराचा गोंधळ अुडाला. सर्व मते मतातरे झुजू लागली हिंदुस्थानची वार्ता जगाला लागू द्यावयाची नाही म्हणून हजारो रुपये दिले तरी जी अिंग्लडमधील पत्रे हिंदुस्थानचे लेख लिहीत नसत ती पत्रे रोज आपले पत्राचे स्तभ हिंदुस्थानचे लेखानी भरू लागली ज्या हिंदुस्थानी लोकाना प्रदर्शनात जास्त गिऱ्हाअिके जमविण्यासाठी विदुषकाची कामे देण्यासाठीच केवळ परस्थ लोक भेटत असत, त्याच हिंदुस्थानी लोकाचा दर्जा परदेशात अेकदम वाढला व अमेरिका, फ्रान्स व अिंग्लड येथील प्रमुख पत्राचे बातमीदार हिंदी लोकाच्या भेटीचा लाभ घेण्यास अुत्सुक होअू लागले हिंदी लोकातील तरुणाची ओळख व्हावी, म्हणून जपानी लेखक सकाळ सध्याकाळ लडनच्या हिंदी हॉटेलात खेटे घालू लागले हाअुस ऑफ कॉमन्समध्ये हिंदुस्थानची दोन प्रश्नोत्तरे होणे दुर्मिळ होते. आता हाअुस ऑफ लॉर्डसमध्ये परवाचा सारा दिवस हिंदुस्थानातील अस्वस्थतेच्या वादविवादात लार्ड कर्झन व व्हायकाअुट मोर्ले असल्याच्या कुस्तीत गेला. कुस्ती करावी तरी पचाअीत न करावी तरी पचाअीत ! लॉर्ड कर्झन हिंदुस्थानसबधी तासभर चर्चा करतात व अितर लोकाना दोष देतात की पार्लमेंटात हिंदुस्थानाबद्दल पक्षभेददर्शक प्रश्न करू नयेत. लॉर्ड मोर्ले पुन्हा तासभर कर्झनवर टीका करतात व शेवटी अिशारा देतात की, आपले बोलणे लाब अैकू जाते तर मुळी कोणी बोलूच नये ! न बोलणे हे शहाणपणाचे व मुत्सद्देगिरीचे आहे हें सिद्ध करण्याकरताच तास-तास बोलावे लागते ! अिकडे हिंदी तरुणाचाही जोम वाढतच चाललेला पाहून बोलल्याशिवाय वर्तमानपत्रे स्वस्थ बसत नाहीत. सत्तावनच्या अुत्सवसभेसबधाने सर्व अिंग्रजी वर्तमानपत्रानी अेकच आरोळी अुठविली आहे. सत्तावनची स्मृतिमुद्रा कोटावर धारण करून हिंदी विद्यार्थी ऑक्समफर्ड, लडन, सायरेन्सेस्टर अित्यादि शहरी अुघडपणे कॉलेजात जाअू लागले, तेव्हा त्याना अटकाव न करणेच प्रशस्त अशी युक्ति योजण्याचे ठरले. पण सायरेन्सेस्टरच्या

प्रिन्सिपालने छाती करून माझ्या कॉलेजात तरी ही गुन्हा धारण करू नये म्हणून आज्ञा केली तो काय प्रकार झाला ? हिंदी विद्यार्थ्यांनी धडाक्यात कॉलेज सोडून दिले ! तेव्हा प्रिन्सिपॉल पत्र लिहू लागले की तुम्ही कॉलेजमध्ये या ! पण पहिल्या धाकाप्रमाणे या दुसऱ्या मोहालाही धुडकावून देऊन सत्तावनच्या देशवीराची ज्याने निंदा केली, त्याच्या कालेजात पाऊल न टाकण्याचा निश्चय करून, दे. हरनामसिंग व दे. खान हे दोन वर्षांच्या श्रमावर व पैशावर पाणी सोडते झाले. बरे, या उदाहरणाने तरी हिंदी विद्यार्थी भितील म्हणून रीस अेम्. पी. ने पार्लमेंटात प्रश्न विचारून दरडावले, तो काय परिणाम झाला ? जास्तच चिडलेल्या हिंदी लोकांनी या स्वार्थत्यागी तरुणांचे सन्मानार्थ जंगी मेजवानी देऊन त्यांना पदके बक्षीस दिली !

हिंदुस्थानातील अत्युच्च पीठावरील निवडक तरुणांचे हे वर्तन पाहून असे म्हणण्यास प्रत्यवाय नाही की, हिंदूभू हलके हलके का होईना पण स्पष्ट श्वासोच्छ्वास करू लागली ! तिच्या निधनाची कंडी मात्र निधन पावली ! बरे झाले की त्या निराशेतही आम्ही आशेला सोडली नाही !

—ता. ७ ऑगस्ट १९०८

\+ \+ \+

२६. विद्यार्थ्यांचा तेजोभंग

आपले विषारी जाळे पसरवू लागतात अशक्य व सूक्ष्म विचारास असमर्थ असणारी ती तरुण दृष्टि वरवरच्या भपक्याला पाहून भिते, दचकते व तेजोभगाच्या विषारी दंशाने निर्जीव होऊन जाते दास्यातील लोकाना खरे शिक्षण म्हणजे तेजोभगच होय हे जाणून अिंग्लिश कारस्थानपटूंनी हिंदुस्थानच्या विद्यार्थ्यांना अिंग्लडात जे आजपर्यंत अुत्तम प्रकाराने वागविले त अेवढ्यासाठीच होय आजपर्यंत वरवर सभ्यतेने व दिखाअू प्रेमाने हिंदी विद्यार्थ्यांना वागविण्यात येअी व त्या योगाने ते विद्यार्थी 'अिंग्लडमध्ये अिंग्लिश लोक फारच चागले असतात, केवळ तिकडेच अॅग्लो-इडियन लोक काय ते अुमट असतात' असा समज करून घेत त्याच्या अत करणात आत्मदौर्बल्य व बुद्धीत अिंग्लिशाच्या सौजन्याचा मिथ्याभास अशी फसवणूक हिंदी विद्यार्थ्यांची होत असे

परतु आता गेल्या दोन तीन वर्षात असल्या देखाव्याला न भिणारी हिंदुस्थानची आत्मजागृति होताच पूर्वी ज्या फसवणुकी ध्यानात येत नसत त्या आता अुघड होअू लागल्या अेकाच कॉलेजात व वर्गात अिंग्रजी विद्यार्थ्यांनी प्रश्न– मग तो कितीही मूर्खपणाचा असो, केला की प्रोफेसर अर्धा अर्धा तास त्याचे समाधान करतात परतु हिंदी विद्यार्थ्यांनी केलेल्या मार्मिक प्रश्नासही ते कसे फेटाळून लावतात हे दृष्टीला राजकीय सूक्ष्मता येताच अुघड कळू लागत केंब्रिजसारख्या ठिकाणीही हिंदी विद्यार्थ्यांना जाणूनबुजून आत न घेणारी कॉलिजे निघू लागली एडिंबरामध्ये सर्व विद्यार्थ्याना आपल्या नजरेत ठेवता यावे म्हणून अिंग्रजाच्या अधिकाराखाली बोर्डिंग्ज निघाली व त्याचा पहिला नियम ' यथील विद्यार्थ्यांनी राजकीय कामात कोणतीही चर्चा करू नये ' हा झाला ! साम्राज्यदिनाला खेडेगावातील शाळातूनही अिंग्रज लहान लहान मुलास राजकीय शिक्षण देण्यात येते परतु हिंदी तरुणातील ग्रज्युएटासही राजकीय चर्चा करता कामा नये या अिंग्लडमधल्या शाळात व हिंदुस्थानातील शाळात आता भेद तो काय अुरला ? हिंदुस्थानी लोकास दोहोमध्येही दास्याशिवाय दुसरे शिक्षण व अपमानाशिवाय दुसरे बक्षीस ते काय मिळणार? मग लोकानी आपल्या लोकानी अिंग्लडमध्ये काय म्हणून यावे ? अुद्योगधद्याचे शिक्षण जपान, जर्मनी, अमेरिका येथे जितके मिळते तितके अिंग्लडमध्ये मुळीच मिळत नाही जगाच्या प्रगतीत अिंग्लड अर्धा शतकाने मागे आहे आपल्या लगड्या

खरें शिक्षण जपान, जर्मनी, अमेरिका यांतच मिळेल. शास्त्रीय व व्यापार-विषयक शिक्षणही तिकडेच मिळेल व अिंग्लंडमध्ये होणाऱ्या तेजोभंगाचा विषारी दंशही टाळता येईल.

—ता. १४ ऑगस्ट १९०८

\+ + +

२७. लोकमान्यांना काळेपाण्याची शिक्षा!

लंडन : महाराष्ट्राच्या विभूषणाला, आर्यधर्माच्या अभिमानाला, नीतिमत्तेच्या निपुणतेला व स्वदेशप्रीतीच्या अुद्भवाला, त्या बाळ गंगाधर तिलकाला काळे पाण्यावर धाडण्याची शिक्षा झाल्यापासून ज्याच्या हृदयात खेप आलेला नाही व ज्याच्या मस्तकात भयंकर खळबळाट झाला नाही असा खऱ्या अंत:करणाचा एकही हिंदु आढळणें दुर्मिळ आहे. व्यापाऱ्यांनी आपली दुकाने बंद ठेवली, गिरणीवाल्यांनी गिरण्या बंद ठेवल्या, विद्यार्थ्यांनी शाळा सोडल्या, नागरिकांनी अुपवास केले, देशाच्या रंध्ररंध्रातून सहानुभूतीच्याच नव्हे, तर अकृत्रिम कृतज्ञतेचा संचार सुरू झाला. मुंबईसारख्या धकाळ वस्तीच्या शहरात व राजकारणात अनभिज्ञ असणाऱ्या लोकांनी संप केले, त्यांचीं मनें क्षुब्ध झाली, ते रागाने वेडे होअून व जिवाची पर्वा सोडून युरोपियनांवर हल्ले करू लागले व गोळ्यांच्या पहिल्या फेरीसरशीच आपल्या नि:शस्त्रतेने आलेल्या दौर्बल्यासह घरचा रस्ता न सुधारता सतत आठ दिवस बंदुकांच्या प्राणघातक गोळ्यांशी दगडाचा सामना करू लागले. या सर्व प्रकारच्या प्रक्षोभाचे वृत्तान्त रोज तारेने येत गेल्याने येथील समाजाला

दिवस हिंदुस्थानात संपत आलेले आहेत, हें सुचविण्याची ही उत्कृष्ट संधि साधल्याबद्दल आमच्या सर्व लेखकाची उदात्तता वाखाणावी तितकी थोडीच आहे.

अशा सधीस या स्वयस्फूर्त राष्ट्रीय अैक्यवृत्तीला दे गोपाळ कृष्ण गोखले यांनी गालबोट लावले नसते तर किती तरी चागले झाले असते! टिळकाच्या शिक्षेची वार्ता व त्या आघाताने दबून न जाता कर्तव्य करण्याची महाराष्ट्राचे अगात सचारलेली जास्तच दृढनिश्चयात्मकता याची हकीकत अैकून अिग्लडमधील अेकूण अेक हिंदी मनुष्याच्या मनाची काही विलक्षण स्थिति झालेली होती. ज्या महात्म्याने राष्ट्रासाठी सोसलेल्या विपत्तीने आज मुबअीसह सर्व महाराष्ट्रात ही अपूर्व अेकता सचारलेली आहे, त्या महात्म्याचे गुणवर्णनासाठी व त्या महाराष्ट्राचे सहानुभूतीसाठी अिग्लडमधल्या हिंदी समाजातर्फे अेक सभा भरलीच पाहिजे अशी प्रत्येकाच्या मनात साहजिकपणे अुत्कठा लागली. वास्तविक दे गोखल्यांनीच या कामी पुढाकार घ्यावयास पाहिजे होता परतु ते पुढे आले नाहीत म्हणून अितर अुभय पक्षातील लोकानी सर्व हिंदी रहिवाशाची सभा बोलावली. नेमस्त व जहाल हा भेद यत्किंचितही मनात न आणता सर्व दर्जाची व मताची मडळी त्या सभेस आली होती सभेचे ठिकाण कॅक्स्टन हॉलसारखे विस्तृत असताही हिंदी व युरोपियन स्त्रीपुरुषसमाजाने ते भरले होते, व अध्यक्षस्थानी दे बॅ. पारेख हे नेमस्त पक्षाचे अध्वर्यु व दादाभाअीचे वेळेपासून राजकारणात झटत असलेले गृहस्थ होते. अशा या सभेला गोखल्यानी मदत देअू नये हे फारच अुद्वेगजनक होय त्याना अध्यक्षस्थान स्वीकारण्याबद्दल जेव्हा विचारले गेले तेव्हा त्यानी ते नाकारलेच! सभेत शिक्षेचा निषेध करण्याविषयी काही बोलाल का म्हणून विनती केली असता तीही त्यानी मान्य केली नाहीच, पण याहीपेक्षा पुढे जाअून सभेला हजर रहाण्याअितकीही त्यानी तसदी घेतली नाही! प्रत्येक फाटक्या साहेबाच्या घराचे अुबरठे झिजविण्याची संधि जे फुकट दवडीत नाहीत त्याना टिळकाच्या शिक्षेबद्दल अुघडपणे निषेधाचा अुच्चार करण्याची व तशा सभेला हजर राहण्याचीही आवश्यकता कळू नये हे काही सौजन्याचे निदर्शक खास्रीने नव्हे! दे गोपाळराव गोखल्यासबधी अजूनपर्यंत जी काही पूज्यबुद्धि लोकात आहे, तिच्या योगाने लोक त्याच्या हजिरी-गैरहजिरीस महत्त्व देत असतात. परतु सर्व राष्ट्राच्या स्वयस्फूर्त विचाराला व मनोवृत्तीला टिळकाच्या हद्दपारीसारख्या अत्यत कोमल प्रसगी असा निरर्थक अडथळा करून त्यानी काय महत्त्वाची देशसेवा बजावली ते गोपाळरावाचे गोपाळरावानाच माहीत! बाकी सर्वांना त्याच्या त्या सदिग्ध व अप्रस्तुत वर्तनाचा वीट येअून त्याच कक्स्टन हालात भरलेल्या सभेत गोखल्याच्या या कर्तव्यपराङ्मुखतेचा निषेध करण्याचा ठराव पास करण्यात आला. मुबअीला ओरिअॅटल रिव्ह्यू या पत्राने व अिग्लडात दे. गोपाळ कृष्ण गोखल्यानी राष्ट्राच्या अेकतानतेचा जो हा भग केला त्याने राष्ट्राचे तर राहोच, पण त्याचे तरी हित होवो म्हणजे झाले!

—ता. २१ सप्टेंबर १९०८

+ + +

वर्तनस्वातंत्र्यास अिंग्लंडमध्ये पारतंत्र्याचा स्पर्श देखील होणे नाही ! हिंदी तरुणाच्या अंगातील दुर्गुणास भरभराटविण्याम पूर्ण स्वातंत्र्य अिंग्लंडमध्ये होते आणि, अजूनही आहे ! या वरील सुखलंपटतेच्या भोंवतीच घिरट्या घालणारे चटोर हिंदी विद्यार्थी जोपर्यंत अिंग्लंडमध्ये येत होते, तोपर्यंत त्यांना मन मानेल तसे वागू दिले जात असल्याने, या चटोरपणालाच ते स्वातंत्र्य समजू लागले, पण हिंदुस्थानात परत जाअून या अिंग्लंडात मुबलक असलेल्या वर्तनस्वातंत्र्याची ते वाहवा करू लागले अिंग्लंडची हवाच स्वतंत्र विचारांना पोषक आहे, हिंदुस्थानात अरेरावी गाजविणारे काही अँग्लोअिंडियन काय ते खराब आहेत, बाकी अिंग्लंडमध्ये लोक मान झाडून सगळे अुदार आहेत, असे या मूठभर विदेशाहून परत आलेल्या लोकांच्या वल्गनांना अैकून आपणही विश्वासू लागलो

परंतु जेव्हा सुखलंपटतेला लाथ मारून देशासाठी तळमळणारे विद्यार्थी अिंग्लंडला पोचले, ज्यांनी देशस्वातंत्र्यास्तव संन्यास स्वीकारलेला आहे, ज्यांनी आपले पुष्कळ देशबांधव अन्नासाठी मरत असल्यामुळे आपणही अुपवास करण्याच्या प्रतिज्ञा केलेल्या आहेत, व व्यक्तिविषयक सुखसाधने कमी नसताही त्या साधनांना देशभक्तीच्या सेवेला अर्पण करून जे थंडीपुरते वस्त्र व भुकेपुरतेच अन्न ग्रहण करीत आहेत, असे हिंदी तरुण अिकडे येअू लागताच, अिंग्लंडमध्ये मिळते म्हणून ज्याची कंडी पिकली होती ते वर्तनस्वातंत्र्य व ते मतस्वातंत्र्य हे मृगजलातल्या लाटांत पोहू लागले अिंडियन विद्यार्थ्यांच्या स्वच्छंदी वर्तनास आळा घालण्यासाठी टाअिम्सपासून डेली मिररपर्यंत व लॉर्ड मोर्लेपासून तो रीससाहेबापर्यंत सर्व दातओठ खाअून धावत सुटले

आणि कारण असे सांगण्यात येत आहे की हिंदी तरुण लोकांना अेकटे राहू देणे हे त्यांच्या चारित्र्यास घातक होणारे आहे जोपर्यंत अिंडियन तरुण दारू पीत, नाच करीत, तमाशे पाहत बाहेरख्यालीच्या रंगात दंग होत होते, तोपर्यंत त्यांना वर्तनस्वातंत्र्य घातक नव्हते—परंतु देशभक्तीच्या वेडाने त्यांना पछाडताच व त्यांच्या तरुण नेत्रांत विषयी रंगेलपणाचे स्थळी पवित्र स्वार्थत्यागाच्या लवेऱ्या दिसू लागताच त्यांना वर्तनस्वातंत्र्य घातक होअू लागले !

म्हणून हिंदी लोकांच्या वर्तनाची चौकशी करण्यास लॉर्ड मार्ले यांनी ली वॉर्नर, सर कर्झन वायली अित्यादींची कमिटी नेमली होती व तिचा रिपोर्ट नुकताच तयार होअून त्यातील मुख्य मुद्दे लंडन टाअिम्स पत्राने गेल्या मंगळवारी प्रसिद्ध केले लंडन टाअिम्सचा तो लेख अनेक रीतींनी फार महत्त्वाचा आहे. त्यात तो लेखक म्हणतो, 'निरनिराळ्या खेळांत हौसेने मिसळण्याचे स्थली, अिंग्रजी लोकांत मजा मारणे, चहा पिणे, त्यांच्याशी गोडीगुलाबीने राहणे वगैरे स्नेहवर्धक गोष्टी शिकविण्यासाठी हिंदी विद्यार्थ्यांना अेकत्र करणाऱ्या ज्या संस्था अिंग्रजांनी काढल्या आहेत, त्यांत कोणताही भाग न घेता हिंदी तरुण अलीकडे राजकारणाच्या

वाळवटात गुरफटलेले दिसतात आम्ही त्याना त्याच्या ता०ण्याला साजेल अशा आनदी वृत्तीत ठवण्यासाठी केलेले सव प्रयत्न विफल होतात कारण अुलट दिशेने प्रयत्न करणारे जहाल तरुण आपल्या वजनाने अभक लोकाना राजकारणाच्या क्षुब्धतेत सहज ओढू शकतात सव अिग्लडभर पसरलल्या व अकट्या अिंडिवरो मध्यच १५० पयत असलेल्या या पाचश अक तरुण हिंदी लोकातून गेल्या ता १७ मेच्या सभला अिंडिया हाअूसमध्य 'देशवीरस्मृती प्रात्यथ शभरावर अिंडियन जमावे ही अकच गोष्ट आमच्या म्हणण्याची सिद्धता करात आह ! नतर टाअिम्सने अितर पुष्कळ मुद्द्याच विवरण केल आह व शेवटी सव हिंदा विद्यार्थ्यांना अशा काडवाड्यात काढून त्यावर अिंग्लिशाची सक्त देखरेख अुफ पहारा ठेवावा अशी सूचना दिलली आहे लवकरच सुटी सपताच अिंडियन विद्यार्थ्यांना या राजनिष्ठच्या काडवाड्यात काढण्यात यअील ह निश्चित आहे ज निश्चित नाही त ह की अशा काडवाड्यानी कधा अत करण वळताल काय ?

२९. अिंग्लंडच्या व्यापाराची स्वदेशीमुळे पिछेहाट

लंडन — आज दोन वर्षेपर्यंत छपवून ठेवलेले सत्य अखेर जगापुढे मांडणे अिंग्लंडला भाग पडले आहे. हिंदुस्थानात स्वदेशी चळवळ व आयर्लंडात सिनफिन चळवळ सुरू झाल्यापासून या चळवळीचा आपल्या व्यापारावर काहीच परिणाम होणारा नाही व झालेला नाही अशा दिमाखाने त्या चळवळीच्या पुरस्कर्त्यांना निराश करण्याचा अिंग्रजांनी प्रयत्न चालविलेला होता. हिंदुस्थानात स्वदेशी चळवळीमुळे बाजारात विलायती मालास मागणी नसताही आपल्या निर्यात व्यापारावर व हिंदुस्थानातील विलायती आयात मालावर त्याचा रतिभरही परिणाम होत नाही हे दाखविण्यासाठी आज दोन साल हिंदुस्थानकडे मागणी नसताही माल धाडण्यात येतच होता. हिंदुस्थानच्या बाजारात विक्री न झाली तरी हरकत नाही परंतु गेल्या वर्षापर्यंत हिंदुस्थानच्या किनाऱ्यावर विलायती माल आल्याचे आकडे जमेच्या तसेच फुगलेले राखले होते. तिकडे हिंदुस्थानी गिरण्यांतून तर माल जोराने बाहेर पडत होता व बाजारात स्वदेशीच खपत होता. परंतु सरकार तर अिकडे हिंदुस्थानात विलायती माल पूर्वीअितकाच येतो, हे बंदरातील आकड्यावरून प्रसिद्ध करून स्वदेशीच्या पुरस्कर्त्यांस खोटे पाडीत होते. या परस्परविरुद्ध गोष्टींचे हृद्गतही अेका *अँग्लोअिंडियन* पत्राने थोडे दिवसापूर्वी प्रसिद्ध केले होते की, दोन्हीही गोष्टी खऱ्या आहेत. फरक अेवढाच की, बाजारात स्वदेशी माल जास्त खपत चाललेला आहे! व गोदीमध्ये विलायती माल जास्त साचत चाललला आहे! तथापि अजूनपर्यंत अिंग्लंडच्या लोकसमाजात स्वदेशीचा खरा चटका बसण्याअितका अुघड परिणाम दिसून आलेला नव्हता. वास्तविक पाहता आपल्या हिंदुस्थानचे पैसे संरक्षण करणे हा स्वदेशी बहिष्काराचा मूळ व मुख्य अुद्देश आहे. अिंग्लंडचा व्यापार बुडाला, तरच स्वदेशी चळवळ यशस्वी झाली, असा आमचा समज नाही. अिंग्लंडने हिंदुस्थानविरहित वाटेल तेथल्या बाजारात जाअून आपला व्यापार खुशाल वाढवावा. त्याला हिंदुस्थानची स्वदेशी काय म्हणून आड येअील? व अेतदर्थच जोपर्यंत हिंदुस्थानात नवीन गिरण्या, नवीन कारखाने, नवीन धंदे भराभर अुघडत आहेत, तोपर्यंत अिंग्लंडच्या व्यापाराचे आकडे वाढत गेले असते, तरी देखील *आमच्या स्वदेशीचा विजयच झाला असता.* परंतु हिंदुस्थानाअितका भोळसट बाजार जगावर अितरत्र अिंग्लंडला कोठेही सापडणारा नसल्याने, त्या बाजारात अिंग्रजी माल कमी खपतो की नाही हे ठरविण्यास अिंग्लंडच्या व्यापाराचे आकडे हे अेक साधन आहे व त्या साधनाने देखील आता हें निर्विवाद सिद्ध होते आहे की, गेल्या दोन वर्षांच्या परिश्रमाने स्वदेशी-बहिष्काराचा विजय झालेला आहे. कारण आठ महिन्यात अिंग्लंडच्या परदेशांशी चाललेल्या व्यापाराचा आढावा नुकताच प्रसिद्ध झालेला आहे. त्यावरून असे स्पष्ट

होत आहे की, अिंग्लंडच्या व्यापाराला स्वदेशीनं जखम केलेली आहे या गेल्या आठ महिन्यात परदेशी व्यापाराचा आढावा देताना बोर्ड आफ ट्रेड म्हणते –

" Our Foreign Trade
Decrease of £ 72 000 000
In Eight Months

Again we have to record a falling off in trade which is sufficiently serious Decrease in the imports is £42,045,186 and decrease in the exports is £30,083 043 making an aggregate shrinkage during the present year of upwards of £72 000 000,

अशा रीतीने अिंग्लंडला ७ कोटी पौंडाची गेल्या साली ठोकर बसली आहे. अिंग्लंडमधून मात्र बाहेर देशी किती कमी गेला याचे सविस्तर आकडेही महत्वाचे आहेत —

तेलाचे बी तेल, डिंक अित्यादि	३॥ लक्ष	पौंड	कमी	गेले
कागद अित्यादि	२	"	"	"
लोकर अित्यादि	५॥	,	"	"
लोखंडी सामान पेट्या अि	६॥	, "	,	"
कापसाचे कपडे	६॥	"	,	,
लोकरीचे कपडे	४	"	,	"
अितर कापड	३	"	,	, ,
चातडी सामान	५॥	,	"	,

अित्यादि आकड्यावरून अिंग्लंडला बहिष्काराचा केवढा आघात सोसावा लागत आहे हे स्पष्ट होणार आहे परदेशात जाणाऱ्या मालाची पिछेहाट जे सांगत आहे तेच जी मालाची वाढ झालेली आहे ती वाढही सांगत आहे कारण सर्व प्रकारच्या पिछेहाटीस अिंग्लंडातून बाहेरदेशी जाणाऱ्या यंत्रसामग्रीची मात्र वाढ झालेली आहे कारण या वर्षी २॥ लक्ष पौंडाची यंत्रे मात्र अिंग्लंडमधून जास्त बाहेर गेली ही वाढही तेच सांगत आहे की हिंदुस्थानात स्वदेशी चळवळ जोरावर आहे व म्हणून यंत्रे जास्त मागविण्यात येत आहेत! परंतु अिंग्लंडपेक्षा जर्मनी जपानमधून यंत्रे घेण्याचा बहिष्कारवादी लोकर निश्चय करतील, तर पुढील साली हीही वाढ कमती होअील तसेच यंत्राला लागणारा कोळसाही अिंग्लंडने ६३ लक्ष पौंडाचा बाहेर जास्त धाडला अिकडेही हिंदुस्थान लवकरच लक्ष देअील व जपानी कोळसा घेअू लागेल ७ कोटि पौंडापेक्षा अिंग्लंडची खरी नुकसानी अधिकच झालेली आहे कारण हे ७ कोटि पौंडाचे नुकसान गेल्या वर्षीच्या आकड्याशी तुलना करून ठरविले असल्याने व गेल्या वर्षीही असाच तोटा असल्यामुळे ३।४ वर्षापूर्वीच्या आकड्याचे मानाने

अिंग्लंडचे खरे नुकसान फारच जास्त झालेले असले पाहिजे या पिछेहाटीचा परिणामही तावडतोब अिंग्लंडमध्ये होअून आपापसांत बेबनाव सुरू झालेला आहे मँचेस्टर व लँकेशायरच्या व्यापाऱ्यावर या पिछेहाटीचा बहुतेक ताण पडलेला असल्याने तेथील गिरण्याच्या मालकांनी मजुरास शेकडा ५ कमी पगार देण्याचे ठरविले परंतु मजुरांनी तसे करण्याचे नाकारून पगार कमी झाल्यास काम बंद पाडू म्हणून जाहीर केले प्रत्येक दैनिकांत Cotton crisis वर आर्टिकलें येत आहेत ग्लासगो येथे तर काम नसलेल्या मजुरांनी हजारो लोकांचे थवे करून दंग्यास आरंभ केलेला आहे. सोशियालिस्ट लोकही दंग्यात मिसळत आहेत या दंग्याची शांतता करण्यासाठी, मुजफ्फरच्या दंग्यानंतर जसे तिकडले गव्हर्नर समाचारास जात होते तसेच येथील राजपुत्रही मुद्दाम गेले होते परंतु त्यांनाही बेबनाव झालेल्यांनी धिक्कारून परत धाडले. सभेत राजपुत्राच्या सन्मानार्थ राष्ट्रीय गीत God Save the King हे सुरू होताच मजुरीवाल्यांनी हुर्यो करण्यास सुरुवात केली! व आपल्या अनंत कंठांनी " Down with the Tyrant " ह्या अर्थाच्या पद्यांत मार्सेलिसच्या गाण्यास आरंभ केला !! तरी ह्या लोकांवर मुजफ्फरच्या शांतताप्रिय दयाळू गव्हर्नराप्रमाणे गोळ्या सोडण्याचा हुकूम राजपुत्राने दिल्याचं अैकिवांत नाही! अितकेच नव्हे, तर त्यांतील लोकांची धरपकडही चाललेली नाही !!

—ता २ ऑक्टोबर १९०८

\+ \+ \+

३०. सरदार अजितसिंह व सय्यद हैदर रेझा यांचें अभिनंदन

लंडन —गेल्या रविवारी फ्री अिंडिया सोसायटीतर्फे भरलेल्या लंडन येथील हिंदी रहिवाशांच्या सभेत खालील ठराव सर्वानुमते पसार झाले सभेच्या अध्यक्षस्थानी दे अलीखान हे होते व सभेत हिंदु, मुसलमान, पार्शी अित्यादि सर्व पंथाचे लोक अुपस्थित होते

दे सावरकर यांनी पहिला ठराव पुढे आणला व त्याला डॉक्टर राजन व लाला हरदयाळ यांनी अनुमोदन दिले 'देशभक्त सरदार अजितसिंह यांनी स्वदेशाची जी सेवा अखंड रीतीने चालविलेली आहे तीबद्दल आमच्ये सर्वांचे मनांत प्रथमपासून वसत असलेला पूज्यभाव त्यांच्या तिलकाश्रमाची वार्ता अैकून अितका

प्रबळ झालेला आहे की, आज ही संधि साधून आम्ही फ्री अिंडिया सोसायटीचे आमंत्रणावरून जमलेले सर्व गृहस्थ सरदार अजितसिंह याच्या ह्या धैर्ययुक्त देशभक्तीच सार्वजनिक अभिनंदन करीत आहो. दाखविलेल्या भयाने वा मूर्खपणाच्या लटपटीने आपल्या मार्गापासून च्युत न होता, सरदार अजितसिंह हे ज्या राष्ट्रीय पक्षाचे ते अेकदा भक्त बनले, त्या पक्षाची सेवा आजपर्यंत अेकनिष्ठेने करीत आले आहत व त्यांची ही सेवा पुढेही अखंड चालणार अशी आम्हांस खात्री वाटत आहे.'

दे. आयर, बी. अे. यांनी दुसरा ठराव पुढे आणला व त्याला बी. के. दास बी. अे. बॅरिस्टर अॅट लॉ यांनी अनुमोदन दिले. 'दे. सय्यद हैदर रेझा हे गेली दोन वर्षे पंजाब व संयुक्तप्रांत यामध्ये आपल्या देशबांधवांना मातृभूमीच्या प्रेमाची व देशाच्या अभिमानाची जी दीक्षा देत आहेत त्याबद्दल ही सभा त्यांचे अभिनंदन करीत आहे. विशेषतः हिंदुस्थानातील पंथभेद असलेल्या भिन्नवर्गीयांना मातृप्रेमाच्या अेकाच निशाणाखाली अेक करण्यास्तव चाललेले त्यांचे प्रयत्न, त्यात त्यांना येत असलेले यश व त्या राष्ट्रीय अैक्याचा राष्ट्रीय दास्यविमोचनाकडे ते करीत असलेला अुपयोग याबद्दल ही सभा त्यांची फार आभारी आहे.'

–ता. १६ ऑक्टोबर १९०८

+ + +

३१. दे. लो. विपिनचंद्रपाल यांचें आगमन

लंडन –ज्यांच्या दिव्य प्रतिभाशक्तीला, जवळजवळ सर्व राष्ट्र अज्ञाननिद्रेत गुरफटलेले असताना, हिंदुस्थानच्या राजकीय आकाशातील क्षितिजावर स्वराज्यसूर्याचा अरुणोदय प्रथम दृष्टिगोचर झाला, ज्यांनी ते आपले भविष्यदर्शन अितर स्थूलदृष्टि अपमानीत असताही, आपल्या भूमातेला अखंड विश्वासाने आजपर्यंत प्रथम केले व शेवटी ज्यांच्या या मंगलभूपालीरवाने अखेर जागृत झालेली हिंदसुंदरी आज त्या पूर्वसूचित स्वराज्यसूर्याचे दर्शनासाठी हुतात्मतेचीं आरती घेअून अुत्सुकतेने अुभी आहे, अशा सूचक भविष्यवाद्यांमध्ये जे आपल्या अलोट बुद्धिमत्तेने व वक्तृत्वाने अग्रेसरत्व पावलेले आहेत ते श्रीयुत देशभक्त बाबू विपिनचंद्र पाल हे गेल्या आठवड्यात लंडनला येअून पोचले. त्यांच्या आगमनसमयाची वार्ता जरी अगदी फक्त दोन तीन तासच आधी लंडनला मिळाली तरी चेरिंगक्लास स्टेशनवर गाडी येण्याचे पूर्वीच हिंदी लोकांची गर्दी लोटू लागली. बाबू विपिनचंद्र

पाल याचे दर्शन गाडीच्या खिडकीतून होण्याचा अवकाश तोच वंदे मातरम्च्या ध्वनीच्या सरीवर सरी वर्षू लागल्या! बाबूसाहेब गाडीतून अुतरताच चोहो बाजूनी पुष्पाची वृष्टि व पालचे जयजयकार ह्याशिवाय दृष्टीला वा कर्णाला अन्य विषय गोचर होअीनासे झाले. स्टेशनवर असलेल्या अिंग्रज गृहस्थाना हा प्रकार अभूतपूर्व वाटावा हे साहजिकच होतें. पाल येण्याचे आधीच त्याच्या संबधाने निरनिराळे अुद्गार अिंग्लिशपत्रे काढीत होती. 'That irreconcilable agitator Bipin Chandra Pal is coming to England' म्हणून वार्ता अिंग्लिश पत्रानी आधीच पसरवलेली असल्यामुळे पालना भेटण्यासाठी अलीकडे अिंग्रजी लेखकाच्या व वृत्तपत्रकाराच्यामध्येच चढाओढ चाललेली आहे. ज्याच्या जयजयकाराने कलकत्त्यास लोकाच्या कानठळ्या बसविल्या तो पाल आपल्या जयजयकारासह अखेर लंडनमध्येही शिरू लागला! अिंडिया हाअुसकडे बाबूसाहेब आले व तेथे त्याचे थोडे भाषणही झाल्यावर राष्ट्रगीत होअून मंडळीना निरोप देण्यात आला. विपिन बाबूबरोबर त्याचा मुलगाही आहे. येत्या रविवारी विपिन बाबूचे Nationalism वर प्रथम भाषण होणार असून येथील सर्व अिंडियनाची मने त्याच्या या प्रथित पुढाऱ्याच्या भाषणश्रवणासाठी अुत्सुक झालेली आहेत.

—ता. २३ ऑक्टोबर १९०८

✦ ✦ ✦

३२. राखीबंधन समारंभ

लंडन —सुमारे पंधरा दिवसापूर्वी लंडनला रूटरची तार आली होती की नाशिकला हिंदुमुसलमानाना जगी दंगा झालेला आहे व शहराच्या सुरक्षिततेसाठी देवळालीहून युरोपिअन लष्कर मागवलेले आहे. ही तार वाचताच तिचा अर्थ सर्वांनाच चमत्कारिक वाटू लागला. त्या वेळेसच नाशिकच्या देशभक्त ब्राह्मणानी गणपति अुत्सवासारख्या प्रसंगी सय्यद हैदर रेझा याना बोलावून नेअून हिंदुस्थानभर सर्वांनाच आश्चर्यभरित करणारे अुदाहरण घालून दिले. ही वार्ता येअून पुरते आठ दिवसही लोटले नव्हते तोच नाशिकला हिंदुमुसलमानाचा दंगा व्हावा ही चमत्कारिक गोष्ट अैकून बहुतेकानी असा तर्क बांधला की नाशिकच्या गणपति अुत्सवातील ते धाडसी वर्तन पाहून, त्याचा हिंदुमुसलमानाच्या सलोख्यावर होणारा परिणाम नाहीसा करण्यासाठी बंगालप्रमाणे हा भाडोत्री दंगा सजविला असेल. विरुद्धेकानी

भर घाला असा राष्ट्रास आग्रहाने उपदेश केला। पहिला ठराव लाला लजपतराय यानी पुढे आणला व त्याला दे पारेख यानी अनुमोदन दिले दुसरा ठराव सहानुभूतीचा असून तो दे विपिन बाबूंनी आपल्या वक्तृत्वपूर्ण तेजस्वी वाणीने पुढे आणला व त्याला द सावरकर यानी अनुमोदन दिले तिसरा ठराव बायकॉटचा होता व तो दे खापर्डे यानी पुढे आणला व त्याला दे रामपन बी अे बॅरिस्टर अॅट लॉ यानी अनुमोदन दिले सभेचे रिपोर्ट टाअिम्स वगैरे पत्रातून जे प्रसिद्ध झालेले आहेत व त्यावर डेलीन्यूज वगैरेनी जे लेख लिहिलेले आहेत त्यावरून ह्या सभेचे महत्वाचे स्वरूप दिसून येअील त्या सभेचे काम साडेपाचला संपले व लगेच सहाला राष्ट्रजयंतीचे सभेस आरंभ झाला १६ ऑक्टोबरला देशभूने राष्ट्रपक्षाला कसा जन्म दिला, ह्याचे अत्यंत उत्साहक, यथार्थ व देशभक्तिपूर्ण विवेचन देशभक्त लाला लजपतरायानी केल्यावर डॉ कुमारस्वामी, दादासाहेब करंदीकर, खापर्डे अित्यादींची भाषणे झाली नंतर राष्ट्रीवधनास प्रथमत विपिन बाबूंनी आरंभ केला राष्ट्रगीताच्या गायनानंतर विपिनबाबूंचे अमूल्य वक्तृत्वाचे भाषण सुरू झाले त्यानी सांगितले की, मी गेल्या वर्षी या वेळेस तुरुंगात होतो व आज वनवासात आहे परंतु माझे सर्व अंत करण तिथे तुरुंगामध्ये अरविंद घोष जसलेले आहेत, तिथे राहिलेले आहे। जेथे बाल गंगाधर आहे, तिथे त्या देशतिलकापाशी गुंतलेले आहे। अरविंद व तिलक या दोन नावाचे अुच्चारण होण्यास तीस चाळीस मिनिटे लागली कारण प्रत्येक नावासाठी टाळ्यांचा कडकडाट व वंदेमातरम्‌चा गजर पंधरा मिनिटांवर सतत चालत होता। नंतर विपिनबाबूंनी ज्या तरुणानी राष्ट्रासाठी अमर्याद यातना सोसून देहाच्या ममतेला ठार मारले त्यांचे स्मरण केले आणि पुन्हा सर्व हॉलभर टाळ्यांच्याशिवाय काही अैकू येत नाहीसे झाले त्या प्रचंड कडकडाटातून वंदमातरम् हा ध्वनि मात्र सर्वांहून वर चढत जाताना अैकू येअी सभेला युरोपियन रिपोर्टर्स व इतर अिंग्रजही आलेले होते त्यांचे मुखावर विपिन बाबूंच्या वक्तृत्वाची छाप हुबेहूब पडलेली होती।

—ता १३ नोव्हेंबर १९०८

\+ \+ \+

३३. हिंदी विद्यार्थ्यांसाठी कोंडवाडा

लंडन —गेल्या दोन वर्षामध्ये अिंग्लंडमध्ये आलेल्या हिंदी विद्यार्थ्यांच्या देशभक्तीने, त्यांच्या स्वार्थत्यागाने त्यांच्या दुर्व्यसनपरावृत्तीने व त्यांच्या वाढत्या अैक्याने व प्रेमाने ज्यांच्या अंत करणात मळमळीचे विष पसरू लागले आहे, त्या-आपल्या अत्यंत हितचिंतक (!) अँग्लोअिंडियन वीरानी गेल्या आठवड्यात

अेन्दाची बरेच दिवस भरवू घातलेली सभा अुरकून घेतली. पूर्वीचे ख्यालीखुशालीचे रंगात दंग होण्याचे अैवजी अलीकडील हिंदी विद्यार्थी नेहमी सन्मानवृत्तीने राहू लागले, तारुण्यात हसत खेळत दिवस घालविण्याचे अैवजी ते चिंतामग्न दिवस व अस्वस्थ रात्री कढू लागले ! व्यक्तिविषयक चैनबाजीचे अैवजी पैसे असूनही अुपास करू लागले व अँग्लोअिंडियनांची आमंत्रणे येत असताही नाच-तमाशांना जाण्याचे नाकारू लागले ! राजकीय विषयात जितके त्यांना लक्ष द्यावेसे वाटते त्याचे सहस्रांशही लक्ष ख्यालीखुशालीत ते देत, तरी देखील आपल्या या 'हितचिंतकांना' अितकी काळजी लागली नसती परंतु हिंदी तरुणांची चित्तवृत्ति अितकी काही स्वार्थपरावृत्त व स्वदेशहितरत होत चालली आहे की, त्याच्या या नीतिच्युततेला लवकर आळा घातल्याशिवाय त्यांचे हित करण्यास दुसरा मार्ग नाही हे अुघड दिसू लागले !

मॅझिनीला त्याच्या वयाच्या विशीच्या आत जेव्हा चिंतामग्नतेत दिवस घालविण्याची सवय लागली, तेव्हा अिटलीचे व ऑस्ट्रियनांचे हितचिंतकाकडून असेच स्पष्ट सांगण्यात आले होते की, तरुण मुलांनी ख्यालीखुशालीत आनंद करण्याअैवजी राजकीय गूढ विचारात गुंगणे व रात्री अेकटे व अुदासीन संन्यस्त वृत्तीने विचार करीत फिरणे, हे सरकारास कधीही खपणार नाही !!

अिंग्लंडमधील अँग्लोअिंडियनांची व हिंदुस्थानच्या गोऱ्या हितचिंतकांची ही काळजी अतिशय वाढत चाललेली आहे दर आठवड्यास परमेश्वरभजनाअितके नियमाने आज सतत दोन वर्षे, अीश्वरी ध्येयाचे मूर्त चिन्ह असलेल्या देशभूमीचे भजनासाठी हिंदी विद्यार्थ्यांची अखंड चाललेली कीर्तने, त्यातील त्यांच्या दिमूत झालेल्या देशमय चित्तवृत्ति, पालकांच्या आज्ञा मोडूनही कित्येकांनी सोडलेले सिव्हिल सर्व्हिसचे कोर्स, सत्तावनच्या देशवीरांची टॉलेजग सभा, देशातील लोकांसाठी महिनाभर केलेले अुपवास, सायरेन्सेस्टर कॉलेजामधील बाणेदार वर्तन, टिळक, साअुथ आफ्रिका, राष्ट्रजयंती वगैरे प्रसंगांच्या त्यांनी भरविलेल्या टॉलेजग सभा व त्यात वृद्ध लोकांचा त्यांचेवर परिणाम होण्याअैवजी, त्यांच्या अुल्हासाने वृद्धांच्याच अंगात शिरत चाललेले नवीन वारे, या सर्व परंपरेने चिंतामग्न झालेल्या अिंग्रजी सद्‌गृहस्थांनी परवा या विषयाचा आजपर्यंत चाललेला निमसरकारी व वर्तमानपत्री खल मथवून अुघड चर्चा करण्याकरिता सभा भरविली सरकारच्या कृपेतील दे गुप्त, अमीरअल्ली, कहानसिंग, वगैरे वजनदार लोक दे भावनगरी वगैरे जबाबदार लोक, सर कर्झन वायली, मिस बेक, डॉ. पोल्न व अितर किलेक सरकारी व निमसरकारी अिंग्रज देशभक्त, विपिनचंद्र, खापर्डे, करंदीकर वगैरे पुढारी व तरुण विद्यार्थ्यांची बहुतेक मंडळी यांनी कॅक्स्टन हॉल भरलेला होता. अध्यक्षस्थानी मुंबअीचे माजी गव्हर्नर लॉर्ड लॅमिंग्टन हे

होते डॉ पोलन सी आय औ यानी अिंडियन विद्यार्थ्यांना अेका केंद्रात आणणे व त्याचे चळवळीला त्यांच्याच हितासाठी दाबात ठेवणे किती अवश्य आहे याचा विवरणात्मक निबंध वाचला व हिंदी विद्यार्थ्यांची वर्तणूक अलीकडे फार विघडून नीतिच्युत होत चाललेली आहे वगैरे विधान केली नतर लॉर्ड लॅमिंग्टन हेही त्याला मान डोलवून म्हणाले की, अिंडिया ऑफिसनेही (सरकारी मुख्य कचेरी) प्रत्यक्ष व अप्रत्यक्ष रीतीने या होतकरू कल्पनेला साहाय्य करून हिंदी विद्यार्थ्यांवर देखरेख ठवणे हे हिंदी विद्यार्थ्यांच्या फार फार हिताचे आहे असा या सभेत काय प्रकार घडला हे अिंग्रजी पत्राच्या भाषेतच सागणे अिष्ट आहे डेली क्रॉनिकल म्हणते—

DISLOYAL STUDENTS

Indian Hostile Demonstration at London Meeting

A demonstration of disloyalty on the part of the Indian Students was witnessed yesterday Lord Lamington referred to the King's proclamation and said that the proclamation, that very great Document, which was promulgated yesterday (loud hissings and derisive laughter) stated our feelings towards them We do wish them well (booing and laughter by the students and cheers by the Britishers) When an Indian student affirmed that there must be awakening in the Indian students first and foremost of a senese of loyalty to the English throne and to the person of the King (The hissings and the derisive laughter were tremendous and the Chairman had to call for order) ह्याप्रमाणे अितर पत्रातूनही मोठमोठाले मथळे देऊन छापले आहे की, 'राजद्रोही हिंदी विद्यार्थी काल्च्या सभत जेथे तेथे हुश हुशचा प्रचड मारा सुरू करीत फार काय पण लार्ड लमिंग्टनने परवाच्या जाहीरनाम्याचा अुल्लेख करताच हसणे, ओरडणे हुश हुश करणे यांच्या वादळात अध्यक्षांना ते वाक्य मोडणे भाग पडले! अेक हिंदी विद्यार्थी म्हणाला की राजाचे राज्यपद व मुकुट यांच्याबद्दल राजनिष्ठा व प्रीति हिंदी विद्यार्थ्यांनी प्रथमत संपादिली पाहिजे तेव्हा पुन्हा हुशचा मारा चालला! तो हिंदी विद्यार्थी (हे गृहस्थ मुबअीचे वकील वेलिणकर असून ते अितके वृद्ध आहेत की त्याना विद्यार्थी म्हणणे हे अुद्धटपणाचेच लक्षण होअील) संतापून पुन्हा पुन्हा म्हणाला 'ह्या धिक्काराचा अर्थ काय? राजाचे मुकुटाबद्दल व व्यक्तीबद्दल आम्ही अप्रतिम पूज्य भाव ठेवलाच पाहिजे' हे तो म्हणताच पुन्हा धिक्कार शब्दाचा अितका मारा झाला की त्याला भाषण संपवून बसावे लागले! अितक्यात अेक अिंग्रज गृहस्थ संतापून अुभा राहिला व अेका हिंदी गृहस्थाकडे

पोट दागवून म्हणाला की मी ह्या मनुष्याला आमच्या राजाच्या नावाचा धिक्कार करताना पाहिले तर त्याला आता काढून दिले पाहिजे । परतु ह्या संतापाचा काही अेक परिणाम न दिसून सभेत अुलट वाचावाचीच अधिक वाढत चालल्याने त प्रकरण शेवटास नेता येणे दुष्कर झाले व तसेच सपले । लार्ड ल्मिंग्टन यानी मुख्शी अिलाख्यावर राज्य केले त्याना टाळी नाही अुत्थापन नाही परतु जेव्हा बिपिनचद्र पाल नावाचा बगाली अुठला तेव्हा हिंदी विद्यार्थ्यांनी त्याचा अप्रतिम सत्कार करण्यास आरभ केला व जयजयकार अेकसारखा सुरू ठेवला (Bipin Chandra Pal received quite an ovation when he got up from Indian Students which lasted for several minutes) अशा घोटाळ्यात व वाचावाचात ती सभा पार पडली । पुन्हा अशी सभा न भरविणच अिष्ट आहे, असा धडा यापासून शिकणे अिंग्लिश लोकाच्याच हिताचे आहे नव्हे काय?

—ता २७ नोव्हेंबर १९०८

\+ \+ \+

बिपिनबाबूच्या नंतर देशभगिनी विदुषी कामाबाओी यांचेही अेक स्वातंत्र्यपोषकतेचे व्याख्यान झाले. त्यांनी आपले राष्ट्रीय निशाण हातांत धरून फडकवितांच सर्व सभा अुभी राहिली व वंदेमातरम्च्या गर्जनांचा वर्षाव सुरू झाला ही व्याख्याने सुरू असतांच रविवार ता २० डिसेंबर रोजी सर्व हिंदुस्थानी लोकांची राष्ट्रीय परिषद भरविण्याची सूचना शुक्रवारी सभेपुढे मांडण्यांत आली होती प्रथमतः ही परिषद नागपुरास भरणाऱ्या टिळकपक्षीय कांग्रेसच्या पुष्टीप्रीत्यर्थ भरविणे होते। परंतु सरकारच्या हटवादी आततायीपणाने नागपूरच्या कांग्रेसची गळेदाबी झाल्याची वार्ता त्याच सुमारास आल्याने सर्वानुमते ही परिषद स्वतंत्र त्याच लंडनमध्ये भरवावी असे ठरले व त्याप्रमाणे दि २० रोजी कॅक्स्टन हॉलमध्ये येथील सर्व दर्जाच्या, वयाच्या व ठिकाणाच्या लोकांची गर्दी होअू लागली ऑक्सफर्ड, केंब्रिज, सायरेन्सेस्टर वगैरे सर्व ठिकाणाहून हिंदी लोक आलेले होते पॅरिसहून देशभक्त राणा हेही आलेले होते. अध्यक्षस्थानी देशभक्त खापर्डे यांची सर्वानुमते निवडणूक झाली व त्यांनी राष्ट्रीय पक्षाची बाजू सत्याला व अैक्याला धरून आहे हे प्रमाणसिद्ध करून दाखविले ' आमच्या करण्यांत व आमच्या मागण्यांत भयंकर ते काय आहे ? अिंग्रज लोक अिंग्लंडांत जसे आहेत, फ्रान्स देशांत फ्रेंच लोक राहतात व अमेरिकन लोक अमेरिकेत ज्या हक्कांचा अुपभोग घेतात त्या हक्कांचा अुपभोग आम्ही आमच्या देशांत घेअू अिच्छितो अिंग्लंडमध्ये अिंग्लिश लोक जसे राहतात तसे राहणे जर तुम्हांला भयंकर वाटत नाही तर हिंदी लोक हिंदुस्थानांत तसे राहू अिच्छितात, त्यांत तुमचा अितका संताप व गल्बला का व्हावा अित्यादि आशयाचे लो दादासाहेबांचे भाषण झाल्यावर दे डॉक्टर कुमारस्वामी (अेक देशभक्त व विद्वान युरेशियन हिंदी) यांनी स्वराज्याचा पहिला ठराव सभेपुढे मांडला डॉ कुमारस्वामी यांचे लेखनकौशल्य व कलाप्रवीणता अिंग्लंडमध्ये मान्य व प्रसिद्ध आहे त्यांनी आणलेला ठराव ' हिंदुस्थानच्या अत्युच्च लक्षाचा होय हिंदुस्थानसाठीच नव्हे, तर दंडपशाहीच्या भयंकर अंगांत शिरलेली अनीतिमत्ता नाहीशी होअून अिंग्लंडचे कल्याण व्हावे, यासाठीही हिंदुस्थानने पूर्ण स्वतंत्र झालेच पाहिजे.' स्वराज्याचा ठराव असा होता —' आपल्या राष्ट्राच्या पूर्ण व सर्वांगीण अुन्नतीला व आमच्या अीश्वरदत्त अधिकाराच्या अुपभोगाला ज्याच्या प्राप्तीनेच सुसाध्यता येणारी आहे, त्या स्वराज्याच्या, पूर्ण स्वातंत्र्याच्या अंतिम साध्याला ही परिषद पूर्ण मान्यता देत आहे ' डॉ कुमारस्वामी यांनी मांडलेल्या या ठरावाला दे सावरकर यांनी अनुमोदन दिले स्वराज्याचा सत्य अर्थ, पूर्ण स्वातंत्र्य हाच असून जितक्या स्पष्ट अुच्चाराने ह्या साध्याला तुम्ही संमति देत आहांत परंतु ती संमति देण्यापूर्वी त्या शब्दाचा खरा अर्थ लक्षात बाळगा या अंतिम साध्याला संमति देण्यापूर्वी तुरुंगाच्या भिंती व अंधाराच्या

घोट दाखवून म्हणाला की मी ह्या मनुष्याला आमच्या राजाच्या नावाचा धिक्कार करताना पाहिल तर त्याला आता काढून दिल पाहिजे ! परतु ह्या सतापाचा काही अेक परिणाम न दिसून सभेत अुलट वाचावाचीच अधिक वाढत चालल्याने ते प्रकरण शेवटास नेता यणे दुष्कर झाले व तेथेच सपल ! लाड र्लमिग्टन यानी मुबअी अिलाख्यावर राज्य केल त्याना टाळा नाही अुत्थापन नाही, परतु जव्हा विपिनचद्र पाल नावाचा बगाला अुठला तेव्हा हिंदी विद्यार्थ्यांनी त्याचा अप्रतिम सत्कार करण्यास आरभ केला व जयजयकार अेकसारखा सुरु ठेवला (Bipin Chandra Pal received quite an ovation when he got up from Indian Students which lasted for several minutes) अशा घोटाळ्यात व वाचावाचात ती सभा पार पडली ! पुन्हा अशी सभा न भरविणच अिष्ट आहे, असा धडा यापासून शिकणे अिंग्लिश लोकाच्याच हिताच आहे नव्हे काय ?

—ता २७ नोव्हेंबर १९०८

\+ + +

३४ राष्ट्रीय परिषद !

लडन —देशभक्त बिपिन बाबू याच्या व्याख्यानमालेला शुक्रवार ता १८ डिसबर रोजी कक्स्टन हालमधील भव्य हालमध्य आरभ होअून गल्या सोमवारी तिचा समाप्ति झाली या व्याख्यानातील अुदात्त तत्वविचार अुत्साहक वक्तृत्व, अगोट देशभक्ति कुशाग्र तर्क व अमोघ कोटिक्रम याच्या योगाने या व्याख्यानातील साराश देण्याचा प्रयत्न करण म्हणजे त्याच स्वारस्य बिघडविणे होय, व त्याच्या श्रवणाने मोहित झालेल्या श्रोत्याच्या आग्रहावरून ती व्याख्यान लवकरच समग्र छापावयाची असल्याने त्याच साराश देण म्हणजे नाहीच घालविण होय अेतदर्थ आजच्या वातमापत्रात त्या व्याख्यानाविषयी काहीच विशेष न लिहिता फक्त अितकच सागण बस्स आहे की गल्या दहा बारा दिवसात लडनच्या हिंदी लोकातच नव्हे तर बऱ्याच अिंग्रजी मडळातही व्याख्यानाशिवाय दुसरी चर्चा अैकू यत नाही तिकिटाना अडीच रुपये किंमत होती व सर्व व्यवस्था अेका आठवड्यात धाअीधाअीने केलेली होती तथापि बहुतेक हिंदुस्थानी व कित्येक अिंग्लिश लोक याच्या झुडी व्याख्यानास लोटत होत्या सध्याकाळ कधी होते व हालमध्ये शिरण्यास कधी मिळते असे सर्वास होअून जात असे दुसरे दिवशी

विपिनबाबूच्या नतर देशभगिनी विदुषी कामाबाओी याचेही अेक स्वातन्त्र्यपोषकतेचे व्याख्यान झाले त्यानी आपले राष्ट्रीय निशाण हातात धरून फडकविताच सर्व सभा अुभी राहिली व वदेमातरम्‌च्या गर्जनाचा वर्षाव सुरू झाला ही व्याख्याने सुरु असताच रविवार ता २० डिसेंबर रोजी सर्व हिंदुस्थानी लोकाची राष्ट्रीय परिषद भरविण्याची सूचना शुक्रवारी सभेपुढे माडण्यात आली होती प्रथमत: ही परिषद नागपुरास भरणाऱ्या टिळकपक्षीय कॉंग्रेसच्या पुष्टीप्रीत्यर्थ भरविणे होते । परतु सरकारच्या हटवादी आततायीपणाने नागपूरच्या कॉंग्रेसची गळेदाबी झाल्याची वार्ता त्याच सुमारास आल्याने सर्वानुमते ही परिषद स्वतत्र त्याच लडनमध्ये भरवावी असे ठरले व त्याप्रमाणे दि २० रोजी कॅक्स्टन हालमध्ये येथील सर्व दर्जाच्या, वयाच्या व ठिकाणाच्या लोकाची गर्दी होअू लागली ऑक्स-फर्ड, केंब्रिज, सायरेन्सेस्टर वगैरे सर्व ठिकाणाहून हिंदी लोक आलेले होते पॅरिसहून देशभक्त राणा हेही आलेले होते. अध्यक्षस्थानी देशभक्त खापर्डे याची सर्वानुमते निवडणूक झाली व त्यानी राष्ट्रीय पक्षाची बाजू सत्याला व अेक्याला धरून आहे हे प्रमाणसिद्ध करून दाखविले ' आमच्या करण्यात व आमच्या मागण्यात भयकर ते काय आहे ? अिंग्रज लोक अिंग्लडात जसे आहेत, फ्रान्स देशात फ्रेंच लोक राहतात व अमेरिकन लोक अमेरिकेत ज्या हक्काचा अुपभोग घेतात त्या हक्काचा अुपभोग आम्ही आमच्या देशात घेअू अिच्छितो अिंग्लडमध्ये अिंग्लिश लोक जसे राहतात तसे राहणे जर तुम्हाला भयकर वाटत नाही तर हिंदी लोक हिंदुस्थानात तसे राहू अिच्छितात, त्यात तुमचा अितका सताप व गल्बला का व्हावा अित्यादि आशयाचे लो दादासाहेबाने भाषण झाल्यावर दे डॉक्टर कुमार-स्वामी (अेक देशभक्त व विद्वान युरेजियन हिंदी) यानी स्वराज्याचा पहिला ठराव सभेपुढे माडला डॉ कुमारस्वामी याचे लेखनकौशल्य व कलाप्रवीणता अिंग्लडमध्ये मान्य व प्रसिद्ध आहे त्यानी आणलेला ठराव ' हिंदुस्थानच्या अत्युच्च लक्षाचा होय हिंदुस्थानसाठीच नव्हे, तर दडपशाहीच्या सवयीने अगात शिरलेली अनीतिमत्ता नाहीशी होअून अिंग्लडचे कल्याण व्हावे, यासाठीही हिंदुस्थानने पूर्ण स्वतत्र झालेच पाहिजे.' स्वराज्याचा ठराव असा होता —' आपल्या राष्ट्राच्या पूर्ण व सर्वांगीण अुन्नतीला व आमच्या अीश्वरदत्त अधिकाराच्या अुपभोगाला ज्याच्या प्राप्तीनेच सुसाध्यता येणारी आहे, त्या स्वराज्याच्या, पूर्ण स्वातन्त्र्याच्या अतिम साध्याला ही परिषद पूर्ण मान्यता देत आहे ' डॉ कुमारस्वामी यानी माडलेल्या या ठरावाला दे सावरकर यानी अनुमोदन दिले स्वराज्याचा सत्य अर्थ, पूर्ण स्वातन्त्र्य हाच असून अितक्या स्पष्ट अुच्चाराने ह्या साध्याला तुम्ही समति देत आहात परतु ती समति देण्यापूर्वी त्या शब्दाचा खरा अर्थ लक्षात बाळगा या अतिम साध्याला समति देण्यापूर्वी तुरुगाच्या भिंती व अधाराच्या

गुहा अित्यादिकाची चित्रे डोळ्यापुढे आणा. त्या चित्राच्या भयानक देखाव्यात तुम्हाला आकर्षण करणारे मनोहरत्व दिसते आहे की नाही हे पहा. खिस्तवाच्या निखाऱ्यावर पाय ठेवून तो मृदु गादीवर ठेवल्याप्रमाणे अचचल पडत आहे की नाही हे निश्चित करा व मग ह्या असाह्य यज्ञात — आनंदात बलिदान करण्याची अुत्कट अिच्छा होत आहे, असे जर तुम्हास वाटत असेल, तरच ह्या ठरावास आज संमति द्या नाहीतर घाअी करण्यात काही हशील नाही. स्वराज्य हे दिव्य आहे व दिव्य अंतःकरणातच ते वृद्धिंगत होअू शकते ' हे अनुमोदन संपताच टाळ्यांच्या अलोट नादाला आरंभ झाला, अेकहीजण विचारले असता विरुद्ध गेला नाही व सर्वानुमते ह्या पूर्ण स्वातंत्र्यात्मक स्वराज्याचा ठराव पसार झाला, दुसरा ठराव बायकॉटचा असून तो देशभगिनी विदुषी कामाबाअी यांनी पुढे मांडला. अमेरिकेच्या बायकॉटचा अितिहास सांगून त्या म्हणाल्या, ' हिंदुस्थानातील तरुणांनो ! ' बहिष्कार ' हाच जयघोष चालू केला पाहिजे. ठराव हेच सांगतो की, बहिष्कार हे स्वराज्याचे अेक महत्त्वाचे साधन असून त्याची अमलबजावणी प्रत्येक दिशेने करण्यात आली पाहिजे.' देशभगिनी कामाबाअींच्या भाषणानंतर दे. वर्मा यांनी अनुमोदन दिले व ठरावही सर्वानुमते पसार झाला. नंतर तिसरा ठराव तुर्कस्थानच्या लोकांनी लोकसत्तेच्या तत्त्वावर राज्यपद्धति नेल्याबद्दल त्यांचा गौरव करण्याचा असून, तो दे. आयर यांनी पुढे आणला चौथा ठराव ठिकठिकाणी राष्ट्रजागृति होअून स्वातंत्र्यप्राप्तीचे जे प्रयत्न सुरू झालेले आहेत, त्या सर्व प्रयत्नास व अिजिप्त, अिराण व आयर्लंड येथील प्रयत्नास आमची पूर्ण संमति असल्याबद्दलचा होता तुर्कस्थानच्या ठरावावर दे. आगाखान यांनी देशभक्तिपरिप्लुत असे भाषण केले व ऑस्ट्रियन मालालाच नव्हे, तर हिंदुस्थानने ब्रिटिश मालावरही बहिष्कार घालावा, असे जमे सांगितले, तसेच अिजिप्शियन संस्थेचे सेक्रेटरीने सांगितले की, ' हिंदुस्थान व अिजिप्त यांची अमर दोस्ती राहो मी बाहू पसरून तुम्हास सांगतो की, हे हिंदी जनहो, या व अिजिप्तला आलिंगन द्या. तुम्ही तुमचा माल अिजिप्तमध्ये धाडा, आम्ही आमचा बाजार तुमच्या मालाला खुला केला आहे अिजिप्त तुमच्यावर भावासारखे प्रेम करीत आहे ' याच्या दुसऱ्या दिवशी बिपिनबाबूंचे भाषण झाल्यावर अिजिप्तच्या सेक्रेटरीने प्लॅटफॉर्मवर जाअून बिपिनबाबूंना आलिंगन दिले ! पाच मिनिटे अिजिप्त व अिंडिया आलिंगन देत व्यासपीठावर अुभे होते. सर्व अुभे असून अिजिप्तचा जयजयकार व वंदेमातरम्‌चा तालनिनाद यांनी सभास्थान दुमदुमून राहिलेले होते ! !

यापुढील ठराव मि मोर्लेच्या सुधारणाबद्दलचा असून त्यात म्हटलेले होते की, सुधारणा अितक्या क्षुल्लक व फसवणुकीच्या आहेत की, त्याच्या योगाने देशप्रगतीला अडथळा होअील व नोकरीच्या तुकड्यासाठी भांडणाची पद्धति वाढून जातीजातीत वैमनस्ये अुत्पन्न होतील. ह्या सुधारणा आमच्या बुद्धिमत्तेचा अुपमर्द-

करणाऱ्या असून आमच्या आशेवर कुठार होणाऱ्या आहेत' हे बिपिनचंद्र पाल यांचे यावर फारच मुद्देसूद भाषण झाले. नंतर स्वदेशी व राष्ट्रीय शिक्षण यांचे ठराव कलकत्त्याच्या राष्ट्रीय कांग्रेसने पसार केलेले जसेच्या तसेच पसार करण्यात आले. मद्रासची स्वयमन्य नेमस्त कांग्रेस ही राष्ट्रीय कांग्रेस होऊच शकत नाही व वसाहतीचे स्वराज्य ही अशक्य, अधळी व अनर्थक अेतदर्थंच त्याज्य कल्पना आहे वगैरे ठरावही पास करण्यात आले व अशा रीतीने अुत्साहात व अेकमताने ही परिषद पूर्ण झाली.

—ता. १५ जानेवारी १९०९

\+ + +

३५. श्रीगुरु गोविंदसिंह महाराजांचा जन्मोत्सव

लंडन.— मातृभूमीपासून हजारो मैलावर दुरावले असताही गेल्या आठ-वड्यात क्षणभर आपण हिंदुस्थानच्या वातावरणातच प्रवेशलो आहोत की काय असा भास होत होता. युरोपियन देशात जन्मास आला असता, तर ज्या पुरुषाचे नाव जगातील प्रत्येक मनुष्याच्या तोंडी झाले असते, त्या श्रीगुरु गोविंदसिंह महाराजांची जन्मतिथि लंडनमध्ये अितक्या अुत्साहाने, डौलाने व अश्रुतपूर्व दणक्याने गाजविली जाअील हे दोन वर्षांपूर्वी कोणास खरे देखील वाटले नसते. परंतु राष्ट्रीय क्रांतीच्या लाटा जो जो आत्मबलाच्या अविश्वासाला फेकून देअून आत्मबलाच्या विश्वासाला अुत्पन्न करीत आहेत, तो तो परराष्ट्रातील थोर पुरुषापुढे दास्यात्मक नमन करणे सोडून देअून स्वकीय थोर पुरुषाच्या चरित्राला माननीय व मानवर्धक प्रणिपात करण्याकडे तरुणांचा कल वाढत चाललेला आहे. राष्ट्रीयत्वाचा पाया म्हणजे राष्ट्रीय विभूतींचे अितिहास होत. हिंदुस्थानात श्रीगुरुगोविंदाचा राष्ट्रीय अुत्सव अजून झालेला नसतानाही लंडनसारख्या आजपर्यंत हिंदी तरुणांना जास्त नीतिभ्रष्ट व परस्तुतिपाठक बनविणाऱ्या शहरात तो प्रसंग अशा दिमाखाने गाजला जावा, यापेक्षा वृद्धिंगत देशभक्तीचे दुसरे चिन्ह ते काय असू शकणार? ह्या आमच्या वृद्धिंगत देशभक्तीलाच डॉ. पोल व अितर अँग्लोअिंडियन 'नीतिभ्रष्टता' म्हणत आहेत! त्यांच्या म्हणण्याप्रमाणे ही तरुण भारताची वृद्धिंगत 'नीतिच्युतता' गेल्या आठवड्यात अननुभूत जोराने प्रत्ययास आली. कॅक्स्टन हॉलमध्ये ता. २९ डिसेंबर रोजी हिंदी व अिंग्रज लोकांची गर्दी होअू लागली. जरी त्या दिवशी लंडन शहरच्या मानाने हवा चांगली होत होती, तरी समाजाची अनपेक्षित संख्या

जमलेली होती सभास्थानी गुलाबी रंगाची भव्य पताका लावलेली असून तिच्यावर अत्यंत कुशल रीतीने ' देग तेग फत्ते ' ही अक्षरे लिहिलेली होती ती लालच्या गुलाबी रंगात फारच खुलत होती Honour to the sacred memory of Shree Guru Govind Singh ह्या खाली Prophet, Poet and Warrior ही अक्षरे निरनिराळ्या युक्त रंगात लिहिलेली होती हे भव्य व शुभसूचक निशाण, पुष्पे, धूपाचा सुगंध, व प्रख्यात विभूतीचे नामस्मरण व राष्ट्रीय पताकाने अुज्ज्वल रंग ह्यामुळे सर्व हॉलला अेखाद्या देवालयाचे पावित्र्य प्राप्त झालेले होते अध्यक्षस्थानी देशभक्त विपिनचंद्र पाल याची योजना झाल्यावर राष्ट्रगीताचे गायन झाले. बंगाली, ' आमार देश ' व मराठी ' प्रियकर हिंदुस्थान ' ! ही गीते अुदात्त मनोवृत्तींना अुचबळवीत असताना दोघा शीख तरुणांनी गुरु नानकाच्या ग्रंथातून धार्मिक प्रार्थना पंजावीत आहेत त्या म्हणून दाखविल्या नंतर प्रो गोकुलचंद अेम् अे. (दयानंद कॉलेज) यांचे निबंधवाचन सुरू झाले गुरु गोविंदसिंह याच्या चरित्राचे कथन अितिहासात्मक सुरम्य व आवेशयुक्त केल्यावर गोकुळचंद म्हणाले की, ह्या अत्यंत प्रख्यात पुरुषाचा नामोच्चार आम्हा हिंदूच्या हृदयाला जो अभिमान, प्रेम, आत्मनिष्ठा व पूज्यभाव देतो तो, ख्रिश्चन लोकांना ख्राअिस्टचे नामोच्चाराबरोबर जी मनोभावना अुत्पन्न होते, तिच्याशीच काय तो तुलला जाअू शकेल ! श्रीगुरु गोविंदांनी आपल्या देशाविरुद्ध व स्वराज्याविरुद्ध जाणाऱ्या हिंदु देशद्रोह्यानाही म्लेच्छांअितकेच सळो का पळो केलेले होते देशबंधु गोकुलचंद यांचे व्याख्यानानंतर लो. लाला लजपतराय ह्यांचे व्याख्यान झाले ते म्हणाले की, गुरु गोविंद हे हिंदुस्थानातील अत्यंत थोर विभूतींतील अेक असून पंजाबमधली तर अनन्य, अत्यंत थोर विभूति होत या थोर विभूतीची चार लहान अर्भके त्यांच्या शत्रूच्या रोषाला बळी पडली श्रीगुरु गोविंदसिंह हे खरे सिंह होते लाला लजपतरायानंतर अध्यक्ष विपिन बाबू यांचे सुश्राव्य व स्फूर्तिदायक भाषण झाले ते म्हणाले की, हिंदुस्थानात जी नवी जागृति, नवा पक्ष म्हणून म्हणत आहेत ती जागृति नवी नाही व पक्षही नवा नाही मनुष्याच्या दैविक शक्तीचा विकास करण्यासाठी श्रीगुरु गोविंदसिंह झटले. अध्यक्षांचे भाषण झाले तरी श्रोत्यांचा हट्ट सावरकरांनी बोलावे असा वाढत चाललेला पाहून विपिनबाबूंनी दे सावरकरांना बोलण्यास भाग पाडले दे सावरकर म्हणाले की, निशाणाच्या वरती लिहिलेले तीन शब्द जे ' देग, तेग, फत्ते ' यांचा अर्थ पुष्कळांना कळणार नाही शीख धर्माची व गुरु गोविंदसिंहाच्या चरित्राची ही तीन शब्दांची फुली आहे व ती श्रीगुरु गोविंदसिंहानीच अुच्चारलेली आहे देग म्हणजे तत्त्व होय, तेग म्हणजे तरवार होय व फत्ते म्हणजे विजय होय तरवारीवाचून तत्त्वही पंगू पडते असे पाहून गोविंदसिंहानी तरवार अुपसली आणि हिंदुपक्ष शेवटी विजयी झाला

नंतर फलप्रसादाची वाटणी झाल्यावर गुरुगोविंदाच्या जयजयकारात व वंदे मातरम्च्या जयघोषात सभा बरखास्त झाली ह्या सभेत हिंदुस्थानच्या वृद्धिंगत होणाऱ्या राष्ट्रैक्यासाठी हिंदु, मुसलमान, पार्शी वगैरे सर्वजणांनी राष्ट्रीय विभूतीचा सन्मान करण्यासाठी अेकत्र जमाव या देखाव्याची कल्पना अिंग्रजी लोकांना येती झाली टाअिम्स, डेली टलिग्राफ, मिरर, डेली अेक्स्प्रेस वगैरे अुभय पक्षाच्या प्रमुख पत्रांनी सभेवर प्रशंसात्मक मजकूर लिहिलेला आहे डेली मिररने त्या प्रसंगी फोटो घेअून तो काल प्रसिद्ध केला

माझी अशी अिच्छा आहे की, पुढील साली डिसेंबरच्या या २९ व्या तारखेस सर्व महाराष्ट्रभर गुरु गोविंदाचा जयजयकार होणे अत्यंत आवश्यक आहे प्रत्येक पत्रातून, प्रत्येक व्यायामपीठावरून, प्रत्येक सभागृहातून व प्रत्येक कंठातून गुरु गोविंदाचा जयजयकार दणाणून रहावा व त्यायोगे या राष्ट्रविभूतीच्या स्मृतीला महाराष्ट्राने आपला नम्र प्रणिपात अर्पण करावा कारण त्या महात्म्याचा देह पंजाबच्या स्वातंत्र्यास्तव झटून अखेर जेव्हा श्रमी झाला तेव्हा विश्रांतीसाठी तो गोदावरीच्या तीरी नांदेड येथे येअून राहिला व त्या पवित्र देहाच्या तेजस्वी भस्माचे रक्षण अजून महाराष्ट्रच करीत आहे जेथे श्रीगुरु गोविंदसिंहाची पुनीत देहरक्षा सांठविलेली आहे, त्या नांदेड गावी हजारो शीख यात्रेला येतात तेथेच महाराष्ट्रानेही यात्रा न्यावी अशी माझी अुत्कट अिच्छा आहे ! !

—ता २२ जानेवारी १९०९

\+ + +

३६. स्वराज्याच्या जयघोषाचा परिणाम

लंडन — हल्ली अिंग्लंडात असे अेक पत्र नाही की, ज्यात हिंदुस्थानविषयी प्रत्येक दिवशी काही ना काही तरी मजकूर, चर्चा व वादविवाद सुरू राहत नाही पाच वर्षांपूर्वी अेक महिन्याला अेक आर्टिकल लिहिले, म्हणजे ते पत्र हिंदुस्थानचे कैवारी होत असे डेलीन्यूजचे शेअर दखील दादाभाअींनी विकत घेतले, का तर त्या पत्रास काहीतरी हिंदुस्थानबद्दल खरडावे म्हणून ! आज अिंग्रजी पत्र हिंदुस्थानी लेखक धुंडीत फिरत आहेत, की त्यांनी हिंदुस्थानबद्दल काही तरी माहिती लिहावी ! हा फरक कसा पडला ? गाखल्यांची 'लेक्चरं' तर पूर्वीही होत होती व हल्लीही होत आहेत तेव्हा हा फरक त्यांनी केला असे म्हणता येत नाही नवीन कारण काय घडले ? असा कोणता आवाज गेल्या दोन वर्षांत झाला की, अेकदम अिंग्लंडची बसलेली कानठळी खुली होअून त्यांना हिंदुस्थानचे नाव अेकू येअू लागले ?

स्वराज्याच्या जयघोषाचा तर परिणाम नसेल ना? अिंग्लंडकडे दुर्लक्ष करण्याची जी स्वदेशी चळवळीची प्रवृत्ति आहे तिचा तर हा परिणाम नसेल ना! कसेंही असो, कोणता तरी विलक्षण आवाज, गोखल्यांच्या निरुपद्रवी भाषणें करण्याहून भिन्न, असा अिंग्लडने अैकला आहे खास व तें आपण होअूनच हिंदुस्थान आहे तरी काय हा प्रश्न विचारीत दचकल्यासारखें, गांगरल्यासारखें, भीत भीत पण दिमाखी डौलात तपास करीत फिरत आहे.

मार्लेच्या सुधारणात आम्हांला काहीच मिळाले नाही म्हणून मुसलमान लोक कुरकूर करू लागले; तेव्हा टाअिम्सने व अिव्हिनिंग न्यूजने लेख लिहून ठाम मत दिले की आपण हिंदुस्थान मुसलमानापासून जिंकले आहे व मुसलमान प्रथमपासून राजनिष्ठेचे खांब आहेत. तेव्हा त्याना नेहमी खूप राखले पाहिजे. डेली न्यूजने तितकेच ठासून मत दिले की, आपण हिंदुस्थान मराठ्यापासून जिंकलें आहे व मुसल्मानाना पक्तिप्रपच दाखविण्याअितकी दुसरी कोणतीच गोष्ट हानिकारक नाही. अेतदर्थ मुसलमानाची हाकाटी व्यर्थ आहे! अशी अुपदेशाची वेबदशाही चाललेली आहे.

पण स्टँडर्ड पत्र म्हणते की, या क्षुल्लक गोष्टी आहेत त्यांच्या गर्दीत सरकारने गुप्त राजद्रोही चळवळीकडे दुर्लक्ष करावे ही अत्यत शोचनीय गोष्ट आहे-हे म्हणते: 'A striking example may be given of the atrocious endeavour of Indian residents in England, to inflame the discontent that infects some classes among their countrymen, and sows among their young men the seeds of rebellion Grossly seditious pamphlets are sent out in large quantities headed 'Two Historic Documents', the obvious intention being to counteract any good effect produced by His Majesty's Proclamation. नतर या 'Two Historic Documents' नावाच्या पत्रकातील अुतारे देअून स्टँडर्ड अेक अग्रलेखही खरडू लागले. त्याच्या हिंदुस्थानच्या वातमीदाराने गुप्त बातमी अुजेडात आणली व हें पत्रक स्टँडर्डला दीड महिन्यात धाडलें यावद्दल अितर पत्रापेक्षा आपल्या पत्राच्या वातमीदाराच्या चापल्याने स्टँडर्डला खूप धन्यता वाटते आहे! ते असें म्हणतें की, असली पत्रकें स्फोटकारक द्रव्यापेक्षाही फार भयकर आहेत. सरकार ती थांबविण्याचा आजपर्यंत कसून प्रयत्न करीत आहेच. पण It is manifest, however, that the vigilance of the Home authorities has been unavailing. नंतर शेवटी सर्व राग येथील हिंदी विद्यार्थ्यांवर काढून स्टँडर्डने पुन्हा अेकदा सरकारला बजावून It is beyond question not a few of highly intelligent Indians in our universities and reading for Bar are striving their utmost by such means, particularly to accustom the minds of young rising generation to the idea of an armed revolt! मग अेडिटराने वाचकाची रजा घेतली आहे.

असाच एक जाज्वल्य लेख लिहिता लिहिता येथील मॉर्निंग पोस्ट पत्राने पॅरिसच्या राजद्रोही कटाची माहिती देण्याचे भरात देशभक्त सरदार राणासाहेब व त्यांची जर्मन पत्नी विदुषी राजाबाओी यांचेवर निंदात्मक व व्यक्तिविषयक शितोडे अुडविले आहेत परंतु हे मिथ्याशूर अेडिटर त्या शिवराळपणाचे प्रायश्चित्त मिळण्याचा संभव दिसताच गर्भगळीत झाले व परवाच्या आपल्या पत्राचे अंकात देशभक्त राजाद्वयांची सपशेल माफी मागून मोकळे झाले ! ! त्यांनी प्रसिद्ध केले होते की, पॅरिसमध्ये अेका जर्मन बाओीचे हाती सर्व क्रांतिसूत्रे असून ती अेका हिंदी मनुष्याची बायको 'म्हणवीत असते' असल्या या अश्लील निंदकाला राजांनी चांगले अंजन घातले हे फार अुत्तम झाले!

परंतु त्याच सुमारास अेका बंगाली तरुणाने अेका प्रख्यात साहेबावर हात टाकल्याची दाट वदंता पसरून जिकडे तिकडे गुप्त पोलिसांचा गुळमुळाट सुरू झाला। ली वार्नर साहेब 'सिटिझन ऑफ अिंडिया'चे कर्ते, यांचे नाव व दर्जा सर्व हिंदुस्थानात माहीतच आहे या दर्जाचे ली वार्नराकडे अेक बंगाली भिकारी गेला, व त्याच्या हाती अँग्लोअिंडियन लोक कसे अत्याचार करतात याची तक्रार लिहि-लेला अर्ज देअून म्हणाला की, हा अर्ज तुम्ही मोर्ले यांच्याकडे धाडा सर ली वार्नर यांची व त्या तरुणाची पूर्वीची ओळख होती त्या योगाने ते दोघेही बोलू लागले व अर्ज वाचू लागले थोडक्या वेळातच बोलणे राहून वाचावाची सुरू झाली व ली वार्नर त्या तरुणाला झिटकारून पुढे जाअू लागले तो त्यांचेबरोबर बळेच जाअू लागला अेका मोठ्या चौकात अेका प्रख्यात लिबरल क्लबाचे समोर रस्त्यावर ही जोडी चालली होती तो ली वार्नर म्हणाले 'चल हट जाव निगर!' 'निगर' हे आपल्यास म्हटल्याचे अैकताच त्या बंगाल्याने सर ली वार्नरचा हात खेचला व क्रोधा-यमान होअून ताडकन् त्यांच्या श्रीमुखात लगावली ! ! ! पोलिस धावपळ करतात तो ली वार्नर त्याच्या धक्क्यासरशी पाच याड लांब कोलमडत गेले होते त्या तरुण बंगाली भिक्षेकऱ्याचे नाव 'भट्टाचार्यजी' असे आहे या विलक्षण प्रकारची बातमी अैकून खूप खळबळ अुडाली आहे परंतु भट्टाचार्य अजून पकडला गेला नाही। फक्त पोलिसांचा त्याच्यावर पहारा आहे असे म्हणतात त्या भट्टाचार्यांचे म्हणणे की, ली वार्नरनी आपणास फार व निरर्थक शिवीगाळ केली होती

—ता १२ फेब्रुवारी १९०९

\+ \+ \+

३७. द्वंद्वयुद्ध

लंडन — गेल्या पंधरा दिवसापूर्वी देशभक्त भट्टाचार्य नावाच्या बंगाली तरुणास शिवीगाळ केल्यावरून सर ली वार्नर के. अेस्. ओ. याच्या श्रीमुखात बसल्याची गोष्ट घडल्यापासून येथील पत्रात या विलक्षण तरुणाची बरीच हकीकत प्रसिद्ध झालेली आहे. डेली डिस्पॅच नावाच्या पत्राने तर भट्टमहाशयाचा फोटोही देऊन टाकला! तथापि असली क्षुल्लक गोष्ट आपण होऊन चव्हाट्यावर आणू नये म्हणून सर विल्यम ली वार्नरनी फिर्याद वगैरे काहीअेक केली नाही. हिंदुस्थानात ज्याने राजामहाराजास आपल्या तोर्‍याने कापावयास लावले त्या सर ली वार्नराच्या श्रीमुखात अेका बंगाल्याने भडकावून द्यावी ही गोष्ट सामान्य नाही – क्षुल्लक तर नव्हेच नव्हे! म्हणून अिंग्रजी पत्रानी ती प्रसिद्ध केली. परंतु आपल्याला सर ली वार्नरनी 'हट जाव निगर!' असे म्हटले ही गोष्ट वर्तमानपत्रात आलेली पाहताच दे. भट्टाचार्य याला अधिक संताप आला असे दिसते. कारण गेल्या आठवड्यात त्याच्या अेका स्नेह्याने या अपराधाबद्दल ली वार्नरनी माफी मागावी म्हणून अेक पत्र लिहिले व ते तो ली वार्नरच्या हाती देण्यास निघाला. या नवीन तरुणाचे नाव वासुदेव भट्टाचार्य असे असून तो अेक सुशिक्षित बंगाली विद्यार्थी आहे. "अेका कुलीन ब्राह्मणास तुम्ही 'निगर' ही अश्लील शिवी देऊन सर्व हिंदुधर्माचा अपमर्द केलेला आहे. सबब तुम्ही याबद्दल माफी मागावी अशी माझी विनती आहे" असे हे पत्र होते. सर ली वार्नर पत्र पाहून संतापले व त्या तरुणास 'सुवरका बच्चा' असे म्हणाले! हे अैकताच वासुदेवाने त्याना धमकावले. ली वार्नरने छत्रीने त्याला टोचले. त्यासरशी दे. वासुदेव भट्टाचार्य याने आपली लाठी गरगर फिरवीत तेथल्या तेथेच ली वार्नरला रट्टे लगावण्यास आरंभ केला!! ही गोष्ट भर रस्त्यावर घडली असल्याने अेकदम अनेक लोक जमले. त्या गडबडीत अेका मोटारमध्ये चढून सर ली वार्नर निघून गेले. परवा कोर्टात आपल्याला छत्री मारल्याबद्दल दे. वासुदेवभट्ट ह्याने ली वार्नरवर फिर्याद केली होती? पण ती मजिस्ट्रेटने काढून टाकली. काल दुपारी बो स्ट्रीटच्या कोर्टात अखेर भट्टाचार्य याजवर फिर्याद करण्यात आली आहे व त्यात खुद्द हिंदुस्थानच्या सत्तेचे मुख्य केंद्र अिंडिया ऑफिसनेच फिर्यादीची भूमिका स्वीकारली आहे! अिंग्रजी पत्रे खालील हकीकत देतात.

'The Brahmin solicited Sir Lee Warner to read his letter. Sir Lee Warner declined to do so, and the Brahmin brandished a stick and struk him on his legs. The incident was reported to Lord Morley, the Counsel of India, and it was officially decided that a summons should be applied for' व त्याप्रमाणे हिंदुस्थान सरकारच्या शिरोभागावरील सत्तेने त्या ब्राह्मण तरुणावर काल फिर्याद दाखल केली!!

दे. वासुदेव भट्टाचार्य हे बंगालमध्ये 'सध्या' पत्राचे संपादक व बंगाली भाषेतील प्रवीण वक्ते होते. हे युगांतर पत्राचेही शेवटी संपादक होते असे प्रसिद्ध झालें आहे. ज्या तरुणानें लॉ वार्नरवर पहिला प्रहार केला त्याचें नाव कुंजविहारी भट्ट असे आहे व याचाच फोटो येथे प्रसिद्ध झाला आहे.

हिंदुस्थानांतील सद्य स्थिति प्रत्यक्ष पाहण्यासाठी टाजिम्सनें प्रख्यात बातमीदाराम हिंदुस्थानात धाडलेले आहे व अिंग्लंडमध्ये फार वजनदार मानलेली त्याची पत्रें प्रसिद्ध होण्यास आरंभ झालेला आहे. त्या पत्रात हल्ली दक्षिणेची स्थिति वर्णन करताना तो फारच चमत्कारिक विचार प्रसिद्ध करीत आहे. नवीन चळवळीचें वर्णन हे राजश्री असे देतात:—

It must plainly be said that Extremism as the public have agreed to term the movement which is frankly hostile to the permanent continuance of the British rule, is not dead, nor is it likely to die. Some of its leaders are behind the prison walls but the movement *still* goes on. *All the reforms in the world will* not terminate its uncompromising activities. The Extremists attract young men to their ranks and they preach a gospel which exercises a fascination over most wild and ardent spirits. Their adherents are perhaps far more numerous than is commonly supposed; The *number of their passive sympathisers must be very great. Extremism* has no intention of coming out into the arena at present. Its devotees mean to work as they have worked hitherto in secrecy and stealth. Isolated assasinations, the insidious cultivation of *animosity in the rural districts; the acquisition of control over* large bodies of workers in the industrial centres—these are among methods that they adopt. अशा काल्पनिक भराऱ्या मारीत मारीत हे लेखक शेवटी महाराष्ट्रावर येअून आदळतात. 'महाराष्ट्र हे मराठ्यांचें पोळें आहे. ज्या राष्ट्रानें सर्व हिंदुस्थान जिंकून तें पचवीतही आणलें होतें त्या मराठ्यांचा हा पाळणा आहे. नवीन राष्ट्रीय जागृति ही महाराष्ट्रात प्रथम झाली. The emotional Bengali calls along the whole world to witness his deeds. The Chitpavan Brahmin whose bent of mind is far more practical, works in silence, and he persits. मराठ्यांना शिवाजीचा अभिमान वाटतो. व त्याच्यांतील चित्पावन ब्राह्मणाचा कावा शिवाजीप्रमाणे ब्रिटिश राज्य अुलथून टाकून हिंदुस्थान स्वतंत्र करण्याचा आहे. बंगाली ओरडतात पण महाराष्ट्र हा सरोसर राजद्रोहाचें भुयार आहे: 'Even in Bengal, the Bengalees did the shouting; it was Poona, that provided the brains that directed the Bengali Extremists.' नंतर श्रीशिवोत्सव, गणपत्युत्सव-

प्रसंगी जेवढा जातिवंत मराठा, तेवढा कसा अेकदिलाने अेक होअू शकतो व त्या अेकीतून राष्ट्रजागृतीची–लेखकाचे भाषेत राजद्रोहाची–कोण अूर्मि त्याना प्रस्फुरित-हृदय करते याचे वर्णन देअून मग लेखक म्हणतो, 'महाराष्ट्रातील निदान चार जिल्ह्यात तर राजद्रोह तत्त्वाच्या थरापर्यंत भरलेला आहे हे सिद्ध झालेले आहे. गावातून व खेड्यातून ब्राह्मण वक्ते, पुराणिक राजद्रोह अुपदेशीत फेऱ्या घालीत जातात. Even certain good educational institutions are known to contain students who are extremists to a man.' नतर नाशिक व सोलापूर शहराचा नामनिर्देश होअून त्यालाही शेलापागोटे अर्पिलेले आहे व मराठ्याचा हा Extremism व शिवाजीचा अभिमान लिहून थकल्यामुळे की काय लेखक थोडक्यात म्हणतो – 'The Deccan is honeycombed with secret societies', सर्व दक्षिण भाग (महाराष्ट्र) गुप्तमंडळाच्या भुयारानी पोखरलेला आहे ! ' बाकीचे पत्र लो. टिळकाना दिलेल्या शिव्यानी भरलेले असल्यामुळे फक्त अेकच वाक्य ज्यास्त दिल्यास पुरे आहे :– "It may be said with reasonable certainty that the predominent feeling in this large and important area is very different from that expressed at the Madras Congress !'

असा लोकाच्या बातम्यावर अिंग्लड विश्वास ठेवणार ! !

—ता. २६ फेब्रुवारी १९०९

\+ + +

३८. शिवीगाळीचा परिणाम

लडन, ता. १२ फेब्रुवारी १९०९ – काल रोजी बोस्ट्रीट कोर्टात सर ली वार्नर याच्यावर हल्ला केल्याबद्दल दे. वासुदेव भट्टाचार्य याजवर खटला चालून त्यानी महा महिनेपर्यंत वीस पौंडाचा जात मुचलका व दहा दहा पौंडाचे दोन जामीन द्यावे अगर अेक महिना कैद भोगावी असा निकाल देण्यात आला. खटल्यात फिर्यादीतर्फे सर विल्यम याची व ले. थॉम्सन याची अशा दोन साक्षी झाल्या. आरोपीतर्फे आरोपीची व दे. कुंजविहारी भट्टाचार्य याची अशा दोन साक्षी झाल्या. सर विल्यम अुलट तपासात म्हणाले, 'आरोपीच्या अगर त्याच्या मित्राच्या अर्जामुळे माझ्या मनावर काहीही परिणाम झाला नव्हता.' आरोपीतर्फे मि. रिच यानी विचारले की तुम्ही आरोपीला 'Go away, you dirty niggar' असे म्हणालात का ? सर ली म्हणाले – असे शब्द मी अुच्चारले असावेत हे शक्यच नाही. सर विल्यम यानी पूर्वी कुंजविहारी

यास 'सुवरका बच्चा' म्हटल्याचे अगर शिवीगाळ दिल्याचेही साफ नाकबूल केले. आपल्या हातात छत्री असून आपण तिचा अुपयोग केला नाही असही त्यानी सांगितले. आरोपीचे म्हणणे असे की, आपल्या हिंदी मित्राला घाणेरडी शिवी देण्यासबधी सर विल्यमचे काय म्हणणे आहे ते त्यानी सागावे अगर माफी मागावी अशा आशयाचे पत्र तिसऱ्या वेळी त्याना रस्त्यात समक्ष नेअून देण्यास गेलो असता ते अर्धवट वाचून त्यानी आपल्याला 'Get away dirty Niggar' म्हणून ढकलून दिले, तेव्हा आपणही त्याना परत ढकलले परतु त्यानी आपल्याला पुन्हा छत्रीचा तडाखा दिला म्हणून आपणही त्याना परत आपल्या काठीचा तडाखा दिला मजिस्ट्रेट सर ऑलबर्ट डिरदझेन म्हणाले की, आरोपी आपल्या मित्राचा अुपमर्द झाला होता अशी समजूत होअून बराच क्षुब्धवृत्ति झाला असावा असे दिसत, तरी असे वर्तन करणे गैर आहे देशभगिनी मिसेस कामा व देशबाधव चौधरी व रॉय हे जामीन राहण्यास तयार असूनही दे वासुदेव भट्टाचार्य यानी तुरुगात जाण्याचेच कबूल केले दे वासुदेव भट्टाचार्य यानी घडलेली हकीकत जशीच्या तशीच सर विल्यम यानी सांगितली नसून आपण त्यास 'खरा अिग्रज' समजत नाही असे आपल्या शपथेवर दिलेल्या जबाबात सांगितले त्याच्या मनात फौजदारी व दिवाणी कोर्टात काम चालवून या गोष्टीचा निकाल लावावयाचा होता व त्यासाठी त्यानी ता ५ फेब्रुवारी रोजी आपल्या देशबाधवाना अुद्देशून अेक विनतीपत्र काढले होत त्याची नक्कल सोबत पाठविली आहे व त्याचप्रमाणे दे वासुदेव यानी सर विल्यम यास लिहिलेले पत्रही त्या विनतीपत्राबरोबरच प्रसिद्ध झालेले आहे त्याची नक्कलही सोबत ठेवलेली आहे. हे काम ह्यापुढे दिवाणीत चालू करून याचा योग्य निकाल लावून घेण्याचे दे भट्टाचार्य याचे मनात आहे व त्यासबधाने कोणी वर्गणी पाठविल्यास त्याचा ते जरूर आभारपूर्वक स्वीकार करतील. वर्गणी त्याचे सल्लागार दे बी सी. बगाली C/o थॉमस कुक अन्ड सन्स, लडगेट स्ट्रीट, लडन, B C या पत्त्यावर पाठवून द्यावी.

दे वासुदेव भट्टाचार्य याने सर विल्यम याना ता २६।१।१९०९ रोजी लिहिलेल्या पत्रातील मारांश — परवा झालेल्या नाट्याचे महत्त्व आपल्या ध्यानात आले नसावे असे वाटते एका अति धार्मिक बगाली घराण्यातील गृहस्थाला 'सुवरका' बच्चा असे गालिप्रदान करण्याचे अक्षम्य . वर्तन करून आपण बऱ्याच इग्लडवासी हिंदु लोकाच्या मनास डागून सोडले आहे आपल्यासारख्या इतिहासप्रवीण व विद्वान् माणसाला अशा हिंदी धर्मात गलिच्छ मानलेल्या जनावराचे नाव घेअून गालि करण्याच्या परिणामाचा विसर पडावा ही खरोखर मोठ्या खेदाची गोष्ट होय आपल्या पूर्वीच्या गैरवर्तनामुळे हिंदुस्थानातील लोकाचे मत किती वाअीट आहे, ते अेक अीश्वरामच ठाअूक व आपल्या या उद्दामपणाची बातमी तिकडे समजली म्हणजे हल्लीची तिकडील स्थिति जास्तच कठीण होणार आहे, म्हणून आपण माझ्या गरीब मित्राची सपशेल माफी मागावी, म्हणजे मी ती इकडे

कशाने त्याचा निपात करणार ? प्रल्हादाचे हरिनाम व गोकुळचा गोविंद— त्याच्या निपातासाठी जे शस्त्र उपसले जाई त्या शस्त्राचाच निपात होत असे ! ! सुप्त क्रांतीची ही बीजे वेगाने फोफावत अुत्पतन पावत असताना त्याचा निपात आता कोण करू शकणार ? कसा करू शकणार ! !

आणि निपात करण्याचा निश्चय करून जरी कोणी सज्ज झाला तरी ज्याचा निपात करणे आहे तो जहाल ओळखणेही काही सुगम नाही कोण जहाल ठरविता येअील ? आता पाच सहा वर्षांपूर्वी दे. गोखले जहाल होते, व तीन चार वर्षांपूर्वी सुरद्र बाबू जहाल होते, परतु त्याच्या निपाताची जर कोणाला आता जास्त भीति वाटत असेल तर ती खरी सरकारलाच होय ! त्याना हद्दपारी न व्हावी म्हणून लोकपक्षापेक्षा इग्रजच देवाची व सरकारची जास्त प्रार्थना करीत आहेत काल मारक्या वाटणाऱ्या या गाअी आज इतक्या ज्या निरुपद्रवी वाटू लागल्या आहेत त्या त्याचेमध्ये काही फेरफार झाल्यामुळे नव्हे, तर गाअीहून जास्त भयकर प्राणी क्षितिजावर येअू लागल्यामुळे होय व म्हणूनच १-१।। वर्षांपूर्वी विपिनचद्र पाल म्हणजे जहालाचे अेक अग्रणी समजले गेले व आता मात्र खरा जहाल हाती लागला असे वाटून सरकार त्याचा निपात करण्यास साटा अुगारू लागले तोच पडित श्यामजीची डरकाळी अैकू आली काल महा-बलाढ्य वाटणारा बिपिनचद्र पालच आज सरकारला अेक साधारण कायदेशीर, फक्त जरा जास्त कुरकुऱ्या स्वभावाचा नेमस्त बाबू आहे असे वाटू लागले तेव्हा दिवसेदिवस जहालाचा निपात करणे हे जितके कठीण होत आहे तितकाच खरा जहाल कोण हे ओळखणेही अशक्य होत चाललेले आहे

प्रयत्नाती आपल्यास यश येईल असे जाणून या दुर्घट कार्याला सरकारने हात घातला हिंदुस्थानात अेकीकडे चाबकाचे मार देत दुसरीकडे ममताळूपणे कुरवाळणे सुरू झाले व जी मात्रा हिंदुस्थानात लागू पडेल असे वाटते, तीच अिंग्लडमधल्या या दोन वर्षांत फारच अुन्मत्त होत चाललेल्या हिंदी विद्यार्थ्यांनाही देण्यात आली पार्लमेंटमध्ये सुधारणा देण्याविषयी रोज रात्री वाद चालू आहे, हिंदुस्थानच्या अितिहासातही अत्यत प्रागतिक वस्तुस्थिति घडवून आणण्याची दवंडी पिटविली जात आहे व त्या योगाने नेमस्त पक्षाला—परतु लडनमध्ये या पक्षाचे नावही अुरलेले नाही म्हणा—मिळवून घेण्याचा ज्या समयी दिमाख दाखविला जात आहे त्या समयी लडनमधल्या अेकूणअेक विद्यार्थ्यांवर अपमानास्पद आरोप

सांगितले की, ह्या धास्तीने हिंदी विद्यार्थी भिअून राजकारण सोडतील अशी सरकारची अटकळ आहे या अटकळीचे प्रत्युत्तर हेच मिळाले की अिंडिया हाअूस-मधल्या सभांना कधीही लोटत नसे अितकी गर्दी आता दर रविवारी लोटत आहे ! पंडित श्यामजींची आक्सफर्डमधील हर्बर्ट स्पेन्सरची देणगी त्या युनिव्हर्सिटीने झिडकारून परत करावी म्हणून युनिव्हर्सिटीत चळवळ होताच लंडनमध्ये भर सभेत पंडितजींच्या देशभक्तीचा गौरव करून अभिनंदनपर ठराव त्यांना धाडण्यात आला लंडनमध्ये या सरकारी निःपात मोहिमेला लोक किती दबले आहेत हे समजण्यास अेकच गोष्ट सांगणे बस्स होईल की हिंदुस्थानांत सुरेंद्र हे जसे सरकारला नेमस्त वाटते तसे लंडनमध्ये सरकारला—कृपेला पात्र नसला तरी भीतीला—आपला पुरुष म्हटला म्हणजे विपिनचंद्र पाल हे होत ! लंडनमध्ये विपिनबाबू नेमस्त आहेत असे अिंग्लिश पत्रे अुघड म्हणतात अितकी लंडनची व अिंग्लंडची हिंदी वसाहत सरकारच्या निःपात मोहिमेला म्यायली ! ! !

अर्थात्‌च अिंग्लंडची सर्व पत्रे चिडून गेली पंडित श्यामजींनी देशवीरांचे स्मारक अुभारावे व 'दे खुदीराम बोस, व कन्हय्यालाल वगैरे तरुणांना देश-वीरत्वाचा मान मिळणे योग्य आहे ' हे राजद्रोही ' अिंडियन सोशियालॉजिस्ट ' पत्रात प्रसिद्ध केल्यापासून त्याचेवर निव्याशापाचा वर्षाव सुरू झाला विपिन-चंद्रांनीही या कागदी लढाअीत अेक फेर झाडून दिली. अिव्हिनिंग स्टँडर्ड या दैनिक पत्राने विद्यार्थ्यांवर हल्ला करण्याचे पत्करले व Seditious students, Rebellious Indians ' वगैरे मथळ्याखाली प्रथम आडून गोळीबार सुरू केले परंतु शेवटी आड पडदा सोडून दे सावरकर यांचेवर अुघड रीतीने दोषारोप करण्यास त्याने आरंभ केला सर्व विद्यार्थ्यांना बेबंद करण्यास प्रवृत्त करणारे हेच गृहस्थ होत असा त्याचा अजमास आहे ! या निरर्गल लेखाला दे सावरकर यांच्या एका स्नेह्याने कडक व धमकावणीचे अुत्तर धाडताच स्टँडर्डचे संपादक जरा स्वस्थ बसले व अेक दिवस आश्चर्यचकित करून टाकणारा देखावा घडून आला. तो असा —

ह्या दैनिक स्टँडर्डचे प्रतिनिधि दे सावरकर ह्यांना भेटावयास आले ! पंधरा दिवस ज्याने अद्वातद्वा टीका केली त्यांनी ही भेटीची तसदी आधीच घेतली असती तर काही बिघडले नसते ! तथापि त्या प्रतिनिधीने दे सावरकरांची मनःपूर्वक भेट घेतली खुद्द एडिटर म्हणतात — 'Presently a suspected Indian, with youth and intelligence stamped upon his greetings' It was Mr V D Savarkar.' अिंडियन-राजकारण, अिंडिया हाअूस, हिंदी विद्यार्थी व अितर चळवळी वगैरे विषयावर तासभर संवाद झाला व ती हकीगत काही खरी काही खोटी—दुसऱ्या दिवशी स्टँडर्डमध्ये प्रसिद्ध झाली तथापि अितर पत्रांनी शिवीगाळ अजून चालविली आहे त्यातल्या त्यात ' Sunday Chronicle '

त्या पत्राच्या बातमीदाराने जराशी वस्तुस्थितीस धरून हकीकत दिलेली असल्याने त्याचे अेक दोन अुतारे दिल्यास खरी स्थिति थोडीबहुत अुघडकीस येअील

Sunday Chronicle चा बातमीदार अिंडिया-हाअुसमध्ये दे सावरकराच्या भेटीला आला अिंडिया हाअूसवर अितर पत्रकार जे आरोप करतात त्याप्रमाणे तथे भयकर असं काही अेक दिसले नाही असे स्पष्ट म्हणून लेखक Campel Green म्हणतो ' It may be that any eyesight is not good ! It is a house of mystry Mr Shyamji Krishnawarma works for the independence of India. If he does not approve the assassinations of British officials who accidently or incidently suffer thereby he excuses them He has offered five thousand Rupees towards a fund of Indian Martyrs' Memorial for the men hanged in Bengal Anyhow the shadow of Krishnavarma is on India House That is to be fair and to say the least Now what is the answer? I had an opportunity of a long friendly discussion with Mr V D Savarkar, who seems to be not only the spokesman for the students but the spokesman for Mr Shyamji Krishnavarma He is a young Grey's Inn Law student, 23 years age at a guess He has a clear olive complexion, clear, deep penetrating eyes, a width of jaw, such as I have seen in few men His English is excellent If I mistake not Mr Savarker will go far – I hope he will go far in the right direction अिंडिया हाअूससबधीची प्रश्नोत्तर देताना तो म्हणतो, 'मी विचारल्यावरून ते म्हणाले की, ' अिंडिया हाअूस ही अेक विद्यार्थी निवास सस्था आहे येथे येण्यास अमुकच राजकीय मते लागतात असा बिलकुल नियम नाही एव जो नियम आहे तो अेवढाच की, रहिवाशाने अेक पौंड द्यावा व राहणे व खाणे अुपभोगावे कृष्णवर्मा घराच्या भानगडीत कधीच पडत नाहीत होय, तथे राजकीय विवाद होतात, पण तसे तुम्ही खुद्द सरकारी निवासस्थान स्थापल तरी तेथेही चालल्याशिवाय कधीही राहणार नाहीत राजकारण प्रस्तुत प्रसगी आमचा प्राण आहे अिथे तुम्ही म्हणता तसे म्हणणारी व ब्रिटिशाचे राज्य कल्याणकारक आहे असं म्हणणारी मडळीही येतात वादविवाद चालतात सत्य व क्रांटिक्रम ज्याचे बाजूला असतो त्याची मते प्रसार पावतात ' त लेखक म्हणतात–' Let me state a fact before an impression The fact is Mr. V D Savarkar believes in India for Indians, *in the complete imanciptation of* India from the British rule He says India has nothing for what to thank the English, or less it be the denationalisation, as he calls it, of the Hindus ' स्वत चे विचार बरेच विस्तृत रीतीने दअून त लेखक अेक गोष्ट वगळतात असे म्हणतात की हे गृहस्थ रॅडिकल म्हणजे

ोखल्यांच्या आशाकेंद्र लिबरलाहूनही लिबरल आहेत. तरी त्यांनी असें स्पष्ट कबूल केलें की, हिंदुस्थानच्या पदरात आम्ही कितीही सुधारणा टाकल्या तरी हिंदुस्थानवर ब्रिटिशांचें राज्य आम्ही तसूही न मागे फिरता गाजविणार. तरवारीनें आम्हास घालविल्याविना आम्ही जाणारे नाही व तरवार तुम्हापाशी शिल्लक नाही. सबब उभयहितासाठी ब्रिटिश राज्यच हिंदुस्थानात असणें उत्कृष्ट आहे. अितर पुष्कळ संवाद झाला. हे लक्षात ठेवण्याजोगें आहे की, हे लेखक इतर पत्रकारांनी केलेले आक्षेप यथातथ्य नसावे असें कबूल करतात. " Mr Savarkar said, 'We do not mind detectives watching outside and following us, if the climate suits them !' That last is a quite English touch. It shows how the British hand has moulded the intellect of young India. It has even breathed into it the British Joke ....I have no evidence of fact which would justify me in traversing the statement of this nimble-minded young leader of India-House."

डेलीमेल, मँचेस्टर, डिस्पॅच वगैरे पत्रांनीही सावरकराच्या भेटी घेऊन हकीगती दिलेल्या आहेत.

—ता. ९ अेप्रिल १९०९

\+ + +

४०. सर कर्झन वायलींना ठार मारलें !!

लंडन —खुद्द लंडन शहरामध्ये, हिंदी, अिंग्रजी डिटेक्टिव्हांची आज दीड महिना येथील झाडून हिंदी लोकांवर सक्त पाळत असतानाही, सर कर्झन वायली-सारख्या अिंडिया ऑफिसच्या केवळ अत्यंत प्रमुखच नव्हे, नावाजलेल्या अधि-काऱ्याचा खून झाल्याची वार्ता हिंदुस्थानात विद्युन्मार्गानें येऊन आता शिळीही झाली असेल. सर कर्झन वायली हे अिंडिया ऑफिसचें मुख्य केंद्र असून येथील हिंदी विद्यार्थ्यांच्या सहवासासाठी व त्यांना मदत करावी म्हणून सरकारी धोरणा-प्रमाणे सतत अविश्रांतपणें झटत असत. सेक्रेटरी ऑफ स्टेट हे प्रत्येक अुगवत्या मावळत्या प्रधानमंडळाबरोबर बदलतात; परंतु हिंदुस्थानच्या कारभाराची सारीं सूत्रें व खरी दिशा, अिंडिया ऑफिसमध्ये कायम असलेल्या अधिकाऱ्यांच्याच हातीं असतात. ह्या अधिकाऱ्यांत सर कर्झन वायली हे अप्रतिम चातुर्यसंपन्न असत. यांना माहीत नाही असा हिंदी मनुष्य अिंग्लंडात नसे. राजकारणातील व व्यक्ति-विषयक प्रत्येक बातमीची अितथंभूत माहिती या पुरुषाजवळ ठेवलेली असे. फार

नाय, पण हिंदुस्थानच्या कारभाराची सूत्रे बाह्यत हाती असलेल्या सेक्रेटरी ऑफ स्टेटचे सर कर्झन वायली हे प्रत्यक्ष नयनच होते हिंदुस्थानातही अिंग्रजी राज्याच्या अिमानी सेवेने ७० वर्षेपर्यंत यानी नावलौकिक संपादिला होता

लॉर्ड मोर्लेहूनही अँग्लोअिंडियन लोकात ज्याची अुणीव जास्त भासणारी आहे अशा या महापुरुषास भयंकर व निर्दयपणाने मारल्याचा आरोप ज्या तरुणावर आहे त्याचे नाव दे. मदनलाल डिंगरा असे आहे या तरुणाची चौकशी अजून चाललेली आहे दे डिंगरा याच्या पूर्ववृत्तान्तातील काही काही गोष्टी आता प्रसिद्ध होत आहेत गेल्या साली यानीही अितराप्रमाणे आपल्या कोटावर ५७ ची वीरस्मृतिमुद्रा धारण केलेली होती परंतु कॉलेजमध्ये कोणा अेका स्नेह्याने चेष्टेने मुद्रा दूर फेकली हे पाहताच हा तरुण अितका चवताळला की तो अेक सुरा घेअून त्याच्या अंगावर तुटून पडला ! दुसरे अेके समयी जपानी लोकाच्या शौर्याबद्दल गोष्टी चाललेल्या असताना दे डिंगराला या गोष्टी फार वेळ न रुचून तो तरुण म्हणाला की त्यात काही विशेष नाही माझे हिंदुराष्ट्रही तितकेच शूर व साहसी आहे व लवकरच आमच्याही धाष्टर्याची लोक कीर्ति गाअू लागतील अितर हिंदी तरुण म्हणाले, ' हा पोकळ डौल आहे शरीरकष्ट व दशवीरत्वात आमचे लोक अढळ राहत नाहीत शेवटी वाद पैजेवर आला व हिंदु लोकाच्या साहसाची चुणूक तर पाहू या, म्हणून अेकाने अेक टाचणी घेअून डिंगराच्या हातावर टाचण्यास आरंभ केला डिंगराने तो हात जसाच्या तसाच अढळ ठेवला — टाचणी सर्व आत रोवली व रक्त बाहेर अुसळले तरी डिंगराने हात हलविला नाही

या खुनाचा निषेध करण्यासाठी सोमवारी दे भावनगरीचे खटपटीने अेक हिंदी लोकाची सभा भरली होती अध्यक्षस्थानी दे आगाखान हे होते सभेला पुष्कळ हिंदी लोक जमलेले होते पहिला ठराव दे भावनगरीने पुढे आणला त्यात व त्याचे भाषणात ज्या मनुष्याची खुनाचे आरोपावरून चौकशी व्हावयाची आहे, अंगावर तो आरोप शाबीत झाल्यावर करावा तसा भडिमार त्यानी चालविला नंतर दे अमीर अल्ली अुठले त्यानीही तोच प्रकार पण जरा कमी प्रमाणावर केला व वेळ थोडा आहे म्हणून अध्यक्षानी ठराव सभेपुढे वाचून दाखवून अेकदम कितीकाना तो पसंत आहे असे विचारले पुष्कळसे हात अुभारलेले दिसताच त्यानी सांगितले की, ' सर्वानुमते पास ' हे वाक्य अैकताच ' नाही, नाही, विरुद्ध मतेही येथे आहेत ' असे म्हणून शब्द अुठला ' काय ? विरुद्ध मत ?' अध्यक्ष ओरडले, व सर्व मागे वळून पाहू लागले ' होय, होय माझे मत विरुद्ध आहे ' म्हणून अधिकच जोराचा प्रतिशब्द अुमळला ' त्याचे नाव टिपून घ्या ! त्याला अुभा करा ! कोण आहे तो ?' असा अेकच गल्का अुडाला ' हा मी येथे आहे व पुन्हा अध्यक्षाना अशी विनती करतो की ठराव सर्वानुमते पास झालेला नाही '

आता सभेत ' सावरकर, सावरकर ' अशी कुजबूज सुरु झाली सर्वानुमते ठराव पास करण्याची ज्याना अत्यत अुत्कठा लागलेली होती त्यानी सतापून जाअून दे सावरकराना पुन्हा दटावण्याचा प्रयत्न केला परतु सभेचे मध्यभागी अुभे राहून अधिकच शाततेने त्यानी पुन्हा आपले मत विरुद्ध असल्याचे कळविले तेव्हा दे. भावनगरी सतापाने लाल होअून व प्लॅटफॉर्मवरून अुडी मारुन खाली आले व ' पकडा त्याला ! धरा त्याला ! ' म्हणून गर्जू लागले ! तीन मिनिटेपर्यंत विलक्षण स्तब्धता दिसली व मग अेकदम ' धरा ! बाहेर घालवा ! ' वगैरे किंकाळ्या फोडीत खुर्च्या व काठ्या सर्व बाजूनी अुठू लागल्या 'माझे मत का विरुद्ध आहे हे अध्यक्षानी अैकावे ' म्हणून दे सावरकर हे बोलत होते परतु त्याचे ते बोलणे ह्या चवताळलेल्या मूठभर लोकाच्या किंकाळ्यात अैकू येअीना अध्यक्षानी दे भावनगरीस मागे ओढून ह्या अतिरेकाबद्दल कानअुघाडणीही केली. परतु आता सर्व सभेत पक्षविपक्ष होअून अेकच आरोळी अुठलेली होती ह्या सर्वांचे मध्ये दे सावरकर शातपणे अुभे असताना अेक पामर नावाचा युरेजियन त्याच्या अगाला भिडला व त्याने त्याच्या डोळ्यावर आघात केला तरीही सावरकरानी स्थलावरून अिचही मागे न सरता व अुलट आघात न करता ' तरीही माझे मत विरुद्धच आहे' असे सागितले. त्याच्या डोळ्याला जखम होअून रक्त भळभळा वाहू लागले व हे पाहताच सर्व-साचा सताप विकोपास गेला दे सुरेंद्रनाथ बानर्जीनी सतप्त होअून ' सावरकराना स्वमत देण्याचा पूर्ण अधिकार होता त्याच्यावर हात टाकणे Outrageous आहे ' असे म्हणून सभा सोडून दिली स्त्रीजन भयाने किंचाळत हॉलचे बाहेर गेला. हॉलमध्ये खुर्च्या झुगारल्या जाअू लागल्या शिव्या-प्रतिशिव्याचा गोधळ अुडाला व अितक्यात हिंदी तरुणातील अेकाने दे. सावरकरावर ज्याने प्रथम आघात केला होता त्या पॉमरचे डोक्यात काठी घातली व तोही रक्ताने भिजून चिंब झाला. पोलिस लोक सभेत शिरलेलेच होते व सुमारे अर्ध्या अेक तासात ठराव कसेबसे वाचून अध्यक्षानी सभा सपली असे कळविले दे सावरकर याना आधीच बाहेर नेलेले होते व स्नेह्यावरोबर त्याना घरीही पोचविण्यात आले होते दुसरे दिवशी त्यानी लडन टाअिम्सला आपले मत विरुद्ध का होते वगैरे सर्व खुलासा करून अेक पत्र लिहिले व त्यातील त्याच्या समर्थनाचा परिणाम होअून बहुतेक पत्रानी ते पत्र आपण होअून छापून प्रसिद्ध केले त्या पत्राने सर्व क्षुब्ध वातावरण निवळले आहे. ते पत्र आपल्या वाचकासाठी पुढील पाळीला धाडीन डेली डिस्पॅच नामक पत्रातील अेक अुतारा मासल्यासाठी दिला आहे

'The pale youth' who made so dramatic a protest at yesterday's meeting of Indians held to denounce the murder of Sir Curzon Wyllie turns to be Mr Vinayak Damodar Savarkar He is a fervent nationalist Mr Savarkar who is an extemely brilliant

scholar, is at present, an individual of interest, apart from his appearance at yesterday's meeting. He is the law-student here whom the Benchers of his Inn refused to call, and at present, I understand he is waiting for the decision of the House of Lords to whom he has appealed Like most of his nationalists he is a political theorist, and is deeply versed in all the literature of political liberty. He translated Mazzini's writings into Marathi.'

यात मला असलेल्या माहितीवरून अेक चूक दिसत आहे की दे सावरकर ह्याच्यावरील ग्रेज अिनमधील केस अजून निकालात आलेली नाही जुलै १४ ला ती पुन्हा अेकदा चालणार आहे व तिचा निकाल महाराष्ट्र वाचकांना पुढे कळवीन.

—ता ३० जुलै १९०९

\+ + +

४१. मदनलाल डिंगरा !

लंडन ता १६ जुलै—ज्या तरुणाने कर्झन वायली याचा भयंकर खून केला त्याच्याविषयीची माहिती आता वर्तमानपत्रातून सविस्तर रीतीने प्रसिद्ध होत आहे. टाअिम्स, डेली न्यूज, डेली क्रॉनिकलपासून तो तहत अत्यंत क्षुल्लक ग्रामपत्रिकेपर्यंत सर्व छापखाना हल्ली दररोज व दरघडी हिंदुस्थानच्या चर्चेने, या खुनाच्या विवरणाने, डिंगराच्या वर्णनाने भरलेला असतो ! ज्या दिवशी सकाळी खुनाची पहिली वार्ता कळली त्या दिवशी रस्त्यारस्त्यातून वर्तमानपत्रविके मोठमोठ्याने ओरडत सर्व दिवसभर हिंडत होते 'डिंगराने केलेला खून ! हिंदुस्थानचा द्वेष ! अेका हिंदूचे निधडे धाडस ! वगैरे कर्कश किंकाळ्या अैकून मी घराचे खिडकीतून डोकावू लागलो तो प्रत्येक घराचे दाराशी वर्तमानपत्राचे अंक विकत चाललेले होते त्या दिवशी सर्व ब्रिटिश द्वीपामध्ये अेकूण अेक मनुष्याचे तोंडी 'हिंदुस्थान ! हिंदुस्थान !' हा अेकच शब्द होता. तेव्हापासून आतापर्यंत वर्तमानपत्रात हिंदुस्थानच्या चर्चेपुढे दुसऱ्या कोणत्याही विषयाला थारा मिळेनासा झाला आहे. क्रिकेटची चर्चा देखील बंद पडली तेव्हा अितर विषयाची काय कथा !

ज्या दिवशी रात्री डिंगराने सर कर्झन वायलीवर चार गोळ्या झाडल्या त्या दिवशी डिंगरा खुनाचे अेक अर्धा तास आधी मिस बेक या आंग्ल स्त्रीबरोबर - ही बाअी त्या दिवशी ज्या संस्थेचा अुत्सव होता त्या संस्थेची सेक्रेटरी आहे—

आपल्या नुकत्याच झालेल्या परीक्षेच्या गप्पा मारीत शांतपणे बसलेला होता व तेव्हाही तो जवळ दोन पिस्तुले, सुरी व खंजीर अशी शस्त्रे ठेवून सर कर्झनवर पाळत ठेवीत होता! नंतर जेव्हा कर्झन आले तेव्हा तो दारापाशी गेला व काही बोलावयाचे निमित्त करून सर कर्झनजवळ अुभा राहिला. बोलण्यास आरंभ होताच त्याने पिस्तुल झाडले नाही, तर अगदी हलके बोलण्याचे मिष करू लागला. तेव्हा कर्झन अधिकच जवळ आले. त्यांचे तोंड अगदी जवळ येताच त्याचे डोळ्याचे पाते लवते न लवते अितक्या अवकाशात चार गोळ्या मारल्याही होत्या! जवळ असलेले अेक पारशी डॉक्टर लालकाका हे त्याला पकडू लागताच त्यानाही अेक गोळी घातली व ते खाली कोसळले. सर प्रोबेन हे मागून धावले तरी डिंगरा न कचरता त्याच्याकडे झटकन् फिरून कुस्ती करू लागला व त्याचे हात पकडण्यात अितर दोन गृहस्थ गुंतले असताही त्याने त्या सर्वांना झिडकारीत सर प्रोबेन ह्याना अितक्या जोराने खाली आदळून दिले की, त्यांच्या दोन बरगड्या चिरडून गेल्या व त्यांचा चेहरा विद्रूप झाला. त्या वेळेस आणखी काही अिंडियन त्याचे अंगाशी लगटलेले होते व त्यानेही आपले पिस्तुल पुन्हा सरसावले होते. परंतु अिंडियन लोकावर ते न झाडणे ठीक असे बहुधा वाटून त्याने ते परत फिरविले व शांतपणे तो अुभा राहिला. तो अितका शांत की, त्याची नाडी त्वरित पाहताच डॉक्टरने म्हटले की, येथे असलेल्या या भयंकर देखाव्याला पाहणाऱ्या सर्व लोकात डिंगराची नाडी अधिक शांत व सुव्यवस्थित रीतीने चाललेली होती! त्याच्या खिशात दोन कागद त्याच्या कबुलीजबाबाने व स्वसमर्थनाने भरलेले सापडले. त्याला सगळ्यानी मिळून हातापायानी जखडून बांधले असता 'माझा चष्मा जरा नीट घालू द्या व मग मी पुन्हा हात बांधू देजीन' असे तो म्हणाला व चष्मा नीट बसविण्यात आला. पोलिस कचेरीत नेल्यावर तो डोळे मिटून भिंतीशी डोके टेकून काही मिनिटे बसला व मग हसून गप्पा करू लागला. त्या रात्री त्याला गाढ झोप लागली होती. दुसरे दिवशी जेवणावरही त्याने यथेच्छ ताव मारला. काही दिवसानी त्याचे अेक दोन स्नेह्यानी त्याला भेटण्यासाठी खटपट केली व अेकजणाला परवानगी मिळून तो त्याला भेटला. तेव्हा डिंगरा अितका निर्भय व अुल्हासी होता की, त्यानी मागितलेल्या जिनसामध्ये अेक आरसाही मागितला होता! 'मला ड्रेस करण्यासाठी येथे अेक आरसा नाही तर अेक छानदार आरसाही धाडून दे!' म्हणून तो म्हणाला. जणू काय त्याला लग्नाचीच तयारी करावयाची आहे! असली निधड छाती पुण्यकर्मात खरोखरीच अभिलषणीय असते. पापकर्मात ती मनुष्याला जास्तच हिडीस स्वरूप देते!

त्याला भेटण्याची हिंदी लोकाना सक्त मनाअी करण्यात आलेली आहे. गेल्या वर्षापासून हिंदी विद्यार्थ्यांना अिंग्रजी वळण लावण्यासाठी व त्यांचेवर सूक्ष्म

नजर ठेवून त्याना राजकारणापासून परावृत्त करण्यासाठी ज्या ज्या अनेक निर-निराळ्या संस्था निघालेल्या होत्या त्यापैकी मोठमोठ्या अँग्लोअिंडियनानी आपल्या घरी अिंडियन विद्यार्थ्यांस चहा पिण्यास बोलावयाचे व अेक मोठा समारंभ करा-वयाचा यासाठी अेक संस्था होती डिंगरा हा सब राजनिष्ठ व अँग्लोअिंडिय-नानी चालविलेल्या संस्थेचा नियमित सभासद होता व कित्येक अँग्लोअिंडियनाचा त्याचेवर फार विश्वास व त्याच्या राजनिष्ठेवर फार भरवंसा असे अशा अत्यंत भरवशाच्या मनुष्यानेच व जिथे सच्छील विद्यार्थ्याशिवाय राजकारणी चटोर विद्यार्थी कधी यअू शकत नाहीत अशा चहासमारंभातच सर कर्झन सारख्याचा खून केल्यापासून अँग्लोअिंडियनानी सावजनिक पत्रे लिहून कळविले आहे का, अिंडियन विद्यार्थी दुष्ट राजकारणापासून परावृत्त व्हावे म्हणून हा चहासमारंभ करण्याचे आपणास आजपर्यंत कबूल होत पण आता तस समारंभ आपण कधीही करणार नाही सर चार्ल्स अिलियट यानीही त्याची समारंभ करण्याची पाळी जवळ आली असल्याने आपण तो समारंभ करीत नाही अस स्पष्ट पत्र प्रसिद्ध केलेले आहे हिंदुस्थानी विद्यार्थ्यांवर नजर ठेवण्यासाठी नुकतीच नेमली गेलेली व आज-पर्यंत रात्रंदिवस नवा नको होअीतोपर्यंत काम करणारी कमिटीही आज काल वर डोके काढीत नाही प्रथम प्रथम गुप्तकटाचे शोधासाठी पोलिसने अचाट प्रयत्न केले असताही गुप्त कट मिळेना तव्हा चौकशी झटकन थांबली, अितकेच नव्हे तर प्रत्येक हिंदी विद्यार्थ्याचे पायात लुडबुडणारे डिटेक्टिव्ह या खुनापासून जास्त होण्याचे अैवजी मुळीच नाहीसे झाले आहेत परंतु त्याचे मुख्य कारण असे आहे की, अितःपर अिंग्लिश डिटेक्टिव्हाच अैवजी अिंडियन डिटेक्टिव्ह ठेवण्याच ठरलेले आहे मोठमोठ्या वर्तमानपत्रातून तक्रारी आल्या आहेत की, अिंडियन लोकाची भाषा माहिती नसल्याने त्याचेवर अिंग्लिश डिटेक्टिव्ह ठेवल्याने काडीचाही फायदा होत नाही हिंदी समजणारा अिंग्लिश डिटेक्टिव्ह ठेवला तर हे अिंडियन पंजाबीत बोलतात, मराठीत बोलतात, बंगालीत बोलतात, तेव्हा हिंदुस्थानातून अुत्तम स्वदेशी डिटेक्टिव्ह आणावेत ही सूचना सर्वांस पसंत पडलेली आहे परंतु आजपर्यंत काय अिथे थोडे अिंडियन डिटेक्टिव्ह होते तर आता जास्त आणवून अधिक अुपयोग होणारा आहे । डिटेक्ट करण्यास जर काही नसेल तर कितीही डिटेक्टिव्ह जमले तरी काय करणार ? आणि दुर्दैवाची कहाणी अशी की, अितर गरीबगुरीब विद्या-र्थ्यांच्यामागे रात्रंदिवस डिटेक्टिव्ह लागलेले असताना मुख्य डिंगरासारख्या भयंकर मनुष्याच्यावर यत्किंचितही दाब नव्हता खुद्द डिटेक्टिव्हाचे मालक सर कर्झन वायली याचा खून ज्याना डिटेक्ट करता आला नाही, त्या डिटेक्टिव्ह खात्याची आदीपासून आजपर्यंत सुधारणा झालीच पाहिजे अशी सर्व राजनिष्ठ व शांतताप्रिय हिंदी लोकाची मनापासून अिच्छा व विनंती आहे

गेल्या आठवडयात डिंगराला सेशनकमिट केले. त्या दिवशी सध्याकाळी सर्व लडन शहरात डिंगराने दिलेला जबाब हाच अेक विषय होता त्या विस्तीर्ण शहराच्या भितीभितीवरून दुकानादुकानावरून डिंगराचे नाव अेकसारखे लटकलेले होते. ‘ डिंगराचा विलक्षण जबाब ’ ‘ तो म्हणतो माझा सूड, माझे देशबाधव घेतीलच.’ ‘ डिंगरा स्वसमर्थनात म्हणतो, मी देशभक्त आहे ’ ‘डिंगरा हिंदुस्थानच्या अभ्युदयासाठी मरतो ’ वगैरे मोठमोठ्या टाअिपानी छापलेली पत्रके भिन्नभिन्न वर्तमानपत्राच्या जाहिरातीसाठी अेकाच रागेने सर्व शहरभर – नव्हे सर्व अिग्लडभर लटकत होती ! त्याने केलेल्या क्रूर खुनाने केली नाही अितकी क्षुब्धक्षोभक चळवळ अिग्लडात त्याच्या कोर्टातील जबाबाने केलेली आहे ! सेशनमध्ये काम चालेल तेव्हा ती हकीकत देअीन डिंगराला फाशी होअीलच. परतु त्याला तीच गोष्ट पाहिजे आहे कारण परवा कोर्टाचे जबाबाचे शेवटी तो म्हणाला —

I made the statement not because I wished to plead for mercy or anything of that kind I wish that the English people should sentence me to death for in that case the vengeance of my countrymen will be all the keener I put forward this statement to show the justice of my cause to the outside world, especially to our sympathisers in America and Germany.

—ता ६ ऑगस्ट १९०९

+ + +

४२. सावरकरांवरील ‘ग्रेज अिन’मधील खटला !

लडन, ता. २३ जुलै १९०९.–दे सावरकर याच्यावर ग्रेज अिनमध्ये चाललेल्या खटल्याचा निकाल गेल्या आठवडयात अेकदाचा लागला आहे या खटल्यात पुरावा वगैरे गोळा करण्याचा सर्व खटाटोप हिंदुस्थान सरकारच्या साह्याने झालेला आहे अितके सागितले म्हणजे या प्रश्नात मुख्य हट्ट कोणता होता हे अुघड होणारे आहे. प्रथमत बॅरिस्टरची परीक्षा पास झाल्यानतर सनद मिळण्यासाठी दोघा बेचराची शिफारस जी लागत असते ती मिळविण्यासाठी जेव्हा दे. सावरकर हे काही गृहस्थाकडे गेले तेव्हाच त्याच्यापैकी दोघानी साफ कळविले होते की ‘आम्ही हिंदी लोकाना शिफारस जी देतो ती यापुढे अिडिया ऑफिसच्या अधिकाऱ्यानी परवानगी दिल्याशिवाय देणार नाही, तर मी तुमच्याबद्दल आज त्या अिडिया ऑफिसकडे तपास करतो व अुद्या तुम्हाला नक्की काय ते कळवितो ’ याच वेळेस

सर्व अिर्लंडात हिंदी मनुष्यासंबंधी हिंदुस्थानाहून जास्त अुदारता दाखविली जाणे हे किती अयथार्थ व अनैसर्गिक आहे हें अुघड झालेले होतें. तथापि ग्रेज अिन-मधल्या दोघा बेंचरांनी दे. सावरकरांची जेव्हा शिफारस केली तेव्हा मग त्याच्या-वर अुघड आरोप करण्याशिवाय अन्य मार्ग राहिला नव्हता व म्हणून त्याना त्यांचेवर असलेल्या आरोपाची नोटीस देण्यात आली. आरोप तर जितके भयकर ठेवणें शक्य तितके ठेवले गेले. राजक्रांति करणें, हिंदुस्थानच्या पूर्ण स्वातंत्र्याची महती गाणे, रक्तपात व युद्ध याचा अवलंब करण्यास अुत्तेजन देणे वगैरे कायद्यात सापडणारे सर्व भयकर शब्द अेकत्र करून ते आरोप ठेवण्यात आले ! अितकेच नव्हे तर निम्मा खटला होअून गेलेला असतानाही नवीन आरोप जोडण्यात येतच होते. सार्वजनिक कोर्टात अेक क्षणही जो पुरावा येअू शकला नसता तो सर्व या खाजगी चौकशीत गुपचूप रीतीने चालू देणें भाग पडलेलें होतें. पुराव्यासाठी दे. सावरकरां-वर आज दोन वर्षे ठेवलेल्या डिटेक्टिव्हाची साक्ष झाली. त्याचे रिपोर्ट हजर करण्यात आले. हिंदुस्थान सरकारजवळ असलेली व नाशिकच्या खटल्यात दाखल झालेलीं दे. सावरकराची सर्व पत्रें भाषांतर करून देण्यात आली व अशा रीतीने जितके शक्य तितके साहित्य अेकत्र करून हा खटला सजविण्यात आला व ही सर्व चौकशी अशा गृहस्थाकडे चाललेली होती की, हिंदुस्थान व त्याबद्दलचे राजकारण या विषयाबद्दल त्याच्या ज्ञानाची अगाधता वर्णावी तितकी थोडीच ! अुदाहरणार्थ, दे. सावरकर याच्या गुरु गोविंदसिंहाच्या सभेतील भाषणाबद्दल चर्चा चालली असता अेक जण विचारतात 'गुरु गोविंदसिंह कोण ? ' 'हा शीख लोकाचा गुरु आहे' 'पण याचा तुम्ही अुत्सव काय म्हणून केला ?' 'हा हिंदुस्थानच्या थोर पुरुषा-पैकी अेक होता.' तेव्हा अुत्सुकतेने विचारण्यात आले, 'Yes; but was he prosecuted for sedition ? त्याजवर राजद्रोहाचा खटला भरला गेला होता काय ? '

अशी ही चौकशी चालता चालता अखेर तिचा निकाल लागला. दे. सावर-कर याची अुलट तपासणी तीन तास चालली व कसलेल्या बॅरिस्टरांनी त्याची कसून अुलट तपासणी केल्यानंतरही जेव्हा काहीच तथ्य बाहेर येअीना तेव्हाच आरंभी केलेल्या अवडंबराचा नायनाट होणार असे दिसलें. अितक्यात त्याच आठवड्यात कॅक्स्टन हॉलमध्ये जो सभेचा प्रकार घडला तोही आरोप आणखी वदविला गेला ! परंतु टाअिम्स पत्रामध्ये दे. सावरकराचें पत्र छापलें गेल्यापासून तो आरोपही पोकळ झाला. शेवटी असा निकाल लागला की दे. सावरकर याज-वर कोणताही गुन्हा शाबीत झालेला नाही व म्हणून ते ग्रेज अिनचे कायमचे मेंबर आहेत. त्याना मेंबरशिपचे सर्व अधिकार आहेतच; परंतु त्याच्यावर संशय आलेला असल्यामुळे त्याना आजच सनद देण्यात येत नाही.

अशा रीतीने दे. सावरकर यांना आज मज्जाव झालेला आहे. पुढे त्यांना सनद देण्यात येईल—जर मध्यंतरी त्यांचें वर्तन निरुपद्रवी राहील तर! परंतु मला असें कळलेले आहे की, दे. सावरकर हे ग्रेज अिनची मेंबरशिप सोडून देअून व पैसे परत घेअून आपण होअून या वकिलीच्या धंद्यास रामराम ठोकणार आहेत. आणि त्यांनी तसें का करू नये? लो. सुरेंद्रनाथ बानर्जी यांची सिव्हिल सर्व्हिसची नोकरी अेका खाजगी वादाकरता गेली व लो. अरविंद बाबू हे घोड्यावर चढता न आल्याने आपल्या सिव्हिल सर्व्हिसच्या धंद्याला मुकले. परंतु त्यांच्या या मुकण्यानेच देशसेवेला त्यांना तनमनधनाने वाहून घेता आलें. दे. सावरकर यांना तर वकिलीच्या धंद्याला सध्या तरी जे मुकावे लागत आहे तें खाजगी वादासाठी किंवा कोणत्याही शारीरिक कमतरतेसाठी नसून देशाच्या भक्तीसाठीच होय. व म्हणूनच त्यांच्यावर या क्षुद्र महत्त्वाकांक्षेला लाथाडून देशसेवेला सर्वस्वी वाहून घेण्याची जास्तच जबाबदारी आलेली आहे.

रत्न शाणोल्लीढ झाल्याने, चंद्रकला शेष झाल्याने, जलसंचय शारदक्षीणतेने व दाता विभवतेने जसे अधिकच शोभतात, तसेच देशभक्त त्यांच्यावर आलेल्या संकटपरंपरेने जास्तच विलसत असतात. राष्ट्राने जगावे म्हणून ते मरतात; राष्ट्र श्रीमंत असावें म्हणून ते दारिद्र्यात पडतात; राष्ट्राने पोटभर खावे म्हणून ते अुपास करतात; हें अुपास करण्याचें महद्भाग्य दे. सावरकरांचे घराकडे वळेवळेच येत असता ते त्याचा स्वीकार करतील अशी त्यांच्या देशबांधवांची अुत्कट आशा असल्यास त्यात काही नवल नाही. देशाला त्यांच्या बॅरिस्टरीपेक्षा त्यांच्या भिक्षावृत्तीचीच जास्त जरुरी आहे!

—ता. १३ ऑगस्ट १९०९

\+ + +

४३. भयंकर नाटकाचा शेवटचा पडदा

लंडन, ता. २० जुलै १९०९—सर कर्झन वायली व लालकाका यांच्या अमानुष खुनाचा आरोप ज्या तरुणावर ठेवलेला होता त्याची चौकशी पुरी होअून त्याला फाशीची शिक्षा देण्यात आली. ह्या कहाती तरुणाला तुरुंगात ठेवला असता त्याचेवर फार सूक्ष्म पहारा ठेवला होता. परंतु त्याचे वर्तनात कोणतेंही वेडेपणाचें वा मेंदू बिघडल्याचें प्रत्यंतर देणारी गोष्ट घडली नाही. इतकेंच नव्हे, त्याला भेटावयास गेलेल्या त्याच्या काही ओळखीचे गृहस्थांबरोबर तो अत्यंत हसून

खेळून गप्पा करीत असे, त्याला भेटण्याला जाण्याची हिंदी गृहस्थांना प्रथम सक्त मनाई होती. परंतु मागाहून परवानगी देण्यात आली. आंत जाणाराचा प्रथम सक्त झाडा घेण्यात येत असे. तुरुंगात डिंगराबरोबर हिंदी भाषेत न बोलण्याची ताकीद देण्यात येत असे व मग अिंग्रजी पहारेकऱ्याचे अगदी सन्निध डिंगराबरोबर भाषणाची संधि देण्यात येत असे डिंगराला हस्तस्पर्श करणे वा मिठाओ वगैरे कोणतेही अन्न देणे हे जरी सक्त रीतीने बंद करण्यात आले होते तरी बाकी सर्व गोष्टी करण्यास मुभा होती त्याप्रमाणे रोज अेक-दोन हिंदी गृहस्थ जाअून डिंगराशी बोलत असत १५ मिनिटांपेक्षा जास्त बोलण्याची मनाओ असे. डिंगराने त्याचा भाअू त्याला भेटावयास गेला असता त्याची भेट घेण्याचे मात्र साफ नाकारले दोनदा त्याने आपल्या भावाचे तोंडही न पाहता त्याला परत फिरविले याचे कारण असे आहे की कक्स्टन हॉलमध्ये भरलेल्या हिंदी लोकांच्या सभेत ह्या डिंगराच्या भावाने मिस्टर मॉरिसन याच्या प्रेरणेने 'आपण त्या मनुष्याचा भाअू असल्याबद्दल आपणास लज्जा व धिक्कार वाटत आहे' असे सार्वजनिक रीतीने म्हटलेले होते! परंतु आता त्या भावाला आपल्या या कृत्याबद्दल अत्यंत खेद वाटत असून तो मरणाचे आधी आपल्या भावाने आपणास भेटावे म्हणून अश्रु गाळताना पुष्कळांनी त्याला पाहिलेले आहे! या अेका हिंदी गृहस्थाशिवाय बाकी जितके हिंदी गृहस्थ जात तितक्यांना तो भेटण्याचे नाकारीत नसे परंतु कोणीही अिंग्लिश गृहस्थ गेला असता तो त्याला भेटण्याचे नाकारी ज्या दिवशी फाशीची शिक्षा झाली त्या दिवशीचे आधल्या दिवशी डिंगराने त्याला भेटण्यास गेलेल्या त्याच्या पूर्व स्नेही सावरकरांना नम्र प्रणिपात करून आपले दोन तीन हेतु सिद्धीस नेण्याची विनंती केली होती हे हेतु त्या तरुणाच्या विलक्षण व निधड्या मनाची थोडी तरी कल्पना देतात त्याला हे पक्के माहीत होते— नव्हे, मॅजिस्ट्रेटचे कोर्टांत त्याने होअून हट्ट धरला होता की, 'I do not plead for mercy; nor do I recognize your authority over me All I wish is that you should at once give me the capital punishment. I want to be hanged, for then the vengeance of my contrymen will be all the more keen' परंतु आपल्या क्रूर व निर्दय कृत्याचे प्रायश्चित्त आपल्या देहान्तातच आहे हे जाणत असतानाही तो म्हणाला की माझा पहिला हेतु हा आहे की माझ्या देहाची अुत्तरक्रिया हिंदु धर्माप्रमाणे झाली पाहिजे व माझ्या प्रेताला कोणाही अहिंदूचा व माझ्या भावाचा स्पर्श न व्हावा, माझी दुसरी अिच्छा ही आहे की माझ्या दहनकाली कोणा तरी ब्राह्मणाने मंत्राग्नि द्यावा, (डिंगरा जातीने क्षत्रिय आहे) माझी तिसरी अिच्छा अशी आहे की माझ्या खोलीत काही कपडे व पुस्तके आहेत, ती लिलावाने विकून त्याचे पैसे येथील राष्ट्रीय फंडास देण्यात यावेत! भयंकर वेडा हा मनुष्य! बिचाऱ्याचे सर्व जीविताचे बिहाड

अुचललें जात असला तो त्याची दादही घेत नाही. परतु खोलीतील विन्हाडात फाटके कपडे व दहापांच पुस्तकें अनाठायी न जाता तीं राष्ट्रीय फंडास द्यावी म्हणून वारंवार बजावून सांगत आहे ! ! कोण अमानुष वेडेपणा हा !

ता. २० जुलै रोजी डिंगराला कोर्टांत आणलें. कोर्टाबाहेर शभरावर हिंदी विद्यार्थी व गृहस्थ आत घुसण्यासाठी अुभे होते. परतु कोणाही हिंदी मनुष्याला आत जाण्याची मनाअी होती डिंगराला कोर्टांत आणलें तेव्हा अत्यंत निष्काळजीपणाने व धीट रीतीने तो अुभा होता. शेवटपर्यंत त्याचें वर्तन व चेहरा अुद्दामपणाचा व तिरस्कारदर्शक असून तो चाललेल्या प्रकाराकडे अत्यंत अुपहास-मुद्रेने व बेमुर्वतखोरपणाने (defiant attitude) पाहत होता असें सर्व अिंग्रजी पत्रें म्हणत आहेत. त्याने कोर्टास कळविलें की, मी तुमची सत्ता मान्य करीत नाही व ज्याअर्थी माझ्या देशाच्या अुद्धारार्थ मी हें कृत्य केलें आहे त्याअर्थी मी पूर्ण निर्दोषी (Not guilty) आहे. डिंगराने सॉलिसिटर वगैरे देण्याचें नाकारलेंच होतें व म्हणून त्याला तुझ्या समर्थनार्थ काही बोलावयाचे असल्यास बोल असें सांगितलें, तेव्हा तो म्हणाला की, माझ्या खिशात लिहून ठेवलेली माझी अेक जबानी तुम्ही घेतलेली आहे तीच वाचली जावी, परतु वर्तमानपत्रकाच्या सूक्ष्म शोधाची वा डिंगराने वारंवार केलेल्या विनंतीची दाद लागू न देता डिंगराच्या खिशात व घरात सापडलेल्या या जबानीच्या प्रती प्रसिद्ध करण्याचें पोलिसने साफ नाकारलें. ही जबानी काय आहे व सरकार काय म्हणून ती लपवून ठेवीत आहे याबद्दल सर्वत्र चर्चा व तर्क चालू आहेत. परंतु ती जबानी वाचणे नाही असें समजल्यावरून निरुपायाने मॅजिस्ट्रेटपुढे दिलेली जबानीच वाचून दाखविण्यात आली. त्यांत डिंगरा म्हणाला ‘माझ्या देशात तरुण लोकाना देशभक्तीकरिता फाशी देण्यात येत आहे व जन्मठेपेच्या शिक्षा ठोठावण्यात येत आहेत. अिंग्लंडसाठी अिंग्लिशानी जें करावें म्हणून शिकविण्यात येतें तेच माझे तरुण देशबंधु माझ्या देशासाठी करीत असता त्यांच्या दुर्बलतेचा फायदा घेअून त्यांना मारण्यात येत आहे. याचा सूड म्हणून मी हें कृत्य केलें. हिंदुस्थानात जाणारा व तेथे दहा हजार रुपये मिळविणारा प्रत्येक अिंग्लिश मनुष्य माझ्या गरीब देशबांधवातील एक हजार देशबांधवाचे खूनच करीत असतो. कारण तो चैनीत जे पैसे खातो त्यावर हे हजार लोक जिवंत राहू शकतात. ज्याप्रमाणे जर्मनीला अिंग्लडवर ज्या बलात्काराने राज्य करण्याचा कोणताही हक्क नाही, त्या बलात्काराचा सूड म्हणून मी हें कृत्य केलें. माझ्या देशातील स्त्रियांवर बळजबरीचे अत्याचार होत आहेत. माझ्या देशातील लाखो लोक दरसाल अुपाशी मारण्यात येत आहेत. गेल्या पन्नास वर्षांत अंकांनी गणती व्हावी अितकी संपत्ति माझ्या देशातून लांबविण्यात आली आहे व हें मी पहात असता जेव्हा अिंग्लिश लोक रशियाबद्दल व कांगो लोकांच्या दुःस्थितीबद्दल हळहळत असताना माझ्या नजरेस पडतात तेव्हा मला त्या

मानभावीपणाचा असहनीय तिरस्कार वाटतो व अशा स्थितीत अिंग्लंडला जिंकून त्यावर राज्य करणाऱ्या एखाद्या जर्मनाला अुद्दामपणाने लंडन शहरात वावरताना पाहून अिंग्लिश तरुणाने त्याला मारले असता त्याची जी देशभक्ति तुम्ही वाखाणली असती त्याच देशभक्तीने मी हे कृत्य केले आहे मी हे सत्य सर्व जगास विशेषत अमेरिका व जर्मनी येथील आमच्या हितचिंतकास सांगत असून ते तुम्हासाठी सांगत नाही !'' वगैरे आशयाची जबानी झाल्यावर न्यायाधीशांनी काळी टोपी घातली व कोर्टाने डिंगरास पुन्हा विचारले की, 'तुला फाशीची शिक्षा का देण्यात येअू नये याबद्दल जर काही सांगणे असेल तर सांग ' तेव्हा तो म्हणाला ' मी अेकदा सांगितलेच आहे की, तुमच्या कोर्टाची सत्ता मी मानीत नाही तुम्हाला जे योग्य वाटेल ते तुम्ही माझे करा मला त्याची पर्वा नाही पण ही खात्री बाळगा की, अेक दिवस असा येणार आहे की त्या दिवशी आम्ही सबल व सत्ताधीश असू व तेव्हा जे आम्हाला वाटेल ते तुमच आम्हीही करू ! ' या अुत्तरानंतर न्यायाधीशांनी म्हटले, ' मदनलाल डिंगरा ' माझ्या कोणत्याही बोलण्याचा तुझ्यावर यत्किंचित परिणाम होणार नाही हें मी जाणून आहे तुजवर खून केल्याचा आरोप शाबीत झालेला आहे व म्हणून तुला फाशीची शिक्षा देण्यात येत आहे रीतीप्रमाणे धर्माधिकाऱ्याने 'परमेश्वर तुला क्षमा करो ' म्हणून म्हटले ताच. डिंगरा अुभा राहिलेला दिसला व म्हणाला ' मला फाशी दिलीत ही तुमची फार मेहरबानी झाली, कारण माझ्या पवित्र देशभूमीसाठी माझा तुच्छ देह बळी देण्याचा सन्मान मला जो मिळाला त्याचा मला गर्व वाटत आहे मला कशाचीही चिंता नाही ' त्वरित तीन पहारेकऱ्यासह हसत हसत तो पिंजऱ्यातून चालता झाला

अशा या भयंकर नाटकाचा हा शेवटचा पडदा उघडला व त्यानंतर हा भयानक देखावा दिसला आता फक्त अेक प्रवेश अुरलेला आहे व तो संपताच ह्या नाटकाचे भरतवाक्य होअील अशी आशा आहे

ह्या खटल्याचा निकाल होतो ना होतो तोच दुसरा अेक निराळ्याच प्रकारचा खटला अुपस्थित झालेला आहे दे सावरकर यांनी कॅक्स्टन हॉल-मधील डिंगराविरुद्ध असलेल्या आगाखानाच्या ठरावाचा जो योग्य निषेध केला त्यानंतर त्यांना टाअिम्समध्ये अेक पत्र लिहून आपण ठरावाला का विरोध केला ते त्यात स्पष्ट लिहिलेले होते पत्र सावरकरांनी ज्या दिवशी लिहिले त्या दिवशी रस्त्यातील सर्व बाजूंना वर्तमानपत्राच्या जाहीर पत्रकावर ' सावरकरांचे समर्थन ' वगैरे मोठमोठ्या शब्दांनी छापलेले मथळे दिसत होते ह्या सर्व पत्रांनी ते पत्र प्रमुखत्वाने छापले, अितकेच नव्हे तर त्या विरुद्ध टाअिम्ससारख्यानीसुद्धा ब्रही काढला नाही अितकेच नव्हे तर हेन्री कॉटन वगैरेंच्या सभेने नंतर जो ठराव पास केला तो फक्त सहानुभूतीचा करून त्यात आरोप ठेवलेल्या तरुणाबद्दल चकार

हे विद्वान् व प्रसिद्ध लेखक असून ते आज दहा वर्षे अिंग्लंडात पत्रलेखनाचा व्यवसाय करीत होते. त्यांचे वडील हे हैद्राबाद व बंगाल या प्रांतात नावाजलेले गृहस्थ आहेत. दे. सावरकराप्रमाणे अुघडपणे समर्थन करण्यासाठी यांनी टाअिम्सला पत्रे धाडली होती व त्यात ' 'I do not believe in the old-world idea of 'peaceful revolution' of Bipin Chandra Pal' वगैरे मजकूर प्रसिद्ध केलेला होता. दे. सावरकरांना फक्त सनद देण्याचे नाकारले असून त्यांचे सभेचें सभासदपण व अधिकार कायमच ठेवलेले आहेत. परंतु दे. चट्टोपाध्याय यांजवर तीही मेहेरबानी झालेली नाही. दे. सावरकरांची चौकशी चालली तेव्हा भोळे लोक म्हणत की फक्त ग्रेज अिन वाअीट आहे. आता मिडल टेंपलने तीवरही ताण केली ! ज्यास काही स्वाभिमान व प्रतिष्ठितता आहे त्यांनी पुन्हा अिंग्लंडात कायद्याच्या अभ्यासाला न शिवणेंच बरें. अिंग्रज येथून तेथून अेकच. मग ते हिंदुस्थानात असोत की अिंग्लंडात असोत; ग्रेज अिनचे मेंबर्स असोत वा मिडल-टेंपलचे बेंचर्स असोत ! अितके जरी हिंदी तरुण शिकले तरी दे. सावरकर व चट्टोपाध्याय यांचे छळाचा उपयोग झाला असें मानण्यास हरकत होणार नाही ! मृत्यूची शिक्षा झालेला मदनलाल डिंगरा ह्याचा कॉलेजातील अभ्यासक्रम फारच अुत्तम होता व तो परीक्षेत पहिला आलेला होता. तीन वर्षांचा अभ्यासक्रम संपवून शेवटची परीक्षाही त्याने अुत्कृष्ट रीतीने दिलेली होती व महिन्या दोन महिन्यात तो हिंदुस्थानातही परत जाता ! त्याची फाशी रद्द व्हावी म्हणून स्टेडसाहेब फार खटपट करीत आहेत. त्यांचे मते त्याला जन्मठेप व्हावी. परंतु डिंगरा फाशी जाण्याविषयीच अधिक अुत्सुक आहे! आपले प्रेत दहन करण्यात यावें अशी त्याची अिच्छा असल्याने व ही धार्मिक बाबत असल्याने येथे हिंदु लोकांनी सह्या केलेला अेक अर्जही सरकारकडे धाडण्यात येत आहे की, डिंगराचा मृत देह हिंदूंचे स्वाधीन करण्यात यावा. या अर्जावर सह्या भरपूर होत आहेत. त्याचप्रमाणे डिंगराने मला ब्राह्मणानी अुपदेश द्यावा म्हणून अिच्छा केलेली असून ते धर्मकृत्य करण्यासाठी पदवीधर व धर्मज्ञ ब्राह्मणांनीही आपण तयार असल्याचे सरकारास कळविले आहे.

—ता. २७ ऑगस्ट १९०९

✦ ✦ ✦

४५. भरतवाक्य

लंडन, ता २१ ऑगस्ट—लंडनमध्ये सुरू झालेल्या महाभयंकर नाटकाचा शेवटचा पडदा पडून भरतवाक्यालाही सुरवात झालेली आहे ! ज्या तरुणाने सर वर्झन वायली या अिंडिया ऑफिसच्या व अिंडियन सरकारच्या मुख्य अधिकाऱ्याचा निर्दय व क्रूर वध केला त्या धिंगराला गेल्या मंगळवारी फाशी दिली गेली ! त्याला फाशीची माफी होअून जन्मठेप मिळावी अशी काही अिंग्रज लोकांनी खटपट चालविली होती, परंतु ती गोष्ट सरकारास रुचली नाही अितकेच नव्हे तर सरकारपेक्षा मि धिंगरालाच जास्त रुचली नाही ! तो सारखा हट्टच धरून बसला की, मला फाशी झालीच पाहिजे कारण 'So that the vengeance of my countrymen will be all the more keen !' अुभय पक्षानाही फाशी रुचली होती धिंगरा तुरुंगात गेल्यापासून त्याचेकडे भेटण्यास त्याचे पुष्कळ अिंडियन स्नेही जात असता त्याच्याशी तो अत्यंत हसून खेळून गप्पा करी, तुरुंगात तो पुस्तक वाची व लेख लिही त्याला मरणानंतर जाळावे म्हणून त्याने फार प्रयत्न केलेले होते त्याचप्रमाणे यथील लोकानी देखील सह्या करून अर्ज केला की, धिंगरा हा हिंदु असल्याने व त्याची हिंदुधर्माप्रमाणे अुत्तरक्रिया व्हावी अशी फार अिच्छा असल्या-मुळे त्याचं प्रेत जाळण्यात यावे परंतु सरकारने त्या अर्जाची काही अेक दाद न घेता त्याला जाळण्याचे साफ नाकारण्यात आलं मेल्यानंतरही धिंगराच्या प्रेताला ही औध्वदेहिक शिक्षा दिली नसती तर काही वावगे झाल असत असं नाही

मंगळवारी सकाळी धिंगरा गाढ झोपेतून जागा झाला त्याने अुत्तम प्रकारे पोशाक केला सकाळचा फराळही थोडासा केला सुमारे ९ वाजता ठरलेली घंटा वाजू लागली त्या दिवशी आत कोणालाच, वर्तमानपत्राच्या बातमीदारानाही येअू दिलं जाणार नाही असं आधीच सक्त हुकमाने प्रसिद्ध झालं असल्याने नुमती दरवाज्याबाहेर गर्दी होती आज्ञा नसताही आत जाण्यासाठी धडपड करीत हिंदी लोक तुरुंगाभोवती घिरट्या घालीत फिरत होते अिंग्रजही दोनतीनशे जवळजवळ अुभे होते परंतु आत कोणालाही जाता आलं नाही घंटा वाजू लागताच धिंगराकडे ख्रिस्ती धर्माचे धर्माधिकारी आले परंतु त्याचा अुपदेश आपल्याला नको, आपण हिंदु आहोत व हिंदुधर्माप्रमाणेच आपण मरणार असा त्यान हट्ट धरला नंतर अनावृत मस्तकाने व दृढ पदन्यासाने तो वधस्तंभाकडे चालला वधस्तंभावर चढला तेव्हा तो अितका बेफिकीर होता की त्याला कोणत्याही प्रकारचा हात देणं जरूर पडलं नाही वधपाशात मान गुंतली ठोकळा अुडाला व मदनलाल धिंगरा आठ फूट उंचीवरून मृत्यूचे जबड्यात कोसळला थोड्या वेळाने प्रेताची रीतसर चौकशी चालताना दे मास्तर या पारशी गृहस्थाना आत आणविलं गेलं ते धिंगराचे व सावरकराचे अेक स्नेही होते त्याचे समक्ष धिंगराचे प्रेताची चौकशी

झाली. त्या वेळेस डिंगराच्या प्रेताचे दर्शन भयप्रदच होणारे होते! त्याचे चेहऱ्यावर दुःखाची वा भयाची छटा नव्हती. त्याचे अंग ताठ झालेले होते. त्याचे डोळे वटारलेले होते. अंगात नेहमी जो पोशाख घालून तो कॉलेजात जाई तोच पोशाख चढलेला व त्याची मान कठमणी फुटल्यामुळे लुळी पडलेली!

डिंगराचा मृत्यु तत्काळ झालेला होता. अेका मिनिटात सर्व निकाल लागला. अेका मिनिटात शेवटचा पडदा पडला!

परंतु या अपूर्व नाटकाचे शेवटचे भरतवाक्य तो पडदा पडण्यापूर्वी सुरू झालेले होते. डिंगराची केस चालली असताना त्याने अेक स्वसंरक्षणार्थ लिहिलेला जबाब त्याचे खिशात सापडलेला होता. तो जबाब कोर्टात वाचावा असा त्याचा अत्यंत हट्ट असताही व तो जबाब आपणास मिळावा म्हणून सर्व पत्रकर्त्यांचा आटोकाट प्रयत्न चालला असताही ब्रिटिश अधिकाऱ्यांनी व पोलिसांनी तो लेख प्रसिद्ध करण्याचे माफ नाकारून आतल्या आत दडपून टाकलेला होता. ही गोष्ट सर्वत्र वर्तमानपत्रांतून प्रसिद्ध आहे. ह्या दस्तअेवजाची प्रसिद्धि पूर्ण अशक्य होती. परंतु डिंगरा फाशी जाण्याचे आधीच अेक दिवस सर्व लंडन शहर अेखाद्या भूतबाधेसारखे दचकून वेडावले झाले तरी काय? तर ह्या ब्रिटिशांच्या व पोलिसांच्या तिजोरीत घालून टाकलेल्या अेकुलत्या अेक दस्तअेवजाची चोरी होअून कोण्या अेका हिंदूने तो छापून प्रसिद्ध केला. त्याच्या हजारो प्रति रस्त्यात हातोहात वाटल्या जाअू लागल्या! पोलिसांना तर तोंड बाहेर काढवेना. त्याची तिजोरीतील प्रत तशीच त्याचेपाशी, मग ही दुसरी प्रत कशी पैदा झाली? अनेक शंका! ब्रिटिश तुरुंगातील कोणी गोरा अधिकारी तर हिंदी लोकांना फितूर नाही? कोणी म्हणे डिंगराचे कृत्य हे अेका गुप्त कटाचेच अंगभूत असले पाहिजे, त्याशिवाय ही त्याची जबानी दुसऱ्यास कशी माहिती असणार? कोणी म्हणाले, कट आधी रचावा, पण तुरुंगात असताना त्याचे कपड्याची ने आण होत असताना ही प्रत बाहेर छपवून धाडली असावी! अेरव्ह गोंधळ चाललेला आहे. तो प्रत अस्सल आहे यात शंका नाही. कारण डेली मिरर म्हणते की, "त्यात चक्क असे लिहिलेले आहे की, 'ही प्रत डिंगराचे लेखाची हुबेहूब नक्कल आहे असे आम्ही प्रतिपादन करतो. जर ब्रिटिश सरकार तसे नाही असे म्हणत असेल तर त्यांना We challenge them to prove otherwise before the whole world' सर्व जगासमोर आव्हान करतो की, तसे त्यांनी मूळ नक्कल प्रसिद्ध करून सिद्ध करावे!" पोलिसही कबूल करतात की ही अस्सल प्रत आहे. ती निदान वर्तमानपत्रात तरी प्रसिद्ध होअू नये म्हणून सर्वांनी खटपट केली. पण तसे करणे निष्फळ होअून शेवटी खुद्द सरकारी प्रमुख पत्र डेली न्यूज ह्यानेच ती सर्व लेखी जबानी छापून काढली. टाअिम्स, स्टँडर्ड वगैरे पत्रे चिडून जाअून लेख लिहीत आहेत व गुप्त कटाबद्दल हिंदी लोकांना, ढिलेपणाबद्दल व गयाळवृत्तीबद्दल पोलिसांना व मूर्खपणाबद्दल 'डेली न्यूज' ला शिव्या हासडीत आहेत!

परंतु डेली न्यूजने त वक्तव्य छापले नाही त्याने ही challenge (आव्हान) प्रसिद्ध केली नाही तोच अमेरिकेतून चवताळलेल्या अिंग्रजाच्या तारा आल्या की डिंगरा ज्या दिवशी फाशी गेला त्याच दिवशी अमेरिकन पत्रानी हेच हस्तपत्रक मोठमोठ्या टाअिपात छापलेले होते ! ‘ ब्रिटिश सरकारला ठकविले ! डिंगराची दाबून टाकलेली जबानी ! अद्भुत चमत्कार !’ वगैरे विलक्षण मथळ्याखाली हें ‘ आव्हान’ छापून अमेरिकन पत्रे विसावा घेतात न घेतात तोच आयर्लंड दत्त म्हणून पुढे आले ! फार काय, पण कालच चहूकडे तारा प्रसिद्ध झाल्या आहेत की ‘ Ireland honours Dingra ! Huge placards with deep black borders and with the inscription ‘ Ireland honours Madanlal Dhingra who was proud to lay down his life for the sake of his Country in letters twelve inches in length were found posted today on walls within few miles of Dublin ! अेकेक फूट जाडीच्या अक्षराची जाहीरपत्रके भिंतीवर डकवलेली की ‘ आयर्लंड डिंगराचा सन्मान करत आहे !’

सावरकराचे स्नेही दे मास्तर या पारशी गृहस्थाची डेली मिररच्या बातमीदाराने भेट घेतली तेव्हा त्याने विचारले — ‘ Will he be considered as a martyr by the Indians ? दे मास्तर म्हणाले की, certainly He has laid down his life for his contry's good Whether his idea of this ‘ good’ was right or wrong is a matter of opinion ’

अेका अिटालियन वर्तमानपत्राने अेक चित्र दिलेले आहे त्यात अेक मोठा कडा काढलेला असून पायापाशी हिंदुस्थान, त्यावर अिजिप्त, सोमालीलँड वगैरे विटा, त्यावर वसाहती व त्यावर अिंग्लंड बसलेले आहे, अितक्यात स्फोट होतो व ‘ हिंदु नॅशनलिस्ट ’ वार अुडवितो हिंदुस्थानला खिंडार पडते व सर्व कडा डळमळू लागून घाबरलेला जॉनबुल म्हणतो ‘ अरे हा वाडा ढासळला ! ह्याचा पायाच पोखरला गेला ! माझे अंगास कोण कापर भरले आहे !’

जर्मनी व फ्रान्स या देशातील पत्रात तर हिंदुस्थानच्या चळवळीची हकीकत देऊन अिंग्लंडविरुद्ध फार कडक लेख येत आहेत हा सर्व मत्सराचा परिणाम असावा, झाले !

— ता १० सप्टंबर १९०९

\+ \+ \+

४६. दे. सावरकरांचें पत्र

लंडन —इ. स १८५७ सालच्या युद्धप्रसंगाचा लिहिलेला एक इतिहास कस्टम खात्याच्या नियमाप्रमाणे हिंदुस्थानात आणणे मना करण्याविषयी हिंदुस्थान सरकारने सोडलेला व अिंग्लंड व हिंदुस्थान यातील बऱ्याच पत्रात प्रसिद्ध केलेला एक हुकूम माझे नजरेस नुकताच आणण्यात आलेला आहे. त्या हुकमात माझे नावाचा उल्लेख असल्याने मला त्यासंबंधी हे पत्र लिहावे लागत आहे

हे पुस्तक अजून अप्रकाशित आहे हे सरकारासही कबूल आहे व म्हणूनच जें पुस्तक कोणत्या स्वरूपाचे आहे हे निश्चयात्मकतेने कोणासच ठरविणे अशक्य होणारे आहे, अशा अेखाद्या पुस्तकाला ते जन्म पावण्याचे आधीच राजद्रोही ठरवून तत्प्रसिद्धीची बंदी करणे हे कायदेशीर असेल वा नसेल—तरी हे न्याय्य नाहीच नाही. परंतु हे पत्र त्या मुद्द्याबद्दल नव्हे. हिंदुस्थानच्या गव्हर्नर जनरलने मला न कळविता वा यासंबंधी माझे म्हणणे अैकण्याची तसदी मुळीच न घेता त्या हुकमात माझे नाव बेधडक घुसवून देण्याचा जो अश्लाघ्य प्रकार केलेला आहे त्याबद्दल हे पत्र मी लिहीत आहे. सरकारला मिळालेली माहिती विश्वसनीय होती वा नव्हती, जर ती माहिती विश्वसनीय होती तर मजविरुद्ध आणलेल्या या आरोपाची मला सूचना देअून माझे म्हणणे अैकण्यात सरकारच्या सरळतेला वा माहितीच्या विश्व-सनीयतेला काही कमीपणा आला असता असे नाही. आणि जर ती माहिती विश्वसनीय व पुरेशी नव्हती तर तिच्यावर अंधळा विश्वास ठेवून माझे नाव त्या पुस्तकाशी जोडण्याचे आधी मला त्याबद्दल स्वसमर्थन करण्यास सांगणे हे सरकारचे कायदेशीर व नैतिक कर्तव्यच होते, परंतु घाअीने मजवर अचानक हल्ला करण्या-तच सरकारला समाधान वाटलेले दिसते

अेतदर्थ अशा स्थितीत मला जे करणे शक्य आहे व अिष्ट आहे ते अितकेच की, सरकारच्या हुकमात केलेल्या अस्पष्ट अुल्लेखावरून त्याच्या कल्पनेसमोर अस-लेल्या त्या अज्ञात पुस्तकाचे स्वरूपाचा जो काही थोडाबहुत बोध होण्यासारखा आहे तशा स्वरूपाच्या कोणत्याही पुस्तकाशी माझे नावाचा अर्थाअर्थी काही अेक संबंध नाही हे सार्वजनिक रीत्या प्रसिद्ध करणे होय व म्हणूनच मी हें पत्र आपणास लिहिले आहे आपण व आपले व्यवसायबंधु हे पत्र छापतील अशी आशा करणारा,

वि. दा. सावरकर

—ता. १७ सप्टेंबर १९०९

\+ \+ \+

परतु डेली न्यूजने त वक्तव्य छापल नाही त्यान ही challenge (आव्हान) प्रसिद्ध केली नाही ताच अमेरिकेतून चवताळलेल्या अिंग्रजाच्या तारा आल्या की डिंगरा ज्या दिवशी फाशी गेला त्याच दिवशी अमेरिकन पत्रानी हेच हस्तपत्रक मोठमोठया टािअपात छापलेल होत ! 'ब्रिटिश सरकारला ठकविल ! डिंगराची दाबून टाकलेली जबानी ! अदभुत चमत्कार !' वगैरे विलक्षण मथळयाखाली ह 'आव्हान' छापून अमेरिकन पत्र विसावा घेतात न घेतात ताच आयर्लंड दत्त म्हणून पुढे आल ! फार काय, पण कालच चहूकडे तारा प्रसिद्ध झाल्या आहत की 'Ireland honours Dingra ! Huge placards with deep black borders and with the inscription 'Ireland honours Madanlal Dhingra who was proud to lay down his life for the sake of his Country in letters twelve inches in length were found posted today on walls within few miles of Dublin ! अकेक फूट जाडाच्या अक्षराची जाहीरपत्रक भितीवर डकवलेली की 'आयर्लंड डिंगराचा सन्मान करत आहे !'

सावरकराचे स्नेही दे मास्तर या पारशी गृहस्थाची डेली मिररच्या बातमीदारान भट घेतली तेव्हा त्यान विचारल – Will he be considered as a martyr by the Indians ? दे मास्तर म्हणाले का, certainly He has laid down his life for his contry s good Whether his idea of this 'good' was right or wrong is a matter of opinion '

अका अिटालियन वतमानपत्रान अेक चित्र दिलेल आहे त्यात अेक मोठा कडा काढलेला असून पायापाशी हिंदुस्थान, त्यावर अिजिप्त, सोमालील्याड वगैरे विटा, त्यावर वसाहती व त्यावर अिंग्लड बसलल आहे, अितक्यात स्फोट होतो व 'हिंदु नशनलिस्ट वार श्रुनविता हिंदुस्थानला खिडार पडत व सर्व कडा डळमळू लागून घाबरलेला जानबुल म्हणतो 'अरे हा वाडा ढासळला ! ह्याचा पायाच पोखरला गेला ! माझे अगास कोण धापर भरले आहे !'

जमनी व फ्रान्स या देशातील पत्रात तर हिंदुस्थानच्या चळवळीची हकीकत देअून अिंग्लडविरुद्ध फार कडक लेख यत आहत हा सर्व मत्सराचा परिणाम असावा, झाल !

–ता १० सप्टेंबर १९०९

+ + +

४६. दे. सावरकरांचें पत्र

लंडन — इ. स. १८५७ सालच्या युद्धप्रसंगाचा लिहिलेला एक इतिहास कस्टम खात्याच्या नियमाप्रमाणे हिंदुस्थानात आणणे मना करण्याविषयी हिंदुस्थान सरकारने सोडलेला व अिंग्लंड व हिंदुस्थान यांतील बऱ्याच पत्रांत प्रसिद्ध केलेला एक हुकूम माझे नजरेस नुकताच आणण्यात आलेला आहे. त्या हुकमात माझे नावाचा उल्लेख असल्याने मला त्यासंबंधी हें पत्र लिहावे लागत आहे.

हे पुस्तक अजून अप्रकाशित आहे हे सरकारासही कबूल आहे व म्हणूनच जे पुस्तक कोणत्या स्वरूपाचे आहे हे निश्चयात्मकतेने कोणासच ठरविणे अशक्य होणारे आहे, अशा अेखाद्या पुस्तकाला ते जन्म पावण्याचे आधीच राजद्रोही ठरवून, तत्प्रसिद्धीची बंदी करणे हे कायदेशीर असेल वा नसेल — तरी हे न्याय्य नाहीच नाही. परंतु हे पत्र त्या मुद्द्याबद्दल नव्हे. हिंदुस्थानच्या गव्हर्नर जनरलने मला न कळविता वा यासंबंधी माझे म्हणणे अैकण्याची तसदी मुळीच न घेता त्या हुकमात माझे नाव धडधड घुसवून देण्याचा जो अश्लाघ्य प्रकार केलेला आहे त्याबद्दल हे पत्र मी लिहीत आहे. सरकारला मिळालेली माहिती विश्वसनीय होती वा नव्हती, जर ती माहिती विश्वसनीय होती तर मजविरुद्ध आणलेल्या या आरोपाची मला सूचना देअून माझे म्हणणे अैकण्यात सरकारच्या सरळतेला वा माहितीच्या विश्वसनीयतेला काही कमीपणा आला असता असे नाही. आणि जर ती माहिती विश्वसनीय व पुरेशी नव्हती तर तिच्यावर अंधळा विश्वास ठेवून माझे नाव त्या पुस्तकाशी जोडण्याचे आधी मला त्याबद्दल स्वसमर्थन करण्यास सांगणे हें सरकारचें कायदेशीर व नैतिक कर्तव्यच होते, परंतु पाठीने मजवर अचानक हल्ला करण्यातच सरकारला समाधान वाटलेले दिसते.

अेतदर्थ अशा स्थितीत मला जे करणे शक्य आहे व अिष्ट आहे ते अितकेच की, सरकारच्या हुकमात केलेल्या अस्पष्ट अुल्लेखावरून त्याच्या कल्पनेसमोर असलेल्या त्या अज्ञात पुस्तकाचे स्वरूपाचा जो काही थोडाबहुत बोध होण्यासारखा आहे तशा स्वरूपाच्या कोणत्याही पुस्तकाशी माझे नावाचा अर्थाअर्थी काही अेक संबंध नाही हे सार्वजनिक रीत्या प्रसिद्ध करणे होय. व म्हणूनच मी हें पत्र आपणास लिहिले आहे. आपण व आपले व्यवसायबंधु हें पत्र छापतील असी आशा करणारा,

वि. दा. सावरकर

—ता. १७ सप्टेंबर १९०९

\+ \+ \+

४७. विजयादशमीचा अुत्सव

लंडन, ५ नोव्हेंबर – हिंदुस्थानात ख्रिस्तमस साजरा करण्याची पद्धति जसजशी कमी होत व लज्जास्पद वाटत चालली तसतशी लंडनमध्ये विजयादशमीचे समारंभ करण्याची पद्धत माननीयतेची व वाढत्या जोराची होत चालली. थोड्या वर्षांपूर्वी विशेषतः बंगाल व मद्रासकडे ख्रिस्तमस हिंदुसणापेक्षा जास्त मानला जाअून 'सुशिक्षित' लोकांना ख्रिस्तमसची कार्डें शेकड्यांनी वाटली जात जरी 'अशिक्षित' हिंदु समाज या अुपऱ्या सणाचा विटाळ न होअू देता अभिमानीपणाने आपल्या वाड-वडिलांच्या अुत्सवातच अुत्साह मानीत होता तरी अिंग्लंडमध्ये विजयादशमीच्या नावावर राहो पण आम्ही हिंदु आहो म्हणून सांगणे ही शरमेची व फाजील धर्म-भोळेपणाची व रानटी आडदांडपणाची गोष्ट समजली जाअी ! तीन वर्षेही झाली नाहीत, अेके दिवशी अेका खानावळीत आम्ही जेवावयाला बसलो. आमचे शेजारी दुसरा अेक आमचा हिंदु स्नेही बसला होता. आम्ही येण्याचे सुमारे दोन वर्षे आधी हे गृहस्थ अिंग्लंडात आलेले असल्याने अिंग्लंडच्या चालीरितीविषयी केव्हा केव्हा साहजिकपणेच आम्हास माहिती सांगत. टेबलावर दुसरे बाजूस दोन अिंग्रज स्त्रिया त्याच खाणावळीत राहणाऱ्या व म्हणून जरा ओळखीच्या बसलेल्या होत्या. गोष्टी-वरून गोष्ट निघता रविवारी चर्चमध्ये जाण्याचे प्रश्न चालले व माझे स्नेही म्हणाले 'होय, मीही रविवारी चर्चमध्ये जातो. प्रत्येक ख्रिश्चनने गेलेच पाहिजे.' आम्हाला आमच्या या हिंदु स्नेह्याच्या अुत्तराचे मोठे गूढ पडले. अितक्यात त्या अिंग्रजी स्त्रियांनी आम्हालाही चर्चमध्ये जाण्याबद्दल विचारले. तेव्हा आम्ही म्हणालो, 'कधी कधी आम्ही पाहण्यासाठी जातो. बाकी आम्ही हिंदु लोक रविवारी चर्चमध्ये जाण्याची जरुरी मुळीच मानीत नाही.' 'तर आपण हिंदु आहा काय ?' मोठ्या दयार्द्र मुद्रेने ह्या स्त्रिया म्हणाल्या. स्वाभिमानस्वराने आम्ही अुत्तर दिले, की, 'आम्हास फार मोठी धन्यता वाटत आहे की आम्ही हिंदु आहो.' जेवणानंतर आमचा स्नेही म्हणाला, 'कशाला तुम्ही सांगितलेन आपण हिंदु आहात ? हे जरा अिंग्रजाच्या कानाला ठीक लागत नाही.' आम्ही अुत्तर केले, 'त्याच्या कानाला तुमच्या वडिलांचेही नाव ठीक लागत नाही मग ते तुम्ही फिरवाल काय ? कानाला बाअीट लागते म्हणून जर धर्म छपविणे शिष्टसंमत आहे तर मग अिंग्रजच आम्ही हिंदु आहोत असे का सांगत नाहीत ? त्यांचे ख्रिश्चन असणे हे आमचे कानाला बाअीट लागते हे त्यांनाच आपण जाअून कळवा.'

ही तीन वर्षांच्या पूर्वीची स्थिति पालटली आणि आता हिंदुस्थानात ख्रिस्तमसची कार्डें वाटणे व अिंग्लंडात हिंदुस्थानची लज्जा वाटणे बंद पडले व त्या जागी खुद्द लंडन शहरात विजयादशमीचे अुत्सव मोठ्या समारंभाने गाजू लागले

मी हिंदु आहे हें सांगण्यास तरुणांना कोण अभिमान वाटू लागला आहे ! आज आमचा हिंदूंचा सण आहे याची त्यांना कोण धन्यता वाटत आहे ! श्रीरामाचे नावाचा जयजयकार लंडनमध्ये कोण गजराने होत आहे ! असे स्थित्यंतर तीन वर्षांत झालें !

विजयादशमीचे दिवशी सर्व हिंदी लोकांची अेक मेजवानी क्वीन्स्‌रोड हॉल-मध्ये झाली 'श्रीरामो विजयते' या मथळ्याच्या सुवर्णपत्रिका सर्व लंडनमधील हिंदी गृहस्थांस वाटल्या होत्या मेजवानीच्या पत्रिकेची वर्गणी तीन रुपये होती तरी शंभरावर हिंदी समाज हॉलमध्ये जमलेला होता त्यांत मोठमोठे व्यापारी, प्रोफेसर, डॉक्टर, विद्यार्थी असून देशभक्त मोहनलाल गांधी हे अध्यक्ष होते हिंदी स्त्रियाही हजर होत्या हा निव्वळ भारतीय अुत्सव असल्याने हिंदी मनुष्याविरहित दुसरा मनुष्य कोणी येअू दिला गेला नाही हॉलमध्ये मेजवानीच्या सुंदर पंक्ति, धूपाचा धार्मिक दरवळ, मध्यभागी लावलेले भव्य राष्ट्रीय निशाण व त्यावरील अेकेक फूट जाडीची ' वंदे मातरम्' ही अक्षरं व राष्ट्रीय गीतांचे स्वर यांनी फार शोभा आलेली होती हिंदु रीतीप्रमाणे समारंभ सुरू होअून दे गांधींचे कळकळीचे भाषण झाले ते म्हणाले 'आजच्या प्रसंगी पान वाढणे, पाणी घालणे, सैंपाक करणं वगैरे सर्व कामे प्रोफेसर, डॉक्टर वगैरे दर्जाच्या स्वयंसेवकांनी केलेला पाहून मला आमच्या लोकांत वाटत चाललेल्या लोकसेवातत्परतची आणखी अेक प्रचितीच मिळाली अशा प्रसंगी मला व आपणाला अेकत्र होअून भेटी घेतां यतात ही किती आनंदाची गोष्ट आहे लंडनमध्य असला समारंभ होत असेल हं मला आतापर्यंत खरं वाटलं नसतं हा समारंभ हिंदु असताही येथे माझे मुसल्मान, पारशी वगैरे देशबंधु प्रेमाने येतात हेंही ध्यानात घेण्यासारखं आहे श्रीरामाचे सद्‌गुण जर आपल्या राष्ट्रांत पुन्हा अुतरतील तर आपल्या अुन्नतीला वेळ लागणार नाही नंतर हिंदुस्थानच्या नांवाचा जयघोष होअून मातृभूला पुष्पांजलि अर्पण करण्यासाठी दे गांधींनी त्यांच्याबरोबर आलेले साअुथ आफ्रिकेतील प्रसिद्ध देशभक्त प्रतिनिधि अल्ली अझीझ यांना सांगितले ही मातृभूला अर्पण होणारी पुष्पांजली देतांना या मुसलमान देशभक्तांनी दोन मिनिटेंच चटकदार भाषण केले व म्हटले की हिंदु व मुसलमान यांची जी भूमि ती हिंदुस्थानची भूमि त्वरित अुन्नत व समर्थ व्हावो त्यांना अंत करणपूर्वक दुजोरा देण्यास दे वीरंद्रनाथ चट्टोपाध्याय अुठले तेव्हा लोकांनी त्यांचा सत्कार केला त्यांचे भाषण तीन चार मिनिटे होअून मग मातृभूला सर्वांनी पुष्पांजलि अर्पण केली अध्यक्ष दे गांधी यांनी नंतर श्रीरामचंद्रास पुष्पांजलि अर्पण करावी म्हणून दे सावरकर यांस सांगितलं व म्हणाले की, कांहीं मतभिन्नता असली तरी मला दे सावरकरांसंनिध बसण्याची संधि मिळाली याबद्दल अभिमान वाटत आहे त्यांच्या स्वार्थत्यागाची व देशभक्तीची मधुर फळे आपल्या देशाला चिरकाल लाभोत अध्यक्षांनी सांगितल्याप्रमाणे श्रीरामचंद्राचे चरणावर पुष्पांजलि

अर्पण करण्यास अुठताना दे. सावरकर म्हणाले, 'मी भाषण करण्यास अुठताना आपण सारखा पाच मिनिटेपर्यंत जो हा गजर करण्याची तसदी घेतलीत त्याबद्दल मी आपले फार आभार मानतो. कर्तव्य हे स्वत च सुखदायी आहे. परतु ज्याच्या साठी ते केले जाते त्याच्याकडून ते जेव्हा वाखाणले जाते तेव्हा जास्तच सुखदायी होणारे आहे आज मला आपले आभार आणखी अेका गोष्टीबद्दल मानणे आहे ती गोष्ट ही की, मला आपण प्रस्तुतच्या कोणत्याही विषयावर बोलणे भाग न पाडता श्रीरामाच्या काळाबद्दल बोलण्याची सेवा सागितलीत प्रस्तुत स्थितीबद्दल काय बोलणार? प्लेग व दुष्काळ व शृखला! त्यापेक्षा अेक तासभरच का होअीना पण भारतभूमीच्या वैभवकालात सचरणे हे किती तरी महत् भाग्य आहे! जेव्हा कालिदास कविता करीत, गौतम अुपदेश देत, विक्रम सिथियनाना व चद्रगुप्त ग्रीक लोकाना जिकीत, राम राज्य करीत व वाल्मीकि वीरकाव्य गात, त्या काळात मला आपण जाण्याची परवानगी दिलीत हे आपले आज मजवर दुसरे अुपकार आहेत!' नतर रामायणातील निरनिराळे भाग वाल्मीकीचे सरस वाणीने वाचून व विवर्णून दे. सावरकर म्हणाले 'जेव्हा श्रीराम आपले पित्याचे वचनासाठी बरबर, परतु रक्षक्षयासाठी मुख्यत: राज्य सोडून वनवासात शिरले तेव्हा त्याचे ते कृत्य महत् होते. जेव्हा श्रीरामचद्रानी लकेवर चाल केली व अपरिहार्य व धर्म्य युद्धाला सज्ज होअून रावणाला ठार मारले तेव्हा ते कृत्य महत्तर होते परतु जेव्हा युद्धानतरही सीतेला अुपवनात 'आराधनाय लोकस्य मुञ्चतो नास्ति मे व्यथा' म्हणून सोडून दिली तेव्हा त्याचे ते अवतारकृत्य महत्तम होते!!! रामाचे व्यक्तिविषयक वा कुलविषयक कर्तव्य त्यानी त्याच्या लोकनायकाच्या राजाच्या कर्तव्यासाठी बळी दिले! रामाचे अवतारकृत्य व श्रीरामचद्राची मूर्ति जोपर्यंत तुम्ही दृढतेने हृदयात धराल तोपर्यंत, हिंदूनो, तुमची अवनति सहज नष्ट होण्याची आशा आहे. तो दशरथाचा पुत्र, तो लक्ष्मणाचा भाअू, तो मारुतीचा स्वामी, तो सीतेचा पति, तो रावणाचा निहन्ता श्रीराम जोपर्यंत हिंदुस्थानात आहे तोपर्यंत हिंदुस्थानची अुन्नति सहजलभ्य राहणारी आहे श्रीरामाचा विसर पडला की हिंदुस्थानातला राम नाहीसा झाला. हिंदु हिंदुस्थानचे हृदय आहे तथापि अिंद्रधनुष्यात जसे खरे सौंदर्य रगाच्या अनेकतेने न बिघडता ते अधिकच खुलते, तसेच मुसलमान, पारशी, यहुदी वगैरे जगातील सर्व सुधारणेचे अुत्तमाश मिसळून घेअून हिंदुस्थानही काळाच्या आकाशात अधिकच खुलेल.' वगैरे आशयाचे सुमारे पाअूणतास भाषण झाल्यावर श्रीरामचद्रास पुष्पाजलि अर्पण केली गेली. नतर सभाध्यक्ष गाधींनी सावरकराचे भाषण सर्वांनी अक्षरश लक्षात घ्यावे व त्यातील शेवटच्या अुद्दीपक भागातील स्वार्थत्यागाच्या विनतीची सर्वांनी पूर्णता करावी असे सागितले व नतर राष्ट्रगीते होअून समारभ पार पडला.

—२६ नाव्हेबर १९०९

✦ ✦ ✦

४८. श्रद्धानंदांची हत्या आणि गांधींचा निःपक्षपाती पक्षपात !

'केला मांहीच नृपा, धृतराष्ट्राच्या न घात लेकांनीं'

— मोरोपंती भारत

स्वामी श्रद्धानंदांच्या क्रूर हत्येविषयी सर्व देशांतून दुःखाचा आक्रोश अैकू यावा, हें साहजिकच होतें. बहुतेक नगरांतून, वृत्तपत्रांतून आणि प्रमुख हिंदी गृहस्थांकडून त्या वीर पुरुषाच्या ह्या अधम हत्येविषयी आणि तीमुळे अुपस्थित झालेल्या जातीय वैषम्याच्या प्रश्नाविषयी काही ना काही तरी सार्वजनिक अभिप्राय प्रसिद्ध करण्यात आलेला आहे. ही हत्या करण्यात आपला काय हेतु होता, हें त्या हत्यारी मनुष्याने स्पष्ट सांगूनच टाकिलें होतें. अिस्लामाचा अधःपात आणि दुर्दशा टाळण्यासाठी आणि मलकाना रजपुतांचे शुद्धीकरणाविषयी मूड अुगविण्यासाठी मी श्रद्धानंदांस मारिलें म्हणून त्याने स्पष्टपणें कथन केलेलें आहे. त्यामुळे या हत्येचा दोष तरी कोणच्याही प्रकारे हिंदु लोकांवर टाकण्यास मुसलमानांतील पुढारीही सहसा धजले नाहीत.

परंतु आश्चर्याची गोष्ट ही की, अशा प्रसंगीही हिंदु जातीवर दोषाचें खापर फोडणारा आणि या हत्येचें अुत्तरदायित्व मुसलमानांच्या बरोबरीनेच हिंदूंवरही लादणारा असा मुसलमानांत जरी कोणी प्रमुख मनुष्य निघाला नाही, तरी आपणांस हिंदु म्हणविणारांतच तसा अेक हिंदु निघाला. हें हिंदु जातीच्या आत्मघातकी वृत्तीस साजेसेच आहे. हा हिंदु दुसरा कोणी नसून, अनेक वेळा अनुदारपणासच अुदारपणा म्हणून समजण्याच्या हिमालयाअेवढ्या घोडचुका— नव्हे पहाड चुका ज्यांच्या हातून घडलेल्या आहेत ते गांधीच होत !

आपल्या 'यंग अिंडिया'त ते श्रद्धानंदांच्याविषयी लिहिलेल्या लेखात म्हणतात, 'मी अबदुल रशीद—श्रद्धानंदांची हत्या करणारा मुसलमान याच्या पक्षाने बोलू अिच्छितो. या हत्येचा दोष आपला आहे. वर्तमान पत्रकार हा अेक चालता प्लेग झालेला आहे. तो असत्याचा आणि निंदेचा सारखा प्रसार करीत असतो. अबदुल रशीदला झालेल्या धर्मोन्मादाचें अुत्तरदायित्व, आम्हा शिक्षित, अर्धशिक्षित लोकांवर आहे. हिंदु आणि मुसलमान या दोन पक्षांत हा दोष कोणाचे माथी मारता येतो, याची चर्चा अनवश्यक आहे. कारण जेथे दोघेही अपराधी आहेत, तेथे कोण किती दोषाचा वाटेकरी आहे हे निश्चितपणे सोनेरी काट्याने तोलण्याचें काम कोणास साध्य होणारे आहे ?'

त्यांच्या या अेकदर लेखात जीं विचित्र आणि विक्षिप्त विधानें केलेलीं आहेत, त्यांत वरील विधान अत्यंत भ्याड, अन्याय्य आणि पक्षपाताचें आहे. हिंदु आणि मुसलमान हे अुभयही दोषी आहेत, म्हणून शांतपणें सांगणें हें क्वचित्

साधार सिद्ध करून दिलेले होते की नाही ? मग त्या अेका मुसलमानाची अत्यंत बेधडक असत्याची साक्ष ज्या 'यंग अिंडियात' अेक विचारणीय आधार म्हणून प्रसिद्ध केली, त्याच 'यंग अिंडियात' वरील सन्मान्य आणि शेकडो लोकांची साक्ष का अुल्लेखिली गेली नाही ? खरोखर वर्तमानपत्रकार—निदान या विधानापुरता 'यंग अिंडिया'चा लेखक तरी—असत्याचा प्रसार करणारा चालता बोलता प्लेग आहे यांत शंका नाही !

अेक स्वामी श्रद्धानंद परवा दिल्लीस मारला गेला तो प्रख्यात होता म्हणून त्याचा इतका बोभाटा झाला परंतु हिंदु धर्म आम्ही सोडणार नाही म्हणून म्हणण्यासाठी असे कित्येक अप्रख्यात श्रद्धानंद मलबारमध्ये याहूनही क्रूरपणाने मारले गेलेले आहेत ज्या महात्म्यानं श्रद्धानंदास मारणाऱ्या हत्याऱ्याच्या दोषाचे खापर हिंदुमुसलमानांवर समसमान फाडिले आहे, त्यानेच मलबारातील त्या शेकडो दीन, दरिद्री, अप्रख्यात हिंदुधर्मवीरांच्या प्राणघाताचे खापर दसील असेच

त्याच्या स्वतःच्या माहात्म्यास धक्का लावणारे नसेल, पण राष्ट्रहितास आणि विशेषतः ज्या सत्याच्या समर्थनाचे स्तोम गांधीजींच्या लेखातून आणि भाषणातून वेळी अवेळी माजविण्यात येत असते, त्या सत्यासही बट्टा लावणारे आहे, यात काहीअेक शंका नाही

हिंदु मुसलमानातील द्वेषाग्नि भडकविण्यास दोघेही सारखेच कारणीभूत झालेले आहेत हे सिद्ध करण्यास गांधीजींनी अेकतरी आधार दिला आहे काय ? हिंदी पत्रातूनही किंवा प्रचारकाकडूनही क्वचित् प्रसंगी अन्याय्य किंवा अशोभक टीका झालेली असेल, असे आपण गृहीत धरू, परंतु त्यामुळे अितकेच फार तर म्हणता येअील की हिंदूचाही थोडा दोष आहे परंतु हिंदु आणि मुसलमान ह्या दोघाचाही दोष समसमान आहे म्हणून म्हणणे हे ' रामाय स्वस्ति, रावणाय स्वस्ति ' असे म्हणून रामाकडून आणि रावणाकडून—दोघाकडूनही—मान्यतेची दक्षिणा अुपटू पाहणाऱ्या ढोंगी भट्टाचार्याहून अधिक प्रामाणिकपणाचे आहे असे आम्हास वाटत नाही कारण हे विधान प्रचलित सार्वजनिक अुलाढालीशी अनभिज्ञ असणाऱ्या कोणा मूर्ख मनुष्याने केलेले नाही, तर ज्या वर्तमानपत्रकर्त्यांच्या वर्गाला, ' चालता प्लेग ' म्हणून गौरविण्यास गांधीजी धजले आहेत, त्याच वर्तमानपत्रकाराचा धंदा आज वर्षानुवर्षे करणाऱ्या आणि सार्वजनिक घटना पूर्णपणे अवगत असणाऱ्या मनुष्याने ते विधान केलेले आहे

अितर पुराव्यावरून वर्तमान पत्रकार हा असत्याचा आणि दुष्ट निंदेचा प्रचार करणारा चालता प्लेग आहे हे ठरत असो वा नसो, पण निदान महात्माजींनी आपल्या ' हिंदु आणि मुसलमान या हत्येच्या अपराधात समान वाटेकरी आहेत ' या असत्य आणि दुष्ट विधानाचा प्रसार करून आपले ' वर्तमानपत्रकार चालता प्लेग आहे ' हे दुसरे विधान ' यंग अिंडिया ' पुरते तरी सिद्ध केलेले आहे यात शंका नाही

मलबारच्या बंडात शेकडो हिंदूस बलात्काराने बाटवून, शेकडो देवालये धुळीस मिळवून शेकडो हिंदूस ते स्वधर्म सोडीनात म्हणून ठार मारून जे ' खिलाफती राज्य ' केले होते ते हिंदूंनी की मुसलमानांनी ? ' यंग अिंडियात ' अेक का दोन अुदाहरणेच बलात्काराच्या धर्मप्रसाराची मुसलमानाच्या हातून घडली असावीत अशी शंका आहे म्हणून गांधीजींनी ज्या अेका मुसलमानाची साक्ष मोठ्या तोऱ्याने ग्रथित केलेली होती, त्या मुसलमानास आणि त्याच्या त्या महात्म्या गुरूस सोडून अुभ्या हिंदुस्थानात असा मनुष्य विरळाच की, जो मलबारमधील हे अत्याचार झालेच नाहीत असे आता म्हणू शकेल ! त्या अेका मुसलमानाची साक्ष गांधीजींनी अुल्लेखिली—पण ह्याच स्वामी श्रद्धानंदांनी, डॉ मुंज्यांनी, श्री. देवधरांनी न्यायालयातून चाललेल्या शेकडो मोपल्यावरील खटल्यातील न्यायाधीशांनी, अनपराध हिंदूवर धर्मप्रसाराच्या निमित्ताने मोपल्यांनी राक्षसी अत्याचार केले हे

साधार सिद्ध करून दिलेले होते की नाही ? मग त्या अेका मुसलमानाची अत्यंत बेधडक असत्याची साक्ष ज्या 'यंग अिंडियात' अेक विचारणीय आधार म्हणून प्रसिद्ध केली, त्याच 'यंग अिंडियात' वरील सन्मान्य आणि शेकडो लोकांची साक्ष का अुल्लेखिली गेली नाही ? खरोखर वर्तमानपत्रकार–निदान या विधानापुरता 'यंग अिंडिया'चा लेखक तरी–असत्याचा प्रसार करणारा चालता बोलता प्लेग आहे यात शंका नाही !

अेक स्वामी श्रद्धानंद परवा दिल्लीस मारला गेला तो प्रख्यात होता म्हणून त्याचा इतका बोभाटा झाला. परंतु हिंदु धर्म आम्ही सोडणार नाही म्हणून म्हणण्यासाठी असे कित्येक अप्रख्यात श्रद्धानंद मलबारमध्ये याहूनही क्रूरपणाने मारले गेलेले आहेत ज्या महात्म्याने श्रद्धानंदास मारणाऱ्या हत्याऱ्याच्या दोषाचे खापर हिंदुमुसलमानांवर समसमान फोडिले आहे, त्यानेच मलबारातील त्या शेकडो दीन, दरिद्री, अप्रख्यात हिंदुधर्मवीराच्या प्राणघाताचे खापर देखील असेच दोघांवरही फोडण्याचा घाट घातला होता, हेही ध्यानात धरण्यासारखे आहे. ज्याला अबदुल रशीदचा पक्ष घेअून तो अज्ञानी होता म्हणून खरा दोषी दुसराच आहे, असे सांगण्याचे धाष्टर्य करवले, त्यानेच त्या मलबारातील शेकडो अबदुल रशिदानाही 'माझे शूर मोपला बंधु' म्हणून संबोधून अज्ञानाच्या टाळेखाली त्यांचेही अपराध असेच दुसऱ्याच्या माथी लादण्याचा प्रयत्न केला होता

मलबारनंतर गुलबर्गा, गुलबर्ग्यानंतर कोहाट, कोहाटनंतर दिल्ली, दिल्लीनंतर पानपत, कलकत्ता, पबना, अवघा पूर्वबंगाल फार काय ह्या गेल्या वर्षातील तीनशे पासष्ट दिवसात तीनशे पासष्ट लहान मोठे दंगे आणि मारामाऱ्या आणि अत्याचार जे झाले, ज्यात शेकडो लोकाचे बळी पडले त्या दंग्यातून किती दंगे हिंदूंनी आरंभिले होते, किती ठिकाणी पहिला वार हिंदूंनी केला होता, किती हिंदु भ्रष्ट केले गेले आणि किती मुसलमान भ्रष्ट केले गेले, हे गांधीजी स्पष्टपणे सांगू शकतील काय ? ह्या अुण्या चार पाच वर्षात किती हिंदु कुमारिका आणि अर्भक मुले सिंध, पंजाब, बंगाल अित्यादि प्रांतात बलात्काराने पळविण्यात आली ? आणि अुलटपक्षी किती मुसलमानी स्त्रिया वा मुले हिंदूंनी बलात्काराने पळविली ?

स्वामी श्रद्धानंद हा अेकटाच पुढारी हिंदु संघटनाचे कार्यी बळी पडलेला नाही यापूर्वीच अजमीरकडे मलकाना रजपुताचे शुद्धीप्रीत्यर्थ हिंदु पुढाऱ्यांची आणि शुद्धीकृत हिंदूची लागोपाठ हत्या करण्याचा कट अुघडकीस आला होता जानराव पाटील यांची वऱ्हाडमध्ये हिंदूचा पुढारी म्हणूनच हत्या करण्यात आली होती आणि बिहारमध्यही अेक हिंदु पुढारी, हिंदु संघटनाचे चळवळीसाठीच मारले गेले होते. पंडित लेखराम यांच्या शुद्धीकरणाविषयी झालेल्या हत्येची गोष्ट तर जुनी म्हणून सोडूनच देअू पण मुसलमानाकरवी हिंदूच्या पुढाऱ्याच्या ह्या हत्या चालल्या असता आणि पंडित मदनमोहन आणि लालाजी यांच्याही

त्यांच्या स्वतःच्या माहात्म्यास धक्का लावणार नसेल, पण राष्ट्रहितास आणि विशेषतः ज्या सत्याच्या समर्थनाचे स्तोम गांधीजींच्या लेखांतून आणि भाषणांतून वेळी अवेळी माजविण्यात येत असते, त्या सत्यासही बट्टा लावणार आहे यात काहीअेक शंका नाही.

हिंदु मुसलमानांतील द्वेषाग्नि भडकविण्यास दोघेही सारखेच कारणीभूत झालेले आहेत हे सिद्ध करण्यास गांधीजींनी अेकतरी आधार दिला आहे काय? हिंदी पत्रांतूनही किंवा प्रचारकांकडूनही क्वचित् प्रसंगी अन्याय्य किंवा क्षोभक टीका झालेली असेल, असे आपण गृहीत धरू, परंतु त्यामुळे अितकेच फार तर म्हणता येअील की हिंदूंचाही थोडा दोष आहे. परंतु हिंदु आणि मुसलमान ह्या दोघांचाही दोष समसमान आहे म्हणून म्हणणे हे 'रामाय स्वस्ति रावणाय स्वस्ति' असे म्हणून रामाकडून आणि रावणाकडून – दोघांकडूनही – मान्यतेची दक्षिणा अुपटू पाहणाऱ्या ढोंगी भट्टाचार्याहून अधिक प्रामाणिकपणाचे आहे असे आम्हांस वाटत नाही. कारण हे विधान प्रचलित सार्वजनिक अुलाढालींशी अनभिज्ञ असणाऱ्या कोणा मूर्ख मनुष्याने केलेले नाही. तर ज्या वर्तमानपत्रकर्त्यांच्या वर्गाला, 'चालता प्लेग' म्हणून गौरविण्यास गांधीजी धजले आहेत त्याच वर्तमान-पत्रकाराचा धंदा आज वर्षानुवर्षे करणाऱ्या आणि सार्वजनिक घटना पूर्णपणे अवगत असणाऱ्या मनुष्याने ते विधान केलेले आहे.

अितर पुराव्यावरून वर्तमान पत्रकार हा असत्याचा आणि दुष्ट निंदेचा प्रचार करणारा चालता प्लेग आहे हे ठरत असो वा नसो, पण निदान महात्माजींनी 'आपल्या हिंदु आणि मुसलमान या हत्यांच्या अपराधांत समान वाटेकरी आहेत' या असत्य आणि दुष्ट विधानाचा प्रसार करून 'आपण वर्तमानपत्रकार चालता प्लेग आहे' हे दुसरे विधान 'यंग अिंडिया' पुरते तरी सिद्ध केलेले आहे यात शंका नाही.

मलबारच्या बंडांत शेकडा हिंदूंस बलात्काराने बाटवून शेकडो देवालये धुळीस मिळवून शेकडो हिंदूंस ते स्वधर्म सोडीनात म्हणून ठार मारून जे 'खिलाफती राज्य' केले होते ते हिंदूंनी की मुसलमानांनी? यंग अिंडियात अेक का दोन अुदाहरणेच बलात्काराच्या धर्मप्रसाराची मुसलमानांच्या हातून घडली असावीत अशी शंका आहे म्हणून गांधीजींना ज्या अेका मुसलमानाची साक्ष मोठ्या तोऱ्याने प्रथित केली होती, त्या मुसलमानास आणि त्यांच्या त्या महात्म्या गुरूस सोडून अुभ्या हिंदुस्थानात असा मनुष्य विरळाच की, जो मलबारमधील हे अत्याचार झालेच नाहीत असे आता म्हणू शकेल! त्या अेका मुसलमानाची साक्ष गांधीजींना अुल्लेखिली – पण ह्याच स्वामी श्रद्धानंदांनी, डॉ. मुंज्यांनी, श्री देवधरांनी, न्यायालयांतून चाललेल्या शेकडो मोपल्यांवरील खटल्यांतील न्यायाधीशांनी, अनपराध हिंदूंवर धर्मप्रसाराच्या निमित्ताने मोपल्यांनी राक्षसी अत्याचार केले हे

साधार सिद्ध करून दिलेले होते की नाही ? मग त्या अेका मुसलमानाची अत्यंत बेधडक असत्याची साक्ष ज्या 'यंग अिंडियात' अेक विचारणीय आधार म्हणून प्रसिद्ध केली, त्याच 'यंग अिंडियात' वरील सन्मान्य आणि शेकडो लोकांची साक्ष का अुल्लेखिली गेली नाही ? खरोखर वर्तमानपत्रकार–निदान या विधानापुरता 'यंग अिंडिया'चा लेखक तरी–असत्याचा प्रसार करणारा चालता बोलता प्लेग आहे यात शंका नाही !

अेक स्वामी श्रद्धानंद परवा दिल्लीस मारला गेला तो प्रख्यात होता म्हणून त्याचा इतका बोभाटा झाला. परंतु हिंदु धर्म आम्ही सोडणार नाही म्हणून म्हणण्यासाठी असे कित्येक अप्रख्यात श्रद्धानंद मलबारमध्ये याहूनही क्रूरपणाने मारले गेलेले आहेत. ज्या महात्म्याने श्रद्धानंदास मारणाऱ्या हत्याऱ्याच्या दोषाचे खापर हिंदुमुसलमानांवर समसमान फोडिले आहे, त्यानेच मलबारातील त्या शेकडो दीन, दरिद्री, अप्रख्यात हिंदुधर्मवीराच्या प्राणघाताचे खापर देखील असेच दोघांवरही फोडण्याचा घाट घातला होता, हेही ध्यानात धरण्यासारखे आहे ज्याला अबदुल रशीदचा पक्ष घेअून तो अज्ञानी होता म्हणून खरा दोषी दुसराच आहे, असे सांगण्याचे धार्ष्ट्य करवले, त्यानेच त्या मलबारातील शेकडो अबदुल रशिदांनाही 'माझे शूर मोपला बंधु' म्हणून संबोधून अज्ञानाच्या टाळेखाली त्यांचेही अपराध असेच दुसऱ्याच्या माथी लादण्याचा प्रयत्न केला होता

मलबारनंतर गुलबर्गा, गुलबर्ग्यानंतर कोहाट, कोहाटनंतर दिल्ली, दिल्लीनंतर पानपत, कलकत्ता, पबना, अवघा पूर्वबंगाल फार काय ह्या गेल्या वर्षातील तीनशे पासष्ट दिवसात तीनशे पासष्ट लहान मोठे दंगे आणि मारामाऱ्या आणि अत्याचार जे झाले, ज्यात शेकडो लोकांचे बळी पडले त्या दंग्यातून किती दंगे हिंदूंनी आरंभिले होते, किती ठिकाणी पहिला वार हिंदूंनी केला होता, किती हिंदु भ्रष्ट केले गेले आणि किती मुसलमान भ्रष्ट केले गेले, हे गांधीजी स्पष्टपणे सांगू शकतील काय ? ह्या अवघ्या चार पाच वर्षात किती हिंदु कुमारिका आणि अर्भकं मुले सिंध, पंजाब, बंगाल अित्यादि प्रांतात बलात्काराने पळविण्यात आली ? आणि अुलटपक्षी किती मुसलमानी स्त्रिया वा मुले हिंदूंनी बलात्काराने पळविली ?

स्वामी श्रद्धानंद हा अेकटाच पुढारी हिंदु संघटनाचे कार्यी बळी पडलेला नाही यापूर्वीच अजमीरकडे मलकाना रजपुतांचे शुद्धीप्रीत्यर्थ हिंदु पुढाऱ्यांची आणि शुद्धीकृत हिंदूंची लागोपाठ हत्या करण्याचा कट अुघडकीस आला होता. जानराव पाटील यांची वऱ्हाडमध्ये हिंदूंचा पुढारी म्हणूनच हत्या करण्यात आली होती आणि बिहारमध्येही अेक हिंदु पुढारी, हिंदु संघटनाचे चळवळीसाठीच मारले गेले होते पंडित लेखराम यांच्या शुद्धीकरणाविषयी झालेल्या हत्येची गोष्ट तर जुनी म्हणून सोडूनच देअू पण मुसलमानांकरवी हिंदूंच्या पुढाऱ्यांच्या ज्या हत्या चालल्या असता आणि पंडित मदनमोहन आणि लालाजी यांच्याही

हत्या करण्याचा बेत होता हें अुघड झालें असता, आम्ही असें विचारतो की, कोणत्या हिंदूने कोणत्या मुसलमानी पुढाऱ्यावर हत्येसाठी आक्रमण केलें ? अुलट त्यांच्या पुढाऱ्यांस, ते अिस्लामचे खिलाफतीसाठी कारागृहात गेले म्हणून हिंदूंनी आपल्या खिशातले लाखो रुपये अुधळून आणि त्याच्या मिरवणुकी काढून त्यांचे देव्हारे माजविले नाहीत का ? तरीही हिंदु मुसलमानाअितकेच ह्या हत्येच्या दोषाचे वाटेकरी होतात ! ! !

स्वजनाच्या अपराधावर पांघरूण घालणें हा प्राकृतांचा पक्षपात दोषार्ह आहे; परंतु स्वजनांवर राक्षसी अत्याचार होत असता केवळ 'येन केन प्रकारेण' आपलें माहात्म्य प्रदर्शित करण्यासाठी परकीयाच्या अपराधाचें खापर स्वजनांवरच फोडू पहाणे हा माहात्म्यांचा पक्षपात त्याहून शतपट दोषार्ह आहे. हें केवळ कातरपण आहे. भ्याडपण न म्हणता आम्ही मूर्खपणा म्हटला असता. परंतु ज्या व्यक्तीने ही विधानें केलीं, त्या व्यक्तीस ह्या दोनचार वर्षांतील घटना पूर्णपणे अवगत आहेत. आम्ही वर विचारलेल्या प्रश्नास अुत्तर देणें त्यास सर्वथा अशक्य आहे आणि म्हणूनच मुसलमानांचीच आगळीक हिंदूंच्या आगळिकीहून शतपटीने अधिक हें ढळढळीत दिसत असताही हिंदूंस मुसलमानाअितकेच दोषी लेखण्याचा जो प्रयत्न करण्यात येतो, तो त्या कारणासाठीच मूर्खपणाचे द्योतक म्हणता येत नसून कातरपणाचेंच किंवा ढोंगीपणाचेंच द्योतक आहे असें म्हणणें भाग पडत आहे. हा दुरात्म्याचा पक्षपात आहे. महात्म्याचा निःपक्षपात नव्हे !

तें तसें नसेल तर हिंदूंस ह्या हत्येच्या किंवा जातिवैमनस्याच्या दोषाविषयी मुसलमानाअितकेंच दोषी कोणत्या पुराव्यावरून ते ठरवू शकतात हें गांधीजींनी अवश्य प्रसिद्ध करावें. ते स्वतःस अजून हिंदु म्हणवितात. आम्ही त्यास आव्हान करितो की सर्व हिंदूंच्या आणि म्हणूनच आमच्या प्रत्येकाच्या बोडक्यावर हा जो भयंकर आरोप आपण लादू घजलात, त्याची अेकतर सिद्धता करा; नाहीतर

दिङ्मूढ, परंतु अत्यंत अहंमन्य मस्तकावरच होय ! तो दोष हिंदु समाजावर पडत नाही. जर थोडासा दोष त्या समाजावर पडत असेल तर तो अितकाच की, अन्यायास आणि न्यायास, क्रौर्यास आणि कारुण्यास, छळकास आणि छळितास, पीडकास आणि पीडितास, रामास आणि रावणास, समान दोषी ठरविणे आणि सारख्याच दयेस आणि अुत्तेजनास पात्र समजणे, म्हणजेच निःपक्षपातीपणा होय अशी भ्रामक समजूत करून घेणाऱ्या तुमच्यासारख्या 'महात्म्यास' तो हिंदुसमाज वारंवार जन्म देतो !

अितकेच काय आणि हिंदूविरुद्धच काय, पण मुसलमानांची धर्मक्षेत्रे भ्रष्ट करणारे वाहबी, कादियानीस दगडांनी मारणे हे धर्म्य समजणारे अफगाण व सगळ्यांशी धार्मिक कर्तव्य आहे म्हणून घोषित करणाऱ्या मुसल्मानी परिषदा-पासून तो अबदुल रशीदला 'गाझी' म्हणून त्याची चित्रे विकणाऱ्या आणि घेणाऱ्या दिल्लीतील कागदविक्या मुसल्मानी गटारगुंडापर्यंत, धर्मोन्मादी हत्यास धार्मिक कर्तव्य समजणारे शेकडो हजारो मुसलमान, मुसल्मानी समाजात प्रमुख अप्रमुखपणे वावरत असता, '*अबदुल रशीदचे कृत्य व्यक्तीचे आहे—समाजावरच त्याचा दोष लादू नका*' *म्हणून शानपणे सांगणारे माहात्म्यच हिंदूंच्या ह्या* दुर्दशेचे आणि छळाचे थेट प्रमुख कारण होय.

रोगाची चिकित्सा चुकली तर औषधोपचारही विपरीत होतो, हिंदु-मुसल्मानांतील वैमनस्याच्या भयंकर रोगापासून जर आपणा सर्वांस मुक्त होणे असेल, तर स्पष्टपणे आपण त्या रोगाची खरी चिकित्सा केली पाहिजे. ती चिकित्सा हेच सांगते की, मुसलमानी समाजातील धर्मोन्मादाची प्रवृत्ति हेच या रोगाचे मूळ कारण आहे आणि त्या प्रवृत्तीचे आविष्करण करण्यास भयाने किंवा भाबडेपणाने किंवा मूर्खपणाने, स्वतःचे महत्त्व मुसलमानांत अधिक वाढावे अशा अक्षम्य अिच्छेने, हिंदुसमाज आणि मुसलमानी समाज सारखाच दोषी आहे म्हणून म्हणणारा हा निःपक्षपाती पक्षपात हाच खरा राष्ट्रविघातक 'चालता प्लेग' आहे.

गांधींस प्रामाणिकपणे हिंदुसमाज—थोड्या अंशानी नव्हे—तर सर्वथा *मुसल्मानी समाजाअितकाच या हत्येच्या प्रकरणी दोषी वाटत असेल, तर त्यांनी कारण प्रसिद्ध करावी. हिंदुसमाजाहून मुसलमानी समाजावर ह्या जातिवैमनस्याचा* दोष अितक्या मोठ्या प्रमाणाने पडत आहे, की सूक्ष्मबुद्धीचा सोनरी काटा जरी साबरमतीस मिळत नसला तरी तेथील स्थूल बुद्धीच्या गंजलेल्या लोखंडी काट्याने देखील मुसल्मानी दोषाचे पारडे झटकन भुईस लागावे अितके या प्रकरणी त्यांचे तामसी दोष भारी आहेत. हिंदुसमाजाचे वर्तन सापेक्षतः अितके सात्त्विक आहे—आणि हिंदूंचा खरा दोष जर कोणचा असेल तर हाच असात्त्विक सात्त्विक-पणा होय !

—*श्रद्धानंद*, ता. १० जानेवारी १९२७

\+ \+ \+

गरमागरम चिवडा

(१)

महंमद अल्ली नि हसन निजामी यांची लाथाळी

महमद अल्ली आणि हसन निजामी यांची प्रेक्षणीय लाथाळी दिवसेंदिवस खूपच रंगात येत चालली आहे. परवाच्या डावात तर महमद अल्लीची लाथ अगदी अचूक निजामीच्या नाकाच्या अगदी वाडीवर जाऊन बसली ! हुतात्मा श्रद्धानंदाच्या हत्येने चिडून काही क्रुद्ध हिंदु हसन निजामी यांची खोड मोडणार आहेत, असा धाक पडून हसन निजामी आजकाल शक्यतावर आपल्या घराचे किल्ल्यात बसूनच मुसलमानांची जी काय उन्नति करिता येईल ती करीत आहेत, ही गोष्ट दिल्लीच्या बाजारात बहुतेकांच्या कानावर आलेलीच होती. पण अल्लींनी ती उभ्या हिंदुस्थानच्या कानावर घालण्यासाठी परवा निजामीवर प्रकटपणे उपाधिवर्षाव केला ! त्यांत त्यांनी खालील पदव्या निजामीसाहेबास अर्पण केल्या " सरकारी हेर ! निजामाचे अन्न खाऊन त्याच्याच विरुद्ध, सरकारकडे चुगल्या करणारा, निमक हराम ! श्रद्धानंदाच्या हत्येनंतर भयभीत होऊन घरात दडून बसलेला भ्याड ! ! ! "

या पदवीदानाचा स्वीकार केल्यानंतर अल्लीहून तरी आपण काही अधिक भ्याड नाही हे सिद्ध करण्यासाठी, महमद अल्ली जसे अबदुल रशीदला बंदिगृहात जाऊन भेटून आले तसे निजामीही घराबाहेर पडून बंदिगृहाकडे भेटावयास गेले, पण अर्थात्‌च दहा पाच शरीररक्षकांच्या मंडलात आपला बिनमोल देह स्थापन करून !

✦ ✦ ✦

श्रद्धानंदाची हत्या हे एका व्यक्तीचे कृत्य आहे, अशा प्रवृत्तीविषयी मुसलमान समाजासच दोष देऊ नका, ही महात्मा गांधींची दिव्यवाणी किती अर्थपूर्ण होती हे प्रथम कोणाकोणास कळले नव्हते. ते म्हणाले, ' मुसलमानांची मनोवृत्ति ओळखण्याइतके गांधीजी चाणाक्ष नाहीत. ' पण आता ती त्यांची चूक होती आणि गांधीजींच्या दिव्य दृष्टीस दिसले तेच सत्य होते, हे प्रत्यही घडणाऱ्या मुसलमानी घटनांवरून सिद्ध होत आहे ! उदाहरणार्थ खालील घटना पाहून जाफरअल्ली म्हणाले, ' गाझी रशीदची तलवार मी चुंबिली असती !– जर आज मुसलमानी

' गरमागरम चिवडा ' या मथळ्याखाली स्वा. वीर सावरकरांनी चालू राजकारणावर लिहिलेले उपहासगर्भ लेख ' श्रद्धानंद ' या साप्ताहिकात प्रसिद्ध झालेले आहेत.

राज्य असत '' कल्कत्याच्या नगरसस्थेत (म्युनिसिपालिटीत) श्रद्धानदाच्या मृत्यूविपयी खेद व्यक्त करणाऱ्या ठरावास मुसल्मानानी एकजात अडथळा केला मिरतच्या मशिदीतून मुसलमानानी ती हत्येची बातमी ऐकताच दीपोत्सव केला गोरखपूरला मुसल्मानानी मिठाई वाटली दिल्लीच्या जुम्मामशिदीत हाजी महमद अल्लीनी गाझी रशीदला या खटल्यातून निर्दोष होऊन सुटता याव म्हणून सार्व-जनिक प्राथना केल्या पेशावरपासून तो महाराष्ट्रातील ल्हानसहान जिल्ह्याच्या गावापर्यंत मुसलमानातून रशीदचा खटला लढविण्यासाठी निधि जमविण्यात आला काठेही महत्त्वाच्या अशा मुसलमानाच्या सभा श्रद्धानदाच्या ह येविपयी खेद प्रद-र्शित करणाऱ्या झाल्या नाहीत अनेक ठिकाणी हरताळाचे दिवशी मुसल्मानानी आपली दुकान बद ठेवण्याचे नाकारिले मुसलमानाच्या कित्येक प्रमुख पत्रातून श्रद्धानदाच्या हत्येविपयी टर उडविणारे उद्‌गार काढण्यात आले एकाने लिहिल की, बहुधा श्रद्धानदजींच्या सेवकान (ज्याने त्याचा प्राण वाचविण्याचे कार्यी स्वत ही घायाळ करून घेतल त्याने) बहुधा त्याची हत्या केली असावी आणि मग रशीदला निष्कारण पकडल असाव दुसऱ्यान लिहिल, अजी जनाब एसा नहीं ! एवीतवी श्र ानद रोगाने मरणारच आहत अस पाहून त्या रोगाच्या अत्यवस्थ स्थितीत हिंदूनी विचार केला की याना गोळी घालून मारून हुतात्माच का न करा ! मुसल-मानावर आग पाखडण्यास ही उत्तम सधि आह ! '' आणि हिंदूनी असा विचार करून श्रद्धानदास स्वत च गोळी घालून मारिले ! जाफरअल्लीने लिहिल, 'श्रद्धानद गायीच्या जन्मास आले देखील आणि कोण्या मुसल्मानी कसायाच्या खुट्याशी बाधले देखील गेले असतील ! '–आता या कसायाच्या खुट्याची शपथ आहे, सागा की श्रद्धानदास मारणाऱ्या प्रवृत्तीचा सर्व दोप अेका अेकुलत्या व्यक्तीवरच असून त्याविपयी मुसल्मान समाजातील मोठ्या भागाला दोपी धरू नका, ह आपल्या या गाधीजीचे मत किती न्यायसगत आणि सत्य होत त ! अगदी चटकन् सत्य त त्याच्या दिव्य दृष्टीस दिसून आल ! अेका क्षणाचाही विचार करावा लागला नाही ! महात्माच तो ! खरा खरा अतर्ज्ञानी ! ! !

अशा अतर्ज्ञानी आणि दिव्यदृष्टि पुढाऱ्याचे हाती राष्ट्राची सूत्र सोपवून त्यास ' सर्वाधिकार ' (डिक्टेटर) नेमल म्हणूनच तर लोकमान्याच मृत्यूनतर एका चार वर्षांत हिंदुस्थानात राजकारण आणि धर्मकारण इतक रगारूपास आल ! जिकडे पहाव तिकडे अेकीच अेका, अुन्नतिच अुन्नति, जागृतिच जागृति, तेजच तेज !

केवळ ह हिंदुसघटन तवढ काय मुर्दाडपणा करीत असेल त असल ! जर का ह सघटनही मध्य आले नसत तर या 'सर्वाधिकाऱ्याच्या अतर्ज्ञानान' प्रेरित झालेल्या या तेजाने आज हिंदुस्थान, निदान हिंदुजाति, स्वत अुभीची अुभी जळू लागली असती जळू !

✦ ✦ ✦

पंडित मोतीलाल नेहरू व डॉ. किचलु आदि कित्येक निस्सीम देशभक्त पुढाऱ्यांनी पुनः वकिली सुरू करण्याचे ठरविले आहे. ठीकच आहे. वकिली सोडून जो देशोद्धार व्हावयाचा तो झालाच आहे अेका वर्षात स्वराज्य मिळून पुनः निघून देखील गेले ! तेव्हा आता ज्यांनी त्यांनी आपापले पोटापाण्याचे अुद्योग पहावे हे साहजिकच आहे. वकिली वाअीट म्हणून आपण वकिली थोडीच सोडली होती. लोक तिला वाअीट म्हणत आणि लोकावाचून पुढारी कोणाचे व्हावयाचे ते कळेना म्हणून वकिली सोडली होती. आता लोक तसे फारसे म्हणत नाहीत आणि वकिली आणि पुढारीपण हे दोन्हीही तीर आपल्या मोठेपणाच्या भात्यात राहू शकतात. तेव्हा आता वकिली सुरू करण्यास काय प्रत्यवाय आहे ?

—श्रद्धानंद, ता. ३ मार्च १९२७

\+ \+ \+

(२)

पत्वाखाली सत्याग्रहाला आठ महिने झाले

पत्वाखालीचा सत्याग्रह आतापर्यंत अगदी नियमाने चालत आलेला आहे. मध्यंतरी सत्याग्रह करण्यासाठी आपले गुरखे बंधुही गेल्याची वार्ता 'श्रद्धानंदा'त आपण सर्वांनी वाचलीच आहे. शेवटी नम शूद्र म्हणजे (नामशूद्रांनीही) बंगाल-मधील आजपर्यंत अस्पृश्यातील अस्पृश्य गणल्या गेलेल्या आपल्या हिंदु बंधूंनीही या सत्याग्रहास त्यांच्या जातीचे ५ स्वयंसैनिक पाठवून हिंदु जातीच्या झगड्यात आपली स्वतःची वर्गणी सादर केली. श्रीहरीच्या ध्वजाखाली हिंदुधर्मांचे रक्षणार्थ रण-क्षेत्रात स्पृश्यांबरोबर जे गायाम खांदा लावून झुजले, त्यांची अस्पृश्यता भस्म झालेली आहे. आता ' तुम्ही आम्ही सकल हिंदु, बंधु बंधु ! '

हा पत्वाखालीचा सत्याग्रह आरंभ होअून आता आठ महिने होत आले. प्रत्यही दहापाच हिंदु स्वयंसैनिकांसह भजनाची मिरवणूक निघते. मशिदीपर्यंत पोचेतो हरिनामाचे गजराने त्या गावचे वातावरण दुमदुमवून देते आणि अती सशस्त्र शिपाअी येअून त्यास धरीपर्यंत स्वयंसैनिक वाद्ये वाजवीत आणि हरिनामांना घोष करीत मशिदीपुढील राजमार्गाने पुढे घुसतात. लगेच दुसरे दिवशी पुन. दुसरे भजनवीर हाच क्रम पुढे चालवितात. शेकडो तुरुंगात गेले, अन्नत्याग झाले. मुसल-मानी गुंडांचे दंगे झाले, डोकी फुटली, जादा पोलिस बसले, त्यांच्या करासाठी लिलाव पुकारले, गव्हर्नर फणफणले, मुसलमान जळफळले; पण हिंदूंचे हरिकीर्तन आणि सत्याग्रह जसाचा तसा चालू आहे !

हसण्याकडे हिंदु शशिमोहननी लक्ष दिले नाही, ते त्यास तुमचे भय वाटत होते म्हणून नाही,—तर महत्त्व वाटत नव्हते म्हणून हे पूर्वीही सांगितले होते पुन सांगतो ऐका, नीट ऐका, रहीमचाचा, शशिमोहन काय म्हणतो, ते नीट ऐका! 'मी माझ्या हिंदु भगिनीच्या सन्मान आणि सतीत्व रक्षणासाठी त्या अधमास कापून काढिल '

हिंदु स्त्रियांकडे पाहून खिदिखिदी हसणाऱ्या तुमच्या थमचेडच्या गुंडगिरीचा हा शशिमोहन पहिला हिंदु प्रतिध्वनि आहे! रहिमचाचा, अजून तरी शुद्धीवर या कारण तुमच्या हसण्याच्या प्रत्येक ध्वनीमागोमाग यापुढे शशिमोहनी प्रतिध्वनि गजत उठतील असा संभव, क्रियेनतर प्रतिक्रियेचा संभव जितका बळकट असतो, तितक्याच बळकटपणे दिसत आहे!

✦ ✦ ✦

कुजत पडलेलीं शस्त्रास्त्रें

बंगालमध्ये गेल्या महिन्यात आणखी काही क्रांतिकारक युवकांना पकडून त्यांना त्यांच्यापाशी सापडलेल्या अनेक भयंकर बाँब आणि पिस्तुले अित्यादि हत्यारे बाळगण्यासाठी मोठमोठ्या शिक्षा ठोठावण्यात आल्या बंगालमध्ये जेव्हा पाहावे तेव्हा क्रांतिकारक शस्त्रास्त्रे बाळगूनच काय ते असतात हजारो रुपयांचा चुराडा करून आणि वाटेल त्या संकटास तोंड देअून बिचारे बाँब आणि पिस्तुले आणि हजारो गोळ्या जमवितात आणि पोलिस येअीपर्यंत वर्षानुवर्षे त्या शस्त्रागारास प्राणापलीकडे रक्षून, पोलिस येताच सरकारच्या हातात ती सर्व शस्त्रे आयतीच सापवून देतात खरे पाहिले असता, अशा प्रकारच्या नुसत्या शस्त्रे बाळगीत बसणाऱ्या क्रांतिकारकांना सरकारने अुलट पारितोषिके देअून त्यांच्या या धंद्यास अुत्तेजन द्यावयास पाहिजे! कारण सरकारास कवडीचाही व्यय न करिता फुकट शस्त्रे आणि बाँब आयते पुरविण्याचा या क्रांतिकारकांनी जो हा अुपक्रम चालविला आहे, तो सरकारास सर्वस्वी लाभकारक आहे शस्त्र पुरविण्यास सरकार जे अितर अडते ठेविते त्यांना अडतीचे पैसे आणि शस्त्राचे मूल्य असा दुहेरी खर्च द्यावा लागतो या क्रांतिकारकांची साचविलेली शस्त्रें वेळ येताच फुकट फाकट सरकारास अुचलून नेता येतातच, पण त्यास त्यांच्या अपार परिश्रमाची अडत म्हणूनही कवडीच प्रतिमोल्ही द्यावे लागत नाही! म्हणून सरकारास आमची साग्रह विनंती आहे की, शस्त्रे आणि भयंकर बाँब नुसते जमवीत राहण्याचाच छंद असणाऱ्या या क्रांतिकारकांना सरकारने शिक्षाशिक्षा देअून असा अुपयुक्त धंदा बुडविण्याची चूक करू नये!

ह्या; जर का शस्त्र वा बाँब हाती येताच त्याचा होअील तो अुपयोग करून टाकण्याची प्रवृत्ति या क्रांतिकारकात असती, तर मात्र त्यास भयंकर दंड देणें प्राप्तच होते. मागे अशी प्रवृत्ति या वर्गात असे आणि त्यायोगे पिस्तुल हाती पडताच गोळीची देखील वाट न पाहता ते तेवढेच अुडवून टाकीत ! निष्कारण गज घाल शस्त्रें आणि बाँब साचवून ठेवून पोलिसाची मार्गप्रतीक्षा करीत ते बसत नव्हते. तेव्हा तशा भयंकर क्रांतिकारकास भयंकर शिक्षा ठोठवाव्या लागल्या तें ठीकच झाले. पण नुसती शस्त्रे बाळगून ती पोलिसच्या हाती निर्विघ्नपणे सोपविणाऱ्या या क्रांतिकारकांची सरकारने द्वेषापेक्षा कीवच अधिक करावी आणि सरकारास फुकटची शस्त्रे मिळवून देणाऱ्या या संस्थेस प्रोत्साहन द्यावे !

✦ ✦ ✦

नादानांची क्षमाशीलता

स्वर्गाची तो अेक पायरी चढला आहे परतु अजून त्याने स्वतःच कथन केल्या-प्रमाणे स्वर्गाकडे नेणाऱ्या लालाजी आणि मालवीयजी याच्या मस्तकाच्या अुरलेल्या दोन पायऱ्या त्याला अजून चढावयाच्या आहेत. तेव्हा त्याचे ते अवतारकृत्य पुरे होण्यापुरता आयुष्यकाळ त्यास लाभावा हे कोणीही परोपकारी हिंदु मनापासून अिच्छिल्याविना राहणार नाही. तेव्हा पहिल्या पायरीवरूनच ढकलीत नेअून त्यास फासावर लटकविण्याचे पाप अध्यापक अिद्र यानी करण्यास प्रवृत्त होअू नये! त्यानी श्रद्धानदास डसलेल्या सापास दूध पाजावेच. नाहीतर अितर हिंदूस कोण डसेल? सनातनी लोक सापास पुजतातच. मग आर्यसमाजी मनुष्यानेही दया का दाखवू नये! आपण हिंदु अिथून तिथून पृथ्वीराजाच्याच माळेचे मणी असलो पाहिजे! ! !

त्याविरहित स्वन.च्या पित्यास मारणाऱ्या आततायासही मी क्षमा करितो, असे म्हणू अिच्छिणाऱ्या श्रद्धानदाच्या पुत्राच्या भाग्याचा आणि थोरपणाचा पडित मालवीयजींच्या पुत्रास मत्सर वाटणे साहजिकच आहे. तेव्हा त्याच्या समाधाना-साठीही अबदुल रशीदला काही दिवस जिवत ठेवणे अिष्टच आहे म्हणजे तो श्रद्धानदाच्या पुत्राप्रमाणे जेव्हा मालवीयाच्या आणि आणखी कोण्या हिंदूच्या पुत्रास पितृहीन करील तेव्हा त्याना, त्यानाही 'दया करा' म्हणून आवेदन करिता येअील आणि या हिंदु राष्ट्रात आपल्या पित्याच्या हत्याऱ्यासही जीवदान देणारे अुदार पुरुष अेकटे अिंद्रच नसून तसे अनेक अिंद्र आहेत, असे सगर्व सागण्याचे भाग्य अुम्हा हिंदु राष्ट्रासही लाभेल! ! !

—ता. १८ एप्रिल १९२७

\+ \+ \+

(३)

शहाबादच्या मुसलमानांची हिंदु होण्याची धमकी

शहाबादच्या अेका मुसलमानाने ख्वाजा हसन निजामीला अेक पत्र लिहिले आहे की, मी एका सावकाराचे अेक हजार रुपये देणे लागत आहे, आपण मला तेवढे देत असाल तर बरे, नाही तर मी शुद्ध होअून हिंदु होअून जाअीन! या अुदाहरणावरून तरी आमचे मुसलमानबधु शुद्धि चळवळीवर जळफळण्याचे सोडून अुलट तिला आशीर्वाद देअू लागतील अशी आशा आहे. कारण निर्धन मुसलमानाना शुद्धीच्या चळवळीने अेक नवीन धदा मिळवून दिला, सावकाराचे ऋण फेडण्याचे अेक नवे साधन करून दिले. शुद्धि चळवळ नव्हती आणि हिंदु होणे अशक्य होते

तेव्हा मुसलमानीपणात अितका राम नव्हता अेकदा अेखादा मुसलमान झाला की, त्याला कवडीचे मोल नसे पण 'नाही तर हिंदु होतो' असे म्हणणे शुद्धि चळवळीने शक्य केल्यापासून मुसलमानीपणात थोडा राम दिसू लागला आहे. त्याला थोडे मोल येऊ लागले आहे ज्या कोणा अिस्लामच्या भक्ताला घरादाराचाचून पैसे काढण्याची आवश्यकता वाटल, त्याने शुद्धीचे तारण लावून दिले की, त्यावर हजारो रुपये त्याला ख्वाजा हसन निजामीचे पढीवर मिळू शकतील नुसते म्हटले की, 'नाही तर मी हिंदु होतो!' की पटलीच हुंडी!

✦ ★ ✦

मौलवी जाफरअल्ली 'रंगीला रसूल' विषयी म्हणतात की, जर आज मुसलमानी साम्राज्य असत तर त्या लेखकास ते शभर पानाचे पुस्तक लिहिण्यासाठी दगडफेकीने–संगसार–ठार करून टाकण्याचीच शिक्षा झाली असती! आहो खर, मियाजी, मुसलमानी साम्राज्याच्या या पुण्याओीमुळेच तर भाऊच्या घणाखाली त्या साम्राज्याचे सिंहासन चूर्ण झाल! जर मुसलमानी साम्राज्य असत तर!—जर आत्याबाओीला मिशा असत्या तर!— 'रंगीला रसूल'च्या कर्त्यासि ठार मारण्यात आल असत, असे मौल्वी जाफरअल्ली म्हणतात. जर हिंदु राज्य असतं तर मी जाफरअल्लींस असे विधान केल्याविषयी अेका अुंदराच्या पिंजऱ्यात बंद करून टाकण्यात आले असत असे आम्ही म्हणतो! हो, वचने किं दरिद्रता!

सुखाहून अत्यत उच्च असे जे स्वर्गीय सुख त ज्या दग्यात मरून किंवा घायाळ होऊन धर्मवीरास मिळावयाचे, त्या दग्याच्या प्रसगी मुसलमानातील कोणासही धर्मवीर म्हणवून घेण्याची सधि हिंदु मिळू दत नसत हा त्याचा आपल्पोटेपणा अत्यत निंदनीय होता यात शका नाही गेल्या वर्षापर्यंत जो दगा पहावा त्यात मेलेले किंवा घायाळ आपले सगळे हिंदुच हिंदु ! दग्यात अल्लाचे नावाने मरून वा घायाळ होऊन 'शहीद' धर्मवीर होण्याची सधि मिळून स्वर्गात जाता येईल अितका चोप अेकाही मुसलमानास हे आपलपोटे हिंदु मुळीच देत नसत अितर सर्व गोष्टीत मुसलमानबधूस विशिष्ट प्रतिनिधित्व आणि शेकडा अधिक जागा देत असताही पारलौकिक सुखासारख्या महत्त्वाच्या प्रकरणी हिंदूनी प्रत्येक दग्यात मेलेल्याच्या आणि घायाळाच्या जागेवर आपलीच नेमणूक करून घ्यावी ही गोष्ट त्याच्या औदार्याच्या लौकिकास साजेशी नव्हती

मुसलमान बाधवास दग्यातील प्रसादही विशिष्ट प्रतिनिधित्वाचे तत्त्वावर अधिक वाटणे तर राहोच, पण बरोबरीनेही न वाटण्याच्या हिंदूच्या या कृपणते- मुळेच मुसल्मानबधु त्याच्याशी अेकी करावयास मागे घेत असा पक्तिप्रपच त्यानी तरी काय म्हणून, किती दिवस सहन करावा ? दग्याचा प्रसाद सर्व स्वत च खाऊन टाकणे हा हिंदूचा पक्षपातच हिंदुमुसल्मानाच्या एकीकरणास अशक्य करीत होता ह्या म्हणण्यात अितर सर्व म्हणण्याहून अधिक तथ्य होते हे उघड आहे

पण सुदैवाची गोष्ट की, कलकत्त्याच्या दग्यापासून हिंदूनी हा आपलपोटेपणा सोडण्यास हळूहळू आरभ करून या वर्षी तर मुसलमान बाधवास बहुतेक दग्यात लोखडी चण्याचा बराचसा प्रसाद स्वहस्ते वाटण्यास मागे पुढे पाहिले नाही, उदाहरणार्थ, बरेलीचा दगा घेऊ गेल्या महिन्या दीड महिन्यात जे महत्त्वाचे दगे झाले, त्यात बरेलीचा दगा माडतो त्या दग्याचे वेळी घायाळ झालेल्या 'अर्ध धर्मवीराचे' अधिकार आणि पदव्या सर्वस्वी हिंदूनीच न उपटता आपले हातानी जवळजवळ शेकडा पन्नास या प्रमाणात आपल्या मुसलमान बाधवासही अर्पण केल्या आहेत हिंदु घायाळ ५४ आहेत तर मुसलमान ४३ आहेत हिंदूनी घायाळ- पणात जर थोडा पक्तिप्रपच करून स्वत च्या पोळीवर थोडे अधिक तूप ओढिले असेल, तर 'मलेपणात' पूर्ण धर्मवीरत्वाच्या स्वर्गीय अधिकारात अधिक उदारपणा दाखवून ती उणीव भरून काढली आहे कारण दग्यात मरून स्वर्गातील ज्या अधिकाराच्या जागा पटकवावयाच्या, त्यापैकी हिंदूनी ६ आपलेकडे ठेवून मुसल्मानाना ७ जागा दिल्या आहेत ! दे दासानी केलेल्या शेकडा ५० जागाच्या करारापेक्षाही १ जागा मुसलमानास अधिक देऊन टाकली

बरेलीस हिंदु ६ मेले आणि मुसल्मान ७ कानपूरच्या हिंदूनीही तितका अुदारपणा दाखविला नसला तरी आपलपोटेपणा काही केला नाही कारण

घायाळात हिंदूनी १०५ लोक आपले भरती केले तर ८१ मुसलमानाचे भरती करून, राष्ट्रीय सभेने मुसलमानास जे शेकडा तीस विशिष्ट प्रतिनिधित्व अर्पण केले आहे, तो करार पाळला स्वर्गसुखाच्या वाटणीत तर मुसलमानास अगदी दासाच्या कराराप्रमाणे शेकडा ५० जागा राखून ठेवून अेक हिंदु स्वर्गाच्या शिडीवर चढताच अेका मुसलमानासही त्याच्याच मागच्या पायरीवर चढवून देण्यात आल

पण नागपूरला तर हिंदूनी उदारपणात काडीचाही कसूर ठेवला नाही मुसल्मान नोकऱ्यातून, विधिमंडळातून, नगरसंस्थेतून कुठेही मागत नाहीत असे भरपूर–स्पेशल रिप्रिझेंटशन–विशिष्ट अधिकार त्यास अर्पण केले शेकड्यामागे हिंदूच्या बरोबरीनच नव्हे तर अधिक अधिकाराच्या राखीव जागा त्याच्यासाठी ठेवून, घायाळपणाचे किंवा मेलेपणाचे–म्हणजेच अर्ध धर्मवीरत्वाचे किंवा पूर्ण धर्मवीरत्वाचे स्वर्गीय अधिकारात त्यास हिंदूहून कितीतरी अधिक भाग देअून टाकला कारण हिंदु ४७ घायाळ झाले तर मुसलमान ७७ आणि स्वर्गाकडे १० हिंदु धाडण्यात आले, तर १४ मुसलमान बंधु धाडण्यात आले

—ता ६ ऑक्टोबर १९२७

\+ + +

(४)

हिंदूंनी मशिदीवरून वाजवावे
मअूच्या मुसलमानाचा बनाव

आम्हास कळविण्यास दुःख वाटत की वाद्यरोगाने पछाडलेल्या आमच्या मुसल्मान देशबंधूस जी वार्ता अैकताच अगदी तीव्र वेदना होतील अशी एक वातमी सांगण्याचे आमच्या दैवी आज याव ! हिंदुमुसलमानात दंगेधोपे चालण्यावर ज्याचा चरितार्थ चाललेला आहे, अशा अनेक मौलवीमौलानास ती वातमी खरी असताही खरी वाटणार नाही अशी ती वातमी ही की, झाशीकडील मअू नावाच्या गावी हिंदुमुसलमानाची अेक मोठी सभा होअून, त्याच्यापुरता त्यानी वरील वाद्याचा प्रश्न सामोपचाराने सोडवून टाकिला आणि तो कसा प्रकार ? तर मुसल्मानानी मान्य केले की, हिंदूनी केव्हाही मशिदीवरून मिरवणूक चालली असता खुशाल वाद्ये वाजवावीत ! त्यास मुसलमानाची काहीअेक हरकत होणार नाही !!

हा निर्णय होताच दुसऱ्या दिवशी तो तोंडी निर्णय लेखबद्ध करण्याकरिता उभय पक्षाची पुन सभा भरली आणि खालील करारपत्र समत होऊन त्यावर उभय पक्षाच्या स्वाक्षरीही (सह्या) झाल्या ते करारपत्र असे :–' झाशी जिल्ह्यातील मऊ नगरच्या हिंदु आणि मुसलमान याच्यामध्ये असा करार झाला की, मशिदी आणि मदिरे याजवरून वाटेल त्या वेळी वाद्ये वाजवीत जाण्यास कोणीही कोणास प्रतिबध करू नये. कारण की या मऊकडील भागात गावोगाव सर्व प्रकारच्या मिरवणुकी नाचरग, वाद्ये अित्यादि थाटासह मदिरावरून आणि मशिदीवरून जात आलेल्या आहेत आणि म्हणूनच आम्ही हिंदु मुसलमान आपसात यापुढेही वाद्याच्या य कश्चित् प्रश्नासबधी तटा करण्याचा मूर्खपणा न करिता जुन्या रूढीप्रमाणेच पुढेही वागणार हा करार आम्ही उभयतानी आपल्या अिच्छेने आणि कोणताही विकल्प चित्तात न ठेविता केला आहे. '

ज्या वाद्याच्या प्रश्नासाठी मौलाना महमदअलीपासून तो परवाखालीच्या गावगुडापर्यंत सर्व धर्माभिमानी आणि सुशिक्षित आणि सभ्य मुसलमान आज पिढ्यानपिढ्या शेकडो हिंदूची डोकी फोडीत आणि शेकडो मुसलमानाची डोकी फोडून घेत आलेले आहेत, त्या अत्यत बुद्धिमान् लोकाना अत्यत बिकट वाटणाऱ्या प्रश्नास अगदी सोप्या रीतीने सोडवून या मऊच्या अडाणी मुसलमानानी त्या गभीर प्रश्नास अगदी गावठी स्वरूप दिले, ही गोष्ट मुसलमानीपणाच्या दृष्टीने फारच लाछनास्पद आहे, यात काही शका नाही !

या करारपत्रातील दुसरा ठळक दोष म्हटला म्हणजे हा की, त्यामुळे अीश्वराच्या श्रवणशक्तीविषयी दाखविलेला अत्यत अनादर हा होय मशिदीपुढे वाद्ये वाजत असली तर आमच्या प्रार्थना भग होतात, अर्थातच अीश्वरास त्या जाव्या तशा अैकू जात नाहीत, हा विद्वान् मौलवीमौलानाचा मूळ सिद्धान्त ! त्यास या करारपत्राने हरताळ फासला. कारण यात असे स्पष्ट सूचित केले आहे की, वाद्ये वाजली तरीही भक्ताच्या प्रार्थना भग पावत नाहीत आणि त्या अीश्वरास अैकू जातातच ! कोण हें अनुदार पाखड ! अीश्वर काय असा माथी आहे की, त्यास वाद्याच्या कोलाहलातही भक्ताच्या प्रार्थना अैकता याव्या ! आणि ज्यास वाद्याच्या धणधणाटातही अेकाग्र मनाने प्रार्थना करता येते तो भक्त तरी कसला ! प्रार्थनेतील अक्षरापेक्षा हिंदूची वाद्ये वाजतात केव्हा आणि मी त्याचे डोके फोडण्याच्या धार्मिक ढोगाखाली लूटमार करण्यास बाहेर पडतो केव्हा, अिकडेच ज्याचे सारे लक्ष वेधलेले असते तो खरा भक्त – खरा 'दिल'दार ! बाकी सर्व काफर–नादार ! या मौलवींच्या मूळ सिद्धान्तास या मऊच्या मुसलमानानी अगदी धाब्यावर बसविले आणि हिंदूस म्हटले खुशाल वाद्ये वाजवा. ज्या अल्लाला ' चिटियोंके पावमे घुगुर बाधा वो भी अल्ला सुनता है ! ' मुगीच्या पायातील घुगराचा आवाज देखील, मुगीच्या मनातील विचार देखील ज्या अल्लाला अैकू जातात,

त्याला आमच्या प्रार्थना वाद्याच्या घणघणाटामुळ अैकू जाणार नाहीत अितका काही त्या अतयामाची श्रवणशक्ति बहिरामी झालेली नाही !

या करारातील याहीपेक्षा महत्त्वाचा दोष म्हणजे त्यावर रक्ताचे चार थब देखील साडलेले नाहीत नुसत्या काळचा शाअीचा करार ! हा शिष्टाचाराचा अक्षम्य भग होत आहे हिंदूनो तुम्ही मशिदीवर वाद्य वाजवा मुसलमानहो, तुम्ही मदिरावर वाद्ये वाजवा ! ! —या अेका लहान वाक्यात आज शेकडो हत्या करून आणि नदी नदी रक्त ओतूनही जो प्रश्न शेकडो शहाण्यास सुटला नाही तो चार अनाड्यानी सोडविण्याच धाष्टच करावे ! आणि पाच पनास डोका देखाल फाडू नयन ! हे केवढ पाजीपण आहे अस करार रक्तात व्हावयाचे अशी स्पष्ट धर्माज्ञा—मौलवीय चालू आज्ञा (Order of the day) असता नुसत्या काळ्या शाअीच्या अेका वाक्यात प्रश्न मिटवून टाकिला !

हाय हाय ! आम्ही आता अनानो मुसलमानापासून निधि कसल्या कर्तव्याच्या नावाने जमवावा ! खिलाफत मला तरी वाद्याची आफत—आपत्ति हाताशा होती हीही जर अशा अेका वाक्यात मरेल तर मग कोणच्या तोडान आम्ही वगणी मागावी ! आणि निधि नसेल दाम नसल तर मग खिलापती मौलवीपणात राम तो काय राहिला !

तरीही मौलानाजी अगदी निराश होअू नका खिलाफत गेली तशी वाद्याफत गेली तरी पुन गुडाफत म्हणून मुसलमानी समाजात उर्वरित आहेच आहे तिच्या साहयाने आपल्या हिंदुविद्वेषाच बळावरच जगू शकणार मौलानापण टिकू शकेल बगालकडे थोड पहा मअूच्या तारेच्या अगदी अुलट तार तिकडून आला आहे ! मअू त मअूच— पण बगाल्यात मुसलमान पूर्वीअितकाच कणखर आहे अैकलात त्याचा अद्वितीय असा नवा पराक्रम ?

पिशाच्च वृत्तीचा प्रभाव

नसशात तर अैका—मुसलमानी गुडपणास तर काय परतु प्रत्यक्ष पिशाच्चाच्या गुडपणासही लाजविणारा तो पापी पराक्रम अैका — लेखणीला सागण्यासही थरकाप आणि लज्जा वाटत पण कर्तव्यच म्हणून सागतो —राजशाही जिल्हयात भवानीपूर गावा पुजारी राजवशी राहतात त्याच्यात पडदा नसतो त्याच्या काही स्त्रिया पुरुषाबरोबर बाजारातून परत येत असता रात्र पडली ताच मुसलमानाच्या धर्मवीरानी त्यास अडवून अेक तरुण स्त्री उचलून पळविली ती गर्भवती होती तिच्यावर त्या पिशाच्चानी पाळीपाळीने बलात्कार करण्यास आरभ केला हे राक्षसी शौर्य चालता चालता ती स्त्री बेशुद्ध झाली — रक्तबबाळ झाला—तरी ते मुसलमानी गुड परावृत्त होअीनात अितक्यात पुजारी पोलिसासह धावपळ करीत तथे आल ता हे पराक्रमी धर्मवीर पळून गेलेले दिसल ती

स्त्री रक्तात लोळत पडलेली दिसली—आणि हाय हाय ! तो तिचा गर्भ तडफडत बाहेर पतन पावून चेदामेदा झालेला दिसला ! त्या अधमापैकी अेकास पकडले असून दावा चालला आहे !

ज्या 'स्वतंत्र' पत्रात ही बातमी दिली आहे त्याच पत्रात लगेच दुसरीही बातमी प्रसिद्ध झाली आहे की, 'फॉर्वर्ड' म्हणते की, प्रियसुंदरी नामक हिंदु स्त्रीच्या खटल्याचा कोर्टात निकाल होअून त्यातील अपराध्यास सात सात वर्षे सश्रम कारावासाचा दंड मिळाला आहे ! हे अपराधी अर्थातच मुसल्मानी धर्मवीर होते हे निराळे सांगणे नकोच २४ सप्टेंबरला रात्री कुरबान आणि लतिफ, या दोघा मुसलमानांनी प्रियसुंदरीच्या घरात घुसून अितर मुसल्मानांच्या धर्म-बंधुत्वाच्या पवित्र साहाय्याने तिला अेका भाताच्या शेतात अुचलून नेले त्या पाजी पशूंनी तिच्या सतीत्वावर घाला घातला ती मरणोन्मुख होअून रक्त-स्रावात न्हालेली तशीच तडफडत पडली असता रमाकांत हवाल्दाराने तिला पाहिले पोलिसांना बातमी कळताच त्यांनी दोघा आरोपींना पकडले पण ती साध्वी अबला अठ्ठाविसावे दिवशी रुग्णालयात मेली डॉक्टरने ती निर्दोष अशा भीषण बलात्काराने मेली म्हणून प्रमाणपत्र दिले तिच्या लहानग्या मुलाने सांगितले की, मला सुरा दाखवून माझ्या आअीला ह्यांनी ओढून नेली ! आपली ओळख पटू नये म्हणून त्या लतिफ आणि कुरबान यांनी आपली दाढीमिशी मुंडून टाकिली होती. न्यायाधीशांनी त्यास सात वर्षांची शिक्षा दिली

यावर काय लिहावे ! ज्या संस्कृतीत हे असे शेकडो लोक जन्मास येतात किंवा नादू शकतात किंवा सव्यवहार्य समजले जातात—नव्हे काही प्रत्यक्ष पुराव्यावरून असेही म्हणता येते की, हिंदूंच्या अनाथ अबलांना पळवून नेणाराची पाठही थोपटण्यात येते—त्या संस्कृतीचा त्रिवार धिक्कार असो तिच्या सुधारणेचा एकच मार्ग म्हणजे तिचा आमूलाग्र नायनाट करणे हाच होय दंडविधान (Criminal Law) पुरे पडत नसेल तर प्रत्यक्ष राजदंड हाती घेअून तो नायनाट केला पाहिजे!

या पैशाचिक प्लेगाची मुसलमान समाजात सध्या साथच आलेली आहे की काय अशी भीति वाटावी, अितक्या भीषण अनुक्रमाने प्रत्यही राक्षसी वृत्तीचे अत्याचारी स्त्रीपुरुष शेकड्यांनी अुपन्न होत आहेत स्त्रियादेखील! अुदाहरणार्थ ही खालची फ्री प्रेसची बातमी पहा २४ सप्टेंबरला बदलापटिया नावाच्या ठाण्यातील बुमागविल नावाच्या ठिकाणी अेका मुसल्मान बाअीने आपल्या नवऱ्या-साठी मासाचे भोजन करून ठेविले पण नवरा परत येण्याचे आधी ते कुत्र्याने खाअून टाकिले तेव्हा अेका दगडाने दोन्ही पक्षी मारावे अशा हेतूने तिने, दुसरं कशाचे मास नाही आणि तिचा सावत्र मुलगाही नाहीसा करण्याचे अजून अुरलेले आहे असे पाहून त्या लहान मुलाला मारून कापून त्याचे मास शिजविले

आणि ते आपल्या नवऱ्यास न सांगता मुलाचे मांस बापास जेवू घातले ! असा सावत्र मुलाचा सूड अुगविला ! ती स्त्री सध्या अटकेत आहे अशा पैशाचिक स्त्रिया जेथे आहेत त्या घरात त्याचे पोटी वर वर्णिलेल्या नीचातील नीच 'धर्मवीराची' वीणच अुत्पन्न व्हावयाची !

अेकदा पिशाच्चवृत्तीसच धर्मकर्तव्य समजण्यात आले म्हणजे मग बापास बाप आणि मुलास मूल म्हणण्याअितकी माणुसकी मनुष्यात उरत नाही कुत्रे पिसाळले म्हणजे प्रथम दुसऱ्यास चावावयास धावते, व रक्त जो जो ताडी लागते तो तो ते अधिकच पिसाळते आणि शेवटी दुसऱ्यास चावता चावता स्वतःसही चावू लागते तसाच धर्मोन्मत्त पिसाट, 'काफर' म्हणून दुसऱ्याचे रक्त पिण्यास चटावता चटावता शेवटी रक्ततृष्णा अनिवार होअून स्वतःच्या घरातही रक्तपात करीत सुटतो हा अितिहासाचा अनुभव आहे सरसीमेवर हिंदूस काफर म्हणून भयकर रीतीने छळून मारून लुटून हुसकून दिले कारण ते अत्यल्प होते पण ते गेल्यावर त्याच्या रक्ताने पिसाळलेला धर्मोन्माद स्वतःच्या घराकडे वळताच आपल्या अगासच फाडफाडून टाकू लागला हिंदु काफर होते — पण मुसलमानात तरी सर्व मुसलमान कोठे धर्मनिष्ठ — अिमानदार — होते ! हे शिया पहा सुन्नींच्या धर्ममताप्रमाणे तेही जवळ जवळ काफरच होते हिंदु अत्यल्प होते तर ते शियाही अल्पच आहेत ठीक तर मग, याना आपला प्रांत जर निर्भेळ धर्मनिष्ठ मुसलमानाचाच देश करावयाचा असेल तर, जी हिंदूची गत तीच शियाची नको का करावयास ! असा विचार करून सरसीमेवरील पिसाळलेल्या सुन्नी बहुसंख्याकानी शियावरही धर्मयुद्ध पुकारले. हिंदूच्या रक्तास पिण्यासाठी शिया व सुन्नी अशा दोन्ही मुसलमानाच्या सुऱ्या चटावलेल्या होत्या त्याच आता हिंदूचे रक्त संपताच अेकमेकाचे रक्त पिअू लागल्या सुन्नी मुसलमानानी शिया मुसलमानासही 'अर्ध काफर' म्हणून हाणून, मारून, कापून काढीत ते अल्पसंख्याक असल्याने त्यास हुसकून दिले ! शिया मुसलमानानी हिंदूवर जे अत्याचार ज्या कारणासाठी हसत केले, तेच अत्याचार त्याच कारणासाठी त्यास रडत भोगावे

पण हिंदूना याच धर्मोन्मत्त क्रौर्याची सुरी जेव्हा भोसकीत होती, तेव्हा याच शियास ती देवदूताची तलवार वाटत होती ! बाबानो, द्यावे तसे घ्यावे, पेरावे तसे भरावे धार्मिक मतभेद होताच 'कत्तल करा' हे भयंकर राक्षसी मत जोवर तुम्ही अुराशी धरीत आहा, तोवर मुसल्मानहो, तुम्ही हिंदूंचेच नव्हे तर स्वतःचेही शत्रु आहात कारण हिंदु मूर्तिपूजा करितात म्हणून त्यांना ठार मारणार, तर शिया अल्लीनंतरच्या खलिफास मानीत नाहीत, अल्लीसही पैगंबराअितकाच पूज्य मानितात म्हणून तेही काफरच ठरून मारिले जाणार जिथे शिया सबळ तेथे सुनी–अल्लीची कत्तल करणारे कुलांगार म्हणून मारिले जाणार शिय्या मारिले गेले की, सुनीसुनीतही कत्तली होणार–झाल्या आहेत –होत आहेत कारण त्यांच्यातही शेकडो धर्मपंथ आणि मतांतरं आहेत–आणि मत भिन्न की 'मारो बदमाश को' म्हणून धर्माज्ञा आहे ! – निदान अशी हजारो मुसल्मानांची समज तरी आहे

तीच खोजांची पाळी येणार ! कारण मुसलमानांतील शिया आणि सुनी हे दोन्ही पंथही खोजास अितक्या तीव्र वैमनस्याने लेखतात की, खोजास मुसलमानांच्या मशिदीत निमाज पढण्याचीही बहुधा बंदी असते मुसल्मानांच्या आणि खोजांच्या धर्ममतांत तसाच मतभेद आहे मनुष्यात अीश्वरांश असतो, या अवतारवादाच्या मुळाशी असलेल्या तत्त्वाची मुसल्मानास भयंकर चीड. पण खोजांचे मूळ धार्मिक तत्त्वच हे की, आगाखानच्या वंशात अीश्वरी अंश वसत असून आगाखानाच्या वंशालाच अीश्वरी विभूति म्हणून पूजा आणि भक्ति करणे हे प्रत्येक खोजाचे धर्मकर्तव्य आहे ! सध्याच खोजांच्या समाजात सुधारणेची अेक चळवळ अुत्पन्न झालेली असून तिच्या पुरस्कर्त्यांनी अेक अनावृत पत्र आगाखान यास अुद्देशून लिहिले आहे त्याच्या प्रती सर्वत्र वाटण्यातही आलेल्या आहेत त्या पत्रात तर असे स्पष्ट विधान केलेले आहे की, स्वतः आगाखान यांनी म्हटले आहे की, प्रस्तुतचे कुराणात प्रक्षिप्त भाग पुष्कळच आहे मुसलमान म्हणणार महमद शेवटचा पैगंबर खोजे म्हणतात आगाखानाचे मूळ पुरुष हेही पैगंबर आणि आगाखानांनी स्वतः म्हटले आहे की, अप्रकट असलेले खरे कुराण लिहिण्यास मला सहा महिने तरी लागतील आगाखानाची ही वाक्ये त्यांच्याच अनुयायांनी प्रसिद्ध केलेली असल्याने आणि कुराणाची मूळ प्रत कोणची हा वाद, महमद महाशयाच्या मृत्यूपासूनच मुसलमानांत पंथ विपंथ पाडण्यास कारणीभूत झालेला असल्याने खोजा समाजाच्या या मताविषयी मुसलमानांत किती तिटकारा येत असेल हे निराळे सांगणे नकोच प्रस्तुत अनावृत पत्रात आगाखानावर लाखो रुपये भोळ्या भाबड्या लोकांकडून गोळा करून आणि बहिष्काराच्या धाकाने अुकळून विलायतेत स्वतःच्या विलासार्थ अुधळले जातात याविषयीही पुष्कळ कडक टीका करण्यात आली आहे स्वतःच्या अनुयायांच्या

टीकानीच जे धर्मगुरु असे 'कलंकित' झालेले आहेत, तेच भोळया हिंदूस बाटविण्यासाठी 'निष्कलकी' कलकीचा अवतार म्हणून मिरवू पहातात हे आश्चर्य आहे !

—ता ३ नोव्हेंबर १९२७

\+ + +

(५)

धमकीचीं पत्रें

श्रीयुत राजपाल, स्वामी सत्यानद, लाला नानकचद या गृहस्थाच्या हत्या करण्याच्या पवित्र प्रयत्नास अपराध समजून काही मुसलमानास फाशीच्या शिक्षा ज्या ऑजिल्व्हे साहेबानी दिल्या, त्याचेवरही मुसलमानी धर्मभक्ताचा रोष झालेला आहे. त्यापैकी कोणा सात्त्विक साधु पुरुषाने मि. ऑजिल्व्हे साहेबासही अेक पत्र टाकून तुम्हासही अिस्लामचा शत्रु म्हणून मानण्यात येणार आहे, असे कळविण्याची कृपा केली आहे. मि ऑजिल्व्हेसाहेब या पत्राच्या धाकामुळे हिंदुस्थान सोडून येत्या बोटीनेच विलायतेस पळून जातील, यात काहीच शका नाही !

पण मग हे अिस्लामी धर्मवीर नुसत्या ऑजिल्व्हे साहेबावरच अशी कृपा करून का थाबतात ? अबदुल रशीदला फाशी देणारे साहेब आणि प्रीव्ही. कौन्सिलमध्ये त्याचे अपील अमान्य करणारे साहेबाचे टोळकेचे टोळके—तर अजून जिवतच आहे! त्यासही तावडतोब मृत्यूची वारटे धाडून देण्यात आली पाहिजेत. म्हणजे तेही भयभीत होअून आपआपली कामे सोडून देतील. आणि दुसऱ्या अबदुल रशीदला आणखी कोण्या श्रद्धानदाची हत्या केल्यानतर वेडाचे ढोग करण्याची आणि फाशीच्या आधी भयाचा ताप भरून थरथर कापत रडण्याची पाळी येणार नाही!

तळेगावला दोघा मुसलमानी सज्जनास हिंदूच्या देवाच्या मूर्ति फोडण्याचें पवित्र कार्य केल्यासाठी काही पारितोषिक देण्यास हवे होते. कारण मूर्तिभजन हे अिस्लामचे ब्रीद आहे असे मौलवीमुल्ला म्हणत असतात. पण तेथच्या अेका दुष्ट मॅजिस्ट्रेटने त्या सज्जनास दोन दोन महिन्याची कठोर कारावासाची शिक्षा दिली! —या दुष्ट मॅजिस्ट्रेटलाही ऑजिल्व्हे साहेबाप्रमाणे धमकीचे पत्र रीतीप्रमाणें धाडण्यात यावे, म्हणजे तोही पळून जाईल.

मार्शीपूर ग्रामच्या अेम् औी शाळेतील अेक १२ वर्षांचा विद्यार्थी नरेन्द्रनाथ याला अकबर आणि त्याचा साथी या दोघा अिस्लामी धर्मभक्तानी पळवून नेले होते त्याला बलात्काराने मुसलमान करून टाकण्याचा त्याचा प्रयत्न असून त्याजवर खटला भरण्यात आला आहे ज्या मॅजिस्ट्रेटपुढे हा खटला चालला आहे, त्यालाही त्वरित मृत्यूचे वारंट धाडून बजाविण्यात यावे म्हणजे तोही जागा सोडून पळून तरी जाअील नाही तर त्या सज्जन आणि काफरास बळाने बाटविण्याचे पुण्यकृत्य करणाऱ्या अिस्लामी धर्मभक्तास भयभीत होऊन सोडून तरी देईल त्यास धाडल्या जाणाऱ्या धमकीच्या चिठ्ठीत असेहि लिहिले जावे की, त्या मुलास बाटविण्याचे अिस्लामी कर्तव्य करणाऱ्या मुसलमानास सोड, अितकेच नव्हे तर मुसलमानी धर्म, छळ होत असताही न स्वीकारणाऱ्या त्या १२ वर्षांच्या हिंदु मुलास या अुनाडपणाविषयी वेत मारण्याची शिक्षाही ठोठाव ! नाही तर — अुघडच आहे काय ते !

जुबेरखा, युसुफशेट अित्यादि खुलना येथील अिस्लामी सज्जनावरही असाच अेक प्रसंग ओढवला आहे स्वर्णमयी नावाच्या हिंदु कन्येला पळवून नेण्याचा त्यानी यत्न केला असे हजारो मुसलमान हिंदु कन्यकास पळवीत असतात. ही त्यांची पिढीजात वहिवाट आहे या वहिवाटीचा अुपभोग जुबेरखा आदींनी घेणे त्याचे कर्तव्य होते पण खुलनाच्या सेशन्स कोर्टात त्याचेवर ३६ आणि १४८ अित्यादि कलमाखाली खटला चालू असून ही अिस्लामी अनुयायांची धार्मिक वहिवाट बंद पाडण्याचा प्रयत्न होत आहे तरी त्या सेशन्स जज्जासही तत्काळ अेक चिठी धाडण्यात यावी म्हणजे तोही थरकाप भरून शुद्धीवर येअील आणि स्वर्णमयीला मुसलमानाचे हातीच सोपवून दअून तिचा अुद्धार करील

लाला नानकचंदला ज्या गाझीने मारले त्याला तर फासावर लटकावले जाण्याची भयंकर शिक्षा झालीच. पण ज्या जागी ती हत्या झाली त्या मोची दरवाज्याच्या (लाहोर) वस्तीवर जादा पोलिस बसवून सरकारने तो व्यय तेथील मुसलमानापासूनच करावा म्हणून आज्ञा सोडली आहे ! मुसलमानाचा हा कोण छळ ! हत्याविस्त्यासारखे सहज घडून जाणारे किरकोळ अपराध घडताच बिचाऱ्या हत्यारी धर्मनिष्ठास धडाधड फाशीच्या शिक्षा देण्यात येतात ते गाझी लोक रडले तरी त्यांच्या माना फासातून सुटत नाहीत ! — ते राहोच, पण ज्या जागी हत्या झाल्या त्या जागेने काय केले ? पण त्या जागेवरही जादा पोलिसाचा कर ! निर्धन मुसलमान ' हाय तोबा ' करीत आहेत ! — या लाहोरच्या कमिशनरलाही अेक धमकीचे पत्र टाकलेच पाहिजे म्हणजे आता त्या भ्याडाची घाबरगुंडी अुडून तो ते जादा पोलिस अुठवील आणि फाशी देअून टाकलेल्या मुसलमानाचे त्याने घेतलेले प्राणही परत देअून टाकील !

नागपूरलाही अेका गाझीचा असाच छळ चालला आहे या गाझीचे नाव अब्दुल कादर असे आहे हिंदूच्या कन्यका पळवून त्यास बलात्काराने मुसलमान करण्याचे

जे महत्कार्य सध्या मुसलमानातील अनेक साधूनी हाती घेतले आहे त्यात या गाझी-चीहि गणना आहे सखू नावाच्या अेका चालत्या हिंदु स्त्रीस तुझ्या वहिणीचे घर मला माहीत आहे, मी तुला तेथे पोचविती अशी मार्गाने थाप मारून तिला अचानक आपल्याच घरी नली नतर माझी वायकी तुला आत बोलावते आहे म्हणून तिला आत नेली तत्काळ तिला खोलीत वद करून बदूक दाखवून चूप करून टाकली रात्री तिच्यावर बलात्कार करून, टांग्यात घालून दुसऱ्या अेका ठिकाणी आपल्या मुलीच्या घरी तिला घेअून गेला त्यास त्याच्या दोघा मुल्लानीही या पवित्र कार्यात साह्य केले! त्याच्या बायकोने आणि वहिणीनेही त्या स्त्रीवर होणाऱ्या बलात्कारास हातभार लावून तिला मुसलमान हो म्हणून स्वत धमकावले शेवटी अेका कागदावर अेक्या मुसलमान दरोग्याचे घरी तिच्या अगठ्याचा ठसा घेण्यात आला – अर्थातच स्वसतोषाने मी मुसलमान होत्ये अशा अर्थाच्या कागदावर! योगायोगान त्या हिंदु कन्यकेच्या प्रार्थनेस अीश्वर पावून पोलिसला ती भुमका कळली आणि आता गझनिया पकडला गला असून त्याच्यावर नागपूरला खटला चालला आहे! वास्तविक पाहता हिंदु स्त्रीस पळवून बलात्कार, छळ अित्यादि पवित्र कार्टिक्रमानी मुसलमानी धर्माची महती पटवून बाटविणे, हे कृत्य मुसलमानी समाजात किती आदरणीय समजल जाते त, अबदुल्लाच्या या हिंदु कन्यकेला बाटविण्याच्या कामी प्रत्यक्ष त्याच्या आणि मुसलमान दरोग्याच्या मुसलमान स्त्रीने, वहिणीने, मुलानी आणि आजूबाजूच्या मुसलमानी घरानी साह्य दिल यावरून स्पष्ट होत आहे पण या नागपूरच्या दुष्ट सिटी मॅजिस्ट्रेटने त्या लोकावर खटले भरावे हे केवढे काफरपण आहे! एतदर्थ या मॅजिस्ट्रेटलाही मृत्यूच्या धमकीचे पत्र रीतसर धाडण्यात यावेच!

हिंदु कन्यकास आणि अनाथ मुलास बलात्काराने बाटविणे हे कृत्य मुसलमानी स्त्रियाही किती पवित्र आणि आदरणीय मानतात याचे आणखी अेक अुदाहरण

उलथणें तापवून डाग देती आणि त्याचे संबंधीच नव्हत तर उभे हिंदु गाव काशी-रामेश्वरपर्यंत ऐकू जाईल अशी बोंब मारून उठते आणि तो हिंदु मुलगाच मुसलमान झाला असें म्हणून त्यास हुसकून देते. पण ख्रिस्तूची आई पहा किती साध्वी आणि धर्मशील बाई ती ! तें राहोच, पण या गाझी–गाझिणी जोडप्यास हवालातमध्ये बंद करणाऱ्या प्रत्येक नराधमास मृत्यूचें वारंट सोडून पकडलेंच पाहिजे. त्याचा पत्ता आहे " कटनी, पोलिस हवालत ".

आणखी एका ज्या पत्त्यावर धमकीचे वारंट धाडलेंच पाहिजे तो हा : 'रामस्वरूप मोटार ड्रायव्हर, बाजार मुहल्ला कानपूर.'—कारण एका मुसलमान स्त्रीला तिच्या नवऱ्याने टाकून दिल्यानंतर कित्येक दिवसांनी रामस्वरूपाने तिला शुद्ध करून हिंदु स्त्रीप्रमाणे तिच्याशी लग्न लावण्याचें निश्चित केलें. अर्थात् हा महान् अपराध मुसलमानांच्या धर्मभीरु हृदयास असह्य दुःख देता झाला. हिंदूच्या विवाहित स्त्रीला बंगालमध्ये यशोदा सुंदरीच्या आणि अन्य पटनात झालें तसें अगदी नांदत्या घरातून ओढून नेऊन बलात्कारून, मुसलमान करून घेणें हें असल्या मुसलमानांचें पवित्र कर्तव्यच आहे. तो त्यांचा, हे गाझी गुंड आणि मंडळ समजतात त्या अर्थी—धर्मच आहे. पण म्हणून हिंदुही मुसलमानांच्या टाकून दिलेल्या स्त्रियांना कांहोईना पण शुद्ध करून त्यांच्याशी लग्न लावू पहाणार की काय ! काफर कुठले ! अर्थातच शेकडो गाझी गुड आणि मंडळींनी त्या रामस्वरूपाचे घरावर चढाई केली आणि मुलगीला पळविणार तोंच–पोलीस आले ! कोतवालीवर जाताच स्त्रीने सांगितले ' मी शुद्ध होऊन हिंदु झालें आहे. रामस्वरूपावाचून परपुरुषास पाहणें हें मी पाप समजत आहे ! हें कथन होताच दुष्ट इंग्रजांच्या पापी निर्बंधाप्रमाणे ती स्त्री रामस्वरूपाला देण्यात आली. एतदर्थ रामस्वरूपाच्या पत्त्यावरही एक धमकीची चिठ्ठी धाडण्यात यावी आणि ते दुष्ट निर्बंध असलेलें इंडियन पीनलकोडच जाळून टाकण्यात यावें !

बंगाल्यांत फेनी येथे हरचंद्रदासच्या शामनाद नामक स्त्रीला बलात्काराने लालमिया नांवाच्या गाझीने पळविली होती. त्याला दोन वर्षें सक्तश्रमाची शिक्षा झाली. तेंही अेकवेळ क्षम्य म्हणता येईल; पण अलीपूरच्या सबडिव्हिजन मॅजिस्ट्रेटच्यासमोर सहासात गाझींवर अेका सन्देशखाली गांवच्या शशिबाला नामक विवाहित हिंदु स्त्रीने जो कहर गुजरविला आहे त्याचा वचपा गाझी गुंड आणि मंडळ यांनी अगदी त्वरित काढलाच पाहिजे. शशिबालेचा नवरा अतिशय आजारी. ती सतरा वर्षांची धावऱ्या धावऱ्या औषध आणि साह्य मागण्यास शेजारीपाजारी फिरू लागली. अशा अवस्थेत तिची दया येणें साहजिकच होतें. तशी तिची दया येऊन अेका धर्मभीरु मुसलमानाने तिला औषधासाठी दुसऱ्याकडे नेलें. त्याला दया आली तशी आणखी अेकाला दया आली. होता होता दया हेंच ज्यांचें ब्रीद आहे असे सहासात गाझी अेकत्र जमले. त्यांनी त्या शशिबालेला अेकान्त स्थळी ओढली आणि प्रत्येकाने तिच्यावर

त्याची मुसलमानी दया करण्यास आरंभ केला ! सकाळी या अत्यंत यातनेने तळमळत अर्धमूर्च्छित अवस्थेत ती शशिबाला सडकेच्या बाजूस पडलेली होती तिला पोलिसाने पाहिले आणि त्या दुष्ट पोलिसानी तिच्यावर ' दया ' न करता तिला मॅजिस्ट्रेटसमोर नेल आणि तिचे कथन घेऊन त्या सहा सात गाझीचीच पकडापकडी मांडिली ! न्यायालयात ती १७ वर्षांची शशिबाला रडत रडत तिचे हाल जेव्हा सांगू लागली तेव्हा प्रेक्षकातील कित्येक निर्दय नरपशु त्या मुसलमान गाझीप्रमाणे हसण्याचे सोडून दु खाने अश्रू गाळीत होते ! अर्थात् त्या शशिबालेचा कड घेऊन अश्रू गाळणाऱ्या या प्रेक्षकास आणि त्या गाझीस पकडू पाहाणाऱ्या सर्व मंडळीस, पोलिसास, मॅजिस्ट्रेटास धडाधड धमकीची पत्रे धाडून साफ कळविल पाहिजे की, जर शशिबालेची चौकशी बंद न पाडाल आणि केवळ दया केल्याच्या अपराधासाठी सहासात मुसलमानी धर्मभक्तास पकडापकड करण्याच क्रौर्य करण्याचे बंद न कराल तर—सहा आठवड्याचे आत तुमच्यापैकी प्रत्येकास, गाझी गुंड आणि मंडळी आपल्या पवित्र सुऱ्याने भोसकण्याचे धर्मवीरत्व गाजविल्यावाचून राहणार नाहीत ! म्हणजे उभें कलकत्ता पोलिस भिऊन जाओल टगार्ट साहेबही विलायतेस पळून जाओल !!

अर्थात आम्ही दिलेल्या शेकडो पत्त्यावर निरनिराळी पत्र टाकण्यास व्यय अतोनात लागेल हे खर आहे त्यावाचून ठिकठिकाणी दंग्याचे अपराधाविषयी गेल्या केवळ दोन महिन्यात दहा बारा मुसलमानास जन्मठेप काळपाणी, वीस पंचवीस जणास मुल पळविण्यासारख्या य कश्चित गोष्टीसाठीही पाच पाच, सात सात वर्षांच्या कठोर कष्टाच्या शिक्षा आणि कित्यकास दोन चार वर्षांच्या बेड्या, अंधार कोठड्या, तुरुंग अित्यादि अमानुष शिक्षा देण्यात आल्या आहत त्या सर्वांचा सूड अुगवावयाचा आहेच ! तव्हा अितक्या ठिकाणी धमकीच्या चिठ्ठ्या धाडण्याम शाअीचा व्ययही शेकडो रुपय करावा लागल—पण यासही अेक तोड आह—

मुसलमानी सज्जनाचा हा छळ का होतो ? अर्थात अिंग्रजी राज्याचे निबंध आपल्या गाझी गुंड मंडळाच्या मुसलमानी निर्बंधाशी जुळत नाहीत म्हणून काफरास बलात्कारान मुसलमान करण हे पुण्यकृत्यही या अिंग्रजी निर्बंधान्वये पाप ठरते ! तेव्हा आजिल्व्हे साहेब किंवा प्रिव्ही कौंसिलचे साहेबाच टोळके किंवा सैनिक, पोलिस आणि अलीगडचे मॅजिस्ट्रेट अित्यादि शकडो लोकास धमकीची पत्र धाडीत बसण्यापेक्षा ज्या अिंग्रजी राज्याचे धनी जे जॉर्ज बादशहा, त्यानाच अेक धमकीच पत्र टाकले की, काम होण्यासारख आहे ! गाझी गुंड आणि मंडळाचे वतीने दिल्ली, मुंबई कलकत्त्याच्या गल्ली कुचीतील काण्या तरी भाजीविक्या मौलानासारख्या अुत्तरदायी (जबाबदार) नागरिकाने लंडनच्या पत्त्यावर जॉर्ज महाराजास निर्भीडपणे अेक चिठ्ठी धाडावी की, तुम्ही हिंदुस्थानच राज्य ही

चिठ्ठी पोचताच अेका आठवड्याचे आत साडून तो मुकुट अफगाणिस्थानच्या अमिराचे हाती सोपवून द्यावा !

अशा अेका चिठ्ठीसरशी मुसलमानी सज्जनाचा सर्व छळ बंद होअील ! अेका दोन आण्याच्या तिकिटात काम ! अेकदा चिठ्ठी पोचली की, मग जार्ज महाराजाची काय छाती आहे की, ते ती अमान्य करतील ! गांधी गुड आणि मंडळीची धमकीची चिठ्ठी आणि ती अमान्य ! मुळीच नको ! चिठ्ठी पोचण्याचा अवकाश की, ते हिंदुस्थानचा मुकुट पासलने परत धाडून देतील पासलने ! ! !

—ता ९ डिसबर १९२७

✦ ✦ ✦

(६)

अरेरे ! नीलच्या पुतळ्याच्या घोड्याचा पाय तोडला

अत्यंत आनंदाची गोष्ट आहे की, नीलच्या पुतळ्यास हलविण्यासाठी चाललेला सत्याग्रह यशस्वी करण्याचे पूर्ण अहिंसात्मक साधन महात्माजींनी शेवटी शोधून काढले

अेका धटिंगण स्वयंसेवकाने नीलच्या पुतळ्याच्या घोड्याचा पाय अेका हातोड्याने तोडून टाकला ही बातमी अैकल्यापासून सर्व अहिंसात्मक अनत्याचारी वीरपुंगवास, त्या दगडी घोड्यास झाल्या नसतील अितक्या असह्य वेदना होत होत्या ! मागे अेका कोकरास दुखापत झालेली पाहून बुद्ध भगवान् व्याकूळ झाल्याची अनुभूति सांगत असतात पण ते जिवंत कोकरू होते जिवंत प्राण्याच्या दुखापतीने कासावीस कोणीही होअील पण दगडास दुखापत झाल्यानेही ज्याचे अंत करण तिळतीळ तुटेल तोच खरा अनत्याचारी वीरपुंगव ! असे अनेक वीर पुंगव कळवळून अहिंसेच्या आचार्यांकडे गेले आणि रडू लागले तेव्हा त्यांनी कळवळून मठाज्ञा सोडिली की, आता यापुढे कोणीही हातोडा घेअून सत्याग्रहात समाविष्ट होअू नये लाठी हातोडा ही हत्यारे होत भारतीय दंडविधानात (अिंडियन पीनल कोडात) त्यास शिक्षा नसेल पण अहिंसात्मक मंडविधानात त्यासही शिक्षा असली पाहिजे हत्यार हाती घेणेच पाप आहे नागपूरला हत्यार धारण करण्याचा अधिकार मिळवावा म्हणून जेव्हा सत्याग्रह चालला, तेव्हा

आचार्यांनी अेवढ्याचसाठी साफ उत्तर दिलें होतें, की, ' शस्त्रासाठी आणि सत्याग्रह ! शस्त्र आणि सत्य एकत्र राहूच शकत नाहीत. शस्त्र धारण करण्याच्या अधिकारासाठी सत्याग्रह करणें म्हणजे सत्याग्रह शब्दाचा भयंकर दुरुपयोग करणें होय. शस्त्रें धारण करू नये, हा निर्बंध न्याय्य आहे. चोरी करू नये, दरोडा मारू नये, हें भारतीय दंडविधानातील निर्बंध तोडणे हें जसें पाप आहे, तसेंच शस्त्र धरू नये हा निर्बंध तोडणे हें अहिंसात्मक अनत्याचाराच्या शास्त्राप्रमाणे पाप आहे. ' म्हणून भारतीय दंडविधानाचे पुढे अेक पाअूल टाकून हातोडा–लाठी अित्यादि हत्यार तितके, अहिंसात्मक अनत्याचारी भंडविधान दंडनीय समजत असतें!

पण मग अनत्याचारी वीरपुंगवानी प्रश्न केला की, ' महर्षे, मशीनगन्स मिळत नाहीत, हातोडे, लाठ्या, दगड हे मिळत असताही अहिंसेचे दृष्टीने आम्ही हाती घेअू नये म्हणून आपली आज्ञा सुटत आहे. तेव्हा आम्ही नीलच्या पुतळ्याकडे जाताना हाती तरी काय घेअून जावें ? '

तेव्हा मठाज्ञा सुटली की ' चिखल घेअून ' !

चिखल हाती घेअून प्रत्येक सत्याग्रही वीरपुंगवाने नीलच्या पुतळ्याकडे जावें आणि चिखलाचे गोळे त्या पुतळ्यावर, पोलिस पकडीतो मारीत राहावें ! हा निर्णय अैकून अनत्याचारी अहिंसाभक्तांच्या सैन्यांतील ते झाडून सारे सत्याग्रही वीरपुंगव आनंदाने पुलकित झाले. पुंगवच ते !

आम्ही त्या पुंगवातील अेक नसताही आणखी अेक तोड सुचवू अिच्छितो. हातोड्याने दगडास दुखापत होते तितकी चिखलाने होणार नाही. परंतु अहिंसेचें पवित्र व्रत धारण केलेल्या मनुष्याने चिखल तरी कसा मारावा ? कारण चिखल झाला तरी दगडाच्या डोळ्याविळ्यांत उडाला असता तो खुपून दगडी पुतळ्यास शारीरिक दुःख थोडें बहुत तरी होणारच. अेतदर्थ आमची अशी नम्र सूचना आहे की, सत्याग्रही वीरांनीं हातात चिखलही न घेता नुसतें नीलच्या पुतळ्यापर्यंत जावें आणि —

आणि दुरून त्या पुतळ्यास वाकुल्या दाखवीत उभें रहावें ! शुद्ध अहिंसात्मक सत्याग्रहास हें, चिखल मारण्यापेक्षा अधिक शोभेल. हातोडा, लाठी, दगड, याप्रमाणेच चिखल हेंही अेक हत्यारच आहे. अेतदर्थ चिखलही अहिंसात्मक अत्याचाराच्या भंडविधानात बहिष्कार्य समजला जावा.

वास्तविक हात देखील अेक हत्यारच आहे. आणि म्हणून तोही कापूनच टाकूनच सत्याग्रह्यांनी जावे–पण जाअू द्या, हाताची गोष्ट तेवढी सोडून देअू ! जेवणाविवणाला आणि केळीं, नारिंगी, सत्रीं अित्यादि खाण्यास उपयोगी पडणारी वस्तु आहे ती ! ! म्हणून या सत्याग्रही वीरपुंगवानी नीलच्या पुतळ्यासमोर जाअून नुसत्या वाकुल्या दाखवाव्या !

—ता. १२ जानेवारी १९२८

✦ ✦ ✦

(७)

हातीं आलेलीं चार प्रमाणपत्रें

निःपक्षपाती तिऱ्हाअिताने तिऱ्हाअितास जर अेखादे प्रशस्तिपत्र दिले, तर ते भूषणास्पद असतेच ते साहजिकही असतें पण जर अेखाद्या मुलाने अेखाद्या पंडितास, 'भले पंडितजी?' म्हणून म्हटले, अेखाद्या सुता झालेल्याने अेखाद्या मुंज होणाऱ्या मुलावर आनंदाने चार तांदूळ फेकून तो समारंभ साजरा केला, अेखाद्या कर्झनने सुरेंद्रनाथाची वाहवा केली किंवा अेखाद्या कुत्र्याने तुकड्यासाठी भांडणाऱ्या दुसऱ्या कुत्र्यास, 'खूप भांडलास' म्हणून त्याची पाठ आपल्या पंजाने थोपटली, किंवा डायरने जालियनवालांत कत्तल झालेल्या अेखाद्या मुलास पाहून अश्रु ढाळले, तर ती प्रमाणपत्रे मात्र अगदी अपूर्व होत यांत काही शंका नाही असाच प्रकारची दोन चार अपूर्व प्रमाणपत्रे आमच्या हाती आलेली आहेत, त्यापैकी काही खाली देतो.

मुसलमानाचें हिंदूस प्रमाणपत्र

हिंदु संघटनाविषयी मालवीयांनी किंवा मुंज्यांनी गोडवे गावे यांत काही आश्चर्य नाही. ममत्वाने त्यांची बुद्धि अंधही झाली असल्याचा संभव आहे, पण मौलाना हजरत मोहानीही स्वतः म्हणतात की, 'संघटनाची चळवळ ठिकठिकाणी संघटित धोरणाने अेकसूत्री काम चालवीत आहे कानपूर, नागपूर, बरेली अित्यादि सर्व जागी हिंदूनीच दंगा आरंभिला त्या सर्व जागी हिंदूनीच मुसलमानांना मारले, पिटले हिंदु मुसलमानापेक्षा फारच पुढे असून ते राजनीतिज्ञ आणि मोठे चलाख आहेत त्यांचा कट म्हणूनच मोठा पक्का आहे प्रथम मुसलमानांना ते मारतात, मागून मुसलमानही मारू लागले म्हणजे लगेच हिंदु गवगवा करून आकाशपाताळ अेक करून टाकतात! जेव्हा अेकीने ढोंग करून बसतात, तेव्हा मुसलमानांची सामाच्या ढालेखाली दडून हानि करितात हिंदूवर सरकारने खटले भरले की, हिंदु वकील त्यांचे खटले फुकट चालवितात मुसलमानांची घरे दारे त्याखाली अुजाड होतात. मुख्य कांटा जर माझे मनात सलत असेल तर तो हा की, घरांत छपून बसणारे हिंदु आज शक्तिमान् होअून बाहेर लढण्यास येतात! ते होअून टकरा घेतात ते अेवढ्यासाठी की, त्यांच्या मनात आमची शक्ति पारखून बघावयाचे असते हा संघटणाचा खेळ आहे

मुसलमानांचे मुसलमानास प्रमाणपत्र

विपक्षाने विपक्षाची स्तुति करणे हें प्रमाणपत्र जसे अपूर्व, तसेच मित्राने मित्राची आणि गुरूने अनुयायाची निंदा करणे हें प्रमाणपत्रही तितकेच विचारार्ह आणि अपूर्व होय यांत शंका नाही. हिंदूनी मुसलमानाविषयी काही म्हटले, तर

ते खरंच असेल असं नाही पण मुसलमानांनी मुसलमानांविषयी जर काही म्हटलं तर त तरी मुसलमानांना पक्षपाती म्हणून सहसा म्हणवणार नाही अेतदर्थ स्वत हसन निजामीसाहेब आपल्या 'मुनादी' पत्राच्या १४ सप्टेंबरच्या अंकात मुसलमानांस ज प्रशस्तिपत्र देते झाले आहेत त्यातील काही अुतारे शुद्धि समाचारा वरून देतो हसन निजामी म्हणतात आज आम्ही मुसलमान आर्यसमाजावर जळफळतो आणि सर्व जगास मुसलमान वर म्हणतो पण खरी वस्तुस्थिति अशी आहे की (१) आम्ही मुसलमान केवळ नावाचे मुसलमान आहो (२) अल्लाने सांगितले की खोटं बोलू नका पण आजचे मुसलमान अितर सर्वाहून खोटं बोलणारे आहेत (३) दारू पिअू नका म्हणून धर्माज्ञा पण मुसलमान अुघड अुघड दारू पिअून झिंगतात (४) चोरी करू नका म्हणून धर्माज्ञा पण बंदिशाळांतून जाअून पहा की अट्टल चोर तवढे मुसलमानच अधिक (५) धर्माज्ञा की वेश्यापण वाअीट, पण बाजारात जाअून पहा वेश्यांमध्य बहुतक दुकान मुसलमानिणींची ! त्यांच्या कडे जाणाऱ्या वेश्यागामी लोकांतही अधिक संख्या मुसलमानांचीच ! (६) आज सगळ्यात आळशी आणि वाताडे आणि गावगुंड जर कोणी असतील तर त मुसलमानच (७) आमच्या पूर्वजांची कीर्ति कुठं ! आज लोकात म्हणच पडली आहे, कोणी मनुष्य असा क्रूर — किंवा असा दुष्ट किंवा असा पापी आहे का जसा मुसलमान ! वाअीट दुर्गुणाचे आम्ही अुपमान ठरलो आहो !

(ह हसन निजामी असं म्हणत आहे — आपण नाही हो बुवा कधी मुसलमानांची अितकी अघळपघळ स्तुति करीत !)

हसन निजामीस 'दुर्रे' अुमरचे प्रमाणपत्र

वर हसन निजामीने मुसलमानांस दिलेले प्रमाणपत्र दिले आहे आता मुसलमानांच्या दुर्रे अुमर नावाच्या पत्राने हसननिजामीस दिलेलं प्रशस्तिपत्र पहा 'दुर्रे अुमर' आपल्या अेका लेखास पहिल्या प्रतीचा शिवराळ म्हणून मथळा देअून त्यात म्हणते — हसन निजामी पहिल्या प्रतीचा शिवराळ आहे तो आपल्या शिष्यांस आज्ञा देतो की मला सिजदा करा सिजद्याचे वेळी शिष्यांना म्हणावे लागते की हे हसननिजामी अेकोजन — अिहलोक आणि परलोकचा तूच सरदार आहेस तुझ्यावाचून सिजद्याचा कोण अधिकारी नाही ! ! महमद अल्ली तर हसननिजामीस अुघड अुघड पैसे खाअू ! सरकारचा गुप्त हेर ! म्हणून गौरवीत असतात

कर्मठ हिंदूनीं अस्पृश्यांस दिलेले प्रमाणपत्र

भडोच जिल्ह्यातील अंकलेश्वर गावी महारवाड्यातील महाराना पाण्याचा फार त्रास पडे. पण त्याना सार्वजनिक पाणवठ्यावर कोणी जाअू देअीना तेव्हा त्रासून जाअून आणि मुसलमानाच्या फुशीने अुत्तेजित होअून त्या महारांपैकी ३० महार मुसलमान झाले तत्काल दुसऱ्या दिवशी कर्मठ हिंदूनी त्या महारास मुसल-मानी धर्माच्या सुंता नावाच्या संस्काराने ते शुद्ध झाले असल्यामुळे त्यास 'स्पृश्य' झाल्याचे प्रमाणपत्र दिले! अितकेच नव्हे, 'बोले तैसा चाले' ह्या अुच्च कर्मठ तत्त्वानुसार त्या मुसलमान होअून शुद्ध झालेल्या महारास त्याच सार्वजनिक पाणवठ्यावर त्याच दिवसापासून पाणी भरू देण्यास परवानगी दिली जे महार त्या पाण्याच्या त्रासाने तळमळत असताही अजून मुसलमान झाले नाहीत ते अशुद्धच आहेत. पाण्यास त्यास शिवता येत नाही हे सांगणे नकोच. त्या मुसलमान झालेल्या महारास शुद्ध झाल्याचे प्रमाणपत्र लिहून देअून आणि त्याच्याबरोबर पाणी भरून 'बोले तैसा चाले' असे वागले आमच्या वाचकास म्हणूनच आमचा अनुरोध (शिफारस) आहे की आपण सगळ्यानी प्रत्यही पहाटेस 'त्याची वदावी पाअुले!'

✦ ✦ ✦

शुद्धीच्या बातम्या देता देता 'श्रद्धानंद' थकत चालला! फेब्रुवारीत अेक हजार अहिंदु कुटुंबे म्हणजे तीन चार हजार लोक हिंदु मिशनने शुद्ध केले समारंभ चारा तास चालला होता.

स्वामी श्रद्धानंदानी जवळ जवळ ६०,००० मलकाना रजपूत मुसलमानास शुद्ध करून घेतले तेव्हा त्याची अेका मुसलमान हत्याऱ्याने पिस्तूल झाडून हत्या केली

पण वर दिलेल्या कलकत्त्याच्या हिंदु मिशनच्या चालकानीही श्रद्धानंदानंतर गेल्या वर्षात, विशेषत बिहारमधील गद्दी मुसलमानातील जवळजवळ १५००० मुसलमानास शुद्ध करून घेतले, आणि बंगालमध्ये ५०,००० हजारावर शुद्धिकार्य केली या हिंदुमिशनच्या शुद्धिकार्याचा आकडाही अशा रीतीने साठ हजारावर आल्याने त्याच्या चालकाचीही मुसलमानी आततायाकडून मारले जाण्याची योग्यता सिद्ध झाली होतीच तिचे सार्थक करण्यासाठी गेल्या महिन्यात श्रीमान् स्वामी परमानंदजी (प्रो भाअी परमानंद नव्हेत) याना अेका मुसलमानान सुरा भोसकून घायाळ केले आहे हा मुसलमान ब्राह्मण वेषाने शुद्ध होणाऱ्या गद्दी मुसलमानात छपून बसला होता त्याचे अेकदोन वार होताच तो धरला गेला परंतु परमानंदजी श्रद्धानंदाप्रमाणे मारले न जाता केवळ घायाळच होअून सुटले.

हे फार वाअीट झाले, परमानंदजीवर श्रद्धानंदजीप्रमाणे वार झाला हे अितके वाईट नव्हे, तर परमानंदजी श्रद्धानंदजीप्रमाणे हत्येस बळी न पडता वाचले हे फार वाअीट झाले

कारण श्रद्धानंदजी वाचले नाहीत म्हणून जशी शुद्धि वाचली आणि त्याच्या-मागे त्याच्या न वाचण्यानेच हिंदु मिशनकडून साठ हजार मुसलमान-ख्रिस्त्याची

शुद्धि करवून घेतली, त्याप्रमाणे श्रीमान् परमानंदजीच्या न वाचण्याने आणखी कोणाकडून आणखी कोणा साठ हजार मुल्ला मिशनऱ्यास शुद्ध करून घेवविले असते. पण परमानंद वाचल्याने शुद्धीस पुन्हा अेकदा जोराची चालना मिळण्याची संधि गेली,

परमानंद स्वामींच्या डाव्या हातास घाव झाला आहे चिंता नाही अजून अुजवा हात आहेच त्याला घाव लागण्याची संधि येअीतो आणखी दहा वीस हजार गही मुसलमानास तो हात शुद्ध करीलच

वीस हजार मुसलमानांच्या शुद्धीसाठी अेक हात–! काही फारसा महाग सवदा नाही याला हा अशा दराने आज अेक अेक हात कोणीही हाडाचा हिंदु मोठ्या आनंदाने विकील

हो, हात जर चांगला दाखविता येत असेल तर गोष्ट निराळी पण तो नुसताच खांद्यापासून लोंबकळत राहाण्यापेक्षा वरील बाजार भावाने विकला गेला तरी पुरे

✦ ✦ ✦

लाला लजपतरायजींनी भर विधिसमितीत (लेजिस्लेटिव्ह असेंब्ली) ठासून सांगितले की त्यांनी अेकट्यानं आजवर जितका पैसा आणि प्रयत्न दलित आणि अस्पृश्य म्हणविलेल्या गेलेल्या जातीच्या अुन्नत्यर्थ व्यय केला आहे तितका ब्रिटिश सरकारने अुभ्या शंभर वर्षांत केलेला नाही! त्याचप्रमाणे अेकट बिर्ला शेठही दरमहा २०००० रुपये अस्पृश्यांच्या अुन्नतीप्रीत्यर्थ व्यय करितात पण सरकारने अस्पृश्यांच्या अुन्नतीसाठी वीस हजार कवड्या देखील दरमहा कधी व्यय केल्या नाहीत

—आम्ही म्हणतो नसतील अेक कवडी देखील अस्पृश्यांकरिता ब्रिटिश सरकारने व्यय केली नसेल पण त्यामुळे सरकारवर आरोप तो कोणचा आणि कसा लागू होतो? ब्रिटिश सरकार म्हणजे कर गोळा करणारी सत्ता आहे ती काय मार्गाने भिकाऱ्यासाठी मोहरा अुधळीत जाणारी कोणी अहल्याबाअी आहे की काय! अस्पृश्यांपासून अितराप्रमाणेच कर अुकळण्यात ब्रिटिश सरकार काही कसूर करीत नाही ना? झाले तर मग! अस्पृश्यांसाठी काय अगर कोणाचसाठी काय कराचा व्यय करण्याचे काम काही सरकारी काम नव्हे ब्रिटिश सरकारी काम अुकळण्याचे, —अुधळण्याचे नव्हे!

✦ ✦ ✦

बारडोली पुन्हा कर न देण्याचा सत्याग्रह करणार आहे म्हणे! चौरीचौऱ्याच्या कानात कोणी मध्येच ही बातमी पुटपुटला नाही म्हणजे पुरे! नाही तर तिकडे पुन्हा अेखादी चोरवाट मोकळी पडावयाची! चौरीचौऱ्याच्या चोरवाटेने पळून जाण्याची बारडोलीच्या सत्याग्रहाची पुरातन प्रसिद्धि आहे

—ता २२ मार्च १९२८

✦ ✦ ✦

(८)

भरतपूरच्या महाराजांस गादीवरून काढावें, कारण काय तर मशीद पाडली

भरतपूरच्या महाराजास गादीवरून अुतरण्याचा प्रसग आला होता थोड-क्यात निभावले पण ते निभावण्याच्या आधी हसन निजामीस स्वर्देव अल्लाजींची काही पत्रें सापडली. त्यावरून निजामीने आपल्या पत्रात प्रसिद्ध केले की, ‘ भरत-पूरच्या महाराजावर हा दुर्घर प्रसग गुदरला नसता पण त्यानी त्याच्या राज्यात (ते नको म्हणत असता) बाधली गेलेली अेक मशीद पाडून टाकली म्हणून अल्ला क्रुद्ध होअून हे सकट त्याने आणले !’ निजामीचे हे म्हणणे खरे आहे अल्ला तत्तच जागृत दैवत आहे खरे !

पण रुद्रजीही आताशी काही निजूनच नसतात तेही थोडेसे जागे झाले आहेत असे दिसते. कारण अल्लाजी पाडलेल्या मशिदीचा सूड घेण्यास अुत्तरेस भरतपूरकडे गेले आहेतसे पाहून गुलबर्ग्यास आपल्या मदिराची मागे जी निजामाने पायमल्ली केली तिचा सूड अुगविण्यास रुद्रजींनी दक्षिणेस हैद्राबादेवर स्वारी केली निजामाची दाढी खेचून त्यासही गादीवरून कोलमडून पडू पाहीतो गदगद हल-विला आणि हैदराबादेस प्लेगची आग लावून दिली ! अल्लाजी देव, तर रुद्रजी महादेव !

✦ ✦ ✦

हसन निजामीस अेवा स्वर्देवाची ही पत्रे अुपलब्ध होण्याचे सधीरास अिक्डे भोळ्या भारतीयास ‘ नाविष्णु पृथ्वीपति ’ या वचनाधारे भूदेव वाटलेले अिग्लडचे दिवगत महाराज अेडवर्ड यांचीही काही पत्रे सर सिडेन ली याना अुप-लब्ध झाली आहेत ती वाचून नास्तिकाची देखील ‘ नाविष्णु पृथ्वीपति ’ या शास्त्रवचनावर अढळ निष्ठा बसल्यावाचून राहणार नाही

त्या पत्रापैकी अेवात ‘ कर्मवीर ’ प्रसिद्ध करिते की, लॉर्ड मोर्लेने मि सिंह याना जेव्हा व्हाअिसरॉयच्या कार्यकारी मडळात नेमण्याची व्यवस्था केली, तेव्हा राजे अेडवर्ड यानी लिहिलेले अेक अत स्थ पत्र आहे त्यात अेडवर्ड १९०१ मध्ये लिहितात:—

‘ तुम्ही म्हणता व्हिक्टोरिया राणीने हिंदी लोकास हे वचन दिले, ते वचन दिले, पण याविषयी मला वाटते की, काळ्या मनुष्यास (Native) व्हिक्टोरिया अशा साम्राज्याच्या अगदी अतरगमडळात नेमण्याच्या आज्ञेवर कधी स्वाक्षरी करती ना ! मला तर अशा घातक कागदावर केवळ निरुपायाने सही करावी लागत आहे !’

राजभक्त म्हणून प्रख्यात असलेल्या भारतीयास — या नेटिव्हास — साम्राज्याचे अंतरंग मंडळात का मज्जाव असावा या विषयाचा अधिक ऊहापोह दुसऱ्या एका पत्रात राजे एडवर्ड परम कारुणिकपणे करीत असता लिहितात —

'साम्राज्याच्या अंतरंग मंडळात कोणत्याही काळ्या माणसास घेणे हे मला फारच धोक्याचे वाटत आहे ! *कार्यकारी मंडळात अशा कितीतरी गोष्टींची चर्चा* करावी लागते की जी 'नेटिव्हा समोर करणे अगदी अनिष्ट आहे' विचारा सायमन तो तरी अधिक काय म्हणता आहे !

एडवर्ड राजे पुढे लिहितात काळा माणूस कितीही चतुर असो, तुमचे कार्यकारी मंडळ त्यास कितीही राजभक्त समजो तरीही तो कधी आपल्या विरुद्ध जाईल हे कोणास सांगता येणार आहे ? तुमच्या गुप्त गोष्टी तो वेळप्रसंगी चव्हाट्यावर आणणार नाहीच म्हणून हमी कशी देता येणार ! मी निरुपायाने सही केली तरीही माझे हे विरुद्ध मत नोंदवून ठेवू इच्छितो काळा मनुष्य प्रसंगी घातक आहे हे मत वदलणे शक्य नाही '

एडवर्ड महाराजांनी हेही लिहिले आहे की 'व्हिक्टोरियाही याचे विरुद्ध जाती इतकेच नव्हे तर माझा पुत्र (आजचे राजे जॉर्ज हे) देखील माझ्याशी सहमत आहे !' बीज तैसी फळे । उत्तम या अमंगळ ।

काळ्यातील एका चतुर मनुष्यास सुद्धा, तो राजभक्त असला तरी, सरकारच्या नेमणुकीनेही नुसत्या व्हाइसरॉयच्या कार्यकारी मंडळात बसविण्या-इतका विश्वासदेखील त्या लोकांवर ठेवण्यास परमदयाळू महाराजे एडवर्ड सिद्ध नव्हते, इतकेच नव्हे, तर ते आणखी एका पत्रात लिहितात की —

'मला हे वाचून आश्चर्य वाटले की भारतमंत्र्याशी होणारा पत्रव्यवहार काळ्या लोकांस दाखविला जातो, इतकेच नव्हे तर तुमच्या गुप्त कागदपत्रांच्या प्रती 'नेटिव्हच' करितात ! ही पद्धति फार भयावह आहे ! मला ती फारच आपत्तिजनक वाटते !'

कार्यकारी मंडळात एक अधिकारी म्हणून नेमला जाणारा 'नेटिव्ह' अयोग्य आहे, इतकेच नव्हे तर गुमत्या कागदाच्या प्रती करण्याच्या कारकुनांच्या जागेसही हे काळे पाय लागणे हितावह नाही !

तरी देखील परमदयाळू एडवर्ड महाराजांनी शेवटी एक 'नेटिव्ह' व्हाइसरॉयचे कार्यकारी मंडळात नेमू दिला ! कोण प्रजावात्सल्य हे !

ही दुःखाची गोष्ट आहे की, ह्या प्रजावत्सल पुरुषाची ही मनीषा तेवढी अपूर्ण राहून गेली की, 'तुम्ही नेटिव्हांना हा जो चंचुप्रवेश करू दिलात त्याचा मुसलप्रवेश होण्याचे आधीच तो नेटिव्हास दिलेला अधिकार परत घेण्याचे धैर्य दाखविण्यास आता दुसरा एखादा तसाच निधड्या छातीचा मनुष्य पाहिजे '

हा जो तसाच निधडया छातीचा मनुष्य अेडवर्ड महाराजास पाहिजे होता तोच तर हा सायमन नसेल ना ?

✦ ✦ ✦

असल्या दैवी राजवटीत साधारण सृष्टीतही दैवी विपर्यास घडणारच ते पहा बिहारमध्ये अेका बकरीने मनुष्यासारख्या प्राण्यास जन्म दिला आहे ! ठीकच आहे ते. जर मनुष्यप्राणी आज हिंदुस्थानात बकऱ्यासारख्या प्राण्यास घडाघड जन्म देत आहेत तर बकरीने मनुष्यासारख्या प्राण्यास जन्म द्यावा यात काय नवल !

जर रशियात अेखादी बकरी मनुष्यास जन्म देती तर नवल ! कारण तिथे मनुष्य–मनुष्यिणी बकऱ्यास जन्म देत नाहीत ही गोष्ट तिकडच्या मनुष्यमनुष्यिणीचे वेल्फर्ड लेखकाने काढिलेले खालील चित्रच समर्थील ते म्हणतात,

' मी रशियात फिरलो तेव्हा मला सांगण्यात आले की, ब्रिटनने रशियाशी संबंधविच्छेद केला तेव्हा सर्व रशियाभर रणोत्साह पराकाष्ठेला पोचला मातृभूवर परकीयाची स्वारी होण्याचा संभव आहे हे सिद्ध करण्यास जो तो पुढे येतो अेवढेच नव्हे तर मुलगे, मुलगेच नव्हत तर मुली सैनिकशिक्षण शिकू लागल्या श्रमिक लोका (Labourers) च्या शाळातून देखील मुलींची सैनिक पथके संघटविण्यात आली सवतोंच्या सैनिक शिक्षणाअितके वय झालेल नसताही कोवळी मुले स्वेच्छेने हट्ट धरून बसली की, आपलीही सैन्ये संघटविण्यात यावी महा-युद्धाचे दिवस सोडले तर रशियात मला आज आढळत आहे असा रणोत्साह मी कधीही पाहिला नाही विशेषत सप्टेंबर चारला मी जे दृश्य पाहिले त्याचा माझे मनावरच फार परिणाम झाला तो युवक संघाने प्रदर्शनाचा दिवस होता. जवळ जवळ पाच लक्ष तरुण मुलांची सैनिक पथके मास्कोच्या लाल चौकातून त्या दिवशी चाल करून गेली शेकडो प्रकारानी त्या युवकसंघानी रशियाचे सशस्त्र सरक्षण करण्याचा आपला निश्चय व्यक्त केला त्या दिवशीचा तो उत्साह आणि निर्धार अपूर्व होता. खरोखर रशियावर स्वारी करणाऱ्या कोणत्याही राष्ट्राची कीव यावी असे ते युवक संघीय प्रदर्शन होते कारण जगातील कोणत्याही राष्ट्राच्या धनिक सत्तेची असा युवक सेनेविरुद्ध लढाओी करण्यासारखे सैन्य धाडण्याची छातीच नाही ! त्या सगळ्या रशियन तरुणाच्या क्रोधाचे मुख्य लक्ष्य अिंग्लंड होते ऑस्टिन चेंबर्लेनच्या पुतळ्याच्या प्रतिमा ठिकठिकाणी अपमानित करण्यात येत होत्या जो त्या प्रतिमेस अचूक वेधील त्या युवकास पहिल्या प्रतीचे पारितोषक मिळे ! '

असल्या सशस्त्र प्रदर्शन करणाऱ्या सिंहासारख्या दशनसयुक्त युवकसंघाचे देशात मनुष्यास जन्म देण्याची बकऱ्याची काय गाय व्याली आहे !

या दशनसयुक्त युद्ध युवकसंघाची सैनिक सशस्त्र प्रदर्शन पाहून विल्फर्ड विलॉक याच्या अंगावर जगात अजून भयंकर रक्तपाताची युद्धे घडणारच आहेत

'टाअिम्स 'ने जसा हा अचूक शोध अिकडे महाराष्ट्रात लाविला, तसाच कलकत्त्यासही पोलडच्या अेका गोऱ्या ज्योतिष्याने आणखी अेक त्याहूनही अद्भुत शोध लाविला होता तो ज्योतिषी म्हणाला, 'मी बारा वर्षे हिंदुस्थानात ज्योतिषादिक अभ्यास करण्यात घालविली असून माझी भविष्ये अचूक असतात येत्या मार्च २२ ला फार मोठा भूकप होअून सर्व हिंदुस्थान त्यात ' गडप होणार आहे' ' ह्या भयकर ' गडगडाटात ' सायमन कमिशनसहच हिंदुस्थान गडप होणार होते की अेकटेच, ते त्याने काही स्पष्ट सागितले नाही.

मारवाडी बाजारात ह्या भविष्याने मोठी गडबड अुडविली कित्येक लोक अत्यत चितातुर झाले परतु अिग्रजी राज्यातील हम करे सो कायद्यास कटाळलेले चळवळे लोक मात्र अुलट अत्यत आनदभरित दिसू लागले कारण त्या येवदशाहीतून हिंदुस्थानची सुटका करण्याचा अनत्याचारी अहिंसेटूनही हा सुलभतर आणि अुत्कृष्टतर मार्ग होता ' आम्ही अेवढ्या चळवळ्यातील अेक अनत्याचारी, अहिंसक प्राणी असल्याने मार्चच्या २२ व्या तारखेस हिंदी स्वातत्र्यदिनासारखा सुवर्ण दिवस समजून त्याची वाट पाहत बसलो अेवढ्या भूकपात--ज्यात हिंदुस्थानचे हिंदुस्थान गडप होणार--त्यात बूच न लावले तर आपली दौत साडून जाअीलच हीही गोष्ट आनदाचे भरात आम्ही विसरून गेलो ' आमच्या शेजारच्या पानविडीवाल्या दुकानदाराने मात्र ' भूकप होअू देअू नकोस देवा ' मी अेक मूठभर तादूळ त्या ज्योतिष्यास देअीन ' म्हणून नवस केला होता

मार्चची २३ वी तारीख अुजाडली ' पाहतो तो न हिंदुस्थान गडप झाले न अिग्रजी राज्य ' फार काय, बूच न घातलेली ती आमची दौत देखील अुपडी झाली नाही '

तो पानविडीवाला म्हणाला ' मोठे गडातर टळले ' ' परतु त्या भविष्यवादी गोऱ्यास जो तो सतावू लागला आहे की, तुझे भविष्य खोटे ठरले, अशी बातमी आली तेव्हा तत्काल त्या पानविडीवाल्याने आपण मूठभर तादूळ अर्पिण्याचा केलेला नवस त्या ज्योतिषीबुवास कळविला.

आता त्या ज्योतिषीबुवानी घाबरून जाण्याचे काही कारण नाही त्यानी चापून सागावे, ' भविष्य चुकले नाही भूकप होअून हिंदुस्थान गडप झालेच असते पण गणित ज्योतिषास फलज्योतिषाचा जो हातचा नेहमीच ठेवलेला असतो, त्याचे प्रतापाने ह्या पानविडीवाल्याने मूठभर तादुळाचे जे दान दिले त्यामुळे तो भूकप टळला नाही तर झालाच असता गणित ज्योतिषही बरोबर ठरले--फलज्योतिषही खरे ठरून भविष्यवाद्याच्या पोटास भात मिळण्याचीही व्यवस्था अखड राहिली.

✦ ✦ ✦

ही झाली भविष्य कसें होईल हें सांगणारांची गोष्ट. आता भविष्य कसें व्हावें तें सांगणाराकडे थोडेसे वळू.

विलायतेच्या 'स्पेक्टेटर' नांवाच्या पत्रात भारताच्या सर्व आपत्तींचा परिहार करणारा भविष्यकाळ कसा आणता येईल याविषयी चर्चा करून त्याचा उत्तम उपाय म्हणून एका मुसलमानाने असें सुचविलें आहे की, 'हिंदुस्थानचें सर्व राज्य दिल्लीच्या मोगल बादशहाच्या कोणातरी वंशजाकडे सोपवावें म्हणजे तो ब्रिटिश सत्तेखाली हिंदुस्थानची बादशाही उत्तमपणे चालवील.' असें झालें तर वारसाहक्काचा हा एक अपूर्व विजय होईल. 'लॉ रिपोर्टर'चा जादा अंक काढावा लागेल!

मोगल बादशहाच्या कोणातरी वंशजाकडे भारताचे राज्य सोपविण्याच्या ह्या आमच्या मुसलमानबंधूच्या सूचनेस आमचा महाराष्ट्राच्या वतीने पूर्ण पाठिंबा आहे. कारण वारसाहक्काच्या ह्या विजयाने जुन्या मोगल बादशाहीच्या वंशजाकडे हिंदुस्थानची बादशाही येताच, जुन्या पेशव्याच्या वंशजाकडे चौथाई आणि सरदेशमुखीचा वारसाही महाराष्ट्राकडे अनायासेच येऊन तो वसूल करता करता महादजी शिंद्यांच्या कोणातरी वंशजासही त्या मोगल बादशहास पेनशन देऊन सर्व बादशाही आपल्या खिशात केवळ त्याच वारसाहक्काने घालता येईल.

हिंदुसभेच्या वतीनेही ह्या सूचनेस अवश्य पाठिंबा मिळावा. कारण आता मुसलमानास शुद्ध करून हिंदु करता येणे अगदी सुलभ झाल्याने त्या मोगलाच्या 'कोणातरी वंशजा'स बादशाही मिळताच त्यासच हिंदु करून घेता येईल. हिंदुसभेचे मुख्य कार्यवाह पं. नेकीराम दिल्लीसच बादशाहीवाड्याच्या एका हाकेवर राहतात

एकवेळ ह्या मोगल बादशहाचा कोणीतरी वंशज पुरवेल. पण त्या क्रांति-कारकांच्या वंशजाचें नाव देखील ऐकणें नको असे इंग्रजांस झालें आहे. कारण वरील मुसलमानाच्या सूचनेचा कोणाही इंग्रजी पत्रास राग आलेला दिसत नसला तरी सध्या गेल्या एका वर्षाचे आतच ज्या क्रांतिकारकांच्या पाचसहा धुरळक उठावण्या झाल्या आणि त्याचे कटाचे खटले देवघर इत्यादि ठिकाणी अजूनही चालले आहेत, त्यांची बातमी ऐकून पत्रें अगदी संतप्त झाली आहेत. पंजाबच्या श्रीमती पार्वतीदेवीचा एक तरुण मुलगाही या कटात गवसल्याची बातमी आहे. अशा उच्च कुलीन हिंदूच्या डोक्यात हे वेड कसे संचरलें आहे ते इंग्लिश लोकांस विशद करून दाखविण्याचे कार्य ए. जी. वुलेकाट नावाच्या इंग्लिश लेखकाने केलें आहे.

'भारतीय देशभक्त' ह्या मथळ्याखाली या वुलेकाटसाहेबाने गेल्या एक दीड वर्षातील बऱ्याच क्रांतिकारक कटांची माहिती प्रसिद्ध केली आहे. त्यात

काकोरीच्या क्रान्तिकारकाच्या कटाचे वर्णन अर्थातच पुष्कळ विस्ताराने दिले आहे. त्याचा प्रत्येक शब्द रागाच्या लाल शाअीने अगदी रंगून गेलेला आहे.

स्वदेशस्वातंत्र्यार्थ आपल्या प्राणाचाही बळी देणाऱ्या ह्या 'भारतीय देश-भक्तास' बुलेकाटसाहेबानी ज्या दहा शिव्या हासडल्या आहेत, त्याचे स्थली दहा हजार हासडल्या असत्या तरी देखील ह्या 'भारतीय देशभक्ता'ची कहाणी त्याने युरोपच्या–निदान अिंग्लंडच्या तरी कानावर अेकदाची घातली ह्याविषयी आम्ही बुलेकाटसाहेबाचे मनःपूर्वक अभिनंदन करतो. हिंदुस्थानातील वर दिलेल्या अेक हजार गालभरू 'My, lord' वाल्या व्याख्यानानी अिंग्रजाचे कान जसे टवकारले जात नाहीत, तसे केवळ ह्या अेका कहाणीने जातात. हिंदुस्थान दरिद्री आहे, आम्ही भुकेने मरतो अित्यादि डोळ्यात पाणी आणणाऱ्या 'डाळेभरू' कहाण्यासच ह्या क्रांतिकारकाच्या 'डोळेवटारू' कहाण्या सांगण्याची हौस आम्हा कोणाही हिंदी मनुष्यास नसल्याने, ते कार्य बुलेकाटसाहेबानी करून हिंदुस्थानची डोळेभरू आणि डोळेवटारू अशी दोन्हीही स्वरूपे अिंग्रजास परिचित करून दिली ह्याविषयी बुलेकाटसाहेबास कोणीही सत्यप्रिय मनुष्य धन्यवादच देअील. त्यामुळे हिंदी राजकारणाच्या दोनही बाजू अिंग्रजास कळतील.

त्याच्यात फरक हाच असतो. या 'डोळेवटारू' देशभक्ताच्या अशा दांडग्या कहाण्या आमच्या आम्हासही सांगताना देखील सभ्य लज्जाशीलतेमुळे आम्हा हिंदी लोकाना अगदी कसेसेच वाटते. त्या दुसऱ्यास कोणी सांगितल्या तर अैकता मान येतात चोरून चोरून.

सायमन कमिशनवर अविश्वास असल्याचा आरोप जेव्हा वरिष्ठ विधि-समितीत (लेजिस्लेटिव्ह असेंब्लीत) झाला, तेव्हा त्या अुत्तेजनेत 'हिंदुस्थान टाअिम्स'च्या वार्ताहराची लिहावयाची अेक हातपेटी वरून सज्जातून धाड्‌दिशी खाली पडली! पडली तर पडली, पण अगदी नेमकी सर ब्लॅकेटसाहेबाचे डोक्यावर पडली. तत्काळ ब्लॅकेटना धक्का बसून क्षणभर मूर्च्छना आल्यासारखे झाले. पण अेकदरीत निभावले. फार वाअीट झाले!!

त्यातल्या त्यात अितके बरे झाले की, त्या वार्ताहरावर खटला भरला गेला तेव्हा त्याने लपवाछपव न करता आपले खरे ते सांगून टाकले की, 'सर बेसिल ब्लॅकेट साहेबाच्या हिंदी हिताविरुद्ध झालेल्या भाषणामुळे मला अितकी अुत्तेजना आली की, माझ्या हातातील सामान मी कसे आणि कुठे ठेवीत आहे ते मला भानच राहिले नाही.' त्या बेभान वृत्तीत तो पोकळीवरच हातपेटी ठेवता झाला. पण पोकळी बेभान झाली नसल्याने तिने तिच्या मूळस्वभावाप्रमाणे पेटीला तशीच खाली पडू दिली!

त्या वार्ताहराला दंडाची या धाकधाकी वर्दीची–पण ल्हानशी शिक्षा झाली आहे म्हणे. थोडी अधिक शिक्षा झाली असती तरी ठीकच होत. कारण जर

का कागदाच्या त्या हातपेटीचे स्थली त्याचे हाती दुसरे तिसरे काही असते तर केवढा आकांत अुडाला असता !

बेभान झाला म्हणून काय झाले – अिंग्रजाच्या डोक्यावरचे हाड हातपेटीने देखील दुखावण्याअितकेच कोणाही हिंदी मनुष्याप्रमाणेच मानवी असते – आणि अिंग्रजासही मूर्च्छा येअू शकते अितके भान देखील त्यास राहू नये की काय ?

—ता १९ एप्रिल १९२८

\+ + +

(१०)

तुर्की मुलींना अमेरिकन शाळेत घालू नका !

आपल्या देशातील अमेरिकन शाळेत तुर्की मुली पाठविण्याचे काम चालते असे दिसून आल्यावरून, तुर्की सरकारने ब्रुसा येथील मुलींची अमेरिकन शाळा बंद केली तुर्कांनी आपल्या मुली तुर्की शाळेतच घालाव्या असे आज्ञापत्र तुर्की सरकारने काढले आहे केमाल पाशा स्वत कुराण मानीत नसले तरी तुर्की मुलींनी खिश्चन होअू नये यास्तव ते सरकारी सक्ती देखील अुपयोगात आणतात हे यावरून अुघड होत आहे कारण असे वाटणे म्हणजे नुसत्या धर्मस्वातंत्र्याचा प्रश्न नव्हे, त्यात संस्कृतीचा, राष्ट्रीय अैक्यतेचा राष्ट्रीय संख्याबलाचा प्रश्न आहे, असे केमालपाशांना वाटत आहे काय खुळा बेटा ! आमच्या अिकडचे काही ‘शिवशिव न हिंदुर्न यवन’ बोल शहाणे हे केमालपाशास तुर्की काय, खिश्चन काय ? तुर्कस्थानच्या राष्ट्रीय अैक्यासाठी द्यानात तुमच्या तुर्की मुली त्या खिस्त्यांना’ असा अनत्याचारी अुपदेश देतील तर बरे होअील

म्हणूनच गेल्या अेका श्रद्धानंदात म्हटले होते की केमालपाशा जरी अुद्या हिंदुस्थानावर राज्य करण्यास आला, तरी तो महमद अल्ली होणारच नाही असे आम्हास म्हणवत नाही कारण मुसलमानीपणा धर्म म्हणून त्यांनी अंगीकारला नसला, तरी तुर्की संस्कृति म्हणून तो काही तरी मानीत असलाच पाहिजे खिश्चनांच्या या तरुण तुर्कांनीच आर्मेनियात कत्तली केल्या, त्या काही कुराण बायबलातील अीश्वरविषयक तत्त्वज्ञानात, धर्मात भेद आहे म्हणून नव्हेत, तर खिश्चन संस्कृति आणि तुर्की संस्कृति, या अुभयतांची जाति, नीति, राष्ट्रीयता यात भेद आहे म्हणून होय अवढ्यासाठीच शुद्धि ही हिंदुत्वाची चळवळ आहे – नुसती

धार्मिक म्हणजे तत्त्वज्ञानविषयक वितंडवाद नव्हे ज्या कारणासाठी कुराणास आप्तवाक्य न मानणारा तुर्की राष्ट्रीय पक्ष खिश्चनांनी तुर्की मुली बाटवू नये म्हणून त्यांच्या शाळा सक्तीने बंद पाडतो, त्याच कारणासाठी हिंदु मुली बाटविल्या जाऊ नयेत म्हणून हिंदु संघटन झटते शुद्धि म्हणजे काय ते आम्हास कळतच नाही असे म्हणणाऱ्यानी तिचा अर्थ केमालपाशापासून तरी शिकावा

✦ ✦ ✦

परम दयाळू हिंदुस्थान सरकारने चित्रकलेविषयी विशेष ज्ञान मिळविण्याकरिता काही हिंदी चित्रकारास शिष्यवृत्या देऊन युरोपात पाठविण्याचे ठरविले आहे ! झाले आता हिंदुस्थानच्या भाग्योदयास काय उशीर !

कारण हिंदुस्थानची जी अत्यंत दुर्बळ दास्यग्रस्त दरिद्रावस्था झालेली आहे ती त्यास 'चित्रकलेचे विशेष ज्ञान' नव्हते म्हणूनच होय !

बाकी सारे ज्ञान विज्ञान त्याला करतलामलकवत् झालेलेच आहे मशीनगन्स, विमानपटुता, संचालन, विध्वंसिका, पाणबुड्या, सैनिक कौशल्य, विषारी धूर, विषारी धुराचा प्रतिकार करणारी रसायनशास्त्रे इत्यादि प्रबल राष्ट्रास अत्यंत अवश्य, ती ती कला शिकण्यास हजारो विद्यार्थी हिंदुस्थान सरकारने आजवर विदेशी धाडून हिंदुस्थानात ते येताच त्यांची मोठ मोठी सबल पथके हिंदुस्थानचे संरक्षणार्थ सज्ज करून ठेविलेलीच आहेत ! राहता राहिली होती चित्रकला ! म्हणून आता तीही शिकण्यास विद्यार्थी विदेशात धाडण्यात येणार आहेत ते एकदा का परत आले की मग काय छाती लागली आहे, त्या रशियनांची किंवा अफगाणांची या हिंदुस्थानावर स्वारी करावयास ! ते तर काय, या चित्रकलेत एकदा का हिंदुस्थान तज्ज्ञ झाले की, इंग्रजी पलटणे देखील पळून जातील पळून !

✦ ✦ ✦

सिद्दीक नावाच्या एका मुसलमानाने आपल्या हिंदूतील जैन पंथाचे स्थापक श्रीमान् चन्न बसवेश्वर यांचे आपण अनुयायी आहोत असे प्रथम प्रसिद्ध करून, आता त्याच श्रीबसवेश्वरांचे नावाखाली हिंदूस मुसलमानी धर्म हाच अत्युत्तम धर्म आहे म्हणून दीक्षा देण्यास आरंभ केला आहे ! आगाखानही कल्की अवताराच्या नावानेच हिंदूस मुसलमानी दीक्षा देत असतात ! ! ते ठीकच आहे कारण —

खिस्ती पुराणात अशी एक अनुश्रुति आहे की, सैतान प्रथम आपल्या स्वतःच्या नावानेच लोकास सैतानी पंथाचा उपदेश देऊ लागला. पण आस्तिक लोक ते सैतानाचे मत आहे असे ऐकताच ते ऐकण्यास सिद्ध नसत हे पाहून चिंतायुक्त स्थितीत सैतान विचार करीत असता त्याला आपल्या जाळ्यात आस्तिकास देखील सहज ओढण्याची एक युक्ति सुचली तेव्हा

The Devil said with wink and nod
The wisest way to work my will
Is to call it the Will of God !

सैतान डोळे मिचकावीत आणि मान हलवीत अुद्गारला : अुत्तम युक्ति सुचली ! माझ्या सैतानी अिच्छा लोकाकडून पूर्ण करवून घेण्यास अुत्कृष्ट मार्ग म्हणजे त्या सैतानी अिच्छेस ही देवाची अिच्छा आहे म्हणून प्रसिद्ध करणें हा होय. देवाच्या नांवाने पुढे आले की, भावडे लोक सैतानाची देखील पूजा करतील !

याच युक्तीचा अवलंब करून मुंबअी, ठाणें अित्यादि जिल्ह्यातून काही पाताळयंत्री हसन निजामीवाले हिंदु अवधूताच्या वृत्तीने संचारत आहेत आणि जनतेस आकर्षित करीत आहेत म्हणे ! सुवर्णमृगात मारीच लपलेला असतो हें सीतेस देखील कळलें नाही; मग जनतेची कथा काय ! लक्ष्मणाची चेतावणी व्यर्थ गेली, तिथे आम्ही काय चेतावणी देणार—पण आपलें सांगतो की हे खरेंच असलें, तर सावधान ! ब्राह्मणवेषात येअून अेका मुसलमानाने गेल्या महिन्यातच हिंदुसंघटक स्वामी परमानंद यांस विहारात भोसकलें होतें हे हिंदूनी विसरू नये. नाणें पारखून घ्यावें—निदान बद्द आवाज येताच दूर भिरकावून द्यावें.

ही चेतावणी हिंदूस दिली, त्यामुळे मुसलमान बंधूसही लगेच अेक चेतावणी देअून टाकणे भाग आहे. नाही तर हिंदुमुसलमानास समानतेने न वागविल्यामुळे तुम्ही ‘ अेकी ’ बिघडविता म्हणून ‘ राष्ट्रीयता ’ रागावेल ! यासाठी मुसलमानांसही अेक चेतावणी देत आहों की,—

मथुरेत गेल्या महिन्यातच अेका धर्मनिष्ठ मुसलमानाने अेका हिंदु स्त्रीस आपले घरात कोंबून टाकिली. ही काहीं नवीन गोष्ट नव्हे. ही प्रत्यहींचीच घटना आहे. पण नवीन जे झाले ते हेंच की, त्याचा हिंदूस राग आला ! याहूनही नवीन गोष्ट म्हणजे त्या नष्ट हिंदूनी अेकत्र होअून मोठा दंगा केला ! आणि त्याहूनही नवीनतम नवलाची गोष्ट म्हणजे त्या हिंदुमुसलमानाचे दंग्यात हिंदूच हिंदु न मरता सारे मुसलमानच मुसलमान दगावले ! ! ! अेक बिचारा मुसलमान मारला गेला आणि वीस बिचारे मुसलमान घायाळ झाले. आता दंग्यानंतर पोलिसांनी अुत्कृष्ट बंदोबस्त केला आहे. लाठी घेअून फिरण्यास मनाअी करून धरपकड होअून खटलाही भरला आहे.

विसाचे भयकर घाव अेका रुमालात गुडाळून घेअू मग त्या मुदलावारी तो सवदा करण्यास निघावे कारण दिवसेंदिवस आताशी प्रत्येक हिंदु पदार्थाचे बाजारभाव असे वाढतच आणि चडाडतच जात आहेतसे दिसते

—ता २६ एप्रिल १९२८

* * *

(११)

निजामाची तळी अुचलणारे मुसलमान

पुण्यास हैदराबादच्या अत्याचारी आणि हिंदुविद्वेषी राज्यपद्धतीविरुद्ध जी परिषद झाली, तिचा निषेध करण्याकरिता आणि निजामाची तळी अुचलून धरण्याकरिता मुसलमानाचीही सभा पुण्यास भरावी हे साहजिकच होते नाक्या-प्रमाणे सभामध्यही स्वतत्र आणि विरोधी प्रतिनिधित्व हवेच

त्या सभेत मुसल्मानानी ठासून विचारले आहे की, निजामाने जसे केव्हा केव्हा हिंदु दिवाण नेमले आहेत तसे कोणा हिंदु राजाने मुसलमान दिवाण नेमले आहेत की काय ? दाखवा !

या त्याच्या आव्हानावरून म्हैसूरच्या महाराजानी मध्यतरी जो मुसलमान दिवाण नेमला होता तो हिंदु झाला की काय अशी शका येत ! शुद्धीच्या युगात कोणचा मुसलमान केव्हा हिंदु होअील याचा काही नियम राहिला नाही बुवा !

सभेत मुसलमानानी असाही अेक ठराव केला की, 'ब्रिटिश सरकारच्या आणि निजामाच्यामध्ये जो स्नेहसबध सतत वसत आला आहे, तो हिंदूच्या अमल्या दुष्ट ओरडीने विचकून विघडून जाअू नये' ! आमचीही हीच प्रार्थना आहे ज्या 'सतत आणि अखड स्नेहसबधा'ने आणि सकोमल प्रेमभावनेने प्रेरित होअून ब्रिटिशापाशी निजामाने आपल्या मित्राची आपण वाटेल ती वस्तु आपलीच समजून जशी सकोच सोडून मागतो, तसा वऱ्हाड मागितला आणि ब्रिटिश सिहाने पण मित्रच मित्राला ज्या प्रेमाने 'देत नाही जा !' म्हणून केव्हा केव्हा नि सकोचपणे हसत म्हणतो तसे दात दाखवून 'देत नाही जा !' म्हटले—अितकेच नव्हे तर अगदी जीवश्चकठश्च मित्राप्रमाणे निजामाच्या स्वतत्र अस्तित्वाच्या भावनेच्या जिवाशी लगट करून, कठाशी चोवीस तासाच्या आत अुत्तर मागणारा पजा विलगविला—तशा प्रकारचा स्नेहसबध ब्रिटिशाच्या आणि निजामामध्ये

सतत टिको अशी आमची प्रार्थना आहे ! तो तसा लोभ आहे याहूनही थोडासा वाढला तरी देखील आमचा ना नाही ह्या निजाम आणि अिंग्रज ह्यांच्यात वसत आल्या स्नेहसंबधाची पराकाष्ठा होअून, त्या दोन जिवांचा वऱ्हाडात कर्झनने जसा अेक करून टाकिला, तसा हैद्राबादेलाही होवो आणि आमच्या त्या स्नेह-संबंधास हपापलेल्या पुण्याच्या मुसलमानांचे तोंडात साखर पडो ! !

मुसल्मानांचा मुबल्लिक अखबार ' आपल्या १ डिसंबरच्या अंकात लिहितो की, महमद फरुख साहब ह्या अमल अि-अिस्लाम ' पत्राच्या संपादक असलेल्या पंजाबातील थोर गृहस्थांनी पंजाब गव्हनरला खाल्लील तार देअून मुसलमानांची अेक महत्त्वाची मागणी पुढे आणली आहे ज्या अर्थी मुसलमानांच्या धर्माचा रोख मूर्तिपूजेविरुद्ध आहे आणि ज्या अर्थी हिंदूंच्या मूर्तींच्या मिरवणुकी पाहताच त्यास अुद्वेग येणे साजजिकच आहे त्या अर्थी सरकारने हिंदूंच्या मूर्तींच्या मिरवणुकी मुसलमानांच्या मशिदांवरून नव्हे तर दुकानांच्याही समोरून जाअू देअू नयेत सरकार न्यायी आहे आणि मुसलमानांचा अुत्क्षोभ भडकण्याचे आधीच ते त्यांची मागणी मान्य करून त्यास संतोषित करील अशी आम्हास आशा आहे '
—(अर्जुन)

वरील मागणी करण्याचे धैर्य दाखविले म्हणून ' अडिटर साहब ' महमद फरुख यांचे आम्ही आभार मानतो मुसल्मानी पत्रातून काय चाल्ले असते याची वार्ता आपणास किती कमी मिळते याचे हे अुदाहरणच आहे की या मुसल्मानी पत्राच्या डिसंबरच्या अंकात काय लिहिले त्याचा पत्ता आज आम्हास, आज सहा महिन्यांनी लागत आहे ! हिंदूंनी मूर्तिपूजा आणि मूर्तींच्या मिरवणुकी मुसल-मानांच्या समोर शेजारी किंवा जवळ करू नयेत कारण मूर्तिपूजा मुसलमानी धर्माच्याविरुद्ध आहे ! ही मुसलमानांची मागणी त्यांनी अनेकदा स्पष्टपणे सांगून

बंद करा, कारण तीही मुसलमानी धर्माच्या विरुद्ध आहे म्हणून मुसलमान मागणी करण्यास चुकणार नाहीत असें अपरिहार्य अनुमान आम्ही काढलें होतें. तेव्हा काही भावडे हिंदु आमच्यावर रागावत आणि म्हणत, 'छट् आमचे मुसलमान भाअी असले अतिरेकी नाहीतच. तुम्ही हिंदुच खोडसाळ आहा; नाही तर असे भय, अशा शंका तुम्हांस आल्याच नसत्या!' पण आमच्या पंजाबातील मुसलमानां-पैकी काही पुढाऱ्यांनी तीच—अगदी तीच!—मागणी नाकावर टिचून केली आणि तर्कशास्त्राची लाज राखली! म्हणूनच आम्ही त्याचे हे अुपकारच झाले असे म्हटले आहे.

'वाद्ये बंद करा म्हणताच लोण्याहून मथू हिंदूंनी मंडळें नेमून मुसलमान मोलवींची मतें मागविली की, 'वाद्यें मुसलमानी धर्माविरुद्ध खरींच आहेत काय?' आता ते सद्‌गृहस्थ पुन्हा मूर्तिपूजेच्या प्रश्नास्तव मोलवी मंडळ नेमतील, आणि त्यांनी मूर्तिपूजा मुसलमानी धर्माविरुद्ध आहे असे मत देताच वरील पंजाबी गाऱ्हाणे खरें आहे असे मानून वाद्येंच नव्हेत तर मूर्तींच्या मिरवणूकीच,—आणि मशिदीसमोर नव्हे तर मुसलमानाच्या दुकानासमोर, शेजारी पुढे, मागे, वर, खाली बंद ठेवणें हेंच *एकीच्या दृष्टीने हितावह आहे. 'वाद्यांच्या विषयीच नव्हे तर* मूर्तिपूजा सोडून देण्याविषयीही आपल्या परम प्रिय मुसलमान बंधूंच्या भावना हिंदु विचारात घेतील'—असा ठराव पुढील राष्ट्रीय सभा संमत करील अशी आम्ही अुत्कट आशा करितो.

वाद्यबंदीची मागणी राष्ट्रीय सभेने विचारात घेतलीच आहे. आता या वर्षी मूर्तिपूजा बंदीची मागणी तिने विचारात घेअून मान्य करावी की, पुढील वर्षी मुंजबंदीची मागणी, मुंज ही मुसलमान धर्माविरुद्ध आहे याच सर्वमान्य आणि राष्ट्रीय सभा-संमत तत्त्वाचे आधारावर पुढे करता येअील. असे अेक अेक करून आपण हिंदुमुसलमानात दुही माजविण्याचे सर्व प्रश्न हळूहळू सोडवून हिंदूंना मुसलमानच करून टाकू आणि राष्ट्रीय हित साधल्याचें महत्तम पुण्य शीघ्रच गाठी बांधू शकू.

खरें पाहिलें असता वाद्यापेक्षा किंवा मूर्तिपेक्षा मुसलमानांनी या मुंजीचाच समाचार आधी घेतला पाहिजे. कारण त्यांच्या तबलीगचा भयंकर शत्रु कोणी 'वाद्यें' किंवा 'मूर्ते' नसून अेक मुंजे'च आहे.

कोणचीही गोष्ट चांगली वा वाअीट हें मुसलमानी धर्मात ती आहे की नाही यावरून हिंदूंनी ठरवावें ही मुसलमानाची मागणी अगदी स्वाभाविक आहे. पण हा आर्यसमाज जिथे तिथे त्यास आडवा येतो. आणि आता हें संघटण: गडम्यो-परि पिटिका संवृत्ता!

सतत टिको अशी आमची प्रार्थना आहे ! तो तसा लोभ आहे याहूनही थोडासा वाढला तरी देखील आमची ना नाही. ह्या निजाम आणि अिंग्रज ह्याच्यात वसत आलेल्या स्नेहसबधाची पराकाष्ठा होअून, त्या दोन जिवाचा वऱ्हाडात कर्झनने जसा अेक करून टाकिला, तसा हैद्राबादेलाही होवो आणि आमच्या त्या स्नेह-सबधास हपापलेल्या पुण्याच्या मुसलमानाचे तोडात साखर पडो !!

मुसलमानाचा ' मुवलिक अखबार ' आपल्या १ डिसेंबरच्या अकात लिहितो की, महमद फरुख साहेब ह्या ' अुमल-अि-अिस्लाम ' पत्राच्या सपादक असलेल्या पजाबातील थोर गृहस्थानी पजाब गव्हर्नरला खालील तार देअून मुसलमानाची अेक महत्त्वाची मागणी पुढे आणली आहे ' ज्या अर्थी मुसलमानाच्या धर्माचा रोख मूर्तिपूजेविरुद्ध आहे आणि ज्या अर्थी हिंदूच्या मूर्तीच्या मिरवणुकी पाहताच त्यास अुद्वेग येणे साजजिकच आहे, त्या अर्थी सरकारने हिंदूच्या मूर्तीच्या मिरवणुकी मुसलमानाच्या मशिदीवरून नव्हे तर दुकानाच्याही समोरून जाअू देअू नयेत. सरकार न्यायी आहे आणि मुसलमानाचा अुत्क्षोभ भडकण्याचे आधीच ते त्याची मागणी मान्य करून त्यास सतोषित करील अशी आम्हास आशा आहे.' —(अर्जुन)

वरील मागणी करण्याचे धैर्य दाखविले म्हणून ' अेडिटर साहेब ' महमद फरुख याचे आम्ही आभार मानतो मुसलमानी पत्रातून काय चालले असते याची वार्ता आपणास किती कमी मिळते याचे हे अुदाहरणच आहे की, या मुसलमानी पत्राच्या डिसेंबरच्या अकात काय लिहिले त्याचा पत्ता आज आम्हास, आज सहा महिन्यानी लागत आहे ! हिंदूनी मूर्तिपूजा आणि मूर्तीच्या मिरवणुकी मुसल-मानाच्या समोर, शेजारी किंवा जवळ करू नयेत. कारण मूर्तिपूजा मुसलमानी धर्माच्याविरुद्ध आहे ! ही मुसलमानाची मागणी त्यानी अनेकदा स्पष्टपणे सागून टाकिली हे त्याचे हिंदूवर खरोखर उपकार आहेत.

खरोखरच हे हिंदूवर अुपकार आहेत कारण आम्ही मुसलमान म्हणूनच आमच्या धर्माचा खलिफा जो तुर्क त्याच्याशी लढणार नाही म्हणून जेव्हा मुसलमान म्हणाले आणि जेव्हा हिंदूनीही त्याच्या त्या कोटिक्रमास त्याच धार्मिक कारणाकरिता दुजोरा दिला, तेव्हाच मुसलमानाच्या धार्मिक समजुती हिंदूनाही बधनकारक आहेत हे तत्त्व सिद्ध झाले खलिफाशी लढत नाही कारण ते मुसलमानी धर्माच्या विरुद्ध आहे आमच्या मशिदीसमोर वाद्ये वाजवू देणार नाही, कारण ते मुसलमानी धर्माविरुद्ध आहे. मशिदीसमोर तर काय, पण घराशेजारी शख घटाही वाजवू देणार नाही, कारण ते मुसलमानी धर्माच्याविरुद्ध आहे. अशी विचारपरपरा ज्या मूलतत्त्वाच्या अुपजाअु कुसव्यातून आपोआप प्रसवली, त्या विचारपरपरेला मान तुकवून मशिदीसमोर वाद्ये बद करितो असे हिंदु मुसल-मानाच्या अेकीचे हिंदु भोक्ते म्हणू लागताच त्या पुढची पायरी चढून मूर्तिपूजा

बंद करा, कारण तीही मुसलमानी धर्माच्या विरुद्ध आहे म्हणून मुसलमान मागणी करण्यास चुकणार नाहीत असे अपरिहार्य अनुमान आम्ही काढले होते. तेव्हा काही भावडे हिंदु आमच्यावर रागावत आणि म्हणत, 'छट् आमचे मुसलमान भाअी असले अतिरेकी नाहीतच. तुम्ही हिंदुच खोडसाळ आहा, नाही तर असे भय, अशा शका तुम्हास आल्याच नसत्या!' पण आमच्या पजाबातील मुसलमाना-पैकी काही पुढाऱ्यानी तीच—अगदी तीच!—मागणी नाकावर टिचून केली आणि तर्कशास्त्राची लाज राखली! म्हणूनच आम्ही त्याचे हे अुपकारच झाले असे म्हटले आहे

'वाद्ये बद करा म्हणताच लोण्याहून मऊ हिंदूनी मडळे नेमून मुसलमान मौलवीची मते मागविली की, 'वाद्यें मुसलमानी धर्माविरुद्ध खरीच आहेत काय?' आता ते सद्गृहस्थ पुन्हा मूर्तिपूजेच्या प्रश्नास्तव मौलवी मडळ नेमतील, आणि त्यानी मूर्तिपूजा मुसलमानी धर्माविरुद्ध आहे असे मत देताच वरील पजाबी गाऱ्हाणे खरे आहे असे मानून वाद्येच नव्हेत तर मूर्तीच्या मिरवणूकीच,—आणि मशिदीसमोर नव्हे तर मुसलमानाच्या दुकानासमोर, शेजारी पुढे, मागे, वर, खाली बद ठेवणे हेच एकीच्या दृष्टीने हितावह आहे 'वाद्याच्या विषयीच नव्हे तर मूर्तिपूजा सोडून देण्याविषयीही आपल्या परम प्रिय मुसलमान बधूच्या भावना हिंदु विचारात घेतील'—असा ठराव पुढील राष्ट्रीय सभा समत करील अशी आम्ही अुत्कट आशा करितो

वाद्यबदीची मागणी राष्ट्रीय सभेने विचारात घेतलीच आहे आता या वर्षी मूर्तिपूजा बदीची मागणी तिने विचारात घेअून मान्य करावी की, पुढील वर्षी मुजबदीची मागणी, मुज ही मुसलमान धर्माविरुद्ध आहे याच सर्वमान्य आणि राष्ट्रीय सभा-समत तत्त्वाचे आधारावर पुढे करता येअील असे अेक अेक करून आपण हिंदुमुसलमानात दुही माजविण्याचे सर्व प्रश्न हळूहळू सोडवून हिंदूना मुसलमानच करून टाकू आणि राष्ट्रीय हित साधल्याचे महत्तम पुण्य शीघ्रच गाठी बाधू शकू.

खर पाहिले असता वाद्यापेक्षा किंवा मूर्तीपेक्षा मुसलमानानी या मुजीचाच समाचार आधी घेतला पाहिजे कारण त्याच्या तबलीगचा भयकर शत्रु कोणी 'वाद्ये' किंवा 'मूर्ते' नसून अेक मुजे'च आहे

कोणचीही गोष्ट चागली वा वाअीट हे मुसलमानी धर्मात ती आहे की नाही यावरून हिंदूनी ठरवावे ही मुसलमानाची मागणी अगदी स्वाभाविक आहे. पण हा आर्यसमाज जिथे तिथे त्यास आडवा येतो आणि आता हें सघटण गडस्यो-परि पिटिका सवृत्ता!

सतत टिको अशी आमची प्रार्थना आहे ! तो तसा लोभ आहे याहूनही थोडासा वाढला तरी देखील आमची ना नाही. ह्या निजाम आणि अिंग्रज ह्याच्यात वसत आलेल्या स्नेहसंबंधाची पराकाष्ठा होअून, त्या दोन जिवाचा वऱ्हाडात कर्झनने जसा अेक करून टाकिला, तसा हैद्राबादेलाही होवो आणि आमच्या त्या स्नेह-संबंधास हपापलेल्या पुण्याच्या मुसलमानाचे तोंडात साखर पडो ! !

मुसलमानाचा 'मुब्लिक अखबार' आपल्या १ डिसेंबरच्या अंकात लिहितो की, महमद फरुख साहेब ह्या 'अमल-अि-अिस्लाम' पत्राच्या संपादक असलेल्या पंजाबातील थोर गृहस्थानी पंजाब गव्हर्नरला खालील तार देअून मुसलमानांची अेक महत्त्वाची मागणी पुढे आणली आहे 'ज्या अर्थी मुसलमानाच्या धर्मांचा रोख मूर्तिपूजेविरुद्ध आहे आणि ज्या अर्थी हिंदूच्या मूर्तीच्या मिरवणुकी पाहताच त्यास अुद्वेग येणे साजजिकच आहे, त्या अर्थी सरकारने हिंदूच्या मूर्तीच्या मिरवणुकी मुसलमानाच्या मशिदीवरून नव्हे तर दुकानाच्याही समोरून जाअू देअू नयेत सरकार न्यायी आहे आणि मुसलमानाचा अुत्क्षोभ भडकण्याचे आधीच ते त्याची मागणी मान्य करून त्यास संतोषित करील अशी आम्हास आशा आहे.'
—(अर्जुन)

वरील मागणी करण्याचे धैर्य दाखविले म्हणून 'अेडिटर साहेब' महमद फरुख याचे आम्ही आभार मानतो मुसलमानी पत्रातून काय चालले असते याची वार्ता आपणास किती कमी मिळते याचे हे अुदाहरणच आहे की, या मुसलमानी पत्राच्या डिसेंबरच्या अंकात काय लिहिले त्याचा पत्ता आज आम्हास, आज सहा महिन्यानी लागत आहे ! हिंदूनी मूर्तिपूजा आणि मूर्तीच्या मिरवणुकी मुसल-मानाच्या समोर, शेजारी किंवा जवळ करू नयेत कारण मूर्तिपूजा मुसलमानी धर्माच्याविरुद्ध आहे ! ही मुसलमानाची मागणी त्यानी अनेकदा स्पष्टपणे सांगून टाकिली हे त्याच हिंदूवर खरोखर उपकार आहेत.

खरोखरच हे हिंदूवर अुपकार आहेत कारण आम्ही मुसलमान म्हणूनच आमच्या धर्मांचा खलिफा जो तुर्क त्याच्याशी लढणार नाही म्हणून जेव्हा मुसलमान म्हणाले आणि जेव्हा हिंदूनीही त्याच्या त्या कोटिक्रमास त्याच धार्मिक कारणाकरिता दुजोरा दिला, तेव्हाच मुसलमानाच्या धार्मिक समजुती हिंदूनाही बंधनकारक आहेत हे तत्त्व सिद्ध झाले खलिफाशी लढत नाही कारण ते मुसलमानी धर्माच्या विरुद्ध आहे आमच्या मशिदीसमोर वाद्ये वाजवू देणार नाही, कारण ते मुसलमानी धर्माविरुद्ध आहे मशिदीसमोर तर काय, पण घराशेजारी शंख घंटाही वाजवू देणार नाही, कारण ते मुसलमानी धर्माच्याविरुद्ध आहे. अशी विचारपरंपरा ज्या मूलतत्त्वाच्या अुपजाअु कुसव्यातून आपोआप प्रसवली, त्या विचारपरंपरेला मान तुकवून मशिदीसमोर वाद्ये बंद करितो असे हिंदु मुसल-मानाच्या अेकीचे हिंदु भोक्ते म्हणू लागताच त्या पुढची पायरी चढून मूर्तिपूजा

बंद करा, कारण तीही मुसलमानी धर्माच्या विरुद्ध आहे म्हणून मुसलमान मागणी करण्यास चुकणार नाहीत अस अपरिहार्य अनुमान आम्ही काढले होते तेव्हा काही भाबडे हिंदु आमच्यावर रागावत आणि म्हणत, 'छट् आमचे मुसलमान भाअी असले अतिरेकी नाहीतच तुम्ही हिंदुच खोडसाळ आहा, नाही तर असे भय, अशा शंका तुम्हास आल्याच नसत्या!' पण आमच्या पंजाबातील मुसलमानांपैकी काही पुढाऱ्यांनी तीच—अगदी तीच!—मागणी नाकावर टिचून केली आणि तर्कशास्त्राची लाज राखली! म्हणूनच आम्ही त्यांचे हे अुपकारच झाले असे म्हटले आहे

'वाद्ये बंद करा म्हणताच लोण्याहून मऊ हिंदूंनी मंडळे नेमून मुसलमान मौल्वींची मते मागविली की, 'वाद्यें मुसलमानी धर्माविरुद्ध खरीच आहेत काय?' आता ते सद्गृहस्थ पुन्हा मूर्तिपूजेच्या प्रश्नास्तव मौल्वी मंडळ नेमतील, आणि त्यांनी मूर्तिपूजा मुसलमानी धर्माविरुद्ध आहे असे मत देताच वरील पंजाबी गाऱ्हाणे खरे आहे असे मानून वाद्येच नव्हेत तर मूर्तींच्या मिरवणूकीच,—आणि मशिदीसमोर नव्हे तर मुसलमानांच्या दुकानासमोर, शेजारी पुढे, मागे, वर, खाली बंद ठेवणे हेच एकीच्या दृष्टीने हितावह आहे 'वाद्याच्या विषयीच नव्हे तर मूर्तिपूजा सोडून देण्याविषयीही आपल्या परम प्रिय मुसलमान बंधूंच्या भावना हिंदु विचारात घेतील'—असा ठराव पुढील राष्ट्रीय सभा संमत करील अशी आम्ही अुत्कट आशा करितो

वाद्यबंदीची मागणी राष्ट्रीय सभेने विचारात घेतलीच आहे आता या वर्षी मूर्तिपूजा बंदीची मागणी तिने विचारात घेअून मान्य करावी की, पुढील वर्षी मुंजबंदीची मागणी, मुंज ही मुसलमान धर्माविरुद्ध आहे याच सर्वमान्य आणि राष्ट्रीय सभा-संमत तत्त्वाचे आधारावर पुढे करता येअील असे अेक अेक करून आपण हिंदुमुसलमानांत दुही माजविण्याचे सर्व प्रश्न हळूहळू सोडवून हिंदूंना मुसलमानच करून टाकू आणि राष्ट्रीय हित साधल्याचे महत्तम पुण्य शीघ्रच गाठी बांधू शकू

युरोपियन मुलीशी हिंदूची लग्ने होणे हे काही नवीन नाही. तीं पूर्वीही होतच होती हें अमेरिकेपासून रशियापर्यंत पसरलेल्या प्रत्येक राजधानीतील हिंदी वसतीत डोकावताच दिसून येअील. पण आजपर्यंत हिंदूचें युरोपिअन मुलीशी लग्न लागताच मुलगी घरी येण्याचे स्थली मुलगाच घरास पारखा होअून ख्रिश्चन होअी आणि मुलगीच्या घरी जाअी. आता तसे न होता युरोपिअन मुलीच हिंदु होअून आमच्या मुलाच्या घरी नांदण्यास येत आहेत. पूर्वी बायबलामागे हिंदु मुलें धावत. आता आमच्या 'पुराणा'मागे नवीनांतील 'नवीन' ख्रिस्ती मुली धावत आहेत. म्हणतात ना दोन दिवस सासूचे, दोन दिवस सुनेचे! चाललेंच आहे! चागलेच आहे.

✦ ✦ ✦

सध्या हिंदुस्थानातील अिंग्रजी थोर पुरुषाच्या पुतळ्यावर साडेसाती आल्यासारखेंच दिसते. पंजाबातील लॉरेन्सचा पुतळा हलविण्यासाठी प्रथमतः स्त्रीपुरुष मुलासह सर्व लाहोर नगराने तिथे जमावें—नुसते जमावें, म्हणून गांधीजींनी त्यांच्या शेकडो सत्याच्या प्रयोगापैकी अेक प्रयोग करताना आज्ञा सोडली होती. पण पुतळा हलविण्यापेक्षाही अुभें लाहोर हलविणे अर्थातच जड गेले. अितक्यात कोणाच्या डोक्यात काय कल्पना मुसली अीश्वर जाणे—त्याने रातोरात जाअून त्या पुतळ्याच्या हातातील तलवारच मोडून टाकली. सरकारने लगेच त्या पुतळ्यावर लाजेचा पडदा सोडला. वादविषयक अुर्मटपणाचीं वाक्यें त्या पुतळ्यावरून सोडून टाकलीं आणि ते प्रकरण विझले. सगळें लाहोर हलून जें साधावयाचे होतें ते अेक मनुष्य हलून साधले गेले. पुढे नीलच्या पुतळ्यावरून मद्रासला राग आला. पण तिथे दगडी पुतळ्यास घण किंवा दगड मारणे—दगडास दगड मारणे!—ही हिंसा कीं अहिंसा हा अत्यंत गंभीर प्रश्न उत्पन्न होअून, शेवटी चिखल मारण्यास हरकत नाही असे ठरले आणि त्या चिखलातच तो प्रश्न अजून रुतून बसलेला आहे. तोंच—,

तोंच अिकडे मुंबअीची तार आली की, मुंबअीच्या व्हिक्टोरिया राणीच्या पुतळ्याच्या हातातील राजदंड मोडून त्यास कोणी तरी मनुष्याने विद्रूप केलेले आहे!

अेकाअेकी राजदंडालाच हात घातला ह्या मुंबअीच्या माणसाने! लाहोरसारखे काही मुंबअीची मुंबअी हलवून स्त्रिया पुरुष मुलांसह तिथे जाण्याचा बेत केला नाही की, अहिंसेच्या चिखलात मअू गोळे वळीत बसला नाही. विक्षिप्त कुठला! नसती कुलंगडी अुपस्थित करण्यास मिळते तरी काय या लोकाना?

अशा अचव्यात शहाणे लोक चिंतातुर झालेले आहेत, तोंच डोके असलेल्या पोलिसास तो पुतळा विद्रूप कसा झाला याची कल्पना आली आणि त्याने प्रसिद्ध

केल की, ' पुतळ्याच्या हातातील तो राजदड रस्ते धुणाऱ्या नोकराच्या पाण्याच्या ववातील फवाऱ्यासरशी निसटून पडला अगदी सहज अपघाताची गोष्ट दुसर काही नाही ' तथास्तु ! दुसरें काही नसले म्हणजे सगळ्यासच वरें

कारण मागेही अेकदा याच पुतळ्याची हालअपेष्टा झालेली होती किंबहुना अिंग्रजी पुतळ्याची अशी सभावना करण्याचा मूट, प्रथम या पुतळ्यास जे पचवास तीस वर्षांमागे विद्रूप करण्यात आले होत तेव्हापासूनच, हिंदुस्थानात निघाला आह

महाराणी व्हिक्टोरियाच्या अुत्सवाचा तो दुसरा दिवस होता अगदी अचूक त्याच दिवशी या त्या विख्यात राणीच्या पुतळ्यास पहारा चुकवून कोणा धाडसी मनुष्याने त्या अुत्सवाच्या गुलाबी रगाचा बरग करण्यासाठी डाबराचा रग फासून त्याचे गळ्यात पादत्राणाची फाटकी माळ घातली होती ! पुढे तो डाबराचा रग काढून पुतळा नीट करावयास हजारो रुपये व्यय करावे लागल ज्या धाडसी मनुष्यान ह कृत्य कल त्याचे नाव पुढे सर्वतोमुखी झाले पुण्यात प्लेगचे दिवसात रँड साहेबास मारणाऱ्या चाफकर बधूनीच ह्या पुतळ्याची ही विटबना केली होती अस मागून सिद्ध झाल

या मागच्या अितिहासानेच ह्या पुतळ्यास पुन्हा विद्रूप केल्याच्या बातमीस थोडेस महत्त्व आलेल होत नाही तर कोण विचारतो, दगडी पुतळ्याच्या हातातील राजदडास !

पण पाण्याच्या फवाऱ्याने तो राजदड निसटून पडला, ह सोप आणि अुभय पक्षासही सोयीस्कर अस स्पष्टीकरण तत्काळ झाल्यान बरे झाले

पण तो राजदड पडला तर सापडला कसा नाही ? पाण्याच्या फवाऱ्या बरोबर जो अुडाला तो अजूनही वर अुडतच चालला आह ? आणि तो नोकर पळून गेला म्हणतात तो का आणि दुसऱ्या हातातील ' भूगोल ' (orb) विच्छिन्न झाल्याचे जे छापले आहे तो गोळाही पाण्यानेच भगला की काय ?

पण हे प्रश्न दुय्यम आहेत त्याचे समाधानकारक अुत्तर केव्हाही देता येअील आता सावधानता अितकी ठेवली पाहिजे की, हा राजदड पाण्याच्या फवाऱ्यासरशी अुडाला या स्पष्टीकरणाचे अगदी दृढीकरण करीत राहिले पाहिजे आणि यापुढे प्रसगी पाण्याच्या फवाऱ्यासरशी वाहून जातील असे कच्चे राजदड हाती न देता त्या पुतळ्याच्या हाती पक्के राजदड दिले जावत कारण पुतळ्याच हातातील का होअीना, पण राजदड गळून पडावेन ह भोळसट लोकास अशुभ चिन्हस वाटत म्हणून जपावयाचे, दुसरे काय ?

(१२)

संपूर्ण राजकीय स्वातंत्र्य ह्या शब्दांनी चिडलेले गांधीजी नि अिंग्रज

राष्ट्रीय सभेने हिंदुस्थानचे ध्येय 'संपूर्ण राजकीय स्वातंत्र्य' हेंच होय, स्वराज्य शब्दाचा हाच खरा अर्थ होय, असे गेल्या डिसेंबर महिन्यात मद्रासला घोषित केलें.

त्या वेळेस त्या 'स्वातंत्र्याच्या' ठरावाचा दोघा जणांना फार तिटकारा आला. दोघेजण त्या ठरावाला 'पोरकट, अशक्य, वेडगळ' म्हणून अगदी चिडल्यासारखे झाले. ते दोघेजण म्हणजे अेक अिंग्रज आणि दुसरा–दुसरा–दुसरा आमचे गांधीजी !!!

हिंदुस्थानने 'पूर्ण स्वातंत्र्य' हेंच राजकीय ध्येय ठरवावे याचा राग त्या दोघांपैकी अिंग्रजाला यावा हें साहजिकच आहे. अशा वेळी असे होतेंच.

अुदाहरणार्थ, परवाच मुंबअीतील अेका न्यायाधीशाने अेका धंदेवाअीक चोराविरुद्ध जेव्हा निकाल दिला की, त्याच्यापाशी धरलेली सर्व मत्ता ज्या सावाला ठुबाडून त्याने घेतली होती त्या सावास देअून टाकावी. तेव्हा त्या चोरीचा प्रामाणिकपणे व्यवसाय करणाऱ्या त्या चोरासही साहजिकच असाच राग आला ! तो म्हणाला देखील की, 'निढळाच्या घामाने मी ही मत्ता मिळविली होती. चोर लोकांच्या थोरवीचे गौरवार्थ जे म्हणतात अगदी तेच वर्णन माझ्या प्रयत्नालाही लागू आहे. त्या सावाची मत्ता काही माझ्या अुशाशी कोणी आणून ठेविली नव्हती; तर सातव्या मजल्यावर तो साव निजला असता मी आपल्या बाहुबलाने त्या भयंकर अुच्चतेवर चढून गेलो.

The height that I too reached and kept !
Was not attained by a sudden flight !!
But I while honest men had slept !
Was toiling upwards in the night !!!

जर त्या चोरास तसा राग येणे साहजिकच होतें, तर अिंग्रजासही स्वातंत्र्याच्या ठरावाचा असा राग येणे साहजिकच नव्हे काय ? तेही सहजच म्हणतात की, 'आमच्या बापजाद्यांनी हे हिंदी साम्राज्य निढळाच्या घामाने मिळविले आहे, साताऱ्याचे, झाशीचे, लाहोरचे, पुण्याचे, अयोध्येचे–अेक का दोन ! अितके मुकुट, सिंहासने, रत्ने, माणके, रुपये–अहो नुसते अुचलून कोठारात भरावयाचे असते तरी भीमासारखा हमाल देखील थकला असता ! मग आम्ही तर ती सर्व अुचल

आमच्या वाहूनलाने प्रथम लुटून मग अुचलून घेतली आहे ! अितकच नव्हे तर या राजकीय लुटीला आणि अुचलीला आता आम्ही साम्राज्य हे नाव देखील देअून चुकला आहोत लुटीला 'साम्राज्य' म्हणून म्हटल्यानतर देखील का ती ज्याची त्याला परत मिळण्याचा अधिकार अुरतो ! पण आता चार पिढचा लोटल्यानतर त्या साम्राज्यावर तुम्ही तुमचा अधिकार सागता ! केवढा अन्याय ! आम्ही आपल लक्ष देत नाही म्हणून, नाही तर १२१ चा आकडा माहीत आहे ना ? तो १२१ चा आकडा ! असला तर सरळ, नाही तर काळाच्या गळचासारखा वाकडा ! हें विसरू नका !'

स्वातन्त्र्याच्या ठरावाची अशी अगदी चीड ज्या दोघाना — अिग्रजाला आणि गाधीना — आली त्यापैकी अिग्रजाला चीड यण साहजिकच आहे हे बहुतेकास समजतच असेल पण महात्मा गाधीना — हिंदुस्थानच्या पोटा आलेल्या, या अेका वर्षात स्वराज्य मिळवू निघालेल्या महान देशभक्तास, हिंदुस्थानने अिग्रजाच्या पारतन्त्र्यास झुगारून देण्याचा निश्चय करिताच अगदी चीड का यावी याच पुष्कळास कोडे पडल आहे त्याच्या भक्तास देखील ते कोडे अुलगडत नाही त्यापैकी दोघे तिघेजण परवा आजूबाजूस कोणी नाही असे पाहून आपसात कुजबुजत होते 'हे कस काय की बुवा ? स्वातन्त्र्य हा सर्व राष्ट्राचा, व्यक्तीचा, जसा जीवन तसा निसर्गसिद्ध अधिकार आहे अिग्रजी सत्तेस सैतानी म्हणणाऱ्या या न्यायपरायण गाधीजीना स्वातन्त्र्याचा ठराव आवडू नये हे कस ! हे त्याच्या पूर्वचरित्रास अगदी विसगत दिसत खरे !'

परतु या कोडचाची किल्ली या पूर्वचरित्रातच सापडणार आहे हे त्याच्या या सहा सात वर्षांच्या आतच झालेल्या परिचित मडळीस ठाअूक नाही म्हणून तर त्याची ही फसगत झाली आहे गाधीजीचे पूर्व चरित्रच नव्हे तर प्रस्तुत चरित्रही या विसगततेच्या सूत्राने अगदी सुसगतपणे ग्रथिलेले आहे आणि तही त्यानी स्वत च ! आपल्या आत्मचरित्रात ते काय म्हणतात पहा !

झुलू लोकाशी अिग्लिशाची कटकट चालू झाली झुलूनी हिंदुस्थानचे काही अेक घोडे मारले नव्हते अिग्लिशाचे देखील त्यानी काय बुडविले होते तेही गाधीजीस कळत नव्हते किंबहुना त्या झुलूच्या रानटी स्वातन्त्र्यास हिरावून त्यास ब्रिटिशाच्या नखाचा धाक बसविण्यासाठी अिग्रजानीच खाजवून खरूज काढिली असे सर्व जगाला कळत होते ! पण अिग्रजानी झुलूवर स्वारी केली अिग्रज हिंदुस्थानचे राजे, गाधी हिंदुस्थानचे अेक सुपुत्र—अर्थात ते अिग्रजाची प्रजा, तव्हा अिग्रजानी स्वारी केली तर गाधींना त्या आपल्या आवडत्या साम्राज्याच्या आज्ञेस पाळण्याचा प्रजाधर्म साभाळलाच पाहिजे ! ते त्या स्वारीबरोबर अिग्रजाचे वताने स्वयसेवक होअून गेले झुलूना पशुहून क्रौर्याने अिग्रज मारीत चालले हे ते पाहून

होते. झुलूंचे स्वातंत्र्य अिंग्रज हरण करीत आहेत हें ढळढळीत दिसत होतें. पण दयार्द्र गांधीजींनी झुलूंविरुद्ध अिंग्रजी सैन्यांत स्वयंसेवा करण्याच्या कार्याचें त्याग-पत्र दिले नाही! अिंग्रजी राज्याविषयी त्यांचे मनांत जी कळकळ वाटे, तिला झुलूंच्या कत्तलींनी दयेचा पाझर फुटेना. हा सत्याचा अेक प्रयोग झाला.

बोअर युद्धाची गोष्ट तर बोलावयासच नको. त्या शूर राष्ट्राचें स्वातंत्र्य हरण करण्यास निघालेल्या अिंग्रजी सैन्यांत हे हिंदुस्थानचे सुपुत्र, स्वतःचे स्वातंत्र्य गमावून बसलेले प्रामाणिक आणि अुपजत दास स्वयंसेवक बनून वळे वळे अिंग्रजी सैन्यांत शिरले! अेक दोघे नव्हत तर आणखी पांच पन्नास लोकांस अेकत्र करून! अुभे जगत् बोअरांच्या स्वातंत्र्य युद्धातील पराजयानें हळहळलें आणि अिंग्रजांच्या विजयाला धिक्कारू लागलें. पण बोअरांच्या स्वातंत्र्याची हत्या करण्याच्या पवित्र कार्यांत ज्यांचे हात लाल रंगले होते त्यांस अिंग्रजांनी पारितोषकें वाटली, तेंव्हा गांधीजींनाही अेक मिळालें आणि तें पदक—तो प्रामाणिक आणि लोचट दास्याचा पट्टा त्यांनी अभिमानानें आपल्या गळ्यांत घालून घेतला. हा झाला सत्याचा दुसरा प्रयोग.

तरी पण हे स्वतःचे स्वातंत्र्य बुडवून मग दुसऱ्याचें स्वातंत्र्य, त्या स्वतःचे स्वातंत्र्य बुडविणाऱ्या निसऱ्याचेसाठी, बुडवीत जगभर हिंडत फिरणारे 'सत्याचे प्रयोग' तिकडे सुदूर आफ्रिकेंत चालले होते. प्रत्यक्ष हिंदुस्थानास त्या सत्याची रुस टोचावयाची अुरली होती. तेंव्हा परमकारुणिकपणें सत्याचा तोही प्रयोग प्रत्यक्ष हिंदुस्थानातच करावा म्हणून गेल्या महायुद्धाचे वेळी अिंग्रजांच्या साम्राज्यास—म्हणजेच हिंदुस्थानच्या पारतंत्र्यास—प्रामाणिक लतकोडगेपणानें आपली निष्ठा विकलेल्या या अप्रामाणिक मूर्खतेचें प्रदर्शन हिंदुस्थानातही चालू झालें. त्या महायुद्धाचे सुवर्णसंधीस लोकमान्यांचा राष्ट्रीय पक्ष शाय तितके हिंदी अधिकार अिंग्रजांचे हातून हिसकावण्यासाठी अिकडे पटांगणांत बुद्धिबळाचे डावपेच खेळत होता, तर तिकडे तो अभिनव भारतीय क्रांतिपक्ष सर्व अधिकाराचें अधिष्ठान असलेला राज-दंडच अिंग्रजांचे हातून छिनावून घेण्यासाठीं प्राण पणास लावून 'शक्तीनें मिळती राज्यें' म्हणून गर्जत, बैठे डाव अुधळून देअून, रणांगणांत घुसत होता, त्याच वेळेस गांधीजी आपल्या 'सत्याचे प्रयोगांत' अथवा आत्मवृत्तांत लिहितात कीं, 'त्या वेळेस या जर्मन महायुद्धात माझें कर्तव्य काय आहे हा प्रश्न माझ्या समोर अुभा राहिला .... विप्लवक हिंदी लोक म्हणत त्याप्रमाणें अिंग्रज आपले बलात्कारी धनी, आपण दास, त्यांचा आमचा हा संबंध असल्यानें त्यांच्यावरील संकटाचा अुपयोग आपण आपल्या मुक्तीकडे करावा हा अुपदेश माझ्या गळ्यांत तेंव्हा कसा अुतरू शकणार होता! कारण मला माझी स्थिति अगदी दासासारखी वाटतच नव्हती. माझी धारणा ही की, दोष अिंग्रजी राज्यपद्धतीत आहे आणि अधिकृत.

अिंग्रजी अधिकाऱ्यात आहेत हे दोष आम्ही प्रेमाने दूर करू शकू. राज्यपद्धति सदोष वाटे, पण ती आज जशी असह्य वाटते तशी तेव्हा वाटत नसे परंतु आज या पद्धतीवरचा माझा विश्वास जितका अुडाला आहे तितकाच ज्याचा त्या वेळेसच अुडाला होता, ते त्या संकटात अिंग्रजाच्या हातून शक्य ते अधिकार छिनावण्याच्या मार्गास लागले. ते अिंग्रजास साह्य कमले देणार ! पण मला अधिकार छिनण्याचे, तर बाजूसच राहो पण अधिकार मागण्याचेही धोरण अशा अिंग्लंडवरील संकटाचे वेळी असभ्य आणि अदूरदृष्टीचे वाटले आणि अिंग्रजास अुलट विनअट साह्य देणे हे आपले श्रेष्ठ कर्तव्य होय असं मी निश्चित केले'' या दूरदृष्टीच्या आणि सभ्य कर्तव्याचे पूर्तीसाठी' गांधीजींनी प्रथम ८० अेक लोक जमवून त्या युद्धात स्वयंसेवा करण्याची परवानगी मिळविण्यासाठी अर्जांवर अर्ज करण्यास आरंभ केला. पण शेवटी कुशाग्रबुद्धि अिंग्रजी राजकारणास त्या कोटयवधि लोकांच्या धुमाळीत ह्या मूठभर बापड्याची स्वयंसेवा दर्यामे खसखस वाटून त्याचा अुपयोग त्यापेक्षा हिंदुस्थानातील लोकमान्यांच्या राष्ट्रीय पक्षाचे डावपेच हाणून पाडण्यात अधिक होअील असे तत्काल दिसून येअून या 'दीर्घ' आणि 'सभ्य' अिंग्रजी राजनिष्ठास हिंदुस्थानकडेच त्यांनी वल्हवीत आणिले अहिंसात्मक सभ्य सत्याने पुढे अिकडे मांडलेले थेर प्रसिद्धच आहेत जर्मनास सशस्त्र युद्धात ठार मारण्यासाठी हिंदुस्थानातल्या बिचाऱ्या शेतकरी लोकांस सेनेच्या कत्तलखान्यात धाडण्यास हीच अहिंसा अिंग्रजाची 'स्वयंसेवक रिक्रूटिंग ऑफिसर' झाली होती ! जुने नीतिशास्त्रज्ञ कधी कधी लिहितात 'धर्मासाठी केलेली हिंसा हिंसाच नसते सज्जनांचे रक्षणार्थ करावी लागणारी हिंसा अहिंसाच असते' जुनी व्याख्या चुकीची आहे, निरपवाद अहिंसाच खरी अहिंसा असे म्हणणारे महंत त्या निरपवाद अहिंसेची सक्रिय व्याख्या अशी करितातसे दिसते की, अिंग्रजाच्या साम्राज्यासाठी जी हिंसा ती हिंसाच नव्हे ! जर्मन, झुलू, बोअर वाटेल तो जो अिंग्रजाच्या साम्राज्याविरुद्ध लढत असेल, त्याची हिंसा करण्यासाठी 'रंगरूट' भरती करण्याच्या निरपवाद अहिंसेच्या 'सभ्य' कार्यक्रमात हिंसा संमत आहे !

गेल्या महायुद्धात गांधीजींनी राष्ट्रीय पक्षाच्या अडवणुकीच्या राजकारणास शक्य तो खो घालण्याम झटून यात थोडे यश मिळविले लोकमान्यांचे कार्यात ते थोडाबहुत खो घालू शकतील अितकीच अिंग्रजाची अपेक्षा होती कारण क्रांतिमारक महात्माजींच्या अहिंसात्मक 'सभ्य' 'दूरदृष्टीस' कवडीच्याही अुधारीने विचारीत नाहीत हे सरकार जाणूनच होते

गांधीजींच्या आत्मचरित्रातील वरील अुताऱ्यावरून त्यांनी मद्रासच्या राष्ट्रीय सभेने संमत केलेल्या स्वातंत्र्याच्या ठरावाने चिडून जावे हे किती साहजिक आहे हे कोणासही समजून येअील त्यांचे पूर्ववृत्त आणि 'पहाडी चुक्या'ची परंपरा ज्यास माहीत नाही, त्यासच त्याचे आश्चर्य वाटेल तर वाटो

गेल्या महायुद्धात त्यास जी ' सभ्य ' अहिंसात्मक ' दूरदृष्टीची ' धोरणे आणि तत्त्व वाटली ती त्यांनी त्याच अुताऱ्यात आज मला तशी वाटत नाहीत म्हणून म्हटले आहे म्हणजे त्या वेळेस जे लोक त्यास त्यांची धोरणे आणि वृत्ति चुकीची आहे म्हणून म्हणत, तेच बरोबर होते हे त्यांनी मान्य केले आहे त्या लोकास जे वीसपचवीस वर्षांपूर्वी स्पष्ट दिसले ते गांधीजींच्या ' दूरदृष्टीस ' आज अधुकपणे दिसत आहे. अितकी त्याची राजकारणी ' दूरदृष्टि ' अदूरदर्शी असते ! त्यांच्या जुन्या सत्याचे अनंत प्रयोगात ' जर कोणचे अेखादे सत्य सिद्ध झाले असेल, तर ते हेच होय की त्यांना सत्य म्हणून जे जे वाटले ते ते बहुश असत्य असते प्रयोग करण्यास लागणारी चिकित्सक दृष्टि आणि वृत्ति त्यांच्यात वसतच नाही आज जे ' सत्य ' म्हणून ते मानतात त्यासच अुद्या अेक ' पहाडी चूक ' म्हणून तेच संबोधितात कालच त्रिकालाबाधित सत्य आज ' पहाडी चूक ' होते, आजचे सत्य अुद्या पहाडी चूक होते—अुद्याचे सत्य परवा पहाडी चूक ठरते—परवाचे तरवा असा हा क्रम अव्याहत चालू आहे

या परंपरेने पाहिले असता मद्रासच्या स्वातंत्र्याच्या ठरावास पोरकट आणि अदूरदर्शी म्हणून आज जे गांधी म्हणतात, तेच अुद्या त्यांच्या या अुद्गारासच ' पोरकट ' म्हणून ही अेक Himalayan mistake होती म्हणून ठरविण्यास बहुश पुढे येतील—पण ते आणखी काही वर्षे अुलटल्यावर ! जे जगाला आज दिसते ते त्यांना दहावीस वर्षांनी दिसते ! दूरदृष्टि ! दूर गेल्यावर मागच दिसणारी दृष्टि !

पण हजार वेळा अनुभवास आलेली ही गोष्ट आज पुन अेकदा सांगण्याचे कटाळवाणे कर्तव्य करून टाकण्याचे मुख्य कारण हे की, त्यांच्या काही अनुयायास स्वातंत्र्याच्या ठरावाला त्यांनी केलेला विरोध पाहून अजूनही विचकल्यासारखे, बावरल्यासारखे होत आहे, ते न व्हावे ज्याला ज्या सत्याची माहिती झालेली नाही, तो त्या विषयातील अज्ञ मनुष्य त्या सत्याचे प्रयोग करीत बसतो हे ठीकच, पण स्वातंत्र्य हे राष्ट्राचे, व्यक्तीचे जसे जीवन, तशी अुपजत पूर्वार्जित, अहरणीय सत्ता आहे हे राजकीय सत्य ज्यांना सूर्यासारखे ढळढळीतपणे दिसत आहे, त्यांनी याविषयी आणखी प्रयोग ते काय करायचे ! पंचवीस वर्षांपूर्वी जी राजकीय सत्ये अभिनव भारतास दिसली, ती आज गांधीजींना दिसत आहेत ! त्यात त्यांचा अितकासा दोष नाही परंतु राजकारणात काय किंवा धर्मकारणात काय, पण त्यांची दूरदृष्टि अितकी अदूरदर्शी असते प्रत्यही त्यांच्या हातून त्यांनाच अुद्या तिरस्करणीय वाटणाऱ्या घोडचुका घडतात, हें त्यांच्या आत्मवृत्तातील सत्याच्या प्रयोगशाळेत पदोपदी अुघडकीस येत असता पुन त्यांच्या त्या अधतमसावृत्ता दृष्टीलाच आपली राष्ट्रीय प्रगतीच्या मार्गातील यष्टि करू पाहणाऱ्या भोळ्या लोकांचाच हा दोष होय अंध नेत्याचा जितका दोष तितकाच अंधेनैव नीयमानांचाही असतोच

पण सुदैवाने आणि अशा वारंवार केलेल्या निर्भीड दोषाविष्करणानेच आज त्या दोषाच्या रोगापासून हे हिंदी राष्ट्र बहुतेक मुक्त होत चालले आहे ही आनंदाची गोष्ट आहे. हिंदुस्थानचें ध्येय पूर्ण स्वातंत्र्यच ! हे महात्माजींना जरी आणि अिंग्रजांना जरी आवडले नाही, तरी त्यापैकी पहिल्यांच्या निर्जीव शापांची किंवा दुसऱ्यांच्या मारक चापाची चिंता न करिता अुभे भारत त्या स्वतंत्रता-भगवतीच्या चरणावरच आपली अढळ निष्ठा अर्पण करावयास येत आहे ! ती केरळ प्रांतीय परिषद आणि तिचे अध्यक्ष पं. जवाहरलाल नेहरू यांचें भाषण पहा. ती कर्नाटक परिषद आणि तिचे अध्यक्ष नरिमन याचे भाषण पहा. ती महाराष्ट्र परिषद आणि तिचे अध्यक्ष सुभाष बाबूचे भाषण पहा. जिकडे तिकडे स्वातंत्र्य-लक्ष्मीचा जयजयकार चालला आहे ! स्वातंत्र्यलक्ष्मीच्या नगाऱ्याची घाअी तेथे अिंग्रजी साम्राज्यावरील लतकोडग्या निष्ठे ! तुझ्या टिमकीचे काअी !

स्वातंत्र्यलक्ष्मीच्या जयनादानें मागेही अेकदा या भारतभूमीच्या देवालयाचा हा सभामंडप नसला, तरी तिचा तो गाभारा, असाच दुमदुमून गेलेला होता ! ती गर्जना – अभिनव भारताची गर्जना – गाभाऱ्यातून निघून आज सभामंडप दुमदुमवीत आहे अुत्तम ! पण – पण—

पण अजून अेक मोठा फरक अुरला आहे. अेक मोठीच अुणीव भरून काढावयाची आहे ! तुम्ही सर्वांनी ‘ स्वातंत्र्य ’ हेंच ध्येय म्हणून ठराव केलेत. साध्य ठरविलेत पण हे महाराष्ट्र – कर्नाटक – केरळ – वंगा ! — हे भारता, तुमता साध्याचा ठराव केलास ! पण साधनाचे नाव देखील तेथे कोणी का बरें काढिलें नाही ?

स्वतंत्रता लक्ष्मीच्या पूजेची साधनें तिच्या गाभाऱ्यात जोवर जमलीं नाहीत, कोणी ती जमविण्याचा चकार शब्द काढिला नाही, तोवर नुसत्या सभामंडपात तिच्या चालणाऱ्या या पारोशा आणि रिकाम्या जयघोषानी तिचा अुत्सव साजरा कसा होणार ! पूजेवाचून, होमावाचून ती देवी कशी प्रसन्न होणार ?

म्हणून सावधान ! साधनाचा अेकही ठराव झाला नाही—म्हणून सावधान! नाही तर पुन: भलतेंच साधन, भलताच मनुष्य योजू लागेल. ती लतकोडगी अहिंसा, तें परधार्जिणे प्रेम, तो स्वपक्षघातकी – न्यायपक्षघातकी – नि:पक्षपात – ज्यांनी ज्यांनी गेल्या महायुद्धात सभ्यतेच्या आणि न्यायाच्या सोंगाखाली अन्यायापुढे धूप जाळले, ते ते सर्व आज अुद्याच्या अेखाद्या नव्या सुवर्णसंधीत पुन: तसलींच खुळें अुभारण्यास कमी करणार नाहीत. म्हणून तर त्याची ही सारखी झडती घ्यावयाची ! आणि चेतावणी द्यावयाची की—

साध्याचा ठराव झाला पण आता साधनाचें काय ते बोला ! कारण मुख्य गोम ती तेथेच आहे !

नाही म्हणावयास अेका पत्रावने मात्र साधनाचे अधुक दिग्दर्शन केले 'पूर्ण स्वातंत्र्य हेच आमचे ध्येय आणि त्यास जें प्राप्त करून देण्यास शक्त होईल ते आमचे साधन !'

संकल्प ठीक सुटला देवालयाच्या सभामंडपात अितके झाले तरी पुरे आहे पण आता त्या गाभाऱ्यात चला मुख्य पूजेचे साहित्य तेथे हवे पण तेथे अजून अेकही फूल, अेकही समिधा, हुताशनाची अेकही पेटलेली ठिणगी दिसत नाही !

—ता २८ जून १९२८

+ + +

(१३)

हुतात्मा अंदमानात मेले का नाहीत ?

काही दिवसापूर्वी आम्हास अेकाने सांगितले की, हिंदुसंघटनावर सदोदित शिव्याशापाची वृष्टि करून आपल्या हिंदुत्वाचे साधन करणाऱ्या डॉ मुंजे केळकर यांच्या संघटन चळवळी देशद्रोही आहेत म्हणून समजणाऱ्या सिंध प्रांत मुसलमानास आंदण देअून टाकावा म्हणून तरवारलेल्या, कोणा अेका कानपूरच्या वीर पुरुषाने 'श्रद्धानंदा'च्या संपादकास, स्वातंत्र्याच्या ठरावास विरोध केला म्हणून 'श्रद्धानंदा'ने त्या विरोधकावर केलेल्या टीकेने चिडून, विचारले आहे की, 'हुतात्मा' म्हणविणाऱ्यांनी क्षमा कशी मागितली—ते तुरुंगात मरणी मरून का गेले नाहीत ? नव्हे त्यांनी सरकारला अर्ज तरी का केले ?

वास्तविक पाहता 'श्रद्धानंद'च्या संपादकाने बंदिगृहातून सुटण्यासाठी सरकारास अर्जविर्ज कधीही केले नाहीत—मग क्षमेची गोष्ट तर दूरच म्हणून आम्हास प्रथम वाटले की, 'श्रद्धानंदा'च्या संपादकाच्या नावाचा अितर कोण्या तरी थोर हुतात्म्याच्या नावाशी घोटाळा होअून आपली ही चूक झाली आहे असे त्या कानपूरच्या वीरपुंगवास कळवावे

परंतु पुन वाटले की, ज्या अर्थी त्याने अगदी हुतात्मा असे स्पष्ट लिहून त्यास क्षमा का मागितली म्हणून हडसून विचारिले आहे त्या अर्थी ही अगदी चूकच नसावी हुतात्मा म्हणून देशात ज्यास आज गौरविले जात त्याच्यात कोणीही क्षमा मागितल्याचे आम्हास माहीत नाही हा, अेक गोष्ट मात्र प्रसिद्धच आहे की, पंजाबपासून पाँदेचरीपर्यंत आणि सिंधपासून बंगालपर्यंत शेकडो क्रांतिकारक—की ज्यांनी आपले शिर आपल्या हातात घेअून आणि घरच्या संसारास आग लावून

स्वदेशाच्या संसारास थाटण्यासाठी राष्ट्रस्वातंत्र्यलक्ष्मीच्या जयजयकारात मृत्यूच्या खिडीत 'मारिता मारिता' प्रवेश केला आणि त्या रणधुमाळीत आहत होऊन पाडाव झाल्यावर आणि वर्षानुवर्षे भयंकर छळ सोशिल्यावर पुनः देशसेवा करता यावी म्हणून थोडे दिवस झुज सोडण्याची विपक्षाची अट मान्य करून त्याचे हातून मुक्तता करून घेतली, त्यांसच हुतात्मे म्हणून संबोधिलें असेल – आणि त्यांच्या या अटीसच जर क्षमायाचना म्हटले असेल तर ?

तर काय ? असल्या हुतात्म्यांस की, ज्यांच्या साहसाच्या, स्वार्थत्यागाच्या आणि व्रतनिष्ठेच्या पराक्रमाने शत्रूंनी देखील दिपून जावें – त्यांस ललकारीत तू कारागारात मरून कां गेला नाहीस ? म्हणून हटकणारा अेवढा वीर पुरुष असावा तरी कोण – आणि असले वीर कानपूरला जिवंत असता तेथून दोन हातांवर असलेला ब्रिटिश कमांडर-अिन-चीफ अजून जशाचा तसा राहिला तरी कसा याचे आम्हांस सभय आश्चर्य वाटून आम्ही क्षणभर स्तंभित होअून राहिलो !

शिवाजीला देखील शत्रूच्या हातात पडला असता तुरुंगात 'मरणी मरून जाण्याचें' हें आत्महत्यारी शौर्य करवलें नाही. त्याने अर्जांची भेंडोळी तर किती धाडिलीं असतील याची गणतीच नाही. त्याने औरंगजेबाच्या पायाशी विनम्र विनंती केली, त्याने औरंगजेबाच्या हातावर तुरी दिल्या आणि त्याने औरंगजेबाच्या छातीवर हिंदुपदपादशाहीच्या सिंहासनाचा पाय दिला ! पण तो भित्रा दिल्लीच्या त्या कारागारात अन्न सोडून सत्याग्रह करीत मरणी मेला नाही. त्यास तें धाडसच झालें नाही. औरंगजेब जें साधू शकला नाही, तें स्वतः मरून त्यास साधून देण्याचें शहाणपण शिवाजीत कुठलें ! अफजुलखानापुढे तर तो हात जोडून गेला – ज्या हातांत वाघनखें होतीं ते हात जोडून ! त्या कपटाचा अधिक धिक्कार करावा की त्या हात जोडणाऱ्या भ्याडपणाचा हेंच समजत नाही! अहिंसेचीं कंकणें हाती भरून, सत्याच्या नांवाने आपल्या सेना कुठे कशा दवलेल्या आहेत तीं सर्व ठावठिकाणें अफजुलखानाला सागत अफजुलखानाच्या मार्गात आडवें पडून अुपास करीत त्याने सत्याग्रह कां केला नाही, असें शिवाजीसही पुन्हा हटकलें जातें की काय म्हणून आम्हांस शंकाविव्हल भय वाटू लागलें की, शिवाजीने डोक्यावर गांधी टोपी घातली असती, तर किती बरें होतें – शौर्याची ही अपूर्व क्लृप्ति आणि धृति सुचविणारी अचाट बुद्धिमत्ता त्या टोपीत अुबलेल्या डोक्यावाचून कोणा अितर डोक्यात अुपजणार आहे ? कारण शिवाजीला आणि प्रतापाला मी त्यांचे काळात असतो, तर हिंसात्मक सशस्त्र क्रांतीविषयी दोषीच ठरविलें असतें, असें जर्मनांस अिम्रजासाठी मारणाऱ्या अहिंसेने अलीकडेच प्रसिद्धपणे सांगितलेच होतें ! 'यंग अिंडिया'चे वाचकांस हें माहीत असलेंच पाहिजे.

पण भूतकाळाच्या कोठारात दडून बसल्यामुळे शिवाजी जरी सुटला, तरी आजकाल स्वातंत्र्ययुद्धातील पुरस्सर वीरपक्षाचा मान ज्या क्रातिकारकास मिळाला आहे, त्या पथकात ज्याला The Morning Star of Indian Independence म्हणून सरोजिनीनी गौरवाव आणि The Prince of Indian revolutionists म्हणून शत्रूनीही सबोधाव त्या ' हुतात्म्या 'पासून तो कालच्या काकोरीच्या देशवीर रामप्रसाद, विसमिल, सन्यालादिक मारणाऱ्या, फाशीवर मेलेल्या किंवा जिवत फाशीवर—जन्मठेपीवर—लटकत असणाऱ्या क्रातिकारक हुतात्म्यापर्यंत सर्वांनीच सरकारास अर्ज केले आहेत फाशी रद्द करा म्हणून जिग्रजाच्या राजास दयेचे अर्ज देखील सत्यद्रापासून ता काकोरीच्या रामप्रसादादिक हुतात्म्यापर्यंत सर्वांनी केले आहेत पण त्यास आजवर हे अर्ज करण्यापेक्षा मरणी मरून का जात नाही म्हणून विचारणारा कोणी शहाणा भेटला नाही. पण आज त्या 'Prince of Indian Revolutionist ' ला देखील तस हटकणारा मनुष्य कानपुरास उत्पन्न झाला आहे हे कळनाच तो मनुष्यपुगव असल तरी कोण, दिसेल तरी कसा, त्याने असे अद्वितीय पराक्रम तरी कोणकोणते केले आहेत, या प्रश्नानी सभय आश्चर्य वाटत आम्ही क्षणमात्र स्तभित होऊन राहिलो !

वाटले की, ' को अेप सम्प्रति नव पुरुषावतारो, वीरा न यस्य भगवान् भृगुनदनोऽपि ! '

तोच कलकत्त्याच्या प्रसिद्ध ' स्वतंत्र ' दैनिकाच्या ४ ऑगस्टच्या अकात बातमी वाचली की, कानपूरच्या ' प्रताप नावाच्या पत्राचे गणेश शकर विद्यार्थी नामक कोणी सपादक आहेत त्यानी सरकारी कोर्टाची मानहानि करण्याच्या अभियोगातून आपली सुटका करून घ्यावी म्हणून सपशेल क्षमा मागितली नुसत दु खदर्शन करून मुख्य न्यायाधीश सोडीना तेव्हा Unconditional apology—विनाअट क्षमा मागून सरकारी कोर्टाच्या दयवर आपणास सोडवून घेऊन, ' क्षमस्व ' म्हणून, सरकारची त्रिवार याचना केली—आणि सरकारचा सर्व व्यय भरून देऊन आपली सुटका करून घेतली !

ही बातमी वाचताच तत्काल आम्हास वाटल की, होय रे होय ' हुतात्म्यास ' अर्ज करून बदीतून का सुटलेत, मरणी मेला का नाहीत, म्हणून हटकणारा तो ' नव पुरुषावतार ' तो कानपूरचा मनुष्यपुगव हा ' प्रताप ' सपादकच असला पाहिजे ! पुगवच तो ! आपली शिग आणि ' केसरी ' ची नखाग्रे यातील भेद अनुभवावाचून त्यास कसा कळणार !

कारण हुतात्म्यास मला का नाहीस म्हणून म्हणण्याचे धाडस असल्या कोणातरी क्षुद्रात्म्या सच व्हावयाच ! ! Fools rush where angels fear to tread

स्वदेशस्वातंत्र्यार्थ झुंजताना शत्रूचे फासात गळा अडकून प्राणावरच बेतली असता, त्याच कार्यात पुनः झुंजता यावें म्हणून शत्रूच्या हातून निसटण्यासाठी अेखाद्या काकोरीच्या क्रांतिकारकाने अिंग्रजांच्या राजास दयेची याचना करण्याचे पत्र टाकिले, तर त्यास हसण्याचें साहस तोच मनुष्यपुंगव करू शकेल की, जो प्राणांची तर गोष्टच दूर, पण अेखादें दुसरें वर्ष बंदीत पडण्याचा क्षुद्र प्रसंगही येताच – राजाविरुद्ध सशस्त्र युद्ध पुकारण्याच्या भयंकर आरोपाच्या भीषण दंडाची गोष्ट दूरच, पण अेका सरकारी न्यायालयाचा अपमान करणारा अेक यःकश्चित् लेख लिहिल्याचा आरोप येताच – गडबडून जाअून विपक्षाचे पाय चाटू लागतो!

तरीही हे 'प्रताप' संपादक! 'हुतात्म्या'कडे ज्या मत्सराच्या अुलट्या दुर्बिणीतून पाहण्याचें धाडस तुम्ही केलेंत, त्याच दुर्बिणीने तुम्हांकडे पाहिलें असता तुम्ही किती आणि कसे 'क्षुद्रात्मे' दिसता हे तुम्हास दाखविण्यापुरताच हा त्या दुर्बिणीचा अुपयोग दुःखाने पण निरुपायाने आम्ही केला आहे.

आणि म्हणूनच तुमचा निरोप घेण्याचे आधी आता ती तुमची भुक्कड मत्सराने तडकलेली दुर्बीण बाजूस फेकून देअून आपणास सांगतो की, आपण कोर्टाच्या क्षमायाचनेत जें केलेंत ती नीति त्या परिस्थितीत क्वचित् ठीकही असू शकेल. त्या थोर हुतात्म्याचाच आदर्श आपण पुढे ठेविलात, तर आपणास आढळून येअील की 'कातर्यं केवला नीतिः शौर्यं श्वापदचेष्टितम्। अतस्तपःसमेताभ्यामुभाभ्यामन्वियेष सः!'

त्यातही नैनीतालच्या कारागृहातील बंदीवर अत्याचार होत असल्याविषयीच्या ज्या आरोपाची चोकशी न्यायालयात चालली आहे, त्याविषयी आपण जें लिहिलेंत ते लिहिण्यात आपला हेतु जनतेची दुःखे निवारण करण्याचाच होता आणि अशा प्रकारे पूर्वीही काही वेळा आपल्या 'प्रताप' पत्राने तत्रस्थ जनतेची सेवा भूषणावह रीतीने केलेली आहे हेंही येथेच सांगणें आम्ही आमचे कर्तव्य समजतो. कारण आम्हाशी अितरांनी अनुकूल आणि प्रतिकूल अशा दोन्ही बाजू विचारात घेअून जसे न्याय्य बुद्धीने वागावें असें आम्हास वाटतें, तसेंच आम्हीही अितरांशी वागण्याचा शक्य तो प्रयत्न करीत असतो.

महात्माजींसंबंधाने जे आपण लिहिलेंत त्याचा समाचार पुढे अेखादे वेळी घेअू. आणि तोही तेव्हा की जेव्हा गांधीजीसच त्याविषयी जर आणि जेव्हा काही विचारावेसे वाटेल तर आणि तेव्हा. महात्मा गांधीस आम्ही जाणतो आणि ते आम्हांस जाणतात. आमचे आम्ही आजपर्यंत पाहत आलो आहोत. पुढेही पाहून घेअू. कोणा गोमा गणेशास त्यात तोंड खुपसण्याची योग्यता नाही. अहिंसेस लतकोडगी म्हणणें आणि गांधीजीसच तसे म्हणणे या दोन भिन्न गोष्टी आहेत, अितकें कळण्याचेंही ज्ञान ज्यास नाही त्याच्याशी बोला ते काय! महात्माजीस अुत्तर देअू पण पुढे. आज तो थोर देशभक्त बार्डोलीच्या रणांगणांत ज्या धोरणाने

रढन आहे ते धोरण अजून कुशल सेनापतीस योग्यच असल्याने आणि कोणच्याही राष्ट्रीय लढ्यात शक्यतो आपण सर्वांनी खांद्यास खांदा लावून एकजात लढणे युक्त असल्याने या वेळी आम्ही महात्माजींच्या सहकारितेस आणि साह्यास उपयोगी पडतील तेच शब्द बोलू आणि तेच आचरण करू अिच्छितो राष्ट्रीय हिताचाच अगदी घात होतो तेथेच काय ते आडवे यणे प्राप्त होते. आणि तेही राष्ट्रकार्यापुरतेच व्यक्तिश 'परैस्तु विग्रहे प्राप्ते वय पचशताधिकम्' हेच आमच सर्वांच ब्रीदवाक्य असले पाहिजे, आमच आहे गोमागणेशास आता तरी हे कळेल काय ?

—ता ३ ऑगस्ट १९२८

\+ + +

(१४)

राष्ट्रीय सभेपेक्षा सर्वपक्षीय सभा मोठी !

प मोतीलाल नेहरू म्हणतात की, 'सर्वपक्षीय सभेस मी राष्ट्रीय सभेपेक्षाही अधिक महत्त्वाची समजतो ' अशा अर्थी हे खरे आहे कारण सवपक्षीय सभाच खरी राष्ट्रीय सभा—राष्ट्राच्या प्रतिनिधित्वाचे पूर्ण प्रतिबिंब पडलेली सभा होय क्रातिकारक राष्ट्रीय सभेच्या जुन्या याचकशाहीच्या किंवा नव्या खादीशाहीच्या आज्ञास राष्ट्रीय आज्ञा म्हणून मानीत नसत तेव्हा ते याच कारणाचा अुच्चार करीत सवपक्षीय परिषद ही अेका अर्थी राष्ट्रीय सभेहून राष्ट्राची खरी प्रातिनिधिक सस्था होय, तिचा ठराव प्रागतिक नसला तरी प्रातिनिधिक आहे खरा

परतु तो ठराव नेहरूना कधी, कुठे, केव्हा अेकू आला ? आम्हास तर ठराव झाल्याचीच नव्हे पण सवपक्षीय परिषद भरल्याची देखील बातमी नाही—शक्यता देखील दिसत नाही कारण हिंदुस्थानच्या अभ्युदयासाठी या सर्व पक्षामध्ये हातघाअीने आणि प्राण पणास लावून लढणारा जो क्रातिकारक पक्ष त्याला कोणत्याही परिषदेत आमत्रण आल्याचे, आमत्रण दिल्याचे, त्याचे पक्षीय अस्तित्वही मानल्याचे आमच्या अैकिवात नाही आणि जर कधी क्रातिकारक पक्ष अशा 'सर्वपक्षीय' म्हणविणाऱ्या परिषदेत, त्या नावातील अर्थासच आमत्रण समजून, मडपाच्या पुढच्या दाराने आत शिरला, तर हे प्रागतिक, जागतिक, अगतिक अित्यादि सव पक्ष त्या मडपाच्या मागच्या दाराने—सुरतेला ज्या दाराने मेथाप्रमुख गृहस्थ नाहीसे झाले त्याच दाराने—वाट काढून अदृश्य होतील हे अुघडच आहे

क्रांतिकारवाचे नाव तर दूरच, पण राष्ट्रीय सभेत प जवाहरलालचा स्वातंत्र्यपक्ष देखील खपत नाहीसा, क्षेपत नाहीसा झाला आहे तरी बरे, बिचारा जवाहरलालाचा 'स्वातंत्र्यसंघ'ही स्वातंत्र्याच्या साधनाचे नाव देखील घेत नाही 'काय हवे' तेवढेच काय ते ठरविणाऱ्या वादविवादाच्या दुंदुभि वाजविण्यात ते 'कसे घ्यावयाचे' ह्या विचाराचा अुच्चार देखील स्वतःचा स्वतःसही अकू यता कामा नये—ही जी पुरातन परंपरा सर्व राष्ट्रीयपक्ष विपक्षानी आजवर प्रामाणिकपणे पाळली, तिचा ह्या नवीनातील नवीन 'स्वातंत्र्य संघाने'ही मुळीच अुच्छेद केलेला नाही आम्हास अधिकार हवेत, मवाळ म्हणाले, आम्हास स्वराज्य हवे जहाल म्हणाले, आम्हास स्वातंत्र्य हवे, जवाहरलाल म्हणाले, पण ते आम्ही कसे घेणार हे सांगण्याचाच नव्हे तर योजण्याचा देखील अदूरदर्शीपणा त्यातील कोणाही केला नाही! स्वातंत्र्य हवे! पण ते कसे मिळवावयाचे ह्याचा आचार किंवा विचार करण्यास आम्ही कोणी 'माथेफिरू' आहोत किंवा काय? स्वातंत्र्याची साधनें जुळविणें हें अेका चुटकीचे काम! असे—जसे—तसे—कसे तरी—वाटले तेव्हा पाहता येअील!! माथेफिरू माणसावाचून, त्या साधनाची खटपट करण्याअितका कोण अुतावळा किंवा रिकामटेकडा आहे! माथे असलेल्यानी स्वातंत्र्य की स्वराज्य या शब्दाच्या अुच्चारा प्रत्युच्चाराच्या धुमाळीत राष्ट्रीयसभेचा आठवडा गाजविला की संपले

तथापि वैदिक क्रियेचे आधी वैदिक मंत्राचे अुच्चार बरोबर करणे हेही जसे आवश्यक असते, तसेच ध्येयाचा अुच्चार तरी आता बरोबर 'वर्णस्थानसमीरित' असा लोकास करता येअू लागला याविषयी तरुण प जवाहरलालाचे आणि वृद्ध पंडित आयंगाराचे आभारच मानिले पाहिजेत गुप्त यज्ञागारातील यज्ञाग्नीतून आविर्भूत झालेला तो महामंत्र त्यानी राष्ट्रीय सभेच्या सिंहासनावर आणून बसविला

पण त्यामुळे राष्ट्रीय सभेच्या सिंहासनावर जी परधार्जिणी अवदसा आजवर बसलेली होती, तिचा भयाने आणि त्रासाने जळफळाट होअू लागावा हे सहजच होते वास्तवच आणखी अेकदोन वर्षे राष्ट्रीय सभेच्या सिंहासनावर या अवदसेची झेप न पडेल अशी सावधगिरी ठेविली पाहिजे स्वातंत्र्याचा महामंत्र राष्ट्रीय सभेच्या ध्वजावर, राष्ट्रीयसभेच्या सिंहासनावर राष्ट्रीय हृदयाचे वेदीवर सारखा अुद्घोषित होत राहिला पाहिजे! 'ना तरी सटवी ती परवशता। करील निश्चित घाता' ही गोविंदाची सावधानता आपण विसरता कामा नये

तरुण जवाहरलाल स्वातंत्र्याचा दीक्षित झाला ह्यात आश्चर्य नाही पण श्रीमान् आयंगारासारखा वृद्ध ऋषि पुराणो या पदवीस त्याच्या या ध्येयनिष्ठेने पात्र व्हावा हें आश्चर्य!

कोणी संशयतात की, आयंगार पूर्वी सरकारचे अडव्होकेट जनरल होते! असतील! पूर्वी राष्ट्रीय सभेचे पुढारी देशभक्तीच्या जिन्यात चढत राष्ट्रीय सभेच्या

अध्यक्षपदाच्या पायरीवरून सरकारचे परवशतेच्या हायकोर्ट जज्जाच्या जागेवर पाय ठेवीत आज आयगार त्या सरकारच्या परवशतेच्या पायरीवरून अुतरून राष्ट्रीय स्वातन्त्र्याचा झेंडा अुचलीत आहेत आधी राष्ट्रीय सभेचे अध्यक्ष होअून मग हायकोर्ट जज्जशिपची जागा पटकविणाच्या परंपरेपेक्षा आधी अॅडव्होकेट जनरल असताही त्या पाशातून सुटून मग स्वातन्त्र्याच्या दिव्य ध्येयाकडे चढत जाणाऱ्या आयगाराची परंपरा पुष्कळच अधिक अनुकरणीय आहे

आयगारानी स्वातन्त्र्याच्या ध्येयाचा हट्ट धरला, तर कोणी म्हणतात राष्ट्रीय सभेत बेकी होअील ! नेहरू-प्रतिवृत्तास संमति सुखाने द्यावी ती संमति स्वातन्त्र्य-वाद्यानीही तात्पुरती तोड म्हणून देणेच योग्य परंतु म्हणून कोणी मद्रासच्या राष्ट्रीयसभेत संमत झालेल्या स्वातन्त्र्याच्या ध्येयाचा ध्वज खाली ओढू लागेल तर बेकीच्या बुजगावण्यास न भिता राष्ट्रातील सर्व तरुणानी श्रीमान् स्वातन्त्र्यवादी आयगाराचे नेतृत्वाखाली झुजून ती आपत्ति टाळली पाहिजे अेकी राष्ट्रीय हिताकरिता हवी. राष्ट्रीय विमोचनाकरिता हवी — राष्ट्र अिंग्लडच्या साम्राज्याच्या रथाच्या चाकाशी निरयाचे बांधून टाकण्यासाठी नको !

पन्नास आळशाशी अेकी व्हावी म्हणून स्वत ही अधोगामी रिकामटकडेपणा करीत बसण्यापेक्षा अेकी करून राष्ट्रीय अुद्धारासाठी निरलस मेहनत करणे बरे दहा म्याडांशी अेकीच्यासाठी संगमनत करून स्वत ही म्याड होण्यापेक्षा अेकट्याने त्या सगळ्याशी बेकी करून राष्ट्रासाठी जो साधेल तो पराक्रम करण्यास बेछूट निघून जाणे चांगले कोटी कोटी लोकांबरोबर 'माझी मातृभूमि अिंग्लडच्या साम्राज्याची शिक्का मारलेली बटीकच राहणार' म्हणून अेकीसाठी सांगण्यापेक्षा त्या सर्व बुद्धिभ्रष्ट जगाशी साफ बेकी करून अेकटा अेकाकी गर्जत राहणे बर की नाही ! ही माझी मातृभूमि कोणाची बटिका — नावालासुद्धा राहणार नाही ! दुसऱ्याचा शिक्का तिच्या राजमुद्रेवर तिला सहन होणार नाही ! ती स्वतंत्र होअू अिच्छित ! नाहीतर झुजत मरू अिच्छिते ! ! मला तरी तिचा हाच संदेश मिळाला आहे !

पूर्वी सुरतेला ह्याच अेकीच्या बुरख्याखाली 'स्वराज्या'च्या ठरावाची गळेचेपी होणार होती पण टिळकानी, राष्ट्रघात करते ती अेकीच खरी बेकी होय, असे म्हणून राष्ट्रहितकारक बेकीच पत्करली आणि 'स्वराज्या'चा ध्वज पडू दिला नाही त्याचप्रमाणे स्वराज्य, म्हणजे अिंग्लडच्या बसेतील अेक अनुग्रहाचे परावलंबी अस्तित्व, विनसैन्यी, विनविमानी, विनजलसेनी, विनराजमुकुटी, असे पंगु संस्थानी अस्तित्व — अशी व्याख्या जेव्हा होत आहे, तेव्हा हजार नव्हे लाख लाख लोक जरी त्या भ्रमात सापडले आणि अेकीसाठी तूही असाच भिन्ना भ्रमिष्टपणा स्वीकार म्हणून सांगू लागले, तरी त्यातून तत्काल फुटून निघून स्वातन्त्र्याच्या ध्येयाचा ध्वज अुचलून धरण्यासाठी आपले अेकट्याचे हातानी तरी आपले शिर तुटून पडेतो झटले पाहिजे अशा परिस्थितीत अेकी हेच पाप, बेकी हेच पुण्य

✦ ✦ ✦

मुसलमानांशी अैकी व्हावी म्हणून खिलाफतीची आफत अुरावर बसवून घेणाऱ्या सज्जनांनीच आजही ह्याच अैकीच्या नांवावर स्वातंत्र्याविरुद्ध कोल्हेकुअी चालविली आहे. राष्ट्रीय सभेस परावलंबित्वाचें लागलेलें हें ग्रहण मद्रासला मुटलें होतें–तें पुन्हा लागू नये म्हणून कलकत्त्यास सर्व स्वातंत्र्यवाद्यांनी श्री. आयंगारादि पुढाऱ्यांस पाठिंबा दिला पाहिजे.

अयगार म्हणे नेहरूंचें पुढारीपण हिसकावून घेण्याकरिता स्वातंत्र्याचा जय-जयकार करीत आहेत ! पण त्यात बिघडावयाचें तें काय ? गोखले–मेथाचें पुढारी-पण न साहवल्यामुळे टिळक स्वदेशी बहिष्काराचा अुदो अुदो करीत होते म्हणून किंवदंती ओरडत असेच कीं नाही ! पण राष्ट्रहित त्यानेच साधले म्हणून टिळकां-कडेच पुढारीपण जाणें योग्य ठरलें; तीच स्थिति आजची. जर मोतीलाल नेहरू स्वातंत्र्याचे ठरावास हाणून पाडू म्हणतील—बहुधा ते तसें करणार नाहीत–तर ते किंवा आणखी कोणी अिंग्रजाच्या ऋणानुबंधाने मिंधीं झालेली माणसें तसें करू लागतील, तर स्वातंत्र्याचे नावाने त्यांचें पुढारीपण आयंगारानी हिसकावून घेण्याचा प्रयत्न करणें हेंच योग्य आहे. पुढारीपण घेअू पाहणारास, तें पुढारीपण जाअू नये म्हणून झटणाऱ्यांना तरी काही दोष देता येणार नाही !

—ता. १३ डिसेंबर १९२८

\+ \+ \+

(१५)

लालाजींवर लाठीमार

देशवीर लाला लजपतरायजीस शस्त्रसंन्यस्त स्थितीत गाठून, हीन, दीन दुबळ्या अशा स्वदेश बांधवाच्या दु:खाचा परिहार करण्याचा यत्न केल्याच्या पापा-साठी अिंग्रजांच्या अुन्मत्त लाठ्यांनी घायाळ केले.

परंतु लालाजींस मारहाण करूनच ते थांबले असते तर त्यांच्या ख्रिस्ती धर्माच्या पुस्तकातील वाक्याचें अर्धेच अनुसरण झाले असतें. ख्रिस्ती धर्माच्या धर्मग्रंथातील भविष्य तंतोतंत खरें ठरविण्याचें पुण्य त्यांना लागले नसतें. जें 'Prophets of Old' बोलले ते खरें व्हावे, 'should come to pass,' म्हणून लालाजींना मारहाण केल्यानंतर अिंग्रजांनी अेक कमेटी नेमिली. आपण कोणीच अशी मारहाण केली नाही असें म्हणत ते लालाजींस विचारू लागले–

तुम्हास कोणी मारले ते तुम्हीच सांगा पाहू ? बघू वर तुम्ही ओळखता का ? पाहू बरे तुम्हाला तेवढी तरी बुद्धि आणि धैर्य आहे की नाही ?

'For all this came to pass as foretold ' कारण हे सर्व त्याच्या धर्मपुस्तकात, बायबलात ग्रथित केले असेच घडून आले त्या ख्रिस्ती अधिकाऱ्याचा बायबलावर विश्वास होता त्या शिकवणीच, त्या अितिहासाचे अक्षरन् अक्षर आचरून दाखविणे येशूच्या भक्ताचे कर्तव्यच होते

म्हणून 'वॉंजिड कमिटी' नेमली

कारण बायबलात त्याच्या या कृत्याचे जे भविष्य आधीच ततोतंत वर्तविलेले आहे त्यात स्पष्टच म्हटले आहे की, 'They then spat at him in his face *and did buffet him They smote him in the face with the palms* of their hands and jeeringly asked prophesy unto us, oh Christ, who of us smote thee ! '

या यमकांत सायमनप्रसंगीच्या मारपिटीचे आणि वॉंजिड कमिटीचे ते भविष्य किती बरोबर वर्णिले आहे ! बायबल खरोखरच भविष्यवादी ग्रंथ आहे अिंग्रज सरकार खरोखर ख्रिस्तीच आहे आणि वरील भविष्य परवाच्या घटनेचेच असल्यामुळे वरील बायबलातील वाक्यात सबोधलेला ख्राअिस्ट शब्द लालाजीस सबोधूनच लावला आहे कारण वॉंजिड कमिटीने त्याच वाक्यात विचारले आहे,' Prophesy unto us, oh Lalaji, who of us smote thee ! !

—ता २० डिसेंबर १९२८

\+ \+ \+

(१६)

काशीतील दोन समेलने
माकड महासमेलन नि भाकड महासमेलन

काशी येथे गेल्या दोन महिन्यापूर्वी जी दोन महासमेलन अेकाच वेळी भरली त्याची विस्तृत माहिती आता वाचकांना कळलेलीच आहे

त्यापैकी ज्ञानवापीजवळ भरलेले पहिले महासमेलन म्हणजे मर्कट महासमेलन हे होय आणि दुसरे महासमेलन म्हणजे अज्ञानवापीजवळ भरलेले ब्राह्मण महासमेलन होय तेच जरा प्राकृत भाषेत सोयीस्कर रीतीने सांगावयाचे तर पहिल्यास माकड महासमेलन आणि दुसऱ्यास भाकड-महासमेलन म्हटले असताही चालेल

माकड महासमेलनाची माहिती काशीच्या पत्रातून जी आली ती सारांश-रूपाने अशी आहे की, काशीला काही दिवसापासून विजेच्या तारा मार्गातून लावण्यात आल्या. त्यापूर्वी असलेल्या साध्या तारावर, मग त्या कुपणाच्या असोत, जाळीच्या असोत, काशीची माकड मडळी पूर्वापार बसत आलेली असत. तारावर बसणे, वेळी त्यास धरून लोबकळणे हा माकडाचा जातिस्वभावच होऊन बसला होता. त्यायोगे त्यास कोणतीही हानि होत नसल्याने ते कृत्य, ती रूढि त्याच्या ज्ञाति-स्मृतीत शिष्टाचार म्हणून आजपर्यंत गणलेली असे विजेच्या तारा जेव्हा नवीन आल्या, तेव्हा त्या तारासही त्यातील विजेचे नावीन्य माहीत नसल्याने माकडे त्या आपल्या शिष्टसमत रूढीप्रमाणे लोबकळू लागली परतु विजेचे चटके बसून त्याची अेकाअेकी फारच धादल अुडाली प्रथमप्रथम हे अपघात का होतात हे त्याच्या मुळीच ध्यानात येअीना ती अगदी गोधळून गेली. शेवटी या अतर्क्य सकटाची काही चिकित्सा करावी आणि सर्वानुमते त्यावर काही तोड काढावी म्हणून त्या काशीच्या माकडानी त्याच्या जातीचे अेक महासमेलन भरविले. शेकडो माकडे अेका मैदानावर अेकत्र झाली त्याच्यात किती वेळा तरी माकडी मापेत गिचमिच चालून शेवटी काय ठरले कोणास ठाअूक, पण त्यातील अेक वृद्धसा माकड अुड्या मारीत बाहेर पडला समस्त सभा त्याचेकडे टक लावून पाहत राहिली तो हळूच त्या नवीन ताराच्या खाबावर चढला. मग हळूहळू हात पुढे करीत त्याने त्या खाबावरूनच त्या तारास झटझट बोटे लावण्याचा प्रयत्न केला. अर्थातच त्यास काही चटके बसले तत्काल तो खाबावरून अुतरला. परत आपल्या ज्ञातिसमेलनात आला पुन्हा थोडी गिचमिच झाली आणि त्या दिवसापासून सर्व माकडानी तशा प्रकारच्या तारावर चढणे अेकाअेकी सोडून दिले. हे वृत्त आम्ही गमतीचे म्हणून काल्पितपणे देत नसून ही गोष्ट खरोखरच अशी घडली हे वृत्त वर्तमानपत्रे वाचणारास माहीत आहेच

वर दिलेली घटना जशी दिसली तशी स्थूल रूपाने वर्तमानपत्रानी प्रसिद्ध केल्याप्रमाणे आम्ही वाचल्यानतर त्या माकडाच्या सभेतील सूक्ष्म हेतुही कळावा म्हणून आमचे विशिष्ट वार्ताहर श्री मनकवडे यास आम्ही तिकडे धाडले होते. त्यानी माकडाच्या मनात शिरून त्या सभेविषयी काही अधिक माहिती जी धाडली तीही येथे देत आहो अर्थात् तिला वाचकानी कल्पित म्हटल्यास आमचा प्रत्यवाय नाही कारण श्री मनकवड्याप्रमाणे मनातले जाणण्याची शक्ति सर्वासच असते असे नाही. ते लिहितात : आजपर्यंत निरुपद्रवी असणाऱ्या तारावर हे अपघात का व्हावे हे न समजल्यामुळे माकडानी ते महासमेलन भरविले होते त्यात कोणी हनुमान नावाच्या माकडाने सुचविले की, यर्थार्थ ह्या तारात काही हानिकारक पदार्थ भरलेला असावा. ह्या तारा आजपर्यंतच्या ताराहून निराळ्या असाव्या. हे

त्या माकडाचें बोलणें अैकताच त्यांतील अेक पुच्छवान नावाचा दुसरा माकड रागावून म्हणाला, 'छट्! भलतीच शंका. तारांमध्यें अशा भयंकर तारा असू शकतात असें शक्य असतें, तर आपल्या त्रिकालदर्शी स्मृतिकारांनी तें पूर्वीच सांगून टाकलें नसतें की काय? तार पाहिली चढावें, लावकळावें हा आपला ज्ञातिनियम आज हजारो वर्षे आपण अबाधित पाळीत आलो. पण असे अपघात कधी झाले नाहीत. तेव्हा तारांवरची ही शंका व्यर्थ आहे. हा आपल्या त्रिकालदर्शी पूर्वजांचा आणि सनातन स्मृतिकारांचा अपमान आहे!' हा त्या रागावलेल्या माकडाचा आक्षेप अैकताच त्यांतील अेक वृद्ध शीर्षवान् नावाचा माकड म्हणाला, 'आपल्या या आक्षेपकाचें नाव त्याच्या आअीबापांनी 'पुच्छवान्' म्हणून जें ठेवलें तें योग्य आहे यांत काही शंका नाही.' शीर्षानें विचार करण्याचें सोडून हा शेपटानें विचार करतो हें त्याच्या ह्या मूर्खपणाच्या आक्षेपावरूनच अुघड आहे. याचें अुत्तमांग मस्तक नसून पुच्छ आहे! अरे वेड्या, तूंच म्हणतोस, पाहतोस की, आजवर न झालेले नवीन अपघात आज घडत आहेत, तेव्हा ज्या अर्थी त्रिकालदर्शी पूर्वजांनी स्मृतींत न सांगितलेल्या आणि आजवर आपल्या जातीस ठाअुक नसलेल्या नवीन अपघातांस आपणांस भोगावें लागत आहे, त्याअर्थी ते अपघात मानणें हा देखील त्या स्मृतिकारांचा अपमानच आहे की काय? आणि नवीन अपघात जर मानतोस तर त्यांची नवी चिकित्सा ठरविणें हाही जुन्या स्मृतींचा अपमान नाही हेंही तुला मानलेंच पाहिजे. तें काही नाही. या तारा अितर तारांहून नवीन आणि अधिक भयंकर आहेत की काय हें अेकदा अजमावून पाहिलेंच पाहिजे. मी पुढे होतो आणि ह्या नव्या तारांतच त्या अपघातांचें कारण आहे की काय हें तुमच्यासमक्ष बघून येतो. समाजाचे कल्याणासाठी मला त्यापायीं चटके बसले किंवा धक्का बसून मृत्यु आला तरी चिंता नाही!' हें त्या शीर्षवान् माकडाचें बोलणें अैकताच सर्व सभेनें त्याची फार वाहवा केली आणि त्यास त्या कार्यावर धाडलें. त्यानें वरच्या बातमींत सांगितल्याप्रमाणें त्या तारांवर प्रयोग करून ठरविलें की, त्या तारा नवीन असून त्यांत कोणचें तरी भयंकर दाहक द्रव्य असल्यामुळें त्यांना स्पर्श न करण्याची नवीन रूढि माकडांनी पाडल्यावाचून अपघातापासून त्यांचें रक्षण होणार नाही. हें मत त्यानें परत येअून सभेत सांगितलें. 'परिस्थिति बदलली आहे. आतां तारा तितक्या निर्दोष समजण्याच्या जुन्या रूढींत बदल करून अशा तारांना शत्रुवत लेखण्याचा नवा नियम आपल्या स्मृतींत घातला पाहिजे!'

'परिस्थिति बदलली आहे!' हे त्या शीर्षवानाचे शब्द अैकताच तो पुच्छवान माकड रागानें म्हणाला, 'भलतेंच! परिस्थिति हा शब्दच शास्त्रबाह्य आहे! परिस्थिति काय, ती बदलली की काय याचा विचार करणें माकडधर्मविरुद्ध आहे!' हें त्याचें बोलणें अैकताच सर्व माकड खो खो हसले आणि म्हणाले,

(१७)

मुंबओीचा दंगा

झाला! अेकदाचा मुंबओीचा दंगा अुद्‌भवला, चेकाळला, शमला अुत्पत्ति, स्थिति आणि लय या पदार्थमात्रास भोगाव्या लागणाऱ्या तिन्ही अवस्थातून तो गेला आता शमल्यानंतर और्ध्वदेहिक विधिसंस्काराचे चितेचे दिव्य तेवढे अुरले दंग्याचे प्रेत चितेवर चढून भस्मावशेष होओीतो त्यात किती सर्पण टाकण्यात येत आणि सुक्यावरोबर ओलेही किती जळते येवढेच पाहणे बाकी आहे

मुंबओीचा दंगा झाला पण हे काय ? मुंबओीस किती तरी हिंदु अजून जिवत! किंबहुना किती मेले तेच सहज मोजता येत आहेत — बाकी सगळेच जिवत! अगदी पूर्वीसारखे सहज मोजमापीच्या मापात न मावतील अितके चिक्कार जिवत! आश्चर्य आहे बुवा!

कारण संघटन चालू झाल्यापासून आणि विशेषत नेहरू प्रतिवृत्तानतर, हिंदु जगताच्या अगदी जवळ आलेल्या प्रलयाविषयीची भयंकर भविष्ये मोठमोठे मुसलमानी पैगंबर अेकसारखे करीत होते शौकतअल्लीची जळजळीत जीभ म्हणाली, 'हिंदु मला चिडवितात काय ? त्याची खोड लवकरच जिरेल हिंदूनो, नेहरू प्रतिवृत्त सम्मत करता काय? War to the Knife! खजिराखजिरानिशी लढाजगी!' महंमद अल्ली म्हणाले, 'हिंदु कोणच्या झाडाचा पाला!' मुस्लिम औटलुक म्हणाले, 'जर वेळच पडली तर पठाणाना आत बोलावून हिंदच्या छातीवर मुसलमानी पाच्छाओी अुभारू!' अितर मुल्ला आणि मौलवीच्या फतव्याची आणि फितव्याची तर गणतीच नव्हती त्याचा मतभेद असा अेकाच गोष्टीवर होओी आणि ता म्हणजे या की, अेकदरीत अेक मुसलमान लढाओीत किती हिंदूच्या बरोबर असतो — किती हिंदूस मारू शकतो — त्या खजिराखजिरानिशीच्या खडाजगीत!!' काही तज्ज्ञ म्हणाले, अेक मुसलमान ५ हिंदूस मारू शकतो, काही म्हणाले १०, काही म्हणाले

याचा नेम नाही। त्या दिवशी हिंदूची पृथ्वी फिरावयाचे सोडून भयाने थाप्त अुभी राहिली

अितक्यात बातम्यावर बातम्या आल्या की, मुक्ओस पठाणाची आणि हिंदूची भिडली। शौकतअल्लींनी हीच आग हिंदुमुसलमानाचे दग्याचे रूप घेणार म्हणून मागितले। आणि लगेच तसे झाले पठाण, शेख, सय्यद, शिय्या, सुन्नी मुसलमान तितका अेक झाला अक्षरश खिजिराखिजिरानिशी खडाजंगी चाल्ल्या मुसलमानाच्या हजारो हजाराच्या टोळ्या हिंदूची कत्तल करीत अुठल्या, अन 'टाअिम्स'चे स्तभचे स्तभ भरत चाललेले पाहून अुभ्या हिंदु जगताची कवर खचून गेली वाटले हाच तो हिंदु जगताचा येणार येणार म्हणून गाजलेला प्रलय। आला अखेर।। जो अेकेक मुसलमान निदान २८६ हिंदूस अुपजतच भारी, तो सुरे घेअून हजाराच्या टोळ्यानी बाहेर पडलेला। –आता मुक्ओस हिंदु म्हणून कुठला अुरणार? गणित करकरून पाहिले तो अुत्तर हेच आता मुक्ओ निर्हिंदु होणार। आणि त्यात पठाण मिळाले आता अर्थात् मुस्लिम पाच्छाअीही हिंदूचे छातीवर पुन स्थापिली जाणार। भवितव्यता बलीयसी, असा निश्वास टाकून आम्ही आमच छाती त्या अुपजाअू मुस्लिम बादशाहाच्या तख्ताची पहिली पायरी व्हावी म्ह

पण या संघटनाने राष्ट्रीयत्वाला अगदी काळोखी लावली हे आपले देशबंधु म्हणून मुसलमानी सुयास बळी पडण्याचे सोडून ते मुसलमानासच अुलटे म्हणू लागले, आम्ही हिंदुही तुमचे देशबंधुच–म्हणून तुम्हीच आमच्या सुऱ्यास चकार शब्द न काढता बळी पडा! आणि हिंदूनी मशिदीवर हल्ले चढविले, रस्त्यारस्त्यांनी मुसलमानास भोसकून काही भाग काही वेळ निर्यवन केले, हजारो मुसलमानी रुपयाची लूट केली, पुरभर्ये ट्रामा अडवून अडवून पठाण भेटला की ओढीत चोपीत चालले म्हणे आम्हास शुक्रवारचे रात्रीचा सूड घ्यावयाचा आहे! मुसलमान पाहिला की, मारीत चालले! हिंदुच ते! बहकतील तिकडेच बहकतील चार पाच वर्षांपूर्वी मरत तर मरतच असत, आता मारीत तर मारीतच सुटतात.

काय करावे 'हिंदुमुसलमानकी जय'चे दुर्दैव! दुसरे काय? मोपल्याच्या बंडाचे वेळी जसे राष्ट्राचे पुढारीपण खिलाफतधुरंधर गांधीकडे होते, तसे आज जर मुंबअीचे असते तर मोपल्याच्या त्या औरंगजेबी धादलीत जसे अेक का दोन हिंदु कुठेसे बलात्काराने बाटले तसेच मुंबअीला 'अेक का दोन हिंदु कुठेसे' मरत आणि हिंदूच्या त्या पापासाठी अेखादा राष्ट्रीय अुपास पाळून त्याची आत्मशुद्धि करण्याची व्यवस्था सहज करून देता आली असती!

पण संघटनामुळे ही 'सुडाची' व्याद हिंदूचे मनात घुसली त्यामुळे त्या नाश झाला विचारी शांततासमिति! हेतु किती अुच्च!—पण दोन तीन मुसल- मान स्वयंसेवकास या क्रूर हिंदूनी जिवासह मारिले, अेका पठाणानेही अुलट काढ

सता, तर तो दगा चालला असतानाच तिथे जाण्याचा गावढळपणा करता ! या ्हनर महाशयानी प्रजेच्या दगा करण्याच्या अधिकारात तसा कोणताही अनधि-ारी हस्तक्षप न करता सर्व दगा शमल्यानतर ९ला धर्मक्षेत्राची यात्रा केली आपण ाही का महाभारतानतर हजार वर्षांनी कुरुक्षेत्राची यात्रा करीत? गव्हर्नर आणखी ादे वष जाअू देअून मग दग्याची ठिकाणे पाहते तर ही तीर्थयात्रा अधिकच ोमिवत दिसली असती !

त्याचप्रमाणे गव्हर्नरानी मि प्रिस्टले याच्या कुटुबासही त्याच्या हत्येविषयी सप्रदर्शक महानुभूतीचे पत्र टाकले जे शेकडो अितरेजन दग्यात मारले गेले ाची कुटुबे बेपत्ता ! मूर्खाना घर ना दार त्याना सहानुभूतीच्या चिठ्या टाकणे नवयच होते

अशा रीतीने अेक मुसलमान २८ हिंदूना मारणारा वीर असूनही आणि ाा मीराच्या हजारोच्या सेना 'दीन दीन' म्हणून तुटून पडत्या असताही दगा ोअूनही गेला, तरी मुवअीत हिंदु जिवतच जिवत आहेत ! हजारो बाहर गावी े खरे, पण त्या लुच्च्यात दग्यानतरच्या धरपकडीच्या पारण्यास आपण हाजून ुपस्थित राहण्याची फारशी आवश्यकता न वाटणारेही अनेक लोक असू शकतील

सायमन कमिशनपुढेही बहिष्कारामुळे फारशी माणसे साक्ष देण्यास जात ाली तरी हा दगा जाअू शकेल ब्रिटिश पोलास नसले तर तुम्ही राज्य कसे राल ? हा प्रश्न आता सायमनला विचारावयास नको कारण या दग्याने ती साक्ष ापण होअूनच देअून टाकली अनेक भागात मुवअीम अेकही सबळ पोलीस ठाणे व्हते ब्रिटिश सरकार असे दोन चार दिवस कोणत्याही उपयुक्त कामापुरत तरी देसले नाही — तरी हिंदु जगलेच चागले चाळीचाळीतून ललकारीत जगले अगदी ारीत मारीत जगले ! तसच हिंदुस्थानातही जगतील !

सरकारने अेक गोष्ट मात्र जरा विवचून पाहावी हे दगे जर असेच चालले, तर गार्ड, मोटारी, मशीनगन्स चिलखते, गोळीबार लोकाच्या घरोघर सकाळी ुध आणणाऱ्या गवळ्यासारखे काहीही धामधूम अुत्पन्न न करता वारवार येअू जाअू लागले, तर या भूताच्या भयकर अवडवराच भय लोकातून कमी होअून, हे दग्याचे भस्मासुर प्रत्यक्ष भूतनाथाच्या डोक्यावरही हात ठेवण्यास धजावयाचे ! असले दगे बडाचे वस्तुपाठ असतात हें अैतिहासिक सत्य ब्रिटिश सरकारास काही कोणी शिकविणे नको पण आपले राजनिष्ठ अत करणास राहवत नाही म्हणून सुचवून ठेविल मायबाप त्याचा योग्य तो विचार करतीलच !

—ता २३ फेब्रुवारी १९२९

\+ \+ \+

गाणिस्थानात झपाट्याने वाढत आहेत. वाहतूक निर्विघ्नपणे होत आहे र क्रांतिकारक सुधारणा झपाट्याने करीत आहेत अफगाणिस्थानची राज्यपद्धति ी प्रगतिपर नि बलिष्ठ नाहीतर नेपाळची किती कुचकामाची. अफगाणिस्थान चिस्थान घेईल दुसऱ्या बाजूने तिबेट घेईल. नंतर त्याच्या नटार्य पजाव ाही घेईल अफगाणिस्थानच्या पाठीमागे अिराण, तुर्कस्थान, रशिया, अिजिप्त यादि राष्ट्रें आहेत. अशी मुसलमानी राष्ट्राची जूट आहे तशी तुमची कोठे ? ! अमीर अमानुल्लाचा केवढा दरारा ! !

सय्यद खानानी जेव्हा हें अफगाणिस्थानचे सत्यदर्शन व्यक्त केले, तेव्हा क सशयवाज लोकानी त्यास नावें मुरडून म्हटले, हो, हो, जरा थाबा. मोटारी-वर धावण्यासाठी चेकाळून श्वान प्रथम असे बेफाम धावते की, हे मोटारला टाकते की काय म्हणून उकिरडधावरील त्याच्या जातभाअीस वाटू लागावे !

सय्यद खानाची हिंदूनी केलेली ही टवाळी शेवटी हिंदूच्याच गळयात आली ी कारण सय्यद खानानी वर सागितलेल्या सर्व गोष्टीच्या यथार्थत्वाचा अमोघ त्वा त्याच्या सागण्याच्या मागोमाग धावत आला 'क्षपीणा पुनराद्याना चमर्थोऽनुधावति ! ' आता हिंदूस तोड अुघडण्यास जागा अुरली नाही

प्रथमत अमिराविषयी पहा ! ' अमिराचा केवढा दरारा, केवढा प्रताप ! ' णून सय्यद खान म्हणाले ते कसे अक्षरश खरे ठरले पहा ! भणग, भामटे, वारडे, फकीर, भिस्त्याची मुले, चोराच्या टोळ्या, दीडदमडीचे मुल्ला, जो तो मीर अमानुल्लाच्या डोक्यावरील मुकुटाचा त्रासदायक भार अुतरून अमिरास राम देण्यासाठी पहा कसा त्याच्या डोक्याशी झोंवत आहे ! अमिराचा हा वढा दरारा ! आणि त्याच्या प्रतापाविषयी विचारूच नका, दुसरा अेखादा भेकड सता तर काबूलवर बच्चा साकूसारखा अुपटसुभ चढून येत आहे हे कळताच पल्या पूर्वार्जित राजधानीच्या वेशीपाशी झुजत रणात पडता, पण जिवतपणी ता ना. परतु अमानुल्लाने तसे कोणतेही भ्याड कृत्य केले नाही. जसा त्याचा ताप तशीच राज्यदक्षता ! अेक भिस्ती काबूलवर ससैन्य चढून येण्याअितका ळ होतो याची क्रूर अमानुल्लाने प्रथम चौकशी ठेविली नाही चौकशी झाली हा प्रतिबंध केला नाही आणि काबूलवर भिस्त्याचा मुलगा चढून आला तरी च्यासारख्या य कश्चित् प्रतिस्पर्ध्याशी आपणासारख्या राजकुलीन पुरुषाने लढणे आपल्या योग्यतेस कालिमा आणण्यासारखे आहे असे जाणून बदुकीचा अेकही र न काढता पराक्रमी अमानुल्लाने पाच पिढ्याची पैतृक राजवट मुकुटासुद्धा येच्या तिथे ठेवून कदाहारला पलायन—नव्हे प्रयाण केले. भिस्त्याशी ते काय ढायचे ! अशी ल्ढाओ करण्याचा कलक अमानुल्लाने स्वत स आजपर्यंत नाहीतर हीच लावून घेतला तो शूर अमानुल्ला चोवीस तासात राजधानी हरला, चार

तासांत राज्य सोडता झाला, चार मिनिटांत भावास राज्य देता झाला, पुन्हा चार मिनिटांनी त्याचें राज्यपद आपणांकडे घेता झाला आणि चार महिने झाले तरी कंदाहारच्या भिंतीच्या आडच्या आड ठाण देऊन राहता झाला. अमिरी गादी-वर भिस्ती बसलेलाच आहे; अमानुल्लांच्या अंतःपुरातील नाल्यागोलाच्या राजकन्यका चोर पोर आपसांत वाटून घेतातच आहेत. अमानुल्लाच्या शयनागारा वाटेचे चोर लोळत आहेत, प्रांतोप्रांतीचे अधिकारी ' भिस्ती अमीर की अमानुल्ला! की आम्हीच स्वत: ? म्हणून अमानुल्लाच्या अमिरी आज्ञेनं अवहेलनेचीं उत्तरें पाठ-

'नेपाळ रानटी' अगदी खरं, राजकुमारींना भिश्त्यांची मुलं ओढीन नेऊन बलात्काराच्या वाहल्यावर नेपाळात कुठे लग्ने लावतात? अफगाणिस्थानात अमानुल्ला जसा सगसाराने अहमदीयास मारीत असे आणि बच्चा साक हिंदु शिखास मारीत आहे आणि मध्या सुन्नी जसे शियाना मारीत आहेत, तसं कोणतही 'सभ्य' धार्मिक कृत्य नेपाळचे हातून आज हजारो वर्षांत अेक तरी घडलं आहे का? तिथे न मुसलमानाची काफर म्हणून कत्तल अुडत आहे न हिंदूत शैव वैष्णवाना मारीत आहेत 'मुसलमानाची जूट पाहा!' पाहिली बाबा! धन्य आहे मुसलमानाच्या जुटीची! अमानुल्ला बच्चाशी विलगता, बच्चा अहमद खानाशी शिनवारी दुराण्याशी, दुराणी खास खेलाशी! जूटच जूट! अेवीच अकी ज्याची त्याचा जीवरच कठरच गाठ पडल्ली!

अशा जुटीच अफगाणिस्थान 'अेका बाजूस तिबेट, दुसऱ्या बाजूस सिंध-पंजाब जिंकून घेअील' हं काय सय्यदानीच सांगावयास पाहिजे! त्या वळेस वीरवर अमानुल्लाच अफगाणिस्थानाचा पुढारी होता म्हणून सय्यद तिबेट, पंजाबच्या विजयावरच संतुष्ट झाले पण आता तर अमानुल्लाच काय, पण त्याची बायको, त्याची आअी, त्याचा भिस्ती, त्याचा भाअू त्याचा हुजऱ्या, त्याचा सेनापती— सगळेच रणांगणात अुतरलेले, सगळेच अमीर आता अफगाणिस्थान नुसत्या डाव्या अुजव्या, पुढच्या, मागच्या दशासच जिंकून न थांबता खाली भूगर्भीय अग्नि-लोकावर आणि वर आकाशीय चंद्रलोकावरही स्वारी केल्यावाचून राहणार नाही

'अफगाणिस्थानास जेव्हा समुद्राची आवश्यकता भासल तेव्हा पश्चिम समुद्रास हस्तगत करण्यासाठी तो हिंदुस्थानचा सिंध ते काठेवाडपर्यंतचा देश जिंकील!' सय्यदाच्या या म्हणण्यात त्याच्याच नव्हे तर अुभ्या अफगाण राष्ट्राच्या महत्त्वाकांक्षेचा स्पष्ट अुच्चार झालेला आहे पण ही बातमी काही आजच आम्हास कळली नाही ती लहानपणापासून अैकत आहोत अमिराच्या बापाने त्याच्या आणि बापाच्या बापानेही हिंदी सागराच्या तटाकी अेकदा तरी समुद्रस्नान घडावे म्हणून धापा टाकीत जीव सोडले पण ते समुद्रस्नान घडले नाही सध्या अफगाणिस्थानच्या टाचभर नद्यांतून जे राष्ट्र गटांगळ्या खात आहे, ते प्रथम त्या नद्या पार अुतरू द्या आणि मग जगून वाचलं तर मग हिंदी महासागर आपल्या ओंजळीत भरून घेण्यास येअू द्या हिंदीमहासागर ही वाटच पहात आहे अफगाणाची समुद्रस्नानाचीच नव्हे तर समुद्रसमाधीचीही हौस फेडण्याअितका तो खात्र आहे

'अफगाणिस्थानात दळणवळण आणि वाहतूक निर्विघ्नपणे होत आहे' काय नाही म्हणता! अेका प्रवासास शंभर शिपायांचे संरक्षक सैन्य घेअून अेका मैलाला अेकेकअेक जिवावरच्या संकटांना गाठल्यानंतर जगला तर अगदा 'निर्विघ्नपणे'

दुसऱ्या मेळात प्रवेशता येत खरेच! पण अफगाणिस्थानच्या प्रबलतेची शेवटची साक्ष म्हणजे सय्यद खान आणि शौकत अल्लीखान आणि अहमद अल्लीखान अित्यादि खिलाफतधुरंधर लोक म्हणतात की मुस्लिम जगाच्या अमानुल्लाला असलेल्या पाठिंब्याची होय. 'अिराण, तुर्कस्थान, अिजिप्त, अरब या सर्व मुस्लिम जगाचा अमानुल्लाना पाठिंबा आहे' आहे तर! तसा तो पाठिंबा होता म्हणून तर अमानुल्लाना सिंहासनावरून ओढण्यासाठी बच्चा साकू २५ माणसानिशी काबुलात आला आणि अमानुल्ला कंदाहारला निघून गेला! अमानुल्ला नुकतेच युरोपातून, टर्कीहून, अिराणाहून त्या वेळेस देशी आलेले होते मध्यतरी रशियाच्या दिग्गजानेही आपल्या पाठीवर ही अफगाणी माशी क्षणभर बसू दिली होती. त्यामुळे रशियाही अमानुल्लाच्या कह्यात आहे, पाठीशी अुभा आहे असे सय्यदानी म्हटले ते ठीकच होते. आम्हीही म्हणतो रशिया अफगाणिस्थानच्या पाठीशी आहे– जसा पारधी मृगाच्या पाठीशी असतो रशियाच का, अिंग्लंडचा नाही का अफगाणिस्थानला पाठिंबा? अमानुल्लाना नसेल तर बच्चा साकूला असेल–पण कोणा तरी अफगाणास अिंग्लंडचाही पाठिंबा आहेच! खिलाफतवाल्यानी वर्णिलेले पॅन--अिस्लामी अैक्य खरोखर फार प्रबळ! अमानुल्ला संकटात पडताच पाहा कसा केमालपाशा चार साडेचार तुर्की माणसे काबूलकडे धाडता झाला! आणि ती चार माणसेही काबूलला जाण्याचे आधीच परत केमालकडे कशी तातडीने निघून गेली!

कोणाला तरी त्या अशुभ पदवीची अवदसा न भोवो या सद्धेतून आम्ही ही सूचना खिलाफतवाल्यास करीत आहो ! कारण अलीकडेच ऐकल की, गाजी बच्चा साकूशी महमदअल्ली सोन्याच्या दूरध्वनीतून—टेलिफोनमधून—बोलू लागले आहेत म्हणून ही विनती की, आता बच्चा साकूला तरी खलिफापणाची दृष्ट लावून त्याचा सत्यनाश करू नका ! अजून बच्चा आहे तो ! चार दिवस राजवाड्याची मजा मारू द्या त्याला ! पुढे मग त्याचा नाश जेव्हा अगदी जवळ येईल तेव्हा त्यांनी अिस्लामचा खलिफा होण्याची आकांक्षा आपण होअून त्याचे डोक्यात पेरीलच !

आता सय्यद खानाचा निरोप घ्यावयाचा पण तो बिचाऱ्या 'जंगली, असभ्य व असंघटित' नेपाळी भाषेत न घेता त्याच्या अफगाणिस्थानच्या पूज्य असलेल्या कवि हजरत शेख सादी याच्याच शब्दात घेणे बर. सादी म्हणतात —

फारसी

सादिया ! अज रोजे अजल्हुस्न व तुर्की दादन्द
अल्को दानाअी फहिम व यूनां दादन्द
नाजो अंदाज करिश्मा हमा दर आलमे हिन्द
बेवकुफी व जहालत खास अफगां दादन्द

अर्थात् हे सादी ! सृष्टीची रचना होताना रूप तुर्कांना मिळाल, विद्या आणि बुद्धि यूनाना (ग्रीकाना) मिळाली, कोमलता, माधुर्य, हावभाव, सभ्यता हिंदुस्थानच्या वाट्याला आली आणि अुनाड, मूर्खता नि पिशाच्चपणा अफगाणिस्थानला देण्यात आला ! '

नमस्कार सय्यदखान, यतो आता

—ता ३० मार्च १९२९

\+ + +

(१९)

हुतात्मा राजपाल आणि महात्मा गांधी

गल्या पाळीला पार्लमेंट सभेत हिंदुस्थानला औपनिवेशिक सत्ता (Dominion status) द्यावयाची की नाही याविषयी जो मनोरंजक वादविवाद झाला, त्यात अेका गंभीर दुःखाची जी बातमी बाहेर फुटली, तीविषयी अिंग्लिश असो वा हिंदी असो, पण प्रत्येक सहृदय मनुष्यास सहानुभूति वाटल्यावाचून राहणार नाही त्या वादाचे भरात अिंग्लंडचे अेक प्रमुख पुढारी आणि अुम्या जगतातील अेक प्रमुख

फारस्यांनी मि बाल्डविन हे म्हणाले की, ' तुमच्या आमच्या डोळ्यादेखत तरी *हिंदुस्थानला औपनिवेशिक सत्ता—वसाहतीचे स्वराज्य—मिळणे शक्य नाही !'* कोण दु खदायक बातमी ही !

हाय ! हाय ! मि. बाल्डविन आणि ज्या पार्लमेंटच्या सभासदास अुद्देशून ते असे म्हणाले की, ' तुमच्या आमच्या डोळ्यादेखत तरी हिंदुस्थानला स्वायत्तता मिळत नाही,' ते अिंग्लिश सभासद, ह्या साऱ्या सज्जनाचे डोळे अितक्या लवकर मिटणार ना ! आम्हास बॉल्डविनसाहेब अवघ्या वर्षाचेच आत सोडून जाणार ना! हाय हाय !

कारण औपनिवेशिक स्वराज्य तर अेक वर्षाचे आतच मिळणार असे भगतसिंगादिकानी परवा लाहोर कोर्टात मागून टाकले, अितकेच नव्हे तर त्या समयी आमची सर्वांची मुक्तता होणारी असल्याने तुम्ही या खटल्याचा नसता त्रास घेत बसण्याचे सोडून खुशाल विसावा घेत बसावे म्हणून कोर्टास अनुरोधही (शिफारसही) केला तेव्हा औपनिवेशिक स्वराज्य—अेक वर्षातच मिळणार हे क्रांतिकारकाचे भविष्य आणि ते त्यास खरे करून घेणारच, आणि तिकडे बॉल्डविन म्हणतात की, आमच्या डोळ्यादेखत तो दिवस अुजाडणे अशक्य आणि बॉल्डविनही काही भलतीच प्रतिज्ञा करणारे अनुत्तरदायी (irresponsible) गृहस्थ नाहीत ! अर्थात् अेक वर्षाच्या आत मि बॉल्डविनाचे आणि पार्लमेंटातील त्याच्या पुढच्या त्या दिवशीच्या सर्व सभासदाचे डोळे नित्याचे मिटणार हे अुघड आहे ! हाय हाय ! कोण हा दु खद प्रसंग !

भारतभक्त भगतसिंग म्हणतात, अेक वर्षाचे आत स्वराज्य मिळणार ! ब्रिटनभक्त बॉल्डविन म्हणतात, माझ्या डोळ्यादेखत तरी काही स्वराज्य मिळत नाही या दोघाच्याही प्रतिज्ञा खोट्या होऊ नयेत अशी—

कारण ते दोघेही गृहस्थ आपल्या या ब्रिटिश साम्राज्यातील त्या त्या देशातील माननीय देशभक्त आहेत कोणीही खोटा ठरला तरी तुम्हा आम्हा ब्रिटिश साम्राज्यातगत सुराज्यास राहू अिच्छिणाऱ्या अवघ्या हिंदी अिंग्रजी नागरिकाच्या ब्रिटिश साम्राज्याच्या सामष्टिक अभिमानाला दुखापत होणारी आहे तेव्हा या दोन्हीही प्रतिज्ञा खऱ्या ठरविण्याचा अेकच अेक जो अर्थ, जो मार्ग त्यातून निघतो तोच साम्राज्याभिमानी बॉल्डविनसाहेब स्वीकारतील आणि आपले डोळे या वर्षाच्या पहिल्या अर्ध्यातच नित्याचे मिटून ह्या वर्षाच्या दुसऱ्या अर्ध्यात हिंदुस्थानास औपनिवेशिक स्वराज्य मिळण्याचा दिवस अुजाडू देतील यात आम्हास काहीच शंका वाटत नाही *तरीही बॉल्डविनसारखा मोहरा अितक्या अनपेक्षित शीघ्रतेने* आम्हा सर्वांस अंतरणार ही बातमी त्याच्या स्वत च्याच तोंडून अैकल्यामुळे दुःख मात्र अत्यधिकपणे झाल्यावाचून राहत नाही. अिंग्लिश पार्लमेंटवर हा मोठाच प्रसंग कोसळणार खरा गाय फॉक्सच्या वेळचे संकट देखील अितके भयानक

नव्हतें! जे हिंदुस्थानचे स्वराज्य अेका वर्षांत मिळणारच आणि त्याच वेळी पार्लमेंटातील, 'तुमच्या आमच्या डोळ्यादेखत काही मिळण्याचा संभव नाही!' अितक्या तरुण, बाल वृद्ध अशा थोर थोर ब्रिटिश सभासदांच्या आयुष्याची दोरी अशी अकस्मात् अितकी आखूड व्हावी ना! हाय हाय! अीश्वरेच्छा बलीयसी! दुसरे काय!

तिकडे बर्कनहेडवर असा वाअीट प्रसंग गुजरणार तरी आहे पण अिकडे धर्मवीर राजपाल यांची हत्या करणाऱ्या अिलामद्दिनावर तर याहूनही वाअीट प्रसंग गुजरून देखील गेला! हिंदु धर्मवीर राजपालाची हत्या करणारा हा मुसलमान गाजी अिलामदिन—जीव वाचविण्याकरिता सारखी धडपड करीत असता तो सर्व निष्फळ ठरून शेवटी फासावर लटकला! आणि अशा प्रकाराने 'रंगीला रसूल' प्रकरणाला शेवटी अशी अगदी अक्षरशः मूठमाती दिली गेली. मुसलमानाचेच प्रेत पुरताना! हिंदूचे नव्हे!

कारण राजपालाला मारले तेव्हा मौलवी जाफर अल्ली संतुष्ट अंटीत म्हणाले होते की, राजपालाच्या मृत्यूने 'रंगीला रसूल'ला मूठमाती मिळाली, पण शेवटी ती त्याची घोषणा फार घाअीची ठरली. कारण राजपालाचे प्रेताला हिंदूंनी अग्नि दिला—मूठमाती नाही आणि त्या अग्नीच्या डोंबाने होरपळून आज जेव्हा अिलामदिन फासावर लटकला, तेव्हा त्याला दिलेल्या मूठमातीतच त्या 'रंगीला रसूल'ला खरी मूठमाती मिळाली

आता ती मूठमाती मातीत मिळून गेली असल्याने या प्रकरणाचा अेकंदर आढावा काढून हाती काय राहते ते पाहण्यासाठी जर आपण ती मातीची मूठ थोडीशी चाळून पाहू लागलो, तर असेच दिसून येते की, मुसलमानास तरी हा सवदा अेकंदरीत फारसा स्वस्त पडला नाही. कारण अेका हिंदु राजपालासाठी त्यांची तीन माणसे कामास आली. राजपालवर पहिला गाजी जो चालून आला, तो सात वर्षे तुरुंगात सडत आहे. दुसरा गाजी चालून आला तो चवदा वर्षे तुरुंगात डांबला गेला. ह्या तिसऱ्या गाजी अिलामदिनने राजपालला मारले पण तो तर स्वतःच फाशीवर खेचला जाअून पुरता ठार झाला अेका हिंदूसाठी मेले नि अर्धे मेले मिळून तीन मुसलमान खर्ची पडतात! त्यावर पुन्हा पिंड दक्षिणा म्हणून सटल्यापायी प्रिव्ही कौन्सिलपर्यंत चार पाच लाखावरचा व्यय! अशा महाग दराने हे नसते भांडण विकत घेण्याची मुसलमानाची खुमखुम अजूनही जिरली नसेल, तर त्यांनी ते सुखेनैव चालू द्यावे. प्रत्येक मुसलमान अेक गाजी अिलामदिन झाला तरी ते आहेत सात कोटी. अेक हिंदु राजपालास तीन मुसलमान—याप्रमाणे फार फार तर तीन कोटी हिंदूवारी तो सात कोटी गाझींचा सगळा परिवार.

अगदी स-गळा कामास आला, तरी हिंदु १९ कोटी बाकी अुरणारच आणि मुसलमान ? शून्य !

ही गोष्ट ध्यानात ठेवून आता यापुढेही हा गुंडपणा चालविण्याची मुसलमानाची छाती असेल तर त्यानी सुखाने चालवावा ! राजपालाला मारले म्हणजे हिंदु दबतील ही त्याची समजूत त्याचाच सत्यनाश करण्यास कारणीभूत होअील हे या प्रकारावरून अुघड होत आहे. हिंदु पूर्वी केव्हा केव्हा गुंडगिरीने दबत. पण आता हे संघटनयुग आहे. आता ही तुमची गुंडगिरी तुम्ही थकाल तोपर्यंत सुखाने चालू द्या !

वास्तविक पाहता ' किशन तेरी गीता जलानी पडेगी ' अशा मुसलमानी कृष्णनिंदेस अुत्तर म्हणून राजपालाने ' रंगीला रसूल ' लिहिले. त्यात महमद-महाशयाच्या चरित्रातील अैतिहासिक गोष्टीच बहुश: असल्याने कोर्टाने राजपालास निर्दोषी म्हणून सोडून दिले. पण मुसलमानास हवेच होते तर त्यानी फारतर त्या पुस्तकातील विधानें खोडणारे दुसरे अेक पुस्तक प्रसिद्ध करावयाचे होतें. कोटिक्रमाला कोटिक्रम चालू राहता. पण नाही. मुसलमानाना कोटिक्रम कशाशी खातात हे काय ठाअूक ! त्यानी लगेच आपला पैशाचिक लाठीक्रम मध्ये घुसडला ? पूर्वी त्या लाठीक्रमानेच केव्हा केव्हा काम भागे म्हणून त्यास ती चटक लागली. पण आता ते दिवस गेले. राजपाल धीटपणाने आपले आर्यसमाजी प्रचारकार्य करीतच चालला. मेला तेव्हा तीन मुसलमान खर्ची पाडून आणि हिंदूपेक्षा मुसलमानासच तो सवदा महाग करून मेला. त्याने हिंदुधर्माचा पक्ष घेतला म्हणूनच त्यास मरण आले. यास्तव हिंदु त्याचा धर्मवीर राजपाल म्हणूनच गौरव करू लागले आणि शेवटी जेव्हा दोन लाख मुसलमानांच्या डोळ्यातून पाण्याची टिपें आली, त्यानाही हाय तोबा ! करणारी प्रेतयात्रा ' गाझी ' अिलामदिनचे प्रेत घेअून काढावी लागली, तेव्हाच या 'रंगीला रसूल' प्रकरणास खरी मूठमाती मिळाली!!

ज्या मुसलमानाने ' किशन तेरी गीता जलानी पडेगी ' म्हणून म्हटले आणि हा वाद माजविला, त्याच्या पापाचे प्रायश्चित्त दुसऱ्या मुसलमान अिलामदीनच्या फाशीवर द्यावे लागले आणि दोन लाख मुसलमानाना आरडत ओरडत त्याला मूठमाती द्यावी लागली.

राजपालाच्या सवद्याअितका महाग जरी नसला, तरी अलिबागच्या पटवर्धनाचाही सवदा मुसलमानाना स्वस्त तरी पडला नाहींच. पठाणाने पटवर्धनाना सुरीने भोसकले; पण पठाणास फाशीवर लटकून लवे व्हावे लागले. शेवटी अेकास अेक—डोळ्यास डोळा—दातास दात—गळ्यास गळा, जिवास जीव ह्या अटीवरही जरी मुसलमानाची हा खेळ असाच चालू ठेवण्याची छाती असेल, तरीही आमची ना नाही. त्याच्या सात कोटीस आमच्या सात कोटीचा छेद गेला तरी बाकी अुरले पंधरा ! —कोटी !! —हिंदु !!!

कोणी भला माणूस सहज विचारील की, अहो, पण हे डोळ्यास डोळा आणि दातास दात असे चालायचे कुठपर्यंत ? तर मग आम्ही म्हणू 'भावड्या माणसा, जो आततायीपणाही होऊन होऊन खाजवून खरुज काढतो त्याचे अंग रक्तबंबाळ होऊन त्यास खाजविण्याचा कंटाळा येईपर्यंत ! ते त्यास विचार ! आणि त्याची हौस नाहीच जिरली तर ? चाललाच आहे हा खेळ असा. आम्ही नको म्हणून काय होते ? तो होऊन चालून येतो, तिथे रडून काय उपयोग ? दोघांपैकी कोण्या एकाचे तरी दोन्ही डोळे आणि बत्तीसही दात उखडून पडेतो हे डोळ्यास डोळा आणि दातास दात असेच चालणार असेल, तर अपापाचे सारे दात उपटून खेळ बंद होण्यापेक्षा शक्य तर गपापाचे दात उखडून तो खेळ बंद करणे निदान अधिक अन्यायाचे तरी होणार नाहीच नाही ? म्हणून पुन्हा एकदा हमी देऊन सांगतो की, यापुढे हिंदु काही ' सोड ' म्हणून म्हणत नाहीत. आततायीपणा चारी मुंड्या चीतच नव्हे तर अगदी निपचीत पडेपर्यंत—असेल ज्याची छाती त्याने झुंजून घ्यावें ! ह्या निश्चयास धर्मवीर राजपालाची चिता साक्ष ! दीनदयाळ पटवर्धनाचे प्राण साक्ष ! कारण ते दोन्हीही सौदे हिंदूना काही महाग पडले नाहीत—मुसलमानांना स्वस्त तर पडले नाहीतच नाहीत. तेव्हा आणखी कोणा मुसलमान कवीची छाती असेल तर त्याने ' किसन तेरी गीता जलानी पडेगी ' अशी कविता पुन्हा लिहावी म्हणजे त्या सगळ्या नाटकाची पुनरावृत्ति होत होत पुन्हा एखादा अिलामदीन फासावर लटकत लंबा होईल; त्यास आमची काही आडकाठी नाही. तुम्हास परवडेल तो तुम्ही पाहिजे तर तुमच्या प्राणान्तापर्यंत देखील ह्या गाजीपणाच्या निशेचा उपभोग घेत असावे.

हो; परंतु अिलामदीनला दोन लक्ष मुसलमान गाजी म्हणून, ' शहीद ' म्हणून, ' हुतात्मा ' म्हणून लाहोरला मिरवीत असता त्या गोंगाटाने आमच्या महात्मा गांधीच्या समाधीचा लवमात्र भंग झालेला दिसत नाही कसा ! ती अभंग समाधी आहे असे म्हणावे तर राजपालाच्या प्रेतास जेव्हा लाहोरच्या लाखो हिंदूनी मिरवीत नेले आणि ' धर्मवीर राजपालकी जय ' म्हणून गर्जना केल्या, तेव्हा हीच समाधि पिसाळून उठून एखाद्या लोहाराच्या भात्यासारखी फोफावत, एखाद्या नागिणीसारखी फुत्कारत त्या मिरवणुकीस डसावयास धावली होती. राजपालाचे प्रेत मिळेना पण हिंदूनी पोलिसाच्या मोठ्या मारहाणीस न जुमानता ते प्रेत सोडवून आणले. उभे हिंदु लाहोर त्या राजपालाच्या प्रेतावर फुले उधळीत आणि ' जय धर्मवीर ' म्हणून गर्जत चालले. मुसलमानांनी हिंदूच्या त्याच चिकाटीची नक्कल करून अिलामदीनचे प्रेत सोडविलें आणि ' गाझी ' म्हणून गर्जत मिरविले. ह्या दोन गर्जनात अिलामदीन आततायी असल्याने, सुरा उगमून हत्या त्यानेच केली असल्याने वास्तविक पाहता कोणाही अहिंसेच्या खऱ्या भक्तास त्याच्या मिरवणुकीचा अधिक तिटकारा यावयास पाहिजे होता; पण नाही. तिचा तिटकारा महात्मा

गाधीस आला नाही. त्याला गाझी म्हटल्याविषयी मुसलमानास दोष देणारा अेक शब्दही त्यानी लिहिला नाही; पण राजपालला धर्मवीर म्हणून गौरविल्याविषयी मात्र त्याची समाधि, शाति हिंदूना शिव्या हासडण्याअितकी चिडून अुठली.

ते म्हणाले,— महाराष्ट्रीय वाचकास माहीत नसेल म्हणून पजाबच्या हिंदूच्या जिव्हारी लागलेली ही गोष्ट सागतो की,—गाधीजी चिडून म्हणाले,— राजपाल अेक केवळ पुस्तक विक्रेता मुसलमानाच्या मनोवृत्ति दुखविणारे पुस्तक त्याने छापले त्यापायी तो मारला गेला त्यामध्ये त्याने कोणते मोठे धर्मवीरत्व दाखविले ! त्याने छापलेली पुस्तके सगळी विकली गेली होती. तेव्हा त्याला कवडीचाही तोटा झाला नाही, मग कोणचा स्वार्थत्याग त्याने केला ?

म. गाधीच्या म्हणण्याचा अेकदरीत मथितार्थ असा की, पोटासाठी पुस्तक छापले ते पैसे घेअून विकले. त्या धद्याच्या भानगडीत तो मारला गेला. त्यात धर्मवीरत्व ते कसले ? यास्तव राजपालला ' हुतात्मा ' म्हणून गौरविणे हिंदूचा केवळ मूर्खपणा आहे

' राजपालच्या पुस्तकाची विक्री झाली होती ' म्हणून तो स्वधर्मार्थ मारला जात असताही त्यास हुतात्मा म्हणायचे नाही, मग गाधीजीची पुस्तकेही ते नेहमीच विकीत आल्याने आणि विशेषत. त्याचा ' यग अिंडिया'ही वर्गणी अुकळूनच चाललेला असल्याने, त्यास तरी महात्मा का म्हणावे ? ' राजपालाला धद्याच्या भानगडीत मृत्यू आला !' असे म्हणण्याचा निर्लज्ज कोटिक्रम असेही म्हणू शकेल की, टिळकानाही धद्याचे—केसरी पत्राचे—भानगडीतच कारावास घडला, शिक्षा झाल्या, मग त्यास लोकमान्य का म्हणा !

' राजपालाची धद्याच्या भानगडीत हत्या झाली ' समजा झाली. पण त्याने हत्या केली तर नव्हतीना ? मग धदा करीत होता म्हणूनच राजपालला 'धर्मवीर' म्हणून म्हणताच चिडून जाणार हे न्यायाचे आणि अहिंसेचे आचार्य, सुरा अुपसून दुसऱ्यास छपून भोसकीत सुटणाऱ्या भ्याड हत्यारी अिलामदीनला गाझी म्हणणाऱ्या मुसलमानाविषयी का नाही निंदेचा अेक चकार शब्द काढीत ? न जाणो क्वचित् असेही असेल की, हिंदूला मुसलमानानी सुरा घेअून भोसकणे हे अहिंसेच्या तत्त्वास तितकेसे जाचक नसेल—जसे अिंग्लिशासाठी जर्मनांना ठार मारणे हेही अहिंसे-विरुद्ध नव्हते

महाशय राजपालानी केवळ धदा करूनच जीवन घालविले असते, तर तो मुसलमानाच्या डोळ्यात अितका खुपताच ना ! ते आर्य समाजाचे कट्टर अभि-मानी आणि सेवक होते श्रीकृष्णाची मुसलमान करीत असलेली निंदा सहन होअीना म्हणूनच त्यानी ' रगीला रसूल ' हे पुस्तक त्यातील धोका माहीत असून जाणून बुजून प्रसिद्ध केले आणि मुसलमानाचे डोळे त्या अजनाने झणझणू लागताच ते अुलट प्रसन्न झाले त्याना धदा करावयाचा होता, तर श्रद्धानदाच्या मारेकऱ्याचे

अबदुल्ल्याचें चरित्र लिहून आणि त्यात ' भामी अबदुल्ला ' म्हणून गौरवपर नाव देऊन 'यंग-अिंडियासारख्या त्याच्या प्रती मुसलमानांत लाखानी खपविल्या असत्या किंवा ' आपल्या त्या शूर मोपल्यांच्या ' धर्मनिष्ठेचे गोडवे गाणारे आणि नळ-बाजारात त्यांनी अत्याचार केलेच नाहीत म्हणून सागणारे अेखादें कल्पित अितिहासाचें पुस्तक प्रसिद्ध करून खिलाफत कमिटीकडूनच नव्हे तर साबरमती आश्रमातूनही त्या हिंदुद्वेषाच्या पाप पुण्याचा पुरस्कार शेकडो रुपयात मिळविला असता !

निदान पक्षी आपले भोपाळचे नबाब तर होतेच की नाही ! हिंदु जनता धर्मच्छलाने त्या दुष्ट राज्यात सत्रस्त होत असता मुसलमानी गुडगिरीला बळी पडणाऱ्या त्या राज्यातील हिंदु मुलांमुलीचे आक्रोश ' कर्मवीर 'सारख्या गांधीवेडया पत्रातूनही प्रति थकी अैकू येत असता, हिंदु भाषा, हिंदु धर्म, हिंदु संस्कृति यांस मारून सारखें मुसलमानीकरण त्या राज्यात चालले असता महात्माजी जसे त्या भोपाळात जाअून जाणून बुजून सागते झाले की, भोपाळची प्रजा नबाबाच्या राज्यव्यवस्थेने सतुष्ट आहे ! ज्या नबाबाची नुसती अेक चैनीची मोटार अितकी मूल्यवान आहे की, तीत स्नानगृहे, पानगृहें, शय्यागृह असा राजवाडयाचा राजवाडाच अुठवून दिला आहे आणि भर युरोपात तिला अेका चढाओढीत अलीकडेच भव्यतेत पहिल्या क्रमाकाचा पुरस्कार मिळाला आहे – ' त्या नबाबाची, गाधीजी म्हणाले, ' राहणी अगदी साधी आहे ! आणि तो जवळजवळ रामराजाच आहे !' आम्ही म्हणतो, जर महाशय राजपालला केवळ पुस्तक विक्रीचा धंदाच करावयाचा असता, तर त्याने ' भोपाळचा रामराजा आणि त्याचा भाट साबरमतीचा वाल्मीकि ' म्हणून अेक पुस्तक प्रसिद्ध करून हे गांधीविरचित भोपाळच्या नबाबाचें चरित्र त्यात छापलें असतें. म्हणजे महात्मा गाधींसारखा, महाशय राजपालाचा हातही भोपाळच्या नबाबानी ओला केला असता; अितकेच नव्हे तर त्या राजपालालाही मुसलमान लोक महात्मा म्हणून म्हणू लागते; हिंदु तर म्हणतेच म्हणते. कारण जो सावावर पडलेल्या घावापेक्षा चोरावर पडलेल्या घावास पाहून अधिक दुःखार्तपणे रडतो, त्यासच ते महादयाळू म्हणतात. जो मनुष्याच्या मुलाच्या पुढचे दूध ओढून घेअून, सापाच्या पिलास पाजतो, त्यासच ते महासात्त्विक समजतात. जो दोन्ही पायावर न चालता डोक्यावर चालतो त्यासच ते महान् तपस्वी मानतात.

हिंदु धर्माची निष्ठा आणि हिंदुत्वाचा यथार्थ अभिमान महाशय राजपालांनी तिनदा प्राणावर बेतली तरी सोडला नाही म्हणूनच तो खरा धर्मवीर होता. म्हणूनच संघटनाभिमानी लाखो हिंदूनी त्याच्यावर कृतज्ञतेचीं फुले अुधळली आणि म्हणूनच महात्मा गाधीस ते वावडें लागले. कारण संघटणाची प्रचड चळवळ त्याच्या शिव्याशापास कवडीच्या अुधारीने न विचारता भरभराटत आहे. हें त्यास

सहन होत नाही हीच खरी गोष्ट आहे. त्याचा वचपा काढण्यासाठी ते संघटनावादी हिंदु ज्याला धर्मवीर म्हणतील त्याची हटकून निंदा करतात, आणि ज्याची निंदा करतील त्या भोपाळराज्यासारख्या हिंदुद्वेष्टचा सस्थानिकांची हटकून स्तुति करतात. संघटनात त्यांचा वडेजाव नाही म्हणून त्याचा द्वेष आणि संघटणास मिळावें तर मुसल्मानांची लाठी आणि सुरे डोक्यावर गरगर फिरत राहणार–ही भीति; हा पेच आहे. दुसरे काय?

बरें झालें; लंकेत सध्या रावणाचें राज्य नाही म्हणून. नाही तर हिंदु संघटणाच्या मत्सराने हिंदुद्वेष्टचा भोपाळच्या नबाबाची जशी त्यानी हटकून धंदेवाल्या पाठकांनाही लाजवील अशी स्तुति केली, तशीच ते लंकेला सादी दोऱ्यावर जाऊन रावणाचीही स्तुति करावयास सोडतेना! भोपाळच्या नबाबाविषयी म्हटलें तसेंच म्हटल्यावाचून राहतेना की, 'रावण राज्यात सर्व प्रजा संतुष्ट आहे–अशोक वनातील बंदिवान् सीतेसुद्धा! रावण रामराजाच आहे!!'

—ता. ३० नोव्हेंबर १९२९

✦ ✦ ✦

(२०)

शंकराचार्य महाराजांची नि जॉनबुल महाराजांची सूचना

छळकांची ही अेक जात असते. जगभर छळकांची विचारपरंपराही म्हणूनच अेकसारखी आणि अेकसाची बनते. मग तो छळक कोट पाटलून टोपीधारी कोणी जॉनबुल असो किंवा काषायकौपीन मुंडधारी कोणी पीठेश्वराचार्य असो.

जर कोणास याचें प्रत्यंतर पहावयाचें असेल, तर त्यांनी शारदा पीठाच्या शंकराचार्यांच्या वतीने प्रसिद्ध झालेली अंत्यज वर्गाविषयीची घोषणा पहावी! अंत्यज वर्गांना शिवणें हें देखील पाप असल्यामुळे त्या पापापासून या पापप्रवण प्राणिमात्रांचा बचाव करण्याच्या परम पवित्र अुद्देशाने ही घोषणा परमहंस परिव्राजकाचार्य श्रि. श्रि. श्रि. याजकडून काढण्यात आली आहे. ती घोषणा अगदी नवीन असल्यामुळे तीत काही तरी नवीनच लिखाण असेल म्हणून आम्ही ती वाचू लागलो. तों त्यातील बहुतेक वाक्ये यापूर्वी कुठें तरी वाचल्याचे आम्हांस स्मरू लागलें. विचापरंपरा तर अगदी कोणत्या तरी जुन्या लेखातून चोरली असावी असा संशय येण्याअितकी परिचयाची भासली; पण ती पीठासारख्या अधिकारी

संस्थेची घोषणा असल्याकारणाने ती कोणाची तरी चोरून केलेली प्रत असें म्हणण्याचें धाडस आमचें हृदय करीना. तेव्हा शारदा पीठासारख्याच मानसिक परिस्थितीत असलेल्या दुसऱ्या कोणा तरी तशाच थोर आणि दलितावर केवळ दया करण्यासाठीच त्याना दळून काढण्याचें पुण्यकृत्य करण्यात निढावलेल्या दयाळू व्यक्तीने पूर्वी अेखादी अशीच घोषणा काढली असावी, ती आपण वाचली असावी आणि ती जाणून बुजून प्रत करण्याचा हेतु नसताही मनुष्यत्व समान असल्याने समान मन स्थितीत समान उद्‌गार सहज निघण्याच्या नैसर्गिक प्रवृत्तीमुळे त्या जुन्या घोषणेसारखीच विचारपरंपरा या नव्या घोषणेत अुतरली असावी असा आमचा समज होअून जुनी घोषणा आपण कुठे पाहिली आणि कुठे ठेवली ते आम्ही आमच्या स्मृतीतील हृदयकपाटात आणि खोलीतील काष्ठकपाटात शोधू लागलो.

काही वेळाने आम्हांस तो कागद सापडला. फार आनंद झाला. आमच्या कल्पनेप्रमाणे तीही अेका थोर अधिकारसपन्न संस्थेची घोषणाच होती. अितकेच काय, पण ही शारदापीठाची घोषणा जशी 'श्रीमद् राजराजेश्वर महाराज' याच्या वतीची होती, तशीच तीही अगदी थेट त्याच राजराजेश्वर महाराज याच थोर नावास अलकृत करणाऱ्या विभूतीची-होती! ह्या अैतिहासिक साम्याचें जसें आम्हास कौतुक वाटलें, तसेंच वाचकासही वाटेल या आशेने आम्ही त्या दोन्ही घोषणातील महत्वाचा भाग बाजूस बाजू लावून छापीत आहो. या घोषणापैकी शारदापीठाची घोषणा सध्या सर्वांसमोरच असल्याने तिचा अुतारा जो आम्ही देत आहोत तो अक्षरशः खरा आहे किंवा नाही हें कोणासही परीक्षून पाहता येअील. केवळ अर्थ स्पष्टीकरणार्थ कंसामध्ये कुठे कुठे जी वाक्यें दिली आहेत तेवढी आमची आहेत. बाकी आम्ही शारदापीठाची घोषणा जशीच्या तशीच दिली आहे. त्यातील अहिंदु शब्द देखील बदलले नाहीत; कारण न जाणो हिंदु शंकराचार्यांचे लिखाणात म्लेच्छ शब्द वापरणे हाही सनातन धर्मच असेल! दुसरी घोषणा जी आहे ती मात्र केवळ आमच्या कपाटात असलेल्या अेका प्रतीवाचून बहुधा अनुपलब्धच झाली आहे. तरीही तीतील लिखाण कुठेंतरी वाचलेले हजारो लोक विद्यमान असल्याने तिच्यातील वाक्याच्या यथार्थतपणविषयीही शंकेस जागा अुरणारी नाही. ही नवी घोषणा शंकराचार्य महाराजाच्या वतीने अंत्यज वर्गास सूचना म्हणून निघाली आहे. ती अगदी तिच्याचसारखी असलेली जुनी घोषणा जॉनबुल महाराजांच्या वतीने शंकराचार्यांसुद्धा झाडून साऱ्या भारतीयासच आज्ञापत्र म्हणून निघालेली आहे. शंकराचार्य शारदापीठ हे केवळ महार चांभारांना अंत्यज, अस्पृश्य म्हणून त्यांस ज्या त्यांच्या धर्माप्रमाणे राहण्याचा अुपदेश देत आहेत, त्याच अत्यज धर्माप्रमाणें राहण्याचा अुपदेशही महाराज जॉनबुल याची घोषणा शंकराचार्यांसुद्धा सर्व भारतीयांस अंत्यज, अस्पृश्य समजून हिंदी लोकांस देत आहे. त्या दोन्ही घोषणा अशा :—

शंकराचार्य महाराज यांची

धर्मनिष्ठ भारतीय अस्पृश्य वर्गास सूचना

श्रीमत् परमहस परिव्राजकाचार्य जगद्गुरु श्रीशंकराचार्य शारदापीठाधीश्वर श्रीमद्राजराजेश्वराश्रम महाराज याच्या वतीने अस्पृश्य वर्गास शुभ आशीर्वादपूर्ण सुचविण्यात येते की,—

१ थोडया दिवसापासून कोमलालचीला वश होअून कित्येक धर्मद्रोही लोकानी स्पर्शास्पर्श मर्यादा म्हणजे सृष्टिक्रमाप्रमाणे चालत आलेली प्रणालिका तोडून टाकून सब गोलकार करण्याकरिता अत्यजस्पर्श करण्याचा आणि अत्यजाना अुच्च वर्णीयाप्रमाणे देवमदिर प्रवेश अधिकार देअून अुच्चवर्णीय प्रजेला भ्रष्ट करण्याचा आपमतलबी आणि धर्मद्रोही यत्न चालविला आहे या धर्मद्रोहाच्या वावटळीत तुम्ही अस्पृश्यानी सापडू नये

२ तुम्ही अत्यज भारतवर्षाचीच प्रजा आहात व हिंदु जातीचे अेक अगही आहात भारतीयाचा मुख्य धर्म (अर्थात गावात कुत्रे चालते तितके आम्हा स्पृश्याशी लगटून मार्गाने न चालणे, म्हशी पाणी पितात त्या स्थळीही नदीचे पाणी न पिता त्याच्या अगदी खाली नदीला शिवणे, मुसलमान कितल्या धुतात आणि कुत्री पाणी पितात, त्या चवदार तळ्याची चव चाखून ती भ्रष्ट न करणे, आम्ही सर्व लाभकारक धदे करीत असता तुम्ही गावच्या स्मशानाच्या पलीकडे अेखाद्या खोपटातच राहणे अित्यादि पवित्र धर्मसूत्रानुरूप) आपला धर्म पाळाल, तर त्यातच तुमचे कल्याण आहे

३ ह्या नवीन धर्मद्रोही अत्यजोद्धारण लोकानी कधी तुम्हास अन्नवस्त्र दिले आहे काय? (जसे आम्ही ग्रहण सुटले म्हणजे फाटक्या तुटक्या चिंध्या आणि सणावारास अुष्टया पत्रावळी याचे सनातनी दान तुम्हास देतो) तुमचे ज्यामध्ये खरोखर कल्याण आहे असे त्यानी काय केले आहे? (स्वामी श्रद्धानन्द, लाला लजपतराय, हिंदुसभा, याच्या दलितोद्धार मडळासारख्या सस्थांनी हजारो अस्पृश्यांसि पोटापाण्यास लावले ही गोष्ट साफ खोटी आहे) तुमचे ज्यामध्ये खरोखर कल्याण आहे त्यामध्ये आम्ही अुच्च सनातनी लोक तुम्हाला साहाय्य करण्यासाठी सदोदित तयार आहोत ते धर्मद्रोही पुढारी तुमचे खरे शत्रु होत त्याच्या वावटळीत सापडाल तर त्याचा परिणाम तुम्हास मुशीगज-पर्वतीप्रमाणे भोगावा लागेल, मोठे कलह अुत्पन्न होतील

४. तेव्हा या धर्मद्रोही चळवळयापासून सावध रहा आपला अस्पृश्य धर्म पाळून रहाल, तर परमेश्वर तुमच्यावर कृपा करून तुम्हाला पुढच्या जन्मी अुच्च वर्णामध्ये जन्म देअील (ववंवित् जसा आजचा अेखादा शकराचार्य हा गेल्या जन्मीचा चांभार असू शकेल—तसाच अेखादा आजचा महार पुढच्या जन्मी अुच्च वर्णीयात जन्मून पुढचा शकराचार्यही होअू शकेल याहून मेल्यानंतरचे आशादायी

भविष्य तें काय असणार ? म्हणून मरेतो या जन्मी कुत्र्याहूनही अस्पृश्यावस्थेतच आनंद मानून तोच धर्म मानून रहा)

जॉनबुल महाराज यांची

राजनिष्ठ भारतीय प्रजावर्गास सूचना

श्रीमत्परमहंस (हंसाप्रमाणे अत्यंत गौरवर्ण असलेल्या) परिव्राजकाचार्य (चारी खंडात ज्याच्या स्वारीचा सारखा संचार चालू आहे ते) आंग्ल द्वीपाधीश्वर, श्रीमद्‌राजराजेश्वर (तुमच्या शंकराचार्यांसुद्धा सर्व राजामहाराजाचे अधिराज) श्रीमत् जॉनबुल महाराज यांच्या वतीने आमच्या भारतीय पददलित प्रजाजनास शुभ आशीर्वादपूर्वक आज्ञापिण्यात येते की ---

१. थोड्या दिवसापासून लोभलाळचीला वश होऊन कित्येक राजद्रोही लोकानी (उदाहरणार्थ टिळक, लजपतराय, चाफेकर, सावरकर, अरविंद, गांधी, गोखले इत्यादि मोठाल्या नोकऱ्या न मिळाल्यामुळे असंतुष्ट झालेल्या दुष्टानी) राज-प्रजा मर्यादा म्हणजे 'नाविष्णु पृथिवीपति' ही सृष्टिक्रमाप्रमाणे चालत आलेली प्रणालिका मोडून आम्ही गोरे इंग्रज पृथ्वीपति, तुम्हा काळ्या हिंदु लोकाचे राजे म्हणून विष्णूसारखे पूज्य, तुम्ही प्रजा म्हणूनच आमचे दास ही व्यवस्था भंगण्याचा आणि गोऱ्या इंग्रजाशी काळ्या हिंदी लोकाच्या बरोबरीचा अधिकार सांगून सब गोलकार करण्याचा आणि आमच्या राजमंदिरातून या हीन-वर्णीय प्रजेस प्रवेशादिक अधिकार देऊन भ्रष्ट करण्याचा राजद्रोही प्रयत्न चालविला आहे. ह्या राजद्रोहाच्या वावटळीत तुम्ही आमच्या काळ्या हिंदी प्रजेने सापडू नये

२ तुम्ही हिंदी लोक आमची प्रजा आहात आणि आमच्या ब्रिटिश साम्राज्याचे अेक अंगही आहा. तुमच्या सनातन वर्णाश्रमधर्माप्रमाणे ह्या साम्राज्या-चाही मुख्य धर्म वर्णाश्रमच म्हणजे colour bar हा आहे तुम्ही हिंदी काळे दास, प्रजा, आणि आम्ही इंग्रज गोरे, स्वामी, राजे हा वर्णाश्रम धर्म तुम्ही पाळावा. (अर्थात् आम्ही फर्स्ट क्लासमध्ये असलो तर तुम्ही त्या डब्यात बरोबरीने न बसणें, रस्त्याने इंग्रज पाहताच त्यास सलाम करणे, वरिष्ठ गोरा ऑफिसर रागावला तर त्याच्या लाथा प्रसाद म्हणून खाणे, आम्ही गव्हर्नर इत्यादि अधिकार चालविणे आणि तुम्ही खर्डेघाशी, चपराशी, बबर्जी बनणे, ऑफिस वगैरेमध्ये नगरातून आम्ही वसणे आणि तुम्ही गावाबाहेरच्या गचाळ 'Coloured area' तच वसणे, शाळातून ट्राम्वेतून, मार्गावरून आमच्या बरोबरीने न चालणे--त्या गोऱ्याच्या मार्गास न विटाळणे, आम्ही तुम्हावरचे स्वार, तुम्ही आमचे भारवाही पशु हा जो राजाप्रजासंबंधीचा सृष्टिनियम तो आनंदाने पाळणे) हा तुमचा धर्म तुम्ही पाळाल तर त्यात तुमचे कल्याण आहे

३. या नवीन राजद्रोही भारतोद्धारक म्हणविणाऱ्यानी कधी तुम्हा हिंदी प्रजेस अन्नवस्त्र दिले आहे काय ? त्याची ही लबाडी उघडकीस यावी म्हणून

तुमच्या कल्याणासाठीच आमच्या राज्यात आम्ही जवळ जवळ दरवर्षाआड मोठमोठे दुष्काळ पाडून दाखवितो आणि तुम्ही काळे लोक लाखानी अन्न अन्न करून मरत असता आम्ही लाखानी पगार लुपटीत विलायतेत धाडतो (हेतु हा की, तुम्हास हे राजद्रोही भरपूर अन्नवस्त्र देतात की नाही याची कसोटी तुम्हास दाखवावी) तुमचे ज्यामध्ये खरोखर हित आहे (अुदाहरणार्थ भाराभर कर बिनबोभाट देणे, हिंदुस्थानातील सोनेनाणे झाडून सारे विलायतेस वाहून नेअू देणे, आमच्या शत्रूची दारू सपेतो त्याच्या तोफाचे खाद्य बनणे) अशा कार्यी आम्ही अुच्चवर्णीय (White Races) तुम्हाला मदत द्यावयास सिद्ध आहोत हे टिळकादिक राजद्रोही पुढारीच तुमचे खरे शत्रु आहेत त्याच्या वाघटळीत सापडाल तर त्याचा परिणाम (जालीयनवाला बागेप्रमाणे) तुम्हास भोगावा लागेल. मोठा कहर गुजरेल

४. तेव्हा या राजद्रोही चळवळीपासून तुम्ही सावध रहा राज्यकर्ते अिंग्रज ते विष्णु समजून प्रजेचा दासधर्म पाळून रहाल, तर परमेश्वर तुमच्यावर कृपा करून पुढच्या जन्मी अिंग्रज जातीतच, क्वचित् अिंग्लडमध्ये तुम्हास जन्म देअील. (न जाणो क्वचित् त्या मेल्यानतरच्या पुढील जन्मी लॉर्डात जन्मून ब्रिटिश साम्राज्याचे मुख्य प्रधान व्हाल — नव्हे — राजवाड्यात जन्मून राजे व्हाल — पुढील जन्मी — मेल्यानतर केवढे आशादायी भविष्य !)तेव्हा त्यावर दृष्टि ठेवून या जन्मी (मरेतो आमच्या पगाराची ओझी वाहणारी सतुष्ट गाढवे होअून) प्रजाधर्माचे यथावत् पालन करा

—ता १८ डिसेंबर १९२९

✦ ✦ ✦

(२१)

सर टेगार्टच्या दंड्याविरुद्ध चितागांगचा प्रतिदंडा

जिकडे पहावे तिकडे निर्बंधभग चाललेला आहे ! हिंदी लोकाचा निर्बंधभगाचा खेळ पाहता पाहता प्रत्यक्ष अिंग्रज सरकारला देखील निर्बंधभगाच्या हुतुतु साथीत सामील होण्यावाचून राहवेनासे झाले

अिंग्रज सरकारच्या सर्व खेळाडूत कलकत्त्याचे सर चार्लस टेगार्ट हे अत्यत तडफदार खेळाडू म्हणून पूर्वीपासूनच प्रसिद्ध आहेत तेव्हा या निर्बंधभगाच्या खेळास अगदी रग चढत असता त्यास सगळ्याचे आधी त्यात अुडी घ्यावीशी वाटावी आणि त्या अुडीसरशी त्यानी सगळ्या सरकारी आणि निमसरकारी खेळ गड्यावर ताण करावी हे साहजिकच होत

ये सेनगुप्त, सुभाषबाबू आणि मंडळी नुसत्या मिठाच्या निर्बंधाचा भंग करतात काय ! सर चार्लस टेगार्ट म्हणाले, थांबा मी निर्बंध ग्रंथाचाच, अख्या भारतीय, दंडविधानाचाच, अिंडियन पीनल कोडाचाच, भंग करून टाकतो घ्या ! असे म्हणून ते बाहेर पडले आणि नीट जे बाहेर पडले आणि नीट जे पहिले घर दिसले, त्या सरस्वती छापखान्यात शिरून व्यवस्थापक मुखर्जी ह्यांच्या अंगाशी लगटले ! मुखर्जींनी विचारले, 'पण तुमच्यापाशी 'वारंट ' आहे का ?' सर टेगार्ट रागाने फणफणत ओरडले, 'चूप रहो ! वारंट ? हं बघ वारंट !! '

स्वतः त्या कलकत्त्याच्या पोलिस कमिशनरने मुखर्जी महाशयाच्या डोक्यावर आपला पोलिसी दंडा जोराने गरगर फिरवीत म्हटले, 'हं बघ वारंट !' याच्यापुढे ह्या दंडा वारंटानेच सर्व कारभार चालणार !

आपल्या थोर थोर पुढाऱ्यांनी मिठाचा निर्वंधभंग केला तर सरकारच्या प्रत्यक्ष पोलिस कमिशनरनेच सगळ्या अिंडियन पीनल कोडाचा आणि क्रि प्रोसिजरचाच निर्वंधभंग करून टाकला ! सरकार देखील महात्मा गांधींच्या चळवळीत सामील झाले. आता मात्र निर्वंधभंगाच्या चळवळीस विरोध असा कोणाचाच राहिला नाही. दंडा हेच वारंट ! गायीत जशा हिंदूंच्या तेहतीस कोटी देवता शिरून वसतात तशा या अेक्या 'दंड्यात ' अिंग्रजांचे तेहतीस कोटी निर्वंध घुसून सामावले जातात. आता अमके कलम आणि अमके कोड आणि अमका छेदक हे पाठ करावयास नको, अेक शब्द ध्यान्यात ठेवला की पुरे — दंडा ! दंडा हाच निर्बंध, हाच नियम, हीच नीति, हाच धर्म — हेंच वारंट ! दंडा अिंग्रजी कारभाराचें नगळे मर्म अेका शब्दात येतें, पण जो शब्द आजवर अेखाद्या गुरुमंत्रासारखा गुप्त राखल्यामुळे मूर्ख लोक त्या अिंग्रजी सत्तेची घटनासूत्रे पीनल कोडादि पन्नास कोडात धुंडीत बसत असत, तो शब्द सर टेगार्टने स्पष्टपणे अेकदाचा सांगून टाकला हं फार अुत्तम झाले — दंडा ! यात अिंग्रजांच्या शक्तीचे सारे मर्म आले 'दंडा ' हेंच अिंग्रजी अस्तित्वाचे वारंट ! — आणि 'सँक्शन 'हि ! ! !

'होय ना ? तर मग ' चितागांगचे क्रांतिकारक म्हणाले, 'दंडा तर दंडा ' निर्वंधनियम, भयभ्रांति, चालचलणूक, सारी पायाखाली तुडवून अिंग्रजी सत्तेच्या ह्या 'चुप रहो ! दंडा हंच वारंट ! ' म्हणून दिलेल्या आव्हानासरशी दंड थोपटून चितागांगच्या क्रांतिकारकांनीही प्रत्याव्हान दिले — 'चुप रहत नाही ! तुझ्या त्या दंड्यास हा घे प्रति दंडा! तुलाच दंड आहेत आणि आम्हास नाहीत की काय! तुम्ही कागदी वारंट नाचवीत होता तोवर त्या तालावर आम्हीही निर्वंधभंगाची गाणी गात गिरवत होतो. पण आता जर तुम्ही हे बघ वारंट म्हणून आमचे डोक्यावर दंडा फिरवू पाहत असाल, तर आम्हीही पण त्या निर्वंधभंगाची ललित-गीते संपवून हं प्राणभंगाच्या रणगीताचे पहिलं टिपरू मारलं बघ ! ' जणू असं म्हणत ते अुग्र क्रांतिकारक कोणास काही पत्ता देखील नसता अेकाअेकी चित्ता-गांगला प्राणभंगाची भयंकर खळबळ अुडवून देते झाले !

ते प्राणभंगाची चळवळ करू निघालेलें लोक सारे मूठभर होते. पराकाष्ठा शंभर असतील नसतील. पण या मूठभर प्राणभंगाच्या गर्जनेने निर्बंधभंगाच्या मैलभर पसरलेल्या हजारो मिरवणुकीच्या स्वाहाकारांनी, हाहाकारानी किंवा जयजयकारांनी राजकीय वातावरण जितकें कधींहि हादरून गेलें नाही तितके हादरून दिलें. कारण त्या कठोर हृदयांनीं स्वातंत्र्य-मीठ टाकून अेकदम स्वातंत्र्य-पिस्तुलेंच मुठीत धरलीं. अेकदम प्राणाशींच गांठ घातली.

ती शुक्रवारची रात्र होती. त्यातही तो शुक्रवार 'चांगला शुक्रवार'! गुडफायडे! अिंग्रजी अधिकारी सुटीची आणि सणाची मजा मारीत होते. अितर्क्यात रात्रीचा काळोख अेकदम चमकून अुठला! क्रांतिकारकांनी तीन तुकडया करून अेकीने टेलिफोन अेक्स्चेंज कापून टाकला आणि पेट्रोल ओतून आग लावली. डोंक्वयाची आणि कलकत्याची रेल्वे यांचा संबंध तोडून दूर अंतरावरील रुळ अुखडून टाकले. मालगाडी रुळाखालीं ओढून गाडीमार्ग सगळा बंद केला. दुसऱ्या तुकडीने आसाम बंगाल रेल्वे अधिकाऱ्यांवर हल्ला चढवून बंदुकीच्या दस्त्याने त्याचें शिर ठेचून ठार मारलें. नंतर त्या स्टेशनलाही आग लावून त्यातील बंदुका आणि दारू छिनली.

तिसऱ्या तुकडीने तर राखीव पोलिसांच्या छावणीवरच छापा घातला. अिंग्रजी सार्जंट आदिक पहारेकऱ्यांना घडाक्यासरशी अेकदम मारून टाकून ते शस्त्रागारात घुसले आणि नेता येतील तितक्या बंदुका, दारूगोळया अित्यादि शस्त्रांची लूट करून त्यांनी नेता येअीना त्या दारूगोळयास आग लावून दिली.

अितका सगळा भयंकर प्रकार झाल्यावर मॅजिस्ट्रेटसाहेब मोटारीतून बंदोबस्तास निघाले. पण मार्गात त्यांचाच बंदोबस्त केला गेला. क्रांतिकारकांनी त्यांचीच मोटार अडवून गोळया झाडून गाडीहाक्यास घायाळ केलें, शिपाअी ठार केलें—मॅजिस्ट्रेट मात्र मोठ्या कष्टाने जीव घेअून निसटू शकले.

अशा रीतीने बंड करून आणि शस्त्रें लूटून ते शंभर जणांचे पथक शेजारच्या दुर्गम पहाडांत घुसून सुखरूपपणे नाहीसें झालें!!

चांगल्या शुक्रवाराची रात्र चटगावच्या अिंग्रजांना आणि अिंग्रजी सत्तेला अशी वाअीट गेली! सिंहाचें, ज्या नखांनीं व दातांनी भय वाटावयाचें त्या त्याच्या नखां–दातांनाच हात घालून ज्या क्रांतिकारकांनी अुपटून काढले, त्यांना त्या सिंहाच्या शेपटाचें भय थोडेंच वाटणार? शस्त्रागाराच्या भयाने ब्रिटिश सत्तेचे भय! त्या शस्त्रागारालाच क्रांतिकारकांनी लुटून टाकलें. अिंग्रजांचीच शस्त्रें छिनावून अिंग्रजांची कत्तल केली. जुता भी अुसका और सिर भी अुसका! सर टेगार्टने मुखर्जीच्या डोक्यावर जो दंडा गरगर फिरवून म्हटलें, 'हें बघ वारंट!' तोच दंडा चटगांवला क्रांतिकारकांनी टेगार्टच्या अिंग्रजी भाअीबंदाचे डोक्यात हाणून म्हटलें, 'हें बघ मरण!'

कलकत्याला आणि कराचीलाही गेल्या महिन्यातच दंगे झाले. पण ते दंगे होते. हजारो लोक बेतबीत नसता पोलिसाच्या आणि सरकारच्या तत्कालच्या दडपशाहीने तत्काळ क्रुद्धबुद्ध होऊन ती मारहाण झाली. तरी देखील त्यात जो नेमका अिंग्रजावर मार पडला आणि भारतीय पुढाऱ्यावरच ज्या नेमक्या गोळ्या झाडल्या गेल्या, त्यामुळे निर्बंधभंगाचे पाऊल आपण होऊन प्राणभंगाकडे पडू लागले. परंतु या चितागांगचा प्रकार तसा नसून येथे जाणून बुजून क्रांतिकारकांनी अिंग्रजी सत्तेवर चढाओी केली. *सत्तावनच्या स्वातंत्र्यसंग्रामाच्या अितिहासाचे फाडून नेलेले ते अेक पान होते. तो दंगा नव्हता; तो कोणा बंडाच्या अुठावणीचा हुंकार होता*

कारण सत्तावन साली प्रत्येक केंद्राचा हाच कार्यक्रम ठरलेला असे अकस्मात् टपाल तार रेल तोडून दळणवळण बंद पाडणे, अिंग्रजी सत्ताधाऱ्यावर होऊन छापा, स्थानिक अधिकाऱ्याला तत्काल मारणे, शस्त्रागारावर अधिकार आणि क्रांतिकारकाच्या जयाची द्वाही फिरविणे, हाच कार्यक्रम तंतोतंत अगदी घड्याळासारखा पार पाडला गेला अेक गोष्ट अुरली—सत्तावन साली सैनिक आणि पोलिस क्रांतिकारकात प्रथम गुप्त रीतीने मिळून असत आणि अुठावणी होताच प्रकटपणे त्यांच्यात मिसळून जात ! आणि त्याहूनही महत्त्वाचा जो फरक ह्या बंडाच्या स्थानिक अभिनयात आणि त्या सत्तावनच्या प्रचंड प्रयोगांत अुरला तो हा की, त्या क्रांतिकाराचा तो प्रचंड प्रयोग अेकदम सर्वत्रच सुरु झाला होता अेकट दुकट अुठावणी नव्हे तर सार्वत्रिक अुत्थान ! सर्वव्यापी अुठाव ! ! ह्या दोन गोष्टी सोडल्या तर चितागांगची अुठावणी सत्तावनच्या पूर्वनिश्चित आणि आक्रमणशील स्थानिक कार्यक्रमाची पुरी पुरी बजावणी होती क्वचित् आगामी वादळाची पूर्व सूचना होती.

आणि म्हणूनच गव्हर्नर जनरल, गव्हर्नर, कलेक्टर, मॅजिस्ट्रेट, फार काय आमचे महात्मा गांधी देखील ह्या चितागांगच्या क्रांतिकारक हुंकारासरशी अकस्मात् चमकून, दचकून चिडून गेले ! नाही तर अिवढे लाख लाख लोक जशी चळवळीची मौज करीत होते, मिरवणुकी मिठाच्या मुठी, पोलिसाची गंमत, हडताळी वातम्या की, आज अमक्याला पोलिसानी बोचकारले, तमक्याने तरी देखील मीठ सोडले नाही, तमक्या स्वातंत्र्यवीराला दोन महिने शिक्षा झाली, अमक्या देशवीराला तीन दिवस; सरकार आणि लोक दोघेही त्या चळवळीत कसे दंग झाले होते पण तो सारा रंग ह्या चितागांगच्या मूठभर शभरानी साफ बिघडवून टाकला ! चळवळीच्या खेळात असे चिरडीवर कोणी येते का ? त्या क्रांतिकारकांना खेळ म्हणून खेळताच येत नाही. अेकदम अेकेरीची बात ! त्यामुळेच जसे अिंग्रजाचे आमच्याशी पटते तसे त्यांच्याशी पटत नाही !

आणि म्हणूनच आमची अिंग्रज सरकारला आणि लोकांना अशी साग्रह सूचना आहे की, अशा चिडक्या आणि अेकेरीवर येणाऱ्या ह्या लोकांचा वेळीच

नीट बंदोबस्त करावा. चितागांगचा हा क्रांतिकारक हल्ला त्यामागे जितका गाजावाजा झालेल्या चौरीचौऱ्याच्या दंग्याहूनही कितीतरी भयंकर अर्थाने भरलेला आहे. त्यातील स्वारस्य वेळीच ओळखावे. विशेषतः इंग्रज सरकारने प्रत्येक ठिकाणी चितागांगची पुनरावृत्ति होण्याचे आधीच काही तरी मिटवून घ्यावे.

गांधीजींनी चितागांगच्या या भयंकर उठावणीला दान चार शिव्या हाणून आज्ञा मांडली आहे की, माझ्या चळवळीत अहिंसेच धारण म्हणून न पाळणाऱ्यांनी पडू नये, बाजूस रहावे. गांधीजींचे डोळे चौरीचौऱ्याच्या वेळेपासून अजूनपर्यंत उघडू नयेत ही आश्चर्यकारक गोष्ट आहे ! ! अजून तरी त्यांनी ध्यानात आणावे की, एकदा असादे प्रचंड राष्ट्रीय वादळ उत्पन्न झाले की, त्यास कोणा वाळ्ळीच्या वाळवंटात 'माझ्या' नियमाचे नुनागाली दाबून ठेवणे शक्य नसते.

महात्माजी ! ही जी चळवळ चालली आहे ना, ही एका अस्या शुद्ध राष्ट्राच्या उत्थानासरशी होणाऱ्या हुंकाराचा प्रतिध्वनि आहे. ती माझी चळवळ नाही, ती तुमची नाही, ती भारताच्या युगायुगांच्या संचित पापपुण्याची, जयापजयाची, मानापमानाची, एकत्रित अशा कोटी कोटी जीवांच्या तळमळीसरशी उत्क्षुब्ध झालेल्या महाकालीची, प्रलयकारी क्रांति आहे. तीत 'माझा' 'तुमचा' 'त्याचा'—या सगळ्यांचा भाग आहे. पण तिचे भाग्य, विधि, विधान आणि नियंत्रण हे 'माझ्या', 'तुमच्या', 'त्याच्या' कोणाच्याच हाती नसून त्या महाकालीच्या अति मानुष इच्छेवरच अवलंबून आहे. क्रांतिकारकास बाजूस रहा, हे सांगणारे तुम्ही कोण ? आम्ही कोण ? हे राष्ट्र सगळ्यांचे आहे. त्याच्या दास्याच्या बेड्या तोडण्याची उत्कंठा तुम्हाहूनही त्यास अधिक उत्कटपणे लागली आहे. त्या बेड्या तुम्ही दर्भाने तोडू पाहता, आम्ही काठीने तोडू पाहता, ते घणाने तोडू पाहतात. त्या बेड्या तोडून ही भारतभूमि स्वतंत्र करण्यासाठी झटण्याचा आणि झुंजण्याचा अधिकार प्रत्येकाचा आहे. त्यास कोण कोणास म्हणणार बाजूस रहा ! तेव्हा हे असे होणारच असे गृहीत धरूनच आम्हा सर्वांनी त्या क्रांतीस तोंड दिले पाहिजे. आता यापुढे तरी अशा भलत्या आज्ञा, भलत्या

अिंग्रजाने व आम्ही मिळून घडवून आणावी हेच योग्य आहे—अजूनही शक्य आहे. या अुपर भवितव्यता बलीयसी !

पण ती भवितव्यता काहीही असली तरी आणि अगदी आजच जरी स्वातंत्र्याचे पार्सल अिंग्लडने धाडून दिले, तरीही तें स्वातंत्र्य विनारक्तपात आणि विनाशस्त्राघात मिळाले असें म्हणण्यास आजही कोणासच तोंड अुरलेलें नाही. कारण रक्तारक्ती आणि शस्त्राशस्त्री आज वीस वर्षे तरी सारखी चालू आहे. आणि सर टेगार्टचा दंडा आणि हा चितागांगचा प्रतिदंडा ही तिच्या अगदी अद्यावधि (up-to-date) अस्तित्वाची ताजी बातमी आहे !

—३ मे १९३०

\+ + +

(२२)

ही सुडाची ब्याद किंवा हत्येची ब्याद

लाहोरला सॉंडर्स या नावाच्या अेका अ. पोलिस सुपरिंटेंडेंटला कोणी गोळी घालून मारले आणि ते कृत्य लालाजींच्या हत्येचा सूड म्हणून करण्यात आले असा संशय सर्व जगास येत आहे ही गोष्ट आता सर्वप्रसिद्ध झालेलीच आहे. लालाजींवर सायमनच्या बहिष्कार-प्रदर्शक मिरवणुकीत जो अत्याचारी मार पोलिसांकडून पडला, त्या प्रसंगी सॉंडर्स हा तिथे अधिकारी म्हणून अुपस्थित होता आणि अर्थातच त्या दंगलीत त्याचाही हात होता हीही गोष्ट अनेक पत्रांतून प्रसिद्ध झालेली आहे.

लालाजींनी स्वतः हाती छडी देखील घेतली नव्हती; अितकेच नव्हे तर मिरवणुकीत अितर काही लोकांच्या हातात लाठ्या होत्या, त्याही वेचून वेचून त्यांनी काढून घेतल्या आणि अशा लाठीशून्य समाजासह लाठीबाज, बंदूकबाज, बेयोनेटबाज पोलिसांस तोंड दिलें. कारण अहिंसात्मक सत्याग्रहाच्या व्याख्येच्या चौकटीत ती मिरवणूक चपखल बसावी. तशी ती बसलीही आणि बिनलाठी जेव्हा लाठीशी तोंड देअू निघते, तेव्हा जो ह्या *अलौकिक युद्धकलेचा लौकिक परिणाम* व्हावयाचाच तो शेवटी निरपवादपणे झालाही. लाठीने बिनलाठीची छाती पहिल्या तडाख्यासरशी तडकविली; मिरवणूक अुधळविली गेली; लालाजी घायाळ झाले; पोलिसांची पाठ सरकारने थोपटली; आमची पाठ सरकारी लाठ्यांनी सडकून निघाली.

पुढे लालाजींचा अकस्मात् देहान्त झाला. लोक म्हणाले, लालाजी लाठीच्या घावास बळी पडले. सरकार म्हणाले, नाही; आणि पडले असले तरी 'शांतता आणि निर्बंध' तोडू पाहणाऱ्यांचा बंदोबस्त करीत असता तसे झाले तर तो आमचा दोष नाही. लोकांनी लालाजींच्या प्रेताची प्रचंड मिरवणूक काढली. लोकांनी लालाजींचे सुतक पाळले. पण सरकारास त्यामुळे दुःख होण्याचे काही अेक कारण आढळले नाही. लोकांनी दारे, दुकाने दुकाने बंद केली; सरकारी ऑफिसे नेहमी-प्रमाणे डोळ्यांच्या खिडक्या अुघडून ती शोकयात्रा, ते सुतक, तो हरताळ यांची गंमत पाहत अुभी राहिली.

अितक्यात त्या लालाजींवर लाठ्या चालविणाऱ्या पोलिस तुकडीतील अेक वरिष्ठ अधिकारी सॉंडर्स हा अेका निरभ्र सकाळी ऑफिसबाहेर आला. त्याच्या मनात सायकलवर बसावे असे आले; तो सायकलवर बसला. तोच दुसऱ्या अेकाच्या मनात पिस्तुल झाडावेसे आले; त्याने गोळ्या झाडल्या आणि सॉंडर्स तत्काळ गतप्राण होअून धाडदिशी खाली पडला.

लाठीच्या मारानंतर काही दिवसांनी लालाजी मेले. तेव्हा ते लाठीने मेले नसावेत ही शंका सरकारास येणे साहजिक होते; पण गोळी लागताच सॉंडर्स मेला तेव्हा तो गोळीनेच मेला हे निःशंक होते, म्हणून सरकारास तत्काळ दुःख झाले. अशा वेळी कोणाही सहृदय मनुष्यास दुःख होतेच आणि सरकार सहृदय आहेच.

लालाजी मेले तेव्हा लोकांनी त्यांची शोकयात्रा काढली, पण सॉंडर्स मेले

लालाजींचेही सुतक पाळले आणि सॉंडर्सचेही पाळले. 'ब्राह्मणे गवि हस्तिनि शुनि चैव श्वपाके च पंडिता समदर्शिन ।'

आणि पंडिताची समान बुद्धि जे निःपक्षपाती दुःख करू शकते, त्याहून काही तरी विलक्षण असे दुःख महात्म्यांच्या बुद्धीला झाले नाही तर मग महात्म्यांची बुद्धि ती काय राहिली !

वास्तव तुम्हा आम्हा सर्वांना सॉंडर्सच्या प्रकरणाविषयी जे दुःख वाटते त्याहून शतपट दुःख महात्मा गांधींना होणार हें अपेक्षितच होते आणि तसेच झाले त्या विचाऱ्या महात्म्याचा आत्मा त्या दुष्ट वार्तेमुळे तळमळून गेला ! 'ही सुडाची व्याद' किंवा 'ही हत्येची व्याद' (This curse of assassination) नावाचा जो अेक लेख त्यांनी 'यंग अिंडिया'त लिहिला आहे, त्यात त्यांच्या आत्म्यास झालेले हे तीव्र दुःख त्यांनी शक्य तितके ओकून टाकण्याचा प्रयत्न केला आहे तरीही ते सर्व बाहेर न पडता पोटातल्या पोटात अजून किती तरी मळमळत असले पाहिजे त्यांच्या अिंग्लिश मथळ्याचा सर्व अर्थ भाषांतरात चुकू नये म्हणून आम्ही त्याचे दुहेरी भाषांतर केले आहे

महात्माजींच्या सॉंडर्सच्या हत्येविषयी झालेल्या तीव्र दुःखाची जर कोणास कल्पना करावयाची असेल, तर ती या अेका गोष्टीने देखील स्पष्ट होअील की, स्वामी श्रद्धानंदांच्या वेळेस देखील 'हत्येच्या व्यादी'ची अितकी चीड त्यांच्या लेखातून प्रकट झाली नव्हती. दाहा मारले गेले, पशूसारखा त्यांचा देह वडवून चुरडला गेला पण गांधीजींच्या स्थितप्रज्ञतेची अेकही किंकाळी त्या वेळी कोणास अैकू आली नाही. मलबारच्या हत्याकांडाचे हालाहल देखील व्रण न काढता त्या स्थितप्रज्ञतेने पचवून टाकिले अेका अश्रूने देखील 'यंग अिंडिया'चे पान भिजू दिले नाही. पण ती स्थितप्रज्ञता सॉंडर्सच्या हत्येची वातमी अैकताच आम्हा प्राकृत जनापेक्षाही विव्हल होअून दुःखाश्रूंत बुडून गेली. अितके ते कृत्य दुष्टपणाचे होते! काय सांगावे ! !

ह्या दुःखाच्या अुद्रेकासरशी महात्माजींना ह्या शोचनीय घटनेतील अितरांस न दिसलेली अनेक हृद्गते व्यक्त झाली आहेत कोणाच्याही ध्यानात न आलेली पहिली महत्त्वाची गोष्ट जी महात्माजींनी ह्या लेखाच्या पहिल्या वाक्यात सांगून टाकली ती ही की, ते कृत्य अत्यंत भ्याडपणाचे होते *'It was a dastardly act'* होते का यापूर्वी कोणाच्या ध्यानात आले हें ! हिंदु पत्रे तर काय, हिंदुच ती. पण मुसलमानी पत्रांतून बऱ्या वाअीट धाडसी कृत्याविषयी यथेच्छ अनुभव असणाऱ्या मुसलमानी लोकांनीही त्या कृत्यात जे निधड्ठे साहस दिसून आले ते पाहून तोंडात बोट घातले होते फार काय अिंग्रजी पत्रांनी देखील ज्या अुग्र आणि कठोर अविचल धैर्याने तो तरुण हे भयंकर कृत्य करून पाठलागाची लाडगेतोड होत असता खिशात हात घालून गंभीरपणे निघून गेला त्याचा अुल्लेख केल्यावाचून राहिली नाहीत !

ह्या घटनेस तुम्ही आम्ही सर्वांनी कोणी शोचनीय म्हणून म्हटले, कोणी निंद्य म्हणून म्हटले, कोणी आततायी म्हणून म्हटले—पण त्यात साहसाचा, धैर्याचा लवलेशही नव्हता अितकेच नव्हे तर ते कृत्य अगदी भ्याडपणाचे होते आणि ते करणारा कोणी भागूबाअीच होता ही गोष्ट अिंग्रजी पत्राच्याही ध्यानात आली नाही ! पण गांधीजींनी कसे ओळखले 'Dastardly !' दुसरे काय !

कोणी म्हणतील गांधीजींना अत्याचाराच्या म्हणून वाटणाऱ्या कृत्यात धैर्य असूच शकत नाही असे वाटत असावे. अत्याचारास आततायीपणा आणि धाडस ह्या निरनिराळ्या बाजू असू शकतात हे गांधीजीस कळत नसल्यामुळे त्यांनी त्यास भ्याड म्हटले आणि धैर्य, साहस, शौर्य अित्यादि गुण ज्यांच्या नित्य परिचयाचे आहेत त्या अिंग्रजासच त्याची चटकन पारख झाली पण धाडस कसे ओळखावे हे गांधीजीस समजत नाही असे समजणे हा त्यांचा अपमान करणे आहे कारण मल-बारमध्ये जेव्हा मोपल्यांनी अत्याचाराची दंगल अुडवून दिली आणि सूड म्हणून नव्हे तर धर्म म्हणून, निरुपद्रव्यासही अुपद्रव दिला तेव्हा त्या अत्याचाराकडेही दुर्लक्ष करण्याअितके त्याच्या धाडसाने आणि शौर्याने गांधीजीस विमोहित केले होते. याच 'यंग अिंडिया'त त्यांनी त्या मोपल्यास 'My brave Mopla brothers' म्हणून अुलट गौरविले होते ! तेव्हा गांधीजीस Brave कोणाला म्हणावे हें चांगले कळते पण तरीही ते मोपल्यासच शूर म्हणतात. अर्थात् अत्याचारी मोपलेच शूर आहेत आणि हा सॉंडर्सला मारणारा अत्याचारीच कोणी भागू-बाअी आहे, Dastardly ! दुसरे काय !

असेही म्हणता येत नाही की गांधीजी अत्याचाराविषयीच्या क्रोधाने असे काही तरी लिहून गेले कारण श्रद्धानंदाच्या हत्येमुळे सर्व हिंदुसमाज क्रुद्ध झाला असताही ह्या हिंदु महात्म्याने शांत वृत्ति ठेवून त्या हत्याऱ्यास 'भाअी अबदुल रशीद !' म्हणून संबोधिले आणि हिंदूंना सांगितले की, त्याची फाशी रद्द करण्याचा हट्ट धरा ! हिंदु श्रद्धानंद मारले गेले असता अितके निर्विकार राहणारे गृहस्थ अिंग्लिश सॉंडर्स मारला जाताच जे बोलले ते विचारानेच बोलले असले पाहिजेत. Dastardly ! अगदी असेच !

बरे, हा लेख त्यांच्यासाठी कोणी अुपसंपादकाने खरडला असेही दिसत नाही कारण त्यांच्यावाचून कोणालाही न साधणारी वदतो व्याघाताची मुद्रा त्या लेखास त्यांच्या अितर लेखाप्रमाणेच ठळठळीतपणे भूषवीत आहे कारण त्या कृत्यास Dastardly भागूबाअीपणाचे कृत्य म्हणून ते लगेच पुढे सांगतात की, अशा कृत्यास जी लोकांची गुप्त सहानुभूति मिळते ती त्या कृत्यात जे निधडे धाडस प्रकट होते त्यामुळे मिळते !' 'पाश्चात्त्य लोकातील लुटारू, चाचे, दरवडेखोर यांची धाडसाची कृत्ये वाचण्याची चटक आम्हासही लागल्यामुळे जिथे कुठे धाडस आणि निधडे शौर्य दिसेल तिथे तिथे त्याचा हेतु काय अिकडे न पाहता आम्ही चटकन त्याची

वीरपुरुषाप्रमाणेच मान्यता करतो ! ही सवय चांगली नाही ! लोकांमध्ये साडसला ठार करणाऱ्याच्या धाडसामुळेच अशा कृत्याविषयी सहानुभूति आणि गुप्त आदर अुत्पन्न होत आहे याचे हे तात्त्विक कारण म्हणून गांधीजींनी दिले आहे अर्थात त्या 'भागूबाअीपणा'च्या कृत्यात 'निधडे धाडस' होते असा त्यांच्या लेखाचा मथितार्थ निघतो

आहे की नाही वदतो व्याघाताचे हे अुत्कृष्ट अुदाहरण ! भ्याडपणाच्या कृत्यात निधडे धाडस प्रकट होते ! निधड धाडस हा भागूबाअीपणा ! *Dastardly* ! दुसरे काय !

परंतु नुसत्या धाडसाने मोहून जाण्याची चटक लोकास लागली म्हणावे तर ज्या युरोपियन चांचे लुटारू, दरवडेखोर यांची अुदाहरणे गांधीजींनी सवेतिली आहेत, त्यांच्यापैकी अेकाचेही नाव कोणाच्या तोंडी झालेले आढळत नाही फार तर काय, परंतु हिंदुस्थानातील तुरुंगातूनही अेकेकाने दहा दहा सशस्त्र दरवडे मारलेले अधम भरलेले असतात पण त्यांची चित्रे लोकांच्या भिंतीवर काही आढळत नाहीत ! भले वीर म्हणून त्यास पाहताच त्याची पाठ कोणी थोपटीत नाही !

ही पुढील बातमी पहा, 'ता ३ रोजी पुण्याच्या ला कॉलेजातील कुलेकर नावाच्या विद्यार्थ्याने भावुड्याजिवळ रेल्वेवर पडून गाडीच्या चाकाखाली जीव दिला आता केवळ प्राण देण्याच्याच धाडसाचा प्रश्न असेल तर हे धाडसच आहे पण ह्याविषयी कोणी अग्रलेख लिहिले नाहीत त्याची वाहवा करणारी गुप्तपत्रके छापली नाहीत मग साडर्सच्या कत्तलीतील धाडसच तेवढे लोकास का आकर्षित ? असे गांधीजी म्हणतात हो, आम्ही नाही

कारण गांधीजी स्पष्टच म्हणतात की, आता देशातील वातावरणात पुन अेकदा अत्याचाराचे वारे संचरले आहे — Violence is in the air ! आम्हास तसे फारसे आढळत नाही आणि आज आठ वर्षे अहिंसात्मक अनत्याचाराच्या गर्जनेने गुदमरून गेलल्या ह्या देशाच्या वातावरणात जर पुन्हा खरोखरच अत्याचाराचे प्रतिकारी ध्वनि अुठत असतील तर हा गांधीजींचे वर्चस्व फोल झाल्याचाच पुरावा नव्हे काय !

मारेकरी काहीही म्हणोत अेकोत न अेकोत पण त्यास चार अुपदेशाचे शब्द सांगून शुद्धीवर आणणे हे आपणा सर्व शांत, शिष्ट, सोसाळू, राजनिष्ठ प्रजाजनांचे कर्तव्य आहे आपणास तो अुपदेश देण्याचा अधिकारच नसेल तर दुसऱ्या कोणास असणार ? गांधीजींचा अधिकार तर शिवाजी, प्रताप, श्रीकृष्ण ह्यासही अुपदेश देण्याचा आहे, असे ते स्वमुखानेच सांगत आले आहेत, म्हणून मारेकऱ्यांना हितावह नव्हे तर तुम्हा आम्हासही हितावह असा आणखी अेक लाखाचा बोल ते त्या लेखात घालतात की पोलिस अधिकाऱ्याचे त्या वेळचे वर्तन अगदी निरुपद्रवी होते

The innocent police officer discharged his duty, however disagreeable its consequence may be for the community to which the assassin belongs. ज्या समाजात तो मारेकरी निपजला त्या समाजाला न पटणारे परिणाम जरी त्या पोलिस ऑफिसरच्या कृत्याने घडले असले तरी देखील त्या निरुपद्रवी पोलिसाचें तें वर्तन हें त्याचें कर्तव्यच होतें.

कळलें ना आता सर्वांना? हेंच विधेय जवळजवळ ह्याच शब्दात पार्लमेंटात अिंग्रजी अधिकाऱ्यांनी सांगितलें होतें. पण त्या वेळेस लोकांस तें पटलें नाही. पोलिसांनी त्या प्रसंगी अत्याचाराचें वर्तन केलें असेंच बहुतेक पत्रकर्तेही म्हणत. मारेकऱ्यांची तर गोष्टच निराळी. ते लोक गांधीजींच्या 'त्याचें तें कर्तव्यच होतें; मग परकीयांस त्याचा परिणाम कितीही अप्रिय वाटो' ह्या वाक्यातील हाच न्याय स्वतःचेंही समर्थन करण्यास अुपयोजिल्यावाचून राहणार नाहींत. पण आपण अमारेकरी शिष्टांनी तरी आता त्या लाहोरच्या निरुपद्रवी कर्तव्यरत पोलिसांविषयी आपली कल्पना बदलली पाहिजे. गांधीजींच्या लेखाचा अर्थ ध्यानात धरला पाहिजे 'Dastardly!' ह्या अेका शब्दात तें सर्व काही येतें.

परंतु तरीही अेक विधेय मात्र त्या लेखाच्या सारांशाहूनही निराळें अुल्लेखिलेंच पाहिजे. अितके ते विशिष्ट महत्त्वाचें आहे. 'माणसाचा काय दोष ह्या पद्धतीचा दोष आहे! Whatever the Assistant superintendent did was done in obedience to instructions. No one person can be held wholly responsible for the assault and the aftermath. The fault is that of the Government system. What requires mending is not men but the system. लालाजीवर झालेल्या आघातांचा दोष कोणाही अेका माणसावर लादता येत नाही. त्या पोलिस सुपरिंटेंडेंटने जें केलें तें त्याचें कर्तव्यच होतें. त्यात त्याचा काय दोष? दोष राज्यपद्धतीचा आहे. माणसांची सुधारणा करणें अवश्य नसून ती पद्धत सुधारली पाहिजे.' पाहिलीत ना ही सारासारविचारणा किती सूक्ष्म आणि तरीही किती स्थूल आहे. आणि ती आठवली तरी कशी अगदी वेळेवर.

ही अगदी वेळेवर. कारण ओडवायर आणि डायर यांच्या वर्तनाविषयीच्या चौकशीमंडळात गांधीजींना ह्या महान् सिद्धान्ताचा किंचित् विसर पडलेला दिसला, तसा आता पडला नाही. ओडवायर आणि डायर ह्यांना गांधींनी दोष दिला आहे. मेण-मअू का होअीना, पण त्यांना शिक्षा त्यांनी सांगितली होती आणि ओडवायर डायर हीं माणसें होतीं असा सर्वसाधारण समज आहे. पण दोष माणसांचा नाहीं, पद्धतीचा आहे, ह्या महान् तत्त्वाचा महात्म्याला त्या वेळी विसर पडला. वास्तविक डायरांनी वरिष्ठांचेच हुकूम पाळले म्हणून तो निर्दोषी ठरावा. तथापि वरिष्ठांचे

हुकूम पाळले म्हणून कनिष्ठ माणसे निर्दोषी पण तें वरिष्ठ तरी माणसेच ना? म्हणून माणसाचा दोष नाही! राज्यपद्धतीचा दोष आहे! हे महान् तत्त्व त्या वेळी महात्माजींना देखील झटक्न न कळणें साहजिक होतें पण आता शेवटी ते आठवलें-वेळच तशी आली. आता तरी सर्वांनी समजावे की हे कृत्य 'Dastardly' आहे, दुसरे काय!

'माणसाचा काय दोष, ती राज्यपद्धत सुधारा!' हें तत्त्व आजच आठवले हेही अेका परी बरे झाले नाही तर त्या गोपीनाथ शहाच्या वेळेलाच गांधीजी (ultimatum) धाडते की 'गव्हर्नर साहेब! माणसाचा काय दोष द्या त्या शहाला सोडून आणि चढवा त्या क्रातिकारक पद्धतीला फाशी!' असे अेखादे अतिमोत्तर (ultimatum) गांधीजी धाडते तर गव्हर्नर जनरललाही तें अेकावेच लागते. गांधीजींच्या अतिमोत्तराना—ultimatum ला गव्हर्नर जनरल कसे चळचळ कापतात हे त्या प्रख्यात अेकवर्षिय स्वराज्ययुद्धाचे वेळी प्रत्ययास आलेलेच आहे असे झाले असतें तर शहा फाशीवरून सुटता आणि समाजाला आणखी अेखाद्या 'सूडाच्या ब्यादे'ची काळोखी लावीत फिरता! आता सॉडर्सचा मारेकरी जर क्वचित् फाशीविशी चढू लागला, तर मात्र 'माणसाचा काय दोष? त्याला फाशी देणे म्हणजे ही हत्येच्या ब्यादीची वीण वाढविणे आहे' असला अेखादा अर्ज गांधीजी करतात की काय अेवढीच भीति!

माणसाना कोणत्याही प्रकारे अुत्तरदायी न धरता केवळ 'पद्धतीस' काय ते शासन करण्याची ही कुशाग्र क्लृप्ति जर माणसे व्यवहारात आणू शकतील, तर सत्ययुग आजच अुदयाला येअील. मनुष्य मनुष्याचे शत्रुत्व सोडून देअील चोर पकडला जाताच त्यास गौरवाने निर्दोष म्हणून मुक्त करण्यात येअून त्याची ती चोरी तेवढी तुरुगात टाकण्यात येअील. बिचारा सॉंडर्स! हा महान शोध जर तो जिवत असता लागता तर तो किंवा त्याचे साथी देखील लालाजींच्या छातीपोटा-वर लाठीचे तडाखे न मारता मनुष्य म्हणून त्यास सोडून त्याचे भोवतालच्या पोकळ वातावरणात दडून बसलेल्या त्या अमूर्त सत्याग्रहाच्या 'पद्धतीच्या' पाठी-वरच लाठीचे तडाखे लगावता! लखनोला सरकारी घोडेस्वार ती अनैर्बंधिक (illegal—बेकायदेशीर) मिरवणूक मोडण्यासाठी तीतील मनुष्याना अुधळून न लावता त्याच्यातील ती मिरवणूक तेवढी निवडून काढून तिच्यावरच घोडे घालते. घोडे चालले नसते तर त्याना चाबूक न लगावता त्याच्यातील शिथिलतेला तेवढे चाबूक लगावते! कारण जसा मनुष्याचा दोष नसून ज्या पद्धतीस तो अंगीकारतो तिचा दोष आहे, तसाच मंदपणा हा घोड्याचा दोष नसून त्याच्यातील शिथिलतेचा दोष आहे.

असेच नव्हे तर मूर्त मनुष्याच्या व्यतिरिक्त जो वायुदेहधारी असा हा 'पद्धती'चा अमूर्त सर्वांस गांधींच्या सूक्ष्म दृष्टीस ह्या लेखाच्या शुभमुहूर्तावर

दिमला तो जर का अकदा सापडला तर मग मोठमाठी महायुद्धे दखील लढली जाऊनही त्यात मनुष्यरक्ताचा अेकही थव गळणार नाही जर्मन महायुद्धात लाखो जमन लोक आणि अिंग्लिशलाख समोरासमोर अुभे राहून लाख लाख बदुका सोडत पण कोणावर ? – माणसावर नव्हे माणसाचा काय दोष ? तर त्या पद्धतीवर त्या System वर British Imperialism म्हणन जी पद्धत अिंग्लिश सैन्याच्या डोक्यावर आकाशात वायुरुपाने तरगत होती तिच्यावर तधडचा आपल्या तोफा अिंग्लिश माणसाच्या डोक्यावर तीनचार मैल अुचीवर राखून जमन लोक भडिमार चालवित आणि militarism म्हणून जी दुष्ट पद्धत जमन लोकाच्या आडून दडून सब खोडचा करीत होती, तिला शासिण्यासाठी जमनीतील रहिवाशाना प्रत्यही केशरी भाताची पक्वान्ने खुशाल झोडीत वसता यअीत अितकी अन्न सामग्री जमनीच्या नगरात पोचवीत राहून केवळ त्या 'पद्धती'ला मात्र अक तादूळही मिळू नये म्हणून ब्रिटिश राष्ट blocade सिंधुबदी करीत राहत ।

असो जाले त झाल आता पुढील महायुद्धात तरी ह्या मनुष्यावाचून जिवत राहणाऱ्या 'पद्धत' नावाच्या मायावी राक्षसाचा चक्काचूर अुडविता यावा यासाठी त्याच राहण्याच ठिकाण गाधीजीनी लवकरच प्रसिद्ध करावे आजीवाअीच्या पळण्याजवळचे वायकी वागुलबोवा ज्या किल्ल्यात राहतात, त्यातच हा 'पद्धत' बोवा ही बहुधा राहत असलेला सापडेल ।

सॉडसची हत्या अत्यत अनिष्ट हे सत्य खर, परतु त सिद्ध करण्यास हे असले असत्य, अतार्किक असबद्ध कोटिक्रम लढविण्याची काय आवश्यकता ? स्पष्ट त स्पष्टच, सत्य त सत्यच सागता यत

—ता १९ जानवारी १९२९

\+ \+ \+

(२३)

'थूः तुमच्या जिनगानीवर'

आहात त अर्थात् कोणता तरी महान् पराक्रम करून दाखविण्यासाठीच होय तीनशे वर्षानी का होओना, पण माझ्या मागे माझे घालविलेले राज्य परत जिंकून त माझ्या चरणी अर्पण करण्याकरिताच तुम्ही गळा आमन्त्रिले असाल—ह्या रण-गर्जना आणि कोलाहल चालविला असाल !

पण पाहतो ता काय ? नाट्यगृहात चाललेल अेखादे नाटक यापेक्षा अधिक रगत ! हे लोक सरड्यावर बसून स्वाऱ्या करीत आहेत, पिंडावर पोट भरू पाहत आहेत, जिभेचे पट्टे फिरवीत त्या पऱ्याओत धारकऱ्यास धाक्‍वू सिच्छीत आहत, युद्धाच्या भातुकली खेळत आहेत, स्वातन्त्र्य, युद्ध, कूच, स्वारी—या शब्दांचीच नव्हे तर या वाचिवीरानी माझ्या शिवाजी या नावाची देखील अितकी विटंबना केली आहे की, त्याचा आता कोणास काडीचा देखील धाक वाटत नाहीसा झाला माझे नाव घेताच अगदी तीस पस्तीस वर्षापूर्वी देखील माझे शत्रु चमकून अुठत त्याना वाट शिवाजीचे नाव म्हणजे रणदेवतचा जाज्वल्य मन्त्र आहे जर का त महाराष्ट्रात उच्चारू दिले, जर का कोणास त्याच्या चित्राची मिरवणूक काढू दिली वा त्याचा जयजयकार करू दिला तर न जाणो महाराष्ट्र आपले गेलेले राज्य परत मिळविण्यासाठी तानाजी, बाजीसारखे शिर हातावर घेअून शत्रूवर तुटून पडेल ! म्हणून ते नाव कोणच्याही कोनाकोपऱ्यात अैकताच माझे शत्रु चिडून जात, भिअून अुठत, त्या वासुदेव बळवताने माझे नाव घेतले होते, त्या चाफेकराने माझ्यावर अेक कविता रचून म्हटली होती—तर केवढी खळबळ अुडाली, माझे अुत्सव भयकर अपराध ठरले माझ्या नावास अुच्चारण्याची बंदी झाली हरीच्या नावाने राक्षस चिडत तसे माझे नावाने ते चिडत पण हाय हाय ! माझ्या नावास तुमच्या करट्या जिभेचा स्पर्श होताच त्यातील ती खरी जादू आज निघून गेलेली दिसत आहे दगडावर ठिणगीचा जसा काही परिणाम होत नाही तसा आजकालच्या या मुर्दाड महाराष्ट्रावर माझ्या नावाचा काहीच परिणाम होओनासा झाला पूर्वी त्यास वाटत होते महाराष्ट्र हे दारूचे कोठार, त्यावर ही शिवाजीच्या स्मृतीची ठिणगी पडणे नको, पण आता त्याना कळून चुकले की, हे दारूचे कोठार राहिले नसून नाल्याची घाणेरडी दलदल झाली आहे शिवाजीच्या जळत्या नावाने ही दलदल पेटणे तर दूरच, पण अुलट त्या नावातील जळती ठिणगी तीवर पडताच ती ठिणगीच विझण्याचा पक्का समय म्हणूनच हे वाचिवीरानो, तुम्हास आता माझ्या नावाचे जयजयकार वाटेल तितके करू देण्यात येतात कारण माझ्या नावाने तुमच्या मुर्दाड मनात काही अेक कर्तृत्वशील चेतना अुत्पन्न होणे अशक्य झाले आहे त्या योगे माझ्या नावाचा दरारा ही नाहीसा होअून माझे शत्रुदेखील माझे नावाशी विषारी दात काढून टाकलेल्या सापाशी गमतीने खेळावे तसे खेळत आहेत माझ्या अपमानाची परमावधि म्हणजे ज्यानी माझे राज्य घेतले, माझ्या सिंहासनावर जे आज बसत आहेत, त्यानीच माझा पुतळा अुभारावा ! —भर महाराष्ट्रात

अुभारावा ! अगदी पुण्यास अुभारावा ! ज्या प्रांतात मी शाहिस्तेखानावर छापा घातला आणि अफजुल्ल्याला चिरून काढलें त्यात अुभारावा आणि तसें करण्यात माझ्या शत्रूंना यत्किंचितही भीति वाटू नये !! तुम्हांवर त्याचा काही लवलेश तरी परिणाम होअील अशी धास्ती वाटू नये !!!

दगडानो ! तुम्ही माझा या शिवाजीचा देखील अेक दगड करून टाकलात ! राखेत टाकलेली आहुति जशी निष्फळ होते, प्रतच्युताच्या तोंडी भैरवमंत्रही जसा निस्तेज होतो, प्रेताला बांधलेली तलवार जशी प्रेतासारखीच पडून राहते, तसा हा माझा ह्या पुण्यक्षयी, क्षयग्रस्त पुण्यास अुभारलेला पुतळा दगडासारखा अेक दगडच होअून पडला आहे आणि अेखाद्या साध्या दगडाची जितकी भीति वाटच्या चोरास वाटते, तितकी देखील त्या माझ्या पुतळ्याच्या दगडाची भीति त्यास वाटत नाही. कारण तुमचे हे लुळे हात, हे पंगु पाय, हीं मुर्दाड मनें ! ह्या माझ्या दगडी पुतळ्याच्या दगडाअितका देखील अुपयोग करून घेत नाहीत!!!

मग तुम्ही मला बोलाविलेत तरी का ? केवळ माझी अशी विटंबना करण्यासाठी ? ज्या प्रतापगडावर मी अफजुलखानाचें शिर टांगलें आणि शत्रूचा दहा हजार घोडा पाडाव करून बांधून टाकला -- त्याच प्रतापगडाला अवघ्या दहा बारा पठाणांनी लुटावें, आणि माझ्या कुलस्वामिनीच्या मूर्तीस गदगदा हलवून सोडावें आणि त्या गडाच्या आजूबाजूस पसरलेल्या हजारो मराठ्यांनी बांगड्या भरून, लुगडीं नेसून परकी पोलिसांच्या पाया पडत फिरावें, ' ते बारा पठाण धरा ! आमची देवी लुटली ! ' थू: तुमच्या जिनगानीवर ! थू: तुमच्या जिनगानीवर!!

घालून किल्ल्यावर दुडदुड धावत जातेत तर याहूनही बहार होती ! खाली येताच लाडूचें जेवण; आणि मग ती भगव्याची मिरवणूक — ती व्याख्याने — माझ्यावरील तुमच्या अलोट प्रीतीचीं व्याख्यानें ! आणि माझ्या अितिहासाच्या साधनाचें भाराभर प्रसिद्ध केलेले बाळूड. बस्स, हे काय ते तुमचे पराक्रम तुम्ही मला दाखविलेत !

माझ्या देशबधूनो, माझे तुमच्यावर निरतिशय प्रेम आहे ह्या माझ्या हिंदुस्थान देशासाठी आणि हिंदु जातीसाठी मी अनेकवार माझे प्राण धोक्यात घातले, जन्मच्या जन्म कष्ट काढले, म्हणूनच मला तुमचे काही चुकत असेल तर ते फडकपणे सांगण्याचा अधिकार आहे यास्तव मी स्पष्टपणे सांगतो की, तुम्ही माझेवर प्रीति करता याचा मला मुळीच संतोष वाटत नाही. तोवर केव्हाही वाटणार नाही की, जोवर तुम्ही या माझ्या मातृभूमीच्या अुद्धारार्थ आणि हिंदु जातीच्या गौरवार्थ काही मिळवीत नाही, त्याग आणि शत्रूला धाकविणारे धाडस दाखवीत नाही, पराक्रम करीत नाही आणि नुसती माझी स्तुतिस्तोत्रे गात बसता !

जे हरविलेत ते मिळविलेत का ? ज्या सकटाच्या कंसाने तुम्हास बंदीत टाकले त्या सकटाचा शिरच्छेद केला आहा का ? ज्या पूतनेने फसविले तिची फासळी नि फासळी विदारली आहात का ? तुम्ही दासचे दासच आहात ना ? या भूमातेच्या पायात परवशतेच्या बेड्या जशाच्या तशाच आहेत ना ? मग तुम्ही माझी नुसती स्तुति करीत काय बसला आहात ? त्या स्तुतीसारखी माझी दुसरी विटंबना नाही ! कारण ज्या भारतात मी शिवाजी जन्मलो तो भारत ज्याच्या हातात आहे तो मजहून, माझ्या जातीहून श्रेष्ठ ठरलाच पाहिजे. जितकी माझी अधिक स्तुति कराल तितक्या पटीने आपोआपच तो आपला विजेता अधिकाधिक श्रेष्ठ ठरत जातो रावणाला दहा तोंडे आणि वीस हात होते म्हणून जितका अधिक गौरवाल, तितक्या अधिक पटीने त्यास जिंकणारा राम अधिकतर पराक्रमी ठरणार. तेव्हा माझी खरी स्तुति करावयाची असेल तर हे भारत मुक्त करण्यासाठी, जनतेच्यासाठी तुम्ही काय केलेत ते कळवून घेण्यास मी आलो आहे, तर तुम्ही मला शिवकालीन अितिहासाचे संशोधनात्मक बाळूड घेऊन सामोरे येता ! अरे, शिवकालीन अितिहास मला माहीत आहे; तुम्हाला माहीत आहे त्याहून शतपटीने मला माहीत आहे. तुम्ही तुमच्या काली कोणता कंव वाजविलात ते मला सांगा. तुम्हा स्वतःला काळच नाही की काय ? तो तुमचा काल अुत्पन्न करून तो मला वाचावयास द्या. ज्याली आपल्या स्वतःचे पौरुषाने स्वतःच्या कालाचा शककर्ता होता येत नाही, तो मुर्दाड देश, ती मुर्दाड पिढी, पूर्वजांच्याच कालाचे तुणतुणे तेवढे वाजवीत बसते. करंटाच आपल्या पोटपधीदा पणजाचे नावावर आपली पत नेहमी पटवू पाहतो. आजच्या करंट्या महाराष्ट्रा, तीच स्थिति तुझी झालेली आहे ! जो अुठतो तो शिवकालीन म्हणून काही तरी खरड-

ण्यातच जन्मसाफल्य मानतो जी कादंबरी पाहावी ती 'शिवकालीन', पोवाड 'शिवकालीन, नाटके 'शिवकालीन', पुतळा 'शिवकालीन', अितिहास 'शिवकालीन', संशोधन 'शिवकालीन!' शिवकालीन कालावाचून दुसऱ्या कोण कालास शिवण्याची चोरी! प्रत्यक्ष मला शिवाजीला आणि माझ्या शिवकालीन पिढीला देखील या शिवकालीन स्मृतीचा अेखाद्या शिवीसारखा राग यावा तितका तिचा अतिरेक झाला आहे!

'देवा, माझ्या महाराष्ट्राच्या हितासाठी तरी आता महाराष्ट्राला माझा विसर पडू दे माझ्या झाल्या गेलेल्या शिवाजीच्या स्मरणात गुंतलेला तो महाराष्ट्र अितका बेशुद्ध झाला आहे की, त्याला स्वतःला देखील शुद्ध अुरली नाही मी पूर्वीचा विगत शिवाजी त्याना अितका आवडतो आहे की, त्याना दुसरा अेखादा नवीन शिवाजी अुत्पन्न व्हावा ही अिच्छा देखील असह्य होते मी, तानाजी, बाजी आणि आमचे अितर खरे खोटे लहान मोठे सवंगडी जी लहानमोठी साहसे करीत होतो, परिस्थितीशी टक्कर देअून लाथेसरशी अुलटून पाडण्याची जी पौरुषी हाव धरीत होतो, तिची वाहवा करता करता या लोकाना पुरेसे होतच नाही पण तसेच लहान मोठे साहस, तशीच अेखादी पौरुषी हाव जर ह्याच्यातीलच अेखादा धरू लागला, तर हेच लोक त्याला माथेफिरू, अत्याचारी, अराजक, वेडगळ म्हणून शिव्या हमडू लागतात आम्ही मूठभर होतो तरी झुंजू निघालो म्हणून आमची जे लोक स्तुति करतात, तेच लोक त्याच्यातील कोणी त्याच हेतूने झुंजू निघताच त्यास 'मूठभर' म्हणून वेडगळ ठरवू लागतात! जो गुण आमच्या शिवकालीन कादंबऱ्यात 'साहस' होतो, तोच प्रस्तुत कालातील अेखाद्यात दिसताच माथेफिरू अत्याचार ठरतो! आणि आमचे पाय मागे ओढणाऱ्या पण सद्धेतुक वृद्धाच्या साहसशून्य शहाणपणास जे 'शिवकालीन' वाङमयात दोष देतात, तेच ती साहसशून्यता याच्या पिढीत दाखवतात व खरे शहाणे म्हणून मिरवू शकतात फार काय सांगावे! पण आमच्या शिवकालीन आणि राजारामीय पिढीत जे काही देशभक्त जहागिरी अिनामावरच झुंजत, त्यांच्याही देशभक्तीचे यथार्थ गौरव आणि योग्य कौतुक करणारे हे लोक याच्या पिढीत जे देशस्वातंत्र्यार्थ झुंजताना फाशीवाचून दुसऱ्या अितर कोणत्याही जहागिरीचे आमिष डोळ्यापुढे धरीत नाहीत, अशा जाज्वल्य देशवीरानाही देशवीर म्हणावयास सिद्ध नसतात त्याच्यावर अेक अक्षरही लिहिणे म्हणजे असभ्यपणा होय असे समजतात आता हें मी जाणून आहे की, हा प्रभाव त्या अिंडियन पिनल कोडाचा असावा आणि जर कदाचित् त्या कोडात माझी स्मृति करणे दंड्य अपराध गणला जाता, तर या शिवकालीन काळालाही त्याच्या भीतीच्या काळोखातच तोंड खुपसून राहवे लागते आणि आमचीही मराठी वाङमयात तशीच अेकेरी अुल्लेखिलेली संभावना होती की, जशी त्या वासुदेव बळवंताची होते! त्या जाज्वल्य देशवीराचे अेक चरित्र

अलीकडेच माझे अवलोकनात आले त्यात न्यायमूर्ति महादेव गोविंद रानडे याना कित्येक ठिकाणी सन्मानार्थ बहुवचनी उल्लेखिल आहे सार्वजनिक कामानाही अहो जाहो म्हटल आहे ते ठीकच आहे तही देशभक्त आणि त्यागी देशसेवकच होते, पण वासुदेव बळवत फडक्याना प्रत्यक्ष त्याच्या चरित्रातच येथून तेथून अेकेरी अरे तुरेने सबोधिले आहे देशभक्तीत आणि देशसेवेसाठी केलेल्या त्यागात फडके त्याच्या पिढीत अितके कमी प्रतीचे ठरले ! कारण त्यानी देशहितार्थ आयुष्याच्या सायकाळची शिळाप्याची वेळ किंवा पगाराचा अेक लक्षाश तेवढाच त्याग करण्याचा सभ्यपणा न करता आयुष्यचे आयुष्य आणि सर्वस्वचे सर्वस्व त्या देशासाठी त्यागाचे वेदीवर बळी देण्याचा हलकटपणा केला म्हणून त्याना दीड दमडीच्या लेखकानी देखील अरे तुरे करावी !! वासुदेव बळवताचे साहस अयशस्वी ठरले, पण यश हेंच जर अहो जाहोचे अेकमात्र गमक असेल, तर माझे शिवाजीचे तरी काय ? अफजुलखानाच्या कचीत मी सापडलो तिथे म्हणजे केवळ योगायोग होता जर का मी मरतो, तर ह्याच जात्यावरच्या ओव्या गाणाऱ्या बाया त्या सगळ्या डावाला मूर्खपणाची पराकाष्ठा म्हणत्या—म्हणत्या, आपण होअून गाढवासारखा अफजुल्ल्याच्या तबूत गेला ! आणि शाहिस्तेखानाच्या बगल्यात ! रतिभर चाहूल अवेळी होती, अेक ढेकूण मलत्याच वेळी त्या सैपाक घरातील मुसलमानापैकी कोणास डसून जागृत करता—मी जिवत धरलाच जातो! आणि दिल्लीस त्या पेटाऱ्यात ? ते मुसलमान मत्री तबाखूची पिचकारी टाकण्यासाठी जरी पुढे सरकते नि सहज जरा नुसते त्या पेटाऱ्यात डोकावते, अेखाद्या अुदरासारखा सापडलो असतो ! केवळ योगायोग म्हणून निभावलो ! पण जर त्याच्या अुलट घडत तर हेच ' शिवकालीन ' आजचे भाट, यशाचे भोपे, मजवर ' माथेफिरू ', ' गोंधळचा ' ' अुल्लू ' म्हणून भुकत सुटते ! म्हणून मला या तोंडपुज्या ' शिवकालीनाचा ' अगदी तिटकारा म्हणून येत आहे कारण याना पराक्रमाची पारख नाही ते केवळ यशाचे मिधे आहेत त्याना हेतूची आणि त्यागाची आणि अुत्कटतेची ओळख नाही हे केवळ घुगऱ्या तिकडे अुदो अुदो करणारे आहेत! नाहीतर आमच्या पिढीतील वैयक्तिक पराक्रमाच्या तोडीस तोड देणारे पराक्रम आणि तेही क्वचित् आमच्या पिढीहून अेक रति अधिकच निर्मळ अशा जाज्वल्य देशभक्तीने अुत्स्फूर्त झालेले—याच्या ह्या स्वत च्या पिढीत याच्या डोळ्यासमोर घडत असताना याना असले देशवीरत्व, ते अजून अयशस्वी होत आहे, म्हणूनच काय ते हायकोर्ट जज्जपणापेक्षा किंवा वकीलपणापेक्षा सापेक्षत असभ्य आणि हलकटपणाचे वाटते ना ? दुर्लक्षार्ह भासत ना ? आणि तेच गुण केवळ यशस्वी झाले म्हणून ' शिवकालीन पिढीत ' वर्णनीय ठरले ना ? यश ! ह्याना अेक सैनिक पडला न पडला की, लढाजी जिकली गेली पाहिजे, बीज टाकले न टाकले की, त्याचा आबा होअून पाडास लागून अगदी आढीत पिकून याच्या

ओठाशी आला पाहिजे नाही तर ते बीज व्यर्थ गेले, तो सैनिक मायेफिरूसारखा व्यर्थ मेला ! म्हणून देवा, या माझ्या ' शिवकालीन ' स्तुतिपाठापासून माझे रक्षण कर माझ्या राष्ट्राच्या हितासाठीच मी शिवाजी अशी विनती करतो की, महाराष्ट्रास माझा थोडा विसर पडू दे मी मागचा शिवाजी त्याना अितका आवडलो आहे की, नवीन शिवाजी अुत्पन्न होण्याची अिच्छा देखील त्याना आता असह्य होते! '

तुम्ही म्हणाल की, अेका ओसाड किल्ल्यावर दुडदुड धावून येणे, लाडूच्या जेवणावळी झोडणे आणि माझ्या अितिहासाच्या संशोधनाचे भारूडाचा मला नैवेद्य अर्पिणे यापलीकडे या परिस्थितीत अधिक काही पराक्रम करून दाखविणे तुम्हास अशक्य होते -- तर मी म्हणतो जोवर तुमच्या मुर्दाडपणाचे प्रतिबिंब असणारी ही परिस्थिति आहे तोवर यापुढे तुम्ही मला बोलावण्याचा मूर्खपणा तरी करू नये हा तुमचा कार्यक्रम ज्याच्या अुत्सवाला शोभेल अशा कोणाचा,अुदाहरणार्थ त्या पळपुट्या दुसऱ्या बाजीरावाचा अुत्सव करीत जा त्याला किल्ल्यावर हल्ला करण्याची धमक नव्हती -- त्याला तुमच्या या दुडदुड धावत जाण्यायेण्याचे देखील आश्चर्य वाटेल. परक्याचे झेंडे आपल्या राजवाड्यावर अुडत असताही लाडूचा नैवेद्य तो खाअील मी अेका राज्यारोहणाच्या दिवशी तेवढा लाडूस शिवतो तो दिवस येअील तेव्हा मला बोलवा ! सिंहाला आमंत्रण देअून त्याच्या पानात हिरव्या गवताच्या पेंढ्या सोडण्याचा मूर्खपणा तरी पदरी बांधून घेअू नका ते आतिथ्य कोणा बैलोबाचा अुत्सव चालू करून त्याचे बाटघासाठी राखून ठेवा अरे मी जर माझ्यापूर्वी होअून गेलेल्या विजयनगरच्या हरिहर बुक्काचे नुसते सनसांवत्सरिक अुत्सव करून लाडू झोडतो किंवा त्याच्या जन्मतिथीचा आणि लग्नतिथीच्या आणि मृत्युतिथीचा जथ्था जुळविण्यातच जीवनास कृतार्थ मानतो तर मी हिंदुपदपादशाही स्थापू शकून त्या माझ्या पूर्वजाच्या ऋणातून मुक्त होतो का ? मीही रामायण अैके पण आजीबाअीसारखे तांदूळ घेअून जन्मभर तेच नुसते अैकत बसत नसे किंवा मेलेल्या रावणासच प्रतिवर्षी नाटकानाटकातून, पोवाड्यापोवाड्यातून मारीत बसत नसे. तर मी माझ्या वेळच्या जिवंत रावणास, रामायण अैकताच मारू धावे मी अफजुल्ल्यास मारले, शाहिस्त्यास चिरले, पाच पादशाह्या धुळीस मिळविल्या ! रामायण अैकताच रामासारखे पराक्रम केले. नुसत्या रावणाच्या दहा तोंडाच्या वीस मिशास केस किती होते आणि मारुतीच्या अुड्डाणाच्या वेळी जी रेती वर अुचळली तिच्यात कण किती असळावे त्याचे अैतिहासिक संशोधन करीत बसण्यातच रामायणाच्या वाचनाचे अुद्यापन केले नाही तर हनुमानाचे अुड्डाणाची कथा अैकताच जी तुम्हा अकर्मण्य म्याटात, या माझ्या हिंदु जातीच्या आणि महाराष्ट्राच्या पोटी जन्मलेल्या पशूहून पशु पिंडीस सदा भेडसावते, त्या परिस्थितीस, पायाखाली हनुमानाने जम्बूमालीस

बुडविले तसे बुडवून दहा शतकाच्या राष्ट्रीय अवनतीच्या भयकर गर्तेच्या समुद्रावरून अुडी घेतली नि परदास्याची लका जाळून भस्म केली.

तसे काही करा तर तुम्ही माझे नि मी तुमचा ! अरे, माझे नाव गल्लो-गल्ली गाणाऱ्या तुम्हा मुर्दाड महाराष्ट्रीयापेक्षा आज जो माझे अुत्सव विित्सव कधी फारसे करीत नाही तो बगाल नि तो पंजाब मला तुमच्याहून फार जवळ वाटत आहे. कारण माझ्या हिंदु जातीच्या अुद्धारार्थ माझ्या सैनिकाला शोभेल असे काही तरी साहस ते मधून मधून तरी करीत आहेत. जो माझ्या या कुलाचा, वंशाचा अुद्धार करण्यासाठी सकटावर चाल करून जाअून त्याचा शिरच्छेद करतो—तो माझा मुलगा. मग त्यास माझी नक्की जन्मतिथि कोणती ते जरी पाठ नसले तरी चिंता नाही. पण जो माझ्या घरची अिकडची काडी तिकडे करीत नाही, तर चोर घरात मावरत असता तोंडावर बुरखा ओढून 'माझे बाजा, माझे बाबा !' 'माजा शिवाजी, माझा शिवाजी' म्हणून नुसती माझीच माळ जपत बसतो तो माझा मुलगा नव्हे. तो पोटी आलेला जत होय !

मी विचारतो, माझें राज्य कुठे आहे ? माझा मुकुट कोठे आहे ? हें आम्हा भार-तीयाचे आकाश, ही भूमि, हा समुद्र—यांवर स्वामित्व कोणाचे आहे? का आहे? माझ्या अगाची लाही लाही होत आहे ! विचारू तरी किती, कसे ?—या प्रश्नाची, विचार-लेल्याची आणि न विचारलेल्याची अुत्तरे द्या. परिस्थिति बदलली असेल, तर माझ्या मशालीने नसले तर विजेच्या दिव्याच्या प्रकाशाने नवीन मार्ग काढा, नवीन योजा. मी देखील काही रामाच्याच धनुष्यबाणांनी लढलो नाही, मीही साधनें बदललीच पण माझ्या काळचा रावण मारला ! तुम्ही साधनें बदला नवीन वैध पवित्रे टाका. काय वाटेल ते करा—पण शत्रु जिंका ! आणि जोपर्यंत तुम्हास तसे काही करता येत नाही, वरील प्रश्नास अुत्तर देववत नाही, तुम्ही अेक वा अनेक शिवाजी अुत्पन्न करीत नाही, तोंवर महाराष्ट्रीयानो, तुम्हास माझी शिवाजीचीच शपथ आहे की, माझे पोवाडे तुम्ही गाअू नका, माझे नाव पुन्हा 'मी तुमचा' म्हणून घेअू नका. तुमच्यासारख्यानी नव्हे तर माझ्यासारख्या

शूरमर्दाचा पोवाडा ।। शूर मर्दानि गावा ।।

अनुस्मरणाने नव्हे, तर यथाकाल अनुसरणाने गावा.

—ता. ५ एप्रिल १९२०

✦ ✦ ✦

मनुस्मृतींतील महिला

(१)

वेदाच्या खालोखाल आपल्या हिंदु राष्ट्राचा अत्यंत पूज्य आणि आपल्या संस्कृतीचा, आचाराचा आणि व्यवहाराचा प्राचीन काळापासून आधारस्तंभ होऊन बसलेला असा जर कोणचा ग्रंथ असेल तर तो मनुस्मृति हाच होय. आपल्या राष्ट्राच्या ऐहिक आणि पारलौकिक जीवनयात्रेचे नियमन शतकानुशतके हा ग्रंथच मुख्यत करीत आलेला आहे आजही कोटयवधि हिंदु ज्या निर्बंधान्वये (कायद्याने) आपले जीवन आणि व्यवहार चालवीत आणि चालवीत आहेत ते निर्बंध (कायदे) तत्वत तरी मनुस्मृतीवरच आधारलेले आहेत मनुस्मृति होच आजही तत्वत हिंदु निर्बंध (हिंदु लॉ) आहे मूळ ते, अितर स्मृति, सदाचार वा रूढि त्याचाच विस्तार आहेत वा असला पाहिजे असा आपला हिंदु निर्बंधशास्त्राचा सुप्रतिष्ठित संकेत आहे ‘ वेदार्थोपनिबद्धत्वात्प्राधान्य हि मनो स्मृते । मन्वर्थविपरीता तु या स्मृति सा न शस्यते ॥ ’ असे स्मृतिकार बृहस्पतिही म्हणतात.

हा ग्रंथ जसा पूज्य तसा प्राचीनही आहे त्याच्या निश्चित कालासंबधी निर्णय लागलेला नाही ह्याही अर्थी त्याच्या प्राचीनत्वाचाच पुरावा आहे ।

आमच्या या निबंधापुरते अितके सांगणे पुरे आहे की, आज जे पुस्तक मनुस्मृति म्हणून आपल्यापुढे आहे त्यातही काही भाग फारच प्राचीन–अिसवी सनापूर्वीच्या आठव्या शतकात म्हणजे अुण्यापुऱ्या अडोच हजार वर्षापूर्वीचा आहे, आणि हे बहुतेक पुस्तक जवळ जवळ दोन हजार वर्षांपूर्वीचे आहे. रामायण, महाभारताचा अुल्लेखही त्यात शोधता सापडणे कठीण पडते ।

वागवी, तिच्या शजारपाजारच्या आयाबायांची बोलणी काय चालत, त्याची चाल-चालणूक कशी असे, पुत्र व्हावा म्हणून त्याना किती तळमळ वाटे, वशाची वेली खुरटू नये म्हणून पुत्रप्राप्तीस्तव त्या काय काय अुपाय करीत, पतिनिधनानतर वैधव्यात दिवस कसे काढीत, का पुन्हा विवाह करीत, त्याना कोणी टोचून बोले की काय, त्याची दागिन्याविगिन्याची पेटी किती मोठी असे ! —आपल्या पजीच्या पजीच्या दोनशाव्या पजीच्या प्रेमळ घरी जाअून तिला अशी ममतेची मनोमय भेट देणे आणि डोळे भरून नसली तरी मन भरून पाहून येणे कोणासही कौतुकावह समाधानाचेच वाटणार आहे समाजशास्त्राच्या अभ्यासकाना तर दोन अडीच हजार वर्षांपूर्वीच्या हिंदु स्त्रीवर्गाच्या जीवनाचे यथावत् प्रत्यक्ष दर्शन घडविणारा —मनुस्मृति हा अेकच चित्रपट आहे चित्रपटाची कला नव्हती तेव्हाही जेव्हाच्या तेव्हा यथावत् अकण करून राखलेला खराखरा अैतिहासिक चित्रपट आह !

महाराष्ट्र वाचकासाठी आम्ही, यास्तवच, त्या पूज्य नी प्राचीन चित्रपटातील, 'मनुस्मृतीतील महिला' नावाची ही अेक 'चित्रावली' (फिल्म) स्त्री मासिकाच्या पडद्यावर दाखवीत आहो

आपल्या अर्वाचीन स्त्रीविषयक भावभावनांच्या रगाचे शितोडे कळत न कळत त्यावर अुडून त्याचे निर्भेळ अैतिहासिक स्वरूप लोपण्याची भीति मुळीच अुरू नये म्हणून आम्ही ही शब्दचित्रे आमच्या शब्दात न देता थेट मनुस्मृतीच्याच शब्दात देणार आहोत मनुस्मृतीतील श्लोकच शक्यतो प्रथम देअून मग आम्हाला काही विशेष सागावयाचे तर ते स्वतत्रपणे त्या त्या स्थळी वेगळ करून अुल्लेखू मूळ श्लोक पुढे असले म्हणजे आमच्याहून वेगळा अर्थ वा अनुमान कोणास सुचल, वा रुचले तर त्यासही या व्यवस्थेने तेच अगीकारणे अधिक सोयीच होअील

अपौरुषेय, त्रिकालाबाधित, अनुल्लघ्य ' धर्मशास्त्र ' म्हणून नव्हे,

तर बुद्धिमीमास्य अशी केवळ अैतिहासिक माहिती म्हणून !

या लेखमालेच्या आरभी आणखी काही विधेयास अुल्लेखिणे अवश्य आहे. मनुस्मृति हे आपल्या हिंदु समाजाचे आजही तत्त्वत तरी पुष्कळ अशी प्रमाणभूत मानले जाणारे ' धर्मशास्त्र ' आहे ' धर्मशास्त्र तु वै स्मृति ' यात आजच्या प्रतिभाषेत फोड करून सागायचे म्हणजे, निर्बंध (कायदा) आणि आचार या दोन्हींचा समावेश असतो पुरातन धर्मरचनेप्रमाणे ही दोन्ही सारखींच अनुल्लघ्य मानलेली असतात आणि मनुस्मृतीत सागितलेले ह धर्मशास्त्र त्रिकालाबाधित नि अपरिवर्तनीय आहे असे समजले जाते त्यातही मनुस्मृतीची प्रतिज्ञाच आहे की, वेदाबाहेर ती काहीही सागत नाही. ती स्पष्टपणे म्हणते,

य कश्चित्कस्यचिद्धर्मो मनुना परिकीर्तित ।
स सर्वोऽपि हितो वेदो सर्वज्ञानमयो हि सः ॥ —अ २ : ७

मनुस्मृतीतील महिला

(१)

वेदाच्या खालोखाल आपल्या हिंदु राष्ट्राचा अत्यंत पूज्य आणि आपल्या संस्कृतीचा, आचाराचा आणि व्यवहाराचा प्राचीन काळापासून आधारस्तंभ होऊन बसलेला असा जर कोणचा ग्रंथ असेल तर तो मनुस्मृति हाच होय. आपल्या राष्ट्राच्या ऐहिक आणि पारलौकिक जीवनयात्रेचे नियमन शतकानुशतकें हा ग्रंथ मुख्यत करीत आलेला आहे. आजही कोटयवधि हिंदु ज्या निर्बंधान्वये (कायद्याने) आपले जीवन आणि व्यवहार घालवीत आणि चालवीत आहेत ते निर्बंध (कायदे) तत्त्वत तरी मनुस्मृतीवरच आधारलेले आहेत. मनुस्मृति हीच आजही तत्त्वतः हिंदु निर्बंध (हिंदु लॉ) आहे. मूळ ते, इतर स्मृति, सदाचार वा रूढि त्याचाच विस्तार आहेत वा असला पाहिजे असा आपला हिंदु निर्बंधशास्त्राचा सुप्रतिष्ठित संकेत आहे. 'वेदार्थोपनिबद्धत्वात्प्राधान्यं हि मनोः स्मृतम् । मन्वर्थविपरीता तु या स्मृतिः सा न शस्यते ॥' असे स्मृतिकार बृहस्पतिही म्हणतात.

हा ग्रंथ जसा पूज्य तसा प्राचीनही आहे. त्याच्या निश्चित कालासंबंधी निर्णय लागलेला नाही हाही एक अर्थी त्याच्या प्राचीनत्वाचाच पुरावा आहे!

धर्मशास्त्र म्हटले म्हणजे ते वर दिलेल्या ह्या 'श्रुतिस्मृतिपुराणोक्त' भावनेनेच वाचावयाचे अशी ही समजूत अजूनही बहुपमत असल्याने आम्ही ह्या लेखात स्त्रीवर्गाविषयी मनुस्मृतीचे कायकाय दडक आहेत, त्या प्रकरणी ती काय म्हणते, ते स्पष्ट करण्यासाठी तीतील वचने जी देणार आहोत ती त्याप्रमाणेच आजही स्त्रीविषयक विचाराचे नि आचाराचे, अधिकाराचे नि कर्तव्याचे नियमन झाले पाहिजे अशा बुद्धीनेच देत आहो की काय असे पुष्कळास वाटण्याचा सभव आहे अुलटपक्षी ते दोन अडीच हजार वर्षांपूर्वीचे त्या काळात बरे वाटलेले, अत्यत अुत्कृष्ट वाटलेले आचार वा विचार महिलावर्गाचे आजही तसेच्या तसे नियमन करण्याच्या कार्यी किती अप्रयोज्य, असमर्थ नि अपायकारक आहेत हेच दाखविण्यासाठी आम्ही ती वचने अिथे देत आहो असेही पुष्कळास वाटू शकेल पण या लेखात आमचा तसे काहीही सिद्ध करण्याचा हेतु नाही मनुस्मृतीच्या काळी महिला वर्गाविषयी काय कल्पना, भावना नि दडक असत ही नुसती वस्तुस्थिति काय ती दाखविण्यासाठी हा लेख लिहिला आहे मनुस्मृतीतील ती वचन अनुल्लघ्य दडक म्हणून आजही तसेच वागणे अवश्य आहे, श्रेयस्कर आहे, म्हणून आम्ही देत नाही. मनुस्मृतीस धर्मशास्त्र म्हणून न मानता तो अक त्या काळचे आमचे समाजचित्र दाखविणारा सामाजिक अितिहासग्रथ आहे—याच नात्याने काय तो या लेखात आम्ही त्याचा अुपयोग करणार आहोत मनुस्मृतीतील महिला कशी होती ? तर अशी, अितकेच हा लेख सागतो ती तशी होती हे चागले का वाओट, ती आजही तशीच असावी की काय, अित्यादि प्रश्नाचा अूह त्याच्या कक्षेत मुळीच पडत नाही. दुसरे असे की, अनुल्लघ्य धर्मशास्त्र असे आम्ही मनुस्मृतीस जे मानीत नाही ते त्या थोर ग्रथाविषयीची मान्यता लोकात कमी व्हावी म्हणून नव्हे, तर ती अुलट केव्हाही वास्तविक आहे त्याहून कमी होअू नये म्हणूनच होय.

आपल्या वेदस्मृतिप्रभृति महान् ग्रथाची योग्यता अितकी मोठी आहे की, तिला टिकविण्यासाठी ते ग्रथ अपौरुषेय वा त्रिकालाबाधित वा सर्वज्ञ आहेत अशा काहीच्या बाहीच अर्थवादाचे वा व्यर्थवादाचे स्तोम रचणे, हिमालय पर्वत डगमगू नये म्हणून त्याच्या पायथ्याला बाबूचे टेकू अुभारण्याअितकेच अनवश्यक, अनिष्ट नि हास्यास्पदच व्हावे ! अितकेच नव्हे तर त्यास, ते आहेत तसेच, पौरुषेय परिस्थितिसापेक्ष, त्या काळच्या भावभावना, नियमनिर्बंध, आचारविचार प्रदर्शविणारे आमचे प्राचीन धर्मग्रथ या दृष्टीनेच सबोधण्याने त्याच्याविषयीची पूज्यता चिरकाल टिकू शकते, जगन्मान्य राहू शकते त्यास आपण मूर्ख अट्टहासाने—त्रिकालाबाधित मानले नाही तरच त्याची मान्यता त्रिकाली अबाधित राहील !

ज्या वेळी कोणी राजाचे खरोखरच महाराज होते त्या वेळी त्याना महाराज ही शोभत असलेली पदवी, ते स्वत च दुसऱ्याचे माडलिक झाले असताही यथार्थपणे

या वेदबाह्याः स्मृतयो याश्च काश्च कुदृष्टयः ।
सर्वास्ता निष्फलाः प्रेत्य तमोनिष्ठा हि ताः स्मृताः ॥
—अ. २ : ९५

वेद अपौरुषेय आहेत नि जें वेदांत सांगितलें तेंच मनुस्मृतीत; अर्थात् तें धर्मशास्त्रही अपौरुषेय आज्ञांसारखेंच त्रिकालाबाधित नि अनुल्लंघ्य आहे अशी पुरातन विचारसरणी, ही 'श्रुतिस्मृतिपुराणोक्त' प्रवृत्ति थेट मनुस्मृतीच्या कालापासूनच चालत आलेली आहे. मनुस्मृतीचें म्हणणें हें की, तीत जें धर्मशास्त्र सांगितलें तें अनुल्लंघ्य का, ग्राह्य का, तर तें श्रुतीला धरून आहे म्हणून ! —अुपयुक्त आहे की नाही, कोणच्या परिस्थितीत तें अुपयुक्त, अेखाद्या परिस्थितीत तें अनुपयुक्तच नव्हे तर चक्क हानिकारक ठरलें तर पालटावें वा गाळावें कीं नाही, हें सारें प्रश्न दुय्यम, नव्हे अुपमादर्शक ! तशी चर्चा, मीमांसा, हीही संशयार्थ, तरी सर्वस्वी निषिद्ध ! श्रुतीत आहे म्हणूनच तें अनुल्लंघ्य, त्रिकालाबाधित, तेंच स्मृतीत म्हणून तीही अनुल्लंघ्य, अमीमांस्य. हा स्वत मनुस्मृतीचाच स्पष्ट दंडक आहे. आम्ही वर दिलेल्या वचनासह ही खालील वचनें वाचावी.

श्रुतिस्तु वेदो विज्ञेयो धर्मशास्त्रं तु वै स्मृतिः ।
ते सर्वार्थेष्वमीमांस्ये ताभ्यां धर्मो हि निर्बभौ ॥ १०
योऽवमन्येत ते मूले हेतुशास्त्राश्रयाद् द्विजः ।
स साधुभिर्बहिष्कार्यो नास्तिको वेदनिन्दकः ॥ ११
—अ. १

आपल्या प्राचीन परंपरेप्रमाणे तरी जो आद्य स्मृति मानली जाते आणि जी प्राचीन तरी आहेच आहे, त्या स्मृतीतही ही 'श्रुतिस्मृतिपुराणोक्त' प्रवृत्ति तशी स्पष्टपणे अभिमानपुरस्सर अंगीकारिली असता प्रा. आळतेकरांसारखे काही विद्वान् ती मुसलमानी कालापासून काय ती अंगीकारली गेली असें 'केसरी' सारख्या पत्रातून म्हणतात तरी कसें हें कळत नाही. ती प्रवृति चांगली कीं वाअीट, ती ठेवूनही सुधारणा झाल्या की नाही, तिचे परिणाम हितावह झाले की अहितावह हे प्रश्न अगदी स्वतंत्र आहेत. ही प्रवृत्ति आपल्या अेकंदर धर्मशास्त्राची आधारस्तंभ होती कीं नाही हा प्रश्न आहे; आणि आम्ही सुधारक मंडळी त्या त्या प्रवृत्तीच्या अस्तित्वाची साक्ष देतो, त्याहून शतपट अधिक प्रबळतेने आमच्या लक्षावधि सनातन शास्त्री मंडळींचीही साक्ष या प्रकरणी आमच्याच बाजूला पड-णारी आहे. कारण श्रुतींत जें आहे तें स्मृतीत आहे म्हणूनच तें अनुल्लंघ्य धर्मशास्त्र होय. तेंच स्मृतींत नि तेंच पुराणात आहे. त्यात सुधारणा होणेंच शक्य नाही; कारण तें मुळी 'असुधारणीय' 'अपरिवर्तनीय' आहे ! ही प्रतिज्ञाच जो नाकारील तो मुळी सनातनीच होअू शकत नाही !

धर्मशास्त्र म्हटले म्हणजे तें वर दिलेल्या ह्या 'श्रुतिस्मृतिपुराणोक्त' भावनेनेच वाचावयाचें अशी ही समजूत अजूनही बहुसंमत असल्याने आम्ही ह्या लेखात स्त्रीवर्गाविषयी मनुस्मृतीचे कायकाय दंडक आहेत, त्या प्रकरणी ती काय म्हणते, ते स्पष्ट करण्यासाठी तीतील वचनें जी देणार आहोत ती त्याप्रमाणेच आजही स्त्रीविषयक विचाराचें नि आचाराचें, अधिकाराचें नि कर्तव्यांचें नियमन झाले पाहिजे अशा बुद्धीनेच देत आहो की काय असे पुष्कळास वाटण्याचा संभव आहे. अुलटपक्षी ते दोन अडीच हजार वर्षांपूर्वीचे त्या काळात बरे वाटलेले, अत्यंत अुत्कृष्ट वाटलेले आचार वा विचार महिलावर्गाचे आजही तसेच्या तसे नियमन करण्याच्या कार्यी किती अप्रयोज्य, असमर्थ नि अपायकारक आहेत हेंच दाखविण्या-साठी आम्ही तीं वचनें अिथे देत आहो असेही पुष्कळांस वाटू शकेल. पण या लेखात आमचा तसे काहीही सिद्ध करण्याचा हेतु नाही. मनुस्मृतीच्या काळी महिला वर्गाविषयी काय कल्पना, भावना नि दंडक असत ही 'नुसती वस्तुस्थिति काय ती दाखविण्यासाठी हा लेख लिहिला आहे. मनुस्मृतीतील तीं वचनें अनुल्लंघ्य दंडक म्हणून आजही तसेंच वागणे अवश्य आहे, श्रेयस्कर आहे, म्हणून आम्ही देत नाही. मनुस्मृतीस धर्मशास्त्र म्हणून न मानता तो अेक त्या काळचे आमचें समाजचित्र दाखविणारा सामाजिक अितिहासग्रंथ आहे—याच नात्याने काय तो या लेखात आम्ही त्याचा अुपयोग करणार आहोत. मनुस्मृतीतील महिला कशी होती ? तर अशी, अितकेच हा लेख सांगतो. ती तशी होती हे चांगले का वाअीट, ती आजही तशीच असावी की काय, अित्यादि प्रश्नाचा अूह त्याच्या कक्षेत मुळीच पडत नाही. दुसरे असे की, अनुल्लंघ्य धर्मशास्त्र असे आम्ही मनुस्मृतीस जे मानीत नाही ते त्या थोर ग्रंथाविषयीची मान्यता लोकात कमी व्हावी म्हणून नव्हे, तर ती अुलट केव्हाही वास्तविक आहे त्याहून कमी होअू नये म्हणूनच होय.

आपल्या वेदस्मृतिप्रभृति महान् ग्रंथांची योग्यता अितकी मोठी आहे की, तिला टिकविण्यासाठी ते ग्रंथ अपौरुषेय वा त्रिकालाबाधित वा सर्वज्ञ आहेत अशा बाहीच्या बाहीच अर्थवादाचें वा व्यर्थवादाचें स्तोम रचणे, हिमालय पर्वत डगमगू नये म्हणून त्याच्या पायथ्याला बाबूचे टेकू अुभारण्याअितकेंच अनवश्यक, अनिष्ट नि हास्यास्पदच व्हावे ! अितकेंच नव्हे तर त्यास, ते आहेत तसेच, पौरुषेय परि-स्थितिसापेक्ष, त्या काळच्या भावभावना, नियमनिर्बंध, आचारविचार प्रदर्शविणारे आमचे प्राचीन धर्मग्रंथ या दृष्टीनेच सबोधण्याने त्यांच्याविषयीची पूज्यता चिरकाल टिकू शकते, जगन्मान्य राहू शकते. त्यास आपण मूर्ख अट्टहासाने—त्रिकाला-बाधित मानले नाही तरच त्यांची मान्यता त्रिकाली अबाधित राहील !

ज्या वेळी कोणी राजाचे खरोखरच महाराज होते त्या वेळी त्यांना महाराज ही शोभत असलेली पदवी, ते स्वत:च दुसऱ्याचे मांडलिक झाले असताही यथार्थपणे

जशी आचरून दाखविता येत नाही, आज मांडलिक असताही जुन्या महाराजपणाम गाजवू जाता जशी त्या पदवीची अुलट विटंबनाच होते, आणि मांडलिक चालेल्या परिस्थितीत महाराज म्हणवून घेण्यात तो मनुष्य महाराज न होता तो महाराज शब्द मात्र मांडलिक या शब्दाचा पर्याय होअून बसतो तशीच केविलवाणी स्थिति प्राचीन परिस्थितीत अनुल्लंघ्य धर्मशास्त्रत्व पावलेल्या, त्या काळी सर्वज्ञ वाटलेल्या या पूज्य ग्रंथास आजच्या काळीही अनुल्लंघ्य धर्मशास्त्र, त्रिकालाबाधित निर्बंध-ग्रंथ, 'सर्वज्ञानमयो हि स' असा स्तोमाने जगात मिरविले असता या ग्रंथाचीही झाल्यावाचून राहत नाही वेद काय, मनुस्मृति काय, कुराण बायबल अवेस्ता-तौलिद हे ग्रंथ पौरुषेय मानले असता त्याच्या कर्त्याविषयी त्या परिस्थितीत त्यानी केवढी प्रगति केली तें पाहून, कितीतरी जनहित साधले त ध्यानी घेअून, आश्चर्याने मन थक्क होतें, योग्य तो आदर वाटल्यावाचून राहत नाही, आणि त्याच्यात अपुरेपणा दिसता तो अगदी क्षम्यच नव्हे तर अगदी मनुष्यसुलभ नि साहजिक वाटू लागतो त्यामुळे त्याची योग्यता मुळीच कमी वाटत नाही पण या वेद-अवेस्तास, कुराण पुराणास, तौलिद बायबलास औश्वरी आदेश म्हटल, अक्षर नि अक्षर त्रिकालाबाधित सत्य, अनुल्लंघ्य, औश्वरी आज्ञा म्हटल की त्यायोगे त्या ग्रंथाना ते औश्वरीय पूर्णत्व यण्याचे ठायी अुलट औश्वरासच अेखाद्या मनुष्यासारखे स्खलनशील दुर्बलत्व चिकटविले जात, तो ग्रंथकर्ता मनुष्य औश्वरप्रेषित होण्याच्या ठायी औश्वरच मनुष्य होअून बसतो! आणि ते ग्रंथही अुपहासास्पद बनतात, हानिकारक होतात!! ह कस होत त ध्यानात येण्यासाठी या 'मनुस्मृतीतील महिला' नावाच्या प्रस्तुत लेखमालेलाच अगदी ततोतत लागू पडेल अस या मनुस्मृतीतीलच अेका लेखाच उदाहरण घेअू

स्त्रियांची नावे कशी असावीत आणि कशीं नसावीत ?

कोणत्या कन्येशी विवाह करणे अुत्तम पक्ष यासबधी विवेचन करताना अध्याय तीनमध्ये ९, १० या श्लोकात स्त्रियाची कोणची नाव अुचित तही मनु भगवानानी सहजगत्या अुल्लेखिल आहे

> नर्क्षवृक्षनदीनाम्नीं नान्त्यपर्वतनामिकाम् ।
> न पक्ष्यहिप्रेष्यनाम्नीं न च भीषणनामिकाम् ॥ (उद्वहेत्) ९
> अव्यङ्गाङ्गीं सौम्यनाम्नीं हंसवारणगामिनीम् ।
> तनुलोमकेशदशनां मृद्वङ्गीमुद्वहेत्स्त्रियम् ॥ १०
>
> —अ ३

नक्षत्र, वृक्ष, नद्या, पर्वत, सर्प, सेवक आणि भीषणता याचे वाचक नस नाव असलेली कन्यका विवाहास अयोग्य होय जिचे नाव सौम्य आहे तिच्याशी विवाह

करणे युक्त, हा या श्लोकाचा भावार्थ आहे अेक साधे अुपदेशवचन म्हणून वाचले तर या सूचनेचा काही विषाद वाटत नाही स्त्रियांची नावे भीषण नसावी तर त्यांचे विशिष्ट गुण जे वत्सलता, कोमलता, मार्दव ते सहज व्यक्तवितील अशीच 'सौम्य' नावे कन्यकांची असावी ही सूचना किती गोड आहे! मनूसारख्या तत्त्वज्ञ राजर्षीने धर्मशास्त्रासारख्या गभीर ग्रथास रचतानाही कोमल आणि सुदर भावाची सुद्धा अशी विचारपूस करावी आणि लोकाम अितक्या बारीकसारीक प्रकरणीही सौम्य सूचना देण्यास विसरू नये याचे किती कौतुक वाटते! आजही आपण भगवान् मनूची ही सुदरतेची आवड पुरवून आपल्या कन्यकांची सौम्य नावे ठेवली असता ते किती शोभून जाअील, असेही वाटल्यावाचून राहत नाही वर, त्या श्लोकात अशी नदी, पर्वत, भीषणता प्रभृतिवाचक नावे असलेल्या कन्यकाशी विवाहच करणे अयुक्त हे ज कडक चरण आहे त्याचेही, हे श्लोक अैतिहासिक दृष्टीनेच वाचले असता फारसे वावडे वाटत नाही कारण मनुस्मृतीच्या त्या काळी पाप लागेल, नरकात पडाल, अित्यादि वाक्यें निषेधाचे ठरलेले पर्याय होते आजही आअी मुलास जशी दिवसातून दहादा 'मेल्या' म्हणून चट्कन् म्हणून जाते, पण त्या शब्दाचा अर्थ तसा शब्दश घेण्याचे तिच्या वा आपल्या स्वप्नातही येत नाही. तसेच ती त्या वेळची बोलण्याची अेक चाल—ढब होती, असे समजून आपण ते आज अुपेक्षणीय समजले की झाले असा न सागता सरळ अर्थ लागून ते श्लोक कौतुकास्पद वाटतात अेका प्राचीन पूज्य ग्रथकाराने सहजगत्या दिलेली नि त्या काळच्या लोकास विशेष लागू पडणारी अेक गोड सूचना अशा अैतिहासिक दृष्टीने ते श्लोक वाचले तर!

पण जर का मनुस्मृतीतील शब्द नि शब्द त्रिकालाबाधित, अनुल्लघ्य, म्हणजेच 'सनातन' धर्म म्हणून हे दोन साधे श्लोक आचरावयाचे असतील तर घरोघरी केवढा अनर्थ कोसळेल! आणि तोही सुधारकाच्या घरोघर नव्हे, तर सनातन बधूच्याच! कारण या प्रकरणी मनुस्मृतीचा दडक सुधारकच अधिक पाळतात त्यांच्यात बहुधा कन्यकांची नावे वत्सला, शालिनी, मजुला अशी 'सौम्य' असतात पण मनुस्मृतीस शब्दश त्रिकालाबाधित मानणाऱ्या 'सनातन' मडळीतच मनूच्या या श्लोकास पायाखाली तुडवून, नव्हे मनूना आवडतात तीच नावे ठेवणे छछोरपणा समजून आणि मनूने ठेवू नयेत म्हणून जी नावे सागितली तीच धर्मानुकूल समजून बहुधा ठेवण्यात येतात मनू म्हणतात, नद्यांची नावे कन्यकाना ठेवणे अितके पाप आहे की, यायोगे ती कन्यका वरण्यालादेखील निषिद्ध होते पण आमच्या सनातनबधूच्या घरोघर गगा, गोदावरी, सिंधु कृष्णा, कावेरी, नर्मदा, यमुना, दुथडी भरभरून वहात आहेत! नक्षत्रनाम मनु अशीच ग्रहं मानतात पण आमच्या घरादारात 'रोहिणी' दिवसाढवळ्या देखील सारख्या चकाकत आहेत! त्यातही ज्याना 'रात्रि' हे नावच यथार्थ भासावे अशा काळ्या कुळकुळीत कन्यका-

नाही 'तारे' म्हणून हाक मारून कळत न कळत त्या बिचाऱ्याचा निष्कारण उपहास होत आहे आणि गोऱ्यापान मुलींना 'कृष्णे' म्हणून संबोधण्यात येत आहे! मनूसारख्याच्या वेदाभ्यासकठोर श्रुतीलाही ललनांची ललित नावे येता जाता अैकावीशी वाटतात, पण त्याच्या शब्दान्‌शब्दास अनुल्लंघ्य मानणाऱ्या या कट्टर मनातल्याच्या घरी पाय ठेवण्याचा अवकाश की 'अक्का, दगडे, धोंडे, भिके, भिमे!' अशी अेकच हाकाहार चालू झालीच म्हणून समजावे!

वृक्षांची नावे कन्यकांना ठेवू नयेत म्हणून मनुभगवान् लिहितात तरीही त्यात फारसे स्वारस्य नसल्याने सुधारक तिकडे दुर्लक्ष करण्यास मोकळा आहे. जे धिप्पाड वा नीरस वा लालित्यहीन वृक्ष त्यांची नावे ललनांना शोभत नाहीत हे खरे. मुलीला अे पिंपळे! अे निवडुंगे! अे पोफळे! अशी नावे शोभणार नाहीतच. पण कोमल कन्यकांना चंपा, जाअी, जुअी, मालती, गुलाब, ही नावे निदान त्या फुलांची नावे म्हणून तरी, शोभूनच जातात. तसेच नद्यांची कोमल वर्णांची असतील तर यमुना, सिंधु, गंगा, गोदा ही नावे मनूने त्याज्य ठरविली म्हणूनच आम्हीही त्याज्य मानण्याचे काहीही कारण नाही. तारा, रोहिणी, चंद्र, अिंदु ही नावेही तशा गोऱ्या, चुणचुणीत नि सुरेख मुलींना ठेवणे हे आल्हाददायकच भासते. अर्थात् मनु भगवानाची व्यक्तिश: अेक साधी आवड या दृष्टीने या दोन श्लोकांत उगीच ओझरते

जाणार! जर मनुभगवताचा प्रत्येक श्लोक अनुल्लंघ्य धर्माज्ञाच मानणे असेल तर! अितकेंच नव्हे तर अशी नावें असणाऱ्या आमच्या सहस्रावधि माता भगिनींची झालेली लग्नही अधर्म्य ठरणार ! !

आणि हा सर्व अनर्थ का? त्या बिचाऱ्या अनागस कुमारींनी, कन्यकांनी वा विवाहितांनी स्वतः काही घनघोर अपराध केला म्हणून? नव्हे! त्यांच्या बारशास त्यांच्या आअीबापांनी त्यांची नावे भिमी वा घाडी, कृष्णा वा कावेरी ठेवली म्हणून! म्हणून त्यांना कोणीही वरू नये. त्यांचा रंग काळा की गोरा, रूप चांगले वा वाअीट असणे हे जसे त्यांच्या हातच नव्हते तसेच, आपलं नाव काय असावं हेंही बारशाचे दिवशी त्यांच्या हातचे नव्हते, पण त्यांच्या आअीबापाच्या चुकीसाठी आजन्म अविवाहित राहण्याची शिक्षा मिळणार त्या अनपराधी कन्यकांना! — नोद्वहेत् ! !

आणि अशी नांवे ठेवण्यात आअीबापांची तरी अेवढी कोणती मोठी गळा घोटणारी चूक झाली? नाव ते काय आणि शिक्षा कोणची? भिमी नाव असले तर त्याचे भामा करून टाका! ही साधी सूचना करायची का क्षयी, व्यंगी, चोरटी, हृत्यारी कन्यका वरू नये म्हणून सांगणाऱ्या महादोषांतच, अेखादे चंपी, रोहिणी, गंगा यमुना प्रभृति नुसतं नाव असणे हाही तसाच महादोष समजून ते नाव बदला असा अगदी सोपा अुपाय न सांगता, त्या कन्यकेसच 'नोद्वहेत' म्हणून अेकदम धर्माज्ञा सोडायची? मनुष्यस्मृतीची ही काय विवाह-व्यवस्था की वैधव्य-व्यवस्था?

सनातनी भाष्य आमच्या श्रुतिस्मृतींना हास्यास्पद करून सोडते ते असे!

कन्यकांची नावे कशी असावीं ही साधी सूचना सहजगत्या सांगणारे हे श्लोक अैतिहासिक दृष्टीने वाचले असता त्या प्राचीन ग्रंथकाराच्या ललितरुचीविषयी आपणाला कौतुक वाटतें, तेच मनुस्मृतीतील शब्द त्रिकालाबाधित, अनुल्लंघ्य, धर्मशास्त्र होय म्हणून सनातनी दृष्टीने वाचू जाता किती हेकड नि भाकड ठरतात हे वरील अुलगड्यावरून काहीतरी स्पष्ट होईल असं आम्हांस वाटते जी ह्या श्लोकाची दुर्गति तीच मनुस्मृतीतील शेकडो श्लोकांची हा सनातनी दृष्टिकोन करून सोडतो त्या प्राचीन नि पूज्य ग्रंथाचे नसते स्तोम माजविण्याचा मूर्खपणा, त्या ग्रंथाचे पदरीही नसता मूर्खपणा बांधून त्यास अगदी हास्यास्पदच नव्हे तर आजच्या प्रगतीसही अुपद्रव करून ठेवतो! वास्तव त्या ग्रंथाची ही हटाळणी होअू नये म्हणूनच, त्याची खरी योग्यताही अुणी होअू नये म्हणूनच आणि त्या प्राचीन नि पूज्य धर्मशास्त्रविषयाची आपणास जी यथायोग्य पूज्यता वाटावयास हवी तीही निष्कारण अुणावली जाअू नये म्हणूनच आम्ही त्या मनुस्मृतीतील तत्कालीन महिला वर्गाची परिस्थिति दाखविणारी वचनं ह्या लेखमालेत 'आजही अनुल्लंघ्य असणारं धर्मशास्त्र' म्हणून देत नसून मनुस्मृतीचे काही स्त्रीविषयक दडव,

निर्बंध, भाव आणि भावना अशा अशा असत अेवढी नुसती माहिती देण्याच्या बुद्धीनेच काय तीं देत आहोत. परंतु ती सर्व केवळ अैतिहासिक दृष्टीनेच काय तीं वाचली जावीं हा आमचा अनुरोध (शिफारस) असला तरी ज्या कोणास तीं धार्मिक वा भाविक निष्ठेने वाचावयाची असतील त्यांनाही अडचण पडू नये म्हणून आम्ही ते मूळ श्लोकच अनुक्रमे देअून त्यापुढे त्याचा सरळ भावार्थ देअू. जिथे कुठे त्याविषयी आम्हास विशेष अुल्लेख करावासा वाटेल तिथे तो आमचा म्हणून निराळा देअू. स्मृतीतील श्लोकातच तिच्या शब्दाची वा अर्थाची ओढाताण करून तो दडपू पाहणार नाही.

या लेखमालेच्या हेतूचा विपर्यास होअू नये म्हणून आणि यातील सर्व श्लोक कोणत्या कसोटीने पारखले जावे ते प्रत्येकी वेगळे सांगत बसण्यापेक्षा कोणत्यातरी दोन तीन श्लोकांस ती कसोटी लावून बाकीच्यांनाही ती तशीच लावावी असा सर्वसामान्य अनुरोध (शिफारस) करण्यानेच काम भागावे म्हणून हा प्रास्ताविक लेखांक लिहिल्यानंतर आता पुढील लेखात स्त्रीवर्गाविषयीचे मनुस्मृतीतील ते अत्यंत अुद्बोधक नि आकर्षक श्लोक अनुक्रमाने दिले जातील.

\+ \+ \+

(२)

पहिल्या लेखांकात ह्या लेखमालेच्या भूमिकेविषयी जें विवेचन केले त्याच्या अनुसंधानापुरता अितका सारांश सांगणें अवश्य आहे की, आम्ही यापुढे मनुस्मृतीतील जे श्लोक देणार आहोत ते त्रिकालाबाधित किंवा अनुल्लंघ्य नियम म्हणून नसून मनुस्मृतीच्या काळी आपल्या महिलावर्गाची स्थिति कशी होती ह्याचें अेक अैतिहासिक वृत्त म्हणूनच होत त्या काळी आपल्या समाजात जे नियम नि निर्बंध (कायदे) अुचित वाटले, हितकारक वाटले, पण केवळ अेवढ्यासाठी ते आजही अुचित वा हितकारक असलेच पाहिजेत असें म्हटल्याने त्यातील अनेक नियम नि निर्बंध निष्कारण हास्यास्पदतेस तरी पात्र होतात किंवा समाजहानीस तरी कारण होतात, जसेच्या तसे स्वीकारले तर. आणि आजच्या परिस्थितीस हितकारक व्हावा असा त्यांच्यातून अर्थ काढण्याची नसती सक्ती केली तर त्या श्लोकांची कुतरओढ होअून अेकेका श्लोकाचे अर्थ अकरा भाष्यकार करतात अकरा प्रकारचे! मिळून पुन्हा अेकवाक्यता होत नाही ती नाहीच. यास्तव हे श्लोक केवळ अैतिहासिक दृष्टीनेच वाचावे. आजच्या परिस्थितीतही त्यांत किती तरी हितकारक सापडेल. ते हितकारक म्हणून अनुसरावें. अनुल्लंघ्य शास्त्र म्हणून नव्हेच आणि जें

आज हानिकारक वा हास्यास्पद वाटेल ते आज अनुसरू नये – पण तेवढ्यासाठी ही स्मृतीची स्मृति हानिकारक वा हास्यास्पद असली पाहिजे अशी भलतीच समज करून न घेता, अुलट त्या काळच्या ज्या अितर संस्कृतींचे धर्मग्रंथ आज अुपलब्ध आहेत त्या बाबिलोन, अिजिप्त, ज्यू, ग्रीक, रोमन प्रभृति, प्राचीन थोर थोर धर्मग्रंथाशी नि निर्बंधग्रंथाशी तुलना करता आमची ही प्राचीनतम स्मृति अग्र-पूजेच्या मानास सर्वथैव पात्र आहे, आमच्या हिंदुराष्ट्राच्या त्या काळच्या जगास आश्चर्याने थक्क आणि पराक्रमाने कंपित करणाऱ्या अुत्तुंग, प्रबळ राजप्रासादाच्या पायाचा तो पूजनीय अवशेष आहे, अशाच सादर ममत्वाने त्या प्राचीन स्मृतीची स्मृति आम्ही सन्मानिली पाहिजे ही झाली हे श्लोक वाचण्याची आमची अैतिहासिक दृष्टि

परंतु जर कोणास ते श्लोक अनुल्लंघ्य, त्रिकालाबाधित धर्मशास्त्र म्हणूनही अभ्यासिणे असेल तर त्यासही त्याचा तसा अभ्यास करता यावा यास्तव आम्ही मूळचे श्लोक नि त्याचा भावार्थ कोणतीही मल्लीनाथी मध्येच न घुसडता देणार आहो. आम्हास जर काही विशेष सुचवावयाचेच तर ते श्लोकाखाली कंसामध्ये वेगळे लिहून सुचवू.

जिला म्हणतात मनुस्मृति ती आहे भृगुस्मृति

आज मनुस्मृति म्हणून जो ग्रंथ आपणाशी आहे तो मनुभगवानांनी रचलेला नसून त्यांनी पूर्वी जे शास्त्र सांगितले त्यातील भृगुऋषींना जे स्वतः स आठवले ते त्यांनी स्वतःच्या शब्दात त्या ग्रंथात ग्रथिले असे प्रथमाध्यायातच स्पष्टपणे सांगितले आहे.

यथेदमुक्तवाञ्छास्त्रं पुरा पृष्टो मनुर्मया ।
तथेदं यूयमप्यद्य मत्सकाशान्निबोधत ।। ११९

—अध्याय १

प्रत्येक अध्यायाचे शेवटचे वाक्यही असेच आहे की, 'अिति मानवे धर्मशास्त्रे भृगुप्रोक्तायां संहितायां (अमुक) अध्यायः।'

अर्थात् प्रस्तुतच्या मनुस्मृतीचे अुत्तरदायित्व प्रथमतः आणि प्रत्यक्षपणे भृगु-ऋषींचे आहे. मनुभगवानांच्या अुपदेशाचे भृगऋषींनी काढलेले हे अेक संस्करण आहे. भृगुसंहिता हेच नाव ह्या ग्रंथास यथार्थपणे शोभते.

मनुस्मृतीचा काल

प्राचीन ग्रंथ म्हटला – मग आपल्याकडील असो वा अितराचा असो – त्याच्या कालाचा वाद दत्त म्हणून पुढे अुभा राहतोच. आपल्या ह्या लेखाचा त्या वादाशी फारसा संबंध नसल्याने अितके सांगितले म्हणजे पुरे आहे की, आज जी प्रत प्रसिद्ध

आहे तीतील काही भाग अत्यंत प्राचीन काळातील अवैदिक आर्यराष्ट्राच्या समाजस्थितीचा निदर्शक आहे आणि अेकंदर पुस्तकही काही झाले तरी—प्रक्षिप्त अपवाद वगळून—असिवी सनाच्या पूर्वीची म्हणजे दोन सहस्र वर्षांपूर्वीच्या जवळपासची समाजस्थिति वर्णिणार आहे या अेवढ्या मोठ्या ग्रंथात रामायण भारत, वा गीता यांचा अुल्लेख सापडणे दुर्घट होते पण महाभारतादि ग्रंथांतून मात्र प्राचीन मनुस्मृतीचा अुल्लेख तरी वारंवार सापडतो, जसे–

'तेषां धर्मान् यथापूर्वं मनुः स्वायंभुवोऽब्रवीत् ॥'

(आदिपर्व अ ९६) ह्या अुल्लेख वस्तुस्थितीवरूनही हा ग्रंथ आज आहे असा देखील किती प्राचीन आहे हे दिसून येते आता मनूतील महिलाविषयक श्लोक अनुक्रमे देअू

मुलींची नावे

स्त्रीणां सुखोद्यमक्रूरं विस्पष्टार्थं मनोहरम् ।
मंगल्यं दीर्घवर्णान्तमाशीर्वादाभिधानवत् । ३३

—अ २

सुखाने अुच्चारता येण्यासारखे, अर्थसूचक, मांगल्यमय गोड आशीर्वादात्मक असे असून जे अंत्यवर्णी दीर्घ आहे असे नाव मुलीस ठेवावे (जसे यशोदा, विदुला सीता रमा)

स्त्रियांचे संस्कार

अमन्त्रिका तु कार्येयं स्त्रीणामावृदशेषतः ।
संस्कारार्थं शरीरस्य यथाकालं यथाक्रमम् ॥ ६६
वैवाहिको विधिः स्त्रीणां संस्कारो वैदिकः स्मृतः ।
पतिसेवा गुरौ वासो गृहार्थोऽग्निपरिक्रिया ॥ ६७

—अ २

स्त्रियांचे जातकर्मादि संस्कार योग्य वेळी यथाक्रम करावे पण ते मंत्ररहित असावे विवाह हा तिचा वैदिक संस्कार पतिसेवा हा गुरुगृहवास, गृहकृत्य हीच होमादिक अग्निसेवा होय

स्त्रियांचे अभिवादन

परपत्नी तु या स्त्री स्यादसंबन्धा च योनितः ।
तां ब्रूयाद् भवतीत्येवं सुभगे भगिनीति च ॥ १२९

मातृष्वसा मातुलानी श्वश्रूश्च पितृष्वसा ।
संपूज्या गुरुपत्नीवत्समास्ता गुरुभार्यया ॥ १३१

—अ. २

परस्त्रीस अभिवादिताना आप्त नसल्यास भवती, सुभगे, भगिनी, असे संबोधावे. मावशी, मामी, सासू, आत्या या गुरुपत्नीप्रमाणेच पूज्य मानाव्या.

गुरुपत्नीशी वर्तणूक

गुरुवत्प्रतिपूज्याः स्युः सवर्णा गुरुयोषितः ।
असवर्णास्तु संपूज्याः प्रत्युत्थानाभिवादनैः ॥ २१०

—अ. २

गुरुच्या सवर्ण स्त्रियास गुरुप्रमाणेच मानावे, गुरूच्या असवर्ण पत्नीस उत्थान नि अभिवादन अेवढा सन्मान द्यावा.

[या श्लोकावरून पूर्वी ब्राह्मण गुरूनाही काही ब्राह्मण पत्नी असूनही काही क्षत्रिय, वैश्य आणि शूद्र जातीच्या पत्नीही असू शकत हे स्पष्ट होते. ब्राह्मण गुरूच्या या ब्राह्मणेतर पत्न्या धर्मविरुद्ध अविवाहित संबंधाच्या केवळ प्रीतिपात्रे म्हणून अुल्लेखिलेल्या नसून त्या धर्मानुकूल विवाहाच्या धर्मपत्न्याच असत त्यांची संततिही विवाहित संततीप्रमाणेच गृहात अेकत्र वाढे. ब्राह्मणाचे ब्राह्मणेतर भार्यापासून झालेले संतान अेका काली ब्राह्मणच समजले जाअी आणि त्याच-प्रमाणे यथाक्रमे क्षत्रिय वैश्याचीही व्यवस्था होती, हे पुढे अनुलोमविवाहविषयक श्लोकात स्पष्ट होअीलच.]

अभ्यञ्जनं स्नापनं च गात्रोत्सादनमेव च ।
गुरुपत्न्या न कार्याणि केशानां च प्रसाधनम् ॥ २११
गुरुपत्नी तु युवतिर्नाभिवाद्येह पादयोः ।
पूर्णविंशतिवर्षेण गुणदोषौ विजानता ॥ २१२

—अ. २

(परंतु) गुरुपत्नीला न्हाअू घालणे, तेल मर्दिणे, हातपाय रगडणे, वेणीफणी करणे अशी सेवा करू नये. गुरुपत्नी युवती असेल तर तरुण शिष्याने तिच्या पायाला स्पर्शून नमस्कारू नये. (परंतु पुढे २१७ व्या श्लोकात ती प्रवासाहून आली असता पादस्पर्शपूर्वक वंदावे असा पुन्हा साधारण विधि सांगितला आहे.) या मर्यादेचे कारण असे की,

स्वभाव अेष नारीणां नराणामिह दूषणम् ।
अतोऽर्थान्न प्रमाद्यन्ति प्रमदासु विपश्चित. ॥ २१३
अविद्वांसमलं लोके विद्वांसमपि वा पुन. ।
प्रमदा ह्युत्पथं नेतुं कामक्रोधवशानुगम् ॥ २१४
मात्रा स्वस्रा दुहित्रा वा नाविविक्तासनो भवेत् ।
बलवानिंद्रियग्रामो विद्वांसमपि कर्षति ॥ २१५

—अ. २

(कारण की) नारीचा स्वभावच पुरुषांना दोषप्रवण करण्याचा असल्याने बुद्धिवान् पुरुषाने प्रमदांच्या मोहात न फसण्याची फार काळजी घेतली पाहिजे. तरुणी ह्या अविद्वानालाच काय, पण विद्वानाला देखील कामक्रोधाच्या अनुषंगे अुत्पथाकडे सहज नेअू शकतात. (अितरांची तर गोष्टच नको, पण) आअी, भगिनी वा स्वत ची मुलगी असली तरी तिच्याशी अेकान्तात असू नये, कारण अिंद्रियांचा प्रबळ आवेग विद्वानाला देखील खेचून नेतो

मातेची योग्यता

य मातापितरौ क्लेश सहेते संभवे नृणाम् ।
न तस्य निष्कृति शक्या कर्तुं वर्षशतैरपि ॥ २२७
त अेव हि त्रयो लोकास्त अेव त्रय आश्रमा. ।
त अेव हि त्रयो वेदास्त अेवोक्तास्त्रयोऽग्नय ॥२३०
यावत्त्रयस्ते जीवेयुस्तावन्नान्य समाचरेत् ।
तेष्वेव नित्य शुश्रूषा कुर्यात्प्रियहिते रत. ॥ २३५
त्रिष्वेतेष्वितिकृत्य हि पुरुषस्य समाप्यते ।
अेष धर्म परः साक्षादुपधर्मोऽन्य अुच्यते ॥ २३७

—अ. २

आपल्यास जन्म देताना जे कष्ट मातापितरांना होतात त्याची शतवर्षातही फेड होणार नाही. गुरु, माता, पिता हे तीन वेद, आश्रम, अग्नि, होत त्यांच्या जन्मभर त्यांचीच शुश्रूषा अनन्यभावे करावी तीच अितिकर्तव्यता हा धर्म साक्षात नि श्रेष्ठ आहे, बाकी सारे अुपधर्म

स्त्रीरत्न दुष्कुलादपि—

श्रद्दधान शुभा विद्यामाददीतावरादपि ।
अन्त्यादपि पर धर्मं स्त्रीरत्न दुष्कुलादपि ॥ २३८

स्त्रियो रत्नान्यथो विद्या धर्मः शौचं सुभाषितम् ।
विविधानि च शिल्पानि समादेयानि सर्वतः ।। २४०

—अ. २

कनिष्ठ जातीपासूनही विद्या, चंडालापासूनही मोक्षधर्म, सुभाषित, रत्ने आणि स्त्रिया दुष्कुलातही सापडल्यास त्यांचे ग्रहण हवे तेथून करावे.

विवाहविचार

असपिण्डाच या मातुरसगोत्रा च या पितुः ।
सा प्रशस्ता द्विजातीनां दारकर्मणि मैथुने ।। ५
हीनक्रियं निष्पुरुषं निश्छन्दोरोमशार्शसम् ।
क्षय्यामयाव्यपस्मारिश्वित्रिकुष्ठिकुलानि च ।। ७
नोद्वहेत् कपिलां कन्यां नाधिकाङ्गीं न रोगिणीम् ।
नालोमिकां नातिलोमां न वाचाटां न पिङ्गलाम् ।। ८
नर्क्षवृक्षनदीनाम्नीं नान्त्यपर्वतनामिकाम् ।
न पक्ष्यहिप्रेष्यनाम्नीं न च भीषणनामिकाम् ।। ९
अव्यङ्गाङ्गीं सौम्यनाम्नीं हंसवारणगामिनीम् ।
तनुलोमकेशदशनां मृद्वङ्गीमुद्वहेत् स्त्रियम् ।। १०

—अ. ३

मातेच्या नि पित्याच्या सपिंडातील नि सगोत्रातील कन्या वर्जून विवाह करणे द्विजातींना प्रशस्त आहे. सत्वाग्हीन, केवळ स्त्रियांचीच संतति होणाऱ्या, वेदाध्ययनशून्य, केसाळ, मूळव्याध, क्षय, अग्निमांद्य, अपस्मार, कोड या रोगांनी ग्रस्त अशा कुळातली, पिंगट केसांची, अधिक अवयवाची, रोगी, केशशून्य, वा केसाळ, वडवडी, पिवळ्या डोळ्यांची, त्याचप्रमाणे नक्षत्र, वृक्ष, नदी, पर्वत, सर्प, सेवक, अंत्यजादि अर्थ सुचविणारं किंवा भीषण असणारे जिचे नाव आहे, अशा मुलीशी विवाह करू नये

भिन्नवर्णीय विवाह

(वधूवराचा अेकच वर्ण असला पाहिजे अशी अट नव्हती)

सवर्णाग्रे द्विजातीनां प्रशस्ता दारकर्मणि ।
कामतस्तु प्रवृत्तानामिमाः स्युः क्रमशो वराः ।।१२
शूद्रैव भार्या शूद्रस्य सा च स्वा च विशः स्मृते ।
ते च स्वा चैव राज्ञश्च ताश्च स्वा चाग्रजन्मनः ।। १३

पाणिग्रहणसंस्कार सवर्णासूपदिश्यते ।
असवर्णास्वयं ज्ञेयो विधिरुद्वाहकर्मणि ।। ४३
शर. क्षत्रियया ग्राह्य प्रतोदो वैश्यकन्यया ।
वसनस्य दशा ग्राह्या शूद्रयोत्कृष्टवेदने ।। ४४

—अ ३

प्रथमविवाह ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्याने सवर्ण स्त्रीशी करणे प्रशस्त पुढे अिच्छा असल्यास अितरवर्णीय स्त्रीशीही खालीलप्रमाणे विवाह करावा शूद्राने केवळ शूद्रिणीशीच विवाह करावा वैश्याने वैश्य आणि शूद्री अशा दोन्ही वर्णाच्या स्त्रीला विवाहावे क्षत्रियाने क्षत्रिय, वैश्य, शूद्र, अशा तिन्ही वर्णाच्या स्त्रियाना विवाहण्यास हरकत नाही आणि ब्राह्मणाना तर ब्राह्मणीप्रमाणेच क्षत्रिय, वैश्य, शूद्र, या वर्णाच्या स्त्रियाशी विवाह करता येतो सवर्णविवाही (म्हणजे ब्राह्मणाचा ब्राह्मणीशी अि) वधूने वराचे पाणिग्रहण करावं, असवर्ण विवाहात (म्हणजे ब्राह्मण वर नि क्षत्रिय, वैश्य, वा शूद्र वधू अि) क्षत्रिय वधूने वराच्या बाणास, वैश्य वधूने क्षत्रिय वा ब्राह्मण वराच्या हातच्या चाबकाच्या बाजूस आणि शूद्र कन्येने ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्य वराच्या अगावरील वस्त्राच्या दशेस धरून विवाहसंस्कार पूर्णवावा. [या स्मृतीतील हे त्रैवर्णिकानी आपसात आणि शूद्रासह असवर्ण विवाह धर्मसंस्कारपूर्वक वरण्यास हरकत नाही म्हणून सागणारे श्लोक वैदिक काळाच्या आगमागे आपल्या राष्ट्राची कौटुंबिक परिस्थिति चित्रिणारे अत अव पुष्कळच प्राचीन असले पाहिजेत ब्राह्मणाच्या घरी ब्राह्मण स्त्रीसहच शूद्र पत्नीही अेकाच पत्नीच्या धर्म्य अधिकाराने नादे ब्राह्मणाने वा क्षत्रियवैश्याने शूद्र स्त्रीशी 'संबंध' ठेवावा अितकाच याचा अर्थ नसून या असवर्ण स्त्रिया ब्राह्मणादिकाच्या घरी 'रखेल्या' म्हणूनच नादत असे नसून त्या धर्मपत्नी म्हणून वैदिक धर्मसंस्कारानी वरलेल्या विवाहित भार्या म्हणूनच नादत ही गोष्ट त्याच्या विवाहसंस्काराची पाणिग्रहण, शरग्रहणप्रभृति जी शेवटच्या श्लोकात फोड करून सागितली आहे तीवरून निर्विवादपणे दिसून येते अितकेच नव्हे तर त्या काळी ब्राह्मणास वा क्षत्रियास वैश्यशूद्र स्त्रीपासून झालेली मुलेही ब्राह्मण वा क्षत्रिय वर्णातच म्हणजे पित्याच्या वर्णातच मोडत हे पुढे पितृसावर्ण्य स्थापणारे जे श्लोक अेका प्रकरणात येणार आहेत त्यावरून स्पष्टिल जाईलच ब्राह्मणाच्या अेकाच घरात ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्य, शूद्र या चारही वर्णाच्या स्त्रिया भार्या या नात्याने अेकत्रच वसत, अुठत, जेवीत, वेण्याफण्या करीत नि त्याची मुले सारी ब्राह्मण म्हणूनच ब्राह्मणाचे अधिकार समतेने भोगीत ब्राह्मणास ब्राह्मण स्त्रियापासून झालेल्या मुलासहच शूद्र स्त्रियापासून झालेली मुलेही अेकाच वोहोल्यावर अुपनयिली जात, त्याची मुंज अेकत्र वेदोक्त मंत्रानी होअी, अेकाच वेदशाळेत ती अेकवर्णीय म्हणून वेद पठत-

ब्राह्मणाची सरखी नसली तरी सावत्र भावजी, मामी, आजी, भगिनी शूद्र कुटुंबातही असे. ब्राह्मणाची आजोळे शूद्राच्याही घरी असत. तीच स्थिति क्षत्रिय वैश्याची. अडचण काय ती शूद्राला असे. शूद्र आपली मुलगी ब्राह्मणाला देऊन त्याचा अगदी वेदोक्त सासरा होऊ शके. शूद्र आपली बहीण ब्राह्मणास वा वैश्यास देऊन त्याचा सख्खा मेहुणा होऊ शके पण ब्राह्मणास मात्र आपल्या सासरेपणाचा मान देऊ शकत नसे. ब्राह्मणाच्या घरी दिलेल्या शूद्र महिलेची आजी—त्या ब्राह्मणाची सासू म्हणून स्वागतिली जाओी, त्या शूद्र महिलेला 'आजो आली!' म्हणून ब्राह्मणाची मुले लडिवाळपणे धावत क्वटाळू शकत. शूद्रिणीचा नातू ब्राह्मण असे, क्षत्रिय असे, वैश्य असे. तीच अुलटापालट, रक्तमिश्रण क्षत्रिय वैश्याच्याही कुटुंबातून चालू असे. आज कोकणस्थ ब्राह्मणाची आजी वा मामा देशस्थ ब्राह्मण असणेही जिथे दुर्घट, आचारबाह्य आहे, तेथे वरील वस्तुस्थिति कितीही विलक्षण वाटली, तरी 'सनातन'पक्षीय बंधूनाही ती अेका काळी तशीच होती हे नाकारणे शक्य नाही. कारण मनुस्मृतीतले अक्षर अन् अक्षर त्रिकालाबाधित सत्य आहे, हे त्यांचेच ब्रीद आहे—सुधारकांचे नव्हे! मनूचे हे श्लोक जातपाततोडक सुधारक या नात्याने होणाऱ्या सुधारणाचा अुपदेश म्हणून त्याने लिहिलेले नाहीत; तर ते त्या काळच्या प्रचलित समाजस्थितीस नियमिणारे नि वर्णिणारे 'निर्बंध' आहेत, त्या काळच्या वैदिक नि पौराणिक अितिहासादि कथातून ही समाजस्थिति अशीच असल्याचे प्रत्यंतरही मिळते. अनुलोम विवाह नि पितृसावर्ण्य ह्या जोड निर्बंधामुळे त्या काळात अेकाच ब्राह्मणाचा मामा क्षत्रिय, मामी वैश्य, मामेभाअू शूद्र आणि आजी शूद्राणी असू शके! तीच स्थिति क्षत्रिय वैश्याची. अर्थात् अनुलोमिकरून का होअीना, पण चातुर्वर्ण्याचे रक्त वरपासून खालपर्यंत प्रत्येकाच्या नसानसातून सतत प्रवाहत जाअून सर्व राष्ट्र रक्तसंबंधाचे आप्तपणे एकजीव झालेले, अत्यंत जिव्हाळ्याच्या सख्ख्या बंधुभगिनींच्या नात्यागोत्यानी अेकहृदय झालेले होते. जिथे विवाहही धर्म्य, नैर्बंधिक होते, तिथे शूद्र, वैश्य, क्षत्रिय, ब्राह्मण पत्नींची मुले—मुली ब्राह्मणच समजली जात. अेकाच पाळण्यात वाढले म्हणून तिथे त्या कुटुंबात, त्या वर्णात 'रोटीबंदीचा' प्रश्नही काढण्याची सोय नव्हती हे काही सांगावयास नको. जिथे शूद्र पत्नीचा पुत्र ब्राह्मणच होअी, तिथे तिच्या वा त्याच्या हातचे पाणी पिण्याने वा भात खाण्याने जात जाणे शक्यच नव्हते! मनुस्मृतीचे हे श्लोक तरी जातपातरक्षक वर्णाश्रमी सनातन्यांच्या जातीचे नसून जातपाततोडक बेटीबंदी नि रोटीबंदी न मानणाऱ्या सुधारकांसच त्यातल्या त्यात जवळ करणारे आहेत. मनु भगवान् ह्या श्लोकापुरते तरी 'वर्णाश्रमी रोटीबंद व बेटीबंद' मंडळाचे सदस्य होण्याचा संभव नसून 'जातपात तोडक' मंडळाच्या पटावरच आपले नाव नोंदविनीलसे दिसते. अर्थात् मनु भगवानाचे हे श्लोक असवर्ण विवाहास अनुकूल आहेत म्हणूनच काही सुधारक रोटीबंदी नि बेटीबंदीच्या

आजच्या बोकाळलेल्या वेड्या तोंडतात असे नसून हेही श्लोक अुल्ट असते तरीही त्यांनी आज त्या हानिकारक आहेत असे पाहताच तत्काळ तोडून टाकल्याच असत्या!

आणि आता तोच आश्चर्यकारक 'दृश्यपालट' (ट्रॅन्स्फरसीन!) वाचकास खालील श्लोकात अकस्मात पाहण्यास मिळतो आहे! ब्राह्मणाने शूद्रा भार्या करण्यास हरकत नाही म्हणून स्पष्ट सांगून विवाहाचा धर्मसंस्कार कसा असावा हेंही वर्णिले असता हे खालील श्लोक अगदी लागोपाठ आणि अग्रमधेच कन दाडगाअी करीत घुसत आहेत पाहा!]

> न ब्राह्मणक्षत्रिययोरापद्यपि हि तिष्ठतो ।
> कस्मिंश्चिदपि वृत्तान्ते शूद्रा भार्योपदिश्यते ।। १४
> शूद्रां शयनमारोप्य ब्राह्मणो यात्यधोगतिम् ।
> जनयित्वा सुतं तस्यां ब्राह्मण्यादेव हीयते ।। १७
> वृषलीफेनपीतस्य निःश्वासोपहतस्य च ।
> तस्यां चैव प्रसूतस्य निष्कृतिर्न विधीयते ।। १९
>
> —अ. ३

कोणत्याही ब्राह्मण क्षत्रियाने अगदी वाटेल ते झाले तरी शूद्र स्त्रीशी केव्हाही विवाह लावू नये असेच सर्व शास्त्र सांगतात! शूद्रा स्त्रीशी शयन करताच ब्राह्मण अधोगतीला जातो, तिच्या ठिकाणी पुत्र अुत्पादिता ब्राह्मण्यानच मुकतो फार काय, शूद्राणीशी संभोग तर राहोच, पण तिच्या अधराचे चुंबन घेण्याने नव्हे, तिचा श्वास अंगावर पडेल अितक्या जवळ जाण्यानेही ब्राह्मण पतित होतो तिच्या ठिकाणी सुत अुत्पादिण्याने लागणारे पाप तर अितके भयंकर असते, की त्याला प्रायश्चित्त देखील नाही!

[आता हे परस्परविरुद्ध निर्बंध अेकाच काळचे, समान अधिकाराचे, अेकाच लेखकाने समतिलेले नि ग्रथिलेले असणे हे किती अविश्वसनीय आहे हे काही सांगावयासच पाहिजे असे नाही! अिच्छा असल्यास शूद्राणीशी लग्न कर, त्यास धर्माची हरकत नाही, अितकेच नव्हे तर तिच्यापासून झालेल्या तुझ्या मुलास ब्राह्मणच समजले जाअील असे लेखी वचन देअून पहिल्या श्लोकाचा मंत्र अुच्चारून त्या आधारावर तसे लग्न लावून टाकलेल्यास लगेच दुसऱ्या श्लोकाने सांगणे की, वाटेल ते झाले तरी शूद्र स्त्रीशी लग्न केलेस — आता तू नि तुझी संतति पतित होअून तुझे देखील ब्राह्मण्य नष्ट झाले! — हे कृत्य करणारा धर्माध्यक्ष वा धर्मकार तर काय, पण असे नुसते लिहिणारा ग्रंथकारही निव्वळ भ्रमिष्टच असला पाहिजे, नव्हे काय? अर्थात् या ग्रंथाच्या पूज्य लेखकास भ्रमिष्ट म्हणण्याचे पातक ज्यास

करवत नाही ते आमच्यासारखे अैतिहासिक दृष्टीनेच हा ग्रथ वाचणारे लोक असेच समजणार की, ह्या श्लोकापैकी वहुधा प्रत्येक श्लोक विभिन्न काळी भिन्नभिन्न आचार्यांनी रचून या ग्रथात त्या प्रकरणात गोवून म्हणा, घुसडून म्हणा, पण प्रक्षेपिलेला आहे

भूगर्भात खणताना अेकेका सस्कृतीच्या रचनेची नगरे अेकाखालच्या अेकेका थरात जशीं दवलेली सापडतात तसेच भूतकाळच्या गर्भात खचून अकावर अेक चटलेले भिन्न काळच्या भिन्न समाजस्थितीचे थर म्हणजे अेकेक श्लोक होत त्या थराची परपरा थोडक्यात अशी—

(१) प्राचीनतम काळी आर्य त्रैवर्णिक स्त्रीरत्ने 'समादेयानि सर्वश' सापडेल तेथून स्वीकारावी, ते धर्मविरुद्ध नाही असे समजत त्रैवर्णिकास शूद्र स्त्रीशी विवाह अगदी धर्म्य समजला जाअी, अितकेच नव्हे, तर शूद्र धर्मपत्नीचे सतान पि याच्या वरिष्ठ वर्णाचे म्हणजे ब्राह्मण, क्षत्रिय वा वैश्यच गणले जाअी. त्यामुळ ब्राह्मणादिकात शूद्रादिकाचे रक्त सारखे मिमळत गेले आजच्या ब्राह्मणात विरळेच कुळाच्या शभराव्या पिढीतील आया शूद्राणीही असल्या पाहिजेत अर्थात् आजचे चातुर्वर्णीय हिंदुराष्ट्र अेका रक्तबीजाचीच समिश्र सतति आहे—अगदी रक्तसबधाने निगडित अशी अेकच जात आहे.

(२) पण त्या पूर्वकाळी शूद्र हे रगाने काळे, रूपाने ढोवळ, बुद्धीने मद असल्याने त्याची ती हीनता मातच्या बाजूने तरी आर्यात मिसळून आर्यांचा त्या वेळचा श्वेततर रग आदि गुण बिघडतात असे पाहून ते न आवडणारा अेक पक्ष प्रबळ होत गेला त्याने अनुलोम विवाहही घातक आहेत असे ठरवून अशा विवाहापासून झालेली सतति वरच्या पित्याच्या वर्णात न ढकलता खालच्या मातेच्या वर्णात ढकलावी असे ठरविले हेच मातृसावर्ण्य म्हणजे पूर्वी शूद्रा भार्येपासून ब्राह्मणास झालेला पुत्र ब्राह्मणच ठर, तो ह्या पुढच्या काळी शूद्र ठरू लागला तीच गोष्ट अितर वर्णीय विवाहाची!

(३) पुढे तीच वर्णशुद्धतेच्या रक्षणाची प्रवृत्ति जास्तच मळमळचा स्वभावाची होअून आर्यांनी शूद्रा स्त्रीशी विवाहच करू नये, ब्राह्मणानी तर तिचा श्वास लागेल अितकेही तिच्याजवळ जाअू नये असा कडक निर्बंध चालू झाला आणि हळूहळू त्याच न्यायाने ब्राह्मणाचा क्षत्रियादिकाशीही विवाह प्रथम अप्रशस्त नि नतर धर्मबाह्य ठरत चालला तोच निर्बंध अितर वर्णानाही लागू पडत केवळ *निर्भेळ सवर्ण विवाहच (म्हणजे ब्राह्मणाचे ब्राह्मणीशीच अित्यादि)* चालू झाले, धर्म्य ठरले त्यात ब्राह्मणादि वर्णात देशस्थ, कोकणस्थ, बगाली, पजाबी, शैव, वैष्णव प्रभृति अनेक अुपजातीची भर पडताच त्या अेकाच वर्णाच्या अुपजातीतही विवाह निषिद्ध ठरले आणि हा आजचा नअू पुरभय्ये नि दहा चुलीचा हास्यास्पद वाष्कळपणा माजला!

या प्रत्येक पायरीवर समाज चढताच त्या त्या काळचा निबंध त्या त्या धर्मकारानीच अनुष्टुपात गोवून ह्या मनुस्मृतीत घुसडून ठेवला पण पहिले विरुद्धार्थी श्लोक न गाळता ! कारण ते गाळणे दुर्घट होते, त्यात भर टाकणे ग्रथाच्या निरनिराळ्या प्रतीच्या अुतार्‍याच्या वेळी अधिक सोपे जाअी त्या प्रत्येक नवीन अनुष्टुप रचणार्‍याने त्याच्या काळच्या परिस्थितीत ते अनुष्टुप लोकहिताचे समजून रचले कारण अुदाहरणार्थ, ब्राह्मणाना पूर्वी वाटेल त्या वर्णांची स्त्री स्वीकारण्याचा असलेला अधिकार त्याना ह्या नव्या निर्बंधाप्रमाणे सोडावाच लागला त्याच्या अुपभोगाच्या आणि सुखाच्या कक्षेस आळाच बसला त्यानी आपणावर सयमाचा हा सर्वांत अधिक भार जो लादून घेतला तो त्याचा प्रामाणिक त्यागच वर्णशुद्धीच्या ध्येयार्थ होता त्याना योग्य वाटले ते त्या त्या काळच्या ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्यानी केले त्याचा प्रश्न त्यानी त्याना परवडला तसा सोडवला.

चुकले ते त्याचे नव्हे, तर त्याच्या ह्या तात्पुरत्या भिन्न आणि परस्परविरुद्ध निर्बंधास सुसगत नि त्रिकालाबाधित मानून अेकाच ग्रथकाराच्या नावावर अेकाच ग्रथात दडपून देणार्‍या 'श्रुतिस्मृतिपुराणोक्त' सनातनी प्रवृत्तीचे होय मनुस्मृतीतील शब्दन् शब्द आजही मान्य असलाच पाहिजे नि ती अगदी सुसगत श्लोकानीच भरली आहे, अेकाच मनूने लिहिली आहे असे मानणारे 'सनातनी' हे विसरतात की, त्या ग्रथास असे सुसगत ठरविण्यासाठी ता अेकाच ग्रथकाराने लिहिला असे म्हणताच तो लिहिणारा मात्र भ्रमिष्ट ठरतो ! ग्रथाचा मान वाढविण्याच्या घाटलीन ग्रथकारासच मूर्खात ओढले जात आहे याचे त्यास भान राहत नाही !

पण अैतिहासिक दृष्टीने ही सारी आपत्ति टळते हे श्लोक अेका ग्रथकाराचे वा अेका काळचे नसून ते भिन्नभिन्न काळचे निर्बंध कोणीतरी पुढे सकलित करून ह्या 'सग्रहा'त गोविले तो प्रत्येक श्लोक परस्परविरुद्ध असला तरी अेकेका काळच्या अितिहासाचे पान आहे आणि ते सारे अेकत्र ओळीने वाचले, की ह्या 'वर्ण नि विवाह' विषयाचा क्रमवार विकास नि अितिहास आपल्यापुढे चित्रपटासारखा आकर्षक सुसगतीने अुभा राहतो]

\+ + +

(३)

गेल्या व्याख्यानात ब्राह्मणादिकानी शूद्रा स्त्रीशीही लाविलेले अनुलोम विवाह धर्म्य आणि रूढ असत हे सागणार्‍या श्लोकापर्यंत अनुक्रम आलेला होता.

विवाहविधि—प्रसिद्ध असलेले ब्राह्म, दैव, आर्ष, प्राजापत्य, आसुर, गांधर्व, राक्षस नि पैशाच हे आठ प्रकार नि त्यांची लक्षणे सांगितली आहेत पैकी —

षडानुपूर्व्या विप्रस्य क्षत्रस्य चतुरोऽवरान् !
विट्शूद्रयोस्तु तानेव विद्याद्धर्म्यानराक्षसान् ।। २३

—अ. ३

पहिले सहा प्रकार ब्राह्मणाना, शेवटचे चार क्षत्रियाना, आणि आसुर, गांधर्व पैशाच हे वैश्यशूद्रास धर्म्य आहेत. (अर्थात् प्रत्येकाचे विशिष्ट प्रकार सोडले तर चारी वर्णाना आसुर आणि गांधर्व हे दोन प्रकारचे विवाह धर्म्य आहेत हें स्पष्ट होतें. पैकी कन्येला किंवा तिच्या आप्तेष्टांना धन देऊन तिला वरणे हा आसुर विवाह, आणि गांधर्वाचे लक्षण सांगितले आहे ते असे) –

अिच्छयान्योन्यसंयोगः कन्यायाश्च वरस्य च ।
गांधर्वः स तु विज्ञेयो मैथुन्यः कामसंभवः ।। ३२

—अ. ३

परस्पराच्याच अनुमतीने किंवा परस्पराचा कामसंभोग झाल्यानंतरही कन्या नि वर हे दोघे स्वत:च विवाहात अेकमेकास वरतात तो सहवासोत्तरच नव्हे, तर संभोगोत्तर विवाहही गांधर्वविवाह होय. तो ब्राह्मणापासून शूद्रापर्यंत सर्व वर्णास वैध नि धर्म्य म्हणून सांगितला आहे आणि पैशाच विवाह ज्यात सुप्त, मत्त, बेशुद्ध कन्येचा भोग बळाने घेतला जातो तो प्रकार अधम होय.

स पापिष्ठो विवाहाना पैशाचश्चाष्टमोऽधमः ।। ३४

—अ. ३

ऋतुकालविचार – रजोदर्शनानंतर सोळा दिवसपर्यंत स्त्रियांचा ऋतुकाळ मानला आहे. पहिले चार स्पर्शास अनुचित. अकरावी नि तेरावी रात्रही समागमास निषिद्ध. शेष रात्री अुक्त.

ऋतुः स्वाभाविकः स्त्रीणां रात्रयः षोडश स्मृताः ।
चतुर्भिरितरैः सार्धमहोभिः सद्विगर्हितैः ।। ४६ नि. पैकी –
युग्मासु पुत्रा जायन्ते स्त्रियोऽयुग्मासु रात्रिषु ।। ४८

—अ. ३

सहाव्या, आठव्या, दहाव्या अशा समसंख्याक रात्री समागम झाला तर पुत्र; विषमसंख्याक रात्री कन्या. दुसरे कारण –

पुमान्पुंसोऽधिके शुक्रे स्त्री भवत्यधिके स्त्रियाः ।
समेऽपुमान्पुंस्त्रियौ वा क्षीणेऽल्पे च विपर्ययः ।। ४९

—अ. ३

नाहीत त्यात सर्व धर्मक्रिया निष्फळ होतात पतिपत्नी परस्परास मतोषविनात त्या कुलाचेच कल्याण होत पतिपत्नी परस्पर प्रमुदित असतील तर सततिही प्रसन्न असते अप्रमुदित असतील तर सतति होतच नाही

श्राद्धदिवस आणि मासाशन – [या स्मृतीवरुन हे निर्विवादपणे दिसून येते की, ब्राह्मणासुद्धा सर्व वर्ण मास नि मत्स्य पूर्वी खात असत त्यात धर्मविरुद्ध आचरण समजल जात नसे मास नि मासे खाण ह धर्माविरुद्ध नसे, अितकच नव्हे तर यज्ञ, श्राद्धप्रभृति हव्यकव्यप्रसगी तर मासाचे नि मत्स्याचे भोजन ह ब्राह्मणानीही केलच पाहिजे असा धर्म होता। आज आपल्या द्राविड ब्राह्मणाच्या स्त्रियास ह वाचून मोठा धक्का बसेल परतु अजूनही अनक जातींच्या ब्राह्मणात मास, बगालीप्रभृति ब्राह्मणात मासे प्रत्यही खातातच केवळ मनुस्मृतीत आहे तोच धर्म मानावयाचा असेल तर मास नि मासे खाण्यास अगदी जातिबहिष्कार्य असा महान अधर्म समजणारे आजचे ब्राह्मणच ' सनातन ' धर्माच्या अगदी अुलट वागणारे पाखड लोक ठरत असून मास नि मासे खाणारे सारस्वतप्रभृति ब्राह्मणच खरे पक्तिपावन मनासनी ब्राह्मण ठरतात मनुस्मृतीच्या काळी ब्राह्मण महिलानाही नुसत भातवरण करता येअून कम भागत नसे, प्रत्येक सदाचारी ब्राह्मण स्त्रीला बक याची मागुनी, पक्ष्याची आमटी आणि मासोळीच नाना प्रकार असणारा स्वयपाक कसा करावा लागे त्याची थोडी कल्पना येण्यासाठी श्राद्धविधिविषयक काही श्लोक खाली देत आहो]—

भक्ष्य भोज्य च विविध मूलानि च फलानि च।
हृद्यानि चैव मासानि पानानि सुरभीणि च ॥ २२७
हविर्यच्चिररात्राय यच्चानन्त्याय कल्प्यते ।
पितृभ्यो विधिवद्दत्त तत्प्रवक्ष्याम्यशेषत ॥२६६
द्वौ मासौ मत्स्यमासेन त्रीन्मासान्हारिणेन तु ।
औरभ्रेणाथ चतुर शाकुनेनाथ पच वै ॥ २६८
षण्मासाश्छागमासेन पार्षतेन च स त वै ।
अष्टावेणस्य मासेन रौरवेण नवैव तु ॥२६९
दश मासास्तु तृप्यन्ति वराहमहिषामिषै ।
शशकूर्मयोस्तु मासेन मासानेकादशैव तु ॥२७०
कालशाक महाशल्का खड्गलोहामिष मधु ।
आनन्त्यायैव कल्प्यन्ते मुन्यन्नानि च सर्वश ॥ २७२

—अ ३

(श्राद्धसमयी ब्राह्मणास्तव) नाना प्रकारची फळ मुळ, रुचिर अशी नाना-प्रकारची मास नि पानद्रव्य (वाढावी) पितराना वाणचे पदार्थ अर्पिले असता

किती दिवस तृप्ति होते ते कोष्टक असे — मत्स्यमासाने दोन महिने, हरिणमास दिल्यास तीन महिने, अजमासाने चार, पक्षिमासाने पाच, बकरा-चित्र-मृग-अेणमृग, रुरुमृग यानी अनुक्रमे सहा ते नअू महिनेपर्यंत तृप्ति होते रानडुक्कराच्या मासाने नि रानरेड्याच्या मासाने पितर दहा महिने तृप्त होतात, ससा नि कासव यानी अकरा महिने, काळ्या भाज्या, महाशल्क मत्स्य, तांबडा बकरा, गेंडा यांच्या मासाने, मधाने, अनन्त काळ पितराची तृप्ति होते ।।

[त्या वेळेच्या ब्राह्मण स्त्रियानादेखील गासे नि मास याची किती प्रकारची पक्वान्ने करता येत असतील आणि आज श्राद्धाच्या दिवशी नाना भाज्यापाल्याना चिरताचिरता सैपाकघर जसे गजबजून जाते, तस त्या काळी ब्राह्मणाच्या सैंपाकघरात मासे नि मास चिरून धुअून साफसूफ करताना आमच्या सोवळ्या माता-भगिनी किती गक हात असतील ते चित्र डोळ्यापुढे अुभे राहते जर मनूचा प्रत्येक शब्द त्रिकालाबाधित धर्म मानायचा असेल तर या प्रकरणी तरी सुधारका-हून ब्राह्मण सनातनीच अत्यत धर्मध्वसी नि अपराधी ठरणारे आहेत । वरील मास नि मासे याच्या केलेल्या नाना ‘ रुचकर ’ पदार्थांची चटक नुसत्या आमच्या पितरानाच लागलेली नव्हती ह रानडुकरादिकाचे मास त्यानी नुसत अदृश्यरूपाने हुगूनच भागत नव्हते, तर त्यास ते पोचविण्यासाठी पितृस्थानी नियोजिलेल्या ब्राह्मणाच्या पोटाच्या टपालपेटीतच टाकाव लागे परलोकी ते अन्न पोचविणारी दुसरी सोयच नसे ह्यामुळे श्राद्धीय म्हणून जो जो पवित्र, शुचिर्भूत नि स्नानसध्या-शील विप्रवर बोलाविला जाअी, त्याने त्याने ते मास नि मासे खाल्लेच पाहिजेत-असा मनु भगवानाचा कडक दडक पुढील श्लोक अुद्घोषित आहे ।]

> नियुक्तस्तु यथान्याय यो मास नात्ति मानव ।
> स प्रेत्य पशुता याति सभवानेकविंशतिम् ।। ३५
>
> —अ ५

श्राद्धप्रसगी नियुक्त असताही जो हट्टाने मास खात नाही, तो मनुष्य मेल्या-नतर अेकवीस जन्म पशुयोनि पावतो । यज्ञामध्ये तर मास खाणे विप्राचे कर्तव्य आहे, अितकेच नमून तो मारला जाणारा पशुपक्षीसुद्धा अुत्तम गतीला जातो । या अर्थाच्या अनेक श्लोकापैकी दोनतीन बानगीसाठी देत आहे—

> प्रोक्षित भक्षयेन्मास ब्राह्मणाना च काम्यया ।
> यथाविधि नियुक्तस्तु प्राणानामेव चात्यये ।।२७
> क्रीत्वा स्वय वाप्युत्पाद्य परोपकृतमेव वा ।
> देवान् पितृश्चार्चयित्वा खादन्मास न दुष्यति ।। ३२
> नात्ता दुष्यत्यदन्नाद्यान्प्राणिनोऽहन्यहन्यपि ।
> धात्रैव सृष्टा ह्याद्याश्च प्राणिनोऽत्तार अेव च ।। ३०

यज्ञार्थं पशवः सृष्टाः स्वयमेव स्वयंभुवा ।
यज्ञश्च भूत्यै सर्वस्य तस्माद्यज्ञे वधोऽवधः ।। ३९
ओषध्यः पशवो वृक्षास्तिर्यंचः पक्षिणस्तथा ।
यज्ञार्थं निधनं प्राप्ताः प्राप्नुवत्युत्सृती पुनः ।। ४०

—अ. ५

प्रोक्षण करून खाल्ले असता मास खाण्यास हरकत नाही. श्राद्धात प्राण-कटी किंवा अिच्छा झाल्यासही ब्राह्मणानी मास खावे. ज्या अर्थी खाणारा वर्ग ाने अुत्पन्न केला, तसेंच खाद्य प्राणीही त्यानेंच खाद्य म्हणून अुत्पादिले आहेत, ा अर्थी खाणाऱ्याने तें खाद्य प्राण्याचें मासादि अन्न प्रत्यही खाल्ले तरी दोष घडत ही. [यज्ञाविषयी तर बोलणेंच नको. कारण–] पशु हे यज्ञार्थच स्वतः देवाने ्मिले आहेत. सर्वांच्या कल्याणार्थ असणाऱ्या यज्ञात पशूची हिंसाच खरी अहिंसा ाहे. यज्ञात मारलेले पशु जन्मांतरी अुत्कर्षच पावतात.

[आपल्या सर्व वर्णांच्या माता-भगिनी मास खात असत आणि तेंही धार्मिक र्तव्य म्हणून. हे दाखविणाऱ्या अशा अनेक श्लोकांमध्ये आगेमागे या स्मृतीत ्मी घडते तसें याही प्रकरणी घडून काही झाले तरी कोणीही मास खाअू नये ा अर्थाचेही श्लोक घुसलेले दिसतात ! अैतिहासिक दृष्टया प्रथम मास बेधडक ह्मणादिक खात; पुढे ते वाअीट वाटू लागले. तेव्हा काहीजणानी ठरविले की, वळ वैदिक धर्मप्रसंगी श्राद्धयज्ञादि मंत्रपूत तेवढेच मास खावे; अितर प्रसंगी ही. आणि दया, अहिंसाप्रभृति भावनामुळे पुढेपुढे मास मुळीच खाअू नये हाच र्म असे मत वळावले. ज्याने त्याने आपले श्लोक या स्मृतीत गोवले. मासाशना रुद्ध श्लोकाची वानगी म्हणून हे श्लोक पहा]—

मधुपर्के च यज्ञे च पितृदैवतकर्मणि ।
अत्रैव पशवो हिंस्या नान्यत्रेत्यब्रवीन्मनु. ।। ४१
अेष्वर्थेषु पशून् हिंसन्वेदतत्वार्थविद्द्विजः ।
आत्मानं च पशुं चैव गमयत्युत्तमां गतिम् ।। ४२
नाकृत्वा प्राणिना हिंसां मासमुत्पद्यते क्वचित् ।
न च प्राणिवधः स्वर्ग्यस्तस्मान्मांसं विवर्जयेत् ।। ४८
समुत्पत्तिं च मांसस्य वधबंधौ च देहिनाम् ।
प्रसमीक्ष्य निवर्तेत सर्वमांसस्य भक्षणात् ।। ४९

—अ. ५

पशुलाही उत्तम गति मिळवून देतो [पण लगेच याच्याविरुद्ध उलटी घेऊन सांगतात –] प्राण्याची हिंसा केली तरच मांस खाता येते, हिंसा कव्हाही स्वर्ग्य नसते, यास्तव उत्तम गति हवी असलेल्यांनी मांस खाऊ नये प्राण्याचे हाल नि मांसाची (शुक्रशोणितादिकापासून होणारी गलिच्छ) उत्पत्ति विवचून कोणीही मांस खाणे मुळीच वर्ज्य मानावे !

[अशा प्रकारच्या अनेक परस्परविरुद्ध श्लोकांची खिचडी या प्रकरणं झालेली आहे ती एकाच ग्रंथकाराने केली असल्यास तो भ्रांतच असला पाहि किंवा हे परस्परविरुद्ध श्लोक अनेकजणांचे असून ह्या स्मृतीत नुसते संग्रहिले आहेत या दोन उलगड्यांपैकी मनुभगवानावर पहिला अयोग्य आरोप करण्यापे रा प्रामाणि सुधारक दुसराच मार्ग स्वीकारतात आणि मांसाशन करावे का नाही हा प्र प्रयोगरक्ती पटणाऱ्या अद्ययावत वैद्यक ज्ञानानेच सोडवितात 'मांस खाल्ले त त्या पशूसुद्धा खाणारा स्वर्गास जातो किंवा माणसाचा जीव गेला तरी पशू जाऊ नये म्हणून मांस खाऊ नका हे हजारो वर्षांपूर्वी असुर रूपाचे मत ह्या एवढ्या पोथीजात शास्त्राधारावरून नव्हे जे असले शास्त्राधार परस्परविरुद्ध मुळे परस्परांस परभारेच रटवे पाडतात त्यांच्या प्रकरणी प्रत्यक्षनिष्ठ, प्रयोगक्ष अद्यतन विज्ञान जे सांगेल तेच आज त्यातल्या त्यात ग्राह्य होय] आता ब्राह्मण वर्गाने कायकाय खाऊ नये ते सांगताना मनुस्मृति कडक आज्ञा देते—

'छत्राकं विड्वराहं च लशुनं ग्रामकुक्कुटम् ।
पलाण्डुं गृञ्जनं चैव मत्या जग्ध्वा पतेद् द्विजः ॥' १९

—अ

स्त्रीस्वभाव नि संरक्षण

अस्वतंत्राः स्त्रियः कार्याः पुरुषैः स्वैर्दिवानिशम् ।
विषयेषु च सज्जन्त्यः संस्थाप्या आत्मनो वशे ॥ २
पिता रक्षति कौमारे भर्ता रक्षति यौवने ।
रक्षन्ति स्थविरे पुत्राः न स्त्री स्वातंत्र्यमर्हति ॥ ३
अरक्षिता गृहे रुद्धाः पुरुषैराप्तकारिभिः ।
आत्मानमात्मना यास्तु रक्षेयुस्ताः सुरक्षिताः ॥ १२
नैता रूपं परीक्षन्ते नासां वयसि संस्थितिः ।
सुरूपं वा कुरूपं वा पुमानित्येव भुंजते ॥ १४
अेवं स्वभावं ज्ञात्वासां प्रजापतिनिसर्गजम् ।
परमं यत्नमातिष्ठेत्पुरुषो रक्षणं प्रति ॥ १६
नास्ति स्त्रीणां क्रिया मंत्रैरिति धर्मे व्यवस्थितिः ।
निरिंद्रिया ह्यमंत्राश्च स्त्रियोऽनृतमिति स्थितिः ॥१८

—अ. ९

स्त्रियांना त्यांच्या विषयासक्तीपासून रक्षिण्यासाठी रात्रदिवस पुरुषांनी आपल्या अधीन ठेवावें. कौमार्यात पिता, यौवनात भर्ता, वार्धक्यात पुत्र हाच त्यांचा पालक. त्याच्या अधीन स्त्रियांनी रहावें. स्त्रिया स्वातंत्र्याला योग्य नाहीत. पुरुषांनी अगदी घरात कोंडून ठेवलें तरी त्या सुरक्षित राहणार नाहीत (स्वत:लाच रक्षील तीच खरी सुरक्षित;) कारण प्रजापतीने स्त्रियांचा स्वभावच असा घडवला आहे, की त्या रूपास वा वयास पाहत नाहीत. सुरूप वा विरूप, पुरुष म्हटला, की त्यास हवासा होतो. यास्तव त्यांस परपुरुषांपासून दूर ठेवण्याची पराकाष्ठा करावी. स्त्रियांचे जातकर्मादि सारे संस्कार मंत्रहीन असतात. ना त्यांना मंत्र म्हणण्याचा अधिकार! स्त्री स्वभावतःच अनृत आहे असे शास्त्र सांगते! [याहूनही कडक भाषेत लिहिलेले अशाच विचाराचे स्त्रीदोषविषयक श्लोक बहुत आहेत. त्या प्रकरणी अितकेंच ध्यानी ठेवायचें की, शास्त्रकार पुरुष होते. जर शास्त्रकार स्त्रियाही असत्या तर पुरुषदोष वर्णिताना हेच श्लोक त्यांनी पुरुषांनाही अितक्याच यथातथ्यपणे लावण्यास सोडलें नसतें. पुन्हा स्त्रियांची थोरवी वर्णिणारे, या स्त्री-निंदेच्या अगदी अुलट असे श्लोकही आहेत. त्यांची वानगी पूर्वी दिलेलीच आहे. त्या परस्परविरुद्धतेच्या दोषांचे कारण, हीं मतें निरनिराळ्या काळी भिन्नभिन्न श्लोककारांची असताही अेका मनूच्याच नांवावर दडपून दिलीं आहेत हेंच होय. यास्तव त्यांत मनूचें कोणतें तेंही सांगणें कठीण पडते. त्या काळी महिलाविषयी पुरुषवर्गाचे मतप्रवाह किती प्रकारचे होते, अितकी अैतिहासिक माहिती देण्यापुरताच त्यांचा

अुपयोग इही विसरता कामा नये की, वायवलच्या जुन्या करारापासून तो अगदी अर्वाचीन करारापर्यंत स्त्रीवर्गाविषयीचे असेच आणि याहूनही निंदक विचार बहुतक धर्मग्रंथातून ठायीठायी विखुरलेले आढळतात) स्त्रिया जात्या अशा 'चंचल' नि 'अशुभ' असल्या तरी नीट रक्षिल्या तर—

यादृग्गुणेन भर्त्रा स्त्री संयुज्येत यथाविधि ।
तादृग्गुणा सा भवति समुद्रेणेव निम्नगा ।। २२
अक्षमाला वसिष्ठेन संयुक्ताऽधमयोनिजा ।
शारङ्गी मन्दपालेन जगामाभ्यर्हणीयताम् ।। २३
अेताश्चान्याश्च लोकेऽस्मिन्नपकृष्टप्रसूतय ।
अुत्कर्षं योषित प्राप्ता स्वै स्वैर्भर्तृगुणै. शुभैः ।। २४

—अ १

समुद्रात नदी तशी भर्त्याच्या संगतीत स्त्री अुत्कर्षही पावते अक्षमाला ही नीच जातीची स्त्री वसिष्ठाने वरली मन्दपाल ऋषीशी शारंगीचा संयोग झाला अशा आणखी कित्येक चण्डालप्रभृति हीन जातीच्या स्त्रिया अुत्तम पति प्राप्त झाल्याने जगताला पूजनीय व्हाव्या अितक्या अुत्कर्षल्या ! [वशिष्ठाने चाण्डालीशी लग्न लावले 'वशिष्ठश्चाण्डालीमुपयेमे' अशी श्रुतिही आहे वशिष्ठासारख्या पतीमुळे ती चांडालीही थोरपद पावली सप्तर्षींच्यासह पूजनीय स्थान पावणारी अरुंधती ती हीच चण्डालकन्या अक्षमाला होय स्कंदपुराणातही ती कथा आहे या श्लोकात चाण्डालादि हीन समजलेल्या कन्याचे ब्राह्मणाशी झालेले हे विवाह जातिबाह्य म्हणून निंदिलेले नाहीत, अितकेच नव्हे, तर हितपरिणामी म्हणून प्रशंसेने अुल्लेखिले आहेत त अेकदानच ठिकाणी झाले नाहीत तर 'अशा प्रकारची अनेक हितपरिणामी अुदाहरणे' ही स्पष्ट निर्देशिली आहेत पुन्हा 'स्त्रीरत्न दुष्कुलादपि' या मनूच्या दुसऱ्या अशा नियमाचाही हाच परिणाम होत असला पाहिजे ब्राह्मणादिकांशी चण्डालाच्याही स्त्रियादेखील धर्मविधियुक्त विवाह लावीत आणि त्यांची जात पतीची तीच ठरून त्या ऋषितुल्य थोरवीस चढून

(४)

मागील सव लेखात बहुधा मनुस्मृतीतील अध्यायाचा अनुक्रम अनुसरलेला असल्यामुळे महिलेच्या विवाह योग्यता राहणी प्रभृतिसबधीचा माहिती त्या त्या विषयाच्या अनुक्रमा अेकत्र सगतवार देता आली नाही कारण मनुस्मृतीत प्रत्यक विषयाचे सारे निबध अेकत्र दिलेलच नाहीत पूर्वी मनुस्मृतीच्या मूळ ग्रथात तशा ज्या त्या विषयाची चर्चा त्या त्या अध्यायात सकलितपणे असावी हे अध्यायाच्या नामकरणावरून नि त्यातील अेकदरीतल्या दलाकावरून स्पष्ट होते, पण शतकानुशतके ज्यास ज वाटले त मत जुळेल तिथ आगमाग मध्य प्रक्षिप्त श्लोक घालून गावल जात जात आजची मताची खिचडी विषयाचा सगति सुटून, झालेली त्या पुस्तकात आढळत असावी हेच अनुमान करण भाग पडत अुदाहरणार्थ, नववा अध्याय पहा यात स्त्रीपुरुषाच्या सयोगविप्रयोगात काय सबध असाव त्यात 'धर्म्यान वक्ष्यामि शाश्वतान' अशा पहिल्याच श्लोकात प्रतिज्ञा केली आहे या-प्रमाणे त्या अध्यायात प्रथम व्यवस्था असता अचानक द्यूतादिक प्रकरणी शूद्र-प्रकरणी राजाने काय दड द्यावा, हेर कसे असावेत प्रभृति अगदी निराळ्या प्रकरणीच्या राजधर्मांना तो अध्याय खच्चून भरला आहे!

यामुळे महिलासबधाच्या निरनिराळ्या प्रकरणावरील मत, स्त्रियाच्या स्तुतिनिंदा, अित्यादि विषय पुन पुन्हा आल्यासारखे वाटले तरी अध्यायाच्या अनुक्रमास अनुसरण तर अपरिहार्य होत तथापि विषय जरी तो तो फिरून आला तरी मत नि विधिनिषेध मागच्या अध्यायाहून जी नवीन तीच तेवढी आम्ही निवडल्यामुळे माहितीची मात्र पुनरुक्ति या लेखमालेत सहसा घडू दिली नाही

पुर्नविवाहनिषेध

स्त्रीने तिचा पति शीलरहित, गुणरहित स्वेच्छाचारी असला तरी नहमी देवाप्रमाणे त्याची शुश्रूषा करावी आणि तो मेल्यानतरही पुत्र नसला तरीही आमरण ब्रह्मचर्य पाळून अविवाहित राहावे —

विशील कामवृत्तो वा गुणैर्वा परिवर्जित ।
अुपचर्य स्त्रिया साध्व्या सतत देववत् पति ॥ १५४
काम तु क्षपयेद्देह पुष्पमूलफलै शुभै ।
न तु नामापि गृह्णीयात् पत्यौ प्रेते परस्य तु ॥ १५७
मृते भर्तरि साध्वी स्त्री ब्रह्मचर्ये व्यवस्थिता ।
स्वर्ग गच्छत्यपुत्रापि यथा ते ब्रह्मचारिण ॥ १६०

स्वत चा पति मेल्यानतर ब्रह्मचर्यव्रताने फलमूलानी देह झिजवीत, अय पुरुषाचे नावही न घेता स्त्रीने आमरण वागावे हा झाला सुशील स्त्रीचा धर्म पण स्वत ची सुशील स्त्री मेल्यावर पुरुषाने कसे वागावे ? तर लगेच सागतात —

भार्यायै पूर्वमारिण्यै दत्वाग्नीनन्त्यकर्मणि ।
पुनर्दारक्रिया कुर्यात्पुनराधानमेव च ॥ १६८

—अ ५

पत्नी मेली असता तिचे यथाविधि दहन करून पतीने पुन्हा लग्न करावे आणि गृहस्थाश्रमाची अग्निपूजा पुन्हा यथापूर्व चालवावी

आता वरील विधवाधर्माच्या अगदी उलट असा विधवाधर्म अध्याय ९ मध्ये मसा सागतात तो पहा —

नियोगविचार

यदन्यगोषु वृषभो वत्सानां जनयेच्छतम् ।
गोमिनामेव ते वत्सा मोघ स्कन्दितमार्षभम् ॥ ५०
तथैवाक्षेत्रिणो बीज परक्षेत्रप्रवापिण ।
कुर्वन्ति क्षेत्रिणामर्थं न बीजी लभते फलम् ॥ ५१
फल त्वनभिसधाय क्षेत्रिणा बीजिना तथा ।
प्रत्यक्ष क्षेत्रिणामर्था बीजाद्योनिर्गरीयसी ॥ ५२
देवराद् वा सपिडाद् वा स्त्रिया सम्यङ्नियुक्तया ।
प्रजेप्सिताधिगन्तव्या सतानस्य परिक्षये ॥ ५९
विधवाया नियुक्तस्तु घृताक्तो वाग्यतो निशि ।
अेकमुत्पादयेत्पुत्र न द्वितीय कथचन ॥ ६०

—अ ९

ज्याप्रमाणे गाअीना वृषभापासून शभर वासरे जरी झाली तरी ती त्या त्या वृषभाच्या धन्याची समजली जात नाहीत तर ती ज्याची गाय त्याचीच वासरे समजली जातात, त्याचप्रमाणे स्त्रियेला झालेली सतति, कोणच्याही बीजापासून असली तरी ती ज्याची स्त्री त्याचीच समजली पाहिजे क्षेत्रबीजाचा न्यायच येथे लागू ज्याच्या शेतात अुगवते त्याच धान्य मग त्याच बीज [अुडत्या पाखराने, वाऱ्याने वा अय कोण्या स्वामी नसलेल्या पगाने] टाकलेल असो ! सततीच्या स्वामित्वाच्या प्रश्नी 'बीजाहून योनिच श्रेष्ठ' हाच न्याय खरा यास्तव स्वत च्या बीजापासून पुत्र-प्राप्ति न झाली असता स्वत च्या स्त्रीला नियुक्त अशा परपुरुष बीजापासून जो पुत्र होतो तो त्या परपुरुषाचा न होता ता स्त्रीच्या पतीचाच ठरला पाहिजे कारण

पत्नी ही पतीचे क्षेत्र आहे. त्या क्षेत्राच्या अुत्पन्नाचा स्वामी तो पतीच होय म्हणून वंशक्षयाचे संकट टाळण्यासाठी अधिकृत अनुज्ञेने दिराकडून वा सापिंडातील पुरुषाकडून—ते परपुरुष असताही त्याशी पत्नीप्रमाणे संबंध ठेवून—प्रजोत्पत्ति करावी. [पति जिवंत असलेल्या स्त्रीचा हा विचार झाला तोच न्याय विधवेलाही लागू आहे तिनेही वडील माणसाची अनुज्ञा घेअून संततिक्षय टाळण्यासाठी नियुक्त पुरुषाचे बीज धारण करावे] अशा रीतीने जो पुरुष नियुक्त होअील त्याने त्या दुसऱ्याच्या पत्नीशी समागम करताना सर्वांगास तूप लावून, मौन धरून, रात्री अेकांतात भेटी घ्याव्या. अेक पुत्र होअीतोपर्यंतच त्याने त्या परस्त्रीशी रतावे. ही मर्यादा अुल्लघून दुसरा पुत्र होअीतो केव्हाही तो नियुक्तसंबंध वाढवू नये. ('न द्वितीय कथचन !')

[पण अितक्या कडकपणे अेकाच पुत्रास अुत्पादिण्यापुरताच संबंध ठेवावा अशी स्पष्ट मर्यादा या श्लोकात घातलेली असताही लगेच खालच्या श्लोकात त्याच्या अगदी अुलट श्लोक येतो] की:—

द्वितीयमेके प्रजनं मन्यन्ते स्त्रीषु तद्विदः ।
अनिर्वृत नियोगार्थं पश्यन्तो धर्मतस्तयोः ॥ ६१

—अ. ९

अेक मुलगा असून नसून सारखाच. कारण तो पटकन् मरता पुन्हा वंशक्षयाची भीति' असे समजून ती भीति शक्यतो नवकी नाहीशी करण्याच्या हेतूने काही धर्मवेत्ते आचार्य दुसरा पुत्र होअीतो त्या परस्त्रीशी नियुक्ताने रतावयास धर्माची हरकत नाही असे मानतात. पण मग मात्र ती दोघे पुन्हा पूर्ववत् पृथक् झाली पाहिजेत. त्यापुढेही त्यांनी कामसंबंध ठेवल्यास ती पतित होतील.

[वरील भागात नियोगविधीचें क्षेत्रबीजादि तात्त्विक सविस्तर कोटिक्रमासुद्धा समर्थन करून त्यात स्पष्टपणे धर्मानुकूल म्हटले असताही लगेच पाठोपाठ त्याच्या विरुद्ध हे श्लोक कसे येतात ते पाहा ! !]

नान्यस्मिन्विधवा नारी नियोक्तव्या द्विजातिभिः ।
अन्यस्मिन्हि नियुञ्जाना धर्मं हन्युः सनातनम् ॥ ६४
नोद्वाहिकेषु मन्त्रेषु नियोग. कीर्त्यते क्वचित् ।
न विवाहविधावुक्त विधवावेदन पुन. ॥ ६५
अय द्विजैर्हि विद्वद्भिः पशुधर्मो विगर्हितः ।
मनुष्याणामपि प्रोक्तो वेने राज्य प्रशासति ॥ ६६
समहीमखिला भुञ्जन् राजर्षिप्रवरः पुरा ।
वर्णाना सकर चक्रे कामोपहतचेतन. ॥ ६७

—अ. ९

ह्या दहा प्रकारच्या पुत्रात औरस नि क्षेत्रज हे श्रेष्ठ होत ह्या पुत्राच्या प्रकारावरून स्त्रीपुरुषासंबंधी मनुष्याची प्रवृत्ति त्या त्या सत्ययुगातही आजच्या कलियुगापेक्षा कोणच्याही प्रकारे अधिक संयत होती असे फारसे दिसत नाही. स्त्रियांचे असले संबंध अगदी अपवाद म्हणून शास्त्रकारांनी दुर्लक्ष करण्याइतके तुरळकही नव्हते इतकेच नव्हे, तर वरील प्रकारचे संबंध इतके वारंवार घडत की, त्यांचे स्वतंत्र वर्गीकरण करून पितृसंपत्तीच्या वाटणीत त्या त्या पुत्राचे अंश ठरविणे धर्मकारांनाही भाग पडावे !

विवाहसंबंध जितके संयत नि ऐकान्तिक असतील तितकी त्या समाजाची वैवाहिक नीति प्रशस्ततर होय असे जर म्हणावयाचे तर ह्या कलियुगातील वैवाहिक नीति त्या सत्यत्रेताद्वापार युगातील नीतीपेक्षा अधिक श्रेष्ठ होय असेही मानले पाहिजे कारण आजचे शास्त्र औरस नि दत्तक या दोन प्रकारच्या पुत्रानाच पुत्र समजत कानीन, सहोढ, गूढोत्पन्न, क्षेत्रज प्रभृति पुत्राना पूर्वीप्रमाणे मातापितरास पुनाम नरकातून तारणारे ‘पुत्र’ न समजता आज उलट तसे संबंध तशा माता-पितरास नरकात ढकलणारेच समजले जातात पण सत्ययुगादिक पूर्वीच्या युगात तर क्षेत्रज, गूढोत्पन्न, सहोढ, कानीन अशा संबंधाचे पुत्रही मातापितरास ‘पु’ नाम नरकातून तारणारेच समजले जात क्षेत्रज नि गूढोत्पन्न हे तर ‘दायादाच्या’ प्रशस्त वर्गात मोडत नि त्यास श्राद्धाचाही प्रकट अधिकार मिळे ! या प्रकरणी तरी कलियुग हेच सत्ययुगाहून अधिक संयत नि धर्मशील मानणे भाग आहे !

ह्या दहा पुत्राच्या वर्गीकरणात आणि गांधर्वादि विवाहात व्यक्त होणाऱ्या त्या सत्ययुगातील स्त्रीपुरुषसंबंधीय वैवाहिक नीतीवरून असे स्पष्ट म्हणावे लागते की, रशियातील आजची जी स्त्रीपुरुषसंबंधीय नीति, ‘नवी नीति’ म्हणून म्हटली जाते ती फारशी नवी नसून स्वैरतत तरी जवळजवळ ‘जुनी नीति’च आहे, ‘सनातन’च आहे आणि मनुस्मृतीला सनातन धर्माचा अपरिवर्तनीय आधारग्रंथ म्हणून म्हणणाऱ्या कोणाही ‘सनातनीय’ गृहस्थाला तरी त्या नव्या नीतिपथाला पाखंड म्हणून नाके मुरडण्यास तोंड नाही ! पाखंड असलेच तर ते नवे पाखंड नाही, अगदी मनुप्रणीत, सत्ययुगीन, सनातन, पाखंड आहे !]

कन्यादानविचार

काममामरणात्तिष्ठेद् गृहे कन्यर्तुमत्यपि ।
न चैवैना प्रयच्छेत्तु गुणहीनाय कर्हिचित् ।। ८९

त्रीणि वर्षाण्युदीक्षेत कुमार्यृतुमती सती ।
ऊर्ध्वं तु कालादेतस्माद्विन्देत सदृश पतिम् ।। ९०

पित्रे न दद्याच्छुल्कं तु कन्यामृतुमतीं हरन् ।
स हि स्वाम्यादतिक्रामेदृतूना प्रतिरोधनात् ।। ९३

त्रिंशद्वर्षोद्वहेत्कन्यां हृद्यां द्वादशवार्षिकीम् ।
त्र्यष्टवर्षोऽष्टवर्षां वा धर्मे सीदति सत्वरः ।।९४

—अ. ९

कन्या ऋतुमती होऊन जन्मभर तशीच राहिली तरी चालेल पण तिला गुणहीन अयोग्य वराला केंव्हाही लग्नात द्यायची म्हणूनच देऊ नये. ऋतुप्राप्तीनंतर तीन वर्षेपर्यंत वडिलांकडून लग्न ठरविले जाण्याची वाट पाहिल्यावर मग कुमारीने आपल्याला योग्य वाटेल तो समगुणशील पति स्वतः निवडावा, वरावा. अशा अुपवर कुमारीच्या पित्यास त्या वराने कोणचेही शुल्क देण्याचे कारण नाही. तिचा वेळीच विवाह न केल्याने आणि ऋतुप्राप्तीनंतरही तिला संभोगसुखापासून वंचित केल्याने तिच्या पित्याचे तिच्यावरील स्वामित्व त्याच्याकडे राहिलेलेच नसते.

विवाहित जीवनाचा आदर्श धर्म

अन्योन्यस्याव्यभीचारो भवेदामरणान्तिकः ।
अेष धर्मः समासेन ज्ञेयः स्त्री-पुंसयोः परः ।। १०१
तथा नित्यं यतेयातां स्त्री पुंसौ तु कृतक्रियौ ।
यथा नाभिचरेतां तौ वियुक्तावितरेतरम् ।। १०२

—अ ९

पतीने पत्नीशी आणि पत्नीने पतीशी कोणाच्याही प्रकारचा व्यभिचार न करता, अेकत्र असो, दूर असो, पण आमरण परस्पराशी निष्कपटपणे वर्तावे, हाच संक्षेपत विवाहित जीवनाचा आदर्श धर्म होय !

[स्त्री-पुरुषधर्मांचा हा अुत्कट समारोप झाला. ह्या अेकंदर सर्व प्रकरणात अेक गोष्ट चटकन लक्षात आल्यावाचून राहत नाही ती ही की, पतिनिधनानंतर नियोग किंवा पुनर्विवाह किंवा आमरण ब्रह्मचर्ययुक्त जीवन नेण्याचे विधवेचे तिन्ही धर्मसंप्रदाय सांगितले असताही विधवेने पतीसह सती जावे. पतीमागे जगूच नये. असा विधि मात्र अिथे कुठेही धडधडीतपणे पुरस्कारिलेला नाही. सतीची रूढि प्रचलित झाल्यानंतरच्या कोण्या सतीच्या अभिमानी शास्त्रकाराने आपल्या त्या मताचेही पाचपचवीस श्लोक ह्या स्मृतीत कसे घुसडले नाहीत देव जाणे ! क्वचित् तोपर्यंत ही मनुस्मृतीची शेवटची संकलित प्रत जी भृगुसंहिता ती अितकी मोजून मापून, लेखी तोंडी सर्वप्रसिद्ध झालेली असेल की, तिच्या त्या अनुक्रमणिकाध्यायाची पक्की कडीकुलपे ठोकून बंद केलेल्या पोलादी पेटीत बाहेरच्या अेका अक्षराची मुंगीही घुसणे अशक्य व्हावे !]

पुत्र आणि पुत्री

यथैवात्मा तथा पुत्र पुत्रेण दुहिता समा ।
तस्यामात्मनि तिष्ठन्त्या कथमन्यो धनं रहेत् ।। १३०

—अ ९

मुलगा हा आपला आत्माच आहे. मुलगी ही पण मुलाप्रमाणेच आहे तेव्हा ती जिवंत असता (निपुत्रिक पित्याचे धन) तिच्यावाचून कोण घेऊ शकणार !

अपुत्रोऽनेन विधिना सुता कुर्वीत पुत्रिकाम् ।
यदपत्य भवेदस्या तन्मम स्यात्स्वधाकरम् ।। १२७

—अ ९

निपुत्रिकाने (मुलीच्या ठिकाणी अुत्पन्न होणारा पुत्र माझे श्राद्धादि विधि करो असे तिच्या लग्नाच्या वेळी ठरविणाऱ्या) विधीने मुलीलाच मुलाचे अधिकार अर्पावे, कारण—

पौत्रदौहित्रयोर्लोके न विशेषोऽस्ति धर्मतः ।
तयोर्हि मातापितरौ सभूतौ तस्य देहत ।। १३३

—अ ९

मुलाचा मुलगा आणि मुलीचा मुलगा यात धर्मदृष्टीने मुळीच अतर नाही; कारण ती दोघेही आजाच्याच देहापासून निर्मिलेली असतात. (याच्या अुलटही काही वचने आहेतच !)

स्त्रीवध

मनुस्मृतीत, ती आज ज्या भृगुसहितेच्या रूपाने आपल्यापुढे आहे, अशा स्थितीतही, स्त्रियाना ब्राह्मणाप्रमाणेच अेक विशेष सवलत मात्र अेकदरीत अगदी स्पष्टपणे आणि जवळ जवळ विरुद्ध श्लोकाच्या अभावाने अेकमते दिलेली आढळते. ती म्हणजे, स्त्री ही अवध्य आहे, तिला मारणे हे [महापाप] आहे. तिच्या हातून मोठमोठे अपराध घडले तरीही तिला वध दड होता कामा नये [असा कडक दडक घालून देणे ही होय ह्या प्रकरणी मात्र स्त्रियाना [आजच्या दडविधानापेक्षा (क्रिमिनल लॉपेक्षा) मनुस्मृतीचे प्राचीन दडविधानच परवडेलसे वाटते ! अुदाहरणार्थ, खालील श्लोक पहा—

बालघ्नाश्च कृतघ्नाश्च विशुद्धानपि धर्मत. ।
शरणागतहन्तॄंश्च स्त्रीहन्तॄंश्च न सवसेत् ।। १९०

—अ. ११

बालहत्या, कृतघ्नता, शरणागतहत्या आणि स्त्रीहत्या ही घोर पापे करणाऱ्या मनुष्याशी (प्रायश्चित्त घेतले तरीही) कोणी कोणच्याही प्रकारचा संबंध ठेवू नये.

आतेबहीण, मावसबहीण, प्रभृतीशी विवाह करू नये !

पैतृष्वसेयीं भगिनीं स्वस्रीया मातुरेव च ।
मातुश्च भ्रातुस्तनया गत्वा चान्द्रायण चरेत् ।। १७१
एतास्तिस्रस्तु भार्यार्थे नोपयच्छेत्तु बुद्धिमान् ।
ज्ञातित्वेनानुपेयास्ता. पतति ह्युपयन्नध ।। १७२
—अ ११

आतेबहीण, मावसबहीण, मामेबहीण (किंवा भाची, पुतणी) ह्यासारख्या बहिणीप्रमाणे असणाऱ्या स्त्रियांशी लग्न लावणाऱ्या (वा संभोग करणाऱ्या) पुरुषास अधोगति प्राप्त होते, तो पतित होतो [आज अनेक जातींतच काय प्र प्रत्यक्ष ब्राह्मण जातींतही ह्या काही चाली धडधडीत चालू आहेत आणि मनु स्मृतीत अस्पृश्यतादि जे आचार सांगितले आहेत त्यास तोडता म्हणून सुधारकाव तुटून पडणारे अनेक ब्राह्मण–ब्राह्मणेतर सनातनी ह्या चाली पाळणाऱ्या जातींतहं आहेतच ! त्यांनी स्वत च पतित म्हणणे सोडून मनूतील आचार परिवर्तनी आहेत, त्रिकालाबाधित नाहीत आणि राष्ट्रहितास परवडतील ते घेऊन शेष सोडा असे तरी मानले पाहिजे. तीच स्थिति कन्येच्या शुल्काविषयी शूद्रांनी देखील शुल्क घेऊ नये शुल्क घेणे हे प्रच्छन्न कन्याविक्रयाचे पापच आहे असे अनेक कडव निषेधाचे श्लोक मनूत असताही कित्येक ब्राह्मण ज्ञातीसुद्धा, शुल्क धडधडीत धर्म संस्कारपूर्वक घेतात नि तरीही ' मनूतील अक्षर नि अक्षर त्रिकालाबाधित धर्म ' आहे म्हणून ओरडतच असतात ! शुल्कनिषेधाचे बानगी दाखल म्हणून अनेक श्लोकांपैकी खालील श्लोक पाहा]—

आर्षे गोमिथुन शुल्क केचिदाहुर्मृषैव तत् ।
अल्पोऽप्येव महान्वापि विक्रयस्तावदेव स ।। ५३

आददीत न शूद्रोपि शुल्कं दुहितरं ददन्।
शुल्कं हि गृह्णन्कुरुते छन्नं दुहितृविक्रयम् ॥ ९८
नानुशुश्रुम जात्वेतत्पूर्वेष्वपि हि जन्मसु।
शुल्कसंज्ञेन मूल्येन छन्नं दुहितृविक्रयम् ॥ १००

—अ ९

शूद्राने देखील कन्येचे मूल्यच असलेले शुल्क घेऊ नये त्याला शुल्क नाव दिले तरी तो लबाडीने छपविलेला कन्याविक्रयच होय ! पूर्वीच्या युगातही कन्या-विक्रयाचे पाप ज्या गोडस नावाने छपविले जाते ते शुल्क कोणीही घेतल्याची गोष्ट आम्हास ठाऊक नाही !

[मनुस्मृतीतले सारे श्लोक, जगदुत्पत्तीसहच मनुभगवानानी सांगितले नि त्यातील अक्षर नि अक्षर अपरिवर्तनीय धर्म आहे या दोन्ही समजुती साफ खोट्या पाडण्यास हे तीनचार श्लोकदेखील अगदी बिनतोड पुरावा आहे ! जर जगदुत्पत्ती-सहच ही स्मृति रचली तर तिच्यात वारवार जे ' कित्येक अमुक म्हणतात ' अशी भिन्न आचार्यांची मते सांगून ती खुडली आहेत ते आचार्य काय साऱ्या सृष्टीच्याही आधी झाले होते ? ' कित्येक असे पुढे म्हणतील ' अशी भाषा देखील नाही. ' म्हणाले म्हणतात ' अशी भाषा आहे. अर्थात् ऐतिहासिक दृष्टीनेच याचा अगदी नीट अुलगडा होतो की, भृगूने ही संहिता रचतेवेळी ज्या अनेक आचार्यांची मते प्रचलित होती ती अुल्लेखिली आणि प्राचीन मनुस्मृतीचे हे संस्कार सिद्ध केले. अनेक स्मृत्या त्या काळी असल्याचे कितीतरी अुल्लेख ' या वेदबाह्या स्मृतय ' प्रभृति श्लोकातून स्पष्टपणे आलेले आहेत ! सर्व सृष्टि अेक दिवशी झाली नाही, मनुष्यच सृष्टीनंतर लाखो वर्षांनी झाला, तर मनूची गोष्टच दूर ! ह्या सृष्टि-विज्ञानाने सिद्ध झालेल्या घटना नाकारून या ग्रंथाचे योग्य ते महत्त्वही कमी कर-ण्याचे पाप ' सनातन ' थोतांडाने कोणी करू नये हेच युक्त पुन्हा वरील श्लोकात ' शुल्क घेण्याची चाल आम्ही कधीही अैकली नाही ' असे ठासून सांगणारा हा ग्रंथकार स्वतःच ' आर्ष विवाहात शुल्क घेतात, ब्राह्मणाच्या सात पिढ्या तो विवाह अुद्धारतो ' ह याच ग्रंथाच्या तिसऱ्या अध्यायात तितकेच ठासून सांगतो ! अर्थात् तो ग्रंथकार अेकच होता हे मानून त्यास भ्रमिष्टात ढकलण्यापेक्षा हे असले अगदी परस्परविरुद्ध असे अनेक श्लोक अनेक शास्त्रकारानी वेळोवेळी रचलेले नि नंतर अेकत्र सकललेलेच मानणे हेच त्या थोर स्मृतिकाराच्या योग्यतेस निष्कारण कमीपणा न आणणारे नाही काय ? सामान्य ग्रंथकारालाही जी गोष्ट सुसंगतपणे सांगता येते ती मनुभगवानांना सांगता आली नाही आणि त्याच्या ग्रंथात अितकी विसंगतता आहे, की त्याचा समन्वय लावण्यास मीमांसादिकाच्या अवडंबरी नि

अतथ्य गृहीतकृत्याचे अुमने साहाय्य घ्यावे लागावे असे मानण्यातच मनुभगवानाची असह्य निंदा आमच्या 'सनातनी' थोताडात घडत आहे !]

पुरुष हा स्त्रीहि आहे, पति हा पत्नीच्या अुदरी जन्मतो—

पतिर्भार्यां सम्प्रविश्य गर्भो भूत्वेह जायते ।
जायायास्तद्धि जायात्वं यदस्यां जायते पुन ॥ ८
अेतावानेव पुरुषो यज्जायात्मा प्रजेति ह ।
विप्रा प्राहुस्तथा चैतद्यो भर्ता सा स्मृतांगना ॥ ४५
—अ ९

पति हा गर्भरूपाने पत्नीच्या पोटी पुन जन्मतो यास्तवच पत्नीला जाया म्हणतात ज्या अर्थी पुरुष हा स्वयमेव पूर्ण शरीर नसून आपल्या स्त्रीशी समागम पावल्यावरच त्याचा देह पूर्णता पावतो नि प्रजोत्पादनक्षम होतो त्याअर्थी शहाणे लोक भर्ता हीच भार्या, पुरुष हाच स्त्री होय (ते दोन्ही मिळूनच अेक देह एक जीव होतो असं म्हणतात !)

प्रसंगी स्त्रीने शिल्पवृत्ति करावी

विधाय वृत्तिं भार्यायाः प्रवसेत् कार्यवान्नर ।
अवृत्तिकर्पिता हि स्त्री प्रदुष्येत्स्थितिमत्यपि ॥ ७४
विधाय प्रोषिते वृत्तिं जीवेन्नियममास्थिता ।
प्रोषिते त्वविधायैव जीवेच्छिल्पैरगर्हितैं ॥ ७५
—अ ९

पतीने दूर प्रवासी जाताना पत्नीच्या पोषणाची व्यवस्था करून जावे चरितार्थाची सोय नसली म्हणजे चांगली स्त्रीदेखील बिघडण्याचा संभव आहे पतीमागे पत्नीने नियमपालनाने दिवस काढावे अगदीच साधन नसेल तर योग्य तें शिल्पव्यवसायही करून पोट भरावे [ह्या नि पूर्वी स्त्रीस्वभावाविषयी दिलेल्या अनेक श्लोकांवरून सत्ययुगातील माणसे कलियुगातील माणसाहून काही निराळी नव्हती हं अुघड आहे तीही 'बिघडत' असत अितकी वारंवार की, सत्ययुगामध्येही त्यांना निर्बंधाच्या कडीकुलपात ठेवता ठेवता स्मृतिकारांनीही हात टेकून म्हणावे की, 'मात्रा स्वस्रा दुहित्रा वा नाविविक्तासनोऽभवेत् ! बलवानिंद्रियग्रामो विद्वांसमपि कर्षति ॥']

अनुलोमविवाही वाटणी

ब्राह्मणस्यानुपूर्व्येण चतस्रस्तु यदि स्त्रिय ।
तासां पुत्रेषु जातेषु विभागेयं विधि स्मृतः ॥ १४९

त्र्यंश दायाद्धरेत् विप्रो द्वावंशौ क्षत्रियासुत ।
वैश्याज. सार्धमेवांशमंश शूद्रासुतो हरेत् ।। १५०

—अ ९

ब्राह्मणाला चारी वर्णांच्या चार लग्नाच्या भार्या असतील तर त्या चारींच्या मुलानाही त्याच्या मातेची वाटणी मिळावी. तीन भाग ब्राम्हणीपुत्र, दोनभागी क्षत्रियापुत्र, दीड वैश्यापुत्र नि अेक शूद्रपुत्र [मातृसावर्ण्य चालू केल्यावरही ब्राह्मणादिकाकडे भिन्नवर्णीय लग्नाच्या बायका असून त्याचे पुत्र दायादाचा धार्मिक अधिकार अुपभोगीत हे ह्या प्रकारच्या अनेक श्लोकावरून अुघड आहे पण नेहमी-प्रमाणे त्या खाली लगेच अुलट श्लोक दत्त म्हणून अुभा आहे की, 'ब्राह्मणक्षत्रिय विशा शूद्रापुत्रो न रिक्थभाक् ।' (अ ९ ११५) शूद्रास्त्रीच्या पुत्राला वाटा मुळीच देअू नये !]

[१० व्या अध्यायात प्रतिलोम विवाहापासून होणाऱ्या सतति कोणच्या जातीत मोडतात त्याचे वर्णन आहे यावरून आज चडाल, अग्र, माग, निषाद, प्रभृति अस्पृश्य जाती आहेत त्या बहुतेक चातुर्वर्ण्याच्याच रक्तबीजाच्या आहेत असे मनुस्मृतीस सर्वथैव प्रमाण मानणाऱ्यानी तरी मानलेच पाहिजे.] अुदाहरणार्थ—

शूद्रादयोगव क्षत्ता चडालश्चाधमो नृणाम् ।
वैश्यराजन्यविप्रासु जायन्ते वर्णसकरा. ।। १२

—अ १०

शूद्र पुरुषापासून वैश्यस्त्रीच्या ठायी झालेला तो अयोगव, क्षत्रिय स्त्रीच्या ठायी क्षत्ता नि ब्राह्मण स्त्रीच्या ठायी चाडाल अुत्पन्न झाला [म्हणजे समजा, अेका ब्राह्मणास दोन मुली. अेक ब्राह्मणाला दिली तिचा पुत्र ब्राह्मण दुसरी शूद्राला मिळाली तिचा पुत्र चाडाल म्हणजे आजचे महार प्रभृति अस्पृश्य हे आम्हा ब्राह्मणादिकाचे सख्खे मावसभाअू आहेत ! ! त्याच्यात आमच्यात अेकच रक्तबीज सचरते आहे ! पुन्हा ब्राह्मणानी चाडालादिक स्त्रियाशी विवाह केल्याची अुदाहरणे ह्याच स्मृतीतील मागे दिलेल्या श्लोकातून दिलेलीच आहेत त्या चडाल स्त्रिया ब्राह्मणीच होअून 'जगद्वद्य' झाल्या !]

जे जे श्लोक प्रक्षिप्त ते ते वाईटच आहेत असे नाही !

मनुस्मृतीतील महिलाविषयक बहुतेक महत्त्वाचे श्लोक या लेखमालेची स्थल-मर्यादा साभाळून देता आले तितके येथे दिले मनुस्मृतीच्या यापुढच्या अकराव्या बाराव्या अध्यायात या विषयाचे फारसे श्लोकही नाहीत लेखावकाशही सपला. तेव्हा आता समारोपाच्या वेळी या लेखमालेत, प्रक्षेपक श्लोकानी मूळ ग्रथात परस्परविरुद्ध विधानाचा जो घुडगूस घातला आहे त्याविषयी वारवार जे दोषसूचक

अुल्लेख करावे लागले त्याची निःपक्षपाताने दुसरी बाजूही सूचित करणें आमचें कर्तव्य आहे.

राष्ट्राची परिस्थिति जशी बदलत गेली तसे मनुभगवानाचे काही निर्बंध, (कायदे) राष्ट्रहितार्थ पालटणे योग्य वाटूनच पुढील शास्त्रकारानी त्याच्या मते लोकहितास त्या नवीन परिस्थितीत ज्या अवश्य त्या नवीन सुधारणा घडवून आणण्यासाठी नवीन निर्बंध स्मृतीत घातले ह्या हेतूने जे श्लोक मनुस्मृतीत वेळोवेळी घातले गेले ते प्रक्षिप्त असले तरी ते घालणाऱ्याचा हेतु राष्ट्रहितकारकच होता, लबाडीचा नव्हता व्यक्तिशः त्याना त्यामुळे काही विशेष लुबाडायचे नव्हते हें आपण विसरता कामा नये मूळच्या निर्बंधाना विरुद्ध असे जे श्लोक मागाहून घातलेले दिसतात ते बहुधा नीतिकल्पनाचा आणि सात्त्विक संयमाचा विकासच व्यक्तविणारे आहेत ही गोष्टच त्या प्रक्षेपकाच्या सद्‌हेतूचा बळकट पुरावा आहे. असल्या श्लोकाचे प्रक्षेपकच हे त्या त्या काळचे सदिच्छ सुधारकच होते.

अुदाहरणार्थ नियोगाची रीत घ्या आर्यराष्ट्र अल्पसंख्य होते, त्याच्या शत्रूचा वेढा अजित होता, राष्ट्रवृद्धीस, सुपीक पण निर्जन भूमि वाटेल तेवढी पुढे मोकळी होती—तेव्हा राष्ट्राचे संख्याबळ वाढविणे हितकर होते. यास्तव कुमारीपुत्र (कानीन) लग्नाच्या वेळी पूर्ण गर्भ असलेल्या कुमारीचा पुत्र (सहोढ) स्वतःच्या पत्नीने पतीस न कळविता परपुरुषापासून अुपादिलेला पुत्र मानून प्रतिपाळण्याचा अुदारपणा राष्ट्रहिताकडे दृष्टि देअून दाखवावा आणि त्यायोगे आर्यबीजाचा कण नि कण राष्ट्रीय संख्याबळ वाढविण्याकडे अुपयोजिला जावा हेच राष्ट्रहिताचे होते. पत्नी ही पतीचे क्षेत्र, त्यात जे अुत्पन्न ते पतीच्याच स्वामित्वाचे आहे. ह्या सूत्रान्वये हे सारे पुत्र पुत्राप्रमाणे प्रतिपाळले जावे ही प्रवृति अशा काळी राष्ट्रीय संख्याबळास हितकारक होती वंशक्षय होअू नये म्हणूनच धर्म्य मानलेल्या नियोगाचेही हेच समर्थन होय आजकालच्या जर्मनी, फ्रान्स, अिटली, रशिया

प्रचलविले नि नियोगादिक पूर्वधर्म वर्ज्य मानले त्या वैवाहिक अुच्चतर आदर्शाचे समर्थक श्लोक मनुस्मृतीतील पूर्वश्लोकाच्या आगेमागे प्रक्षेपून त्या निर्बंधासही मनूच्या नावाचा आसरा घेतला. या मद्यपाननिषेध, नियोगत्याग, मांसाशनत्याग, यज्ञहिंसानिषेध, कानीनादि पुत्राचा निषेध प्रभृति प्रकरणी तरी सत्ययुगातील पूर्वाचार्यापेक्षा अर्वाचीन आचार्यांचा, धर्मांचा नि नीतीचा आदर्शच अधिक संयमशील, दयादाक्षिण्यशील नि सत्वशील असलेला आढळतो. सत्ययुगीन निर्बंधांनी ज्या भोगांना ते प्रकटपणे भोगू शकत असा अनेक स्वैरभोगास या नव्या आचार्यांना त्यांच्या स्वतःच्या या कडक नव्या निर्बंधामुळे आचवावे लागले पण हे कळून असूनही त्यांनी आपल्या स्वैरतेवर आपण होअून कडक बंधने घालून घेतली हे त्या ब्राह्मण शासनकाराच्या नि क्षत्रियशास्त्रगोष्ट्याच्या समाजहितार्थ केलेल्या त्यागाचे नि अुच्चतर नीतिमत्तेचेच दर्शन आहे खरोखर, सत्ययुगीन धर्मापेक्षा हे कलियुगीन धर्मच अधिक धर्मशील आहेत. कारण ह्या प्रक्षेपक अर्वाचीन आचार्यांनी प्राचीनात जे अेकदरीत वर्ज्य तेच बहुधा कलिवर्ज्यात वर्ज्य ठरविले आहे

ह्या गडबडगुंड्याचा सारा दोष आमच्या ' शब्दनिष्ठ सनातन ' प्रवृत्तीचाच आहे !

प्रक्षेपकाचा हेतु चांगलाच होता हे वर दाखविले. आता मगळ्यात मोठा दोष म्हणजे त्यांनी त्यांना चांगल्या वाटणाऱ्या सुधारणा स्वतःच्या श्लोकांत स्वतःच्या नावावर न प्रसिद्धता प्राचीन मनुस्मृतीत मनूच्या नावे दडपून दिल्या हा होय. यायोगे त्या साऱ्या ग्रंथाची खिचडी होअून मूळ मनु काय म्हणतात नि प्रक्षेपकाचे प्रक्षिप्तमत कोणते हे निश्चितपणे सांगणे दुर्घट झाले ही घोडात लबाडी होती. परंतु ती करण्यातही त्या प्रक्षेपकाचा हेतु अेकदरीत परोपकारच होता. कारण जे जे नवीन ते ते चांगले आहे म्हणून न स्वीकारता ते श्रुतिपुराणोक्त असल तरच स्वीकार्य होय असा दडक अगदी मनूपासूनच आमच्या रामरोमी खिळलेला होता. वेदात आहे तेच मी सांगतो, अशा खऱ्याखोट्या शपथा मनूलादेखील वारंवार ह्या स्मृतीत घ्याव्या लागल्या तेव्हा मनुस्मृति धर्म्य ठरू शकली. स्वतः मनुस्मृतीतही ' अितर स्मृति खोट्या आहेत, त्या पाळू नका ' हे सांगतांना अगदी शेवटच्या

दडक ! त्यामुळे पुढच्या शास्त्रकाराना आपल्या सुधारणा लोकाच्या गळी अुतर-विण्यास आपले श्लोक मनूच्या प्राचीन स्मृतीतच दडपण्यावाचून गत्यतर अुरले नाही ! हा दोष मुख्यत' त्या प्रक्षेपकाचा नमून त्याचे खापर पुष्कळ अशी ह्या आमच्या पूर्वागार 'शब्दनिष्ठ सनातन' प्रवृत्तीवरच फोडले पाहिजे !

अैतिहासिक दृष्टीने मात्र ही अडचण मुळीच पडत नसून सारा उलगडा समाधानकारकपणे होतो

परतु कोणचा श्लोक प्रक्षिप्त, कोणचा मूळ, कोणचा वेदनिष्ठ नि कोणचा वेदबाह्य, ही भानगड अैतिहासिक दृष्टीने हा ग्रथ वाचणाऱ्या आम्हासारख्यास मुळीच नडत नाही. तो अेक अैतिहासिक चर्चेचा विषय अितकेच त्याचे महत्त्व. राष्ट्राच्या आजच्या परिस्थितीत राष्ट्रधारणास जो श्लोक अुपयुक्त वाटेल तो, मनूचा असो, प्रक्षिप्त असो, तो आम्ही आचरू, जेथे तो परवडणार नाही तेथे राष्ट्रहितसाधक असे अद्ययावत् ज्ञानाच्या कसोटीस अुतरणारे नवीन निर्बंध करू. खरेखोटे, चागलेवाअीट, हे ठरविण्याची 'अर्वाक्कालिकता' ही अेकमेव कसोटी आहे हे आम्हास मुळीच मान्य नाही तसेच जुने ते सोने हे जसे कधी खरे असते तसे जुने ते शिळे हेही खरच असते

मनूचे अक्षर नि अक्षर खरेच, ती स्मृति सुसगतच आहे असे मानणाऱ्या शब्द-निष्ठ सनातन्यानाही तीतील शेकडो धडधडीत अन्योन्यविरुद्ध श्लोकाचा समन्वय लावता नाकी नव येअून शेवटी प्रत्येक टीकाकार मनुस्मृतीचे श्लोक जरी पालटत नाहीत तरी अर्थ फिरवून अेकेक नवीन मनुस्मृति लिहितो. मनूत मास खाणे धर्म्य आहे असे म्हणून ब्राह्मणाच्या काही जातीच्या जाती मास खातात काही मास वर्ज्य पण मासे धर्म्य म्हणून मनूच्या नावे मासे खातात, काही मनू दोन्ही वर्ज्य मानतो असा समन्वय लावून केवळ शाकाहार करतात ! ही प्राचीन परपरा आजही चालनून कोणी अनुलोम विवाह मनूच्या नावे अधर्म्य समजतात तर कोणी त्याच मनूच्या नावे आज धडधडीत प्रतिलोम विवाह 'शास्त्रोक्त' मानून ब्राह्म-णाची मुलगी वैश्यास देतात ! अशी विचाऱ्या मनूच्या शब्दाशब्दाची कुतरओढ होअून आजही मनुस्मृतीच्या श्लोकाची अेकच प्रत असता तिच्या अर्थाच्या पाचशे-जणानी पाचशे मनुस्मृत्या करून साडल्या आहेत !

पण अैतिहासिक दृष्टीच्या वाचकाना तसा दुसराही शब्दच्छल करण्याचे कारणच पडत नाही आजची मनुस्मृति अेकटाकी, सुसगत, अेका ग्रथकाराची मूळस्मृति नाही, ती अेक भिन्न मताची सकलित सहिता आहे वेदकाळच्या अितिहासाप्रमाणे ज्या रूढि अत्यत प्राचीन ठरतात त्याचे समर्थक श्लोक पहिले, त्यानतरच्या अितिहासकालात ज्या रूढी मळलेल्या आढळतात त्याच्या—नियोग, मासाशनप्रभृति—निषेधाचे श्लोक त्यानतरचे प्रक्षिप्त, असा अितिहासाच्या स्वतत्र

पुराव्याने प्रक्षिप्त श्लोकाची छाननी अेकदरीत बरोबर करता येते तरीही अमुक श्लोक मूळचा वा प्रक्षिप्त आहेच आहे असा दुराग्रहही धरणे दुर्घट आहे – अितकी ती खिचडी शिजून अेकजीव झालेली आहे – हेही अैतिहासिक वाचक विसरत नाही. शेवटी कोणचाही श्लोक मूळचा म्हणून चांगला, प्रक्षिप्त म्हणून वाअीट वा स्मृतीतला म्हणूनच अनुल्लंघ्य असे मानीत नाही, तर आजच्या राष्ट्रीय परिस्थितीत हितकारक असेल तर मानतो, नाहीतर तसा हितकारक तो नवीन निर्बंध नवीन म्हणून चक्क सांगून स्वीकारतो. विज्ञाननिष्ठ, प्रत्यक्षनिष्ठ, अद्ययावत् प्रवृत्ति हीच. ह्याच प्रवृत्तीने नि ह्याच अैतिहासिक दृष्टीने मनुस्मृतिच नव्हे, तर श्रुतिही वाचल्या असता त्याच्या अर्थाचा दुर्दशा न होता तो पुष्कळ अधिक सरळपणे लागतो, त्या ग्रंथाची नसती विटंबना टळते.

शेवटी या लेखमालेच्या आरंभी दिलेल्या कारणासाठी या प्राचीन नि पूज्य महाग्रंथाची थोरवी आठवून नि त्याचे आमच्या हिंदुराष्ट्रावर शतकानुशतके झालेले अुपकार स्मरून, अेका काळी जपानपासून यवनद्वीपापर्यंत (ग्रीसपर्यंत) धर्मग्रंथ वा निर्बंधशास्त्र म्हणून मूर्धाभिषिक्तत्व पावलेल्या नि शतकांपासून आपापल्या त्या मनुस्मृतीस नि मनुभगवानासच नव्हे तर भृगुसंहितेस नि भृगुऋषीसही वार-वार वंदून आम्ही ही लेखमाला संपवितो.

\+ + +

व्रतविधि आणि विवेक

(उत्तरार्ध)

'व्रते आणि वैकल्ये'[1] या विषयाच्या पूर्वार्धात जे विवेचन केले त्यातील मुख्य विधेये (पॉअिंटस) या अुत्तरार्धाच्या अनुसंधानार्थ अवश्य तितका प्रारंभीच अुल्लेखिणे भाग आहे. ती विधेये अशी –

(१) धार्मिक श्रद्धेच्या दृष्टीने देखील अीश्वर हा सत्यस्वरूप आहे. सत्य म्हणजे जे आहे ते आहे तसे मानणे. सृष्टीच वा सृष्टिकर्त्याचे ज्ञान नि अुपासना म्हणजे त्या सत्याचीच अुपासना असली पाहिजे. 'न हि सत्यात्परो धर्मः नानृतात्पातकं परम्' हे लक्षण नुसते सत्य बोलण्याच्या अेका व्यावहारिक आचाराचे

---

[1] 'व्रते आणि वैकल्ये' हा निबंध दुसऱ्या खंडात सविस्तर आला आहे. त्याच विषयाचा हा अुत्तरार्ध आहे.

नसून ते वर दिलेल्या अत्यंत व्यापक अशा तात्त्विक अर्थीच सर्व सुसंस्कृत धर्मांत समतिलेले आहे. तेव्हा ज्या ज्या व्रतात आणि अुपासनेत सृष्टीच्या यथातथ्य स्वरूपाची विकृति गृहीत धरलेली असते ती सर्व व्रतें असत्याचीच अुपासना होत असल्यामुळे अधर्म्य ठरतात. मनुष्यात सत्याचा प्रसार करण्याचे धर्मकृत्य त्या व्रतामुळे अडखळते आणि असत्याचा प्रसार करीत राहण्याचे पाप मात्र पदरी पडते. हजारो वर्षांपूर्वी अनेक वस्तूंच्या सत्यस्वरूपाचे ज्ञान मनुष्यास नव्हते. त्या वेळेस त्याना जे स्वरूप त्या काळच्या अपक्व ज्ञानामुळे सत्य वाटले त्याची अुपासना करणारी व्रतें, कथा, आख्याने त्यानी प्रचलविली यात त्याचा तितकासा दोष नाही. परंतु त्यावर त्रिकालाबाधित धार्मिक सत्याचा छाप मारण्याच्या चुकीमुळे ते हजारो वर्षांपूर्वीचे मानवी अज्ञान चिरस्थायी करण्याचे मात्र पाप आता आम्ही करू नये. प्रत्यक्षनिष्ठ नि प्रयोगक्षम विज्ञानाच्या प्रगतीने ज्या ज्या पूर्वीच्या सृष्ट पदार्थांविषयीच्या कल्पना आज साफ खोटया पडल्या आहेत, त्या आपण जरी पूर्वी त्यास धर्म समजत गेले असले तरीही असत्य म्हणून आज टाकून दिल्या पाहिजेत, आणि त्या असत्याच्या पायावर अुभारलेली तत्तद्विषयक जी जी व्रतें वा अुपासना असतील त्या साफ सोडून दिल्या पाहिजेत

(२) आज केवळ असत्याचीच पूजा ठरणाऱ्या अशा शेकडो व्रतांचे अेक चटकन् लक्षात येण्यासारखे अुदाहरण म्हणजे ज्योतिर्गोलविषयक व्रतांचा गट होय. चंद्रसूर्यशनिशुक्रमंगळप्रभृति ज्योतिर्गोल ह्या स्वतंत्र नि सजीव अशा देवता असून मनुष्याच्या स्तुतिनिंदेने त्या प्रसन्न वा प्रक्षोभू शकतात, अशी मनुष्याची पूर्वी जगभर समजूत होती. आपल्या हिंदूतच नव्हे, तर प्राचीन काळच्या बहुतेक राष्ट्रांतून नि धर्मांतून ही समजूत आणि तीवर आधारलेल्या त्याच्या अुपासना, व्रतवैकल्यें प्रचलित असत. पण आता ज्योतिषशास्त्राच्या प्रगतीमुळे हे प्रयोगसिद्ध झालेले आहे की, हे सारे ज्योतिर्गोल निर्जीव पदार्थ असून त्याच्या गतिस्थिति ह्या गणिताच्या कठोर नियमानी बद्ध असून त्याच्या प्रकाशघर्षणादिकाचे मनुष्यावर होणारे परिणाम हे मनुष्याच्या स्तुतिनिंदेने अथवा ब्राह्मणभोजनाने वा महारास दान दिल्याने वा दगडास तेलशेंदूर फासल्याने वा शनिवारमंगळवारी अुपाशी राहिल्याने वा अर्घ्यप्रदानाने वा शनिमाहात्म्याच्या वा सूर्यमाहात्म्याच्या पारायणाने लेशमात्र बदलू शकत नाहीत त्याचे परिणाम टाळण्याचा मार्ग शनिमाहात्म्यातील भाकडकथाप्रमाणे वागणे हा नसून, गणितरसायनवैद्यक या प्रयोगक्षम विज्ञानाच्या नियमास समजून घेणे आणि त्याच्या आधारे ते ते वैज्ञानिक प्रत्यक्ष फलदायी अुपाय योजणे हा होय. मनुष्यास हें ज्ञान आता झाले असताही पूर्वीच्या अज्ञानाला 'धर्म' म्हणून अुराशी बाळगणे आणि त्याची ती ती अुपासना, व्रतवैकल्ये करीत राहणे ही असत्याचीच पूजा होणारी असल्यामुळे निर्मळ अधर्म होय.

अगदी ताजें अुदाहरण आगगाडीचे घ्या. हिंदुस्थानात प्रथम आगगाडी आली,

तेव्हा शेकडो गावकऱ्यांना ती अेक देवीच वाटली ना घोडा, ना बैल, ना गाढव जुपलेले, पण अेखाद्या वाघिणीसारखी धावते आहे भरमसाट ! अेक अद्भुत प्राणीच कोण्या अगम्य जगतातून सुटला नि गावात शिरला जसा ! आणि त्याची चीण वाढून जिकडेतिकडे आगगाडीच आगगाडी झाली ! अेखाद्या आता नसलेल्या भुयाराचे तोंड फटकन् दगड अुचलताच अुघडावे नि आतून सापाचे पेव फुटून भराभर सापच साप जिकडेतिकडे धावू लागावे तसे ते आश्चर्य ! कित्येक वर्षे अनेक गावकरी लोहपथाच्या तारापाशी तिष्ठत नि आगगाडी येताच त्या देवीस प्रसाद-विण्यास्तव नवसाचे नारळ खटाखट फोडीत ! त्यातल्या त्यात जितके बरे झाले, की केवळ अडाणी लोकातच ही भावना राहिली आणि अुपाध्यायवर्गाने ती अंगीकारली नाही पण जर का कोण्या पंडितास त्या देवतेवर काही संस्कृत अनुष्टुभे रचण्याची स्फूर्ति सुचली असती तर आगगाडीविषयीच्या त्या अडाणीपणावर 'धर्मा'चे पुट चढून आपल्या नवसास पावणाऱ्या देवतात अेका आगगाडीची नि अेका आगगाडीवाराची वा व्रताची चिरंतन भर पडली असती ! पण धार्मिक वर्गास दुसऱ्याच अेका कारणाकरिता अशी बुद्धि झाली नाही नि ते अडाणीपण त्यावर धार्मिक छाप पडून चिरंतन होण्याचे संकट टळले ते कारण असे की, ती आगगाडी तिच्या डब्यात महारासुद्धा माणसांना सरमिसळ बसवी — सोंवळे नेसून बसण्याची या बयाने बाणतीही स्वतंत्र सोय केली नव्हती ! यामुळे ती धार्मिक पूजेस पात्र ठरली नाही, पण तरीही धार्मिक निंदेस पात्र ठरलीच ! पुष्कळ वर्षांपर्यंत आगगाडी असताही अुपाध्याय नि भाविक वर्ग बैलगाडीतूनच तीर्थयात्रादिकास जात नि आगगाडीतून वा आगनावेतून प्रवासल्यानंतर कपड्यासुद्धा स्नान केल्यावाचून घरात प्रवेशत नसत ! पण आगगाडीची वा आगनावेची सारी कळ हजारो लोकास प्रत्यक्षपणे कळताच आता आगगाडीस कुणी शिष्टाचाराचा कोणी नमस्कारदेखील करीत नाही — मग नवसाचा नारळ फोडणे दूरच ! आगगाडी, आगबोट, मोटारी यांच्यातही अपघात होतातच, प्राणहानिही होते, पण ती त्या वस्तु रागावल्या म्हणून हात असे आता गृहीत धरून अडाणी खेडवळदेखील त्यात बसताना त्यांच्या-खाली कावडे मारून वा त्यांना कुंकू लावून त्यास प्रसादवीत बसत नाही नर ते अपघात टाळण्यासाठी रस्ते नीट करणे, त्याची अटक (ब्रेक) ठीक आहे की नाही ते पाहणे, त्याचे अेंजिन गति पेट्रोल यथावत् प्रमाणात ठेवणे या प्रत्यक्षसिद्ध अुपायासच तेवढा अवलंबतो

आगगाडी, आगनाव, मोटारीप्रमाणे निर्जीव नि भावनाशून्य असणाऱ्या ह्या ज्योतिर्गोलानासुद्धा आता यंत्रे म्हणूनच लेखिले पाहिजे. यापुढे प्रत्येक पंचांगात, निदान टिळक पंचांगात तरी मकरसंक्रमणाचा वैज्ञानिक अर्थ द्यावा, ग्रहणाची वैज्ञानिक कारणे द्यावी, ग्रहांचे व्यास नि गति, सूर्यमालेची नि पृथ्वीची जवळ्य ती आकृति वैज्ञानिक परिभाषेत निवेदावी आणि ते संक्रांतीचे सोंग नि ती ग्रहणा-

दिवाची भाकड वर्णन साफ काढून टाकावी लोकांना घडघडीत थापा मारून असत्यात नि अज्ञानात पचागप्रवर्तक मडळासारख्या या मुज्ञ सस्थाना ठेववते तरी कसे ! अशा विवेकाची कसोटी लावली असता विज्ञानाने जी गोष्ट घडघडीत असत्य म्हणून ठरविली आहे आणि प्रत्यक्ष प्रयोगाने जी तशी असत्य असल्याचे प्रत्ययास येऊ शकत तिची अुपासना, पूजा, वा प्रचार करण्यास कारण होणारी ही चद्र-सूर्य-ग्रहोपग्रहादि ज्योतिगाल नि ग्रहणामुद्धा ज्योतिर्घटना यासबधीची पनामसाठ व्रत-वैकल्ये निव्वळ असत्याची पूजा, निव्वळ अधर्म ठरतात पूर्वी अज्ञानाच्या अधेरात दोरी साप म्हणून भासली त्यामुळे भीति वाटली ती साहजिक समजता येईल पण आता ती साप नसून दोरीच आहे हे विज्ञानाच्या अुजेडात स्पष्ट झाले असताना सुद्धा ती साप आहे म्हणून लोकास थापा मारीत सुटणे, भिवविणे नि काठ्या घेऊन तीवर मारीत बसण्याचा वा तिला दूध पाजण्याचा देखावा करणे हा मात्र काही अशी निव्वळ वडगळपणा नि काही अशी लुच्चेगिरीही होणारी आहे

(२) विज्ञानाने आज जी सत्ये निर्विवादपणे प्रत्यक्ष प्रत्ययाच्या आधारे सिद्धिली आहेत त्याच्या प्रचारास अडथळा करणारी अज्ञानमय व्रत जशी साफ सोडून दिली पाहिजेत तशीच या व्रतवैकल्याची रूपे कोणचही ऐहिक फल न देता निव्वळ पुराणातील भाकडकथाच्याच आधारावर प्रचलविली जातात त्या व्रत-वैकल्याची ती रूपेही बदलली पाहिजेत अशा प्रत्यक व्रतास जी कसोटी लावा-वयाची ती ही की, ह्या व्रताने ह्या लोकी स्वत चा, स्वत च्या राष्ट्राचा वा अेकदर मनुष्यजातीचा काहीतरी प्रत्यक्ष लाभ होतो आहे की नाही ? तसा ऐहिक प्रत्यक्ष लाभ होत असेल तरच त्या व्रतवैकल्यात दवडला जाणारा काल नि धन काहीतरी सत्कार्यी लागले असे समजावे. नाहीतर ती व्रतवैकल्ये अशा रुपाने करू नयेत व्रताचा पारलौकिक लाभ पदरी पडावयाचा असेल तर तो पडूनसुद्धा त्याबाबून ऐहिक असा कोणचा तरी प्रत्यक्ष लाभही मनुष्यजातीच्या पदरात पडला पाहिजे ह्या कसोटीस अुतरतील तीच व्रतवैकल्य तशा दुहेरी लाभास देणाऱ्या रूपात नि पद्धतीने आचरावी म्हणजे जरी क्वचित त्याच्यापासून होणारा कल्पित वा सभव-नीय पारलौकिक लाभ लटका पडला, तरीही त्यात दवडलेल्या समयाचा नि द्रव्याचा ऐहिक लाभ तरी निश्चितपणे पदरात पडणारा असल्याने ती केव्हाही अगदीच व्यर्थ जाण्याची आपत्ति येणार नाही ह्या दुसऱ्या प्रकारच्या व्रतास ही कसोटी कशी लावावी हे विशदिण्यासाठी आता या लेखाकात अुदाहरणासाठी तशा काही व्रताची छाननी करावयाचे योजले आहे

लक्षवातींचे वा लक्ष दूर्वाचे व्रत

देवाची सेवा म्हणून केली जाणारी ही व्रत मकरसक्रमणासारख्या अेका घटनेला नाक आहे नि ती घटना गाढवावर बसलेली आहे अशा निर्मळ असत्यास

फैलावणाऱ्या थापेबाजीची नसून सोज्वळ असतात, यास्तव ती तितकी आक्षेपार्ह नसतात. पण त्यात विवेक अितकाच करावयाचा की, देवास प्रसन्नविण्यासाठी केलेल्या या खटपटीचा प्रत्यक्ष व्यवहारानही काही अुपयोग आज होत आहे का? पूर्वी मोठमोठ्या देवळाचे गाभारे अंधकारमय असत. घरातही समया, लामणदिवे, पथ्या याचाच प्रचार असे. त्या कामी केलेल्या वाती अेक आवश्यकनाच असे. देवळात त्या अुपयोगी पडत, घरातही लागत. पण हजारो वर्षांपूर्वीचे हातवातीच्याच अुजेडात चाचपडण्याचे युग आता बदलले आहे. जुन्या प्रथात दवाल्याच्या गाभाऱ्यातही आता विजेच्या वा ग्यासच्या झगझगीत बत्यानी वा बटनानी सजावट होत आहे. घरीदारी तर खेड्यातूनही कदीलचिमण्या नि नगरातून विजेचे वा ग्यासचे दिवे खोल्याखोऱ्यातून लखलखाटत आहेत. मग आता ज्या खोलीत, सभामंडपात वा गाभाऱ्यात ग्यासच्या वा विजेच्या प्रकाशाचा झगझगाट झालेला आहे, तिथेच अेक लामणदिवा वा पथी केवळ पणजोबाच्या वेळेस ती लावीत म्हणून लावून ठेवणे हास्यास्पद नाही काय? मोटारीला बैल लावणे किंवा मशीनगनचा गोळा धनुष्याच्या तातीने फेकणे हे जितके विसंगत, वेडेपणाचे, तितकेच विजेच्या झुंबरानी दिवसासारख्या लख्ख प्रकाशलेल्या गाभाऱ्यात समईचा वा लामणदिव्याचा मिणमीण नंदादीप अुगीच धुरकटत ठेवणे होय! तेव्हा ज्या देवळी वा ज्या घरी हातवातीच्या मिणमिणी दिव्याचा मुळीच अुपयोग होत नाही, त्या ठिकाणी लाख वातीच हे व्रत म्हणजे वेळेचा, कापसाचा नि तेलाचा निव्वळ अपव्यय आहे. पणजींचे युग पथीचेच असे. तेव्हा ती वाडवानी करी ते शोभे. पण आता या लख्ख विजेच्या युगात लाखवातीच्या व्रताने देवही हसत असेल! तेव्हा ते व्रत आता त्या जुन्या मोडीच्या लामणदिव्याच्या अडगळीतच टाकून देणे बरं.

पण तरीही त्या व्रतातील जो देवाच्या सेवेचा श्रद्धावंत मनाला अुदार करणारा हेतु, तो मात्र मुटता कामा नये. त्याच हेतूने पण ज्यायोगे प्रत्यक्ष व्यवहारात आज मनुष्यजातीचे अल्पस्वल्प हितही साधता येअील असा स्थानी ते व्रत आचरावे. अेक कोणचा तरी तसा प्रकार सुचवावयाचा तर असे सुचविता येअील की, त्या वेळेत टकळीवर सूत काढावयास शिकून ते फक्कड सूत अमुक प्रमाणात देवाच्या नावे दान द्यावे अेखाद्या प्रामाणिक निर्धन विणकऱ्यास! किंवा मागावर ते स्वतः विणावे नि ती खादी हीनदीन पण स्वतः शक्य ती मेहनत करणाऱ्या सच्छील कुटुंबास द्यावी. अशा लोकहिताने, नराच्या सेवेने—जर लाखवाती नि तेल निष्कारण भुरभुरू जाळण्याने तो संतोषत असेल तर—नारायण अधिकच संतोषेल यात शंका नाही!

तीच गोष्ट लाख दूर्वांची!

तासन्तास परड्यातून नि खिंडारातून त्या गवताची अेकेक काडी खुडीत वेळ गमवावयाचा आणि तो भारा गणपतीच्या डोक्यावर द्यायचा! पत्र्या नि दूर्वा

वाहताना त्या भाऱ्याखाली बहुधा त्या गणपतिगौरीच्या टीचभर मूर्ति कापसाच्या ढिगात सरकी दबून गुदमरून जावी तशा नुसत्या गुदमरून जातात ! ऐखाद्या अशा व्रतस्थ महिलेच्या भक्ताने जर स्वतःच्या महिलेला लाख कड्यांच्या पेंढ्या वाहण्याचा प्रेमसंकल्प केला नि तिला मध्ये बसवून त्या पेंढ्या तिच्या ओंतीभोंती, घरखाली, तिच्या कानात, नाकात, डोळ्यात, तोंडात त्या काड्या घुसतात की नाही तेदेखील न पाहता म्हण ' अर्पयामि ' की रच पेंढी अशा वाहिल्या तर त्या भक्ताची तशी भक्ति जीव गुदमरून गेलेली ती स्त्री किती वेळ सोसील ? मग सगुण भक्तीच्या दृष्टीने बोलायचे तर त्या गौरीगणपतीच्या मूर्तीस आपल्या गवत-पाल्यांच्या भाऱ्यात गुदमरून टाकताना त्याची काय काय दुर्दशा होत असेल हे नको का बघायला ? श्वास घेण्यापुरती त्या मूर्तीच्या नाकापुढची जागा तरी रिकामी ठेवावी ! पुन्हा हा लाख दूर्वांच्या गवताचा भारा गणपतीस का वाहायचा ? गणपति गवत का खातो ? गवताच्या भाऱ्यास वाहावयाचेच, तर तो गायींस तरी वाहावा; तो भारा खाजून झाल्यास पशु प्रसन्न होईल. या जगात पिता येईल असे दूध देईल. पण मोदक खाणाऱ्या गणपतीस लाखो दूर्वांच्या गवताचे भारे वाहावयाचे आणि गवत खाणाऱ्या नि ओखटवाणीच होशीने खाणाऱ्या 'गोमातेस' माणमासारखे सुग्रास पचपक्वान्नाचे पान वाढून तो ग्रोग्रास वाहायचा ! ही काय व्रते की विटंबना ? भाकड पोथ्यांच्या नादाने असला पात्रापात्रतेचा लवलेश विचार न करणारा हा वेडगळपणा अक्षरशः आज खरोखरीच आचरला जात आहे की नाही बरे ? पोथीच हवी तर ती भगवद्गीता नाही का ? श्रद्धाळूखील तिला श्रुतिपदासमान पूज्य मानते, तीत ' देशे काले च पात्रे ' जे जे दान ते तेच सात्त्विक नि ' अदेशकाले यद्दानमपात्रेभ्यश्च दीयते । दीयते बहुलायास तत् तामस-मुदाहृतम् ' असे सांगितले आहे त्या प्रकारे व्रतात्मक दानात नि दानात्मक व्रतात आम्ही आता ' देश 'प्रमाणे नि ' काल 'प्रमाणे पात्रापात्रविवेक केलाच पाहिजे.

तेव्हा हिरव्या गवतासंबंधी वा वनस्पतिविषयकच व्रत करायचे तर शेत-कऱ्यांसारखा चवक पातळाचा काचा मारून विळा घेऊन हिरव्यागार रानात जावे नि लाख दूर्वा खुडीत खिडारात जो तास घालवावयाचा त्यापेक्षा त्याच वेळात मनाजोगच गवताच्या पधरावीस हिरव्यागार पेंढ्या कापून देवाप्रीत्यर्थ गायींस घालाव्या किंवा मुबामिक सुंदर फुलारानफुलांच्या परड्या भरभरून आणून त्यांचे गजरे मोलकरी मुलींना भेट द्यावे, किंवा आपल्या वा कोण्या आप्ताच्या अंगणात स्वतः पाणी भरून फुलझाडी लावावी आणि मालती, सोनचाफा, जाईजुई, गुलाबाची सुंदर फुले प्रत्यही देवास वाहावी; सारीच्या सारी अंगीच देवावर ढीग रचून नव्हे, तर देवघरात शोभतील तितकी तिथे नि बाकी हार करून फुलपात्रातून घरात दाराशी नि घरात सुंदरपणे विरचावी. आपल्या घरच्या नि ज्याना ती मिळत नाहीत अशा दीन कुमारिकांच्या वेसातून आपण स्वतः पाणी भरून वाट-

विलेल्या लतावेलींची ती ताजी टवटवीत फुले गुफावी, की ज्यायोगे जिथेजिथे त्या वावरतील तिथेतिथे त्या त्या दिवशी नि रात्री सुरेखपणाचे नि सुवासाचे वातावरण दरवळत राहावे! अशा आरोग्यप्रद नि आनंददायी सौंदर्याची पूजा हेही अेक व्रतच आहे. वाल्मीकीसारख्या वानप्रस्थाने देखील सीतेसारख्या संयमशील ललनेस सुद्धा असेच अेक व्रत सांगून लडिवाळ आश्वासन दिले नाही का, की 'पयोघटैरा-श्रमबालवृक्षान् संवर्धयन्ति स्वबलानुरूपैः। असंशयं प्राक्तनयोपपत्तेः स्तनंधय-प्रीतिमवाप्स्यसि त्वम्।'

वडपिंपळांना लाख प्रदक्षिणा

अशा वर्गातल्या व्रतासही वरचीच कसोटी लावावी. वनस्पतींशी जीवैक्याची भावना अनुभवावयाची वा संवर्धावयाची तर त्यांच्या भोवतीभोवती फिरण्याचा मार्ग टाकाअू आहे. हे विशाल विस्ताराचे वृक्ष आपल्या अुष्ण प्रदेशातील लोकांस त्यांच्या छायाशीलतेने अत्यंत वत्सल वाटावे नि त्याविषयी कृतज्ञता व्यक्तविण्याची प्रवृत्ति व्हावी हे आपल्या लोकांच्या दयाशील संस्कृतीस साजेसेच आहे. पण *त्यासाठी त्या झाडाचा देवच करून टाकणे आपल्या संस्कृतीच्या पदरी बुद्धिहीनतेचा* दोष बांधण्यासारखे आहे! या विशाल नि अुपयुक्त वृक्षाची मनुष्याला अुपयुक्त होअील अशी लागवड वाढवणे, जोपासना करणे, अितर अुपयुक्त वनस्पतींना त्याच्या त्याच्या प्रकृतीप्रमाणे खतपाणी देणे हीच ते मतैक्य प्रदर्शविण्याची अुचित रीत. हीच झाडे वागली का? तर मनुष्याला अुपयुक्त म्हणून. मग भरवस्तीची शोभा बिघडविणारा वडपिंपळ किंवा ज्याच्या फांद्या नि विस्तार पडायास झाली आहेत असा भरवाटेवरचा वडपिंपळ तोडून टाकणे हेच जेव्हा मनुष्याच्या हितास अवश्य, तेव्हा तेही केले पाहिजे. वडपिंपळ तोडायचाच नाही, ह्या हट्टापायी तो अेकदम वाऱ्यासरशी कोसळून त्याखाली माणसे मरतात अशा घटना या देशात ज्या घडतात त्या आपली सुसंस्कृत दयाशीलता दाखवीत नसून रानटी क्रूरपणा मात्र दाखवितात.

वडपिंपळासारख्या झाडाखाली तापलेल्या वाटसरूस जशी छाया मिळते तशाच त्याच्या प्रचंड फांद्या कोसळून प्रसंगी त्याचा प्राणही जातो. ती निर्बुद्ध झाडे काही जाणूनबुजून आपले रक्षण करीत नाहीत, त्यांना प्रदक्षिणा घातली काय नि लाथा मारल्या काय, फांद्या पक्क्या आहेत तो छाया देणे, पोखरल्या की अुन्मळून पडत खाली प्रदक्षिणा घालणारी बालबालिका जे सापडेल त्याचा चुराडा करणे, ह्या त्याच्या भावनाशून्य यांत्रिक क्रिया! अेक वेळ गाढवाच्या अंगावर हात फिरविला वा त्याला चुचकारले तर ते संतोषून अंगास खेटू लागते, काम अधिक हौसेने करते, त्याची खोडी केली तर लाथा झाडते, पण त्या गाढवाअितकी-देखील मनुष्याच्या प्रेमलोभाची वा हिताहिताची सुसंवादी जाणीव ज्या वडपिंपळास

तरी त्या घाण्यात गळेल. ते देवाच्या नावे कोणा मेहनती पण दरिद्री कुटुंबास दान द्यावे, म्हणजे अेका महिन्याचा फोडणीचा खर्च तरी निघेल ! तसे करवत नसेल तर ही अशी पारलौकिक दृष्टया अगदी भाकड नि व्यावहारिक दृष्टया अगदी कुचकामी व्रते करण्यात समय नि श्रम दवडू नयेत '

महिलानो, फेऱ्या घालण्याचेच व्रत करायवाचे, तर स्वदेशी वस्तूच्या प्रचारार्थ प्रत्यही पन्नास घरातील कुटुंबात जाअून प्रचार करण्याचे व्रत घ्या तुम्ही पाचपाचजणी, देवाचे कार्य म्हणून मानअपमान न पाहता जर पन्नास घरी प्रत्यही आळीपाळीने भेट द्याल नि त्या कुटुंबात स्वदेशी साखर, बागड्या, स्टोव्ह, काचकाम, धारकाम (कट्लरी), कापडप्रभृति वस्तु वापरण्यासाठी स्त्रियाची मने वळविण्यास झटाल; ज्यानी तसे निश्चयिले त्याचा तो निश्चय टिकून आहे की नाही याची सतत वर्षभर पाहणी करीत राहाल, वेळी स्वत तें ते विकाअू स्वदेशी सामान नेअून दुकानात असते त्याहून स्वस्त द्याल तर आम्ही अशा चळवळीच्या अनुभवाची हमी देतो की, तुमचे गाव स्वदेशीने तसे कट्टर गिन्हाअीक होअील की जसे शभर व्याख्यानानी वा वृत्तपत्रीय अग्रलेखानी होअू शकत नाही ! व्याख्यानालेखानी महिन्या दीड महिन्याची हूल्लड होते. पण स्वदेशीची साथ नि सतत ज्योत तेवत ठेवली जाते अशा सतत नि घरोघरी केलेल्या प्रचारामुळे, पाहणीमुळे. घरे ह्या स्वदेशीच्या जाणिवेची ज्योत घरोघरी अशी तेवत ठेवल्याने जी मानसिक राष्ट्रीय शिकवण लोकाम मिळेल, जी आर्थिक अुन्नति होअून स्वदेशी कामकऱ्याच्या तोंडात दोन घास पडतील, परदेशात जाणारा अितका पैसा स्वदेशात राहील त्या स्वदेशसेवेने, त्या नरनारीच्या सेवेने तो नारायण वडपिपळाभोवती लाख वेळा बैलामारखे गरगर फिरल्याने वा लाखवातीचा कापूस अुगीच जाळून टाकल्याने वा लाख दूर्वांचा नि बेलाचा भारा वाहिल्याने तो नारायण सतोषतो त्याहून लाख पटीने अधिक सतोषणार नाही असे कधीतरी घडेल काय ? आणि त्या वडपिपळाच्या प्रदक्षिणानी मिळणारे जे काय तुमचे काम्य फल असेल, तेही तो देव या व्रतानेही दिल्यावाचून राहील काय ? मिशनरी बाया जशा ख्रिस्ती धर्माचा उपदेश करीत तुमच्या वस्तीत फिरतात, तशा तुम्ही शुद्धीचा अुपदेश करीत बाटगा ख्रिश्चन वस्तीत हिंडा, ते व्रत धरा ! अमुकच प्रकारची लोकसेवा करा, हा आग्रह नाही. तुम्हाम व्यक्तिश जी झेपेल ती लोकसेवा करा, पण या लोकी लोकोपकारक कोणते तरी प्रत्यक्ष फल देणारे पुण्यकृत्य ज्यात साधते अशीच व्रते धरा म्हणजे राष्ट्रसेवा घडेल नि पारलौकिक दृष्टया ती लोकसेवा केव्हाही पुण्यप्रदच असल्याने व्रताने जो कोणचा सकाम वा निष्काम पारलौकिक लाभ तुम्हाम हवा तोही जर वडपिपळाच्या सेवेने मिळत असेल तर त्या लोकसेवेच्या प्रत्यक्ष परोपकारी व्रतानेही मिळेलच मिळेल. कारण काही झाले तरी नारायणाची व्यक्ति वडपिपळ, दगडधोंडा, दोणमाती, याच्या जड मूर्तीहून नराच्या सचेतन मूर्तीतच अधिक अुत्कटत्वाने आलेली

पार्वती कोकिळाच राहिली असती तर तीच कोकिळा तेवढी भेटताच तिला कोणीही नमस्कार केला असता, पण ती पुन्हा पार्वतीची पार्वती झाली म्हणता. पार्वती अेक कोकिळा झाली म्हणून साऱ्या कोकिळा पावन्या होतात की काय? देव अेकदा डुक्कर (वराह) झाले म्हणून आजही घर डुक्कर की कर पूजा अस करायचे की काय? बरं, अेवढ्यावरही कोकिळाच पुजायची, तर अुत्तम मार्ग म्हणजे कोकिळेच्या अेका खऱ्या जिवत पिलास धरून हिरव्यागार वृक्षावर स्थापून त्याची पूजा करावी, त पाळाव हवे तर! पण मग भटास काय लाभ राहिला त्या अुठाठेवीत! म्हणून पार्वती जिवत कोकिळा झाली असता पुजायची कोकिळा हवी निर्जीव सान्याचीच! नि पार्वतीच्या कोकिळेचे डोळे चागले सजीव पाणीदार असता पुजायच्या कोकिळेचे डोळे हवेत पाडरे झालेल मोत्याच! बरं, सोन्या-मोत्यारुप्याची का कोकिळा होअीना, पूजेनंतर ती यजमानानेच भक्तिभावाने स्वत च्या देव्हाऱ्यात ठेवावी ह साहजिकच! पण नाही! ती रोगेच देअून टाकली पाहिजे भटाला! तरच त व्रत सफळ, नाहीतर अित्थभूत निष्फळ! अर्थात त्या व्रताचे सार मर्म पोथीच्या शेवटच्या पानात त्या दक्षिणा पात्नूतच सापडणार आह!

सकटी सोमवार–सोमवारी सबध दिवस शक्य तर पाणीही न पिता अुपास करावा सध्याकाळी रोटाचे तूपगूळ घालून तीन लाडू करावत, अेक गाअीला अेक देवाब्राह्मणास नि अेक आपण खावा असे कडक अुपास सोळा सामवारी करावे! नि शेवटी शक्यता सोळा जोडपी भटाची बोलावून त्यास रोटतूपगुळाच लाडू यथेच्छ जेववावे गायीस पान वाढून द्यावे नि मग त अुपासव्रत सोडून आपण जेवाव! त्या बिचाऱ्या स्त्रीने सोळा सोमवार कडकडीत अुपास करावे, त्याच प्रत्यक्ष फळ मात्र मिळावे सोळा भटाच्या जोडप्यास चमचमीत जेवण्याचे, आणि गायीस! माणसाने अुपाशी राहावे नि गायीस–पशूस लाडू चाराव! असल्या बाष्कळपणाने पोथी म्हणते तसा देव प्रसादत असो वा नसो, पण प्रत्यक्ष नि नक्कीपण जर कोणी प्रसादत असेल तर ती सोळा भटाची जोडपीच होत! 'दक्षिणा पातु'वाचून ह्या व्रताचे भारूड रचण्याचा दुसरा काय अुद्देश असणार!

वास्तव या व्रताच्या पोथ्याविषयी अेक सर्वसाधारण नियमच असा सागावासा वाटता की, अशी व्रताची पोथी घेतली की ती अथश्रीपासून प्रथम वाचून नये कारण, देवाची मोठमोठी नाव, अद्भुत कहाण्या स्वर्गाच्या पुष्पितवाक गप्पा याच्या ढिगात पोथी रचणाराचा कावा अगदी दडून बसलेला असता पण तो शेवटच्या पानात मात्र न हुडकता सहज सापडतो तेव्हा पोथी घेताच तिच शेवटून पारायण करू लागाव, अितिश्री प्रथम वाचावी जर का त्या शेवटच्या पानात दक्षिणा पातूवरच मुख्य भर दिसला, तर खुशाल समजावे असे ह व्रत कोण्या भक्ताने रचल नसून भाडूनच रचल असले पाहिजे असे बेलाशक समजाव नि त टाकून द्यावे.

आणि स्वीकारावें कोणकोणचें व्रत? तर ज्या व्रतामुळे आज विज्ञानाने साफ खोटया पाडलेल्या कोणत्याही भौतिक वा भावनिक असत्याचा प्रसार करण्याचें पाप घडत नाही, ज्या व्रतात देवाप्रीत्यर्थ करावयाच्या दानाने वा स्वतःस भोगाव्या लागणाऱ्या अुपास, प्रदक्षिणा देहदंडप्रभृति कष्टांच्या योगाने प्रत्यक्ष व्यवहारात आपल्या हिंदुधर्माच्या नि राष्ट्राच्या सद्यःस्थितीत काहीतरी अैहिक हितही साधता येअील, मनुष्याची आज अिथे रोखठोक अशी काही हितावह सेवा केल्याचा परोपकार घडेल ते तेंच व्रत आचरावें. म्हणजे त्यायोगें अैहिक फळ तरी प्रत्यक्षपणे अिथल्या अिथे हाती पडेल.

व्रतें करावींत तर अशीं!

अुदाहरणार्थ, महिलावर्गापुरतेंच बोलावयाचे तर येत्या चातुर्मास्यात महिलांनो, तुम्ही यथाशक्ति, यथापरिस्थिति ह्या आपल्या अत्यंत अडचणीत सापडलेल्या प्राणप्रिय हिंदु राष्ट्राच्या सेवेप्रीत्यर्थ खाली दिग्दर्शिलेल्या किंवा त्या हेतूने त्यासारख्या व्रतांपैकी अेकेक जण अेकेक व्रत जर धराल तर केवढी राष्ट्रसेवा करू शकाल बरें? 'आपल्या परसात स्वत आपल्या मेहनतीने कोथिंबीर, वांगी, मिरच्याप्रभृति शाकभाज्या लावीन नि देवा, तुझ्या नावे पुण्याच्या अनाथ विद्यार्थिगृहासारख्या अेका प्रामाणिक संस्थेस चार महिने प्रत्यही ताजी भाजी पुरवीन.' असें व्रत लाखवाती, फूलबेल वाहण्याच्या व्रताहून कितीतरी देवप्रिय नि राष्ट्रहितकर होअील बरे? किंवा असें व्रत घ्या की, 'या चातुर्मास्यात आपल्या हाताने विणलेले वा शिवलेले पंचवीस सदऱ्यापोलक्याचे जोड जीं हीनदीन पूर्वास्पृश्यांचीं मुलेंमुली शाळेत जातात त्यातील योग्य मुलात वाटीन.' चतुर्थीचे अेकवीस मोदक वा सोमवारचीं सोळा जोडपी सावकारी वा विम्याची अडत वा व्यापार करणाऱ्या पोटभरू ठराविक भटासाठी राखून ठेवण्यापेक्षा तितके सामान वा पैसे दक्षिणा म्हणून आज हिंदुसंघटनाचे कार्य खऱ्या रामदासी बाण्याने करणाऱ्या मसूरकर महाराजांच्या आश्रमास दान करीन.' येत्या चातुर्मास्यात अेक स्वदेशी साखरेचाच प्रश्न हाती घेतला तरी जर प्रत्येक जिल्ह्याच्या नगरात दहावीस स्त्रियांनी प्रत्यही 'मी दहा कुटुंबास भेट देअून स्वदेशी साखरेचा प्रचार करीन' असें व्रत घेतलें नि चालविलें तर त्या चार महिन्यात त्या गावी चार हजार रुपये तरी परदेशीं साखरेत जायचे वाचतील! करून पाहा होते कीं नाही असें तें. आमची हमी अनुभवाची आहे. किंवा अुभ्या वर्षात शभर 'रुपयाची स्वदेशी बांगडी घरोघर फिरून खपवीन' किंवा 'तुळशीच्या लग्नासाठी ताशेवाजंत्री लावण्याचा मूर्खपणा सोडून तशा व्रतांचा खर्च राखून अनाथ पण सत्पात्र अशा दोन शुद्धीकृत हिंदूच्या योगक्षेमाचा व्यय मी सोशीन वा त्या कार्यार्थ प्रत्यक्ष कार्यकर्त्या अशा हिंदुसभेस व आर्यसमाजास दान देअीन!' रत्नागिरी हिंदुसभेसारख्या ज्या संस्था शुद्धिकार्य

सारखे करताहेत त्याना मुल्लामिशनच्या हातून सोडविलेल्या अर्भक वा अनाथ मुलामुलींचे सगोपन करताना नाकी नऊ येतात. जर शभर रुपये मिळताच शभर विधर्मीयास हिंदु करून दाखविणारी अमरावतीची हिंदुसभा द्रव्यसाहाय्यास्तव अडकून पडत आहे तशा प्रत्यक्ष कार्यी तसा अेक रुपया दान दिलात तर अेक वश हिंदुराष्ट्राच्या गोटात आणल्याचे श्रेय सपादाल ! हिंदुधर्माचा क्षय थांबविणारा निदान रक्ताचा अेक बिंदु त्यात भर टाकून वा गळनाना वाचवून जे पुण्य लाभेल ते पाचशे अर्घ्य सूर्याला देअून लाभणार नाही ! पाणी ओतायचे तर ते व्रताचे पाणी तान्हेल्याच्या तोंडात ओता–साम्हनात वा नदीत नव्हे ! तो मुंबईचा श्रद्धानद अनाथ महिलाश्रम पाहा ! त्याने मिशनमुल्लाच्या नावडीतून हजारो हिंदु स्त्रिया वाचविल्या; पण त्याला अजून अर्भकालय काढावयास दमडीही गाठी नसल्यामुळे त्या स्त्रियाच्या अर्भकाचे काय कराचे हे सुचत नाही. सोन्याच्या कोकिळा–सावकारीचा धदा करणाऱ्या भटाना देण्यापेक्षा कोण्या श्रीमान् महिलेने जर त्या श्रद्धानद महिलाश्रमास स्त्रियासाठी बारा लुगडी चातुर्मास्यानिमित्त दान दिली वा स्वत च्या कुटुबातील मृत व्यक्तीच्या स्मरणार्थ अेक हजार वा अेक लाख जे यथाशक्ति ते दान, अर्भकालय बाधून देण्यासाठी दिले तर ते अत्येष्टीप्रीत्यर्थ गाय, भाडी, वस्त्रे, दाने, गावच्या धदेवाअीक भटास देण्यापेक्षा त्या दीन दयाळू देवास शतपटीने अधिक प्रिय होणार नाही काय ? किंवा विमानविद्या शिकणाऱ्या अेका सुयोग्य पण निर्धन विद्यार्थ्याचा खर्च सोसण्याचे व्रत घ्या !

महिलानो, जर हे हिंदुराष्ट्र जगेल, तगेल, जिकील तर हिंदुधर्महो जगेल, जिकील ! जर हे हिंदुराष्ट्रच मेले, हिंदुस्थानचे अहिंदुस्थान झाले तर ही हिंदु-सस्कृति, हा हिंदुधर्महो मेलाच पाहिजे ! अशा स्थितीत तुम्हा हिंदुमहिलास खरे धार्मिक व्रत आचरावयाचे असेल तर आजच्या परिस्थितीत ह्या हिंदुराष्ट्राची प्रत्यक्ष फल देणारी अशी काही तरी सेवा प्रत्यही करा ! तुमच्या द्रव्याचे दान, तुमच्या श्रमाचे दान, तुमच्या अन्नाचे दान, प्रसगी तुमच्या मानाचे नि अवश्य तर तुमच्या प्राणाचेही दान ह्या प्राणप्रिय हिंदुराष्ट्रालाच द्या ! तोच आजचा अैहिक धर्म, तोच आजचा पारलौकिक धर्म ! व्रतविधीत जो विवेक आज करावयाचा तोही हाच !

\+ + +

विटाळाचें वेड

'काळू! आलास का अेकदाचा शाळेतून? शाळेतली मुलं मघाच घरोघर जाअून जुनीपुराणी देखील झाली नि तू आता घरास पोचलास काय रे? दहाला शाळा सुटायची नी तुला दहा पावलावर घरी यायला अकरा वाजायचे! काय मेल्या, हे अुबटण तर बघ कसं लाल करून ठेवलं आहे डाग देते थांब, ये असा! हं हं हं, चुलीपाशी अरे चल! हट् मागं, घटिंगण मेला! पाय धुतल्यावाचून सैंपाकघरात पाअूल टाकता कामा नये! जोडा घालूनच आत आला नाहीस हेच अुपकार!'

'कोणाचं अडलं होतं पाअूल टाकायला!' काळू ही ही ही हसत काकीला म्हणाला, 'तूच म्हणालीस ये आत डाग देते, म्हणून आलो! पण काकू, आज तापलेलं अुबटण नाही अं–आज पहिल्यानं चाकोलेटची पेटी काढ कुठं आहे ती! गेल्या महिन्यापर्यंत माझा मराठी चौथीत चौतिसावा क्रमांक असे, म्हणून हिणवीत होतीस न?'

'मग आज कोणचा असा पराक्रम करून आला आहेस काळू? गेल्या महिन्यात तुझा क्रमांक चौतिसाचा तहतीस तरी झाला का? अेक क्रमांक जरी वर गेला असला न, तरी चाकोलेट देअीन बरं काळू!'

'तर मग अेक! आज आमचे नवे क्रमांक लागले, त्यात माझा अठरावा क्रमांक आला'

'काय म्हणतोस? काळू, खोटं ठरलं तर थोबाड फोडीन अं!'

'शपथ! काकू! माझा खरोखरच अठरावा क्रमांक आला आज वर्गात!'

'भले वीर! आमच्या काळूची बुद्धि वाअीट नाहीच मुळी! पण अुनाड नि अचरट! या महिन्यात अभ्यास केलास तर बघ अेकदम सोळा क्रमांक वर चढलास न! हो घे, चाकलेटची भरलेली पेटीच घे हा बाळ! बघ, पेटी दिली न? जर तू पुढच्या महिन्यात आणखी सोळा क्रमांक वर गेलास न, तर अशा दोन पेट्या देअीन मी तुला! अभ्यास केलास की क्रमांक वर गेलाच पाहिजे बरं तुझ्यासारख्या बुद्धिमान मुलाचा!

'अग काकू, अभ्यास कशाला हवा?' चाकोलेटाची पेटी घेअून सैंपाक-घरातून मधल्या घरात सुरक्षित अंतरावर गेलेल्या नि चाकोलेटाचा बोकणा तोंडात कोंबलेल्या काळूने अडखळत बोलण्यास आरंभ केला, 'अभ्यासच ग कशाला हवा? माझ्या वर्गात चौतिसाव्या क्रमांकावरून मी जो आज अेकदम सोळा क्रमांक वर चढून आलो, तो अभ्यास न करतासुद्धा वर आलो–हीच तर खुबी! बघतेस काय अशी काकू? शपथ! अभ्यास मी मुळीच केला नाही अग, ते असं झालं - सांगतो अं–' चाकोलेटाचा आणखी अेक बोकणा भरून काळू अेक पाय मधून मधून वेळीत नि शांतपणे हसत हसत सांगू लागला, 'अग, माझ्या वर्गात चौतीस

मुल नव्हती का ? तेव्हा मी चौतिसावा नव्हतो का ? आता आज काय झाल' की आमच्या शाळेच्या अुलट पक्षाची ती दाडेकर शाळा आहे ना ? त्यानी पुष्कळ पालकाना आमच्या शाळेविरुद्ध मथविल, आणि त्यामुळ आज आमच्या वर्गातील पधरासोळा खालची मुल आमची शाळा सोडून या महिन्यापासून दाडेकराच्या शाळेत निघून गेली. अुरली अठरा तेव्हा मास्तर म्हणाले, मिळून रागेन बसा नि नवे क्रमाक मोजा ! तेव्हा मी नुमता सरकलो नि अठरावा आलो ! असाच आणखी अेखादा लग्गा लागला तर पहिलाही पण येअीन हो काकू ! अभ्यासच ग कशाला हवा त्याला ?'

अितक्यात ताडदिशी अेक लाटणे काळू होता तिथे येअून आदळले पण अनुभवाने ते तिथे काकूकडून फेकले जाणार हे आगाअूच ओळखून झटक्न् मागे पळून जाण्यासाठी सज्ज असलेल्या काळूने अेक मागे अुडी घेतली, पुन्हा झेप घालून ते लाटणे अुचलले नि हटत हटत जोडे वहाणा ओटीवर ठेवीत तिथपर्यंत तो सिदळत आला ! त्याचा पाठलाग करीत काकूबाअीही पुढे पुढे घुसल्या. पण काळू जोडे-वहाणा होत्या तिथे जातो हे पाहताच त्याचे मार अवसान खचून रागावण्याच्या ठायी त्या काकुळती येअून म्हणू लागल्या, 'अरे, जोडे ! शिवशील मेल्या माझ ते सोळ्यातल लाटण घेअून ! दे रे बाबा ते अिकडे अेक्दाच ! नाही, नाही, नाही,

'अरे काळ्या, काळ्या, मुतक न मेल्या ! अुतर खाली ! कालविला ग च्याअी विटाळ ह्या कारट्यानं !'

काळू देखील त्या किंचाळण्याने थोडा दचकला, बाजूस झाला. तोंच विष्णुपंतही बाहेरून घरी आले, 'काय झालं काय ?' म्हणून आपल्या पत्नीस विचारताच अनुकाकूनी त्या आपल्या पतीकडे जळफळत पाहून बातमी दिली.

"व्हायचं काय ! ते असतात न कोणीसे आपल्या चुलत आजोबांचे भाअी-बंद तिकडे ब्रह्मावर्तास ? कधी तुमच्या वा माझ्या जन्मात तोंडेदेखील पाहिली नाहीत अेकमेकाचीं ! त्याच कोणीसं मेलं आहे ! बर, मेलं तर मेलं, नवव्या दिवशी तरी कळवावयाच न की स्नान केल नि सुतक फिटल ! पण अुभ्या जन्मात ज्याना अेकसुद्धा पत्र टाकायची घाअी कधी होत नाही, त्यांना मरताना मात्र सगळ्या भाअुबंदाना सात पिढ्याची ओळख काढकाढून सुतकाचं पत्र टाकायची अगदी लगीनघाअी होते. आजचा चौथा दिवस सुतकाचा ! तोंच पत्र हातात ! सहा दिवस आता अस रखडत कुडकुडत पडायच ! साध्या मेल्यानो काय गेल्या जन्माचं वैर होत तें ! अगबाअी, चुलीवरची डाळ करपू लागली ! अुतरायची तरी कुणी ती आता ? भिकी पण अजून येअीना शाळेतून !"

अनुकाकू अशा जळफळत ठिकच्या ठिकाणी अुभ्या होत्या तोवर विष्णुपंत तें पत्र सावकाशपणे वाचीत होते, काही आठवीत होते. त्यानी त्यांच्या स्वतःच्या सख्या आजोबांनाही पाहिले नव्हते. चुलत आजोबाच्या ब्रह्मावर्ताच्या शाखेचें नाव काय जें त्याना ठाअूक होतें त्यापेक्षा काहीअेक ओळख नव्हती. काही वर्षापूर्वी असेच अेकदा कुणी तिकडे वारले होते तेव्हा अेकदा सुतक आलें होतें. कुणी मेलें की जे कोणाचे पिढीत अेकाददुसरे पत्र येअील तेवढाच काय तो त्या दोन कुलशाखातील भाअुबंदपणाचा पत्रव्यवहार !

अनुकाकू ही अेक देवलसी सोवळ्या ओवळ्याची आवड नि विटाळ-चंडाळाचा तिटकारा असलेली सुशील बाअी होती. जितकी प्रेमळ तितकीच तापट. विष्णुपंत त्या आपल्या बायकोच्या लहरीलहरीनेंच घरातले व्यवहार ठेवीत. त्यांचें सोवळेंओवळे फार कडकही नसे, अगदीच सुटलेलेंही नव्हतें. त्याच्या त्या पत्नीला अनुकाकूला—अलीकडे ताप येत असे, त्यामुळे त्या जास्तच चिडचिड्या झाल्या होत्या. पण घरात मोलकरीण अित्यादि ठेवण्याची शक्तिही त्या कुटुंबास नस-ल्याने नि अनुकाकूच्या सोवळ्यालाही तें परवडणारें नसल्यामुळे त्या घरचें सारें काम स्वतःच करीत; आणि त्यामुळे त्याचा ताप अधिकच रेंगाळून प्रकृति खाला-वत चालली होती. हें सुतकाचं विघ्न येताच नेसलेल्या सोवळ्यासुद्धा जिकडे तिकडे त्यांना विटाळच विटाळ दिसू लागून त्या भांबावल्यासारख्या झाल्या. चुली-वरची डाळ जों जों करपत चालली तों तों त्यांची बारा वर्षांची मुलगी भिकी शाळेतून येण्यास किती अुशीर करते याचा त्यांना अनावर राग येअू लागला.

शेवटी अेकदाची भिकी आली. भुकेलेली, नेहमीप्रमाणे येताच दप्तर फेकून लडिवाळपणे कुरकुरतच आओीजवळ गेली, 'काकू खायला दे न आधी काही !' तोच वसकन् तिच्या अंगावर अनुकाकू आल्या, 'अग शिवशील ! शिवशील ! भिके ! या मेल्यानो मलाच अेकदाच. हट् माग, मी सुतकी आहे ! '

बिचारी भिकी मागे हटत, हा सुतकाचा विटाळ म्हणजे काय अरिष्ट आहे काय की, अशी घाबरून पाहू लागली ती मुलगी असल्यामुळे तिला सुतक नसते, स्वत आघोळून आता तिनेच काय येअील तसा सैंपाक करायचा नि सहा दिवस सुतक फिटेतो सारा पाणी-झाडलोटीसुद्धा ससार चालवावयाचा ही गोष्ट अनुकाकूनी समजावून देताच जड पावलानी ते बारा वर्षाचे लेकरू चुपचाप कामाला लागले अनुकाकू अेका दूरच्या कोपऱ्यात राहून भिकीला मागोमागून आज्ञा सोडीत नि दर पळादोनपळामागे ' अग शिवशील ! ' म्हणून ओरडत काम करवीत बसल्या

प्रत्येक पावलाच्या विटाळाचे, पदार्थाच्या विटाळाचे धर्मशास्त्र स्वतत्र— सामान्य तत्व, नियम असा नाही गव्हाला विटाळ नाही, ते निवडायचे, पण कण-कीला विटाळ, ती शिवायची नाही, नदीला विटाळ नाही, विहिरीला विटाळ, विहिरीतल्या बेडकाचा, माशाचा पाणी लाटताना माळरहाटगाड्यावर बसल्या अुडत्या कावळयाचा विटाळ नाही, माणसाचा विटाळ, कोऱ्या कपड्याना विटाळ नाही, धुवटाना विटाळ, तेल खायचे, तूप नाही; गोमूत्र प्यायचे, गोदुग्ध नाही, अुपरण्याची फेटघासारखी टापशी बाधायची, फेटा व पागोटे घालणे नाही, कोरड्या भुअीवर सैंपाकघरात पाय पडला तरी विटाळ नाही, आल्या भुअीवर पाय पडता कामा नाही, असे पोथीतले नि पोथीबाहेरचे अनुकाकूना रूढि म्हणून सासरी माहेरी पाठ असलेले धर्मशास्त्राचे असख्य नियम पावलोपावली मोडताना नि पाळ-ताना बिचाऱ्या लहानग्या भिकीला जीव नकोसा झाला ! तिला सुतक नव्हते तरी

काळूची मात्र चैन होती. अनुताअींना तो भंडावून सोडी. गाद्याच्या ढिगावर मघा काळू चढला होता. अनुताअींनी शास्त्रार्थ सांगितला की, भिके, गाद्या काही धूत नसतात. त्यावर गोमूत्र शिंपडले का झाले, पण त्याच्यातल्या चादरी तेवढ्या धुवायला काढ. काळूचे मत की धुवायच्या तर गाद्याही धू. नाहीतर चादरीवरही गोमूत्र शिंपडले की विटाळ गेला पाहिजे! अनुताअींनी ते मत विचारात न घेता गाद्यावर गोमूत्र शिंपडणेच पुरे असे ठरवून त्या शुद्ध केल्या. हे पाहून काळू अशा हातात गोमूत्र धरून गाद्याच्या ढिगावर जाअून पुन्हा पुन्हा नाचे! अनुताअी ओरडत धावल्या की हातातील गोमूत्र शिंपडून म्हणे, बघ गेला त्याचा विटाळ! अगदी तुझे शास्त्र पाळतो तर! अशा वेळी मात्र काळूला दोनचार चापट्या खाव्या लागत. तेव्हा कोणच्या तरी पोथीत सुतकामध्ये चापट्या मारू नयेत असाही नियम लिहिला असता तर त्यात काहीतरी अर्थ असता असे काळूला वाटल्यावाचून राहत नसे.

सुतकामध्ये साखर खाऊ नये हा नियम मात्र अनुताअींना अेका प्रकरणापुरता कलिचळ्यात लावला होता. त्या म्हणत, चहात साखर खायला हरकत नाही. नुसती साखर खाऊ नये. काळूचे मत अर्थातच असे पडे की, दोन्ही प्रकरणी साखर खावी किंवा खाऊ तरी नये. अनुताअी आपल्या तत्त्वाप्रमाणे स्वयात चहा पीत. काळू आपल्या तत्त्वाप्रमाणे चहाच्या वेळी अुघडपणे काकूसमोर नि नुसती साखर गुपचूपपणे काकूच्या आड भिकाला पाणी भरण्यास साहाय्य देअून त्याचे मूल्य म्हणून घेअी नि खाअी.

विष्णुपंत अेक शांत स्वभावाचे, आपल्या बाहेरच्या कामात गढलेले नि घर अनुताकूच्या हाती देअून टाकलेले बापडे माणूस. ते अनुताकूच्या तत्त्वाप्रमाणे अनुताकूस वागू देत, भिकीच्या तत्त्वाप्रमाणे भिकीला, काळूच्या तत्त्वाप्रमाणे काळूला! आपण स्वतः घरी अनुताकूच्या धर्माप्रमाणे नि बाहेर त्यांचे मित्र डॉ. पुरंदरे यांच्या सल्ल्याप्रमाणे वागत.

त्याच डॉ. पुरंदरेंकडे आज विष्णुपंतांना जाणे अवश्यही झाले. ती थंड पाण्याची स्नाने, ती बाहेरचे पाटपाणी, चूलपोतेरे नि दोन सांजा सैंपाक हा सारा खटपट त्या बारा वर्षांच्या भिकीला न झेपल्यामुळे तिला तिसऱ्या दिवशी ताप भरला. अिकडे अनुताकूच्या अंगी तर आधीच मुरलेला, त्यात चटअीवर थंडीत निजणे, गार पाण्यात अंघोळणे, भिकाचे कच्चेपक्के जेवण खाणे, पथ्य ते सोडून जे कुपथ्य तोच सुतकातला धर्म! त्यापायी अनुताकूचा तापही अुलावला! अंगाला सारखी ठणक. पण सुतकात गादी न घेता चटअीवर पडून दिवसरात्र कण्हत राहिल्या. घरात ही दुर्दशा पाहून कामकाज संपल्यावर तिसऱ्या दिवशी संध्याकाळी विष्णुपंत नोकरीवरून आले तेव्हापासूनच त्यांच्या ओळखीचे नि विश्वासाचे जे अेकच गृहस्थ होते त्या डॉ. पुरंदरेंकडे काही औषध मागावयास नि थोड्या

गप्पाही छाटावयास गेले मुतकापायी घरी किती अडचण आली आहे ते विष्णुपतानी सागितल्यावर डॉ पुरदरे तिथे वसलेल्या आपल्या दोघा स्नेह्याकडे वळून म्हणाले,

'पाहिलत ना ? ही सुतकाची आजची रूढि किती अर्थशून्य नि त्रासदायक झालेली आहे ती ? काय गोपूशास्त्री, सुतकात साखर खाऊ नये, गादीवर निजू नये, घराबाहेर पडू नये, थडी असो नसो गार पाण्यानच आघाळाव, व कपड्याचे ढीग स्वच्छ असले तरी वोट लागल म्हणून धुवावे आणि अेका मनुष्याचा जीव गेला म्हणून दहा जिवत माणसाना जीव नकोसा करावा, हा काय धर्म म्हणावयाचा ? ज्या रूढीच्या योग लवलेश सामाजिक असा लाभ न होता मनुष्यमात्रास निष्कारण नासच त्रास होतो, तो अधर्म होय ! —ही सुतकाची रूढि त्यापैकीच अेक अगदी बुद्धिशून्य भावडटपणाची आहे '

गोपूशास्त्री अुपहासले, 'तर तुमच म्हणण काय की, आपल प्रिय मनुष्य मेल म्हणजे दु खी नातलगानी वासुदी, दूध, जिलब्या, लाडू, पेढे यथेच्छ खातपीत गाद्यागिरद्यावर लोळाव ? अहो, ज्याचा कोणी प्रियजन मरतो त्याला साखरच सोमल्यासारखी लागते, हसू येतच नाही, सुखोपभोग विषवत् होतात ! ह्यालाच आम्ही माणुसकी वा मनुष्यधर्म म्हणतो ! तिलाच सुतकाची रूढि म्हणतात, शास्त्र म्हणतात ! '

डॉ पुरदरे हसले, 'अहो अिथच तर मेख आहे दु ख मानण्याच शास्त्र—दु ख मानण्याची रूढि, या दोन परस्परविरुद्ध शब्दात सुतकाच्या आजच्या ढोगधत्तुऱ्याच तुम्ही, मला केव्हाही करता आल नसत अस, विडबन केल आहात !'

डॉ. पुरदऱ्याच्या म्हणण्याचा प्रत्यक्ष पुरावा हवा असल्यास आमच्या राणीमहाशय नी युवराज काळ् याचीच साक्ष काढा ! सुतक आल्याच पत्र येताच माझ्या पत्नीच्या डोळयात टच्कन पाणी आल —पण ते माझ्या चुलत आजोबाच्या शाखेतील अेक म्हातारे गोनज मेले म्हणून दु खाने नव्हे ! - तर ते मेल्याच पत्र नवव्या दिवशी आमच्या हाती पडेल अशा वेतान न टाकता आम्हास सहा दिवस सुतकात खितपत पडाव लागेल अितक्या लवकर त्यानी टाकल या रागान फणफणल्यामुळ ! ' काय गेल्या जन्माच वैर होत त साऱ्या मेल्यानो ! ' हाच आमच्या

गाद्यावर निजायला धर्माची आडकाठी नाही; त्याच्या कपड्याना विटाळ नाही, पण पोटच्या मुलीपेक्षा त्या मृत स्त्रीच दुःख ज्याना शतपटीने कमीच वाटणार त्या चुलत चुलत दीर-जावा प्रभृतीना सुतक कडकपणान पाळाव लागत ! कुलटपक्षी ज्याच्याशी जन्मभर द्वेष, असाही भाऊबंद मेला की त्याच मला सुतक; पण माझा अेखादा जिवलग मित्र वा मैत्रीण वारली आणि तिच्या दुःखान मला जरी जीवनही नीरस वाटण्याअितक असह्य दुःख होत असल, तरी मला त्याच सुतक नसत! तेव्हा दुःख होत म्हणून माणस शास्त्रोक्त सुतक पाळतात किंवा आजची सुतकाची पद्धत नि त्याची ती विटाळवेडाच्या व्याधीची साथ याच समर्थन माणुसकीच्या समवेदनेन होअू शकत ही कल्पित, या दोन्हीही गोष्टी अगदी लटक्या पडतात

' बर, मृत व्यक्तीच्या वियोगान हळहळून खरोखरच ज्याना शोक धायधा रडवीत आहे, विव्हळवीत आहे, त्याना देखील दहा दिवस ह्या सुतकापायी आ आम्ही वळेवळे हाल अपेष्टा भोगण जे भाग पाडतो – तो तरी धर्म म्हणता येअील का ? तो निव्वळ निर्दयपणा होतो. आरोग्यशास्त्राच्या दृष्टीने तर अशा शोक विव्हल कुटुबातील माणसाची मानसिक व्यथा बरी करावयासाठी आणि तिच्यापायं त्याची शरीरप्रकृति ढासळून तेही रोगाना बळी पडू नयेत म्हणून त्याना धीर देअून सत्त्वस्थ सुग्रास अन्न वळेवळे जेवावयास वेळच्या वेळी द्यावयास हव. थडीअुन्हापासून बचाव होअील असे कपडे, अस स्नान, बाहेर हिंडण फिरण हेच अुपचार समजूत पाडून पाडून करावयास हवे. मायेच्या माणसानी त्यास पोटाशी घेअून पाठीवर हात फिरवून, आपल्या घरी आदरान नि ममतेन शेजारी बसवून, त्याना काही विरगुळा पाडला पाहिजे पण दुःखान त्याची मन विव्हळ नि घायाळ जेव्हा झालेली असतात तेव्हाच सुतकान आपण त्याची शरीरही विव्हळ नि घायाळ करून सोडतो ! अेखाद्या महारोग्यासारख ' विटाळ विटाळ ' म्हणून हडहड करीत कोणी त्याना शिवणार नाही चटअीवर निजण, रूक्ष नी वेळीअवेळी कोणी दुसरा काय घालील ते खाण, कामधदा बद, घराबाहेर पडण्याची चोरी ! जी ती वस्तु मागून घेण, ताटकळत दिवसरात्र पडण, ह्या आजकालच्या सुतकाच्या बाष्कळ नि अर्थशून्य रूढीमुळ मन नि शरीर ह्या दोहोनाही मनाच्या दुःखाच्या भरीस सुतकाचा कठोर त्रासही सोसावा लागून अधिकच अुदास, भयाण, कटाळवाण वाटू लागत रोगापायी अेकजण मेल नि सुतकापायी दोनदोन तीनतीन जणाची प्रकृति बिघडून ते आजारी पडले अशी कुटुब मी अनेकदा पाहतो जेव्हा प्रियजन मेल्यामुळ जे कुटुब खरोखरीच दुःखशोकान विव्हळल आहे त्यातील लहान लेकरापासून थोरापर्यंत सुतकाच्या त्रासान नसती आजाळ नि विटाळापायी हडहड करण अगदी निर्दयपणान नि त्याच्या आरोग्यास घातक आहे; म्हणून सुतकाची चाल टाकाअू आणि ज्याना सुतकाच मुळी दुःखच नसत त्याच्याकडून सुतकाच ढाग करविण हा निर्भेळ मिथ्याचार, म्हणून सुतक त्या प्रकरणीही टाकाअू ! अहो, घडघडीत भाड्याची माणस आणून प्रेतापुढ पैसापासरीसारखे दर ठरवून रडत ओरडत,

ळतो पिटीत जाण्याच्या ज्या चाली आहेत, त्या तशा मृतकधर्मास वाण्डळ म्हणू नये तर म्हणावं तरी काय ? ' मोले घातले रडाया, नाही असू आणि माया ' अशी ही चाल आजही शेकडो लोकात अगदी तुमच्या अिकटच्या विटाळवेडया सुतकीवालीसारखीच ' धर्म ' म्हणून अक्षरशः पाळली जात आहे ! सुतकात जो विटाळाची साथ घरीदारी आपणास पछाडते— तो तर अेक निव्वळ भ्रमिष्टपणाच नव्हे काय ? "

' काय ? डॉक्टर ! आता मात्र तुम्ही पुरते वाहवत चालले आहा अं ! ' तेथे वसलेले अेक समाजशास्त्रज्ञ बी. अे. (ऑनर्स) आश्चर्यून मध्येच म्हणाले, अहो, युरोपातील साहेबलोक देखील आमच्या सुतकातील विटाळ मानण्याच्या आचारास आजकाल प्रशंसीत आहेत ! मृत्यु घडतो त्या कुटुंबात नि घरात जें बिघडलेले वातावरण असते त्याचा संपर्क समाजात फैलावू नये यास्तव त्या कुटुंबास कोणी शिवू नये, त्यांनी दहा दिवस घराबाहेर पडू नये, त्याचे कपडे धुवून घ्यावे अित्यादि नियम आमच्या त्रिकालदर्शी पूर्वजानी घातले आहेत महाराज, आहात कुठं ? अहो, गोपूशास्त्र्याचे ते शास्त्रोक्त राहो, पण शहाणे साहेब लोकसुद्धा प्लेगमध्ये क्वारंटाअीन सेग्रिगेशन प्रभृति जे अुपाय योजितात, ते देखील आमच्या सुतकातील रूढीपासून सुचले बरं का त्याना ? सुतक दहा दिवस स्मृति म्हणते, ते अेकवेळ खोटं म्हणाल, पण क्वारन्टाअीनदेखील दहाच दिवस साहेब लोकानी पाळावयाचं ठरविलं ते खोटं म्हणायची कोणाची छाती आहे ? साहेब देखील सुतकाचं समर्थन करतात, समजलात ! समाजशास्त्राचा प्रश्न आहे हा ! चेष्टा नाही ! '

' हो, हो, हो ! प्रोफेसर महाशय, खरं सांगू का, जुन्या रूढिंचं समर्थणारं ते ' शास्त्रोक्त ' अेक वेळ काहीतरी समजसपणाचं असतं; पण हें तुमचं ' साहेबोक्त त्या रूढीचं असह्य विडंबन करून सोडतं. म्हणे साहेबदेखील सुतकास समर्थितात ! साहेबात कोणी मूर्ख नसतात की काय ? मेयोदेखील अेक साहेबच आहे ! तिची निंदा साहेबोक्त असली तरी जशी कपटी, तशीच काही साहेबानी आपल्या वेडगळ रूढींची केलेली स्तुतिही कपटी असते. आम्ही वेडेचार सोडू

आप्त मेल्याचं पत्र गोत्रजातच तेवढं साथ पसरवीत जातं। तं पोचताच दूरदूरची ठरावीक नात्याच्या माणसांत तेवढे रोगाणू सळसळू लागावे नि त्याच घरी तेच जलवायु सेवणाऱ्या अितर, राहत्या माणसांना मात्र त्यांनी बाधू नये ? हं काय वैद्यक की वेड ? सुतक असेल त्या घरी मृत्यु घडो न घडो, त्या माणसांना म्हणे घराबाहेर पडू नये पण गावच्या वाटेनं त्या माणसांनं त्याच्या घरी सरसहा येत जात, खात-पीत राहावं हं सुतकाचं शास्त्र , हं काय संसर्गजन्यनच तत्त्व ? प्लेगची साथ काय घरचा मनुष्य बाहेर गेला म्हणजे तेवढी पाळीव कुत्र्यांसारखी त्याच्याबरोबर जाते, पण बाहेरची माणसं घरी आली तर त्यांच्या मागं जात नाही, त्यांना चावत नाही ? भयंकर साथीतही सुतकाचा तोच ठरावीक खाक्या। दहाव्या दिवशी गोमूत्र थोडफार शिंपडलं की 'शुद्ध ' झालं घर, कपडे, माणसं सगळं ! पण याला का ' डिसजिनफेक्शन ' म्हणायचं ? कीलार अुकळून, कडक जंतुघ्न फवारून, औषधीय धुरानी कपडेलत्ते, वस्तु वाफाळून ज्या साथींना आवरता येत नाही, ती काय घरातल्या वाटेवर चार थेंब गोमूत्र शिंपडून पळविता येते ? विटाळ ' म्हटला की, ही धर्मभोळेपणावर आधारलेली भावना, डिस अिनफेक्शन—क्वारंटाअीन प्रभृति ' निरोगीकरणा'ची साधनं वैद्यकाचे प्रयोगसिद्ध अुपाय ! सुतकाच्या चालीशी वैद्यकाय हेतूचा मूळ संबंध असा नाहीच ! मुळात ती चाल धार्मिक, परलोककल्पनामूलक !

विष्णुपंत – हेच कारण माझ्या ध्यानात आलं होतं बरं का डॉक्टर जेव्हा मी अिजिप्त प्रभृति देशातील ममी चा नि ' पिरामिडसची माहिती प्रथम वाचली तेव्हा अ ! मेलेला राजा वा रंक परलोकात जाताच अितला संसार असाच सुरू थाटतो ही पूर्वीची धार्मिक समज असे म्हणूनच मनुष्य मरताच त्याच्या थडग्यात ताटवाटी कपडे दिवे, पलंग ज्याची जशी शक्ति तसं पुरीत, परगावी बिऱ्हाड करताना जसं आपण निवडक सामान बरोबर देतो

डॉ पुरंदरे – घरगुती सामान नव्हे तर माणसही ! पूर्वकाली कोणी मेला की त्याच्या थडग्यात त्याच्या गुलामांनाही जिवंत पुरीत थोर राजे असले तर त्यांच्या आवडत्या बायकांनाही जिवंत पुरीत ! जपानसारख्या देशात सम्राट मरताच त्याचा सेनापति, प्रधान, मंत्री अजूनही जो क्वचित हाराकारी '(स्वत च भोसकून घेअून प्राणार्पण) करतो ती देखील अतिप्राचीन अशा ह्याच सुतकी भावनेची अुरलेली स्मृति होय पूर्वी असं मंत्रिमंडळदेखील राजाबरोबर परलोकी धाडीत ! आमच्यात प्रेताबरोबर सती जाणारी पतिव्रताही परलोकी पतीच्या संसारात गृहिणीचा तुटवडा पडू नये याच मूळ भावनेची अुदात्तीभूत (Sublimated) साक्ष होय जी प्रेमविव्हळ होअून प्रियासाठी प्राणार्पण करी तिची गोष्ट न्यारी तसं प्राणार्पण आजी आवडत्या नेत्याच्या वियोगानं वीर कीर्तीसाठी, हुतात्मे ध्येयासाठी करतात ! तं निराळं पण सुतकातील कर्तव्य ', ' शास्त्र ' रूढि म्हणून ज्या स्त्रियांना सती जावं लागे, मृताला थडीत अुपयोगी पडेल म्हणून घोडी, टेकावयास

साठी, दुधास गाय जी भटास द्यावी लागते, ती ह्याच भावनेचा अवशेष! त्या काळी सायकली नव्हत्या, नाहीतर मृतास परलोकीच्या सडकावरून झटपट जाता यावे यास्तव भटास अेकेक सायकल द्यावी असेही वचन गरुडपुराणातील सुतक-शास्त्रात सहज सापडू शकते! मुसलमान ख्रिश्चनांचे सुतकी आचारही त्याच आदि मानवाच्या धर्ममताचे अवशेष, त्यांची थडगी पिरामिडस्‌ची अगदी औरस संतति! थडग्यात कृमिकीटकांनी रक्तमांसहृदय भक्षिले तरीही अस्थिपंजर जे अुरतात, त्यांत जगाच्या शेवटच्या दिवशी श्वास फुकून अीश्वर सर्वांना पुन्हा जिवविणार नि त्यांचा न्याय होणार ही मूळ भावना! सारांश की मनुष्यजातीत जे सुतकीय आचार आज शास्त्र म्हणून रूढ आहेत, त्यांच्या बुडाशी वैद्यकीय वा वैज्ञानिक अशी कोणचीही कसोटी नसून ते मुख्यत पारलौकिक नि जुनाट अशा धर्मकल्पनांचे भाबडे अवशेष आहेत. पूर्वीच्या ज्ञानाच्या नि अज्ञानाच्या मानाने पूर्वी ते शोभून गेले असे समजून तो प्रश्न टाळला, तरीही आता यापुढे तरी आपले सुतकाचे आचार आजच्या विज्ञानाच्या नि वैद्यकाच्या कसोटीस लावून, समाज-हितार्थ अुपयुक्त ठरतील तसेच नि तेच काय ते ठेवावेत. हे विटाळवेड तर तत्काळ सोडून द्यावे.

विष्णुपंत–पण मृताच्या स्मृतीप्रीत्यर्थ अेक सामाजिक संस्कार म्हणून तरी सुतक हवे, नव्हे काय?

डॉ पुरंदरे–अवश्य. तेवढाच त्याचा अुपयोग. पूर्वी राजा प्रभृति काहीजण मेले म्हणजे वर्षसहा महिने सुतक असे. सुतकाच्या अशा चाली समाजव्यवहारास अत्यंत त्रासदायक होतील, हे स्पष्टपणाने सांगून विरयक स्मृतीतून राजा, मंत्री, सैनिक, शिल्पी प्रभृतींना 'सद्य शौचा प्रकीर्तिता' म्हणून वगळून समाजाची कामे बंद न व्हावीत अशी सोय केली, त्याच सुताही बंद केली. तीच विचारसरणी पुढे चालवून आता आपण बाकीच्या विटाळादि चालीही सोडाव्या. ज्यायोगे मृताच्या शोकाने विव्हळलेल्या कुटुंबीयांचे आरोग्य बिघडणार नाही, त्यांच्या हळु-वार मनास विरंगुळा पडेल, मुलालेकरांचे हाल होणार नाहीत, अशी त्यांची शुश्रूषा आप्तेष्टांनी ठेवावी. वैद्यकीयदृष्ट्या अवश्य तितकी साफसफाअी, जंतुघ्न निरोगी-करण प्रभृति अुपायांनी गृहशुद्धि वा मनुष्यशुद्धि व्हावी. तो प्रश्न डॉक्टरवैद्याचा–भटाभिक्षुकाचा नव्हे. जो मृत त्याची साधार मुळकथा नि नात ही कुटुंब अेकत्र जमवून सांगावी, त्याचे गुण गावे, त्याच्या नावे यथाशक्ति काही रक्कम अेखाद्या समाजहितकारक संस्थेस वा सुयोग्य नि सत्पात्र अशा विद्वानास वा विद्यार्थ्यास दान द्यावी. समाजीय प्रदर्शनार्थ सुतकाचे निदर्शक म्हणून अेखादे त्रासदायक नस-लेले बाह्य चिन्ह दहा दिवस कुटुंबीयांनी वा दु खितांनी वापरावे. थोडक्यात म्हणजे सार्वजनिक मनुष्य मेला असता आज सार्वजनिक सुतक आपण जशा केवळ दु खप्रदर्शक, स्मृतिमूलक नि कृतज्ञताव्यंजक अशा जनिक (Public) हेतूनेच नि पद्धतीनेच काय ती पाळतो तशीच कौटुंबिक सुतकही पाळावीं.

विष्णुपंत—अहो, पण हे तत्वज्ञान आता आमच्या घरापुरते बस व्यवहार-वायचं ? आम्ही आता विटाळवेड सोडलं बघा, पण आमच्या सौभाग्यवती त्या तापात तशाच चरफडत राहतील, प्राण सोडतील, पण सुतकाची चाल सोडणार नाहीत ! खरोखर या सुतकापायी खरा त्रास घरच्या बायकानाच होतो, पण त्याच सुतक पाळण्यात अगदी मुनळीचा फरक पडू देणार नाहीत !

डॉ पुरंदरे—अेकदरीतच तसं नायकाचा छळ करणाऱ्या रूढि मोडण्यातही खरी अडचण बहुधा बायकाचीच येते सुधारणाना नाक मुरडण्याकरिताच देवानं आपलं नाक घर केलं असावं अशी बहुतेक स्त्रियाची समज दिसते वर आज हीं दान औषध तेवढी तुमच्या कुटुबाला नि मुलीला द्या, अुद्या मी येजो नि स्वत प्रवृत्ति पाहतो

दुसऱ्या दिवशी डॉ पुरंदरे विष्णुपताच्या घरी जाअून पाहतात तो अनु-काकूचा ताप भलत्याच थरास चाललेला छातीत कळ मारीत आहे. त्याना नाडी लावून परीक्षावयास डॉक्टर जाअू लागले तो अनुकाकूनी शिवू देण्याचे नाकारले चटअी-चवघडीची टोके आखडून आवरून ' कूर्मोऽङ्गानीव सर्वश ' अशा त्या हटून बसल्या डॉक्टर म्हणाले, ' अहो, मला विटाळ होअील, तुम्हाला नाही ना ?' अनुकाकू म्हणाल्या, ' म्हणूनच मी शिवू देणार नाही कारण तुम्ही स्वत आघोळ-णार नाही नि गावभर विटाळ कालवाल !'

भिकीही तापाने फणफणतच होती आता दहावा दिवस अुजाडतो केव्हा असे विष्णुपतास होअून गेल काय अुपचार ते अनुकाकूला त्यानंतरच करता यणार असावत, अुठवेना ! पण ती तशीच अुठून सारी आन्हिके करी शेवटी चक्कर आली रात्री अेक वातासारखा झटका ! पण तोच पहाटे अेकदाचा दहावा दिवस अुगवला त्यासरशी त्या दु स्थितीतही अनुकाकू अगदी फुटते न फुटत तोच अुठला, आपले अथरूण पाघरूण खाकोटीस मारले, आणि दिसू लागल्यावर कुणी आपणास घरी थंड पाण्याने न्हाअूधुअू देणार नाही, सारा विटाळ कालवतील या भयाने तशा पहाटेस जावयास निघाली — गावच्या नदीवर !

तिथून तिला परत घरी जेव्हा आणली तेव्हा अुचलून आणली ! डॉक्टरानी औषधपाण्याची पराकाष्ठा केली, पण वाताचा झटका अुतरेना कोणी दिसले की, अनुकाकू बेफामपणे किंचाळे, ' अरे दूर ! शिवशील ! सुतक !'

पहिल्या सुतकाच्या बाराव्या दिवशी अनुकाकू वारली नि विष्णुपतास दुसरे नि खरेखुरे सुतक आले दु खाची नि दुर्दशेची त्याच्या घरावर खरीखुरी सुतकी छाया पडली पण त्याना नि त्याच्या दोन्ही लेकराना डॉ पुरंदऱ्यानी आपल्या घरी आणून पहिल्या दिवसापासून कोणचीही विटाळ फिटाळ हडहड न करता आपल्या कुटुबात बरोबरीने सात्वन-साभाळ केला म्हणून निभावले

\+ \+ \+

अज्ञानयुगातून विज्ञानयुगाकडे

किर्लोस्कर मासिकाचे कार्य

मी १९२४ व्या सनात अंदमानी नि हिंदी बंदिगृहाच्या आतिथ्याचा यथेष्ट अुपभोग घेअून स्थलबंदीची रुचि चाखण्यासाठी रत्नागिरीस ठाणे दिले स्थलबंदीची अट माझ्यावर लादली गेल्यामुळे अितर काय लाभालाभ झाले असतील ते असोत, पण भाषाशुद्धीच्या आंदोलनास मात्र अेक सांगण्यासारखा लाभ झाला तो हा की, मला 'Internment' झाली आहे हे शुभ वृत्त सर्वांना कळविण्याचा प्रसंग गुदरल्यामुळे आणि शक्यतो अनावश्यक परकी शब्द वापरावयाचे नाहीत अशी मला अेक फार दिवसाची वाअीट खोड असल्यामुळे माझ्यावर सरकारने लादलेल्या त्या Internment & restraint on political movement, speeches etc.या दोन्ही अटींना मराठी शब्द अुद्भावणे मला भाग पडले त्यायोगे 'स्थलबद्धता' नि 'विषय बद्धता' हे दोन नवे शब्द मराठीत मी योजले ते आज त्या अर्थी रुढावलेही आहेत.

'अरे रामा रामा! आली पुन्हा ह्याची भाषाशुद्धि! देशकालपात्र न पाहता वाटेल त्या विषयात लिहायचे म्हटले की भाषाशुद्धीचे घोडे सावरकरांनी पुढे दामटलेच म्हणून समजावे!' असे आमचे अप्रिय वाचक वैतागाने ह्या लेखाचा आमचा हा पहिला छेदक वाचताच जळफळले असतील! पण अप्रिय वाचकहो, तुम्ही म्हणता तो आक्षेप खरा असला तरी ह्या प्रसंगी मात्र तो आम्ही खोटा पाडणार आहोत ॥!

किर्लोस्कर विषयीच्या माझ्या आठवणींशी भाषाशुद्धीचा संबंध केवळ विषयांतराचा नसून अगदी मुख्य विषयाच्या मंगलचरणाचाच आहे! कारण की, किर्लोस्करांशी माझा प्रत्यक्ष नि प्रथम संबंध जो आला तो भाषाशुद्धीमुळेच होय.

किर्लोस्करांशी आमचा पहिला बादरायण संबंध

रत्नागिरीत स्थलबद्ध झाल्यावर तेथील किर्लोस्कर मंडळीचे अडते श्रीयुत खेर बंधु यांच्याकडे वा अितर कुठेसे काय की, 'किर्लोस्कर खबर' नावाचे अेक लहान मासिक माझ्या पाहण्यात आले

त्या वेळी भाषाशुद्धीविषयी आम्ही बहुतेक नियतकालिकांकडे पत्रव्यवहार करून त्या त्या व्यक्तींचे लक्ष या प्रश्नाकडे वेधीत होतो त्या 'किर्लोस्कर खबर' मधील गहजगत्या येणारा तो 'खबर' शब्द आमच्या डोळ्यांना नाकात घुसून शिरावे तसा त्रास देअू लागला आपले वृत्त, वृत्तान्त, समाचार, बातमी असे तदर्थक शब्द आहेत ; पण 'आजची बातमी काय ?' विचारण्यापेक्षा 'आजची खबर काय ?' हीच भाषा बाळकामुलांच्या तोंडीसुद्धा रुळलेली! ज्यांना अर्थाच्या छटांची

अत्यंत चिंता लागलेली असते त्या चिंतातुर जीवांना देखील 'खबर' शब्दात वरील स्वकीय शब्दांपेक्षा अधिक छटा जर कोणची आढळलीच तर ती त्या 'खबर' शब्दाने व्यक्तविली जाणारी त्याच्या सुळचट सवयीचीच छटा काय ती होय, हे उघड आहे. तेव्हा अगदी अनावश्यक असा हा परकी शब्द आपल्या भाषेत न वापरता, तो जसजसा अधिकाधिक गळत गेला तसतसे अपरिहार्यपणे स्वभाषेतून अधिकाधिक गळत चाललेले ते तदर्थक स्वकीय शब्द आपण निर्धाराने वापरू लागावे आणि 'किर्लोस्कर खबर' हें नांव बदलून 'किर्लोस्कर वृत्त' किंवा नुसतें 'किर्लोस्कर' हें नांव ठेवावें, अशी सूचना आम्ही किर्लोस्कराचे येथील अडते (अेजंट) श्रीयुत खेर यांच्या हस्ते त्यांच्याच पत्रातून कळविली. त्याविषयीं अेकदोन पत्रेंही खेर याजकडे आलीं गेलीं.

आणि अेक दिवस पाहतो तों 'किर्लोस्कर खबर' हे नांव गळून मासिकाचे नांव 'किर्लोस्कर' असे सुटसुटीत ठेवलेले आढळलें ! तेंच आज महाराष्ट्रीयच नव्हे तर हिंदुस्थानीय मासिकातील पहिल्या प्रतीचे पद पटकाविलेले प्रख्यात 'किर्लोस्कर' मासिक होय !

माझी अिच्छा अशी होती की, 'खबर' हा अेक अनावश्यक परकी शब्द असल्यामुळे तो बहिष्कारण्यात आला आहे असा आमच्या सूचनेचा स्पष्ट अुल्लेख तो शब्द गाळताना यावा, म्हणजे त्यायोगे विदेशी शब्द टाळायची प्रवृत्ति चालू होण्यास थोडे अधिक साहाय्य होते. पण तसे कोणतेही कारण जरी तो शब्द गाळताना संपादकमहाशयानी दिले नव्हतें तरी दर महिन्यास त्या वेळी शेकडो, आणि आता हजारो वाचकाच्या तोंडी 'खबर' हा बहिष्कार्य परकी शब्द रुळविला जाण्याचें संकट तो ह्या प्रख्यात मासिकाच्या नांवातून गळल्यामुळे सहजीच टळलें हेंही त्या दृष्टीने काही थोडें अुपकारक झालें नाही.

अशा प्रकारे किर्लोस्कर मासिकाशी आमचा पहिला आणि अप्रत्यक्ष पत्र-व्यवहार होण्यास आणि बादरायण संबंध जुळण्यास भाषाशुद्धिच कारण झाली असल्यामुळे ह्या लेखाच्या मैदानात तरी आम्ही आरंभीच भाषाशुद्धीचे थोडें अुगीचच्या अुगीच दामटलें नाही हे उघड आहे.

स्वदेशीचे धुरंधर किर्लोस्कर

वरील अप्रत्यक्ष परिचयाच्याही आधीपासून आम्हास किर्लोस्कर मंडळीचा विशेष अभिमान नि ममत्व वाटत असेच. ते त्यांच्या यशस्वी लोखंडाच्या स्वदेशी कारखान्यामुळे होय. महाराष्ट्रात तरी अेक स्वतंत्र औद्योगिक कारखाना अतिशय मोठ्या प्रमाणावर यशस्वी रीतीने चालवून दाखविणाऱ्या कुटुंबात किर्लोस्कर कुटुंबानें अग्रमान पटकावलेला आहे. त्यांचे लोखंडी नि पोलादी सजावट सामान (furniture) नांगर, पंप प्रभृति पदार्थ खपविण्याच्या कामी रत्नागिरी हिंदुसभेच्या द्वारे रत्नागिरी पुरते आम्ही प्रचारकाचें कार्य स्वदेशी आंदोलनाचा अेक भाग म्हणून

नेहमी करीत आलो आहोत किर्लोस्कर लोखंडी सामानाचे आम्ही अेक फुकटे अडते आहोत. तीच गोष्ट डौलदार भाषेत सागावयाची म्हणजे किर्लोस्कर स्वदेशी कारखान्याचे आम्ही अेक निरपेक्ष नि निर्वेतन प्रचारक आहोत किर्लोस्कर मडळीशी आमचा हा दुसरा सबधही पहिल्याप्रमाणेच अगदी अेकमेकाना न विचारता पुसता, नि अेकमेकाची आजही तोडओळख देखील नसता असा जुळून आला होता

किर्लोस्कर मंडळीशी प्रत्यक्ष पत्रव्यवहाराचा परिचय

लहानशा 'किर्लोस्कर खबर' चे 'किर्लोस्कर' मासिक झाल्यानतर त्याला सध्याचे सर्वांगसुदर स्वरूप कसेकसे प्राप्त झाले, तें आम्हास सागता येत नाही कारण आमच्या वाचण्यात ते मासिक फारसे यत नसे. परतु पुढे १९३४ च्या आगेमागे त्याचे नाव साहित्यससारात पुष्कळ वेळा अैकू येअू लागल्यामुळे, त्याचे दानचार अक आम्ही लक्षपूर्वक वाचले तेव्हा आम्हास त्या मासिकाच्या टापटिपीचा आणि मार्मिक बुद्धिवादाचा बाणा अितका आवडला की, आमच्या मतप्रसारास हवे तसे क्षेत्र सध्याच्या परिस्थितीत याच मासिकात सापडणारे आहे असे आम्हास वाटू लागले आम्ही त्याना लगेच अेक पत्र टाकून विचारले की, जन्मजात म्हणविणाऱ्या पण वस्तुत निव्वळ पोथीजात असणाऱ्या प्रस्तुतच्या जातिभेदाच्या अुच्छेदनार्थ आम्ही जी चळवळ हाती घेतलेली आहे तिच्या प्रचाराच कार्य आपल्या मासिकातूनही करता येअील का ? निरनिराळ्या नियतकालिकातून आम्ही आधीपासूनच तो प्रचार चालविला होता, पण त्याच्यात भरीस किर्लोस्करासारख्या खद्या मासिकाचेही साहाय्य मिळाल्यास केवळ जन्मजात जातिभेदासारख्या अेकटदुक्ट ठाण्यावरच नव्हे तर मानवी बुद्धीस नि यत्नास दुबळविण्याऱ्या धर्मभोळेपणाच्या नि धर्मवेडेपणाच्या यच्चयावत् दळवळावरच विज्ञानवादाचा चौफेर मारा चालू करता येअील.

आमच्या वरील आशयाच्या पत्रास सपादकमहाशयाचे लगोलग अुत्तर आले की, 'किर्लोस्कर मासिकाशी आपला लेखनसबध कसा जुळवून आणता येअील याच विचारात आम्हीही होतो आपले लेख किर्लोस्कर मासिकाच्या स्तभातून सादर अुत्सुकतेने स्वागतिले जातील पहिला लेख लगेच पाठवावा आपल्या लेखातून 'अ ची बाराखडी योजण्याची आपली अटही पाळली जाअील' आम्ही आमच्या अुद्योगाला लागलो आणि लगेच किर्लोस्करच्या सन १९३४ च्या मार्चच्या अकात आमचा 'रोटीबदीची बेडी तोडून टाका !' हा पहिला लेख प्रसिद्ध झाला. किर्लोस्कर मासिकाची धर्मपत्नी 'स्त्री' नि त्याच 'मनोहर' अपत्य ह्यानीही लवकरच आमच्या लेखाची मागणी केली तेव्हापासूनच आजपावेतो ह्या तिन्ही मासिकात आमचे लेख आदरपूर्वक बहुधा प्रत्येक अकी प्रसिद्ध होत आले आहेत

विज्ञाननिष्ठ बुद्धिवादाच्या प्रचारकार्यी ह्या तिन्ही मासिकाचा आम्हास अत्यत अुपयोग झाला आहे आमच्या अपेक्षेहूनही अधिक विस्तृत नि अुपजाअू क्षेत्र ह्या

मासिकांत आम्हांस लाभले. ह्या तिन्ही मासिकांचें आकर्षण आणि महाराष्ट्रीय सुशिक्षित वर्गावरची पकड प्रथमपासूनच अगदी बिनतोड असल्यामुळे त्यांच्या त्या मिष्ठास कादंबऱ्या, कथा, चित्रें, चरित्रें यांच्या मेवामिठाअीस चटावलेल्या हजारो वाचकांनी त्या मिठाअीत लपलेल्या आमच्या लेखांच्या विबनाअिनच्या कडू गोळ्याही अितक्या नकळत गटागट गिळण्यास आरंभ केला की, तोंड वाकडें करण्याचें सोडून अुलट आम्हांलाच हजारो वाचक अभिनंदू लागले की, 'वा! तुमचे विबनाअिन फारच गोड!' अशा तीन मासिकांचें अितकें अुत्कृष्ट संपादन करणारा श्री. शंकरराव किर्लोस्करासारखा संपादक त्या संपादनकलेत किती प्रवीण असला पाहिजे हे काही आम्ही सांगावयास पाहिजे असें नाही. प्रत्येक चित्र, व्यंगचित्र, लेख, शब्द, ओळ, कानामात्रासुद्धा, प्रत्येक लहानमोठ्या गोष्टीवर त्याचे बारीक लक्ष असतें. त्यावर त्याचा म्हणून अेक सफाअीचा हात फिरत असतो. लेखकाकडून आलेल्या कादंबऱ्या प्रबंधादिक लिखाणात मर्मस्थान कोणतें तें हुडकून काढून त्यावर अुद्बोधक चित्र वा व्यंगचित्र कोणतें कुठे नि कसें चितारावें यावर केव्हा केव्हा विचार करीत ते रात्ररात्र जागून काढतात असें तेच अेकदा अगदी सहजगत्या आम्हांस लिहून गेले होते. लेखानिमित्त त्याचा आमच्याशी पुष्कळ पत्रव्यवहार होतो. त्यांतही त्याचा मार्मिकपणा नि टापटीप किती असते म्हणून सांगावे! किर्लोस्करचा अेखादा अंक संपादताना जितका नीटनेटकेपणा करायचा, तितकाच लहानसहान पत्र लिहिताना सुद्धा ते करताना आढळतात. जें सांगायचे तें किती मनमिळाअू भाषेत पण तोललेल्या शब्दात, क्रमवार युक्तिसंगत असतें! अनेक जनिक (public) प्रश्नांवरही शंकररावांची साधकबाधक चर्चा करणारी पत्रे आम्हांस केव्हा केव्हा येतात. त्यांवरून आणि त्यांच्या तिन्ही मासिकांतील त्या आरंभीच्या आटोपसर संपादकीयावरून त्याची लेखनशैली किती मर्मज्ञ आहे तें दिसून येते. नेमके जे हवे तेच, नेमक्या ज्या हव्या त्याच शब्दांत झटकन् सांगून मोकळे होण्यात शंकररावांचा हातखंडा आहे. क्वचित् त्यांच्या चित्रकलेच्या कुंचलीनेच ते त्यांची संपादकीय स्फुटेंही लिहितात की काय न कळे! त्यांच्या अितकेच टापटिपीचे अुपसंपादक मंडळही त्यांना लाभलें आहे. नव्हे त्यांनी वेचून वेचून गुंफलें आहे. ते किर्लोस्कराचे श्री. ताम्हनकर आणि तो त्यांचा बापसे बेटा सवाअी 'दाजी'! अेक वेळ वाचक ताम्हनकरांना विसरतील, पण दाजीला नाही! अेकवेळ दाजीलाही विसरतील पण त्याचें ते शेंडा आगठ्यासारखे पुढे दाखविणारे नाक! —आम्हीतरी त्या दाजीच्या नाकाला कधीही तोंड वेंगाडणार नाही.

संपादकाने लेखकवर्गाशी सलोख्याने, सौजन्याने, नि सचोटीने कसें वागावें याचे किर्लोस्कर हे अेक आदर्श आहेत. आमच्याशी तरी त्यांचा व्यवहार फारच सौजन्याचा नि सचोटीचा झालेला आहे. त्यांच्या किर्लोस्करादि तिन्ही मासिकांचे टापटीप, समयशीलता नि सचोटी हे विशेष गुण आहेत. पूर्वी मराठीत मासिक

म्हटले म्हणजे महिन्याने निघते ते असा अर्थ जो घेअी तो साफ तोंडघशी पडे. मासिक म्हणजे वर्षाच्या बारा महिन्यातून कोणच्या तरी अेका महिन्यात निघणारे पुस्तक अशा अर्थीच काय ते त्याना मासिक म्हणता येअी ! आताही थोडीच मासिके वेळेवर निघतात. पण किर्लोस्कर, स्त्री, नि मनोहर ही तिन्ही मासिके अगदी त्या त्या महिन्यातच नव्हेत, तर त्या त्या ठराविक तारखेला वाचकाच्या हाती पडणार नाहीत म्हणजे काय !

संपादकाच्या अनेक गुणात किर्लोस्कर हे जरी आजकालच्या बहुतेक संपादकामध्ये अग्रेसर आहेत, तरी अेका गोष्टीत मात्र बहुतेक संपादकप्रकाशकाविषयी लोक जे बरेवाअीट बोलतात तेच किर्लोस्कराविषयीही बोलणे भाग आहे; हे जर आम्ही स्पष्टपणे न सांगितले तर तोंडदेखलेपणाचा दोष पदरी पाडून घेतल्यासारखेच होअील. आजकालचे बहुतेक संपादक, प्रकाशक हे लेखकवर्गाची वचनित लिखणावळ देण्यात हटकून जी खळखळ करतात त्याचा बोभाटा वृत्तपत्री देखील अनेक लेखकाना करावा लागतो. आमच्या स्वत:च्या अनुभवावरून आम्हाला किर्लोस्कराविषयीही निर्भीडपणे असेच सांगणे भाग पडत आहे की, अितर बहुतेक संपादकाप्रमाणेच लेखकवर्गाची ठरलेली लिखणावळ देण्यात किर्लोस्करही हटकून खळखळ करतात। फरक अितकाच की, अितर बहुतेक संपादकप्रकाशकाची लिखणावळ वेळचे वेळी न देण्यात खळखळ आणि किर्लोस्कराची लिखणावळ वेळचे वेळी हटकून देण्यात 'खळखळे'। त्याचा स्थानिक अडत्या (अेजण्ट) ताजा किर्लोस्करचा अंक हाती देअून जातो न जातो तोच त्या अंकातील लेखाच्या लिखणावळीची मनीऑर्डर घेअून टपालवाला ती खळखळवीत दाराशी अुभा ! त्यायोगे आपल्या लेखाला प्रकाशणारे नियतकालिक हाती पडताच प्रथम घाटलीने आपला लेख काढून तो आपणच मिटक्या मारीत वाचण्याचा प्रत्येक लेखकाला होणारा अनावर मोहसुद्धा दूर सारून, किर्लोस्कराचा लेखक पहिल्याने त्या आपल्या लेखाच्या लिखणावळीचे ते बंदे रुपये हाती खुळखुळवीत त्या मनीऑर्डरीवर सही करण्याच्या सुखकारक संकटास आपण होअून तोंड देतो आणि मागचा लेख लिहून थकलेली त्याची बुद्धि तरतरीत होअून किर्लोस्करात पुन्हा दुसरा अेक लेख लिहिण्यासाठी अगदी कशी तलवारते।

अशा प्रवीण संपादकाच्या नेतृत्वाखाली सहस्रावधि वाचकाच्या ज्यावर अुड्या पडताहेत अशा किर्लोस्कर, स्त्री नि मनोहर ह्या तिन्ही मासिकाचा मतप्रसाराच्या कार्यी आम्हास जसा उपयोग झाला तसा आमच्या लिखाणापासून त्या मासिकाच्या संपादकानाही काही प्रत्युपयोग झाला आहे काय ?

याविषयी आम्ही अितकेच सांगू अिच्छितो की, आमच्या लिखाणाचा अितर कोणत्याही दृष्टीने किर्लोस्कराना काही अुपयोग झाला असो वा नसो, पण त्या संपादकमहाशयांना अेका गोष्टीत तरी आमच्या लिखाणाचा अुपयोग झालाच झाला

ही गोष्ट आमच्या कट्टर शत्रूला देखील नाकारता येणार नाही. संपादकाला अन्यत अवश्य अशी अेक कला तरी किर्लोस्कराना आम्हीच शिकविली !

पटाअीत संपादकाला वाटेल ते हस्तलिखित हा हा म्हणता अुलगडता आले पाहिजे. किर्लोस्कराच्या दुर्दैवाने त्याचा पूर्वीचा लेखकवृंद पुस्तीसारखे जपून रेखाटलेले हस्ताक्षर काढणाराच मिळाला. त्यामुळे हस्तलिखिते वाचण्याचा तेवढाच त्याना सराव झाला होता — अुलगडण्याचा, deciphering चा नव्हता पण आम्ही काही पुस्ती लिहिणारे प्राथमिक शाळेतील मूल नव्हतो आम्ही पडलो पट्टीचे लेखक ! त्यामुळे आमचे ते फर्डेशाही पहिले हस्तलिखित हाती पडताच 'किर्लोस्करा'च्या संपादकमहाशयाची बुद्धि नुसती गुग होअून गेली ! त्याना वाटले, ह्या दुर्वाचनीय हस्तलिखिताचे कारण वाअीट कागद, चिरका टाक, पातळ शाअी असे काहीतरी असावे यासाठी त्यानी आमच्या अक्षराच्या वरेवाअीटपणाविषयी चकारशब्द न काढता आम्हास *अुत्तम कागद, अखंड टाक (फाअुंटन पेन), फक्कड शाअी पाठवून देण्याची* तत्पर आश्वासने धाडली तेव्हा शेवटी आम्ही मोठ्या अभिमानाने त्याना कळविले की, 'महाराज ! हा दोषच असेल तर अंगणाचा नाही ! नाचणाराचा *आहे ! ' प्रत्येक पानात दहाथाच ठिकाणी तरी वाक्याची खाडाखोड नि शब्दाची* घुसडाघुसड केल्यावाचून आणि ती समजावी म्हणून लालहिरव्या पेन्सिलीच्या रंगीत काकपदानी ते हस्तलिखिताचे पान हिंदुस्थानच्या आलेखासारखे (नकाशासारखे) रंगविल्यावाचून आमचा लेख रंगावा तसा 'रंगला ' असे आम्हास वाटत नाही, त्यास काय अुपाय ? या रत्नागिरीतील साऱ्या कावळ्याचे पाय कापले तरं आमच्या अेका हस्तलिखितास अवश्य तितक्या काकपदाचा पुरवठागुद्धा होणार नाही ! तिथे नुसते चांगले कागद नि फक्कड शाअी करणार काय ? असे जेह आमचे दुराराध्य अुत्तर गेले तेव्हा आमचे लिहिणे सुवाच्य होण्याची आशा सोडून देअून ' किर्लोस्करा 'चे संपादक मंडळ ते अुलगडण्याची कलाच शिकणे अधिक साध्य असे मानते झाले. आताशी 'थोडे सुवाच्य लिहावे ' अशी चेतावणी आम्हास देण्याचा नाद ज्याअर्थी त्यानी सोडून दिला आहे, त्याअर्थी आमचे हस्तलिखित

कोळशाची खाण खणता खणता त्यातच गुलाबाचे मनोहर अुद्यान सापडावे तसे लाखडी कारखानदारांनी चालविलेल्या या तिन्ही सुंदर सजावटीच्या मासिकांना प्रत्यक्ष पाहताच वाटू लागते।

परंतु ह्या साजसजावटीच्या सुंदर आराशीत जर ध्येयाची देवमूर्ति नसती तर ती शोभा अेका क्षणाची करमणूक काय ती होती. काही चिरंतन लोकहितकारक ध्येयासाठी झुजण्यात नि झटण्यात जो आत्मिक आनंद अुपभोगिता येतो, जी माणुसकी असते, ती जीत नाही ती आरास म्हणजे प्रेताचे लावण्य, तिरडीवर अुधळलेला गुलाल, फोलकट फळ! सुदैवाने किर्लोस्करी मासिकांनी अेका लोकहितकारक ध्येयास वाहून घेतलेले आहे। धार्मिक नि सामाजिक क्षेत्रात बोकाळलेली धर्मभोळेपणाची नि रूढिपरत्वाच्या अंधळेपणाची रागट माथे हटविण्यासाठी ही तिन्ही मासिके विज्ञाननिष्ठ बुद्धिवादाचा अप्रतिहत प्रचार करीत आहेत.

या कामी त्यांच्या लाखडी यांत्रिक कारखान्याचे साहचर्यच ह्या बौद्धिक मासिकांना अुपकारक होत असावेसे वाटते. अितर धुरात नि यंत्राच्या धुरात हाच फरक असतो. अितर धुरानी डोळे धुरकटतात, चिपडतात. पण यंत्राच्या धुराने मिटलेले डोळे अुघडतात, चिपडलेले निवळतात, दृष्टीला यथावत् निरीक्षू शकतात. प्रत्येक यंत्र अज्ञानयुगाचा अेक दिवस संपवून विज्ञानयुग अेका दिवसाने जवळ आणते.

आपल्या राष्ट्राच्या डोळ्यावर आलेली धार्मिक छापाची भगडगुंगी घालवून त्याला प्रत्यक्षनिष्ठ विज्ञानाची दूरदृष्टि देण्यासाठी आगरकरांच्या 'सुधारका'नंतर अितका नेटाचा, निर्भीड नि निकराचा प्रचार अितक्या मोठ्या प्रमाणावर आज तरी किर्लोस्कर मासिकांनीच चालविलेला आहे. त्यातही जन्मजात जातिभेदाच्या, आम्ही सांगतो त्या सात स्वदेशी बेड्यातरी तोडून टाकण्याच्या कार्यी, त्या तिन्ही मासिकांचे विशेषच साहाय्य होत आहे. हिंदुसंघटनाच्या महनीय राष्ट्रकार्यास ह्या विचारक्रांतीचा त्या प्रकरणी तरी अुपयोग झाल्यावाचून राहणार नाही।

—किर्लोस्कर, सप्टेंबर १९३६

\+ \+ \+

स्वा. सावरकरांचीं भाषणें

१. मध्यप्रांतीय हिंदु परिषद

अकोला येथे दि. २७ नोव्हेंबर १९३७ रोजी वऱ्हाड-मध्यप्रांत प्रांतिक हिंदुपरिषदेच्या अध्यक्षपदावरून स्वा. सावरकर यांनी केलेलें भाषण

'मी बदललो नाही; पूर्वीचाच आहे !'

पूर्वी स्वराज्याची–स्वातंत्र्याची जी चळवळ झाली ती केवळ शब्दाकरित होती. तेव्हा स्वराज्याची मागणी करण्याचा आपला हक्क प्रस्थापित करणे जनतेत त्या संबंधाची उत्कटता उत्पन्न करणे हेच उद्दिष्ट होते परंतु आज स्वराज्य नजरेच्या टप्प्यात आले आहे तेव्हा स्वराज्य म्हणजे काय याची स्पष्ट कल्पना आपण ठरविणे अवश्य आहे माझ्या भाषणात अलीकडे स्वराज्य–स्वातंत्र्य हे शब्द पदोपदी आढळत नाहीत, तेव्हा 'तो पूर्वीचा स्वातंत्र्यभक्त सावरकर आता राहिला नाही, आता जातिनिष्ठ बनला' असे लोक समजतात. परंतु ती चूक आहे आज जनतेत पुरेशी जागृति होऊन गेलेली असून सत्तेचा काही अंश आपल्या हाती आलेला आहे तेव्हा स्वातंत्र्य–स्वराज्य याच्या तात्त्विक विवेचनाची हद्द संपून व्यवहाराच्या पातळीवर राजकारण आज आलेले आहे. नर्मदेतल्या बाणा प्रमाणे आम्ही ती शब्दपूजा त्या वेळी केली त्याची त्या वेळी गरज होती. इंग्रजांचे हिंदुस्थानावरील राज्य ही ईश्वरी देणगी म्हणून त्या काळात मानणारे लोक होते. 'नाविष्णु पृथिवीपतिः' अशी त्याची व आमच्या तत्कालीन पुढारी मंडळींची ही धारणा होती तिला कलाटणी देण्यासाठी तरुणाच्या कैक पिढ्या. ही गारद झाल्या.

फ्रान्समधील क्रांति व यादवी

परंतु आता आपली प्रगति झाली असून आपण फार पुढे गेलो आहो तेव्हा प्राप्त परिस्थितीत स्वातंत्र्याची व्याख्या करून तदनुसार आपले धोरण ठरविणे अनिवार्य आहे. 'स्वातंत्र्य' शब्दाची जपमाळा घेऊन बसणे आज निरुपयोगी आहे स्वातंत्र्य म्हणजे काय हे आपण आता निश्चित ठरविणार, तेव्हा संघर्ष अपरिहार्य आहे स्वराज्य म्हणजे काय हे ठरविण्याच्या दृष्टीने सर्व लोकसमाज जेव्हा विचार करू लागले तेव्हा संघर्ष सुरू झाला हे आपण पाहतोच आहो मागे फ्रेंच राज्य क्रांतीच्या वेळी सनदशीर, सुधारक, क्रांतिकारक वगैरे जे भिन्न नरम-गरम पक्ष फ्रान्समध्ये होते त्याच्या क्षोभाचे लक्ष्य राजा हा होता. त्यामुळे ते सारे पक्ष आपसा तील सारे मतभेद विसरून जणू काही आपण अेकाच ध्येयाने प्रस्फुरित झालो आहो अशा भावनेने अुठावणी करून अुठले. राजा जोपर्यंत अुभा होता तोपर्यंतच हे

दृश्य टिकले. परंतु राजा अेकदा त्या क्षोभाला बळी पडल्यानंतर राजावर सुऱ्या घेअून चोहोबाजूंनी धावलेल्या त्या लोकांच्या हातातील सुऱ्या समोरासमोर अुभ्या असलेल्या लोकांच्या मानांना भिडल्या. असें जे कार्लाअिलने म्हटले आहे ते कोणत्याही देशाला लागू पडणारे आहे. *आज अशत: हिंदुस्थानात अशीच स्थिति* आहे; पण ते क्रमप्राप्तच आहे. अर्थात् स्वराज्याची व्याख्या ठरविण्याचा प्रसंग येताक्षणीच देशाच्या नावापासूनच झगड्याला प्रारंभ झाला.

संस्कृतिप्रेम याचेंच नांव राष्ट्रप्रेम

हिंदुस्थानचें स्वराज्य म्हटले की नामोच्चाराबरोबर हिंदूंचे राज्य असा अर्थबोध होतो. म्हणून हिंदुस्थान हे नाव नको! बरे, हिंदीस्थान, किंबहुना अिंडिया म्हटले तरी त्यातून सिंधु–हिंदु ही परंपरा अजिबात लुप्त नसल्यामुळे, हिंदुस्थानचे नावच अजिबात बदलले पाहिजे, असा येथील अेका अल्पसंख्य समाजाने आग्रह चालविला असून, आपली बहुसंख्या असलेला हिंदुस्थानचा तुकडा अलग काढून त्याचे 'पाकस्थान' असे नामकरण त्यांनी करुन टाकले आहे याप्रमाणे या देशातील अितर समाज आपल्या भविष्याविषयीं अितके जागरूक असता आपण सुषुप्तीत राहून कसे चालेल? कित्येक लोक असेही म्हणतील की नावात काय आहे? पण मग त्यांना असा सवाल मी विचारतो की, 'स्वदेशाचे स्वातंत्र्य' असे जेव्हा तुम्ही बोलता तेव्हा त्या शब्दाचा अर्थ तरी तुम्हास कळतो का? स्वदेशाचे स्वातंत्र्य म्हणजे काय हिंदुस्थानातील, दगड, धोंडे, माती, नद्या, पर्वत यांचें स्वातंत्र्य तुम्हाला अभिप्रेत आहे? आपल्या घरासंबंधींची आपली आत्मीयता काय त्या घराच्या भिंती, त्याच्या अंगणातील झाडे, घराचे वासे व विटा यात गुंतलेली असते? 'माझे घर' असे जेव्हा मी आपुलकीने म्हणतो, तेव्हा त्या घराची मातीवासे-विटा या माझ्या मनात नसतात–तींत राहणारी माझी कुटुंबीय मंडळी माझ्या मनश्चक्षूसमोर असतात. ते घर मला प्रिय असते, कारण त्यात माझे वाडवडील नांदले–वाढले, माझ्या मुलाबाळांची ती क्रीडाभूमि होती, आहे व राहील, या कल्पनेनेच ना माझे माझ्या घरावर प्रेम असते!

खरा हिंदुस्थान हा !

जी गोष्ट लहान प्रमाणात घराची, तीच मोठ्या प्रमाणात देशाची होय. आमच्या देशातील हिमालय, गंगा, यमुना, मथुरा वगैरे पर्वत, नद्या व शहरे हीं जगातील अितर पर्वत, नद्या व शहरे यांच्यापेक्षा आम्हाला प्रिय वाटतात. याचे कारण हें की हा हिमालय, ही गंगा, ही यमुना–यांच्या आश्रयाने माझ्या अभिमानाचे *स्थान असलेली माझी संस्कृति जन्मली, नांदली व विकासली.* मथुरेच्या वाळवंटाहून सुंदर वाळवंटे जगात पुष्कळ असतील. परंतु मथुरेचेंच वाळवंट मला

विशेप प्रिय का? तर येथे कृष्णाची बासरी वाजली म्हणून, माझ्या पूर्वजाची स्मृति या वस्तूशी निगडित झाली आहे, माझे वेदवाङमय येथे जन्म घेत झाले, माझे वाडवडील येथे जन्मले व मेले, माझ्या ऋपिभूमींच्या पदरवाने ही भूमि पुनीत झाली आहे, माझ्या संस्कृतीचा भूत तसाच भविष्यकाळही ह्या भूमीशी निगडित झाला आहे हेच तिजसंबंधीच्या माझ्या प्रेमाचे कारण होय हे तिचे वैशिष्टय माझ्या प्रेमाचे केंद्र होय कारण देशाच्या भौगोलिक सीमा हे देशप्रेमाचे केंद्र कधीच नसते

हिंदु संस्कृतीचे वैशिष्टय

पण कित्येकाना मुळी हेच कोडे पडते की, आपल्या संस्कृतीचे वैशिष्टय तरं कोणते? त्याना अिंग्रजी संस्कृति समजते, जर्मन संस्कृति समजते, पण हिं संस्कृति मात्र अुमगत नाही ते म्हणतात, 'तुमची कसली संस्कृति? तुमचे कसले राष्ट्र?' अिंग्रजी किंवा जर्मन संस्कृतीचे किंवा त्याच्या राष्ट्रत्वाचे गमक कोणते म्हणून विचारले म्हणजे ते सागतात की, त्याचा देश, भाषा, अितिहास, वाङमय व वंश ही अेक आहेत व त्याच्या आजपर्यंतच्या संक्रमणात त्याच्या संस्कृतीचे वैशिष्टय आहे मग काय ही सारी गमके आम्हालाही लागू नाहीत? अिंग्रजाचा देश घ्या त्यात काय आहे?–तर कोळसा! पण आमची भूमि तर सुवर्णभूमि म्हणून विख्यात कोहिनुरासारखी रत्ने ही भूमि प्रसवली आहे जाअी, जुअी, मालती ही पुष्पे, केळे संत्री, आंब, सिताफळे, ही मधुर फळे, हत्ती, सिंह, हरिण, मयूरादि पशुपक्षी यांनी आमची भूमि समृद्ध आहे अिंग्लंडात यापैकी अेक तरी आहे का? त्याचा नो फादर थेम्स? कोण अभिमान त्याना त्याचा!! पण असले ओढे आमच्या कोकणात अनेक आहेत! आमच्या देशाची भव्यता, त्याची चारुता, समृद्धता यापैकी अिंग्लंडा अेकही नाही काश्मीरपासून कन्याकुमारीपर्यंत अेकाच वेदाने व अेकाच परंपरे बद्ध असा आमचा देश जसा अभिमान योग्य तसा अेकराष्ट्रही खास आहे

अेक भाषा, अेक अितिहास

भाषेच्या दृष्टीने पाहिले तर अिंग्लंडात तरी अेक भाषा कोठे आहे? खा लंडन शहरातच टांगेवाल्याची भाषा लॉर्डांच्या मुलाना समजत नाही स्कॉटलंड वेल्स वगैरेच्या भाषा तर स्वतंत्रच आहेत परंतु आमच्या देशात अनेक भाषा आ बोलल्या जात असल्या तरी त्या सार्‍याची मातामही संस्कृत ही अेकच आहे सान्य भाषा संस्कृतनिष्ठ आहेत, आणि आता हिंदी ही अेक भाषा करण्याचा आमचा प्रयत्न चालूच आहे तेव्हा देशाप्रमाणे भाषेच्याही दृष्टीने आम्ही अेकच आहे अितिहासाविषयी तर बोलावयासच नको जेथे अिंग्लंडला केवळ अेक हजा वर्षांचा अितिहास मोठ्या मेटाकुटीने सापडतो तेथे आमच्या मागे १० हजार वर्षांच

अितिहास अुभा आहे. तुमचें वाङमय काय, तर येअून जाअून शेक्सपीयर. परंतु आमचें वाङमय किती भव्य—किती प्रचंड! चार वेद, सहा दर्शनें, अठरा पुराणे, कालिदासादि कविश्रेष्ठांची काव्यनाटकें असें कितीतरी मोठें नि गौरवास्पद वाङमय आमच्याजवळ आहे; आणि वंश अेक म्हणावा तर तुमच्या अेका अिंग्लंडात सात राष्ट्रे व पंधरा वंश यांचें कडबोळें झालें आहे. अुलट अेका परंपरेनें बांधलेले व अेका परंपरेचे अभिमानी असे आम्ही लोक आहोत. मग आमचें अेक राष्ट्र का नव्हे व आमच्या संस्कृतीचें वैशिष्ट्य रक्षणार्ह कसें नाही? अर्थात् आहे.

राष्ट्र म्हणजे भूप्रदेश नव्हे

आमच्यात अुणीव असेल तर आम्ही माणसें अधोगत झालो आहो, हीच काय ती आहे. वास्तविक आमच्याजवळ सामर्थ्य व समृद्धि आहे; अेक शस्त्रबळ असतें तर २५ वर्षांत आपल्याला युरोप पादाक्रांत करता येणें अशक्य नाही. खरी अुणीव आमच्यात अिच्छाशक्तीची आहे ती अिच्छा प्रबलतेने जागृत झाली तर आपणाला काय कठीण आहे? ज्यू लोकांत ती अिच्छा प्रबळ होती म्हणूनच आपल्या भौगोलिक राष्ट्राला आंचवल्यावरही त्यांचें राष्ट्र जिवंत राहिलें व आज आपल्या वाडवडिलांच्या जुन्या पॅलेस्टाअिनमध्यें ते पुन आपलें भौगोलिक राष्ट्रही कमवीत आहेत. आम्ही मात्र स्वतःचें स्वातंत्र्य गमावून बसून वर ज्यूंना त्यांचा देश आज परत मिळत असतांना त्याला विरोध करीत आहो; व त्यांना तेथून अन्यायानें हाकून लावणाऱ्या अरबांचा पक्ष अुचलण्याचा खुळेपणा अधळेपणानें करीत आहो. असे काय अुपकार या अरबांनी आमच्यावर केले म्हणून आपण त्यांचा पक्ष अुचलावा, हेंच मला कळत नाही! त्यांच्या भाअिबंदांनी अितिहासकाळांत आमच्यावर केलेल्या अनन्वित अत्याचारांची फेड आपण अशा रीतीनें करीत आहो!

बहुसंख्याकत्व हेंच पाप बनलें!

आमची जी स्वराज्याची व्याख्या आहे तींत अेका नागरिकाला अेकच मत दिलें जाण्यावर भर आहे. परंतु या देशांतील काही अल्पसंख्य समाज, केवळ आपल्या अल्पसंख्याकत्वाच्या कारणासाठीच, अवास्तव सवलती मागत आहेत. जणू काय ते अल्पसंख्य आहेत हे त्यांचे आमच्यावर अुपकार असून, आम्ही बहुसंख्य आहोत हें आम्ही पापच केलें आहे! त्यांनी स्वतः बहुसंख्य बनून आम्हाला अल्पसंख्य बनविण्याचे थोडे का प्रयत्न केले? पण अेवढी त्यांनी पराकाष्ठा करूनही आम्ही जगलो हा आमचा दोष झाला का? पण आज तसा तो ठरला आहे खरा! ख्रिस्ती, पारशी वगैरे या देशांतील अितर अल्पसंख्याकांनी असा जगावेगळा दुराग्रह धरला नाही. पण अेकट्या मुसलमानांनी धरला. त्यांच्या या अराष्ट्रीय दुराग्रहाला विरोध करण्याअैवजी आमच्यांतले काही मोठे लोक अैक्याच्या भ्रामक कल्पनेनें

क्षुब्ध होऊन त्याचे कोड पुरवायला तयार झाले आहेत! त्यामुळेच आता स्वातंत्र्याची स्पष्ट व्याख्या सांगणे अपरिहार्य झाले आहे

हिंदुस्थानाकरिता कोण मेले ?

वस्तुत जो समाज देशात बहुसंख्य असतो त्याचाच तो देश मानला जाण्याची प्रथा सर्व जगात आहे या नात्याने तर हिंदुस्थान हिंदूंचा आहेच, पण त्याशिवायही तो हिंदूंचा असल्याचे आणखी अेक निश्चित गमक सांगता येअील ते म्हणजे हिंदुस्थानाच्या अुद्धाराचा प्रयत्न कोणी केला हे पाहणे, हे होय या देशाच्या स्वातंत्र्याच्या १८५७ पासून सुरु झालेल्या लढ्यात कोणी खरा त्याग केला ? – हिंदूंनी की मुसलमानांनी ? अंदमानात कोण गेले ? – हिंदु की मुसलमान ? ज्या बंगालची सत्तासूत्रे आज मुसलमानांच्या हातात आहेत त्या बंगालमध्ये जे स्वातंत्र्याचे होमकुंड अहोरात्र पेटलेले असे त्यात बळी कोण गेले ? ते मुसलमान नव्हेत – तर हिंदुच ! सत्याग्रह-संग्रामात बळी गेले ते तरी कोण होते ? – मुसलमान ? छे छे, हिंदुच ! अंदमानातील भूमि खणून पहा व तेथे सापडलेली हुतात्म्यांची हाडे बघा म्हणजे तुम्हाला त्या सार्‍यावर 'हिंदु' 'हिंदु' हीच अक्षरे लिहिलेली आढळतील ! यावरुन काय सिद्ध होते ? हेच की, हिंदुस्थानाच्या अुद्धारार्थ आत्मार्पण हिंदूंनीच केले आहे अर्थात् हा हिंदूंचाच देश आहे ज्यांना अशी भीति वाटते की, मुसलमानांच्या सहकार्याशिवाय स्वराज्य मिळविता येणार नाही, ते ही गोष्ट दृष्टीआड करतात की, आजवर जे काही प्राप्त झाले ते अेकट्या हिंदूंनीच आपल्या बळावर मिळविले आहे ! मग आजवर त्यांना करता आले ते यापुढे करता येणार नाही असे मनोदौर्बल्य का ? असे म्हटल्यावर लोक मला जातिनिष्ठ म्हणतील तर मुखेनैव म्हणोत त्या तुमच्या मानीव राष्ट्रीयतेपक्षा ही जातिनिष्ठा मी भूषणास्पद मानतो

प्रयत्नाचे कृपाण हाती घ्या !

तेव्हा हिंदूंनी हे मनोदौर्बल्य टाकून देअून स्वतःच्या बळावर स्वराज्य मिळविण्याची हिंमत धरली पाहिजे कारण मुसलमानांना हा देश स्वतंत्र झालेला पाहण्याची अुत्कटता नसून, त्याचे पाकिस्तान बनलेले पाहण्याची अिच्छा आहे सरसीमेला भिडून अेकाशी अेक लागून असलेल्या मुसल्मान राष्ट्रांचे संरक्षक व आक्रमक स्वरूपाचे तह झाले असून अुद्या अिंग्लंड अेखाद्या जागतिक युद्धात गुंतून हतबल झाले, तर हे लोक अफगाणिस्तानाला हिंदुस्थानावर स्वारी करण्याला निमंत्रण करतील यात संदेह नाही. मग ते येणारे नवे राज्य हे स्वराज्य म्हणावयाचे काय ? नाहीच मुळी ! ज्यात हिंदु संस्कृतीचे संरक्षण व वर्धन होअील तेच स्वराज्य. असे स्वराज्य प्रस्थापित करण्याचे राष्ट्रीय सभेचे धोरण नसल्यामुळे हिंदुमहासभेला ते कार्य स्वत करणे प्राप्त आहे हे ध्येय यशस्वी होअील काय, अशी पापी

का मनात आणू नका ! ते साध्य करण्याचा कृतनिश्चय करा ! प्रयत्नांचे कृपाण हाती घ्या ! यशापयशाचे महत्त्व काय आहे ? यश न मिळाले तर ध्येयासाठी प्रयत्नाची पराकाष्ठा करता करता प्राणार्पण केल्याचे समाधान तरी तुम्हाला लाभेल. ज्यांनी परिस्थितीपुढे मान वाकवून आपल्या कन्या भगिनी परधर्मीयांच्या जनान्यात लोटल्या त्यांची नावेही दुनियेस विदित नाहीत. पण ज्या प्रतापाने स्वातंत्र्यासाठी राज्यत्याग करून वनवास पत्करला त्याचे नाव जगात चिरंजीव झाले ! ते चिरंजीवित्व प्राप्त करून घेण्यासाठी, छळकांच्या अत्याचारांना बळी पडलेल्या पूर्वजांच्या समाधानासाठी तरी अेवढे कराच !

\+ \+ \+

२. बंगाल हिंदु प्रांतीय सभा

खुलना येथे दि. १८ फेब्रुवारी १९३९ रोजी बंगाल हिंदु सभेचे आठवे अधिवेशन भरले असता स्वा. सावरकरांनी अध्यक्षपदावरून केलेले भाषण पुढे दिले आहे. यांत हिंदुमुसलमानांच्या अैक्यासंबंधी त्यांनी आपले विचार स्पष्टपणे मांडले आहेत.

हिंदुस्थानातील मुसलमानबांधवांना हिंदूंशी अैक्य करावयास नको आहे ही गोष्ट आता स्पष्ट आहे. कारणे देअून ती सिद्ध करण्याची गरज आहे असे मला वाटत नाही. अेक अेक दिवस अुगवतो तो काँग्रेसकडून मुसलमानांना जादा सवलती देअून हिंदु मुसलमानांतील फूट वाढवूनच मावळतो. अुदाहरणासाठी भाषेचा प्रश्न घ्या. पांचदहा वर्षांपूर्वी बंगालमध्ये अेकच भाषा चालू होती. हिंदुस्थानातील दुसऱ्या कोणत्याही प्रांतापेक्षा बंगालमध्ये अैक्य अधिक होते. पण आता मुस्लिम लीग अुघड अुघड असा प्रयत्न करीत आहे की, हिंदुस्थानची राष्ट्रभाषा अुर्दू हीच असावी. अितिहास वगैरे विषयांची क्रमिक पुस्तके निम्मी बंगालीत व निम्मी अुर्दूत लिहिली जावीत असे प्रयत्न करण्यात आले. भाषांचे संमेलन घडविण्याची कोण ही विचित्र तऱ्हा ! व्यक्तीव्यक्तींमध्ये अैक्य निर्माण झाल्याशिवाय त्यांच्या धर्मामध्ये व समाजामध्ये अेकी निर्माण करणे कधी शक्य आहे काय ?

जिनांची शेखमहंमदी

बंगाली व अुर्दू यांचे असे संमेलन करणे म्हणजे माणसाने अेक पाय विजारीत व अेक पाय धोतरात घालून चालण्यासारखे आहे. पण असा विचित्र वेषाचा ठराव

करून आपण तो मुस्लिम लीगकडे पाठविला तर ती काय म्हणेल माहीत आहे ? दोन्ही पायात विजारच पाहिजे असा हट्ट ती धरील ! आणि तो पुरवून घेण्यासाठी लढा खेळेल ! ! याचे बीज हे आहे की, हिंदुस्थानात आपले असे अेक स्वतंत्र राष्ट्र निर्माण करण्याचा हेतु लीगने मनाशी धरला आहे अेखादा मौलाना, अेखादा मौल्वी अशासारख्याची ही शेखमहमदी आहे असे समजू नका, तर बॅ जिनासारखे पुढारी व मुस्लिम लीगसारखी जबाबदार संस्था याची अिच्छा हिंदुस्थानाची दोन शकले करावीत – अेक हिंदु फेडरेशन नि दुसरे मुस्लिम फेडरेशन ! पिढ्यानुपिढ्या आपण आपल्या रक्ताचे शिंपण ज्याच्यासाठी घातले, त्या मातृभूमीची शकले करू पहाणाऱ्याशी तडजोडीची बोलणी करणे शक्य आहे काय ? प्रांत, धर्म, भाषा, राजकारण, सर्व बाबतीत 'सवता सुभा' स्थापण्याची त्याची मनीषा आहे पुढील शंभर वर्षांत ते असा प्रयत्न चालविणार याची खूणगाठ हिंदूंनी बांधली पाहिजे काँग्रेसमधील हिंदु बांधव डोळे मिटून दुर्बिणीतून पाहत आहेत, त्यांनी हे भाकित ध्यानी घेणे जरूर आहे

हिंदुत्वाची कसोटी लावा

याच्या अुलट, हिंदु मतदारांनी निवडलेले हिंदु मंत्री मात्र 'राष्ट्रीयत्वाच्या' नावाखाली हिंदुत्वाला विरोधक व राष्ट्रीयत्वाला विघातक असे वर्तन करीत आहेत ते हिंदु सभेचे सभासद होत नाहीत हिंदु सभेच्या अध्यक्षाला काँग्रेसचा सभासद होणे शक्य नाही 'तू पुरता अहिंदु कोठे झाला आहेस ? ' असे त्याला विचारले जाअील पण त्याला माझे अुत्तर असे की, माझ्या पूर्वजांचे हिंदु रक्त जोपर्यंत माझ्या शरीरात वाहत आहे, तोपर्यंत मी हिंदुत्वाचा त्याग करून काँग्रेस-मध्ये प्रवेश करणार नाही जिवात जीव असतो मी हिंदु आणि हिंदुच राहणार ! पुढील निवडणुकींचे वेळी अुमेदवार तुमच्याकडे मत मागण्यास येतील तेव्हा त्यांना तुम्ही पहिला प्रश्न हा करा की, हिंदूंच्या हक्कांचे तू रक्षण करशील ना ? तो जर म्हणेल 'मी राष्ट्रीय आहे,' तर त्याला सांगा, 'तर मग तू राष्ट्रीय लोकांकडे जा, आम्ही हिंदु लोक हिंदु अुमेदवारच निवडतो ! ' राज्यघटनाच जर जातिनिष्ठ आहे तर राष्ट्रीय अुमेदवाराला निवडणे शक्य कसे आहे ? मग असा चमत्कार लवकरच घडून येअील की, निवडणुकीच्या दिवशी प्रत्येक काँग्रेसवाला 'मी हिंदु' असे म्हणत सुटेल, त्या वेळी हिंदुत्वाचा खरा अभिमानी असाल अुमेदवार तुम्ही निवडा हीच माझी कळकळीची प्रार्थना आहे

हिंदूंच्या राजवटीत

आम्ही हिंदु मुसलमानांच्या अेकीविरुद्ध मुळीच नाही त्यासाठी आमचा दरवाजा सदा खुला आहे पण ती अेकी होअीपर्यंत हिंदूंचे राजकारण हिंदूंच्याच

नजरेतून पहा हिंदूच्या मतावर निवडून आलेल्या अुमेदवारांनी हिंदूच्या हक्काचे रक्षण न करणे हे दांभिकपणाचे आहे, विश्वासघाताचे आहे जातिनिर्णयाचा निःसंदिग्ध धिक्कार कोणी केला असेल तर हिंदुसभेनेच केला, –कॉंग्रेसने नव्हे 'ना स्वीकार, ना धिक्कार ' असे धोरण कॉंग्रेसने जातिनिर्णयाबावत जोवर ठेवले आहे, तोवर हिंदुसमाज कॉंग्रेसपुढे कधीच मान लवविणार नाही, आणि कॉंग्रेसने जातिनिर्णयाचा अव्हेर केला, तरीही हिंदुसभा स्वतंत्रपणे राहिली पाहिजे

हिंदुत्वाचा अभिमानी असा मंत्री ना पताहून फार निराळ्या तऱ्हेने वागेल. मोहरमच्या वेळी हिंदूना वाद्यवादनाला बंदी करा असे म्हणणाऱ्या मुसलमानांना तो बजावील, 'भाअी हो, हिंदूच्या दिवाळीत तुम्ही कोणतीही मिरवणूक नेअू नका की बारा मैलावर असलेल्या मशिदीतही प्रार्थना करू नका ' असा नेट हिंदूनी दाखविला की, मुसलमान नमलेच म्हणून समजा हिंदु मुसलमानाच्या अैकीचा खरा मार्ग हाच की, हिंदूनी संघटित व सबल व्हावे आणि हिंदुत्वाचे रक्षण करण्याचे कंकण बांधलेल्या अुमेदवारांनाच निवडून द्यावे

अंतर्गत भेद काढा

हिंदूनी अस्पृश्यता काढून टाकली पाहिजे व्यक्तीच्या खासगी जीवनात भेदभाव राहू शकेल, पण सार्वजनिक जीवनात त्याला मुळीसुद्धा थारा नाही नामशूद्र हा काही मुसलमानाप्रमाणे हिंदुस्थानच्या बाहेर आपले ममत्व ठेवीत नाही नामशूद्रापासून ब्राह्मणापर्यंत सर्व हिंदूचे पूर्वज येथेच भस्मसात् झाले त्या सर्वांची पुण्यभू, पितृभू, सर्व काही हाच भारतवर्ष आहे सर्व हिंदु अेक दिलाने, अेक ध्ययाने, अेक विश्वासाने अेकत्र येतील, पुढे चालू लागतील, तर मायभूला संपूर्ण स्वातंत्र्य मिळणे ही गोष्ट दूरची खास नाही

* * *

३. बिहार प्रांतीय हिंदुसमेलन

मुंगेर येथे ता २३ मार्च १९३९ रोजी वरील संमेलनाच्या आठव्या अधिवेशनाच्या अध्यक्षपदावरून स्वा सावरकरांनी केलेलें भाषण

टप्याची काय आवश्यकता आहे ? आम्हाला तर तिची पूर्ण कल्पना आहे. होय, तुमचे म्हणणे यथार्थ आहे परंतु हिंदु महासभेविषयी काही लोकांचे मनात ज्या काही भलभलत्या कल्पना शिरल्या आहेत व जे विचित्र आक्षेप उत्पन्न झाले आहेत, त्याचा निरास करून त्याला योग्य उत्तर देण्यासाठी हिंदूंच्या सांप्रतच्या दु:स्थितीचे चित्र रेखाटणे हे अत्यावश्यक व अपरिहार्य आहे हिंदुधर्म व हिंदुत्व ही एक नसून भिन्न आहेत. माझे असे ठाम मत आहे की, आम्हाला हिंदुधर्म अत्यंत प्रिय आहे व त्याच्यावर आघात होत असता तो आम्हाला पाहवणार नाही, एवढेच काय पण प्रसंगी आम्हाला त्याचे संरक्षणासाठी प्राणसुद्धा अर्पण करावे लागतील परंतु हिंदुत्वाचे मोल त्याहीपेक्षा आम्हाला अधिक वाटते. हिंदुत्वाचा अपमान झाल्यास, पाहिजे त्या प्रकारे, प्राणही पणास लावावे लागतील. आज जगभर ज्या राष्ट्रीयतेची ओरड चालू आहे, ज्या ' राष्ट्रीयतेवर ' इटली, जर्मनी, इंग्लंड इत्यादि देश तसेच आमची भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस फिदा झाली आहे, त्याच राष्ट्रीयतेची भावना आमच्या हिंदुत्वातही भरलेली आहे

आजचा प्रश्न

हिंदुत्वाचा ' हिंदुधर्म ' असा भ्रामक अर्थ नाही, तर हिंदुत्व हे ज्या राष्ट्रीयतेसाठी सगळे जग धडपडत आहे, त्या राष्ट्रीयतेचे प्रतीक आहे. जे लोक हिंदुधर्माला ' भ्रममूलक ' समजतात, त्यांनी मुसलमान, ख्रिस्ती आदि धर्मांनाही भ्रममूलक म्हटले पाहिजे परंतु तसे कोणी म्हणत नाही म्हणूनच माझ्या मताप्रमाणे मुसलमान, यहुदी, ख्रिस्ती, यांना जर त्यांचा धर्म प्रिय आहे, तर मग आम्हा हिंदूंनाही आपला धर्म प्राणाहूनही प्रिय मानण्याचा पूर्ण हक्क आहे परंतु सध्या आमच्या समोर हिंदुधर्माचा नव्हे तर हिंदुत्वाचा प्रश्न आहे आणि हिंदुत्व म्हणजे ते की ज्यात आमचा धर्म, आमची भाषा, आमच्या जीवनाची निरनिराळी अंगे, आमच्या 'भाकरीचा प्रश्न', आमचा गौरव, आमचा स्वाभिमान, 'राष्ट्रीयता' या शब्दात ज्याचा समावेश होतो ते ! ! आणि याच हिंदुत्वासाठी मला हिंदु महासभेचे संघटन हवे आहे.

पूर्ण राजकीय ध्येय

दुसरी गोष्ट मला हिंदुसभेच्या ध्येयासंबंधी सांगावयाची आहे. आम्ही हिंदु २८ कोटी आहोत, तरीही आम्हाला हिंदुमहासभेचे ध्येय अजूनपर्यंत समजले नाही. इतरेच काय, काही लोक तर या ध्येयाचा भलताच अर्थ करितात परंतु मी येथे आपणा सर्व लोकांना स्पष्टपणे दाखवून देईन की, हिंदुमहासभेचे ध्येय पूर्ण ' राजकीय ' आहे. काँग्रेसला जे संपूर्ण स्वातंत्र्य हवे आहे, तेच हिंदु महासभेलाही हवे आहे. भौगोलिक राष्ट्रीयतेच्या साच्यात भारतवर्षाला ओतणे हे हिंदु महा-

सभेचेही ध्येय आहे. अितकेच नव्हे तर हिंदु महासभेच्या दृष्टीने खरी राष्ट्रीयता तीच की, जिच्या छायाछत्राखाली प्रत्येक व्यक्ति समान असेल, जिच्या 'लोकसभेत' (पार्लमेंटात) तुम्ही कोणत्या धर्माचे आहा, हिंदु आहा, की मुसलमान आहा, ख्रिश्चन आहा की यहुदी आहा, हे कोणालाही विचारले जाणार नाही. आम्ही सर्वांना हिंदुस्थानी म्हणू. सार्वजनिक क्षेत्रात, सरकारी नोकऱ्यातून हिंदुस्थानचा मनुष्य आहे की नाही व त्याची योग्यता आहे की नाही, अेवढेच पाहू. याहून खरी राष्ट्रीयता ती दुसरी काय असते ? आणि जर हिंदुमहासभा याच राष्ट्रीयतेची पुरस्कर्ती आहे, तर मग तिच्यावर जातीयतेचा आरोप काय म्हणून लादला जातो ? आता राष्ट्रीयतेचा जर असाच अर्थ मानू लागले की, जो अधिक भांडखोर असेल त्याला अधिक वाटा मिळावा व जो येथीलच प्राचीन रहिवासी असेल, पण गप्प बसत असेल, सहनशील असेल, त्याला कमी अधिकार मिळावे, तर आमची हिंदुमहासभा अवश्य म्हणेल की, या राष्ट्रीयतेवर आमचा विश्वासच नाही. आम्ही समानतेच्या बाजूचे आहोत व याच दृष्टीने जर राष्ट्रीय असण्याचा कांग्रेसला अभिमान असेल, तर हिंदुमहासभेला पण त्यात तेवढाच अभिमान आहे. आम्ही तर छातीठोकपणे असे सांगू शकतो की, कांग्रेसअितकीच काय पण कांग्रेसपेक्षाही काकणभर अधिक हिंदुमहासभाच राष्ट्रीय आहे.

हिंदूंच्या दुर्दशेची सीमा

आता मी हिंदुस्थानात जन्मलेल्या हिंदुपुत्रांना असा सवाल टाकतो की, आता जे मी हिंदुस्थानच्या दुर्दशेचे चित्र रेखाटणार आहे, ते मान्य होओील काय? आपण सीमा प्रांतापासूनच प्रारंभ करू या. मी जे सांगणार आहे ते सप्रमाण सांगणार आहे व त्याची जबाबदारी पूर्ण ओळखून सांगणार आहे. सीमा प्रांतात बन्नू व अितर शहरात लुटारूंच्या टोळ्या आजही अस्तित्वात आहेत. दरोडे घालण्याचे आधी ते लोक तसे स्पष्ट जाहीर करतात नि आज आम्ही दरोडा घालणार आहोत असे सांगतात तेथील शीख व हिंदु लोक कांग्रेसमंत्रिमंडळाला अशा प्रकारच्या धोक्याची सूचना देतात व सरकारी बंदोबस्ताची तेथील कांग्रेस सरकारजवळ मागणी करतात. पण कांग्रेस मंत्रिमंडळ काहीही बंदोबस्त करीत नाही. बंदोबस्त झालाच तर दरोडेखोरांची लुटालूट संपूर्ण होओून गेल्यानंतर ! ! पोलिसही जर आलेच तर अशा ठिकाणी येतात की, जेथे लुटालूटही झाली नाही नि जाळपोळही झाली नाही. त्यातही आश्चर्य हे की जेव्हा, कांग्रेस मंत्रिमंडळावर असे आक्षेप घेतले जातात तेव्हा मंत्रिमंडळ म्हणते की, यात ' जातीय दंग्याचा काहीच संबंध नाही. भुकेले पठाण गरिबीने चिडून जाअून असे हल्ले करतात '

हिंदु कुमारिकांवर धाड !

परंतु मी असे विचारतो की ' काय हो ! जर हे भुकेल्या पठाणांचे हल्ले आहेत, तर मग श्रीमंत मुसलमानांच्या घरावर का बरे ते हल्ले होत नाहीत ?

वायका पळविनात त्या केवळ हिंदु व शीख याच्याच का बरे पळवितात ?' ते लुटारू जाहीरपणे सागतात की ' आम्ही काफिर लोकाना लुटायला येत आहोत.' या गोष्टीची खात्री पटण्यासाठी मी अेक खरे घडलेले अुदाहरणच सागतो. अेका हिंदूच्या घरात चार मुली होत्या. दरोडेखोराचा हल्ला होताच, त्यापैकी अेका मुलीने विहिरीत अुडी टाकून जीव दिला, दुसरी पकडली गेली नि राहिलेल्या दोघीजणींनी शेजारच्या मुसलमानाच्या घरात आसरा घेतला. परतु त्या घरातील मुसलमान स्त्रियानी दरोडेखोराना बोलावून आणून त्या मुली त्याच्या ताब्यात दिल्या. नंतर त्यापैकी अेक मुलगी कोणत्या तरी युक्तीने त्या लुटारूच्या हातातून निसटली व शेजारच्या कोर्टातील मॅजिस्ट्रेटसमोर तिने आपली जबानी दिली. त्यात तिने सागितले की, कादेवटाटयाप्रमाणे मुली बाजारात विकल्या जातात. त्याच्या किमती ठरवून, तेवढ्या किमतीचे बिल्ले त्याच्या शरीरावर लटकावतात व रात्री जनावराप्रमाणे गोठयात गळयात दोरी बाधून, त्यास खुटयाला बाधून ठेवतात. तसेच, ब्रिटिश फौजेच्या भीतीने त्याना अेका जागेहून दुसऱ्या जागी नेअून ठेवण्यात येते.'

काँग्रेसची राष्ट्रीयता !

असे प्रसग पूर्वी तर अनेक घडून येत. परतु काँग्रेसमत्रिमडळ आल्यापासून अशा गोष्टी पुष्कळच अधिक घडून येअू लागल्या आहेत. असे प्रसग न घडावे म्हणून केंद्रीय सरकारने जेव्हा प्राताचे सरक्षणार्थं अधिक रक्कम अदाजपत्रकात लष्करी खर्चामध्ये घातली तेव्हा ' यामुळे पठाणाच्या स्वातत्र्यावर गदा येअील ' या मुद्द्यावर अेका मुसलमानाने त्या गोष्टीला विरोध केला. हिंदु राष्ट्रीय सभासदानीही या गोष्टीचे समर्थन केले. याचेच नाव राष्ट्रीय समानता आहे काय ? पण अेकदा अेलिस नावाची अेक अिग्रज मुलगी पळविली गेली, तेव्हा ज्या प्रधानाने पठाणाविरुद्ध कारवाओी करण्यास विरोध केला होता, त्याचे गाव तोफेने अुडविण्यात आले, व लुटारूच्या भुकेबरोबर त्याची वासनाही जाळून टाकण्यात आली. आता कोणत्याही लुटारू टोळीच्या बापाचीही छाती होत नाही की, तो अिग्रज स्त्रीच्या अगाला हात लावील ! अेकदा शीख हिंदु यानी जेव्हा काँग्रेसच्या मुख्य प्रधानाकडे शिष्टमडळ नेले नि सागितले की, बन्नू गावात हिंदु पोलिसाची सख्या जास्त ठेवा, तेव्हा मुख्यप्रधान खाँसाहेब म्हणाले, ' पोलिसामध्ये हिंदु-मुसलमान असा भेद काय म्हणून ? ही अराष्ट्रीय वृत्ति आहे. तुम्हाला जर भय वाटत असेल, तर ज्या ठिकाणी हिंदु अधिक प्रमाणात राहतात, तेथे जाअून रहा.' अेकीकडे सीमाप्रातात राष्ट्रीयतेचा डौल दाखविण्यात येतो, तर दुसरीकडे बिहार व सयुक्त प्रातात नोकऱ्यामध्ये मुसलमानाचा भरणा भरमसाट होत आहे. याचे नाव काँग्रेसची राष्ट्रीयता !!

पजाब, काश्मीर, दिल्ली कोठेही पहा, हिंदूच्या सपत्तीवर व प्राणावरच

संकट आहे असे नाही, तर हिंदूंचा स्वाभिमानही आज भयंकर धोक्यात आहे मालमत्तेवर येणाऱ्या संकटाची आम्ही हिंदु तितकीशी पर्वा करीत नाही, परंतु स्वाभिमान व संस्कृति यांच्या संरक्षणासाठी प्राणदान करणेही आम्ही श्रेयस्कर समजतो

मुस्लिम लीगचा कांगावा

पहा ! आमच्या स्वाभिमानावर व संस्कृतीवर कशा प्रकारचे संकटाचे ढग गडगडत आहेत !! जेव्हा मुस्लिम लीगने 'काँग्रेस मुसलमानांच्या हिताची अुपेक्षा करीत आहे' अशा तिजवर आरोप केला, तेव्हा ती गोष्ट काँग्रेसवाल्यांच्या काळि-जाला जाअून भिडली त्यांनी मोठ्या कळकळीने असे पटवून देण्याची शिकस्त केली की 'छे ! छे ! मुसलमानांवर आम्ही कधीही अन्याय केला नाही, अुलट त्यांचा फायदाच आम्ही करीत आलो आहोत' आम्ही आमच्या कर्तव्यात कोणताच कसूर केली नाही' पण हिंदूंनी असा आरोप केलाच तर काँग्रेस सरकार त्याला कवडीचीही किंमत देत नाही, त्याकडे कानाडोळाच करते

ना. पंतांची कबुली

मुस्लिम लीगच्या आक्षेपांना सर्व प्रांतिक सरकारांनी आपापला खुलासा करून, ते आक्षेप खोटे असल्याचे सिद्ध करण्याचा प्रयत्न केला आहे या खुलाशात संयुक्त प्रांताचे मुख्य प्रधान श्री गोविंदवल्लभ पंत यांचा खुलासा लक्षणीय आहे ते म्हणतात की 'मुस्लिम लीगचा आक्षेप खोटा आहे जेव्हा राष्ट्रीय प्रश्न येतो, तेव्हा आम्ही सदैव मुसलमानांच्या बाजूनेच मत देतो (पण खरा राष्ट्रीय धर्म कोण-त्याही जातीला अुचलून धरीत नसतो) मोहरम हा मुसलमानांचा 'मातमदिन' असल्याने आम्ही असे जाहीर केले आहे की, 'मोहरमात हिंदूंनी मशिदीसमोरच काय, पण कोठेही वाद्य वाजवू नयेत, मंदिरातही घंटा वाजवू नयेत, अेवढेच काय परंतु देवाच्या आरतीचे वेळीही घंटा वाजवू नयेत (हिंदूंनी याविरुद्ध तक्रार केली परंतु कोण अैकतो त्यांचे ! तक्रार व्यर्थ गेली) 'आम्ही हिंदूवर असाही निर्बंध घातला का, हिंदूंनी परवानगी घेतल्याशिवाय मिरवणूक काढू नये मुसलमानांना मात्र आम्ही ही अट ठेविली नाही' आपण विचार करा की हीच का राष्ट्रीयता? हां ! जर हिंदूंच्या अेकादशीच्या दिवशी मुसलमानांनाही अुपवास करायला लावला तर मात्र थोड्या प्रमाणात समानता होअू शकेल !!

मुसलमानांच्या धार्मिक भावनांना मान द्यावयास लावण्याची जर हिंदूंवर सक्ती केली जाते तर मग हिंदूंच्या धार्मिक भावनांना मान द्यावयास मुसलमानांवर दडपण टाकले पाहिजे सवलती दोघांनाही सारख्या असाव्यात अेकाची गैरसोय व दुसऱ्याची सोय असे का? ही राष्ट्रीयताच नव्हे ! पंतप्रधानांनी हे मान्य केले

आहे की हिंदूंच्याच मतांनी मी मंत्री झालो आहे. पण अशा प्रकारचें वर्तन करण्याचा हिंदूंनी त्यांना कधी 'मॅंडेट' दिला होता? अितकें असूनही पंतांच्या आमदानीतच अधिकांत अधिक जातीय दंगे झाले आहेत. संयुक्त प्रांतातील शौकत-अल्ली नांवाच्या मॅजिस्ट्रेटने 'मोहरमची मिरवणूक चालली असता हिंदूंनी त्या रस्त्याने जाअू नये, होळीच्या वेळी वाद्यें वाजवू नयेत व रंग अुडवू नये' अशा तऱ्हेचें अेक व्यक्तव्य प्रसिद्ध केलें होतें.

ही मात्र जातिवंत जातीयता

तुमचा बिहार प्रांतच का घ्या ना! येथील कांग्रेस सरकारने लीगच्या आक्षेपांना अुत्तर देण्याकरिता अेक वक्तव्य प्रकाशित करून असे दाखविलें आहे की, या प्रांती सुमारे शे. १३ मुसलमान असूनही त्यांना मुल्कीमध्ये शे. २८, शिक्षण विभागात शे. ४१ व स्थानिक स्वराज्यात शे. २६ पर्यंत नोकऱ्या दिल्या गेल्या आहेत. मद्रास सरकारचें कथन आहे की, तेथे जरी शे. ७ मुसलमान आहेत तरी त्यांना अबकारीमध्ये शे. १६, शिक्षणविभागात शे. १०, जंगलविभागात शे. १५ व न्यायखात्यात शे. १८ नोकऱ्या मिळाल्या आहेत. हीच का खरी राष्ट्रीयता आहे? योग्यतेप्रमाणे जर नोकऱ्या मिळाल्या तर त्याला कोणी विरोध करणार नाही. योग्यता असेल तर शे. १०० नोकऱ्या द्या! अहो, परंतु अेखाद्या जातीकरता विशेष सवलत म्हणून अितक्या नोकऱ्या काय म्हणून दिल्या जाव्या? हिंदु महासभासुद्धा अल्पसंख्य जातींना त्यांच्या हक्कांची गॅरंटी द्यावयास तयार आहे. परंतु बहुसंख्य जातीला प्राप्त झालेल्या हक्कावर कुऱ्हाड मारून, या तऱ्हेने थैमान घालण्याला मी अल्पसंख्याकांची गॅरंटी म्हणणार नाही. आणि जर हिंदु महासभा या असल्या सर्व गोष्टींना विरोध करते म्हणून जातीय ठरविली जात असेल, तर मला त्या जातीयतेबद्दल अत्यंत अभिमान आहे! मला त्याचा गर्व वाटतो!! वस्तुतः हिंदु महासभेच्या या ध्येयाला जातीयता म्हणणे हा अगदी अन्याय आहे. राष्ट्रीयतेच्या नावावर भाषेची ही कत्तल होत आहे. राष्ट्रभाषा हिंदी होती, ती हिंदुस्थानी झाली. आणि अत्यंत शास्त्रीय व सर्वश्रेष्ठ देवनागरी लिपीशी विचित्र अुर्दू लिपीचें लग्न लावून देण्यात आले. हिंदु मुलांवर दोन लिप्या शिकण्याचा बोजा बळाने लादला जात आहे.

हें अुलटें चित्र पहा

तीच आता मुस्लिम-प्रधान प्रांतांची अवस्था पहा. पंजाब-बंगालमध्ये हिंदूंकडून जमीन हिसकावून मुसलमानांना दिली जात आहे. बंगाल्यातील अेका मुस्लिम प्रधानाने विधिमंडळात असा ठराव मांडला आहे की, मुसलमान योग्य असोत वा नसोत, त्यांना शे. ६० नोकऱ्या मिळाल्याच पाहिजेत. बंगालमध्ये

धिकात अधिक मुसलमान शे ५१ टक्के आहत। आणि या सर्वावर कळस म्हणने ा ठराव पुढे आल्यावर तथील काँग्रेसच्या सभासदानी तटस्थ राहणच योग्य ठर वले। श्री शरच्चंद्रासारख्या राष्ट्रीय कार्यकर्त्यांनी सुद्धा यावर आपले मत प्रकट रताना म्हटले आहे की, 'मुसलमान हे योग्य नाहीत म्हणून ही अुणीव भरून ाढण्यासाठी प्रत्येक खात्याने अेक परीक्षा ठेवावी आणि ती पास झाली की मुसल ान वी अे झाले असे समजावे' अशी ही काँग्रेसची राष्ट्रीयता आहे। आज द्राबादमध्ये काय होत आहे? हिंदूना पूजा अर्चा करू दिली जात नाही मंदि- ाचा कळस मशिदीच्या अुंचीच्या खालीच असला पाहिजे असा हुकूम निघाला आह जकडे पहाल तिकडे हिंदूचा धम, स्वाभिमान गौरव पोटाचा प्रश्न या सर्वांवर ाघात होत आहे

अशी अवस्था आह। आता आपणच विचार करा की हिंदुसभा का अुगीचच ोरडत आहे? आज ४० वर्षांनतरही आमची काँग्रेसही तेच रडगाणे गात आहे, याच दुखाच्या गोष्टी सागत आहे तीच दुख आळवून सांगण्यासाठी सभेतून रविली जात आहेत मुस्लिम राज्यातही तच दुख व ब्रिटिशराज्यातही तीच ड आणि आज सात काँग्रेसी प्रांतातही हिंदूच बहुमत असूनही थोडीशी सत्ता ाती आली आहे तरीही तीच रडकथा की 'आमच्यावर अन्याय होत आहे' ाम्हावर बलात्काराने अुर्दू लादली जात आहे धिंग्रा आदि कितीतरी क्रांति- ारकानी बलिदान केल असहकार आणि सत्याग्रह-युद्धात अपूर्व त्याग र्त्येकानी केले त्यानंतर जी थोडी सत्ता आम्हाला मिळाली आहे, तिचा हा सला अुपयोग किती दुखदायक होत आहे!!

मुसलमानानी साधले

आता दुसरीकडे जिनासाहेबाकडे बघा! पंजाब बंगाल व सिंध प्रांतमध्ये ुसलमानाच बहुमत असल्याने त्यानी तिन्ही प्रांतात कट्टर मुसलमानाचे प्रधान ंडळ कायम करण्याचा असा प्रयत्न केला की त्यातील दोन प्रांत जे बंगाल व ंजाब त्यात तर लोगच प्रधानमंडळ कायम केल तेव्हाच ते राहिले आणि ्हणूनच तर पंजाबचे मुख्य प्रधान सर सिकंदर हयातखान यानी प्रकटपणे आपल्या ांतात सव ठिकाणी मुस्लिम लीगच्या शाखा अुघडण्याचा आदेश दिला आहे अेतर सात प्रांतात हिंदु प्रधानमंडळ होअू शकल असत—आमच्या हिंदुबांधवांनी ्निवडणुकीचे वळी आपापल्या प्रांतातील लोकाना स्पष्ट शब्दात हे मागितल असत ी, हिंदूचे हित पहाण्याचीच प्रतिज्ञा आपण करीत असाल तरच आपणास मत ्मिळेल' अस झाल असत तर—हिंदूना हाच अुत्तम संधि होती की, ज्या प्रकारे ंजाब बंगाल व सिंध यामधील मतदारानी मुसलमानाच हित रक्षण करणाऱ्या ुस्लिम अुमेदवाराना टिपून मत दिला, त्याच तऱ्हेने हिंदूनीही हिंदु हित पाहणाऱ्या ुढाऱ्यानाच मत दिली असती तर!!

निवडणुकीच जातिनिष्ठ आहेत

अशा रीतीने कमीत कमी सात प्रांतांत तरी हिंदु प्रधानमंडळ कायम झालें असतें, आणि मग आपणांस आपल्या प्रांतात नोकऱ्यांसंबंधी तक्रारी करण्याचा, भाषेसंबंधी रडगाणें गाण्याचा प्रसंग आला नसता. कानपूरमध्ये दंगा झाला. चौथ्या दिवशी लष्कर पाठविले गेले. हिंदु प्रधान मंडळ असतें, तर पहिल्याच दिवशी लष्कर गेलें असतें व अेका दिवसात दंगा शांत करून टाकला असता!! मुसलमान अिंग्रजांवर आक्रमण करीत नाहीत! तेथे त्यांची गुंडगिरी चालत नाही. आमच्या प्रधानमंडळाच्या राजवटीत मोहरमच्या दंगली, मशिदीपुढील वाद्यांचा प्रश्न अुत्पन्नच झाला नसता. आघातास प्रत्याघात करून आपण सर्व काही ताळ्यावर आणलें असतें. आज आमचेच प्रतिनिधि ज्या चुका करीत आहेत, त्या झाल्या नसत्या. कारण निवडणुकीचे वेळीच आम्ही त्यांच्याकडून प्रतिज्ञा करविली असती की, 'हिंदुहिताचे रक्षण कराल, तरच तुम्हांला मतें मिळतील.' जर निवडणुकीचे क्षेत्रात राष्ट्रीयतेचा वासही नाही, तर राष्ट्रीयतेचा टेंभा मिरवणारे कांग्रेस अुमेदवार अुभे तरी न राहते किंवा राहिलेच तर ते आपल्या जातीच्यासाठीच!!

स्वत ला हिंदु समजणे ही लज्जेची गोष्ट समजणार नाही हिंदुत्वाच्या तिकिटावर अुभे राहतील त्यानाच आम्ही पाठिंबा देअू या वेगडी राष्ट्रीयतेच्या लाकाना नव्हे ' या ' राष्ट्रीयतच्या ' मोहात पडून तर आम्ही हिंदूनी हाती आलेली थोडी-बहुत सत्ताही जशी काही मिळालीच नाही असे समजून मुसलमानाना देअून टाकली म्हणून हिंदूनो ! आता सावध व्हा आणि पुढील निवडणुकीत सातही प्रांतात हिंदु प्रधानमंडळ स्थिर होअील, अितकेच नव्हे तर त्यास प्राप्त सत्तेच्या योग्य अुपयोगाने, हिंदुत्वाच्या जोरावर ब्रिटनच्या हातातील राहिलेली सत्ताही प्राप्त करून देशात पूर्ण स्वराज्य स्थापन करण्याचा अुपाय करा

हिंदुत्वाचा अक्षय्य वट

हजारो वर्षापासून निद्रित असलेल्या या हिंदु जातीत अुत्साह सचरण्याचे हे पहिलेच युग आले आहे या वेळी मुसलमान आम्हाला मिळोत वा न मिळोत, आम्ही सर्व मिळून हिंदुराष्ट्राच्या पुण्यमय प्रयत्नात अेकत्र झालो आहोत वत्स ! तुम्ही आता तयार व्हा आणि असे सघटित व्हा की, तुमच्या भावी स्वातंत्र्ययुद्धात विलक्षण जोर यावा !! जगातील कोणचीही शक्ति तुमच्यापुढे अुभी राहू शकणार नाही, असाही काळ येअील असा विश्वास बाळगा ! जोपर्यंत मुसलमान साहाय्य करीत नाहीत तोपर्यंत ' राष्ट्र ' याचा अर्थ ' हिंदुराष्ट्र ' असाच समजा हिंदूच्या हितावर दृष्टि ठेवूनच राजकारण खेळा, राष्ट्रीय हिताच्या गोष्टी बोलण्याचे ढोंग सोडून हिंदुहिताचे रक्षण करण्याच्या गोष्टी चालण्यात लज्जा मानू नका तुमच्या देशात हूण आले ग्रीक आले शक आले, यवन आले परतु त्या सर्वांचे नामनिशाणही राहिलेले नाही हिंदुत्वाचा नाश करायला आले व स्वत च धुळीस मिळाले !! आणि आम्ही २८ कोटी हिंदु आजही जिवत राहिलो आहो औरगजेबाने अक्षय्य वटाचा नाश करण्यासाठी काय करायचे ठेवले होते !! परतु आमचा अक्षय्यवट आजही अुभाच आहे साराश जोवर आमच्यात हिंदुत्वाची भावना जागृत असेल तोपर्यंत जगातील कोणतीही शक्ति आमचा नाश करू शकणार नाही हिंदुत्व विसरल्याने मात्र धुळधाण निश्चितपणे होअील हे ध्यानात ठेवा

\+ \+ \+

४. प्रांतिक स्वराज्य कोणी आणलें ?

अकोला येथे दि. २६ नोव्हेंबर १९३७ रोजी स्वा. सावरकर यांचा सत्कार रा. ब. आठल्ये यांच्या अध्यक्षतेखाली झाला त्या वेळी स्वा. सावरकर यांचें झालेलें भाषण.

आपण जो आज माझा सन्मान केला हा माझा सन्मान नसून मी ज्या कार्याकरिता मागे झगडलो त्या कार्याचा, त्या स्वातंत्र्याचा, त्या स्वराज्याचा हा सन्मान आहे. ज्या वेळेला स्वातंत्र्य शब्द अुच्चारणें मोठें भयंकर समजलें जात होतें त्या वेळी तो आम्ही अुच्चारला, अितकेच नव्हे तर त्यासंबंधी खटपट करण्यास प्रारंभ केला, आणि त्या भानगडीत त्या काळच्या सरकारच्या रोषास आम्हांला बळी पडावें लागलें. अशाही वेळी, आम्हाला पोलिसच्या सशस्त्र पाहाऱ्यात शिक्षा झाल्यानंतर बंदिशाळेकडे नेत असताना काही मंडळी स्नेहार्द्र बुद्धीने पाहत होती. पण ती किती होती ? फक्त चारदोनच. पोलिसांच्या त्या गाडीतून मुंबअी ही आता शेवटचीच आपणांला दिसणार या आशेने चौफेर जेव्हा मी पाहिलें तेव्हा मैदानावर क्रिकेटची मॅच चाललेली होती. हजारो तरुण आनंदाने टाळ्या पिटीत खेळाची मजा पाहत होते ! आणि माझ्यासारख्या चारदोन व्यक्तिच स्वातंत्र्याच्या मागे लागल्यामुळे त्या तुरुंगाची, काळ्या पाण्याची हवा खाण्यास चालल्या होत्या. पण त्या काळात आणि आजच्या काळात जमीनअस्मानाचें अंतर पडले. आज स्वातंत्र्य आणि स्वराज्य शब्द घरोघरी अुच्चारला जात आहे. आज त्या स्वातंत्र्याकरिता नि स्वराज्याकरिता हजारो देशबांधव मोठ्या आनंदात कारावास सहन करण्याला नि हालअपेष्टा भोगण्याला तयार झाले.

लक्ष्यावर झडप घाला

आज अितक्या हालअपेष्टानंतर थोडेबहुत, का होअीना, अगदी किंचत् म्हटलें तरीसुद्धा चालेल, पण काही हक्क आपल्याला मिळाले. मला फ्रेंच राज्यक्रांतीचा काळ आठवतो. त्या काळात समाजसत्तावादी होते, राजाविरुद्ध बंड करून आपली सत्ता प्रस्थापित करू पाहणारे होते, लुटालुटीकरिता क्रातीची वाट पाहणारे लोक होते व मांडवलदारांच्या मिराशीविरुद्ध चळवळ करणारे लोक होते; आनि हे सर्व लोक अेका लक्ष्यावर लक्ष ठेवून – राजा लुअी याच्या वधावर लक्ष ठेवून – कारण सत्तेचा, अधिकाराचा, सामर्थ्याचा, आपल्या शब्दाबरोबर सर्व राष्ट्र अिकडच्या तिकडे हलविण्याचा गट्टा त्याच्या हाती होता – कार्य करीत होते. त्याच्यावर पक्षोपपक्षांनी आपल्या सुऱ्या, भाले, बरच्या नि तलवारी चोहोबाजूंनी अुगारल्या होत्या, पण त्याचा मानवी देह जो या सर्वांचें लक्ष्य होता, तो नाहीसा झाल्यानंतर त्या सुऱ्या, त्या बरच्या, ते भाले, त्या तलवारी अेकमेकावरच आदळू लागल्या व

त्यातून स्फुलिंग निघू लागले तशी काही अशी आज आपली स्थिति झाल्यासारखी मला वाटते.

आपल्या दीर्घ परिश्रमानंतर जे काही थोडेबहुत आपल्याला मिळाले—ते मिळाले हे नाकारण्यात अर्थ नाही—ते मिळाल्यानंतर ही नोकरशाही जी आजपावेतो आपणा सर्वांचे लक्ष्य होती व अद्यापही आहे ती आपल्यामधून थोडीशी नाहीशी झाल्यानंतर, आपल्या स्थलापासून विचलित झाल्यानंतर, आपापसामध्ये आपण धुमसू लागावे, आपापल्यात पक्षोपपक्ष अुत्पन्न व्हावेत यात आश्चर्य नाही. पण अद्यापि आपल्याला जे साधावयाचे ते पुरते साधले नाही. जे आपल्याला मिळावयाचे ते पूर्णपणे आपल्याला मिळाले नाही. ते मिळेतो आणि मिळाल्यानंतर हे पक्षोपपक्ष, हा मतभेद, हा विचारातील निराळेपणा अेकमेकाला मारक न होता पूरक झाला पाहिजे. हे पक्ष आहेत खरे पण ते विपक्ष नाहीत. पक्षी ज्याप्रमाणे आपल्या दोन्ही अलग पक्षाच्या आधारे अुडून लक्ष्यावर झडप घालतो त्याप्रमाणे आपल्याला आपल्या लक्ष्यावर झडप घातली पाहिजे

पक्ष नाहीत कोठे ?

पक्ष नाहीत कुठे आणि त्याबद्दल अेवढी खत बाळगण्याचे कारण काय ? पक्ष आहेत तेथे जिवतपणा आहे प्रेताच्या समुदायात पक्ष असत नाहीत त्याना जसे ठेवाल तशा स्थितीत ते राहतील. जेथे बुद्धि आहे, जेथे विचारशक्ति आहे, जेथे ओर्पा आहे, तेथे पक्ष आहेत माझी मते तुम्हाला मान्य होण्यासारखी नसतील. दुसऱ्याची मते मला मान्य होण्यासारखी नसतील. आज सनातन्याना वाटते जुन्या परपरागत रूढि चालू ठेवून आपण आपले वैशिष्ट्य राखू, सुधारकाना वाटते, अनिष्ट अशा चाली नि रूढि बद केल्या तरच आपला तरणोपाय आहे साम्यवाद्याना वाटते, देशातील श्रमजीवी वर्ग सुधारला तरच खरी सत्ता हाती असऱ्याचे श्रेय आहे. राष्ट्रीय सभेची अशी दृढ श्रद्धा आहे की, आपल्याच मार्गानी आपण या भारतवर्षाला ध्येयाच्या शिखरावर नेअू व हिंदुसभेची अशी खात्री आहे की, आपलेच मार्ग योग्य आहेत हे सगळे आपआपल्या दृष्टीने विचार करणारे आहेत पण याच्या बुडाशी अेकच सूत्र आहे आणि ते हिंदुराष्ट्राची अुन्नति हे आपण विसरता अुपयोगी नाही जो तो या अेकाच हेतूने प्रेरित होअून खटपट करीत आहे. ती खटपट करीत असता अमका चुकला किंवा अमका बरोबर आहे, हें वाटण्याचाही पण नैसर्गिक मनोधर्म आहे.

चुका झाल्या म्हणून बिघडलें नाही

ज्या वेळेला आम्ही अत्यत अल्प, हाताच्या बोटावर मोजण्याअितके स्वातन्त्र्याची द्वाही पिटीत चाललो होतो आणि अितर अफाट जनसमर्दाकडे पाहत

होतो त्या वेळेला आम्हालाही मधून मधून वाटे, आम्ही चुकत तर नाही? पण आज २५–३० वर्षांनी त्या वेळी शृंखलाबद्ध असलेली आमची शरीरं आज या माळांनी नि हारांनी सुशोभित होत आहेत. आम्हा चार-दोन क्रांतिकारकांकडे पाहणारे त्या वेळचे तुरळक जीव कोणीकडे आणि आज आमचे हृपभराने स्वागत करणारे हजारो आणि लाखो लोक कोणीकडे? काळ बदलतो. कालच्या चुक्या आज बरोबरशा वाटू लागतात. थोडे दिवसापूर्वी महात्माजीनाच नव्हते का वाटत की, आपण हिमालयाएवढाल्या चुका केल्या! परवा जवाहरलाल नेहरूंना हा मंत्रिपदे स्वीकारण्यात आपण चूक करीत आहोत असं नव्हतं का वाटत? चुका या चुकाशा वाटल्या तरी त्याची खरी कसोटी अनुभव हीच आहे. मी आज ज्या चळवळी हाती घेत आहे किंवा ज्या घेणार आहे त्यासुद्धा पुष्कळांना चुकत आहेत असे वाटण्याचा संभव आहे आणि ते अगदी बरोबर आहे. मला त्याबद्दल यत्किंचितही विषाद वाटत नाही.

राष्ट्राचे स्वत्वरक्षण

आज देशातील बहुजनपक्ष नामशेष होऊ पाहत आहे. बहुजनपक्षाला अल्पमतात खेचण्याचे प्रयत्न सुरू आहेत. मी ते स्वराज्य समजतो की, जेथे स्वत्व शिल्लक आहे. घरच्या माणसांना दारच्या ओटीवर बसावे आणि परकायांनी ज्यांची दृष्टि अिराण अफगाणिस्तानकडे वळलेली आहे, ज्याच्या दृष्टीला बलुचिस्तान व अरबस्तानच दिसत आहेत अशांनी येथे कारभार करावा आणि प्रसंगी त्यांच्याशी संगमनत करून 'या पुण्यभूच्या चिंधड्या' अुडविण्यासही मागेपुढे पाहू नये अशांना किंवा त्यांच्याशी समरस चालेल्यांना राज्याची राज्यसूत्रे चालविण्याला मी स्वराज्य समजत नाही. अिंग्लंडात अुद्या चार जर्मन असले व त्यांनी हट्ट धरला की सर्वाधिकार आमच्या हाती पाहिजे तर ही गोष्ट अिंग्लंडच्या लोकांना रुचेल काय? ते म्हणतील 'बाबांनो! येथे तुम्ही आपली संस्कृति, भाषा मानवी हक्क हे सांभाळा. पण राज्यकारभाराचा दंडक अिंग्रजच चालवील. अिनकडे नव्हे तर कोणी जर्मन जर्मनांशी संधान ठेवून अिंग्लंडच्या राज्ययंत्रात शिरू पाहील तर तो दंडच म्हणूनच समजला जाअील. तेव्हा देशातील बहुजन समाजालाच आपल्या मताप्रमाणे देशाच्या नियतीची सूत्रे हलविण्याचा अधिकार असतो आणि जेथे राष्ट्राचे स्वत्व कायम राहते तेच स्वराज्य.

आत्मविश्वास

हे माझे मत आपल्याला चुकीचे वाटत असेल तर वाटू द्या. पण काल मी जी करीत होतो ती चूक नव्हे. तसेच यापुढे दहा वर्षांनी मी आज जे म्हणत आहे ते चूक नव्हे असे वाटल्यावाचून राहणार नाही, असा माझा आत्मविश्वास आहे.

आपल्यापाशी या भावी कालाचा विसार म्हणून मागत नाही, पण आपण मला साथ द्यावयाची नसली तरी नुसता विश्वास माझ्यावर ठेवा अेवढेच मी आपल्या-पाशी मागतो.

हुतात्म्यांचा सत्कार

आजच्या या माझ्या स्वागतातील पहिला हार, ज्यानी आपले देह या मातृ-भूमीच्या स्वातंत्र्यसंपादनाच्या कार्यात रणांगणी ठेवले त्या हुतात्म्यांच्या चरणी, अर्पण केला आहे असे मी समजतो त्या हाराने आपण त्या हुतात्म्यांचा सत्कार करीत आहा जे राष्ट्र हुतात्म्यांचा सत्कार करते त्याच राष्ट्रात हुतात्मे निर्माणही पण होतात दुसरा हार अद्यापिही जे बंदिवासात अडकलेले आहेत व जे कारा-गृहाच्या अत्यंत हीन प्रतीच्या हालअपेष्टा भोगीत आहेत त्यांच्या चरणी अर्पण आहे असे मी समजतो त्याना स्मृतिसुमनांजलि दिल्याशिवाय माझे स्वागत स्वीकारणे हे मी अिष्ट समजत नाही. आणि त्यानंतर आपण जो हा माझा सत्कार केला हा माझा नसून ज्या स्वातंत्र्याकरिता मी काही थोडेबहुत मागे केले व या-पुढेही करणार आहे, त्या स्वातंत्र्याचा गौरव समजून मी हा सत्कारस्वीकार केलेला आहे आपल्या या अुपकाराबद्दल, सौजन्याबद्दल, स्नेहार्द्रतेबद्दल व आपुलकी-बद्दल मी आपला अत्यंत आभारी आहे

* * *

५. हिंदुसभेचें राष्ट्रीयत्व

अजमीर येथे दि २० मे १९३८ रोजी स्वा सावरकरांचे झालेले भाषण

हिंदुमहासभा ही राष्ट्रीय आहे की जातीय आहे, याविषयी पुष्कळ लोकांचे मनात संदेह वसत असे. हिंदुमहासभेच्या अहमदाबाद येथील अधिवेशनात हिंदु महासभेचे ध्येय 'संपूर्ण राजकीय स्वातंत्र्य' (*Absolute Political Independence*) आहे, असे स्पष्टपणे घोषित केले आहे

भारतीय लोकसभा कशी राहील

हिंदुस्थानात जितके लोक राहत आहेत त्या सर्वांना समसमान अधिकार मिळावेत असे हिंदु महासभेचे म्हणणे आहे हिंदूना जास्तीत जास्त अधिकार असावेत असे हिंदु महासभा कधीही म्हणत नाही आमची तर अशी अिच्छा आहे की, स्वराज्य प्राप्तीनंतर जे हिंदुस्थानी पार्लमेंट किंवा हिंदी लोकसभा बनेल, त्यात हिंदु, मुसलमान, ख्रिस्ती, यहुदी किंवा हिंदुस्थानवर प्रेम करणारा कोणीही मनुष्य

असो, त्या सर्वांना यथायोग्य अधिकार मिळावेत हिंदी भाषेप्रमाणेच बितर भाषांचेही सरक्षण केले जाअील आणि आमचे भारतीय पार्लमेंट अशा स्वरूपाचे तयार होअील की, त्या पार्लमेंटात पाय ठेवताच हिंदु, मुसलमान व पार्शी या भेदाचा मागमूसही राहणार नाही ! सारेच्या सारे 'भारतीय' या नावाने संबोधिले जातील कांग्रेसने जर अशी प्रणाली रचली असती तर मी प्रथम कांग्रेसचा सभासद झालो असतो व नंतर हिंदुमहासभेचा ! ! परंतु कांग्रेस राष्ट्रीयत्वाचा देखावा मात्र करीत आहे

निम्मे पोलिस मुसलमान का ?

स्वराज्यप्राप्तीनंतर सर्वांना ज्याच्या त्याच्या योग्यतेप्रमाणे नोकऱ्या दिल्या जातील संयुक्तप्रांतात मी पंडित गोविंदवल्लभ पंतांची भेट घेतली, तेव्हा त्यांनी मला काही आकडे दाखविले त्यावरून मला असे दिसून आले की, काही खात्यांत मुसलमानांची संख्या शे २१ तर काही खात्यांत शे ३० होती परंतु या सर्वांत पोलिस खात्यातील आकडे माझ्या पक्क्या स्मरणात आहेत संयुक्त प्रांतात मुसलमानांची वस्ती श १४ च असूनही त्या प्रांतातील पोलिस खात्यात श ५१ लोक भरती झालेले आहेत आणि तरीही मुसलमान अधिक जागांची मागणी करीत आहेत हिंदु व मुसलमान हा भेदच नष्ट झाला पाहिजे अशी माझी अिच्छा आहे योग्यतेप्रमाणेच नोकरी मिळाली पाहिजे याच तत्त्वाचा पुरस्कार हिंदु महासभा हिरिरीने करीत आहे कांग्रेसच्या तत्त्वज्ञानात हे बसत नाही

कराची येथील अधिवेशनात कांग्रेसने अल्पमतवाल्यांना संरक्षण देण्यासंबंधीचा अेक ठराव केला आहे ठराव अुत्तम आहे अल्पमतवाल्यांना संरक्षण दिले पाहिजे असे आम्हीही म्हणतोच की ! परंतु कांग्रेस बहुमतवाल्यांच्या संरक्षणाकडे लक्ष द्यावयास तयार नाही सीमा प्रांताचीच गोष्ट घ्या ना ! त्या प्रांतातील सरकारने असे अेक परिपत्रक प्रसिद्ध केले आहे का सीमाप्रांतातील प्राथमिक शाळांतून हिंदी व गुरुमुखी या दोन भाषांची हकालपट्टी करून अुर्दू भाषा सक्तीने शिकविण्यात यावी ! ! ' सीमाप्रांतातील अल्पसंख्याक असलेल्या हिंदूंना व शिखांना त्यांच्या भाषेसाठी मुळीच संरक्षण मिळत नाही आणि अुलट आमचे मुलाबाळांना जबरदस्तीने अुर्दू शिकविले जाते

कांग्रेसविषयी ममत्व

अेकीकडे पाहिले तर यू पी सी पी आणि बिहार यामध्ये मुसलमान अल्पसंख्य आहेत परंतु या प्रांतात जेव्हा मुसलमान लोकांना आमच्या भाषेला संरक्षण मिळाले पाहिजे अशी मागणी केली तेव्हा तेथील कांग्रेस सरकारांनी अुर्दू भाषेला प्रोत्साहन दिले ही जातीयता कांग्रेसची आहे आमची नाही ! ! अशा तऱ्हेने वेळा

अवेळी कॉंग्रेस हिंदूना दाबून टाकते व त्याच्या अधिकारांविषयी बेपर्वा वृत्ति दाखविते ! मग अशा परिस्थितीत हिंदूंच्या अधिकारांचे रक्षण करणारी अेखादी संस्था असणे अत्यवश्य आहे. ती संस्था म्हणजेच हिंदुमहासभा होय. हिंदु महासभा कॉंग्रेसला केव्हाही विरोध करीत नाही. नव्वद टक्के ती कॉंग्रेसला अुचलून धरते. कॉंग्रेस ही आमचीच आहे. तिचे व आमचें अेकच ध्येय आहे. परंतु कॉंग्रेस जेव्हा जेव्हा हिंदूचे अधिकार पायाखाली तुडविण्याचे अुद्योग करील, तेव्हा तेव्हा हिंदुमहासभा कॉंग्रेसला योग्य मार्गावर आणील, आणि जोपर्यंत कॉंग्रेस नीट रस्त्यावर येणार नाही, तोपर्यंत हिंदुमहासभा कॉंग्रेसला तीव्र व अप्रतिहत असा विरोध करीत राहील.

शिखांचा लढा

शहीदगंज गुरुद्वारचाच प्रश्न घ्या. १६० वर्षे ते शीखाच्या ताब्यात आहे. कायदा असा आहे की कोणत्याही मनुष्याचे ताब्यात १२ वर्षेपर्यंत अेखादी अिस्टेट असली, तर ती त्याचे मालकीची होते. परंतु तरीही गुरुद्वार लुबाडण्यासाठी मुसलमानानी हरप्रयत्न केले. हायकोर्टपर्यंत ते लढले, पण तेथेही शीखाचाच जय झाला. पण तरीही शहीदगंजचा झगडा मुसलमानानी चालूच ठेवला आहे. शहीदगजसाठी ते अितके झगडताहेत, परंतु ज्या हजारो मंदिरांच्या त्यांनी मशिदी बनवून त्यावर आपला ताबा बसविला आहे, तीं हिंदूचीं मदिरे ते का परत देत नाहीत ? तसें करायला ते मुळीच तयार नाहीत. कॉंग्रेस तर या बाबतीत जीभ अुचलायलाही तयार नाही. मग अशा वेळी शिखाना कोणी साहाय्यकारी नको का ? तो साहाय्यकारी म्हणजेच हिंदुमहासभा ! !

हिंदुलोक बहुसख्य आहेत. होय आहेत ! पण ते दुसऱ्या कोणाच्या बळावर किंवा मेहेरबानीवर आजवर टिकून राहिलेले नाहीत. हिंदुजाति ही हिंदूची वीरता व आत्मत्याग यावरच आजवर टिकून राहिली आहे. पण आमची 'बहुसंख्याकता' खिळखिळी करण्यासाठी काही कमी प्रयत्न झाले नाहीत. सन १८५७ च्या स्वातंत्र्य-युद्धात व तदनंतरही ते आपल्या सामर्थ्यावर ब्रिटिश सरकारपर्यंत टक्करा देत राहिले. या झगडयात अनत हुतात्म्यानी आपल्या सर्वस्वाचा होम केला आहे.

हा शुद्ध अन्याय

आज आम्ही कायदेशीर अहिंसेचा मार्ग स्वीकारला आहे. कॉंग्रेसचा तर तो अेकमेव मार्ग आहे. परंतु आम्ही दुर्बल व शस्त्रहीन आहोत, म्हणूनच या मार्गाचा आम्ही आश्रय केला आहे. निःशस्त्र क्रांतीच्या मार्गाने कॉंग्रेसने फारच मोठी कामगिरी केली आहे. टिळक, गोखले, रानडे, म. गांधी, जवाहर, सुभाष याच्या

त्यागामुळे स्वराज्य थोडे जवळ आले आहे सारांश काय की हिंदूंनीच आपल्या रक्ताचे सिंचन काँग्रेसला केले आहे व म्हणूनच काँग्रेस उच्च शिखरावर आरूढ झाली आहे काँग्रेस ही हिंदूंचीच आहे आम्ही कधीही तिला विरोध करीत नाही आम्ही काँग्रेसला साहाय्यच करू! परंतु काँग्रेस जेव्हा अन्याय करील, फलाण्याच्या मागणीवरून आमचे हक्क त्याला देऊ लागेल, तेव्हा आम्ही तिला विरोध करू काँग्रेस जेव्हा म्हणेल की आम्ही हे सारे राष्ट्रीय ऐक्यासाठी करीत आहोत तेव्हा मी म्हणेन की हे सारे खोटे आहे एकाचा अधिकार हिरावून घेऊन तो दुसऱ्याला बहाल करणे याला मी राष्ट्रीयता म्हणणार नाही. हा शुद्ध अन्याय आहे

आमचा देश

दि ११ मे १९३८ ला मला मौ शौकतअल्ली भेटले होते ते म्हणाले 'हिंदुस्थान जर गेलाच तर आम्ही मुसलमान आपापल्या देशात जाऊ, परंतु हिंदू कोठेच जाता येणार नाही' मी म्हणतो, 'तुम्ही उद्या जाणार असला तर आजच जा जेथे तुम्हाला सुख मिळेल, तेथ जायला विलंब का करता? आम्हाला तर त्यात आनंद आहे परंतु हिंदु लोक हिंदुस्थान सोडून कोठेच जाऊ नयेत नाहीत हिंदुस्थान आमची मातृभूमि, पितृभूमि व पुण्यभूमि आहे आम्ही तर हिंदुस्थानसाठी आजवर प्राण देत आलो आहोत व यापुढेही देऊ'

जर हिंदूंना पायाखाली तुडविले नसते व त्यांचे हक्क हिरावून घेतले नसते तर आज मुसलमानी मंत्रिमंडळाचा बंगालमध्ये बोलबाला झाला नसता हिंदू सरकार त्या ठिकाणी आले असते काँग्रेसने इकडे लक्ष दिले नाही हिंदूंचे हक्क एकसारखे हिरावले गेले अशा वेळी मुसलमानांची जशी मुस्लिम लीग, तशी हिंदूंचीही एक संस्था असणे अवश्य झाले

कोणताही देश पहा त्या देशात जे लोक बहुसंख्य असतात त्यांचेच त्या देशात राज्य असते इंग्लंड व जर्मनी ही याची उदाहरणे होत तद्वतच आमच्या हिंदुस्थानात हिंदूंचेच राज्य असणे अवश्य आहे

\+ + +

६ जातिनिष्ठा व राष्ट्रनिष्ठा

कराची येथे ता ४ सप्टेंबर १९३८ रोजी खमील इन्स्टिट्यूशनमध्ये स्वा सावरकरांचे पुढील आशयाचे भाषण झाले

जातिनिष्ठा व राष्ट्रनिष्ठा यामध्ये वर पाहिले असता महत्त्वाचा व मूलभूत असा भेद नाहीच राष्ट्रीयच म्हणा तरी त्याचा अर्थ जगातील इतर देशापासून

आपले राष्ट्र अलग मानणे असाच होत नाही काय? जातीयत्व हें त्याहून अेक पायरी अलीकडचे आहे—अेका जातीचे हिताहित पाहण्याची ती वृत्ति आहे. राष्ट्रीयत्वावरही टीका करणारे विचारी लोक थोडेथोडके नाहीत. 'राष्ट्रीयत्व हा मानवजातीचा अेक खड्डा आहे' असे टॉलस्टॉयने म्हटले आहे मनुष्याचे अंतिम ध्येय हेंच की, सर्व विश्व हे अेक कुटुंब आहे नि आपण त्याचे घटक आहो—त्यात राष्ट्राला नि देशाला स्थान कोठले? पण हे ध्येय जोवर हस्तगत झाले नाही तोवर आपला देश, आपले राष्ट्र, आपली संस्कृति या दृष्टीने विचार करणे अपरिहार्यच आहे.

राष्ट्रीयत्व म्हणजे तरी काय? अेक परंपरा, अेक संस्कृति, अेक भाषा, अेक रूढि यांचेच नाव राष्ट्रीयत्व. त्यामुळेच आपल्याला राष्ट्र प्रिय वाटते असे जर आहे तर हिंदुत्वावरील प्रेम पाहताच राष्ट्रीय म्हणविणाऱ्या लोकांच्या अंगावर काटा का अुभा राहतो? राष्ट्रनिष्ठा जितकी समर्थनीय तितकीच हिंदुत्वनिष्ठाही समर्थनीय खास आहे! हिंदूंचा केवळ अेक वंश आहे, अेवढेच नव्हे तर त्यांचे अेमे स्वतंत्र राष्ट्रही पण आहे

फरक प्रमाणाचा; प्रकाराचा नव्हे

राष्ट्रनिष्ठेचे महत्त्व मी अणुमात्र कमी करू अिच्छीत नाही जातिनिष्ठेच्या पुढे अेक पाअूल ती आहे हे मी मान्य करतोच. पण माझे म्हणणे असं की, दोन्ही-मधील फरक केवळ प्रमाणाचा आहे, प्रकाराचा नव्हे हिंदुसभेचे ध्येय पूर्ण राष्ट्रीय आहे, राष्ट्रीय सभेचे जितके आहे तितके! किंबहुना, अेका बाबतीत तर हिंदु सभा हीच राष्ट्रसभेहून अधिक राष्ट्रीय आहे मुसलमानांना वश करण्याच्या नादी लागून त्या थोर संस्थेने मुसलमानांना पक्षपाती असे धोरण आखले आहे. हिंदुसभा ही अल्पसंख्याकांना धार्मिक, सांस्कृतिक आणि भाषिक असे स्वातंत्र्य देअून राजकारणात सर्वांना समानतेने वागवावे असे म्हणते दोन्ही संस्थांचे ध्येय संपूर्ण स्वातंत्र्य हेच आहे. मात्र राष्ट्रसभेने 'अनत्याचारी व शांततापूर्ण' साधनांचे व्रत घेतले आहे. हिंदु सभेलाही ती साधने मान्य आहेत, पण केवळ आज आपल्या दौर्बल्यामुळे त्यांची जरूरी आहे असे ती मानते आपल्या वैगुण्यालाच ती भूषण मानीत नाही आणि दुसरं साधन पेलण्याला आपण असमर्थ आहो अशी भलती कबुलीही पण ती देत नाही. तसेच अल्पसंख्याकांना भरमसाट हक्क अन्यायाने देता देता बहुसंख्य असणाऱ्या हिंदु समाजाच्या न्याय्य हक्कांकडे दुर्लक्ष होअू नये अशी तिची मागणी आहे हिंदुस्थानात अल्पसंख्याकांच्या प्रश्नाचा अुगाच बागुलबुवा करण्यात आला आहे युरोपात अेखाद्या देशात शेकडा दहा टक्केपेक्षा कमी लोकसंख्या असलेल्या समाजाला अल्पसंख्य मानले जात नाही व विशेष हक्कही दिले जात नाहीत. त्यांनी जमेल तसे राहावे. जर्मनी

अिटली, पोलंड वगैरे युरोपियन राष्ट्रांनी अल्पसंख्याकांचा प्रश्न कसा ... आपण पहा.

हिंदुस्थानची परिस्थिति अशी विचित्र आहे की, येथील राजकारण ... निष्ठेवरच चालणे शक्य आहे अगदी कट्टर कांग्रेसवाला घेतला तरी निवडून यावे लागते जातिनिष्ठ मतदार-संघातूनच. ही अत्यंत शोचनीय आहे हे खरे, पण ती तशी आहे तोवर आपण तिला तोंड दिले पाहिजे, तितकेच खरे अितर समाज 'अेक राष्ट्र' या दृष्टीने वागण्यास तयार ... तर हिंदुमहासभा तसे करण्यास अेका पायावर तयार आहे. पण अितर तशी तयारी मुळीच नाही मुस्लिम लीग सवत्या मतदार संघासाठी आक्रोश ... आहे आणि म्हणूनच आपल्याला स्वतःच्या समाजाचा विचार स्वतंत्रपणे ... प्राप्त झाले आहे.

\+ + +

७. हिंदुत्वाचा अभिमान

अहमदाबाद येथील महाराष्ट्र समाजामध्ये दि. १–१–३८ या दिवशीं स्वा. सावरकर यांचा सत्कार झाला. त्याप्रसंगी त्यांनी केलेले भाषण.

महाराष्ट्रांत जन्माला घाल

आपण माझ्यावर प्रेम करणारे आहात म्हणून आपले प्रश्न हे म... अपमानार्ह वाटणार नाहीत मी संकुचित प्रांताभिमान दाखवितो असा आपला सम... आहे आणि देशाभिमानाच्या आड न येणारा प्रांताभिमान दाखविण्यात म... मुळीच कमीपणा वाटत नाही आपण स्थापन केलेला महाराष्ट्रसमाज व अि... ठिकाणी सर्व हिंदुस्थानात असलेल्या महाराष्ट्रियांच्या वसाहती हे मराठ्यां... चालते-बोलते अितिहास आहेत. १८४८ साली मराठ्यांचे राज्य गेले आणि अवघ्... ९ वर्षांत ५७ सालचे स्वातंत्र्य-युद्ध मराठ्यांनी सुरू केले; त्या युद्धाल... तत्कालीन कारणे निराळी असली तरी ते अुत्पन्न करणारे व चालविणारे मराठे होते. त्या युद्धात लढून ज्या स्त्रीने अिंग्रजांनासुद्धा खडे चारले ती बाअी महा... राष्ट्रांतीलच होती. त्याच्यानंतर महाराष्ट्रात स्वातंत्र्ययुद्धाचा झेंडा फडकविणा... फडके, चाफेकर बंधु, लोकमान्य टिळक, महाराष्ट्रीय, अगदी आजपर्यंत ज्य... लोकांनी स्वातंत्र्यसंगराची परंपरा कायम ठेविली असे अनेक वीर ज्या प्रांता... जन्मास आले त्या प्रांताचा अभिमान मी का धरू नये ? मला ब्रह्मदेवाने सर्व... हिंदुस्थानची माहिती सांगून यातील कोणत्या भागात तुला जन्माला घालू असे...

विचारले असते तर निरभिमान वृत्तीने मी महाराष्ट्राकडेच बोट दाखविले असते, मात्र हा प्रांताभिमान अितर प्रांताची अवहेलना करण्यास प्रवृत्त होणार नाही अगर अितरावर अन्याय करण्यास धजावणार नाही याची प्रत्येकाने काळजी घेतली पाहिजे

वीराचे लक्षण कोणते ?

आपल्या दुसऱ्या प्रश्नाचेही अुत्तर वरील अुत्तरात आहेच हिंदुत्वाचा योग्य अभिमान न धरणे व राष्ट्रीयत्वाच्या पोकळ नावाखाली त्याविरुद्ध विचार मांडणे हे मला केव्हाही सहन होणार नाही आज जो अुठतो तो हिंदु समाजाला अन्याय करीत सुटतो अुलट हिंदु-समाजाने कोणालाही अन्याय केलेला नाही कै. दादाभाअी नवरोजी पार्शी असूनसुद्धा त्यांना राजकारणात अग्रस्थान होते, कारण ते कट्टे राष्ट्रीय होते हिंदु समाज समर्थ असतासुद्धा त्याच्या आश्रयास आलेल्या पार्शी समाजाला त्याने मानाने राहू दिले अुलट मुसलमान समाज अशा अुदारतेने कधीही वागला नाही वायव्य प्रांताच्या असहाय हिंदु मुलींवर होत असलेले अत्याचार पहा ! अगदी आपली मुलगी अगर बहीण पळविली गेली आहे व तिच्यावर जुलूम होत आहे असे चित्र डोळ्यापुढे अुभे करा आणि मग या अत्याचाराविरुद्ध न बोलणाऱ्याच्या किंवा या कृत्यांना मूक संमति देणाऱ्याच्या मालिकेत मी बसावे असे तुम्हाला वाटत असेल तर ते वीराचे लक्षण नव्हे नुसते होयबा करून येणारे मोठेपण मला नको

टिळक व गोखले

मी अमेरिकेत गेलो असतो व तेथेच कायमचा राहिलो असतो तर कदाचित् तेथील अध्यक्ष झालो असतो, म्हणून मी तेथे जाणे हें काही वीराचे लक्षण नाही. त्याचप्रमाणे माझी प्रामाणिक मतें बाजूला ठेवून केवळ राष्ट्रीय सभेत अेखादी मानाची जागा मिळविण्याकरिता मी जर तिच्या सूत्रचालकापुढे मान तुकवीत राहिलो तर ते वीराचे लक्षण लक्षण नव्हे हें करावयाचे असत तर पूर्वीच लोकमान्यांकडे न जाता मी आनराअील गोखल्यांकडे गेलो असतो माझे विचार लोकमान्यांनाही दिवसा कधीच पटले नाहीत फक्त रात्री १२ वाजताच त माझ्याशी सहमत असत तरीही 'सूतं हे नको' असाच त्यांचा आदेश असे केवळ मानाकरिता त्यांच्या 'स्मारका' सपविण्यात व आता 'मजूर' खलास करण्यात शूरत्व नाही असे मला वाटते. शिवाय आपली प्रामाणिक मते बोलून आपला 'नरिमन' व्हावा असे मला वाटत नाही आणि तुम्ही म्हणता तो मान तरी कसला ? गुलामाच्या राष्ट्रातील राष्ट्रीय सभेचा अध्यक्ष म्हणजे शेणाच्या ढिगात अेकावर अेक किड्यांचे थर असतात त्यातील अगदी वरच्या थरातील वरचा किडा झाला तरी ता

शेणकिडाच ना ? प्रत्यक्ष सग्राम सुरू होओल त्या वळी मी मागे राहणार नाही याची तुम्हाला खात्री असली म्हणजे मग आज राष्ट्रीय सभेशी आमचा मतभेद असला तरी काय हरकत आहे ?

माझ्या मताप्रमाणे सर्व व्यक्तींना समान अधिकार हे खरे राष्ट्रीय गमक आहे हिंदु महासभा ही हिंदूना जास्त अधिकार मागणारी नाही अतअेव तीच सपूर्ण राष्ट्रीय आहे आणि तू ख्रिस्ती म्हणून तुला अमुक जास्त, तू मुसलमान अतअेव तुला त अधिक असे म्हणणाऱ्या राष्ट्रीय सभेपेक्षा अधिक योग्यतची आहे ज्या क्षणी राष्ट्रीय सभा खरोखर राष्ट्रीय होओील त्या वेळी मी तिचाच आहे अस समजा !

+ + +

८. हिंदूचे संघटन

पुणे येथे ता २६–६–१९३७ रोजी श्रीशिवाजी आखाड्याच्या मैदानात स्वा सावरकराचे ' हिंदु सघटन ' या विषयावर झालेले भाषण

आज आपण अितक्या मोठ्या सख्यने येथे जमला आहात अस मला निरोपा-वर निरोप यत गेले, म्हणून मी खरोखर आजारी असताही अगत्याने यथे आलो मनुष्याला चागल्या किंवा वाओीट दोन्ही स्थितीत सतत असमाधानच वाटत असते पूर्वी अदमानच्या तुरुगात क्षणभर तरी कोणी दोन शब्द बोलायला मिळेल का म्हणून असमाधान वाटे आज अुलट अितके हजारो लोक बोलायला मिळत असूनही जाता येणार नाही म्हणून असमाधान वाटत होत पण अुद्या माझ काय होओील ह माझेच मला निश्चित सागता येत नसल्याने आज तरी तुम्हा सर्वांना अेकदा पाहून घ्याव, महाराष्ट्र कसा आहे त निरखाव, म्हणून मी यथे आलो आजचा हा प्रचड समुदाय येथे अेका हिंदुत्वाच्या अभिमानानेच अेकत्र झाला आहे याच कारण त्या शब्दात अद्यापहि काही मंत्रामारले सामर्थ्य आहे हेच होय हिंदु समाज चैतन्ययुक्त आहे की नाही त प्रत्यक्षच पाहा आज कुठे आहेत त पक्षविपक्ष ? ते आज येथे प्रकट झालेले नाहीत यावरूनच हिंदुत्वाच्या अेकाच धाग्यात मणिमणि ओवलेला आहे हे स्पष्ट होय !!

हिंदुत्व म्हणजे काय ?

मी आज फक्त दोनतीन विषये तुम्हाला थोडक्यात समजावून सागणार आहे हिंदुत्व म्हणजे काय ? जन्मावरून जातिभेद मानू नये अस म्हणणारे

लोकदेखील हिंदु-सघटन करा असे मी म्हणतात ? भावडेपणा सोडा, जन्मजात अुच्चनीचपणा अुच्छिन्न करा, धर्माची सवती काढा असे मी म्हणतो तरी हिंदुसघटन करा म्हणतो याचा अर्थ काय ? याचा अर्थ हिंदुत्व हे हिंदुधर्मापासून वेगळे नसले तरी त्याहून जास्त व्यापक आहे अीश्वर, जीव आणि जगत् हे पारमार्थिक धर्माचे तत्त्वज्ञान, प्रत्यक्ष परिस्थितीशी त्याचा सबध नाही पुष्कळजण असे म्हणतात की, हिंदूचे अेक धर्मपुस्तक असेल तर बरे, पण त्यानेही निभाव लागत नाही कारण अेकच कुराण असले तरी त्याच्या शब्दागणीक निरनिराळे अर्थ करणारे भाष्यकार होअून मुसलमानातही हाडवैऱ्यासारखे निराळे तट किंवा पथ निर्माण झालेलेच आहेत हिंदुधर्माबद्दल बोलावयाचे तर त्याला कोणत्याही अेका ग्रथाचे अगर पुस्तकाचे नाव घेता यावयाचे नाही कारण शकराचार्यांनी अद्वैत प्रतिपादिले ! रामानुजानी द्वैत सागितले. माध्व, बुद्ध यानी तिसरे काही सागितले हा प्रकार पाहिला म्हणजे धर्मपुस्तक अेक नसण्यातच हिंदुधर्माचे वैशिष्टय आहे हे दिसून येअील. शिवाय अेकच पुस्तक असण्याने शास्त्रीय सशोधनाचे दृष्टीने प्रगति खुटेल म्हणून सर्व विश्व या बाजूपासून त्या बाजूपर्यंत हेच या धर्माचे पुस्तक होय. ते तत्त्वज्ञान मानणे किंवा न मानणे हा व्यक्तीचा स्वतत्र प्रश्न आहे

हिंदुत्वाची कसोटी

पारलौकिक अर्थी धर्माचा प्रश्न ज्याच्या त्याच्या अनुभूतीवर किंवा श्रद्धेवर सोडल्यानतर मनुष्याच्या आयुष्याचा दुसरा जो भाग प्रात्यक्षिक, त्याच्याकडे पाहिले असता मग मात्र तेथे अेकवाक्यता होण्यास अडचण राहत नाही हिंदु-सघटनास किंवा हिंदुत्वाच्या अेकीकरणास ज्या ठळक चारपाच गोष्टींच्या कसोट्या लावावयाच्या त्या अशा पहिली भौगोलिक स्थान, दुसरी अेक भाषा, तिसरी अेक अितिहास, चौथी समान साहित्य, पाचवी समान शत्रुत्व हिंदुस्थानच्या मर्यादा निसर्गाने स्पष्ट सीमानी आखल्या आहेत. सिंधुनदापासून पूर्वेच्या सिंधूपर्यंत व काश्मीरपासून कन्याकुमारीपर्यंत हा अेक देश आहे अनादि काळापासून या देशाची ही मर्यादा निश्चित आहे सस्कृतीच्या अेकीकरणाचा दुसरा घटक म्हणजे अेक भाषा आमच्या हिंदुस्थानमध्ये साऱ्या भाषा सस्कृतोत्पन्न किंवा सस्कृतनिष्ठ असलेल्या आढळतील काही वेळेला अेक भाषा व अेक देश नसताही अेक राष्ट्र होअू शकेल, पॅनअिस्लामिझम् हा त्यातलाच अेक प्रकार. ज्यू लोकाना तर देशच नाही. वाळूची मूठ घेअून फेकावी त्याप्रमाणे ज्यू लोक जगाचे पाठीवर विखुरलेले आहेत पण ते सर्व अेका धर्माने बाधले गेले आहेत, म्हणून अेक धर्म असणे हा राष्ट्रीयत्वाचा तिसरा महत्त्वाचा घटक आहे हिंदु लोकाना धर्मग्रथाचे बधन आहेच. पण ज्याना ते नको असेल त्याना त्याची आवश्यकताही नाही

अेक अितिहास असणे हा चौथा घटक अिग्लडला फार फार तर एक

हजार वर्षांचा अितिहास असेल, तर हिंदुस्थानाला कमीत कमी दहा हजार वर्षांचा अितिहास सांगता येअील हिंदुस्थानचा अितिहास अितका पुरातन आहे की, तो पुराणात लुप्त होअून गेला आहे अलीकडेच कालामागून येअून तिरट चालेल अमेरिकन राष्ट्र–त्याला २०० वर्षेच फक्त निर्माण होअून झाली, पण तमारे आपला बडेजाव गाताना प्रौढीने म्हणते की, या राष्ट्राच्या मागे २०० वर्षांच्या परंपरेचा अितिहास आहे व पुढे निदान २०० वर्षांचा तरी भविष्यकाळ आहे! पण आमच्या २० हजार वर्षांच्या अितिहासाच्या मानाने त्यांची २०० वर्षे म्हणजे क पदार्थ आहे समान शत्रुत्व हा अेकराष्ट्रीयत्वाचा पाचवा घटक. प्रथम रावण, नंतर हूण, नंतर ग्रीक नंतर शक, नंतर मुसलमान हे आपणा सर्वांचे समान शत्रु होते आजही आपणा सर्वांचा शत्रु अेकच आहे अेका प्रांताचा जो शत्रु तोच दुसऱ्या प्रांताचा

बीज अेकच असल्यामुळे आपण अेका जातीनेही अेकत्र बांधले गेलो आहोत काही झाले तरी समाजाच्या तुकड्या वेगवेगळ्या असल्या तरी सर्व हिंदुमात्रांचे रक्त मुळात अेकाच जातीचे आहे वैदिक समाज प्रथम अेकाच वर्णाचा होता मागाहून त्याचेच चार वर्ण झाले पुढे अनुलोमप्रतिलोमाने जाती वाढत गेल्या मनूची स्मृति खरी असेल तर चांडाळ हे ब्राह्मणाचे मावसभाअूच होतात! तात्पर्य हेच की, निर्मळ चार वर्ण मानले आणि त्यापासून अनंत जाति अुपजाति निर्माण झाल्या तरी मूळ जातिबीज अेकच

आमचे साहित्यही अेकच आहे मद्रासमधील आयंगार असो वा काश्मीरातील पंडित असो, तो अेकाच संस्कृतातून धर्मग्रंथ वाचील महाभारत, रामायण हे ग्रंथ सर्वांस समान आहेत विजेचा प्रवाह सुरू झाल्याबरोबर जसे सारे कण अेकत्र होतात, त्याप्रमाणे राम कृष्णाच्या नुसत्या नामोच्चाराने सर्व हिंदुस्थान अेकत्र होअू शकतो

ढळतील. हिंदुस्थानच्या स्वातंत्र्याकरिता कोणी झटेल तर तो हिंदु. अंदमानात ठेले सर्व हिंदुच होते. फासावर ज्यांना टांगलें ते हिंदुच होते. हिंदु हाच या ाचा पाया आहे. तो संघटित झाला तरच देशाला स्वातंत्र्य मिळेल.

\+ + +

९. हिंदूंची अेकजूट करा

सोलापूर येथे दि. ९-८-१९३७ रोजी स्वा. सावरकर यांचें झालेलें भाषण.

जेव्हा आम्ही पूर्वीचें काम केलें तेव्हा आमची अपेक्षा नव्हती की, आम्ही अशा सत्कारस्वीकारास हजर राहू शकू. परंतु ज्यानी आजपर्यंत देशाच्या स्वातंत्र्याकरिता स्वार्थत्याग केला त्याच्या पुण्याअीने हे दिवस आले आहेत. याकरिता मी आजच्या प्रसंगी त्या सर्वांचे आभार मानतो. आज संपूर्ण स्वातंत्र्याचा अुच्चार करण्याचा काळ आला आहे. आपल्या राष्ट्राची फार प्रगति झाली आहे.

त्या वेळी ' संपूर्ण स्वातंत्र्य ' हे रात्री सांगावें लागत होतें. आज तें आपण अुघड रीतीने बोलू शकतो. राष्ट्रीय सभेचें संपूर्ण स्वातंत्र्य हें ध्येय पाहून मला आनंद वाटतो. स्वातंत्र्य मागणें हें पुण्य आहे, पाप नव्हे असें वाटू लागलें आहे. हा सन्मान माझा अेकट्याचा नाही. या सोलापुरात लष्करी कायद्याच्या अमदानीत जे वीर पडले त्यांची व आज अंदमानातील अडीचशे कैद्यांनी जो अन्नत्याग आरंभिला आहे, त्यांची आपण आठवण ठेविली पाहिजे. पं. जवाहरलाल यांनी या कैद्यांकरिता जो अेक दिवस पाळण्याकरिता घोषणा केली आहे, त्याबद्दल मला तर अत्यंत आनंद होत आहे. स्वातंत्र्याच्या चळवळीत कोणताही पक्ष झाला तरी आपण खांद्याला खांदा लावून कार्य केलें पाहिजे. आपण जो माझा सत्कार केला तो माझीं सर्व मतें सर्वांना मान्य आहेत म्हणून केलेला नाही. मनुष्य मतें बदलीत असतो व काही काही वेळी तीं बदलणें अत्यंत आवश्यकही असतें. पटेल त्यांनी माझे विचार घ्यावेत, नाहीतर सोडून द्यावेत.

मी सांगतो तेंच बरोबर असें माझें म्हणणें नाही. मी आपल्यापुढे दोन मुद्दे ठेवणार आहे. आजच झालेल्या चर्चेच्या वेळी मजपुढे पन्नास प्रश्न आले होते. त्या सर्वच प्रश्नांची उत्तरें द्यावयास बसलो तर वेळ पुरणार नाही. सूत्ररूपाने मी दोन चार गोष्टी सांगणार आहे. संपूर्ण राजकीय स्वातंत्र्य हें आमचें ध्येय आहे. आज आपण त्या मार्गाने प्रगति केलेली आहे. आज विधिमंडळात आपले प्रधानमंडळ

झालेले आहे मी आपले प्रधानमडळ हे खऱ्या अर्थानेच म्हणतो, कारण स्वतंत्र देशात प्रधानमडळ हे राष्ट्राचे असते. आपण फार पुढे गेलो आहोत. आज राष्ट्रगीतास पोलिसाकडून मान दिला जात आहे ही नि सशय प्रगति झालेली आहे. परतु जरी आपण प्रधान झालो असलो तरी अद्याप आपण राजे झालो नाही. प्रधानमडळातून स्वत राज्य चालवीत असतानाच पुढे आपण खरे राज्यकर्ते होअू. त्याकरिता जे रखडे होतील, त्याच्याशी काम करण्यास मी तयार आहे म गाधींच्या विधायक कार्यक्रमाशी माझ पटत त्याचा ग्रामोद्योग, अस्पृश्योद्धार या गोष्टी कराव्यात व त्याच्याशी माझा सहकार आहे हिंदूना सघटित करून त्याच्यात स्वातत्र्याची ज्योत कायम राखणे हे माझे दुसरे सूत्र आहे. हिंदुस्थान ही आमची पुण्यभूमि व पितृभूमि आहे, असे ज्याना वाटेल ते हिंदु – मग ते कोणीही असोत. काश्मीरच्या महाराजापासून रामेश्वरच्या महारापर्यंत सर्व अेक आहेत ही कल्पना ठेविली पाहिजे माझे मुसलमान बधु, पार्शी बधु याचेही देश स्वतत्र करण्याचे कर्तव्य आहे परतु देश स्वतत्र झाला नाही तर अितर धर्माच्या लोकाना पुण्यभूमि म्हणून दुसरीकडे पाहता येते.

मुसलमानाची पुण्यभू अरबस्थानात आहे मुसलमान फार तर पितृभू म्हणून हिंदुस्थान मानतील, पण पुण्यभू म्हणून ते अरबस्थानाकडेच पाहतील हा त्याचा दोष नाही. ख्रिश्चन लोकाचीही पण तीच स्थिति आहे त्याची पुण्यभू सिरियात आहे. अेकदा चीन देशात पाच ख्रिश्चन लोकाना मारल्याबद्दल अेकवीस युरोपियन राष्ट्रानी निर्वाणीचे खलिते धाडले प्रत्यक्ष केमालपाशानी खिलाफतीची खिरापत केली, धार्मिक बड नाहीसे केले, परतु त्याच केमालपाशानी अिस्लामसाठी लढाअी करावी लागेल असे नुकतेच अुद्‌गार काढले आहेत, परतु त्याना कोणी जातिनिष्ठ म्हणत नाहीत हिंदुस्थान ही हिंदूची पितृभूमि व पुण्यभूमि आहे ही भावना जागृत ठेवा, हिंदूनी हिंदु म्हणवून घेणे हे पाप नाही. मुसलमान, ख्रिश्चन याच्यामागे स्वतत्र देश आहेत म्हणून देशस्वातत्र्याची भावना हिंदूनीच जास्त ठेविली पाहिजे अेकी करा, असे म्हणण्यास दुसऱ्याकडे जाअू नका अेकीकरता अितरानी आपल्या मागे लागले पाहिजे अशी तयारी ठेवा स्वराज्य अेकीशिवाय मिळणार नाही, असे वाद अेकू येतात, तसे वाटू देअू नका लो टिळकानी काय दुसऱ्याकरिता थोडे दिले ? दासबाबूनी काय थोडया सवलती दिल्या ? म. गाधींनी तर ' कोरा चेक ' दिला ! परतु पेढीवर पत नसल्यामुळे गाधींचा चेक वटला नाही आम्हाला अेकी पाहिजे ती अुपकाराकरिता नको तर तिची अितराना जरुरी वाटली पाहिजे. मुसलमान व पार्शी या समाजाकडे मी निराळ्या दृष्टीने पाहतो तुम्ही कधी पार्शी-हिंदु असा दगा अेकला आहे काय ? पण हिंदु-मुसलमान दगा नेहमीचाच प्रकार आहे हिंदी राष्ट्रीय स्वातत्र्याकरिता पार्शी लोकानी फार मोठा स्वार्थत्याग केलेला आहे. प. वा दादाभाअी नौरोजी, वाच्छा, फेरोजशहा मेथा यानी राष्ट्रकार्याकरिता

देह समर्पण केले व आजचे ताजे अुदाहरण वीर नरिमन याचे आहे मोन्यामाहति प्रकरणात अितर कोणत्याही गोष्टीचा विचार न करता सार्वजनिक हक्कसरक्षणा-निमित्त नरिमन यानी स्वतत्र पत्रक काढिले

आम्ही जर्मनीमध्ये असताना राष्ट्रीय निशाण कोणते असा प्रश्न विचारण्यात आला त्या वेळी आम्ही दहा जणानी अेके ठिकाणी जमून राष्ट्रीय निशाण कोणते असावे याचा विचार केला मिस कामा यानी तीनरगी फडक्याच निशाण दाखविले त्या वेळी जर्मन राष्ट्राने त्याला सलामी दिली पार्शी समाजात हिंदी स्वातत्र्यवादी लोक निघाल आजपर्यंतच्या राष्ट्रीय सभेच्या अितिहासात सर्व मुख्य पुढारी हिंदुच आहेत मुसलमान म्हणून स्वतत्र हक्क कोणी देशू शकणार नाही अल्पसख्याक म्हणून त्याना योग्य ते हक्क मिळतील व त्याप्रमाणे अितर स्वतत्र राष्ट्रात व्यवस्थाही केलेली आहे मी राष्ट्रीय सभेत या नाही, तर मला वाटते की सध्या मी राष्ट्रीय सभेपेक्षा जास्त राष्ट्रीय आहे

मुस्लिम लीग आहे तोपर्यंत हिंदूची सघटना राहणारच, कॉंग्रेस ही राष्ट्रीय सभाच राहावी अशी माझी अिच्छा आहे तिला हिंदुसभा करावयाचे नाही मुसल-मानाना अल्पसख्याकाचे योग्य ते हक्क द्यावेत, त्याला कोणीच विरोध करणार नाही योग्य माणसाची निवड करावयाची तर त्याला अमुकच मनुष्य पाहिजे अस नाही जातीचा प्रश्न अुद्भवता कामा नये आजचे ना मुनशी, ना देर व अस-म्बलीचे स्पीकर ही चागली माणसे आहेत त्याच्या अैवजी जातिविषयक तत्त्वाने जर कोणी असे म्हणल की, अमक्या जागी अमक्या जातीचा नेमा तर त कोण अैकून घेअील ?

\+ + +

१० हिंदु धर्म व हिंदु संस्कृति

पुणे येथे दि २–८–३७ रोजी टिळक स्मारक-मंदिरात स्वा सावरकर याचे झालेले भाषण

माझी सर्व मते मान्य असलेल्या विद्यार्थ्यानो, माझा आपण सत्कार केला त्याबद्दल मी आपला आभारी आहे याच कारण अस की, हिंदु सघटनला अनुकूल असलेले अितके विद्यार्थी पुण्यात असावेत याबद्दल मला आनद झाला

हिंदु हिताची दृष्टि

आपल्या राष्ट्राचा पाया असलेल्या हिंदुत्वाच्या दृष्टीने मी राजकारणाकडे पाहू अिच्छितो त्या दृष्टीने अुपयुक्त तेच माझे समाजकारण, राजकारण वगैरे

सर्व काही आहे वेदकालापासून ग्रीक, बर्बर, मुसलमान, हूण याची संकटे आपल्यावर आली, पण आत्मप्रतीति ठेवून हिंदूनी परशत्रूचा निपात केला. गेल्या २५ वर्षांत हिंदुत्वावर अेक नवीन संकट येअू पाहत आहे पूर्वी परधर्मीय लोकांपासून त्रास झाला, परंतु आता स्वधर्मीयांचा विरोध होत आहे परमानंदाचे आजोबा मतिलाल याचे डोके करवतीने कापले होते. डोळे काढणे–फोडणे, शिर अुडवणे अशा प्रकारचे हाल व हत्या पूर्वी धर्मवर्चस्वाने होत असत, पण ते सर्व साहून हिंदूनी संस्कृतीचे व स्वातंत्र्याचे रक्षण केले

आज घरचे वासेही अुलटले

हिंदु धर्मावरील गेल्या दहा वर्षांतील संकट पूर्वीपेक्षा विशेष बिकट आहे. परधर्मीय लोकच हिंदुत्वावर अुलटले नसून हिंदुही स्वधर्मावर अुलटले आहेत व तो नामशेष करण्याचा प्रयत्न चालू आहे याप्रकारे घरचे वासे घरावर अुलटले आहेत. पूर्वी मुसलमानांच्या राजवटीत ते शत्रूला अेकच प्रश्न करीत की, 'तू हिंदु की अहिंदु ?' मुसलमान धर्म स्वीकारल्याबरोबर त्याला सर्व गोष्टींची माफी मिळत असे. हिंदु या दोन शब्दांवर प्राणाचे मोल अवलंबून असे. 'मी हिंदु नाही, मी अहिंदु आहे' असे म्हटल्याबरोबर सर्व संपत्ति व अैश्वर्य त्याच्या चरणापाशी लोटांगण घालीत असे पण असे असूनही या दोन अक्षरांकरता लक्षावधि लोकांनी, दुर्वासापासून तो बाबा बंदीपर्यंत सर्वांनी प्राणदंड सहन केला. हल्लीच्या काळात दयार्द्र बुद्धीने फाशी जाणाराला क्लेश न व्हावे म्हणून विजेच्या धक्क्याने फाशी दिली जाते, पण पूर्वीच्या राजवटीत तसे नव्हते मला पहिल्या शिक्षेत जन्मठेप झाली होती व दुसरा फाशीच्या शिक्षेचा खटला माझ्यावर भरला होता. फाशी कशी देत असतील या सर्व गोष्टींचा अनुभव आम्ही जन्मठेपेची शिक्षा भोगताना घेतला होता. आमच्या मनाला समाधान हे वाटे की, फाशीत त्रास होणार नाही, कारण फासावर डोके ठेवले की झाले

हिंदु ! हिंदु !! हिंदु !!!

पण विवेकानंदाचे आजोबा तेजबहाद्दूर याचे अुदाहरण पाहा त्यांना त्यांच्या शिष्यांसह पकडून आणले होते व प्रत्येकाला विचारीत की, 'तू हिंदु धर्माचा प्रचार केलास काय ?' 'होय' म्हटले की शिक्षा करीत पण अहिंदु म्हटले की, चंदनाची अुटी डोक्यावर घालीत व त्याला सरदार बनवीत पण चमत्कार असा की तेजबहादुराच्या सर्व शिष्यांनी 'मी हिंदु' असे अुत्तर दिले व त्या प्रत्येकाचा शेवटचा शब्द 'हिंदु' हा असे शेवटी त्यांनी गुरूंना विचारले की, तुमचे अुत्तर काय ? ते म्हणाले की, 'अरे ! भ्याडातल्या भ्याड शिष्यानेही हिंदु म्हणून अुत्तर दिले, तेथे मी दुसरे अुत्तर देअीन असे तुला वाटते काय ?' मुलगा मरत असताना बाबा बंदाने

शब्द उच्चारला नाही व हिंदुत्व सोडले नाही ते मेले असे समजून त्याचे प्रेत गावा-बाहेर फेकून देण्यात आले. पुढे त्या रस्त्याने नाग-गोसावी जात असताना त्याना यावा वदाच्या कलेवरात थोडी धुगधुगी आहे असे वाटले व त्यानी त्याना जिवंत केले, पुढे त्याचे लग्न होऊन त्याना मुले झाली व तो वंश अद्याप जिवंत आहे. ह्या गोष्टी मी बनावट किंवा कादंबरीतल्या सागत नसून त्या बखरीत नमूद आहेत

सध्याचे संकट

या जुलुमाच्या प्रतिकारार्थ महाराष्ट्राने प्रथम आपला प्रदेश स्वतंत्र केला व अटकेपार झेंडा फडकविला त्या वेळी महाराष्ट्रानेच पंजाबला स्वतंत्र केला, ही बहादुरी तुमच्या पूर्वजानी केली. आता जे नवे संकट आपणावर येत आहे त्यालाही तोंड दिले पाहिजे हिंदूनीच हिंदुत्वाला विरोध सुरू केला आहे प्रत्येक विद्यार्थ्याला शपथ घालून मी सागतो की, तू शपथ घे की, 'अिंद्रपद जरी माझ्याकडे येत असले तरी पहिला अहिंदु म्हणून जगण्यापेक्षा शेवटचा हिंदु म्हणून मी मरण पत्करीन !' आअीबाप जरी हिंदुत्व विसरले, तरी तुम्ही हिंदुत्व सोडू नका

सैनिक शिक्षण अवश्य घ्या

आपल्या संस्कृतीवर होणारे परकीयाचे हल्ले परतविणे हे आपले पहिले कर्तव्य आहे 'अभ्युत्थानाय हिंदूनाम्' हे वचन डोळ्यापुढे ठेवा तुम्ही बौद्धिक शिक्षणाकडे लक्ष देता तितकेच सैनिक शिक्षणाकडे लक्ष द्या संघटन व लाठी याचे शिक्षण महाराष्ट्रात फैलावले पाहिजे नाट्यसंशोधनमंदिर, काव्यशास्त्रविनोद वगैरेना मी पुरोगामी म्हणणार नाही पण हवाअी बंदुकाचे शिक्षण देणाऱ्या संस्था याना मी पुरोगामी संस्था म्हणतो तुम्ही कॉलेजात यू टी सी चे शिक्षण घ्याच सर्वांनी हवाअी बंदुकीचे शिक्षण तरी जरूर घ्यावे नाटकी तऱ्हेने का होअीना पण ५०० विद्यार्थी रागानी जाताना दिसले पाहिजेत केव्हा केव्हा नाटकी वर्तनातूनच खरा मनुष्य तयार होतो मुली बाहुलीचा खेळ खेळतात त्या बाहुलीचा शेवटचा मुका घेताघेता पहिल्या मुलाचा मुका घेतात खाद्यावर बंदूक टाकूनच बायकोचा मुका घेण्याचे दृश्य सुपरिचित आहे शेक्सपियरची नाटके विकत घेण्यास किंवा श्री अत्र्याची विनोदी नाटके वारंवार वेळा पाहण्यात जो खर्च विद्यार्थी करतात तेवढ्यात तुम्हाला हवाअी बंदूक मिळू शकेल आजकाल काव्यशास्त्रविनोद, नाटक कादंबऱ्या या गोष्टी चालू आहेत त्या हव्यातच, पण वेळ कोणती ते पाहिले पाहिजे आअी जर आजारी असेल तर त्या वेळी गच्चीवरून तारे व ग्रह पाहत राहणारा मुलगा मातृद्रोही ठरेल आपल्या मातृभूमीस घोर लागला आहे तुम्ही हिंदुत्व विसरू नका

✦ ✦ ✦

११. माझें राजकीय धोरण

पुणे येथे दि ४-७-३७ रोजी शिवाजी मंदिरात अध्यक्ष या नात्याने स्वा सावरकर यांनी आपल्या भावी राजकीय धोरणाची दिशा दिग्दर्शित केली, त्या वेळचे भाषण

आता लवकरच मला राजकीय कार्यात भाग घ्यावा लागणार आहे, आणि तसें कार्य सुरू झाल म्हणजे तुमच्या-माझ्यात विषमता अुत्पन्न होअील जापर्यंत मी काहीच काम करीत नव्हतो तोपर्यंत ठीक होते, परंतु नंतर मात्र मी आपणास नकोसा होअीन निदान मी स्वस्थ होतो तो बरा होतो असं आपणास वाटू लागेल. यात मी आपणास दोष देत नाही, निसर्गप्रवृत्तिच तशी आहे अस जरी असले तरी राष्ट्रहिताची प्रामाणिक अिच्छा असेल त्याप्रमाणे त्याविषयी आपणास जें सुचेल ते बोलले पाहिजे व त्याप्रमाणे केल पाहिजे. त्यामुळे माझ्याविषयी वैषम्य निर्माण झाले तरीही मला राष्ट्रास जे अुपकारक ठरेल असे वाटते, तें बोलून दाखविणे प्राप्त आहे आता त्याविषयीची सर्वच मतें मला आज सांगता येणार नाहीत, तरी पण मी अेक दोन विधेयें सांगणार आहे

खरी अेकी कोणती ?

आता आपण प्रथम 'अेकी' हा विषय विचारात घेअू अेकीमुळे राष्ट्राचे बळ वाढते अेक हाक, अेक आवाज, अेकजुटीचा प्रयत्न हे सर्व स्वातंत्र्येच्छु राष्ट्रास योग्य आहे यात शंका नाही परंतु या ठिकाणी अेकीचा केवळ शब्दार्थ घेअून चालणार नाही राजकीय क्षेत्रामध्ये आपण धर्माचा अर्थ, सत्याचा अर्थ, अहिंसेचा अर्थ ज्या पद्धतीने लावतो त्याच पद्धतीने या अेकीचा अर्थ लावावयाचा आहे

अंधळा व काणा

ज्या अेकीमुळे आपल्या राष्ट्राचे अुत्तम धारण होणे शक्य असल तेवढीच 'अेकी' सद्‌गुण या सदरात येअू शकेल आपण अेक *दृष्टान्त घ्यानी आणा समजा* की, काही अंध माणसांची अगदी पूर्ण अेकी आहे ती सर्व मंडळी आपली प्रत्येक क्रिया अेकोप्याने करतात ती सर्व मंडळी, अंधाची ती मालिका कोठे तरी जाण्यास निघाली अेकोप्याने सर्व अंधळे रस्ता चालू लागले, पण पुढे मोठा खड्डा आहे, अशा वेळी त्या अंधाच्या मालिकेत जो अेक कोणी काणा आहे, त्याला संशय आला की या मार्गात खड्डा आहे या वेळी अेकोपा मोडेल या भयाने आपण ओरडलो नाही तर आपणासह सर्व या खड्ड्यात पडणार अशा प्रसंगी अेकीची वकीच होणे अिष्ट या वेळी अेक्याला बाध येअील म्हणून न बोलता सर्वांनी खड्ड्यात पडणे हा

अेकीचा गुण नसून दोष होअील मतैक्यापेक्षा अशा प्रसगी मतभिन्नताच अिष्ट होय, श्रेष्ठ होय

प्रत्येकाचा हक्क

आपल्या राष्ट्रात आजच्या स्थितीत अनेक पक्ष आहेत, हे तर साहजिक आहे परतु स्वतत्र राष्ट्रातही खरी राजसत्ता गाजविणारी जी लोकाची प्रातिनिधिक सस्था पार्लमेंट त्या पार्लमेंटने अेकमताने किंवा बहुमताने केलेला ठराव मान्य नसला, तर त्याविरुद्ध बोलण्याचा 'रािअट ऑफ रिव्होल्ट' म्हणून अेक हक्क ठेवण्यात आलेला असतो मात्र अशा वेळी विरद्ध बोलणारास त्याबाबत ठरविण्यात आलेला दड भोगण्यास तयार असल पाहिजे यात अेकच बारकावा आहे आणि तो म्हणजे अेकीतून राष्ट्रहितार्थ फुटल्यानतर शत्रुपक्षास मिळावयाचे नाही

आपणास जीवनाची अेकी पाहिजे देशातील ३५ कोटी लोकसख्येपैकी ३४ कोटी ९९ लक्ष ९९ हजार ९ शे ९९ लोक अेका बाजूला असले आणि माझे मत त्याच्याशी जमत नसल तरीही मी अेकटा बाजूला निघून माझे देशहिताविषयीचे मत बोलून दाखवीन व त्याबाबत होणारी शिक्षाही भोगीन जीझस ख्रािस्ट हा प्रथम अेकटाच निराळ्या मताचा होता मरपर्यंत बारापक्षा जास्त अनुयायी त्यास लाभले नाहीत पण त्याने आपले मन सोडले नाही आज अर्धे जग त्याच्या मताचे आहे या पृथ्वीच्या दुसऱ्या बाजूस अमेरिका खड आहे हे कालबसाने सर्वांच्या विरोधाला न जुमानता सागितले त्या वेळी अेकमत बिघडू नये म्हणून तो स्वस्थ बसता तर त्यास आजचे श्रेय मिळाले नसत त्याच्या अेकट्याच्या मतानेच आज अमेरिकाखडाचे अस्तित्व सिद्ध झाले आहे ना? अेकाच्या मनात अुपजले तच आज बहुमतास मान्य झाले अशी अनेक अुदाहरणे आहेत

जनहित की जनस्तुति?

देशहिताकरिता जसा काही अनेक गोष्टींचा त्याग करावा लागतो, त्याचप्रमाणे लोकप्रियतेचा त्याग करण्याची तयारी असावी लागते स्वजनाशी द्रोह करण्याची भीति नष्ट झाली पाहिजे आपली लोकातील प्रतिष्ठा कमी होअील या शकेने काही लोक पटलेल मतही बोलण्यास भितात तस अुपयोगी नाही याकरिता मी स्वत अेक ध्येयवाक्य ठरविले, 'वर जनहित ध्येय केवला न जनस्तुति ।' हे ते माझे ध्येयवाक्य स्तुति कोणाला नको? कोपायमान शकरसुद्धा स्तुतीला भाळत असतो, तेव्हा जनस्तुति हवीच, पण जनहित हे सर्वश्रेष्ठ आहे अेवढें ध्यानी ठेवले म्हणजे ठीक जनस्तुति व जनहित ही दोन्हीही ज्याला साधता येतात तो मनुष्य धन्य होय

राष्ट्रसभा सर्व राष्ट्राची

राष्ट्रीय सभा ही देशातील सर्वात मोठी राजकीय सस्था असून त्या सस्थेने या देशावर फार मोठे अुपकार करून ठेवले आहेत राष्ट्रीय सभा ही सस्था कोण्या अेका प्राताची किंवा अेका व्यक्तीची नाही, तर ती सबध देशाची आहे न्यायमूर्ति रानडे याच्यापासून सर्व प्रातातील निरनिराळया देशभक्ताच्या व राजकारणी पुरुषाच्या श्रमाचे खत या राष्ट्रीय सभारूपी वृक्षास लाभले आहे तेव्हा राष्ट्रीय सभेवर कोणा अेका व्यक्तीचा अगर प्राताचा हक्क नाही आता परतत्र देशामध्ये बहुजनाची अशी ही सस्था जितकी प्रगत असणे शक्य आहे तितकीच ही सस्था, ही राष्ट्रीय सभा प्रगत आहे परतत्र देशातील बहुजनसमाज हा थोडासा भ्याड असाच असतो अर्थात् बहुसख्य समाजाची सख्या तितकीच असणार काही थोडे शूर लोक असतात ते यातून फुटून बाहेर निघतात अस त्याना निघावेच लागत

पूर्वीचे तीन पक्ष

पूर्वी ही राष्ट्रीय सभा नेमस्ताच्या हाती होती मी नेमस्ताना कोणत्याही प्रकारे दोष देत नाही त्यानी त्याच्या काळात देशहितकारक जे ज करणे शक्य होते ते ते केले होत आजच्या जहालापेक्षा त्या काळचे नेमस्त कोणत्याही बाबतीत मागे नव्हते त्या काळचे ते थोर जहालच होते ना गोखले वगैरे मडळी तर आमच्या पितृस्थानी शोभतील अशी आहेत लोकमान्य टिळक हे जास्त धडाडीचे होते आणि म्हणून ते त्या वेळी राष्ट्रीय सभेस विरोध करून बाहेर पडले व म्हणूनच देशाची प्रगति झाली त्यानतर आम्ही मडळी आलो लोकमान्य आमच्यापेक्षा धाडसी होते, पण त्याना बहुजनसमाज की जो दुबळा होता, त्याला बरोबर घेअून जायचे होत म्हणून 'अभिनवभारत' या सस्थेच्या रूपाने आम्ही त्या वेळच्या लोकमान्याच्या राष्ट्रीय सभेतून फुटून पुढे निसटलो

पायोनियर्स—पुरस्सर—असतात त मुख्य सैन्यापेक्षा पुष्कळच पुढे असावे लागतात, त्यामुळे हाल भोगण्याच व साहसाचे कार्य किती कराव लागत ह कळून आले आम्ही आमच्या कामगिरीने या देशातील साहसाचे तापमापन (थर्मामीटर) किती अुच नेता येत हें व्यक्त केल तव्हा काही वेळा अेकीपेक्षा बेकी कशी श्रेष्ठ ठरते ह दिसून येअील

अेकाच देवतेसाठी अनेक फुले

राष्ट्रीयसभा ही बहुसख्य लोकाची सस्था आहे म्हणून तिच्याविरुद्ध ब्रही काढणे किंवा तिच्याबाहेर राहून आपल्या मताप्रमाणे कार्य करणे म्हणजे पातक आहे ही कल्पना समूळ चूक आहे, म्हणून ती सोडून द्या राष्ट्र ही अेकच सेव्य वस्तु आहे राष्ट्रीय सभा, ला स्व पक्ष, हिंदुमहासभा वगैरे सर्व सस्था या राष्ट्राची

पूजा करण्याची केवळ फुले आहेत. देवता अेक, देअूळ अेक पण प्रत्येकाने आपापल्या निरनिराळ्या साधनानी ती पूजा करावयाची आहे. यात पूजकानी किंवा भक्तानी आपसात त्या पूजेच्या साधनाविषयी भाडण्याचे काहीच कारण नाही

राष्ट्रीय सभा झाली काय किंवा दुसरी कोणतीही सस्था झाली काय, तिच्या हातून कार्य करताना काही चुका होणारच. राष्ट्रीय सभेकडून तशा काही चुका झाल्या हे आता सिद्ध झाले आहे; पण चुका करता करता 'आम्ही काही चूक करीतच नाही' असे म्हणणे मात्र चूक आहे.

कार्य करा

राष्ट्रीय सभेशी पटत नसेल व आपण काही निराळे करून देशहित करू अशी आपली खात्री असेल तर त्यागपत्र देअून खुशाल आपला स्वतत्र पक्ष काढावा. मात्र या दुसऱ्या पक्षाने राष्ट्रीय सभेपेक्षा जास्त कार्य, निदान तितके तरी कार्य करून दाखवावे. तरच निराळा पक्ष काढण्याचे साफल्य आहे आणि असे जास्त कार्य करणारे पक्ष निघत असल्यास राष्ट्रीय सभेनेही त्याच्याविषयी वैषम्य न मानता स्पार्टन वीराप्रमाणे आपणापेक्षा चढाअी कार्य करणारे पक्ष देशात निर्माण व्हावेत अशी सदैव प्रार्थनाच करावी. कोणत्याही पक्षाची कसोटी तो राष्ट्रीयसभेत आहे किंवा नाही हे पाहून न ठरविता तो पक्ष कोणते देशहितकारी कार्य करतो हे पाहून ठरविली जावी. लोकानी केवळ प्रेक्षकाची भूमिका सोडावी दोन मल्लाची कुस्ती पाहण्यास लोक जमतात, त्याप्रमाणे अेक पक्ष दुसऱ्याविरुद्ध कसे बोलतो किंवा अेक वक्ता दुसऱ्याची कशी हजेरी घेतो अेवढेच पाहण्यासाठी तुम्ही सभेला येता. तसे न करता आपण प्रत्येकजण काही तरी कार्य करतो की काय हें मनाशी पडताळून पहात चला.

माझी कसोटी कोणी पहावी ?

मी सुटल्यानतर आता काय करणार, प्रतिगामी होणार की पुरोगामी होणार, याविषयी अहोरात्र चिंता बाळगणाराना मला सागायचे आहे की, तुम्ही काय देशकार्य करता त्याची तरी अेकदा यादी द्या. मी काय कार्य करणार याविषयी चिंता कोणी बाळगावी की, ज्यानी माझ्यापेक्षा जास्त किंवा निदान माझ्याअितक्या तरी हालअपेष्टा सहन केल्या आहेत त्यानी. या वेळी मी खोटा विनय सोडून बोलत आहे. अितर काही त्यागाप्रमाणे या वेळीं मला विनयाचाही त्याग करावा लागत आहे. तसा खोटा विनय सोडून मी बोलतो की, श्रीशिवाजी महाराज किंवा त्याच्यासारखे व त्याच्यानतर जे थोर देशभक्त झाले त्यानाच माझा कान धरण्याचा अधिकार आहे. तसे थोर देशभक्त जितके जास्त निघतील तितका जास्त आनंद मला होअील. मी काय करणार याविषयी सध्या अेवढेंच सागतो की, जीव

गेला तरी मी हिंदूचा पक्ष सोडणार नाही मी आज राष्ट्रीय सभेत नाही, किंवा दुसऱ्या कोणत्याही पक्षात नाही पण मी कोणत्या पक्षात आहे किंवा नाही, हे मुख्य नसून माझे काम मुख्य होईल

कार्य हे मुख्य चिन्ह आहे म गांधी हे तरी राष्ट्रीय सभेत आहेत काय? नाहीत मग त्याचा शब्द तेथ मानला जातो याचे कारण त्याचे कार्य आहे ते सभासद आहेत किंवा नाहीत हे कोणी पाहणार नाही

राष्ट्रीय सभा व लोकशाही स्वराज्यपक्ष याच्या ध्येयामध्ये मुळीच अंतर नाही ध्येय अेक आहे तेव्हा त्या ध्येयप्राप्तीकरिता मी कोठेही काय केले तरी ते ध्येयाप्रतच जाणार आहे तुम्हाला करता येत नाही, ते मी करणार आहे, असे कोणी म्हणाला आणि तो तसे देशहितकारी कार्य करीत असला तर केवळ तुमच्यात नाही किंवा राष्ट्रीय सभेत नाही, म्हणून तो देशद्रोही होईल काय? तेव्हा जो कोणी देशहिताचे कार्य कोठेही राहून करील ते करण्यास त्यास पूर्ण वाव मिळणे अवश्य आहे तो अमुक अेका सभेत नाही, म्हणून त्याचे कार्य हिणकस ठरत नाही ज्या कार्यावर राष्ट्रीय सभेचा छाप नसेल ते अराष्ट्रीय ही कल्पना समूळ खोडून काढा आणि कार्याला लागा.

\+ + +

१२. टिळक–पंथ

पुणे येथे दि १ ८ ३७ रोजी लोकमान्यांच्या १७ व्या पुण्यस्मृतिदिनी टिळक स्मारक मंदिरात झालेल्या प्रकट सभेत आपण लोकशाही स्वराज्य पक्षात समाविष्ट होत आहोत अशी घोषणा स्वा सावरकरांनी केली त्या वेळी केलेले भाषण

आजच्या या पवित्र दिवशी लोकमान्यांचे काही वैशिष्ट्य वर्णन केल्यास ते आपणास मार्गदर्शक व चिंतनीय होईल म्हणून मी माझ्या आजच्या व्याख्यानाचा विषय ' टिळकपंथ ' हा निवडला आहे सध्या देशातील बहुतेक सर्वपक्ष ' आपण टिळकांचे अनुयायी आहोत असे सांगत आहेत लोकशाही स्वराज्य पक्ष टिळकांच्या अनुयायांचा आहे हिंदुमहासभा आपण टिळकांचीच तत्त्वे अनुसरतो असे म्हणते व राष्ट्रीय सभाही आपण टिळकांच्याच मार्गाने जात आहोत, असे मधून मधून मोठ्या अभिमानाने सांगते टिळक हे माझे गुरु आहेत असे सांग-ण्यात बहुतेकास अभिमान वाटतो अशा प्रकारे सबंध राष्ट्राचे गुरुत्व लोक-मान्यांकडे जाते परंतु लोकमान्यांचे चरित्र सूक्ष्मपणे वाचील त्याला असे दिसून

येईल की, लोकमान्य हे त्यांच्या मृत्यूनंतर लोकमान्य झाले त्यांच्या हयातीची शेवटची चारपाच वर्षे वगळल्यास त्यांचे सबंध कार्य अल्पमतातच झाले तेव्हा आपण अल्पमतात आहोत याविषयी कोणी विषाद मानण्याचे कारण नाही लोकमान्य हे जरी अल्पमतात काम करीत होते तरी पण टिळकाचे मत हेच राष्ट्राचे मत असे त्यांचे शत्रु जेव्हा समजू लागले, तेव्हा त्यांच्या मित्रानाही ते कबूल करावे लागले

बहुमत अचूकच असते काय ?

टिळक हे कधीही कॉंग्रेसचे अध्यक्ष झाले नाहीत अखेरपर्यंत त्याना झगडावे लागले प्रत्येक पंथाचे स्थापक प्रथम अल्पमतातच असतात जीझस ख्रिस्ताला फाशी जावे लागले, महमद पैगंबर पळून गेला, पण त्यांनी अल्पमतात राहून सत्यप्रकाशन केले व अखेरीस बहुमत त्यांच्या बाजूला गेले आपण म्हणतो ते सत्य असून राष्ट्राला तेच हितकारक आहे हे एकदा आपल्या मनाला पटले म्हणजे मग आपण अल्पमतात असलो तरी त्याची चिंता न धरता सुशाल आपल्या सत्यास अनुसरून अखेरपर्यंत कार्य करीत राहणे हेंच आपले कर्तव्य होय आपल्या बाजूस बहुमत नाही म्हणून आपले काही चुकते आहे असे समजण्याचे कारण नाही

टिळकाचे विभूतिमत्त्व कशात आहे ?

राष्ट्राचे स्वातंत्र्य हे टिळकांनी आपल्या आयुष्याचे ध्येय ठरविले होते. त्यांचा व्यक्तिश मोक्ष, धर्म, कर्म, व्रतपालन वगैरे गोष्टीवर विश्वास होता. व्यक्तिश थोर संत, उत्कृष्ट गणिती, उच्च संपादक किंवा महान् तत्त्ववेत्ता होण्यासारखे मार्ग त्यांच्यापुढे मोकळे होते त्यांनी तसे होण्याचे मनात आणले असते तर सहज तसे झाले असते पण त्यांनी वैयक्तिक मोठेपणाचा त्याग करून आपली सर्व बुद्धि व कर्तृत्वशक्ति राष्ट्राच्या स्वातंत्र्याप्रीत्यर्थ कामी लावली यानच त्यांची महती व त्यांचे विभूतिमत्त्व आहे

संकुचित ध्येय कोणते ?

आजही राष्ट्राचे संपूर्ण स्वातंत्र्य हेच ध्येय आपणापुढे आहे राष्ट्रीय सभेचे हिंदुमहासभा व लोकशाही स्वराज्यपक्ष यांचेही ध्येय संपूर्ण स्वातंत्र्य हेंच आहे असे असता हिंदूचे मात्र ते ध्येय म्हणताच त्यात काहींना संकुचितपणा दिसतो हिंदूना संकुचित म्हणणारेसुद्धा सबंध मानवी समाजाच्या ध्येयाच्या दृष्टीने विचार करता संकुचितच ठरतात कारण हिमालयापासून कन्याकुमारीपर्यंतच्या भूभागाचेंच राजकीय स्वातंत्र्य ते आपले ध्येय ठरवितात, म्हणजे ते संकुचित नाहीत काय ? पृथ्वीवरीलच काय पण अखिल विश्वातील मंगळावरील मनुष्यसमाजाच्या दृष्टीने राष्ट्रीय सभेचे ध्येयही आकुंचित ठरेल पृथ्वीवरील मानव्याच्या दृष्टीने बोलावयाचे

झाल्यास मग अिंग्रजानी हिंदुस्थानवर राज्य केले म्हणून तरी काय बिघडते ? अिंग्रजाच्या अिंग्लडमध्ये दगडी कोळशाशिवाय विशेष काही पिकत नाही त्याच्या हातचा जर हिंदुस्थान गेला, तर मग साहेबाना वेळी कोठून खाण्यास मिळतील ? आपल्या देशातून जाणाऱ्या सुवर्णावर निर्बंध कशास बरे घालता ? तसे निर्बंध घातले तर आग्ल युवतीच्या कर्णभूषणाना सोने कसे मिळेल ? सर्वव्यापक ध्येय सोडून आपले सुवर्ण आपणच अडवून ठेवावे असे म्हणता ना ? तेव्हा विश्वरूपी ध्येयावरून खाली येअून आपल्या राष्ट्रापुरते मर्यादित ध्येय आपणास ठरवावे लागते ना ? मग राष्ट्राचा मोठा भाग जो हिंदु, त्या हिंदूच्या ध्येयास तुम्हास केव्हाही सकुचित ध्येय असे म्हणता येणार नाही.

रशियाच्या ध्येयालाही मर्यादा

'जगातील सर्व मानव सारखे' असे सागणारे रशियन सोव्हिअेट यानीही आपली सोव्हिअेट युनियन रशियापुरतीच मर्यादित ठेवली आहे जगात अितरत्र जोपर्यंत फ्रेंचाचा फ्रान्स; जर्मनाचा जर्मनी, अिंग्रजाचा अिंग्लड, अिटालियनाचा अिटली ही पृथक् राष्ट्रे आहेत तोपर्यंत त्याना आपली सोव्हिअेट युनियन निराळी ठेवणेच प्राप्त आहे जगातील अखिल मानवसमाजास समान दर्जा मिळवून देण्याचे ध्येय ठेवणाऱ्या सोव्हिअेट रशियाने आज अिंग्रजाशी मैत्रीचा सधी (तह) केलेला आहे स्वत चे स्वास्थ्य राखण्यासाठीच ना हे त्यानी केले ?

"Workers of the World Unite" असे रशियातील मजूरसघ जगाला ओरडून सागतात ! मग मुबअीचे अेक हजार वेकार कामगार अेका तारवात घालून मास्कोला घेअून जा बरे ! तेथील मजूर त्याचे स्वागत करतात का ते पहा जगात अितरत्र जोपर्यंत विशालवादित्व नसून सकुचितपणा आहे, तोपर्यंत आपणही आपल्या राष्ट्रापुरते राष्ट्रातील बहुसख्य समाजाचे ध्येय हेच राष्ट्राचे ध्येय ठरविणे शहाणपणाचे होअील ही गोष्ट सिद्ध होते

साधनांची भिन्नता

लोकमान्य टिळक ध्येयाच्या बाबतीत सपूर्ण स्वातन्त्र्यवादी होते परन्तु हें ध्येय साध्य करून घेण्याच्याबाबत साधेल ते साधन हाताशी धरावे अशी त्याची व्यवहारी दृष्टि होती 'साधनानाम् अनेकता' अस टिळकाचे साधनाबाबतचे धोरण स्पष्ट होते हे त्याच्या चरित्रावरून दिसून येते वेळप्रसगी त्यानी अगदी विनतीअर्जही करून पाहिले, पण अर्ज-विनत्याचे साधन वापरणारे टिळक व विष्णुशास्त्री चिपळूणकर हे श्रीमत नानासाहेब पेशवे याच्यासारख्या क्रातिकारकाबद्दल अभिमान धरीत. अेका प्रसगी चिपळुणकराच्या घरी चहापान-समारभ होणार होता, परतु त्याच दिवशीच्या 'टाअिम्स' पत्रात श्रीमत नानासाहेब पेशव्याना धरल्याची बातमी आली तेव्हा शास्त्रीबुवानी तो समारभ रद्द केला.

अेकच साधन काय कामाचे ?

टिळक पथीय लोक देशाच्या स्वातन्त्र्याकरिता शक्य असेल त्या साधनाचा योग्य त्या ठिकाणी योग्य तो अुपयोग करतील नीती अनीतीचा नसता बडेजाव करणार नाहीत सत्याग्रह बहिष्कार स्वदेशी, जे जे साधन जेथे जेथे अुपयोगी, तेथ तथ त अुपयोजिण ह टिळकाच व्यवहारी राजकारण आम्ही समजतो अेकाच साधनाशी आम्ही कायमचे लग्न कधीच लावून घेणार नाही सत्याग्रहान माणीच माणस अेकसारखी कामास येत आहेत, प्रतिपक्षाचा ढेकूणमुद्धा मरत नाही, तथे तो सत्याग्रह काय कामाचा ? पण अस असताही आपल्या लाकाच्या यातना प्रतिपक्षाच्या हृदयाला पाझर फोडतील ह धोरण टिळकानी केव्हाही आखल नसत कारण प्रतिपक्षाला पाझर फुटण शक्य नाही ह अुघड आहे अस त्याचे मत होत अक्रोधाने क्रोध जिकणे ह सतलक्षण अुत्तम आहे, ह मला मान्य आहे पण त जेथे शक्य असेल तथच आओीचा क्रोध अक्रोधाने जिकता येओील, पण पूतना-मावशी आली तर तिचा क्रोध शमन कसा करावा ?

त्यानी शक्य तेथे निरोधन करू सत्याग्रह केला व बहिष्कार घातला जरूर तथे सहकार व अजविनत्याही केल्या

राजनीति कोणती ?

आपल वरच बळ खर्ची पडत पण आपण प्रतिपक्षाच काहीच नुकसान करू शकलो नाही, तरी पण माझाच विजय झाला या म्हणण्यात काय अथ आहे ? दुकानाच सबध दिवाळ निघाले तरी माझे दुकान छान चालल आहे अस म्हणण्या-अितकच त हास्यास्पद आह पण टिळक असे नव्हते त्या वळी टिळकापक्षाही खडतर माग पत्करणारे माझ्यासारखे काही तरुण हात आमचे माग त्याना सर्वस्वी पसत नसल तरी त्यानी आमचे पाय मागे ओढण्याचे पातक केव्हाही केले नाही आजच्या पिढीच्या राजकारणापेक्षा मला त्या पिढीचे नेमस्ताच राजकारण जास्त पसत पडत त्याच्यापैकी कोणीही साधनामध्ये नीति आणि अनीति आणिली नव्हती न्याय्य ध्येय लवकर ज्यान साध्य होओील ती नीति अशी त्याची नीतीची व्याख्या होता

मवाळाचा व्यापकपणा

सुरेंद्रनाथ बानर्जी हे नेमस्त समजले जात पण अदमानमधील क्रातिकारक राजबदीविषयी त्याच्याअितके तळमळणारे तच ! त्याच्याच प्रयत्नान आमची तेथून सुटका झाली लढाओीच्या काळात अेक जमन सैन्याधिकारी ब्रिटिशाचा कैदी म्हणून अदमानात आला त्याच्याबरोबर सुरेंद्रनाथानी मला धीराचा, प्रेमाचा निरोप धाडला होता क्रातिकारकाशी त्याचा तीव्र विरोध होता, तरी पण ती

मडळी त्याना आपली पोटची ठेकर समजत सुरद्रनाथानी ब्रिटिश सरकारला स्पष्टपणे बजावल की हिंदुस्थानात तुम्हाला शातता हवी असेल, तर प्रथम अदमानमधील क्रातिकारक सोडा ' या वेळी सुरद्रनाथाबरोबर त्याच्याही पराकडेच भूपेद्रनाथ बसू हे होते तरी पण त्यानी आमच्यावर अनीतीचा शिक्का कधीही मारला नाही माझ्या मताचा शिक्का घेऊन ज राजकारणात आले तेवढेच राष्ट्रीय, असा आग्रह बानर्जी टिळक किंवा गोखल याना केव्हाही धरला नाही लडनमध्ये सेनापति बापट याचा माझी भेट झाली त्यानतर मला ते आजच भेटले त्या वेळची आमच्याबरोबरची काही माणस आज विधिमडळात जाऊन बसला आहेत

'वदेमातरम्'चे भूतभविष्य

आज या घटकेलाही शेकडो राजबदी अदमान यथील अधारात तडफडत आहेत त्याना आपणास विसरता यत नाही राष्ट्रीय सभेच्या अेकदा अध्यक्ष झालेल्या देवी सरोजिनी नायडू याचे बधु वीरद्रनाथ चट्टोपाध्याय हे अद्याप परदेशात अडकून पडले आहेत वीरद्रनाथाप्रमाणे अनक लोक परदेशात अडकून पडले आहेत त्याना परत आणता आल तरच आपला स्वराज वजावाची वरोबर होओील आम्हाला या देशाची प्रगति फार मोठी झाल्यासारखी दिसते ज्या वदे मातरम्' या गीताबद्दल आम्ही त्या काळी पोलिसाच्या लाठ्या खाल्ल्या तच वदे मातरम गीत आज प्रकट रीत्या विधिमडळामध्य निर्भयतने म्हणता यत वदे मातरम' ह अेकच राष्ट्रगीत ठरले ही फार आनदाचा गोष्ट आहे निदान देशातील सर्व हिंदूचे त राष्ट्रगीत आहे यात शका नाही परवा डाक्का विश्वविद्यालयाच्या पदवीदानप्रसगी तेथील मुसलमान विद्यार्थ्यांनी त गीत म्हणण्याच नाकारल यावरून त हिंदूचे आहे अस मी म्हणतो मला अजाही भीति वाटते की उद्या अेखादा मुसलमानाने गाधीना अक पत्र लिहून कळविण्याचा अवकाश की भूषणकवि ज्याप्रमाणे बहिष्कृत ठरला त्याप्रमाणे या वदे मातरम राष्ट्रगीतासही काग्रेस मध्ये बदी व्हावयाची ! तस न होवो म्हणजे झाले

टोपीपेक्षा डोक्याचे महत्त्व

आज सर्व सभासद खादीचा पोषाख व गाधी टोप्या घालून विधिमडळात गेले हीसुद्धा प्रगतिच आहे जी टोपी घालू नय म्हणून पूर्वी नोकरशाहीने आग्रह धरला तीच टोपी आज अधिकाराच्या ठिकाणी आहे, म्हणून टोपीला महत्त्व आले नाही तर टोपीपक्षा डोक्याचच महत्त्व अधिक आहे लोकमान्य टिळक आज असते तर त्यानाही ही प्रगति पाहून नि सशय आनद झाला असता अितक जरी झाले तरी ह काँग्रेस राज्य झाल अस म्हणणे ही चूक आह ह काग्रेसच राज्य नव्हे जर तुमचे राज्य झाल असत, तर तुम्ही प्रधान झाला असता, खुद्द राजेच झाला असता

प्रधान कीं राजा ?

आणि म्हणून प. जवाहरलाल नेहरू यांनी या वेळी हे कांग्रेसचं राज्य नाही आणि स्वराज्य तर नाहीच नाही, अशी सावधगिरीची सूचना दिली ती अगदी योग्य होय. ही सूचना देऊन त्यांनी आपली राष्ट्रपतीची भूमिका बरोबर ओळखली. मला प. जवाहरलाल नेहरू हेच त्यांतल्या त्यांत जास्त जवळचे वाटतात. त्यांच्याशी माझे काही थोडेबहुत जमलं तर जमेल. आज तुम्ही सव गव्हर्नरचे प्रधान आहात. परिस्थितीप्रमाणे तुम्ही त्यांच्या बंगल्यावर जाऊन व विधिमंडळात उभे राहून राजनिष्ठेची शपथ घेतलीच ना ? ती शपथ घेण्याच्या वेळी तुमचा स्वाभिमान जो माझ्या सुटकेच्या अर्जावर सही करण्याच्या कामी आड येत होता, तो त्या वेळी कोठे होता ? स्वाभिमानाचे हे कारण खरें नाही. कोणत्याही गोष्टीचे कारण देताना ते निदान खरं तरी द्यावे, हे सत्यवादी माणसांना सांगण्याची वेळ यावी हा दैवदुर्विलास होय !

आज राष्ट्राची जी प्रगति झाली आहे त्यांत म. गांधींच्या विधायक कार्याचा फार मोठा भाग आहे हे मी मोठ्या आनंदाने कबूल करतो. लंडनमध्ये महात्माजी व मी काही दिवस अगदी अेकत्र राहत होतो. आज त्यांच्या आमच्यात जे मत-भेद आहेत, तेच अगदी तंतोतंत त्या वेळी तेथेही होते. म. गांधींच्या कार्याबरोबरच देशाच्या या यशस्वी प्रगतीमध्ये ज्यांची नावे अितिहास नमूद करणार नाही असे अनेक आहेत. त्या सर्वांच्या पुण्याओीने आज किंचित अंधुक असे उजाडले आहे. स्वातंत्र्याची संपूर्ण प्रभात होण्यास अद्याप बराच अवधि आहे.

दिल्ली तर अजून खूपच दूर आहे. मोठ्या लढाओीमध्ये अेखादा लहानसा विजय होतो तसा हा मध्याचा तात्कालिक विजय आहे. हा विजय अेका साधनाचा नसून अनेक साधनांचा हा विजय आहे. अेकाच पक्षाचा हा विजय झाला असे कोणासही म्हणता येणार नाही. हा जर अेकाच पक्षाचा विजय असता, तर कौन्सिले 'हराम' म्हणणारे व आठ दिवसांपूर्वी ज्यांनी हाती अधिकार घेतला त्यांना काळी निशाणे दाखविणारे यांना, त्याच हराम कौंसिलांत रंगीबेरंगी रेशमी निशाणे फडकावीत आत जाता आलेच नसते.

हिंदुत्वरहित स्वराज्याला लाथ

स्वतंत्रता हे या राष्ट्राचे ध्येय निश्चित आहे. हे ध्येय साधेल त्या साधनाने साध्य करावं असे टिळकांचे म्हणणं होते. हेच म्हणणं सूत्ररूपाने सांगण्यासाठी मी पुढील अनुष्टुप् तयार केलं आहे.

' राष्ट्रस्वतंत्रता ध्येयं । यथा साध्यं च साधनम् ।।
अभ्युत्थानाय हिन्दूनां । अयं पक्षः प्रवर्तितः ।। '

या राष्ट्राचे स्वरूप ठरविताना या राष्ट्रातील बहुसंख्य जे हिंदु ते या राष्ट्राचा पाया आहे. त्या हिंदूचे हिंदुत्व अविच्छिन्न नि अबाधित राहिले पाहिजे हे टिळकांचे तिसरे ध्येय होते. टिळक नेहमी ठासून सांगत की, मी हिंदु आहे. त्यानी हिंदूवर कुरघोडी केव्हाही सहन केली नाही. जर्मनीत जर्मन, फ्रान्समध्ये फ्रेंच, तसेच हिंदुस्थानात हिंदु बहुसंख्य आहेत, व म्हणून हा देश हिंदुस्थान देश होय. हिंदुत्व सोडले तर तुम्ही म्हणता तसे स्वराज्य देतो, असे त्याना कोणी म्हटले असते, तर टिळकानी हिंदुत्वरहित स्वराज्यावर लाथ मारली असती आणि आपले हिंदुत्व रक्षण केले असते. या भारतभूमीसंबंधी आपले मन अितके कां तळमळते ? या भूमीत आपली संस्कृति, आपला धर्म वाढला व नांदत आहे, म्हणूनच ना ?

दगड, पहाड व भूमि म्हणजे राष्ट्र नव्हे; तर संस्कृति, धर्म, भाषा यानी राष्ट्राची बांधणी होत असते. पारशांची भूमि जी अिराण ती परकीयाच्या हाती गेली, तरी पण त्यानी आपली संस्कृति व आपला धर्म, आपला तो पवित्र अग्नि व झेंदावेस्ताचे अेक पुस्तक बरोबर घेअून आपली भूमि सोडली व ते येथे आले. धर्म व संस्कृति त्यांची त्यांच्याबरोबर असल्यामुळे येथेही त्यानी स्वदेशाप्रमाणे आपला अभ्युदय करून घेतला आहे ना ?

अनुयायांचें कर्तव्य

टिळक हिंदुत्वामध्ये राष्ट्र मानीत होते हिंदुत्वाविषयी त्यांच्या ठिकाणी ममत्व होते अशी टिळकांची तत्त्वे ज्या पक्षात आहेत, तो लोकशाही स्वराज्य पक्ष मला जास्त जवळचा वाटतो आणि म्हणून आजच्या पवित्र दिवशी मी त्या पक्षात समाविष्ट होत आहे या पक्षाच्या हातून किंवा तात्याराव केळकरांच्या हातून जास्त कार्य झाले नाही म्हणून त्याना हिणविण्यात काही अर्थ नाही त्यांच्या हातून जास्त कार्य झाले नाही याचे कारण तुम्ही त्यांचे अनुयायी म्हणविणारानी त्याना वेळोवेळी तोंडघशी पाडले हेच होय हे आपण ध्यानी घ्या गेल्या निवडणुकीच्या वेळी तुम्ही काय केले ? हिंदु-मुसलमान हे भेद तर बाजूलाच, पण हिंदूमधील जातीजातींचे भेद वाढवून मराठ्याने मराठ्याला नि ब्राह्मणाने ब्राह्मणाला मते द्यावी म्हणून प्रचार करण्यास मागेपुढे पाहिले नाही खुद्द प जवाहरलाल यानी आपले मत हिंदूच्याच पेटीत टाकले ना ? अशा मंडळींनी ' न हिंदुर्न यवनः ' अशा तिसऱ्याच अेका पेटीत मत टाकणे जरूर होते

या गोष्टीचा विचार करून हिंदु या नात्याने टिळकपंथीय म्हणून व राष्ट्राचे स्वातंत्र्यध्येय डोळ्यापुढे ठेवून आज मी लोकशाही स्वराज्य पक्षाचा मन पूर्वक स्वीकार करीत आहे

सहकार्याची मर्यादा

या लोकशाही स्वराज्य पक्षाच्या कार्यक्रमात मला अत्यंत प्रिय असलेले हिंदुसंघटनेचे सर्व कार्य येऊ शकते या पक्षात राहूनही माझ्या हिंदुसंघटनच्या कार्यास मी मोकळा आहे राष्ट्राचे स्वातंत्र्य हे राष्ट्रीय सभेचे ध्येय येथे आहे तें व अस्पृश्यतानिवारण, ग्रामोद्योग वगैरे महात्मा गांधींची कार्ये मला करता येतात. विधिमंडळामार्फत जे चांगले कार्य चालू असेल त्याला बाहेरून मनःपूर्वक साहाय्य देण्याचे कार्य मला येथे राहून करता येईल राष्ट्रीय सभेशी जुळेल तेथपर्यंत आमचे पूर्ण सहकार्य राहील मात्र जेथे त्याचा हिंदुत्वाला विरोध येईल, तेथे त्याचा आमचा मार्ग निराळा ! तेव्हा टिळकांची सर्व लक्षणे ज्यात पूर्णत्वाने आहेत असा लोकशाही स्वराज्य पक्ष मी स्वीकारीत आहे

✦ ✦ ✦

१३. आद्य राष्ट्रध्वज

१९०७ या वर्षी बर्लिन शहरी भरलेल्या आंतरराष्ट्रीय समाजवादी मंडळींच्या संमेलनात मदाम कामा यांनी फडकविलेला आद्य हिंदी राष्ट्रध्वज दि २६ ऑक्टोबर १९३७ रोजी पुणे येथील टिळकस्मारक मंदिरामध्ये स्वा सावरकर यांच्या हस्तें अनावृत करण्यात आला, त्या वेळी त्यांनी केलेले भाषण

बंधुजनहो ! कालपर्यंत डॉक्टरांनी मला घराबाहेर पडण्याची बंदी केली होती परंतु तीस वर्षांपूर्वी मदाम कामा यांनी फडकविलेला हिंदी स्वातंत्र्याचा आद्य तिरंगी झेंडा येथे आला आहे असे समजताच अिंग्रजांप्रमाणे डॉक्टरविरुद्धही बंड करून मी येथे आलो पॅरिसहून जर ध्वज येथे येतो तर मग मुंबअीहून पुण्यास येणे माझे कर्तव्य नव्हे काय ? ज्या वेळी हा ध्वज तयार झाला त्या वेळी अिंग्लंड-मधील 'अिंडिया हाअुसमध्ये' जी काही आम्ही मंडळी जमत होतो, त्यांपैकी माझे मित्र सेनापति बापट हे आज येथे आहेत म्हणून प्रथम त्यांची भेट घेऊन त्या वेळच्या स्मृतींना अुजाळा दिला आणि नंतर येथ आलो

प्रतिस्पर्धी नाही

सध्याच्या राष्ट्रीय सभेने जो राष्ट्रध्वज तयार केला आहे त्यास प्रतिस्पर्धी म्हणून हा ध्वज समजावा असा कोणाचा गैरसमज होणे शक्य आहे म्हणून याच

ठिकाणी त्याचा खुलासा करतो मनुष्याप्रमाणे देशाचे व वस्तूचे स्वरूपही पालटत असते परंतु आतील आत्मा जिवंत आहे तोपर्यंत त्या वस्तूची वरची रूपे कितीही बदलली तरी तिचे महत्त्व कमी होत नाही त्याप्रमाणेच हिंदी राष्ट्रीय ध्वजाचे स्वरूप बदलले असले तरी त्यामध्ये आत्म्याच्या रूपाने स्वातंत्र्यप्राप्तीचे तत्त्व जिवंत आहे, तोपर्यंत जो कोणता राष्ट्रीय ध्वज असेल तो आम्हास वंदनीयच ठरेल

ध्वजाची जन्मकथा

आता हा ध्वज जन्माला कसा आला ते सांगतो १९०७ च्या सुमारास आम्ही इंग्लंडमध्ये असलेले हिंदी क्रांतिकारक तरुण लंडनमधील 'इंडिया हाउसमध्ये' रात्रीच्या वेळी एकत्र जमत असू तेथे एका खोलीमध्ये शेगडीच्या भोवती बसून ऋषिंप्रमाणे स्वराज्याचे मनातील मनोरे बांधणे हा आमचा उद्योग असे त्या माझ्या प्रिय मित्रांपैकी सेनापति बापट आज माझ्याबरोबर येथे आहेत बाकीचे कित्येक फाशी गेले काही दुर्धर रोगाने पछाडले गेले व राणा-सारखे काही अद्यापि परदेशात पडून आहेत त्या वेळी आमच्या प्रतिज्ञा अशा असत की,

१ एकत्रित व अखंड हिंदुस्थान हाच आमचा देश
२ शक्य त्या मार्गांनी मातृभूमि स्वतंत्र करू अशीच भावना आम्ही ठेवू ब्रिटिश हिंदुस्थान फ्रेंच हिंदुस्थान पोर्तुगीज हिंदुस्थान अशी नावे ऐकली की आमच्या अंगातले रक्त उसळून असे
३ हिंदी ही आमची राष्ट्रभाषा
४ देवनागरी ही आमची लिपी
५ लोकसत्तात्मक ही आमची राज्यपद्धति

प्रतीकाचा भावार्थ

भावी स्वराज्याचे निशाण कसे असावे यावरही आमची चर्चा होत असे. तेव्हा आम्ही या राष्ट्रध्वजाचा आराखडा आखला तो असाच होता अमेरिकेतील संयुक्त संस्थाने ताऱ्यांच्या रूपाने अमेरिकेच्या निशाणावर असतात तेव्हा त्याप्रमाणे अखंड हिंदुस्थान तयार करणारे हिंदुस्थानातील त्या वेळच्या परिस्थिती-प्रमाणे भाषावार असे आठ प्रांत कल्पिले होते त्या आठ प्रांतांची ही आठ कमळे निदर्शक आहेत अमेरिकन ताऱ्यांऐवजी कमलपुष्प हे हिंदुस्थानचे वैशिष्ट्य-निदर्शक असल्यामुळे त्याची योजना आम्ही केली ज्याकरिता शेकडो तरुणांनी आपली डोकी फोडून घेतली व फाशावर लटकतानाही ज्याचा नामोच्चार केला तो वंदे मातरम' हा राष्ट्रमंत्र म्हणून आम्ही या ध्वजावर योजला आणि 'यावच्चंद्रदिवाकरौ' आमचा हिंदुस्थान स्वतंत्र राहील हे दर्शविणारी ही

सूर्य व चंद्र यांची चिन्हे आहेत. यातील हिरवा रंग राष्ट्राच्या तारुण्याच्या जीवनाचे निदर्शक आहे. केशरी रंग यश दर्शवितो पण हे तारुण्य व यश ज्यावर अधिष्ठित करावयाचे तो रक्तरंग सर्वांच्या खाली योजला असून तो बलसामर्थ्य याचा निदर्शक आहे

वंदे मातरम् नि मुसलमान

वंदेमातरम् या पदास मुसलमानांकडून आक्षेप आल्यामुळे पं जवाहरलाल नेहरू यांनी कविवर्य रवींद्रनाथ टागोर यांना दुसरे पद तयार करावयास सांगितल असे मी वाचले आहे पण त्या दुसऱ्या पदानेही मुसलमानांचे समाधान होणार नाही कारण टागोर हिंदुसंस्कृतीचे असल्यामुळे त्यांनी दुसरे कोणतेही गीत केले तरी त्यात संस्कृत शब्द येणारच, आणि ते मुसलमानांना कसे पटणार ? कारण मुसलमानांना संस्कृत शब्दांचे भयंकर वावडे त्यांना संस्कृत मान्य नाही, उर्दू शब्द हवेत क्रांति नको तर 'अिन्किलाब ' हव, अितका संस्कृतचा द्वेष करणाऱ्यांचे नव्या राष्ट्र-गीताने समाधान होणार नाही पं. नेहरू यांना मुसलमानांना पटेल असे पद हवे असल्यास त्यांनी ते मौलवी जाफर अल्लीखान, बॅ जिना किंवा महमद अिक्बाल यांना सांगावे

प्रामाणिकपणालाही बळाची जोड हवी

देशात अैकी नांदावी, सर्व काही समेटाच्या धोरणाने व्हावे अशी पं जवाहरलाल नेहरू नि महात्मा गांधी यांची प्रामाणिक अिच्छा आहे परंतु हे जग प्रामाणिक नाही त्याला ते तरी काय करणार ? हे जग प्रामाणिकपणावर--सत्यावर किंवा न्यायावर अधिष्ठित आहे असे म्हणणे चूक आहे आपल्या प्रामाणिक-पणाचाही अुपयोग होअील, पण तो केव्हा ? तर दुसऱ्यास प्रामाणिक बनविण्या-अितका आपला प्रामाणिकपणा बलवान् असेल तेव्हाच या प्रकरणात तडजोड झाली तर आनंदच आहे, पण तसा संभव नाही जो जो तडजोडीच्या मागे लागावे तो तो ती दूर पळत असते तडजोड ही लक्ष्मीसारखी आहे तिला लाथ मारणाऱ्या विष्णूचे ती पाय चुरीत बसते, ख्रिश्चन किंवा पारशी यांचा या ध्वजास विरोध नाही नि वंदे मातरम् या गीतासही नाही मादाम कामा या पारशी स्त्रीनेच परदेशात वंदे मातरम्चा पहिला अुच्चार केला पारशी किंवा ख्रिस्ती हिंदूजवळ तडजोड मागत नाहीत हिंदु संस्कृतीशी त्यांचा मुसलमानां-अितका विरोध नाही धार्मिक मते निराळी असल्यामुळे ते आपल्या परमेश्वरास स्वतंत्र रीत्या पुजीत असले तरी हिंदु संस्कृतिनिदर्शक वस्तूस त्यांचा विरोध नाही.

तडजोडीचे दोन मार्ग

मुसलमानांशी तडजोड होण्याचे मार्ग दोनच आहेत. अेक तर ते म्हणतात त्याप्रमाणे आपले सर्वस्व सोडून पूर्णत्वाने त्यांच्यात सामील व्हावे, किंवा त्यांची

कोणतीही पर्वा न करता बरोबर आल्यास त्याच्यासह, न आल्यास त्याच्याशिवाय, स्वातंत्र्याचा लढा स्वातंत्र्यप्राप्तीपर्यंत पुढे रेटीत नेणे आजपर्यंतच्या स्वातंत्र्याच्या लढ्यात जास्तीत जास्त भाग हिंदूनीच अुचलला आहे. तेव्हा तडजोडीची अिच्छा कितीही प्रामाणिक असली तरी तशी परिस्थिति नाही परिस्थितीकडे कानाडोळा करून नुसत्या अिच्छेने कार्यभाग होत नाही कित्येक वेळा खडकावर बांधलेल्या दगडी किल्ल्यापेक्षा हवेवर बांधलेले किल्ले जास्त भरभक्कम ठरतात, हे या ध्वजाच्या आगमनावरून दिसून येते आम्ही ज्या वेळी अिंडिया हाअुसमध्ये बसून या ध्वजाविषयी कल्पना बांधीत होतो तेव्हा आम्हांपैकी कोणाला कल्पनाही नव्हती की, पेशव्यांच्या पुण्यात हा झेंडा मोठ्या सन्मानाने नेला जाअील व तेथे त्याच्याखाली शेकडो स्वातंत्र्यवीर गोळा होतील. केवळ त्या वेळच्या मनोराज्यातील त्या कल्पना होत्या

ध्वजाचा जयजयकार

हे फडके तीस वर्षांनी परत येथे आले, पण ते तयार करणारी माणसे मात्र परत येथू शकली नाहीत मादाम कामा या नेमस्त पक्ष सोडून पुढे आम्हा क्रांतिकारकात समाविष्ट झाल्या, त्या वेळी जर्मनीमध्ये आंतरराष्ट्रीय समाजवाद्यांचे अेक संमेलन भरावयाचे होते आम्ही अिंग्रजांचे शत्रु म्हणून आम्हालाही त्या संमेलनाचे निमंत्रण आले प्रत्येकाने आपल्या राष्ट्राचे निशाण आणावे असे तारेने कळविण्यात आले तेव्हा आमचे मित्र श्री हेमचंद्र दास यांनी रात्रभर जागून हे निशाण शिवून तयार केले मादाम कामा यांनी आपल्या पोलक्यात लपवून ते जर्मनीत नेले व बर्लिन येथील प्रचंड जनसमुदायापुढे भाषण करून वंदेमातरम्‌च्या गर्जनेत हा ध्वज फडकाविला त्या वेळी त्या म्हणाल्या 'स्वतंत्र हिंदुस्थानचा हा ध्वज आताच जन्माला येत आहे, याला वंदन करा ' त्याप्रमाणे तेथील जर्मनांनी 'वंदे मातरम ' असे म्हणून या ध्वजाला अभिवादन केले आणि जर्मन राष्ट्राच्या बँडनेही सलामी दिली तेव्हापासून अभिनव भारत संस्थेचा हाच ध्वज झाला

भर दिवसा सूर्यप्रकाश असतो, परंतु अमावास्येच्या काळ्याकभिन्न रात्रीच्या अंधारात जेव्हा पाताळातील सूर्य प्रकाश पाठविण्यास असमर्थ असतो, अशा वेळी प्रकाश देणारा अेखादा क्षुद्र काजवाही बहुमोलाचा ठरतो, त्याचप्रमाणे हिंदुस्थानच्या त्या अंधकारमय परिस्थितीत हा ध्वज आम्हाला अंधाऱ्या रात्री चमकणाऱ्या चांदणीप्रमाणे आशादाता झाला होता न फाशीला भिता, न अंदमानला भिता, आपला जीवनत्याग करण्याची तयारी ठेवून ज्यांनी हा ध्वज तेजरूप ठेविला, त्यांचे आपण सर्व ऋणी आहोत त्यांच्यापैकी बॅ राणा व श्री वीरेन्द्रनाथ चट्टोपाध्याय (सौ सरोजिनी नायडूचे बंधु) हे अद्यापि परदेशात

अडकून पडले आहेत. त्याना स्वदेशी परत आणण्याची चळवळ करण्यास हीच योग्य वेळ आहे.

दुर्लक्षित देशसेविका

श्यामजी कृष्णवर्मा तर दिवगत झाले, मादाम कामा या आपला देह ठेवण्यास येथे आल्या व अगदी दुर्लक्षित स्थितीत मरण पावल्या क्षयाने आजारी असलेल्या कमला नेहरूची प्रकृति सुधारण्यासाठी देशात ठिकठिकाणी सार्वजनिक प्रार्थना झाल्या हे योग्यच झाले. परतु ज्या मादाम कामानी तीस वर्षापूर्वीच्या अधारमय परिस्थितीत पाश्चात्य देशात आपल्या राष्ट्राचा ध्वज अुभारला, त्या मादाम कामाच्या शवावर मुबअीमध्ये अेकही पुष्पहार अर्पण केला जाअू नये हे समजताच अुद्विग्नता येते. या थोर बाअीच्या स्मृतीस म्हणून मी या ध्वजापुढे हा पुष्पहार अर्पण करतो पूज्य अवशेषाचे प्रदर्शन म्हणून हा ध्वज सदैव सुरक्षित केला जाअील हे ध्यानात ठेवा. याचा कोणत्याही ध्वजाशी विरोध नाही.

आतापर्यंत मी सागितलेला तो सर्व घडलेल्या गोष्टीचा अितिहास आहे पण आजची परिस्थिति लक्षात घेअून त्या परिस्थितीशी ज्याचा समन्वय होअील तेच करा.

ध्वजाला काठी मिळवा

आज विधिमडळे आपली आहेत; तोपर्यंत हत्याराचा कायदा नष्ट करून घ्या निदान अिग्लडमध्ये ज्या अटीवर हत्यारे बाळगता येतात तेवढी तरी सवलत मिळविण्याची चळवळ करा. सध्या तशी चळवळ अगदी कायदेशीर पद्धतीने करता येण्यासारखी आहे हा ध्वज येथे आला पण त्यास काठी नाही. ती काठी आपली शक्ति वाढवून मिळवून द्या म्हणजे तो अुच अुच जाअून मोठ्या डौलाने फडकेल.

हा ध्वज पुन पाहण्यास मी जिवत राहिलो याबद्दल मी माझ्या दैवाचे आभार मानतो. मला पूर्ण आशा आहे की, हिंदुस्थान हिंदु-स्थानच राहणार व स्वतत्र हिंदुस्थानचे राष्ट्रगीत ‘ वदेमातरम् ’ हेच कायम राहणार

✦ ✦ ✦

१४. हिंदु सभेने काय केलें ?

पुणे येथे टिळकस्मारक मंदिराच्या आवारातील मंडपात दि ३०–४–३८ रोजी स्वा. सावरकर यांचे 'हिंदुमहासभेने काय केले ?' या विषयावर झालेले भाषण

मनोवृत्ति बदलली

हिंदुमहासभेने काय काय केले असा प्रश्न नेहमी विचारण्यात येतो राष्ट्रीय सभा स्थापन झाल्यापासून चाळीच वर्षें तिने, प्रथम चूल पेटली तापली म्हणजे ज्याप्रमाणे तिजवर जिन्नस शिजतो त्याप्रमाणे ४० वर्षें, तिने देशात अेक वृत्ति निर्माण केली व नंतर पुढील वर्षांत प्रत्यक्ष कार्याला प्रारंभ केला

हिंदुमहासभा स्थापन झाल्यास वीस वर्षें झाली परंतु अितक्या अल्पावधीत तिने जे कार्य केले ते राष्ट्रीय सभेला पन्नास वर्षांतही करता आलेले नाही जनतेची मनोवृत्ति बदलून त्या जागी ध्येयाची तळमळ अुत्पन्न करणे हे काय हिंदुसभेने केलेले आहे आणि ज्यांनी हे कार्य केले त्यांनी अत्यंत प्रतिकूल परिस्थितीत स्वजनाकडून अपमान सोसून ते केलेले आहे त्यांनी आपल्या ध्येयास तोंड पाडले व हिंदुत्वाचे कार्य पुढे रेटीत नेले

टोपी बदलली पण डोके ?

आज राष्ट्रीय सभेत गेल्याने ज्यांची तोंडे बंद झाली आहेत अशा कित्येकांना गांधींनी जिनाकडे जावे हा अपमान वाटला, म्हणून त्यांनी माझ्या घरी खेटे घालण्यास सुरवात केली ४०–५० मोठे मोठे राष्ट्रीयसभेवाले मजकडे आले व या प्रकारास मी काही तरी आळा घालावा अशी विनवणी केली मी जिनाकडे वा गांधींकडे यासंबंधाने कधीच जाणार नाही व बोलावल्याखेरीज तर नाहीच नाही असा माझा आग्रह तिऱ्हाईत ठिकाणी दोघांनीही भेटावे असे माझे मत आहे परंतु माझ्याबरोबर तुमच्यापैकी कोणी आले पाहिजे, असे म्हणताच 'कृपा करून तेवढे बोलू नका' 'आमची तोंडे बांधली गेली आहेत' असे अुद्गार त्यांनी काढले यावरून टोपी बदलली तरी डोकी बदलली नाहीत अशी माझी खात्री पटली

राष्ट्रीयत्वाच्या नावाखाली राष्ट्रीय सभेने हिंदुत्वाची गळचेपी चालविली आहे तिची पक्कड हिंदुसभेने ढिली केली. सीमा प्रातापासून कन्याकुमारीपर्यंत मुसलमानी आक्रमणे व अन्याय हिंदूवर होत आले ते राष्ट्रीय सभेकडून छपविले जात, ते हिंदुसभेने चव्हाठ्यावर आणले. हिंदु सभा नसती तर विधर्मीयाच्या आक्रमणास वाचाच फुटती ना ! तुमच्या दु खाने रडणारी अेक तरी सस्था या देशात आहे व ती आपल्या परीने कार्य करीत असता तिने काय केले असा प्रश्न विचारणे हे कृतघ्नपणाचे आहे

सीमाप्रातात कॉंग्रेसच्या मत्रिमडळाने अेका गुन्हेगाराला, ज्याला हायकोर्टाने शिक्षा केली त्याला, पारितोषिक देअून मुक्त केले ज्या सीमाप्रातात हिंदु मुले व मुली बाजारात १०–२० रुपयास गुलामाप्रमाणे विकली जातात तेथे हा प्रकार घडला. या दुष्कृत्यास वाचा कोणी फोडली ? हिंदुमहासभेने ना ? मध्यप्रातातील शरीफ प्रकरण घ्या. मुबअीचे सटोडिया प्रकरण घ्या, याना वाचा फोडणारे हिंदु सभेशिवाय कोण आहेत ?

काश्मीरमध्ये शे. ९० मुसलमान आहेत. तेव्हा पं जवाहरलाल म्हणतात, बाकीच्या हिंदूनीही मुसलमान व्हावे गाधी म्हणतात, बहुसख्य जर मुसलमान आहेत तर राज्ययत्र त्यानाच देणे अिष्ट पण हाच नियम हैद्राबादला मात्र ते लागू करू अिच्छीत नाहीत ! या घातुक वृत्तीला आळा घातला असेल तर हिंदुसभेखेरीज कोणी घातला ?

राष्ट्रीय सभेची अशी स्थिति झाली आहे राष्ट्रीय सभा आपणास हिंदूची प्रतिनिधीभूत सस्था म्हणून जिनाशी वाटाघाट करण्यास जात आहे याचा अर्थ अेक तर राष्ट्रीय सभा पूर्ण राष्ट्रीय नव्हे असा होतो, नाही तर ज्या राष्ट्रीय सभेत हिंदु मुसलमान सर्वच असणार असा समज, त्या सभेने अेका जातीय सस्थेशी वाटाघाट करण्यास का जावे ?

कॉंग्रेसवाल्यांना आव्हान

वरें, निवडणुकीच्या वेळी आम्ही हिंदु म्हणून आम्हास मत द्या असे राष्ट्रीय सभेच्या प्रतिनिधींनी न म्हणता आम्ही राष्ट्रीय म्हणून मत द्या अशी याचना केली व आता हिंदु म्हणून मुसलमानाची पायधरणी करू पाहतात, याचा अर्थ काय ? आम्ही जातीय निर्णयाला *विरोध करू, आम्ही घटनाभग करू अशी आश्वासने* दिली आणि आता त्याचा चालला आहे भग ! अशा स्थितीत प्रामाणिकपणा म्हणजे राजीनामा देअून त्यानी कौन्सिलाबाहेर पडावे व असे आम्ही करणार असे सागून पुन्हा निवडणुकीस अुभे राहावे !

राष्ट्रीय सभेचे अेक पुढारी प नेहरू प्रयागच्या दग्यासबधाने म्हणतात, 'ह ! त्यात काय विशेष, फक्त दोनच हिंदु मारले गेले, त्यात काय विशेष ?' जणू काय हे दोन हिंदु म्हणजे अुदीरच; मेले काय आणि जगले काय !

मते देताना चूक झाली

हिंदु सभेचे दोन पुढारी भाओी परमानंद व डॉ मुंजे यांनी अत्यंत अपमान सोसून अुत्तर दक्षिण दिशांतून सभेचे असंड कार्य चालविले आहे फाशीतून मुक्त झालेल्या लोकांनी फाशी जाणे वाओीट की चांगले हें सांगावे ! या मोलाचीं माणसं कॉंग्रेस-पुढाऱ्यांचे थवेच्या थवे आज दिसतात त्यात किती आहेत ? नाहीतच तशी माणसे केवळ हिंदु सभेतच आहेत आपण आपल्या मताचा नीट अुपयोग केला नाही मुसलमानांनी केवळ कट्टया मुसल्मानास मते दिली तशी हिंदूंनी दिली असती तर आज वेगळेच रूप दृष्टीस पडल असते

हिंदुसभेने शुद्धीकरणाची प्रचंड लाट अुत्पन्न करून विधर्मीयांच्या भ्रष्टी करणास आळा घातला ही गोष्ट हिंदु सभेने काय केले याचीच निदर्शक नव्हे काय ? असे असता हिंदुसभेने काय केल असा प्रश्न विचारणारास मी असे विचारतों की, हिंदु सभा कोणाची आहे ? ती सर्वांची आहे प्रश्न विचारून आपली निष्क्रियता का दाखविता ? ती आपली आहे असं म्हणा, तिचं बळ वाढवा म्हणजे हिंदूंचा हिंदुस्थान ह नाच सत्य होओील

\+ + +

१५ निजामाला पेशवाओींची आठवण

पुणे येथे दि ११ ऑक्टोबर १९३८ रोजी शनिवारवाड्यापुढील पटांगणावर सेनापति बापट यांचे व्याख्यान झाले त्या वेळी स्वा सावरकरांचे झालेले अध्यक्षीय भाषण

प्रतिकाराचे दोन मार्ग

हैद्राबाद येथे हिंदु नागरिकांवर जे अत्याचार होत आहत, तेथे त्यांच्या स्वातंत्र्याच्या हक्कावर जे आघात होत आहेत, त्याचा तेथे जो छळ होतो आहे त्याचा प्रतिकार करण्याची काही साधन आपल्या हाती आहेत की काय ह पाहून त्यांचा अुपयोग आपल्या हैद्राबाद बंधूंच्या साहाय्याकडे कसा करता येओील याचा विचार सें बापट यांच्या बरोबर मी आताच खाजगी रीतीने केला प्रतिकार करण्याचे दोन मार्ग असतात अेक सशस्त्र प्रतिकाराचा व दुसरा नि शस्त्र प्रतिकाराचा पैकी पहिला म्हणजे सशस्त्र प्रतिकाराचा माग सध्या तरी ठीक दिसत नाही. सशस्त्र प्रतिकाराचा मार्ग अवलंबण ह पाप आहे असं मानणारा मी नाही व पापाच्या

भीतीने तो मी बाजूला करीत आहे असेही नाही असे असले तरी तो मार्ग अवलंबणे हे आपल्या सध्याच्या स्थितीत झेपेल की नाही याचा विचार करावयास पाहिजे. आणि या दृष्टीने विचार करता हैद्राबादेस नि शस्त्र प्रतिकार म्हणजे सत्याग्रहाचा मार्ग स्वीकारणे हे आज तरी योग्य ठरणार आहे. आजची सभा ही अनेक पक्षातर्फे आहे असे मी मानतो कारण हैद्राबादचा प्रश्न हा अेकाच पक्षाला बोचत आहे असे मुळीच नाही महाराष्ट्रातील सर्व पक्षानाच तो बोचतो आहे कोणालाच तो सहन होत नाही हैद्राबाद येथील अत्याचाराचा प्रतिकार करण्याचा प्रयत्न हजारोनी केला पाहिजे अेकट्या दुकट्याने किंवा अेकट्या दुकट्या पक्षाने हैद्राबादेचा प्रश्न सुटणार नाही

आता पुढाऱ्याना त्रास देअू नका

सेनापति बापट यानी सत्याग्रहाच्या बाबतीत जो पुढाकार घेतला आहे तो त्याच्या पदवीला शोभेसाच आहे से बापट यानी प्रत्यक पक्षाची वेगवेगळी पथके असावीत ही जो अेक सूचना केली ती मलाही मान्य आहे भागानगर अूर्फ हैद्राबाद येथील हिंदूना आपणाप्रमाणेच नागरिक स्वातंत्र्याचे मूलभूत हक्क मिळवून देणे हे महाराष्ट्रातील प्रत्येक व्यक्तीचे कर्तव्य आहे मग ती व्यक्ति कोणत्या अेका विशिष्ट पक्षाची असो वा नसो काँग्रेस निष्ठावतानी, समाजवादी पक्षाच्या निष्ठावतानी हैद्राबाद सत्याग्रहात भाग घ्यावा हैद्राबादच्याच प्रसगी काय, पण पुढे अशा तऱ्हेचे दुसरे कसलेही प्रसग आले, तरी त्या प्रसगाना योग्य त्या प्रतिकारान तोड देण्याची तयारी प्रत्येकाने ठेवावयास पाहिजे प्रत्येकाने आपल्या देशासाठी यथाशक्ति मेहनत घेतली पाहिजे अुठल्या सुटल्या साध्यासुध्या गोष्टीतही पुढाऱ्याच्या मागे लागण्याची जुनी पद्धत आता तरुणानी मोडली पाहिजे जुन्या अनुभवी पुढाऱ्याच्या अनुभवाचा अवश्य फायदा घ्यावा, पण ज्यानी आपले देह देशकार्यार्थ तीन तीन चार चार तपे झिजवले, त्याची मने थकली नसली तरी, त्याचे देह थकले आहेत हे लक्षात घेअून व त्याच्या अनुभवाचा फायदा अधिक काळ आपणास लाभावा म्हणूनही त्यास त्रास देणे बरे नाही आपण स्वत काय काम करणार हे अगोदर मनाशी ठरवावे आणि मग आपल्या पुढाऱ्याना विचारण्यास जावे 'मी आहे अनुयायी, मी काय कार्य करणार ? आपण पुढारी तेव्हा आपणच पुढाकार घेतला पाहिजे' अस आता तरुण पिढीने म्हणू नये, नव्हे तस म्हणण्याचा त्याना अधिकारच नाही ज्या देशभक्तानी देशाकरिता देहदड सोसले त्यानी त अुपकाराकरता सोसले नसले तरी ते त्याचे आमच्यावर अुपकारच आहेत हे त्याचे अुपकार स्मरून व व्यक्ति-विषयक न्यायबुद्धि ठेवूनही त्याना वेळोवेळी त्रास देणे बरे नाही

हैद्राबाद प्रकरणी अेकनिष्ठ व्हा

सेनापति बापट हे जसे हैद्राबादचा लढा लढण्यास कोणाचीही वाट न पाहता

असल्यामुळे निजामाचे आपल्या पुण्यावर तेव्हापासून फार प्रेम (!) आहे पेशव्याचे वकील गोविंदराव काळे हे अेकदा हैद्राबादेस निजामाच्या दरबारात पेशव्याचे येणे वसूल करावयास गेले होते त्या वेळी निजामाच्या वजिराने पेशव्याच्या तसबिरी भर दरबारात आणून अपमान केला हा अपमान गोविंदरावाच्या मनाला अतिशय झोंबला तेथल्या तेथे, 'तुमच्या वजिराला पुण्यास भीक मागायला लावीन' अशी प्रतिज्ञा करून त्यानी आपल्या अंगावरचे अुपरणे तेथेच टाकले व ते तडक पुण्यास निघून आले ही हकीकत पेशव्याना कळताच नाना फडणीस व सवाअी माधवराव यानी लगेच सैन्य जमा केले व हैद्राबादेवर चाल केली निजामाला किल्ल्यात कोंडले, दाती तृण धरून शरण आणले व त्याच्याकडून आपले येणे वसूल करून घेतले. त्याच्या वजिराला पुण्यास आणले आणि त्याच्या हातापायात बेड्या घालून त्याची गावभर धिंड काढली हा अैतिहासिक दाखला देण्याचे कारण असे की निजाम हा काही आकाशातून या लोकी आलेला नाही आपल्या पूर्वजानी त्याच्या पितराना पाणी पाजले आहे पेशव्याच्या वकिलाने जसे आपले अुपरणे दरबारात टाकले होते, तसेच से बापट यानी आज हैद्राबादेत जाअून आपले अुपरणे तेथे टाकले आहे असे समजा आणि आपल्या बांधवावर होत असलेल्या अन्यायाचा प्रतिकार करण्याचा निश्चय करा कमीत कमी सहा महिनेपर्यंत पचवीस-पचविसाची टोळी अखंडपणे सत्याग्रहाकरता हैद्राबादेत जात राहील अशी व्यवस्था करून ठेवा नि शस्त्र प्रतिकाराचा प्रभाव तत्काळ दिसणार नाही, पण त्याचा परिणाम झाल्यावाचून व शेवटी यश प्राप्ति झाल्यावाचून राहणार नाही हे पक्के लक्षात ठेवा. प्रत्येकाने तन-मन धनद्वारा यथाशक्ति या लढ्यात भाग घ्यावा. ज्याना यापैकी काहीच करावयाचे नसेल त्यानी या कार्यास निदान विरोध तरी करू नये, स्वस्थ बसावे.

✦ ✦ ✦

१६. रडगाणीं नव्हेत, रणगाणी

श्री. ल. ब भोपटकर हे हैद्राबाद-सत्याग्रहास निघाले त्यावेळी दादर येथे दि २३-४-३९ रोजी भवानी शंकर रोडवरील ब्राह्मण सेवा मंडळाच्या जागेत त्यास निरोप देण्याचा समारंभ झाला, त्यावेळी स्वा सावरकर यानी अध्यक्षपदावरून केलेले भाषण

हिंदूची सभा म्हटली की त्याला ठराविक स्वरूप असावयाचे. त्यातील भाषणे ठराविक, बहुतेक सर्व रडगाणी गाणारी, पण आजची सभा मात्र अगदी वेगळ्या

स्वरूपाची आहे. आजची सभा नेहमीप्रमाणे रणगाणी गाण्याकरिता नाही रणगाण्याचे संगीत म्हणणारी आहे आणि हे दिवस आता देवदयेने वारंवार अनुभवतील यात शंका नाही. आज आपण ज्याना निरोप देणार आहो ते अण्णाराव हे काही अेखाद्या परिषदेला जात नाहीत, हैद्राबादेस सुरू होणाऱ्या संग्रामात भाग घेण्याकरिता जात आहेत ते अेकटेच जात नाहीत तर बरोबर दोन-अडीचशे नि शस्त्र प्रतिकारक घेअून जात आहेत निजाम राज्यात गुंडाकरवी नि·शस्त्र प्रतिकारकाना किती प्रकारे हाल सोसावे लागतात हे प्रसिद्ध आहे असे असूनही हे सैनिक मोठ्या धडाडीने लढ्यात भाग घेण्यासाठी जात आहेत हे अुत्साहवर्धक चिन्ह आहे महाराष्ट्रात जे नवे चैतन्य निर्माण झाले आहे त्याला अधिक चेतना मिळावी म्हणून वयाच्या ६० व्या वर्षी अण्णाराव भोपटकर हे स्वत जात आहेत त्याच्यामागून या लढ्यात असंख्य मंडळींनी भाग घेतला पाहिजे

२

नुसती ठिणगी

आपण आता शाब्दिक ठराव करण्याच्या चाकोरीतून दूर जाअून प्रत्यक्ष कृति करावयास लागलो आहो. हीच वृत्ति आपण अशीच आणखी पाच वर्षे रेटीत नेली व आपण आपली बुद्धि दुसऱ्या कोणाजवळ गहाण टाकली नाही, त्याचप्रमाणे आपण आपला झेंडा दुसऱ्याच्या हाती सुपूर्त केला नाही तर माझी खात्री आहे, जर्मनीने जशी पाच वर्षांत क्रांति करून सोडली तशी आपण आपल्या देशात क्रांति करून सोडू गांधीजी ज्या वेळी 'अीश्वर राजाचे रक्षण करो' असे म्हणत होते त्या वेळी आम्ही पाचजणांनी स्वातंत्र्याची घोषणा केली व ती आज सर्व देशभर घुमू लागली आहे हैद्राबाद येथील नि शस्त्र प्रतिकाराचा लढा ही नुसती अेक ठिणगी आहे ही ठिणगी जर चेतली तर अुद्या तिच्यातून ज्वाला निघू लागतील व परवा भडका अुडाल्याशिवाय राहणार नाही आणि त्या वणव्यात हिंदुस्थानचे पारतंत्र्य जळून खाक झाल्याशिवाय राहणार नाही

गांधीजींना अुत्तर

डॉ मुंजे हे गांधीजींच्या बोलावण्यावरून त्याना भेटावयास गेले त्या वेळी गांधीजी मोठा आव आणून म्हणाले की 'हे पहा डॉक्टर! सत्याग्रह हे अेक शास्त्र आहे व त्याचा प्रणेता मी आहे ते अितराना साधेलच असे नाही' हे त्यांचे वाक्य पुरे होते न होते तोच डॉ मुंजे म्हणाले, "हे पाहा महात्माजी, हैद्राबादचा जो हा लढा सुरू करण्यात आला आहे तो सत्याग्रह नाही तो नि·शस्त्र प्रतिकाराचा लढा आहे" हे शास्त्र अेखाद्या सोम्या–गोम्याने काढलेले नाही. हे शास्त्र भगवान् श्रीकृष्णाचे आहे, श्रीछत्रपति महाराजांचे आहे 'तुम्ही आम्हाला शास्त्र काय शिकवावे? 'देव मस्तकी धरावा, अवघा हलकल्लोळ करावा' ही घोषणा अखिल भारतवर्षात

झाली त्याचे दृश्य फलही आपणास दिसू लागले आहे आता 'हिंदु तितका मिळ-वावा, हिंदुधर्म वाढवावा' ही घोषणा भारतवर्षात दुमदुमली पाहिजे आपण आज शस्त्रहीन आहो म्हणून आपणाला नि शस्त्र प्रतिकार करावा लागत आहे

पाच वर्षे लढा चालवा

नागपूरला दिलेले वचन महाराष्ट्राने दोन हजार नि शस्त्र प्रतिकारक पाठवून पुरे केले, पण अद्याप प्राप्त कर्तव्य पुरे झालेले नाही. तरी पण पेशवाअी गेल्यापासून निजामाने 'अरे' म्हटल्याबरोबर त्याला 'कारे' म्हणून छातीठोकपणाने विचारणारे हिंदु त्याला आताच भेटले, हे सुचिन्ह आहे. लढ्याला आज प्रत्यक्ष यश जरी लाभले नाही तरी या लढ्यामुळे सर्व भारतातून ख-या हाडामासाचे जातिवंत हिंदु अेका भगव्या झेंड्याखाली अेकत्र झाले. त्याच्यामध्ये स्वतंत्रपणाने कार्य करण्याची वृत्ति निर्माण झाली हा फायदा काही लहान सहान नाही आपण हा लढा याच अुत्साहाने आणखी पाच वर्षे टिकवाल तर अेकट्या निजाम राज्यातलेच काय पण अितरत्र सुरू असलेले जुलूम पार नाहीसे होतील, अितकेच नव्हे तर हिंदु जनतेला स्वतंत्र स्थान मिळेल मी श्री भोपटकर याचे व त्याच्याबरोबर जाणा-या नि शस्त्र प्रतिकारकाचे अभिनंदन करतो व त्याना सुयश लाभो असे अिच्छितो

\+ \+ \+

१७. टीकाकारांना अुत्तर

पुणे येथे ता १३-५-३९ रोजी शनिवारवाड्यासमोरील बाजीराव पटांगणात स्वा सावरकर याचे 'भागानगरचा नि शस्त्र प्रतिकार' या विषयावर झालेले भाषण.

नि शस्त्र प्रतिकाराचा प्रारंभ करताना मी येथे सुमारे सहा सात महिन्यापूर्वी भाषण केले होते दरम्यानच्या काळात या संग्रामाची फारच झपाट्याने प्रगति झाली आहे या प्रसंगी येथे अुभा राहिलो असताना नि शस्त्र प्रतिकाराच्या लढ्यात भाग घेतल्याने जे धर्मबांधव या ठिकाणी अुपस्थित राहू शकले नाहीत, त्याचे मला प्रथम स्मरण होते या अनुपस्थित वीरात धर्मवीर अण्णाराव भोपटकर याचा नामनिर्देश मी मोठ्या अभिमानाने करतो. ते येथे अुपस्थित असते तर आनंद

वाटलाच असता, पण आज ते येथे अुपस्थित नसल्याने मला अधिकच आनंद व अभिमान वाटत आहे या चळवळीत धर्मवीर भोपटकर यांनी जितक्या जोराने खाली अुडी घेतली, तितक्याच जोराने प्रतिकाराच्या संग्रामाची लाट अुच अुसळली आहे

रडगाणे संपले, रणगाणे सुरू झाले !

आज या ठिकाणी अुभा राहून मी निजामशाहीविरुद्ध काही कागाळया सागू अिच्छीत नाही कारण त्याची जरुरीच नाही तेथील हिंदु बांधवाच्या अडचणी, हालअपेष्टा यांची केविलवाणी रडगाणी मी सागत नाही आता ही रडगाणी संपली असून रणगाणी सुरु झाली आहेत हिंदूच्या अभ्युदयाच्या अुषःकालाची सुखद झुळूक आता सुटू लागली आहे १८५७ च्या स्वातंत्र्ययुद्धापासून परवापर्यंत आपण हिंदूच्या छळाची तीच ती रडगाणी अेकसारखी सागत आलो आहोत. आपल्या सुदैवाने ते दिवस आता संपले आहेत मी आता भागानगरातील हिंदूची दुःखे सागत बसत नाही तर त्या दुःखाचा परिहार करण्यासाठी हिंदु-सभेच्या विद्यमाने हिंदूनी काय प्रयत्न केले ते सागतो निःशस्त्र प्रतिकार ही अेक आपल्या सामर्थ्याची कसोटी आहे. आज आपल्याला अशा तऱ्हेची लढाअी खेळता येअू लागली हे यावरून सिद्ध होअू लागले आहे या लढ्याविरुद्ध आपलेच काही बांधव व काही परके टीकाकार आक्षेप घेत असतात

काश्मीर व हैद्राबाद

प्रथम हिंदुस्थानातील मुसलमान समाजाचे धोरण या बाबतीत कसे विसगत आहे ते आपण पाहू हैद्राबादेत राजा मुसलमान तर बहुसख्य प्रजा हिंदु याच्या अुलट काश्मीरात राजा हिंदु तर बहुसख्य प्रजा मुसलमान वास्तविक राजा व प्रजा याच्या अन्योन्य सबधाला अेकच न्याय दोन्ही ठिकाणी लावावयास हवा पण आपल्या मुसलमान बांधवाचे धोरण पहा काश्मिरात मुसलमान प्रजा बहुसख्य आहे म्हणून तेथील राजाला मर्यादित सत्ता असावी अशी मागणी ते करतात, पण हैद्राबादमधील हिंदूनी नेमकी तीच मागणी केली तर तेच मुसलमान विरोध करीत अुठतात! काश्मिरात बहुसख्य म्हणून मुसलमानाना हक्क हवेत याच्या अुलट

वल्गना करणारे कांग्रेसचे नेते काश्मीरच्या चळवळीला आशीर्वाद पाठवितात नि हैद्राबादच्या लढ्याला मात्र शिव्याशाप देत सुटतात संस्थानातील प्रजेचा अुद्धार करावयाचा आहे ना? मग त्यात भेदाभेद का करता? हिंदु राजा असलेल्या संस्थानातदेखील प्रजेवरील अन्याय हिंदुमहासभा सहन करणार नाही

राजकोटच का?

संस्थानी लढाच चालू करावयाचा तर गांधीजींनी सर्वात मोठे संस्थान का शोधू नये? राजकोटमध्येच असे काय विशेष आहे? कुठे राजकोट नि कुठे हैद्राबाद लोकसंख्येच्या प्रमाणात दोघांची तुलनाच होअू शकत नाही. राजकोटमध्येही प्रजेला त्रास होत असेल, पण हैद्राबादमध्ये चालू असलेल्या छळाच्या पासंगालाही तो पुरणार नाही राजकोटमध्ये आपले वाडवडील नांदले असे गांधीजी सांगतात. पण या निजामी राज्यात आमच्या वडिलांचे वडील नांदत होते हं त्यांनी का विसरावे? निजामी मुलूख ही आमची पितृभू वा पुण्यभू आहे, मग त्यासाठी लढण्याचा तुमच्याप्रमाणेच आम्हाला हक्क का नसावा? हैद्राबाद संस्थान सर्वात मोठे हं मी सांगितलेच, पण सर्व संस्थानात अत्यंत वाअीट संस्थान कोणते असेल तर ते हैद्राबाद! स्वच्छता करावयाची तर सर्वात गलिच्छ असेल तो भाग प्रथम सुधारावा! राजकोट तुम्हाला तुमचे माहेर वाटते, तसे हैद्राबाद हे आमचे माहेर आहे. हैद्राबादपेक्षा राजकोट निवडण्याचे अेखादे तरी विशेष कारण आहे असे आपण बुद्धिवादाची कसोटी लावून दाखवाल का? 'आतल्या आवाजाची' मात्र गोष्ट निराळी! याही अुप्पर तुम्हाला मदत करावयाची नसेल तर करू नका नुसती सदिच्छा दाखवा, किंवा तीही दाखवू नका आम्ही तुमच्यापासून कशाचीच अपेक्षा करीत नाही. पण निदान विनाकारण शिव्याशाप देअून नि बोटे मोडून आपले हसे तरी करून घेअू नका! तुमचा हा विरोध पाहून हैद्राबादचा राजा मुसलमान आहे म्हणून तुम्ही हे धोरण स्वीकारीत आहा असे आम्ही स्पष्टच म्हणतो.

'परक्यांकरिता सहानुभूति का'?

हैद्राबादच्या लढ्यात संस्थानाबाहेरचे हिंदु लोक भाग घेतात असा आक्षेप आणला जातो हा आक्षेप कांग्रेसमधील काही पुढारी व त्यांचे नूतन मित्र अँग्लो-अिंडियन वृत्तपत्रकार पुढे मांडू लागले म्हणजे मला हसू येते. सगळ्या जगाला सहानुभूतीच्या अश्रूंची पार्सले धाडणाऱ्या लोकांनी असले आक्षेप पुढे आणावेत हे आश्चर्य आहे! चीनमध्ये लढाअी झाली की तुमची औषधे जाअू शकतात. पॅले-स्टाअीनच्या अरबासाठी तुमचे कोवळे अंतःकरण भडभडून येते झेकोस्लाव्हा-कियाचा नाश झाला की तुमची झोप नाहीशी होते. स्पेनमधल्या लोकांना अन्न पोचविण्यासाठी हिंदुस्थानातून तुम्ही धान्याची बोट पाठवू शकता त्या वेळी तुम्हाला

आपण बाहेर राहणारे लोक आहोत, आपल्याला ही मदत करण्याचा काय हक्क आहे ही शंका स्वप्नात देखील येत नाही तुर्कस्थानच्या खिलाफतीची आफत डोक्यावर घेऊन साऱ्या हिंदुस्थानभर वेड्यापिशासारखे नाचत सुटला होतात ते काय खलिफा तुमचा सगासोयरा होता म्हणून ? परके असूनही तुम्ही हे सारे उद्योग सुखेनैव करू शकता मात्र आम्ही हिंदु आमच्या हाडामासाच्या आमच्या दाराशी राहणाऱ्या धर्मबांधवांच्या मदतीला धावून जाऊ लागलो की तुम्हाला ही परकेपणाची सबब आठवते ! असलीच टीका करणाऱ्या टाअिम्ससारख्या ॲंग्लो अिंडियन टीकाकाराना मी अितकेच सांगतो की आपण या देशात बाहेरूनच आला आहा, आपण आपला गाशा आधी गुंडाळा व चालते व्हा, म्हणजे तुमच्या या तक्राराकडे लक्ष देण्याचा मी विचार करीन '

अेक 'पोरकट' आक्षेप

नि शस्त्र प्रतिकाराच्या या लढ्यात लहान मुले पाठविली जातात असा आक्षेप आहे हा आरोप खोडसाळपणाचा आहे लढ्याचे चालक लहान मुलाना या लढ्यात भाग घेण्यापासून अेकसारखे परावृत्तच करीत असतात परंतु काही हट्टी पण निधड्या छातीच्या मुलांपुढे आमचे सारे प्रयत्न वाया जातात लहान अर्भकाना रणसंग्रामात अुडी घेण्याची आम्हा हिंदूंची परंपरा फारच जुनी आहे भारतीय युद्धात वीरमरण पत्करणारा अभिमन्यु नि पानपतच्या रणमैदानावर प्रचंड पराक्रम करीत पतन पावलेला विश्वास ही दोनही लहान मुलेच होती ब्रिटन सारख्या देशात असल्या हट्टी मुलाचे कोडकौतुक करण्यात आले असते, पण अिथे मात्र त्याच गोष्टीवर आक्षेप घेण्यात येत असतो नि शस्त्र प्रतिकाराच्या लढ्यात लहान मुलांनी भाग घेणे वाअीट हा नियम गांधीजांनी तरी स्वत सुरू केलेल्या लढ्यात स्वत कधी पाळला का ? असहकारितेच्या चळवळीत शाळांवर बहिष्कार घालण्याच्या आरोळ्या ठोकीत अुठलात तेव्हा लहान मुलांच्यावद्दलची ही सारी माया कुठं आटून गेली होती ? तसला अुपदेश करताना त्या मुलांच्या भवितव्याची तरी काळजी आपण कधी केलीत का ?

घेते ना ! हिंदुसभेच्या नेतृत्वाखाली हिंदुस्थानातील सारेच प्रांत या लढ्यात सहभागी होत असले, तरी या लढ्याला द्रव्यबळ व मनुष्यबळ पुरविण्याचा मोठा वाटा महाराष्ट्रानेच अुचलला आहे. तसे करणे महाराष्ट्राचे कर्तव्यच होते नि ते बजावल्याबद्दल मी महाराष्ट्राचे मन पूर्वक अभिनदन करतो.

\+ + +

१८. काँग्रेसचा विपर्यस्त दृष्टिकोन

अुमरखेड येथे दि ७ जून १९३९ रोजी सत्याग्रही जथ्यांना निरोप देताना स्वा. सावरकरांचे झालेले भाषण

आमच्यावर सारखें आक्रमण सुरू असून आम्ही गेली ८० वर्षे सारखे झुंजत आहोत. कधीही स्वस्थ बसलो नाही. पण यापूर्वीची झुज व आजची झुज यात महदंतर आहे. आज आर्यसमाज व हिंदुमहासभा यानी चालविलेली झुज म्हणजे नि शस्त्र का होअीना पण प्रतिकार आहे; व तो आमचा जिवतपणा दर्शवितो. आम्ही यापूर्वीपर्यंत पाश्चात्यांच्या तत्त्वज्ञानाने भलत्याच मार्गावर होतो आम्ही अग्नीवर दगडविटाचे ढीग रचून तो विझविण्याचा प्रयत्न करीत होतो व हेंच आमचे राष्ट्रकार्य असे समजत होतो. आजही कित्येक हिंदूना हिंदु म्हणवून घेण्यास लाज वाटते.

आज माझें स्वागत करताना कित्येक घरावर, हातात नि हृदयात जो भगवा झेंडा फडकताना दिसत आहे तो फार दिवसानी राजकीय चळवळीच्या निमित्ताने बाहेर पडतो आहे. वास्तविक आमचा हा भगवा ध्वजच खरा राष्ट्रीयत्वाचा निदर्शक आहे.

आमचा झेंडा

अेकी दाखविण्यासाठी तीनरगी व चरखा असलेला नवीन झेंडा अुत्पन्न करण्याची जरुरी नाही. तसे करणे हीनपणाचे आहे. आपल्या झेंड्याला अितिहास आहे भगवान् श्रीकृष्ण, श्रीशिवाजी महाराज, दयानंद आदींनी हाच झेंडा फडकविला होता. आम्हाला चरख्याचें चित्र काढण्याची जरुरी नाही. भगवान् श्रीकृष्णाचे सुदर्शन चक्र त्यावर पुराणकालापासून चितारलेले आहे. शिवाय ॐकार तर वेदकालापासूनच त्यावर कोरून ठेवलेला आहे. असा हा आमचा ध्वज अैतिहासिक आहे.

यापूर्वी आम्ही या झेंड्याखाली जमत असू ते आमचे रडगाणे गाण्यासाठी— आमच्या चायका मुसलमानांनी पळविल्या आमच्यावर हल्ले होतात, आमची देवळे फोडली जातात, म्हणून आता आम्हाला बलिदान करावयास पाहिजे असे बोलण्यास आम्ही जमत असू पण आम्ही आज म्हणत आहोत की, आता नुसते बलिदान नको आहे, नुसते हुतात्म नको आहेत

रक्तातून अुसळणारे 'वंदेमातरम्'

निजामाने अमुक अपराध केला म्हणून आम्ही प्रतिकार केला हे सांगण्या साठी आम्ही जमलो आहोत आम्ही प्रतिकार करीत आहोत पूर्वीही मराठ्यांनी असाच प्रतिकार केला होता फरक अवढाच की तो सशस्त्र प्रतिकार होता तर हा नि शस्त्र आहे गुरु गोविंदसिंगाचे दहा शिष्य मेले तर आज निझामच्या तुरुंगात १०००० प्रतिकारक आहेत त्यांना वंदमातरम म्हटल्याबरोबर फटके मिळतात पण त्याला न भिता प्रत्युत्तर म्हणून तो पुन्हा वंदमातरम म्हणतो प्रत्येक फटक्या बरोबर अेक अेक रक्ताची चिळकांडी अुडते अेकेका चिळकांडाबरोबर वंदे मातरम !' 'वंदे मातरम ! असा जयघोष तो करतो १-२ २५ मोजत बसत नाही फटकेच काय पण आमचे हातपाय तोडले तरी आम्ही माघार घेणार नाही आता सिद्ध झाले आहे प्रतिकारापूर्वी संस्थानात अुघडपणे वंदे मातरम म्हणण्यास चोरी असे आज त्या संस्थानातील तुरुंगातसुद्धा रोज वंदे मातरम्‌चा जयघोष अैकू येत आहे संस्थानात पूर्वी पडलेली देवळ दुरुस्त करावयास परवानगी नसे आज श्री भोपटकरांना तुरुंगातील मुसलमानास जर नमाज पढावयास मुभा मिळते तर हिंदूस देअूळ असलेच पाहिजे असे म्हणून आज औरंगाबाद तुरुंगा मारुतीच्या मूर्तीची स्थापना केली आहे हा आमचा अपूर्व विजय आहे

नवीन जागृति

सोलापुरात आर्यांनी व नागपुरात हिंदूंनी हैद्राबादच्या नि शस्त्र प्रतिकारा ठराव केले, परंतु त्या वेळेस वाटे की गेल्या ८० वर्षांत ज्या आम्ही प्रतिकार म्हणून कधीच केला नाही त्याचे कसे होअील? आम्ही प्रतिकार कसे करू शकू पण आज हिंदु समाजात जागृति झाली आहे पंजाब सीमाप्रांत, युक्तप्रांत बंगा मासारख्या दूरदूर प्रदेशातून येणारे प्रतिकारक पाहून कोण म्हणू शकेल का आम्ही विस्कळीत आहोत? या प्रतिकारात हिंदु आहेत जैन आहेत, सनातनी आहेत स लोक आहेत आमच्यात मतभेद असले तरी ते आम्ही प्रसंगविशेषी विसरू जातो हे आम्ही दाखवून दिले आहे

राजकारणातही आम्ही पुढेच !

कांग्रेसवाले हिंदुमहासभावाल्यास म्हणतात की, की तुम्ही जातीय आहा

राजकीय चळवळीत भाग घेत नाही ' पण त्याना मी या सभेतलेच अुदाहरण देतो आजच्या प्रतिकाराचे पुढारी श्री विष्णुशास्त्री भेळकर आहेत याना 'अभिनव भारता'चे वेळी सशस्त्र क्रांति करण्याच्या आरोपावरून ५ वर्षाची शिक्षा देण्यात आली होती असे कितीअेक क्रांतिवादी हिंदुमहासभेत आहेत हृ काँग्रेसवाल्यानी ओळखून असावे

मुसलमान राजा असलेल्या सस्थानात जेवढी दडपशाही, अत्याचार होनात तेवढी अितर कोठेही होत नाही असे असून काँग्रेसवाल्याकडून मात्र त्यास 'रामराज्य' म्हणून प्रशस्तिपत्रक देण्यात येते राजकोटसारख्या लहान व हिंदु सस्थानिकावर हात टाकून त्याला भीति घालण्याचा काँग्रेसचा डाव आहे वास्तविक पाहता राजकोटला 'अखिल भारतीय प्रश्न' करण्याचे कारण काय? काय तेथे मुसलमानाच्या मुली पळविल्या जातात ? का मशिदी बाधून देत नाहीत ? का मुसलमानाच्या शाळा बद केल्या आहेत ? का आणखी काही विशेष जुलूम करण्यात येत आहे ? असे काही नसताना हैद्राबाद, भोपाळसारख्या जुलुमी सस्थानाना सोडून गरीब हिंदु सस्थानिकाच्या मागे लागण्याचे कारण हेच की, काँग्रेसला मुसलमानाची भीति वाटते

आमची पुण्यभू

हैद्राबादचा लढा जातीय असून तो बाहेरच्या लोकानी चालविला आहे असा आमच्यावर नेहमी आरोप करण्यात येतो गाधीजी राजकोटमध्ये जाण्याचे कारण काय? तर त्याचे 'नाना' राजकोटचे रहिवासी होते मग त्याना हे माहीत नाही काय की, आमचेही नानाचे नाना रामराय हरिहरराय बुक्क याची हाडे याच जमिनीत आहेत श्रीज्ञानेश्वर, अेकनाथ याच भूमीत नादले, गोविंदसिंगाची समाधि येथेच आहे, आमची तीर्थे, आमच्या आयाबहिणी येथ आहेत या सर्वांवर हल्ले करण्यात आले, जबरदस्ती झाली, नि आम्ही त्याच्या मदतीकरिता गेलो तर काय परके झालो ?

अेक न्याय पाळा

काश्मीरला शे २० हिंदु असून राजाही हिंदूच आहे. मुसलमान जास्त म्हणून मुसलमान अुर्दू भाषा हीच राजभाषा व्हावी असे म्हणतात नि राजास Limited monarchy देअून नुसते पेन्शन घ्या म्हणतात आणि सख्येच्या प्रमाणात प्रतिनिधित्व मागतात या चळवळीस प जवाहरलाल वगैरे लोक पाठिंबा देतात अुलट हैद्राबाद सस्थानात मुसलमान शे २० नि राजा मुसलमान आहे तरी तेथे अुर्दू भाषा राजभाषा आहे. तेथील मुसलमानासच बहुतेक मोठ्या नोकऱ्या मिळतात, हिंदूना बिलकूल प्रतिनिधित्व मिळत नाही म्हणून तक्रार केली तर आम्ही जातीय ठरतो

आमच्या कॉंग्रेसच्या पुढाऱ्याना अबिसिनिया अिटलीने घेतला म्हणून, चीनवर हल्ले होतात म्हणून पुळका येअून ते त्यास सदेश पाठवितात, पैसे पाठवितात, रवींद्र टागोर स्पेनला कवने पाठवितात, परतु अिकडे घरात चाललेला धुडगूस मात्र त्याना दिसत नाही हैद्राबाद सत्याग्रहात १० मृत्यु झाले याविषयी अेकानेही अेक ओळ लिहिली नाही. प्रतिकारासाठी अेकट्या महाराष्ट्राने ५,००० सैनिक पुरविले असून ४५,००० रु खर्च निव्वळ रेल्वे भाड्यासाठी केला आहे अेकटी महासभा हा प्रतिकार कमीत कमी सहा महिने चालविण्यास समर्थ आहे

दोघांशीही टक्कर देअू

काही दिवसापूर्वी गाधी, हैदरी व व्हाअिसरॉय याची मुलाखत झाली असता हैदरीनी ब्रिटिश हद्दीतील शिबिरे नि खालसातील हैद्राबादविषयक चळवळी बद करण्यासाठी *Princes Protection Act* लावा अशी व्हाअिसरॉयसाहेबाना विनति केली त्यावर त्यानी सागितले की, तो जर हैद्राबाद सत्याग्रहाला लागू केला तर अितरत्र ज्या सस्थानविषयक चळवळी सुरू आहेत त्यानाही तो लागू करावा लागेल त्यावर गाधीनी असे आश्वासन दिले की, बाकीच्या सस्थानातील सत्याग्रह मी थाबवितो आणि त्याचा परिणाम असा झाला की, अितर सर्व सस्थानातील सत्याग्रह थाबले आम्हाला हे पूर्वीपासूनच माहीत होते की प्रिन्सेस प्रोटेक्शन अॅक्ट लागणार नि त्या दृष्टीने आम्ही तयार आहोत. ब्रिटिशाना आम्ही सागू अिच्छितो की, जशी आजपर्यंत आम्ही निझामाशी टक्कर दिली तशीच अुद्या तुमच्याशीही देअू-

✦ ✦ ✦

१९. सन १८५७ चें स्वातंत्र्ययुद्ध

पुणे येथील १९३८ च्या वसत व्याख्यान-मालेत दि १ मे रोजी स्वा सावरकर यानीं १८५७ च्या स्वातत्र्ययुद्धावर बोलताना केलेले भाषण

सत्तावन सालच्या युद्धप्रसगाकडे आपले दुर्लक्ष होते, त्याचे कारण अिग्र-जाचे राज्य अद्याप येथे चालू आहे हे होय ते नष्ट झाले असते व स्वातत्र्य स्थापले गेले असते, तर शिवाजी महाराजाप्रमाणेच त्या युद्धातील नानासाहेब पेशव्याचा आपण अुत्सव केला असता, गौरव केला असता, पुतळाही उभारला असता ! आजच्या क्रातिकारक स्वातत्र्यभक्ताना ‘ अत्याचारी ’ ‘ माथेफिरू ’अशी दुरुत्तरे लावली जातात, तशीच विशेषणे सत्तावनच्या युद्धाला व त्यातील नेत्याना

त्यावली जात. पारतंत्र्याचा प्रभावच अितका जाचक असतो की, आपल्या अुद्धार-कर्त्यांचा मोठेपणाही सर्वांना गाता येत नाही. कै. विनायक कोंडदेव ओक यांचे 'शिपायाचे बंड' मी वयाच्या १२ व्या वर्षी वाचले होते. त्यात त्या नेत्यांची अितकी निंदा केलेली आढळली की, तशी अिंग्रज ग्रंथकारही करीत नाहीत! कै. पारसनिसांनी 'झाशीच्या राणीचे चरित्र' लिहिले. त्यातही ती स्वातंत्र्य-लक्ष्मी बळाने चढवाली बनवली गेली असे त्यांना, त्या वेळच्या परिस्थितीमुळे दाखवावे लागले. न्यायमंदिरामध्ये राजद्रोहाच्या खटल्यात आपले भाषण वा लेख राजद्रोही नाहीच असे जसे मांडण्यात येते नि ते जसे राजनीतीमध्ये युक्तच आहे, त्याप्रमाणे झाशीच्या राणीने बुद्धया अिंग्रजावर हत्यार अुगारले नाही, आपले राज्य गेल्यामुळे ती तरुण कोमल मुलगी तुळशीच्या पूजेला लागली होती, पण चढवाल्यांच्या लाटेत ती सापडली अशी कैफियत पारसनिसांनी देणे त्या कालाला धरूनच होते.

पुस्तकावर पोलिसाचा छापा

प्रो. वहरे यांचे अलीकडचे पुस्तक पुष्कळच सत्यकथन करणारे असले, तरी त्यातही विसंगति, मुरड वगैरे प्रकार आहेतच. अुलटपक्षी कै. प्रो. शिवरामपंत परांजपे यांनी आपल्या 'काळ' पत्रातून नानासाहेब, लक्ष्मीबाअीप्रभृति क्रांति-कारकांचे गुणवर्णन प्रसंगाप्रसंगाने चालू ठेवले होते. निबंधमालाकार विष्णु-शास्त्री चिपळूणकर यांना तर नानासाहेबांबद्दल अितका ज्वलंत अभिमान होता की, त्यांना पकडल्याची बातमी कानी येताच त्यांनी आपल्या घरी होणारा समारंभ बंद ठेवला! नानासाहेबांची दहशत अिंग्रजांना अितकी बसली होती की, कुंभ-मेळ्यासारख्या यात्रेच्या ठिकाणी दर ५-१० वर्षांनी त्यांच्यासारख्या कोणातरी सज्जनाला पकडून ते फासावर चढवीत!

सत्तावनच्या प्रसंगाची खरीखुरी राष्ट्रीय भूमिका समजावून घ्यावी अशी मला फार दिवस अिच्छा होती, ती पुरी झाली. अिंग्लंडात गेल्यावर तेथील 'अिंडिया ऑफिसात' अनेक प्रशस्तिपत्र घेअून, अितिहासाचा अभ्यास करणारा म्हणून मी प्रवेश केला. तेथे केवळ '१८५७' ही चिठ्ठी लावलेली अनेक कपाटे मला दिसली. त्यात निदान ५०० तरी ग्रंथ असावे. अिंग्रज शिपायांनी लिहि-लेल्या पत्रापासून तो पार्लमेंटच्या दप्तरापर्यंत त्या विषयाचे कागदपत्र मला अपर-पार मिळाले. ते वाचण्यात मी पाचसहा महिने घालविले. तेथील टिपणे घेअून त्यावर 'अभिनव भारता'त मी चर्चा केली व पुस्तक लिहिले. ते प्रथम लिहिले मराठीत. त्याची प्रत माझे बंधु श्री. बाबाराव यांजकडे पाठविली. ती सोलापूरचे श्री लिमये यांच्या छापखान्यात छापण्याचेही ठरले, पण पोलिसांचा छापा आला म्हणून ती प्रत परत अिंग्लंडास सुखरूप गेली! तथे मराठी छापखाना कसा मिळणार?

म्हणून जर्मनीतील संस्कृत मुद्रणालयात ती छापण्यास दिली. पण तेथेही पोलिसाची छाया पडली ! म्हणून आज सिव्हिलियन असलेल्या दोघा तरुणाकडून त्या पुस्तकाचे अिंग्रजी भाषातर करून घेतले.

जगातील पहिल्या ' प्रतीचा ' अन्याय

प्रश्न पडला त्याचे नाव काय ठेवावे ? National Rising of 1857 हे समर्पक होते. पण हिंदुस्थान, त्याचे स्वातंत्र्य व त्यासाठी युद्ध ही शब्दत्रयी अेकत्र आणावी या हेतूने अमेरिकेप्रमाणे War of Independence हे नाव दिले ते पुस्तक आमच्या गुप्त मडळीत वाचले जात असता त्यातील अेक प्रकरण चोरीस गेले. हे चोर कोण असतील हे अुघड आहे ! पुस्तक प्रसिद्ध होण्याच्या आधीच अिंग्रज सरकारने ते जप्त केले या अन्यायाविरुद्ध ' लडन टािअम्स 'मध्ये मी पत्र लिहिले. त्यावर टािअम्सनेही असे छापले की, ' ही गोष्ट सरकारला लाछनास्पद आहे ! असा अन्याय जगात पहिल्यानेच होत आहे ! ' ते पुस्तक छापण्यासाठी फ्रान्सकडे धाव घेतली. पण तेथेही अिंग्रजाचे दडपण आले तेव्हा हॉलंडमध्ये खूप पैसे खर्च करून ते छापले या अवाढव्य खर्चाचा वाटा श्री. दादाराव करंदीकर व श्री. दादाराव खापर्डे यानी प्रेमाने अुचलला हे लक्षात ठेवा. माझ्या त्या अिंग्रजी पुस्तकाच्या प्रती अिंग्रजी नाटककादबऱ्याच्या पुठ्यातून अिकडे पाठविण्यात आल्या त्यापैकी अेक प्रत डॉ मुजे याच्या घरी गेली व तिच्या पाठोपाठ गेला पोलिसही ! अमेरिका, जपान वगैरे देशात त्या पुस्तकाचा प्रसार झाला. ब्राझिलमध्ये तर २०० रुपयाना अेक प्रत विकली गेली ५७ साली बदुकीच्या ज्या गोळ्या अुडाल्या त्याचे वर्णन करणाऱ्या पुस्तकातून जे पैसे आले, ते अर्थात्च नव्या गोळ्या झाडण्याकडेच खर्च झाले ! अलीकडे भगतसिंगाने दोन भागात ते जप्त पुस्तक प्रसिद्ध केले व त्याची दुसरी आवृत्तिही निघाली. ५-५,१०-१०, रुस त्या प्रती खपल्या असे ' आनद मडळाच्या ' खटल्यातच अुघडकीस आले आहे.

बंड कोणाचें ?

अिंग्रज लोक सत्तावनच्या क्रातियुद्धाला बड म्हणतात हे स्वाभाविक आहे, जसे औरंगजेबाने शिवाजीच्या कार्यास म्हटले. पण रामदास म्हणतात त्याप्रमाणे ' प्रस्तुत यवनाचे बड ' हीच वस्तुस्थिति होय. बड असलेच तर पेशवाअी बुडवून येथे तख्त बळकावणाऱ्या अिंग्रजाचे होते, हिंदी शिपायाचे नव्हते. दहा लक्ष रुपये पेन्शन देअून बाजीरावाकडून जो सधि शस्त्राच्या बळावर अिंग्रजानी करून घेतला, त्याच तहाच्या कागदाच्या मागील बाजूस, फार काय, दोन ओळीमधील अतरात, असे अलिखितपणे लिहिलेले आहे की, पुनः शस्त्र मिळेल तेव्हा माझ्या देशाचे स्वातंत्र्य मी पुनः मिळवीनच मिळवीन. यात अनैतिक काहीच

नाही परराष्ट्राने आक्रमण केले की, त्याच क्षणी परतंत्र राष्ट्र स्वातंत्र्ययुद्धास सदैव सज्जच असते असे समजा या युद्धास शिपायांचे बंड कसे म्हणता येईल? नानासाहेब काय शिपायी होते की तात्या टोपे इंग्रजांचे जमादार होते? या युद्धात दिल्लीचे बादशहाही सामील होते सर्व राष्ट्राने उभारलेले स्वातंत्र्य-युद्ध ते होते, किती तरी संस्थानिक या युद्धात समाविष्ट होते

सामुदायिक उठावणीचा विवेक

डलहौसीने स्वत म्हटल्याप्रमाणे, रोमन साम्राज्याएवढा मुलूख ५-६ वर्षांत खालसा करून टाकला. यामुळे तेथले संस्थानिक हळहळत व चडफडत होते. इनामदारी व तालुकदारी जप्त झाली होती नानासाहेब पेशवे यांचे अंतःकरण तर असंतोषाने पेटलेले असे पण गनिमी कावा लढवून त्यांनी रेसिडेंटाशी गोडी-गुलाबीचे वर्तन ठेवले खाने, नाच यांची रेलचेल त्यांनी केली व त्यांचा विश्वास संपादन केला रशियाशी इंग्लंडचे युद्ध सुरू झाले होते. ही संधि साधून त्यांनी अजीमुल्लाखान याला इंग्लंडास पाठविला तो फ्रान्समध्ये जाऊन आला. रशियाशीही त्याने संधान बांधले सातारकरांतर्फे रंगो बापूजी विलायतेस गेला होताच हरद्वारची यात्रा करण्याचे मिषाने नानासाहेब लखनौस गेले नि त्यांनी तेथील बेगमेशी सख्य केले सर्व हिंदुस्थानातील बारे लक्षात घेऊन त्यांनी दि. ३१ मे हा दिवस सामुदायिक उठावणीचा म्हणून ठरविला गावागाव 'चपात्या' पाठवून क्रांतिकारकाच्या शपथा घेतल्या गेल्या बाजाराबाजारात, घाटाघाटावर यात्रायात्रामध्ये या युद्धाच्या वार्ता व घाटाघाटी यांचे वारे वाहू लागले

नानासाहेबांचा गनिमी कावा

अशा तयारीचे काळात मीरत येथे मंगल पांडे नावाच्या क्रांतिकारकाचा रेसिडेंटाला संशय आला लगेच त्याने त्याला अटक केली, पण पांड्याने सेनापतीस ठार केले त्याला ता. १० मे रोजी फाशी देण्यात आले. ही ठिणगी पडताच युद्धाने एकदम पेट घेतला. तोफा इंग्रजांवर रोखल्या गेल्या जय क्रांतिकारकाचा झाला! बँड वाजवीत व निशाण नाचवीत ते नानासाहेबांकडे गेले प्रत्येक क्रांतिकारकाला इंग्रज लोक 'पांड्या' म्हणत यावरून मंगल पांडे याची कामगिरी लक्षात आणा. नानासाहेबांनी रेसिडेंटास गनिमी काव्याने पत्र लिहिले, 'तुम्ही मजवर पूर्ण विश्वास ठेवा मी एकनिष्ठेने साहाय्य करीन तुमची बायकामुले मजकडे रक्षणार्थ पाठवा. सर्वत्र माझे शिपाई असू द्या' रेसिडेंटाने ते सारे मान्य केले, पण दारूगोळ्यावर इंग्रज ठेवले 'याने लोकांचा गैरसमज वाढतो' असे म्हणून तेथेही नानासाहेबांनी आपलेच सैनिक ठेवले, व सेवटी मध्यरात्री १२ वाजता धडाधड् तोफा डागल्या. 'शिपाई आपले ऐकत नाहीत' असे त्यांनी लिहिले नि 'माझा प्राण वाचवण्याचा एकच मार्ग म्हणजे शिपायांचे पुढारीपण घेणे हाच आहे' असे म्हणत त्यांच्या

साहेबासही कळविले पण शिंदे किंवा निजाम किंवा शीख याप्रमाणे ते अिंग्रजाच्या बाजूने लढले नाहीत, यावरून त्यांचे वृकयुद्ध किंवा गनिमी कावा दिसून येतो

अिंग्रजांचे अत्याचार

क्रांतिकारकाची लाट जोराने पसरली 'अुद्या चवुगवाळे आटावले पाहिजे' असे अिंग्रज बोलू लागले वारुळातून भराभर मुंग्या निघाव्या त्याप्रमाणे ठिक-ठिकाणाहून स्वातंत्र्य योद्धे निघाले तात्या टोपे हा तर मांत्रिकाप्रमाणे जणू मातीतूनच सैन्य निर्माण करी तो जिकडे जाअी तेथून दहा दहा हजार सैन्य आणि तुरग मोकळे होत अिंग्रजांना कापीत रक्ताचे पाट वाहवीत हे स्वातंत्र्य योद्धे विजयाच्या मार्गाने लखनौ, दिल्ली, आग्रा वगैरे गावोगावी अुत्साहाने चालले अिटाव्याचा कलक्टर ह्यूम याला तर दवळात लपून, तोंडाला काळे फासून, स्त्रियाप्रमाणे बुरखा घेअून पळ काढावा लागला याची भीति बसल्यामुळेच त्याने ३० वर्षांनतर हिंदुस्थानच्या असंतोषाच रक्षणद्वार (Safety valve) म्हणून कांग्रेस स्थापन केली मद्रासच्या तिसऱ्या अधिवेशनात बिपिनचंद्र पाल यांनी हत्याराचा कायदा रद्द करण्याचा ठराव आणला असता त्याला विरोध या ह्यूमनेच केला। यावरून त्याचा डाव अुघडकीस यतो कानपूर यथ तर तीन दिवस प्रळय झाला बनारसला अिंग्रजांनी अमानुष कत्तल केली झाडाझाडाला हिंदी लोकांना अुलटे-सुलटे टांगून फाशी दिल झोपड्याझोपड्यांना आगी लावून कच्चीबच्ची व म्हातारीकोतारी यांना जाळून टाकले तव्हा नानासाहेब खवळल वचनभग करून बनारसला हिंदी लोकांची कत्तल अिंग्रजाने केली नि ब्राह्मणांना जिभेन जमिनीवरील रक्त चाटावयास लावल ह कळताच गगच्या अर्ध्या पात्रात नावेत बसून जाणाऱ्या अिंग्रजांची अेकसहा कत्तल करण्याचा हुकूम तात्या टोप याने घाटावर बसून शख फुकून दिला।

समर्थ भावना अुत्पन्न करा

तात्या टोपचा पुतळा अजून आह त्याच्यावर मी फुल अुधळली। कोणी म्हणतात, अिंग्रजांवर दया दाखवावयास हवी हाती मी त्यांना विचारतो अिंग्रजांनी नानासाहेबावर दया दाखविली? माझ्यावर दया दाखविली? काऱ्हेऱ्यावर दया दाखविली? नानासाहेबांनी नेपाळच्या राण्याला कळवळून पत्र लिहिल पण त्याने फक्त 'तुम्हाला वैयक्तिक साहाय्य करू' अस अुत्तर दिल। तेथ नानासाहेब गेले, त्यांचा अत केव्हा झाला हें अज्ञात आहे खुद्द महाराष्ट्रात कोल्हापुरास ज्वाला भडकली नरगुदकराच्या संस्थानातही तीच स्थिति झाली डॉ मुंज यांची आअी 'बंडा'त होती अिंग्रजांनी नर्मदेच्या तीरावर कडक बंदोबस्त ठेवला होता, तरी तात्या टोपे यांना चार वळा नर्मदा ओलांडली महादजी शिंद्यान दिल्लीच्या

शहाला तीन पिढ्या पेन्शनर बनविले होते हे विसरू नका. पानिपत नि ठाणे-श्वर यांची आठवण देणाऱ्या फझलूल हकला मी महादजींची आठवण देतो. युद्धात पळून आलेल्या सैनिकांच्या नावावर धिक्कार करून कानपूर येथे वेश्यांनीही या युद्धात भाग घेतला. आजही निराळ्या रीतीने आपल्याला स्वातंत्र्ययुद्ध खेळा-वयाचे आहे, लाक्षणिक अर्थाने कानपूर गाजवावयाचे आहे. अेकटे हिंदुही स्वराज्य मिळविनील ही समर्थ भावना अुत्पन्न करा म्हणजे मुसलमानांचे अैक्य घडण्यासाठी चें जिना म गांधींना आपण होअून पत्र पाठवितील. आपल्या राष्ट्राचे भवितव्य अुज्ज्वल आहे. हिंदूंचा भूतकाल स्फूर्तिदायक आहे. स्वातंत्र्यसंपादनास हिंदु हे पूर्ण-पणे समर्थ आहेत !!

+ + +

(२)

अमरावती नगरात सुदर्शन नाटकगृहात स्वा. सावरकरांचा सन्मान करण्याकरिता सभा बोलावली होती. त्या सभेत त्यांचे '१८५७ सालचे क्रांतियुद्ध' या विषयावर झालेले व्याख्यान.

१८५७ पेक्षा १९५७ साली आपण काय केले पाहिजे हा जर आज विषय ठेवला असता तर बरे झाले असते. १८५७ सालच्या युद्धात जे अिंग्रज गेले त्यांचा स्मृतिदिन साजरा करण्याकरिता १९०७ साली लंडनमध्ये असताना अिंग्रजांनी अेक मोठा अुत्सव करण्याचे ठरविले होते. त्याचा प्रतिकार करण्यासाठी लंडनमध्ये आम्ही ६०-७० विद्यार्थ्यांनी 'हुतात्मा दिन' साजरा करण्याचे ठरविले. 'अभिनव भारताच्या' आम्ही ६०-७० सभासदांनी त्या वेळी हुतात्मादिन साजरा करून १८५७ मध्ये बळी पडलेले हिंदी वीर हे हुतात्मे होते—बंडखोर नव्हते असे जाहीर केले. नानासाहेब, तात्या टोपे, राणी लक्ष्मीबाअी यांच्या स्मृतीला श्रद्धांजलि अर्पण करण्याकरिता त्या वेळी मी जे पत्रक लिहिले होते, त्यात 'जी वेळ गेली ती गेली. पण ज्या कार्यासाठी आपण आपले प्राण अर्पण केले ते ध्येय आम्ही १९५७ साली तुम्हाला पुरे करून दाखवू' असे म्हटले होते.

सरदार हरदासदास हे त्या वेळी (१९०७ साली) आमच्याबरोबर होते. ते मला म्हणाले, 'तुम्ही १९५७ साल काय लिहिता, १९१७ का लिहीत नाही ?' पण आज १९१७ साल गेले, ३७ साल गेले, तरी आपला देश पारतंत्र्यातच आहे. मला असे वाटते की, १९५७ साली जर आम्हाला आपले ध्येय मिळविता आले तर आम्ही आपणाला भाग्याचे समजू.

लाला हरदयाळांना श्रद्धांजलि

खरा हुतात्मा कोण हेही आज आमच्या देशाला ओळखता येत नाही तिकडे अेक हिटलर निघाला की अिकडे ' सवाअी हिटलर ' निघतो नुकतेच फिलाडेल्फिया येथे लाला हरदयाळ निधन पावले त्यानी हिंदुस्थानच्या अुद्धारासाठी जे काम केले त्याचा आपल्याला विसर पडू देअू नका ! पण किती लोकाना त्याचे चरित्र माहीत आहे ? आता तरी घरी गेल्यावर या हुतात्म्याचे चरित्र पहा

१८५७ पूर्वीची स्थिति

१८५७ सालच्या क्रांतियुद्धाच्या अितिहासाचे पान अुलटल्यावरोबर आपणाला काही आलेख आपणासमोर ठेवावयाला पाहिजेत. तेराव्या शतकापासून शिवाजीमहाराजाच्या जन्मापर्यंतचा (१६२७ पर्यंतचा) अेक आलेख या दरम्यान मुसलमानाचे आक्रमण व मोगल साम्राज्य हिंदुस्थानात प्रस्थापित झाले होते. १७२७ ते १७७५ या दरम्यानचा दुसरा आलेख या वेळी यावनी सत्ता अुरली नव्हती हिमालयापासून कन्याकुमारीपर्यंत हिंदुत्वनिष्ठ राज्य हिंदुस्थानात स्थापन झाले होते, निजाम व लखनौचा नवाव अेवढीच काय ती दोन मुसलमान संस्थाने राहिली होती अितक्यात प्लासीची लढाअी होअून अिंग्रजी सत्ता अुदयाला येअू लागली. अेकजूट, देशप्रेम या दृष्टीने अिंग्रज लोक आमच्यापेक्षा संघटित होते अिंग्रजानी आमचा पराभव केला हे अैतिहासिक सत्य मानावयाला मी तयार आहे. पण त्याचबरोबर त्याचे अुट्टे घेण्याची शक्तिही आमच्यात आहे हेही पण मला सांगावयाचे आहे

डलहौसीचा ब्रह्मदेवाशी करार

१८५४ त ५६ पर्यंत डलहौसीने लहानसहान संस्थाने खालसा केली डलहौसीने असे करण्यापूर्वी ब्रह्मदेवाशी करार केला असावा असे मला वाटते ! कारण औरस संतति नव्हती तेथ त्याने संस्थान खालसा केली संस्थानिकाना औरस संतति देअू नका म्हणून त्याने ब्रह्मदेवाला आदेश दिला यमाकडे त्या संस्थानिकाना मारून टाकण्याचे काम दिले, नि डलहौसीने ही संस्थाने खालसा केली. ही अेक प्रकारची अैतिहासिक कादंबरीच आहे. पाच वर्षात छत्रपति गेले, पेशवाअीचे वतन खालसा झाले तंजावर व नागपूरकर भोसले याचीही हीच स्थिति डलहौसी, ब्रह्मदेव व यम याच्यात झालेला हा करार प्रत्येकाने पूर्णपणे पाळला. पाळेमुळे त्यानी खणून काढली अुरली-सुरली मुसलमानी संस्थानेही त्यानी बुडविली डलहौसीच्या पूर्वजानी जेवढा प्रदेश २०० वर्षांत लढाअी करून जोडला तेवढा त्याने या कारभायानी ५ वर्षांत जोडला

पुनः स्वराज्य स्थापण्याची स्फूर्ति

या काळात पुन आपले राज्य प्रस्थापित करावे म्हणून जी स्फूर्ति झाली तिलाच १८५७ चे क्रांतियुद्ध म्हणता येअील हिंदुस्थान अिंग्रजानी मराठ्यापासून घेतला म्हणून ही जी स्फूर्ति प्रथम निर्माण झाली ती मराठ्याच्या राजात, नानासाहेबाच्या मनात निर्माण झाली या घडामोडीवर प्रकाश पाडणारे चागले पुस्तक लवकरच निघणार आहे ते पहावे.

झाशीची राणी, तात्या टोपे व नानासाहेब हे बाजीरावाचे आवडते होते. ते अेकत्रच खेळले नि वाढले बाजीरावाच्या वाड्यात शिवाजीपासून सर्वांची चित्रे ठेविली होती. अितिहास शिकवण्यासाठी त्याना अेक शिक्षक ठेवला होता. हे प्रत्येक चित्र पाहताना त्याना काय वाटत असेल नि अिंग्रजाविषयी द्वेष कसा वाटत असेल याची कल्पना करा अिंग्रजावर चढाअी करण्यापूर्वी परदेशातून काही मदत मिळविता यणे शक्य आहे का हे पाहण्यासाठी अजीमुल्ला, रगो बापू याच्यासारखे वकील परदेशी पाठविण्यात आले अजिमुल्लाने रशियात जाअून बोलणी केली तिकडे तुम्ही चढाअी करा, आम्ही अिराणच्या बाजूने हिंदुस्थानात येतो, असे रशियाने आश्वासन दिले होते

नानासाहेब महायात्रेला निघाले

अशा रीतीने पूर्वतयारी करून नानासाहेब महायात्रेचे निमित्त करून बाहेर पडले अिंग्रजाना वाटले, बिचारा भाबडा तर आहे, जाअू द्या यात्रेला नानासाहेब जे निघाले ते प्रथम लखनौला गेले ही त्याची प्रथम तीर्थयात्रा. तेथे ते बेगमेला भेटले. तेथून दिल्लीला गेले लखनो दिल्ली ही काही तीर्थयात्रास्थळे नव्हेत. निदान अर्वाचीन काळातील तरी खात्रीने नव्हेत. या वाटाघाटीत असे ठरल की, प्रथम सैन्यात प्रचार करावा सैन्यातील प्रचाराला काडतुसाच्या प्रश्नाचा अुपयोग झाला. या काडतुसाना गाअीची व डुकराची चरबी अेकत्र करून लावली होती व ती दाताने कुरतुडून मग काडतुसाचा अुपयोग करता येअी गाअीची व डुकराची चरबी होती ही गोष्ट खरी आहे धर्मभावनाचा विचार न करता ही चरबी लावण्यात आली होती तथापि लढाअीला गेले ते या चरबीमुळे गेले ही गोष्ट खरी नाही तो गाअी-डुकराच्या चरबीचा प्रश्न नसून स्वातंत्र्याच्या चरबीचा प्रश्न होता राज्य हाती असले म्हणजे हजारो गाअीचे रक्षण करता येअील हे त्याना माहीत होते कारण हीच काडतुसे पुढे याच सैनिकानी वापरली तात्पर्य काय की, काडतुसे ही अेक आग लावण्याची काडी होती

१० मेची पहिली अुठावणी

ता. ३१ मे या दिवशी अुठावणी करण्याचे ठरले त्या दिवशी जिल्ह्याच्या ठिकाणी चढाअी करावी असा निश्चय ठरला परतु क्रांतीचे काम हे घड्याळासारखे

नसून घोड्यासारखे असते मे १० लाच पहिली अुठावणी झाली तत्पूर्वी सर्वत्र चपात्या वाटण्यात आल्या होत्या अेका गावाहून दुसऱ्या गावाला चपात्या पाठविण्यात आल्या ही चपाती म्हणजे घेतलेली शपथ – निमक खाल्ले – ही कल्पना तिच्या मुळाशी होती काही कलेक्टरानी या चपातीच शास्त्रीय परीक्षण करून पाहिल पण त्याना त्यात काही आढळून आले नाही

मगल पाडे हा पहिला क्रातिकारक होय अुत्तर हिंदुस्थानातील पलटणीचा हा नायक होता १० मे रोजी त्याने पहिली अुठावणी केली दोन दिवसाच्या आत अिग्रजानी त्याला फासावर लटकावले या मगल पाडेची अिग्रजाना अितकी दहशत बसली की, जो कोणी क्रातिकारक तो पाडे ! पाडे आले – पाडे लढले अशी त्यानी कागदोपत्री भाषा वापरली आहे मीरत येथे रात्री १२ वाजता अुठावणी झाली तोफखाना ताब्यात घेअून व अधिकाऱ्याना मारून क्रातिकारकाचे सैन्य बँड वाजवीत दिल्लीकडे गेल, पण बँडवर त ' God save the king ' हेच पद वाजवीत होते ! ६ महिने दिल्ली स्वतत्र होती ३-४ महिने दिल्लीचा वढा अिग्रज सैन्यालाच लढवावा लागला

मराठी साम्राज्याचा पुनर्जन्म

कल्पना करा, अुद्या प्रसिद्ध झाले की ' दिल्ली स्वतत्र झाली ,' दुसरी बातमी आली की, 'मीरत गेले,' तर क्रातीचे प्रमाण केवढे मोठे होअील! नानासाहेबाकडेदेखील अिग्रज सेनानी गेले ते त्या वळी कानपूर यथे गेले ' आपण आमच राजे, आपण रक्षण करा ' म्हणून त्यानी नानासाहेबाना विनविले नानासाहेबानी त्याना सरक्षणाच आश्वासन दिले मात्र तुमचा तोफखाना माझ्या हाताखाली ठेवा, खजिन्यावर माझी शिवदी असू द्या अशा अटी नानासाहेबानी घातल्या त्या अिग्रज सेनानीने कबूल केल्या कानपूर यथे बरोबर ३१ मे रोजी रात्री वाराला सुरवात झाली रात्री २ वाजता नानासाहेबाचे राज्य सुरू झाल अेका रात्रीच्या आत मेलेले मराठी साम्राज्य जिवत झाले अेक दिवस जरी ' माझे साम्राज्य पुन्हा सुरू झाले' ही कल्पना आली तरी मी माझ्या जन्माचे सार्थक झाल असे समजेन

मुसलमानाशी सगनमत करून चढाअी करण्यात आली हातातली तरवारच स्वत वर अुलटली अशी अिग्रजाची स्थिति झाली ३१ म ते ३१ आगस्टपर्यंत सारखी धुमाकूळ सुरू होती क्रिमियन युद्ध वद करून अिग्रजी फौज घेअून नवीन कमाडर अिकडे आले

कानपूरला कत्तल का झाली ?

या अिग्रज फौजेने प्रत्यक गाव घटक समजून नि तोफा लावून गावाना आगी लावून दिल्या झाडापाशी फाशीचे स्तभ अुभारून गावकऱ्याना फासावर लटकविण्यात आले या गोष्टी कानपूरला हाअू लागल्या युद्ध आहे तेथे सूड आहे म्हणून

मी त्याना दोष देत नाही अिंग्रजाच्या कैद्याना मात्र कानपूर येथे चांगल्या रीतीने वागविण्यात आले होते पण त्या लोकानी कबूतराच्या गळ्यात चिठ्ठ्या बांधून आपल्या सेनानींना कळविले की, या ठिकाणी अमुक अमुक लोक पुढारी आहेत, आपण कानपूर घेतल्यानंतर त्याना प्रथम फाशी द्यावे अशा लोकाना त्याच्या या देशद्रोहाबद्दल – अिंग्रजाच्या दृष्टीने तें देशप्रेम असेल—आजच्या युद्धनियमाप्रमाणे देखील ठार करण्यात येअील तेव्हा अशा लोकाची कत्तल जर त्यानी केली तर *अिंग्रज लोक जसे 'कोर्ट मार्शल' करतात, तसे त्यानी केले असे म्हणता येअील.*

अिंग्रजांनी भाकलेली करुणा

अिंग्रजी फाजेने चालविलेल्या कत्तलीची वर्णने जेव्हा कानपूरला येअू लागली तेव्हा त्याचा सेनानी नील याचे मन आम्ही वळवितो, आमची हत्या करू नका, असे अिंग्रजानी सांगितले त्याप्रमाणे त्याना नौकेवर चढविण्यात आले. अितक्यात बनारसच्या कत्तलीची बातमी आली या लोकाना आम्ही अितक्या चांगल्या रीतीने वागवितो, पण ते मात्र आमच्या बायकामुलाची कत्तल करीत आहेत हे हिंदी सैनिकाना कळताच त्याना या लोकावर सूड अुगविण्याची अिच्छा होणे मनुष्य-स्वभावाला सोडून नाही सूड अुगविणाऱ्या नीलसारख्याचे जर पुतळे अुभारण्यात येतात, तर नानासाहेबासारख्याचे देखील पुतळे का अुभारू नयेत ?

अशा कत्तलीच्या गोष्टी घडू नयेत तर त्या अुभय पक्षाकडून घडू नयेत. आमचे स्वातंत्र्य तुम्ही हिरावून घेतले होते म्हणून या कत्तलीचे आम्हाला समर्थन तरी करता येअील, पण तुम्हाला आमची हत्या करण्याच्या कृत्याचे समर्थन करता येणार नाही चोरानी सावाला कुऱ्हाड मारली नि सावाने चोराला कुऱ्हाड मारली यात कुऱ्हाड मारण्याचा गुन्हा जरी दोघानी केला असला तरी चोराला आपल्या कृत्याचे समर्थन करता येअील का ?

नानासाहेब व टोपे याचे पुतळे अुभारा !

जर लॉरेन्स, नील याच्यासारख्याचे पुतळे अुभारले जातात तर नानासाहेब, तात्या टोपे याच्यासारख्याचे पुतळे पुण्याला शनिवारवाड्यासमोर अथवा कानपूरला का अुभारले जाअू नयेत ? ज्या ठिकाणी कानपूरला अिंग्रज लोकाची कत्तल झाली त्या ठिकाणी अेका स्तंभावर असे लिहून ठेवण्यात आले आहे की, 'या ठिकाणी राक्षस लोकानी याची कत्तल केली आहे' ह वाचून हिंदी लोकानी लाजेने मान खाली घालावी असा लिहिणाराचा अुद्देश असेल पण तें वाचून मान अुंच झाली. कारण सांडलेल्या रक्ताचा तो सूड होता !! म्हणून मी नुकताच कानपूरला गेलो असता सूड अुगविणाराच्या या स्मृतीला मी जवळची फुले वाहिली आपला देश स्वतंत्र होताच या लोकानी *अुभारलेले हे पुतळे काढून त्या जागी आपल्या देशा-*साठी जे लढले त्याचे पुतळे अुभारले पाहिजेत.

झाशीची संग्राम देवता

कानपूरच्या कत्तलीचा सूड अिंग्रजांनी कसा घेतला, त्यांनी रक्त साफ कसें करून घेतले, हे आपण वाचले असेल कानपूर अिंग्रजांनी ताब्यात घेतल्यावर नानासाहेबांनी गंगेत नाव टाकली. तीतून ते कोठे गेले याचा पत्ता लागत नाही. कानपूर अिंग्रजांनी घेतल्यानंतर तेथे विजयोत्सव सुरू असता व युरोपचा नामांकित कमांडर तेथे असता तीन दिवसाच्या आत तात्या टोपेने पुन कानपूर घेतले. झाशीच्या राणीला हे कळताच तिने अुठावणी केली झाशीच्या राणीची हकीकत आपणाला माहीत आहेच 'या वेळी जर शिंदे वडाला मिळाले असते तर आम्हाला आपले चबूगबाळे सावरून स्वदेशी पलायन करावे लागले असते' अशी तार अिंग्रज सेनानींनी पाठविली होती झाशीची राणी, तात्या टोपे हे खरे शूर आपल्या तत्त्वाला शेवटपर्यंत चिकटून राहणारा तो खरा शूर. नेपोलियनचा पराभव झाला म्हणून तो शूर नव्हता असे म्हणावयास कोणाची माय व्याली आहे? तसेच झाशीची लक्ष्मीबाअी व तात्या टोपे हे शूर नव्हते असे म्हणावयास कोणाची माय व्याली आहे?

सेनापति तात्या टोपे

तात्या टोपे याच्या पराक्रमाचे वर्णन काय करावे? कमीत कमी दीडशे लढाया हा वीर लढला. दहा हजार अिंग्रज फौजेशी त्याने तीन वर्षे सामना दिला. अिंग्रजांचे दोन नमलेले सेनानी मारले दक्षिणेकड येण्याचा तात्याचा डाव होता. निजामाने असे आश्वासन दिले होते की, आम्ही तुम्हाला मिळू म्हणून अिंग्रजांच्या विरोधाला न जुमानता तात्या टोपेने आपल्या सैनिकांसह नर्मदा ओलांडली पण निजामाने वचन मोडले व सांगितले की, 'याद राखा जर तुम्ही पुढे आलात तर अिंग्रजांच्या वतीने तुम्हाला ठार करावे लागेल.'

तात्याचे सैनिक कामी आले होते साथीदार त्याला सोडून गेले होते तरीही 'मी पेशव्याचा सेनापति आहे' हे तो शेवटपर्यंत विसरला नाही मानसिंह नावाचा अेक लहानसा सम्थानिक काय तो त्याला शेवटपर्यंत चिकटून होता. पण त्यानेच शेवटी फितुरी करून तात्याला पकडून दिले। तात्याची न्यायासना-समोर चौकशी करण्याचा तमाशा करण्यात आला. 'तुम्ही बडखोर आहात. तुम्ही मनुष्यहत्या केली,' असा त्याच्यावर आरोप ठेवण्यात आला. तात्याने या प्रसंगी जें वक्तव्य केले त्यात त्यांनी असे सांगितले की, 'मी मुळीच बडखोर नव्हतो मी पेशव्याचा नोकर आहे. तुमचा शत्रु म्हणून मला गोळी घाला.' पण अिंग्रजांना न्यायाचा तमाशा करून त्यांना फाशी द्यावयाचे होते. विष द्यावयाचे असले तरी ते अमृत आहे असे सिद्ध करून ते देण्याचा अिंग्रजांचा रिवाज आहे. शेवटचे

मागणे काय म्हणून तात्याला विचारण्यात आले 'माझ्या वृद्ध वडिलाना त्रास देऊ नका' म्हणून त्याने सांगितले

आपल्या हातानी तात्यानी स्वत फास लावून घेतला मान आवळली गेली. धड खाली पडले तेव्हा या वीराला पाहण्याला तेथे हजर असलेल्या अिंग्रज फ्रेंच बायका माणसाची गर्दी लोटली. या वीराच्या केसाचे झुपके त्यानी तिकडे नेले

तात्याची स्मृति कायम ठेवा

'तात्या टोपे हे मराठ्याचे शेवटचे सरसेनापति होते' असे त्याच्यासबधी अिंग्रज नि फ्रेंच बातमीदारानी आणि अितिहासलेखकानी लिहून ठेवले आहे शिवाजी महाराज यशस्वी झाले, त्याची आपण पुण्यतिथि करतो पण तात्या टोपे याना जरी अपयश आले तरी त्याची स्मृति आपण कायम ठेवा अेवढेच मला आपणास सांगावयाचे आहे

\+ \+ \+

(३)

स्वातंत्र्यलक्ष्मीचें पुण्यस्मरण

८० वर्षांपूर्वी ग्वाल्हेरच्या पायथ्याशी ज्या स्थली महाराणीचा देह पडला त्या ठिकाणी साप्रत अेक सुदर छत्री बाधली आहे दि १७ जून १९३८ रोजीं ग्वाल्हेर येथील नगरभवनात स्वा. सावरकराचे झालेलें भाषण

केवळ अैतिहासिक दृष्टीने सत्तावनच्या क्रांतियुद्धाच्या चार गोष्टी मी सागणार आहे त्याचा सबध साप्रतच्या राजकारणाशी नाही साप्रतच्या कालमानानुसारच साप्रतच्या कार्यकर्त्यांनी वागले पाहिजे स्वातंत्र्ययुद्ध म्हणजे 'काडतुसाला चरबी लावल्यामुळे झालेले शिपायाचे बड होय' अशी कल्पना प्रसृत करण्यात आली आहे, पण ती चूक असल्याचे अिंग्रज ग्रंथकाराच्या लेखा-वरूनच सिद्ध होते केवळ काडतुसास गायीची व डुकराची चरबी लावल्याचे समजल्यामुळे—आणि ही गोष्ट खोटी नव्हती—शिपायाच्या धार्मिक वेडाने अुचल खाल्ली म्हणावे तर नानासाहेबादिकाच्या पक्षातर्फे तींच काडतुसे वापरली जात होती, तसेच हे केवळ शिपायाचे बड होते तर त्यात नानासाहेब पेशवे, राणी लक्ष्मीबाअी झाशीवाली, बिहारचे वीर कुवरसिह, लखनौचे नवाब, दिल्लीचे

याच ग्वाल्हेरच्या पायथ्याची शत्रूच्या हातून निसटून जाण्याचा प्रयत्न करीत असता तिच्या स्वत च्या तोंडावर वार झाला. जिवाला जीव देणाऱ्या दासीचे सर्व शरीर तलवारीच्या घावांनी भरून ती मरणाच्या दारी पडली पाठीशी ११ वर्षांचे मूल बांधलेले, अशा स्थितीत मर्दपणाने शत्रूशी झुंज देत नि स्वत च्या शरीरास परक्याचा अपवित्र स्पर्श होऊ नये म्हणून उडी घेत असता दुर्दैवी नाला आडवा आला तो नाला राणी लक्ष्मीबाईलाच आडवा आला असे नव्हे, तर भारताच्या स्वातन्त्र्यलक्ष्मीलाही तो आडवा आला त्या नाल्याच्या काठीच राणीचा देहान्त झाला ! एका साधूने तिच्या मुखात पाणी घालून शेवटी त्या पवित्र देहास अग्निसंस्कार केला

सेनापति तात्या टोपे

या स्वातन्त्र्ययुद्धातील दुसरे संस्मरणीय वीररत्न म्हणजे तात्या टोपे होत तात्या टोपे म्हणजे पराभूत शिवाजी शिवाजी महाराजांचे प्रयत्न यशस्वी झाले आणि त्यांच्या प्रयत्नास यश आले नाही एवढाच काय तो फरक, बाकी सेनापतित्वामध्ये दोघेही सारखेच तात्यांनी हा लढा सतत दोन वर्षे चालविला होता पण दगाबाजीने ते पकडले गेले आणि इंग्रज सरकारने आपल्या कायद्याप्रमाणे त्यांना फाशी दिले या वीरपुंगवाचे नित्यस्मरण आपणास असले पाहिजे

हत्यारबंद मिरवणूक काढा !

या ठिकाणी महाराणीचा अश्वारूढ पुतळा उभारण्याचा कोणाचा मानस असेल तर तेही स्मारक करावे पण खरे स्मारक तेच की, ज्या योगे प्रत्येक व्यक्ति राणी लक्ष्मीबाईसारखी तेजस्वी व वीरश्रीसंपन्न होईल दगडी मंदिरापेक्षा जिवंत मंदिराने राणी लक्ष्मीबाईचे स्मारक झाले पाहिजे या समारंभाच्या व मिरवणुकीच्या प्रसंगाने सरकारी अधिकारी व सामान्य लोक हे सर्व एकच आहेत हे येथे दिसून आले ही आनंदाची गोष्ट आहे, पण त्याबरोबरच खेदाची गोष्ट अशी की, या संस्थानात हत्याराचा कायदा नसता अवघी एखादी दुसरी तरवार एवढ्या मिरवणुकीत असावी ! तरुणांनी नुसते नेकटाय घालून भांग सजविण्यातच भूषण मानावे ? लाहोर, अमृतसरला हत्यारबंद मिरवणुकी निघाल्या, त्याप्रमाणे येथील मिरवणुकीत कमीत कमी पाचशे तरवारी तरी हव्या होत्या तरवार हाती घेतली की हिंसा होते, ही कल्पना चूक आहे तरवारीचे प्रदर्शन म्हणजे आत्मशक्तीचे प्रदर्शन होय बंदूक घरात ठेवून हातात छडी घेऊन बाहेर मिरवणे याला काय म्हणावे ? यापुढे तरुणांनी निशाणबाजीचे व तरवारीचे शिक्षण अवश्यमेव घेतले पाहिजे, तरच भावी काळात तरणोपाय आहे

✦ ✦ ✦

२०. लाला हरदयाळ

पुणे येथे दिनांक १४ ५ १९३९ रोजी वसंत व्याख्यानमालेत स्वा सावरकर यांचे 'कै लाला हरदयाळ' यांच्या जीवनचरित्रावर सेनापति बापट यांच्या अध्यक्षतेखाली झालेले भाषण

आपल्या बंगल्यात थोड्याफार स्वार्थत्यागी माणसाच्या तजविरी सापडतील पण तुमच्या बंगल्यात कान्हेऱ्याची तसबीर सापडणार नाही की, वैद्याची तसबीर सापडणार नाही ! आणि याचे कारण हेच ना की, त्यांनी अमोल असा स्वार्थत्याग केला? आमची चित्रे दिसतात याच तरी कारण ? आज सरकारला आम्ही मोवळे असावे असं वाटते हेच की नाही ?

हिंदुस्थानच्या हिताकरता जगभर पसरलेल्या कित्येक देशभक्ताची तीन-पानीही चरित्रे नाहीत हीच अुपेक्षा ' हरदयाळ ' यांच्या वाट्यास आली म्हणूनच काही आठवणी व अितर भाषात जी काही प्रसिद्धि मिळाली त्या आधारे मी ' हरदयाळ ' यांच वृत्त निवेदन करणार आहे

तीव्र बुद्धिमत्ता

त्यांच्या बाल्याचे बाबतीत नक्की माहिती अुपलब्ध नाही पंजाबमध्ये त्यांचा कुठेसा जन्म झाला त्यांच्या शालेय शिक्षणाबद्दलही माहिती अुपलब्ध नाही पण कॉलेजच्या शूर्फ विश्वविद्यालयीन शिक्षणात मात्र त्यांचे तेज फाकू लागल त्यांच्या साध्यासुध्या बावळटपणाखाली असलेली बुद्धिमत्तेची तेजस्वी तरवार चमकू लागली अेम् अे मध्ये अिंग्रजी भाषेत संबंध युनिव्हर्सिटीत पहिला क्रमांक मिळवून त्यांनी आपल असामान्यत्व अितरास पटवून दिल, व म्हणूनच त्यास सरकारी शिष्यवृत्ति मिळवून विलायतेस जावयास मिळाल

खिस्ती धर्माचा पगडा

आधीच तेल्बुद्धि तरात अंगी विभूतिमत्त्वदर्शक विक्षिप्तपणा व भोवताली खिस्ती कॉलेजातील मिशनरी वातावरण, यामुळे त्यांच्या मनावर खिस्ती धर्माचा पगडा बसू लागला त्या भावनामय मनाची अशी खात्री होत चालली की, हिंदुस्थान खिस्ती झाल्याशिवाय सुधारावयाचा नाही 'लजपतरायावरही अिस्लामी धर्माचा पूर्ण पगडा बसला होता त्यांच्या वडिलांचीही अिच्छा होती की लजपतराय यांनी मुसलमानी धर्म स्वीकारावा पण आमच्या सुदैवाने तो प्रसंग टळला तसंच हरदयाळांच्या बाबतीत झाले त हिंदु म्हणून जगले आणि हिंदु म्हणून मेले

अिंग्लंडात

पुढे अिंग्लंडास जाअून त्यांनी ऑक्सफर्डमध्ये नाव दाखल केल लगेच आपल्या बुद्धीची त्यांनी तेथील अध्यापकावर पूर्ण छाप पाडली. त्यांचे आणि अध्यापकाचे

विचारविनिमय होअू लागले धार्मिक व तात्त्विक विचाराची चर्चा चालू असताच बंगाल्यातील बंगभंगाच्या चळवळीचे वृत्तान्त अिंग्लंडात अुमटू लागले बिपिनचंद्र पाल, लालाजी, टिळक, यांच्या नेतृत्वाखाली धुमधडाक्याने चालणाऱ्या चळवळीत भाग न घेणे म्हणजे जिवंत नसण्यासारखे ठरले असते ह्याच चळवळी चालू असण्याचे सुमारास मी अिंग्लंडात जाअून दाखल झालो तेथे प. श्यामजींबरोबर ' अिंडिया हाअूस' मध्ये गेलो हिंदु विद्यार्थ्यांची चौकशी करीत असता हरदयाळ यांचे नाव प्रामुख्याने माझ्यापुढे आले

त्यांच्या व माझ्या गाठीभेटी झाल्या त्यांच्या अंगच्या असामान्य गुणाचा मला परिचय झाला त्यांच्या ठिकाणी असणाऱ्या विक्षिप्तपणाचा अनुभव येअू लागला व हळू हळू असं आढळून आले की, त्यांची ख्रिश्चन धर्मावरील श्रद्धा ओसरत जाअून हिंदी राजकारणाचे प्रश्न त्यांच्या डोक्यात घोळू लागले आहेत

याच सुमारास गोखलेही पण तेथे होते गोखले हे सरकारला अधिक जवळचे, म्हणजे सरकारला गोखले आवडत होते असं नव्हे टिळकांपेक्षा हे बरे, असं सरकारचे म्हणणे पण आमचे तसे नव्हते ! आम्ही क्रांतिकारक अिंग्रजास भीतिदायक वाटत होतो म्हणजे असे म्हणता येअील की, आम्ही मुळीच नकोत म्हणून टिळक चालतील पण टिळकांपेक्षा बोलणे चालणे करण्याच्या दृष्टीने गोखले बरे, म्हणून गोखले जवळचे असे सरकारास वाटे सरकारास यापैकी कोणीच आवडणारे नव्हते आजही अशाच गोष्टी दिसून येण्यासारख्या आहेत ज्यावर विश्वास ठेवला असता आपल्या पायास धक्का बसण्याचा संभव कमी असं सरकारला वाटतं, त्यास सरकार जवळ करतं व त्यासच भेटी—मुलाखती देतं

क्रांतीची शपथ

क्रांतिकारक विचारसरणीचा हरदयाळांच्या मनावर पगडा बसला अिंग्लंडला जबरदस्त दहशत बसविणारी चळवळ झाल्याविना हिंदुस्थानवरील त्याची पकड ढिली होणार नाही असं वाटून तशी परिस्थिति निर्माण करण्याच्या दृष्टीने हरदयाळने माझ्यासमोर, माझ्या घरी सशस्त्र क्रांतीची शपथ घेतली अेखादा बेत ठरला म्हणजे मग तो पार पाडावयाचाच ही त्यांची वृत्ति ! लगेच ते ऑक्सफर्डला गेले नि शिष्यवृत्ति आणि विद्यार्थिदशा यांचे राजिनामे देअून मोकळे झाले अध्यापकवर्गाने त्यांचे मन वळविण्याचे नाना प्रकारचे प्रयत्न केले त्यांच्या विद्वत्तेपासून होणारे फायदे त्यांनी त्यांच्या निदर्शनास आणले पण त्याचा त्यांच्या मनावर काहीच परिणाम झाला नाही

अेकांतिक भावना

येथेच ते थांबले नाहीत ज्यांचं पारतंत्र्य आपण झुगारून देण्यास निघालो आहोत त्यांचे कपडे आपण घालणे म्हणजे गुन्हा असल्याची त्यांची खात्री झाली

तसल्या थंड प्रदेशात नुसती कफनी, धोतर वगैरेसारखा पोषाख वापरणें प्रकृतीच्या दृष्टीने हितावह नसल्याचें आम्ही त्यांना खूप सांगून पाहिलें, पण त्यांच्या अुदात्त विक्षिप्तपणापुढे आमचें चालेना नि अेका कपड्यानिशी ते राहू लागले. त्यानंतर जेवणाचे बाबतीत. जो हिंदु नाही त्याच्या हातचें अन्न खावयाचें नाही असा त्यांनी संकल्प केला व हिंदु आचाऱ्याकडून हिंदु पद्धतीचें अन्न ते खाऊ लागले.

आमचा त्यांचा येथे मतभेद होता. 'जन्मभर आम्ही अिंग्रजांचे ववर्जी होअून हिंदुस्थानात बसलोच आहोत, आता तरी त्यांच्याकडून आपली सेवा करून घेअू या ! त्यांच्या बायकांना आपली भांडी घासू द्या ! त्यांना आमच्याकरिता स्वयंपाक करू द्या !' असें आम्ही म्हणत असू. पण तें त्यांना रुचत नसे. असो ! याचा व्हावयाचा तोच परिणाम झाला. त्यांना ब्रॉंकेटाअीस्‌चा आजार झाला. पहिल्या पहिल्यादा त्यांनी तो लपवून ठेवला; तरी पुढे तो त्यांना असह्य झाला; तेव्हा त्यांना औषधपाणी देणें जरूर होतें. थोडें बरें वाटल्यावर त्यांना पॅरिसमध्ये डॉ. राणा यांजकडे पाठविण्यात आलें. हे राणा अद्याप जिवंत आहेत. त्यांनी नि त्यांच्या जर्मन कुटुंबांनी त्यांची अुत्तम व्यवस्था ठेवली आणि ते बरे झाले. पण त्या जर्मन बाअीच्या हातचें ते खाअीनात की तिच्याशी बोलेनात.

क्रांतीचा जोर

बरे झाल्यावर 'अभिनव भारत' संस्थेच्या सल्ल्याने ते क्रांतीच्या तत्त्वाचा प्रचार करण्यासाठी हिंदुस्थानात दाखल झाले. लगेच त्यांनी पंजाबात अेक आश्रम-वजा केंद्र अुघडलें. धुमधडाक्याने प्रचारकार्यास सुरवात झाली. पण नवभारताचें केंद्र हिंदुस्थान असून तेथे हरदयाळ काम करीत असल्याचा सुगावा लागल्यामुळे त्यांच्यावर सरकारी वारंट सुटलें. ही बातमी कळताच ते स्थलांतर करू लागले; पण आता निभाव लागत नाही असे पाहून हरदयाळ पुनः अिंग्लंडात आले. अिकडे अिंग्लंडातील क्रांतिकारक चळवळ अधिकाधिक जोरावू लागली होती. बॉंब तयार होत होते. फ्रान्समधून बुटांच्या पार्सलमधून पिस्तुलें येत, तीं हिंदुस्थानात पाठविली जात होतीं.

गुप्त शिपायांच्या हातावर तुरी

आमच्यामागे गुप्तपोलिसाचा ससेमिरा लागून राहिला. आमचे ते सहचरच झाले. आम्ही कित्येक वेळेस त्यांच्या हातावर छत्री अडकवून मोकळ्या हाताने चालावें नि त्या बिचाऱ्यांनी आमच्या छत्र्या घेअून मुकाट्याने आमच्या मागून चालावें ! आमच्यातला चारी नावाचा अेक मद्रासी गुप्त पोलिसात असे, हें कित्येक दिवस सरकारला माहीत नव्हतें. त्यामुळे आम्हास माहिती कळे. असाच अेके दिवशी अेक गृहस्थ मजकडे आला. आम्ही त्यास ओळखलें. त्याचें स्वागत

केले तो म्हणाला, 'मला आपली खोली पाहावयाची आहे.' मी म्हणालो, 'ठीक आहे' त्यास मी खोलीत नेले खोलीत चारदोन वर्तमानपत्रे होती अेक आराम खुर्ची होती आम्ही त्यास खुर्चीवर बसविले त्याच खुर्चीत बाँब होते! अुद्देश हाच की, बाँब अुडालाच तर तो आणि आम्ही सर्वच खलास

आमच्या बातमीने ब्रिटिशास दहशत बसली धिंग्राने कर्नल वायलीचा वध केला ब्रिटिशाना चागलीच दहशत बसली हजारो सह्यानी जे काम झाले नसते ते अेका घटनेने घडवून आणले

जर्मनीशी संधान

याच वेळेस हरदयाळ पॅरिस येथे परत गेले तेथून मध्ययुरोपात सधान बाधण्याच्या कारवाया सुरू झाल्या जर्मनीशी सख्य जोडणे हेहि शक्यतो साधावे, हा हेतु, पण पण हा अितिहास पट्टाभिसितारामय्याना अवगत नाही त्याच्या मते राष्ट्राचा अितिहास १९२० नतर सुरू झाला! मुलास आपल्या जन्मापासूनच जग सुरू झाले असे वाटत असेल तर वाटो, पण बापही माझ्यासमोर जन्मला असेच तो म्हणेल काय? पट्टाभिसितारामय्याना हा अितिहास माहीत नाही, म्हणून तो घडलाच नाही असे का म्हणावयाचे आहे? हेच का 'सत्य'? असो

अितिहास, सत्य सागितलाच पाहिजे त्यातले काय घ्यावयाचे, काय सोडावयाचे त आपण ठरवावे सबधच्या सबध अैतिहासिक घटना अमलात आणा असे मी म्हणत नाही, मुळीच आणू नका असेही मी सागत नाही, मी फक्त अितिहास सागत आहे.

अिंग्लडमध्ये 'तलवार 'पत्र सुरू झाले मध्ये १८५७ च्या स्वातत्र्ययुद्धाचे पुस्तक प्रसिद्ध झाले हरदयाळनी पॅरिसमध्य 'वदेमातरम्' पत्र चालू केले. जिकडे तिकडे हिंदुस्थानचा बोलबाला सुरू झाला.

म गाधींचे धोरण

म गाधी त्या वेळी युरोपातच होते त्याचा व हरदयाळाचा परिचय झाला. विस्तार सोडून बोलावयाचे म्हटले तर असे म्हणता येअील की, त्याचे आमचे खटके अुडू लागले त्याच्या आमच्या विचारात फार अतर होते. कुठे God save the king म्हटले गेले की ते ताडकन अुभे राहत नि आम्ही बसून राहत असू. ते यावर टीका करीत ते म्हणत 'राजा श्रेष्ठ आहे अीश्वरी अश आहे त्याला मान देणे साम्राज्यातील प्रत्येक व्यक्तीचे काम आहे' अर्थात ही विचारसरणी आम्हास पसत नसे गाधीचा ओढा साम्राज्यरक्षणाकडे असे. आफ्रिकेत बोअराचे स्वातत्र्यहरण करण्यास ब्रिटिश साम्राज्यसत्तेस गाधींनी जी मदत केली ती काय अहिसातत्वास धरून झाली! पण त्याची ती वृत्तिच बनून गेली होती त्या वेळेस

वादविवाद चालू असता आम्ही क्रांतिकारक टेबलाच्या अेका बाजूस बसत असू व गांधी आणि त्यांचे आफ्रिकेतील अनुयायी टेबलाच्या दुसऱ्या बाजूस बसत. वादविवाद होअी ! दररोज अशी मौज होअी की, गांधींच्या बाजूचा अेक अेक शिष्य क्रांतिकारकांच्या बाजूस येअून बसू लागला अखेर गांधी अेकटेच अेका बाजूस राहिले ! आमच्या पथाबद्दल ' मारो काटो पंथ ' असा अुल्लेख करून त्यांनी त्या नावाचे अेक पुस्तकही प्रसिद्ध केले

मनाची द्विधा स्थिति

आमच्यावर अशी ही स्वकीयांची प्रखर टीका व परकीयांचा जुलूम चालू होता, तरी आमचे कार्य सुरुच होते हिंदुस्थानात पाठविलेल्या शस्त्रास्त्रांचा अुपयोग होअू लागला धरपकड होअू लागली. सहोदर, आप्त यांना पकडण्यात येअू लागले आमची नावे समजावीत म्हणून त्यांचे छळ होअू लागले मी बेचैन झालो दररोज बातम्या येत रोज मनाची बेचैनी वाढे ! हरदयाळ माझी समजूत घाली. पण माझे मन द्विधा झाले ' माझे सहोदर, माझे मित्र तुरुंगात हालअपेष्टा सोशीत असता मी मात्र फ्रान्समधील बागांतून फिरावे अरे, हें कसले जीवन ! ' हरदयाळ म्हणत, ' तू गेलास म्हणजे शक्ति गेली तू पुढारी – तू चळवळीचा आत्मा – 'छे ! मला ते पटेना मी म्हणालो ' मी पुढारी आहे किंवा नाही न ठरावयाचे आहे जे हाल माझे आप्तेष्ट सोशीत आहेत ते मी सोसल्याशिवाय कार्याची पूर्तता होणार नाही मी जाणार जेथे माझे सगेसोयरे तडफडत आहेत तेथे मी जाणार त्यांच्यात मी जाणार '

तत्त्वज्ञानाकडे कल

मी निघालो ! स्टेशनवर बरीच मंडळी जमली होती पण दोन बाजूस दोन म्लान व वरून बावळट दिसणारे चेहरे मी पाहात होतो अेक मॅडम कामा यांचा व दुसरा हरदयाळांचा हरदयाळांचे ते शेवटचे पुण्यदर्शन तथून मी निघालो अिंग्लंडात आलो नि पकडलो गेलो आमच्या कारागृहामुळे चळवळीचा विचका झाला हरदयाळांच्या कानावर गोष्टी गेल्या नवभारताच्या मंडळींनी शपथा मोडून साक्षी दिल्याच्या बातम्या अैकून ते पूर्ण अुदास झाले त्यांनी राजकारणाचा अभ्यास सोडून दिला व ते तत्त्वज्ञानाचा अभ्यास करू लागले !

अिंग्रजी, फ्रेंच, पर्शियन, अुर्दू संस्कृत अित्यादि भाषा त्यांना चांगल्या अवगत असून युरोपातील अितर भाषांचेही चालचलाअू ज्ञान त्यांना होते निरनिराळ्या भाषांतून धर्म व तत्त्वज्ञान यावरील विचार त्यांनी समजावून घेतले नि शेवटी बौद्ध धर्म आचरणात आणण्याचे त्यांनी ठरविले

नवा धर्म

पुढे त्यांनी होनोलुलू येथे जिवंत राहावयास लागणारें तेवढेंच खाअून अत्यंत हालात दिवस काढण्यास सुरवात केली; पण अभ्यास सोडला नाही. हळूहळू नवा धर्म, की जो नवें व जुने यांची सांगड घालील असा, स्थापन करण्याचा निश्चय केला. विचारांची चौकट बनत चालली. त्यांच्या विचारास मूर्त स्वरूप येअू लागलें. त्या वेळेस भाअी परमानंद सरकारच्या रोषास पात्र होअून देशत्याग करून तेथे गेले. त्यांची व हरदयाळांची गाठ पडली. भाअी परमानंदांनी त्यांस अध्यात्मवादापासून परावृत्त केले. आधीच आपल्या देशात पुष्कळ आचार्य झाले आहेत. त्यांत आपली भर कशाला ? हिंदुस्थानच्या स्वातंत्र्याचा प्रश्न हातात घेण्यास हा काळ अनुकूल आहे. भाअी परमानंदांच्या कौटिक्रमाने हरदयाळांचें मन पुनः बदललें. हिंदी स्वातंत्र्याची कल्पना त्यांना पटली व लगेच आपल्या नेहमीच्या स्वभावास अनुसरून ते त्यात हिरिरीने पडले.

महायुद्धाची संधि

त्या वेळेस महायुद्धाचे ढग जमू लागले. अिंग्लंडचा जो शत्रु तो आपला मित्र ही भावना जागृत झाली नि जर्मनीत प्रयत्न करण्याच्या अिराद्याने हरदयाळ युरोपात गेले. पण जगायचें कसें? ज्या देशात जावें त्या देशात, त्या भाषेचा अेखादा लेख लिहावा व काय मिळेल त्यावर निर्वाह करावा ! त्या वेळचे त्याचे हाल अवर्णनीय आहेत. आजच्या शेकडो कांग्रेसभक्तांचे हाल अेकवटले तरी 'अभिनव भारता'च्या अेकेका सभासदाच्या हालाची अन् त्यागाची बरोबरी होणार नाही. या गोष्टी पट्टाभिसीतारामय्यांना खऱ्या वाटणार नाहीत. पण अितिहास कोणाच्या वाटण्याबिटण्याचा विचार करीत नाही.

वीस सालापूर्वीचें राजकारण

आम्हांस जर्मनांशी संधान बांधण्याचे कामात हळूहळू यश येअू लागलें. युरोपातील युद्धाचे प्रसंगी हिंदुस्थानात बंडाचा वणवा पेटला पाहिजे ही कल्पना जर्मनीला पटली. पैसाही येअू लागला. जगभर पसरलेली हिंदी माणसें वाटेल ती मदत देण्यास तयार झाली. काय सांगावें ! अहो, जगभर ठिकठिकाणी हिंदी माणसें आहेत. ती तेथे तेथे थोडीफार सुखी आहेत. काटकसर, हिंदु संस्कृतीस पोषक अशी राहणी अित्यादि गुणांमुळे त्यांनी गाठीशी बांधलेला पैसा हिंदवी स्वराज्याकरता पुढे केला. हिंदूंनी मिळविलेले स्वराज्य अुद्या साम्राज्य ठरणार आहे ! पण परराष्ट्रात या अशा तऱ्हेच्या चळवळी—पणवण फिरत केलेल्या चळवळी—विमानातून परराष्ट्रात फिरून आलेल्या चळवळ्यांच्या चळवळीपेक्षा आपणांस अत्यंत कमी वाटतात म्हणून का आपण १९२० नंतर खरें राजकारण सुरू झालें असें म्हणता ?

अरे, आम्ही जिवंत असताना तुम्हाला हे म्हणवले तरी कसे ? अिकडे हरदयाळ जमवाजमव करीत अमेरिकेत गेले तेथील शीख वगैरे मंडळींच्या मदतीने हिंदुस्थानातील पल्टणीत भेद पाडण्याची खटपट सुरू झाली

अमेरिकेच्या कैदेतून पलायन

याच वेळी 'गदर' नावाचे वर्तमानपत्र हरदयाळ मात भाषात चालवू लागले प्रत्यक अकात '१८५७ चे स्वातंत्र्ययुद्ध' नावाच्या माझ्या पुस्तकाचे भाषांतर प्रसिद्ध होअू लागले गदरचे अंक पाठ करण्यात येअू लागले व सर्वत्र ब्रिटिशाविरुद्ध क्रांतीचा प्रचार करण्यात येअू लागला या व अशा तऱ्हेच्या बातम्या अिंग्रजाच्या कानावर जाअू लागल्या असल्या पाहिजेत म्हणूनच त्यानी अमेरिकेवर दडपण पाडून हरदयाळाना पकडण्याची खटपट केली पण अमेरिकेस त्यापासून काडीचा फायदा नसल्यामुळे नि त्या वेळेस तिचे धोरण दारूगोळा व शस्त्रास्त्र विकून पैसा मिळविणे हें असल्यामुळे तिने हरदयाळास वरकाती कैद केले असले तरी आतून त्यानी पळून जावे अशी व्यवस्था केली त्याचा फायदा घेअून हरदयाळ पळाले नि मेक्सिकोत आले

तथून पुन हालचाली सुरू झाल्या

बंडाची तयारी

पॅसिफिक महासागरातून ब्रह्मदेशात यावयाचे, तेथील बंदर ताब्यात घेअून बंगाल्यात अुतरावयाचे आणि बंडाचा वणवा पेटवून द्यावयाचा—अंदमानावर हल्ला करून तेथील क्रांतिकारकांची मुक्तता करावयाची—असे झाल्यास फायदा घ्यावा म्हणून मद्रासच्या बाजूस अेमडन जहाज अुतरले पण तसे व्हावयाचे नव्हते अेक नवीनच बातमी वातावरणात अुमटू लागली हिंदुस्थानात अिस्लामी राज्य होणार! खलिफास हिंदुस्थानात राजा करण्याचे अभिवचन कैसरने दिले ! हो—त्याना काय? हिंदुस्थानात बंड झाले म्हणजे झाले ! मग तिकडे खलिफा राजा होवो नाही तर आणखी काही होवो हरदयाळाचे तसे नव्हते त्याना हिंदुस्थानात हिंदूंचे राज्य पाहिजे होते हे त्याचे ध्येय त्या ध्येयास धक्का बसल्याबरोबर त्यानी आपले अंग काढून घेतले पण मुसलमानाना अतिशय आनंद झाला ते हजारोंनी येणाऱ्या खलिफाच्या स्वागतार्थ सामोरे निघाले त्यात कित्येक अुपाशी मेले ही गोष्ट वेगळी

हिंदुस्थानात बंड अुभारण्याची कल्पना विलयास गेली त्याबरोबर हरदयाळाचे भावप्रधान मन पुन अुदास झाले चळवळीतून अंग काढून घेतल्यावर त्याची अनुकंपनीय स्थिति झाली अन्नान्नदशा येअून वणवण फिरू लागणाऱ्या त्या थोर देशभक्ताची अिकडे आठवणही होअू नये ही केवळी शरमेची गोष्ट आहे !

अुपकारकर्त्यांची अुपेक्षा

ज्याच्या प्रयत्नाने व्हॅर्सालिस यशस्वी जर्मनाच्या तहाच्या वाटाघाटीकरिता तयार केलेल्या खर्ड्यात 'हिंदुस्थानास स्वातंत्र्य' अशी अट होती, त्या देशभक्ताच्या राजकारणास दडपून १९२० नंतरच राजकारणास सुरवात झाली असे म्हणणे येवढे अन्यायाचे आहे ! आनंदाची गोष्ट ही की, ते गेले खरे, पण निदान ही गोष्ट सांगण्यास मी जिवंत राहिलो.

पुढे थोडी निवळानिवळ झाल्यावर हरदयाळांना अिंग्लंडात राहावयाची परवानगी मिळाली, पण ज्या मातृभूमीकरता त्यांनी जीवाचे रान केले ती मातृभूमि डोळ्यांनी पाहावयाची त्यांना अनिवार अिच्छा झाली. त्यांनी तसे बरेच प्रयत्न केले. शेवटी त्यास परवानगी मिळाली, पण अिकडे येण्यास तिकिटाचे पैसे नव्हते. कोणास कशी गोष्ट सांगायची ही ? शेवटी भाअी परमानंदांच्या कानावर ही गोष्ट गेली त्यांनी हरदयाळांना मनीऑर्डरने पैसे पाठविले आणि परत पावती हातात पडते न पडते तोच हरदयाळांच्या मृत्यूची बातमी येथे आली !

त्या महान् देशभक्तास आपल्या मातृभूमीचे पुन दर्शन झाले नाही ! !

या महान् देशभक्ताच्या मृत्यूच्या बातमीला वर्तमानपत्रात कोपऱ्यात स्थान मिळाले. अरे, तुमच्यातला अेखादा अुंदीर मेला तर तुम्ही स्तंभच्या स्तंभ भरून टाकता 'प्रसिद्ध देशभक्त अुंदीर मरण पावले' असे जाड्या अक्षरात छापता आणि हरदयाळसारख्या महान् देशभक्तास कोपऱ्यात जागा देता ? अगदी शरमेची गोष्ट आहे

\+ \+ \+

जगातील निरनिराळ्या राजकीय पंथांकडे पाहताना आपण त्या विशिष्ट पंथाने व विचारप्रणालीने त्या त्या राष्ट्राचें भाग्य अुदयाला आलें कीं नाही हें पहावें. तें जर अुदयाला आलें असेल तर त्या राष्ट्रापुरता तोच पंथ चांगला व अितर वाअीट असेंच आपण म्हटले पाहिजे.

हिटलरची कर्तबगारी

महायुद्धानंतर जर्मनीवर शस्त्रनिर्बंध व सैनिकनिर्बंध घालण्यात आ जर्मनीची लाडगेतोड करण्यात आली. जर्मनीने अमुक-संख्येपेक्षा अधिक लष्कर ठे नये, अमुक लांबीच्या तोफांपेक्षा मोठ्या तोफा तयार करता कामा नयेत, अ तऱ्हेचींच आरमारी जहाजें ठेवावीं वगैरे निर्बंधांनी त्याला जखडण्यात आलें हो त्या असहाय स्थितीतून हिटलरने जर्मनीला वैभवाच्या शिखरावर चढवलें नि अ परिस्थिति निर्माण केली की, हिटलरच्या कपाळाला किती आठ्या पडल्या याची नोंद परराष्ट्रांतील मुत्सद्द्यांनी घ्यावी. कारण हिटलरच्या मनोरचनेवर युरोपाती राजकारणात आंदोलनें होत असतात. या हिटलरने 'नॅशनल सोशॅलिझम' अर्था नाझीझमचा पुरस्कार केला. त्या वेळी प्रारंभी त्याला फक्त तीन अनुया मिळाले. आज सर्व जर्मन राष्ट्र त्याच्या पाठीशी अुभें आहे. जर्मन राष्ट्र अेकजिनस करण्याकरिता जर्मन आर्यवंशाच्या अेकीची त्याने घोषणा केली. ठिकठिकाण विखुरलेले जर्मन त्याच्या निशाणाखाली अेकत्र झाले. या दृष्टीने पाहता जर्मनांन नाझीझमच चांगला असें म्हटले पाहिजे. जर्मनीला तो वाअीट आहे असे आपण क म्हणणार? अेकाचे विष ते परिस्थितीप्रमाणे दुसऱ्याचे अमृत ठरतें. तद्वतच निर निराळ्या राष्ट्रात वाढलेल्या तत्त्वज्ञानांची स्थिति आहे. म्हणून सर्व परिस्थितीत अमुकच धोरण चांगलें व तमुकच वाअीट असें म्हणणें अदूरदर्शीपणाचे आहे.

दुबळ्यांची सहानुभूति

हिंदुस्थानातील कवीने झेकोस्लोव्हाकियाला म्हणे संदेश पाठविला नि हिंदु स्थानातील लोकांची त्याना सहानुभूति आहे असें कळविलें. स्वतःचें स्वातंत्र्य गमावून बसलेल्या निर्बल लोकांनी झेकोस्लोव्हाकियातील वा अबिसिनियातील लोकांना सहानुभूति दाखविणें म्हणजे अेका अंधळ्याने दुसऱ्या अंधळ्याला सहानुभूति दाखवून त्याच्याविरुद्ध असलेल्या समर्थ डोळसाचा स्वतःवर राग ओढवून घेण्या- सारखें आहे. हिंदुस्थानसारख्या परतंत्र देशांतील लोकांनी स्वतःची कोणतीही मदत दुसऱ्याला करता येण्यासारखी नसता त्याला सहानुभूति दाखविणें म्हणजे दुसऱ्या समर्थ राष्ट्रांची सहानुभूति अकारण घालविण्याप्रमाणे आहे. दुर्बलाबद्दल कोणी कितीही सहानुभूति दाखविली तरी स्वतःच्या हिताच्या आड ती सहानुभूति येते असें दिसताच ती सहानुभूति मावळते. हेर हिटलरने दरडावताच ग्रेट ब्रिटन व

फ्रान्स यांनी कसे तोंड फिरविले यावरून हेच स्पष्ट दिसून आले आहे. झेकोस्लोव्हाकियाच्या प्रश्नापासून हा पहिला धडा हिंदूंनी घेतला पाहिजे.

खरें राष्ट्र कोणतें ?

हिंदुस्थान हे हिंदुराष्ट्र आहे. त्यातील लोकांनी असे स्पष्ट घोषित केले पाहिजे की, आमचे जपानशी, जर्मनीशी वा अिटालीशी मुळीच भांडण नाही. हिंदुस्थानला जे जे मदत करतील ते ते आमचे, मग त्यांचे स्वराष्ट्रीय धोरण कोणतेही असो हिंदुमहासभेच्या कारभारी मंडळाकडून हिंदु राष्ट्रातर्फे मी अशी घोषणा करवून घेणार आहे.

झेकोस्लोव्हाकियाच्या प्रश्नापासून हिंदुस्थानाने दुसरा महत्त्वाचा धडा घेतला पाहिजे, तो 'राष्ट्र' व 'देश' यामधील भेदाचा होय व्हर्सायिच्या तहाने सध्याचा झेकोस्लोव्हाकिया अनेक भिन्न राष्ट्रीयत्वाच्या लोकांचा बनविला नि त्यालाच राष्ट्र म्हटले! परंतु आज अनुभवाला असे आले आहे की, ते राष्ट्र नसून अेका विशिष्ट क्षेत्रफळाचा तो अेक देश होता. सुडेटन जर्मन हे अनेक वर्षे जर्मनीपासून अलग राहून आले होते; परंतु हेर हिटलरने जर्मन आर्यवंशाच्या अेकराष्ट्राची घोषणा केल्यापासून, आपले अंतिम हित हे जर्मन राष्ट्रात सामील होण्यात आहे; त्यांची व आपली पुण्यभू व पितृभू अेकच असली पाहिजे, आपण अेकमेकापासून अलग राहू शकत नाही या भावनेने सुडेटन जर्मनांच्या मनोभूमीची अशी पक्कड घेतली की, त्यांनी आपण जर्मन राष्ट्राशी अेकजीव होणार अशी घोषणा केली नि ते आज जर्मन राष्ट्राशी अेकरूप झाले

झेकोस्लोव्हाकियाची झालेली शकले पाहून आपण हिंदुस्थानवासीयांनी हिंदुस्थान हे राष्ट्र कोणाचे याचा खोल विचार करून आपले कोण नि परके कोण हे नीट ओळखले पाहिजे काश्मिरापासून कन्याकुमारीपर्यंत व कराचीपासून कामोरियनपर्यंत पसरलेल्या प्रदेशातील हिंदु लोकांना हिंदुस्थानाशिवाय बाहेर आपले म्हणून कोणी नाही. जे कोणी आपले आहेत ते याच देशात आहेत असे ज्यांना वाटते त्यांच्यावरच आपली सारी भिस्त ठेवली पाहिजे.

मुस्लिम फेडरेशन

करांचीच्या मुस्लिम लीगच्या अधिवेशनात मुसलमानांनी भावी फेडरेशनचे मुस्लिम फेडरेशन व हिंदु फेडरेशन असे दोन घटक असावेत असे घोषित केले. बंगालचे मुख्य प्रधान फझलूल हक्क हे 'हिंदुओंको सताअेंगे' असे घोषित करतात. मुसलमान संख्याधिक्य असलेल्या प्रान्तात मुस्लिमनिष्ठांचेच प्रधानमंडळ झाले पाहिजे असे ते स्पष्ट म्हणतात ते स्वतःला प्रथम मुसलमान व मग हिंदी समजतात. याचे कारण अुघड आहे. मुसलमानांची पुण्यभूमि हिंदुस्थानाच्या बाहेर आहे.

ते पवित्र मानतात त्या भाषा हिंदुस्थानाबाहेर प्रचलित आहेत मुसलमानांची राज्ये व पादशहा हिंदुस्थानाबाहेर असल्याने त्यांच्याशी आपला घरोबा असावा, आपले भ्रात ते आहेत असा त्यांचा ग्रह आहे आजपर्यंत हिंदु राष्ट्राचे पुरस्कर्ते मुसलमानांच्या याच मनोवृत्तीची ग्वाही देत असत, म्हणून त्यांच्यावर जातिनिष्ठेचा छाप मारला जात असे परंतु आम्ही म्हणत होतो तेच बरोबर होते, असे मुस्लिम लीगने अंगीकारलेल्या धोरणावरून स्पष्ट होत आहे हिंदुस्थानातील मुसलमान हिंदूंच्या रक्ताचेच आहेत फझलूल हक्काचे घराणे हे काही पिढ्यांपूर्वी हिंदु असेल, परंतु आज त्यांची भावना काय आहे हा प्रश्न आहे

आमचे राष्ट्र

राष्ट्र हे प्रादेशिक मर्यादांनी होत नाही, केवळ अेक भाषेनेही होत नाही, तर परस्परस्वत्वाच्या भावनेने होत असते ज्यांना आपल्या मायभूबाहेर धार्मिक वा आधिभौतिक विलोभन नाही अशाच लोकांचे राष्ट्र होत असते

मुसलमानांना अरबस्थानाबद्दल आपुलकी वाटते कारण त्यांची ती पुण्यभूमि आहे त्यांना तुर्कस्तान, अिराण, अफगाणिस्तान हे जवळ वाटतात, कारण तेथे त्यांच्या संस्कृतीची राज्ये आहेत अुद्या हिंदुस्थान विरुद्ध ही राष्ट्रे असा लढा आला तर मुसल्मान वावचळण्याचा संभव आहे, पण हिंदूंची स्थिति काय होअील ?

हिंदूंना हिंदुस्थानावाचून गति नाही

हिंदुस्थानात हिंदूंचे पूर्वज राहिले नि वाढले त्यांची सर्व पवित्र स्थाने याच पुण्यभूमीत आहेत त्यांना जिवंत राहण्याला व मरण्यालाही या देशाबाहेर दुसरी जागा नाही त्यांना पृथ्वीतलावरच नव्हे तर स्वर्गात स्थान मिळवावयाचे असेल तरी हिंदुस्थानाविना दुसरी गति नाही त्यांचे देव क्षीणपुण्य झाले तरी त्यांना हिंदुस्थानच्या कर्मभूमीवर येअून पुण्य करून स्वर्गपद प्राप्त करून घ्यावे लागते म्हणून हिंदुस्थान हे हिंदुत्वनिष्ठांचे राष्ट्र आहे हिंदुस्थानातील हिंद्वेतरांशी आमचे भांडण नाही परंतु त्यांना जर हिंदूंबद्दल अभेद्यपणा वाटत नसेल तर हिंदूंनी काय करावे ? मुसलमान हिंदूंबरोबर असले तर हवेच आहेत परंतु ते नि हिंदु यांचे राष्ट्र आज अेक आहे असे त्यांच्या वृत्तीवरून म्हणता येत नाही मुसलमानांचे राष्ट्र पाकिस्तान आहे अशा स्थितीत हिंदूंनी हिंदुत्वनिष्ठच राहिले पाहिजे

हिंदूंच्या हिताचा बळी

हिंदुस्थानात हिंदूंचे राष्ट्रीयत्व नि हिंदुत्व ही विभिन्न असूच शकत नाहीत ते हिंदु पहिल्याने व दुसऱ्याने हिंदुच, कारण हिंदुस्थान हे हिंदुराष्ट्र आहे मुसल्मान हे मात्र मुसल्मान प्रथम व हिंदुस्थानवासीय नंतर होअू शकतात मुसलमान ज्या प्रांतांतून बहुसंख्य आहेत त्या प्रांतात मुस्लिमनिष्ठ मन्त्रिमंडळे

आहेत व मरहद्द प्रांतासारख्या ठिकाणी जेथे कांग्रेसच मंत्रिमंडळ आहे तेथेही ते मुसलमानांचेच व्हावे असा त्यांचा आग्रह आहे कारण त्यांची दृष्टि पाकिस्तानाची आहे याच्या अुलट हिंदूकडे पहा ज्या सात प्रांतात हिंदु बहुसंख्य आहेत तेथील कांग्रेसची प्रधानमंडळे राष्ट्रीयत्वाच्या कल्पनेने भारली जाअून हिंदूच्या हिताचा चळी देअून मुसलमानांची आराधना करीत आहेत सोलापूरच्या कुळकर्णी वकिलाच्या खुनी माणसाला मुंबअी सरकारने का सोडले तर तेथील मुसलमान समाज खूप व्हावा म्हणून! परंतु हिंदुत्वाला जातीय मानणाऱ्या या कांग्रेस राष्ट्रीयांना मला असे विचारावयाचे आहे की, तुमची मतदारांत असलेली गणना हिंदु म्हणून आहे तुम्ही मत हिंदूंची मागता, परंतु त्यांच्या हितसंबंधाच्या रक्षणाची वेळ आली म्हणजे मात्र हिंदुत्वाबद्दल तुम्ही नाके मुरडून राष्ट्रीयत्वाच्या नावाखाली हिंदूंची गळचेपी करता

हिंदु तेवढा अेक

माझा असा सवाल आहे की, हिंदुत्वाची जर तुम्हाला अितकी चीड असेल तर हिंदु म्हणून स्वतःचे वर्णन केल्याविना जोपर्यंत स्वतःच्या निवडणुकी होत नाहीत तोपर्यंत तुम्ही निवडणुकीला अुभे का राहता ?

आज जर हिंदूच्या हिताची हिंदूंचे मताधिक्य असलेल्या प्रांतातून गळचेपी होत असेल तर त्याचा दोष तुम्हा मतदारांवर आहे हिंदुस्थानातील हिंदु तेवढा अेक; मग कोणत्याही धर्मपंथाचा तो असो, अशी भावना ठेवून यापुढील सर्व निवडणुकीत तुम्ही हिंदुत्वनिष्ठ अुमेदवारांनाच निवडून द्या हिंदुत्व आणि राष्ट्रीयत्व ही अभेद्य आहेत, हिंदुस्थानाचे स्वातंत्र्य हिंदूच्या बळावर मिळेल व टिकेल

\+ \+ \+

२२. त्यांचा शत्रु तो आमचा मित्र

पुणे येथे दि १-१-३८ रोजी विजयानंद नाटकगृहात सकाळी ८॥ वाजता स्वा सावरकर यांचे कै. न चिं केळकर यांच्या अध्यक्षतेखाली 'हिंदुस्थानचे आंतरराष्ट्रीय धोरण' या विषयावर झालेले भाषण

अिंग्रज लोक हे जर हिंदुस्थानवरील राज्यकर्ते नसते तर जपानी, अिटालियन अगर जर्मन या परराष्ट्रीय भाषाहून अधिक महत्त्व अिंग्रजी भाषेला आपण खास दिले नसते अिंग्रजी भाषेवरील प्रभुत्वामुळे अिंग्रजांच्या ठिकाणी आपणाबद्दल अधिक आदर अुत्पन्न होतो असे कित्येकांचे मत आहे, पण मला तसे वाटत नाही हा आपला अेक न्यूनगंड आहे मी आज अिंग्रजीत बोलणार आहे माझे भाषण

चांगले झाले तर त्याबद्दल शाबासकी देण्याची आवश्यकता नाही. तसेच माझें अिंग्रजी भाषण चांगले झाले नाही तर त्यामुळे वाटणारा आदर कमी होअील किंवा कार्यहानि होअील असेही मला वाटत नाही परराष्ट्रीय भाषांत प्रभुत्व संपादन करण्याच्या कामी हिंदी लोकांचे अभिनंदन केले पाहिजे. हिंदी गृहस्थ परकीय भाषा तेव्हाच आत्मसात् करतात. परंतु परकीयांना आपली भाषा आत्मसात् करता येत नाही संबंध जन्मभर संस्कृतचा अभ्यास करून, संस्कृत शब्दांचे अुच्चार नीट करता येत नाहीत असे परराष्ट्रीय विद्वान् आहेत

प्रारंभीचे तीन प्रयत्न

चाणक्य-कालात आंतरराष्ट्रीयसंबंधाचे शास्त्र परिणत स्थितीस पोचले होते. त्याच्या अर्थशास्त्रावरील ग्रंथात मित्रराष्ट्र, शत्रुराष्ट्र, मित्रशत्रु-राष्ट्र शत्रुमित्र-राष्ट्र वगैरे शब्दप्रयोग पहावयास मिळतात. परंतु तो काल गेल्यानंतर समुद्र-पर्यटन हे पातक समजण्याचा विपरीत काल आला; आणि हिंदुस्थानचे अितर राष्ट्रांशी असलेले संबंध तुटले त्यामुळे आपले फार नुकसान झाले आहे. १८१८ साली स्वराज्य गेल्यापासून आमच्या दास्याच्या नि आंग्ल-प्रभुत्वाच्या युगाला प्रार झाला. त्या वेळेपासून हिंदुस्थानच्या आंतरराष्ट्रीय संबंधात प्रगति कशी झा तेच मी सांगणार आहे. राजा राममोहन रॉय हे अिंग्रजांचा पेन्शनर बनलेल मोगल बादशहाच्या वतीने अिंग्लंडला गेले होते राजा राममोहन रॉय प्रसि समाजधुरीण होते. त्यांच्या परराष्ट्रांतील चळवळीत राजकीय हेतु असला तर त्यात आंतरराष्ट्रीय संबंध ठेवण्याचा हेतु नव्हता. त्यानंतर या दृष्टीने दुसर मोठा नि महत्त्वाचा प्रयत्न म्हणजे रंगो बापूजी यांचा. युरोपातील परिस्थितीचाहं अभ्यास करण्याबद्दल त्यांना आदेश देण्यात आला होता.

तिसरा अुल्लेखनीय प्रयत्न पं वा. दादाभाअी नौरोजी यांचा होय. तें त्यांनी 'अिंडिया सोसायटी 'नावाची संस्था स्थापन केली. या संस्थेने बरेच अुपयुक्त कार्य केले. अिंग्रज लोक हे जात्या चांगले आहेत नि हिंदी लोकांचे किती हा होतात, त्यांच्यावरून पैसा कसा देशाबाहेर नेला जातो हे त्यांच्या निदर्शनास आणून दिल्यास ते ह्या परिस्थितीला आळा घालतील, असा त्या वेळी समज होता पण तांबडा समुद्र नि अरेबियन समुद्र यांचे पाणीच वाअीट ! त्याचा परिणाम होताच अिंग्रज लोकांच्या विचारांत अेकदम पालट होतो.

नवीन संस्था

त्या वेळी अिंग्लंडमधील वृत्तपत्रात हिंदुस्थान-विषयक मजकूर येण्यासाठी, वृत्तपत्रांना पैसे द्यावे लागत. पण त्यानंतर 'अभिनव भारत सोसायटी ' स्थापन झाल्यावर परिस्थिति पालटली. त्या वेळेपासून, अिंग्लंडमधील लोकांचे हिंदुस्थान-कडे अधिक लक्ष वेधले नि हिंदी वृत्त छापून आणण्यासाठी त्यांना पैसे द्यावे लागत

ते अुलट हिंदी लोकाना त्यासाठी पैसे देअू लागले. हिंदी लोकाचे रक्त अगदीच थड नाही, वेळप्रसगी ते तप्त होअू शकते याचा अिंग्रज लोकाना प्रत्यय आला. परतु तत्पूर्वी ना. गोखले नि सुरेन्द्रनाथ बानर्जी याच्यामुळे हिंदुस्थानच्या आतर-राष्ट्रीय धोरणात वाढ होअून, त्याला अिष्ट असे वळण लागले हिंदुस्थान दास्यत्वाचे जोखड भिरकावून देण्यास किती अुत्सुक झाला आहे हे या देशभक्तानी अिंग्लडच्या निदर्शनास आणून दिले तथापि आतापर्यंत राजकारणाच्या दृष्टीने विशेष परिणाम झालेला नाही विवेकानदानाही हाच अनुभव आला होता भार-ताच्या वेदान्ताची वगैरे महती मान्य करून लोक सभेच्या शेवटी त्याना विचारीत, ' हिंदुस्थानचा वेदान्त अेवढा मोठा आहे तर मग मूठभर अिंग्रज लोक त्याना दडपून कसे ठेवू शकतात?'' हा प्रश्न अर्थात्च त्याना निरुत्तर करी

प्रचाराचें महत्त्व

' अभिनव भारत ' सस्थेच्या चळवळीमुळे हिंदुस्थानातील चळवळीकडे लक्ष देणे जरूर आहे असे अिंग्रजाना वाटू लागले, अेवढेच नव्हे तर अितर राष्ट्रातही हिंदी राजकारणाला महत्त्व प्राप्त झाले या चळवळीसबधात श्री हरदयाळ, प श्यामजी, बॅ राणा वगैरे पुढाऱ्याचा प्रामुख्याने अुल्लेख करणे जरूर आहे. जर्मनी वगैरे राष्ट्रात ' अभिनव भारत सस्थेच्या ' शाखा स्थापन करण्यात आल्या. जर्मन कैसरने तर आपल्या अटींत हिंदुस्थान स्वतत्र झाला पाहिजे अशी अट घातली होती त्यावरून या पुढाऱ्याच्या प्रचारकार्याचे महत्त्व लक्षात येअील त्यापूर्वी कोणतेही राष्ट्र अिंग्लडला असा प्रश्न विचारू शकले नव्हते. सिंगापूरला बड अुद्भवले तेव्हा अमेरिकेतून शेकडो हिंदी लोक तेथे जमा झाले होते. ' देशको आझाद करनेको चलो ' या ध्येयाने ते प्रेरित झाले होते मी आता जी माहिती सागत आहे ती सरकारी रिपोर्टातीलच माहिती सागत आहे अदमानात असतानाच मला तो रिपोर्ट पहावयास मिळाला तेव्हा फक्त मी अितिहासाचा पुनरुच्चार करीत आहे

गांधीजींचा अदूरदर्शीपणा

प वा. लोकमान्य टिळकानाही परराष्ट्रातील प्रचाराचे महत्त्व पटले होते नि त्यासाठी ते पैसा खर्च करावयासही तयार होते आजच्या सभाध्यक्षाची त्यानी त्या कामासाठी निवडही केली होती आपला स्वातन्त्र्याचा लढा आपण जर्मनी, जपान । वगैरे राष्ट्रातही चालविला पाहिजे असे त्याचे मत होते. पण अैन वेळी लोकमान्य गेले ! त्यानतर कॉंग्रेस आली. म. गाधीनी काही गोष्टी चागल्या केल्या, परतु काही बाबतीत त्याचे धोरण अदूरदर्शी ठरले आहे. आम्हाला आतर-

राष्ट्रीय संबंधाशी कर्तव्य नाही असे म. गांधींनी जाहीर केले आणि अशा रीतीने दादाभाऊपासून लोकमान्यापर्यंत चालू असलेली नि ना. गोखले नि लाला लजपतराय यांच्यासारख्या पुढाऱ्यांनी पुरस्कारिलेली ही परराष्ट्रीय प्रचाराची चळवळ थांबविण्यात आली. साम्राज्यांतर्गत स्वराज्य अशी पूर्वीची कल्पना नव्हती, परंतु नंतर 'अिंग्लंडचे शत्रु ते आमचे शत्रु व अिंग्लंडचे मित्र ते आमचे मित्र' असे जाहीर करण्यात आले! कित्येक वर्षे कांग्रेसला आंतरराष्ट्रीय धोरणच नव्हते. कांग्रेसमध्ये ती जाणीव अुत्पन्न करण्याचे श्रेय पं. जवाहरलाल यांना आहे. परराष्ट्रीय राजकारणात आपण काही तरी भाग घेतला पाहिजे असे त्यांचे मत आहे नि जवाहरलालांच्या या धोरणाला माझा पाठिंबा आहे.

हरींद्रनाथाची आठवण कोणाला आहे ?

परराष्ट्रात प्रचार करणारांनी किती हालअपेष्टा सोसल्या त्याची या लोकांना कल्पनाही नाही. बरोबरच आहे! ते अंदमानात गेले, त्यांचा या राष्ट्राच्या किनाऱ्यावरून दुसऱ्या राष्ट्राच्या किनाऱ्यापर्यंत पाठलाग करण्यात आला. त्यांचा अनन्वित छळ होअून त्यांना कल्पनातीत हाल सोसावे लागले, परंतु ते कांग्रेसचे अध्यक्ष कोठे झाले? कांग्रेसचे अध्यक्ष झाले की सब काही झाले! श्रीमती सरोजिनी नायडू, हिंदुस्थानच्या थोर सेविका (She patriot) नि बंगालच्या बुल्बुल यांचे नाव सर्वतोमुखी आहे, कारण त्यांनी कांग्रेसचे अध्यक्षस्थान अलंकृत केले होते! पण त्यांचा भाअू हरींद्रनाथ चट्टोपाध्याय याचे नाव कोठेच अैकू येत नाही! त्याला हिंदुस्थानच्या बाजूने प्रचार करीत असता रशियात अटक करण्यात आली असे म्हणतात.

त्यांनी हिंदुस्थानसाठी सरोजिनी नायडूंपेक्षा अधिक कष्ट नि हालअपेष्टा सोसल्या आहेत, पण ते सरोजिनी नायडू यांच्याप्रमाणे बुल्बुल थोडे आहेत? युरोपातील हद्दपारीची शिक्षा किती तापदायक असते याचा अनुभव प्रत्यक्ष ते कष्ट सोसणारासच माहीत. अेका अर्थी अंदमान पुरविले, पण युरोपातील हद्दपारी वाअीट! आजची दोन प्रहरची वेळ कोठे भागवावयाची हा प्रश्न रोज त्यांच्यापुढे दत्त म्हणून अुभा असतो, पण देशासाठी सर्व हालअपेष्टा सहन करून ते आंतरराष्ट्रीय चळवळ करीत आहेत.

जवाहरांना जगाच्या स्वातंत्र्याची काळजी

हिंदी तरुणांनी आंतरराष्ट्रीय धोरण निश्चित करून त्या दृष्टीने संघटित प्रयत्न केले पाहिजेत. प्रभावी आंतरराष्ट्रीय धोरणाची सध्या अत्यंत जरुरी आहे. हे धोरण कसे असावे याबद्दल तीन चार प्रमुख तत्त्वे मी आपणास सांगणार आहे. अिंग्लंड अेखाद्या महायुद्धात गुंतले म्हणजे तीच आपली योग्य संधि होय. अिंग्लंडशी

आज ज्यांचें शत्रुत्व आहे त्यांच्याशी सहमत करून आपण त्याना सामील होऊं असा त्याचा अर्थ नाही. पं जवाहरलाल यांनी सध्या जी भूमिका स्वीकारली आहे तीमुळे गैरसमज होण्यास जागा आहे. 'अचल न्याय नि नीतितत्त्वें' यावर त्याची भूमिका आधारल्यासारखी दिसते. दुसऱ्या कोणत्याही राष्ट्राकडून आपल्या संपूर्ण स्वातंत्र्याच्या भूमिकेचा स्वीकार कधीतरी केला जाअील काय, याचा आपण विचार केला पाहिजे. जणू काय सर्व जगाला स्वातंत्र्य बहाल करायलाच आपण आज निघालो आहो! अबिसिनियाचें नि चीनचें स्वातंत्र्य नष्ट झालें म्हणून नेहरूंना हळहळ वाटते! परतु तुमच्या स्वतःच्या स्वातंत्र्याची वाट काय?

प्रथम आत्मरक्षण करा

तथापि हिंदुस्थान स्वातंत्र्य-संपादनार्थ अुत्सुक झाला असून तें तो मिळविणारच हे अिंग्लंडात जाहीर करण्याच्या कामी प. जवाहरलालजींनी दाखविलेली धडाडी अभिनंदनीय आहे यात शंका नाही. आम्हांला स्वातंत्र्यलाभ झाल्यानंतर आम्ही काय करू ते आता सांगण्यात येत आहे. पण मी स्वातंत्र्यसंपादनाच्या आधी आमचें काय धोरण राहील, ते सांगतो. अबिसिनियाबद्दल सहानुभूतीचा ठराव करून तो कांग्रेसकडून अबिसिनियन बादशहाकडे पाठविण्यात आला. परतु ते पत्र त्याना मिळालें काय? अबिसिनियन बादशहा हेलेसिलासी याच्या हातात पत्र नेअून देणारें अेकही पोस्ट आज जगात नाही. चीनसाठी फंड जमविण्यात येतो, परतु चिमूटभर द्रव्याने त्यांचा काय कार्यभाग होणार आहे? 'दानधर्माचा अुगम स्वगृही झाला पाहिजे' ही अिंग्रजी म्हण लक्षात ठेवा. फॅसिझम व बोल्शेव्हिझम हे शब्द द्वैत-अद्वैत या शब्दांअितकेच अज्ञात आहेत. युरोपातील 'अिझम' आपला सर्वनाश करतील. त्यातील अमुक तत्त्व वाअीट नि अमुक तत्त्व चांगले असे म्हणता येणार नाही. त्या त्या राष्ट्रातील परिस्थितीला तो तो ध्येयवाद योग्यच आहे.

हिटलर नि मुसोलिनी

मुसोलिनीने सत्ता हाती आल्यानंतर अवघ्या चार वर्षांच्या अल्पावधीत आपले राष्ट्र अुन्नत स्थितीला आणलें. मग फॅसिझमला तुम्ही कशाच्या जोरावर नावे ठेवता? बोल्शेव्हिझमचे तत्त्व रशियाच्या बाबतीत परिणामी ठरले. जर्मनीला बोल्शेव्हिझम मान्य नाही, पण नाझी तत्त्वाच्या जोरावर हर हिटलरने जर्मनीचे स्वरूप पार पालटून टाकले आहे. जर्मनी काही हिंदुस्थान नाही. जर्मनीने ज्यू लोकांना बाहेर घालविल्याबद्दल तुम्हाला वाअीट का वाटावें? दुसऱ्याला पोसण्याचा काही त्याने मक्ता घेतलेला नाही. 'जर्मनीसाठी जर्मनी' हें हर हिटलरचे धोरण आहे. याच तत्त्वावर हर हिटलरने आज, अेका काळी सर्व जगाचें हसें झालेल्या जर्मनीत क्रांति घडवून आणली आहे. 'माझें राष्ट्र कसें जगेल?'

हाच आज सर्व राष्ट्रापुढे प्रमुख प्रश्न आहे सर्व जग अेक होअून जगाचे पालमट स्थापन होण्याचा काल येअील तेंव्हा येवो, परंतु तत्पूर्वी प्रत्येक राष्ट्र राष्ट्रीय वृत्तीलाच प्रधान स्थान देत आहे हे विसरू नका

माझें राष्ट्र माझ्यासाठी

रशियाचे अुदाहरण पहा सर्व जगातील कामगाराचे अेकीकरण करणे ह प्रथम त्याचे ध्येय होत पण रशियात आता खरी स्थिति काय आहे? सर्व जगातील कामगाराबद्दल प्रेम बाळगणारा रशिया हिंदुस्थानला पिळणाऱ्या अिंग्लडशी व्यापारी करार कमा करतो? प्रथम अबिसिनियाबद्दल सहानुभूति दाखविणारी राष्ट्रेही आज अिटालियन सत्तेला प्रकट मान्यता देत आहेत 'माझे राष्ट्र माझ्यासाठी व मी माझ्या राष्ट्राकरिता' अस आपणही अितर राष्ट्राप्रमाणे जाहीर केल पाहिजे अदमानात चार व साव या सर्वांना अेकत्रच ठेवण्यात यअी. तेथील कैदी हा कोणी तरी मोठा आहे असे समजून मला 'बडा बाबू' म्हणत नि आपल्या तक्रारी मला सागत बारा वेळा चोरी केल्याबद्दल बारा हातकडघा परिधान केलेला अेक गुन्हेगार नि आम्ही सर्व अेकदा जेवत बसलो होतो जेवण झाल्यावर गुप्तपणाने मिळविलेली अेक सुअी चोरीस गेल्याचे त्याला आढळून आले, तेव्हा त्याला अतिशय राग आला नि त्याचा ज्यावर वहीम होता त्याला पकडून नि चोरीच्या १०–१२ निशाण्या असलेला आपला हात वर अुगारून तो म्हणाला 'देखो, बडा बाबू, चोरी करता है'! त्याची न्यायबुद्धि खरोखरच जागृत झाली होती, कारण त्याची सुअी चोरीस गेली होती सध्याची आतर-राष्ट्रीय परिस्थिति काहीशी अशीच आहे

राष्ट्रीयत्वाचे युग

जपान व अिटली याविरुद्ध ओरड करण्यात येते. परंतु चीनने पूर्वी अितर प्रात गिळकृत केलेले आहेतच की नाही! 'अबिसिनियाचा बादशहा' या नावावरूनच अबिसिनियन साम्राज्यात अनेक राष्ट्रे समाविष्ट होती हे सिद्ध होत आहे अबिसिनिया नि चीन याची सत्ता आज नष्ट झाल्यामुळे ती राष्ट्रे साधु कोटीला पोहोचलेली दिसत आहेत सपूर्ण सत्यव्रताचे पालन आज कोण करीत आहे? या जगात फक्त दोनच वर्ग अस्तित्वात आहेत अेक पिळवणूक करणारा नि अेक पिळला जाणारा जपानजवळ सत्ता आहे तो आज चीनला लुबाडीत आहे अुद्या कदाचित् रशिया नि अिंग्लड चीनवर सत्ता गाजवितील द्वितीय रोमन साम्राज्याची स्थापना ह मुसोलिनीचे ध्येय आहे नि त्या ध्येयाच्या जोरावर अखिल राष्ट्रात त्याने जीवन अुत्पन्न केले सध्या राष्ट्रीयत्वाचे युग आहे आम्ही हिंदुस्थानकरिता आहोत, असे अिटालियनाना जाहीर करा, जर्मनीला ओरडून

सांगा, आणि ते साहाय्य करायला तयार असतील तर त्यांचे साहाय्य अवश्य घ्या. त्यांना नावे ठेवायला आपणाला काय अधिकार आहे ?

अिंग्लंडला जाणीव द्या

नि:शस्त्रावर शस्त्र कसे चालवितात ते पाहू अशी विचारसरणी पुढे करण्यात येते. परंतु जगात नैतिक बल आहे कोठे ? फ्रान्स अुद्या राष्ट्रसंघात अिंग्लंडविरुद्ध तक्रार करू शकेल काय ? रशिया हिंदुस्थानमध्ये तुम्ही असे का करता म्हणून अिंग्लंडला आव्हान करील काय ? अेकमेकाला न लुबाडता तिसऱ्याला लुबाडू द्या असे जगाचे धोरण दिसते. बुद्धाचे अुदार तत्त्व आपल्या धोरणाआड येत आहे म्हणून त्याला माझा विरोध आहे. आम्हास साहाय्य करायला तयार असेल त्याच्याशीच आम्ही सगनमत करू. आमची सदैव प्रतिकूलता पत्करण्यात अिंग्लंडची मोठी चूक होत आहे हें अिंग्लंडच्या निदर्शनास आले पाहिजे. चीन व अबिसिनिया यांचे साहाय्य लंगड्या माणसाच्या साहाय्यासारखे आहे. पांगळ्याने लंगड्याच्या साहाय्याने ध्येयसिद्धीची आशा करणे फोल आहे. जे राष्ट्र आमच्या मदतीला धावून येअील तेच राष्ट्र आमचे दोस्त राष्ट्र राहील. चांग कै-शेकला तुम्ही सहानुभूतीची तार करता व त्याला आर्थिक मदत देता ! पण जालिअनवाला बाग प्रकरणाच्या वेळी चांग कै-शेककडून तुम्हाला तार आली होती काय ? राष्ट्राला सामर्थ्यवान् करील अशा धोरणाचा आपण स्वीकार केला पाहिजे.

\+ \+ \+

२३. जागतिक राजकारणातील नीति

नागपूर येथे दि. ११-१२-१९३८ रोजी स्वा. सावरकरांचा सर्वपक्षीयांतर्फे सत्कार झाला; त्यावेळी त्यांनी केलेलें भाषण.

नागपूरच्या नागरिकांनी अेवढ्या मोठ्या जमावाने सभास्थानी येअून माझे मोठ्या अुत्साहाने स्वागत केले याबद्दल मी अत्यंत आभारी आहे. ल्हान मुलाने जसा अेखादा ल्हानसा पराक्रम करावा व त्यासाठी आअीकडे दुडदुड धावत जावे आणि मग तिच्याकडून गौरव झाला म्हणजे त्याला जशी धन्यता वाटावी तसाच अल्लड आनंद मला आज झाला आहे. हाच आनंद पुनःपुन्हा अुपभोगता यावा म्हणून पुन्हा अंदमानात जाअून यावे असे मला आता वाटू लागले आहे ! माझ्याबरोबर ज्यांनी देशभक्तीने प्रेरित होअून हालअपेष्टा सहन केल्या नि जे विशेष कामाबर

लटकले गेले, त्याचें मी अशा प्रसंगी स्मरण न करणें हें अुचित होणार नाही. ज्या कार्यासाठी आम्हाला अपमानपत्रें मिळालीं त्याचसाठी आता आम्हाला मानपत्रें मिळत आहेत ! ही आपल्या देशाची खरोखर प्रगति आहे. तुम्ही स्वातन्त्र्याच्या चळवळीची प्रगति केली याबद्दल आम्हांला मोठें समाधान वाटतें. आज जे काही हक्क आपणाला मिळाले त्यावरून आपणांला स्वराज्य मिळालें अशी भ्रामक कल्पना करणे मात्र चूक होअील.

आम्हांला अत्याचारी कां म्हणता ?

देशभक्तीने प्रेरित होअून क्रांतिकारक लहानमहान अत्याचार करतात म्हणून त्यांना वर्तमानपत्रे अत्याचारी म्हणतात पण ते बरोबर नाही. फार तर त्याना 'शस्त्राचारी' म्हणा. जे लोक मोठमोठ्या युद्धसामग्रीने चुटकीसरशी लहान व निर्बल राष्ट्रे गिळकृत करण्याचा सपाटा लावतात नि त्याना अुपद्रव देतात तेच लोक खरोखरी अत्याचारी नाहीत काय ? संगिनीच्या नि विमानाच्या साहाय्याने जे लोक अितरांना अुपद्रव देतात – ते मग राजे असोत की आणखी अितर कोणी असोत – ते अत्याचारी होत. अखिल हिंदी लोकाचें जे ध्येय त्याच ध्येयासाठी जर आम्ही हातात शस्त्र घेतले तर आम्ही का अत्याचारी झालो ? तुमच्यासाठी जे लोक फासावर गेले त्याना तुम्ही अत्याचारी व माथेफिरू म्हणता ! आमचा माथा फिरला म्हणून तर देश फिरला आहे !

सत्कार्यार्थ हिंसा ही अहिंसाच होय !

आमची क्रांति रक्तपूर्ण म्हणून जर दोषार्ह असेल तर तुमची क्रांति तरी रक्तशून्य कोठे आहे ? ज्या अिंग्रजानी आपले रक्त शोषण केले आहे नि ज्यांच्या विरुद्ध तुम्ही चळवळ करीत आहा त्याना तुम्ही दुखवीत आहातच की नाही ? तुमच्या स्वदेशीच्या चळवळीने मचेस्टरच्या पोटावर पाय येतो, त्यामुळे त्यांची मनें तुम्ही दुखवीत नाही काय ? अेवढेंच नव्हे तर तुम्ही त्याचे रक्त न सांडलेत तरी तुम्हा निःशस्त्र सत्याग्रहीचे रक्त साडावयाला तर अिंग्रज कमी करीत नाहीत ना ? मग काय अिंग्रजाचें रक्त सांडले तर हिंसा नि हिंदी लोकाचे सांडले तर अहिंसा होते ? अहिंसेची ही व्याख्या सर्वथैव चुकीची आहे. सत्कार्यासाठी केलेली हिंसा ही वस्तुतः अहिंसाच होय, ह्याची खूणगाठ आपण मनाशी बांधा. अर्थात् हिंसेचा अवलंब करा, असा याचा अर्थ नाही. अहिंसेचा भलताच बडिवार करून 'शस्त्राचारी' लोकांना दूषणे लावू नका, अेवढेच माझे म्हणणें.

जपान नि हिंदुस्थान

परराष्ट्रीय राजकारणाचें निरीक्षण करा. काही काळापूर्वी वामन विष्णु खरे याच्यासारखे अस्सल क्रांतिकारकदेखील पाहिजे तर होमरूल बोला पण संपूर्ण

स्वातंत्र्याची गोष्ट बोलू नका असे म्हणत कारण 'नाविष्णु पृथिवीपति ' अशी त्यांची विचारसरणी होती परंतु ती विचारसरणी आता काळाच्या ओघाबरोबर बदलली आहे आपल्या देशाच्या स्वातंत्र्याच्या दृष्टीने आपण आता परकीय राजकारणाकडे बारकाईने लक्ष दिले पाहिजे जपान चीनला गिळंकृत करीतच आहे तसे पाहिले तर चीन हा आपल्या अत्यंत सन्निध आहे नि म्हणून आपण या घटनेकडे डोळ्यात तेल घालून पहात बसले पाहिजे अखंड हिंदी राष्ट्र निर्माण करावे म्हणून आजपर्यंत आपण प्रयत्न केले आहेत तरी पण या चीन जपानच्या लढ्यामुळे आता किनाऱ्यावर ज्याप्रमाणे ब्रिटिश हिंदुस्थान, फ्रेंच हिंदुस्थान, डच हिंदुस्थान त्याप्रमाणेच 'जपानी हिंदुस्थान' असाही अेक भाग निर्माण होतो की काय अशी भीति मला वाटू लागली आहे

जपानचा हिंदुस्थानावर डोळा

जपान अिंग्लंडचा नुसता पराभव करून थांबणार नाही, तर त्याचा डोळा हिंदुस्थानवर राहील पश्चिमेकडे अिटलीने भूमध्य समुद्र राखून धरला आहे नि अिकडे पूर्वेकडे जपानचा हिंदुस्थानवर डोळा आहे याचा बाहेरून नाही तरी आतल्या आत तरी मन्त्रिमंडळानी विचार करणे अवश्य आहे प्राचीन काळी रोमचे अिंग्लंडवर ५०० वर्षे साम्राज्य होते परंतु अिटलीवर जर्मनीने जेव्हा स्वारी केली नि अिटली धोक्यात आली, तेव्हा या संधीचा फायदा घेअून अिंग्लंड आयतच स्वतंत्र झाले तशीच स्थिति आज हिंदुस्थानच्या राजकारणाची आहे हे हिंदुस्थानच्या प्रजेने नि पुढाऱ्यानी विसरून चालावयाचे नाही पण त्या वेळीसुद्धा रोमन लोक गेल्यास आपले कसे होअील या विवचनेने अिंग्रज लोक रोमनानी आपल्यास सोडून न जाण्याची याचना करू लागले ! तसं येथे होता कामा नये अिंग्रज लोकाविषयी आपल्या लोकात ज्या काही भ्रामक कल्पना होत्या नि आजही आहेत त्या सर्व आतापर्यंत फोल ठरल्या आणि सुदैवाने आता हिंदुस्थानच्या लोकाना अिंग्रजाची राजनीति कशी आहे हे कळू लागले आहे

ते ठग, तर हे महाठग

परंतु जगात नीति आहे, अिंग्लंडसारखी नीतिमान् राष्ट्रे नि शस्त्रावर कधीही शस्त्र अुगारणार नाहीत, ही जी गेल्या १०-१५ वर्षांपासून हिंदुस्थानात समजूत पसरली आहे ती अगदीच चुकीची आहे आजच्या प्रबळ राष्ट्रात असे कोणते राष्ट्र आहे की, ते नि शस्त्र राष्ट्रावर शस्त्र चालवू नये अशी नीतिमत्ता दाखवील ? किंवा असे कोणी चालविल्यास त्याला विरोध करील ? तेव्हा जगाचा नैतिक पाठिंबा मिळेल या खुळ्या समजुतीत काय स्वारस्य आहे ? अिटली, जर्मनी, जपान ही राष्ट्रे जर ठग असतील तर अिंग्लंड, अमेरिका, फ्रान्स ही राष्ट्रेही महाठग आहेत.

म्हणजे थोडक्यात, राष्ट्रसंघ निर्माण करणारी राष्ट्रेसुद्धा काही मोठ्या नैतिक बळावर अधिष्ठित नाहीत.

हत्रसाणाच्या वेळेला नीति कोठे लपली ?

याच राष्ट्रसंघनिर्मात्या राष्ट्रांनी अॅबिसिनियाला अिटलीबरोबर लढण्याची भर दिली, पण आज हा राष्ट्रसंघ त्या हतभागी अॅबिसिनियासाठी काय करीत आहे ? बिचारा अबिसिनिया गुलाम बनलाच की नाही ? ज्या वेळी अिंग्लंड अॅबिसिनियाची कड घेत होता, त्याच वेळी तो अिजिप्तमध्ये तेथील विद्यार्थ्यांची चळवळ दडपून टाकीत होता.

चीन–जपान लढ्यात चीनचा तरी काही अपराध आहे की नाही, हेंही आपण पाहिले पाहिजे. १५० वर्षांपूर्वी चीन जपान हीं राष्ट्रे असंघटित होती. पण जपानने परिस्थिति ओळखून आपला असंघटितपणा ताबडतोब घालविला, पण चीन अफूच्या गुंगीत तसाच झिंगत राहिला. नुसत्या जपानलाच दोष देण्यात काय अर्थ आहे ? परराष्ट्रीय राजकारणात अजून न्यायान्यायाचे मापन निघाले नाही. माझा जीव कसा वाचेल, हेच प्रत्येकाने पाहिले पाहिजे. तऱ्हा निष्फळ न्यायाच्या गोष्टी न बोलता परराष्ट्रीय राजकारणाचा आपल्या स्वातंत्र्याच्या दृष्टीने विचार केला पाहिजे. वस्तुत जपानचे चीनवरील आक्रमण ही वाओीट गोष्ट तर खरीच, पण जपानला हीं पाश्चात्य राष्ट्रे तरी कोणत्या तोंडाने दोष देणार ? हीं सारीच राष्ट्रें

आडवे आले आणि जर ती लहान हिंसा डॉक्टरने टाळली तर मूल नि माता दोन्ही जीव मारण्याची हिंसा केल्याचे पाप त्या डॉक्टरावर येते.

हिंदुस्थानचे यापुढील कर्तव्य

हिटलरने भूमध्य समुद्र अडविला आहे ना? फार चांगली गोष्ट झाली. इंग्लंडच्या पाठीचा कणाच त्याने आमच्या स्वातंत्र्याच्या दृष्टीने मोडला आहे. आता जर यापुढे महायुद्ध उद्भवलेच तर हिंदुस्थानला गप्प बसून चालावयाचे नाही. मागच्या महायुद्धाच्या वेळी हिंदुस्थानला त्यापासून काही भय नव्हते, पण आता मात्र तशी स्थिति नाही. तेव्हा हिंदुस्थानच्या लोकांनी सावध राहून या संधीत आपले हात धुवून घेतले पाहिजेत. त्याने मागच्या महायुद्धासारखी इंग्लंडला मदत करण्याची पुनः चूक करता कामा नये. त्या चुकीचे आता तरी हिंदुस्थानने परि-मार्जन केले पाहिजे. गेल्या महायुद्धामुळे आपल्याला इंग्लंडने जे काय दिले ते आपण पाहिलेच आहे. तेव्हा या वेळी जर महायुद्धाची झळ इंग्लंडला लागली, तर त्या वेळी इंग्लंड तुम्हाला मदत मागेल हे उघडच आहे. त्या वेळी त्याच्यावर जास्तीत जास्त अटी लादा. शस्त्राचा कायदा आम्हाला नको ही पहिली अट त्याच्यावर लादा, हातात शस्त्र आल्याशिवाय तुमच्यात वीरवृत्ति तरी कशी येणार? तेव्हा हा कायदा प्रथम रद्द झाला पाहिजे अशी चळवळ हिंदुस्थानने करणे हे त्याचे प्रथम कर्तव्य आहे.

✦ ✦ ✦

२४. परराष्ट्रीय धोरणाचे मर्म

कलकत्ता येथे आल्बर्ट हॉलमध्ये दि. २०-२-३९ रोजी श्री. श्यामाप्रसाद मुखर्जी यांच्या अध्यक्षतेखाली स्वा. सावरकर यांचे झालेले भाषण

देशात जेव्हा जेव्हा नवा प्रश्न उपस्थित होतो, तेव्हा तेव्हा महाराष्ट्राचे डोळे तुमच्या बंगालकडे लागून राहतात. बंगाली हिंदूंचे मत काय आहे हे आधी अजमावून पाहिल्याशिवाय महाराष्ट्रीय हिंदूंनी कोणत्याही प्रश्नास कधीही हात घातलेला नाही. न्या. रानडे यांच्यापासून लो. टिळकांपर्यंत ही परंपरा अविच्छिन्न-पणे चालत आलेली आहे आणि आपणही मजकडे कानाडोळा करणार नाही अशी मला आशा आहे.

म्हणजे थोडक्यात, राष्ट्रसंघ निर्माण करणारी राष्ट्रेसुद्धा काही मोठ्या नैतिक बळावर अधिष्ठित नाहीत.

हबसाणाच्या वेळेला नीति कोठे लपली ?

याच राष्ट्रसंघनिर्मात्या राष्ट्रांनी ॲबिसिनियाला अिटलीबरोबर लढण्याची भर दिली, पण आज हा राष्ट्रसंघ त्या हतभागी ॲबिसिनियासाठी काय करीत आहे ? विचारा ॲबिसिनिया गुलाम बनलाच की नाही ? ज्या वेळी अिंग्लंड अबिसिनियाची कड घेत होता, त्याच वेळी तो अिजिप्तमध्ये तेथील विद्यार्थ्यांची चळवळ दडपून टाकीत होता.

चीन–जपान लढ्यात चीनचा तरी काही अपराध आहे की नाही, हेंही आपण पाहिले पाहिजे १५० वर्षांपूर्वी चीन जपान ही राष्ट्रे असंघटित होती पण जपानने परिस्थिति ओळखून आपला असंघटितपणा तावडतोब घालविला, पण चीन अफूच्या गुंगीत तसाच झिंगत राहिला नुसत्या जपानलाच दोष देण्यात काय अर्थ आहे ? परराष्ट्रीय राजकारणात अजून न्यायान्यायाचे मापन निघाले नाही माझा जीव कसा वाचेल, हेच प्रत्येकाने पाहिले पाहिजे. तेव्हा निष्फळ न्यायाच्या गोष्टी न बोलता परराष्ट्रीय राजकारणाचा आपल्या स्वातंत्र्याच्या दृष्टीने विचार केला पाहिजे वस्तुत जपानचे चीनवरील आक्रमण ही वाअीट गोष्ट तर खरीच, पण जपानला ही पाश्चात्य राष्ट्रे तरी कोणत्या तोंडाने दोष देणार ? ही सारीच राष्ट्रे चोर नाहीत काय ? जपानने चीन न गिळला तर पाश्चात्य राष्ट्रे त्याला गिळायला आ वासून बसलीच आहेत तेव्हा जपानच्या निष्कारण निषेधाच्या भानगडीत हिंदुस्थानाने का पडावे ? तुमच्या निषेधाने चीनला तर साहाय्य होत नाहीच, पण तुम्ही जपानचे शत्रुत्व मात्र विनाकारण संपादिता त्यापेक्षा जपानच्या चीन-दिग्विजयानंतर त्याचा पुढील टप्पा साहजिकपणे पूर्व भारत राहणार हे लक्षात घेअून जपानच्या या आगमनाचा व अिंग्लंडच्या दुर्बलतेचा हिंदुस्थानच्या स्वातंत्र्याच्या दृष्टीने कसा अुपयोग करून घेता येअील याचा विचार हिंदुस्थानने करणे हेच अधिक सयुक्तिक ठरणार नाही काय ?

निर्मळ अहिंसा कोठे आहे ?

आत्मघात ही अेक हिंसाच आहे हे आपण विसरू नका. हे जर खर तर निर्मळ अहिंसा नि निर्मळ सत्य कोठे आहे ? अत्यंत मोठी हिंसा टाळण्यासाठी ज्या लहानसहान हिंसा कराव्या लागतात त्या अहिंसाच होत हें लक्षात ठेवा अत्याचाराच्या प्रतिकारासाठी जर लढावयाचे असेल तर ती काही हिंसा होत नाही, असे बुद्धाने अेकदा आपल्या शिष्यास सांगितले होते जर आवश्यक अशी लहान हिंसा करण्याचे टाळले तर आपण मोठी हिंसाच करतो असे समजा अुदाहरणार्थ, मूल

आडवे आले आणि जर ती लहान हिंसा डॉक्टरने टाळली तर मूल नि माता दोन्ही जीव मारण्याची हिंसा केल्याचे पाप त्या डॉक्टरावर येते.

हिंदुस्थानचें यापुढील कर्तव्य

अिटलीने भूमध्य समुद्र अडविला आहे ना? फार चागली गोष्ट झाली. अिंग्लडच्या पाठीचा कणाच त्याने आमच्या स्वातंत्र्याच्या दृष्टीने मोडला आहे. आता जर यापुढे महायुद्ध अुद्भवलेच तर हिंदुस्थानला गप्प बसून चालावयाचे नाही. मागच्या महायुद्धाच्या वेळी हिंदुस्थानला त्यापासून काही भय नव्हते; पण आता मात्र तशी स्थिति नाही. तेव्हा हिंदुस्थानच्या लोकानी सावध राहून या संधीत आपले हात धुवून घेतले पाहिजेत. त्याने मागच्या महायुद्धासारखी अिंग्लडला मदत करण्याची पुन. चूक करता कामा नये. त्या चुकीचे आता तरी हिंदुस्थानने परिमार्जन केले पाहिजे. गेल्या महायुद्धामुळे आपल्याला अिंग्लडने जें काय दिलें तें आपण पाहिलेच आहे. तेव्हा या वेळी जर महायुद्धाची झळ अिंग्लडला लागली, तर त्या वेळी अिंग्लड तुम्हाला मदत मागेल हें अुघडच आहे त्या वेळी त्याच्यावर जास्तीत जास्त अटी लादा. शस्त्राचा कायदा आम्हाला नको ही पहिली अट त्याच्यावर लादा, हातात शस्त्र आल्याशिवाय तुमच्यात वीरवृत्ति तरी कशी येणार? तेव्हा हा कायदा प्रथम रद्द झाला पाहिजे अशी चळवळ हिंदुस्थानने करणे हे त्याचे प्रथम कर्तव्य आहे.

\+ \+ \+

२४. परराष्ट्रीय धोरणाचें मर्म

कालकत्ता येथे आल्बर्ट हॉलमध्ये दि. २०-२-३९ रोजी श्री. श्यामाप्रसाद मुखर्जी यांच्या अध्यक्षतेखाली स्वा. सावरकर यांचे झालेलें भाषण.

देशात जेव्हा जेव्हा नवा प्रश्न अुपस्थित होतो, तेव्हा तेव्हा महाराष्ट्राचे डोळे तुमच्या बंगालकडे लागून राहतात. बंगाली हिंदूचे मत काय आहे हें आधी अजमावून पाहिल्याशिवाय महाराष्ट्रीय हिंदूनी कोणत्याही प्रश्नास कधीही हात घातलेला नाही. न्या. रानडे यांच्यापासून लो. टिळकापर्यंत ही परंपरा अविच्छिन्नपणे चालत आलेली आहे आणि आपणही मजकडे कानाडोळा करणार नाही अशी मला आशा आहे.

मराठ्यांनी दिल्ली कशी सर केली, शिखांनी अेकजुटीने स्वतंत्र राज्य कसें स्थापिलें आणि बंगालमधील प्रतापादित्याने मोगली फौजेचा कसा वारंवार धुव्वा अुडविला हें सारें आपण अितिहासावरून जाणतच आहां. हीं सर्व स्वातंत्र्ययुद्धें प्रचंड नि अेकसूत्र प्रमाणावर मात्र पूर्वी खेळली गेलीं नाहीत. आता अशी वेळ आली आहे की, मी हिंदु, मी बंगाली, मी मराठा, मी शीख अशा भावना टाकून आपण सर्वांनी हिंदुत्वाचा अभिमान धरून अुठले पाहिजे. बऱ्याच लोकांची–विशेषत: हिंदूंची–अशी कल्पना आहे की, राजनीतिशास्त्रात वर्णिलेल्या लोकशाहीच्या तत्त्वावर आपण आपले आंतरराष्ट्रीय धोरण आखणें हेंच युक्त. पण आपण हें लक्षात ठेवलें पाहिजे की, आंतरराष्ट्रीय नीति म्हणून काही आता जगात अुरलेली नाही. व्यक्तीव्यक्तींचे व्यवहार नीतीच्या तत्त्वावर कितीही चालत आले, तरी राष्ट्राराष्ट्रांचे कारभार नीतिनियमानुसार कधीही चाललेले नाहीत. राष्ट्रं म्हणजे समूह. त्यांच्यापुढे अेकच ध्येय असतें आणि तें म्हणजे स्वसंरक्षण नि स्वहितवर्धन. सध्या तरी आंतरराष्ट्रीय अुलाढालीत नीतीचा मागमूसही अुरलेला नाही. सत्य नि अहिंसा हीं तत्त्वे कानाला कितीही गोड लागोत, त्यांचा अुपयोग राष्ट्राचें धोरण ठरविताना काडीमात्र होत नाही. तसा अुपयोग झाल्याचा अेकाही राष्ट्राचा दाखला नाही.

मूळ तत्त्वें पहा

हिंदी लोक चीनची बाजू घेतात व चढाअी करणाऱ्या जपानला नैतिक दृष्टीने नांवे ठेवतात. चीनला अेक शुश्रूषा-पथकही धाडण्यात आलें. या सर्वांची फलश्रुति काय ? तर जपानला निष्कारण आपला वैरी बनविले. चीन तर पूर्वी साम्राज्य-वादीच देश होता आणि तेथे लोकशाही आल्यावरही त्याचे साम्राज्यशाहीचें धोरण सुटलें नाही. चँक कै शेक याच्या नेतृत्वाखालीच साम्राज्यवादी लोकहितात्मक चीनने मंगोलियावर स्वारी केली–तिबेटवरही त्याने हल्ला केला होता. आता चीन जर्जर झाला आहे आणि जपानपुढे पराभूत होत आहे. जपानने चढाअी केली नसती तर अिंग्लंड नि रशिया यांनी चीनचे तुकडे पाडले असते आणि ते आपसांत वाटून घेतले असते. मी जपानी लष्करशाहीचें वर्तन योग्य आहे असें म्हणतो असा याचा अर्थ नव्हे. पण आंतरराष्ट्रीय घडामोडीच्या बुडाशी कोणती नैसर्गिक तत्त्वें खेळत असतात हेंच मला दाखवावयाचे आहे.

हिंदुस्थानाने चीनला आपत्प्रसंगी शुश्रूषापथक पाठविले, पण चीनने हिंदु-स्थानाला कधी मदत पाठविली आहे काय ? आज अिंग्लंड जपानला नावे ठेवीत आहे, त्याच्या जुलुमाची वर्णने अिंग्रजी पत्रे तिखटमीठ लावून करीत आहेत; पण हें सारें लोकशाहीचा पान्हा फुटल्यामुळे होत आहे की जपान हिंदुस्थानच्या फार जवळ येत चालला या धास्तीने घडत आहे ?

चेंबर्लेन व गांधीजी

झेकोस्लोव्हाकियाचे बाबतीत हिंदुस्थानने जर्मनीचे निष्कारण वैर संपादिले. झेकोस्लोव्हाकिया हा देश व्हर्सायच्या तहाने अस्तित्वात आणला त्याचा हेतु अितकाच की, जर्मनी व ऑस्ट्रिया या दोन देशांच्यामध्ये अेक स्वतंत्र राष्ट्र असावे. तेव्हा जर्मन राष्ट्राची शकले करण्यात आली ती अेकत्र साधण्याचा व जर्मन भाषा बोलणाऱ्या लोकांचे देश परत मागण्याचा हिटलरला पूर्ण हक्क आहे या बाबतीत अिंग्लंडने आधी खूप दमदाटी देअून पाहिले, पण तिला हिटलर धूप घालीत नाही असे जेव्हा दिसून आले, तेव्हा अिंग्रज प्रधानाने, आतापर्यंत कधीही न केलेले, म्हणजे स्वदेशाबाहेर जाण्याचे धाडस केले, अेवढच नव्हे तर आपण स्वत थोड्याच दिवसापूर्वी झेक सरकारला काय आश्वासन दिले याची आठवण बुजवून त्याने हिटलरच्या कृत्याला संमति पण देअून टाकली ! हिटलर म्हणजे नाही मि जिनाकडे हिंदु-मुस्लिम अैक्याची याचना करणारा म गांधी नाही ब्रिटिश प्रधानाने जे धोरण आखले त्याच्या बुडाशी कोणते तत्त्व खेळत होते ? आत्मरक्षण !

जपान–जर्मनी–अिटलीशी वैर कां ?

ॲबिसिनियामध्येही असेच दृश्य दिसून आले मुसोलिनीच्या नेतृत्वामुळे अिटली सामर्थ्यवान बनला नि त्याने अबिसिनिया जिंकला आमच्या हिंदी पत्रांनी मार मुसोलिनीवर टीकेचा भडिमार केला दुर्दैव अितकच की, ती पत्रे मुसोलिनी वाचीत नाही ! अिंग्लंडने मुसोलिनीलाही आधी दमदाटी देअून पाहिले, पण ती फोल ठरलेली पाहताच अबिसिनियावरील त्याच्या स्वामित्वाला त्याने संमति दिली ! अिटालीला राज्यविस्तार हवा होता व तो त्याने साध्य करून घेतला

पाशवी म्हणा पण निसर्गाचा कायदा आत्मरक्षणाचाच आहे आंतरराष्ट्रीय व्यवहारात नीतीचा अंमल असेल अशा भ्रमात राहू नका ती नीति केवळ पुस्तकातच सापडते स्पेनमधील आपद्ग्रस्त जनतेच्या मदतीसाठी हिंदुस्थानातून तांदूळ पाठविण्याची योजना केली जात आहे पण मी विचारतो हिंदुस्थानातील कोट्यनुकोटि अर्धपोटी, अुपाशी स्त्रीपुरुषांची दया येअून स्पेनने आजवरच्या प्रदीर्घ अितिहासात कधी धान्याचा अेक तरी कण आपल्याकडे पाठविला आहे काय ? या लढ्यात कोणतीही बाजू हिंदुस्थानने घेण्याचे कारण नव्हते

पण ही सारी राष्ट्रे स्वत च चोरी, दरोडे नि फसवेगिरी याच्या गाळात आकठ बुडालेली आहेत नैतिक हेतूने प्रेरित होअून ती हिंदुस्थानच्या काही अुपयोगी पडतील असे मानण्याअितका दुसरा मूर्खपणा कोणताच नाही व्यक्तीव्यक्तीच्या व्यवहारात नीतीचा प्रश्न येतो, पण राष्ट्राराष्ट्राच्या कारभारात नीतीला मुळीच स्थान नाही ह मी ठामपणे सागतो प्रत्येक राष्ट्र स्वार्थाच्या दुर्बिणीतूनच पाहत असते ज्याच्याशी मैत्री केली असता आपला लाभ होण्यासारखा असेल, त्याचेच सख्य जोडण्याकडे हिंदुस्थानने लक्ष द्यावे 'आत्मान सतत रक्षेत्' हेच आपल्या परराष्ट्रीय धोरणाचे सूत्र आपल्या स्वातत्र्यसपादनाचे कामी जो कोणी अुपयोगी– मग तो नाझी असो, फॅसिस्ट असो की बोल्शेव्हिक असो–तो आपला मित्र, अुलट जो आपल्या स्वातत्र्याचे आड येतो तो आपला शत्रु

प्रथम आत्मरक्षण

हिंदु व मुसलमान यानी अेक होअून अिंग्लडच्या हातून सत्ता हिसकावून घेतली पाहिजे ह खरे, पण समजा, अेखाद्या मुसलमान राष्ट्रानेच हिंदुस्थानवर स्वारी केली आणि येथले मुसलमान त्या मुसलमान राष्ट्राकडे खेचले गेले, तर आपण मुसल्मानाशी कसे धोरण ठेवावे याचा पुन विचार करावा लागेल आत्मरक्षण हे आपले सूत्र आपण आपल्या डोळ्यापुढे ठेवले पाहिजे हिंदुस्थानवर आक्रमण करू पाहणाऱ्या शत्रूच्या रक्ताने आपली मातृभूमि रजित झाली, तर ती जशी राष्ट्रसेवा होअील, तशीच ती सत्य नि अहिंसा याचीही सेवाच ठरेल !

✦ ✦ ✦

२५. सशस्त्र व संघटित व्हा

दि १४-२-३८ रोजी स्वा सावरकर यानी नगर येथील रा स्वा सघ शाखेला भेट दिली त्या वेळी झालेले भाषण

राष्ट्रीय स्वयसेवक सघाच्या सघटनेचे जाळे आज नुसत्या महाराष्ट्रातच नव्हे तर अखिल भारतवर्षात पसरलेले मला आढळले आतापर्यंत मी जेथे जेथे गेलो तेथे तेथे साधारणपणे या सघाच्या लहानमोठ्या प्रमाणात शाखा असल्याचे माझ्या निदर्शनास आले आहे या सघाच्या वैशिष्ट्यपूर्ण कार्यपद्धतीचे सानद कौतुक वाटून माझा अूर भरून येतो ! याच्या शाखाचे धागे पेशावर लाहोरला आहेत, तसेच कोल्हापूर-सागलीला आहेत ! दिल्लीला तर परवाच त्याच्या अेका कार्यक्रमाला मी अुपस्थित होतो या सघाच्या द्वारे तरुण पिढीला लागत असलेल्या सैनिकवृत्तीच्या वळणाची आजकालच्या राष्ट्राला अत्यत आवश्यकता आहे

लढाऊ वृत्तीचा वध

अिंग्रजांनी आमच्यावर राज्य करण्यास सुरवात करण्यापूर्वी आमच्यातील लढाऊ वृत्ति पूर्णपणे जागृत होती पण त्यानी येथून आमच्यावर जर कोणता मोठा सुधारात्मक अुपकार (!) केला असेल तर तो हा की, आम्हाला निःशस्त्र करून आमची लढाऊ वृत्ति मारली त्याचे आतापर्यंतचे धोरण असेच ठेवण्यात आले आहे की, तुम्हाला त्याच गोष्टी करण्याला मोकळीक देण्यात यावयाची की, ज्या त्याना त्याचे येथील आसन अस्थिर करण्याचा घाक घालू शकणार नाहीत ! अुलट दयाळू अिंग्रज सरकार आपल्याला किती सुधारणा, किती प्रोत्साहन देते आहे असेच त्यानी आम्हा लोकाना आमच्या मदबुद्धीचा फायदा घेअून आतापर्यंत फसविले ! आम्ही भोळे ! त्याच्या या मायाजालात आपण बरोबर फशी पडलो नि आधीच मरू घातलल्या आमच्या मनाना सपूर्णतया ठार करण्याच्या त्याच्या प्रयत्नाना यशच मिळत जाअून त्याची परमावधि म्हणजे आपल्या माथी बसलेला शस्त्रनिर्बंधाचा कायदा होय ! अितर राष्ट्रात आत्मसरक्षणार्थ शस्त्रे वापरण्याची व्यक्तिमात्राला जवढी मोकळीक आहे तेवढा तरी कमीत कमी हक्क मिळविण्याराठी आपण प्रयत्न करायला हवाच

बलवान् व्हा

'बळी तो कान पिळी' हा सिद्धान्त अजून तरी कायम आहे आपल्याला कोणाचा कान पिळण्यासाठी नव्हे पण यापुढे आपल्याला कोणी दुसऱ्याने कानपिळी देअू नये म्हणून तरी निदान आपण 'बळी' व्हायला पाहिजे अिटली–अॅबिसिनिया किंवा चीन–जपान या दोन जोड्यामध्ये अॅबिसिनिया किंवा चीन या राष्ट्राचा पाडाव ती त्याच्या प्रतिपक्षाहून कोणत्या बाबतीत कमी होती म्हणून झाला ? अिटालियन सैनिकापक्षा अॅबिसिनियन हबशी नि सशय शूर होते युद्धाच्या दृष्टीने निसर्गाचा वरदहस्त तर अॅबिसिनियावरच पूर्णपणे होता लोकसख्येन अॅबिसिनिया अिटलीपेक्षा जास्त हाता ! बौद्धिक दृष्ट्या किंवा धार्मिक दृष्ट्या अिटलीहून अॅबिसिनिया जास्त सरस होता पण अिटलीच्या रायफलचा आणि मशिनगन्सचा पल्ला हा अॅबिसिनियाच्या रायफलपक्षा किंवा मशिनगन्सपेक्षा जास्त प्रभावी ठरला वरील सर्व गोष्टीना धक्का मारून या अेकाच गोष्टीमुळे अिटलीने पाहता पाहता अॅबिसिनियाला धुळीला मिळविले ना ?

चीनजवळ कमी काय होतें ?

चीनमध्ये जपानपेक्षा काय कमी होतं ? चीनच्या पासगालाही न पुरण्याअितकी लोकसख्या अन् क्षेत्र असणारा जपान ! चीन त्यापेक्षा प्रत्यक बाबतीत श्रेष्ठ होता धर्माच्या दृष्टीने तर चीन जपानहून जास्त सनातनी आहे दानही

राष्ट्रें बुद्धधर्मीय ! अहिंसावादी !! आणि तसेंच बघितलें तर चीन जपानपेक्षा जास्त धर्मश्रद्धाळू. पण युद्धाच्या प्रत्यक्ष धुमश्चक्रीत चीनची धर्मश्रद्धा, अध्यात्मवाद, आस्तिक्यबुद्धि जपानचें काहीही वाकडे करू शकली नाही ! न्याय, अन्याय म्हणाल तर चीनने जपानची कोणतीही आगळीक केली नव्हती. अशा तऱ्हेने सत्याच्या दृष्टीने नि धर्माच्या दृष्टीने पूर्णपणे वरचढ असणाऱ्या चीनला टीचभर जपानने बाँबच्या वर्षावाखाली जाळून बेचिराख करून टाकलेच की नाही !

कवितेपेक्षा तरवारीला जास्त मान

म्हातारा हिटलर आपलें पुरातन रोमन साम्राज्य पुनः स्थापण्याच्या निष्ठा-पूर्वक प्रतिज्ञेने आज सबंध युरोप हादरून सोडतो आहे नि जर्मनी सबंध जगाला कापरें भरायला लावतो ते कशाच्या जोरावर ? केवळ जाज्वल्य राष्ट्राभिमान नि त्याला पोषक असणाऱ्या लढाऊ वृत्तीचें पोषण नि वर्धन करूनच ना ! पांच वर्षांचा अिटालियन बालक अुगीचच का हयाशी बंदूक घेअून कवाअीत करतो ? जगाच्या बाजारात आज तरी कवितेपेक्षा तरवारीला जास्त मान आहे हें विसरू नका ! आणि ही स्थिति जोपर्यंत कायम आहे तोपर्यंत तुम्हांला तरवार चालविता आलीच पाहिजे ! न आली तर तुमचा विपत्काल संपायची आशाच नको ! आमच्यावर अिंग्रज सरकारानो जय का मिळविला ? काय आमच्याकडे वाचनालयें नव्हती म्हणून ? की कविसम्राट आणि लेखक नव्हते म्हणून ? असें मुळीच नाही ! तर पेशव्यांजवळ याच्यासारख्या तोफा नव्हत्या म्हणून ! आणि आजही ते टिकून आहेत ते देखील त्यांच्या रायफलच्या सामर्थ्यावर हें सूर्यप्रकाशाअेवढें स्पष्ट आहे. हिंदुस्थानचे लोक अिंग्रजांपेक्षा कुठे कमी असतील तर ते धूर्तपणात ! दुसरे कशा-तही कमी नाहीत हे अितिहास सांगेल. फक्त आमची रायफल अिंग्लिश रायफली-पेक्षा समर्थ झाली आणि आमच्या अंगी धूर्तपणा आला की आम्हांला कोणाचाही भिण्याचे कारण नाही नि त्याना आपले बिऱ्हाड येथून अुठवावेच लागेल हें निर्विवाद !

राष्ट्रसिंहाचीं नखें

वाघाचीं नखें जोपर्यंत तीक्ष्ण असतात तोपर्यंत गायीला त्याच्यापुढे गम खाअून मेलेंच पाहिजे ! मग ती जिवावर अुदार होअून त्याच्याशी टक्कर घेवो नाही तर सत्याग्रह करून त्याला म्हणो की, 'ये बाबा ! खा हं मला !! प्रतिकार करणें हा माझा धर्म नाही ! ती हिंसा होते !' – तसेंच राष्ट्रसिंहाचीं नखें जोपर्यंत तीक्ष्ण आहेत तोपर्यंत कोणत्याही शत्रूला त्याच्या पंजापुढे गाय बनायलाच हवें ! तुम्ही सत्याग्रही असा नाही तर शस्त्राग्रही असा, प्रबलाचाच जगात विजय व्हायचा हा अीश्वराचा न्याय आहे. आणि म्हणूनच आपण प्रबल नि स्वसंरक्षणक्षम बनायला

हवे ! अखिल भारतीय हिंदूंची अेकसूत्री प्रबल संघटना करण्याचे या संघाचे ध्येय यासाठी अत्यंत व्यापक अन् अुच्च आहे हे कोणीही कबूल करील

प्रथम रायफलसंघ काढा

मुसलमान लोक दांडगे असतात म्हणून किंवा अिंग्रज लोक लुच्चे असतात म्हणून हात चोळीत बसण्यात अर्थ नाही त्यांच्या लुच्चेगिऱ्या तर बाहेर काढल्याच पाहिजेत ! पण हे करताना प्रसंगी आपण त्यांच्यापेक्षाही लुच्चे आणि दांडग बनायला पाहिजे ! ' घटासि व्हावे घट । अुद्धटासि व्हावे अुद्धट । —शेरास सव्वाशेर हाच न्याय माणसाला वा समाजाला मानाने जिवंत राहण्यास सर्वथैव अुपयोगी पडतो हे लक्षात ठेवा, आणि यासाठी सैनिक वृत्तीचे तरुणपिढीमध्ये पोषण होणे हे राष्ट्राच्या आत्यंतिक हिताच्या दृष्टीने सर्वतोपरी अगत्याचे आहे अेक वेळ आमच्या तरुण लोकांत लेखक, कवि नसले तर चालतील, वाङ्मयावर व्याख्यान न झाली तरी चालतील, पण आमची लढाअू वृत्ति फिरून फोफावलीच पाहिजे नाटकगृह किंवा चालपट गृह यांची आज आम्हाला अेवढी जरुरी नाही पण रायफल संघ सगळीकडे स्थापन व्हायलाच हवेत त्याही गोष्टी आम्हाला हव्याच आहेत, नकोत असे नाही पण प्रथम हे आणि नंतर अितर सर्व

बॅट नको बंदूक हवी

सुदैवाने सध्या आपलें मंत्रिमंडळ बऱ्याच प्रांतांतून अस्तित्वात आहेत याचा फायदा घेअून आपण ही चळवळ नेटाने पुढे ढकलून शस्त्राचा कायदा आपल्याला हवा तसा करून घेतला पाहिजे वऱ्हाड मध्यप्रांताकडे मी हिंडलो त्या वेळी मुख्य मंत्री ना डॉ खरे बॅ रामराव देशमुख अि वजनदार सद्गृहस्थांशी माझे या बाबतीत बोलणे झाले आहे कायद्याच्या ठराविक कक्षेतल्या सर्व गोष्टींपर्यंत आपल्या हाती असलेल्या सर्व सवलतींचा संपूर्ण फायदा आपण जनतेला देअू शकतो असे त्यांनी मला आश्वासन दिले आहे तिकडे सध्या त्यामुळे नि डॉ मुंजे यांच्या सारख्यांच्या प्रयत्नामुळे ठिकठिकाणी रायफल क्लब स्थापन होत आहेत तिकडील तरुणांच्यामध्ये सैनिक शिक्षणाकडे जास्त ओढा असलेला मला दिसतो नगरसारख्या मोठ्या शहरात अेकदेखील रायफलक्लब नाही हे पाहून मला खेद वाटतो! अशा अेकेका संस्थेची तरी प्रत्येक शहराला आज अत्यंत आवश्यकता आहे आपल्याकडील प्रतिष्ठित लोकांनी प्रयत्न केला तर मुंबअी अिलाख्यातही ही गोष्ट होणे अवघड नाही प्रत्येक पालकाने आपल्या मुलांना यापुढे क्रिकेटची बॅट घेअून देण्याअैवजी हवाअी बंदूक घेअून देअून संघासारख्या संस्थामध्ये त्याला पाठवून लष्करी शिक्षणाच्या मदतीने त्यांच्यातील सुप्त सैनिक जागा करण्याचे दिवस आज आले आहेत !

संघाचे यश

स्वयंसेवक संघाने या बाबतीत आज निम्मा प्रदेश व्यापला आहे. सांघिक संचलन, आज ते जरी नामधारी शस्त्रे घेऊन करीत असले तरी ५० टक्के यश त्यांत आहे. अुद्या यांना रायफल दिली तर नेम मारण्याच्या शिक्षणात ते हां हां म्हणता प्रगति करून दाखवतील. शस्त्र वापरण्यापूर्वी ते व्यवस्थित हाताळण्याचा अभ्यास असणे ही गोष्ट कमी महत्त्वाची नाही. ती पुढील सबंध यशोमंदिराचा पाया आहे. रा. स्व. संघ आज तो रचीत आहे यातच त्याच्या यशाचे रहस्य आहे अशी माझी ठाम समजूत आहे. शिवाय यांत तयार होणारे सांघिक मन ही गोष्ट तर अत्यंत महत्त्वाची आहे ! अेका आज्ञेबरोबर 'अुजवा' म्हटल्यावर 'अुजवाच' पाय अुचलणाऱ्या हजारो तरुणांची संघटनाच आज आमच्या गलित हिंदुराष्ट्राचा अुद्धार करू शकेल. त्या सर्व तरुणांमध्ये राष्ट्रप्रेमाची नि स्वातंत्र्याची दिव्य ज्योत प्रखरपणे तेवत ठेवून त्यासाठी अतुल स्वार्थत्याग करण्याची शिकवणूक स्वयंसेवकांना दिली जाते ही गोष्ट असामान्य आहे !

राष्ट्रोद्धाराची प्रार्थना

आमच्या राष्ट्राचा अुद्धार जर कशाने होणार असेल तर याप्रमाणे सबंध राष्ट्र जागे करण्यानेच. ही गोष्ट या संघाचे जनक डॉ. हेडगेवार यांनी पुरेपूर जाणून सर्वस्वी प्रतिकूल अशा परिस्थितीतही आत्मविश्वासपूर्वक संघाची स्थापना करून ते या कार्याला लागले आहेत ही गोष्ट त्यांच्याबद्दल व त्यांच्या या कार्याबद्दल मला आणि प्रत्येक हिंदूला अत्यंत अभिमान वाटण्यासारखी आहे, यांत शंका नाही. थोडक्यात म्हणजे आज आमच्या राष्ट्राचे अत्यंत अपरिहार्य असे पुनरुज्जीवन संघ करीत आहे व त्यांत अेकदिलाने भाग घेणे हे प्रत्येक तरुणाचे कर्तव्य आहे असे मला वाटते.

हिंदुत्वाचा प्रखर अभिमान ठेवून राष्ट्रकार्याला शपथपूर्वक वाहून घेणारे हे तरुण आज अखिल हिंदुस्थानभर अेकाच वेळी अेकाच आवाजात धीरगंभीरपणे 'हे प्रभो आमच्या राष्ट्राचा सर्वांगीण अुद्धार करण्यासाठी आम्हास भरपूर सामर्थ्य दे !' अशा आशयाची प्रार्थना करतात. अितर तरुण ज्या वेळी नानातऱ्हेचे मनोरंजक खेळ खेळतात, गप्पा मारतात, फिरायला जातात, त्या वेळी रोज नेमपूर्वक तीच तीच लाठी, तेच तेच 'अुजवा—डावा' आणि तीच तीच प्रार्थना हे निष्ठापूर्वक करतात ही गोष्ट कोणाचे हृदय अुचंबळविणार नाही ?

\+ + +

२६ सैनिक शिक्षण

सोलापूर येथे दि १० ऑगस्ट १९३६ रोजी स्वा सावरकर यानी हरिभाई देवकरण हायस्कूलमध्ये केलेलें भाषण

व्यायामशाळा आता सर्वत्र निघालेल्या आहेत, त्यामध्ये मुल हौसेने व्यायाम घेत आहेत मुलीसुद्धा लाठीशिक्षण घेऊ लागल्या आहत मुलींच्या हातच लाटण जाऊन त्या ठिकाणी लाठी आल्याने पुरुषानी आता त्याच्याशी जपून वागल पाहिजे। आता नुसत्या व्यायामाबद्दल बोलण्याचे कारण उरलेले नाही बौद्धिक शिक्षण घेत असताना तुम्ही यापुढे सैनिक शिक्षण घेतल पाहिजे याच्यापुढे तुम्ही सैनिक शिक्षणाकडे लक्ष द्या डॉ मुज्यानी तिकडे नागपूरला सैनिकाच कॉलेज काढले आहे त्या धर्तीवर सैनिक शिक्षण देणाऱ्या सस्था सर्वत्र निघाल्या पाहिजत माझी सूचना अशी आह की, ययल्या शाळेत बदूक चालविण्याचे वर्ग काढावेत हवाओी बदुकीच शिक्षण लाठीशिक्षणाप्रमाणे देण्याजोगे आहे लढाओीच्या दृष्टीन air guns हा पोरखळ आहे ह मी जाणून आहे पण प्राथमिक अवस्थेत तो आवश्यक आहे नेम मारण्याचे तुम्हाला साधले तर ॲअरगन व रायफल यामध्य फक्त धक्का बसण्यापलीकडे जास्त फरक नाही

राष्ट्रीय सैनिक

आता मी काही मुलानी केलेले सचलन पाहिले सचलन हा Drill करिता शब्द आहे ह लक्षात ठेवा सम् = ॲकत्र नि चलन म्हणजे हालचाल Drill मध्ये ॲकाच वेळी सर्वांची हालचाल होत असते म्हणून Drill म्हणजे सचलन होय पण हे सचलन आता सैनिक पद्धतीने शिकविल पाहिजे सध्याच्या तरुण पिढीची अशी तयारी पाहिजे की जरूर लागेल तेव्हा तुतारी फुकल्याबरोबर देशरक्षणार्थ आपले सैनिक तयार पाहिजेत परचक्रापासून स्वसरक्षण करण्यास देश असमथ आह ह म्हणणे आपण फोल ठरविल पाहिजे तीन महिन्यात रिक्रूट निर्माण होतात ह गत्या महायुद्धावरून दिसून आले केस राखणे, भाग पाडणे, चित्रपट पाहणे हें जस तुम्हास आवश्यक वाटते, तसे खाद्यावर बदूक टाकून चालणे हें तुम्हास भूषणास्पद वाटल पाहिजे मी सर्वच ठिकाणी व्यायामशाळाना या बाबतीत विनती करीत आह ही रायफलची नाही तरी, ॲअरगनची व्यवस्था पुढच्या वर्षापर्यंत अमलात यॲील अशी मला अुमेद आहे

जपान नि चीन

जपान देश गेल्या १५० वर्षांत सुधारला चीन मात्र अफू खाऊन स्वस्थ राहिला जपानने नवीन नौका, नवीन विमान अित्यादि सर्व नवीन यात्रिक साहाय्य

घेऊन स्वतःची कमालीची प्रगति केली. निव्वळ देशभक्तीने चीन पुढे येणें शक्य नाही. जेवढें सैनिक सामर्थ्य आवश्यक तेवढें चीनमध्ये नाही; आणि त्यामुळे जपान-सारख्या देशापुढे त्याचा टिकाव लागणें शक्य नाही. यापासून आपण योग्य तो बोध घेतला पाहिजे. देशभक्ताला विजयी व्हावयाचें असेल, तर त्याने सैनिक शिक्षण घेतले पाहिजे. तुमच्या शाळेत १००० विद्यार्थी आहेत. पुढच्या वर्षी मी येथे आलो म्हणजे तुमच्यापैकी पांचशे, निदान शभर विद्यार्थी तरी अेअरगन वापरणारे मला या ठिकाणी दिसतील अशी आशा आहे.

\+ \+ \+

२७. मराठी भाषेचें शुद्धीकरण

दि. २६-६-१९३७ रोजी पुणें येथे स्वा. सावरकर यांचें झालेलें भाषण

पराभवाची स्मारकें अुद्ध्वस्त करा

परक्या भाषेतील शब्द आमच्या भाषेत निष्कारण घुसून त्यांनी आमचे जुने शब्द मारू नयेत हाच काय तो शुद्धीकरणाचा अर्थ होय. नवीन वस्तु, नवीन कल्पना, नवीन विचार याना व्यक्तविणारे परको शब्द घेऊ नयेत अशी आमची मुळीच भूमिका नाही. पण ज्या वस्तूना नि विचारांना द्योतक असे शब्द आपल्या भाषा-भांडारात भरलेले आहेत, त्यानाही परके नवे शब्द योजणें हे मनोदास्याचेच लक्षण आहे. बुटाला बूट म्हणा, पण जोड्याला 'शू' म्हणू नका म्हणजे झालें. जिलबी, गुलाब वगैरे परशब्दाचा यथेच्छ अुपयोग करा; पण निष्कारण आलेले परके शब्द टाळा. ते आपल्या पराभवाची स्मारकेंच नव्हेत काय? जेतें राष्ट्र काय करीत असतें? सापाने बेडूक गिळावा नि त्याचे हाडन् हाड, स्नायुन् स्नायु पिचून-पचवून टाकावा, त्याचप्रमाणे जेतें राष्ट्र जितांचें राजकारण, त्याचा धर्म, त्यांची संस्कृति, त्याची भाषा या सर्वांना आत्मसात् करू पाहतें – अितकें की, 'तेच म्हणजे आपण' असा भ्रम जितांना व्हावा!

आयर्लंडचा कित्ता

बेडूक गिळल्याबरोबर सापाला ठार केलें तर तो बेडूक जशाच्या तसा सुर-क्षितपणे बाहेर पडतो. त्याचप्रमाणे अद्याप आपल्याला मराठी भाषा सुखरूप ठेवता येअील अशी स्थिति आहे हें आपलें भाग्य समजा. नाही तर आयर्लंडमध्ये ग्रिफियला जेव्हा स्वभाषेचा प्रसार करण्याची अिच्छा झाली तेव्हा त्याला कोण

प्रयास पडले! आयरिश भाषेतील शब्दच मुळी अेकत्र नव्हते तेंव्हा खेड्याखेड्यात व घराघरात हिंडून त्याने लोकगीतातून नि लोककथातून आयरिश शब्द जमविले आणि त्याचा कोश निर्माण केला आज डी व्हॅलेराने आपल्या राजसभेचे नाव बदलून 'आयर' असे आर्यत्वदर्शक नाव ठेवले आहे हेही स्वभाषाभिमानाचेच अुदाहरण होय तेथे परवाच अेका अिंग्रजाचा पुतळा जसा अुडविला, तसेच आपल्या पराभवाचे किंवा अकिंतत्वाचे स्मरण करून देणारे परशब्दही अुडविले पाहिजेत हा त्याचा निर्धार आहे आपल्याकडे नीलचा पुतळा आंदोलनाच्या बळावर हलविण्यात आलाच की नाही?

सोन्याची वाटी कां फेकता ?

केमालपाशानेही असेच केले अरबी शब्दांना त्याने अर्धचंद्र दिला नि तुर्की शब्द रूढविले त्यालाही शब्दांची वाणच पडली पण रोज पाच पाच शब्द राजाज्ञेच्या द्वारा घोषित करून त्याने स्वभाषेचा सत्ताबळाने पुरस्कार केला त्याची लिपि मुद्रणाला अत्यंत अक्षम, म्हणूनच रोमन लिपी त्याने आपल्या भाषेत स्वीकारली आपल्याला भाषा-दारिद्र्य नडणारे नाही जिच्यापुढे ग्रीक, लॅटिन अित्यादि भाषांनीही आनतमस्तक व्हावे अशी आपली संस्कृत भाषा किती संपन्न आहे! तिला अव्हेरून अिंग्रजी, फारसी अित्यादि दुसऱ्या परक्या भाषांतून शब्द घेणे म्हणजे घरातील सोन्याची वाटी फेकून चिनी मातीचे कप हाती घेण्यासारखेच नव्हे काय? सूर्य, चंद्र यांना अिंग्रजीत अेकअेकच शब्द, पण संस्कृतात किती पर्याय आहेत! आणि तेही असे की, अेकेक शब्द म्हणजे श्लोक, जणू काव्यच! अशी बहुमोल खाण अंगणात असताना परक्याच्या दारी भीक का मागता? आपल्या नित्याच्या व्यवहारात चार साडेचारशे शब्द परकी आहेत. त्यांचे अुच्चाटन करण्याचा निश्चय करा. वाटते अितके हे अवघड काम नाही. गेल्या बारा वर्षांत हुतात्मा, अुपस्थित, स्तंभ, बोलपट अित्यादि शब्द बोल बोल म्हणता रूढ झालेच की नाही! आपण स्वभाषाभिमान टाकला असता तर, पुणे, नाशिक, काशी, वगैरे नगरांना मुसुलमानांनी दिलेली मुसुलमानी नावेच रूढ झाली असती आजही दौलताबाद, अहमदाबाद हे परके शब्द, परक्याच्या वर्चस्वाचे स्मरण करून देणारे शब्द, आपल्या जिभेवर नाचत आहेतच की नाहीत? सिंहगडाला औरंगजेबाने 'बक्षिंदा बक्ष' असे नाव दिले, पण शिवाजीमहाराजांनी ते बदलून स्वदेशाबरोबर स्वभाषेचीही सेवा केली आपण अशीच स्वाभिमानी वृत्ति ठेवली पाहिजे.

\+ \+ \+

२८. बडोदें साहित्य संमेलन

अध्यक्ष स्वा. सावरकर यांचें दि. १२-९-३७ रोजी भाषण झालें. त्यात त्यांनी पुढील सूत्रें सांगितलीं. आपली भाषा शुद्ध करण्यासाठी आपण आपल्या भाषेत ठाण मांडून बसलेल्या अनावश्यक अुर्दू नि अिंग्रजी शब्दाचें अुच्चाटन केले पाहिजे. त्याप्रमाणे जुन्या मराठी शब्दांचें पुनरुज्जीवन केले पाहिजे आणि शक्य तेथे नवीन मराठी समर्पक शब्द बनविले पाहिजेत.

साहित्यासंबधीची माझी भावना थोडी विशिष्ट स्वरूपाची आहे. साहित्य हे राष्ट्राच्या बुद्धीचे, सामर्थ्याचे, शौर्याचे, प्रतीक आहे अशी माझी भावना आहे. मी स्वतन्त्र हिंदुस्थानात जन्माला आलो असतो किंवा पेशवाअीत जन्माला आलो असतो तर माझ्या खऱ्या साहित्याच्या कल्पनेचा अर्थ तुम्हाला अधिक चांगला पटवून देता आला असता. सध्याच्या हिंदुस्थानच्या परिस्थितीत माझे साहित्य हे केवळ प्रचारात्मक स्वरूपाचे आहे. आजच्या माझ्या अध्यक्षीय भाषणात मी कोणतीच तात्त्विक चर्चा करणार नाही. तशी चर्चा करण्याला माझ्यापेक्षा लायक विद्वान् येथे किती तरी आहेत. यासाठी आजच्या प्रसंगाचा अुपयोग मी माझ्या प्रचारकार्याकडेच करणार आहे.

भाषाशुद्धीची दुसरी बाजू

आजच्या स्वागताध्यक्षानी आपल्या भाषणात भाषाशुद्धीच्या प्रश्नावर आपले विचार प्रकट केले आहेत. त्यानी घेतलेली या प्रश्नाची अेक बाजू असून दुसरी मी आता आपल्यासमोर मांडणार आहे प्रत्येक देशावर किंवा संस्कृतीवर जेव्हा परकीय देशाचा आणि संस्कृतीचा आघात होतो तेव्हा जित राष्ट्राची भाषा नि साहित्य यावर जेत्या राष्ट्राची भाषा व साहित्य याचे आक्रमण सुरू होते आपल्या हिंदुस्थानात प्रथम मुसुलमान नि नंतर अिंग्रज या दोन राज्यकर्त्यांच्या भाषाचे आपल्या भाषेवर आक्रमण झाले. आयर्लंडमध्ये अिंग्रजानी आपली सत्ता प्रस्थापित केली तेव्हा तेथेही अिंग्रजी भाषेने आक्रमणच केले. अेकाकाळी आयर्लंडात आयरिश भाषा बोलणे हा गुन्हा होता. शाळातदेखील आयरिश भाषा शिकविण्याला अेका काळी बंदी होती. सुदैवाने आपल्या भाषेवर परकीय भाषाचे जे आघात झाले ते म्हणण्यासारखे तीव्रही नव्हते आणि आपण काही तत्काळ परतवूनही टाकले. त्यामुळे आपल्या भाषेची आयरिश भाषेसारखी गळचेपी झाली नाही ही गोष्ट खरी; तथापि परकीय भाषेचे स्वामित्व स्वाभिमानास केव्हाही दुःसह होते.

आयर्लंडमधील दु स्थिति

आयरिश भाषा अस्तगत होत चाललेली पाहून अेका पत्रकर्त्याने आपल्या पत्रात आयरिश भाषेचा अेक स्तभ देण्यास प्रारभ केला आज त्या देशाचे आयर्लंड असे नाव आहे तोही अिंग्रजोच्या आक्रमणाचाच अेक पुरावा होय पूर्वी त्या देशाचे आयरीन म्हणजे आर्यभू असे नाव होते; परतु जेव्हा अिंग्रजानी त्याला 'लँड' हा अिंग्रजी शब्द जोडून त्याचे आयर्लंड बनविले आपल्या सीमाप्राताकडे तुम्ही दृष्टिक्षेप कराल तर तेथे अशीच परिस्थिति असल्याचे तुम्हाला आढळून येअील त्या प्रातात अुर्दू भाषेचे वर्चस्व अनोनात आहे प वा लाला लजपतराय नि स्वामी श्रद्धानद यानी सस्कृतोद्भव हिंदी भाषा जगविण्याची तिकडे पराकाष्ठा केली तिकडील शिक्षण अुर्दूमिश्रित हिंदीत मिळते खुद्द भाअी परमानदाना देखील अदमानातून सुटल्यावर निर्भेळ हिंदीचे शिक्षण घ्यावे लागल

केमालपाशाचे अुदाहरण पहा

परकीय राज्यसत्तेखाली असताना तुर्की भाषा व तुर्की लिपि याचा तुर्कस्थानात पूर्ण लोपच झाला होता. परतु केमालपाशाने तुर्की भाषा व तुर्की लिपि जिवत केली त्याने प्रार्थनादेखील तुर्कीतच झाल्या पाहिजेत असे फर्मान काढले कुराणाचे तुर्कीत भाषातर करविले व 'अल्ला' या देवनिदर्शक शब्दाच्या ठिकाणी त्या अर्थाचा 'तारी' हा तुर्की शब्द जारी केला औरगजेबाच्या कारकीर्दीत जिंकलेल्या गावाची नावे बदलून मुसलमानी करण्यात येत अहमदनगर, अहमदाबाद, वगैरेसारखी गावाची नावे अशीच पडलेली आहेत फार काय पुण्यातील पेठाची नावेही पूर्वी मुसलमानी होती आज तेथील पेठाची जी नावे आहेत ती माधवराव पेशवे यानी बदलून दिलेली नावे आहेत, शिवाजीमहाराजानी भाषाशुद्धीचे काम हाती घेण्यापूर्वी मराठी भाषेत अुर्दू भाषेतील शब्द खूपच बोकाळले होते पजाबात आज अुर्दूचे अितके वर्चस्व आहे की, परमानदानाही आपल पत्र अुर्दूतच काढावे लागते सिंधमध्ये आपण गेलात तर तेथील सिंधी भाषा अुर्दूमय आहे नि सिंधी लिपि अुर्दूसारखी आहे असे दिसून येअील

अिंग्रजी वातावरण

सिंधीतील रामायण, भागवत अुर्दूप्रमाणे अुजवीकडून डावीकडे वाचावे लागत मराठ्याच्या काळात भाषाशुद्धीच्या दृष्टीने बरेच प्रयत्न झाले रघुनाथ पडिताचा राज्यव्यवहारकोश, मोरोपतांचे काव्य, रामदासाचा दासबोध वगैरे ग्रथ या प्रयत्नाचेच निदर्शक होत परतु अिंग्रजी सत्तेबरोबर आपल्या भाषेवर अिंग्रजीचे आक्रमण सुरू झाले या आक्रमणाचे परिणाम आज प्रत्यही आपल्या दृष्टीस पडत आहेत आज कोठल्याही चौकात आपण जाअून जरा सभोवारच्या पाट्यावर नजर

टाका म्हणजे आपणाला टेलर, सलून वगैरे अिंग्रजी शब्दाचाच भरणा आढळून येअील फार काय, शाळेतील मुलेदखील 'अर, व्ही. डी ' 'अरे, अेम के' अशा हाका मारताना तुम्हाला दिसतील आज जरी न चि केळकर हा शब्दप्रयोग रूढ झाला असला तरी आमच्या वेळी ते अेन सी केळकर म्हणूनच प्रसिद्ध होते लोकमान्य टिळकही अुत्तर हिंदुस्थानात बी जी टिळक म्हणूनच ओळखले जात असत अिंग्रजी भाषा आपल्या बोलण्यात येते त्याला आपण अितके सरावलो आहोत की, त्याचे आपणास काहीच वाटत नाही । परवा फुगडी, सागरगोटे खेळणाऱ्या छोट्या मुलीसुद्धा अेकमेकींना 'रडी का ग?' असा प्रश्न करीत असलेल्या पाहून मला आश्चर्य वाटले

भ्रष्टतेचीं अुदाहरणें

अिंग्रजी शब्दप्रयोग करणे हे अेक प्रतिष्ठितपणाचे लक्षण अशीही कित्येकाची कल्पना असते नि त्यामुळे कमी शिकलेल्या अिसमाची जास्तीत जास्त अिंग्रजी शब्द वापरण्याची प्रवृत्ति दिसून येते घराची शाकारणी करून खाली अुतरलेल्या दोन कामगारांपैकी अेकाने दुसऱ्याला 'कसे काय केले काम आज?' असा प्रश्न करताना दुसऱ्याने त्याला 'अगदी अपटुडेट' असे अुत्तर दिल्याचे मी अेकदा अैकिले। अप, टु, किंवा डेट यांपैकी अेकाही शब्दाचा अर्थ माहीत नसताना केवळ चांगल्या कामाच्या अर्थाने तो शब्द योजतात, अवढ्या अनुमानावर त्या कामगाराने तो शब्द येथे योजला मध्यमवर्गीय सुखवस्तु माणसाच्या घरी तुम्ही गेलात तर तो तुम्हाला 'वाअिफ' घरी आहे व 'सन्' बाहेर गेला आहे असे सांगेल बायको शब्द वाटला तर नका वापरू, पण कुटुंब म्हणायला का तुम्हाला लाज वाटते? पण नाही वाअिफ म्हणणे शिष्टपणाचे लक्षण, अशी त्याची कल्पना असते जी पाशि-ग्टन' मी प्रथम 'रिझ्यूम' केली तीच मुळी 'फॉल्स' होती हे असाच तऱ्हेच वाक्य आहे ही स्थिति लाजिरवाणी नाही काय?

दोन कारणे

मला भाषाशुद्धि हवी ती दोन गोष्टींकरिता हवी आहे अक आपली भाषा निर्मळ राहावी यासाठी आणि दुसरी म्हणजे तिच्यावरील आक्रमण हे आपल्यावरील परकीयांच्या स्वामित्वाचे निदर्शक आहे यासाठी आमचा पहिला कटाक्ष असा की मराठी भाषेत जे अनावश्यक परकीय शब्द घुसले असतील त्यांना हुसकावून लावा. पत्नी, जाया, भार्या असे अनेक शब्द तुमच्या भाषेत असताना 'वाअिफ' शब्दाची काय जरुरी? आमचा दुसरा कटाक्ष असा की, आपल्या भाषेत रूढ झालेल्या ज्या परकीय शब्दांना सुटसुटीत नवे शब्द बनविता येतील किंवा त्या अर्थाच्या जुन्या शब्दांचे पुनरुज्जीवन करता येअील ते करा

हिंदी हीच राष्ट्रभाषा

यासाठी हिंदी राष्ट्रभाषा असली पाहिजे असेही आमचे म्हणणे आहे. उत्तर हिंदुस्थानात आजही उर्दूचे आपल्यावर आक्रमण होत आहे, त्याचा आपण प्रतिकार केला पाहिजे. रेडिओत आजकाल मुंबईचा समाचार ऐवजी 'सुनो मुंबईकी खबर' असे उर्दू शब्दप्रयोग ऐकू येऊ लागले आहेत. उर्दू हीच राष्ट्रभाषा असली पाहिजे असा बॅ. जिना याचा आग्रह आहे. बिहारमध्ये हिंदु मंत्रिमंडळ असताना तेथे तडजोड म्हणून उर्दू ही राजभाषा म्हणून स्वीकारण्यात आली, हे ऐकून मला विस्मय वाटला! बंगालमध्ये हिंदु नि मुसलमान दोघेही बंगाली भाषा बोलतात. तथील बंगाली लोकांनी मुसलमानांच्या आहारी स्वतः जाण्याऐवजी त्या मुसलमानांनाच संस्कृत पंडित बनविले. भोपाळ नि निजाम या संस्थानातून आज उर्दू भाषेचा जोराने पुरस्कार केला जात आहे. पण मी त्यांना त्याबद्दल दोष देत नाही.

स्वामित्वाची स्मृति कशाला ?

दुसऱ्यांना दोष न देणे हे हिंदु संस्कृतीचे वैशिष्टच आहे. परंतु आपली भाषा शुद्ध करण्यासाठी आपण आपल्या भाषेत ठाण मांडून बसलेल्या अनावश्यक उर्दू नि इंग्रजी शब्दांचे उच्चाटन केले पाहिजे, त्याचप्रमाणे जुन्या मराठी शब्दांचे पुनरुज्जीवन केले पाहिजे, आणि शक्य तेथे नवीन मराठी समर्पक शब्द बनविले पाहिजेत. विशेषतः 'कायदा' हा उर्दू शब्द आपण आधी काढून टाकला पाहिजे. कारण त्या शब्दाच्या मागे जी सूचकता आहे, ती आपल्या स्वाभिमानास धक्का लावणारी आहे. यासाठी त्या अर्थाचा 'निर्बंध' असा शब्द आपण योजल्यास बरे होईल. गुजराथी वगैरे भाषा आपल्या आहेत नि त्यांनी आपल्या भाषेत भर टाकली तर मला आनंद आहे. परंतु स्वामित्वनिदर्शक उर्दू नि इंग्रजी भाषांतील शब्दांवर माझा मोठा कटाक्ष आहे.

\+ \+ \+

२९. मध्यप्रांतीय साहित्य संमेलन

नागपूर येथे विद्यापीठाच्या स्नातक मंदिरात मराठी मध्यप्रांतीय साहित्य संमेलनाचे सभापति म्हणून स्वा. सावरकर यांचे दि. १२-१२-१९३७ रोजी पुढील आशयाचे भाषण झाले. 'हिंदी हीच आमची राष्ट्रभाषा आणि देवनागरी हीच आमची राष्ट्रलिपि' हा सिद्धांत त्यात प्रतिपादिला आहे.

आता संमेलनाचे उद्घाटन करताना आपल्या प्रांताचे प्रधान ना. डॉ. खरे यांनी हिंदीसंबंधी जे सांगितले ते अत्यंत उचित आहे. आपण प्रथम भारतीय आहो

च नंतर महाराष्ट्रीय आहो. नर्मदा नि कृष्णा या नद्यांनी परिवेष्टित अवढाच केवळ महाराष्ट्र न मानता पूर्व समुद्रापासून पश्चिम समुद्रापर्यंत आणि हिमालयापासून कन्याकुमारीपर्यंत पसरलेला सबंध भारत हा महाराष्ट्रच मानण्याला आपण शिकले पाहिजे अर्थात् त्या दृष्टीने हिंदी ही राष्ट्राची अेक राष्ट्रीय भाषा होणे हे केवळ अुचितच नाही तर आवश्यकही आहे पूर्वकाली जरी संस्कृत हीच देशाची अेकमेव भाषा होती व सर्वदेशीय महत्त्वाचे असे ग्रंथ व काव्ये जरी संस्कृतमधून लिहिली जात तरी पुढे कालांतराने तिची जागा हिंदीने पटकाविली. मराठी संतकवि नामदेवाने हिंदी भाषेत रचना केली असून ती आजही पंजाबसारख्या दूरच्या विभागात प्रसिद्ध आहे आणि तुकारामाचेही काही अभंग हिंदीत आहेत यावरून हिंदी ही त्या काळात सर्वराष्ट्रीय भाषा कशी होअून बसली होती ते बरोबर दिसून येअील. या प्राकृत भाषेचा प्रचार चारी धामाच्या यात्रा करणाऱ्या साधुवैराग्यांच्या‑मुळे वाढल्याने तिला साधूंची किंवा वैराग्यांची भाषा असे अभिधान त्या काळी प्राप्त झाले होते. धर्माने मुसलमान असलेल्या कवींनीही आपली काव्यरचना त्या काळी व्रजभाषेतून केली आहे

हिंदी ही जुनीच राष्ट्रभाषा

अर्थात् पंडिताची भाषा मात्र संस्कृत हीच राहिली. संस्कृत भाषेचा सामान्य जनातून लोप होअून हिंदीचा प्रादुर्भाव होण्याला आपल्यावर परकीयांची आक्रमणे ही जशी कारण झाली, तसे आपले शैथिल्यही त्याला बऱ्याच अंशाने कारण झाले. ते कसेही असले तरी अेवढी गोष्ट खरी की, हिंदी ही राष्ट्रभाषा मानण्याची कल्पना नवी असली, तरी तिचा प्रचार मात्र नवीन नाही. तिने पूर्वीपासूनच राष्ट्रभाषेचे स्थान पटकाविलेले आहे यात पुढे अिंग्रजी राजवट सुरू झाल्यापासून खंड पडला. पण हा फरक नवीन अिंग्रजी शिक्षणाने अलंकृत झालेल्या म्हणजे वरच्या वर्गातच मुख्यतः पडला आता हिंदी हीच आपली राष्ट्रभाषा व तिचा अधिकाधिक प्रचार होणे अवश्य आहे, ही गोष्ट ठरली. परंतु अलीकडे हिंदीचे जे भ्रष्टीकरण सुरू झाले आहे त्यामुळे राष्ट्रभाषा हिंदी हिचे स्वरूप कसे असावे यासंबंधी वाद अुपस्थित झाला.

राष्ट्रभाषेचें चाललेलें भ्रष्टीकरण

'हिंदी यानें हिंदुस्थानी' हे नवे नाव तिला मिळू पाहत आहे. अुर्दू, पारशी वगैरे जे शब्द मूळच्या संस्कृतनिष्ठ हिंदीत शिरले ते तसेच कायम राहू देऊन जी भाषेची खिचडी होअील ती राष्ट्रभाषा मानावी, असे मानण्याकडे सध्या या देशातील काही बड्या लोकांचा कल आहे. परंतु ही गोष्ट मात्र अनुचित आहे. राष्ट्र-भाषा तीच होऊ शकते की जी मर्मान्वित राहील. आपला अितिहास आणि परंपरा

यात वसणारी ही भाषा नाही शिवाय नवशब्दप्रसवाला जी भाषा समर्थ आहे तीच भाषा हिंदीची जननी असणे योग्य आहे नव्या युगात अुदभवणा या अभिनव कल्पना नि वस्तु याचे निदर्शक अशा शब्दाचा पुरवठा करू शकेल अशी भाषा संस्कृत-शिवाय आज जगात दुसरी कोणती आहे? अरेबिक भाषा नि लिपि या दोन्हीही या कामी असमर्थ आहेत अरेबिक लिपि तर या कामी अितकी निकृष्ट आहे की तुर्क-स्थानातून तिचे अुच्चाटन करून रोमन लिपि केमालपाशाला तेथे प्रचारात आणावी लागली. जगात देवनागरीअितकी पूर्णतेस पोचलेली लिपि नि संस्कृतअितकी नव-शब्दप्रसवक्षम भाषा जगात दुसरी नाही

मुसलमानाचा हट्ट कोठवर पुरवाल ?

काव्य, शास्त्रे, विज्ञान या सर्वांना शब्दाच्या राशी पुरवू शकेल अशी संस्कृत ही अेकच भाषा आहे ग्रीक व लॅटिन याही या कामी अपुऱ्या आहेत निझाम सरकारने आपल्या अुस्मानिया विद्यापीठात अुर्दू भाषा या कामी लावण्याचा प्रयोग करून पाहिला होता, पण तो असफल ठरल्यामुळे तो नाद त्याना शेवटी सोडून द्यावा लागला शेवटी नाअिलाजाने त्याना अिंग्रजी शब्दच जसेच्या तसे अुचलावे लागले मग आता हा प्रयोग आपण करून पाहण्यात काय अर्थ ? आणि हे करा-वयाचे तरी कशासाठी ? तर मुसलमानाना खुश करण्यासाठी ! परंतु याने तरी ते प्रसन्न होतात का !

शब्दाची जातवार वाटणी !

आता तर त्यानी अुर्दू हीच राष्ट्रभाषा नि अरेबिक हीच लिपि हिंदुस्थानात लादली पाहिजे अशी घोषणा केली आहे मग तुमच्या त्या त्यागाला काय फळ आले ? तुम्ही जसजसे पाअूल मागे घ्याल तसतसे त्याच्या दुराग्रहाचे अेकेक पाअूल पुढे पुढेच पडत जाणार हे दिसतच आहे कलकत्ता विद्यापीठाचे प्रतीक श्रीयुक्त कमल हे त्याच्या डोळ्याना आता सलू लागले असून 'वंदे मातरम्' हे आजवर सर्वमान्य झालेले राष्ट्रगीत त्याना अेकवेनासे झाले आहे डाक्का विद्यापीठात क्रमिक पुस्तकातून बंगाली शब्दाचे अुच्चाटन करून तिथे अुर्दू शब्द घुसडण्याची कारवाअी सध्या चाललेली आहे अेका पुस्तकात बंगाली शब्द किती असावेत नि अुर्दू किती असावेत याची जणू काय वाटणी करून घेण्याचा प्रयत्न त्यानी चालविला आहे विधिमंडळातील जागाच्या वाटणीचे प्रमाण भाषेतही शिरले तर कसा अनवस्थाप्रसंग अुद्भवेल याचा आपण विचार करा, पण ही त्याची भूक तुमची भाषा सबंध गिळून टाकल्याखेरीज थांबणार नाही सरसोमा प्रांतात हिंदी नि गुरुमुखी याची चाललेली गळचेपी ही मुसलमानाच्या अेतद्विषयक वृत्तीच अुत्तम प्रत्यंतर आहे अर्थात त्याच्या हृया हट्टापुढे सदाच मान वाकवीत राहूनही त्याचे कधी तरी समाधान होअील का? अर्थात नाही, हे अुघड आहे

ही गुळमुळीत भाषा सोडा !

मग त्याची परवाज कुठपर्यंत करावयाची ? आता गुळमुळीत भाषा वापरून निभत नाही. अेकदा हिंदूंनी हे स्पष्टपणे सांगून टाकले पाहिजे की, या देशाची राष्ट्रभाषा अुर्दू नाही, अुर्दूमिश्र हिंदी म्हणजेच 'हिंदी याने हिंदुस्थानी' नव्हे, तर संस्कृतनिष्ठ हिंदी हीच राहील. गुळमुळीत भाषेनेच आपण आजवर आपला घात करून अितरांच्या आक्रमक वृत्तीला जीवन पुरविले आहे. अर्थात् यापुढे आपण आपल्या राष्ट्रभाषेचे भ्रष्टीकरण सहन करता अुपयोगी नाही. अहो, 'हिंदी याने हिंदुस्थानी' ह्या नव्या भाषेच्या नावातही संस्कृत नि अरबीचे मिश्रण आहे ! अुर्दू ही वस्तुतः बाजारू भाषा आहे. कायरोसारख्या शहरात देशोदेशींच्या प्रवाशांच्या सरमिसळीपासून नि त्यांच्याशी व्यवहार करण्याच्या स्थानिक लोकांच्या गरजेतून तेथे अेक वेगळीच भाषा अुत्पन्न झाली. अुर्दू ही असलीच भाषा आहे.

अुर्दूची कुरघोडी हिंदीवर नको

पण बाजारातील भाषा हीच राष्ट्रभाषा झाली पाहिजे असाच तर आज त्यांचा आग्रह आहे! परंतु ते ही गोष्ट विसरतात की, यामुळे नवशब्दप्रसवक्षमतेच्या व श्रुतिमधुरतेच्या दृष्टीने आपल्या राष्ट्रभाषेची अपरिमित हानि होणार आहे आणि या दोन्ही गोष्टी भाषा सामर्थ्यशाली होण्याच्या दृष्टीने अत्यंत आवश्यक आहेत. अशी भाषा या देशात अेक संस्कृतनिष्ठ हिंदी हीच होअू शकते. आणि म्हणून आपण अेकदा अितरांना हे स्पष्टपणे सांगून टाकले पाहिजे की, तुम्ही सुखेनैव आपली अुर्दू भाषा स्वतःपुरती ठेवा, पण आम्ही आपल्यावर तिचा जुलूम चालू देणार नाही. नाही तरी देवनागरीबरोबरच अुर्दू लिपिही दुसरी राष्ट्रीय लिपि म्हणून मान्य केलीच ना ? मुसलमानांच्या हट्टासाठी जर काही करणे आवश्यकच असेल तर लिपीप्रमाणेच त्यांच्यापुरती अुर्दू भाषाही मान्य करा, परंतु हिंदीवर तिला कुरघोडी करू देअू नका. त्याने अैक्यही साधणार नाही नि भाषेचा गौरवही वाढणार नाही. हे तुम्ही अेकदा केलेत म्हणजे अुद्या असा प्रसंग आपोआपच येअील की तुमची हिंदी भाषा हीच त्यांना शिकावी लागेल. कारण, आपण बहुसंख्य आहात नि आपल्याशी व्यवहार करावयाचा तर आपली भाषा शिकणे त्यांना प्राप्तच आहे. तुम्ही मात्र आपले दौर्बल्य मोडून दिले पाहिजे. म्हणजे सर्व सांधेजोड घडून येअील.

अितिहासाचे हाल का ?

मुसलमानांच्या रागालोभाचा पर्वा करण्यापायी अितिहास विकृत करण्यापर्यंत आपली मजल गेली आहे. आमच्या बाजूची काही क्रमिक पुस्तके माझ्या सहजगत्या अवलोकनात आली. त्यात देवगिरीच्या यादवांचे राज्य मुसलमानांनी घेतल्याचे नि त्या वेळी हरपाळदेवाला कैद केल्याचे लिहून पुढे हिंदु मुस्लिम

अैक्याचे गोडवे गायिले आहेत. या अैक्याचा पुरस्कार करून मुलांचीं मनें पवित्र राखावीं हे युक्तच आहे. परंतु अितिहास त्यांना पूर्णपणे कां निवेदीत नाही ? त्या हरपाल देवाचें कातडें जिवंतपणी आपादमस्तक सोलून काढण्यात आलें हें त्यांच्या-पासून कां लपवून ठेवता ?

संभाजीला नुसती अटक केली असेंही मी अेका क्रमिक पुस्तकात वाचलें! हा ढोंगीपणा कां? त्याचे हालहाल करून मारण्यात आलें आणि शिर अेका ठिकाणी नि धड दुसऱ्या ठिकाणी बारा मैलांच्या अंतराने अुंटावरून लोटून देण्यात आले. हे त्यांना कां निवेदीत नाही? हें का? तर ज्यांनी हे अनन्वित प्रकार केले त्यांना राग येतो म्हणून!! यापेक्षा निर्लज्जपणा कोणता हवा ? आता राष्ट्रीय सभेची राजवट बहुसंख्य प्रांतांतून सुरू झाली आहे; तेव्हा ही चूक सुधारता येणें शक्य आहे नि अवश्यही आहे. आपल्या प्राताचे प्रधान डॉ. खरे यांनी या गोष्टीकडे अवश्य लक्ष द्यावें अशी माझी त्यांना सूचना आहे.

देवनागरीत मुद्रणसौकर्य आणा

आपल्या लिपि-सुधारणेची योजना आपण समजावून घेतली पाहिजे. प्रारंभी जगात हातवारे नि नेत्रसंकेत यांनी भावनांचें प्रकटीकरण पूर्णपणे होत नाही असा प्रत्यय आल्यामुळे जसा बोली भाषेचा जन्म झाला तशीच विचाराचा संग्रह करून ठेवण्याची आवश्यकता अुत्पन्न झाल्यामुळे लिपि जन्माला आली. प्राचीन काळातील प्रगत राष्ट्रात चित्रलिपि प्रचलित होती नि आजही चीन-जपान वगैरे देशांत ती प्रचलित आहे. परतु तिजमुळे अक्षरसंख्या अितकी वाढली की, तिच्यात सुधारणा करण्याची आवश्यकता अुत्पन्न झाली. यातूनच ब्राह्मी म्हणजेच देवनागरी लिपीचा जन्म झाला. ही लिपि ज्या क्षणी जन्मास आली, तो मोठा युगप्रवर्तक क्षण समजला पाहिजे. ही लिपि अितकी विचारपूर्वक बसविली आहे नि तिची रचना अितकी शास्त्रीय आहे की, तिच्याशी जगातील कोणतीही विद्यमान लिपि स्पर्धा करू शकत नाही.

'अ'ची बाराखडी

अेका अुच्चाराला अेक अक्षर हे तिचें वैशिष्टय आहे. परंतु अितकी शास्त्र-शुद्ध अशी जरी आपली लिपि असली तरी मुद्रणसौकर्याच्या दृष्टीने तीत काही फेरफार करणें आज आवश्यक झालें आहे. अिंग्रजी भाषेशी मुद्रणाच्या बाबतीत तोंड द्यावयाचें असलें तर तीत सुधारणा अनिवार्य आहे. देवनागरी लिपि सुटसुटीत नि कमी अक्षराची करणे हाच त्यावर अुपाय आहे. या दृष्टीने माझ्या पद्धतीने जर देवनागरी लिपि लिहिण्यात आली तर 'अ'च्या बाराखडीतील ८ अक्षरें, १०० जोडाक्षरें नि २५ 'र'कारांचे प्रकार अितकी अक्षरें वाचून सुमारे ५६ खणात मराठी

जुळाऱ्याची पेटिका पूर्ण होऊ शकते. सध्याची जोडाक्षरें लिहिण्याची पद्धति ही काही सर्वांशी पूर्वापार नाही. त्यात निरनिराळ्या काळी आवश्यकतेनुसार फरक पडलेला आहेच. मग आज मुद्रणसौकर्याच्या दृष्टीने आपण आणखी सुधारणा करावयाला काय हरकत आहे?

याने लिपि विद्रूप होत नाही.

या सुधारणापैकी कित्येक तर प्राचीनाचे पुनरुज्जीवनच आहेत. शिवाय ही नवी लिपि मुलाना समजण्यास सोपी आहे. सौंदर्याच्या दृष्टीने या सुधारणेमुळे लिपीची हानि होते हे म्हणणेही बरोबर नाही. हा फक्त दृष्टीला लागलेल्या सवयीचा परिणाम आहे. वृत्तपत्रकारानी नि शिक्षणमन्त्र्यानी जर ही गोष्ट मनावर घेतली तर देवनागरी ही लौकरच अेक चागली मुद्रणक्षम लिपि बनेल 'अ'ची बाराखडी तर आता प्रचारात येअू लागलीच आहे. परतु माझ्याच साऱ्या सूचना स्वीकारा असाही माझा आग्रह नाही. अितरानी वाटल्यास आपल्या सूचना पुढे माडाव्यात आणि तज्ज्ञानी सर्वांचा विचार करून ही सुधारणा घडवून आणावी.

\+ + +

३०. महाराष्ट्र साहित्य संमेलन

[मुंबई येथे दि १५ अेप्रिल १९३८ रोजी संमेलनाचें २२ वें अधिवेशन भरलें असता त्याच्या अध्यक्षपदावरून स्वा. सावरकर यांनी पुढील भाषण केलें. मराठी भाषेचें आणि लिपीचें शुद्धीकरण, राष्ट्रभाषा हिंदी आणि राष्ट्रलिपि देवनागरी यांचा पुरस्कार आणि त्यावरील आक्रमणाला जोराचा प्रतिकार, मराठीतील क्रियापदांचें आणि मराठी भाषिकांतील क्रियाशीलतेचें दारिद्र्य दूर करण्यासाठी 'सैनिक व्हा' असा संदेश अित्यादि विषयांचा प्रपंच करणारा अधिकृत प्रबंधच गणण्याअितकें हें भाषण महत्त्वाचें आहे]

आपण मला महाराष्ट्र साहित्यसंमेलनाचें या वर्षीचें अध्यक्षपद देअून जो मान अर्पिला आहात आणि जो विश्वास व्यक्तविला आहात त्याविषयी मी आपला आभारी आहे. तो मान माझ्या साहित्यविषयक योग्यतेपेक्षा आपल्या ममत्वाचाच

अधिक द्योतक आहे हें मी जाणून आहे, आणि तो विश्वास अनाठायी पडल्यासारखें होऊं नये यास्तव साहित्यविषयक काय काय सुधारणा केल्या पाहिजेत ह्याचा जो कार्यक्रम मला आपल्या राष्ट्राचे हितार्थ पथ्य वाटतो तो, प्रिय असो वा अप्रिय असो, त्याची चिंता न करता, या निबंधात जितका शक्य तितका मी दिग्दर्शिणार आहे

स्वागताध्यक्षाचेच स्वागत

नेहमीचा शिष्टाचार म्हणजे अध्यक्षाचे स्वागत स्वागताध्यक्षाने करावयाचे, परंतु या वर्षी आपण अध्यक्षपदी मला नियोजून, स्वागताध्यक्षाचे पदी न्यायमूर्ति मुकुंदराव जयकर यांची योजना केल्यामुळे प्रथमारंभीच त्या शिष्टाचाराचा भंग करण्याचा प्रसंग माझ्यावर आढवला आहे असा हवा तोच गोड प्रसंग माझ्यावर आणण्यात आपण मला अुपकृतच केले आहे न्यायमूर्ति जयकरांसारखी थोर व्यक्ति जेव्हा स्वागताध्यक्षाचे पदी असते, तेव्हा कोणत्याही अध्यक्षाला शिष्टाचार बाजूस सारूनसुद्धा स्वागताध्यक्षाचेच स्वागत केल्यावाचून कसें राहवेल? ज्या मुंबअी नगरात हें संमेलन भरत आहे त्या मुंबअी नगरातील अग्रगण्य नागरिक, नामांकित वक्ता, नामांकित विद्वान्, नामांकित राजकारणी, नामांकित समाजसुधारक, महाराष्ट्रीय वाण्याचा अेकनिष्ठ अभिमानी असा हा स्वागताध्यक्ष मला लाभल्यामुळे अध्यक्षपद लाभल्यापेक्षाही माझा गौरव अधिक झाला आहे असं मी समजतो बॅ बाबाराव जयकरांना भारतीय संघराज्याच्या अत्युच्च न्यायालयाचे— Federal Court चे न्यायाधीश नेमण्यात सरकारने स्वतःच्या अभिज्ञतेचाच नव्हे, त्या थोर पुरुषाचाच नव्हे, तर आपल्या ह्या अवघ्या महाराष्ट्राचाच अुचित तोच गौरव केला आहे पारतंत्र्यात म्हणून अितक्यावरच संतोष मानावयाचा, नाही तर जर आज आपले भरतखंड स्वतंत्र असते, तर न्यायमूर्ति जयकरांसारखे पुरुष युरोपातील प्रबळ राष्ट्रामध्ये स्वतंत्र भारताचे राजप्रतिनिधि म्हणून Ambassador म्हणून जागतिक राजकारणेही लढवू शकते

सरदेसाअी यांना कृतज्ञ प्रणिपात

नैर्बंधिक क्षेत्रात आमच्या बाबाराव जयकरांनी जशी अखिल भारतीय कीर्ति संपादिली त्याचप्रमाणे ज्या आमच्या महाराष्ट्रीय विद्वानाने अैतिहासिक क्षेत्रात आपले भारतीय महत्त्व प्रस्थापिलं आहे त्या आपल्या वयोवृद्ध नि ज्ञानवृद्ध रावसाहेब सरदेसायांना प्रथमतः कृतज्ञ प्रणिपात केल्यानंतरच काय ते मला या अध्यक्षपदी चढता येणार आहे. बहुतकाची थोरवी अशा अुच्च अध्यक्षपदावर चढल्यानंतरच अधिक अुठावदार दिसू लागते पण काही पुरुषांची थोरवी अशी असते की, त्यांच्या आरोहणाने तें अध्यक्षपदच अधिक अुठावदार नि अुच्च दिसू लागते. राव-

साहेब सरदेसाअी यांची गणना साहित्यक्षेत्रातील या दुसऱ्या प्रकारच्या थोर पुरुषांतच केली पाहिजे. आपल्या हाडांची काडें करून जसा अेखादा शेतकरी कापसाच्या नि धान्याच्या राशीच्या राशी रचून ठेवतो, तशा अैतिहासिक साधनांच्या राशींच्या राशी ज्यांनी आपल्या परिश्रमानें रचून ठेवल्या त्या राजवाड्यांच्या आणि खऱ्यांच्या अैतिहासिक सेवेचे अुपकार तर आहेतच अमित! तथापि नुसत्या कापसाच्या राशी काही अंगावर घेता येत नाहीत, नुसतें धान्य कच्चेंच खाल्लें तर सहसा काही पचत नाही. बहुजनसमाजाला जें अन्नवस्त्र हवें तें वेळच्या वेळी शिजवून नि विणून देणाऱ्याचे परिश्रम हेही त्याच कारणासाठी अत्यंत अुपकारक नि प्रशंसार्ह ठरल्यावाचून राहत नाहीत.

अिंग्रजीत महाराष्ट्राचा अितिहास लिहा

मुसुलमानी राजवटीपासून तो थेट ब्रिटिश राजवटीपर्यंत हिंदुस्थानचा आणि विशेषतः आपल्या प्रतापशाली महाराष्ट्रीय राजवटीचा अितका विस्तृत, अितका तरी साधार नि सुसंगत आणि अितका प्रचंड अितिहास अेकट्या सरदेसायांच्या ग्रंथावाचून मराठीमध्ये दुसरा असा आजही झालेला नाही. ही अेक गोष्टसुद्धा त्यांच्या प्रदीर्घ परिश्रमाचें नि अैतिहासिक योग्यतेचें पुरेसें द्योतक आहे. मराठीतच काय पण, मी स्वानुभवाने सांगतो की, हिंदुस्थानाच्या नि विशेषतः मराठी साम्राज्याच्या अितिहासावर असा ग्रंथ बंगाली, हिंदी प्रभृति प्राकृत भाषांमध्ये वा अिंग्रजीमध्येही झालेला नाही. यास्तवच जाता जाता श्रीयुत सरदेसाअी यांना मी विनवितो की, त्यांनी आपलें सारें लक्ष अेकवटून नि अितर फुटकळ लिखाण बाजूस सारून निदान महाराष्ट्र-अितिहासावर तरी अितकाच व्यापक, असाच समग्र नि अधिक सुसंगत असा अेक अिंग्रजी ग्रंथही प्रवाही अिंग्रजी भाषेत शक्य तितक्या लवकर लिहून काढावा.

हिंदुस्थानातील अितर प्रांतांमध्ये आणि युरोपमध्ये मराठ्यांच्या अितिहासाची स्फूर्ति, वीरत्व नि महान् ध्येयें यांची ओळख किमपिही झालेली नाही. त्या राष्ट्रीय अुत्थानाचें नि त्या हिंदु स्वातंत्र्ययुद्धाचें भव्य हृद्गत आपल्या परप्रांतीय हिंदु बांधवांच्या तरी ध्यानात यावें आणि महाराष्ट्र-अितिहासाविषयी त्यांची झालेली काहीशी अज्ञानी आणि काहीशी मत्सरी समजूत खोटी पाडावी, यास्तव मी लिहिलेल्या Hindupad Padshahi ह्या अिंग्रजी ग्रंथाचें मनःपूर्वक अभिनंदन ते रत्नागिरी येथे माझ्या भेटीस आले असता, रावसाहेब सरदेसायांनी जेव्हा केलें, तेव्हा आपल्यालाही परप्रांतीय हिंदुसमाजाच्या नि युरोपीय अितिहासकाराच्या ह्या अज्ञानाची नि मत्सराची तीव्र जाणीव आहे आणि अेक विस्तृत महाराष्ट्रीय अितिहास अिंग्रजीमध्ये लिहिण्याची आवश्यकताही पटलेली आहे असें त्यांनी बोलून दाखविलें. हें कार्य आज तरी तेच करू शकतील. तें कार्य त्यांच्या हातून पार पाड–

ण्यास अवश्य ते निरपवाद आरोग्य, अुदड आयुष्य ही त्याना लाभोत हीच आम्हा सर्वाची प्रार्थना असणार

भाषण की निबध

आता अध्यक्षपदावरून जे साहित्यविषयक निवेदन मला आपणास करावयाचे ते मी मनातल्या मनात जेव्हा प्रथम योजू लागलो, तेव्हा अेकदोन गमतीच्या गोष्टी घडल्या, त्या मी आपणास प्रथमत सागतो माझ्या मनात खरेखुरे असे अध्यक्षीय भाषणच करावयाचे होते भाषण म्हणजे अर्थात् जे आपण बोलतो ते, पण ह्या साहित्यसमेलनाच्या अुत्साही चालकानी माझी अध्यक्षपदी निवडणूक होताच मला भेटून सागितले की, ह पहा, तुम्ही साहित्यसमेलनातून बडोदे-नागपूरकडे आयत्या वेळची भाषणे केलीत. तशी लटपटपची अिथे चालणार नाही अध्यक्षीय भाषण म्हटले म्हणजे ते आधी लिहून, आधी छापून, त्याच्या छापील प्रती श्रोतृवृदाच्या हाती आधी वाटलेल्या हव्यात आणि मग तुम्ही त्याप्रमाणे ताडी बोलले पाहिजे। अस त्यानी मला हडसून-खडसून सागताच माझ्या पोटात भीतीचा गोळाच अुठला। अेखाद्या साग्रसगीत नाटकाच्या पुस्तकाअेवढे हे भाषण छापून तोडपाठ करावयाचे नि बिनचूक बोलून दाखवावयाचे। ह काम करू गेल्यास गणपतराव जोश्यासारख्या कसलेल्या नटाचीही बोबडी वळावयाची। त्यातही छापील भाषणे तोडपाठ म्हणून दाखविण्याच्या कलेची मला तर तोडओळखही झालेली नाही।

हाही एक शिष्टाचारच

तव्हा मी जर माझे भाषण छापून लोकाच्या हाती आधी दिल आणि मग त तोडपाठ बोलू लागलो तर त्यात शब्द, वाक्ये, छेदक याची भयकर अुलटापालट नि गाळागाळी होणार माझी अशी बोलता बोलता गाळागाळी चाललेली आहे आणि आपण हातात माझे छापील भाषण घेअून, नाटकाचे पुस्तक हातात घेअून बसलेले प्रेक्षक जसे त्या त्या पात्राच्या भाषणात चुका होताच अेकमेकाना कोपर-खळयानी डिवचून 'टिंगल' करतात, तसे आपण माझी टिंगल अुडविता आहात असे दृश्य मला दिसू लागले छापलेल्या भाषणातील माझी बोलता बोलता जी गाळागाळ नि अुलटापालट चाललेली आहे, त्यायोगे आपल्या तोडावर प्रथम हासाच्या नतर अुपहासाच्या आणि शेवटी तिरस्काराच्या लहरी अुमळताहेत नि मी त्यात बुडून चाललो आहे, असे मला भासू लागले। मला कासावीस झालेला पाहून ह्या समेलनाचे परिश्रमी कार्यकर्ते श्री अप्पाराव पेडसे मला असे काहीसे म्हणाले 'भिअू नका तुम्ही त्या अडचणीला। तुम्ही छापून काढाल ते भाषणच तुम्ही बोलले पाहिजे असे नाही आजपर्यंत अनेक सस्थाचे अध्यक्ष त्याच्या छापील भाषणाप्रमाणेच बोलत आले की काय। अध्यक्षाचे भाषण म्हणून छापले जावे अेक

आणि बोलले जावे दुसरेच, हाही अेक शिष्टाचारच आहे अध्यक्षीय भाषणाचा। थुरोपातही तसेच होते।

अखेर तोड काढली।

त्यांची युक्ति मला पुष्कळच सोयिस्कर होती कारण, क्रांतिकारक आंदोलनात भाग घेत असता गुप्त पोलिसांना चकविण्यासाठी बोलावे कसे अेक आणि काय बोललो त्याचे प्रतिवृत्त म्हणून छापावे कसे दुसरेच या दुटप्पी कलेत मी चांगलाच पटाअीत झालेला होतो परंतु 'शठं प्रति शाठ्य' हा न्याय तिथे जरी मला रुचला तरी बिचाऱ्या सज्जन साहित्यिकांच्या निरुपद्रवी श्रोतृवृंदाशी नि वाचकवृंदाशी वागताना तोच आचरणे मला कमेसेच वाटू लागले शेवटी मी विनविले की 'सज्जन हो। मी माझे अध्यक्षीय निवेदन तुम्ही सांगता तसे काढतो लिहून। हो, सापडलो आहे खरा आपल्या कचाट्यात। पण आता अितकेच करू द्या मला, त्या माझ्या लिहिलेल्या नि छापलेल्या लिखाणास 'अध्यक्षीय भाषण' असे भलतेच नाव न देता 'अध्यक्षीय निबंध' असे यथावत् नाव मला देअू द्या. आणि त्याची अेक प्रत चकचकीत हातात धरून मला ते आपले वाचू द्या अध्यक्ष जे खरोखरच बोलतो त्याच्या तिप्पट चौपट अुलट सुलट भाषेचे लिखाण अध्यक्षीय भाषण म्हणून प्रसिद्ध करण्याचा जुना शिष्टाचार आता ह्या सत्यअहिंसेच्या सुकाळात तरी अशिष्ट समजावा. अध्यक्ष जे काय बोलेल तेच काय ते त्याचे अध्यक्षीय भाषण तो जे लिहून वाचील तो अध्यक्षीय निबंध' अशी शेवटी आमची नवी नि यथावत् परिभाषा ठरली, आणि त्याप्रमाणे मी हा अध्यक्षीय निबंध लिहावयास घेतला।

तत्त्वात्मक नव्हे कार्यात्मक।

पण निबंध लिहू लागलो न लागलो, तो दुसरी अेक सांगण्यासारखी गमत घडली मला पहिल्या पायीच तत्त्वाचे मांजर आडवे आले। मी निबंधात काय लिहावे याविषयी अिष्टमित्रांच्या नि अनिष्ट मित्रांच्यासुद्धा अनेक सूचनांचा माझ्यावर नुसता मारा चालू झाला त्यात बहुतेकांनी व्यक्तविलेली आशा म्हणजे मी काही तात्त्विक अूहापोह करावा। आणि बहुतेकांनी व्यक्तविलेली भीति म्हणजे मी त्यात भाषाशुद्धीचाच काय तो प्रपंच थाटू नये. परंतु या आशेला कोणतेही आश्वासन किंवा या भीतीला अभयदान मला देता आले नाही ही गोष्ट जितक्या खेदाची तितक्याच निरुपायाची होती. साहित्याविषयीही तात्त्विक नि बौद्धिक चर्चेचा अुपयोग आहेच आहे, यासंबंधी माझे दुमत नाही. साहित्यविषयक तात्त्विक प्रश्नासंबंधी माझीही काही मते आहेत. अशी केवळ बौद्धिक करमणूक मलाही आवडते. चांदण्या रात्री माडीवर मांडी ठोकून किंवा जेठा मारून बसल्याबसल्या मनोराज्येची मनोराज्ये जिंकीत चालण्याची सुखाची सोय ह्या जगात आहे हें मला

ठाऊक आहे परतु केवळ अशा तात्त्विक नि केवळ बौद्धिक काथ्याकुटीत रुपून बसल्यामुळेच आपण क्रियादुर्बल होऊन पडतो आहोत, आपली भौतिक राज्ये गमावून बसलो आहोत, याचे शल्य माझ्या हृदयात सारखे बोचत आहे त्याला काय करणार!

कार्यशक्तीचे दौर्बल्य

ज्या काळी अलकारशास्त्रावर जगन्नाथपडितासारख्याचे अुत्कृष्टातील अुत्कृष्ट ग्रथ लिहिले जात होते, त्याच वेळी आपल्या राष्ट्रमातेच्या अगावरील मुकुटकुडलादि सार्णापणाचे अलकार अेकामागून अेक ओरबडून अकबर-औरगजेब तिला बटीक बनवीत होते! आणि ज्या काळी स्मृतीच्या समन्वयास्तव निर्णयसिंधु-धर्मसिंधूसारखे प्रचड ग्रथ लिहीत, सध्येची पळी किती मोठी असावी याची तात्त्विक नि शास्त्रीय चर्चा करीत, नि गीतेच्या अेकेका शब्दावर पाचपाचशे श्लोकात आपली बुद्धि तात्त्विक विवेचन करीत बसली होती, त्याच वेळी अनेक अल्लाअुद्दीन आणि मलिकबर त्या स्मृतीच्या नि गीतेच्या लाखो अनुयायावर अवघ्या दीड दोन हजार सैनिकानिशी झडपा घालून त्याना कापून काढीत होते—रामेश्वरापर्यंत आपली राज्ये पालथी घालून बसले! ते का? आपली तत्त्वप्रवणता किंवा बुद्धिशक्ति दुर्बल होती म्हणून नव्हे, तर आपली कृतिप्रवणता, आपली कार्यशक्ति दुबळी होती म्हणून! त्या अलकार शास्त्रावरील वा वेदान्तावरील ग्रथाचा किंवा त्या आपल्या बुद्धिवैभवाचा मलाही अभिमान वाटतो अलकार, कविता, काव्य, तत्त्व, याची मलाही अतिशय आवड आहे पण जी अपथ्य आवड तेंच व्यसन! आणि जें अप्रासगिक तेंच अपथ्य हे कृतिदौर्बल्य आपल्या हाडीपेरी आजही मुरलेले आहे. राजकीय, सामाजिक वा साहित्यिक अशा ज्या कोणत्या क्षेत्रात मी काम करीत आलो, त्या प्रत्येक क्षेत्रात मला, आम्हा सर्वांचे हे कृतिदौर्बल्य पाहून अत्यत विषाद वाटत आलेला आहे मीही आपल्यातीलच अेक! पण मला माझे मन या दोषासाठी जस खात आहे तसेच आमच्या सर्व राष्ट्राचे लक्षही या दोषाकडे वेधले जावे अशी मला तळमळ लागली आहे विशेष काही असेल तर अितकेच काय ते!

न्यायमूर्ति रानड्याच्या काळापासून ज्या सुधारणाचा काथ्याकूट सारखा चाललेला आहे, ज्या सुधारणा मनात येताच करून टाकणे बहुताशी तरी आपल्याच हातात आहे, अशा शेंकडो सुधारणा आपल्यापुढे अुभ्या असता, आपण त्या तडकाफडकी आजही करून टाकीत नाही! त्याचा अजूनही नुसता तात्त्विक नि बौद्धिक काथ्याकूटच करीत बसलो आहोत ज्याना त्या पटल्या नाहीत त्याचा प्रश्न वेगळा. पण ज्या लाखो लोकाना त्या राजकीय, सामाजिक वा साहित्यिक सुधारणा पटल्या आहेत तेही त्याचे नुसते ठरावच पुन पुन करीत बसले आहेत! त्या आचरून

सोडण्याचा प्रसग आला की मागे घेतात! काही अपवाद वजा जाता, आपल्या लोकात अेकदरीत मुरलेली ही कृतिदुर्बलता आणि बौद्धिक चर्वितचर्वणाचे तत्त्वव्यसन नाहीसे झाल्यावाचून, आजच्या राष्ट्रीय पुनरुत्थानार्थ अवश्य असलेल्या कार्याचा अुठाव होणार नाही, अशी माझी कटुतम अनुभवाने निश्चिति पटल्यामुळे लहान वा मोठ्या ज्या कोणच्या सार्वजनिक क्षेत्रात मला पाअूल टाकण्याचा प्रसग येतो तेथे तेथे, 'केल्याने होत आहे रे। आधी केलेचि पाहिजे' 'हा 'सामर्थ्य'–डिंडिम निनादवीतच काय तें पुढे पाअूल टाकावेसे वाटते आणि यास्तव या लहानशा साहित्य क्षेत्रातही पाअूल टाकताना, त्यात ज्या काही क्रियात्मक सुधारणा करणे अवश्य आहे असे मला वाटते, त्याच्याकडेच आपले लक्ष या निबधात मी मुख्यत्वे करुन वेधणार आहे काही तात्त्विक चर्चा आली तरी ती असेल केवळ आनुषगिक तेवढीच

त्यातही या समेलनाच्या पूर्वीच्या अनेक विद्वान् अध्यक्षानी साहित्यविषयक अवश्य ती बहुतेक तात्त्विक चर्चा आधीच केलेली आहे तेव्हा साहित्याच्या अुत्पत्ति, अुपपत्ति, प्रतिपत्ति प्रभृति विषयासबधी तीच ती घटपटादि तार्किक वा तात्त्विक खटपट पुन्हा एकदा करीत बसण्याची आवश्यकता अुरलेली नाही यास्तव त्या तात्त्विक भागाकडे पाठ फिरवून ज्या ज्या लहान मोठ्या साहित्यविषयक सुधारणा किंवा जी जी लहानमोठी साहित्यविषयक कार्यें आपण करुन टाकावी असे मला वाटते, त्या क्रियात्मक भागाकडे मी वळतो

या क्रियात्मक भागाकडे वळताना प्रथमपदीच मला क्रियापदाची आठवण व्हावी हे नामसादृश्यामुळे तरी अगदी स्वाभाविक आहे आपल्या मराठीतच नव्हे, बगाली, हिंदी, गुजराथी अित्यादि आपल्या सर्वच प्राकृत भाषात क्रियापद दारिद्र्य पदोपदी अनुभवावे लागते या सर्व भाषामध्ये देणे, घेणे, असणे, करणे अशी काही मोजकी क्रियापदे तेवढी स्वतत्र रुळलेली आहेत आणि अुरलेल्या शतावधि क्रियापदाचे कार्य त्याच त्या मोजक्या क्रियापदाच्या मागे भिन्न भिन्न नामे किंवा अितर शब्द लावून साधावे लागते त्यामुळे एका शब्दाने जे काम व्हावयाचे त्यासाठी दोन तीन शब्द वापरावे लागतात जसे समति देणे, अुत्तेजन देणे, प्रचार करणे, निषेध, करणे, प्रकाशित करणे, अनुमोदन देणे, आशीर्वाद देणे, शाप देणे, वचन देणे, शोक करणे आनद होणे, दुःख होणे, अुत्तर देणे, चिकित्सा करणे, उपहास करणे अित्यादि, या दुशब्दी क्रियापदामुळे त्याच त्या देणे, करणे असणे अित्यादि शब्दाची कटाळवाणी पुनरुक्ति करावी लागते केव्हा केव्हा तर एकाच धातूची द्विरुक्ति हास्यापद वाटू लागते, जसे, प्रतिकार करणे, स्वीकार करणे, धिक्कार करणे, अगीकार करणे अित्यादि अशा ठिकाणी तरी आपण प्रतिकारणे, स्वीकारणे, धिक्कारणे, अगीकारणे अित्यादि अेकेरी स्वतत्र क्रियापदे वापरण्याची पद्धत अेक वैयक्तिक पर्याय म्हणून तरी पाडावी असे मला वाटते

इंग्रजीची प्रवृत्ति पहा

अिंग्लिशमध्ये अशा अर्थाची स्वतंत्र अेकेरी क्रियापदे असतात जसे To consent, to encourage, to denounce, to publish, to bless, to curse, to reply, to decide, to lecture, to second, to propose, etc etc किंबहुना कोणतेही नवीन नाव प्रचलताच त्या नावाचेच एक स्वतंत्र क्रियापदही बनवून टाकण्याची अिंग्लिशमध्ये रूढिच पडलेली आहे Motor हे नाम प्रचलित होताच to motor हे त्याच नामाचे क्रियापदही लगोलग प्रचलले Wire ह्या नामापासून to wire हे त्याच नामाचे क्रियापदही लगेच रुळले आपल्या भाषारीतीस अगदीच विरुद्ध न जाईल असा बेताने, आपल्याही नामविशेषणापासून अशी अेकेरी नि स्वतंत्र क्रियापदं बनविण्याची प्रवृत्ति असावी जे जे चांगले ते ते परकीय असले तरी ग्राह्यच होय.

ग्राह्याग्राह्य विचार

कोणी म्हणेल अिंग्लिशचे हे अनुकरण तुम्हाला कसे खपते ? इंग्लिश शब्द परकी म्हणून बहिष्कारावे अशा भाषाशुद्धीच्या तुमच्या अट्टहासास हे परकी भाषेच्या वाक्‌प्रचाराचं अनुकरण विसंगत नाही का! त्यांना आम्ही अितकेच सांगतो की, आम्ही भाषाशुद्धीवादी मंडळी अिंग्लिश शब्दांना जे बहिष्कारतो ते ते केवळ परकी आहेत म्हणूनच नव्हे! तर ते परकी असून अनवश्यकही आहेत म्हणून. त्यापेक्षा वा तितकेच अन्वर्थक असे आपले व स्वकीय शब्द असताना परकीय शब्द वापरू नयेत. आपले तदर्थक शब्द मरू देऊ नयेत, असं भाषाशुद्धीचे म्हणणे. आमच्यात नसलेली वा आमच्याहून चांगली असलेली अशी कोणतीही हितकारक नि अवश्य गोष्ट—मग तो शब्द असो वा शस्त्रअस्त्र, आचार वाक्‌प्रचार ज्ञान विज्ञान काही का असेना—ते परदेशात जेथे आढळेल तेथून आणून आत्मसात् करण्याची तर प्रतिज्ञाच आहे आमची !

संस्कृत भाषेची समृद्धि

क्रियापदाच्या या सुधारणेपुरते तरी आम्हास कोणत्याही परकी भाषेच्या ताटाकडे पाहण्याचे काहीच कारण नाही आमची संस्कृत भाषा अितर शब्दसंपत्ती-प्रमाणेच धातुसंपत्तीतही समृद्धतम आहे स्वतंत्र नि अेकेरी हवी तितकी क्रियापदे तिच्यात आहेत *अितकेच नव्हे तर नामादिक शब्दापासून 'नामायते' प्रमाणे वाटेल* तितकी क्रियापदं बनविण्याची सूत्रबद्ध सोय आहे तेव्हा संस्कृत भाषेप्रमाणेच प्राकृतातही अशी स्वतंत्र क्रियापदं आपण हळुहळू योजावी

जुन्या काव्याचा आधार

त्यातही मराठी साहित्याला किंवा भाषेला ती अगदीच नवखी वा नावडती आहेत असेही नाही आजच्या मराठी गद्यालाच काय ते त्याचे वावडे आहे परंतु

जुन्या अत्यंत सन्मत अशा काव्यातून अशी क्रियापदे आग्रहाने आदरलेली आढळतात. मुक्तेश्वरादि महनीय मराठी कवींचे हे दोन चार अुतारेही माझ्या म्हणण्यास समर्थितील.

"जरासंधे राज्यासनी अभिषेकिले सहदेवा। राज्य रक्षावे अतिविवेके मध्यभागी कपिला गाडा॥" ज्ञानेश्वर तर सर्वांत अग्रणी. "अैशी हें अवधारी। निरूपिति परी॥ अधिष्ठानले अंगे॥" मोरोपंताच्या अेकाच चरणात अशा अेकेरी क्रियापदामुळे किती अर्थ, किती थोडया स्थलात सामावला आहे पहा! 'आलिंगुनि चुंबुनि शिर हुंगुनिया पुसुनि लोचने पदरें।'

ग्रामीण वापर

या मराठी अभिजात पद्याप्रमाणेच दुसऱ्या टोकाला खेडयापाडयातील मराठी जिवंत नि जातिवंत बोलीतही अशी क्रियापदे आढळतात "तू आघोळलास का रे? शेती पाणवली, कोथिंबीर वामाळली, मका कणसाळला" अशी किती तरी सुटसुटीत क्रियापदे कुणबाअू किंवा ग्रामीण लोक अुपयोजिताना आढळतात. तशीच शैली मराठीच्या आजच्या गद्यातही रुळवावी. अुदाहरणार्थ, वर्णिणे, परीक्षिणे, प्रतीक्षिणे, संतोषिणे, अुपकारणे, स्वीकारणे, शापणे, अभिनंदणे अभिवादणे, नमस्कारणे, चुंबिणे, आलिंगिणे, अुपहासिणे, अुल्लेखिणे प्रकाशिणे, संपादिणे, स्वागतिणे, आनंदणे, प्रार्थिणे, निवेदणे, अर्पिणे, चर्चिणे, विवेचिणे, इत्यादि क्रियापदे आजही प्रयोजू लागण्यास काही प्रत्यवाय नाही. आजच्या पद्धतीला अगदीच बावडी वाटतील अशी क्रियापदे मात्र भरधाव योजीत जाअू नये झेपेल तितकीच हळूहळू भाषेच्या अंगवळणी पाडावीत, सवयीने जशी पद्यात तशीच गद्यात रुळतील, आणि मराठीतीलच नव्हे तर साऱ्याच प्राकृतातील क्रियापद-दारिद्र्य घालविण्याचा मान महाराष्ट्रास मिळेल. कारण की ही सुधारणा पद्धतशीरपणे अशी प्रथमतः महाराष्ट्रानेच पुरस्कारिली आहे.

हरिभाऊंचा प्रारंभ

आमच्या लहानपणी कै हरिभाअू आपटे यांनी त्यांच्या कादबऱ्यातून 'अुत्तरणे' हें आणि अशी दोनचार क्रियापदे वापरली तेव्हा त्यावर पुष्कळ टीका नि विडम्बन झाले; पण ती सुधारणा मला तेव्हापासून पटत आली. हरिभाअूंनी काही फुटकळ क्रियापदें वापरली खरी; परंतु माझ्या माहितीप्रमाणे त्या प्रवृत्तीचा सोपपत्तिक असा अेक प्रश्नच करून त्याला वाचा अशी स्त्री मासिकातील आणि प्रतिभेतील 'मराठीचे क्रियापद-दारिद्र्य घालवा' या माझ्या सन १९३५–३६ च्या निबंधातूनच फोडली गेली. मी आपल्या लिखाणात झेपेल तितक्या प्रमाणात ती सुधारणा प्रयोजीतही असतो. या विषयाची सविस्तर चर्चा जर कोणास हवी असेल तर माझ्या या दोन्ही निबंधात मिळून सापडेल.

वाक्यरचनेचें वैचित्र्य

नवी अेकेरी नि स्वतंत्र क्रियापदे ग्ळविण्याच्या सुधारणेप्रमाणेच आपल्या वाक्यरचनेत अर्थानुरोधानेच थोडेसे वैचित्र्य आणण्याची पद्धतही पाडावी असे मला वाटते आपल्या वाक्यरचनेची ठराविक धाटणी म्हणजे क्रियापद घालावयाचे ते शेवटीच, आणि शेवटी क्रियापद हे असलेच पाहिजे आजच्या गद्य लिखाणातच ही धाटणी ठराविक झाली आहे परंतु बखरीतील मराठीत मी म्हणतो तशी क्रियापदे, अर्थात् बळकटी येत असेल तर शेवटी न घालता मध्ये घालून जो शब्द विशेष साभिप्राय असेल तोच शेवटी घातलेला आढळतो जसे-- आता तुमची-आमची गाठ पडेल रणांगणात ! होय, आहे, होते अित्यादि क्रियापदे जी अेक सारखी आजच्या गद्य लिखाणात शेवटी येतात ती बखरीतील लिखाणात बहुधा माफ गाळलेलीच असतात जसे 'समर्थ परम तपस्वी, निश्चयाचे केवळ मेरु त्या युद्धास अुपमा तर अेक कुरुक्षेत्राचीच ! म्हणतील ते प्रमाण ! ' अित्यादि बंगालीमध्ये शेवटची अशी अनावश्यक क्रियापदे गद्य लिखाणातून आजही गाळतात संस्कृतमध्ये तर अर्थानुरोधे क्रियापद कर्ता, कर्म यांची स्थाने वाक्यरचनेत पालटण्याचा आहे संप्रदायच ! त्यायोगे संस्कृत वाक्यरचना किती वैचित्र्यपूर्ण असते ते बाणाच्या कादंबरी-सारख्या अभिजात ग्रंथात पदोपदी आढळते

ते आहे बखरीत व बोलीत

आपल्या बोलण्यात मात्र जो विशेष साभिप्राय तोच शब्द आपण शेवटी घालतो आणि क्रियापदे मध्ये टाकतो, आपण कुठ होतो हे स्थलावर बळ देअून सांगावयाचे तर आपण म्हणतो त्या दिवशी होतो दिल्लीला,'उद्या जाणार लाहोरला' 'दिवसावर बळ द्यायचे असेल तर म्हणतो, ' दिल्लीत काल होतो, ' 'लाहोरला जाणार आज. ' तशीच धडण 'कुठे ग आहे तो माळ ? आहेच तो शूर, 'गाण गा पाहू एक छानस ! ' या वाक्यातही आहे, तेव्हा बोलण्यात वा बखरीत आपल्या गद्यामध्ये अधिक साभिप्राय तो शब्द शेवटी घालून किंवा अनावश्यक क्रियापदे गाळून वाक्यरचनेत जसा आपण आटोपशीरपणा वा ठसकेबाजपणा आणतो तसे वैचित्र्य आजच्या आपल्या गद्य लिखाणातही आणावे असो मला आहे हौस.

अर्थात् अशी अुलटपालट केवळ टूम म्हणून करता कामा नये. वाक्याची शोभा नि अर्थात् बळकटी वाढत असेल तरच वाक्यरचनेचे वैचित्र्य अुपयुक्त, प्रयोजक, अुदाहरणार्थ, हे वाक्य पहा 'जपानला का मिळाला विजय ? चीनचा का झाला पराजय ? काय जपानचा पक्ष न्यायाचा होता ? आणि चीनचा अन्यायाचा ? नाही ! पण जपानचा विजय झाला ! कारण, त्याची तलवार होती तिखट, दारू कोरडी, संघटना भक्कम, छाती निधडी ! तेव्हा जयापजय हे न्यायन्यायावरच काय ते अवलंबून असतात, अशी जी श्रद्धा तीच मुळात आहे भ्रामक ! मानपत्राचे शेवटी

आजकाल जे वाक्य लिहितात तेही वाक्यरचनेच्या अनुकरणीय वैचित्र्याचे अुदाहरण सागता येअील। जसे 'आम्ही आहो, आपले कृतज्ञ, दिल्लीचे नागरिक!'

लिपिशुद्धि

वरील दोन्ही सुधारणा अेक वेळ झाल्या नाहीत तरी चालतील. अेक वेळ सांस्कृतिक नि भावनिक दृष्टया महत्त्वाची असलेली भाषाशुद्धीची चळवळही आजची अुद्यावर ढकलता येअील. परंतु जर आपल्या नागरी लिपीला राष्ट्रीय लिपि करून मोडावयाची असेल तर लिपिशुद्धीची सुधारणा मात्र आपल्याला शक्य तितक्या लवकर हातानिराळी करून टाकलीच पाहिजे. कारण की आपल्या आजच्या लिपीत ह्या दोन चार लहानसहान सुधारणा करताच ती मुद्रणक्षमतेत नि शिक्षणसुलभतेत अिंग्रजीहून वरचढ ठरणारी आहे. आपली नागरी लिपि अिंग्रजीहून मुळचीच शास्त्रशुद्ध असल्यामुळे तिच्यात ज्या सुधारणा अवश्य आहेत त्या मुळातच आहेत अगदी थोड्या नि अगदी सहजसाध्य! त्या अशा :—

(१) 'अ' ची बाराखडी सुधारणेमुळे सातआठ अक्षरे शिकण्यात अुणी होतील आणि सातआठ टक टकपेटीत कमी लागतील.

(२) सलग जोडाक्षरें :– आपल्या लिपीत शिकण्यात नि छापण्यात जे अवजड रूप आलेले आहे ते मुख्यत. विक्षिप्त नि नियमबाह्य जोडाक्षरामुळेच होय. क्त क, त्र, क्क, (जसे पक्का), ल्ल (जसे पल्ला) अित्यादि जोडाक्षराची सध्याची रूपे स्वतंत्र टकानेच छापावी लागतात. अशी रूपे ३०।४० तरी भरतात, पण जोडाक्षर म्हटले की, काना गळून अुच्चाराप्रमाणे सरळ नि सलग लिहीत गेले की हे ४०।५० टक टकपेटीतून अुडून जातील आणि मुलाना जोडाक्षरे अशी शिकवावीच लागणार नाहीत. अेक नियम शिकविला की सारी जोडाक्षरे आपोआप लिहिता येतील. व्यंजनाच्या मूळच्या थोड्याशा खिळ्यावरच छापता येतील. जसे :— क्त, क्क, ल्ला, व्वा, र्र अित्यादि

(३) क, फ, र–ही तीन अक्षरे कानायुक्त करणे. आज अेकटे 'र' हे अक्षर आपण पाच प्रकाराने लिहितो, जसे-र, र्या, ट्र, प्र, सर्व . . . परंतु 'र' हा कानायुक्त केला की हा घोटाळा मोडतो. तीच स्थिति 'क ची व फ' ची त्यायोगे शिक्षण सुलभ होते. दहा टक तरी छापण्यात अुणावतात. रेफही वाचते. जसे- 'सऱ्प'.

(४) शेंडीवाल्याची पायमोड! –ट ठ ड ढ छ,ह, प्रभृतीना जोडाक्षरात व्यंजनरूप द्यायचे म्हणजे त्याना पायमोड चिन्ह लावावे! जसे मोठ्या ह्या अित्यादि.

दुप्पट स्वस्त मुद्रण

झाले! या चार अगदी सोप्या सुधारणा केल्या की, आज मराठी टकपेटिकेत जे न्यूनात न्यून २०० टक तरी लागतात ते अुणावून अवघ्या ६० अेक टकात

संस्कृतसुद्धा सारें लिखाण शास्त्रशुद्धपणे छापता येतें. लिपि शिकताना मुलांना ६० अेक अक्षरें कमी शिकावीं लागून शिक्षण सुलभतर होतें. छापखान्यात पूरणाचा (डिग्रीचा) जो अेक अिंग्रजीला नसलेला अुपसर्ग आपल्या लिपीला असतो तोही अगदी नाहीसा होतो. या चार अगदी सोप्या सुधारणा करताच आपल्या लिपीचें मुद्रण दुप्पट सुलभच नव्हे, तर दुप्पट स्वस्तही होअील. अर्थात् ही लिपिशुद्धीची सुधारणा नुसती भावनिक नाही, तर हा रुपये-आणे-पैचा अगदी व्यावहारिक नि त्वर्य (*urgent*) प्रश्न आहे.

ही योजना मी काही लहरीसरशी अुचलून धरली नाही. गेली पन्नास वर्षे कै. गजाननराव वैद्य, कोल्हापूरचे देवधर, श्री. शितूत प्रभृति अनेक गृहस्थांनी तिचा अुपक्रम चालविला होता. अुण्यापुऱ्या चाळीस पन्नास योजना पुढे आल्या होत्या. 'श्रद्धानंद' पत्रात मी त्या सर्वांचा नामोल्लेख करून त्यांना तोलून-पारखून जो न्यूनांत न्यून पालट आजच्या रूपात करावा लागतो अशी ही योजना अुचलून धरली. कै. डॉक्टर भांडारकर नि लोकमान्य टिळक यांनीही या योजनेस संमतिपत्रें दिलीं होतीं, तीं देवधरांकडे आहेत. लोकमान्य देवधरांना या प्रकरणी छेडीत: 'अहो योजना आहे अगदी ठीक! पण व्यवहारविणारा कोण आहे तो दाखवा!' आम्ही जर काही केलें असेल तर हेंच! त्या योजनेला स्वत: आचरून टाकली आणि महाराष्ट्राच्या मागे तिचे सारखें टुमणें लावून तिला अेका संघटित आंदोलनाचें स्वरूप आणून दिलें. त्यायोगे या साहित्यसंमेलनातही तिचें लोण येऊन मागेच पोहोचलें आहे. अेक समितिही साहित्याचार्य तात्याराव केळकर याचे प्रमुखत्वाखाली नेमली गेली. तिने सर्व प्रश्न विवंचून प्रतिवृत्त लिहिलें आणि त्यात 'अ' ची बाराखडी नि मलग जोडक्षरें ह्या दोन सुधारणा तर तत्काल चालू कराव्या म्हणून अनुरोध (शिफारस) केला. अुरलेल्या दोनही संमतिल्या पण हळूहळू व्यवहाराव्या असें सुचविलें.

प्रत्यक्ष आचरण

मध्यंतरी हिंदी पत्रांतूनही आम्ही लेख लिहिले. हिंदी साहित्य संमेलनाचे वतीने श्री. काकाराव कालेलकर यांच्या प्रमुखत्वाखाली विचार होअून त्यांनीही बहुतेक योजना ग्राह्य ठरविली. रत्नागिरीच्या ज्या दोघा वृत्तपत्रांनी 'श्रद्धानंदाचे' मागोमाग ह्या सुधारणांप्रमाणे छापणेंही थोडया फार प्रमाणात चालू केले, ते 'बलवंत', नि 'सत्यशोधक' आणि सह्याद्रि, केसरी, साहित्यपत्रिका, सकाळ, स्वराज्य, गोरक्षण, निर्भीड, किर्लोस्करी मासिकें प्रभृति अनेक नियतकांतून 'अ' ची बाराखडी नि मलग जोडाक्षरें ह्या दोन प्रमुख सुधारणा बह्वंशी वा अल्पांशी आज व्यवहारिल्या जात आहेत. आमच्या समग्र लिखाणात नि ग्रंथात त्याचप्रमाणे सर्वांचे आधी रत्नागिरी हिंदुसभा, किरण मंडळ, दादर हिंदुसभा, प्रभृति

संस्था नि प्राध्यापक माधवराव पटवर्धनासारखे लेखक वरील दोन मुख्य सुधारणा वह्वशी नि अितर अुपांगेंही काही अशी प्रयोजीत आहेत.

लिपिशुद्धीपासून जो लाभ होणारा आहे असे लिपिसुधारकाचे म्हणणे असतें, त्याविषयी आजवर पुष्कळ अुलट-सुलट चर्चा झाली आहे. आमच्या अनेक लेखांतून तिच्यावरील आक्षेपांची अुत्तरें आहेत. तथापि अितक्यावरही लिपि-सुधारणेची आवश्यकता ज्या कोणा साहित्यिक-मित्रांना अद्याप तत्त्वत च पटली नसेल; त्यांना पुन पुन्हा तोच तो अूहापोह करून ती पटविण्याचा यत्न करण्याचे हे स्थळ नव्हे तो प्रचार अितरात करूच आणि त्याच्यापुरती, त्यांना ती पटेतो धीर धरून वाट पाहू. परंतु ज्या शेकडो मित्रांना ती पटली आहे त्यांना मात्र आम्ही विनवितो की, त्यांनी आता त्याच्यापुरते अेक ' लिपिशुद्धिमंडळ ' स्वतंत्रपणे स्थापून त्यांच्या स्वत.च्या वैयक्तिक नि सार्वजनिक लिखाणात शक्य तो तीच सुधारलेली लिपि वापरण्याचा संघटित प्रयत्न करावा.

महाराष्ट्र लिपिशुद्धि मंडळ

आजवर ह्या लिपिशुद्धीच्या आंदोलनाला जे वर दर्शविल्याप्रमाणे बरेचसें यश आले आहे तें तिचा नुसता तात्त्विक काथ्याकूटच जर आपण करीत बसतो तर आणखी पन्नास वर्षेंसुद्धा आले नसते अशा सुधारणा सर्वांची अेकमुखी संमति मिळवून मग आचरू म्हणून म्हटले, तर कधीच व्यवहारून टाकल्या जात नाहीत. यास्तव ज्यांना त्या पटल्या तेवढ्यांनाच सांगाती घेअून आपण स्वत: त्या आचरून टाकल्या पाहिजेत तसा अुपक्रम रत्नागिरी लिपिशुद्धिमंडळासारख्या संस्थेने नि, व्यक्तींनी केला, म्हणूनच आज ही सुधारणा लोकांच्या दृष्टीस सवयीची होत चालली आहे, आणि सवयीची होता होता पटत चालली आहे. तरी येथे असलेल्या लिपिसुधारकांनी त्या ' रत्नागिरी लिपिशुद्धि मंडळाचे ' धर्तीवर अेक महाराष्ट्र लिपिशुद्धिमंडळ याच मुहूर्तो स्थापावे त्याच्या शाखा प्रत्येकाने आपल्या गावोगावी अुघडाव्या ' मी आजन्म स्वत हीच सुधारलेली लिपि वापरीन ' अशी प्रतिज्ञा केलेल्या सभासदांची नोंद ठेवावी. त्या प्रत्येकाने आपल्या मुलाबाळांतून, घराघरातून आणि आपल्या हाती असलेल्या शाळा, वृत्तपत्रे, ग्रंथप्रकाशने प्रभृति संस्थांतून तिचाच प्रचार करावा. सर्व व्यक्तिगत पत्रव्यवहारांतून हीच लिपि प्रत्येकाने वापरली तर फार मोठा प्रचार सहजासहजी होअू शकतो हा आमचा ठाम अनुभव आहे.

ज्यांना आज ही लिपि पटत आहे तितक्यांनी जरी असा संघटित नि सरळ प्रचार आणखी पांच वर्षें केला, तरी हा लिपिसुधारणेचा एक प्रश्न आपल्यास हातानिराळा करता येअील! अुदय, महाराष्ट्र, सावधानप्रभृति वृत्तपत्रांच्या संपादक महाशयांनी आपण निदान ' अ ' ची बाराखडी नि सलग जोडाक्षरें आपल्या

वृत्तपत्रांतून वापरू असे अभिवचन आम्हास दिले आहे तसेच ज्याना ही लिपिशुद्धि पटली आहे ते ते संपादक जरी निदान ह्या दोन सुधारणाना व्यवहारवू लागतील तरी लिपिशुद्धीची ही दोन मुख्य अुपागें तरी पूर्णपणे रुळून जातील, तोवर आम्ही क, फ, रची रूपेंही लोकांच्या दृष्टीस तरी अगदी सवयीची करून सोडू.

रोमन लिपीचा पुरस्कार ! ! !

आपल्या लोकातील कृतिदुर्बलत्वाच्या ज्या दोषासबंधी आम्ही या निबंधाचे प्रारंभीच खेद व्यक्तविला, त्याचेच लिपिसुधारणेचा हा प्रश्नही अेक लज्जास्पद अुदाहरण आहे. तुर्क लोकामध्ये शेकडो वर्षे अरबी लिपि धर्मलिपि म्हणून घर करून बसलेली; पण ती अगदी बोजड नि मुद्रणास अक्षम अशी वाटताच तुर्कांनी अेका वर्षात ती अुपडून फेकून दिली; आणि अवध्या चारपाच अक्षराची रूपें पालटताच आपली नागरी लिपि अिंग्रजीहूनही शिक्षण-सुलभतेत, मुद्रण-सुलभतेत नि स्वस्ताअीत वरचढ होअू शकते हे ज्याना पटते त्याच्यातसुद्धा शेकडा पचाहत्तर लोक ती स्वतः वापरून सोडण्यात अळटळ करतात ! पण जितके आम्ही कृतीचे पगु तितकेच नुसत्या योजना आखण्यात किती पटाअीत आहो पहा ! अिकडे चार अक्षरे पालटण्यास चाळीस वर्षे पुरत नाहीत ! तो तिकडे सुभाषबाबूसारखे राष्ट्र-सभाध्यक्ष या देशात अेकदम रोमन लिपिच राष्ट्रलिपि करून टाकण्याची योजना आखून मोकळे आहेत !

हीही अेक राष्ट्रीय सुधारणाच

लिपिसुधारणेची चळवळ प्रथम काढली आपल्या महाराष्ट्राने. आता ती सहजसाध्य व्यवहारामध्ये रुळवून नागरी ही अितर कोणत्याही लिपीपेक्षा अधिक शिक्षणसुलभ नि मुद्रणसुलभ आहे हे प्रत्यक्षपणे साऱ्या हिंदुस्थानास पटवून दिले पाहिजे महाराष्ट्रानेच ! लिपिशुद्धि ही महाराष्ट्राची कृति आहे. तिच्या प्रयोगाने आपली राष्ट्रलिपि अिंग्रजीहून वरचढ करून सोडण्याचा मानही महाराष्ट्राने पटकाविला पाहिजे ! लिपिशुद्धीचा प्रश्न म्हणजे अेक राष्ट्रीय सुधारणेचा प्रश्न ! कारण नागरी हीच लिपि होणार ! त्यातही हा प्रश्न अेका दमडीचाही व्यय न करता किंवा अेका दिवसाचाही बंदिवास भोगावा न लागता, केवळ मनात आले की सुटण्यासारखा आहे. वापरीत चला की, लिपि सुधारणा रुळलीच म्हणून समजा. ही अेक राष्ट्रीय सुधारणा तरी हातासरशी झालीच समजा !

शुद्धीकरणाचीं दोन सूत्रें

तीच गोष्ट भाषाशुद्धीच्या प्रकरणीही ततोतंत लागू आहे. या विषयाचा यथास्थित अूहापोह आजवर झालेला आहे. प्रचार म्हणून आणखीही होत राहील. परन्तु, या निबंधात तो अूहापोह करण्याचे कारण या स्थळही नाही. अितके

सांगितले म्हणजे पुरे आहे की, भाषाशुद्धीवर येणारे शेकडा नव्वद आक्षेप तरी अशा अेका गैरसमजाने आलेले असतात, की मराठीत कोणताही अुर्दू वा अिंग्रजी शब्द असा वापरावयाचाच नाही असे भाषाशुद्धीचे म्हणणे आहे। परंतु असे तिचे म्हणणेच नाही मुळी भाषाशुद्धीची मुख्य सूत्रे दोनच .–

(१) आपल्या भाषेत ज्या अर्थाचे शब्द होते, आहेत किंवा अुद्‌भवणे सुसाध्य आहे अशा अर्थाने परकीय शब्द मात्र ते आपण वापरू नयेत मग ते जुने असोत वा नवे आपले तदर्थक शब्द मारून जे परशब्द रुळतात त्यांनी काही आपली शब्द-संपत्ति वाढत नाही.

(२) परंतु ज्या अर्थाचे शब्द, त्या वस्तुच पूर्वी आपल्यात नव्हत्या म्हणून आपल्या भाषेत मुळातच नाहीत किंवा अुद्‌भावणे दुर्घट आहेत असे परकी शब्द वापरण्यास आडकाठी नाही त्या परशब्दांनी मात्र आपली शब्दसंपत्ति काही अंशी वाढेल जसे–कोट, बूट, गुलाब, जाकीट, पेन्सिल अित्यादि

ही भाषाशुद्धीची दोन मुख्य सूत्रे जर ध्यानात ठेविली तर तिच्यावर गैर-समजाने येणारे शेकडा नव्याण्णव आक्षेप गळून पडतील ज्याच्या तोंडी जो येअील तो परशब्द–फादर, मदर, अिलेक्शन, हाअूस, डोअर, मुबारक, अफ्ताब, वाअिफ, मीटिंग, अिन्व्हिटेशन प्रभृति सरसकट नि रोखठोकपणे आपल्या बोलण्यात वा साहित्यात घुमू द्यावे असे म्हणणारा सद्‌गृहस्थ विरळाच। बाकी मतभेद जे आहेत ते फुटकळ प्रकरणीच अुरलेले आहेत अमका शब्द स्वकीय वा परकीय, अमक्या शब्दात विशेष छटा आहे की नाही, तमका नवा शब्द सुटसुटीत आहे वा बोजड, हे मतभेद मुख्य धोरणाला बाध आणीत नाहीत अेकाने काढलेला स्वकीय नवा शब्द बोजड वाटेल तर दुसऱ्याने दुसरा योजावा जो तगेल तो जगेल आपले शब्द मारून अनावश्यक परकीय शब्द भाषेत नि साहित्यात घुसू देअू नयेत या मुख्य धोरणाकडे आपण पाठ फिरविली नाही, म्हणजे झाले

दोन आक्रमणे

आणि त्या दृष्टीने पाहता गेल्या दहाबारा वर्षातील भाषाशुद्धीच्या आंदोलनाचे कार्य किती तरी यशस्वी झालेले आहे आज आमच्या भाषेवर मुख्यत दोन परकीय भाषांचे प्रबळ आक्रमण चालू आहे. त्या दोन परकीय भाषा म्हणजे अुर्दू नि अिंग्रजी. ह्यामुळे आपल्या भाषेत त्या अुर्दू नि अिंग्रजी परशब्दांना निष्कारण घुसडू देअू नये, ह्यावरच भाषाशुद्धीचा विशेष कटाक्ष प्रथमपासूनच आहे त्याचा अेक महत्त्वाचा परिणाम आज असा झाला आहे की, विवेकासाठी असो वा विडंबनासाठी, पण हा शब्द परकीय की स्वकीय, याची चालना शाळेतील मुलापासून तो साहित्य-सम्राटापर्यंत घरी दारी चालू आहे शक्य तो अनावश्यक असा अुर्दू वा अिंग्रजी शब्द वापरावयाचा नाही, या धोरणाची छाप, या वा त्या प्रमाणात, मराठी

लिखाणावर पडली आहे. मुसलमानी राजसत्तेच्या काळात लब्धप्रतिष्ठिताच्या परधार्जिणेपणामुळे घरीदारी अुर्दू शब्द घुसून तदर्थक जे मराठी शब्द साहित्यातून नामशेषले, परतु जे जुन्या ग्रथांतून आणि विशेषतः आमच्या खेड्यापाड्यातून आजही कसेबसे जीव धरून राहिलेले आढळतात, त्याना पुन्हा प्रचलविण्याकडे प्रबोधनकार श्री ठाकरे याच्यासारख्या लेखकाचा ओढा वाढत आहे. अशा स्वकीय, सुटसुटीत नि सरस जुन्या मराठी शब्दाची आम्हालाही नव्या बोजड शब्दापेक्षा अधिक आवड आहे पुन जे नवे स्वकीय शब्द भाषाशुद्धीच्या आदोलनामुळे मराठीत भर टाकीत चालले आहेत, त्यातही अनेक सग्रहणीय असेच ठरलेले आहेत; मराठी साहित्यातच नव्हेत तर बोलता बोलता सर्व हिंदुस्थानभरही काही काही रुळून जात आहेत

काही शुद्ध शब्द

आमच्यापुरतेच बोलावयाचे तर आम्ही काढिलेल्या वा अितरानी रूढाविलेल्या अशा काही शब्दाचेच अुदाहरण घ्या, अुपस्थित [हजर], विधिमडळ [कायदे कौन्सिल], जुळारी [Compositor], स्तभ [Column], दडविधान [पिनल कोड] अुपमुद्रित [प्रूफ], विश्वस्त (ट्रस्टी), निक्षेप किंवा विश्वस्तपत्र (ट्रस्टडीड), परिपत्र (सक्युर्लर), व्ययसकल्प (बजेट), प्रासिद्धिके (जाहिरात) टकलेखक (टाअिपरायटर), आजीवन किंवा आजन्म (तहाह्यात), छेदक, (पॅरिग्राफ), सचलन (ड्रिल), अेकटकक (मोनोटाअिप), पक्तिटकक (लिनोटाअिप), अुच्चाक वा विक्रम (रेकॉर्ड), राजबदी, स्थलबदी (Interned), अखड टाक वा झरणी (फाअुन्टन पेन), ग्रथविक्रेते (बुकसेलर्स), घडयाळजी, (वाचमेकर) सैनिकाभिवादन (गार्ड ऑफ ऑनर), पुनर्न्याय (अपील), क्रमाक (नबर), गृहाक (हाअुस नबर), गण किंवा गणसख्या (कोरम), अिच्छुक किंवा स्पर्धालु (कॅन्डिडेट्), अुत्तरदायित्व वा दायित्व (जबाबदारी), प्रतिवृत्त (रिपोर्ट), ध्वनिक्षेपक (लाअुड स्पीकर) कालादर्श किंवा मितिपट (कॅलेंडर), निश्चित (खात्री), पूर्वसिद्धता वा पूर्वसज्जता (तयारी)' हुतात्मा (Martyr), हुतात्मता (Martyrdom), निर्बंध (कायदा), निर्बंधपडित (कायदेपडित), निर्बंधशास्त्र (कायदेशास्त्र), बोलपट, अद्यवत् up-to-date अित्यादि !

भाषाशुद्धीचे प्रचारक

आता अशा दीडशे–दोनशे नव्या शब्दांमध्ये सगळेच काही टाकाअू आहेत असे म्हणवत नाही. कारण, त्यातील बहुतेक शब्द अनेक साहित्यिक प्रत्यही अुपयोजीत आहेत काही तर हिंदुस्थानभर प्रचलित आहेत प्राध्यापक माधवराव पटवर्धन, श्री आठवले, श्री भिडे, श्री. देवधर अित्यादि भाषाशुद्धीच्या अेकनिष्ठ

प्रचारकाची तर आम्हावरही वडी आहे त्यातही आता तर सुविख्यात आणि अक्षरशः दाडगा असा प्राध्यापक अत्रे यांच्यासारखा साहित्यिक भाषाशुद्धीच्या पक्षास मिळालेला ! ज्या भाषाशुद्धीच्या पारड्यात प्राध्यापक अत्रे, ते पारडे आता जड झाल्यावाचून राहत नाही हे नक्की ! महाराष्ट्र साहित्य संमेलनाच्या अध्यक्ष-पदावरून परशब्दांनी अकलंकित असा पहिला विशुद्ध मराठी निबंध वाचण्याचा मान पटकविला प्राध्यापक पटवर्धनांनी ! मी नव्हे ! त्यांनी आणि अितर कित्येकांनी आज आणि कै. प्रो. भानु प्रभृति विगत साहित्यिकांनी पूर्वीपासूनच, जे शतावधि स्वकीय प्रतिशब्द अुद्‌भावून मराठी भाषा परिपुष्ट नि सुसपन्न केली, तोही ह्या भाषाशुद्धीच्याच तत्त्वाचा विजय होय

बडोद्यातील महत्कार्य

बहुतेक प्रकरणी स्वभावतःच प्रगतिप्रिय असणाऱ्या श्रीमंत सयाजीराव महाराज गायकवाड यांनी स्वकीय असा नैर्बंधिक प्रतिशब्दांचा संग्रह करणारा 'शासनकल्पतरु' हा प्रचंड कोश प्रसिद्धवून भाषाशुद्धीच्या कार्याला जी अमोल साहाय्यता दिली आहे, तीविषयी आम्ही महाराजानाही अभिनंदितो अितकेच नव्हे तर बडोद्यास असताना असे आढळून आले की अनेक विभागांच्या (डिपार्टमेंटच्या) कारभारात हे स्वकीय प्रतिशब्दच रुळतही आहेत आणि त्या प्रमाणात अनावश्यक असताही स्वभाषेत घर करून बसलेल्या परशब्दांचे अुच्चाटनही होत आहे श्रीशिवाजीमहाराजांनी परकीय शब्दांनी बुजबुजाटलेल्या स्वभाषेस विनिर्मुक्त करण्यास्तव पूर्वी राज्यव्यवहारकोश रचविला त्यानंतर आपली नैर्बंधिक परिभाषा परशब्दांच्या ग्रहणापासून सोडविण्यासाठी अितका व्यापक कोश असा रचविला अेका श्रीमंत सयाजीराव महाराजांनीच

संस्थानिकांना सूचना

अितर महाराष्ट्रीय संस्थानिकांनाही आमची अशी विनंति आहे की, त्यांनीही शक्यतो स्वकीय शब्दच आपल्या राज्यात रूढ करून परकीय शब्दांच्या आक्रमणा-पासून मराठी भाषेचे रक्षण करावे या कामी कुठे कुठे कशी कशी अक्षम्य ढिलाअी होत आहे याचे अेक अुदाहरण म्हणून ग्वाल्हेरच्या पंचसभेचे आजचे नाव दाखविता येअील लोकसभा, विधिमंडळ पंचसभा किंवा गुजराथी-हिंदीत म्हणतात तसे धारासभा हे स्वकीय नि सोपे शब्द आपल्या भाषेत आज असताना, प्रत्यक्ष मुसुलमानांतही शेकडो लोकांना न समजणारा असा अेक परकीय शब्द ग्वाल्हेरच्या विधिमंडळास योजलेला आहे लोकसभेचे नाव पाळण्यातच ठेवले गेले–'मजलिस-अि-आम !' मराठी भाषेच्या अभिमानी असलेल्या शिंदेसरकारांना आमची विनंती आहे की, असले अगदी अनावश्यक नि कठीण परकीय शब्द त्यांनी

आपल्या सस्थानात रुळवू नयेत. ते हिंदीस वा मराठीस सर्वस्वी विप्रकृत आहेत' हानिकारक आहेत, स्वाभिमानास शोभत नाहीत.

हा काय अतिरेक झाला ?

आयर्लंड हा अिंग्रजी शब्द आयर्लंड देशामध्ये मुलाबाळाचे तोंडी दहा शतकें स्वदेशाचे नाव म्हणून रुळलेला होता. पण तरीही आयर्लंडला संधि मिळताच, त्यांनी तो बद्धमूल परशब्दही अुखडून टाकून त्याचा त्यांनाही अपरिचित वाटणारा त्याच्या मूळच्या गॅलिक भाषेतील जो 'आयरीन' शब्द त्याच शब्दाने आपल्या देशाचे पुन: अेकदा नामकरण केले. पार्लमेंट हा चिरपरिचित परकीय शब्द रद्द करून आपल्या पचसभेस 'डेल' हा स्वकीय शब्द योजला आणि आम्ही लोकसभा पंचसभा, धारासभा, विधिमडळ प्रभृति स्वकीय शब्द प्रचारात असताही आमच्या प्रतिनिधिसभेस नांव देतो 'मजलिस-अि-आम'! असले अगदी अनावश्यक परकीय शब्द तरी आपण होअून स्वभाषेत घुसडू नका आणि त्या प्रमाणात आपले तदर्थक शब्द प्रचारातून लुप्तवू नका ! अितके काय तें जें भाषाशुद्धीचे म्हणणें, ते अतिरेकाचें कसे म्हणता येअील ?

विरोधकांस विनंती

भाषाशुद्धीचे हे मुख्य सूत्रही जर कोणास अतिरेकी वाटत असेल तर त्याच्या त्या मतभेदाचाही आम्ही शक्य तो आदरच करू. त्याचे मत अनुकूल होअीतो त्यांचे प्रकरणी वाट पाहू. त्याना तोपावेतो विनती अितकी की, आम्हा भाषाशुद्धीच्या अभिमान्यानी आमच्यापुरते जर नवे नवे स्वकीय प्रतिशब्द जुळविण्याचा यत्न चालविला आणि जुन्या वा नव्या अुर्दू, अिंग्रजी शब्दाना टाळा दिला तर भाषा-शुद्धीच्या तत्त्वासही प्रतिकूल असणाऱ्यानी आमच्यावर रागावू नये. जर आमचे नवे शब्द जगण्यासारखे असले तर टिकतील; भाषेत परकीय शब्दांची ही भर टाकून तिला सपन्न बनविता येते असें मत असणाराना तिच्यात स्वकीय शब्दाची योग्य भर पडली असता त्याने मात्र तिची सपन्नता घटते असे तरी केव्हाही म्हणता येणार नाही !

मंडळें स्थापा

भाषाशुद्धीची चळवळ तत्त्वत:च मान्य नसलेल्या माझ्या मित्राना अितके विनविल्यानंतर भाषाशुद्धीस अनुकूल असलेल्या माझ्या मित्रांना मला असें सागावयाचे आहे की, त्यानी आता वैयक्तिक प्रचार करीत न राहता त्यांनी आपलें अनुकूल असणारे अेक स्वतत्र 'महाराष्ट्र भाषाशुद्धि मडळ' स्थापावे आणि संघटित प्रचार चालू करावा. तत्काळ बहिष्कार्य अशा जुन्या तोंडी नि लेखी मिळलेल्या अुर्दू शब्दांचा अेक लहानसा कोश रत्नागिरीचे भिडे, बी. अे. बी. टी. यानी

प्रसिद्धिला आहे अनेक नवे प्रतिशब्द मराठीत घुसलेल्या इंग्रजी शब्दाना अुच्चाटण्या साठी पुढे येत आहेत त्याना साकल्याने विवेचून बहिष्कार्य अुर्दू, अिंग्रजी शब्दाचा अेक अधिकृत नि आटोपसर असा कोश प्रसिद्धावा प्रत्येक गावोगावी शाखा काढून 'मी अनावश्यक परकीय शब्द आजन्म तोंडी वा लेखी वापरणार नाही' अशा प्रतिज्ञा करणाऱ्या सभासदाच्या तालिका कराव्या अधिकृत कोशातील शब्दच आपआपल्या लिखाणातून नि घराघरातून वापरावे, म्हणजे त त्या अर्थी रुढावतील शब्द वापरता वापरता त्याला तो अर्थ वा छटा आपमूक चिकटते हे मुख्य सूत्र ध्यानी धरावे

नेट धरा

हिंदीमध्यही अशी अुठावणी विशेषत आर्यसमाजी हिंदी लेखकाकडून होत आहे त्याच्या नि हिंदीभाषा सघातील अितर भाषाशुद्धिवाल्याच्याही विचार विनिमयाने शुद्ध स्वकीय शब्दाची देवाण घेवाण करीत चलाव प्रसगी अेखादे 'अखिल भारतीय भाषाशुद्धि समलनही' भरवीत चलावे काही झाले तरी भाषाशुद्धीचे आदोलन हे महाराष्ट्रात तरी गेल्या बारा वर्षाच्या चिकाटीच्या प्रचाराने स्थायिक झाले आहे आपण सर्वजण ते नेटाने नि सघटितपणे असेच रेटीत राहू तर या टोकास अितके ताणल्याने, महाराष्ट्रीय भाषेतील अुच्चाटिले जाव अितके परशब्द अुच्चाटिले गेले नाहीत तरी, सध्या जी परशब्दाची राखठाव नि भरमसाट आवक वाढत आहे, तिला पायबद तरी निश्चितपणे पडेलच पडेल. घराच्या नि दुकानावरच्या पाट्यावरून हुंगाडे मॅन्शन, Cloth Merchant सारख्या अनावश्यक परशब्दाचे अुच्चाटन करता येअील नव्या कल्पनाना नवे स्वकीय प्रतिशब्द 'बोलपट' सारखे प्रथमपासूनच रुळविता येतील

आचार पाहिजे

वापरीत चला की आज परकीय अुर्दू–अिंग्रजी शब्दाना ज्या छटाबिटा चिकट्यास वाटत आहे त्या झट साऱ्या स्वकीय शब्दानाही चिकटल्यावाचून राहणार नाहीत. अितकेच नव्हे तर अैकत अैकता नि वाचता वाचता ते स्वकीय शब्दच भाषाशुद्धीला आज मान्य नसलेल्या आपल्या मित्राच्याही तोंडी, रुळी रुळून तेही अनुकूल होतील. तव्हा ज्याना भाषाशुद्धि मान्य त्याना विनती की, त्यानी आता तात्त्विक विचाराचा वाध्याकूट पुष्कळसा सोडून देअून सघटितपणे व्यावहारिक आचारावरच मुख्य भर द्यावा आणि अेक 'महाराष्ट्र भाषाशुद्धिमडळ' स्थापून या मताच्या शतावधि लोकाना अेकसूत्री नि प्रत्यक्ष आचरणात्मक कार्यक्रमात गोवून घ्याव.

'कायदा' शब्द बहिष्कारा !

अितर सर्व शब्दापेक्षा कायदा ह्या अुर्दू शब्दाची आम्हास अत्यंत लाज वाटते मराठीलच नव्हे तर सा या भरतखंडात 'कायदा' ह्या शब्दाला आपला स्वकीय हिंदु प्रतिशब्द असा अेकही अुरलेला नाही ! ज्या तत्त्वावर सुसंस्कृत समाजाची प्रतिष्ठा त्याच तत्त्वाला, ज्यानी जगातील विविध विज्ञानावरचा अत्यंत प्राचीन असा मनुस्मृतीसारखा ग्रंथ जस्टिनियनच्या शतकोशतक आधी ग्रथिला ज्यानी चंद्रगुप्तानी साम्राज्य चालविले, चाणक्याचे अर्थशास्त्र रचले त्या आमच्या जगतात शब्द अुरू नये याचा आम्हास तीव्र विषाद वाटतो! कायद्याला निर्बंध' हा शब्दच अुत्तम अटकाव याला 'प्रतिबंध' योजावा म्हणजे कायदेशीर, कायद-पंडित, कायदेशास्त्र यासारख्या घेडगुजरी कणकट्टु नि करटया शब्दाना निबंधशील निर्बंधपंडित निर्बंधशास्त्र नैर्बंधिक असे श्रुतिसुखद स्वकीय सामासिक शब्द हवे तितके अुद्भाविता येतील

महाराष्ट्राने अेकदा निबंध शब्द सुचविला की त्याची देणगी सगळ्या भारतवर्षातील काश्मिरी ते तामीळ तेलगूपर्यंतच्या आपल्या हिंदु भाषासंघास देता येअील विधिमंडळ हा शब्द जसा आता सर्व वृत्तपत्रानी अुचलला तसाच जर ते निर्बंध (कायदा) हा शब्द नेटाने वापरतील तर अवघ्या अेका वर्षात तो बद्धमूल होअील अिंग्रजी नि मुसलमान या देशी येअीतो जणू काय आम्हास 'Law ची 'कायद्या' ची कल्पनाच नव्हती असा जो लज्जास्पद ध्वनि त्या कल्पनेस स्वतःचा प्रतिशब्द आज मुळीच नसल्याने निघतो त्याचे यापुढे तोंडच बंद होअील भाषा शुद्धिवाल्यानी तरी अगदी तत्काळ 'कायदा या Law हे शब्द बहिष्कारून 'निर्बंध हाच शब्द वापरण्याचा कृतनिश्चय करावा ! मतभेद असेल त्याना आमचा आग्रह नाही त्यानी रुचेल तोवर कायदा हा शब्द वापरावा

विज्ञानपरिभाषेसाठी समिति

भाषाशुद्धीच्या प्रश्नाविषयी आपल्यात मतभेद असला तथापि या साहित्य-संमेलनातील बहुतेक सभासदाचे याविषयी तरी अेकमत आहेच आहे की आपल्या भाषेसाठी सर्व अर्वाचीन नि कित्येक प्राचीन विज्ञानातील पारिभाषिक ते ते शब्द अेकदा ठाम ठरले जावे रसायन, वानस्पत्य विद्युत् प्रभृति विज्ञान (Sciences) आता आपल्या मातृभाषेतून संपूर्णत शिकवावी लागण्याचा समय जवळ आला आहे असत ती कोठे कोठे तशी शिकविलीही जात आहेत अशा पारिभाषिक निश्चित शब्दाची अुणीव आपल्या मराठीलाच नव्हे तर बंगाली, हिंदी ते तामीळ तेलगूपर्यंतच्या आपल्या सर्व प्राकृत भाषासंघास आज नडत आहे प्रत्येक प्रगत अशा प्रांतिक भाषेत संघश नि व्यक्तिश काही काही शास्त्रातील परिभाषा निश्चिण्याचा यत्नही झालेला आहे त्या यत्नामुळे पुष्कळसे सुरेख शब्द आधीच पाडले गेले आहेत, पुष्कळशा अडचणी ध्यानी आल्या आहेत आणि अखिल भारतीय

अशी संस्कृतनिष्ठ परिभाषा ठाम करण्याचे कार्य त्या मानाने आता सुसाध्य झाले आहे. राजशक्ति मागे असती तर अेक वर्षाचे आत हे कार्य पार पडते पण आहे त्या अडचणीतही अडून बसण्याचे कारण नाही नुसत्या वार्षिक ठरावाचे नि योजना आखण्याचे काम आता पुरे झाले या साहित्यसंमेलनाने नि आपल्या मराठी साहित्यपरिषदेने हे अेक कार्य अगदी आपल्याच हातून पार पडले पाहिजे अशी अीर्षा धरून कामास लागावे

परिभाषाकोश करा

प्रथमत काश्मीरपासून रामेश्वरापर्यंतच्या आपल्या ज्या ज्या संस्कृतनिष्ठ प्राकृत भाषा आहेत, त्यांच्या त्यांच्यात वैज्ञानिक परिभाषेचे आजवर निघालेले शब्द अेकत्र करावे विज्ञानातही प्रथमत केवळ बौद्धिक वा तार्किक शास्त्र हाती घेअू नयेत ज्योतिष, तत्त्व, तर्क, काव्यप्रभृतींच्या परिभाषा आहेत त्या सुद्धा पुरे आहेत. प्रथमत भौतिक अशा अर्वाचीन विज्ञानानाच हात घालावा व्यवहार जो आपल्या राष्ट्राला नडला आहे, तो मागासला आहे त्यामध्येच नतर प्राकृत भाषामध्ये जितक्या साहित्यसंस्था आहेत, त्यातील वा त्यांच्या वतीने नेमलेल्या प्रमुख परिभाषापटु पंडिताना आमंत्रून अेक अखिल भारतीय संस्कृतनिष्ठ परिभाषामंडळ स्थापावे, परिषदाही भरवाव्या अेकंदर कार्य तीन वर्षात संपवून 'भारतीय परिभाषाकोश' प्रसिद्ध करावयाचाच असा निर्धार केल्यास त्यांच्या साहाय्यार्थ आपली महाराष्ट्रीय संस्थाने तरी पुढे आल्यावाचून सहसा राहणार नाहीत आपल्या संस्थानिकाचे हातून जे होत नाही त्यापुरते त्यांच्यावर नुसते जळफळत राहण्यापेक्षा, त्यांच्या हातून जे होण्यासारखे आहे ते तरी करून घेण्यात अधिक शहाणपणा आहे

अितर साहित्यसंस्था परप्रांतातून सहकार्य करतीलच पण ते न घडले तरी अेकट्या महाराष्ट्रीय साहित्य परिषदेस नि संमेलनासही हे कार्य स्वत चे बळावर पार पाडता आले पाहिजे काही शब्दाविषयी जरी वैकल्पिक परिभाषा सुचवावी लागली, तरी एकदरीत सहस्रावधि पारिभाषिक शब्द ठाम ठरवून टाकता येतील आणि निरनिराळ्या विश्वविद्यालयाच्या ठरावानी शिक्षणातून नि ग्रंथातून तेच मुख्यत वापरविता येतील असे अेक चिरतन कार्य जरी साहित्यपरिषदेने नि संमेलनाने केले तरी बारा वर्षांच्या केवळ काथ्याकुटीपेक्षा साहित्याची काही तरी म्हणण्यासारखी सेवा घडेल—आपल्या साहित्यसंस्थेचे स्थान अखिल भारतात अुचावेल, नाव गाजेल

अुर्दूचा समावेश नको

या प्रकरणी अेक चेतावणी मात्र दिलीच पाहिजे आणि ती ही की, ही परिभाषा ठरविण्यासाठी केवळ संस्कृतनिष्ठ त्या त्याच भाषाचे मंडळ नेमले जावे.

हिंदुस्थानातील अेका अुर्दूवाचून तर पाहता यच्चयावत् भापा सस्कृतनिष्ठ आहेत तामीळ, तेलगू, कानडी ह्याही सस्कृतोद्भव नसोत, पण सस्कृतनिष्ठ नाहीत अस कोणताही तद्भापीय हिंदु मनुष्य तरी म्हणू शकणार नाही वास्तविक अुर्दू ही कोटयवधि मुसलमानानासुद्धा अपरिचितच, पण जर मुसलमान तिलाच आपली मातृभापा समजणार असले आणि ज्या अर्थी तशी त्याची अुघड अुघड प्रतिज्ञाच झाली आहे तर, नि त्या अर्थी त्याना अुर्दू मापेची रुचेल ती परिभापा स्वतत्रपणे ठरवू द्यावी त्याचा भर अरेबी, पर्शियनवर त्याना श्रीचासुद्धा विटाळ ! मग सवध श्रीगणेशाची तर गोष्टच सोडा ! तन्हा अखिल भारतीय या गाडस नावाखाली फसून, त्याची नि आपल्या परिभापेची अेकच मोट बाधण्यासाठी अेकच मडळ नेमल तर त्या कार्याचा श्रीगणेशासुद्धा आजन्मात होण्याची आशा नको

असगाशी सग

पुन, आपल्या यच्चयावत् भापा सस्कृतनिष्ठ, अर्थात सस्कृतनिष्ठ परिभापाच त्याच्या प्रकृतीस मानवणार त्यातही नवशब्दप्रसवक्षमतेत आपल्या सस्कृतचा हात धरील अशी भापा जगात आजही दुसरी कोणतीही सापडणार नाही लटिन, ग्रीकसुद्धा जिचे कालवे शोभावे, त्या सस्कृतच्या गगौघाकडे पाठ फिरवून जर अेखादा करटा तान्हेल्या पाण्याच्या शोधासाठी जाणूनबुजून अरबी वाळवटात भटकू लागला तर त्याच्या नादी आम्ही काय म्हणून लागावे ? यास्तव महाराष्ट्र साहित्यपरिपदेने नि समेलनाने ज परिभापामडळ नेमावयाच त चकचकीत अखिल भारतीय सस्कृतनिष्ठ परिभापा मडळ म्हणूनच नेमावे असगाशी सग करण्याच्या वेडात, परिभापेच्याच नव्हे तर स्वभापेच्याही प्राणाशी गाठ पडेल नागपूर प्रातातील शिक्षणप्रधान श्री शुक्ल यानी विद्यामदिराची अेक योजना आखली त्या योजनेच्या त्या 'विद्यामदिर' ह्या साध्या सस्कृत नावानेसुद्धा चिडून जाअून मुसलमानानी विधिमडळावर चाल केली ! विद्येशी अविद्येने ठाणलेले हे वैर ओळखून, विद्येची विद्येपुरतीच परिभापा आपण आखावी हेच सद्य परिस्थितीत अुचित !

श्री अकर्ते नि श्री बघे

आणखी अेक साहित्यविपयक काय केवळ साहित्य परिषदेनेच नव्हे तर अवघ्या महाराष्ट्र साहित्यिकानी आजच्या आज हाती घ्यावयास हवे साहित्य परिपद किंवा साहित्य समेलन त्याच्या शक्तीप्रमाणे करता येईल ते प्रत्यक्ष कार्य काही करीत आहे, अधिकही करील परतु आपण सर्वांनी हे ध्यानात ठवले पाहिजे की, आपण सर्वांनी हातभार जर न लावला तर त्या सस्था तरी काय करणार ? बहुजन समाजाला अेक मोठी वाअीट खोड आजकाल आपल्या अिकडे लागली

आहे तो स्वत काही अेक करणार नाही त्याला जणू स्वत काही अेक न करता, जो कोणी थोडेबहुत करील त्याला, तू आणखी काम का करीत नाहीस असे हिणविण्याचेच काम तेवढे विधात्याने नेमून दिलेले असते। येता जाता साहित्य परिषद यव् करीत नाही नि त्यव् करीत नाही, म्हणून जेव्हा जेव्हा श्री अक्तें नि श्री वधे हटकतात, तेव्हा तेव्हा त्यानी हे विसरू नये की, साहित्य परिषदेला अनेक मोठमोठी कार्ये हाती घेता यावी असे कोणचे साहाय्य या लक्षावधि अक्र्यांनी नि वध्यानी दिले आहे ? जर समाज पाठिंबा देअील तरच संस्था काही करू शकणार।

मराठी ग्रंथाचे अिंग्रजी अनुवाद

मराठीतील अुत्तमोत्तम ग्रंथाची भाषांतरे अिंग्रजीत सिद्धवून मराठी साहित्याची योग्य ती थोरवी जगातील साहित्यात आज प्रस्थापिली जात नसेल तर तो दोष केवळ परिषदेचा नाही संमेलनाचा नाही, तर अवघ्या महाराष्ट्राचा आहे म्हणूनच हे कार्य हाती घेण्याचे दायित्व अेकट्या परिषदेच्या माथी आहे असे मी मानीत नसून, आमच्या सर्वांच्याच–आम्हा बहुजनाच्याच–माथी आहे असे मानतो अिंग्रजी भाषेच्या मजावटीत जगाच्या प्रमुख चौकातून प्रदर्शविली गल्या-मुळेच काय ती आपल्या अितर काही प्राकृत भाषातील अुपमोत्येही (Cultured pearls) अवाच्या सवा भावाने विकली जात असता, मराठीच्या तिजोरीतच झाकून ठेवल्यामुळे आपल्या मराठातील कित्येक पाणीदार जातिवंत मोत्येही मातीमोल होअून पडत आहेत नेदर्लंडसारख्या लहान-महान राष्ट्राच्या स्वातंत्र्य-युद्धाचे अितिहास मॉटलेसारख्या अितिहासकारानी अिंग्रजीत लिहिल्यामुळच आज जगभर वाचले जातात पण महाराष्ट्राने हिंदुस्वातंत्र्यार्थ जे प्रचंड धर्मयुद्ध लढविले त्याचे नावसुद्धा जर जगाच्या साहित्यात अैकू येत नसेल तर त्याचे अेक मुख्य कारण म्हणजे त्या अितिहासावरील मराठीतले ग्रंथ अिंग्रजीत कोणी अनुवादिले नाहीत हें होय अितिहासाप्रमाणेच अितर काही विषयातही मराठीत असे ग्रंथ आहेत आणि असे विद्वान ग्रंथकार आहेत की, ज्यांच्या लिखाणाचा परिचय अिंग्रजीतून केला गेला असता, त्यांची कीर्ति युरोपभर व्हावी। निदान त्याना अखिल भारतीय प्रख्याति तरी मिळाल्यावाचून राहूच नये

आमचा नवा विद्वद्वर्ग

जगाच्या साहित्यात नि ज्ञानात नवी भर टाकील असा अेक विद्वानाचा वर्ग आज आमच्यात अुपस्थित आहे विज्ञानाची (Science) गोष्ट सोडली तर बहुतेक विषयातील युरोपियन सर्वसामान्य विद्वान् मंडळीचं ज्ञान अेकदेशी असते कारण त्याना आपल्याकडील माहिती नि आपल्या वाङ्मयाची ओळख आपल्या विद्वाना-सारखी नसते पूर्वीच्या आपल्या पंडिताचे ज्ञान जसे आपल्या अिकडील ग्रंथापुरतेच

नि अनुभवांपुरतेच अेकदेशी असे, तशी सापेक्षतः युरोपातील सर्वसामान्य ग्रंथकारांची स्थिति आहे. परंतु, सध्या संस्कृत वाङमयाचे नि भारतीय अनुभवाचे प्रगाढ पंडित नि मर्मज्ञ असूनही युरोपियन वाङमयात नि अनुभवातही जे मुरलेले आहेत असे ज्ञानकोशकारांसारखे जे पंडित आपल्याकडे होतात ते सापेक्षतः युरोपियनापेक्षा अधिक बहुश्रुत असतात, सव्यसाची असतात. तत्त्व, काव्य, तर्क, पुराविज्ञान (Archaeology), अर्थशास्त्र, समाजशास्त्र, अितिहास प्रभृति विषयामध्ये त्याचे विचार, पौर्वात्य नि पाश्चिमात्य वाङ्मय नि अनुभव या दोघांचेंही परिशीलन त्यांनी केलेले असल्यामुळे, पूर्वीच्या अेकदेशीय पंडितापेक्षा किंवा आजच्या अेकदेशीय युरोपियनापेक्षा अधिक तुलनात्मक, अधिक बहुश्रुत नि अधिक सप्रमाण असतात. त्यायोगे ज्याप्रमाणे पूर्वी अेकदा संस्कृत युगात वा पालीयुगात त्या काळच्या जागतिक साहित्यात नि ज्ञानात आम्ही नवीन नवीन मोलाची भर टाकू शकलो तशी आजही पुनः टाकू शकू.

भाषांतर-मंडळ स्थापा

अशी भर टाकण्यासारखे मराठी ग्रंथ आजही लिहिले जात आहेत. पण आपली भाषा संस्कृत वा पाली जशी पूर्वी अेकदा जागतिक भाषा झाली होती तशी पदवी पावलेली नसल्यामुळे, तशा पदवीस जी आज चढलेली आहे त्या अिंग्रजी भाषेत आपले ते मराठी ग्रंथ भाषांतरिले पाहिजेत. ते विचार अशा मराठी विद्वानांनी जसे मराठीत तसेच अिंग्रजीतही ग्रथिले पाहिजेत. हे काम काही अंशी ज्याचा तोच करू शकेल. साहित्य परिषदेनेही वर्षाकाठी अेक दोन ग्रंथ तरी अिंग्रजीत भाषांतरिले पाहिजेत. परंतु हें काम मुख्यतः साऱ्या महाराष्ट्रानेच आपले समजून त्यासाठी अेक स्वतंत्र नि सधन मंडळच स्थापिले पाहिजे. पूर्वी अिंग्रजीतून मराठीत महत्त्वाच्या ग्रंथांची भाषांतरे करण्याची जशी आवश्यकता होती आणि तें काम करण्यासाठी श्रीमंत सयाजीराव गायकवाड महाराज, कै. दाभोळकर प्रभृति कार्यकर्त्यांनी मोठमोठ्या वा लहानमहान माला काढून जें कार्य केलें, तशीच आता मराठीतील ग्रंथ अिंग्रजीत अनुवादिण्याची अुलटी लाटही अुठली पाहिजे.

महाराष्ट्रातील विद्यापीठ

या निबंधात येथवर ज्या लहानमोठ्या कार्यात्मक योजना आम्ही अुल्लेखिल्या त्यापैकी क्रियापददारिद्र्य घालविण्याची, वाक्यरचना-वैचित्र्याची, लिपिशुद्धीची नि भाषाशुद्धीची सुधारणा ह्या केवळ मनात येताच ज्याच्या त्याला पटतील तर लगोलग करता येणाऱ्या आहेत. 'संस्कृतनिष्ठ परिभाषा कोशाचें' अखिल भारतीय कार्यंही करूच म्हटले तर साहित्यपरिषद नि संमेलन यांना पार पाडता आले पाहिजे. परंतु मराठीतील अुत्कृष्ट ग्रंथाचा नि विचाराचा अनुवाद अिंग्रजीत

करण्याचें कार्य मात्र अितकें व्यापक नि व्ययाचें आहे की, तें पूर्णपणे पार पाडा-वयास आजच्या परिस्थितीत तरी साहित्य-परिषद असमर्थच ठरेल. आणि वास्तविक पाहता अशीं अवजड कामें, तिने दिशा दाखविण्यापुरतें दहापांच ग्रंथ अिंग्रजीत अनुवादून प्रकाशिले तरी, पूर्णपणे नि सातत्याने करीत रहाण्याचा भार अशा साहित्यपरिषदांवर टाकणेंही अयोग्यच आहे. त्यासाठी आणि मराठी साहित्याच्या अेकंदर विवर्धनास्तव आपणांस महाराष्ट्र विद्यापीठच स्थापिलें पाहिजे. न्यायमूर्ति रानड्यांपासून हा विचार चालू आहे आणि त्याविषयी आपण आपली नेहमीची कृतिपंगुता जर सोडली नाही तर तो विचार आणखी दहा वर्षे 'अेक विचार' म्हणूनच रेंगाळत राहील.

अनुकूल काळ

यास्तव माझें आपणां सर्वांना अत्याग्रहाचें सांगणें आहे की, या सम्मेलनाने आम्ही या दोन वर्षांच्या आत महाराष्ट्र विद्यापीठ प्रस्थापूच प्रस्थापू, असा कृत-निश्चय करून अुठावें. प्रत्येक वर्षाला पांचशे तत्त्वांचा काथ्याकूट, पांचशे ठराव, पांचशे बेत करीत बसण्यापेक्षा अेक कोणचे तरी विशिष्ट निकडीचें कार्य हाती घेअून तें पार पाडीत चलावे. असे केल्यावाचून आपल्या राष्ट्रापुढे सर्वच प्रकरणी जे कामाचे डोंगर पडलेले आहेत, प्रगतीची वाट अडवीत आहेत, त्यांचा अुठाव कसा होअील बरें? त्यातही आता काल थोडा अनुकूल आला आहे. करून टाकूच अशा अिरेने हात घातला तर कितीतरी तुंबलेली कार्यें आता करून टाकता येतील. साहित्यविषयक नव्हेत, तर राष्ट्रीय प्राबल्याच्या नि स्वातंत्र्याच्या प्रकर-णींही अत्यंत अुपयुक्त अशा -- प्राथमिक शिक्षण मुलांना आवश्यक करणें, नैतिक शिक्षण तरुणांना सक्तीने देणे, प्रभृति अनेक गोष्टी ज्या संस्थेच्या द्वारे सुसाध्य होणार आहेत तें महाराष्ट्र विद्यापीठ स्थापण्याचें कामही आता सहजी करून टाकता येणाऱ्या कार्यांतील अेक निकडीचे कार्य आहे. असें महाराष्ट्र विद्यापीठ लगोलग स्थापण्यासारखी भूमिका सर्व दृष्टीने योग्य अशी जर आपल्या हाती आजच्या आज कुठे असेल तर ती अेका पुण्यासच!

विद्यापीठ अद्यतन हवें

तें महाराष्ट्रीय विद्यापीठ जे स्थापावयाचें तें नुसतें सत्याचे प्रयोग करणारें नको. जगाच्या अनुभवाने जीं विद्यापीठें अद्यवत् म्हणून ठरली आहेत, अमेरिके-सारख्या बलाढ्य नि अद्यतन प्रगतीच्या देशात जीं चालू आहेत, त्यांच्याअितकें तें प्रगत असलें आणि सिद्ध झालेल्या सत्यावरच काय तें अधिष्ठानिलेलें असलें, की सध्यापुरतें पुरें आहे. ह्या दोन गोष्टी ध्यानी ठेवून ह्या संमेलनाने वा साहित्य परिषदेने ह्या वर्षी आपला सर्व भर पुण्यास महाराष्ट्र विद्यापीठ स्थापण्याच्या

कार्याविर द्यावा. अेक व्यापक मडळ नेमून महाराष्ट्रभर अेकच चळवळ अुडवून द्यावी प्रत्येक नगरी सभामागून सभा भरवाव्या लाखो सह्याची आवेदने मुबअी सरकारकडे धाडावी. विधिमडळातून प्रश्नाचा, ठरावाचा भडिमार करावा प्रधान-मडळाच्या दाराशी शिष्टमडळाने सारखे ठोठावीत बसावे. जिकडे पहाल तिकडे भित्तिपत्रकातून (Wall Posters) हस्तपत्रकातून, वृत्तपत्रादि नियतकालिकातून अेकच कठशोष अैकू यावा. पुण्यास 'महाराष्ट्र विद्यापीठ' स्थापा! अशी चळवळ अेक वर्षभर सारखी करा नि पहा महाराष्ट्र विद्यापीठ दोन वर्षांचे आत प्रस्थापिले जाते की नाही ते! हे कार्य साहित्यपरिषद नि समेलन याच्या शक्तीतले आहे. वृत्तिदौर्बल्य झाडून अशी काही विधायक नि प्रत्यक्ष कार्य करण्याची धमक तेवढी धरली पाहिजे!

ही वैयक्तिक मते

येथवर आपण सर्व महाराष्ट्रीयानी नि साहित्यपरिषद वा समेलन यानी आजच्या आज अशी कोणती कार्ये करून टाकली पाहिजेत आणि ती करून टाकणे शक्य आहे याची चर्चा मी केली येथेच हेही सागून टाकणे अवश्य नसता अवश्य वाटते की, ही किंवा ह्या निबधात पुढे येणारी मते ही, जरी ती अध्यक्षपदावरून सागितली गेली तरी माझी वैयक्तिक मते आहेत माझे अध्यक्षीय मत म्हणजे अर्थातच जे या समेलनाचे ठरावात आपले सामुदायिक मत व्यक्तविले जाअील ते. माझी सर्व मते आपणा सर्वांना पटलीच आहेत वा पटतीलच असा अवास्तव भर-वसा मी केव्हाही बाळगणार नाही. ही माझी वैयक्तिक मते असल्यामुळे आपल्या कोणाच्याही वैयक्तिक मतस्वातन्त्र्यास त्याच्यामुळे आळा बसण्याचे किंवा त्याच्या विरुद्ध ठराव जरी आपणास समतिणे योग्य वाटले तरी ते समतिण्याचे कामी कोणास सकोच वाटण्याचे काही अेक कारण नाही

राष्ट्रभाषा संस्कृतनिष्ठ हिंदी हीच

मी येथवर अेकदरीत महाराष्ट्रातल्या साहित्यविषयक कर्तव्याचा त्यातल्या त्यात स्वतत्रपणे विचार केला असला तरी आपण हे नेहमी ध्यानात ठेविले पाहिजे की, महाराष्ट्र हा जसा अखिल भारताचे अेक अुपाग आहे तसेच नि त्याच कारणा-साठी महाराष्ट्र साहित्य हेही अखिल भारतीय साहित्याचे अेक अुपागच आहे काय ते अुपागाचा विकास वा सकोच हा जसा शरीराच्या आरोग्यावर अती अवलबतो तसच भारतीय साहित्यजीवनाचे बरे वा वाअीट परिणाम महाराष्ट्रीय साहित्यावर झाल्यावाचून राहणार नाहीत. *या अवयवावयवी सबधामुळे आपल्या राष्ट्रभाषेच्या* भवितव्याशी आपल्या महाराष्ट्रीय साहित्याचा सबध त्यातल्या त्यात अधिकच अुत्कटत्वाने निगडित आहे ह्यामुळे महाराष्ट्र साहित्यास त्या प्रश्नाची अुपेक्षा

वरून चालणार नाही आपली राष्ट्रभाषा हिंदी हीच व्हावी असा आपल्या राष्ट्रातील फार मोठ्या वर्गाचा, निदानपक्षी हिंदु जगताचा, निर्धार झाल्यापासून बंगाल प्रभृति काही प्रांतातील साहित्यिकांत असा अेक वर्ग निघत आहे, की ज्याला आपापली बंगालीप्रभृति भाषाच राष्ट्रभाषा व्हावी—हिंदी होअू नये असे वाटत आहे

मराठी का नको ?

त्या वृत्तीला अनुसरून आपल्या मराठी साहित्यिकांतही काही मित्रांना असे वाटणे साहजिक आहे की, महाराष्ट्रीय साम्राज्य अटकेपर्यंत जेव्हा दिग्विजयी झाले होते, तेव्हा भारतीय साम्राज्याच्या भाषेचा मान ज्या मराठीला मिळण्याची संधि जवळजवळ हाती आली होती आणि जी मराठी हिंदीहून साहित्यश्रीत काकणभर सरसच ठरेल, ती मराठीच राष्ट्रभाषा न करता हिंदीसच तो मान देण्यात मराठीची किंचित् तरी अन्याय्य अुपेक्षा होत आहे परंतु आपण हे ध्यानी घेतले असता आपणास वा बंगाली प्रभृति अितर प्रांतिक भाषांना, असा अपमान वाटणार नाही की हिंदीला जी आपण राष्ट्रभाषेची पदवी अर्पीत आहो ती काही ती भाषा वा तिचे साहित्य बंगाली, मराठी, तेलगू, तामीळ याहून समृद्धतर वा अुच्चतर आहे म्हणून नव्हे अुलटपक्षी अगदी काल परवापर्यंत हिंदी साहित्य बंगाली-मराठीहून न्यूनतर होते परंतु हिंदीलाच राष्ट्रभाषा करण्याचे मुख्य कारण हे आहे की, ती भाषा अेकंदरीत अखिल भारतात बहुजनसमाजात अितर कोणत्याही भाषेहून अत्यधिक प्रमाणात बोलली जाते, समजली जाते, लिहिली जाते, आणि ती अितर कोणत्याही रीतीने राष्ट्रीय विचाराच्या विकासाला वा प्रगतीला साहाय्यभूत होण्यास कोणत्याही प्रकारे अक्षम नाही ही दोन्ही लक्षणे हिंदीस अितर कोणत्याही प्रांतिक भाषेपक्षा अधिक अशी लागू आहेत

हिंदीचा विस्तार

हिंदी ही तिच्या पोटबोलीसुद्धा आठ कोटी लोकांची मातृभाषाच आहे मुळात. त्यातही खर पाहता हिंदुस्थानची ती आधीच राष्ट्रबोली तरी झालीच होती रामेश्वरापासून काश्मीरपर्यंत, आज दोन सहस्र वर्षे झाली, लाखो हिंदु प्रवासी, तीर्थयात्री, संतमहंत नि व्यापारी-व्यवसायी जे अव्याहतपणे जात-येत, दळणवळण ठेवीत आले ते या हिंदी बोलीच्याच बळावर काय ते! तुकाराम, नामदेव, चैतन्य नानक प्रभृति निरनिराळ्या प्रांतातील संतमंडळे हिंदीत आपली काही नवन रचना केल्यावाचून राहिली नाहीत ते तिच्या पुरातन सार्वदेशिक स्वरूपामुळेच होय. अिंग्लिशान मध्येच आडवे येअून शिक्षित वर्गाला जर अिंग्लिशचे नव माध्यम दिले नसते तर आज त्या शिक्षित वर्गापुढेही राष्ट्रभाषा ठरविण्याचा प्रश्नच बहुधा अुद्भवला नसता कारण आजही शिक्षित वर्गाव्यतिरिक्त लाखो लोकांची अेक जी राष्ट्रभाषा नसली तरी, राष्ट्रबोली आहे ती हिंदीच होय! कुंभमेळ्यात जाअून

पाहा की आपणास दिसेल – लाखो लोक तामील, तेलगू, काश्मिरी, सिंधी, बंगाली हिंदीत बोलत आहेत हिंदुस्थानात येताच मुसलमानानी जी हिंदी बोलीच उचलली त्याचेही कारण हेच होते की, तीच हाटाहाटातून नि घाटाघाटावर यच्चयावत् भरतखंडामध्ये निरनिराळ्या प्रांतात त्यातल्या त्यात अत्यधिक प्रमाणात समजली जाऊ शके.

हिंदीतील तेज नि विशालत्व

हिंदीचे पुरातन साहित्यही सर्वसामान्यत अितर प्रांतिक भाषाच्या मानाने कमी विस्तृत किंवा कमी सरस नाही चंदभाटाचे जुन्या हिंदीतील 'पृथ्वीराजरासो' हे प्रचंड अैतिहासिक काव्य पहा गुरुगोविंदसिंगाने रचलेले जे त्याचे आत्मचरित्र ते विचित्र नाटक किंवा त्याचा दशमग्रंथ पहा हम्मीररासो, अलाअूदल, भूषणकाव्य, छत्रसालविजय प्रभृति हिंदुत्वाभिमानाने नि वीररसाने रसरसलेली वीरचरित्रे हिंदीच्या जुन्या वाङ्मयाचे तेज आणि सुप्रसिद्ध तुळसीरामायणासारखे अनेक धर्मग्रंथ त्याचे विशालत्व प्रस्थापीत आहेत अर्वाचीन हिंदी साहित्यास अद्यवत् बनविण्याचे कामी तर आपल्या महाराष्ट्रीय वाङ्मयाने नि हिंदीतच ग्रंथरचना करणाऱ्या अनेक महाराष्ट्रीय लेखकानी कितो तरी हातभार लावलेला आहे तिचे साहित्य मराठी वा बंगाली याच्याअितके आज परिपुष्ट नसले तरी ती त्याच्याअितकीच प्रगतिक्षम आहे मराठीची ती सख्खी बहीणच आहे संस्कृतनिष्ठा तिचेही कुलव्रत. तेव्हा ती बहुसंख्य हिंदूची आधीच राष्ट्रबोली असल्यामुळे त्या न्याय्य कारणासाठी ती राष्ट्रभाषाही झाल्यास मराठीला त योग्यच वाटावे, हेवा तर वाटूच नये मराठीचे हितासही अितर कोणती तरी राष्ट्रभाषा व्हावयाचीच तर हिंदीच होणे अधिक अनुकूल कारण तिची वरचढ वृत्ति मुळातच नाही, महाराष्ट्राच्या हाताचा प्रेमाधार घेअूनच ती राष्ट्रभाषा पदावर चढत आहे

अुर्दूची धोंड

पुन आपण विसरता कामा नये की, जर कोणती राष्ट्रभाषा झाल्याने मराठी साहित्याचीच नव्हे तर अखिल हिंदुसाहित्याचीच भयंकर हानि नि अपमान होणार असेल तर ती हिंदी नव्हे – अुर्दू ! जो जो आपण हिंदीला राष्ट्रभाषा करून टाकण्याचे कामी टाळाटाळ वा दिरंगाअी करू, तो तो जर कोणा भाषेची धोंड राष्ट्रीय भाषेच्या प्रश्नावर आदळणारी असेल तर ती न मराठीची, न बंगालीची – तर अुर्दूचीच होय ! कारण, जरी अुर्दू ही मूळची हिंदीचीच 'बनर्जी' प्रत असली तरी अेखाद्या श्रीयुत दळवीचा मेहेरबान देहल्वी होताच तो गोताग काळ झाल्याविाचून राहत नाही, त्याप्रमाणेच ती अुर्दू हिंदीच्या, तिच्या सोनाच्याच जिवावर अुठलेली आहे. तिची प्रकृति परसंस्कृतीच्या अन्नपाण्याने विकृत झाली आहे वास्तविक ती

मुसल्मानाची धर्मभाषा नाही – ती अरबी आहे वास्तविक ती सात कोटी मुसल्मानांपैकी पाच कोटींची मातृभाषाही नाही त्याची मातृभाषा तामील, तेलगू, बंगाली प्रभृति त्या त्या प्रांताची मूळ भाषा असते तीस पस्तीस कोटी लोकांच्या ह्या देशात जी उर्दू दोनकोटी लाखांचीसुद्धा मातृभाषा वा धर्मभाषा नाही आणि वीस कोटींवर लोकांच्या संस्कृतीशी, साहित्याशी वा भाषेशी बहुतांशी असंबद्ध, अपरिचित नि विरोधीही आहे, तिलाच त्या राष्ट्राची राष्ट्रभाषा करा असे नुसते म्हणण्याचे धाडससुद्धा, अितर कोणत्याही देशात कोणीही अल्पसंख्याक करू शकले नसते पण हिंदुस्थानात मुसल्मान तें करू शकतात!

स्वतंत्र राज्याचे चिन्ह

वरे म्हणा, वाबीट म्हणा, पण आज मुसलमानांच्या मनात ज्या ज्या गोष्टीने त्यांचा समाज हिंदूपासून अधिकात अधिक निराळा दिसेल, तें अेक हिंदूपासून अगदी विभिन्न, अगदी अुलट, अगदी विरुद्ध, अगदी निराळें राष्ट्र भासेल असे स्वरूप त्यास देण्याचा दृढ निर्धार झालेला आहे त्याच्या राजकीय कारणाची चर्चा करण्याचे हे स्थळ नव्हे साहित्यापुरतें अेवढेच सांगणे भाग आहे की, भिन्न राष्ट्राची अेक अत्यंत महत्त्वाची खूण जी विभिन्न भाषा तीही आपल्यात असावी यास्तव मुसल्मानांनी अुर्दू ही निवडली आहे अेवढ्याचसाठी संस्कृत हिंदुभाषासघापासून तिला विलग करण्यासाठी तिची मूळची संस्कृत प्रकृतिही प्रयत्नेकरून, बलात्काराने ते अधिकाधिक विकृत करीत चालले आहेत पंजाबकडच्या मुसलमानांनी अुर्दू आमची म्हटले तर अेक वेळ शोभेल पण बंगाली हीच ज्याची मातृभाषा कालपर्यंत होती ते बंगाली मुसलमान, किंवा शेकडा दहाजणही तामीळवाचून दुसरी भाषा जे बोलत नव्हते, अुर्दूचें वाक्यही वाचू शकत नव्हते ते मद्रासी मुसलमान, मराठीत घरच्या वह्या नि पत्र लिहिणारे कोंकणी मुसलमान हे सुद्धा अुर्दूलाच राष्ट्रभाषा करा म्हणून जो अकस्मात् टाहो फोडू लागले आहेत, आम्हा सात-आठ कोटी मुसल्मानांची तरी अुर्दू हीच राष्ट्रभाषा आहे म्हणून धडाधड ठराव संमतीत आहेत, अितकेंच नव्हे तर वीस पंचवीस कोटी हिंदूंचा देखील तीच अुर्दू राष्ट्रभाषा झाली पाहिजे म्हणून मुस्लिम लीगनेच ठराव केला, अितकेंच नाही तर जिथे शेकडा पाच मुसल्मान वस्ती नाही, त्या सुदूर तामीळभाषी मद्रासच्या भर विधिमंडळात अेक विगतप्रधान नामदार खलिनअुल्ला यांनी गेल्या मार्च महिन्यात तेच मत प्रतिपादण्यास सोडले नाही – हे सर्व जमेस धरता, मुसल्मान असा अरबीनिष्ठ अुर्दूसच अुचलून धरणार हें सत्य दृष्टीआड करून कसे चालेल ?

हाती धुपाटणे येअील

अशा वेळी सर्व हिंदूंनी पण संस्कृतनिष्ठ हिंदी हीच आमची राष्ट्रभाषा असा अेकमुखी निर्धार केला पाहिजे. नाही तर मराठी, बंगाली, तामील यादात हिंदीचे

पाळवळ जर अुगावले तर तेल्ही गेले तूपही गेले आणि हाती अुर्दूचे धुपाटणे मात्र आले अशी आपल्या राष्ट्रभाषेची स्थिति होअून मराठी साहित्यालाही, त्या अरबीनिष्ठ अुर्दू मुसलमानी सत्तेत जसा हानिकारक नि अपमानकारक धक्का बसला, तसा बसल्यावाचून राहणार नाही। बिहारमध्ये महाराष्ट्राप्रमाणेच हिंदु बहुसंख्य, जवळजवळ शेकडा नव्वद; पण तिकडे हिंदूंच्याच घरघालू प्रवृत्तीमुळे, मुस्लिमांच्या अनिक्रामक नेटामुळे, कांग्रेस सरकारनेच अेक भाषासमिति नेमून क्रमिक पुस्तकांतून घातलेल्या भाषेत अुर्दू शब्दांची अर्धीमुर्धी तरी रेलचेल असावी असे सरकारी धोरण ठरविण्याचा घाट घातला आहे। तीच दुर्दशा मराठी क्रमिक पुस्तकांचीही त्याच वेशापाशी झाल्यावाचून राहणार नाही हे ध्यानात ठेवा। आता आतून आतून बोटे मोडीत बसण्याचा भ्याडपणा मोडून, आम्ही सर्व हिंदूंनी तरी मुसलमानांना नि कांग्रेसला रोखठोक बजावून सांगितले पाहिजे, की आम्हा हिंदूंचीच तरी राष्ट्रभाषा संस्कृतनिष्ठ हिंदी ही, आणि हीच काय ती। मुस्लिमांना वाटेल तर त्यांनी त्यांची राष्ट्रभाषा अुर्दू करावी वा प्रत्यक्ष अरेबी। राहतील राष्ट्रात दोन भाषा। स्विट्झरलंडमध्ये चार आहेत. पण म्हणून प्रत्येक क्रमिक पुस्तकात प्रत्येक वाक्यात अेक शब्द अिटालियन, अेक शब्द फ्रेंच, अेक जर्मन, अेक स्विस असावा अशी काही खिचडी करण्याची खुळचट तोड त्यांनी काढली नाही, आणि काढली असती तरी ती त्या स्वाभिमानी भाषिकांपैकी सर्वांनी झिडकारून तिचा बोजवारा अुडविला असता

धर्मांतराचा भाषांतराशी संबंध नाही

येथे हे हेतुत स्पष्टपणे सांगून ठेवतो की, या निबंधात मागे जे अुल्लेख आले वा पुढे येतील ते ज्या आमच्या मुसलमान देशबंधूंना नि भाषाबंधूंना मराठी ही आपलीच मायबोली वाटत आहे, आमचे ख्रिश्चन, यहुदी, पारशी देशबंधु जसे आपल्या मराठी, गुजराथी प्रभृति प्रांतिक नि त्यांच्याही मूळपासूनच असलेल्या मातृभाषांना जसे सावत्र भावाने न लेखता हिंदूअितक्याच ममत्वाने लेखतात, तसे जे मुसलमान त्या भाषांना आपलीच भाषा मानतात त्यांना ते अुल्लेख लागू नाहीत. परंतु मराठी प्रभृति भाषा ह्या त्यांच्या पूर्वीच्या मातृभाषा असताही त्यांना परकी मानून आपली स्वतःची अशी अरबी, पर्शियन शब्दनिष्ठ अुर्दू हीच काय ती स्वकीय भाषा आहे अशी जी विकृत चळवळ मुसलमानांत चालली आहे तिला पाठिंबा देणाऱ्या मुसलमानांना काय ते ते अुल्लेख लागू आहेत. धर्मांतराचा भाषांतराशी संबंध असतोच असे नाही. हे आमचे ख्रिश्चन बंधु मराठी-हिंदींना किती प्रेमाने आपणावतात ह्यावरून दिसून येअील.

'याने'चा अरबी खिळा

भाषेच्या अैक्यासाठी हपापलेल्या 'हिंदी याने हिंदुस्थानी'च्या नव्या खुळाचाही बोजवारा अुडाल्यावाचून राहणार नाही; आणि शेवटी हा 'याने

हिंदुस्थानी ' अुर्दूच बनविल्यावाचून मुसलमान सोडणार नाहीत. महाराष्ट्रातील लोकाना ही 'हिंदी याने हिंदुस्थानी' म्हणजे काय वस्तु आहे हे ध्यानी यावयास तो 'अेक सत्याचा प्रयोग' आहे अितके सागणे पुरे! हिंदी म्हणताच मुसलमानाचे माथे फिरते ना! ठीक तर ते हिंदी हे अेकेरी नाव बदलून त्यात 'याने म्हणजे अर्थात्' हा अरबी शब्द घालू या, नावातच हिंदुमुस्लिम अैक्य त्या 'याने'चा अरबी खिळा ठोकून खिळवून टाकू या! आपल्या राष्ट्रभाषेचे नाव 'हिंदी याने हिंदुस्थानी' असेच ठेवले, नुसते हिंदी ठेवले नाही हिंदीत चिरफाड करून तिच्यात अर्धे सस्कृतीय नि अर्धे अरबी शब्द वापरीत गेले की हिंदुमुस्लिमाची राष्ट्रभाषा अेक झाली पाहिजे अशी आहे ही योजना! मागे अेका बुद्धिमान् मध्यस्थाने दोघा पक्षकारात अेका जिवत गायीची यथान्याय वाटणी करण्यासाठी तिचे मधोमध दोन तुकडे केल्याची गोष्ट सागतात, आणि तरी देखील त्या भागातील ताडाचा भाग न घेता दुधाच्या कासेचा भागच मला हवा म्हणून त्यातील भाडखोर पक्षकार भाडतच बसला (!) तीच गत ही! सरहद्दीमेवरील पठाणाची टोळधाड हिंदुस्थानावर आल्यास, त्याच्या प्रतिकारासाठी हिंदवी स्त्रियाचीच अेक नि शस्त्र सेनाच तिथे धाडावी, म्हणजे बदुक न झाडताच ते पठाण लोक लाजेने परत फिरतील असा अेक सत्याचा प्रयोग मागे सुचविला गेला होता! त्याच्याच तोडीचा हा दुसरा! पठाण लुटारू अशी स्त्रीसेना सामोरी आली तर बदुकही न झाडता परततील, नव्हे पळत सुटतील हे अगदी खरे – पण ते लाजेने नव्हे – तर त्या स्त्रियातील, पाठुगुळी टाकवतील तितक्या स्त्रिया पाठीवर घालून! तसेच या 'याने हिंदुस्थानी' च्या प्रयोगात हिंदीमध्ये अर्धे अरबी शब्द घालता घालता त्या हिंदीसच ते अुर्दू बनवून सोडतील! त्याची बटीक करून टाकतील!

आणि त्याचे मूलग्राही कारण हे की, जे राजकारणात, समाजकारणात तेच साहित्यात नि भाषेत, की – मुसलमानाना तुमच्याशी एकमेकपणा, समाअीकपणा असा मुळातच नको आहे त्याना त्याचेपणा काय तो हवा, तुमच्या तुमचेपणाचा गधही नको त्याना निराळेपणाच हवा आहे अेकत्रपणा नको अेकता हवी. तुम्हीच मुसलमान व्हा तुम्हीच शिका अुर्दू हवे तर! असा जोवर त्याचा मानस, तोवर कसली तडजोड? अर्धे शब्द अरबी मिसळले तरी हिंदी ते मानणार नाहीत पुन्हा तुमचे कोणते शब्द ठेवणे, त्याचे कोणते हा वाद आलाच! त्याना वदेमातरम् नको, विद्यामदिर नको, विकास नको, सरस्वती नको, श्रीयुत नको, श्रीसुद्धा नको यात अतिशयोक्ति अक्षरसुद्धा नाही घडत असलेल्या घटना आहेत ह्या! त्याच्या सस्थानात ते शाळातून मराठी, तामीळ, तेलगू, हिंदी शिकवूच देत नाहीत. अुर्दूच बळाने शिकवितात आमच्या मुलाबाळानासुद्धा! तेथे ही कसली घेअून बसले आहात 'याने हिंदुस्थानी'!

पुन्हा असे पहा की, आपल्यापुढे कोण्या चोर बाजारातील किंवा चौपाटी-वरील बाजारू भाषा काढण्याचा प्रश्न नाही; तर या भारतीय राष्ट्राची राष्ट्रभाषा बनविण्याचा प्रश्न आहे. आता अशा या आपल्या प्रौढ नि सुसंस्कृत राष्ट्राची राष्ट्रभाषा म्हटली की, ती तितकीच प्रौढ नि सुसंपन्न हवी तिच्यात काव्य, कला, तत्त्व, शासन, विज्ञानप्रभृति सर्व विषयांची परिभाषा हवी. अशी परिभाषा आपल्या मराठी प्रभृति हिंदी भाषाप्रकृतीस मानवणार व पुरविली जाऊ शकणार त्या अेका देववाणीतूनच, त्या शब्दरत्नाकर संस्कृतातूनच! पण तिचाच तर मुसलमानाना विटाळ! बेमालपाशानेसुद्धा ज्या अरबीला नि तिच्या लिपीला अप्रगत नि टाकाअू म्हणून झिडकारली तिच्या दाराशीच ते परिभाषेची भीक मागणार! तुमच्या मराठी वा हिंदीत अर्थशास्त्र म्हटलेत की ते म्हणणार अिल्मे-अिक्तेसादियात! भाषाशास्त्र म्हटलेत की ते म्हणणार अल्सून, अल्सना. खनिजशास्त्र म्हटलेत की ते म्हणणार अिल्म मदनियात्. प्रकृतिज्ञान म्हटले की, ते म्हणणार अिल्म तबअियात साम्यवाद म्हटले की ते म्हणणार अिल्ममसा वाम् ग्रहाला सैयारा, विमानाला तैय्यारा, भाग्याला तकसीम, विकासाला तरक्की!

आता सांगा हे त्यांचे शब्द तुमच्या मराठीला जुळतात का? पण ते तर तेच वापरणार त्याना स्वत ला सुद्धा जरी हिंदी शब्दाहून ते कमी कळत असले तरीही ते तेच वापरणार! त्यांच्या विद्यापीठातून ते तेच आजही वापरीत आहेत. नव्हे, हिंदु मुलानाही तेच वापरणे क्रमिक पुस्तकातून भाग पाडीत आहेत अशा त्यांच्या मनोवृत्तीत नुसते 'ओपन सिसाम्' 'याने हिंदुस्थानी' म्हणताच राष्ट्रभाषा अेक होअील असे समजणे खूळ नव्हे काय? तो सत्याचा प्रयोग नसून आहे अेका जाणीव वा अजाणीव असत्याचा! असल्या दोन अगदी विभिन्न नि विरुद्ध प्रकृतीच्या नि संस्कृतीच्या भाषा अेकमेकात घुसडून देण्याने अितरही अनेक दुष्परिणाम होतील. पण ते सांगण्यास अिथे स्थल नाही.

तेव्हा आमचे स्पष्ट मत असे आहे की, हा राष्ट्रभाषेचा प्रश्न आपल्या मराठी नि हिंदु साहित्याच्या हितार्थ सोडविण्याचा अेकच मार्ग असा आहे की, आम्ही हिंदूनी आमच्यापुरते असे ठाम ठरवावे की, आमची राष्ट्रभाषा संस्कृतनिष्ठ हिंदी हीच. मुसलमानांनी हवी ती निवडावी. दोन भाषा राहतील त्याना परवडतील तर. बहुसंख्येची जी भाषा तीच राष्ट्रभाषा, हा जगाचा न्याय मुस्लिमाना कळेल त्या दिवशीच काय ती अेक राष्ट्रभाषा होअील. नाही तर नाही होणार!

जी बहुसंख्येचीच नव्हे, तर अुत्तमातील अुत्तम आहे त्या आमच्या देववाणीला, आमच्या संस्कृत भाषेला आम्ही पारखे होणे म्हणजे आमच्या संस्कृतीला पारखे होणे होय

मागची दोन वर्षे प. जवाहरलाल नेहरू हे काँग्रेसचे अध्यक्ष होते. त्यांनी हिंदु-मुस्लिम अैक्यास्तव आम्हा हिंदूना आज्ञा सोडली की अुर्दूच राष्ट्रभाषा

करा आता श्री सुभाषबाबू सवाअी अध्यक्ष झाले, तेव्हा औदार्यात नेहरूवरही थोडी मात करावयासाठीच की काय, त्यानी काँग्रेसच्या अध्यक्षीय भाषणातच आम्हा हिंदु लोकाना दुसरी अेक आज्ञा सोडली की आपली लिपीही सोडून रोमन स्क्रिप्टच स्वीकारा, म्हणजे मुस्लिमाशीच काय पण जगाशीही आपले अैक्य होण्याचा पाया घातला जाअील! डी व्हॅलेरा आयरीनचा अध्यक्ष होताच त्याला चिंता लागली, मेलेली आयरिश भाषा पुन अेकदा माझ्या आयरीनची राष्ट्रीय भाषा कशी करता येअील? 'अिंग्लिश भाषा जगाची भाषा कशी होअील', आयर्लंडमध्ये ती आधीच राष्ट्रभाषा झालेली असल्यामुळे जगद्धिताच्या दृष्टीने आयरिश भाषा मेल्याचा आनदोत्सव कधी करीन' अशी धाअी काही त्याला झाली नाही तीच गोष्ट हिटलरची—जर्मन भाषा, जर्मन राष्ट्र, जर्मन सस्कृति हेच त्याला वेड! तीच गोष्ट मुसोलिनीची, तीच केमालची—आपल्या राष्ट्राचे स्वत्व बस बलिष्ठ होअील हीच त्याची चिंता पण आमचे अध्यक्ष पहा—त्याना जगाचे कसे होअील याची चिंता, त्या जगाहूनसुद्धा अधिक अुत्कटतेने सारखी तळमळवीत आहे! म्हणूनच हिटलर हिटलर आहे, मुसोलिनी मुसोलिनी आहे नि आमचे अध्यक्ष आमचे अध्यक्ष आहेत! म्हणूनच आयर्लंड, तुर्कस्थान, जर्मनी, अिटली स्वतत्र आहेत आणि हिंदुस्थान पाकस्तान वा आग्लस्थान होअू घातला आहे!

ही तर आत्महत्या

परतु, जगाच्या अैक्याचाच प्रश्न असेल तर आपली स्वतत्र नागरी लिपि तेवढी सोडून रोमन स्क्रिप्ट स्वीकारल्याने तो सुटावा तसा सुटणार नाही कारण आपली स्वतत्र भाषा त्या अैक्याच्या वाटेत आडवी येणारच तेव्हा तीही सोडून आणि मराठी, बगाली, हिंदी आणि मुख्यत ते सस्कृत साहित्य—त्या व्यासा-कालिदासासुद्धा—समुद्रात बुडवून आपण अिंग्लिश भाषाच आपली म्हणून का स्वीकारू नये? जगातील केवढ्या तरी भागाची अेक भाषा होअील त्यामुळे, जर आपण पचवीस कोटी हिंदु तरी अिंग्लिशलाच आपली मातृभाषा बनवू तर! आणि नुसत्या भाषेपुरतेच जगाचे अैक्य साधण्यापेक्षा ते आपल्या अेकट्या हिंदूच्याच वाट्यास आलेले कर्तव्य, पूर्णपणे पार पाडण्यास्तव ह्या आपल्या स्वतत्र राष्ट्रीय-त्वाच्या जाणिवेचे लोढणे तरी गळ्यात का अडकवून बसा? आपण अिंग्लिशच आहोत, आणि हिंदुस्थान कसा निराळा देश वा राष्ट्र जगात मुळी नाहीच असे का मानू नये? हो जगाचे अैक्य साधण्याचा अुत्तम मार्ग म्हणजे भाडणातील अेका कोणत्या तरी समजस पक्षकाराने आपल्या मुलाबाळासुद्धा आत्महत्या करून घेणे हाच होय! आणि तसा समजस पक्षकार ह्या जगाच्या जीवन कलहात आहे अेकच काय तो—हिंदुस्थान, आम्ही हिंदु!!

आदर्श लिपि

अैक्याची सर्वाधिक झुरणी लागलेली असणार दुर्बलतमालाच. परतु दुर्बलत्तमतेचे, आत्मदौर्बल्याचे हे कीट जर आमच्या मनावर चढलेले नसते, तर आमच्या राष्ट्रपति म्हणविणाऱ्या अध्यक्षाने जगालाच असे खडसावून विचारले असते की, जगाच्याच अैक्यासाठी तुम्ही तुमची अरबी, रोमन, लॅटिन लिपी सोडून आम्हा पचवीसकोटी हिंदूची ही नागरी लिपिच का स्वीकारीत नाही? जगाचे हितार्थच अुत्तम ती लिपि जागतिक लिपि होणे अिष्ट. म्हणून अरेबीची तर गोष्टच तुलनेत चोलावयास नको. शिलाछापाचे पुढे जी जाअू शकत नाही, अशी ती अरेबी लिपि म्हणजे लिपीचा अेक शिलास्थि, अेक Fossil होअून पडलेली! पण रोमन लिपीसुद्धा तुलनेत नागरीहून किती तरी हीन आहे! आजही जगताला देण्यासारख्या ज्या आदर्श वस्तु आम्हापाशी आहेत त्यात जसे योगशास्त्र, तशीच ही नागरी!

शास्त्रशुद्ध व्यवस्था

तिची ती 'वर्णस्थान समीरिता' अशी नुसती अक्षराची क्रमव्यवस्थाच पहा! अनाहत असा जो आद्य ध्वनि मनुष्यास करता येतो तो 'अ' म्हणूनच तो प्रथम घातला. त्याच तत्त्वाने अितर स्वर ते ते त्या क्रमाने पुढे घातले. त्या स्वरावर व्यंजनात्मक असा पहिला आघात कंठात होतो. म्हणून कंठ्य व्यंजने निवडून, 'क' वर्गात घालून, त्याना त्यापुढे घातले. ओठ कापले तरी 'क' वर्ग अुच्चारता येणारच. दुसरा आघात तालूचा, पुढे दंताचा, शेवटी ओठाचा. यास्तव तालव्य, मूर्धन्य दंत्य, ओष्ठ्य ती ती व्यंजने निवडून, वर्गवून क्रमाने रचली. नाही तर अरेबी पहा, पहिलेच अक्षर गिदली अुच्चाराचे—अलेफ्! दुसरे अेकदम ओष्ठ्य—बे! तिसरेच अुलट जाअून पे! अिंग्रजीचीही तिच गत! पहिली अेकदम अे तर दुसरी अेकदम बी, तर तिसरी सी!!! ध्वनीच्या आघातानुवर्ती स्थानाचा क्रम असा नाहीच!

लिपिशुद्धतेचीं लक्षणे

लिपि शास्त्रशुद्ध असण्याचे दुसरे लक्षण, म्हणजे अक्षराचे जें नाव तोच त्याचा अुच्चार हवा. नागरीत ज्या अक्षराचे नाव 'स' त्याचा अुच्चारही स; नाव 'क' तर अुच्चारही क; पण रोमनस्क्रिप्टमध्ये नाव वी तर अुच्चार व, नाव सी तर अुच्चार क आणि नाव डब्ल्यू तर अुच्चार व! तीच गत अरबीची.

तिसरे लक्षण म्हणजे अेका अक्षराचा अेक अुच्चार. नागरी क कुठेही आला तरी तो 'क'च, 'अ' आला की तो 'अ'च राहणार. पण रोमन लिपीत येोण अडाणीपणा! सी कोठे स होअील तर कुठे 'क'; but मध्ये 'u' अ होतो, तर 'put' मध्ये 'अु'!!

शास्त्रशुद्ध लिपीचे चौथे लक्षण म्हणजे अेका अक्षराचे अेकच रूप ह्या प्रकरणी आजच्या नागरीत चार-पाच अपवाद आहेत नि तेही लिपिशुद्धीच्या चळवळीने नष्ट केले आहेत पुन रोमन स्क्रिप्टप्रमाणे युरोपीय भाषा लिहिताना स्पेलिंगमध्ये जो लिपीचा विचका अुडतो तो विचारूच नये! नुसता 'कमिशन' हा चार अक्षरी शब्द लिहिताना अक्षरे लागणार दहा, commission काही अक्षरे पूर्वीच्या रावबहादुराप्रमाणे सभेत नुसत्या खुर्च्या अडवून चूप बसणारी, त्याना स्वत चा ध्वनिच नाही Through हा शब्द पहा! पुन, आमच्या भाषेतले विशेष 'थ, त' सारखे ध्वनि व्यक्तविणारी अक्षर रोमन स्क्रिप्टमध्ये मुळातच नाहीत

सुभाषबाबूच्या सूचनेप्रमाणे कांग्रेसकडून जेव्हा सारे वेद, वेदागे, रामायण, महाभारत हे ग्रथ A, B, C, D मध्ये छापले जातील, तेव्हा गीतेच्या पाठास असा श्रुतिमजुळ आरभ होईल—

ढर्म्य क्षेट्रे कुरुक्षेट्रे समवेटा युयुट्शव ॥

मराठी क्रमिक पुस्तकातून मी जातो ह mee jato अस छापले जाअील आणि असे आमचे सस्कृतसुद्धा सारे प्रचड साहित्य, जगाचे हितासाठी A B C D करून सोडावयाचे! काय वाखाणावी सुधारणा! जितकी विक्षिप्त तितकीच बाटगी!!

अशा प्रकारे नागरीहून सर्वतोपरी हीनतर असलेल्या रोमन स्क्रिप्टला आम्ही स्वीकारण्यापेक्षा युरोपानेच आमची नागरी स्वीकारावी लिपिशुद्धीप्रमाणे दोनचार रूपे पालटली की ती नागरी शास्त्रशुद्धतेत मूळचीच अुत्तमोत्तम असल्याने, आजच्या आज मुद्रणसुलभतेत नि शिक्षणसुलभतेतही रोमन स्क्रिप्टहून वरचढ होणारी आहे

फोल कारणे

रोमन स्क्रिप्टचे लाभ म्हणून जी दोन कारणे पुढे आणण्यात येतात तीही अवास्तव आहेत रोमन लिपि जगाची बहुसख्य लिपि झालेली नाही पस्तीस कोटीचा हिंदुस्थान ततकाच मोठा चीन, चार कोटीचा जपान, ह्या मोठमोठ्या राष्ट्रातून नि अनेक अितर राष्ट्रातून ती लिपि स्वीकारलेली नाही केवळ युरोपियनाची ती मूळ लिपि म्हणून ते गेले तिथे ती गेली अेका केमालपाशाने मात्र तुर्कस्थानात ती नव्याने चालू केली आणि त्याच कारण असे होते की, अरबी लिपि अगदी टाकाअू नि तुर्काना परकी होती, आणि तुर्कांची स्वत ची अशी कोणचीच लिपि नव्हती! ज्याच्या घरी गायच नव्हती, त्याने अेखादी शेळीच पाळावी यात नवल नाही पण अितर सारे शेळ्या पाळतात यास्तवच काय ते आपल्या घरची कामधेनु हुसकून अेखादा शेळीलाच तेथे बाधू लागला तर ते मात्र नवल खरे!

अर्थबोध अशक्य

दुसरे जगातील भिन्नभिन्न साहित्याचा परिचय नुसत्या अेक लिपीमुळे सुलभ करता येअील हा हेतुही केवळ हेत्वाभास आहे कारण ज्या भाषा परस्पराशी पुष्कळ प्रमाणात अेकरूप असतात त्या अेकाच लिपीत छापल्या तर थोडयाफार प्रमाणात परस्पराना गर्भितार्थी तरी समजू शकतात युरोपच्या अिंग्लिश, फ्रेंच, जर्मनादि भाषात अनेक शब्द समान, त्या अेका लिपीत छापल्या तर साराश परस्पराना कळू शकेल पण युरोपियन भाषाना सर्वतोपरी विभिन्न असणाऱ्या आपल्या भाषा, त्याच्या रोमन लिपीत छापल्या तरी त्या युरोपियनाना त्यातल्या अर्थाचे अवाक्षरही कळणार नाही, साहित्याचा परस्परपरिचय सुलभ होणार नाही 'रघुवश' रोमन लिपीत छापला तरी 'वागर्थाविव सपृक्तौ वागर्थ-प्रतिपत्तये' या पहिल्याच चरणाचा अर्थ लडनच्या शाळातील मुलाना वा शिक्षकानाही लवलेश तरी कळेल काय? त्यातली ABCD तेवढीच कळणार! त्याचप्रमाणे 'आय कॉंग्रॅचुलेट यू अपॉन युवर सक्सेस' हे अिंग्लिश वाक्य अगदी देवनागरीत छापले तरी आमच्या अिंग्रजी भाषा न जाणणाऱ्या शास्त्रीबुवाना त्यातील अर्थाचा काही तरी बोध होअील काय?

हे सारे कशासाठी?

मला स्वत ला ठाअूक आहे की, दे भ सुभाषबाबूनी नागरी टाकून रोमन लिपि स्वीकारावी म्हणून जे म्हटले, त्याचे खरे कारण त्यानी वरवर हे जे सागितले तेच नव्हते जे खरे कारण त्याच्या मनात होते, ते दुसरे कोणते नसून हेच होते की, हिंदुमुस्लिम अैक्य संपादण्यासाठी मुसल्मानाना जिचा अगदी तिटकारा येतो ती नागरी टाकून आम्ही रोमन लिपि स्वीकारली असता ते समाधानतील, तेही रोमनलिपि स्वीकारतील आणि अशा कोणत्या तरी अद्वातद्वा युक्तीने हिंदुस्थानची अेक लिपि होअील! परतु, तुम्ही नागरी सोडा अेवढेच मुसल्मानाचे म्हणणे नाही, तर तुम्ही अुर्दू लिपिच स्वीकारा हे त्याचे म्हणणे आहे तुम्ही रोमन लिपि तर काय, चीनची लिपि जरी स्वीकारलीत तरी ते, विशेषत हिंदी मुसल्मान, त्याची धर्मलिपि जी अरबी आणि तिची प्रतीक जी अुर्दू ती सोडण्यास मान्य होणार नाहीत ही खूणगाठ बाधून ठेवा! आणि जरी मुसल्मानानी रोमन लिपि त्याची राष्ट्रलिपि म्हणून स्वीकारली असे अशक्य ते शक्य म्हणून क्षणभर गृहीत धरले, तरी हिंदुत्वाचा यथान्याय तो आत्मसन्मान बाळगणारे आमच्या-सारखे लाखो हिंदु लोक, केवळ कोणा अहिंदूच्या दुराग्रहासाठी काय ते आमची नागरी लिपि त्रिकाळीही सोडू अिच्छिणार नाहीत, हीही खूणगाठ बाधून ठेवा! मग तो दुराग्रह धरणारे मुसल्मान असोत वा अिंग्रज वा पोर्तुगीज!

हा डाव हाणून पाडा

कारण, अिथेच हेंही सांगून ठेवतो की, अिंग्रज लोकांचा नि अमेरिकन मिशनरीचाही नागरी मारून रोमन लिपि रुळविण्याचा डाव फार दिवसांपासून चालू आहे. ख्रिस्तपुराण मराठी भाषेत पण रोमनलिपीत पोर्तुगीजांनी शेकडो वर्षांपूर्वी रचलें होतें. आजही नागा प्रभृति वन्य जातींत मिशनरी लोकांच्या शाळा ज्या आहेत त्यांतून सहस्रावधि मुलांना त्यांच्या भाषेचीं क्रमिक पुस्तकें मिशनरी रोमन लिपींतच छापून शिकवीत आहेत. अितकेंच नव्हे पण सैन्यासाठी सरकारने चालविलेल्या 'फौजी अखबार' प्रभृति वृत्तपत्रांतून हिंदी भाषा रोमन लिपींत छापण्याचा अुपक्रम झालेला आहे, तिकडेही कानाडोळा करून चालणार नाही. या सर्व कारणांसाठी राष्ट्रभाषेच्या प्रश्नाप्रमाणेच माझें असें निश्चित मत आहे की, राष्ट्रीय लिपीच्या प्रकरणीही आपण हिंदूंनी आणि त्यातही ज्यांच्या साहित्याची लिपि प्रत्यक्ष नागरी ही आजही आहे त्या आम्ही महाराष्ट्रीयांनी स्पष्टपणे असें अुद्घोषावें की, नागरी हीच आमची राष्ट्रीय लिपि राहणार !

दोन भाषा नि दोन लिपि

मुसलमानांनी हवी तर त्यांची अुर्दू भाषा नि साहित्य ठेवावें. ती त्यांच्या परीनें चांगली आहे हें मी जाणतो. जशा आमच्या प्रांतिक भाषा त्या त्या प्रांतात राहतील, तशी अुर्दू भाषा नि लिपि मुसलमानांनी आपल्यापुरती वाटल्यास ठेवावी. भाषेच्या वा लिपीच्या अैक्यासाठी अेकमेकाच्या पायात पाय अडकविल्याने दोघांचीही प्रगति खुटेल, वाद वाढेल, अुणावणार नाही. राष्ट्रांत दोन भिन्न प्रवृत्तींच्या हिंदुमुस्लिम संस्कृति जोवर आहेत तोवर दोन भाषा नि दोन लिपि राहणारच. त्याला अुपाय नाही, त्याची चिंताही नाही. हिंदूंनी मात्र चक्क निर्धार करावा की, आमची राष्ट्रलिपि नागरी !! आपण पंचवीस कोटी हिंदु जर अेकमुखाने हा निर्णय अुद्घोषवू आणि आपल्यापुरती अेकच राष्ट्रभाषा नि अेकच राष्ट्रलिपि करून सोडू, तर अितरांनी काय वाटेल तें केलें तरी ह्या हिंदुस्थानची अेकंदरीत अशी तीच राष्ट्रभाषा नि तीच राष्ट्रलिपि झाल्यावाचून राहणार नाही ही गोष्ट अगदी ठाम !

साहित्याचें ध्येय काय असावें ?

कार्यात्मक असें ह्या वर्षापुरतें महाराष्ट्र साहित्य संमेलनास मला जें काही सांगावयाचें होतें त्याचा शक्य तितका थोडा असा हा कार्यक्रम मी येथवर सांगितला. आता आपल्या अनेक साहित्यिक मित्रांनी मला जें काही तात्त्विक किंवा मतमतांतराचे प्रश्न विचारले त्यातील दोन चार प्रश्नांना अगदी त्रोटक अशी अुत्तरें देअून मी माझा हा निबंध संपविणार. पुष्कळांनी विचारलेला अेक मुख्य

प्रश्न म्हणजे ' साहित्याचे ध्येय काय असते ? ' तो प्रश्न तसा न मांडता ' साहित्याचे ध्येय काय असावे ? ' असा मांडला असता तर त्याचे अुत्तर अधिक निश्चितपणे मला देता येअील

ध्येय कोणते ?

ध्येयाचा प्रश्न आला की, त्यात लहरीच्या, हौशीच्या, वैयक्तिक आवडीच्या अंतर्भावापेक्षा कर्तव्याचाच अंतर्भाव मुख्यतः अनुस्यूत झालेला असणार अर्थात् जीवनाच्या सामूहिक कर्तव्याची जी व्याख्या तीच, त्या जीवनाचे जे अेक अुपांग सारस्वत, त्याचीही व्याख्या, त्याचेही ध्येय असले पाहिजे मानवी जीवनाच्या भौतिक ध्येयाची मला पटलेली व्याख्या ही आहे की, मनुष्यजातीचे अधिकात अधिक हित ज्यायोगे साधता येते तेच मनुष्याचे अैहिक कर्तव्य होय तात्कालिक कर्तव्यही त्याच न्यायाने असे की, प्राप्त परिस्थितीत त्या त्या काळी मनुष्य जातीचे जे अधिकात अधिक हित साधता येअील ते ते साधावे या दृष्टीने साहित्याच्या परम वा तात्कालिक ध्येयाचीही व्याख्या अशीच असणार की, मनुष्य जातीच्या अधिकात अधिक हितास साधण्यासाठी झटेल तेच साहित्य श्रेष्ठ, तेच सुप्रासंगिक आनंद नि करमणूक ही मानव हितास काही प्रमाणात हितकारकच असल्यामुळे त्याचाही अंतर्भाव योग्य त्या प्रमाणात वरील ध्येयात होतोच पण केवळ करमणूक हे काही कर्तव्य नव्हे. घरात आअी मरणान्तिक वेदनांनी अंथरुणास खिळली असता, जर अेखादा वहकलेला कलावंत बंगल्यात नायकिणीच्या नाचात रमू शकला तर त्यास कलावंत म्हटले तरी कुलदीपक काही म्हणता यावयाचे नाही ! कारण खऱ्या कलावंताला तशा वेळी ती कलाच विकल केल्यावाचून राहणार नाही ! तशा स्थितीत ती त्याला केव्हाही आनंदविणार नाही, तर अुलट अेखाद्या कलाहीन माणसापेक्षा अधिक अुत्कटतेने व्याकुळवील !

वास्तव-वाङ्मय नि ललित-वाङ्मय

माझ्या सोयीसाठी मी वाङ्मयाचे वस्तुनिष्ठ नि रसनिष्ठ असे दोन भाग करतो कारण मला विचारलेल्या अनेक प्रश्नांची अुत्तरे त्यात आपोआपच दिली जातील, वस्तुनिष्ठ वाङ्मयात तत्त्व, गणित, ज्योतिष, विद्युत् अितिहास अित्यादि विज्ञानाचा समावेश होतो त्यात सत्य काय तेच यथावत्पणे सांगितले पाहिजे त्यातही रस येअील, पण तो आणण्यासाठी कल्पनेस काही मुळात नसलेले कल्पित रंग भरता यावयाचे नाहीत वस्तुनिष्ठ वाङ्मय हे वस्तूचे छायाचित्र, चित्र नव्हे. परंतु ललित वाङ्मय हे कल्पित रंग भरलेले चित्र होय, रसोत्कर्ष हाच त्याचा विशेष वस्तुनिष्ठ वाङ्मयात जो दोष तो, कल्पनेची मनसोक्त भरारी हा, रसनिष्ठ वाङ्मयाचा गुण होअू शकेल वस्तुस्थितीत न सापडणारी पात्रे, भूमिका,

रंग, याची नि-आणि रसनिष्ठ वाङमय आपल्या अभिप्रेत भावनांच्या अुत्कर्षास्तव कल्पनासृष्टीतून करू शकते. नाट्य, काव्य, कादंबरी, कथाकल्पात्मक वाङमयाचा हा रसनिष्ठ प्रांत तेच सारस्वत

पावित्र्य विडंबनाची कसोटी

वास्तव वाङमयाचे कर्तव्य सत्यकथन. वस्तुस्थिति, वैज्ञानिक परिस्थिति यांचे यथार्थ ज्ञान मनुष्याच्या हितास अत्यवश्य. वास्तव हे वाङमय, साहित्याच्या आम्ही वर दिलेल्या ध्येयास सुसंगतच असणार. त्यायोगे जुन्या वा नव्या कल्पनांना आणि भावनांनासुद्धा धक्का बसला तरी चालेल ज्या भावना वा कल्पना, मग त्या जुन्या असोत वा नव्या असोत, सत्यावर अधिष्ठित असतील त्याच टिकाअू ठरणार पावित्र्यविडंबनाचा प्रश्नही याच दृष्टीने परीक्षिला पाहिजे. पूर्वी कित्येक पवित्र वा धर्म्य वाटणाऱ्या गोष्टी, आज सत्य वस्तुस्थिति अुमगल्यामुळे चुकीच्या ठरलेल्या आहेत कुराणातील, पुराणातील वा बायबलातील पृथ्वीच्या आकाराच्या, सूर्यचंद्राच्या रचनेच्या, गतीच्या वा ग्रहणाच्या नि त्यावर आधारलेल्या धार्मिक रूढि पहा ! त्या असत्य आहेत म्हणून ज्यांनी प्रथम म्हटले, त्यांचा ख्रिस्ती-धर्मीयांनी पावित्र्य-विडंबनाचे नावे कसा छळ केला हे आपणास माहीत आहे पण आज त्या असत्य आहेत हे मुलाबाळासही त्याच युरोपात शिकविण्यात येत आहे या प्रकारच्या मागच्या अनेक अनुभवावरून आपण सर्वांनी हा धडा शिकला पाहिजे की, सत्यजिज्ञासेने वा तथ्य-प्रतिपादनाचे हेतूने, जे मत कोणी प्रस्थापू पाहतो त्यास शक्य तो प्रतिबंध नसावा, लेखन वा अुपदेश यांचे स्वातंत्र्य असावे. त्यायोगे जर पावित्र्यविडंबन होते असे कोणास वाटेल तर त्यांनी त्याचे ते मत चुकीचे आहे, असे अुलट बाजूने साधार प्रतिपादन करावे, म्हणजे त्याच्या विडंबनाची विटंबना झाल्यावाचून राहणार नाही त्याचे म्हणणे सत्य वा तथ्य ठरेल तर आपण भलत्याच असत्य वा अतथ्य गोष्टीला पावित्र्य दिलेले होते हे आपल्या लक्षात येअील सत्याकडे नि तथ्याकडे मनुष्याची अधिक प्रगति होअील

नवमतवाद नि पुरोगामी वाङमय

तीच गोष्ट आज ज्याला नवमतवाद वा पुरोगामी साहित्य अित्यादि नावे देण्यात येतात त्याविषयीही लागू आहे कोणतीही गोष्ट केवळ नवी आहे म्हणूनच ग्राह्य वा त्याज्य ठरत नाही. नवे मूल जन्मास आले म्हणजे ते आअीपेक्षा अनुभवी वा बापापेक्षा शहाणे असते असे नाही. कोणतेही वाङमय नुसते पुरोगामी आहे म्हणूनच काही सत्य वा तथ्य ठरेलच, असे गृहीत धरता येत नाही आअीच्या पुढे दुडदुड धावत जाणारें पुरोगामी मूल खड्ड्यातही पडण्याचा संभव असतो. लक्ष्याच्या पुढे निघून जाणारी गोळी पुरोगामी असली तरी चुकलेली ठरते. वास्तव-वाङमयाचे

जे साध्य ते सत्य वा तथ्य, त्याच्या पसाटीस ती नवमतवादी वा पुरोगामी मते कितपत अुतरतात, कोणत्या तरी नव्या सत्यास वा तथ्यास ती आविष्कारीत आहेत किंवा नाहीत, या प्रश्नावरच त्याचा चागुलपणा वा टाकाअूपणा ठरणारा आहे पण ते ठरवावयाचे तर त्याना त्याचा पक्ष यथावत् माडू दिला पाहिजे ती नवी वा पुरोगामी म्हणून हुरळूनही जाता कामा नये, किंवा जुन्याविरुद्ध वा अुच्छृखल वाटतात म्हणून त्याची अेकदम मुस्कटदाबीही करता कामा नये जर ती अशी घाटतील तर त्याच्यातील तो अुच्छृखलपणा वा अतथ्य अुघडकीस आणणारे नि जुन्यातील सत्य प्रस्थापित करणारे विरुद्ध साहित्य प्रतिपक्षाने निर्मावे, हाच त्यावर अुपाय साहित्यात दोघानाही स्थान हवे कारण अनेक वेळा नवी मत ही अुपद्व्याप न ठरता जुन्या अपायकारक अधेरात घुसलेली प्रकाशाची नि आरोग्याची किरणेही ठरलेली आहेत ! आज आपल्या साहित्यात नव्यानेच अुगवलेल्या साम्यवादी वा काम्यवादी मताचेही तसेच स्वागत नि तशीच छाननी झाली पाहिजे हा साम्य-वादी वा काम्यवादी नवमत चागली की वाअीट याविषयी जे प्रश्न मला विचारण्यात आले आहेत ते साहित्यविषयक असणाऱ्या या अशा निबंधाच्या कक्षे-बाहेर आहेत तो प्रश्न अर्थ, समाज, काम नि मानस या शास्त्राचाच होय

साम्यवादी का काम्यवादी ?

त्यातील अेका प्रश्नाचा मात्र साहित्याशी सबंध पोचतो मराठी वा कोणतही साहित्य हे केवळ अर्थशास्त्राचा वा केवळ कामशास्त्राचाच प्रपच आहे, यच्चयावत् साहित्याची मुळे भाडवल सत्ता नि श्रमिक सत्ता याच्या विरोधात वा सुप्त नि जागृत कामवासनातच काय ती रुतलेली असतात असा सिद्धान्त जर कोणा माडू लागला तर तो मात्र अेकागी नि अेककल्ली ठरल्यावाचून राहणार नाही, अितके अिथ सागितले की पुरे मनुष्य म्हणजे काही त्याचे पोट नव्हे त्याला अनेक अिंद्रिये आहेत, अेकच अिंद्रिय नाही त्या सर्व अिंद्रियाची, त्याच्या विषयाची नि त्याच्या रसाची क्रिया प्रतिक्रिया विरोध विकास मनुष्याच्या जीवनात साठविला जात आहे तीच स्थिति, त्याच कारणासाठी, त्याच्या साहित्यातही प्रतिबिंबित झाली साऱ्या साहित्याच्या विश्लेषणाची फोड केवळ धनवान नि निर्धन याच्या किंवा अुत्पादन साधनाच्या किंवा कामतृष्णेच्या दृष्टिकोनानेच तेवढी करता येणारी नाही यद्यपि त्या विधेयाचे (Points) धागेदोरेही मनुष्याच्या जीवनात लाववर विणलेले आहेत, तरी त्या अेकेरी अेकाच धाग्याने काही ते जीवन वा वाङमयीन व्यक्तीकरण जे साहित्य ते विणलेले नाही ज्ञानेश्वरी हा भाडवलसत्तेचा अेक डाव काय तो होता, किंवा बुद्धाचा राज्यत्याग हा साम्यवादाचाच काय तो पुरस्कार होता, किंवा योगसूत्रे ही श्रमिकाना धनिकाचा छळ कळू नये म्हणून जाणून-बुजून खाअू घातलेली अफूची गोळी होती किंवा शकराचार्याचे महाभाष्य हे

त्याच्या अतृप्त कामवासनेची अेक विकृति काय ती होती, असे समजणे म्हणजे वेदकालातील अग्निपूजेच्या सर्व स्तोत्रांची अुत्पत्ति, मांस भाजण्यास अग्नि अुपयोगी पडतो, या अेकाच अेकांगी सत्याची काय ती जाणीव होती, असे समजण्यासारखे अगदी अेकांगी नि अेकतर्फी ठरल्यावाचून राहणार नाही.

तरी सुद्धा विरोधविकासवादाच्या दृष्टिकोनातून काही जुनी सत्ये नव्या मांडणीत मांडण्याच्या वा नवी सत्ये जुन्यांच्या दृष्टिपथात आणण्याच्या कामी, असा अेकांगी प्रचाराचाही अुपयोग होत आहे आणि म्हणूनच वास्तव साहित्यात पडणारी त्याची भर आपण सर्वांनी प्रथम स्वागतिली पाहिजे आणि नंतर त्यांची नीरक्षीरविवेकाने छाननी करणारे वाङ्मयही प्रसिद्धीत राहिले पाहिजे. नुसते पावित्र्यविध्वंसन म्हणून त्यास शापीत राहण्यात अर्थ नाही. कोणा व्यक्तीची वा समाजाची केवळ मानहानि, केवळ अुपमर्द वा केवळ हानि करण्याच्याच दुष्ट बुद्धीने ओंगळ वा अगम्य भाषेत जे लिहिले जाईल तेवढेच वाङ्मय काय ते अनिर्बंधित (बेकायदेशीर) वा अप्रसिद्धेय समजले जावे. या सर्वसाधारण सूचनेपेक्षा या

वैनायक वा मुक्तछंदादि नियमक वृत्ताचे महत्त्व मानीत असल्याने आणि ते कार्य मला स्वत पुरते तरी आजच्या परिस्थितीत अगदी दुय्यम-तिय्यम वाटत असल्याने मी त्यात येथे अधिक वेळ घालीत नाही

साहित्याचे सापेक्ष महत्त्व

आणि आता सरतेशेवटी मला हे सांगितल्यावाचून गत्यंतरच दिसत नाही की, केवळ यमक वा काव्य वा कादंबरीच नव्हे तर स्वत सांगोपांग साहित्य हेही आपल्या आजच्या राष्ट्राच्या परिस्थितीत मला तरी दुय्यम-तिय्यम कर्तव्यच वाटत आहे साहित्यिक सज्जनहो, विज्ञहो, सुज्ञहो ! राष्ट्रातील तुम्ही विज्ञ आहात, सुज्ञ आहात म्हणून मी तुम्हासच विचारतो की, साहित्यासाठी जीवन आहे की जीवनासाठी साहित्य ? जर आपले राष्ट्रीय साहित्य—आणि अशा सामुदायिक संमेलनात साहित्याचा सामूहिक अूहापोह मुख्य कर्तव्य असणार !— जर आपले सामूहिक, आपले राष्ट्रीय साहित्य हे राष्ट्रीय जीवनाचे अेक अुपांगच काय ते असेल, तर राष्ट्रीय जीवनाचे संरक्षण हीच आपल्या साहित्याची आद्य-चिंता, मुख्य साध्य असले पाहिजे अगदी कलेसाठी कलेचा जो कलावन्त अुपासक आहे वा साहित्यासाठीच साहित्याचा जो साहित्यिक भक्त आहे, त्याच्याविषयीही मला आदरच वाटेल पण असे कलेसाठीच कलेची अुपासना करणारे साहित्यिक अेखाद्या नाट्यगृहात नाट्य नृत्यसंगीताच्या भर रंगात अगदी दंगले असतानासुद्धा जर त्या नाट्यगृहास अकस्मात् आग लागली तर कलेसाठी कलेला झिडकारून ते तत्क्षणी त्या आगीतून जीव बचावण्याच्याच मार्गास तडकाफडकी लागतील, का त्या संगीताचा तन्मय ताल धरीत तेथेच डुलत राहतील ? त्याचप्रमाणे राष्ट्राच्या प्राणावरच बेतली असता केवळ साहित्याची कथा काय ?

परराष्ट्राकडे पहा

आपल्या राष्ट्राची आजची मृत्युंजय मात्रा म्हणजे त्याचे शस्त्रबळ, साहित्य नव्हे ! जपानात प्रत्येक प्राथमिक शाळेत मुलामुलींना प्रथम सैनिक शिक्षण सक्तीने देण्यात येते अलंकारशास्त्राचे नंतर ! आजकाल आयर्लंडात प्रत्येक दैनिकात पहिल्याच पानावर डी व्हॅलेराच्या आज्ञेने मोठमोठ्या अक्षरात प्रसिद्धक फलकत आहेत — " *Wanted recruits* " ! सैनिक हवेत !— साहित्यिक नव्हे !! अिटलीत तर पाळण्यातील मुलांना काय ते सैनिक शिक्षण अद्याप आवश्यक केलेले नाही ! बाकी बालक पायावर चालू लागले की 'बालिरला' तुकड्यातून त्याला ल्हान बंदूक खांद्यावर घेअून सैनिक संचलन शिकविले जाअू लागते तरुणांना मशीनगन्स प्रभृतींची सैनिक तंत्रे !—लघुवयाचा तंत्र नव्हेत ! ऑस्ट्रियाची मरणाची किंकाळी अैकलीत ना गेल्या महिन्यातच ? शेवटच्या प्राणत्याग-पर्यंत त्याच्या

शेवटच्या अध्यक्षाने शेवटचे वाक्य अुच्चारले ! 'We yield under German swords'— not under German sonnets ! आणि आपण ! जपानच्या, रशियाच्या, मुस्लिम राष्ट्राच्या बाँबफेकीच्या वैमानिक हल्ल्याची आगलावी काळछाया ज्या मुबअीवर दाट पसरत चालली आहे, त्या मुबअीत या साहित्य-समेलनातील नृत्यनाट्यगीतात रगून गेलो आहोत ! ज्या मुबअीत गल्लोगल्लीत जीर्ण साहित्य, नव साहित्य, पुराण साहित्य, पुरोगामी साहित्य, सयमक मडळे, निर्यमक मडळे थाटून राहिलेली आहेत, लक्षावधि तरुण-तरुणी अेक आणा माले-पासून साळा आणे मालेपर्यंतच्या कादबऱ्या वाचण्यात गढून गेली आहेत,— त्या मुबअीत म्हणण्यासारखा रायफल क्लब असा अेकही नाही सबध मुबअी अिलाख्यात सैनिक कॉलेज औषधालासुद्धा नाही ! अेक हाताची गुप्ती अेका कॉग्रेस-वाल्याजवळ सापडली म्हणून पुण्याला परवा त्याला बदिवासाची कडक शिक्षा कॉग्रेसच्या सरकारने दिली ! सरकार अहिंसक म्हणावे तर, सरकारी लाठीमार नि गोळीबार प्रजेवर मात्र प्रत्यही चालू आहेत ! त्यावाचून सरकार चालू शकणार नाही असे तेच म्हणतात !

शस्त्रबळ प्रथम, शास्त्रबळ नतर

चीन मेला तो त्यात वाङ्मयीन साहित्य नव्हते म्हणून मेला नाही—तर सैनिक साहित्य नव्हते म्हणून ! आपले हे अेवढे विस्तीर्ण भारतीय राष्ट्र आज जगतात निर्माल्यवत् जे होअून पडले आहे ते आपले साहित्य अुणे म्हणून नव्हे—शस्त्रबळ अुणे म्हणून ! ही गोष्ट सगळ्या आधी, साहित्यिकहो, तुमच्या लक्षात आली पाहिजे ! सगळ्यात साहित्यिक वर्गच सुज्ञ, विज्ञ असणार ! म्हणून सगळ्या आधी तुम्ही गर्जून अुठा की, आजच्या परिस्थितीत आमचे राष्ट्रीय साहित्य म्हणजे शस्त्रबळ ! शास्त्रचर्चा नव्हे ! जे थोडे साहित्य हवे ते तुम्ही-आम्ही जे चाळिशीच्या वर गेलेले लोक, ते काय ते हवे तर पुरवितील ! माझा हा साहित्यिक निबंधसुद्धा त्या पाठीचा कणा वाकलेल्या वाक्पीठ वृद्धापुरताच आहे, शेष जे तरुण, ज्या तरुणी, जी पाठीचा कणा ताठ असलेली पुढची पिढी त्या सर्वांना माझा या साहित्यपदावरून हाच निर्वाणीचा आदेश आहे की,

राष्ट्रास आज साहित्यिक नकोत ! सैनिक हवेत !!

तरुणहो, आमच्या दुर्बळ पिढीच्या देखोदेखी सुनीत नि कादबऱ्या लिहिण्या-करिता लेखण्या सरसावू नका तर त्या जपान, अिटली, जर्मनी, अिग्रज, आयरिश तरुणांच्या देखोदेखी आधी बदुका सरसावा ! आज राष्ट्रीय शस्त्रबळ हें मुख्य कर्तव्य, राष्ट्रीय साहित्य हे तिय्यम ! राष्ट्रसरक्षणार्थ प्रथम रायफल क्लबात घुसा, रडगाण्याच्या नि रडकथाच्या साहित्यसमेलनात नतर, वेळ राहिल्यास !

जसें राष्ट्र तसे साहित्य

साहित्यासाठीसुद्धा आज साहित्याच्या पोथ्या गुंडाळून सैन्याच्या शिबिराकडे वळले पाहिजे कारण जे राष्ट्र खुरटे, दुबळे, त्याचे साहित्यिक खुरटे नि दुबळेच असणार ज्या दुबळ्या राष्ट्राला परक्याची प्रबळ दारू आग लावते, त्याच्या साहित्यालाही कशी आग लागते तें तक्षशिलेला विचारा, नालंदेला विचारा! मुस्लिम तवारिखा अंटीत सांगतात की, खिलजी राजवटीत नालंदा विध्वसिली गेली तेव्हा त्या प्रचंड अेशियाटिक ग्रंथभांडाराम त्यांनी जी आग लावली ती तीन महिने धुमसत होती—हजारो ग्रंथ जळत होते!! अुलटपक्षी, त्यांना लिहिता येत होतें की नव्हते याचा पुरावा धुंडाळावा लागतो, अितके शिवराय होते अेक तुच्छ साहित्यिक! पण म्हणून जर ते युगधर्म न ओळखता मुनोतें रचीत बसते, किंवा नुसती रणगीतें खरडतें तर आज मराठी साहित्याची दुर्गति सिंधी, पंजाबी साहित्यासारखीच होती की नाही ते ध्यानात आणा! तिकडे जसा गायत्रीमंत्र-सुद्धा 'अले पेवे 'मध्ये अुलटा लिहावा किंवा वाचावा लागतो, तसा महाराष्ट्रातही वाचावा लागता 'ज्ञानेश्वऱ्या' ज्ञानेश्वराच्याच भाअुबदांनी जाळून टाकून हाती कुराणे धरली असती नेवाशाला ज्ञानेश्वराच्या भिंतीची मशीद करू पाहणारे आजचे कित्येक मुसलमान पूर्वीचे हिंदुच होते हे विसरू नका! पण युगधर्म ओळखून, शिवाजीने सरस्वतीचे रक्षणार्थच सरस्वतीकडे काही काळ पाठ फिरवून शुंभ निशुंभ-मर्दिनीचीच अुपासना केली, लेखणी टाकून भवानी अुचलली म्हणून तर आज महाराष्ट्र सारस्वत असा काही पदार्थ जिवंत राहिला आहे!

लेखण्या मोडा, बंदुका अुचला

तुमच्या डोळ्यासमोर तुमच्या विद्यापीठातून श्रीची नि सरस्वतीची विटंबना का? विद्यापीठाच्या दाराशी अष्टायुधधारिणी दुर्गा पहारा देत नव्हती म्हणून! सरस्वतीचा अेक अुपासक या नात्याने मी तुम्हास सांगतो की, आपल्या तरुण पिढीने आता लेखणी मोडून टाकावी आणि बंदूक अुचलावी! साहित्यिक बनू नये तर आधी बनावे सैनिक! मी ज्या ज्या साहित्यसमेलनात अध्यक्ष म्हणून गेलो, त्या त्या ठिकाणी जाताच शरीराच्या सनकड्या झालेली आमची तरुण मुले, मुली—कोरीकरकरीत कोणती तरी कादंबरी, कथा, काव्य हातात घेअून जेव्हा शेकड्यांनी येता-जाता मला दिसत, त्यात दिवसरात्र तन्मय होताना आढळत, तेव्हा माझ्या हृदयाला खरोखरच चरका बसत आला, अध्यक्षपदी मान लाजेने खाली घालावी लागली वाटे, आपणही या पापाचे वाटेकरी होत आहोत! यास्तव मी आपणास स्पष्टपणे सांगतो की, राष्ट्राच्या आजच्या परिस्थितीत साहित्याचे सापेक्ष महत्त्व तिय्यम आहे आणि तरुण पिढीचे पहिले कर्तव्य आहे सैनिक

शिक्षण—दुसऱ्याला अुपद्रव देणारे नव्हे, नुसते वैमनस्य शिलगविणारे नव्हे पण स्वसंरक्षणाचे नैर्बंधिक (कायदेशीर) कर्तव्य बजावणार, असलेल्या वैमनस्यास आपल्याला अुपद्रव देण्याची छातीच ज्यायोगे होअू नये असे स्वराष्ट्रसंरक्षक शस्त्रबळ आम्हास हवे आहे

हे मला पाहवत नाही

पुढील दहा वर्षांत सुनीते रचणारा अेकही तरुण न निघाला तरी चालेल. प्रत्यही साहित्य-संमेलने न झाली तरी चालेल, पण दहा दहा हजार तरुण सैनिकांच्या वीर-चमू आपल्या खांद्यावर नव्यातील नव्या रायफली टाकून, राष्ट्राच्या मार्गामार्गातून, शिबिराशिबिरातून टप्‌टप् करीत संचलन करताना दिसल्या पाहिजेत! ग्रंथालयाअितकी तरी, बौद्धिक कॉलेजाअितकी तरी नगरानगरातून सैनिक कॉलेजे गजबजलेली आढळली पाहिजेत! मग अधूनमधून त्यांनी अेखादी बादवरी वा प्रेमकथा वाचली वा सुनीत लिहिले तरी चालेल नेपोलियनही रणांगणावर करमणूक म्हणून शीळ वाजवी 'दिल्लीच्या बादशहाची दाढी जाळून' आल्यावर पहिले बाजीरावही मस्तानीच्या अंतःपुरात अेखादे पान खाताना आढळत! पण जन्मभर नुसती झाडाची पानच चघळणाऱ्या आणि तमाशातील तबलेच झडत राहिलेल्या दुसऱ्या बाजीरावाचे अेक ब्रह्मावर्तच या राष्ट्राने बनावे—हे मला पाहवत नाही

साहित्यिक हो, आजच्यासारख्या प्रसंगी साहित्यिकाचेही प्रासंगिक कर्तव्य ते हेंच होय असे मीच काही म्हणत नाही, तर साहित्यिकाचा सम्राट् जो व्यास तोही म्हणतो की, शास्त्री-साहित्यिकाचा म्हणजेच जो ब्राह्मणाचा वर्ग त्यासुद्धा—

अमर्यादप्रवृत्ते च शत्रुभिस्संगरे कृते।
सर्वे वर्णाश्च दृश्येयु शस्त्रवन्तो युधिष्ठिर॥

कारण साहित्यापुरते पाहिले तरी हेच खरे आहे की—

शस्त्रेण रक्षिते राष्ट्रे शास्त्रचिन्ता प्रवर्तते॥

✦ ✦ ✦

३१. युरोपीय महायुद्ध व हिंदु महासभा

"आज मला चुकल्याचुकल्यासारखे होत आहे मी सुटल्यापासून पुण्याला दोनतीनदा आलो आणि त्या प्रत्येक वेळेला सेनापति बापट गायकवाडवाड्यापासून तो मी स्टेशनवर पोहोचेपर्यंत माझ्याबरोबर असत. अेखादे वेळी आम्ही जरा पुढे

गेलो तर ते मागून हाक मारून म्हणायचे 'अरे, अरे, मी राहिलो आहे ना! ज्या मोटारीत सावरकर आहेत, त्या मोटारीत माझी जागा राखून ठेवलेलीच आहे.' माझ्या व्याख्यानाचा विषय त्याना अनुकूल असो अगर नसो, ते माझ्यावरोबर व्यासपीठावर हजर असावयाचेच, पण आज ते माझ्याबरोबर येथे नाहीत, आज मला पहिल्या प्रथम जर कोणाची आठवण होत असेल, तर ती सेनापति बापट याची होय. त्याना अेक वर्षाची सजा झाली आहे अशा प्रकारच्या शिक्षा देऊन देशातील असतोष कमी होईल अशी जर सरकारची समजूत असेल, तर ती चूक आहे महासभेच्या कार्यकारी मडळाने या बाबतीत ठराव करून स्पष्टपणे बजाविले आहे की, अशा धरपकडीमुळे देशातील अशातता जास्तच वाढेल सेनापतीना पाच वर्षांची सजा द्यावी असे सागण्यात आले होते कारण काय तर त्याना पूर्वीच्या शिक्षा आहेत. होय आहेत, आणि तेच तर ते कारण आहे की, ज्यामुळे ते आज लोकाच्या अत करणात विराजमान झाले आहेत त्या पुरुषाला स्वदेशासाठी कष्टत असता अनेकवार शिक्षा भोगाव्या लागल्या त्याचे माझे मार्ग भिन्न असतील, पण त्यामुळे त्याचा आमचा विरोध नाही, दोघाचे अुद्दिष्ट एकच आहे मी नाशिकच्या गाडीने निघालो तर ते कलकत्याच्या गाडीने निघाले दोघाचेही ध्येय अेकच आहे आणि अशा स्थितीत अेकाला अपघात झाला, तर दुसऱ्याचे हृदय तळमळल्यावाचून रहाणार नाही"

वरील प्रास्ताविक अुद्गारानतर 'महासभा नि महायुद्ध' या विषयाकडे स्वातंत्र्यवीर वळले ते म्हणाले: "हिंदुस्थानच्या सध्याच्या परिस्थितीत, या कोटी-कोटीच्या देशात, महासभा काय, राष्ट्रसभा काय किंवा महाराष्ट्र सभा काय यानी काही योजना आखावी अशी परिस्थिति नाही येअून जाअून काय तर कोणाचा कार्यक्रम पगु याची तुलना करावयाची जन्मजात अधळ्यानी आपल्या अधत्वाची दुसऱ्याच्या अधत्वाशी तुलना करण्यासारखेच हे आहे या पगूपणाचे आपण सर्वच जण भागीदार आहोत तो पगूपणा घालविण्याचे प्रामाणिक प्रयत्न आपण सर्वांनी केले पाहिजेत, मग ते प्रयत्न फॉरवर्ड ब्लॉक म्हणून करा की बॅकवर्ड ब्लॉक म्हणून होअू द्यात. आपण पगु आहोत याचा अर्थ आपण अुद्योग सोडले पाहिजेत असा नाही. 'पगु लघयते गिरिम्' असेही घडू शकते हिटलरचेच अुदाहरण घ्या ना वीस वर्षांपूर्वी हाच हिटलर तुरुगात पडला असताना, देशाची स्थिति पाहून ढसढसा रडत होता असे त्याने आपल्या आत्मचरित्रात लिहून ठेविले आहे तो मनाचा अत्यत हळवा आहे अनेक वेळा त्याच्या आयुष्यात हे करू की ते करू असे प्रसग अुद्भवले आहेत आणि त्याला रडू कोसळले आहे. त्याने आत्महत्येचेही तीनदा प्रयत्न केले होते आजचा जर्मनी १२ वर्षांपूर्वी हिंदुस्थानप्रमाणेच पगु होता आज ज्याप्रमाणे महायुद्धाच्या राजकारणाची चर्चा करायची आपल्याला लाज वाटते त्याचप्रमाणे तेव्हाच्या जर्मनीला युरोपीय राजकारणाची चर्चा करायला लाज वाटत

असे पण हिटलरच्या प्रयत्नानी ते राष्ट्र आज वर आले जर्मनीच्या अुदाहरणाप्रमाणे हें राष्ट्र देखील तसेच प्रयत्न करीत गेले तर आज ना अुद्या आपण गिरि लघू शकू. आपल्या राष्ट्राची परपरा पाच हजार वर्षे नुसती जिवत नाही तर नादत आहे, नादत आली आहे

हिंदुमहासभा बोलून चालून अेवढ्याचकरिता प्रवृत्त झाली आहे की, या राष्ट्रात नादत असलेले खर राष्ट्र ज हिंदुराष्ट्र ते कायम राहिले पाहिजे ह धोरण कोणाला आकुचित वाटो पण हिंदुमहासभेचे धोरणच समजले नाही अस मात्र यापुढे कोणालाही म्हणता येणार नाही

मी जगाच्यापुढे मान ताठ करून हीच प्रतिज्ञा घेतली आह या जगात हिंदूचा कोणी वाली असलाच पाहिजे

जगाच्या सगळ्या राजकारणाची कसोटी, सत्याची कसोटी, असत्याची कसोटी, हिंसेची कसोटी, अहिंसेची कसोटी, ही अेकच असली पाहिजे ती कसोटी म्हणजे हिंदूच कल्याण होअील ते सत्य हिंदूचे अकल्याण त असत्य जगताचे काय होअील ? मानव्याचे काय होअील ? हे विचार मुख्य नाहीत ! तेही विचार आहेत पण ते विचार दुय्यम आहत सूर्य गेला तर काय होअील ! सूर्य विझला तर तो विझला म्हणून मला दु ख होणार नाही, तर हिंदूना प्रकाश मिळणार नाही म्हणूनच मला दु ख होअील

आजकाल आपले कल्याण विसरणे हाच न्याय ठरला आह ! स्वत ची माणुसकी विसरणे हच माणुसकीच लक्षण ठरले आहे !

महायुद्धाकडे हिंदुमहासभा अेकाच दृष्टिकोनाने बघते तो म्हणजे महायुद्धामुळे हिंदूचा किती लाभ होअील आणि किती हानि होअील ह पाहणे हा होय राष्ट्रीय सभेच्या वतीने गाधी म्हणाले, लोकशाही राष्ट्रावर सकट आले असताना त्याना अडविणे योग्य नाही, ते सकटात असताना हिंदुस्थानच्या स्वात याचा प्रश्न मला सोडवायचा नाही What is even the freedom of India if Britain and France lose their freedom ? अस गाधी म्हणतात नेहरूही चानमधून नुकतेच परत आले होते त्यानीही नाझीझम प्रभृति हुकूमशाही वादाचा विरोध करण ह हिंदुस्थानचे अेकमेव ध्यय असल्याच घोषित केल या दोन प्रमुख पुढाऱ्यानी प्रामाणिकपणाने हे धोरण प्रदर्शित केल व त्याचेच प्रतिध्वनि अितराच्या तोडून दूरध्वनिक्षेपित झाले

महासभेने निश्चित भूमिका माडणारा पहिला ठराव या परिस्थितीत केला. चालू युद्ध ह अितर राष्ट्राच्या स्वातन्त्र्याकरिता चालले आहे, लोकशाहीकरिता चालले आहे, ह युद्ध नैतिक आह ही गोष्ट हिंदुमहासभा अमान्य करते सर्वचजण स्वत च्या सरक्षणासाठी, स्वत च्या राष्ट्राच्या स्वार्थासाठी लढत आहेत दहावा अवतार होअून जगाच्या अुद्धारासाठी कोही कोणी लढत नाहीत

जर्मनीने पोलंडवर स्वारी केली तेव्हा प्रे रुझवेल्ट यांनी हिटलरला तार धाडून हे कृत्य योग्य नाही असे कळविले होते मीही पण प्रे रुझवेल्ट याना तार करून, हिटलरप्रमाणेच हिंदुस्थानच्या बाबतीत तुम्ही इंग्लंडला तार करा असे कळविले होते त्या तारेवरून तेथील पत्रात अग्रलेखही आले होते महासभेने या ठरावाच्या दुसऱ्या भागात आपले धोरण काय असावे ते सांगितले आहे हिंदुस्थानाच्या बाबतीत व्हाइसरॉय, भारतमंत्री म्हणत आहेत की तुम्ही अल्पसंख्याकांचा प्रश्न सोडवा म्हणजे आम्ही तुम्हाला स्वराज्य देतो—त्यांचे हे म्हणणे वांझेच्या मुलीच्या लग्नासाठी पैसे देतो म्हणण्यासारखेच आहे. पोलंडच्या बाबतीत हिटलरनेही चेंबरलेनला सांगितले की, तुम्ही आधी हिंदुस्थान मुक्त करा, म्हणजे मी पोलंड मुक्त करतो जगामध्ये प्रत्येक राष्ट्र आपल्या लाभासाठी सर्व काही करीत आहे साम्राज्य असलेली राष्ट्रे साम्राज्यरक्षणासाठी, साम्राज्य नसलेली राष्ट्रे ती संपादन करण्यासाठी लढत आहेत नैतिक दृष्टीने तुम्हाला पाठिंबा देण्यास आम्ही बांधलेले नाही तुम्ही तुमचे जीव वाचविण्याकरिता प्रयत्न करीत आहा, आम्ही आमचे जीव वाचविण्याकरिता या चौकटीत (ठरावाच्या) बसत असेल, तर काही सहकार्य करू.

मुसलमानांच्या पाकिस्तानच्या योजना आजच्या नाहीत, त्या १५-२० वर्षांपूर्वीपासूनच्या आहेत किंबहुना त्या अहमदशहा अब्दालीच्या काळापासूनच्या आहेत या पाकिस्तानच्या कल्पनेला जे आजचे नियमाचे स्वरूप आलेले आहे ते या युद्धामुळे आलेले आहे मी तुम्हाला सांगतो की, या बाबतीत इंग्लिश मुत्सद्द्यांशी बोलणी चालणी होऊन अलिखित करार झालेले आहेत इंग्लिशांची हानि न होईल अशा बेताने व हिंदूंची कितीही हानि झाली तरी मुसलमानांच्या मागण्या पुरविण्यात येतील यातून यादवीचे प्रकरण उद्भवण्याचाही संभव आहे

हिटलर कलेपर्यंत येऊन पोचला आहे असे पत्र लंडन घेतो म्हणत, दुसरे पत्र कॅले घेतले नाही म्हणून म्हणत तर तिसरे पत्र कॅलेपर्यंत पोचला आहे असे म्हणते. ब्रि मुत्सद्दी लढाईच्या भयंकर पेचात सापडलेले आहेत. या वेळी गांधीजींनी सांगितले, 'हिंदुस्थानच्या स्वातंत्र्याचा प्रश्न दुय्यम आहे' I don't want to embarrass the British कोणाची लढाई आहे? ही काय गांधींची लढाई आहे? He did not like to embarrass the Nizam मग तिकडे हिंदूंचे काहीही होवो. व्हाइसरॉयसाहेबांनी आता नुकतीच विजयासाठी प्रार्थना करा असे सांगितले आहे. प्रार्थना करायला मनुष्य केव्हा लागतो? प्रार्थना करायला सांगणे हे काही मोठे शुभ लक्षण नव्हे! आतापर्यंत ब्रिटिश साम्राज्याची आठवण कोणालाच नव्हती मरो तर ब्रिटिशांची ही वेळ येणे कारण त्यांची ही दोन्ही फौजा आपापल्याला विजयप्राप्ति व्हावी म्हणून त्यांची प्रार्थना करीत आहेत अशा वेळी तो हिटलरची प्रार्थना ऐकत आहे, त्याच्या दुसऱ्या कानात ब्रिटिशांची प्रार्थना शिरत आहे कोणाची प्रार्थना तो ऐकणार! मला वाटते या प्रार्थनेवर ब्रिटिश काहीच बोलणार नाही, तो स्वस्थ बसेल

युद्धाच्या या परिस्थितीत व्यवहाराला धरून, व गडबडीत फसून जाऊ नये असें धोरण महासभेने आखलें आहे. तें बुद्धिप्रधान आहे. जवाहरलालनी अेकदा सांगितले, या वेळी सत्याग्रह करता कामा नये आणि लगेच पुन्हा दुसऱ्या ठिकाणी ते सांगतात, अिंग्लिशांचें तें काहीही जरी असलें तरी, आमचा स्वातंत्र्यसंग्राम आम्ही सोडणार नाही. अशी स्थिति होता कामा नये.

केवळ हिंदुस्थानच्या सरक्षणापुरताच महासभेचा महायुद्धाशी संबंध आहे व या संरक्षणापुरता सधि करायला हरकत नाही. केवळ पोथीतले शब्द वाचून राजकारणातील कोडीं सुटत नाहीत. अेखादा मनुष्य काल शत्रु होता म्हणून आज तो शत्रु राहीलच असें नाही किंवा काल मित्र होता म्हणून आज तो मित्र राहीलच असेंही नाही. अशा स्थितीत साभाळून बेताने मैत्री ठेवावयास हरकत नाही. गेल्या युद्धातील फरान्सचा दोस्त अिटली आज नाही फरान्सच्या विरुद्ध आहे? आणि १९३५ साली रशियाला रोग म्हणून सबोधणारा हिटलर पोलंडच्या प्रश्नावर अेका रात्रीत रशियाचा दोस्त नाही का बनला?

महासभेने आपल्या सहकार्यासाठी पुढे मांडलेल्या अटीत युद्ध सपताक्षणीच वसाहतीचे स्वराज्य मिळालेंच पाहिजे अशी मागणी केली आहे. वसाहतीच्या स्वराज्याची मागणी करणें म्हणजे तुमच्या स्वातंत्र्याच्या बाष्कळ बडबडीला कलकच नाही का असें कोणी म्हणतील. पण ध्येय व वास्तववाद यात फरक आहे, आणि यात कलक असला तरी, राजनिष्ठेच्या प्रतिज्ञा घेअून मत्रिमंडळ स्वीकारण्याच्या कलकापेक्षा तो खास कमी आहे.

महासभेचे दुसरें मागणें म्हणजे हिंदुस्थानचें अखंडत्व कायम राहिलें पाहिजे. आज पाकिस्तानची चळवळ जिवत चळवळ आहे. ती खंबीर आश्वासनावर आधारलेली आहे. याचा अर्थ खाकसाराच्या फावड्यानी हिंदुस्थान अुकरला जाअील असा नाही. खाकसारांच्या फावड्यांनी हिंदुस्थान अुकरावयाचा प्रयत्न म्हणजे फावड्यानी हिमालय अुकरण्याच्या प्रयत्नासारखा आहे. जोपर्यंत हिंदु राष्ट्र अशी कल्पना ज्याच्या मनात आहे असा अेक हिंदु जिवत असेल तोपर्यंत पाकिस्तान होणें

मुसलमानाना काय पाहिजे हे सागणारे मुसलमान गटातून निवडून येणार आहेत, तर हिंदूना मात्र काय पाहिजे हे सागण्याकरिता स्वतत्र मतदार सघ नाहीत अशा स्थितीत घटनापरिषदेत हिंदूची काय दुर्दशा होअील याची कल्पना करा मुस्लिम लीगचे जे प्रतिनिधि येतील ते पाकिस्तानची मागणी करणार, तर आझाद परिषदेचे मुसलमान येतील त्याचे म्हणणे कांग्रेसने मान्य केले पाहिजे, कारण मुसलमानाना काय हवे हे ठरविण्याचा अतिम अधिकार त्याच्या हाती आहे

या परिस्थितीचा, तुम्ही कोणीही असा, राष्ट्रसभावादी वा सुभापवादी असा, तुम्हाला जर हिंदु म्हणून जिवत रहावयाचे असेल, तर विचार केला पाहिजे

आज सारखे कांग्रेस आणि लीग, लीग आणि कांग्रेस असे अैकू येते याचे कारण अेकच, नि ते म्हणजे कांग्रेस आज सत्तेला विरोध करीत नाही कांग्रेसने जेव्हा विरोध केला तेव्हा त्यानी तिला दमडीचही महत्त्व दिले नाही

गाधीनी चार वेळेला स्पष्टपणे सागितले आहे की, मुसलमानानी पाकिस्तान मागितले तर अशी कोठली शक्ति माझ्याजवळ आहे की मी त्याना अडवू शकेन ! मी स्पष्टपणे सागतो मी गाधीना ती शक्ति दाखवितो ती शक्ति हिंदुमहासभा आहे

मुसल्मानाची पाकिस्तानची कल्पना म्हणजे केवळ पजाव स्वतत्र करावयाचा अशी नाही तर या देशात पजाब, सिध, बगाल, निझाम अशी स्वतत्र मुसल्मान राज्ये स्थापन करावयाची अशी आहे या पाकिस्थानासाठी सर्वस्वाचा त्याग करण्याची घोषणा हुबळीच्या मुस्लिम लीग परिषदेत मुसलमानानी केली आहे

मी कर्नाटकच्या दौऱ्यावर गेलो होतो तेव्हा तेथले लोक म्हणाले, आमच्याकडे हिंदुमुसल्मान काही नाही, सब ठीक आहे त्याच कर्नाटकाच्या मुसल्मानानी हा ठराव केला आहे मी मद्रासमध्ये गेलो तेव्हा तेथेही मुस्लिम लीगची परिषद झाली आणि फझलुल हक्कानी सागितले की, मलबार हा अरबस्थानचा भाग आहे तो त्याला जोडला गेला पाहिजे असे आहे काय? हाय तर मग मीही आव्हान देतो We shall annex Arabia to Malbar आम्ही अरबस्थानच मलबारला जोडून घेअू वचने किं दरिद्रता ?

शब्दानी मनुष्य कसा फसतो याचे अुत्कृष्ट अुदाहरण गाधींच्या शब्दात सापडते ते म्हणतात 'मी जिनाचे राज्यात सुखाने राहीन कारण, त्याचे राज्य झाले तरी ते हिंदी राज्य आहे हिंदी या शब्दाने कशी फसगत होते याचे हें अुत्कृष्ट अुदाहरण आहे येथे राज्य केलेले औरगजेब वगैरे हिंदीच होते मग त्याच्याविरुद्ध शिवाजी महाराजाना का अुठावे लागले ? आज त्याना कोणी मार्ग चुकलेले देशभक्त Misguided Patriot असे म्हणतात पण महाराष्ट्रात तरी त्याना Misguided Patriot म्हणणारा कोणी नराधम नाही हिंदुस्थानात राहणारे म्हणजे हिंदी असे म्हटले, तर येथले साप, विंचू, वाघ हेही सर्व हिंदीच होतील, पण आपण त्याना तसे मानतो का?

गांधीजींनी सर सिकंदराचे पूर्वज ब्राह्मण होते व त्यांना त्याचा अभिमान वाटतो असे म्हटले होते. गांधींच्या या उद्‌गारावरून मुस्लिम लीगच्या ईस्टर्न टाअीम्स या पत्राने त्यांच्यावर बदनामीची फिर्याद करण्याची चळवळ चालविली आहे. आपण आपल्यावरून भोळसटपणाने त्यांची कल्पना करतो. तसे बघितले तर अिंग्लिशही आर्यच आणि हिटलरही स्वस्तिकाचीच पूजा करतो. प्राणिशास्त्रदृष्ट्या सिंह आणि गाय अेकच. पण गाय सिंहाच्या पोटात जाते!

अशा स्थितीत रक्ताच्या संबंधाचा काय अुपयोग! औरंगजेब तर रजपुतानी-च्याच पोटचा होता आणि त्याने आपल्या भावाचा शिरच्छेद केला. तेव्हा यात रक्ताचा संबंध नाही. तसे म्हटले तर आपण नाही का दत्तक घेअून त्याला सर्व मालमत्तेचा वारसा देत? तेथे त्यात रक्ताचा संबंध कोठे आहे? मानसिक भाव मानसिक महत्त्व, हेच राष्ट्राचे खरे लक्षण आहे. तो मानसिक भाव, मानसिक महत्त्व हिंदूत आहे. ते मुसलमानात नाही. या परिस्थितीवर अेकच उपाय आहे तो म्हणजे हिंदूंच्या वतीने बोलण्याचा अधिकार हिंदूंच्याच प्रतिनिधींना द्या हे म्हणणे व्हाअिस-रॉयसाहेबाकडून मान्य करवून घ्यावयाचे.

\+ + +

३२. आत्यंतिक अहिंसा हे पाप होय

परवाच काँग्रेसचे अध्यक्ष आझाद यांनी असे उद्‌गार काढले आहेत की, शस्त्राखेरीज कोणतेही राष्ट्र २० तासमुद्धा आपले स्वातंत्र्य टिकवू शकणार नाही. मला आश्चर्य वाटते त्यांनी ही २० तासाची अट का घालावी? मी तर म्हणतो की, क्षणभर देखील टिकू शकणार नाही. परंतु वरील शब्द काँग्रेसच्या अध्यक्षाचे मुखातून बाहेर पडले आहेत, ही महत्त्वाची गोष्ट आहे.

आज देशात गांधीवादी, रॉयवादी, फॉरवर्ड ब्लॉक वगैरे ब्लॉक्स आणि त्यांचे हेडस् आहेत. त्या सर्वांचे धोरण देशाचे वर करावे हेच आहे, हीच खरी मनापासून सर्वांची अिच्छा आहे. परंतु, हे करताना आपले धोरण व तत्त्व कोणते असावे हा महत्त्वाचा भाग आहे. या दृष्टीने मी तर्ककर्कश चर्चा करणार आहे आणि त्या दृष्टीने मी जर व्याख्यानात थोडीफार टीका केली तर ती व्यक्तीवर नसून धोरणा-वर होय. या चर्चेचा अुद्देश व्यक्तीवर टीका करण्याचा नाही हा विवेक अैकणारांनी ठेवावा आणि मीही तो विवेक पाळीन.

शांतिब्रह्माचा पत्रव्यवहार

आज हिंदुस्थानात जे पक्ष आहेत त्यात अेका बाजूला गांधींचा पक्ष आहे. त्यांनी युद्धाच्या सुरवातीला हिटलरला पत्र धाडून त्याला युद्ध करूं नको म्हणून सांगितले. पण त्या वेड्याने ते अैकले नाही. ब्रह्मदेवाचीही बुद्धि तिरपी झाली आणि हिटलरने १५ राष्ट्रे पचनी पाडली हिटलर हा राक्षस आहे असे आपल्याला वाटणे साहजिकच आहे.

गाधे दूध पचविण्याची शक्ति आपल्या अंगात नाही तेथे हिटलरने अवघ्या वर्षाच्या आत देश धशान घातले, तर मग आपण त्याला दुसरे काय म्हणणार! परंतु, काही वर्षांपूर्वी याच पंधरा राष्ट्रांनी जर्मनीविरुद्ध कट करून जर्मनीची छकले छकले केली होती त्या गोष्टीचा सूड म्हणून त्याने ही १५ राष्ट्रे जिंकली आहेत त्याला पत्र धाडण्याला तुम्हाला तोंड नाही हिटलरला पाठविलेल्या पत्राचा अुपयोग न झाल्याने गांधींनी अिंग्लंडला पत्र पाठविले व कळविले की, आपली घरे दारे शत्रूच्या स्वाधीन करून मोकळे व्हा अशी अहिंसा अिंग्लंडने आचरली असती तर हिटलरची सारी शस्त्रास्त्रे निरर्थक ठरली असती असे ते म्हणतात, आणि अेका अर्थी त्याचे हे म्हणणे बरोबरच आहे. हो, रेल्वेचा पास काढून हिटलरला अिंग्लंड घेता आले असते तर बरेच झाले असते.

अुधमसिंग पक्ष

हा झाला अेक पक्ष आणि दुसरा पक्ष म्हणजे सरदार अुधमसिंगाचा. मी पुण्याला यावयाला निघालो तेव्हाच ते फाशी गेल्याचे वाचले

पंजाबमधील २० वर्षांपूर्वीच्या ओडवायर याच्या राज्यसत्तेच्या गोष्टी खरे म्हणजे हिंदूंनी विसरून जायला पाहिजे होत्या पण ह्याने २० वर्षेपर्यंत हा सूड डोक्यात ठेवून, अिंग्लंडला जाअून तेथे ओडवायर याना मारले

रोगी मृत्युशय्येवर नि वाद डॉक्टर-वैद्यांचा!

बाकीचे आम्ही सर्वजण या दोन पक्षाच्या मध्ये घोटाळत आहोत! अशा परिस्थितीत स्पष्ट कल्पना आल्यावाचून पुढचा मार्ग आक्रमिता येत नाही खरे म्हणजे जिवावरचा प्रसंग आला असताना अशा प्रकारची तात्त्विक चर्चा करण्याची पाळी यावी ही गोष्ट लज्जास्पद आहे 'अेकच प्यालयातील तळीरामाचे अुदाहरण मला येथे आठवते रोगी मृत्युशय्येवर पडला असताना पाश्चात्य वैद्यक चांगले की आर्यवैद्यक चांगले असा डॉक्टर-वैद्य खल करीत बसतात. त्याचप्रमाणे सध्या हिंसा की अहिंसा असा खल चालू आहे! ही वेळ खल करण्याची नसून प्राप्त आपत्तीला तोंड दिले पाहिजे.

अेक घाव नि दोन तुकडे करण्याची वेळ आलेली आहे

कसोटी

हिंसे-अहिंसेबद्दल काही ठाम अशी सूत्रमय कल्पना आपल्यापुढे मांडावी हा माझा बऱ्याच दिवसाचा हेतु होता हिंसा-अहिंसा, चागले-वाओीट, धर्म-अधर्म, न्याय-अन्याय, नीति-अनीति हे सर्व ठरविण्याचा ओकच सिद्धान्त म्हणजे ज्या योगे मानवजातीचे हित होओील तो धर्म ही कसोटी तात्त्विक दृष्ट्या खरी आणि व्यावहारिक दृष्ट्या सुसगत अशी आहे

मनुस्मृति, मार्क्स, लेनिन, या सर्वांनी हीच कसोटी धरली आहे. धर्माधर्मांचे विवेचन या ओकाच सूत्रावर केलेले आहे मनुष्यजातीच्या हिताला ओिष्ट ठरेल तो धर्म सिंहाने माणसाला खाणे हा सिंहाचा धर्म मग मनुष्याने स्वत ला सिंहाला खाओू द्यावे असा धर्म का नाही ?

धर्म-अधर्म, नीति अनीति या सर्व गोष्टी मानवाच्या दृष्टीने ठरविलेल्या असतात गाय पाळणे हा धर्म तर मग साप पाळणे हा देखील धर्म का होओू नये ? गाय दूध देओून मानवाचे पोषण करते म्हणून आपण गाय पाळतो. अशा प्रकारे सर्व नीतिशास्त्राचे केंद्र मानव हा आहे या सर्व गोष्टींची कसोटी, निकष-पाषाण मानव जातीचे हित हाच आहे या कसोटीवर कोठलेही तत्त्व घासून व पारखून घेतल्याखेरीज मानवाचे अतिम कल्याण होणार नाही

विश्वारंभी

जग निर्माण झाले त्या वेळी सुरवातीस मानव प्राणी नव्हता या जगाचे पहिले नागरिक म्हणजे सरपटणारे प्राणी सर्प होत दोन दोन मैल लांबीचे देखील ते प्राणी असत त्याच्यातही हिटलर, मुसोलिनी असत ओुत्क्रांतीचा पुढील टप्पा म्हणजे झाडावर राहणारी व झाडपाला ओरबडून खाणारी गोरिलासारखी माकडें जन्माला आली प्राणिशास्त्रदृष्ट्या बघितल तर मानव जगायला अगदी असमर्थ आहे शस्त्राचे साहाय्य मानवाने घेतले नसते तर मानव हा पृथ्वीतलावर टिकलाच नसता ओितका मानव दुर्बल आहे

आपण अगदी गरीब मनुष्याला गाय म्हणून म्हणतो, पण गाय आणि मनुष्य यांची जर झोंबी लावली, तर गायीजवळ शिंगे असल्याने ती त्याला शिंगाने भोसकून ठार करू शकेल. हो, मात्र त्या मनुष्याजवळ काठी अगर चरखासुद्धा असता कामा नये. न जाणो जिवावर बेतले म्हणजे तो चरखा फेकून मारावयाचा !

शस्त्रसाधनेला आरंभ

शरीरदृष्ट्या मानवाजवळ जे नव्हते ते त्याने ओुपन्न करण्याचा प्रयत्न केला. मानवाने निर्माण केलेली तलवार ही त्याच्या नखासारखी आहे आणि तलवार हातात घेतल्यावर तो सिंहालासुद्धा भारी झाला माकडसुद्धा धोंडा मारायला शिकून सिंह हत्ती यापासून अरण्यात आपला बचाव करते म्हणजे धोंडा हें माकडाचे शस्त्र झाले

माकड जर अहिंसक झाले असते तर साप-हत्ती व्याघ्र-सिंहानी त्याचा केव्हाच फडशा पाडला असता मग कोठला मानव-प्राणी निर्माण होता ? कारण मानव हा माकडापासूनच निर्माण झाला असे उत्क्रांतिशास्त्र म्हणते परंतु, त्या माकडाला कोणी आत्यंतिक अहिंसक भेटला नाही, हे मानवजातीचे भाग्यच होय घोड्यामुळे माकड सरक्षण करू लागले, परंतु, मानव हा प्रगतीचा नैसर्गिक भोक्ता असल्याने त्याने निरनिराळे शोध लावले त्याला कच्चे मास पचेना म्हणून त्याने उखळ, मुसळ, अग्नि वगैरे निर्माण केली, ही अेका प्रकारे शस्त्रेच होत आपण जे अन्न खातो त्यामध्ये वनस्पतींची हत्या होतेच ना म्हणून ब्राह्मणानी वैश्वदेव करावा असा दडक घातला गेला कारण उखळ, मुसळ यामध्ये काडताना अनेक जीव-जतूंची हत्या झाली असेल त्या पापक्षालनार्थ वैश्वदेव केला परंतु वैश्वदेव करताना अग्नि पेटविला त्या वेळीही अनेक जीवजतु मेलेच असतील ना ? तेव्हा निर्भेळ व आत्यंतिक अहिंसा अशक्य आहे हेच सिद्ध झाले

अहो, ढेकूण चावतात त्याना मारल्याखेरीज गत्यतर नाही त्याचेपुढे मनु-स्मृति वाचून चालणार नाही आत्यंतिक अहिंसा ह्या खूळ जगात टिकणे अशक्य आहे असेच सिद्ध होते हा प्रयोग गाधी नवीनच करतात असे नव्हे अनेक महान् महान् थोर पुरुषानी हे प्रयोग केले, परंतु, ते त्यानी राष्ट्रावर केले नाहीत

जैनाचे दडक

'अहिंसा परमो धर्म ' असा आदेश देणाऱ्या जैनाचीही राष्ट्रे होती त्याच्यात शूरपुरुष होते त्यानीही अहिंसेला बधन घातले होते, आणि व्यवहारात राष्ट्ररक्षण व आत्मनाश टाळण्यासाठी हिंसेला परवानगी दिली होती त्या सर्वांना हेच आढळून आले की, आत्यंतिक अहिंसा अशक्य आहे गाधींचा हा प्रयत्न पहिलाच नाही त्याच्या पूर्वीच्या लोकानी तो अशक्य म्हणून ठरविला होता अशा स्थितीत गाधींचा हा प्रयत्न वेडगळपणाचाच आहे चुलीवर भात शिजतो हे माहीत असताना बुभुक्षित मनुष्य आला असताना त्याला सागावयाचे की, थाव चद्रज्योतीमध्ये तादूळ शिजतात की नाहीत याचा मी प्रयोग करीत आहे त्यानी हे असले प्रयोग पाहि-जेत तर स्वत वर करावे

बुद्धि सुचते

परंतु, इतके कशाला ? स्वत वर प्रसग आला म्हणजे बुद्धि सुचते नुकताच वर्ध्याच्या आश्रमात कोल्हा पिसाळला तेव्हा त्याला गोळी घालण्यात आली याच वेळी हिटलर पिसाळला म्हणून इग्लडला जे पत्र धाडण्यात आले त्यात मात्र अहिंसापालनाचा उपदेश केला गेला !

साबरमतीच्या पांजरपोळात अेक कुत्रा पिसाळला. त्या कुत्र्याला मारावा असा सल्ला गांधींनी दिला; म्हणजे येथे तारतम्य आलें. दहा हिंसा टाळण्याकरिता अेक हिंसा करणें योग्य ठरलें.

प्रयोग-क्षेत्राची मर्यादा

आपण स्वत:वर हवे तेवढे प्रयोग करा; परंतु, प्रयोगाकरिता आपण जेव्हा अेक राष्ट्र घेता तेव्हा त्या गोष्टीचा समाचार घेतलाच पाहिजे. आपल्या प्रयोगाकरिता राष्ट्र निर्माण झालें नाही. तुम्ही प्रयोगाकरिता राष्ट्र घेता आणि तें हिंदुराष्ट्र घेता, अिंग्लंड किंवा अितर कोठलें राष्ट्र कां नाही घेत प्रयोगाकरिता?

आपणांला प्रयोग करावयाचे असतील तर ते अवश्य करा. पण, त्याकरिता राष्ट्राचा खेळखंडोबा करू नका. असल्या या साहसाचें कौतुक करण्यापेक्षा तीव्र निंदा करणेंच श्रेयस्कर ठरतें.

रोजच्या खाण्यात आपण कितीतरी हिंसा करतो. पूर्वी श्राद्धाला मांस करावें अशी रूढि होती. पुढे ब्राह्मणांतही हिंसक आणि अहिंसक असे पक्ष पडले. आणि अेक गोष्ट आहे की, अेका अहिंसक ब्राह्मणाने श्राद्धाच्या दिवशी हिंसक पक्षाच्या अेका ब्राह्मणाला जेवायला बोलाविलें. पानावर मांस नाही असें पाहून तो म्हणाला श्राद्धाला मांस कोठे आहे? तेव्हा अहिंसक पक्षाच्या ब्राह्मणाने अुत्तर दिलें 'आम्ही अहिंसक आहों! खीर केली आहे.' तो ब्राह्मण म्हणाला, 'बरें आहे तर खीर आणा. खीर वाढली गेली आणि त्याने त्या खिरीवर पाणी शिंपडताच त्याच्या तप:सामर्थ्याने खिरीच्या प्रत्येक कणाकणातून आळ्या बाहेर निघाल्या. व त्या ओरडून म्हणू लागल्या 'आमची हिंसा होत आहे, आमची हिंसा होत आहे.'

वनस्पतीच्या प्रत्येक कणात चेतना व बीज आहे.

त्या बीजाचें झाड होअून त्याला फुलें यावीत हा निसर्गाचा हेतु आहे आपण खातो तेव्हा देखील काय थोडी हिंसा होत असेल! अन्न खात नसाल तर अरबस्थानातील खजूर आणि काश्मिरची द्राक्षें खात असालच ना, पण तरी देखील हिंसा झालीच ना!

आत्यंतिक अहिंसा पाळावयाची म्हणजे मला श्वासोच्छ्वास करता येणार नाही, खाता येणार नाही, पिता येणार नाही, फार काय अुभें राहता येणार नाही, बसता येणार नाही. सचेतन देहाची कोठलीही हालचाल झाली तरी त्यात हिंसा झाल्याखेरीज राहणार नाही. अितकी ही आत्यंतिक अहिंसेची कल्पना हास्यास्पद आहे; अितकेच काय पण पापण्या अुघड्या ठेवून जगणें देखील अशक्य होअील!

अेक दृष्टान्त

देवळात देवाकडे पाय करून अेक संत निजले असताना देवाचा पुजारी तेथे आला तो म्हणाला, 'अहो हे काय ? हा देवाचा धडधडीत अपमान आहे' तेव्हा संताने पूर्व दिशेकडे पाय केले तेव्हा दुसरा म्हणाला, अहो हा सूर्याचा अपमान आहे, त्याने तिसऱ्या दिशेकडे पाय केले तेव्हा असाच तिसऱ्या अेका देवाचा अपमान झाला अखेरीस तो संत डोके खाली करून पाय वर करून गरगरा चकरा मारू लागला. तेव्हा सर्वच जग ओरडले, आता हा सर्वच देवाचा अपमान होत आहे ! अखेरीस तो संत म्हणाला, आता माझे पाय कापून ठेवा, त्याखेरीज दुसरा अुपाय मला दिसत नाही

आपणाला काटेकोर अहिंसेने चालण्याचा प्रयोग करावयाचा असेल, तर या पुणें म्युनिसिपालिटीत ठराव करा की, पुण्यात वाघ, साप, विंचू काहीही मारावयाचे नाही हा प्रयोग केलात तर १ वर्षाच्या आत पुण्यात मनुष्य दिसणार नाही. सर्वत्र वाघ, सिंह, साप, विंचच दिसतील आणि सांगतो जर का तुमच्या या ठरावाची माहिती अेखाद्या वाघाला लागली तर तो येथे येअून दिवसाला अेक पेठ या हिशो-बाने तुमच्या काय पेठा असतील तेवढ्या दिवसात सारे पुणे माफ करून टाकील

सृष्टीचे स्वरूप

अीश्वराने जगाची रचना करताना ती निव्वळ हिंसेवर केली नाही की आत्यंतिक अहिंसेवर केली नाही या दोघांची गुंफण घालून त्याने सृष्टीची रचना केली आहे. आत्यंतिक अहिंसा ही जगाची स्थिति नव्हे व तत्त्व तर नव्हेच नव्हे. आअी मुलाला पाजते म्हणजे त्याला आपले जीवन देते मूल आजारी असले तर आपल्या जिवाची पर्वा न करता त्या मुलाची जपणूक करते, तेव्हा काही तिला हा मुलगा पुढे मोठा होअील आणि आपले पांग फेडील अशी कल्पना नसते हें प्रेमतत्त्वही जगात असते

मी स्वत सृष्टि कशी आहे याची पुढीलप्रमाणे कल्पना करतो मी जर चित्रकार असतो, तर मी सृष्टीचे चित्र असें रंगविले असते

हरिणबालकाचा वध करून रक्ताने माखलेल्या जिव्हेने वाघीण आपल्या पिलांकडे येत आहे ती पिले तिला बिलगून दुग्धप्राशन करीत आहेत, आणि वाघीण रक्ताने भरलेले आपले तोंड जिभेने साफ करीत आहे. सृष्टि ही अशी आहे. अेकीकडे ती वाघीण आपले जीवन म्हणजे दूध पिलांना देत आहे व म्हणून दुसरीकडे हरिण-बालकाची हत्या करून त्याचे रक्त पीत आहे अेकावर प्रेम करता यावे म्हणून दुसऱ्याची हिंसा करीत आहे हिंसा व अहिंसा यांचा समन्वय साधणारे हे चित्र आहे

भ्रामक समजूत

कॉंग्रेस म्हणते, गांधींना त्यांचा मार्ग आचरण्यासाठी आम्ही मुक्त केले आहे. पण, याचा अर्थ असा होतो की, आपण काही तरी कमी आहोत आणि ते कोणी तरी मोठे आहेत जो अव्यवहार्य, जगापेक्षा काही विपरीत सांगेल तो सत हीं आपल्यातील कल्पना टाकून द्या हे असे सांगणारे लोक महात्मे तर नाहीतच नाहीत, पण ते दुरात्मे तरी असले पाहिजेत नाहीतर भ्रातात्मे तरी असले पाहिजेत. आज २० वर्षांत फाशी गेलेल्या देशभक्ताबद्दल सहानुभूतीचा शब्द उच्चारण्याची यांना छाती झाली नाही शिवाजी, प्रताप यांना वाट चुकलेले देशभक्त म्हणून संबोधिले अुंदीर कुरडतील या आत्यंतिक अहिंसेने आम्ही वागलो असतो तर घरातील अुंदरांनी आम्हाला कुरतडून नाहीसे केले असते आत्यंतिक अहिंसा हे पाप ज्या कसोटीवर ठरते त्याच कसोटीवर आत्यंतिक हिंसाही पाप ठरणार आहे तेव्हा सुज्ञांनो आत्यंतिक अहिंसेच्या व आत्यंतिक हिंसेच्या अुपदेशाची वृत्ति आता मारण्याची वेळ आली आहे तुम्हीच हे अितके दिवस सहन करून गप्प बसलात, यापुढे बाअिटाला बाअीट म्हणण्याची धमक तुम्ही दाखविली पाहिजे.

ज्याप्रमाणे आत्यंतिक अहिंसा हे पाप आहे, त्याचप्रमाणे आत्यंतिक हिंसा हे देखील अेक पाप आहे आत्यंतिक अहिंसेने मानवसमाजाने परस्परांना खाल्ले नाही तरी अितर वन्यपशु मानवजातीला खाअून टाकतील, तर आत्यंतिक हिंसेने मानव समाजच राहणे कठीण होअील

पुण्याला आल्यावर अक्कल सुचली

आता राष्ट्राच्या रक्षणाकरिता अहिंसेचा त्याग करण्यास कॉंग्रेस सिद्ध झाली आहे. पूर्वी हिंदुस्थानला बाहेरचा कोणीच शत्रु नाही असे सांगत होते आणि आता पुण्याला आल्याबरोबर हिंदुस्थानवर शत्रु तुटून पडायला लागलेले त्यांना दिसले! राजकारणात आत्यंतिक अहिंसा ह वेड आहे हे त्यांना आता पटू लागले आहे. आत्यंतिक अहिंसा हा धर्म नसून तो अधर्म आहे माझ्या राष्ट्राच्या, समाजाच्या व मानव्याच्या नाशास ज कारणीभूत होते ते कधीच धर्म्य होअू शकत नाही

मारले त्याला आपण कसवध म्हणतो, ती काही कसहत्या नाही जेथे मरणे अिष्ट असते तेथे मारून मरावे हेच योग्य.

हे महात्मेपण नव्हे

आत्यंतिक अहिंसेची राष्ट्राला शिकवण देणे हे महात्मेपण नव्हे, हे मूर्तिमंत पाप आहे लो टिळकानी गांधीना लिहिलेले अेक पत्र आता प्रसिद्ध झाले आहे या पत्रात लो टिळक म्हणतात की, व्यवहारामध्ये आत्यंतिक अहिंसा ही शक्य नाही, पण, मी म्हणतो याच्याही पुढे गेले पाहिजे आत्यंतिक अहिंसा ही केव्हाही अिष्ट अशी अवस्था नाही, ते पाप आहे. आत्यंतिक अहिंसेचे खूळ पिकवून राष्ट्राला भ्रमात ठेवणे हे महात्मेपण नव्हेच, त्याना पाहिजे तर दुरात्मा किंवा भ्रातात्मा म्हणा

अहिंसक अशा बुद्धाला सुद्धा मृतमांस खाण्यास हरकत नाही अशी परवानगी आपल्या शिष्यवर्गाला देण्याची पाळी आली आणि याच मृतमांस खाण्याच्या कल्पनेचा अवशेष मुसलमानाच्या हातून कापडं खाण्याच्या प्रथेच्या रूपाने कायम आहे आपल्याकडील संत तुकाराम यानीसुद्धा अहिंसेचे फार गोडवे गायिले आहेत• पण त्यानीसुद्धा 'सर्प विंचू नारायण । परि वंदावे दुरून' असेच सांगितले आहे तें-सुद्धा विंचवाची दया करीत नाहीत आपल्याकडचे विंचू काळे असतात, पण रशिया वगैरे पाश्चिमात्य राष्ट्रातील विंचू काही पांढरे, काही तांबडे असतील असा विंचू जर राष्ट्राच्या देव्हाऱ्यात आला तर त्याच्याशी तुकारामबुवा म्हणतात त्याचप्रमाणे

> विंचू देव्हाऱ्यासी आला । देवपूजा नावडे त्याला ।
> तेथे पैजाराचे काम । अधमासी व्हावे अधम ।।

या न्यायाने वागले पाहिजे

—दि २ ऑगस्ट १९४०, पुणे-

• • •

३३. राष्ट्ररक्षणासाठी केली जाणारी हिंसा पुण्यकारक होय

ज्यानी मला वचन देऊन येथे आणले ती वचने शतपटीनी पुरी झाली आहेत असे मला वाटते सबंध हिंदुस्थानभर लक्ष लक्ष नागरिकाच्या सभा भरतात, कलकत्यासही विराट सभा भरतात पण आजचा समाज पाहून मला अतिशय आनंद झाला आपण माझ्या कार्याचा उत्साह वाढविला आहे पैसे किती दिले हा महत्त्वाचा प्रश्न नाही हिंदुमहासभेचा अध्यक्ष, हिंदु धर्मासाठी नि भगव्या ध्वजासाठी झुजणारा अेक सैनिक म्हणून मी येथे आलो असताना आपण माझे भाषण अैकण्यास अगत्यपूर्वक आलात यातच मला लाखो रुपये मिळाल्यासारखे आहेत

काग्रेसमध्ये तरी हिंदुत्व का असू नये ?

हिंदुस्थान हिंदूचा राहिला पाहिजे व हे तत्त्व अढळ राहिले पाहिजे असे म्हणणारेच लोक बहुशी आजच्या सभेस अुपस्थित राहिले आहेत कारण तसे त्याना ते पूर्णाशाने किंवा बहुशी पटले नसते तर माझे तोड पाहण्यास ते आलेच नसते हिंदुत्वाचे नाव घेणे तीन वर्षापूर्वी पाप होते आज ते पुण्य आहे किंवा नाही हे जरी सागता आले नाही तरी पाप तरी खास नाही आज कॉंग्रेस ही राष्ट्रीय सस्था म्हणतात पण त्यात सुद्धा शेकडा ७५ लोक असे म्हणणारे आहेत की हिंदुस्थानात रहावयाचे तर हिंदु म्हणूनच राहू, नाही तर कॉंग्रेस सोडून जाऊ मुन्शीचे अुदाहरण आपल्या डोळ्यापुढे ताजे आहेच तत्त्वाच्या दृष्टीने गोष्टी अशक्य होअू लागल्या म्हणून त्यानी सभासदत्वाचा त्याग केला कॉंग्रेसमध्ये तरी हिंदुत्व का असू नये ? हिंदु काही लोकसंख्येपेक्षा अधिक मागत नाहीत पण आता मात्र आम्ही थोडेही सोडणार नाही राष्ट्रीयत्व सोडणे म्हणजे नामर्दपणा आहे हिंदुमहासभेचे दुसरे काही म्हणणे नाही काग्रेस हिंदूची आहे असे जिना म्हणतात, हे सत्य आहे यात लाजावयाची गोष्ट काटे आहे ? काग्रेसची प्रतिष्ठा वाढविली हिंदूनी, सत्याग्रह केला हिंदूनी, स्वार्थत्याग केला हिंदूनी, तुरुग भोगले हिंदूनी व आत्मयज्ञ केला हिंदूनीच ! या वेळी दुसरा कोणी आला नाही !!

हिंदुत्व असेल तरच सर्व ग्राह्य

आज नाही अुद्या आपण सर्व लाद्याला सादा लावून रहू असा आत्मविश्वास वाटतो कॉंग्रेस ही सस्था आहे, ती जात नव्हे, धर्म नव्हे पण हिंदुत्वाची गोष्ट निराळी आहे हिंदुत्व म्हणजे आई, बाप, नद्या, जीवन तत्त्व सर्व त्यात सामावलेले आहे हिंदुत्वाला कॉंग्रेस ही साहाय्यभूत झाली तर पुढेही काग्रेस राहीलच हिंदुत्वामहित आम्हास कॉंग्रेस चालेल हजारो कॉंग्रेस आम्ही मोडू, हजारो महादेव सोडू, पण हिंदुत्व सोडणार नाही असा आमचा अढळ निश्चय आहे !

हिंसा श्रेष्ठ की अहिंसा श्रेष्ठ

आजचा विषय करमणुकीचा किंवा तात्त्विक चर्चेचा म्हणून मी व्याख्यानासाठी घेतलेला नाही राष्ट्राच्या दृष्टीने हा अत्यंत महत्त्वाचा असा विषय आहे अहिंसेचा विचार जैनाचार्यांनी व बुद्धानी सखोल रीतीने केला व तो आचारातही आणला आहे जपानपासून मेक्सिकोपर्यंत तीन चार हजार वर्षांपूर्वीपासून याचा अभ्यास चालला आहे मी काही नवीन सांगत नाही विषय जुनाच आहे सर्वांच्याच मताने आत्यंतिक हिंसा ही निंद्य असल्याने हा काही गूढ प्रश्न नाही पण हिंदुस्थानात चांगल्या गोष्टींबरोबर वाईट गोष्टीही अुपन्न होतात असा अनुभव आहे अहिंसा सत्य की हिंसा सत्य हा प्रश्न आज आपणास भेडसावू लागला आहे अर्जुनालाही मागे हा प्रश्न पडला होता पण ती भावाभावांची लढाअी असल्याने असा प्रश्न पडणे साहजिक तरी होते पण आजची स्थिति तशी नाही ज्यांचा आपणाशी काहीच संबंध नाही अशा लोकांचा विचार करताना 'हिंसा श्रेष्ठ का अहिंसा श्रेष्ठ' हा प्रश्न अुत्पन्न करणे मूर्खपणाचे आहे अनंतकाल याची चर्चा झालीच आहे आज हिटलर जपान हिंदुस्थानाजवळ येअू पाहत आहेत इंग्लंड तर आहेच आहे आपल्या देशातही ढाक्का अहमदाबाद व मुंबअीचे प्रकार होतच आहेत आणि अशी स्थिति असताना 'हिंसा श्रेष्ठ का अहिंसा श्रेष्ठ' हा प्रश्न आता का? पूर्वी प्रभु रामचंद्राला असाच प्रश्न पडला होता पण वसिष्ठांनी तत्त्वबुभुक्षितेबद्दल त्याचा धिक्कार केला "तुझी पट्टराणी शत्रून पळवून नेली असता तुला हा भ्याडपणाचा विचार सुचतो कसा?" असा वसिष्ठ मुनींनी प्रश्न केला रामाला त्यामुळे चीड अुत्पन्न झाली, त्याची वीरवृत्ति जागृत झाली व रावणाला मारून आल्यानंतरच योगवासिष्ठ सांगण्याविषयी रामाने वसिष्ठाला सांगितले ही योगवासिष्ठाची भूमिका आहे आज हीच हिंदुस्थानची स्थिति झाली आहे तरुण दसाल हिंसा श्रेष्ठ की अहिंसा श्रेष्ठ याची चर्चा करू लागले आहेत रामाप्रमाणेच आपल्यातही वीरवृत्ति जागृत झाली पाहिजे अशा परिस्थितीत तात्त्विक नव्हे पण व्यावहारिक ठाम निश्चय केला पाहिजे

आत्यंतिक हिंसा अशक्य व पाप आहे

या बाबतीत माझा पहिला सिद्धान्त असा आहे की, आत्यंतिक अहिंसा अशक्य आहे दुसरा सिद्धान्त असा आहे की, आत्यंतिक अहिंसा पाप आहे हा पाहा माझा पूर्वपक्ष आपल्या देशातले तीनही धर्मपंथ म्हणतात की सापेक्ष अहिंसा पुण्य आहे निरपेक्ष अहिंसा हे पाप आहे मनुष्यजातीच्या एकंदर हितास जे कारणीभूत होते ते चांगले व पुण्य आणि जे अहितास कारणीभूत होते ते पाप या निकषावर आपण अहिंसा पुण्य का पाप हे पाहिले पाहिजे व या दृष्टीने आत्यंतिक अहिंसा हे पाप आहे असे आपणास सिद्ध करता येईल

कृषि ही देखील हिंसाच आहे !

मनुष्य वन्य अवस्थेतून पुढे कृषि अवस्थेत अुन्नत झाला दयेचा वाव सापडू लागला अहिंसेचे नियम होअू लागले पूर्वीच्या रानटी अवस्थेत हिंसा योग्य झाली असती. पण या वेळी हिंसा का करावी असा प्रश्न अुद्भवणे साहजिक आहे पण या अवस्थेत देखील आत्यंतिक अहिंसा आपण पाळली असती तर आपला नाश झाला असता कारण तसे पाहिले तर कृषि ही देखील हिंसात्मक आहे धान्य काढीपर्यंत (नागरणे वगैरे क्रियामध्ये) लाखो जीवाचा संहार आपण करतो व तच अन्न आपण खातो व म्हणूनच पूर्वीच्या ऋषींनी 'हिंसाप्राया पराधीना कृषि यत्नेन वर्जयेत्' असही सांगितले होते पण मनुष्याच्या हिताला आवश्यक अशी हिंसा आपण केली म्हणूनच आपण जगू शकलो आत्महिंसा केली नाही

आत्महत्या करणें म्हणजे हिंसाच

आता आपण पुढच्या अवस्थेचा विचार करू मनुष्य असं म्हणेल की, मी मठात बसेन, कोणालाही त्रास देणार नाही. माझा जीव गेला तरी मी कोणाला प्रतिकार करणार नाही मग तरी अहिंसा तत्त्व अमलात आणता येईल किंवा नाही ? पण याला अुत्तर असं की, जीव गेला हरकत नाही अशी प्रतिज्ञा करणे म्हणजेही आत्यंतिक अहिंसा गेलीच कारण तो आत्मघात आहे म्हणून आत्यंतिक अहिंसा अशक्यच आहे अहिंसेचा सूक्ष्म विचार करणारे जैन साधु आपल्याच हिंदुस्थानात पूर्वी होअून गेले पण त्यानीही सापेक्ष हिंसेस परवानगी दिलीच आहे आत्यंतिक हिंसा वैद्यशास्त्राच्या दृष्टीने देखील अशक्य आहे शस्त्रक्रिया करणे किंवा औषध घेणे म्हणजे सुद्धा शरीरातील काही जंतूंचा नाश करण्यासारखेच आहे न्यायाच्या दृष्टीने आपण किड्याना काय अुत्तर देअू शकू ? फक्त आम्ही मनुष्य आहो अेवढेच आपणास सांगणे शक्य आहे

राष्ट्ररक्षणासाठी केलेली हिंसा पुण्यकारक

व्यक्तीव्यक्तीच्या हिंसे-अहिंसेच हच तत्त्व आपणास राष्ट्राच्या हिंसे अहिंसे-बाबत लागू करता येअील दुसर हे पहिलेच वृद्धीकृत स्वरूप आहे सज्जनाशी आपण सज्जनपणाने वागणे हे पुण्यकारक आहे पण आपल्या देशावर शत्रु चाल करून आला तर त्याचा सशस्त्र प्रतिकार करणे हें पाप नाही आपणास स्वातंत्र्य मिळाले व तदनंतर आपण जर दुसऱ्याचा द्वेष केला नाही तर हिंसेचा प्रश्न येतो कोठे असे काही लोक म्हणतील. असे म्हणणे म्हणजे शुद्ध धांवरटपणा होय तुम्ही द्वेष केला नाही तर दुसरा करणार नाही हे कशावरून ? द्वेष केल्यानेच तो अुत्पन्न होतो असे समजणे चुकीचे आहे स्वतः जगणे व राष्ट्र जगविणे हे आपले कर्तव्य आहे. त्याकरिता हिंसा करावी लागली तरी ती पुण्यकारक होय आजच्या स्थितीत

अक्षरश आत्यंतिक अहिंसा पाप आहे आततायी मनुष्य आक्रमण करून आला तरी त्याला मारावयाचे नाही असं म्हटल तर नाश होईल आत्यंतिक अहिंसा व्यवहारामध्ये पाप आहे याचा राष्ट्रीय दृष्टचा विचार करावयाचा झाल्यास चोर दरोडेखोर याचा सुकाळ जास्त होईल सत्प्रवृत्ताचा उच्छेद होईल धार्मिक अुपदेशाने चोर जात नाहीत, अुलट सावाचा नाश होतो जगातील चागली राष्ट्रे वाअिटाकडून प्रथम मारली जातील व शेवटी सर्व समाज उच्छिन्न होतील आज सव समाज अेकत्रित राहिला आहे याचे कारण म्हणजे दडाची भीति. आत्यंतिक अहिंसने हिंसा प्रबलतर झाल्याशिवाय राहणार नाही

तत्त्वाचा अुपलक्षणात्मक अर्थ

श्री मुनशीनी नुकत्याच प्रसिद्ध केलेल्या पत्रकाचा विचार करता सत्य, अस्तेय, ब्रह्मचर्य, अपरिग्रह' ही तत्त्वे अक्षरश पाळणे पुण्यकारक आहे ही गोष्ट खरी पण 'अपरिग्रह' कसा शक्य आहे, असा मी आमच्या मुलाखतीत त्याना प्रश्न केला कारण अपरिग्रह पाळण झाल्यास अिग्रजापाशी मागावयाच तरी काय ? साराश वरील गोष्टी अुपलक्षणेन सागितल्या आहत हा अर्थवाद आहे आपल्याकडे सुद्धा गगेच्या अेका स्नानाने सात जन्माचे पातक नष्ट होत असं म्हणत नाहीत काय ? पण ते सत्यार्थाने घेऊन कसे चालेल ? आत्यंतिक अहिंसा ही योग्याना देखील अशक्य होअील कारण त्याना श्वासोछ्वासही करता येणार नाही

अहिसा दुर्बलाना प्रिय

मनुष्यजातीला, राष्ट्राला अुपकारक तितकी अहिंसा पुण्यप्रद होय नाही तर आत्यंतिक अहिंसेने देव मरतील, दैत्य तगतील व शेवटी तेही मरतील आत्यंतिक अहिंसा दुर्बलाना प्रिय वाटत ती दुबलता आज सुचली आहे म्हणून 'हिंसा की अहिंसा' हे प्रश्न अुद्भवले आहेत आत्यंतिक अहिंसेचा पुरस्कार करणारे बुद्धिभ्रष्ट किंवा दुष्ट असले पाहिजेत पण आज आपल्या देशात पहिलाच प्रकार दिसतो शास्त्रानी क्षात्रीच तत्त्व आम्ही शिकवितो ते कमी साधु म्हणून नव्हे, तर त्याच्यापेक्षा शहाणे म्हणून आत्यंतिक अहिंसा पाप आहे हच आमच तत्त्व आहे

शस्त्रधारी देव आमचे गुरु !

अहिंसेच्या तत्त्वाचा पुरस्कार करणाऱ्या जैनानी देखील पूर्वी राज्ये केली आहेत सापेक्ष अहिंसा हे पुण्य आहे असेच जैनाचार्यांचेही मत आहे आपण आततायी मनुष्याला मारल तर त्याचा दोष आपणाकडे नसून तो आपल्या पापाने मरतो अशी शिकवण आहे बुद्धानेही हच सागितले आहे तुम्ही आपण होअून कोणावर चालून जाअू नका, पण त्रास देणाऱ्याच्या जीवाविरुद्ध जा असाच

त्यांच्या सांगण्याचा आशय आहे. हिंदूंच्यासंबंधी तर बोलावयासच नको. आमचा गुरु श्रीकृष्ण आहे. कोदंडधारी राम आहे. आम्हांला हिंसा-अहिंसेच्या शंकाच राहत नाहीत. आततायी माणसांचा नाश कर असेंच भगवान् श्रीकृष्णानी सांगितले आहे. 'यदि मामप्रतीकारमशस्त्रं शस्त्रपाणयः। धार्तराष्ट्रा रणे हन्युस्तन्मे क्षेमतरं भवेत्' असें म्हणणारा अर्जुन श्रीकृष्णाच्या अुपदेशाने 'करिष्ये वचनं तव' म्हणून अेकदम युद्धास सन्नद्ध झाला. दशमुखी रावणाला मारणारा राम, वाघनखें खुपसून अफझुलखानाला ठार करणारा शिवाजी हेच आमचे गुरु आहेत. सर्व जगच जर पापावर जगतें तर आम्हीही पापच करणार !

आततायाला विचार न करता ठार मार, हें वचन परंपरेने वेदकालापासून चालू आहे. तो आपला धर्म आहे, त्यावर श्रद्धा ठेवा. ज्या देवांची पूजा करता त्यांची उदाहरणें डोळ्यांपुढे ठेवा. आपले देव सशस्त्र, आपले पूर्वज सशस्त्र, मग आपण असे नादान कां ?

\+ \+ \+

३४. पाकिस्तानरूपी रोगावर औषध योजना

हिंदुस्थानात पाकिस्तानची चर्चा करण्याचा प्रसंग यावा ही अत्यंत संतापजनक गोष्ट आहे व माझ्यासारख्या अुच्छृंखल माणसास शांतपणा ठेवून ती करणे फार कठीण आहे. तथापि फार संयम राखून मी ती करणार आहे. पाकिस्तान हें काही तरी दुर्लक्ष करण्यासारखे बुजगावणें किंवा धूम्रपटल खासच नाही. त्याचा समग्र अभ्यास करून संपूर्ण समाचार घेण्याची तयारी आपण ठेवली पाहिजे. कारण मुसलमानांच्या सर्व हिंदुत्वनाशक आशा-आकांक्षांचें सार किंवा अर्कच पकिस्तान या छोट्या शब्दात साठला आहे. हिंदुमात्राला नष्ट करणारें नागाचें विषच या पाकिस्तानच्या छोट्याशा नलिकेत भरलेले आहे असें समजा. मुसलमान कडवे व धर्मनिष्ठ असल्यामुळे ते प्रथम हिंदुस्थानात आले, तेव्हापासूनच पाकिस्तानची विषवल्ली अंकुरित झाली आहे. मुसलमानी धर्म सोडून परधर्माचा जो स्वीकार करील त्याला वेलाशक देहान्त प्रायश्चित्तच द्यावें असे मुसलमानांच्या शरीकांत सांगितलेले आहे आणि याप्रमाणे वागावयास मुसलमान आजच्या काळातही कसूर करीत नाहीत. मी म्हणतो ती त्यांची शूराची निष्ठा आहे. मग ती बरोबर वा चूक कशीही असो. काही वर्षांपूर्वी अुत्तर हिंदुस्थानात अेका मुसलमानाला हिंदूची दीक्षा देण्यात आल्यामुळे दुसऱ्या अेका मुसलमानाने त्याचा

खून पाडला तेव्हा चाललेल्या खटल्यात आज अिंग्रज राज्यातही मुसलमान बॅरिस्टरानी मुसलमानी कायद्याप्रमाणे आरोपीने केले तेच बरोबर केले असे प्रतिपादन केले होते ! मुसलमान काफीर झाला तर दुरात्मा म्हणून त्याचा नि पात करावा व अुलट काफिराचा जर मुसलमान झाला तर त्याचा पूतात्मा म्हणून गौरव करावा अशीही त्याची धर्माज्ञा असल्यामुळे पाकिस्तानचे मूळ किंवा खूळ आजकालचे नसून पुरातनचे आहे हे लक्षात येईल नुक्तेच बगाल्यात जे भीषण दगे व हत्याकाड मुसलमानानी केल त्या वेळी हिंदूना त्यानी सक्तीने कसे बाटविले, स्त्रियाचे केस कापून, त्याना अर्धनग्न करून त्याना विजारी चढवून लगेच कोणत्या ना कोणत्या मुसलमानाशी निका लावून देअून त्याची कशी विटबना केली तो प्रकार ताजाच आहे शिवाय पाकिस्तानात मुसलमानाप्रमाणे अिंग्रजाचाही म्हणजे राज्यकर्त्याचाही सबध आहे हे लक्षात ठेवा

कुराणात पाकिस्तान

पाकिस्तान मुसलमानानी आजकाल निर्माण केलेले नाही ते जिनानी निर्माण केलेले नसून त्याच्या कुराणानेच निर्माण केले आहे त्याच्या कुराणात तशी धर्माज्ञाच केली आहे दारुल अिस्लाम व दारुल हर असेच दोन नि सदिग्ध भाग मानून दारुल हरचा नि पात करावा अशी त्यात स्पष्ट आज्ञा आहे दारुल अिस्लाम म्हणजे अिस्लामी जगत् व दारुल हर म्हणजे काफिराचे जगत् अिस्लामेतर जो जो कोणी असेल तो तो काफिर, दारुल हरचा समजून त्याचा नि पात करावा अशी धर्माज्ञा असल्यामुळे आणि मुसलमान हे कडवे असल्यामुळे ते त्या आज्ञेची अमलबजावणी केल्याशिवाय सोडीत नाहीत कुणी शहाणे म्हणतात की, काँग्रेसने केलेल्या छळामुळे प्रथम मुसलमानानी ही पाकिस्तानची कल्पना काढली पण ते खोटे आहे काँग्रेसने अुलट मुसलमानाचे वाटेल तसे लाडच केले साप असताही त्याला जवळ जाअून दूध पाजण्याचा अविवेकीपणा तिने केला आहे.

कृतघ्न होअू नका

साराश पाकिस्तानची बीजे फार जुनी आहेत. पाकिस्तान हा शब्द अलीकडला नवा असला तरी मागणी किंवा आकाक्षा किंवा महत्त्वाकाक्षा पुरातन आहे व ती साध्य करण्यासाठी पद्धतशीर प्रयत्न मुसलमानानी केलेले आहेत १९३० साली महमद अिकबाल यानी आपल्या पुस्तकात या योजनेचा विचार केलेला आहे मुसलमान दगे करतात ते तात्कालिक स्फूर्तीने काही तरी निमित्ताने करतात असे नसून त्यामागे शिस्त आहे खरे दगे गुड करीत नसून त्याचे पुढारी करतात ! मुसलमान मशिदीत जमावाने जमतात पण बाहेर पडताच नेमके देवळेच फोडावयास कसे जातात ? अर्थात् अशा वेळी त्याना हिंदूनीही पद्धतशीरपणेच

प्रतिकार केला पाहिजे. अशा प्रतिकार करणाऱ्या लोकाना 'गुंड' ही पदवी हिंदु वर्तमानपत्रकर्त्यांनी लावावी ही शरमेची गोष्ट आहे. मुसलमानी आक्रमकाचा प्रतिकार करण्यासाठी हिंदु 'गुंड' जिवावर अुदार होअून पुढे सरला होता म्हणूनच वर्तमानपत्राच्या ह्या लेखकाला सुखाने आपल्या कचेरीत बसून 'गुंड' ही शिवी त्याला देता आली! हे 'गुंड' लढतात म्हणूनच अितर हिंदु जगतात! म्हणूनच दंग्याच्या वेळी तुमचे संरक्षण करणाऱ्याना 'गुंड' ही शिवी देण्याचं कृतघ्नपणा तरी करू नका! डाक्क्यात मुसलमानानी कहर केला, नंतर अहमदाबादेत केला, तेव्हा हिंदूचे डोळे अुघडले अेखादा पाअूस झाल्याबरोबर जसे गवत वाढते त्याप्रमाणे हिंदुसंघटनाची वृत्ति अेकदम तेथे अंकुरित झाली मी मुद्दाम गवताची अुपमा देतो. कारण महाराष्ट्राप्रमाणे ती तेथे अेखाद्या वट-वृक्षासारखी चिरंजीव व प्रचंड अद्याप झाल्यासारखी नाही, कारण तो *गांधीजींच्या गुजराथी लोकांचा प्रांत आहे* पण गुजराथी झाले तरी हिंदुच, आमचेच भाअुबंद आहेत. त्याच्या संरक्षणासाठीही हिंदुसभेने कष्ट केले त्यानंतर मुंबईस मुसलमानानी दंगे केले पण अभिमानाची गोष्ट आहे की अेका हातात पिनल कोड घेअून व दुसऱ्या हातात प्रतिकारार्थ शस्त्र धरून हिंदूनी पिनल-कोडाच्या मर्यादा न अुल्लंघिताही असा जोरकस प्रतिकार केला की, नेहमीच्या अुलट मुसलमानानाच दंगा बंद होअू द्या अशी सभा भरवून ठराव करण्याची पाळी आली! पठाण नुसता गुरकावून गेला तरी आसपास लोकांची पळापळ व्हावयाची अशा जुना दडक त्याच पठाणानी मुंबअीत दंगा थांबू दे, आम्हाला जगू दे, म्हणून सभा केल्या!

'पाकिस्तान त्याची कल्पना अशी आहे की, वायव्य सरसीमाप्रांत, बलुचिस्तान, सिंध, पूर्व बंगाल, पंजाब यांचे स्वतंत्र मुसलमानी राष्ट्र व्हावे, त्यांना हिंदूंच्या सत्तेचा संपर्कही नसावा आज अिंग्रज जबरदस्त असल्यामुळे आपला अिंग्लंडशी संबंध तोडून टाकावा असे जिनांना म्हणता येत नाही. म्हणून ते त्यांचे अधिराज्य मानावयास तयार आहेत अितकेच! कारण तोफेपुढे मुसलमानांचे धर्मशास्त्रही लटपटते! जिनांना वरिष्ठ सत्ता अिंग्रजांची असली तरी चालेल पण त्यांना हिंदूंचा संपर्कही नको. शिवाय पाकिस्तानच्या योजनेत नुसतेच अुत्तरेतील प्रांत नाहीत त्यांना खाली दक्षिणेत असलेले निजामचेही संस्थान पाकिस्तानांतसलच हवे आहे मुसलमानांची हरामखोरी अशी आहे की त्यांना नुसता प्रदेशच पुरेसा नाही त्यांना समुद्रकाठची बंदरेही हवी यासाठी आसामही त्यांना पाहिजे.

परस्वापहाराची दुष्ट वासना

पूर्व बंगाल्यात मुसलमानांची बहुसंख्या आहे म्हणून तो प्रदेश मुसलमानांना अेक वेळ तर्कदृष्ट्या देता येअील परंतु आसामात मुसलमानांचा काहीअेक हक्क-संबंध नसता केवळ मुसलमानांना पूर्व समुद्राचे द्वार खुले हवे म्हणून त्यांनी त्याची मागणी करणे ही शुद्ध हरामखोरी आहे हिंदूंनी अशी गोष्ट कालत्रयीही होअू देता कामा नये. मुसलमानांचे तर्कशास्त्र सोय पडेल तसे बदलते काश्मिरात राजा हिंदु आहे, पण बहुसंख्य प्रजा मुसलमान आहे म्हणून त्यांना तेथे मुसलमान राजा हवा आहे राजा हिंदु असला तरी संस्थान मुसलमानांचेच आहे असे ते प्रतिपादितात. पण तोच न्याय दक्षिणेतील निजामाला मात्र लावण्यास ते तयार नाहीत. निजाम राज्यात बहुतेक सर्व प्रजा हिंदूंची असून राजा मात्र मुसलमान आहे काश्मिरचा न्याय हैद्राबादेस लावावयास मुसलमान तयार नाहीतच अुलट निजामालाही समुद्रद्वार नाही म्हणून आंध्र प्रांत निजामाला द्यावा अशी त्यांनी मागणी सुरू केली आहे! अेवढ्यानेही भागले नाही. त्यांना हिंदुस्थानच्या मध्यावर अजमीरचेही अेक स्वतंत्र पाकिस्तान निर्माण करावयाचे आहे अजमिरास चिस्तीची कबर आहे. याच चिस्तीने पूर्वी तेथे गुपचूप फकिरासारखे राहून महमद कासिमाला माहिती पुरवून त्याच्याकडून सिंधवर स्वारी करविण्याचे पुण्यकृत्य केले! त्या चिस्तीच्या निमित्ताने तेथे मुसलमानांचे अेक यात्राक्षेत्रच निर्माण झाले आहे. ते अजमीर पाकिस्तानातच रूपांतरित करावे अशीही मुसलमानांची अेक मागणी आहे. या सर्वांत त्यांचा हेतु हिंदुस्थानच्या अुत्तर टोकापासून दक्षिण टोकापर्यंत मुसलमानी सेना घाटेल तशी खेळविण्यासारखी 'कॉरिडर' निर्माण करून ठेवावी असा आहे.

उपाय काय ?

पण मुसलमानांनी हे लक्षात ठेवावे की, ही त्यांची योजना आम्ही कधीही सफल होअू देणार नाही. आम्ही हिंदु बहुसंख्य आहोत. येथे आमचेच बहुमत राहणार.

हिंदुस्थानात दोन मेजॉरिटी पार्टीज आहेत, असे कोणी शहाणे म्हणतात पण ते अशक्य आहे हिंदुस्थानात एक हिंदूंचीच तवढी मेजॉरिटी पार्टी असू शकेल आज सातशे वर्षेपयत मुसलमानाशी झगडून आम्ही हिंदुच बहुसख्य राहिलो आहो आणि अगदी कमीत कमी आणखी सात पिढ्या तरी बहुसख्यच राहू येवढे तरी निश्चित पाकिस्तानचा प्रश्न सुटण्याकरिता कोणी काही आपापल्या बुद्धीप्रमाणे जो तो उपाय सुचवीत असतो पण पाकिस्तानाचा हा रोग त्वग्रोग नसून रक्ताचा रोग आहे, हे लक्षात घेतले पाहिजे एकाने तर महाराष्ट्रातील पुढाऱ्यानी गाधीकडे जाऊन सत्याग्रह थांबवावा म्हणजे पाकिस्तान चळवळ बद पडेल अशी सूचना केली त्याच्या विचाराच्या मौलिकतेची शिफारस करावी तवढी थोडीच ! ! महाराष्ट्रातील पुढारी राहूच द्या, पण भिकारीही अशी गोष्ट करण अपमानास्पद समजेल

शाप तरी देऊ नका

पाकिस्तानावर उपाय एकच नि तो हा की, प्रचड हिंदुसघटना बनवून ती योजना खणून काढणे. आम्ही उदारपणाने मुसलमानाना सागतो की, अल्पसख्याकाचे जेवढे रास्त हक्क आहेत, तेवढेच तुम्हास मिळतील वेटेज , स्पेशल रिप्रेझेन्टेशन याचे नावही काढू नका पाकिस्तानचा प्रश्न तर्काने, तत्वज्ञानाने अथवा टीकेने सुटणार नाही, तो फक्त हिंदुसघटनेनेच सुटणार आहे यासाठी महाराष्ट्रातील हिंदुमात्राने प्रथम हिंदुसभेचे सभासद व्हावे व निवडणुकी येवोत, गोलमेज परिषद येवोत तेथे हिंदूचे हितरक्षण करणारे हिंदुच पाठवावे आज बगाल किंवा इतर प्रात बोलू शकत नाहीत ती गोष्ट महाराष्ट्र निर्भयपणे सागत आहे महाराष्ट्राने पडत्या काळातहि भगवा ध्वज व हिंदुत्व याची भावना धगधगत ठेवली होती ती जागृति आता अखिल भारतात पसरत आहे कोनाकोपऱ्यात तिचा प्रभाव दिसत आहे पजाबापासून कन्याकुमारीपर्यंत हिंदुत्वाचे भावनेने जनता वेहोष झाली आहे यावेळी मात्र एकच विनती करावयाची आहे तुम्ही कोठेहि जा, पण अत करणातील हिंदुत्वाची जागती ज्योत पेटलेली घेऊन जा व प्रत्यक ठिकाणी भगवा ध्वज डौलाने उच फडफडत ठेवा ज्याना ह पटत नसेल त्यानी आमच्या या कार्याला आशीर्वाद द्यावा, निदान शाप तरी देऊ नये ! महाराष्ट्राची जगात प्रौढि झाली तर तुम्हास काही सुतक तर येणार नाही ना ? आजच्या या मगल दिनी आपण प्रत्येकजण अशी शपथ घ्या की, 'हिंदूचे हित तेच आमचे राष्ट्रीयत्व' ते आम्ही अभेद्य ठेवू आणि प्राण पणाला लावून हा पूज्य भगवा ध्वज आम्ही भरतखडात अखड फडकत ठेवूच ठेवू

—केसरी, ५ ऑगस्ट १९४१

✦ ✦ ✦

३५. अखंड भारताच्या स्वातंत्र्यार्थ लढण्याचा आम्ही निर्धार केला आहे.

मुस्लिम लीगचा कार्यक्रम, ध्येय आणि धोरण काय आहे, याविषयी त्यांनी अगदी स्पष्टपणे आपली बाजू मांडावी असे जे आम्हाला वारंवार वाटत होते ती गोष्ट मद्रास येथे भरलेल्या मुस्लिम लीगच्या अधिवेशनात घडली असल्याने आम्हाला फार समाधान वाटत आहे. यापुढे मुसलमानांच्या मनात काय चाललेले आहे, याविषयी काँग्रेसभक्तांनाही शंका राहण्याचे काहीच कारण उरलेले नाही आणि आगामी संकटाला तोंड देण्याच्या सिद्धतेने त्यांनाही सज्ज राहिले पाहिजे

बॅ. जिना यांनी आपल्या अध्यक्षीय भाषणात काँग्रेसवर जोराचे कारडे ओढले असून करड्या वाणीने त्यांनी अखेर काँग्रेसला आज्ञा सोडली, 'अद्यापपर्यंत तुमच्या वर्किंग कमिटीने आमच्या पाकिस्तान योजनेचा विचार केला नसेल तर तिला तो करावयाला सांगा ' काँग्रेसनेही जिनांचे समाधान करील अशा प्रकारची मुत्सद्देगिरी आचरण्यास आपण सिद्ध आहो असे दाखवून दिले आहे

सिंहाचा निर्णय नि लांडग्यांची बकबक

हिंदुमहासभेच्या बाबतीत मात्र जिनाशहांना कोरडेही ओढण्याचे साहस झाले नाही किंवा तर्कवाद करण्याचीही भ्रांत उरली नाही त्यामुळे अखेर निराशेने ते उद्गारले, 'हिंदुमहासभा ही एक ताठर आणि सहआचार-विचारास निरुपयोगी अशी संस्था आहे व मला तिच्याशी काही कर्तव्य नाही ' या उद्गारांनी आम्हाला पुढील गोष्टीची आठवण होते.

कोण्या एका वेळी देववनात राहणाऱ्या लांडग्यांना त्या वनात आपला स्वतंत्र सुभा उभारण्याची आकांक्षा उत्पन्न झाली या स्वतंत्र्या सुभ्यात दुसऱ्या कोणाचेही बोट शिरकता कामा नये, त्यावर सर्वस्वी लांडग्यांचीच अधिसत्ता चालली पाहिजे, असे त्यांना वाटू लागले म्हणून त्यांनी आपल्या प्रतिनिधींना त्याप्रमाणे सदर वनात घोषणा करण्याविषयी सांगितले व आराधनेचे धोरण स्वीकारून किंवा धाकदपटशा दाखवून सर्वांची संमति या घोषणेला मिळविण्याविषयी आज्ञा सुटल्या

काही काळाने पुन्हा सगळे लांडगे आपल्या योजनेचे काय झाले, याचा विचार करण्यासाठी एकत्र जमले, तेव्हा त्यांच्या प्रतिनिधींनी अशी माहिती सांगितली की, देववनातील बहुतेक सर्व पशूंनी त्या घोषणेला संमति दिली आहे

बोकड, कोल्हे आणि गाढवे यांनी या योजनेला नुसती संमतीच दिली असे नाही तर या योजनेशी सहकार्य करून लांडग्यांच्या स्वतंत्र्या सुभ्याप्रमाणेच स्वतः चाही एकेक स्वतंत्र सुभा करण्याचे संकल्प सोडले पण 'गजराजांनी काय केले ' असा एकाने सवाल टाकला

प्रतिनिधी उत्तरले—'गजराज हे प्रचंड आणि शक्तिमान् पशु आहेत खरे, पण ते सहजसुलभ रीतीने वनू शकतात व त्यामुळे थोडीशी वळणे घेऊन किंवा थोडासा दम देऊन त्याचेकडून ही योजना सहज मान्य करून घेता येईल '

'पण सिंहाचे म्हणणे काय आहे ? कारण त्याच्याच म्हणण्याला विशेप महत्त्व आहे' असा आणखी एक सवाल आला तेव्हा आपले खांद उडवून लांडग्याचा प्रतिनिधि म्हणाला ,' सिंहाचा प्रश्न काढूच नका देववनातील सगळया पशूत हा प्राणी अगदी असहिष्णु आणि सहकार्याला किंवा महविचाराबाबत निरुपयोगी आहे तो आपल्या योजनेच्या तत्त्वालासुद्धा मान्यता देणार नाही आराधना किंवा लपडाव याना तो केव्हाही दाद देणार नाही, म्हणून त्याचा विचारच करावयाचा नाही असे मी ठरविले आहे '

'पण त्याचा विचारच करायचा नाही असे तुम्ही ठरविलेत तरी जर सिंहाने याबाबत उदासीन राहण्याचे नाकारले तर ?' पण या प्रश्नाला मात्र कोणालाही उत्तर देता येईना

या गोष्टीपासून घ्यावयाचा बोध अगदी स्पष्ट आहे आपले पाकिस्तान सिद्ध करून घेण्यासाठी लागने हिंदुमहासभेला तोंड देण्याचे नाकारण्याचे कितीही ढाग केले तरी अंतर्यामी लीगने हे ओळखले आहे की, हिंदुस्थानचे भवितव्य ठरवि-ताना अखेर केवळ हिंदुमहासभेचाच विचार करणे त्याना भाग पडेल काँग्रेस ही मुसलमानाची प्रतिनिधि नाही हे जिनानी मान्यच केले आहे, उलट ती हिंदूचीही प्रतिनिधि नाही त्यामुळे आता काँग्रेस हे एक राष्ट्रीय सामर्थ्य म्हणून गणले जाऊ शकणार नाही आणि तिची मान्यता म्हणजे राष्ट्राची मान्यता किंवा निदान हिंदूची मान्यता असे तरी खचित होणार नाही

लीगला असे वाटू लागले की, लौकरच पाकिस्तानच्या योजनेला काँग्रेसची मान्यता मिळविता येईल आणि म्हणूनच बॅ जिना यानी हिंदुमहासभेवर वर उद्धृत केलेला ठपका ठेवला आहे पण हा छाप मारण्यानेच हिंदुमहासभेच्या निर्भेळ आणि निर्दोष अशा राष्ट्रीय भूमिकेविषयी आपण एक प्रकारे मान्यता देत आहो, ही गोष्ट बॅ जिना याच्या ध्यानात आली नाही आपला 'जन्मसिद्ध हक्क ' विकण्यास काँग्रेस सिद्ध होवो अगर न होवो, पण जोपर्यंत हिंदुमहासभा अस्तित्वात आहे तोपर्यंत त्या हक्काचे सरक्षण ती करीलच करील तिचा तो अधिकारच आहे सिंधूपासून तो समुद्रापर्यंत पसरलेल्या भरतभूचे स्वातंत्र्य आणि अविभाज्य सार्वभौमत्व रक्षिणे हा हिंदुराष्ट्राचा, हिंदुत्वाचा, 'जन्मसिद्ध हक्क ' आहे ही गोष्ट लक्षात घेऊनच सिंध, बगाल, मुंबई किंवा मद्रास ज्या ठिकाणी अलीकडे मुस्लिम लीगच्या बैठकी झाल्या त्या त्या ठिकाणी त्यानी असा दम भरला की, जर हिंदुसघटनवादी लोक दाती तृण धरून आमच्या या योजनेला मान्यता देणार नाहीत तर अतर्गत यादवीचा धोका आल्याशिवाय

राहणार नाही मद्रासला जिनानीसुद्धा सांगितले की, हिंदूनी हिंदुमहासभेचे नेतृत्व सोडून द्यावे, नाही तर त्याचे भयंकर परिणाम त्यांना सहन करावे लागतील

ठीक तर, आता हिंदूचे हृद्गत ऐका

या शब्दांनी आम्हाला मुसलमानांची हृदय स्पष्टपणे कळून आली ही फार चांगली गोष्ट झाली आम्हीही आता त्यांना थोड्याफार प्रमाणात आमचे हृद्गत स्पष्ट करून सांगू इच्छितो मुसलमानांना आपल्या मर्जीप्रमाणे भारतभूचे तुकडे पाडता आले नाहीत तोपर्यंत ज्याअर्थी अंतर्गत यादवीची धमकी ते आम्हाला उघडपणे देत आहेत, तोपर्यंत मुसल्मान हे अंतर्गत युद्ध आमच्यावर केव्हा, कोणत्या स्वरूपात लादतील याविषयी आम्ही आपसात मोकळेपणाने चर्चा करण्यास मुक्त आहोत या संभाव्य यादवीबाबत मुस्लिम लीगच्या छावणीतील काही उमदे वीर जर आम्हाला थोडेसे साहाय्य करतील तर ते आम्हाला उपयोगीच आहे अर्थात् त्यांना स्वत ला त्याविषयी काही कल्पना असेल तर! मुसल्मान सत्वरच हे युद्ध पुकारू इच्छितात तर मग त्या युद्धासाठी लागणारे सैन्य आहे तरी कोठे? लहर लागेल तेव्हा हिंदुस्थानातील अनेक नगरांत शांतताभंग करणारे मुसलमान गुंड आणि मवाली तेवढेच या सैन्यात असू शकतील काय? तर मग त्यांची ही स्वप्नं फोल आहेत असं म्हणावे लागेल शिवाय ठिकठिकाणच्या हिंदूत आता स्वसंरक्षणाची जागृति इतकी उत्पन्न झाली आहे की, त्यामुळे अनेक ठिकाणी दंग्यातसुद्धा मुसलमानांना हिंदूपेक्षा अधिक किंमत द्यावी लागली आहे काही प्रांतात कॉंग्रेस मंत्रिमंडळे असताना हे दंगेखोर त्यांना नमवू शकले असतील कदाचित् पण लवकरच अनेक प्रांतात हिंदुसंघटनवाद्यांची मंत्रिमंडळे अधिकारारूढ झाली म्हणजे त्यांची काय वाट?

किंवा कदाचित असे तर नसेल, की काही जागतिक धक्क्यामुळे हिंदुस्थानातील ब्रिटिश सत्ता संपुष्टात येईल व मगच हिंदुस्थानात हिंदु व मुसलमान यांच्यामध्ये अंतर्गत यादवी व अराजकता माजल्यानंतर मुसलमान हे युद्ध पुकारून हिंदुराष्ट्राला नमविण्याचे मनोरे रचीत असतील तसे जर असेल तर तुमच्या मुसल्या पाकिस्तानच्या प्रस्तावाने थोड्याच वर्षांत हिंदुस्थानातील ब्रिटिश राज्य नाहीसे होईल असं मानणे हे फाजील विश्वासाचेच नाही का? आणि समजा की, या वर्षाच्या आतच तशी अवस्था प्राप्त झाली तरी जर हिंदी मुसलमानांच्या साहाय्याला बाहेरच्या एखाद्या प्रबल राष्ट्राचा पाठिंबा मिळाला नाही व हिंदुस्थानातील मुसलमानांना हिंदूशीच एकाकी सामना द्यावा लागला तर आपली स्वप्ने खरी करता येतील अशी अपेक्षा मुसलमान बाळगतात काय?

तुमचा हुकमी एक्का म्हणजे फार तर हैद्राबादचा निजाम व सरसीभवरचे टोळीवाले पण तशी अवस्था यईल तर हिंदच्या बाजूला निर्विवादपणे प्रबळ असे पाचपन्नास हिंदु सस्थानिक सास एकत्र उभे राहू शकतील शिवाय या सर्वांच्यावर स्वतत्र आणि सामर्थ्यवान् असे नेपाळचे राज्य आहे ते वगळेच तसा प्रसग आलाच तर आपल्या महस्रावधि, शिस्तीत वाढलेल्या अशा सशस्त्र सैनिकासह हिंदुत्वाच्या रक्षणास नेपाळ केव्हाही उभे ठाकेल म्हणून अशा परिस्थितीत जरूर ती लढाइ हिंदु राष्ट्रावर लादण्याचा स्वप्ने मुसलमान पाहत असतील तर आम्ही हिंदुसघटनावादी लोक त्याना असे आश्वासन देतो की, असा प्रसग यईल तर घाबरून न जाता हिंदुराष्ट्राच्या इतिहासात जन्माजन्मी न मिळणारी अशी सुवर्णसधि आली असे म्हणून आम्ही त्या सग्रामाचे स्वागतच करू व परत गलेले हिंदुराष्ट्राचे वैभव आम्ही परत मिळवू

हिंदु–बुद्ध सघटना दूर नाही

खिलाफत चळवळीच्या वेळी हिजरातच्या बाबतीत कडू अनुभव आला असताही तुम्ही कदाचित् असे मानीत असाल की, तुम्हा हिंदुस्थानातील मुसलमानाच्या साहाय्याला बाहेरच्या स्वतत्र मुसलमान राष्ट्रातील मुसलमान धावून यतील पण ज्या राष्ट्राला स्वतत्र आणि लष्करी दृष्टचा सामर्थ्यसपन्न राष्ट्र म्हणता यइल, असे एक तरी मुसलमान राष्ट्र उभ्या जगतात दाखविता यईल काय ?

आणि घटकाभर वादविवादासाठी अशी मुस्लिम राष्ट्राची फळी हिंदुत्वावर घाला घालण्यासाठी उभी करता आली असे मानले तरी या फळीचा प्रतिकार करण्यासाठी हिंदूचा नि बुद्धाची एकजूट निर्माण होण्याचाही बराचसा सभव आहे तसा एखादा सधि घडवून आणता येईल अशीहि शक्यता निर्माण झालली आहे मुसलमानाना जर भरदिवसा इस्लाम राष्ट्रसघाच्या फळीचा स्वप्न पहाता यत असतील तर अुलट जम्मूपासून ते जपानपर्यंत त्याच्याविरुद्ध हिंदु-बुद्ध एकजुटीची स्वप्नही आपणाला पाहता यणार नाहीत काय ? मुसलमान जर आपली स्वप्न सत्यसृष्टीत आणण्याची अशी अपक्षा करीत असतील तर हिंदु-बुद्धयुति घडवून आणण्याचा विचार करण्यास आम्हास तरी प्रत्यवाय काय ? पहिली योजना जर अस्तित्वात येणार असेल तर दुसरी घटना घडून यणही अशक्य नाही व दुसरी सघटना हा पहिल्या सघटनेला चिरडून टाकण्यास समर्थ होईल

अशा प्रकारे स्वप्नसृष्टीत वावरण्याचे सोडून दऊन मुसलमान जर वस्तुस्थितीचा विचार करतील तर पाकिस्तानयोजनेनुसार हिंदुस्थानात वेगवगळी लहान मुसलमान राष्ट्रे प्रस्थापित करणे हे अहिताचे आहे हें त्याच्याही लक्षात

येईल. मुसलमानाच्या विश्वासघाताची प्रतीके म्हणून राहणाऱ्या या लहान राष्ट्राच्या भोवती असणाऱ्या प्रबळ हिंदुराष्ट्राचे सामर्थ्य एकाच दिशेने संघटित होत राहून त्याच्या दडपणापुढे या राष्ट्रांना किती काळ व कशा प्रकारे तग धरता येईल ? घटकाभर तुमचे पाकिस्तान आले तरी त्याचे चित्र कसे राहील ते पहा

आणि हे पाकिस्तानचें चित्र पहा !

तिकडे पंजाबात शिखांचे कृपाण सदैवच तुमच्या छातीवर रोखलेले राहील, बंगाल्यात चोहो बाजूनी आसामपासून बिहारपर्यंत कोटयवधि हिंदूकडून तुम्ही घेरले जाल, भोपाळच्या भोवती प्रबळ हिंदुसंस्थानिकांचे कडे राहील आणि दक्षिणेत सदैव लढवय्ये मराठे, आंध्र आणि तामीळ हे निजामावर झेप घालण्याचा क्षण येण्याची वाट पाहत राहतील

अशा स्थितीतील अवस्था हिंदूच्यापेक्षा मुसलमानांच्या संरक्षणाच्या दृष्टीनेच अधिक तापदायक ठरणार नाही काय ? नकळतपणे बॅ. जिना यानी आपल्या मद्रासच्या अध्यक्षीय भाषणातच हे चित्र रेखाटलेले दिसते.

पाकिस्तानची ही घटक राष्ट्रे जणू काय लौकरच अस्तित्वात येणार आहेत, असे भासवून आपल्या श्रोत्यांना चढविण्यासाठी बॅ जिनानी जर्मनांनी निर्माण केलेल्या क्रोट राष्ट्राचा दाखला दिला. येवढेच नव्हे, तर पुढे जिनानी ब्रिटिशानाही इषारा दिला की, ते जर पाकिस्तान राष्ट्राची प्रस्थापना करणार नाहीत तर दुसरे कोणीतरी येऊन ते कार्य करतील

जिनानी आपल्या पाकिस्तानाला क्रोट राज्याचा दाखला देऊन आपलीच बाजू लंगडी करून घेतली आपल्या विशाल राष्ट्रीयत्वाला विसरून सवत्या सुभ्याची स्वप्ने उराशी बाळगल्यानेच शेजारच्या प्रबळ राष्ट्राच्या सामर्थ्याखाली त्याना सदैवच चिरडले जावे लागेल हेच नेमके जिनासाहा विसरले.

अशा प्रत्येक लहान जमातीने क्रोट लोकाच्यापासूनच हा धडा घ्यावयास हवा की, जोपर्यंत ही लहान लहान राष्ट्रे आपल्या शेजारच्या प्रबळ राष्ट्रात तादात्म्य पावत नाहीत, तोपर्यंत त्यांच्या दैवी सदैव वनवास आणि पारतंत्र्यच ठेवलेले आहे ! जर्मनांची पाठ फिरताच दुसऱ्या प्रबल साम्राज्याने जोपर्यंत धाड घातली नाही तोपर्यंतच आजचे जर्मनदत्त स्वातंत्र्य क्रोट लोकांना उपभोगता येईल. हिंदुस्तानात येणाऱ्या पाकिस्तानाच्या योजनेच्या कपाळी क्रोट जमातीचेच भवितव्य येईल, ही गोष्ट बॅ जिना यानी नकळत सांगून टाकलेली आहे

शिवाय असल्या पाकिस्तानाच्या पावसाळी छत्रीप्रमाणे असणारे जन्म हे काही हिंदुराष्ट्राला नवे नाहीत. गेली १०,००० वर्षे हिंदुराष्ट्राने आपले संघटन आणि संवर्धन करताना अशा अनेक शकस्थानांना व हूणस्थानांना आपल्या बळकट मगरमिठीत कवटाळून नामशेष केलेले आहे ! तुमचे अगदी जवळचे

असे मोगली साम्राज्यसुद्धा मराठ्यांनी हा हा म्हणता स्थानभ्रष्ट केले काय घडते आहे हें लक्षात येण्यास पुरेशी अुसंतसुद्धा त्या साम्राज्याला मराठ्यांनी दिली नाही तुमची पाकिस्तानची कल्पना यदाकदाचित् प्रत्यक्षात आली तरी अल्पकालीन जीवनानंतर तिचीसुद्धा वरीलप्रमाणेच गति झाल्याशिवाय राहणार नाही.

अशीं छप्पन्न पाकिस्तानें आम्ही पचविलीं आहेत

जिवंत अितिहास हीच गोष्ट अुद्‌घोषित करीत आहे की, अशी छप्पन पाकिस्ताने येतील आणि जातील पण हिंदुस्थान हे कायम आहे आणि राहीलही

म्हणून हिंदुस्थानातील मुसलमानांना आपली जाति टिकवून शांतता व सुबत्ता अुपभोगण्याचा, अखंड हिंदुराष्ट्रात समाविष्ट होअून नांदण्याचा, हा एकच मार्ग आहे आणि त्यालासुद्धा पुढील शर्ती आहेत.

हिंदुस्थानचे स्वातंत्र्य त्यांना मान्य असले पाहिजे, भरतखंडाचे व हिंदुराष्ट्राचे अविभाज्यत्व त्यांनी मान्य केले पाहिजे, लोकसंख्येच्या प्रमाणातच प्रतिनिधित्व स्वीकारण्यास त्यांनी सिद्ध असले पाहिजे, सरकारी नोकऱ्या या केवळ गुणनिविष्टच राहाव्यात हे त्यांनी मान्य केले पाहिजे, व पूजास्वातंत्र्य, भाषा व लिपि स्वातंत्र्य हे सर्व नागरिकांना सारखेच अुपभोगिण्यास मिळावयाचे मूलभूत अधिकार आहेत याला त्यांची मान्यता मिळाली पाहिजे.

हिंदुस्थानची भावी घटना याच मुलभूत तत्त्वांचा आधार घेअून मग रचली गेली पाहिजे भावी भारतीय शासनसंस्थेची ही मूलभूत तत्त्वे होत तीं सर्वांना सारखाच न्याय देणारीही आहेत

केवळ या आणि याच अटीवर आम्ही हिंदुबांधव आपल्या मुसलमान बांधवांना मातृभूमीच्या स्वातंत्र्यासाठी व प्रबळ अेकसंध भारतीय राष्ट्राच्या प्रस्थापनेसाठी आमच्या खांद्याला खांदा लावून लढण्यासाठी आमंत्रण देत आहोत

केवळ या आणि याच अटीवर मुसलमान येणार असतील तर त्यांच्यासह, ते येत नसतील तर त्यांच्याशिवाय, आणि ते आडवे येतील तर त्यांचा प्रतिकार करून हिंदुस्थानच्या – अेकसंध अशा हिंदुस्थानच्या – स्वातंत्र्यासाठी झगडण्याचा निर्धार हिंदूंनी केला आहे ।।

—केसरी ५ मे, १९४१

✦ ✦ ✦

३६. सावरकरांचा दक्षिणसंचार

माझ्या दक्षिणेकडील दौऱ्यात मी पाहिलेल्या सामाजिक व राजकीय परिस्थितीची तुम्हांस माहिती करून देण्याचा माझा विचार नाही. मला जे गमतीदार अनुभव आले ते सांगणार आहे. त्यांत येथील तितकेच राजकारण.

यापूर्वी मी मद्रासला गेलो नव्हतो. नाही, अेकदा गेलो होतो खरा; तो म्हणजे सुमारे ३५ वर्षांपूर्वी. अंदमानाच्या यात्रेस जाताना आमचा मुक्काम मद्रासच्या तुरुंगात पडला होता. तेव्हा अेवढाच माझा व मद्रासचा पूर्वीचा संबंध होता खरा. मद्रासहून मदुरेस गेलो. मद्रासपासून मदुरेपर्यंत मधल्या प्रत्येक स्टेशनवर लोकांची प्रचंड गर्दी माझ्या सत्कारार्थ जमत असे व मदुरा येथून दौऱ्यास खरी सुरुवात झाली. तेथे काँग्रेसचें चजन दांडगें तर हिंदुसभेचे नांवसुद्धा परवापर्यंत कुणास माहीत नव्हते. स्टेशनमध्ये गाडी शिरली तो आजूबाजूस प्रचंड जनसंमर्द पाहिला. तो पाहून मला वाटले हे लोक माझा निषेध करण्यासाठी आले आहेत की काय? मदुरा हे काँग्रेसप्रतिष्ठेचें आगर आणि मी तर हिंदु-सभेच्या कार्याचें 'पातक' करीत असलेला!

सत्यमूर्तीची धमकी वाया गेली

पण गाडी अुभी राहताच हिंदुसभेच्या जयजयकाराने सर्व प्रदेश दुमदुमून गेला. महाराष्ट्रातसुद्धा दिसला नाही अितका अुत्साह तेथे माझ्या नजरेस आला.

तेथे जमलेल्या लोकाना हिंदुसभेची व तिच्या कार्याची फारशी माहिती नव्हती. त्याना अितकेच ठाअूक होते की हिंदूचा कोणी तरी कैवारी येत आहे.

माझ्या पूर्वी अेकच आठवडा सत्यमूर्ति तेथे जाअून आले होते. या मुक्कामात त्यानी हिंदुसभेविरुद्ध शक्य तेवढी हाकाटी केली होती व त्या संस्थेशी संबंध ठेवणाऱ्या अगर माझ्या सभा-समारंभात भाग घेणाऱ्याविरुद्ध शिस्तभंगाची कारवाअी केली जाअील अशी धमकीही दिली होती. तरी पण हा सर्व खटाटोप व्यर्थ गेला.

मदुरा हे क्षेत्र असून त्यास 'दक्षिण-काशी' म्हणतात; यावरून त्याचें स्वरूप तुमच्या लक्षात येअील.

अस्पृश्यांच्या मंदिरप्रवेशाविरुद्ध झालेल्या सत्याग्रहामुळे तेथे हिंदु समाजात बरीच अंतर्गत तेढ निर्माण झाली होती. सनातनी, अस्पृश्य, काँग्रेस, जस्टिस आणि मध्यम अशा अनेक पक्षांत तेथील हिंदु समाजाची फाळणी झालेली. माझ्या स्वागतास आलेल्या व नंतर निघालेल्या माझ्या मिरवणुकीत सामील झालेल्या मंडळीत कोणकोणत्या पक्षाचे लोक आहेत असे मी डॉ. वरदराजलु नायडू यांना विचारले. तेव्हा त्यांनी सांगितले की,

कितीही तीव्र मतभेद असले तरी सर्व हिंदु समाज त्या दिवशी सत्कारात अेक दिलाने सामील झाला होता. कॉंग्रेसपक्षीय आमदारसुद्धा त्यात होते. अुत्तरेपेक्षाही तेथे हिंदु धर्माचा अभिमान अधिक जाज्वल्य आहे हे पाहून मला संतोष वाटला.

मदुरा येथील सत्कार

तीन चार मैल मिरवणूक झाली. ती संपली. पण स्नान व भोजन करण्यासाठी देखील फुरसत देण्याची लोकांची तयारी नव्हती. अितका त्यांचा अुत्साह. मिरवणुकीत अुतरतो तोच मीनाक्षी-मंदिराचे पुजारी आले. (हे मंदिर अस्पृश्यांना खुले करण्यात आल्यामुळे तेथे ब्राह्मणांनी अन्नसत्याग्रह केला होता.) या पुजाऱ्यांचे सोवळें फार कडक. अितके की ते मला भेटावयास आले ते देखील सोवळी नेसून ! मी अस्पृश्यता न मानणारा व जातपात तोडक व ते अेका पुरातन मंदिराचे विजयनगरच्या साम्राज्यापासून पिढीजात पुजारी. पण त्यांनी माझा कोण प्रेमाने सत्कार केला व मंदिरात चलण्याचे आमंत्रण केले. मंदिरातर्फे आचार्यांना द्यावयाचा जो सन्मान तो त्यांनी मला दिला. त्याबाबतचे पीठावर बसविणे, समंत्रक जलसिंचन वगैरे सर्व विधि केले. याचे कारण मी हिंदु समाजाचा अेक कैवारी म्हणूनच. सनातन्यांनी हा सत्कार केला म्हणून मला अभिमान वाटला. मी सद्गदित झालो.

मराठ्यांच्या मर्दुमकीची स्मृति

मी मंदिरापाशी गेलो. माझ्या मागे हजारो लोक होते. प्रवेशद्वाराशी मंदिराच्या दोन हत्तींनी आपल्या सोंडा जुळवून माझ्यावर कमान केली. हा सत्कार देखील फक्त आचार्यांनाच देण्यात येतो. मी मंदिरात प्रवेश केला. माझ्यामागे हजारो लोक घुसले. त्या मंदिराचे वैभव काय वर्णावे ! हिंदु शिल्पाचा अत्युत्कृष्ट नमुनाच तो. त्याचा विस्तारही तितकाच प्रचंड. कित्येक स्तंभावर पुराणातील भव्य चित्रे कोरलेली. तेथील अेकेक अंतर्गत मंदिर आपल्या अिकडील मोठ्या मंदिराहून मोठे. पण मुख्य मंदिराची भव्यता काय सांगावी ? तीन शतकापूर्वी मराठ्यांनी छातीचा कोट करून मुसलमानांची लाट थोपवून धरली म्हणून हें व दक्षिणेतील अितर मंदिरे शाबूत राहिली. नाही तर सोरटी सोमनाथ अगर काशी विश्वेश्वराच्या मंदिरासारखी त्यांची गत झाली असती, त्यांच्या मशिदी झाल्या असत्या. महागणपति, पार्वती वगैरे अंतर्गत मंदिरातसुद्धा मी नुसता नमस्कार करून भागले नाही, तेथे आरती वगैरे झालीच.

लिंबांचा वर्षाव

सायंकाळी सभा झाली. तेथेही कोण प्रचंड अुत्साह ! सभेस जाताना वाटेत पाहुणा म्हणून जो तो मला लिंबे देअू लागला. कोकणात ज्याप्रमाणे गूळपाणी

देण्याची पद्धति असे त्यातलाच हा प्रकार. अुन्हामुळे श्रान्त होअून येणाऱ्या पाहुण्यास थंड पेय करता यावे म्हणून हे लिंबू द्यावयाचे. माझ्या मोटारीत लिंबांचा खच पडत असे. दोन वेळा मोटार अुभी करून लिंबे बाहेर काढून टाकावी लागली; त्याचप्रमाणे चंदनाच्या अुटीचे व गुलाब पाण्याचे बंब आणण्यात आले व हे सर्व माझ्या अंगावर चोपडण्यात अगर ओतण्यात येत होते.

त्रावणकोर कीं कोकण ?

मदुरेहून मी त्रावणकोरला गेलो. तो प्रदेश पाहून कोकणची आठवण झाली. परशुरामाची कथा कोकणाप्रमाणेच त्रावणकोरबद्दलही तिकडे सांगण्यात येते. समुद्र हटविण्याची कल्पना आज 'रेक्लमेशन' या नावाने आपल्याला परिचित आहे. तेच परशुरामाने त्या वेळी केले असावे व प्रदेश लोकवस्तीला व शेतीला लायक बनविला असावा. परशुरामाची म्हणून जी कथा आपण वाचतो ते अर्थात् रूपक होय. पण अशा वीरपुरुषाला अवतार म्हणणे सयुक्तिकच आहे.

कोकण व त्रावणकोर यांत निसर्गाचे साम्य फार. सृष्टीचे सौंदर्य, तसच केळी, नारळी, पोफळी यांची बनेच्या बने. परंतु त्रावणकोर स्वकीयांच्या हाती असल्यामुळे तथील निसर्गाचे सौंदर्य टिकवून ठेवण्यात आले आहे. तर कोकण परकीय सत्तेखाली, तेथील शोभा गेली आहे. आपल्या हितासाठी म्हणून का असेना, पण त्रावणकोरच्या अधिकाऱ्यांनी तेथील नैसर्गिक सौंदर्य राखले आहे. तो निसर्ग व्यवस्थित होता. त्रावणकोरमध्ये जंगले तोडण्यात येत असली तरी तीं लावण्यातही येतात व वनश्रीची शोभा कायम राहते, तर कोकणात अुपऱ्या लोकांनी सर्व विकलित करून टाकले आहे. मी गेलो होतो तेव्हा तेथे नुकताच पावसाळा सुरू झाला होता. तेथील मनोहर दृश्ये पाहून हिंदुस्थानात पूर्वी कालिदास कसे निर्माण झाले याचे कोडे सहजी अुलगडते.

'दरबारी' पाहुणा–तेव्हा आणि आता

क्विलॉनला आल्यापासून राजकीय दौऱ्यास प्रारंभ झाला असं म्हणता येईल. तेथील स्टेशनवर माझ्या स्वागतार्थ प्रचंड गर्दी जमली होती. स्टेशनच्या बाहेर पडताच अेक पोलिस तुकडी माझ्या रोखाने आली व तिने मला सलामी दिली. माझ्या त्या मुक्कामात मी दरबारी पाहुणा म्हणून रहावे अशी महाराजांची अिच्छा असल्याचे मला अेका अधिकाऱ्याने सांगितले. यावर डॉ. नायडू विनोदाने म्हणाले, 'पहा, तुमचा केवढा सन्मान होत आहे तो !' मी म्हणालो, 'अहो, यात काय आहे ? दरबारी पाहुणचाराला मी नवखा थोडाच ? ब्रिटिश साम्राज्याच्या बादशहाचा पाहुणचार मी पुरा चावीस वर्षे भोगला आहे !'

वाका या व विलायतेतील त्या वेळच्या सत्कारात अेक साम्य होत या वेळी पोलिस अधिकारी 'ते पहा सावरकर' असं म्हणत माझ्याकडे आला त्या पूर्वीच्या वेळीही मला पकडण्यासाठी स्टेशनवर धावलेले पोलिस मला पाहताच 'There he is' असं म्हणत माझ्यावर तुटून पडले होते पण यथ माझ्या हातात गुच्छ पडले, तेथे बेड्या पडल्या!

विवलॉनचे त दृश्य पाहून माझ्या मनात अेक विचार आला सस्थानात चळवळ कमी असा समज आहे, परतु याही सस्थानातून अशी जागृति आहे की जरा अक्कल दाखविली तर एवढे तरी प्रचड कार्य होत

महाराष्ट्राबद्दलची भावना

यापुढे मी चगनवेरीपर्यंत पन्नास मैल मोटारीने प्रवास केला वाटेत दर दोन मैलावर गाव लागत व प्रत्यक खेड्याच्या अलीकडे अर्धा मैल व पलीकडे अर्धा मैल अशी दुतर्फा गर्दी माझ्या स्वागतार्थ अुभी असे लोकाचा हा अुत्साह अपूर्व होता मला विशेष अभिमानाची गोष्ट वाटली ती ही की, हे सर्व लोक महाराष्ट्राकडे डोळे लावून बसले आहत शिवाजीमहाराज व लोकमान्य टिळक ज्या महाराष्ट्रातून आले तेथून आपण आलात अशी भावना त्यानी व्यक्त केली

स्त्रीप्रधान देश

पुराणात आपण ज्या स्त्रीराज्याविषयी गोष्टी वाचतो त अशत यथे अस्तित्वात आहे आपल्याकडे वारसा मुलाला जातो तसा तिकडे मुलीला जातो. त्रावणकोरच्या गादीचा वारसा पाहा तेथे राजाचा मुलगा त्याच्यामागून गादीवर येत नाही तर भाचा येतो म्हणजे राजाची बहीण ही स्वामिनी समजली जाते, तिचा मुलगा हा केवळ कार्यकर्ता होय स्त्रियाना पुष्कळ स्वातत्र्य व अधिकार आहेत तिकडे लग्नाला 'सबधम' म्हणतात म्हणजे स्त्रीला वाटेल तेव्हा हा सबध तोडता येतो पण आपल्याकडील पुरुषप्रधान पद्धतीत तरी काय स्थिति आहे? आपल्याकडे 'यशवती विवाह होतात तिकडे 'यशवत' विवाह होतात' समाजाची सख्या घटत चालली आहे तिकडील अस्पृश्याना अेझवा अगर अेरवा म्हणतात त्याच्यातही जातिभेद आहेतच आणि ते तीव्र स्वरूपाचे आहेत अेक अस्पृश्य जाति दुसऱ्या अस्पृश्य जातीशी सबध ठेवीत नाही अितके ते तीव्र आहेत

त्रावणकोर फार पुढे गेले आहे. सबंध हिंदुस्थानात साक्षरतेचे प्रमाण दहा टक्के सुद्धा नाही, तर या संस्थानात ते पाऊणशे टक्क्यावर आहे. उच्चम शिक्षणाची प्रगति अशीच आहे सध्याचे महाराज व दिवाण हे सुधारणेचे प्रयत्न अहर्निश करीत असतात

मागे केलेली पापे आज निस्तरावी लागत आहेत सध्याचे महाराज व दिवाण नसते तर त्या संस्थानात सर्व काही ख्रिस्तमय झाले असते ख्रिश्चनांची वस्ती चाळीस टक्के आहे तिची वाढ होण्यास जर वेळीच प्रतिबंध करण्यात आला नाही तर थोड्याच काळात हिंदु येथे अल्पसंख्य होतील व पुढे नाश पावतील

अुपकाराचें फळ

ख्रिश्चन समाजानेही माझा आदरसत्कार केला. हिंदु लोक आपल्याला चिरडून टाकतील म्हणून आपण महाराजाविरुद्ध चळवळ करीत असल्याचे ते सांगतात. काय कोटिक्रम हा ? मी त्यांना विचारले, 'तुम्ही या ज्या गोष्टी बोलता ते काय तुम्ही आमचे जेते म्हणून येथे आलात ?' या लोकांना आमच्या पूर्वजांनी अनाठायी औदार्य दाखवून आसरा दिला हे मूळचे सीरियन ख्रिश्चन्स तेथे छळ होअून त्यास पिटाळून लावण्यात आले तेव्हा ते त्रावणकोरच्या किनाऱ्यास येअून लागले व त्यांनी आसऱ्याची भिक्षा मागितली त्या वेळच्या राजाने त्यांना वसाहतीला जागा दिली व त्यांना प्रार्थना करता याव्यात म्हणून आपल्या पचाने चर्चसुद्धा बांधून दिले त्यांना ग्रामपंचायतीत प्रतिनिधित्व दिले ! तसा ताम्रपट दिला अिंग्लंडमध्ये ख्रिस्ती धर्माचा छळ झाला त्याच्या आधीपासून त्रावणकोरमध्ये ख्रिस्ती लोक आहेत हे अैकून तुम्हाला आश्चर्य वाटेल ! मी तेथील ख्रिश्चन लोकांना विचारले, 'ज्या हिंदूंनी तुम्हाला आसरा दिला व अितकी वर्षे राहू दिले ते काय आताच तुमच्यावर कुरघोडी करणार आहेत काय ? त्या वेळी जे हिंदु तुम्हाला ठार करू शकले पण ज्यांनी तुम्हाला आश्रय दिला, तेच हिंदु काय आता तुमचा सर्वनाश करणार आहेत ?'

निदान कृतज्ञता तरी दाखवा

यावर ख्रिस्ती समाजाचे पुढारी म्हणाले, 'तुम्ही हिंदूंना अुठावणी देता म्हणून आम्हाला भीति वाटते '

त्यांचा हा कोटिक्रम पाहून मी थक्कच झालो. मी त्यांना स्पष्ट विचारले, 'सत्तावीस कोटी हिंदूंना तुम्ही तीन लाख ख्रिस्ती विरोध करणार काय ! तुम्हाला त्यात काय मिळेल ? त्यापेक्षा दोस्ती का करीत नाही ? आम्ही चिरडून टाकू शकू या भीतीने तरी सरळ वागा तुम्ही निदान कृतज्ञता तरी दाखवा ? सर्पाला दूध पाजल्यासारखा प्रकार होअू देअू नका ' आणि म्हणूनच हिंदु

परिषदेत मी प्रतिनिधींना विनंती केली की, काही झाले तरी ख्रिस्ती समाजाला अितके देतो, तितके देतो असे कबूल करून त्याची विनवणी करीत राहू नका

अस्पृश्यांची प्रगति

संस्थानातील अेरवा म्हणजे अस्पृश्य समाजासाठी महाराजांनी पुष्कळच केले आहे संस्थानची देवालये अस्पृश्यांना खुली करण्यात आली आहेत अितके झाले तेव्हा अस्पृश्यांचे पुढारी म्हणू लागले, 'मंदिरप्रवेशाचा अधिकार मिळाला, आता आम्हाला मंदिराची आवश्यकता नाही आम्हाला राजकीय हक्क हवेत कारण त्यायोगे आम्हाला आर्थिक स्थिति सुधारावयाची आहे '

मी त्यांना स्पष्ट सांगितले की, दारिद्र्याचा प्रश्न अस्पृश्यतेचा नाही तो स्वतंत्र आर्थिक प्रश्न आहे. फक्त अस्पृश्यच दरिद्री आहेत हा समज चुकीचा आहे स्पृश्यात–ब्राह्मणातसुद्धा–दारिद्र्य आहे अस्पृश्यता या संस्थानातून गेलीच आहे अस्पृश्य लोक बी अे, अेम अे वगैरे पर्यंत शिक्षण घेअून काही बाबतीत स्पृश्यांच्याही पुढे गेले आहेत

विनवणी करू नका

अेरवा लोक ख्रिश्चन होण्याची भीति घालतात हा त्रास सात वर्षे चालू आहे मी हिंदूंना सांगितले की, परधर्मात जाअू नका अशी त्यांची विनवणी मुळीच करू नका या गोष्टींना कधीच अंत नाही शुद्धीची द्वारं मात्र हिंदूंनी खुली ठेवावीत हे अस्पृश्य परधर्मात जाअून मग परत हिंदु धर्मात येतील तेव्हा ते खरे हिंदु म्हणून येतील

अछूतस्थान की हिंदुस्थान

आणि ख्रिश्चन होअून तरी हे अस्पृश्य काय मिळविणार! तेथील चर्चमध्येही अस्पृश्य ख्रिश्चनांसाठी बसण्याची निराळी बाके असतात व स्पृश्यांसाठी राखून ठेवलेल्या बाकांवर अस्पृश्य बसला म्हणून तेथे मारामाऱ्या व रक्तपात झाले आहेत ख्रिश्चनही म्हणे स्वतंत्र राष्ट्र मागणार त्यांची संख्या मोजकी येथे अेक घर तर दहा मैलांवर दुसरे नार्वेसारख्या देशाचे काय झाले ते पहा मग या विखुरलेल्या अछूत स्थानाचे काय होणार ? बहुतेक मृत्युस्थानच ! अशा गोष्टी अस्पृश्यांपुढे मांडल्या की त्यांना वस्तुस्थिति व भविष्यकाळ यांची जाणीव होते व आम्ही मरेपर्यंत हिंदुच राहणार असे ते आपण होअून बोलू लागतात

त्रावणकोरमध्ये अस्पृश्यता अक्षरश नाहीशी झाली. हे सर्व कोणी केले ? अहमदाबादेत अगर नाशिकसारख्या ठिकाणी जे शक्य झाले नाही ते कुणी केले ? तर आपल्याचपैकी मातीमोल, लोक ज्यांना अगदी टाकाअू समजतात, अशा अेका

महाराजानें केलें! आपलीं हिंदु संस्थानें ही अेक शक्ति आहे. दारूचें कोठार तेथे आहे. ठिणगी टाकण्याची जरुरी आहे की केवढें तरी कार्य होअू शकतें.

शुद्धीचें प्रचंड कार्य

महाराजांनी अस्पृश्यता नष्ट केली खरी; पण जे अस्पृश्य परधर्मांत गेले त्याचें काय? त्याना हिंदु धर्मात आणण्याचे प्रयत्न झालेच पाहिजेत. आनंदाची गोष्ट ही की, तसे नेटाचे प्रयत्न त्रावणकोरमध्ये होत आहेत; गेल्या तीन वर्षांत पन्नास हजार अेरवा शुद्ध होअून हिंदु धर्मात परत आले आहेत. त्रावणकोर संस्थानात हिंदु मिशन नावाची संस्था आहे. या सस्थेला संस्थानच्या वार्षिक अंदाजपत्रकात वीस हजार रुपयांची दरसाल देणगी देण्याची तरतुद दिवाण सर सी. पी. रामस्वामी यानी केली. हिंदुधर्माच्या प्रचारासाठी ही देणगी देण्यात येत आहे असें त्यानी स्पष्ट नमूद केले. त्याबद्दल त्यांच्यावर गहजब झाला. परतु ते आपल्या निश्चयापासून ढळले नाहीत.

मुसलमानांचा चांगुलपणा

त्रावणकोरमध्ये मुसलमानाचा प्रश्न नाही असें सांगण्यात येतें. तेथील मुसलमान फार चांगले वागतात असेंही म्हणतात. पण तें खरें असल्यास मुसलमान तसे कां वागतात? कारण ते फक्त शेकडा दोन टक्के आहेत. परवाच बंगालचे मुख्य मंत्री ना. हक्क हे मलबारला जाअून आले. मलबार हा मुसलमानांचा प्रदेश आहे. तो अरबस्थानाचा भाग आहे अशी मुक्ताफळें त्यानी काढलीं. त्याना अुत्तर अितकेंच की मलबार हा जर अरबस्थानचा भाग असेल तर आम्ही जाअून अरबस्थान घेअू. ही प्रवृत्ति पाहून मी धोक्याची सूचना देअून ठेवतो की, हिंदु जर वेळीच जागे झाले नाहीत तर मोपल्यांचें बंड फिरून झाल्यावांचून राहणार नाही.

मुसलमानांच्या पाय पसरण्याच्या कल्पना अवश्य लक्षात घेतल्या पाहिजेत. प्रथम ते राहावयास जागा मागतील, मग मशिदीकरिता जागा मागतील, मग अेक मिनिटपर्यंत वाद्यें बंद करण्याची विनती करतील नि पुढे चोवीस तास बंदी झाली पाहिजे असा हट्ट धरतील; मग वस्ती वाढली म्हणून जादा व राखीव प्रतिनिधित्व मागतील. हा अनुभव लक्षात घेअून मी त्रावणकोरच्या हिंदूना सांगितले की मुसलमान चांगले वागत असतील तर तुम्ही त्यांच्याशी तसेंच वागा. पण ते सदैव तसेच वागतील यावर विश्वासून राहू नका.

मुसलमान दिवाणांचें वेड

सर महंमद हबीबुल्ला हे दोनच वर्षे त्रावणकोरचे दिवाण होते. आमच्या हिंदु महाराजांचे जणू मुसलमान दिवाणावांचून चालतच नाही. मुसलमान संस्थानि-

३७. हिंदु राष्ट्राच्या अुज्ज्वल भवितव्याचें स्फूर्तिदायक गान

'राष्ट्रस्वतंत्रता ध्येयम्'
'यथासाध्य च साधनम्'
'अभ्युत्थानाय हिंदूनाम्'

ही लोकमान्यांची तीन सूत्रे होती. लोकमान्यांची शिकवण म्हणजे त्यांनी तेव्हा जे सांगितले त्याचप्रमाणे अगदी तसेच आपण आता करणेंही नव्हे लोकमान्यांनी अुच्चारलेला प्रत्येक शब्द न् शब्द आज आचरणात आणता येणे शक्य नाही आणि तें अिष्टही नाही मनुस्मृति ही आम्हाला कितीही जरी पूज्य असली तरी त्यातील प्रत्येक श्लोकाचें वचन आम्हाला त्रिकालाबाधित राहिलेच पाहिजे असें नाही आपणाला देशकालपरिस्थितीप्रमाणे आचारविचारात फरक करावा लागतो व हीच गोष्ट राजकीय आचारासही लागू आहे

लोकमान्यांच्या व आजच्या राजकीय परिस्थितीत फार अंतर पडले आहे. त्या वेळी होमरूल हा शब्द अुच्चारणे देखील गुन्हा होता म्हणून तेव्हा लोकमान्य असें म्हणत, "आम्हाला अिंग्रजाविषयी प्रेम आहे, पण येथील पद्धत वाअीट आहे."

आजही आपण तसेंच म्हणू लागलो तर, त्यामुळे लोकमान्यांच्या आत्म्याला शांति मिळणार नाही त्याचा अर्थ लोकमान्यांची शिकवण आपल्याला समजली नाही असा होअील. परिस्थितीप्रमाणे नवे डाव हे काढावेच लागतात आपणाला जे स्वराज्य मिळवायचें आहे तें हिंदु राहून व हिंदु म्हणवूनच मिळवायचे आहे. माझ्या हिंदु शब्दाबद्दल कित्येकांना विषाद वाटतो, पण त्याला अिलाज नाही. मला भूक का लागते याला शास्त्रीय कारणें असोत वा नसोत, पण भूक लागते म्हणजे लागते लहान अर्भकाला भूक लागते त्याला भूक काय हें समजत नाही. त्या वयात आअीच्या अंगावर जे दूध ते बालक पिते त्या दुधालादेखील दूध म्हणून ते ओळखत नाही पण, त्याला भूक लागते आणि त्या दुधाने त्याचें समाधान होतें, त्याचप्रमाणे मला हिंदु म्हणवून घ्यावेसें वाटतें म्हणून मी हिंदु आहे तुमच्यातल्या ज्यांना हिंदु म्हणून राहण्याची अिच्छा आहे, ज्यांना हिंदुस्थानाचें स्वातंत्र्य म्हणजेच हिंदूचें स्वातंत्र्य असें वाटत असेल त्यांनी आता मी जे बोलणार आहे त्याचा खोलवर विचार करून कार्यास लागावे तुमच्यातल्या ज्यांना हिंदु म्हणून राहिलो काय किंवा नाही राहिलो काय किंवा ज्यांना हिंदु म्हणून रहाणेंच नको असें वाटत असेल अशा अहिंदूंनी आमचें म्हणणे तरी काय आहे हें समजून घेण्याच्या दृष्टीने माझे भाषण ऐकावें

गेल्या वर्षाच्या देशाच्या राजकीय परिस्थितीत गांधीजी, बाबूजी आणि भाअीजी असें तीन पक्ष अुत्पन्न झाले आहेत. गांधीजी म्हणजे गांधीवाद, बाबूजी

कानी मात्र हिंदु दिवाण नेमला असे सहसा दिसत नाही सर महुमद हबीबुल्ला यानी आपल्या जातवाल्याना जादा व राखीव प्रतिनिधित्व देऊन टाकले ! सर सी पी रामस्वामी अय्यर हे दिवाणपदावर येताच त्यानी हे सर्व साफ तोडून टाकले प्रत्येक मनुष्याला अेक मत व सर्वांनी अेकत्र मतदान करावयाची पद्धति त्यानी सुरू केली ख्रिश्चनाच्याकरिता मात्र त्यानी फक्त दोनच जागा तूर्त राखीव ठेवल्या आहेत त्रावणकोरचा व महाराष्ट्राचा संबंध तसा पाहता जुनाच आहे टिपूने स्वारी केली तेव्हा तथील शिष्टमंडळ पुण्यास पेशव्याकडे आले व ब्राह्मणाचे राज्य राहणार काय असे त्याने गाऱ्हाणे घातले पुढे श्रीरंगपट्टणाच्या वेढ्याच्या वेळी जो जय मिळाला तो मराठ्याच्या मदतीवरच मराठा लष्कर सर्व साधनसामग्रीसह अगदी आणीबाणीच्या वेळी येऊन पोचले

हिंदुसमाजाची धारणाशक्ति

आज शतकेच्या शतके आम्हा हिंदु लोकावर हल्ले होत आहेत पण हिंदु लोक नाना संकटाना तोंड देऊन वर येतात भोपळा पाण्यात कितीही दाबला तरी जसा वर उसळी मारतोच तशातलाच हा प्रकार आहे याचे कारण आमच्या अंगी टिकून राहण्याची शक्ति आहे ज्या दिल्ली शहरात मुसलमानाचे राज्य अितकी शतके होते तेथे देखील आज शेकडा पाऊणशे हिंदु आहेत ही स्थिति काय दर्शविते ? अत्याचार झाला तरी हिंदु त्याला तोंड देअील व आपले स्वत्व टिकवून धरील !

हिंदुस्थान हिंदूचाच

आज मुसलमानाच्या भरमसाट मागण्या पुढे येत आहेत जर्मनीत ज्यू अल्पसंख्य आहेत त्यानी राखीव व जादा जागा मागितल्या नाहीत अिंग्लडमध्येही मुसलमान आहेत म्हणून जर त्यानी अिंग्लडच्या निशाणावर अेका कोपऱ्यात आमचा चाद असला पाहिजे पार्लमेंटात, निदान ब्रिटिश रेडियोवर दरमहा दोन भाषणे तरी अुर्दूत चाली पाहिजेत, अशा मागण्या केल्या तर त्याचा काय गत होअील हे ते जाणून आहेत पण हिंदुस्थानात मात्र ते तोंडास येअील ते मागत सुटले आहेत त्यानी हे लक्षात ठेवून असावे की हिंदु हे राष्ट्र (Nation) आहे कारण ते बहुसंख्य आहेत मुसलमान व ख्रिश्चन हे दोन जातीय गट (Communities) आहेत अितकेच हा देश हिंदूचा आहे व त्याचे भवितव्य हिंदूच्याच हाती राहणार-मग कोणी कितीही व कसलीही ओरड करो

—दादर, १ मे १९४०

✦ ✦ ✦

२७. हिंदु राष्ट्राच्या अुज्ज्वल भवितव्याचें स्फूर्तिदायक गान

' राष्ट्रस्वतंत्रता ध्येयम् '
' यथासाध्य च साधनम् '
' अभ्युत्थानाय हिंदूनाम् '

ही लोकमान्याची तीन सूत्रे होती. लोकमान्याची शिकवण म्हणजे त्यानी तेव्हा जे सांगितले त्याचप्रमाणे अगदी तसेंच आपण आता करणेंही नव्हे लोकमान्यानी अुच्चारलेला प्रत्येक शब्द न् शब्द आज आचरणात आणता येणें शक्य नाही आणि ते अिष्टही नाही. मनुस्मृति ही आम्हाला कितीही जरी पूज्य असली तरी त्यातील प्रत्येक श्लोकाचे बंधन आम्हाला त्रिकालाबाधित राहिलेच पाहिजे असे नाही आपणाला देशकालपरिस्थितीप्रमाणे आचारविचारात फरक करावा लागतो व हीच गोष्ट राजकीय आचारासही लागू आहे.

लोकमान्याच्या व आजच्या राजकीय परिस्थितीत फार अंतर पडले आहे. त्या वेळी होमरूल हा शब्द अुच्चारणें देखील गुन्हा होता म्हणून तेव्हा लोकमान्य असे म्हणत, "आम्हाला अिंग्रजाविषयी प्रेम आहे, पण येथील पद्धत वाअीट आहे "

आजही आपण तसेंच म्हणू लागलो तर, त्यामुळे लोकमान्याच्या आत्म्याला शांति मिळणार नाही त्याचा अर्थ लोकमान्याची शिकवण आपल्याला समजली नाही असा होअील. परिस्थितीप्रमाणे नवे डाव हे काढावेच लागतात. आपणाला जे स्वराज्य मिळवायचे आहे ते हिंदु राहून व हिंदु म्हणवूनच मिळवायचे आहे. माझ्या हिंदु शब्दाबद्दल कित्येकाना विषाद वाटतो, पण त्याला अिलाज नाही. मला भूक का लागते याला शास्त्रीय कारणे असोत वा नसोत; पण भूक लागते म्हणजे लागते. लहान अर्भकाला भूक लागते त्याला भूक काय हे समजत नाही. त्या वयात आअीच्या अंगावर जे दूध ते बालक पिते त्या दुधालादेखील दूध म्हणून ते ओळखत नाही पण, त्याला भूक लागते आणि त्या दुधाने त्याचे समाधान होते, त्याचप्रमाणे मला हिंदु म्हणवून घ्यावेसे वाटते म्हणून मी हिंदु आहे तुमच्यातल्या ज्याना हिंदु म्हणून राहण्याची अिच्छा आहे, ज्याना हिंदुस्थानाचे स्वातंत्र्य म्हणजेच हिंदूचे स्वातंत्र्य असे वाटत असेल त्यानी आता मी जे बोलणार आहे त्याचा खोलवर विचार करून कार्यास लागावे. तुमच्यातल्या ज्याना हिंदु म्हणून राहिलो काय किंवा नाही राहिलो काय किंवा ज्याना हिंदु म्हणून रहाणेंच नको असे वाटत असेल अशा अहिंदूनी आमचे म्हणणे तरी काय आहे हे समजून घेण्याच्या दृष्टीने माझे भाषण ऐकावें

गेल्या वर्षाच्या देशाच्या राजकीय परिस्थितीत गांधीजी, बाबूजी आणि भाअीजी असे तीन पक्ष अुत्पन्न झाले आहेत. गांधीजी म्हणजे गांधीवाद, बाबूजी

म्हणजे सुभाषबाबूंचा फॉरवर्ड ब्लॉक व भाओजी म्हणजे रॉय या तिघांचा अुल्लेख व्यक्तिवाचक नसून तत्त्वनिदर्शक आहे हें लक्षात ठेवा त्याच्यावर मी टीका करतो तेव्हा ती व्यक्तीवरील टीका नसून तत्त्वावरील टीका आहे हें स्पष्ट करून सांगितलेले वर गांधी, सुभाष व रॉय हे देशभक्त आहेत व त्यांच्याबद्दल मला आदर आहे प्रथमच सांगितलेल्या टिळकांच्या सूक्तीप्रमाणे तुमच्यातल्या ज्यांना हिंदु म्हणून राहावे असं वाटतें त्यांनी टिळकांच्या तीन तत्त्वांच्या कसोटीवर या पक्षांना लावून पाहावे व यातल्या कोठल्या पक्षात आपल्याला शिरता येअील, का यातला कोठलाच पक्ष आपल्याला घेता येणार नाही, हे ठरवावे

या पक्षातला पहिला पक्ष म्हणजे गांधीवाद या पक्षाशी आमचे मुळीच जुळणार नाही गांधीवादाचें मुख्य तत्त्व अहिंसा, पण हे लक्षात घेतले पाहिजे की, शस्त्राचार म्हणजे हिंसा नव्हे All force is not violence, force aggressive only is violence

आमचे हिंदुतत्त्वज्ञान फार प्राचीन काळापासून गीतेपर्यंत हेच सांगत आले आहे की, शस्त्राचार हा सदाचारही किंवा दुराचारही असू शकेल

सत्कारणासाठी केलेला शस्त्राचार हा सदाचार आहे, आणि दुराचरणासाठी केलेला शस्त्राचार हा दुराचार आहे, आणि या गोष्टींच्यासाठी रामकृष्णापासून शिवाजीपर्यंतच्या काळातील अनेक दाखले देता येतील म्हणून या मूलभूत तत्त्वातच गांधीवादाचें व आपलं जमण्याजोगें नाही.

गांधीवादाचं दुसरे तत्त्व सत्य सत्य म्हणजे जसें आहे तसं बोल यथास्थित तें सत्य, पण, त्यांच्या या सत्याच्या व्याख्यांना तर सीमाच नाही

पृथ्वीसिंहासारखा १५ २० वर्षे ब्रिटिशांच्या हातावर तुरी देणारा क्रांतिकारक भेटीस आला असता मॅजिस्ट्रेटला दूरध्वनि करून त्याला त्यांच्या स्वाधीन करणे हें सत्यच, आणि व्हाअीसरायाच्या बंगल्यावर वाटाघाटी करून आल्यावर वृत्तपत्रप्रतिनिधींना ' काही नाही, आम्ही वायुमानाच्या गोष्टी केल्या' हें सांगणेही सत्यच !

शूर शीख क्रांतिकारक थोर मनुष्य म्हणून विचारावयास आले असतांना सत्याची व्याख्या शौर्य हीच करण्यात येअून तुम्ही खरे शूर असाल तर पोलिसांच्या स्वाधीन व्हा, म्हणून गांधींनी काही शिखांना सांगितलं आणि त्यांना वाटलें खरेंच निसटून जाण्यात आपण भ्याडपणा करीत होतो व ते पोलिसांच्या स्वाधीन झाले. त्यांना २०-२० वर्षांच्या शिक्षा होअून ते अंदमानात येअून गांधींना दोष देअू लागले मी त्यांना सांगितलं यात गांधींचा दोष नाही तेव्हा गांधींना तं सत्य वाटले, आज त्यांना दुसरे काही सत्य वाटेल आणि आज तसें घडत आहे

चरखा हं सत्य, आश्रमात घडलेल्या गोष्टी लपवून ठेवणें, हहीं सत्यच, आणि मौन धरून नैसर्गिक साधनांनी न बोलता कृत्रिम साधनांनी बोलणे हेंही

सत्यच! आपल्या सत्याच्या व्याख्येशी ही व्याख्या जमण्याजोगी आहे की नाही हे आपणच पाहा. न्याय्य सत्यापेक्षा गांधींच्या सत्यात नेहमी सत्यापलापच असतो.

त्याच जे निशाण आहे त्या निशाणावर चरख्याच चिन्ह आहे. आमच्या म्हणून असणाऱ्या ध्वजावर चरख्याचे चिन्ह असायला, हिंदुस्थान काय काष्टयांचा देश आहे ?

आजच हें यंत्रयुग आहे. ह्या युगात आम्ही अेका गिरणीला चार गिरण्यांनी ताड देअू अिच्छितो, तोफेला तोफेने, विमानाला विमानाने, यंत्राला यंत्राने तोंड देण्याच आजच युग आहे! या युगात हे आम्हाला मागे नेअू अिच्छितात. शत्रु आगगाडीने चालला तर आम्ही बैलगाडीतून जाव. त्यांनी विमान काढल तर आपण रेड्याच्या गाडीतून जायच काय ?

चरख्यानं दिग्दर्शित होणाऱ्या या प्रतिगामी आर्थिक कार्यक्रमालाही आपल्याला मान्यता देता यणार नाही.

देशातला दुसरा पक्ष सुभाषबाबूंचा. त्याचा आपण मुक्ताच महाराष्ट्रात गौरव केलातच. त्यात माझाही भाग होताच. या पक्षाशी आमचे दोन बाबतीत जुळत आहे. ते म्हणजे 'स्वातंत्र्य' व 'यथासाध्य च साधनम्'. या सूत्राबाबत पण या पक्षात गेल्याने हिंदूंच स्वातंत्र्य, हिंदुराष्ट्राच स्वातंत्र्य, हिंदुंचा अभ्युदय साधेल काय ?

गांधीजी जिनांच्या दारापाशीच जाअून परत आले. पण बाबूजींनी जिनांच्या खोलीत जाअून वाटाघाटी केल्या आहेत. व त्यात त्यांनी गांधींनी मुसलमानांना देअू केलेल्या गोष्टीपक्षाही जास्त गोष्टी देण्याची तयारी दर्शविली असली पाहिजे.

He went to outbid Gandhiji. सुभाषबाबू जिनांना ज द्यायला तयार झाले ते हिंदूंच्याच खिशातून ना ? आम्ही हिंदु म्हणून आमच्यासाठी काहीही जास्त मागत नसून याग्य तच मागत आहो व आम्ही आमच्या खिशातून कोणालाही अपात्रं देण्यास तयार नाही. तेंव्हा हिंदुत्वाच्या दृष्टीने गांधीपक्षाही सुभाषांचा पक्ष जास्त अस्वीकार्य आहे.

सुभाषबाबूंच राष्ट्रसभेचे अध्यक्ष असताना हिंदुमहासभेचे सभासद होण्यास बंदी झाली. ते मुंबइस आले असताना फारवर्ड ब्लॉक-परिषदेस हजर राहण्याबद्दल मला बोलावण आल होत. मी कळविल की,

फारवर्ड ब्लॉकचे सभासद होण्यास कांग्रेस सभासदत्वाची अट नसावी व होणाऱ्या स्वातंत्र्यात दर डोअी अेक मत या गोष्टी कबूल असतील तर मी यायला तयार आहे. पण त्या गोष्टी मान्य व्हायच्या नाहीत.

तिसरा पक्ष भाअी मानवेंद्रनाथ राय यांचा. पहिल्या दोन सूत्राच्या बाबतीत याही पक्षाशी आमच जमत आहे. माझ्यापासून रॉय यांना स्फूर्ति झाली असे ते

स्वत. सागतात. रॉय याचा आर्थिक कार्यक्रम आम्हाला पुष्कळसा मान्य आहे व हिंदुमहासभेतर्फे लवकरच तयार होणाऱ्या हिंदुमहासभेच्या आर्थिक कार्यक्रमात त्याचा योग्य तो समावेश होअील

त्यानी मुसलमानी धर्माबद्दल अेक पुस्तक लिहिले असून, त्यात अशी ग्वाही दिली आहे की, 'मी मुसलमानी ग्रथ वाचले असून, मी सागतो हे सत्य आहे ' त्यानी या ग्रथात मुसलमान धर्म सर्व मानवाना बधुभावाने वागविणारा, समानता देणारा आहे असे सागितले आहे व मुसलमानी धर्माचा प्रसार शस्त्राने केव्हाही झाला नाही, असे प्रमेय अैतिहासिक सत्य म्हणून त्यानी माडले आहे मीही काही वाचलेले आहे

मुसलमानी धर्म बधुभावाने वागविणारा आहे ! पण कोणाला ? मुसलमानी धर्म मुसल्मानाना बधुभावान वागविणारा, मुसलमानाना समानतेने वागविणारा आहे, मुसलमान नाहीत त्याना नाही. त्याच्या ग्रथात मुसलमानी जगत् व विन-मुसलमानी जगत् असे दोन भाग पाडलेले आहेत

विनमुसलमानी जगताला ते तरवारीचे जगत, म्हणजे ज्याची गाठ तरवारी-नेच घ्यावी असे जगत्—शत्रूचे जगत् म्हणून मानतात

मी सागतो हे खरे आहे व मुसलमानी धर्मातही असेच सागितलेल आहे. मला ह सागताना अैकून आता जर यथे अेखादा मौलवी असेल तर तो म्हणेल 'वा रे सावरकर, तू कुराण जाणतोस !' व तो मी कदाचित् मुसलमान होअीन म्हणून प्रतीक्षाही करीत असेल रॉय याचे म्हणणे तर मुसलमानाना अितके द्यावे की, आता काय मागू याचीच त्याना पचाअीत पडावी तेव्हा —

हिंदु राष्ट्राच्या दृष्टीने बोसापेक्षाही रॉय याचा पक्ष आपणाला मुळीच स्वीकारता येणार नाही

याच दृष्टीने गाधीपेक्षा बोस वाअीट व बोसापेक्षाही रॉय वाअीट

जवाहर, हे बाहेरदेशी जातात तेव्हा हिंदी प्रतिनिधि म्हणून बोलतात. तुम्हाला जर सर्वच मानव जात सारखी तर मग अुठून अबिसिनियात का हो मार्याला जात नाही ? तेथली जनताही अशीच गुलामगिरीत, दारिद्रयात पडलेली आहे

तर्कपद्धतीला ताणून, आरोपीला जसा कायद्याचा जास्तीत जास्त फायदा द्यावा, त्याप्रमाणे त्याना तर्कपद्धतीचा जास्तीत जास्त फायदा दिला तरी ते या प्रश्नाला काय अुत्तर देतील ? ते म्हणतील मी येथे जन्मलो म्हणून मला हिंदु-स्थानबद्दल जास्त आपलेपणा वाटतो !

जन्मस्थानावरून राष्ट्रीयत्व ठरण्यासबधी परवाच माझे अेका गृहस्थाशी बोलणे झाले ते नागपूरचे गृहस्थ होते.

मी त्यांना म्हटलें तुम्ही नागपुरात जन्मलात तर तुम्हाला सबंध हिंदुस्थानची आपुलकी कां वाटावी ? नागपूर म्हणजे काही हिंदुस्थान नव्हे आणि जन्मस्थानावरून आपुलकीची भावना ठरवावयाची तर, नागपुरातल्या ज्या घरात तुमचा जन्म झाला त्या घराबद्दलच नव्हे, त्या घरातील ज्या खोलीत कुंची घालून तुम्ही पाळण्यात झोपला होता त्या पाळण्याबद्दलच फक्त तुम्हांला आपुलकी वाटली पाहिजे. तेव्हा आपुलकी ही जन्मस्थानावर नाही, ती भाषेवर, आचारावर, संस्कृतीवर निर्माण झालेली असते. येथले लोक माझी भाषा बोलतात, त्याचे माझे आचारविचार, संस्कृति सारखी आहे म्हणून आपुलकी वाटते. लहानपणापासून या देहाला जी शिकवण मिळते, ज्या परिस्थितीत तो वाढलो त्या सर्वांचा नकळत परिणाम होअून ज्या भावना अुत्पन्न होतात, ज्या भावना वंशपरंपरा रक्तात येतात, ज्या रक्तारक्तात नि हाडाहाडात सळसळत असतात त्या भावना म्हणजे आपुलकी. अेका देशात राहिल्याने अेक राष्ट्र होत नाही. माझ्या घरात वाघ, डुक्कर, साप राहतात म्हणून मी त्याना भाअू मानावे काय ? दोघाची अेकी व्हावयाची म्हणजे दोघांचीही अेकीची अिच्छा असली पाहिजे. अेकाचीच अेकीची अिच्छा आहे म्हणून तो जर दुसऱ्याच्या गळयास लपेटून बसू लागला तर, तो दुसरा अेक तर त्याला लाथाडून तरी देअील; नाही तर, त्याला आपला दास म्हणून बरोबर वागवील. साप चावतो म्हणून त्याला शिव्या देण्यात अर्थ नाही. त्यात सापाची चूक नाही. अेक तर आपण सापाचा दात तरी पाडला पाहिजे किंवा आपण भिअून पळून तरी गेले पाहिजे.

कराचीला मुस्लिम लीगने अुघड अुघड दोन फेडरेशन्स करण्याचा ठराव केलेला आहे तुम्ही स्वत:ला राष्ट्रीय म्हणवता पण, त्या ठरावाचा तुम्ही निषेध केलेला नाही, तो निषेध हिंदुमहासभेने केला आहे, आणि तरी ती जातीयच !

ज्याच्या डोक्यावर मुसलमानाची लाठी बसते तो हिंदु अशी हिंदूची सोपी व्याख्या झाली आहे. राष्ट्रीय म्हणविणारी काँग्रेस सरकारेंच अराष्ट्रीय वृत्तीची आहेत ! मी हें पुराव्यानिशी बोलत आहे.

ना. पंत यानी खास मुसलमानांकरिता म्हणून अुर्दूत पत्रक छापवलें होतें. हें पत्रक हिंदूंत वाटलें जाअू नये अशी खबरदारी घेण्यात आली होती. कारण त्याना निवडून यावयाचे तें हिंदूच्या मतांवर व मनधरणी करावयाची ती मुसलमानांची.

हिंदुमहासभेने हें पत्रक मिळवून त्याच्या हजारो प्रती संयुक्त प्रांतात वाटून टाकल्या.

या पत्रकात मुसलमानाना आपलें राष्ट्रीयत्व पटवून देताना पंत म्हणतात, संयुक्त प्रांतात १२ टक्के मुसलमान असताना सरकारी नोकरीत त्यांचे प्रमाण कोठेही ३० टक्क्याखाली नाही व पोलिस खात्यात तर ७५ टक्के त्यांचेच प्रमाण आहे. पहा, आहो की नाही आम्ही राष्ट्रीय ! कोठल्याशा गावी मुसलमानांनी

मोहरम म्हणून हिंदूनी वाद्ये वाजवू नयेत असा अर्ज केला आठ दिवसापर्यंत त्या गावी आम्ही हिंदूना वाद्यबंदी केली पहा, आहो की नाही आम्ही राष्ट्रीय ? अेका गावी तर लग्नात बायकानी ढोल बडवायची चाल आहे मुसलमानी अर्जावरून त्या बायकावर ढोल न वाजविण्याबद्दल आम्ही नोटीस बजाविली पहा, आहो की नाही आम्ही राष्ट्रीय ? बनारस शहरात तर मुसलमानानी दगा केला असताना यानी कर्फ्यू ऑर्डर काढून हिंदूना ४८ तासपर्यंत घराबाहेर पडण्यास बंदी केली होती आणि मुसलमान लाठ्या घेअून रस्त्यात धुमाकूळ घालीत होते

हे तुमचे राष्ट्रीयत्व ! आणि हिंदु नोकराचे प्रमाण आम्ही काढले की लगेच आम्ही जातीय ठरतो !

१२ टक्के मुसलमानाना ७५ टक्के जागा पोलिसात आणि ३० टक्के जागा अितरत्र तुम्ही देता, ह्या कोणाच्या जागा तुम्ही देता, हिंदूच्या हिरावूनच ना, तितक्या हिंदूना बेकार ठेवूनच ना ?

तुम्ही राष्ट्रीय म्हणविता तर, मग तुम्ही जातच ओळखता कामा नये तुम्ही राष्ट्रीय तर ही मुसलमानाची गणतीच ठेवण्याची काय जरूर होती ? तुम्ही जर राष्ट्रीय असता तर बनारसमध्ये हिंदूवर कर्फ्यू ऑर्डर बजावण्याअेवजी ती तुम्ही मुसलमान दगेखोरावर बजावली असती तुम्ही दुर्बल राष्ट्रीय असता तर निदान-पक्षी ही कर्फ्यू ऑर्डर तुम्ही हिंदु व मुसलमान या दोघावरही बजावली असतीत. अशी पुष्कळ अुदाहरणे मी देअू शकेन

ही राष्ट्रीयता नव्हे तर ही अत्यंत विकृत अशी जातीयता आहे या अशा विकृत जातीयतेपेक्षा मी साधी जातीयता पत्करीन मुसलमानाशी जर या प्रकाराने अेकी व्हावयाची असेल तर आम्हाला अशा सशयास्पद मैत्रीच्या अेकीपेक्षा बेकीच जास्त फायदेशीर होअील

कोठल्याही पक्षाशी सहकार्य करावयाचे कीं नाही, हें ठरविण्याचे आमचे मुख्य सूत्र हिंदुत्व हेच आहे

त्या दृष्टीने या तीनही पक्षाचा आपल्याला अुपयोग नाही त्या पक्षाचे जे कार्यक्रम चागले असतील त्यात आम्ही सहकार्य करू, पण हिंदुत्व रक्षण्याकरिता म्हणून हिंदुमहासभेची जरूरी आहे व स्वातंत्र्य मिळाले तरी हिंदुमहासभा ही पुढेही कायम राहणे भाग आहे

जिना काँग्रेसला हिंदुसंस्था म्हणतात म्हणून काँग्रेसमध्ये कसे तरी ४ मुसल-मान आणण्यात येतात बी अम्मा या काँग्रेसच्या अध्यक्ष केवळ मुसल्मान म्हणूनच नाही का झाल्या ? नाहीतर टिळकाच्या पत्नी काँग्रेसच्या अध्यक्ष का होअू नयेत?

आज काँग्रेसमध्ये असे आणलेले मुसलमान असल्यामुळे तेथे हिंदूचा प्रश्न हिंदु म्हणून बोलता येत नाही , कारण, आम्हाला जरूर म्हणून आम्ही त्याना आणले त्याना जरूर म्हणून ते आले असते तर काहीच हरकत नव्हती पण आता

काँग्रेसमधल्या हिंदूंची तोंड दाबून बुक्क्याचा मार अशी स्थिति झालेली आहे. स्वातंत्र्य मिळाले तरी देखील त्या घटनेत जे राष्ट्रद्रोही लोक जातील त्याच्यावर नजर ठेवायला आमचे विश्वासाचे लोक हवेत मुसलमानाच्या डोक्यात अजून पाकिस्थानची कल्पना घोळत आहे व हिंदुमहासभेचे लोक नसतील तर झेकोस्लोव्हाकियाच्या जर्मन नागरिकानी जी गोष्ट केली तशी गोष्ट घडण्याचा संभव आहे.

तुम्हाला हिंदुध्वजाखालीच असलेले असे हिंदुराष्ट्र स्थापावयाचे आहे काय असं कोणी मला विचारतील

होय !

गटेच्या काळी प्रशियाचे तुकडे तुकडे होअून प्रशियाच्या राजवाड्यात गादीवर नेपोलियन बसला होता. तेव्हा गटेने कविता केली की —

या सिंहासनावर माझा राजा परत बसलेला पाहीपर्यंत व हा परका राजा जाईपर्यंत मी असाच भीक मागत हिंडेन

गटेची ही कल्पना—

आज चार पाच पिढ्यानंतर सत्य ठरली आहे

आज हिटलरच्या नेतृत्वाखाली सारे जर्मन राष्ट्र, सारे जर्मन लोक, अेका निशाणाखाली अेकत्र झालेले आहेत

वटवृक्षाचे बीज मोहरीहूनही लहान असते , पण, त्या बीजात जी स्फूर्ति असते, जी कल्पना असते जी वाढता वाढता तिचा प्रचंड वटवृक्ष बनून त्याखाली गाईंची खिल्लारे विसावा घेतात, अुन्हाने श्रांत झालेल्यांना तो वटवृक्ष सावली देतो

मलाही अेक कल्पना करू द्या ! माझे गाणे मला गाअू द्या !

या जगात आपणाला जर हिंदुत्वाचे मानाचे राष्ट्र म्हणून जगावयाचे असेल तर, तसा आपला अधिकार आहे आणि ते राष्ट्र हिंदुध्वजाखालीच स्थापन झाले पाहिजे. या नाही तरी पुढल्या पिढीत ही कल्पना खरी ठरेल

माझी ही कल्पना खोटी ठरली, तर वेडा ठरेन मी

माझी ही कल्पना खरी ठरली तर मी प्रॉफेट ठरेन

माझा हा वारसा मी तुम्हाला देत आहे !

—पुणे, ऑगस्ट १९३९

\+ \+ \+

३८. तामीळनाड हिंदु परिषदेच्या अध्यक्षस्थानावरून केलेलें भाषण

मी या प्रांतात जेव्हा पहिल्याने आलो तेव्हा मला असा प्रश्न विचारण्यात आला की, दक्षिण हिंदुस्थानमध्ये हिंदूवर कोणत्याही तऱ्हेचे आक्रमण होत नाही, मग हिंदुसभेची येथे आवश्यकता काय ? हा प्रश्न मुसलमान नि ख्रिश्चन विचारीत नाहीत, तर आमच्या हिंदूमधीलच काही, विशेषत काँग्रेसवादी विचारीत असतात. हा प्रश्न बरोबर आहे असे तात्पुरते गृहीत धरून मी अुत्तर देतो अुत्तर हिंदुस्थानातील हिंदूवर जसे आक्रमण होते तसे येथे होत नाही असे म्हणण्यात ते अुत्तर हिंदुस्थानातील हिंदूवरील आक्रमणाची जाणीव ठेवतात, अितकेच नव्हे तर अप्रत्यक्ष रितीने हिंदुसभेच्या स्थापनेचे महत्त्व अुत्तर हिंदुस्थानापुरते का होअीना कबूल करतात जे वरील प्रश्न विचारतात ते कधी पायाला बोचले तर डोक्याला का वेदना होतात याचे अुत्तर देतील काय ? ज्याप्रमाणे ह शरीराच त्याप्रमाणेच हिंदुसमाजाचे आहे जर जगाच्या कोणत्याही भागात हिंदूवर हल्ले झाले, तर दुसऱ्या भागात तावडतोब कळ अुठलीच पाहिजे अुत्तर हिंदुस्थानात काय, पण अुत्तर ध्रुवावर जरी हिंदूचा छळ होअू लागला तरी दक्षिण हिंदुस्थानातूनच नव्हे तर दक्षिण ध्रुवावरसुद्धा सहानुभूतीची सवेदना निर्माण झाली पाहिजे जालियनवाला बागत अत्याचार झाल्याबरोबर तुम्ही दक्षिण हिंदुस्थानातील लोक जालियनवाला बाग दिन पाळलाच की नाही ! तुमची सहानुभूतीची सवेदना फक्त अुत्तर हिंदुस्थानापुरतीच मर्यादित राहिली नाही तुम्हाला तुर्कस्थानची कीव आली स्पनमध्ये कोणी परकी राष्ट्र आक्रमण करीत नव्हते. राष्ट्रातले दोन पक्ष आपआपसात लढत होते परतु तुम्ही त्यातल्या त्यात जो दलिताचा पक्ष वाटला त्याला तेथे धान्याच्या बोटी भरून पाठविल्यात चीनवर आक्रमण झाल्याबरोबर थोडयाशा डॉक्टराना त्याच्या मदतीला पाठविलेत. तेव्हा हे दयाळू आत्म्यानो, आपल्या अुदार हृदयाला जर या गोष्टी करणे आवडते तर त्यातल्या सहानुभूतीचा अल्पांश तरी हिंदूकरिता का राखून ठेवीत नाही ?

सिंधमधील अत्याचार

सिंधमध्ये काय चालले आहे पहा ! या गोष्टी मी माझ्या पदरच्या सागत नाही, किंवा तुमच्या भावना क्षोभ पावाव्यात म्हणून तिखटमीठ लावीत नाही. तर सत्य आणि ज अल्लाबक्षसारख्या मुसलमान मुख्य प्रधानाच्या तोडून निघाले आहे तेवढेच सत्य मी येथे सागतो दहा हिंदु पेट्रोल ओतून जाळण्यात आले.

१५० हिंदूंचे मुडदे पाडण्यात आले लाखो लोकांची मालमत्ता लुटण्यात आली तुम्ही आज जर हा अुत्तर हिंदुस्थानचा प्रश्न आहे म्हणून तिकडे दुर्लक्ष केले तर आणखी शभर अथवा दीडशे वर्षांनी मद्रासवरही तीच पाळी आल्यावाचून राहणार नाही 'मला काय त्याचे' ही मनोवृत्ति आपल्याकडे पूर्वापार चालत आलेली आहे मुसलमानानी सिंधवर स्वारी केली, पंजाबावर हल्ले केले, विंध्य पर्वत ओलाडला तरी आपण गप्प बसलो आणि आजही अुत्तरेतील हिंदु व दक्षिणेतील हिंदु असा भेद माजवीत बसलो तर पुन्हा मागच्या अितिहासाची पुनरावृत्ति झाल्याशिवाय रहाणार नाही शेजाऱ्याचे घर जळत असले तर आपण ते शेजाऱ्याचे म्हणून कधी गप्प बसतो का ? तीच गोष्ट हिंदुधर्माची आपण जर ही गोष्ट चागल्या रितीने ओळखली तर आपले अस्तित्व कधीही नाहीसे हाणार नाही अेका भागाला अिजा झाली तर सर्व जीव कळवळतो आपलही तसच झाल पाहिजे आपल्या दाराशी सकट येअीपर्यंत आपण गप्प राहून चालणार नाही ही चूक आपण वेळीच ओळखली असती तर आपली आज शक्तिमान् साम्राज्ये दिसली असती आणि अल्पसख्याकाचा प्रश्न कधीही अुपस्थित झाला नसता

हिंदुस्थान हिंदूचाच

हिंदु नसेल तर हिंदुस्थानची काय किंमत ? अिंग्रज नसतील तर अिंग्लडची काय किंमत ? जर्मन नसतील तर जर्मनीची काय किंमत ? अिंग्लडमध्ये अल्पसख्याक आहेत म्हणून कोणीही अिंग्लडचे तुकडे करण्याची मागणी करीत नाही जर्मनीमध्ये जर्मन बहुसख्याक आहेत व ज्यू अल्पसख्याक आहेत म्हणून ज्यू काही अल्पसख्याकाच्या हक्काची मागणी करू शकत नाहीत आणि जर अेखादवेळी तो प्रश्न अुपस्थित करण्यात आला तर तो कसा सोडविण्यात येतो हे तुम्हाला माहीत आहेच. आमच्या अगात तशी शक्ति आली तर मग आम्हीही अल्पसख्याकाच्या प्रश्नाचा भ्रमाचा भोपळा सहज फोडू हिंदूची प्रचड बहुसख्या ज्या अर्थी येथे आहे त्या अर्थी हे राष्ट्र हे हिंदुराष्ट्रच–हिंदुस्थानच–राहणार

मोपल्याचे बड मलबारमध्ये दक्षिण हिंदुस्थानातच झाले नुकताच गेल्या वर्षी भागानगर नि शस्त्र प्रतिकार चालू होता त्या भागानगरशी–हैद्राबादशी–तुमचा सबध नव्हता काय ? आध्र प्राताचा अेक भाग या हैद्राबाद सस्थानातच आहे पजाब, बगाल, महाराष्ट्र वगैरे प्रातातून १५००० नि शस्त्रप्रतिकारकानी या सग्रामात भाग घेतला तो 'हिंदु तेवढा अेक' या भावनेनेच नाही काय ?

अेकी कोणाची होते ?

अेकीच्या गोष्टी सागण्यात येतात, खुनी नि खुनाला पडलेला बळी याची कधी अेकी होअू शकते काय ? चोर जर न्यायाधीशाला म्हणू लागला की, 'अहो,

मला शिक्षा देअू नका, त्यामुळे राष्ट्रीय अेकी विघडेल, राष्ट्राला स्वराज्य पाहिजे, म्हणून मी चोरी केली असली तरी तुम्ही मला शिक्षा देअून अेकी विघडवता कामा नये. जर शिक्षा दिलीत तर माझें आणि या फिर्यादीचे वाकडे येअील व राष्ट्रीय अेकी होणार नाही.' तर तुम्ही त्या चोराला मोकळा सोडू अिच्छाल काय ?

निजामाला स्वातंत्र्य हवें

नुकतीच हैद्राबादमध्ये हजारों मुसलमानाची जाहीर सभा भरली. निजामाला 'हिज अेक्झाल्टेड हायनेस' म्हणण्याचे अैवजी 'हिज मॅजेस्टी' म्हणावे असा अेक ठराव पास झाला खाकसाराचे पुढारी नवाव यारजग वहादूर या सभेचे अध्यक्ष होते. त्यानी आपणास अिंद्र म्हणवून घेतले तरी मला त्यात काहीच वाटणार नाही. नुसते म्हणविण्यात काय आहे! या म्हणण्यात मूर्खपणा असो वा गांभीर्य असो, मुसलमानाची मनोवृत्ति मात्र त्यावरून कळून येते. या मागणीचे मागे कोणत्या गोष्टी दडलेल्या आहेत त्या पहा. निजामाला 'हिज मॅजेस्टी' ही पदवी मिळाली म्हणजे तो स्वतंत्र होअील. हैद्राबाद सस्थान स्वतंत्र झाले म्हणजे त्याचे स्वातंत्र्य अवाधित राहण्याकरिता त्याला वदर पाहिजे आणि ते वदर म्हणजे मद्रास अगर मच्छलीपट्टण पुन्हा त्या वदराला जाण्याकरिता कॉरिडॉर पाहिजे. डॅंझिग व त्याचा कॉरिडॉर यांचा अितिहास आपल्या डोळ्यासमोर आहेच तुम्हाला याची पुनरावृत्ति पाहिजे काय? त्यांची दुसरी मागणी अशी आहे की ज्याअर्थी अर्धा आंध्र प्रात निजाम हद्दीत आहे त्याअर्थी अुरलेला अर्धा प्रातही निजाम हद्दीत सामील करावा. मी म्हणतो की जर अर्धा आंध्र निजामचे वाहेर आहे नि अर्धा निजाम सस्थानात आहे तर निजामचा अर्धा आंध्र प्रांत काढून वाहेरच्या मद्राम अिलाख्याला का जोडीत नाही ?

परोपदेशे पांडित्य

ज्या म्हैसूरचे मुख्य प्रधान सर मिर्झा अिस्माअील यानी अेक सदेश पाठवून तुम्हाला अेक अुपदेशाचा घुटका पाजला, त्या म्हैसूर सस्थानामध्ये ज्या सुधारणा देण्यात आल्या आहेत त्यातील आकडे मी तुम्हास दाखवितो. तिकडे आपण अवश्य लक्ष पुरवा. टिपू आणि हैदर यानी राज्य केले आणि हिंदूचा छळ केला, तरीसुद्धा हिंदूची लोकसंख्या तेथे ९३ टक्के आहे. परतु त्याना कौन्सिलमध्ये अवघ्या ८१ टक्के जागा मिळाल्या आहेत! आणि मुसलमान ६ टक्के असूनसुद्धा त्याना १० टक्के जागा मिळाल्या आहेत. वरिष्ठ कौन्सिलमध्ये तर हिंदूना ४१ टक्के व मुसलमानाना १० टक्के जागा आहेत. ही हिंदु सस्थानची गोष्ट झाली. आता निजामची, अेका मुसलमान सस्थानची गोष्ट पहा, चांगल्या असोत वा वाअीट असोत त्यानी

ज्या सुधारणा दिल्या आहेत-नव्हे ज्या देणे त्याना भाग पडले आहे, त्याचा मसुदा छापताना सुरुवातीलाच त्यानी तसे स्पष्टपणे घोषित केले की, ज्याअर्थी हे मुसलमानी राज्य आहे, त्याअर्थी राज्यकारभारात मुसलमानांचेच बहुमत राहणार! आणि ज्याअर्थी हिंदु मुसलमान याना मी सारखे मानतो त्याअर्थी हिंदु जरी ९० टक्के असले तरीसुद्धा कौन्सिलमध्ये दोघानाही सारखेच म्हणजे ५० टक्के प्रतिनिधित्व देणार, हिंदूना वाटवून हिंदु व मुसलमान याची लोकसंख्या सारखी करून समानता दाखविण्याची घोषणा त्यानी केली नाही याबद्दल मी त्याचे आभार मानतो. आता नोकऱ्याकडे पहा- म्हैसूर संस्थानात मुसलमानाना सैन्यात ६५ टक्के नोकऱ्या आहेत पोलिसमध्ये ५५ टक्के आहेत, आणि अितर नोकऱ्यात कमीत कमी ५० टक्के मिळाव्यात अशी त्याची चळवळ चालू आहे. म्हैसूरचे महाराज, हैदरअल्ली या सैन्यातील अेक शिपायी होता हे विसरलेले दिसतात. वास्तविक म्हैसूरच्या महाराजानी ज्याअर्थी हैदरने आमच्याशी दगलबाजी केली त्याअर्थी आम्ही तुम्हाला सैन्यात मुळीच जागा देणार नाही, असे मुसलमानास सांगावयास पाहिजे होतें.

एखाद्या संस्थानाचा मुख्य प्रधान मुसलमान असला तर लगेच जिना त्याला भेटावयास जातात. मुस्लिम लीगचे अधिवेशन असले तर शिकंदर हयातखान वा फझलूल हक्क त्यात अुघड रीतीने भाग घेतात. ते राजे असोत, प्रधान असोत वा पुढारी असोत, अुघड रीतीने भाग घेण्यास त्यास दिक्कत वाटत नाही. कॉंग्रेसचे हल्लीचे राष्ट्रीय म्हणविणारे मुसलमान अध्यक्ष पहा. ते परवाच्या अध्यक्षीय भाषणात स्पष्ट म्हणतात की, या हिंदुस्थानात मुसल्मानाच्या हितसंबंधांना धक्का लागणार नाही याची काळजी मी घेणार आहे. मुसलमानाना कोणी दुखावणार नाही ना याची चिंता वाहणार आहे. तुमचा एखादा राजा, प्रधान अशी भाषा बोलताना तुम्हाला कधी दिसतो का?

स्वतंत्र हिंदुस्थान हें ध्येय

हिंदूच्या बाबतील मात्र प्रत्येक गोष्ट अुलट झालेली दिसून येईल. हिंदु संस्थाकडे तिरस्कृत रीतीने पाहण्यात येईल त्याना जातीय म्हणून कॉंग्रेसवाल्याकडून हिणवण्यात येईल.

कॉंग्रेसवालेही देशभक्त आहेत. मी त्याना मान देतो. परंतु त्याचे धोरण चुकीचे आहे. मी त्याचा निषेध करतो. पण तेवढ्याकरिता त्याच्याशी भांडत बसू नका. हिंदूनी यापुढे हिंदु म्हणवून घेण्यात, हिंदुत्वाची वकिली करण्यात लाज वाटून घेऊ नये. हिंदुस्थान स्वतंत्र झालाच पाहिजे; मात्र तो जसा जॉर्ज व एडवर्ड याचे हातून सुटला पाहिजे तसाच औरंगजेब नि टिपू याचेही हातात राहता कामा नये.

'स्वराज्य हा माझा जन्मसिद्ध हक्क आहे' असा मंत्र लोकमान्यानी आपणास दिला आपण तो ऐकला. आता स्वराज्य म्हणजे काय हे पाहिले पाहिजे स्वराज्य म्हणजे समानता. या स्वराज्यात हिंदूना इतराइतक्याच मानाने नि हक्काने वागविण्यात आले पाहिजे 'अेक मनुष्य अेक मत,' हाच न्याय अमलात आला पाहिजे. तीन हिंदूना एक मत व अेका मुसलमानाला तीन मते असला अन्याय होता कामा नये ! हिंदुस्थान हा अभंग राहिला पाहिजे, हिमालयाला आग लागली तर दक्षिण महासागराने ती आग विझविण्यास गेले पाहिजे

समानता व लायकी ध्यानी घ्या

जिनानी काँग्रेस ही हिंदूची संस्था आहे असे म्हटल्याबरोबर काँग्रेसवाल्याना कोण राग आला ? परंतु त्यात खोटे काय आहे ? हिंदूनीच काँग्रेस जगविली नि वाढविली मुसलमानानी तिच्या वाढीकरिता काहीही कष्ट केलेले नाहीत आजच पाहा, निवडणुकीला काँग्रेसच्या तिकिटावर अुभा राहिलेला मुसलमान पडतो व लीगच्या तिकिटावर अुभा राहिलेला हटकून निवडून यतो. मुसलमानाची काँग्रेस-बद्दल ही भावना आहे

जर काँग्रेसला खरी राष्ट्रीय संस्था व्हावयाचे असेल तर तिने आजपर्यंत अवलंबिलेले चुकीचे धोरण सोडून खरे राष्ट्रीय धोरण स्वीकारावे. निवडणुकीत अेक मनुष्य अेक मत ही घोषणा करावी कोणी नोकरी मागण्यास आला तर त्याला तुझी लायकी काय हा प्रश्न विचारावा जर तो बी ए. असेल तर त्याला बी ए लायकी लागणारी नोकरी द्यावी पण जर एखादा मुसलमान म्हणू लागला की, मी मुसलमान आहे म्हणून मला नोकरी दिली पाहिजे, तर तुला या राज्यात केवळ मुसलमान म्हणून नोकरी मिळणे शक्य नाही असे सांगावे

हा पहा पक्षपात

बंगालमध्ये मुसलमान फक्त शेकडा ५० असून त्याना कायद्याने शेकडा साठ नोकऱ्या राखून ठेवल्या गेल्या आहेत बुद्धिमत्ता फक्त हिंदू लोकांच्या अंगी वसत असल्यामुळे तेथे या राखून ठेवलेल्या नोकऱ्याना लायक मुस्लिम अुमेदवार मिळत नाहीत. त्यामुळे हिंदु व मुसलमानाच्या प्रश्नपत्रिकात फरक केला जातो. जर बी ए ची परीक्षा असली तर हिंदूना एम् ए चा पेपर त्या परीक्षेकरिता घातला जातो व मुसलमानाना मॅट्रिकच्या लायकीचा पेपर घातला जातो !

जे आर्थिक प्रश्नावर भर देतात व आर्थिक बाबतीत धार्मिक मतभेद आड येत नाही असे मानतात त्यानी रेल्वे वर्कर्स युनियनची गोष्ट लक्षात घ्यावी. सर्व मजुरांची रेल्वे वर्कर्स युनियन असताना मुसलमानानी अेक मुस्लिम रेल्वे वर्कर्स युनियन काढली. त्यामुळे हिंदूनाही अेक हिंदु रेल्वे वर्कर्स युनियन काढणे भाग पडले.

पाकिस्तान होणार नाही

आता आम्ही मुळीच माघार घेणार नाही. अजिबात सवलती देणार नाही. जर आम्हीं ९० टक्के असू तर ९० टक्के जागा आम्ही घेणार. आमच्या हक्का-करिता आम्ही अेकही अिंच माघार घेणार नाही. जर ते मित्र म्हणून राहणार असतील तर त्यानी तसे राहावे, पण त्याना दुसरा कोणताही मार्ग चोखाळा-वयाचा असला तरी त्याला आमची तयारी आहे हे त्यानी लक्षात ठेवावे आम्ही हिंदुस्थान हे आंग्लिस्थान होऊ देणार नाही, पाकिस्तान तर नाहीच नाही.

मुसलमान ज्याप्रमाणे कट्टर मुसलमान निवडून देतात त्याप्रमाणे हिंदूनी आता कट्टर हिंदूलाच निवडून दिले पाहिजे हिंदु अुमेदवाराने स्पष्टपणे सांगितले पाहिजे की, मी हिंदूच्या मतावर निवडून आलो आहे, मी त्याचेच म्हणणे आपल्यापुढे मांडणार आहे यापुढे अेवढे लक्षात ठेवा की, जे जे हिंदूच्या हिताचे आहे तेच खरे राष्ट्रीय. यापुढे प्रत्येक गोष्टीची ही कसोटी लावून परीक्षा करा ही भूमिका घ्या नि पाच वर्षांत काय चमत्कार होतो ते पाहा

धाकट्या भावाचा कान अुपटा

म्हणे मुसलमान हे धाकटे बंधु आहेत त्याना पाहिजे ते द्या ते मागतात म्हणून वरची माडी दिली, खालचा सोपा दिला, स्वयपाकघर दिले, माजघर दिले. पण आईचेच तुकडे करा असे ते सांगू लागले तर ते मी कधीही मानणार नाही ते जर आमचे धाकटे भाअू असतील तर त्याचे कान अुपटण्याचा थोरले भाअू म्हणून आम्हाला हक्क आहे ! भाअू असतील तर त्यानी असला फाजीलपणा करू नये व शत्रु असतील तर शत्रुत्व फार गरम पडेल हे त्यांना लक्षात ठेवावे

आमचे बहुमत काही कोणाच्या अुपकारामुळे राहिले नाही, आम्ही प्राण पणाला लावून ते टिकविले आहे टिपू, हैदर, अल्लाअुद्दिन नि औरंगजेब यानी ते नाहीसे होण्याकरिता फार प्रयत्न केले हूण गेले, शकही गेले ज्याप्रमाणे हिरण्य-कशिपूने चोरलेले वेद आम्ही परत आणले, त्याप्रमाणेच आम्ही आपले बहुमतही टिकवून धरले आहे. आणि माझी अशी खात्री आहे की, आपल्या चुकीच्या धोर-णाने जर हिंदु आत्मघात करून घेणार नसतील तर जगातील कोणतेही शस्त्र त्याचा नाश करू शकणार नाही

समारोपाचें भाषण

दि. २४ रोजी सायंकाळी समारोपाचे भाषण करताना स्वातंत्र्यवीर सावरकर म्हणाले, ' डॉ वरदराजलू नायडू यानी या हिंदुसभेच्या कार्यात पुढाकार घेतला त्याचे आभार मानणे माझे आद्य कर्तव्य आहे. मद्रास अिलाख्याचे सुपुत्र

श्री विजय राघवाचारिअर यानी आपले तनमनधन या कार्याकरिता वाहिलेले आहे हिंदुमहासभेच्या अकोला येथे भरलेल्या अ. भा. अधिवेशनाचे ते अध्यक्षच होत मी स्पष्ट बोलतो क्षमा करा, परतु मद्रास जिल्ह्यात गेल्या वीस वर्षात हिंदुमहासभेचे अेकही अधिवेशन भरू नये किंवा अेखादी हिंदु सभेची शाखाही असू नये ही खरोखरच मद्रास जिल्ह्याला काळिमा लावणारी गोष्ट आहे ह्या दृष्टीने डॉ. वरदराजलू नायडू यानी घेतलेल्या पुढाकाराचे फारच महत्त्व आहे डॉ नायडू हे पजाब, बगाल, किंवा भारताच्या अितर दुसऱ्या कोणत्याही प्रातात जन्मास आले असते त्यापेक्षा मद्रास जिल्ह्यात ते जन्मास आले याचे आमच्या दृष्टीने फार महत्त्व आहे. हिंदु सभेचे कार्य मद्रास जिल्ह्यात सुरू करणारे तेच पहिले पुढारी आहेत ते ब्राह्मणेतर आहेत याचे आमच्या दृष्टीने फारच महत्त्व आहे हीच सस्था जर अेखाद्या ब्राह्मणाने स्थापली असती तर खोटा का होईना पण ही सभा ब्राह्मणाची आहे असा आळ आला असता परतु डॉ नायडू हे समोर आल्याकारणाने मी त्याच्याकडे बोट दाखविले की माझे काम सपले ते अननुभवी नाहीत किंवा शाळेत पढणाऱ्या विद्यार्थ्याप्रमाणे अेकागी विचारसरणीचे नाहीत. त्याचे आजपर्यंतचे चरित्र अुज्ज्वल आहे त्यानी ट्रेड युनियन्स चालविल्या आहेत, अस्पृश्यता दूर करण्याकरिता त्यानी परिश्रम घेतले आहेत, मद्रास प्रातिक कॉंग्रेस कमिटीचे ते अध्यक्ष होते व त्या राजकारणाचाही त्यानी पुष्कळ अनुभव घेतला आहे

तुरुगात जाणे यालाच केवळ मी देशभक्ति समजत नाही, परतु देशभक्तीचा तोही अेक मार्ग त्यानी आक्रमिला आहे ते अजून कौन्सिलमध्ये गेलेले नाहीत परतु येत्या निवडणुकीत हिंदु सभेच्या तिकिटावर आम्ही त्याना कौन्सिलात धाडू वरील सर्व कार्याचा अनुभव घेअून ते आता आपल्या पन्नाशीच्या पोक्त वयात हिंदु सभेला येअून मिळाले आहेत. अनेक वर्षाचा राजकारणाचा अनुभव घेअून त्यामध्ये भाग घेअून नि त्याकरिता नानाविध कष्ट सोसून त्यानी हिमालयावर प्रथम फडकलेले, पजाब, बगाल, यानी अुभारलेले, महाराष्ट्राने शौर्याची कमाल करून रक्षिलेले हिंदु निशाण – हिंदूचा परमप्रिय भगवा ध्वज येथे फडकविला आहे

धमक्यांना आम्ही भीत नाही

तुम्ही कॉंग्रेसमध्ये गेलात तरी तुमचे हिंदुत्व नष्ट झालेले नाही तुम्ही आपण होअून त्याचा त्याग करू नका कॉंग्रेस जर त्याचा त्याग करावयास सागत असेल तर हिंदु राहण्याकरिता असल्या शेकडो कॉंग्रेस सस्थाना धिक्कारा

आज तुम्ही वृत्तपत्रात जिनामहाशयाचे वक्तव्य वाचले असेलच जिनामहाशयानी अेक नवीन शोध लावला आहे आता त्याचे अल्पसख्याकाचे तुणतुणे जाअून मुसलमान हे बहुसख्य आहेत असा त्याचा नवीन शोध आहे! नुकतेच 'हरिजन' मध्ये मुसलमान हे हिंदी आहेत म्हणून त्याच्या सत्तेखाली नादण्यात मला कमीपणा

वाटणार नाही असे लिहिले गेले आहे ! ब्रिटिश लोक हे सुद्धा मानव कोटीतील असल्याकारणाने मनुष्यधर्माला जागून गांधी त्याच्या वर्चस्वाखाली राहण्यास का तयार नाहीत ? माझा या चुकीच्या तत्त्वाला मूलभूतच विरोध आहे जर गांधी, मुसलमान हे हिंदी आहेत म्हणून जिनाच्या सत्तेखाली नांदू अिच्छितात तर मीही हिंदी असल्याकारणाने जिनांनी माझ्या सत्तेखाली का नांदू नये ? मी मुसलमानांना बजावतो की, या धमक्यांनी तुम्ही कॉंग्रेसवाल्यांना घाबरवाल पण आम्हा हिंदुसभावाद्यांवर या धमक्यांचा मुळीच परिणाम होणार नाही.

जशास तसें हें आमचें धोरण

आमच्यावर आजपर्यंत मुसलमानांनी काही थोडे अत्याचार केले नाहीत. नादिरशहा आले नि गेले अहमदशहा अब्दालीला आम्ही हात दाखविला. दिल्लीच्या बादशहाचे तख्त फोडले. जिनामहाशय अितिहासाच्या गोष्टी सांगून त्याच मार्गांचा अवलंब करू अिच्छितील तर आम्ही त्यांना बजावतो की, त्यांच्याशी आम्हीही 'जशास तसे' असेच वागू

केवळ हिंदुस्थानात मुसलमान जन्मले म्हणून त्यांचे राज्य आपणावर चालू द्यावयाचे ही कल्पनाच चुकीची आणि गर्हणीय आहे. हिंदुस्थानचे स्वराज्य हे असले वेगळी राज्य नव्हे तर हिंदु हा ज्यामध्ये अत्यंत महत्त्वाचा घटक गणला जाअील तेच खरे आपले हिंदूंचे स्वराज्य.

हिंदुसभा असले शिवाजीप्रणीत स्वराज्य आणू अिच्छिते. आता सर्व युगें मागे पडून हिंदुयुग चालू झाले आहे. त्याची प्रभा दिसू लागली आहे आपण या सुवर्णयुगाचे स्वागत करण्याची सिद्धता केलीच पाहिजे.

—सेलम, दि. २३–३–४०

✦ ✦ ✦

३९. महासभेचा त्याग नि कॉंग्रेसचा त्याग

तथाकथित राष्ट्रीय सभेच्या लोकाकडून जो अेक आक्षेप महासभेवर नेहमी घेण्यात येतो तो म्हणजे तौलनिक दृष्ट्या महासभेचा त्याग कॉंग्रेसच्या त्यागापेक्षा जास्त आहे काय ? दिल्लीच्या महासभेच्या कार्यकारी मंडळीच्या बैठकीला जाण्यापूर्वी माझ्या या शेवटच्या व्याख्यानात मी या आक्षेपाचा फोलपणा सिद्ध करून दाखविणार आहे. 'क्रॉनिकल'चे अेक कात्रण मला आज देण्यात आले. Mischievous propaganda' म्हणजे 'खोडसाळ प्रचार' या नावाच्या अेका

स्फुटामध्ये माझ्या ख्रिस्तीसभेतील व्याख्यानाविषयी मला त्यात दोष दिला आहे या व्याख्यानामुळे मुंबऔपासून कलकत्त्यापर्यंत मुस्लिम वृत्तपत्रात आग पाखडण्यात आली आहे अितर अल्पसंख्याकांशी सख्य करून मुसलमानाना मारण्याचा महासभेचा प्रयत्न आहे असे 'क्रॉनिकल' पत्राच्या संपादकाच्या मताच्या लोकाना वाटते मी पण पुन्हा ठासून सांगतो की, महासभेच्या राष्ट्रीय तत्त्वावर जे जे अल्पसंख्य येतील त्याना आम्ही आमच्याबरोबर घेअून जाअू मुसलमान येत नसले तर तो दोष त्याचा आहे त्याच्यात कोणी शहाणे निघाले नाहीत, म्हणून अितर सर्वांना वेडे ठरविता की काय?

पाश्चात्य देशात मुसलमानाना, निर्गमन करा, आमचा धर्म स्वीकारा, नाही तर तुमची कत्तल केली जाअील असे अतिमोत्तर विधर्मीयानी दिले होते आमच्याकडे मशिदीनाही देणग्या देण्याअितकी सहिष्णुता होती म्हणूनच आज आमच्या देवळाच्या मशिदी होत आहेत!

मी सांगतो त्या महासभेच्या मार्गाचा दृश्य परिणाम म्हणून गांधींची ते भेटायला आले असताना ज्या जिनांनी चपराशाकडून स्वागत करून बोळवण केली, त्या जिनांचे नि हयातखानाच मला भेटण्यासाठी, दोन बायका ज्याप्रमाणे अेका नवऱ्याला भेटण्यासाठी भांडत बसतात त्याप्रमाणे भांडण झाले याच मार्गाने संघटित व्हाल तर जिनाच काय, पण व्हाअिसरायही तुमच्या दाराशी येतीलच येतील तुम्ही अमेरींना दोष देता, पण " No Swaraj without Hindu Muslim Unity" ही घोषणा केली आहे गांधींनीच! आज आम्हाला अेडवर्ड जाअून जोसेफ नको आहे, अकबरही नको आहे! कारण कुंभाराला अुडविणाऱ्या गाढवासारखे तं होअील क्रांति कुंभाराची व्हाली तुम्ही गाढवच राहिलात!

त्यागाच्याविषयी अितकेच सांगतो की तुरुंग हीच अेक देशभक्तीची कसोटी नाही शिवाजी तुरुंगात गेला होता, पण पळून आला बाजीराव कधीच तुरुंगात गेला नाही रामदासाची तीच गत पण हे सब सारखेच देशभक्त होते वास्तविक तुरुंगातील शिक्षेला कांग्रेसवाल्याच्या प्रपितामहाच्या दृष्टीनेही मी भिण्याचे कारण नाही पण जर तशी कसोटी घेतच असाल, तर मी निक्षून सांगतो की आमच्यातील अेका अेका नेत्याचा त्याग तुमच्या कांग्रेसच्या वर्किंग कमिटीच्या सर्व सभासदाचा त्याग कोळून घातलात, तरी अधिकच राहील!! आमच्यातील 'अ वर्ग फोलूचा होता, मोसव्याचा नव्हता! नि ब' वर्ग काथ्या कुटण्याचा अत्यंत क्लेशदायक असा होता तुमचा आहे तो त्याग मान्य करायला काहीच हरकत नाही पण तुलनाच करू लागाल, तर आमच्या हालअपेष्टाच्या नि त्यागाच्या पासंगालाही तुमचा त्याग नि हालअपेष्टा पुरायच्या नाहीत!!

प्रथम कार्यकारी मंडळापासूनच आरंभ करू अितर सर्व भौतिक वैभवाप्रमाणेच विनयाचाही त्याग करून मला या वेळी सांगितले पाहिजे की, माझी

स्वत ची तेरा वर्षे अदमानात गेली आहेत रात्रदिवस तिथे अेकच गोष्ट दिसत होती नि ती म्हणजे आत्यतिक कष्टाचा मृत्यु होय ! मी तेरा वर्षे स्थलबद्धतत काढली याहीपेक्षा अपमानास्पद त्या अवधीतील स्वातंत्र्यमारक गळचेपी भासत होती माझ्या मोठ्या बधूनीही स्वत च्या सौख्यमय जीवनाचा नि पत्नीच्या कौटुबिक सौख्याचा केवढा त्याग केला आहे! माझ्या धाकट्या बधूनी अठरा वर्षा-पासून आतापर्यंत बऱ्याच वेळा नि तुमच्या समवेतही पुन्हा तीन वेळा कारावास पत्करला आहे

अेक साधारण सिद्धान्त सागतो की, पूर्वीचे बहुतेक राज्यक्रातिकारक आज महासभेत आहेत तेंव्हाही ते हिंदुत्वनिष्ठच होते कान्हेरे–चाफेकर यानी फासा-वर चढताना गीता घेतली होती हातात, कुराण नव्हे ! धिंग्रानी तर स्पष्टपणे अुद्घोषिले होते की "मी हिंदु म्हणून मरतो आहे आणि भारत जोपर्यंत स्वतत्र झाला नाही तोपर्यंत हिंदु म्हणूनच मी पुन्हा पुन्हा जन्म घेअून माझ्या देशासाठी पुन्हा पुन्हा मरेन !" हातातील चेडूप्रमाणे ज्यानी आपले पचप्राण राष्ट्राकरिता फेकून दिले, त्याना भ्याड अहिंसकानी त्यागाच्या गोष्टी त्या काय शिकवाव्या ! आशुतोष लाहिरीची जन्मठेप काळ्या पाण्याची शिक्षा नैनी तुरुगात तीन रात्री घालविणा-ऱ्यानी कमी लेखावी ना ! आजच कांग्रेसच्या अिच्छुकाचा दणदणीत ८००० मतानी पराभव करून ते बगाल विधिमडळात निवडून आले आहेत रतनचद हे फाशीच्या छायेतून परत आले आहेत आज ते रामशरणदास हृदिराम याच्यासह अुत्तर हिंदुस्थानात हिंदुत्वाचे राजकारण करीत आहेत १९३० त तुमचे तत्त्वज्ञान मान्य नसूनही, तुमच्याशी खाद्याला खादा लावून लढण्याअितक्या अुदात्त देशभक्तीचे कितीतरी स्वार्थत्यागी पुढारी महासभेत आज आहेत त्या वेळीही प्रथम पकडले भोपटकराना ! आता तर काय, साठाव्या वर्षी निजामाचा तुरुगवास धडाडीने स्वीकारून त्यानी महाराष्ट्रीय हिंदुत्वनिष्ठेचे अेक अविस्मरणीय प्रतीक तरुणापुढे अुभे केले आहे ते काही पोटदुखीने बाहेर आले नाहीत निजामाचा तुरुग नि येरवड्याचा तुरुग याची तुलना तरी होअू शकेल काय ? डॉ मुजे तुमच्यात चार वर्षे प्रातिक कांग्रेसचे अध्यक्ष होते मोपल्याच्या अत्याचाराविषयी गाधीनी जे घरखाअू भ्याड धोरण स्वीकारले त्यामुळे ते फिरले जम्नादास मेहता तुमच्या प्रातिकसभेचे अध्यक्षच होते त्यानीही कारावास भोगला नाही का? भाअी परमानदानी आपल्या विद्वत्तेचा सर्वसाधारण जीवनातील अमोल फायदा त्यागून राष्ट्रकार्यार्थ काय कमी देहदड सोसले ? चादकिरण सारडा हेही अजमीर कांग्रेसमध्येच होते डॉ नायडू तुमच्या वर्किंग कमिटीचेच सभासद होते त्याचा त्याग नि कष्ट आता ते तुमच्यात नाहीत म्हणून का कमी लेखता ? आणि सर्वांत शेवटचे अुदाहरण, केवळ दोनच वर्षाच्या या प्रभावी तत्त्वज्ञानाच्या जागृतीने जे चार हजार प्रतिकारक निजामच्या नरकवत तुरुगात लाठीमार खात होते, समरागणात असह्य दुखापतीची विरुदावळे मिरवीत

होते, जे अत्याचार ॲकून शहारे यावे असे अत्याचार प्रतिकारीत होते त्याना "I don't want to embarrass the Nizam" असली मुसलमानधार्जिणी वाक्ये अुच्चारणाऱ्यानी त्याग तो काय विचारावा ?

आज हिंदुमहासभेत वरेच लोक असे आहेत की जे पूर्वी काँग्रेसमध्ये होते हे लोक जोपर्यंत काँग्रेसमध्ये होते तोपर्यंत त्याचा त्याग अपूर्व होता, ते देशभक्त होते ! पण हिंदुमहासभेत येताच तेच देशभक्त देशद्रोही नि स्वार्थी ठरले ! असली निषेधार्ह असहिष्णु वृत्ति काय कामाची ?

महासभेच्या त्यागाचा नि कष्टशीलतेचा वृक्ष फार भव्य आहे रोपट्यानी त्याच्याशी तुलनाही करू नये त्यागाच्या जगात या रोपट्यानाही थोडे स्थान आहे, ते आम्ही सादर मान्य करतो, पण तुलनाच करू लागलो तर काँग्रेसचा त्याग नि कष्ट हिंदुमहासभेच्या त्यागाच्या नि कष्टाच्या पासगालाही पुरणार नाहीत

—गगाराम खऱ्याची वाडी, दि ४–१०–४१

+ + +

४०. हिंदूकरिता महासभेने काय केले ?

आता पद्यातून जी स्तुति करण्यात आली ती शब्दश नि व्यक्ति म्हणून मी खरी मानीत नाही पण हिंदुराष्ट्राच्या दृष्टीने पाहाल तर मात्र गेल्या तीन चार वर्षांत अेक तेजस्वी सूर्य निश्चित अुदय पावलेला आहे, नि तो म्हणजे हिंदु-सघटन सूर्य होय

हिंदुमहासभेला जातीय चळवळ म्हणणे किती भ्रान्तपणाचे आहे हे आग्रे-वाडीतील माझ्या व्याख्यानात मी स्पष्ट माडले होते हिंदूना हिंदुस्थानात जातीय म्हणणे हे जर्मनाना जर्मनीत जातीय म्हणण्याअितके मूर्खपणाचे आहे आणि जातीय म्हणून तुम्ही म्हणता कोणाला ? पाच लोकाची जात होअू शकेल सहस्र किंवा लाख लोकाची जात होअू शकेल अेक कोटीला जात म्हणाल पण तीस कोटी हिंदूच्या जमातीला तुम्ही जात म्हणता कसे ? ती जात नसून ते अेक राष्ट्र आहे आणि मुसलमान नि अितर अल्पसख्याक या जाति आहेत अेकदा राष्ट्रीय म्हणून तुम्ही स्वत ला म्हणवून घेतल्यानतर मुसलमान म्हणून त्याना तुम्ही निराळे ओळखताच कसे ? पण काँग्रेसने मुसलमान पुढाऱ्याशी घरखाअू हिंदुमुसलमान अैक्यासाठी विचारविनिमय करून आपली जातीय दृष्टिच प्रकट केली आहे वस्तुत-

हिंदुमहासभेला जातीय म्हणताना मुसलमानांना अवाच्या सवा अधिकार देणारी कॉंग्रेसच जातीय आहे !

हिंदूकरिता हिंदु महासभेने काय केले असा प्रश्न पुष्कळदा कॉंग्रेसमधील हिंदु विचारीत असतात वास्तविक असे विचारणाऱ्यांना आमचा अुलट प्रश्न आहे की तू स्वत हिंदूकरिता काय केले आहेस ? हिंदूच्या हक्कासाठी प्रयत्न करणाऱ्याचे पाय ओढणाऱ्यांना हा प्रश्न विचारण्याचा अधिकार नाही. परन्तु महासभेच्या आक्षेपकाच्या वरील प्रश्नाला सरळ अुत्तर असे आहे की, सिंधच्या विभक्तीकरणापासून परवाच झालेल्या शिरगणतीच्या प्रश्नापर्यंत हिंदूचे हित साधण्याचे सर्व प्रयत्न अेकट्या महासभेनेच केले आहेत ती अधिक काही करू शकली नसेल, तर महासभेच्या बाहेर जे हिंदू आहेत त्यांचा तो दोष आहे.

महासभेने अल्पसंख्याकातही दोन कोटीहून अधिक लोकांना न समजणाऱ्या अुर्दू भाषेची हिंदी भाषेवरील कुरघोडी थांबविली हिंदी भाषेवरील अुर्दूच्या आक्रमणाविरुद्ध रान अुठवून संस्कृतनिष्ठ हिंदी हीच आमची राष्ट्रभाषा अशी घोषणा केली वर्धा शिक्षणयोजनेनुसार जो शिक्षणक्रम आखण्यात आला आहे त्यात प्रत्येक पुस्तकात पाच नवे अुर्दू शब्द शिकविले जातात भोळसट अैक्यसाधनाच्या मार्गाचा अवलंब करून शहाजादा राम नि बेगम सीता असले धेडगुजरी नि वाडगे शब्दप्रयोग त्या पुस्तकात करण्यात आलेले आहेत. मुसलमानांच्या आक्रमक प्रवृत्तीपुढे मान वाकविण्याच्या भ्याड वृत्तीतच हिंदी याने हिंदुस्थानी या अजब भाषेचा जन्म आहे जातीय निवाड्याविषयी ना स्वीकार ना धिक्कार असले पुळचट धोरण स्वीकारून अती त्या अराष्ट्रीय निवाड्याचा कॉंग्रेसने स्वीकार केला आहे. या निर्णयाला प्रारंभापासून महासभेने विरोध केलेला आहे, त्या निवाड्याची कटु फळे आज बंगालमध्ये हिंदु जनतेला भोगावी लागत आहेत

सिंधविभक्तीकरणाला केवळ मुसलमान रागावतील म्हणून कॉंग्रेसने विरोध केला नाही त्यामुळे आज सक्कर सारख्या प्रांतात हिंदूचे गावचे गाव बेचिराख होअून गेले आहेत गांधींनी या वेळी हिजरात करण्याचा अुपदेश केला होता, पण त्या हत्याकांडात हिंदूच्या जीविताचे, वित्ताचे नि अब्रूचे संरक्षण हिंदुत्वनिष्ठांनीच केले

पाकिस्तानच्या प्रश्नावरही कॉंग्रेसने मौन स्वीकारले आहे या अराष्ट्रीय योजनेचा अेका ठरावाने तरी कॉंग्रेस वर्किंग कमिटीने धिक्कार केला आहे का ? अुलट तुमची पाकिस्तानची योजना आहे तरी काय, असे मोठ्या सहानुभूतीने कॉंग्रेसचे पुढारी मुसलमानांना विचारीत आहेत. हिंदुमहासभेने अगदी रोखठोक शब्दात या योजनेला विरोध केला आहे, नि शेवटचा हिंदु जिवंत असेपर्यंत हिंदुस्थान अविभाज्य राखण्याचा आमचा निश्चय आहे !

अगदी अलीकडचा शिरगणतीचाच प्रश्न घ्या कृपलानींनी सांगून टाकले की हा जातीय प्रश्न आहे आणि म्हणून त्याच्यात कॉंग्रेस लक्ष घालू शकत नाही पण आज या जातीय शिरगणतीला जातीय म्हणणारेच त्या गणतीवर आधारलेल्या मतदारसंघातून निवडून येण्याची धडपड करण्यास कचरत नाहीत गेल्या शिरगणतीच्या वेळेस कॉंग्रेसच्या नादाने असहकार केल्यामुळे बंगाल अित्यादि प्रांतात हिंदूंची संख्या मुसलमानांच्या संख्येपेक्षा कमी भरली नि अल्पसंख्य ठरून ते पोरके झाले ! या वेळी या बाबतीत सर्व हिंदुस्थानभर हिंदुसभेच्या कार्यकर्त्यांनीच मुसलमानांच्या स्वार्थी धोरणाला पायबंद घातला नि आदिवासी प्रभृति वस्तुत हिंदु असणाऱ्या पण हिंदेतर गणल्या जाअू घातलेल्या लोकांची हिंदु म्हणूनच नोंद करून घेतली

शुद्धीची चळवळ हिंदुत्वनिष्ठांनीच चालविली आहे शुद्धीच्या चळवळीमागे मोठे राजकारण आहे बळाने बाटवून तुम्हाला अल्पसंख्य करून सोडण्याचा डाव शुद्धी चळवळीने हाणून पाडला आहे स्वत चा समाज पद्धतशीरपणे वाढविण्याची मुसलमानांची प्रवृत्ति प्रसिद्ध आहे त्या प्रकाराला शुद्धीच्या चळवळीने बराच आळा बसला आहे

अगदी अलीकडचे हिंदुमहासभेचे हिंदुत्वरक्षणार्थ तेजस्वी आंदोलन भागानगर नि शस्त्रप्रतिकाराचे युद्ध होय ! यात पाच सहस्र हिंदु प्रतिकारकांनी निजामाच्या नरकवत तुरुंगातील हालअपेष्टा सोसल्या ! पन्नास हजार रुपये अेकट्या महाराष्ट्राने या कार्यासाठी वेचले ! पण अशा भीषण परिस्थितीतून भागानगरचे नि बाहेरचे हिंदु जात असता कांग्रेसने काय केले ? निजामला मला अडचणीत टाकावयाचे नाही अशा घोषवाक्याने गांधींनी आणि नि शस्त्र प्रतिकाराच्या चळवळीला प्रत्यक्ष विरोध करून कांग्रेसमंत्र्यांनी आपल्या मुसलमानधार्जिण्या अराष्ट्रीय वृत्तीचा कळस केला ! हिंदूंच्या नागरिक हक्कांचे बाजूने अेक फुकाचा शब्दही अुच्चारला नाही

आज विशेषत सक्कर, डाक्का अित्यादि ठिकाणी नि कर्णावती, मुंबअी नि *अितर शेकडो ठिकाणी तुमच्या बाजूनी मुसलमान गुंडाशी कोण लढले ? मुंशी* म्हणतात गांधी नव्हते म्हणून कर्णावती येथील हिंदु पळून गेले ! मी म्हणतो गांधी होते म्हणूनच तसे झाले ! तोच मुंबअीत दंगा झाला, तरी अियले कुत्रसुद्धा पळाले नाहीत कारण संघटित नि हिंदुत्वनिष्ठ असा अेक भाग अिथे होता धमक्या मारपीट, खून, जाळपोळ या आपत्तींना तोंड देअून, शंकराने जसे हालाहल पचविले तसे हे दंग्याचे विष नष्ट करून टाकण्याअितके आज येथले हिंदु समर्थ बनले आहेत

अुलट कॉंग्रेस अधिकारात होती त्या काळात हिंदूंच्या नागरिक हक्कांची धडघडीत पायमल्ली झाली संयुक्त प्रांताच्या प. पंतांनी त्यांनी स्वहस्ते छापलेल्या

पत्रकातही कबुली देऊन टाकलेली आहे ! राजाजी नि मुनशी यांनी आपापल्या प्रातांत तेच प्रकार केले होते !

हिंदुमहासभेचे सभासद किती आहेत असा प्रश्न पुष्कळदा विचारण्यात येतो. प्रथम प्रथम सरकारही काँग्रेसला हाच प्रश्न विचारुन हिणवीत असे त्या वेळेला काँग्रेसच्या पुढाऱ्यांचे अुत्तर असे असे की We among ourselves are the vocal India speaking on behalf of the dumb millions ('हिंदुस्थानातील अितर लक्ष लक्ष मुक्या जनतेच्या वतीने बोलणारा भारत म्हणजेच आम्ही') आज दुर्दैवाने भागानगर नि भोपाळ येथील असंख्य हिंदूंची नि काँग्रेसने ज्यांची अवहेलना केलेली आहे अशा आपद्ग्रस्त हिंदूंची हिंदु महासभा ही त्याच दृष्टीने प्रतिनिधित्व करीत आहे वार्षिक अधिवेशनाचे वेळी अेक हॉल भरला तर ज्या काँग्रेसचे पुढारी ना गोखले आनंदाने नाचत असत, त्या संस्थेनेच वरील प्रश्न विचारला आहे !

हिंदुमहासभा काँग्रेसप्रमाणेच वाढली तर हिंदूंना हिंदुस्थानात मानाने राहता येअील, न वाढली तर चिंता नाही आम्ही आमचे कर्तव्य करीत आहोत लाला लजपतराय प्रभृति काँग्रेसमान्य पुढाऱ्यांनीच महासभेची अुपासना केलेली आहे आजही काँग्रेसमधील पुढाऱ्यांनाही आदर्शभूत असे नेते हिंदुमहासभेत आहेत ! सरकारच्या कुशीतूनच जन्मलेल्या काँग्रेसने हिंदुमहासभेला सरकारजमा ते काय म्हणावे ? या हिंदु ध्वजाखाली संघटित व्हाल, तर जगातील कोणत्याही शक्तीची तुम्हाला भीति बाळगण्याचे कारण नाही स्वतःच्या सामर्थ्यावरच तुम्ही हिंदुराष्ट्र पुन्हा अेकदा वैभवसंपन्न करुन सोडाल !!

—शास्त्रीभुवन, दि ४-१०-४१

\+ + +

४१. हिंदुत्व हेच राष्ट्रीयत्व

आज तुम्ही हिंदुत्वाचा नुसता तोंडानेच जयजयकार केला नाहीत तर त्याच्या जोडीला रुपयाचाही छनछनाट केलात याविषयी तुमचे मी दुप्पट अभिनंदन करतो अेक काळ असा होता की, पाचशे रुपये घ्या पण महासभेचे तत्वज्ञान अैका असे म्हणावे लागत असे आज पाचशेच काय, पाच सहस्र रुपये देतो पण तुमचा युयुत्सु मंत्र अैकवा असा बदल हिंदूंत झालेला आहे. आजचेच अुदाहरण घ्या ! विजयादशमीचा दिवस हा हिंदुराष्ट्रीय निधीचा शेवटचा दिवस ठरविला होता संकल्पित निधीची टोचणी लागून वैयक्तिक पराकाष्ठा म्हणून बडोद्याहून

विष्णु कृष्ण अभ्यंकर या नावाने अेक सहस्र रुपये माझ्याकडे आले आहेत. दुष्काळ, महागाअी अित्यादींनी ग्रस्त अशा विपरीत स्थितीतही दीड लाखापर्यंतचा निधि मध्य-महाराष्ट्राने जमविला आहे आमचे काही गुजराथी बंधु आहेत. तेही हिंदुच आहेत त्याच्यातील काही जणांनी मला विनंती केली आहे की, तुम्ही आमच्या प्रांतात या, तुमच्या विजिगीषु कार्यासाठी लक्ष लक्ष रुपयेही आम्ही मोजू ! त्याच्यापुढेही या तत्त्वज्ञानाचा प्रभाव पडलेला आहे शरीरे नि घरेदारे पेटली की मनेही पेटू लागतात

मागील प्रत्येक व्याख्यानात मी हिंदु संघटनाचा अेक अेक पैलू सांगितला. यापुढे महासभेवरील तर्कांध लोकांच्या काही आक्षेपांचा फोलपणा सप्रमाण मी सिद्ध करणार आहे.

महासभेवरील पहिला नि प्रमुख आक्षेप म्हणजे ती जातीय असल्याचा होय या आक्षेपाचे मूळ जातीयत्व नि राष्ट्रीयत्व याविषयींची आपल्याला मिळालेली चुकीची शिकवण होय कारण जातीयत्व नि राष्ट्रीयत्व ही सापेक्ष असतात अेखादा लढा जर विवक्षित जातीवर होणारे अन्याय दूर करण्याकरिता असला तर केवळ तो अेका विशिष्ट जातीसंबंधी आहे म्हणूनच त्याला आपण संकुचित वृत्तीचा अशा अर्थाने जातीय म्हणू शकत नाही, अुदाहरणार्थ, तथाकथित अस्पृश्यांवरील अन्याय दूर करण्यासाठी चाललेली अस्पृश्यतानिवारणाची चळवळच घ्या ! यात काँग्रेसचे नि महासभेचे धोरण वाअीट अर्थाने जातीय आहे असे कोणीही म्हणत नाही मग राष्ट्रातील स्थायीभावच होअून राहिलेल्या बहुसंख्य हिंदु समाजावरील अन्यायाचा प्रतिकार हा वाअीट अर्थाने जातीय होअूच शकत नाही, आणि दुसरे असे की, जगातील रूढार्थानेही हिंदुस्थानात हिंदु ही जात नसून अेक राष्ट्र आहे नि अितर सर्व अल्पसंख्याक समाज या जाति आहेत त्याच विश्वमान्य नियमामुळे, हिंदुत्व हेच राष्ट्रीयत्व हे आमचे घोषवाक्य अेक प्रस्थापित सत्य आहे

काँग्रेसमधील जे लोक याला संकुचित मनोवृत्ति म्हणतात, त्यांना मी विचारतो, की मग हिंदी राष्ट्रीयत्व हेही विश्वबंधुत्वापेक्षा संकुचितच नाही का ? नि अितकेच कशाला, वेदांत्याच्या दृष्टीने पृथ्वी हीही अेक संकुचितच क्षेत्र नाही का ! त्याला त्याचे अुत्तर असे आहे की, अितर राष्ट्र आपापल्या लोकांच्या पृथक् गटालाच राष्ट्र या संज्ञेने संबोधतात, यामुळे आम्हालाही हिंदी म्हणूनच राहणे भाग आहे गांधी किंवा नेहरू हे कदाचित् वैयक्तिक दृष्ट्या रुझवेल्टपेक्षाही श्रेष्ठ ठरतील पण अमेरिकेत त्यांना हिंदी म्हणूनच ओळखतील आतापर्यंत काँग्रेसने प्रादेशिक राष्ट्रीयत्वाच्या खोट्या कल्पनेवर हिंदु नि मुसल्मान म्हणून अेक नि अेक दोन मिळून अेक राष्ट्र कल्पिलेले होते त्यांपैकी मुसलमानांनी आता साफ सांगितले की आम्ही निराळे राष्ट्र आहो ! मग आता काँग्रेसच्या मतानेही दोन अुणे अेक म्हणजे अेकच खाली अुरला, नि तेच हिंदु होत भूमींची नावे राष्ट्रावरून पडत असतात.

राष्ट्राची नावे भूमीवरून क्वचितच पडत असतात हिंदुराष्ट्राच्या अस्तित्वावरच हिंदुस्थान राहू शकेल नाही तर अबिसिनिया नि अिराण याच्यासारखाच हा देश मला वाटेल काँग्रेसचा महासभेवरील जातीयत्वाचा आरोप भ्रांत कल्पनांच्या माग लागलेल्या डोक्यातील आहे तुमच्यावर आक्रमण यांऊ तरी, तुम्हा आणि आक्रमक याचे अेक राष्ट्र आम्हाला बनवावयाच आह म्हणून तुम्ही गप्प बसा, अस जर कोणाच म्हणणे असऊ तर ती राष्ट्रीयता आम्ही शतश धिक्कारतो !

अल्पसख्याकाच्या योग्य हक्कावर आम्ही कधीच आक्रमण करू अिच्छीत नाही त्यानी गुडघे टेकावे आम्ही अुभे राहून नमस्कार करू ! त्याची भाषा, त्याची सस्कृति, त्याचा धम त्यानी पाळावा आमची भाषा, आमची सस्कृति, आमचा धम आम्ही पाळू पण अस करताना राष्ट्रीयत्वाकरिताच आमच्या हक्कावर कोणाचेही आक्रमण आम्ही चालू देणार नाही

' One man one vote ही आमची लोकशाही राज्यघटनेचा बैठक आहे गुणावर वा हक्क असेऊ तर सर्वांना त्याच्या लोकसख्येच्या प्रमाणातच सरकारी नोकऱ्या द्यावयाला आम्ही सिद्ध आहोत पण ही सवस्वी लोकशाहीची तत्त्वप्रणाली काग्रेस मध्यानी बिधडक लाथाडली ! अर, हिंदु म्हणून नाही, पण राष्ट्रीय म्हणून तरी तुम्ही अस कस करू शकता ? हिंदूच हक्क डावलून नि अल्प सख्याकाना अवास्तव नोकऱ्या देअून, तुम्ही राष्ट्रीयत्वाला काळोखी फासलीत ! या काँग्रेसच्या घरबाअू तत्त्वज्ञानाला आम्ही क्वडीचाही किमत दत नाही

या सवश्रष्ठ तत्त्वाना हिंदुमहासभच्या राष्ट्रीयत्वालाच तुम्ही जातीय म्हणत असाल तर तर्काविरील भक्कम आसन सोडूनही मी सागतो की, मग आता याच तत्त्वज्ञानान आम्ही पुढे जाणार ! काग्रेसमध्यही काही विचारवत हिंदु आहेत, पण त्याना बोलता यत नाही मुनशीच्या ताडाला काग्रसच मुखूप होत त निघताच तेच मुनशी आज देशद्रोही योजनाचा धिक्कार अुघड अुघड करीत आहेत ! पुढच्या दाराशी असलेल्या चोराशी लढताना मागच्या दाराशी असलेल्या चोराला चोरच म्हटल पाहिजे ! त्याला मित्र म्हणून कस चालेल ? नाहीतर ज्या घरासाठी तुम्ही पहिल्या शत्रूशी लढता त घरच मागीऊ दारचा शत्रू बळकावून बसेऊ ! म्हणूनच या दशाचे भवितव्य हिंदूवर अवलबून आहे आतापर्यंत काँग्रेसमध्यही त्याग कोणी केला ? फासावर कोण गेले ? सत्याग्रहातही कोणी भाग घेतला ? लोकमान्य कोण होत ? स्वत गाधीही कोण आहेत ? हिंदु आअीबापाचेच त पुत्र होत जगातील अितर राष्ट्र चिमुकल्या भूतकाळावरच अभिमानाने मिरवत आहेत तुमच्या परपरेचा प्रारभ धुडण्यासही किती सायास पडतीऊ ! काँग्रेसची परपरा म्हणून दादाभाअीपासूनची मी म्हणतो आमची काय, ' अुध्वमूलमध शाख ' अितकी पुरातन आहे ! जिना म्हणतात काँग्रेस हिंदूची आहे, त खर आहे, आतापर्यंत हिंदूनीच काँग्रेसला बलवान् केली आहे !

आज जगामध्ये राष्ट्रीय स्वाभिमानाची केवढी ज्योत पेटली आहे. चार मिशनऱ्यांच्या अपमानाचा सूड म्हणून चीनवर स्वारी झाली होती. अेका जपान्याच्या बायकोच्या सवधात जपान्यानी केवढा कल्लोळ अुडविला ! हिंदूमधील प्रत्येक घटकाविषयी अशीच भावना निर्माण झाली पाहिजे. जिना पाकिस्तानची मागणी करीत आहेत. अेका विद्वानाने पजाब देअून टाका म्हणून तोड सुचविली आहे. मी म्हणतो, देण्याचीच वृत्ति का तुमच्यात ? घेण्याची मनीषा का नाही ? अफगाणिस्तानही पूर्वी तुमचाच होता. द्रव्यात, सैनिकबलात, विद्वत्तेत नि सुदीर्घ तेजस्वी परपरेत तुम्ही श्रेष्ठ आहात ! अशा बलिष्ठ हिंदु राष्ट्राचे घटक म्हणून या हिंदुत्वाच्या भूमिकेवर अुभे राहा. गतकालात शेकडो देशद्रोह्याचा नि शत्रूचा तुम्ही निपात केलेला आहे. या तेजस्वी राष्ट्रीयत्वामुळे कोणी दुधखुळे म्हणतात आपण नष्ट होअू ! जर होणारच असू तर हिंदु राष्ट्रीय म्हणूनच रणागणात मरून जाअू ! पण मरण्याकरिता हें राष्ट्र आज सहस्र वर्षे जगलेले नाही. अितिहासाच्या नव्या पानावर जर्मनाकरिता जर्मनी, अिंग्लिशाकरिता अिंग्लड त्याचप्रमाणे हिंदूकरिता हिंदुस्थान हा देश निश्चितीने राखून ठेवा.

आग्रेवाडी, दि २०–९–४१

\+ + +

४२. भागलपूरचें विमल यश

हिंदु जगताच्या नागरिक हक्काच्या सरक्षणार्थ भागलपूर येथे चाललेल्या विराट् लढ्यावर आता शेवटचा पडदा पडल्यानतर, त्या सर्व घटनेचे सिंहावलोकन करण्याची वेळ आली आहे. हिंदुमहासभेच्या कार्यकारी मडळाने अपरिवर्तनीय म्हणून ठरविलेल्या महासभेच्या वार्षिक अधिवेशनाच्या त्या काळातील घटनासबधी सर्व पत्रके नि मते पाहता सरकारचे निर्बंध धुडकावून भरलेल्या महासभेचें हे तेविसावे अधिवेशन आतापर्यतच्या कोणत्याही अखिल भारतीय सस्थेने भरविलेल्या वार्षिक अधिवेशनात सर्वांत यशस्वी नि सस्मरणीय झाले असे म्हणण्यास प्रत्यवाय नाही

आता आपल्यापुढे जी नावे वाचली गेली त्यात काही नावे राहिली असण्याचा सभव आहे. पण सर्व प्रतिकारकाची नावे वाचावयाचे म्हटले तर अेकवर्षपर्यत अशा सभा होतील; भागलपूरला जे गेले त्याचा सर्वांचा सत्कार प्रथम व्हावयास हवा होता. त्यामुळे व्याख्यान रद्द झाले असते तरी हरकत नव्हती. या धर्मयुद्धातील

आपला वाटा अुचलणाऱ्यात सत्तर पंचाहत्तर वर्षांचे वृद्ध होते. त्याचप्रमाणे सतरा अठरा वर्षांखालील मुलेही होतीं. मीसुद्धा हा सन्मान तितकासा व्यक्तिविषयक घेत नाही. हिंदुत्वाचाच हा सत्कार समजतो या आंदोलनात प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष भाग घेणाऱ्या सर्व प्रतिकारकांचे नि हिंदुसंघटकांचे, हिंदुध्वजाच्या मानाकरिता लढल्या गेलेल्या लढ्यात त्यांनी केलेल्या कामगिरीविषयी मी अभिनंदन करतो. ज्यांनी या लढ्यात आपले देह ठेवले, ज्या दुसऱ्या कित्येकांनी ब्रिटिश सत्तेचे प्रहार सहन केले त्यांना प्रस्तुत काळात हौतात्म्याचा काटेरी मुकुट आणि दुःखापत्तीची बिरुदावले यांवाचून हिंदुमहासभा काय पारितोषिके देणार ?

भागलपूर अधिवेशनाचे बाबतीत बिहार सरकारबरोबर माझ्या वाटाघाटी २१ तारखेपर्यंत चालू होत्या. पण त्याच्या आधी आमच्या प्रतिकाराची सज्जताही आम्ही करीत होतो. व्हाअिसरॉयकडे दाद मागणार आहोत असे सांगून वाटाघाटी लांबविल्या, त्याही आम्हाला सिद्धतेसाठी अवधि हवा होता म्हणूनच होय. सरकारशी मी अेक गोष्ट बोलत होतो नि हिंदुत्वनिष्ठांशी दुसरी बोलत होतो. कार्यकर्ते शक्य तितका अधिक काळ बाहेर राहावे म्हणूनच आम्ही हे सर्व केले, हे आता मला अुघड सांगावयाला हरकत नाही

मात्र प्रतिकाराचा निश्चय हिंदुत्वनिष्ठांना कळताच सीमाप्रांतापासून मद्रास-पर्यंत अितकी अहमहमिका हिंदुत्वनिष्ठांत लागली होती की, कोणी यावे यापेक्षा कोणी येअू नये हेच मला सांगावे लागत होते. तुरुंगभरती हें आमचे ध्येय कधीच नव्हते. शत्रूलाच तुरुंगात टाकण्याची आमची आकांक्षा होती. आमची युद्धपद्धति कोणा मूर्खाने शोधून काढलेली नव्हती. शिवाजी नि प्रताप यांच्यापासून ती चालत आलेली आहे स्वपक्षाची कमीत कमी हानि नि विपक्षाची जास्तीत जास्त हानि कशी होअील ते पाहण्याची आमची प्रवृत्ति होती. अणि भागलपूरचा मातीचा नि बांबूचा अेक मंडप अुद्ध्वस्त होताच अक्षरशः बिहारचे सारे जिल्हेच काय, पण संबंध बिहारप्रांतच या अधिवेशनाचा महामंडप बनला ! अधिवेशन अवघ्या हिंदुस्थानच्या कोनाकोपऱ्यात पसरले.

सरकार म्हणत होते अधिवेशन भरू देणार नाही, मिरवणुका काढू देणार नाही, ध्वजारोपण करू देणार नाही; पण या चारही दिवसात प्रभातफेऱ्या, सहस्रावधि समुदायाच्या सभा, घरोघरी भगवे ध्वज नि रात्री अडीच वाजल्या-पासूनच रातफेऱ्या यांचा धुमधडाका चालू होता मोंघीर, गया, बारावंकीपर्यंत या अधिवेशनाचा विस्तार होता. अेकच जयजयकार भागलपुरात अैकू येत होता. तो म्हणजे " हिंदु धर्मकी जय " सरकारला वाटत होते हा मामुली सत्याग्रह असेल. गाड्या भरभरून येतील, त्यांच्या पूर्वसूचना मिळतील, स्टेशनवर पोलि-सांनी गराडले की सर्वांना अटक करू, संपले अधिवेशन याचे ! आमचा हा निःशस्त्र प्रतिकार, त्यांना अभिनव होता. भागानगर निःशस्त्र प्रतिकारात निजा-

माला वाकवून कित्येकजण भागलपूरला गेलेले होते माझ्याबरोबर गेलेल्या प्रतिकारकांअितकेच स्वयंसेवक आधीच भागलपूरला पोचले होते कोणी गोसावी म्हणून गेले कोणी पिंडदानासाठी म्हणून गेले, कोणी वृत्तपत्राचे प्रतिनिधि म्हणून गेले माझ्या बरोबर असणाऱ्यापैकीही कित्येकजण ठिकठिकाणी वाटेतच अुतरून निरनिराळ्या मार्गाने भागलपुरात पोचले होते वेळोवेळी नवे प्रतिकारक येतच होते त्यामुळे गाडीतील प्रतिकारकांची संख्या पुन्हा कायमच राहिली वारंट वाचून मला अटक होताच हिंदु ध्वज हातात घेअून मी पोलिसाच्या मोटारीत जाअून बसलो त्याच वेळेला मागच्या प्रतिकारकांना सांगितले होते की आता प्रत्येक हिंदुसभेचा सभासद या अधिवेशनाचा अध्यक्ष आहे नि आपल्या हिंदु आअीबापाचे अभिमानी असे सर्व हिंदुमहासभेचे सभासद आहेत ! !

पहिल्या दोन दिवसांत पोलिसांनी प्रतिकारकांवर लाठीमाराचा नि घोडदौडीचा कहर केला पण आमची युद्धकला शिवाजीची होती पाण्यावर पडलेल्या काठीने पाणी दुभंगावे त्याप्रमाणे जनसमर्द दुभंगे पोलीस मग मध्ये सापडत नि चोहो बाजूस हिंदुत्वाचा जयनिनाद अुमटे काही वेळी घोडेही हलले नाहीत धर्मशाळेत आलेल्या अधिकाऱ्याचे पायच लोकांनी धरून ठेवले अटक करायला आलेलेच त्यामुळे अटकावले गेले

भागलपूरच्या राजमार्गावर कोपऱ्याकोपऱ्यावर, गल्ल्यागल्ल्यांतून घराच्या छपरावरून हिंदुत्वनिष्ठांनी हिंदुध्वजाच्या चालविलेल्या या जयजयकाराने सरकारचा निर्बंध कोठच्या कोठे धुडकाविला गेला तेव्हा शेवटी आपली सर्व अब्रू बिहार सरकारने लजपतराय अुद्यानाच्या लहानशा जागेत आणून ठेवली अितर सर्वत्र तुम्ही आम्हाला नमवलेत, पण या जागेत या तर खरे !' असे म्हणून सरकारने लजपतराय अुद्यानाभोवती कडेकोट बंदोबस्त केला होता पठाणाच्या पहाऱ्याने सरकारच्या अब्रूला कुंपण घातले गेले होते हिंदूवर त्यांचा विश्वास नसावा ! दोन हिंदु पोलिसांनी जागच्या जागी त्यागपत्र दिले ! त्यांना तुरुंगात टाकण्यात आले तिथे मुंजेप्रभृतींनी त्यांचा सत्कार केला दोन धनिक प्रतिकारकांनी त्या पोलिसांना त्याच नोकरीतील वेतन देण्याची व्यवस्था केली आहे

पहिल्या दिवशी मुंबअीच्या श्री तोडणकर नि थत्ते प्रभृति वीर तरुणांनी त्या अुद्ध्वस्त मंडपावर, पोलिसपहाऱ्यातील लजपत अुद्यानात घुसून हिंदुध्वज फडकाविला ! भारत स्वतंत्र असता तर असली मर्दुमकी गाजविणाऱ्यांचा विजयचिन्हांनी सन्मान झाला असता ! त्यातील काहींना बेशुद्ध पडेपर्यंत मारण्यात आले दुसरे दिवशी नागपूरचे बाळशास्त्री प्रभृति युवकांनी भगवा ध्वज त्याच ठिकाणी अुभारला अेका तट्ट्याच्या आडोशातून त्यांनी अुद्यानात प्रवेश केला पोलिसांना ध्वज लावला जाअीपर्यंत ते कळलेसुद्धा नाही तिसरे दिवशी अिंदूरचे सरदार तारासिंगांनी नि कोल्हापूरचे किंकर प्रभृतींनी रात्रीच्या घनदाट काळोखातच

घुसवावरून आत अुड्या मारून हिंदुत्वाचा ध्वज त्याच अुद्यानात फडकाविला. अशा रीतीने तीनही दिवस सरकारच्या अिभ्रतीचा या वीरांनी बोजवारा अुड-विला नि हिंदूच्या मानाचा ध्वज सुच फडकत ठेवला विहारसरकारच्या कीर्ति-सुंदरीचे वस्त्रहरण केले!! योजिल्याप्रमाणे अधिवेशन भरले, अध्यक्षीय भाषण वाचले गेले ठराव पास झाले नि २०००० जनसमुदायासमोर संपूर्ण 'वंदेमातरम्' म्हटल्यानंतर अधिवेशनाचे सूप वाजले

तुरुंगातही ते किती जणांना घालणार! कोणीही यावे नि प्रतिकारकांना भेटावे अशी स्थिति होती सायंकाळपर्यंत पुष्कळदा बाहेरचे आत राहत नि प्रति-कारक भटकून पुन्हा बंदिस्त होत असत त्या तुरुंगातही अधिवेशन भरले होत. नेहमीप्रमाणे अधिवेशनातील भाषणे झाली, ठराव संमत झाले, 'वंदेमातरम्' म्हणण्यात आले

या वेळी हिंदूंचा लढा लढविण्यास हिंदु महासभाच पुढे आली प्रागतिकांपैकी सन्मान्य हिंदूंनीही आम्हाला पाठिंबा दिला, तसे ठराव केले पण सात दिवसपर्यंत विचारविनिमय करणाऱ्या नि आम्ही नागरिक हक्कासाठी लढतो म्हणणाऱ्या काँग्रेस वर्किंग कमिटीला त्याचा विचारही करवला नाही! नागरिक स्वातंत्र्य-संघ प्रस्थापिणारे पं नेहरूही त्यात होते! दूरच्या चीन नि रशियाबद्दल मात्र हे जीव ढसढसा रडले! स्वतःला राष्ट्रीय समजणाऱ्या नि नागरिक स्वातंत्र्याचेसाठी लढतो असे म्हणणाऱ्या संस्थेला ही लज्जेची गोष्ट नव्हे का?

किंवा असं तर नसेलना की, ज्याप्रमाणे ब्रिटिश लोक जगातील हिंदुस्थान सोडून अितर सर्व राष्ट्रांच्या स्वातंत्र्यासाठी लढत आहेत त्याप्रमाणे नागरिक स्वातंत्र्याचे भोक्ते काँग्रेसवाले पुढारीही हिंदूवाचून अितर सर्वांच्या नागरिक हक्कासाठीच लढत असावेत!

मी काँग्रेसच्या या भ्याड धोरणाविषयी त्याचा विशेष धिक्कार करतो. काँग्रेसच्या अधिकारस्थ काळात श्री. राजाजी प्रभृतींनी अवलंबिलेल्या हिंदुविरोधी धोरणापेक्षा विहार सरकारची ही बंदी अधिक अपमानास्पद नव्हती. मुसल्मानांनी दुकाने अधिवेशनकाळात बंद ठेवली होती प्रीतीने प्रीति वाढते असे म्हणतात पण भीतीनेही प्रीति वाढते

भागलपूर मुस्लिम लीगच्या अध्यक्षांनीही या बंदीविरुद्ध पत्रक काढले. विहार प्रांतातील मुसलमान पुढाऱ्यांनी असंदिग्ध शब्दात विहार सरकारच्या धोर-णाविरुद्ध प्रकट केलेल्या निषेधपत्रकांनी तर सरकारच्या मस्तकावर निर्णायक वर्मी प्रहार केला! असेच संघटित राहाल तर अेक दिवस असा येअील की, ऑल अिंडिया मुस्लिम लीगचे अध्यक्ष मि जिना यांनाही पत्रक काढावे लागेल की, "आम्हाला पाकिस्तान नको आम्हाला सुमते हिंदुस्थानात राहू द्या" या प्रकरणा-वरून आमच्या शत्रूंनी त्याप्रमाणेच काँग्रेसमधील भ्रांत राष्ट्रीयांनीही बोध

घ्यावा की, हिंदुमुस्लिम अैकी हिंदुमहासभेच्या तत्त्वानेच लवकर होअील नि तीही मानाची असेल.

शिवाजी नि गुरु गोविंदसिंग याच्याकाळी जी अखिल हिंदुत्वाची भावना नव्हती आणि जी निर्माण करण्यासाठी हिंदु महासभेने आतापर्यंत भगीरथ प्रयत्न केले ती भावना कोणत्याही हिंदुविरोधी शक्तीला अुच्छेदिण्याअितकी आता प्रबळ झाली आहे तुरुगातही सधन प्रतिकारक सर्व विशेष सोयीचा त्याग करून अितर सर्व हिंदूप्रमाणेच समानतेने वागले हिंदूवरील अन्यायाची वार्ता अैकून सताळाची मोठी जमात भागलपूरकडे निघाली होती पथभेद, प्रातभेद, हे सर्व नद्या ज्याप्रमाणे अेका समुद्राला मिळतात, त्याप्रमाणे हिंदुत्वाच्या मानासाठी या धर्मयुद्धात विलीन झाले होते. पण हे सर्व झाल्यानतर आपण हे विसरता कामा नये की, असले लढे हे *भविष्यकाळातील राजकीय रणागणावर लढल्या जाणाऱ्या विराट् स्वातत्र्ययुद्धाचे* केवळ प्रातिनिधिक आहेत. आज आपण नि शस्त्र आहोत अेक दिवस असा येअील –नि तो दिवस आतराष्ट्रीय योगायोगामुळे तुम्हाला कल्पना करवणार नाही अित-क्या त्वरेने जवळ येत आहे –की सशस्त्र होअून आजचे प्रतिकारक, सेनापति होअून सशस्त्र युद्धातही शत्रूचा पाडाव करनीलच करतील जगाच्या नव्या नकाशावर *अिंग्लिशाकरिता अिंग्लड, जर्मनीकरिता जर्मनी त्याप्रमाणे हिंदूकरिता हिंदुस्थान हा* देश निश्चितीने राखला जाअील !

—चौपाटी, ता १८ १–४२

✦ ✦ ✦

प्राचीन यहुदी योपिता

(लेखांक १ ला)

स्त्री मासिकात मागे आम्ही मनुस्मृतीतील महिला हा लेख लिहून त्यात सरासरी तीन हजार वर्षांपूर्वी आपल्या आर्य स्त्रियांची राहणी, समाजातील स्थान, अवस्था नि वागणूक कशी असे ते दाखविले होते.

त्याच प्राचीन काळी आपल्या आर्य स्त्रीप्रमाणेच भारताबाहेर पॅलेस्टाअीन, सिरिया प्रभृति प्रांतांतून निवसणाऱ्या दुसऱ्या अेका प्रख्यात जातीतील अिस्रायल वा यहुदी राष्ट्रांतील स्त्रियांची वागणूक कशी असे, स्त्रीविषयी त्या तीन चार हजार वर्षांपूर्वीच्या भारताबाहेरील राष्ट्रांच्या काय कल्पना, भावना नि निर्बंध असत, स्त्रीविषयक त्यांची नीति कशा प्रकारची असे, ती माहितीही सामान्य महिला वाचकांना मनोरंजक नि विदुषी महिलांना तर अभ्यसनीयही वाटल्यावाचून बहुधा राहणार नाही. त्याविना तीनचार हजार वर्षांपूर्वी आर्य महिला कशी असे, हे ज्यांनी वाचले असेल, त्यांना त्याच काळी आर्येतर महिलांचीही भारताबाहेर काय अवस्था नि नीतिमत्ता होती ते जाणण्याची अुत्कंठा सहजच वाटणार. त्या दृष्टीने मनुस्मृतीतील महिला या लेखाचा हा 'यहुदी योषिते'वरील आजचा लेख अेक पूरक अुत्तरार्धच होणार आहे.

मनुस्मृतीतील महिलेची रूपरेखा आखताना ती तुटक तुटक निर्बंधांच्या रूपानेच आखणे भाग होते. कारण, मनुस्मृति हे काही कथानक नसून तो अेक निर्बंध ग्रंथ (लॉ बुक) आहे. तीत नुसते निर्बंध, नियम, विधिनिषेध तेवढे क्रमवार दिलेले आहेत. परंतु ही यहुदी योषितेची जी रूपरेखा या लेखात आखावयाची आहे, तिला मुख्य आधार अेका कथानकमय धर्मग्रंथाचाच असल्यामुळे प्राचीन यहुदी योषिता कशी असे तें अेका मनोरंजक कथानकातून वर्णावयाचे. अेखाद्या आख्यानागारख्या सोप्या नि सरस गोष्टी सांगतां सांगताच समजून देण्याची सोय अनायासेच होणारी आहे.

यहुद्यांचा हा प्राचीन धर्मग्रंथ आपल्या वेदांसारखाच अीश्वरी संदेश समजला जातो. अब्राहाम, मोझेस प्रभृति अीश प्रेषितांना देवाने स्वत: सांगितलेल्या आणि काही स्फूर्तविलेल्या आज्ञा त्यांत दिल्या आहेत. तसाच सृष्टीच्या अुत्पत्तीपासूनचा अिस्रायल — यहुदी — लोकांचा नि ह्या त्यांच्या अीशदूतांचा अितिहासही त्यातच आहे. त्या अितिहासावरून नि त्या आज्ञावरूनच प्राचीन यहुदी योषितेची मूर्ति आपणास घडविता येते. ह्या धर्मग्रंथास जगातील आज अुपलब्ध असलेल्या यच्चयावत् धर्मग्रंथामध्ये वेदांच्या खालोखालचे महत्त्व दिले पाहिजे

यहुद्याचा हा 'जुना करार' नावाचा धर्मग्रंथ त्याच्या परंपरेच्या कालगणनेप्रमाणेच खि स पूर्वी ८००० वर्षांच्या अितिहासापासून तो ख्रिस्ती शकाच्या आरंभापर्यंतचा वृत्तान्त देणारा आहे, असे ते मानतात अैतिहासिक दृष्ट्याही तो ३००० वर्षांचा तरी असलाच पाहिजे. त्यात अितर कोणत्याही प्राचीन धर्मग्रंथाप्रमाणे प्रक्षिप्त वा प्रलुप्त भाग हे असणारच पण अेकंदर ग्रंथ असा अितक्या प्राचीन कालाचाच आरसा आहे हे निःसंशय अितक्या प्राचीन काळची यहुदी या पिता कशी असे नि स्त्रीजातिविषयक कल्पना नि वागणूक त्या प्रसिद्ध राष्ट्रात कोणती होती ते दाखविणारे मूळचे काही श्लोक नि त्याच्या संदर्भापुरते कथानकातील वेचक श्लोक यांचे भाषांतर या लेखात देत आहोत त्या कालच्या त्या राष्ट्राच्या अितिहासास हा अेकच ग्रंथ खास आधार आणि अनन्य असे मुख्य साधन आहे जगातील अति प्राचीन धर्मग्रंथातील अेका धर्मग्रंथाची तोंडओळखही त्यायोगे, अभ्यासू विदुषींना अनायासेच होअील

ह्या 'जुन्या करारा तील पहिला विभाग 'सृष्ट्युत्पत्ति' (Genesis) हा होय त्याच्या पहिल्याच अध्यायात स्त्रीची अुत्पत्ति कशी झाली त्याविषयीची दिलेली कथा अशी —

स्त्रीची अुत्पत्ति

अगदी आरंभी अीश्वराने आकाश नि पृथ्वी निर्मिली पृथ्वी आकार नसलेली अेक पोकळी होती अगाध समुद्र अंधारात गुरफटलेला होता त्या जलावर अीश्वरी तेज तळपले देव म्हणाला 'प्रकाश पडो!' आणि प्रकाश पडला देवाने पाहिले नि प्रकाश त्याला आवडला त्याने प्रकाशास अंधेरापासून वेगळे केले, आणि देवाने प्रकाशाला दिवस म्हटले नि अंधेराला रात्र तो सकाळ नि संध्याकाळ हाच (जगाचा) पहिला दिवस! आणि देव म्हणाला 'जलाच्या अगदी मध्य अंतरिक्ष होवो!' तसे झाले आणि देव म्हणाला 'त्या अंतरिक्षामुळे दुभंगलेल्या जलापैकी वरची जलाशय वर नि खालची खाली वेगळी राहोत!' तसेच झाले तो दुसरा दिवस आणि देव म्हणाला खालची सारी जले अेकवटोत नि कोरडी भूमि प्रकटो!' तसे झाले देव तिला पृथ्वी म्हणाला नि त्या पाण्याना समुद्र देवाने ते पाहिले नि ते त्याला आवडले आणि देव म्हणाला, 'पृथ्वी आता तृण, वृक्ष, वनस्पति बीज फलादिकाना निर्माण करो!' तसेच झाले देवाला ते आवडले तो तिसरा दिवस आणि देवाने दोन मोठे तेजादीप निर्मून अेकाला दिवस नि दुसऱ्याला रात्री पृथ्वीवर अुजेड असावा म्हणून प्रकाशण्यास सांगितले देवाने तारेही निर्मिले हा चौथा दिवस आणि देव म्हणाला, 'आता जलातून नाना प्रकारचे प्राणी, पक्षी मासे निर्माण होवोत!' तें तसे झाले तो पाचवा दिवस आणि देव म्हणाला, आता पृथ्वी, पशु, कृमि, सर्प, प्राणी याना प्रसवो तसेच झाले आणि देव म्हणाला,

'आता आपण मनुष्य निर्मूया ! अगदी आपल्याच मूर्तीप्रमाणे, आपल्याच सारखा!' आणि देवाने मनुष्य तसा अगदी देवासारखाच निर्मिला. स्त्रीपुरुष दोघेही ! आणि देव त्याना म्हणाला, या पृथ्वीवरील नि समुद्रातील सर्व पशुपक्षी, मत्स्य, वनस्पति, प्रभृति वस्तूवर तुमची मत्ता चालो ! तुमचा वंश वाढवा, सुखाने नादा !' तो सहावा दिवस

(अध्याय दुसरा) – अशा प्रकारे स्वर्ग, पृथ्वी नि हे सारे निर्मिले गेले आणि सहा दिवस ही कामे करून सातव्या दिवशी देवाने विश्राति घेतली देवाने त्या दिवसाला सुटीचा दिवस म्हणून वरदान दिले. (सरकारी शाळेतील मुलाना नि कचेऱ्याना यासाठीच रविवारी सुटीचा हक्क आहे ! – लेखक)

- असे सर्व निर्मिले, पण कसे ? तर पृथ्वीवर काणीही मनुष्य नागरण्यास नसता आणि पाऊसही पडू लागण्याच्या पूर्वीच देवाने सारी धान्ये, फळे, वृक्ष आपणच निर्मिली '

आणि नतर देवाने पृथ्वीच्या मातीपासून मनुष्य घडविला त्या मातीच्या मूर्तीच्या नाकपुड्यामधून देवाने चैतन्याचा श्वास आत घातला आणि मनुष्य जिवत झाला नतर देवाने अेडनला अेक सुरेख अुद्यान लावले सुरेख नि रुचिर अशा प्रत्येक प्रकारच्या फळाही ते अुद्यान भरलेले असून त्याच्या मध्यभागी जीवनाचा वृक्ष होता आणि दुसरा सदसद् ज्ञानाचा वृक्ष ! त्या बागेतून ज्या नद्या अेथिओपिया, नि असीरिया अिकडे वाहत जातात त्या सर्वच पाण्याचा पुरवठा करीत होत्या. अशा त्या बागेत देवाने मातीचा केलेला तो पहिला मनुष्य स्थापला नि त्याला सांगितले, 'तू येथील सारी फळे यथेच्छ खा ! पण ह्या सदसद् ज्ञानाचे फळ मात्र खाऊ नकोस ! नाही तर जीवनास मुकशील !'

आणि देवाला वाटले की, ह्या मनुष्याने अेकटे असावे हे काही बरे नाही त्याला अेक सहचर नि सवगडी हवा. मी तो निर्मिणार ! देवाने पृथ्वीपासून अुत्पादिलेले सारे प्राणी, पशु पक्षी त्या आदमच्या – आदि मानवाच्या – पुढे आणले त्याना आदमने ज्या ज्या नावाने सबोधिले ती तीच त्याची नावे पुढे पडली, पण त्या सर्वांमध्ये आदमला सवगडी नि सहचर असा अेकही सापडला नाही

तेव्हा प्रभूने आदमला झोपी घातले. तो गाढ झोपेत असता देवाने त्याची अेक बरगडी काढली आणि तियला घाव मासाने भरून काढला. नराच्या त्या बरगडीचीच देवाने अेक नारी केली नि आदमच्या समोर आणली !

तिला पाहताच आदम म्हणाला, 'अहाहा, ही तर माझ्या अस्थीचीच अस्थि, मांसमांसाचे स्वनमांस ! हिला नारी (Woman) हेच नाव हवे कारण ती नरापासूनच (out of man) घडविली गेली !' यासाठीच पुरुष हा आपल्या मातापित्याना सोडून स्त्रीशीच सलग्न होअील. ती त्याची अर्धांगी. तो नि ती मिळूनच ते पूर्णांग !'

'आणि ती दोघेही अगदी नग्न होती. तो पहिला पुरुष नि ती त्याची पहिली पत्नी त्या दोघानाही त्या नग्नतेत संकोचास्पद असे काहीच वाटले नाही.'

जगातील पहिल्या पतिपत्नींचा संसार

(अध्याय तिसरा)–पण ईश्वराने निर्मिलेल्या त्या साऱ्या सृष्टीत जो पुरता लबाड होता, तो साप त्या पहिल्या स्त्रीला म्हणाला, 'ऐक, देवाने ह्या उद्यानातील सर्व वृक्षांची फळें खावयाची अनुज्ञा तुम्हाला दिली आहे ना?' ती स्त्री म्हणाली 'पण ज्ञानवृक्षाचे फळ मात्र वर्ज्य, ते खाताच मराल! असे देव म्हणाला.' सर्प म्हणाला, 'छट्. मराल कसले! देवाला हे ठाऊक आहे की, ज्ञानवृक्षाचे फळ का एकदा मनुष्याने खाल्ले, की त्याचे डोळे उघडतील आणि सदसद् ते काय हे सारे तुम्हास समजू लागून तुम्ही माणसे देवासारखी व्हाल.'

हे ऐकताच त्या स्त्रीला त्या दृङ्मोहक नि रुचकर अशा ज्ञानवृक्षाचे फळ खावेसेच वाटले. ज्यायोगे सदसद्विवेकबुद्धि येते ते फळ शेवटी तिने स्वतः खाल्ले नि आदमलाही दिले. तिच्या त्या पतीनेही ते खाल्ले.

त्यासरशी त्या दोघांचेही डोळे उघडले आणि आपण नागवे आहोत याची त्याना जाणीव झाली. त्या दोघानीही लगेच अंजिराची पाने शिवून त्याची अंगवस्त्रे केली.

इतक्यात दुपारी त्या उद्यानाची शीतलता उपभोगीत हिंडणाऱ्या देवाची चाहूल लागुन आदम नि त्याची पत्नी देवास दिसू नये म्हणून झाडाआड लपली. तेव्हा प्रभूने त्याना हाक मारून विचारले, 'तू कुठे आहेस?' आदम म्हणाला 'तुझा आवाज ऐकून मी लपलो. कारण मी नागवा होतो, म्हणून तुमची मला भीति वाटली!' देव म्हणाला, 'काय, तुला कोणी सांगितले की तू नागवा आहेस? तू त्या झाडाचे फळ खाल्लेस की जे खाता कामा नये म्हणून मी बजावले होते.' तो पुरुष म्हणाला, 'ज्या स्त्रीला तुम्ही माझी सांगातीण म्हणून मला दिलीत तिनेच ते फळ मला दिले नि मी खाल्ले.'

तेव्हा प्रभूने त्या स्त्रीला विचारले, 'तू हे काय केलेस? बोल!' स्त्री उत्तरली, 'त्या सापाने मला भुलविले नि मी ते खाल्ले.' तेव्हा देव त्या सर्पाला म्हणाला, 'हे जे तू केलेस, त्याचे प्रायश्चित्तही आता भोग. सर्व प्राण्यात तू नीच नि नष्ट समजला जाशील. पोटावर फरपटत राहशील नि जन्मभर धूळ काय ती खात पडशील. स्त्रीत नि सर्पात ह्यापुढे सर्वदा वाकडे राहील. तिची संतति तुझ्या संततीचे डोके चिरडील नि तुझी प्रजा तिच्या प्रजेच्या टाचा चावतील! हा घे शाप!'

आणि स्त्रिये, तुझे गर्भ नि तुझी दुःखे मी शतगुणित करीन. मुलास जन्म देताना तुला वेदना होतील. नवऱ्याच्या इच्छेत तुला राहावे लागेल, नि तुझा नवरा तुझ्यावर सत्ता गाजवील. हा घे तुला शाप!'

आणि हे आदम, ज्याअर्थी मी नको खाऊ म्हटले तेच तू या तुझ्या बायकोच्या नादी लागून खाल्लेस त्याअर्थी तुझ्या प्रकरणी ही भूमिही अभिशप्त असो. काबाड-कष्टावाचून तिचे फळ तुझ्या हाती पडणार नाही. काटेरी झाडेझुडपे तिच्यावर वाढतील. तिचा झाडपाला तुला खावा लागेल. काबाडकष्टाच्या घामातच भिजलेली भाकर तुला खाल्ली पाहिजे आणि शेवटी ज्या भूमीतून तुला मी काढले तीतच तू गाडला जाशील. कारण की, तू मातीच आहेस नि मातीलाच मिळशील !

नंतर आदमने आपल्या बायकोचे नाव औव्ह असे ठेवले. कारण ती यच्चयावत् प्रजेची मूळ माता होय. मग देवाने आदमला नि त्याच्या बायकोला कातड्याचे कपडे शिवले नि त्यांना ते घातले. नंतर देव अुद्गारला, 'अहो, या ज्ञानवृक्षाचे फळ खाल्ल्यामुळे माणूस हा आता चांगले काय नि वाअीट काय हे ओळखू लागला. तो आम्हासारखाच झाला. कोणी सांगावे की, तो आता ह्या दुसऱ्या जीवनवृक्षाला सुद्धा हात लावणार नाही म्हणून ? जर का त्याने ते जीवनवृक्षाचे फळही खाल्ले आणि देवासारखाच अमर झाला तर !' असे चिंतून देवाने आदमला नि त्याच्या बायकोला त्या अेडनच्या अुद्यानातून हाकून लावले नि त्या अुद्यानाच्या पूर्वद्वारी अेक जळती तरवार लटवत ठेविली. ती अेकसारखी सर्व दिशांनी फिरत राही. त्या जळत्या तरवारीचा नि देवदूतांचा त्या जीवनवृक्षा-भोवती असा खडा पहारा अुभा केला ! आणि तेथून हुसकलेला तो माणूस त्या अुद्यानाबाहेर भूमि नांगरण्यास लावला.

(अध्याय ४ ते ९)—पुढे आदमचा त्याची पत्नी औव्ह हिच्याशी संबंध होअून तिला गर्भ राहिला. तिचा तो पुत्र 'केन'. तिला दुसरा पुत्र झाला तो, 'अबेल'. त्या दोघा भावात वितुष्ट येअून केनने अबेलला ठार मारले. केनने आपल्या पत्नीशी संबंध केला नि तिला गर्भ राहून पुत्र 'अेनाक' हा झाला. (पण आदम नि औव्ह हे जर मनुष्य जातीचे पहिलेच जोडपे होते आणि केन हा त्याचा पुत्र तर त्याला बायको कोठून मिळाली ? ती ही त्या पहिल्या जोडप्याचीच मुलगी, त्याची बहीण. कारण तिला प्रजविणारे दुसरे जोडपेच तोवर जगात नव्हते) पुढे आदमपासून औव्हला तिसरा पुत्र झाला. तो 'सेथ'. त्या सेथला अेक मुलगा झाला. (कोणापासून ?) त्याचे नाव 'अेनाम'. त्यानंतर पुष्कळ मुले नि मुली होअून आदम हा नअुशे तीस वर्षांचा होअून वारला.

जलप्रलय

पुढे वंश वाढता वाढता लामेक याला 'नोहा' हा पुत्र झाला. अनेक मुली-मुले झाल्यानंतर ७७० वर्षांचा होअून लामेक वारला. नोहाला तीन पुत्र झाले. शेम, हेम, जाफेथ. ही मनुष्य प्रजा वाढता वाढता त्यांच्यात फार पाप माजले. अितके की, देवाला वाटले, मी कुठून ह्या पृथ्वीवर हा मनुष्य प्राणी अुत्पादिला ! आणि

देव म्हणाला, 'मी ह्या मनुष्याचा नि साऱ्या प्राण्याचा आता सर्वनाश करून टाकणार !' पण नोहा तेवढा देवाला आवडत असल्यामुळे देव त्याला म्हणाला, 'ह्या पापी जगाचा मी नायनाट करणार, पण तुला वाचवीन मी मोठा जलप्रलय घाडणार आहे तर तू अेक नाव कर, नि त्यात तू, तुझी बायको मुल नि सुना अितके वसा ' त्याप्रमाणे नोहाने केले (या पुढे त्या अदभुत जलप्रलयाच सविस्तर वर्णन दिल आहे तो जलप्रलय फुगत फुगन जाअून त्यात पर्वताची शिखर, पदार्थ नि माणस बुडाली पण नोहाची बद नाव तरगत होती) ता महापूर दीडशे दिवस पृथ्वीला बुडवून राहिला होता तोच देवाला नोहाची आठवण झाली आणि त्याने पाणी अुतरविले समुद्राचे फुटलेले झरे आणि आकाशाच्या अुघडलल्या खिडक्या पुन्हा बद केल्या आणि अरारट पर्वताच्या शिखरावर ती नाव लागली तेव्हा देवाच्या आज्ञेने नोहा पृथ्वीवर सहकुटुब अुतरला त्यान अेक स्थडिल केल त्यावर मेध्य अशा पशुपक्ष्याचे माम हवन केले त्या होमिल्या जाणाऱ्या मासाच्या सुवासाने प्रसन्न होत्साता देव म्हणाला, 'मी तुझ्याशी करार करतो की, मनुष्याच्या अपराधासाठी यापुढे मी अशी सारी पृथ्वीच दडिणार नाही मनुष्य स्खलनशीलच आहे ! पुन्हा जलप्रलय केव्हाही होणार नाही ! भिअू नकोस ! याची खूण म्हणून मी आकाशात ह अिद्रधनुष्य अुगवतो पहा ! हच माझे आश्वासन ' (अध्याय ९)

नतर नोहाने शेती केली द्राक्ष लावला अेक दिवस प्रमाणाबाहेर द्राक्षाची दारू पिअून नोहा गुग झाला आपल्या तबूत तो नागवा अुघडा पडला ह त्याचा पुत्र हेम याने पाहिल त्याच्या अितर दो हीं मुलानी वस्त्र घेअून तिकडे ताड न करता मागे मागे सरकत जाअून नोहाच्या अगावर वस्त्र घातल नोहा शुद्धावर आल्यानतर त्याने आपल्या ज्या पुत्राने आपल्यास अुल्लिग पाहिल त्या हेमला शापिल वयाच्या ९५० व्या वर्षी नोहा वारला

(यापुढे अध्याय दहाव्यात नोहाच्या मुलाचे वशविस्तार दिले आहेत)

भाषाची फाटाफूट

(अध्याय अकरावा) – तव्हा ही सारी पृथ्वी अेक भाषीच होती सारी माणस अेकच बोली बोलत शिनारच्या मैदानात ती माणस आल्यावर (ख्रिस्तपूर्व २५०० वर्षांच्या सधीस ही यहुदीय पुराणगणना) ती माणसे म्हणाली 'चला, आपण विटा पाडूया, त्या भाजूया आणि स्वर्ग गाठील अितका अेक अुच स्तभ नि अेक नगर बाधू या !' जेव्हा देव त नगर आणि कीर्तिस्तभ पाहण्यास आला तेव्हा तो म्हणाला, 'अहो ही सारी माणसे अेक भाली, अेकच बोली बोलतात त्याचा हा परिणाम त्यानी आता ह करावयास आरभिल ! असेच चालल तर मनुष्य घाटेल ते करू शकेल छट्, आपण खाली जाअून त्याची फाटाफूट केली पाहिजे

आणि त्याची भाषा गोंधळून टाकली पाहिजे अेकाची बोली दुसऱ्यास समजता कामा नये !' आणि देवाने तसेच केले म्हणूनच त्या स्थळास 'बाबेल' म्हणतात. कारण तिथूनच देवाने पृथ्वीवरील अेक भाषा मोडून तिच्या परस्पराशी भिन्न अशा अनेक भाषा केल्या आणि सार्‍याना देशोदेशी पांगून दिले !

पैगंबर अब्राहाम नि त्यांची पत्नी सराअी याची कथा

आता तेराहची वशावळ अशी तेराहचे तीन पुत्र. अब्राहाम, नाहर, हारन. हारनने 'लाटला' जन्म दिल्याननर तो वारला अब्राहाम याने लग्न केले त्याच्या बायकोचे नाव सराअी अब्राहामचा बाप २०५ वर्षाचा होअून वारला. तेव्हा प्रभु अब्राहामला म्हणाला, 'तुझ्या वडिलाच्या देशाला नि घराला सोडून दे नि मी सागतो तिकडे चल ! मी तुझे अेक मोठे राष्ट्र बनवीन, तुझ नाव जिकडे तिकडे गाजेल ज्याला तू आशीर्वादिशील त्याला मी आशीर्वादीन, शापशील त्याला शापीन' देवाच्या या सागण्याप्रमाणे अब्राहाम हा आपली बायको सराअी नी पुतण्या लॉट ह्यासह घर सोडून निघाला नतर फिरत फिरत बेथल येथे येअून त्याने तबू ठोकला तिथे स्थडिल अुभारून त्याने प्रभूस प्रार्थिले आणखी पुढे प्रवासात अब्राहाम जाता तो दुष्काळात सापडला, म्हणून शेवटी अिजिप्तकडे गेला

बायकोला बहीण म्हटले

आणि जसा तो अिजिप्तच्या अगदी जवळ आला तसा तो आपली बायको जी सराअी तीस म्हणाला, 'ह बघ, तू दिसायला अेक सुरेख स्त्री आहेस, हे मी ओळखून आहे यामुळे मला वाटते की, आपण अिजिप्तमध्ये जाताच जेव्हा ते अिजिप्शियन तुला पाहतील तेव्हा म्हणतील, ही तर ह्याची बायको ! आणि म्हणून ते मला मारतील पण तुला वाचवतील! तेव्हा हे भार्ये, कृपा कर, नि तू माझी बहीण आहेस असे सर्वांना साग, म्हणजे तुझ्या रूपाच्या वशिल्याने माझे दिवस सुखात जातील नि तूच मला जीवदान दिल्यासारखे होअील'

नतर काय झाले की, ते अिजिप्तमध्ये जाताच तेथील लोकानी पाहिले की, ती स्त्री फारच सुरेख आहे तेथील राजा जो फाराहो त्याच्यापर्यंत तिच्या रूपाची कीर्ति गेली आणि फाराहोने तिला आपल्या अत पुरात घेतले

'आणि तिच्या वशिल्याने फाराहोने अब्राहामलाही फार चागले वागविले. शेळ्या, बैल, गाढवे, दासदासी अशी विपुल सपत्ति अब्राहामला राजाने दिल्यामुळे त्याची चगळ झाली

पण पुढे देवाने सराअीला अत पुरात घेणाऱ्या फाराहोच्या घरी दारी रोगाची साथ धाडली तेव्हा अब्राहामला बोलावून फाराहो म्हणाला, 'अरे, हे तू काय केलेस ? ती तुझी बायको आहे हे का सागितले नाहीस ? ती तुझी बहीण

आहे असे न फसवितास तर मी तिला माझी बायको करतो ना ! आता झाले ते झाले तुझी बायको तू घे नि तुझी वाट धर असे सांगून अब्राहामला त्याची बायको देऊन त्याला पूर्वी दिलेल्या विपुल संपत्तीसह फाराहोने धाडून दिले (अध्याय १२ वा)

(अध्याय तेरावा)–अब्राहाम, त्याचा पुतण्या लॉट ह्यासह अजिप्त सोडून बाहेर पडला ते दोघेही धनधान्य पशु याही आता संपन्न होते अेकदा लॉटच्या मेंढपाळात नि अब्राहामच्या मेंढपाळात तंटा झाला तेव्हा स्वसंतोषाने आपण निराळे होऊ असं अब्राहाम म्हणाला आणि त्याला जी दिशा आवडली, त्या दिशेला लॉट दासदासी पशूसह निघून गेला

तव्हा प्रभु अब्राहामला म्हणाला, 'ऊठ नि या चारी दिशाना पाहा तुला दिसतो तो सारा प्रदेश मी तुलाच नि तुझ्या संततीलाच सदोदितचा देणार ! आणि तुझी संतति मी धुळीचे कण जस अगणित तशी असंख्य वाढविणार ! ऊठ नि या साऱ्या प्रदेशाची रुंदी नि लांबी चालत जा कारण तो सारा प्रदेश मी तुलाच देणार' 'अब्राहामने तसच केले नि माम्रेला तंबू ठोकला. देवाचे स्थंडिलही बांधले पण लॉटला बायकामुलांसुद्धा शत्रूने पकडले हे अेकून अब्राहामन शत्रूवर हल्ला करून लॉटला बायकासह सोडविल (अध्याय १५)

निसंतान अब्राहामची नि सराअीची चिंता

(अध्याय १५–१६) – नंतर अेके दिवशी प्रभु अब्राहामला म्हणाला, 'भिऊ नकोस ? मी तुझी ढाल आहे ! ' अब्राहाम म्हणाला, 'पण ह प्रभो, मला संतान नाही ! माझा वारस दुसऱ्याचे संतान होणार ! ' प्रभु म्हणाला, 'नाही, तुझ्याच पोटी जन्मलल संतान तुझ वारस होअील ! मी तुला खाल्डाच्या 'अर' मधून आणून हा प्रदेश दिला जा, नि मला अेक कालवड गाय, बोकड नि पक्षी मारून होमून बळी दे ! तुझ्या संतानाला मी अजिप्त त युफ्रेटीस पर्यंतचे सार राज्य सदोदितचे दिले आहे नंतर सराअी आपला पति अब्राहाम याला म्हणाली, 'बघ देवान मला वांझ केली माझा कुमवा निष्फळ झाला ! आता असे तरी कर की, अजिप्तमधून आणलेली ही जी माची 'हगर, नावाची मुरेख दासी आह ती मी तुला देते तू तिच्याशी संबंध कर म्हणजे तरी तुझ्या पोटी संतान होअून आपला निर्वंश होणार नाही '

आपल्या पत्नीने दिलेल्या ह्या दासीशी अब्राहामने संबंध केला आणि तिला गर्भ राहिला पण आपल्याला गर्भ राहिलेला पाहून ती दासी हगर आपली जी धनीण सराअी तिला तुच्छवू लागली

तेव्हा सराअी अब्राहामला म्हणाली, 'माझ्या अपमानाचा दोष आता तुझ्याकडेच आहे ! मी माझी दासी तुझ्या सेजेस दिली, पण तिला गर्भ राहताच

तो मला पाण्यात पाहू लागली ! आता देवच आमचा न्याय करो ! ' परंतु अब्राहाम म्हणाला, ' हें बघ तुझी दासी तुझीच बटीक आहे ना ? तिचे काय करणे ते तुझ्या हातीच आहे. मग जेव्हा सराओ त्या हगरला कडकपणे वागवू लागली, तेव्हा ती पळून गेली ती रानावनात भटकत असता तिला अेक देवदूत भेटला नि म्हणाला, ' भटकतेस कुठे ? तुझ्या पोटी पुत्र आहे त्याचा वंश विस्तारेल परत फीर ! ' तेव्हा ती परत घरी आली हगरला पुढे पुत्रच झाला अब्राहामने त्याचे नाव ,अिस्माअेल ' ठेवले तेव्हा अब्राहाम ८६ वर्षांचा होता

प्रभु पुढे म्हणाला ,' आणि तुझी पत्नी जी सराओ तिला यापुढे तू ' सरा ' असे म्हणावेस मी आता तिला देखील पुत्र देणार ! होय, तिलाही पुत्र होओील नि माझ्या आशीर्वादाने ती राष्ट्राची माता होओील, लोकाधीश राजे तिच्या पोटी येतील ! तेव्हा अब्राहाम दडवत घालीत हसून मनात म्हणाला, ' काय ! शभर वर्षे अुलटली त्यास पुत्र होणार, नी सराओ नव्वद वर्षांची म्हातारी तिला गर्भ राहणार ! देवा माझा अेक पुत्र ' अिस्माओील ' आहे, त्यासच अुदड आयुष्य दे ! ' तेव्हा देव म्हणाला, सराला पुत्र होओीलच होओील त्याचे नाव अेझाक ठेव आणि मी अिस्माओीललाही सभाळीन. त्याचा वंश वाढेल बारा राजे त्याच्या पोटी जन्मतील '

पण ' सरा ' तर अगदी वृद्ध ती मनात हसली की, या म्हातारपणात का आता मला ते गोड वाटणार ? माझा नवराही म्हतारा ! हू कळताच देव म्हणाला, ' सरा का हसली ? देवाला अशक्य असं काही आहे काय? ' हू अैकून सरा देवास भ्याली नि आपण हसलो हें तिने नाकारले देव म्हणाला, ' छट्, तू हसलीस !

देवप्रिय लॉटला स्वतःच्या कन्यापासून पुत्र

(अध्याय १९ वा) ' अिकडे सोडम नगराचा देवाने नाश केल्यानंतर त्याने त्या नाशातून वाचवून बाहेर आणलेला अब्राहामचा पुतण्या नि देवाचा आवडता लॉट हा आपल्या दोन्ही कन्या तेवढ्याच घेअून पर्वतातील अेका गुहेत राहात होता. त्या दोन्ही कन्या अुपवर असून त्याना पुरुष असा माहीत नव्हता

तेव्हा वडील कन्या आपल्या धाकट्या बहिणीला म्हणाली, ' बघ, आपला पिता आता वृद्ध झाला, पण त्याच्या पोटी पुत्रसंतान नाही. आपण दोघी येथे अेकट्या जगाच्या रहाटीप्रमाणे आपल्यालाही शेजेस घेओील असा अेकही पुरुष दुसरा मिळणारा नाही यासाठी चल, आपण आपल्या या बापाला दारू पाजू ये आणि नतर आपणच आपल्या या थोर पित्याचे बीज आता जतन करू ये ! ,

' याप्रकारे लॉटच्या दोन्ही मुली आपल्या पित्यापासून गरोदर राहिल्या त्या वडील कन्येचा मुलगा तोच ' मोआब ' धाकटीला सुद्धा मुलगाच झाला तो ' बेन आमी ' पहिला आजच्या मोआबाअीट जातीचा पूर्वज दुसऱ्याचा वंश म्हणजेच आजची अॅमोंन जाति ' (अध्याय १९ श्लोक ३० ते ३८)

त्यास बांधून टाकले आपला सुरा अुपसून त्या मुलाच्या कंठावर हाणण्यास त्याने हात अुगारला—तोच देवदूताचा ध्वनि आला, 'अब्राहाम!' अब्राहाम अुत्तरला, 'जी, हा मी अिथे!' प्रभुध्वनि म्हणाला, 'मारू नकोस त्या लेकराला मी तुझी परीक्षा पाहिली तुझ्या अेकुलत्या पुत्राला देखील तू बळी देत आहेस! तुझी माझ्यावरची निष्ठा खरी आहे!' अितक्यात अेक बोकड दिसला, तेव्हा त्यालाच अब्राहामने त्या स्थंडिलावरील अग्नीत मुलाच्या बदली होमिल त्यासाठीच त्या स्थळास आजही 'जेहोवा जिर' असेच म्हणतात तेथून अब्राहाम बीरशेबा येथे गेला नि तेथेच राहू लागला (अध्याय २२)

सरा साध्वीचा मृत्यु

तिथे सराच्या वयाला १२७ वे वर्ष लागले ती अब्राहामची बायको होती तशीच बहीणही होती कारण अब्राहामच्या आअीच्या पोटी जरी ती झालेली नव्हती तरी त्याच्या बापाच्या पोटचीच ती होती म्हणून बापाच्या नात्याने ती त्याची सावत्र बहीणच होती आणि तिलाच अब्राहामने आपली बायकोही केला होती तिला जेव्हा १२७ वर्षे झाली तेव्हा ती मृत्युशय्येवर पडली, आणि अब्राहामला दुःखात लोटून लवकरच मेली

येथे सरा साध्वीची कथा संपली

लेखांक २ रा

(अध्याय २४ वा) अब्राहाम पैगंबराची पत्नी साध्वी सरा ही वारल्यानंतर त्याने आपल्या मुख्य कारभाऱ्याला बोलावून म्हटले, 'ये नि तुझा हात माझ्या मांडीखाली घाल, आणि शपथ घे की, माझ्या पुत्राला,अिझाक याला या कॅननाअीट लोकांची मुलगी करू देणार नाही, परंतु माझ्या वंशाच्या मूळस्थानी जा नि त्यातली मुलगी माझ्या मुलास कर तुझ्यापुढे अेक देवदूत चालेल नि तुला वाट दाखवील बायको मिळताच माझ्या मुलाला परत आण जर ती वधू अिकडे यावयास नाकारू लागली, तर तुझ्याकडे बोल राहणार नाही तू तिला सोडून दे, पण मुलाला मात्र परत आण'

त्याप्रमाणे शपथ घेअून तो कारभारी अुंटावर सर्व सामान लादून नेहारच्या नगराला अब्राहामच्या मेसोपोटेमियातील मूळ स्थानाकडे निघाला तिथे पोचताच गावाबाहेरच्या विहिरीवर संध्याकाळच्या वेळी आपल्या अुंटाना गुढघ्यावर टेकवून

सराला पुत्र होतो सराचा सवती मत्सर

अिकडे प्रभु सराला भेटला देवाने म्हटले ते तिच्या विषयी केले कारण ती गर्भवती झाली. अब्राहामच्या शंभराव्या वर्षी त्याची पत्नी सरा हिला हा पुत्र झाला. नाव अिझाक ठेवून आठवे दिवशी देवाच्या सागण्याप्रमाणे त्या पुत्राची सुंता केली. पण सराला अितक्या म्हातारपणी झालेल्या त्या पुत्रास पाहून हगर दासीला जो अब्राहामपासून पुत्र झाला होता तो अिस्माअील हसला. हे पाहताच सरा रागावली नि अब्राहामला म्हणाली, ' या बटकीला नि तिच्या त्या दासी-पुत्राला आताच्या आता हुसकून दे माझ्या मुलासह तो तुझा वारस होता कामा नये. अब्राहामला हे अैकून फार दुःख झाले पण देव म्हणाला, ' दुःख करू नकोस. कारण तुझेच बाज असलेल्या त्या दासीपुत्राचेही मी अेक राष्ट्र करीन !' तेव्हा मोठ्या पहाटेस अब्राहाम अुठला अेक पाण्याची बाटली, भाकरीचा तुकडा, आणि ते मूल त्या हगरच्या स्वाधीन करून तिला त्याने घराबाहेर काढून दिले

हगर तेथून जी निघाली ती रानावनात भटकत चालली तिच्याजवळचे पाणी सपले दुसरे कुठे दिसेना तेव्हा ते तिचे मूल अेका झुडपाखाली टाकून ती दूर जाअून रडत बसली. ते मूल मरताना तिला पाहवेच ना पण देवाने तिचे रडणे अैकताच देवदूत आला तो म्हणाला, ' रडतेस का ? काय होते तुला ? तुझ्या मुलाला अुचल देव तुझा साथी आहे त्याचे अेक राष्ट्र होअील.' हे शब्द अैकून हगरने मुलाला अुचलले, तो देवाने तिचे डोळे अुघडले. पाहाते तो जवळच अेक पाण्याची विहीर तिने पुन्हा आपली बाटली पाण्याने भरली नि पुढे चालली. तो मुलगा रानावनातच तिने वाढविला तो मोठा धनुर्धर झाला अिजिप्तमधल्या अेका मुलीशी त्याच्या आअीने त्याचे लग्न लावून दिले.(अध्याय २१)

अब्राहाम पुत्राचें बलिदान करावयास जातो

पुढे असे झाले की, देवाने अब्राहामची कसोटी पाहावयाचे मनी आणले. देवाने हाक दिली, ' अब्राहाम ' ' जी, हा मी !' अब्राहाम अुत्तरला देव म्हणाला, ' तुझा पुत्र, तो अेकुलता अेक पुत्र अिझाक, तुझा आवडता, तोच घे मोरियाच्या पर्वताकडे जा आणि त्याचे हवन करून मला बळी दे !'

आणि अब्राहाम सकाळीच अुठला, आपल्या गाढवावर स्वारी भरली, हवनाची लाकडे घेतली, नि मुलासह त्या पर्वताकडे गेला पर्वत येताच तो आपल्या मुलाला तेवढाच घेअून पुढे चालला मुलगा अजाणपणे म्हणाला, ' बाबा बलिदानाला, चाकू, लाकडे, आग घेतलीत, पण बोकड कुठे आहे ?' अब्राहाम म्हणाला, ' देव देअील तो बोकड !' ठराविक जागी येताच अब्राहामने स्थंडिल उभारले, लाकडे रचली आणि त्यावर आपल्या मुलाचा होम करण्यासाठी

त्यास बांधून टाकलें. आपला सुरा अुपसून त्या मुलाच्या कंठावर हाणण्यास त्याने हात अुगारला—तोच देवदूताचा ध्वनि आला, 'अब्राहाम !' अब्राहाम अुत्तरला, ' जी, हा मी अिथे !' प्रभुध्वनि म्हणाला, ' मारू नकोस त्या लेकराला. मी तुझी परीक्षा पाहिली. तुझ्या अेकुलत्या पुत्राला देखील तू बळी देत आहेस ! तुझी माझ्यावरची निष्ठा खरी आहे !' अितक्यात अेक बोकड दिसला, तेव्हा त्यालाच अब्राहामने त्या स्थंडिलावरील अग्नीत मुलाच्या बदली होमिलें. यासाठीच त्या स्थळास आजही ' जेहोवा-जिरें ' असेंच म्हणतात. तेथून अब्राहाम बीरशेबा येथे गेला नि तेथेच राहू लागला. (अध्याय २२)

सरा साध्वीचा मृत्यु

तिथे सराच्या वयाला १२७ वें वर्ष लागलें. ती अब्राहामची बायको होती तशीच बहीणही होती. कारण अब्राहामच्या आओच्या पोटी जरी ती झालेली नव्हती. तरी त्याच्या बापाच्या पोटचीच ती होती. म्हणून बापाच्या नात्याने ती त्याची सावत्र बहीणच होती. आणि तिलाच अब्राहामने आपली बायकोही केली होती. तिला जेव्हा १२७ वर्षं झालीं तेव्हा ती मृत्युशय्येवर पडली, आणि अब्राहामला दु:खात लोटून लौकरच मेली.

येथे सरा साध्वीची कथा संपली.

\+ \+ \+

लेखांक २ रा

(अध्याय २४ वा) अब्राहाम पैगंबराची पत्नी साध्वी सरा ही वारल्यानंतर त्याने आपल्या मुख्य कारभाऱ्याला बोलावून म्हटलें, ' ये नि तुझा हात माझ्या मांडीखाली घाल, आणि शपथ घे की, माझ्या पुत्राला,अिसाक याला या कॅननाअीट लोकाची मुलगी करू देणार नाही; परंतु माझ्या वंशाच्या मूळस्थानीं जा नि त्यातली मुलगी माझ्या मुलास कर. तुझ्यापुढे अेक देवदूत चालेल नि तुला वाट दाखवील. बायको मिळताच माझ्या मुलाला पत्नी आण. जर ती वधू अिकडे यावयास नाकारू लागली, तर तुझ्याकडे बोल राहणार नाही. तू तिला सोडून दे; पण मुलाला मात्र परत आण.'

त्याप्रमाणे शपथ घेअून तो कारभारी अुंटावर सर्व सामान लादून नेहारच्या नगराला अब्राहामच्या मेसोपोटेमियातील मूळ स्थानाकडे निघाला. तिथे पोचताच गावाबाहेरच्या विहिरीपर सध्याकाळच्या वेळीं आपल्या अुंटाना गुडघ्यावर टेकवून

तो अुतरला तिथेच गावच्या स्त्रिया पाणी भरण्यास देत तेव्हा त्या कारभाऱ्याने देवास विनविले ' हे अब्राहामच्या प्रभो, असेच हावो की, ह्या नगरातील स्त्रिया जेव्हा पाण्यास अिथे येतील तेव्हा मी जीस म्हणेन की, तुझी घागर खाली ठेव नि मला पाणी पिअू दे, आणि जी मला म्हणेल, ' पी, तुझ्या अुंटाना सुद्धा पाणी पाजते—तीच मुलगी तू अैझाकला जी पत्नी म्हणून नेमलेली असशील ती असो ! '

ही प्रार्थना सपते न सपते तोच, आश्चर्य की, रेबेका अब्राहामचा भाअू नेहार याची नात ही बाहेर आली कोणत्याही पुरुषाचा स्पर्श न झालेली, कुवार नि दिसण्यात सुरेख अशी ती कन्या रेबेका आपल्या खांद्यावरचा घडा भरण्यासाठी विहिरीवर गेली आणि घडा पाण्याने भरून आली त्यासरशी तो कारभारी भरा-भरा तिच्याकडे गेला नि म्हणाला, ' तुझ्या घड्यातील थोड पाणी मला प्यायला देशील का ? '

' प्यावे महाराज,' असे म्हणून तिने घडा हातावर घेतला नि पाणी दिले त्याचे पिणे होताच ती म्हणाली, ' तुमच्या अुंटाना पाजण्यासाठी सुद्धा मी पाणी ओढून देते ' झटकन तिने तो घडा गुराच्या पाण डोणीत ओतला, विहिरीवर गेली आणि पाणी ओढून त्या अुंटाला पोटभर पाजल कारभारी तिच्याकडे आश्चर्याने पाहात होता की देवाने हिलाच धाडले असेल का ? अुंटाना पाजणे सपताच त्याने सोन्याची कानवाळी नि सोन्याच्या बागड्या हाती घेअून तिला विचारल, ' कन्ये तू कोणाची मुलगी ? तुझ्या बापाच्या घरी आम्हाला अुतरायला मिळेल काय ? ' रेबका अुत्तरली ' नहारची मी नात आहे आमच्या घरी अुतरा-यला जागा नि दाणावैरण पुष्कळ आह ! आणि रेबेकाने पळतपळत जाअून आपल्या आअीच्या घरातील मडळीना ते सार सांगितल तितक्यात रेबेकाचा भाअू लेबन तिथ आला, आणि त्या सोन्याच्या बागड्या नि कानवाळ्या रेबेकाच्या अगावर पाहिल्या आणि म्हणाला ' ठीक आहे त्याने स्वत पुढे जाअून त्या कार-भाऱ्याला त्याच्या सा या मडळीसह घरी आणिल नि स्वागतिल

हातपाय धुतल्यावर त्या मडळीना जेवावयास बोलाविल पानावर रुचकर मास वाढल, पण कारभारी म्हणाला, ' माझ्या धन्याचा निरोप दिल्यावाचून मी घास घेणार नाही सागू का ? सागावे म्हणताच तो सागू लागला की, ' माझ्या धन्याने अब्राहामने त्याच्या सरा साध्वीपासून झालेल्या पुत्राचे लग्न तुमच्या घरा-ण्यातील कोणा मुलीशी लावावे म्हणून आज्ञापिल आह अब्राहामच्या वडिलाच घर म्हणजेच तुमच दवदूतानच मला वाट दाखविली विहिरीवर मी देवास विनविल की, जी वधू तू या पुत्रास नियोजिली असशील तीच मला पाणी पिण्यास देवो त्याप्रमाणे या कुमारिकेन मला पाणी दिल आणि मी सोन्याची कंकणे तिच्या हातात घातली तेव्हा माझा धनी जो अब्राहाम त्याच्या भावाची ही कन्या रेबेका अब्रा-हामच्या या मुलास तुम्ही द्याल तर आभार होतील नकार देणार तर तस सांगावे.

हें त्याचें बोलणें अैकून लेबन म्हणाला, 'देवाची अिच्छा जर तशी, तर तुला तरी आम्ही काय म्हणणार ? ही पहा, रेबेका तुझ्या समोरच आहे. तिला न्या आणि अब्राहामच्या मुलाशी तिचे लग्न लावा; आमची हरकत नाही.'

हे अैकताच प्रभूला वदून त्या कारभाऱ्याने रत्नजडित सोन्या चांदीचे दागिने रेबेकाला दिले आणि तिच्या भावाला नि आजीला मूल्यवान अुपहार अर्पिले. खाअून पिअून सुखात ती रात त्या सगळ्यानी घालविली. सकाळीच अब्राहामचा तो कारभारी अुठला नि म्हणाला, 'आता आम्हास निरोप द्यावा. आमची मुलगी घेअून आम्ही जातो.' तेव्हा रेबेकाची आअी नि भाअू म्हणाले, 'अिथे थोडे दिवस तरी राहा, निदान दहा दिवस तरी ! मग मुलीला न्या ?' पण कारभारी म्हणाला, 'मला परत गेलेंच पाहिजे.' तेव्हा रेबेकाची माणसें म्हणाली, 'आम्ही मुलीलाच बोलावतो नि तिच्याच तोंडून तिचे मत अैकू.' त्याप्रमाणे तिला त्यानी बोलाविले नि विचारले, 'मुली तू ह्याच्यासह आताच जाशील का ?' ती म्हणाली, 'हो, जातेच मी !' तेव्हा तिच्या माहेरच्यानी रेबेकाला तिच्या दाअीस सोबत देअून सासरी धाडली. जाताना त्यानी त्यांच्या त्या मुलीला आशीर्वादून म्हटले, 'जा, बाळे, जा !' तू आमची जशी बहीण आहेस तशीच असंख्य मुला-लेकराची आअी हो ! आणि तुझ्या पुत्रपौत्राचा द्वेष करणाऱ्यावर त्याना सदा विजय मिळो !' नंतर रेबेका जावयास निघाली. तिला तिच्या माणसांसह अुंटावर बसवून सामानसुमान घेअून तो कारभारी अब्राहामकडे परत निघाला.

अिकडे अैझाक, अब्राहामचा तो पुत्र, संध्याकाळच्या वेळी शेतात प्रार्थनेसाठी आला असता अुंटाचा जमाव परतलेला त्याने पाहिला. रेबेकानेही आपल्या सेवकाना विचारले, 'हे कोण ?' ते म्हणाले, 'हाच तुझा धनी !' तेव्हा अुंटावरून ती खाली अुतरली, पदर घेतला, आणि तिने आपले अंग झाकून घेतले. नंतर कार-भाऱ्याने अैझाकला सारी माहिती सांगितली. तेव्हा अैझाकने रेबेकाला आपल्या तंबूत नेले नि पत्नी म्हणून स्वीकारिले. तेव्हा अैझाकचे वय ४० वर्षांचे होते.

अब्राहाम पैगंबराचा मृत्यु

(अध्याय २५ वा) सरा साध्वी मेल्यानंतर सव्वाशे वर्षांवर वय झालेल्या पैगंबर अब्राहामने केटूरा नावाच्या स्त्रीशी लग्न केले. तिच्यापासूनही त्याला पुत्र झाले. त्यावाचून अब्राहामच्या ज्या रखेल्या होत्या त्यानाही संतति झाली. त्या सर्वांना यथोचित देणग्या देअून अब्राहामने देशोदेशी धाडून दिले. आणि मुख्य अुत्त-राधिकार अैझाकलाच देअून वयाच्या १७५ व्या वर्षी अब्राहामने देह ठेविला.

पैगंबर अैझाक नि रेबेका यांची कथा

पुढे रेबेकाला संतान होअीना. तेव्हा अैझाकने देवास प्रार्थिले. देवाच्या आशीर्वादाने रेबेकाला जुळे झाले. वडील पुत्र अीसा—तो फारच केसाळ होता.

धाकटा जेकब तो साध्यासिध्या स्वभावाचा होता अैझाकची प्रीति अीसावर, पण रेवेकाची जेकबवर होती

पुढे मोठा दुष्काळ पडला. तेव्हा प्रभु त्या अैझाकच्या साक्षात् पुढे येअून म्हणाला, 'मी सागतो त्या देशी जा मी तुला नि तुझ्या वशाला हे देश देअीन मी अब्राहामशी केलेला करार सफळवीन तुझा वश आकाशातील ताऱ्यासारखा असख्य वाढेल तेव्हा पैगवर अैझाक जरार ह्या प्राती गेला

अैझाक पैगबर सुद्धा बायकोला वहीण म्हणतो

पण जेरारमध्ये येताच (पूर्वी अब्राहामची गत झाली तशीच अैझाक पैगवराची होअून) लोक विचारू लागले की, 'ही स्त्री तुझी कोण ? तेव्हा आपली ती बायको असे न सागता अैझाकने सागितले, 'ही माझी वहीण !' कारण त्याला अशी भीति पडली की, रेवेका दिसण्यात सुरेख, तिला पत्नी म्हणावी, तर तिला नेता यावे म्हणून लोक मला ठार मारतील !

पण पुढे अेकदा असे घडले की, त्या देशाचा तो फिलिस्टाअिनाचा राजा अभिमलेक आपल्या खिडकीतून पाहात असता त्याला अकस्मात् रेवेकाशी लडिवाळपणे लगटताना अैझाक दिसला ! तेव्हा त्याने अैझाकला बोलावून विचारले, 'हे काय, ही तुझी बायकोच असली पाहिजे वहीण कशी म्हणालास ?' तेव्हा अैझाकने आपण जिवाच्या भयाने तसे खोटे बोललो असे सागितले अभिमलेक म्हणाला,' माझ्या लोकातून कोणी हिच्याशी सग केला तर ? हे पाप तू आमच्यावर ओढवून आणले नाहीस का ?' असे म्हणून त्या राजाने प्रजेस समज दिली की, कोणीही रेवेकास वा अैझाकला त्रास देता कामा नये' (अ २६)

नतर तेथेच शेतीभाती करून अैझाक भरभराट पावला. काही दिवसानी त्याच्या वाढत्या शक्तीला पाहून फिलिस्टाअीनच्या राजाने त्याला तो प्रात सोडून जाण्यास सागितले

पुढे अैझाक काही काळानतर वृद्ध होअू लागला आणि त्याची दृष्टि अधूक झाली तेव्हा आपल्या आवडत्या पुत्राला, अीसाला जवळ बोलावून तो म्हणाला, 'वघ, आता माझा काही नियम नाही म्हणून आज अेकदा तू स्वत पारध करून आणलेले मास मला पोटभर खावयाची आलेली हौस पुरवून घेअू दे तर जा नि पारध करून अुत्तम मास मला खाअू घाल नि माझा आशीर्वाद मी तुला देअीन' त्याप्रमाणे त्याचा वडील पुत्र अीसा धनुर्बाण घेअून मृगयेस गेला

वृद्ध अैझाकचे हे बोलणे रेवेकास आवडले नाही कारण तिची प्रीति तिच्या धाकट्या मुलावर होती यासाठी तिने त्याला गुपचूप बोलावून घेतले नि म्हणाली 'जेकब, तुझ्या वडील भावाला तुझ्या वडिलानी मृगयेस धाडले आहे आणि ते

त्यालाच संतोषून वरदान देतील. तेव्हा तू असं कर की, मी तुला शिजवून देते ते रुचकर मास घेअून तूच तुझा भाऊ औसा आहे म्हणून पुढे होअून अैझाकला दे. पोटभर जेअू घाल म्हणजे हे वरदान देणे ते तुलाच दिल जाअील !'

तेव्हा जेकब म्हणाला. ' बाबाना दिसत नसल तरी स्पर्शता येत. माझा वडील भाअू औसा केसाळ आहे. तेव्हा मी जर तोच म्हणून पुढे गेलो तर ते क्वचित् माझ्या अंगावरून हात फिरवून चाचपतील नि मी केसाळ नसल्याने माझच कपट अुघडकीस येअील !'

रेबेका म्हणाली, ' भिअू नकोस, औसाचा हा अंगरखा मी तुला घालते. बोकडाच्या केसाळ कातडयाचे हातमोजे हातावर घाल. घे हे मास, रोट नि तुझा भाअू औसा मृगया करून येतो त्यापूर्वी वडिलांकडे जा.' त्याप्रमाणे जेकब गेला वृद्ध पैगंबर अैझाकला तो आला तसा औसाच आला म्हणून वाटले. त्या अंध पित्याने त्याला आनंदाने म्हटले, ' औसा, ये, मला भेट, ये मुला, ही मृगया अितक्या लौकर कशी सापडली ?' जेकब औसासारख्या आवाजात म्हणाला, ' देवाची. अिच्छा ! आता बाबा अुठा नि जेवा ' अैझाक म्हणाला, ' पण जवळ ये म्हणजे मी स्पर्शून बघतो तू औसाच आहेस की नाहीस ते.' तसा जेकब त्या अंध वृद्धा-जवळ गेला, अैझाकने त्याला चाचपून पाहिले नि म्हणाला, ' आवाज जेकबचा आहे पण हात तर औसाचा आहे !' (कारण त्यावर केसाळ मोजे होते आणि औसा केसाळ होता.) तेव्हा पैगंबर अैझाकची फसगत होअुन त्याने औसाच समजून जेकबला कडकडून मिठी मारली, त्याचे मुके घेतले, त्याची वस्त्र प्रेमभराने हुंगली, आणलेले मास पोटभर खाल्ले आणि त्याला वरदान दिले की, ' जा, पुत्रा तुझे सारे भाअू तुझ्या अंकित होतील, तुझा द्वेष करतील ते नाश पावतील. तुझी भरभराट होअील. राष्ट्रं तुझ्यापुढे मान वाकवितील !'

वृद्ध अैझाकचा आशीर्वाद अुरकून जेकब परत जातो न जातो तोच औसा: स्वत: पारध करून शिजवून आणलेले मास घेअून त्या आपल्या पित्याकडे आला. तेव्हा जेकबने आधीच कपटाने आपल्या नावे पित्यास कसे फसविले नि पित्याचे वरदान अुपटले ते त्या औसाच्या नि अंध पित्याच्या ध्यानात येअून दोघेही शोकाकुल झाले. पण जे वरदान देण्याची दैवी शक्ति पैगंबर अैझाकमध्ये होती ते वरदान तो जेकबला देअून चुकला होता, हे पाहून औसा फार शोक करता झाला.

अशाच प्रकारे त्या दोघा भावाचें भांडण विकोपास जाअून औसाने संधि सापडताच आपल्या धाकट्या भावाला, जेकबला ठार मारण्याचा बेत केला ! हें जाणून रेबेका घाबरली नि तिने ' आपल्या माहेरी जाअून तेथील कोण्या माहेरच्या मुलीशी लग्न लाव नि तिकडेच राहून संकट जाओनो जीव वाचव ' असे जेकबला सांगून त्याला औसाच्या नकळत दूर धाडून दिले.

जेकबचा राशेलशी विवाह

आपल्या मामाच्या घरी निघून जात असता वाटेत दगडाची अुशी करून जेकब निजला असता त्याला स्वप्नात दिव्य दृश्य दिसले पृथ्वीवर ठेवलेली अेक शिडी थेट स्वर्गाप्रत पोहोचलेली आणि देवदूत तिच्यावरून चढत अुतरत आहेत ! आणि अहो आश्चर्य ! प्रभु स्वत वर अुभा राहून म्हणाला, 'जेकब मी अब्राहामचा देव, अैझाकचा देव, ज्या भूमीवर तू आहेस, ती सारी भूमि मी तुला नि तुझ्या वंशाला देणार ! तुझा वंश चारी दिशाना विस्तारेल !'

जेकब स्वप्नातून अुठताच म्हणाला, 'अहो आश्चर्य ! स्वर्गाचे दार त हेच होच पुण्यभूमि !' अुशी केलेला दगड त्याने तेथे त्या साक्षात्काराची स्मृति म्हणून अुभारला, आणि त्यावर तेल ओतल 'हा स्तभच देवाच गेह होअील ! अस भावून जेकब पुढे चालला (अध्याय २८)

जाता जाता तो अेका विहिरीपाशी आला तेथे मेढपाळ मडळी होती आपले कळप ते तेथेच पाणवीत असत त्याना जेकब म्हणाला, 'गड्यानो तुम्हा कुठले ?' 'हेरन गावचे' ते म्हणाले 'मग तुम्हाला लेबन, नेहारचा पुत्र माहीत आहे काय ?' 'हो तर, आमच्या ओळखीचेच आहेत ते !' 'कुशल आहत ना ती मडळी ?' 'अगदी कुशल !' अशी प्रश्नोत्तर झाली

तोच अेक मुलगी आपल्या शेळ्या घेअून तेथेच आली, तव्हा ते म्हणाले, होच राशेल, लेबनचीच मुलगी !'

त्यासरशी जेकबने राशेलला मिठी मारली, तिचा मुका घेतला नि आनदाने अश्रु ढाळीत म्हणाला, 'मी तुझ्या वडिलाचा भाअूबद आहे अग मीच लेबनची बहीण जी रेबका, तिचा मुलगा' त अैकताच राशेलन लगबग घरी जाअून त सागितल तेव्हा लेबन धावत तेथे आला, नि आपल्या बहिणीच्या त्या मुलाला त्यान कवटाळून त्याचे चुबन घेतल त्याला घरी आणले आणि अेक महिना ठेवून घेतले मग लेबन म्हणाला, 'जेकब, जरी तू माझा नातलग तरीही माझ्या घरी तू जे काम करतोस त्याचे तुला मी काही तरी प्रतिमोल दणेच योग्य काय पगार घेशील ?'

आता लेबनला दोन मुली वडील ली व धाकटी राशेल ली सौम्य नयनाची साधी मुलगी राशेल सुरेख व सुभग जेकबला तीच आवडे

यासाठी जेकब अुत्तरला, 'माझा पगार राशेल ! जर ती मला देशील तर मी सात वर्षे तुमची चाकरी करीन' त्या प्रमाणे जेकबने सात वर्षे चाकरी केली. ती सात वर्षे त्याला सात दिवसाप्रमाणे झटकन् गेल्यासारखी वाटली त्याची राशेलवर तशीच प्रीति होती

मग जेकब लेबनला म्हणाला, 'आता माझी बायको राशेल मला दे. मी माझा करार पुरा केला. चाकरीची सात वर्षे भरली. आता राशेल माझी झाली. तिच्याशी संग करायला मला आता अनुज्ञा हवी.'

मग लेबनने मान्या मंडळींना जमवून मोठी जेवणावळ दिली पण रात्री आपली मुलगी जी 'ली' तिलाच लेबनने जेकबच्या खोलीत धाडली, आणि त्याचा—संग झाला. पण पहाटे दिसू लागले तव्हा जेकब पाहातो .. तो ती 'ली' आहे! त्यासरशी जेकबने आपला मामा लेबन—त्याला विचारले, 'तू हे काय केलेस? मी धाकट्या—राशेलसाठी चाकरी केली नाही काय? मग तू वडील मुलगी...रात्री माझ्या शेजेस देऊन असे का फसविलेस?' तेव्हा लेबन म्हणाला, 'आमच्या देशी वडिलीला देण्याच्या आधी धाकटीला देत नाहीत. आता तू 'ली' चा आठवडा पुरा कर. मग राशेलसाठी आणखी सात वर्षे चाकरी केलीस की ती पण तुला मिळेल!'

तेव्हा जेकबने आपली वडील मामेबहीण जी 'ली' तिच्याशी ठरावाप्रमाणे आठ दिवस संग केला. मग आणखी सात वर्षे चाकरीच्या करारावर त्याची धाकटी मामेबहीण जी राशेल तीही त्याला देण्यात आली तिच्यावर लीपेक्षाही जेकबची अधिक प्रीति असल्यामुळे तिच्या संग सुखाने त्याला त्या दुसऱ्या सात वर्षांच्या चाकरीचे तर काहीच वाटले नाही.

बहिणींची बाळंतपणाची चढाओढ

पण देवाने जेव्हा पाहिले की, जेकब 'ली'चा तिटकारा करीत आहे तेव्हा त्याने तिचा कुसवा सफळ केला. पण राशेल वांझच राहिली. 'ली' गरोदर होऊन तिला पुत्र झाला. तिने त्याचे नाव रुबेन ठेविले, आणि समजू लागली की, 'देवाने मला पुत्र दिला' आता मात्र माझा पति मजवरच प्रेम करील.'

आणि 'ली' पुन्हा गरोदर राहिली. तिला दुसरा पुत्र झाला. आणि तिला पुन्हा गर्भ राहिला, नि तिला तिसरा पुत्र झाला आणि 'ली'ला पुन्हा दिवस लोटले नि तिला चौथा पुत्र झाला नतर मात्र तिला दिवस गेले नाहीत.

आता जेव्हा राशेलने पाहिले की, आपल्याला जो तो वांझ म्हणतो, तेव्हा ती आपल्या बहिणीचा हेवा करू लागली. ती जेकबच्या गळी पडली नि म्हणाली, 'मला मूल तरी दे नाही तर मी जीव देते!'

तेव्हा मात्र जेकबला राशेलचा सताप आला नि तो म्हणाला, 'तुझा कुसवा देवाने वाझ केला का मी?'

तेव्हा राशेल म्हणाली, 'ही बघ माझी दासी बिला. हिला भोग. ती माझ्या-मांडीवरच बाळत होईल म्हणजे तेच मूल माझें (पूर्वी गुलामाची-दासदासींची-जी मुले ती धन्याचीच मालमत्ता ठरे.)

त्याप्रमाणे जेकबने बिल्हाशी संग केला. बिलाला पण मुलगा झाला. तेव्हा राशेल हर्षून म्हणाली, देवाने माझी पण विनती ऐकली, मला पण मुलगा झाला याचे नाव 'दान'. बिला पुन्हा गरोदर राहिली नि तिला दुसरा पुत्र झाला.

आता 'ली' घाबरली तिला मुले होणे बंद झाले आणि राशेलला मुले होऊ लागली तेव्हा 'ली'ने पण आपली दासी जी झिल्फा तिला जेकबच्या शेजेस धाडली झिल्फालाही गर्भ राहून पुत्र झाला. तेव्हा 'ली' हर्षली, 'बघा, एक सैन्यचे सैन्य येत आहे! पुत्रच पुत्र!

एक दिवस काय झाले की, 'ली'च्या एका मुलाने एक कंद आणला. राशेलला तो हवा यासाठी तिने तो 'ली' जवळ मागितला तेव्हा ली फणकाऱ्याने म्हणाली की, 'काय, तू प्रथमपासून माझ्या पतीची प्रीति छिनावून नेली आहेस तेवढी पुरेशी नाही की काय? तर आता हा कंदही नेऊ पाहतेस? तेव्हा राशेल उत्तरली, 'ह्या कंदासाठी मी त्याला एक रात्र तुझ्याकडेच धाडीन. मला कंद दे' त्याप्रमाणे ठरले गुराढोराना नि शेळयामेंढराना चारून जेकब संध्याकाळी शेतातून परतताच 'ली'ने त्याला हटकले, 'आजची रात्र तुला मजकडेच राहिले पाहिजे कंदावारी मी आजची रात तुला खरीदले आहे आणि अशा रीतीने देवाची 'ली'-वर पुन्हा कृपा होऊन बंद झालेला तिचा कुसवा पुन्हा सफल झाला यथाकाल ती प्रसवली तो तिचा पाचवा पुत्र. 'ली' पुन्हा गरोदर झाली नि तिला सहावा पुत्र झाला मातव्या बाळंतपणात 'ली'ला मुलगी झाली तिचे नाव दीना.

पण शेवटी ईश्वराला राशेलचीही आठवण झाली तिला स्वतःलाही गर्भ राहिला नि पुत्र झाला तोच जोसेफ

आता जेव्हा राशेललाही पुत्र झाला तेव्हा जेकब त्याचा मामा लेबन याला म्हणाला, 'बघ, आता माझी तुझ्या दोन्ही मुलींसाठी ठरलेली चाकरी पुरी होऊन गेली आता मला माझी बायकामुले घेऊन परत माझ्या वडिलधाऱ्याकडे जाऊ दे पण लेबन म्हणाला, 'मी तुला आता म्हणशील ते वेतन देईन इथेच माझ्या गुराढोराची नि शेळयामेंढयाची ही अपार संपत्ति सांभाळून राहा' तेव्हा त्या कळपातील ठराविक भागाची नि प्रकारची गुरे नि शेळयामेंढया द्यावयाचा करार करून जेकब तीच चाकरी करीत राहिला पण पुढे जेकब जसजसा पशुधन, दास-दासी, मुलेमुली यांही संपन्न होत चालला, तसतसा लेबनला त्याचा मत्सर वाटू लागला. लेबनची वृत्ति अशी पालटलेली पाहून जेकबला भीति वाटली त्याने तेथून निसटून जाण्याचे ठरविले

तेव्हा त्याने राशेल आणि ली ह्या दोन्ही आपल्या भार्यांना बोलावून आणून आपला बेत मागितला तेव्हा त्या दोघी म्हणाल्या, 'आमची तरी आता ही माहेरची माणसे कोण लागतात? आम्हास ते परक्याच्याच स्त्रिया लेखतात. त्याच्या धनात आमचा वाटा नाही उलट, आमच्यासाठी जे धन तू त्याना मिळवून

दिलेस ते आमच्या बापाने नि भावाने स्वतःच सारें दावले; आम्हांस थोडेच दिले ! तेव्हा आम्हीही तुझ्याबरोबर येणार !'

हें अैकताच जेकबने आपल्या साऱ्या मुलालेकरांना, दासदासींना, धनधान्याला घेअून आपल्या स्त्रियाना अुंटावर बसवून गुराढोरांच्या कळपासह संधि सापडताच लेबनच्या गावातून गुपचूप पलायन केलें !

काही काळाने लेबनला तें कळताच तोही माणसें घेअून जेकबचा पाठलाग करीत चालला. त्याने जेकबला शेवटी गाठलें. जेकब म्हणाला, 'मी आता परतणार नाही.' लेबन म्हणाला, 'तू जा, पण चोरासारखा पळून कां जातोस ? आणि माझ्या देवघरातील देव का चोरलेस ?'

जेकब म्हणाला, 'हा आरोप मिथ्या आहे. माझ्या साऱ्या तळाची झडती घे.' त्याप्रमाणे लेबन जेकबच्या बायकामुलांच्या तंबूची सुद्धा झडती घेत चालला.

आता पळून येताना राशेलने आपल्या माहेरच्या देवाच्या मूर्ति खरोखरच चोरून आणल्या होत्या. झडती चालली तसें तिने त्या मूर्तींना अुंटावरच्या बोचक्यात लपविले नि त्या बोचक्याना भूमीवर टाकून ती त्यावर बसून राहिली. लेबन तिच्या तंबूची झडती घ्यावयास येताच ती म्हणाली, 'या आणि हवें तें पहा. तुम्ही वडील माणसे, मीच अुठून अुभे राहावे, तुम्हाला वदावे. पण मी आज बाहेरची बसले आहे म्हणून क्षमावे.' त्या लेबनच्या लोकांनी खूप शोधले, पण देव सापडले नाहीत,

तेव्हा जेकब लेबनवर फार रागावला. लेबनही ओशाळला. शेवटी त्या दोघानीही मागचें विसरून प्रेमाने अेकमेकांना निरोप दिला. अेक दगडाची रास करून तिला साक्ष ठेवून त्यांनी मैत्रीचा करार केला, जेवणावळ दिली आणि लेबनने जेकबला शपथ घातली की, त्याने लेबनच्या त्याला दिलेल्या त्या दोघी मुलींना छळू नये किंवा दुसऱ्या बायका करू नये. मग ते पुत्राना व कन्याना चुंबून दोघे दोन्ही दिशाना निघून गेले. (अध्याय ३१)

पुढे जेकब आपल्या घरी परत चालला. पण तो पूर्वी जेव्हा अीसाच्या भयाने घरून पळाला तेव्हा त्याच्या त्या वडील भावाने त्याला मारण्याचे मनात आणले होते त्याची जेकबला फार धास्ती पडली. तेव्हा त्याने आपल्या पुढे आपले निवडक दासदासी, पशु भावास भेट म्हणून धाडून त्याची मनधरणी केली आणि अीसा सामोरा येताच भुअीवर सात वेळा डोके टेकून वंदित जेकब अीसाला शरण गेला तेव्हा त्याचें पुन्हा सख्य झालें.

कुमारी दीनाचें अपहरण

पुढे जेकब आपल्या बायकामुलांसह नि दासदासी गुराढोराकळपांसह शालेम नगराच्या मैदानाकडे गेला आणि तंबू ठोकून त्याने तिथे तळ दिला.

निसटून नाहीसे होऊ तरच बचाव ! असे योजून जेकब सर्व मुलामाणसासह अेदर प्रांताकडे गुपचूप निसटून गेला वाटेतच गरोदर असलेल्या राशेलचे पोट दुखू लागले वेदना फार झाल्या. बाळंत होअून पुत्र झाला, पण राशेल त्या वेदनापायी वारली. त्याच पुत्राचे नाव बेंजामिन.

पैगंबर जेकबच्या वडील पुत्राचा सावत्र आअीशी संबंध

याच प्रवासात असताना पैगंबर जेकब याचा सर्वांत वडील मुलगा जो रुबेन त्याचा जेकबची स्त्री आणि रुबेनची सावत्र आअी जी बिला तिच्याशी झालेला संग अुघडकीस आला. पुढे जेकबचा पिता अैझाक हा १८० वर्षांचा झाल्यावर मृत्यु-शय्येवर पडला तेव्हा पैगंबर अैझाकच्या त्या मृत्युशय्येपाशी त्याचा वडील पुत्र अीसा नि धाकटा पैगंबर जेकब हे दोघेही होते त्यांनी पैगंबर अैझाकला यथाविधि पुरले

विधवा सून तामर हिची कथा

जेकबचा सर्वांत वडील मुलगा रुबेन हें वर सांगितलेच आहे त्याच्याहून जो अेक धाकटा मुलगा जुडा त्याने शुआ नावाच्या कॅनेनाअिट माणसाच्या मुलीशी लग्न केले तिच्यापासून जुडाला 'अेर' नि 'ओनन' असे दोन पुत्र झाले. त्याला पुढे तिसरा पुत्र झाला तो 'शेलाह'

पुढे तिघांपैकी सर्वांत वडील पुत्र जो अेर त्याचे तामर नावाच्या मुलीशी जुडाने लग्न लावले परंतु अेर हा देवास नावडता होअून देवानें त्यास ठार मारले; तेव्हा ती तामर विधवा झाली अेरपासून तिला पुत्रही झालेला नव्हता

आपला वडील मुलगा असा निपुत्रिक वारल्यामुळे जुडाला वाअीट वाटले. यास्तव त्याने आपला दुसरा मुलगा जो ओनन त्याला सांगितले की, 'तू तुझी विधवा भावजय जी ही तामर तिच्याशी संग करुन तिची संतति वाढीव.' पण ओननने ती आज्ञा नीटशी पाळली नाही. हें पाहताच देवाला राग आला आणि देवाने त्या ओननलाही ठार केले तेव्हा त्या विधवा तामरचा सासरा तो जुडा तिला म्हणाला, 'आता तू सध्या तरी विधवाच राहा, आणि आपल्या बापाच्या घरी थांब. माझा सगळयांत धाकटा मुलगा शेलाह हा अगदी लहान आहे. आजच मी घाअी केली तर त्याच्या भावाप्रमाणे न जाणो, तोही मरेल ! तेव्हा तो मोठा होअीतो तरी वाट पाहा. त्याप्रमाणे ती विधवा कामिनी तामर आपल्या बापाच्या घरी जाअून वाट पाहात राहिली.

पुढे काही दिवसांनी जुडाचीच बायको वारली तेव्हा तोच विधुर झाला. तिचे सुतक फिटताच तो आपल्या शेळयांमेंढ्या भादरावयास टिमनाथ या स्थळी गेला तामरला कोणी ती बातमी दिली की, 'तुझा सासरा शेळया भादरावयास जात आहे ' हे अैकताच तिने विधवेची वसनें सोडून ठेविली, पदर ओढला नि

जेकबची कन्या दीना, 'ली'ची मुलगी, हौसेने त्या गावच्या स्त्रिया कशा असतात हे पाहण्यासाठी त्या नगरात फिरावयास गेली.

पण तेथील राजपुत्र शेचेम ह्याने तिला पाहताच धरून नेली आणि तिच्याशी संग केला राजपुत्रास ती जीव की प्यार झाली नि तो राजाला म्हणाला, 'ह्याच तरुणीशी मला लग्न लावायचे!'

ही बातमी जेकबच्या मुलामाणसाना कळताच आपल्या अिस्रायलाच्या कन्येस त्या हिटाअिट राजपुत्राने अशी भ्रष्टविली याचा त्याना संताप आला पण ते बोलले नाहीत अितक्यात जेकबकडे राजाची मागणी आली की, 'राजपुत्राला तुमची कन्या द्या आपल्या दोन्ही जातीनी यापुढे अेकत्र राहावे आम्ही आमच्या मुली तुम्हास देअू, तुम्ही तुमच्या आम्हास देत चला वाटेल तो हुडा नि दहेज नि देणगी तुम्ही या कन्येसाठी मागा, पण ही कन्या दीना माझ्या पुत्राला द्या!'

जेकबच्या पुत्रानी त्या हिटाअिट राजाचे हे बोलणे अैकून राग न दाखविता अुत्तर दिले, 'ते सर्व खरे, पण आमच्या जातीच्या नियमाप्रमाणे जे लोक सुंता करीत नाहीत त्याना अिस्रायलाच्या कन्या देणे निषिद्ध आहे! तेव्हा जर तुम्ही सारेचे सारे लोक सुंता कराल तरच आम्ही आमच्या मुली देअू घेअू'

हें अैकून राजाने त्या नगरीतल्या सर्व लोकाना समजावले की, करू या सुंता! या लोकाना आपल्या जातीशी अेकजीव करून टाकल्यास आपले सुद्धा बळ वाढेल!' हे अैकून ते नागरिकही म्हणाले, 'ठीक, त्याच्या मुली आपण करू, आपल्या ते!' असे योजून त्या हिटाअिट लोकातील साऱ्या पुरुषानी आपली सुंता करविली त्या दिवशी ते सारेचे सारे त्या सुंतेच्या घावाने आजारी पडले

तिसऱ्या दिवशी त्या नगरीत जो तो घरी विव्हळत पडलेला होता हे पाहताच दीनाचे भाअू जो तो तरवार अुपसून अकस्मात् राजवाड्यात घुसले राजा, राजपुत्र नि सैनिक याना तरवारीच्या धारेने कापून काढले, ते सारे नगर लुटून आणि आपली कन्या दीना हिला घेअून निघून गेले

✦ ✦ ✦

निसटून नाहीसे होणू तरच बचाव! असे योजून जेकब सर्व मुलामाणसासह अेदर प्रांताकडे गुपचूप निसटून गेला. वाटेतच गरोदर असलेल्या राशेलचे पोट दुखू लागले. वेदना फार झाल्या. बाळंत होअून पुत्र झाला, पण राशेल त्या वेदनापायी वारली. त्याच पुत्राचे नाव बेंजामिन.

पैंगबर जेकबच्या वडील पुत्राचा सावत्र आअीशी संबंध

याच प्रवासात असताना पैगंबर जेकब याचा सर्वांत वडील मुलगा जो रुबेन त्याचा जेकबची स्त्री आणि रुबेनची सावत्र आअी जी बिला तिच्याशी झालेला संग अुघडकीस आला. पुढे जेकबचा पिता अिझाक हा १८० वर्षांचा झाल्यावर मृत्यु-शय्येवर पडला तेव्हा पैंगबर अिझाकच्या त्या मृत्युशय्येपाशी त्याचा वडील पुत्र अीसा नि धाकटा पैंगबर जेकब हे दोघेही होते. त्यांनी पैंगबर अिझाकला यथाविधि पुरले.

विधवा सून तामर हिची कथा

जेकबचा सर्वांत वडील मुलगा रुबेन हे वर सांगितलेच आहे. त्याच्याहून जो अेक धाकटा मुलगा जुडा त्याने शुआ नावाच्या कॅनेनाअिट माणसाच्या मुलीशी लग्न केले. तिच्यापासून जुडाला 'अेर' नि 'ओनन' असे दोन पुत्र झाले. त्याला पुढे तिसरा पुत्र झाला तो 'शेलाह.'

पुढे तिघांपैकी सर्वांत वडील पुत्र जो अेर त्याचे तामर नावाच्या मुलीशी जुडाने लग्न लावले. परंतु अेर हा देवास नावडता होअून देवाने त्यास ठार मारले; तेव्हा ती तामर विधवा झाली अेरपासून तिला पुत्रही झालेला नव्हता

आपला वडील मुलगा असा निपुत्रिक वारल्यामुळे जुडाला वाअीट वाटले. यास्तव त्याने आपला दुसरा मुलगा जो ओनन त्याला सांगितले की, 'तू तुझी विधवा भावजय जी ही तामर तिच्याशी संग करून तिची संतति वाढीव.' पण ओननने ती आज्ञा नीटशी पाळली नाही. हें पाहताच देवाला राग आला आणि देवाने त्या ओननलाही ठार केले तेव्हा त्या विधवा तामरचा सासरा तो जुडा तिला म्हणाला, 'आता तू सध्या तरी विधवाच राहा, आणि आपल्या बापाच्या घरी राव. माझा सगळ्यात धाकटा मुलगा शेलाह हा अगदी लहान आहे. आजच मी घाअी केली तर त्याच्या भावाप्रमाणे न जाणो, तोही मरेल! तेव्हा तो मोठा होअीतो तरी वाट पाहा. त्याप्रमाणे ती विधवा कामिनी तामर आपल्या बापाच्या घरी जाअून वाट पाहात राहिली.

पुढे काही दिवसांनी जुडाचीच बायको वारली तेव्हा तोच विधुर झाला. तिचे सुतक फिटताच तो आपल्या शेळ्यामेंढ्या भादरावयास टिमनाथ या स्थळी गेला तामरला कोणी ती बातमी दिली की, 'बघ तुझा सासरा शेळ्या भादरावयास जात आहे.' हें अैकताच तिने विधवेची वस्त्रे सोडून ठेविली, पदर ओढला नि

अंगाभोवती गुंडाळून जुडाच्या वाटेत अुघड्या जागी बसली कारण जुडाचा तिसरा मुलगा जो शेलाह तो आता मोठा झाला असताही पूर्वी ठरल्याप्रमाणे त्याचं आपल्याशी लग्न करण्याचं जुडा टाळीत आहे हे ती जाणून होती

जुडाने तिला जेव्हा पाहिले तेव्हा त्याला वाटलं की, ती कोणी वेश्या आहे कारण तोंड पदरात झाकलेले होते तिला पाहताच जुडा जवळ गेला नि म्हणाला, 'चल ये मजशी संग कर ती बोलली माझ्याशी संग करावयाचा? पण काय देशील? जुडा म्हणाला कळपातील अेक कोकरू धाडीन तुला ' ती बोलली, 'पण ते तू धाडीतो गहाण ठेव काही वस्तु 'काय ठेवू गहाण?' ती बोलली, 'हा तुझा मुद्रा, ही सलकडी नि ही काठी! जुडाने त्या वस्तु तिच्यापाशी ठेविल्या नि तिच्याशी संग केला तिला गर्भ राहिला मग ती लगेच अुठली ती घरी गेली तो पदर काढला आणि विधवापणाची वस्त्रं पुन्हा ल्याली

जुडाला ती कुणी तरी अनोळखी वेश्याच वाटली होती म्हणून त्याने ते कोकरू तिच्याकडे आपल्या अेका मित्राच्या हाती धाडलं पण तो मित्र तेथे येअून पाहतो तो तेथे वेश्या अशी कुणीच दिसेना त्याने तथील लोकांना विचारलं कुठे आहे ती वेश्या? येथ अुघडपणे बसत असे नाही का?' लोक म्हणाले 'छे बुवा, अिथ तर वेश्या बिश्या कोणी नसते!

यानंतर तीन महिन्याच्या आत जुडाला लोक म्हणू लागले की, 'तुझी सून-व्यभिचारी निघाली! ती स्वैरिणी गर्भार आहे! तेव्हा जुडा रागावला 'तिला बाहेर आणा! जिवंत जाळून टाकली पाहिजे तिला!'

तामरला जेव्हा बाहेर काढली तेव्हा तिने आपला सासरा जो जुडा त्याच्या कडे त्या वस्तु धाडून त्याला म्हटलं, ज्या मनुष्याच्या ह्या वस्तु असतील

तिचाच सासरा जेकबचा पुत्र असा संग करू जात असता परमभक्त जेकबला वेळीच सावध कसे केले नाही ? ह्या दोन्ही मुलांना जुडाची मुले म्हणून जेकबच्या कुटुंबात देवाने कसे सामावले ? याचा उलगडा या कथेत सापडत नाही, ते ठीकच कारण अशा भक्तिविजय छापाच्या जेवढ्या कथा, तेवढ्या ज्यू लोकांत वा मुस्लिमांत वा आमच्यात युक्तिसंगत अशा कधी नसायच्याच ! देवभोळेपणा हाच त्याचा अलंकार !! फार काय, प्रत्यक्ष पैगंबर जेकबचा वडील मुलगा रुबेन हा आपल्या त्या बापाच्या दुसऱ्या पत्नीच्या शेजेस गेला तेव्हा देखील देवाने जेकबला ती आगाऊ सूचना दिली नाही ! आणि लहानसहान प्रकरणी देखील वारंवार त्या भक्ताला देव म्हणे भेटून आगाऊ सावध करी ! — लेखक)

समारोप

या यहुदी लोकांचा पवित्र धर्मग्रंथ, ज्याला ख्रिश्चन लोक जुना करार म्हणतात, त्याचा प्रथम खंड जो 'सृष्ट्युत्पत्ति' (The Genesis) त्यातील स्त्रीविषयक माहिती देणारे मुख्य श्लोक अेकत्र गुंफून त्यांचा अनुवाद या तिन्ही लेखांकात आम्ही दिला या तिन्ही लेखांकातील नाना कथांवरून न्यूनाधिक तीन सहस्र वर्षांपूर्वी पॅलेस्टाअिन ते अिजिप्तपर्यंत येजा करणाऱ्या अजपाल (धनगर) वृत्तीच्या प्राचीन यहुदी लोकांतील स्त्री अेकदरीत कशी असे याचे अगदी यथावत् चित्र वाचकांच्या डोळ्यापुढे अुभे राहते,

यहुदी लोकांचा हा धर्मग्रंथ अितिहास ह्या दृष्टीने अवघ्या मानव जातीची अेक अत्यंत मूल्यवान् ठेव आहे अत्यंत प्राचीन अशा मानवी अितिहासाचे वेद-अवेस्ता नि हा जुना करार हे धर्मग्रंथ म्हणजे जिवंत बोलपटच आहेत

परंतु ह्या ग्रंथाविषयी त्यांच्या धार्मिक अनुयायांची जी आजवरची निष्ठा असे की, ते धर्म त्रिकालाबाधित, सर्वज्ञानमय, त्रिकालदर्शी आणि अीश्वरोक्त होत, ती निष्ठा मात्र ह्या धर्मग्रंथाच्या तात्त्विक कसोटीत चुकीची ठरते ह्या तीन लेखांकात ह्या अेका धर्मग्रंथातील अगदी पहिला नि अग्रगण्य खंड जो सृष्ट्युत्पत्ति, त्याच्यातील ज्या बहुतेक कथा नि कथानके आम्ही अनुवादिली आहेत, त्यावरूनही तेच मत निर्विवादपणे स्पष्ट होते कारण त्यातील सृष्टिज्ञान आज प्रयोगान्ती अनेक प्रकरणी अगदी भ्रांत ठरत आहे देवाच्या लीलांची वा देवपणाची वर्णने भाकड ठरत आहेत, देवपणाला न शोभेशी आहेत अेका सर्वज्ञानमय धर्मग्रंथात अीश्वरोक्त म्हणून दिलेल्या आज्ञा वा ज्ञान तसेच अीश्वरोक्त म्हणविणाऱ्या दुसऱ्या तितक्याच प्राचीन धर्मग्रंथाशी अगदी विसंगत नि परस्पर विरुद्धही असलेली आढळत आहेत

अुदाहरणार्थ, या यहुदी धर्मग्रंथातील लेखमालेत अनुवादिलेल्या भागात देव स्वतः प्रकटून अीशप्रेषिताना (पैगंबराना) सांगतो की, मला गाभीचा वा वृषाचाच

वळी या मोठेमोठे देवप्रिय कुलपति गाअीला मारून गोमासाची पक्वान्ने ह्या ग्रथातील माहितीप्रमाणे धार्मिक सस्कारात खात होते. पण आमच्या अिकडच्या त्याच काळच्या धर्मग्रथामध्ये गोवध हा कोणत्याही मनुष्याने नाही केल्या करू नये, गोमास खाणे ह पच महापातकाप्रमाणे महापातक हाय कुठलेही असले तरी गोघ्न हे अत्यत पापी निर्वहिष्कार्य लोक होत, अस दव कठरवाने आज्ञापीत आह! अेकाच वळी दव अत्यत विरुद्ध अशा आज्ञा सार्वभौम धर्म म्हणून, सार्वकालिक, त्रिकाला-बाधित कर्तव्य म्हणून आपल्या मानवी वशाच्या प्रजेला निरनिराळ्या देशात पाठून अशा दुटप्पीपणान त्याच्यात भयकर तेढ माजवून ठेवील ह शक्य नाही असा दुटप्पीपणा साध्या माणुसकीला देखील कल क –मग देवाच्या देवपणाला, देवस्कीला तर त अगदीच हीनविणार कृत्य ठरते!

दुसर अुदाहरण याच प्रकरणातील भाषाच्या गोधळाविषयीच पहा पूर्वी सारी मनुष्ये अेकच भाषा बोलत त्यामुळे त्याच्यात अेकी होअून ते मोठमोठी काम पार पाडू लागत त्यानी अेक अत्युच्च मनोरा बाधण्यास आरभिले त काम पाह-ण्यास देव आला पण तो अुच्च स्तभ पाहताच देव म्हणाला, 'अरे, ह काय, ही माणस अशीच जुटीने वागू लागली, तर आकाशास पोचेल असा अुच स्तभसुद्धा हे बाधतील! छट! हे अुद्या देवासारखे समर्थ होतील! मग मला देव म्हणून कोण विचारतो?' अस भिअून नि रागावून देवाने माणसाची भाषा गोधळून टाकली! भाषात फूट पाडली? त्यामुळे अेकाची भाषा दुसऱ्यास कळेनाशी होअून मनुष्यात पृथक भाषाभाषी जाती झाल्या, त्याच वळ घटले! (अध्याय ११)

आता अेक भाषा ठेवली तर त्याचा परिणाम काय होअील ह प्रथमच कळण्या-अितका दखाल देव दूरदर्शी नव्हता की काय? 'देव तो स्तभ बघण्यास आला तव्हा त्याला ते कळल ह देवाच्या सर्वसाक्षीपणास लाछन लावीत नाही काय? तिसरी विसगति ही की, मनुष्यजातीत अेकी नि जूट झालेली पाहून ज्या देवास आनद न वाटता अुलट मत्सर वाटतो, आपल देवपण जाअू नय म्हणून जो मनुष्यात फूट पाडतो तो देव, की कोणी 'फोडा नि झोडा' अस डुरकत प्रजेस पिळून काढणारा छळक कस? नरास नारायण करील, मनुष्यास देव करील तो देव ही देवाची व्याख्या कुठे, आणि हा आपल देवपण जाअू नये म्हणून मनुष्यात फूट पाडणारा, आपल्या प्रजेस वेठीचे दास बनविणारा देवाचा दैत्यपणा कुठे!' अर्थात अज्ञानी, भावड्या, अजपाल अवस्थेतील त्या तीन सहस्र वर्षापूर्वीच्या अेका धनगर जातीतील ही अक दतकथा होय! ज्याचे अक्षर नि अक्षर परम सत्य अीश्वरोक्त, त्रिकालदर्शी प्रेषितानी प्रकटविलेल आहे, अशा, कोण्या धर्मग्रथातील सूक्त नव्हे धनगरातील शिळोप्याची अेक गोष्ट मनुष्याच्या भाषा भिन्न कशा झाल्या, ह्या विषयीच्या भावड्या साध्यासोध्या धनगर मडळीतील अेका शहाण्याचा अेक तर्क, ह्या दृष्टीने वाचू गेले असता ही कथा किती गमतीची नि छान वाटते! पण अस्खलनीय,

अशकनीय, धार्मिक, ओीश्वरी सूक्त, म्हणून ती याचू लागताच तो निव्वळ वेडगळ-पणा वाटू लागतो देवाची थोरवी वाढविण्याच्या ठायी देवाला दैत्याचे स्वरूप येते !

आणि ह्या भक्तिविजय छापाच्या भाबड्या कथा ओीश्वरोक्त, परमसत्य नाहीतच नाही, हें दर्शविणारा प्रबळ पुरावा म्हणजे हा की, देवाने केवळ त्या ह्या स्तंभासाठी तोवर साऱ्या मनुष्यजातीची असलेली ओक भाषा गाधळवून तीत फूट पाडली नि अनेक भाषा केल्या ती घटना, ह्या ओीश्वरोक्त धर्मग्रंथात साडेचार हजार वर्षापूर्वी घडली म्हणून निश्चित काळ दिलेला आहे पण त्या काळी पॅलेस्टाओीन-पलीकडे प्राचीन चीन नि भारतासारख्या महाद्वीपातून अनेक भिन्न भाषा शतको-शतक आधीच प्रकर्ष पावलेल्या होत्या ! विचाऱ्या पॅलेस्टाओीनच्या अजपाल जातींना त्याची नावसुद्धा माहीत नसावीत हे अगदी साहजिक आहे पण 'देव'ही ओतका गैरमाहितगार असावा हे मात्र साहजिक नाही कारण सर्वसाक्षी, सत्यमूर्ति नि सर्वज्ञानमय तो देव ह्या देवाच्या व्याख्येशी हे अज्ञान पूर्णपणे विसंगत ठरते

तिसरे आणि सर्वांत निर्णायक अुदाहरण म्हणजे या लेखमालेच्या आरंभीच अनुवादलेला या धर्मग्रंथातील पहिलाच अध्याय पहा त्यात सृष्ट्युत्पत्तीची कथा आहे आपल्या ओिकडील धर्मग्रंथातही सृष्टीच्या अुत्पत्तीसंबंधी अगदी प्राचीन काळी त्या काळच्या ज्ञानी सज्जनांनी किंवा कवींनी केलेले तर्क नि रचलेल्या कथा आहेतच त्या वेदादिक आपल्या ओिकडच्या ग्रंथात चंद्र, सूर्य, वायु, वीज, पृथ्वीप्रभृति पदार्थांच्या अुत्पत्ति नि व्यापार याविषयी रचलेल्या कथा जशा आज विज्ञानाच्या प्रत्यक्ष प्रयोगसिद्ध ज्ञानाने लटक्या पाडल्या तशीच ही या मुस्लिम, ख्रिस्ती नि यहुदी लोकांच्या धर्मग्रंथातील सृष्टीच्या अुत्पत्तीची कथाही अक्षर नि अक्षर लटकी पाडली आहे ! ओेक प्राचीन बुद्धिविकासाची चुणूक म्हणून, ओेक प्राचीन गमतीची कल्पना म्हणून, ओेक कथा, ओेक कविता म्हणून, हे सृष्टीच्या अुत्पत्तीचे ह्या धर्मग्रंथाच्या अगदी आरंभीच हे ओीश्वरोक्त म्हणून दिलेले सूक्त मोठे वाचनीय, गमतीचे नि गोड सुद्धा आहे पण तीच मनुष्याच्या अज्ञानाची, ओेक कल्पित कथा आहे, विज्ञानाने तिला साफ चुकीची ठरविली आहे तिला ओीश्वरीय ज्ञानाची सत्यकथा, जिचे अक्षर नि अक्षर त्रिकालाबाधित सत्य आहे नि प्रत्यक्ष देवाने सांगितली आहे अशी ती अशकनीय पवित्र ओीश्वरोक्ति आहे असे म्हणणे म्हणजे ओीश्वरीय ज्ञानालाच अज्ञानग्रस्त ठरविण्यासारखे होत

थोडी चुणूक म्हणून खालील दोनतीन विधेयेच ह्या दृष्टीने पाहू ह्या सृष्टि-कथेत म्हटले आहे, देवाने प्रथम पाणी निर्मिले, नंतर पृथ्वी, नंतर वनस्पति, आणि मग पृथ्वीवर अुजेड देण्यासाठी सूर्य नि चंद्र निर्मिले ! आता प्राचीन मनुष्याच्या सृष्टीची रहस्ये अुलगडण्याचा ओेक आरंभीचा प्रयत्न, ओेक कल्पना म्हणून हे सूक्त

विचारार्ह, मनोरंजक नि वाचनीय आहे पण त्रिकालाबाधित ओश्वरी सत्य म्हणून त्याला मिरविले म्हणजे त्याला किती हास्यास्पद नि टाकाऊ ठरविले पाहिजे हें काय सांगावयास पाहिजे? आज विज्ञानाच्या प्रत्यक्षावगम्य पुराव्याने सिद्धिलेल्या ज्ञानाशी तें पूर्णपणे विसंगत आहे, अगदी लटके आहे सूर्य प्रथम झाला, आणि तो केवळ पृथ्वीवरील माणसांना ऊजेड देण्यासाठीच काय तो झालेला नाही वेळी सारी पृथ्वी, तिच्यावरील सारे धर्मग्रंथ, देवळे, मशिदी, चर्चेस सुद्धा क्षणार्धात भस्म करून टाकण्यासही तो सूर्य सोडणार नाही मनुष्य केला तो म्हणे या स[illegible]ा पृथ्वीचा भोग घेण्यासाठी! पण हजारो माणसांनाच वाघ, सिंह गट्ट करून आजवर माणसाचा भोग घेत आले, त्याचें काय? प्रथम पुरुष केला, नि त्याची अेक बरगडी घेऊन त्यावर रक्त, मांस थापून देवाने स्त्री 'केली'! ज्यांनी ह्या कथा रचल्या त्यांना जवळचा कोणी कुंभार मूर्ति, पुतळे, मडकी मातीची बनवितो हे दिसत होते, याच किल्लीने त्यांनी मनुष्य नि स्त्री 'करण्याचे' 'बनविण्याचे' हें कोडें सोडविले! देव हा अेक महान् कुंभार त्याला वाटले, पुरुष 'केला' त्याचीच अेक बरगडी घेऊन स्त्री 'केली!' स्त्रीची अँटीची ठेवण पाठीच्या बाजूने बरगडीसारखी बाकदार दिसतेही! जी सृष्टि केली ती मारीची सारी किडामुंगीसुद्धा अेका सहा दिवसांत करून टाकून थकलेला देव विसावा घ्यावयास ज्या दिवशी गेला, तो रविवार! म्हणूनच आपण साऱ्यांनी आता देखील रविवारी कामकाज बंद केले

धर्मकथा म्हणून, अशक्नीय सत्य म्हणून शिकवीत राहिल्याने झालेली आहे, होणारी आहे कसे ते पहा

ह्या सूक्ताला ओीदवरोक्त सूक्त मानल्याने युरोप अुणेपुरे अेक सहस्र वर्षे सृष्टि-विज्ञानविषयक अज्ञानाच्या अंधकारात गाडले गेले होते कोणी म्हटले पृथ्वी गोल आहे, की तो या सूक्ताविरुद्ध बोलतो म्हणून ठार झालाच ! कोणी म्हटले पृथ्वी फिरते, की तो ह्या सूक्ताविरुद्ध बोलतो म्हणून जिवास मुकलाच ! कुणी म्हटले सूर्य पृथ्वीआधी होता, सात दिवसात सारी सृष्टि, काटयावधि प्राणी, कीडमुंगी मनुष्यप्राणीसुद्धा सायसगीत केली ही या सूक्तातील क्लृप्ति भ्रम असून लक्षावधि वर्षांनी विकसत सृष्टि होत गेली , आजही प्राणी, मनुष्य, पक्षी विकसत जात आहत असे जेव्हा विकासवादी (Evolutionists) म्हणू लागले तेव्हा पोपची पाखंडनाशक गदा त्याच्या डोक्यावर आदळली ! सशस्त्र क्रान्त्या होअून बस्टील-चा बंदीगड फोडून टाकून जसे बंदिवान् सोडवावे लागले, तसे या सूक्ताचे तट फोडून सृष्टिविज्ञानास धर्मवेडाच्या बंदीतून सोडवावे लागल ! तेव्हाच काय ते गेल्या तीनशे वर्षांमध्ये युरोपात सृष्टिविज्ञान बुद्धिवादाच्या पायावर अुभारले गेले, आणि त्यासरशी युरोप आज सृष्टिशक्तींना आपल्या सेवेस, गाडीला बैल जुपावे तसे जुपीत चालला आहे युरोपात आज या कथेस अेक शिळोप्याची गप्प यापलीकडे कोणीही शिक्षित अधिक महत्त्व देत नाही

ओीश्वरकृत वा ओीश्वरप्रेषित म्हणून मानले जाणारे सर्व धर्मग्रंथ हे मनुष्य-कृत आहेत हे वेदादिकाच्या बुद्धियुक्त निरीक्षणावरून जसे ठरते, तसेच मुस्लिम कुराण, ख्रिस्ती बायबल नि यहुदी धर्मग्रंथाचे मूळ जो हा जुना करार, हे 'बुक ऑफ मोझेस ' त्यावरूनही सिद्ध होते त्या सर्व ग्रंथाचे अैतिहासिक, वाङ्-मयिक महत्त्व अपूर्व, मनुष्यजातीची ती अत्यंत आदरणीय, अभ्यसनीय वाक्-संपत्ति अितकेच काय ते खरे त्यातील शब्दन् शब्द खरा नाही. अनेक मिथ्या निव्वळ कल्पना ! विज्ञानाच्या कसोटीस न टिकेल ते ह्या वेद, अवेस्ता, कुराण, बायबल, मोझेसोक्तादि ग्रंथात असले तरी ते टाकाअू हेच सत्य पूर्वीचे युग ते सत्ययुग नव्हे ! अतिप्राचीन ते ते अतिपूज्य, अतिध्येय, अतिपवित्र असलेच पाहिजे ही गोष्ट खोटी आहे

विचारार्ह, मनोरंजक नि वाचनीय आहे. पण त्रिकालाबाधित ओश्वरी सत्य म्हणू त्याला मिरविले म्हणजे त्याला किती हास्यास्पद नि टाकाऊ ठरविले पाहिजे काय सांगावयास पाहिजे? आज विज्ञानाच्या प्रत्यक्षावगम्य पुराव्याने सिद्धिलेल्या ज्ञानाशी ते पूर्णपणे विसंगत आहे, अगदी लटके आहे सूर्य प्रथम झाला, आणि तो केवळ पृथ्वीवरील माणसांना अुजेड देण्यासाठीच काय तो झालेला नाही वेळ सारी पृथ्वी, तिच्यावरील सारे धर्मग्रंथ, देवळें, मशिदी, चर्चेस सुद्धा क्षणार्धात भस्म करून टाकण्यासही तो सूर्य सोडणार नाही मनुष्य केला तो म्हणे या स[illegible] पृथ्वीचा भोग घेण्यासाठी! पण हजारो माणसांनाच वाघ, सिंह गट्ट करून आजवर माणसाचा भोग घेत आले, त्याचे काय? प्रथम पुरुष केला, नि त्याची अेक बरगडी घेअून त्यावर रक्त, मांस थापून देवाने स्त्री 'केली'! ज्यांनी ह्या कथा रचल्या त्यांना जवळचा कोणी कुंभार मूर्ति, पुतळे, मडकी मातीची बनवितो हे दिसत होते, याच विल्लीने त्यांनी मनुष्य नि स्त्री 'करण्याचे' 'बनविण्याचे' हें कोडें सोडविले! देव हा अेक महान् कुंभार त्याला वाटले, पुरुष 'केला' त्याचीच अेक बरगडी घेअून स्त्री 'केली!' स्त्रीची अेटीची ठेवण पाठीच्या बाजूने बरगडीसारखी बाकदार दिसतेही! जी सृष्टि केली ती सारीची सारी किडामुंगीसुद्धा अेका सहा दिवसांत करून टाकून थकलेला देव विसावा घ्यावयास ज्या दिवशी गेला, तो रविवार! म्हणूनच आपण साऱ्यांनी आता देखील रविवारी कामकाज बंद केले पाहिजे!

धर्मकथा म्हणून, अशकनीय सत्य म्हणून शिरजीत राहिल्याने झालेली आहे, होणारी आहे कसे त पहा.

ह्या सूक्ताला ओश्वरोक्त सूक्त मानल्यान युरोप अुणेपुरे अेक सहस्र वर्षे सृष्टि-विज्ञानविषयक अज्ञानाच्या अधकारात गाडले गेले होते कोणी म्हटले पृथ्वी गोल आहे, की तो या सूक्ताविरुद्ध बोलतो म्हणून ठार झालाच ! कोणी म्हटले पृथ्वी फिरते, की तो ह्या सूक्ताविरुद्ध बोलतो म्हणून जिवास मुकलाच ! कुणी म्हटले मी, पृथ्वीआर्धी होता, सात दिवसात सारी सृष्टि, कोटयवधि प्राणी, कोडमुगी मनुष्यप्राणीसुद्धा सायसगीत केली ही या सूक्तातील क्लृप्ति भ्रम असून लक्षावधि वर्षांनी विकसत सृष्टि होत गेली, आजही प्राणी, मनुष्य, पक्षी विकसत जात आहेत असे जेव्हा विकासवादी (Evolutionists) म्हणू लागले तेव्हा पोपची पाखडनाशक गदा त्याच्या डोक्यावर आदळली ! सशस्त्र क्रान्त्या होअून बॅस्टील-चा बदीगड फोडून टाकून जसे बदिवान् सोडवावे लागले, तसे या सूक्ताचे तट फोडून सृष्टिविज्ञानास धर्मवेडाच्या बदीतून सोडवावे लागल ! तेव्हाच काय ते गेल्या तीनशे वर्षांमध्ये युरोपात सृष्टिविज्ञान बुद्धिवादाच्या पायावर अुभारले गेले, आणि त्यासरशी युरोप आज सृष्टिशक्तींना आपल्या सेवेस, गाडीला बैल जुपावे तस जुपीत चालला आहे युरोपात आज या क्येस अेक शिळोप्याची गप्प यापलीकडे कोणीही शिक्षित अधिक महत्त्व देत नाही

ओश्वरक्त वा ओश्वरप्रेषित म्हणून मानले जाणारे सव धर्मग्रथ हे मनुष्य-कृत आहेत हे वेदादिकाच्या बुद्धियुक्त निरीक्षणावरून जसे ठरते, तसेच मुस्लिम कुराण, ख्रिस्ती बायबल नि यहुदी धर्मग्रथाचे मूळ जो हा जुना करार, हे ‘बुक ऑफ मोझेस’ त्यावरूनही सिद्ध होते त्या सर्व ग्रथाचे अैतिहासिक, वाङ्मयिव महत्व अपूर्व, मनुष्यजातीची ती अत्यत आदरणीय, अभ्यसनीय वाक्-सपत्ति अितकेच काय त खरे त्यातील शब्दन् शब्द खरा नाही अनेक कथा निव्वळ कल्पना ! विज्ञानाच्या कसोटीस न टिकेल त ह्या वेद, अवेस्ता, कुराण, बायबल, मोझेसोक्तादि ग्रथात असले तरी तें टाकाअू हेच सत्य पूर्वीचे युग ते सत्ययुग नव्हे ! अतिप्राचीन ते ते अतिपूज्य, अतिध्येय, अतिपवित्र असलेच पाहिजे ही गोष्ट खोटी आहे

या लेखमालेत स्त्रीविषयक तेवढाच भाग जरी या धर्मग्रथातून अनुवादिणे भाग पडले असले, तथापि तेवढयावरूनही आपल्या वेदात वा यहुद्याच्या जुन्या करारात जे वर्णिले तेच सत्ययुग ही आपली, वा मुस्लिम, ख्रिश्चन, पार्शी, यहुद्यातील पौराणिकाची समजूत किती भ्रात आहे हे स्पष्टपणे अुलगडून दाखविता येते स्त्रीविषयक कल्पना, आचार, वर्तन, व्यवहार जे ह्या लेखमालेत ह्या यहुद्याच्या अतिप्राचीन ओश्वरोक्त ग्रथातून दिले आहेत, त्यातील दोनचार अुदाहरणाची छाननी केली असता हें सहज सिद्ध होते.

पहिले अुदाहरण म्हणून स्त्रीच्या अुत्पत्तीचीच कथा पहा ! स्त्रीनेच मनुष्यजातीचा सर्वनाश केला ! स्त्री हीच मनुष्यजातीतील पहिला पापी ! तिसऱ्या अध्यायात सांगितले आहे की, आदम नि त्याच्या बरगडीपासून निर्मिलेली स्त्री औव्ह ह्या जगातील पहिल्या स्त्रीपुरुषांना देवाने सांगितले की, 'ज्ञानवृक्षाचे फळ खाअू नका !' कारण, नाही तर मनुष्य देवासारखा ज्ञानी होअील अशी देवाला भीति पडली !! ('न हि ज्ञानेन सदृशं पवित्रमिह विद्यते ।' हे सांगणारा गीतेतील भगवान् कुठे आणि मनुष्यांनी अज्ञानी राहावे म्हणून जिज्ञासेसच निषेधिणारा हा जेनेसिसमधला देव कुठे !) परंतु देवाचा डोळा चुकवून सापाने औव्हला म्हटले, 'ते ज्ञानफळ खा' म्हणून तिने ते खाल्ले, आदमने पण खाल्ले, आणि त्यामुळे देव रागावला ! शिक्षा काय दिली औव्हला ? तर स्त्रीला यावच्चन्द्रदिवाकरौ प्रसूतिवेदना भोगाव्या लागतील ! आता या गोष्टीवरून हे अुघड होते की, पहिली स्त्री नि पहिला पुरुष हे खोटे बोलणारे, देवाधर्माला न जुमानणारे, पहिले पापी होते ! तेव्हा सत्ययुगात जिकडे तिकडे देवप्रिय, पुण्यवान् धर्मभीरु, संयमी स्त्रीपुरुषांची रेलचेल अुडालेली होती, ही समजूत आपल्या पुराणातील वर्णनाप्रमाणेच या यहुदी पुराणावरूनही लटकी पडते.

आदम आणि औव्ह – मनुष्याची अगदी आद्य मातापितरे – अगदी नग्न असत देवाला तेच फार आवडे ! पण पुढे ती दोघे ज्ञानफळ खाअून देवापुढे नागवेपणी यावयास लाजू लागली; तेव्हा देव त्यांच्यावर या त्यांच्या संकोचाविषयी भयंकर रागावला ! नागवेपणाच्या संकोचामुळेच आदम नि औव्ह ही देवमाणसे नागवली गेली हे वाक्य कोणत्याही अर्वाचीन नग्न संघाच्या द्वारावर कोरून ठेवण्यास हरकत नाही ! सत्ययुगात नग्नसंघांना प्रतिबंध नव्हता सत्ययुग ज्यांना चांगले म्हणावयाचे त्यांना नग्नसंघास अेकदम वाअीट म्हणता येणार नाही ! नग्नसंघ ही काही नवमतवादाची संस्था म्हणता येणार नाही !

औव्ह नि आदम ह्यांना नग्नतेची जाणीव झाली, त्यांनी ज्ञानफळ खाल्ले, या त्यांच्या अपराधासाठी देवाने त्यांना नंदनवनातून हुसकून देण्याची शिक्षा दिली अपराध औव्हचा, तिला प्रसूतिवेदनांचा दंड झाला तोही चालेल, पण त्या अेका औव्हच्या अपराधासाठी साऱ्या स्त्रियांना वंशपरंपरा, सीतेसारख्या साध्वीस सुद्धा जो त्या प्रसूतिवेदनांचा दंड देवाने दिला म्हणून ही कथा सांगते तो खरा असल्यास आदम, औव्ह ह्या सत्ययुगातील माणसांप्रमाणे सत्ययुगातील तो देवही अगदी अविचारी होता असे तरी म्हटले पाहिजे, नाही तर ही कथा अीश्वरोक्त, परमप्रमाण त्रिकालाबाधित धर्मकथा नसून अेक कुतूहलप्रिय साध्याभोळ्या माणसाची दंतकथा आहे असे तरी म्हटले पाहिजे. पुन्हा औव्हसाठी प्रसूतिवेदनांचा शाप मानवी स्त्रियांना दिला म्हणून ही कथा म्हणते पण पशूंतील माद्यांनाही प्रसूतिवेदना होतात त्या का ? औव्ह स्त्री होती म्हणून केवळ मानवी स्त्रियांनाच नव्हे,

तर अवघ्या स्त्रीलिंगालाच तो शाप भोवला असेल तर ती अन्यायाची परमावधि झाली म्हणावयाची ! ख्रिश्चन साधूंच्या मठात पूर्वी ब्रह्मचर्याचा असा कडक नियम असे की, मठात स्त्रीच काय, पण स्त्रीलिंगी माजरी, कुत्री, हरिणी, अुंदरी, घुशी सुद्धा कोणताही प्राणी फिरकता कामा नये ! त्यातलीच ही अेक गोष्ट म्हणावयाची ! अुद्या अेखादी स्त्री चोरी करताना पकडली की, तिच्या अपराधासाठी अवघ्या स्त्री जातीलाच नव्हे तर स्त्रीलिंगी, त्या त्या पशुपक्ष्यातील साऱ्या माद्याना सुद्धा वंशपरंपरा पचवीस पचवीस फटके मारण्याचा दंड जर कोण्या वेडया महमद तघलकाने दिला, तर त्याला आपण काय म्हणू ? परंतु ही कथा खरी धरल्यास सत्य युगात हाच न्याय होता असे म्हणणे भाग पडेल !

सत्ययुगातील स्त्रीपुरुष संबंध

आपल्या पुराणातून प्राचीन स्त्रीपुरुषाच्या आणि मोठमोठ्या ऋषिपत्न्या, राजकन्या, महर्षि, राजर्षि याच्याच चरित्रातून नव्हे, तर देवदेवताच्या चरित्रातूनही काही काही प्रसंगी आजच्या बोल्शेव्हिक रशियातील स्त्रीपुरुषसंबंधानाही मागे सारणारी वर्णने जशी आढळतात, तशी या यहुदी देशातही आढळतात ही गोष्ट त्या ग्रंथातील स्त्रीविषयक जी जी चरित्रे या मालेत धानगीदाखल अनुवादिली आहेत, त्यावरून वाचकाच्या ध्यानी आलीच असेल. यासाठीच 'न देवचरितं चरेत् ।' किंवा ऋषीचे मूळ नि नदीचे मूळ शोधणे कठीण असे म्हणण्याचा शिष्टसंप्रदाय पडला आहे व तो योग्यही आहे. परंतु सत्ययुगात जिकडे तिकडे न्याय, नीति, शील, संयम याचेच राज्य होते, पापाची प्रवृत्तिच माणसात नसे, नव्हे माणसे, माणसे नसून देवच होती ही जी पौराणिकाची कल्पना असते, ती आमच्या पुराणाप्रमाणेच ह्या यहुदी पुराणावरूनही साफ चुकीची आहे हे कोणी विसरू नये अेवढ्यासाठीच या गोष्टीस अुल्लेखिणे भाग आहे.

त्यातही आमच्या हिंदु पुराणातील काही घटना घेअून त्याचाच तेवढा पक्षपाती बोभाटा करणाऱ्या आणि आपल्या पायाखाली वा पदराखाली काय आहे ते मात्र लपवून ठेवू पाहणाऱ्या पोटभरू मिस मेयो प्रभृति अहिंदु विदूषकाची तोंडे बंद पाडण्यासाठी निर्भेळ न्यायाच्या दृष्टीनेही खालील अुल्लेख आवश्यक आहेत.

बहीणभावाची लग्ने (अ. ४ ते ५), देवप्रिय कुलपति नोहा मद्यातिरेकाने बेशुद्ध होतो (अ १०) देवप्रिय साक्षात्कारी अब्राहाम लोक आपणास मारतील ह्या भयाने आपल्या बायकोला बहीण म्हणून म्हणतो, नि तिला तिच्यावर लोलुपलेल्या परपुरुषाच्या घरी राहू देतो, सावत्र बहिणीशी लग्ने, अनेक स्त्रियाशी लग्ने, दासीशी संबंध, सख्या बहिणी सवती होतात, चुलतबहीण, मामेबहीण, आतेबहीण ह्याशी लग्ने, सवती मवतीचा साध्वी स्त्रियातही माजलेला भयंकर मत्सर याची अुदाहरणे तर पानोपानी आहेत. देवप्रिय थोर लॉट निपुत्रिक मरू नये यासाठी

भारताच्या अितिहासातील
पहिलें सोनेरी पान

१— चंद्रगुप्त-चाणक्य

आपल्या भारताच्या राष्ट्रीय जीवनाच्या क्षुप कालाचा आरंभ न्यूनत पाच सहस्र वर्षांपासून दहा सहस्र वर्षांपर्यंत तरी आजच्या संशोधनानुसार प्राचीन आहे. चीन, बाबिलोन, ग्रीस प्रभृति कोणत्याही प्राचीन राष्ट्राच्या जीवनवृत्तान्ताप्रमाणे हा आपला प्राचीन राष्ट्रीय वृत्तान्तही पुराणकालात मोडतो म्हणजे त्यात असलेल्या अितिहासावर दंतकथेची, दैवीकरणाची आणि लाक्षणिक वर्णनाची पुटेंची पुटें चढलेली आहेत तरीही ही आपली जुनी 'पुराणे' आपल्या प्राचीन अितिहासाचे आधारस्तंभच आहेत हें विसरता कामा नये हें प्रचंड 'पुराण वाङ्मय' आपल्या साहित्याचे, ज्ञानाचे, कर्तृत्वाचे नि अैश्वर्याचे जसें अेक भव्य भांडार आहे तसेंच तें आपल्या प्राचीन जीवनवृत्तान्ताचेही असंगत, अस्ताव्यस्त नि संदिग्ध असले तरी अेक अमर्याद संग्रहालय आहे

परंतु आपली 'पुराणे' म्हणजे निर्भेळ 'अितिहास' नव्हे

यास्तव मी त्या पुराणकालाचा विचार या प्रसंगापुरता बाजूस ठेवणार आहे कारण मी ज्या सोनेरी पानाचा निर्देश करणार आहे तीं सोनेरी पानें भारताच्या 'पुराणातील' नसून 'अितिहासातील' आहेत

भारतीय अितिहासाचा आरंभ

अितिहासाचे मुख्य लक्षण म्हणजे त्यातील वर्णनातील नि घटनातील स्थल नि काल हीं जवळ जवळ निश्चितीने तरी सांगता आलीं पाहिजेत आणि त्यातील घटनांना परकीय वा स्वकीय अवांतर पुराव्याचे शक्यतो पाठबळ मिळत असले पाहिजे.

अशा कसोटीस बहुतांशी अुतरणारा आपला प्राचीन काळचा वृत्तान्त हा बुद्ध कालापासून मोजता येतो यास्तव अनेक भारतीय नि पाश्चात्य प्राच्यविद्यावेत्ते आपल्या भारताच्या 'अितिहासा'चा आरंभ ह्या बुद्धकालापासूनच सध्या समजत आहेत ह्या प्राच्यविद्याविदांच्या सतत चालणाऱ्या परिश्रमामुळे आज आपण ज्याला पौराणिक काल म्हणतो त्यातलाही काही भाग नवीन संशोधन झाल्यास ह्या अितिहासकालात समावेशिता येअील पण तोपर्यंत तरी बुद्धकाल हाच आपल्या 'अितिहासा'चा आरंभ म्हणून समजणे भाग आहे

त्यातही कोणत्याही प्राचीन राष्ट्राचा निर्भेळ अितिहास निश्चितपणे ठरविण्याच्या कामी तत्कालीन जगातील तदितर राष्ट्रांच्या साहित्यादिक लिखाणात सापडलेल्या अुपोद्वलक अुल्लेखाचा फार अुपयोग होतो आज अुपलब्ध असलेल्या आणि निश्चितार्थ ठरलेल्या जगातील अैतिहासिक साधनामध्ये भारताच्या ज्या प्राचीन कालखंडाला असा भारतेतर राष्ट्रांच्या सुनिश्चित साधनाचा पाठिंबा मिळतो तो आपल्या अितिहासाचा कालखंड सम्राट् चंद्रगुप्ताच्या काळाच्या आगेमागेच चालू होतो कारण अलक्झांडरची स्वारी भारतावर जेव्हा झाली तेव्हापासूनच्या ग्रीक अितिहासकाराच्या नि पुढे पुढे चीन देशातील प्रवाशाच्या प्रवासवर्णनाच्या लेखातून भारतातील त्या त्या पुढील घटनाचे अैतिहासिक कसोटीस बव्हंशी अुतरणारे असे अनेक अुल्लेख सापडतात

सोनेरी पान कोणतें ?

ह्या आपल्या अैतिहासिक कालातील ज्या सोनेरी पानाविषयी मी चर्चा करणार आहे तीच पानें काय ती सोनेरी म्हणून निवडण्यासाठी मी कोणची कसोटी वापरीत आहे ? तसे पाहता आपल्या ह्या अैतिहासिक कालात काव्य, संगीत, प्राबल्य, अैश्वर्य, अध्यात्म प्रभृति अवांतर कसोटींना अुतरणारी शतावधि गौरवार्ह पानं सापडतात परंतु कोणत्याही राष्ट्रावर पारतंत्र्यासारखे प्राणसंकट जेव्हा गुदरते, आक्रमक परशत्रूच्या प्रबळ टाचेखाली त स्वराष्ट्र जेव्हा चिरडून गेलेले असत किंवा जाअू लागत तेव्हा तेव्हा त्या प्रबळ शत्रूचा पाडाव करून नि पराक्रमाची पराकाष्ठा करून स्वराष्ट्रास त्या पारतंत्र्यातून मुक्त करणारी, त्या पारतंत्र्यातून सोडविणारी आणि आपल्या राष्ट्राय स्वातंत्र्याचे आणि स्वराज्याचे पुनरुज्जीवन करणारी जी झुंझार पिढी, तिच्या नि तिला झुंजविणारे जे धुरंधरवीर नि विजयी पुरुष त्याच्या त्या स्वातंत्र्ययुद्धाच्या वृत्तान्ताच जे पान त्या पानास मी अिथे सोनेरी पान म्हणून संबोधीत आहे कोणत्याही राष्ट्रात त्याच्या अशा परजयी स्वातंत्र्ययुद्धाची अैतिहासिक पानं अशीच गौरविली जातात अगदी अमेरिकेचेच अुदाहरण पहा रणांगणात अिंग्लंडला चीत करून ज्या समयी अमेरिकेने आपले स्वातंत्र्य छिनावून घेतले त्या विजयी दिवसालाच अमेरिकेच्या अितिहासातील सोनेरी दिवस म्हणून सणासारखे गौरविले जाते, आणि त्या युद्धाच्या अितिहासाचे पान हे अमेरिकेच्या अितिहासातील सोनेरी पान गणले जाते.

प्रत्येक मोठ्या नि प्राचीन राष्ट्रावर पारतंत्र्याचे संकट केव्हातरी कोसळलेलेच असतें

त्यातही अमेरिकेच्या राष्ट्राचा जन्मच मुळी कालचा! म्हणून त्याच्या टीचभर अितिहासात त्याच्यावर असेच काय ते प्राणसंकट गुदरावे आणि ते निवारणारे असेच

काय ते सोनेरी पान असावे ह्यात काही विशेष नाही परंतु चीन बाबिलोनियन, पर्शियन, अजिप्शियन, प्राचीन पेरू, प्राचीन मेक्सिको, ग्रीस, रोमन प्रभृति जी पुरातन राष्ट्रें सहस्त्रावधि वर्षें नादत राहिली त्यांच्या त्या विस्तृत राष्ट्रीय जीवनात प्रबलतर परकीयांच्या आक्रमणाखाली चेचले जाण्याचे अनेक प्रसंग त्यांच्यावर साहजिकपणेच येऊन गेले तशा प्राणसंकटातून त्यातील काही राष्ट्रांनी आपल्या पराक्रमाने पुन्हा पुन्हा सुटकाही करून घेतली आणि त्यांच्या त्या त्या परदास्यांना दाती तृण धरावयास लावून सहस्त्रावधि वर्षे आपले राष्ट्रीय अस्तित्व नि प्राबल्य टिकवून धरणाऱ्या अशा राष्ट्रांच्या अितिहासात वेळावेळी पुन पुन्हा स्वातंत्र्यसंपादनार्थ केलेल्या रणांगणांची नि त्यात मिळविलेल्या विजयांची अेकाहून अधिक अशी सोनेरी पाने सन्मानिली गेलेली आहेत भारताचा अितिहास तर त्या प्राचीनतम कालापासून आजपर्यंत अखंडपणे चालत आलेला! त्यांच्या प्राचीन काळात भरभराट असलेली वरील बहुतेक राष्ट्रे नि राज्ये आज नामशेषसुद्धा होअून गेलेली आहेत अेक चीनचे महान् राष्ट्र तेवढे भारताच्या महनीयतेचे पुरातन साक्षी म्हणून आज अुरलेले आहे

चीन आणि भारत ही दोन्हीही राष्ट्रे अति विस्तृत असल्यामुळे आणि अतिप्राचीन कालापासून सततपणे आजपर्यंत आपले स्वातंत्र्य आणि सामर्थ्य टिकवून नादत आलेली असल्यामुळे त्यांच्यावर अनेक वेळा अितर अल्पजीवी राष्ट्रांपेक्षा अधिक प्रसंगी परदास्याची प्राणसंकटे कोसळलेली आढळतात यात काही आश्चर्य नाही चक्रनेमिक्रमाचा अटळ नियम त्यानाही ह्याच हिंदुस्थानावर ज्याप्रमाणे शक, हूण, मोगलादिकांच्या अनेक चढाया झाल्या त्याचप्रमाणे चीनवरही त्या आणि अितर परराष्ट्रांच्या अनेक चढाया झालेल्या आहेत हूणांच्या प्रलयापासून बचाव करण्यासाठी तर चीनने त्यांच्या राष्ट्राभोवती ती जगत्प्रसिद्ध तटबंदी, ती Chinese Wall बांधली होती पण तिलाही वळसे घालून किंवा अुल्लंघून चीनच्या शत्रूंनी त्याला पादाक्रान्त करावयास सोडले नाही बहुधा अशात परंतु काही वेळा तर संपूर्णत चीनही परकीय राजसत्तेच्या जोखडाखाली संत्रस्त होअून पडलेला होता तथापि त्या त्या वेळी ते महान् राष्ट्र पुन पुन्हा नवजाने नि चैतन्याने अनुप्राणित होअून त्या परकीय सत्तेला अुखडून पाडू शकले, आपले जीवित, सत्त्व नि स्वातंत्र्य राखू शकले आणि आजही पुन्हा अेक स्वतंत्र नि सामर्थ्यशाली राष्ट्र म्हणून नादत राहिले आहे हेच खरे अैतिहासिक आश्चर्य होय! भारताच्या अितिहासाचे मूल्यमापन करताना या प्रकरणी तोच मानदंड वापरला पाहिजे परंतु विशेषत अिंग्रजांच्या परकीय सत्तेखाली जेव्हा हिंदुस्थान दबला होता तेव्हा अनेक अिंग्रजांनी भारताचा अितिहास अशा विकृत पद्धतीने लिहिला आणि त्यांनी काढलेल्या शाळामहाशाळांतून तरुणांच्या दोनतीन पिढ्याकडून त्या विकृत अितिहासाची अितकी पारायणे करून घेतली की, जगाचाच नव्हे तर आपल्या स्वतःच्या

लोकाचाही त्या प्रकरणी बुद्धिभ्रंशच व्हावा हिंदुस्थानचे राष्ट्र हे सतत ह्या वा त्या परसत्तेखालीच दडपलेले होते, हिंदुस्थानचा अितिहास म्हणजे हिंदूंच्या पराभवामागून पराभवाचीच काय ती अेक जत्री आहे, अशी धडधडीत असत्य, अुपमर्दकारक आणि दुष्ट हेतूनी केलेली विधाने चलनी नाण्यासारखी परकीयाकडूनच नव्हे तर काही स्वकायाकडूनही वसटक व्यवहारिली जात आहेत त्याचा प्रतिकार करणे हे स्वराष्ट्राभिमानाच्या दृष्टीनेच नव्हे तर अैतिहासिक सत्याच्या दृष्टीनेही अत्यंत आवश्यक आहे ह्या कार्यी जे काही प्रयत्न अन्य अितिहासज्ञाकडून होत आले आहेत, त्यात ह्या प्रसगानिमित्ते प्रचाराची शक्यतो अधिक भर घालणे हे अेक कर्तव्यच आहे यासाठी ज्या ज्या परकीय आक्रमकानी हिंदुस्थानवर स्वाऱ्या केल्या किंवा राज्यसत्ता गाजविली त्या त्या परकीयाचा अती धुव्वा अुडवून देअून आपल्या हिंदुराष्ट्रास ज्यानी ज्यानी विमुक्त केल त्या त्या हिंदुराष्ट्रविमोचक पिढ्याचे आणि त्याचे प्रतीक म्हणन त्या त्या सग्रामातील काही युगप्रवर्तक वीरवराच अैतिहासिक शब्दचित्रण करण्याच मी येथे योजिले आहे

अलेक्झाडरची स्वारी

पूर्वी अुल्लेखिलल्या भारताच्या अैतिहासिक कालातील भारतावर झालेली परराष्ट्राची पहिली प्रसिद्ध स्वारी ही अलेक्झाडरची होय अिसवी सन पूर्व ३२७ मध्य ही स्वारी झाली त्या प्राचीन काली युरोपमधली सध्याची अिग्लड, फ्रान्स, जर्मनी प्रभृति राष्ट्रे जन्मली सुद्धा नव्हती रोमन साम्राज्याची पायाभरणीही झालेली नव्हती युरोपात अेक ग्रीक लोक तवढे गाजत होते ग्रीकाची ल्हान लहान नगर राज्यें (City States) स्वतत्रपणे नादत असत त्यात स्पार्टा, अथन्स ही नगरराज्ये पुढारलली परतु ह्या फुटकळ नगरराज्यावर जेव्हा सघटित विस्तृत, अेकवद्रित नि बलाढ्य अशा त्या वेळच्या पारसिक साम्राज्याच्या अधिपतीने स्वारी केली तेव्हा त्या स्पार्टा, अथन्म प्रभृति फुटकळ नगरराज्याचा काहीच टिकाव लागला नाही त्या लहान ल्हान ग्रीक प्राजकानी (Republics नी) लढण्याची पराकाष्ठा केली, पण पारसिक साम्राज्याच्या सनासागरापुढे त्याच काहीच चालेनास झाल ह्यामुळे पारसिकाप्रमाणेच आपल्या साऱ्या फुटकळ नगरराज्याच मिळून अेक प्रबळ ग्रीक राज्य स्थापाव नि शत्रूशी अकमुखी सामना द्यावा अशी ग्रीक लोकात तीव्र अिच्छा अुपन्न झाली त्याच्यातील मॅसिडोनियाचा राजा फिलिप याने त्या महत्त्वाकाक्षने लहानमहान ग्रीक प्रानर जिकली परतु त्याच अेकमुखी राज्य वाढत चालल असताच तो मृत्यु पावला तथापि त्याच्यामाग त्याच्या राज्यावर बसलेला त्याचा पुत्र हा त्याच्यापेक्षा शतपटीन महत्त्वाकाक्षी, विजयिष्णु आणि शूर निघाला त्याचेच नाव अलेक्झाडर साऱ्या ग्रीक राष्ट्रात त्यान अेकराष्ट्रीयत्वाचे नवसैन्य सचारविल बलाढ्य सैन्य अुभारल, आणि ग्रीकाच्या राष्ट्राचा शत्रु जो

पारसिक सम्राट दरायस त्याच्यावरच अलेक्झांडर चालून गेला. ग्रीकांच्या त्या संघटित सैन्यापुढे दरायसच्या बहुसंख्य पण असंघटित साम्राज्यसेनेचा धुव्वा उडाला. अलबेला येथील लढाईत तर पारसिक राजसत्ताच उखडून पडल्यासारखी झाली. अलेक्झांडर आपल्या विजयोद्दीप्त सैन्यासह पारसिक सम्राटाच्या थेट राजधानी-वर चालून गेला आणि ती जिंकून त्याने स्वतःचीच पारसिकांचा सम्राट् म्हणून घोषणा केली. ह्या अपूर्व विजयाने अलेक्झांडरची राज्यतृष्णा अधिकच वाढली. ग्रीसच्या नि पारसिकांच्या सुविशाल साम्राज्याचे सम्राटपद हाती येताच अलेक्झांडरला स्वर्ग दोन बोटे उरल्यासारखा वाटू लागला. आपण मनात आणू तर आपण साऱ्या जगास जिंकू शकू आणि इतिहासात आपले नाव जगज्जेता म्हणून गाजवू शकू असा प्रबळ आत्मविश्वासाचा उन्माद त्याला चढला. पारसि-कांचे नि यांच्याही पूर्वीचे ते बाबिलोनियांचे महाराज्य जसे एका धडाक्यासरशी ते पादाक्रान्त करू शकलो तसेच त्याला लागूनच असलेले आणि ज्याची कीर्ति ग्रीक लोक पिढ्यानपिढ्या ऐकत आलेले होते ते भरतखंडही मी सहज पादाक्रान्त करू शकेन अशा दुर्दम्य महत्त्वाकांक्षेने अलेक्झांडरने भरतखंडावरही स्वारी करण्याचे ठरविले. त्या धाडसी योजनेप्रमाणे त्याने लवकरच ग्रीकांचे अगदी निवडक, ताज्या दमाचे नि कोऱ्या करकरीत शस्त्रास्त्रांनी सज्ज असे नवीन सैन्य उभारले. त्यात एक लक्ष वीस सहस्र पायदळ नि पंधरा सहस्र घोडस्वार होते. आजपर्यंत विजयामागून विजय मिळवीत आलेल्या आपल्या महासेनानी नि सम्राट अलेक्झांडरवर, ह्या त्याच्या पराक्रमी नि विजयिष्णु सैन्यसंभाराची इतकी श्रद्धा बसलेली होती की ते ग्रीक सैनिक त्याला एक अलौकिक असा दैवी पुरुषच समजत. अलेक्झांडर स्वतःसही 'झ्यूस' (द्यु) देवतेचा पुत्र म्हणून म्हणवी.

भारत राष्ट्राची तत्कालीन व्याप्ति

त्या दोन अडीच सहस्र वर्षापूर्वीच्या काली सिंधु नदीच्या पलीकडे अगदी इराणच्या सीमेला भिडलेल्या प्रदेशापर्यंत भारतीयांची वस्ती नि राज्ये पसरलेली होती. आज ज्याला हिंदुकुश पर्वत म्हणतात त्याला ग्रीक लोक 'परोपनिसस ' (Paropnisus) असे म्हणत. आज ज्याला अफगाणिस्थान म्हणतात त्याला त्या काळी गांधार म्हणत. 'अहिगणस्थान' हे अफगाणिस्थानचे आपले प्राचीन नाव आहे. काबूल नदीचे आपले त्या वेळचे प्राचीन नाव 'कुभा' असे होते. त्या हिंदु-कुश पर्वतापर्यंतच्या ह्या सर्व प्रांतात भारतीयांची लहान मोठी राज्ये होती. ह्या भागातील राज्यापासून तो सिंधुनदी समुद्राला जेथे मिळाली आहे तेथपावेतो तिच्या दोन्ही काठांना लागून वैदिक धर्मानुयायी असलेल्या भारतीयांच्या लहान मोठ्या स्वतंत्र राज्यांची माळेकाची मालिका पसरलेली होती. ह्या राज्यांतील बहुतेक राज्ये ही प्राजक होती. त्यांना त्या काळी गणराज्ये म्हणत. त्यांची घटना अथानच

लोकसत्ताक पद्धतीची असे. राजसत्ताक राज्ये म्हणण्यासारखी अशी दोनतीनच होती त्यात ज्याला ग्रीक लोक पौरस असे म्हणत त्या पौरव राजाचे राज्य सगळ्यात मोठे होते.

डॉ जयस्वाल ह्यांचा Hindu Polity ग्रंथ

'अभिनव भारत ह्या क्रांतिकारक संस्थेचे लंडनमध्ये सन १९०७ ते १९१० च्या कालात अेक प्रमुख सदस्य असलेले आणि पुढे प्राच्यविद्याविशारदांत जागतिक कीर्ति पावलेले डॉ जयस्वाल ह्यांनी लिहिलेल्या Hindu Polity ह्या सुप्रसिद्ध ग्रंथात सिंधु नदीच्या अुभय तटावर तिच्या समुद्रसंगमापर्यंत पसरलेल्या ह्या भारतीय 'गणराज्यांच्या' निरनिराळ्या लोकसत्ताक राज्यघटनांचे संशोधनपूर्वक विस्तृत वर्णन केलेले आहे

ग्रीक लोकांच्या पुराणाप्रमाणेच त्यांचे पूर्वज फार प्राचीन काळी भारताच्या सिंधूपलीकडील गांधारप्रभृति प्रांतातूनच मूळच्या आर्यवंशाच्या जानपदाची अेक तुटक शाखा होअून ग्रीसकडे गेले होते अशी त्यांची पुरातन भावना असे अलेक्झांडरचे सैन्य प्राचीन भारताच्या त्या भागात प्रवेशले तेव्हा तेथे त्यांना अकस्मात् अेक ल्हानसा समूह स्वतःला मूळचा ग्रीक समजणारा असा आढळला तो जरी भारतीयांत मिसळून गेलेला होता तरी त्याने ते ग्रीक सैन्य पाहताच आपणही त्यांचेच पुरातन कालचे भाअूबंद आहोत असे सांगितले अलेक्झांडरलाही आपल्या प्राचीन पूर्वजांचे हेच मूळ ठिकाण असलं पाहिजे असे वाटले त्याला नि त्याच्या ग्रीक सैन्याला त्यांच्या ह्या प्राचीन पितृभूमीचे दर्शन झाल्याविषयी अितका अत्यानंद झाला की, त्या साऱ्या सैन्याने काही दिवस युद्ध बंद ठेअून अेक महोत्सव साजरा केला ग्रीक लोकांनी ग्रीक देवतांच्या संतोषार्थ यज्ञ करून हवन अर्पिली

ग्रीक लोकांच्या देवतांचे वैदिक लोकांच्या देवतांशी अत्यंत सादृश्य होते. त्यांच्या देवतांच्या नावांचे अुच्चार तेवढे अपभ्रंशानुसार पालटलेले होत ग्रीक लोकही यज्ञ करीत, हवन देत ग्रीकांना आयोनियन्स असेही म्हणत

आयोनियन्स नावावरून 'यवन' शब्द पडला

क्वचित् ययातीचा पुत्र अनु ह्याचेच हे ग्रीक लोक वंशज असतील काय ? अन्वायन–अयोनियन अशी अपभ्रष्ट रूपे होत गेली असतील काय ? पण तो विषय संशोधकाकडे सोपविला पाहिजे अितके मात्र खरे की, ग्रीक लोकांना अगदी आरंभापासून आपले भारतीय लोक 'यवन' या नावानेच ओळखीत आलेले आहेत ही गोष्ट संस्कृत साहित्यावरून अुघड आहे ग्रीकांच्या 'अयोनिअन्स' ह्या नावावरून त्यांना भारतात 'यवन' किंवा 'योन' हे नाव पडलेले असावे.

त्या काळी गांधार पंचनद ते सिंधपर्यंत बुद्धाचा पत्ता सुद्धा नव्हता

आणखी अेक गोष्ट अिथेच सांगून टाकण्यासारखी आहे की, पूर्वी अुल्लेखिलेल्या गांधारापासून तो पंचनद (पंजाब) प्रांतापर्यंत आणि तेथून सिंधु नदीच्या अुभय तटावरील प्रदेशापासून तो ती नदी समुद्रास मिळते तेथपर्यंत भारताच्या ज्या भागात अलेक्झांडरने संचार केला त्या त्या भागातील लोकस्थितीचे विविधांगी वर्णन त्या वेळच्या ग्रीक लेखकांनी दिलेले आहे. परंतु त्या सर्व वर्णनात वैदिक धर्मानुयायी भारतीयांचे अनेक अुल्लेख असताही बुद्धाचा किंवा बुद्धपंथाचा चुकूनसुद्धा अेखादा अुल्लेख आढळत नाही. ह्यावरून आणि अर्थातच अितर सर्व तत्कालीन पुराव्यावरून हे स्पष्ट होते की त्या कालापर्यंत भारताच्या शतद्रू पलीकडील भागात तरी बुद्धपंथाच्या अस्तित्वाचा पत्तासुद्धा नव्हता. म्हणजे बुद्धाच्या मृत्यूनंतर अडीचशे तीनशे वर्षे अुलटून जाअीतोपर्यंत केवळ मगध प्रांतातच बुद्धपंथाचा यत्रतत्र जो प्रसार झाला त्यापलीकडे काही त्याचे पाअूल पडलेले नव्हते. पुढील अितिहासाच्या अनुरोधासाठी ही गोष्ट ध्यानात ठेवली पाहिजे.

ग्रीक म्हणजे 'यवन'; मुसलमानांना यवन म्हणणें हे चूक !

परराष्ट्रीय, आक्रमक आणि अन्य परधर्मीय अशा ग्रीकांना आपले तत्कालीन भारतीय लोक 'यवन' म्हणून ओळखीत परंतु त्यामुळे सर्वच परराष्ट्रीय आक्रमकांना यवन असे म्हणणे ही अर्थातच चुकीची गोष्ट होते. विशेषत मुसलमानांना आपले लोक जे यवन म्हणूनच म्हणू लागले ती तर घोडचूक होती कारण ग्रीक लोक आक्रमक नि परराष्ट्रीय जरी असले तरी सापेक्षत ते त्या वेळच्या विद्याव्यासंगी सुसंस्कृत नि सभ्य जगतातच मोडत होते. परंतु भारतावर ज्या मुसलमानांच्या टोळधाडी शतावधि वर्षानंतर पुढे चालून आल्या त्या धर्मांध, रानटी नि विध्वंसक अशा राक्षसी वृत्तीच्या होत्या. तशा राक्षसी वृत्तीच्या मुसलमानांना 'मुसलमान' म्हणून ओळखणेच अवश्य होते. त्यांनाही 'यवन' म्हणण्यात त्यांचा नसता गौरव करण्याची आणि 'यवन' शब्दाची नसती पायमल्ली करण्याची अशी दुहेरी चूक आपल्या हातून घडत आली. मुसलमानांना 'म्लेच्छ' म्हणता येअील, यवन नव्हे.

वेडगळ मुसलमान समजतात तसा शिकंदर हा काही कुणी मुसलमान नव्हता

बहुमख्य मुसलमानांतील अेक वेडगळ समजूतही येथे सांगण्यासारखी आहे. अलेक्झांडर ह्या नावाचे पर्शियन भाषेत शिकंदर असे रूपांतर झाले होते. ग्रीकांचे साम्राज्य पर्शियावर होते तोपर्यंत अनेक पर्शिअन लोक अलेक्झांडरच्या अलौकिक

पराक्रमामुळे मोहित होऊन आपल्या मुलानाही शिकदर हेच नाव ठेवू लागले पुढे पर्शियातील लोक मुसलमान झाल्यानतरही ! त्याच्यात मुलाना शिकदर हे नाव ठेवण्याची प्रथा चालूच राहिली भारतातील बाटग्या मुसलमानानीही तीच प्रथा अुचलली. त्या शिकदर ह्या शब्दाची ही मूळ कथा ठाअूकच नसल्यामुळे हिंदुस्थानातील सहस्रावधि मुसलमानाची अशी दृढ समजूत झालेली असते की, ज्या अर्थी महमद अल्ली, कासिम अित्यादि त्याच्या नावाप्रमाणे 'शिकदर' हेही त्याच्या मुसलमानी नावातच मोडते, त्याअर्थी हा पराक्रमी शिकदरही मुसलमानातीलच कोणीतरी महापुरुष असला पाहिजे ! किंबहुना तो मुसलमान होता म्हणूनच तो अेवढा पराक्रमी नि दिग्विजयी निपजू शकला ! असल्या कित्येक धमवेड्या, अडाणी नि आत्मप्रशसक मुसलमानाना जर कोणी सागितले की 'शिकदर' हा मुसलमान नव्हता. तो मुसलमान होअू तरी कसा शकेल ? शिकदराच्या मृत्यूनतर अुण्यापुऱ्या अेक सहस्र वर्षांनी महमद पैगबराचा जन्म, तर तसले गावढळ मुसलमान त्या सागणाऱ्यालाच वेड्यात काढतील !

अलेक्झाडरच्या साम्राज्याची त्या वेळची सरसीमा हिंदुकुश पर्वत ही होती- अलेक्झाडर त्याच्यापुढे आपल्या तुबळ ग्रीक सेनेसह भारतावर जो चालून आला तो तक्षशिलेला येअून पोचला. तक्षशिलेचा राजा अबुज (अभी) याने युद्ध न करताच अलेक्झाडरचे माडलिकत्व मान्य केले काही ग्रीक लेखक म्हणतात की ह्या तक्षशिलेच्याच राजाने आपला प्रतिस्पर्धी जो पौरसराजा त्याचा मोड करण्यासाठी अलेक्झाडरला आपण होअून बोलाविले होते तसे असेल तर ह्या स्वजनद्रोहाचे प्रायश्चित्त अभी राजाला ग्रीकाशी दोन हात न करताच त्याना शरण जाअून हौसेने भोगावे लागले हे क्रमप्राप्तच झाले

तक्षशिलेतील विद्यापीठ आणि अेक विलक्षण योगायोग

तक्षशिलेला तत्कालीन जगतात सुप्रसिद्ध असलेले अेक भारतीय विद्यापीठ होते त्या विद्यापीठात देशोदेशीचे विद्यार्थी येअून अनेक शास्त्राचे नि कलाचे अध्ययन करीत. अितकेच नव्हे तर देशोदेशीच्या राज्यातील राजपुत्रही तेथे येअून, तेथील अनुशासन पाळून, राज्यशास्त्र नि युद्धशास्त्र याचे शिक्षण घेत असत

कोण्या विलक्षण योगायोगाने, तिकडे अलेक्झाडर तक्षशिलेचे राज्य पादाक्रान्त करून भारतात ससैन्य चाल करून जात असता, अिकडे त्याच तक्षशिला विद्यापीठात तेजस्वी, तरतरीत आणि भारताच्या अितिहासात अेक देदीप्यमान असे सोनेरी पान ज्याच्या हातून भवितव्यता लिहविणार होती असा अेक तरुणही राज्यशास्त्राचे नि युद्धशास्त्राचे शिक्षण घेत होता किंवा ते शिक्षण घेअून नुकतेच बाहेर पडला होता. त्याचे नाव चद्रगुप्त आणि ह्या तक्षशिला विद्यापीठाच्या परिसरातच विविधशास्त्रपारावारपारगत नि राजकारणधुरधर असा अेक प्रौढ

पडित त्या तरुणाला राष्ट्रीय क्रांतिकार्याचे नि राज्यशास्त्राचे धडे देत होता, त्याचे नाव चाणक्य !

परतु शिकदरच्या स्वारीने अुडालेल्या हलकल्लोळात ह्या दोन सामान्य व्यक्ति कोणाच्याही डोळ्यात असामान्यपणे भरलेल्या नव्हत्या. त्या दोन व्यक्ति मात्र शिकदरच्या त्या साऱ्या प्रचड परचक्रीय हालचालीकडे डोळ्यात तेल घालून बघत होत्या भारतातील साऱ्या रावराबळ, राजा महाराजांचे ते फुटकळ फुटकळ मुकुट अेकत्र वितळवून शिकदर स्वत च्या शिरावर धारण करण्यासाठी जो भारतीय सम्राट्पदाचा महामुकुट रणागणात घडवीत होता तो आयताचे आयता त्या पर-शत्रूच्या हातून हिसकून घेअून आपल्या त्या तरुण शिष्याच्या मस्तकावरच ज्या-योगे बसविता यअील अशा अेका महान क्रांतिकारक कार्याची योजना तो प्रौढ आचार्य मनोमन आखीत होता

पौरवराजाशी युद्ध

तक्षशिलेचा राजा अबुज हा ग्रीकाच्या म्लेच्छ सैन्याशी युद्ध न करताच त्याचे आधिपत्य मानता झाला ह्या त्याच्या कृत्याची जो तो छी थू करू लागला. अबुज राजाच्या ह्या क्षात्रधर्माला कलक लावणाऱ्या वर्तनाचा वचपा काढण्या-साठी आपण आपापल्यापरी ग्रीकाशी प्रखर सामना द्यावयाचा निर्धार आजूबाजूच्या राजसत्ताक असलेल्या भारतीय राज्यानी नि गणराज्यानी केला दुर्दैवाची गोष्ट अितकीच की त्या सर्व फुटकळपणे स्वतन्त्र असलेल्या भारतीय राज्याना त्या ग्रीक युद्धापुरते का होअीना, पण अेकत्र येअून अेकाच सैनिक नेतृत्वाखाली ते युद्ध लढ-ण्याची बुद्धि झाली नाही म्हणा किंवा समय सापडला नाही म्हणा अलेक्झाडरने वेळ न दवडता तक्षशिलेला येताच आजूबाजूच्या सर्व भारतीय राज्याना शरण येण्याची आज्ञा सोडली आणि तक्षशिला राज्याला लागूनच असलेल्या पौरव (पोरस) राजाने ती आज्ञा धिक्कारून युद्धाचे आव्हान स्वीकारताच त्याच्यावर चाल केली

पौरव राजाच्या बळाचा मुख्य भर त्याच्या लढाअू रथावर नि हत्तीच्या बळावर होता तर अलेक्झाडरचा मुख्य भर ग्रीकाच्या रणनिष्णात घोडदळावर होता. ह्या दोन्ही सैन्याच्यामध्ये वितस्ता (झेलम) नदी होती अितक्यात त्या सैन्याचे ताड लागायच्या आधीच अकस्मात् मोठा वादळी पाअूस पडू लागला. त्यामुळे नदीला मोठा पूर आला. तथापि अलेक्झाडरने थोड्याच दिवसात दूरवर शोध करीत नदीच्या वरच्या बाजूला असलेला अेक अुतार शोधून काढला नि झटपट त्याच्या त्या रणनिष्णात घोडदळासह नदी अुतरून पौरवाच्या पार्श्वावर चाल केली त्यामुळे पौरवाचा व्यूहच ढासळला तरीही राजा पौरवाने तुबळ लढाअी दिली परतु पावसामुळे त्या रणभूमीत जिकडे तिकडे चिखलच चिखल

झाल्यामुळे पौरवाचे रथ नि हत्ती ही दोन्हीही रणसाधने निकामी झाल्यामुळे अलेक्झांडरच्या घोडदळाच्या चढाओ मान्यापुढे पौरवाच्या सैन्याचा टिकाव लागला नाही. त्या रणधुमाळीत हत्तीवर आरूढ झालेला पौरव राजाही जिवावर अुदार होअून लढत असता स्वतःच घायाळ झाला आणि अलेक्झांडरच्या हाती सापडला अशा प्रकारे अशा पौरवाच्या दुर्दैवामुळे नि अशात अलेक्झांडरच्या रणचापल्यामुळे ग्रीकांचा पूर्ण विजय झाला

कौतुकाने नव्हे राजकारणासाठी !

पौरव राजाला बंदिवान् करून अलेक्झांडरपुढे नेले असता अलेक्झांडरने त्यास विचारले 'मी तुला कसे वागवावे अशी तुझी अिच्छा आहे ?' तेव्हा पौरवाने अुत्तर दिले, 'राजासारखे !' आपल्या अिकडच्या नि युरोपीय अितिहासकारांनीही बहुधा असेच लिहिले आहे की 'पौरव राजाच्या धिटाओच्या अुत्तराचे अलेक्झांडरला मोठे 'कौतुक' वाटले आणि म्हणून त्याने पौरवाला न मारता केवळ अंकित करून पुन्हा राज्यावर बसविले परंतु हे वर्णन चुकीचे आहे विशेषत शालेय पुस्तकातून तरी अशी भोगळ स्तुतिवाक्ये घालू नयेत

कारण, स्वप्नात राज्य देण्याचे वचन दिले म्हणून जागे झाल्यावरही त्या वचनाप्रमाणे राज्य देअून टाकणारा अलेक्झांडर हा कोणी भावडट भारतीय राजा नव्हता जर पौरवाला त्याने ठार मारले असते किंवा त्याचे राज्य हिसकावून घेअून ग्रीक जातीचा अेखादा 'क्षत्रप' अलेक्झांडरने त्या राज्यावर नेमला असता, तर त्या राज्यातील स्वाभिमानी भारतीय जानपद ग्रीकांच्या द्वेषाने अधिकच खवळले असते. अलेक्झांडरला अनेक शत्रूशी लढत भारताची मुख्य राजधानी जी पाटलीपुत्र तेथपर्यंत जावयाचे होते ते केवळ त्याच्या समवेत असलेल्या जातिवंत ग्रीक सेनेच्या काय त्या बळावर थोडेच साधणार होते ! त्यापेक्षा तक्षशिलेच्या अंबुज राजाप्रमाणेच पौरवालाही दिखाअू दयेने जिंकून आपला अंकित नि पाठीराखा केल्यानेच अलेक्झांडरचा भारतविजयाचा हेतु सुलभतेने साधण्याचा अधिक संभव होता वास्तव पौरवाच्या धीरोदात्त अुत्तराने अलेक्झांडरला जे कौतुक वाटले तेवढ्यासाठी नव्हे तर या राजकीय डावपेचासाठीच त्या राजकारणपटु अलेक्झांडरने पौरवाचे राज्य त्याला परत दिले, अितकेच नव्हे तर आजूबाजूची जिंकलेली काही छोटीछोटी संस्थानेही पौरवाच्या राज्यात समाविष्टिली आणि त्याला आपल्या त्या विस्तृत भारतीय प्रांतावरचा 'क्षत्रप' (Governor) म्हणून नेमिले पौरवानेही प्रसंग पडला वाका ह्या न्यायाने ते अलेक्झांडरचे बोलणे मान्य केले परराष्ट्रीय शत्रूंशी पौरवाने क्षात्रधर्माप्रमाणे झुंजण्याचे कर्तव्य बजावलेलेच होते, आणि 'तावत् काल प्रतीक्षेनाम्' हाही राजनीतीचाच दंडक आहे ! हे जाणून राजा पौरवाने अलेक्झांडरचे नावापुरते आधिपत्य मानून राज्य वाचवले याचा भारतीयांना

विषादही वाटला नाही संधि येताच 'क्षत्रप' पौरवाने अलेक्झांडरचा हा डाव त्याच्यावरच कसा अुलटविला तेही पुढे दिसेलच

ग्रीसहून अलेक्झांडर नवे ग्रीक सैन्य भरीस मागवितो

पौरवाचे युद्ध संपताच अलेक्झांडरने आजूबाजूच्या लहानसहान संस्थानांना जिंकून त्या प्रदेशाची व्यवस्था लावण्याची आणि तेथील नि त्यापुढील प्रदेशातील लोकस्थितीची चौकशी केली. हिंदुकुशपासून तेथपर्यंत देश जिंकीत येण्यात त्याच्या मूळच्या ग्रीक सैन्याची जी हानि झालेली होती ती भरून काढण्यासाठी त्याने त्याच्या बाबिलोन नि ग्रीसमधील प्रांताधिपाकडून नव्या ग्रीक सैन्याची मागणी केली जुन्या सैन्यातील जे ग्रीक सैनिक घायाळ, अधू नि अगचुकार किंवा निकामी झालेले होते त्यांना परत धाडले

भारतीय यतींची नि योग्यांची चौकशी

भारताच्या त्याने जिंकलेल्या आणि जिंकावयाच्या प्रदेशातील लोकस्थितीचा वृत्तान्त समजून घेण्याकरिता अलेक्झांडरने जे चौकस लोक चहूकडे धाडले होते त्यांनी आणलेल्या समाचारात तेथील अरण्यात वसत असलेल्या तपोवनांची, तपस्व्यांची, नि नग्न नि अेकअेकटेच विचरणाऱ्या तत्त्वचिंतक यतींची, योग्यांची नि प्रव्रजितांची वर्णनेही होती. स्वत सम्राट् अलेक्झांडरला विद्वत्तेची नि तत्त्वज्ञानाचीही अभिरुचि असे अलेक्झांडर हा स्वत स तत्त्वज्ञ ॲरिस्टॉटलचा शिष्य म्हणवी. ग्रीस देशामध्ये अशा यति, योगी, तत्त्वज्ञानी नि संन्यासी ब्राह्मणांची प्रख्याति असे. ती अलेक्झांडरच्याही कानावर पडलेली होतीच त्यामुळे त्याला त्या भारतातील संन्यासी ब्राह्मणांना, ज्यांना ग्रीक भाषेत 'Gymnosophist' म्हणून संबोधीत, त्यांपैकी काहींना प्रत्यक्ष पाहण्याची नि त्यांच्याशी संभाषण करण्याची प्रबळ जिज्ञासा होती अरण्यातील तपोवनातून अलेक्झांडरने अशा काही संन्याशांना बोलावून घेतले आणि काहींची त्यांच्याकडे जाअून भेट घेतली अशा प्रसंगाच्या काही कथा ग्रीक लेखकांनीच दिलेल्या आहेत त्यांमधून अेक दोन कथा ग्रीक लोकांच्या नि अलेक्झांडरसारख्या अलौकिक सम्राटाच्या भावना व्यक्तविण्यापुरत्या ग्रीक कथानकाच्याच शब्दांत सांगतो

अशा अेका यतीची भेट झाली असता अलेक्झांडरने विचारले, 'माझ्या ह्या दिग्विजयाच्या कार्यास यश येअील की नाही ?' अशा अर्थाच्या त्याच्या प्रश्नास त्या यतीने शब्दामध्ये काहीच अुत्तर न देता अेक मोठे चामडे ज्याच्या दोन्ही बाजू अगदी सुकून वातड होअून धनुष्यासारख्या वक्र झालेल्या होत्या ते आणविले आणि नंतर तो यति अलेक्झांडरला म्हणाला, 'हे चामडे नीट सपाट पसरून याच्यावर अेकटा बैस.' त्यावर अलेक्झांडरने किंवा त्याच्या आज्ञेने त्याच्या कोणा अधिका-

ऱ्याने त्या चामड्याच्या अेका टोकास बळाने दाबून त्यावर बसण्याचा प्रयत्न केला ताच ते दुसर वातड टोक खाडकन वर आले ते दुसर टोक खाली दाबून त्यावर दसू पाहाव ता पहिले वातड टोक खाडक्न अुभे राहावे अर्थात् ते चामडे सपाट अथरता यअीना नि त्याच्या मधोमध चपखल बसता येअीना! ते दाखवून तो यति म्हणाला, 'तुझ्या भारतावरील स्वारीची अशी स्थिति होअील तू अेका बाजूला पुढे जिकीत जाशील तर तुझी मागची जिकलेली राज्ये पुन्हा तुझ्याविरुद्ध अुठन तुझ जोखड फेकून देतील तू मागे वळशील तर तुझी पुढची जिकलेली राज्ये तुझे जोखड फेकून देतील तुला अखिल भारताच्या केंद्री सम्राटपदावर वसणे ह असे अशक्य आहे '

'डडामिस'चा दडक

ग्रीक लेखक ज्याला Dandamis (डडामिस) म्हणतात आणि ज्याचे शुद्ध सस्कृत नाव मला तरी आटळल नाही अशा अेका सन्यस्त ब्राह्मणाची ख्याति तक्षशिलकडे अेकून त्यालाही बोलावून त्याच्याशी सभाषण करावे अशी अलेक्झाडरला अुत्कट अिच्छा झाली तो वयावृद्ध नि ज्ञानवृद्ध ब्राह्मण सन्यस्त नि अुल्लिग अवस्थेत विचरत असे निरोपावारी तो सन्यस्त ब्राह्मण अलेक्झाडरकड जाअीना. तेव्हा अलेक्झाडरने आपल्या 'सेक्रेटस' नावाच्या अधिकाऱ्याला त्या सर्वसगपरित्यागी ब्राह्मणाकडे धाडून आज्ञापिले की, 'जे प्रत्यक्ष 'झ्यूज' देवतेचे (सस्कृत 'द्यु' चे) पुत्र आहेत त्या जगज्जेत्या सम्राट अलेक्झाडरने तुला बालाविले आहे जर तू येण्यास पुन्हा नकार देशील तर तुझा आताच्या आता शिरच्छेद केला जाअील' ही धमकी अैकताच तो सन्यासी ब्राह्मण खदखदून हसला, आणि अुत्तरला की 'अलेक्याडर हा जसा नि ज्या अर्थी 'झ्यूज' देवतचा पुत्र आहे तसा नि त्याअर्थी मीही पण त्या द्यु चाच पुत्र आहे! अलेक्झाडरची जगज्जेतेपणाची वढाअी ही व्यर्थ आहे त्यान व्यास नदीच परतीरही अजून पाहिलेल नाही त्यापुढे ज्या शूर भारतीयाची राज्य आहेत आणि त्याच्याही पुढे ज मगधाच प्रबळ साम्राज्य आहे त्याच्याशी ताड दिल्यानतर जर अलेक्याडर अुरला तर मग तो जगज्जेता आहे की नाही याचा विचार करता येअील! मला अलेक्याडर भूमिदान देअू म्हणतो, धन देअू म्हणतो, परतु त्याला जाअून साग की अशा वस्तूना माझ्यासारखे सन्यस्त ब्राह्मण तुच्छ मानतात ही माझी मातृभूमि मला ज हव त, आअी लेकराला देते तितक्या मायेने, मला पुरविते आहे अलक्झाडर जर माझ शिर छाटीत असल तर फार तर माझे शिर नि पिड ज्या ह्या मातीतून घडल गेले तीतच त मिसळून जाअील पण त्याला माझा आत्मा काही छाटता येणार नाही तो अच्छेद्य, अमर आहे अलक्झाडरला साग की जे सत्तचे नि सुवर्णाचे दास असतील आणि जे मृत्यूला भीत असतील त्याना अशा धमक्या दे! आमच्यापुढे अलेक्याडरसारख्या अेका मर्त्य मनुष्याच्या अशा धमक्याच पागुळतात! कारण खरा स यासी ब्राह्मण सुवर्णाने वश होत नाही आणि मरणाला भीत नाही!! मी येत नाही जा!'

डडामिसने अलेक्झाडरच्या अधिकाऱ्याला दिलेल्या अुत्तरातून काही वाक्ये तेवढीं वर दिली आहेत ग्रीक लेखकानी त्याचे ते बाणेदार अुत्तर सविस्तर दिले आहे Plutarch नेही ह्या कथा वर्णिल्या आहेत विशेषत 'डडामिसची' वरील कथा देअून काही ग्रीक लेखकानी त्याच्या ह्या निर्भय नि बाणेदार अुत्तराने थक्क होअून म्हटले आहे, 'ज्या अलेक्झाडरने अनेक राष्ट्रे जिंकली त्या जगज्जेत्या अलेक्झाडर-लाही धूळ चारणारा जर कोणी ह्या जगात भेटला असेल तर तो हा वृद्ध नि नागवा अुघडा भारतीय ब्राह्मण सन्यासीच होय ! !'

अलेक्झाडर ब्राह्मणाना क्रांतिकारक म्हणून फाशी देतो !

ह्या चौकशीत अलेक्झाडरला असेही आढळून आले की, हे सन्यासी, योगी नि यति जरी फटिंगासारखे अेकट भटकत असले तथापि त्याच्या नि सग, निर्भय नि नि स्पृह वृत्तीमुळेच भारतीय गणराज्याच्या काय किंवा अेकसत्ताक साम्राज्याच्या काय राज्यचालकावर त्याच्या राजकीय मताचा अत्यत प्रभाव पडत असे भारतीय क्षत्रियाच्या खडगाच्या धारेअितकीच ह्या सन्यस्त ब्राह्मणाच्या जिभेची धारही तीक्ष्ण असून परकीय ग्रीकाच्या अन्याय्य आक्रमणाची ती तीव्र प्रतिकार करीत होती आणि अलेक्झाडरविरुद्ध भारतीय जनतेत प्रकटपणे वा गुप्तपणे प्रक्षोभ पेटवीत चाललेली हाती हे ध्यानी येताच ह्या 'Gymnosophist' तत्त्वज्ञानी वर्गाविषयी अलेक्झाडरला प्रथमप्रथम वाटणाऱ्या जिज्ञासेचे रूपातर अशा सन्यस्त ब्राह्मणाच्या द्वेषात झाले तेव्हा अलेक्झाडर अशा काही ब्राह्मणाना पकडून फाशी देअू लागला अशा अेका ब्राह्मणाचा शिरच्छेद करण्याआधी त्याला जेव्हा विचार-ण्यात आले, 'तू अमक्या अेका भारतीय सस्थानिकाला ग्रीकाविरुद्ध का चिथ-विलेस ?' तेव्हा त्याने ठासून सागितले की, 'कारण माझे असे ब्रीद आहे की जगायचे तर मानाने जगावे, अन्यथा मानानेच मरावे !' (Plutarch LXIV)

पौरव राजाचा पराभव केल्यानतर अलेक्झाडरला साहजिकच असे वाटले होते की त्याच्या त्या डोळे दिपविणाऱ्या जयामुळे आजूबाजूच्या गणराज्याचेही धैर्य आपोआपच खचून जाअील आणि ती प्राजके (Rpublics) आपण होअून पटापट शरण येतील परतु ही त्याची समजूत बहुताशी भ्रामक ठरली तो वितस्ता (झेलम) अुतरून जसजसा पुढे जाअू लागला तसतशी त्याच्या वाटेतील बहुतेक लहानमोठी गणराज्ये त्याच्याशी लढाअी देत चालली रणदेवतेचा निर्णय घेतल्या-वाचून ती त्याचे स्वामित्व सुखासुखी मानीनात ह्यामुळे त्यातील बहुतेकाना ग्रीकाचे बहुसख्य नि प्रबळ सैन्य जरी जिंकीत चालले होत तरी त्या सतत लढत रहा-ण्याचा ताण ग्रीकावरही पडल्यावाचून राहिला नाही

अशा अनेक झुजार भारतीय गणराज्याशी झालेल्या लढायाची वर्णने ग्रीक ग्रथकारानी दिलेली आहेत. परतु ती सविस्तरपणे किंवा सक्षेपानेही सागण्याचा

हा प्रसंग नाही तथापि सारे भारत पादाक्रांत करून थेट मगध सम्राटाचा मुकुट आपल्या डोक्यावर मिरविण्यासाठी आलेल्या त्या प्रबळ लक्षलक्ष ग्रीक सैन्याशी आणि त्याच्या त्या असामान्य नि जगत्प्रसिद्ध 'देवसेनानीशी'– अलेक्झांडरशी भारतीय स्वातंत्र्यार्थ ज्या ज्या गणराज्यांनी फुटकळपणे का होईना, पण आपापल्यापुरता तुंबळ नि भीषण लढा दिला नि शेवटी अलक्षांडरला अंगणातूनच परत जाणे भाग पाडले त्याच्यातील काही गणराज्यांची नि राज्यांची वेचक उदाहरणे केवळ कृतज्ञतेसाठी तरी सांगितलीच पाहिजेत

सौभूति नि कठ गणराज्ये

ह्या दोन्ही गणराज्यांची राज्यघटना प्रजासत्ताक होती नि ती स्वतंत्र होती डायोडोरस हा ग्रीक ग्रंथकार लिहितो की, त्यांच्या हाताखालील सर्व नगरातील राज्यव्यवस्था नि निर्बंध हे अत्यंत हितकारक नि प्रशंसनीय होते (They were governed by laws in the highest degree salutary and their political system was admirable) ह्याचं अेक वैशिष्ट्य असे होते की, आपली प्रजा अधिकाधिक बलिष्ठ नि सुंदर निपजत जावी म्हणून प्रजनन हे व्यक्तिविषयक लहरीवर न सोपविता ते अेक राष्ट्रीय कर्तव्य जाणून त्यावर राजसत्तेचे नियंत्रण ठेवलेले होते ते शारीरिक सौंदर्याने मोकते होते यास्तव त्यांच्यात विवाहाचे वेळी हुंडा घेण्याची चाल नसे वधूवराचे शरीरसौष्ठव, सुंदरता आणि निकोप नि बलिष्ठ संतति अुत्पन्न करण्याची पात्रता हे गुण जुळल्यासच तो विवाह श्रेयस्कर मानला जाअी त्यांच्या गणराज्याचे धुरंधर पुढारी निवडण्यातही शरीरसौष्ठव नि बळ ह्या गुणाचाही विचार केला जाअी हे सुप्रजननाचे तत्त्व अितके कठोरपणे त्यांच्या निर्बंधात अनुस्यूत केलेले असे की, मुले जन्मल्यानंतर तीन महिन्यांचे आत त्यांची राज्याधिकाऱ्याकडून शारीरिक परीक्षा केली जाअी. जर अेखादे मूल जन्मतःच अत्यंत व्यंग दुर्धर रोगाने पछाडलेले वा विकृत असले तर त्यास राज्याज्ञेने निर्दयतेने मारले जाअी !

ग्रीसमधल्या 'स्पार्टा' ह्या प्राजकातही आनुवंश (Heredity) सुधारण्यासाठी असेच निर्बंध असत हे ज्ञात्यास ठाअूकच आहे

ह्या सौभूति नि कठ गणाप्रमाणे अगदी कठोरपणे नसली तरी बलिष्ठ नि सुंदर प्रजा व्हावी म्हणून जपणारी आणखी गणराज्ये भारतात असत वृष्णीगणातही त्यांचे धुरंधर पुरुष बलिष्ठ नि देखणे असावे असा कटाक्ष ह्या काळच्या फार पूर्वीपासून असे त्या वृष्णीगणाचा जगद्विख्यात नेता जो श्रीकृष्ण त्याच्या शरीरसौष्ठवाची नि बलिष्ठतेची ख्याति तर अजरामरच झाली आहे ! श्रीकृष्णाचे पुत्रही अतिशय देखणे होते असे पुराणातून सांगितले आहे

'आयुधजीवी' गणराज्यें — पंचनद प्रांतात (पंजाबात) नि सिंधु नदीच्या तटाला लागून थेट तिच्या मुखापर्यंत पसरलेल्या भारतीय गणराज्यांतील अनेक गणराज्यांना आयुधजीवी किंवा शस्त्रोपजीवी म्हणत. त्यांचे वैशिष्ट्य हे असे की, त्या सर्व पुरुषानाच नव्हे, तर बहुसंख्य स्त्रियानाही सैनिक शिक्षण अनिवार्यपणे घ्यावेच लागे. युद्धाचे काळी ते सारे राष्ट्र लढाईवर जाऊ शके. निरनिराळ्या प्रकारची असली तरी त्यांची राज्यघटना मूलत प्रजासत्ताक असे हे सांगणे नकोच. ती लहानमोठी असली तरी स्वतंत्रपणे नांदत.

यौधेय गणराज्य —या आयुधजीवी वर्गाच्या गणराज्यांत ज्यांचे राज्य विस्तृत नि सुपीक प्रदेशावर पसरलेले होते, १८ ते २१ वर्षे वयाच्या प्रत्येक तरुणाने शस्त्रविद्या शिकलीच पाहिजे असा निर्बंध (Law) असल्यामुळे ज्यांचा पुरुषवर्ग तर काय, पण बहुसंख्य स्त्रियाही शस्त्रसज्ज असत, ज्यांना 'A nation in arms' म्हणून परके अितिहासकारही संबोधितात आणि आपल्या स्वातंत्र्यास्तव जिवावर अुदार होअून लढण्याच्या ज्यांच्या कीर्तीमुळे ज्यांच्या पराक्रमाचा सर्वांना दरारा वाटत असे ते यौधेय गणाचे राज्य प्रमुखत्वे गणले जाअी. ते पंचनद प्रांतातील व्यास नदीच्या खाली पसरलेले होते.

पौरव राजाचा पराभव करून आजूबाजूची गणराज्ये नि डागराळ टोळ्यांशी लढत नि ती जिंकीत अलेक्झांडर वितस्ता (झेलम) नि चंद्रभागा (चिनाब) ह्या नद्या अुतरून व्यास नदी ओलांडण्यासाठी झपाट्यान पुढे येत आहे हें पाहून तिच्या खालच्या तीराला निवसणाऱ्या या पराक्रमी यौधेय गणानेही अलेक्झांडरचे 'शरण येण्याचे' आव्हान धिक्कारून युद्धाची जय्यत सिद्धता चालविली! अितके झाले, तरी मगध साम्राज्याचा 'सम्राट्' म्हणविणाऱ्या पराक्रमशून्य घनानंद महाराजाच्या डोळ्यावरील गुंगी अुतरली नाही. त्या भेकडाने या शूर यौधेय गणाशी शिकंदरला (अलेक्झांडरला) तिकडेच्या तिकडेच पादाक्रांत करण्यासाठी कोणतेही सामरिक सहकार्य केल्याचे आढळत नाही. तरीही यौधेयगण आपल्याच बळावर शिकंदराशी लढण्यास सज्ज झाला.

शिकंदराच्या सैन्याने धास्ती खाल्ली!

पंचनदांतील सिंधु, वितस्ता, चंद्रभागा ह्या नद्या ओलांडून अलेक्झांडरचे सैन्य लढत लढत जेव्हा ह्या व्यास नदीच्या काठापर्यंत आले तेव्हा त्यांना त्या नदीच्या पलीकडे असलेले हे यौधेय गणाचे प्रजाजन ग्रीकांशी आपल्या स्वातंत्र्यरक्षणार्थ लढण्यास सज्ज होअून ठाकल्याचे कळले. त्यांच्या पराक्रमी सैन्यशक्तीची ख्यातिही ग्रीकांच्या कानावर गेली. त्या यौधेय गणाच्या पुढेच गंगकाठची मोठमोठी राज्ये लढण्यास सिद्ध आहेत ही वार्ताही त्यांच्या कानावर आलेलीच होती.

यामुळे आजवर पंचनदात भारतीयांशी लढत लढत आधीच थक्वा नि कंटाळा आलेल्या ग्रीक सैन्याची व्यास नदी ओलांडून ह्या पराक्रमी यौधेय गणादिक भारतीय राज्यांशी युद्धे करीत पुढे घुसण्याची छाती होईना !

परंतु त्याच्या त्या जयिष्णु नि धैर्यमेरु सम्राटाची नि सेनापतीची, त्या अलेक्झांडरची राज्यतृष्णा नि युद्धपिपासा लेशमात्र ओसावलेली नव्हती ! व्यास नदी ओलांडून, यौधेय गणास जिंकून थेट मगधापर्यंत पुढे घुसायचेच अशी त्याने ग्रीक सैन्यात घोषणा केली ह्या त्याच्या हट्टामुळे लढाईस कंटाळलेल्या त्याच्या अगदी निवडक सैन्यात सुद्धा असंतोष माजला. त्या ग्रीक सैन्यातील सैनिक टोळ्या-टोळ्यांनी गुप्तपणे पुढे जाण्यास स्पष्टपणे नकार द्यावयाचा म्हणून ठराव करू लागले अलेक्झांडरला ते अजिंक्य नि प्रत्यक्ष 'झ्यू' देवतेचा पुत्र म्हणून मानीत आले पण त्याच्या राज्यतृष्णेचा त्यांना आता अगदी उबग आला ही ग्रीक सैन्यातील असंतोषाची जाणीव अलेक्झांडरला होताच त्यांना उत्तेजविण्यासाठी त्याने त्यांच्यासमोर एक भाषण केले तो म्हणाला, 'ग्रीसचे सैन्य अजिंक्य आहे ही तुमची जगभर गाजणारी कीर्ति ! तिला अशी काळोखी ! भारतात शिरल्यानंतर तुम्ही आजवर ज्या लढाया लढलेत नि जय मिळविलेत तें लहान-महान शत्रूंशी गाठ पडली तेव्हा होते आता मोठमोठ्या शत्रूंना तोंड द्यावयाचे आहे व्यास नदीच्या पलीकडेच हे एक आयुधजीवी गणराज्य शरण न येता तुमच्याविरुद्ध दंड थोपटून रणांगणात उतरले आहे ! त्याची खोड मोडून पुढे असलेल्या गंगेच्या काठच्या अत्यंत सुपीक राज्यांना जिंकून, आपल्या ग्रीसच्या दिग्विजयाचा डंका साऱ्या जगात गाजविलाच पाहिजे !'

पण अशा आशयाच्या चेव आणणाऱ्या अलेक्झांडरच्या भाषणाचा परिणाम त्याने अपेक्षिला होता तसा न होता अगदी उलट झाला. आज आपण लढलो त्यापेक्षा अधिक भीषण संग्राम आपणास लढावे लागणार आहेत हे स्वत. अलेक्झांडरनेच सांगितल्यामुळे त्याच्या ग्रीक सैन्याच्या हृदयात धडकीच भरली. डॉ जयस्वाल आपल्या 'Hindu Polity' ग्रंथात लिहितात : The 'Greek army refused to move an inch forward to face the (Bharatiya) nations whose very name, according to Alexander struck his soldiers with terror '

आपले ग्रीक सैन्य थकल्यामुळे यौधेयगणाशी तत्काळ लढण्याच्या भयामुळे नि पुढील सर्वच कटकट टाळण्यासाठी व्यास नदी उतरण्यास स्वच्छ नकार देत आहे हे पाहताच प्रत्यक्ष आपली अवज्ञा केल्याविषयी अलेक्झांडर संतापला. पण तो जसा धुरंधर योद्धा होता तसा धूर्त कारस्थानीही होता. काळवेळ ओळखून संतापाचे भरात काही एक झटकन् न करता अलेक्झांडर वैतागासरशी एकदम आपल्या तंबूत गेला. कोणाशीही बोलेनासा झाला. तीन दिवसपर्यंत तो तंबूबाहेर आलाच

नाही विचारपूर्वक त्याने अेक निराळीच योजना मनातल्या मनात ठरविली नंतर त्याने सर्व ग्रीक सैन्यास अेकत्र जमविले आणि तंबूबाहेर येअून त्याला म्हणाला, व्यास नदी अुतरून पुढे जायचा बेत मी सोडून दिला आहे आता ग्रीसला परत जावयाचे ! ' या वाक्यासरशी शिकंदरच्या सैन्यास अर्थातच ' आनंदीआनंद ' झाला ! शिकंदर पुढे म्हणाला ' पण मागे परत फिरायचे कसे ? सरळ पाठ फिरवून आल्या मार्गे जाअू लागलो तर आपण जिंकलेलेच हे सारे भारतीय जानपद जित जित करीत बंड करून अुठेल आपण घाबरलो आहोत असे समजतील ! तेव्हा पाठ दाखवून, आलेल्या भूमिमार्गे परत न फिरता आपण किंचित् तिरपे वळावे सिंधु नदीतून वाट काढीत समुद्राकडे जावे नि मग समुद्रमार्गे अिराणास परत जावे पु पुन्हा जेव्हा भारतात आपण येअू तेव्हा गंगेकडील राज्येही जिंकून आपण आपला भारताचा दिग्विजय पुरा करू ! ! '

अलेक्झांडर म्हणाला खरा की ' पुन्हा जेव्हा आपण भारतावर चालून येअू ' –पण हे ग्रीक सेनापते, पुढे म्हणजे केव्हा ? गंगेकडील राज्ये जिंकण्याचे तर राहोच, पण आज तू ही भारताची सीमारेषा जिंकली आहेस तीच मुळी तोवर तुझ्या साम्राज्याचे जू झुगारून देअून स्वतंत्र झालेली नसेल तर ? नव्हे, त्या तुझ्या ' पुढे ' च्या आधीच तूच मुळी बेपत्ता झालास तर ! ' ह्यू ' चे बुलसुद्धा बोलता बोलता काळाचे ग्रास होअू शकते मग ते ग्रीसचे का असेना !

भारतावर पुन्हा चालून येणाच्या अलेक्झांडरच्या घमंडयाची जर त्या भारतीय ' Gymnosophist' ' यतींनी नि योग्यांनी अशी टिंगल अुडवली असेल तर ती काही अस्थानी ठरत नाही !

अलेक्झांडरची पीछेहाट

तोंडाने काहीही वल्गना करीत राहिला तरी व्यास नदीपलीकडील यौधेयादि भारतीय दळभाराच्या पराक्रमास ग्रीक सैन्य भ्याले म्हणून व्यास नदी अुतरण्याची अलेक्झांडरची छाती झाली नाही ! भारतीय पराक्रमाने त्याच्या चढाअीची रग जिरविली म्हणून अलेक्झांडरला मागे फिरणे भाग पडले. ते स्वेच्छेने मागे परतणे नव्हते तर ती भारतीयांपुढे हतबल झालेल्या ग्रीकांची पीछेहाट होती हे अैतिहासिक सत्य छपविण्यासाठी जे काही ग्रीक किंवा युरोपियन अितिहासकार लिहितात की ' जर शिकंदर व्यास नदी अुलटून पुढे गेला असता तर यौधेय गणाचाच काय पण मगधाचा ही पराभव करू शकता. यौधेयांनी किंवा मगधादिकांनी शिकंदराच्या ग्रीक सैन्याचा प्रत्यक्ष रणांगणात लढून काही कुठे पराभव केलेला नाही ' अशा जर-तरच्या वल्गनांनी यौधेयादिकांच्या भारतीय रणप्रतापाच्या वतीने ह्या प्रकरणी तरी असे प्रत्युत्तरता येअील की,

का कथा बाणसंधाने ज्याशब्देनैव दूरत ।
हुंकारेणैव धनुष स हि विघ्नान्यपोहति ॥

जो शत्रु आमच्या नुसत्या धनुष्याच्या टणत्कारासरशीच भयभीत होऊन पळ काढतो त्याच्याशी लढायचे काय कपाळ !

पुन्हा अलेक्झाडरच्या ह्या ग्रीक सैन्याची प्रत्यक्ष रणांगणात लढण्याची खुमखुमही मगधादिक भारतीयांचा रणप्रताप पुढे जिरविणार आहे ! युद्धाच्या आखाड्यात अुतरतोच आहे तो चंद्रगुप्त थोडे थांबा

अलेक्झांडर अेक बलाढ्य नौदल अुभारतो

व्यास नदीवर त्याच्या सैन्याची पीछेहाट होताच सिंधुनदीतून समुद्राकडे ससैन्य निघून जाण्यासाठी शिकंदरने पाचशे सहाशे रणतरी बांधून अेक बलाढ्य नौदल (आरमार) अुभारले त्यावर त्याचे सहस्रावधि ग्रीक सैन्य शस्त्रास्त्रांनिशी सज्ज करून त्याने चढविले आणि तो सिंधु नदीतून परतू लागला या जलप्रवासाच्याच आगेमागे शिकंदरने बाबिलोनिया येथून मागविलेली त्याची नव्या दमाची दोन ग्रीक सैन्येही त्याला येअून मिळाली त्यामुळे त्याचे थकलेले जुने ग्रीक सैन्यही अुल्हसित झाले

परंतु अिकडे शिकंदरची पीछेहाट झालेली पाहून त्याने जिंकलेल्या गांधार ते व्यास नदीपर्यंत भारतीय जानपदात आतून आतून ग्रीस सत्तेविरुद्ध मोठे षड्यंत्र चालू झाले पण त्याचा अुल्लेख पुढे यअील अिथे अितके सांगणे पुरे आहे की, 'मी परत येणार आहे तेव्हा पाहून घेअीन ! ' ह्या अलेक्झांडरच्या धमकीला अेक राजकारणी बागुलबावा समजून शिकंदर सिंधु नदीच्या ज्या मार्गाने परत जाणार होता त्याच्या अुभय तीरावर पसरलेल्या लहान मोठ्या भारतीय गणराज्यांनी त्या ग्रीक सैन्याचा शक्यतो सशस्त्र सामरिक प्रतिकार करावयाचे ठरविले पण तो ज्या त्या स्वतंत्र गणराज्यान ज्याच्या त्याच्या पुरता फुटकळपणे घेतलेला निर्णय होता सर्वांनी मिळून संघटितपणे अेकाधिपत्याखाली शिकंदरशी लढलेले ते संयुक्त युद्ध नव्हते त्यामुळे मागे गांधार नि पंचनदात झाले तसे अेकेका भारतीय गणराज्याला गाठून शिकंदरचे संघटित सैन्य लढत लढत पुढे जाअू शके ह्या भारतीय सैन्यांनी या फुटकळ लढाया झुंजवीत राहण्यात जरी शिकंदरचे हाड खिळखिळी होत तरी त्याचा निःपात असा होअू शकत नसे ज्या त्या स्वतंत्र गणराज्याने आपल्यापुरते लढण्याच्या ह्या फुटीर प्रवृत्तीला काही तुरळक अपवादही घडले त्यांपैकी शत्रुपक्षाकडील ग्रीक अितिहासलेखकही ज्यांची तोंड भरून प्रशंसा करतात आणि ग्रीक अितिहास जन्मभर विसरणार नाही असा अेक तडाखा ज्याने समरांगणात शिकंदरला लगावला त्या दोन गणराज्यांना तरी येथे अुल्लेखिले पाहिजे

मालव आणि शूद्रक गणराज्यें

ही दोन्ही गणराज्य सिंधूच्या तटावर प्रत्यकी स्वतन्त्रपणे नांदत होती दोन्हीही संपन्न शूर लोकसत्ताक नि अत्यंत स्वाभिमानी असत त्यातही मालव गण हा प्राचीन कालापासून विख्यात असे त्याचे राज्य विस्तृत होते ह्या गणात पुष्कळ वैरही असे तथापि जेव्हा शिकदराचे बलाढ्य सैदल वाटेत आडवे येईल त्या त्या पुष्कळ भारतीय संस्थानाशी लढत सिंधु नदीतून वाट कापीत चालले, तेव्हा त्या दोन्ही गणातील राजकारण्यांनी तोवर फुटकळपणे लढण्यात स्वतंत्र भारतीय गणराज्यांची जी राष्ट्रघातक भूल होत होती ती सुधारण्याचा निर्धार केला त्यानी स्वतन्त्रपणे न लढता दोन्ही गणराज्यांचे सैन्य अेकत्र करुन अेकाच नेतृत्वाखाली लढण्याचे ठरविले केवळ सैन्यच नव्हे तर आपली जुनी वैरं विसरुन त्या गणराज्यातील नागरिकांनी आपले राष्ट्रीय नि सामाजिक जीवनही अेकात्म करण्यासाठी परस्परांत शरीरसंबंध घडवून आणले जातीत जात मिसळून जावी अेकरुक्त अेकबीज व्हावी, ह्यासाठी परस्परांत त्यांचा मोठा सामुदायिक विवाहसमारंभ झाला, न्यूनत अेक सहस्र मुली अेकमेकांत देअून घेअून परस्परांतील वरांशी त्यांची लग्न लागली गेली !

मालव शूद्रकांच्या ह्या संयुक्त सैन्याचा ग्रीकांशी तुमुल संग्राम चालू असता ह्या गणराज्यातील अेका महत्त्वाच्या नगराला शिकदरान वेढा घातला त्या नगराचे नक्की नाव निश्चितपणे आढळत नसले तरी ते राजधानीचे किंवा तशाच महत्त्वाचे नगर असले पाहिजे ते गणराज्यीय नगर अटातटीने लढत राहिल्याने ग्रीक सैन्याचा वेढा रंगाळत राहिला तापट स्वभावाच्या अलेक्झांडरला हे सहन झाले नाही त्याने शिड्या लावून शत्रूच्या तटावर सरळ चढून जाण्याची आज्ञा ग्रीक सैन्यास देण्याचे योजिले

पण मागे व्यास नदी ओलांडण्याचे वेळी झाले त्याप्रमाणे याही वेळी ग्रीक सैन्यात शिकदराविषयी असंतोष माजत चाललेला होता नवी युद्ध टाळण्यासाठी पीछेहाट पत्करुन ग्रीक सैन्य सिंधु नदीतून घरी जाण्यासाठी परतले होते पण त्या सिंधुनदीच्या जलमार्गाने ठिकठिकाणी त्यांना भारतीयांशी लढे द्यावे लागले आणि शिकंदरने राज्यतृष्णेपायी धरलेले आक्रमक धोरण सोडले नाही तर जिवावरच्या लढाया आणखी पुढे लढाव्या लागणारच ! ह्या प्रबळ अशा मालव शूद्रकांशी छेडलेल्या युद्धामुळे तर ग्रीक सैन्याची सहनशक्ति तुटतो ताणली गेली होती म्हणून त्यांच्यातील असंतोष शिगेला पोचून शिकंदरची उघड उघड अवज्ञा करावी अशी बंडखोरीची कुजबूज होअू लागली

'When the Macedonian soldiers found that they had still on hand a fresh war in which the most warlike nations (गण)

would be their antagonists, they were struck with unexpected terror and began again to upbraid the king in the language of sedition (Curtius as quoted in 'Hindu Polity')

तथापि शेवटी शत्रूच्या वेढ्यास भीक न घालणाऱ्या त्या भारतीय नगरावर त्याच्या तटास शिड्या लावून शत्रूच्या माऱ्यास न भिता सरळ आत अुडी घेण्याची धाडसी आज्ञा अलेक्झांडरने मोडली आपले ग्रीक सैन्य तसे साहस करण्यास अळं-टळं करते आहेसे पाहून तटास लावलेल्या अेका शिडीवर तो ग्रीकांचा अतुल पराक्रमी सेनापति शिकदर स्वत चढू लागला त्या दृश्यासरशी ते सारे ग्रीक सैन्यही अकस्मात् अुत्तेजित होअून शिड्यावर भरभर चढू लागले तट चढून जाताच स्वत अलेक्झांडरने तटावरून जी अुडी घेतली ती थेट खाली त्या नगराचे आतल्या रणभूमीतच होय! मागोमाग ग्रीक सैन्यही तटावरून अुड्या घेत नगरात घुसले भारतीय सैन्यात नि ग्रीक सैन्यात अेकच रणधुमाळी अुसळली!

अितक्यात —

अितक्यात अेका भारतीय वीराने भात्यातून अेक विषारी शर काढून धनुष्याच्या प्रत्यंचेस जोडला, आणि जिथे सेनापतिपदाचे सोनेरी शिरस्त्राण घालून, तुंबळ रण घुमवीत, पुढे घुसणाऱ्या ग्रीक सैन्यात त्याचा सम्राट्-सेनापति अलेक्झांडर तळपत होता ते लक्ष्य साधून त्या भारतीय वीराने (ज्याचे नावही अुपलब्ध नाही त्याने) तो अमोघ शर सोडला.

तो शर नव्हता तर भारताचा मूर्तिमत सूडच होता! पंताचे आर्येत किंचित् जुळवून बोलावयाचे तर

तो शर गरधरवरसा पविसा रविसा स्मरारिसायकसा।
म्लेच्छहृदतरी घुसला वल्मीकामाजि नागनायकसा॥

त्या बाणाने घायाळ होअून
अलेक्झांडर रक्ताच्या थारोळ्यात कोसळला

भारतीय वीराने प्रबळपणे सोडलेला तो बाण नेमका शिकदरच्या वक्ष स्थळी घुसला. त्यासरशी मूर्छित होअून शिकदर खाली कोसळला हे पाहताच अेका ग्रीक सैनिकाने आपल्या ढालीखाली त्यास झाकून घेतले अलेक्झांडर रणात पडला, मूर्छित झाला, असा अेकच विसगत हाहाकार ग्रीक सैन्यात अुठला कडोनिकडीने ग्रीकांनी रक्ताच्या थारोळ्यात पडलेल्या अलेक्झांडरला रणातून तसाच बाहेर काढून आपल्या शिबिरात नेले. तिथे मोठ्या प्रयासाने त्याच्या वक्ष स्थळात घुसलेला त्या भारतीय वीराचा तो भीषण बाण अुपटून काढला गेला अलेक्झांडर जसजसा शुद्धीवर येअू लागला तसतसा ग्रीक सैन्याच्या जिवात जीव येअू लागला कित्येक दिवस तो घाव भरून येण्यास लागले. तोपर्यंत शिकदर अथरुणास खिळून होता.

पण तिकडे हा हा म्हणता बाबिलोन ते ग्रीसपर्यंत या घटनेची पहिली बातमी हीच गेली की, युद्धात भारतीय बाण लागून शिकंदर ठार झाला ! नि यामुळे गांधार नि अिराणच्या काही भागात बंडेही झाली. पुढे 'शिकंदर घायाळ झाला नि आता बरा आहे' ही बातमी पोचल्यावर स्थिरस्थावर झाले

आणि त्या वृत्तामध्ये भारतात नि विशेषतः त्या वीर्यशाली मालव शूद्रक गणराज्यात कृतकृत्यतेची धन्यता वाटली असल्यास ते साहजिकच होते भारतीय पौरव राजाला लढाअीत ग्रीकांनी जेव्हा घायाळ केले होते तेव्हा त्याचा अलेक्झांडरला अितका गर्व झाला होता की त्याने ते चित्र ठसविलेले अेक नवे नाणे स्वतःने दर्पाचे स्मारक म्हणून पाडले होते ते आजही पहावयास मिळते भारताच्या त्या अपमानाचे अुट्टे आज त्या ग्रीकांच्या राजालाही रणांगणात अक्षरशः लोळवून भारतीय वीरांनी काढले ! भारताचे रक्त सांडणाऱ्या त्या म्लेंच्छ सम्राट् अलेक्झांडरला त्याचे स्वतःचे रक्त सांडून भारतीय वीरांनीही वैयक्तिक दंड भोगावयास लावला !

भारतीय बाण ज्याच्या वक्षःस्थळास भेदून आत रुतलेला आहे नि त्यामुळे जो रणांगणात स्वतःच्या रक्ताच्या थारोळ्यात मूर्छित पडलेला आहे अशा अलेक्झांडरचे चित्र ठसविलेले अेखादे नवे सोनेरी नाणे मालव शूद्रक गणानेही पाडावयास हवे होते ! असेलही पाडले क्वचित् !

अलेक्झांडरच्या आजवरच्या अत्याचारी रणनीतीप्रमाणे जी त्यास विरोधतील त्या त्या संस्थानाचा तो बहुधा निर्दयपणे निःपात करीत आला होता पण अरेस कारे म्हणून हटकणारा प्रतिवीर भेटताच आपले काम साधून घेण्यासाठी सुतासारखा सरळपणा दाखविण्याचे कलेतही तो निष्णात होता ! त्याची प्रकृति बरी होताच मालवशूद्रकांच्या संयुक्त सेनापतीशी अुद्दंड भाषा न योजता त्याने शस्त्रसंधीचे बोलणे लावले हा संधि करण्यासाठी त्या संयुक्तगणाचे शंभर प्रतिनिधि निवडले गेले होते त्या सर्व भारतीय प्रतिनिधींच्या सन्मानार्थ अलेक्झांडरने आपल्या शिबिरात अेक मोठ्या थाटाचा समारंभ करण्याचे ठरविले मालवशूद्रकांचे ते शंभर प्रतिनिधि ग्रीकांचे शिबिरात येताच त्यांचे भव्य स्वागत करण्यात आले त्या प्रसंगाची मोठी सुरस नि सविस्तर वर्णने निरनिराळ्या ग्रीक अितिहासकारांनी दिलेली आहेत पण स्थलाभावी अिथे त्याचा अगदी संक्षिप्त अुल्लेख तेवढा केला आहे ग्रीकानाही असाधारण (Uncommon) वाटावे असे भरपूर अुंचीचे, धष्टपुष्ट नि डौलदार शरीराचे, भरजरी मूल्यवान वेष नि रत्नामोत्याचे अलंकार परिधान केलेले असे ते शंभर भारतीय वीर पुरुष प्रत्येकी आपल्या सुदृढ नि सालंकृत सोनेरी रथात बसून आलेले होते त्यांचे समवेत अुत्तम नि मूल्यवान् साज चढविलेले हत्तीही होते ग्रीकांना हत्तींचे नेहमीच मोठें आकर्षण वाटे.

ह्याच प्रतिस्पर्ध्यांनी आपल्या स्वतःवर प्राणसंकट आणलेले होते याची जाणीव मनात सलत असताही त्या समारंभात अलेक्झांडरने वीरोचित अुदारमनस्कता

दाखवून त्या समारंभात आपल्याही राजवैभवाचे प्रदर्शन केले त्या प्रतिनिधि-मंडळातील शंभर प्रतिनिधींसाठी भोजन समारंभाचे वेळी सोन्याची शंभर पीठे हारीने मांडली होती अुंची मद्याची नि पक्वान्नांची रेलचल अुडाली. निरनिराळ्या क्रीडोत्सवाची आणि गायनवादननर्तनादि समारंभांची लयलूट झाली शेवटी अलेक्झांडरचा नि त्या मालवशूद्रकांच्या संयुक्त गणराज्याचा संयुक्त संधि झाला.

त्या काळच्या ग्रीक लेखकांच्या या संधिसंबंधात विसंगत वर्णनातून जो काही समन्वय लागतो तो अितकाच की, या संयुक्त गणराज्याशी चाललेले युद्ध ग्रीकांनी नि भारतीयांनी अुभयपक्षी बंद ठेवण्याचे मान्य केले आणि ह्या मालवशूद्रकांच्या गणराज्यांनी सिंधुनदीतून परतणाऱ्या अलेक्झांडरच्या नौदलाला कोणताही अुपद्रव देअू नये हे त्या संयुक्त गणराज्यांनी मान्य केले या दोन गणराज्यांपैकी मालवगणराज्याच्या पराक्रमी अस्तित्वाचा अुल्लेख भारताच्या पुढच्या अितिहासात शकपूर्वीच्या म्लेंछ सत्तेशी झालेल्या युद्धातही वारवार येणारा आहेच त्यावरून ते मालवगणराज्य पुढे अनेक शतके भरभराटीत होते हे सिद्ध करीत बसण्याचे कारणच अुरत नाही

भारतीय प्रतिकारकांच्या आणखी काही वीरकथा, त्या प्रकरणींच्या स्थल-कालाचा स्पष्ट अुल्लेख नसताही ग्रीक लेखकांनाही वर्णिल्यावाचून राहवले नाही त्यांपैकी दोन तीन तरी येथे अुदाहरणार्थ देअू

'मासागा' येथील छापा — मासागा येथे अलेक्झांडरच्या हाती सात सहस्र भारतीयांची अेक सशस्त्र टोळी सापडली तीत अनेक स्त्रियाही होत्या अलेक्झां-डरने त्यास सांगितले की, जर तुम्ही माझ्या सैन्यात भरती व्हाल आणि माझ्या स्वारीत माझ्या भारतीय शत्रूंशी लढत चलाल तर मी तुम्हास जीवदान देतो नाहीतर सर्वांना कापून काढीन किंवा दासदासी म्हणून धरून नेअीन त्या टोळी-तील पुढाऱ्यांनी ती अट मान्य केली पण विनंती केली की त्या सर्वांचे अेकमत व्हावे म्हणून विचारविनिमयासाठी त्यांना अेक रात्र अवधि द्यावा. त्याप्रमाणे शिकंदराने त्यांना अवधि दिला आणि ग्रीकांच्या शिबिरासमोर नअू अेक मैलाच्या अंतरावरील टेकडीवर रात्रभर वसती करण्यास जाअू दिले. व्हिन्सेंट स्मिथ आपल्या अितिहासात लिहितो की " The Indians being unwilling to aid the foreigners in the subjugation of their country-men desired to evade the unwelcome obligation. " ह्यामुळे स्वत:चा जीव वाचावा म्हणून ग्रीकांसारख्या परराष्ट्रीय शत्रूंना मिळून आपल्या राष्ट्राला पारतंत्र्यात ढकलण्यासाठी लढण्याचे पापी कृत्य केव्हाही करावयाचे नाही असे त्या भारतीयांनी त्या रात्रीच्या गुप्त बैठकीत ठरविले आणि भल्या पहाटेसच ग्रीकांचा डोळा चुकवून निघून तिकडे निसटून जाण्याचा त्यांनी कट केला विसाव्यासाठी मग ते थोडा वेळ निजले. पण त्यांच्या त्या कटाची बातमी तत्काल शिकंदरला कळली त्या

सरशी त्याने ग्रीक सैन्यास घेऊन त्या निद्रिस्त भारतीय दलावर अकस्मात् छापा घातला आणि अेकदम कापाकापीस आरंभ केला. तेव्हा त्या सात सहस्र भारतीयात अेकच हाहाकार झाला! पण थोडयाच वेळात ते सावध झाले त्यानी आपापली शस्त्रे अुपसली. मध्ये पोकळ असा अेक गोल व्यूह रचला, त्या पोकळीत स्त्रिया नि मुले घातली आणि ते सारे भारतीय वीर शत्रूवर तुटून पडले. अनेक स्त्रियाही आघाडीवर राहून ग्रीकाशी वेभान झुजताना आढळन होत्या. शेवटी ग्रीकाच्या बहुसख्य सैन्याकडून ठार मारले जाअीतो ते भारतीय वीर आपल्या राष्ट्राच्या स्वातत्र्यास्तव झुजत राहिले!

'The gallant defenders met a glorious death which they would have disclaimed to exchange for a life with dishonour.' (Early History of India by V. D. Smith, Page 51)

अग्रश्रेणी :—ह्या भारतीयाच्या लहानशा पण स्वतत्र प्राजकानेही शरण न जाता शिकदराचे प्रचड नौसैन्य सिंधुनदीतून परत जात असता क्षात्रधर्मानुसार त्याच्याशी आणातिक सग्राम केला. त्याच्या राजधानीवरच ग्रीक सैन्य चालून आले तेव्हा त्या भारतीय लढवय्यानी मार्गोमार्गी आडोसे अुभारून मान्याची स्थले निर्मिली आणि पावलोपावली अशी लढत दिली की शिकदरला त्याच्या स्वत च्या ग्रीक सैनिकाचे वळी दिल्यावाचून त्या नगरात प्रवेश करता आला नाही शेवटी "According to Curtius when those brave fellows could not further resist the odds, they (the Agrashrenees) set their houses on fire and their wives and children and all threw themselves into the flames!" कर्टिस हा युरोपियन ग्रथकार लिहितो की, ग्रीकाच्या बहुसख्य सैन्याला हटविणे जेव्हा अशक्य झाले तेव्हा त्या झुजार अग्रश्रेणीनी आपल्या साऱ्या घरादाराना आग लावून दिली आणि त्याच्या शूर स्त्रिया, मुले मुली— सर्वजण त्या ज्वालाकल्लोळात अुडया घेअून भस्मसात् झाले! म्हणजे आजच्या भाषेत त्यानी जोहार केला.

हाच तो जोहार!!—जय हर!

आपल्याकडे सर्वसामान्यपणे असे समजले जाते की 'जोहाराची' ही तेजस्वी चाल रजपुतात तेवढी प्रचलित असे. परतु ग्रीक लेखकानी वरील अग्रश्रेणीसारख्या पराक्रमी लोकाची जी अुदाहरणे आश्चर्यचकित होअून दिली आहेत त्यावरून हे अुघड होते की, रजपूत ह्या नावाचाही अुदय होण्यापूर्वीपासून आपल्या भारतीय योद्धयांच्या वर्गातून ही 'जोहाराची' तेजस्वी परपरा चालत आलेली आहे. जोहार हा शब्द अलीकडचा. तो 'जय हर!' ह्या रणघोषणेपासून निघाला असावा. विलय, मरणमारणाचे थैमान चालत असलेले रणागण,

याची भारतीय देवता हर ! महादेव ! म्हणूनच 'जय हर' ही तुमुल रणगर्जना करीत भारतीय सैन्ये वेभानपणे लढत. मराठ्याचीही युद्धगर्जना होती 'हर हर महादेव' हीच ! लढण्याची पराकाष्ठा केली असताही जेव्हा जेव्हा परधर्मीय वा परराष्ट्रीय अशा आततायी शत्रूच्या हातून सुटण्याची सारी शक्यता नष्ट होई, तेव्हा पाडाव होऊन त्या परशत्रूच्या सत्तेखाली त्याच्या दासदासी होऊन किंवा परधर्म स्वीकारून जिवत राहण्यापेक्षा स्वधर्म, स्वराष्ट्र, स्वत्व याच्या सन्मान-रक्षणास्तव–स्वय हौतात्म्य पत्करणारे असे आमच्या भारतीय युद्धतत्राचे हे अन्त्यस्त्र, हा जोहार, हेच अतिम नि अमोघ अस्त्र असे ! लढाऊ वयाचे सर्व वीर पुरुष रणागणात शत्रूस मारीत मारीत मारले जाताच त्याच्या शतावधि वीरागनानी आपली मुलबाळे छातीशी कवळून आपणच पेटवून दिलेल्या अग्नि-नारायणाच्या ज्वालाकल्लाळात जयहर ! जयहर ! गर्जत पटापट उड्या टाकून भस्मसात् होऊन जायचे ! याचे नाव जोहार! ही तोडाची गोष्ट नाही वीरश्रीची, पराक्रमाची, स्वत्वरक्षक क्षात्रधर्माची प्राणातिक पराकाष्ठा आहे ती !

ज्यानी ज्यानी अशा जोहाराच्या अग्निकल्लोळाची कवचे धारण केली त्याना त्याना बाटविण्याची, दास करण्याची, स्पर्श करण्याची सुद्धा शक्यता त्याचा पाठलाग करीत येणाऱ्या अेखाद्या शिकदराला, अल्लाउद्दिनाला, सेलिमला तर काय पण सैतानाला सुद्धा उरलेली नसते ! त्या अग्निकल्लोळाच्या कक्षेत येताच त्या चटक्यासरशी तो शत्रु हतबल, हताश, हिरमुसला होतो!

भारतात लढत असता काही ठिकाणी ग्रीक सैन्याच्या हाती पडण्याची मानहानि सोसण्यापेक्षा जेव्हा भारतीय वीर वीरागनानी असे अतिम रणकदन करून साधिक अग्निप्रवेश केले तेव्हा ते अद्भुत दृश्य पाहून ग्रीकाची सैन्ये आश्चर्य-चकित झाल्याची जी वर्णने आहेत, त्यातच वरील 'अग्रश्रेणी' ह्या शूर जन-पदाचीही गणना होते

ब्राह्मणक जनपद—शेवटी अलेक्झाडरचे नौदल असे लढत लढत जेव्हा सिंधु नदाच्या मुखापाशी आले तेव्हा तिथे असलेल्या भारतीय स्वतत्र गणराज्याशी त्याची गाठ पडली ही गणराज्ये किंवा 'जनपदे' स्वतत्र नि शूर असली तरी ल्हान लहान होती अलेक्झाडरच्या बहुसख्य नि बलाढ्य सैन्याशी समबलाने लढू शकेल असे त्याच्यात कोणीही नव्हते तथापि त्याच्यातील 'ब्राह्मणक' जनपदाने शरण न जाता ह्या परराष्ट्रीय शत्रूशी दोन हात करावयाचे ठरविले पाणिनि ज्या 'ब्राह्मणको नाम जनपद'चा उल्लेख करतो, तेच हे जनपद होय असे डॉ जयस्वाल म्हणतात मागे पचनदात लढत असतानाच या 'Philosophers' वर्गावर अलेक्झाडरने कसा डख धरलेला होता ते वर सांगितलेलेच आहे त्याच ब्राह्मण वर्गाचे हें छोटेसे राज्य आहे हें अैकताच अलेक्झाडरने त्याच्यावर विशेष चडकपणे सूड उगविण्याचे ठरविले अलेक्झाडरवर लिहिलेल्या आपल्या चरित्रात

Plutarch म्हणतो; " (These philosophers were specially marked down for revenge by Alexander as) they gave him no less troubles *than the mercenaries, they reviled the princes who declared for* Alexander and encouraged free states (in India) to revolt against his authority.' त्या छोट्याशा जानपदानेही स्वराष्ट्राच्या स्वातन्त्र्यास्तव मोठ्या बाणेदारपणाने ग्रीकाशी शेवटपर्यंत झुंज दिली.

पट्टनप्रस्थ — ज्याला आज मुसलमान सिंध हैद्राबाद म्हणतात त्या नगराला त्या काळी पट्टनप्रस्थ म्हणून म्हणत. संस्कृतमध्ये समुद्रकाठच्या किंवा मोठ्या नदीमुखाचे काठी असलेल्या नगरांना बहुधा पट्टन म्हणत. पट्टन म्हणजे अिंग्लिश ' Port '. क्वचित् हा अिंग्लिश Port शब्द त्या संस्कृत शब्द पट्टन शब्दापासून आलेला असावा. शिकंदर अगदी समुद्राचे सन्निध येथू लागला तेव्हा हें पट्टनप्रस्थाचें लहान राज्य शिकंदराला शरण जाण्यासही मान्य नव्हते आणि त्याच्या बलाढ्य सेनेशी लढण्याचे सामर्थ्य आपल्यात नाही हेंही ते जाणून होते. यास्तव त्या जनपदाने तिसरी अेक तोड काढली. त्या साऱ्या जनपदाने सामुदायिक देशत्याग केला नि घरदार, मत्ता नि मातृभूमि अशा सर्वस्वास अत्यंत दु:खित हृदयाने सोडून ते स्वातंत्र्यप्रिय जनपद देशांतरी जाअून निवसू लागले

सिंधुसागरास पोचताच शिकंदर स्वदेशास परततो

सिंधु नदी समुद्रास मिळते त्या समुद्रभागास ' सिंधुसागर ' हें नाव देणे अुचित होय. जसे तिकडे आपल्या पूर्वेस ' गंगासागर ' हे परंपरागत नाव आहे तसेच अिकडे आपल्या पश्चिमेस ' सिंधुसागर ' हें जोडनाव सुलून दिसते.

शिकंदराचे नौदल सिंधु सागरात पोचताच शिकंदराने आपल्या सैन्याचे दोन भाग केले. अेक भाग आज ज्याला बलुचिस्थान म्हणतात त्या बाजूने भूमार्गाने अिराणकडे परत धाडला. शिकंदराचे सारेच सैन्य भारताच्या स्वारीत दमून भागून त्रासून गेलेले होते. त्यातही त्या काळी बलुचिस्थानाकडील हा भाग अतिविकट, अरण्यमय नि त्या ग्रीकांना अज्ञात असल्यामुळे शिकंदराचे तिकडून गेलेले सैन्य कसे तरी पडत झडत अिराणास जाअून पोचले. अिकडे आपल्या सैन्याचा दुसरा भाग स्वत:समवेत घेअून अि. स. पू. ३२५ व्या वर्षी शिकंदर समुद्रमार्गाने अिराणास जाअून पोचला. पूर्वीचे सारे अिराणी साम्राज्य अलेक्झांडरच्या साम्राज्यातच आता मोडत असल्यामुळे तेथील आपली राजधानी जी बाबिलोन तिथे तो परत गेला — पण तेथून दोन वर्षांपूर्वी भारतावर चालून येण्यासाठी जेव्हा तो वीरश्रीच्या अवसानात ' भारतीय सम्राट् ' म्हणून मिरवीत परत येण्यासाठी निघाला होता तसा काही बाबिलोनला परत येअू शकला नाही ! भारत सम्राटासारखा तर नव्हेच पण सम्राटासारखासुद्धा नाही. तर तो परत आला अेखाद्या दमून भागून मनोभंग होअून अर्ध्याच स्वारीवरून परत आलेल्या अेखाद्या सेनापतीसारखा !

अिराणी साम्राज्यासारखें भारतीय साम्राज्य कोपराने खणता आलें नाही !

अलेक्झाडरच्या या मनोभगाचे कारण असे होते की ग्रीक लोकाना त्या वेळचे त्याच्या स्वत पेक्षा अत्यत विस्तृत असलेले अिराणी साम्राज्य हेच काय ते सर्व-श्रेष्ठ साम्राज्य म्हणून परिचित होते जेव्हा अलेक्झाडरसारख्या आपल्या अलौकिक सेनापतीसह त्या साम्राज्यावर ते चालून गेले आणि दोन तीन लढायातच ते दरायसाचे सारे विस्तृत साम्राज्य पत्त्याच्या तटूसारखे कोसळून ग्रीकाच्या पायाशी पडले, तेव्हा त्या अद्भुत विजयासरशी ग्रीकाना वीरश्रीच्या अुन्मादात असे वाटू लागले की आपला सेनानी हा देवसेनानीसारखाच अजिक्य आहे अलेक्झाडरही त्या ' ग ' च्या बाधेपासून अलिप्त राहू शकला नाही. त्याला त्या आपल्या विजयी ग्रीक सैन्याचे बळावर जगज्जेता होण्याची हाव भरली अिराणचे पुढेच भारत म्हणून तो भारताला अिराणप्रमाणेच लगोलग जिकून भारतसम्राट् होण्यासाठी चालून आला त्याला वाटले दिसण्यात विस्तृत नि अवाढव्य दिसणारी ही भारतीय राज्यें नि साम्राज्येही या अिराणी साम्राज्यासारखीच आतून पोकळ नि भुसभुशीत असणार ! अिराणप्रमाणेच त्यानाही आपण कोपराने खणू शकू !

पण अनुभव अगदी अुलटा आला ! भारतात त्याला पदोपदी कट्टर विरोध झाला झालेल्या लढायात जरी तो लढाअी अशी हरला नाही तरी जिकता जिक-ताच तो नि त्याचे ग्रीक सैन्य हैराण झाले अिराणप्रमाणे सारे भारत चुटकीसारखे पादाक्रान्त करण्याचे ग्रीकाचे चढेल बोल फोल ठरले आणि शेवटी भारताच्या अेका सिंधुसीमेवरील पट्टी तेवढी जिकून त्याला परत स्वदेशी फिरावे लागले

अलेक्झाडरचा असा मनोभग नि काही अशी मानभगही झाला होता पण त्या पराक्रमी सम्राटाचा धैर्यभग मात्र झाला नव्हता जे जिकले आहे त्याची नीट व्यवस्था लावून, ते विजित भारतीय प्रदेश आपल्या साम्राज्यात सीरिया, अिराण, बाबिलोनप्रमाणेच पचवून, रिचवून, मग भारतावर कालातराने पुन्हा चालून जावे अशी खुमखूम शिकदरला वाटतच होती

भारताच्या जिकलेल्या भागात शिकदर आपले क्षत्रप नेमतो

हिंदुकुशपासून गाधार नि तक्षशिलेपर्यंतचा प्रदेश, व्यास नदीपर्यंतचा अर्धा पचनद नि वितस्तेच्या सगमापासून तो सिंधूपर्यंतचा सिंधुकाठचा प्रदेश अितका भारताचा भाग शिकदराने आपल्या साम्राज्यात जोडण्याची घोषणा केली तक्ष--शिलेचा भारतीय राजा अबुज ह्याला शिकदरने हिंदुकुश भागाचा आपला क्षत्रप (Governor) नेमले. पचनदाचा आपला क्षत्रप म्हणून राजा पौरव ह्याची नियुक्ति केली तिसरा जो सिंधु वितस्तासगमापासून सिंधुसागरापर्यंतचा भाग होता

त्यावर आपल्या विश्वासाचा फिलिप आणि निकियान ह्या दोन ग्रीक सेनापतींची नेमणूक केली त्याच्या हाताखाली त्याने फिरती ग्रीक सैनिक पथकेही ठेवली होती ग्रीकांची काही गावेही भारतीय प्रदेशात त्याने वसविली होती आणि त्याच्या अितरत्रच्या पद्धतीप्रमाणे 'अलेक्झांड्रिया' नावाचे ग्रीकादिक नागरिकांचे अेक नगरही तक्षशिलेच्या दिशेकडे वसविले होते

शिकंदरचा मृत्यु

भारतातील जिंकलेल्या प्रदेशाची ही व्यवस्था लावण्याचे शिकंदर ठरवितो न ठरवितो तोच त्याला कुणकूण लागली की, त्या प्रदेशातील अनेक भारतीय जनपदे आपण 'जिंकलेली' आहोत हेच मानावयास सिद्ध नाहीत! शिकंदर सिंधमध्ये असतानाच त्याच्या सत्तेविरुद्ध गांधारप्रांतात भारतीयांचे बंड झाल्याची वार्ता आली होती तो गांधारकडे नवी नि भरपूर ग्रीक सेना धाडण्याचे बेतातही होता पण पंचनदामध्ये शिकंदराची सत्ता झुगारून देण्याचा भारतीयांचा कट शिजतो आहे अशीही चिंताजनक कुणकूण सिंध देशातून शिकंदर ससैन्य परत फिरण्याचे आधीच कानावर आली असताही शिकंदरला झटपट काही करता येअीना त्याच्या भारतावरील स्वारीत झालेल्या दगदगीने त्याचे सैन्यच काय ते थकलेले होते असे नाही, तर स्वतः त्याच्याही प्रकृतीवर ताण पडलेला होता त्यातच त्याचे अतिरिक्त मद्यपानाचे व्यसनही बळावले होते त्यामुळे अकस्मात् प्रकृति बिघडून अि सन पूर्व ३२३ व्या वर्षी, म्हणजे तो हिंदुस्थानातून ससैन्य परत गेल्यावर अवघ्या दीड दोन वर्षांचे आतच ग्रीकांचा तो पराक्रमी सम्राट् नि सेनापति अलेक्झांडर बाबिलोन येथे मरण पावला

भारतीय राजकारण्यांचे राष्ट्रीय षड्यंत्र

अलेक्झांडरची पीछेहाट होअून तो सिंधु नदीचे मार्गे परत फिरू लागला त्याच वेळी पंचनदात ग्रीकांविरुद्ध काही भारतीय राजकारणी पुरुषांचे राष्ट्र-स्वातंत्र्यार्थ अेक षड्यंत्र रचले जात होते त्या षड्यंत्राचा अुद्देश ग्रीकांच्या हातात पडलेला सीमाप्रदेश मुक्त करण्यापुरताच काय तो नव्हता तर साऱ्या भारताचा राजकीय कायापालट करण्याचा आणि त्याप्रीत्यर्थ अेका प्रचंड अंतर्गत राज्यक्रांतीचाच सूत्रपात करण्याचा होता. शिकंदर मेला नसता तरीही ते षड्यंत्र, हातीं घेतलेले ते राष्ट्रीय राज्यक्रांतीचे भव्य, भीषण साहस करणारच होते तथापि शिकंदराच्या या अकस्मात् झालेल्या मृत्यूमुळे त्या भारतीय राजकारण्यांना अेक अनपेक्षित सुवर्णसंधिच मिळाल्यासारखे होअून त्यांनी त्या ग्रीकांची राज्यसत्ता अुलथून टाकण्यासाठी तत्काल अुठावणी केली

ग्रीक गव्हर्नरांचा शिरच्छेद

ग्रीक सत्तेचे मुख्य राजप्रतिनिधि म्हणून शिकदराने निकियान नि फिलिप या दोघाना भारतात ठेवलेले होते हें वर सागितलेच आहे शिकदरच्या मृत्यूची बातमी येताच अश्विनी नावाच्या गणराज्यात त्या दोघा ग्रीक गव्हर्नरापैकी फिलिप ह्याला अक्स्मात् गाठून भारतीयानी त्याचा शिरच्छेद केला आणि त्याच्या लहानशा ग्रीक पथकाचीही तीच वाट लावली अिनक्यात दुसरा अुरलेला ग्रीक गव्हर्नर जो निकियान त्यालाही कोणा भारतीयाने अक्स्मात् झेप घालून ठार मारले त्यासरशी सिंधूच्या या तीरास असलेल्या ज्या ज्या भारतीय पथानो गणराज्यानी, राज्यानी शिकदराचे आधिपत्य मानल होते त्यानी त्यानी ते झुगारून देअून आपापले राजकीय स्वातन्त्र्य पुन्हा घोषित केले ! ग्रीकाच्या वसती, ग्रीकाचे ध्वज, ग्रीकाच्या राज्याचे चिन्ह म्हणून जे जे जिथे दिसले त्याचा त्याचा तिथेच नायनाट करून टाकण्यात आला पचनदापासून तो सिंधप्रातसुद्धा सिंधुनदीच्या सीमापट्टीचा सिंधुसागरापर्यंतचा जिकडचा जो भारतीय भाग ज्याला शिकदराने ' जिंकलेला ' म्हणून ग्रीक साम्राज्यात 'यावच्चद्रदिवाकरौ' म्हणून समावेशिलेला होता तो असा चुटकीसरशी स्वतत्र झाला शिकदराचा मृत्यु होताच अवघ्या सहा महिन्याच्या आत !

शिकदराने ग्रीस, सिरिया, पर्शिया, बाबिलोन, अिजिप्त असे देश, राज्ये नि साम्राज्ये जिंकली तेथे आपल्या नावाची नगरे स्थापिली, ग्रीकाच्या वसती (Colonies) वसविल्या त्याच्या साम्राज्याच्या वाटणीनतर त्याच्या ग्रीकाधिकारी वर्गाची राज्ये बाबिलोनप्रभृति त्या त्या प्रदेशात शतकानुशतके चालली अजूनही अितर देशात ' अलेक्झाड्रिया ' नावाची त्याची नगरे अस्तित्वात आहेत, त्याचे नाव तर साऱ्या युरोपच्या प्राचीन अितिहासातून ' दी ग्रेट ' या पदवीस पोचलेले आहे ?

पण भारतात ? सतत दोन वर्षे अनेक सगरात लढून, झुजून, झगडून, लाखो ग्रीकाचे नि भारतीयाचे रक्त साडून ज्या काही भारतीय प्राताना आपण आता नित्याचे जिंकले असे समजून अलेक्झाडरने त्याच्या ग्रीक साम्राज्यास जोडून टाकले त्या प्रातानी शिकदरची सत्ता, त्याचा ध्वज, त्याच्या ग्रीकाच्या वसती (Colonies), त्याच्या विजयाचे चिन्ह नि चिन्ह अुखडून दिले—अवघ्या वर्ष सहा महिन्याच्या आत ?

शेवटी त्याने स्थापिलेल्या अलेक्झाड्रिया नगराचा तर काय पण अलेक्झाडरच्या स्वत च्या नावाचा सुद्धा कोणताही थागपत्ता भारतीय अितिहासात सापडेनासा झाला जणू अलेक्झाडर या नावाच्या कोण्या युरोपमध्ये ' दी ग्रेट ' म्हणून गाजू शकणाऱ्या म्लेच्छ राजाची स्वारी भारतीय सीमेवर झालीच नव्हती ! वैदिक वा

जैन वा बुद्ध अशा कोणत्याही भारतीय प्राचीन ग्रंथातून अलेक्झांडरचा अुल्लेख सुद्धा अजून आढळलेला नाही

व्हिंसेन्ट स्मिथ हा आपल्या सुप्रसिद्ध 'Early History of India' या ग्रंथात लिहितो

'All these proceedings prove conclusively that Alexander intended the permanent annexation of those (Indian) provinces to his empire . . . . . But within three years of his departure from India (from 325 B. C, to 322 B. C.) his officers in India were ousted, his garrisons destroyed and all traces of his rule had disppeared The colonies which he founded in India, unlike those established elsewhere in Asiatic provinces took no root. His campaign, though carefully designed to secure a permanent conquest was in actual effect no more than a brilliantly successful raid on a gigantic scale which left upon India no mark save *the horrid sears of a bloody war. India remained unchanged She* continued her life of splendid isolation and soon forgot the passing of the Macedonian Storm. No Indian author Hindu, Buddhist or Jain makes even the faintest allusion to Alexander or his deeds.' (Page 110)

भारतीय राजकारणाच्या ज्या राष्ट्रीय षड्यंत्राच्या स्फोटासरशी अलेक्झांडरच्या परराष्ट्रीय पारतंत्र्यातून पंचनद ते सिंधूपर्यंतच्या भारतीय प्रदेशांना असे अवघ्या वर्ष सहा महिन्याच्या आत स्वतंत्र करण्यात आले त्या षड्यंत्राचे प्रमुख नेते कोण कोण होते त्याचीं नावें अितिहासास ठाअूक नाहीत. तथापि त्यातील *दोघा पुरुषाची नावें मात्र भारतीय अितिहासात अजरामर झालेली आहेत.* अलेक्झांडर तक्षशिलेपर्यंत जेव्हा आला तेव्हाचे जे वृत्त वर सांगितले आहे तिथे ज्या दोघा पुरुषाचा नामनिर्देश आम्ही केलेला आहे तेच ते दोघे पुरुष होत. पहिला म्हणजे तक्षशिलेच्या विद्यापीठात युद्धशास्त्राचे शिक्षण घेअून नवथरच बाहेर पडलेला तो तरतरीत तरुण चंद्रगुप्त आणि दुसरा म्हणजे त्या विद्यापीठात पूर्वी आचार्य असलेला नि नंतर त्या तरुण चंद्रगुप्ताला राज्यक्रांतीचे नि राज्यशास्त्राचे वस्तुपाठ सक्रिय रीत्या शिकविणारा – आर्य चाणक्य ! यापुढचे साऱ्या भारताचे प्रकट नेतृत्व तेच महापुरुष करणार असल्यामुळे त्यांचा पूर्वपरिचय अियेच करून दिला पाहिजे.

चंद्रगुप्ताची कुलकथा

जगाच्या प्राचीन अितिहासातील बहुतेक थोर पुरुषाप्रमाणेच चंद्रगुप्त नि चाणक्य यांच्या चरित्रावर दंतकथांची नि कल्पितांची दाट पुटे चढलेली आहेत

त्यांपैकी अनेक कथा निदान मनोरंजनासाठी तरी ज्यांना वाचाऱ्याशा वाटतील त्यांनी राधाकुमुद मुकर्जी यांचे ‘ Chandragupt Maurya & His Time ’ हे पुस्तक वाचावे वैदिक, जैन, बौद्ध, यांच्या प्राचीन वाङमयात विखुरलेल्या ह्या चंद्रगुप्त चाणक्याविषयीच्या अनेक कथांतून जे आमच्या मते या दोन महापुरुषांच्या पूर्वचरित्राविषयी ऐतिहासिक असे वृत्त वाटते तेवढेच अिथे देत आहो

ज्या जातीत गौतमबुद्ध जन्मला त्या शाक्य जातीवर काही संकट गुदरल्यामुळे अेके काळी त्यांच्या काही टोळ्या दूर प्रांतात जाअून निवसल्या शाक्य आपणास क्षत्रिय समजत तथापि आपत्काल समजून ती निर्वासित झालेली शाक्य कुटुंबे तिकडे अुपजीविकेसाठी अितर व्यवसाय करू लागली त्या रानात मोर फार असत त्यांना पाळण्याचा नि विकण्याचा व्यवसाय ही मंडळी करू लागली म्हणून त्यांना ‘ मोरिया ’ असे नाव पडले त्यांचा अेक पोटजातच बनली. ह्या ‘मोरिया’ जातीतील अेक कुटुंब पुन्हा पाटलीपुत्र नगराच्या आसमंतात परतले होते त्यातील ‘ मुरा ’ (मयुरा) नावाच्या अेका महिलेचा पाटलीपुत्राच्या राजवाड्यातील अंतःपुरात कोणच्या तरी कारणाने प्रवेश झाला आणि त्या वेळचा नंदसम्राट् महापद्मनंद अुपाख्य धनानंद ह्याची दासी म्हणून ती नांदू लागली त्या नंदसम्राटापासून त्या मुरा दासीला जो पुत्र झाला तोच पुढे प्रख्याति पावलेला सम्राट् चंद्रगुप्त होय

तथापि ही कुळकथा चंद्रगुप्त पुढे जेव्हा सम्राट् झाला तेव्हा त्याला हीनपणा देणारी आहे असे वाटूनच की काय काही ग्रंथांतून पुढे कोणीतरी तीत अशी सुधारणा केली आहे की मुरादेवी ही नंदसम्राटाची दासी नव्हती, तर ती त्याची एक विवाहबद्ध राणी होती म्हणजे चंद्रगुप्त हा दासीपुत्र नसून राज्ञीपुत्र होता

परंतु काही ग्रंथांतून दिलेल्या तिसऱ्या अेका दंतकथेने तर ह्या दोन्ही मूळ कथांवर ताण करून लिहिले आहे की, मुरेचा आणि नंदसम्राटाचा कोणताच संबंध नव्हता तिला तिच्या जातीच्या यजमानापासून अेक पुत्र झाला तोच चंद्रगुप्त पुढे आर्य चाणक्याच्या स्फूर्तीने नि साहाय्याने नि स्वतःच्या पराक्रमाने त्याने ह्या आपल्या निर्धन, सामान्य नि अप्रसिद्ध मातापित्यांचे पांग फेडले आणि नंदवंशाचे हातून सम्राट्पद हिरावून मौर्य राजवंशाची स्थापना केली

कोणत्याही मनुष्याचे महत्त्व वा लघुत्व त्याच्या स्वतःच्या प्रकट गुणांवरून न ठरविता तो कोणत्या वर्णात, जातीत, वा कुळात जन्मला ह्यावरून ठरविण्याची खोड सर्वच समाजामध्ये या ना त्या प्रमाणात आढळून येते त्यामुळेच काळ लोटत जातो तशा त्यांच्या कुलवृत्तान्ताविषयी अशा लोककथा नाटक, काव्य, कादंबऱ्यांतून किंवा तोंडोतोंडी प्रसृत होतात चंद्रगुप्ताला हीनत्व वा महत्त्व देण्यासाठी वर दिल्या आहेत त्यांवाचून अितरही दंतकथा आहेत पण वरील कारणासाठी त्यांना अुल्लेखिण्याचे सुद्धा अिथे कारण नाही, स्थलही नाही

चंद्रगुप्त दासीपुत्र होता ? तो क्षत्रिय नव्हता? तरी काय झाले? 'सूतो वा सूतपुत्रो वा यो वा को वा भवाम्यहम्। दैवायत्तम् कुले जन्म मदायत्तम् तु पौरुषम् ॥' हे अुत्तर ज्या बाण्याने महावीर कर्णाने त्याचा सूतपुत्र म्हणून अुपमर्द करणाऱ्याना दिले, त्याच यथार्थ स्वाभिमानाने चंद्रगुप्तही अुत्तरू शकता की, म्लेच्छाच्या, त्या ग्रीकाच्या सम्राटाची नि सेनापतीची पायधूळ मस्तकी धारण करणाऱ्या तुम्हा केवळ नामधारी अशा 'जातिवंत' राजीपुत्रापेक्षा नि क्षत्रियापेक्षा त्या म्लेच्छाची रणांगणात धुळधाण अुडविणारा खड्गधारी असा मी 'गुणवंत' चंद्रगुप्तच खराखरा क्षत्रिय आहे !

मुरेचा पुत्र तो मौर्य' म्हणूनच चंद्रगुप्ताला मौर्य म्हणत. त्याच आपल्या मातृकुलागत अुपपदाचा अभिमान धरून चंद्रगुप्ताने सम्राट्पद मिळताच आपल्या राजवंशाला मौर्य वंश म्हणविले आणि आपल्या जन्मदात्रीचे, मुरादेवीचे नाव भारतीय अितिहासात चिरंतन करून ठेविले. त्याच्या आअीची जी जात मोरिया (मोर पाळणारी) म्हणून वर सांगितलेच आहे तीच मौर्य सम्राटही आपली जात मानीत. मौर्य सम्राटाचे कुलदैवतही मोर हेच मानले जात असे. ह्याला आता शिलालेखाचा पुरावाही सापडला आहे. नंदनगडला सापडलेल्या अशोकस्तंभावर त्याच्या तळाशी मोराचे चित्र खोदलेले आहे. त्याचप्रमाणे सांचीच्या सुप्रसिद्ध स्तूपावरही सम्राट् अशोकाच्या ज्या चरित्रकथा खोदलेल्या आहेत त्यातून अशींच मोरांची चित्रें खोदलेली आढळतात.

मगध सम्राट् महापद्मनंद

त्या वेळी मगधाच्या विस्तृत साम्राज्यावर महापद्मनंद हा राज्य करीत होता. त्याच्या अंगच्या अनेक दुर्गुणामुळे तो लोकाना अत्यंत अप्रिय झालेला होता. त्याच्या अनावर धनतृष्णेपायी ती तृष्णा पुरविण्यास द्याव्या लागणाऱ्या कराच्या भाराखाली प्रजा रडकुंडीस आली होती तिच्यात असंतोष माजलेला होता. ह्या त्याच्या धनतृष्णेचा अुपहास करण्यासाठी त्याला 'पद्मनंद' न म्हणता लोक त्याला 'धनानंद'च म्हणत. सम्राट्पदाला शोभेल असा अेकही गुण त्याच्यात नव्हता. केवळ मागच्या सम्राटाचा भाअू म्हणून तो राज्यपदावर चढला होता जेव्हा अलेक्झांडर भारतावर चालून आला नि मगधावर स्वारी करून मी भारतसम्राट् होणार म्हणून अुघड अुघड घोषणा करू लागला, तेव्हाच जर ह्या मगधाचा सम्राट् म्हणविणाऱ्या महापद्मनंदाने ते आव्हान स्वीकारून अलेक्झांडरला पंचनदातच गाठला असता आणि आपल्या तेथील भारतीय प्रदेशाना ग्रीकाचा पाडाव करून मुक्त केले असते, निदान तसा बलवत्तर प्रयत्न तरी केला असता, तर त्याच्या सम्राट्पणाला काही अर्थ अुरला असता ! पण त्याने हू की चू केले नाही. अलेक्झांडरने केलेला अुपमर्द निमूटपणे गिळला. या त्याच्या भित्रेपणाचा स्वाभिमानी

नि स्वराष्ट्राभिमानी अशा प्रत्येक भारतीयाला तिटकारा आला होता तो भिन्न असे म्हणूनच तो कपटीही होत गेला नि स्वार्थी नि राष्ट्राभिमानी अशा राजकारण्याचा तो द्वेष करी लोकांत त्याची पत अुतरावी म्हणून अशा राष्ट्राभिमानी पुढाऱ्याचा तो अुपमर्द करी कर्ता मनुष्य पाहिला का त्याच्या कपाळास आठ्या पडत

ह्याच सम्राट महापद्मनंदापासून मुरा दासीला चंद्रगुप्त हा पुत्र झाला होता चंद्रगुप्ताच्या लहानपणाच्या काही कथा आहेत पण त्या थोड्या नि केवळ दंतकथा आहेत निश्चित जे दिसते ते अितकेच की तरुण चंद्रगुप्तासारखा तेजस्वी, तरतरीत साहसी महत्त्वाकांक्षी दासीपुत्र असताही राजपुत्राचे अधिकार गाजवू पाहणाऱ्या आपल्या ह्या पुत्राचा त्या भेकड पण धूर्त अशा सम्राट् महापद्मनंदाला असा धाक वाटू लागला की न जाणो आपल्या विरुद्ध असणाऱ्या प्रबळ राजकारण्यांचा गट ह्या आपल्या अुच्छृंखल दासीपुत्राला हाती धरून आपल्यालाच सिंहासनावरून खाली ओढण्यास कचरणार नाही ! त्याच्या नंदवंशाने मागधाच्या मूळच्या शिशुनाग राजवंशाचा कसा अुच्छेद करून राज्य बळकावले ते वृत्त त्या महापद्मनंदाच्या डोळ्यासमोरच होते अशा कोणच्यातरी भयावह कारणामुळे सटका उठून त्या तरुण चंद्रगुप्ताला सम्राट् महापद्मनंदाने मगधराज्यातून सीमापार होण्याची शिक्षा दिली यापुढचा वृत्तान्त अगदी अज्ञात आहे तरुण चंद्रगुप्त जो पुन्हा प्रकट होतो तो तक्षशिलेच्या विद्यापीठात राज्यशास्त्र नि युद्धशास्त्र प्रभृति विद्यांचे शिक्षण घेत असलेला अेक राजकुमार म्हणूनच होय तिकडे महापंडित म्हणून ख्याति पावलेल्या आर्य चाणक्याच्या पाठिंब्यानेच त्याला त्या विद्यापीठात शिरता आले अशी जी कथा ग्रंथांतरी आहे तीत काहीतरी तथ्य असावे चंद्रगुप्ताने काही सहा सात वर्षे तक्षशिलेत शिक्षण घेतल्यानंतर तिकडे अलेक्झांडरची पूर्वी वर्णिलेली स्वारी झाली त्या वेळी ग्रीकांनी आपल्या भारतीय राष्ट्राच्या केलेल्या अुपमर्दाचे अुट्टे काढून त्यांना जिंकलेला प्रदेश पुन्हा स्वतंत्र करण्यासाठी जे भारतीय राष्ट्रभक्तांचे नि राजकारण्यांचे आर्य चाणक्याच्या नेतृत्वाखाली मोठे षड्यंत्र रचले गेले म्हणून वर सांगितले आहे त्यात आर्य चाणक्याचा हा पट्टशिष्य, हा तरुण चंद्रगुप्त प्रथमतः आपल्या तजाने तळपू लागला

अितिहासातील अेक अद्भुत अर्धी घटका !

ग्रीकांच्या सैन्यरचनेतील, व्यूहांतील, शस्त्रागारांतील वैशिष्ट्य तरी कोणती आहेत ती पाहणी स्वतः करावी ह्या हेतूने तरुण चंद्रगुप्त ग्रीकांच्या शिबिरात छद्मीपणे हिंडत असावा कारण अेकदा तो त्यांच्या प्रत्यक्ष राजशिबिरातच असा रात्री छपत टेहेळणी करीत असता ग्रीक पहारेवाल्यांनी त्यास संशयावरून पकडले त्यावरून अलेक्झांडरपर्यंत ते वृत्त पोचून त्या ग्रीक सम्राटाने त्या अज्ञात तरुण

भारतीयास आपल्या समोर बोलाविलें. क्वचित् आधी भेट ठरवूनच तो तरुण अलेक्झाडरला भेटावयास गेला असेल असेंही काहींना वाटतें.

चाळिशीकडे झुकलेला तो प्रतापी ग्रीक सेनापति नि सम्राट् अलेक्झाडर आणि विशीच्या वेशीत शिरणारा तो भावी भारतीय सेनापति नि सम्राट् पण त्या वेळचा अेक भटकता तरुण चंद्रगुप्त अेकमेकांना काही क्षण न्याहाळीत राहिले! मध्यान्ह अुतरू लागलेला अेक सूर्य—अुप.वालाचे आवरणातून अजून पुरता बाहेर न आलेला तो अपर अुदयोन्मुख सूर्य जणू परस्पर सन्मुख आले !

अेक अर्धी घटकासुद्धा त्यांची ती भेट टिकली नसेल. पण अितिहासात चिरतनपणे विस्मयावह वाटावी अशी ती अर्धी घटका अद्‌भुत ठरली खरी.

त्या भेटीचा अुल्लेख बहुतेक ग्रीक लेखक करीत असताही तिथे अलेक्झाडरशी त्या तरुण चद्रगुप्ताचें काय बोलणें झाले याविषयी कोणीच नक्की काही सांगत नाही. 'मगधाच्या राजवंशाशी माझा संबंध आहे' असे काहीसें चद्रगुप्त पुटपुटला, अेवढे अेकदोघानी लिहिले आहे. अेकदरीत नक्की असें अितकेच सांगता येते की, अलेक्झांडरच्या प्रश्नांना चंद्रगुप्ताने बाणेदारपणे अुत्तरे दिली. त्या अुत्तर-प्रत्युत्तरात काही विकोप अुत्पन्न होअून शिकंदरने त्या तरुणाला तत्काळ शिबिराबाहेर काढून देण्याची आज्ञा सोडली. त्याप्रमाणे तो तरुण तेथून तत्क्षणी बाहेर पडला. पण मध्यंतरी अलेक्झांडरला काय वाटले कोणास ठाअूक, त्याने काही वेळाने त्या तरुणास पुन्हा आपल्यासमोर घेअून येण्यास आज्ञापिले. पण तो तरुण अितक्या वेगाने निसटला होता की, त्याचा शोध ग्रीक सैनिकाना पुन्हा कुठेच लागला नाही.

आर्य चाणक्याची कुलकथा

आर्य चाणक्य हा ब्राह्मण कुळात जन्मलेला होता. त्याचें मूळचें नाव विष्णु-गुप्त असें होतें. चाणक्य हें नाव त्याच्या मूळच्या चणक नांवाच्या गावावरुन पडले असावें. परंतु त्याचें आर्य चाणक्य हेंच नांव सुप्रसिद्ध आहे. त्याचें तिसरें कौटिल्य हें नावही लोकप्रिय आहे. त्याचा महनीय नि मौलिकग्रंथ कौटिलीय अर्थशास्त्र ह्याच नावाने विख्यात आहे. त्याचे गोत्र जें कुटल त्यावरून हे नाव पडलेले असावें. त्या-वेळच्या बहुतेक शास्त्रात तो पारंगत झालेला असून तक्षशिलेच्या विद्यापीठात नि भारतीय पडितमंडळात महापंडित म्हणून त्याची कीर्ति दुमदुमत होती. दिसण्यात तो कुरूप होता. पुढे मगधात झालेल्या साम्राज्यीय राज्यक्रांतीत जेव्हा त्याचे नाव अखिल भारतातच नव्हे तर त्या वेळच्या ग्रीस प्रभृति जागतिक राज्यमंडळातही सम्राट् चद्रगुप्ताचा लहानपणीचा मार्गदर्शक नि नतरचा भारतीय साम्राज्याचा महामात्य म्हणून जगप्रसिद्ध झाले तेव्हा त्याच्या पूर्वचरित्राविषयीही चंद्रगुप्त किंवा अलेक्झांडरप्रमाणेच अनेक भाकड दतकथा लोकात प्रचलित झाल्या. चद्रगुप्त नि चाणक्य हे दोघेही दिवगत झाल्यानंतर शतकाचा काळ लोटल्यावर लिहिल्या गेलेल्या

अनेक ग्रंथातून, नाटकातून, लोककथातून साधार असोत वा निराधार असोत पण अनेक अुल्लेख आलेले आढळतात जैन, बौद्ध किंवा वैदिक वाङ्मयातील हे अुल्लेख सर्वस्वी विश्वसनीय नाहीत. अेका संस्कृत नाटकातही त्याची रंगविलेली भूमिका नाट्यप्रसंग रंगविण्यासाठी अवास्तवपणे वर्णिलेली आहे यास्तव त्याच्या कुरूपते विषयीची नि दाताविषयीची विक्षिप्त वर्णने किंवा त्याने मार्गात खेळणाऱ्या अजाण नि ग्राम्य मुलातून चंद्रगुप्त ह्या अेका हूड मुलाची भारताचा भावी सम्राट् करण्यासाठी केवळ लहर लागली म्हणून किंवा हस्तसामुद्रिकावरून निवड केली अशा गप्पा त्या प्राचीन ग्रंथात दिलेल्या असल्या तरी, त्याना ' गप्पा 'पलीकडे कोणतेही अैतिहासिक मूल्य देअू नये तथापि त्याच्या मुळाशी काही अैतिहासिक तथ्यकणिका आहेत की काय याचा छडा अवश्य लावावा.

आर्य चाणक्याच्या प्रतिज्ञेची विकृत आख्यायिका

चाणक्याविषयीच्या अशा अेका आख्यायिकेची चर्चा, अुदाहरण म्हणून तरी अिथे केली पाहिजे कारण ती आजच्या शालेय अितिहासातून सुद्धा त्याच विकृत रुपात शिकविली जात आहे ती आख्यायिका थोडक्यात अशी "तक्षशिलेच्या विद्यापीठात नि तिकडच्या प्रदेशात महापंडित म्हणून प्रसिद्धि पावल्यामुळे पाटलीपुत्रात आर्य चाणक्याला सम्राट महापद्मनंदाच्या प्रासादात 'दानाध्यक्ष' पदावर नियुक्त करण्यात आले त्या अुच्चपदावर तो कार्य करीत असता अेक दिवस नंदसम्राट् पहाणी करता करता तिथे आला परंतु आर्य चाणक्याचे दातावाचून विद्रूप झालेले तोंड नि मूळचेच कुरूप शरीर पाहून त्याने त्याची कुचेष्टा केली तें न साहून चाणक्य संतापला तेव्हा नंदाने त्यास तत्काळ खाली खेचून आणि काही ग्रंथात लिहिलें आहे तशी त्याची शेंडी अुपटेतो ओढून त्यास राजप्रासादाबाहेर हुसकून पदच्युत करण्याची आज्ञा सोडली तेव्हा त्या तेजस्वी ब्राह्मणाने ताडकन् अुत्तर दिले की 'तुझ्या सिंहासनावरून तुलाही असाच खेचून तुझा नि तुझ्या नंदवंशाचा नायनाट करीन तेव्हाच पुन्हा शेंडीला गाठ बांधीन !' अशी प्रतिज्ञा करून तो राजवाड्यातून निघून गेला

परंतु, सम्राट् नंद दानविभागाची पहाणी करण्यास तिथे आला होता, सौंदर्यविभागाची नव्हे ! तेव्हा ज्या महापंडिताला त्या नंदराजाने, स्वत च दानाध्यक्षाच्या अुच्चपदी नेमले होते तो केवळ कुरूपतेमुळे त्या अुच्चपदास अयोग्य आहे असे नंदराजा म्हणेल तरी कसा ? त्या कार्याध्यक्ष पदाला धर्मशास्त्रादिक पांडित्याची आवश्यकता होती दैहिक सौंदर्याची नव्हे ! परंतु ह्या आख्यायिकेचा भाकडपणा ठरविण्यास अशा किरकोळ आक्षेपापेक्षा जो खऱ्या महत्त्वाचा आक्षेप आहे तो असा की, चाणक्याच्या ह्या झालेल्या वैयक्तिक अपमानामुळेच काय तो चाणक्य नंदसम्राटाविरुद्ध बंड करून अुठला असे ती आख्यायिका सूचित करते. म्हणजे जर

त्याचा हा वैयक्तिक अपमान झाला नसता तर तो नंदसम्राटाचा अेक राजनिष्ठ सेवकचा सेवक म्हणूनच राहिला असता ! त्याने जी भारतव्यापी प्रचंड राज्यक्रांति केली ती भारतीय राष्ट्राला म्लेच्छांच्या दास्यातून सोडवून स्वतंत्र करण्यासाठी नव्हे तर केवळ आपल्या वैयक्तिक अपमानाचा सूड अुगविण्यासाठी होय ! म्हणूनच ही आख्यायिका विकृत आहे.

जेव्हा शिवाजी, राजकारणातील अेक हूल म्हणून औरंगजेबाचे आधिपत्य मानून आग्र्यास त्या मोगल बादशहाच्या 'दरबारात' गेला, तेव्हा औरंगजेबाने त्याचा अपमान केला. त्यात सटका अुडून शिवाजी बंदीत पडला. पण तेथून चातुर्याने निसटून जाअून त्याने औरंगजेबाशी अुघड युद्ध मांडले आणि स्वतःचें स्वतंत्र राज्य स्थापले. अशी कथा सांगून जर कोण्या शहाण्याने निष्कर्ष काढला की स्वतःचा वैयक्तिक अपमान केला म्हणूनच काय ते शिवाजीने औरंगजेबाशी वैर केले नि आपले स्वतःचे राज्य स्थापले, त्यात स्वधर्माच्या नि स्वराष्ट्राच्या राजकीय मुक्ततेचा हेतुबितु नव्हता, तर ते जितके विकृत नि वेडगळ कथन होअील तितकीच आर्य चाणक्याचा तो वैयक्तिक अपमान नंदराजाने केला म्हणूनच काय ती चाणक्याने नंदवंशाचे अुन्मूलन करून ती भारतीय राज्यक्रांति केली असे सुचविणारी ही आख्यायिकाही अगदी असत्य नसली तरी विकृत नि अर्धवट आहे.

ती आख्यायिका अशी अुलगडून शिकवावी

शिवाजीचा अपमान झाला म्हणून त्याने औरंगजेबाविरुद्ध बंड केले असे नसून औरंगजेबाची परधर्मीय सत्ता अुलथून टाकण्यासाठी हिंदुत्वाच्या अभिमानाने शिवाजी बंड करतो आहे अशी धास्ती औरंगजेबाने खाल्ली होती म्हणून त्याने शिवाजीस अपमानून बंदीत टाकले असा खरा कार्यकारणभाव आहे. त्याचप्रमाणे आर्य चाणक्य हा आपणास दुबळे लेखून मगध साम्राज्याची सत्ता आपल्या हातून हिसकावून घेण्यासाठी अेक राष्ट्रीय षड्यंत्र रचीत आहे असे गुप्त वृत्त महापद्मनंदाला आधीच ठाअुक झाल्यामुळे नंदाने त्याचा राजवाड्यात असा काणता तरी अुपमर्द केला आणि त्यासरशी त्या तेजस्वी ब्राह्मणाने 'तुझ्या प्रपीडक सत्तेचे अुन्मूलन करून भारताचा अुद्धार करीन तरच मी खरा चाणक्य' अशा आशयाचे प्रत्युत्तर दिले असा कार्यकारण भाव प्रतिपादिला पाहिजे. तोच सर्व वस्तुस्थितीशी जुळतो.

कारण ह्याचा बळकट पुरावा स्वतः चाणक्याने रचिलेल्या 'कौटिलीय अर्थशास्त्र' ह्या ग्रंथातच आपणास सापडतो. त्या ग्रंथात स्वतः ग्रंथकाराचा परिचय करून देताना म्हटले आहे :

> चाणक्य इति विख्यातः श्रोत्रियः सर्वधर्मवित् ॥
> येन शस्त्रं च शास्त्रं च नंदराजगता च भूः ।
> अमर्षेणोद्धृतान्याशु तेन शास्त्रमिदं कृतम् ॥

'नंदाचा अुच्छेद करून त्याच्या सत्तेत अधःपात होत चाललेल्या राष्ट्रीय शस्त्रशक्तीचे, शास्त्रशक्तीचे नि ह्या भारतभूमीचे अुद्धरण ज्याने केले त्याने हा ग्रंथ लिहिला आहे' आपल्या वैयक्तिक अपमर्दाचा सूड म्हणून त्याने नंदाचा निपात केला अशा आशयाचा चकार शब्दही त्या परिचयाच्या श्लोकात अुल्लेखिलेला नाही स्वराष्ट्राच्या आणि मातृभूमीच्या अुद्धारार्थ नंदाचा निपात केला असे स्वतः चाणक्याचा ग्रंथच सांगत आहे!

चाणक्याच्या ह्या राष्ट्रमूलक नंदद्वेषास नंदाने मागाहून केलेल्या वैयक्तिक अपमर्दाने अधिक धार चढली असेल अितकाच काय तो त्या अतथ्य अशा नाटकी पणाच्या भाषेने सांगितलेल्या आख्यायिकेत सत्याचा अंश असावा

शिकंदरच्या स्वारीच्या पूर्वीपासूनच चाणक्याच्या राजकारणाचा आरंभ

तक्षशिलेच्या परिसरात चाणक्याचे वास्तव्य शिकंदराच्या स्वारीच्या आधी कितीतरी वर्षे होते भारताच्या निकडील सिंधूपर्यंतच्या सीमाप्रदेशाच्या राजकीय परिस्थितीचा त्याने प्रत्यक्ष परिचय करून घेतलेला होता

भारताच्या या सीमाप्रदेशाला लागूनच अिराणचे प्रचंड, संघटित, अेककेंद्र नि अेकराष्ट्र असे शत्रुराष्ट्राचे साम्राज्य पसरले होते तशा काण्या भारतविद्वेषी संघटित साम्राज्याने स्वारी केली असता त्या सीमेवरील हिंदुकुश ते पंचनद नि सिंधपर्यंत पसरलेली आमची भारतीय स्वतंत्र शूर पण लहान लहान विलग नि विघटित गणराज्ये नि राज्ये रणांगणात कधीच अेकअेकटी पुरी पडणार नाहीत हे चाणक्याचे ठाम मत झालेले होते

ग्रीकांची गणराज्येंही ह्यामुळेच बुडाली

अितक्यात ग्रीसमध्ये वरील सिद्धान्ताचे समर्थन करणारे अेक प्रात्यक्षिकच घडले अिराणच्या सम्राटाने ग्रीसवर स्वारी करताच भारताप्रमाणे पसरलेल्या ग्रीकांच्या लहान लहान गणराज्यांची हाडे नि हाडे घुसळून निघाली शेवटी त्या सब फुटकळ ग्रीक संस्थानांना जिंकून जेव्हा फिलिफने नि अलेक्झांडरने ग्रीकांचे अेक संघटित नि बलाढ्य साम्राज्य बनविले तेव्हा काय तो त्यांना अिराणी साम्राज्यावर मात करता आली हेही चाणक्याच्या चाणाक्ष दृष्टिक्षेपातून सुटले नाही

त्याने निर्धार केला की भारताचे स्वातंत्र्य रक्षिण्याचा आणि त्याची राज्यशक्ति बलाढ्य नि अजिंक्य करण्याचा, शत्रुस्थानी असलेल्या या विस्तृत साम्राज्याच्या अस्तित्वामुळे नि शत्रुत्वामुळे, त्या परिस्थितीत अेकच अुपाय होता नि तो हा की ही सारी लहान सहान राज्ये नि गणराज्ये वितळवून टाकून त्यांचे अेकात्म, अेककेंद्र नि प्रबळतम असे अखिल नि अखंड भारताचे अेकछत्री साम्राज्य

स्थापिले पाहिजे परंतु ह्या त्याच्या निर्धाराचा गांधार, पंचनद, सिंध प्रभृति तिकडच्या प्रांतांतून जे पाठपुरावा करू शकेल असे अेकही भारतीय गणराज्य किंवा राज्य तिकडे नव्हते. चाणक्याने त्यांची सर्वांची शक्ति नि प्रवृत्ति मोजून मापून पाहिलेली होती त्यामुळे साऱ्या अुत्तर भारतात साम्राज्य ही पदवी ज्याने आधीच संपादिलेली होती अशी जी अेकच राज्यसंघटना, राज्यशक्ति, साम्राज्यसंस्था अुरलेली होती त्या मगधसाम्राज्याकडे चाणक्याची दृष्टि वळली ह्या नियोजित भारतीय राज्यक्रांतीच्या प्रेरणेने भारावलेला आर्य चाणक्य मगधराज्याची झोपडी-पासून तो सम्राटाच्या राजवाड्यापर्यंत गुप्तपणे छाननी करण्यासाठी मगधास पुन्हा आला त्याप्रमाणे तो काही मिषाने राजप्रासादात वावरण्याच्या प्रयत्नात होता. तोपर्यंत चाणक्य हा महापंडित आहे अेवढेच काय ते नंदसम्राटाला ठाअूक होते. त्यामुळे तसा प्रश्न निघताच दानाध्यक्षपदाच्या अुच्च स्थानावर आर्य चाणक्याची नियुक्ति करण्यास नंदाने आक्षेप घेतला नाही. ते पद स्वीकारल्यामुळे चाणक्यालाही त्याच्या षड्‌यंत्रास हवे ते साहाय्यच मिळाले

परंतु काही काळानंतर चाणक्य हा नुसता अेक महापंडित काय तो नसून अेक कूटनीतिज्ञही आहे आणि आपल्याविरुद्ध त्याचे काहीतरी भयंकर कट चालू आहेत अशी कुणकूण कानावर आल्यावरून सम्राट् नंदाने त्याचा चारचौघात कसा अुपमर्द केला, त्याला पदच्युत करून राजवाड्यातून काढून देअून मगधराज्यातून कसे सीमापार केले तो वृत्तान्त वर दिलाच आहे. सीमापार झाल्यामुळे चाणक्य पुन्हा तक्षशिलेकडे गेला

मध्यंतरी त्या राष्ट्रभक्ताच्या अखिल भारतीय साम्राज्य स्थापण्याच्या महान् कार्याला अत्यंत अनुकूल अशी अेक घटना घडली. ती ही की मागे, सांगितल्याप्रमाणे नंदसम्राटाने त्याच्या दासीपुत्र असलेल्या तरुण चंद्रगुप्तालाही सीमापार केल्यामुळे तोही तक्षशिलेकडे जाअून आर्य चाणक्याला मिळाला

चंद्रगुप्तालाच चाणक्याने का पाठिंबा दिला ?

दुर्बळ्या नि दुष्ट नंदाला पदच्युत करून त्याचे स्थानी कोण्या तरी अुपटसुंभ पुरुषाला तो गुणवंत असला तरी केवळ बळाने मगध सम्राटपदावर स्थापू गेले असता सामंत मंडळातील, भारतीय राजमंडळातील, नि जनतेतील परंपराप्रिय अशा अनेकांचा फार मोठा विरोध झाला असता. परंतु चंद्रगुप्त हा दासीपुत्र असला तरी राजपुत्रच असल्यामुळे त्याचा ह्या सिंहासनाशी काहीतरी जन्मसिद्ध रक्तसंबंध होताच होता. त्यातही पराक्रमादिक गुणांनी तो संपन्न होता. त्यामुळे वरील परंपरा-प्रिय शक्तींचाही त्यास तितका तीव्र विरोध होण्याचा संभव फार थोडा होता हे कूटनीतिज्ञ चाणक्याच्या तेव्हाच ध्यानात आले, आणि त्याने चंद्रगुप्ताचाच पक्ष घेअून त्याला मगधसम्राट् पदावरच नव्हे, तर भारतीय सम्राट्‌पदावर अधिष्ठित करण्याचा दृढ निश्चय केला.

चाणक्य चंद्रगुप्ताच्या भारत साम्राज्य स्थापण्याच्या षड्यंत्राचे असे सूतोवाच होत आहे तोच चाणक्याने तर्किली होती ती अशुभ घटना तिकडे अिराणकडे घडून आली ग्रीकांच्या नवसाम्राज्याचा जो नेता अलेक्झांडर त्याने अिराणचे साम्राज्य बुडवून भारतावर स्वारी केली. मागे वर्णिल्याप्रमाणे त्या संकटात भारतीयांच्या प्रतिकाराने शिकंदराची पिछेहाट करून त्याला जरी स्वदेशी परत फिरणे भाग पाडले, तरी त्या संघटित नि साम्राज्यीय म्लेच्छशक्तीचा निर्णायक पराभव असा आपणास करता आला नाही.

वािअटातून चांगले अितकेच झाले की चाणक्यादिक राष्ट्रीय द्रष्टे जे सांगत होते की शत्रूचे साम्राज्य जसे अेककेंद्रित, विस्तृत पण संघटित नि अेकराट् झालेले आहे तसे भारतीय साम्राज्य स्थापिल्यावाचून त्या परिस्थितीत भारतीय स्वातंत्र्य रक्षिणे अशक्य आहे हे त्या सीमाप्रदेशीय गणराज्यातील लोकसत्ताप्रिय भारतीयांनाही, त्यांनाच ती ठेच खावी लागल्याने, पटू लागले

ह्या क्रांतिकारक वृत्तीच्या प्रसाराचे पहिले प्रसादचिन्ह म्हणजे हे होतें की सिंधपर्यंत जे जे भारतीय प्रांत शिकंदरने जिंकून त्याच्या साम्राज्यात समाविष्ट केलेले होते त्यांच्यात शिकंदर परतताच सामुदायिक अुठावणी होअून मागे वर्णिल्या प्रमाणे शिकंदरच्या मरणाच्या वर्ष सहा महिन्यांचे आत ते सारे भारतीय प्रांत ग्रीकांचे दो दिवसांचे आधिपत्य झुगारून देअून स्वतंत्र झाले ह्या आश्चर्यकारक नि अभिमानास्पद सामुदायिक अुठावाचे श्रेय जस्टिन (Justin) हा प्राचीन नि प्रसिद्ध ग्रंथकार स्पष्टपणे चंद्रगुप्ताच्याच पुढारीपणाला देतो "India after the death of Alexander had shaken as it were, the yoke of servitude from its neck and put his governors to death The author of this liberation was Sandrocottus ' या अुताऱ्यातील 'स्यान्ड्राकोटस' म्हणजेच चंद्रगुप्त ग्रीक लेखक चंद्रगुप्त नावाचा अुच्चार नि अुल्लेख असाच करीत नि लिहीत

ग्रीक साम्राज्यीय सेना भारतावर पुन्हा स्वारी करणार हे नक्की; त्याचा प्रतिकार असा :

वर दिलेल्या सीमाप्रांतीय भारतीयांची चंद्रगुप्त-चाणक्यादिकांच्या नेतृत्वाखालील सामुदायिक अुठावणी अशी यशस्वी झाली तरीही तिने भारतीय स्वातंत्र्य ग्रीकांच्या आक्रमणापासून अगदी निर्भय झाले असे नव्हे असे चाणक्याचे हेरक सर्व राजमंडळाला बजावू लागले त्यांनी सर्वत्र असा प्रचाराचा धुमधडाका चालविला की, स्वतः शिकंदरच भारत विजयासाठी मी पुन्हा स्वारी करणार आहे म्हणून मरेतो प्रतिज्ञा करीतच होता त्याच्या मृत्यूनंतर त्याच्या प्रमुख सत्ताधिकाऱ्यांत नि सेनाधिकाऱ्यांत सध्या ग्रीक साम्राज्याच्या विभागणीविषयी लढा चालू झाला आहे, त्यात जो कोणी ग्रीक सेनापति भारताच्या सीमेस भिडलेल्या बाबिलोनचा

राज्याधिकारी होईल तो भारतावर पुन्हा पहिल्याहून प्रबळतर स्वारी केल्यावाचून राहणार नाही. आणि तिला पहिले बळी पुन्हा तुम्ही पडाल, जर असेच फुटकळ फुटकळ राजके, प्राजके बनवून असघटित रहाल तर! पण जर ग्रीक साम्राज्यात चाललेल्या या ग्रीकांच्या यादवीची संधि आपण साधली आणि सिंधुसागरापासून गंगासागरापर्यंत सारा भारत अेका प्रबळ साम्राज्यात विलीन करून अेकछत्र करू शकलो तर त्या ग्रीकांच्या म्लेच्छ साम्राज्याहून प्रबळतर असे आपले भारतीय साम्राज्य, ते म्लेच्छ पुन्हा स्वारी करून आलेच तरीही, त्यांची हड्डी न् हड्डी नरम केल्यावाचून राहणार नाही! तरी सारे भारत अेकराष्ट्र करा!

चंद्रगुप्तचाणक्यांची मगधावर स्वारी

ग्रीकांत चाललेल्या वरील यादवीच्या संधीचा अेक क्षणही वाया न दवडता चाणक्याच्या राज्यक्रांतीच्या आराखड्याप्रमाणे प्रथम मगधावर चालून जाण्यासाठी त्याचे चंद्रगुप्तादिक अनुयायी अुघडपणे सैन्य अुभारू लागले. त्याविषयी काही स्पष्ट पण अगदी मोजके अुल्लेख 'महावंश' टीकेसारख्या अगदी थोड्या ग्रंथांत सापडतात त्या नि अितर आधारांवरून असे दिसते की, त्या सैन्यात बहुतेक भरणा अेकराष्ट्र असे भारतीय साम्राज्य अुभारण्याच्या चाणक्याच्या प्रचाराने अुद्दीपित झालेल्या पंचनदीय, पार्वतीय नि गणराज्यीय सैनिकांचाच होता. ह्या आपल्या विकट कार्याला पाठिंबा मिळविण्यासाठी स्वतः चाणक्य 'पर्वतेश्वरास' म्हणजे तिकडील अेक प्रस्थ असलेल्या पौरव राजासही गुप्तपणे जाअून भेटल्याचा अुल्लेख आहे अलेक्झांडरची राजसत्ताच भारतातून अुखडली गेल्यामुळे राजा पौरव हाही आता क्षत्रप म्हणून ग्रीकांचा अंकित राहिलेला नव्हता चाणक्याचे कार्यास राजा पौरवाचा पाठिंबाच नव्हे, तर काही धनिजनांचे प्रत्यक्ष साहाय्यही मिळाले असे ग्रंथांतरीच्या अुल्लेखावरून दिसते चाणक्य हा ह्या सर्व सैन्याचे सेनापतित्व चंद्रगुप्तास देत गेला. पंचनदातील शक्य त्या प्रदेशावर आपली सत्ता स्थापून ते वेगाने मगधावर चालून गेले नंदाच्या प्रपीडक नि दुबळ्या राजवटीची चीड आलेली, *आणि चाणक्याने प्रचारिलेल्या अेकछत्री नि अखंड अशा भारतीय साम्राज्याच्या* ध्येयाने अुत्स्फूर्त झालेली भारतीय जनता नि सत्ताकेंद्रे चंद्रगुप्ताच्या सैन्यास, ते *लढत लढत जसे पुढे चालले तशी तशी मिळत गेली.*

ह्या झंझावाती अभियानात चंद्रगुप्त नि चाणक्य ह्यांना कित्येक वेळा अगदी जिवावरच्या संकटांनाही तोंड द्यावे लागले अेकदा तर त्यांचे सारे सैन्य विरोधी सैन्याच्या निकराच्या माऱ्यामुळे अुधळून गेले जीव बचावण्यासाठी स्वतः चंद्रगुप्त नि चाणक्य हे रानावनात पळून गेले अेक रात्र त्यांना नुसत्या अुघड्या भूमीवरच निजावे लागले पण अशा कोणत्याही संकटाने हतोत्साह न होता स्वकीय सैन्याची

चाणक्य चंद्रगुप्ताच्या भारत साम्राज्य स्थापण्याच्या षड्यंत्राचे असे सूतोवाच होत आहे तोच चाणक्याने तर्किली होती ती अशुभ घटना तिकडे अिराणकडे घडून आली. ग्रीकांच्या नवसाम्राज्याचा जो नेता अलेक्झांडर त्याने अिराणचे साम्राज्य बुडवून भारतावर स्वारी केली. मागे वर्णिल्याप्रमाणे त्या संकटात भारतीयांच्या प्रतिकाराने शिकंदराची पिछेहाट करून त्याला जरी स्वदेशी परत फिरणे भाग पाडले, तरी त्या संघटित नि साम्राज्यीय म्लेच्छशक्तीचा निर्णायक पराभव असा आपणास करता आला नाही.

वाअिटातून चांगले अितकेच झाले की चाणक्यादिक राष्ट्रीय द्रष्टे जे सांगत होते की शत्रूचे साम्राज्य जसे अेककेंद्रित, विस्तृत पण संघटित नि अेकराट् झालेले आहे तसे भारतीय साम्राज्य स्थापिल्यावाचून त्या परिस्थितीत भारतीय स्वातंत्र्य रक्षिणे अशक्य आहे, हे त्या सीमाप्रदेशीय गणराज्यवाल्यांनाही निमटून भारतीयांनाही, त्यानाच ती ठेच खावी लागताच तत्काळ तेथ त्याचा शिरच्छेद ह्या क्रांति... ...

सम्राट् चंद्रगुप्तकी जय !

लगोलग चंद्रगुप्ताची मगधाचा सम्राट म्हणून सर्वत्र घोषणा करण्यात आली. त्याने आपल्या मातेच्या मुरा ह्या नावास अनुसरून मौर्य हे अभिधान धारण केले. त्यामुळे तो नि त्याचा राजवंश अितिहासात मौर्य ह्या नावानेच चिरतन प्रख्याति पावला. सम्राट्पदावर अधिष्ठित होताच त्याने आपल्या साम्राज्याच्या मुख्य प्रधानपदी आर्य चाणक्याची नियुक्ति केली. ही घटना अि. सनपूर्व ३२१ च्या वर्षाचे जवळपास घडली.

शिकंदर अिसवी सनपूर्व ३२३ मध्ये मरण पावला. तेव्हा सर्वत्र विस्कळीत नि हतोत्साह झालेल्या ह्या अुत्तर भारताचे स्वातंत्र्य नि राज्यशक्ति पुन्हा प्रस्थापित करणारी ही प्रचंड राज्यक्रांति सम्राट् चंद्रगुप्त नि आर्य चाणक्य ह्या दोघा भारतीय महापुरुषांनी अवघ्या दोन वर्षांचे आत, अिसवी सनपूर्व ३२१ च्या वर्षाचे जवळपास, अितक्या यशस्वीपणाने घडवून आणली ! तिकडे शिकंदराच्या ग्रीक साम्राज्यात मात्र ग्रीक सामंत आपआपसातल्या यादवी युद्धातच गुंतत असले होते ! या अनुकूल संधीचा लाभ घेण्यासाठी चाणक्याने अेक क्षणही विसावा न घेता त्यांच्या साम्राज्यांत अंतर्गत शांति नि सुव्यवस्था स्थापण्यास तत्काळ आरंभ केला.

चाणक्य नीतीचा मूळ दंडक 'प्रथम शस्त्रबळ'

परंतु अेकछत्र साम्राज्याची शांतता नि सुव्यवस्था ही पुन्हा शेवटी त्या साम्राज्याच्या मूलाधार असलेल्या दंडशक्तीवरच अवलंबून असते. हा तर चाणक्य राजनीतीचा मूलदंडक होता. क्षात्रतेज, शस्त्रशक्ति, ही समाजाच्या

राज्याधिकारी होईल तो भारतावर पुन्हा पहिल्याहून प्रबळतर स्वारी केल्या-वाचून राहणार नाही आणि तिला पहिले वेळी पुन्हा तुम्ही पडाल, जर असेच फुटकळ फुटकळ राजके, प्राजके बनवून असंघटित रहाल तर! पण जर ग्रीक साम्राज्यात चाललेल्या या ग्रीकांच्या यादवीची संधि आपण साधली आणि सिंधु-सागरापासून गंगासागरापर्यंत सारा भारत अेका प्रबळ साम्राज्यात विलीन करून अेकछत्र करू शकलो तर त्या ग्रीकांच्या म्लेच्छ साम्राज्याहून प्रबळतर असे आपले भारतीय साम्राज्य, ते म्लेच्छ पुन्हा स्वारी करून आलेच तरीही, त्यांची हड्डी न् हड्डी नरम केल्यावाचून राहणार नाही! तरी सारे भारत अेकराष्ट्र करा!

(आजची कुर्‌म) सुवास्तु (आजची स्वात), गोमती (आजची गुमल) प्रभृति आज अफगणिस्थानात गेलेल्या पण पूर्वी आपल्या भारतीय सीमेत असलेल्या सिंधूपलीकडील वेदविख्यात नद्यांना सामावून हिंदुकुश पर्वताच्या शिखरापर्यंत विस्तारलेली असे, तेथपर्यंत आमची वैदिक धर्मानुयायी किंवा भारतवंशीय जनपदे निवसलेली असत त्यावर परंपरागत भारतीय राजे राज्य करीत आलेले होते भारताच्या त्या हिमशीतल प्रदेशातील आमचे लोक सापेक्षत गौरवर्णाचे असल्यामुळे या प्रांताला कोणी कोणी 'श्वेतभारतही' म्हणत. यास्तव सिंधुनदीच्या या अलिकडच्या तटापर्यंत थडकलेल्या आपल्या साम्राज्याच्या संरक्षक सैन्याचा कडेकोट प्रबंध करून चाणक्य-चंद्रगुप्ताची राष्ट्रीय महत्त्वाकांक्षा अखिल भारताची नैसर्गिक सीमा असलेल्या हिंदुकुश पर्वताच्या शिखरावर त्या साम्राज्याचा ध्वज कमा रोवता येईल या चिंतेत नि चिंतनात, योजनेत नि साधनेत व्यग्र होऊन गेली 'यं काङ्क्षन्ति तपोभिरन्यमुनय तस्मिन् तपस्यन्त्यमी ।'

ग्रीकांच्या साम्राज्यातील यादवी नि विभागणी

अितक्यात तिकडे ग्रीकांच्या यादवी युद्धाचा तात्पुरता का होईना पण शेवट झाला त्याच्या शिकंदरी साम्राज्याची वाटणी झाली तीत भारतीय सीमेस लागून असणाऱ्या बाबिलोनकडील ग्रीक साम्राज्याचा विभाग, शिकंदरचा अेक शूर कसलेला सेनापति नि सत्ताधिकारी जो सेल्युकस निकेटर त्याचे वाट्यास आला त्यावर त्याचे संपूर्ण नि स्वतंत्र आधिपत्य स्थापिले गेले. अितकेच नव्हे तर त्याच्या त्या राज्यास लागून असलेल्या हिंदुकुशपासूनच्या शिकंदरने पूर्वी जिंकलेल्या भारतीय प्रदेशाचे स्वामित्वही सेल्युकसच्याच वाट्यास आले

म्हणून भारतीय प्रदेशांपैकी पंचनद ते सिंध देशासुद्धा जो भाग मध्यंतरी स्वतंत्र करून सम्राट् चंद्रगुप्ताने आपल्या भारतीय साम्राज्यात समाविष्ट केलेला होता तो आमचा आम्हास परत द्या अशी मागणी त्या ग्रीकांचा राजा सेल्युकस याने चंद्रगुप्ताकडे केली ! अर्थात् सेल्युकसच्या हे ध्यानात आले नाही की, ग्रीकांची गाठ आता मागच्याप्रमाणे कोण्या तक्षशिलेच्या अबुज राजाशी किंवा कोण्या महामात्य नेभळशी नव्हती ! –तर ती होती राजा चंद्रगुप्ताशी नि महामात्य आर्य चाणक्यांशी ! त्यांनी सेल्युकसची ती वाह्यात मागणी तर धुडकावून लावलीच, पण अुलट मागणी केली की, सिंधूपार असलेला गांधार ते हिंदुकुशपर्यंतचा जो भारताचा भूभाग ग्रीक बळकावून बसलेले आहेत तोही सेल्युकसने तत्काळ भारतास परत दिला पाहिजे !

दुबळ ग्रीक सेनेसह राजा सेल्युकसची भारतावर स्वारी !

त्यामुळे चवताळून सेल्युकस हा शिकंदराच्या हाताखाली असलेल्या ग्रीक सैन्यानिशी, खिस्तपूर्व ३१५ च्या जवळपास, सिंधु नदी ओलांडून भारतावर

स्वारी करता झाला शिकंदरची पहिली न गाजलेली खि. सन पूर्व ३२९ ची गांधारकडील लहानशी स्वारी सोडून दिली असता त्याने सिंधु ओलांडून खि सनपूर्व ३२७ त केलेल्या नि मागे सविस्तर वर्णिलेल्या त्या पहिल्या स्वारीनंतर सिंधु ओलांडून आलेली ग्रीकांची भारतावरील ही दुसरी स्वारी होय।

परंतु या वेळी सिंधु नदी अुतरून सेल्युकस पुढे येताच त्याला ती पूर्वीची शिकंदरच्या वेळची भारतीय राज्य-गणराज्यांची फुटकळ फुटकळ सैन्ये कोठेच दिसेनात। मध्यंतरीच्या काळात चंद्रगुप्त चाणक्याच्या प्रयत्नामुळे नि पराक्रमामुळे भारताचा जो राजकीय नि सामरिक कायाकल्प झालेला होता तो पाहून सेल्युकस चकित झाला, गोंधळला। सिंधुनदीच्या पंचनदाच्या या टोकापासून तो अगदी थेट सिंधुसागरापर्यंत भारतीय राष्ट्राच्या संघटित, अेकछत्री, अेककेंद्री, अेकसंचालित अशा चतुरंग नि प्रबळ सैन्याची पोलादी भिंतची भिंत त्याला अडविण्यास शस्त्रसज्ज अुभी असलेली आढळली। आणि तिचा सेनापति स्वयं चंद्रगुप्त।

त्या दोन्ही युयुत्सु सैन्यांची गाठ पडताच निकराच्या रणकंदनास आरंभ झाला ग्रीकांनी आपल्या पराक्रमाची पराकाष्ठा केली पण शेवटी त्यांची भारतीय सैन्याने कोणत्या तरी सिंधुपरिसरातील दोन तीन रणात (त्या स्थलाचे वा स्थलांचे नावही अुपलब्ध नाही।) अितकी दाणादाण अुडवून दिली की, सेल्युकसला त्या निर्णायक पराजयामुळे विजयी चंद्रगुप्तास शरण जाण्यावाचून गत्यंतर उरले नाही

राजा पौरवाच्या पराभवाचा सूड।

भयबिन होय न प्रीत

चंद्रगुप्ताच्या ह्या विजयामुळे त्याच्या भारतीय साम्राज्याची सीमा सेल्युकसच्या ग्रीक राज्याशी भिडून गेली होती आणि त्या दोन्ही राज्यांच्या मधली सीमारेषा होती हिंदुकुश पर्वताची पंक्ति ! या भारतीय साम्राज्याच्या बलाढ्यतेची आणि चाणक्यचंद्रगुप्ताच्या व्यक्तिमत्त्वाची अशी काही छाप यवनाधिपति सेल्युकसच्या मनावर पडली की, अशा साम्राज्याशी विरोध करण्यापेक्षा त्याच्याशी मनःपूर्वक स्नेह जोडण्यातच आपल्या ग्रीक राज्याचे कल्याण आहे अशी त्याची निश्चिति पटली. दुसरे असे की, सेल्युकसच्या अितर सीमांवर जी राज्ये होती ती ग्रीकांचीच असतानाही त्याची प्रतिस्पर्धी शत्रुस्थाने होती. त्यांनाही धाक पडावा ह्यासाठी चंद्रगुप्तासारख्या बलाढ्य सम्राटाशी दृढ मैत्री संपादिणे हे सेल्युकसला हितावहच होते. या कारणामुळे त्या यवनाधिप सेल्युकसने सम्राट् चंद्रगुप्ताशी मनःपूर्वक चिरंतन मैत्रीचा संधि केला.

अितकेच नव्हे, तर त्या राजकीय नि राष्ट्रीय स्नेहसंबंधाला त्या दोन राज-कुलातील शरीर संबंधाचा वैयक्तिक जिव्हाळाही लाभावा अशासाठी त्या ग्रीक नरेशाने आपल्या कन्येचा सम्राट् चंद्रगुप्ताशी विवाह करून दिला.

त्या सालंकृत ग्रीक राजकुमारीच्या कन्यादानाने सम्राट् चंद्रगुप्ताच्या देदीप्यमान यशोमंदिरावर रत्नजडित सोन्याचा कळसच चढविला गेला !

महामात्य चाणक्याचा प्रभावी प्रबंध

पराभवामुळे पुढे जवळ जवळ १५०० वर्षेपर्यंत तरी युरोपमधील कोणतही राष्ट्र हिंदुस्थानवर स्वारी करू शकले नाही '

सेल्युकसशी झालेल्या संधीप्रमाणे हिंदुकुश, हिरात ते बलुचिस्थानलाही सामावणारी भारताची त्या दिशेची जी नैसर्गिक सामरिक नि म्हणूनच शास्त्रोक्त (Scientific) सीमारेषा आहे—जी सीमारेषा गाठावयासाठी पुढे अिंग्लिश सत्तेच्या तोंडास मारखे पाणी सुटत असताही ती त्याना जिंकता आली नाही किंवा मोगल बादशहानाही जी पुरतेपणी हाती ठेवता आली नाही—त्याच अखंड भारताच्या शास्त्रीय सीमारेषेला अैतिहासिक कालातील, भारताचा पहिला सम्राट् चंद्रगुप्त हा दोन सहस्र वर्षाच्याही पूर्वी, अशा रीतीने पादक्रान्त करता झाला[१] । '

अलेक्झांडर हा जगज्जेता तर नव्हताच
पण तो भारतविजेताही नव्हताच

त्या प्राचीन काळी साऱ्या युरोपमध्ये ग्रीक संस्कृति हीच पुढारलेली असल्याने तिला आजची बहुतेक युरोपियन राष्ट्रे आपआपल्या संस्कृतीच्या मातृस्थानीच मानतात त्या प्राचीन काळच्या अलेक्झांडरसारख्या पराक्रमी ग्रीक सम्राटाचे नाव त्यामुळेच आजच्या युरोपियन राष्ट्रातील जनतेला आपआपल्याच कोणा पराक्रमी पूर्वजाच्या नावासारखे आपुलकीचे स्फूर्तिस्थान वाटत आहे युरोपियन अितिहासातून त्याला 'अलेक्झांडर दि ग्रेट' या नावाने संबोधिले जात असून त्याच्या विषयीच्या अनेक पौराणिक पद्धतीच्या आख्यायिकाही त्याच्या शालेय पुस्तकातून रंगवून रंगवून त्याच्या तरुणाना शिकविल्या जातात परंतु त्या शिकंदराचा नि त्याच्या त्या ग्रीक साम्राज्याचा त्या काळचा भारतीय प्रतिद्वंद्वी जो सम्राट् चंद्रगुप्त किंवा चाणक्य ह्याच्या नावाचा, काही तज्ज्ञ अितिहासकार सोडले तर, सामान्य युरोपियन शिक्षित जनतेला पत्ताही नसतो अेक वेळ युरोपातील जनतपुरती ह्या अैतिहासिक विपर्यासाकडे डोळेझाकही करता येअील परंतु ब्रिटिशांचे राज्य हिंदुस्थानात स्थापिले गल्यानंतर आमच्या शाळाप्रशाळामध्यही ब्रिटिशानी लिहिलेल्या शालेय पुस्तकातून आणि साहित्यातूनही अलक्झांडरची हीच वरील अवास्तव महती गायिलेली असे तीन चार पिढ्या आमच्या अिकडे हच अिंग्रजी शिक्षण दिले गेल्यामुळे आमच्या शिक्षित वर्गावरही अलेक्झांडर दि ग्रेट हें नाव घेताच अेक रोमहर्षक छाप पडे परंतु चंद्रगुप्त किंवा चाणक्य हा कोणच्या

[१] ' The first Indian Emperor, more than two thousand years ago thus entered into possession of that ' Scientific frontier sighed for in vain by his English successors and never held in its entirety even by *the Monghul Monarchs of the 16th and 17th century.*' (Early History of India by V Smith)

झाडाचा पाला ह्याचाही बहुधा त्याना पत्ता नसे हा अैतिहासिक विपर्यास आणि त्यामुळे झालेली आमच्या जनमनाची दिशाभूल आता यापुढे तरी होअू देता कामा नय शिकदराविषयीच्या पौराणिक अशा प्रचलित दतकथा सोडून दिल्या तरी प्रत्यक्ष भारतीय अितिहासाशी सबध असलेल्या आणि शिकदराची नसती वडेजावी करुन भारतास हीनपणा आणणाऱ्या आख्यायिका तरी आमच्या शालेय पुस्तकातून किंवा साहित्यातून काढून टाकल्या पाहिजेत अुदाहरणाथ युरोपमधल्या शालेय पुस्तकातून नि अितर साहित्यातूनही रगवून सागितली जात असलेली आणि आमच्या अिकडेही ब्रिटिशानी प्रचलित केलेली खालील ग्रीक आख्यायिका पहा –

ग्रीकादिक युरोपियन जनतेत अशी समज प्रचलित असे की 'अलेक्झाडर हा जगज्जेता होता आणि त्याने सार भारत जिकले होते तो पराक्रमी पुरुष जेव्हा सार जग जिकून स्वदेशी परत आला तेव्हा जगात जिकावयास असा आता देशच अुरला नाही ह्या निरुत्साहक जाणिवेने त्या युयुत्सु सम्राटाला रडू कोसळले ।' आणि अशी ही अलेक्झाडरच्या दिग्विजयाविषयीची आख्यायिका युरोपातच नव्हे तर हिंदुस्थानातही अैटीने सागितली जाते। आता ती किती खोटी नि हास्यास्पद आहे ह या पुस्तकात शिकदरच्या दिलेल्या त्रोटक वृत्तान्तावरुनही दिसून येअील त्या काळच्या चीनसारख्या ज्या बलाढ्य राष्ट्राकडे तो वळलाच नाही त्याची गोष्ट सोडून दिली तरी अलेक्झाडर दिग्विजय करीत भारतापर्यंत जेव्हा पोचला आणि मगधासुद्धा सार भारत जिकून भारताचा सम्राट म्हणवून घेण्याची महत्त्वाकाक्षा त्याने जेव्हा धरली तेव्हा त्याच्या त्या भारतावरील स्वारीची आणि त्या महत्त्वाकाक्षेची कोण दुर्दशा अुडाली ह ह्या पुस्तकात वर दाखविलेलेच आहे अलेक्झाडर हा पराक्रमी होता विजेता होता पण जगज्जेता नव्हता । भारतविजेता तर तो नव्हताच नव्हता । जर त्या पराक्रमी पुरुषाला खरोखरी अस रडू कोसळले असेल तर त 'आता जिकावयास जगात देशच अुरला नाही अशा जाणिवेने कोसळणे अशक्य होते कारण तशी जाणीव खोटी आहे हे त्याचे त्यालाच ठाअूक होते तर त रडू अशा जाणिवेन कोसळल असले पाहिजे की 'ज्या भारताचा मी सम्राट् होअू अिच्छीत होतो त्या अखिल भारताला मी मरेतो जिकू शकलो नाही अितकेच नव्हे तर त्याचा जो अेक लहानसा कोना मी जिकला आहे म्हणून मी समजत होतो तोही ते बडखोर भारतीय माझ्या हातून हिसडून घेतील अस दिसते ।'

'गोमातक' काव्यात म्हटलच आहे का,

> अन्य कुणाचा असो शिकदर परतु भारत जेता ना।
> अगणहि ना तये देखिले कळशाहि ना कुणा कुणा ॥

सवाअी शिकदर

थोर पुरुषाची तुलना सहसा कोणी करु नय ते निरनिराळ्या परीने थोर असतात पण जर काणी अशा पुरुषाची तुलना करताना अेकाचीच नसती

वडेजावी केली तर ती हाणून पाडणें भाग आहे जोवर युरोप अलेक्झांडरलाच तेवढे 'दि ग्रेट' म्हणून गौरवीत आहे आणि त्याचा नि त्याच्या ग्रीक साम्राज्याचा यशस्वी प्रतिद्वंद्वी जो सम्राट चंद्रगुप्त त्याची अनुल्लेखाने अवहेलना करीत आहे तोवर आम्हा भारतीयांना हे सांगणे अवश्य आहे की, तुलनाच करावयाची तर, जर शिकंदर अेक शिकंदर आहे तर चंद्रगुप्त हा सवाअी शिकंदर आहे! शिकंदरला त्याच्या बापाने आधीच मिळविलेल्या प्रबळ राज्याचे नि सैन्याचे अुदंड भाडवल आयतेच लाभलेले होते त्या आधारावर स्वतःच्या पराक्रमाने त्याने ग्रीकांचे साम्राज्य अुभारले परंतु चंद्रगुप्ताला तसा कोणताही आधार नव्हता, पदरी अेकही सैनिक नव्हता, त्याच्या बापानेच त्याला राज्याबाहेर हुसकून दिलेले होते अेकच पुरुष तेवढा त्याच्या पाठीशी अुभा होता, तो म्हणजे आर्य चाणक्य! अशा स्थितीत शून्यापासून आरंभ करून चंद्रगुप्ताने स्वतःचे बलाढ्य सैन्य अुभारले स्वतः शिकंदरच्या आणि त्याचा सेनापति सेल्युकसच्या भारतावर झालेल्या स्वाऱ्यांचा बोजवारा अुडवून दिला आणि शिकंदराच्या साम्राज्याहूनही महत्तर असलेल्या भारतीय साम्राज्याची अुभारणी केली!

काळाच्या ज्या पानावर ह्या यवनविजेत्या सम्राट चंद्रगुप्ताची, ह्या सवाअी शिकंदराची, राजमुद्रा अंकिलेली आहे, तेच आहे आमच्या हिंदुराष्ट्राच्या अितिहासातील सोनेरी पान पहिले!

\+ + +

सोनेरी पान दुसरें

२–यवनान्तक सम्राट् पुष्यमित्र

सम्राट् चंद्रगुप्त मौर्य अिसवी सनपूर्व २९८ व्या वर्षी वारला त्याच्या सिंहासनावर त्याचा पुत्र बिंदुसार हा बसला तोही पराक्रमी होता त्याने स्वतः 'अमित्रघात' (शत्रूंचा मर्दनवाळ) ही पदवीच धारण केली होती चंद्रगुप्ताच्या मृत्यूनंतरही मौर्यसाम्राज्याचे महामात्यपद आर्य चाणक्याच्याच हाती काही काळ तरी होते. त्यामुळे सम्राट् बिंदुसाराने चाणक्य-चंद्रगुप्ताच्या भारतीय साम्राज्याच्या, मागे पृष्ठे ६१८ ते ६१९ मध्ये अुल्लेखिलेल्या भव्य ध्येयाचे जे अेक अुपांग चंद्रगुप्ताच्या मृत्यूसमयी अर्धवट राहिलेले होते तेही पूर्ण करण्याचे [illegible] लगोलग हाती घेतले. त्याच्या वरील भव्य ध्येयानुसार म्लेच्छांचे पारिपत्य झालें होतें, अखिल भारत [illegible], आणि अुत्तर भारतापुरते अेक अखंड, बलाढ्य नि अेकछत्री भारतीय साम्राज्य प्रस्थापित झाले होते परंतु त्याची प्रतिज्ञा सर्वच भारत अेकछत्री करण्याची होती यासाठी त्या अुत्तरेच्या मौर्य साम्राज्यात, अुरलेले दक्षिण भारतही विलीन करून घेणे हे प्राप्त कर्तव्यच होते

यद्यपि दक्षिण भारतातली त्या काळची पृथक् पृथक् राज्ये ही आमचीच होती, आपआपल्यापरी स्वतंत्र होती, कोणत्याही परकीयाच्या, म्लेच्छाच्या अुपद्रवापासून विमुक्त होती, तथापि अखिल भारतीय राष्ट्र जर अेकारम, अेकतंत्र नि अेकराष्ट्र करावयाचे तर या दाक्षिणात्य पृथक् पृथक् स्वतंत्र राष्ट्रांनी त्या अुत्तर भारतीय साम्राज्यात समाविष्ट होअून जाणे हें त्यांचेही त्या परिस्थितीतील राष्ट्रीय कर्तव्यच होते

दक्षिण विजयावर निघाल्यानंतर सम्राट् बिंदुसाराने साम दाम-दंड-भेदे-करून तेथील बहुतेक राज्याकडून आपले आधिपत्य मान्य करविले 'पूर्व नि पश्चिम समुद्राच्या मध्यंतरीच्या सतरा राजधान्या त्याने मौर्यांच्या राज्यात समाविष्ट केल्या' असे ग्रंथांतरी अुल्लेखिलेले आहे अेकंदरीत चंद्रगुप्तचाणक्याच्या अखिल भारतीय साम्राज्याच्या ध्येयाचे हे अुरलेले दुय्यम अुपांगही पूर्ण करून सम्राट् बिंदुसाराने अुत्तर दक्षिण पूर्व पश्चिमेसुद्धा सारे भारतवर्ष अेकछत्री नि अेकराट् केले ! ह्या वैशिष्ट्याप्रमाणेच त्या मौर्य साम्राज्याचे आणखी अेक वैशिष्ट्य हें की, अैतिहासिक पद्धतीने अगदी मोजून मापून म्हटले तरी त्या काळच्या जगातील ग्रीससुद्धा साऱ्या राष्ट्रांमध्ये सैनिक बळातही भारत बलिष्ठतम होते.

चाणक्याच्या प्रबळ प्रबंधाप्रमाणे अुभारलेल्या नि शस्त्रसज्ज राखलेल्या ह्या चतुरंगदलाच्या अजेय बळामुळेच चंद्रगुप्ताच्या राज्यारोहणापासून तो अशोक बौद्ध

झाल्यानंतरही त्याच्या मृत्यूपर्यंत, अुणीपुरी शंभर वर्षे, त्या मौर्यकालीन अखिल भारतीय साम्राज्यास भूमिमार्गे वा समुद्रमार्गे, कोणतीही सीमा अुल्लघून, जगातील कोणताही शत्रु काहीही अुपद्रव देअू शकला नाही !

पुण्यश्लोक अशोक

सम्राट् बिंदुसार ख्रि. सन पूर्व २७३ व्या वर्षी वारला त्याच्या सिंहासनावर त्याचा पुत्र अशोक हा स्वतःच्या वडील भावास बाजूस सारून, आरूढ झाला आपल्या अितिहासातच नव्हे तर जगाच्या अितिहासात ज्याचे संकीर्तन 'पुण्य-श्लोक नृपावलीत' केले जावे अशी सम्राट् अशोकाची योग्यता होती तथापि मागे पृष्ठ ५८४ ते ५८५ पर्यंत ह्या पुस्तकातील सोनेरी पानाची जी कसोटी आणि विषय-क्षेत्र आखून घेतलेले आहे त्यात सम्राट् अशोककालीन पान बसत नाही. ह्यास्तव त्याच्या राजवटीचा अधिक अुल्लेख करता येत नाही.

तथापि अशोकाने बुद्ध धर्माची दीक्षा घेतल्यानंतर त्या धर्मातील अहिंसा-प्रभृति काही तत्त्वाचा नि आचाराचा जो अतिरेकी पुरस्कार केला त्याचा भारतीय राजकारणावर, राजकीय स्वातंत्र्यावर, साम्राज्यावर अितका हानिकारक परिणाम झालेला आहे की, सम्राट् अशोकाच्याच नव्हे तर मुख्यतः बौद्ध धर्माच्याही त्या तत्त्वाविषयी नि प्रवृत्तीविषयी अिथे नि ह्या पुस्तकाच्या पुढच्या भागातही अवश्य ती चर्चा केली पाहिजे

नमो भगवते बुद्धाय !

बौद्ध धर्मातील राष्ट्रविघातक अशा काही प्रवृत्तींची नि परिणामाची ही चर्चा करण्याच्या आधी, माझ्या मताचा विपर्यास होअू नये म्हणून, अिथे आरंभीच हे सांगणे मी माझे कर्तव्य समजतो की, स्वतः बुद्धदेवाविषयी किंवा त्याच्या बौद्धधर्माविषयी अेकंदरीत मला अत्यंत आदर वाटत आहे भारतीय अितिहासात अेकाहून अेक अुत्तुंग अशी महान् नि जागतिक विभूतींची जी हिमालयीन शिखरें आहेत त्यातील अेका अुत्तुंग शिखराचे नाव आहे भगवान् बुद्ध ! ह्या आदरापुरता त्याच्या शिष्याप्रमाणेच त्याच्या मूर्तीपुढे नम्र होअून मीही म्हणतो, 'नमो भगवते बुद्धाय !' ज्या हिंदुराष्ट्राने त्याना जन्म दिला ते हिंदुराष्ट्रही आज त्याना श्रीविष्णूचा नववा अवतार मानीत आहे तेही अेवढ्यासाठीच !

बौद्ध धर्म भारतातून नामशेष का झाला ?

बौद्ध धर्म हा अशोकाच्या आधी तीनशे वर्षे तरी मगधाचे आजूबाजूला अुपदेशिला जात होता त्याचा प्रचार तोपर्यंत बहुशः मतपरिवर्तनाने होअी त्यामुळे त्याचा प्रसारही मंदगतीने चाले मागे पृष्ठ ५८९ वर सांगितलेच आहे की, शिकंदर सेल्युकसच्या कालापर्यंत पंचनद (पंजाब), सिंध, गांधारप्रभृति प्रांतात बौद्ध

धर्माचे नावही फारसे अैकिवात नव्हते ग्रीकाना तर त्याचा पत्ताही नव्हता. बहुतेक अितिहासकाराचा असा समज झालेला आहे की, बौद्धधर्म हा वेदाचे प्रामाण्य न मानणारा आणि अेकदरीत निरीश्वरवादी असल्यामुळे त्या वेळच्या वैदिक धर्माभिमानी जनतेने त्याचा प्रबळ विरोध केला आणि त्यामुळे शेवटी तो धर्म भारतातून नामशेष होअून गेला परतु आजपर्यंतची दृढावलेली ही समजूत सर्वांशी सत्य नाही कारण गौतमबुद्धानेच अवैदिक किंवा निरीश्वरवादी किंवा शून्यवादी धर्मपथ काढला हेच मुळात अतथ्य आहे स्वत बुद्ध जन्मला त्याचे आधी अुणेपुरे अवैदिक नि निरीश्वरवादी पन्नास साठ धर्मपथ भारतात प्रचलित होते हे बुद्ध ग्रथानासुद्धा मान्य आहे वैदिक नि अवैदिक तत्त्वज्ञानाचे नि प्रचारकाचे बौद्धिक वादविवाद होत मतपरिवर्तनाने ज्याला जो धर्मपथ रुचेल तो त्या धर्मपथात जाअी बुद्धकालापासून शकराचार्याच्या कालापर्यंत तत्त्वज्ञानाच्या आणि बौद्धिक सघर्षाच्या आघाताने बौद्ध धर्मास काही अशी हार खावी लागली ही गोष्ट जरी सत्य असली तरी वैदिक धर्माभिमानी ब्राह्मण क्षत्रियादिक जनतेला बौद्धधर्माचा नि विशेषत त्याची पुढे पुढे जी विकृति होत गेली तिलाच अनुसरणाऱ्या बौद्धाचा जो अगदी तिटकारा आला त्याच मुख्य कारण तात्त्विक किंवा बौद्धिक हेच काय ते नसून ते राष्ट्रीय नि राजकीयही आहे ते कसे ते ह्या पुस्तकाच्या कक्षेत मावेल त्या प्रमाणात पुढे यथाप्रसगी सागण्यात येअील

अशोकाने वैदिक धर्मीयांवर बौद्धधर्म बळाने लादला

अशोकाने बौद्धधर्म स्वीकारल्यानतर त्याच्या राजवटीच्या अुत्तरार्धात त्याच्या अगी त्या बौद्ध धर्माचा अभिनिवेश अितका सचारला की, तोपर्यंत केवळ अुपदेशाने त्या मताचा जो प्रचार होत होता तो पुरेसा नाही असे वाटून त्याने आपल्या सर्व साम्राज्यात वैदिक धर्मातील अत्यत मूलभूत परतु बौद्ध धर्मात निषिद्ध मानलेल्या अशा धर्माचाराना अेखाद्या अपराधाप्रमाणे दडय ठरविले. अुदाहरणार्थ दोन तीनच गोष्टी स्थलाभावामुळे येथे देअू यज्ञयागाना ते हिंसाप्रधान म्हणून आपल्या साऱ्या साम्राज्यात त्याने बदी केली यज्ञसस्था ही वैदिक धर्माचे आद्य केंद्र. त्या यज्ञसस्थेच्या केंद्राभोवती वेदकालापासून भारतीयाची महान् सस्कृति विकसून भरभराटलेली होती. ते यज्ञ राजदडाच्या बळाने अकस्मात् दडय ठरविल्यामुळे अशोकाच्या साम्राज्यात ८० टक्के असणाऱ्या ब्राह्मण क्षत्रियादिक वैदिक धर्मीयात केवढा क्षोभ माजला असेल याची कल्पनाच केलेली बरी अशोकाने मृगयाही निषिद्ध, दडय ठरविली वैदिक धर्मात क्षत्रियाचे मृगया हे अेक मुख्य कर्तव्य होते. त्यातही लक्षावधि लोकाच्या आहारासाठी मासे, कोंबड्या मारणे हे निषिद्ध ठरविले गेले ते तर राहोच पण घनघोर अरण्यातून वावरणाऱ्या आणि वारवार मनुष्य वस्तीत शिरून माणसानाही गट्ट करणाऱ्या सिंहव्याघ्रादि क्रूर पशूंची

मृगयाही 'प्राणिहिंसा करू नये' ह्या निरपवादपणे आचर गेल्यास अगदी दुबळ्या नि मनुष्यघातक ठरणाऱ्या बुद्धमतासाठी अशोकाने दंडय ठरविली. ब्राह्मण क्षत्रियादिक वैदिक धर्मीयांच्या धर्माचरणावर अशोक अिकडे अत्याचारी बंदी घालीत असताना तिकडे त्याच्या मोठमोठ्या स्तंभांवरुन अुपदेश कोरून ठेवीत असे की, 'सर्व धर्मीयांशी सहिष्णुतेने वागावे! श्रमणांचा आणि ब्राह्मणांचा सत्कार करावा!' ह्या त्याच्या कृत्यातील धडधडीत विसंगति त्याच्यासारख्या संयमशील नि विवेकी सम्राटाच्याही ध्यानात येअू नये हे आश्चर्य आहे.

बौद्ध धर्माच्या काही शिकवणीचा राष्ट्रीय शक्तीवर नि समाजधारणेवर घातक परिणाम झाल्यावाचून राहणार नाही हें आर्य चाणक्याने अशोकाच्या आधीच पन्नास वर्षे हेरून ठेवलेले होतें. ह्यास्तव मौर्य साम्राज्याचा सारा राज्य-प्रबंध ज्या 'अर्थशास्त्रावर' आधारलेला होता त्या आपल्या 'अर्थशास्त्र' ह्या ग्रंथात संसार सोडन भिक्षु होअू अिच्छिणाऱ्यासाठी काही राष्ट्रीय दृष्टीने अुपयुक्त असे प्रतिबंध त्याने घातलेले होते. अुदाहरणार्थ, चाणक्याचा अेक दंडक असा आहे की, 'अल्पवयी स्त्रीने तिच्या मातापित्यांच्या नि राजसत्तेच्या अनुज्ञेवाचून संसार सोडून भिक्षुसंघात प्रवेश करू नये.' दुसऱ्या अेका दंडकाप्रमाणे कोणाही पुरुषास त्याचेवर अवलंबून असलेल्या स्त्रिया-मुलांची व्यवस्था लावण्यापूर्वी भिक्षु होण्यास मज्जाव केलेला आहे! परंतु अशोकाचे काळात नि नंतर हे प्रतिबंध लुप्त झाले. आणि कोणत्याही लहानमोठ्या माणसास संसार सोडून भिक्षुसंघात जाण्यास सरळ मोकळीक झाली. ह्या भिक्षुसंघात शिरलेल्या सहस्रावधि लोकांना अन्न-वस्त्र-शय्या-निवासादिकाच्या सोयी धर्मार्थ फुकट केल्या जात असत आणि त्याचा सारा व्यय राजकोषातूनच होअी. अशोकाने त्याच्या साम्राज्याच्या कोषातील कोटयनुकोटी रुपयांचा व्यय अशा भिक्षुसंघाकरिता मोठमोठे विहार बांधण्यासाठी आणि त्यातून निवसणाऱ्या लक्षावधि भिक्षूंची अुपजीविका चालविण्यासाठी चालविला होता. परंतु साम्राज्याचा हा सारा राज्यकोष बहुतांशी साम्राज्यातील वैदिक धर्मीयांच्याच करातून, संपत्तीतून भरला जात होता. आणि त्याचा विनियोग त्यांच्या विरुद्ध जाणाऱ्या बुद्ध मताच्या सार्वत्रिक प्रचारावर होत होता! ही त्यांच्याच संपत्तीची त्यांच्याच विरुद्ध पक्ष बलवान् करण्यासाठी केलेली अुधळपट्टी त्या वैदिक धर्मीय जनतेस असह्य होअून त्यांच्यात तीव्र असंतोष वाढत जावा हे साहजिकच होतें.

साम्राज्याच्या शस्त्रबळाच्या मुळावरच घाव!

परंतु राजदंडाच्या बळाने अशोकाने साऱ्या साम्राज्यात आणि बाह्य देशीही चालविलेल्या बौद्ध धर्मातील अतिरेकी अहिंसेच्या प्रचाराचा भारतीय साम्राज्याच्या मुळावरच जो घाव पडत होता, तो वरच्या अितर कृत्याहूनही राष्ट्रीय अस्तित्वास

नि स्वातंत्र्यास अधिक हानिकारक होता सर्वच शस्त्रबळ हे हिंसामय आणि पापकारक आहे, क्षात्रधर्म आचरणारे हे हिंसक नि अधर्म्य वर्गात मोडणारे असून जे जे कोणी अहिंसेची शपथ घेऊन, शस्त्रत्याग करून, संसार सोडून, भिक्षु होऊन विहाराविहारातून बौद्ध धर्मानुसार जगत राहतील त्यांचा वर्ग हा राष्ट्राच्या संरक्षणासाठी लढणाऱ्या नि हताहत होणाऱ्या क्षत्रिय, सैनिक वीरापेक्षाही उच्चतर, पुण्यतर नि पूजार्हतर आहे असा बौद्ध धर्मोपदेश जिकडे तिकडे अशोकाने नमलेल्या नि पोसलेल्या सहस्रावधि भिक्षूकडून चालू झाल्यामुळे सामान्य समाजातसुद्धा शस्त्रधारी नि वीरवृत्ति अशा कोणाही सैनिकापेक्षा कोणीही अंतखाऊ भटकता भिक्षु हा मानार्ह आणि धर्माचरणी समजला जाऊ लागला

अशोकाने त्याच्या स्तंभावर इतर धर्मांनुनही आढळणारे एक ठराविक वाक्य कोरले आहे की, 'शस्त्रविजयापेक्षा धर्मविजय हा श्रेष्ठ आहे' पण तो धर्मविजय ह्या ऐहिक जगात शक्य आहे काय? व्यवहार्य आहे काय? अमृत प्यायले असता मनुष्य अमर होतो, होत असेल पण ते अमृत ह्या ऐहिक जगात कोणत्या दुकानात मिळते त्याचा पत्ता कोणी सांगू शकत आहे का? बोलाचीच कढी बोलाचाची भात। जेवूनिया तृप्त कोण झाला!

ज्या साम्राज्यीय अपार साधनाच्या, सत्तेच्या नि संपत्तीच्या आधारामुळे, सम्राट् अशोक साऱ्या भारतात आणि त्या वेळच्या परराष्ट्रातही धर्मविजय हा शस्त्रविजयापेक्षा श्रेष्ठ आहे असे उपदेशीत होता ते त्याचे साम्राज्यच त्या चाणक्य चंद्रगुप्तांनी उभारलेल्या प्रबळ नि अजेय अशा चतुरंग सैन्याच्या शस्त्रबळानेच काय ते संपादिलेले नव्हते काय? आणि अशोक सिंहासनावर येताच जर ते चतुरंग सैन्यबळ साऱ्याच्या सारे बुद्धधर्मी होऊन, शस्त्रत्याग करून आणि अंतखाऊ भिक्षु होऊन विहाराविहारातून घोरत पडते तर स्वतः अशोकच सम्राट् म्हणून एक क्षणभर तरी टिकू शकला असता का? भारताच्या अवतीभोवती तेव्हाही जी ग्रीक राष्ट्रे आणि त्यांच्याही पलीकडे अत्यंत कडवी, हिंसक नि केवळ शस्त्राचारी शक कुशान-हूणादिक राष्ट्रे भारताच्या चतुरंग नि अजिंक्य सेनेच्या भयानेच काय ती तोवर दूरदूर दडून बसलेली होती, ती साऱीच्या सारी त्या भिक्षुमय बनलेल्या भारतावर सिंहासारखी झडप घालून त्यांच्या क्रूर नखांनी अशोकाच्या त्या त्यक्तशस्त्र धर्मविजयाचाच गळा घोटून त्याचे रक्त प्यायली नसती का?

पण ही 'जर तर'ची चर्चाच करण्याचे कारण नाही भारतीय क्षात्रवृत्तीचा नायनाट करू पाहणाऱ्या केवळ अशोकाच्याच नव्हे तर माझ्या 'संन्यस्तखड्ग' नाटकात वर्णिल्याप्रमाणे स्वतः बुद्धाच्याच उपदेशाचा वस्तुतः तसा परिणाम भारताच्या दुर्दैवाने त्या काळीच भारताला भोगावा लागला आहे. तोच दुर्दैवी परिणाम आणि त्याचा वैदिक धर्मीयांनी केलेला यशस्वी प्रतिकार आता वर्णावयाचा आहे

धर्माची नव्हे तर त्याच्या राजकारणविषयक परिणामांची चर्चा

हे वर्णन करताना वैदिक किंवा बौद्ध धर्मातील तत्त्वाची किंवा त्याच्या कर्मकांडातील यज्ञ-याग संन्यासादिक आचाराची पारलौकिक दृष्ट्या छाननी करण्याचा हेतु तर नाहीच नाही, पण ऐहिक दृष्ट्यासुद्धा सर्वांगीण पाहणी वा तुलना करण्याचा आमचा मानस नाही. त्या तत्त्वापैकी आज कायकाय विश्वासार्ह आहे किंवा त्याच्या आचारापैकी आज अनुकरणीय काय आहे हा प्रश्नसुद्धा अप्रस्तुत म्हणून अुपस्थित केला जाणार नाही ह्या पुस्तकात, त्या त्या काळी ह्या नि अितर धर्मातील मताचे नि त्याच्या अनुयायाच्या कृत्याचे भारताच्या त्या त्या काळच्या राजकीय जीवनावर जे राष्ट्रीय नि राजकारणविषयक परिणाम घडले त्याची चर्चा काय ती करण्याचा आमचा मानस आहे कारण तसे अैतिहासिक विश्लेषण केल्यावाचून त्या अितिहासाचे धागेदोरे अुलगडता येणेच अशक्य आहे

अशोकाच्या मृत्यूनतर

स्वत च्या धर्मनिष्ठेप्रमाणे लोककल्याणार्थ शेवटपर्यंत झटणारा हा पुण्यश्लोक सम्राट् अशोक अि स पूर्व २३२ मध्य वारला त्याचा अन्त हाच त्या भव्यतम भारतीय मौर्य साम्राज्याच्या अन्ताचा आरभ ठरला। अशोकाच्या शेवटच्या २५ वर्षांत त्याने आपले सारे तनमनधन बुद्धमताच्या प्रचारार्थ वाहिले अशोकानतर त्याच्या राज्यासनावर जे त्याचे वशज अनुक्रमे बसले तेही सारे प्रामाणिक बौद्धधर्मीय आणि म्हणूनच शस्त्रशक्तीन दुबळे असे केवळ नामधारी राजे निघाले त्या अहिंसाप्रवण अशा बौद्धधर्माच्या अतिरेकी अनुयायाकडून नि राज्यकर्त्यांकडून ह्या चाळीसपन्नास वर्षे झालेल्या साम्राज्यीय शस्त्रबळाच्या राष्ट्रघातक अुपेक्षेमुळे मौर्य साम्राज्याच्या विशेषत त्या वायव्य प्रातावडची (सरसीमेकडची) सारी सैन्यसघटना अगदी विस्कळीत झालेली होती. ते पाहून तोवर केवळ मौर्य साम्राज्याच्या नावाच्या दराऱ्यानेच दबून राहिलेल्या भारताच्या बाहेरील शत्रूंनी अशोकाच्या मृत्यूनतर अवघ्या तीसअेक वर्षाच्या आतच भारतावर चढाओ करण्याचे धाडस पुन्हा केल

ब्याक्ट्रियन ग्रीकाची भारतावर स्वारी

सम्राट् चद्रगुप्ताने सेल्युकस निकेटरचा पराभव करून असवी सन पूर्व ३१५ च्या जवळपास ग्रीकाना हिंदुकुशच्या पलीकडे पिटाळून लावले होते (पृ ६२४ पहा) त्या काळी भारताची सरसीमा असलेल्या ह्या हिंदुकुशाच्या त्या पलीकडच्या बाजूला लागूनच जो ब्याक्ट्रिया नावाचा प्रात होता त्यात सेल्युकस निकेटरने आपले स्वतत्र ग्रीक राज्य प्रस्थापिले होते. ते स्वतत्र असल्यामुळेच तेथून सुदूर असलेल्या मूळच्या युरोपियन ग्रीक राज्याशी त्याचा काही सबध अुरलेला नव्हता जर असलाच तर तो सबध परस्पर वैराचा काय तो होता त्यामुळे ह्या

ब्याक्ट्रियन ग्रीकांना आशियाओी ग्रीक असेच म्हणत. शिकंदरच्या मूळच्या जातिवंत ग्रीकांपेक्षा मधल्या शंभर अेक वर्षांतील तुटत गेलेल्या पिढ्यान् पिढ्यांनी हे ब्याक्ट्रियन ग्रीक हीन अवस्थेस पोचले होते. त्यांच्या शिकंदरी पूर्वजांचे ते पहिले तेज आता त्यांच्यात अुरलेले नव्हते पण जी अेकच गोष्ट त्यांच्यातही अद्याप जीव धरून अुरली होती ती भारत जिंकण्याची शिकंदरी महत्त्वाकांक्षा! मौर्य साम्राज्याच्या शस्त्रशयनीची वर सांगितल्याप्रमाणे वाताहत झालेली पाहताच त्या ब्याक्ट्रियन ग्रीकांच्या हृदयात ती भारतद्वेषी महत्त्वाकांक्षा पुन्हा अुसळून आली आणि त्यांचा त्या वेळचा राजा जो डेमेट्रियस त्याने हिंदुकुश ओलांडून भारतावर धाड घातली भारतीय सैन्याचा कोणचाही म्हणण्यासारखा प्रतिकार होतच नसल्यामुळे डेमेट्रियस हा काम्बोज, गांधार प्रभृति प्रांत घेअून सिंधुनदी अुतरला. पुढे सारा पंचनदही (पंजाबही) हस्तगत करून तो यवनाधिप प्रत्यक्ष मगधावर चाल करण्यासाठी ससैन्य पुढे सरसावला. साऱ्या ग्रीक सैन्यात मोठा वीरोत्साह सचरून ते अशी घोषणा करू लागले की, 'शिकंदरचे जें स्वप्न होते की, पाटलीपुत्र जिंकून तेथे भारतीय सम्राट् म्हणून स्वतःची घोषणा करीन तें अलेक्झांडरचे भारत-साम्राज्य जिंकण्याचे स्वप्न आम्ही आता खरे करून दाखवितोच!'

पंचानदादिक प्रांतांत भारतीय वीरवृत्तीचा हा ऱ्हास अकस्मात् कां झाला ?

हे केवढे आश्चर्य आहे की, ज्या हिंदुकुशापासून पंचनदसिंधादि प्रांतात शंभर सव्वाशे वर्षापूर्वी शिकंदर सेल्युकससारख्या जगद्‌विख्यात ग्रीक सेनानींच्या नि सैन्यांच्या स्वाऱ्यांचा त्या त्या प्रांतातील भारतीय क्षत्रियांनी, गणराज्यांनी, सैनिकांनी आणि जनतेने बोजवारा अुडवून त्यांना मागे पिटाळून दिले त्याच पराक्रमी भारतीय प्रांतांना ह्या ब्याक्ट्रियन ग्रीकांसारख्या दुर्बलतर नि अधःपतित अशा आशियाओी ग्रीकांनी असे केवळ चालता चालता जिंकून घ्यावे! पदोपदी लढाया देणाऱ्या भारतीय वीरवरांच्या धास्तीमुळे शिकंदर, सेल्युकसला ह्याच प्रांतामध्ये लढत असता स्वतःच्या तंबूतही स्वस्थ झोप घेता येत नसे. पण हे दुय्यम प्रतीचे ब्याक्ट्रियन ग्रीक सेनानी विजयाच्या सुरक्षिततेत आज अयोध्येच्या प्रासादा-मध्ये सुखाने झोपत आहेत.

अशोकाने बौद्ध धर्म स्वीकारल्यानंतर तीस चाळीस वर्षांतच डेमेट्रियसची ही ग्रीक स्वारी झाली त्या मध्यंतरीच्या ह्या तीस चाळीस वर्षांतच त्या गांधार पंचनदादि झुंजार प्रांतातील भारतीय प्रतिकारशक्तीचा नि वीरवृत्तीचा अितका ऱ्हास अकस्मात् कसा झाला? अशी कोणची विशेष घटना ह्या तीसचाळीस वर्षांत घडली की जिच्यामुळे हा भारतीय वीरवृत्तीचा ऱ्हास अपरिहार्य ठरावा ?

शिकंदर सेल्युकसच्या ग्रीक सैन्यापेक्षा हें डेमेट्रियसच्या सेनापतित्वाखाली चालून आलेले ब्याक्ट्रियन ग्रीक सैन्य काय अधिक पराक्रमी होतें ? मुळीच नव्हे. उलट ते स्वत:च मानीत असत की, त्याचे शिकंदर सेल्युकसच्या वेळचे पूर्वज त्यांच्यापेक्षा अधिक पराक्रमी आणि जवळजवळ दैविक योग्यतेचे होते. म्हणजे अशा हीनतर आणि दुर्बलतर यवनानी त्या त्या प्रातातून भारतीयाना नुसते चालता चालता जे या वेळी जिंकले तें शिकदराच्या कालापेक्षा भारतशत्रु ग्रीकाचे बळ वाढले म्हणून नव्हे तर तिकडच्या भारतीयांच्याच प्रतिकारशक्तीचा नि वीरवृत्तीचा भयंकर ऱ्हास झाला असला पाहिजे म्हणूनच होय.

अर्थात्, शिकदरच्या ख्रिस्ती सनपूर्व ३२७ व्या वर्षाच्या स्वारीपासून डेमेट्रियसच्या ह्या साधारणत: ख्रिस्ती सनपूर्व २०० व्या वर्षाच्या स्वारीच्या मध्यंतरी भारतीयाच्या परशत्रुप्रतिकारशक्तीचा नि वीरवृत्तीचा ऱ्हास करण्यासारखी मुख्यत: अेकच अेक घटना जी घडली ती अशोकाने बौद्ध धर्म स्वीकारल्यानतर आपल्या राजदडाच्या बळाने जो अप्रतिकारी, अहिंसक, शस्त्रबळनिंदक बुद्धमताचा अतिरेकी प्रचार त्या त्या प्रातातून केला तीच असली पाहिजे. कारण दुसरी अशी महत्त्वाची नि अशा प्रकारची घटना घडलीच नाही. त्याविषयीची तुलनात्मक अशी दोनतीन विधेयें (Points) स्पष्टीकरणार्थ घेअू.

अलेक्झांडरच्या वेळची भारतीय मनोवृत्ति आणि डेमेट्रियसच्या वेळची भारतीय मनोवृत्ति

शिकदरच्या वेळी काम्बोज, गाधार, पंचनद ते सिंध प्रभृति प्रातांत बौद्ध धर्माचे नांवसुद्धा जनतेस माहीत नव्हते. (मागील पृष्ठ ५८९ पहा) ती भारतीय जनता वीरपूजक वैदिक धर्मावलबी होती. क्षात्रवृत्तीचा अभिमान धरणारी यौधेया-सारखी गणराज्यें स्वत:स आयुधजीवी (Nation in Arms) हीं अभिधानें अेखाद्या विरुदावलीसारखी अभिमानाने लावून घेत. (पृष्ठ ५९७ पहा.) केवळ क्षत्रियवर्णच नव्हे तर काही काही 'संघा'तून सारेच्या सारे भारतीय नागरिक, स्त्रीपुरुषसुद्धा, परराष्ट्राचे आक्रमण होताच समरागणात सशस्त्र होअून लढावयास जात. दुर्दैवाने जेथे कोण्या 'जनसंघाचा' पराभव होअी तेथे तेथे यवनाच्या हातीं जिवतपणी पडण्यापेक्षा भारतीय वीरांगना वीरशिशूंसह जोहार करून अग्निप्रलयात उडपा घेत, भस्म होत ! हें सर्व वर्णन ह्या पुस्तकात मागे पृष्ठे ५९७ ते ६०८ मध्ये आलेच आहे. आणखी अेकच गोष्ट त्या चाणक्य-चंद्रगुप्ताच्या काळच्या वैदिक-धर्मीय भारतीयाच्या स्वराष्ट्रसरक्षक वीरवृत्तीचे द्योतक म्हणून देअू म्हणजे झाले.

'अर्थशास्त्र' ह्या वैदिकधर्मीय आर्यचाणक्याच्या ज्या ग्रथातल्या राज्यप्रबंधा-प्रमाणेच चद्रगुप्ताच्या भव्यतम भारतीय साम्राज्याचा प्रबंध बहुश: चालत असे त्या

ग्रथात भारतीय स्वातंत्र्य नि भारतीय साम्राज्यरक्षणार्थ अवश्य असलेल्या क्षात्र-वृत्तीचा येवढा गौरव केलेला आहे तो पहा चाणक्याच्या प्रबंधाप्रमाणे सैन्यामध्ये ब्राह्मणांसुद्धा साऱ्या वर्णांच्या नागरिकांना प्रवेश मिळत असे 'अमर्यादप्रवृत्ते च शत्रुभिस्संगरे कृते। सर्वे वर्णादिच दृश्येयु शस्त्रवन्तो युधिष्ठिर॥' ही वैदिक धर्मीयाची परपराच होती जेव्हा हे असे साम्राज्यीय महासैन्य परशत्रूवर चाल करण्यासाठी रणांगणात अुतरे तेव्हा, चाणक्य आमात्य, स्वत सम्राटाने त्या चतुरंग दलभारास संबोधून असे भाषण करावे —

'वेदेष्वप्यनुश्रूयते समाप्तदक्षिणानाम यज्ञानामवभृथस्नानेषु या सा गति शूराणामिति। क्षणेन तामप्यतियान्ति शूरा प्राणान सुयुद्धेषु परित्यजन्ति। तुल्य-भागास्मि भवद्भि सह भोग्यमिद राज्यम्। परान् हतव्यम।

भावार्थ की जो यज्ञाने सद्गति तीच शूरांना सद्गति रणात मिळते! न्याय्य युद्धात (सुयुद्ध) प्राणार्पण करणाऱ्या शूरांना तत्क्षणी स्वर्ग प्राप्त होतो हे राज्य जसे मी तसेच तुम्हीही अुपभोगिणारे आहात मग पहाता काय! शत्रूवर तुटून पडा, त्यांचा वध करा!'

कोणी सांगाव! ह्याच ज्वलंत शब्दांत सेल्युकसवर चढून जाणाऱ्या आपल्या अजिंक्य भारतीय दलभाराला स्वत सम्राट चंद्रगुप्तानेही अुत्तेजिले असाव!

आक्रमक, अन्याय्य, परित्राणाय साधूनाम विनाशाय च दुष्कृताम असे जे सशस्त्र युद्ध लढावे लागते तशा युद्धास वैदिक धर्म 'हिंसक' हे विशेषण लावीतच नाही त्यास तो धर्मयुद्धच म्हणतो

शिकंदराच्या वेळेस भारतीय स्वातंत्र्याच्या संरक्षणार्थ यवनशत्रूशी असे धर्मयुद्ध लढण्यासाठी तिकडच्या साऱ्या प्रांतांत वैदिकधर्मीय प्रचारक वीरश्रीची आग पेटवीत चालले होते त्यांपैकी कित्येक ब्राह्मणादिक राष्ट्रीय प्रचारकांना धरून शिकंदर फाशीही देत चालला होता! (पृष्ठ ५९५ नि ६०६ पहा)

अशा वीरश्रीने रसरसलेल्या चंद्रगुप्ताच्या भारतीय सैन्याने यवनाधिप सेल्युकसचा पराभव केल्यानंतर त्या हिंदकुशपर्यंतच्या भारतीय साम्राज्याचे नि स्वातंत्र्याचे संरक्षणार्थ चंद्रगुप्त चाणक्यांनी त्या वेळच्या सर्व जगातील बलाढ्यतम अशा आपल्या चतुरंग सैन्याचा पोलादी तट अुभारून ठेवला त्या त्यांच्या शस्त्र बळाचे भीतीनेच हिंदकुशपलीकडील ब्याक्ट्रियामध्ये दबलेल्या नि दडलेल्या ग्रीकांच्या राज्याने साधारणत १२५ वर्षेपर्यंत भारताविरुद्ध चकारशब्द काढला नाही सम्राट् अशोक ह्या वीरवृत्तिपूजक वैदिक धर्माचा अनुयायी म्हणवीत होता तोपर्यंत म्हणजे साधारणत क्रिस्ती सनपूर्व २५२ पर्यंत भारतीय मौर्य साम्राज्याच्या ह्या वायव्य सरसीमेकडचा हा सैन्यसभार तसाच्या तसाच शस्त्रसज्ज नि अजिंक्य होता परंतु —

परंतु, अशोकाने बौद्ध धर्म स्वीकारताच ही सारी सुरक्षितता अकस्मात् कोसळली. स्वत: गौतम बुद्धाने त्याचे जिवलेसे शाक्य राज्य सोडून जसे स्वत:च भिक्षुपण स्वीकारले तसे अशोकाने बौद्धधर्म स्वीकारताच आपले सम्राट्पद जर सोडून दिले असते आणि भिक्षु होऊन तो बौद्ध धर्माचा प्रचार करीत हिंडता तर भारतीय राष्ट्रावर मोठेसे संकट कोसळले नसते. अशोकाच्या बौद्धधर्मनिष्ठेचीही खरी कसोटी लागती. पण मरतोपर्यंत अशोकास भारतीय महाराज्याचे सम्राटपद काही सोडवले नाही. उलट त्याने त्या साम्राज्यामच बौद्धधर्माचा अेक प्रचारक मठ बनवून टाकला! अर्थात् ह्या वायव्येकडच्या पर्यंतीय प्रांतात (सरसीमेकडच्या प्रांतात) 'धर्मविजय हा शस्त्रविजयापेक्षा श्रेष्ठ आहे' 'अक्रोधेन जियेत् क्रोधम्' 'अहिंसा परमो धर्म:' 'मा हिंस्यात्सर्वभूतानि' प्रभृति देशकालपात्रानुसार आचरली गेली असता हितकारक असणारी आणि वैदिक धर्मातच ज्याचे मूळ आहे अशीं सूक्तें देशकालपात्राचा विवेक सोडून नि निरपवाद सत्ये म्हणून बौद्ध धर्मात जशी प्रचारिली जात तशी प्रचारिली जाअू लागली. अशोकाच्या साम्राज्यकोपातून पोसलेले नि पाळलेले बौद्धभिक्षूंचे तांड्याच्या तांडे त्या प्रांतात 'शस्त्रबळ हे पाप आहे' असा प्रचार करीत हिंडू लागले. जे बौद्धधर्मीय असतील त्यानाच साम्राज्यातील 'धर्ममहामात्र', प्रांतीय अधिकारी, 'रज्जुक' नावाचे अशोकाचे विश्वासू राजकर्मचारी म्हणून अुच्चपदी नेमले जाअू लागले. ह्या सर्वांना अशोकाच्या आज्ञेप्रमाणे बौद्धधर्मप्रचारास नि आचारास शक्य ते ते राज्यीय प्रोत्साहन द्यावे लागे. गांधार पंचनदप्रभृति प्रांतांतही बौद्धधर्मीय प्रचार नागरिकांतच नव्हे तर सैनिकांतूनही चालू लागला. अर्थात् ज्या प्रमाणात वरील अहिंसादिक बौद्ध मताचा अतिरेकी प्रचार जिकडे तिकडे राजदंडबळाने होअू लागला त्याच प्रमाणात त्या भारताच्या वायव्यपर्यंताकडील प्रांतांतही क्षात्रवृत्ति नि शस्त्रबळ अुणावत गले. वीस वर्षे असा वीरवृत्तिविरोधक नि अराष्ट्रीय प्रचार केल्यानंतर अशोक वारला. त्याच्या राज्यासनावर आलेल्या दुबळ्या बौद्धधर्मीय वंशजांनी तर त्या पर्यंतीय प्रांताच्या संरक्षणार्थ चंद्रगुप्तापासून शस्त्रसज्ज ठाण्यात अुभ्या असलेल्या भारतीय सैन्यसंभाराच्या त्या अजिंक्य पोलादी कोटाची अशोकाहूनही अितकी अुपेक्षा केली की, तो कोट, पायाच ढासळल्यामुळे दुर्ग ढासळावा त्याप्रमाणे, ढासळून गेला.

सारांश

बौद्ध धर्माच्या शस्त्रबळनिंदक आणि राष्ट्रस्वातंत्र्यासाठी झुंजणाऱ्या वीरवृत्तींची अक्षम्य अुपेक्षा करणाऱ्या मताचा अेकांगी नि अतिरेकी प्रचार भारतीय जनतेत राजदंडाच्या बळाने अशोक नि त्याचे वंशज यांनी साम्राज्यभर जो केला, साऱ्या साम्राज्याचेच बौद्धमठीकरण आणि सैनिकांचे बौद्धभिक्षुकीकरण जे केले त्यामुळे भारताच्या अत्यंत महत्त्वाच्या अशा वायव्येकडील पर्यंतीय प्रांतातील

जनतेत वीरश्रीचा ऱ्हास, भारत राष्ट्राच्या दुर्दम्य अभिमानाचा नायनाट आणि चंद्रगुप्ताच्या वेळेपासून त्या वेळच्या साऱ्या जगात वलिष्ठतम असलेल्या शस्त्रसज्ज सैन्यव्यूहाची ह्या अंतर्गत क्षयाने धुळधाण झाली म्हणूनच शिकंदर-सेल्युकसच्या मानाने अगदी दुय्यम असणाऱ्या डेमेट्रियसचे ग्रीक सैन्य हिंदुकुशपासून पंचनदापुढा सारे भारतीय प्रांत चालता चालता जिंकून मगधाच्या दिशेने पुढे सरसावले.

सारी साम्राज्यसत्ता बौद्धाच्या हाती असताही त्याचा कोणताही प्रांताधिप, राज्याधिकारी किंवा बौद्धीय जानपदसमूह क्षुब्ध होऊन भारतीय स्वातंत्र्य छिनावण्यास येणाऱ्या ह्या यवनशत्रूशी रणांगणात झुंजण्यास सबळपणे पुढे आला नाही. भारताच्या ह्या राष्ट्रीय अपमानाची त्यांना चीड आली नाही, लाज वाटली नाही. प्रत्यक्ष मगधात जो अशोकाचा वंशज स्वतःस अजून सम्राट् म्हणवून घेत राज्यासनावर बसलेला होता तो बौद्धधर्मीय बृहद्रथ राजा तर या यवनशत्रूच्या प्रतिकारासाठी पायही पुढे टाकीना.

क्वचित् असेही असेल की अशा निरपवाद 'अप्रतिकाराने' तो बौद्ध राजा 'अक्रोधेन जियेत् क्रोधम्' ह्या धम्मपदातील सूक्ताचा प्रयोग, बसल्या बसल्याच ग्रीकाचे मन जिंकून, यशस्वी करू पाहत होता!

वैदिक धर्मीयांचा राष्ट्रीय प्रक्षोभ!
कलिंगाचा प्रतापी राजा खारवेल ग्रीकांवर चालून जातो

परंतु ग्रीकांचे परचक्र भारतीय स्वातंत्र्याला आणि राष्ट्रीय सन्मानाला ग्रासीत आहे ह्याची राष्ट्रीय चिंता, लाज किंवा चीड भारतीय बौद्धधर्मीयांना जरी वाटली नाही तरी भारतीय वैदिक धर्मीयांत मात्र त्या राष्ट्रीय अपमानाने आणि त्या राष्ट्रीय संकटाने जिकडे तिकडे संतापाची आग पेटली. त्या संकटाचा तत्काल प्रतिकार करण्याइतके वैदिक धर्मीयांचे समर्थ राज्यकेंद्र उत्तर भारतात उरलेले नव्हते परंतु सुदैवाने अशोकाच्या मृत्यूनंतर दहा एक वर्षांतच दक्षिण भारतातील कलिंग (ओरिसा) आणि आंध्र ह्या दोन्ही दाक्षिणात्य राज्यांनी बौद्धधर्मीय मौर्य सम्राटाचे आधिपत्य झुगारून देऊन आपआपली स्वतंत्र राज्ये स्थापिलेली होती. ते दोघेही पराक्रमी राजे वैदिक धर्माभिमानी आणि म्हणूनच भारत राष्ट्राभिमानी होते. दोघांनीही प्रबळ सैन्ये उभारून शस्त्रसज्ज ठेवलेली होती. उत्तर भारत ग्रीक म्लेच्छांनी पादाक्रान्त केले आहे आणि मगधाचा दुबळा बौद्धधर्मीय राजा त्याचा काहीही प्रतिकार करू शकत नाही ह्या घटना ऐकून ह्या दाक्षिणात्य राज्यातील वैदिक धर्माभिमानी जनतेत मोठाच प्रक्षोभ माजला. शेवटी त्या स्वतंत्र कलिंग राज्याचा पराक्रमी अधिपति जो खारवेल त्याने डेमेट्रियसच्या ग्रीक सैन्यावर स्वतः चालून जाण्याचे ठरविले.

यवनांची दाणादाण नि भरधाव पीछेहाट

प्रथम प्रबल सेनेसह त्याने मगध हस्तगत करून मग अयोद्धेच्या आसपास डेमेट्रियसच्या यवन सैन्याला गाठले. कलिंगाच्या त्या प्रबल भारतीय सैन्याने यवनाची रणांगणात अितकी दाणादाण अुडविली की, डेमेट्रियस पाठ फिरवून भरधाव माघार घेत आपल्या अुरलेल्या सैन्यासह थेट पचनदापलीकडे चालता झाला.

राजसूय यज्ञ

यवनाना भारताच्या पर्यंताकडे (सरसीमेकडे) असे हटविल्यानतर त्याचा पाठलाग करण्यास किंवा त्या अुत्तरेकडच्या सर्व प्रदेशाची पक्की व्यवस्था करण्यास खारवेलला फार वेळ मिळाला नाही. राजकारणामुळे त्याला लगोलग कलिंगास परतावे लागले मगधाचा बौद्ध राजा बृहद्रथ मौर्य यासही त्याने पदच्युत केले नाही कलिंगास परत येताच भारताचे स्वातन्त्र्य आणि सन्मान ह्याचे रक्षणार्थ यवन शत्रूवर रणांगणात त्या पराक्रमी खारवेल राजाने जो विजय मिळविला होता, त्याच्या घोषणेप्रीत्यर्थ वैदिक धर्मीय राजश्रेष्ठाच्या परंपरेप्रमाणे त्याने राजसूय नावाचा मोठा यज्ञसमारंभ केला. ह्या राजसूय यज्ञाचे वैशिष्ट्य हे असे की, तो यज्ञ मुख्यत राष्ट्रीय आणि राजकीय स्वरूपाचा असे. त्यातही अशोकाने सर्व यज्ञयागावर बलपूर्वक बंदी घातल्यानतर चाळीस पन्नास वर्षेपर्यंत जवळजवळ साऱ्या भारतात वैदिक धर्मीयाना प्रकटपणे यज्ञसमारंभ असा करताच आला नाही. परंतु कलिंगात आणि आंध्रात वैदिक धर्मीयाची स्वतंत्र नि बलिष्ठ राज्ये प्रस्थापिली जाताच आज अशोकाचा तो वैदिक धर्माचरणावरील बलात्कारी प्रतिबंध अुघडपणे झुगारून देअून आणि भारताचे राष्ट्रीय शत्रु असणाऱ्या यवनासारख्या म्लेच्छाचा रणांगणात पराजय करून ह्या वैदिकधर्मीयाचा राजसूय यज्ञाचा समारंभ पन्नास वर्षानंतर पहिल्यानेच साजरा होत होता !

चार अेक वर्षातच ग्रीकांची पुन्हा स्वारी

प्रतापी राजा खारवेल दक्षिणेत परत गेला आहे हे पाहताच काम्बोज आणि गांधार ह्या प्रांतात ठाण माडून बसलेल्या आणि डेमेट्रियसच्या मगधावरील स्वारीची जो दुर्दशा झाली तिच्यामुळे चिडून गेलेल्या मिन्याडर ह्या ग्रीक सेनापतीने चार अेक वर्षातच ताज्या दमाच्या सैन्यानिशी भारतावर पुन्हा चाल केली डेमेट्रियसच्याच स्वारीप्रमाणे ग्रीकाच्या ह्या स्वारीलाही त्या बौद्धबहुल नि म्हणूनच प्रतिकारशून्य झालेल्या पचनदादि प्रांताचा किंवा मगधाच्या दुबळ्या अशोकवंशीय राजाचा म्हणण्यासारखा असा काही अेक प्रतिकार झाला नाही.

बौद्ध भारतीयांची भारतशत्रु ग्रीकांना सहानुभूति

अन्ट, यवनसेनापति मिन्याडर ह्याम ह्या भारतावरील स्वारीत अनेक बौद्ध धर्मीयांची महानुभूनिही मिळू लागली! कारण बौद्ध धर्मातील अनेक मत आपणास आवडतात आणि आपण लवकरच बौद्धधर्म स्वीकारू असे तो अुघडपणे बोलून दाखवी त्यामुळे हे ग्रीक लोक केवळ वैदिक धर्मीयांविरुद्धच कायत ल्ढावयास आले आहेत आणि ह्यांचे राज्य भारतावर झाले तर तें आपल्याच बौद्धधर्मीयांचे होणार आहे आता ग्रीक लोक परकीय परराष्ट्रीय आहेत हे खरं, पण आपल्यास राष्ट्रानिष्ट्राशी काय कर्तव्य आहे? बौद्धधर्म जाति, राष्ट्र, वंश मानीत नाही, अशी राष्ट्रघातक भारतविद्रोही नि दुर्बुद्ध विचारसरणी त्या बौद्ध म्हणविणाऱ्या भारतीय जनतेत अनेक भिक्षुप्रचारक अुपदेशू लागले! त्यांच्या सहानुभूतीच्या माहात्म्याचा भारतशत्रु मिन्याडरलाही परिणामकारक अुपयोग होअू लागल्यामुळे त्याच्या ग्रीक प्रचारकांकडून त्यानेही असा प्रचार भारतीय बौद्ध जनतेत चालविला की, 'आपली स्वारी' ही बौद्धांच्या अगदी दुबळ्या मगध राजाचे हातून भारतीय साम्राज्यसत्ता छिनावून घेण्याचा जो भारतीय वैदिक धर्मीयांचा कट होत आहे तो हाणून पाडण्यासाठी तवडी काय ती आहे! मिन्याडर पंचनदादि प्रदेश पुन्हा यवनांकित करीत अयोध्यपर्यंत आला अपवक्तवेळी घाओी केल्यामुळे डेमट्रियसची झाली तशी आपलीही दुदशा होअू नये म्हणून हातात आलेला भारतीय प्रदेश नि राज्य सघटित करून नि अधिक सैन्याची भरती करून मग मगधावर झडप घालावी असा सावधपणे तो अयोध्येकडे स्थिरस्थावर झाला आणि अनुकूल संधीची वाट पाहत वळकट ठाण मांडून बसला

पण तिकडे पाटलीपुत्रात!

कलिंगाच्या प्रतापी खारवेल राजाच्या विजयामुळे अुत्तर भारतातील वैदिकधर्मीय नेत्यात नि जनतेत वीरश्रीची लाट आधीच अुमळली होती त्यातच मिन्याडरचे ग्रीक सैन्य पुन्हा मगधावर चालून येत आहे ही बातमी आली त्यातही भारतीय बौद्ध जनतेत स्वदेशद्रोही प्रवृत्ति बळावत असून राष्ट्रशत्रु ग्रीकांचे राज्य भारतात स्थापिले जावे म्हणून ती मिन्याडरला अनुकूल होत आहे अशी स्पष्ट चिन्हें दिसू लागली तेव्हा ग्रीकांचा अेकदाचा निःशेष निपात करण्यासाठी प्रथमत मगधाचा तेव्हाचा बौद्धधर्मीय राजा जो बृहद्रथ मौर्य त्यालाच सिंहासनावरून खाली ओढून कोण्या अशाच्या चंद्रगुप्तासारख्या पराक्रमी वैदिकधर्मीय पुरुषासच सम्राट्पदी स्थापावे या हेतूने अुत्तरेत राष्ट्राभिमानी भारतीय नेत्यांचे अेक मोठे राज्यक्रांतिकारक कारस्थान रचण्यात आले. पण त्या सर्वांसमोर मुख्य प्रश्न जो होता तो हा की, यवनांचा निःपात करणारा आणि ह्या राज्यक्रांतीचे धुरंधरत्व पत्करणारा असा पराक्रमी पुरुष आहे कोण?

पुष्यमित्र

मगधाच्या अुपर्युक्त बृहद्रथ मौर्य ह्या राजाचें जें काही 'सैन्य' म्हणून अुरलेले होते त्यात पुष्यमित्र नावाचा अेक सैनिक होता. पुष्यमित्र हा जन्माने ब्राह्मण होता. वैदिक धर्माचा नि भारतीय राष्ट्राचा तो कट्टर अभिमानी होता; आणि त्यातही निष्ठावत शिवभक्त होता. त्याच्या कुलाचे नाव शुंग होते. मगधाच्या त्या सैन्यामध्ये तो आपल्या क्षात्रतेजानेही अितके वर्चस्व पावलेला होता की, त्या बृहद्रथ मौर्य राजाने ग्रीकानी केलेल्या स्वारीच्या प्राणसंकटात पुष्यमित्रालाच निरुपायाने मुख्य सेनापतिपदावर नेमले. सेनापतित्व हाती येताच त्याने मगधाच्या सैन्याचे शस्त्रबळ नि संख्याबळ वाढविण्यास लगोलग आरंभ केला. ह्या योगायोगाने साऱ्या वैदिकधर्मीय राष्ट्रभक्त जनतेचे डोळे आपण होअून सेनापति पुष्यमित्र ह्याचेकडे लागले. ज्याला त्याला अशी अुत्कट आशा वाटू लागली की, जर सेनापति पुष्यमित्रच ह्या क्रांतीचे नेतृत्व घेअील तर? तर त्या पराक्रमी पुरुषाहून आज भारतीय साम्राज्याच्या परंपरागत सिंहासनावर बसण्यास ह्या पिढीत तरी त्याच्याहून अधिक योग्य कोण आहे?

केव्हा केव्हा अितिहासामध्ये 'फलानुमेयाः प्रारंभाः संस्काराः प्राक्तना अिव' ह्या न्यायाने पुढे प्रकटपणे घडलेल्या घटनावरूनच काय ते कूटनीतिज्ञानी त्यापूर्वी आणि त्या घडवून आणण्यासाठी काय काय गुप्त कट आणि कारस्थाने रचली असलीच पाहिजेत त्याचा छडा लावता येतो. मगधातील ह्या राज्यक्रांतीत पुढे लवकरच वर्णिल्या जाणाऱ्या अितिहाससिद्ध घटनामुळे हे स्पष्ट होते की, स्वतः सेनापति पुष्यमित्राने आधीपासूनच ह्या भावी राज्यक्रांतीच्या कटाचे नेतृत्व गुप्तपणे स्वीकारलेले असले पाहिजे. अितकेच नव्हे तर त्याच्या हाती असलेल्या राज्यीय सैन्याची आणि त्यातील प्रमुखाचीही त्याने ह्या क्रांतीला प्रत्यक्षाप्रत्यक्ष संमति मिळविली असली पाहिजे

बृहद्रथ मौर्याचा शिरच्छेद

ही सर्व पूर्वसिद्धता चालली असता अेके दिवशी पाटलीपुत्र ह्या राजधानीच्या भव्य पटांगणात सर्व सैन्याचा शस्त्रसज्ज सचलनसमारंभ करण्याचे योजिले गेलें. त्याप्रमाणे त्या सैनिक समारंभाचे निरीक्षण करण्यासाठी सम्राट् बृहद्रथ मौर्य हा स्वत अुपस्थित होता सेनापति पुष्यमित्राच्या आज्ञेनुसार त्या चतुरंग सैन्यातील विविध शस्त्रविभागाचे कार्यक्रम मोठ्या गाजावाजाने चालू असता, ज्याचा अितिहासात अुल्लेख सापडत नाही अशा कोणत्या तरी कारणाने राजा बृहद्रथ बसला होता त्या बाजूला काहीतरी अुग्र कटकट चालू झाली. त्या क्षोभातच स्वतः

सेनापति पुष्यमित्र ह्याने नावानेच काय तो सम्राट् असलेल्या बृहद्रथ मौर्यावर चालून जाऊन त्याचा तेथल्या तेथेच शिरच्छेद केला !

ह्या शिरच्छेदातच अशोकाच्या वंशाचा राजकीय अंत झाला ! बौद्धधर्मीय मौर्यराज्य लयाला गेले !!

ह्या अकस्मात् घडलेल्या भीषण घटनेसरशी तथे जमलेल्या जनसागरात मोठी खळबळ अुडाली परंतु त्या साऱ्या शस्त्रसज्ज दळभारातील किंवा बृहद्रथा-भोवती वसलेल्या राजपुरुषांतील कोणी बृहद्रथाच्या वतीने सेनापति पुष्यमित्रावर तुटून पडला का ? नाही. अुलट त्या शस्त्रसज्ज दळभारातून सेनापति पुष्य-मित्राच्या नावाचा जयघोष अुठू लागला

कारण सैनिकासुद्धा अनेकांच्या मनात जे करावयाचे होते, परंतु जे महासाहसी कृत्य करण्याचे अुत्तरदायित्व स्वत कडे घेण्यास साऱ्या अुत्तर भारतात कोणीही धजत नव्हता, तेच भारतीय साम्राज्याच्या स्वातंत्र्यसंरक्षणास अपात्र ठरलल्या अशोकवंशज बृहद्रथ मौर्याचा शिरच्छेद अशोकाचे भग्न राजधानीतच करण्याचे अपरिहार्य राष्ट्रीय कर्तव्य सेनापति पुष्यमित्राने केल होत !

भारतीय स्वातन्त्र्यरक्षणार्थ जे पूर्वी चंद्रगुप्तास करावे लागले तेच साहसी कृत्य पुष्यमित्राने केल

शिकंदराच्या अगदी पहिल्या स्वारीच्या वेळी ग्रीकांचा प्रतिकार करण्यास असमर्थ ठरलेल्या नामधारी सम्राट महापद्मनंदाचा शिरच्छेद भारतीय स्वातन्त्र्याच्या आणि भारतीय साम्राज्याच्या संरक्षणार्थ ज्याप्रमाणे आर्य चाणक्य नि सम्राट् चंद्रगुप्त ह्यांना राष्ट्रीय कर्तव्य म्हणूनच करावा लागला, अगदी त्याच कारणासाठी मगधाच्या ह्या बौद्धधर्मीय नामधारी सम्राट् बृहद्रथ मौर्याचा शिरच्छेद सेनापति पुष्यमित्रास राष्ट्रीय कर्तव्य म्हणूनच करावा लागला.

सम्राट् पुष्यमित्र शुंग

ही घटना अिसवी सन पूर्व १८४ व्या वर्षाच्या आसपास घडली वैदिक विधीनुसार पाटलीपुत्रात भारतीय सम्राटपदाचा अभिषेक होअून पुष्यमित्र अशोकाच्या सिंहासनावर आरूढ झाला मौर्य राजवटीचा अंत होअून सम्राट् पुष्यमित्राच्या शुंग वंशाची राजवट चालू झाली

सम्राट् पुष्यमित्राची ग्रीकांवर चढाअी

प्रथमत राजधानीतील नि आसपासच्या प्रदेशातील सारा राज्यप्रबंध व्यवस्थित नि बळकट करून आणि चतुरंग, प्रबळ नि रणोत्सुक असे भारतीय सैन्य अुभारून सम्राट् पुष्यमित्राने अयोध्येस ठाण मांडून बसलेल्या मिनँडरवर स्वारी

केली भारतीय शस्त्रबळापुढे रणांगणात टिकाव धरणे अशक्य झाल्यामुळे यवन सेनापति मिन्याडर, मागे यवनदाकडे सैन्यासह पण झुंजत हटू लागला परंतु पूर्वी डेमिट्रियसचा पिच्छा पुरविण्याचे जस राहून गेले तशी ढिलाई ह्यावेळी न करता सम्राट् पुष्यमित्राने ग्रीकांच्या सैन्याचा कडोनिकडीने पाठलाग केला पराभवामागून पराभव खाल्ल्यामुळे नि त्याच्या ग्रीक सैन्याचा सारा व्यूह ढासळून गेल्यामुळे अगदी हतवीर्य झालेल्या मिन्याडरला पुष्यमित्राने सिंधूपार हुसकून दिले सारे सिंधूपर्यंतचे भारत ग्रीकांच्या राजकीय दास्यातून मुक्त झाले

ग्रीकांची तलवार तोडून टाकली, ढाल फोडून टाकली, त्यांच्या राजसत्तेचा कदच अुपटून टाकला

भारतावरील ग्रीकांची ही च शेवटची स्वारी ठरली सम्राट् पुष्यमित्राने केलेल्या ग्रीकांच्या ह्या पराभवामुळे त्यांची शस्त्रशक्ति अितकी क्षीण झाली की, पुन्हा सिंधुनदी ओलांडून भारतावर स्वारी करण्याची धमकच त्यांच्यात अुरली नाही शिकंदरापासून भारतास अुपद्रव देत आलेल्या ह्या यवनशत्रूचा भारताने असा नित्याचा नि पात केला!

ग्रीकांच्या हातून सोडविलेला सारा प्रदेश पुष्यमित्राने आपल्या साम्राज्यास जोडला अुज्जयिनीला तिकडच्या राज्यविभागाचा मुख्य राजप्रतिनिधि म्हणून त्याने आपला पुत्र सेनापति अग्निमित्र याला नमले सेनापति अग्निमित्र हाही बापाप्रमाणेच शूर आणि कर्ता पुरुष होता त्याने दक्षिणेकडील विदर्भ देशापर्यंत आपल्या साम्राज्याचे आधिपत्य मान्य करविले परंतु पुढे विदर्भाचा राजा ते आधिपत्य मानीना यास्तव अग्निमित्राने त्याच्यावर स्वारी केली तीत विदर्भ राजाचा पराभव झाला त्याच धामधुमीत विदर्भ राजाची कन्या मालविका अग्निमित्राच्या पराक्रमादि गुणांनी मोहित होअून त्याच्याशी विवाह करावयास अुत्सुक झाल्यामुळे विदर्भ राजाने पुष्यमित्राच्या संमतीने अग्निमित्राशी मोठ्या समारंभपूर्वक तिचे लग्न लावून दिले. ह्यामुळे त्या दोन्ही राजकुळांचा केवळ स्नेहसंबंधच नव्हे तर रक्तसंबंधही जुळून आला ह्या रमणीय कथेवरच कालिदासाने आपले ' मालविकाग्निमित्र ' हे नाटक लिहिले आहे

अशोकच्या पाटलीपुत्रातच अश्वमेध यज्ञ!

ग्रीकासारख्या पुरातन परकीय शत्रूचा निःशेष निःपात करून भारतीय साम्राज्याचे पुनरुज्जीवन करणाऱ्या सम्राट् पुष्यमित्रास आपल्या वैदिक परंपरेनुसार आता अश्वमेध यज्ञ करण्याचा अधिकार स्वपराक्रमानेच प्राप्त झालेला होता सम्राट पुष्यमित्राच्या ह्या अधिकाराविषयी व्हिन्सेंट स्मिथही त्याच्या The Early History of India ह्या ग्रंथात गौरवपूर्वक लिहितो की ' The

Yavanas and all other rivals having been disposed off in due course, Pushyamitra was justified in his claim to reign as the paramount power of North India and straightway proceeded to announce his success by a magnificent celebration of the Ashwa medha sacrifice at his capital' (Page 189)

सम्राट् पुष्यमित्राने अश्वमेध यज्ञाचा सोडलेला संकल्प अैकताच साऱ्या भारतवर्षात, अत्यंत अल्पसंख्य असलेली बौद्ध जनता सोडून दिली असता, भारतीय राष्ट्राभिमानाची नि विजयानंदाची लाट अुसळली ज्या अशोकाने वैदिक धर्मीयांच धार्मिक आचारस्वातंत्र्य राजदंडाचे बळाने हिरावून घेतलेले होते त्याच बौद्ध अशोकाची राजधानी असलेल्या पाटलीपुत्रात वैदिक धर्माभिमानी सम्राट् पुष्यमित्राचा हा अश्वमेध यज्ञ होणार होता वैदिक धर्मीयांच्या धर्माचारस्वातंत्र्या-वरील अशोकाने लादलेले सारे प्रतिबंध काढून टाकलेले आहेत अशी सम्राट् पुष्यमित्राने केलेली, तो अश्वमेध यज्ञ म्हणजे अेक प्रकट सम्राटीय घोषणाच होती।

सम्राट् पुष्यमित्राचा पुत्र युवराज अग्निमित्र हा जसा पराक्रमी रणधुरंधर नि कर्तृत्ववान् राजपुरुष होता तसाच त्या युवराज अग्निमित्राचा पुत्र म्हणजे पुष्यमित्राचा नातू, वसुमित्र हाही अेक तरुण नि तेजस्वी राजकुमार होता सम्राट् पुष्यमित्राने जेव्हा आपला अश्वमेधीय घोडा विजययात्राप्रीत्यर्थ सोडला तेव्हा त्याच्या मागेमाग त्याच्या रक्षणासाठी ससैन्य राहण्याचे काम ह्याच त्याच्या तरुण नातवावर सेनानी वसुमित्रावर सोपविले त्या विजयाश्वाच्या स्वैच्छ संचारात सिंधु नदीच्या तीरापर्यंत कोणीही अडथळा केला नाही परंतु सिंधुतीरी कोण्या यवनराजाने त्याला अडथळा केला म्हणजेच त्या वेळच्या संकेताप्रमाणे सम्राट् पुष्यमित्राच्या आधिपत्यास आव्हानिले तेव्हा त्या तरुण सेनानी वसुमित्राने त्या यवन राजाशी लढून त्याचा पुरता पराभव केला आणि आपला विजयाश्व सोडवून आणला जेव्हा अेक वर्षानंतर ह्या अश्वाला घेअून सेनानी वसुमित्र विजयासह पाटलिपुत्रास परत आला तेव्हा जिकडे तिकडे केवढा आनंद झाला तो वृत्त स्वत सम्राट् पुष्यमित्राने युवराज अग्निमित्रास धाडलेल्या आमंत्रणपत्रिकेत लिहिलेले आहे ह्या पत्राचा बहुशी त्या सम्राटाच्या भाषेतच प्रतविलेला मूळ लेख सुदैवाने आजही आपणास वाचावयास मिळतो कारण कालिदासाने वर अुल्लेखिलेल्या ' मालविकाग्निमित्र ' नाटकात तो बहुश जसाचा तसाच दिलेला आहे त्या नाटकातील ते पत्र अितके मनोवेधक आहे की, शक्यतो ते प्रत्येकाने वाचावे. त्या विजयशील काळातील प्रत्यक्ष सम्राट् पुष्यमित्राच्या विचाराचे आणि सर्वसामान्य जनभावनांचेही ते अेक जिवंत चित्रण आहे

राष्ट्रीय विजयोत्सव

भारतवर्षातील मोठमोठे जपी, तपी, वेदविद्यापारंगत, क्षत्रिय कुलोत्तंस राजवृंद, साम्राज्यातील प्रमुख राज्याधिकारी, नगरश्रेष्ठी नि ग्राममुख्यजन त्या

अश्वमेधयज्ञाच्या महान् समारंभास अुपस्थित होते त्या काळचा पंडितांतील पंडित म्हणून गाजलेला आणि आज तर ज्याला पाश्चिमात्यादिक परकीय विद्वद्वर्गातही जागतिक मान्यता मिळाली आहे तो पतंजलिही त्या अश्वमेधास अुपस्थित होता. असल्या असल्यांच्या आशीर्वादांनी नि सहभागित्वाने त्या अश्वमेधाच्या समारंभास म्लेच्छांचे मर्दन करणाऱ्या भारतीय विजयोत्सवाची प्रतिष्ठा नि शोभा प्राप्त झाली.

आशियाओ ग्रीकवंशाचाच नायनाट

वर वर्णिल्याप्रमाणे सम्राट् पुष्यमित्राने साधारणतः अिसवीसनापूर्वी १९० ते १८० वर्षांच्या मध्यंतरी ग्रीक आक्रमकांना निरयाचे सिंधूपार हुसकून देअून भारत स्वतंत्र केल्यानंतर ग्रीकवंशाच्याच भितिश्रीस आरंभ झाला. सिंधूपलीकडे गांधारांत नि ब्याक्ट्रियांत (बाल्हिक देशांत) त्यांची काही दुर्बळ होत चाललेली लहान महान फुटकळ राज्ये टिकाव धरून होती. परंतु अिसवीसनाच्या पहिल्या शतकाच्या आरंभाचे आगेमागे जेंव्हा मध्यआशियांतील शक जातीचा प्रचंड लटांबू लोंढा ब्याक्ट्रिया (बाल्हिक) अिराण नि गांधार ह्या प्रांतांवर येअून आदळला, तेंव्हा त्या बडव्या नि रानटी शकांच्या तड्गापुढे तिकडील साऱ्या ग्रीक जनतेस पळता भुअी थोडी झाली. पुरुष स्त्रीमुलांबाळांसुद्धा ते पुढे पळत, धावत, पुन्हा पुढे पळत, आपला जीव वाचविण्यासाठी शेवटी सिंधु अुतरून भारतीय साम्राज्यात शिरले, पण आता केवळ आश्रयार्थी म्हणून, शरणार्थी म्हणून! — कुठे ते अिसवीसनपूर्व ३२९ ते ३२७ मध्ये 'युद्ध देहि' म्हणून गर्जत भारतावर चढून आलेले, शिकंदर सेल्युकसचे विजयार्थी ग्रीक आणि कुठे हे भारतीय पराक्रमापुढे शेवटी हतवीर्य झालेले अिसवीसनाच्या आरंभी आरंभीचे 'भिक्षां देहि' म्हणत भारतीयांच्या दारोदार हिंडणारे त्यांचे वंशज शरणार्थी ग्रीक!

पण अशा दुर्दशेतही जुने वैर विसरून भारताने त्यांना आश्रय दिला. भारतीयांच्या अुदारतेचा त्यांच्या त्या टोळधाडींपैकी जिला जिथे आश्रय मिळाला त्या त्या नगरांत, प्रांतांत ती ती ग्रीकांची टोळी फुटकळपणे वसत गेली. त्यांच्यापैकी काही बौद्ध झाल्या काही वैदिक धर्मीय झाल्या. परंतु त्याकाळी वैदिक धर्मीयांचीच राज्ये असल्यामुळे ह्या ग्रीक समाजातील व्यक्तीव्यक्तींचा धर्म बौद्ध असला काय, वैदिक असला काय, तरी कोणच्याही प्रकारचा राजकीय अुपद्रव देणे त्यांना शक्य झाले नाही. हळूहळू ते स्वतःची ग्रीक भाषाही विसरले. भारतीय भाषा, चालीरीती ही सारी आत्मसात् करून भारतीय समाजात ते झपाट्यात अेकरूप होत गेले. त्यांच्यात भारतीयांपासून आपण अलग आहोत, अन्य राष्ट्र आहोत अशी प्रेरणा देणारी जी अहंकारी ग्रीकपणाची भावना तीच मुळी त्यांचे विवाहादि संबंधही भारतीयांत होत गेल्याने अेक दोन शतकांच्या आत नष्ट झाली. गंगौघात मिठाचा खडा विरून जावा तसे त्यांचे ग्रीकपणच भारतीय जीवनौघात विरून गेले

म्लेच्छांना प्रथम संगरांत जिंकू शकलो म्हणूनच त्यांना संस्कृतींत आत्मसात् करू शकलो

तथापि ह्या प्रकरणी बहुतेक अितिहास लेखकाचे आणि आपल्या लोकाचे अेका महत्त्वाच्या विषयाकडे लक्ष आकर्षिले गेलेले नाही. त्यासाठीच ते विषय अिथे अुल्लेखिणे अवश्य आहे ती गोष्ट ही की, भारतावर चढाओी करून आलेले विजयार्थी यवन काय किंवा पुढे आणखी जे जे कोणी म्लेच्छ भारतावर चालून आले ते परशत्रु काय, त्याच्यापैकी ज्याना ज्याना शतकव्यापी सघर्षानतर का होअीना, पण भारतीयानी जिंकून, गिळून, पचवून आपल्या सस्कृतीत, समाजात आत्मसात करून टाकले, नाहीसे करून टाकले, त्या त्या प्रत्येकाच्या प्रकरणी हेच सिद्ध झालेल आहे की, त्या त्या आक्रमकाची ती चढती तलवार भारतीय पराक्रमाने प्रथम जेव्हा तोडून टाकली, त्याना सशस्त्र सगरातही जेव्हा चारी मुड्या चीत पाडले, तेव्हाच काय ते, ते ते परकीय सशस्त्र आक्रमक आमच्या भारतीय सस्कृतीत नि समाजात आत्ममात् करून टाकण्याअितके चर्वणीय नि पचनीय होअू टाकले केवळ शातिपाठाने नव्हे, तर बलवत्तर शस्त्रपाठाने ! ।

धर्मच्छळ केला नाही, राष्ट्रद्रोहाच्या पापाचा योग्य तो दड दिला !

सम्राट् पुष्यमित्राने बौद्ध भिक्षूचा फार छळ केला, काहीना ठार मारले, काही मठ अुद्ध्वस्त केले असे पौराणिक पद्धतीने रगविलेले अुल्लेख जुन्या बौद्ध-ग्रथातून मापडतात युरोपियन अितिहास लेखकानी सुद्धा ह्या अुल्लेखाना अतिशयोक्तिपूर्ण म्हणूनच बाजूस सारले आहे तथापि काही जगानी ह्या अतिशयोक्तीच्या बुडाशी थोडेतरी तथ्य असले पाहिजे, पुष्यमित्राने केवळ धर्मद्वेषाने बौद्धावर अन्याय्य सूड अुगविण्यासाठी थोडाफार छळ केला असला पाहिजे असे प्रतिपादिले आहे आमच्या मतेही बौद्धापैकी अनेकाना सम्राट पुष्यमित्राने धारेवर धरले असलेच पाहिजे परतु ते केवळ तात्त्विक नि धार्मिक मतभिन्नतेसाठी नव्हते

बौद्ध लोक शून्यवाद किंवा अज्ञेयवाद मानीत किंवा त्यात कोणी नास्तिक होते किंवा अहिंसक होते किंवा वेदनिंदक होते किंवा त्याच्या जपजाप्याच्या पद्धति वैदिकाहून वेगळ्या होत्या म्हणून काही बौद्धाचा सामुदायिक ' धर्मछळ ' झालेला नव्हता स्वत गौतम बुद्धाला त्याच्या धर्माचा प्रचार करताना कोणाचीही आडकाठी झालेली नव्हती ! तेही राहो पण पुढे चद्रगुप्ताच्या अखिल नि अखड भारतवर्षीय साम्राज्यात नि वैदिक धर्मनिष्ठ अशा स्वत आर्य चाणक्याच्या प्रधान-घटीत, बौद्ध धर्माला अुणीपुरी २०० वर्षे अस्तित्वात येअून झाली असताही त्याचा छळ होत असल्याची कुणकूणही, त्या वेळचा प्रख्यात ग्रीक राजदूत जो चद्रगुप्ताच्या राजसभेत वर्षानुवर्षे राहिलेला होता त्या मेग्यास्थिनीसने आपल्या अितिहासप्रसिद्ध प्रतिवृत्तात नोंदलेले नाही. मेग्यास्थिनिसच्या प्रतिवृत्तात बुद्धधर्माचे नावसुद्धा आलेले

नाही ! कारण तेव्हा शिकंदर किंवा सेल्युकस ह्या बलाढ्य ग्रीक सेनानींशी किंवा त्याच्या सैन्याशी बौद्धांनी राजद्रोहात्मक किंवा राजकीय असे देशघातक संबंध ठेवलेले नव्हते. त्यांना ते शक्यच नव्हते. म्हणूनच तशा अितर अनेक पंथाप्रमाणे बौद्धांनाही चंद्रगुप्ताच्या नि आर्य चाणक्यासारख्याच्या वैदिक धर्मीय साम्राज्यात आपापल्या धर्माप्रमाणे आचरण करता आले अितकेच नव्हे तर त्यांचा अुपदेशाने जो काही प्रचार करता येअील तो प्रचारही करता आला.

परंतु शिकंदर सेल्युकसनंतर ग्रीकांची जी दुसरी चढाअी डेमेट्रियस मिन्याडरच्या वेळी भारतावर झाली नि ते राष्ट्रशत्रु थेट अयोध्येपर्यंत येअून मगधाच्या सम्राट् पीठावरच ग्रीक सम्राटाचा राज्याभिषेक करण्याच्या बेतात आले तेव्हा अशा भारताचे राष्ट्रीय स्वातंत्र्य धोक्यात आणणाऱ्या राजकीय संकटात भारतीय बौद्धांनी मागे वर्णिल्याप्रमाणे धडधडीत राष्ट्रद्रोह केला. अियेच हेंही सांगणें विषयानुकूल होणार आहे की, मिन्यांडर–ज्याला बौद्ध 'मिलिंद' म्हणतात–स्वत बौद्धधर्म स्वीकारता झाला, तेव्हा त्या ग्रीक राजालाच भारतीय बौद्धांनी आपली राजनिष्ठा विकली. त्याला त्या त्या भारतीय प्रदेशाचा राजा मानले. त्या ग्रीकांच्या भारतीय प्रदेशातील राजसभेत बौद्ध पंडित नि बौद्ध भिक्षु कोण्या स्वराष्ट्रीय राजाच्याच राजसभेत मिरवावे तसे मानाने मिरवू लागले अशी ही भारतीय बौद्धांची भयंकर देशद्रोहक कृत्ये, मठामठांतील स्वराज्यघातक कट नि राष्ट्रस्वातंत्र्यविरोधी अुठावण्या करण्याचा जनतेत केलेला प्रचार हाणून पाडण्यासाठी ग्रीकांशी प्रत्यक्ष युद्ध चाललेल्या काळात सम्राट् पुष्यमित्राला नि त्याच्या सेनाधिकाऱ्यांना अशी राष्ट्रद्रोही कृत्ये नि प्रचार करणाऱ्या भारतीय बौद्धांना देहान्त शासन देणे, नि अशा भारतद्रोही कटांची केंद्रे असणाऱ्या बौद्ध मठांना अुद्ध्वस्त करून टाकणे भागच होते. भारतीय स्वातंत्र्याचे नि साम्राज्याचे संरक्षणार्थ स्वदेशद्रोह्यांना नि परराष्ट्रास मिळणाऱ्या स्वराष्ट्रघातक्यांना दिलेला तो न्यायोचित राजकीय दंड होता. तो त्यांचा केलेला धार्मिक छळ नव्हता. भारतीय साम्राज्याचे प्रमुखतम दंडधारक असणाऱ्या सम्राटाने अशा राष्ट्रघातक पाप्यांना, मग ते वैदिक असोत वा बौद्ध असोत, दंड करणे हे पुष्यमित्राच्या वैदिक धर्मीय दंडनीतीप्रमाणे त्याचे राजकर्तव्यच होते, धर्मकर्तव्यच होते.

कोण धर्मसहिष्णु ? अशोक की पुष्यमित्र ?

गतानुगतिक अितिहास लेखकात अशोकाला परधर्मसहिष्णु म्हणून गौरविण्याचा जो परिपाठ पडून गेला आहे आणि पुष्यमित्राच्या धर्मस्वातंत्र्य प्रस्थापिणाऱ्या महत्कृत्याविषयी अुल्लेख करण्याचे भानही कोणा स्वदेशीय वा परदेशीय अितिहासकाराला न राहता अुलट त्याने बौद्धांचा 'धर्मच्छळ' केला असल्याच्या बौद्ध पौराणिक कथा मात्र अुल्लेखिण्याचा नि त्यामुळे पुष्यमित्र हा काही परधर्म-

सहिष्णु नव्हता असे सुचविण्याची किंवा ठासून सांगण्याची जी परंपरा चालू आहे तिचाही बीमोड केला पाहिजे जर कोणी धार्मिक असहिष्णुतेचा अधिक दोषभागी असेल तर तो अशोकच होय कारण नुसत्या प्रचाराने नव्हे तर राजशक्तीच्या बळाने त्याने साऱ्या भारतवर्षभर वैदिक धर्मीयांचे म्हणजेच भारतीय राष्ट्रातील त्या काळच्या अधिकाधिक जनतेचे यज्ञयाग मृगयाप्रभृति अनेक मून्गामी धर्माचार सर्व भारतभर दंडय ठरविले होते पण अशोकाचे उट्टे काढण्यासाठी सुद्धा सम्राट् पुष्यमित्राने काही अशी राजाज्ञा काढली नाही की, ' बौद्धांनी मठामठातून सामुदायिक यज्ञ वैदिक पद्धतीनेच केले पाहिजेत ! ' किंवा ' निदान प्रत्येक गृहस्थाश्रमी बौद्धाने घरोघर वैश्वदेव केलाच पाहिजे ! ' राष्ट्रशत्रूशी कोणताही राजकीय संबंध न ठेवता आपआपला धर्माचार किंवा धर्मप्रचार करणाऱ्या पण वैदिक धर्मीय नसलेल्या अनेक पंथांचे समूहांना भारतात त्या काळीही जसे धर्मस्वातंत्र्य नि सुरक्षितता उपभोगिता येत होती तशीच ती तितक्या निरुपद्रवीपणे वावरणाऱ्या बौद्धानाही उपभोगिता येत होती. आता हे शक्य आहे की, भर युद्धकालात देशद्रोह करणाऱ्या बौद्धांची अवश्य ती ससेहालपट चालली असता सुक्याबरोबर ओलेही काही प्रकरणी जळले गेल असेल. पण तो नियम नव्हे – अपरिहार्य अपवाद

पुष्यमित्राने केले त हेच सत्कृत्य होतं की, अशोकान बळाने उच्छेदिलेल धर्मस्वातंत्र्य भारतीय साम्राज्यात पुन्हा प्रस्थापिले धार्मिक असहिष्णु किंवा पक्षपाती म्हणावयाचेच तर अशोकास म्हणावे, पुष्यमित्रास नव्हे

या प्रकरणी वैदिकांशी कोणत्याही प्रकारे विशेष सहानुभूति न बाळगणाऱ्या पण त्यातल्या त्यात तारतम्य राखून लिहिणाऱ्या व्हिन्सेंट स्मिथसारख्या परकीय अितिहासकाराने काढलेले उद्गार वाचनीय आहेत

यद्यपि अितर अितिहासकाराप्रमाणेच स्मिथसारख्या विद्वान अितिहासकाराच्याही ह मुळीच ध्यानात आलेले नाही की, भारतीय बौद्धांची जेव्हा केव्हा ससेहालपट भारतीय वैदिकाकडून झाली तिचे आणि बौद्ध धर्माविषयी भारतीय जनतेत जो चीड नि अप्रियता उत्पन्न होऊन बौद्धधर्माचा शेवटी नायनाट झाला त्याचं अेक मुख्य कारण भारतीय बौद्धांनी भारतीय स्वातंत्र्य नि भारतीय साम्राज्य यांशी वारंवार केलेले राष्ट्रद्रोही वर्तन हेच होत तथापि ह मुख्य कारण लक्षात नसताही व्हिन्सेंट स्मिथने आपल्या प्रसिद्ध ग्रंथात बौद्धांच्या अितर अैतिहासिक कृत्यातून धार्मिक असहिष्णुतेच्या प्रश्नी विशेषत बौद्धानाच दोषी ठरविले आहे. त्याच्या ह्या प्रकरणीच्या लेखातील काही वाक्यें अशी –

The memorable Horse Sacrifice of Pushyamitra marked the beginning of Brahmanical (Vaidik ?) re action which was fully developed by centuries later in the time of Samudragupta & his successors . Its credit may be given to semi mythological

stories of Buddhist writers. Pushyamitra was not contented with the peaceful revivals of Hindu rites, but indulged in a savage persecution of Buddhism ... It will be rash to reject this tale as wholly baseless, although it may be exaggerated .... That such outbursts after all should have occurred is not wonderful if you consider the extreme oppressiveness of the Jain and Buddhist prohibition when ruthlessly enforced as they certainly were by some Rajas and probably by Ashok. The wonder rather is that persecutions were so rare. And that as a rule the various sects managed to live together in harmony and in the enjoyment of fairly impartial official favour.' (Early History of India Page 190-91)

सिकंदरच्या वेळेपासून भारताला वेळोवेळी अुपद्रव देत असलेल्या यवनाच्या राजसत्तेला, शस्त्रशक्तीचा आणि म्हणूनच परिणामी त्याच्या वांशिक अस्तित्वाचा ज्याच्या प्रतापी खड्गाने शेवटी शिरच्छेद करून टाकला आणि अेतदर्थच ज्यास 'यवनांतक' ही पदवी यथार्थपणे शोभते आहे त्या सम्राट् पुष्यमित्राने, त्यानेच मुक्त केलेल्या आपल्या भारताच्या स्वातंत्र्याचें नि साम्राज्याचे संरक्षण, संगोपन नि संवर्धन ३६ वर्षेपर्यंत केल्यानंतर खिस्ती सन पूर्व १४९ व्या वर्षाच्या आगेमागे आपला देह ठेवला.

ज्या अर्थी यवनविजेत्या सम्राट् चंद्रगुप्ताच्या राजमुद्रेने अंकित झालेले पान आपल्या भारतीय अितिहासातील 'पहिले सोनेरी पान' ठरते, त्याच अर्थी 'यवनांतक' सम्राट् पुष्यमित्राच्या राजमुद्रेने अंकित झालेले आपल्या भारतीय अितिहासातील जे पान तें ठरतें सोनेरी पान दुसरें.

◆ ◆ ◆

सोनेरी पान तिसरें

शककुशाणांतक विक्रमादित्य

ग्रीकांचा समूळ अुच्छेद केल्यानंतर भारतावर अितिहासांत मोजलें जावें असें आणि कांहीं अंशीं शिकंदरादिक यवनाधिपतींच्या सैन्याच्या आक्रमणाहूनही भयंकर नि व्यापक असें जें परचक्र चालून आलें तें शककुशाणांचें होय.

शक आणि कुशाण हे जरी कांहीं अंशीं परस्परभिन्न लोक होते आणि त्यांचें आपापसांत तुमुल वैरही होतें, तथापि अेकंदरींत भारतीयांसारख्या विभिन्न नि अपरिचित राष्ट्रास ते जवळजवळ अेकच वाटावेत अितकें त्यांच्यांत साम्यही होतें. त्यामुळें त्यांच्या ज्या रानटी टोळ्या अेकामागून अेक भारतावर येअून आदळल्या त्या सर्वांना सर्वसामान्य भारतीय लोक शक ह्या नावानेंच ओळखीत. कांहीं स्थानीं कुशाणांचा अुल्लेख कुश ह्या नावानेंही भारतीय ग्रंथांत केलेला आहे. अेवढ्यासाठीच ह्या पुस्तकांतही साधारणतः शक ह्या नावानेंच त्या दोघांनाही अुल्लेखिलें आहे.

बाल्हिक (ब्याक्ट्रिया) या प्रांताच्या पलीकडे मध्यआशियाच्या भागांत शक हे लोक रानटी अवस्थेंत मोठ्या मोठ्या टोळ्या करून राहत असत. त्यांच्याही पलीकडला विस्तीर्ण प्रदेश कुशाण ह्या तशाच रानटी अवस्थेंत राहणाऱ्या लोकांनीं व्यापलेला होता. आणि त्यांच्याही पलीकडे थेट चीन देशाच्या कांहीं भागांना व्यापून हूण हे तसेच टोळ्याटोळ्यांनीं भटकते, सदैव अितरांशीं वा आपापसांत लढत राहणारे, रानवट, क्रूर पण शूर असे लक्षावधि लोक राहत असत. ह्या शक, कुशाण, हूण लोकांच्यामध्यें तीव्र वैमनस्य असे आणि अेरमेकांच्या प्रदेशांत त्यांचीं वारंवार आक्रमणें नि युद्धें चाललेलीं असत.

अिसवीसनाच्या दीडदोनशें वर्षांपूर्वी ह्या लोकांतील वरील परस्पर वैमनस्याचा भयंकर वणवा पूर्वी कधीही भडकला नसेल अितक्या व्यापक प्रमाणावर भडकला. त्यांच्यापैकीं अत्यंत बलाढ्य आणि चीनकडे असलेल्या हूण लोकांनीं मध्य आशियांत त्यांच्या पुढें असणाऱ्या कुशाण लोकांवर चाल केली नि त्यांच्या प्रदेशांतून त्यांना पश्चिमेकडे रेटलें. तेव्हां त्या कुशाण लोकांनीं त्यांना लागूनच बाल्हिक (ब्याक्ट्रिया) प्रांताच्या वर राहणाऱ्या शक लोकांवर धाडींमागून धाडी घालीत त्या शकांना त्यांच्या प्रदेशांतून खालीं ढकलून त्या प्रदेशांत आपलें राज्य स्थापलें. त्यामुळें शक लोकांनीं त्यांना लागूनच असलेल्या बाल्हिकावर स्वारी केली. या बाल्हिक म्हणजे ब्याक्ट्रियापासून तों थेट ग्रीसपर्यंत मागें सांगितल्याप्रमाणें, शिकंदराच्या वेळेपासून ग्रीकांचीं लहान मोठीं राज्यें चालू होतीं. परंतु हया बलाढ्य, रानवट आणि ज्यांच्यांतील पुरुषांप्रमाणेंच स्त्रियाही प्रत्येकी शस्त्र घेअून घोड्यावर बसून रणांगणांत अुतरत असत, अशा असंख्य लोकांच्या धाडींमागून धाडी जेव्हां त्या ग्रीक राज्यावर

कोसळल्या तेव्हा त्या सर्व ग्रीक राज्यांची दाणादाण उडून गेली. ती ग्रीक राज्ये बुडविली गेली, आणि तो सारा प्रदेश शकांनी व्यापून टाकला. परंतु तेथेही शंभर अेक वर्षांच्या आतच त्या शकांचा पाठलाग करीत, त्यांचे शत्रु जे कुशाण लोक, ज्यांचे जीवन शकांच्या वर दिलेल्या वर्णनाप्रमाणेच स्थायी नगरग्रामापेक्षा धावत्या घोड्यांच्या सशस्त्र नि लढव या शिबिराशिबिरांतूनच व्यतीत होत असत, त्या कुशाणांनी शकांवर पुन्हा स्वारी केली आणि शकांना ग्यासिड्रियाप्रभृति प्रदेशांतूनही हुसकून देअून तेथे आपली सत्ता स्थापिली. खाली रेटून दिलेल्या ह्या असंख्य शकांना मागे किंवा तिरपे वळण्याचा मार्गच न उरल्याने ते खालच्या बलुचिस्थानच्या प्रदेशांत घुसले आणि बोलनखिंडीच्या मार्गाने अेक वर्षाच्या आतच भारताच्या सिंध, काठेवाड, नि गुजराथ प्रांतावर टोळधाडीच्या लाटामागून लाटा यतात तसे अनावर वेगाने कोसळल्या. लुटमार, बायकामुलांसुद्धा नगरग्रामांचे सरसकट शिरकाण करीत प्रवेगाने पुढे घुसणाऱ्या त्यांच्या असंख्य घोडेस्वारांनी ते भारतीय प्रदेश आपल्या टापांखाली नुसते तुडवून टाकले. तिकडे त्या वेळी भारतीय राज्ये कोणची होती किंवा नव्हती किंवा त्यांना ह्या अनावर म्लेच्छांच्या धाडीचा काही प्रतिकार करवला किंवा नाही ह्याचा अितिहासाला निश्चित पत्ता नाही आणि अिथे त्याचा खल करण्याचे, ह्या पुस्तकाच्या पृष्ठ ५८४ वर आखलेल्या क्षेत्रात प्रयोजनही नाही. अिथे अितके सांगणे पुरे आहे की अिसवीसनाच्या आरंभाच्या आसपास भारतातील बलुचिस्थान, सिंध, काठेवाड गुजराथ नि खाली अपरांतकाचा (कोकणचा) किंचित भाग व्यापून ह्या शकांनी वर अुज्जयिनीपर्यंतच्या प्रदेशावर आपली सत्ता स्थापिली होती नि त्यांच्यामागून प्रवेगाने पाठलाग करीत येणाऱ्या मध्य आशियातील कुशान नि हूण यांच्या दडपणामुळे ते शक लोक भारताचा आणखी किती भाग पायदळी तुडवीत महाराष्ट्र व्यापून टाकू शकतात ह्या चिंतेने सारे भारत सत्रस्त होअून गेले होते!

अितिहासकालात न्यूनाधिक अेक सहस्र वर्षे तरी दक्षिणभारत, म्लेच्छांच्या आक्रमणापासून अलिप्त, स्वतंत्र, समर्थ नि संपन्नपणे नांदत होता!

परकीय शत्रूंच्या स्वाऱ्या बहुधा, ह्या आपल्या अितिहासाच्या प्राचीन खंडात तरी, वायव्येकडूनच होत गेल्यामुळे त्यांचा प्रतिकार करण्याचा मुख्य भार आपल्या अुत्तर भारतातील राष्ट्रबांधवांनाच सोसावा लागला, नि त्याप्रमाणे त्यांनी तो सोसून त्या काळी राष्ट्रशत्रूंना अती दाती तृण धरावयास लावले. त्यामुळे कोणनाही परकीय शत्रु विंध्याचल अुतरून ह्या कालखंडात दक्षिण भारतात येअू शकला नाही. पुरातन, अनिश्चित नि क्षणभंगुर अशा अेका अिराणी आक्रमणाची कथा सोडली तर साधारणतः अिसवी सनपूर्व ५०० व्या वर्षापासून तरी

विंध्य ओलांडून अुत्तरेकडून कोणीही म्लेच्छ शत्रु येअू न शकल्यामुळे सारा दक्षिण भारत स्वातंत्र्य नि साम्राज्य, सत्ता नि संपत्ति ह्यांना अखंडपणे अुपभोगीत होता. कलिंगापासून ते पांड्य, चेल, चोल प्रभृति आमच्या दक्षिण भारतीय प्रांतातील भारतीय राज्यसत्ताधिकाऱ्यांनी दक्षिण भारताच्या तिन्ही बाजूंना पसरलेल्या पश्चिमसमुद्र, दक्षिणसमुद्र नि पूर्वसमुद्र ह्या समुद्रसीमांचे परचक्रापासून संरक्षण करू शकतील अशी सिंधुसैन्ये नि नाविकदले सज्ज ठेवलेली असत त्यामुळे त्या समुद्रसीमांवरही त्या काळी कोणत्याही परकीय म्लेच्छ शत्रूच्या नौदलाचे आक्रमण होअू शकले नाही अितकेच नव्हे तर अुलट ह्या भारतीय सामुद्रिक राजसत्तांनी आपली प्रबळ नि जयिष्णु नाविक सैन्ये घेअून ब्रह्मदेश सयामपासून तो फिलि-पाअीन्सपर्यंत आपल्या राजसत्तेचा, संस्कृतीचा नि वाणिज्याचा जयिष्णु प्रसार सतत चालविला होता.

वायव्येकडून झालेल्या परराष्ट्रीय आक्रमणाचा यशस्वी प्रतिकार आमच्या अुत्तरभारतीय वीरवरांनी वारंवार तिकडच्या तिकडेच केल्यामुळे ते ते परशत्रु नर्मदेपर्यंत पोचूच शकले नाहीत. परंतु ह्या शकशत्रूंचे अनावर आक्रमण बलूचि-स्थानातील बोलन खिंडीतील मार्गे झाल्यामुळे पश्चिमेलगतच्या सिंध, काठेवाड गुजराथ प्रांतातून घुसून नर्मदा अुतरणे त्यांना सापेक्षतः लगोलग साध्य झाले नि दक्षिण हिंदुस्थानावर परचक्राची पहिली छाया पडली, ती या म्लेच्छ शकांची होय. पण तीही किती क्षणिक! कारण,

आंध्रांचा हुंकार

सुदैवाने याच वेळी दक्षिणेकडे कलिंग नि आंध्र ह्या दोन वैदिकधर्मीय नि भारतनिष्ठ प्रबळ शक्तींचा अुदय झालेला होता. सिंधपासून अुज्जयिनीपर्यंतच्या भारतीय प्रांतात शकांसारख्या म्लेच्छ राष्ट्राने धुमाकूळ घालून त्याची राजसत्ता स्थापन करावी नि त्याचा प्रतिकार करण्याची कोणतीही शक्ति अुत्तर भारतात पुढे येअू नये ह्याची लज्जा नि विषाद सर्व भारतनिष्ठ जनतेप्रमाणेच आंध्रांनाही संतप्त करता झाला. त्यातही शकांच्या काही टोळ्या नर्मदा अुतरून अपरांतकात पोचल्यामुळे तर स्वतः आंध्रांच्या तेथपर्यंत पसरलेल्या विस्तृत राज्यालाही धोका अुत्पन्न झालेलाच होता. ह्या सर्व कारणामुळे आंध्र राजशक्तीने शकांचा पुरता मोड करण्यासाठी त्यांच्यावर प्रबळ सैन्यासह स्वारी केली, आणि त्या शत्रूंना भारताच्या वतीने समरांगणात पहिल्याने हुसकून धडावयासरशी नर्मदापार हुसकून दिले. ह्याच वेळी अुत्तरेत अुज्जयिनीपर्यंत चढून गेलेल्या शकांची गाठ यौधेय नि मालव गणांशी पडली. ह्या दोन्हीही गणराज्यांनी प्रत्यक्ष शिकंदरच्या स्वारीच्या वेळीही भारताच्या स्वातंत्र्यरक्षणार्थ किती दुर्दम्य शौर्याने लढा दिलेला होता तें मागे वर्णिलेलेच आहे. अशा प्रकारे खालून दक्षिणेकडून आंध्रांनी नि वरून अुत्तरेकडून

यौधेयानी नि मालवानी शकावर प्रबळ चढाया केल्यामुळे शकाच्या आक्रमक वृत्तीची नांगीच चिरडली गेली. त्याची प्रगति खुटली. साऱ्या शकाची मिळून कोणतीही सयुक्त अकेकेंद्रित नि सर्वसमर्थ अशी राजसत्ता त्याना भारतात आधीच स्थापन करता आलेली नव्हती. त्याची जी फुटकळ स्वतत्र राज्ये वर दिलेल्या पण भारतीय प्रातात स्थापिली गेली होती ती ह्या भारतीय प्रतिकाराचा दुहेरी अुठाव होताच त्याच्या कैचीत सापडल्यामुळे त्याला यशस्वीपणे तोड देअू शकली नाहीत.

मालवांचा विजय

अुज्जयिनीच्या आजूबाजूला पसरलेल्या शकराज्यावर वरील यौधेय नि मालव गणानी स्वारी केली होती. क्रिसवीसन पूर्व ५७ व्या वर्षाच्या आसपास 'अुत्तमभद्राला' मालवानी वेढा घातल्याचा अुल्लेख सापडतो शकाचा त्या वेळचा नावाजलेला राजा जो 'नहपान' त्याच्या सैन्याने तो वेढा अुठविणे मालवाना भाग पाडले होते परतु त्याच्या मागोमाग मालवाच्या सैन्यानी नहपानालाच त्याच्या शक सैन्यासह चारी बाजूनी कोंडले अर्थातच दोन्ही सैन्याची तुबळ लढाअी झाली. तीत मालवगणाच्या सैन्याने शौर्याची पराकाष्ठा केली आणि रणात आजवर दुर्दम्य म्हणून नावाजलेल्या त्या शक सैन्याचाच काय तो सहार करून न थावता त्याचा रणधुरधर म्हणविणारा राजा जो नहपान त्यालाच त्या लढाअीत मालवानी ठार मारले

मालव सवत

मालवानी म्लेंछ शकावर मिळविलेल्या ह्या विजयाने शकाची लढाअू शक्ति आणि धैर्य अितके क्षीणता पावले की सुसघटित भारतीय सैन्याशी ठाण माडून लढाअी देण्याची त्यानी धास्तीच खाल्यासारखे झाले ह्या लढाअीचा दुसराही अेक अुल्लेखनीय विशेष आहे तो म्हणजे म्लेच्छावर मिळविलेला आणि ज्याची कीर्ति भारतभर पसरली अशा ह्या आपल्या मालव गणाच्या विजयाचे चिरतन स्मारक रहावे ह्यास्तव मालवगणानी त्या विजयाच्या वर्षी अेक नवा सवत चालू केला त्याचे नाव त्यानी 'कृत' असे ठेवले. तथापि त्या निमित्ते त्याने त्या सवताची जी नाणी पाडली त्या नाण्यावर ब्राह्मी लिपीत 'मालवजय' 'मालवानाम् जय' 'मालव गणस्य' असे अुल्लेख अकिलेले आहेत

हाच आजचा आपला विक्रम संवत् होय.

आपल्या राष्ट्रात अनेक विख्यात सम्राट् आपापल्या नावाचे सवत त्याच्या काळी चालू करीत असत दिग्विजय करणाऱ्या राजाची किंवा 'गणाची' स्वत स 'शककर्ता' म्हणवून घेणे ही अेक परपराप्राप्त हौस नि अधिकारही असे. अगदी अलीकडचे अुदाहरण म्हणजे शिवाजी महाराजाचे पहा. त्यानीही 'शिवशक'

प्रचलविला होताच. ह्या अनेक संवतांपैकी बहुतेक संवत त्या त्या राजवंशाच्या अंतासहच अंतर्धान पावत. तथापि त्या अनेक संवतांपैकी ज्या दोन तीन संवतांना राष्ट्रीय मान मिळाला आणि ज्यांना विभागशः का होईना पण आपल्या हिंदु जगताने अंगीकारले, आजपर्यंत आपली व्यावहारिकच नव्हे तर धार्मिक कृत्याचीही कालगणना त्याच संवतांत गेलीं अुणीपुरी दोन सहस्र वर्षे चालू ठेवली आहे, त्या संवतांत या मालव संवताची गणना प्रामुख्याने केली पाहिजे. कारण हाच मालव संवत पुढे विक्रम संवत म्हणून प्रख्याति पावलेला आहे.

सुप्रसिद्ध अितिहासज्ञ डॉ. जयस्वाल ह्यांनी आपल्या Hindu Polity ह्या ग्रंथात 'मालव संवत' हाच 'विक्रम संवत' होय हेच मत समर्थिले आहे. तथापि त्यांच्या मते मालव संवताला प्रथमपासूनच 'विक्रम संवत' (विजयाचा संवत) असें अभिधान दिलेलें होतें. परन्तु ह्यापुढे आम्ही ज्या घटना देणार आहोत त्याप्रमाणे शककुशाणाचें भारतातून समूळ अुच्चाटन करणारा गुप्तवंशीय सम्राट विक्रमादित्य पुढे जेव्हा अुज्जयिनीस राज्य करू लागला तेव्हा त्या अखिल भारतीय राष्ट्रीय पराक्रमाचा गौरव करण्यासाठी ह्या मालव संवतालाच 'विक्रम संवत' अशी अभिधा देण्यात आली. हें दुसरे मत ग्राह्यतर दिसते तो संवत 'विक्रमसंवत' ह्या नावानेच अितका राष्ट्रपरिचित आणि राष्ट्रप्रियही होत गेला की, साऱ्या अुत्तर भारतातील कोटचवधि हिंदु आज तोच विक्रम संवत आपल्या धर्मकृत्यांतही पाळीत आहेत.

विक्रम संवत व शालिवाहन शक ह्यांच्या उत्पत्तीत मतभेद

अियेच हेंही सांगितलें पाहिजे की विक्रम संवताच्या ह्या अुत्पत्तीविषयी अितिहासकारांचे अेकमत नाही. आपल्या अितिहासाच्या ह्या प्राचीन कालखंडात अनेक महत्त्वाच्या घटनाच्या कालक्रमाविषयी जसे मतभेद आहेत तसेच ह्या प्रश्नीही आहेत. बुद्धजन्मासारख्या प्रश्नीसुद्धा शेपन्नास वर्षाचे अंतर भिन्नभिन्न अितिहासकारांनी मानलेल्या कालांत पडते. कनिष्काच्या कालावधीचीही तीच गोष्ट. कोणी तो अि. स. ७८ व्या वर्षी राज्यावर आला असे समजतात तर कोणी तो अि. स. १२० मध्ये राज्यावर आला असे समजतात. ह्या विक्रम संवताविषयीही काही अितिहासकाराचे तिसरें मत असें आहे की विक्रम संवताचा संबंध मालवगण संवताशी नाही. भारतात शिरलेल्या शकांचा अेक क्षत्रप राजा जो ओझीज पहिला त्याने अिसवी सनपूर्व ५८ व्या वर्षी त्याचा म्हणून अेक संवत चालू केला. त्यालाच पुढे जेव्हा गुप्तवंशीय सम्राट् विक्रमादित्याने शककुशाणांचा अुच्छेद केला तेव्हापासून लोक विक्रम संवत म्हणून म्हणू लागले. चौथेही अेक मत आहे की अिसवी सनपूर्व ५८ व्या वर्षी विक्रमादित्य नावाचा अेक पराक्रमी

सम्राट् जो त्या काळीच तिकडे राज्य करीत होता त्याने शकावर मोठा विजय मिळविला आणि त्या विजयाच्या स्मारकार्थ हा आपल्या नावाचा विक्रम संवत चालू केला. त्याचा मालव गणाच्या मालव संवताशी किंवा शक राजा ओझीझच्या संवताशी काही अेक संबंध नाही. परंतु अशा कोणत्या काळी होअून गेलेल्या विक्रमादित्याचा अुल्लेख शिलालेख प्रभृति साधनात नसल्यामुळे किंवा त्याने विक्रम संवत म्हणून पाडलेल्या कोणत्याही नाण्याचा शोध न लागल्यामुळे ही पौराणिक आख्यायिका अद्याप तरी निश्चितपणा पावू शकत नाही.

तथापि ह्यापुढे जर नवीन नाणक, शिलालेखादिक साधने अुपलब्ध होअून विक्रम संवताची दुसरी अेखादी अुत्पत्ति अधिक विश्वासार्ह ठरेल तर ती आम्ही ग्राह्य मानू.

जी गोष्ट विक्रम संवताची तीच गोष्ट शालिवाहन शकाची. ह्याविषयी पहिल्या मताचे पुरस्कर्ते म्हणतात की, हिंदुस्थानातील कुशाणाचा पहिला राजा विमा कयाड्फाअिसेस, ज्यास आपले लोक शकच म्हणत, हा अि. स. ७८ त राज्यावर बसला तेव्हा त्याने हा 'शक' चालू केला. परंतु दुसऱ्या पक्षाच्या मते अि. स. ७८ मध्ये विमाकयाड्फाअिसेस हा राज्यावर बसलेला नसून कुशाणाचा त्याच्या पुढचा राजा कनिष्क हा राज्यावर बसला होता. त्या सम्राट् कनिष्काने आपल्या राज्यारोहणाच्या स्मृत्यर्थ ही शक कालगणना चालू केली. पुढे पैठणच्या शालिवाहन सम्राटांनी जेव्हा शकांना पादाक्रान्त केले तेव्हा आपल्या विजयाचे स्मारकार्थ ह्याच 'शकाला' शालिवाहन शक असे नाव दिले. परंतु ही दोन्ही मते न मानणाऱ्या अितिहासकाराचे तिसरे मत असे आहे की, शालिवाहन शकाचा कनिष्क प्रभृति कोणाही कुशान राजाशी काहीअेक संबंध नाही. अिसवी सन ७८ च्या आसपास शालिवाहनातील गाथा सप्तशती लिहिणाऱ्या हाल नावाच्या राजाने स्वतःच गुजराथ सौराष्ट्राकडील शक क्षत्रपावर अेक मोठा विजय मिळविला आणि त्याचे स्मारक म्हणून हा शालिवाहन 'शक' चालू केला

अिथे ह्याविषयीची अधिक चर्चा करण्याचे कारण नसल्यामुळे शक संवताच्या विषयी केलेल्या वरील त्रोटक अुल्लेखावरून प्रस्तुत विषयापुरत्या दोन तीन महत्त्वाच्या गोष्टी तेवढ्या प्रामुख्याने अुल्लेखिल्या की पुरे आहे त्या अशा —

(अ) शक संवत्सराविषयीच्या अितिहासज्ञाच्या मतभेदातील कोणतेही मत ग्राह्य घेतले तरी हे सत्य वादातीत ठरते की, ह्या दोन्ही कालगणना शककुशाणावर भारतीयांनी समरांगणात मिळविलेल्या निर्णायक विजयाच्याच द्योतक आहेत.

(आ) शक शब्दापेक्षा संवत् हाच शब्द आपल्या भारतीय कालगणनेत अधिक स्वीकार्य आहे—वेदकाळापासून संवत्सर नि संवत् हे शब्द कालगणनेसाठी आपण योजीत आलेलो आहोत. शक शब्द त्याअर्थी सहसा योजलेला आढळत नाही. अर्थात् तो शब्द शककुशाणादिक त्याकाळच्या आक्रमक म्लेच्छ शत्रूंच्या

नावाचीच विकृति असली पाहिजे विक्रम संवत् हे नाव जसे शुद्ध संस्कृतनिष्ठ आहे तसे 'शालिवाहन शक' हे नाव संस्कृतनिष्ठ नाही ह्यासाठी म्लेच्छशत्रूच शक हे नाव गाळून टाकून शालिवाहन संवत् असे अभिधान आपल्या धर्मकृत्यादिक सर्व प्रसंगी ह्यापुढे तरी योजले जावे आणि आजच्या धर्मकार्यांत दोषाहे रूढीमुळे 'शालिवाहन शके किंवा येचळ शके' हे जे म्लेच्छ शब्द अुपयोजिले जातात ते बहिष्कारले जावेत

(अि) विक्रम संवत नि शालिवाहन संवत ह्या दोन्ही राष्ट्रीय संवतांचा संबंध भारतीयांनी शककुशाणावर जे विजय मिळविले त्याच्याच स्मृतिगौरवाशी आहे ही गोष्टही केवळ चमत्कारिक योगायोगाची नसून अर्थगर्भही आहे गुप्त सम्राटासारख्यांचे अनेक संवत् आपल्या अितिहासात त्या त्या काळी गाजले पण ते सारे लुप्त झाले केवळ शककुशाणावर मिळविलेल्या भारतीय विजयाचे हे दोन संवत् तेवढे चिरंतनत्व पावले ह्यावरून आपल्या त्या काळच्या वैदिक धर्मीय भारतनिष्ठ राष्ट्रीय जनतेला शककुशाणांच्या अनावर टाळधाडीपासून दीड दोन शतके तरी किती अुत्पात नि अुपद्रव सहन करावा लागला असेल ह्याची कल्पना करता येते कारण अशा यथा त्या शत्रूंच्या राक्षसी अुपद्रवापासून नि राजकीय दास्या-पासून भारतीयांचा मुक्तता करणाऱ्या ह्या आमच्या शालिवाहन नि गुप्त सम्रा-टांच्या शककुशाणावरील विजयाच्या स्मृत्यर्थ चालू झालेल्या 'विक्रम संवत' नि 'शालिवाहन संवत' ह्या दोन संवतांना अितर अनेक विजयी संवत लुप्त झाले असताही – अितके भारतीय महत्त्व येत ना आणि ते दोनच आज अुणीपुरी दोन सहस्र वर्षे अुलटला असताही आम्हा हिंदूंचे राष्ट्रीय संवत म्हणून मुख्यत पाळले जात राहते ना !

शस्त्रविजयामागोमाग शकावर भारताने मिळविलेला धर्मविजय !

मालव गणांनी शकांच्या नहपान राजास ठार मारून वर सांगितल्याप्रमाणे त्यांच्या माळव्याच्या पुढे होणाऱ्या अनावर आक्रमणास पक्का पायबंद जसा घातला तसा त्याच वेळी वर अुल्लेखिलेल्या आमच्या दाक्षिणात्य आंध्र सैन्याने दक्षिण भारतातून अुत्तरेकडे स्वाऱ्या करून शकांच्या गुजराथ, सौराष्ट्र, सिंध ह्या प्रदेशात असलेल्या राज्यांची समरांगणात धुळदाण अुडवून दिली शालिवाहन वंशातील विलीनयांकुर, गौतमी पुत्र शातकर्णी, वसिष्ठ पुत्र पुलमाअी ह्यांच्या सारख्या पराक्रमी राजांनी अुज्जयिनीपर्यंतच्या शक राजांवर ह्या ज्या चढायांमागून चढाया केल्या त्या समरांगणीय प्रतिकारामुळे संत्रस्त झालेल्या त्या त्या शक राज्यांनी शेवटी शालिवाहन सम्राटांचे आधिपत्य मान्य केले असाही अेक शिलालेख आहे की त्यांच्यापैकी रुद्र नावाच्या अेका शक राजाने आपली मुलगीही शालिवाहन राजाला दिली – जशी पूर्वी ग्रीक राजा सेल्युकस याने आपली मुलगी सम्राट् चंद्रगुप्ताला दिली होती

हेही ध्यानात घेतले पाहिजे की, भारतीयांशी गणागणात अेक सारखे लढत राहिल्यामुळे या शेपन्नास वर्षांत शकांच्या भारतामध्ये मूळ आलेल्या लढाअू लोकांतील सहस्रावधि सैनिकांचा जो संहार होत चाललेला होता, त्यामुळे शकांचे संख्याबळही क्षीणतर झालेले होते

अशा प्रकारे जसजशी शकांची शस्त्रशक्ति भारतीय प्रतिकारापुढे क्षीण होत गेली तसतशी भारतीयांच्या त्या प्रबळ संस्कृतीची छापही त्या परराष्ट्रीय शकांवर अधिकाधिक पडत चालली शक शत्रूशी भारतीयांचा हा जो संघर्ष शंभर अेक वर्षे तरी चाललेला होता त्याच्या परिणामी शकांनी भारतीय संस्कृतीला शरणागतीची वचनचिठ्ठीच लिहून दिल्यासारखे झाले शकातील सामान्यजनापासून तो त्यांच्या राजवंशापर्यंत त्यांनी आपली मूळची शकभाषीय व्यक्तिनामे सोडून सत्यसिंह रुद्रसेन ह्यासारखी भारतीय नावेसुद्धा स्वीकारली विशेष आश्चर्याची गोष्ट अशी की बहुसंख्य शकांनी वैदिक धर्म स्वीकारला! तसे पाहता हिंदुकुश ओलांडून शक लोक बलुचिस्थान नि सिंध प्रभृति प्रांतात अुतरून तेथ वास्तव्य करून राहिले तेव्हापासून तिकडील अशोकाच्या नि मिन्याडरच्या कालापासून प्रचार करीत आलेल्या बौद्ध भिक्षुकेंद्रांशी आणि बौद्ध जनतेशी त्या शकांचा सतत संबंध आलेला होता त्यातही त्यांच्याशी निकराने लढून त्या काळी त्यांचा पाडाव करणारी माल्व यौधेयादिक गणराज्यांची नि शातवाहनांची पराक्रमी सैन्ये ही वैदिकधर्मीयच होती बौद्धांनी असा त्यांचा सशस्त्र वा निःशस्त्र प्रतिकार केलेला नव्हता अशा स्थितीत शकांचे शत्रु जे वैदिक त्यांच्या वैदिक धर्माचा द्वेष वाटणे आणि शकांची सत्ता मुकाट्याने आपल्यावर चालवून घेणाऱ्या बौद्धांचा बुद्धधर्म शकांनी स्वीकारणे हे अगदी संभवनीय होते पण जे घडल ते ह्या अपेक्षेच्या अगदी अुलट घडले शकातील बहुसंख्य जनतेपासून तो त्यांच्यातील प्रमुख राजवंशीयांपर्यंत त्यांनी वैदिक धर्माचाच आपण होअून मोठ्या आवडीने स्वीकार केला! बहुधा ह्या चमत्काराचे कारण असेही असू शकेल की, शक हे मुळातच अंगात लढाअू रक्त संचारणाऱ्या जातीचे लोक, त्यांच्याशी लढणाऱ्या पराक्रमी वैदिक वीरांविषयी, ते त्यांचे शत्रु असले तरी, शकांच्या मनात सभय आदर अुत्पन्न होत असावा आणि त्या वैदिकांत तसे क्षात्रतेज अुत्स्फूर्त करणारा त्यांचा तो वैदिक धर्मच त्या शकांना स्वभावानुसार स्वीकार्य वाटला असावा

संस्कृत भाषेवरही शकांची कौतुकास्पद भक्ति जडली त्यांच्या हाती जी दोनतीन प्रांतांची मांडलिक राज्ये राहिलेली होती त्यातील शकराजांनी संस्कृत विद्येस शक्य ते ते अुत्तेजन दिले. अेका शकराजाने तर आपल्या राजसभेची आणि राज्यकारभाराची सर्व कार्ये नि लेखन-व्यवहार संस्कृत भाषेतूनच चालू केला भारतातील अितर सर्व लहानमोठ्या राज्यांशी त्याचा राजकीय पत्रव्यवहारही संस्कृतमध्येच होअू लागला त्यांचे सामाजिक आचारविचारही झपाट्याने भारतीय समाजजीवनाशी अेकरूप होत चालले

कुशाणांच्या स्वाऱ्या

सामरिक क्षेत्रात नि सांस्कृतिक क्षेत्रात शकावर असे विजय मिळवीत, शकाच्या आक्रमणाचा नायनाट करीत असताच भारताच्या हिंदुकुशकडील सर-सीमेवर कुशाणाची टोळधाड येअून आदळली. ह्या कुशाण लोकसमूहाला त्याच्या प्रदेशातून हूणलोकानी मुळामाणसासुद्धा हुसकून दिले होते त्यामुळे त्याच्या लक्षावधि स्त्रीपुरुषाच्या लढाअू टोळधाडी आशियाच्या खालच्या प्रदेशात रक्तपात, लुटमार, जाळपोळ करीत अनावर वेगाने शिरल्या हिंदुकुश पलीकडील चीनच्या सीमेपासून तो ग्रीसच्या सीमेपर्यंतच्या आशियाच्या साऱ्या प्रदेशात त्यानी भयकर धुमाकूळ घातला त्याच्यातील काही टोळचा त्याचे जुने वैरी जे शक त्याचा पाठलाग करीत शकाचे ब्याक्ट्रियातील राज्य घेअून आणि हिंदुकुश ओलाडून गाधार प्रभृति वायव्येकडील प्रातात घुसल्या तेथील त्या वेळेस असलेल्या शकाच्या लहानसहान राज्याना बोलता बोलता अुखडून ते पजाबात घुसले आणि त्यानी तथे आपले अेक राज्य स्थापिले हिंदुस्थानातील त्याच्या या पहिल्या राजाचे नाव 'विमा क्याडफाइसेस' हे होते

शकाच्या आक्रमणाचा यशस्वी प्रतिकार करण्यात अुणीपुरी शभर वर्षे लढत नि झगडत राहिलेल्या अुत्तरेकडील यौधेय, मालव प्रभृति भारतीय गणाची नि दक्षिणेतील शालिवाहनाची शक्ति आधीच पणास लागली असता शकाहूनही क्रूर, शूर नि रक्तपिपासू असलेल्या ह्या कुशाणाच्या आक्रमणाचे सकट भारतावर कोसळल्यामुळे त्याचा पजाबपर्यंत लगोलग प्रतिकार होअू शकला नाही तथापि तशा सकटातही ह्या अनावर कुशाणाच्या टोळधाडीनाही आवर घालण्याअितका प्रतिकार पुढे पुढे भारतीयाकडून केला गेल्यामुळे पजाबच्या अलीकडील भारतीय प्रातात कुशाणाच्या ह्या टोळधाडी घुसू शकल्या नाहीत

सम्राट् कनिष्क

विमा क्याडफाअिसेस वारल्यानतर कुशाण राजपीठावर कनिष्क हा अिसवी सन ७८ व्या वर्षी (काही अितिहासज्ञाच्या मते अि १२० मध्ये ! !) आरूढ झाला. त्याची महत्त्वाकाक्षा जितकी असीम तितकाच त्याचा पराक्रमही त्या काळी अतुल होता त्याच्याविषयीचा सविस्तर वृत्तान्त देण्याचे अिथे काहीच प्रयोजन नाही ह्या पुस्तकातील विषय क्षेत्रापुरत्या काही घटना मात्र दिल्या पाहिजेत. शककुशाणाच्या हिमालयापलीकडील आणि अलीकडील सर्व भटकत्या लुटारू टोळचा आणि पजाबपर्यंतची सर्व लहानसहान राज्यकेंद्रे ही कनिष्काने मोडून काढून त्याचे अेक विस्तृत साम्राज्य घडविले कुशाणाचा सम्राट् म्हणवून घेअून त्याने पुरुषपुर (आजचे पेशावर) येथे त्या साम्राज्याची राजधानी स्थापिली-नतर त्याने माळवा ते सिधपर्यंत शकानी जी राज्यकेंद्रे स्थापिली होती आणि

ज्यांनी आंध्रापुढे हार खाऊन त्यांचे आधिपत्य मान्य केले होते त्या शकांवर चढाओी केली परंतु शकांना पादाक्रान्त करतांना आधीच अुणेपुरे अेक शतक अेक-सारखी युद्धे झुजविण्यात ज्यांचे रणसामर्थ्य व्यय होन गेलेले होते, त्याच भारतीय राज्यावर कुशाणांचे हे नवीन संकट अकस्मात् कोसळल्यामुळे त्याला तोंड देणे दुर्घट झाले अेकदोन लढायांत प्रत्यक्ष शालिवाहनांच्या सैन्याचा मोठा पराभव झाल्यामुळे नर्मदेच्या अुत्तरेकडील सर्व सैन्ये दक्षिणेत आणून कनिष्काच्या आक्रमणापासून आपल्या स्वतःच्याच राज्याच्या संरक्षणार्थ कडेकोट सिद्धता करणे शातवाहनांना भाग पडले तोवर कनिष्काने मालव, गुजराथ, सौराष्ट्र, सिंध येथील शकांची सर्व राज्ये जिंकून घेतली त्यामुळे त्या शकराजांनी आंध्रांचे आधिपत्य झुगारून देअून कनिष्काचे आधिपत्य स्वीकारले त्यापुढे जाअून आंध्रांवरच स्वारी करण्यासाठी कनिष्काची सैन्ये नर्मदा अुतरली आणि अपरांतकाचा (अुत्तर कोंकणचा) अेक कोपराही त्यांनी जिंकला परंतु शातवाहनांच्या केंद्रित झालेल्या सैन्यशक्तीचे सामर्थ्य पाहून त्यांच्यावर चालून जाण्याचे धाडस न करता कनिष्काने आपले दक्षिणेकडील आक्रमण तेथेच थांबविले नंतर हिमालयापलीकडे पसरलेल्या त्याच्या राज्यावर चीनच्या सेनापतीने केलेल्या स्वारीचा प्रतिकार करण्यासाठी कनिष्क फार मोठे सैन्य घेअून चालून गेला अनेक लढायांनंतर त्याने चीनच्या सेनापतीचाही पराभव केला आणि आशियातील काश्गर, यारकंद, खोतान हे चीनच्या साम्राज्यातील प्रांत जिंकून घेतले

राष्ट्राच्या पौरुषाची नि जीवनपात्रतेची खरी कसोटी कोणती ?

हा प्रसंग येथे सांगण्याचे मुख्य कारण हे की, शक कुशाणांच्या आशियात अुसळलेल्या ह्या प्रळयामुळे केवळ भारतालाच हादरा बसलेला नव्हता तर त्या लक्षानुलक्ष शस्त्रधारी समूहाच्या अुत्पातापुढे चीनसारख्या त्या काळच्या बलिष्ठ नि संघटित साम्राज्याचीही काही काळ समरांगणात त्रेधा अुडाल्यावाचून राहिली नाही परंतु केवळ शककुशाणांच्या स्वारीत किंवा अितर प्रसंगी झालेल्या चीनच्या तशा अनेक तात्कालिक अपजयामुळे 'चीनचे राष्ट्र सदोदित दुबळेच होते आणि परदास्यातच सदा सर्वदा खितपत राहण्यापेक्षा त्याची अधिक पात्रताच नव्हती' हे म्हणणे जसे मत्सरी मूर्खपणाचे होअील, तसेच भारतावरही आलेल्या परचक्रांतून 'भारतीय राष्ट्रीय जीवन म्हणजे पराजयांचाच अेक पाढा आहे' असे आमच्या शत्रूंपैकी जे कोणी म्हणतात त्यांचे ते म्हणणेही मत्सरानं अंधळ्या झालेल्या त्यांच्या दृष्टीला अितिहास सम्यक् दृष्टीने वाचता येत नाही हेच सिद्ध करीत असते

कोणत्याही राष्ट्रावर किती परचक्रे आली ही त्या राष्ट्राच्या पौरुषाची अंतिम कसोटी नसून त्या परकीय आक्रमकांच्या आघातासरशी ते राष्ट्र नष्ट झाले का त्या राष्ट्रीय संघर्षाच्या अंतिम रणात त्या परकीय आक्रमणाला त्या राष्ट्राने पादाक्रान्त केले, यावरच त्या राष्ट्राच्या पौरुषाची नि जीवनपात्रतेची खरी कसोटी अवलंबून असते.

ह्या कसोटीस शक कुशाणाच्या नि भारतीयाच्या या संघर्षात कोण कोण अुतरतो ? कोण जगातून बेपत्ता होतो ? बघू या

कनिष्क बुद्ध धर्म स्वीकारतो, पण त्याचे कनिष्कीय नवे संस्करण काढून !

चीनपर्यंत स्वाऱ्या करण्यात नि युद्ध लढण्यात गुतलेला असताही कनिष्काचे लक्ष आध्यात्मिक नि सांस्कृतिक विषयाकडे वळलेले असे त्याने मध्यतरी बौद्ध धर्म स्वीकारल्याची घोषणा केली होती तिच्या अनुरोधे त्याने अनेक स्तूप नि विहार आपल्या साम्राज्यात ठिकठिकाणी बांधले त्या वेळी अशोकाच्या वेळे प्रमाणेच बौद्ध धर्मात अनेक पथाचे पूळ माजले होते त्याचे परस्परात जे वैमनस्य होते ते मोडून काढून बौद्ध मताची अेकवाक्यता व्हावी म्हणून अशोकाप्रमाणेच त्याने यच्चयावत बौद्ध पथाची अेक महापरिषद बोलाविली परंतु तीत अेकमत होण्याचे बाजूसच राहून बौद्ध धर्माचे स्वरूपच बहुश पालटून टाकणारा अेक नवा 'महायान' नावाचा पक्ष निघाला कनिष्काला जी आवडत पण जी मूळच्या बुद्धमतात नव्हती अशी सर्वसंग्राहक मत ह्या नव्या महायान पथात समाविष्ट केल्यामुळे जे अल्पसख्य बौद्ध ह्या मतास मिळाले नाहीत त्यानी हीनयान नावाचा दुसरा बौद्ध पक्ष स्थापला कनिष्काने आपल्या हिमालयापलीकडील विस्तृत राज्यातूनही ह्या महायान बौद्ध पथाचा पुष्कळ प्रचार करविला ह्या महापरिषदेत संस्कृत भाषेलाही धर्मभाषा म्हणून मोठी मान्यता मिळाल्यामुळे पूर्वी पाली प्राकृतातच लिहिल्या गेलेल्या बौद्ध ग्रथाचे संस्कृतमध्ये रूपातर करण्यात आले, अितकेच नव्हे तर बुद्ध चरित्रासारखे अनेक नवे ग्रथ अनेक विषयावर कनिष्काच्या आश्रयास असलेल्या पडितानी संस्कृतमध्ये रचिले त्यामुळे केवळ भारतातातच नव्हे तर कनिष्काच्या आशियाअी साम्राज्यातील शककुशाण प्रभृति जनतेतही जुन्या नव्या संस्कृत वाङ्मयाचा आणि संस्कृतीचा प्रचार चालू झाला ह्याप्रमाणे भारतीय संस्कृतीने शक जगताला ज्याप्रमाणे भारतीय धर्म, भाषा आचार विचार प्रभृति अुपागासह आत्मसात केले होते त्याचप्रमाणे जेते म्हणून आलेले हे कुशाण जगतही ह्या भारतीय संस्कृतीच्या आपण होअून अकित झाले

बौद्धधर्म हाही अेक भारतीय धर्मच असल्यामुळे सम्राट कनिष्काने तो स्वीकारताच भारताला हा सांस्कृतिक विजय मिळविता आला हे जरी अितके तच घडले तरीही हे ध्यानात ठेवले पाहिजे की, कनिष्काने जो बुद्ध धर्म स्वीकारला तो मूळचा बुद्धाचा किंवा अशोकाचाही निर्भेळ बुद्ध धर्म नव्हता तर तो बुद्ध धर्माचे कनिष्कीय संस्करण होते अुदाहरणार्थ स्वत सम्राट कनिष्काने बुद्ध धर्माची दीक्षा घेतली तरी तो रुद्रासारख्या वैदिक अुपास्याची अुपासनाही करीतच असे 'प्राणिहिंसा करू नये, शस्त्रविजय हा खरा विजय नसून धर्मविजय हा खरा विजय आहे' असे अुदघोषून शस्त्रसंन्यास करणाऱ्या सम्राट अशोकाच्या आत्यंतिक

अहिंसेला सम्राट् कनिष्काच्या बौद्ध धर्मात लवलेशही थारा मिळाला नाही त्याने अेका बाजूला त्या महायान पथी बौद्ध धर्माचा प्रचार चालविला असताच तो बौद्ध म्हणविणारा कनिष्क त्याच्या शत्रूवर मोठमोठी सैन्ये घेऊन स्वाऱ्यावर स्वाऱ्या करीत होता त्याने स्वत म चीनचा सम्राट् म्हणवून घेण्यासाठी सशस्त्र रणांगणाच्या शिबिरातच दहादहा वर्षे लढत घालविली शेवटी त्याच्या ह्या युद्धपिपासेला कटाळून त्याच्या सैनिकानीच बड केले आणि त्या बौद्ध सम्राटाला ठार मारल तव्हाच काय ती त्याची युद्धपिपासा शमली !

हेही ध्यानात ठेवल पाहिजे की, हिमालयापलीकडील चीनच्या प्रातात कनिष्कान बौद्ध धर्माचा प्रसार केला तो कसा शक्य झाला ? प्रथम शस्त्रविजयाने त्याने ते प्रात जिकून घेतले म्हणूनच त्याला तो धर्मविजय तेथ अितक्या शीघ्रतेने सपादिता आला तिकडे त्याने शेकडो प्रचारक धाडले, विहार बाधले, सहस्रावधि भिक्षूना पाळले, पोसल त हाती प्रबळ राज्य होत, म्हणजेच शस्त्रबळ होत म्हणून ना ?

साराश शस्त्रविजयच श्रेष्ठ किंवा धर्मविजयच श्रेष्ठ असली अेकान्तिक विधाने अवास्तव असतात

शस्त्रबळावाचून धर्मविजय पगु असतो. धर्मबळावाचून नुसता शस्त्रविजय पाशवी असतो, हच खर

भारतीय बौद्धाचा पिढीजात राष्ट्रद्रोह

सम्राट् कनिष्क हा धमान बौद्ध या वैदिक कोणीही असला तरी तो अभारतीय अशा कुशाण जातीचा परराष्ट्रीय आक्रमक होता आणि भारताच्या पश्चिमोत्तर भागावर त्याने बळाने राज्य स्थापिलेल होते त्याचे साम्राज्य ह भारतावर आलेल परचक्रच होत. ते भारतीय राज्य नव्हते ह्यासाठी त अुन्मूलून पाडून कुशाणाच्या राजकीय पारत यात सापडलेल्या त्या त्या भारतीय प्राताना स्वतत्र करण्यासाठी भारतातील वैदिक धर्मीय राष्ट्रभक्त जनता शकाशी प्राणपणाने लढली तशीच कनिष्काशीही लढत होती परतु भारतीय बौद्ध त्या वेळी काय करीत होते ? तर ते त्या म्लच्छ शत्रु कुशाण सम्राटाला त्याने बौद्ध धर्म स्वीकारताच आपलाही सम्राट् मानून, आपली राजनिष्ठा त्याला विकून, भारतीय राष्ट्राचा आणि त्याच्या स्वातत्र्यासाठी लढणाऱ्या वैदिकधर्मीय स्वराज्यनिष्ठ वीरजनतेचा द्रोह करीत होत मागे मिन्याडर प्रभृति जे ग्रीक राजे बौद्ध झाले त्याना मिळून भारतीय बौद्धानी भारतीय स्वातत्र्यासाठी लढणाऱ्या सम्राट् पुष्यमित्राचे काळी मागे पृष्ठ ६४८ ते ६५१ ह्यात वर्णिल्याप्रमाणे जसा राष्ट्रद्रोह केला तसाच भारतीय बौद्धानी ह्या कुशाणाच्या परचक्राचे सकट आले तेव्हाही स्वराष्ट्रद्रोह करण्यास मागपुढे पाहिल नाही

जर भारतीय बौद्धांनी म्लेच्छ शकांचा पाडाव करून आपले अेखादे भारतीय बौद्ध राज्य स्थापन केले असते तर भारताला स्वतंत्र करण्याचे श्रेय त्या बौद्ध राज्यालाही वैदिक राज्याप्रमाणेच मिळाले असते आणि वैदिक धर्मीय सम्राट् पुष्यमित्र किंवा शालिवाहन यांच्याप्रमाणेच आम्ही त्या भारतीय बौद्ध राज्याचाही गौरव केला असता. परंतु भारतीय बौद्धांत तसली राष्ट्रीय धमक कुठली असणार! शककुशाणांशी त्या वेळची भारतीय राष्ट्राभिमानी यौधेय–शातवाहन प्रभृति वैदिक गणराज्ये नि राज्ये शेसव्वाशे वर्षे युद्धांवर युद्धे लढत असता ह्या भारतीय बौद्धांनी म्लेच्छांविरुद्ध भारताच्या स्वातंत्र्यासाठी अेकडची काडीही तिकडे केली नाही. पण त्याच म्लेच्छ शत्रूंतील प्रबळतम अशा कनिष्क सम्राटाने अर्धवट का होअीना पण बौद्ध धर्म स्वीकारल्याची घोषणा करताच त्या परशत्रूला ही सारी बौद्ध जनता प्रेमपूर्वक आपण होअून शरण रिघाली. अेखाद्या देवासारखा त्यांनी त्याचा अुदो अुदो केला. ते म्लेच्छ शककुशाण राज्य चिरकाल टिकावे म्हणून बौद्ध विहारा-विहारांतून प्रार्थना केल्या. अर्थात् अशा भारतद्रोहाने अशा भारतीय वैदिक जनतेत बौद्धांविषयी जी चीड अुत्पन्न झाली तीमुळे सम्राट् कनिष्कासारख्याचा पाठिंबा मिळाला असताही भारतात बौद्ध धर्मास सम्राट् पुष्यमित्राच्या काळापासून लागलेली ओहोटी तशीच चालू राहिली यात काही आश्चर्य नाही.

सम्राट् कनिष्काचा नातूच वैदिक धर्म स्वीकारतो!

त्यातही वर सांगितल्याप्रमाणे कनिष्काला तो चीनमध्ये लढत असता जेव्हा त्याच्याच सैन्यातील वडखोरांनी ठार मारले तेव्हा तर त्या भारतीय बौद्धांची अतोभ्रष्टस्ततो भ्रष्ट अशी दुर्दशा झाली. कारण कनिष्कामागून त्याच्या राज्यावर बसलेला त्याचा पुत्र सम्राट् हुविष्क हा बौद्ध धर्माविषयी सापेक्षतः अुदासीन राहिला आणि हुविष्काच्या मृत्यूनंतर कनिष्काचा नातू जो त्या शक कुशाण राज्याचा अधिपति झाला त्याने तर चक्क समारंभपूर्वक बौद्धधर्माचा परित्याग करून वैदिक धर्म स्वीकारला! त्याने आपले नावसुद्धा पालटून सम्राट् वसुदेव अशी शुद्ध संस्कृतनिष्ठ अभिधा धारण केली! शिवाची नि नंदीची प्रतिमा असलेली आपल्या नावाची नाणी पाडली!

कनिष्क मरताच त्याच्या साम्राज्याचे तुकडे तुकडे अुडतात!

सम्राट् कनिष्काचा मृत्यु होताच त्याच्या भारतातील साम्राज्याच्या चिंधड्या अुडाल्या. कनिष्काचे भारतातील राज्य अुत्तर भारतातही फारसे विस्तारू शकले नव्हते. ते प्रबळ असे नव्हतेच नव्हते. पंजाब, माळवा, सौराष्ट्र आपण आज ज्यास गुजराथ म्हणतो तो गुजराथ नि अुत्तर कोंकणाची लहान पट्टी असा भारताचा जो परिसमासर भाग पूर्वी शकांच्या हाती पडलेला होता तेवढ्यापुरतेच प्राय ते

आंध्रांचे आधिपत्य जाऊन कनिष्काचे आधिपत्य प्रस्थापित झालेले होते आता कनिष्कानंतर ह्या भागात असलेली जी तीनचार शक राज्यें होती ती कुशाणांचे ते आधिपत्य झुगारून देऊन पुन्हा स्वतंत्रपणे राज्य करू लागली. शालिवाहन राजांनी ह्या शककुशाणांच्या शतकव्यापी युद्धात साऱ्या दक्षिण भारताचे स्वातंत्र्य अबाधित राखले होतेच. आणि आता उत्तरपूर्व भारतातील कनिष्काचे नाममात्र आधिपत्य मानलेल्या लहान मोठ्या भारतीय राज्यांनीही ते आधिपत्य झुगारून देऊन आपापले स्वातंत्र्य संपादन केले ह्याच पूर्व भारतातील राज्यांत पाटलीपुत्राचेही लहानसे राज्य त्या गडबडीत स्वतंत्र झाले

पाटलीपुत्राचा मावळलेला सूर्य पुन्हा उगवला !

वरच्या ओळीत पाटलीपुत्राचे 'लहानसे राज्य' असे म्हटले आहे कोणास वाटेल की, पाटलीपुत्रास 'लहानसे' असे चुकून म्हटले गेले असावे, पण ते चुकून म्हटलेले नाही कारण ज्या पाटलीपुत्रातील सिंहासनावर सम्राट् चंद्रगुप्त, सम्राट् अशोक, सम्राट् पुष्यमित्र असे सम्राट् विराजमान होऊन गेले, आणि आसेतु-हिमाचल अशा भारतीय साम्राज्याचे नियंत्रणनेतृत्व शतकानुशतके जेथून केले गेले ते पाटलीपुत्राचे सिंहासन सूर्य जसा दिसता दिसता अस्तास जातो तसेच ह्या शक-कुशाणांच्या इसवी सनाच्या आरंभी आरंभी आलेल्या प्रलयाचे खाली दिसता दिसता अस्तंगत झाले होते त्यापुढे शक कुशाणांशी शेदोडशे वर्षे चाललेल्या भारतीयांच्या महायुद्धात पाटलीपुत्राचे किंवा मगधाचे स्वतंत्र असे अस्तित्वही कोठे भासमान झाले नाही कोणीतरी नि कुठलातरी नामधारी राजा तेथे पाटलीपुत्राच्या चार भिंतीत बसत असे वा नसे

इ सन ३०० च्या आसपास ह्याच पाटलीपुत्राच्या लहानशा राज्यावर लिच्छवी नावाच्या बुद्धापासून मगधात प्रख्यात असलेल्या गणराज्याची सत्ता स्थापिली गेली

ह्या लिच्छवी गणाच्या प्रमुखाची मुलगी कुमारदेवी हिचे एका नामांकित सामन्त घराण्यातील चंद्रगुप्त नावाच्या तरुणाने इ स ३०८ मध्ये पाणिग्रहण केले त्याच लिच्छवी गणाच्या पाठिंब्याने त्याने आसपासच्या प्रदेशावर स्वामित्व स्थापले आणि इ स ३२० मध्ये त्याने पाटलीपुत्रात आपल्या स्वतंत्र राज्याची स्थापना केली ह्या चंद्रगुप्ताचा प्रख्यात सम्राट् चंद्रगुप्त मौर्याशी नामसादृश्यामुळे, कोणचाही घोटाळा होऊ देऊ नये सम्राट् चंद्रगुप्त हा मौर्य कुळाचा होता परंतु हा तरुण नि उदयोन्मुख चंद्रगुप्त गुप्त कुलातील होता त्याचा पराक्रम मात्र सम्राट् चंद्रगुप्ताच्या कुळाला शोभेल असाच होता त्याने आपल्या १०।११ वर्षांच्या राजवटीत आपले ते पाटलीपुत्रातील लहानसे राज्य मगध, प्रयाग नि अयोध्या हे प्रांत आपल्या राज्यास जोडून इतके वाढविले की त्यास महाराज ही अभिधा

यथार्थपणे शोभावी म्लेंछ शकाच्या राजसत्तेचे अुन्मूलन करण्याची नि भारतीय साम्राज्यपदाची महत्त्वाकांक्षा धरणाऱ्या आपल्या समुद्रगुप्त नावाच्या मुलाचे हाती आपले राज्य सोपवून चंद्रगुप्त अि स ३३० मध्ये मरण पावला हें गुप्त घराणें वैदिक धर्माचे नितांत अभिमानी असून श्रीविष्णु ही त्याची अुपास्य देवता होती

सम्राट् समुद्रगुप्त

राज्यावर येताच समुद्रगुप्ताने भारतात त्या वेळी अुत्तरेत आणि दक्षिणेत जी अनेक निरनिराळी भारतीय राज्ये स्वतंत्रपणे पण फुटकळपणे नांदत होती त्यांना जिंकून, मौर्यकालीन चंद्रगुप्त चाणक्याप्रमाणे प्रथमत अेक प्रबळ भारतीय साम्राज्य स्थापण्याचा आणि नंतर त्या बलाढ्य शक्तीच्या आधारे शक कुशाणांच्या हाती भारताचा जो पश्चिमोत्तर प्रदेश अद्याप राहिला होता तो स्वतंत्र करण्या-साठी त्या म्लेंछांवर चालून जावयाचा संकल्प सोडला त्याप्रमाणे त्यानं कामरूप, समतट, नेपाल प्रभृति पूर्वोत्तर सीमाराज्यांपासून विंध्यपर्वतापर्यंतचा प्रदेश जिंकून घेतला नंतर विंध्य ओलांडून पूर्व बाजूने सदलबल तो दक्षिणेत अुतरला दक्षिणे-तील प्रमुख प्रमुख अशी बारा राज्य त्याने जिंकली कित्येक राजांना ल्ढाअीत पाडाव करून पकडून आणविल्यानंतर त्यांनी त्याचे आधिपत्य स्वीकारताच त्यांची राज्यें तो परत करी नि त्यांना सोडून दअी त्याच्या ह्या अुत्तरदक्षिण दिग्विजया-तील पराक्रमाविषयी नि यशाविषयी अनेक पाश्चिमात्य अितिहासलेखकांनीही धन्योद्‌गार काढले आहेत आणि त्यांच्यात प्रचलित असलेल्या भव्यतम अुपमांपैकी अेक अुपमा देअून समुद्रगुप्ताला 'The Hindu Napoleon' (हिंदु नेपोलियन) म्हणून मनःपूर्वक गौरविले आहे अितक्या विस्तृत दिग्विजयानंतर समुद्रगुप्त पाटलीपुत्रास परत आला त्याने जिंकलेल्या ह्या नव्या भारतीय साम्राज्याची वैदिक धर्मानुसार घोषणा करण्यासाठी त्यानं मोठ्या समारंभानं अश्वमेध यज्ञ केला नि तो सम्राट्पदाचा अधिकारी झाला नंतर त्याने शक कुशाणांवर स्वारी करण्याची जय्यत सिद्धता चालविली

कुशाणांची अंतिम शरणागति

सम्राट् समुद्रगुप्ताच्या ह्या आगामी स्वारीची वार्ता अैकताच वायव्य दिशे-कडील गांधार प्रभृति भारतीय भागांत कुशाणांची जी ल्हानसहान राज्ये जीव धरून राहिलेली होती त्यांनी आपण होअून समुद्रगुप्ताचं आधिपत्य मान्य केलं कुशाणांना त्या वेळी आपले लोक 'कुश' असही म्हणत आपल्या शरणागतीचे प्रतीक म्हणून त्या कुशांनी आपआपल्या दूतांकरवी सम्राट् समुद्रगुप्तान अनेक पुरस्कारही (नजराणेही) धाडून दिले. अशा प्रकारे दीड दोन शतकांच्या ऱ्याहून ल्ढ्यानंतर भारतीय खड्गाने कुशाणांच्या भारतातील राजसत्तेचे मूळच शेवटी कापून काढले कुशाणांचा प्रश्न येथेच निकालात निघाला.

परंतु मागे पृष्ठ ६६० नि ६६७ ह्यांत सांगितल्याप्रमाणे कनिष्काशी युद्ध चालू असतां जे माळवा तें सिंधपर्यंतचे शकराजे आंध्राचे आधिपत्य झुगारून देऊन स्वतंत्र म्हणून मिरवू लागले होते त्यांनी मात्र आपण होऊन शरणागतीचे बोलणे काढले नाही.

सम्राट् समुद्रगुप्ताचा मृत्यु नि नंतर

त्या शकांच्या म्लेंछ राज्यांवर चढाओ करण्याच्या बेतांत असतांच हा पराक्रमी सम्राट् समुद्रगुप्त अि. स. ३७५ मध्ये मरण पावला. त्याने आपल्यामागे त्याचा धाकटा पण तेजस्वी नि तरुण पुत्र जो चंद्रगुप्त (दुसरा) त्यासच सम्राट्पद द्यावे असे सांगितले होते. परंतु ही त्याची आज्ञा न मानतां त्याचा ज्येष्ठ पुत्र जो रामगुप्त तोच आपल्या ज्येष्ठत्वाचा अधिकार सांगून सिंहासनावर बसला. परंतु तो अितका दुबळा होता की, त्याच्या मंत्रिमंडळांतील नि सैन्यमंडळांतील बहुतेक कर्तृत्ववान् प्रमुखाधिकारी मनांतून त्याचा तिटकारा करू लागले. अितक्यांत ह्या रामगुप्ताच्या दौबल्याविषयी साऱ्या जनतेतही क्षोभ अुपन्न व्हावा अशी अेक घटना घडून आली. यद्यपि काही अितिहासकार ह्या घटनेस केवळ आख्यायिका म्हणून समजतात तथापि ज्या अर्थी विशाखदत्त नि बाणभट्ट ह्यांसारख्या प्राचीन ग्रंथकारांनी तिला सत्य मानलेले आहे, अमोघवर्षराजाच्या दानपत्रांतही ज्याअर्थी तिचा अुल्लेख सापडतो आणि अर्वाचीन अितिहासांतील अल्लाअुद्दिनाविरुद्ध पद्मिनीच्या प्रकरणी आपल्या राजपुत वीरांनी तशाच अेका प्रसंगाशी तसेच तोंड दिलेले आढळते त्या अर्थी रामगुप्ताविषयीच्या या आख्यायिकेच्या मुळाशी असलेली ती घटना बहुंशी सत्य असावी असे काही अितिहासकारांचे जे मत आहे तेंच ग्राह्यतर दिसते. ती घटना अशी :

सम्राट् समुद्रगुप्त मृत्यु पावल्यामुळे आणि त्याच्या मागे रामगुप्तासारखा दुर्बळ पुरुष सम्राट् झाल्यामुळे शक राजे निर्भय होऊन त्यांच्या शत्रुस्थानी असलेल्या त्या भारतीय साम्राज्याशी अुद्दामपणे वागू लागलेले होते. त्यांच्यापैकी अेका अुमट नि अधम म्लेंछ राजाने सम्राट् रामगुप्ताचा अुपमर्द करण्यासाठी त्यास 'आज्ञा' केली की, 'तू तुझी सुंदर नि तरुण पत्नी गृहदेवी हिला माझ्याकडे धाडून दे, नाही तर युद्धास सिद्ध हो!' हा अुपमर्दकारक नीचपणाचा निरोप अैकतांच मगध राज्यांतील सारे राजकीय वातावरण क्षुब्ध होऊन अुठले. परंतु सम्राट् म्हणविणाऱ्या रामगुप्ताच्या नेभळेपणाची नि निर्लज्जपणाची अितकी परमावधि झाली होती की, त्याने 'केवळ युद्ध टळावे' म्हणून आपल्या राणीस, गृहदेवीस त्या शक क्षत्रपाकडे धाडण्याची सिद्धता केली. हे पाहतांच त्याचा वर अुल्लेखिलेला धाकटा भाअू जो चंद्रगुप्त तो संतापाने लाल झाला. रामगुप्ताच्या आज्ञेला भीक न घालतां त्याने गृहदेवीला आपल्या संरक्षणाखाली घेतली. नंतर कूटनीतीचा अवलंब करून

चंद्रगुप्ताने त्या शक राजाला परत निरोप धाडला की आपल्या आज्ञाप्रमाणे राणी ध्रुवदेवीला आपल्याकडे धाडण्यात येत आहे. पण स्त्रीसुलभ लज्जेमुळे ती पडदे सोडलेल्या मेण्यातून येऊ इच्छित. तिच्या समवेत तिच्या दासींचा परिवारही तशाच मेण्यातून येत आहे. हा संदेश ऐकताच तो शकराजा अगदी हुरळून गेला आणि त्या योजनेप्रमाणे राणीस धाडून द्यावे असे त्याने कळविले. इकडे चंद्रगुप्त स्वतः स्त्रीवेष धारण करून राणीच्या मेण्यात बसला. समवेत येणाऱ्या दासींच्या अनेक मेण्यातूनही त्याचे निवडक सैनिक वीर स्त्रीवेष घेऊन बसले. तो झाकलेल्या मेण्याचा मेळावा त्या शक राजाच्या राजधानीशी येताच आनंदाने उल्लू झालेला तो शकराजा राणीच्या स्वागतार्थ स्वतः तिच्या मेण्यापाशी आला. इतक्यात दासी वेषातील चंद्रगुप्ताने त्याच्यावर झडप घालून आपल्या तरवारीने त्या असावध राजाचा तत्काळ शिरच्छेद केला. इतर मेण्यातूनही चंद्रगुप्ताच्या त्या सशस्त्र सैनिकांनी शस्त्रे उपसून खाली उड्या घेतल्या. शकराजाच्या शिरच्छेदाची भयंकर बातमी आजूबाजूला पसरते न पसरते तोच चंद्रगुप्तासह ते सारे सशस्त्र पथक शत्रूच्या आटोक्यातून पाहता पाहता भरधाव निसटून गेले.

हे अद्भुत साहसाचे कृत्य करून आणि आपल्या राष्ट्राचा उपमर्द करणाऱ्या शकराजास स्वहस्ते देहान्त प्रायश्चित्त देऊन राजपुत्र चंद्रगुप्त पाटलीपुत्रास परत आला आहे ही वार्ता पसरताच सारी राजधानी आणि राष्ट्रच चंद्रगुप्ताच्या जयजयकाराने दुमदुमून गेले. दिवंगत सम्राट समुद्रगुप्ताच्या आज्ञेचे उल्लंघन करून सिंहासनावर चढलेल्या त्या भेकड रामगुप्ताला खाली ओढून चंद्रगुप्तालाच सम्राटपद दिले पाहिजे म्हणून मोठी उठावणी झाली. त्या उक्षोभात रामगुप्त ठार मारला गेला. लगोलग चंद्रगुप्त साम्राज्यपदावर आरूढ झाला. शत्रूकडून होणाऱ्या विटंबनेपासून जिला त्याने आपल्या अद्भुत पराक्रमाने मुक्त केली होती त्या राणी ध्रुवदेवीशीच चंद्रगुप्ताने विवाह केला. नंतर आपली बलाढ्य सेना सुसज्ज करून सम्राट चंद्रगुप्ताने शकक्षत्रपावर स्वारी केली.

शकांशी शेवटचे युद्ध
शक क्षत्रप रुद्रसिंह ह्याला ठार मारले

गुजराथ ते माळवा ह्या शकराज्याच्या सीमेशी युद्धाला तोंड लागताच शकराजांनी ठिकठिकाणी प्रतिकार केला. परंतु भारतीय सैन्याने शत्रुसैन्याची ठिकठिकाणी धूळधाण उडविली. शेवटच्या लढाईत तर शकांचा उरला सुरला राजा जो शक क्षत्रप सत्यसिंहाचा पुत्र, त्या क्षत्रप रुद्रसिंह ह्यालाच रणांगणावर गाठून सम्राट चंद्रगुप्ताने स्वहस्ते त्याचा शिरच्छेद केला.

येथेच शकांच्या राजसत्तेचा अंत झाला

शकांचा असा पूर्ण मोड होताच त्यांच्या हाती त्या वेळी असलेल्या सिंध, कच्छ, सौराष्ट्र, गुजराथ, माळवा अित्यादि प्रांतांना स्वतंत्र करून सम्राट् चंद्रगुप्ताने आपल्या भारतीय साम्राज्यात समाविष्ट केले. शक राजाचा असा समूळ अुच्छेद केल्यानंतर त्यांची तोंवर जी राजधानी होती त्या प्राचीन नि प्रख्यात अुज्जयिनी नगरात सम्राट् चंद्रगुप्ताने जेव्हा विजयप्रवेश केला तेव्हा तेथे मोठा राष्ट्रीय महोत्सव साजरा करण्यात आला. सम्राट् चंद्रगुप्ताने 'विक्रमादित्य' ही पदवी धारण केली, पूर्वीपासून तिकडे चालत आलेल्या मालव संवतालाच शकांचा समूळ अुच्छेद करणाऱ्या ह्या महान् विजयाच्या स्मरणार्थ आपले नाव देअून 'विक्रम संवत' चालू केला ते मागे ६५५।६५६ या पृष्ठात सांगितलेच आहे. त्याने अुज्जयिनीलाच आपल्या भारतीय साम्राज्याच्या पश्चिम भागाची राजधानी केली आणि तेथेच तो सिंहासनरूढ होअून वास्तव्य करू लागला.

विक्रमादित्याने म्लेंछांवर मिळविलेल्या ह्या विजयामुळे साऱ्या भारताला जी धन्यता वाटली ती काय वर्णावी? परकीयांच्या हातून सारा भारत स्वतंत्र होअून तो आपल्या अेकछत्र साम्राज्यात 'अेकराट्' झाला. शक कुशाणांचा नाश करण्यासाठी १५०।२०० वर्षे लढत आलेल्या यौधेय, मालव, विलिनयाकुर, शातवाहन प्रभृति अनेक वीरवरांच्या आणि त्यांच्या स्वतःच्या पितृपितामहांच्या पराक्रमाचे, यशापयशाचे नि राष्ट्रीय आशाआकांक्षांचे शेवटी सार्थक झाले, ते पाहून स्वतः विक्रमादित्यालाही किती धन्यता वाटली असेल!

ह्याविषयी व्हिन्सेंट स्मिथसारखा अिंग्लिश अितिहासकारही कण्हत कुथत का होअीना पण म्हणतो ' We may feel assured that differences of a race, creed and manner supplied the Gupta monarch with special reasons for desiring to suppress the impure foreign (म्लेंच्छ) rulers of the Western India. Chandragupta Vikramaditya although tolerant of Buddhism and Jainism was himself an orthodox Hindu, especially devoted to the cult of Vishnu, and as such could not but have experienced peculiar satisfaction in 'Violently uprooting foreign chieftains.'

पिढ्याच्या आतच शक असा कुशाणाप्रमाणेच त्या भारतीय जगतात कोणीही अुरला नाही

भारतवर्षात अैतिहासिक कालामध्य अनक सम्राट् होअून गेले पण शक-कुशाणाचा अत करणाऱ्या ह्या सम्राट् विक्रमाअितका लोकप्रिय असा सम्राट् क्वचितच कोणी झाला असेल त्याच्या राजवटीत फायिआन नावाचा जो चिनी प्रवासी आला होता त्या परकीयानेही त्याच्या साम्राज्यात भारतीयाच्या वभवाचा सुखाचा, सपन्नतेचा नि सतोषाचा कसा कळस झाला होता त वर्णिलेले आह भारताच्या सर्व भागातील खेड्यापाड्यातून सुद्धा आख्यायिकातून नि लोकगीतातून आजही ‘ राजा विक्रमाचे ’ नाव नि त्याची न्यायप्रवीणता मोठ्या प्रेमाने सकीर्तिली जात आहे अुणीपुरी पस्तीसअेक वर्षे अेकछत्र अशा त्या बलाढ्य भारतीय साम्राज्याच सरक्षण नि सगोपन केल्यानतर सम्राट् विक्रमादित्य अिसवी सन ४१४ मध्ये दिवगत झाला

भारतीय अितिहासाचे ज पान ह्या शक कुशाणान्तक सम्राट विक्रमादित्याच्या राजमुद्रेने अकित झालले आहे तच होय आपल्या भारतीय अितिहासातील सोनेरी पान तिसरें

✦ ✦ ✦

सोनेरी पान चौथें

हूणांतक यशोधर्मा

हूणांची जगावरच धाड

ह्या पुस्तकात पूर्वी हूणांचा अुल्लेख आलेलाच आहे ह्यांनीच शककुशाणांच्या आहून साऱ्या लोकांना त्यांच्या प्रदेशातून हुसकून देअून ते प्रदेशचे प्रदेश व्यापून टाकले होते पण आता त्या शक कुशाणांहूनही अधिक भयंकर अशा ह्या हूणांच्या प्रळयाने सारा आशियाच नव्हे तर सारा युरोपही हादरवून त्या वेळच्या ज्ञात जगा-तील जी जी स्थायी, सुसंस्कृत नि संघटित अशी राष्ट्रे नि राज्ये होती ती सर्वच्या सर्व चीनपासून ते रोमपर्यंत चळचळा कापावयास लावली त्यांच्या संख्याबळाला अंतच नव्हता त्यांची धाड ह्या वा त्या अेका प्रदेशापुरतीच नव्हती तर ती त्या काळच्या साऱ्या ज्ञात जगावर पडलेली होती !

त्यांची सैन्य जेव्हा बाहेर पडत तेव्हा सहस्रावधि स्त्रीपुरुषासुद्धा घोड्यावर स्वार होअून हाती भाले नि तलवारी परजीत, जीं समोर दिसतील त्या त्या नगरांना, ग्रामांना आग लावीत मुलामाणसांसुद्धा सगळ्यांची शिरकाणे करीत. दिवसाचे नव्हे तर रात्रीबेरात्रीसुद्धा हिंस्र श्वापदांच्या थव्याप्रमाणे मोठमाठ्या कर्कश किंकाळ्या नि डरकाळ्या फोडीत चळचळ कापणाऱ्या शत्रुप्रदेशातूनच सारखी धावत सुटत जेथे जेथे लढाअी होअी तेथे लढाअी संपताच शिरकाण केलेल्या स्त्रीपुरुषांच्या डोक्याच्या कवट्या काढून त्यांच्या वाट्या करून त्या वाट्यांतून ते मद्य पीत, नित्याचे जयोत्सव साजरे करीत

हूणांचा मूळचा प्रदेश चीनच्या साम्राज्याला लागून असल्यामुळे त्यांच्या अशा भयंकर अुपद्रवाने चीनचे प्रांतचे प्रांत अुजाड झाले वर्षानुवर्षे हूणांच्या टोळ-धाडींना निवारता निवारता टेकीस आल्यामुळे चीनच्या साऱ्या देशाभोवतीच हूणांच्या टोळधाडीपासून संरक्षील अशी प्रचंड तटबंदी बांधण्याची योजना चीनच्या सम्राटाचे मनात आली,–तीच होय आजची 'चीनची भिंत'! जगातील अेका आश्चर्यासारखी अुभी असलेली, ही चीनची प्रचंड भिंत म्हणजे हूणांची ती मूर्तिमंत भीतिच होय !

अिकडे हूणांची जीं अनेक घोडदळे मध्य आशियास तुडवीत चाललेली होती त्यांना त्यांच्या 'आटिला' नावाच्या अेका सेनापतीने संघटित करून, आशिया ओलांडून, युरोपकडे धाव मारली त्या असंख्य घोडदळाच्या भिन्न भिन्न सैन्याने सापडेल त्या दिशेने युरोपियन रशियात घुसून मुसता हलकल्लोळ माजवून दिला. विद्यापीठे, कलापीठे, घरे, देवघरे, झोपड्या नि राजवाडे, ग्रामे नि नगरें जे दिसेल

ते ते हूण पेटवीत चाललेल्या आगीच्या डावाळघात भस्म होऊन गेले जो जो दिसेल त्याला ते कापीत सुटले रशिया तुडवून ते पोलंडमध्ये घुसले तेथून त्या हूणाच्या धाडी पुढच्या गाथ लोकावर तुटून पडल्या रोमन साम्राज्याच्या सैन्या-मागून सैन्याचा त्यांनी धुव्वा अुडविला विजयापेक्षा हूणाच्या क्रूरतेला विध्वंसा-चीच अधिक आवड असे. त्यामुळे सारं युरोप नुसत पराभूत झाले अितकेच नव्हे तर सारं युरोप स्वनात न्हाअून निघाले, वैराण झाले हूणानी केलेल्या युरोपच्या दुर्दशेचे भीषण विवरण (तपशील) ज्याला पाहावयाचे असेल त्याने गिबनचा Decline and Fall of the Roman Empire हा अितिहास वाचावा बहुतेक युरोपियन भाषातून कोणा दुष्टाला शिवी हासडायची तर आजही त्याला 'अे हूण' असेच म्हणतात जसे आपण 'पिशाच्च' म्हणतो अितकी ह्या हूणाची धास्ती युरोपने खाल्ली होती

मध्य आशियातून हूणाचा अेक महापूर जसा वर सांगितल्याप्रमाणे युरोपवर कोसळला तसाच त्याच्या घोडदळाचा दुसरा महापूर काही काळ हिमालयाभोवती घोटाळत घोटाळत आणि हिमालयाच्या पलीकडल्या शक कुशाणाच्या अुरल्या सुरल्या राज्याचा नि लोकाचा नाटनाट करीत शेवटी भारताच्या वायव्येकडील गांधारप्रभृति प्रदेशावरही कोसळला चीनच्या, रशियाच्या, रोमच्या साम्राज्याची नि राज्याची जशी दुर्दशा अुडविली त्याच आवेशाने नि आवेगाने भारतासही ह्या टोकापासून त्या टोकापर्यंत तुडवून टाकू अशा अुनावीळ अीर्षेने ह्या हूणाच्या टोळधाडी गांधारप्रांत तुडवीत सिंधूकडे घुसू लागल्या

परंतु

परंतु भारताच्या सुदैवान ह्या काळी भारतावर पूर्वीच्या ग्रीकाच्या स्वारीच्या वेळप्रमाणे कोण्या मेकंड धनानंदाच नामधारी साम्राज्य नव्हत तर ते होत शक-कुशाणांतक सम्राट् विक्रमादित्याच्या पुत्राच क्षत्रियकुलावतंस सम्राट कुमारगुप्ताचे। भारतात त्या काळी शतकव्यापी गुप्तकालीन सुवर्णयुग नांदत होत मौर्यकालीन सुवर्णयुगात शेवटी शेवटी सम्राट् अशोकाने आत्यंतिक अहिंसेच्या खुळापायी शस्त्र-सन्यास केल्यामुळे भारताच सैन्य बळ जस विस्कळीत नि दुर्बळ झाले होते तस वैदिकधर्मीय सम्राट कुमारगुप्ताने कोणताही आत्मघातक शस्त्रसन्यास केला नसल्यामुळे त्याच्या त्या भारतीय साम्राज्याचे शस्त्रबळ दुबळे झालेले नव्हते साऱ्या जगात अुत्पात माजविणाऱ्या हूणासारख्या भयंकर शत्रूची धाड भारतावरही कोसळण्याचा प्रसंग आज वा अुद्या येणार आहे ह अुघड दिसत असल्यामुळे आपल्या भारतीय साम्राज्याच्या पर्यंताचे (सरसीमाचे) संरक्षण करण्यास समर्थ असा युयुत्सु नि संघटित सैन्यसंभार सम्राट् कुमारगुप्ताने सुसज्ज ठेवलेला होता.

हूणांच्या पहिल्या स्वारीचा बोजवारा उडविला !

हूणांचे परचक्र गांधारप्रांतावर कोसळल्याचे ऐकताच सम्राट् कुमारगुप्ताने आपल्या चतुरंग सैन्यासमवेत आपला पराक्रमी पुत्र जो स्कंदगुप्त त्यास हूणांवर स्वारी करण्यास धाडून दिले. हूणांच्या अगणित संख्याबळाच्या आधारावर त्यांचे जे तोवर अजिंक्य ठरलेले असे विशेष युद्धतंत्र होते, त्याप्रमाणे त्यांनी भारतीय सैन्याची लांडगेतोड करण्यास आरंभ केला. यांच्या चाल करून येणाऱ्या सहस्रावधि घोडेस्वारांच्या अशा टोळधाडीचा भारतीय सैन्याने फडशा पाडला न पाडला तोच त्यांच्या नव्या टोळधाडी, फुटलेल्या वारुळातील मुंग्यांच्या रांगांसारख्या चहूबाजूंनी चालून येत असलेल्या दिसत. त्यांचा नाश होतो न होतो तोच पुन्हा नव्या टोळधाडी दत्त म्हणून साऱ्या प्रदेशात धुमाकूळ घालू लागत. पण अशा या अनिवार म्लेच्छ शत्रूशी कुमार स्कंदगुप्ताच्या भारतीय सैन्याने लढाया मागून लढाया देत आणि त्यांचा संहार करीत वर्षानुवर्षे ते युद्ध अितक्या सातत्याने चालविले की, शेवटी हूणांचे ते अमित संख्याबळही क्षीण होअून त्यांच्यात गुप्त साम्राज्याच्या सीमेत अेक पाअूलही पुढे सरकण्याची धमक अुरली नाही, किंबहुना त्यांना ते अुभे होते तेथेही स्कंदगुप्ताच्या चढाअू मार्यापुढे अुभे राहणे अशक्य झाले. तेव्हा त्यांच्या त्या अुरलेल्या टोळ्यांनी माग पळ काढला आणि पडतपडत आल्या वाटेने ते भारतीय सीमेच्या बाहेर निघून गेले. हूणांच्या ह्या पराभवाने त्यांना अितकी धास्ती बसली की, पुढे अुणीपुरी ४० वर्षे भारताकडे पुन्हा वळण्याची त्यांची छाती झाली नाही.

हूणांना पिटाळून लावणारा विजयी वीर स्कंदगुप्त !

वर्षानुवर्षे समरांगणात लढत राहून आणि हूणांसारख्या जगातील मोठमोठ्या साम्राज्यांना पाणी पाजणाऱ्या म्लेच्छ शत्रूचा असा निर्णायक पराभव करून हा विजयी युवराज स्कंदगुप्त जेव्हा आपल्या पित्याला भेटावयास पाटलिपुत्रास परतला तेव्हा त्या भारतीय साम्राज्याच्या राजधानीत नि साऱ्या राष्ट्रात त्याचा अपूर्व गौरव झाला. त्याचा वृद्ध पिता सम्राट् कुमारगुप्त ह्याच्या आनंदाला पारावार अुरला नाही. त्याने भारताच्या ह्या असामान्य विजयाची राष्ट्रीय अुद्घोषणा करण्याकरता वैदिकधर्मीय परंपरेप्रमाणे अेक मोठा अश्वमेध यज्ञ केला.

सम्राट् कुमारगुप्ताचा मृत्यु, स्कंदगुप्त सम्राट् होतो

ह्यानंतर तो कृतकृत्य झालेला वृद्ध सम्राट् कुमारगुप्त काही वर्षांनी अि. स. ४५५ त वारला. त्याच्या मागे त्याचा हूणांस पिटाळून लावणारा पराक्रमी पुत्र जो स्कंदगुप्त तोच सम्राट् झाला. त्याच्या जीवनातील त्याच्या कर्तृत्वाविषयीच्या

अितर अुल्लेखनीय घटनांचा संबंध प्रस्तुत प्रकरणी येत नसल्यामुळे आणि विशेषत स्थलाभावी ते वृत्त येथे सोडून देणे भाग आहे

मध्यंतरी युरोपवर धाड घालणाऱ्या हूणांचा कर्तृत्ववान सेनापति आटिला-प्रमाणेच आशियातील हूणांच्या विलग विलग सैन्यांना अेकत्र करून खिंखिल नावाच्या त्यांच्या अेका कर्तृत्ववान् पुढाऱ्याने आपल्या आधिपत्याखाली दुसरे अेक केंद्र संघटिले होते आणि तो स्वतः त्यांचा राजा म्हणवून घेअू लागला होता भारतात मागे झालेल्या हूणांच्या पराभवाचे अुट्टे काढण्यासाठी आणि भरतखंड जिंकून घेण्यासाठी त्याने ह्या नव्या संघटनेचे बळावर भारतावर पुन्हा स्वारी केली ही गोष्ट सम्राट् स्कंदगुप्ताच्या राजवटीच्या अुत्तरकाळात घडली

भारतावर हूणांची दुसरी बलवत्तर चढाअी

पहिल्या धडाक्यातच हूणांनी भारतीय साम्राज्याच्या वायव्यप्रांतावर रक्षणार्थ ठेवलेल्या साम्राज्यीय सैन्याचा अेक दोन ठिकाणी पराभव करून त्यांना मागे हटविले हे कळताच त्याचे आता अुतारवय झाले असताही सम्राट् स्कंदगुप्त हूणांशी तोंड द्यावयाला आपली राजधानी सोडून स्वतः पंचनदापर्यंत चालून गेला. हूणांनी मागे हटविलेल्या आपल्या साम्राज्य सैन्याची पुन्हा सिद्धता करून हूणांवर अुलट चढाअी करण्याच्या सिद्धतेत तो तिकडे समर शिबिरात असताना जिकडे पाटलिपुत्र नगरात त्याचा सावत्रभाअू जो पुरगुप्त तो स्कंदगुप्ताचे सिंहासन बळकावण्याचे अधम कृत्य करण्याच्या बेतात आहे असे त्याला कळले तरीही वैयक्तिक स्वार्थास तुच्छ मानून तो स्वराष्ट्राभिमानी सेनानी स्कंदगुप्त न परतता म्लेच्छांशी तिकडे झुंजतच राहिला कारण साम्राज्यसेनेला तिकडेच सोडून जर तो गृहकलहापायी परत राजधानीस येता तर त्या भारतीय सैन्याचे धैर्य खचून तो बांध फुटताच महापुराप्रमाणे हूणांचे क्रूर सैन्य सारा पंजाब नि अर्धा उत्तर भारत हां हां म्हणता ग्रासून टाकती या शंकेने तो वृद्ध सम्राट् तिकडे समरशिबिरातच राहून शत्रूशी झुंजत होता सम्राट् असावा तर असा !

आणि आपल्या राष्ट्रासाठी असा लढत असतानाच तो वृद्ध वीरावतंस, स्कंदगुप्त अि स ४७१ चे आसपास समर शिबिरातच मरण पावला सम्राट् असावा तर असा !

सम्राटाने अुभ्याअुभ्याच मेले पाहिजे !

रोमन साम्राज्याच्या भरभराटीच्या काळात होअून गेलेल्या अेका नामांकित रोमन सम्राटाविषयी अशी अेक कथा सांगण्यात येते की, तो आपल्या राजवाड्यात मरणासन्न होअून पडला असता अकस्मात् अुठून नि खड्ग हाती घेअून अुभा राहिला हे पाहताच त्याला वायूचा झटका आला की काय अशा शंकेने त्याचे

राजवैद्य नि परिचारक धावरून ' हा हा महाराज हें काय ?' असें म्हणत त्याला खाली निजवू लागले. तेव्हा आपला अंतिम श्वास मोडण्याच्या आधी तो म्हणाला, ' दूर व्हा, रोमचा सम्राट् शय्येवर लोळत घोळत मरता कामा नये ! रोमच्या सम्राटाने आपल्या पायावर ताठ अुभें राहून रणसज्ज पविश्यातच अुभ्याअुभ्या मेलें पाहिजे ! 'A Roman Emperor must die standing."

अशाच बाणेदारपणाने म्लेच्छ शत्रूशी झुजत झुजत भारताचा हा सम्राट् स्कंदगुप्त सम्राट् असताही सैनिकासारखा समरशिबिरात मरण पावला. पूर्वी त्याच्या तारुण्यात ह्याच अनावर हूणांच्या टोळधाडीची नांगी ठेचून त्याने त्याना सीमापार पिटाळून दिलेले होते. आता वृद्धापकाळीही त्याच प्रबळ राष्ट्रशत्रूशी तो रणांगणात अुतरून झुजत होता. सारे राजविलास अुपलब्ध असताही त्याच्याकडे पाठ फिरवून आपल्या जीवनाची अेकदर पंचवीस वर्षे तरी भारतीय साम्राज्याच्या नि स्वातंत्र्याच्या रक्षणार्थ त्याने रणशिबिरातील खडतर नि कठोर अवस्थेत काढली. त्याला त्या काळात अत्यंत क्लेश सोसावे लागले. पण त्याने ते सर्व कष्ट सोसून त्या विस्तृत भारतीय साम्राज्याला धक्का लागू न देता त्याच्या संरक्षणार्थ शेवटी देह ठेवला, तोही राष्ट्रशत्रूशी झुंजता झुंजता, अेखाद्या सैनिकासारखा, पंचनदातील सुदूरच्या रणशिबिरातच !— राजधानीतील प्रासादात नव्हे !! सम्राट् असावा तर असा !

ज्या पन्नास वर्षांत हूणानी अिकडे चीनचे प्रदेश अुद्ध्वस्त करून तिकडे रशिया ते रोमन साम्राज्यापर्यंतचा प्रदेश पादाक्रान्त केला त्याच पन्नास वर्षांत त्या प्रबळ शत्रूला त्याच्या हाताशी असलेल्या, भारतावर तो वारंवार चढाया करीत असताही जर सिंधुनदीपर्यंतच्या अेका कोपऱ्यापलीकडे स्थिरपणे पाअूल टाकता आले नसेल तर तें सम्राट् स्कंदगुप्ताच्या नि भारतीय सैन्यबळाच्या प्रतापामुळेच होय. नाहीतर हूणाच्या भर अुन्मादात साऱ्या आशिया युरोपची त्यानी जी दुर्दशा अुडवून दिली तीच त्यानी साऱ्या भारताचीही अुडविली असती. हुणांचा पूर्ण निःपात होण्यापूर्वीच सम्राट् स्कंदगुप्ताला मृत्यु आला. पण त्याच्या ह्या प्रतापामुळेच पूर्वीचा भर अुन्माद ओसरून क्षीणबल झालेल्या ह्या हुणाचा निःपात करणारी बलवत्तर वीरांची पिढी भारतात लवकरच रणांगणात अुतरण्याची शक्यता निर्माण झाली.

यास्तव सम्राट् स्कंदगुप्ताच्या स्मृतिसमाधीला, विक्रमादित्यासारख्या कोणत्याही दिग्विजयी भारतीय सम्राटाला वहावी तितक्याच गौरवाने, अभिमानाने नि राष्ट्रीय कृतज्ञतेने आम्ही श्रद्धांजलि वाहत आहो !

सम्राट् स्कंदगुप्ताच्या मृत्यूनंतर

स्कंदगुप्ताच्या मृत्यूनंतर त्याच्याविरुद्ध आधीच बंड करून अुठलेल्या त्याच्या सावत्रभावाने, पुरगुप्ताने, मगधाचें सिंहासन बळकावले. परंतु कर्तृत्व असें त्याच्यात

लवकरेनाही नव्हतें. स्कंदगुप्त मरतांच त्याच्या पराक्रमाच्या नि नांवाच्या दराऱ्याने वायव्येसच घुटमळत राहिलेल्या हूणांच्या टोळधाडी त्याचा राजा खिखिल याच्या आधिपत्याखाली पुढे सरकल्या. खिखिलाच्या मृत्यूनंतर त्याचें राज्यपद तोरमाण नांवाच्या पराक्रमी पुरुषानें पटकाविलें. त्याच्या राजवटीत हूणाच्या विध्वंसक नि अत्याचारी प्रवृत्ति मोकाट सुटून, कम्बोज, गांधार नि पंजाब ह्या प्रांतांत लुटालुटीचा नि जाळपोळीचा धुमाकूळ माजला. तक्षशिलेच्या जगत्प्रख्यात विद्यापीठाचाही विध्वंस झाला. तेथील सहस्रावधि मूल्यवान ग्रंथांची हूणांनी होळी केली.

राष्ट्रीय शस्त्रबळाचा पाठिंबा नसला म्हणजे राष्ट्रीय साहित्य नि संस्कृति ह्यांचीही परशत्रूकडून कशी धुळधाण उडविली जाते त्याचे हें आणखी अेक प्रात्यक्षिक पहा !

मध्यंतरी तिकडे अिराण देशावर तुटून पडलेल्या हूणांच्या सैन्याने सारा अिराण पादाक्रांत करुन अि. सन ४८४ मध्ये अिराणचा राजा फिरोज ह्यास पकडलें आणि त्याला जिवे ठार मारिलें. अिराणचा प्रश्न असा निकालात निघाल्यामुळे तिकडे लढत राहिलेले हूणांचे सहस्रावधि सैनिक त्यांच्या तावडीत तोपर्यंत न सापडलेल्या भारताचीही तीच दुर्दशा करण्यासाठी भारतात घुसून तोरमाणाच्या सैन्यात शिरले. त्याचें बळ असे अकस्मात् वाढताच तोरमाणाने ५११ च्या आगे मागे पंजाबातून पुढे घुसून माळवा प्रांत, अुज्जयिनी नगरासह जिंकून घेतला. तोरमाणाच्या मृत्यूनतर त्याचा पुत्र मिहिरगुल हा हूणाचा राजा झाला. तो आपल्या बापापेक्षाही सवाअी पराक्रमी नि सवाअी क्रूर होता.

मिहिरगुल रुद्रदेवतेचा अुपासक बनला ?

आश्चर्याची गोष्ट अशी की निदानपक्षी भारताच्या वायव्य प्रांतात शिरल्यापासून हूणांमध्ये वैदिक धर्मातील रुद्र ह्या देवतेची अुपासना वेगाने फैलावू लागली होती आणि बुद्धधर्माचा तर त्याना पहिल्यापासूनच मोठा तिटकारा होता. त्यांचा नवा राजा मिहिरगुल हाही त्याला अपवाद नव्हता. तो वैदिक रुद्र देवतेचा अेकनिष्ठ भक्त होता. आणि बुद्ध धर्माचा नि बौद्धांचा कट्टर द्वेष्टा होता. त्याच्या विषयी व्हिन्सेंट स्मिथ लिहितो 'The Savage Invader who worshipped as his patron deity Shiva, the God of Destruction, exhibited ferocious hostility against the peaceful Buddhistic cult and remorselessly overthrew their Stupas and Monasteries which he plundered of their treasuries.'

वैदिकांचा स्वराष्ट्राभिमान आणि बौद्धांचा राष्ट्रद्रोह

अिथे या पुस्तकाची मागील पृष्ठें ६४१ ते ६५१ आणि ६६३ ते ६६४ मध्ये आम्ही वैदिकांच्या राष्ट्राभिमानी आणि बौद्धाच्या राष्ट्रद्रोही प्रवृत्तीविषयी जीं

विधाने केलेली आहेत तीं वाचकांनी संदर्भासाठी पुन्हा अेकदा वाचावी बौद्धांची ही राष्ट्रद्रोही प्रवृत्ति आणि वैदिकांची ही राष्ट्राभिमानी प्रवृत्ति ह्यांमधला विरोध स्पष्ट करण्यास आणि आमच्या विधानाचे सत्यत्व पटविण्यास हूणाचा राजा जो मिहिरगुल त्याचं हें प्रकरण अत्यंत अुपयुक्त आहे कसं ते पहा

मिहिरगुल हा भारतावर आक्रमण करणारा हूण राजा वैदिक धर्मीय रुद्रदेवतेचाच अुपासक होता आणि त्याने वैदिकांना पाण्यात पाहणाऱ्या भारतीय बौद्धांचा अनन्वित छळ चालविला होता पण अेवढ्यासाठी वैदिक धर्मीय राजांनी किंवा जनतेने त्या परकीय हूण राजाचं राजकीय दास्यत्व स्वीकारलं नाही किंवा त्यास मिळून भारतीय बौद्धांच्या छळास हातभार लावला नाही तर, तो मिहिरगुल स्वधर्मीय असला तरी राजकीय दृष्टीने तो परकीय असल्यामुळे त्याला भारताचा राष्ट्रशत्रुच मानलं, आणि भारताचा जो प्रदेश त्याच्या हातात सापडला होता त्या प्रदेशास राजकीय दृष्ट्या मुक्त करण्यासाठी त्याच्याशी वैरच मांडलं वैदिकांत तक्षशिलेचा अंबुज किंवा जयचंद ह्यासारख्या काही राष्ट्रद्रोही व्यक्ति पूर्वी किंवा नंतर निघाल्या नाहीत असं नाही, परंतु अेकंदरीत वैदिक समाज अशा म्लेच्छ राजाचं कट्टर शत्रुत्वच करीत आला आणि भारताच्या स्वातंत्र्याच्या नि साम्राज्याच्या संरक्षणासाठी घनघोर युद्धे लढत आला वैदिकांच्या ह्या स्वराष्ट्राभिमानी बाण्याचा स्मिथसारख्या अिंग्लिश अितिहासकारासही, किंचित कुत्सित भाषेत का होअीना, पण वारंवार अुल्लेख केल्यावाचून राहवत नाही वैदिक धर्मीय हिंदु हे कोणत्याही म्लेच्छ राजसत्तेचे अुपजत शत्रु असतात असा सर्वसाधारण अुल्लेख करतांना तो लिहितो 'These foreign tribes Shakas, Pahlavas & Yavanas at the time settled in Western India as the lords of a conquered native population were the objects of hostility of the Vaidik King Vilivayankur II He recovered the losses which his kingdom had suffered at the hands of the intruding foreigners and utterly destroyed the power of (the Shaka king) Nahpan The hostility of the Andhra (Vaidik) monarch was stimulated by the disgust felt by all Hindus, and especially by the followers of the orthodox Bramhanical system at the outlandish foreign barbarians'

क्वचित, भारतावरील ह्या अितिहासकारा स्मिथच्या अिंग्लिश साम्राज्याचेही कट्टर शत्रु हिंदु हेच होते ह्या त्याच्या स्वानुभवाचे शल्यही त्याच्या वरील वाक्यांत व्यक्तविलं गेलं असावं

राजा यशोधर्म

मगधांतील गुप्त साम्राज्यपद पुरगुप्तासारख्या कुपात्र नि दुबळ्या पुरुषाच्या हाती जाताच त्याचं आधिपत्य कोणाही मानीनासं झालें गुप्त साम्रा

माडलिक असलेले बहुतेक राजे नि प्रदेश स्वतंत्रपणे राज्य करू लागले. यद्यपि त्या निरनिराळ्या स्वतंत्र भारतीय राज्यांतील प्रत्यकाला म्लेंच्छ हूणाच्या माळव्यापर्यंत वाढलेल्या राजसत्तेची भीति वाटत होती, प्रत्यक्ष अुज्जयिनीला विक्रमादित्याच्या सिंहासनावर हा मिहिरगुलासारखा म्लेंच्छ राक्षस बसत असलेला पाहून बहुतेकांच्या अंगाची जरी लाही लाही होत असली आणि हूणांचा अुच्छेद कधी होईल अशी प्रत्येक स्वराष्ट्राभिमानी वैदिक भारतीयाला जरी मचिन अुत्कंठा लागली होती तरी हूणाविरुद्ध स्वतः नि अेकट्यानं चढाअी करण्याची त्या फुटकळ राज्यांतील अेकालाही छाती होअीना. तो प्रश्नच कोणी काढू धजेना.

अशा वेळी तोच कठीण प्रश्न सोडविण्याची प्रकट प्रतिज्ञा करून अेक साहसी वीरपुरुष पुढे आला. तो कोणी नामधारी महाराजाधिराज नव्हता तो महाराजही नव्हता. तो होता मालव प्रांतांतील यशोधर्म नावाचा अेक मापेक्षत लहानसा राजा. परंतु त्याची महत्त्वाकांक्षा, राष्ट्राभिमान नि साहस हे म्लेंच्छाच्या 'राजाधिराज' म्हणून मिरविणाऱ्या बलाढ्य मिहिरगुलाला अुज्जयिनीच्या सिंहासनावरून खाली ओढून हूणांचा नि:पात करण्यासाठी स्वतः रणांगणात अुतरण्याअितके अुत्तुंग होते!

वैदिक राजांची संयुक्त आघाडी

त्याने प्रथमतः आजूबाजूच्या स्वतंत्र अशा बहुतेक भारतीय राज्यांना हूणाविरुद्ध युद्ध करण्यासाठी अेका संयुक्त योजनेत संघटित केले. या संयुक्त युद्धयोजनेस मगधाच्या बालादित्य राजानेही अुचलून धरले. तेव्हा यशोधर्म राजाच्या नेतृत्वाखाली त्या सर्व राजांनी हूणाविरुद्ध चहू बाजूंनी अुठावणी केली. जे साहस त्या वेळचा कोणताही अेकअेकटा राजा करू धजत नव्हता ते साहस करण्याचा आवेश ह्या संयुक्त भारतीय सैन्यात अुत्पन्न होअून हूणांच्या प्रबळ सैन्याची रणांगणात लाडगेतोड चालू झाली.

हूणांचा निर्णायक पराभव! स्वतः मिहिरगुल जिवंत पकडला जातो!!

शेवटी सेनापति यशोधर्म ह्याने आपल्या हाताखालील सैन्यासह हूणांचा राजा जो मिहिरगुल त्याच्या मुख्य सैन्यावरच चाल केली. या दोन्ही सैन्यांची गाठ मंदोसर येथे किंवा कोरूर येथे अि. सन ५२८ च्या आसपास पडली. त्यांच्यामध्ये झालेल्या हटातटाच्या लढाअीत भारतीय सैन्याच्या माऱ्यापुढे हूणांच्या सैन्याची फळी फुटून त्याची दाणादाण अुडाली आणि आजवर कर्दनकाळासारखा मातलेला त्यांचा राजा जो मिहिरगुल तो स्वतः जिवंत पकडला जाअून विजयी सेनापति जो यशोधर्म त्याच्या हाती सापडला.

राजा यशोधर्म ह्याच्या पराक्रमाने मिळविलेल्या हूणावरील ह्या अभूतपूर्व विजयाच्या दुंदुभी साऱ्या भारतवर्षभर निनादू लागल्या. हूण जातीने नि स्वतः

मिहिरगुलाने भारतीयावर केलेल्या आजवरच्या अत्याचाराचा भारतीय सूड अुगविण्यासाठी आणि त्याच्या पापाचे त्याला प्रायश्चित्त देण्यासाठी यशोधर्म राजाने पाडाव केलेला हूण राजा जो मिहिरगुल ह्याचा शिरच्छेद करण्याची आज्ञा दिली

बालादित्याचे राष्ट्रघातक औदार्य का स्वार्थपरायणता ?

परतु त्या दुष्ट मिहिरगुलाला ठार मारण्याची आज्ञा राजा यशोधर्म ह्याने दिली आहे हें कळताच त्या सयुक्त आघाडीतील अेक घटक असलेला मगधाचा राजा जो बालादित्य ह्याने महिरगुलाला ठार न मारता आपल्या स्वाधीन करावे असा अत्याग्रह धरला. त्यामुळे बालादित्यास दुखवू नये म्हणून त्या जत्याचारी हूण राजाला राजा यशोधर्म याने मिहिरगुलाला स्वत ठार न मारता बालादित्याचे हाती सोपविले मिहिरगुलाचे हस्ते काही स्वार्थ साधण्याच्या गुप्त अटीवर असो किंवा वधार्ह राष्ट्रशत्रूलाही परत जीवदान देणे, सापाला दूध पाजणे, हेच अलौकिक औदार्याने कृत्य होय असे मानण्याचे जे दुष्ट व्यसन आपल्या भारतीयाच्या हाडी मासी खिळलेले आहे, तशा राष्ट्रघातकी औदार्यापायी असो पण बालादित्याने त्या राष्ट्रशत्रु नि दुष्टात्मा असलेल्या मिहिरगुलाला जीवदान दिले, अितकेच नव्हे तर त्याला सन्मानपूर्वक वायव्येकडे अुरलेल्या हूण राज्यात जाण्याची मोकळीक दिली! जशी अगदी अर्वाचीन काळी पृथ्वीराजाने महमद घोरीला दिली।

' पय पानम् भुजगानाम् केवल विषवर्धनम् '

तेथून जीव घेअून मिहिरगुल जो निसटला तो काश्मीरमध्ये गेला तेथे हूण सैन्याची पुन्हा गुप्तपणे जमवाजमव करून त्याने काश्मीरच्या राजास ठार मारले. गाधारचे राज्यही जिकून तिकडील प्रजेचा त्याने अनन्वित छळ केला विशेषत त्याला जे जे ' बुद्ध प्रस्थ ' आढळल ते ते त्याने धुळीस मिळविले अनेक बौद्ध धर्मीयाचे त्याने शिरकाण केले

' शस्त्र विजयापेक्षा धर्मविजय हा श्रेष्ठ आहे ' असा भगड गुगीत राहणाऱ्या भारतीय बौद्धाना, स्वकीय शस्त्रबळाच्या पाठिंब्यावाचून शत्रूच्या शस्त्रबळापुढे ' धर्माला ' जिवत राहणेसुद्धा असे अशक्य होते ह्याचा वस्तुपाठच शिकविण्यासाठी नियतीने मिहिरगुलाला जन्माला घातला होता की काय नकळे।

तथापि मिहिरगुलावर सूड अुगविण्याचे जे अेकमेव साधन ह्या बिचाऱ्या दुबळ्या नि सत्रस्त बौद्धाच्या हाती होते त्याचा मात्र त्यानी अुपयोग करण्यास सोडले नाही मिहिरगुल जेव्हा शेवटी अेकदाचा आपल्या मरणानेच मेला तेव्हा त्या क्षणाचे वर्णन बौद्धानी आपल्या पुराणातूनच असे केले आहे ' जेव्हा ता हूण राक्षस मिहिरगुल गेला आणि बुद्धदेवाच्या अपराधास्तव अनत यातना भोगण्यासाठी तो क्रूरकर्मा अक्षय्य नरकात पडला तेव्हा त्या धडाक्यासरशी पृथ्वी दुभग झाली प्रलयकालासारखा पर्जन्य कोसळला पशुपक्षी सत्रासाने हवरत नि '

रानामाळ पळू लागले, अितरही अनेक अुत्पात झाले !' या अिहलोकात त्या बौद्धाना त्याचा केमही वाकडा करता आला नाही त्याला शेवटी परलोकात अक्षय्य नरकाच्या अनत यातना भोगणे आम्ही भाग पाडले असा मूड अुगविल्याचे काल्पनिक समाधान मानण्यावाचून तसल्या दुबळ्या लोकाना गत्यतरच नसत ! पण त्या अहिंसक बौद्धाचे ह समाधानही 'हिंसक'च नव्हत का ? हे 'कारुण्य' की दारुण क्रूरता ?

अुज्जयिनीत विजयप्रवेश

हूण राजा मिहिरगुल याचा पूर्ण पराभव केल्यानतर यशोधर्मान, पचनदातून हूणाचे सारे प्रस्थ अुलथून पाडले पचनदाला विमुक्त करून आणि तेथे भारतीय राजसत्ता स्थिरस्थावर करून राजा यशोधर्म आपल्या विजयी सैन्यासह माळव्यास परतला विक्रमादित्यापासून भारताच्या राजधानीचा मान मिळत आलेल्या आणि हूणाच्या म्लेच्छ सत्तेच्या हातून आता त्यान स्वत मुक्त केलेल्या अुज्जयिनी नगरात त्याने मोठ्या समारभाने विजयप्रवेश केला आता तो 'राजा' राहिला नसून 'महाराजाधिराज' झाला होता भारतीयानी हूणावर मिळविलेल्या ह्या विजयाच्या स्मरणार्थ त्याने दोन कीर्तिस्तभही अुभारले ते अद्यापिही, त्या विजयाची तत्कालीन भारतीयाना केवढी धन्यता वाटली त्याचा साक्ष देत आहेत

हूणाचे पुढे काय झाले ?

दुसरे काय व्हावयाचे ? यवन, शक, कुशाण, पार्थियन आदि पूर्वीच्या परकीय आक्रमकाची जी गत झाली तीच शेवटी हूणाचाही झाली मिहिरगुल खि स ५४० च्या आसपास मेल्यानतर हूणाची सिधु नदीच्या पलीकडच्या वायव्य भागात असलेली सस्थानही अेकदोन पिढ्यातच नष्ट झाली त्याच्या हातून राजसत्ता हिरावून घेअून हिंदुकुशपर्यंत वैदिक धर्मोय हिंदुराजाची राज्य पुन्हा नादू लागली त्याच्यापक्षा शस्त्रबळातही हिंदुराष्ट्राचे शस्त्रबळ अधिक प्रभावी ठरल्यामुळे त्याच्या हातातील राजसत्ता छिनावून घेतली जाताच तेच हूण नुसते गोगलगाय बनले डॉ जयस्वाल लिहितात, 'The Huns were fully crushed within a century by the successive (Hindu) dynasties' हिंदुराष्ट्राशी अुणीपुरी शभर वर्षे लढता लढता चाललेल्या महायुद्धात हूणाचा जो सहार झाला त्यामुळे त्याचे पूर्वीचे सस्थावळही घटले होत जे अुरले त्या हूण लोकानी आपण होअून भारतीय धर्म, भाषा नि आचार अगीकारून ते अेक दोन पिढ्यात भारतीयात विलीन झाले, अितके पूर्णपणे का त्याना त्याच्या हूणपणाची सुद्धा जाणीव अुरली नाही

हूणावर भारतीयानी रणसग्रामात मिळविलेल्या ह्या निर्णायक विजयाच्या दूरगामी परिणामाविषयी व्हिन्सेंट स्मिथने असा आशय व्यक्त केला आहे की,

After the defeat of Mihiragul and the extinction of the Hun Power on the Oxus, India enjoyed immunity from foreign attack for nearly five centuries' अर्थात् मिहिरगुलाचा यशोधर्म राजाने निर्णायक पराभव केल्यानंतर आणि हूणांच्या राजसत्तेचा तिकडे वक्षु नदीकडेही (ऑक्ससकडेही) अंत झाल्यानंतर हिंदुस्थानवर पुढे जवळजवळ पाचशे वर्षेपर्यंत परचक्र असे येऊ शकले नाही म्हणजे जवळजवळ पाचशे वर्षे पारियात्र पर्वतापासून (हिंदुकुशपासून) गांधार काश्मीर, पंजाब, सिंध तो थेट कन्याकुमारीपर्यंत जिकडे तिकडे वैदिक हिंदूंची राज्ये स्वतंत्रपणे नांदत होती सारा भारत स्वतंत्र, संपन्न, समर्थ नि सुखी होता.

ऐतिहासिक प्राचीन खंडाचा समारोप

ख्रिस्ती सन पूर्व ६०० वर्षांपासून तो ख्रि सन ७०० पर्यंतच्या वर्षांतील साधारणतः १३०० वर्षांच्या सुदीर्घ ऐतिहासिक कालखंडाला जर प्राचीन खंड असे संबोधिले आणि त्या पुढच्या काळाला अर्वाचीन खंड असे म्हटले तर या पुस्तकातील विषयक्षेत्रापुरता त्या प्राचीन खंडाचा येथेच समारोप करणे युक्त आहे या प्राचीन कालखंडातील जी ऐतिहासिक विधेये (Points) ठसठशीतपणे आपल्या तरुणांच्या नि सर्वसामान्य वाचकांच्या मनावर ठसविली जाणे अवश्य आहे परंतु जी अद्याप तशी ठसविली जात नाहीत त्या विधेयांपैकी काही विधेये या समारोपात सुटसुटीतपणे खाली देत आहो

(१) या प्राचीन खंडात कोणतेही परचक्र सारा भारत असा कधीही जिंकू शकले नाही ही वस्तुस्थिति बहुतक परकीय किंवा स्वकीय लोकांच्या ध्यानात आलेली नसते काहीजणांनी तर तिकडे जाणूनबुजून दुर्लक्ष केलेले असते. 'भारतावर अलेक्झांडरची स्वारी' 'भारतावर शकांचे आक्रमण' अशा प्रकारची वाक्ये वाचताच सर्व सामान्य परकीय वा स्वकीय वाचकांचीही अशी काही विपरीत समजूत होते की ह्या परकीय शत्रूंनी जणू काही साऱ्या भारतावरच स्वारी करून त्याचे स्वातंत्र्य हिरावून घेतले होते अशा आभासमय समजामुळे अनेक शत्रूंनी नि हितशत्रूंनी असे आक्षेप घेतलेले असतात नि सिद्धान्त ठोकलेले असतात की, 'भारतीय राष्ट्राचे, अर्थात् हिंदुराष्ट्राचे, सारे जीवन परकीयांच्या दास्यातच व्यतीत झालेले आहे' हा त्यांचा मूर्ख किंवा दुष्ट आरोप नि अपसिद्धान्त सर्वतोपरी केवळ अहेतुक अज्ञानाचा किंवा सहेतुक मत्सराचा असतो हे उघडकीस आणण्यासाठीच हे पुस्तक हेतुतः लिहिले आहे त्यात येथपर्यंत केलेल्या वर्णनावरून हे स्पष्ट होईल की —

(२) नेपाळपासून पूर्व समुद्रापर्यंतचा सारा पूर्वोत्तर भारत आणि दक्षिण भारत, म्हणजे आपल्या भरतखंडाचा सुविशाल असा साधारणतः ३।४ भाग ह्या १३०० वर्षांच्या प्रदीर्घ कालात पूर्णपणे स्वतंत्र होता त्याच्यावर भूमार्गाने वा सिंधुमार्गाने कोणतेही परचक्र येऊ शकले नाही

(३) अुरलेल्या पश्चिमोत्तराच्या साधारणत अेक चतुर्थांश भागात जी परचक्रे आली त्यापैकी यवनशत्रु अेकदा पंजाब ते अयोध्येपर्यंत पुढे सरकला होता आणि पंजाब ते गुजरायपर्यंतचा पश्चिमोत्तर पट्टा शककुशाणानी काही काळ जिंकून घेतला होता हूण तर पंजाब ते अुज्जयिनीपर्यंत जेमतेम येअू शकले या सर्व शत्रूची हिंदुराष्ट्राने शेवटी काय दुर्दशा केली ह येथे संक्षेपत वर्णिलेलच आहे

(४) त्या काळच्या जगातील आशियन वा युरोपियन राष्ट्रांपैकी आपले राष्ट्रीय स्वातंत्र्य नि अस्तित्व भयंकर परशत्रूचा नि पात करून अितक्या प्रदीर्घ कालापर्यंत नि अितक्या यशस्वीपणे हिंदुराष्ट्राने जस अबाधित राखले तसे राखू शकलेल अेकादुसरेच समकालीन राष्ट्र त्या काळच्या अितिहासात सापडू शकेल !

(५) ह्या प्राचीन कालात जी यवन, शकहूणादिकांची परचक्रे आली ती केवळ हिंदुराष्ट्रावरच काय ती आली होती जस नाही त्याच्यातील काहींनी तर त्या त्या कालातील जगामधील बहुतेक राज्ये अुद्ध्वस्त करून टाकली अितकेच नव्ह तर अितर लोकांची राष्ट्रेच्या राष्ट्रे नामशेष करून टाकली ! ह त्याच्या हिंदुस्थानवर झालेल्या आक्रमणाशी तुलना करताना ध्यानात घेतल पाहिजे

(६) हिंदुराष्ट्रासही तसच नामशेष करण्याच्या अीर्षेने त्या त्या काळी ते ते आक्रमक प्रचंड शस्त्रबळासह नि संख्याबळासह तुटून पडले पण या साऱ्या यवन-शककुशाणहूणादिक मगरूर आक्रमकाच्या शस्त्रबळास हिंदुराष्ट्राने प्रथम रणाग्नीत भस्मसात केल आणि मग त्याच्या म्लेच्छीय बर्बरतेस यज्ञाग्नीत शुद्ध करून आत्मसात् करून टाकल अितक्या पूर्णपणे की, भारतास नामशेष करण्यासाठी आलेल्या ह्या शत्रूचे अस्तित्व तर काय पण ' नाम ' सुद्धा ' शेष ' अुरू दिल नाही

क्षणभर अशी कल्पना करूया की वरील प्राचीन कालखंडात आकाशातून पृथ्वीस निरीक्षित असलेला पण त्यानंतर आजवर पृथ्वीकडे न आलेला कोणी देवदूत पुन्हा आज हिमालयाच्या शिखरावर येअून हिंदुस्थानचे निरीक्षण करू लागला आहे, पण मधली माहिती काहीही नसल्याने तो जर त्या शिखरावरून विचारू लागला, '*अहो, पूर्वी अेकदा ह्या हिंदुस्थानात यवन (ग्रीक) नावाच्या लोकाच एका* कोनात राज्य होत आज त्याच्यापैकी कोणी यवन लोक येथे अुरले आहेत काय ?' तर 'होय, त्या यवनाचाच मी अेक वंशज हा येथे अुभा आहे' अस सांगणारा अेकही मनुष्य ह्या हिंदुस्थानात आज अुरलेला नाही ! जर त्या देवदूताने पुन्हा विचारले की, 'अहो ! ह्या हिंदुस्थानातील अेका भागात शककुशाणाची राज्ये नि लोकसमूह त्या काळी अेकदा नांदत होते त्याच्यातील कोणी शककुशाण आज येथे आहेत का ?' तर 'होय, होय, त्याचाच वंशज हा मी शक, हा मी कुशाण आजही येथे नांदत आहे ' अस सांगणारा अेकही मनुष्य आज ह्या हिंदुस्थानात सापडणे अशक्य

आहे! जर त्या देवदूताने पुन्हा विचारले, 'अहो पण त्या काळी साऱ्या जगास सत्रास देणारे जे हूण नावाचे क्रूर लोक ह्या हिंदुस्थानात येथील लोकांशी लढत अुज्जयिनीपर्यंत पुढे सरसावले होते त्या हूणांपैकी तरी कोणी सज्जन येथे अुरलेले असलेच पाहिजेत! तसे कोण कोण येथे आहेत?' तर 'होय होय, त्यांच्याच वंशज हा मी हूण येथे आहे' असे छातीवर हात मारून सांगण्यास पुढे येणारा अेकही मनुष्य आज ह्या हिंदुस्थानात अुरलेला नाही!

पण आश्चर्यचकित होअून त्या देवदूताने शेवटी विचारले, 'अहो पण त्या प्राचीन काळी ह्या यवन–शक–हूणादिक प्रबळ आक्रमकांशी लढणाऱ्या आणि ह्या देशाचे स्वामित्व गाजविणाऱ्या त्या हिंदु लोकांपैकी तरी कोणी हिंदु येथे अुरले आहे काय?' तर 'होय! होय! मी हिंदु, मी हिंदु' असे प्रत्येकी अभिमानाने गर्जत तीस कोटीचे लोकारण्यचे लोकारण्य, हिंदुराष्ट्रचे राष्ट्र आजही ह्या हिंदु-स्थानात अुभे राहील!

ह्या प्राचीन कालखंडाच्या अंतिम शतकात अवघ्या जगास चळवळ कापावयास लावणाऱ्या हूणांनाही पादाक्रान्त करून निःपात करणाऱ्या हूणांतक, यशोधर्म राजाच्या पराक्रमाने जे झगझगाटलेले आहे तेच होय हिंदुराष्ट्राच्या अितिहासातील सोनेरी पान चौथे ४

सोनेरी पान पांचवें

महाराष्ट्रीय पराक्रमाचा अुच्चांक अटकेवर जरीपटका फडकतो ! !

(पूर्वार्ध)

प्रकरण १ ले

प्रास्ताविक

हिंदुराष्ट्राच्या अितिहासातील 'सहा सोनेरी पान' हा जो ग्रंथ आम्ही लहीत आहोत, त्याचं विषयक्षेत्र ह्या ग्रंथाच्या प्रसिद्ध झालल्या पृष्ठ ५८४ ते ५८६ ह्या पृष्ठात व्यक्तविलेल आह त्याच अनुरोधाने ह सूचित होत की, सामान्यत अिसवीसनाच्या आठव्या ते अठराव्या शतकाच्या अंतापर्यंत चालू राहिलेल्या, सतत प्रदीर्घ नि प्रचड हिंदु-मुस्लिम संघर्षाचा विगतवार(तपशीलवार) अितिहास देणे हा या ग्रंथाचा मूळ हेतु नाही तर आमच्या मते त्या महायुद्धाच नि त्या कालखडाचे हिंदु राष्ट्रीय दृष्टचा जितक मर्मज्ञपणे, यथार्थपणे नि निर्भयपणे समीक्षण व्हावयास हव आहे, पण जे आजवर बहुधा कोणाकडूनही झाल नाही तस समीक्षण तवढ करण्याचा आमचा यथे मुख्य अुद्देश आहे

कारण हिंदुराष्ट्राच्या हिताथ त आजही अत्यत आवश्यक आहे हितप्रद आहे

आपल्या अितिहासाचे दोन भाग प्राचीन नि अर्वाचीन

आमच्या मते आपल्या निर्भेळ अितिहासाचे जे दोन कालखड घटनाच्या आघामुळेच पडतात ते म्हणज साधारणत अिसवी सनाच्या सातशेव्या वर्षापर्यंतचा प्राचीन भाग आणि सातशेव्या वर्षानंतरच्या वृत्तान्ताचा अर्वाचीन भाग हे हात ह्या कालखडाच्या अनुसारे आम्ही आपल्या प्राचीन अितिहासाची साधारणतः अिसवी सन सातशेपर्यंतच्या कालखडाची समीक्षा करणारा आणि त्यातील चार सोनेरी पाने दिग्दर्शविणारा हा प्राचीन काल होय. आणि आता त्यानंतरच्या अर्वाचीन कालखडातील आपल्या हिंदुराष्ट्राच्या अितिहासाची समीक्षा करणारा काल हा अर्वाचीन काल होय

हें समीक्षण करताना त्याला आधारभूत असलेल्या फुटकळ घटनाचा नि घडामोडीचा अवश्य तये विगतवार अुल्लेखही केला जाअील, आणि कालक्रमाचाही अनुबंध यत्रतत्र अनुसरला जाअील परतु कालक्रमादिक गोष्टी अितर कित्येकानी लिहिलेल्या लहानमोठ्या अितिहासग्रंथातूनही सहजासहजी अुपलब्ध होणाऱ्या

असल्याने ह्या ग्रथात त्याच्यासाठी अनावश्यक स्थल अडविण्याचे काही कारण नाही. यास्तव या समीक्षणात सन-शक-संवतादि कालानुबंधाच्या क्रमापेक्षा, परंतु कालानुबंधास न सोडता, जी जी विधेये (Points) चर्चिली जातील, त्या त्या महत्त्वपूर्ण विधेयातील विषयानुबंधाच्या क्रमाकडेच मुख्य लक्ष पुरविले जाअील.

हिंदुमुसलमानांच्या महायुद्धातील अभूतपूर्व दुतोंडी संघर्ष

ह्या अर्वाचीन अितिहासाच्या आरंभीच भारतावर मुसलमानानी केलेल्या आक्रमणामागून आक्रमणामध्ये हिंदुराष्ट्राशी जी जी सशस्त्र युद्धे छेडली गेली त्यातील दुतोंडी संघर्ष ही हिंदुराष्ट्राच्या अितिहासातील अेक अभूतपूर्व दुर्घटना होती कारण की, अैतिहासिक कालात मुस्लिमांचेपूर्वी हिंदुस्थानावर यवन, शकादिक जी जी परराष्ट्रीय आक्रमणे झाली त्या सर्वांचा प्रमुख हेतु हिंदुस्थानात त्यांची त्यांची राज्यसत्ता स्थापिण्याचाच काय तो होता हा राजकीय हेतु सोडून त्यांच्या आक्रमणाना अितर कोणतेही सांस्कृतिक किंवा धार्मिक वैर मुख्यत्वे कारणीभूत झालेले नव्हते. परंतु ह्या नव्या अिस्लामी शत्रूची अेक महत्त्वाकांक्षा त्या प्राचीन शत्रूप्रमाणेच हिंदुराष्ट्राची राजसत्ता अुखडून टाकून साऱ्या हिंदुस्थानात मुस्लिम साम्राज्य करण्याची तर होतीच होती, परंतु या राजकीय महत्त्वाकांक्षेच्या जोडीला त्या कोणत्याही प्राचीन शत्रूच्या स्वप्नातसुद्धा जी आली नव्हती अशी अेक भयंकर धार्मिक महत्त्वाकांक्षाही अिस्लामच्या ह्या आक्रमणाच्या मागे धगधगत होती. त्यांच्या आक्रमणाला सतत चेतविणाऱ्या आणि त्यांच्या राजकीय महत्त्वाकांक्षेहूनही अनेक पटींनी राक्षसी असलेल्या या दुसऱ्या धार्मिक महत्त्वाकांक्षेच्या अुन्मादात हिंदु-राष्ट्राचा जीवनभूतच असलेला जो हिंदुधर्म, त्याचे हिंदुत्व, तेच नष्ट करण्यासाठी आणि त्या आक्रमकांचा मुस्लिम धर्म खड्गाच्या बळाने या हिंदुजगतावर लादण्या-साठी साऱ्या आशिया खंडातील हे लक्षावधि मुस्लिम आक्रमक अनेक राष्ट्रांतून बाहेर धुमून ह्या हिंदुस्थानवर शतकोशतके तुटून पडत आले.

ख्रिश्चनांचेंही अत्याचारी आक्रमण

ती मुस्लिम संकट परंपरा कोसळत असताच दुष्काळात तेराव्या महिन्याची भर पडावी त्याप्रमाणे पहिल्या ख्रिस्ती शतकातच मलबारप्रांतात घुसलेल्या सीरियन ख्रिश्चनांचा प्रश्न सोडला तरी साधारणतः पंधराव्या शतकाच्या आगेमागे युरोपा-तून पोर्तुगीज, डच, फ्रेंच, ब्रिटिश अित्यादि ख्रिश्चन राष्ट्रेंही पश्चिमेकडून सागरी मार्गाने हिंदुस्थानवर तुटून पडली। त्यांची ती ख्रिश्चन चढाअीही मुसलमानांच्या आक्रमणाप्रमाणेच राजकीय आणि धार्मिक अशा दुहेरी स्वरूपाची आणि तितकीच राक्षसी होती. त्यांनीही लाखो हिंदूंना बेयोनेटांनी बाटवून त्यांच्यावर ख्रिश्चन धर्म बळाने लादण्याचा कसा प्रलय माडला होता ते वृत्त यथास्थल पुढे अुल्लेखिले जाअीलच.

येथे प्रथम हिंदु-मुस्लिम संघर्षाचाच अूहापोह केला जाअील

मुसलमानी आक्रमणाच्या ह्या दोन्ही आघाड्या जरी अेकाच महायुद्धाचीं अुपागें होत्या तरी त्याची मूळचीच राजकीय नि धार्मिक अशी रूपे, त्याच्या लढ्यांची साधनें आणि त्यांची अंतिम फलाफलें ही पुष्कळशी भिन्न भिन्नच होतीं. अर्थात त्याची चिकित्साही काहीशी स्वतंत्रपणे करणे आवश्यक आहे.

यास्तव प्रथमतः त्या महायुद्धातील मुस्लिमाच्या आणि तदितर म्लेंच्छाच्या धार्मिक आक्रमणांचे समीक्षण आम्ही करणार आहोत आणि नंतर मुस्लिमाच्या राजकीय आक्रमणाच्या आघाडीचे समीक्षण करू.

\+ \+ \+

प्रकरण २ रे

केवळ हिंदुनिंदक अितिहास

विदेशी अितिहासकारच काय, किंवा आमच्या प्रत्यक्ष शत्रूंनी लिहिलेले अितिहासच काय, पण आमच्या स्वत:च्या लोकांनी लिहिलेले बहुतेक अितिहासही, हिंदुत्वाच्या निर्मळ नि निर्भय दृष्टिकोनातून ते केव्हाही लिहिले गेले नसल्यामुळे, हिंदूच्या यथार्थ गौरवाच्या गाथा कशा वारंवार गाळतात आणि हिंदूवर कोसळलेल्या आपत्तींचीच तेवढी टाचणे अेकत्र करून आमचा हिंदूचा अितिहास म्हणून तेवढाच कसा प्रदर्शितात त्याविषयीच्या अनेक अुदाहरणांना आम्ही मागेच अुल्लेखिलें आहे. पुढेही अुल्लेखू. ज्या कालखंडाविषयी आम्ही येथे आता लिहीत आहोत त्या कालखंडाचे अुदाहरण तेंच सत्य विशदिणारे असल्यामुळे आम्ही त्याचा खाली

सतत दास्याचाच अितिहास होय ह्या मिथ्या संस्काराचा अेक प्रस्थापित सत्य म्हणून गेली दोन तीन शतके तरी आपल्या हितशत्रूंनी साऱ्या जगभर मोठा गाजावाजा केला होता अुदाहरणार्थ, हिंदुत्वाच्या द्वेषाने डोके फिरून गेलेले डॉ आंबेडकरासारखे गृहस्थ लिहितात —

" The Hindus' has been a life of a continuous defeat It is a mode of survival of which every Hindu will feel ashamed"

हूणानंतर हिंदूंनी केलेला हिंदुकुशापलीकडील खोतानपर्यंतचा दिग्विजय

ह्या प्रसंगापुरतेच बोलावयाचे म्हणजे खरा अितिहास असा आहे की, हूणाचा नि पात केल्यानंतर म्हणजे साधारणत सन पाचशेपन्नासाव्या वर्षानंतर हिंदु राजांनी अनेक मार्गांनी सिंधु नदीस पुन्हा ओलांडून आज ज्यांना सिंध, बलुचिस्थान अफगाणिस्थान हिरात, हिंदुकुश, गिलगीत, काश्मीर अित्यादि नांव आहेत, जे प्रदेश असोकाच्या मृत्यूनंतर वैदिक हिंदूंच्या हातून यवन, शक, हूणादिक म्लेंच्छांनी छिनावून घेअून अुणीपुरी पाचशे वर्षे तरी आपापल्या हाती ठेवलेले होते, ते सिंधूपलीकडील भारतीय साम्राज्याचे सारे प्रदेश त्या सर्व म्लेच्छ शत्रूंची राखरांगोळी करून वैदिक हिंदूंनी त्या काळात पुन्हा जिंकून घेतलेले होते अितकेच नव्हे तर चंद्रगुप्ताच्या साम्राज्याच्या पलीकडे अुत्तर कुरूपर्यंत वैदिक धर्माचा नि राज्याचा ध्वज हिंदूंच्या विजयी सैन्यांनी पुनरपि नअून रोवलेला होता! अेकदा तर काश्मीर पलीकडे मध्य आशियातील खोतानमध्ये हिंदुराजे राज्य करीत असत आणखी अेक त्या काळची चटकदार आठवण दिली म्हणजे पुरे की, कित्येक अितिहासकारांच्या मते प्रत्यक्ष गझनीला राजा शिलादित्य राज्य करीत असे

हिंदुराष्ट्राची पुनरुत्थानक्षमता

हिंदूंच्या राष्ट्रीय पुनरुत्थानक्षमतेची ही आश्चर्यकारक चिकाटी पाहून स्मिथसारखे परकीय अितिहासकारही क्षणभर तरी आश्चर्याने तोंडात बोट घालतात सोनेरी पान चौथे याविषयीची माहिती आणि स्मिथचे हिंदूंच्या त्या काळच्या विजयशाली स्वातंत्र्याची वाखाणणी करणारे मूळ अुद्गारही दिले आहेत ते जिज्ञासूंनी पहावेत या स्थळी लागू तेवढे वाक्य त्यातून अुतरून खाली देत आहे 'After the defeat of Mihirgul (by the Hindoos and the extinction of the Hun power, India enjoyed immunity) from foreign attack for nearly five centuries'

डॉ. आंबेडकरांच्या पूर्वी दिलेल्या हिंदु अितिहासावरील पिसाट नि भरमसाट आक्षेपाचे परस्पर स्मिथनेच असे सणसणीत खंडण केलेले आहे

मुसलमानांचा हिंदुस्थानशी झालेल्या प्रचंड संघर्षाचा प्रारंभ

साधारण समजूत अशी आहे की, सिंधवर महमद कासमने जी स्वारी केली तीच हिंदुस्थानावरील अरबी किंवा कोणत्याही मुसलमानाची पहिली स्वारी होय. परंतु वस्तुत. तसे नाही. त्या स्वारीच्या आधीपासून ते पन्नास वर्षे तरी अरबी मुसलमान, सिंधमध्ये राज्य करीत असलेल्या ब्राह्मण वंशीय राजाशी अधूनमधून तंटे करीत होते सैनिक चढाओचाही प्रयत्न करीत. तथापि मुसल्मानांच्या परकीय तुकड्यापासून तो सैन्यापर्यंत हिंदुस्थानात चंचुप्रवेश नाना दिशांनी करीत चाल-लेल्या या सर्व मुसलमानी आक्रमणाचा क्रमवार अुल्लेख करण्याचा काही येथे संकल्प नाही. अेकंदरीत या सर्व प्रयत्नांची हिंदूंनी डाळ शिजू दिली नाही शेवटी अरबांच्या मुख्य खलिफाचा ओमान येथील गव्हर्नर जो अुस्मान त्याने सिंधच्या हिंदुराज्यावर अुघड अुघड स्वारी केली परंतु सिंधचा त्या वेळचा ब्राह्मण राजा चाचा ह्याने त्या अरब सैन्याचा पराभव करून त्याचा प्रत्यक्ष सेनापति जो अबदुल अजिज त्यालाच ठार मारले. साधारणत ६४० पर्यंतच्या या अुपाढालीनंतर अरबांनी कोणतीही महत्त्वाची अुचापत केली नाही केवळ अेकाकी पडलेला दूरचा मकराणी नावाचा लहानसा प्रदेश तेवढा जिंकून घेअून तेथील हिंदूंना त्यांनी बळाने मुसलमान करून टाकले. तेच हे पुढे कट्टर मुसलमान झालेले त्या काळचे रानवट बलुची लोक होत

मुसलमानांची सिंधवरील पहिली मोठी स्वारी

त्यानंतर अिसवी सन ७११ मध्ये महमद कासम नावाच्या अरबी मुसलमान सेनापतीने पन्नास सहस्र सैन्यासह हिंदुस्थानच्या सिंध प्रांतावर पहिले मोठ्या प्रमाणावरचे असे आक्रमण केले त्या काळी सिंधवर दाहीर नावाचा वैदिक धर्माभिमानी ब्राह्मण राजकुळातील राजा राज्य करीत होता अर्थात् सिंधमध्ये बहुसंख्य जनता वैदिक धर्माभिमानी हिंदूचीच होती अुरलेली अल्पसंख्य जनता बुद्धधर्मीय होती पूर्वी जेव्हा सिंधप्रांत हूणाचा शेवटचा अुग्र राजा जो मिहिरगुल याचे सत्तेखाली होता तेव्हा त्याने बुद्धांचा पुष्कळ छळ केलेला होता त्याचा अुल्लेख सोनेरी पान चौथे यात केलेला आहे (पृष्ठे ६७८ ते ६८०) कारण हा अुग्र स्वभावी मिहिरगुल जरी वंशाने हूण आणि म्लेच्छ होता तरी धर्माने तो वैदिकांच्या रुद्र देवतेचा अेकनिष्ठ अुपासक असल्यामुळे वैदिक धर्माभिमानी होता. आणि तो बुद्ध धर्माचा त्याच्या 'बुळेपणासाठी' अत्यंत तिटकारा करी. परंतु, मिहिरगुलाच्या मृत्यूनंतर सिंधप्रांत वैदिक हिंदुराजाच्या राजसत्तेखाली जेव्हा आला तेव्हापासून त्या वैदिक हिंदु राज्यात बुद्धांना तसा कोणताही त्रास होत नव्हता. त्यांना त्यांचा धर्म त्यांच्यापुरता निर्वेधपणे पाळता येत होता

बौद्धांचा राष्ट्रद्रोह

तथापि वैदिक हिंदूंच्या राज्यावर कोणीतरी मुसलमान नावाचे परधर्मीय नि परकीय लोक चालून येत आहेत हे पाहताच ह्या भारतीय बौद्धांना आनंद वाटू लागला! त्या मूळच्या हिंदुद्वेषी लोकांना क्वचित् असे वाटले असेल की, पूर्वी यवनांच्या (ग्रीकांच्या) मिन्यांडर प्रभृति परकीय राजांनी किंवा परकीय कुशाणांच्या कनिष्काने जसा बौद्ध धर्म स्वीकारून भारतात बौद्ध राज्य स्थापन केले होते तसेच हे नवे परधर्मीय मुसलमान लोकही करतील. अरब मुसलमानांच्या त्या सेनापतीने पहिल्या तडाख्यासरशी सिंधचे देवल हे महत्त्वाचे सिंधुद्वार (बंदर) दाहीर राजाच्या हातून जिंकून घेताच तेथील बौद्धांच्या पुढाऱ्यांनी त्या परकीय सेनापतीचे पुढे जाऊन स्वागत केले. 'दाहिराच्या वैदिकधर्मीय राज्याशी नि लोकांशी आमचा संबंध नाही. आमचा धर्म निराळा, त्यांचा निराळा. आमच्या गुरूने (बुद्धाने) आम्हास अहिंसा व्रताची कडक दीक्षा दिलेली आहे. आम्ही शस्त्र धारण करून राज्याच्या भानगडीत भाग घेत नसतो. ज्याचा विजय होअून राज्य होअील त्या राजाची--मग तो कोणीही असो--त्याची आज्ञा आम्ही अैहिक व्यवहारात मानतो. आता आपण विजय मिळविलात, आता आमचे राजे तुम्ही! तेव्हा आम्ही बौद्ध लोक दाहिराच्या सशस्त्र सैन्यात शिरू किंवा त्यास मिळू अशी शंका सुद्धा मनात आणू नये आणि आपणापासून आम्हा बौद्धांना कोणताही अुपद्रव होअू नये ' अशा आशयाची त्या बौद्धांची शरणागतीची विनंती अैकून त्यांना राजकारणपटु महंमद कासमने त्या वेळेपुरते अभय दिले.

तिकडे देवल सिंधुद्वार मुसलमानांच्या हाती पडले आहे हे कळताच राजा दाहीर आपले सारे सैन्य सज्ज करून मुसलमानांशी लढाअी देण्यास स्वतः रणांगणात अुतरला. महंमद कासिमही देवलच्या आजूबाजूचा सिंधचा प्रदेश जिंकीत पुढे घुसला. ज्या मुसलमान तवारिखकारांनी (वृत्तान्त लेखकांनी) ह्या अरबांच्या स्वारीचे वृत्त लिहिले आहे तेच लिहितात की, सिंध प्रांत जिंकीत जाताना त्यातील दुर्गम वाटा दाखविण्यात, अरब सैन्यास ठिकठिकाणी दाणागोटा पुरविण्यात, दाहिरराजाची वित्तबातमी देण्यात, सिंधमधील बौद्ध लोकांनी आणि त्यांच्या भिक्षूंनी मुसलमानांना शक्य ते साहाय्य दिले! काही वैदिकांनीही देशद्रोह केला, पण तो वैयक्तिक, अपवादात्मक.

राजा दाहीर रणात झुंजत असता ठार होतो

शेवटी मुसलमानांच्या नि हिंदूंच्या मुख्य सैन्याची गाठ ब्राह्मणाबाद येथे पडली. हिंदूंनी हटातटाने लढाअी दिली. मुसलमानांपाशी त्या वेळी तोफा नव्हत्या तरी, अेका नवीन प्रकारची दुरून मारा करणारी भडिमार यंत्रे होती. ती हिंदूंकडे नव्हती. त्यामुळे त्यांचे बळ तोकडे पडू लागले. दाहिराच्या सैन्यात अरब मुसल-

मानाची काही सैनिक पथके पगारावर लढाऊ चाकरीत असत. कासमशी दाहीरच्या सैन्याचे तोंड लागताच ह्या भाडोत्री मुस्लिम सैन्याने अकस्मात् बंड करून दाहीरला कळविले की, 'सेनापति कासम अरब मुस्लिम! हे धर्मयुद्ध आहे. आम्ही मुस्लिम यास्तव तुम्हा हिंदु काफराचे पक्षाने महमद कासमशी आम्ही लढणार नाही.' असे म्हणून त्यांनी हिंदु सैन्यावरच चाल केली! हिंदूच्या शत्रूवरही विश्वासणाऱ्या भोगळमुनीपणाचे प्रायश्चित्त यापुढेही ज्या ज्या हिंदुराजाने मुस्लिम सैन्य पदरी ठेवले त्याला त्याला असेच भोगावे लागले. भर रणात हिंदु सैन्याचा व्यूहच ढासळे!

तरीही झुंज न ढिघडविता हत्तीवर चढून स्वत. दाहीर राजा शौर्याची पराकाष्ठा करीत भर रणधुमाळीत लढत होता. पण जेव्हा तोच रणात ठार झाला, तेव्हा हिंदु सैन्याची दाणादाण उडाली. मुसलमानांच्या सेना लगोलग पाठलाग करीत नगरात घुसल्या.

पण दाहीर राजा रणात ठार झाल्याची वार्ता कळताच त्याच्या तेजस्वी राणीने आणि तिच्यासह शतावधि हिंदुवीरांगनांनी अेका भडकलेल्या प्रचंड चितेत उड्या घेऊन जोहार केला! क्षात्रधर्माची सीमा झाली! त्या राणीला नि श्रेष्ठ वर्गातील कुलीन स्त्रियांना पकडून दासी करण्याचे शत्रूचे मनोरथ बव्हंशी धुळीस मिळाले.

तथापि त्या कोलाहलात दाहीर राजाच्या सूर्यदेवी आणि परिमलादेवी ह्या नावाच्या दोन राजकन्या मात्र, नगरात घुसलेल्या मुसलमानांच्या हाती लागल्या. महमद कासीमने पाडाव केलेल्या सर्व सैनिकांना आणि नागरिकांनाही सरसकट कापून काढले. परंतु दाहीरच्या त्या दोन राजकन्या आणि अितर ज्या शतावधि हिंदु स्त्रिया त्यांच्या हातात पडल्या त्यांना त्यांनी दासी बनवून नेले. हिंदूंची लुटमार, जाळपोळ नि कापाकापी तर बखटक चाललीच होती. ही दुर्दशा त्या अेका नगराचीच उडाली नाही तर मुसलमान सिंधमध्ये पुढे घुसत असता वाटेत आलेल्या नगर ग्रामांचीही तशीच दुर्दशा उडत चालली.

पण ह्या भयंकर राष्ट्रीय संकटात बौद्ध काय करीत होते?

राजा दाहीर रणांगणात ठार होऊन मुसलमानांचा विजय झाला आहे असे कळताच नगरानगरात असलेल्या विहारांतून हे बौद्ध लोक मुसलमानांच्या स्वागतार्थ मोठमोठ्या घटा बडवीत होते! आणि मुसलमानी राजाचा अुत्कर्ष व्हावा म्हणून सामुदायिक प्रार्थना करीत होते!

बौद्धांच्या पापाचे हातोहात प्रायश्चित्त!

पण जे त्यांनी अशा नवसाने मागितले तेच त्यांच्या मुळावर आले! शेवटची लढाअी जिंकताच जेव्हा मुसलमान सिंधमध्ये वादळासारखे घुसले तेव्हा वैदिक हिंदूंचे

जसे शिरकाण होत चालले त्याहूनही निष्ठुरपणे मुसलमानानी बौद्धाचे शिरकाण केले। कारण वैदिक हिंदु गटागटाने नि व्यक्तिशःही अिथे तिथे लढत तरी होते. त्यामुळे त्याचा काहीतरी वचक मुसलमानास बसे, परतु बौद्ध विहारातून नि बौद्ध वस्तीतून तर तसा सशस्त्र प्रतिकार करणारा कोणीही भेटण्याची चिताच नसल्या-मुळे भाजी कापावी तशी बौद्धाची मुसलमानानी कापाकापी केली. जे बौद्ध मुसल-मान झाले, तेच काय ते वाचले सार्‍या सिंधमध्ये पसरलेले त्याचे विहार नि त्यातील भाराभर मूर्ति 'बुद्धपरस्तीचा' म्हणजे मूर्तिपूजेचा भयकर तिटकारा अस-लेल्या मुसलमानानी तोडून फोडून टाकल्या.

'बुद्धपरस्त' हा मुसलमानात शिरलेला शब्दच मुळी 'बुद्धप्रस्थ' या बौद्धाच्या सस्कृत शब्दाचा अपभ्रश' आहे मुसलमानाना हिंदुस्थानात घुसताना प्रथम प्रथम ब्याक्टिरिया, पार्थिया अित्यादि प्रातात मूर्ति अशा बुद्धाच्या विहाराच्या "प्रस्था' तूनच बहुसख्येने आढळल्या. त्यामुळे मूर्तिपूजकाना ते बुद्ध परस्त' म्हणजे 'बुद्धप्रस्थी' असे म्हणू लागले. अशा बुद्धप्रस्थाचा म्हणजे मूर्तिपूजकाचा विध्वस करणे ही मुस्लिमाची धर्माज्ञाच होती.

मुसलमानांच्या आततायी हिंसेने बौद्धांच्या आततायी अहिंसेचा केलेला शिरच्छेद ।

पृष्ठ ६३१ ते ६३३ मध्ये बौद्धधर्म हिंदुस्थानातून नामशेष का झाला ह्या प्रश्नाचा जो अूह केला आहे त्याचा या पुस्तकातील विषयास अवश्य तितका समारोप करण्याचे कालप्राप्तस्थान हेंच आहे. ज्या अिसवी सन ७०० च्या कालाविषयी आता आम्ही अिथे लिहीत आहोत, त्या काळी म्हणजे मुसलमान भारताच्या सीमेन सिंधकडे पाअूल टाकण्याच्या आधीच, भारतामध्ये चहूकडे बौद्धाची सख्या सारखी घटत जाअून तो पथ क्षयाच्या मार्गास लागलेला होता. मागील प्रकरणातून हे दाखविलेच आहे की, बुद्ध तत्त्वज्ञानाचे नि धर्ममताचे वैदिक धर्मधुरधरानी जे वैचारिक खडन यशस्वीपणे केले ते काही भारतातून बौद्धाच्या झालेल्या समूळ अुच्छेदाचे अेकमेव कारण नाही. त्या अुच्छेदास अनेक राजकीय नि सामाजिक घटनाही कारणीभूत झालेल्या होत्या. त्यापैकी ज्या घटनाकडे यापूर्वीच्या बहुतेक अितिहासकाराचे लक्ष गेलेले नाही, किंवा ज्याना त्यानी द्यावे अितके प्रामुख्य दिलेले नाही, अशा काही अिथे अवश्य त्या त्या घटनाचा नि कारणाचा अुल्लेख ठसठशीतपणे ह्या सक्षिप्त समारोपात करीत आहो

पहिलें कारण म्हणजे बौद्धांचा राष्ट्रद्रोह

बौद्ध सघाने परचक्राच्या राष्ट्रीय सकटात साघिक रीत्या वारवार केलेल्या भारताच्या ह्या राष्ट्रद्रोहाविषयी ह्या पुस्तकाच्या ६२१ ते ६३६

६४१ ते ६५१, ६६३ ते ६६४, ६७६ ते ६७७ ह्या पृष्ठांतून पर्याप्त खल केलेलाच आहे. बौद्धाच्या ह्या राष्ट्रद्रोही प्रवृत्तीमुळे सारी राष्ट्राभिमानी नि राजधुरंधर जनता त्यांचें अुच्चाटन करण्यास प्रवृत्त झाली. बौद्धसंघ म्हणजे अुपजत राष्ट्रद्रोह्यांचा संघ होय अशी अनुभवान्ती राष्ट्रभक्त नि राज्यधुरंधर भारतीय जनतेची निश्चिति होअून चुकल्यामुळे त्या बौद्ध संघाला राज्यसत्तेचा असा लवलेश पाठिंबा अुभ्या भारतवर्षात कोठे सहसा मिळेनासा झाला. त्यातही ह्या अिसवी सन ७०० च्या काळात अुत्तर भारतामध्ये तरी जीं वैदिकधर्माची अत्यंत कट्टर पुरस्कर्ती नि अभिमानी असत अशीं नवोदित रजपूत राज्यें जिकडे तिकडे भरभराटत असल्यामुळे तो बौद्धसंघ, तो बौद्ध संप्रदाय भारतभर अनाथासारखा, बहिष्कृतासारखा, दुर्बळ नि पंगु होअून पडला होता.

दुसरें कारण म्हणजे बौद्धांची आततायी अहिंसा

त्यांच्या राष्ट्रद्रोहाने ज्याप्रमाणे राष्ट्राभिमानी नि राज्यधुरंधर भारतीय वर्ग ह्या बुद्धधर्मास विटून गेला, त्याचप्रमाणे राष्ट्रातील सर्वसामान्य जनता जी पूर्वी अेकदा त्या बौद्ध संप्रदायाच्या भजनी लागली होती – तीही त्यांच्या आततायी अहिंसेच्या अुपद्रवाने त्रस्त होअून त्या बौद्धधर्मास विटून गेली. अशोकाच्या किंवा श्रीहर्षाच्या राजवटीप्रमाणे ज्या अिनमिन साडेतीन प्रसंगी बौद्धांचे हाती अफाट राजसत्ता आली त्या वेळी राजदंडाच्या बळाने त्यांनी आपली बौद्ध मतें वैदिक जनतेवर लादलीं होती. बौद्धांनी केलेल्या त्या वेळच्या धार्मिक अत्याचाराचे अनेक अुल्लेख नि अुदाहरणें त्या वेळच्या ग्रंथांतून आढळतात. तथापि त्यापैकी वैदिक ग्रंथातील अुतारे दिले असता ते परपक्षीय म्हणून कोणा शकेखोराला सुद्धा संदेहास्पद वाटण्याचा संभव अुरू नये ह्यास्तव परदेशीय नि अवैदिक अशा अनेक अितिहासकारांनीही त्याविषयी किती कडकपणे लिहिले आहे त्याची अेक वानगी म्हणून व्हिन्सेंट स्मिथ यांच्या The Early History of India ह्या ग्रंथातील अेक अुतारा तेवढा खाली देत आहो.

It is recorded by contemporary testimoney that in the seventh century king Harsh, who obviously aimed at copying closely the institutions of Ashok did not shrink from inflicting capital punishment without hope of pardon on any person who dared to infringe his commands by saying anything or using flesh as food in any part of his dominion. Kumar Pal, a jain king of Gujrath imposed savage penalties upon violators of his (similar) rules. An unlucky merchant who had committed the atrocious crime of cracking a louse was brought before a special court at Anilhawada and punished by the confiscation of his whole property.

Another wretch who had outraged the sanctity of the capital by bringing in a dish of raw meat was put to death The special court constituted by Kumar Pal, (for this purpose) had functions similar to those of Ashoka's censors And the working of the later institutions sheds much light on the unrecorded proceedings of the earlier ones'

याचा भावार्थ असा —तत्कालीन पुराव्यावरून हे सिद्ध होते की, अशोकाप्रमाणेच श्रीहर्षानेही राजाज्ञा सोडली होती की, जो कोणी कोणत्याही प्राण्याची हिंसा करील किंवा मांसाशन करील, त्याला वधदंड देण्यात येअील त्याला राजदयेचासुद्धा आधार मिळावयाचा नाही आणि त्याप्रमाणे त्याच्या साम्राज्यात (मासे, पशु, पक्षी, हिंस्र श्वापदासुद्धा) कोणताही प्राणी असा मारणाऱ्यांना किंवा मांसाशन करणाऱ्यांना वधदंडाची शिक्षा देण्यात येत असे कुमारपाल हा गुजराथेतील राजा जरी जैन मताचा होता, तथापि प्राणिहिंसेच्या प्रकरणी त्याने बौद्ध अशोकाचाच कित्ता पुढे ठेवून त्याच्या राज्यात अशा प्राणिहिंसक किंवा मांसाशनी अपराध्यांना हुडकून काढण्यासाठी गुप्त हेरांचे जाळेचे जाळे पसरलेले होते अशा निष्ठुर राजाज्ञापायी अशा 'अपराधी' लोकांना किती राक्षसी शिक्षा होत हयाची केवळ वानगीसाठी अेकदोन प्रमाणित अुदाहरणे दिली म्हणजे पुरे अेका अभाग्या व्यापाऱ्याने अेक अू अंगावरची अू, टिचून मारली हया घोर अपराधासाठी त्याला पकडून अनहिल्वाडा येथील विशेष न्यायालयापुढे खेचून त्याची मत्ता, शेतीवाडीसुद्धा राजहृत (जप्त) करण्याची शिक्षा देण्यात आली अेक माणूस कच्च्या मांसाचा अेक खाद्य पदार्थ राजधानीत आणताना पकडला गेला हया घोर अपराधासाठी त्याला मृत्युदंडाची शिक्षा ठोठावली जाअून ठार करण्यात आले

पण त्या हुतात्म (Martyred) 'अू' चे काय झाले ?

ज्या मनुष्याने आपल्या डोक्यातली ती अू टिचून मारली त्याच्या राजहृत मत्तेच्या विक्रीतून आलेल्या सहस्रावधि रुपयाच्या व्ययाने त्या 'अू'चे स्मारक करण्यासाठी अेक मोठे स्मृतिभवन जैन आचार्यांच्या सांगण्यावरून त्या जैन राजाने बांधले आणि त्याचे नाव ठेवले 'यूकविहार'! (अुवेचे मंदिर)!

ही कथाही अितर कोणी लिहिलेली असती तर जैन मताचे विडंबन वाटले असते परंतु स्वत जैन ग्रंथकारच ती कथा गौरवाने सांगतात आणि अशा अितरही अनेक घटना त्या ग्रंथकारांनी दिलेल्या आढळतात यास्तव वरील घटना विश्वसनीय म्हणून दिली आहे

डोक्यातील अुवा वाचाव्यात म्हणून डोकेच अुडवावयाचे! मांशाचा जीव वाचावा म्हणून माणसाचा जीव घ्यायचा! ही म्हणे अहिंसा! जणू काय माणसाला

मारणे म्हणजे हिंसा नव्हे, मनुष्याला काही प्राण नव्हता ! हिंसेहून आततायी झालेल्या ह्या अहिंसेच्या राक्षसी छळाने भारतातील व्याध, मच्छीमार, कोळी, खारवी, पारधी अित्यादि हिंसात्मक व्यवसाय करणाऱ्या लक्षावधि लोकांच्या अुपजीविकेचे साधनच नष्ट झाले

त्या त्या जातींच्या लक्षावधि लोकांना या राज्याच्या ह्या अहिंसात्मक आज्ञेमुळे त्यांची नि त्यांच्या मुलाबाळांची मात्र अुपासमारीने कशी हिंसा होणारी आहे त्याविषयी बरीच चळवळ केल्यानंतर त्या गुजराथेतील धर्मपाल राजाने कृपाळू होअून अशी दुसरी आज्ञा सोडली की ह्या हिंसात्मक धंदे करणाऱ्या लक्षावधि लोकांनी ते धंदे सोडलेच पाहिजेत, तथापि त्यांच्या मागणीप्रमाणे त्यांच्या पोटगीसाठी तीन वर्षेपर्यंत शासन संस्थेकडून त्यांना पैसे देण्यात येतील

अर्थात तीन वर्षांनंतर पुन्हा अुपासमारीने त्या लक्षावधि लोकांचे हाल काही बंद होणारे नव्हते कारण मासांन्न हेच त्यांचे मुख्य अन्न होते आणि त्यांना ते बहुधा फुकट मिळू शके पण ह्या आततायी अहिंसेच्या छळापायी तेच मृत्युदंडार्ह ठरल्यामुळे त्या सर्वसामान्य जनतेनेही बौद्ध धर्माविषयी नि बौद्ध राजवटीविषयी अत्यंत चीड अुत्पन्न होअून त्या त्या जातीतील लक्षावधि जनतेनेही बुद्ध धर्माचे जू झुगारून दिले ! आणि देशकाल पात्रानुसारी नि मानवी हितकारी अशा सापेक्ष अहिंसेचाच काय तो पुरस्कार करणाऱ्या वैदिक, म्हणजेच त्या काली अधिक समावेशक स्वरूप असलेल्या 'सनातन धर्मास' लक्षानुलक्ष लोक पुन्हा शरण रिघाले

अस्पृश्यतेची रूढी बुद्ध धर्मामुळे बळावली, अुणावली नाही

आजही पुष्कळ लोकांची, प्रचारकांचा नि कित्येक अितिहास लेखकांचीही अशी अेक समजूत झालेली दिसते की भारतीय बौद्ध अस्पृश्यता पाळीत नव्हते आणि बुद्ध धर्मामध्ये बुद्धांच्या राजवटीत कोणीही अस्पृश्य समजले जात नसत परंतु हा समज भ्रामक आहे अैसे कोणाच्या पोथीत काय सांगितले आहे हा प्रश्न दुय्यम आहे प्रत्यक्ष व्यवहारात काय घडत होते हा प्रश्न खऱ्या महत्त्वाचा आहे बौद्धांनी अहिंसा तत्त्वाचा वापर करताना जो वर वर्णिल्याप्रमाणे आततायीपणा केला आणि विशेषत बौद्ध राजवटीत प्राणिहिंसा नि मांसाशनही वधार्ह ठरवून तशा अपराध्यास जेथे तेथे हुडकून काढून प्राणदंडाच्या शिक्षा देण्याचा प्रत्यक्ष सपाटा चालविला, त्या त्यांच्या आततायीपणाचा हा परिणाम अपरिहार्यच होता की, अस्पृश्यतेची रूढि व्यवहारात नाहीशी होण्याचे ठायी बौद्ध कालात ती अधिकच तापदायक, विस्तृत नि दृढमूल झाला स्थलाभावामुळे अैथे ह्याविषयी अधिक खल करणे शक्य नाही, आणि त्याचे कारणही नाही नि संदिग्ध पुरावा म्हणून भारतीय वैदिक किंवा भारतीय बौद्ध ह्यातील कोणाचेही तत्कालीन मत न देता त्या त्या काळेस बौद्ध धर्माचे अभिमानी असलेले जे त्रयस्थ चिनी प्रवासी

भारतात येअून जात त्याचेच मत अिथे दिले की पुरे आहे. ते लिहितात : 'ज्या ज्या जातीनी काही केल्या त्याचे हिंसात्मक धंदे काही सोडले नाहीत आणि बौद्ध धर्माप्रमाणे अहिंसापालन केले नाही, अशा चंडाल प्रभृति जातीना त्या अपराधा-साठी गावाबाहेर बहिष्कृत समजून काढून दिले जाअी. महारोग्याप्रमाणे गावा-पासून दूरच्या ठिकाणी त्याना वस्ती करावी लागे. जर कधी बाजाराच्या दिवशी किंवा अितर कामासाठी त्याना गावात प्रवेश देण्यात आला तर अितर ग्रामस्थाना त्याचा विटाळ होअू नये म्हणून त्या अस्पृश्यानी हातात अेक खुळखुळा बांधलेली काठी किंवा टिमकी घेअून मार्गाने ती वाजवीत जावे, असा कडक दंडक आहे. म्हणजे तसा आवाज अैकताच मार्गस्थ लोक सावध होअून त्याच्या विटाळापासून दूर राहत.'

अस्पृश्याना गावात येताना जी वाअीट वागणूक पेशवाअीत मिळे, त्यासाठी जे कोणी अज्ञानाने किंवा मत्सराने पेशव्याच्याच नावाने काय ते खडे फोडतात त्यानी प्राचीन कालाचा हा प्रत्यक्ष पुरावा पाहून ह्या अपराधासाठी अशोक, श्रीहर्ष प्रभृति बौद्धराजाच्या नि विक्रमादित्यापासून राजपुतापर्यंतच्या क्षत्रिय राजाच्या नावानेही खडे फोडले पाहिजेत कारण अस्पृश्यतेची ही अपराधी रूढी पेशव्यानीच काय ती प्रथम चालू केलेली नसून ती फार प्राचीन काळापासून भारतामध्ये वैदिक काय, बौद्ध काय, किंवा जैन काय सर्वांच्याच राजवटीमध्ये चालू होती. आणि त्यातही बौद्धकालात ती नष्ट केली जाण्याचे ठायी, अधिकच निष्ठुरपणे नि कटाक्षाने पाळली जाअी. अितकेच काय पण अस्पृश्यही त्याच्या खालच्या जातीना असेच अस्पृश्य मानीत आले आहेत. जी काही अस्पृश्य मंडळी बौद्धात अस्पृश्यतेला थारा नाही असे चुकीने समजून त्या बौद्ध संप्रदायाचे अवास्तव स्तोम माजवू पाहत आहेत त्यानी हें ध्यानात ठेवावे की, वैदिक धर्मीयाच्या सापेक्ष अहिंसेपेक्षा बौद्धाच्या या आततायी अहिंसेपायीच चांडालादि अस्पृश्याची अधिक दुर्दशा होत गेली. बौद्ध संप्रदायाने अस्पृश्यता वाढविली, अुणावली नाही. वरील अितिहासाच्या रोखठोक पुराव्याने हें पडताळून घेअून मग त्याना काय परवडेल ते त्यानी करावे.

त्यानी हे ध्यानात ठेवावे की, वर वर्णिलेल्या कारणासाठीच बौद्धकाळी मासेसुद्धा मारण्यास नि कोणतेही मांस खाण्यास चंदड देणाऱ्या ह्या आततायी बौद्धराजवटीपेक्षा त्या व्याध चांडालादिक अस्पृश्य लोकानाही, लक्षावधि मनुष्याच्या चरितार्थाला नि सापेक्ष प्राणी हिंसेला दंडार्ह न समजणाऱ्या वैदिक राजवटीच तुलनेने अधिक सुखावह वाटू लागल्या. आणि त्याच्यातील ज्यानी पूर्वी स्वेच्छेने वा निरुपायाने बौद्ध धर्म अंगीकारलेला होता ते सहस्रावधि अस्पृश्यही बौद्ध धर्माचा त्याग करून पुन्हा वैदिक धर्मचेच अनुयायी झाले. अशा प्रकारे मुसलमानाचा सिंध प्रातात पाय पडण्यापूर्वीच साऱ्या हिंदुस्थानात अुच्च वर्णापासून तो सामान्य जनते–

पर्यंत बौद्ध धर्माच्या लक्षानुलक्ष अनुयायांची संख्या, सारखी घटत गेल्यामुळे तो संप्रदाय त्याच्या अंगभूत असलेल्या रक्तक्षयानेच ऱ्हास पावत आलेला होता. अितका की त्या काळीं ती दुर्दशा प्रत्यक्ष पाहिलेल्या बौद्ध धर्मीय चिनी प्रवाशांनी मुद्दा हळहळून लिहले आहे की, बुद्धाच्या प्रत्यक्ष निवासाने पवित्र समजलीं गेलेलीं आणि अेका काळी भरभराटीत असलेली बुद्धगया, मृगदाव, श्रावस्तीनगर, कुशीनगर, बुद्धाचें जन्मस्थान असलेलें कपिलवस्तु अित्यादि बौद्धाचीं जागतिक तीर्थक्षेत्रेंही त्या काळी अुजाड झालेलीं होतीं. आणि तेथे जिकडे तिकडे रान माजलेलें होतें.

तथापि ऱ्हास पावत असला तरी बौद्ध संप्रदाय मुसलमान येण्याच्या आधी हिंदुस्थानातून अगदी नामशेष झालेला नव्हता. सिंध, कांबोजकडे त्याच्या अनुयायांची बरीच संख्या होती. पूर्व बंगालमध्येही तो टिकून होता. हिंदुस्थानातील अितर सर्व प्रांतात अत्यल्प प्रमाणात कां होअीना, पण बौद्ध लोक निवसत होते. अशी अेक आख्यायिका आहे की, बौद्धांच्या विहारांची नि अर्थात् भिक्षूंची अितकी मोठी संख्या आजच्या बिहार प्रातांत फार पूर्वी होती की त्या प्रांतासच बिहार हे नांव पडलें. परंतु मुसलमान येण्याचे आधी तशी स्थिति जरी तेथें नसली तरी स्तूपादिक काही बुद्धप्रस्थें आणि बौद्ध लोक त्या प्रांतांतही त्या काळी निवसत होते. त्या काळी जिकडे तिकडे वैदिक राजवटीच भरभराटीत असल्यामुळे राष्ट्रद्रोही अुपद्व्याप करण्याची किंवा आपले धर्माचार दुसऱ्यावर बळाने लादण्याची, अिच्छा असो वा नसो पण, शक्ति तरी हिंदुस्थानातील त्या बौद्ध सप्रदायात अुरलेली नव्हती. आणि ते जोवर आपापल्या परी आपला धर्माचार पाळून असत, तोवर त्याच्या विहाराना, भिक्षुसंघाना किंवा अितर अनुयायांना वैदिक राजवटीत कोणत्याही प्रकारचा अडथळा करीत नसत. त्यांचे धर्मस्वातंत्र्य अबाधित होतें, हे चिनी प्रवासी मनमोकळेपणाने मान्य करतात.

मग मुसलमान येण्याच्या आधी प्रांता-प्रातांतून बौद्धाची वसत असलेली ही लक्षावधि लोकांची सख्या आणि तीं बुद्धप्रस्थें हीही हिंदुस्थानातून अगदीच नामशेष कशी झालीं ?

अगदी पूर्वी विशेषत: पाश्चात्य अितिहासकारांचा असा अेक ठाम पूर्वग्रह झालेला असे की, केव्हातरी किंवा अधून मधून वैदिक धर्मीय राजसत्तांनी खड्गाच्या बळावर बौद्धांचें शिरकाण करून त्याना निर्मूल केलेले असावें, किंवा त्यांच्यावर बळाने वैदिक धर्म लादलेला असावा. या पूर्वग्रहास अैतिहासिक आधार मिळावा म्हणून त्यानी त्या त्या काळाचा भारतीय अितिहास चाळणीतून पीठ गाळावें तसा अगदी चाळून चाळून पहिला. परतु किरकोळ अपवाद जमेस धरूनही हिंदुस्थानातील बौद्धांचें असें बलपूर्वक नि योजनाबद्ध निर्मूलन झाल्याचा त्यांना कोणताही पुरावा मिळू शकला नाही. शेवटी त्यांच्यापैकी कित्येक अितिहासकारांनी आपला पूर्वग्रह चुकीचा असल्याचें आणि असें बलपूर्वक निर्दालन झाल्याची कल्पना मूलतःच मिथ्या असल्याचें मनमोकळेपणे मान्य केलेले आहे.

तर मग हिंदुस्थानातून बौद्धाचे हे आमूलात् निर्दालन शेवटी कोणी केले ? ह्या प्रश्नाचे अुत्तर मात्र परदेशी नि स्वदेशी अशा बहुतेक अितिहासकाराना सापडलेले दिसत नाही. किंवा त्यानी ते स्पष्टपणे सांगितलेले नाही. हिंदुस्थानातून बौद्धाचा धर्म जवळ जवळ नामशेष होण्याचे – हे तिसरे कारण म्हणजे बौद्धाची मुसलमानाशी पडलेली गाठ !

बौद्धानी सिंध प्रातात मुसलमानाची स्वारी होताच कसा स्वराष्ट्रद्रोह केला, कशी मुसलमानाची मनधरणी केली आणि तरीही 'बुद्धप्रस्थी' म्हणजेच मूर्तिपूजक असणाऱ्या आणि आत्यंतिक अहिंसेचा अुदो अुदो करणाऱ्या बुद्ध धर्माविषयी मुसलमानी धर्मातच असलेल्या तीव्र द्वेषापायी मुसलमानानी सिंधमध्ये बौद्धाचा कसा निःपात केला ते वर सक्षेपत. सांगितलेले आहेच अगदी त्याच कारणासाठी आणि त्याच पद्धतीने मुसलमान जसजसे हिंदुस्थानात प्रातामागून प्रात जिंकीत पुढे घुसले तसतसा बुद्धप्रस्थाचा आणि बौद्ध जनतेचा त्यानी शस्त्रबलाने निःपात केला. अेका हातात कृपाण नि दुसऱ्या हातात कुराण अशा आततायी हिंसेलाच स्वधर्म मानणाऱ्या त्या मुसलमानाच्या अेकामागून अेक सेनापतीने नि सैन्याने साऱ्या हिंदुस्थानातील बौद्धाचे स्तूप, संघाराम, विहार, बुद्धमूर्ति, स्तंभ, तोडून मोडून पाडून अुद्ध्वस्त केले बहुतांश बौद्ध मृत्यूच्या भीतीपायी मुसलमान होण्यास सिद्ध झाल्याने त्या सर्वांना त्यानी मुसलमान करून टाकले. गांधार, कांबोज प्रभृति ज्या वायव्येकडील प्रातात बौद्धाची बरीच वस्ती असे तेथे बौद्ध असा अुरला नाही. सारे मुसलमान झाले बिहार प्रातात बखत्यार खिलजी चालून येतो आहे असे कळताच कित्येक बौद्ध आपले ग्रथ नि आपला जीव वाचविण्यासाठी तिबेट, चीनकडे अनेक ग्रथ घेअून पळून गेले अुरले ते बाटविले गेले कोणी कोणी हुतात्मेही झाले असतील. पण लढले असे कोणीच नाहीत. संघटितपणे भारतीय बौद्धाच्या अेखाद्या सैन्याने वा समुदायाने मुसलमानाशी सशस्त्र समरात म्हणण्यासारखी लढाअी वा झुंज दिली असे काही कुठे आढळत नाही !

पूर्व बंगाल्यातच मुसलमान बहुसंख्य कसे ह्या कोड्याचा अुलगडा

तीच स्थिति पूर्वबंगालची ! तेथे बौद्धाची बरीच संख्या होती. पण तुरळक अपवाद सोडता साऱ्याच्या सारे मुसलमान झाले ज्या दिल्लीत पाचशे वर्षे तरी अेकाहून अेक कडवे मुसलमानी सुलतान नि बादशहा राज्य करून गेले त्या प्रत्यक्ष दिल्लीत वैदिक हिंदूची तेव्हाही नि आजही बहुसंख्याच आहे. सारा अुत्तर प्रदेश तो थेट पश्चिम बंगाल यातही मुसलमानी राज्यात काय किंवा आज काय वैदिक हिंदूचीच बहुसंख्या आहे. कारण मुसलमान प्रथम जिंकीत आले तेव्हाही त्या प्रातातून बौद्धाची संख्या होती नव्हती अशीच असे. अगदी पूर्व टोकास असलेल्या

ह्या अेका पूर्वबंगाल्यातच मुसलमानांनी तो प्रांत जिकल्यानंतर हिंदूंची अल्पसंख्या झाली; ती कशी ? ह्या कोड्याचा अुलगडा ह्या घटनेमुळेच होतो की, त्या पूर्व-बंगाल्यात बौद्धांची वरील प्रांतापेक्षा पुष्कळ अधिक वस्ती होती. आणि ते, अपवाद सोडता सारेच्या सारे मुसलमान झाले. म्हणून तेव्हापासून त्या प्रांतातच काय ती मुसलमानांची अेवढी मोठी संख्या अेकत्र सापडते.

अशा प्रकारे बौद्धाच्या सप्रदायाचें सामाजिक अस्तित्व जे हिंदुस्थानातून अक-स्मात् नामशेप झालें तें मुसलमानांच्या आततायी शस्त्रबलाने नि हिंसेनेच होय. त्या अेकमेकांची गाठ पडताच मुसलमानांच्या आततायी हिंसेने बौद्धांच्या आततायी अहिंसेचा शिरच्छेद केला.

पण बुद्धधर्माची नि स्वतः बुद्धदेवाची भारतात अंती काय गति झाली ? भागीरथीतून फुटलेला अेखादा जलप्रवाह जसा अलगपणे अनेकयोजनें वहात वहात पुढे कुठे तरी भागीरथीसच मिळावा तसा भारतीय बुद्धधर्म हिंदुधर्मात विलीन झाला. आणि हिंदूच्या अवतारमालिकेत बुद्धदेवांची प्रतिष्ठापना होअून त्याचेंही हिंदूकरण करण्यात आलें !

३०० वर्षे, म्हणजेच निदान पाच पिढ्या मुस्लिम राजसत्तेला हिंदूनी सिंध-प्रांताबाहेर पाअूल टाकू दिलें नाही. अितकेंच नव्हे तर वरचेवर अुलट चढाया करून सिंधप्रांत हिंदूनी परत दोनशे वर्षे तरी जिकूनही घेतला होता.

मागे सांगितलेंच आहे की, सिंधप्रांत अि. सन ७११ मध्ये अरबांनी हिंदु-राजाच्या हातून जिकून घेतला. बहुतेक स्वकीय वा परकीय अितिहास ग्रथातून मुसलमानांच्या सिंधच्या स्वारीनतर त्यांच्या हिंदुस्थानवर झालेल्या पुढील स्वाऱ्या अितक्या दाटीवाटीने दिलेल्या असतात नि हिंदूचे प्रांतामागून प्रात जिकीत सारें हिंदुस्थान मुसलमानांनी पादाक्रान्त केल्याचें वृत्त अितके अेका श्वासासरसें सांगून टाकलेलें असतें, विशेषतः शालेय अितिहासातील २०–२५ पानाच्या आकुंचित स्थलात तर ते वृत्त अितके त्रोटकपणे लिहिलेलें असते की, सामान्य वाचकांवर नि विशेषतः विद्यार्थ्यांवर त्याचा असा अेक विपरीत परिणाम होतो की, हिंदूनीं मुसलमानाचा प्रतिकार असा कोठे केलाच नाही. मुस्लिमाना डांवून असें कोणी धरलेंच नाही.

जणूकाय सिंधप्रात जिकताच मुस्लिम जेते जे कोणा जादूच्या घोड्यावर स्वार झाले ते सारें हिंदुस्थान जिकीत जिकीत थेट कन्याकुमारीला पोचले, तेव्हाच कायते ते खाली अुतरले ! पण हा समज अगदी विपरीत आहे !

मध्यंतर काळाची जाणीव

असा विपरीत समज होअू नये म्हणून अितिहास लेखकानी मुसलमानाच्या स्वाऱ्या स्वाऱ्यातील मध्यंतराचा काल नि त्या त्या काळी हिंदूनी केलेला यशस्वी

प्रतिरोध किंवा अयशस्वी असला तथापि केलेला प्रतिकार याचा स्पष्ट ठसा वाचकाच्या मनावर बिंबेल अितक्या प्रमाणबद्ध नि परिणामकारक ठळकपणे त्या त्या घटना वर्णिल्या पाहिजेत हे सिंधचेच अुदाहरण घ्या अरबी मुसलमानानी सिंधप्रांत जिंकल्यानंतर साधारणत ३०० वर्षेपर्यंत हिंदुराज्यानी त्याच्या पुढचा हिंदुप्रदेश मुसलमानाना व्यापू दिला नाही परंतु ह्या महत्त्वाच्या घटनेचा ठसा सर्वसाधारण जनतेच्या मनावर मुळीच अुमटलेला नसतो कारण बहुतेक अितिहास-ग्रथात त्याचा ठसठशीत अुल्लेखच केलेला नसतो

अशा कालखडाच्या दीर्घत्वाची यथार्थ जाणीव होण्याची सोपी युक्ति

अशा मध्यंतरातील कालखडाचा ठसा मनावर न बिंबण्याचे अेक कारण असे आहे की, ' ३०० वर्षे ' किंवा ' तीन शतके ' हे शब्द आपण अवघ्या तीन विपलात लिहून किंवा वाचून पुढे जातो त्यामुळे ह्या कालखडाच्या प्रदीर्घत्वाची यथाप्रमाण कल्पना आपल्या मनावर विशेषत्वाने सागितल्यावाचून बिंबत नाही. अशा वेळी ते दीर्घत्व मापण्याची सोपी युक्ति म्हणजे त्याची अटकळ त्यातील पिढया मोजून करावी तीनशे वर्षे म्हणजे त्यात न्यूनत पाच पिढया तरी अुलटून गेलेल्या असतात ! अिंग्रजाचे राज्य आपल्या चालू पिढीला कितीतरी दीर्घकाल टिकले आहे असे वाटत होते ! पण ते शतकात मोजले तर, दीड शतकच काय ते भरले ! त्या मापाने मोजले म्हणजे हिंदूनी मुसलमानाना ३०० वर्षे म्हणजे तीन शतक, म्हणजेच ' न्यूनत ' दहा – पाच पिढया अुलटून जाअीतोपर्यंत सिंधबाहेर जे पाअूल टाकू दिले नाही त्या घटनेचे अैतिहासिक महत्त्व मनावर यथाप्रमाण ठसते ! हीच गोष्ट अशा अितर मध्यंतरानाही लागू आहे

ह्या मध्यंतराच्या काळात मुसलमानी राष्ट्राचा आवेश किंवा विजिगीषा सुन होअून गेली होती असे तर मुळीच म्हणता येत नाही अुलट तो काळ मुसलमानाच्या भर आवेशाचा होता ह्याच तीनशे वर्षांत त्या अरबी मुसलमानानी बगदादपासून भूमध्य समुद्रापर्यंत, तेथून अुभ्या आफ्रिका खडाचा सारा अुत्तर तट आणि तेथून आज ज्याला जिब्राल्टर म्हणतात ती सामुद्रधुनी अुतरून आजचा पोर्तुगाल नि स्पेन जिंकून दक्षिण फ्रान्सपर्यंतचा युरोपचा प्रदेश हस्तगत केलेला होता ! आजचे जिब्राल्टर हे नावच मुसलमानाच्या ह्या अमोघ दिग्विजयाची साक्ष देत आहे ' जेबल अि तारिक ' म्हणजे अरबी विजेता तारिक ह्या सेनानीने जिंकलेली सामुद्रधुनी अरबानी तिला दिलेल्या ह्या अरबी नावाचेच आजचे जिब्राल्टर ' हे नाव अेक अपभ्रष्ट रूप आहे पण शेवटी फ्रान्सचा शूर राजा ' चार्ल्स ' ' मार्टेल ' म्हणजे ' घणाधारी ' चार्ल्स ह्याने प्रबळ प्रतिकार करून आपल्या ' घणा'च्या घावाखाली अि स ७३२ मध्ये मुसलमानाच्या त्या आक्रमणाचे डोकेच ठेचून त्याना तिरयाचे परत फिरविले त्यामुळेच काय तो पुढचा

सारा युरोप वाचला ! मुसलमानांनी ह्या दिग्विजयात त्या आशिया आफ्रिका खडांतील राज्येच काय तीं जिंकली नाहीत तर त्यातील राष्ट्रांनाच तलवारीचे पाण्याने बाटवून मुसलमान करून टाकले ! आजच्या स्पेन पोर्तुगाललाही त्यांनी बळाने मुसलमान करण्याचा सपाटा चालविला होता त्यांच्याही स्त्रियांचे अपहरण केलें होतें. पण तीं दोन राष्ट्रें त्यांच्या तडाख्यातून अनेक शतकानंतर पुढे मुक्त झालीं कशी ते पुढे सांगण्यात येईल तथापि आफ्रिका खडातील उत्तर पट्टीची सारीची सारी त्या वेळची बाटविलेली राष्ट्रे आजही मुस्लिमची मुस्लिमच राहिलेलीं आहेत !

खरे, तशाच आवेशाने नि राक्षसी धर्मांधतेने हिंदुस्थानचाही नायनाट करण्यासाठी सिंधप्रांतातून बाहेर पडून हिंदूंच्या शेजारच्या प्रांतावर तुटून पडण्याचा प्रयत्न मुसलमानांनी त्या सन ७०० ते १००० च्या काळात केला नाही असेही नाही ! उलट ते सौराष्ट्राकडून आणि वर गांधार प्रांताकडून अनेकवेळा तसे तुटून पडले होते पण हिंदूंकडून परत पिटाळले गेले होते

त्या काळी सिंधच्या पूर्वसीमेपासून तो उत्तर हिंदुस्थानातील प्रांताप्रांतापर्यंत प्रतापी राजपूत राज्यांची सलग मालिकाची मालिकाच अेखाद्या अनुल्लघ्य नसली तरी दुर्लंघ्य पर्वतासारखी सिंधमधल्या मुस्लिम सत्तेला प्रतिरोधीत पसरलेली होती त्यामुळे सिंधप्रांतातून पुढे स्वाऱ्या करून येणाऱ्या मुसलमानांच्या टोळधाडी वायव्येकडे नि सौराष्ट्राकडे हिंदूंच्या निकराच्या प्रतिकाराने पुन्हा पुन्हा मागे पिटाळल्या गेल्या, नि सिंधमध्ये डाबून टाकल्या गेल्या चितोडच्या वल्गाली बाप्पारावळने तर अेकदा सिंधवरच उलट स्वारी करून, मुसलमानांना सिंधमधून हुसकून देअून, तो प्रांत परत जिंकून घेतला होता पुढे अरबांनी तो पुन्हा जिंकला पण शेवटी सुमेर रजपुतांनी सिंधवर आपली राजसत्ता स्थापन केली

ज्या तीनशे वर्षांत वर सांगितल्याप्रमाणे मुसलमान पश्चिम आशिया, आफ्रिका खड नि दक्षिण फ्रान्सपर्यंतचा युरोप पादाक्रांत करू शकले, त्याच तीनशे वर्षांत ते सिंध प्रांताबाहेर पुढे पाऊल टाकू शकले नाहीत या अेका गोष्टी-वरूनच हिंदूंनी त्या तीनशे वर्षांत केलेल्या चिकाटीच्या प्रतिकाराची यथार्थ कल्पना येअील.

तरीही ह्याच काळात हिंदूंना अेखाद्या चद्रगुप्ताप्रमाणे सारी भारतीय शक्ति अेकवटून, मुसलमानांना पिटाळून लावता आलं नाही हें आमचे त्या काळचे वैगुण्यही मनास बोचल्यावाचून राहत नाही

✦ ✦ ✦

प्रकरण ३ रें

ह्या शतकव्यापी हिंदु मुस्लिम महासंघर्षातील मुस्लिम धार्मिक अत्याचाराचे वैशिष्ट्य

गझनीचे सुलतान

सिंधमध्ये अुण्यापुऱ्या तीनशे वर्षे डांबून ठेवलेल्या अरब सत्तेने सिंधप्रांत जरी पूर्णपणे असा सोडला नाही तरी अरबी मुसलमानांचे पहिल्यासारखे मोठ्या प्रमाणावर असे आक्रमण हिंदुस्थानवर पुन्हा केव्हाही झाले नाही शेवटी तर सिंधमध्ये सुमेर रजपुतांचेच राज्य झाले परंतु गांधारपलीकडच्या गझनी या प्रांतात निराळ्या जातीच्या मुसलमानांची सत्ता स्थापन झालेली होती तेथील सुलतान सबक्तगीन ह्याने गांधारातील त्या वेळी राज्य करीत असलेल्या हिंदु राज्यावर स्वारी करून त्या वायव्य दिशेने हिंदुस्थानात घुसण्याची जय्यत सिद्धता चालविली होती पंजाब आणि गांधार ह्या प्रांतावर हूणांना पादाक्रांत केल्यावर हिंदकुशपर्यंत हिंदूंचेच स्वामित्व स्थापन झालेले होते. आणि ब्राह्मणवंशीय राजसत्ता त्या प्रांतावर नांदत होती त्याच ब्राह्मणवंशीय राजकुलात सबक्तगीनच्या वेळी जयपाल नावाचा राजा राज्य करीत होता

धर्मवीर राजा जयपाल आणि धर्मवीर अनंगपाल

राजा जयपालाने सबक्तगीनाचे हें आक्रमक धोरण दूरदर्शीपणे आधी हेरून आपण होअून सबक्तगिनावर स्वारी केली. पण त्या लढाअीत जयपालाचा मोड झाला त्यायोगे अुत्तेजन पावून सुलतान सबक्तगीन जयपालावर तुटून पडला त्या मुसलमानी संकटाला पुन्हा पहिल्यापेक्षाही निकराने तोंड देता यावे यासाठी राजा जयपालाने आजूबाजूच्या हिंदु राज्यामध्ये मुसलमानाविरुद्ध चेव अुत्पन्न करून त्या हिंदु राज्यांची अेक संघटित आघाडी निर्मिली आणि गांधारप्रांतात चढाअी करून आलेल्या सबक्तगिनाशी निकराची लढाई दिली परंतु तीतही जयपालाचा पराभव झाला आणि गांधारसह त्या सिंधूपलीकडील वायव्य प्रांतातील हिंदुराजसत्तेचा अुच्छेद होअून तो सारा प्रांत सुल्तान सबक्तगिनाने आपल्या गझनीच्या राज्यास जोडून टाकला त्यानंतर थोड्याच दिवसात सुलतान सबक्तगीन मरण पावला आणि त्याचे गादीवर धर्मोन्मादात, हिंदुद्वेषात आणि पराक्रमातही शतपटीने कडवा नि क्रूर असलेला त्याचा पुत्र सुल्तान महमद हा गझनीच्या गादीवर बसला हाच होय तो ' बुतशिकन् ' मूर्तिभंजक असी धर्मांध पदवी स्वतःस लावून घेणारा महमद गझनी[1] त्याने राज्यावर येताच मुसलमानांचा त्या वेळचा सर्वश्रेष्ठ धर्माधीश आणि सत्ताधीश जो खलिफा त्याचे सन्मुख भरराज्यसभेत अुठून प्रकट

प्रतिज्ञाच केली की, साऱ्या हिंदुस्थानातील काफराचा नायनाट करीन तरच मी खरा सुलतान । आणि त्या प्रतिज्ञेप्रमाणे लगेच त्याने सिंधु अुतरून हिंदुस्थानावर स्वाऱ्यामागून स्वाऱ्या करण्याचा धुमधडाका चालविला

येथून म्हणजे न्यूनाधिक अेक सहस्राव्या सनापासून, पुढे शतकों शतके चालणाऱ्या हिंदु-मुसलमानाच्या महायुद्धामागून महायुद्धाना खरेखुरे ताड लागले

आधीच दोन वेळा राजा जयपालाच्या नेतृत्वाखालील सयुक्त हिंदुसैन्याचा पराभव केल्यामुळे मुसलमानाच्या सैन्यात प्रबळ आत्मविश्वास अुत्पन्न झालेला होता अुलटपक्षी वायव्यप्रात हातातून गेल्यामुळे आता केवळ पजाबवरच ज्याचे स्वामित्व अुरलेले होते त्या राजा जयपालाने मागील दोन पराभवानीही खचून न जाता मुसलमानाशी पुन्हा अेकदा टक्कर देण्यासाठी प्रयत्नाची पराकाष्ठा करण्याचा खऱ्या वीराला नि राजाला शोभेल असा अढळ निर्धार केला महमद गझनी पजाबवर स्वारी करून येताच अि स १००१ मध्ये जयपालाने त्याच्याशी सिंधु नदीच्या आसमतात पुन्हा अेकदा लढाई दिली परतु आपले स्वराज्य नि स्वधर्म ह्याच्या रक्षणासाठी जे जे राजाचे नि वीराचे कर्तव्य ते ते अढळपणे करीत आलेल्या ह्या राजा जयपालाचा ह्या तिसऱ्या लढाअीतही महमद गझनीने पराभव केला. तेव्हा असे अयशस्वी जिणे जगण्यापेक्षा किंवा म्लेच्छाना शरण रिघण्यापेक्षा राज्यत्याग करून मरणेच वरे असे वाटून त्या मानधन राजा जयपालाने आपला पुत्र जो अनगपाल त्याचे हाती राज्य सोपविले आणि भडकलेल्या चितेत अग्निप्रवेश करून आपल्या प्राणाचे वलिदान केले ।

राजा अनगपाल ह्यानेही सुलतान महमदाच्या आक्रमणास ताठरपणाने विरोध करण्याचे आपल्या शूर पित्याचे व्रत तसेच पुढे चालविले. अि सन १००६ मध्ये महमदाने मुलतानवर स्वारी करण्यासाठी अनगपालाच्या राज्यातून वाट मागितली. पण अनगपालाने त्याची ती मागणी झिडकारली तेव्हा महमदाने अनगपालावर स्वारी केली त्या लढाअीतही अनगपालाचा पराभव झाला त्यास मागे हटाव लागले पुढे महमद मुलतानकडे गेला आहे असे पाहून अनगपालाने पुन्हा अेकदा आजूबाजूच्या हिंदुराजाची स्वधमरक्षणासाठी अेकजूट केली आणि सुलतान महमद अि सन १००८ मध्ये अनगपालावर पुनश्च चालून आला असता या सयुक्त हिंदु सैन्याने त्याच्याशी लढाअी दिली सिंधु नदीच्या आसपास ह्या दोन्ही सैन्याची गाठ पडली ह्या युद्धात हिंदु अितक्या निकराने लढले की, दोन प्रहरच्या सधीस मुस्लिम सैन्याचा व्यूह ढासळून ते अस्ताव्यस्त होअून गेले तेव्हा सुलतान महमदही रण सोडून माघारी फिरू लागला. अितक्यात, त्यापूर्वी नि त्यानतरही हिंदूनी परशत्रूशी दिलेल्या अनेक लढायात जी हानिकारक घटना आकस्मिकपणे हटकून घडत असे आणि तरीही जी टाळण्याचा आगाअू सावधपणा हिंदूच्या ढिलाअीने सहसा केलेला नसे, तीच नेमकी घटना अकस्मात् घडली !

जळत्या बाणाच्या माऱ्यामुळे राजा अनगपालाचा हत्ती हिंदूंच्या चढाईत भर रणात अेकाअेकी भडकला आणि ताड फिरवून पळू लागला त्यामुळे हिंदूंच्या सैन्यात गोंधळ अुडाला रणांगणात माघार घेत असलेल्या महमदाच्या ध्यानात ती गोष्ट येताच हिंदूंच्या माऱ्यामुळे अस्ताव्यस्त झालेल्या त्याच्या मुसलमानी सैन्यापैकी काही निवडक पथके तत्काळ समवेत घेअून फळी बाधून पुन्हा अेकदा त्याने हिंदु सैन्यावर निकराची चढाअी केली त्या शेवटच्या धुमश्चक्रीमुळे हिंदूंचा पराभव झाला तेव्हा मुसलमानाचीही पुष्कळ प्राणहानि झाली असल्यामुळे अनगपालाचा पाठलाग करण्याच्या भरीस न पडता सुलतान महमद मिळाला तेवढा जय पदरात पाडून घेअून गझनीस माघारी गेला परंतु राजा अनगपाळाचा नायनाट केल्यावाचून पंजाबात आपली मुस्लिम सत्ता प्रस्थापित होणे शक्य नाही हे अुघड झाल्यामुळे दीड अेक वर्षांनंतर सुलतान महमद अनगपालावर तिसऱ्यादा चालून गेला ह्या वेळी अनगपालाला कोणीच सहाय्यक नव्हता तरीही त्याच्या अुरलेल्या अेकनिष्ठ सैन्यासह त्याने महमदाशी लढाअी दिली त्याच रणधुमाळीत लढत असताना तो शूर हिंदु राजा अनगपाल ठार मारला गेला

अशा रीतीने पंजाबवर मुसलमानांच्या झालेल्या पहिल्या पहिल्या अनेक आक्रमणाना राजा जयपाल, त्याचा पुत्र राजा अनगपाल आणि त्याचे सहस्रावधि वीर सैनिक यानी आपले हिंदुराज्य आणि हिंदुधर्म याच्या रक्षणासाठी अनेक लढाया देअून नि मुसलमानांचेही सहस्रावधि सैनिक मारून जिवात जीव असतो त्या परशत्रूला रोखून धरले, त्याच वीर कर्तव्य ते करून गेले।

राजा अनगपालाच्या मृत्यूनंतर वायव्य प्रांताप्रमाणेच सुलतान महमदाने पंजाब प्रांतालाही आपल्या गझनीच्या साम्राज्यास अि सन १०१० चे आसपास जोडून टाकले पंचनद प्रांतात हिंदूंच्या राजसत्तेचे अुच्चाटन होअून मुसलमानांची राजसत्ता प्रथमच स्थापन झाली हा विजय मिळताच सुलतान महमद ठाणेश्वर येथील हिंदु राज्यावर आणि हिंदूंचे धर्मक्षेत्र गाजत असलेल्या मथुरा नगरावर लगोलग चालून गेला ही नगरे जिंकून मुसलमानांच्या प्रत्येक धर्मांध आक्रमणाचा जो ठराविक कार्यक्रम असे त्याप्रमाणे तेथील हिंदुमंदिरे पाडून व जाळून टाकून, हिंदु स्त्री पुरुष नागरिकांचे करवेल तितके शिरकाण करून शतावधि हिंदु स्त्रियांना पळवून नेअून आणि अपार धनाची लूट घेअून महमद पुन्हा गझनीस परत गेला. त्या मागोमाग अि सन १०१९ मध्ये प्रतिहारांची राजधानी असलेल्या कनोज नगरावर स्वारी करून महमदाने तेथेही जाळपोळीचा, रक्तपाताचा नि धर्मांध अत्याचाराचा कहर करून सोडला त्यामुळे आजूबाजूच्या हिंदु प्रांतावर त्याचा अितका दरारा बसला की, अि सन १०२३ मध्ये तो जेव्हा ग्वाल्हेर नि कलिंजर येथील हिंदुराज्यावर चालून आला तेव्हा तेथील हिंदु राज्ये निरुपायाने त्याचे आधिपत्य पत्करून त्याची मांडलिक बनली.

प्रतिज्ञाच केली की, साऱ्या हिंदुस्थानातील काफराचा नायनाट करीन तरच मी खरा सुल्तान ! आणि त्या प्रतिज्ञेप्रमाणे लगेच त्याने सिंधु उतरून हिंदुस्थानावर स्वाऱ्यामागून स्वाऱ्या करण्याचा धुमधडाका चालविला

येथून म्हणजे न्यूनाधिक अेक महस्राव्या सनापासून, पुढे शतका शतके चालणाऱ्या हिंदु मुसलमानाच्या महायुद्धामागून महायुद्धाना खरखुरे तोड लागल

आधीच दोन वेळा राजा जयपालाच्या नतृत्वाखालील सयुक्त हिंदुसैन्याचा पराभव कल्यामुळे मुसलमानाच्या सैन्यात प्रबळ आत्मविश्वास अुत्पन्न झालला होता अुन्टपशी वायव्यप्रात हातातून गेल्यामुळ आता केवळ पजाववरच ज्याच स्वामित्व अुरलेल होत त्या राजा जयपालान मागील दोन पराभवानीही खचून न जाता मुसलमानाशी पुन्हा अेकदा टक्कर दण्यासाठी प्रयत्नाची पराकाष्ठा करण्याचा खऱ्या वीराला नि राजाला शोभेल असा अढळ निर्धार केला महमद गझनी पजाबवर स्वारी करून यताच अि स १००१ मध्ये जयपालाने त्याच्याशी सिंधु नदीच्या आसमतात पुन्हा अेकदा लढाइ दिली परतु आपले स्वराज्य नि स्वधर्म ह्याच्या रक्षणासाठी जे ज राजाच नि वीराच कतव्य त तें अढळपणे करीत आलेल्या ह्या राजा जयपालाचा ह्या तिसऱ्या लढाअीतही महमद गझनीने पराभव केला तेव्हा अस अयशस्वी जिणे जगण्यापेक्षा किंवा म्लच्छाना शरण रिघण्यापेक्षा राज्यत्याग करून मरणच बरे अस वाटून त्या मानधन राजा जयपालान आपला पुत्र जो अनगपाल त्याचे हाती राज्य सोपविल आणि भडकलेल्या चितेत अग्निप्रवेश करून आपल्या प्राणाच बलिदान केले !

राजा अनगपाल ह्यानेही सुलतान महमदाच्या आक्रमणास ताठरपणान विरोध करण्याचे आपल्या शूर पित्याचे व्रत तसच पुढे चालविल अि सन १००६ मध्य महमदाने मुल्तानवर स्वारी करण्यासाठी अनगपालाच्या राज्यातून वाट मागितली पण अनगपालाने त्याची ती मागणी झिडकारली तव्हा महमदाने अनगपालावर स्वारी केली त्या लढाअीतही अनगपालाचा पराभव झाला त्यास माग हटाव लाग पुढ महमद मुलतानकडे गला आहे अस पाहून अनगपालाने पुन्हा अेकदा आजूबाजूच्या हिंदुराजाची स्वधमरक्षणासाठी अकजूट केली आणि सुलतान महमद अि सन १००८ मध्य अनगपालावर पुनश्च चालून आला असता या सयुक्त हिंदु सैन्यान त्याच्याशी लढाअी दिली सिंधु नदीच्या आसपास ह्या दोन्ही सैन्याची गाठ पडली ह्या युद्धात हिंदु अितक्या निकराने लढले की, दोन प्रहरच्या सधीस मुस्लिम सैन्याचा व्यूह ढासळून त अस्ताव्यस्त होअून गेल तेव्हा सुलतान महमदही रण सोडून माघारी फिरू लागला अितक्यात, त्यापूर्वी नि त्यानतरही हिंदूनी परशत्रूशी दिलेल्या अनेक लढायात जी हानिकारक घटना आकस्मिकपणे हटकून घडत असे आणि तरीही जी टाळण्याचा आगाअू सावधपणा हिंदूच्या ढिलाअीने सहसा केलेला नस, तीच नेमकी घटना अकस्मात् घडली !

जळत्या बाणाच्या माऱ्यामुळे राजा अनगपालाचा हत्ती हिंदूंच्या चढाअीत भर रणात अेकाअेकी भडकला आणि तोंड फिरवून पळू लागला. त्यामुळे हिंदूंच्या सैन्यात गोंधळ अुडाला रणांगणात माघार घेत असलेल्या महमदाच्या ध्यानात ती गोष्ट येताच हिंदूंच्या माऱ्यामुळे अस्ताव्यस्त झालेल्या त्याच्या मुसलमानी सैन्यापैकी काही निवडक पथके तत्काळ समवेत घेअून फळी बांधून पुन्हा अेकदा त्याने हिंदु सैन्यावर निकराची चढाअी केली. त्या शेवटच्या धुमश्चक्रीमुळे हिंदूंचा पराभव झाला तेंव्हा मुसलमानांचीही पुष्कळ प्राणहानि झाली असल्यामुळे अनगपालाचा पाठलाग करण्याच्या भरीस न पडता सुलतान महमद मिळाला तेवढा जय पदरात पाडून घेअून गझनीस माघारी गेला परंतु राजा अनगपाळाचा नायनाट केल्यावाचून पंजाबात आपली मुस्लिम सत्ता प्रस्थापित होणे शक्य नाही हे अुघड झाल्यामुळे दीड अेक वर्षांनंतर सुलतान महमद अनंगपालावर तिसऱ्यांदा चालून गेला ह्या वेळी अनगपालाला कोणीच सहाय्यक नव्हता. तरीही त्याच्या अुरलेल्या अेकनिष्ठ सैन्यासह त्याने महमदाशी लढाअी दिली. त्याच रणधुमाळीत लढत असताना तो शूर हिंदु राजा अनगपाल ठार मारला गेला

अशा रीतीने पंजाबवर मुसलमानांच्या झालेल्या पहिल्या पहिल्या अनेक आक्रमणांना राजा जयपाल, त्याचा पुत्र राजा अनगपाल आणि त्यांचे सहस्रावधि वीर सैनिक यांनी आपले हिंदुराज्य आणि हिंदुधर्म यांच्या रक्षणासाठी अनेक लढाया देअून नि मुसलमानांचेही सहस्रावधि सैनिक मारून जिवात जीव असतो त्या परशत्रूला रोखून धरले, त्यांचे वीर कर्तव्य ते करून गेले!

राजा अनगपाळाच्या मृत्यूनंतर वायव्य प्रांताप्रमाणेच सुलतान महमदाने पंजाब प्रांतालाही आपल्या गझनीच्या साम्राज्यास अि सन १०१० चे आसपास जोडून टाकले पंचनद प्रांतात हिंदूंच्या राजसत्तेचे अुच्चाटन होअून मुसलमानांची राजसत्ता प्रथमच स्थापन झाली. हा विजय मिळताच सुलतान महमद ठाणेश्वर येथील हिंदु राज्यावर आणि हिंदूंचे धर्मक्षेत्र गाजत असलेल्या मथुरा नगरावर लगोलग चालून गेला ही नगरे जिंकून मुसलमानांच्या प्रत्येक धर्मांध आक्रमणाचा जो ठराविक कार्यक्रम असे त्याप्रमाणे तेथील हिंदुमंदिरे पाडून व जाळून टाकून, हिंदु स्त्री-पुरुष नागरिकांचे करवेल तितके शिरकाण करून शतावधि हिंदु स्त्रियांना पळवून नेअून आणि अपार धनाची लूट घेअून महमद पुन्हा गझनीस परत गेला. त्या मागोमाग अि सन १०१९ मध्ये प्रतिहारांची राजधानी असलेल्या कनोज नगरावर स्वारी करून महमदाने तेथेही जाळपोळीचा, रक्तपाताचा नि धर्मांध अत्याचाराचा कहर करून सोडला त्यामुळे आजूबाजूच्या हिंदु प्रांतांवर त्याचा अितका दरारा बसला की, अि सन १०२३ मध्ये तो जेंव्हा ग्वाल्हेर नि कलिंजर येथील हिंदुराज्यांवर चालून आला तेंव्हा तेथील हिंदु राज्ये निरुपायाने त्याचे आधिपत्य पत्करून त्याची मांडलिक बनली.

महंमदाची सोमनाथावर स्वारी

त्यानंतर ख्रि. सन १०२६ मध्ये सुलतान महमदाची सौराष्ट्रातील सोमनाथ मंदिरावरील सर्वांत अधिक गाजलेली स्वारी आली. त्या वेळी त्याने अितक्या प्रबळ सैन्यासह अगदी अटीतटीच्या घोषणा करून हिंदूंच्या त्या सुप्रसिद्ध मंदिरावर चाल केली होती की, सौराष्ट्राच्या सीमेला भिडताच गुजरात-सौराष्ट्रावर त्या वेळी राज्य करीत असलेला राजा भीम हा त्याच्या भीम नावालाही कलंकित करून अेखाद्या भ्याडासारखा राज्य सोडून पळून गेला. त्यामुळे त्या संघटित मुसलमानी सैन्याशी तोंड देण्यास हिंदूंचें कोणतेही शस्त्रसज्ज नि व्यूहबद्ध असे सैन्य अस्तित्वातच उरले नाही. तथापि अशा बिकट प्रसंगीही आपल्या हातून होअील तितके तरी संरक्षण करण्यासाठी सोमनाथाच्या पुजारी मंडळानेच पुढाकार घेतला आजूबाजूच्या सर्व हिंदु जनतेला आपल्या देवस्थानाच्या नि आपल्या धर्माच्या रक्षणार्थ म्लेंच्छ शत्रूंच्या प्रतिकारास्तव मिळेल ते शस्त्र घेअून धावून या असे अुच्चेतक आव्हान घाडले गेले. त्यासरशी लाखून लाखून सहस्रावधि हिंदुलोक धावून आले. हे युद्ध कोण्या राजासाठी लढावयाचे नव्हते. त्यात लढणाऱ्यांपैकी कोणत्याही हिंदु स्वयंसैनिकाला वैयक्तिक राज्यलाभ होणारा नव्हता ते निर्भेळ धर्मयुद्ध होते. त्यातही ते सहस्रावधी हिंदु म्हणजे अेखादे व्यूहबद्ध, रणशिक्षित, असे सैन्य नव्हते. तो आयत्या वेळी अेकवटलेला हिंदु धर्मवीराचा अेक समुदाय होता. तरीही 'देव मस्तकी धरून' जिवावर अुदार होअून, महमदाच्या संघटित नि कसलेल्या मुस्लिम सैन्याशी ते अहोरात्र झुजले मुस्लिम सैन्य चढून येताना तटापर्यंत, देवालयाच्या तटावरून, शत्रु देवालयात घुसल्यानंतरही हिंदुधर्मवीराचा सशस्त्र प्रतिकार चालूच होता. मुसलमानाच्या रक्ताचाही सडा पडतच होता. शेवटी सुलतान महमदाने जेव्हा देवालयाचा पूर्णपणे पाडाव केला तेव्हा तो स्वेपासरशी थेट गाभाऱ्यात शिरला आणि सोमनाथाची मूर्ति त्याने स्वहस्ते फोडून टाकली ! ह्या आपल्या धर्मांध हतकृत्याचे प्रसिद्ध्यर्थ महमदाने 'बुतशिकन्' (मूर्तिभंजक) ही पदवी धारण केली.

पन्नास सहस्र हिंदुवीरांचें झुंजार बलिदान

मुस्लिम अितिहासकारही लिहितात की, आपल्या देवालयाच्या संरक्षणार्थ लढत असता त्या संग्रामात पन्नास सहस्र हिंदु तरी ठार मारले गेले ! त्या पन्नास सहस्रांपैकी कोणीही हिंदु म्हणाला असता की 'मी मुसलमान होतो' तर त्याला मुसलमानांनी जीवदान दिले असते. कारण त्याच्या धर्माची ती रणनीतीच होती. पण तशा बाटग्या जीवनास धिक्कारून अेक नव्हे, अेक सहस्र नव्हे, तर पन्नास सहस्र हिंदु स्वयंसेवकांनी लढत लढत धारातीर्थात आपल्या प्राणाचें बलिदान केले !

ग्रीकांच्या प्राचीन अितिहासात अशाच अेका प्रसंगी परकीय शत्रूशी झुंजणाऱ्या होरेशिअस नावाच्या अेका प्रख्यात ग्रीक धर्मवीराचा गौरव करताना अेक अिंग्लिश कवि म्हणतो,

" Thus outspake brave Horatius
  the Captain of the gate,
To every man upon this earth,
  death cometh soon or late,
And how can a man die better than
  by facing fearful odds
For ashes of his fathers and
  the temples of his Gods

वरील वीर कवनातील गौरवार्ह भावनेनेच आपल्याही देवालयाच्या आणि स्वधर्माच्या संरक्षणार्थ रणात झुंजत पडलेल्या ह्या हिंदूंच्या पन्नास सहस्र धर्मवीरांच्या स्मृतीस कोणता हाडाचा हिंदु आपली कृतज्ञ श्रद्धांजलि वाहणार नाही !

परंतु अुद्वेगाची गोष्ट अशी की, सोमनाथावरील ह्या महमदाच्या स्वारीविषयी लिहिताना केवळ परकीय अितिहासकारांनीच नव्हे तर अनेक कृतघ्न हिंदु अितिहासकारांनीही त्या पुजारी मंडळाच्या आणि हिंदु समुदायाच्या आपल्या देवावरील भावडया भक्तीचा अुपहास काय तो केलेला आहे परंतु आपल्या राष्ट्रीय सन्मानार्थ आणि आपल्या धर्माच्या संरक्षणार्थ झुंजत त्या सहस्रावधि हिंदु धर्मवीरांनी आपल्या प्राणाचे जे भव्य बलिदान केले त्याचा मात्र काडीअितकाही गौरव केलेला नाही तथापि रत्नाची पारख गाजरपारख्यांना झाली नाही तर तो दोष काही त्या रत्नाचा नसतो

त्या हिंदूंच्या भावडया भक्तीविषयी योग्य ते दूषणही देणे जरी अपरिहार्य असले तरीही ज्यांना त्या दूषणासाठी अुपहास करावासा वाटतो त्यांना हेही पण तेथेच बजावून सांगावयास पाहिजे का आपल्या देवतेच्या जाज्वल्यतेविषयी आणि सामर्थ्याविषयी हिंदूंची जी श्रद्धा होती ती फार फारतर भाबडी होती अितकेच काय ते म्हणता यअील पण दुसऱ्याच्या धर्मावर अत्याचारी शस्त्रबळाने आक्रमण करून अनागस स्त्री पुरुष बाल-वृद्धांना 'माझ्या देवाची—अल्लाची—भक्ति करतोस, मुसलमान होतोस की ठार मारू !' अशी प्रत्येकी धमकी देअून जो जो मुसलमान होण्यास नाकारी त्याचा त्याचा शिरच्छेद करीत पिसाळल्याप्रमाणे धावणाऱ्या मुसलमानांच्या अधर्मभक्तीसारखी, ती हिंदूंची त्यांच्या देवावरील भक्ति, राक्षसी धर्मांध, रक्तपिपासू आणि आपल्या देवालाच दैत्य बनविणारी तरी नव्हतीच नव्हती ! पण तसं ठणकावून सांगण्याचं धैर्य मात्र, केवळ हिंदूंच्याच

भक्तीचा तेवढा अुपहास करणाऱ्या ह्या अुथळ नि भित्र्या लेखकाना झाले नाही ! पुन्हा, सोमनाथादिक हिंदूंच्या मूर्तींचा नि देवालयांचा जेव्हा जेव्हा महमदासारख्या मुस्लिम सेनानींनी विध्वंस केला तेव्हा तेव्हा ज्या मुसलमान तवारिखकारांनी नि मुल्ला मौलवींनी वल्गना केल्या आहेत की, "पहा ! ह्या तुमच्या मूर्ति आम्ही फोडल्या, पण तुमच्या देवाची आमचा हात धरण्याची छाती झाली नाही ! म्हणून तुमचा देव खोटा ! आम्हा मूर्तिभंजक मुसलमानांचा देव, 'अल्ला'च काय तो खरा !" पण ह्या वल्गनांचीच कसोटी खरी मानायची तर मुस्लिम धर्म न मानणाऱ्या नि 'अल्लास धिक्कारणाऱ्या चेंगीझखानाने नि त्याच्या अुत्तराधिकारी पुरुषांनी जेव्हा प्रत्यक्ष खलिफाच्या राजधानीत घुसून, ती अुद्ध्वस्त करून, त्याला ठार मारून, ज्याला 'अल्लाचे घर' म्हणून मुसलमान समजतात त्या त्याच्या कित्येक मशिदींना जाळून टाकले, वायबलाची राख केली, अितरांना आपल्या घोडशाळा बनवून सोडले आणि कुराण ग्रंथांना तर घोड्यांच्या पायाखाली तुडविले तेव्हा अल्लाही त्या चेंगीझखानादिकांचा हात धरू शकला नाही ! अशा शेकडो प्रसंगावरून आपला अल्लाही दुबळा नि खोटा आहे असे मानावयास त्या वल्गना

गझनीच्या ह्या पराक्रमी पण धर्मोन्मत्त सुल्तानाने हिंदुस्थानवर मोठमोठ्या अशा पंधरा तरी स्वाऱ्या केल्या. हिंदूंनीही त्याच्या त्या स्वाऱ्यात त्याला रणांगणामध्ये वारंवार निकराचे सामने दिले; पण त्याचा पराभव असा कोणीही हिंदु राजा करू शकला नाही. तथापि महमदाच्या ह्या स्वाऱ्यामुळे नि नुसत्या राजकीय विजयामुळे हिंदूंची अितकी चिरकालीन हानि झालेली नव्हती की, जितकी त्याने जे लक्षावधि हिंदूंचें वायव्य प्रांतात नि पंजाबात बलात्काराने धर्मान्तर घडवून आणले. जी हिंदुराज्ये जिंकली तीं हिंदूंनी लवकर वा अुशिरा पण पुन्हा जिंकून घेतली, हे पुढच्या अितिहासावरून स्पष्टच आहे. परंतु त्याने लक्षावधि हिंदूंना जें मुसलमान करून टाकले त्यांना मात्र हिंदूंना पुन्हा धार्मिक दृष्टीने जिंकता आले नाही. आम्हाला आमच्या राष्ट्राचा प्रदेश स्वतंत्र करून आमचे गेलेले राज्यबळ परत जिंकता आलें, पण हिंदुराष्ट्राची झालेली संख्याबलाची हानि काही आम्हाला

पण पुढे काही काळाने तीच जात हिंदूची कट्टर वैरी बनली. कुख्यात हिंदुद्वेषी सुलतान महमद घोरी ह्याच घुरी जातीचा होता. वस्तुत. अफगाणिस्थान, पठाणिस्थान, बलुचिस्थान येथील मुसलमान जनतेतील बहुसख्य मुसलमान हे त्या त्या प्रातातील मुळचे निवासी जे हिंदुलोक त्याचेच बाटविलेले वशज होते पण आपले पूर्वज कधी काळी हिंदु होते याची लवलेश जाणीव त्याना पुढे पुढे अुरलेली नसे. अितकेच नव्हे तर ती जाणीव कोणी दिली तर त्याची त्याना चीड येअी 'मागचे काय असेल ते असेल, आज तरी आम्ही जन्मत च अिस्लामचे पाअीक आहोत, मुसलमान राष्ट्राचेच अगभूत आहोत. हिंदु काफिराशी आमचा आता तरी हाडवैरावाचून कोणताही सबध नाही,' अशा धर्मान्ध दुर्भावनेने ते भारावून गेलेले असत. त्याचे नुसते धर्मान्तरच झालेले नव्हते. तर अशा धर्मान्तराचा जो अपरिहार्य परिणाम पिढीमागून पिढीने बाटग्या लोकावर होत जातो तो होअून त्या बाटग्या हिंदूच्या वशजाचे राष्ट्रातरही होत गेले. हिंदुस्थानावरील थेट रामेश्वरापर्यंत झालेल्या पहिल्या पहिल्या मुसलमानी आक्रमणाच्या ज्या पाच सहा शतकाविषयी आम्ही येथे लिहीत आहोत त्या काळाच्या परिस्थितीत अेकदरीत आजचे धर्मान्तर म्हणजेच अुद्याचे राष्ट्रातर ठरत गेले.

पण येथे धर्म शब्दाचा अर्थ तरी कोणता?

पण धर्मांतर म्हणजेच राष्ट्रातर ह्या वरील सूत्रात धर्म नि धर्मान्तर शब्द काय अर्थी योजलेले आहेत ते स्पष्टपणे सागितले पाहिजे. निरनिराळ्या धर्मातील किंवा स्वतत्र दर्शनातील तत्त्वज्ञानाचे तुलनात्मक चिंतन करणे किंवा त्यात जे स्वीकार्य वाटेल असे दर्शन आपल्या व्यक्तीपुरते स्वीकारणे अशा अर्थी काही वरील सूत्रात धर्म आणि धर्मान्तर हे शब्द योजले नाहीत अमुक पुस्तक अीशप्रेषित आहे, त्याच्या दोन पुठ्ठ्यात जे काही सागितलेले आहे ते ते आणि ते तेच काय ते धर्म्य आहे आणि अितर सर्व असत्य नि पापमय आहे अशा अभिनिवेशाने जी धर्मसस्था त्या धर्मग्रथातील तथाकथित तत्त्वज्ञानच नव्हे तर आचार विचार, निबंध (कायदे), व्यवहार, भाषा अित्यादि गोष्टी तदितर धर्मसस्थाच्या अनुयायावर अुपदेशाने न साधले तर कपटाने, क्रौर्याने नि बलात्कारानेही लादण्यास अनमान करीत नाही, त्या धार्मिक बलात्कारासही धर्म्यच समजते, अशा आक्रमक सस्थाच्या धर्मास अुद्देशूनच काय तो वरील सूत्रात धर्म शब्द वापरलेला आहे. अशा आततायी धर्मसस्थानी तदितराचे केलेले जे धर्मान्तर तेच परिणामी त्या तदितराचे राष्ट्रातर ठरते.

ज्ञातीय बहिष्काराचें प्रत्यस्त्र

मुस्लिमाच्या त्या धार्मिक आक्रमणाचा प्रतिकार करील असे रामबाण प्रत्यस्त्रच हिंदूना सापडेना! जे 'ज्ञातिबहिष्कारा'चे प्रत्यस्त्र म्हणून त्यानी

त्या मुस्लिमांच्या धार्मिक आक्रमणांचा प्रतिकार करण्यास सोडलें तें त्यांच्याच अंगावर अुलटले !

ह्या ' जातिबहिष्कारा'च्या प्रत्यस्त्राची त्या हिंदुमुस्लिम धर्मयुद्धाशी संबद्ध असलेल्या स्वरूपापुरती तरी कल्पना येण्यासाठी आणि त्याचा स्वधर्मरक्षक अुपयोग होण्याच्या ठायी स्वधर्मघातक अपायच कसा होत गेला, ते लक्षात यावें म्हणून प्रथमतः जन्मजात जातिभेदाचीच कहाणी, अगदी संक्षिप्तपणे का होअीना, पण सांगणें हे हिंदूंच्या मुसलमानांनी केलेल्या भ्रष्टीकरणाची फोड करावयाची तर अपरिहार्य आहे.

जन्मजात जातिभेदाची प्रथा आणि जातिबहिष्काराचा राष्ट्रीय दंड

मुसलमानांच्या स्वाऱ्या हिंदूवर होअू लागल्या त्याच्या पुष्कळ आधीपासून म्हणजे हिंदूनी हूणाचा नायनाट केल्यापासून हिंदु समाजाची आणि राष्ट्राची राजकीय, सामाजिक आणि धार्मिक स्थिरस्थावरता पुन्हा एकदा करण्याचा राष्ट्रीय प्रमाणावर मोठा सर्वांगीण प्रयत्न हिंदूंच्या शतावधि नेत्यांनी चोहो बाजूंनी भरतखंडभर चालू केला होता. त्या वेळी हिंदुराष्ट्राचे राजकीय नेतृत्व त्या काळीच उदयास येअू लागलेल्या आणि वैदिक हिंदुधर्माचे कट्टर भक्त असलेल्या रजपुतांच्या प्रतापशाली राजघराण्याकडे आलेले होतें. त्या नवरचनेच्या प्रयत्नातच ह्या विशाल हिंदु समाजाची घडी जातिभेदाच्या चौकटीत चोपून बसविली जात होती. हळूहळू पण अपरिहार्यपणे त्या जातिभेदाच्या प्रथेलाच जन्मजात जातिभेदाचे स्वरूप प्राप्त झाले. पूर्वीच्या चार वर्णातच नव्हे, तर त्या चार वर्णांच्या पोटातून आणि अवांतर जातिप्रवाहाचीही त्यात भर पडत पडत शेवटी बळकटपणे नि शास्त्रसंमतपणे, अितकेच नव्हे तर जवळ जवळ सर्वसंमतपणे चार सहस्र जन्मजात जातींत हें हिंदुजगत् सामाजिक नि धार्मिक दृष्टया अंतर्गतत. विभागले गेले. अेक प्रकारे हे त्या वैदिक हिंदुराष्ट्राचे सामाजिक स्थित्यतर, त्या कालाच्या अैतिहासिक आवश्यकतेमुळेच घडले गेले.

जो ज्या जातीत जन्मला तोच काय तो त्या जातीत राहू शकेल, हें ह्या जन्मजात जातिभेदाचे अेक मूळ सूत्र होते. दुसऱ्या जातीशी अन्नव्यवहार करणे वा दुसऱ्या जातीचें पाणी पिणे ही कृत्यें सुद्धा बहुतेक जातीमध्ये दंडनीय समजली जात. मग जातीजातीत मुली देण्याघेण्याची अत्यंत कडक बंदी होती हें काय सांगावयास पाहिजे ? त्या काळातील ह्याच निरनिराळ्या जातिसंस्कार म्हणून मानलेल्या ' धर्माचारांना ' आम्ही लोटीबंदी, रोटीबंदी, बेटीबंदी, स्पर्शबंदी, आणि ज्याविषयी आम्ही आता पुढे सांगणारच आहोत ती शुद्धिबंदी, सिंधुबंदी अित्यादि सात नावे आमच्या जातिभेदावर लिहिलेल्या अनेक लेखांतून दिलेली आहेत. हिंदूंच्या प्रगतीलाच नव्हे तर गतीला सुद्धा पायबंद घालणाऱ्या या सात बंद्या

म्हणजे स त बेड्याच होत्या त्या बेड्या आपल्या हिंदुराष्ट्राच्या पायात ख्रिश्चन किंवा मुस्लिम किंवा इतर कोण्या परराष्ट्रीय म्लेच्छानं बळाने ठोकलेल्या नव्हत्या तर त्याना हिंदूनीच आपण हाअून अेका बुद्धिभ्रशाच्या लहरीत स्वधर्मरक्षक तोडगा म्हणून आपल्या पायात ठोकून घेतलेल्या हात्या । म्हणून तर आम्ही त्याना विदेशी बेड्या न म्हणता ‘ सात स्वदेशी बेड्या म्हणून आमच्या लेखनातून नि भाषणातून सबोधीत आलेलो आहोत

जन्मजात जातिभेद या सस्थेसबधी सर्वांगीण चर्चा येथे करण्याचे काहीच कारण नाही स्थलही नाही ज्याना या सस्थेविषयी आमचे विचार जाणावयाचे असतील त्यानी जन्मजात जात्युच्छेदक निबध या नावाचा आम्ही लिहिलेला या विषयावरील समग्र प्रबंध वाचावा येथे आमच्या परधर्मीय शत्रूच्या धार्मिक आक्रमणाविषयी चर्चा करताना जितका आवश्यक तितकाच ऊहापोह खाली करीत आहोत

प्रथमत हिंदुसमाजाच्या विशाल सघटणास नि आश्चर्यकारक स्थैर्यास ती जन्मजात जातिभेदाची प्रथा काही परिस्थितीत नि काही प्रकरणी कारणीभूत झालेली असली पाहिजे हे विसरता कामा नये या सस्थेचे महत्त्वमापन करताना शेवटी शेवटी तिच्यापासून होणाऱ्या दुष्परिणामानाच तवढे दाखविणे निव्वळ

राष्ट्राला आतून कोणत्या तरी अेकात्म सत्त्वाच्या आणि स्वत्वाच्या अदम्य भावनेने अस्फुरित केलेले असल्यावाचून, तसा कदापि अुत्पन्न होअू शकता ना. ह्या वरवर विभिन्न दिसणाऱ्या जातिभेदाच्या स्वायत्त पण संयुक्त संघाला ज्या आंतरिक, अंतर्यामी नि अनावर अशा अेकात्म भावनेने असे अेकजीव केलेले होते, त्या राष्ट्रीय भावनेचेच नाव होते—हिंदुत्व ! हिंदुधर्म !

ज्या स्पर्शबंदी, रोटीबंदी, बेटीबंदी अित्यादि त्या काळच्या मुख्य धर्माचाराना आम्ही आज 'सात स्वदेशी बेड्या' म्हणतो आहोत ते धर्माचार मुसलमानांची धार्मिक आक्रमणे चालू झाली त्या काळच्या अनेक शतके पर्यंत हिंदुसमाजास त्याला जखडून टाकणाऱ्या 'बेड्या' वाटत नव्हत्या. तर स्वतःच्या राष्ट्रदेहाने धारण केलेली रत्नखचित नि अभिमंत्रित रक्षाबंधने वाटत असत. प्रत्येक जात, मग ती ब्राह्मणाची असो वा भंग्याची असो, आपल्यापुरता आपल्या जातीचा पूर्ण अभिमान धरीत असे.

हिंदूंच्या ह्या जातीजातींत जर कोणाकडून काही जातीय आचाराचा कळत न कळत भंग झाला, कोणी दुसऱ्या जातीच्या हातचे पाणी प्याला किंवा दुसऱ्या जातीच्या व्यक्तीशी शरीरसंबंध जाणूनबुजून किंवा अजाणपणे केला तर अशा कोणत्याही जातिधर्मविरुद्ध जाणाऱ्या अपराधी हिंदूला त्या काळी जो कडकातला कडक दंड देण्यात येअी तो म्हणजे जातिबहिष्कार हा होय.

हा जातिबहिष्कार शब्द आज आपण सहजगत्या निर्भयपणे अुच्चारू शकतो. पण त्या मुसलमानांच्या धार्मिक आक्रमणाच्या काळी आणि त्यानंतर अनेक शतके हिंदुसमाजातील कोणत्याही व्यक्तीला, कुटुंबाला वा वर्गाला जातिबहिष्काराच्या दंडाचे नाव काढताच धसका बसल्यावाचून राहत नसे. आणि ज्या हिंदूला जात पंचायतीकडून किंवा शंकराचार्यादिकांच्या धर्मपीठाकडून जातिबहिष्कार घालण्याचा दंड देण्यात येई तो हिंदु राजमुकुटधारी असला तरी चळचळा कापत असे ! जात अंतरणे म्हणजे जग अंतरणे, जीवन अंतरणे, अितका दुःसह परिणाम भोगावा लागे. प्रत्यक्ष आअी-बाप, रक्ताचे बंधु-बांधव मुद्धा त्या जातिबहिष्कृतास अकस्मात अंतरले जात. संक्षेपतः येथे अितके सांगणे पुरे आहे की, कोणत्याही देहदंडापेक्षा किंवा आर्थिक दंडापेक्षाही त्या काळच्या स्वधर्मनिष्ठ हिंदूंना जातिबहिष्काराच्या दंडाची भीति अधिक असे. आणि त्यामुळेही जातीजातींचे शास्त्रस्मृतिमर्यादित आणि व्यवस्थित असे जे रूढ झालेले आचार असत ते आपण होअून काटेकोरपणे पाळण्याची प्रवृत्ति हिंदु समाजात पिढ्यान्‌पिढ्या अगदी अंगी मुरत असलेली होती.

जातिभेदप्रथेच्या हिंदु जगताला थक्ककरी आणणाऱ्या नि त्याच्या जीवनावर दूरवर प्रभाव पाडणाऱ्या स्वरूपाविषयी वरील प्रकारचे आणखी कितीही अुल्लेख

म्हणजे सात बेड्याच होत्या. त्या बेड्या आपल्या हिंदुराष्ट्राच्या पायात ख्रिश्चन किंवा मुस्लिम किंवा इतर कोण्या परराष्ट्रीय म्लेच्छाने बळाने ठोकलेल्या नव्हत्या तर त्यांना हिंदूंनीच आपण होऊन अेका बुद्धिभ्रंशाच्या लहरीत, स्वधर्मरक्षक तोडगा म्हणून आपल्या पायात ठोकून घेतलेल्या होत्या! म्हणून तर आम्ही त्यांना विदेशी बेड्या न म्हणता 'सात स्वदेशी बेड्या' म्हणून आमच्या लेखनातून नि भाषणातून संबोधीत आलेलो आहोत.

जन्मजात जातिभेद या संस्थेसंबंधी सर्वांगीण चर्चा येथे करण्याचे काहीच कारण नाही, स्थलही नाही. ज्यांना या संस्थविषयी आमचे विचार जाणावयाचे असतील त्यांनी "जन्मजात जात्युच्छेदक निबंध" या नावाचा आम्ही लिहिलेला या विषयावरील समग्र प्रबंध वाचावा. येथे आमच्या परधर्मीय शत्रूंच्या धार्मिक आक्रमणाविषयी चर्चा करताना जितका आवश्यक तितकाच ऊहापोह खाली करीत आहोत.

प्रथमतः हिंदुसमाजाच्या विशाल संघटणास नि आश्चर्यकारक स्थैर्यास ती जन्मजात जातिभेदाची प्रथा काही परिस्थितीत नि काही प्रकरणी कारणीभूत झालेली असली पाहिजे हे विसरता कामा नये. या संस्थेचे महत्त्वमापन करताना शेवटी शेवटी तिच्यापासून होणाऱ्या दुष्परिणामानाच तेवढे दाखविणे निव्वळ कृतघ्नपणाचे होअील.

आपले सामाजिक बीज, रक्त, जातिजीवन नि परंपरा शुद्ध रहावी, संकराने विकृत होअू नये, यासाठी त्या त्या काळच्या हिंदुधर्मीयांनी हिंदुराष्ट्राच्या हिताच्याच बुद्धीने ही जन्मजात जातिभेदाची प्रथा निर्मिली किंवा स्वयंप्रेरणेने निर्मू दिली हेही मान्य केले पाहिजे.

अनुवंश विज्ञान, श्रमविभागात्मक अर्थकारण, सामुदायिक सहजीवन नि सामुदायिक नीति अित्यादि तत्त्वाचाही त्या काळी स्मृतिकारांना आकळला तेवढा दूरदूर विचार त्या संस्थेच्या रचनेत अनुस्यूत केला होता. सहस्रावधि वर्षे होअून गेली, सहस्रावधि संकटे येअून गेली, पण तथाकथित स्पृश्य काय किंवा अस्पृश्य काय, कोट्यनुकोटी हिंदूंच्या मनावर ह्या जातिभेदाच्या संस्थने जो प्रभाव, जो मोह पाडलेला होता आणि अगदी परिया, भंगी, कोळी, भिल्ल, वैश्य, जाट, क्षत्रिय ब्राह्मण अित्यादि हिंदूंच्या जातींच्या आणि त्यांच्या सहस्रावधि पोटजातींच्या श्रद्धेप्रमाणे त्यांचे ते मर्यादित जातिधर्म हेच आपले अैहिक नि पारलौकिक कल्याण साधणारे, देवाची कृपा संपादणारे नि आपापल्या संसारास पवित्र करणारे सदाचार आहेत, असा जो अेकनिष्ठ विश्वास हिंदुजगतात अुत्पन्न झालेला होता तो ह्या जातिभेदाच्या संस्थेची पाळेमुळे शतकानुशतके हिंदुराष्ट्राच्या ह्या सबजाति-जीवनक्षेत्रातून अत्यंत खोल शिरलेली असल्यावाचून आणि त्यातून संचरत राहिलेल्या जीवनरसाने त्या असंख्य भिन्न जातिसमूहामुळे विछिन्न दिसणाऱ्या ह्या

राष्ट्राला आतून कोणत्या तरी अेकात्म सत्त्वाच्या आणि स्वत्वाच्या अदम्य भावनेने प्रस्फुरित केलेले असल्यावाचून, तसा कदापि अुत्पन्न होअू शकता ना ह्या वरवर विभिन्न दिसणाऱ्या जातिभेदाच्या स्वायत्त पण संयुक्त संघाला ज्या आंतरिक, अंतर्यामी नि अनावर अशा अेकात्म भावनेने असे अेकजीव केलेले होते, त्या राष्ट्रीय भावनेचेच नाव होते—हिंदुत्व ! हिंदुधर्म !

ज्या स्पर्शबंदी, रोटीबंदी, बेटीबंदी अित्यादि त्या काळच्या मुख्य धर्माचारांना आम्ही आज 'सात स्वदेशी बेड्या ' म्हणतो आहोत, ते धर्माचार मुसलमानांची धार्मिक आक्रमणे चालू झाली त्या काळच्या अनेक शतके पर्यंत हिंदुसमाजास त्याला जखडून टाकणाऱ्या ' बेड्या ' वाटत नव्हत्या तर स्वतःच्या राष्ट्रदेहाने धारण केलेली रत्नखचित नि अभिमंत्रित रक्षाबंधने वाटत असत. प्रत्येक जात, मग ती ब्राह्मणाची असो वा भंग्याची असो, आपल्यापुरता आपल्या जातीचा पूर्ण अभिमान धरीत असे

हिंदूंच्या ह्या जातीजातींत जर कोणाकडून काही जातीय आचाराचा कळत न कळत भंग झाला, कोणी दुसऱ्या जातीच्या हातचे पाणी प्याला किंवा दुसऱ्या जातीच्या व्यक्तीशी शरीरसंबंध जाणूनबुजून किंवा अजाणपणे केला तर अशा कोणत्याही जातिधर्माविरुद्ध जाणाऱ्या अपराधी हिंदूला त्या काळी जो कडकातला कडक दंड देण्यात येअी तो म्हणजे जातिबहिष्कार हा होय.

हा जातिबहिष्कार शब्द आज आपण सहजगत्या निर्भयपणे अुच्चारू शकतो. पण त्या मुसलमानांच्या धार्मिक आक्रमणाच्या काळी आणि त्यानंतर अनेक शतके हिंदुसमाजातील कोणत्याही व्यक्तीला, कुटुंबाला वा वर्गाला जातिबहिष्काराच्या दंडाचे नाव काढताच धसका बसल्यावाचून राहत नसे आणि ज्या हिंदूला जात पंचायतीकडून किंवा शंकराचार्यादिकांच्या धर्मपीठाकडून जातिबहिष्कार झाल्याचा दंड देण्यात येई तो हिंदु राजमुकुटधारी असला तरी चळचळा कापत असे ! जात अंतरणे म्हणजे जग अंतरणे, जीवन अंतरणे, अितका दुःसह परिणाम भोगावा लागे प्रत्यक्ष आअी-बाप, रक्ताचे बंधु-बांधव सुद्धा त्या जातिबहिष्कृतास अकस्मात् अंतरले जात. संक्षेपत येथे अितके सांगणे पुरे आहे की, कोणत्याही देहदंडापेक्षा किंवा आर्थिक दंडापेक्षाही त्या काळच्या स्वधर्मनिष्ठ हिंदूंना जातिबहिष्काराच्या दंडाची भीति अधिक असे. आणि त्यामुळेही जातीजातींचे शास्त्रस्मृतिमर्यादित आणि व्यवस्थित असे जे रूढ झालेले आचार असत ते आपण होअून काटेकोरपणे पाळण्याची प्रवृत्ति हिंदु समाजात पिढ्यान्‌पिढ्या अगदी अंगी मुरत असलेली होती

जातिभेदप्रथेच्या हिंदु जगताला बळकटी आणणाऱ्या नि त्याच्या जीवनावर दूरवर प्रभाव पाडणाऱ्या स्वरूपाविषयी वरील प्रकारचे आणखी कितीही अुल्लेख

जरी आम्ही कृतज्ञपणे करू शकलो तरीही मुसलमानांच्या धार्मिक आक्रमणाचा आरंभ होताच त्या जातिभेदाच्या प्रथेमुळे नि तिच्या विषयीच्या हट्टवादी अभिमाना मुळे हिंदुजगताची जी अपरिमित हानि झाली त्याविषयी त्या जातिभेदाच्या प्रथेवर अवश्य तितका कडक टोला न करणे म्हणजे त्यात आमच्या हिंदुजगताशी कृतघ्नपणा करण्यासारखे होणार आहे

मुस्लिमांच्या धार्मिक आक्रमणाला हाणून पाडणारे धार्मिक प्रत्याक्रमण करण्याच्या कामी ह्या जातिभेदाच्या बावट साधनाचा आम्हा हिंदूंना काहीही उपयोग झाला नाही, अितकेच नव्हे तर ह्या जातिभेदाच्या धर्माचारापायीच हिंदु-धर्मावर नि हिंदुराष्ट्रावर ह्या धर्मांतराच्या सपाटात मोठी अनर्थपरंपरा कोसळून कोटी कोटी हिंदूंना बाटविणे हे मुसलमानास अत्यंत सोपे गेले आणि मुसलमानांना हिंदु करून घेणे हे तर हिंदूंना सर्वतोपरी अशक्य होअून बसले, हे सत्य काही नाकारता येणार नाही

हिंदुस्थानात येण्याच्या आधी अरबादिक मुसलमानांनी अिराण तुराण, मध्य आशियातील राष्ट्र आफ्रिकेतील अिजिप्तपासून स्पेनपर्यंतची राष्ट्रे ह्या-मधील ज्या ख्रिश्चन अिस्रायल पारसिक अित्यादि अिस्लामेतर धर्मीयांच्या लक्षावधि अनुयायांना सशस्त्र बलात्काराने मुसलमान होणे भाग पाडलेले होते, त्यांच्याकडूनही त्यांनी अत्याचारी नि बलात्कारी साधनांनीच धर्मांतर करविलेले होते तथापि नुसते मुसलमानांबरोबर अन्नव्यवहारादिक संपर्क घडला म्हणून काही ते लोक मुसलमानी धर्मात आपण गेलो आपण बाटलो, आपला मूळचा ख्रिस्ती वा अिस्रायेल वा अितर स्वधर्म भ्रष्ट झाला आहे असे मानीत नसत त्या लोकांच्या डोक्यावर अिस्लामचे खड्ग शतकानुशतक सतत टांगत ठेवून त्यांच्याकडून वर दिलेले सर्व मुसलमानी धर्माचार बळाने करून घ्यावे लागत. आणि त्यांच्यावर शंभर शंभर वर्षे राजसत्तेचा कडक सशस्त्र आणि क्रूर पहारा ठेवावा लागे जर क्वचित् त्या काळात त्यातील अेखाद्या स्थानातून वा प्रांतातून मुस्लिम सत्ता अितर काही कारणाने नष्ट झाली तर ते बळाने मुसलमान केलेले ख्रिश्चनादिक परधर्मीय लोक त्यांच्या मनातच आले तर अेका हुल्लडीसरशी परत मुसलमान धर्माचे हिरवे फडके फेकून देअून आपल्या पूर्वीच्या धर्माचा ध्वज अुभारू शकत या परिस्थितीमुळे अशा ख्रिस्ती अिस्रायेल प्रभृति धर्माच्या बाटविलेल्या लोकांना मुस्लिम धर्मातच डांबून ठेवणे हे मुस्लिम राजशक्तीलाही फारच कठीण गेले आणि शतकानुशतके त्या बाटविलेल्या लोकांची मुसलमानी धर्माविरुद्ध हालचाल होते की नाही आणि ते स्वधर्मात परत जाण्यासाठी बंडाळी करतात की नाही, हे डोळ्यात तेल घालून मुसलमानांच्या सशस्त्र सैन्यांना पाहत बसावे लागे

उलटपक्षी जेथे स्वतः मुस्लिमांवर असाच धर्मांतराचा प्रसंग ओढवला आणि स्पेन, ग्रीस, सर्व्हिया अित्यादि देशाप्रमाणे, 'ख्रिश्चन धर्म स्वीकार ! नाही तर मुसलमान जातची जात सरसकट शिरच्छेद करून नष्ट करून टाकू !' अशी धमकी देऊन लाखो मुसलमानांना बळाने ख्रिश्चन करण्यात आले, तेव्हा त्या धर्मांतरित मुसलमानांवरही त्या त्या ख्रिश्चन राजसत्तांना असाच सतत आणि प्रसंगी सशस्त्र पहारा ठेवावा लागत असे. कारण मुसलमानही केवळ ख्रिश्चनांच्या हातचे अन्न खाल्ले किंवा त्यांच्याशी शरीरसंबंध जोडला गेला म्हणजे आपण नित्याचे बाटलो, ख्रिश्चन झालो असं मानणारे नव्हते. ते ख्रिश्चनांनी बळाने बाटविलेले मुसलमान ख्रिश्चनांची राजसत्ता कुठे ढिली झाली आणि त्यांची शस्त्रशक्ति नष्ट झाली तर तत्काळ बंड करून, दिसेल त्या हिरव्या फडक्याचा ध्वज अुभारून ख्रिश्चन धर्माचे जू झुगारून देत आणि मुसलमानी धर्म परत स्वीकारीत. अितकेच नव्हे तर तेथील अितर ख्रिश्चनांना शक्य तर अिस्लामी धर्मात बळाने ओढून त्यांनी केलेल्या अत्याचाराचा सूड घेत.

ह्याच अनुभवामुळे हिंदूनाही बळाने मुसलमान केल्यानंतर आपणाला सैन्यशक्तीनेच काय ते शतक दोन शतकं तरी त्या हिंदूना मुसल्मानी धर्मात डांबून ठेवावे लागेल असे अरबादिक प्रारंभिक मुसलमान विजेत्यांना प्रथम प्रथम भय वाटत होते.

परंतु जेव्हा सिंधवर मुसलमानांनी स्वारी केली आणि हिंदू लोकांना सशस्त्र आक्रमण करून बाटविण्याचा, मुस्लिम करण्याचा प्रारंभ केला, तेव्हा त्यांच्या लवकरच लक्षात आले की, ह्या हिंदु लोकांचा स्वधर्माभिमान आणि स्वधर्मनिष्ठा ही जरी जगातील कोणत्याही धर्माच्या अनुयायाअितकी किंबहुना काही प्रकरणी त्याहूनही कट्टर असली, अदम्य असली आणि त्यामुळेच हिंदूना मनाने मुसलमान करणे हे जरी अत्यंत कठीण काम असले तरी त्यांना शरीराने मुसलमान करणे हे कार्य अतिशय सोपे आहे.

ही गोष्ट केवळ मुसलमानांच्याच धार्मिक आक्रमणाचे काळाला लागू होती असे नव्हे तर मुस्लिम धर्माच्या जन्मापूर्वीही ज्या सिरियन ख्रिश्चनांना मलबारमध्ये हिंदु राजांच्या औदार्यामुळे, म्हणजेच धरबुडेपणामुळे अिसवी सनाच्या पहिल्या चार शतकांचे आत आश्रय दिला गेला आणि ज्या ख्रिश्चनांनी हिंदूना बाटविण्याचा आरंभ केला त्या ख्रिश्चनांनाही ही गोष्ट कळून चुकली होती की, हिंदूना नुसते अन्नाचा घास तोंडात कोंबूनही 'बाटविणे' शक्य आहे किंवा विहिरीवर पाणी भरतात त्या जलाशयात ख्रिश्चनांचे अुष्टे पाव, बिस्किट, गोमांसाचे खंड (तुकडे) असे पदार्थ टाकले की, ते पाणी प्यालेले सारेचे सारे हिंदु त्या अन्न-जल-सहवास-संपर्काने जन्माचे बाटले जातात. त्यांना पुन्हा हिंदुधर्मात कोणी घेत नाही.

पुढे पधराव्या सोळाव्या शतकात पोर्तुगीजादि युरोपियन ख्रिश्चन, सैनिक सामर्थ्यासह हिंदुस्थानात समुद्रमार्गे घुसले तेव्हा त्यानाही हिंदूच्या वर दिलेल्या सर्व विटाळवेडाच्या रूढी नि धर्मभोळेपणा पाहताच मोठा आनद झाला आणि अशा या वेडगळ हिंदूचे सारे हिंदुस्थान आता बोलता बोलता ख्रिश्चन करून टाकू अशा निर्धाराने ते हुरळून गेले.

बाटविलेल्यांच्या पायात शुद्धिबंदीची बेडी ठोकली !

परराष्ट्राची राजकीय आक्रमणे हाणून पाडणारी अमोघ शस्त्रे हिंदूच्या शस्त्रागारात पूर्वीपासूनच सज्ज असत. शत्रूच्या खड्गास खडग भिडवून हिंदूनी तशी राजकीय आक्रमणे यशस्वी रीतीने अनेकदा हाणूनही पाडलेली होती परतु परकीयाच्या ह्या धार्मिक भ्रष्टीकरणाच्या आक्रमणास हाणून पाडणारा खड्ग हिंदूच्या शास्त्रागारात त्या काळी तरी मुळातच नव्हता. त्यामुळे त्याच्या त्या शास्त्रागारात त्याना त्या काळी अेकमेव काय तो अुपलब्ध असणारा हा जाति-बहिष्काराचाच खड्ग अुपसून ते हिंदु ह्या धार्मिक भ्रष्टीकरणाच्या अभूतपूर्व मुस्लिम आक्रमणावर तुटून पडले ज्या ज्या हिंदूना मुसलमान बलात्काराने बाटवीत चालले त्याच्या त्याच्यावर हिंदूनी जातिबहिष्काराच्या त्याच्यातल्या त्याच्यात चालू असलेल्या रूढीप्रमाणेच कडक बहिष्कार घातला बळाने बाटवि-लेल्या हिंदूची सख्या मुसल्मान पजाबपर्यंत चढाअी करून येअीतो लक्ष लक्ष झाली असताही आणि त्यापैकी अनेकाना परत हिंदुधर्मात येण्याची अिच्छा असताही हिंदूच्या ह्या जातिबहिष्काराच्या कठोर दडविधानात हिंदुधर्मात किंवा समाजात शुद्ध होअून परत येता येण्याचा कोणताही मार्ग कोणताही प्रायश्चित्ताचा पर्याय हिंदुसमाजाने अुघडा ठेविला नव्हता, अुपलब्ध ठेवला नव्हता ही गोष्ट त्याच्या त्या काळच्या आपापसातील जातीय प्रकरणाच्या रोटीबदी, बेटीबदी अित्यादि वेडयातील विचारसरणीला इतकी धरून होती की जो हिंदू 'बाटून' अेकदा मुसलमान झाला त्याला आजन्म पुन्हा शुद्ध होअून परत हिंदुधर्मात येणे अशक्य करणारी ही 'शुद्धिबदी मानवी बेडीही अगदी सहजपणे आणि तिच्या परिणामाची कोणतीही छाननी न करता त्या पूर्वीच्या वेडाप्रमाणेच त्या जाति-बहिष्कृताच्या पायात हिंदुसमाजाकडूनच ठोकण्यात आली त्याचाच अर्थ असा की, हिंदुसमाजाच्या स्वतःच्या पायातही ती शुद्धिबदीची बेडी आपसूकच ठोकली गेली.

महापातक करावयास सिद्ध झाले आणि मुस्लिम धर्म स्वीकारून बाटले, तशा बाटग्या हिंदूंनाच काय तो जातिबहिष्काराचा हा कठोर दंड देणे उचित आणि उपयुक्त होते कारण जातिबहिष्काराच्या भयामुळेही सामान्यत कोणी हिंदु बाटण्यास आपण होऊन सहसा सिद्ध होता ना. जातिबहिष्काराच्या दंडाचा प्रतिबंधक साधन म्हणून अितका अुपयोग काही अंशी होणारा होता परंतु तितका अुपयोगही जे आपण होऊन मुस्लिम व्हावयास सिद्ध झाले त्या धर्मद्रोह्याच्या प्रकरणी होता ना. कारण त्याची हिंदुजातीशी असणारी सारी बंधने त्या पाप्यानी स्वच्छेनेच तोडून टाकिली होती पुन्हा अशा बाटग्या हिंदूंच्याही प्रकरणी शुद्धिबंदीची अगदी अपरिवर्तनीय शिक्षा जी दिली जाअी ती देणे आत्मघातकच होते कारण पुढे मागे त्या पतितातील काही हिंदूंच्या मनात पुन्हा परत स्वधर्मात येण्याचे आले असते तर त्यानाही शुद्ध करून घेण्याची काहीतरी संधि ठेवावयास हवी होती

काही अर्थी स्वत: होऊन जे हिंदु बाटले त्यांना तेवढा हा दंड योग्य होता.

परंतु अशा स्वेच्छेने मुसलमान झालेल्या हिंदूंची संख्या अत्यंत अल्प असे. लाखात अेखादा अितकेच; आणि म्हणूनच अत्यंत खेदाची गोष्ट ही की, ज्या असंख्यात लक्षावधि हिंदूंना केवळ सशस्त्र अत्याचारानी नि बलात्कारानीच काय ते मुस्लिम प्रपीडक बाटवू शकले त्या निरापराध लक्षावधि हिंदवरही ह्या जातिबहिष्काराचा नि शुद्धिबंदीचा क्रूर, कठोर नि स्वधर्मघातक दंडाचा वज्राघात केला गेला मुसलमानाच्या अत्याचाराने आधीच विव्हळत असलेल्या आणि स्वधर्महानीने मरणासही कवटाळू पाहणाऱ्या त्या लक्षावधि हिंदु स्त्रीपुरुषाना हा आणखी अेक मुदंड दिला गेला ! त्याना जातिबहिष्कृत केले ! त्याचे आअीबाप, पतिपुत्र, सर्व आप्त त्याना पुन्हा केव्हाही या मृत्युलोकात तरी 'आपले' म्हणून आता स्वीकारणार नाहीत. आपल्याला 'शुद्ध होऊन' पुन्हा हिंदु होण्याचा कोणताही मार्ग अुघडा नाही !

' जे चोर ते सोडून दिले आणि सावांना फाशी दिले !

जे लक्षावधि हिंदु स्त्रीपुरुष मुसलमानाच्या धार्मिक अत्याचारास नि बलात्कारास बळी पडले त्याना, त्या निरापराधी लोकानाही जातिबहिष्काराचा हा असह्य दंड दिला गेला पण – ज्या अत्याचारी नि बलात्कारी मुसलमानानी हे राक्षसी अपराध केले त्या अपराध्याना मात्र हिंदूंनी मोठे भयंकर म्हणून फेकलेल्या त्या जातिबहिष्काराच्या प्रत्यस्त्राचा लवलेशही अुपसर्ग झाला नाही, त्या खऱ्या अपराध्याचा हिंदूंच्या जातिबहिष्काराने अेक केसही वाकडा झाला नाही. चोराला सोडून दिले आणि सावाला फाशी दिले ! ! अुलट जातिबहिष्काराची म्हणजेच

ह्या शुद्धिवदीची शिक्षा बळाने मुसलमान केलेल्या हिंदूना दिली गेल्यामुळे मुसलमानाच्या धार्मिक आक्रमणास अगदी प्रत्यक्ष आणि प्रभूत साहाय्यच दिले गेले.

मागे पृ. ७१२ वर सांगितल्याप्रमाणे ज्या ख्रिश्चन, यहुदी अित्यादि अहिंदु लोकांना मुसलमानांनी अितर राष्ट्रांत बाटविले होते त्यांना मुसलमानी धर्मात डाबून ठेवण्यासाठी शभर शभर वर्षे सशस्त्र पहारा ठेवावा लागला. परंतु अिकडे हिंदुस्थानात मेताच लाख लाख हिंदु स्त्री पुरुषांना अत्यंत क्रूरतेने मुसलमान बनविले असताही त्यांना मुसलमानी धर्मात डाबून ठेवण्यासाठी – मुसलमानांना अवघे अेक दिवसच काय ते कष्ट पडत !

लढाअीत किंवा नगरानगरावरील सबळ सशस्त्र आक्रमणात अेका दिवसात जे सहस्रावधि हिंदु स्त्री-पुरुष बाटविण्याचे वा बलात्कारिण्याचे कष्ट घ्यावे लागतील तेवढे काय ते त्या दिवसापुरते घेअून मुसलमानांनी ते शतावधि वा लक्षावधि हिंदु अेकदा अन्न, जल, संभोग, सहवासाने अेका दिवसात बाटवून टाकले की पुन्हा त्या अेका वा लक्षावधि हिंदूना आजन्मच नव्हे तर वंशपरंपरा मुसलमानी धर्मातच डाबून टाकण्याचे अत्यंत बिकट काम ते हिंदु लोक स्वतःच स्वतःचे धर्मकर्तव्य म्हणून करीत ! ! कारण जातिबहिष्कृताची शुद्धिबंदी ! ! ! जो हिंदु अेकदा बाटला तो जन्माचा बाटला !

पण अेका हिंदूचे बाटणे, मुसलमान होणे म्हणजे अेका माणसाचे राक्षस होणे होते. अेक देवाचे दैत्य होणे होते. हिंदु-मुसलमानांच्या त्या प्रलयभीषण महायुद्धाच्या सहस्रवर्षीय कालातील ही अगदी वस्तुस्थिति होती. कोणच्या प्रक्रियेने त्या बळाने बाटविलेल्या हिंदूचे असे दैत्यीकरण किंवा राक्षसीकरण होअी ते अगदी थोडक्यात मागे पृष्ठ ७०८ वर दिलेलेच आहे.

तरीही हिंदु समाजाचे डोळे अुघडले नाहीत. सामुदायिक प्रमाणात बोलावयाचे म्हणजे हिंदु लोकातील ह्या शुद्धिबंदीच्या धार्मिक रूढीमुळे, आपण बाटवून मुस्लिम करून घेतलेल्या लक्षानुलक्ष लोकांना हिंदु लोकच केव्हाही परत हिंदु करून घेणार नाहीत, अशी मुस्लिमांची निश्चिति झालेली होती आणि म्हणून मुस्लिम धर्म-रक्षणाची त्यांना चिंताच अुरलेली नसे. जात्यंतर आणि धर्मांतर ह्यांतील राष्ट्रघातक प्रभेद हिंदुसमाजाच्या मनकोशातले लक्षातच आला नाही !

हिंदुसमाजातील कोण्या अेका जातीच्या – अुदाहरणार्थ वैश्य जातीच्या मनुष्याने त्या काळच्या जातीच्या कोष्टकाप्रमाणे वैश्याहून कनिष्ठ समजल्या गेलेल्या दुसऱ्या अेखाद्या हिंदुसमाजातीलच जातीच्या – अुदाहरणार्थ शहरातील शिंपी, भंडारी अित्यादि – कोण्या मनुष्याशी रोटीव्यवहार केला किंवा बेटीव्यवहार

घेला तर वैश्य हिंदूला त्याची जात जशी 'वाळीत' टाकी, त्याच्यावर जाति-बहिष्कार टाकी, त्याचप्रमाणे कोण्या हिंदूला ह्या नवीनच आलेल्या निधर्मी नि मूलत च पतित असे मानल्या गेलेल्या म्लच्छ जातीच्या कोणा मनुष्यासह बळाने रोटीव्यवहार करावा लागला, पाणी प्यावे लागले किंवा पत्नीला त्या दुष्ट म्लेच्छानी बळाने बलात्काराने बाटविले असता, तिच्यासह स्वत च मुसलमानाचा गुलाम केला गेल्याने राहावे लागले, अन्न-पाणी व्यवहार करावा लागला तर त्या हिंदूलाही त्याची मूळची जातच नव्हे तर हिंदूतील कनिष्ठातील कनिष्ठ जातही त्या वरील वैश्याप्रमाणेच वाळीत टाकी, तो बाटला असे समजून त्या वैश्याप्रमाणेच जाति-बहिष्काराचा कठोरातील कठोर दड देऊी म्हणजे, हिंदुसमाजातील आपसाआप-सातल्या जातीमध्ये कोण्या हिंदूचे वाळीत पडणे ही गोष्ट आणि कोण्या हिंदूचे मुसलमानाशी हिंदूच्या जातिधर्माविरुद्ध रोटी व्यवहार, बेटीव्यवहार अित्यादि सव्यवहार घडल्यामुळे जातिबहिष्कृत होताना तो मुसलमान होऊन जाणे ही गोष्ट, ही दोन्ही द्वयही हिंदूना सारखीच वाटत त्या दोन घटनात असणारा आणि हिंदच्या सामुदायिक सख्याबलावर दूरवर हानिकारक परिणाम करणारा राष्ट्रीय विभेद त्या काळच्या हिंदुसमाजाच्या ध्यानातच आला नाही

अेक हिंदु हिंदुसमाजातल्याच अेका जातीने खाण्यापिण्याच्या दोषापायी वाळीत टाकला, तरी तो हिंदुसमाजाला मुकत नसे, हिंदुसमाजातील अितर अनेक जातीत तो मिसळून जाअी किंवा त्याला अनुकूल अशा समदुःख्याची स्वतंत्रच अेक जात बनवी, पण ती जात हिंदु समाजातच राहणारी असे, त्याचे जात्यतर होअी, परतु त्या पोटी सहसा धर्मांतर होत नसे, समाजातर सुद्धा होत नसे, राष्ट्रातर होत नसच नसे आपसा आपसात रोटीबदी, बेटीबदी प्रभृति जातीय धर्माचाराच्या घडणाऱ्या भगापायी वाळीत पडणारे, जातिबहिष्कृत होणारे, ते सहस्रावधि हिंदु, हिंदुसमाजाच्या कक्षेबाहेर पडत नसत वरचेच अुदाहरण घ्यावयाचे तर त्या जाति-बहिष्कृत वैश्याचे वाणीपण पालटले तरी त्याचे हिंदुपण तसेच तसेच अखड राही अक्षुण्ण राही अर्थात् तशा आपसातील जातिबहिष्कारामुळे अेकदर हिंदुसमाजाच्या सख्याबळाची हानि होत नसे

परतु जेव्हा त्याच रूढीप्रमाणे मुसलमानाने बाटविलेल्या कोणाही हिंदु स्त्री-पुरुषाना तोच जातिबहिष्काराचा दड देऊन हिंदु जाति त्या बाटलेल्या हिंदुलोकाना शुद्धिबदीची बेडी ठोकून जातीबाहेर टाकी, तेव्हा त्याचे हिंदुपणच हिरावले जाअी. अशा सहस्रावधि हिंदु स्त्री पुरुषाना वारवार होणाऱ्या धार्मिक आक्रमणातून मुसलमान लोक सारखे बाटवीत गेल्याने त्या त्या 'बाटविलेल्या' हिंदु स्त्री-पुरुषाना हिंदुसमाज हिंदु जातीतूनच बहिष्कृत करीत गेल्याने आणि त्यामुळे त्याना मुसलमानाच्या धर्मात नि समाजात राहणे भाग पडत गेल्याने–हिंदुराष्ट्राच्याच सख्याबळाची भयकर हानि होत गेली ।

मुसलमानाच्या धार्मिक आक्रमणाला आणि अत्याचाराला पायबंद घालण्यासाठी म्हणून ज्या जातिवहिष्कार आणि शुद्धिबंदी ह्या प्रत्यस्त्राचा हिंदूनी आघात केला त्यानी मुसलमानाचा केसही वाकडा न होता। अुलट हिंदूवर ते करीत चाललेल्या अत्याचाराना नि बलात्काराना केवढे अुत्तेजन मिळत गेले हे साधारणत महमद गझनीच्या काळापर्यंतच्या वरील विवेचनावरून स्पष्टच होत आहे परतु तरीही त्यावेळच्या बाटविलेल्या हिंदूची कोण दुर्दशा होत असे याविषयी अनेक तत्कालीन मुसलमानाच्याच तवारिखातून केलेल्या वर्णनापैकी केवळ वानगीसाठी अेक घटना खाली देत आहो

ज्या हिदूना शेकड्यानी गुलाम करून अिराण, तुराण, अरबस्थानाकडे गझनीच्या स्वाऱ्याच्या काळी धरून नेत त्यापैकी काही हिंदु लोक व्यक्तिश वा टोळ्याटोळ्यानी मुसलमानाना झुकाड्या देअून कालातराने पजाबात पळून येत. त्या वेळी म्हणजे महमद गझनी मेला त्या वेळी आणि पुढे शभर एक वर्षे मुसलमानी सत्ता पजाबपर्यंतच येअून थाबली होती, निदान पजाबपुढे १०० वर्षे तरी हिंदूच्या सशस्त्र विरोधाने घुसू शकली नव्हती

पुढे मुसलमानाच्या तावडीतून सुटलेल्या हिंदु गुलामाच्या टोळ्या मुस्लिमाच्या सत्तेखालील पजाबातूनही निसटून पजाबला लागूनच असलेल्या आपल्या राजपुतान्याच्या हिंदुराज्यात आश्रयार्थ येत, आणि मनात आनद मानीत की, सुटलो अेकदाचे मुसलमानाच्या कचाटयातून, आता पुन्हा आपआपल्या हिंदु कुटुबातून, हिंदुदेवालयातूत, हिंदुसमाजातून सुखाने नादू !

हाय ! हाय ! परतु ही त्याची अिच्छाही केवळ मृगजळच ठरे ! कारण शुद्धिबंदी ! त्या टोळ्या त्या हिंदुराज्यात येताच त्याची पूर्वीची स्वतःची जातच नव्हे, पण कोणतीही हिंदुजात त्याना जातीत घेण्यास म्हणजेच हिंदुधर्मात घेण्यास सिद्ध नसे कारण त्याना जातिवहिष्काराचा कठोर दड ठोठावलेला – जो हिंदु अेकदा बाटला तो नित्याचाच बाटला – ह्या शुद्धिबंदीच्या मूळ सूत्राच्या आधारे ! त्या टोळ्यातील स्त्री-पुरुषाना त्या हिंदूच्या राज्यातही जगायची अिच्छा असल्यास मुसलमान म्हणूनच जगावे लागे ! पुढे जेव्हा शभर अेक वर्षांनी मुसलमानाच्या नव्या नव्या स्वाऱ्या यशस्वी होअून शेवटी दिल्लीपर्यंत, मध्यप्रातापर्यंत, अशा पुढे पुढे घुसत चालल्या तेव्हा तेव्हा त्याना ह्या अनेक वर्षांपूर्वी पळून आलेल्या हिंदु गुलामाच्या तुकड्या मुसलमान म्हणूनच त्या त्या हिंदुराज्यात नादताना पाहून मोठे आश्चर्य वाटे ! कारण मुसलमानाच्या राज्यात अशी हिंदूची अेखाद दुसरी टोळी आढळली तर त्या काळी हिंदु म्हणून कधी जिवत राहूच शकली नसती. बळाने वा छळाने केव्हाच मुसलमान केली जाती हा मुसलमानाचा अनुभव ! हा मुसलमानी धर्म !

पण अिथे हिंदुराज्यात वाटलेल्या आणि परत हिंदुधर्मात येअू अिच्छिणाऱ्या हिंदूना सुद्धा मुसलमान म्हणूनच राहावे लागे कारण शुद्धिबंदी ! हा हिंदुधर्म ! !

अशा मुसलमानी धर्माशी लढण्याचा प्रसंग ज्याच्यावर कोसळला त्या ह्या अशा हिंदुधर्माचे लाखो अनुयायी ह्या विषम संघर्षात भ्रष्टीकरण करून मुसलमानांनी बाटविले आणि हिंदूंच्या प्रचंड संख्याबळाची अपरिमित हानि केली यात काय आश्चर्य ?

आश्चर्य असेल तर हेच की, अितक्या हानीवरच बसे निभले !

\+ + +

प्रकरण ४ थे

सद्गुणविकृति

मुसलमानांच्या त्या महान संघर्षात धार्मिक काय किंवा राजकीय काय दोन्हीही आघाड्यांवर हिंदूंचा जो घात मुसलमानांनी केला नाही तितका घात हिंदूतीलच जन्मजात जातिभेदाच्या रोटीबंदीपासून शुद्धिबंदीपर्यंतच्या रूढींनी केला हे वरील काही प्रकरणांतून विशद केलेच आहे. परंतु या जन्मजात जातिभेदाच्या धार्मिक खुळाप्रमाणेच हिंदूंच्या आक्रमक नि प्रत्याक्रमक सामर्थ्यास अगदी लुळे करून सोडणारी दुसरी अेक आत्मघातक मानसिक व्याधि हिंदूंच्या नाशास कारणीभूत झालेली होती. मुसलमानांच्या शस्त्राने जे त्यांना करता आले नाही असे असे हिंदूंचे पराजय हिंदूंच्या अंगी मुरलेल्या व्याधीच्या बेशुद्धीत हिंदूंनी स्वत:चे स्वत:च करून घेतले होते. या बुद्धिभ्रंशाच्या व्याधीला वास्तविक पाहता तिच्यामुळे हिंदूंची जो प्रचंड हानि होत गली, त्या मानाने त्यातल्या त्यात सौम्य असणारे नाव शोधायचेच झाले तरी 'सद्गुणविकृति' अितके तरी म्हटलेच पाहिजे.

परोपकार, दया, अहिंसा, परधर्मसहिष्णुता, शरणागताला अभय देणे, शत्रूवर अुपकार करणे, परस्त्री अपहार न करणे, शत्रुस्त्रीदाक्षिण्य, आपल्या जिवावर अुठलेल्या अपराध्यासही क्षमा करणे अित्यादि.

वस्तुत: सद्गुण किंवा दुर्गुण हे मूलत: केवळ गुण असतात

मनुष्याची माणुसकी म्हणून अुपदेशिले गेलेले सर्व सद्गुण हे वस्तुत: केवळ सारे गुणच असतात. कोणताही अेक गुण सर्व परिस्थितीत सद्गुणच असतो असे

नाही संक्षेपत येथे अितकेच सांगणे पर्याप्त आहे की, व्यवहारात नि नीतिशास्त्रात तरी गुण हा जेंव्हा मनुष्यजातीच्या हितास अुपकारक ठरतो तेंव्हा तितक्याच मर्यादेपर्यंत तो सद्‌गुण समजला गेला पाहिजे आणि जेथून तोच गुण मनुष्यजातीच्या घातास किंवा अधःपातास कारणीभूत होतो, तेथून त्याचे दुर्गुणात रूपांतर होते, तो त्याज्य ठरतो

अगदी संक्षेपत का होअीना परंतु काही गुणांचे सात्त्विक, राजस आणि तामस असे तीन भेद केलेले आहेत म्हणूनच देशकालपात्राच्या विवेकाची कसोटी फार महत्त्वाची आहे हिंदच्या संस्कृतीने मनुष्याला देवत्वाप्रत पोचविण्याची आकांक्षा बाळगून मनुष्याच्या अंगात सात्त्विक भाव अुत्पन्न करण्याची पराकाष्ठा केली परंतु हे जग हे केवळ सत्त्वाच्या अेकाच धाग्याने विणलेले नाही, हें त्रैधातुक आहे, सत्त्व, रज, आणि तम ह्या तीन धाग्यांनी त विणलेल आहे आणि म्हणूनच जर आणि ज्याला या जगात जगावयाचे असेल, जिंकावयाचे असेल निदानपक्षी अन्यायाकडून, अन्यायाकडून जिंकल जावयाचे नसेल, त्याला सत्त्व, रज आणि तम ह्या तिन्ही परिस्थितीतील अवस्थांना यशस्वीपणे तोंड देता येअील असे त्रिशूली साधनच वापरल पाहिजे परंतु त्या हिंदु मुस्लिमीय महायुद्धाच्या काळी हिंदुराष्ट्राला त्या सद्‌गुणाच्या सापेक्षतेचा अुपदेश करणाऱ्या गीतेची सुद्धा विस्मृति झाली नव्हे गीतेतील धर्माचाच त्या काळच्या हिंदूनी विपर्यास केला गीतेतील मुख्य जे मर्म आहे त म्हणजे पात्रापात्रविवेक–त्याची ओळखही त्या हिंदूना राहिली नाही

अर्थातच हे ध्यानात ठेवले पाहिज की, हे सारे विवरण त्या वेळच्या कोटयनुकोटि हिंदु राष्ट्रास अेकंदरीत नि सामुदायिक अर्थी लागू पडणारे आहे. अशी कोटि कोटि जनांच्या विसदृश, विरोधी समाजप्रातिकारक असे सहस्रावधि अपवादात्मक जनसमूह किंवा प्रतापी पक्षही निघत गेले त्यांचे अुल्लेख यथास्थली दिग्दर्शनार्थ आले आहेत पुढही प्रसंगोपात्त येतीलच

शरणागताला जीवदान देणे, हा सद्‌गुण म्हणून काही पोथ्यातून सांगितलेला आहे यासाठी महमद घोरी, नजीबखानासारख्या अनेक दुष्टांना त हाती लागले असताही जिवंत मोकळे सोडून दिले भुकेल्याला किंवा तान्हेल्याला पेय पाजावे, हा सद्‌गुण आहे, येवढेच काय ते पाठ करून ठेवल्यामुळे नागांनाही आणि दुष्ट सापांनाही दूध पाजीत राहिले स्वतःची देवमंदिर ते मुस्लिम राक्षस धडाधड पाडीत असताही आणि सोमनाथासारख्या पूज्य मूर्ति भग्न करीत असताही

दिधले दुःख पराने अुमने पेंडू नयेचि सोमावे।
दिता देव क्षयाला करिल म्हणोनि अुगेच बैसावे ॥

असा साधुसंतांनी सद्‌गुण म्हणून सांगितलेला असतो, त्यासाठी अनुकूल परिस्थिति आली असताही त्या दुष्ट मुसलमानांचा बचपा न काढता त्यांच्या मशिदींचा अेक चिराही कोणी कोणी अुखडला नाही.

ज्या ‘सद्‌गुणापायी’ असे असे दुराचार आणि पंचमहापातकांहूनही भयंकर पापे घडतात, अशा सद्‌गुणापेक्षा पोथीतल्या कोष्टकाप्रमाणे ठरलेल्या दुर्गुणातील दुर्गुणही अधिक मानवहितघातक, राष्ट्रहितघातक आणि धिक्काराहं असू शकणार नाहीत म्हणून ज्या विवेकशून्य नि बुद्धिभ्रष्ट मनुष्याच्या हातून तसा गुण सद्‌गुण म्हणून पोथीनिष्ठपणे आचरला जातो, धर्म म्हणून हटातटाने आचरला जातो, त्याचा व्यक्तिशः आणि राष्ट्रशः आमूलात् विध्वंस झाल्यावाचून राहणार नाही. असे गुण सद्‌गुण नसून ते सद्‌गुणाची विकृति होत देशकालपात्राचा विवेक न करता जो जो सद्‌गुण केवळ वरीलसारख्या बुद्धिभ्रंशापायी आचरला जातो तो तो सडलेला सद्‌गुण असतो आणि सडलेल्या अन्नासारखे त्याचेच प्राणघातक विष बनते.

‘परधर्म सहिष्णुता हा सद्‌गुण आहे,’ हें बोधामृत प्रत्येक हिंदूला अगदी आओच्या दुधासहच पाजलेले असते. परंतु त्या वाक्याचे मर्म मात्र त्याला कोणी विशद केलेले नसते जर तो ‘परधर्म’ आपल्या स्वधर्मांशीही सहिष्णुतेने वागणारा असेल तर तशा परधर्मांशी आपणही सहिष्णुतेने वागणे, हा सद्‌गुण होअू शकेल परंतु हा देशकालपात्राचा विवेक न करिता, हिंदुधर्माचा निर्दय विनाश, काफरांचा भयानक अुच्छेद हाच आमचा धर्म होय, असे म्हणणाऱ्या मुस्लिमांच्या किंवा ख्रिश्चनांच्या धर्मास ती परधर्मसहिष्णुतेची व्याख्या लागू पडत नाही तिथे त्या ‘परधर्मांचा’ त्यांच्या असहिष्णु कृत्याचा प्रतिकृत्याने आणि अत्याचाराचा अत्याचाराने प्रतिशोध घेणारी सक्रुद्ध असहिष्णुता हाच खरा सद्‌गुण होय

अगदी या चालू अितिहास प्रकरणापुरतेच बोलायचे झाले तर प्रत्येक मुस्लिम आक्रमक मथुरेची किंवा काशीची हिंदु मंदिरे अुद्ध्वस्त करीत गेला सबंध हिंदुस्थानातील अत्यंत पूज्य नि भव्य अशा रामेश्वरापर्यंतच्या अनेक मंदिरातील मूर्ति जाणून बुजून दिल्ली प्रभृति मुस्लिम राजधान्यांस नेअून पालथ्या घालून त्यांच्या प्रासादाच्या पायऱ्यांत चिणून टाकल्या गेल्या अितकेच नव्हे तर केवळ हिंदूंच्या भावनांना कुचलून टाकण्यासाठीच तशा पवित्र मंदिरातील त्या मूर्ति आणि अनेक अितर अवशेष मलमूत्रोत्सर्जनार्थ अुभारलेल्या ठिकाणांची फरशी करण्यासाठी अुपयोग केला गेला. हृया आणि अशाच अितर अनेक अमानुष अुत्पातांनाच आपला ‘धर्म’ मानणाऱ्या मुस्लिमांशी सहिष्णुतेने वागणे हा सद्‌गुण नसून सद्‌गुणविकृति होय—नव्हे, हिंदूंनी तशी सहिष्णुता पाळणे हे अेक नारकीय पाप करण्यासारखे होते. पण तेच पाप पुण्य म्हणून त्या हिंदूंनी आचरिले। मुसलमानांची ती ती राज्ये अधूनमधून हिंदूंनी अुलथून टाकिली असताही म्हणजेच हाती

राजसत्ता आल्यावरही हिंदूंनी काशी, मथुरा ते रामेश्वर येथील मुसलमानांनी बांधलेल्या मशिदींना भरडून काढून त्यांच्या अवशेषांना अशाच मार्गामार्गातील फरशांमध्ये चिणवून टाकून सद्‌गति दिली नाही. फारफार तर हिंदूंनी आपली मुसलमानांनी पाडलेली मंदिरें पुनः पुन्हा अुभारावीत अितकेच काय ते! या अुलट अशी आश्चर्यकारक अुदाहरणें आढळतात की, ज्यांत हिंदूंच्या अशा सत्ता-कालात त्यानी त्या मुस्लिम आक्रमकानी बांधलेल्या अशा मशिदींना नवीन अुत्पन्नें लावून दिली *आणि त्याचें रक्षण करण्याचें दायित्व आपणाकडे घेतलें! या प्रकरणी* अेक फुटकळ असें अुदाहरण त्या काळच्या हिंदूंच्या या धार्मिक बुद्धिभ्रष्टतेचें, सद्‌गुणविकृतीचें अत्यंत लज्जास्पद प्रदर्शन करणारें, असें येथे देत आहोत. म्हणजे याविषयी आणखी चकार शब्दसुद्धा देण्याचें कारण अुरणार नाही.

सोमनाथाचे देवालय हें प्रथम महमद गझनीनें पाडल्यानंतर तो प्रदेश पुन्हा हिंदूंनी जिंकून घेतला. हिंदूंनी तें सोमनाथाचे देवालय पुन्हा बांधिले, पुन्हा मुसलमानांची स्वारी होअून त्यांनी तें देअूळ फोडून तोडून टाकिलें अशी अुलाढाल त्या देवळाची होता होता जेव्हा तेथे अेका प्रबल हिंदु राजाची सत्ता त्या प्रदेशावर स्थापन होअून ते देवालय पुन्हा विधिपूर्वक बांधले गेलें, आणि त्या क्षेत्राचीही चांगली भरभराट झाली. त्या सागरतटावर पूर्वीपासून येती जाती अरबी नाविक व्यापाऱ्यांची तारवें प्रवासाचा अेक टप्पा म्हणून अुपयोग करीत असत. वस्तुतः त्यां हिंदुराजाने ह्या अरबांनाच त्या समुद्रात येणें बंद करावयास पाहिजे होतें. कारण असेंच अरबी व्यापारी येता येता अरबी सेनाही त्यांच्यासह मागे आलेल्या होत्या. असा कटु अनुभव त्या हिंदुराजांना वारंवार आलेला होता. परंतु स्वतःच्या परधर्मसहिष्णुतेचे आणि औदार्याचें प्रदर्शन करण्यासाठी त्या हिंदुराजाने त्या अरबी व्यापाऱ्यांचे त्या तटास येणें जाणें बंद केलेंच नाही तर अुलट त्यांना अगदी आपल्या घरीच आल्यासारखें वाटावे अितक्या सौजन्याने वागविलें. तेव्हा त्या

मशिदीवर नांगर फिरवावयास हवा होता. आणि मग सोमनाथाचे मंदिर पुन्हा बांधावयाचे होते. पण हिंदूंनी मशीद तितकी न पाडता अेक नवीन मशीद बांधण्याची अनुज्ञा दिली आणि तिच्या वर्षासनाची सोय केली. ह्या हिंदूंच्या आत्मघातक परधर्मसहिष्णुतेचे (सद्गुण विकृतीचे ?) फळही त्यांना या हाताचे त्या हाती भोगावे लागले. कारण काही काळानंतर जेव्हा अल्लाअुद्दिनादिक मुस्लिम आक्रमकांनी गुजराथवर स्वाऱ्या करून सहस्त्रावधि हिंदु पुरुषांची सरसकट कापाकापी केली, सहस्त्रावधि स्त्रियांवर बलात्कार केले आणि शतावधि हिंदु मंदिरे पाडीत फोडीत अत्याचारी मुसलमानांची सैन्ये त्या सोमनाथ नगराजवळ आली तेव्हा हिंदुराजांनी ज्या अरबी व्यापाऱ्यांना मशीद अुभारू दिली त्या हिंदूंच्या परधर्मसहिष्णुतेची फेड कशी केली ? तो हिंदूंचा अुपकार कसा फेडला ?

तर तो अुपकार हिंदूंच्या बावळटपणाचे, दुबळेपणाचे लक्षण समजून, त्या अुपकाराच्या फेडीकरिता पुन्हा अुभारलेले सोमनाथ मंदिर तरी सुरक्षित राहू दिले का ? नाही ! त्या अल्लाअुद्दिन प्रभृतींच्या मुस्लिम सैन्याने ते सोमनाथ मंदिर पुन्हा छिन्नविच्छिन्न करून टाकले आणि महमद गझनी जे करावयास विसरला होता ते विटंबन करण्यासाठी त्याने सोमनाथाच्या मूर्ति आणि गाभाऱ्यातील शिला दिल्लीला नेअून तेथील अेका मशिदीच्या पायऱ्यांत चिणून टाकल्या.

पुढेही हिंदूंची सत्ता अेकदा आली, काही देवळे पुन्हा अुभारली गेली. पुन्हा मुसल्मानांची स्वारी झाली आणि गुजराथवर म्लेच्छांचे चिरकालीन सार्वभौमत्व स्थापिले गेले. सुल्तान अहमदशाह, अित्यादि मुसलमानी सुल्तानांनी सहस्त्र धार्मिक अत्याचारांनी, स्त्रियांवरील बलात्कारांनी आणि मंदिरांच्या विध्वंसांनी गुजराथमधील यच्चयावत् हिंदु समाजाला त्राहिभगवन् केले. सहस्त्रावधि हिंदु स्त्रीपुरुषांना धरून गुलाम करून नेले नि देशोदेशी विकले. सोमनाथाचा पत्ता पुन्हा नाहीसा झाला—पण ती मशीद नि तिचे महत्त्व वाढतच गेले. जुन्या मशिदी तर सुरक्षित राहिल्याच, हिंदु राजांनी त्या पाडल्या नाहीत. मुसलमान सुल्तानांनी अुलट त्या जुन्या मशिदींचे वैभव तर वाढविलेच पण नवीनही अेकाहून अुंच नि विस्तृत अशा मशिदी अुभारल्या.

हिंदूंच्या धार्मिक बेशुद्धीचे, सद्गुण विकृतीचे, अचळच्या परधर्मसहिष्णुतेपायी स्वधर्माचाच नळी देणाऱ्या आत्मघातकीपणाचे हे अेक अुदाहरण झाले. अशी सद्गुणविकृतीची अुदाहरणे काश्मीरपासून रामेश्वरापर्यंत, पावलोपावली आणि शतकोशतके त्या मुस्लिम आक्रमणाच्या काळी घडत होती, ती कुठवर सांगावी ? तथापि आणखी अेक अुदाहरण हिंदूंच्या ' औदार्यसद्गुणाच्या ' सद्गुणविकृतीची वानगी म्हणून सांगू. सिद्धराज हा गुजराथेतील अनहिल्वाड्याचा अेक पराक्रमी राजा म्हणून समजला जाअी. तो न्यायान्यायाचा मोठा भोक्ता असे. पण तो ' हिंदुराजा ' होता. अर्थात् न्याय आणि अन्याय, स्वधर्म आणि परधर्म, औदार्य

आणि अकुंचितत्व अित्यादि सर्व गुणाना देशकाल, पात्रापात्रविवेकाचा स्पर्शही न करता ते गुण स्वयमेवच सद्गुण अशा भ्रांतीने वेडावलेला होता हें सागणे नकोच. त्याच्या राज्यात खबायत (कँबे) जवळ अेकदा हिंदुमुसलमानामध्ये झगडा अुत्पन्न झाला स्वत महमद औफी हा मुसलमान लेखक आमजवामी-अुल-हिकायत या पुस्तकात लिहितो की,

' अनहिलवाड्याच्या राज्यात अेकदा मुसलमानावर काफर हिंदूनी चढाअी केली आणि त्या दगलीत जवळ जवळ अैंशी मुसलमान ठार मारले गेले आणि तेथील त्याची मशीद जाळून टाकून तिचा मिनारही पाडून टाकला तेव्हा तेथील अिमाम खतीब अल्ली याने त्या हिंदुराजाच्या स्तुतिपर अेक मोठी कविता रचून तीमध्ये मुसल्मानावर हिंदूनी केलेल्या त्या अत्याचाराची माहिती गोविली आणि हिंदूपासून आमचा बचाव व्हावा म्हणून विनती केली ह्या कवितेचा आणि आवेदनाचा हिंदुराजावर अेवढा प्रभाव पडला की, ता स्वत गुप्तरीतीने त्या दगलीचे गावी गेला आणि अेकदर चौकशीनतर त्याला मुसलमानाना हिंदूकडून मारहाण झाली ही गोष्ट खरी आहे असे वाटल आता राजाने अुदार असावे, न्यायदानात स्वपक्ष परपक्ष काही पाहू नये, त्यातही आपल्या हिंदुराज्यात जे बिचारे अल्पसख्य परधर्मीय राहतात त्याना अधिक सवलती देअूनही परधर्मसहिष्णुतेचे ब्रीद पाळावे, हा राजधर्म आहे ही पोथ्यापुराणातील सर्वसाधारण वाक्ये त्याची पाठ झालेली होती पण त्या वाक्याना देशकालपात्राच्या कोणत्या अुपनेत्रातून वाचली पाहिजेत हा गुरुमत्र राजाना सागणारी चाणक्यसूत्रे मात्र त्या राजाच्या सात पिढ्यात कोणी वाचली नसतील असे दिसते कारण त्या तथाकथित अत्याचाराविषयी हिंदूना कठोर दड देअून त्या हिंदु राजाने मुसलमानाना अेक लक्ष बलोत्रा नाण्याची मोठी रक्कम दिली आणि ती मशीद आणि ता मिनार

सांगणे शक्य होते का? तसे गार्‍हाणे करणे ह्याच मुसलमानी धर्माप्रमाणे त्या काळी त्या 'काफराचा' भयकर अपराध ठरता आणि त्या हिंदूतील यच्चयावत् स्त्री-पुरुषाना मुसलमानाविरुद्ध 'ब्र' अुच्चारल्यासाठी गुलाम करून आशियातील काबूल-कंदाहारच्या बाजारात विकले गेले असते अशा ह्या परधर्मीय मुसलमानाच्या मोठमोठ्या वसतीना हिंदु राजे परधर्मसहिष्णुतेचे आपले ब्रीद म्हणून आपापल्या राज्यातून विशेषादराने निवसू देत. आणि त्या काळच्या अितिहासात सहस्रावधि प्रकरणी हेच अल्पसंख्य, शरणार्थी म्हणून हिंदुराज्यातून निवसलेले मुसलमान बाहेरच्या कोण्या मुसलमानाची स्वारी त्या राज्यावर येताच आतून बंड करून किंवा अितर प्रकारे त्या हिंदुराजाचा घातपात केल्यावाचून सोडीत नसत हे त्याच्या डोळयाना घडघडीत दिसत असून देश-काल-पात्राचा लवलेश विचार न करता, राजाने परधर्मसहिष्णु असावे, नि पक्षपाती असावे, अुदार असावे, हे सद्‌गुण आहेत, अितकीच ठोक्ळ दावधे पाठ करून हिंदुराजे त्या त्या सद्‌गुणाच्या फाशी पडले. सद्‌गुणविकृति ती हीच!

हिंदूंच्या लक्षावधि स्त्रियांच्या मुसलमानी अपहरणाचे आणि भ्रष्टीकरणाचे भयंकर संकट

मुसलमानाच्या धार्मिक आक्रमणाच्या भयकर संकटाचेच अेक अुपांग असणारे आणि हिंदूच्या संख्याबळास सारखी भीषण ओहोटी लावणारे आणखी अेक नवे संकट हिंदूवर त्या काळी जे कोसळले ते म्हणजे त्या आक्रमक मुसलमानाची, पर-धर्मीय स्त्रियाचे अपहरण करणे आणि त्याना मुसलमानी धर्मात ओढून स्वत चे संख्याबळ वाढविणे ही अिस्लामची धर्माज्ञा आहे अशी जी राक्षसी श्रद्धा होती, ती होय. मुसलमानाच्या ह्या त्याच्या कामविकाराना हव्याशाच वाटणार्‍या धर्मश्रद्धे-मुळे त्याचे संख्याबळ अत्यंत वेगाने वाढत गेले आणि हिंदूचे त्याच प्रमाणात घटत गेले, ही धडघडीत वस्तुस्थिति होती शिष्टपणाच्या शेदाड संकोचाने ही वस्तुस्थिति अुघडी करून दाखविण्यास कचरणे म्हणजे शस्त्रक्रियेच्या भयाने वैद्यापासून खरा रोग लज्जेने वा भयाने लपवून दुसर्‍याच असत्या नसत्या साध्यासुध्या रोगावर औषधोपचार घेण्यासारखी बालीश आत्मवंचना होय. हिंदूच्या लक्षावधि स्त्रियाचे मुसलमानानी अपहरण करण्याचा जो त्या कालखंडातील शतकोशतके धुमाकूळ घातलेला होता त्याला नुसते धर्मवेड म्हणून हेटाळण्याअितकी किंवा त्यास अनु-ल्लेखाने दुर्लक्षण्याअितकी ती गोष्ट तुच्छ नव्हती ते वेड म्हटले तरी त्या वेडाला अेक वळण होते मुसलमानाच्या धर्मवेडातील ते वळण अितके भयंकर होते की, त्याची अेक धर्मवेड म्हणून अुपेक्षा केल्यानेच हिंदुराष्ट्राला त्या काळी क्षयाच्या दु साध्य व्याधीने ग्रासून टाकले. कारण वस्तुत. मुसलमानाचे ते 'धर्मवेड' अेक वेड नव्हते, तर ती अेका अटळ सृष्टिक्रमाला अनुसरून अंगीकारलेली राष्ट्रीय संख्याबळ वाढविण्याची परिणामकारक पद्धति होती.

पशूंच्या कळपातूनच हा सृष्टिक्रम माणसात अुतरला गोवंशाच्या कळपात वळूंचीच संख्या जर गाअींपेक्षा मोठ्या प्रमाणात अधिक असेल तर त्या कळपाची संख्यावृद्धि झपाट्याने होणार नाही पण ज्या कळपात गाअींची संख्या वळूंच्या संख्येहून पुष्कळ प्रमाणात अधिक आहे त्या कळपाची संख्या झपाट्याने पिढीमागून पिढी वाढत जाणारच तोच सृष्टिक्रम मनुष्याच्या कळपाला, मनुष्य हाही मूलत पशूसारखा अेक प्राणीच असल्याने, अितर गोष्टी समान असता, लागू आहे अगदी प्राक्‌काळात, ज्याला आपण आज रानटी म्हणतो त्या वन्य अवस्थेतील मानवी टोळ्यानाही संख्यावृद्धीचा हा क्रम चागला माहीत होता आफ्रिकेत आजही अशा तग धरून राहिलेल्या मनुष्य प्राण्याच्या रानटी टोळ्या अस्तित्वात आहेत त्या टोळ्यात जेव्हा युद्धे होतात तेव्हा शत्रुपक्षीय टोळीतील पुरुष तेवढेच मारण्यात येतात पण शत्रूच्या स्त्रियाना न मारता त्याना विजयी टोळी हस्तगत करून आपसात वाटून घेते, आणि त्याच्यापासून आपली संख्यावृद्धि करणे हा आपला धर्म मानते नागा लोकातील निदान अेका टोळीविषयी तरी अशी माहिती मागतात की त्या टोळीतील लोक त्याच्या शत्रूपक्षीय टोळीवर जेव्हा तुटून पडतात तेव्हा तीमधील पुरुषावर त्याच्या धर्मयुद्धाच्या कल्पनेप्रमाणे साधे बाण मारतात पण जर त्या शत्रुपक्षीय टोळीत काही स्त्रियाही लढताना आढळल्या तर त्याच्यावर विषारी बाण मारून त्याना ठार मारतात याचे कारण विचारता ते सागतात की, शत्रूची जी स्त्री पकडता येत नाही अशी अेक स्त्री ठार मारणे हे कृत्य त्याचे पाच पुरुष मारण्याअितकी त्या टोळीची संख्याहानि करते

ह्याच सृष्टिक्रमाचा अवलब अगदी सागून सवरून अरब मुसलमानाच्या आक्रमक पण अल्पसंख्य सैन्यानी नि सेनापतींनी अुत्तर आफ्रिकेच्या बहुसंख्य लाखावर तुटून पडताना केला त्या काफर लोकाना जिंकताच त्याच्यापासून जी खडणी घेण्यात येअी ती अर्धी पैशात आणि अर्धी स्त्रियात मोजून घेण्यात येअी आणि त्या खडणी म्हणून घेतलेल्या आफ्रिकेतील स्त्रियाना मुसलमान करून आपल्या 'अिमानदार' सैनिकात दहा दहा पाच पाचानी वाटून देण्यात येअी त्या आफ्रिकी दासीपासून झालेली सतति जन्मत च मुसलमानी वंशाची समजली गेल्याने आणि मुसलमानी वातावरणातच वाढली गेल्याने ती कट्टर मुसलमान बनत गेली अशा प्रकारे अुत्तर आफ्रिकेत अिस्लामच्या अनुयायाची संख्या झपाट्याने वाढवीत जाणाऱ्या मुस्लिम सेनापतींना त्याच्या धार्मिक पुढाऱ्यानीही 'गाझी' म्हणून बहुमानाच्या पदव्या अर्पण कराव्या विजित काफराच्या स्त्रियावर, त्या विजित काफराच्या, जड सपत्तीप्रमाणेच विजयी मुस्लिम सैन्याचा सर्वाधिकार स्थापन होतो हे मुसलमानाच्या धर्मयुद्धाचे अेक शासनसमत सूत्रच ठरून गेलेले होते

रावणाने सीतेला बळाने अपहरून पळवून नेल्यानतर जेव्हा रामचद्राने त्याच्यावर स्वारी केली तेव्हा प्रत्यक्ष युद्धाच्या आधी रावणाला त्याचे काही

हितचिंतक अुपदेश करू लागले की,'तुझ्या ह्या अन्यायापायी हे युद्धाचे भयंकर संकट ह्या आपल्या राक्षस राज्यावर ओढवले आहे. परक्याच्या स्त्रीचे अपहरण करणे हा अधर्म आहे तरी तू तसा अधर्म करू नकोस! सीतेला सन्मानाने रामचंद्राकडे परत धाड!' तेव्हा रावण रागाने अुफाळून अुत्तरला 'काय म्हणता? परकीयाच्या स्त्रियांना अपहारिणे, बलात्कारिणे हा अधर्म आहे? अहो— राक्षसानाम् परो धर्मः परदारविघर्षणम् ॥ दुसऱ्याच्या स्त्रियांना पळवून बलात्कारिणे हाच तर आपणा राक्षसांचा धर्म आहे! 'परो धर्म' श्रेष्ठ धर्म आहे!'

अशाच रावणी निर्लज्जतेने आणि धर्मोन्मादाने त्या काळातील हिंदुस्थानवर तुटून पडत चाललेले सारे मुसलमानी आक्रमक, हिंदु स्त्रियांचे अपहरण करणे त्यांची जडवस्तूप्रमाणेच 'लूट' करून आणि त्यांना वाटवून मुस्लिम सुलतानां-पासून तो सैनिकापर्यंत त्यांना यथाप्रमाण वाटून देणे, हे आपल्या अिस्लामी धर्माचे पवित्र कर्तव्यच आहे असे समजत असत अिस्लामचे संख्याबळ वाढविणारे ते अेक शतकृत्य आहे असे मानीत ज्या ज्या हिंदूंच्या प्रांतावर मुस्लिम सत्ता नित्याची किंवा तात्पुरती स्थापन होअी, त्या त्या प्रांतावरील सुल्तानांनी आणि निजामांनीच, नवाबांनीच तर काय, पण गावोगावच्या फाटक्या मुसलमानांनीसुद्धा तेथील हिंदूंवर जिझिया कर जसा द्रव्यासाठी लादलेला असे त्याचप्रमाणे हिंदूंच्या राजघराण्यापासून तो गावोगावातील कुलीन घराण्यापर्यंत त्यांच्या कन्यकांना आणि प्रसंगी विवाहित स्त्रियांनाही धडधडीतपणे मागण्या घालण्याचा, नाही तर बलात्काराने पकडून नेण्याचा हा अेक अपहरण करही सांगून सवरून लादलेला असे!

त्या कालखंडात सिंधच्या स्वारीनंतर अरबांची स्वारी अशी जरी हिंदुस्थान-वर झालली नसली तरी अरबांच्या टोळ्या अितर जातींच्या मुसलमानी आक्र-मकांच्या सैन्यात मिसळून हिंदुस्थानवर येतच होत्या त्या अरबांप्रमाणेच मुसल-मानांनी वाटवून टाकलेल्या अिराण, तुराण, अफगाण, तुर्क, मोगल अित्यादि साऱ्या आशियातील राक्षसी जातींच्या जाती हिंदुस्थानवर तुटून पडलेल्या होत्या त्यांच्या त्यांच्या सहस्रावधि सैन्यासह त्यांच्या जातींच्या तितक्या स्त्रिया काही घेअून ते हिंदुस्थानात घुसलेले नव्हते परंतु हिंदुस्थानवर स्वाऱ्यामागून स्वाऱ्यातून आलेल्या ह्या सुल्तानापासून सैनिकापर्यंत नि बाजारबुणग्यापर्यंत मुसलमानांतील सहस्रावधि मुस्लिम पुरुषांनी लुटून किंवा अपहृत करून ज्या सहस्रावधि हिंदु स्त्रियांना बळ-काव‌ल हाती त्यांच्याशीच लग्ने करून किंवा त्यांना दासी करून ते मुसलमान हिंदुस्थानातच ति याचे निवसत गेले त्यांच्या बादशहांच्या, सुलतानांच्या किंवा नबाबांच्या 'जनानखान्यात' राजस्त्रियांपासून तो बटकीपर्यंत शतावधि हिंदु स्त्रिया ज्या कोंडलेल्या असत त्यांची तर गोष्टच सोडा, पण गावगना पसरलेल्या सर्व-सामान्य मुसलमानांच्या अेकेका घरी प्रत्येक पुरुषामागे तीन चार बाटविलेल्या हिंदु स्त्रिया बहुधा बाळगलेल्या असत अशा रीतीने ह्या आक्रमक मुसलमानी समाजात

पुरुषांपेक्षा स्त्रियांचीच अशी बहुसंख्या झाल्यामुळे आणि त्यांच्यात बहुपत्नीकत्वाची धार्मिक प्रथा चालू असल्यामुळे ह्या बाहेरून आलेल्या परकीय मुस्लिमांची संख्या वाढत वाढत पिढीपिढीने सहस्रावधींची लक्षावधि झाली आणि लक्षावधींची कोटयवधि होऊ शकली.

हेंही ध्यानात घेण्यासारखें आहे की, हिंदूंच्या ह्या बाटविलेल्या स्त्रियांच्या पोटीच सुलतान घियासुद्दीन तघलक, सुलतान फिरोझशहा तघलक, सुलतान शिकंदर लोदी असा अनेक हिंदुद्वेषी नि राक्षसी राज्यकर्त्यांचा जन्म झाला !

मुस्लिमांनी हिंदु स्त्रियांवर केलेल्या अत्याचारात मुस्लिम स्त्रीसमाजही हिरिरीने भाग घेई.

हिंदु-मुस्लिमांच्या शतकोशतकें चाललेल्या त्या युद्धपरंपरेच्या कालखंडात ज्या लक्षावधि हिंदु स्त्रियांना मुस्लिमांनी बळाने बाटविलें, त्या हिंदु स्त्रियांच्या तशा अघोर छळात मुस्लिम स्त्रीसमाजही शक्य त्या त्या प्रकारे हिरिरीने भाग घेत असे. येथे वैयक्तिक प्रश्न प्रस्तुत नाही, समुदायदृष्टया हें विधान सत्य आहे. त्या काळच्या मुस्लिम स्त्री समाजाच्या ह्या राक्षसी क्रूरतेचा स्पष्ट नि विशेष अुल्लेख निर्भीडपणे कोणत्याही अितिहास लेखकाने केलेला आमच्या आढळात आलेला नाही; यास्तव तो येथे ठळकपणे सांगणे आमचें कर्तव्य आहे.

हिंदु स्त्रिया म्हणजे काफरांच्या स्त्रिया, अुपजत बटकी, त्यांना मुस्लिम धर्मात बळाने ओढून आणण्याच्या कार्यी शक्य ते साहाय्य देणें हे प्रत्येक मुस्लिम स्त्रीचे धार्मिक कर्तव्य आहे, अशीच राक्षसी शिकवणूक त्या काळच्या मुस्लिम स्त्रियांना मिळालेली असे. मुस्लिम पुरुषांच्या हिंदु स्त्रियांवरील अत्याचाराचा निषेध तर त्या मुस्लिम स्त्रियांतील बेगमांपासून भीकमाग्या स्त्रियांपर्यंत कोणी करीत नसेच नसे, पण मुस्लिम पुरुषांना त्या अशा प्रकरणी अुलट अुत्तेजन देत असत, गौरवीत असत, त्या स्वत: हिंदु स्त्रियांचा त्यांच्या हाती असे तो तो छळ करीत असत. मुस्लिम सुल्तानांच्या, शिपायांच्या, मुल्ला मौलवींच्या किंवा गावोगावच्या मुस्लिम गावगुंडांच्या हातात सापडलेल्या हिंदु स्त्रियांना आपल्या राजमहालातील जनानखान्यात काय किंवा गावोगावच्या झोपड्यातून काय, दडवून ठेवण्याचे, त्यांना बळाने मुस्लिम करण्याचें, दासी वा बटकीप्रमाणे राबवून घेण्याचे, मारहाण करून मुस्लिम समाजातच कोंडून ठेवण्याचें, त्यांच्या मुलीबाळींना त्यांची निर्दयपणे ताटा-तूट करून मुस्लिम पुरुषांत वाटून देण्याचे असी सारीं पुढची क्रूर नि दुष्ट कार्ये करण्यात त्या मुस्लिम समाजातील स्त्रीवर्गही मुस्लिम पुरुषांअितक्याच हिरिरीने झटत असे. हिंदु मुसलमानांच्या लढायांच्या धामधुमीतच नव्हे तर अधल्यामधल्या शांतता काळातही आणि हिंदुराज्यात निवसत असतानासुद्धा, खेड्यापाड्यातील मुस्लिम स्त्रियांपर्यंत आपल्या शेजाऱ्यापाजाऱ्यांच्या हिंदु मुलीबाळींना भुलवून वा

पळवून आणून, आपल्या घरी बळाने डांबून ठेवून, किंवा गावच्या मशिदीतील मुस्लिम अड्यात पोचवून देऊन मुस्लिम समाजात त्याना पचवून टाकणे, हे आपलें अेक अिस्लामधर्मीय नित्य कर्तव्यच आहे असे साऱ्या हिंदुस्थानभर पसरलेला तो मुस्लिम स्त्रीसमाज समजत असे.

'स्त्रीत्वाची ढाल' हिंदूंचें शत्रुस्त्रीदाक्षिण्य

ह्या अधम राक्षसी कृत्यासाठी कोणी हिंदु केव्हातरी त्याचे पारिपत्य करील ह्याची लेशमात्र भीति त्या मुस्लिम स्त्रियाना बाळगण्याचे कारणच नसे. लढायात मुस्लिमाचा जय होअून मुस्लिम राज्य आले तर हिंदुस्त्रियाना बाटविण्याच्या ह्या कार्यासाठी त्या मुस्लिम स्त्रियाचा गौरवच होअी. पण जरी अधूनमधून हिंदु सैन्याचा जय झाला नि त्या त्या स्थळी हिंदुराज्य स्थापले गेले–त्या कालखडात अशा घटना अनेकदा घडून येत–तरी फार तर मुस्लिम पुरुष समाजाला काय तो अुपद्रव होअी. लढायात मुस्लिम पुरुषच पाडाव केले जात. पण हिंदूनी जिंकलेल्या लढायाच्या भर धुमाकुळीतही कोणीही हिंदु सेनानी, सैनिक वा नागरिक अशा आततायी मुस्लिम स्त्रियाच्या केसासही धक्का लावणार नाही हे तो मुस्लिम स्त्रीसमाज पूर्णपणे जाणून होता. कारण शत्रुपक्षातल्या असल्या तरी आणि आततायी असल्या तरी त्या 'स्त्रिया' आहेत. यासाठी लढाअीत पाडाव झालेल्यासुद्धा मुस्लिम राजस्त्रियाना काय किंवा बटकींना काय, त्या कालच्या हिंदु विजेत्यानी त्याच्या त्याच्या मुसलमानी घरी सुरक्षितपणे परत धाडून दिल्याची अुदाहरणे वारंवार घडत होती! आणि त्या कृत्याला सारा हिंदुसमाज 'पहा हो आमचा परस्त्रीदाक्षिण्याचा सद्गुण! आमच्या हिंदुधर्माचा अुदारपणा!!' म्हणून गौरवी. अुदाहरण द्यावयाचे झाले तर वानगीसाठी म्हणून अेक दोन अुदाहरणे येथे देत आहोत.

शत्रुस्त्रीदाक्षिण्यासारखी राष्ट्रघातक आणि कुपात्री योजिलेल्या प्रकाराच्या सहस्रावधि अुदाहरणापैकी दोन ठळक अुदाहरणे येथे दिल्यास ते अप्रस्तुत होणार नाही छत्रपति शिवाजी महाराजानी कल्याणच्या सुभेदाराच्या सुनेला सालंकृत तिच्या नवऱ्याकडे पाठविले आणि पोर्तुगीज किल्लेदाराच्या पाडाव झालेल्या शत्रुस्त्रीसही चिमाजीअप्पाने वरील प्रकारे गौरवून तिच्या पतीकडे परत पाठविले. ह्या दोन गोष्टीचा गौरवास्पद अुल्लेख आजही आपण शेकडो वेळा मोठ्या अभिमानाने करीत असतो. पण शिवाजी महाराजाना किंवा चिमाजीअप्पाना महंमद गझनी, घोरी, अल्लाअुद्दीन खिलजी अित्यादि मुसलमानी सुलतानानी दाहीरच्या राजकन्या, कर्णावतीच्या कर्णराजाची कमलदेवी नि तिची स्वरूपसुंदर मुलगी देवलदेवी अित्यादि सहस्रावधि हिंदु राजकन्यावर केलेले बलात्कार, आणि लक्षावधि हिंदुस्त्रियाची केलेली विटंबना याची आठवण पाडाव झालेल्या मुस्लिम स्त्रियाना गौरव करताना झाली नाही हें आश्चर्य नव्हे काय?

त्या विटंबना केलेल्या हिंदु राजस्त्रियांच्या नि बलात्कारिल्या गेलेल्या लक्षावधि हिंदुस्त्रियांनी फोडलेल्या करुण किंकाळ्यांनी नि टाहोंनी हे हिंदुस्थानचे सर्व वातावरण सूक्ष्म ध्वनींने सतत कंपित होत होते त्यांचे प्रतिध्वनि शिवाजी किंवा चिमाजीअप्पांच्या कानावर येत नव्हते काय ? त्या बलात्कारिल्या गेलेल्या लक्षावधि स्त्रिया असे म्हणत असतील की, ' आम्हांवर मुस्लिम सरदार आणि सुलतानांनी केलेले अत्याचार आणि बलात्कार, शिवाजीराजे आणि चिमाजी-अप्पा, कदापिही विसरू नका त्या मुस्लिम सुल्तानांना तुम्ही अशी दहशत बसवा की, हिंदूंचा विजय होताच मुसल्मानांनी आमची ज्या प्रकारे विटंबना केली त्याच प्रकारची विटंबना मुसलमान स्त्रियांचीही केली जाईल अशा प्रकारे हिंदु विजयी होताच मुस्लिम स्त्रियांवरही प्रत्याचार केला जातो अशी दहशत मुसलमानांना बसली की, मग पुढील मुसलमान विजेते हिंदु स्त्रियांवर अत्याचार करण्यास धज-णार नाहीत ' पण शत्रुस्त्रीदाक्षिण्याच्या सद्‌गुण विकृतीपायी शिवाजी महाराज किंवा चिमाजीअप्पा तसा प्रत्याचार मुस्लिम स्त्रियांवर करू शकले नाहीत

हिंदूंच्या त्या काळच्या ह्या स्त्रीदाक्षिण्याच्या धर्मघातक धर्मसूत्रामुळेच मुस्लिम स्त्रियांनी केलेल्या लाखो हिंदु स्त्रियांच्या अनन्वित छळाचे पारिपत्यापासून त्यांचे संरक्षण करण्यास त्या मुस्लिम स्त्रियांचे 'स्त्रीत्व' ही अेकच ढाल काय ती पुरेशी ठरली !

त्यातही मुस्लिम स्त्रीला हिंदु करून घरात घेणे हे कृत्य स्वत ते हिंदुच पाप समजत मुस्लिम स्त्रीच्या संबंधामुळे आपण बाटून हिंदूंचे मुसलमान होअून बसू अशी हिंदूंचीच बुळगी समजूत असल्याने प्रत्यक्ष हिंदु राज्यातून निवसत असताना सुद्धा मुस्लिम स्त्रियांना हिंदूंकडून पळविले जाण्याचे किंवा बळाने हिंदु केले जाण्याचे लेशमात्र भय उरलेले नसे. अपवाद अगदी विरळा

अशा परिस्थितीत शतकाशतके हिंदु स्त्रियांवर अनन्वित अत्याचार कर-ण्याच्या आणि त्यांना बाटविण्याच्या अधम अपराधाचा यथोचित दंड त्या मुस्लिम स्त्री समाजास केव्हाही देण्यात आलेला नव्हता आणि म्हणूनच हिंदु स्त्रियांना बळाने बाटविण्याचा मुस्लिम स्त्री समाजाचा दुष्ट खटाटोप निर्वेधपणे त्या शतको शतकांच्या प्रदीर्घ कालखंडात साऱ्या हिंदुस्थानात सारखा चालत राहिला

मुस्लिम स्त्रियाना प्रसगी बळाने सुद्धा हिंदु करून हिंदु समाजात घरोघर पचवून टाकले तर–? तर ह्या हिंदूच्या प्रत्याक्रमणाच्या नि प्रत्याचाराच्या सभवनीय भयाने मुस्लिम स्त्रिया मुस्लिमाचे विजय होत तेव्हा सुद्धा हिंदु स्त्रियावर अत्याचार करण्यास कदापि धजत्या ना. भयाने चळवळ कापू लागल्या असत्या 'आज आम्ही हिंदु स्त्रियाना वाटविल्या, छळल्या, बटकी केल्या तर उद्या वा परवा हिंदूना विजय मिळताच आमची नि आमच्या मुलीबाळींचीही तीच ताटातूट, विटवना नि दुर्दशा करण्यास हिंदुसमाजही गावोगावी नि घरोघरी सोडणार नाही, सोडीत नाही, हिंदुस्त्री-पीडनाच्या भीषण दडापासून आमची 'स्त्रीत्वाची ढाल' सुद्धा आमचे लवलेशही सरक्षण करू शकत नाही' अशी धास्ती मुस्लिम स्त्रीसमाजाने हिंदु मुस्लिम युद्धकाळच्या पहिल्या दोन तीन शतकातच जर खाल्ली असती तर आमच्या लाखो निरपराध हिंदु-भगिनी-माता–कन्यकाना जी दुर्दशा पुढे शतकोशतके भोगावी लागली ती केव्हाही भोगावी लागली नसती आमची स्त्रीसख्या–म्हणजेच त्याच्या उदरी उत्पन्न होणाऱ्या आमच्या राष्ट्रीय सततीचे सख्याबळ घटते ना! उलट, आमच्या त्या काळच्या कट्टर शत्रूची–मुस्लिमाची स्त्रीसख्या वाढती ना म्हणजेच त्याच्या एकदर समाजाचे सख्याबळ ठिकठिकाणी आटून गेल्यावाचून राहते ना! ते का? नि कसे ह्याचे समाजशास्त्रीय स्पष्टीकरण पृष्ठे ७२५ ते ७२६ मध्ये केलेलेच आहे परतु पात्रापात्र विवेकशून्य अशा शत्रु-स्त्रीदाक्षिण्याच्या भ्रमिष्ट कल्पनेने पछाडलेल्या त्या कालखडातील हिंदूनी मुसलमानाच्या लाखो स्त्रिया अवश होऊन त्याच्या हाती अनेकदा आल्या असताही त्याना त्याच्या अत्याचारास्तव तमातसाच प्रत्याचाराचा असा कडक उपाय योजिला नाही

ह्या शत्रु-स्त्री-दाक्षिण्यापायीच हिंदूंची मुस्लिमांनी केलेली अधिकाधिक दुर्दशा !

पुन्हा, हिंदूच्या ह्या देशकालपात्रविवेकशून्य शत्रु-स्त्री-दाक्षिण्याचा मुस्लिमावर काहीतरी अनुकूल परिणाम झाला होता का? हिंदूच्या त्या धार्मिक 'उदारपणामुळे' मुसलमानाना त्याच्या परस्त्री विटवनाच्या पापाची काहीतरी लाज वाटली का? मुसलमानाच्या राजकन्यादिक पाडाव झालेल्या सहस्रावधि स्त्रियाना हिंदूनी सुरक्षितपणे वारवार त्याच्या घरोघर परत पोचवून दिले याविषयी मुसलमानानी त्याचे कधी उपकार मानले का? मुळीच नाही, केव्हाही नाही! उलट, हिंदु आपल्या ह्या शत्रु स्त्री-दाक्षिण्याचा जेव्हा जेव्हा सद्‌गुण म्हणून वडेजाव करू पाहात तेव्हा तेव्हा मुसलमान फिरून फिरून तेच अत्याचार करून त्याची सक्रिय टर उडवीत

' जर स्त्री-दाक्षिण्याची हिंदूना प्रतिष्ठा वाटत असती तर त्या त्याच्या स्त्री-दाक्षिण्याच्या सद्गुणावर प्रथम अधिकार त्याच्या स्वत.च्या माता, भगिनी, पत्नीचाच होता. पण आम्ही मुसलमान त्याच्या डोळ्यादेखत त्याच्या अशा बहिणींना, बायका-मुलींना शतकोशतके सहस्रावारी बलात्कारीत नि बाटवीत येत असताही त्या हिंदु स्त्रियाना स्त्री-दाक्षिण्यासाठी तरी आमच्या हातून सोडविण्याची छाती हिंदूना झाली नाही. ज्याच्या अगी आपल्या स्वत च्या स्त्रियाना दाक्षिण्य दाखवण्याइतकेही पौरुष नाही ते हे बुळगे हिंदु आम्हा कडव्या मुसलमानाच्या स्त्रियाना म्हणे केवळ परस्त्रीदाक्षिण्याच्या पवित्र भावनेने छळीत नाहीत, स्पर्श करीत नाहीत ! त्याना म्हणावे प्रत्यक्ष हिंदुराज्यात निवसत असणाऱ्या कोणत्याही मुस्लिम स्त्रीकडे सुद्धा वाकड्या दृष्टीने पहा तर खरे ! कोणत्याही मुस्लिम स्त्रीकडे डोळा अुघडून पाहणाऱ्याचे ते डोळेच मुसलमान तत्काळ फोडून बाहेर काढतील, ह्या भीतीसाठी हे बुळगे हिंदु आम्हा मुस्लिमाच्या स्त्रियाना स्पर्श करू शकत नाहीत—त्याच्या परस्त्रीदाक्षिण्याच्या व्रतामुळे नव्हे ! ' असा हिंदूच्या ह्या स्त्रीदाक्षिण्याच्या अैटीचा अुलटा अन्वयार्थ लावून मुसलमान अधिकच शेफारत गेले. आणि त्याचे हिंदु स्त्रियावरील अधमाधम अत्याचार आणि लक्षावधि हिंदु स्त्रियाची अपहरणे हिंदूची ह्या प्रकरणीची प्रत्याचारशून्यता पाहून अधिकच चेकाळत गेली.

मुस्लिम पूर्वकाळी आमचे पूर्वज शत्रु-स्त्री-दाक्षिण्याचा असा राष्ट्रघातक नि बुळगा अर्थ करीत नसत !

जो चावायला आला तो साप ठेचलाच पाहिजे मग तो नाग असो किंवा नागीण (ज्या शत्रूच्या स्त्रियानी आमच्या माता भगिनींना बळाने बाटवून बटकी करून सोडले त्याचे स्त्रीत्व त्या आततायी कृत्यानेच नष्ट होत होते स्त्री-दाक्षिण्यावरचा त्या आततायी मुस्लिम स्त्रीसमाजाचा अधिकार तिथेच सपून आततायीपणाच्या कठोर दडावाचून दुसऱ्या कशावरही त्याचा अधिकार अुरत नसे वास्तवच जेव्हा ऋषिजनाच्या हत्या करणाऱ्या नि यज्ञयाग विध्वसिणाऱ्या राक्षसासह त्राटिका रामावर चालून आली तेव्हा रामचद्राने तत्क्षणात तिला ठार मारून टाकिली. शूर्पणखा राक्षसीण सीतेला कोवळ्या काकडीसारखी खाऊन टाकण्यास जेव्हा धावली तेव्हा लक्ष्मणाने तिचे नाक कान कापून तिला परत धाडून दिली. परस्त्री-दाक्षिण्यासाठी तिची खणानारळानी ओटी भरून नव्हे नरकासुराने

जात होत्या त्याना सोडवून परत आपल्या राज्यात आणून, सामाजिक सूडही उगविला. त्या आर्य स्त्रिया असुरांनी बळाने बाटविल्या, भ्रष्टविल्या, अेवढ्यासाठी त्या आपल्या सहस्रावधि राष्ट्र भगिनींना 'त्याही बाटल्या' असे समजणाऱ्या पौरुषशून्य दुधखुळेपणापायी त्याना असुराच्याच हाती सोडून काही श्रीकृष्णाचे सैन्य परत फिरले नाही तर अुलट त्या सहस्रावधि स्त्रियाना आपल्या राष्ट्रात परत आणून प्रतिष्ठेने स्वसमाजात सस्थापून, स्वतः 'भूपति' या नात्याने त्याच्या पालनपोषणाचा नि सरक्षणाचा सारा भार श्रीकृष्णाने स्वतः आपल्याकडे घेतला. आपल्या राष्ट्राचे स्त्रीवर्गीय सख्याबळ घटू दिलें नाही. श्रीकृष्णाच्या ह्या 'भूपतित्वा'च्या कर्तव्यासच आपल्या पौराणिक वर्गाने लाक्षणिक अद्‌भुत तत्त्वाचे प्ूट चढवून श्रीकृष्ण त्या सहस्रावधि स्त्रियाचा 'पति' झाला, म्हणजे त्याने त्याच्याशी लग्न लावले अशी लोककथा पुढे वर्णिली असावी हे अुघड आहे.

वरील पौराणिक काळापुढच्या यवन, शक, हूणाच्या काळी तर त्या परकीय शत्रूच्या कोणाही सेनानीचा, राजाचा किंवा महाराजाचा लढाअीत पराजय करताना त्या परशत्रूच्या राजकन्यकाशी आमचे तत्कालीन पौरुषशाली विजेते हटकून प्रकटपणे विवाह करीत. ती परंपरा सम्राट् चंद्रगुप्त मौर्यापासून तो गुप्त सम्राटापर्यंत अव्याहत चाललेली दिसते. शालिवाहन राजेही विजित शक राजकन्याशी विवाह करीत असत. नुसते आमचे विजेते राजेच नव्हेत तर आमच्या त्या कालच्या भारतीय सामतांपासून तो सामान्य नागरिकापर्यंतही आमचे लोक यवन, शक, हूणांच्या परकीय स्त्रियाशी बेलटकपणे लग्ने लावीत. कारण त्या परकीय स्त्रियाना आणि त्याच्यापासून झालेल्या सततीलाच नव्हे तर ते परकीय समाजचे समाज आमच्या धर्मात नि आमच्या संस्कृतीत आत्मसात् करून टाकण्याअितके आमच्या राष्ट्राचें पौरुष, पचनशक्ति आणि पराक्रम हीं त्या काळापर्यंत प्रखर होतीं.

शुद्धिबंदीचे दुष्परिणाम

आपली जात नि धर्म शुद्ध रहावी ह्या भ्रामक कल्पनेने त्या काळचा हिंदु-समाज रोटीबंदी, बेटीबंदी प्रभृति आचार आपण होअून आणि स्वधर्म म्हणून ते आचार हिंदूना हानिकारक असूनही स्वकर्तव्य म्हणून पाळीत होता. त्याचप्रमाणे आणि त्या कार्यासाठी म्हणजे आपली जात शुद्ध रहावी याच कारणासाठी ही शुद्धिबंदी आणि तीतूनच अुद्‌भवलेली सिंधुबंदी, हे दोन नवीन धर्माचारही हिंदु समाज आपल्या स्वतःच्या अिच्छेने धर्मकर्तव्य म्हणून कट्टरपणे पाळू लागला. जो हिंदु अेकदा मुसलमानांकडून बळाने का होअीना पण बाटविला गेला त्यास तर काय, परंतु त्याच्या वंशजांनाही परत हिंदु धर्मात घेणे नाही. त्या पापास शुद्धीचे प्रायश्चित्तच नाही. हीच आपल्या हिंदुधर्माची आज्ञा आहे अशी भावना हिंदु

' जर स्त्री-दाक्षिण्याची हिंदूंना प्रतिष्ठा वाटत असती तर त्या त्यांच्या स्त्री-दाक्षिण्याच्या सद्गुणावर प्रथम अधिकार त्यांच्या स्वतःच्या माता, भगिनी, पत्नीचाच होता. पण आम्ही मुसलमान त्यांच्या डोळ्यादेखत त्यांच्या अशा बहिणींना, बायका-मुलींना शतकोशतके सहस्रावारी बलात्कारीत नि बाटवीत येत असताही त्या हिंदु स्त्रियांना स्त्री-दाक्षिण्यासाठी तरी आमच्या हातून सोडविण्याची छाती हिंदूना झाली नाही. ज्याच्या अंगी आपल्या स्वतःच्या स्त्रियाना दाक्षिण्य दाखवण्याअितकेंही पौरुष नाही ते हे बुळगे हिंदु आम्हा कडव्या मुसलमानांच्या स्त्रियाना म्हणे केवळ परस्त्रीदाक्षिण्याच्या पवित्र भावनेने छळीत नाहीत, स्पर्श करीत नाहीत ! त्यांना म्हणावें प्रत्यक्ष हिंदुराज्यात निवसत असणाऱ्या कोणत्याही मुस्लिम स्त्रीकडे मुद्दा वाकड्या दृष्टीने पहा तर खरे ! कोणत्याही मुस्लिम स्त्रीकडे डोळा अुघडून पाहणाऱ्याचे ते डोळेच मुसलमान तत्काळ फोडून बाहेर काढतील, ह्या भीतीसाठी हे बुळगे हिंदु आम्हा मुस्लिमांच्या स्त्रियाना स्पर्श करू शकत नाहीत—त्यांच्या परस्त्रीदाक्षिण्याच्या व्रतामुळे नव्हे ! ' असा हिंदूच्या ह्या स्त्रीदाक्षिण्याच्या अैटीचा अुलटा अन्वयार्थ लावून मुसलमान अधिकच शेफारत गेले. आणि त्यांचे हिंदु स्त्रियांवरील अधमाधम अत्याचार आणि लक्षावधि हिंदु स्त्रियांची अपहरणें हिंदूची ह्या प्रकरणीची प्रत्याचारशून्यता पाहून अधिकच चेकाळत गेलीं.

मुस्लिम पूर्वकाळी आमचे पूर्वज शत्रु-स्त्री-दाक्षिण्याचा असा राष्ट्रघातक नि बुळगा अर्थ करीत नसत !

जो चावायला आला तो साप ठेचलाच पाहिजे मग तो नाग असो किंवा नागीण (ज्या शत्रूंच्या स्त्रियांनी आमच्या माता भगिनींना बळाने बाटवून बटकी करून सोडलें त्याचें स्त्रीत्व त्या आततायी कृत्यानेच नष्ट होत होतें. स्त्री-दाक्षिण्यावरचा त्या आततायी मुस्लिम स्त्रीसमाजाचा अधिकार तिथेच संपून आततायीपणाच्या कठोर दंडावाचून दुसऱ्या कशावरही त्यांचा अधिकार अुरत नसे. यास्तवच जेव्हा ऋषिजनांच्या हत्या करणाऱ्या नि यज्ञयाग विध्वंसिणाऱ्या राक्षसांसह त्राटिका रामावर चालून आली. तेव्हा रामचंद्राने तत्क्षणात तिला ठार मारून टाकिली. शूर्पणखा राक्षसीण सीतेला कोवळ्या काकडीसारखी खाअून टाकण्यास जेव्हा धावली तेव्हा लक्ष्मणाने तिचे नाक कान कापून तिला परत धाडून दिली. परस्त्री-दाक्षिण्यासाठी तिची खणानारळांनी ओटी भरून नव्हे. नरकासुराने आर्यांच्या सहस्रावधि स्त्रिया पकडून त्यांच्या असुर राज्यात (आजच्या असिरिया-मध्ये) नेल्या हें पाहताच श्रीकृष्णाने त्या असुरावर स्वारी करून त्याला युद्धात ठार मारलें. आणि हा सामरिक आणि राजकीय सूड अुगवूनच काय तें ते थांबले नाहीत तर ज्या सहस्रावधि आर्य स्त्रिया त्या असुराच्या बंदीत बळाने कोंडून राबविल्या

जात होत्या त्याना सोडवून परत आपल्या राज्यात आणून, सामाजिक सूडही उगविला त्या आर्य स्त्रिया असुरानी बळाने बाटविल्या, भ्रष्टविल्या, अेवढ्यासाठी त्या आपल्या सहस्रावधि राष्ट्र भगिनीना 'त्याही बाटल्या' असे समजणाऱ्या पौरुषशून्य दुबळखुळेपणापायी त्याना असुराच्याच हाती सोडून काही श्रीकृष्णाचे सैन्य परत फिरले नाही तर अुलट त्या सहस्रावधि स्त्रियाना आपल्या राष्ट्रात परत आणून प्रतिष्ठेने स्वसमाजात सम्थापून, स्वत 'भूपति' या नात्याने त्याच्या पालनपोषणाचा नि सरक्षणाचा सारा भार श्रीकृष्णाने स्वत आपल्याकडे घेतला. आपल्या राष्ट्राचे स्त्रीवर्गीय सख्याबळ घटू दिले नाही. श्रीकृष्णाच्या ह्या 'भूपतित्वा'च्या कर्तव्यासच आपल्या पौराणिक वर्गाने लाक्षणिक अद्‌भुत तत्त्वाचे भूट चढवून श्रीकृष्ण त्या सहस्रावधि स्त्रियाचा 'पति' झाला, म्हणजे त्याने त्याच्याशी लग्न लावले अशी लोककथा पुढे वर्णिली असावी हे अुघड आहे

वरील पौराणिक काळापुढच्या यवन, शक, हूणाच्या काळी तर त्या परकीय शत्रूच्या कोणाही सेनानीचा, राजाचा किंवा महाराजाचा लढाअीत पराजय करताना त्या परशत्रूच्या राजकन्यकाशी आमचे तत्कालीन पौरुषशाली विजेते हटकून प्रकटपणे विवाह करीत ती परपरा सम्राट् चद्रगुप्त मौर्यापासून तो गुप्त सम्राटापर्यंत अव्याहत चाललेली दिसते शालिवाहन राजेही विजित शक राजकन्याशी विवाह करीत असत नुसते आमचे विजेते राजेच नव्हत तर आमच्या त्या काळच्या भारतीय सामतापासून तो सामान्य नागरिकापर्यंतही आमचे लोक यवन, शक, हूणाच्या परकीय स्त्रियाशी बेधडकपणे लग्ने लावीत कारण त्या परकीय स्त्रियाना आणि त्याच्यापासून झालेल्या सततीलाच नव्हे तर ते परकीय समाजच समाज आमच्या धर्मात नि आमच्या सस्कृतीत आत्मसात् करून टाकण्याअितके आमच्या राष्ट्राचे पौरुष, पचनशक्ति आणि पराक्रम ही त्या काळापर्यंत प्रखर होती

शुद्धिबदीचे दुष्परिणाम

आपली जात नि धर्म शुद्ध रहावी ह्या भ्रामक कल्पनेने त्या काळचा हिंदु-समाज रोटीबदी, बेटीबदी प्रभृति आचार आपण होअून आणि स्वधर्म म्हणून ते आचार हिंदूना हानिकारक असूनही स्वकर्तव्य म्हणून पाळीत होता त्याचप्रमाणे आणि त्या कार्यासाठी म्हणजे आपली जात शुद्ध रहावी याच कारणासाठी ही शुद्धिबदी आणि तीतूनच अुद्‌भवलेली सिंधुबदी, हे दोन नवीन धर्माचारही हिंदु समाज आपल्या स्वत च्या अिच्छेने धर्मकर्तव्य म्हणून कट्टरपणे पाळू लागला जो हिंदु अेकदा मुसलमानाकडून बळाने का होअीना पण बाटविला गेला त्यास तर काय, परतु त्याच्या वशजानाही परत हिंदु धर्मात घेणे नाही त्या पापास शुद्धीचे प्रायश्चित्तच नाही. हीच आपल्या हिंदुधर्माची आज्ञा आहे अशी भावना हिंदु

समाजाच्या रक्तातच पिढयान्‌पिढया भिनून राहिली होती. अत्यंत तुरळक अपवाद सोडता भंगी जातीपासून ब्राह्मण जातीपर्यंत, छत्रपतीपासून पत्रपतीपर्यंत शंकराचार्यापासून ते शस्त्राचार्यापर्यंत, प्रबुद्ध काय किंवा निर्बुद्ध काय हिंदुमात्राचे ह्या शुद्धिबंदीच्या धर्माचाराविषयी काश्मीरपासून कन्याकुमारीपर्यंत अेकमत झालेले होते.

ह्या पायीच आपला हिंदुधर्म मुसलमानाकडून भ्रष्टविला जाअू नये म्हणून आमच्या सहस्रावधि हिंदु स्त्रियांनी शतकोशतके ज्या जोहाराच्या चिता धगधगत्या ठेवल्या, परधर्मीयांकडून आपले देह भ्रष्टविले जाअू नयेत म्हणून लक्षावधि हिंदु स्त्री-पुरुषांनी निरुपाय म्हणून देशातील सर्व नद्यांतून, तळ्यांतून नि विहिरींतून अुड्या घेअून जीव दिले, स्वत:ची लहान लहान लेकरे अुराशी धरून स्वत:स जाळून घेतले आणि या लक्षलक्ष हिंदूंनी नाना प्रकारे मुसलमानांच्या हाती सापडण्यापूर्वीच आपल्या हाताने आपले प्राणनाश करून घेतले किंवा मुसलमानांच्या हाती सापडल्यानंतरही 'मी मुसलमान होत नाही जा!' म्हणून वीर गर्जना करीत छत्रपति संभाजीसारखे, गुरु तेगबहादूर प्रभृति आमच्या शीख धर्मबंधूंच्या अनेक गुरुवर्यांसारखे, धर्मवीर बाबाबंदा वैराग्याप्रमाणे मुसलमानांनी देहाच्या मांसाचे लचके तोडून तोडून हाल हाल करून ठार मारले तरी ज्यांनी स्वधर्म सोडला नाही, त्या सर्व अपूर्व बलिदानाचे कृतज्ञ स्मरण आम्हास झाल्यावाचून कसे राहील? मुसलमानांच्या राक्षसी अत्याचाराच्या पायी हिंदुजातीने स्वधर्मासाठी अशा प्रकारे जे बलिदान केले, या बलिदानानेही जातिभेद शुद्धिबंदी, सद्‌गुणविकृति अित्यादि भ्रामक कल्पनापायी का होअीना पण बलिदान केले, त्याहून जगताच्या अितिहासात अधिक संख्येने किंवा अधिक कट्टरपणाने क्वचितच कोण्या जातीने त्यांच्या धर्मासाठी केले असेल! त्या लक्षावधि हिंदूंचे बलिदानही मुसलमानांचे हातून हिंदुधर्म रक्षिण्याच्या कार्यी काही साहाय्य केल्यावाचून व्यर्थ गेले असे नाही. त्यांच्या बलिदानाच्या त्या गाथाही आमच्या हिंदुराष्ट्राच्या पिढयान्‌पिढ्यांना धर्मरक्षणार्थ प्राणार्पण करण्याची स्फूर्ति देत राहिल्या हेही काही थोडे नाही!

ह्या शुद्धिबंदीच्या नि जातिबहिष्काराच्या धर्माचाराचे राष्ट्रीय परिणाम कितीही अहितकारक ठरले असले आणि त्यासाठी त्या रूढीवर कितीही कठोर टीका करणे अवश्य असले तरी आम्ही हिंदूंनी हे विसरता कामा नये की, त्या काळच्या हिंदु जगताने स्वजातीचे नि स्वधर्माचे पावित्र्य विटविले जाअू नये या सद्धेतूनेच ते धर्माचार अवलंबिले होते. ह्या शुद्धिबंदीपायी नि जाति बहिष्कारापायी लक्ष लक्ष हिंदूंनी अपरंपार यातना पिढयान्‌पिढ्या भोगल्या. पण त्यांनी जें ब्रीद स्वकीय धर्म म्हणून प्रामाणिक निष्ठेने अंगीकारले होते ते सोडले नाही. मुस्लिमांच्या हातचे अन्न खाल्ले, पाणी प्यायले, शरीरसंबंध घडला--मग ते सर्व मुस्लिमांच्या अत्याचाराने बलपूर्वक घडविले का असेना—की त्या हिंदूला

आपआपल्या कुटुंबातून, समाजातून जे बहिष्कृत केले जाओी, जन्माचे हुसकून दिले जाओी, ते काही सुखासमाधानाने थोडेच होते ? जिवापलीकडे जतन करून वाढविलेली ती आपली मुलेलेकरे, लेकीसुना, स्वताचे बंधुबांधव त्या अत्याचारी परशत्रूच्या तावडीत सापडून आज बाटविले जाताच दुसऱ्या दिवशी जरी ते परत घरी आले तरी त्याना त्याचे आओीबाप, आप्तअिष्ट धडाधड दारे बंद करून आपला तरी धर्म बाटू नये म्हणून निरुपायाने हुसकून देत तेव्हा त्या आओीबापाच्या नि आप्तेष्टाच्या जिवास कोण यातना होत असतील, मन कसे मायेने व्याकूळ होत असेल, अेकमेकाच्या वियोगाच्या दुःखाने झुरून झुरून कितीक आओीबाप, पतिपत्नी, बंधुबांधव मरणी मरून गेले असतील ते कुठवर वर्णावे ! पण

त्यजेदेकं कुलस्यार्थे । ग्रामस्यार्थे कुलं त्यजेत् ॥
ग्रामं जनपदस्यार्थे । धर्मार्थे पृथिवीं त्यजेत् ॥

अशा वीरोदात्त बुद्धीनेच काय त्या मूलतः प्रचलविलेल्या शुद्धिबंदीचे नि जातिबहिष्काराचे धर्माचार त्या काळचे कोटिकोटि हिंदु पाळीत राहिले. त्यापायी ज्या अनंत यातना त्यानी भोगल्या त्याविषयी आम्ही हिंदूनी कृतज्ञताच बाळगिली पाहिजे. त्या रूढींना 'स्वधर्म' मानण्यात त्याची बुद्धि चकली, पण निष्ठा चकली नाही. औषध म्हणून चुकून विषाचा प्यालाच पाजला गेला. पण हेतु औषध देण्याचा होता, हिंदुजातीचे जीवन रक्षिण्याचा होता. अशा स्वधर्म-रक्षणाच्या प्रामाणिक हेतूने त्यांनी जी दारुण दुःखे भोगिली त्याविषयी कृतज्ञतेचे दोन शब्द तरी लिहिल्यावाचून आम्हास राहवत नाही.

राष्ट्रघातकी, भ्रमिष्ट नि भोगळ घोषणा !

मुस्लिमाची धर्मसत्ता अुखडून टाकू शकते असे जे साधन त्या काळी हिंदूना जेव्हा जेव्हा अुपलब्ध होअू शकते, ते म्हणजे मुसलमानानी केलेल्या शतावधि धार्मिक आक्रमणात त्यानी जशी सहस्रावधि हिंदूची सरसकट कापाकापी करून अनेक नगरे नि ग्रामे निर्हिंदु करण्याचे अत्याचार केले त्याचप्रमाणे जेव्हा जेव्हा हिंदूची शस्त्रशक्ति बलवत्तर होओी तेव्हा तेव्हा हिंदूनीही तशीच सशस्त्र धार्मिक प्रत्याक्रमणे करून मुस्लिमाचे सरसकट शिरकाण करीत साधेल तितका प्रदेश, निर्मुस्लिम करून टाकणे, हें होते. जर हिंदूनी असे सशस्त्र प्रत्याक्रमण केले असते तर त्याना शुद्धिबंदीचा धर्माचार सुद्धा आडवा येता ना ! कारण तेथे मुसलमाना-समवेत खाण्यापिण्याचा किंवा जातिसव्यवहाराचा प्रश्नच नव्हता. मुसलमानाना नामशेष करून टाकण्याचा काय तो प्रश्न होता. पण— ! पण शुद्धिबंदीचा हिंदु-धर्माचार त्या त्या मार्गात आडवा आला नसता तरी परधर्म सहिष्णुतेचे हिंदूचे आत्मघातक अेीदच आडवे येते ! 'सर्वधर्म समान आहेत', 'रामरहीम अेक है', 'ज्याचा धर्म त्याला पाळू द्यावा,' 'परधर्म सहिष्णुता, हीच आमची धर्माज्ञा,

ह्याच आमच्या हिंदु जातीचा अनन्यसामान्य गौरव ! ' अशी प्रौढी मारण्याची खोड अगदी प्राचीन कालापासून स्वतः हिंदूनाच जडलेली होती.

पराभूत आणि हतबल अशी लक्ष लक्ष मुस्लिम प्रजा प्रबळ झालेल्या हिंदूच्या सत्तेखाली जेव्हा केव्हा अधून मधून येत असे त्या वेळी त्या मुस्लिमावर हिंदूवर पूर्वी झालेल्या अत्याचाराचा सूड अुगविण्यासाठी मुसलमान हिंदूची करीत-त्याप्रमाणे त्याचा सरसकट शिरच्छेद करून टाकण्याची तर गोष्टच दूर, पण ते परधर्मीय आणि अल्पसंख्याक म्हणूनच त्या मुस्लिम प्रजेला काडीअितकाही धार्मिक अुपद्रव हिंदूकडून होत नसे अुलट त्याना आपल्या धर्माचा व्याप नि वैभव सुखाने वाढविता येअी, हिंदु नागरिकाप्रमाणेच नव्हे तर अधिक सौम्यपणे नि सवलतीने मुस्लिम नागरिकाना त्या त्या काळच्या हिंदूच्या राज्यात नैबंधिक अधिकार भोगता येत त्या वस्तुस्थितीलाही अितिहासाच्या पानापानाचा आधार आहे

आणि ह्याच वस्तुस्थितीकडे मोठ्या अभिमानाने बोट दाखवून, ' पहा आमचा हिंदुधर्म किती परधर्मसहिष्णु आहे, सहिष्णुता हा आमच्या हिंदुधर्माचा भूषणास्पद नि विशेष सद्‌गुण आहे ! ' म्हणून त्या काळचे ते ते हिंदुराजे आणि सारे हिंदुजगत् मोठ्या प्रौढीने आत्मस्तुति करीत असत ह्या गोमुखी हिंदुधर्माच्या परधर्मसहिष्णु अनुयायाकडून त्या व्याघ्रमुखी मुस्लिम धर्माच्या अनुयायावर धार्मिक प्रत्याक्रमण होण्याची आणि त्या मुस्लिम समाजाचे नि शेष निखदन केले जाण्याची लवलेशही शक्यता नव्हती हे काय सांगावयास हवे ?

परधर्मसहिष्णुता ! आणि हा सद्‌गुण ! जेथे तो परधर्म आपल्या स्वधर्माशी सहिष्णुतेने वागत असेल तेथे त्या परधर्माशी सहिष्णुतने वागणे हा सद्‌गुण असू शकेल, परंतु ज्या मुस्लिमाचे महमद गझनीपासूनचे सुलतानामागून सुलतान, शहा, बादशहा आपल्या ' तक्तावर ' बसताना आपल्या गौरवाय काफराच्या हिंदुधर्माचा अुच्छेद करून टाकणे हाच माझा धर्म आहे, हीच माझी प्रतिज्ञा आहे, अशी शपथ घेअूनच ' तक्तावर ' बसत आले, आणि अशी अत्याचारी धार्मिक आक्रमणे हिंदूवर अेक सहस्र वर्षे करीत आले अशा राक्षसी धर्मीयाशी परधर्मसहिष्णुतेने वागणे म्हणजे स्वधर्माच्या गळ्यावर स्वहस्ते सुरा चालविणे होते ! ती परधर्म सहिष्णुता नसून अधर्मसहिष्णुता होती ! ती सहिष्णुता नसून षंढपणा होता ! पण हें सत्य अेक सहस्र वर्षांच्या अघोर अनुभवानंतरही त्या काळच्या हिंदूच्या ध्यानी आले नाही ते तशा धर्माशीही सहिष्णुतेनच वागणे, हा स्वधर्म समजत हिंदुजातीचा भूषणभूत नि विशिष्ट ' सद्‌गुण ' समजत !

हे हिंदुजाति ! तुझ्या अध पतनास कारणीभूत झालेल्या दुर्गुणापैकी प्रमुख दुर्गुण जर कोणते असतील तर हे तुझे ' सद्‌गुणच ' होत !!

अहिंसा, दया, शत्रुस्त्रीदाक्षिण्य, शरणागत शत्रूला अभयदान, क्षमा वीरस्य भूषणम्, परधर्मसहिष्णुता अित्यादि सद्गुण। त्या देशकालपात्राचा विवेक न करता तू केलेल्या नेभळया नि अधळया अवलबनानच तुझ्या त्या सहस्त्रवर्षव्यापी हिंदुमुस्लिम महायुद्धामध्य धार्मिक क्षेत्रात असा भयकर पराभव झाला कारण

पात्रापात्र विवेकशून्य। आचरिला जरी सद्गुण ॥
तो तोचि ठरे दुर्गुण। सद्धर्म घातक ॥ १

* * *

प्रकरण ५ वे

मुसलमानाच्या ह्या राक्षसी धार्मिक अत्याचारांवर रामबाण अुपाय होता अेकच ! तो म्हणजे सवाअी राक्षसी प्रत्याचार ! प्रत्याक्रमण !

मुसलमानानी आक्रमणावर आक्रमण करून हिंदुधर्माचा केवढा अुच्छेद माडला आणि हिंदूच्या लाखो स्त्रीपुरुषाना बाटवून त्याच्या सख्याबळाची केवढी हानि केली आणि ती भरून काढण्यास हिंदुसमाज त्याच्या जातिभेद, शुद्धिबदी, सद्गुणविकृति अित्यादि नेभळट, धर्मभोळया आणि राष्ट्रघातक आचारामुळे कसा असमर्थ झाला हे वृत्त वरील प्रकरणातून दिलेले आहे जर हिंदूच्या सख्याबळाची हानि करणाऱ्या त्याच्या त्या शुद्धिबदी, सदगुणविकृति अित्यादि आत्मघातक रूढींना, ज्याना त्या काळचा सारा हिंदू समाज आपला प्रत्यक्ष धर्म तो हाच म्हणून मानी आणि त्या आचाराना शिकविणाऱ्या त्या वेळच्या पोथ्यानाच आपली 'शास्त्रे' म्हणून सन्मानी, त्या सव पोथीजाल जजाळाचा अुच्छेद करण्याचे धैर्य या वा त्या प्रमाणात अगी असणारे दूरदर्शी सुधारक, राजनीतिज्ञ, धर्मज्ञ, मोठमोठे विचारवीर आणि कृतिवीर अधूनमधून का होअीनात, पण हिंदुसमाजात तसल्या अधळ्या युगातही निघते ना आणि आपल्या प्रभावाने राष्ट्राला धर्मरक्षणाचा पराक्रमी मार्ग दाखविते ना आणि आपल्या म्लेछ शत्रूवर त्या धार्मिक समरात मात करते ना, तर हिंदुधर्माच्या सख्याबळाचा आणि म्हणूनच त्या हिंदुराष्ट्राचाही सपूर्ण ऱ्हास झाल्यावाचून राहिला नसता

महर्षि देवल आणि भाष्यकार मेधातिथि

अशा विचारवीरांपैकी त्या काळच्या अुपलब्ध असलेल्या माहितीप्रमाणे अगदी आज जे आपल्या तेजाने दृष्टि अचूकपणे स्वत कडे आकर्षून घेतात ते म्हणजे महर्षि देवल आणि मनुस्मृतीचे भाष्यकार मेधातिथि हे होत त्यांचे ग्रंथ जे आज अुपलब्ध आहेत त्यावरून हें स्पष्टपणे सिद्ध होते की, मुसलमानानी सिंधमध्ये केलेल्या धार्मिक अत्याचाराच्या आणि मुसलमान पंजाबपर्यंत हिंदूंची राज्ये जिंकीत गेल्याच्या मध्यंतराच्या काळात हे दोन्ही ग्रंथ हिंदुराष्ट्राला त्या आपत्प्रसंगीही पराक्रमी आणि विजिगीषु असे नवीन आचार, नवी शास्त्रे आणि नवीं शस्त्रे पुरविणारे रचिले गेले

त्या वेळच्या स्मृत्यातून दिलेले आचारधर्म मुसलमानानी सिंधवर स्वारी करून हिंदु स्त्रीपुरुषाना सशस्त्र बळाने मुसलमान करण्याचे जे भयंकर आक्रमण चालू केले त्याला तोंड देण्यास किंवा त्याचा प्रतिकार करण्यास सर्वतोपरी असमर्थ आहेत असे पाहून मुसलमानानी हिंदुधर्मीय संख्याबळाची केलेली हानि भरून काढण्याअितका तरी आपला आचारधर्म सुधारलाच पाहिजे म्हणजेच धार्मिक अत्याचाराला धार्मिक प्रत्याचारानं तोंड दिलेच पाहिजे असा तेजस्वी निर्धार करणारा ब्राह्मण क्षत्रियादिक कर्त्या हिंदु पुरुषाचा अेक वर्ग सिंधमध्येच प्रथमत संघटित झाला असला पाहिजे हे देवल स्मृतीमधल्याच श्लोकावरूनच अुघड दिसते

सिंधुतीरमुपासन्नम् देवल मुनिसत्तमम् ॥

ह्या चरणावरून चालू होणाऱ्या धर्मभ्रष्टीकरणाच्या प्रकरणातूनच स्पष्ट दिसते सिंधुनदीचे काठी असलेल्या श्रीदेवलऋर्षींच्या आश्रमातील समुपस्थित हिंदु पुढाऱ्यानी देवल ऋषींना प्रश्न केला की, 'म्लेंछानी जो सशस्त्र धर्मछळ चालविलेला आहे, त्याला बळी पडलेल्या, बाटवून मुसलमान झालेल्या हिंदूंच्या सहस्रावधि स्त्री पुरुषाना काहीतरी प्रायश्चित्त देअून परत मुसलमानाचे हिंदु करून घेता येअील काय?' अशा त्या त्या वेळी झालेल्या चर्चेचा आणि देवल ऋषींनी आपल्या स्मृतीमध्ये अंतिमत अधिकारयुक्तपणे दिलेल्या नव्या शुद्धीकरणाच्या अनुकूल असलेल्या आचाराचा देवल स्मृतीतील श्लोकामधून स्पष्ट अुल्लेख केलेला आहे त्या काळी अगदी सनातन म्हणून मानल्या गेलेल्या शुद्धिबंदीच्या हिंदूंच्या आचारामुळे हिंदूंच्या संख्याबळाचे भयंकर नुकसान होत आहे हे पाहून तो शास्त्रीय आचारच आपत्काली शास्त्रबाह्य म्हणून ह्या नवीन स्मृतिप्रथाच्या प्रेरकानी, लेखकानी नि अनुयायानी ठरवून टाकला.

आपद्धर्म म्हणून अेक प्रगतिशील आणि केव्हाही प्रतिकूल परिस्थिति येताच तिला चटकन तोंड देअू शकणारे अेक अप्रतिम शस्त्रच आमच्या धर्मशास्त्राच्या शस्त्रागारात ससिद्ध असे

चळ त्याच मानाने घटते हे मात्र त्या बावळट, पापभीरूपणाच्या आहारी पडलेल्या हिंदूना कळत नसे! ही रीत बंगालमध्येही देवलस्मृतीतील हे सकरज अपत्य मुसलमानास देऊन टाकण्याच्या धर्माचारास आज्ञापिणाऱ्या असल्या कोण्यातरी स्मृतीनीच रुळविले होते, असे देवल स्मृतीचे हे अुदाहरण पाहिल्यानंतर आमच्या ध्यानात आले.

जातिभेद, शुद्धिबंदी किंवा शुद्धिकरणाला अनुकूल असलेल्या धीट सुधारकाचाही हा, 'सकरज मूल तेवढे म्लेंछास देऊन टाकावे' असा म्याड पर्याय या सर्वांचे कारण म्हणजे जातीची बीजशुद्धि, काही झाले तरी, जातिक्षय झाला तरी, शुद्ध राहावी, हे आपल्या हिंदुसमाजाच्या हाडीमाशी खिळलेले वेड होय! परंतु त्या हिंदुसमाजाला अेवढेसुद्धा कळले नाही की, तीच त्याची जातिशुद्धि विपर्यासाच्या अर्थी त्याच्याच त्या धर्माचाराने आपल्या लक्षावधि स्त्रिया जेव्हा मुसलमानाच्या हाती पडत तेव्हा तर हटकून नष्ट होअी. अितकेच नव्हे तर त शुद्धिबंदी आचार तसेच चालले असते तर ती हिंदु जातची जातच नष्ट होअून गेली असती.

दुसरी लक्षात घेण्यासारखी गोष्ट की, देवलस्मृतीचा आज जो भाग अुपलब्ध आहे त्यात शुद्धीकरणाची जशी काहीतरी सुधारणा केली आहे तशीच जन्मजात म्लेंछानाही हिंदु करून घेण्याची काही स्पष्ट अशी आज्ञा दिलेली नाही. त्याचेही कारण हेच असावे की, दुसऱ्या जातीला आपल्या जातीत घेण्याचे हिंदूना भयंकर पाप वाटे. हिंदूच्या आपसाआपसातील जातीसुद्धा 'संकर' होअू नये म्हणून गीतागारपर्यंत शास्त्रकर्ते चिंतातुर झालेले आढळतात.

सारांश असा की, देवलऋर्षीच्या आश्रमातील धाडसी सुधारक वर्गाने काही प्रमाणापर्यंत बळाने बाटविलेल्या हिंदु स्त्री-पुरुषाना परत हिंदु करून घेण्याची काहीतरी सोय केली. अिनकी सुधारणा काय ती त्यांनी घडवून आणली. परंतु मुसलमानाच्या अत्युग्र अशा धार्मिक आक्रमणाला तसेच अत्युग्र असे हिंदुप्रत्याक्रमण प्रतिपदी आणि प्रतिप्रहारी करण्याचे साहस त्या काळच्या स्मृतिकारानी किंवा समरधुरंधरानी केलेले आढळत नाही. तथापि त्या वेळच्या परिस्थितीत मुसलमानाची राजसत्ता स्थापन झालेली असताही अितकी तरी धार्मिक क्रांतीची अुठावणी देवलादिक शतावधि हिंदुनेत्यानी केली, हेही काही थोडे नाही.

करून आपल्या समाजात सामावून घेतले अिकडे मुसलमानांच्या धार्मिक युद्धाच्या आघाडीवर अितकी तरी अुलट चढाअी करून त्यांची दाणादाण अुडविली असताच तिकडे सिंधमध्ये मागे (पृष्ठ ६९७-६९९ वर) दिल्याप्रमाणे मुसलमानाना राजकीय समरातही हिंदूनी झोडपून काढलेल होते हिंदुनी मुसल्मानावर सिंधमध्ये हा जो विजय मिळविला आणि दोनशे अेक वर्षे तरी कासमच्या स्वारीनतर सिंध हिंदूच्या हातात ठेवला, ही घटना आपल्या आजपर्यंतच्या भारतीय अितिहासात कुठेही यथाप्रमाण स्पष्टपणे नि गौरवाने वर्णिलेली नाही, नुसती सुचविलेली देखील नाही अेवढ्यासाठी देवलादिकाच्या पतितपरावर्तनादिक धार्मिक नि राजकीय चढाअींचा येथे हा विशेष अुल्लेख करावा लागला

हिंदूच्या या धार्मिक नि राजकीय विजयाला आपल्या अितिहासाचा जरी अगदी पुसटसा आधार असला तरीही नि त्यापेक्षाही महत्त्वाचा आधार त्याला आहे नि त्यातही तो शत्रूच्याच लेखाचा आहे, तोच अुदधृत केला म्हणजे झाले त्या वेळेस हिंदूनी सिंध परत जिकून घेताना मुसलमानाची जी दाणादाण अुडविली तिने वैनागलेले मुसलमान लेखकच त्या त्यांच्या दुर्दशेचे वर्णन करताना म्हणतात —

'सिंधमध्ये आम्हा अरबाची मुले माणसे स्त्री पुरुष शिरजोर झालेल्या या हिंदु काफराच्या भयाने रानोमाळ पळतात आम्ही जिकलेला सिंधप्रात या काफर हिंदूनी बहुतेक परत जिकून त्याचे राज्य स्थापन केले आहे अेक अल्‌माह फुजाह हा किल्ला तेवढा आमच्या पराभूत आणि निराश्रित अरब स्त्री पुरुषाना आश्रयाचे स्थल अुरलेले आहे, आमच्या हाती अरब झेंड्याखाली अजून तग धरून अुभा आहे राजकीय आघाडीवरच काय ती आम्हा अरबाची अशी धुळधाण अुडाली नाही तर ज्या सहस्रावधि हिंदु काफराना आम्ही हिंदूच्या दाहीर राजाचा शिरच्छेद केल्या नतरच्या शभरअेक वर्षांत बाटविले होते आणि हिंदु स्त्रियांना बटकी करून मुसलमानाच्या घरोघर राबविले होते, त्या धार्मिक आघाडीवरही आमची अशीच धुळदाण अुडून ह्या हिंदूत अुत्पन्न झालेल्या क्रांतिकारक नव हिंदूच्या प्रभावी चढाअीमुळे ते सारे अिस्लामने बाटविलेले हिंदु स्त्री पुरुष आपल्या काफर हिंदुधर्म-मतास स्वीकारते झाले आहेत '

भाष्यकार मेधातिथि

देवल ऋषीचा काळ साधारणपणे सन ८०० ते ९०० असा मानण्यात येतो त्या कालाच्या आगेमागेच म्हणजे सुमारे ८५० ते ९५० या काळात मुसलमानाच्या त्या दुष्ट, धार्मिक सशस्त्र आक्रमणास हाणून पाडणारी तशीच सशस्त्र धार्मिक प्रत्याक्रमण करणारी जी क्रांतीची लाट त्या काळात हिंदु समाजात अुसळली होती तिला सर्वतोपरी अुचलून धरणारा, हिंदूना अत्यंत प्रभावी असे मार्गदर्शन, चाणक्याच्या अर्थशास्त्राने वीरवर चद्रगुप्ताच्या पिढयाना जसे केले, तसे अखिल

आर्यावर्ताला पुनरपि प्रसरणशील आणि जगत् विजिगीषु साम्राज्यवादाची दीक्षा देऊ पाहणारा असे महनीय शस्त्रपूजक शास्त्रकार हिंदूंच्या सुदैवाने त्याच वेळी उदय पावला, तो म्हणजे प्रत्यक्ष मनुस्मृतीवर नवभाष्य लिहिणारा भाष्यकार मेधातिथि हा होय. मेधातिथि हा हिंदूवर शत्रूंच्या चहूबाजूंनी होणाऱ्या स्वाऱ्यांमुळे गाधळून मार्गहीन झालेल्या त्या वेळच्या म्हणजे नवव्या दहाव्या शतकातील हिंदु समाजापुढे नेटाने घुसून त्याना प्रत्याक्रमणाचे धैर्य देऊन, त्याच्यापुढे मुसलमानापूर्वीच्या आर्य साम्राज्यवादी विस्तारशील प्रचंड पराक्रमी चाणक्याच्या उपदेशाचा प्रकाशस्तंभ पुन्हा उभा करू पाहणारा त्या काळातील अेकच अेक आणि क्वचित अंतिम स्मृतिकार, धर्मपुरुष आणि लोकनेता होता. त्याचा हेतु मुसलमानांनी त्याच्या काळी हिंदूवर केलेली सशस्त्र धार्मिक आक्रमणे पूर्वीच्या आर्यसाम्राज्याच्या तेजस्वी नि पराक्रमी राक्षसाशी अवलंबिलेल्या रणनीतीनेच तत्काळ हाणून पाडली पाहिजेत आणि पूर्वीचे आर्यावर्ताचे साम्राज्य स्थापून आर्यावर्ताबाहेरचेही दिग्विजय करून, म्लेंच्छराज्ये जिंकून, त्यात प्रसंगी शस्त्रबळाने आर्यधर्म संस्थापून ती म्लेंच्छराज्य आर्यावर्तीय साम्राज्यात समाविष्ट करून टाकावीत, हे ध्येय पुन्हा आपल्या समाजात जिवंतपणे सळसळविण्याचा होता. 'कृण्वन्तो विश्वमार्यम्' ही आर्यांची वेदकालीन गर्जना त्याच्या मनुस्मृतीवरील भाष्यातून सारखी निनादत आहे.

त्या काळाचे न्यूनाधिक अेक सहस्र वर्षे आधीपासून हिंदूंच्या स्मृतीतील जातीपातींच्या, दयादाक्षिण्याच्या, विटाळवेडाच्या आम्ही या भागातून वर अनेक वेळा अुल्लेखिलेल्या आणि पुढेही अुल्लेखू अशा, श्रुत्युक्त म्हणून साग घेतलेल्या आणि स्मृत्युक्त म्हणून अधिकार गाजवू पाहणाऱ्या धार्मिक आणि सामाजिक अशा ज्या नेभळट, राष्ट्रीयदृष्टिशून्य आचारांनी आमच्या हिंदुसमाजात सुमना गोंधळ घातलेला होता, तो पाहून त्या अधोगतीला रोखून ह्या नेभळट आणि बुद्दू झालेल्या हिंदुसमाजाला पुन्हा अेकदा त्या 'आर्यावर्ताचे' त्याच मूळचे स्वरूप प्राप्त करून द्यावे ही महत्त्वाकांक्षा धरणारा हा मेधातिथि अेवढाच काय तो भाष्यकार त्या काळी झाला. म्हणून त्यांनी सर्व स्मृतींचा मूळ आधार म्हणून मानल्या गेलेल्या मनुस्मृतीवरच भाष्य रचण्याचे ठरविले आणि विशेषत राजकारणीय आचार म्हणून जे सांगितले आहेत त्याना चाणक्याच्या निकषाच्या धारेवर धरले. अशा प्रकारे अेका हातात मूळची आर्यावर्तीयांची मनुस्मृति आणि दुसऱ्या हातात चाणक्याचे साम्राज्यपूजक, दिग्विजयवादी आणि दिग्विजयक्षम अर्थशास्त्र धरून मेधातिथीने त्या काळच्या झालेल्या हिंदुसमाजाच्या नेभळट आणि बुद्दू अहिंसेमुळे पंगु झालेल्या सर्व आचारविचारांना धर्मबाह्य ठरवून टाकिले. अशा सर्व जातीपातीच्या वेडाने पछाडलेल्या आचारांनाच नव्हे तर त्याना जातिधर्म म्हणून सांगणाऱ्या स्मृतींनासुद्धा.

या वेदबाह्या स्मृतय याश्च काश्च कुदृष्टयः ।
सर्वांस्तान् विपरीतार्थान् वेदविद् न समाचरेत् ॥

या अेका निषेधाच्या धाकासरशी निर्माल्यवत् नि निर्जीव करून टाकले.

बहुधा त्याच अेक दोन पिढ्यात मुसलमानांनी धार्मिक अत्याचाराचा नि आर्यस्त्रियावरील भ्रष्टाचाराचा निदान सिंध आणि पंजाबपर्यंत तरी जो हिंदूचा राक्षसी छळ केला आणि हिंदूंच्या कोणत्या कोणत्या पंगूपणामुळे धार्मिक नि सामाजिक जातिभेद, शुद्धिबंदी, सद्‌गुणविकृति प्रभृति आम्ही सविस्तरपणे वर वर्णन केलेल्याप्रमाणे, धर्मवेडामुळे आणि अप्रतिकारी मेंभळटपणामुळे त्या मुसलमानांच्या धार्मिक प्रत्याचाराच्या आघाडीवर तरी मुसलमानांचा सूड घेतला नाही, नुसता प्रत्याचारसुद्धा केला नाही, हे सर्व राष्ट्रीय वृत्त मेधातिथीच्या डोळ्यासमोर घडले होते. आर्यावर्त जेव्हा त्याच्या प्रगतिध्वजावर 'कृण्वन्तो विश्वमार्यम्' अशी प्रतिज्ञा करून देशोदेशी दिग्विजय करीत चाललेला होता, तेव्हाच्या, ते त्याच्या स्मृतीतले प्रतिध्वनि पुन्हा त्याच्या काळच्या क्षीण, पतित, पराजित आर्यराष्ट्राच्या अंगात संचारवावेत अशाच शस्त्रवादी, युद्धवादी, साम्राज्यवादी धर्माचाराच्या आज्ञा मेधातिथीने त्याच्या तेजस्वी भाष्यातून अगदी स्पष्टपणे मनूच्या मूळच्या आज्ञा म्हणून अुचलून धरिल्या अितर सर्व 'वेदबाह्याः स्मृतयः।' त्याची वाक्ये त्याच्या काळच्या निर्जीव हिंदु राजाच्या तोंडी शोभणारीसुद्धा नव्हती, शोभणारी नव्हती सम्राट् चंद्रगुप्ताला, सम्राट् पुष्यमित्राला शोभणारी नि पेलणारी ती आज्ञावचने, शास्त्रवचने होती.

मेधातिथि स्पष्टपणे सांगतात की, दुसऱ्याच्या आणि विशेषतः संभाव्य शत्रूच्या राज्यावर स्वारी करणे हा राज्यशास्त्रात अन्याय होत नाही. किंबहुना राजाचे हेंच कर्तव्य आहे की, जोवर तो शत्रु आपल्यावर स्वारी करण्यास समर्थ झालेला नाही, तोवरच त्या म्लेंछ शत्रूवर झडप घालून, त्याला चिरडून टाकावा. अशा राजकारणात आपल्या आर्यावर्तीय राज्याचे संरक्षण हाच मुख्य राजधर्म होय! येवढ्यासाठी जे अर्धवट भाष्यकार म्हणतात की, 'परराज्यावर आणि त्यातही म्लेंछ राज्यावर स्वारी करताना आर्यराजांनी त्याच्या हातून काहीतरी अपराध घडेतो स्वारी करू नये हें सर्व,' मेधातिथि म्हणतो, 'आत्मघाताचे, कालव्ययाचे आणि म्हणूनच राजधर्माच्या विरुद्ध आहे. शेजारचा शत्रुराजा शत्रु आहे हाच त्याचा अपराध! संधि सापडताच झडप घालून त्यास चिरडून टाकावा! अितकेच नव्हे तर जर शेजारचे अनार्य म्लेंछ राष्ट्र आपल्या आर्य राष्ट्रापेक्षा बलवत्तर होत आहेसे दिसले तर त्याचा दिखाअू अपराध घडो वा न घडो आजूबाजूच्या शत्रुमित्रराष्ट्रांचा

त्या काळी म्हणजे नवव्या दहाव्या शतकात म्लेछाचा प्रतिकार करण्यासाठी अुत्तर भारतात त्या वेळी श्रीमान् भोजराजा, राजपूत आणि अितर हिंदु राजाची जी राज्ये होती त्या साऱ्याची राजशक्ति अेकवटून पुन्हा अेखादे त्या पूर्वीच्या बलिष्ठ साम्राज्यासारखे, नवे अजिक्य आणि विजिगीषु भारतीय साम्राज्य स्थापले जावे अशी प्रबळ अिच्छा मेधातिथीच्या भाष्यातून पदोपदी व्यक्त होत आहे या दृष्टीने त्याने राजकर्तव्ये म्हणून जी सांगितलेली आहेत त्यात स्पष्टपणे लिहिले आहे की, म्लेछानी 'आर्यावर्तावर' स्वारी करण्याचे अगोदरच राजाने त्या शत्रूवर चढाअी करून गेले पाहिजे. युद्धामध्ये अेकदा शत्रूशी शत्रु म्हणून झुंज लागली की, मग राजाने दया, माया काही अेक पाहता कामा नये शत्रूचा चेदामेदाच केला पाहिजे. हवे ते निमित्त काढून त्या परकीय कपटी शत्रूला कपटानेच हाणून पाडले पाहिजे. युद्धात नेभळेपणा, भावडेपणा आणि चालण्या-बोलण्यातील सुसंगति नि सभ्यपणा हे तथाकथित 'सद्‌गुणच' राष्ट्रनाशक दुर्गुण ठरतात म्हणून राजाने त्याच्या आहारी जाअू नये

अशा प्रकारच्या कठोर राजनीतीचा मेधातिथीने प्रबल पुरस्कार केलेला आहे कारण त्या काळच्या हिंदु राजाच्या भोळसट स्वभावाचा कपटी म्लेछानी जो वारवार लाभ घेअून हिंदु लोकाचा अुच्छेद माडलेला होता त्या भोळसटपणा-पासून हिंदूना निवृत्त करण्यासाठी ती चाणक्य कूटनीति राष्ट्रास पुन्हा अेकदा शिकविणेच अवश्य होते मेधातिथि त्याच्या या मनूवरील भाष्यात स्पष्टपणे सागतो की, आर्यांनी आर्यावर्तातच स्वत ला कोंडून घेतले पाहिजे, असे आर्यधर्म कुठेच सागत नाही तर अुलट शास्त्राज्ञेचे मर्म असे आहे की, आर्यावर्ताच्या बाहेरही बल-सपन्न आर्य राजानी म्लेछ देशावर स्वाऱ्या करून जर ते जिंकिले आणि तेथे आर्य धर्माचाच सर्वत्र प्रचार केला आणि आपले आर्यराज्य स्थापिले तर तो पूर्वीचा म्लेछ देशही त्यापुढे आर्यदेशच मानला गेला पाहिजे आणि आर्यावर्तीय साम्राज्यातच त्याचा समावेश करून टाकला पाहिजे

मेधातिथीच्या ह्या भाष्याप्रमाणे त्या काळी हिंदुराष्ट्रातील काही हिंदुराज्ये तरी ह्या चद्रगुप्तकालीन चाणक्याच्या आदर्शाप्रमाणेच भरतखडाच्या सीमाबाहेर पडून म्लेच्छदेशावर अशा दिग्विजयी स्वाऱ्या अक्षरश करीत होती. अुत्तरेला मुसलमानाच्या आक्रमणामुळे तिकडच्या हिंदु सीमाराज्याना यद्यपि सीमा ओलाड-ण्याचे तर बाजूसच राहो, सीमासरक्षणाचीच निकड लागली होती, तथापि तोवर म्हणजे महमद गझनी, हिंदुस्थानावरील त्याच्या स्वाऱ्यानतर मरून गेल्यावरही दीडशे वर्षे तरी दक्षिणेतील हिंदुराज्याचे स्वातंत्र्य आणि सामर्थ्य अक्षुण्णच राहिले होते त्यामुळे आर्याच्या चद्रगुप्तकालीन विजिगीषु राजकारणाचे प्रयाग मेधा-तिथीच्या वर दिलेल्या भाष्यातील धार्मिक प्रेरणेनुसार दक्षिणेतील हिंदुराज्ये करण्यास समर्थ होती. आणि म्हणूनच कलिंग, पाडय, चेल, चोल अित्यादि

हिंदुराज्ये सिंधु ओलांडून पश्चिम समुद्रातून, दक्षिण समुद्रातून आणि पूर्व समुद्रातून मोठीं मोठीं सिंधुसैन्यें आजूबाजूच्या म्लेंछ राज्यावर धाडून तिकडे चीनच्या आणि अिकडे आफ्रिकेच्या सागर तटापर्यंत सिंधु-दिग्विजय करीत चालले होते. आश्चर्याची गोष्ट अशी की, अुत्तरेला महमद गझनी आणि महंमद घोरी हिंदूंची राजधानी-मागून राजधानी, क्षेत्रांमागून क्षेत्रें, आणि देवालयामागून देवालयें अुद्ध्वस्त करीत हिंदुराजसत्तेचा पाडाव करीत असताना तिकडे दक्षिणेत अगदी त्याच कालात भुवनेश्वरामारखीं प्रचंड देवालयें अुभारली जात होती आणि राजेंद्र चोलासारखा दिग्विजयी हिंदु सम्राट् ब्रह्मदेश, पेगू, अंदमान, निकोबारसारख्या पूर्व समुद्रातील द्वीपपुंजाना आणि देशाना मोठमोठ्या जलसेनांसह आक्रमून त्या पलीकडे जाव्हा-पासून हिंदुचीन (सध्याचा अिंडोचीन) पर्यंत पूर्वी स्थापन झाल्या असलेल्या हिंदु राज्यसंघाला भेट देअून अिकडे पश्चिम समुद्रामध्ये असलेल्या लखदीव नि मालदीव द्वीपपुंजाना जिंकून सिंहलद्वीपावरही आपले राज्य स्थापिता झाला आणि दक्षिण महासागरावर हिंदूंचा अजिंक्य ध्वज फडकविता झाला.

हीं हिंदूंचीं दिग्विजयी नौसैन्यें सिंधु नि महासिंधु ओलांडून जी परतीरावरील देशोदेशी दिग्विजय करीत गेली आणि त्या देशाना आर्य साम्राज्याच्या कक्षेत आणीत गेली, ती वर सांगितलेल्या मेधातिथीसारख्या चाणक्याच्या स्फूर्तीने तेजाळ-लेल्या भाष्यकाराच्या शास्त्राधारेच होय! त्यापुढच्या शमर दोनशे वर्षांनंतरच प्रचलित झालेल्या हिंदूंच्या दुर्दिनातील सिंधुबंदीच्या पांगुळगाड्या शास्त्राधारे नव्हत.

✦ ✦ ✦

प्रकरण सहावें

अधून मधून कां होओीना, पण हिंदूंनीही मुसलमानांवर अुगविलेला धार्मिक आक्रमणाचा सूड !

मागील अेका प्रकरणाच्या शेवटी आम्ही आश्चर्य प्रकट केले होते की, जातिभेद, शुद्धिबंदी, सद्‌गुणविकृति अित्यादि हिंदुसमाजात मुरलेल्या आत्मघातक दोपापायी हिंदुसमाज संपूर्णपणे नष्ट कसा झाला नाही? केवळ लक्षावधि हिंदूंच्या भ्रष्टीकरणावरच कसें निभले? कारण अशा प्रकारचे मुसलमानांचें धार्मिक आक्रमण हिंदुस्थानच्या सीमेपलीकडे जेथे जेथे झाले तेथे तेथे त्या भागातील मूळ निवासीयाचा धर्म संपूर्णपणे नष्ट झालेला आहे. स्पेनपर्यंतचा अफ्रिकाखंडाचा

अुत्तर भाग आणि हिंदुस्थानाच्या सीमेपर्यंतच्या आशिया खंडातील प्रदेशात मुसलमान जेथे जेथे गेले तेथे तेथे त्यांनी संपूर्ण प्रदेश मुस्लिममय करून सोडले पण हिंदुस्थानमध्ये मात्र त्यांच्या प्रयत्नास संपूर्णपणे यश आले नाही. महमद कासीमची आठव्या शतकातील पहिली स्वारी सोडली तरी अकराव्या शतकापासून म्हणजे महमद गझनी नि घोरीच्या आक्रमणापासून तो अठराव्या शतकात पेशव्यांनी मोगली सत्तेचा नायनाट करीपर्यंत अेक सहस्र वर्षे मुस्लिम आक्रमकांनी हिंदूवर राक्षसी सशस्त्र आणि धार्मिक अत्याचार करून, लक्षावधि स्त्री-पुरुषांना बलात्काराने बाटवून आपले संख्याबळ वाढविण्याचा प्रयत्न चालविला. ही बाटवाबाटवी करण्यास या भूमीतील परिस्थितीसुद्धा त्यांना अनुकूल होती. अशी हिंदूंना प्रतिकूल परिस्थिति असताही हिंदुसमाज संपूर्णपणे नष्ट करण्यात मुसलमानांना यश का आले नाही ?

वर जी शंका आम्ही प्रकट केली आहे तिचे निवारण्याचे प्रथम कारण हे की, हिंदूंनी मुसलमानांचा राजकीय आघाडीवर केलेला पराभव. प्रथम भीम, राणाप्रताप अित्यादि राजपूत राजांनी नंतर विजयनगरच्या हिंदुराजांनी मुसलमानांची राजकीय सत्ता सशस्त्र प्रतिकार करून खिळखिळी करून टाकली होती. आणि शेवटी मराठ्यांनी पेशव्यांच्या नेतृत्वाखाली अटकेपर्यंत हिंदूंचा विजयध्वज फडकवून मुस्लिम सत्तेचा अंत केला आणि त्यामुळे राजकीय पाठिंब्यामुळे हिंदु समाज बाटविणे अशक्य झाले. मुस्लिमांच्या राजकीय आघाडीवर झालेल्या पराभवाचा अितिहास सर्वविश्रुत आहेच.

पण मुस्लिमांच्या सशस्त्र धार्मिक आक्रमणाचा प्रतिकार करणारे आणि महर्षि देवल आणि विशेषत भाष्यकार मेधातिथि यांनी प्रतिपादन केलेल्या तत्त्वज्ञानाचे आचरण प्रत्यक्षात आणणारे आणि मुस्लिमांच्या धार्मिक अत्याचारास सशस्त्र धार्मिक प्रत्याक्रमणाने प्रत्याचार करणारे वीर आणि कृतिवीर पुरुष अधून मधून का होअीना, हिंदुसमाजात अुत्पन्न झाले हे दुसरे महत्त्वाचे कारण होय. नि त्यामुळेच हिंदुसमाज संपूर्णपणे नष्ट होअू शकला नाही. हिंदूंनी मुस्लिमांच्या धार्मिक आक्रमणास तशाच प्रकारे धार्मिक प्रत्याक्रमण करून कसे तोंड दिले त्यातील वानगीसाठी शेकडो अुदाहरणांपैकी काही अुदाहरणे या प्रकरणात देण्याचे योजिले आहे.

(१) मुसलमानांनी सिंध जिंकल्यानंतर सिंधप्रांतावर आणि त्याच्याही पलीकडच्या मुसलमानांच्या हातातील प्रदेशावर स्वाऱ्या करून ते प्रदेश परत जिंकून घेणारा मेवाडचा प्रख्यात राणा बाप्पा रावळ याने रजपुतांच्याच रासोग्रंथातून सांगितले आहे त्याप्रमाणे लढाअीत पाडाव केलेल्या मुसलमान राजकुमारीशी विवाह केला होता. तिला आपल्या अंतःपुरात अितर राण्यांसहच सरमिसळ ठेविले

होते अितकेच नव्हे तर त्या शुद्धीकृत राणीपासून झालेल्या बाप्पारावळाच्या संततीला राजपुती समाजातही सूर्यवंशी म्हणूनच सन्मानिले गेले पुण्याच्या परम-प्रतापी बाजीरावांना मस्तानीपासून झालेल्या संततीला स्वत बाजीरावाचे अिच्छे-प्रमाणे हिंदुधर्मात न घेता जसे वळे वळें मुसलमानी समाजात ढकलून दिले गेले, तसला धार्मिक अुन्दूपणा काही या मेवाडच्या महाराण्याच्या संततीच्या प्रकरणी त्या वेळच्या हिंदूंनी केला नाही

(२) जेसलमीरच्या रावतचेचकांनी सुलतान हैबतखानाच्या सोमलदेवी नावाच्या मुलीशी लग्न केले आणि तिला आपल्या यादव कुलातच प्रस्थापिले

(३) मारवाडच्या राव मल्लीनाथ राठोडाचा ज्येष्ठ पुत्र जो कुंवर जगमल त्याने आपल्या पराक्रमाने जेव्हा माळव्याच्या मुस्लिम सुलतानाचा पराभव केला आणि माळवा परत जिंकून घेतला तेव्हा त्याने त्या मुस्लिम सुलतानाची रूपवती म्हणून जी नावाजलेली राजकन्या होती त्या गिदोली नावाच्या मुस्लिम तरुणीशी प्रकटपणे विवाह केला आणि तिच्यापासून झालेल्या संततीला मारवाडातील श्रेष्ठ 'जहागिरदारी' रजपुतात निर्विशेषपणे समावेशिले गेले

(४) याच्याही पुढे जाअून मुस्लिम आक्रमक शतावधि हिंदु स्त्रियांचे समुदायचे समुदाय बाटवून आमच्या स्त्री समाजातील संख्याबळ भयानक प्रमाणात जे घटवीत चालले होते त्या संकटाला तशाच सामुदायिक प्रत्याक्रमणाने आळा घालणारे साहसी नि प्रसंगावधानी प्रत्याघातही माथताच हिंदुवीरांनी यत्र तत्र का होअीना, पण केलेले आढळतात अुदाहरणार्थ मारवाडच्या रायमल राजाने ६०० मुस्लिम स्त्रियांना पाडाव करून त्या स्त्रियांना सामुदायिकपणे शुद्ध करून घेअून आपल्या निरनिराळ्या सरदारांशी त्यांची लग्ने प्रकटपणे लावून दिली

(५) मेवाडच्या कुंभराण्यानेही मुसलमानांना परास्त करून पाडाव झालेल्या मुसलमानांतील कित्येक स्त्रियांना आपल्या राज्यात नेअून त्यांना शुद्ध करून, त्यांची स्वराज्यातील हिंदु सरदारांसह यथारुचि लग्न लावून दिली

(६) प्रसिद्ध अितिहासकार टॉड याने लिहिलेल्या राजस्थानच्या अितिहासात अशा आणखीही घटना वर्णिलेल्या आहेत

(७) राजपूतांच्या 'रासा' नावाच्या काही कवितांबद्ध अितिहासग्रंथांतून परत हिंदु करून घेतलेल्या मुस्लिम स्त्रियांशी लग्ने लावून त्यांच्या संततीला आपल्या हिंदु समाजात अंतर्भूत करून घेतल्याच्या घटना अुल्लेखिलेल्या आहेत

(८) नेपाळचा राजा जयस्थिति ह्यानेही मुसलमानांच्या धार्मिक सशस्त्र आक्रमणाचा सूड घेतला होता तोही मेधातिथीच्या वृत्तीचाच म्हणजे परकीय दुष्टांची नांगी ठेचून टाकावी, ह्याच धोरणाचे अवलंबन करणारा होता जेव्हा बंगालचा नवाब शम्सुद्दीन ह्याने नेपाळवर सन १३६० च्या आगेमागे स्वारी

करून मोठा प्रलय मांडला होता, त्याने शेकडो हिंदु, बौद्ध देवळें पाडलीं आणि शेकडो हिंदु-बौद्ध लोकांस तलवारीच्या धारेने बाटविलें तेव्हा हिंदूचा हा रणशूर राजा राज्यावर येताच त्याने मुसलमानांना नेपाळातून दे माय धरणीठाय करून घालवून दिलें, अितकेंच नव्हे तर सच्चा हिंदु बाण्यास शोभेल असा मुसलमानांवर सूडही अुगविला. मुसलमानांनी पाडलेलीं सर्व हिंदुबौद्धाचीं देवळें पुन्हा बांधिली आणि बाटविलेल्या सर्व हिंदूना आणि बौद्धांना सामुदायिकपणे शुद्ध करून घेतलें.

(९) तत्कालीन मुसलमानांनी लिहिलेल्या तवारिखादिक अितिहास ग्रंथामध्ये तर 'आमच्या मुस्लिम स्त्रियानाही हे काफर लोक संधि सापडताच हिंदु करून घेतात आणि त्यांचीं हिंदु समाजात लग्नें लावून देतात' म्हणून कुठे कुठे 'चोराच्या अुलट्या' या न्यायाने अगदी आक्रोश केलेला आढळतो. आमच्या हिंदूंच्या अितिहास ग्रंथात अशा प्रकारच्या ज्या घटनाचा मागमूसही सहसा सापडत नाही, अशा काही घटना ह्या मुस्लिम ग्रथातूनच अवगत होअू शकतात.

(१०) अुदाहरणार्थ, 'तवारिख-अि-सोना' या मुस्लिम ग्रंथात तो लेखक म्हणतो की, 'अगदी महमद गझनीच्या स्वाऱ्यांचा धुमाकूळ जेव्हा चाललेला होता तेव्हा सुद्धा अनहिलवाडच्या राजाने संधि सापडताच मुसलमान सैन्यातून मागे रेंगाळलेल्या अनेक तुर्की, मोंगल नि अफगाण स्त्रियाना पकडून नेलें आणि हिंदूनी त्यांच्याशी निःशंकपणे लग्ने लाविलीं.' या ग्रंथकाराने असेंही ग्रथिलें आहे की, 'संधि सापडताच मुसलमानी स्त्रियांचे समूहचे समूह पकडून हिंदु लोक त्यांना हिंदु करून घेतात.' अितकेंच नव्हे तर त्याने त्या हिंदूंच्या मुस्लिम महिला-शुद्धीकरण विधीविषयीही काही चटकदार माहिती दिलेली आहे

तो म्हणतो, मुस्लिम स्त्रियाना सामुदायिकपणे हिंदु करून घेताना त्यांच्या मस्तकावर हिंदु पुरोहित काही थोडेसे जव जाळीत नतर त्याना गोमय मिश्रित पाणी (अर्थात् पचगव्य) प्यावयास देत आणि मग त्यांना संव्यवहार्य समजून त्यांच्याशी हिंदु लोक यथारुचि लग्ने लावीत काही ठिकाणी मुस्लिम स्त्रियांच्या अशा सामुदायिक हिंदुकरण प्रसगी हे हिंदु लोक त्या स्त्रियाना अुलटी आणि रेच देत. नंतर त्यांना निरनिराळ्या हिंदु जातीत किंवा वर्णात योग्यतेप्रमाणे वाटून देत. अुत्कृष्ट स्त्रिया अुत्कृष्ट हिंदूच्या वाट्याला येत. कुलीन स्त्रियाशी सरदार लोक लग्नें लावीत आणि बटकी किंवा मोलकरणी असलेल्या स्त्रियाशी त्या त्या वर्गाचे हिंदु लग्नें लावीत. त्या सर्व स्त्रियाची संतति त्या त्या जातीतील नि वर्गातील हिंदूंत संपूर्णपणे विलीन होअून जाअी.

(११) अजमीरच्या अरुणदेवरायाने मुसलमानाचा पराभव करून त्यांना जेव्हा त्या प्रदेशातून हाकलून लाविलें तेव्हा त्यांच्या ससर्गाने अपवित्र झालेली ती भूमि शुद्ध करण्यासाठी त्याने तेथे अेक मोठा यज्ञ केला. त्याच पवित्रीकृत स्थळी

अेक विस्तीर्ण मंदिर आणि 'अनासागर' नावाचें अेक सरोवर बांधिलें. आजू-बाजूचे जे जे स्त्री पुरुष मुस्लिमांच्या सत्ताकाळी बाटलेले होते त्या सर्वांना ह्या सरोवरात स्नान घालून शुद्ध करण्यात आलें. त्या सरोवरात जो जो बाटलेला हिंदु संकल्पपूर्वक नि संस्कारपूर्वक स्नान करील तो तो शुद्ध होअून हिंदुधर्मात पुन्हा प्रवेश करू शकेल अशी स्थायी शास्त्रव्यवस्थाही लावून दिली होती.

(१२) जेसलमीरच्या अमरसिंग महाराजानेही असाच अेक मोठा यज्ञ करून अमरसागर नावाचे सरोवर बांधिलें होतें. त्या यज्ञाच्या प्रतापे पवित्र झालेल्या त्या सरोवरात पूर्वी सिंध प्रांतात जे सहस्रावधि हिंदु स्त्री पुरुष बाटविले गेले होते त्यांचे समुदाय येअून संकल्पपूर्वक नि समंत्रक स्नान करीत आणि त्यांना शुद्ध होअून पुन्हा हिंदु धर्मात आल्याची धर्माधिकाऱ्याकडून प्रमाणपत्रें देण्यात येत.

(१३) या विषयानुरोधाप्रमाणे स्मृतिकार देवल, भाष्यकार मेधातिथि यांच्यासारखे त्या काळी मुसलमानांच्या धार्मिक अत्याचारी आक्रमणांना रोखण्या-साठी, हिंदूतही प्रत्याचारी प्रत्याक्रमक शक्ति संचरविणारे, क्रांतिकारक शास्त्राधार अुद्भविणारे, प्रसंगी आततायी शत्रूचा नायनाट करण्यास अपरिहार्य असे नवे शास्त्राचारही शिकविणारे आणि प्रत्यक्ष शंकराचार्यांच्या पीठावर आरूढ होण्याचा ज्यांना सर्वोच्च अधिकार प्राप्त झाला होता त्या विद्यारण्यस्वामींचाही अुल्लेख करणे हे क्रमप्राप्त आहे श्री विद्यारण्यस्वामींनी शृंगेरीच्या धर्मपीठाचेंच नव्हे तर स्वधर्मरक्षणार्थ मुसलमानी राज्य अुलथून स्वतंत्र हिंदुराज्य स्थापणाऱ्या सशस्त्र क्रांतिपीठाचेही आचार्यत्व स्वीकारले होतें. त्यांनी हिंदुराष्ट्रहितार्थ धार्मिक शुद्धीची नुसती शास्त्रोक्त व्यवस्थाच सांगितली नाही. तर तदनुषंगाने मुस्लिमांनी बळाने बाटविलेल्या हरिहर नि बुक्क ह्या तरुण वीरबंधूचा शुद्धिसंस्कार प्रकटपणे घडवून आणला आणि जेव्हा त्या वीर बंधूंनी स्वपराक्रमाने शस्त्रसंगरात मुसलमानांचे पराभवामागून पराभव करून ते अिप्सित स्वतंत्र हिंदुराज्य अिसवी सन १३३६ मध्ये स्थापिले तेव्हा त्या शुद्धीकृत हरिहराला हिंदु सम्राट् म्हणून स्वत. राज्या-भिषेक करविला.

याच विद्यारण्य माधवाने गोमांतकामध्ये मुस्लिम राजसत्तेचा अुच्छेद करून धर्मभ्रष्ट केल्या गेलेल्या हिंदूंना शुद्ध करून घेण्यासाठी अेका क्षेत्रस्थळी माधवतीर्थ नावाचे सरोवर बांधलें आणि धर्मभ्रष्ट केल्या गेलेल्या हिंदु लोकांना त्यात समंत्रक स्नान घालून त्यांचे सामुदायिक शुद्धीकरण केले पुढेही त्याच स्थळी तशीच शुद्धि-करणें चालावीत अशी शास्त्रव्यवस्थाही लावून दिली.

(१४) श्रीरामानुजाचार्य, त्यांचे शिष्य श्री रामानंद आणि बंगालमधील श्री चैतन्यप्रभु – अशा प्रभावी धर्मवेत्त्यांनीही म्लेंछांनी बाटविलेल्या शतावधि हिंदूंना वैष्णव धर्माची दीक्षा देअून शुद्ध करून घेतले होते.

(१५) मुसलमानांनी हिंदूंवर केलेल्या अत्याचारांचा सूड घेऊन स्वतंत्र हिंदूंचें राज्य स्थापन करणारे परम प्रतापी श्रीशिवछत्रपति यानीही बजाजी निंबाळकर आणि नेताजी पालकर याना ते बाटून मुसलमान झाले असताही शुद्ध करून परत हिंदु धर्मात घेतले, ही गोष्ट सुप्रसिद्धच आहे.

याला म्हणतात प्रत्याक्रमण !

(१६) औरंगजेबाने शेवटी शेवटी हिंदु धर्मावर जी अगदी निकराची नि चतुरंग दलासह चढाओी केली त्या वेळी, मराठ्यांवर स्वारी करण्यासाठी दक्षिणेकडे प्रचंड सैन्य घेऊन तो निघाला असता वाटेतील रजपुतांचा काटा समूळ काढावा म्हणून त्याने राजपुतांवर धार्मिक आक्रमण केले. परंतु तो पुढे दक्षिणेकडे निघून जाताच त्याचा बचपा अगदी तशाच प्रत्याचाराने मुसलमानावर काढून हिंदूंच्या मानहानीची नि विशेषत: संख्याबळाच्या हानीची झालेली भरपाओी करून घेतल्याचें अेक नांवाजण्यासारखें अुदाहरण जोधपूर संस्थानात राठोडानी केलेल्या मुसलमानांवरील धार्मिक प्रत्याक्रमणाचे देता येते. जोधपूरचा प्रबल महाराणा जसवंतसिंग आणि वीर दुर्गादास राठोड यांच्या नेतृत्वाखाली, औरंगजेबाने मंदिरें पाडून अुभारलेल्या मशिदीच काय त्या नव्हेत, तर साऱ्या मशिदी पाडून टाकून तेथे हिंदु मंदिरें अुभारण्यात आलीं. नवीनच बाटविलेल्या हिंदूंना तर काय, पण संस्थानातील शक्य तितक्या मुसलमानांना राठोडांनी सामुदायिक शुद्धि संस्काराने हिंदु करून घेतले. मुसलमान सैन्यें मंदिरा-मंदिरांतून गोमास फेकीत पुढे जाताच राठोडांचीं सैन्येंही मशिदींमशिदींतून डुकरें कापून जशास तसें या न्यायाने त्याचा बचपा काढीत होती. मुसलमानांच्या शतावधि स्त्रियांना हिंदु करून रजपूत लोकांशी त्यांचीं लग्नें लावण्यात आली; किंवा मुसलमान हिंदु स्त्रियाना ठेवीत त्याप्रमाणे राजपुतांच्या घरी त्यांना दासी करून ठेवण्यात आले. हिंदूंच्या ह्या प्रत्याक्रमणाचें रौद्र स्वरूप पाहून राजपुतान्यातील सारा मुस्लिम समाज गर्भगळीत झाला. मुस्लिमांशी खाण्यापिण्याने तर काय पण त्यांच्या स्त्रियाना घरात घेतल्यासाठीही कोणा हिंदूवर सामाजिक बहिष्कार पडेनासा झाला. जवळ जवळ तीस चाळीस वर्षेपर्यंत तरी हिंदूंचे हें धार्मिक प्रत्याक्रमण राजस्थानातील ह्या हिंदु संस्थानांतून वेगाने गावोगावपर्यंत चालत राहिलें, गाजत राहिले. अर्थात् वीर दुर्गादास राठोडाची सत्ता ओसरताच हिंदुसमाजाचें हें रौद्ररूपही त्या काळी पुन्हा ओसरून गेलें हें सांगणें नकोच ! कारण ? कारण हेंच की त्या काळच्या जातिबद्ध हिंदुसमाजाचा स्थायीभाव धार्मिक प्रत्याक्रमण हा नसून जातिबहिष्कार हा होता.

हिंदूंच्या पडत्या काळातीलही हिंदुराष्ट्राच्या मूलभूत पुनरुत्थान-शक्तीची अेक आश्चर्यकारक घटना !

अेका बाजला ज्या काळी हिंदूवर महमद गझनी, महमद घोरीच्या आक्रमणासारखी हिंदुधर्माला अुत्सन्न करून टाकणारी आक्रमणे अेकामागून अेक होत होती आणि ज्या वेळी हिंदु जातिभेद शुद्धिबंदी, सद्गुण-विकृति यासारख्या स्वतःच्या आत्मघातक रूढीमुळे स्वतःच्याच सख्याबळाचा क्षय करीत होते, अशा वेळीही हिंदुराष्ट्राची जी युगोयुगाची अगात मूळ धरून राहिलेली प्रचड प्रचारशक्ति होती, (Missionary spirit and urge) तिचा स्फोटही अन्य बाजूस कसा होत राहिलेला होता आणि हिंदु राष्ट्राची राज्य-सत्ताच नव्हे तर नवीन नवीन सहस्रावधि लोकाच्या जाति हिंदुराष्ट्र, हिंदुधर्म कसा कसा आत्मसात् करीत चाललेला होता याचे अेक अुदाहरण म्हणून आसामच्या 'अहोम' जातीचे येथे देत आहोत याच वेळी हिंदुसाम्राज्याचा विस्तार हिंदु चीन (अिंडाचायना) पर्यंत कसा झालेला होता हे मागील प्रकरणात शेवटी अुल्लेखिलेले आहे

गगासागर (बगालचा अुपसागर), सिंधुसागर (मुबअीचा अुपसागर) आणि तेथून दक्षिणेस पसरलेला सारा हिंदुमहासागर, आफ्रिकेच्या दक्षिण टोकापासून तो चीनच्या किनाऱ्यापर्यंत दिग्विजयी लढाअू आणि व्यापारी नौदलातील शतावधि मोठमोठ्या हिंदुजलतरींनी आणि हिंदु जलनौकानी जेव्हा व्यापून टाकला होता, तेव्हा सिंधुबंदीची करटी कल्पनासुद्धा आमच्या स्मृतीस सुचणे अशक्य होते त्याच या सिंधुविजयाचाही अुल्लेख मागे केलेलाच आहे त्याचप्रमाणे अुत्तरेकडेही महमद गझनी, महमद घोरीच्या अुत्पातानी हिंदूचे सख्याबळ घटत असताच अितर देशाकडे हिंदूना नवीन धार्मिक विजय मिळून हिंदुधर्मात सहस्रशः लोकाचे समुदाय कसे समाविष्ट करीत हिंदुधर्माचा प्रचारही त्याच काळी कसा वाढत चाललेला होता ह्याविषयीही अेक तरी आश्चर्यकारक अुदाहरण म्हणून येथे आसाममधील अहोम जातीचे देत आहोत

आसामला लागून ब्रह्म, सालस्तम् आणि पाल प्रगण्यातील हिंदुराजावर त्या वेळच्या आसामपलीकडच्या ज्या अनेक टोळधा विखुरलेल्या होत्या त्यातील शान टोळीतील अेक शाखा असलेली आणि पिढ्यान् पिढ्या लढाअूपणाचे जीवन घालविणारी 'अहोम' नावाची जी अेक जात होती, त्या अहोमाचे दडपण आठव्या शतकापासून येअू लागले. अखेरीस या राज्यावर १२२८ मध्ये चुकूक राजाचा अमल चालू झाला स्वतःस आणि आपल्या प्रजेस 'अहोम' म्हणजे अजोड—म्हणवून घेणारा हा पहिलाच राजा होय या नव्या राज्यकर्त्यांनी मागलाच्या सत्तेस यशस्वी रीत्या तोंड दिले अहोम हे नाव त्याने आपल्या राज्याला दिले

आसाम हे त्याचेच भ्रष्टरूप होय असे काही विद्वानांचे मत आहे परंतु आश्चर्याची गोष्ट अशी की, हूणाप्रमाणे किंवा शकाप्रमाणे त्या पर्वतीय अनेक टोळ्यांतून हिंदु-धर्माची तत्त्वे आणि आचार त्या वेळेस तरी तिकडे जिवंत असलेल्या हिंदुधर्माच्या मठपतींनी नि मठप्रचारकांनी (मिशननी आणि मिशनऱ्यांनी) अितके खोलवर रुजविले होते की त्या पर्वतीय टोळ्यांनी अितर काही टोळ्यांप्रमाणे या ल्हाअू शान टोळीच्या आसाम विजेत्या राजानेही आसामच्या राज्यावर येताच सन १५५४ मध्ये आपल्या टोळीतील अनेक लोकांसह हिंदु धर्माचा स्वीकार केला हळूहळू ती सहस्रावधि लोकांची टोळीच्या टोळीच हिंदुधर्म स्वीकारती झाली. त्या राजाने आपले पूर्वीचे शान भाषेतील नाव बदलून 'जयध्वजसिंग' हे क्षत्रियातील नाव धारण केले त्यापुढे आलेल्या सर्व अहोम राजांनीही अशी हिंदु नावेच धारण केली

अटकबंदी नि सिंधुबंदी केव्हा झाली आणि कां झाली ?

वरील अहोमासारख्या शूर जातीच्या जाति जेव्हा त्या हिंदूंच्या पडत्या काळातही हिंदु धर्माचा आपणहून स्वीकार करीत होत्या, तेव्हा त्यांना हिंदु जाति संघात घेण्यास शुद्धिबंदीचा किंवा जातिभेदाचा काही अेक विरोध होण्याचा त्या काळी संभव नसे कारण जशा अनेक हिंदूंच्या जाति हिंदुराष्ट्रात आपआपल्या शिबिरांतून पण हिंदुराष्ट्राच्या अेकाच ध्वजाखाली नांदत, त्यातच अशा आणखी अेका जातीच्या शिबिराची नवी भर पडे त्याचे काही व्यवहार, काही आचार त्याच जातीत त्याच्या पुरते पाळीत, बाकी सर्व व्यवहार हिंदुस्मृतीप्रमाणे आणि निर्बंधाप्रमाणे सर्वांचे मिळून मिसळून चालत शुद्धिबंदी, मुसलमानांच्या आततायी-पणाने त्या वेळी प्रथम अुत्तरेकडेच पंजाबपर्यंत काय ती अगदी कडक अशी होत चाललेली होती अितरत्र साऱ्या हिंदुस्थानात मुसलमानांच्या वर्चस्वाचे संकट नव्हतेच. मुसलमान पुढे घुसलेलेच नव्हते म्हणून शुद्धिबंदीचा प्रश्नही हिंदु-समाजापुढे तीव्रतेने आला नव्हता अियेच हे सांगून टाकतो की, शुद्धिबंदीतूनच अुत्पन्न झालेली अटकबंदी म्हणजे सिंधुनदी ओलांडून मुस्लिम देशात (म्लेच्छ देशात) जाणे, ही हिंदु धर्माप्रमाणे अत्यंत निषिद्ध गोष्ट होय, जातिबहिष्कार्य गोष्ट होय, अशी जी आज्ञा पुढे आपल्या स्मृतींतून घुसली तीही त्या वेळच्या परिस्थितीत सनातन वर्गांनी हिंदुधर्माचे संरक्षण व्हावे, म्हणूनच साधारणत याच काळी घातलेली असली पाहिजे कारण महमद गझनवीनंतरही सिंधूपलीकडचा सारा प्राचीन भारताचा भाग अगदी पारियात्र पर्वतापर्यंत (हिंदुकुश पर्वत) हिंदु राजांनी परत जिंकून घेतलेला होता, खोतानपर्यंत हिंदुराज्ये पूर्वी पसरलेली होती, हे आता अितिहाससिद्धच झालेले आहे तेव्हा सिंधुनदी ओलांडून जाणे म्हणजे हिंदु धर्मच (वैदिक अित्यादि पंथ) ओलांडून, सोडून जाणे होय, स्वत च बाटणे होय, अशी

समजूत असणे शक्यच नव्हते अगदी त्या वेळपर्यंत ' कृण्वन्तो विश्वमार्यम् ' ही प्रतिज्ञा आपल्या ध्वजावर कोरलेली होती 'आर्यधर्माच्या प्रचारार्थ साऱ्या जगभर संचार करा,' अशी स्वधर्माची अनिर्बंध आज्ञा होती

पण पुढे जेव्हा मुसलमानाच्या आक्रमणामुळे सिंधुपलीकडची हिंदुराज्ये बुडाली आणि मुसलमानासारख्या परधर्मीयाचा अघोर छळ करणाऱ्या राक्षसी समाजाकडून सहस्रावधि हिंदु शस्त्रबळाने बाटविले जाअू लागले तव्हाच स्वकीय शस्त्रबळाचा कोणताही आधार न अुरलेल्या अगतिरपणामुळे तेवढ्यापुरता काही तत्कालीन स्मृतीमध्ये हा अटक न ओलांडण्याचा निर्बंध मागून घालण्यात आला असला पाहिजे, हे वर दिलेल्या अितिहासावरून सिद्धच होते याचे आणखी अेक प्रत्यतर म्हणजे आपल्या स्मार्तव्यवस्थेतच, कालाप्रमाणे, परिस्थितीप्रमाणे राष्ट्राला हानिकारक न होतील असे धर्माचार घालण्याची, निषिद्ध करण्याची, सोय असे

अन्ये कृतयुगे धर्मा त्रेतायां द्वापरे परे ।
अन्ये कलियुगे नृणां युगह्रासानुरूपत ॥

त्याप्रमाणे त्या व्यवस्थेनुरूपच जेव्हा मुसलमानाच्या आक्रमणामुळे सिंधूपलीकडची हिंदुराज्ये बुडाली आणि हिंदु पारसीक अित्यादि मुस्लिमेतर धर्मीयाचा अघोर छळ करून बलात्काराने त्याना मुसलमान करून घेणाऱ्या आततायी धर्माची राजसत्ता तिकडे स्थापन झाली आणि त्यायोगे सिंधु ओलांडून तिकडे जाणे हे स्वधर्मत्यागाअितकेंच भयंकर झाले तेव्हा कोण्याही हिंदूने सिंधुनदी ओलांडून पलीकडे जाणे हे पाप आहे, सिंधु पलीकडील भूमि ही म्लेच्छस्थान समजली जावी असा आपत्कालीन नवा धर्माचार तत्कालीन स्मृतींना सांगावा लागला येथूनच अटकबंदी चालू झाली असला पाहिजे

भविष्य पुराणात हिंदुस्थानची नवीन सीमानिश्चिति ज्या श्लोकात सांगितली आहे त्यात निर्दिशिलेला प्रदेश म्हणजे ' सिंधूअलीकडचा देश हच खरे सिंधुस्थान होय ' असे सांगणारा आम्हीच प्रथमत हुडकून काढून प्रामुख्य दिलेला हा खालचा अैतिहासिक श्लोक —

सिंधुस्थानमिति प्राहु राष्ट्रमार्यस्य चात्तमम् ।
म्लेच्छस्थान परं सिंधो कृत तेन महात्मना ॥

हा श्लोक ह्याच काली म्हणजे महमद घोरीनतरच्या कालातच स्मृतीत घातला गेला असला पाहिजे आणि त्यातही त्या श्लोकात त्याचा हा काळही निर्देशित केला गेला आहे ज्या त्या काळच्या हिंदुमहाराजाने ती सीमा निश्चित ठरविली आणि ज्याचा अुल्लेख 'तेन महात्मना' म्हणून श्लोकात केलेला आहे तो त्या वेळचा हिंदूचा सर्वांत प्रमुख असा राज्यकर्ता म्हणजे महाराजा भोज हाच बहुधा असला पाहिजे

त्या काळी सिंधुबंदीची आज्ञा मात्र स्मृतिकारांनी सोडलेली नव्हती

सिंधुनदीकडील आमच्या भरतखंडाच्या उत्तर नि वायव्य सीमेचे असे आकुंचन करण्याचा दुःखद प्रसंग मुसलमानांच्या शस्त्रविजयामुळे जरी हिंदुराष्ट्रावर कोसळला तरी तो त्या सीमेपुरताच काय तो मर्यादित राहिला बाकी पंजाबच्या अलीकडील सारे भरतखंड, सारे सिंधुस्थान तिकडे नवीन नवीन जातीच्या जाति हिंदुधर्मात समाविष्ट करणाऱ्या सुदूर आसामपर्यंतच्या आणि तेथून पूर्व, पश्चिम आणि दक्षिणमहासागरावर समुद्रदलाचे स्वामित्व संपादन करून हिंदुचीनपर्यंत (अिंडोचायना) मार्या औशान्य पश्चिम सीमेपर्यंत हिंदुराष्ट्राची अप्रतिहत सत्ता गाजतच होती, नवीन नवीन विजय मिळतच होते. सिंहलद्वीप हही भरतखंडाचेच अेक लहानसे बालराज्य (Baby India) होते. कारण सिंहलद्वीपावर बहुधा भारतीय राजवंशच राज्य करीत आले होते तीच गोष्ट लखदीव, मालदीव अित्यादि पश्चिम समुद्रातील, त्या ‘रत्नाकरातील’ आफ्रिकेपर्यंत पसरलेले सारे द्वीपपुंजही त्या कालापर्यंत हिंदूंच्याच सामुदायिक सत्तेखालीच होते अशा काली सिंधुबंदी ही वैदिक धर्मानुगामी म्हणविणाऱ्या स्मृतींनी निषिद्ध ठरविलेली होती, अशी कल्पना करणे सुद्धा वेडेपणा आहे कारण त्या भारताच्या पूर्व, पश्चिम आणि दक्षिण अशा तिन्ही समुद्रसीमावर आधिपत्य गाजविणारे सम्राट राजेंद्र चोलासारखे दिग्जेते वैदिक धर्मानुयायीच होते आणि स्वतःस ‘त्रिसमुद्रेश्वर’ ही अुत्तरेकडील सम्राट पदवीप्रमाणेच सर्वश्रेष्ठत्व गाजविणारी पदवी धारण करीत असत.

मग सिंधुबंदीची बेडी हिंदूंनी स्वतः होअून स्वतःच्या पायात ठोकून घेतली ती केव्हा आणि का ?

ज्या कारणामुळे अुत्तरसीमेवर सिंधुनदीपलीकडच्या प्रदेशात जाणे हे धर्मबाह्य कृत्य आहे, असं सांगणारी अटकबंदी झाली त्याच परधर्मीय लोकांच्या छळामुळे दक्षिणेकडेही आपल्या सीमेवरील तिन्ही समुद्रातून प्रवास करणे हेंही धर्मबाह्य कृत्य आहे, असा निषेध पुढच्या पुढच्या स्मृतींतून त्या काळच्या राजकीय प्रदास्याखाली पंगु बनलेल्या हिंदुशास्त्रकारांना करणे भाग पडले हे कारण स्मृतींतल्या वर दिलेल्या ‘अन्ये कृतयुगे’ अित्यादि श्लोकात अप्रत्यक्षपणे गोंविलेले आहे हिंदूंच्या मूळच्या स्मृतीत पुढच्या पुढच्या परिस्थितींना तोंड देण्यासाठी जे जे काही नवे विधिनिषेध घालावे लागले, ते घालता यावे यासाठी ‘युगऱ्हासाची’ आणि कलिवर्ज्य प्रकरणाची प्रयुक्ति अंगीकारली गेली अर्थात् ‘पूर्वीच्या स्मृति अपरिवर्तनीय आहेत’ ह्या तत्त्वास त्या युगऱ्हासाच्या आणि कलिवर्जांच्या गृहीत

कृत्यामुळेही तसें पाहता बाध आणल्यासारखें होअीच होअी. पण तसें अप्रत्यक्षपणे न बोलता बाध आणणें हें त्या त्या काळच्या समाजहितदृष्टीनें जुन्या विधिनिषेधात अवश्य ते पालट करणाऱ्या शास्त्रकारांना अपरिहार्यच होअी.

अन्ये कृतयुगे धर्माः त्रेतायां द्वापरे परे ।
अन्ये कलियुगे नृणां युगह्रासानुरूपतः ।।

हें आम्ही ह्या प्रकरणातच वर अुल्लेखिलेल्या बहुतेक स्मृतींत सापडणाऱ्या वचनावरून अुघडच होत आहे. त्या स्मार्त (Legal) पद्धतीनुसार मेधातिथीच्या किंवा देवलांच्या कालानंतरही रचलेल्या किंवा संशोधिलेल्या अगदी अर्वाचीन स्मृतीमध्येच काय ती

समुद्रयातुः स्वीकारः कलौ पंच विवर्जयेत् ।।

अशी समुद्रप्रवासाचा निषेध करणारी, समुद्रप्रवास करणाऱ्या व्यक्तीस आपल्या धर्मात, जातीत परत घेअू नयें, त्याला परत घेणारा प्रायश्चित्तविधिच नाही, अशी कडक मर्यादा घातलेली आढळते. हा काल म्हणजे आपल्या पश्चिम सिंधूमध्ये ख्रिश्चनांचा आणि त्यातही विशेषतः पोर्तुगीजांचा प्रभाव जेव्हा पडू लागला आणि विशेषेकरून गोमांतकांत त्यांनी हिंदु लोकांवर सशस्त्र आक्रमणें करून त्यांच्या सहस्त्रावधि स्त्रीपुरुषांना अगदी मुसलमानांप्रमाणेच बलात्काराने बाटवून ख्रिश्चन करण्याचा धुमधडाका चालविला होता आणि ज्या काळी विशेषतः अरब लोकांनी आपापलीं नाविक सैन्ये अुभारून हिंदी महासागरातून पुढे जाअून जावा, सुमात्रा ते हिंदुचीन (अिंडोचायना) पर्यंत स्वाऱ्या केल्या आणि तिकडच्या हिंदुबौद्ध धर्मीय राज्यांवर मुसलमानी धर्माच्या अितरत्र झालेल्या धार्मिक आक्रमणाप्रमाणेच सशस्त्र आक्रमणें करून तिकडील त्या हिंदुबौद्ध देशांतील लोकांवर त्यांना मुसलमान करण्यासाठी राक्षसी बलात्कार केले, आणि हिंदुस्थानातील जीं चोल, पाड्य यांसारखीं पराक्रमी सिंधुसैन्यें पूर्वी तिकडील हिंदु बौद्ध राज्यांच्या साहाय्यास जात तीं समुद्रगामी सारीं हिंदुराज्येंही, सारें दक्षिण हिंदुस्थानही, मुसलमानांनी जिंकून घेतल्यामुळे अुद्ध्वस्त होअून गेली आणि त्या जावाप्रभृति प्रांताकडे जाअीनाशीं झाली तेव्हा त्या हिंदूंच्या राजकीय, सैनिक नि धार्मिक अशा अत्यंत दुर्दशेने ग्रस्त झालेला, तोच हा काळ, हा आमच्या स्मृतींमध्ये सिंधुबंदीची कडक आज्ञा घालणारा असला पाहिजे. आणि त्या काळाच्या अगदी अर्वाचीन स्मृतीमध्ये हे अटकबंदीचे आणि सिंधुबंदीचे श्लोक आढळतात.

ह्यावरून आपणांला हेही मानलेच पाहिजे की, आपले तीनही समुद्र ओलांडून जाणाऱ्या हिंदूला जेव्हा बलात्काराने मुस्लिम किंवा ख्रिश्चन करणाऱ्या मानवी नक्रांच्याच तोंडात पडावें लागे आणि त्या संकटातून त्यांची सुटका करील अशी समुद्रावरच वर्चस्व गाजविणारी हिंदुशक्ति अुरली नव्हती अशा काळी आपल्या

काही समाजधुरीणांनी निरपायाने समुद्र ओलांडून हिंदूंनी मुळी जाऊच नये, अशी धर्माज्ञा सोडावी, हे कृत्य हिंदुसमाजाचे रक्षण करण्याच्या सद्हेतूनेच त्यांना करावे लागले असले पाहिजे

ज्या देशात आपल्या धर्माच्या किंवा राष्ट्राच्या लोकांची अवहेलना होते, मुसलमान, ख्रिश्चनासारख्या परधर्मांना आपल्या लोकांवर सशस्त्र बळाने लादले जाते आणि अशा संकटास पायबंद करण्याचे सैनिक सामर्थ्य त्या राष्ट्रात नसते, अशा वेळी कोणत्याही राष्ट्राला स्वहितार्थच त्या शत्रुदेशात आपल्या नागरिकांनी जाऊच नये अशी बंदी करण्यावाचून काही परिस्थितीत गत्यंतरच नसते

मग शुद्धिबंदी, अटकबंदी, सिंधुबंदी अित्यादि रूढींच्या बेड्या हिंदूंनी आपल्या पायात ठोकून घेण्यात चुकले ते काय ?

ज्या भयंकर चुकीमुळे अटकबंदी सिंधुबंदीसारखी त्या त्या काळी लाभदायक असलेली बंधने स्मृतीमध्ये घातली जात त्या त्या काळी त्या बंधनाच्या नवीन प्रक्षिप्त श्लोकांवरही, ते श्लोक त्या स्मृतिकारांनी अितर श्लोक जसे त्या स्मृतीत सनातन धर्म म्हणून घातलेले होते त्यांचा सनातनत्वाचा अधिकार, ती पवित्रता आणि ती अनुल्लंघनीयता ह्या नवीन घालाव्या लागणाऱ्या धर्मबंधनांनाही, त्या प्रक्षिप्त श्लोकांनाही, प्राप्त व्हावी ह्या हेतूने ह्या 'नवीन बंदीवरील' श्लोकापुढेही 'अेष धर्म सनातन' ही ठाम, परंपरागत नि स्मृतिशास्त्राची अधिकृत मुद्राही हटकून मारली जाअी—ग्रथिली जाअी त्यामुळे ती सिंधुबंदी किंवा अटकबंदी ज्या परिस्थितीत हिंदूंना हितावहच हाती, ती राष्ट्रनाशक परिस्थिति बदलल्यानंतरही नीच अटक ओलांडून अफगाणिस्थान, अिराणवर पुन्हा स्वारी करण्याअितके हिंदूचे सैनिक सामर्थ्य अेखाद्या प्रौढप्रताप पेशव्याच्या किंवा रणजितसिंगाच्या काळी वाढले असताही त्या पालटलेल्या परिस्थितीत हिंदुहितघातक ठरणारा हा बुळा धर्मभोळेपणा मात्र नष्ट होअू शकला नाही तो जसाच्या तसाच त्या धर्मवेड्या समाजाला अटक ओलांडणे म्हणजे पाप करणे ही भीति सोडू देत नसे ! म्हणजे प्रथम हितावह असलेली धार्मिक रूढी पुढे राष्ट्रास अनर्थावह झाली तरी समाज तिला तत्काल तोडण्यास शास्त्रभयाने सिद्ध होत नसे ! जेव्हा ती रूढी तोडणे हेच राष्ट्रहिताचे म्हणजे धार्मिक दृष्ट्याही पुण्यप्रद होते तेव्हासुद्धा ती रूढी तोडणे हे पापप्रद आहे, असा अंधळा धर्माभिमान हट्ट धरीत राही ! तेव्हा हा जो 'अेष धर्म सनातन' चा बाअू तवढा असले प्रक्षिप्त श्लोक लिहिताना आमचे अर्वाचीन स्मृतिकार दाखवीत, ती तेवढी भयंकर चूक झाली

सिंधुबंदीचेच अुदाहरण घ्या ! ह्या अर्वाचीन शास्त्रकारांनी जर स्पष्टपणे सांगितले असते की, "पूर्वी 'कृतयुगे' आपले आर्यराष्ट्र समुद्र ओलांडून अनेक

द्वीपांतरांवर राज्य करण्याअितकें समर्थ होतें. अगदी राजेंद्र चोलापर्यंत आम्ही ' त्रिसमुद्राधीशत्व ' मिळविलें होतें. तेव्हा समुद्र ओलांडणें हें आमच्या धर्मप्रसारास नि राज्यप्रसारास अवश्यच होतें, म्हणून पुण्यप्रदच होतें; पण पुढे आता आजकाल दुर्दैवाने आपल्या राष्ट्राची नौसैन्यशक्ति आणि तें सिंधुस्वामित्व नष्ट झाले, आहे. यासाठी तें आम्हाला पुन्हा मिळविता येअील तोवर–आणि तोवरच–आमच्या लोकानी समुद्रापलीकडील शत्रु राष्ट्रांत आणि शत्रुधर्मीय समाजात दुर्बलपणाने जाणें हें आपल्या राष्ट्रास घातक म्हणूनच पापप्रद असल्यामुळे त्या कालापुरतीच ही सिंधुबंदी आहे. 'युगह्रासानुरूपतः' याचा खरा अर्थ 'शक्तिह्रासानुरूपतः' असाच घेतला पाहिजे. 'अेष धर्मः सनातनः' या वचनांना वागुल्बुवा येवढ्यापुरताच काय तो खरा समजावा." असे त्या कालच्या स्मृतिकारानी स्पष्टपणे सांगितले असते तर ह्या अटकबंदीचे किंवा सिंधुबंदीचे जे भयानक दुष्परिणाम हिंदुराष्ट्रास भोगावे लागले, ते फार मोठ्या प्रमाणात तरी टळले असते!

परंतु कलिवर्ज्याच्या प्रकरणातच ह्या जातिभेद, शुद्धिबंदी, अटकबंदी नि समुद्रबंदी अित्यादि वस्तुतः त्या काळच्या शास्त्रकारानी स्वतःच घातलेले परंतु त्या मुख्य स्मृतिकाराच्या नावावर ठोकून दिलेले श्लोक घातले गेल्यामुळे, त्या सर्व बंधा कलियुग संपेपर्यंत म्हणजेच 'सनातनीपणाच्या' अर्थात् सदोदितच्या होअून बसल्या-पुढे हिंदुराष्ट्रहिताला त्या बंधा तोडून टाकणे हेंच जरी हितावह झाले असतें आणि त्यामुळे त्या तोडून टाकण्याची शक्ति जरी हिंदूंत पुढील काळी प्रत्यक्षपणे आलीही होती, तरी त्या बंधा 'कलौ पंच विवर्जयेत्' अशी स्मृतीची आज्ञा असल्याने कलियुग संपेपर्यंत म्हणजेच प्रलयकालापर्यंत तोडण्यास भाविक असा प्रचंड हिंदु-समाज सिद्ध होणे शक्यच नव्हते! पुन्हा कलियुग केव्हा चालू झाले? किती दिवस राहणार? नि कधी संपणार? आणि ते कधी संपून प्रलयोत्तर सत्ययुग पुन्हा केव्हा चालू होणार? याविषयी आपल्या शास्त्रकारामध्ये जे विक्षिप्त मतभेद आहेत त्या ब्रह्मघोटाळ्याचा प्रश्न निराळाच आहे!

ख्रिश्चनांनी हिंदूंवर केलेल्या सशस्त्र धार्मिक आक्रमणांचा प्रारंभ!

वर ह्या ग्रंथाच्या पृष्ठ ७१३ वर ख्रिश्चन लोकांनी आम्हा हिंदु लोकाचा धार्मिक संबंध किती पूर्वीपासून आलेला होता, हें अुल्लेखिलेलेंच आहे. जेव्हा ख्रिश्चन कथाप्रमाणे सिरियामध्ये ख्रिश्चन धर्माचा त्याच्या अगदी पहिल्या अिसवी सनातच प्रचार होअू लागला, तेव्हा स्वतः जीझसला फाशी देणाऱ्या ज्यू धर्मीयाकडून त्या मूठ मूठ ख्रिश्चन लोकाचा फार छळ होअू लागला. त्या वेळीच काही ख्रिश्चन लोक टोळ्या करून ज्याना हिंदुस्थानचे जलमार्ग माहीत होते, ते पळून हिंदुस्थानात मलबारकडे झामोरीन (हा शब्द सामुद्रीय या शब्दाचा अपभ्रंश आहे) या हिंदुराजाच्या आश्रयार्थ आले. वस्तुतः या परकीय लोकाना त्या

आता येथे आणखी अेक त्या वेळच्या मानव जातीलाच धर्मवेडाची व्यथा कशी निरनिराळ्या प्रकारे जडलेली होती, याचा अेक गमत—पण प्राणघेणी गमत म्हणून पुढीलही थोडा प्रकार सागतो तो असा की, हिंदुस्थानात आलेल्या त्या पहिल्या ख्रिस्ती शतकातील ख्रिस्ती लोकातही त्याचे निरनिराळे पथ होतेच त्याची अितर देशात खरा ख्रिस्ती प्रचार कोण अधिक करतो, याविषयी स्पर्धाही असे त्यामुळे ज्या पथाने नी हिंदु गावे बाटविली होती, त्या पथाचा अितर पथाच्या ख्रिश्चनानी निषेध केला आणि त्याच्याविषयी मत्सर वाटल्यामुळे त्याच्या युरोपमधल्या आचार्यांना कळविले की, 'ते अन्यपथीय लोक हिंदुस्थानात मूर्ख नि वेडगळ हिंदूना अगदी ढागबाजीने फसवून किरिस्ताव करतात आणि दक्षणा अुकळतात ख्रिस्ताची तत्त्वे म्हणून काही अेक प्रचार ते करीत नाहीत ! येवढ्यासाठी त्याच्या प्रचाराची सख्या खरी मानू नये ! आणि त्याना आम्हा प्रचारकाची पत अशी बुडवू देअू नये ! ' ह्या त्या दुसऱ्या ख्रिस्ती पथाच्या सतत कागाळीने कित्येक वर्षे ते बाटविलेले हिंदु स्वत स किरिस्ताव म्हणवीत, परतु तो दुसरा ख्रिस्ती पथ त्याना हिंदुच समजे ! त्याच्या चर्चमध्य त्याना घेअीनात ! त्याची दक्षणाही घेआनात ! शेवटी हा प्रश्न त्या 'दक्षिणेनेच' सोडविला असावा ! कारण काही दिवसानी युरोपमधून त्या आचार्यांची आज्ञा आली की, 'त्या सर्व बाटलेल्या हिंदूना आता ख्रिश्चनच समजावे आणि त्या सर्वापासून 'दक्षणा' म्हटली की ती अवश्य घ्यावी ! ' पुढे तर अगदी स्पष्टपणे नवच ख्रिस्ती पथाच्या प्रचारकानी हव्या त्या युक्तिप्रयुक्तीनेच काय पण बळाने सुद्धा—शस्त्रबळाने सुद्धा हिंदूना ख्रिस्ती करून घेण, हच हिंदुस्थानात ख्रिस्ती चर्चचे पवित्र धर्मकर्तव्य आहे, म्हणून घोषित केल तेव्हा पाणी पाजून हिंदूना बाटविणे, अन्न खाअू घालून त्याना बाटविणे, अित्यादि प्राथमिक प्रयत्नाना नि वादाना अर्थच अुरला नाही !

पुढे सिरियन ख्रिश्चनाचे आणि सर्वसाधारण ख्रिश्चनाचे त्याच्या देशातच पथापथाच्या अुलाढालीत वैमनस्य माजले युरोपातील मोठमोठ्या ख्रिश्चन पथातच लढाया सुरू झाल्या, त्यामुळे दोन तीन शतक तरी ख्रिश्चन पथाच्या प्रचारकाचे (मिशनरी) हिंदुस्थानातील कार्य जवळ जवळ बदच पडले पण अिथेही ध्यानात ठेवण्यासारखी गोष्ट म्हणजे जे हिंदु वर सागितल्याप्रमाणे आधीच गावोगाव बाटले होते त्याना हिंदु लोकात परत घेण्याची कोणतीही चळवळ न निघाल्यामुळे ते स्वत ला 'किरिस्ताव'च म्हणवीत राहिले आणि त्याचा हिंदु लोकाशी असलेला नाममात्र सबधही नष्ट झाला !

या सक्षिप्त वृत्तान्तात यानतर सागण्यासारखी ख्रिश्चन धर्माच्या प्रचाराची चळवळ म्हणजे साधारणत पधराव्या शतकात पोर्तुगीज लोकानी गोमातक जिकून घेतल्यानतर आणि समुद्रमार्गे मलबार येथेही ख्रिस्ती केद्रे अुघडल्यानतर वेगाने अुसळली त्याचा हिंदु लोकाना वाटेल ते अत्याचार करून ख्रिस्ती करणारा हिंदु-

स्थानातील पहिला प्रबळ मठपति म्हणजे सेट (सत) झेव्हिअर हा होय तो १५४० चे सधीस गोमातकात आला त्याने ख्रिस्ती धमप्रचाराचा अटोकाट प्रयत्न काही वर्षे केल्यानतर त्याच्या त्या प्रचाराच्या आड येणाऱ्या अडथळ्याविषयी पोर्तुगालच्या बादशहाला अनेक पत्रे लिहिली त्यातील अेका पत्रात तो म्हणतो की—

'तुमचे हिंदुस्थानातील शासनीय अधिकारी स्वत ख्रिस्ती असताही आपल्या धमप्रसाराच्या आज्ञाना ते धाब्यावर बसवीत आहेत ते आपल्या चैनीत दग असून साधेल त्या अुपायाने लक्षाधीश होअू पाहत आहेत द्रव्य हाच त्याचा देव आहे खऱ्या देवाच्या सेवेस ज्या आम्ही मिशनऱ्यानी सारं आयुष्य वाहून दिलेले आहे, त्यास ते लवलेशही साह्य करीत नाहीत हिंदुस्थानात ख्रिस्ती धर्मप्रचारास आम्हाला जो मुख्य अडथळा होतो आहे तो येथील ब्राह्मण लोकाचा होय! ते आमच्या धर्मप्रचारास पुढे जाअू देत नाहीत सहस्रावधि सामान्य हिंदु लोक आम्ही बाटवीत जातो, पण मागे वळून पाहतो ता हे ब्राह्मण गुप्तपणे माडवी नावाच्या नदीच्या तीरावर त्या सर्वांना नेअून त्यास सागतात की 'या नदीत स्नान करून आम्ही सागतो ते श्लोक म्हणा, म्हणजे तुमचे ख्रिश्चन होण्यातल पाप धुअून जाअून तुम्ही पुन्हा हिंदूचे हिंदु व्हाल!' अशा थापा मारून हे ब्राह्मण लोक त्या बाटलेल्या हिंदूपैकी अनेकाना वरील स्नानाप्रमाणेच अितरही अनेक प्रकारे फसवून शुद्ध करून घेतात या ब्राह्मणाना वचक घालण्याचा प्रयत्न आम्ही करतो. पण त्यास ते भीक घालीत नाहीत. आणि तुमचे अिकडचे शासनिक पोर्तुगीज अधिकारी त्या ब्राह्मणाना आम्ही सागतो तशा अत्यत कडक शिक्षा देत नाहीत '

सेट झेव्हिअर प्रभृति ह्या ख्रिस्ती पाद्र्याच्या सतत हाकाटीला कटाळून पोर्तुगालच्या बादशहाने आपल्या शासनीय अधिकाऱ्यास ख्रिस्ती धमप्रचाराच्या कार्यात लवलेशही हयगय होता कामा नये, नाहीतर तुमचीच सगळी सपत्ति छिनावली जाअील, अशा कडक आज्ञाही मधून मधून साडल्या तरीही तवढ्याने समाधान न होता हा सट झेव्हिअर आपल्या पोर्तुगालच्या बादशहाला धाडलेल्या दुसऱ्या अेका पत्रात लिहिताच की, ' आमच हिंदूना ख्रिस्ती करण्याचे काय अतिशय वेगाने फैलावत आहे आमच्या प्रचारकाला पाहताच हिंदूच्या खेड्यापाड्यात आमच्या भयाने पळापळी सुरू होते, अितके कडक अुपाय आम्ही जे हिंदु ख्रिस्ती होणार नाहीत त्याना दड करताना योजतो! सामान्य हिंदु खेडवळाचीच गोष्ट काय! पण आम्ही पकडून, बदिगृहात टाकून, सैतानाने पछाडलेल्या त्या हिंदूच्या मोठमोठ्या देवस्थानांच्या आचार्यांची, मठाध्यक्षाची आणि नगरातील श्रीमत हिंदूची शारीरिक मारामारी जी लाडगेतोड करतो, तिच्या भयामुळे अनेक ठिकाणचे हे हिंदूच्या देवालयाचे पुजारी, त्याच्या मूर्ति घेअून गुप्त रूपाने गोमातकाबाहेर पळून जात आहेत! त्याची सारी सपत्ति आम्ही हिरावून घेतो, मूर्ति फोडून टाकतो, देवालये पाडून टाकतो, चावकाच्या फटकाऱ्याखाली त्यांची

शरीरे सोलून काढतो, आम्हाला त्या कामात आता अुदंड यश येत चालले आहे! फार काय! जर का हे ब्राह्मण लोक तेवढे माझ्या मार्गात आडवे येते ना, तर मी सा या हिंदुस्थानभर बोलता बोलता खिश्चन धर्माचा प्रसार करू शकलो असतो !" सट झेव्हिअरची त्यानतरची अितर अनन्वित कृत्ये आणि हिंदु लोकावर त्यान आणि त्याच्या नतरच्या आलेल्या शेकडा पोर्तुगीज पाद्रयानी त्याच-प्रकारच्या हिंदूच्या केलेल्या अनन्वित धार्मिक छळाची माहिती स्थलाभावी येथे देता येत नाही.

अुत्तरेकडील सर्व प्रातातून हिंदु समाजाला केवळ मुसलमानाच्याच काय त्या धर्मच्छलाना तोड द्यावे लागल आह पण विध्याद्रीच्या दक्षिणेकडील रामेश्वरा-पर्यंतच्या हिदूना मुसलमानाच्या ज्या पाच स्वतत्र पादशाह्या या दक्षिणेत नादत राहिल्या, त्याच्या सतत भ्रष्टीकरणाच्या प्राणघातक जाचासच काय ते तेवढे बळी पडाव लागल नाही, तर मुसलमानाहूनही क्रूर असणाऱ्या पोर्तुगीजानी हिंदूच्या खिश्चीकरणासाठी जो हिंदूचा भयकर छळ वला, त्यासही बळी पडावे लागले, तोड द्यावे लागल तो सर्व हृदयद्रावक वृत्तान्त समजावून घेण्याची ज्याना अिच्छा असेल त्याना तो सर्व वृत्तान्त Os Hindus De Goa Republica Portuguesa' ह्या नावाच्या बेट पोर्तुगीज ग्रथात ग्रथिलेला सापडेल ह्या ग्रथाचे भाषातर अिग्रजीमध्ये झालेल आहे आणि मराठीमध्येही होत होत अशी माहिती मिळते ह्याच ग्रथाचे नाव अशाकरिता दिल की, खिस्ती धर्म-प्रचारासाठी पोर्तुगीजानी केलेल्या हिंदूच्या धार्मिक छळाची मुसलमानानाही लाजविणारी अत्याचारी कृत्य आणि त्याचा हिंदुस्थानातील अेकदरीत अितिहास अनेक लहान मोठ्या ग्रथात वर्णिलला आहे पण वर दिलेल्या पोर्तुगीज अिति-हासाच वैशिष्ट्य हें आहे की, तो सर्व अितिहास डॉक्टर Patonio Noronhva ह्यानी लिहिलेला असून ह गृहस्थ पोर्तुगीज सरकारच्या सुप्रीम हायकोर्टाचेच न्यायाधीश होते पोतुगीज लोकाना आपल्या अितिहासाविषयीची अुलटसुलट सर्व राजकीय कागदपत्रे प्राचीन कालापासून जतन करून ठेवण्याची अेक प्रामाणिक-पणाची सवय आह आणि त वृत्तभाडार अभ्यासूना वाचावयास देण्याची त्याची पुरातन रीत आहे आणि त्यातही ते स्वत पोर्तुगीज! यास्तव त्याना तेथील सर्व ग्रथ पूर्णपणे नि प्रकटपणे अभ्यासण्याची विना अट मोकळीक मिळाली! त्या वेळच्या पोर्तुगीज बादशहाच्या, हिंदुस्थानातील पाद्रयाच्या नि रोमच्या खिस्ती पोपच्या मूळ पत्रव्यवहारासुद्धा सर्व कागदपत्रे अभ्यासून ह्या पोर्तुगीज सुप्रीम हायकोर्टाच्या न्यायाधीशाने हा ग्रथ लिहिलेला आहे हें त्याचे अनन्य वैशिष्ट्य आहे

ह्या ग्रथास सोडले तर अगदी अर्वाचीन काळी गोमातकात पूर्वी बाटून खिश्चन झालेल्या दहा हजारावर हिंदुलोकाना शुद्ध करून घेण्याचे महान् कार्य

ज्यानी केले त्या दिवगत श्री ममूरकर महाराजाच्या निरीक्षणाखाली लिहविलेला जो ग्रथ 'गोमातकातील शुद्धीकरणाचा अितिहास' या नावान मराठीत प्रसिद्ध झालेला आहे तो तर अवश्य वाचावा आम्ही प्रस्तुत लिहीत असलेला 'सहा सोनेरी पाने' हा ग्रथ काही हिंदुस्थानचा अितिहास नव्हे, तर त्याचे अेक समीक्षण आहे यास्तव ती सर्व माहिती यथे देण स्थलाभावी अशक्य आह त्यातही पूर्वी मुसलमानाच्या सिंधवरील आक्रमणापासून हिंदूचे जे सशस्त्र, आक्रमक आणि अभूतपूर्व असे धमयुद्ध मुसलमानाशी शतकोशतक चालत आले, त्याच्या वृत्तान्ताची चर्चा या ग्रथाच्या पूर्वीच्या प्रकरणातून ययेच्छ केलेली आहे रोटीबदी, लोटीबदी, स्पर्शबदी, बेटीबदी आणि विशेषत शुद्धिबदी अित्यादि आमच्या त्या वेळच्या धार्मिक वेडगळपणाच्या अनेक राष्ट्रहितघातक रूढीचे हानिकारक परिणाम आधीच दाखविलेले आहेत ह्या पोर्तुगीजाच्या आगमनानतर त्याच्याशी आणि अेकदर ख्रिस्तीधम प्रचारकाशी नि ख्रिस्ती राष्ट्राशीही जी तशीच अत्याचारी नि सशस्त्र धमयुद्धे झाली, त्यानाही तीच सारी चचा शब्दन्‌शब्द लागू पडते, अितक सागितल म्हणजे पुरे

येथे हही ध्यानात ठेविल पाहिजे की, याच वेळी अरब आणि ख्रिस्ती राष्ट्रे यानी दक्षिण समुद्रावर आपली सत्ता स्थापून हिंदुचीनपर्यंत पसरलेल्या पूर्वीच्या आमच्या हिंदु बौद्ध साम्राज्यावरही राजकीय नि धार्मिक आक्रमणे करून तिकडील कोटयवधि हिंदूना धर्मभ्रष्ट केले, व त्याची राज्य ही ह्या अत्याचारी शत्रूनी हरण केली त्यामुळे समुद्रबदीची नवी बेडी हिंदूनी आपल्या पायात आपणहून ठोकून कशी घेतली, 'याचे समुद्रबदी केव्हा झाली?' यात विवेचन केलच आह त्यामुळे अेकदर हिंदुराष्ट्राच्या राजसत्तची नि धमसत्तेचीच काय ती हानि झाली अस नव्हे, तर हिंदूच्या विशाल सामुद्रिक दृष्टीचीही हानि झाली! हिंदूचा सारा व्यापार, सारे नौदल नष्ट झाले! नौकानयनाची कला सुद्धा केवळ नष्ट झाली अितकच नव्हे तर तसे समुद्रगामी नौदल ठेवणही पापमय होअून बसल! हिंदुधर्माला नि हिंदुराष्ट्राला बहुधा स्वत च्याच चुकीमुळे अगदी अक्षरश कूपमडूकत्व आल! कोणी साहसी हिंदु त्या कूपाच्या बाहेर जाण्याचा पराक्रम करू लागला तरी, पूर्व समुद्र, पश्चिम समुद्र (रत्नाकर) आणि दक्षिण महासागर या तिन्ही समुद्राच्या तटावर 'मज्जाव' (मत जाव)! 'समुद्रयातु स्वीकार कलौ पच विवर्जयेत्‌॥' अशी पाटी लावलेली अनुल्लघनीय तटबदी हिंदूकडूनच अुभारली गेली होती!

येथपर्यंत मुसल्मान ख्रिश्चनादिक शत्रूनी हिंदूवर जी सशस्त्र धार्मिक आक्रमणे केली त्याना तशाच सशस्त्र वा नि शस्त्र मार्गानी अधून मधून का होअीना पण निकराने कस ताड दिले आणि हिंदूनीही या हिंदु-मुसलमानाच्या सयत्र नि शतकव्यापी महायुद्धात मुसल्मानावरही सशस्त्र धार्मिक प्रत्याक्रमणे करून त्यानी

केलेल्या धार्मिक अत्याचाराना कसा सूड घेतला त्या काही वेचक घटना स्थाली-पुलाक न्यायाने या प्रकरणात दिलेल्या आहेत.

वास्तविक पाहता वैयक्तिक वा सामुदायिक शुद्धीकरणाचा आणि मुसलमानावर केलेल्या धार्मिक आधाडीवरही हिंदूनी केलेल्या सशस्त्र प्रत्याक्रमणाचा अुपक्रम विद्यारण्यासारख्या शंकराचार्यांनी, शिवछत्रपति, दुर्गादास राठोड, जोधपूरचे जसवंतसिंग महाराज ह्यांच्यासारख्या राष्ट्रवीरानी आणि रामानंद, श्रीचैतन्य अशा अशा संतमहंतानी करून त्याचे पुढारीपण स्वीकारले असता धार्मिक शुद्धीकरण आणि सशस्त्र प्रत्याक्रमणादिक अुठाव हिंदुसमाजान सारखे करीत रहावयास पाहिजे होते आणि मुस्लिम स्त्री-पुरुषानाही बळाने हिंदु करून घेण्याचा धुमधडाका अुडवीत जुन्या रूढींना तिलांजली देअून, हाच त्या काळचा हिंदूचा 'युगधर्म' करून सोडला पाहिजे होता ! तसेच हिंदूना विभूतिपूजेची आवड नव्हती असेही नाही. हिंदु समाजातील अनेक पंथ, अनेक धार्मिक रूढी आणि धार्मिक सिद्धान्तही अशाच विभूतीनी स्थापन केले होते आणि हिंदुसमाजाने जुने आचार त्या त्या प्रकरणी सोडून देअून ह्या नवीन आचाराना हिंदुधर्माचे सदाचार म्हणून त्या त्या विभूतीच्या अनुयायापुरते तरी हिंदुधर्माच्या चौकटीत बसवून दिलेले होते त्याच्या त्याच्या पुरते ते त्या विभूतीनी प्रतिपादिलेल्या आचारांचेच प्रतिपालन करीत राहिलेले होत. परंतु विभूतिपूजेची अितकी आवड अितर धार्मिक प्रकरणी असणाऱ्या हिंदुसमाजाने, शुद्धीकरण, परधर्मीयावर सशस्त्र आक्रमण, आपल्या देवमंदिरादिक धर्मप्रस्थाच्या आणि विशेषत हिंदूच्या स्त्रियांच्या मुसलमानानी केलेल्या अवहेलनेचा त्याच्या धर्मप्रस्थाची आणि स्त्रियांचीही तशीच अवहेलना करून त्या धार्मिक शत्रूवर सूड अुगविण्याचा हा नवीन युगधर्म तेवढा वरीलसारख्या हिंदुराष्ट्राला अत्यंत पूजनीय वाटणाऱ्या विभूतीच्या मागे काही जिवंत ठेवला नाही ! त्या विभूति जाताच त्या त्या पंथातील हिंदूनी त्या विभूतीचे धार्मिक सशस्त्र प्रत्याक्रमणाचे ते ते सत्रिय, आचरण किंवा तो अुपदेश सुद्धा चवकं धाब्यावर बसविला ! अितकेच काय, पण त्या चैतन्यासारख्या विभूतीचे पंथ अितर प्रकरणापुरते आजही जिवंत असता आणि त्याच्या स्तुतीने भरलेले भक्तिविजया-सारखे ग्रंथ वाचीत असता त्या ग्रंथातून या विभूतीनीच मुसलमानावर जो सशस्त्र धार्मिक सूड अुगविला, त्याचा अुल्लेख सुद्धा या ग्रंथात आढळत नाही ! किंवा या विभूतीनी मुसलमानावर केलेल्या सशस्त्र धार्मिक आक्रमणाचा किंवा मोठमोठ्या शुद्धीकरणाचा गौरव करणारा अेखादा पोवाडासुद्धा त्या काळच्या वीर भटानी किंवा चारणानी रचलेला आढळत नाही ! हिंदूच्या बहुजन समाजास तर त्या प्रसंगाची नुसती तोंडी तोंडी आठवणसुद्धा ठेवण्याअितकी त्याची आवड किंवा आवश्यकता वाटली नाही ! कारण—

अर्वाचीन हिंदु समाजाच्या मनाचा स्थायीभाव सहिष्णुता म्हणजेच प्राकृत भाषेत बोलायचे म्हणजे कोडगेपणा ह्याच स्वभावसिद्ध झालेला आहे!

ह्या सर्व पूर्वार्धातील प्रकरणामध्ये येथपर्यंत चर्चिलेल्या विधेयाना आणि सदर्भाना अैतिहासिक बळकटी आणि आधार देणारें त्या काळचे अेका अर्वाचीनतम घटनेचे पान !

ह्या चालू प्रकरणात हिंदूनी मुसलमानावर केलेल्या धार्मिक सशस्त्र प्रत्याक्रमणाची जी तुरळक अुदाहरणे आम्ही दिलेली आहेत तीं अर्थातच त्या अनेक शतकव्यापी हिंदु–मुस्लिम महायुद्धाच्या कालावधीच्या मानाने अगदी अपवादात्मक होती फाटलेल्या आकाशास ठिगळ लावण्यासारखे ते होते पण तसे काही तरी हिंदुराष्ट्राच्या शौर्याला साजतील असे प्रत्याक्रमणाचे पराक्रम हिंदूनी केले म्हणूनच धार्मिक आघाडीवरील युद्धातही हिंदूचा पक्ष अगदीच अुदध्वस्त झाला नाही! हिंदुही प्रसगोप्रसगी धार्मिक सूड घेअू शकतात अशी धास्ती त्या मुस्लिम शत्रूला सारखी वाटत राहिली. त्या अपवादात्मक हिंदु वीराच्या प्रत्याक्रमणाप्रमाणे जर सारी हिंदुजाति त्याच रणनीतीस धार्मिक आघाडीवरही सर्वत्र अवलबिती, तर या देशात त्या काळी तरी अेकही मुसलमान–मुसलमान म्हणून वसा रहाता ना, हे आम्ही ह्या चालू पूर्वार्धात अनेक वेळा दिग्दर्शिल आहे

परतु अितर सर्व हिंदु तसे करण्यास का धजले नाहीत–का भ्यायले किंवा त्याना तसे मुस्लिमावर सशस्त्र प्रत्याक्रमण करणे हे हिंदु धर्माच्याच विरुद्ध आहे, असे का वाटले, शुद्धिबदी, सिंधुबदी, रोटीबदी अित्यादि वेडघाच हिंदु धर्माचे खरे आचार–अिष्ट आचार आहेत अशी बुद्धि का झाली? अशा सर्व प्रश्नाच्या अुत्तरी मुख्य समर्थन जे त्या वेळचे हिंदु करीत असत आणि मुसलमानानी हिंदूवर किती धार्मिक आक्रमणे केली तरी आम्ही हिंदूनी त्याच्यावर तसे तसेच सशस्त्र धार्मि प्रत्याक्रमण करणे हें हिंदु हिताला का अिष्टही होणार नाही, आणि हिंदु सभ्यतेला शोभणारें नाही, असे जे प्रतिपादन करीत असत, त्याचा आशय असा की, मुसलमानाची *अेकामागून अेक भयकर आक्रमणे होणाऱ्या त्या काळी* जर त्या वेळच्या हिंदु राजानं आणि समाजाने, अेखादी तुरळक अनुकूल परिस्थिति येताच, आपल्या बाटलेल्या हिंदूना परत शुद्ध करून घेतले असते किंवा मुस्लिमावर आम्ही म्हणतो तसे धार्मिक सशस्त्र प्रत्याक्रमण करून त्याच्या स्त्री–पुरुषाना बळाने हिंदु करून घेतले असते, तर मुसलमान अधिकच चिडले असते आणि त्याच्या त्या वारवार होणाऱ्या नव्या नव्या सशस्त्र धार्मिक आक्रमणात ते हिंदूचा पुन्हा पुन्हा अधिक भयकर सूड घेत जाते ! या भीतीने हिंदूनी आपद्धर्म म्हणून, निरुपाय म्हणून, त्या काळी शुद्धिबदी प्रत्याचारबदी, बेटीबदी, रोटीबदी, सिंधुबदी, सद्गुणविकृति, अित्यादि शरणागतीच्या धर्माचाराना अवलबिले ! आता या आणि अशा सर्वच

तर्कटाचे निरसन करण्यासाठी आणि ह्या वर लिहिलेल्या सर्व पूर्वार्धातील आम्ही केलेल्या अनेक अुल्लेखाना, सदर्भाना आणि मताना बळकटी देणारी शेवटची अशी अेक घटना देत आहोत की जिच्यामुळे धार्मिक सशस्त्र प्रत्याक्रमणाची हिंदूत शक्ति होती, पण अिच्छाच नव्हती हे आमचे विधान निर्विवादपणे सिद्ध होअील. ती घटना म्हणजे टिपू सुलतानाचा नायनाट करून टाकणाऱ्या मराठ्याच्या मुसलमानाशी झालेल्या सघर्षाची होय !

\+ + +

प्रकरण ७ वे

हिंदुप्रपीडक क्रूरकर्मा टिपू सुलतान

ज्या काळी महाराष्ट्र साम्राज्याचा विस्तार होता होता, मराठ्यानी आपल्या पराक्रमाने प्रत्यक्ष दिल्लीची मोगल बादशाही वस्तुन. (De facto) अुलथून पाडलेली होती आणि हिंदूची राजसत्ता साऱ्या हिंदुस्थानात अितकी प्रबळ झाली होती की तिला परिणामकारक विरोध करू शकेल अशी अेकही मुस्लिम सत्ता हिमालया-पासून तो कन्याकुमारीपर्यंत अुरलेली नव्हती, अशा काळीही म्हैसूरला जे लहानसे हिंदुराज्य होते त्या राज्यात असलेला हैदरअल्ली नावाचा अेक मुसलमान त्या हिंदुराजाच्या हाताखाली अधिकारावर चढत चढत त्याच्या सैन्यातील अेक प्रस्थ होअून बसला होता महमद गझनीच्यापासून हिंदुराज्याचा घात, हिंदुराजानीच विश्वास टाकून वाढविलेल्या त्याच्या मुस्लिम सेवकानी वारवार कसा केला ह्याचा शतकोशतकाचा अनुभव आलेला असताही ह्या म्हैसूरच्या हिंदुराजाने 'सर्व धर्माना समान' मानणाऱ्या सर्वसामान्य हिंदुसमाजाच्या नेहमीच्या 'अुदार' भोगळसुती-पणापायी हैदरअल्लीसारख्या कडव्या मुसलमानाचे हाती आपल्या सैन्याचे आधिपत्य जाअू दिले परिणाम व्हायचा तोच झाला हैदरने त्या हिंदुराजास शेवटी बाजूस सारून सारी राजसत्ता आपल्या हाती घेतली. त्याने मराठ्यावरही चढाअी केली, परतु समरागणात मराठ्यानी त्याची रग जिरून जाअीतो त्याला चागला चोपून काढल्यामुळे तो पुढे पाअूल टाकू शकला नाही त्याने अिग्रजावरही अेकदा यशस्वी चढाअी केली होती परतु अिथे हैदरच्या ह्या अितर वृत्तान्ताशी चालू विषयाचा काही सबध नसल्यामुळे अितके सागणे पुरे आहे की, हा हैदर अिसवी सन १७८२ ह्या वर्षी जेव्हा मरण पावला तेव्हा त्याचे मागे त्याचा त्याच्यासारखाच पराक्रमी पुत्र टिपू ह्याचे हाती ते म्हैसूरचे मूळचे हिंदु सस्थान आले.

सत्ता हाती येताच टिपूने मूळच्या हिंदुराजाचे नावगावही पुसून टाकून म्हैसूरच्या स्वतंत्र मुस्लिम राज्याचा सुलतान म्हणून आपल्या नावाची द्वाही फिरविली मुसलमानाचे अेक नवे स्वतंत्र राज्य स्थापून स्वत स 'सुलतान' म्हणवून घेणारा त्या हिंदु-मुस्लिम महायुद्धाच्या अेक सहस्र वर्षीय कालखडातील हिंदुस्थान-मधील टिपू हा शेवटचा सुलतान होय!

कोणत्याही मुस्लिम 'सुलतानाचे' त्याच्या मुस्लिम परपरेनुसार जे पहिले कर्तव्य त्या काळी समजले गेलेले असे त्याप्रमाणे टिपू सुलतानाने सर्व 'काफराना मी मुसलमान करून सोडीन अशी प्रतिज्ञा प्रकटपणे भरविलेल्या त्याच्या दरबारात केली आणि लगोलग त्याच्या राज्यातील सर्व हिंदूना मुसलमान होण्याची आज्ञा सोडली! आपल्या गावोगावच्या मुस्लिम अधिकाऱ्याना लेखी कळविले की, 'झाडून साऱ्या हिंदु स्त्री-पुरुषाना मुस्लिमधर्माची दीक्षा द्या जे हिंदु स्वेच्छेने मुसलमान न होतील त्याना बळाने मुसलमान करा, नाहीतर हिंदु पुरुषाना ठार करा आणि पकडून आणलेल्या हिंदु स्त्रियाना बटकी करून मुसलमानात वाटून टाका!'

या भ्रष्टीकरणाची कार्यवाही टिपूने, अितक्या निकराने अितक्या मोठ्या प्रमाणावर चालू केली की, त्या म्हैसूर सस्थानातील साऱ्या हिंदुसमाजात अेकच हाहाकार अुडून गेला टिपूच्या सैनिक पथकातील काय ती नव्हे, तर गावो-गावच्या मुस्लिम मुल्लामौलवींनी स्थानिक मुस्लिम गावगुडाना जमवून हिंदूची ससेहोलपट चालविली, पुढे स्वत टिपूने मलबारवर स्वारी करून सपाट्यासरशी त्या अेका मलबारात अेक लक्ष हिंदु स्त्री पुरुषाना बळान बाटवून टाकिले! त्याने कर्नाटकावर स्वारी करून मराठ्याच्या राज्यावरही चढाअी केली धारवाडपासून खाली त्रावणकोरपर्यंत पसरलेल्या लक्षावधि हिंदु स्त्री पुरुषाना टिपूच्या सैनिक पथकाच्या आणि गावगना मुस्लिम स्त्री पुरुषाच्या ह्या अेखाद्या वणव्याप्रमाणे अकस्मात भडकत चाललेल्या हिंदु भ्रष्टीकरणाच्या अुठावामुळे त्राहि भगवन् करून सोडले!

सर्व जातीच्या आणि पथाच्या शतावधि हिंदु स्त्री पुरुषानी टिपूच्या ह्या सशस्त्र आक्रमणास तोड देणे अशक्य होअून मुस्लिम सैन्याचे तावडीत सापडण्याचे आधीच धर्मरक्षणार्थ कृष्णा, तुगभद्रेसारख्या मोठमोठ्या नद्यातून मुलालेकरासह अुड्या घेअून जीव दिले! शतावधि हिंदु स्त्री-पुरुष आगीत अुड्या घेअून भस्मसात् झाले!—पण बाटून मुसलमान झाले नाहीत!!

टिपूची अुन्मत्त घोषणा!

आपल्या त्या राक्षसी अत्याचाराच्या, विजयी आक्रमणाच्या आणि त्यामुळे नि सहाय्य हिंदच्या अुडालेल्या दुर्दशेच्या आनदाने नि अुन्मादाने फुगून जाअून

'टिपूने भर दरबारात अेकदा मोठ्या आढ्यतेने स्वत च घोषणा केली की, 'काफर हिंदूच्या सामुदायिक मुस्लिमीकरणाच्या ह्या माझ्या सशस्त्र आक्रमणास अपेक्षेहूनही अधिक यश आलेले आहे अेके दिवशी तर २४ तासाच्या आत माझ्या राज्यात ५० सहस्र हिंदूना बाटविल गेल ! पूर्वीच्या कोणत्याही मुस्लिम सुलतानाला असले महत्कृत्य करवल नसेल ! पण अिस्लामच्या प्रचाराचे आणि काफराच्या अुच्छेदाचे ते महत्कृत्य अल्लाच्या कृपेने मी आज करू शकलो आहे !'

आपले 'हिंदु काफराच्या अुच्छेदाचे हे महतकृत्य' शक्य तितक्या नेटाने नि त्वरेने पार पाडण्यासाठी त्या धर्मोन्मत्त टिपूने आततायी क्रौर्यात अितर मुस्लिम सैनिकासही मागे टाकणाऱ्या अशा अेका नवीन सैन्याचीही अुभारणी केली हाती मुस्लिमातील कडव्यातील कडवे असे शेकडो तरुण निवडून निवडून टिपू सुलतानाने हें आपले विशिष्ट सैन्य अुभारले होते त्या सैन्यास तो आपल्या मुलाचे सैन्य म्हणून लाडिकपणाने सबोधी हिंदु स्त्री-पुरुषाना बळाने बाटविण्यात, हिंदूची लुटालूट करण्यात, त्याची घरदारे जाळून टाकण्यात आणि विरोध करतील तर त्याचा अनन्वित छळ करून त्याना सरसकट कापून काढण्यात ह्या सुलतानाच्या 'लाडक्या सैन्यातले' जे तरणेबाड मुस्लिम सैनिक विशेष पराक्रम करतील त्याना त्याना प्रत्येकी त्याच पारितोषक म्हणून ठिकठिकाणी पाडाव केलेल्या सहस्रावधि हिंदु स्त्रियातील तरण तरुण नि सुदर मुली निवडून यथारुचि वाटून देण्यात येत !

टिपू सुलतानाच्या ह्या अिस्लामी प्रचारामुळे नि पराक्रमामुळे हिंदुस्थानातील सारे अिस्लामी जगत कृतज्ञ भावनेने भारावून गेले त्याला सुलतान, गाझीअिस्लामचा कर्मवीर, ह्या पदव्या मुसलमानाकडून देण्यात आल्या हिंदुस्थानातच नव्हे, तर थेट तुर्कस्थानातील मुसलमानी खलिफाकडूनही त्याला ती मान्यता मिळाली अर्थात् हिंदुधर्मीयावर त्याने चालविलेल्या धर्मोन्मादी अत्याचारामध्ये 'सारं' मुस्लिम जगत अशा रीतीने भागीदार झाले होत विशेषत कर्नाटक ते त्रावणकोर पर्यंत ज्या मुस्लिम समाजाने सामुदायिकपणे त्याच्या त्या अत्याचारात प्रत्यक्ष भाग घेतलेला होता तो मुस्लिम समाज तर स्त्री पुरुषासुद्धा हिंदूच्या दृष्टीने तरी टिपूसारखाच दडनीय ठरला होता

अिकडे पुण्यात

टिपूचे हिंदूच्या सामुदायिक नि बलपूर्वक मुस्लिमीकरणाचे हे अत्याचारी अभियान (मोहीम) जेव्हा चालू झाल तव्हाच निकडील हिंदु समाजात अुडालेल्या हलकल्लोळाचे आर्त निनाद अैकून हिंदुधर्म सरक्षणाचे ब्रीद धारण केलेल्या मराठी साम्राज्याच्या राजधानीत, पुण्यात क्रोधाची लाट अुसळली आणि ह्या म्हैसूरच्या नव्या महिषासुराचे पारिपत्य करण्यासाठी त्याच्यावर चढाअी करून जाण्याचा मराठ्याच्या राजधुरधरानी निश्चय केला. पेशव्याचे मुख्य श्रीकरणाधिप (फडणीस)

नाना ह्यांनी दक्षिणेतील हाताशी असलेल्या सर्व मराठी सरदारांना निरनिराळ्या बाजूंनी टिपूच्या राज्यावर ससैन्य चालून जाण्याची आज्ञा दिली

टिपूशी युद्ध

मराठ्यांची सैन्ये आपल्या राज्यावर चालून येत आहेत, ही बातमी समजताच टिपू नुसता चवताळून गेला मराठी मुख्य प्रदेशापासून तुटक अंतरावर असलेली मराठ्यांची नरगुंद आणि कित्तूर ही जी दोन लहान संस्थाने त्याच्या राज्याच्या अगदी लागून होती त्यांच्यावरच टिपूने त्यांना मराठ्यांच्या मुख्य सैन्याचे साहाय्य येण्याच्या आधीच अेक अेकटे गाठण्यासाठीच त्वेषाने चाल केली

टिपू सर्व हिंदूंचा तर द्वेष करीतच असे, पण त्यातही हिंदुसमाजात स्वत्वाचा आणि हिंदुत्वाचा जाज्वल्य अभिमान सचरवून त्यांना मुस्लिमांविरुद्ध चेतविण्याचे कामी जो वर्ग अग्रेसर असे त्या ब्राह्मणवर्गावर तो सुलतान टिपू विशेषच जळफळत असे. अितरांपेक्षा ब्राह्मणांचा छळ करण्यात त्याने क्रौर्याची सीमा गाठावी अितिहासाचार्य सरदेसाअीसुद्धा लिहितात, ' Brahmins were singled out for special indignities by Tippu नरगुंदचे आणि कित्तूरचे संस्थानिक हे दोघेही ब्राह्मणच होते त्यातही तत्काल शरण येण्याची टिपूने केलेली मागणी त्या दोघांनीही तिरस्काराने झिडकारून टाकिली होती त्यामुळे अधिकच चिडलेल्या टिपूने प्रथम नरगुंदवर आपल्या प्रबळ सैन्यासह चाल केली संस्थानिक भावेही शक्य तो वीरोचित निकराने लढले परंतु पुण्याहून येणारं साहाय्य वेळीच न आल्याने त्या संस्थानच्या छोट्याशा सैन्याचा पाडाव टिपू सहज करू शकला नरगुंद नगर पडताच टिपू ससैन्य जाळपोळ आणि लूटमार करीत जो आत शिरला तो नरळ राजवाड्यात घुसला तेथे त्याने संस्थानिक भावे आणि त्यांचे झुंजार कारभारी पेठे ह्या दोघांना पकडून बेड्या ठोकविल्या त्यांचा नि त्यांच्या सर्व संबधीयांचा असह्य छळ केला गेला त्यांच्या अंत पुरात शिरून तेथील सर्व राजस्त्रियांची टिपूने जी विटंबना केली नि त्याच्या मुस्लिम हस्तकाकडून करविली, ती वर्णवत नाही त्या स्त्रियांतील ज्या तरुण त्या त्या मुलींना प्रथम क्रूरपणे छळीत छळीत शेवटी त्यांच्यावर बलात्कार करण्यात आला राजस्त्रियांतील जी अत्यंत सुंदर तरुणी होती तिला टिपूने स्वत च्या जनानखान्यात बंद केले नि जाताना तिला आपल्या राजधानीस घेअून गेला आपल्या सुना लेकींची ही अमानुष विटंबना तिच्या डोळ्यादेखत चाललेली पाहून पेठ्यांच्या वृद्ध मातेचे हृदय यातनांनी फाटून गेले आणि ती तथेच गतप्राण झाली

टिपूच्या सैन्यानेही साऱ्या नरगुंद नगरात हिंदु स्त्री-पुरुषांची करवेल तितकी तशीच विटंबना केली हिंदूंतील लिंगायत वर्गासारख्या धनिकांच्या वाड्यापासून तो सामान्य हिंदु नागरिकाच्या घराघरापर्यंत मनसोक्त लूट केली. त्याच्या

घरादाराना आगी लावून आणि शतावधि निवडक हिंदू स्त्री-पुरुषाना आणि सैनिकाना पाडाव करून बंदिवान करून त्याना जाताना टिपू आपल्या समवेत घेऊन गेला

नरगुदचा असा पाडाव करून टिपू त्या कित्तूरच्या दुसऱ्या लढत राहिलेल्या छोटयाशा हिंदु सस्थानावर तुटून पडला कित्तूरच्या त्या सस्थानाचीही नरगुद-प्रमाणेच त्याने धुळधाण केली. सस्थानिकावर, त्याच्या कुटुबीयावर आणि त्या नगरातील सर्व हिंदु स्त्री पुरुषावर टिपूने स्वत आणि आपल्या सैन्याकरवी नरगुदला जे जे राक्षसी अत्याचार त्याने तेथील हिंदूवर केले होते तसेच अत्याचार कित्तुरलाही त्याने केले आणि करविले

अेवढया अवधीत मराठ्याची मुख्य सैन्ये कर्नाटकात टिपूने जिंकलेल्या प्रदेशास नि ठाण्यास परत जिंकीत झपाटयाने पुढे घुसत होती अथे प्रत्यक्ष सबध नसलेल्या त्या युद्धातील अितर घटना सोडून देअून अितके सागणे पुरे आहे की, शेवटी सरदार पटवर्धन, फडके, बेहेरे, होळकर, भोसले प्रभृति मराठी सेना-नायकानी टिपूच्या ठिकठिकाणच्या मुस्लिम सैन्याना झोडपीत सारा कर्नाटक त्याचे हातून छिनून घेअून टिपूला म्हैसूरपर्यंत रेटीत पक्क्या कोडीत घेतला. त्याच वेळी टिपूच्या भयकर अडचणीची ही सधि साधून अिग्रजही टिपूवर चढून आलेले होते. मराठ्याच्या खड्गाचे वार जसजसे त्या टिपू सुलतानाच्या सैतानी मुस्लिम धर्मोन्मादाच्या पाठी सपासप बसू लागले तसतसा त्या सैतानाचाही तो मुस्लिम धर्मोन्माद अुतरू लागला टिपूचा दम अुखडून गेला आणि कोण आश्चर्य, तोच हिंदुधर्मद्वेष्टा टिपू हिंदु देव-देवताच्या भजनी लागला ! !

हिंदुधर्मसरक्षक मराठ्याची मनधरणी करण्यासाठी आणि त्याच्या धर्म-छळाने कावून गेलेल्या लक्षावधि हिंदु जनतेला पुन्हा आपल्या कच्छपी लावून घेण्या-साठी का होअीना पण टिपूने अकस्मात् हिंदूच्या देवालयाना देणग्या देण्यास आरभिले पूर्वी मुस्लिमानी विच्छिन्न केलेल्या काही मोठमोठ्या मदिरात नव्या मूर्तींचीही त्याने पुन्हा प्राणप्रतिष्ठा करविली. आपल्याला ह्या युद्धात यश मिळावे यास्तव टिपूने देवालयातून ब्राह्मणाकरवी प्रार्थना करविल्या आणि ज्या ब्राह्मण वर्गाचा तो सर्वाहून अत्यत द्वेष आणि छळ करीत असे—त्याच ब्राह्मणवर्गाला प्रसादविण्यासाठी त्याने दक्षिणासमारभ करविले, अनुष्ठाने बसविली, स्वत शकरा-चार्यांचा मोठा सन्मान करून आपल्या राज्यावरचे हे सकट टळावे म्हणून आशीर्वाद मागितले ! आणि शकराचार्यांनीही समारभपूर्वक ते दिले ! स्थलाभावी आणखी अेकच गोष्ट सागणे पुरे आहे की, काची क्षेत्रातील हिंदूच्या प्रख्यात दैवताच्या रथोत्सवाचे वेळी सुलतान टिपू व्यक्तिश अुपस्थित राहून रथापुढे अितर भक्ता-समवेत त्या मिरवणुकीत चालू लागला. आपल्या हाताने त्याने शोभेची दारू अुडवून तो दीपोत्सव आपल्या व्ययाने साजरा केला ज्या देवताच्या हातात तीक्ष्ण धारेचें शत्रुघ्न खड्ग अुपसलेले असते त्या देवास दैत्यही भजू लागतात ते असे !

परंतु न देव न दैत्य – कोणीही त्या क्रूरकर्म्या टिपूला त्या दारुण संकटातून बचावण्यास पुढे येऊ शकला नाही. शेवटी दोन तीन स्वाऱ्यांत मिळून त्याचे सारे राज्य मराठ्यांच्या नि अिंग्रजांच्या सैन्याने जिंकून घेतले. स्वतः टिपूही पुढे ठार मारला गेला. टिपूच्या राज्याची वाटणी होअून त्यातील त्रावणकोरच्या हिंदु राज्याचा जो लहानसा भाग टिपूने हिसकावला होता तो त्या राजास परत देण्यात आला. ज्या मूळच्या हिंदु राजवंशास टिपूने पदच्युत करून नि म्हैसूर संस्थान बळकावले होते त्यावर त्याच हिंदु राजवंशाला पुन्हा स्थापन करण्यात आले. अुरलेल्या राज्यातील काही वाटा अिंग्रजांनी घेतला आणि कर्नाटक ते तुंगभद्रेपर्यंतचा टिपूने जिंकलेला सारा विस्तृत प्रदेश मराठ्यांनी आपल्या राज्यास जोडून टाकला. स्वतःस 'सुलतान' म्हणवून घेताना ज्या हिंदुराज्याचा नायनाट करण्याची प्रतिज्ञा टिपूने केली होती ती सारी हिंदुराज्ये पुन्हा स्वस्थानी नांदू लागली. त्या युद्धात संपूर्ण नायनाट जर कोणाचा झाला असेल तर तो 'सुल्तान टिपूच्या मुस्लिम राज्याचाच काय तो होय!'

असे राजकीय नि रणांगणीय क्षेत्रात हिंदु विजयी ठरले पण तरीही अशा रीतीने ह्या सन १७८० च्या मागच्या पुढच्या मिळून वीस अेक वर्षांत टिपूच्या नेतृत्वाखालील दक्षिणेतील मुसलमानांनी जी सामुदायिक नि सशस्त्र अुठावणी केली होती आणि हिंदुविद्रोही अत्याचारांचा प्रलय मांडला होता त्याचा रणांगणीय नि राजकीय क्षेत्रात त्या मुस्लिम राजसत्तेचा नि सैन्य सत्तेचा धुव्वा अुडवून देण्यात हिंदु पूर्णपणे विजयी ठरले. परंतु धार्मिक नि सामाजिक क्षेत्रात मात्र ते आक्रमक मुस्लिमच विजयी ठरले!

कारण की टिपूशी झालेल्या त्या युद्धात मुस्लिमांनी हिंदुधर्माचाच अुच्छेद करण्यासाठी जी धार्मिक नि सामाजिक सशस्त्र चढाओ केली होती, हिंदूंचे जे लक्षावधि लोक बळाने बाटविले होते, हिंदूंच्या सहस्रावधि स्त्रियांवर अत्याचार करून त्यांना मुस्लिम दास्यात नि गोषात गावागावांतून डांबून टाकले होते, हिंदु-राष्ट्राच्या पौरुषाचीच जी लांछनास्पद मानखंडणा केली होती, आणि त्या सर्वामुळे मुस्लिम धर्माची नि समाजाची सत्ता, संख्याबळ नि शक्ति जी वेगाने वाढत जात होती तिचाही धुव्वा अुडवून देण्यासाठी, त्या धार्मिक नि सामाजिक मानखंडनेचा सूड अुगविण्यासाठी, त्या बलात्कारी नि अत्याचारी सहस्रावधि मुस्लिम पुरुषांतील नि मुस्लिम स्त्रियांतील अघोरी अपराध्यांना तसतसाच कठोर दंड देण्यासाठी हिंदुधर्मरक्षणाचे ब्रीद मिरविणाऱ्या नि रणांगणात मुस्लिमांच्या शस्त्रशक्तीचा नि राजशक्तीचा वर वर्णिल्याप्रमाणे धुव्वा अुडवून देणाऱ्या मराठ्यांच्या विजयी वीरांनी – मुस्लिमांवर लगोलग अेकही धार्मिक प्रत्याघात केला नाही! त्यांच्याही अिस्लाम धर्मावर सशस्त्र प्रत्याक्रमण केले नाही!! त्या प्रकरणी चिमटीची भाडी तिकडे केली नाही!!!

तसे प्रत्याक्रमण न झाल्यामुळे ते बळाने बाटविलेले अुणे पुरे दोन तीन लक्ष हिंदु–पुरुष-स्त्रिया, बाल–बालिका त्या दक्षिणेतील मुसलमानी समाजाच्या वचाट्यात, दास्यात, गोषात तशाच पिचत राहिल्या. टिपूने स्थापिलेली अिस्लामी राजसत्ता मराठ्यांच्या प्रत्याघाताखाली चक्काचूर होअून गेली, पण टिपूने लाखो हिंदूवर बळाने लादलेली अिस्लामी धर्मसत्ता मात्र तशा प्रत्याघाताभावी अुलट भरभराटत राहिली !

ते कसे घडे तो क्रम पूर्वीच सांगितला आहे. त्या बळाने बाटविलेल्या हिंदु स्त्री पुरुषांची संतति, त्यांना लगोलग शुद्ध करून न घेतल्यामुळे, मुस्लिमातच मोडली जाअून पिढीमागून पिढी त्या काळच्या त्या हिंदुधर्मशत्रूचे संख्याबळ दक्षिण प्रांतातून सवाअी दिडीदुपटीने वाढवीत चालली आणि आजन्म मुस्लिम संस्कारातच वाढल्यामुळे हिंदुधर्माची नि हिंदुराष्ट्राची कट्टर वैरी बनत गली ह्या बाटग्या मुस्लिमांच्या पुढील पुढील पिढ्यांत, स्वतः हिंदुधर्मात परत येण्याची अिच्छा तर सोडाच पण अुलट ' अिसाप 'च्या गोष्टीतील लांड्या कोल्ह्याचीच मनोवृत्ति बळावत जाअून अुरलेल्या हिंदूनाही आपल्याप्रमाणे बळाने बाटवून मुसलमान करणे हेच आपले धर्मकर्तव्य आहे अशी आसुरी आकांक्षा मात्रा अधिकाधिक अुफाळत चालली

पण जर टिपूवरील राजकीय प्रत्याक्रमण यशस्वी होताच मराठ्यांनी मुस्लिमांवर धार्मिक प्रत्याक्रमणही लगोलग केले असते तर ?

तर त्या टिपूच्या युद्धात अवघ्या चार पाच वर्षांचे पूर्वीच बळाने बाटविले गेलेले ते दोन तीन लाख हिंदु स्त्री-पुरुष नुसते ' या ' म्हणताच हिंदुधर्मामध्ये नि आपापल्या हिंदु कुटुंबात प्रेमविव्हल होअून बहुश: परत आले असते ! अवघ्या चार पाच वर्षांचे पूर्वीच अंतरलेल्या त्यांच्या हिंदु धर्मावरील त्यांची भक्ति नि आरांविन, त्यांच्या हिंदु माता पिता, पुत्र-कन्या, आप्त अिष्ट अित्यादिक प्रियजनाविषयीची माया ममता त्यांना अजून अितकी शमावीस करीत असलीच पाहिजे की त्यांची आठवण येताच त्यांचे डोळ्यांत चटकन् आसवे अुभी रहावी !

या प्रांतातील ज्या नगरानगरातून नि गावागावातून सैनिक संचलनाचा दणका अुडवीत पृथक् पृथक्पणे परत चाललेली होती, त्याच नगरानगरात नि गावागावात अनेक ठिकाणी, त्या पाचसहा वर्षांतच धार्मिक आक्रमणे करून बाटविलेले दोन लाख हिंदु स्त्री-पुरुष मुस्लिम समाजात कोंडलेले होते विशेषत ज्या सहस्रावधि हिंदु स्त्रियांना मुस्लिमांनी त्या आक्रमणात पळवून नेअून आपल्या बटकी करून टाकल्या होत्या, त्यांपैकी अनेक पतिता, दीना, दुःखिता, हिंदुकन्यका, कुमारिका, माता त्या त्या नगरग्रामातील तुरळक महालापासून तो गावगन्ना पसरलेल्या मुस्लिम गुंडाच्या शेकडो खोपटखाखोपटच्यापर्यंत असलेल्या गोषातून राबविल्या जात होत्या ! हिंदूंचा विजय झाल्याच्या नि मुस्लिम राज्याचा सत्यनाश झाल्याच्या वार्ता त्यांच्या कानावर जातात न जातात तोच त्या हिंदु वीरांची सशस्त्र पथके वा सैन्ये आपल्याच गावातून मिरवत येत आहेत हे त्यांना त्या हिंदुवीरांच्या दूरवरून अैकू येणाऱ्या ' हर हर महादेव 'च्या जयघोषांनी चटकन लक्षात आले असेल त्यासरशी त्या अभागी बाटविलेल्या हिंदु स्त्रिया अनावर वेगाने आपापल्या त्या मुस्लिम कोंडवाड्याच्या खिडक्याखिडक्यांतून नि खोपट्याखोपट्याच्या दारातून त्या हिंदु वीरांच्या मिरवणुकी जवळ जवळ येताच, त्यांच्या रणवाद्यांचे ते रणघोष दुमदुमू लागताच त्या राक्षसांच्या बंदिवासात पडलेल्या आमच्या शेकडो मायभगिनींच्या हृदयात अशा अुत्कट अपेक्षेच्या असह्य कळा आपसूक अुठल्या असतील ! ' आले ! आमच्या–माझ्या–हिंदुधर्माचे भाअू ह्या अत्याचारी मुस्लिमांच्या अुरावर नाचत आमची सुटका करण्यास शेवटी आले ! ! ' अनेक प्रसंगी त्या कोंडवाड्यातील हिंदु महिलांपैकी कोणाकोणाचा प्रत्यक्ष बाप, नवरा, भाअू, भाअुबंद, शेजारीपाजारी हे त्या विजयी हिंदु पृतनांतून डौलाने गर्जत चाललेले त्यांना समक्ष दिसले असतील !

जर केवळ मनात आलें असतें तर –

जर अशा वेळी त्या गावोगावातील संचलन करीत चाललेल्या निरनिराळ्या हिंदु सैनिक दलाच्या केवळ मनात आले असते तर त्यांना टिपूच्या युद्धकाळात मुसलमानांच्या बंदिवासात पडलेल्या ह्या आपल्या सहस्रावधि हिंदु अबलांना वाटेने चालता चालता मुक्त करता आले असते

कारण त्या वेळी त्या विजयी हिंदुदलभाराला आडवे येण्याचे सामर्थ्य वा धैर्य कोणाही मुस्लिमात वा मुस्लिम गटात अुरलेले नव्हते मराठ्यांची सैनिकदले येत आहेत हे अैकताच त्या त्या गावातील नि नगरातील मुल्लामौलवींची नि गुंडापुंडांची स्वत च्या जिवाच्या भयाने बिळाबिळांतून लपताना त्रेधा अुडत होती. त्या हिंदु सैनिकदलाच्या रणशृंगातून असे आश्वासिणारी अकेक ललकारी जरी सणसणत, खणखणत गावोगाव फुकली गेली असती की, ' या ! मुसलमानांच्या

घराघरातून बाटवून आजपर्यंत मुसलमान म्हणून राबविल्या जाणाऱ्या हिंदु माता भगिनींनो, बाहेर पडा नि आमच्या रक्षणाखाली या ! तुम्हाला मुक्त करण्यासाठी नि तुमच्या घरोघर पोचवून देण्यासाठी हे आम्ही तुमचे धर्माचे भाऊ तुमच्या दाराशी आलेलो आहोत ! जो कोणी मुसलमान व्यक्ति तुमच्या आड येईल ती ती तिथेच कापली जाईल. मग तो मुस्लिम पुरुष असो वा स्त्री ! त्याचप्रमाणे मुसलमानांनी बाटविलेल्या हिंदु बांधवांनो, तुम्हीही जेथे असाल तेथून येऊन या आमच्या सैन्यविभागांना मिळत चला ! हिंदु धर्माच्या ह्या भगव्या ध्वजाखाली येताच तुम्हा सर्वांना हें विजयी हिंदु खड्ग सर्व प्रकारचे नि संपूर्ण संरक्षण देईल ! ' तरी अशा आश्वासक सशस्त्र आवाहनासरशी त्या चार पाच वर्षांतच बाटविलेल्या आणि विकल औत्सुक्तेने मुक्ततेची वाट पाहणाऱ्या त्या त्या गावातील मिळून सहस्रावधि हिंदु माता-भगिनी आणि सहस्रावधि बाटविलेले हिंदुबांधव अत्यानंदाच्या उद्रेकाने आपण होऊन त्या त्या सैन्य विभागांना मिळाले असते ! त्यांना सहजासहजी शुद्ध करून हिंदुराष्ट्रात परत घेता आले असतें आणि त्या टिपूच्या युद्धात मुस्लिमांना मिळालेल्या धार्मिक विजयाचेही नाक कापले जाते !

पण धर्मशत्रूने बळाने बाटविलेल्या हिंदूंचे असे साधे शुद्धीकरण करण्याचेही कोणाच्या मनानच आले नाही ! मनासच आले नाही ! !

परंतु त्या मराठी सैनिकांच्या, सेनापतींच्या, सरदारांच्या, शंकराचार्यांच्या, प्रत्यक्ष पुण्याच्या पेशव्यांच्या किंवा सातारा कोल्हापुरातील छत्रपतींच्या कोणाच्याही तसें साधे शुद्धीकरण करण्याचे सुद्धा मनातच आले नाही ! मुस्लिम राक्षसांच्या बंदिवासात पडलेल्या त्या आपल्या सहस्रावधि अत्याचारित माता भगिनींकडे ढुंकूनही न पाहता त्यांना तशाच सोडून पुढे जाण्याची कोणालाही लाज वाटली नाही ! मुसलमानांवर मिळविलेल्या रणांगणीय नि राजकीय विजयाचे तेवढे नगारे पिटीत नि रणशृंगे वाजवीत गावोगावांत ती सैनिक पथकें जशीं शिरलीं तशींच त्या त्या गावांतून डौलाने पुढे आपापल्या शिबिरांकडे चालती झालीं. त्या उण्या-पुऱ्या दोन लाख बाटलेल्या हिंदु स्त्री-पुरुषांपैकी सघत बोलायचे म्हणजे, अेकालाही त्यांनी शत्रूच्या तावडीतून सोडवून हिंदु धर्मांत परत आणले नाही

फलतः, मुसलमानांच्या खोपटाखोपटांतून ज्या सहस्रावधि बाटविलेल्या आमच्या हिंदु माता भगिनी, बाल बालिका, ' आता आपणाला ही आपलीं हिंदूंचीं सशस्त्र विजयी दलें मुसलमानांच्या ह्या नरकतुल्य कोठड्यांतून मुक्त करतील ' अशा असह्य अपेक्षेने दारादारांतून दाटून उभ्या राहिल्या होत्या त्या साऱ्या ' ती स्वधर्मीय विजयी सैन्यदलें गावात आलीं तशीच मिरवत गाव सोडून पुढे निघून गेलीं, आमची कोणासही दया आली नाही, आमची सुटका तर राहोच पण आम्हाशी कोणी ओळख सुद्धा दिली नाही, मायेचा शब्दही बोलले नाही !' असे पाहताच त्या क्रूर अपेक्षाभंगाने मुळूमुळू रडत पुन्हा त्या मुस्लिमांच्या कोंडवाड्यांमध्ये

अखंडपणे परत फिरत ! आणि त्या स्वधर्मशत्रूची वीण वाढवीत मरेतो तेथे तशाच पिचत पडत !

त्याचप्रमाणे त्या गावागावांतून वर सांगितल्याप्रमाणे स्वतःच्या जिवाच्या भीतीने लपून बसलेल्या मुस्लिम मौलवी मुल्लांना नि गुंडपुंडांना थोड्याच दिवसांत कळून चुके की ती हिंदूंची विजयी सैन्यपथके किंवा राज्याधिकारी हिंदूंवर केलेल्या धार्मिक अत्याचारासाठी कोणत्याही मुस्लिम अपराध्याला व्यक्तिशः वा गटागटाने पकडून काही अेक दंड करीत नाहीत आणि म्हणून आपल्या जिवास आता कोणतेही भय अुरलेले नाही, तेव्हा ते सगळे अत्याचारी मुस्लिम आपआपल्या बिळांतून बाहेर पडून गावोगाव पुन्हा अुजळ माथ्याने वावरू लागले. अितकेच नव्हे तर हिंदूंच्या बळाने बाटविलेल्या त्या सहस्रावधि स्त्रियांना आणि लुटून आणलेल्या संपत्तीला अगदी वैधरीतीने (कायदेशीरपणे) आपापली मत्ता मानून आपापल्या संसारात राखवून घेअू लागले अशा घटना घडत की, गावागावांतील हिंदूंना त्यांच्या बळाने बाटविलेल्या सुना लेकी त्या त्याच गावातील मुस्लिमांच्या घरातून बटकी वा बिबी म्हणून अुघडपणे जन्मभर राबविल्या जात असतां ते दृश्य चुपचाप पहावे लागे ! परंतु ती ती गावे हिंदु राज्याच्या संरक्षणाखाली आलेली असताही तेथील हिंदु जनतेने वा हिंदु राज्याधिकाऱ्यांनी ते दृश्य पाहताच मुसलमानांवर तुटून पडून त्या आपल्या लेकी सुनांची सुटका मुसलमानांच्या हातून केली, अशी अुदाहरणे सहसा आढळत नाहीत कारण शतकाच्या तशा आपद्धर्मीय सवयीमुळे तशी हृदयविदारक मानखंडनेची दृश्ये जसे काही त्यात काही विशेष झाले नाही अशा निर्लज्ज निर्विकारपणे पहात राहण्याची हिंदूंना अेक सामुदायिक सवयच झालेली होती ज्याला समाजात कोणीच नाव ठेवीत नाही अशा निर्लज्जपणाची कोणाला काही लाजही वाटत नाही अेका ' शुद्धिबंदी'च्या विषबाधेपायी साऱ्या हिंदुसमाजाचा ह्या प्रकरणी असा बुद्धिभ्रंश झालेला होता !

ह्याचा लेखी पुरावा ?
हा पहा तत्कालीन कागदपत्रांचा ढीग !

टिपूशी झालेल्या मराठ्यांच्या युद्धाचा अितिहास आता कितीतरी सविस्तरपणे अुपलब्ध झालेला आहे मार्शमनसारख्या अिंग्रजी अितिहासकाराचे ग्रंथ; आपल्या अितिहासाचार्य सरदेसायांसारख्यांचे ग्रंथ, मॅलेट प्रभृति तत्कालीन अिंग्रजी कारस्थान्यांचे नि राजदूतांचे मूळ पत्रव्यवहार, अितिहाससंशोधक राजवाडे, पारसनीस, खरे प्रभृतींनी अुजेडात आणलेले त्या काळच्या मराठी राजधुरीणांच्या, त्यांच्या हस्तकांच्या, त्या काळच्या व्यापाऱ्यांच्या, नगरश्रेष्ठींच्या, हिंदुसमाजातील धार्मिक, सामाजिक, राजकीय अशा सर्व थरांतील अनेक नागरिकांच्या पत्रव्यवहारांचे ढीगच्या ढीग आता प्रसिद्ध झालेले आहेत. लॉर्ड कॉर्नवॉलीस

आणि टिपूवरील स्वाऱ्याचे सेनापति हरिपंत फडके यांच्यासारख्या त्या काळातील प्रमुख आणि थोरातील थोर पुरुषाच्या श्रीरंगपट्टण येथील युद्धकालीन साहचर्याचे वेळी हरिपंत फडके यांनी पुण्यास नानांना धाडलेल्या अत्यंत वाचनीय आणि संधिविग्रहादिक अुच्च पातळीवरील राजकीय महत्त्वाच्या पत्रापासून तो त्या काळच्या दरोडेखोरांच्या लुटालुटीचे, भाविकांच्या धार्मिक यात्रांचे प्रवासाचे तत्कालीन बाजारभावाचे '*माझा मठ लुटला गेला*' अशीच काय ती रडारड करीत बसलेल्या शंकराचार्यांच्या रुसव्याचे वर्णन करणाऱ्या पत्रापर्यंत अितके मूळ कागदपत्र या ढिगाऱ्यात पाहता येतात की त्या काळच्या हिंदुसमाजाच्या हालचालीचे, आचाराचे विचाराचे नि व्यवहाराचे वाचणाऱ्याच्या मनापुढे मूर्तिमंत चित्र अुभे राहते.

परंतु ह्या सहस्रावधि कागदपत्रांतून अेकंदरीत पाहता मुसलमानांनी केलेल्या धार्मिक अत्याचाराचा आणि त्यांना हिंदूवर मिळविलेल्या अुपयुक्त धार्मिक विजयाचा वचपा काढण्याची तळमळ कोणालाही लागल्याचे सहसा आढळत नाही. टिपूशी झालेल्या युद्धाचे कालावधीत आपल्या ज्या सहस्रावधि मायभगिनींना मुसलमानांच्या गोपामध्ये त्या अधमांनी कोंडून टाकलेल्या आहेत, त्यांची मुक्तता केली नाही तर धिक्कार असो आमच्या ह्या पौरुषाला, असा तीव्र विषाद वाटून मुसलमानांवर कोणताही हिंदु सेनापति वा सैनिकपथक वा जनसमूह आपल्यापुरता तुटकपणे का होअीना पण तलवार अुपसून चालून गेला आहे आणि त्याने अेखाद्या गावी वा नगरी तरी अशा बळाने बाटविलेल्या हिंदु स्त्रियांना सोडवून त्या मुसलमानांना कापून काढले आहे असे कोणतेही मोजण्यासारखे अुदाहरण घडलेले आढळत नाही. कोणत्याही कागदपत्रांत मुसलमानांच्या ह्या धर्मविजयामुळे हिंदु धर्माचे नि राष्ट्राचे सत्ताक्षेत्र नि भूमिक्षेत्र दिवसेंदिवस कसे संपुष्टात येत चालले आहे याची चिंता तर काय पण जाणीवसुद्धा त्या काळच्या हिंदु समाजाला अेकंदरीत नव्हती, असे ह्या तत्कालीन शतावधि कागदपत्रांवरून स्पष्ट होते. ही कितीही आश्चर्याची नि खेदाची गोष्ट वाटली तरी वस्तुस्थिति ही अशी होती. कोणीही, मुसलमानांनी हिंदुधर्मावर केलेल्या आक्रमणाचा वचपा काढण्यासाठी मुस्लिमांवरही तसेच सशस्त्र नि संघटितपणे धार्मिक प्रत्याक्रमण केले पाहिजे असे अवाक्षरही बोलल्याचे वा लिहिल्याचे सहसा आढळत नाही–मग तसे स्वतः करण्याची गोष्ट दूरच !

ह्या त्या काळच्या मूळ कागदपत्रांच्या सर्व ढिगाऱ्यास जरी स्थलाभावी बाजूस सारले तरी आम्हास त्यातील अेका पत्राचा तवढा अुल्लेख करण्याचा मोह टाळवत नाही. मागे सद्गुणविकृतीच्या आपल्या हिंदु समाजास नेभळ नि लुळे बनविणाऱ्या प्रवृत्तीविषयी बरीच सविस्तर चर्चा ७१६ ते ७३६ पृष्ठावर केलेली आहे. त्याच सद्गुणविकृतीच्या आमच्या हाडीमासी खिळलेल्या दुर्गुणावर

झगझगीत आणि अद्यतन शोधाप्रमाणे 'क्ष' किरण टाकण्याचे कार्य त्या पत्रातील घटनेचा आणि त्याच्याच जोडीला टिपूच्या मृत्यूनंतरही मराठ्यांच्या हिंदुसत्तेने मुस्लिमांच्या राजसत्तेचा जो अंतिम अुच्छेद करून टाकला त्या संघर्षाच्या विजय-समरात घडलेल्या घटनेचा अुल्लेख करणे आम्ही अपरिहार्य समजतो

वर अुल्लेखिलेल्या पत्रात मराठी राजसत्तेचे सेनापति हरिपंत फडक्यांनी मराठी साम्राज्याचे श्रीकरणाधीप नानांना टिपूने त्याच्या पराजयानंतर केलेल्या करारातील वचने पाळली जातील याविषयी आश्वासक म्हणून आपले स्वत:चे दोन लहान पुत्र अिंग्रज-मराठ्यांच्या विजयी सेनापतींचे हाती तारण (ओलिस) म्हणून सोपवून दिले होते ते वृत्त आपल्या शत्रूला आपण किती हीनदीन केले होते, ते क्वचित् सहजासहजी अुल्लेखण्यासाठी देअून पुढे लिहिले होते, 'टिपूची ती दोन्ही मुले लॉर्ड कॉर्नवालीसने माझ्याकडे धाडली होती मी (हरिपंतांनी) त्यांना पाहिले तेव्हा ती दोन्ही मुले म्हणत होती की, आम्ही भुकेले आहोत' मी त्यांना अेका शेजारच्या तंबूत धाडले आणि त्यांना पोटभर जेवू घालण्यास सांगितले. नंतर काही वेळाने त्यांना कॉर्नवॉलीसकडे अिंग्लिश शिबिरात पोचविले !

ही गोष्ट ह्या ग्रंथात देत असता आमच्या मनापुढे दुसरी अशीच अेक घटना अुभी राहत आहे. तीही येथे देणे हे पृष्ठ ७१६ ते ७३६ वर केलेल्या सद्‌गुण-विकृतीच्या प्रकरणाचे हृदयविदारक अेक यथावत् चित्रच देण्यासारखे होणारे आहे म्हणून ती घटना सांगतो पूर्वी सन सतराशेच्या आरंभीच्या दहा अेक वर्षांच्या आस-पास पंजाबातील आम्हा हिंदु शिखांचे परम प्रतापी धर्मवीर श्रीदशमगुरु गोविंद-सिंग यांना मोगली सत्तेपुढे युद्ध चालू ठेवणे अशक्य झाले. चंदनगडच्या वेढ्यात शेवटी गुरु गोविंदसिंगजी त्यांच्या पुत्रासह अटकले गेले अगदी प्रतिज्ञाबद्ध अशा त्यांच्या केशधारी शीख सैन्यातसुद्धा मुसलमानांची धास्ती खाअून गुरुजींना सोडून जाण्याचा आणि शीख धर्माचा त्याग करण्याचा कट होअून त्यातील अनेक शीख किल्ला सोडून शिष्यत्वाचे त्यागपत्र देअून निघून गेले. गुरुजींचे दोन वडील पुत्रही त्यांच्या समक्ष युद्धात ठार मारले गेले शेवटी अशा अडचणीतून प्राण सोडून वाट फुटेल तिकडे ज्यांनी त्यांनी आपला जीव वाचविण्यास निघून जावे असे गुरुजींनी सांगितले आणि अेक गुप्त संधि सापडताच ते स्वत ही गड सोडून अज्ञातमार्गे निघून गेले. त्या धालमेलीत त्यांचे बारा वर्षाच्या आत वय असलेले दोन लहान पुत्र चुकामूक होअून मुसलमानांच्या हाती सापडले. त्यांना मुसलमानांनी त्यांच्या धर्म-बुद्धीप्रमाणे कसे वागविले ?

सुलतान टिपूच्या अशाच दोन लहानग्या राजपुत्रांना मराठ्यांच्या हाती तो मुले पाडाव होअून पडल्यानंतर त्यांना मराठी धर्माचाराप्रमाणे किती दयेमायेने वागविले, ते वर सेनापति फडके यांच्या पत्रात दिलेलेच आहे.

अिकडे शिख गुरु गोविंदसिंगाचे ते दोन लहान छावे मुसलमानाच्या हाती पाडाव होअून पडताच त्याना सेनासभेत आणून प्रश्न करण्यात आला, 'तुम्ही मुसलमान होता का? होत असाल तर तुम्हाला जीवदान आणि हवे ते देण्यात येअील, नाही तर नाही' मुलानी अुत्तरिले, 'आम्ही मुसलमान होणार नाही, आम्हास जीवदान न मिळाले तरी चालेल' त्यासरशी त्या मुसलमानाच्या राक्षस न्यायाने हुकूम दिला गेला की, त्या मुलाना तत्काल जिवंतपणी भिंतीत चिणून काढावे तसे ते चिणले जात असता नवी नवी वीट ठेवते वेळी त्यास पुन्हा पुन्हा विचारले जाअी 'मुसलमान होता का?' ते हिंदु छावे पुन पुन म्हणत, 'मुसलमान होत नाही' शेवटची वीट दोघावर चढली, श्वास बद झाला! आजही कोणीही हाडाचा हिंदु त्या स्थली बलिदानाच्या वातावरणात शिरला असता, 'मी मुसलमान होत नाही! होत नाही!! होत नाही!!' हिंदु मी, शीख आम्ही, मरण मी वरी ॥' हे स्वर तेथे घुमू लागतात!

परतु घटनाव्यत्यय होअून क्रूरतापूजक मुस्लिम टिपूच्या हाती आमच्या पेशव्याची अशी दोन अर्भके रणधुमाळीत पाडाव होअून पडली असती तर? त्याना तो टिपू आमच्या हिंदुहृदय सेनापति फडक्याप्रमाणे त्या अर्भकाना जेवू घालून, आश्वासून पेशव्याकडे कधीही परत धाडता ना! तसे कृत्य तो त्याच्या 'धर्म' समजुतीप्रमाणे धर्मबाह्य आणि कापुरुषत्वाचे लक्षण समजता! त्याच्या परपरागत धर्मप्रवृत्तीप्रमाणे तो क्रूरकर्मा टिपू त्या आमच्या पेशव्याच्या अर्भक राजपुत्रास भितीतच जिवंत चिणून टाकता – नाहीतर हत्तीच्या पायाखाली चिरडून टाकता! आणि हिंदु मात्र त्या राक्षसोपगाचा कोणत्याही प्रकारचा सूड, शक्ति असूनही सवाअी राक्षस होअून घेते ना! कारण त्याच्या हाडीमासी खिळत चाललेल्या सद्गुणविकृतीच्या रोगाने ते पछाडलेचे पछाडलेले राहिले होते!

हेही येथे सागून टाकतो की सकटात सापडलेल्या शत्रूवर तुटून पडू नये, रथ्यानी रथ्याशीच लढावे, खड्गीनो खड्गीशी, नि शस्त्र शत्रुशी तो ससस्त्र होअीतो लढू नये, केयुद्ध शत्रूवर युद्धात येअीतो आघात करू नये अित्यादि प्रकारची रणनीति महाभारतकाली समुचित असेल कारण युध्यमान दोन्ही पक्ष तेच नियम पाळीत, अेकाच रणनीतीचे ते अुभयता पूजक होते परतु या सद्गुणविकृतीमुळे पात्रापात्रविवेकानुसारच ती रणनीति वापरली पाहिजे, ही गीतेतील शिकवण विसरली गेल्यामुळे सद्गुणविकृतीने नेभळट आणि बुद्धिभ्रष्ट झालेल्या हिंदूनी मुसलमानासारख्याच्या राक्षसी रणनीतीशीही त्याच मूलत सात्त्विक असलेल्या पण असमयज्ञतेने केवळ आत्मघातक ठरणाऱ्या रणनीतीने लढण्याचे व्यसन काही सोडले नाही! वर दिलेल्या टिपूच्या अुदाहरणानतरही मराठ्याची आणि त्या दिल्लीच्या अेक सहस्र शतकाच्या मुस्लिम राजसत्तेचा अगदी शेवटचा केवळ

वळवळत अुरलेला जो अश निजामशाहीत अुरलेला होता त्या निजामाशी हिंदु-मुस्लिम संघर्षातील शेवटची टक्कर अुडून ती मुस्लिम सत्ताही रणांगणात हिंदूंच्या पायाखाली चिरडून गेली तरीपण त्या लढाअीतही ह्या सद्‌गुणविकृतीचे अेक लाजिरवाणे अुदाहरण जे घडले तेही येथे या विषयाचा शेवटचा निरोप घेताना सांगून टाकतो

खर्ड्याच्या लढाअीचे प्रसंगी घडलेले सद्‌गुणविकृतीचे अुदाहरण !

हिंदु मुसलमानांच्या ह्या सहस्रवर्षीय महायुद्धातील सामान्यत अगदी शेवटची निर्णायक लढाअी सन १७९५ मध्ये खर्डा येथे झाली त्या लढाअीत हिंदु-छत्रपतींच्या मराठ्यांनी निजामच्या मुस्लिम सत्तेचा अगदी चेदा-मेदा करून टाकला पण या सद्‌गुणविकृतीच्या असाध्य रोगाचा असा अेक झटका या तुबळ लढाअीमध्येच मराठ्यांना आला होता की, जर तो किंचित् अधिक काळ टिकता तर बाजू हिंदूवरच अुलटून मुसलमान त्या लढाअीत मराठ्यांचीच दाणादाण करायला सोडते ना ! रणांगणावर हिंदु-मुस्लिम सैन्ये भिडताच रणनीतीच्या डाव-पेचात मराठ्यांनी निजामाला पकडून अशा निर्जन नि निर्जल स्थली कोंडले की, त्याच्या अवाढव्य सैन्याला दाणावैरण मिळणाशी झाली विशेषत त्याच्या सैन्यात पाण्याच्या अभावी ज्याच्या त्याच्या तोंडचे पाणी पळाले ! त्याचे शेकडो मुस्लिम सैनिक पशुही पिणार नाहीत अशा डबक्यांतले पाणीही पिअू लागले ! स्वत निजाम 'बहादुराच्या' डोळ्यांत पाणी आले पण प्यावयास पाणी मिळेना ! अशा दुर्धर पेचात मुस्लिम सेना सापडली असता मराठ्यांच्या तोफांच्या गडगडाटाने सारे आकाश दणाणू लागले !

परंतु याच वेळी संकटग्रस्त शत्रूला, तो शत्रु दुष्ट असताही आणि मूर्छित पडला असताही, रणांगणात त्याला थोडा सावध होअू देण्यास आपण हत्यार आवरून त्या शत्रूसही अवश्य ते साहाय्य द्यावे, ह्या हिंदूंच्या पुरातन, अुदार वेडाच्या लहरीने पेशव्याच्या मंत्रिमंडळास अकस्मात् झपाटले ! आपले मुख्य शत्रु जे 'निजाम साहेब' ते स्वत तहानेने कासावीस होत असता त्यांना जिवंत पकडण्याची आणि मुस्लिमांची सर्व सेना नष्ट करण्याची संधि आली असताही त्या शत्रूवर शास्त्रोचित दया करणे, हेच खरे वीरभूषण होय, अशा कळवळीने पेशव्यांनी मंत्रिमंडळाच्या संमतीने स्वत च्या सैन्यासाठी पराकाष्ठेने संरक्षिलेल्या पिण्याच्या पाण्यातून त्या *निजाम बहादुराच्या राजकुटुंबीयांसाठी पुरेल अितक्या पिण्याच्या पाण्याचा पुरवठा* करण्याची व्यवस्था केली ! आणि हे भर लढाअीत ! ! निजामाचे सर्व मुस्लिम सैन्य हिंदूंनी त्या स्वत निजामासुद्धा पक्के कैचीत पकडले असता 'क्षमा वीरस्य भूषणम्' या सद्‌गुणविकृतीच्या सूत्रान्वये ! ! !

वदतो व्याघाताचें अुदाहरण !

मुसलमानाचा पाडाव होअून बलवत्तर अनुकूल संधि मिळाली तरी प्रथम-पासूनच हिंदूना अशी भीति वाटत आलेली असे की, जर आपण बाटविलेल्या हिंदूना किंवा जन्मजात मुसलमानांना आज हिंदु करून घेतले, तर त्यायोगें अधिकच चवताळून देशातील आजूबाजूची मुस्लिम राज्यें नि लोक अुद्या आपल्यावर सशस्त्र स्वारी करतील किंवा सीमा प्रांतापलीकडून त्यांची अेखादी नवी टोळधाड आपल्या-वर तुटून पडेल आणि ते आपणा हिंदूचा दसपट अधिक अत्याचार नि छळ करतील ! ह्या मुसलमानाच्या सतत भीतीमुळेच हिंदु लोकांनी बाटविलेल्या हिंदूना पुन्हा शुद्ध करून स्वजातीत परत घेअू नये असा कडक जातिनियम केला. भंग्या-पासून ब्राह्मणापर्यंत सर्व जातींनी आपण होअून जी ही 'शुद्धिबंदीची' धार्मिक बेडी आपल्या पायात ठोकून घेतली ती मुस्लिमांच्या वारंवार होणाऱ्या सशस्त्र आक्रमणांना नि अत्याचारांना भिअूनच होय !

ही वरील समजूत किती असमंजस, अधुरी नि अवास्तव आहे हें दाखविण्या-साठी आणि या ग्रंथाच्या सर्वच प्रबंधातून हिंदु-मुसलमानाच्या या महायुद्धाची चिकित्सा करताना आम्ही जी विधानें केलीं आहेत त्यांनाही अैतिहासिक पाठिंबा किती भरपूर मिळू शकतो ते दिग्दर्शिण्यासाठी या चालू ग्रंथात टिपूशी झालेल्या युद्धामधील कालावधीत घडलेल्या मराठ्यांच्या अितिहासातील काही वृत्त पृष्ठ ७६५ ते ७६९ पृष्ठापर्यंत अेक अुदाहरण म्हणून विस्तारश: दिलेलें आहे.

तेंही अुदाहरण क्षणभर बाजूला ठेवले तरी त्याच्याही आधी अितका साधारण प्रश्न विचारणे पुरे आहे की, जर 'मुसलमान अधिक चवताळतील' अशा सदोदित आणि सरसकट भीतीने हिंदु लोक खरोखरीच ग्रस्त झालेले असते तर मुस्लिमांवरील धार्मिक प्रत्याक्रमणाचा प्रश्न सोडाच, पण हिंदूनी मुळातच आपल्या राजकीय स्वातंत्र्यासाठीसुद्धा मुस्लिमांवर राजकीय प्रत्याक्रमण कधीच केलें नसते ! त्यांचा प्रतिकारसुद्धा केला नसता ! कारण मुस्लिमांनी सशस्त्र स्वाऱ्या करून हिंदूची जेथे जेथे राज्ये घेतली किंवा ते घेअू शकले तेथे तेथेच काय ते त्यांना हिंदूवर धार्मिक अत्याचार करणे शक्य झाले किंवा शक्य होणारे होते. भीतिच वाटायची तर हिंदूना प्रथम मुस्लिमांच्या राजकीय आक्रमणाची वाटावयास पाहिजे होती. परंतु किरकोळ घटना सोडून त्या अितिहासाकडे अेकवटपणे पाहता अगदी महंमद गझनीच्या नि घोरीच्या अघोरी स्वाऱ्यापासून आपआपल्या स्वराज्याचे नि स्वधर्माचे संरक्षणार्थ हिंदूनी रणांगणामागून रणांगणे लढविलीं होती राज्ये गेली, पुन्हा मिळविली, आज हार, तर अुद्या जीत, आज जीत तर अुद्या हार, पण सतत सहाणे सातशे वर्षे मुस्लिमांशी जो हिंदु साऱ्या हिंदुस्थानभर सशस्त्रपणे सारखा लढत राहिला, हिंदुस्थानची अंगुळी न अंगुळी भूमि लढवीत राहिला आणि शेवटी

मुस्लिम राजसत्तेला दानी तृण धरावयास ज्या हिंदूने भाग पाडले, तो हिंदु मुसलमानाच्या 'अधिक चवताळण्याला' भीक घालणारा होता असे म्हणणे हे वदतो व्याघाताचेच अेक अुत्कृष्ट अुदाहरण होय !

मुसलमानाना हिंदु करून घ्यायचे नाही किंवा मुसलमानानी हिंदुस्थानात स्थापिलेल्या अिस्लामी धार्मिक सत्तेवर कोणतेही प्रत्याक्रमण करावयाचे नाही, त्याना धार्मिक प्रश्नी कोणताही अुपसर्ग द्यावयाचा नाही, कारण ती कृत्ये आपल्या हिंदुधर्माच्या सर्वस्वी विरुद्ध आहेत, अशी हिंदूची ठाम प्रवृत्ति पाहून मुसलमानाना अिस्लामी धर्मसत्तेच्या सरक्षणासाठी कोणतीही चिंता करण्याचे कारण अुरले नाही. त्याना अेकच काय ती चिंता अुरली होती आणि ती म्हणजे आपले धार्मिक आक्रमण अेकसारखे वाढवून आपल्या हातून हिंदूनी राजसत्ता जरी हिरावून नेली असली तरी निदान आपल्या अिस्लामी धर्मसत्तेची कक्षा भरतखडभर वाढविण्याचे अटोकाट प्रयत्न करण्याची काय ती होती मुसलमानाच्या या धर्मसत्तेपायी हिंदु जगताची केवढी हानि झालेली होती याची चर्चा आम्ही ह्या ग्रथात वर अधून मधून केली आहे. आता येथे काही ठोकळ आणि अेकवट आढावा देत आहो आणि तोही त्या मुस्लिम धर्मसत्तेपायी झालेल्या दुय्यम अशा अनेक हानिकारक गोष्टोविषयी नव्हे तर तिच्यामुळे जे दोन सर्वाहून अधिक हिंदुविघातक परिणाम झाले त्या दोन गोष्टीविषयीच होय

संख्याबळाची हानि

पहिली गोष्ट म्हणजे हिंदूच्या सख्याबळाची झालेली प्रचड नि राष्ट्रव्यापी हानि. साधारणत त्या अेक सहस्र वर्षात दोन ते तीन कोटी हिंदूना मुसलमानानी बाटविले !

हिंदूच्या सख्याबळाचा जो रक्तशोष चाललेला होता तो त्या काळच्या हिंदुसमाजालाही कळत होता परतु त्या रक्तक्षयाच्या रोगावर शुद्धिबदीच्या बुद्धिभ्रशामुळे त्याना दुसरा अुपचारच सुचत नव्हता. असाध्य रोगाची प्राणातिक व्यथा रोगी जशी अगतिकपणे केवळ सोशीत राहतो तसे त्या काळचे हिंदुजगत् ही रक्तक्षयाची प्राणातिक व्यथा अगतिकपणे केवळ सोशीत राहिले !

भूक्षेत्राची हानि

परतु 'सख्याबळाच्या' ह्या हानीहूनही भयकर अशी दुसरी जी अेक हिंदुराष्ट्राची हानि होत होती ती म्हणजे हिंदुस्थानच्या विस्तृत भूमीला खडखडश: मुस्लिमाची ही अिस्लामी धार्मिक सत्ता हिंदूच्या हातून न कळत छिनावीत चालली होती ही होय.

हिंदूशी लढून जितकी भूमि मुसलमानाना साऱ्या हिंदुस्थानभर जिंकता आली नाही तितकी भूमि मुस्लिमानी हिंदुस्थानभर हिंदूना बाटवून जिंकली !

कारण जे दोन ते तीन कोटी हिंदु त्यांनी बाटवून मुसलमान केले आणि जे लक्षावधि मुसलमान बाहेरून हिंदुस्थानात आले त्या अुभयताचे वास्तव्य हिंदुस्थानातच स्थायिकपणे झालेले होते त्याच्या ह्या कोटीकोटींच्या वसतीखाली नि वसतीसाठी हिंदुस्थानातील गावे, नगरे, प्रदेश यातून जितकी भूमि व्यापली गेली तितकी वस्तुत मुसलमानाच्याच सत्तेखाली गेली. त्या विस्तीर्ण भूमीवर मुसलमानाची धर्मसत्ता प्रभुत्व गाजवीत होती, त्याचा हिरवा चाद हिंदूच्या देशाच्या त्या विस्तीर्ण भागावर अप्रतिहतपणे फडकत होता. मुसलमानाच्या हातची राजसत्ता हिंदूनी विशेषत मराठ्यानी, त्या महायुद्धाचे शेवटी सान्या हिंदुस्थानात हिरावून घेतली असली तरीही वैयक्तिक नि सामुदायिक सत्ता नादत होती मुसलमानाची. ती मत्ताही (Property) होती मुस्लिम नागरिकाचीच

पुन्हा मुस्लिमाची ती लोकसख्या त्याच्या बहुपत्नीकत्वामुळे आणि प्रच्छन्न धर्मप्रसारामुळे सारखी वाढत होती आणि त्या प्रमाणात हिंदुस्थानची अधिक अधिक भूमिही त्याच्या वसती खाली जाअून मुसलमानी धर्मसत्तेच्या हातात पडत चालली होती ह्या वस्तुस्थितीची काही कल्पना येण्यासाठी अितके सागितले तरी पुरे आहे की, हिंदूची, विशेषतः मराठ्याची राजसत्ता वस्तुत (De facto) प्रस्थापित झाल्यावरही प्रत्येक लहान मोठ्या गावातून, मुसलमान वाडा किंवा 'मुसलमान मोहल्ला' म्हणून अेक निराळा भाग वसलेला असे. प्रत्येक नगरातून तर सोडाच पण प्रत्यक्ष पुणे, सातारा, कोल्हापूर, नागपूर, बडोदे, देवास, धार, अिदूर, ग्वालियार, जोधपूर, अुदयपूर आणि पुढे पुढे शिखाचे अमृतसर, लाहोर ते थेट श्रीनगर-सारख्या हिंदूच्या मोठमोठ्या स्वतत्र राजधान्यातूनही प्रत्येकी सहस्रावधि मुसलमानानी व्यापलेले निरनिराळे विभागचे विभाग 'मुस्लिम पुरा', 'मुस्लिम आबादी' अशा नावानी तुटकपणे वसलेले होते आणि त्या त्या विभागावर मुसलमानाची धर्मसत्ताच नव्हे तर भूस्वामित्वही (जमीनमालकीपण) प्रस्थापित झालेले होते

आणि विशेष हे की त्या लक्ष लक्ष मुसलमानाच्या धार्मिक सत्तेचे आणि वैयक्तिक मत्तेचे नैर्बंधिक (कायदेशीर) सरक्षण, 'आपली प्रजा' ह्या भ्रमाने तेथील स्वत हिंदु राजेच, त्या मुसलमान नागरिकाना हिंदु नागरिकाच्या समान पातळीवर लेखून करीत होते. त्यातही त्या काळच्या मुस्लिमाच्या प्रकरणी 'धर्मांतर म्हणजेच राष्ट्रांतर' हे सूत्र शभर टक्के लागू होत असल्याने आणि त्या काळी हिंदु आणि मुसलमान ह्या दोघामध्ये कट्टर वैराचाच काय तो अेकमेव सबध अस्तित्वात असल्यामुळे मुसल्मानाच्या हाती गेलेले हे सारे भूमिखड राष्ट्रशत्रूच्याच हाती सोपवून दिल्यासारखे होते

अशा रीतीने हिंदुस्थानातील गावागावातून, नगरानगरातून आणि प्रदेशातून त्या काळापासूनच लहान मोठी 'मुस्लिम स्थाने' निर्माण होत चाललेली होती.

म्हणजेच हिंदु विभाग नि मुस्लिम विभाग अशा दोन भागात अखंड हिंदुस्थान देशाची वाटणी त्या काळापासूनच प्रच्छन्नपणे होत चाललेली होती

हीं लहान मोठीं मुस्लिमस्थानें म्हणजे प्रस्थापित हिंदु-राज्यसत्ताच्या बांधकामाच्या पायात त्या छुप्या अिस्लामी धर्मसत्तेने पेरलेले जिवंत कालध्वम्, टािअम बांबच होते !

तथापि त्या भूहानीच्या विद्यमान् नि संभाव्य अशा भयंकर परिणामाची तीव्र जाणीव किंवा नुसती जाणीवसुद्धा त्या काळच्या हिंदुराज्य सत्ताधिकाऱ्यांना, सामान्यजनांना किंवा त्या काळच्या अितिहासलेखकांना सुद्धा न हृती, असे दिसते कारण शुद्धिबंदी प्रभृति धार्मिक खुळापायी हिंदु राष्ट्रावर त्या काळी झालेल्या नि होणाऱ्या संख्याहानीच्या नि भूमिहानीच्या दुष्परिणामाची आम्ही येथे करीत आहो जशी स्पष्ट, मडेतोड, दूरदर्शी नि अैतिहासिक खुल अन्यत्र कोणी कोठे केल्याचे आढळत नाही ती चर्चा कोठें आढळली तरी केवळ अपवादभूतच ठरणार !

दुसरं असे की जर मुस्लिम धर्मसत्तेच्या ह्या वरील दुष्परिणामाची तीव्र जाणीव हिंदूना त्या काळी झालेली असती तर आम्ही पूर्वी वर्णिल्याप्रमाणे टिपू सुलतानाच्या राजसत्तेला धुळीस मिळविताच महाराष्ट्रीय राजमंडळाने लगोलग टिपूच्या नेतृत्वाखाली मुस्लिमानी स्थापलेल्या अिस्लामी धर्मसत्तेलाही धुळीस मिळविण्यासाठी मुस्लिमांवर शस्त्रसज्ज नि बलवत्तर धार्मिक प्रत्याक्रमणही केले असते ! कारण तसं प्रत्याक्रमण करण्याची जितकी अनुकूल संधि हिंदूना पूर्वी कधीही मिळाली नव्हती तितकी सर्वस्वी अनुकूल संधि त्या वेळी मिळाली होती. त्या वेळी साऱ्या हिंदुस्थानात मराठ्यांचा हात धरील किंवा त्यांच्याकडं वाकड्या दृष्टीने नुसते पाहील अशी कोणचीही मुस्लिम शक्ति अुरलेला नव्हती हं आम्ही वर सांगितलेच आहे आमचा त्या काळचा भोरभाट आपल्या पोवाड्यात हिंदुत्वाच्या रसरशीत अभिमानाने म्हणतो की –

> जलचर हैदर निजाम अिंग्रज रण करिता थकले ।।
> ज्यांनि पुण्याकडे विलोकिल ते संपत्तिला मुकले ।।

राक्षसाशी लढायचे आणि जिंकायचे तर सवाअी राक्षस होअूनच लढले पाहिजे

वरील अनुकूल संधि येताच टिपूच्या युद्धात लढलेले आणि त्या वेळी दक्षिणेत असलेले भोसले, होळकर, पटवर्धन, रास्ते अित्यादि मराठी राज्यमंडळाच्या सरदारांनी, कारभाऱ्यांनी, पेशव्यांनी आणि छत्रपतींनी प्रमुख प्रमुख धर्माधिकाऱ्यांसह विचारविनिमय करून खालील भाषेत जरी नसली तरी खालील आशयाची राजाज्ञा महाराष्ट्र राज्यातील हिंदुमात्रांना तत्काल सोडली असती की —

'महाराष्ट्रीय वीराच्या पराक्रमाने जशी 'सुलतान टिपूची अिस्लामी राज्य-सत्ता धुळीस मिळविली तशीच त्या सैतान' टिपूच्या नेतृत्वाखाली मुस्लिमानी हिंदूवर राक्षसी अत्याचार करून स्थापलेली त्याची अिस्लामी धर्मसत्ताही धुळीस मिळविण्यासाठी आणि त्या अत्याचारी अपराध्याचे कठोर पारिपत्य करण्यासाठी मुस्लिमावर धार्मिक प्रत्याक्रमण करण्याचे आमच्या राज्यमंडळाने निश्चित केले आहे

'आद्य श्री शंकराचार्यांच्या खालोखाल ज्याचे धुरंधरत्व अखिल हिंदुजगत् मानीत आले आहे त्या विजयनगरच्या–हिंदु साम्राज्य-संस्थापक श्री शंकराचार्य विद्यारण्य स्वामी यानी दिलेला ... माच्या अत्याचारी धर्मसत्तेवर ... बेडीने हिंदु समाजास आजपर्यंत पंगु करून सोडले होते ती शुद्धिबंदीची मानसिक बेडी आज आम्ही प्रथमत तोडून टाकीत आहोत. आणि आमच्या महाराष्ट्रीय राज्यात झाडून सा या अधिका याना खालीलप्रमाणे कडक व्यवस्था करण्याची आज्ञा सोडीत आहोत–

'प्रत्येक ग्रामधिकाऱ्यांना नि नगराधिकाऱ्याना आपआपल्या कक्षेत ज्या ज्या हिंदु स्त्री पुरुषाना मुस्लिमानी बाटविल्याचे आढळून येअील त्याना त्याना अेका 'निरोधन शिबिरात' शासनीय सरक्षणाखाली अेकत्र जमवून ठेवावे त्याना चरितार्थाची कोणतीही अुणीव पडू देअू नये

'प्रत्येक गावातील ज्या ज्या मुस्लिमाच्या घरात हिंदु स्त्रिया, मुली नि मुले बळाने बाटवून राबविली जात असतील त्या त्या घरातील सर्व मुस्लिम स्त्री-पुरुषाना तत्काळ बेड्या ठोकून कारागृहात बंद ठेवावे आणि तेथील हिंदु स्त्रियांना आणि मुलाना तत्काळ मुक्त करून नि ममतेने वागवून वरील निरोधन शिबिरातील समुदायात पोचवून द्यावे

'त्याचप्रमाणे टिपूने अुभारलेली जी क्रूरातील क्रूर मुस्लिम तरुणाची निवडक अिस्लामी पृतना (पलटण) होती आणि जिला तो माझ्या लाडक्या मुलाचे सैन्य म्हणून कुरवाळीत असे, तिच्यातील मुस्लिम सैनिक महाराष्ट्रात, कर्नाटकात किंवा अिनरत्र ज्या ज्या ठिकाणी सापडतील त्याना त्याना तत्काल पकडून नि बेड्या ठोकून वरील कारागृहातून डाबून ठेवण्यात यावे हिंदूतील तरुण नि सुंदर अशा ज्या अनेक निरागस स्त्रियाना पकडून टिपूने या अिस्लामी पृतनेतील तरुणास त्याच्या हिंदूवरील अत्याचाराचे पारितोषक म्हणून वाटून वाटून दिल्या होत्या, त्या सर्व हिंदु तरुणीना मुक्त करून नि ममतेने वागवून वरील निरोधन शिबिरात धाडून द्यावे.

'अितकी व्यवस्था होताच अेक राष्ट्रीय शुद्धिमण्डळ वरिष्ठ अधिकाऱ्या-कडून नेमण्यात येअील. त्याच्या आधी वरील निरोधन शिबिरातील जे गृहसावधि

बाटविलेले हिंदु स्त्री-पुरुष अेकत्र केलेले असतील त्या सर्वांना, मोठमोठ्या गटाने त्याच्या त्याच्या मूळ वसतीला लागून असलेल्या पवित्र क्षेत्रस्थानात किंवा धारवाड, बदामी अित्यादि ज्या नगरात त्या रणधुमाळीत टिपूच्या अत्याचारी मुस्लिम सैन्याचा मराठ्यानी मोड केलेला होता त्या त्या नगरात सामुदायिक शुद्धिकरणासाठी सैनिक सरक्षणाखाली पोचवून देण्यात यावे तेथे तेथे त्या मुस्लिमानी बाटविलेल्या लक्षावधि हिंदु स्त्री-पुरुषाचे शुद्धीप्रीत्यर्थ मोठमोठे यज्ञ केले जावेत आणि मोठ्या समारभात प्रचड समुदायाच्या हिंदु धर्माच्या जयघोषात त्या सर्वांची शुद्धि करण्यात यावी त्याच्यापैकी ज्याना त्याची मूळची हिंदु कुटुबे आपल्या स्वगृही ममतेने नि ममतेने परत घेअू अिच्छीत असतील त्याना त्याना आपापल्या घरी पोचवून द्याव परतु ज्या सहस्रावधि शुद्धीकृत हिंदूना त्याच्या मूळच्या पाट जातीत तसा ममत्वपूर्वक प्रवेश होअू शकत नसेल त्या सर्वांचा, आपल्या राजपुतातील पौराणिक कथेप्रमाणे 'अग्निकुल' नावाची अेक नवीन क्षत्रिय जाति हिंदु जगताच्या परिघातच निर्माण करून त्या जातीत सरमिसळ समावेश करण्यात यावा त्याना हिंदुत्वाचे सर्व अधिकार अितर हिंदूसह समानतेने अुपभोगिता आले पाहिजेत, असे राज्याधिकाऱ्याना आणि धर्माधिकाऱ्याना आज्ञापिण्यात यावे

'पूर्वी टिपूच्या आज्ञेने मुसलमानानी जितक्या कुलीन नि सुदर हिंदु तरुणींना पकडून, बाटवून त्याच्या विशिष्ट 'अिस्लामी पृतनतील' सैनिकाना वाटून दिल्या होत्या निदान तितक्या तरी मुस्लिमातील सुदर नि तरुण स्त्रियाना पकडून आणून वरील शुद्धि समारभातच हिंदु करून, त्या युद्धामध्ये ज्या ज्या मराठी वीरानी विशेष पराक्रम केला होता त्याच्या त्याच्याशी त्यांची लग्ने लावून देण्यात यावीत

'नतर टिपूशी झालेल्या युद्धकाळात ज्या आततायी मुस्लिमानी हिंदूवर धार्मिक अत्याचार केले, हिंदु स्त्रियावर बलात्कार केले, हिंदु देव देवळाचा अुच्छेद केला त्या सहस्रावधि मुस्लिम अपराध्याचे पारिपत्य करण्यासाठी त्याना वर अुल्लेखिल्याप्रमाणे ज्या ज्या कारागारातून बद करण्यात आलेले होते तेथून तेथून काढून ससैन्य पहाऱ्यात, वरिष्ठ अधिकाऱ्याकडून आयत्या वेळी कळविण्यात येओल अशा चार पाच मुख्य मुख्य नगरस्थानी नेण्यात यावे विशेषत ज्या नरगुद आणि कित्तुर या राजधान्यात हिंदु स्त्री पुरुषावर ज अनन्वित अत्याचार स्वत टिपूने आणि त्याच्या मुस्लिम सैन्याने केले, त्या अत्याचाराचा सूड त्या मुस्लिम आततायाना कठोर प्रायश्चित्त देअून त्या नगरातील त्याच हिंदु स्त्री-पुरुष समाजाच्या डोळ्यासमोर पुरेपूर घेतला जावा यासाठी त्या त्या कारागारातून पकडून आणलेल्या मुख्य मुख्य मुस्लिम आततायाना आणि विशेषत टिपूच्या त्या 'अिस्लामी पृतने'-तील सैनिकाना त्या नरगुद आणि कित्तूर येथे नेण्यात यावे त्या शुद्धिसप्ताहातील ठराविक दिवशी त्या सर्व आततायी मुस्लिमाना त्या त्या नगरातील विस्तीर्ण पटागणात सहस्रावधि हिंदु प्रेक्षकाच्या समोर सशस्त्र सैनिकाच्या नि तोफाच्या कडेकोट

चाहृऱ्यात अुभे करून त्याना त्यांनी केलेल्या हिंदूवरील अत्याचारांचा पाढा वाचून दाखवून अेकजात धोफाच्या तोंडी देण्यात यावें.

हिंदु हुतात्म्यांच्या स्मृतीस राष्ट्रीय मानवंदना

'शेवटी ह्या अपूर्व शुद्धिसप्ताहाच्या सांगतेच्या दिवशी पूर्वी टिपूच्या सहस्रावधि मुस्लिम सैन्याने हिंदूंची गावेंची गावें वेढून त्याना बळाने मुसलमान करण्याचा किंवा त्यांचा असह्य छळ करण्याचा प्रलय मांडला होता त्या वेळेस त्या पाठलाग करणाऱ्या मुस्लिम पिशाच्च्यांच्या हाती पडून आपला धर्म बाटला जाअू नये यासाठी दुसरा कोणताही मार्ग सापडेना, तेव्हा ज्या सहस्रावधि हिंदु स्त्री-पुरुषांनी कृष्णा, तुंगभद्रा ह्यासारख्या नद्यांच्या प्रवाहातून अुड्या घेअून किंवा अन्य प्रकारे स्वतःचे प्राण दिले, पण हिंदु धर्म सोडला नाही त्या सहस्रावधि हिंदु हुतात्म्याना राष्ट्रीय मानवंदना देण्यासाठी साऱ्या महाराष्ट्र राज्यातील नगरानगरातून आणि गडागडावरून आणि सहस्रावधि हिंदुलोकांच्या, हिंदुधर्माच्या जयघोषात तोफांच्या तीन तीन फैरी सोडण्यात याव्यात.'

धार्मिक प्रत्याक्रमणांच्या ह्या हिंदु तोफांच्या गडगडाटाचे प्रतिध्वनि

जर मुस्लिमांच्या धार्मिक सत्तेवर मराठ्यांनी त्या काळी असे धार्मिक प्रत्याक्रमण केलें असतें तर त्याच्या वर दिलेल्या सांगतेच्या दिवशी महाराष्ट्रभर गडागडावरून सुटणाऱ्या तोफांच्या ह्या प्रचंड गडगडाटाचे प्रतिध्वनि केवळ गोदा, कृष्णा नि तुंगभद्रा ह्या नद्यांच्या परिसरातच काय ते दुमदुमले नसते, तर गंगा, यमुना, सिंधु आणि तिच्याही पलीकडे वक्षु (ऑक्सस्) नदीच्या दऱ्याखोऱ्यापर्यंतच्या साऱ्या मुस्लिम जगतामध्ये दणाणून गेले असते ! 'हिंदु लोकही बाटलेल्या लक्षावधि मुसलमानासही परत हिंदु करून घेत आहेत ! – हिंदु लोकांच्या पायातील शुद्धिबंदीची बेडी त्यांनी स्वतःच तोडून टाकली आहे ! !" या नुसत्या बातमीसरशी सहस्रावधि तोफांच्या दणक्यानी बसला नसता अितका हादरा त्या काळी निदान हिंदुस्थानातील मुस्लिम जगताला तरी बसला असता. त्याचे अस्तित्वच कोलमडू लागलें असते. हा नुसता अैतिहासिक तर्क नाही, तर अैतिहासिक संभाव्यतेची ही

म्हणून त्या जातिभेदाच्या वचाटघात सारा हिंदु समाज अधिकाधिक पक्केपणी जखडला जात चालल्यामुळे हिंदुधर्मातील, संस्कृतीतील नि सामाजिक आचार-विचारातील ती मूळची प्रसरणशीलता, पचनशक्ति नि धार्मिक प्रांतातसुद्धा प्रखर असलेली प्रत्याक्रमक प्रवृत्ति अगदी क्षीण होऊन गेली त्यामुळे म्लेंछासारख्या परधर्मीयावर आक्रमण करून त्याना हिंदु धर्मात नि हिंदु समाजात आत्मसात करून घणार तरी कसे!

जो ज मजात हिंदु नाही त्यास गंगेत जरी स्नान घातले तरी तो जातिवंत हिंदु कसा होणार? कारण जात जन्माने ठरते!

रासभ धुतला महा तीर्थामाजी।
न हे जैसा तेजी शामकर्ण ॥

आणि अशा जन्मजात म्लेच्छाना हिंदुत्वाच गंध फासल म्हणून त्यास आम्ही आमच्या ज मसिद्ध जातीत घ्यायचे? त्याच्यासह आम्ही पंगत करायची? आणि ती जन्मजात म्लेछ स्त्री असली तर? तिला नुसते हिंदूच्या करंडयातले कुंकू लावले म्हणून तिच्याशी आम्ही लग्न लावायचे? आणि तेही अगदी अुघड अुघड!! अशक्य! अशक्य!! अधम्य! अधर्म्य!! अशा धमभावना केवळ ब्राह्मण क्षत्रियाच्याच नव्हेत तर हिंदु जगतातील माग ढोर भिल्ल अित्यादि तथाकथित अत्यज वा वन्य जातीतही रोमरोमातून खिळलेल्या होत्या त्याना हाच खरा हिंदुधम वाटे या जन्मजातपणाच्या मूळ सूत्राचेच मुख्य सूत्र होत – जो हिंदु स्वेच्छेने म्हणा, बळाने म्हणा म्लेंछसंपकाने अेकदा बाटला तो बाटला? जन्माचा बाटला! वंशपरंपरेने बाटला!' अशा धार्मिक बुद्धिभ्रंशाने पछाडलेल्या त्या कालातील कोटी कोटी हिंदूचा शुद्धिकरणास किंवा म्लेंछावर धार्मिक प्रत्याक्रमण करण्यास तीव्र विरोध होता, त्यात काय आश्चर्य!

सुदैव अितकेच की –

सुदैव अितकेच की हिंदुस्थानावरील मुस्लिम आक्रमणाच्या प्रारंभकाळी रोटीबंदी बेटीबंदी शुद्धिबंदी सिंधुबंदी अित्यादि बंदीप्रमाणे अेखाद्या बृहस्पतीने कुठल्यातरी स्मृतीत आणखी अक अनुष्टुप घुसडून राज्यबंदी चौही बेडी हिंदु-जातीच्या पायात ठोकण्याची आज्ञा सोडली नाही! जसा मुस्लिमानी बळाने बाट-विलेला हिंदु पुन्हा हिंदु होअू शकणार नाही मुसलमान आणि त्याच्याशी व्यवहार करणारा हिंदुही मुस्लिम होअून जातो, असं आज्ञापिणाऱ्या या 'शुद्धिबंदी'च्या धर्माच्या चालीवर कोणतेही हिंदुराज्य अेकदा मुसलमानानी जिंकले की ते बाटलेले राज्य पुन्हा कधीही हिंदुराज्य होअू शकणार नाही, जो कोणी हिंदु ते राज्य परत घेण्याचा प्रयत्न करील तो स्वत च बाटून मुसलमान होअील पण ते राज्य काही हिंदु होअू शकणार नाही! असं आज्ञापिणारी 'राज्यबंदी चौही

धर्माज्ञा जर अेखाद्या हिंदु बृहस्पतीने सोडली असती तर मुसलमानाची धर्मसत्ता अुखडून देणारे धार्मिक प्रत्याक्रमण करणे हें जसे शुद्धिबंदीमुळे हिंदूना मुळातच अशक्य नि अगम्य झाले, त्याचप्रमाणे मुसलमानाची राजसत्ताही अुखडून टाकणार राजकीय प्रत्याक्रमण करणेही ह्या राज्यबंदीच्या बेडीमुळे पंगु झालेल्या हिंदूना अधर्म्य म्हणून अशक्य थाले असत आणि अफगाणिस्थान, अिराण, बाबिलोन, पुरातन अिजिप्त तुर्कस्थान ते थेट मोरोक्कोपर्यंत जशी पूर्वीची सारी राष्ट्रे मरून जाअून मुस्लिममय झाली, तसेच हे हिंदुस्थानही त्याच काळी मुस्लिममय होत ! धार्मिक नि राजकीय दृष्ट्याही केवळ मुस्लिमस्थानच होअून जाते ! हिंदुराष्ट्राच्या अितिहासाची शेवटची ओळ तिथेच लिहिली जाती परंतु हिंदुराष्ट्रावरील ते अरिष्ट तरी शेवटी टळल, अितकेच नव्हे तर हिंदु पराक्रमाच्या देदीप्यमान तेजाने अुजळलेला हिंदु जातीच्या पुनरुज्जीवनाचा अेक पुढचा अध्याय लिहिला गेला

त्या काळी हिंदुस्थानातच नव्हे तर जगाच्या ज्या बऱ्याच मोठ्या भागावर मुस्लिमानी आपली राजकीय नि धार्मिक सत्ता स्थापिली होती त्या भागातील सर्व राष्ट्राच्या अितिहासावरून हीच गोष्ट सिद्ध होते की, मुसलमानाची राजसत्ता आणि धर्मसत्ता ही दोन्हीही जी बहुसंख्य राष्ट्रं अुखडू शकली नाहीत ती तर आमूलात नष्ट होअून मुसलमानमय झालीच परंतु ज्या काही अमुस्लिम राष्ट्रानी मुस्लिमाची राजसत्ता अुलथून पाडली परंतु त्यानी स्थापलेली अिस्लामी धर्मसत्ता मात्र तशीच अबाधित ठेवली ती राष्ट्रेही मुस्लिमाच्या सतत नि भयावह अुपद्रवा-पासून सुटू शकली नाहीत केवळ तीच दहा पाच राष्ट्रे काय ती त्या काळी मुसल मानाच्या ग्रासातून मुक्त होअू शकली, अितकेच नव्हे तर अुलट मुसलमानाचा ग्रास करू शकली की ज्यानी त्याच्यावरील मुसलमानाची राजसत्ता अुखडून पाडताच मुस्लिम धर्मसत्तेवरही लगोलग दारुण प्रत्याक्रमण करून आपआपल राष्ट्र धार्मिक प्रकरणीसुद्धा निर्मुस्लिम करून सोडले ह्या अुदाहरणाच्या स्पष्टीकरणार्थ स्थला भावामुळे त्या काळचे अेकच अुदाहरण तेवढे अिथे देअू ते म्हणजे स्पेनच

मुस्लिमानी पादाक्रांत केलेला स्पेन निर्मुस्लिम कसा झाला ?

हिंदुस्थानवर मुस्लिमाची आक्रमणे चालली होती त्याच कालखंडात स्पेन-देशासही पादाक्रांत करून त्या देशात अरब विजेत्यानी ओमियेड खलिफाच्या अधिपत्याखाली अेक प्रबळ मुसलमानी राजसत्ता स्थापन केली होती अर्थातच युरोपातील अितर भागात चालू होती तशीच मुस्लिमाची धार्मिक आक्रमणे स्पेन देशातील ख्रिश्चनावरही चालू होअून अनन्वित अत्याचाराचा कहर अुसळला अगणित ख्रिश्चन स्त्री पुरुषाना बाटविण्यात आल किंवा ठार मारण्यात आल पुढे काही शतकानंतर मुसलमानातच आपआपसात यादवी माजली तेव्हा युरोपातील चळावत चाललेल्या फ्रान्ससारख्या ख्रिश्चन राष्ट्राच्या साहाय्याने आणि पोपच्या प्रबळ प्रोत्साहनाने, मुस्लिमाच्या राजकीय नि धार्मिक प्रपीडनामुळे गांजून गेलेल्या स्पेनमधील ख्रिश्चन लोकानी आपल्या अेका जुन्या राजवंशाचे नेतृत्वाखाली मुसलमानी

राजसत्तेविरुद्ध मोठे बंड अुभारले अनेक वर्षांच्या लढायानंतर शेवटी अिसवी सनाच्या पंधराव्या शतकात स्पॅनिश ख्रिश्चनांनी मुसलमानी राजसत्तेचा पुरा मोड करून टाकला परंतु हिंदुस्थानप्रमाणेच स्पेनमध्येही मुसलमानांच्या हातून जरी राजसत्ता हिरावली गेली होती तरीही मुसलमानांनी बाटविलेल्या अगणित स्पॅनिश ख्रिश्चनांवर आणि त्यांच्या वसतीखाली असलेल्या भूक्षेत्रावर मुसलमानांनी जी अिस्लामी धर्मसत्ता स्थापलेली होती ती तशीच अराधिन राहिली होती अितकेच नव्हे तर स्पॅनिश राष्ट्राला पुढे मागे दुभगून टाकण्यासही कारणीभूत होण्याअितकी ती स्फोटक नि भयावह होती हे संकट ज्यांना डोळ्यापुढे धडधडीत दिसत होते आणि मुसलमानांनी पूर्वी केलेल्या धार्मिक अत्याचाराचा संधि सापडताच सूड घेण्यासाठी जे नेहमीच टपलेले असत त्या स्पॅनिश ख्रिश्चनांनी मुसलमानी राजसत्ते-प्रमाणेच वरील मुसलमानी धर्मसत्तेलाही धुळीस मिळविण्याचा निर्धार केला

त्यातही ख्रिश्चन लोकांच्या पायात काही हिंदु लोकांप्रमाणे रोटीबंदी, बेटी-बंदी, शुद्धिबंदी, सिंधुबंदी अित्यादि ' धर्माचाराच्या ' बेड्या ठोकलेल्या नव्हत्या.

त्यामुळे मुसलमानांनी बाटविलेल्या त्यांच्या अगणित ख्रिश्चन स्त्रीपुरुषांना ' बाप्तिस्मा ' देअून, शुद्ध करून, ख्रिश्चन धर्मात परत आणण्याचे कार्य राजकीय रणात विजयी झालेल्या स्पॅनिश लोकांना मनात येताच पार पाडण्याअितके सुलभ होते अडचण जी होती ती मुस्लिमांच्या राजसत्तेची नि शस्त्रबलाची तिचा नायनाट होताच स्पॅनिश ख्रिश्चन लोकांनी साऱ्या स्पेन देशातून मुस्लिम धर्माचा अुच्छेद करण्यासाठी अेकच धुमाकूळ मांडला मुसलमानांनी बाटविलेल्या सहस्रा-वधि ख्रिश्चनांना पुन्हा ' बाप्तिस्मा ' देण्याची अखंड सत्रे चालू झाली मुसल-मानांकडून यत्रतत्र सशस्त्र संघर्ष होतो असे दिसताच स्पेन अधिकच चिडून गेले स्पेनच्या ख्रिश्चन राजसत्तेने, ख्रिश्चन धर्मसत्तेने आणि ख्रिश्चन जनतेने प्रकट प्रतिज्ञा केली की स्पेनमध्ये मुसलमान म्हणविणारा कोणताही मनुष्य किंवा मशीद म्हणविणारे कोणतही बांधकाम यापुढे अस्तित्वात राहता कामा नये !

स्वतंत्र झालेल्या स्पेनच्या राज्यशासनाने अेक निश्चित अवधि ठरवून दिला आणि साऱ्या राज्यभर घोषणा करविली की या अवधीच्या आत झाडून साऱ्या मुसलमान स्त्री पुरुषांनी अेकतर आपण होअून ख्रिश्चन धर्माचा स्वीकार केला पाहिजे, नाहीतर त्यांनी त्या अवधीमध्ये सहकुटुंब सहपरिवारे देशाच्या बाहेर निरयाचे निघून गेले पाहिजे पण जे कोणी मुसलमान त्या अवधीत ख्रिश्चनही होणार नाहीत किंवा स्पेन देशही सोडणार नाहीत त्या सर्व मुस्लिम स्त्री पुरुषांचा अेकजात शिरच्छेद करण्यात येअील !!

काय म्हणता ? कोण घोर ही ख्रिश्चन राजाज्ञा ? होय ! पण हेही ध्यानात ठेवा की स्पेनला जेव्हा मुसलमानांनी जिंकले तेव्हा त्यांनी ह्याहूनही अघोर असे अत्याचार ख्रिश्चन जनतेवर तेथे बळाने धर्मांतर घडवून आणण्यासाठी केलेले होते. त्या वेळी ख्रिश्चन रक्ताचे पाट मार्गोमार्गी मुसलमानांनीही वाहविले होते !

आज मुसलमानी रक्ताचे पाट मार्गोमार्गी ख्रिश्चन वाहविणार होते वर दिलेली अवधि सपताच स्पॅनिश ख्रिश्चनानी ठिकठिकाणी अुठाव करून स्पेनमध्ये अुरलेल्या मुस्लिमाचे, त्या अिस्लामी स्त्री पुरुषाचे, आबाल-वृद्धाचे सरसकट शिरकाण केले मुस्लिम रक्तात न्हाअून स्पेनचे ख्रिश्चन चच 'शुद्ध' झाले! स्पेन निर्मुस्लिम झाले म्हणून स्पेन 'स्पेन' राहिले! त्याचे 'मोरोक्को' झाले नाही!

मुसलमानाची तीच दुर्दशा पोलड, सर्व्हिया, बल्गेरिया, ग्रीस अित्यादि ख्रिश्चन देशात होअून त्या त्या देशानी मुसलमानी राज्याच्या नि धर्माच्या पजा-खाली पिचलेले आपले देश स्वतत्र करून निर्मुस्लिम करून टाकले

✦ ✦ ✦

प्रकरण ८ वे

पूर्वार्धाचा समारोप

या मर्व पूर्वार्धात जी अनेक विषेये चर्चिली गेली आहेत त्या चर्चेचा मुख्य आशय ह्या समारोपात सक्षिप्तत अेकसूत्रीपणे असा सागता येअील की—

अैतिहासिक काली अितर कोणत्याही महान् राष्ट्राप्रमाणे भारतावरही मुख्यत यवन, शक नि हूण या परकीय म्लेच्छाची जी सशस्त्र नि भयकर आक्रमणे झाली आणि ज्याच्याशी भारताला शतकोशतके झुजावे लागले त्या सर्व म्लेच्छ आक्रमणाचा समरागणात शेवटी पूर्णपणे पराभव करून हिंदुस्थानने त्याच्या राज-सत्तेचा समूळ अुच्छेद केला आणि आपले राजकीय स्वातत्र्य पुन्हा पुन्हा प्रस्थापित केले. अितकेच नव्हे तर यवनशकहूणादिक म्लेच्छ राष्ट्राच्या ज्या लक्षावधि लोकानी त्या त्या राजकीय सघर्षाच्या काळात हिंदुस्थानातील अनेक प्रात व्यापून टाकून नित्याचीच वसती केली होती त्याना आपल्या वैदिक धर्माची, दवदेवताची, सस्कृत-सस्कृतीची दीक्षा देअून आपल्या समाजात अितके पूर्णपणे सव्यवहार्य करून घेतले की, त्याच्या मूळच्या म्लेच्छीय गोत्राचाच काय पण नावाचासुद्धा त्याग करून आमच्या हिंदुजातीत ते बहुताशी स्वेच्छेने नि पूर्णपणे अेकरस नि अेकजीव होअून गेले

परतु मुसलमानी आक्रमणाचे 'अभूतपूर्व सकट' जेव्हा हिंदुस्थानवर कोसळले, तेव्हा त्या सकटाला हाणून पाडण्यासाठी अेक सहस्र वर्षे हे हिंदुराष्ट्र त्या मुस्लिम आक्रमकाशी जरी झुजत राहिले आणि शेवटी मुस्लिमानी हिंदुस्थानात स्थापिलेली अिस्लामी राजसत्ता जरी यवनशकहूणादिक परकीयाच्या सत्तेप्रमाणे अुखडून टाकून हिंदूनी आपले राजकीय स्वातत्र्य पुन्हा प्रस्थापित केले, तरी मुस्लिमाच्या धर्मसत्तेखाली गेलेले हिंदूचे सख्याक्षेत्र आणि मुसलमानाच्या त्या वसतीखाली मुस्लिमानी बळकावून टाकलेले भूक्षेत्रही सोडवून यवन शकादिकाचे केले तसे मुसलमानाचे सपूर्ण हिंदूकरण ते त्या काळचे हिंदु का करू शकले नाहीत?

या ग्रंथाच्या आरंभी प्रस्ताविलेल्या वरील मुख्य प्रश्नांची चिकित्सा अैतिहासिक आधारे ह्या वरील पूर्वार्धात मुख्यतः केलेली आहे. त्या त्या काळच्या परिस्थितीप्रमाणे केलेल्या ह्या अैतिहासिक चिकित्सेचा निष्कर्ष असा आहे की, मुसलमानाची राजसत्ता अुलथून पाडताच किंवा पाडीत असता ज्या अनेक अनुकूल संधि सापडल्या त्या त्या वेळी शस्त्रबळाने बलवत्तर असताही आणि राजकीय क्षेत्रात मुसलमानांची धुळधाण अुडवून दिली असताही हिंदुजनतेने किंवा हिंदुराज्य मंडळाने अत्याचारी मुसलमानांनी स्थापिलेल्या धर्मसत्तेवर प्रत्याचारी प्रत्याक्रमण केलें नाही. झाडून साऱ्या मुसलमानांना, अवश्य तर बळाने सुद्धा, हिंदु करून घेतलें नाही !

पूर्वी जसें यवनशकहूणादिक पादाक्रांत परराष्ट्रीयांना ते स्वधर्मात येअू पाहताच त्या काळच्या हिंदुजगताने सहासन – सहवास – सहविवाहादिक सामाजिक जीवनाच्या सर्व अुपांगांत, पात्रापात्रविवेक न सोडताही, सामावून घेतलें, त्याचप्रमाणे मुसलमानाची हिंदुस्थानातील राजसत्ता आपल्या पराक्रमाने पादाक्रांत करून टाकताच जर त्या काळच्या विजयी हिंदुजगताने, रोटीबंदी, बेटीबंदी, शुद्धिबंदी, सिंधुबंदी अित्यादि सामाजिक रूढीच्या बेड्या ताड ताड तोडून टाकून यच्चयावत् मुसलमानांना शुद्ध करून हिंदुसमाजाच्या त्या काळच्या जातिपरंपरेत पात्रापात्र विवेक न सोडता, सामावून घेतलें असतें तर त्याच काळी हें हिंदुस्थान, स्पेनप्रमाणेच, निर्मुस्लिम होअून गेलें असतें; 'हिंदूचें स्थान' अशा अगदी अन्वर्थकपणे हिंदुस्थान झालें असतें.

ह्या ग्रंथात साधारणतः अिसवी सन ७०० ते अिसवी सन १८०० पर्यंतच्या कालखंडातील मुसलमानांच्या हिंदुस्थानवर झालेल्या आक्रमणाच्या आणि त्यामुळे सतत चाललेल्या हिंदु-मुस्लिम महायुद्धमालिकांच्या अितिहासाची चिकित्सा केलेली आहे. अर्थातच त्या चिकित्सेतील विधानाचा संबंध त्या कालखंडातील परिस्थितीलाच काय तो लागू आहे. असी अैतिहासिक समालोचनें वाचताना वाचकानी हे नेहमीच ध्यानात ठेवलें पाहिजे की, त्या अैतिहासिक परिस्थितीत देशकालपात्राच्या अनुषंगाने जें कृत्य अवश्य, अिष्ट वा हितावह ठरलें असेल किंवा ठरण्यासारखें होतें तें अन्य परिस्थितीतही किंवा अन्य कालखंडातही तसेंच अवश्य, अिष्ट अथवा हितावह ठरतेंच असें नाही. अितकेंच नव्हे तर क्वचित् तें देशकालपात्रभेदांनी अनवश्यक, अनिष्ट नि अहितकारकही ठरू शकेल. मग तो राजकारणातील प्रश्न असो, धर्मकारणातील असो किंवा जीवनातील अितर अेखाद्या क्षेत्रातील असो. राजकारणात नि धर्मकारणात मुरलेल्या समर्थ रामदास स्वामींनी त्यांच्या खालील ओवीमध्ये हेंच मर्म निक्षून सांगितलेलें आहे की :–

समयासारखा समयो ये ना । नेम अेकचि चालेना ॥
नेम धरिता राजकारणा । व्यत्ययो घडे ॥१॥

— पूर्वार्ध समाप्त —

✦ ✦ ✦

सोनेरी पान पांचवें (उत्तरार्ध)

प्रकरण १ ले

विषयानुबंध

हिंदुराष्ट्राच्या अितिहासातील 'सहा सोनेरी पाने' हा जो ग्रंथ आम्ही लिहीत आहो, त्याच्या प्राचीन अितिहासाच्या पूर्वीच प्रसिद्ध झालेल्या पहिल्या भागाच्या आरंभी आम्ही ह्या ग्रंथाची रूपरेषा जवश्य तितकी आखली आहे त्यात वर्णि-ल्याप्रमाणे आम्ही आता ह्या दुसऱ्या भागाचा अुत्तरार्ध लिहिण्यास आरंभ करीत आहोत

आताच संपविलेल्या पूर्वार्धात हे स्पष्ट केलेले आहे की, मुसलमानांशी हिंदूंचा जो धार्मिक आणि राजकीय अशा दोन प्रचंड आघाड्यांवर शतकाशतक युद्धसंघर्ष चाललेला होता, त्यातील धार्मिक आघाडीवर मुसलमानांच्या आक्रम-णाचा पूर्ण प्रतिकार करून त्यांचा पाडाव करण्याअितकी हिंदूंची धार्मिक समरनीति सबळ नव्हती अितकेच नव्हे तर मुसलमानांच्या त्या धार्मिक आघाडीच्या राक्षसी समरनीतीपुढे ती हिंदूंची धार्मिक समरनीति अगदी दुर्बल नि आत्मघातक ठरली कारण आततायी शत्रूच्या नीतीहून अधिक कठोर, क्रूर नि धारदार अशी समर-नीति ज्याची असेल तेच राष्ट्र त्या शत्रूचा पाडाव करू शकते, हें कोणत्याही स्वरूपातील युद्धाचे मुख्य धोरण असावे लागते, ही गोष्ट हिंदुराष्ट्र धार्मिक आघाडी-पुरते तरी त्या काळी पार विसरून गेले होते

अगदी वैदिक नि पौराणिक काळी आपल्या हिंदुराष्ट्राच्या त्या काळच्या पूर्वजांना ज्या दैत्य, दानव, राक्षस अित्यादि अघोरी, मायावी, क्रूर अगदी नरमांस भक्षक अशा शत्रूंशी लढावे लागले, त्या त्या शत्रूहून स्वतः ते आपले त्या वेळचे पूर्वज देव, सम्राट, युद्धस्तोत्राचे अुद्गाते वैदिक ऋषि किंवा पौराणिक महाकाव्य-कार, हे युद्धात सक्रिय भाग घेणारे आपले सर्व पूर्वजही त्या राक्षसादिक शत्रूंहून अधिक अघोरी, अधिक मायावी, अधिक क्रूर, राक्षसाहूनही सवाई राक्षस धार्मिक समरांगणात बनू शकले, तसतसे युद्धधोरण आखू शकले, आचरूही शकले, ह्या-मुळेच त्या त्या काळी त्या त्या युद्धात आपले पूर्वज यशस्वी होत गेले, आणि आपले राष्ट्र अधिकाधिक प्रबळतर नि विस्तारशील होत गेले हें वेदकाळच्या किंवा पौराणिक काळच्या कथांतून दिसून येते

त्या वेळेस राजकीयच नव्हे तर धार्मिक आघाड्यांवरही शत्रूंशी सामना द्यावा लागे श्रीरामाला ऋषींचे रक्षण करण्यासाठी विश्वामित्राने जेव्हा वनात नेले

तेव्हा राक्षसांनी आमच्या त्या वेळच्या यज्ञयागादिक धर्मकृत्यांचा केवढा विध्वंस मांडला होता, आमच्या ऋषिकन्यांचे कसे अपहरण केले जाओी, ते ते वर्णन करून सांगितले आहे पुढे दंडकारण्यात तर श्रीराम गेले असता रावणाच्या राक्षस सैन्याने तेथील अल्पसंख्य ऋषींच्या आश्रमांची, यज्ञयागांची, अग्निवेशांची आणि प्राणांची कोण दुर्दशा अुडवून दिली होती ती रामचंद्रास सांगितलेली आहे आणि ऋषींच्या रक्तमांसांना त्या नृशंस राक्षसांनी खाअून पिअून जी त्यांची हाडके फेकून दिली होती त्या अस्थींचे ढीगचे ढीग ठिकठिकाणी पडलेले दाखवून दिले यावरूनच स्पष्ट होओील की, राक्षसांचा आपल्या पूर्वजांशी दीर्घकाल झालेला पौराणिक काळचा संघर्ष धार्मिक आघाडीवरही होता, आणि तेव्हा धार्मिक युद्धआघाडीवरही राक्षसांच्या क्रौर्यास हाणून पाडणारे सवाओी क्रौर्य, राक्षसास जिंकण्यास सवाओी राक्षस बनणे, हे देवही आणि ते देवतुल्य सम्राटही आमच्या धर्माचे अेक पवित्र कर्तव्य मानीत याची चर्चा या पुस्तकात पूर्वीही ७३२–७३३ या पृष्ठांवर केलेली आहे. तरीही निर्देशासाठी अिथे अितका अुल्लेख केला तरी पुरे आहे की, अगदी भक्त संप्रदायी प्रल्हादाचे संरक्षण करण्यासाठी जो नृसिंहाचा अकाळविकाळ अवतार प्रकट झाला आणि ज्याने आमच्या धर्माचा द्वेष करणाऱ्या हिरण्यकश्यपूचे आपल्या सिंहीय नखाग्रांनी पोट फाडून आतडी बाहेर काढली, तो नृसिंह आमच्या राष्ट्राचे दैवत होता, पुढारी होता कचाच्या आख्यानासारखी आख्यानेही हेच दाखवितात की देवांनो युद्धामध्ये –

व्रजन्ति ते मूढधियः पराभवम् । भवन्ति मायाविषु ये न मायिनः ।।

हेच धोरण धर्म्य मानलेले असे कपटी शत्रूशी सवाओी कपटाने, क्रूर शत्रूशी सवाओी क्रौर्याने लढणे हाच अशा शत्रूंना निर्दाळिण्याचा अेकमेव मार्ग होय, ह्या धार्मिक युद्धातूनही पौराणिक काळच्या अंतापर्यंत तरी आमच्या पूर्वजांचे अभिमानास्पद धार्मिक युद्धसूत्र असे

तथापि जेव्हा देवादेवांत किंवा आपल्या आपापसांतील जातींत युद्धे जुंपत – जशी कौरव पांडवांत – तेव्हा तेव्हाची युद्धनीति ही अगदी निराळ्या प्रकारची होती कोण्या अेका रथ्यावर अनेक रथ्यांनी तुटून पडू नये, शरण आलेल्यास जीवदान द्यावे, अितका बारीक न्यायान्यायविवेक प्रत्यक्ष रणांवरही आचरला पाहिजे, असे सांगणारी युद्धनीति अुपदेशिली जाओी, कारण ती अुदार युद्धनीति युद्धातील अुभय पक्ष मानीत असे.

परंतु पौराणिक काल संपून आम्ही भाग १ (पृष्ठ ५८३) मध्ये सांगितल्याप्रमाणे जेव्हा आपला अितिहासकाल चालू झाला तेव्हापासून आपल्या हिंदुस्थानावर पारसिकांची, यवनांची, ग्रीकांची, शकंकुशाणांची, हूणांची अित्यादि जी लहानमोठी परचक्रे चालू झाली ती सर्व मूलतः धार्मिक शत्रुत्वाने झालेली नव्हती. त्यांचा मूळ आणि केवळ हेतु राजकीय सत्ता हाच होता. त्यांचा स्वतःचाच धर्म न्यूनाधिक

प्रमाणात वैदिक धर्माच्याच अुपांगाप्रमाणे होता पुढे तर ते सर्व आक्रमक आपणा हिंदूकडून पराभूत झाल्यानंतर त्यांच्यापैकी जे लक्षावधि लोक हिंदुस्थानातच राहिले ते हिंदुराष्ट्रातच पूर्णत सामावून गेले अशा परिस्थितीत त्या अैतिहासिक काळात त्या परकीय आक्रमकांचा आपल्या धर्मावरही कोणचाही घाला पडला नसल्यामुळे त्यांच्याशी झालेल्या केवळ राजकीय युद्धात आपल्या पूर्वजांनी जशास तसे अशीच नीति अवलंबून त्या त्या डावपेचांनी त्यांना अती चारी मुंड्या चीत केले ती युद्ध केवळ राजकीयच असल्याने तिथे आत्यंतिक दया, माया, सत्य, अहिंसा इत्यादि धर्माधर्मादिक भावनांचा वा तत्त्वांचा धार्मिक स्वरूपाचा कोणताही प्रश्न मूलत संभवत नव्हता त्यामुळे कोण्या परधर्मीय शत्रूने आपल्या धर्मावर सशस्त्र आक्रमणे केली असता त्यांचाही प्रतिकार राजकीय आक्रमणाप्रमाणेच जशास तसे, शौर्यास सवाअी शौर्य, कपटास सवाअी कपट, हिंसेस सवाअी हिंसा आचरून करणे हेच धर्म्य आहे शूराचे कर्तव्य आहे, ही जी वृत्ति, तिचा अुपयोग करण्याचा प्रसंगच राक्षसादिकांशी झालेल्या धार्मिक युद्धानंतर शतकानुशतके न आल्यामुळे, आपल्या राष्ट्रीय मानसात निश्चेतन होअून पडली

त्यातही त्याच मध्यंतराच्या काळात आजीवक, जैन, बुद्ध अित्यादि वैदिक धर्मातूनच फुटून निघालेल्या संन्यासप्रवण नि आत्यंतिक अहिंसाप्रधान धर्ममतांनी आत्यंतिक अहिंसा, दया, माया हाच काय तो खरा धर्म आहे, अशी शिकवणूक समाजास दिली अुरलेल्या वैदिकांमध्येही वर्णभेदातूनच जातिभेदाच्या, खाण्यापिण्याच्या, स्पर्शास्पर्शाच्या, समाजातल्या व्यावहारिक अैकजीविताचीही खांडोळी करणाऱ्या धार्मिक रूढी बळावून त्यांनाच व्यावहारिक धर्म म्हणून समजण्यात येअू लागले पुढे पुढे तर आपल्या यज्ञयागातही मांसभक्षण निषिद्ध ठरविले गेले सत्यादिक सद्गुणांची आत्यंतिक रूपेही बहुधा दुर्गुणच ठरतात ही जाणीवसुद्धा आपल्या त्या काळच्या धर्मसमजुतीत लोपून गेली, आणि तसा राष्ट्राचा आत्मघात करणारा सद्गुणाचा आत्यंतिक अप्रासंगिक आणि आत्मघातक अवलंबच मोठा अुच्चतम सद्गुण समजण्यात येअू लागला साधारणत सत्य तेच वदावे हा सद्गुण हें ठीक, मान्य केलेले दान किंवा वचन पूर्ण करावे, हा सद्गुण हेही ठीक, पण या सद्गुणाची बढाअी करता करता आणि करण्यासाठी हरिश्चंद्राने विश्वामित्र ऋषीला स्वप्नामध्ये 'माझे राज्य मी तुला देतो' म्हणून दिलेले वचन नि दान जागे झाल्यानंतरही खरे करण्यासाठी विश्वामित्र ऋषीला आपल्या राष्ट्राचे राज्य त्याने देअून टाकले आणि म्हणून ते कृत्य सत्याच्या सद्गुणाचे अुत्कृष्ट अुदाहरण होय, अशा आत्यंतिक 'सद्गुणाच्या' बाष्कळ कथा पुराणातून वर्णन करून राष्ट्रीय युद्धनीतीला भाकड, मेंगळे नि आत्मघातक वळण देण्यात आले, याची मात्र निंदा करावी तितकी थोडीच सत्याचा जसा हा राष्ट्रद्रोही अतिरेक पूजनीय ठरला त्याहूनही अहिंसेच्या अतिरेकाला सर्वोत्तम सद्गुण म्हणून

जो आचारधर्म त्या काळच्या बहुतेक जैन, बौद्ध, काही अशी वैष्णव ग्रंथातही गौरविला आहे आणि अुपदेशिला आहे, त्याने तर आमच्या मुसलमानादिक शत्रूंनी आमचा पुढे घात केला नसेल, अितका भयंकर घात आमचा आम्ही आधीच करून घेतलेला होता. पौरुष, पराक्रम हे दुर्गुणातले दुर्गुण समजून अधर्म्य मानले जाअू लागले आणि जो जितका पौरुषहीन, पराक्रमशून्य, राष्ट्रीय अन्यायाचा सवाअी सूड घेण्याची शक्ति तर राहोच, पण अिच्छाही अंगी नसलेला बुळगा तो तितका धार्मिक दृष्टचा मोठा महंत, संत, मुक्त, महात्मा असे आमच्या धार्मिक व्यवहारात मानण्यात येअू लागले

या विषयाचा अवश्य तितका सविस्तर खल पूर्वार्धात 'सद्गुण-विकृति' अित्यादि प्रकरणातून (पान ७१९) सोदाहरण आणि साधार करण्यात आलेलाच आहे, आणि या अुत्तरार्धातही अनेक राजकीय आघाडीवरील वर्णनात तो न सागता होणारच आहे. येथे हा अुल्लेख येवढ्यासाठीच केला की, पौराणिक कालानंतरच्या आमच्या राष्ट्रावर झालेली परकीयांची सर्व आक्रमणे राजकीय स्वरूपाचीच काय ती असल्याने आणि आमच्या धर्मासच अुच्छेदिणारी सशस्त्र आक्रमणे आमच्यावर राक्षसकाळानंतर मोठ्या प्रमाणावर मुळीच झालेली नसल्यामुळे तशा धार्मिक सशस्त्र आक्रमणाचा प्रतिकार करणारी युद्धनीति आम्ही पार विसरून गेलो होतो. सद्गुणांची नि धर्माची आमची व्यावहारिक व्याख्या आणि आचारही पार पालटून गेले होते. त्याची नरसिंहावताराची जशास तशी अुग्र धर्मयुद्धनीति पालटून ती शाकाहारी, गवतखाअू, सहिष्णु आणि कोडगी झालेली होती.

त्यामुळे पूर्वार्धात आवश्यक तितक्या सविस्तरपणे वर्णन केल्याप्रमाणे मुसलमानांनी जेव्हा त्या काळात आमच्या धर्मावरही त्या पौराणिक काळाच्या राक्षसांहूनही अत्युग्र, हिंसक नि सशस्त्र आक्रमण केले तेव्हा आमच्या त्या सन सातशेच्या कालखंडातील पूर्वजांनी हिंदूंची त्या काळची जी मेंगळी, धर्मरक्षक नीति होती तिनेच त्या मुसलमानांच्या आक्रमणाला तोंड दिले. सापाला दूध पाजणाऱ्या त्या अतिरेकी, भाबडट, आत्मघातक आणि स्वधर्मरक्षणास असमर्थ असणाऱ्या तथापि स्वत:स स्वधर्मरक्षक समजणाऱ्या धार्मिक आचारनीतीनेच तोंड देण्याचा प्रयत्न केला. लांडग्याशी लढण्यासाठी शेळीने आपली मान आपणहून पुढे केली. हे सर्व पूर्वार्धात विशद केलेले आहेच. त्यामुळे धार्मिक आघाडीवर आमची जी प्रचंड हानि झाली तीही वर्णिलीच आहे. म्हणून आता धार्मिक आघाडीवरील मुसलमानांशी झालेल्या सशस्त्र संघर्षाचा विषय आटोपता घेअून त्यांच्याशी झालेल्या राजकीय आघाडीवरील महायुद्धाच्या समीक्षणाचा अुत्तरार्ध प्रारंभ करू.

\+ \+ \+

प्रकरण २ रे

हिंदुस्थानचे नि अरबांचे पूर्वापार संबंध

हरिवंशादिक अुपपुराणापैकी अेका अुपपुराणामध्ये मौसल पर्वाची कथा आलेली आहे त्यातील 'मुसल' शब्द माझ्या अगदी विद्यार्थिदशेत मी जेव्हा वाचला आणि त्या समुद्रकाठची मोठमोठी शेवाळी यादवांनी आपसात लढण्यासाठी अुपटनाच त्यांची माठमोठाली 'मुसळे' हाेअून त्याचाही अुपयोग यादवांनी अेकमेकांना झोडपून काढण्यात मारक शस्त्रासारखा केला ह्या तेथील वर्णनाचा जेव्हा मला अचंबा वाटू लागला तेव्हा, मला अकस्मात् सुचले की, हा मौसल शब्द मुसल शब्दापासून पौराणिकांच्या अद्‌भुत रूपकाच्या परंपरेप्रमाणे त्या मुसल शब्दावर केलेली अेक कोटी असावी आणि त्या सौराष्ट्र–गुजराथच्या सिंधुतीराला व्यापारासाठी अगदी प्राचीन काळापासून येणाऱ्या जाणाऱ्या आज ज्यांना आपण अरब म्हणतो, त्या देशातील लोकांनी मुसलमानी धर्म स्वीकारल्यानंतर त्यांना मिळालेल्या मुसलमान ह्या नावावरून सुचली असावी, असे मला वाटू लागले परंतु या शंकेला कालाचा किंवा अितर घटनांचा कोणताही आधार तेव्हा मिळण्यासारखा नव्हता

त्यानंतर अंदमानात असताना मी बंगाली वाङ्‌मय जेव्हा पुष्कळसे वाचू लागलो तेव्हा मला आज असे आठवते की, बंगालचे सुप्रसिद्ध अमित्राक्षर छंदाचे प्रवर्तक आणि मेघनाद काव्याचे कर्ते श्रीयुत मधुसूदन दत्त यांनी किंवा वंदेमातरम् राष्ट्रगीताचे कवि बंकिमचंद्र यांनी भगवान् श्रीकृष्णाच्या देहोत्सर्गासंबंधी कोणता तरी अेक निबंध लिहिला आहे, त्यात भगवंताच्या देहावसानानंतर बलराम आपले मूळचे शेषाचे रूप घेअून समुद्रात आपल्या अनुयायांसह निघून गेले, अशी जी कथा आहे, तिचे त्यांनी अेक संभवनीय स्पष्टीकरण असे केले की, आपल्या अनुयायांसह नौयानांच्या समूहातून बलराम हे द्वारकेजवळील पश्चिम समुद्रात शिरले आणि कोणच्या तरी परद्वीपात नौकांच्या सर्पाकार व्यूहाने समुद्रमार्गे निघून गेले. या अर्थाशी जुळेल अशी आणखी अेक वस्तुस्थिति अेका आर्यसमाजी प्रचारकाच्या प्रवासवृत्तात मी जी वाचली होती, ती मला आठवली. ती अशी की, हे आर्यसमाजी गृहस्थ न्यूनाधिक आजपासून पन्नास अेक वर्षांमागे अरबस्थानातील हिंदु प्रवाशांची काय स्थिति आहे, हे पाहण्यास गेले होते. तेथे त्यांना शोध करता असा अेक लहानसा गट आढळला की ते लोक शेंडी ठेवीत असत. त्यांनी सांगितले की, आमच्यात जी अेक पूर्वापार दंतकथा पवित्र भावनेने आमचे वाडवडील सांगत आलेले आहेत तीवरून आम्ही केव्हातरी अगदी पुराणकाळी भारतातून अिकडे आलेले आहोत भारतात अेक महायुद्ध झाले होते त्यावेळेस आम्ही तो देश सोडून समुद्रमार्गे अिकडे येअून नवीन अुपनिवेश (वसाहत) स्थापिला. त्यानंतर अिकडच्या

कोणत्याही अुलाढालीत येथील लोकाच्या भानगडीत आम्ही पडलो नाही. म्हणून अजून आपल्या मूळच्या स्वरूपात आम्ही टिकून आहोत. ह्यावरून त्या प्रवाशानी जो तर्क केला की ते लोक महाभारताच्या शेवटी केव्हातरी अिकडे आलेले हिंदुच असावेत.

ह्या काही विधानावरून जर हे गृहीत धरले की, यादवाचा बलरामाच्या नेतृत्वाखाली अेक मोठा नवीन अुपनिवेश अरबस्थानात जाअून तिथे निवसला, तर आणखी अेकदोन गोष्टी त्या तर्काला पुष्टि देतात. पहिली ही की, तामीळ भाषेला तिचे मूळचे नाव 'अरवी' ह आहे आणि अरबस्थानाच्या मूळच्या लोकात जो लिंगपूजाप्रधान शैव धर्म प्रचलित होता असे अनेक अैतिहासिक मानतात, त्या धर्माच्या पुजाऱ्याना Druid द्रुअीड (द्रविड) म्हणून अिंग्लिशमध्ये म्हणतात. हाच द्रुअीड पुजारीवर्ग प्राचीन ब्रिटन नि आयर्लंडमध्येही विद्यमान असल्याच्या परपरागत दतकथा अितिहासकार सागतात

ह्या सर्व दतकथा आणि अशाच याविषयीच्या अितर अैतिहासिक दतकथा विस्ताराने सागत बसण्याचे हें स्थळ नव्हे. त्यावरून 'अरबस्थान'चा आणि भारताचा पूर्वापार अगदी पुराणकाळापासून निकटचा सबध असावा आणि त्या द्वीपकल्पातही भारतीय अुपनिवेश स्थापन झालेले असावेत. पूर्व समुद्रातील जावा प्रभृति भूप्रदेशाप्रमाणेच पश्चिम समुद्रातील ह्या, आज ज्याला अरबस्थान अित्यादि नावे पडलेली आहेत, त्या प्रदेशातही विशेषत दक्षिण भारतीयाची वसति, राज्ये, सस्कृति तेथे नादत असावी, असे अनुमान काढता येअी पण अिथे आम्ही कोणत्याही प्रकारे तो सिद्धान्त म्हणून अद्याप माडू शकत नाही केवळ त्याला सुचविणारी अनेक विभिन्न गमके तेवढी सक्षेपाने सागून टाकली आहेत अितर कोण्या सशोधकाचे चित्त या प्रश्नाकडे आकर्षित झाल्यास त्याना अुपयोगी पडाव्यात या दृष्टीने आम्हास महत्त्वाच्या वाटणाऱ्या वरील सूचना टिपून ठेवलेल्या आहेत.

या प्रश्नाशी लागू असणारा अर्वाचीन काळातील हिंदुस्थानचा आणि अरबस्थानचा सबध त्या काळी काय होता, तेवढ्यापुरते काय ते येथे पाहिले पाहिजे. तो काळ म्हणजे त्या अरबानी मुसलमानी धर्म स्वीकारल्यानतरचा म्हणजे सातव्या शतकातला होय. मुसलमानी धर्माचा जन्मच अि स ५७० मध्ये महमद जन्मला त्यानतर झाला. त्यातही प्रत्यक्ष अरबस्थानात अरब लोकानी मोठ्या प्रमाणात तो धर्म स्वीकारण्यास चाळीस पन्नास वर्षे लागली त्याच्या आपसात याच प्रश्नावर लढाया झाल्या. तरीही साधारणत मुसलमानाचा पळपुटा हिजरी सन अिसवी सनाच्या ६२२ मध्ये चालू झाला तेव्हापासून मुसलमानी धर्माचा आरभ ते धरतात तोच आपणही धरू.

त्या काळी हे नवे आक्रमक मुस्लिम अरब लोक अरबस्थान सोडून प्रथम त्याच्या शेजारच्या अिराणी साम्राज्यावर तुटून पडण्याचे आधीही हिंदु लोकाची

राज्यें सिंधु नदीच्या पलीकडे हूणांचा नाश केल्यानंतर पुन्हा जवळ जवळ चंद्रगुप्ताच्या काळच्या सीमापर्यंत कशी पसरली होतीं याचा त्या काळच्या अेका प्रख्यात प्रवाशाचाच पुरावा आधारभूत ग्रह. ह्युअेनत्संग हा चिनी प्रवासी अि. सन ६२९ च्या सुधीस हिंदुस्थानात वायव्येकडून जेव्हा आला तेव्हा त्याने केलेल्या चक्षुर्वैसत्यम् वर्णनाप्रमाणे हिंदुराज्याची वायव्य सीमा आज ज्याला काबूल, गझनी, कंदाहार असे म्हणतात. त्या सर्व प्रदेशाला व्यापून अुरलेली होती. त्या काळी भारतात येणारे बहुतेक चिनी यात्रिक मध्य आशियातून याच हिंदु राज्यांतून सिंधु ओलांडून हिंदुस्थानात येत.

हिंदु लोकांना चीनमध्ये त्या वेळी 'शिन्त्सु' असें संबोधीत

ह्यामुळेच हिंदुस्थानाला ते हिंदूंच्या प्राचीनतम सिंधु ह्या नावानेही निर्देशीत. म्हणूनच ते हिंदु लोकांना चीनमध्ये 'शिन्त्सु' असे संबोधीत. ह्या शिन्त्सु शब्दाचें हे रूप 'सिंधु' ह्या शब्दाचा चिनी अपभ्रंश आहे हे अुघड आहे. हिंदु शब्दाची अुत्पत्ति मूळ सिंधु शब्दापासून आहे या विधानाचा अगदी तत्कालीन हाही अेक चीनकडचा भक्कम पुरावा आहे.

सिंधमधील हिंदूंवर अरबी मुसलमानांनी केलेली पहिली स्वारी आणि तीत हिंदूंनी केलेला अरबांचा सपशेल पराभव

आजच्या बहुतेक अितिहासांतून अरबांची हिंदवरील पहिली स्वारी म्हणजे दाहीर राजावरची स्वारी आणि जीत हिंदूंचा पूर्ण पराभव झाला, ती होय असें अुल्लेखिलें जाते. पण ही गोष्ट धादान्त खोटी आहे. अरबांची सिंधवरील पहिली स्वारी जी झाली ती सन ६४० मध्ये आणि तीत अरबांचा हिंदूंनी सपशेल पराभव करून त्यांचा सेनापति मुसा ठार मारला होता, हे या भागाच्या पृष्ठ ६८८ वर दिलेलेच आहे.

अरब मुसलमानांची सिंधवर दुसरी मोठी स्वारी

परंतु अिसवी सन ७११ मध्ये मात्र महंमद कासम नावाच्या अरबी मुसलमान सेनापतीने पन्नास सहस्र सैन्य समवेत घेअून हिंदुस्थानच्या सिंध प्रांतावर दुसरी मोठी चढाअी केली. ह्या वेळी महाराजा दाहीर हा हिंदु राजा सिंधवर राज्य करीत होता. त्याने महमद कासमशी मोठा निकराचा लढा दिला. पण त्यात महाराजा दाहीरचा कसा पराजय झाला ते सर्व वर्णन या भागाच्या पृष्ठ ६८८ वर केलेलेच आहे

पण त्यानंतर न्यूनाधिक पन्नास वर्षांच्या आतच राजपुतांच्या आणि विशेषत: वीरवर बाप्पा रावळ ह्या चितोडच्या पुढाऱ्याने आणि राण्याने सिंधमधल्या मुसलमानांपासून तें हिंदुराज्य छिनावून घेतलें, अितकेंच नव्हे तर ह्या चितोडच्या महाराणा बाप्पाने आणि अितर हिंदु राजांनी आपापली सत्ता शक्य तो पुढे पुढे

रेटीत शेवटी पुन्हा पारियात्र पर्वत म्हणजेच हिंदुकुश पर्वताच्या शिखरापासून तो काश्मीर, 'गांधार' ज्यास आपण आज अफगाणिस्तान म्हणतो ते, आणि अितर तिकडचे प्रदेश मिळून थेट सिंधुसागरापर्यंत (म्हणजे ज्यास आपण आज अरेबियन समुद्र ह्या बहिष्कार्य नावाने निर्लज्जपणे संबोधितो तिथपर्यंत) हिंदुसत्ता पुनरपि राज्य करू लागली होती ती हिंदु राजसत्ता हिंदुकुशपर्यंत त्यापुढे तीनशे वर्षे टिकून होती

तीनशे वर्षे म्हणजे न्यूनाधिक सात आठ पिढ्या तरी होतातच होतात

अितका दीर्घ काळ आपली हिंदूंची राज्ये सिंधुपार नांदत असता आणि सिंध तर अका पचवीस तीस वर्षांच्या आत हिंदूंनी पुन्हा जिंकलेला असता बहुतेक अिंग्रज आणि हिंदु अितिहासकार या वस्तुस्थितीचा अुल्लेखसुद्धा करीत नाहीत. आणि असल्या अत्यंत निराधार समजुतीवर हे वाक्य की, कासमने सिंध जिंकला तेव्हापासून मुसलमान जे हिंदुस्थानमध्ये घुसले ते थेट रामेश्वरापर्यंत अेका दमात जाअून पोचले, आणि हा सारा काळ जणू काय सन ७११ पासून तो अिंग्रजांच्या हातून हिंदुस्थानची राजसत्ता जाअीपर्यंत हजार बाराशे वर्षे हिंदु हे परदास्यात सारखे खितपत पडलेले आहेत' हे जितके असत्य तितकेच हिंदूंना अपमानकारक असणारे वाक्य बहुतेक मोठमोठे अितिहासकार, साहित्यिक आणि जगातील नामांकित प्राध्यापकापासून तो आमच्या अिंग्रजी शाळेतील पोरासोरांपर्यंत जें घोकीत आलेले आहेत ते आमच्या अितिहासाचे असह्य विडंबन आहे।

हे विडंबन आता यापुढे तरी आपल्या शालेय अितिहासापासून तो साहित्यिक अितिहासापर्यंत सर्व अितिहासग्रंथांतून कोणत्याही सत्यनिष्ठ लेखकाने कटाक्षाने टाळलेच पाहिजे, आणि पूर्वीचे वर दाखविलेले निव्वळ खोटे नि हिंदूंना अपमानकारक असणारे अुल्लेख अितिहासातून मुळासकट खोडून टाकले पाहिजेत

ही तीनशे वर्षे

कारण ही तीनशे वर्षे, म्हणजे अिसवी सनाच्या अेक हजाराव्या वर्षापर्यंत हिंदुस्थानवर अगदी हिंदुकुशापासून तो सिलोनपर्यंत आणि पूर्वेस ब्रह्मदेशापर्यंत हिंदुराष्ट्राचे अधिराज्य स्वतंत्रपणे गाजत होते त्या काळातही आपले दक्षिणेतील हिंदु राजे चेर, चोल, पांड्य, राष्ट्रकूट, अित्यादि कधी हा तर कधी तो स्वतःस त्रिसमुद्रेश्वराधीश ही पदवी अविरोधपणे लावून घेण्याअितके पूर्व, पश्चिम नि दक्षिण समुद्रांवर आपले स्वामित्व गाजवीत असत, ही त्या काळची दक्षिण हिंदुस्थानाची सामर्थ्यसंपन्न आणि स्वातंत्र्यसंपन्न स्थिति तर कोणा अितिहासकाराने विचारातच न घेता जणू तीनशे वर्षांच्या प्रदीर्घ काळामध्ये सारा हिंदुस्थान हा मुस्लिमांच्या

किंवा अितर परकीयाच्या दास्यात पिचला जात होता हे म्हणणे अितिहासाला कधीही धरून होणारे नाही. वस्तुत या सर्व काळात सर्व हिंदुस्थानवर हिंदु राजाचीच सत्ता सन अेक हजाराव्या वर्षापर्यंत नादत होती.

अिसवी सन १००० ते सन १०३०

अितक्यात अेखादा धूमकेतु अकस्मात् अुगवावा त्याप्रमाणे गझनीचा महमद अुदय पावला. त्याने राज्यावर बसताच सारे हिंदुस्थान जिंकून मुसलमानमय करण्याची प्रतिज्ञा कशी केली आणि स्वाऱ्यावर स्वाऱ्या करून पंजाबातील मुलतानपासून तो सौराष्ट्रातील सोमेश्वरापर्यंतच्या साऱ्या अुत्तरपश्चिम हिंदुस्थानाच्या विस्तीर्ण भागात जाळपोळ, लुटालूट, विशेषत धार्मिक अत्याचार नि बलात्कार याचा कोण धुमाकूळ अुडविला, त्या अितिहासाचे सविस्तर समीक्षण या दुसऱ्या भागाच्या ७०३ ते ७२८ पृष्ठावर केलेलेच आहे

परंतु अशा प्रसंगी हिंदूनी त्या प्रलयातही टिकाव धरण्यासाठी अेकंदरीत जे साहस दाखविले आणि राष्ट्रीय संकटें सोसणाऱ्या शक्तीची, पराजयातही आत्मनिष्ठा खचू न देता, जी पराकाष्ठा दाखविली, तीमुळेच तशा प्रळयातूनही महमद गझनीच्या सहस्रावधि पिशाच्च्याच्या त्या स्वाऱ्या सन १०३० मध्ये महमद गझनी मरताच पचवीस तीस वर्षांतच नामशेष कशा झाल्या, आणि त्या युद्धाच्या राजकीय आघाडीवर तरी पंजाबच्या अुत्तरेच्या कोपऱ्यापर्यंतचा सिंधूपलीकडील प्रदेश सोडता, हिंदुस्थानात हिंदु राजसत्ता पुन्हा जिकडे तिकडे देशभर कशी नांदू लागली तेही कोणत्याही राष्ट्राच्या चिवटपणाचे अेक आश्चर्यकारक अुदाहरण म्हणून दाखविता येअील

दुसरी होही वस्तुस्थिति लक्षात ठेवली पाहिजे की, या अुत्तर हिंदुस्थानातील हिंदूवर महमद गझनीच्या स्वाऱ्यात तीस चाळीस वर्षे ओढवलेल्या राजकीय आघाडीवरील प्रळयातही संबंध दक्षिण हिंदुस्थान वर वर्णन केल्याप्रमाणे हा स्वातंत्र्य, संपन्नता, साहस आणि तिन्ही समुद्राचे स्वामित्वही जगाच्या तमाच गाजवीत राहिलेला होता

म्हणूनच या दोन्ही कारणामुळे गझनीच्या स्वाऱ्याच्या या तीसचाळीस वर्षांच्या काळातही सर्व हिंदुराष्ट्र मुसलमानाच्या किंवा कोणत्याही परकीय जातीच्या दास्यात सडत पडलेले होते असे म्हणणे शक्यच नाही वर सांगितल्याप्रमाणे हा अुत्तर पश्चिम हिंदुस्थानातील पंजाबकडचा थोडा भाग मात्र गझनीकडच्या मुसलमानानी धार्मिक आणि राजकीय अशा दोन्ही प्रकारच्या सत्ता स्थापन करून त्याच्या मुस्लिमराज्यास जोडून घेतला, हें आम्ही नाकारीत नाही तथापि तेव्हाही काश्मीरवर मात्र हिंदूचेच राज्य स्थिर होते होही गोष्ट ध्यानात ठेवली पाहिजे.

महमद गझनी १०३० मध्ये मृत्यु पावल्यानंतरच्या दोसवाशे वर्षांच्या काळात म्हणजेच जवळजवळ पाच पिढ्यांच्या काळात काश्मीरपासून तो आसाम ब्रह्मदेशापर्यंत सारा हिंदुस्थान राजकीय आघाडीवर पूर्वीप्रमाणेच स्वतंत्र, समर्थ आणि वैभवशालित्वात नादत होता. शंकराचार्यांनंतरही मोठमोठे आचार्य, मठस्थापक, संत, महंत, देवलासारखे स्मृतिकार, मेधातिथीसारखे भाष्यकार ह्याच कालात अुत्पन्न होअून साऱ्या भरतखंडभर आणि बृहत्तर भारतात सांस्कृतिक नेतृत्व करीत होते. संस्कृत भाषा हीच साऱ्या भारताची प्रचलित देवभाषा होती. काशी हीच साऱ्या भारताची सांस्कृतिक राजधानी होती. महमद गझनीच्या अुत्पातात जे आमच्या राष्ट्राच्या राजकीय आणि सांस्कृतिक जीवनावर खोल घाव झाले होते ते आमच्या राजमंडळाने याच काळात पुन्हा भरून काढले. अिकडे सोमनाथाचे देवालय पुन्हा अुभारले गेले, तर तिकडे ओरिसा ते आसामादिक भागापर्यंत भुवनेश्वरासारखी नवीन प्रचंड देवालये आणि नवीन धर्मकेंद्रे अुभारली जात होती. पूर्व, पश्चिम आणि दक्षिण समुद्रावर हिंदूंची सत्ता, व्यापार आणि सहस्रावधि सैनिकांची, राजकारण्यांची येजा पूर्वेकडे थेट मेक्सिकोपर्यंत आणि पश्चिमेकडे आफ्रिकेपर्यंत पूर्वकालाप्रमाणेच अप्रतिहतपणे चालू होती आणि त्यामुळे तिकडच्या द्वीपांतरातील हिंदुराज्यांना त्यांचा सतत पुरवठा होअून त्या बृहत्तर भारताचा या मूळ मातृभूमीशी, भरतखंडाशी या काळातही अविच्छिन्न संबंध भरभराटलेलाच होता.

अर्थात् ह्या काळाविषयी साराही हिंदुस्थान पारतंत्र्यात, परकीय, राजकीय दास्यात 'गुलामगिरीत' खितपत पडलेला होता असे म्हणण्याची कोणा हिंदुनिंदक अितिहासलेखकाचीही छाती आहे का ?

* * *

प्रकरण ३ रे

अिसवी सनाच्या बाराव्या शतकापासून तो तेराव्या शतकाच्या शेवटाशेवटापर्यंतचा कालखंड

महमद गझनीच्या मृत्यूनंतर गझनीच्या मुसलमानी सत्तेला अगदी अुतरती कळा लागली. कारण त्या प्रदेशात निवसत असलेल्या निरनिराळ्या जातींनी मुसलमानी धर्म बळाने व छळाने अलीकडेच स्वीकारला होता. मोंगल नि तुर्क या आशियातील मोठ्या जाती मात्र तोपर्यंत अेकंदरीत मुसलमान झालेल्या नव्हत्या. अुलट त्यांनी आशिया ते युरोपपर्यंत स्वाऱ्या करून अरब मुसलमानांच्या राज्याचा चक्काचूर अुडविला होता.

गझनीच्या ह्या आजूबाजूच्या अशा लहानमोठ्या 'जातींपैकी घुरी' नावाची अेक हिंदुधर्म पाळणारी जात असे वर सांगितलेलेच आहे की, त्या काळापर्यंत तिकडे हिंदूंच्या अनेक जातींची आणि राजवंशाचीच राजसत्ता चालत होती त्यापैकीच ही घुरी नावाची अेक जात होती ही जातची जात, मुसलमानाच्या तिकडील धार्मिक नि राजकीय आक्रमणाच्या रगाड्यात मुसलमान केली गेली मुसल्मानी धर्माचार या जातीकडून प्रत्यही पिढ्या दोन पिढ्या बळाने करून घेतल्याने ती मूळची घुरी ही हिंदुजात अगदी कट्टर मुसलमान बनली गेली. अितकी की, अितर मुसलमानावर गझना राज्यात आपली स्वतःची सत्ता स्थापण्याची आकांक्षा त्यांच्यात निर्माण झाली. त्याच' जातीत गझनीच्या सुलतान महमदाच्या मृत्यूनंतर अुद्भवलेल्या मुसलमान जातीजातींतील यादवीत प्रबल ठरून स्वतःमच गझनीचा सुलतान म्हणून घोषित करणारा महमद घोरी हा अुदयास आला त्याने मुसलमानांचे निस्सीम पाठबळ मिळविण्याची त्याची जी अेक ठरीव मात्रा असे तिचा अुपयोग करून 'हिंदुस्थानातील सर्व काफरास (अर्थात् हिंदूंना) मी बळाने मुसलमान करून सोडीन आणि मुस्लिमांची राजसत्ताही साऱ्या हिंदुस्थानात स्थापन करीन' अशी तो सारा प्रदेश आणि हिंदुस्थानचाही अुत्तर पश्चिम भाग दणाणून सोडणारी घोषणा ठिकठिकाणी केली

तथापि मागे महमद गझनीने ज्या धडाक्याने हिंदुस्थानावर स्वाऱ्यामागून स्वाऱ्या प्रबळपणे केल्या, तसे काही या महमद घोरीला अिच्छा असूनही परिस्थिति प्रतिकूल असल्यामुळे करता आले नाही सन ११७६ मध्ये घोरीने पचनद व सिंधुनद यांचे संगमाजवळ अूच म्हणून जो अेक बळकट दुर्ग होता त्यावर स्वारी करून तो दुर्ग प्रथम जिंकला त्या दुर्गातील राणीने तिच्या पक्षाचा पराभव झालेला पाहताच आपल्या नवऱ्याच्या दुबळेपणाची चीड येअून त्यास ठार मारले. विजयी महमदाशी आपल्या मुलीचे लग्न लावून दिले आणि त्या प्रदेशाची सारी राजसत्ताही महमदाच्या हाती दिली।

नंतर हिंदुराजांची चाचणी घेण्यासाठी महमदाला त्यातल्या त्यात जो आक्रमणीय हिंदु शत्रु दिसला त्या गुजराथच्या राज्यावर राजस्थानच्या कोपऱ्याकोपऱ्याने पुढे सरकत घोरीने चाल केली. कारण गुजराथचा मुख्य राजा मृत्यू पावल्यामुळे राणीने आणि सैनिक कारभाऱ्यांनी त्या मृत राजाच्या अगदी अल्पवयी मुलास गादीवर बसविले होते. त्यामुळे महमदाला ते राज्य दुबळे झालेले आहे असे वाटले, म्हणून त्याने त्या राज्यावरच स्वारी केली परंतु ह्या दिसण्यात दुबळ्या परिस्थितीने महमदास चांगलेच ठकविले. कारण महमदाची स्वारी येत आहे हे पाहून गुजराथचे हिंदु सैन्य आपणहून पुढे सरकत, त्यांच्याशी सहानुभूति असणाऱ्या काही हिंदुराजांच्या साहाय्याने अबू पहाडाच्या आजूबाजूपर्यंत पुढे चालून गेले.

तेथे त्या राणीने त्या प्रसंगी अत्यंत शूरपणाने लढाओस तोंड दिले. आणि त्या अल्पवयी राजपुत्रास आपल्या हिंदु सैन्यासन्मुख आणून 'तुमच्या ओटीत हा तुमचा बालराजा मी घालीत आहे. याचे रक्षण तुम्ही आता प्राणपणाने करा ' अशा आशयाचे आवाहन सर्वांना केले. त्यासरशी पेट घेऊन ते सारे हिंदु सैन्य आणि आजूबाजूचे साहाय्यक हिंदु राजेही महमदाशी अितक्या आवेशाने लढले की त्याचे सारे सैन्य हिंदूच्या माऱ्यापुढे पाडाव होऊन दशदिशा फुटून गेले. मोठ्या कष्टाने महमद घोरी जीव वाचावून जो पळाला तो थेट त्याची सत्ता असलेल्या सीमेकडील प्रदेशात गेला

महमद घोरी संकटांनी डगमगणारा पुरुष नव्हता हिंदूनी केलेल्या त्याच्या वर अुल्लेखिलेल्या पराजयाने खचून न जाता त्याने हिंदुस्थानवर पुन्हा सन ११९१ मध्ये स्वारी केली, आणि पृथ्वीराजाच्या राज्यात तो घुसला हे पाहताच दिल्लीच्या त्या वीरवर पृथ्वीराजानेही घोरीशी लढण्यासाठी शक्य त्या अितर हिंदुराजानाही अेकत्र केले, आणि तो घोरीवर चालून गेला त्याची गाठ पानपतजवळ कर्नाळच्या उत्तरेस तरायण गावी पडली येथे त्या हिंदु मुसलमानी सैन्याची मोठी निकराची लढाओ झाली. पण शेवटी मुसलमानी सैन्याचा धीर सुटून हिंदूनी त्याचा मोठा पराभव केला स्वत महमद घोरी पृथ्वीराजाच्या हाती जिवत सापडला या लढाओस तलावडीची लढाओ असेही म्हणतात

सम्राट् पृथ्वीराज आणि त्याचे सारे सामंत मंडळ जातीचे हिंदु आणि त्यातही राजपुताचे मुकुटमणि ! आपल्या स्वदेशाच्या आणि स्वधर्माच्या शत्रूला सुद्धा तो हाती पडला असता त्याला जिवत सोडून, गौरवून त्याचे राज्य त्याला परत देणे ह्यासारखा पुण्यप्रद आणि प्रशसनीय दुसरा वीरोचित सद्गुण नाही, ही त्याची अेखाद्या धर्मभावनेसारखी अुपजत भावना त्या काळी असे

साप विखारी देशभूमिचा ये घेअू चावा।
अवचित गाठुनी ठकवूनी भुलवुनि कसाही ठेचावा ।।

हे श्रीकृष्णाच्या नि चाणक्याच्या रणनीतीचे सूत्र जरी हिंदूनाच शिकविलेले असले *तरी त्या काळी हिंदूना ते अेखाद्या पंचमहापातकासारखे वाटू लागले होते* कारण आम्ही पूर्वाधात सांगितलेल्या पृष्ठ ७१२ ते ७३० वरील 'सद्गुण विकृतीच्या' वृद्धि भ्रशाने त्या काळी हिंदुजगत् पूर्णपणे झपाटले होते; पण मुसलमान मात्र ते सूत्र त्याच्या अेखाद्या धर्मसूत्राप्रमाणे कटाक्षाने आचरीत असत !

कसे ते पहा महमद घोरीच्या ठिकाणी पृथ्वीराजाने गझनीवर स्वारी केली असती आणि तेथील मुसलमानांनी, महमद घोरीचा हिंदूनी केला तसा, रजपुताचा संपूर्ण पराभव केला असता तर त्यानी हाती सापडलेल्या पृथ्वीराजालाच काय ते ठार केले नसते, तर पाडाव केलेल्या त्या सर्व हिंदु सैन्याला बळाने मुसलमान केले

असते, गुलाम करून त्याच्या बरोबरच्या बायकामुलांसुद्धा जन्मभर राबविले असते, आणि त्यातील हाती पडलेल्या सुंदर सुंदर हिंदु स्त्रियांना स्वत महमद घोरीने अंत पुरात नेऊन अुपभोगिल्या असत्या ! अशा या अुद्दंड आणि राक्षसी धर्मशत्रूला पृथ्वीराजाच्या सर्व राजपूत मंडळाने कोण्या धीरोदात्त शत्रूसाठीच काय ते अुप-योजिले जावे म्हणून अुपदेशिलेले जे पुस्तकी सूत्र 'क्षमा वीरस्य भूषणम्' त्या सूत्राप्रमाणे देशकालपात्राचा लवलेश विवेक न करता महमद घोरीला क्षमा केली! *अेकट्या महमद घोरीलाच नव्हे, तर त्या सर्व मुसलमानी सैन्यास, शरणागताला* अभयदान देण्याचा हा रजपुती बाणा पाळण्याचे शतकृत्य करण्यासाठी, क्षमा केली. 'पुन्हा हिंदुस्थानवर स्वारी करून मी येणार नाही' अेवढे काय ते महमद घोरी-कडून तोंडी वचन घेअून त्याला जिवतपणे सोडून दिले ! त्याचे गझनीचे राज्यही त्याला परत दिले ! आणि महमद घोरीच्या त्या मुस्लिम सैन्याचा पराभव केल्याच्या अभिमानापेक्षाही या आत्मघातक नि धर्मभोळ्या 'औदार्याच्या' अभिमानानेच अधिक फुगून ते राजपूत वीर दिल्लीला जाअून आपला विजयोत्सव साजरा करिते झाले !!

पण महमद घोरीने सुटून गझनीला परत जाताच काय केले ?

पृथ्वीराजाच्या ह्या औदार्यामुळे घोरीने हिंदूचे वैर सोडून दिले का ? नाही! तर त्याच्या राक्षसी धर्ममताप्रमाणे हिंदच्या त्या खुळ्या 'औदार्याविषयी' लवलेश कृतज्ञता न बाळगता डिवचून जिवत सोडून दिलेल्या सापाप्रमाणे महमद घोरी नि त्याच्या राज्यातले सारे मुसलमान अधिकच खवळून गेले आणि पृथ्वीराजावर पुन्हा स्वारी करून हिंदूचा चक्काचूर करण्याचा निश्चय करिते झाले निवडक मुसलमानांचे मोठें सैन्य बरोबर घेअून घोरीने पृथ्वीराजावर सन ११९३ मध्ये पुन्हा स्वारी केली

राजपुताचे 'रासो' ग्रंथ आणि त्याचा मुकुटमणी चांद भाटाचा 'पृथ्वीराज रासो'

राजपुताच्या काळचा हिंदूचा अितिहास खरे पाहिले असता, ह्या राजपूत भाटांनी नि चारणांनी त्या वेळेसच लिहिलेले, वीररसाने रसरसलेले, काही अशी काव्यात्मक असलेले कवितावद्ध अितिहास ग्रंथ, जे तिकडे रासो या नावाने सुप्रसिद्ध आहेत त्याच्या अभ्यासावाचून लिहिणे अयोग्य आहे परंतु आपल्या अिकडे या रासो ग्रंथांची माहिती आणि त्याचे साधे वाचनसुद्धा ज्यांनी केले आहे असे अिति-हासकार दहा पाच तरी निघतील की नाही याची शंका आहे त्यामुळे आपल्या अिकडे लिहिले गेलेले राजपुताचे अितिहास, राजपुताचे किंबहुना त्या काळच्या हिंदु समाजाचे खरे अितिहास गणले जाण्यास, अेक टॉड या अितिहासकाराचा

अपवाद सोडता, पात्र नाहीत ते केवळ मुसलमानी नि अिंग्रजी लेखकांच्या बहुधा विपर्यस्त अशा तुटपुंज्या अुल्लेखाचीं भाषांतरें काय ते असतात सत्र शूर धर्माभिमानी राण्यांच्या चरित्रावर स्वतंत्र रासो रचलेले आढळतात जसे हमीर रासो, बुंदेलखंडाच्या छत्रसालावरील छत्रसाल रासो अित्यादि हे रासोग्रंथ निर्भेळ अितिहास नव्हेत परंतु त्याच्यातील वर्णनें आणि घटना, आवेश आणि त्या काळच्या अनेक महत् कृत्यामध्ये त्याच्या स्वतः लेखकानी घेतलेला भाग, ह्यामुळे त्याच्या वाचनामुळे ते ते अैतिहासिक भव्य प्रसंग जसे जिवंत होअून आपल्या समोर अुभे राहतात, तसे वरील तुटपुंज्या वृत्तान्ताच्या शकावली सनावलीच्या चार आळींनी मुळीच राहत नाहीत. ही गोष्ट पृथ्वीराजाच्या वेळी हिंदूचा आणि वायव्येकडून प्रथम प्रथमच येणाऱ्या मुसलमानी टोळधाडीच्या स्वाऱ्याचा पृथ्वीराजाच्या पदरी असलेल्या सुप्रसिद्ध चांदभाटाच्या 'पृथ्वीराज रासो' या ग्रंथातून त्या कालखंडातील वीर, शांत, करुण अित्यादि रसाने रसरसलेल्या भव्य नि अुदात्त वर्णनावरून प्रत्ययास येते

अग्निकुलाची कथा

ह्याच पृथ्वीराज रासोमध्ये काही राजपूत कुलाच्या अुत्पतीविषयी असलेल्या अग्निकुलाची प्रख्यात कथा दिलेली आहे त्या कथेप्रमाणे म्लेच्छ दैत्याचा अुपद्रव अतिशय वाढला तेंव्हा वसिष्ठ ऋषींनी अबू पहाडावर अेक मोठा यज्ञ केला या यज्ञाच्या ज्वालाकल्लोळातून चार देदीप्यमान वीर पुरुष वैदिक धर्माच्या रक्षणार्थ प्रादुर्भूत झाले. चितोडचे गुहिलोत, कनोजचे प्रतिहार, सांब्राचे चौहान आणि धारचे परमार ह्या चार राजपूत वंशाचे तेच मूळ पुरुष होत ह्या कथेचा भावार्थ आम्हाला तरी अितिहासाला धरून आहे असे वाटते कारण हिंदूनी केलेल्या हूण राजवटीच्या पराजयानंतर ते जेव्हा सर्वतोपरी हिंदुधर्म स्वीकारून हिंदुराष्ट्रात विलीन झाले तेव्हा कोणच्या तरी महान् शुद्धियज्ञात त्याच्यापैकी काहीचा शुद्धिसंस्कार ऋषिजनांनी करविला असावा आणि त्याची ही स्मृति पौराणिकाच्या परंपरेप्रमाणे काव्यमय रूपकात चांदभाटांनी वर्णिली असावी

ह्या पृथ्वीराज रासो ग्रंथाचा नागरी प्रचारिणी सभेने पुनरुद्धार करण्याचे जे महत्कृत्य हाती घेतलेले होतें त्या वेळी सन १९२२-२३ च्या वर्षी आम्ही रत्नागिरीच्या तुरुंगात असताही हिंदुत्वावरील निबंधाकरिता आम्ही मागितल्यावरून आम्हाला आमच्या बंधूनी त्या ग्रंथाचे काही सुट भाग धाडले होते. पण पुढे तो ग्रंथ समग्र प्रसिद्ध झाला आहे की नाही याची काही माहिती मिळाली नाही

निर्लज्ज म्लेच्छ लजै नहीं हम हिंदु लजवान् ।।

वरील पृथ्वीराज रासामध्ये या हिंदु-मुसलमानामधील लढायाची अगदी महाभारतीय शैलीचीं वर्णने दिली आहेत त्या कवींनीही हिंदूनी महमद घोरीचे

पराभव करून अनेकदा त्याला जिवत परत सोडले, ही गोष्ट हिंदूंच्या वीरधर्माच्या परम गौरवाची होती म्हणून हिंदूंची फार स्तुति केलेली आहे परंतु महमद घोरीने 'हिंदुस्थानावर मी पुन्हा स्वारी करणार नाही, परम स्नेहाने वागेन', असे दिलेले वचन भगून जेव्हा पृथ्वीराजावर वर दिल्याप्रमाणे सन ११९३ मध्ये पुन्हा स्वारी केली तेव्हा चादभाट रागारागाने लिहिता झाला, 'आम्हा हिंदूना धर्माधर्माची, सत्यासत्याची चाड आहे, दुष्कृत्याची आम्हाला लाज वाटत, परतु हे म्लेच्छ मूळचेच निर्लज्ज आहेत निर्लज्ज म्लेच्छ लर्जे नही, हम हिंदु लजवान'

पण पृथ्वीराजासारख्या काफराचे राज्यचे राज्य ज्या वचनभगाने मुसलमानमय करून टाकता येअील तो वचनभगच मुस्लिमाचे धर्मकर्तव्य असे महमद घोरीने असा वचनभग वारवार केला म्हणून तर तो मुसलमानाचे गाझीपद पावला -- हे सत्यही हिंदूनी हृदयावर कोरून ठेवले पाहिजे ! ज्या मुस्लिमानी चादभाट म्हणतात असा हा 'अधर्म्य' वचनभग केला त्यालाच अीश्वराने यश दिले आणि ज्यानी तसा कोणताही वचनभग न करिता ते शत्रूला जीवदान देण्याचे भागळ औदार्य दाखविले त्या हिंदूचा मात्र त्या नामधारी धर्मापायीच चक्काचूर अुडविला

महमद घोरीला पृथ्वीराजावर स्वारी करण्यास हीच सधि अनुकूल वाटण्याचे आणखी अेक कारण हे होते की, पृथ्वीराजाशी वैर असणारा कनोजचा राजा जयचद याने महमद घोरीला पृथ्वीराजाविरुद्ध साहाय्य करण्याचे गुप्त नि आत्मघातक आश्वासन दिलेले होते ह्या सन ११९३ मध्ये पृथ्वीराजावर महमद घोरीने केलेल्या स्वारीत त्याची गाठ स्थानेश्वर येथे पडली दोन्ही पक्षाची मोठी तुबळ लढाअी झाली त्या हातघाअीत राजपुताचे चामुडराय, हमीर, हाडा आणि अितर पुष्कळ योद्धे आणि राजे मारले गेले किंवा मुसलमानाच्या हाती पडले. मुसलमानाचीही प्राणहानि भयकर प्रमाणात झाली ती वर्णन चादभाटाच्या पृथ्वीराज रासोमधूनच ज्याला शक्य असेल त्याने अवश्य वाचावीत कारण मुसलमानानी लिहिलेल्या अितिहासात काफराच्या निंदेवाचून दुसरे काही मिळणे शक्य नाही, आणि रासो ग्रथातील काव्यमय भाषेत सागितलेली का असेनात, पण हीं अैतिहासिक वर्णन सोडता हिंदूनी लिहिलेले अितिहास मुळी अुपलब्धच नाहीत शेवटी त्या लढाअीत पृथ्वीराज लढता लढता मारला गेला आणि मुसलमानाचा सपूर्ण विजय झाला, असे मुसलमान अितिहासकार लिहितात महमद घोरी तो जय होताच लगोलग दिल्लीवर चालून गेला मुसलमानाच्या राक्षसी युद्धनीतीप्रमाणे पराजित पृथ्वीराजाच्या अत पुराचा शीलभग, हिंदूच्या देवालयाचा विध्वस, हिंदूची सरसकट कापाकाप, लूट आणि विशेषत पृथ्वीराजाची त्या वेळीही विख्यात झालेली सुदर नि तरुण पत्नी जी सयोगिता, राजा जयचदाची कन्या, तिचा अभिलाष ही मुसलमानी धर्मातील राक्षसी 'पुण्यकृत्ये' अद्याप पार पाडावयाची होती परतु कितीही त्वरेने महमद घोरीची सैन्य दिल्लीवर चालून गेली तरी पृथ्वीराजाचा

झालेला पराभव आणि तो मुसलमानांच्या हातात सापडला किंवा मारला गेला हें वृत्त दिल्लीच्या राजवाड्यात त्या सम्राज्ञी संयोगितेला आधीच कळले होते. तें कळताच बहुधा आधीच्या योजनेप्रमाणेच त्या संकटास बिनतोड तोंड देण्याचे राजपूत वीरांगनांचे कर्तव्य करण्यास तिनें अेक क्षणाचाही विलंब लावला नाही. तर ती वार्ता कानी पडताच अैश्वर्याचा, मातापित्याचा, भावाबहिणींचा, साऱ्या जगाचा आणि जिवाचा मोह तत्क्षणी सोडून देअून तिने राजवाड्याच्या अत्युच्च तळावरून 'जयहर' गर्जून खाली अुडी घेतली आणि प्राणत्याग केला – जयहर केला – जोहार केला ! सम्राज्ञीची गोष्ट तर काय, पण शतावधि हिंदु स्त्रियांनी म्लेच्छांनी त्यांना बळाने बाटविण्याचे आधीच यमुनेत धडाधड अुड्या घेअून प्राणत्याग केला !

महमद घोरीने दिल्लीत घुसताच राजवाड्याची आणि त्या साऱ्या नगरातील हिंदु नागरिकांची मनसोक्त लूटमार, जाळपोळ कापाकापी केली नंतर तेथे मुसलमानी सत्तेची घोषणा केली आणि आपला मुख्य कारभारी म्हणून कुतुबुद्दीन नावाच्या त्याच्या अेका विश्वासू गुलामास तेथील मुख्य अधिकारी नेमिले आणि तो गझनीला परत गेला, पुढे महमद घोरीने जयचंदावरही दोन वर्षांच्या आत ११९५ मध्ये स्वारी केली दिल्लीला त्याचा कर्ता कारभारी कुतुबद्दीन होता, त्याला संगती घेअून तो कनोजवर चालून गेला. तेथे झालेल्या निकराच्या लढाअीत जयचंदाचा पराभव होअून तो जिवे मारला गेला. अेका अर्थी त्याने केलेल्या हिंदुराष्ट्राच्या विश्वासघाताचे योग्य तेच प्रायश्चित्त त्याला मिळाले

सामनाथादिक पूर्वीच्या महमद गझनीच्या भयंकर धार्मिक स्वाऱ्यांना त्या काळी शभरावर वर्षे अुलटून गेली होती ती स्मृति अेखाद्या क्षणिक दुष्ट स्वप्नाच्या स्मृतीसारखी हिंदूंच्या मनातून मावळत चालली असल्यामुळे, महमद घोरीच्या या दोन स्वाऱ्यांमुळे साऱ्या अुत्तर हिंदुस्थानातील हिंदुमात्र, राजे, महाराजे, सतमहंतापासून तो झोपडीतल्या माणसामाणसापर्यंत अेकदर हिंदु समाजात हिंदूंच्या मनोधैर्याची नि सैनिक सामर्थ्याची अशी वाताहत अुडालेली पाहून अेकच हलकल्लोळ अुडाला महमद घोरीही त्याच्या या अनपेक्षित यशामुळे कनोजच्याही पुढे हिंदूंचे अत्यंत पवित्र असे काशी नावाचे अेक महाक्षेत्र आहे असे अैकताच काफर हिंदुधर्माचे अुच्चाटण करण्यासाठी सरळ काशीवरच चालून गेला

काशी क्षेत्रात सहस्रावधि मुसलमानांच्या अशा धर्मोन्मत्त आणि रक्तपिपासू स्वारीस तोंड देण्याची काहीच व्यवस्था नव्हती. अर्थात् महमद घोरीने काशी क्षेत्र तत्काळ पादाक्रांत केले, तेथील हिंदु स्त्री-पुरुषांचा रक्तपात, लुटमार, स्त्रियांवरचे बलात्कार, विशेषतः शक्य तितक्या हिंदु स्त्रीपुरुषांना बाटविण्याचा आणि गुलाम करण्याचा धुमधडाका अुडवून दिला आणि या सर्व धर्मछळाच्याही वर मात

करण्यासाठी काशीला असणाऱ्या यच्चयावत् लहान मोठ्या हिंदूच्या देवळातील देवमूर्तींचे त्या मुसलमानी सैन्याने तुकडे तुकडे करून टाकले !

परंतु अितक्यात पुढे असलेल्या हिंदूच्या संघटित नि प्रबळ राज्यात आणि विशेषत राजस्थानात महमद घोरीवर चालून जाण्याचे नि त्याला वेढून टाकण्याचे घाट चाललेले आहेत, ही बातमी त्याने अैकली घोरीवरही संघटित हिंदु सैन्याच्या खड्गाचे पाणी चाखण्याचा हिंदूंनी त्याच्या केलेल्या मागच्या दोन तीन पराजयात प्रसंग गुदरलेला होता म्हणून कनोज ते काशीपर्यंत या अेका स्वारीत साधले ते पुरे आहे असे समजून तो धूर्त मुस्लिम सुलतान महमद घोरी हा परत गझनीकडे वळला मागे सांगितल्याप्रमाणे त्याचा अत्यंत विश्वासू लढवय्या नि राज्यधुरंधर गुलाम कुतुबुद्दिन यालाच त्याने कनोजपर्यंत जिंकलेल्या हिंदुस्थानातील प्रदेशाचा राज्यप्रशासक नेमले

आणि हाय हाय ! ह्याच कुमुहूर्ती युधिष्ठिराच्या काळापासून हिंदूच्या साम्राज्याची अेक राजधानी असलेले आमचे जे अिंद्रप्रस्थ, हस्तिनापूर, दिल्ली, ह्या हिंदूच्या युगायुगाच्या सत्ताकेंद्राचा अुच्छेद होअून तेथे म्लेच्छाच्या, मुस्लिमाच्या अधिराजसत्तेचा पक्का पाया घातला गेला ! दिल्ली ही परदास्याची गुलाम झाली ! ती अुणीपुरी पाचशे सहाशे वर्षे त्या परदास्यातच अनेक मुसलमानी सुलतानाच्या आणि बादशहाच्या राजवटीखाली (मधले मधले अल्पकालीन अपवाद सोडता,) खितपत पडली होती—जोवर शेवटी मराठ्यानी थेट अटकेपर्यंत आणि अटके पलीकडे मुसलमानी साम्राज्यसत्ता अुलथून पाडून तिला वस्तुत हिंदुसाम्राज्याची आपली बटीक बनविली नव्हती !

गझनीला गेल्यावर महमद घोरी थोड्याच दिवसात मारला गेला काही मुसलमानी अितिहासकाराच्या मते घोरीच्या सैन्यातील अेका तुकडीने बंड करून त्याला ठार मारले असे लिहिले आहे पण चांदभाटाच्या पृथ्वीराज रासोमध्ये पृथ्वीराजाने आपल्या पराजयाचा सूड घेण्याची अेक अलौकिक संधि साधून घोरीला ठार मारले, असे त्या प्रसंगाचे रसभरीत आणि विवृत (Detailed) वर्णन केलेले आहे यद्यपि राजपुतामध्ये विश्वसनीय म्हणून प्रचलित असलेल्या या लोककथेला दुसरा अैतिहासिक आधार अद्याप मिळत नसला तथापि ती येथे अुल्लेखिण्या-अितकी महत्त्वाची नाहीच असे नाही पृथ्वीराज रासो या काव्यातील या अतिशय हृदयंगमपणे वर्णिलेल्या लोककथेचा मारांश असा की, पृथ्वीराज घोरीच्या हाती जिवंत सापडला, लढाअीत ठार मारला गेला नाही महमद घोरीने त्यास बंदिवान करून गझनीला नेले आणि तेथे त्याचे डोळे फोडून त्याला बंदिगृहात टाकले हे वृत्त चांदभाटाला कळताच आपल्या सम्राटाच्या जिवाला जीव देण्याचे जे राजपूत भाटाचे कर्तव्य समजले जात असे, ते पूर्ण करण्यासाठी तो आपण होअून घोरीच्या

राजसभेत गेला. चारण, भाट हे त्या काळी अवध्य समजले जात. हा त्यांचा अधिकार मुसलमान राजानाही सहसा नाकारवत नसे. सुलतान महमद घोरीनेही चादभाटाला काय म्हणावयाचे आहे ते कथिण्यास सांगितले. चादभाट हा प्रख्यात शीघ्र कवि होता. त्या शूर भाटाने त्याच्या त्या अुच्च पहाडी नि सरस सुरात वीर वृत्तानून गात सांगितले की, 'माझा स्वामी हा तुमच्या हाती पडलेला आहे. त्याचा अंत तुला हवा तसा तू करशीलच. पण माझी विनती अितकीच की मलाही त्याच्या-सहच त्याच प्रकारे किंवा अितर प्रकारे ठार करावे दुसरे असे की त्याआधी आमच्या भारतीय धनुर्विद्येतील अेक शब्दवेधाची जी अद्‌भुत कला आहे, तीत माझा स्वामी किती प्रवीण आहे त्याचा अेक प्रयोग सुलतानाने स्वत. पहावा.' ह्या त्याच्या विनतीने सुलतानासही त्या विद्येचे कौतुक वाटले. तरीही शक्य त्या सावधपणे तो प्रयोग करण्याची व्यवस्था करण्यात आली. अेकवीस तवे अेका हारीने बांधण्यात आले. सुलतान महमद त्याच्या निवडक परिवारासह आणि सरदारासह राजसभेत अुच्च स्थळी तो प्रयोग पाहण्यासाठी आतुरतेने बसला होता. नतर चादभाट आणि अंध झालेला तो दिल्लीचा भूतपूर्व हिंदुसम्राट् पृथ्वीराज ह्याना सैनिकांच्या पहाऱ्यात त्या तव्याच्या सन्मुख बसविण्यात आले. नतर प्रत्येक तव्यावर आघात करून त्याचा ध्वनि काढण्यात आला. तो ध्वनि निघताच त्या अनुसधानाने पृथ्वी-राजाच्या बाणाने अचूकपणे त्या तव्याचा वेध घेतला. अशा रीतीने अेकवीसही तव्याचा शब्दवेध अचूक रीतीने तो अंध पृथ्वीराज करीत जात असता कौतुकाने आणि आश्चर्याने त्या साऱ्या राजसभेत टाळ्यांचा गजर होत गेला आणि सुलतान घोरीही शेवटी शेवटी प्रत्येक अचूक वेधास 'शाबास ! शाबास !' म्हणून मोठ्याने ओरडला. अितक्यात पृथ्वीराजाजवळ बंदिवान् अवस्थेत असलेल्या चादभाटाने तत्काल रचलेल्या 'दोह्यात' पृथ्वीराजाला सांगितले की, 'येथून अमुक अंतरावर 'शाबास, शाबास,' गर्जणारा सुलतान बसलेला आहे तेव्हा आता क्षणाचाही विलंब न करता, हे वीरवरा ! तू शब्दवेधानेच त्या शत्रूचा वध कर' हे शब्द अैकताच पृथ्वीराजाने त्या शाबास शब्दाच्या अनुरोधाने तीक्ष्ण बाण सोडून महमद घोरीस ठार मारले. तत्क्षणी सारा हाहाकार झाला. पण पृथ्वीराजावर पहारा देणारे ते सुलतानाचे सैनिक त्याच्यावर तुटून पडण्याचे आधीच पृथ्वीराजाने आणि चाद-भाटाने आपापले खड्‌ग अुपसून आपली शिरे स्वत च छाटून घेतली !

गुलाम घराणें

वर सांगितल्याप्रमाणे महमद घोरीचा मृत्यु होताच त्याने हिंदुस्थानातील प्रदेशावर नेमलेला त्याचा प्रतिनिधि कुतुबुद्दीन ह्याने स्वत:च सुलतानपद धारण करून दिल्लीस मुस्लिमाची स्वतंत्र 'सलतनत' (महाराज्य) स्थापन केली. कुतुबुद्दीन हा जातीने तुर्क होता. पण महमद घोरीचा तो गुलाम असल्याने त्याच्या या राज-वंशास गुलाम घराणे असेच म्हणतात

कुतुबमिनारची बनावट कथा

त्याने दिल्लीत असलेला सुप्रसिद्ध स्तंभ, ज्यास आज कुतुबमिनार म्हणून म्हणतात तो, आपल्या विजयाचे स्मारक म्हणून बांधला अशी जी समज आहे ती मुळीच यथार्थ नाही. हा स्तंभ फार प्राचीन काळी विष्णुस्तंभ या नावाने कोण्या हिंदुसम्राटाने (सम्राट् समुद्रगुप्त याने बहुधा) अुभारलेला होता, आणि श्रीविष्णूस तो अर्पण केलेला होता. *ह्या कृत्याची सत्यता स्थापिणारी अेक महत्त्वाची गोष्ट अलीकडेच अुत्खननात अुघडकीस आली आहे ती ही की, त्या स्तंभाला लागून श्री* विष्णूची ती मूळची प्राचीन मूर्तिही सापडली आहे. नंतर सम्राट् पृथ्वीराजाच्या राजवटीत त्याने त्या जयस्तंभाची पुष्कळ सुधारणा केली. त्यामुळे त्याला राजपूत कालात 'पृथ्वीस्तंभ' ही कुठे कुठे म्हटलेले आहे. मुसलमानांना जी चटकच लागलेली असे की ते जेथे जातील तथे पूर्वीच्या स्मृतींचे नावगावसुद्धा पुसून टाकून त्यावर अिस्लामी छाप मारावयाचा, त्याप्रमाणे हिंदुस्थानातही त्यांनी जिंकलेल्या सर्व राजधान्यांची, तीर्थक्षेत्रांची, महत्त्वाच्या स्थलांची, कलाकृतींची मूळची हिंदूची नावे पालटून आपली मुसलमानी नावे बळाने प्रचलित करावयाची. त्या खोडीप्रमाणे या प्रचंड विष्णुस्तंभास किंवा पृथ्वीस्तंभासच सुलतान कुतुबुद्दिनने कुतुबमिनार हे नाव दिले. त्या स्तंभावर अनेक ठिकाणी पुराणातली... कसेही असेना. काही त्याने त्या स्तंभाची थोडीशी मरम्मत नवीन बांधणीही केली. परंतु त्या शिल्पकामास लागलेले दगड त्या दुष्ट कुतुबुद्दिनाने जाणूनबुजून ठिकठिकाणी फोडलेल्या हिंदूंच्या मूर्तींचे दगड आवश्यकतेनुसार तासून घेतलेले होते.

चितोडवर झालेल्या स्वाऱ्या आणि हिंदूंनी मिळविलेले विजय

सुलतान कुतुबुद्दीन पंजाब, दिल्ली, कनोज इत्यादि हिंदु प्रांतात विजय मिळवीत असताच त्याच्या डोळ्यात स्वतंत्र राजपूत हिंदुराज्यांची राज्ये सतत सलत होती. अितक्यात चितोडचा राणा समरसिंह याचा मृत्यु झाला आणि त्याचा धाकटा अल्पवयी मुलगा कर्ण हा राज्यावर बसला. तो अल्पवयी असला तरी त्याची आअी वीरांगना करणदेवी मोठी कर्तृत्वशाली महिला होती. ही संधि साधून कुतुबुद्दीन याने चितोडवर स्वारी केली. परंतु त्या तरुण राणीने सैन्याचा स्वतः पुढाकार घेअून आणि आजूबाजूच्या हिंदुराजामध्ये अवसान संचरवून मुसलमानांशी लढाअी दिली. अबूजवळ झालेल्या या लढाअीत हिंदूंनी कुतुबुद्दिनाच्या मुस्लिम सैन्याचा पराजय केला. तेव्हा कुतुबुद्दिनाने आपला पूर्ण विनाश टाळण्यासाठी तत्काल माघार घेतली आणि तो दिल्लीला निघून गेला. पुढे कर्णानंतर रूप हा चितोडास गादीवर बसला. तेव्हा पुन्हा त्याचेही पाणी जोखण्यासाठी कुतुबुद्दिनाचे मुस्लिम सैन्य चितोडवर चालून गेले. पण राजपुतांनी पुन्हा लढाअीस सज्ज होअून त्या मुस्लिम सैन्याची रणांगणात गाठ पडताच धुळधाण अुडवून दिली. राजा रूप

हा मोठा कर्ता निघाला त्याच्या राज्याची वळकटी पाहून तो होता तोवर मुसलमानांनी चितोडकडे पुन्हा तोंड दाखविले नाही.

येथे हेही स्मरणात ठेवले पाहिजे की असे वारवार जय मिळत असताही मुसलमान चालून येईतोपर्यंत हिंदु त्यांच्यावर आक्रमण असे काही करीत नसत किंवा पराभूत मुसलमानी सैन्याचा पाठलागही फारसा करीत नसत, किंवा मागे उरलेल्या मुस्लिम वसतीस कोंडीत पकडून नष्ट करीत नसत, किंवा मशिदी पाडून टाकीत नसत ह्या 'सद्‌गुण-विकृतीमुळेच' मुस्लिम अत्याचाराचा सूड अशा प्रत्याचारानी संधि सापडली असताही, हिंदु घेत नसत म्हणूनच मुसलमान पुन पुन्हा, त्याना शक्य होताच हिंदूवर अत्याचार करीत!

कुतुबुद्दीन हा सन १२१० त मृत्यु पावल्यानतर अेक दोन असमर्थ सुलतान गादीवर बसून लगेच पदच्युत केले गेल्यामुळे शेवटी कुतुबुद्दिनाची मुलगी सुलतान रेझिया ही राज्यकारभार पाहू लागली तिला राज्यकारभाराचे सर्व शिक्षण कुतुबुद्दिनाने दिले होते ती पुरुषवेष चढवून राजसभेत किंवा सैन्यात जात असे. पुढे तिची प्रीति तिच्या दरबारात मुख्य चालक असलेला तिचा विश्वासू गुलाम जलालुद्दीन याच्यावर बसली आणि ती अुघडपणे त्याच्या सहवासात राहू लागली. ही गोष्ट मात्र तिच्या तुर्क सरदारास असह्य झाली कारण जलालुद्दीन हा अेक हबशी (निग्रो) होता आणि तुर्कांसारख्या स्वत स अुच्च कुल तील समजणारे मुसलमान निग्रोना अत्यत हीन जातीचे लेखीत असत. यावरून हेही वाचकाच्या ध्यानात येअीलच की साऱ्या मुस्लिम अितिहासामध्ये तुर्क, मोगल, अरब, पठाण, हबशी अित्यादि सर्व जरी स्वत स मुसलमान म्हणवीत आणि आम्हा मुसलमानात जातिभेद असा नाहीच असा समतेचा टेंभा पाजळीत, तरीही त्यांच्यातील ह्या जातिजातीच्या श्रेष्ठ कनिष्ठ भावनेने जिकडे तिकडे धुमाकूळ माजविलेला असे

अधिक स्थल या ग्रथात नसल्याने ती गोष्ट येथे अेकदाच सांगून टाकली आहे. ज्याना याविषयी विशेष माहिती हवी असेल त्यानी आमचा 'मुस्लिमातील पक्षोपपक्ष' हा अैतिहासिक लेख पहावा

शेवटी हबशी जलालुद्दिनाच्या आणि सुलतान रेझियेच्या विरुद्ध तुर्कादिक सरदारानी अुघड अुघड बड पुकारले सरहिंदचा सुभेदार अल्तुनिया याने बडाचे पुढारीपण घेअून सुलतान रेझियाशी लढाअी दिली तीत रेझियाचा पराभव झाला. परतु तिने चपळाअीने त्या अल्तुनियावरच मोहपाश टाकून त्याच्याशीच लग्न लावले त्यानी दिल्लीवर पुन्हा चाल केली पण तेथील सरदाराच्या आणि सैन्याच्या हातून त्याचा पराभव होअून अल्तुनिया आणि रेझिया दोघेही ठार मारले गेले पुढे काही अुलाढाली होअून सरदार बलबन ह्याने सर्व सत्ता सन १२२६ मध्ये बळकाविली आणि तोच सुलतान झाला

मोंगलांच्या स्वाऱ्या – चेंगीजखान

दिल्लीमध्ये हे गुलाम वंशाचे राज्य चालू असतानाच मोगल लोकांच्या स्वाऱ्यांचा धुमाकूळ हिंदुस्थानच्या सरसीमेकडे मध्य आशियातून सारखा चालू होता. मंगोलियातून मोठमोठाली सैन्ये अेखाद्या वावटळीसारखी त्या काळात आपापल्या पुढाऱ्यांच्या नेतृत्वाखाली पॅसिफिक समुद्रापासून काळ्या समुद्रापर्यंत सारे देश आणि सारी राष्ट्रे तुडवीत नि चुडवीत चाललेली होती. त्या काळात त्यांचा जगप्रसिद्ध पुढारी चेंगीझखान हा होता. ह्या मोंगलांनी त्या वेळी काही मुसलमानी धर्म स्वीकारलेला नव्हता. चेंगीझखानाने तर मरतोपर्यंत मुसलमानी राज्यांची, धर्माची आणि अरबादिक मुसलमान राष्ट्रांची शक्य ती ती विटंबना केलेली होती. अल्लाचा धार्मिक नि राजकीय प्रतिनिधि म्हणून ज्या खलिफाला मुसलमान लोक अत्यंत सन्मान देत त्या बगदादच्या खलिफाला तर चेंगीझखानाने सिंहासनावरून खाली ओढून ठार मारविले, आणि बगदादची राजधानी उद्ध्वस्त करून टाकली. पण अल्लाने त्याचा केसही वाकडा केला नाही! विध्वंसाचा नागर चेंगीझखानाने रशियापर्यंत असाच अप्रतिहतपणे फिरवून रशियाचे कीव्ह येथील राज्यही अुखडून दिले आणि आशियातील काळ्यासमुद्रापर्यंत कापाकापी, लूटमार यांचा धुमाकूळ घालून तो सारा प्रदेश आपल्या महाराज्यास जोडला. पण चेंगीझचा हात धरण्यास येवढ्या विस्तीर्ण जगात कोणतीही शक्ति धजली नाही. रशियाहून परतताना चेंगीझची ही मोंगली सैन्ये हिंदुस्थानावर आदळणार हे अुघड दिसू लागले. परंतु योगायोगाने चेंगीझखान, गझनीचे मुसलमानी राज्य अुलथून टाकल्यानंतर, अकस्मात् मंगोलियाकडे निघून गेला आणि तिकडेच तो सन १२२७ त मरण पावला. पुढे चेंगीझखानाचा जो मोगल वंशाचाच सर्वांत बलाढ्य सरदार कुब्लाअीखान त्याच्या हाती सर्व मोगलांची राजसत्ता आली. सारा चीन नि कोरिया हाही ह्या मोंगलांनी आधीच जिंकलेला होता. कुब्लाअीखान याने आपली राजधानीच त्याने पादाक्रांत केलेल्या चीनमधील पेकिंग ह्या चिन्याच्या राजधानीतच आणून स्थापन केली.

ह्या मोगलांचा आशियातील तुर्क लोकांशी जो संघर्ष झाला त्याचा अेक परिणाम असा झाला की तुर्कांची आणि मोगलांची अेक संमिश्र प्रजा अुत्पन्न झाली. त्या मिश्र प्रजेला नुसते मोगल किंवा मुघल म्हणत. हे मोगल लोक वारंवार हिंदुस्थानात घुसण्यासाठी स्वाऱ्यांवर स्वाऱ्या करीत असत. शेवटीशेवटी ते दिल्लीपर्यंत पुढे सरसावले. त्यांच्यापैकी काहींनी मुसलमानी धर्माचा स्वीकार केला. परंतु जुने मुसलमान त्यांना समानतेने न वागविता अेक 'हीन जात' म्हणूनच लेखीत. हे लोक दिल्लीत अेक मोगलपुरा नावाची स्वतंत्र वसति करून राहू लागले. त्यांच्या त्यांच्यापैकी काही तर जुने मुसलमान त्यांची हेटाळणी करीत म्हणून राजपुतांच्या आश्रयालाही गेले. विशेषतः रतनभोरच्या शूर हिंदुराजाच्या पदरी ह्या नवमुसलमानांतील दोन अेक हजार लोक सैन्यामध्ये नोकरीस राहिले.

गुलाम वंशातला सुलतान बलबन हा अेका अर्थी अत्यंत प्रबळ कर्ता, आणि स्वत:ला अल्लाचा प्रतिनिधि म्हणून समजणारा सुलतान होअून गेला पण मुसलमानाच्या प्रत्येक सुलतानापासून तो फडतूस शिपायापर्यंत जो हिंदु धर्माचा आणि लोकांचा निव्वळ द्वेष केला जाअी त्यात मात्र हा सुलतान बलबनही अगदी अग्रेसर होता त्याने नाना प्रकारचे कर हिंदु लोकांवर लादले त्याच्या तीर्थयात्रासुद्धा बंद करविल्या हिंदूंची बलाने धर्मांतरें नि कापाकापी गावोगाव चालूच होती।

बलबन हा अगदी म्हातारपणी सन १२८६ त मरण पावला त्याच्यामागे गुलाम वंशातील कोणीही कर्ता पुरुष न निघाल्यामुळे दोन चार वर्षातच जलालुद्दीन नावाच्या खिलजी घराण्यातील अेका बलाढ्य सरदाराने बलबनच्या मुला नातवाना ठार मारवून अि सन १२९० मध्ये स्वत:चीच दिल्लीचा सुलतान म्हणून घोषणा केली तेथे गुलाम घराण्याचा शेवट झाला

खिलजी घराणें

हे जलालुद्दिनाचे खिलजी घराणे पूर्वी कधी तुर्की असले तरी ते आता स्वत:ला पठाण (अफगाण) म्हणून म्हणवून घेत असे जलालुद्दीन हाही अितर सर्व सुलतानाप्रमाणे किंवा मुसलमानाप्रमाणे हिंदुसत्तेची नि हिंदुधर्माची पाळेमुळे खणून काढण्याच्या औरेने भारावलेला होता राज्यव्यवस्थेच्या अितर सर्व गोष्टीत तो न्यायी होता मुसलमानाविषयी मात्र मनाचा हळवा असे रजपुताच्या रतनभोर नावाच्या प्रख्यात दुर्गाला मुसलमानाचा जो वेढा अटीतटीने चाललेला होता त्यात शेवटी अितक्या मुसलमानाच्या प्राणाची आहुति पडली की तो पाहून तो वेढा जलालुद्दिनाने अुठवून माघार घेतली आणि म्हणाला, ‘असल्या शंभर दुर्गांपेक्षा मुसलमानाच्या अेका केसाचे मूल्य मला अधिक आहे’। पण हें शहाणपण त्याला अितक्या अुशिरा जे सुचले त्याचे खरे कारण राजपुताचे दुर्दांत शौर्य हेच होय। ह्या पराभवानंतर तो पुन्हा राजपुताच्या वाटेस गेला नाही

अगदी वृद्ध झालेल्या जलालुद्दिनाच्या मनात त्याच्यामागे त्याचा अेक जो महत्त्वाकांक्षी, शूर आणि कट्टर मुस्लिम असा अल्लाअुद्दिन नावाचा पुतण्या होता त्यासच आपल्यामागे सुलतान पदावर अुत्तराधिकारी म्हणून स्थापण्याचे निश्चित झालेले होते त्याप्रमाणे त्याने अल्लाअुद्दिनाच्या हाताखालीच मोठे सैन्य देअून त्याला राजपुताशी तोंड देण्यास धाडले होते. परन्तु अल्लाअुद्दिनाच्या धाडसी आणि हिंदुद्वेषी महत्त्वाकांक्षेस तेवढे क्षेत्र अपुरेसे वाटून ज्या दक्षिणेतील हिंदु राज्याच्या अपरंपार संपत्तीविषयी वृत्त तो अैकत आला होता त्या दक्षिणेलाच पादाक्रांत करण्यासाठी आपला वृद्ध चुलता जो सुलतान जलालुद्दिन त्यासही न विचारता अल्लाअुद्दिनाने परस्परे विंध्याद्रि ओलांडून दक्षिणेवर अचानक छापा घातला· दक्षिणेतील ज्या पहिल्या राज्यावर अल्लाअुद्दीन धडाक्यासरशी तुटून पडला ते राज्य देवगिरीच्या यादवाचे होते

ह्या अल्लाउद्दिनाच्या दक्षिणेवरील स्वारीचें अेक महत्त्वाचे वैशिष्टय आहे. निदान अर्वाचीन अितिहासकालात तरी त्या अर्वाचीन अितिहासाच्या अगदी आरंभापासूनच म्हणजे अिसवी सनापूर्वी पाचशे सहाशे वर्षांपासून तो त्या तेराव्या शतकाच्या शेवटाशेवटापर्यंत म्हणजे जवळजवळ दोन हजार वर्षे संपूर्ण राजकीय स्वातंत्र्य, संपन्नता आणि सामर्थ्य दक्षिण हिंदुस्थानातील हिंदुजगत अुपभोगीत आलेले होते त्या दक्षिण हिंदुस्थानावर कोणत्याही परधर्मीय वा परराष्ट्रीय अहिंदु शत्रूचे यशस्वी आक्रमण असे ह्या दोन हजार वर्षांत झालेले नव्हते ज्यानी तसा आक्रमणाचा अपवादात्मक यत्न केला त्या त्या परकीयाना सीमा अुल्लंघिताच या दक्षिण हिंदुस्थानातील हिंदु वीरानी तिथल्या तिथेच ठेचून टाकले होते अशा ह्या दक्षिण हिंदुस्थानातील हिंदुजगतावर अल्लाउद्दिनाने अकस्मात् केलेली ही स्वारी म्हणजे परधर्मीय आणि परराष्ट्रीय शत्रूची अितिहासकालातील पहिलीच स्वारी होती आणि ती यशस्वीही होणारी हाती। तिचा परिणामही दारुण नि दूरवर होणारा होता। ह्या त्या स्वारीच्या राज्यक्रांतिकारक नि विघ्नसंकुल वैशिष्टयामुळेच त्या पुढच्या वृत्तान्ताचे समीक्षण स्वतंत्र प्रकरणातून करणे भाग आहे।

\+ \+ \+

प्रकरण ४ थे

दक्षिण भारतावर मुसलमानांच्या स्वाऱ्या
चौदाव्या शतकाच्या आरंभापर्यंतचा नि आरंभीचा काळ

हिंदुस्थानातील अैतिहासिक काळाच्या प्रारंभापासून, म्हणजे साधारणतः अिसवी सनपूर्व पाचशे सहाशेपासून तो ह्या अिसवी सन चौदाव्या शतकाच्या प्रारंभापर्यंत दक्षिण हिंदुस्थानावर सिंधुमार्गाने किंवा भूमार्गाने परकीय अहिंदूंची व्यापक स्वारी अशी कधी झालीच नाही दक्षिण भारतातील हिंदुराज्यांचे स्वातंत्र्य आणि सामर्थ्य अितक्या दीर्घकालपर्यंत बहुधा अक्षुण्णपणे अुपभोगिले जात होते अितकेच न हे तर तिकडील कलिंग, पांड्य, चेर, चोल, आंध्र, राष्ट्रकूट, चालुक्य यादव,—द्वारकेपर्यंत लक्षावधि, हिंदु सैन्यानी आणि समूहानी आपली राज्ये आणि व्यापार, ज्ञान, विज्ञान, कला, शिल्प याचा अिकडे मेक्सिको तो तिकडे निदान आफ्रिकेच्या मध्यापर्यंत दिग्विजयी प्रचार केलेला होता

पण अितक्या दीर्घकालापर्यंत आमच्या हिंदुस्थानच्या दाक्षिणात्य हिंदुराज्यानी आणि लोकानी आपले स्वातंत्र्य टिकवून धरले, ही गोष्ट अितक्या स्पष्टपणे आणि ठामपणे अितिहासात कुठेही सांगितलेली नाही!

आम्ही अुलट आव्हानपूर्वक असे म्हणू शकतो की, आमच्या या दाक्षिणात्य खंडप्राय हिंदु द्वीपकल्पाप्रमाणे आपले स्वातंत्र्य, सामर्थ्य, साम्राज्य अितक्या दीर्घकालापर्यंत टिकवून धरणार आणि भूमिमार्गे वा सिंधुमार्गे राजकीय परदास्याचा विटाळ ज्यानी स्वतःस बहुधा होअू दिला नाही असे देश नि राष्ट्रे आजच्या ज्ञात अितिहासात तरी शोधू जाताही अगदी तुरळकच आढल्यास आढळतील!

आणि असा गौरवार्ह भूतकाळ ज्या भरतखंडाचा अर्धा आणि अितका विस्तृत भूभाग अितक्या दीर्घकालापर्यंत आपल्या स्वतःच्या पराक्रमाने अुपभोगीत आला होता—त्या भरतखंडाला आजच्या परकीय नि स्वकीयही अितिहासात काही पिसाट, मत्सरग्रस्त किंवा डॉ. आंबेडकरांसारखे हिंदुद्वेषी आणि काही केवळ अज्ञानी लेखक अेकजात बिटबिटतात की, "साऱ्या हिंदुस्थानचा अितिहास म्हणजे प्रथमपासून परक्यांच्या दास्यात पडलेल्या नि सतत पायदळी तुडविल्या गेलेल्या लोकांचाच काय तो अितिहास आहे! 'गुलामीचे जिणे'च काय ते शतकानुशतके जगलेल्या हिंदूंचे ते अितिवृत्त आहे!"

यापुढे तरी प्रत्येक भारतीय किंवा अभारतीय अितिहासकाराने दक्षिण हिंदुस्थानच्या या स्वतंत्र नि गौरवार्ह वैशिष्ट्याचा सुस्पष्ट अुल्लेख सत्यासाठी तरी केलाच पाहिजे! तरच त्यांच्या त्या लिखाणाला अितिहास हे नाव शोभेल!!

अुत्तर हिंदुस्थानातील हिंदूंचे श्रेय

अर्थात् दक्षिणेच्या ह्या प्रदीर्घ राजकीय स्वतंत्रतेच्या आणि साम्राज्याच्या श्रेयात, अुत्तर हिंदुस्थानातील हिंदु राष्ट्रवीरानी जो मुसलमानांशी सहाशे सातशे वर्षे घनघोर रणसंग्राम अखंडपणे चालू ठेवून या अरब, पठाण, तुर्क, मोगल—जवळ जवळ साऱ्या आशियातील अनेक राष्ट्रांच्या आणि जातींच्या लक्षलक्ष लुटारू आक्रमकांना अितका दीर्घकाल तिकडे अुत्तरेतल्या अुत्तरेतच थोपवून धरले आणि ज्या लक्षलक्ष हिंदु धर्मवीरांनी हिंदुधर्मरक्षणासाठी पेटलेल्या अग्नीच्या डोंबात, नद्यांच्या पुरात, शत्रूंनी केलेल्या सरसकट कापाकापीत आपले प्राणदान केले, पण त्यांच्या त्यांच्या श्रद्धेनुसार हिंदुधर्मास सोडले नाही, त्यांच्या त्या पराक्रमाचा नि हौतात्म्याचा फार मोठा वाटा आहेच आहे!! याविषयी हिंदुराष्ट्राच्या अुत्तरेतील त्या त्या हिंदु पिढ्यांचे कधीही न फिटू शकणारे अुपकार अखिल हिंदुराष्ट्रावर झालेले आहेत, हे हिंदूंच्या अितिहासाने कधीही विसरता कामा नये!

तथापि अितक्या प्रदीर्घ काळात का होअीना पण जगामध्ये प्रत्येक मोठ्यातल्या मोठ्या राष्ट्रावर सुद्धा केव्हाना केव्हा तरी पारतंत्र्याचे संकट कोसळल्यावाचून

राहत नाही, असे जगाच्याच अितिहासात आढळते, त्याप्रमाणे ह्या सन तेराव्या शतकाच्या अगदी अंताला ह्या दक्षिण भरत खंडावरही परकीय मुसलमानांच्या स्वाऱ्यांचे संकट कोसळले

पण येथे हेही ध्यानात ठेवले पाहिजे की त्याच्याही आधी त्या काळच्या जगात हिंदुस्थानाशी विस्तततेत आणि महत्तेत ज्याची तुलना करता येअील असे जे चीनचे अेकच राष्ट्र होते ते चौदाव्या शतकाच्या जवळजवळ शंभर वर्षे आधीच चंगीझखानाने आणि नंतर कुब्लाअीखानाने पूर्णपणे जिंकून घेतले होते आणि ज्या वेळी दक्षिण हिंदुस्थानावर अल्लाअुद्दिन खिलजी आम्ही आता पुढे सांगणार आहोत ती पहिली स्वारी करीत होता तेव्हा सारे चीन राष्ट्र या परकीय मोगल बादशहाच्या – कुब्लाअीखानाच्या परकीय सिंहासनाचे पादपीठ आधीच होअून राहिले होते! पण म्हणून काही चीनचे राष्ट्रही सदादितच दुसऱ्याचे गुलामीत पिचत आलेले आहे असे म्हणण्याची छाती कोण्या करटच्या शिवराळ, निंदक टीका-काराची आहे काय?

दक्षिण हिंदुस्थानचा अर्वाचीन अितिहास

दक्षिण हिंदुस्थानच्या प्राचीन अितिहासाचा आवश्यक तितका अुल्लेख या ग्रंथाच्या प्रसिद्ध झालेल्या पहिल्या भागात केलेलाच आहे साधारणतः असे समजू का शालिवाहन वंशाची सत्ता जेव्हा समाप्त झाली त्या सन ३३६ च्या आसपास दक्षिण हिंदुस्थानच्या अर्वाचीन अितिहासाचा आरंभ झाला त्यानंतर चालुक्यांच्या वंशातील प्रतापी सम्राट पुलकेशी हा दक्षिण देशाच्या अितिहासात अेखाद्या काल-मापक दीपस्तंभासारखा शोभून गेला त्याचाही अुल्लेख पहिल्या भागात आलेलाच आहे त्याच्याच राजसभेत आलेला चीनचा प्रख्यात प्रवासी ह्युअेनत्संग ह्याने पुलकेशीच्या प्रदेशास अनुलक्षून महाराष्ट्र हा शब्द योजिलेला आहे तोच त्या शब्दाचा अितिहासातील महत्त्वाचा असा पहिला अुल्लेख होय सम्राट पुलकेशी हा दक्षिणेतीलच पल्लवराजा नरसिंह वर्मा ह्याच्याशी लढताना सन ६४२ त मारला गेला आणि त्याचे राज्य पल्लवांनी जिंकले पण त्याचा मुलगा पहिला विक्रमादित्य याने ते राज्य थोड्याच वर्षांत पुन्हा युद्ध करून सोडवून घेतले

याच चालुक्य घराण्यातील दुसऱ्या विक्रमादित्याने पुढे आठव्या शतकात नवसारीकडे सैन्य धाडून तिथे स्वारी करून आलेल्या परकीय अरबी मुसलमानांचा पराभव केला

हिंदूंनी मुसलमानांचे केलेले असे कित्येक पराभव आजकालच्या अितिहासात अुल्लेखिलेच जात नाहीत हा आजकालचा अितिहासच अडाणी आणि पक्षपातीही आहे वर अनेक ठिकाणी असे प्रसंग आणि हिंदुपक्षाच्या वरचढ हालचालींच्या घटना ज्या दिलेल्या आहेत, त्यासुद्धा त्या काळच्या मुसलमानांनी लिहिलेल्या अितिहासात

चुकून माकून सापडल्यास सापडतात. यापुढे तरी असे हिंदूंच्या पराक्रमी कर्तृत्वाचे प्रसंग हिंदूंनी आपल्या अितिहासात स्वतः संशोधून लिहिले पाहिजेत.

वर अुल्लेखिलेला पल्लव राजवंशही दक्षिणेतील पराक्रमी आणि वैभवशाली राजवंशातील अेक होता. त्याची राजधानी कांची (कांजीवरम्) येथे काही काल होती. नवव्या शतकाच्या अंती दक्षिणेतीलच चौलवंशीय राजा आदित्य याने अपराजित पल्लवाचा पराजय करून त्याचे हे राज्य सततचे जिंकून घेतले

राष्ट्रकूट

चालुक्यानंतर दक्षिणेत प्रमुख राज्य असे राष्ट्रकूटांचे झाले राष्ट्रकूटांनी जवळ जवळ सारा दक्षिण देश आपल्या राज्यात आणला होता गुजराथचाही दक्षिण भाग त्यांनी जिंकून घेतला मुख्य गोष्ट म्हणजे वेरूळचे सुप्रसिद्ध कैलास लेणे हे राष्ट्रकूटांनीच बांधले त्याची राजधानी काही काल मालखेड येथे होती

अिसवी सनाच्या दहाव्या शतकानंतर अगदी दक्षिणेत तंजावरचे चोल आणि मदुरेचे पांड्य हीच प्रमुख राज्ये होती सुदैवाने दक्षिण हिंदुस्थानचे त्या वेळची स्वातंत्र्य, वैभव आणि पराक्रम यांची अेका त्रयस्थाने चक्षुर्वैसत्य अशी केलेली वर्णने आपल्याला आज अुपलब्ध आहेत. मार्कोपोलो हा सुप्रसिद्ध विवेचक, विद्वान् आणि चीन देशामध्येसुद्धा जाअून कुब्लाअीखानाच्या पदरी वर्षानुवर्षे राहिलेला लेखक नि युरोपियन प्रवासी या काळातच मदुरेच्या पांड्य राज्यास भेट देअून काही दिवस राहिलेला होता त्याने स्वतः त्या वेळचे हे वर्णन आपल्या प्रवासवृत्तात दिलेले आहे. त्यातही हिंदु लोकांनी समुद्रावर आणि समुद्रपार प्रदेशावरही राजसत्ता कशा स्थापलेल्या असत, यासंबंधीही मार्कोपोलोची साक्ष महत्त्वाची आहे कारण तो हिंदुस्थानात चीनमधून जेव्हा आला तेव्हा हिंदु-चीनच्या मार्गाने आला आणि तेथे त्याने सुमात्रा अित्यादीकडील हिंदुराज्यांना भेट दिलेली होती सुमात्रा प्रदेशात त्याचे वास्तव्य जेव्हा होते तेव्हा तेथे श्रीविजय हा हिंदु राजा राज्य करीत होता. तो राजा बौद्ध धर्मीयांचाही प्रतिपाल करीत असे मार्कोपोलो सन १२९५ च्या सुमारास त्याची जी जन्मभूमि होती त्या व्हेनिसला परत गेला आणखीही दोनतीन परद्वीपस्थ प्रवासी त्या वेळी दक्षिण हिंदुस्थानात राहून गेले, त्यांचीही लहानसहान प्रवासवर्णने आहेत त्यातही त्या काळी सारे दक्षिण हिंदुस्थान राजकीयदृष्ट्या पूर्णपणे स्वतंत्र होते, अितरही आजूबाजूच्या अनेक देशात त्या हिंदुराष्ट्राची साम्राज्ये नि धर्म नांदत होता आजूबाजूच्या पूर्व, पश्चिम आणि दक्षिण या तिन्ही समुद्रांवर त्यांचेच स्वामित्व असून त्यांची मोठमोठी सिंधुसैन्ये, प्रचंड नौदले आणि नौवणिक्दले अखंड ये जा करीत होती. आणि ते दाक्षिणात्य हिंदुराजे स्वतःस 'त्रिसमुद्रेश्वर' ह्या पदवीस अप्रतिस्पर्धित्वाने मिरवीत होते, ही डोळ्यांनी पाहिलेली वस्तुस्थिति मार्कोपोलोच्या प्रवासवर्णनाप्रमाणेच अुल्लेखिलेली आहे

त्रिसमुद्रेश्वर सम्राट् राजेंद्र चोल हा सन १०४२ त मरण पावला त्याच्या-नंतर चोल राजवंशात अेकदोन तसेच पराक्रमी राजे निघून नंतर तो वंश आणि ते राज्यही तेराव्या शतकाचे अंती नष्ट झाले.

शंकराचार्यादिक धर्मप्रवर्तक

याच काळात दक्षिणेमध्ये राजेंद्र चोलासारखे केवळ राजकीय धुरंधरच अुत्पन्न झाले नाहीत, तर वैदिक धर्मविरुद्ध जी अनेक तथाकथित पाखंडे माऱ्या हिंदुस्थानभर अुत्पन्न झालेली होती, त्याचा पाडाव करून वैदिक धर्माचे वर्चस्व पुन्हा स्थापन करणारे मोठमोठे धर्मधुरंधरहि दक्षिणेत अुदय पावले त्याचे अग्रणी म्हणून अेका श्रीमत् शंकराचार्यांचा अुल्लेख केला तरी पुरे आहे केरळ प्रांतात कालडी या गावी अि सन ७७८ त ही शंकराचार्यांची अलौकिक विभूति नंबुद्री ब्राह्मण कुलात जन्मली त्यांनी सोळाव्या वयाच्या आधीच सर्व वेदाध्ययन पुरे करून संन्यास घेअून धर्मोपदेश करण्यास आणि धार्मिक दिग्विजय करण्यास संचार चालू केला प्रख्यात कर्ममीमांसक आणि बुद्धधर्माचे अुच्छेदक कुमारील-भट्टही याच काळाच्या किंचित् आगेमागे भरतखंडव्यापी प्रचार करून राहिलेले होते दुसरे धर्मोपदेशक दिग्गज मंडनमिश्र हेही या तरुण शंकराचार्यांचेच समकालीन होते. श्रीमत्शंकराचार्यांनी आपला अद्वैत सिद्धान्त स्थापन करण्यासाठी आणि वैदिक विजयाचा ध्वज अखिल भरतखंडात रोवण्यासाठी या सर्व केवळ कर्मवाद्यांचा किंवा अितर वैदिक मतवाद्यांचा आणि बुद्ध धर्माचे जे कोणी महंत त्या काळी यत्र-तत्र गाजत होते त्यांना हुडकून हुडकून त्या मतावादांही पूर्ण अुच्छेद केला नंतर वैदिक धर्माची पताका आणि अधिकारी पीठे भरतखंडाच्या दक्षिणेस शृंगेरी, पश्चिमेस द्वारका, पूर्वेस जगन्नाथ पुरी, आणि अगदी अुत्तरेस काश्मीर अशा चार दिशास प्रस्थापिली या पीठांना राजदंडाचाही पाठिंबा हिंदुराज्य जेथे असे तेथे तो मिळाला हे सर्व अघटित प्रचारकार्य करून आणि शांकरभाष्यासारख्या अद्वितीय ग्रंथाची रचना करून अवघ्या बत्तीस वर्षांच्या आत श्रीशंकराचार्यांनी गुहाप्रवेश केला – जिवंत समाधि घेतली !

पाशुपतादिक शैव पंथाचा राजकीय प्रपंच

ह्या काळाच्या आधीपासूनच पाशुपताचा जो शैव पंथ, त्या हिंदूंच्या लढवय्या धार्मिक संप्रदायातील शाक्त पंथाप्रमाणेच असलेल्या, अत्यंत अुग्र संप्रदायाचे पुनरुज्जीवन झालेले होते हा पाशुपताचा पंथ, बुद्ध आणि जैन यांच्या मिळमिळीत आणि सोसाळू 'अहिंसेचा' नि संसारनिवृत्तीचा अत्यंत तिटकारा करी त्या पंथाने हिंदूमध्ये म्लेच्छादिक परधर्मीयांचा प्रतिकार करण्याची प्रबळ प्रवृत्ति नि युद्धोन्मुखता अप्रत्यक्षपणे तरी चांगलीच चेतविली होती श्री लकुलेश नावाचा

त्याचा गुरु गुजराथेतच जन्मला होता. त्याचे प्रचंड कार्य आणि प्रभाव ह्यामुळे त्याला अितर हिंदु प्रत्यक्ष ' हराचाच ' (शिवाचाच) अवतार समजत असत. शंकराचार्यांनीहि त्याचा अुल्लेख केलेला आहे

ह्याच काळातील बंगाल

सन ७०० ते ८०० पर्यंत बंगालमध्ये पालवंशाचे राजे राज्य करीत होते. त्या राज्याचा पहिला राजा गोपाल हा होता हा वंश बुद्धधर्मीय होता ह्या गोपाल राजाच्या राणीचे नाव देह्लादेवी असे होते तिच्या पोटी राजा धर्मपाल हा जन्मला त्याने सन ८०० ते ८२५ पर्यंत राज्य केले हाही बुद्धधर्मीयच होता. ह्यालाच दक्षिणेतील प्रख्यात राष्ट्रकूट वंशातील राजा गोविंद याची मुलगी रणदेवी ही दिलेली होती अि सन १०९५ च्या सुमारास बंगालमध्ये या बुद्धधर्मीय पालराजाचा अुच्छेद करून दक्षिणेकडील सेन नावाच्या वंशाने आपले राज्य स्थापन केले हे सेन राजे कर्नाटकातून आलेले होते आणि ते क्षत्रिय होते क्वचित् दक्षिणेकडून गेलेल्या राष्ट्रकूट वंशातील वर अुल्लेखिलेल्या राणी रणदेवी हिच्या संबधानेच ह्या सेन वंशाचा चंचुप्रवेश या बुद्धधर्मीय पालाच्या राजमंडळात झाला असावा काही असले तरी हे सेन राजे वैदिक धर्माचे कट्टर अनुयायी असल्यामुळे त्यांनी बंगालमधील बौद्ध धर्माचा पाडाव केला आणि त्या बौद्धकालात सकराने खिळखिळी झालेली वर्णव्यवस्था, अितरही वैदिक धर्मसंस्था आणि वेदविद्या पुन्हा प्रबळपणे चालू केल्या बोपदेवाच्या मुग्धबोध या संस्कृत व्याकरणाचा प्रचार याच कालात बंगालमध्ये झाला.

याच काळातील गुजराथ

गुजराथवर याच काळात कर्णराज या नावाचा प्रख्यात राजा सन १०६३ ते १०९३ पर्यंत राज्य करून गेला त्याने कृष्णसागर नावाचे अति विस्तृत सरोवर बांधले त्याच्या राजवंशाची मूळ राजधानी पट्टण येथे असे परंतु त्याने पुढे आपल्या नावाची नवीन राजधानी बांधून तिला ' कर्णावती ' असे नाव दिले. आणि तीच गुजराथ राज्याची सततची राजधानी झाली

परंतु पुढे गुजराथ मुसलमानांनी जिंकल्यानंतर तेथील हिंदूंचा असह्य छळ करणारा सुलतान अहमदशहा याने त्या कर्णावतीचे ते अैतिहासिक हिंदू नाव पालटून आणि त्यालाच जोडून आणखी एक अुपनगर बांधून त्या दोन्ही मिळून झालेल्या महानगरास मुसल्मानाच्या नेहमीच्या हिंदुद्वेषी रीतीप्रमाणे सन १४१२ मध्ये अहमदाबाद असे स्वत चे नाव दिले त्या काळच्या हिंदूंच्या मेगळघा आणि सोसाळू वृत्तीमुळे त्यांनीही ते अहमदाबाद हेंच नाव पुढेही स्वकीय नावासारखेच गोजारीत चालविलेले आहे.

दक्षिण मुस्लिम हिंदुस्थानावर परधर्मीयांची आणि परकीयाची पहिली स्वारी ! १२९४

सुलतान जलालुद्दिन खिलजीचा पुतण्या अल्लाअुद्दिन ह्याने त्या वृद्ध सुल-तानास न कळविताच मोठे सैन्य घेअून ज्या दक्षिणेच्या अैश्वर्याविषयी तो अैकत आला होता, त्या दक्षिणेवर अि सन १२९४ मध्ये विंध्याद्रि ओलांडून स्वारी केली ते वृत्त तिसऱ्या प्रकरणाच्या शेवटी पृष्ठ ८१३ वर दिलेच आहे ती स्वारी अितकी अकस्मात होती आणि दक्षिणेतील त्या काळच्या हिंदु राज्यांची राजकीय असावधानता आणि कूपमडूक वृत्ति अितकी निंदास्पद होती की, जवळजवळ अल्लाअुद्दिनाची ही स्वारी झाल्यावरच तेथील मुख्य महाराजा देवगिरीचा रामदेवराव यादव हा त्याची लढाअीची काहीही सिद्धता किंवा कल्पनाही नसल्याने अगदी गागरून गेला अुत्तर हिंदुस्थानात मुसलमानांची राज्ये जिकडे तिकडे स्थापन झाली असता, त्यांनी हिंदुधर्माचा आणि राज्यांचा भयानक अुच्छेद दोन तीन शतके माडला असता, सहस्रावधि मदिर सारखी पाडली जात असता, काशीची जवळ जवळ मक्का केली गेली असता, ज्ञानदेव, नामदेव असले असले सत, त्यांची मडळे आणि लक्षावधि प्रवासी हिंदु यात्रेकरू यात्रेसाठी पजावपर्यंत सारखे जात येत असता आणि हिंदुधर्माचा हा अुच्छेद पाहून येत असता, दक्षिणेवरही चालून जाअून दक्षिणेसही मुसलमानमय करून सोडण्याची त्यांची महत्वाकांक्षा मुसलमाना कडून अुघड अुघड बोलून दाखविली जात असता, अल्लाअुद्दिन या देवगिरीच्या राज्यात शिरेतो तेथील हिंदुराज्यकर्ते अितके असावध होते की, त्यांचे सारे सैन्य अेकत्र करून मुस्लिमांच्या या स्वारीला तोंड देण्यासाठी अुत्तरेकडे राजपुतादिक हिंदूना साहाय्य देण्यासाठी चाल करून जाण्याचे ठायी रामदेवरावाचे सैन्य त्याच्या काही सरदारांच्या हाताखाली दूरवर दक्षिणेकड गेलेले होते तर स्वत राजे रामदेवराव ह मृगया अित्यादि अगदी निष्काळजीपणातल्या काळज्या वहात राजधानी सोडून ससैन्य भटकत होते पण ! !—

कारण, दिल्लीस जाताच अल्लाउद्दिनाचे सारे लक्ष त्याच्या वृद्ध चुलत्याला, सुलतान जलालुद्दिन याला नाहीसे करून स्वत च सुलतानपद पटकविण्याकडे वेधले होते त्याप्रमाणे त्याने मोठा कट करून जलालुद्दिनास ठार मारविले आणि सन १२९६ त ता स्वत च मुल्तान झाला

अल्लाउद्दिनाने स्वत सुलतान झाल्यानतर सन १२९८ मध्ये गुजराथवर स्वारी केली तेथील हिंदुराजाचा पराभव करून त्याची राजधानी जी अनहिल-वाडा ती जिकून घेतली त्या लढाईत गुजराथच्या हिंदु राजाची राणी लावण्य-वती कमलदेवी ही पळून जात असता मुसलमानानी पकडली परतु तेथील परा-भूत हिंदुराजा मात्र त्याची मुलगी जी देवलदेवी तीसह पळून जाऊ शकला. अल्लाउद्दिन तेथून थेट सौराष्ट्रात गेला आणि हिंदूनी पुन्हा बाधलेले सोरटी सोमनाथाचे नवे भव्य मदिर पुन्हा पाडून तेथील मुख्यमूर्ति जी होती तिला दिल्लीस नली, हिंदूचा भयकर मानभग करण्यासाठी त्या मूर्तीचा सिंहासनाच्या पायरीप्रमाणे त्याने उपयोग केला !

दिल्लीस गेल्यावर राणी कमलदेवीशी बहुधा तिच्याच अनुमतीने अल्ला-उद्दिनाने लग्न लाविले अल्लाउद्दिनासह सुखाने नादूनच ती कुलटा थाबली नाही, तर तिने तिची तरुण मुलगी जी राजकुमारी देवलदेवी तिलाही पकडून मुसलमानाच्या गोटात दिल्लीस आणण्यासाठी आपल्या दक्षिणेवरील स्वारी कर-णाऱ्या मुसलमान सरदाराना कळविले

रनतभोरवर मुसलमानाची दुसरी स्वारी

जलालुद्दिन खिलजीचा रतनभोरच्या हिंदूंनी पराभव केला होता हे मागे दिलेच आहे त्याचा वचपा काढण्यासाठी अल्लाअुद्दिनाने सन १३०१ मध्ये रतनभोर दुर्गावर दुसरी स्वारी केली तेव्हाही मरेतो लढण्याची सीमा करून त्या रतनभोरचा राजा हमीर सहस्रोगणती रजपूत सैनिकासुद्धा तुंबळ लढाओ देत ठार मारला गेला, आणि रजपूत वीर पुरुषांचा रणांगणात नि पात झाला हे पाहताच त्या दुर्गावर अुभ्या असलेल्या हमिराच्या राणीसुद्धा शतावधि रजपूत स्त्रियांनी पूर्व संकेतानुसार पेटलेल्या प्रचंड चितेत अुड्या घेअून जोहार केला। स्वधर्मास्तव हिंदुवीरांनी आणि वीरांगनांनी असे दिव्य पराक्रम नि प्राणदान प्रसंगोप्रसंगी केले म्हणूनच हे हिंदुराष्ट्र त्या काळी परधर्मीय शत्रूशी लढत जिवंत राहिले।

रतनभोर दुर्ग असा जिंकून घेतल्यानंतरच्या मुसलमानांच्या चितोडवरील लगोलगतच्या स्वाऱ्या

सिंहलद्वीपच्या रजपूत राण्याची अत्यंत रूपवती कन्या पद्मिनी ही चितोडच्या राणा भीमसिंगाला दिलेली होती अशा रूपसंपन्न परस्त्रियांचा अगदी अुघड अुघडपणे अपहार करणे हें आपले अेक भूषणभूत मुस्लिम धर्मकृत्यच आहे अशी निलज धारणा त्या काळी मुसलमान समाजाचीच असल्यामुळे सुलतान अल्लाअुद्दिनाने राणा भीमसिंगाकडे त्याच्या या रूपवती राणीची अुघड मागणी केली राजपुतांनी ती धिक्कारलाच अल्लाअुद्दिन सन १३०२ च्या आसपास चितोडवर चालून गेला. या वेळच्या लढायांना वर्णिताना रजपूत अितिहासात, अल्लाअुद्दिनास ठकविण्यासाठी राजपुतांनी, 'आम्ही पद्मिनी तुमच्या भेटीस धाडतो' असे आमिष दाखवून राजपूत सैन्यच स्त्रीवेषात अनेक मेण्यातून अल्लाअुद्दिनाच्या शिबिरात घुसविण्याचा जो अेक अत्यंत धाडसाचा कट केला आणि पारही पाडला त्याचा अेक कथा सांगितलेली आहे पण स्थलाभावास्तव ती येथे गाळणे भाग आहे त्या जटीलटीच्या लढाओतही राजपूत शौर्याचा पाडाव करणे अशक्य होअून अल्लाअुद्दिनास दिल्लीस परत फिरावे लागले राजपूतही प्रसंगी कपट नीतीचा अवलंब करीत हे ह्यावरूनही अुघडच आहे

हिंदूंनी ह्या स्वारीत केलेल्या पराभवाचा सूड घेण्यासाठी आणि पद्मिनीसाठी लगेच सन १३०३ मध्ये अल्लाअुद्दिनाने चितोडवर दुसरी स्वारी केली या वेळीही यच्चयावत् राजपुती झुंजार पुरुषांनी केशरी वेष धारण करून रणांगणात मरेतो लढत लढत शेकडो मुसलमानांना कापून काढून, परंतु शेवटी विजय मुसलमानी सेनचाच झाला आहे आणि केशरीवेषातील सर्व राजपूत रणात मारले गेले आहेत हें तटावरून पाहताच राणी पद्मिनीसह जवळ जवळ दहा हजार

राजपूत स्त्रियांनी लेकरे अुराशी घेअून पेटत्या चितामध्ये अुड्या घेतल्या! जोहार केला!! अल्लाअुद्दिनाने चितोड घेतले खरे, पण पद्मिनीची राख काय ती त्याला गोळा करावी लागली! जेव्हा हिंदु वीर आणि वीरांगना लढल्या तेव्हा अशा लढल्या!!

येथेच हेंही सांगून टाकतो की अल्लाअुद्दिन वृद्ध होअून मरून जाण्याच्या आधीच हिंदूच्या ह्या पराभवाचा सूड घेअून अल्लाअुद्दिनाच्या डोळ्यादेखत हमीर नावाच्या चितोडच्या अेका सुप्रसिद्ध राजपुत्राने सन १३१३ मध्येच मुसलमानांचा पाडाव करून चितोड पुन्हा जिंकून घेतले. अल्लाअुद्दिनाचा अेक मुलगाही त्यांनी जिवंत पकडला — पण जशास तसे या न्यायाने त्यास प्रसंगी वधूनही हिंदु वरून मान घेतले नाही. हिंदूचे आत्मघातक औदार्य ते हेच!

सन १३०७ मध्ये अल्लाअुद्दिनाचा हा वर अुल्लेखिलेला सरदार मलिक काफूर ह्याला अल्लाअुद्दिनाने दक्षिणेवर स्वारी करण्यास धाडले. रामदेवरावाचा पुन्हा पराभव झाला. पण त्याने अल्लाअुद्दिनाची तुंबलेली खंडणी देअून संधि केला. याच धामधुमीत रामदेवरावाचा मुलगा जो शंकरदेव त्याला गुजराथची पळून आलेली जी राजकुमारी देवलदेवी दिलेली होती तिलाही मलिककाफूरने पकडून दिल्लीस धाडून दिली. लगेच सन १३०८ मध्ये मलिक काफूर दक्षिणेत तिसरी स्वारी करून स्वत वरंगळवर चालून गेला. वरंगळचा वीराग्रणी राजा प्रतापदेव ह्याने मागे मुसलमानाचा अेकदा पराभव केला होता. ह्यामुळे मलिक काफूरने अटीतटीने लढाअी दिली. शेवटी राजा प्रतापदेव ह्याचा पराभव झाला आणि त्याला दिल्लीच्या सुलतानाचे मांडलिकत्व मानावे लागले.

मलिक काफूर त्या विजयाने अुत्तेजित होअून हिंदूचे दक्षिणेकडील जे तिसरे राज्य म्हैसूरच्या होयसाल वंशाचे होते, त्याच्यावरही तसाच चालून गेला आणि त्या हिंदुराज्याचाही त्याने पराभव केला. तथून त्याने पुढे मदुरेच्या हिंदुराज्यावरही स्वारी करून त्या राज्याचाही पराभव केला.

याप्रमाणे बहुतेक दक्षिण देश, आमच्या दोन सहस्र वर्षांच्या 'अितिहासकालात तरी, प्रथमच परकीय नि परधर्मीय शत्रूचा अंकित झाला! दक्षिणेचे स्वातंत्र्य आणि सौभाग्य ह्या वर्षी नष्ट झाले! मलिक काफूरने दक्षिणेच्या अगदी टोकाला ह्या मुसलमानी दिग्विजयाचे स्मारकच अशी अेक भव्य मशीद बांधली! पण लगोलग त्याची प्रतिक्रिया होअून दाक्षिणात्य हिंदूचे ह्या मुस्लिम दिग्विजयाविरुद्ध अुठावणी करण्याचे अेकामागून अेक यशस्वी कट चालू झाले.

रामदेवरावाच्या मागे त्याचा मुलगा शंकरदेव हा देवगिरीचा राजा झाला. त्याने सुलतान अल्लाअुद्दिनाचे स्वामित्व पुन्हा झुगारून दिले. तेव्हा मलिक काफूरने दक्षिणेवर पुन्हा स्वारी केली. राजा शंकरदेव हा शरण न जाता हटातटाने या लढाअीत ठार मारला जाअीतो लढला.

अल्लाउद्दिनाने आणि मलिक काफूरने स्वाऱ्यामागून स्वाऱ्या करून हे जे दक्षिणेतील सर्व मोठमोठ्या हिंदुराज्यांचे निर्मूलन केले त्याचप्रमाणे दक्षिणेतील मोठमोठी अनेक देवालये पाडून टाकली, त्यांचे कळस भगून टाकले, आणि बहुतेक ठिकाणी त्या त्या स्थानी मोठमोठ्या मशिदी अुभारल्या सहस्रावधि हिंदूंना बळाने बाटविले ! ते असंख्य बाटे मुसलमान दक्षिणेतच शेतीवाडी, जहागिरी करून राहिले !! पण त्यांचे मात्र, हिंदूंनी मुसलमानांनी हिंदु राज्यांचे जसे निर्मूलन केले तसे सरसकट कापाकापी करून निर्मूलन केले नाही ! ' परधर्मसहिष्णुते 'ची सद्गुणविकृति ती हीच !

हिंदु तत्कालीन युद्धशास्त्राप्रमाणे बहुधा जशास तसे लढत होते

धार्मिक आघाडीवर हिंदूंचा असा पाडाव मुख्यत त्यांच्याच मूर्ख रूढीपायी होत असताही राजकीय आघाडीवर मात्र हिंदु मुसलमानांशी लढावे तसे लढत होते, पराभवही झाले तरी पुन्हा अुठून मुसलमानांचे पराभवही करीत होते ! कूट युद्धाला बहुधा कूटयुद्धानेच तोंड देत होते !

अल्लाउद्दिनाने हिंदूंचा धार्मिक छळ करण्यात मागील कोणत्याही सुल्ताना-पेक्षा अधिकच क्रूरता दाखविली त्याने हिंदुधर्माची, हिंदुराज्यांची आणि हिंदु लोकांची अधिकच दुर्दशा केली असती, परंतु त्याला अेकसारखे दुसऱ्या अेका सर-सीमेवर सारख्या स्वाऱ्या करणाऱ्या मंगोलियातील आणि मध्य आशियाभर धुमा-कूळ घालणाऱ्या मोगल लोकांशीही सारखे लढावे लागले त्यांच्यापैकी काही थोड्यांनी मुस्लिम धर्म स्वीकारून प्रत्यक्ष दिल्लीत नव मुस्लिम वसाहतही केली होती शेवटी अल्लाउद्दिनाने क्रोधाविष्ट होअून त्या दिल्लीतील नव मुस्लिमांच्या मोगलपुऱ्याची सरसकट कापाकापी केली !

अल्लाउद्दिनाचा मृत्यु

अल्लाउद्दिन हा चितोडसारखी काही काही हिंदुराज्ये सोडता बहुतांश भरतखंडावर अेकछत्री स्वामित्व गाजविणारा मुस्लिम सुलतान, पहिला आणि शेवटचा असा, अेवढाच काय तो झाला अकबराला आणि औरंगजेबालाही ते स्थान देता येणार नाही त्याची सत्ता हिंदुस्थानच्या अेवढ्या मोठ्या भागावर केव्हाही प्रस्थापित झालेली नव्हती

द्वेषाच्या 'पुण्याईने' त्याला काही सुखाचे मरण 'अल्ला'ही देऊ शकला नाही. थोड्याच दिवसांत अल्लाउद्दिनाची सारी सत्ता जो त्याचा अेक काळचा गुलाम मलिक काफूर त्यानेच बळकाविली. त्याचीही अल्लाउद्दिनानंतरच्या माजलेल्या बेबंदशाहीत लवकरच हत्या झाली. आणि नंतरच्या घालमेलीत कोणी अेक खुस्रुखान नावाचा अेका अर्थी अलौकिक असलेला पुरुष, जो आधीच दिल्लीच्या राजकारणात तळपू लागलेला होता, तो सर्वप्रमुख पदावर चढला. त्याचे वृत्त स्वतंत्रपणेच देण्याअितके हिंदुस्थानच्या अितिहासात हिंदुत्वाच्या दृष्टीने महत्त्वाचे असल्यामुळे पुढच्या स्वतंत्र प्रकरणातूनच सांगणे अुचित होणार आहे.

\+ \+ \+

प्रकरण ५ वे

खुश्रूखान आणि देवलदेवी

हिंदुस्थानातील सर्व प्रांतांमध्ये आज अितिहास शिकत असणाऱ्या लाखो विद्यार्थ्यांना जर असे विचारले की, 'हिंदुत्वाच्या दृष्टीने गौरवार्ह नि अविस्मरणीय असलेल्या आणि दिल्लीच्या मुसलमानी राजवटीत सुलतानाचा सुलतान म्हणून गाजलेल्या, अेका अर्थी अलौकिक अशा, खुश्रुखान नावाच्या पुरुषाविषयी तुम्हाला काही माहिती आहे काय?' तर त्या आजच्या लक्षावधि विद्यार्थी वर्गातील शेकडा नव्याण्णव टक्के तरी साश्चर्य अुत्तरतील की, 'खुश्रूखान? नाही बावा! तुम्ही म्हणता तशा पुरुषाचा आमच्या शालेय अितिहासात ठळक असा अुल्लेखसुद्धा आम्हाला आढळला नाही!' विद्यार्थिवर्गाची गोष्ट तर सोडाच पण शिक्षकवर्गाला, संपादकवर्गाला, अेकंदर सुशिक्षित वर्गालाही जरी हाच प्रश्न विचारला तरी शेकडा पंचाहत्तर टक्के लोक तसेच अुत्तर देतील की, 'कोण काढलात हा अेवढा मोठा खुश्रूखान? आम्ही अशा खुश्रूखानाचे नावसुद्धा कधी अैकले नाही!'

येवढ्यासाठीच ह्या हिंदुस्थानच्या अर्वाचीन अितिहासातील अेका अलौकिक असलेल्या, परंतु त्याने हिंदुराष्ट्राच्या अपमानाचा सूड घेण्यासाठी मुस्लिम सुलतानशाहीचे नाकच कापून टाकले, येवढ्या 'अपराधासाठी' काय ते मुस्लिम अितिहासकारांनी आणि अर्थातच त्यांना अंधळेपणाने अनुसरणाऱ्या अिंग्रजी आणि हिंदूंतील पूर्वीच्या ते आजकालच्या शालेय अितिहास लेखकापर्यंतच्या बहुतेक अितिहासकारांनी ज्याचे नाव जवळ जवळ नाहीसे करून टाकले आणि ज्याचा अुल्लेख केला तिथे 'हलकट', 'पाजी', 'नरकगामी', अशा विशेषणांनीच काय तो मुसलमान

लेखकांनी यत्रतत्र केलेला आहे, त्या 'खुश्रूखानाचा' साधार देता आला तितका परिचय आम्ही या प्रकरणात देत आहोत.

खुश्रूखानाचे पूर्ववृत्त

सुलतान अल्लाअुद्दिनाच्या राजवटीत गुजराथवर सन १२९८ पासून ज्या मुसलमानाच्या अगदी पहिल्या स्वाऱ्या झाल्या आणि तेथील हिंदूंची राजसत्ता अुच्छेदिली गेली, त्या धामधुमीत जसा मागे अुल्लेखिल्याप्रमाणे मलिक काफूर ह्या पुढे अत्यंत प्रसिद्धीस आलेल्या पुरुषाला त्याच्या तरुणपणीच गुलाम म्हणून दिल्लीला पकडून नेलेला होता, त्याचप्रमाणे आणि त्याच रूपगुणासाठी दुसऱ्या अेका अत्यंत कोमल, आकर्षक परंतु तेजस्वी दिसणाऱ्या मोहक हिंदु मुलास मुसलमानी सरदारांनी पकडून गुलाम करून अल्लाअुद्दिनाच्या सेवेस सादर केले होते हा मुलगा मूळचा हिंदु त्यातही गुजराथेतील परिया किंवा परवार (भंगी) जातीच्या अस्पृश्य वर्गातील अेक दोन मुसलमान लेखक त्याची जात भंग्याची नव्हती, रजपूत होती, असेही म्हणून गेले आहेत त्याला पकडून मुसलमान केल्यानंतर त्याचे नाव प्रथम हसन असे ठेवले गेले त्याला दिल्लीस थेट अल्लाअुद्दिनाच्या सेवेत घेतल्यानंतर त्याच्याशी मुसलमान समाजातील जे व्यसन या भागातील पृष्ठ ८२० वर सांगितले आहे, त्याच व्यसनापायी काही मोठमोठ्या सरदारांनी, लैंगिक संबंध ठेवले. त्यामुळे दरबारातील ती मोठमोठी माणसे त्याच्या लोभाने त्याच्या अगदी मुठीत वागू लागली। अल्लाअुद्दिन सन १३१६ त मेल्यानंतर मलिक काफूर हा राज्यप्रमुख झाला त्याचाही याच्या कर्तृत्वावर मोठा विश्वास बसलेला होता थोडक्याच दिवसात हसनला खुश्रूखान अशी पदवी मिळाली कारण अल्लाअुद्दिनाच्या अस्तित्वातच त्याच्या हाताखाली सैन्ये देअून त्याला लहान सहान स्वाऱ्यांवर स्वतंत्रपणे धाडण्यात येअू लागले होते पण हसनच्या लगोलग खुश्रूखान आणि नंतर सेनापति होण्यास त्याचे स्वतःचे असाधारण गुण जसे कारणीभूत झाले, त्याहीपेक्षा सुलतान अल्लाअुद्दिनाचा मुलगा जो मुबारीक त्या राजपुत्राचे अपरंपार प्रेम या मोहक नि कोवळ्या तरुणावर जे बसले होते तेच अधिक कारणीभूत झाले, त्यायोगे अल्लाअुद्दिन नि मलिक काफूर हे दोघेही मारले गेल्यानंतर अल्लाअुद्दिनाचा मुलगा मुबारीक याच्या हाती खुश्रूखानाच्या साहाय्यानेच सुलतानपद झटक्न आले. आणि त्याचा अत्यंत लाडका, कर्तृत्ववान् आणि विश्वासू सरदार जो हा तरुण खुश्रूखान त्याच्या हाती ओघानेच सुलतानपदाचा बहुतेक कारभारही चालत आला पण तो तरुणही तो कारभार चालविण्यास पूर्णपणे समर्थ निघाला मुबारीक मूळचा व्यसनी आणि विलासी त्यामुळे तर खुश्रूसारखा सर्व राज्यकारभार संभाळणारा आणि त्यातही त्याच्या अंतःपुरातील विश्वासू वाटणारा समर्थ हस्तक त्याला लाभला, हे स्वतः मुबारीकही अेक वरदानच समजे

देवलदेवी – दिल्लीच्या राजसभेत प्रमुख म्हणून पूर्वाश्रमीचा हिंदु का असेना पण मलिक काफूर हा अल्लाउद्दिनाने बाटविलेला बावर्पव हिंदु मुलगा पुढे सेनापति आणि राज्यधुरंधर असा ज्या काली झाला, आणि जवळ जवळ त्याच काली खुस्रूखान–हसन–हा देखणा नि कावळा दुसरा असे पूर्वाश्रमीचा हिंदु मुलगाही मलिक काफूर मारला जाताच सारी सलतनत् आपल्या मुठीत ठेवणारा जमा निघाला, त्याचप्रमाणे त्याच काली दिल्लीच्या कारभारी मंडळात त्या दोघा हिंदुवंशीय व्यक्तींइतकीच राजकीय महत्त्वाची, कर्ती आणि राज्यचालन आपल्या केवळ भ्रूसंकेताने चालविणारी आश्चर्यकारक तिसरी व्यक्ति म्हणजे पूर्वाश्रमीची गुजराथची हिंदु राजकन्यका, हिंदुवंशीय महिला देवलदेवी हीच होय

या तीन हिंदु व्यक्तींपैकी मलिक काफूर हा पुढे मनानेच मुसलमानमय झाला होता, असे दिसते आपल्या हिंदु रक्ताची किंवा त्याच्या बापाच्या हिंदु बीजाची लवलेश आपुलकी तर काय, पण जाणीवसुद्धा त्याच्या मनात उरली नव्हती हे उघड आहे पण खुस्रूखान आणि ही गुजराथची राजबालिका यांच्या मनात मात्र ती हिंदुत्वाची, हिंदु रक्ताची, हिंदु बीजाची केवळ जाणीवच नव्हे तर ओढ, आवड आणि केवळ हिंदु म्हणून त्यांच्या मुसलमानांनी केलेल्या छळाची चीडही अधून मधून म्हणा किंवा सतत म्हणा, चेतलेली होती त्यांच्या कृत्यातून ती उफाळून बाहेर येई आणि शेवटी त्या त्यांच्या हिंदुत्वाच्या सूड घेण्याच्या वृत्तीतून भर दिल्लीत उभ्या हिंदुस्थानभर नांदू लागलेली मुस्लिम सुलतानशाहीची सुलतानशाही ओट घटका का होईना, पण जाळून टाकणारा भडका, एखाद्या खांडववनीय आगीच्या कल्लोळासारखा उसळला !

अल्लाउद्दिनाच्या गुजराथवरील पहिल्या स्वारीतच गुजराथचा राजा पराभूत झाल्यानंतर त्याची पट्टराणी कमलदेवी अल्लाउद्दिनाच्या हाती, मार्गाने पळत असताना सापडली परंतु तो हिंदुराजा मात्र त्याची राजबालिका ही देवलदेवी, ही अगदी किशोरी असतानाच तिला, स्वतःच्या जिवाला आणि स्वधर्माला वाचविण्यासाठी तिच्यासह रानावनात पळून गेला राजविलासात कालपर्यंत नांदलेल्या ह्या कोमल नि सुंदर राजकिशोरीला त्या रानोमाळी भटकण्याच्या आणि तिचा पाठलाग करणाऱ्या मुसलमानांच्या सतत भयाच्या यातना किती दुःसह झाल्या असतील ! त्या लहानपणीच मुसलमानाविषयी तिरस्कार नि द्वेष तिच्या आप्तांच्या कथांवरून आणि स्वतःच्या अनुभवाने तिच्या मनात खोलवर अंकित गेले असलेच पाहिजेत तिची आई राणी कमलदेवी दिल्लीला मुस्लिम सुलतान अल्लाउद्दिनची आवडती पट्टराणी झाली आणि ती तिची प्रत्यक्ष आईच तिला धरून मुसलमान करण्याच्या प्रयत्नात आहे, हे ऐकून तिला किती दुःख झाले असेल ? त्या जाचातून सुटण्यासाठी हिंदु धर्माच्या अभिमानाने काही असो आपल्या वडिलांच्या कलास बाजूस सारून तिने राजा रामदेवरावांना हिंदुधर्माभिमानी नि शूर मुलगा शंकरदेव

याच्याशी लग्न लावले. पण तिचे दुर्दैव तियेच संपले नाही. मालिक काफूरने केलेल्या हिंदूवरील स्वाऱ्यात ती शेवटी धरली गेली आणि तिला मुसलमानांनी बंदिवान् करून दिल्लीला नेली. त्या वेळी तिच्या मनाला अपमानाच्या कालकूट-विषाने भरलेल्या नागीने वारंवार मूर्छित केले असलेच पाहिजे! शेवटी दिल्लीला पोचल्यावर तिला *अल्लाअुद्दिनाच्या थोरल्या मुलाशी – खिजरखानाशी लग्न लावावे* लागले. देवलदेवीचे आणि खिजरखानाचे मोठे प्रेम होते, असे काही मुस्लिम लेखक म्हणतात. पण ती केवळ त्या 'दरबारी' लेखकांची चाटुलता (खुषमस्करी) असली पाहिजे, हे देवलदेवीच्या पुढील प्रत्यक्ष कृतीवरून अुघड होते! पण अनुकूल संधि मिळेतो तरी त्या धूर्त हिंदुराजकन्यकेने वरवर मुसलमानी धर्म स्वीकारल्या-सारखे केले! पण —

अेवढ्या अत्याचारातून आणि जाचातूनही तिच्या मनाच्या देव्हाऱ्यात असलेल्या हिंदुत्वाच्या देवतेची पूजा गुप्तपणे अखंड चालू होती, हे तिच्या चरित्राच्या अुत्तरार्धावरून स्पष्ट होते.

अल्लाअुद्दिनाच्या वडील मुलाशी बळाने लग्न लागल्यानंतरही तरुण देवलदेवीचा मानसिक छळ थांबला नाही. कारण *अल्लाअुद्दिनाच्या* मृत्यूनंतर थोड्याच दिवसांत पुन्हा राज्यक्रांति होअून अल्लाअुद्दिनाचा दुसरा मुलगा मुबारीक ह्याने आपल्या त्या सुलतान झालेल्या वडील भावाला आणि त्याच्या काही पक्षीयांचे डोळे काढून त्यांना ठार मारले आणि स्वतः मुबारीकच सुलतान झाला. त्यानेही त्याच्या भावाशी लग्न लावले गेलेल्या देवलदेवीला छिनावून तिच्याशी स्वतःच लग्न लावले!

मुसलमानी सुलतानांची आणि बादशहांची 'सभ्य परंपरा' हीच होती असे दिसते की मागच्या मेलेल्या किंवा मारलेल्या सुलतानाच्या किंवा बादशहाच्या अुत्तमोत्तम बायकांशी आपण पुन्हा लग्न लावायचे!

अशा प्रकारे ती हिंदुराजकन्यका देवलदेवी त्या वेळच्या अत्युच्चपदी चढून सुलताना झाली खरी! पण मुबारीकविषयी अत्यंत तिरस्कार असलेल्या, त्या मनातून हिंदु असलेल्या, त्या राजकन्येस मुबारीकशी बळाने शरीरसंबंध ठेवावा लागला. तिच्या सोनेरी देहाची अशी सारखी विटंबना चाललेली असताही या विवाहामुळे *तिला अेक अत्यंत अनुकूल गोष्ट मात्र घडून आली. ती अशी* —

सुलतान मुबारीकला हे सुलतानपद देण्याच्या खटपटीत मुख्य आधार पूर्वाश्रमीचा हिंदु गुलाम आणि नंतर बळाने मुसलमान केला गेलेला नि आता वास्तवात साऱ्या सुलतानी साम्राज्याचाच सेनापति नि प्रमुख झालेला खुश्रूखान हाच होता. त्यातही सुलतान मुबारीक ह्याने सर्व कारभार आपण होअून खुश्रूखानाच्या हाती दिला. कारण मुबारीकला त्याच्या अत्यंत घाणेरड्या विषयव्यसनातून दुसरीकडे लक्ष देण्यास वेळच मिळत नसे. त्याची अेक खोड सांगितली

तरी पुरे. त्याला स्त्रियाचा वेष घेअून कलावतिणीच्या सचासह त्याच्या मोठमोठ्या सरदाराच्या घरी जाअून स्वतःच नाचण्याचा, तमाशे करण्याचा अनावर छंद लागला होता. ह्यामुळे विषयी मुबारक हा त्याच्या व्यसनात गढून गेला असता त्याचा मुख्य प्रधान आणि मनातून आपल्या पूर्वाश्रमीच्या हिंदुत्वाची स्मृति जिवत असलेला खुश्रूखान आणि तशीच मनोवृत्ति आणि चरित्रकथा असलेली ही गुजराथच्या राजाची कन्यका आणि आताची मुस्लिम सुलताना देवलदेवी ह्या दोन मूळच्या गुजराथी हिंदु मनस्वी व्यक्तींचा साक्षातच नव्हे तर घनिष्ठ परिचय, लोभ नि अन्योन्य विश्वास अुत्पन्न व्हावा अितका सहवास घडण्याची संधि अुभयताना मिळाली प्रत्यहीची राजकारस्थाने त्याना अगदी अेकातात अधिकृत रीत्या सुलतानाच्या अतरंग कक्षातसुद्धा करता येअू लागली

तिथे त्याचे हिंदुत्वाच्या दृष्टीने काहीतरी महत्त्वाचे कारस्थान जमले असलेच पाहिजे हे पुढे दिलेल्या वृत्तावरून अितिहासालासुद्धा गृहीत धरणे भाग आहे!

याचे पहिले निदर्शक असे की खुश्रूखानाने त्याचा मूळचा प्रात जो गुजराथ त्यावर आपला स्वत.च्या पूर्वाश्रमीच्या हिंदु परिया किंवा परवार हिंदु जातीच्या सख्ख्या भावालाच मुख्याधिकारी नेमले होते.

दुसरे अत्यत महत्त्वाचे निदर्शक त्या त्याच्या स्वत.च्या पूर्वाश्रमीच्या हिंदु जातीचे लढाअू व्यवसाय करणारे असे सहस्रावधि लोक, निदानपक्षी वीस ते तीस हजारापर्यंत तरी, खुश्रूखानाच्या स्वत च्या आज्ञेखाली असणाऱ्या सुलतानी सैन्य विभागात स्वत च्या सरक्षणासाठी म्हणून अुघड अुघडपणे दिल्लीत त्याने आधीच नियुक्त केले होते.

तिसरे निदर्शक ' – ह्या त्याच्या हालचाली अनेक मुसलमान सरदाराना आवडल्या नाहीत परतु त्यानी आपला अतर्गत हेतु अितका गुप्त ठेवलेला होता की, तो अितर कोणाला तर काय, पण प्रत्यक्ष देवलदेवीला आणि खुश्रूलासुद्धा स्पष्टपणे काही तोपर्यंत मनात दृग्गोचर झालेला होता की नाही, हे निश्चितपणे सागता येत नाही. या हेतूची धूसर आकृति मात्र त्याच्या हृदयात हळू हळू साकारत चाललेली होती.

चौथे निदर्शक –सुलतान मुबारीकसारख्या अगदी कुचकामी सुलतानाला सुद्धा अुत्साह देअून खुश्रूखानाने दक्षिणेत झालेल्या विजित हिंदूच्या अुठावण्या वेळीच दडपून टाकण्यासाठी म्हणून दक्षिणेत मोठी स्वारी करण्यास अुद्युक्त केले. आणि आपण स्वत. ससैन्य त्याच्या हाताखाली स्वारीवर गेला या स्वारीत हिंदूची अपार हानि झाली. त्याच्या अपार लुटीची सुलतानी कोषात भर पडली. बहुधा याच स्वारीत देवगिरीच्या शकरदेवाच्या मृत्यूनतर त्याचाच नातलग राजा हरपाळ देव याने देवगिरीचे राज्य बड करून पुन्हा प्रस्थापित केले होते, त्यासाठी त्याचा पराभव करून जिवतपणी त्याचे कातडे सोलून त्याला सुलतानाकडून

ठार मारण्याची अत्यंत क्रूर शिक्षा दिली गेली ! ! आणि स्वधर्मरक्षणामाठी त्या राजकुलोत्पन्न हिंदुवीराने ती भोगली !

नंतर मुबारीक ससैन्य दिल्लीस परत गेला खुश्रूखानाने मुसलमानी सुलतानासाठी आणि मुस्लिम राज्यासाठी केलेल्या ह्या प्रत्यक्ष पराक्रमामुळे आणि हिंदूच्या विध्वंसामुळे त्याच्याविरुद्ध असलेल्या मुसलमानी सरदारांनासुद्धा खुश्रूखानाच्या कट्टर मुस्लिमपणाविषयी चकार शब्द काढण्याचे धाडस करवले नाही. अधिकात अधिक ते अितकेच कुजबुजत की, हा खुश्रूखान सुलतान मुबारीकला अुखडून देअून स्वतःच सुलतान होण्याचे भय आहे. पण तो मुस्लिम सुलतानच असणार याविषयी मात्र त्याच्या शत्रूलाही लवलेश शंका त्या वेळेस आलेली असल्याचे संभवनीय वाटत नाही.

पण जर त्या वेळीही खुश्रूखानाच्या आणि देवलदेवीच्या मनात पुढील अचाट नि अद्‌भुत अशा हिंदुराज्यक्रांतीचे बेत अुद्‌भवलेले असतील तर तो गुप्त कट अितक्या अपूर्व दक्षतेने गुप्त ठेवला गेला असला पाहिजे.

पुढे लवकरच मुबारीकने खुश्रूखानाला दक्षिणेवर आणखी अेक प्रचंड स्वारी करावयास धाडले. पण मुबारीक त्याच्याबरोबर गेलासुद्धा नाही. अितका अपार विश्वास खुश्रूखानावर त्याचा बसला होता या स्वारीत खुश्रूखानाने मलबारच्या हिंदुराजालाही जिंकून अपार लूट मिळविली आणि ती सुलतान मुबारीकच्या नावाने! परंतु याच स्वारीत दक्षिणेत आम्ही वर लिहिल्याप्रमाणे मुस्लिम साम्राज्याविरुद्ध अुठावण्याचे अुघड वा अुघड-गुप्त कट हिंदूच्या अनेक बाजूंनी शिजू लागले होते यरगळचे राजकुल, गुजराथेतील पराजित हिंदुराजकुलें, चितोड परत जिंकून घेणारा वीर राणा हमीर अित्यादिक हिंदु राज्यप्रमुख, मोठमोठ्या शंकराचार्यांसारख्या हिंदूच्या मठसंस्थांतून वावरणारे प्रचारक धर्मप्रमुख याच्यात आणि सामान्य हिंदु समाजातही अेक मुस्लिमविरोधी लाट आणि काहीतरी खळबळ अुडविणारी अस्वस्थता स्पष्टपणे अुमळू लागली होती या राष्ट्रीय अस्वस्थतेशी खुश्रूखानाचा काहीतरी अत्यंत भुयारी संबंध असावा अशा दिल्लीच्या सुलतानापर्यंत खुश्रूखानाच्या शत्रूनी निनावी कागाळ्याही पोचविलेल्या होत्या.

घेतात आहे! अेका मुस्लिम ग्रंथकाराने तर लिहिले आहे की खुश्रूखानाला बेड्या ठोकून दिल्लीला आणले!

ह्या सर्व शत्रूच्या जाळयांना अेका मुसंडीसरशी तोडून टाकण्याची धमक अंगी असणाऱ्या खुश्रूखानाने अकस्मात् दिल्लीस ससैन्य दक्षिण विजेत्याच्या अैश्वर्याने परत जाण्याचे अुद्घोषिले कारण दिल्लीचे खडान्‌खडा वृत्त तेथेच टपून बसलेली त्याची गुप्त सहचारिणी पूर्वीची हिंदु राजकन्यका आणि आता मुस्लिम सम्राज्ञी म्हणविणारी देवलदेवी त्याला कळवीत असलीच पाहिजे!

या त्या वेळच्या मुस्लिम ग्रंथाची अिंग्लिश भाषांतरे जी थोडीबहुत झालेली आहेत त्यावरून पर्शियन वा अरेबियन न जाणणाऱ्यानाही काही माहिती मिळू शकते. बहुतेक मुस्लिम लेखक खुश्रूखानाचा अुल्लेख अत्यंत तिरस्काराने आणि अगदी चार पाच ओळीत करून मोकळे होतात. कारण अुघडच आहे खुश्रूखानाने पुढे मुसलमानी सत्तेचे नाकच कापले होते ते शल्य मुसलमान अितिहासकारांना अर्थात असह्य होते तथापि अेकदोन त्या वेळच्या मुस्लिम अितिहासकारानाही खुश्रूखाना विषयीचे सत्य ते वृत्त अगदीच विपर्यस्त करणे वा दडपून ठेवणे अिष्ट वाटले नाही त्याच्या, विशेषत अलीकडेच अुपलब्ध झालेल्या हस्तलिखिताचा बराच अुपयोग होतो अगदी अर्वाचीन हिंदु अितिहासकारांनी वरील मुसलमानी जुन्या ग्रंथांना स्वत वाचून दिलेले वृत्तही तसेच टाकाअू आहे मुसलमानी लेखकांनी खुश्रूला दिलेल्या 'हलकट', 'पाजी' अित्यादि शिव्यांचाच काय तो या हिंदु लेखकांनी पुनरुच्चार केलेला आहे पण या गोष्टीला दोन अपवाद सुदैवाने सापडतात अेक अितिहास महर्षि रियासतकार सरदेसाअी आणि दुसरे श्रीयुत मुनशी या दोघांनी मात्र खुश्रूखानाच्या नि देवलदेवीच्याही विषयी तुलनात्मक वृत्त देअून त्यांनी शेवटी केलेल्या हिंदुसाम्राज्यस्थापनेच्या महान् क्रांतीची पुसट नि ओझरती वाखाणणी करण्याचा काही प्रयत्न केला आहे पण तो प्रयत्न स्वत च्या निर्णयाला स्वत च भिणारा त्या क्रांतीचे खरे स्वरूप असे ठामपणे मुळीच न समजणारा किंवा सांगू धजणारा असा अर्धवटच आहे! त्या वेळची हिंदूंची बाजू सांगणारा असा लेखक तर कुणीही मिळणे शक्य नाही कारण त्या काळी कोण्या हिंदूची स्वतंत्र मते मांडण्याची छाती

पण दक्षिणेतसुद्धा अशी अेक राजकीय भूमिका हिंदुराजकारणी मंडळात अंतःस्थपणे प्रसृत झालेली होती की, दक्षिणेत मुसल्मानाविरुद्ध अुठावणी करू पाहणाऱ्या हिंदु-प्रमुखाचे आणि खुश्रूखानाचे काही गुप्त राज्यक्रांतिविषयक संगमनत चाललेले आहे गुजराथेत खुश्रूखानाचा भाअूच वस्तुत राज्यकर्ता होता. साऱ्या राजपूताना मुसल्मानाचे भरतखंडावर त्या कालापुरते तरी अगदी प्रथमच स्थापन झालेले अेकछत्री साम्राज्य अुलथून टाकून तेथे अेकछत्री हिंदु साम्राज्य स्थापण्यास राणा हमीरने प्रोत्साहित केलेले होते आणि महदाश्चर्य हें की सम्राज्ञी देवलदेवीच्या अधिकाराखाली सर्वांत प्रमुख असलेला सुलतान (सम्राट) मुबारीकचा सेनापति नि कारभारी खुश्रूखान ह्यालाच त्या राजपुत प्रमुखानी त्या हिंदु साम्राज्यविषयक अत्यंत धाडसी कटाच्या प्रकरणी आपल्या विश्वासात घेतलेले होते! असला विरोधमय योगायोग अितिहासालासुद्धा क्षणभर तरी चकित केल्यावाचून राहत नाही! विश्वसनीय तर, तरी काही अद्भुत घडेतो, वाटत नाही!

पण तसे काही घडू लागले खरे त्या वेळेस सम्राज्ञी देवलदेवीच्या आणि खुश्रूखानाच्या डोक्यात खरोखरच हिंदु साम्राज्याची अशी काही तरी अचाट आणि जवळ जवळ मूलतःच असंभवनीय पण काणा नृसिंहीय कारस्थानाला नि पराक्रमालाच काय ती शक्य वाटणारी कल्पना नि योजना घोळू लागली खरी!

पण बाह्यतः त्याच्या शत्रूला वा मित्राला कोणालाही तिची अुघड वाच्यता करण्याचीसुद्धा सोय नव्हती! कारण साऱ्या दक्षिणेतील हिंदुराज्ये ज्याने तुडवून मुसल्मानाची मांडलिक बनविली, ज्याने अलीकडेच मलबारचे संपन्न हिंदुराज्य उद्ध्वस्त करून तिथे मुस्लिम सुल्तानाचा हिरवा चाद फडकविला आणि जो त्याच सुलतान मुबारीकच्या मुस्लिम सिंहासनापुढे ते सार यश, अुपायन (नजराणा) म्हणून अर्पिण्यासाठीच दिल्लीस आला होता, ता साऱ्या भरतखंडामध्ये अितिहासकालात अगदी प्रथमच परधर्मीय नि परकीय साम्राज्यचे साम्राज्य, अेकछत्र, तोलून धरणारा, जन्माने हिंदु असूनही मुसलमान झालेला बाटगा, मुस्लिम सुल्तान मुबारीकचा सरसेनापति, अेकदम अशी कोणची दक्षिणीची कांडी फिरवून त्या मुस्लिम साम्राज्याचे हिंदुसाम्राज्य करून टाकू शकणार होता? तशी अुघड शंका घेण्याचे धाडससुद्धा कोणा कट्टर मुसलमानासही करवले नाही! स्वतः कट्टरातील कट्टर मुसलमान असण्याचे आणि मुस्लिम साम्राज्याशी मगळयात अधिक सुलताननिष्ठ (राज्यनिष्ठ) असल्याचे सोंग अितक्या न कळेशापणे खुश्रूखानाने आणि देवलदेवीने अगदी शेवटच्या क्षणापर्यंत धारण केले होते त्याचे शत्रु असलेल्या हिंदुराजाशी त्याचे काही अत्यंत भुयारी लागेबांधे असल्याची दाट शंका असलेल्या कट्टर मुसलमानी अुच्चाधिकाऱ्यानाही भय वाटे की आपल्या नावाने अुघडपणे तसा आरोप खुश्रूखानावर आपण दिल्लीत भर कारभारी मंडळात सुलतानासमोर केला तर

वरील अुलट पुराव्याकडे बोट दाखवून सुलतान आपलेच दात पाडावयास सोडणार नाही. ही भीति ज्या त्या अुच्चाधिकारी मुसलमानास मनातून चळचळा कापावयास लावीत होती. जीं काही गाऱ्हाणीं दिल्लीस जनतेत पसरलीं किंवा सुलतानाच्या कानापर्यंत गेलीं तीं अितकीं निराधार आणि पूर्णपणे निनावी असत कीं तीं केवळ विघ्नसंतोषी लोकांनी केलेल्या कागाळ्या किंवा अुठविलेल्या 'अफवाच' काय त्या कोणासही वाटाव्यात.

तो दिल्लीला येताच त्याच्या मुस्लिम शत्रूच्या तर्काप्रमाणे त्याला सुलतान मुबारीकने बेड्या तर ठोकल्या नाहीतच; पण त्याने वाहिलेल्या साऱ्या संपत्तीने आणि मत्तेने अत्यंत संतुष्ट होअून साम्राज्याच्या कारभाराचे सैनिकी आणि नागरी नि अुरलेसुरले अधिकारही त्याला देअून टाकले, आणि जर कोणाला बेड्या ठोकल्याच असतील तर त्या खुश्रूखानाच्या विरुद्ध ज्यानी हव्या तशा कागाळ्या केल्या होत्या, त्या मोठमोठ्या मुस्लिम खानांना आणि खानखानांना पदच्युत करून त्यानाच काय त्या होत्या ! अिकडे अल्लाअुद्दिनाच्या वेळेस त्याने जे अत्यंत कडक निर्बंध हिंदूविरुद्ध केलेले होते ते खुश्रूखानाच्या कारभारात आधीपासूनच ढिले होत होत आले होते; हिंदुमुस्लिम शेतकऱ्यांची आणि नागरिकांची अल्लाअुद्दिनी पिळवणूकही बंद झालेली होती; हिंदूना धार्मिक प्रकरणीही हायसें वाटू लागलें होतें ! आणि सर्वसामान्य प्रजाजनातील राज्यकारभाऱ्यांविषयीचा स्वाभाविक असंतोषही अुगावत आला होता ! आणि त्या सर्व सापेक्ष सुस्थितीचें श्रेय साम्राज्यीय राज्यकारभाराचा त्या वेळचा मेरुमणीच असणारा जो खुश्रूखान त्यालाच लोक देअू लागले. हळूहळू सुल्तान म्हणताच लोकांच्या डोळ्यांसमोर व्यसनग्रस्त आणि कुचकामी मुबारीक राहत नसे; तर त्याचा सर्व कर्ताधर्ता असलेला हा पराक्रमी नि प्रजाप्रिय खुश्रूखानच अुभा राही. आणि जिच्या अंत:स्थ आणि प्रकट पाठिंब्याने तो हा अधिकार गाजवू शके, ती सुलताना, सम्राज्ञी देवलदेवी !

ज्याने आपल्या राज्यकारभारात हिंदूना अल्लाअुद्दिनाच्या अत्यंत जाचक धार्मिक करपाशातून, नि अपमानातून अितक्या पुष्कळ अशी मुक्त केलें त्या खुश्रूखानाला सर्व राज्यातील हिंदु लोक, तो अद्याप मुसलमान असला तरी आपला कोणी अेक त्राताच अुदय पावत आहे असें समजू लागले. मुसलमान शेतकरी, नागरिक अित्यादि वर्गातही कराच्या ढिलाअीपणामुळे खुश्रूखान लोकप्रिय होअू लागला. आणि मुख्य गोष्ट म्हणजे त्याच्या सर्व भरतखंडभर गाजलेल्या सैनिकी पराक्रमामुळे आणि राज्यसंचालन कौशल्यामुळे मोठमोठ्या मुसलमान सरदारांतील अनेकजण खुश्रूखानाच्या पक्षास मिळाले होते.

अितकी अनुकूल परिस्थिति पाहताच आपले अचाट कारस्थान आणि अत्यंत साहसी महत्त्वाकांक्षा फलद्रूप करण्याचा मुहूर्त असल्यास तो हाच !–अितक्या अनुकूलतेतही जो हें साहस करण्यास धजणार नाही तो बुजरा पुरुष कधीही धजू

ाकणारा नसलाच पाहिजे ! असें मनात ठरवून खुश्रूखानाने आणि देवलदेवीने ापल्या त्या अचाट राज्यक्रांतीच्या योजनेची उघड उघड घोषणा करण्याचे रविले ! ती राज्यक्रांति नव्हती तर साम्राज्यक्रांति होती ! मृत सुलतान अल्ला-ुद्दिनाच्या आणि विद्यमान सुलतान मुबारीकच्या भरतखंडावरील अेकछत्री, ाकुतोभय मुसलमानी साम्राज्यास अुखडून पाडून त्याचे ठायी अेका दिवसात ाऱ्या भरतखंडभर अकस्मात् हिंदु साम्राज्य स्थापन करणारी ती महान् साम्राज्य-क्रांति होती ! धार्मिक क्रांति होती !

अशी क्रांति पाचशे वर्षे जरी रणांगणात हिंदुमुसलमानात महायुद्धे लढत ठेविली गेली असती तरीही साध्य होणें दुर्घट होतें, हे सिंधच्या सातव्या शतकातील अरब स्वाऱ्यापासून तो ह्या चौदाव्या शतकातील सुलतान अल्लाअुद्दिनाच्या काल-खंडापर्यंतच्या अितिहासावरून सिद्ध होते ! परंतु खुश्रूखानाच्या आणि देवलदेवीच्या अलौकिक प्रतिभेने त्याच्या हाती दिलेल्या त्या यक्षिणीच्या कांडीनेच काय ती, ती साम्राज्यक्रांति नि धार्मिक क्रांति अेकदाच का होअीना, शक्य नि यशस्वी करून दाखविली !

सर्व साम्राज्य, प्रथम शतकोशतके लढून हिंदूंना पूर्णपणे जिंकून ह्या मुस्लिम सुलतानशाहीने मुसलमानमय करून सोडले आहे ना ? तर मग त्या अेकट्या मुस्लिम सुलतानासच जिंकून, ती सुलतानशाही नष्ट करून त्याचे सिंहासन मी हिंदुधर्माच्या नावेच जर बळकावून बसलो, तर ते सारे साम्राज्यच अेका झटक्या-सरशी हिंदुसाम्राज्य झाले पाहिजे ! मुस्लिम सुलतानाचा हिंदुसम्राट् झाला पाहिजे ! हीच गोष्ट काय ती जितकी अचाट साहसाची होती तितकीच सापेक्षत. त्या परिस्थितीत सुघड होती, शक्य होती ! मूळची हिंदुराजकन्यका देवलदेवी आणि मूळचा हिंदू परियाचा मुलगा आणि आताचा खुश्रूखान यांनी भरतखंडा-च्याच नव्हे तर अेकंदर अितिहासातीलच अेक अद्भुत चमत्कार घडविणारी यक्षिणीची कांडी फिरविली ती हीच !

आधी सगळी अशा राज्यक्रांतीला आवश्यक ती कडेकोट व्यवस्था गुप्तपणे करून सुलतान मुबारीकला, ज्याच्या मुठीत तो मुबारीक आपण हून पूर्णपणे सामावलेला होता, त्या खुश्रूखानाने विनम्र आविर्भावाने विनविले की, " मी गुजराथहून जे सहस्रावधि माझ्या जातीचे हिंदु लोक आणून दिल्लीत ठेवलेले आहेत त्याच्या मनात सत्कारपूर्वक आज मुसलमान व्हावयाचे आहे. पण नगरातून अुघडपणे तसे करण्यास कित्येक संकोचत आहेत, कित्येक भीत आहेत तरी आज रात्री त्यातील अेका मोठ्या निवडक गटाला मी अिथे सुलतानाच्या राजवाड्यात आणून ठेवून मुसलमानी दीक्षा हळूहळू देवविणार आहे " या निमित्ताने खुश्रू-खानाने त्याच्या हिंदुजातीच्या दिल्लीत असलेल्या शतावधि निवडक लढाऊ लोकांना

राजवाड्यातील सैन्यागारात आणून ठेविले सन १३१९ च्या अती अेक दिवश रात्रीचा भर चालू होताच दिल्लीच्या त्या राजवाड्यात अेकाअेकी मोठी गडबड चालू झाली, आणि त्या कोलाहलात प्रत्यक्ष सुलतान मुबारीक याला ठार मारण्यात आले!

परतु त्या दिल्लीच्या राजवाड्यात मागेही असेच क्रातीचे अनेक कोलाहल झालेले होते सुलतान अल्लाअुद्दिन असाच ठार झाला होता सुलतान मलिक काफूर याची ह्याच मुलतान मुबारीकने अशीच भयकर वाट लावली होती! अशा रक्तपाताना परिचित असलेली ती दिल्लीची राजधानी त्या सकाळी जागी होताच कुजबुजू लागली, 'काल रात्री असा भयकर प्रसग राजवाड्यात कोसळला तरी कोणता!'

थोड्याच अवधीत अेका राजकीय घोषणेसरशी अचानक भूकपासारखा साम्राज्यक्रातीचा आणि धार्मिक क्रातीचा धक्का साऱ्या राजधानीला गदगद हलवू लागला की, काल रात्री खुश्रूखानाच्या लोकानी राजवाड्यात मोठे बड करून सुलतान मुबारीकला ठार केले! त्या मागोमाग दुसरी घोषणा झाली की, खुश्रूखानाने स्वत च सुलतानपद धारण केल आहे!

ह्या घोषणेच्या धक्क्यासरशी अुघड किंवा सघटित अशी प्रतिक्रिया मात्र जनतेत तत्काळ कुठेही झाली नाही सुल्तान मुबारीक ठार मारला जाताच त्याची सुल्ताना देवलदेवी हिच्याशी ह्या नवीन सुल्तान खुश्रूखानाने विवाह लावला हे घटनाही लोकाच्या क्रातिमय कुतूहलाचा विषय झाली, तरी सभय आश्चर्याचे झाली नाही! कारण तीही रूढि दिल्लीच्या पूर्वीच्या सुल्तानाच्या परपरेची होती कुतुबुद्दिनाच्या विधवाशी त्याच्या नतरच्या सुलतानानी आणि सुलतान अल्लाअुद्दिनाचा थोरला मुलगा खिजरखान याच्या विधवेशी म्हणजे ह्याच सम्राज्ञी देवलदेवीशी ह्याच मुल्तान मुबारीकनेही स्वत लग्न लावले होते त्याच परपरेस धरून मुबारीकची विधवा जी सम्राज्ञी देवलदेवी तिच्याशी प्रथमपासून अत्यत घनिष्ठ सबध असलेल्या आणि ह्या राज्यक्रातीतील जी भागीदारीण होती त्या देवलदेवीशी ह्या नव्या सुलतान खुश्रूखानानेही विवाह लावावा, यात काही अधिक क्रातिकारक आहे असे सुलतानी राज्यातील कोणासही तत्काल वाटल्याचे आढळत नाही, हे साहजिकच होते!

परतु ह्या घोषणाच्या पुढची जी घोषणा या राजवाड्यातील राज्यक्रातील अकस्मात् अेका अद्भुत, धार्मिक महाराज्य क्रातीचे स्वरूप देणारी सुलतान खुश्रूखान आणि 'सुलताना' देवलदेवी ह्याच्याकडून अधिकृत रीत्या आणि राजकीय समारभपूर्वक मोठ्या गाजावाजाने करण्यात आली, तिने मात्र साऱ्या हिंदुस्थानातील राजामहाराजापासून तो परिया-परवारापर्यंत, महार मागापर्यंत केवळ हिंदूनाच नव्हे, तर मुसलमानानाही, पहिल्या वर्गास अत्यानदाचा तर दुसऱ्या वर्गा

तील कित्येकाना अति भयदायित्वाचा, परन्तु सगळ्याना सारख्याच अत्याश्चर्याचा धक्का बसल्यावाचून राहिला नाही ! ती अशा आशयाची घोषणा दिनांक १५ अेप्रिल सन १३२० ला मुलतानाच्या तख्तावरून, सिंहासनावरून स्वत सुलतान खुस्रूखानान केली की,

"आजपर्यंत मला केवळ बलात्काराने मुसलमानाप्रमाणे बाटगे जीवन कंठिणे जरी भाग पडले होते, तरी मी मूळचा हिंदूचा मुलगा आहे. माझे बीज हिंदुबीज आहे! आणि माझं रक्त हिंदु रक्त आहे ! यास्तव आज मला 'सुलतान' म्हणून समर्थ असे स्वतन्त्र जीवन लाभले असल्यामुळे मी ती माझ्या पायातील बाटगेपणाची परधर्मीय बेडी तोडून टाकीत आहे, आणि अुद्घोषीत आहे की मी हिंदु आहे! आणि आता अुघडपणे या विस्तीर्ण नि अविच्छिन्न भरतखंडाचा हिंदु सम्राट् म्हणून सिंहासनावर चढत आहे! त्याचप्रमाणे कालपर्यंत 'सुलताना' म्हणवून घेणारी देवलदेवी, जी हिंदुराजकन्यका असताही बलत्काराने मुसलमानी सैन्याने रानावनात भटकत असता तिच्या त्या राजजनकापासून आणि तिचा पति देवगिरीचा राजा त्याला मारून तिला हिसकावून दिल्लीला आणले आणि सुलतानाच्या अंतःपुरात खिजरखानाची बायको म्हणून जिची विटंबना केली गेली आणि पुढे जो सुलतान कालच्या राज्यक्रांतीत ठार मारला गेला त्या मुबारीकनेही जिच्याशी बळाने लग्न लावून अेक बाटगी सुलताना म्हणून राबविली, ती आजची माझी सम्राज्ञी जन्माने, बीजाने आणि रक्ताने मूळची राजकुलीन हिंदुवंशाचीच कन्या असल्यामुळे तीही यापुढे आपल्या बाटग्या मुसलमानी-पणास धिक्कारून आजपासून आपले जीवन हिंदुधर्माप्रमाणेच व्यतीत करणार आहे! ही आमची दोघाची प्रतिज्ञा आमच्या विगत आणि बलात्कारजनित बाटगे-पणाच्या पापाचे परिमार्जन करो!"

तो धर्म मुसलमानी धर्म नव्हे! अर्थात् तो हिंदुधर्मच असला पाहिजे! यास्तव त्याचे नाव 'हिंदुधर्मरक्षक' असे भाषांतरिले तरी पुरे!

ही अद्भुत राज्यक्रान्ति

ते संबंध विशाल भरतखंडातील मुस्लिम साम्राज्यचे साम्राज्य अेका दिवसात जिंकून त्याचे हिंदु साम्राज्य करून सोडणारी धार्मिक नि राजकीय क्रांति, अशी घडविताच त्या हिंदुसम्राटाने मागे मलबारच्या स्वारीत हिंदुराज्य बुडवून जी अपार संपत्ति सुल्तान मुबारकाच्या राज्यकोषात आणून ओतली होती ती आणि त्या सुलतानाच्या पूर्वीच्या अपार संपत्तीचीहि त्यात भर घालून ती बहुतेक त्याचे जे सहस्रावधि, स्वजातीय सैन्य अुभारलेले होते त्याच्यातील सैनिकात वाटून दिली! त्याचप्रमाणे अेकंदर साम्राज्यातील हिंदुमुस्लिम अशा अुभय जातीच्या सैनिकांचेही वेतन वाढविले सैनिक वर्ग अशा प्रत्यक्ष लाभामुळे संतुष्ट करून त्याने साम्राज्यात पूर्वीच्या कोणत्याही सुलतानाने ज्या सवलती आणि सुधारणा शेतकरी आणि सामान्य हिंदुमुस्लिम नागरिकांना अुपभोगू दिल्या नव्हत्या, त्या त्याने चालू केल्या. त्याचप्रमाणे त्याने धार्मिक छळापायी बंदिवासात टाकलेले सहस्रावधि हिंदु बंदिवान आणि पूर्वीच्या सुलतानास अप्रिय वाटले म्हणूनच केवळ बंदिगृहात टाकलेले शतावधि मुसलमान बंदिवानसुद्धा, बंदिगृहातून सताड मुक्त केले. या सर्व कृत्यामुळे साम्राज्यातील हिंदूत तर काय, पण मुसलमानातही हा हिंदुसम्राट 'धर्मरक्षक' लोकप्रिय झाला.

त्याचप्रमाणे प्रत्येक मुस्लिम सुलतानामागून सुलतानाने हिंदूवर जिझिया, त्याच्या यात्रांना बंदी, तीर्थस्नानांना बंदी अित्यादि ज्या ज्या धार्मिक अपमानास्पद अटी लादलेल्या होत्या, त्यापासून त्याने हिंदूंची तत्काल मुक्तता केली, हे सांगणे नकोच! अर्थात् यच्चयावत् हिंदु जनतेत आपला कोणीतरी त्राताच अवतरला आहे, अशी मुक्ततेची नि आनंदाची भावना अुचंबळली यात काय आश्चर्य!

हा हिंदुसम्राट मलबारमध्ये साऱ्या दक्षिणेचा विजेता म्हणून पण खुस्रूखान या नावाने मुस्लिमपणाच्या पांघरुणाखाली जेव्हा लढत होता, तेव्हापासूनच या राज्यक्रांतीची नियोजना त्याच्या डोक्यात वळू आणि जुळू लागलेली असल्यामुळे केवळ त्याच्याच आधारावर जगलविणारे मुसलमानी राज्याधिकारी नि सैन्याधिकारी जे त्यानेच अुदयास आणविले होते, ते सर्व अर्थातच तो हिंदुसम्राट धर्मरक्षक (नासिरुद्दिन) सुल्तान म्हणून अुद्घोषित झाल्यानंतरही आपल्या स्वार्थासाठी आणि त्यांना मत्सर नि द्वेष करणारे पुरातन मुस्लिम खान, निजाम, नवाब जे होते त्या स्वधर्मीय मुसलमानांच्यापासून आपले रक्षण करण्याच्या बुद्धीनेही, या हिंदुसम्राटाच्या, धर्मरक्षकाच्या स्वामित्वाशी राजनिष्ठ राहिले! कारण, अनेक हिंदुराज्यातून त्या त्या हिंदुराजाच्या सैन्यात किंवा सरदारवर्गात अेकनिष्ठ सेवा करण्याची सवय

गेल्या दोनचार शतकामध्ये राजकीय समिश्रणामुळे मुसलमानानाही लागलेली होती। हिंदु राजाची राजकीय सेवा ही अगदी पूर्वी मुसलमान हिंदुस्थानात आले तेव्हा जी अिस्लामी धर्मबाह्य गोष्ट समजली जात असे, ती या काळापर्यंत मुसलमानातून नष्ट झालेली होती आणि तीही मुसलमानी धर्मास धरूनच असू शकते, अशी राजकीय समजूत मुसलमानातही दृढ होत आलेली होती। याची अुदाहरणे या ग्रंथात पूर्वी येअून गेलेली आहेत आणि पुढेही येतील अर्थात् हिंदुराजाच्या हाताखाली कितीही मोठा राजकीय अधिकार घेणे जरी मुसलमानी धर्मबाह्य नसले तरी अनेक कट्टर मौलाना मौलवी त्या कृत्यास आपद्धर्मीय आणि मुसलमानी राजसत्तेखाली ठेवलेल्या अेखाद्या सुरुंगाप्रमाणे समजून मनात जळत असत। हिंदु तर अगदी पूर्वीपासूनच मुसलमानाच्या सैन्यात मुसलमानाच्या बाजूने लढण्याने हिंदुधर्म बुडता असे मानीतच नसत। केवळ मुसलमानाबरोबर खाणेपिणे केल, किंवा मुसलमान स्त्रियाशी शरीरसबध ठेवले म्हणजे काय तो त्याचा हिंदुधर्म बुडतो, अशी त्याची हिंदुत्वाची आत्मघातक व्याख्या असे.

आपले हिंदुत्व घोषित करताच ह्या हिंदु सम्राटाने तिथेच विसावा घेतला नाही, तर ते प्रत्यक्ष मुसलमानाच्या समक्ष निर्भयपणे कार्यवाहीत आणण्यास आरंभिले सम्राटाच्या राजवाड्यातील, म्हणजे दिल्लीच्या बादशहाचा दिवाण–अी–आम आणि दिवाण–अी–खास यासारख्या मुस्लिम संस्कृतीच्या गाभाऱ्यातील पवित्रस्थानीही आता हिंदु मूर्तींची आणि हिंदु देवाची लगोलग स्थापना करण्यात आली राजवाड्यातील सर्व पूजाअर्चा आणि सम्राटाचे धार्मिक विधि हिंदुधर्माप्रमाणे होअू लागले! कुराणातील आयते लुप्त होअून हिंदूचे मंत्रघोष नि भजनें दुमदुमू लागलीं। स्वत हिंदुसम्राट् आणि त्याच्या त्या पूर्वीपासून हिंदूच राहिलेल्या नि राजवाड्यात पहारा देत असलेल्या शतावधि स्वजातीय सैनिकाच्या सशस्त्र पृतना त्या हिंदूच्या नव्या देवमूर्तींचे पूजन आणि सरक्षण करीत होत्या राजधानीतून तर हिंदु नागरिकाच्या आणि विशेषत हिंदु सैनिकाच्या अुत्साहाला पारावार नव्हता। पूर्वी अेखादी हिंदु राजधानी

अशा हिंदूनी केलेल्या अपवादात्मक सजस्त्र धर्मक्रातीच्या खवळलेल्या अुत्साहात काही मुसलमान लेखक आरोपितात त्याप्रमाणे कुराणादिक मुस्लिम धर्मग्रथाचीही 'विटबना' झाली असल्याम असेलही. नालदेच्या माऱ्या विद्यापीठाला आग लावून हिंदूच सहस्रावधि धर्मग्रथ जळत राहिलेले असता जे मुसलमान काफराच्या धमग्रथाच्या त्या होळीला फिदीफिदी हसत तेथे शेकत बसलेले होते, त्याना 'गाझी' समजणाऱ्या मुसलमानाना तरी दिल्लीच्या त्या मुस्लिम धर्माच्या विध्वसक कृत्याना दापिण्याचा लवलेश अधिकार अुरलेला नव्हता! त्याचे जे हिंदु परिया अनुयायी होत त्याची, त्या हिंदुसम्राटाने, पूर्वीच्या सुल्तानाच्या तरुण पत्नी, मुलीबाळी अित्यादि ज्या मुस्लिम स्त्रिया होत्या त्याना त्याच्या अिच्छेने, हिंदु करून त्याच्याशी लग्ने लावून दिली

परतु ह्यापुढे जाअून, मुसलमान आक्रमक जसे कोणतेही हिंदुराज्य पादाक्रात करताच लक्षावधि हिंदूना शस्त्रबळाने बाटवीत असत मदिर धडाधड पाडीत वा जाळीत असत, सहस्रावधि हिंदु स्त्रियाना बलात्कारून गुलाम करीत असत, हिंदूची लूटमार आणि सरसकट कापाकापी करीत असत, तसले धार्मिक वा आर्थिक दुष्टाचार या 'धर्मरक्षकाने' राज्यात तर काय पण दिल्लीतही मुसलमान जनतेवर केले, असे मुसलमान अितिहासलेखकानीही काही अुल्लेखिलेले नाही।

अर्थात्, जर त्याने मुसलमानाच्या वरील नेहमीच्या अत्याचाराचा सूड घेण्यासाठी हिंदुत्वाचा अभिमान धरून मुसलमानावर तसेतसे प्रत्याचार केले असते तर ते त्या क्रातिकारक हिंदु सम्राटाला अधिक गौरवास्पदच ठरले असते! त्याच्या हिंदु जातीचा दरारा अहिंदु आक्रमकाना पूर्वी कधीही बसला नव्हता अितक्या बलवत्तरपणे बसला असता! अत्याचाराची नांगी तसतसे प्रत्याचारच काय ते ठेचू शकतात, हे आम्ही 'पूर्वार्धात' पूर्वी स्पष्ट केलेलच आहे

परतु त्या 'धर्मरक्षकाने (नासिरुद्दिनने) हेही शस्त्राचार मुसलमानावर जे केले नाहीत त्याच मुख्य कारण स्व परपक्ष-बलाबलाची जाणीव न विसरणारी त्याची राजनीति पटुता हेच काय ते असले पाहिजे! जर त्याला हिंदुस्थानातील अुभ्या हिंदु समाजाचा आणि त्या काळी विद्यमान असलेल्या हिंदु राजाचा लगोलग नि सक्रिय पाठिंबा मिळाला असता, जर त्याने दिल्लीला जशी बाटलेल्या सहस्रावधि हिंदूची त्याच्याच अिच्छेने सामुदायिक शुद्धिकरणे केली, मशिदीची मदिरे बनविली, अित्यादि धार्मिक क्रातिकारक घटनापुरता तरी अुघड पाठिंबा देणारी अुठावणी हिंदुस्थानातील राजपुतान्यापासून दक्षिणेपर्यंतच्या राज्यकेंद्रीय नगरानगरातून नि तीर्थक्षेत्रातून हिंदूनी अुघडपणे केली असती, आणि हिंदु साम्राज्याची द्वाही फिरविली असती तर मुसलमान आक्रमक जशी हिंदूची सर्रहोलपट अत्याचाराने करीत, तशीच हिंदूना सूड म्हणून प्रत्याचाराने साऱ्या राज्यात ठिकठिकाणी त्या 'धर्मरक्षका'नेही शस्त्रबळाने अुगवीत लाखो मुसलमानाचीही ससेहोलपट केली असती!

परंतु हिंदुस्थानभर हिंदुराजांनी आणि लोकांनी या हिंदुराज्यक्रांतीला तसा उघड उघड सक्रिय पाठिंबा दिला नाही. त्यांना मनातून मात्र साभिमान नि अपार हर्ष झालेला होता, आणि मुसलमानी सुलतानशाहीचे नावच कापून टाकले याविषयी 'हिंदुरक्षकाला' सर्व हिंदुसमाज आणि हिंदुराजे जरी धन्यवादच देत होते तरी प्रत्यक्ष उठावणी अशी कोणीही केली नव्हती. हिंदुसाम्राज्यस्थापनेला अशा अत्यंत अनुकूल असलेल्या संधीचाही हा जो अवसानघातकीपणा केला गेला त्याचे एक कारण हे होते की, हिंदूंना सभय शंका वाटे की अद्‌भुत क्रांति झाली खरी, पण ती टिकेल का? नाहीतर ती कोलमडल्यास तिला आम्हा सक्रिय पाठिंबा देणाऱ्याचाही सत्यानाश झाल्यावाचून राहाणार नाही ! म्हणून हिंदुसमाज नुसता वाट पाहत राहिला. दुसरी गोष्ट अशी की, दिल्लीकडे चाललेली मुसलमानांची सामुदायिक शुद्धिकरणे ही तरी हिंदुसमाजाला धर्म्य म्हणून कुठे वाटत होती ? त्या काळच्या हिंदूंचा धर्म 'शुद्धिबंदी' हा होता ! 'शुद्धीकरण' हा नव्हता ! 'परधर्मसहिष्णुता' हा त्यांचा सद्‌गुणविकृतीच्या व्याधिग्रस्ततेमुळे धर्म होता ! मशिदी पाडणे किंवा मुसलमानांना बळाने शुद्ध करणे हा नव्हता ! अशा प्रत्याचारांना हिंदूच एकदरीत महापाप समजत ! तेव्हा हिंदुसमाजच ह्या धर्मक्रांतीच्या विरुद्ध उठाव करणार नाही हे तरी कुठे निश्चित होते ? मग मुसलमानांच्या विरोधाची गोष्टच बोलायला नको !

अशा स्थितीत दिल्लीमध्ये त्याने केलेली धर्मक्रांति आणि राज्यक्रांति हीच मुळी इतकी धाडसाची आणि मुसलमानी राजसत्तेचे नावच कापून टाकणारी घटना होती की अखिल भारतीय हिंदुसमाजात तितकी तरी उठावणी सक्रियतेने पचविण्याची शक्ति आणि धाडस आहे, इतके जरी सिद्ध झाले तरी प्रस्तुत पुष्कळ साधले ! मग पुढचे पाऊल पुढची संधि मिळताच यशस्वीपणे घेऊच घेऊ. सध्याच तुटेल इतके ताणणे श्रेयस्कर नाही, अशा विवेकानेच काय ते त्या 'धर्मरक्षकाने' (नासिरुद्दिनने) दिल्लीतील किंवा राज्यातील मुसलमानांवर कोणचाही अधिक धार्मिक शस्त्राचार केला नाही.

उलट त्याने पृष्ठ ८३६ वर सांगितल्याप्रमाणे त्याच्या राज्यातील मुसलमानी सैन्याला, शेतकऱ्यांना, नागरिक प्रजाजनांना, हिंदु प्रजेप्रमाणेच नवीन सवलती आणि करांची सूट समानतेने दिली. त्यातही जे मुसलमान राज्याधिकारी किंवा मुसलमान धर्माधिकारी मनातून या हिंदु पक्षीय धर्मक्रांतीविषयी चडफडत असावेत असा त्यास संशय येई त्यांना तो, त्याच्याशी राजनिष्ठ असलेल्या मुसलमानी अधिकाऱ्यांसारख्याच अत्यंत मूल्यवान भेटी वारंवार धाडून आणि सन्मानाने वागवून आपले मिंधे करून ठेवी.

या राजनीतिपटुत्वामुळे एवढी मोठी धर्मांध मुसलमानांविरुद्ध हिंदु धर्मक्रांति आणि राज्यक्रांति झालेली असताही त्या हिंदु सम्राटाचे राज्यात प्रथम प्रथम

महिनोगणती कोणतेही मुसलमानाचे बंड तर सोडाच, पण दंगेधोपे सुद्धा झाले नाहीत ते त्या हिंदु सम्राटाचे सारे राज्ययंत्र मुसलमान सुलतानाच्या वेळेप्रमाणेच सुरळीतपणे चालले होते. राजस्व (महसूल) किंवा कर किंवा खंडण्या प्रांताप्रांतातून दिल्लीस बिनबोभाट येत होत्या प्रत्यक्ष दिल्लीमध्ये राजमंडळाच्या राजसभासाठी (दरबारासाठी) मोठे मोठे मुसलमान सामंत, सेनानी, सरदार नि अधिकारीही ह्या हिंदु सम्राटाच्या आज्ञेसरशी राजवाड्यात येऊन त्या छत्रचामरादिक हिंदुराजचिन्हांच्या देदीप्यमान प्रभावळीत सिंहासनावर आरूढ झालेल्या हिंदु सम्राटाच्या राजसभात (दरबारात) आपापल्या नियत मर्यादेप्रमाणे उपस्थित राहत असत ह्या मोठमोठ्या मुसलमान सरदारांपैकी, त्या वेळच्या मुसलमान अितिहासकारानीच दिलेल्या नावातून केवळ वानगीसाठी खाली काही नावे देत आहो अैन अुल् मुल्क मुल्तानी, युसुफ साफी, हतीम खान, कमलुद्दिन सूफी, फकिरूद्दिन तघलख, मुगलटी महमद शाह, वहगम अनय्या, युकलाखी, होशंग, काफूरम्साहेब असल्या त्या काळच्या मुसलमान घेंडांची अुपस्थिति आणि बहुतेक प्रांतांच्या सुभेदारांची, प्रशासकांची आणि मुस्लिम सैन्याच्या ठिकठिकाणच्या शिबिरातील मुस्लिम सेनानींची लेखी मान्यतापत्रे ही त्या हिंदु सम्राटाच्या सेवेस सादर झालेली असल्यामुळे साऱ्या राज्यात मुसलमानी समाजात अशांतता अशी कोणतीच कुठे महिनोगणती प्रादुर्भवली नाही !

अिकडे, हिंदुराजांनी राजपुतान्यापासून तो मदुरेपर्यंत, बहुधा पूर्वीच्या गुप्त कराराप्रमाणे, त्या हिंदुसम्राटाच्या ह्या क्रांतीविरुद्ध कोठेही चकार शब्द काढला नाही अितकेच नव्हे तर ह्या दिल्लीच्या हिंदुक्रांतीचा लाभ घेऊन आपआपली हिंदुराज्ये ठायी ठायी पुन्हा स्वतंत्रपणे चालविण्यास आरंभ केला त्याचा मुख्य दोष हा घडला की त्यांनी अशा अत्यंत अनुकूल संधीस अेकत्रपणे नि अेकमुखाने अेककेंद्रीय हिंदुस्वातंत्र्याची आणि साम्राज्याची घोषणा नि प्रस्थापना केली नाही !

ह्या परिस्थितीत त्या हिंदुसम्राटाचे राज्ययंत्र प्रथम प्रथम जरी सुरळीत चालू लागले तथापि तो चाणाक्ष सम्राट् 'धर्मरक्षक' हे पक्के जाणून होता की, त्या हिंदुसाम्राज्यक्रांतीचा मुख्य आधार अितर कोणत्याही अुपायावर अवलंबून नसून तो अवलंबत होता केवळ त्याच्या बाहुबलावरच काय ता ! यास्तव त्याने त्याचे *जे सहस्रावधि निमडक हिंदु सैन्य राजधानीत आणवून ठेविलेले होते त्याची जय्यत* सिद्धता ठेवली होती आणि राज्यातीलही मुख्य मुख्य संरक्षण केंद्रावर त्याच्या अत्यंत विश्वासू हिंदु सैन्याच्या आणि विश्वासाच्या शपथा घेतलेल्या मुस्लिम सैन्याच्याही पृतना (पलटणी) युद्धाच्या सिद्धतेत सज्ज ठेवलेल्या होत्या कारण सम्राट् 'धर्मरक्षक' (नासिरुद्दिन) हा मनातून पुरतेपणी जाणून होता की आज जरी राज्यातील मुसलमान सर्वत्र आपल्या कह्यात वागत असले आणि आपल्याशी राजनिष्ठा व्यक्तवीत असले तरी आज ना अुद्या त्यांच्यातील कोणचा तरी विद्रोही

मुसलमानी गट अुपन्न होअून ह्या आपल्या हिंदुक्रांतीविरुद्ध सशस्त्र प्रतिक्रांति करण्याचा अुठाव घेतल्यावाचून राहणार नाही !

स्थलाभावामुळे मध्यतरीच्या अितर घटना गाळून अितके सागणे पुरे आहे की, अेकही दिवस जे राजयत्र सुरळीत चालू शकेल असे कोणालाही वाटणे दुर्घट होते, तेच मुसलमानाची सुलतानशाही अुलथून देअून त्या 'तरुणा'सच हिंदुसम्राटाचे सिंहासन बनविणाऱ्या आणि जवळजवळ साऱ्या भरत खडावर फडकत असलेला मुस्लिम हिरवा चाद अुपडून टाकून त्या साम्राज्यावर हिंदुध्वज फडकविणाऱ्या ह्या अद्भुत नि अतर्क्यपणे यशस्वी झालेल्या हिंदुधर्मक्रांतीचे आणि राज्यक्रांतीचे राज्ययत्र अेक दिवस नव्हे, अेक महिना नव्हे, तर न्यूनाधिक अेक वर्षपर्यंत सुरळीतपणे चालत राहिले ! साम्राज्यातील लक्षावधि, 'अमीर' असो, वा गरीब असो यच्च यावत् मुसलमान त्या हिंदुसाम्राज्याचे प्रभुत्व निमूटपणे मानीत राहिला, वर्षभर तरी त्या हिंदु सम्राटाच्या राजाज्ञा मोठमोठे मुस्लिम प्रांताधिप आणि त्या हिंदुसम्राटाची आज्ञापत्रके सारी मुस्लिम जनता शिरसावद्य मानीत राहिली. हेच त्या काळच्या हिंदु अितिहासाला भूषणभूत असणारे अविस्मरणीय असे अेक महदाश्चर्य होते

आणि त्या काळच्या आणि आजपर्यंतच्या हिंदु अितिहासाला दूषणास्पद असणारे दुसरे महदाश्चर्य जे होते ते हे की, अितक्या भूषणास्पद असणाऱ्या हिंदु साम्राज्यक्रांतीचा, धर्मक्रांतीचा आणि त्याच्या निर्मात्या त्या हिंदुसम्राट् 'धर्मरक्षका'चा अुल्लेख सुद्धा हिंदु अितिहासात कृतज्ञपणे तर सोडाच, पण ठळकपणेही केला जाअू नये ! आणि जे काही दहापाच शब्द मुसलमानी अितिहासाच्या अनुकरणाने अुल्लेखिले गेलेले आहेत, ते त्याच्या गर्हा निंदेनेच काय ते बरबटलेले असावेत !

घियासुद्दिन तघलख

परतु हे आश्चर्याचे पहिले वर्ष गेले न गेले तो मुसलमानातील अुच्चाधिकारावर असणाऱ्या अेकदोन व्यक्तींनी या हिंदुसम्राटाच्या सत्तेचे जोखड मुसलमानाच्या मानेवरून फेकून देण्याचे कारस्थान रचण्याचे धाडस केले मुसलमानाचा सुलतान हा अेक धर्माने अुघड अुघड हिंदु म्हणून सिंहासनावर असावा, मुसलमानाचे बादशाही तख्त कोण्या हिंदुसम्राटाचे सिंहासन व्हावे, हा साऱ्या जगातील अिस्लामचा असह्य अुपमर्द आहे, अेका 'काफरापुढे' आम्हा मुसलमानाना मान लववून, गुडघे टेकून सलाम करणे भाग पडावे ह्या अिस्लामच्या विटबनेचा अत करण्यासाठी आपण साऱ्या मुसलमानानी जिहाद, धर्मयुद्ध पुकारलेच पाहिजे, अशी चिथावणी गुप्त पत्रके धाडून नि ताडीतोडी काही धर्मांध मौलवी मशिदीमशिदीतून मुस्लिम समाजाला गुप्तपणे देतच होते पण अुघड अुघड बडाच्या नेतृत्वाचे धाडस

करणारा कोणीही बलवत्तर मुसलमान अमीर, सेनापति वा अधिकारी असा पुढे येईना, ते धाडस करण्याचें दायित्व शेवटी घियासुद्दीन नावाच्या दिल्लीच्या सुलतानाच्या हाताखालील पंजाब प्रांतावर नेमलेल्या प्रशासकाने नि प्रांतसेनापतीने स्वतःच्या अंगावर घेण्याची महत्त्वाकांक्षा धरली. सुलतान नासिरुद्दिनाच्या हाताखाली असलेल्या मोठमोठ्या मुस्लिम सेनानींना नि प्रांताधिकाऱ्यांना त्या अर्थाची गुप्त पत्रके धाडण्याचा त्याने प्रयत्न चालविला. स्वतः घियासुद्दिन ह्याने सम्राट् 'धर्मरक्षक' (नासिरुद्दिन) ह्याला आपला सुलतान म्हणून मान्यता दिलेली होतीच. आणि त्या सुलतानी सेवेतच तो सुलतानी सैन्याच्या अेका विभागाचा सेनानी म्हणून पंजाबवर प्रांताधिकारी नेमलेला होता. त्याचा अेक मुलगा दिल्लीलाच नासिरुद्दिनाच्या हाताखाली अधिकारी होता. घियासुद्दिनाने त्या आपल्या मुलाला काही निमित्त काढून भेटीस बोलाविले तो पंजाबमध्ये घियासुद्दिनाला अंतस्थपणे भेटताच दिल्लीतील सारी बारीक माहिती त्याने विचारून घेतली. सुलतान अल्लाअुद्दिनाची हत्या झाल्यानंतर त्याच्या मुलानातवांना ठार मारले गेल्यामुळे किंवा डोळे काढून निकम्मी केल्यामुळे अल्लाअुद्दिनाचा राजपदार्ह वंशज असा कोणीही कुठेही अुरलेला नाही, हे घियासुद्दिनास नक्की कळले तेव्हा त्याला अधिकच अवसान चढून त्याने अुद्‌घोषिले की, ज्याअर्थी सुलतान अल्लाअुद्दिनाचा कोणीही वंशज अुरलेला नाही, त्याअर्थी त्याच्या तख्तावर कोणत्या तरी समर्थ अशा मुसलमान पुरुषाचाच अधिकार असू शकतो ह्या काफर हिंदु परियाचा तर त्या तख्तास स्पर्शही होता कामा नये. या काफराने मागच्या सुलतानाच्या राजवाड्यात असलेल्या सगळ्या विधवा, आणि मुलीबाळी प्रभृति मुस्लिम स्त्रियांची केवळ मुसलमानांवर सूड घेण्यासाठी त्याच्या जातीच्या ज्या परियांना (भंग्यांना) मोठमोठे अधिकार त्याने दिलेले आहेत, त्यांच्याशी लग्ने लावून दिली आहेत आणि त्या सर्व राजकुटुंबीय मुस्लिम महिलांना हिंदु करून घेतलेले आहे, अशा या पापी हिंदु काफराला मुसलमानाच्या सुलतानी तख्तावरून खाली खेचण्याचे साहस ज्या अर्थी कोणीही मुसलमान करीत नाही, त्याअर्थी मीच तो अधिकार गाजविण्याचे दायित्व आपणावर घेत आहे.

त्याच्या या बंडाच्या गुप्त पत्रिकांना प्रथम बहुतेक मुसलमान अुच्चाधिकाऱ्यांनी निपटविले, काहींनी तर सम्राट् 'धर्मरक्षका'च्याच (नासिरुद्दिनच्या) हाती ती पत्रके नेअून दिली. पण आधीपासूनच अशा बंडाचा संभव ओळखून असणाऱ्या त्या हिंदु सम्राटाने न डगमगता घियासुद्दिनाच्या ह्या अुठावणीला तत्काळ चिरडून टाकण्याची सैनिक सिद्धता केली. त्याला सुलतान म्हणून मानणाऱ्या अनेक मुस्लिम सेनानींनी त्यांची मुस्लिम सैन्यें त्याच्याच सेवेस सादर केली. त्या 'बादशाही' सैन्यातील हिंदु विभाग तर त्याच्या ध्वजाखाली प्राणपणे लढण्यास सिद्ध होताच

शेवटी घियासुद्दिनाने त्याच्या स्वत:च्या हाताखालील जो मुल्तानी सैन्याचा विभाग सरसीमेच्या नि पंजाबच्या संरक्षणासाठी ठेवलेला होता, त्या मुख्यत: मुस्लिम सैन्याच्या बळावरच दिल्लीवर चालून जाण्याचे ठरविले त्यात काही हिंदु सैनिकही होते. घियासुद्दीन दिल्लीवर चालून येतो आहे हे कळताच हिंदुसम्राट् 'श्री धर्मरक्षक' हा (मुलतान नासिरुद्दीन हाही) आपले सारे मुलतानी सैन्य घेऊन त्याच्यावर चालून गेला. हिंदुसम्राटासह मोठमोठे मुस्लिम सेनानीही आपापल्या मुस्लिम सैन्यासह रणांगणात त्याच्या आज्ञेखाली लढण्यास निघाले होते. मुलतानाच्या सैन्याची आणि घियासुद्दिनाच्या सैन्याची गाठ पडताच पहिल्या दिवशी सुलतान नासिरुद्दिनाच्या सुलतानी सैन्याचा विजय झाला. घियासुद्दिनाला रणांगण सोडावे लागले. पण त्याने धीर सोडला नाही. आता कचरलो तर माझा सत्यनाश ठरलेलाच आहे, जयाची नि जिवाची काही आशा धारिष्ट्यातच आहे, अशा निर्वाणीचा निश्चय करून घियासुद्दिन पुन्हा लढाईची फळी बांधून उभा राहिला. त्याच दिवशी घियासुद्दिनाच्या सुदैवाने सुलतानाच्या सैन्यातील एक दोन मुसलमान सेनानींनी हिंदुसम्राटाचा आयत्या वेळी विश्वासघात करण्याचा कट करून ते आश्वासन घियासुद्दिनाला गुप्तपणे दिले. तेव्हा अधिकच उत्तेजित होऊन घियासुद्दिन आपण होऊन सुलतान नासिरुद्दिनाच्या (हिंदुसम्राट 'श्री धर्मरक्षका'च्या) सैन्यावर तुटून पडला. त्या रणधुमाळीत सुलतानाच्या हाताखालील वर उल्लेखिलेल्या काही मुस्लिम सैन्यविभागांनी आयत्या वेळी विश्वासघात केल्यामुळे सुलतान नासिरुद्दिनाच्या सैन्याचा पूर्णपणे पराभव झाला. तेव्हा रणांगणातून तो सम्राट 'श्री धर्मरक्षक' (नासिरुद्दिन) निसटून दिल्लीस निघाला. परंतु घियासुद्दीनही विजयोन्मादाने सरळ दिल्लीवरच चालून गेला. त्या पाठलागात अशरण अवस्थेत हा सम्राट् 'श्री धर्मरक्षक' शेवटी शत्रूच्या हाती सापडला!

विजयी घियासुद्दिनाने बंदिवान केलेल्या सुलतान नासिरुद्दिनाला आपल्या समोर आणविले आणि सुलतान मुबारिकचा खून केल्याचा आरोप त्याच्यावर ठेवून त्याला ठार मारण्याची शिक्षा देण्याचा चंग बांधला. तेव्हा त्याला घियासुद्दिनाने शेवटचा प्रश्न म्हणून विचारले की 'राजकारणाचा अथवा सुल्तानपदाचा प्रश्न सोडला असता एक व्यक्ति या नात्याने मुबारिकचा व्यक्तिश: खून करण्यासारखा त्याने तुझा असा एखादा वैयक्तिक अपराध केला होता की काय?' तेव्हा त्या बंदिवान नासिरुद्दिन खुश्रूखानाने अशा आशयाचे उत्तर दिले की, 'अर्थात्! माझ्या कोवळ्या वयापासून त्या नीच नि व्यसनग्रस्त दुष्टाने माझ्या शरीरावर जे असह्य असे समसंभोगादिक लैंगिक बलात्कार केले आणि माझ्या जीवनाची विटंबना केली त्याची चीड येऊनच मी प्रतिज्ञा केली होती की ह्या वैयक्तिक अत्याचाराचा संधि सापडताच सूड उगविण्यासाठी मी या दुष्टाचा जीव घेतल्यावाचून सोडणार नाही!'

यानंतर घियासुद्दिनाने त्या बदिवान हिंदुसम्राटाला – नासिरुद्दिनाला तत्काल ठार करविले ! !

हिंदु सम्राट् 'श्री धर्मरक्षक' (नासिरुद्दीन) याचा असा शोकपर्यवसायी अंत झाला ! पण हिंदूंचा पूर्वपरंपरागत दिल्लीचा शेवटचा हिंदुसम्राट जो वीरवर पृथ्वीराज त्यालाही शेवटी लढाईत मुसलमानाचे हातून पराजय झाल्यानंतर शत्रूंनी असेच ठार मारले होते !

आणि पंजाबचा श्री गुरु वीरवर बंदा ? त्याने मुसलमानांना धारेवर धरून अनेक विजय मिळविल्यानंतर तो असाच लढाईत मुस्लिम बादशहाच्या हातात जेव्हा पडला तेव्हा त्याला पिंजऱ्यामध्ये हिंस्र पशूप्रमाणे बंद केले गेले आणि तापलेल्या सांडसाने त्याच्या देहाचे मांस मांस उपसून काढून त्याचा मुसलमानांकडून अनन्वित छळ केला गेला नाही का ?

पण असे अनेक हिंदुवीरावतंस शेवटी पराजित झाले म्हणून त्यांचे ते ते हिंदुधर्मार्थ केलेले बलिदान आणि त्याविषयीची त्यांच्या संबंधीची कृतज्ञता विसरेल असा कोणीही हाडाचा हिंदु निघेल काय ? कारण अशाच्याच स्मृति राष्ट्राची स्फूर्तिस्थाने युगोयुग होऊ शकतात.!

हे हिंदुसम्राट 'श्री धर्मरक्षक' ! तुझेही हे बलिदान हिंदुराष्ट्राचे असेच अेक स्फूर्तिस्थान आहे ! तुझ्याविषयी तुझ्या काळच्या किंवा त्यानंतरच्या हिंदु पिढ्यांनी कृतज्ञतेचा अुच्चार अेका शब्दानेही केला नाही तुझी स्मृतिसुद्धा ठेविली नाही, या आम्हा हिंदूंच्या कृतघ्नतेचे प्रायश्चित्त घेण्यासाठीच या ग्रंथात तुला हे स्वतंत्र प्रकरण आम्ही वाहिलेले आहे ! !

जर तू मुसलमान सुलतान म्हणूनच राहिला असतास तर कुतुबुद्दिनासारखे किंवा घियासुद्दिनासारखे ते बहुतांश भरतखंडाचे मुस्लिम सुलतानपद त्यांच्या गुलाम घराण्याप्रमाणे किंवा खिलजी घराण्याप्रमाणे तुला आपल्या घराण्यात वंश-परंपरा ठेवता आले असते पण तू हिंदुधर्माचा आणि हिंदुराष्ट्राचा अभिमान धरून त्या मुस्लिम सुलतान पदाचीच 'शुद्धि' करीस तख्ताचे 'सिंहासन' केलेस आणि मुस्लिम सुलतानपदावर थुकून हिंदुसम्राट् अशीच आपली स्वत:ची पदवी अुद्घोषिलीस

सम्राट पृथ्वीराजानंतर प्रत्यक्ष दिल्लीच्या सिंहासनावर हिंदुसम्राट् म्हणून चढण्याचे धाडस तूच केलेस ! अत्यंत हीनदीन हिंदु कुटुंबात जन्म झाला असता, मुस्लिम शत्रूंनी तुला लहानपणीच बाटवून मुस्लिमांचा गुलाम करून टाकले असता तू आपल्या शौर्याने, कर्तृत्वाने, सैनिकी पराक्रमाने आणि कारस्थानपटुत्वाने सुल्-तानाचा सुलतान झालास आणि हिंदुधर्माचा डिमडिम साऱ्या भरतखंडात दुमदुम-विलास ! हे तुझे अेका दृष्टीने अलौकिक असलेले चरित्र हिंदुराष्ट्रास आणि जगतासही

अितिहासक्षेत्रामध्ये 'साधार' सांगण्याचे कर्तव्य या प्रकरणात आम्ही यथाशक्य तितके केले आहे !

ह्या हिंदुराज्यकालीचे खरे वैशिष्ट्य ते हेच की हिंदु-मुसलमानांच्या शतकोशतके चाललेल्या महायुद्धमालिकेत सशस्त्र राजकीय आघाडीवर हिंदुराष्ट्र जरी अेकदरीत जशास तसे लढत मुसलमानांना पुरून अुरले आणि शेवटी त्याने मुसलमानी राज्यसत्तेचे पूर्ण अुच्चाटन केले, त्याप्रमाणेच त्या महायुद्धाची जी दुसरी आघाडी, म्हणजे हिंदुधर्मावरील मुस्लिमानी केलेली सशस्त्र आक्रमणे होती, त्या सशस्त्र धार्मिक आघाडीवर मात्र हिंदुराष्ट्राला अेकसारखी हार खावी लागली. त्याचे कारण आम्ही पूर्वार्धात सविस्तरपणे विवरिलेच आहे शुद्धिबंदी अित्यादि आत्मघातकी रूढींच्या शृंखला आणि सद्गुणविकृतीसारख्या व्याधी ह्यांच्यापायी हिंदु मुसलमानी धर्मावर सशस्त्र धार्मिक प्रत्याक्रमण करू शकले नाहीत ! पण, हिंदुसम्राट् 'श्री धर्मरक्षक' ह्याने राजकीय आघाडीप्रमाणेच मुसलमानी धर्मावरही जशाच तसे या न्यायाने सशस्त्र धार्मिक प्रत्याक्रमण केले ! पृष्ठे ८३८ ते ८३९ यात वर्णिल्याप्रमाणे हिंदूंना मुसलमान जसे बळाने बाटवीत तसेच मुसलमानांनाही भर दिल्लीत श्री धर्मरक्षकाने (नासिरुद्दीनने) सशस्त्र बळाने शेकडो मुसलमानांना हिंदु करून घेणारे सामुदायिक शुद्धिसमारंभ केले. हिंदूंच्या स्त्रियांना बलात्काराने जसे मुसलमान बेधडक बाटवीत त्याचप्रमाणे हिंदूंनीही मुसलमानी सुलतानांच्या भर अंतःपुरात शिरून, त्यांच्या अनुकूल झालेल्या मुस्लिम स्त्रियांना हिंदु करून घेअून आपल्या हिंदु अनुयायांशी त्यांची लग्ने लावून दिली ! मुसलमान बळाने मंदिरे पाडीत, तर श्री धर्मरक्षकाने या क्रांतीच्या विजयोत्साहात मशिदींचीच मंदिरे बनविली ! अशा अनेक प्रकारे सशस्त्र बळाने हिंदूंवर जसे जसे धार्मिक अत्याचार पूर्वी आणि नंतरही मुसलमान करीत असत त्याचा सूड घेण्यासाठी तसेतसेच सशस्त्र प्रत्याचार मुसलमानी धर्मावर करून ह्या क्रांतिकारक धार्मिक आघाडीवरही मुसलमानांची धुळधाण कशी अुडवून द्यावी हे सक्रियपणे हिंदूंना श्री धर्मरक्षकाने अितक्या मोठ्या प्रमाणावर आणि अितक्या यशस्वीपणे पहिल्यादाच दाखवून दिले. मुसलमानांना जर पहिल्यापासून धार्मिक आघाडीवर असे रट्टे खावे लागते तर ते शस्त्रबळाने हिंदु धर्मावर घाव घालतेच ना ! अिनके ते या हिंदूंनी मुसलमानी धर्माला दिल्लीस हाणलेल्या पहिल्या सशस्त्र फटकाऱ्यासरशी हादरून गेले होते ! हेच या हिंदुसम्राट श्री धर्मरक्षकाने (खुश्रूखानाने) केलेल्या हिंदु राज्यक्रांतीचे खरे वैशिष्ट्य होय !

अर्थात् ह्या चित्रिलेल्या चरित्राला 'साधार' म्हणून आम्ही जे वर म्हटले आहे ते हेतुत च म्हटले आहे यद्यपि आम्ही पृष्ठ ८३० वर तुझ्याविषयी बरा शब्द असा अेखादा अपवाद सोडता, कोणीही लिहिलेला नाही असे दाखविले आहे, तथापि तुझ्याविषयीच्या त्या विसंगत अुल्लेखातूनच जे सुसंगत वृत्त अनु-

मानिता येते तेही तुझ्या धर्मवीरत्वाला पोषकच आहे. यास्तव तुझ्या ह्या प्रकरणात आम्ही चित्रिलेल्या चरित्राला यद्यपि लेखी वा तोंडी असा तत्कालीन 'आधार' नसला, सबळ पुरावा नसला तरीही अितिहासातील अशा प्रश्नी आणि दैनंदिन न्याय-निर्णयातूनसुद्धा लेखी वा तोंडी पुराव्यालाही प्रसंगी खोटा पाडणारा असा जो पक्का नैर्बंधिक पुरावा मानला जातो त्या पुराव्याचा तुझ्या या चरित्राला आम्हास निःशंक असा आधार मिळालेला आहे तो पुरावा म्हणजे 'परिस्थितीचा पुरावा' (Circumstantial evidence)!!

परिस्थिति–प्रामाण्य

प्रत्यक्ष अनुमान, आप्तवाक्य, अुपमान अित्यादि जी प्रमाणे तर्कशास्त्रात आधार म्हणून मानलेली आहेत त्या सर्वांपेक्षा काही प्रकरणी परिस्थितिप्रामाण्य हे श्रेष्ठ समजले जाते. विशेषत अैतिहासिक कारस्थाने आणि कट याविषयी कर्त्यांचा हेतु नि भावना अनुमानिण्यास परिस्थितीचे प्रामाण्य – Circumstantial evidence – हाच प्रबळतम आधार मानला जातो आणि मानला गेला पाहिजे. आरोपिताच्या स्वतःच्या स्वाक्षरीने लिहून दिलेल्या स्वीकारोक्तीही (confessions) परिस्थिति प्रामाण्याने त्या छळनळाने लिहून घेतल्या आहेत, असे जर अनुमानिता आले तर तें त्या लेखाचे प्रत्यक्ष नि लेखी प्रामाण्यही खोटे पाडले जाते!

हे तुझे चरित्र तुझ्या तोंडच्या शब्दापेक्षा किंवा तुझ्याविषयीच्या समकालीन किंवा तदनंतरच्या अितिहासलेखकांच्या लेखापेक्षाही ह्या सर्वतोपरी तर्कशुद्ध असलेल्या परिस्थिति-प्रामाण्यावरच मुख्यत आधारलेले आहे, अेतदर्थ ते साधार आहेच आहे! तुझे बोल नसले तरी तुझी प्रत्यक्ष कृति, कार्यंच अधिक बोलकी आहेत.

ह्या हिंदुसम्राट् श्री धर्मरक्षकाचा भाअूही मोठा लढवय्या नि कर्तृत्ववान् होता. त्याचेही हिंदु नाव अुपलब्ध नाही कारण तोही लहानपणीच मुस्लिमा-कडून बाटवून गुलाम केला गेला होता जेव्हा या हिंदुसम्राटाने त्याला गुजराथचा प्रांताधिप म्हणून नेमला तेव्हापासून त्यानेही हिंदुत्वाचा अुघड स्वीकार नि पुरस्कार केला गुजराथेत मुसलमानी राज्य अुलथून पाडण्यासाठी हिंदूंचा मोठा अुठाव त्याने केला त्याने हिंदूंपैकी लढाअू असे वीस पंचवीस सहस्र स्वतःच्या परवार जातीचे लोक दिल्लीस आपल्या भावाच्या, हिंदुसम्राटाच्या सैनिक साहाय्यासही धाडून दिलेले होते, त्याचा शेवट कसा झाला ते कळत नाही त्यालाही हिंदूंच्या अितिहासात मानाचे स्थान मिळाले पाहिजे

आणि या परिस्थिति-प्रामाण्याच्या आधारेच या हिंदु सम्राटाच्या वरील राज्यक्रांतीच्या गुप्त कारस्थानातील जी कर्तृत्वशाली सहकारिणी होती हे सिद्धच होते आणि जी दिल्लीची ती हिंदु राज्यक्रांति यशस्वी झाल्यानंतर प्रत्यक्ष हिंदु सम्राज्ञी झाली, त्या यादवराज-पत्नी महाराणी देवलदेवीलाही भिन्न परिस्थितीत

भिन्न प्रकारच्या असह्य यातना जरी हिंदुत्वासाठी सोसाव्या लागल्या, तरी शेवटी म्लेछ शत्रूच्या अत्याचाराचा प्रत्याचारानी तिने सूड घेतला, यासाठी तिलाही, अेखाद्या जोहार करणाऱ्या देवी पद्मिनीसारखीच हिंदु जातीतील अेक वीरांगना मानिली गेली पाहिजे।

तिचा शेवट काय झाला हे कळत नाही. अेक्या त्या काळच्या मुस्लिम लेखकाने अितके काय ते लिहिलेले आढळते की घियासुद्दीन सुल्तान झाल्यानंतर त्याने तिची चरितार्थापुरती काही स्वतंत्र सोय करून दिली होती.

पण हे बलिदान व्यर्थ गेले नाही!

याप्रमाणे हिंदु सम्राट् धर्मरक्षक आणि त्याचे वर वर्णिलेले दोन हजार साहाय्यक ह्यांचे त्या आश्चर्यकारक हिंदुराज्यक्रांतीत बलिदान झाले खरे। — पण त्या बलिदानाने हिंदुराष्ट्राचे त्या काळी तितकेच आश्चर्यकारकपणे मनोबळही वाढले. कारण प्रत्यक्ष दिल्लीत हिंदुसाम्राज्य धार्मिक दृष्ट्यासुद्धा स्थापन होअून अुणेपुरे अेक वर्षपर्यंत साऱ्या भरतखंडातील मुस्लिम राज्यांना, नवाबांना आणि मुस्लिम जनतेला आपल्या तरवारीच्या कह्यात ठेवू शकले ही वस्तुस्थिति पाहून भरतखंडभर पसरलेल्या हिंदुराजाच्या नि हिंदुजनतेच्या मनावर जे मुस्लिम राजकीय श्रेष्ठत्वाच्या आभासाचे दडपण गेली कित्येक शतके पडलेले होते, त्याचा अकस्मात् चक्काचूर झाला. आपण सर्वांनीही असेच थोडेसे साहस केले तर मुसलमानांची राजसत्ता ठोकरीने अुडवून देअू शकू अशी प्रबळ स्वजातीय निष्ठा आणि स्वधर्मनिष्ठा हिंदुराष्ट्रात अकस्मात संचरली. श्री धर्मरक्षकाचे (नासिरुद्दीनचे) बलिदान १३२१ च्या सनात झाले — आणि लगोलग साऱ्या राजस्थानातील हिंदुराज्ये आणि दक्षिणेतील हिंदुराज्ये अुघडपणे मुस्लिमांच्या साम्राज्यसत्तेविरुद्ध बंड करून अुठली. अितकेच नव्हे तर दिल्लीचे कित्येक स्थानिक मुस्लिम सुभेही त्या त्या प्रांतात आपापली स्वतंत्र मुस्लिम राजघराणी स्थापण्यास्तव मुस्लिमांच्याच दिल्लीच्या साम्राज्याविरुद्ध युद्धे करू लागली. अशी मुस्लिम साम्राज्यसत्ता दुर्बळ होअून, श्री धर्मरक्षकाच्या बलिदानानंतर अवघ्या पंधरा सोळा वर्षांच्या आत हिंदूंचा हा प्रचंड राष्ट्रीय अुठाव यशस्वी होअून हिंदूंचे अेक बलिष्ठ नि पूर्णपणे स्वतंत्र असे विजयनगरचे हिंदुराज्य कसे स्थापन झाले, हे सर्व वृत्त पुढील प्रकरणावरून दिग्दर्शिले जाअीलच.

\+ + +

प्रकरण ६ वें

मुस्लिम साम्राज्यसत्तेच्या अंतिम अतिश्रीची अथश्री

हिंदुसम्राट् श्रीधर्मरक्षकाला ठार मारल्यानंतर लगेच घियासुद्दिन तघलखाने स्वतःच सुलतान पदावर सन १३२१ त आरोहण केलें आणि तशी द्वाही साम्राज्य-भर पसरविली. येथून खिलजी राजवट संपून तघलख सुलतानांची राजवट चालू झाली.

घियासुद्दिन हा सुद्धा वृद्धच होता. त्याने राज्यकारभारात मुसलमानांना सौम्यतेने वागविलें. पण आश्चर्य असे की, तो स्वतः अेका हिंदु जाठ स्त्रीच्या पोटी जन्मलेला असताही मागील प्रत्येक मुस्लिम सुलतानांअितकाच हिंदूचा धार्मिक छळ करण्यात त्याने अुणे पडू दिलें नाही. हा घियासुद्दिन सन १३२६ मध्ये मेला.

घियासुद्दिनाचे मागून त्याचा मुलगा महंमद तघलख, जो 'विक्षिप्त' या नांवाने अितिहासात प्रसिद्ध आहे, तो सुलतान झाला. त्याला अेकदा दक्षिणेस देवगिरी येथे आपली राजधानी आणण्याची लहर आली. तकाल त्याने देवगिरीचें नांव पालटून मुसलमानी परंपरेप्रमाणे तिला दौलताबाद असें नांव दिलें. वरंगळला मुस्लिमांनी आधीच सुलतानपूर असें नांव दिलेलेंच होतें. परंतु दिल्लीहून देवगिरीस राजधानी आणताना त्याला अितका त्रास झाला, त्याच्या राज्याच्या राजस्व विभागाची (महमूल विभागाची) आधीच अितकी दुर्दशा अुडालेली होती आणि दक्षिणेत आम्ही गेल्या प्रकरणात सांगितल्याप्रमाणे हिंदु राजघराण्यातून आणि जनतेतून मुस्लिम राज्याविरुद्ध अुठावाचे अितके सक्रिय कट चालू झाले होते की, त्या सर्व आर्थिक आणि राजकीय पेचांनी सत्रस्त होअून ह्या महमद 'वेडचाला' पुन्हा राजधानी दिल्लीलाच परत नेण्याची लहर आली. या असल्या अुलाढालीत कोटयवधि रुपयाचा आणि सहस्रावधि जीवाचा चुराडा अुडाला. त्याने राजस्व (महमूल) विभागाची व्यवस्था लावण्यासाठी मध्येच तांब्याचीं नाणी चालू केली. त्यायोगे तर त्याच्या राज्यकोषाची धुळधाणच झाली. शेतकरी आणि अितर जनता कर देत नाही, असें त्याच्या मनाने घेतले आणि सैन्याकडून सक्तीने करांची अुग-राणी (वसुली) करण्याच्या आज्ञा त्याने सोडल्या. पण मुसलमानी प्रजेला सौम्यतेने वागवून हिंदुप्रजेकडून तेवढी ती अुगराणी अत्यंत अमानुष क्रूरतेने चालू केली. मृगयेत रानांतील सर्व पशूंना हाकारून जसें कोंडून धरतात आणि त्यांची सरसकट पारध करतात अगदी तसेच अनेक हिंदु गावांना सशस्त्र मुस्लिम सैन्याचा गराडा घालून हिंदूंची सरसकट कापाकापी केली गेली! या अमानुष छळाने हिंदूंची गावेंचीं गावें आणि कनोजसारखे समृद्ध प्रांतही ओस पडले!!

तथापि मुस्लिम सुलतानामागून सुलतानाच्या शतकोशतके चालत आलेल्या ह्या अशा हिंदूवरील रावणीय अत्याचाराचा तात्पुरता का होअीना पण नायनाट करणारा अेक ' रामबाण 'ही हिंदुराष्ट्राच्या भात्यातून याच वेळी सुटला !

सान्या भरतखडाचे अेकछत्री मुस्लिम साम्राज्य स्थापन करण्याची जी रावणीय मुस्लिम महत्त्वाकाक्षा पृष्ठ ८२२ वर सागितल्याप्रमाणे अल्लाअुद्दिनाच्या सन १३०८ ते १० च्या थोड्या आगेमागे सफल होत आली होती ती अशी सफल होताहोताच अकस्मात् विफल झाली कारण, हिंदुसम्राट् श्री धर्मरक्षकाने मागच्या प्रकरणी सागितल्याप्रमाणे त्या अखिल भारतीय अेकछत्री मुस्लिम साम्राज्याच्या छत्रदडावरच पहिला प्रबळ प्रहार जो केला त्यासरशी ते मुस्लिम अेकछत्र कोलमडू लागलेच होते अितक्यात हिंदूच्या, विशेषत दक्षिणेतील हिंदु राजशक्तीच्या ज्या अुठावाचा अुल्लेख मागच्या प्रकरणात शेवटी केलेला आहे, त्या अुठावाचा प्रबळ स्फोट होअून त्यासारशी ते परधर्मीय नि परकीय मुस्लिम दास्याचे अखिल भारतीय कोलमडू लागलेले छत्र पुरतेपणी कोमळून छिन्नविच्छिन्न होअून गेलें ! !

नवे हिंदुराज्य

कारण सन १३३६ त मुसलमानी सत्तेच्या अुरावर पाय देअून विजयनगरचे स्वतत्र, समर्थ आणि अेक नवे हिंदुराज्य या वेड्या सुलतान महमदाच्या डोळ्यासमोरच त्याच्या मुस्लिमीय सम्राटसत्तेला प्रत्याव्हान देत स्थापन झाले ! ! ! त्याचे सविस्तर वृत्त पुढील प्रकरणात येणार आहेच

आणि या वरील घटनेच्या किंचित् कालानतर मुसलमान मुसलमानात राजसत्तेसाठी ज्या आपसात अगदी त्याच्या पैगबराच्या काळापासून यादवी युद्धे अेकसारखी चालत आलेली असत, त्या फुटीरपणाच्या वृत्तीमुळे दक्षिण हिंदुस्थानातील मुसलमानानी हसन बहामनी या नावाच्या पुढाऱ्याच्या नेतृत्वाखाली दिल्लीच्या मुस्लिम साम्राज्याविरुद्ध बड केले. हसन बहामनीस या बडात यश मिळाले आणि तो स्वत च सन १३४७ मध्ये बहामनी राज्याची स्थापना करून आपणासच स्वतत्र सुलतान म्हणवू लागला

आपल्याकडील ज्या असख्य अर्धवट लोकात अशी अेक समजूत आहे की, मुसलमान लोक राजकीय किंवा धार्मिक लढ्यात नेहमी अेकजुटीने असतात, त्याच्यात आपसामध्ये किंवा मुस्लिमेतराशी लढताना यादवी अशी कधी माजतच नाही, फुटीरपणा हा दुर्गुण मुसलमानात मुळीच नसतो—ती समज किती खुळी, परक्याचे नसतें स्तोम माजविणारी आणि स्वकीय हिंदुजातीला नसता अुणेपणा देणारी असतें, ती किती बिनबुडाची आहे, हे या अुदाहरणावरून स्पष्ट होतें ! ह्या ग्रथातही अशी अनेक अुदाहरणे मागे आलेली आहेत आणि पुढेही येणारी आहेत. मुसलमान जातीच्या जागतिक अितिहासातून तर तीं पावलोपावली आढळून येतात

अखंड साम्राज्यसत्तेच्या मुस्लिम स्वप्नाचे भयंकर अधःपतन आणि विध्वंस

असाध्या अतिसाहसी गिर्यारोहनाने अशक्यप्राय असणाऱ्या महत्त्वाकांक्षेच्या भरात हिमालयाच्या अत्युच्च शिखरावर सर्वांआधी आपला ध्वज रोवण्यासाठी चढत चढत 'हेच ते अत्युच्च शिखर' म्हणून मोठ्या विजयोन्मादाने भलत्याच अुच्च शिखरासारख्या दिसणाऱ्या स्थली पाय ठेवावा आणि विजयाचा अेकछत्रीय असा ता ध्वज रोवू जावा, तोच अत्युच्च शिखरासारखे दिसणारे ते शिखर कोण्या अचल शिलास्तंभाचे बनलेले नसून केवळ अेका हिमराशीचा साचतसाचत गोठलेला मूळचा अेक ठिसूळ हिमस्तंभच काय तो असल्यामुळे त्या गिर्यारोहकाच्या महत्त्वाकांक्षेच्या भारानेच खळदिशी कोसळावा आणि तो गिर्यारोहक त्या महत्त्वाकांक्षेसह हिमालयावरून अकस्मात घसरून घरंगळत घरंगळत त्या अेकछत्री विजयाच्या तुकड्यातुकड्यांसुद्धा कोण्या खोल विनाशाच्या गर्तेत कोसळावा! — त्याचप्रमाणे, सबंध हिंदुस्थानवर मुस्लिमांची अेकछत्री राजसत्ता स्थापन करण्याच्या मुसलमानी महत्त्वाकांक्षेची फसगत होअून दुर्दशा अुडाली! साऱ्या आशियातील मुसलमानांच्या अरब ते मंगोलियापर्यंतच्या राष्ट्रांनी हिंदुस्थानवर स्वाऱ्यामागून स्वाऱ्या करून शतकानुशतके घनघोर नि क्रूरतम संग्राम सतत चालविला आणि शेवटी सुलतान अल्लाअुद्दिनाच्या राजवटीत सन १३१० च्या आगे मागे बहुतांश हिंदुस्थान जेव्हा त्या सुलतानाच्या अेकछत्री राजसत्तेखाली आला तेव्हा असे वाटले की ती मुसलमानी महत्त्वाकांक्षा आता सफल होणारच होणार! पण मागे सांगितल्याप्रमाणे सात आठ वर्षांच्या आत सुलतान अल्लाअुद्दिनाने गाठलेल्या महत्त्वाकांक्षेच्या शिखरावरून हिंदूंच्या पुनरुज्जीवित पराक्रमाच्या प्रत्याघातासरशी ती मुस्लिम राजसत्ता कोसळून जी खाली पडली ती पुन्हा काही त्या शिखरापर्यंतसुद्धा केव्हाही वर चढू शकली नाही! हिंदूंचे बळ 'प्रतिपन् चंद्ररेखेव वर्धिष्णू'च होत गेले!!

महंमद तघलखाचा मृत्यु आणि नंतर

हा 'वेडा' महमद सन १३५१ मध्ये मरण पावला. त्याच्या मागे त्याचा चुलतभाअू फिरोजशहा तघलख हा त्या छिन्नविछिन्न झालेल्या दिल्लीच्या सुलतानी सत्तेचा अधिपति झाला. त्याची आअी दीपलपूर येथील राजपूत राजा मलभट्टी याची मुलगी होती. जेव्हा फिरोजशहाच्या बापाने त्या राजपूत कन्येस मागणी घातली तेव्हा राजा मल्लभट्टीने तिला देण्याचे नाकारले. त्यामुळे त्या राजा मलभट्टीवर फिरोजशहाच्या बापाने स्वारी केली, आणि तेथील हिंदूंचा अतोनात छळ मांडला. हा आपल्या राज्यातील हिंदुबांधवांचा छळ आणि आपल्या जनकाचा, राजा मलभट्टीचा छळ केवळ आपल्यासाठी व्हावा हे त्या राजकन्येलाच पहावेना. तेव्हा तिने

स्वत होअून त्या मुस्लिम फिरोझच्या बापाशी लग्न लावले. हा तिचा वनवाळू-पणा जरी वाखाणण्यासारखा असला तरी तो तिच्या पितृकुळाला कलंक लावणारा होता जर तिने अेखाद्या पद्मिनीसारखा धर्मार्थ बळी जाण्याचा मार्ग चोखाळला असता तर तिचे जीवन आणि तिचे कुलव्रतही धन्य झाले असते !

मुसलमानांतील धर्मभ्रम

मुसलमानातही धर्मभोळेपणा कुठवर गेलेला असे आणि त्या धर्माच्या स्थापनेच्या वेळेस अरबस्थानाकडील लोकात ज्या ज्या धर्मभोळेपणाच्या किंवा धर्मवेडेपणाच्या लोकसमजुती प्रचलित होत्या त्याची प्रतिबिंबे मुसलमान लोकात त्या वेळेपासूनच कशी अढळ पडत गेलेली होती याची कल्पना येण्यासाठी अिति-हासात नोंदलेली या तघलखाच्या काळातील ही अेक गोष्ट अियेच जाता जाता सांगू. वर अुल्लेखिलेल्या वेड्या महमदाच्या हातून जी जी विक्षिप्त धर्मकृत्ये आणि प्रजेचा छळ झाला होता (हिंदु प्रजेचा जो हिंदु म्हणून धार्मिक छळ झाला तो अर्थातच मुसलमानी धर्मसंमत मानला तरी) त्या अन्यायी भूमिका, दंड अित्यादि सर्व अपकृत्याविषयी त्याची भरपाअी करून ते मूळ कागदपत्र किंवा त्याच्या शासनीय मूळच्या नोंदी अित्यादि पुरावा महमदाच्या स्वत च्या तशा कागदपत्रासह महमदाच्या शवपेटिकेत त्याची मृत्यूनतरची अुत्तरक्रिया करताना फिरोझशहाने महमदाच्या थडग्यातच पुरून टाकला कारण त्या लेखाना पाहून आणि त्याची भरपाअी केल्याच्या पावत्या पाहून महमदाच्या दुष्कृत्याविषयी अीश्व-राने शेवटच्या न्यायालयाच्या दिवशी महमदाला क्षमा करावी ! फिरोजशहा-सारख्या त्या वेळच्या सुशिक्षित आणि सुलतान असणाऱ्या मुसलमान समाजाच्या अुच्च व्यक्तीपासून तो सामान्य जनतेपर्यंत मुसलमानाची ही अशी परलोकविषयक अेक धार्मिक म्हणविणारी अढळ श्रद्धा होती !

फिरोजशहाने स्वत स जरी हिंदुस्थानचा सुलतान म्हणून आरंभी म्हणवून घेतलेले होते तरी दिल्लीच्या आसपासच्या काही प्रदेशाना सोडून जिकडे तिकडे हिंदु आणि मुसलमान समूहचे समूह त्या सुलतानाची सत्ता झुगारून देत चालले होते दक्षिणेकडे तर दिल्लीच्या सुलतानाचे जोखड अुघडपणे फेकून देअून विजय-नगरचे विख्यात हिंदुराज्य स्वतंत्रच झाले होते. अशा स्थितीत सारीच सलतनत गमावून बसण्यापेक्षा अगदी आटोक्यात येअू शकेल अितका तरी प्रदेश बळकट धरून ठेवावा आणि जे हातातून निसटले त्याचे राजकीय वैर शमविण्याकरिता त्याचे स्वातंत्र्य मान्य करून टाकावे, असा पक्का निश्चय करून सुलतान फिरोजशहा तघलख याने शेवटी दक्षिणेतील बहामनी राज्य आणि मुसलमानी सत्तेचे हाडवैर करणाऱ्या आणि तिला थेट हिंदुस्थानच्या बाहेर हाकलून देण्याचा मनोमय निर्धार केलेल्या हिंदु नरवीरानी त्या कालीच स्थापन केलेले जे विजयनगरचे हिंदुराज्य, त्याचेही राजकीय स्वातंत्र्य मान्य केले !

अशा रीतीने सुलतान अल्लाउद्दिनाच्या काळी सन १३१०–१३३२ च्या सुमारास बहुतांश भरतखंडावर तीनशे वर्षांच्या सतत चाललेल्या हिंदुमुस्लिम महा-युद्धाचा परिणाम म्हणून मुसलमानांची स्थापन होत आलेली साम्राज्यसत्ता तशी स्थापन होताहोताच स्वतः त्या सुलतानाच्या कारकीर्दीतच हिंदूंच्या प्रबळ प्रतिरोधास शरण जाऊन त्या यावनी सत्तेचा अंत करावा लागला ! मुस्लिमांच्या होत आलेल्या अखिल भारतीय साम्राज्याची पुन्हा केव्हाही न साधू शकण्याइतकी तोडमोड होऊन आता हिंदूंच्या तत्कालीन स्वातंत्र्यसत्तेची पुढे केव्हाही न हटू शकणारी मुसलमानांवरील राजकीय चढाई चालू झाली !

खरे पाहिले असता मुस्लिमांच्या साम्राज्यसत्तेचा, या फिरोझ तघलखाने दक्षिणेचे राजकीय स्वातंत्र्य स्पष्टपणे जेव्हा वर दिल्याप्रमाणे मान्य केले, तेव्हाच खरा अंत झाला ! मुस्लिम साम्राज्याच्या महत्त्वाकांक्षेलाच फिरोजशहाने मूठमाती दिली !

हाच प्रत्यक्ष पुरावा

मागे पृष्ठ ८४५–८४७ वर आम्ही आजवरच्या हिंदु इतिहास लेखकांच्या लक्षात न आलेले जे सत्य सांगितले आहे की, हिंदुसम्राट् श्री धर्मरक्षक (नासिरुद्दिन) ह्याने भर दिल्लीत जी हिंदूंची धार्मिक आणि राजकीय अशी मुसलमानी सत्तेवर दुहेरी चढाई केली आणि विशेषतः हिंदूंवरील धार्मिक अत्याचाराचा मुसलमाना-वर तसेनसेच धार्मिक प्रत्याचार करून सूड उगविला, त्या मुसलमानांना धाक बसविणाऱ्या हिंदु क्रांतीमुळे मुस्लिमांच्या अखिल भारतीय साम्राज्यसत्तेच्या महत्त्वाकांक्षेस धुळीस मिळविण्याची प्रत्यक्ष कामगिरी करणारी ही राजकीय उठा-वणी झाली ! हे सत्य ह्या प्रत्यक्ष दिल्लीच्या सुलतानानेच, फिरोजशहा तघलखानेच मान्य केलेल्या ह्या विजयनगरच्या नवीन स्थापन झालेल्या हिंदु राज्यासह साऱ्या दक्षिणेच्या स्वातंत्र्यावरून सप्रमाण सिद्ध होत आहे !

सुलतान फिरोझ तघलखाने निरुपायाने दक्षिणेकडील आपल्या राजसत्तेची शरणचिठी लिहून दिली खरी ! तरी त्याच्या हाती दिल्लीसारखी जी मोठमोठी नगरे होती त्यांत हिंदूंचा धार्मिक छळ त्याने अतोनात चालविलेलाच होता. हिंदूंनीही पण हौतात्म्यासही न भिणारी स्वधर्मरक्षणार्थ प्रतिरोधाची कशी चिकाटी चालविली होती त्याचे अनेक प्रकारच्या अनेक उदाहरणांतील हे एक त्या काळचे म्हणून उदाहरण तरी स्थालीपुलकन्यायाने दिल्यावाचून राहावतच नाही. ते मुस्लिमांनीही सांगितलेले उदाहरण असे —सुलतान फिरोझ हा हिंदूंतही ब्राह्मणांचा विशेष द्वेष करी. तो म्हणे, ' ब्राह्मण हे हिंदुधर्माच्या दुर्गाची किल्ली आहेत ' ब्राह्मणांनी फिरोझने पुन्हा बसविलेल्या जिझिया कराविरुद्ध मोठी चळवळ करून प्रतिवाद केला. त्यांनी राजवाड्यासमोर बसून सामुदायिक उपोषण केली

आणि अग्निप्रवेश करून आत्महत्या करण्याचा निश्चय प्रकट केला, पण सुलतानाने त्याचेकड लक्षच दिले नाही तेव्हा पुष्कळ ब्राह्मण त्रस्त होअून तसा त्रागा करून मृत्युमुखी पडले शेवटी अितर जातीच्या हिंदु लोकानी अशा स्वधर्माभिमानी ब्राह्मणासाठी कर भरला आणि त्याच्या जिवाचे रक्षण केले !

परतु अेका ब्राह्मणाची गोष्ट त्याहूनही हौतात्म्याने रसरसलेली आहे दिल्ली नगरात हा वृद्ध ब्राह्मण अुघडपणे मूर्तीची पूजा करीत असे आता फिरोझ तघलखाच्या राक्षसी राजधर्माप्रमाणे त्याच्या राज्यात मूर्तीची पूजा करण्याची सक्त बदी असे पण त्या आज्ञेचा निषेध करण्यासाठी त्या ब्राह्मणाने आपल्या घराच्या अगणात अगदी प्रकटपणे सर्व हिंदूना बोलावून आपल्या मूर्तीचा मोठा अुत्सव करावा शेवटी अनेक मुसलमान बायामुलेही त्या मूर्तीचे भक्त झाले ह्या ब्राह्मणाचा देव भक्तास पावतो अशी कथा दूरवर पसरली अेका लाकडी फळीवर रगीत चित्रे काढून त्याची तो त्या प्रकट स्थलीही पूजा करी ही बातमी थेट सुलतानाच्या कानावर गेली शेवटी त्या ब्राह्मणास त्याच्या त्या मूर्तीसुद्धा पकडून सुलतानाने आपल्यासमोर आणविले नतर त्याने सर्व अुलेमाना (मुसलमानी धर्मशास्त्र्याना) जमविले आणि विचारले, 'या ब्राह्मणास काय शिक्षा द्यावी ।' त्यानी अुत्तर केले, 'या ब्राह्मणाने मुसलमान झाले पाहिजे नाही तर त्यास जिवत जाळून टाकावे ' ब्राह्मणास ती आज्ञा मिळताच त्याने मरण पत्करले ! भर दिल्लीत राजसभेच्या अगदी समोर अेक लाकडाचा ढीग रचून त्या ब्राह्मणाचे हात पाय बाधून त्यास त्या ढिगावर ठेविले आणि त्यावर ती चित्रित मूर्तीची फळीही ठेविली मुसलमानी राक्षसानी त्या ढिगाऱ्यास चहू बाजूनी आग लावून दिली तरी तो ब्राह्मण मुसलमान होण्यास मान्य होअीना थोड्याच निर्दय क्षणात ती आग चहूकडून भडकली पण 'अुस्मऽ'ही न म्हणता तो ब्राह्मण त्या मूर्तीला नमस्कार करीतच राहिला ! क्षणार्धात ज्वालानी त्या धर्मनिष्ठ ब्राह्मणास स्वाहा केले ! !

हा हिंदुद्वेषी सुल्तान फिरोझ तघलख सन १३८८ मध्ये मरण पावला फिरोझच्या मृत्यूनतर त्याच्या अुरल्यासुरल्या राज्यात अेकच अदाधुदी माजली. अेकदा तर अेकाच वेळी राज्यावर अधिकार सागणाऱ्या फिरोझच्या दोन नातवडात कल्हह होअून दिल्ली नगरात दोन टोकाना फिरोझचे दोन नातू महमूदशहा नि नसरतशहा अेकाच वेळी दोन स्वतत्र सुलतान म्हणून राज्य करू लागले अर्धी दिल्ली अेकाची राजधानी आणि अर्धी दिल्ली दुसऱ्याची राजधानी ! !

तैमूरलगाची स्वारी

अशा स्थितीत दूरच्या समरकदचा सुलतान आणि अितिहासात कुख्यात असलेला तैमूरलग ह्याची हिंदुस्थानवर धाड पडली

तैमूरलंग हा तुर्क होता. तो धर्माने प्रथमतः मुसलमान नव्हता. त्याने बगदाद जिंकल्यानंतर तेथील मुसलमानी ग्रंथसंग्रह साफ जाळून टाकला होता आणि अनेक ठिकाणी मशिदीही जाळल्या होत्या. तो सन १३६९ त समरकंदचा राजा झाला. त्याने चेंगीजखानाचा आदर्श पुढे ठेवून मॉस्कोपासून आग्नेयेस अफगाणिस्तानपर्यंतचे जगताच्या विस्तीर्ण प्रदेशातील सत्ताविंग राजमुकुट जिंकून घेतले. अेका स्वारीत त्याचा पाय मोडल्यामुळे त्याला 'लंग' (लंगडा) हे टोपण नाव मिळाले. नंतर त्याची दृष्टि हिंदुस्थानकडे वळली. पण ती अितर प्रदेशाप्रमाणे नुसती राजसत्तेच्या नि विजयोन्मादाच्या लोभानेच काय ती नव्हे तर हिंदुस्थानविषयी त्याच्या मनात अेक दुसऱ्या प्रकारचा दीर्घ द्वेष अुत्पन्न झाला होता म्हणून ! कारण मध्यंतरी त्याने मुसलमानी धर्म स्वीकारला होता. त्याच्या मूळच्या विध्वंसक स्वभावात त्या नवीन धर्मांचे अेक नवे भूतच संचरल्यासारखे झाले ! तो आपल्या आत्मचरित्रात म्हणतो, 'भारतावर स्वारी करण्याचा माझा अुद्देश तेथील काफर हिंदु लोकांना ठार मारावे, त्यांच्या मूर्तींचा विध्वंस करावा, त्यांना अिस्लामी धर्माची दीक्षा द्यावी नि अल्लाच्या दरबारात 'गाझी' हे पद मिळवावे असा आहे.'

तेव्हा लगेच अि. सन १३९७ त त्याने भारतावर स्वारी केली. त्याचे हाताखाली अेकंदर नव्वद सहस्र सैन्य होते. तो पानपतपर्यंत येअून थडकला. तथापि त्याच्याशी लढण्यास कोणीही आलेले नाही असे पाहून तो थेट दिल्लीवर चालून गेला. तेथे दिल्लीच्या सुलतानाचे नावे काही सैन्य लढावयास आले. परंतु त्याचा बोलता बोलता पराभव झाला. अेक मनोरंजक गोष्ट मात्र येथे सांगण्यासारखी आहे की, अर्ध्याअर्ध्या जगताला जिंकीत आलेले तैमूरचे हे निर्ढावलेले प्रचंड सैन्य त्याच्याशी लढावयास आलेल्या त्या सुलतानाच्या यत्किंचित् सैन्यात हिंदुस्थानातील हत्ती हे प्रचंड प्राणी प्रथमच सामोरे आलेले पाहून काही वेळ भयभीत होअून गेले होते. अर्थात् लौकरच ते सावरले. सुलतानाच्या सैन्याची दाणादाण होताच तैमूरचे सैन्य दिल्लीत भयंकर लुटालूट नि कापाकापी करीत सुटले. त्यामुळे लक्षावधि लोक प्राणास मुकले. तैमूरची हिंदुरक्ततृष्णा दिल्लीस अशी थोडीशी शांत होताच तो पुढे मिरत नि हरिद्वारकडे वळला. वाटेत त्याने ठिकठिकाणी मूर्तींचा विध्वंस केला. हरिद्वारास त्याने हिंदूंच्या सरसकट कापाकापीची पराकाष्ठा केली. केवळ हिंदुधर्माचा त्याग न करण्याच्या कठोर नि पवित्र निश्चयापायी त्या हिंदु जातीवर कित्येकदा आणि किती अघोर प्रसंग गुदरले त्याची अुदाहरणे कोठवर द्यावी ! थोडक्यात अितकेच सांगून टाकू की हरिद्वारहून हा नरराक्षस तैमूर शिवालिकपहाड, नागरकोट, जम्मू ह्या अुत्तरेच्या मार्गाने हिंदुरक्ताचा असाच सडा पाडीत आणि हिंदु देवस्थानांचा असाच विध्वंस करीत जात असता त्यास बातमी कळली की त्याची मूळची राजधानी जी समरकंद तिकडे त्याच्या विरुद्ध मोठी बंडाळी माजलेली आहे. ह्या वृत्तामुळे तो रागाने नि चिंतेने वेडावून जाअून अेकदम त्याला त्याच्या प्रचंड सेनेसह भारत सोडून समरकंदकडे जाणे भाग पडले.

तैमुरलंगाच्या ह्या प्रलयात अुरलीसुरली तघलख घराण्याची सत्ता बुडून गेली नंतर अुत्तर हिंदुस्थानात केवळ अदाधुंदी काय ती अुरली. या अदाधुंदीत सय्यद नावाच्या घराण्याने दिल्लीच्या नामधारी सुलतानाचे पद बळकाविले होते

तेव्हा ह्या वेळेस मुसलमानी सत्तेची ही दुर्गति पाहून राजस्थानचे हिंदु-धर्माचे चिरंतन संरक्षक जे स्वतंत्र राजपुत राजे, त्यानी चांगलाच अुठाव केला, आणि विशेष म्हणजे त्याना नेहमी जे करावे लागे त्याप्रमाणे आपल्या राजपुतान्यातीलच गडकोटाचे स्वातंत्र्य संभाळून स्वस्थ न बसता या वेळी त्यांचे काही धुरंधर पुढारी हिंदूंचा मुसलमानाच्या निरनिराळ्या सुलतानानी बळकाविलेला प्रदेशही मुक्त करीत चालले तसे पाहिले असता पूर्वीही त्याच्यापैकी काहीनी हिंदूंची काशी, प्रयाग अित्यादि मोठमोठी क्षेत्रस्थानेही मुसलमानाच्या हातातून जिंकून घेतली होती पण! —मुसलमानी सत्ता जशी त्यानी हुसकून दिली त्याचप्रमाणे त्या त्या क्षत्रातून वसलेली मुस्लिम वसतिस्थाने आणि त्याची मशिदी प्रभृति मोठमोठी धर्मकेंद्रे यांचे काही निर्वीजीकरण करून टाकले नाही! —जसे हिंदूंच्या मुसलमानानी जिंकलेल्या स्थानात मुसलमानी जेते हिंदूंची सरसकट कापाकापी करून आणि हिंदूंची तीर्थक्षेत्रे याचा विध्वंस करून तेथे तेथे हिंदूंचे निर्वीजीकरण करीत! पण हिंदु तस करीत नसत, म्हणूनच जेव्हा जेव्हा मुसलमानी आक्रमणे पुन पुन्हा अुत्तरेकडून खाली येत, तेव्हा तेव्हा स्थानिक जिवंत सोडलेले आणि नादत ठेवलेले हे मुसलमान, घरात वाळगून ठेवलेल्या सापाप्रमाणे पुन्हा त्या मुस्लिम आक्रमकाचे साहाय्य बोलावून त्या त्या तीर्थातील, क्षेत्रातील, नगरातील हिंदूंची दुर्दशा अुडवून देत! पण तसे न करण्याच्या ज्या आत्मघातकी अुदारपणाच्या व्याधीने रजपूत विजेते ग्रस्त झालेले होते त तसेच होते! (ह्या विषयावरील सविस्तर चर्चा ह्या ग्रंथाच्या ७६६–७६७ पृष्ठावर आणि ७७० ते ७७४ पृष्ठावर आलेली आहे ती वाचकानी पुन्हा अवश्य पहावी)

राणा कुंभ

ह्या काळातील राजपुताचा धुरंधर पुढारी राणा कुंभ हा विशेष अुल्लेखनीय आहे चितोडच्याच काय, पण हिंदुस्थानातील पराक्रमी नि यशस्वी हिंदु धुरंधरापैकी हा राणा कुंभ अेक तेजस्वी नेता होअून गेला त्याने त्याच्या शेजारच्याच बलवान आणि दिल्लीच्या साम्राज्यातून फुटून निघालेला माळव्याचा मुसलमानी सुलतान महमद खिलजी याच्याशी युद्ध छेडून सुलतानपूरजवळच्या लढाअीत त्याची रग पुरती जिरविली राणा कुंभाच्या हाती शेवटी तो माळव्याचा सुलतान महमूद खिलजी हा जिवंत सापडला पण 'सद्गुणविकृती'च्या व्याधीने पछाडलेल्या अितर हिंदु वीराप्रमाणेच राणा कुंभाने ते कृत्य क्षत्रियाचे भूषण आहे असे समजून त्या माळव्याच्या सुलतानाला पुन्हा जिवंत सोडून दिले! जर क्वचित् राणा कुंभ त्या

हिंदु स्त्रीच्या पोटी जन्मलेला होता तथापि प्रत्येक मुस्लिम अधिकाऱ्याप्रमाणे त्याने हिंदूंवर मात्र अगदी करडी दृष्टि ठेवली होती मध्यंतरीच्या अदाधुंदीत हिंदूंनी पुन्हा चालू केलेल्या त्यांच्या मोठमोठ्या यात्रा शिकंदरने पुन्हा बंद केल्या, अितकेच नव्हे तर साध्या पर्वणीच्या दिवशी नदीतीर्थावर स्नान करण्याचीही बंदी केली तरीही हिंदु लोकांचे प्रतिरोधक बलिदान अितरत्र जसे चालत आले होते तसेच चालू राहिले अुदाहरणार्थ ह्या खालील अेका प्राणत्यागी महापुरुषाचे वृत्त सांगणे पुरे आहे

लखनौकडील अेका गावी बुद्ध नावाचा अेक ब्राह्मण राहत असे कोणताही न्याय्य नि सदाचारी धर्म मनापासून आचरला असता ओश्वरास सारखाच मान्य आहे, असे त्याने प्रतिपादिले यासाठी मुसलमानांनी त्यास फार त्रास दिला त्या ब्राह्मण प्रचारकाने स्वतःचा मतप्रचार अितक्या प्रभावीपणे चालविला की लखनौच्या काझीनेही हात टेकले शेवटी अधिकाऱ्यांनी तो तंटा सुल्तानाकडे पाठविला तेव्हा शिकंदरखानाने नअू विद्वान् मौलवींकडून त्या ब्राह्मणाशी वाद करविला पण तो स्वधर्मनिष्ठ सत्यप्रतिज्ञ ब्राह्मण आपले मत सोडीना तेव्हा स्वतः सुल्तानाने 'मुसलमान हो, नाही तर शिरच्छेद होओल', अशी धमकी दिली तीही त्या हिंदु धर्मवीराने धुडकावून दिली तेव्हा त्याला ठार मारण्यात आले!

राणा संग

हा शिकंदर लोदी सन १५१७ मध्ये मेला आणि त्याचमागून त्याचा मुलगा अिब्राहिम लोदी हा त्या नाममात्र अुरलेल्या दिल्लीच्या सुलतानपदावर बसला त्या काळी निस्कटीत झालेल्या मुस्लिम राजसत्तेला राजपुतांनी मरणप्राय करून सोडले होते त्या वेळी त्यांचा पुढारी चितोडचा पराक्रमी राणा संग हा होता राणा संगाचा विक्रम पाहून लहानसहान मुस्लिम संस्थानिकांच्या पायाची आग मस्तकात जात असे त्यांपैकी ओडरच्या मुसलमान ठाणेदाराने आपल्या दारात अेक कुत्रा बांधून त्याचे नाव संगराणा असे ठेविले त्या नावाने तो त्या कुत्र्यास हाक मारी मुसलमानांच्या अनेक माकडचेष्टा कानावर आल्यामुळे संगराण्याने त्यांची सरसकट खोड मोडून टाकण्यासाठी मोठ्या सैन्यासह अीडर प्रांतावर चाल केली ठिकठिकाणी मुसलमानांचा खरपूस समाचार घेतला आणि हिंदूंवर केलेल्या अत्याचाराचा पुरेपूर सूड अुगविला या साऱ्या आजूबाजूच्या प्रदेशातील हिंदु लोकांना मात्र ह्या स्वारीचा कोणताही त्रास झाला नाही अुलट ओश्वरानेच ह्या राणासंगाच्या रूपाने आपला त्राता धाडला आहे अशा भक्तिभावाने सारे हिंदु लोक त्याच्यावर प्रसन्न झाले मुसलमानांवर ठिकठिकाणी असे विजय मिळवून आपला यशोदुंदुभि वाजवीत नि कीर्तिध्वज फडकवीत संग राणा चितोडास सन १५१९ ला परत गेला रतनभोर, गागरोन, काल्पी, भिलसा नि चंदेरी हे भाग मुसलमानांच्या हातून सोडवून राणा संगाने आपल्या राज्यास जोडले

खानोलीच्या लढाओत सुलतान अिब्राहीम लोदीचा राणा संगाने केलेला पराभव

अशा प्रकारे विस्कळीत झालेल्या मुस्लिम राजसत्तेला राजपुतांनी अगदी मरणप्राय करून सोडले होते ही स्थिति पुन्हा सुधारावी म्हणून सर्व बळ अेकवटून सुलतान अिब्राहिम लोदीने सर्व राजपुतांचा त्या काळी पुढाकार घेतलेला पराक्रमी चितोडचा राणा संग ह्याचेवर आपण होअून स्वारी केली. राणा संगाच्या सैन्याची गाठ सुलतान अिब्राहिमच्या सैन्याशी खानोली येथे पडली, आणि त्या खानोलीच्या निकराच्या लढाअीत राणा संगाने सुलतान अिब्राहिमच्या सैन्याची दाणादाण अुडविली आणि अिब्राहिम पराभव पावून दिल्लीस परत गेला.

बाबरची स्वारी

अशा संकटात लाहोरचा सुभेदार दौलतखान लोदी अितर अनेक मुस्लिम पुढाऱ्यासह स्वतःच्या अस्तित्वाविषयीच भयभीत झाला होता. त्यांनी शेवटचा अुपाय म्हणून अफगाणिस्थानात त्या वेळी राज्य करीत असलेल्या शक्तिशाली बाबराला हिंदुस्थानात राणा संगाचे पारिपत्य करण्यास साहाय्य देण्याची प्रार्थना केली. बाबरालाही अशीच संधि हवी होती. कारण बाबर तैमुरलंगाचा वंशज म्हणवीत असून हिंदुस्थानवर आपला औरस अधिकार आहे असे समजे. तेव्हा बाबर हा सन १५२६ मध्ये ससैन्य सुभेदार दौलतखान लोदी याच्या साहाय्यास धावून आला.

अिकडे हे संयुक्त मुस्लिम सैन्य आपणावर चालून येत आहे हे पाहताच गर्भगळीत झालेला सुलतान अिब्राहिम लोदी ह्याने हिंदुस्थानातील सर्व हिंदु मुसलमान सुलतानांत नि राजांत विजयी झालेल्या राज्यधुरंधर चितोडच्या हिंदु महाराजा राणा संग ह्यास आपल्या साहाय्यास बोलाविले. वस्तुतः सुलतान अिब्राहिम लोदीचाही राणा संगाने अलीकडेच मोठा पराभव केला होता. पण प्रसंगी हवा तो अपमान गिळून हिंदूंनाही प्रसंगी शरण जाण्याची मुसलमानांना केव्हाच लाज वाटत नसे. दुसरे, आपल्याकडे असलेली जी बाजारी समजूत की मुसलमान मुसलमानांशी कधी लढत नाहीत किंवा त्यांच्या आपसांत राजसत्तेसाठी लढाअी झालीच तर त्यांतील कोणताही मुसलमान पक्ष दुसऱ्या मुसलमानी पक्षाशी लढण्यासाठी हिंदूंचे साहाय्य काही मागत नाही, ह्या दोन्ही बाजारी समजुती किती खोट्या आहेत, हे आम्ही मागे या ग्रंथात दाखविलेच आहे आणि पुढेही दाखविले जाअील. त्याचेच हे सुलतान अिब्राहीम लोदीचे कृत्यही अेक अत्यंत ठळक अुदाहरण आहे. हिंदु राणा संगाचे साहाय्य घेअून सुलतान अिब्राहिम लोदी त्याच्या राज्यावर चाल करून आलेल्या मुस्लिम बाबराशी पानपत येथे सन १५२६ मध्ये लढला. परंतु रणांगणात अिब्राहिम लोदीच ठार झाला आणि त्याचे सैन्य

अुधळले. तेव्हा निरुपायाने राणा संगानेही रणांगण सोडून दिले आणि आवतीभोवती सागाती येतील त्या राजपुतासह भटकत भटकत रानावनातून रजपूत सैन्याची पुन्हा अुभारणी करून वावरावर फिरून तुटून पडावे अशा कष्टसाध्य प्रयत्नात तो मनस्वी योद्धा महाराणा संग खटपटत असता त्या वनवासातच सन १५३० मध्ये दु साध्य रोगाना बळी पडला ! हिंदूचा त्या काळचा मुकुटमणीच निखळला !!

मोगल वंशाची दिल्लीस स्थापना

अिकडे बाबराला विजय मिळताच त्याने त्याला हिंदुस्थानात बोलाविणाऱ्या पंजाबच्या मुसलमान सुभेदाराचीही दिल्लीचे सुलतानपद बळकविण्याचा अिच्छा धुळीस मिळवून स्वत आपणच दिल्लीचे सुलतानपद सन १५२६ मध्ये बळकाविले. तेथूनच दिल्लीच्या मोगल बादशाहीचा आरंभ झाला.

या काळच्या अुत्तर हिंदुस्थानातील अुरल्या सुरल्या प्रांतामधील काही समीक्षणीय घटना

सिंध—अरबांच्या हातून सिंधला हिंदूनी परत जिंकून घेतल्याचा अुल्लेख पूर्वी केलेलाच आहे (पृष्ठ ६९८) त्या हिंदु सुमेर रजपुतांच्या हाती सिंधची सत्ता सन १३३६ पर्यंत होती सन १३३६ त जामआफरा नामक त्या रजपुतांचा राजा स्वतंत्रपणे तेथे राज्य करीत होता दिल्लीच्या सुलतानाच्या आणि ह्या हिंदु राजकुळाच्या लढाया सारख्या चाललेल्या असत सन १३६७ ते १३८० पर्यंत तेथील हिंदु राजा जाम तिमाजी ह्याने राज्य केले त्यानंतर त्याचाच रजपूत भाअू राज्यावर बसला पण अनेक विकृतीमुळे त्याचा मतिभ्रंश होअून तो आपण होअून मुसलमान झाला !

बंगाल—महमद घोरीने जेव्हा दिल्लीचे सिंहासन निरयाचे असे सन ११९२ मध्ये जिंकले तेव्हा त्याने त्याचे अनेक पराक्रमी सरदार आजूबाजूचे हिंदु प्रदेश जिंकावयास धाडले त्यातील बखत्यार खिलजी ह्या त्याच्या सरदाराने बिहार नि बंगाल या प्रांतावरील हिंदुराजसत्ता अुलथून टाकून मुसलमानी राज्य त्या प्रांतात सन ११९५ च्या आसपास प्रथमच स्थापले बिहारमध्ये त्याने हिंदूचा विशेषत त्यातील बुद्ध संप्रदायाचा जो छळ केला आणि त्याना बलात्काराने बाटविले त्याचा अुल्लेख या ग्रंथात पृष्ठ ६९७ वर केलेलाच आहे ह्या प्रसंगीच जे जगतप्रसिद्ध नालंदा विद्यापीठ तेथे पाच शतकाहून अधिक काळ नांदत होते त्या पवित्र विद्यापीठाचा सत्यनाश या रानटी, अघोरी नि विध्वंसक वृत्तीच्या मुसलमानी सेनापतीने केला. तेथील त्या विशाल, अमूल्य, असंख्य अशा प्रचंड ग्रंथसंग्रहालयास त्या मुसलमानानी आग लावून दिली. असे म्हणतात की ती आग सहा महिनेपर्यंत जळत होती ! ती भस्मसात् होअीतो मुसलमानानी कोणालाही ती विझवू दिली नाही !

शस्त्रबळ नसले तर शास्त्रबळच काय पण धर्मबळही किती पगु ठरते याचे हे आणखी अेक हृदयद्रावक अुदाहरण आहे।

त्या जळत असलेल्या प्रचड ग्रथसग्रहालयात वैदिक, बुद्ध, जैन अित्यादि धर्मांचे असख्य पूज्य ग्रथ होते पण त्याचे रक्षण करण्यास न वैदिक देवता आल्या, न प्रत्यक्ष बुद्ध, न जिन। भक्ताच प्रत्यक्ष शस्त्रबळ हेच देवाच शस्त्रबळ असते।

शेवटी बगालमध्ये त्या वेळेस राज्य करीत असलेल्या हिंदूच्या शेवटच्या सेनवशीय राजाचा पाडाव करून बखत्यार खिल्जीने बगाल हस्तगत केला आणि तिकडेही हिंदूना बळाने बाटविण्याचे अभियान (मोहीम) चालविले

दिल्लीच्या मुस्लिम सुलतानाच्या बगालवर चालत असलेल्या ह्या सत्ते-विरुद्ध दिल्लीचे मुस्लिम सुभेदारच मधून मधून बड करून स्वत मच बगालचे सुलतान म्हणून स्वतत्रपणे राज्य करीत त्यापैकी सन १३४७ त फकरुद्दिन नामक सरदाराने बड करून बगालवर आपल स्वतत्र मुस्लिम राज्य स्थापन केले तेव्हा-पासून १५७६ पर्यंत ह अफगाण सुलतानच राज्य करीत होते मध्यतरी सन १३८६ च्या आसपास ह अफगाणी राज्य कस नामक अेका हिंदु जमीनदाराने पादाक्रात केल आणि बगालवर हिंदुसत्ता स्थापन केली तो राजा कस सन १३९२ मध्ये मरण पावल्यावर त्याचा मुलगा जितमल्ल ह्यास बगालचे राज्य प्राप्त झाल पण तत्रस्थ हिंदूच्या त्या काळच्या अकर्तेपणाची गोष्ट अशी की त्या हिंदु जितमल्ल राजास विपरीत बुद्धि होअून त्याने स्वत च मुसलमानी धर्म स्वीकारून जलालुद्दिन अस नाव धारण केल। आणि हेही ध्यानात ठेवण्यासारख आहे की, या दुष्कृत्या-साठी त्याला शासन देणारा अेकही हिंदु त्या सबध बगाल प्रातात निघाला नाही। ते मुसलमानी राज्य त्यानी निमूटपणे स्वीकारल

आणखी अेका वेळी अेका कर्तृत्ववान आणि धर्माभिमानी हिंदु जमीनदारानही अशीच क्राति जवळ जवळ घडवून आणली होती पण तिचाही शेवटी असाच विचका झाला बगालमध्ये ज्या मोजक्या हिंदुवीरानी म्लेच्छाविरुद्ध अशा निकराच्या अुठावण्या केल्या त्या सर्वांत हिंदु स्वातत्र्यधुरधर योद्धा आणि राणा प्रताप, बावा बदा अित्यादि भारतीय हिंदुवीराच्या मालिकेत सन्मानिला जावा असा अेकमेव पुरुष म्हटला म्हणजे जशोधरचा महाराजा प्रतापादित्य हा होय। त्याचे कार्यक्षेत्र विस्तीर्ण नव्हते तरी आणि शेवटी त्यासही तिकडील हिंदुसमाजाच्या प्रबल पाठिंब्याच्या अभावी जरी अपयश आल असल तरी हिंदुस्वातत्र्याच्या अितिहासात त्याचे नाव सस्मरणीय आहे।

काश्मीर—ह्या समीक्षणाच्या ग्रथात ह्या प्रकरणाच्या कालखडात काश्मीरच्या अितिहासासबधी स्थलाभावामुळे अितकच सागणे पुरे आहे की, खाली अुत्तर हिंदुस्थानातल्या गुजराथ प्रभृति प्रातातून मुसलमानाचे कितीही अुपद्व्याप चालू असले, आणि ज्याची वृत्त या ग्रथात अवश्य तितकीं अुल्लेखिलेलीच आहेत,

तथापि काश्मीरमध्ये ख्रि. सन चौदाव्या शतकापर्यंत हिंदुराज्यच कधी प्रबळपणे तर कधी मंदतेने पण स्वतंत्रपणे नांदत होते. तेथील शेवटचा हिंदुराजा सेनदेव या नावाचा होता. ह्या काश्मिरच्या हिंदुराज्याचा राजतरंगिणी या नावाचा अितिहास कल्हणपंडित या विद्वानाने लिहिलेला आहे. येथे अितकेच काय ते अुल्लेखिले पाहिजे की, ह्या सेनदवाने शहामीर किंवा मिर्झा नावाचा कोणी मुसलमान आपल्या राजसभेतील अधिकारावर नेमता नेमता त्याला मुख्य प्रधान केला होता. सेनदेवाच्या मृत्यूनंतर, अनेक हिंदुराज्याच्या अितिहासात घडले त्याप्रमाणे येथेही घडून ह्याच मुसलमानाने आधीपासून रचलेल्या कारस्थानाच्या बळावर काश्मिरच्या हिंदुराज्याचा विश्वासघाताने अंत केला. आणि शेवटी शमसुद्दिन नावाची पदवी धारण करून तो त्या राज्याचा स्वामी झाला !

अर्थात्, शेवटी सगळं हिंदुस्थान जसे हिंदूंनी मुसलमानाच्या हातून परत हिसकावून घेतले, त्याचप्रमाणे आम्हा हिंदूच्या शिखांनी आणि डोग्रांनी केवळ काश्मिरच मुसलमानाच्या हातून परत हिसकावून घेतलं अितकेच नाही तर त्यापुढे अेका बाजूला लडाख आणि दुसऱ्या बाजूला गिलजितपर्यंत चढाया करून तेथेही हिंदुध्वज रोविले ! — पण ते अनेक रणांगणे गाजविल्यानंतर यथासमय काही शतके पुढे !

\+ \+ \+

प्रकरण ७ वे

विजयनगरच्या विजयशाली नव्या स्वतंत्र हिंदुराज्याची स्थापना

याचकाच्या अनुसंधानासाठी मागील प्रकरणातील काही घटनांचे कालदर्शक सन आरंभीच अुल्लेखिणे आवश्यक आहे. दक्षिणेवर परकीयांची आणि विशेषत परधर्मीयांची पहिली स्वारी अशी जी झाली म्हणजे सुलतान अल्लाअुद्दिनाने केलेली सन १२९४ मध्ये देवगिरीवर जी केली तीच स्वारी होय. त्यानंतर अत्यंत कटोविकट त्वरेने अेकामागून अेक अशा मुसलमानी सुलतानाच्या मलिक काफूर आणि खुश्रूखान ह्या पराक्रमी, क्रूर आणि सहस्रावधि हिंदु लोकांना बळाने बाटविणाऱ्या सेनापतीच्या प्रचंड अशा सन १३१८ पर्यंत तीन चार स्वाऱ्या दक्षिणेत झाल्या. या पंचवीस वर्षांच्या आत मुसलमानांनी सारा दक्षिण देश पादाक्रांत करून टाकला आणि पाच सहा मोठमोठी प्राचीन आणि प्रबळ म्हणून गाजत

आलेली देवगिरी ते मलबारपर्यंतची हिंदुराज्ये रसातळाला नेली! —हें गेल्या प्रकरणात वर्णिलेले ऐतिहासिक सत्य हिंदुराष्ट्राच्या स्वाभिमानास जितके हिण-विणारे आहे आणि आपल्या अितिहासातील ओक लाछनीय आश्चर्य आहे तितकेच ह्या राक्षसी म्लेंच्छ शत्रूच्या प्रलयसागराच्या अनावर वेगाने अुफाळलेल्या सेना-सागरास अगस्तीप्रमाणे अशा आचमनात पिअून टाकून ज्या दाक्षिणात्य हिंदुवीरांनी दिल्लीच्या सुलतानी सत्तेच्या पुढील अवघ्या दहा बारा वर्षांतच चिथड्या अुडवून टाकल्या आणि हिंदुराष्ट्राचे दक्षिणेत तरी पुनर्निर्माण करणारे ओक विजयशाली असे विजयनगरचे नवे हिंदु साम्राज्य अुभारले! —ही ऐतिहासिक घटनाही अितकी भूषणास्पद आहे की तिचा आपल्या हिंदुराष्ट्र जितका अभिमान वाहील तितका थोडाच होणार आहे!

कारण मुसलमानांनी सारी दक्षिण सन १३१८ त पादाक्रांत करण्याच्या आधीच त्या काळी मलबारवर स्वारी करून आलेल्या त्यांच्या प्रबळ सेनापतीसी —खुश्रुखानासीच दक्षिणेत पुन्हा हिंदुसत्ता लगोलग स्थापन करण्याची दुर्दम्य महत्त्वाकांक्षा धारण करणाऱ्या काही हिंदु पुढाऱ्यांनी लागेबांधे बांधण्यास प्रारंभ केला होता. सेनापति खुश्रूखानाचे मनात दिल्लीस जाअून तेथील सुलतानास ठार मारून स्वतःच सुलतानपद घ्याचे गुप्त बेत चालले होते पण या साहसी नि भयंकर कारस्थानात त्याला सुल्तानाच्या कट्टर अिस्लामनिष्ठ सरदारांचे साहाय्य मिळणे अशक्य होते पण हिंदु सस्थानिकाचे नि सरदारांचे सक्रिय वा निष्क्रिय साहाय्य मिळणे मात्र शक्य होते कारण खुश्रूखान हाच त्या वेळी त्याला स्वतःला बळाने मडविण्यात आलेल्या मुस्लिमपणाच्या कानड्यास फाडून तोडून अुघड अुघड आपल्या मूळच्या हिंदुपणात प्रकट होण्यास आतुर झालेला होता त्यामुळे दक्षिणेतील तेवढ्यातच मुसलमानांनी पादाक्रांत केलेल्या हिंदुसमाजाच्या धुरधरांशी त्याचे काहीतरी सहकार्याचे अत्यंत गुप्त खलबत चाललेले होते, अशा बगल्या थेट दिल्लीच्या मुस्लिम सुलतानाच्या दरबारापर्यंत आतून आतून पोहोचत होत्या. ह्या सर्व प्रकरणाचे संभवनीय, शक्य आणि सिद्ध ते वृत्त समन्वित करून तो सुसंगत अितिहास गेल्या ५ व्या प्रकरणातच आम्ही सांगितला आहे तो वाचकांनी वाटल्यास पुन्हा पहावा (पृष्ठ ८२८ ते ८३८) स्थलाभावी येथे खालील त्रोटक वृत्त देणे त्या काळच्या अितिहासाच्या समीक्षणापुरते पर्याप्त आहे

यादव कुळातील संगम नावाच्या ओका गृहस्थाचे मुलगे हरिहर नि बुक्क हे अनागोंदी राजाच्या पदरी होते देवगिरि आणि वरंगळवरील अल्लाअुद्दिनाच्या राजवटीतील मागे अुल्लेखिलेल्या मुसलमानी स्वाऱ्यानंतरच्या धुमाकुळीत अना-गोंदीच्या राजाचाही मुसलमानांनी पराभव केला. अनागोंदी हीच किंवा तिच्या जवळपास वालीची किष्किंधा नगरी होती अशी दंतकथा आहे. अनागोंदीच्या राजाचा पराभव केल्यानंतर हरिहर नि बुक्क या तरुणांना धरून मुसलमानांनी

दिल्लीला सन १३२७ मध्ये नेले आणि त्याना बाटवून मुसलमान केले पुढे त्या मुलाचे वृत्त आणि तेज पाहून स्वत सुलतान महमद तघलखने हिंदूशी लढण्यासाठी जी नवी स्वारी दक्षिणेत जाण्यास धाडली त्या मुस्लिम सैन्यासह त्यानाही प्रमुख पदे नि अधिकार देऊन पुढे सन १३३१ मध्ये धाडले पण दक्षिणेत येताच—

बहुधा पूर्वसंकेताप्रमाणे

त्याची त्या वेळचे सवेश्वराच्या शंकराचार्य पीठाचे अधिकारी असताही राज्यकार्यधुरंधर असलेल श्री विद्यारण्यस्वामी याची भेट झाली तेव्हा स्वत त्या शंकराचार्यांच्या हस्तेच त्यापूर्वी बळाने मुसलमान केलेल्या तेजस्वी तरुणाना शुद्ध करून परत हिंदुधर्मात घेण्यात आले त्या तरुणानी नवे हिंदु सैन्य अुभारून, जी मुस्लिम सेना त्याच्या हाताखाली हिंदूशी लढण्यासाठी म्हणून दक्षिणेत आलेली होती, तिच्यावरच अुलटून तिला धुळीस मिळविले नंतर विद्यारण्यस्वामी–सवेश्वरचे हे शंकराचार्य याच्या नि त्या वेळचे अितरही धुरंधर हिंदु पुरुषाच्या अेकमताने तुंगभद्रेच्या काठी, दिल्लीच्या मुस्लिम सुलतानाची किंवा कोणत्याही मुस्लिमाची सत्ता नसलेले संपूर्णपणे स्वतंत्र नि सार्वभौम असे नवे हिंदुराज्य स्थापण्याचे ठरले त्याची राजधानी तुंगभद्रेच्या काठी हिंदूच्या विजयाचे द्योतक असे विजयनगर नावाचे नवे नगर वसवून तेथे स्थापण्यात आली त्या राज्याचे आधिपत्य श्री हरिहर यानाच सन १३३६ त देण्यात आले आणि स्वत श्री विद्यारण्यस्वामी त्याचे मुख्य प्रधान झाले

या सर्व घटनाविषयी अितिहासकाराना आजपर्यंत बहुधा न अुकललेले अेक कोडे येथे अुलगडून सांगितले पाहिजे ते हे की, महमद तघलख हा जरी वेडा म्हणून अितिहासात अुल्लेखिला जातो तरी तो वेडा नसून फार तर त्याला वेडसर म्हणता येअील त्याने दिल्लीहून देवगिरीस राजधानी आणण्याचा जो बेत केला तो सुद्धा अगदी वेडाची अेक लहर म्हणून सांगितला जातो तसा नव्हता तर दक्षिणेत सुलतानानी जे नवीन विजय संपादन केलेले होते ते पुरतेपणी पचवून टाकण्यासाठी मध्यवर्ती राजधानी आणि तीही दक्षिणेत त्या विजित प्रदेशाजवळ असेल तर तिकडे सुलतानाची सत्ता अधिक प्रबळपणे नांदविता येअील, या मुख्य विचाराने त्याने राजधानी दक्षिणेत देवगिरीला नेण्याची विलक्षण धडपड केली–त्याला केवळ वेडाची लहर आली म्हणून नव्हे! आता देवगिरीला राजधानी आणल्यानंतर लवकरच पुन्हा दिल्लीला राजधानी नेण्याची त्यास जी 'लहर' आली आणि त्यापायी लोकाचे अतोनात हाल झाले तीही महमद तघलखाची केवळ लहर नव्हती खरी गोष्ट अशी होती की सुलतानाची सार्वभौम सत्ता, जी दक्षिणेस अलीकडेच दहावीस वर्षे स्थापन झाल्यासारखी वाटली होती, ती तथील हिंदूना असह्य नि मानहानीची वाटून ती अुलथून टाकण्यासाठी सर्व हिंदुराजाची,

धर्मगुरूंची आणि हिंदु जनतेची मोठी सिद्धता गुप्त रीतीने चाललेली होती, आणि त्या सशस्त्र अुठावणीचा धाक मुसलमानांच्या सैन्यालासुद्धा पडलेला होता. अशाच स्फोटक परिस्थितीत आपण स्वत: त्या बंडखोर हिंदूंच्या जाळ्यात जाणून बुजून गुतून रहावे हे प्रसंगी प्राणघातकही ठरणार आहे, ही खरी वस्तुस्थिति मुलतान महमद तघलखाच्या ध्यानात आली आणि म्हणूनच त्याने देवगिरि सोडून राजधानी परत उत्तरेकडे लावून नेण्याचा बेत तडकाफडकी सिद्धीस नेला — केवळ त्याला 'लहर' आली म्हणून नव्हे! हिंदूंच्या वाढत्या शस्त्रशक्तीची भीति ही त्याच्या ह्या अुलटसुलट वेडाच्या लहरीच्या गोंधळास आणि घाबरगुंडीस कारण झालेली होती!

आणखी अेका महत्त्वाच्या घटनेचे कोडे या प्रकरणी बहुतेक अितिहासकारांच्या लक्षातच आलेले नाही, पण ते न डावलण्याअितके आश्चर्यकारक आहे. ते हे की संगम नावाच्या यादवकुलातील ज्या गृहस्थाचे हरिहर नि बुक्क हे तरुण पुत्र मुसलमानांनी पकडले ते गृहस्थ अनागोंदीच्या नि वरंगळच्या राजाचे निकटवर्ती संबंधी होते. त्यामुळे हे त्याचे पुत्रही त्या राजघराण्याशी संलग्न होते. त्यांना धरून दिल्लीस नेअून जे मुसलमान करण्यात आले ते महमद तघलखाने त्यांचे हे राजकीय महत्त्वही विचारात घेअूनच होय. अनेक हिंदु राजावर असा बळाने मुसलमान केले जाण्याचा प्रसंग आलेला होता, पण अशा भयंकर संकटातून त्यापैकी कोणी सुटले तरी त्यांना परत हिंदु होण्याची काही आशा नसे. कारण शुद्धिबंदी! याविषयी चर्चा या पुस्तकाच्या पूर्वार्धात पृष्ठ ७०९ ते ७१४ वर केलेलीच आहे. तरीही हरिहर आणि बुक्क या दोन हिंदु तरुण वीरांमध्ये बळाने मुसलमान केल्यावरही परत हिंदु होण्याची जी धमक निर्मिली गेली आणि विद्यारण्यनामक्या शंकराचार्यांनी शुद्धीविरुद्ध तत्कालीन जनमत नि कलियुगवर्ज्यादिक प्रक्षिप्त पण रूढ शास्त्रे अगदी ताठ विरुद्ध असताही या दोघांना शुद्ध करून घेण्याचे जे धाडस केले आणि अनेक हिंदु धुरंधरांनी त्या नवीन अुपक्रमाला अुचलून धरले, त्याची प्रेरणा हिंदूंमध्ये कोणत्या कारणाने अशी दूरवर संचरली?

याचे सरळ अुत्तर त्याच घटनेच्या केवळ दहाबारा वर्षांच्या आधीच हिंदु-सम्राट धर्मरक्षकान (नासिरुद्दिनाने) जी अभूतपूर्व राज्यक्रांति नि धर्मक्रांति भर दिल्लीत केली, तीतच सापडते! कारण सुल्तान नासिरुद्दिन हाही मूळचा हिंदु! बळाने बाटवून मुसलमान केलेला! पण अल्लाअुद्दिनाचा नि त्याच्या मुलाचा त्याच्यावर विशेष लोभ जडून त्याला खुश्रूखान ही पदवी देअून चढवीत चढवीत शेवटी त्याचे हाताखाली मोठे मुस्लिम सैन्य देअून सेनापति म्हणून दक्षिणेवर स्वारी करण्यास सुलतानाने धाडले, अितके सामर्थ्य हाती येअीतो त्या खुश्रूखानाने बाह्यात्कारी मुसलमानीपणच पाळले, पण स्वारीहून दिल्लीत परतताच त्याने अकस्मात् मुस्लिम सुल्तानाला ठार मारून स्वत: आपण मुळचे हिंदु होतो आणि तोच धर्म

परत स्वीकारीत आहोत, असें अुद्‌घोषून 'हिंदुसम्राट्' म्हणून दिल्लीच्या सिंहासनावर आरोहण केलें! अितकेंच नव्हे तर शतावधि बाटविलेल्या हिंदूंची शुद्धि केली, मशिदींचीं मंदिरें केलीं! मुसलमानी साम्राज्य आणि मुसलमानी धर्म या दोहोंवरही हिंदुत्वाची अशी अपूर्व चढाअी करणाऱ्या या हिंदुसम्राटाच्या साऱ्या भारतभर खळबळ अुडविणाऱ्या ह्या क्रांतीच्या बातम्या आधीच पसरलेल्या होत्या. अर्थात् जेव्हा हरिहर नि बुक्क यांना मुसलमान करून दिल्लीस तीन चार वर्षे सुलतान महंमदानें निबद्ध करून ठेविलेलें होतें तेव्हा दिल्लीस घरोघर त्या हिंदुसम्राटाच्या हिंदुधर्मक्रांतीच्या अवघ्या दहाबारा वर्षांपूर्वी घडलेल्या या अपूर्व घटनेची चर्चा चाललेली त्यांनी अैकली असलीच पाहिजे, आणि तिच्याच प्रेरणेनें त्यानाही मुसलमानांच्या हातून पुन्हा सुटून दक्षिणेस ससैन्य परतण्याची अशक्यप्राय घटना शक्य करण्याचा हाच गुप्त मार्ग आपणही अनुसरावा असें वाटलें असलें पाहिजे! त्याप्रमाणें त्यांनी मुस्लिम सुलतान महंमद तघलख याचा विश्वास पूर्णपणें संपादून आपण दोघेही कट्टर मुसलमान आहोत, असें त्यास भासविलें असलें पाहिजे! म्हणूनच सुलतान महमदानें त्या हरिहर-बुक्कांना मुस्लिम सैन्याच्या त्या विभागाचें सेनापतिपद दिलें! ज्या वेळी महंमद तघलख देवगिरीहून राजधानी दिल्लीस परत आणता झाला तेव्हा त्यानें दक्षिणेत आपल्या मागें सुलतानी सत्ता संभाळणारें असें पुरेसें मुस्लिम सैन्य ठेवलेलें नव्हतें. त्यातही दक्षिणेकडच्या संभाव्य हिंदु अुठावाच्या बातम्या आल्या. तेव्हा या दोघा दक्षिणेकडच्या राजकुटुंबाशी निकट संबंध असणाऱ्या तरुणानाच ते आता कट्टर मुस्लिम झाले असल्यानें मुस्लिम सैन्यासह दक्षिणेत मुस्लिम सत्ता पुन्हा प्रबळ करण्यास धाडावें, असें योजिलें. त्या हरिहर-बुक्कांना हवी होती तीच संधि मिळाल्यानें त्या दोघांनीही तें कार्य पार पाडण्याचा विडा अगदी आवेशानें अुचलल्याचें वाह्यात्कारी भासविलें. बाटलेल्या हिंदूंना मुस्लिम सत्ता वाढविण्यास धाडण्याचा दिल्लीच्या सुलतानांचा हा प्रघातच होता आणि तसे प्रयोग मलिककाफुरादिक अनेक अुदाहरणात यशस्वीही होत असत. सुलतानाच्या या वरील आज्ञेप्रमाणें मुस्लिम सैन्य घेअून दक्षिणेतील हिंदुराजांचें बंड मोडून काढण्यासाठी म्हणून दक्षिणेकडे हरिहर नि बुक्क जे गेले ते थेट त्यांच्या मूळ वरंगळ ते अनागोंदी या प्रदेशातच येअून अुतरले.

बहुधा दक्षिणेत येण्याच्या आधीच त्या बंधूंनी त्यांच्या गुप्त बेताची नि मनीषेची सूचना श्रीस्वामी विद्यारण्य नि अितर हिंदुराजमंडळ यांना कळविलेलीही असली पाहिजे. सुलतानाच्या हातावर तुरी देअून निसटून दक्षिणेत ते जे आले आणि पुन्हा हिंदुधर्मात जे अुघडपणें प्रवेश करणार होते, ती प्रेरणा प्रत्यक्ष हिंदुसम्राट् धर्मरक्षक (सुलतान नासिरुद्दिन) याच्या दिल्लीतील धर्मक्रांतीमुळे दक्षिणे-

तील राजमंडळात आणि शंकराचार्यादि धर्मगुरूतही आधीच संचरलेली होती त्यामुळे हरिहर आणि बुक्कानाही समारंभपूर्वक शुद्ध करून घेण्याचे स्वामी विद्यारण्य प्रभृति हिंदुधर्म धुरंधरानी वीरवर हरिहर आणि बुक्क याच्या संमतीने ठरविले.

हिंदुसम्राट् श्री धर्मरक्षक (नासिरुद्दिन) याने दिल्लीस केलेल्या राज्यक्रांतीच्या प्रचंड प्रयोगाचे परिणाम दूरवर झाले असे जे आम्ही मागे पाचव्या प्रकरणाचे शेवटी म्हटले आहे ते किती यथार्थ आहे, हे त्या महान् घटनेच्या विजयनगरच्या या राज्यक्रांतीवर झालेल्या या परिणामावरूनही सिद्ध होअील आणि तरीही त्या महान् घटनेचा अुल्लेख आजवर अितिहासकारानी काही तुच्छ लांछनास्पद शब्दानीच काय तो केलला असावा ही गोष्ट आजचे अितिहास ग्रंथ हिंदुदृष्टि नसल्यामुळेच असे काही प्रकरणी तरी अगदी अंधळे झालेले आहेत, हेच सिद्ध करते !

विजयनगरचे हे नवे हिंदुराज्य स्थापणाऱ्या हिंदु पिढीच्या कर्तृत्वाचा जितका गौरव हिंदु अितिहासात व्हावयास हवा आहे तितका अजूनही झालेला नाही श्री माधवाचार्य अर्थात् सर्वेश्वरचे शंकराचार्य श्री विद्यारण्य स्वामी याचेच अुदाहरण घ्या ! हा अलौकिक पुरुष महान् राज्यक्रांतिकारक कसा होता हे वर सांगितलेच आहे परंतु तितकाच तो धर्मक्रांतिकारकही होता, हे त्यानी त्या वेळच्या रूढ 'शास्त्रास' झिडकारून केलेल्या हरिहर नि बुक्क यामारख्या राजपुरुषाच्या शुद्धीवरून स्पष्ट होते त्याचप्रमाणे ज्ञानातही तो त्या काळच्या विद्वानाचा मुकुटमणि होता त्यानी संस्कृत भाषेत अनेक विषयावर अनेक ग्रंथ लिहिले त्यातील सर्वदर्शनसंग्रह आणि पंचदशी हे सुविख्यात आहेत खरोखर आद्यशंकराचार्यानंतर असा शंकराचार्य शृंगेरीपीठावर तर काय, पण कोणत्याही धर्मपीठावर आरूढलेला आढळत नाही ! त्यातही नवीन स्थापन झालेल्या या हिंदुराज्याचा राजा जो पराक्रमी वीर हरिहर त्याचे मुख्य प्रधानत्व स्वीकारून ते राज्य प्राथमिक अवस्थेत असलेल्या अत्यंत कठीण परिस्थितीत साऱ्या मुसलमानाच्या छातीवर वाढवून दाखविण्यात त्यानी जे राज्यव्यवहारी नैपुण्य नि कूटनीति प्रकट केली त्यास तर दुसरी तोडच सापडणार नाही ! ज्याप्रमाणे राणा प्रताप, राजा छत्रसाल, गोविंदसिंह, चैतन्य, बंदा बैरागी अित्यादि हिंदुराष्ट्रातील त्या काळच्या महापुरुषाची नावे आपणा हिंदूच्या तोंडी रूळलेली आहेत, त्याप्रमाणे या विजयनगरच्या राज्यकालातील वरील विद्यारण्य स्वामी, वीरवर हरिहर, बुक्क, महाराजाधिराज पदवी धारण करणारे दुसरे हरिहर, आणि त्याचे प्रधान सायणाचार्य – जे विद्यारण्य स्वामीचे बंधु होते आणि ज्यानी वेदावर आजही अधिकृत मानले जाणारे महाभाष्य लिहिले, महाराजाधिराज कृष्णदेवराय, आणि त्या वेळच्या आदिलशाही, निजामशाही अित्यादि मुसलमानाच्या महाराष्ट्रातील पाची सुलतानाचा वारंवार पराभव

करणारा, पण अती सर्व मुसलमान सुलतानांनी अेकत्र होअून केलेल्या स्वारीतही, राक्षसतगडीच्या संग्रामात त्यांच्याशी शेवटपर्यंत अभिमुख लढत असता शत्रूकडून ज्याचा शिरच्छेद केला गेला तो, 'दन्तच्छेदा हि नागानां श्लाघ्यो गिरिविदारणे' या न्यायाने, महाराजाधिराज रामरायही – ह्याची नावेही आमच्या हिंदुराष्ट्राच्या अितिहासातील महापुरुष म्हणून सर्वतोमुखी रुळली पाहिजेत! परंतु आज अुत्तर हिंदुस्थानातील हिंदूंना या नावाचा बहुधा पत्ताही नसतो आणि अिकडे दक्षिणेत सुद्धा सहस्रात अेकाद्या हिंदूलाच ती पुसटपणे अैकल्यासारखे वाटते, ही लज्जास्पद स्थिति पालटली पाहिजे

बहामनी राज्याची स्थापना

विजयनगरचे हिंदुराज्य स्थापन होअून दिल्लीच्या सुलतानाच्या सार्वभौम सत्तेचे तुकडे तुकडे दक्षिणेत पाडण्यात आले, हे पाहताच सुलतान महमद तघ-लखाने पूर्वी देवगिरीहून दिल्लीला राजधानी परत नेताना दक्षिणेकडच्या मुस्लिम सत्तेचा कारभार पाहण्यासाठी हसन गंगू नावाचा जो अेक प्रबळ सुभेदार मागे ठेवला होता, त्यानेही त्याचा धनी असलेल्या त्या दिल्लीच्या मुस्लिम सुलताना-विरुद्धच बंड केले आणि नर्मदेखालच्या कृष्णेपर्यंतच्या प्रदेशाचा सुलतान म्हणून आपली स्वतःचीच घोषणा करून अेक 'बहामनी' नावाचे स्वतंत्र मुस्लिमराज्य सन १३४६ मध्ये स्थापले आणि गुलबर्गा येथे थापली राजधानी केली विजय-नगरच्या हिंदुराज्य स्थापनेनंतर जवळ्या दहा–अकरा वर्षांनी हे बहामनी मुस्लिम राज्य स्थापन झाल्यामुळे साऱ्या दक्षिणेतील दिल्लीच्या सुलतानाची सत्ता अुखडली जाअून दक्षिणेत दोन प्रमुख राज्ये काय ती अुरली, अेक हे बहामनी राज्य, व दुसरे विजयनगरचे बहामनी हे नाव त्या हसन गंगूने जे धारण केले त्याच्या दोन अुपपत्ति अितिहासात प्रचलित आहेत हा हसन पूर्वी गुलाम असताना दिल्लीच्या अेका गंगू नावाच्या ब्राह्मणाच्या घरी चाकर म्हणून राहिलेला होता त्या गंगू ब्राह्मणाने त्याच्या अेकनिष्ठ सेवेवर संतुष्ट होअून आणि त्याची कुंडली पाहून त्याला आशीर्वाद दिला होता की, 'तू केव्हा तरी राजा होशील!' ते अैकताच हर्षभरित होअून हसन आपणा स्वतःला हसन गंगू म्हणून म्हणवून घेअू लागला आणि खरोखरीच दक्षिणेचे राजपद हाती येताच ते आपल्या ब्राह्मण धन्याचा प्रसादच आहे असे भावून त्याने त्या आपल्या राज्याचे नाव 'बहामनी राज्य' असे ठेवले. दुसरी अुपपत्ति काहीजण सुचवितात तो ही की अिराणातल्या बहमनी नावाच्या अेका राजकुलाशी आपला संबंध आहे असे हसन गंगूला वाटत असावे म्हणून त्याने आपल्या या राज्यास बहामनी असे म्हटले पण मग ते स्वतःच्या नावात हसन गंगू असा त्या ब्राह्मणाच्या नावाचा अुल्लेख मात्र शेवटपर्यंत जो करीतच राहिला तो का? आणि त्याचा अिराणातल्या बहमनी राजकुलाशी संबंध होता याला तरी पुरावा असा काहीच नाही!

ह्या बहामनी राज्याची सीमा विजयनगरच्या तुंगभद्रा नदीच्या सीमेशी भिडलेली होती. त्यामुळे या दोन्ही राज्यात सारखी युद्धे चालू राहिली. पण ज्याना विजयनगरच्या हिंदुराज्याचा आणि तदनुषंगे या बहामनी राज्याशी त्याच्या झालेल्या युद्धाचा, त्याच्या अितिवृत्ताचा अितिहास अधिक सविस्तरपणे वाचावयाचा असेल त्यानी पुढील दोन पुस्तके अवश्य वाचावीत (१) The Forgotten Empire (२) The Never to be Forgotten Empire, पहिला ग्रंथ अेका ब्रिटिश विद्वानाने लिहिला असून दुसरा त्याला काही अंशी प्रत्युत्तर देणारा संशोधनात्मक ग्रंथ दुसऱ्या अेका विद्वानाने लिहिलेला आहे

कारण हा सर्व अितिहास सांगण्याचे स्थळ हा ग्रंथ नव्हे हा ग्रंथ अितिहासग्रंथ नसून अितिहासाचे अेक समीक्षण आहे, हें आम्ही प्रथमपासूनच सांगत आलो आहोत तथापि समीक्षणापुरत्या तेवढ्या काही अुल्लेखनीय घटनांचे कथन येथे करीत आहोत.

विजयनगरची बांधणी

विजयनगर ही राजधानी ज्या स्थली स्थापण्याचे विद्यारण्य प्रभृति धुरंधर हिंदु नेत्यानी ठरविले ते तुंगभद्रेच्या काठचे स्थळ स्थापत्यशास्त्राच्या नि सैनिकी दृष्टीनेही अशा बळकट परिसरात निवडले गेले होते की परकीय तज्ज्ञप्रवासीही त्या संस्थापकाच्या सैनिकी शिल्पशास्त्रीय दृष्टीची प्रशंसा करतात या स्थळाच्या तिन्ही बाजूनी अुंच टेकड्या आहेत आणि चौथ्या बाजूस खोल नदी आहे त्यामुळे तेथे स्थापलेल्या या राजधानीच्या विशाल नगरास अेक प्रकारे निसर्गानेच प्रचंड तटबंदी अुभारल्याप्रमाणे सुरक्षितता आणलेली होती ह्या नगराभोवती अेकाच्या आत दुसरा असे अनुक्रमे सात बळकट तट बांधलेले होते त्या प्रत्येक विभागात अेकाहून अेक अशी भव्य नि शोभिवंत मंदिरे, भवने, प्रासाद आणि जलाशय निर्मिलेले होते. त्या सर्व भवनांवर, मंदिरांवर आणि मुख्य राजप्रासादावरही मोठमोठे सुवर्ण कलशमंडित भगवे ध्वज फडकत कारण विजयनगर राज्याचा अधिकृत ध्वज, जो हिंदुराष्ट्राचा परंपरागत भगवा ध्वज होता, तोच भगवा ध्वज होता !

या सर्व मंदिरामध्ये जे अत्यंत भव्य, प्रकांड आणि विस्तीर्ण मंदिर होते तें श्रीनृसिंहाचे मंदिर होय। विजयनगरच्या सिंहासनाचे कुलदैवतच नृसिंह हे होते ! हिंदुस्थानात नृसिंहाची देवाल्ये क्वचितच आढळतात. परंतु विजयनगरच्या ज्या ज्या राजानी आपले कुलदैवत, आपले अुपास्य, आपला आदर्श अनेक देवातून आणि दैवतातून नृसिंह अवतार हाच निवडला, त्याची प्रतिभा नि समयज्ञता ही निःसंशय वाखाणण्यासारखी होती.

कारण त्या काळातील हिंदूंचा बुद्धकालापासूनच अतिरेकी अहिंसेच्या खुळापायी सौम्य, नेभळट नि सोमाळू होत आलेला समाज आणि त्याच्यावर तुटून

पडलेल्या मुसलमानाचा धर्मांध, क्रूर नि नृशंस राक्षसी समाज, याच्या संघर्षात प्रसंगोचित प्रत्याघातक कूटराजनीति आणि शत्रूस थरकापविणारा क्रूर पराक्रम ह्यांना हिंदूंच्या अंगी स्फुरविणारे जागृत दैवत जर आम्हा हिंदूंच्या पुराणांतरी कोणतें अेखादे आढळणारें असेल तर ते श्रीनृसिंहाचेच होय!

व्रजन्ति ते मूढधियः पराभवम् । भवन्ति मायाविषु ये न मायिनः ॥
साध्वाचारो साधुना प्रत्युपेयः । मायाचारो मायया बाधितव्यः ॥

नृसिंहाची कथाच सांगते की प्रल्हादाच्या सद्गुणविकृतीने नव्हे, तर तो क्रूर राक्षस क्रूर कूटनीतीनेच मारला गेला!

हिरण्यकश्यपूला श्रीशंकरानं, 'तुला दिवसा किंवा रात्री, ना आंत ना बाहेर, आकाशात वा पृथ्वीवर, शस्त्राने वा अस्त्राने, पशु वा मनुष्य कोणीही मारू शकणार नाही,' अित्यादि जे वर दिले होते, त्या सर्वांवर जशास तशा पुढील अनुक्रमे विस्मयकारक तोडी काढून हिरण्यकश्यपूला संध्याकाळी, अुंबऱ्यावर, ओढून मांडीवर अुताणा पाडून, स्वतःच्या करवच नखाग्रानी त्याचे पोट फाडून, ना पूर्ण नर ना पूर्ण पशु असे नृसिंह स्वरूप घेअून त्या देवाच्या शत्रूला ठार केले! त्या दुष्ट दैत्याच्या अंगातून अुडणाऱ्या रक्ताच्या कारंजाने ज्याच्या साऱ्या देहास रक्तस्नान घडले आहे, ज्याच्या भयंकर सिंहगर्जनांनी सारा ब्रह्मांडकटाह गडबडून गेला आहे आणि ज्याच्या क्रोधाविष्ट, अुभारलेल्या नि अुगारलेल्या आयाळाच्या छटाने अक्राळविक्राळ दिसणाऱ्या सिंहस्वरूपास पाहून देवही भयाने थरथर कांपत, 'शांत हो! शांत हो!' म्हणून प्रार्थना करू लागले आहेत अशी ती नृसिंहाची अक्राळ-विक्राळ मूर्तीच ह्या संघर्षसंकुल राक्षसी जगात ज्या राष्ट्राला जगावयाचे असेल त्याने आपले अुपास्य दैवत म्हणून आणि राष्ट्रीय पराक्रमाचा आदर्श म्हणून आपल्या राष्ट्रमंदिरात पुजिली पाहिजे!

या कथेत आणखीही अेक अत्युदार मर्म अनुस्यूत आहे. ते हे की वरील सिंहासारखा निर्दय नि अनिवार्य पराक्रम करणाऱ्या ह्या नृसिंहावताराचे मूर्त स्वरूप जरी असे अक्राळविक्राळ असले तरी त्याचे अंतःकरण हे नराचे आहे, मानवतेचे आहे. त्याचा तो क्रूर पराक्रमही मानवतेच्या विकासाला अत्यंत आवश्यक असाच आहे, अनिवार्य म्हणूनच आहे. कारण देव, दैत्य, दानवांचाही थरकाप अुडविणारे त्या अन्यायी, लोकप्रपीडक नि देवद्रोही हिरण्यकश्यपूचे पोट फाडून त्याला ठार करणारें अत्युग्र कृत्यही देवपूजक म्हणून दैवी, न्यायी अशा प्रल्हादासारख्या सज्जनाच्या रक्षणासाठीच अपरिहार्य म्हणूनच काय ते आचरिले गेले होते! मानवी सद्गुणाच्या विकासासाठीच मानवांना जी दुबळेपणाच्या शापाने पंगु बनविते अशा अहिंसेचा प्रसंगी क्रूर हिंसेनेही बळी घेतला पाहिजे—तेच मानवी विकासार्थ अशा प्रसंगी सत्कर्म, सद्धर्म असतें! जगातील मनुष्यजातीच्या त्या काळच्या अपूर्ण

विकासाच्या पातळीवर राक्षसी हिंसेने आणि स्वार्थी महत्त्वाकांक्षेने पछाडलेल्या राष्ट्राराष्ट्रांच्या – शत्रुधुमाळीच्या परिस्थितीत हिंदुराष्ट्रालाही आपले अस्तित्वच नव्हे तर अजिंक्यत्वही स्थापित करण्यासाठी नृसिंहासारखेच उपास्य दैवत असले पाहिजे होते !

विजयनगरच्या राजांनी निवडलेल्या ह्या श्रीनृसिंहाच्या उपास्य दैवताचे जे भव्य मंदिर विजयनगर ह्या राजधानीत उभारले होते असे जे आम्ही सांगितले आहे ते जसेचे तसे आज अस्तित्वात नाही. मुसलमानांनी विजयनगर जेव्हा उद्ध्वस्त केले तेव्हाच त्या रानटी विध्वंसकांनी ते नृसिंहाचे राजमंदिरही पाडून तोडून नष्टप्राय करून सोडले. तथापि अशा अत्यंत भग्नावस्थेतही त्या देवालयातील श्रीनृसिंहाच्या मूळ मूर्तीचा जो अवशेष आजही दिसतो आहे, त्यावरूनही त्या मूर्तीच्या मूळच्या भव्य, भयंकर नि प्रचंड स्वरूपाची कल्पना येते. ते श्रीनृसिंहाचे देऊळही त्याच्या मूळ स्वरूपात आणि मूळ वैभवात किती प्रकांड स्फूर्तिदायक आणि हिंदुस्थानातील मोठमोठ्या देवालयांतही आपल्या अप्रतिमतेने उठून दिसणार असले पाहिजे, हे ध्यानात येते !

विजयनगरच्या राजाने बहामनी सुलतानाचा केलेला पराभव

वीरवर हरिहर याच्या मृत्यूनंतर वीरवर बुक्क हा विजयनगरच्या सिंहासनावर बसला. हा बुक्करायही पराक्रमी आणि प्रत्याक्रमक होता. त्याने स्वतःच्या घरात बसून घराचे नुसते संरक्षणच केले नाही तर मुसलमानांवर प्रत्याक्रमण करून सन १३७४ चे आगेमागे बहामनी राज्याचा सुलतान मजाहिदशाह याचा मोठा पराभव केला.

ह्या वीरवर बुक्काने चीनच्या राजाकडेही शिष्टमंडळ पाठविल्याचा उल्लेख सापडतो. सन १३७९ मध्ये हा पराक्रमी राजा बुक्क मरण पावला. त्या वेळी त्याची गर्भवती असलेली राणी गौरी हिच्या पोटी जन्मलेला त्याचा मुलगा हरिहर दुसरा हा आपल्या पैतृक सिंहासनावर बसला. त्याच्या राजवटीत मुसलमानांवर हिंदूंनी वारंवार विजय मिळवून विजयनगरच्या राज्याचा विस्तार केला. तेव्हा हरिहराने मोठ्या समारंभाने 'महाराजाधिराज' ही पदवी धारण केली. माधवाचार्यांचे (विद्यारण्य स्वामींचे) बंधु श्री सायणाचार्य, हेच ह्या महाराजाधिराज हरिहराचे मुख्य प्रधान होते. मुद्द, जिमन, गुण्ड ह्या नावांचे त्याचे प्रसिद्ध सेनापति होते. हरिहराच्या पट्टराणीचे नाव मल्लंबिका असे होते. महाराजाधिराज हरिहराच्या राजवटीत विजयनगरच्या राज्याचा विस्तार पुष्कळच वाढलेला होता. गोमंतकही त्याच्याच राजसत्तेखाली नांदत होता. ह्या हरिहर महाराजांच्या सन १३९१ तील एका ताम्रपटात 'गोवासिंधा कारणराजधानीम्' असा उल्लेख केलेला आहे.

ह्या ग्रंथामध्ये विजयनगरच्या किंवा कोणत्याही राजकुलातील पुत्रपौत्रादिकाच्या नामावली किंवा सविस्तर वृत्तान्त देणे अशक्य नि अनवश्यक आहे म्हणून येवढेच सांगतो कि दुसऱ्या हरिहराच्या मागून जे राजे झाले तेही विजयनगरचे वैभव टिकविणारे नि वाढविणारेच झाले त्यामध्ये अेक अपवादास्पद नि काही अशी खुळचट नि दुबळ राजा झाला त्याचा दुर्दैवी अुल्लेख केला पाहिजे त्याच नाव देवराय असे होते तो सन १४०६ त गादीवर आला मुसलमानाविरुद्ध तो जळफळतच असे पण मुस्लिमाना हाणून पाडण्यासाठी त्याने जी विक्षिप्त तोड काढली ती अशी की मुसलमानी सुलतानाच्या हाताखाली जशी हिंदू सैन्ये त्याचे चाकर म्हणून लढतात त्याप्रमाणे आपणही आपल्या सैन्यात मुसलमानी सैनिकाचा भरती करून आपल सैन्यबळ वाढवाव ! त्याप्रमाणे त्याने अनेक मुसलमानाचा सैन्यात भर केली पण त्याचा दुबळ स्वभाव पाहून ते मुसलमान अितके शेफारले की, भर राजसभेत ते रीतीप्रमाणे महाराजाना मुजरा करीतनासे झाले आणि अुद्दामपणे म्हणाले आमच्या धर्माप्रमाणे अेका ‘ अल्लाला ’ सोडून कोणापुढेही आम्ही मान वाकवीत नाही ’ तव्हा त्याच्या समाधानासाठी देवरायाने आपल्या सिंहासनापुढे अेका अुच पीठावर कुराणाचे पुस्तक ठेविले त्यामुळे स्वत चा मान राहून मुस्लिम कुराणास मुजरा करतात, राजास नव्हे, असे वाह्यात दिसे त्याच प्रमाणे मुसल्मानाना प्रसन्न करण्यासाठी त्या राजाने विजयनगरला अेक मशीदही बांधली अशा शेफारून ठेवल्या मुस्लिम सैनिक चाकरानी भर ल्ढाअीत देवरायाचा विश्वासघात केला ह सागणे नकोच

याचे प्रत्यतर लगेच थोड्या दिवसात दिसून आल त्या वेळी फिरोजखान हा बहामनी सुलतान त्या मुस्लिम राज्यावर होता त्याच्याशी झाल्या अनेक युद्धात शेवटी देवरायाचा पराभव झाला आणि मुसलमानाच्या राक्षसी रूढीप्रमाणे फिरोजखानान संधि करताना देवरायाने आपली मुलगी फिरोजला दिली पाहिजे, ही अट घातली निरुपायाने देवरायान ती मान्यही केली ही रजपुती कन्यादानीय शरणागतीची खोड सुदैवान दक्षिणच्या अितिहासात दहापाच,दुर्बळ राजानीच काय ती त्या दोनशे तीनशे वर्षात अनुसरलेली आढळते अर्थात हही ध्यानात ठेविले पाहिजे की मुसलमानावरही हिंदूनी जे मोठमोठे विजय त्या काळात मिळविले त्या वेळी शरण आलेल्या कोणत्याही मुस्लिम सुलतानाला वा बादशहाला त्याची मुलगी त्या विजेत्या हिंदु राजाला दिली पाहिजे, अशी अट काही कोणत्याही हिंदु राजान घातली नाही ! कारण अुघडच आहे ! कोणी मुसलमानाच्या मुलीशी लग्न करता तर तो हिंदुराजाच मुसलमान होअून जातो ! हिंदूच्या ह्या धार्मिक दुर्गुणाचे ह्या ‘ सदगुणविकृतीचे ’ दुष्परिणाम हिंदूना कसे भोगाव लागले त शुद्धीवदाविषयक प्रकरणातून या ग्रंथाच्या पूर्वार्धात सविस्तरपणे सांगितलेल आहे (पृष्ठे ७१८ त ७३६)

हिंदूंनी मुस्लिमांचा केलेला पराभव नि अुगवलेला सूड !

तथापि देवरायाच्या मृत्यूनंतर सिंहासनावर आरूढ झालेल्या राजांनी या पराभवाचे अुट्टे काढून हिंदु राज्याचा प्रभाव सर्व मुसलमानी राज्यावर पुन्हा पाडला. विशेषत सन १४१७ साली फिरोजखानाने तेलगणच्या प्रदेशावर जी स्वारी केली तीत मुसलमानांच्या मुख्य वझिरालाच ठार मारून मुसलमानांची हिंदूंनी अगदी दाणादाण अुडवून दिली आणि पूर्वीच्या वैराचा सूड अुगविला !

अि. सन १४६० च्या आसपास विजयनगरच्या राजकुलात सत्तेविषयी तंटे बखेडे माजले. ती संधि साधून विरूपाक्ष या नावाच्या राजाच्या राजवटीत शाल्व नरसिंह नावाच्या त्याच्या प्रबल सरदाराने त्याला गादीवरून काढून टाकून सर्व सत्ता आपल्या हाती घेतली आणि राज्याची घडी नीट बसवण्यासाठी प्रयत्न केले. मूळच्या यादवकुलीन संगम घराण्याचा ह्या प्रकारे शेवट झाला

युरोपियन राष्ट्रांची हिंदूंवर धाड पडते

याच कालखंडात युरोपातील पोर्तुगीझ लोकांना हिंदुस्थानचा जलमार्ग सापडून त्यांचा हिंदुस्थानात राजकारणीय प्रवेश झाला ! तो प्रवेश विजयनगरच्या राज्यात जरी नव्हता तरी हिंदुस्थानच्या दक्षिण टोकाला सामुद्रीन (झामोरीन) राजाच्या प्रदेशात झाला. त्या काळी अगदी क्षुल्लक भासणारी ही घटना येथे कालक्रमणासाठी नुसती अुल्लेखून ठेवलेली आहे पण तिच्याच मागोमाग अनेक युरोपियन राष्ट्रांची नवी टोळधाड हिंदुस्थानावर पडणारी होती त्या समग्र प्रकरणाचा परामर्ष नि समीक्षण यथासमय स्वतंत्र प्रकरणातून या ग्रंथात पुढे केले जाअीलच

महाराजा नरेश

येथे विजयनगरच्या कथानकाचा धागा हाती घ्यावयाचा म्हणजे हे सांगितले पाहिजे की अेक दोन पिढ्यातच वरील शाल्व नरसिंहाच्या दुसऱ्या राजकुलाचाही अंत होअून नरेश नावाच्या त्याच्या सेनापतीने अि सन १५०७ मध्ये त्या वेळच्या राजाचा वध करून विजयनगरच्या सिंहासनावर आपल्या तिसऱ्या घराण्याची सत्ता चालू केली. या तिन्ही राज्यकर्त्यांत अेक त्यातल्या त्यात समाधानाची गोष्ट आढळून येते ती ही की, मुस्लिम सुलतानांची राज्ये चारी बाजूंना या हिंदु महाराज्याला प्राण घेण्यास टपून बसलेली असताही आणि या दोघा मुस्लिम पक्षात युद्धेही सतत चाललेली असताही विजयनगरच्या ह्या राज्यक्रान्त्या हिंदु-हिंदूतच होत राहिल्या. त्यात परकीय मुसलमानांना हिंदूंतील या वा त्या पक्षास आपले साहाय्य देण्याच्या मिषाने मुस्लिम सत्तेचे बोट या हिंदूंच्या घरगुती कलहात

शिरकविण्याची संधिसुद्धा या मुस्लिम सुलतानांना मिळाली नाही किंवा ते साहसही त्यांना करवले नाही !

बहामनी मुस्लिम राज्याचे तुकडे पडतात

वरील तिमरी राज्यक्रांति विजयनगरच्या राज्यात होण्यापूर्वीच विजयनगरच्या शत्रुस्थानी असणारें बहामनी मुस्लिम राज्य भगून जाऊन त्याचे पाच तुकडे पडले बहामनी सुलतानांनी नर्मदेखाली तुंगभद्रेपर्यंतचा प्रदेश प्रथम जिंकून घेतलेला होता पण विजयनगरच्या प्रबळ हिंदुराज्याशी या मुस्लिम सुलतानाच्या राज्याची सीमा कृष्णा तुंगभद्रा यातील दुआबात अगदी खेटून असल्याकारणाने त्याच्यात वारवार युद्धे होत त्यात विजयनगरच्या हिंदुराजांनी मुस्लिमावर जे वारवार विजय मिळविले त्यायोगे गोमंतकासारखे अनेक प्रदेश जिंकून आपल्या हिंदुराज्यास जोडले ओरिसापर्यंत विजयनगरच्या 'रायाची' सत्ता वाढत गेलेली होती, *यामुळे तर ती बहामनी मुस्लिम सुलतानशाही आधीच* दुबळली होती त्यातही तिचे शेवटचे सुलतान टाकाऊच निघाले. तथापि महमद गवान नावाचा त्याचा शेवटचा वजीर जो झाला तो त्याच्या दृष्टीने कर्तबगार नि लढाऊ असा होता त्याच्या प्रामाणिक सेवेने, पराक्रमाने नि शहाणपणाने ते मुस्लिम राज्य कसेबसे सन १४८४ ते १५२६ पर्यंत टिकले. परंतु त्या मुसलमानी सुलतानाच्या दरबारातील महमद गवानाचे शत्रुत्व करणाऱ्या मुस्लिम सरदारांनीच अगदी वृद्धपणी महमद गवानाला ठार मारले हे ध्यानात ठेवण्यासारखे आहे की महमद गवान हा कितीही थोर पुरुष असला तरी जवळ जवळ सर्व मुस्लिम सत्ताधाऱ्याप्रमाणे त्याने बहामनी राज्यात हिंदूचा छळ करण्यात काही हातचा राखून ठेवला नाही तथापि तो जो ठार मारला गेला तो हिंदूच्या हातून न हे, तर त्याच्या मुस्लिम सहकाऱ्याकडूनच होय !

महमद गवानाच्या मृत्यूपूर्वीच बहामनी सुलतानाची राजधानी बिदर येथे गेलेली होती *महमद गवानाच्या मृत्यूच्या मागेमागेच ती दुर्बळ बहामनी मुस्लिम* सत्ता पुरती कोसळून पडली आणि तिचे अेकामागून अेक असे पाच तुकडे झाले. ते असे —

(१) विजापूरचे आदिलशाही राज्य

(२) वऱ्हाडचे अिमादशाही राज्य (१४८४–१५०३)

(३) गोवळकोंडयाचे कुतुबशाही राज्य

(४) अहमदनगरचे निजामशाही राज्य (१४८९ ते १६३७)

(५) वेदरचे वेरीदशाही राज्य.

ह्या मूळ बहामनी सुलतानशाहीचे पाच तुकडे जे पडले त्यात हिंदूनी विशेष लक्षात ठेवण्यासारख्या दोन घटना तरी सांगितल्या पाहिजेत. पहिली घटना म्हणजे

ही की वर दुसऱ्या क्रमाकाच्या वऱ्हाडच्या अिमादशाहीच्या जो अुल्लेख केलेला आहे तिचा सस्थापक ह्रा मूळचा अेक तेलगी ब्राह्मणच होता ! ह्याचा बाप विजयनगरात रहात असे विजयनगराशी मुसलमानाच्या झालेल्या अेका लढा-अीत त्या तेलगी ब्राह्मणाचा हा मुलगा मुसलमानाच्या हाती लागला मुस्लि-मानी त्याच्या दुष्ट रूढीप्रमाणे त्या ब्राह्मण मुलास बदिवान करून त्यास बाटवून मुसलमान केले आणि आपल्याबरोबर नेले तो पुढे महमद गवानच्या कृपेने हळू हळू मोठ्या योग्यतेस चढला शेवटी त्याने सन १४८४ मध्ये बहामनी राज्यातून फुटून स्वतत्रपणे – पण मुसलमान म्हणून – अिमादशहा असे नाव धारण केले आणि त्याची नेमणूक ज्या सुभ्यावर झालेली होती त्या वऱ्हाडचा सुलतान म्हणून तो स्वतत्रपणे राज्य करू लागला – पण मुसलमान म्हणूनच!

दुसरी लक्षणीय घटना म्हणजे बहामनी राज्याच्या पडलेल्या तुकड्यापैकी वर अुल्लेखिलेल्या चौथ्या क्रमाकाच्या नगरच्या सुल्तानशाहीची स्थापना ही हाय विजयनगरास तिम्मण्णा बहिरू (भैरव ?) नामक अेक ब्राह्मण होता तिम्मप्पाच्या मुलाला अहमदशहाचे विजयनगराशी युद्ध चालले असता मुस्लिमानी बदिवान करून आणले आणि त्यास मुसलमान केले त्याचे नाव अहमद असे ठेवले ह्या बाटग्या अहमदची अेका मोठ्या मुस्लिम सैन्याच्या विभागावर पुढे नेमणूक होताच त्याच्या आधारे सन १४८९ त बहामनी राज्यातून फुटून अहमद-नगर येथे त्याने स्वतत्र मुस्लिम सुलतानशाहीची स्थापना केली त्याच्या निजाम या पदवीमुळे ती सुलतानशाही निजामशाही या नावानेच प्रसिद्धि पावली त्याने जिकलेल्या प्रदेशातच सुप्रसिद्ध शिवनेरी गड हा होता त्या प्रदेशातच दौलताबाद नि जुन्नर ह्याचे मध्यतरी बिंकर म्हणून अेक खेडे होते त त्यास राजधानी करण्यास सोयीचे वाटल्यावरून तेथे त्याच्याच अहमद या नावावरून त्या खेड्यास अहमदनगर असे नाव त्याने दिले आणि तेथे सन १४९४ त राजधानी केली

ह्या मुस्लिम राज्याचे हे जे तुकडे पडले ते मुस्लिमाच्या आपसातील यादवी-मुळेच मुख्यत पडले हे लक्षात घेण्यासारखे आहे मूळच्या बहामनी सुलतानशाहीने विजयनगरच्या हिंदुराज्याचा विध्वस करण्याची प्रतिज्ञाच केलेली होती पण लढता लढता बहामनी सुलतानशाहीचेच मुस्लिमाच्या स्वत च्या दौबल्याने आणि कलहापायी पाच तुकडे पडलेले पहाण्यास हिंदूच ते विजयनगरचे महाराज्य टिकून राहिले आणि त्यानतरही त्या पाची मुस्लिम राज्याच्या तुकड्याशी रणागणात ठाण गाडून हिंदु पक्षाचे बतोने अनेक वर्षे झुजत राहिले होते ! निदान पुढची पाअुणशे वर्षे तरी त्या पाचही मुस्लिम सत्ताना पुरून अुरले होते !

मूळ बहामनी मुस्लिम सुलतान शाहीतील कोणीतरी मुस्लिम सरदार प्रबळ होअी आणि मूळच्या सुलतानाविरुद्ध बड करून आपणा स्वत सच सुलतान म्हणवून

घेअी, आणि आपले वेगळे राज्य स्थापी. अशाच क्रमाने ते पांची मुस्लिम मुलतान नि त्यांची मुस्लिम राज्ये निर्मिली गेली होती मुसलमान लोक आपसात लढत नाहीत, ही अनेकाची हिंदुविरुद्ध म्हणून मिरवली जाणारी प्रौढि किती वायफळ आहे, ह्याचे हे बहामनी राज्यातील यादवीचे आणखी अेक ढळढळीत अुदाहरण आहे। अितकेच नव्हे तर त्याच्यातील कलहात काही मुस्लिम मुलतान दुसऱ्या मुस्लिम मुलतानाना हाणून पाडण्यासाठी त्या हिंदूच्या प्रबळ अशा विजयनगरच्या राज्याचे साहाय्यही अनेक प्रसंगी घेत असत, ही वस्तुस्थिति आम्ही खाली अुल्लेखिणारच आहोत. मुसलमान आपसाआपसातील कलहात हिंदूचे साहाय्य घेत नाहीत ही आढयताही किती निर्मूल आहे, हें विजयनगरच्या साहाय्यासाठी मुस्लिम सुलतान अनेकदा कसे भीक मागत असत ह्यावरूनही ते स्पष्ट होते।

महाराजाधिराज कृष्णदेवराय

वर अुल्लेखिलेल्या विजयनगरच्या नरेश राजाच्या 'तुळुवी' घराण्यातच कृष्णदेवराय हा प्रभावशाली नि पराक्रमी महाराजा अि. सन १५०९ ते अि. सन १५३० पर्यंत राज्य करून गेला तो विद्वान् असून त्याचे भाषण चतुर नि लाघवी असे; म्हणून मोठया पंडितावर सुद्धा तो आपला प्रभाव पाडू शकत असे संस्कृत, तेलगू, तामीळ नि कन्नड विद्वाना त्याच्या राजसभेत अुदार आश्रय मिळत असे. त्याच्या राजसभेत आठ कविश्रेष्ठ होते, त्याना अष्टदिग्गज असे म्हणत. तो स्वत: ग्रंथकार होता. त्याने लिहिलेला 'आमुक्तामाल्यदा' हा तेलगू ग्रंथ प्रसिद्ध आहे. महाराजा कृष्णदेवराय हा विद्वत्तेप्रमाणेच शिल्पाचाही मोठा भोक्ता होता. विजयनगर येथील प्रख्यात राममंदिर त्यानेच बांधिले. अितकेच नव्हे तर त्याच्या साऱ्या राज्यात ठिकठिकाणी शेकडो गड, कोट, मंदिरे, गोपुरे, मठ नि धर्मशाळा त्याने बांधविल्या होत्या. त्याने ब्राह्मणाना नि देवालयाना अुदारहस्ते दाने दिली. वागणुकीत सभ्यता, सभाषणात पटुत्व, राजकारणात सुविचार नि दूरदर्शित्व, तसेच शत्रूच्या प्रकरणी शौर्य नि कठोरता या गुणानी त्याचे चरित्र विभूषित झाले होते. पाश्चात्य नि अितर परकीय अितिहासकारानी अेकमुखाने महाराजाधिराज कृष्णदेवरायाची अेक थोर नि अनन्यसाधारण राज्यकर्ता अशी प्रशंसा केलेली आहे.

महाराजा कृष्णदेवराय हा सज्जानाशी जसा सौम्यपणाने वागे त्याचप्रमाणे त्याच्या धर्मशत्रूशी आणि राष्ट्रशत्रूशी तो युद्धात कठोरपणे आणि पराक्रमाने झुंज देअी। त्याला विजापूरच्या आदिलशहाशी झालेल्या निकराच्या युद्धामध्ये विजयश्रीने माळ घातली. आदिलशहाचा पराभव केल्यानंतर महाराजा कृष्णदेवरायाने संधि करताना ज्या संधीच्या अटी मान्य करावयास भाग पाडले त्या म्लेच्छाच्या तोपर्यंतच्या मिरविल्या जाणाऱ्या डौलाचा अितका चक्काचूर करणाऱ्या आणि हिंदूचे वर्चस्व स्थापणाऱ्या होत्या की मुसलमानानी ती शरणागति मोठ्या कष्टाने स्वीकारली।

त्याचे सैन्यबळही प्रचंड नि शक्तिमान् होते त्यात सात लक्ष पायदळ, बावीस हजार घोडेस्वार नि पाचशे अेक्कावन्न हत्ती सदोदित सज्ज असत.

महाराज कृष्णदेवरायाच्या राजवटीत विजयनगरच्या राज्याच्या वैभवाचा आणि सामर्थ्याचा कळस झाला. त्याच्या राजसभेत आलेल्या अनेक परदेशी प्रवाशांनी लिहिलेल्या त्याच्या नि त्याच्या राज्याविषयीच्या विस्तृत वर्णनावरूनच हें निर्विवाद-पणे सिद्ध होते. त्याच्या स्वरूपाविषयी सुद्धा कित्येक प्रवाशांनी अुल्लेख केलेले आहेत. तो दिसण्यातच देखणा, कर्तृत्वशाली आणि पाहणाऱ्याच्या मनावर छाप पडावी असा तरतरीत दिसत असे.

तो स्वत: वैष्णव असूनही अितर सर्व हिंदूतील बहुसंख्य वैदिक पक्षाला आणि अल्पसंख्याक जैन, लिंगायत, महानुभाव अित्यादि अितर सर्व पंथीयांना सहिष्णुतेने आणि परस्पराचा येणारा विरोध शक्य तो टाळून टाकण्याच्या कुशल सामजस्य-वृत्तीने साऱ्या हिंदूमध्ये अेकात्मतेची भावना जोपासीत असे विजयनगरच्या राज्याच्या स्थापनेपासूनच शंकराचार्य विद्यारण्य स्वामी, सायणाचार्य अित्यादि धुरंधर नेत्यांनी हिंदूतील सर्व पंथांना परस्परात कोणताही कलह सहसा येणार नाही, अशीच समतेची आणि सहिष्णुतेची नैर्बंधित राजनीति अंगीकारिलेली होती लोकात धर्म-प्रचाराने‌ही आपण सर्व हिंदु आहोत अशा स्वधर्माभिमानाच्या आणि राष्ट्राभि-मानाच्या अैक्य भावनेला बळकटी आणली जात होती. परदेशी प्रवासीही या धर्म-सहिष्णुतेचा आणि समतेचा अुल्लेख मोठ्या कौतुकाने करतात.

विजयनगरच्या हिंदुराज्याचें वैभव

विजयनगरच्या नागरिक आणि धार्मिक स्वातन्त्र्याविषयीच नव्हे तर त्या राज्याच्या अेकदर वैभवाविषयी आणि पराक्रमी प्रभावाविषयीही राजकीय प्रवाशांनी असेच गौरवाचे अुद्‌गार काढले आहेत. अुदाहरणार्थ पोर्तुगीज प्रवासी दुआर्ते बार्बोस हा जेव्हा विजयनगरच्या राज्यात काही दिवस राहून गेला तेव्हा तो त्या राज्याचें अेकदर वैभव पाहून थक्क झाला. तो लिहितो, " विजयनगरच्या मार्गांतून सर्व राष्ट्राच्या नि सर्व धर्मांच्या असंख्य लोकांचा घोळका चाललेला दृष्टीस पडतो. नाना देशातील अनेक व्यापारी नि देशातील अत्यंत अुच्चवर्णीय लोक येथे गोळा होतात. अगदी मूरदेशासारख्या दूरच्या नि परकीय लोकांपासून तो अनेक देशातील ज्यांना ज्यांना येथे व्यापार करणे आणि राहणे आवडते असे असंख्य लोक येथील पेठापेठातून अतिशय मोकळेपणाने आणि सुरक्षित रीतीने रहातात. कोणापासूनही त्यांना कसलाही अुपद्रव होत नाही, किंवा ते कोठून आले, ते कोणता पंथ पाळ-तात, किंवा ते मुस्लिम, यहुदी वा खिस्ती वा अुच्चवर्णीय दूरवरून आलेले हिंदु आहेत याविषयीही कोणी आक्षेप घेत नाहीत. तथापि त्या सर्वांच्याच संबंधात नैर्बंधिक दृष्टीने कडक न्याय पाळण्यात येतो आणि संरक्षण देण्यात येते."

अिराणच्या शहाने पाठविलेला वकील अब्दुल रझक याने तर 'अशा प्रकारचे नगर पृथ्वी धुंडाळली तरी पहावयास मिळणार नाही' असे स्पष्टपणे म्हटले आहे. राजाच्या प्रासादास लागूनच चार विस्तीर्ण रत्नांच्या नि मोत्यांच्या पण्यवीथिका (बाजारपेठा) होत्या. सुवर्ण-रत्न-मौक्तिकांनी त्या नगरातील येते-जाते सहस्रावधि नागरिक अलंकृत झालेले असतात, असेही परकीय प्रवाशांनी लिहिलेले आहे. पोर्तगीझ प्रवासी पोअेस म्हणतो, 'विजयनगरचा विस्तार रोम नगराअितका मोठा आहे.'

विजयनगरचे हिंदु साम्राज्य हे महाराजाधिराज कृष्णदेवरायाच्या राज-वटीच्या आधीपासूनच साऱ्या दक्षिणेत अत्यंत प्रबळ म्हणून गाजू लागले होते. दक्षिणेत नर्मदेपासून कृष्णा नदीपर्यंत मुस्लिमांचे अेक सोडून पाच सुलतान जरी राज्य करीत होते तरीही त्या सुल्तानांच्या बहुतेक कुलांत प्रत्येकी भावाभावाचे तंटे चालूच असत आणि प्रत्यकाच्या घरातील ही घरची गादी कोणी घ्यावी याविषयी तटबखेडे चालत असतानाच त्या मुस्लिम सुल्तानांची आपसाआपसातील युद्धेही चालूच असत. मुस्लिमांची आपसाआपसात माजलेली ही यादवी विजय-नगरच्या बळकट नि रणशक्तिशाली हिंदुसाम्राज्याच्या पथ्यावरच पडली आणि सुदैवाने त्या सुवर्णसंधीचा हिंदुसाम्राज्यविस्ताराकडे आणि मुस्लिमांची खोड मोडण्याचे कामी अुपयोग करून घेण्याची बुद्धिसुद्धा त्या वेळच्या हिंदु राजकारणी नेत्यामध्ये प्रज्वलित होती. यामुळे मुस्लिम सुल्तानांना विजयनगरच्या या 'रायाच्या' साहाय्यावाचून वा अनुमतीवाचून दक्षिणेतील राजकारणात स्वतंत्रपणे पाअूल टाकता येत नाहीसे झाले होते. मुसलमानी राजांच्या आपसाआपसातील भांडणात विजयनगरच्या हिंदुराजाचे आपल्यासच साहाय्य मिळविण्यासाठी जो तो मुस्लिम गट धडपडत असे. पूर्वी अेकदा वर अुल्लेखिलेल्या त्या दुर्बळ नि किंचित् वेडसर असणाऱ्या राजा देवरायाच्या वेळेस विजयनगरच्या भर राजसभेत अुच्च पीठावर कुराण ठेवण्यासारखी जी मुस्लिम अनुनयाची भीतिगडजन्य स्तोम माजली होती ती यच्चयावत् झाडून टाकून हिंदु मी मुसलमानास महाराजा कृष्णदेवराया-पासून क पदार्थ लेखू लागले होते. बहुधा मुसलमानांच्या अनुनयासाठी नि स्वतःच्या परधर्मसहिष्णुतेचा टेंभा मिरविण्यासाठी पूर्वी हिंदुराजे आपण होअून मुसलमानांना आपल्या राजधानीत मशिदी बांधून देत असत! पण आता तशा सहिष्णुतेची कापुरुषता झिडकारून हिंदु सैन्ये मुसलमानी प्रदेशावर स्वारी करून मुसलमानी राजधान्यांतील बांधलेल्या मशिदी प्रत्याचार म्हणून, सूड म्हणून धडाधड पाडीत चालले होते! सद्गुणविकृतीचा 'सोसाळू'पणा सोडून जशास तसेचा 'ठोसाळू'-पणा चा खरा सद्गुण प्रदर्शवू लागले होते!

महाराजा कृष्णदेवरायाचा मृत्यु सन १५३७ मध्ये झाला याचे आधी थोड्या वर्षांपूर्वी दिल्लीत बाबराचा प्रवेश झाला होता. राणा संगही याचा समकालीन होता.

त्याच्यामागे त्याचा भाऊ अच्युतदेव हा राजा झाला अच्युतदेवरायाचा सालुव तिम्म या नावाचा प्रधान होता, तोच पुढे राज्याची सारी सूत्रें हालवीत होता. अच्युतदेवराय सन १५४२ त मरण पावला. त्यानंतर त्याचा अेक मुलगा अल्पवयातच मरण पावल्याने त्याचा पुतण्या सदाशिवराय हा राज्यावर आला. पण या सदाशिवरायास ते राज्य मिळवून देण्याचे कामी मुख्य प्रधान आणि राज्यचालक जो तिम्म त्याचा मुलगा रामराय याचे प्रयत्न अितक्या मोठ्या प्रमाणावर कारणीभूत झालेले होते की थोड्याच दिवसात सर्व सत्ता प्रबळ नि राज्यकर्ता होण्यास योग्य असलेल्या रामरायाच्या हाती पूर्णपणे गेली ह्या रामरायासच 'रामराजा' असे म्हणतात

वीरोत्तंस धर्मवीर राजा रामराय

ह्या रामरायाच्या पराक्रमी राजवटीतही महाराष्ट्रातील पाचही मुसलमान सुलतान त्याच्या प्रतापी सैन्याचा लाभ त्याच्या आपसाआपसातील सदोदित चालणाऱ्या भांडणात आपापल्या पक्षास घेण्याचा प्रयत्न वारंवार करीत असत. जरी श्री रामरायाची प्रवृत्ति कट्टर हिंदुत्वनिष्ठ आहे आणि सर्वच मुसलमानांना ते विश्वासघातकी आणि हिंदुद्रोही समजून साऱ्या मुसलमानी सत्तांचा सारखाच द्वेष करतात आणि त्यांना (मुस्लिमांना) तुच्छपणे वागवितात हे ह्या साऱ्या मुस्लिम सुल्तानांना मनातून माहीत होते, तरीही त्यांना ह्या हिंदु धुरंधराचे पाठबळ मिळविल्यावाचून आपले अेकट्या कोणाचेही चालणार नाही हे पक्के अनुभवास आलेले होते

सन १५४३ मध्ये नगरचा निजामशहा नि गोवळकोंड्याचा कुतुबशहा या दोघा सुल्तानांच्या मनात त्यांच शत्रुत्व करणाऱ्या विजापुरच्या सुल्तान आदिलशहाची खोड मोडण्याचे आले तेव्हा त्यांनी या श्रीरामराजालाच त्या कामी पुढाकार घेण्याची विनंती केली त्याप्रमाणे या त्रिवर्गांनी जूट करून विजापुरावर स्वारी केली या स्वारीमध्ये हिंदु सैन्याने विजापूर राज्यातील मुसलमानांची नुसती लांडगेतोड केली विशेष गोष्ट म्हणजे ही की आम्ही या ग्रंथात ठिकठिकाणी हिंदूंच्या ज्या घातक दुर्गुणाची निंदा केलेली आहे (पृष्ठ ७२५ ते ७३६ पहावे) त्या सद्गुणविकृतीच्या व्याधीपासून हिंदु मनाची मुक्तता झालेली आहे, हें मुसलमानांच्याही चांगलेच प्रत्ययास आले कारण युद्धाच्या धार्मिक आघाडीवरही हिंदूंनी मुस्लिमांवर चढाअी करून मुस्लिमांनी जी हिंदु मंदिरे पूर्वी पाडली होती त्यांचा वचपा घेण्यासाठी अनेक ठिकाणी अनेक मशिदीही अुद्ध्वस्त केल्या ज्या मुस्लिम वस्तीतून पूर्वी हिंदूंचा छळ होत असे किंवा मुस्लिमांकडून हिंदूंच्या स्त्रियांना बटकी म्हणून वागविले जात असे तसल्या वस्तीतील मुस्लिमांची घरेंदारे जाळून पोळून भस्मसात् केली हिंदूंच्या अशा धार्मिक प्रत्याचारांनी मुसलमानी समाजात अेक

नवीनच धाक अुत्पन्न झाला ! पूर्वीप्रमाणे मुस्लिम समाज हिंदूंना किडामुंगीप्रमाणे बेधडक तुडवीनासा झाला – तर अेखाद्या जिवंत सापाप्रमाणे हिंदु समाजाला वचकू लागला. ह्या युद्धात थोड्याच अवधीत विजापूरच्या आदिलशहाने निजामशहा आणि त्याच्या साहाय्यास आलेल्या सर्वांची काहीतरी समजूत काढून शरणागति पत्करली

तथापि या तात्पुरत्या तडजोडीने मुसलमानी सुलतानांतील भांडणे काही सदोदितची मिटली नाहीत. सन १५५७ मध्ये विजापूरच्या आदिलशहाचे मनात त्याचे कल्याणी नि सोलापूर हे दोन दुर्ग नगरच्या निजामशहाने जे गिळले होते त्याचे शल्य डाचतच होते ते दुर्ग परत घेण्यासाठी निजामावर स्वारी करण्याचे नक्की करून या कामी आपणास साहाय्य द्यावे म्हणून विजयनगरच्या श्री राम-राजास आदिलशहाने गळ घातली. त्याप्रमाणे आता विजापूरचे मुस्लिम सैन्य आणि विजयनगरचे त्याच्या साहाय्यास म्हणूनच गेलेले हिंदु सैन्य अेकत्र होअून नगरच्या निजामी प्रदेशावर चालून गेले आगले साहाय्य घेताजाता या चारी पाची मुस्लिम सुलतानांनी त्यांची भांडणे लढविण्यासाठी मागावे या कल्पनेनेच ज्यांच्या मनात मुस्लिमाहून वरचढपणाची भावना आणि भुजामध्ये वीरश्री संचरलेली असे अशा त्या वेळच्या विजयनगरच्या हिंदु सैन्याचाच नव्हे तर तिकडील अेकंदर हिंदु समाजाच्याच मनातील मुसलमानाविषयीचा पूर्वीचा भीतिगंड नष्ट झालेला होता, हे सांगणे नकोच त्यामुळे वर अुल्लेखिलेल्या मागच्या विजापूरकराशी झालेल्या युद्धाप्रमाणेच या निजामशहाशी छेडल्या गेलेल्या युद्धातही हिंदु सैन्याने निजामाच्या प्रदेशातील मुस्लिमांचे, त्यांनी केलेल्या हिंदूवरील पूर्वीच्या अत्याचाराचे अुट्टे धार्मिक आघाडीवरही अधिकच कठोरपणे नि विस्तृत प्रमाणावर काढले ! केवळ मुस्लिम सैन्याशी लढतानाच नव्हे तर वाटेने जाताना त्या साऱ्या प्रदेशात मुस्लिम समाजाच्या पूर्वीच्या त्यांच्या हिंदूशी वागण्यात येणाऱ्या अरेरावी वागणुकीचा वचपा काढून त्यांची यथेच्छ लुटालूट केली त्यांनी जशी हिंदु मंदिरे ठिकठिकाणी पाडलेली होती तशाच त्यांच्या मशिदीही ठिकठिकाणी हिंदूंनी पाडून धुळीस मिळविल्या. लढायांतही मुस्लिमांच्या सैन्यांना आपल्या पराक्रमाने हिंदूंची सैन्ये अुधळून देत चालली

या चाळीस पन्नास वर्षांतील हिंदूंच्या ह्या मुसलमानांवर धार्मिक प्रत्या-क्रमण करणाऱ्या कठोर वर्तनामुळे तिकडील अेकंदर मुस्लिम समाजच भयभीत होअून गेला. आता त्या मुस्लिम समाजाच्या मनात हिंदूविषयी भीतिगंड अुत्पन्न झाला – तेच अुलट हिंदूंना भिअू लागले ! आणि हिंदुलोक आमच्यावर मोठा अत्या-चार करीत चाललेले आहेत, क्रूरपणे वागत आहेत, आमच्या धर्माचीसुद्धा नाही ती विटंबना करीत आहेत, असा अेकच आक्रोश मुसलमानांनी हिंदुस्थानभर करण्यास आरंभ केला !

विजयनगरचा विध्वंस

वर वर्णिलेल्या राजा रामरायाने निजामशहाच्या केलेल्या पराभवानंतर आणि विशेषत हिंदूंनी मुसलमानी धर्मावरही अशत चढविलेल्या नवीनच प्रत्याक्रमणानंतर दक्षिणेतील त्या चारी पाची सुलतानाचा आणि अेकदर मुस्लिम समाजाचा थरकाप अुडाला आणि भीतिजन्य सतापाने ते अत्यत क्षुब्ध झाले आपल्याला आपली राज्य टिकवावयाची असतील आणि मुसलमान म्हणून जगावयाच असेल तर आपण सव सुल्तानानी आपली सर्व वैरे विसरून विजयनगरच्या या मदान्मत्त हिंदुराजावर सर्वांनी मिळून निकराची चढाअी केली पाहिजे कारण आपणापैका कोणाही अेकटचा दुकटचा सुल्तानी सैन्याला ह हिंदूच माजलल राज्य हार जाणार नाही ह अनेक वेळा आपल्या प्रत्ययास येत आहे असा विचार करून ह्या धाडसी कार्याच पुढारीपण स्वत विजापूरचा आदिलशाहा नि त्याचा वजीर खिश्ररखान यानी स्वीकारल खिश्ररखानाने स्वत निजामशहा कुतुबशहा ह्या सुल्तानाच्या भेटी त्याच्या राजधानीत जाअून घेतल्या साऱ्या महत्त्वाच्या मुसलमान सरदारानी सेनापतींनी, मुल्लामौल्वींनी सवत्र जिहादचा (धमयुद्धाचा) प्रचार करून सर्वांना अेकत्रित केले या मुस्लिम सुलतानाचे अैक्य शक्य तो अगदी हार्दिक नि अभेद्य व्हाव म्हणून त्या सुलतानानी आपल्या मुली अेकमेकास देअून आपसात रक्तसबधही जोडले आणि अशा कडेकोट सिद्धतेनतर या सयुक्त सुलतानाची सैन्य विजयनगरवर चालून गेली

अिकडे राजा रामरायही काही स्वस्थ बसला नव्हता त्याला मुस्लिमाच्या या कटाचे वृत्त सारख कळतच होत त्या राजपुरुषाचे वय त्या वेळी सत्तर वर्षाचे होत तरीही त्याची मुस्लिमाशी लढण्याची खुमखुम त्याच्या भर तारुण्यात होती तितकीच तेव्हाही तीव्र होती त्यानेही न डगमगता आपल्या सैन्याची कडेकोट सज्जता केली त्याच्या तिरुमल्लराय नि व्यकटाद्रि ह्या दोन शूर बधूच्या हाताखाली दोन मोठ्या सेना सज्ज करून आपल्या दोहा बाजूचे सरक्षणार्थ अुभ्या केल्या आणि आपण स्वत सेनाधिपत्य स्वीकारून तो सैन्याच्या मध्यभागी अुभा ठाकला

ह्या हिंदु मुसलमानाच्या अटीतटाच्या सैन्याची गाठ तोलिकोटजवळ राक्षस भुवनला शुक्रवार दि २ जानेवारी सन १५६५ ह्या दिवशी पडली दोन्हा पक्षाकडे पुष्कळ तोफा होत्या सैन्याच्यापुढे साखळीने बाधून त्या साऱ्या तोफा अुभ्या केल्या होत्या लढाअीस तोड लागल्यानतर काही वेळ घनचक्कर युद्ध माजून मुसलमानाची फारच धादल अुडाली, असे मुस्लिम अितिहासकारही म्हणतात त पाहून चिडून गेलेला आणि आता किंचित् जरी कोणचाही अगचुकारपणा झाला तरी आपल्यासुद्धा साऱ्या मुस्लिमाच मरण ओढवलच आहे अस पाहून सुलतान हुसेन निजामशहा हा मध्यभागाच्या राजा रामरायाच्या फळीवर वेधडक कोसळला आणि

हिंदूंची फळी फोडून राजा रामरायाच्या अंगावर धावला या निकराच्या प्रसंगी नक्की काय झाले याविषयी अितिहासकारांत अेकमत नाही कोणी म्हणतात, राजा रामरायाच्या पदरीच असलेल्या अेका मुस्लिम सैनिकाने विश्वासघात करून राजा रामरायाचा शिरच्छेद केला कोणी म्हणतात, राजा रामराय पालखीतून अुतरून सैन्याच्या मध्यभागी रत्नखचित सिंहासनावर बसून सैनिकांस त्यांच्या शूरत्वा-प्रमाणे मोठमोठी सुवर्णाची नि रत्नांची पारितोषके वाटीत होता आणि सैन्यास सारखे अुत्तेजन देत होता कोणी म्हणतात की, लढाअी हातघाअीवर येताच मुसल-मानांनी राजा रामरायाच्या पालखीवर अेक मदोन्मत्त हत्ती घातला नि त्यास पाडाव केला ते काही असले तरी हे पुढील वृत्त मात्र अेकमते मान्य आहे की, राजा रामराय मुसलमानांच्या गराड्यात सापडताच त्यांनी राजा रामरायाचा शिरच्छेद केला आणि निझामशहाच्या आज्ञेने महाराजाचे ते रक्तबंबाळ मस्तक अेका मोठ्या भाल्याच्या टोकावर खोचून साऱ्या सैन्यात मुसलमानांनी मिरवीत नेले ते भयंकर दृश्य पाहताच हिंदूंचा धीर खचला आणि मुसलमानांनी तुमुल जयजयकार करून चोहो बाजूंनी मोठ्या हातघाअीची अेकच चढाअी केली

तथापि त्या भयंकर गोंधळातही राजा रामरायाचे बंधु नि सेनापति तिरु-मल्लराय याने राजकुटुंबातील अनेक पुरुषांसह त्वरा करून राज्याची राजधानी जी विजयनगर ती गाठली, आणि मुस्लिम सैन्ये तेथे पोचण्याच्या आधीच होती नव्हती तेवढी सारी राज्यसंपत्ति साडेपाचशे हत्तींवर लादून आणि अितर अुरले सुरले, सैन्य घोडेस्वार अित्यादि बळ सांगाती घेअून थेट दक्षिणेकडे धाव घेतली थोड्याच काळाने त्या हिंदु सैन्याचा पाठलाग करीत विजयाने धुंद झालेले सुलतानही सैन्यासह विजय-नगरात घुसले विजयनगरचा मुस्लिमांनी नुसता पाडावच नव्हे तर मुस्लिम क्रौर्याच्या परंपरेस धरून केवळ विध्वंस करून टाकला मोठमोठी मंदिरे, गोपुरे, प्रासाद, शोभिवंत अुद्याने, पण्यवीथिका, प्रचंड पुतळे मुस्लिमांनी क्रौर्याने धडाधड धुळीस मिळवून दिले ग्रंथागाराची जाळून पोळून राख करून टाकली कोटी कोटी रुपयांची लूट केली मुस्लिम लेखकच मोठ्या तोऱ्याने सांगतात की, जी प्रलयकारी आग हिंदूंच्या त्या अमरावतीतुल्य राजधानीस मुस्लिमांनी लावली ती पाच-सहा महिने जळत होती असा त्या विजयनगरचा विध्वंस त्या मुस्लिम राक्षसांनी केला[1]

तरीही येथे ही गोष्ट पुन्हा प्रामुख्याने अुल्लेखिली पाहिजे की, ह्या विजय-नगरच्या हिंदु सैन्याने वर दिल्याप्रमाणे काही वर्षे आधीच या मुस्लिम सुलतानांचे जे पराभव केले होते आणि त्यांच्या प्रदेशात धार्मिक आघाडीवरही मुस्लिमांनी हिंदूंवर केलेल्या धार्मिक अत्याचाराचा सूड अुगविण्यासाठी मुस्लिम धर्मावरही काही यथायोग्य असे जे प्रत्याचार केले होते त्यांची प्रतिक्रिया म्हणून विजयनगरचा मुस्लिमांनी अशा क्रूरपणे विध्वंस केला, असे जे काही अुथळ लेखक लिहितात

किंवा सद्‌गुणविकृतीच्या व्याधीने ग्रस्त झालेला हिंदु समाजाचाच अेक भ्याड विभाग अशा चाकीवरचे जे रडगाणे नेहमीच गात असतो, ते मुळीच समर्थनीय ठरत नाही

अगदी आजकाल जो अितिहास शाळेतील मुलांना शिकविला जातो त्याचे हिंदु लेखक जे म्हणतात त्याचा सारांश असा की, 'विजयनगरच्या रामरायाने बिचाऱ्या मुस्लिमांचा, त्यांच्या सुलतानांवर स्वाऱ्या करून जो धार्मिक छळ केला, त्यांच्या मशिदी पाडल्या, त्यांची घरेदारे जाळली त्या हिंदु सैन्याच्या अत्याचारांनी सारे मुसलमान चिडून गेले आणि म्हणूनच काय तो मुस्लिमांनी विजयनगरचा असा भयंकर विध्वंस केला '

परंतु ह्या सद्‌गुणविकृतीने भ्याड झालेल्या हिंदु लेखकांना अितके दिसेना की स्मरेना की, महमद गजनी, महमद घोरी, तैमुरलंग, बाबर अित्यादि जे अनेक अत्याचारी मुस्लिम आक्रमक हिंदुस्थानवर चालून आले त्या सर्वांचे हिंदूंनी आधी काय वाकडे केले होते ? हिंदुस्थानबाहेर जाअून हिंदूंनी त्यांच्या किती मशिदी गजनीला जाळल्या होत्या ? त्यांच्या किती मुस्लिम राजस्त्रियांना बलात्कारिले होते ? आणि किती लक्ष मुस्लिम बायकांना हिंदूंनी बटकी बनविल्या होत्या ? मुसलमानी धर्मावर कोणते अत्याचार हिंदूंनी त्या त्या काली प्रथम आक्रमणे करून केले होते, की ज्यांचा सूड अुगविण्यासाठी म्हणूनच काय ते ते चिडलेले मुसलमान प्रत्येकी त्या त्या वेळी धार्मिक आक्रमणे करण्यासाठी हिंदुस्थानावर चालून आले ? अहो ! त्या महमद गजनवी, त्या तैमुरलंगासारख्या प्रत्येकाने त्यांच्या भरराजसभेत स्वतः प्रतिज्ञा केल्या नव्हत्या का की 'आम्ही हिंदु काफरांचा समूळ नाश करण्यासाठीच, त्यांना बाटविण्यासाठी निरच्छेद करण्यासाठीच, किंवा त्यांना बळाने मुस्लिम करण्यासाठीच काय ते मुख्यतः हिंदुस्थानवर चालून जात आहो ! '

या विजयनगरच्या विध्वंसाच्या चालू प्रकरणी मुद्दा अितके पाहिले की पुरे की, मूळ जेव्हा अल्लाअुद्दिन, मलिक काफूर आणि त्यांची मुस्लिम सैन्येची सैन्ये दक्षिणेवर चालून आली त्याचे आधी तर दक्षिणेच्या हिंदूंनी त्यांच्यावर अुत्तरेत जाअून कोणतेही धार्मिक अत्याचार केल्याचा अुल्लेख मुस्लिम लेखकांनाही करण्याची छाती झालेली नाही ना ? मग ते सारे मुस्लिम आक्रमक दक्षिणेतील हिंदूंवर स्वाऱ्या करून देवगिरी, वरंगळ ते मदुरेपर्यंत आमच्या साऱ्या राजधान्यांचा विध्वंस अगदी विजयनगरच्या विध्वंसासारखाच करीत का गेले ? हिंदुधर्मांची विटंबना आणि असंख्य हिंदु स्त्री-पुरुषांचा धार्मिक छळ त्या मुस्लिम नरराक्षसांनी का केला ? –अर्थात् हिंदूंनी त्यांचा काही आधीच धार्मिक आगळीक केली होती म्हणून नव्हे, तर हिंदूंचा अुच्छेद करणे हाच आपला 'मुस्लिम धर्म' होय, अशी त्यांची त्या वेळची 'धर्मनिष्ठा' होती म्हणून होय !

त्या वेळच्या, त्या काळच्या आधीच्या आणि नंतरच्याही मुस्लिम लेखकांचे अगदी निःसंकोचपणे, म्हणजे निर्लज्जपणे घेतलेले ठाणच मुळी असे आहे की,

"काफराचा अुच्छेद करणे हे आम्ही आमचे मुख्य धर्मकर्तव्य समजतो काफर हिंदूंची राज्ये जिंकणे, त्यांच्या राजस्त्रियांना बलात्कारिणे, अितर लक्षावधि काफर स्त्रियांना बटकी बनविणे, आम्हास वाटतील तितक्या हिंदूंना गुलाम बनविणे, बाकाच्यांना मरसवट कापून टाकणे, हिंदूंच्या राजधान्या, मूर्ति, ग्रंथ देवालये ही सर्व जाळून पोळून भस्मसात् करणे अित्यादि प्रकारची जी सत्कृत्ये आमचे मुसलमानी 'गाझी'-धर्मवीर करीत आले ती कृत्यं त्या काफरांना त्यांच्या अक्षम्य पापासाठी धर्मन्यायाप्रमाणेच' केलेले दंड होते! त्या पुण्यकृत्यानाच हे काफर जेव्हा अत्याचार म्हणून म्हणतात तेव्हा स्पष्टपणे सांगाव लागते की ते दंड अत्याचार नव्हतेच! तर सदाचार होते! अिस्लामच्या प्रत्येक अेकनिष्ठ अनुयायाचे काफरांना शक्य तेव्हा असा दंड देणे हे आद्य धर्मकर्तव्य आहे! पण—

"पण, या काफर हिंदूंनी त्या आमच्या न्याय्य दंडकृत्यांना अत्याचार म्हणावे आणि आम्हा मुसलमानांच्या विरुद्ध त्या अत्याचारासाठी आमच्या सत्धर्मावरही तसे तसेच प्रत्याचार करावयास धजावे, आम्ही त्यांची पापी मंदिरं जाळली म्हणून त्यांनी आमच्या पाक मशिदी जाळाव्यात, हा कोण राक्षसी क्रूरपणा आहे! हा मात्र खरा अत्याचार आहे!"

त्या काळच्या मुसलमानांची 'धर्मनिष्ठाच' अशी असल्याने ते विजयनगरच्या हिंदुराज्यावर जे चालून गले ते मुख्यतः ते हिंदूंचे राज्य होते आणि ते लोक मुसलमान होण्यास नाकारीत होते म्हणूनच काय ते होय! जरी विजयनगरच्या हिंदु सैन्यांनी त्या काळी मुसलमानांवर वारंवार स्वाऱ्या करून मुस्लिमानी हिंदुधर्मावर केलेल्या अत्याचारांचा सूड घेण्यासाठी, त्यांच्या मशिदी पाडून, घरदारे जाळून त्यांची लुटालूट करून तसे तसे प्रत्याचार आणि प्रत्याघात मुसलमानांवर केले तसे केले नसते—तरीसुद्धा ते हिंदु होते या अपराधासाठी म्हणूनच कायते ते सर्व मुस्लिम सुलतान, जर त्यांना तशी अनुकूल संधि सापडली असती तर विजयनगरावर तसेच चालून जाते, विजयनगराचा तसाच विध्वंस करते!

मुस्लिम सैन्यें विजयनगराहूनच मागे का फिरलीं ?

खरी वस्तुस्थिति ही होती की, राजा रामरायाचे राजवटीत त्या काळच्या हिंदु सैन्याने आणि अेकंदर हिंदु समाजाने परकीयांची आक्रमणे मामाळूपणाने सोसण्याचे सोडून अुलट त्या मुस्लिम आक्रमकांवरच तशा तशी धार्मिक प्रत्याक्रमणे करण्याची 'ठोसाळू वृत्ति' स्वीकारल्यामुळेच विजयनगरचा विध्वंस केल्यानंतर ते मुस्लिम सुलतान दक्षिणेत पुढे जाण्यास धजले नाहीत!

वर सांगितल्याप्रमाणे राजा रामरायाचा भाअू जो सेनापति तिरुमलराय तो आधीच विजयनगराहून ससैन्य निसटून दक्षिणेत गेला होता आणि तेथे समरांगणाचे ठाण मांडून बसला होता मुसलमान पुढे येतेच, तर त्यांची गाठ

सेनापति तिरुमलच्या सैन्याशी पडली ! असत ह्या धास्तीनेच मुस्लिम सुलतान मिळाले तवढे पदरात पाडून घेऊन विजयनगरहूनच ससैन्य परत फिरले

दुसरे कारण असे होते की विजयनगरला त्याना हा विजय मिळाला न मिळाला ताच त्या मुस्लिम सुलतानाची आपसातील जुनी भाडणे पुन्हा विकोपास गेली आपसाआपसात त्याचे शिया नि सुनी या मुस्लिम धर्मपथाच्या कलहाने नेहमीच वैमनस्य माजलेले असे ह्यामुळे हिंदूविरुद्ध ही क्षणमात्र झालेली त्याची अकी भगून ते आपसात पुन्हा लढू लागले थोडयाच काळाने त्या मुस्लिम सुलतानाचे अुत्तरकडील प्रबल शत्रु जे मुस्लिम मोगल बादशाह त्या शहाजहानाने नि औरगजेबान त्याच्यावर स्वाऱ्या केल्या तेव्हा ह्या नगरच्या, विजापूरच्या गुलबुर्ग्याच्या अित्यादि सव सुल्तानाना महाराष्ट्रात त्या काळीच बलवान् होत चाललेल्या मराठ्याच साहाय्य घेण्यावाचून गत्यतर अुरले नाही अुत्तरेकडून मुस्लिम मोगल बादशहाच्या बलवत्तर सैन्याने जजर करीत आणलेल्या आणि आतून स्वत च्या साहाय्यास म्हणूनच त्या मुस्लिम सुल्तानानी बालविलेल्या हिंदूच्या मराठा सरदारानी पोखरून काढलेल्या महाराष्ट्रातील ह्या सव मुसलमानी सुलतानाच्या सत्ता अकामागून अक नष्ट होत चालल्या !

प्रतापशाली शहाजी

त्या सव मराठी सरदारात अत्यत प्रमुख म्हणजे भोसल्याच्या कुळातील प्रतापी आणि हिंदूची सत्ता स्थापण्याचा गुप्त महत्त्वाकाक्षा ज्याच्या हृदयात सदैव तळपत राहिलली होती तो शहाजी हा होय विजयनगरच्या पाडावानतर जे सेनापति तिरुमल्ल प्रभृति हिंदु राजपुरुष दक्षिणेकडे निसटून गेल होत त्यानी सन १५६७ त पेनुकोड्यास स्वतत्र हिंदुराज्य स्थापन करु तिरुमल्लाच्या पश्चात् त्याचा मुलगा श्रीरग ह्याने सन १५७९ त आपली राजधानी चद्रगिरि यथे नेली

वस्तुत विजयनगरच्या मुख्य हिंदु साम्राज्याचीच ही त्या रणधुमाळीत अुडालेली शकले होती त्या साम्राज्याचे ठिकठिकाणच जे नायक (सुभेदार) होत, त्यापैकीच अकदोन नायक स्वतत्रपणे राज्य करु लागले काहीना पाळेदार' म्हणून जिजी, तजावरकडे लहान सहान हिंदु सस्थान स्थापिली होती अेकदरीत विजयनगरच्या विध्वसानतरही विजयनगरच्या खालचा रामेश्वरपर्यतचा सारा प्रदेश स्वतत्र हिंदु सत्तेच्याच हाती होता पुढे त्या सर्वांवर विजापूरकर सुल्तानाचे नावापुरते नाव घेअून विजापूरचा सनापति म्हणून शहाजी राजानी वस्तुत आपली स्वत चीच अधिसत्ता स्थापिली आणि त्याना हळूहळू अेकसूत्रित केले अहमदनगर त अगदी रामेश्वरपर्यतच्या प्रत्यक मुस्लिम राजसत्तेत गाजविलेल्या पराक्रमामुळे दिल्लीच्या मोगल सत्तेपासून ह्या बुडत्या विजापूरकरासारख्या मरणोन्मुख सुलतानापर्यंत शहाजीचा राजकीय प्रभाव, हिंदूचा पक्षपाती म्हणून लौकिक आणि धाक सवत्र

पसरलेला होता. साऱ्या दक्षिणेत तर राजकारणामध्ये तो करील ती पूर्वदिशा ठरत असे अेका तत्कालीन हिंदी कवीने केलेल्या कवितेचा पुढील अर्थाचा चरण सर्वतोमुख झालेला होता की, पृथ्वीचे नियमन दक्षिणोत्तरचे हे दोन दिक्पाल करीत आहेत. 'अुत शाहजहा अित शाहजी है।' अुत्तरेत शहाजहान आणि दक्षिणेत शहाजी !

अशा रीतीने शहाजीने दक्षिणेतील विजयनगरच्या विध्वंसानंतरची लहान सहान पण स्वतंत्र हिंदु संस्थाने जी अुरली होती ती मुसलमानी सुलतानाच्या नावे जिंकावी ही गोष्ट हिंदुमनाला प्रथमदर्शनी कितीहि खटकली तरी हे कठोर सत्य ध्यानी घेतले पाहिजे की, त्या परिस्थितीत ह्या सर्व मुस्लिम सुलतानाना अुच्छेदून अेकत्रित असे अेक मोठे हिंदुराज्य पुन्हा स्थापिण्यासाठीच ती सारी विजित नि विखुरलेली हिंदु संस्थाने आपल्या हाती शहाजीने अेका मुठीत जी आणली त्यामुळेच ज्या मुस्लिम सुलतानाचा तो नावापुरता सेवक म्हणवीत गेला त्यानाही दरारा वाटावा अितका तो प्रबळ होअू शकला आणि सुल्तानाचा अंकित म्हणवीत असताही अेखाद्या स्वतंत्र हिंदुराजाच्या थाटाने म्हैसूर येथे राहून राज्यकारभार चालवू लागला त्याच्या हाती अेकत्रित झालेल्या या हिंदुबळाच्या आधारामुळे थोड्या काळानंतर पुढे अेका स्वतंत्र, समर्थ आणि दिग्विजयी हिंदु साम्राज्याची संस्थापना करणाऱ्या पण अेक अुपद्रवी तरुण हिंदु पुंड म्हणूनच काय ते मुस्लिम सुलतानाना अप्रिय झालेल्या शहाजीच्या अेका पुत्राला, त्या अुपेक्षित 'पुंडाअी' चे अेका अजिंक्य 'बंडाअीत' रूपांतर करण्याअितके साहाय्य तो शहाजी गुप्तपणे देअू शकला शहाजीच्या ह्या पुत्राचे नाव वालक्रमासाठी येथेच आगाअू न सांगताही वाचकाच्या हृदयात विजेसारखे चमकून गेल्यावाचून रहाणार नाही हे निश्चित

अगदी अशाच परिस्थितीमुळे मागे पाचव्या प्रकरणात सांगितल्याप्रमाणे सन १३१६ ते १३२२ मध्ये स्वत.चे हिंदुबल सिद्ध नसल्यामुळे खुश्रूखानाने दिल्लीच्या मुस्लिम सुलतानाच्याच सर्व सैन्याचे आधिपत्य स्वत मुस्लिम म्हणूनच चालवून, दक्षिणेतील आपण होअून सहसा अेकत्र न होणाऱ्या मोठमोठ्या हिंदुराज्याना जिंकून मुस्लिम सुलतानाच्या राज्याचाच भाग म्हणून बळाने अेकत्र केले, आणि मग स्वत च्या हिंदु अुठावणीची गुप्त सिद्धता पुरी झाल्यावर त्या मुस्लिम सुलतानाचा दिल्लीला रातोरात वध करून, दिल्लीच्या तख्तावरील 'मुसलमानी' अेवढी पाटी तेवढी अुखडून टाकून, त्यावर 'हिंदुसम्राट्' म्हणून स्वत च आरोहण केले ! आणि खिलजी सुलतानाचे त अखिल भारतीय होत आलेले मुस्लिम साम्राज्यचे साम्राज्य अेका दिवसात हिंदु साम्राज्य करून सोडले. पुन्हा, पुढे थोड्याच अवधीत वीरवर हरिहर नि बुक्क हे मुसलमानाच्या हातात पडून, बाटविले जाअून, दिल्लीत बंदिवासात सडत असता, कट्टर मुस्लिमपणाच्या बुरख्याखाली ह्याच कौटिल्यनीतीने प्रथम दिल्लीच्या सुलतानाचा त्यानी विश्वास संपादिला. त्याच्याच मुस्लिम सैन्यासह आणि संपत्तीच्या आधाराने त्याचेच मुस्लिम सेनापति

म्हणून दक्षिणेच्या बंडखोर हिंदूंवर मुस्लिम साम्राज्य स्थापण्यासाठी दक्षिणेवर चालून आले! परंतु दक्षिणेत येताच योग्य संधि साधून त्या हिंदु बंडखोरांनाच मिळून, शुद्धिकरणाने स्वतः हिंदु होऊन त्यांनी ते विजयनगरचे प्रबळ नि स्वतंत्र हिंदु साम्राज्य स्थापिले! ह्याच कौटिल्य नीतीने आता शहाजीनेही विजापूरकरांच्या सैन्याच्या आणि राज्यकोषाच्या बळावर जिंजी तंजावरपर्यंतची हिंदु संस्थाने जिंकून विजापूरच्या मुस्लिम सुलतानाची अंकित म्हणूनच एकत्र केली, आणि हळूहळू हिंदूंची सैन्यसंख्या वाढवीत वाढवीत संधि सापडताच विजयनगरच्या पाडावाच्या पाठोपाठ एका नव्या, पूर्वीच्या सर्व हिंदुशक्तींच्या पेक्षा प्रबळतर आणि अंतिम हिंदुविजयाचे भाग्य जिच्या ललाटी विधाता सुवर्णाक्षरांनी अंकित करीत होता अशा त्या उद्दीपमान महाराष्ट्रीय हिंदुशक्तीच्या उद्भवाचा त्या संकटसमयकाली शक्य ती ती पूर्वसिद्धता शहाजी करीत होता!

ह्या सर्व घटनांच्या प्रभावामुळे विजयनगरच्या विध्वंसाचा आघात दुर्धर असताही हिंदुराष्ट्राच्या दुर्दम्य नि महत्त्वाकांक्षी अिच्छाशक्तीने तो पचवून टाकला. मुसलमानांच्या पदरी तर त्या विजयनगरच्या पाडावामुळे कोणताही भवितव्य पालटण्यासारखा लाभ मुळीच पडला नाही.

✦ ✦ ✦

प्रकरण ८ वे

अिसवीसनाच्या सोळाव्या शतकाच्या अंतापर्यंत आणि नंतर

येथपर्यंत हिंदुदृष्टीने हिंदुराष्ट्राच्या अितिहासाचे समीक्षण वर दिलेल्या काळापर्यंत केले. तथापि त्या सोळाव्या शतकातील काही समीक्षणार्ह अशा आनुषंगिक घटना अुरलेल्या आहेत त्यांचा आणि नंतरच्या काही संबद्ध घटनांचा परामर्श या प्रकरणात घेत आहोत.

हिंदुस्थानवर युरोपियन जलदस्यूंची (चाच्यांची) टोळधाड

हिंदुस्थानवर जे पहिले युरोपियन ख्रिश्चन राष्ट्र चालून आले ते पोर्तुगीजांचे होय. समुद्राने हिंदुस्थानात येण्याचा सरळ मार्ग प्रथमतः 'केप ऑफ गुडहोप'ला वळसा घालून पोर्तुगीझांच्या वास्को ड गामा ह्या सिंधुपर्यटकाने शोधून काढला. त्याला सुद्धा हा सिंधुमार्ग, तेथपर्यंत जे हिंदु व्यापारी समुद्रमार्गे जात येत असत त्यांच्यापैकी अेका नौयान पुढाऱ्याने दाखविला होता. सन १४९८ त वास्को ड

गामा हिंदीमहासागरातून हिंदुस्थानच्या पश्चिम तटावरील कालिकत ह्या सिंधु-द्वारास (बंदरास) पोचला. त्याने प्रथमतः व्यापाराचे निमित्त पुढे केले. परंतु पोर्तुगीझ किंवा त्याच्या मागोमाग आलेल्या सर्व युरोपियन राष्ट्रांचा, ' आम्ही व्यापार करावयास आलो आहोत,' असे सांगण्याचा प्रघात हा केवळ बहाणा असे, व्यापाराच्या बुरख्याखाली शक्यतर हिंदुस्थानातील प्रदेशावर आपापल्या राजसत्ता स्थापण्याचा त्यांचा अंतर्गत हेतु असे त्या धोरणाने लगोलग सन १५०० च्या वर्षी पेद्री अल्वारिस कॅब्रल हा पोर्तुगीझांचा अेक सिंधुसेनानी तेरा लढाऊ जल-यानांचे नौदल घेअून हिंदुस्थानवर सशस्त्र स्वारी करून आला प्रथम कोचीनकडे जाअून तेथील हिंदुराजाशी त्याने सख्य केले कारण तेथे पोर्तुगीझांच्या आधीपासूनच मुस्लिम व्यापाऱ्यांनी आपले प्रस्थ स्थापलेले पाहून पोर्तुगीझांनी आधी त्यांच्याशीच लढण्यास प्रारंभिले पोर्तुगीझांचे मुसलमानांशी मूळचेच हाडवैर होते पूर्वी स्पेन पोर्तुगालवर मुसलमानांनी जे भयंकर धार्मिक आणि राजनैतिक आक्रमण केलेले होते त्याचा या ग्रंथाच्या पूर्वार्धात ७८८, ७८९ पृष्ठांवर अुल्लेख केलेला आहे पुढे सन १५०९ मध्ये अल्बुकर्क याची हिंदुस्थानातील पोर्तुगीझांच्या सत्तेवरचा मुख्य गव्हर्नर म्हणून पोर्तुगालच्या राजाने पाठवणी केली त्यानेच सन १५१० त विजापूरच्या मुस्लिम सुलतानाच्या हातून गोवे आणि त्याच्या आसपासचा प्रदेश जिंकून घेतला ह्याच अल्बुकर्कने पोर्तुगीझांचे नित्याचे वास्तव्य हिंदुस्थानात व्हावे म्हणून पोर्तुगीझ लोकांना हिंदु मुलींशी प्रसंगी बळानेही विवाह करण्यास अुत्तेजन दिले याच काळात हिंदु लोकांना बळानेही बाटवून ख्रिस्ती करणे हे आपले मुख्य धर्मकर्तव्य आहे, असा पोर्तुगीझांच्या धर्माधिकाऱ्यांनी आग्रह धरून पोर्तुगालच्या राजाकडून तशी आज्ञा सोडविली. राजसत्तेच्याच बळावर पोर्तुगीझांनी तेथील हिंदु स्त्रीपुरुषांवर त्यांना बाटविण्यासाठी कोणकोणते भयंकर अत्याचार, बलात्कार, छळ केले त्याचा निर्देश याच ग्रंथाच्या ७५३ ते ७६१ या पृष्ठांवर केलेला आहे, तो वाचकांनी पुन्हा अेकदा अवश्य वाचावा

या पोर्तुगीझांच्या धार्मिक अत्याचारांना मुख्य पुरोगामी नि पुरोहित जो सेंट झेव्हिअर त्याला त्या काळचे प्रपीडित हिंदु लोक सैतानालाही लाजविणारा ' सेंट ' म्हणत ! तो सन १५४० मध्ये हिंदुस्थानात आला होता. हा सेंट झेव्हिअर आपल्या ह्या हिंदूंना छळण्याच्या राक्षसी पराक्रमाविषयी स्वतःच अेका पत्रात लिहितो की, ' आमचे हिंदूंना ख्रिस्ती करण्याचे कार्य अतिशय वेगाने फैलावत आहे आमच्या प्रचारकाला पाहताच हिंदूंच्या खेड्यापाड्यात आमच्या भयाने पळापळी चालू होते. अितके कडक अुपाय आम्ही जे हिंदु ख्रिस्ती होणार नाहीत त्यांना दंड करताना योजतो . . नगरातील श्रीमंत हिंदूंची शारीरिक मारासाठी लाडगेताड करतो त्याची संपत्ति हिरावून घेतो, मूर्ति फोडून टाकतो, देवालये पाडून टाकतो, चाबकाच्या फटकाऱ्याखाली त्यांची शरीरे सोलून काढतो . . .' ज्यांना अशी

पत्रें समग्र पाहावयाचीं असतील त्यांनी याच ग्रंथातील ७५३ ते ७६१ पृष्ठे पाहावीत. त्याने आणि त्याच्या मागे आलेल्या धर्मप्रचारकाच्या शतावधि पाद्र्यांनी नि सैनिकांनी मिळून केलेल्या राक्षसी छळापायी अगणित हिंदु लोकाना ख्रिस्ती केलें ! असंख्य हिंदु लोक ह्या पोर्तुगीझांच्या छळापायी आत्महत्या करून मरणी मरून गेले ! पण त्यांनी आपला हिंदुधर्म सोडला नाही ! पोर्तुगीझांनी हळू हळू दीव, दमण, साष्टी, वसई, चोल, मुंबई ही पश्चिम सिंधुतटावरील ठिकाणें, मद्रास जवळील सेंट होम आणि बंगाल्यातील हुगळी हीं ठिकाणें हस्तगत केली. पैकी मुंबई हें गाव पोर्तुगालच्या राजाने अिंग्लंडच्या राजास सन १६६८ त आंदण दिलेलें होतें. तें अिंग्लंडच्या राजाने पुढे स्थापन झालेल्या ब्रिटिश औस्ट अिंडिया कंपनीस प्रतिवर्षी दहा पौंडाच्या भाडेपट्ट्याने देअून टाकलें. अुरलेला बराच बहुतेक प्रदेश मराठ्यानी पोर्तुगीझांकडून लढायात हिसकावून परत घेतला. अेक गोमातकाचा तेवढा महत्त्वाचा भूभाग त्यांच्या हाती शेवटी अुरला होता.

डच:—पोर्तुगीझांच्या मागोमाग हॉलंडमधल्या डच लोकांनी हिंदुस्थानात प्रवेश केला. त्यांची डच औस्ट अिंडिया कंपनी अि. सन १६०२ त स्थापन झाली. परंतु हिंदुस्थानात त्यांचा जम काही बसला नाही. जावा, सुमात्राकडे मात्र त्यांना अनुकूल परिस्थिति सापडली. त्यामुळे त्यांनी तिकडेच आपलें प्रस्थ वाढविलें. तिकडेही अिंग्रज लुडबूड करू लागले होते. पण अंबोयना बेटात डचांनी अिंग्रज व्यापाऱ्यांचें अेकदा सरसकट शिरकाण करून टाकलें. तेव्हापासून तिकडे डच निरंकुशच झाले.

अिंग्रज—अिंग्रजांची औस्ट अिंडिया कंपनी जरी सन १६०० मध्ये स्थापन झाली तरी हिंदुस्थानात त्यांची पहिली वखार सन १६०८ मध्ये अुघडली गेली. जहांगीर बादशहाने सन १६१३ त अिंग्रजांना सुरत येथे वखार काढण्यास अनुज्ञा दिली. पुढे अि. सन १६८९ त या औस्ट अिंडिया कंपनीची काही भानगड होअून तिचें अेकस्व (मक्ता) अिंग्लंडच्या शासनाकडून काढून घेण्यात आलें. त्यामुळे दुसरी अेक अिंग्लिश व्यापारी मंडळी हिंदुस्थानच्या व्यापारासाठी स्थापन झाली. पण अशा स्पर्धेपासून अिंग्लिश राष्ट्राचें अहितच होतें असें अनुभवून त्या दोन्ही कंपन्या सन १७०७ मध्ये अेकत्र झाल्या.

ज्या अर्थी अिंग्रजांच्या ह्या 'औस्ट अिंडिया कंपनी'चें रूपांतर अेक दोन शतकांच्या आतच अेका परकीय भव्य 'अिंडियन अेंपायर' (हिंदुस्थानचें साम्राज्य) मध्ये होणारें होतें त्याअर्थी त्यांच्या त्या विस्तीर्ण अितिहासाचा अूहापोह येथे ह्या प्राथमिक परिचयातच करणें अनवश्यकही आहे नि अशक्यही आहे. त्यातही अिंग्लिशांच्या मराठ्यांशी समरांगणावरच शस्त्रास्त्रांच्या खणखणाटात, तोफांच्या गडगडाटात आणि साम्राज्याच्या देवघेवीच्या पैजा लावून अनेक गाठीभेटी पुढे होणाऱ्या आहेत; त्याअर्थी त्याच वेळी त्याविषयीं जी चर्चा अवश्य नि शक्य ती करू-

फ्रेंच – हिंदुस्थानात पोर्तुगीझांच्या अनुकरणाने ज्या अनेक युरोपियन राष्ट्रांनी व्यापार आणि राज्यविस्तार करण्यासाठी प्रयत्न केले त्या सर्वांत फ्रेंच लोकांचा क्रमांक कालानुसार अगदी शेवटचा लागतो. कारण फ्रेंच ईस्ट इंडिया कंपनीची स्थापना अगदी इ स १६६० मध्ये झाली परंतु त्यांच्या व्यापाराची भरभराट मात्र झपाट्याने झाली त्यातूनही हिंदुस्थानमध्ये लहानसहान प्रदेशच नव्हेत तर एक साम्राज्यचे साम्राज्य आपणास स्थापता येईल ही महत्त्वाकांक्षा अवडोल परिस्थिति पाहून जर प्रथम कोण्या युरोपियन पुरुषाच्या मनात आली असेल आणि त्याप्रमाणे त्यानं मोठ्या प्रमाणावर हिंदुस्थानातील राजकारणात ससैन्य ढवळाढवळ चालू केल्या असतील तर त्या फ्रेंचाचा हिंदुस्थानात आलेला सेनापति डुप्ले ह्यानेच होय ! त्याच्या खालोखाल अशीच महत्त्वाकांक्षा ज्याच्या मनात उद्भवली तो इंग्रजांचा जो एक ' उनाड ' मुलगा सैनिक म्हणून हिंदुस्थानात आला, पण जो लवकरच आपल्या धाडसाने त्यांचा सेनानी झाला तो हिंदुस्थानातील इंग्लिश साम्राज्याचा पाया घालणारा लॉर्ड क्लाइव्ह हा होय ! या दोघांच्याही कल्पनेतील मूळ अटकळ ही होती की हिंदुस्थानातीलच सैनिकांना युरोपियन पद्धतीचे सचलित नि संघटित (Drilled and disciplined) सैनिक प्रशिक्षण देऊन त्यांची सैन्य येथल्या येथेच फार थोड्या काळात आपणास उभारता येतील आणि त्यांच्या नेतृत्वासाठी काही थोड्या प्रमाणात जातिवंत युरोपियन सैन्य आणि सेनानी त्यांच्यात ठेविले की त्या हिंदी सैन्याच्या बळावरच आपण हिंदुस्थानात आपली राज्ये उभारू शकू ! या त्यांच्या प्रयोगांना कवढे यश पुढे मिळाले ते यथाकाल समीक्षण्यात येईलच

येथे फ्रेंचासंबंधी तरी थोडीशी चर्चा करणे पुरेसे आहे कारण फ्रेंचांच्या आणि इंग्लिशांच्या हाताखालच्या अशा सैन्यांची आपाआपसातच काही युद्धे जरी हिंदुस्थानात झाली आणि हिंदुस्थानातील राज्याराज्यामधील कलहाचे वेळी एका पक्षाला इंग्रजी सैन्याचे साहाय्य मिळाले की त्यांच्या विपक्षाचा पक्ष फ्रेंच सैन्याने हटकून घ्यावा अशी स्पर्धा जरी काही काळ चालली तरी शेवटी फ्रेंचांची बाजू लंगडी पडली त्यातही युरोपमध्ये इंग्रज फ्रेंचांच्या युद्धात फ्रेंचांचा पराभव झाल्यामुळे इकडच्या फ्रेंच सत्तेचे चालकही असमर्थ झाले पुन्हा फ्रेंचांच्या राज्यविस्तारासाठी हिंदुस्थानात जिवापाड परिश्रम घेतलेल्या डुप्ले, बुसी, लाली प्रभृति पुढाऱ्यांना त्यांच्या स्वदेशातच फ्रेंच जनतेकडून नि अधिकाऱ्यांकडून वाईट वागणूक मिळाली. त्यांचे कोणीही करावे तसे कौतुक वेळचे वेळी केले नाही, त्यांना पाठिंबाही दिला नाही इकडे फ्रेंचांची ही हिंदी सेना एकदा दोनदा मराठ्यांच्याही विरुद्ध गेली होती आणि त्या टक्करीत हिंदी फ्रेंच सत्तेचे मस्तक चांगलेच घायाळ झाले होते ! पुढे पुढे फ्रेंचांचे स्वतंत्र राज्य हिंदुस्थानात स्थापन होण्याची अशक्यता दिसून आल्यानंतरही फ्रेंचांचा हिंदी राज्यांना आणि त्यातही विशेषतः मराठ्यांना एका

विषयात पुष्कळ अुपयोग झाला कारण अिंग्लिश लोक त्याचे युरोपियन संचलन आणि नवीन तोफा प्रभृति शस्त्रास्त्रे काण्या हिंदी राज्यास शिकविण्यास किंवा देण्यास अुत्सुक नसत पण ती विद्या नि साधने फ्रेंच लोक मात्र हिंदी राज्यांना यथास्थित द्रव्यलाभ किंवा भूमिलाभ झाला तर, आणि त्यातही तें हिंदी राज्य ब्रिटिशाच्या विरुद्ध लढत असेल तर, अुत्सुकतेने देत असत विशेषत मराठ्यानी ह्या युरोपियन संचलनाच्या आणि तोफाबंदुकादिक अुत्कृष्ट शस्त्रनिर्मितीच्या विद्येचे अपरिहार्यत्व आणि श्रेष्ठत्व लवकरच लक्षात घेअून अनेक फ्रेंच सेनानींना त्याच्या वैयक्तिक सवधाने आपल्या सेवेत ठेविलेले होते अिब्राहिमखान गारदी हा मराठ्याच्या अुद्गीरच्या आणि पुढे पानिपतच्या लढाअीतील प्रचंड तोफखान्यावरील अधिकारी फ्रेंचाच्या तोफखान्यातच शिकून त्या विद्येत प्रवीण झालेला होता पुढे महादजी शिंदे यानी तर डी बायने आणि पेरांव प्रभृति फ्रेंच अधिकाऱ्यासच आपल्या पलटणीचे आणि तोफखान्याचे मुख्य अधिकारी नेमून युरोपियन पलटणी सारखेच आपल्या स्वदेशी लढाअू पलटणीना शिक्षण देअून अेक आपले चतुरंग सैन्यच अुभारले ह्या सैन्याच्या दराऱ्यामुळेच महादजीला सारे विपक्षीय अुत्तर हिंदुस्थान वचकून राहिलेले होत आणि कित्येक लढायात महादजीला शत्रूवर मात करता आली परंतु काही काळाने हिंदुस्थानात वावरणाऱ्या लढाअू युरोपियन राष्ट्रानी आपसात अेक हिंदुस्थानपुरता अलिखित करार केला की कोणाही देशी राज्याचा कोणाही युरोपियन राज्याशी युद्धप्रसंग अुद्भवल्यास त्या वेळी त्या देशी राज्याचा पक्ष घेअून कोणाही युरोपियनाने आपल्या पलटणीचे साहाय्य त्या हिंदी राज्यास देअू नये ह्यामुळे पुढे अिंग्लिशाशी शिंद्याची लढाअी जुंपली असता, शिंद्याच्या सेवेमध्ये सहस्रावधि रुपयाचा पगार खात असलेल्या ह्या डी बॉयनच्या हाताखालील पलटणींना नि तोफखान्याला घेअून डी बॉयने याने शिंद्याचे वतीने लढण्याचे स्वच्छपणे नाकारिले मराठ्यानाही आपला असा विश्वासघात हे मराठी सैन्यातील पगारी युरोपियन अधिकारी केव्हातरी करतीलच हे कळत होते यासाठी मराठ्यानीही स्वत युरोपियनासारख्या अुत्तम तोफा नि बंदुका ओतण्याची निर्माणाल्ये (कारखाने) आणि त्याचे 'पलटणीच' विशिष्ट संचलनाचे प्रशिक्षण देणारे स्वत चे स्वदेशी अधिकारी सिद्ध करण्यासाठी यथाशक्ति प्रयत्न चालविलेलेच होते पण त्यासारख्या युद्धसंकुल काली अशा सगळ्याच आनुषंगिक गोष्टीकरिता अगदी अडून बसणे मूर्खपणाचे झाला असता जाटासारख्या दुय्यम राज्यातूनही फ्रेंचानी शिकविलेल्या संचलनदक्ष पृतना (पलटणी) ठेवू लागले होते शिखानीही पुढे पलटणी अुभारल्या अेवीतेवी हिंदुस्थानात फ्रेंचाच्या लढाअू अस्तित्वाचा अुपयोग ब्रिटिशाच्या राजसत्तेचे घोडे ठिकठिकाणी अडवून ठेवण्यास पुष्कळच झाला आणि फ्रेंचाचा तसा उपयोग करून घेण्यात मराठे, टिपू, शीख प्रभृति स्वदेशी राज्यानीही फारशी हयगय केली नाही

दक्षिणेवर अेकसहाच जगातील झाडून साऱ्या लुटारू अहिंदु राष्ट्रांचा दुहेरी मारा

ज्या काळी वर दिलेल्या अनेक युरोपियन राष्ट्रांच्या स्वाऱ्या हिंदुस्थानवर झाल्या त्या काळी त्या समुद्रमार्गेच झाल्या त्यामुळे त्याचे प्रचंड आघात पहिली दोनशे वर्षे तरी दक्षिण हिंदुस्थानलाच आणि त्यातही केवळ मराठी सत्तेलाच सोसावे लागले आणि प्रतिकारावे लागले त्याचेपूर्वी अेकट्या अुत्तर हिंदुस्थानला सहा सात शतके साऱ्या आशियातील मोगल, तुर्क, अफगाण, अरब अित्यादि सब लुटारू आक्रमकाच्या आणि धर्मांधतेच्या राक्षसी अुन्मादाने फुरफुरलेल्या मुसल्मीन राष्ट्राने प्रत्यकर आघात सहावे लागले होते आणि शतकोशतके प्राणपणाने प्रतिकारावे लागले होते पुढे आशियातील ती सारी मुस्लिम राष्ट्रे नि दर्बर जाती दक्षिणेलाही पादाक्रांत करण्यासाठी तिच्यावर कोसळली ते मारे शत्रु स्वाऱ्या-मागून स्वाऱ्या करीत असतानाच आणि त्याच्याशी दाक्षिणात्य हिंदु राज्ये रक्त-बंबाळ युद्ध झुंजत असतानाच त्या मुस्लिम धर्मच्छळापायी अुत्तरेप्रमाणे सहस्र सहस्र हिंदु स्वधर्मरक्षणार्थ प्राणार्पण करीत असतानाच – ह्या दक्षिण हिंदुस्थानवर समुद्रा-कडून ही नवी युरोपियन राष्ट्रांचीही भयंकर टोळधाड पडली! केवळ अुत्तरपश्चिम व अुत्तरपूर्व दिशेनेच नव्हे तर त्यासमवेतच पश्चिम दिशेच्या आक्रमक ख्रिश्चन जगताचीही या दक्षिण हिंदुस्थानवर प्रचंड टोळधाड येअून कोसळली! भूमार्गानेच नव्हे तर सिंधुमार्गानेही जगातील सारी लढाअू, लुटारू, आक्रमक, धर्मोन्मत्त मुस्लिम आणि ख्रिश्चन राष्ट्रे अेकसमयावच्छेदेकरून दक्षिणेतील हिंदु राज्याचा आणि हिंदुधर्माचा नायनाट करून टाकण्यासाठी आपापल्या आसुरी प्रेरणेनेच त्या क्षणी तुटून पडलेली होती!!!

अुत्तर हिंदुस्थानला केवळ आशियायी मुस्लिम राष्ट्रांनाच तोंड द्यावे लागले तेही कार्य तोडाच नव्हते! राक्षसाशी झुंज देणाऱ्या देवानीही थकून जावे अितके ते अुत्तरेतील हिंदुधर्म, हिंदुत्व नि हिंदुराष्ट्र रक्षणाच्या कार्यासाठी प्राणांतिक नि शतक शतक व्यापी युद्ध, जे अुत्तरेकडच्या हिंदूनी झुंजत ठेविले, ते अद्भुत नि सकटसंकुल होतेच होते! – पण त्या सगळ्या मुस्लिम राष्ट्राशी आणि त्या समवेतच या समुद्रमार्गे चालून आलेल्या दुराधर्ष, मुस्लिमाहूनही हिंदुधर्माचा द्वेष करणाऱ्या आणि हिंदु लोकाना ख्रिस्ती बनविण्यासाठी कृपाणाची नि क्रूरतेची पराकाष्ठा करणा या पोर्तुगीजादिक समुद्रमार्गे तुटून पडलेल्या युरोपियन ख्रिश्चन राष्ट्राशीही अेकाच वेळी ते दुहेरी महायुद्ध लढत ठेवण्याचा पाळी केवळ दक्षिण हिंदुस्थानवरच पडली आणि दक्षिणेतील हिंदूनी, त्यातही विशेषत हिंदूंच्या संग्रामा-तीलही अध्वर्यूपद धारण केलेल्या मराठ्यानी त्या सब दिशानी अुमळलेल्या

शत्रूच्या लाटांना अकाकी थोपवून धरणारी वीरश्री आणि दुर्दम्य साहस दाखविले! मुस्लिम आणि पोर्तुगीझांच्या सशस्त्र धार्मिक आघाडीवर सहस्रावधि हिंदु स्त्री-पुरुष बालकांचे धर्मार्थ प्राणदान होत असतानाच युद्धाच्या राजकीय आणि साग्रामिक आघाडीवरही दक्षिणेतल्या ह्या हिंदुवीरांनी आशियाशी, युरोपियन नि शिद्दीसारख्या आफ्रिकन अशा जगातील झाडून साऱ्या आक्रमक अहिंदु राष्ट्रांशीही हे जे सशस्त्र महायुद्ध झुंजत ठेविले ते जागतिक अितिहासातही विशेषत्वाने अुल्लेखनीय आहे!

हिंदु विक्रमादित्य हेमू

राणा सगाच्या नेतृत्वाखालील अनेक रजपूत आणि काही मुसलमान राज्यांची सैन्ये अेकत्र होअून, राणा सगाचीच नव्हे तर चितोडच्या राजवशाचीच जी दिल्लीच्या सिंहासनावर हिंदु साम्राज्याची पुन प्रतिष्ठा करण्याची चिरतन महत्त्वाकाक्षा स्फुरत आलेली होती तिच्या ओघेने कनवाह येथे बाबराशी तुवळ युद्ध होअून धर्मवीर राणा सगाचा अतिम पराभव झाला आणि बाबराने दिल्लीस मोगल बादशाहीची स्थापना केली पुढे बाबर सन १५३० मध्ये मरण पावला. त्याचा पुत्र हुमायून हा बादशहा झाला परतु त्याच्यावरही लवकरच सूर घराण्याचा संस्थापक शेरशहा याने विजय मिळवून दिल्ली पादाक्रांत केली त्यामुळे हुमायून हा कित्येक वर्षे अिराणादिक देशात वनवासात फिरत होता ह्या सर्व घडामोडींचे सविस्तर वृत्त देण्याचे या समीक्षणात्मक ग्रथात काही कारण नाही, स्थळही नाही अिथे अितकेच सागितले म्हणजे पुरे आहे की, बादशहा शेरशहाच्या वशातही वध, हत्या अित्यादि मुस्लिम राजवंशाच्या ठरावित धामधूमी होअून शेवटी महमद आदिलशाह हा बादशहा झाला

ह्या महमद आदिलशहाने आपला सर्व कारभार हेमू नावाच्या अेक कर्तृत्ववान हिंदु वझिराचेच हाती सोपविला! हेमूनेही आपल्या हिंदुधर्मास लवलेशही धक्का लागू न देता बादशाहीची सर्व सत्ता आपल्या हातीच गुडाळून घेअून सक्षमपणे चालविली

परतु हुमायूनच्या मोगलपक्षाच्या अितर मुसलमान सरदारांना ती घटना शल्याप्रमाणे बोचू लागली मध्यतरी सन १५४२ त हुमायूनला वनवासात असताच अकबर हा पुढे भावी सम्राट् होणारा मुलगा झाला हुमायूनने अिराणच्या राजाचे सैनिक साहाय्य घेअून हिंदुस्थानवर स्वारी केली त्याच्याविरुद्ध गेलेल्या त्याच्या भावाचे डोळे काढून आणि अितर शत्रूनाही कडक शासन करून हुमायूनने दिल्लीही परत जिंकून घेतली. परतु बादशाहीपद असे त्याच्या हाती येते न येते तोच ति. सन १५५६ मध्ये हुमायून राजवाड्यातील सगमरवरी सोपानावरून (जिन्यावरून) पाय घसरून मरण पावला. त्यामुळे हिंदुस्थानात पुन्हा जिकडे तिकडे अराजकता

चळावली आणि दुष्काळही पडल्यामुळे सर्वत्र वैराण झाले या वेळी सूर घराण्यातील हुमायूनने पराभूत केलेला शवटचा बादशहा जो महमद आदिलशहा तो वायव्येकडे पळून गेलेला होता. पण त्याने ज्या कर्तृत्वशाली हिंदु वजिराच्या हाती साऱ्या राजसत्तेचा कारभार पूर्वी दिलेला होता तो हेमू मात्र ह्या संधीचा काहीतरी लाभ घेण्यासाठी दिल्लीच्या प्रदेशातच टिकून होता.

ह्या हिंदु वीर पुरुषाच्याविषयी त्याचे पूर्वीचे किंवा नंतरचे अगदी अल्पस्वल्प तेवढेच वृत्त मुसलमानी अितिहासातून लिहिलेले आहे. हिंदु अितिहासकार असा त्या वेळेस होणेच दुर्घट होते आणि जे पुढे झाले त्यानीही स्वतंत्रपणे असे ह्या हेमू-विषयी काहीच सांगितलेले नाही परंतु मागे पाचव्या प्रकरणात हिंदुसम्राट् धर्मरक्षक (नासिरुद्दिन) ह्याचेविषयी ज्याप्रमाणे त्यांनी केलेल्या प्रत्यक्ष कृत्याचीच साक्ष अितर कोणत्याही कागदी लेखापेक्षा अधिक प्रमाणार्ह धरलीच पाहिजे हे आम्ही दाखविले आहे, तशाच अखंडनीय प्रमाणाही ह्या वीरवर हेमूचाही जो अितिहास देता येतो तो आम्ही देत आहो

या कामी हेमूची ओीर्षा हिंदुसाम्राज्याची असतानाही त्याला मोगल मुसल-मानाच्या आणि विशेषत बाबर पक्षीयाच्या विरुद्ध गेलेल्या अनेक अफगाणी मुस्लिम सरदारांचे साहाय्य मिळत गेले

ह्या नियोजित हिंदु स्वातंत्र्ययुद्धाचा आराखडा आखण्यात आणि ती मूळ स्फूर्ति हेमूच्या मनात जागृत होण्यातही पूर्वी होअून गेलेल्या हिंदुसम्राट् श्री धर्मरक्षकाच्या (नासिरुद्दिनच्या) चरित्राचाच आदर्श हेमूच्या पुढे असला पाहिजे श्री धर्मरक्षकाच्या त्या महान् प्रयत्नात यद्यपि त्याला स्वधर्मासाठी लढत असता मोठे अपयश आले, प्राणही गमवावे लागले, तरीही त्या अपयशामुळे किंवा त्याचे नंतर राणा संगादिक रजपूत महावीराच्या ह्याच महत्त्वाकांक्षेपायी कनवाह येथे बाबराशी लढता लढता झालेल्या पराभवामुळे किंवा त्याच्याही आधी शतशत समयी ह्याच हिंदुसाम्राज्यसत्तेच्या महत्त्वाकांक्षेपायी लक्षावधि हिंदु स्त्री पुरुषाना भोगाव्या लागलेल्या भयंकर यातनापायी, सुजाव्या लागलेल्या भयंकर लढायापायी किंवा आत्मार्पणार्थ पेटलेल्या जोहाराच्या चितामुळे,–हिंदुजातीच्या अंतरात्म्यात ती मुस्लिम सत्ता अुलथून टाकून हिंदु साम्राज्यसत्ता सर्व भारतात स्थापन कर-ण्याची जी साहसी ओीर्षा, पुन पुन्हा विझून जात असताही पुन पुन्हा भडकून अुठणाऱ्या जिवंत ज्वालामुखीप्रमाणे सळसळनीच सळसळत राहिलेली होती! – तीच ह्या समयी ह्या वीरवर हेमूच्या महत्त्वाकांक्षी हिंदु मनात अुफाळून आली वर सांगितल्याप्रमाणे अप्रमत्तपणे युद्धाची सज्जता करून जे मुसलमान सरदार त्याला मोगलाविरुद्ध मिळणार होते त्याचे आणि त्याच्या हिंदु सैन्याचे अेकसूत्रीकरण करून अकस्मात् तो हेमू दिल्लीवर स्वारी करून आला दिल्लीस तो पूर्वी वजीर

असता त्याच्याच हाताखाली राबलेले सारे हिंदु-मुस्लिम अधिकारी, राजकारणी आणि विशेषत हिंदु लोक कोणताही म्हणण्यासारखा विरोध न करता त्याच्या पूर्वीच्या वझिरातीच्या दराऱ्याच्या प्रभावानेच त्याला शरण गेले मोगल साम्राज्याची मुख्य राजधानी जी दिल्ली तीच त्याने जिंकल्यामुळे जिकडे तिकडे खळबळ अुडाली

हेमू हा जन्मजात हिंदु होता तो सुल्तानाच्या राजवटीत आपल्या पराक्रमाने चढतचढत अधिकारपदावर गेला शेवटीही आपल्या वैयक्तिक हिंदुधर्मास स्वल्पेश धक्का लागू न देता त्याने हिंदु म्हणूनच त्या दुर्बल सुलतानाचे वजीरपद पटकाविले नि सारी बादशाही मुठीत ठवली. आता तर त्याने अुघडपणे हिंदुत्वाचा ध्वज अुभारला होता! साऱ्या मुस्लिम सुलतानशाहीस अुच्छेदून हिंदुसाम्राज्याचा अुघड अुठावणी केली होती! त्यामुळ साऱ्या कट्टर मुस्लिम जगतात 'अिस्लामी सलतनत बुडाली!' 'तोबा तोबा! नि वळ काफरशाही झाली!! असा अेकच हाहाकार झाला!

दिल्ली जिंकताच स्वस्थ न बसता वीरवर हेमून लगोलग दिल्लीच्या बाद-शाही' तख्तावर अुघडपणे आणि गाजावाजाने स्वत च्या हिंदुत्वाची घोषणा करीत आरोहण केले आणि त्याने स्वत 'विक्रमादित्य ही पदवी धारण केली! थोडी स्थिरस्थावर करून तो ससैन्य पुढील प्रदेश हस्तगत करण्यास बाहेर पडला त्याने पूर्वी मुस्लिम सुलतानाचा वझार असता मुस्लिम सुभेदाराची किंवा अितर बड साडण्याचे कार्यी पधरा सोळा लढाया जिंकलेल्या होत्या त्यामुळे त्याचा समरपटुत्वाचा आत्मविश्वास दुर्दम्य झालेला होता तो निर्भयपणे दिल्लीहून जो निघाला तो साम्राज्यातील अगदी दुसरा जो दुर्जिंक्य दुर्ग म्हणून समजला जाओ त्या आग्र्या-वरच स्वारी करून त्याने त्या आग्र्याचा दुर्ग आणि ते नगर सपाट्यासरशी जिंकून घेतले!

या वळी बादशहा अकबर हा तेरा चौदा वर्षाचा होता त्याच पालकत्व आणि राज्यचालकत्व बहिरामखान हा मुख्य 'वझार करीत होता त्या बहिराम-खानाने हमूची बातमी अैकताच प्रथमत या हिंदूच्या प्रबळ अुठावणीचाच नाश केला पाहिजे असे ठरविले पण राजपुतान्यापासून तो दक्षिणेपर्यंत अनेक लहान मोठी हिंदु नि मुस्लिम राज्ये दिल्लीच्या या नवीन स्थापल्या गेलेल्या मोगल बाद-शाहीच्या विरुद्ध बंड करून अुठलेली होती म्हणून त्याचा निपात प्रथम करावा आणि तोवर बाल बादशहाला अकबराला लाब काबूलला नेअून ठेवावे, असा बहिरामखानाला अितर मुस्लिम कारभाऱ्याचा आग्रह होता पण त्या धूर्त बहि-रामखानाने स्पष्ट सांगितले की हेमून अुद्घोषित केलेल्या हिंदु साम्राज्याच्या प्रबळ अुठावणीचा प्रथम नायनाट केला पाहिजे त्याप्रमाणे बहिरामखान अक सुसज्ज सैन्य घेअून हेमूवर चालून आला त्याने बाल अकबराला काबूलला न धाडता सैन्या-

सह स्वत:चे समवेत घेतलें होते. विक्रमादित्य हेमूच्या नि बहिरामखानाच्या बादशाही सैन्याची गाठ पानपतजवळ पडली. विक्रमादित्य हेमूचे सैन्यहि मोठ्या वीरश्रीने लढले. लढाओ हेमूनेच जिंकली, असाही रंग दिसू लागला. पण अितक्यात हत्तीवरून लढत असलेल्या विक्रमादित्य हेमूच्या डोळ्यात बहिरामखानाच्या सैन्यातून सुटलेला अेक बाण सूम्सूं करीत शिरला. त्या आघातासरशी हेमू बेशुद्ध होअून अकस्मात् हत्तीखाली कोसळला. त्याच्या सैन्यात जे मुसलमानी विभाग होते ते जवळ जवळ भाडोत्रीच होते. आणि स्वतः विक्रमादित्य हेमू कोसळताच हिंदु सैन्यातही अेकच गोंधळ अुडाला. बहिरामखानाने ते पाहताच निकराचा हल्ला केला आणि हेमूच्या सैन्याची वाताहत करून घायाळ हेमूस जिवत पकडला. विक्रमादित्य हेमूला अक्बर बादशहापुढे अुभा करून बहिरामखानाने सांगितले की बादशहानेच ह्या काफराचा स्वहस्ते शिरच्छेद करावा, पण बाल अकबराचे मन तसे करण्यास धजेना. तेव्हा संतप्त झालेल्या बहिरामखानानेच स्वत चे खड्ग खुपसून हेमूचे शिर तत्काळ धडापासून वेगळे केले.

विक्रमादित्य हेमूचे हें बलिदान अितर कोणत्याही हिंदु हुतात्म्याप्रमाणेच हिंदु धर्माच्या आणि हिंदुराज्यलक्ष्मीच्या गौरवासाठीच, सौभाग्यासाठीच होते! हिंदु राष्ट्राने त्याच्या गौरवस्मृतीपुढे आपले मस्तक कृतज्ञतेने सदोदित लवविले पाहिजे. दुर्दैवाने त्याचे नाव हिंदुराष्ट्रात आज प्रचलित असलेल्या अिनमिन साडेतीन हुतात्म्याच्या आणि वीरात्म्याच्या ज्ञात असलेल्या पावननामावळीत राष्ट्रवीर म्हणून मुळीच स्मरले जात नाही! ठीक आहे. नाही तर नाही! पण अशा या कृतघ्न हिंदुजातीतील कोटी कोटी आत्मविस्मृत जीवानी नसले तरी हिंदुजातीने, हिंदुराष्ट्राने सामुदायिक रीत्या तरी हे ध्यानात ठेविले पाहिजे की मुसलमानाच्या हातून हिंदुराष्ट्राला मुक्त करून हिंदुसाम्राज्य स्थापण्याची महत्त्वाकांक्षा जी पिढ्यान्‌पिढ्या जिवत राहिली, आणि शेवटी मुसलमानी राज्यसत्तेच्या चिंधड्या चिंधड्या अुडवून तिच्या प्रेतावर आपला यशस्वी भगवा झडा अुभारू शकली, ती हिंदुराजसत्तेच्या विजयाची महत्त्वाकांक्षा या विक्रमादित्य हेमूसारख्या आज विस्मृत असलेल्या अनत धुरंधर धर्मवीराच्या, आणि धाडसी ‘दिल्लीन्द्रपदलिप्सवा’च्या. रणयज्ञात अुजत पडलेल्या प्राणाहुतीच्याच अन्नावर सतत पुष्ट होत राहिली म्हणूनच होय!

येथेच आम्ही आमची ही श्रद्धांजलि विक्रमादित्य महान् हेमूच्या स्मृतीला वाहतो! आणि स्थलाभावामुळे पुढचे कथामूत्र हाती घेतो.

वीरांगना राणी दुर्गावती – बहिरामखान अकबराला घेअून थेट दिल्लीस गेला. बहिरामखान आणि अकबराने मिळून खाली ग्वाल्हेरपर्यंत सर्व वडखोर प्रदेशाना पुन्हा अंकित केले. लवकरच बहिरामखानाचे आणि अकबराचे पटेनासे होअून अकबराने सर्व राज्यकारभार आपल्या हाती घेतला. (सन १५६०). तेव्हा बहिरामखानाने अकबराविरुद्ध बड केले. परतु त्यात त्याचा पराभव झाला.

अकबराने तरीही त्यास जिवे न मारता मक्केस धाडून दिले. पण वाटेतच बहिरामखानाच्या अेका जुन्या शत्रूने त्यास ठार मारले

अि स. १५६४ त गोंडवनातील नावाजलेला स्वतंत्र रजपूत राजा वीर नारायण याजवर अकबराने स्वारी केली राजा वीर नारायण अल्पवयी होता पण त्याची आअी राणी दुर्गावती हिने शरण न जाण्याचे ठरवून अकबराच्या बादशाही चतुरंग सैन्याशी युद्ध ठाणले त्या शूर हिंदू राणीने शक्य तोवर बादशहाच्या सैन्यास पुढे सरकू दिले नाही आपल्या राजदुर्गात ससैन्य झुंज देत तिने आपल्या हिंदु स्वातंत्र्याचे रक्षण केले शेवटी जेव्हा अकबराच्या अनेक पटीने मोठ्या असलेल्या सैन्यापुढे आपला निभाव लागणार नाही असे तीस वाटले तेव्हा तिने काय केले ? शरण गेली ? स्त्री म्हणून क्षमेची भिक्षा मागितली ? किंवा अितर काही राजपूत स्त्रियांनी अधूनमधून केले तसे अकबराकडे राखी धाडून मला भगिनी माना आणि जीवदान द्या, अशी हताश नि कीडगी लगट केली ? नव्हे ! नव्हे ! मुसलमानाच्या हाती पडलेल्या हिंदु राजस्त्रियांच्या शीलाची लाडगेलोड करून ते राक्षस कशी निर्लज्ज आणि निर्दय चिरफाड करतात ते शेकडो अुदाहरणावरून ठाअूक असलेल्या त्या वीरांगना दुर्गावती राणीने तसे काहीअेक न करता शेवटच्या पेटलेल्या रणकुंडातच आपल्या अनेक सहकारी स्त्रियांसह देहाचा होम केला ! तरीही राजा वीरनारायण यानेही मुसलमानांशी लढाअी चालूच ठेविली पण शत्रूच्या प्रचंड बलापुढे काही कालानंतर लढणे त्याला अशक्य होअून बसले शेवटी त्याचे राज्य मोगल राज्यास जोडण्यात आले

अकबराने नंतर राजपुतान्यातील लवचीक स्वभावाचे जे जे राजे आढळले आणि मुसलमानांशी पिढ्यानपिढ्या लढण्याचा ज्यांना अुबग आलेला होता अशा काही हिंदु राजांशी अत्यंत स्नेहाची आणि त्यांना मोगल साम्राज्यात गौरवाने वागविले जाअील अशा अभिवचनांची मिठ्ठास बोलणी चालू केली या अकबराच्या धोरणाला अनुकूल असताही हे लवचीक रजपूत राजे चितोडच्या राण्यांचा परंपरागत बाणेदारपणा पाहून पुन्हा पुन्हा आपला मोगल सत्तेशी स्नेहसंबंध जुळविण्यास कचरतात, लाजतात आणि चितोडचे महाराणा तर आपले अस्तित्व मान्य करण्यास कट्टर विरोध करण्याचे सोडीत नाहीत, असे पाहून अकबराने प्रथमत चितोडचाच पिच्छा पुरविण्याचे योजिले पण काही केले तरी सामदामाने चितोड आपले स्वातंत्र्य गमाविण्यास सिद्ध होत नाही हें पाहून सन १५६७ त अकबराने चितोडवर स्वारी करून त्यास वेढा दिला त्या वेळी बाबराशी लढलेल्या विख्यात राणा संगाचा मुलगा अुदयसिंह हा चितोडचा राणा होता, परंतु त्याचे अंगी आपल्या पूर्वजांच्या पराक्रमाचा लेशसुद्धा नसल्याने तो रानावनात पळून गेला पण चितोडची सारी राजसत्ता त्याच्या ज्या अेका नायकिणीच्या हातात अेकत्र झालेली होती, तिने

साऱ्या राजपुतांत पराक्रमाचे स्फुरण संचरविले. चितोडच्या मोठमोठ्या सरदार जयमल्ल, पट्ट आणि अितर राजपूत पुढाऱ्यांनी अुदयसिंह पळून गेला तरी मोगलांशी तुंबळ युद्ध चालूच ठेविले. पुढे जयमल्ल नि पट्ट हे दोघे रणांत मारले गेले. तेव्हा पराभव निश्चित होणार हे जाणून हताश न होता ती राजपुतांची हिंदू वीरजाति अधिकच चिडून अुठली. सर्व सैनिकांनी रणांत प्राणावर अुदार होअून अेकच 'हरहर महादेव' केला ! मुसलमानांच्या मुंडक्यांच्या राशी पडल्या. त्या रणनिकरांत आपले राजपूत योद्धे बहुतेक कापले गेले असे दिसताच चितोडच्या वीरपरंपरेप्रमाणे सर्व राजपूत स्त्रियांनी आधीच रचलेली प्रचंड चिता पेटवून दिली आणि आपल्या स्वधर्माचा जयजयकार करीत जिवावर अुदार होअून मुलालेकरांसुद्धा तटावरून त्या चितेत पटापट अुड्या घेतल्या ! हिंदु वीरांगना भस्म होअून गेल्या, पण दुष्ट म्लेच्छांचा त्यांनी स्वतःस स्पर्श होअू दिला नाही ! हा चितोडचा तिसरा जोहार होय.

पण हिंदुपक्षांत अेवढा हाहाकार अुडालेला पाहूनही आजच्या लचाळ हिंदु अितिहासकारांनाही, जो परम अुदार, हिंदुमुसलमानांच्या अेकीसाठी तळमळणारा हिंदूंना पूर्वी कोणच्याही मुसलमानी राजाने वागविले नसेल अितक्या अुदारतेने वागविणारा, केवळ मुसलमानी 'रामराजा'च असा जो मोगल बादशहा वाटतो तो हिंदूमध्ये हाहाकार अुडवून देणारा अकबर हाच होय !

परंतु चितोडच्या स्त्री पुरुष बालकांच्या ह्या हत्याकांडानेही समाधान न पावलेला अकबर चितोडच्या रक्तबंबाळ नगरांत शिरून जे अुरलेसुरले हिंदु नागरिक आकांत करीत होते त्या सर्व हिंदु पुरुषांची, आणि ध्यानात ठेवा ! – हिंदु स्त्रियांचीही त्याने सरसकट कापाकापी केली. तीस सहस्र राजपूत हिंदु या अेका चितोडच्या युद्धात मृत्युमुखी पडले ! नंतर माणसांप्रमाणेच चितोडचे दगडधोंडे अित्यादि निर्जीव पदार्थही मुसलमानांचे शत्रुच आहेत असे वाटून की काय त्या राक्षसी विध्वंसकाने, बादशहा अकबराने, हिंदूंची देवळे, मंदिरे, राजवाडे, घरदारें अित्यादि अुभे दिसेल ते ते धडाधड पाडवून मातीला मिळवून दिले. चितोडच्या नगरदेवीच्या देवळाचा, मूर्तीचा आणि सर्व परिसराचाही तसाच विनाश करून तेथील नगारे, दिवे, दुंदुभि (नौबती), दागिने, द्वारे अित्यादि सर्व प्रचंड वा मूल्यवान् वा हिंदुप्रिय पदार्थ तिकडे आग्र्यास धाडून देण्यात आले. चितोडच्या हिंदु राजधानीच्या अशा अमानुष नायनाटाने त्याची धर्मोन्मत्त पिपासा थोडीशी शांत झाल्यावर तो मुस्लिम बादशहा अकबर त्या 'सत्कृत्या'ने स्वतःस गाझी म्हणवीत दिल्लीस परत गेला !

आणि अिकडे ह्या आपल्या राजधानीच्या आणि राज्याच्या विध्वंसाचा परिशोध घेता न आल्याने चार वर्षे रानावनांत भटकत राहिलेला राणा अुदयसिंह राज्यभ्रंशाच्या दुःखाने सन १५७२ त मरण पावला !

हिंदुकुलभूषण राणा प्रतापसिंह

अुदयसिंहाचा मुलगा राणा प्रतापसिंह तो लगोलग चितोडच्या अस्तित्वात नसलेल्या काल्पनिक सिंहासनावर बसला ! तथापि झाडून साऱ्या जातिवंत राजपुतांच्या हृदयातील धर्मवीरत्वाचे नि अदम्य पराक्रमाचे सिंहासनच त्याला अर्पिले गेल्यामुळे तो राणा प्रताप अेखाद्या सत्यसत्य राणा प्रतापाप्रमाणेच सिंहासनाधीश्वर शोभू लागला ! तो राणा राजपुतांचा परंपरागत राणेपणाचा बाणा प्राण गेला तरी न सोडणारा असाच निघाला. अनेक यातना सोसून त्याने अकबराशी अपमानास्पद मित्रत्व न करता, त्या अत्यंत प्रबळ मुस्लिम बादशहाचे स्वधर्मस्वातंत्र्यासाठी शत्रुत्व करणेच भूषणास्पद नि हिंदुजीवनाचे नि हिंदुनृपत्वाचे खरे साफल्य आहे असे तो मानता झाला !

त्याने मुसलमानांच्या हाती चितोड नगर पडलेले असल्यामुळे अितर नगरग्रामांतून आपली फिरती राजधानी त्या संकटकालात आपल्या समवेत भटकवीत नेली आणि मुस्लिम सैन्याच्या सत्तेखालून हळूहळू पुष्कळ प्रदेश मुक्त करून स्वतःचे अेक जिवास जीव देणारे सैन्यही अुभारले. त्याच्या ह्या कालातील पराक्रमाचे आणि रणप्रसंगाचे वर्णन रोमहर्षक असताही स्थलाभावी येथे देता येत नाही.

शेवटी त्याचा प्रभाव अितका वाढला की प्रत्यक्ष अकबरालाच आपले बादशाही सैन्य राणा प्रतापचा नायनाट करण्यासाठी धाडावे लागले. त्या वेळी अकबरास शरण गेलेला जयपूरचा राजा मानसिंग नि बाटलेला रजपूत सरदार महाबतखान ह्या सरदारांसह स्वतः राजपुत्र सेलीम हा अकबर बादशहाचे आज्ञेवरून राणा प्रतापावर चालून गेला. ह्याच वेळी ती अत्यंत निकराची गाजलेली हळदीघाटची लढाअी झाली. लढण्याच्या आवेशात राणा प्रतापने आपला घोडा सरळ सेलीमच्या हत्तीवर घातला आणि त्या अितिहासप्रसिद्ध चेतक घोड्यानेही न डगमगता सेलीमच्या हत्तीच्या सोंडेवरच झेप घेअून आपल्या टापा रोविल्या. बिजलीच्या चमकप्रमाणे अेका क्षणात सलीमच्या कंठाच्या अितक्या जवळून राणा प्रतापाचा तेजस्वी खड्ग चमकून गेला — अितका जवळून की सेलीमला अधेरीच यावी आणि त्याने मागे घ्यावे. आपल्या वारातून शत्रु निसटला असे पाहताच क्षणार्धात राणा प्रताप घोडा परत घेअून पुन्हा रणांगणात घुसून दिसेनासा झाला.

राणा प्रतापसिंह या अनिर्णीत लढाअीतून जो निसटला तो त्याच्या समवेत त्याच्या अितक्याच निकराने आणि त्याच्याच ह्या पराक्रमाने अुद्युक्त झालेल्या चितोड राज्यातील सहस्रावधि रजपूत वीरांच्या समूहासह साऱ्या मेवाडभर मुसलमानांचा नायनाट करीत वृकयुद्धाचा (गनिमी काव्याचा) धुमाकूळ घालीत चालला. अेक चितोड नगर तेवढे सोडून त्याने मेवाडचे सारे राज्य स्वतंत्र केले. शेवटी राणा प्रतापने आपली फिरती राजधानी अुदेपूर येथे स्थिरस्थावर केली, ती

मात्र शेवटपर्यंत अकबराच्या हाती पडली नाही अकबराने राणा प्रतापशी मैत्री करण्याचेही अनेक धूर्त प्रयत्न केले, पण राणा प्रताप काही कल्याने त्याना बळी पडला नाही त्याच्या राजवटीत अितके अद्भुत, रोमहर्षक स्वदेशाभिमान नि स्वधर्माभिमान यानी रसरसलेल्या आणि सामान्य मेवाडी राजपूत नागरिकापासून तो त्या मेवाडच्या अलौकिक महाराण्यापर्यंतच्या कृत्यापर्यंतचे प्रसंग घडलेले आहेत की ते आमच्या हिंदु तरुणानी रामायणातील किंवा महाभारतातील वीरोत्तमाच्या आख्यानाप्रमाणेच धर्मबुद्धीने पाठांतर केले पाहिजेत. मुदैवाने राजपूत वीरभाटाचे असे रसरसलेले रासो अगदी भूषण कवीच्या काळापर्यंतचे अद्यापि अुपलब्ध आहेत त्याना माध्यमिक शाळातून तरी अपरिहार्य वाचनीय पुस्तके म्हणून नेमले गेले पाहिजे अशा या आमच्या 'समीक्षणात्मक' ग्रंथात त्याचे अुतारे देण्यालासुद्धा स्थल नाही --आणि आता माझ्या या मरत्या नि मावळत्या जीवनात वेळही अुरला नाही हा थोर हिंदुकुलभूषण राणा प्रतापसिंह लवकरच सन १५८७ त मरण पावला.

(३) पंजाबात अेका नवीन हिंदुशक्तीचा — शीख संप्रदायाचा अुदय

पंजाबमधल्या श्री गुरुनानक ह्या नावाच्या अेका साधु पुरुषाने पंधराव्या शतकाच्या शेवटी शेवटी अेक धर्मपंथ स्थापला त्याचे जेवढे अनुयायी होते, शिष्य होते, त्याचा लवकरच अेक संघ बनला ते स्वत ला श्रीगुरु नानकाचे शिष्य म्हणून 'शीख' असे म्हणवून घेत श्रीगुरु नानक हा स्वत गृहस्थाश्रमीच असून अीश्वराची आराधना आणि जनसेवा ही भक्तिमार्गानेच सुसाध्य असत, असे तो सांगे मनुष्यमात्र हा भक्तिमार्गाचा अधिकारी आहे, त्या काळी पंजाबात काय किंवा भरतखंडभर काय, मुसल्मानानी हिंदु धर्माचा अेकच अुच्छेद मांडलेला होता आणि स्वतंत्र मुसलमानी साम्राज्य स्थापण्यासाठी लढाया नि युद्धे याचा मुसलमानानी धुमाकूळ मांडला होता त्याना भरतखंडभर हिंदुराज्यकर्त्यांनी आणि जनतेने समरांगणात नेटाचा प्रतिकारही चालविला होता अल्लाअुद्दिनासारख्याच्या हाअू घातक्या साम्राज्याचे तुकडे तुकडे अुडवून हिंदूनी विजयनगरसारखे स्वतंत्र नि प्रबळ हिंदुराज्यही पुन्हा स्थापन केले होते, हे सर्व पूर्वी कथन केलेलेच आहे राजपुतान्यात, गोंडवनात हिंदुराजाच्या पराक्रमी सैन्यानी मुसलमानाची वारंवार धुळधाण अुडवून दिली होती

श्री गुरुनानक --पंजाबात मात्र मुसल्मानाच्या राजसत्तेला प्रबळ आव्हान देणारा हिंदु असा कोणी अुरला नव्हता. अशा परिस्थितीत श्री गुरुनानक पंजाबात अुपदेश देअू लागला की हिंदु आणि मुसल्मान हे दोघेही अीश्वराच्या दृष्टीने सारखेच आहेत, दोघेही माझ्या या भक्तिमार्गाने गेले असता मोक्ष पावू शकतात. दोघेही भाअू भाअूच आहेत माझ्या पंथात हिंदु आणि मुसल्मान असा भेद मी

मानीत नाही, असे जरी श्री गुरु नानक जीव तोडतोडून मागत होता, तरी त्याच्या शिष्यवर्गात सहस्रातून अेखाददुसराच मुसलमान शिष्य आढळून येअी. अितर सर्व हिंदूच हिंदु त्याच्या पंथात होते. स्वतः श्री गुरु नानक हा जातीने वैश्य, (बनिया) होता. श्री गुरु नानक सन १५३८ मध्ये मरण पावला. त्याला जरी स्वतःचे पुत्र होते तरी ते त्याच्या मताला अनुकूल नव्हते. त्याने (गुरु नानकाने) आपला शिष्य अंगद याचीच आपल्या मागून आपल्या पंथाच्या गुरुपदावर स्थापना केली. तथापि त्याच्या मरणापर्यंत श्री गुरुनानकाच्या पंथास अेक भक्तिपंथ, भजनी संप्रदाय अेवढेच प्रमुख स्वरूप होते आणि त्याचा संख्याही राजकारणाच्या दृष्टीने अगदी अुपेक्षणीय होती. तथापि त्याच्या काही वचनांतून हिंदु लोकांच्या त्या वेळच्या दुःस्थितीविषयी शोकमग्न अुद्‌गार निघालेले आहेत. अुदाहरणार्थ,

क्षत्रियाही धरम छोडिया म्लेच्छ भाखा गही ।
सृष्टी सब अिकवर्ण हुअी, धर्मकी गति रही ।
नीलवर्णके कपडे पहिन, तुरक पठाणी अमल भया ।।

अशी अनेक चरणे त्याच्या नावावर त्याची म्हणून लोकांत रूढ आहेत. अितर हिंदु मताप्रमाणेच गुरु नानकानेही समाजातील अनेक भाबड्या नि वेडगळ चालीरीतींचा निषेध केलेला आहे.

गुरु अंगदानंतर तिसरा गुरु अमरदास नि सन १५७४ त चौथा गुरु रामदास हे झाले. त्याची नि अकबर बादशहाची भेट झाली असे म्हणतात. बादशहाने गुरु रामदास यांना अेक विस्तीर्ण भूमि 'अिनाम' म्हणून दिली. त्याच भूमीवर गुरु रामदासने अेक सुंदर सरोवर आणि त्याचे काठी अेक मंदिर बांधले. तेच आजचे 'अमृतसर' होय! गुरु रामदास सन १५८१ त वारला. पाचवा गुरु अर्जुनमल्ल हा झाला. त्याच्याच राजवटीत शिखांची वाढ झपाट्याने होअू लागली. कारण त्यांना अमृतसर येथे अेक सार्वजनिक केंद्र मिळाले होते. त्यातही गुरु अर्जुनाने आपल्या ह्या वाढत्या पंथाला अेक पंथाचा मुख्य ग्रंथ असावा अेवढ्यासाठी श्री गुरु नानकाची शक्य ती वचने अेकत्र करून आणि त्यासह तत्कालीन अितरही काही संतांची वचने गोवून सर्व शीखांना प्रमाण व्हावा असा अेक ग्रंथ निर्माण केला. आणि त्यासच 'गुरुग्रंथ' किंवा आदिग्रंथ ही पदवी दिली. ह्या ग्रंथात कबीराची वचने आहेत, महाराष्ट्रातील संत नामदेव तीर्थयात्रेस पंजाबात गेले असता त्याच्या भक्तिमार्गाचा आणि अभंगांचा तिकडे पुष्कळ प्रचार झाला होता. श्री गुरु नानकाची शिकवण नि संत नामदेवाची शिकवण ही समानच आहे. आणि पाहून संत नामदेवाचीही काही मराठी कविता गुरुग्रंथात गायिलेली आहे. हा ग्रंथ प्राकृतात आहे. ह्याच प्राकृतास सध्या पंजाबी म्हणतात. त्या काळी केवळ शास्त्रीय विषय लिहिण्यासाठीच जिचा विद्वान वर्ग बहुधा उपयोग करीत नि त्यामुळे जिला 'शास्त्री लिपी'

असेच म्हणत, त्या देवनागरीत मुळातच तो ग्रंथ लिहिलेला नव्हता आपल्या अिकडे ज्याप्रमाणे अगदी कालपरवापर्यंत मोडी लिपी वापरीत त्याप्रमाणे, पंजाबात त्या पत्रव्यवहारादिक सामान्यजनांच्या व्यवहारात जी लिपी वापरली जाअी त्या प्राकृत लिपीतच तो ग्रंथ लिहिला गेला तिला साधारण लोकांत लुंडोमुंडी असे म्हणत परंतु गुरुग्रंथ त्या लिपीत लिहिला गेल्यानंतर शीख लोकांनी गुरूंनी स्वीकारलेली लिपी म्हणून तिचा विशेष गौरव व्हावा यास्तव 'गुरुमुखी' असे त्या लिपीला म्हणण्यास आरंभ केला

जहांगीर बादशहा झाल्यानंतर त्याचा वडील मुलगा खुश्रू ह्याने बादशहाविरुद्ध बंड केले खुश्रू पंजाबात पळून गेला. त्या वेळेस शीख गुरु अर्जुनदेवाने त्यास आपल्याकडे अुनरू दिले त्यामुळे चवताळून जहांगीर बादशहाने अर्जुनदेवास पकडून त्याचा वध केला शिखांच्या अितिहासात मुसलमानांशी लढताना स्वधर्मासाठी आपल्या प्राणाचे बलिदान करणारा गुरु अर्जुन हाच पहिला वीर गुरु होय ! याच गुरु अर्जुनदेवाच्या काळी शीख लोकांत अेक स्वतंत्र संघटना बांधण्याची ओर्पा अुत्पन्न होअून प्रत्येक शीख पंथीयाने अेक ठराविक धार्मिक कर गुरूस दिलाच पाहिजे अशी पद्धति चालू केली गेली आणि पंथात सैनिक शक्तिही वाढावी म्हणून सैनिक आघाडीही अुघडण्यात आली

त्या गुरूच्या वधामुळे शिखांत मुसलमानांविरुद्ध द्वेषाची लाट गुप्तपणे वाढत चालली त्यांच्या अनुयायांत विशेषत लढवय्या हिंदु जाट जातीच्या शेतकरी लोकांचाच त्या काळी आणि शेवटपर्यंतही भरणा झालेला होता हे हिंदु जाट त्या पंथात सामावलेले आणि सबळ असल्याने त्या पंथाविषयी पंजाबच्या सर्वच हिंदु लोकांत ममतेची आणि अेकात्मतेची भावना होती शिखांत जसजसा मोगलांच्या धार्मिक छळापायी हिंदु म्हणून, हिंदु धर्माचे संरक्षक म्हणून, शीख पंथाचे कट्टर अनुयायी म्हणून सैनिक प्रवृत्तीचा नि संघटनेचा प्रसार होत गेला, तसतसा त्यांच्या पंथाला अेक अुपद्रवी हिंदु सैनिक केंद्र या दृष्टीने मोगल सरकार कटाक्षाने पाहू लागले

अर्जुनाचा पुत्र गुरु हरगोविंद याने लवकरच बादशहास कर देण्याचे नाकारले तेव्हा त्याला धरून बादशहाने बारा वर्षेपर्यंत कारागृहात कोंडून टाकले पुढे सुटका होताच त्याने त्या वेळचा मोगल बादशहा जो शहाजहान त्याचे विरुद्ध अुघड बंड केले तरीही त्याकडे मोठेसे महत्त्वाचे विरोधी केंद्र म्हणून न बघता अेक लहानसे बादशाही सैन्य शहाजहानने धाडले परंतु संग्राम ययें अकस्मात् शीख अितक्या द्वेषाने लढले की त्या मुस्लिम सैन्यपथकाचा पराभव झाला त्यामुळे पंजाबातील हिंदूंना जरी आश्चर्य आणि आनंद वाटला तरी बादशहाने काही तिकडे विशेष लक्ष दिले नाही गुरु हरगोविंद सन १६४५ त मरण पावला त्याच्यानंतर हरराय, हरकिशन नि तेज बहादुर असे गुरु झाले पण ह्या गुरुपीठाला खर तेज आणि

नैतिक सामर्थ्य असे वस्तुत गुरु तेज बहादुराच्या धर्मकार्यी केलेल्या देदीप्यमान बलिदानानेच बढले गुरु तजबहादुर हा आनंदपूर येथे वास्तव्य करी हिंदूना बळाने मुसलमान केले जाण्याचा अत्याचार पंजाबात ठिकठिकाणी वारवार घडत असे. अशा वेळी गुरु तजबहादुराने आणि त्याच्या शीख सैनिकानी मुसलमानाचा प्रतिकारही अनेकदा केलेला होता अितक्यात नरराक्षस औरंगजेबाने सर्व हिंदु जगतासच मुळापासून अुपटून काढण्याचा अघोर निश्चय केला सान्या भरतखंडभर त्याच्या त्या दुष्कार्याचा हिंदु जगतानेही घोर विरोध माडला ताच काश्मिर येथील समग्र ब्राह्मणवर्गावर औरंगजेबाने धर्मांतराच्या तलवारीची धार धरून आज्ञा सोडली की काश्मिरच्या श्रेष्ठ समजल्या जाणाऱ्या सव ब्राह्मणानी अेक तर मुसलमान व्हावे, नाही तर काफरावर औरंगजेबाने लादलेला असह्य कर त्याना द्यावा लागेल तेव्हा तिकडे हाहाकार अुडाला. अशा प्रसगी 'गुरु तेजबहादुराने अेखाद्या धर्ममेरुसारखे हिंदूना सागितले, 'देअू नका!' स्वधर्मासाठी प्राण सोडा, पण स्वधर्मास सोडू नका!' हिंदु लोकानी अशी बाणेदार अुत्तरे देण्यास प्रारभ करताच औरंगजेब चिडून गेला आणि त्याने श्री गुरु तेजबहादुराला पकडून आणून शिक्षा सागितली की 'तू अेक तर मुसलमान हो नाही तर मृत्युदडास सिद्ध हो!' तेव्हा धर्मवीर गुरु तेजबहादुराने 'हिंदुधर्माचा त्याग मी केव्हाही करणार नाही, तुला वाटेल ते कर, जा,' असे बाणेदार अुत्तर दिले तेव्हा अधिकच क्रुद्ध होअून औरंगजेबाने शीखगुरु तेजबहादुराचा तत्काल शिरच्छेद केला ती गोष्ट सन १६७५ त घडली ह्याच बलिदानप्रसगी गुरु तेजबहादुरासमवेत त्याचे कित्येक हिंदु शिष्यही धरले गेले होते, त्या सर्वानीही मुसलमानी धर्म स्वीकारण्याचे नाकरल्यामुळे त्याचेही भयकर हाल करून कित्येकाचा शिरच्छेद करण्यात आला, तर काही ठळक हिंदु वीरात्म्याना करवतीने त्याची मस्तके दुभग करून ठार मारण्यात आले ह्या हिंदु हुतात्म्यातच श्री भाअी मतिदास हेही मारले गेले, ह्या मतिदासाच्या कुलास भाअी ही प्रेमळ पदवी शीख गुरूकडून अर्पिलेली होती. ह्या हुतात्मा भाअी मतिदासाच्या कुलात आपले पजाबमधले अर्वाचीन हिंदुराष्ट्रभक्त भाअी परमानद हे जन्मलेले होते ह्याच वीर गुरूचा पुत्र म्हणजे पुण्यप्रताप हिंदुराष्ट्रवीर श्री गुरु गोविंदसिंह हा होय!

हिंदुराष्ट्रवीर श्री गुरु गोविंदसिंह.—शीख सप्रदायास अक्षरशः खड्गाचे पाणी चढवून त्याचा अेक पोलादी लढाअू नि दुर्भेद्य हिंदु दुर्ग करण्याचे महत्कार्य जे केले आणि त्यायोगे शीखाच्या पजाबातील महाराजा रणजितसिंगाच्या काळची प्रबळ नि स्वतंत्र अशी हिंदुराज्यसत्ता नि धर्मसत्ता स्थापण्याच्या हिंदुराष्ट्रकार्याची मूळ प्रेरणा जर कोणी अितक्या बलवत्तरपणे दिली असेल तर ती श्री गुरु गोविंदसिंह ह्यानेच होय! हे सत्य विवादविणाऱ्या श्री गुरु गोविंदसिंहाच्या—ज्याला शीखच नव्हेत तर सारे पजाबीय हिंदु त्या काळी सुद्धा प्रमाने दशम बादशहा म्हणत, कारण तो गुरु नानकापासून दहावा गुरु होता—जीवनातील अनेक पराक्रमी आणि

रोमांचकारी घटनांपैकी 'स्थलाभावी अेकच घटना जरी येथे सांगितली तरी पुरे आहे.

गुरु नानकानंतर प्रत्येक मोठ्या धार्मिक संप्रदायाच्या प्रकरणी जे घडते तसे घडून गुरु नानकाच्या शिष्यामध्ये अनेक पंथोपपंथ पडले. पण ते सर्व शिष्य हिंदु समाजाचे जीवनच जगत होते. लग्ने, कार्ये अित्यादि सर्व सामाजिक व्यवहारात ते हिंदु समाजापासून कोणत्याही प्रकारे विलगलेले नव्हते. हिंदु समाजातील प्रत्येक संप्रदायाप्रमाणे त्याची म्हणून काही धार्मिक मते असत. गुरु ग्रंथात नामदेव कबीरसुद्धा अनेक हिंदु संताच्या वाणी (वचने) स्वतः नानकाच्या वाणी-समवेत अेकत्रच दिलेल्या आहेत; आणि गुरु नानकापासून तो त्याचा आद्य ग्रंथ वाचताना शिखांच्या धर्मपीठातून त्या सर्व वाणींना सारखेच पवित्र समजून अद्याप-पर्यंत तसाच वाचला जातो. गुरु नानकाच्या अेका पुत्रानेच अेक पंथ काढलेला होता. असे अुपपंथ निघता निघता जेव्हा शिखांवर हिंदु धर्माच्या रक्षणासाठी म्हणजेच शीख धर्माच्या रक्षणासाठी मोंगलांशी लढताना वर सांगितल्याप्रमाणे शिखांचेच अेक शस्त्रसज्ज दल अुभारावे लागले तेव्हा काही काळाने गुरु गोविंदाच्या मनात स्वराज्य स्थापण्याची महत्त्वाकांक्षा जागृत होताच त्याला अेक 'गुरूच्या' जिवास जीव देणारे, सशस्त्र युद्धालाच वाहून घेणारे आणि अन्यत संघटित असे अेक शिखांतूनच निवडलेले स्थायी सैन्य स्थापावे, असे वाटू लागले.

तेव्हा गुरु गोविंदसिंहाने सर्वसामान्य शिखांची अेक मोठी महासभा बोला-विली. अशा प्रसंगाविषयीची त्या प्रसंगाच्या आगेमागे शिखांनी लिहिलेल्या पद्य-मय ग्रंथातून हिंदूंच्या पुराणातील रसभरित वर्णनाच्या पद्धतीवर वर्णने केलेली आहेत. पण त्यातील अितिहासास धरून असलेला तेवढाच सारांश येथे देतो.

शिखांची महासभा भरविल्यानंतर गुरु गोविंदाने विचारले की, स्वधर्मासाठी प्राणत्याग करण्यास केव्हाही सिद्ध असणाऱ्या आणि सैन्यातच आपले जीवन 'व्यवसाय म्हणून सुद्धा घालविण्यास सिद्ध असणाऱ्या शिखांचे अेक स्थायी सैन्य मला अुभारावयाचे आहे.' तरी या कडक व्रतास अंगीकारणाऱ्या शिखांनी मला आपली नावे कळवावीत. पुढे तशा शिखांतून गुरूंनी स्वतः प्रथमत पाच शिखांची निवड केली. त्यापैकी प्रत्येक शिखाची प्रवृत्ति पोलादाप्रमाणे तेजस्वी नि धार-दार असली पाहिजे. हे तत्त्व त्याच्यात बिंबविण्याकरिता त्या निवडक पाचांचा पहिला संकल्प जो करण्यात आला तो म्हणजे अेका धारदार पोलादी खड्यास (लहान खड्गास) पाण्यामध्ये काही मंत्र म्हणत ढवळून ते मंत्रित पोलादी पाणी त्या शिखाच्या डोक्यावर शिंपडले जासी. नंतर आपल्या कटीला त्याने सदोदित कृपाण बांधलेच पाहिजे हा दुसरा नियम त्याला पाळावा लागे. त्याने आपल्या शरीरावरचे केस केव्हाही कापता कामा नयेत; त्याचप्रमाणे त्याने

सदोदित लंगोटबद (कच्छधारी) असले पाहिजे आणि हातात त्याने घेतलेल्या लढाऊ व्रताचे प्रतीक म्हणून अेकेक पोलादी कडे आणि केसात अेक कगाही (फणी) धारण केला पाहिजे. केश, कंगा, कच्छ, कडे आणि कृपाण हीच अशा प्रत्येक व्रतस्थ लढाऊ शिखाला धारण करावी लागणारी पाच चिन्हें होत याणाच पाच ककार म्हणतात शीख समुदायातून ह्या विशिष्ट वीरदलात ज्या वरील प्रकारच्या व्रतस्थ शिखाना गुरूंनी त्या वेळपासून स्वत निवडून घेतले त्याच शीख दलास 'खालसा' हें पुढे भारतभर प्रसिद्धीस आलेले नामकरण प्राप्त झाले. खालसा हा शब्द अुर्दू आहे त्याचा मूळ अर्थच 'निवडलेले' असा आहे

ह्या खालसा सैनिकाची वाढ अिष्टाकापर्यंत होताच गुरुगोविंदाने पंजाबात लहान लहान हिंदु मुसलमान संस्थानिकाना नि प्रदेशाना जिकून किंवा लुटून घेण्याचा अुपक्रम चालविला अर्थातच जो त्या वेळचा मोगल बादशाह आणि गुरु गोविंदाच्या पित्याला, श्री गुरु तेजबहादुराना हिंदु धर्म न सोडण्यासाठी ठार मारणारा दुष्ट शत्रु औरंगजेब त्याने गुरु गोविंदालाही पकडून आणण्यासाठी मोगल सैन्य पंजाबात धाडले त्याच्याशी ज्या चकमकी 'खालसा' सैन्याच्या झाल्या त्यामुळे गुरूने स्वत सच आनंदपुरच्या गडात कोंडून घेतले मोगलानी तत्काल गुरूला वेढा घातला गुरूसमवेत जे खालसा सैन्य गडातून लढत होते त्यातच गुरूचे दोघे अठरा वर्षांच्या वरील व दोन आतील वीरपुत्र होते आपल्या सैन्यास अुत्तेजण्यासाठी नि पुत्राचीही परीक्षा पाहण्यासाठी त्या पराक्रमी गुरूने अेके दिवशी आपल्या त्या दोन पुत्रास ससैन्य गडाबाहेर पडून मोगलाशी लढण्यास धाडले त्या असम लढाअीत त्याचे दोन्ही पुत्र मारले जात असता या अलौकिक वीर पित्याने 'वाह! वाह!' म्हणून सारखा जयध्वनि चालू ठेवला होता रात्र होताच लढाअी नित्याप्रमाणे थांबली आणि ते आलेले खालसा सैन्य चोरून मारून गडात पुन्हा घुसले पण त्या खालसा (निवडक) सैन्यातील अनेकाचा धीर मात्र बाहेर रणागणावरच सुटलेला होता ते पाहून गुरूने सर्वांना स्पष्टपणे सांगितले की, ज्याना आपला जीव वाचविण्यासाठी मला सोडून खालसातून बाहेर पडायचे असेल त्यानी तत्काल तसे करावे मी मात्र क्वचित् या गडाबाहेर पडून लढाअी अशीच चालविणार आहे तेव्हा त्या अगदी 'निवडलेल्या' तीलही (खालसातीलही) अनेक शीख गुरुसेवेची त्यागपत्रे देअून गुरु गोविंदाला सोडून रातोरात गडाबाहेर निघून गेले लवकरच रात्री काळोखात गुरु गोविंदसिंह त्याच्या अुरलेल्या दहा-बारा वर्षांच्या आतील दोन मुलासह सपत्नीक त्याच्या समवेत राहिलेल्या प्रामाणिक खालसा वीरानाही निरोप देअून, मुसलमानी वेढ्यातून किल्ल्याबाहेर निसटला.

गडातून त्या दुर्दैवी रात्रीच्या गाढ अंधारात आपल्या त्या दोन लहान मुलासह श्रीगुरु गोविंदसिंह सपत्नीक जंगलात भटकत चालले असता शेवटी त्याचो नि

त्याच्या त्या दोन मुलांची ताटातूट होऊन ती लेकरे मुसलमानांच्या हाती पडली. त्या दुष्टांनी त्या दहाबारा वर्षांच्या आतील लेकरांनाही 'तुम्ही अेकतर हिंदु धर्म सोडून मुसलमान व्हा, नाही तर आम्ही तुम्हाला भयंकर हाल करून मारून टाकू' अशी धमकावणी दिली. तेव्हा सिंहाच्या छाव्याप्रमाणे निर्भयपणे गर्जत त्यांनी हिंदुधर्माचा त्याग करण्याचे अमान्य करून 'आम्ही स्वधर्मार्थ मरण्यास सिद्ध आहोत' असे अुत्तर दिले. संक्रुद्ध मुसलमानी अधिकाऱ्यांनी शिक्षा दिली की या काफराच्या मुलांना भिंतीत चिणून 'ठार मारा' अर्थात् त्या दोघां ताठ अुभे राहिलेल्या वीर कुमारांच्या भोवती विटांवर विटा रचून गळ्यापर्यंत चुनेरी पक्की भिंत अुभारण्यात आली आणि गळा दाबून प्राण घेणाऱ्या शेवटच्या शिळा ठेवण्याच्या आधी पुन्हा अेकदा विचारण्यात आले, 'अे काफर, हिंदुधर्म छोडते हो या नहीं ?' 'नहीं, नहीं कदापि नहीं' दाबलेल्या आवाजात जितके अुच्च गर्जता येअील तितक्या अुच्च स्वरात ते दोन छावे हिंदुधर्माचे जयजयकार करीत असतानाच चुन्यामध्ये त्यांच्या मुखमस्तकांना गाडून टाकणाऱ्या शेवटच्या विटा मुस्लिम दैत्यांनी रचून टाकल्या.

हिंदु अितिहासातील हिंदुधर्मार्थ केलेल्या बलिदानाचे जे अमर भूषणास्पद प्रसंग आहेत त्यातच गणना करण्यासारखा हाही प्रसंग आहे ! शिखांच्या हृत्पटलावर तो प्रसंग जसा ज्या भाषेत रक्ताच्या रंगाने चित्रिला गेला आहे, असे त्यांनी लिहिलेल्या अितिहासात नि काव्यात आढळते. त्याचेच वर दिलेले संक्षिप्त वर्णन ही अेक पुसट छाया आहे. अितिहास या दृष्टीने ती क्रूर घटना सत्य आहे. पण ती वरील काव्याच्या रंगातच वर्णिलेली काय ती आढळते.

कुमार हकीकतराय —याच काळात कुमार हकीकतराय नावाच्या अेका हिंदु मुलाने शाळेतील पाटीपूजेच्या दिवशी देवीचे अेक चित्र पाटीवर काढले होते. ते पाहताच त्या घोर अपराधासाठी (!) मुस्लिम अधिकाऱ्यांनी त्या लहान मुलास मुसलमान होण्याची शिक्षा दिली. त्याने ती नाकारताच त्याला ठार मारण्याचा धाक दाखविण्यात आला. तोही त्याने धाब्यावर बसविल्यामुळे आणि आपला हिंदुधर्म सोडण्याचे नाकारल्यामुळे त्यास ठार मारण्यात आले. त्या वीर हिंदु-कुमाराची स्मृति हिंदुलोकात पंजाबभर आजही प्रतिवर्षी अेखाद्या धार्मिक सणा-सारखी पाळली जाते.

गुरु गोविंदाचा अंत —गुरु गोविंद सिंहाच्या मुलांना वर अुल्लेख केल्या-प्रमाणे ठार मारल्यानंतर पंजाबच्या रानावनात भटकत असता गुरु गोविंदाने औरंगजेबास अेक त्याची काहीशी मनधरणी करणारे पत्र लिहिले. राजकारणात हे डावपेच चालायचेच. बादशहानेही त्याचे अुत्तर दिले, शेवटी काही तडजोड होऊन गुरु गोविंदसिंहाने पंजाब सोडून बाहेर जावे असे काहीसे ठरले. तेव्हा गुरु गोविंदसिंह हिंडत हिंडत महाराष्ट्रात नांदेड येथे जाअून राहिले. तेथे त्यांचेच

धर्मचारी असणाऱ्या दोघा पठाण युवकांनी कट करुन ते निजले असता त्याच्यावर खड्ग चालविला त्या झटापटीत जे प्राणघातक घाव गुरु गोविंदाला लागले त्यातच त्याचा अंत झाला

गुरु गोविंदसिंह ह्याचे लहानपण पंजाबात गेले नसून त्याच्या सुरक्षिततेसाठी बिहारात पाटणा येथे व्यतीत झाले होते त्यामुळे त्यांना तिकडील हिंदी भाषेचा ळळा लागलेला होता, नि तीत त्यांनी पुढे विद्वत्ताही संपादन केली होती त्यांनी त्याचे लिहिलेले ' विचित्र नाटक ' या नावाचे आत्मवृत्त हा महत्त्वाचा ग्रंथ त्या हिंदीतच लिहिलेला आहे, गुरुमुखी म्हणजे पंजाबी भाषेत नव्हे. त्यांनी चंडिकेवरही अनेक वीररसपूर्ण कविता लिहिलेली आहे प्रत्यक्ष ' खड्गाला ' तर त्यांनी चंडिकेचे प्रतीक म्हणून गौरवून त्यावर अेक लहानसे स्तोत्र रचले आहे त्याचे आमच्या अितर ग्रंथातूनहि आम्ही वीररसप्लुत काही अुतारे ' जय तेगम ' (जय खड्गम्) या मथळ्याखाली दिलेलेही आहेत या दशम गुरूची म्हणजे वीर गुरु गोविंद सिंहाची वाणी हिंदीमध्ये असल्यामुळे आणि त्यांनी खालसा पंथाला दिलेली दीक्षाही नानक परंपरागत शीख सनातन्यांना तितकीशी रुचत नसल्यामुळे सर्व शीखांना मिळून मागे जो अुल्लेखिलेला आदि ग्रंथ आहे त्यात अितर नव्ू गुरूंची वाणी अेकत्र केलेली असताही या दशम गुरु गोविंदसिंहाचे तेवढे ग्रंथ समाविष्ट केलेले नाहीत या अंतर्गत कलहामुळेच खालसा पंथाने 'दशम ग्रंथ ' म्हणून गुरु गोविंदाची वाणी तेवढी अेकत्र केलेली आहे.

दुसरी अेक महत्त्वाची गोष्ट तेवढी हिंदुत्व दृष्टीने येथे सांगितली पाहिजे की खालसा पंथाच्या अुत्पत्तीमुळे शिखात सहजधारी नि केशधारी असे दोन पंथ प्रचलित झालेले आहेत सहजधारी हे केवळ नानकपंथी आचार पाळतात ते केस ठेवीत नाहीत अितर ' ककके 'ही पाळतातच असे नाही सहस्रावधि हिंदु लोक, जे शीख आचारही पाळनात ते, याच सहजधारी पंथात मोडतात परंतु हे ध्यानात ठेविले पाहिजे की शीखांना वीरवृत्तीचे पोलादी रसायन पाजून जर कोणी त्यांना जिवंत, लढाअू नि पंजाबातील प्रबळ मुस्लिमसत्तेचेही शस्त्रबळाने पूर्ण अुच्चाटन करणारे हिंदु अुपराष्ट्र घडविले असेल तर ते श्रीगुरु गोविंदसिंहानेच होय !

श्री वीर बंदा वैरागी – हिंदुराष्ट्राच्या अितिहासात अमर झालेल्या वीरात्म्यांत आणि हुतात्म्यांत ज्यांचे नाव केव्हाही गाळता कामा नये तो पंजाबात अत्याचारी मुसलमानांवर हिंदूंचा सूड घेणारा पहिला प्रत्याचारी आणि नुसता पराक्रमीच नव्हे तर प्रत्याक्रमी असा हिंदु पुरुष म्हटला म्हणजे वीर बंदा वैरागी हा होय ! श्री गुरु गोविंदसिंह पंजाब सोडून गेल्यानंतर महाराष्ट्रात नांदेड येथे जेव्हा स्थायिक झाला तेव्हा तिकडे प्रख्यात असलेला जो अेक वैष्णव साधु बाबा बंदा वैरागी त्याची नि गुरु गोविंदाची अेकदा भेट झाली पुढे हळू हळू गुरूने

पंजाबमध्ये हिंदूंच्या ओढवलेल्या दुर्दशेचे, मुसल्मानांनी बलात्काराने चालविलेल्या हिंदूंच्या मुस्लिमीकरणाचे, गुरु गोविंदसिंहाच्या स्वतःच्या कुलावर कोसळलेल्या अनर्थाचे आणि त्यांनी स्वतः केलेल्या युद्धाचे मर्मभेदी वृत्त वैरागी बंदाला विव-रून सांगितले. आपल्या चार पुत्रांचा जो सूड घेईल असा हिंदु पंजाबात कोणीच उरला नाही, ही गुरु गोविंदसिंहाची दुःखद गाथा ऐकून वैरागी बंदाचे रक्त तापून गेले. त्याने आपले पूर्वाश्रमीचे धनुष्यबाण हाती घेतले. गुरु गोविंदसिंहानं आपल्या सर्व शिष्यांना चिठ्ठी दिली की बंदाचे सर्वतोपरी साहाय्य करा. ती चिठ्ठी घेऊन हिंदूंवर केलेल्या अत्याचाराचा, मुसलमानांवरही तसेच प्रत्याचार करून, सूड घेण्याचा व्रतनिश्चय केलेला हा हिंदु वीर पंजाबकडे गेला.

पण काय करावे! स्थलाभावासाठी आणि आता अधिक लिखाण लिहिणे आम्हांला कोणत्याही प्रकरणी अशक्य झाल्यामुळे जे काही लिहिले आहे त्याच्या समारोपापुरतेच लिहून आता हा ग्रंथ संपविणे भाग आहे. नाही तर बाबा बंदाने मुसलमानांची पंजाबात उडविलेली ससेहोलपट, त्याने केलेले शिरच्छेद, मुसलमानांनी हिंदु स्त्रियांच्या केलेल्या विटंबनेचा घेतलेला जशास तसा सूड, ज्या सरहिंदला गुरु गोविंद सिंहाचे लहान दोन पुत्र मुसलमानांनी भिंतीत चिणून मारले, त्या सरहिंद नग-राला जिंकून घेऊन त्यातील मुसलमानी वस्ती जाळून टाकून मुसलमानी सरदारांच्या बायकामुलांसुद्धा भर उन्हात अनवाणी काढविलेल्या धिंडी, आणि मुसल्मानांनी स्वधर्म न सोडण्यासाठी हिंदूंचे केले होते तसेतसेच मुसलमानांचेही केलेले असह्य छळ, ह्याचे आणि साऱ्या पंजाबात हिंदु राजसत्तेची त्याने पिटलेली यशस्वी ग्वाही याचे संक्षिप्त वर्णन तरी आम्ही केले असते. ह्या ग्रंथाच्या पूर्वार्धातील प्रकरण सहामध्ये हिंदूंनीही तुरळक प्रसंगी मुसलमानांवर धार्मिक स्वरूपाच्या केलेल्या प्रत्याचारांनी मुसलमान समाजाचाही भयाने कसा थरकाप उडे, ते दाखविलेच आहे. बाबा बंदानेही पंजाबात तशाच प्रत्याचारांनी मुसल्मानांचा थरकाप उडविला. शेवटी दिल्लीच्या बादशहाने पंजाबवर मोठे सैन्य धाडले. वृकयुद्धाच्या (गनिमी काव्याच्या) पद्धतीने वीर बंदाच्या सैन्यपथकांनी त्या मुसलमानी सैन्याचा अनेक ठिकाणी पराजय केला. पण त्या धुमाकुळीत वीर बंदा वैरागी स्वतःला हिंदूंचा सेनापति असे जे म्हणवी त्याचे 'खालसा' पंथातील शीख लढवय्यांना मोठे वैषम्य वाटू लागले. ते वाढता वाढता वीर बंदाने एकत्रित केलेल्या हिंदूंच्या सैन्यात फाटाफूट होऊन खालसा पंथाचे शीख त्या प्रतापी सेनानीला, वीर बंदा वैराग्याला सोडून गेले. पण त्या एकट्या खालसा पंथात काही मुसलमानांना जिंकण्याची धमक नव्हती. त्यामुळे मोगलांच्या सैन्याचे बळ वाढून एका निकराच्या लढाईत तो पराक्रमी सेनानी वीर बंदा वैरागी, त्याच्या एकुलत्या पुत्रासह आणि निकटच्या सहकाऱ्यांसह मुसलमानांच्या हातात सापडला. वीर बंदाच्या अंगात काही अद्‌भुत जादू भरलेली आहे अशी भाबडी भीति बहुतेक मुसलमानांना भेडसावीत असे. बंदा

वीराला पकडून बेड्या ठोकल्या तरी या जादूने तो वेळी अवेळी माजर बनून भर-सैन्यातून निसटून जानो अशी समजसुद्धा मोठमोठ्या मुस्लिम अधिकाऱ्याची झालेली असे त्यामुळे त्या जादूपायी पहाता पहाता तो पळून जाओल या भीतीने भला मोठा लोखंडी पिंजरा करून त्यात त्यास अितर अनेक पाडाव केलेल्या हिंदु बदिवानासह काढून मोठ्या मुस्लिम सैनिक पथकासह दिल्लीस धाडून देण्यात आले दिल्लीला त्याला बादशहासमोर जेव्हा आणण्यात आले तेव्हाचा तो भयकर प्रसग ! ! वीर बदा, त्याचा अेकुलता अेक लहानसा पुत्र आणि त्याचे शभर अेक शिष्य याचे, ते हिंदुधर्म सोडीनात म्हणून झालेले असह्य छळ नि हत्या, ते वाहिलेले रक्ताचे पाट ! बदा वीराला नर शिरच्छेद न करता केवळ छळापायी ठार मारण्याच्या हेतूने लाल लाल तापलेल्या साडसाने भोसकून भोसकून त्याच्या शरीरातील मासाचे अुपसलेले लचके ! हे सर्व अघोर वर्णन करण्यास येथे स्थळ नाही, पण प्रत्येक कृतज्ञ नि अभ्यासू हिंदूने ते वर्णन शिखाच्या आणि स्वत मुसलमानाच्या तत्कालीन लिहिलेल्या ग्रथातून आहे तितके तरी अवश्य वाचावे !

आम्ही लिहिला होता तो शिखाचा अितिहास – आम्हाला दु ख वाटते की आम्ही लिहिलेल्या शिखाच्या अितिहासातूनच ते वाचावे, असे आज आम्हास सागता येत नाही त्याचे कारणही येथे थोडक्यात सागितले पाहिजे अिग्लडमधून साधारणत: सन १९०९ मध्ये राजक्रातीच्या धुळाढालीत आम्ही फ्रान्समध्ये जेव्हा गेलो तेव्हा श्रीमती मॅडम कामा याच्या घरी अेक दोन महिने होतो. तेवढ्या वेळात आमच्यापाशी सग्रहिलेल्या साधनाना अुपयोजून आम्ही शीखाचा दोनशेअेक पानाचा साधार नि स्वत सळमळविणारा अितिहास मराठीत लिहिलेला होता शीखाच्या वाङ्मयातील अगदी प्रथम लिहिलेले पुस्तक म्हणून जे समजले जाते त्या 'भाअी बाळाकी जनमसाखी' म्हणजे *गुरु नानकाच्या प्रत्यक्ष जीवनाची भाअी बाळा नावाच्या शिष्याने लिहिलेली गाथा* ह्या पुस्तकापासून तो दशम गुरूच्या दशमग्रथापर्यंत बहुतेक मूळ लिखाणाचा अभ्यास केलेला होता, शिखाचे कनिंगहॅम प्रभृति अिंग्रजी अितिहास तर वाचलेलेच होते. महाराजा रणजितसिंगाने पजाबातून मुसलमानाचे राज्य अुखडून देअून जे शतद्रू (सतलज) ते सिंधुपर्यंत आणि वर जम्मू काश्मीरपर्यंत विस्तारलेले नवे हिंदुराज्य स्थापले आणि जयपाळ नि अनगपाळ याच्या प्राचीन पराभवाचा सूड अुगविला, त्या महाराज्याच्या स्थापनेपर्यंतचा वृत्तान्त आमच्या ग्रथात आम्ही आणलेला होता पण आम्हास आजही ही गोष्ट मनात बोचत आहे की त्या अितिहासाचे ते हस्तलिखित बहुधा अिंग्रजाच्या हातात पडून आज नष्ट झालेले असावे ! नाहीतर ज्याच्या हाती आम्ही ते लिखाण छापण्यासाठी गुप्तपणे हिंदुस्थानात धाडले होते त्यानी येता येता अिंग्लिश आरक्षकाच्या (पोलिसाच्या) झडतीच्या भीतीने ते समुद्रास्तुप्यतु केलेले असावे ! अर्थातच तो आमचा मराठी ग्रथ प्रकाशित होण्याचे आधीच लुप्त झालेला आहे नष्टच झालेला आहे !!

तरीही ज्याला श्री. बंदा वीराच्या नि त्याच्या त्या हिंदु सैनिक पथकाच्या अमर हौतात्म्याची ती भीषण कथा वाचावयाची असेल त्याने आमची त्या प्रसंगावरची अंदमानात लिहिलेली जी अेक कविता आजही अुपलब्ध आहे, ती तरी वाचावी.

वीर बंदाच्या शिष्यामधील आख्यायिकेप्रमाणे बंदा वीराला तो मेला असे समजून शेवटी त्याचा देह त्या मुस्लिम राक्षसांनी अेका अुकिरड्यावर दिल्लीबाहेर फेकून दिलेला होता. पण त्याच्या काही शिष्यांनी अद्‌भुत वनस्पति त्यास खावविल्यामुळे तो शुद्धीवर आला आणि त्या शिष्यांनी त्यास लगोलग गुप्तपणेच पंजाबात नेले. पुढे त्याचे अेक गुरुपीठच स्थापन झाले आणि शेकडो शीख त्याचे अनुयायी म्हणून 'बंदअी' या नावाने ते गुरुपीठ बंदा वीराच्या वंशाकडे अजूनही नांदवीत आहेत. पुढील रामसिंग गुरूच्या कुका शीख संप्रदायाप्रमाणेच ते स्वतःला कट्टर हिंदु समजतात

बंदा वीराच्या मृत्यूनंतर खालसा शीखातील आणि खालसा या अुपपंथाच्या बंदअी, सहस्रधारी अित्यादि अितर शीखातील कोणाही शीख संप्रदायाचे पंजाबात राजकीय किंवा सैनिक बळ असे काही वर्षे अुरले नाही जिकडे तिकडे फाटाफूट ! परंतु अुलटपक्षी बंदा वीरापर्यंत लढता लढता मुसलमानांचीही राजकीय सत्ता मोडकळीसच आल्यासारखी झाली होती. दिल्लीसही तीच स्थिति होती. परंतु साऱ्या हिंदुस्थानात त्या वेळी बळावत चालल्या हिंदूंच्या नव्या धुरंधर शक्तीची— मराठ्यांची सैनिक नि राजकीय महत्त्वाकांक्षा मात्र बळावत चालली होती. मात्र प्रत्यक्ष दिल्लीहून पंजाब ते मुलतान, काश्मीर, कंदाहार प्रांतापर्यंत मोगल बादशाही नावापुरती तेवढी अुरलेली होती. ठिकठिकाणचे गुण्डगुण्ड आपापल्या टोळ्यांसह पुंडाअी तेवढी माजवीत होते.

त्यानंतर शीखांच्या सत्तेची वाढ कशी कशी होत गेली आणि शेवटी महाराजा रणजित सिंगाच्या पंजाब ते काश्मीरपर्यंतच्या साऱ्या प्रांतात मुसलमानी राज्याचा अंत होअून हिंदु स्वातंत्र्याचा पुनरुदय कसा झाला, ते सर्व वृत्त याच स्थळी नुसते सूचित करणे काय ते शक्य आहे. कारण या 'समीक्षक ग्रंथा'चा जो संकल्पित काळ आहे त्यापुढील काळात त्या अैतिहासिक घटना पडत आहेत.

तथापि दोन तीन विधेये मात्र या पंजाबी अितिहासातील काळाविषयी येथे सूत्ररूपाने काय ती सांगणे शक्य आहे नि अवश्यही आहे.

(अ) पंजाबमधील मुसलमानांची राजसत्ता अुलथून टाकून त्याला स्वतंत्र करण्याचा पहिला यशस्वी प्रयत्न मराठ्यांनी केला. शीखांच्या अितिहासात काय किंवा अेकंदर अुथळपणे लिहिलेल्या भारतीय अितिहासातून काय, शीखांनी पंजाबातून मुसलमानी सत्ता प्रथमतः अुखडून दिली असा जो ढिला समज प्रचलित आहे तो चुकीचा आहे. शिखांची राजसत्ता जेव्हा अगदी उत्कर्षास पोचली होती तेव्हाही ते शेजारच्या दिल्लीलासुद्धा पूर्णपणे जिंकून घेअू शकले नाहीत. हे निक्षून सांगण्यात

शिखाचा अुणेपणा दाखविण्याचा मुळीच अुद्देश नाही पण मराठ्यांच्या खऱ्या राष्ट्रीय पराक्रमाला खोट्या बढाया मारून अुणेपणा आणू पहाणाऱ्या निंदकांची तोंडे तेवढी बंद करण्याचा हेतु आहे पंजाबातल्या पंजाबात तरी मुसल्मानी बादशाही अुलथून पाडून महाराणा रणजितसिंगाच्या राज्यासारखे स्वतंत्र हिंदुराज्य स्थापण्याचे श्रेय अेकदरीत मुख्यत्वेकरून आमच्या शीख संघटनेलाच आहे, हे निर्विवाद पण पुण्याहून निघून खाली तंजावरपर्यंत आणि वर सिंधु नि सिंधूच्याही पलीकडे हिंदुराष्ट्राचा ल्हडता नि चढता ध्वज नेअून रोवणाऱ्या आणि दिल्लीच्या मुस्लिम बादशहाला तथाकथित बादशहा करून सोडणाऱ्या मराठ्यांच्या प्रचंड पराक्रमाला त्या सात शतकांच्या कालखंडाच्या हिंदु अितिहासात तरी तोड नाही, हेही पण निर्विवादच आहे!

(आ) नेपाळचे स्वतंत्र हिंदुराज्य – आपल्याकडे लिहिल्या गेलेल्या बहुतेक भारतीय म्हणविणाऱ्या अितिहासग्रंथातून किंवा शालेय पुस्तकातून अितर भारतीय प्रदेशाचा अुल्लेख असतो पण आश्चर्य असे की नेपाळच्या प्रदेशाचा नि तेथील शूर हिंदुराज्याचा नावापुरता मुद्धा अुल्लेख नसतो जणू काय नेपाळ हा भारतीय हिंदुराष्ट्राचा कोणीच लागत नाही! पण वस्तुत जितका महाराष्ट्र, पंजाब किंवा मद्रास हे प्रदेश हिंदु राष्ट्राचे अविच्छेदनीय अंश आहेत तितकाच नेपाळ हाही अविच्छेदनीय अंशच आहे या प्रांताच्या किंवा अुपप्रांताच्या राजसत्ता प्रसंगी निरनिराळ्या असतील, परंतु राष्ट्र असे, हे सव अुपभाग ह्या हिंदुराष्ट्राचेच अंगभूत आहेत, हिंदुराष्ट्राशी ते अेकजीव झालेले आहेत हिंदुस्थानातील अितर प्रांतावर आशियातील मुसलमानांची आणि युरोपियन म्लेच्छांची त्या गेल्या नअूदहा शतकांत अनेक आक्रमणे आणि सतत युद्धे झाली. पण सुदैवाने नेपाळमध्ये मात्र त्या म्लेच्छांचा राजकीय किंवा धार्मिक स्वरूपाचा नितका अुपद्रव होअू शकला नाही अेकदरीत हिंदूधर्म नि हिंदुस्वातंत्र्य, म्लेच्छांचे तमले अुपद्रव हाणून पाडून नेपाळमध्ये स्वतंत्रपणे नांदू शकले ह्यामुळे, खरे म्हटले असता हिंदुराष्ट्राचा नेपाळ हा भाग अेक अुत्तमांगच समजला गेला पाहिजे आणि आपल्या हिंदु राष्ट्राच्या अितिहासात नेपाळला मानाचा नि प्रतिष्ठेचा पहिला प्रणाम केला गेला पाहिजे! पण वस्तुत. आपल्या विवेकशून्यतेमुळे परिणाम अुलटच झालेला आहे आमच्या अितर भारतीय प्रांतातील पारतंत्र्याच्या चिखलात नेपाळ रुतला गेला नाही, त्याचा ह्या अुलाढालीशी फारसा संबंध आला नाही म्हणूनच आपल्या ह्या अुथळ भारतीय अितिहासग्रंथात नेपाळचे नावही चुकत माकतच येते किंवा येतही नाही !

हा स्वाभिमानशून्य विपर्यास निरस्त करण्यासाठी आम्ही नेपाळच्या आंदोलनाची अेक हिंदुसंघटनीय स्वतंत्र चळवळच सन १९२४ त अंदमानहून सुटताच हिंदुस्थानभर चालविली होती, हे प्रसिद्धच आहे त्याच वेळी 'नेपाळी आंदोलनाचा

अितिहास' हे स्वतंत्र पुस्तकही आम्ही लिहिले आहे आणि त्यात नेपाळच्या परा-क्रमी अितिहासाचे आणि त्यांनी केलेल्या अखंड नि यशस्वी हिंदुस्वातंत्र्य संरक्षणाचे वृत्त दिलेलेच आहे ह्या समीक्षणात्मक ग्रंथात मात्र स्थलाभावी ते वृत्त देण्याची शक्यता आता अुरली नाही आवश्यकताही तितकीशी नाही गेल्या दहा शतकाच्या प्रारंभी नेपाळात प्रथम आमच्या नेवारी हिंदूचे राज्य होत त्यानंतर जिकडे तिकडे राजपुतान्यातून मुस्लिमांच्या अुपद्रवाने जे पराक्रमी राजपुरुष मेवाडातून अितरत्र भाग्योदय करण्यास निघून गेले त्यातीलच अेक पराक्रमी राजपूत नेता आपल्या अनुयायासह हिमालयाच्या नेपाळकडच्या प्रांतात शिरला त्याने अेक छोटेसे स्वतंत्र हिंदुराज्य स्थापले पुढे होता होता ह्या राजपुतांनी खाटमांडूपर्यंत प्रदेश व्यापला व ते नगर आपली राजधानी केली जे प्रबळ हिंदुराज्य त्यांनी स्थापन केले तेच आजचे हे नेपाळी राज्य होय भारतीयांचे चित्त नेपाळच्या महत्त्वाकडे आणि हिंदुराष्ट्राचे नेपाळातील हिंदूशी असलेल्या अैकात्म्याच्या नि अेकजीवित्वाच्या नात्याकडे वेधण्यासाठी अितका काय तो नेपाळच्या अितिहासाचा नामोल्लेख अिथे पुरे आहे ! हे राजपूत कट्टर गोरक्षक असल्यामुळे त्यांना हळूहळू गोरखा हेच जातिवाचक नाव पडले

येथ कालाक्रमाने पुढचे असले तरी हेहा सांगून टाकतो की भारतावर अिंग्र-जांचे राज्य असताना सर्व जगात ज सहस्रावधि गुरखा सैनिक अिंग्रजांच्या सैन्यात सेवेस राहिलेले होते त्यांनी युरोपातील दोन्ही महायुद्धामध्ये शौर्य गाजविले आणि अिंग्लंडातील, अमेरिकेतील आणि जर्मनीतीलही अुत्कृष्ट सैनिकांना चकित करावे असे सैनिक नैपुण्य नि पराक्रम दाखविला त्यामुळे आज साऱ्या जगात गुरखा सैनिक म्हणजे अुत्कृष्ट सैनिक अशी म्हणच पडल्यासारखी झालेली आहे

(अि) अकबराचे अुत्तर जीवन –अकबराने त्याच्या पूर्वजीवनात हिंदु-धर्माचा नि राज्याचा अुच्छेद करण्यासाठी जी क्रूरता नि जे अत्याचार केले त्याचे वर या ग्रंथातच पृष्ठ ८९७ वर केलेले अगदी संक्षिप्त अुल्लेखसुद्धा हे सिद्ध करा-वयास पुरेसे आहेत की राक्षसी धर्मवेडाने नि हिंदुद्वेषाने अकबरही तितकाच पछा-डलेला होता, जितका अेखादा अल्लाअुद्दिन वा औरंगजेब पिसाळलेला होता

अकबर हा अितर मोगल किंवा मुस्लिम आततायाप्रमाणे नव्हता, तर तो हिंदुधर्माचा द्वेष न करणारा, न्यायप्रिय, हिंदु किंवा मुसलमान असा क्षुद्र भेदाभेद न मानणाऱ्या समतेने राज्यकारभार चालविणारा, असा अेक थोर मोगल बादशहा होअून गेला आणि म्हणून हिंदु लोकांनी त्याच्याविषयी अपार आदर नि कृतज्ञता मानली पाहिजे असा युरोपियनांनी नि हिंदु लोकांनी लिहिलेल्या आजपर्यंतच्या अितिहासग्रंथातून अेक सुराने अकबराविषयी जो जयघोष सतत चालत आला आहे तो केवळ परकीय अितिहासकारांनी मायावीपणे आणि स्वकीयांनी दास्यप्रवण

लागूलचालक नि विवेकशून्यरीतीने चालविलेला आहे आम्हा हिंदूना अेकतर आदर, पूज्यभाव राणा प्रतापाशी दाखविता येअील किंवा त्याचा शत्रु जो अकबर त्याच्याशी दाखविता येअील आम्हाला त्या दोघाचेही सारखेच ममत्व कसे मानता येअील? देवाची आणि दैत्याचीही पूजा अेकत्र कशी बाधता येअील ? राणा प्रतापासारख्या हिंदुराजाचे स्वातंत्र्य हिरावून त्याच्यावर आपल्या दास्याचे जाखड बळाने लादणारा आणि हिंदुधर्माचा मानभग करण्यासाठी त्या हिंदु राजानी आपल्या मुलीसुद्धा मला दिल्या पाहिजेत, माझ्या जनानखान्यात कोंबल्या पाहिजेत, अशा अुघड अुनड अत्याचारी मागण्या करून त्याचा क्रूर अुच्छेद करणारा धर्मांध मुस्लिम अकबर कुठे आणि आपल्या हिंदुराष्ट्राचे, राज्याचे आणि धर्माचे रक्षणार्थ लढत लढत प्राणत्याग करणारे आमचे राणा प्रताप, राणी दुर्गावती याच्यासारखे सहस्रावधि हुतात्मे आणि वीरात्मे कुठे !

दुसरेही महत्त्वाचे विधेय (Point) आमच्या भाबड्या नि लागूलचालक बहुतेक हिंदु लेखकाच्या अद्याप ध्यानात आलेले नाही. ते हे की, अकबर हा सर्व प्रजाजनाना समतेने वागविणारा आणि अेकदर मनुष्यमात्रातील समतेचा मोठा पुरस्कर्ता बादशहा होअून गेला, असे जे ते शाळातूनसुद्धा शिकवितात तेही अगदी अतथ्य आहे मुसलमानाची वाह्यात स्तुति करण्याच्या खोडीचा तो परिणाम आहे कारण अकबर हा मोगल सम्राट् होता मोगल साम्राज्याचा जो जो दास होणार नाही त्याचा त्याचा क्रूरपणेसुद्धा नायनाट करण्यास तो कचरत नसे, मग तो मुसलमान का असेना आता सारे मुसलमान काही मोगल नव्हते अुलट अफगाण नि तुर्क सुलतानाच्या हिंदुस्थानात असलेल्या सुलतानशाहृयाच अकबराने विनाशून मोगल बादशाही वाढविली त्यामुळे ते मोगलाचा कट्टरपणे द्वेष करीत म्हणजे हिंदुराज्याच्या विरुद्धच नव्हे तर अकबर हा त्याच्या स्वत च्या मोगल बादशाहीकरता अितर कोणत्याही वैयक्तिक महत्त्वाकाक्षी बादशहाप्रमाणे लढत होता राज्य विस्तारीत होता अर्थात् तो सर्व मुसलमानानासुद्धा समतेने वागवीत नव्हता अनेक मुसलमानाची राज्येसुद्धा त्याने बुडविली, तुडविली केवळ स्वत ची अेकट्याची बादशाही टिकावी ह्याच अुद्देशाने काय ते अकबराने त्याच्या अुत्तरजीवनात हिंदूवर जिझियासारखे अगदी अुत्क्षोभक धार्मिक कर लादले नाहीत किंवा सशस्त्र लाखो हिंदूना सरसकट मुसलमान करण्याची अभियाने (मोहिमा) काढली नाहीत हिंदु मुसलमानाना समतेने वागवावे हा त्यामागे मुख्य अुद्देश मुळीच नव्हता पण हिंदूवर असे प्रत्यक्ष धार्मिक अत्याचार जेव्हा जेव्हा मुसलमानी सुलतानानी मागे केले तेव्हा तेव्हा त्याचे झालेले भयकर परिणाम त्याच्या डोळ्यासमोर होते तशा अपीडक नि धर्मांध मुस्लिम सुलतानशाह्याच्या शाह्याच केव्हा केव्हा हिंदु असतोषाच्या आगीत भस्म झाल्या होत्या ! ह्यासाठी अकबराने त्याच्या अुत्तर जीवनात

त्याची ती जवळ जवळ साऱ्या उत्तर हिंदुस्थानवरची स्वतःची अकट्याची बादशाही शांतपणे नांदावी म्हणून, हिंदु काय–मुसलमान काय, अशा अेकंदर प्रजेस, कर, वैयक्तिक न्याय अित्यादि प्रकरणी अेखाद्या औरंगजेबापेक्षा पुष्कळ अधिक माम्यपणे नि निरुपद्रवीपणाने वागविले हिंदु मुसलमानांच्या धर्मनिरपेक्ष अेकात्मकतेच्या आणि समतेच्या भावनेने नव्हे, किंवा मनुष्यमात्राच्या स्वतंत्रतेला आदरण्यासाठीही नव्हे! किंवा हिंदुधर्म हा 'काफरधर्म' होता अशी त्याची अंतर्गत भावना नव्हती म्हणून तर नव्हेच नव्हे!

पण अैहिक राजसत्तेत स्वतः सर्वसत्ताधीश, सम्राट, अगदी अरेराव झाल्या नंतर अकबराची दुर्दम्य महत्त्वाकांक्षा त्याहीपुढे धाव घेअू लागली लोकांचा अैहिक सम्राट झालो, पण पारलौकिक मीच आहे, मी जगाचा पैगंबरही झालो पाहिजे, होही अिच्छा त्याच्या मनात जागृत झाली त्या दृष्टीने त्याने 'दीने अिलाही' नावाचा अेक हिंदु नि मुसलमान या दोन्ही धर्मांहून वेगळा असा धर्म काढण्याचा घाट घातला पण त्यातही ध्यानात ठेवण्यासारखे असे की हिंदूंना मागच्या मुस्लिम सुलतानांनी किंवा पुढे औरंगजेबाने जसे बलात्काराने मुसलमान बनविले तसे ते करणे अशक्य वाटून कारस्थानाने अकबराने या दीने अिलाही द्वारे हिंदु धर्माचा *अुच्छेद करण्याचाच प्रयत्न केला कारण या धर्माचा मुख्य 'पैगंबर' अकबर हाच* मानावा लागे नुसते जयगोपाळ तर सोडाच पण नमस्कार म्हणूनही भागत नसे, तर त्या अकबरी धर्मात गेलेल्या हिंदूंना प्रथम वंदनेतच 'अल्ला हो अकबर' असेच म्हणावे लागे! त्या धर्माची भाषाही पर्शियन अरेबिकच होती अेकंदरीत अितके सांगणे पुरे आहे की अकबराची, मनुष्य जातीचा पारलौकिक सम्राटही बनण्याची ही सवाअी शेख महमदी महत्त्वाकांक्षाही धुळीस मिळाली कारण त्याच्या या नव्या धर्मात आधी कोणी फारसे हिंदु मुसलमान गेलेच नाहीत आणि जे ताड-पुजेपणापुरते अकबराचा धर्म मानीत तेही अकबर मरताच कुठेच्या कुठे बेपत्ता झाले!

तथापि त्या काळच्या जगतामध्ये जे जे थोर बादशहा, सम्राट्, राज्यकर्ते युरोपात, आफ्रिकेत वा आशियात होअून गेले, त्यामध्ये अेवढा कारस्थानी नियंत्रक, पराक्रमी, साम्राज्याचा विजेता नि नियंता, विद्येचा, कलाकौशल्याचा भोक्ता, काही *अितिहासकारांच्या मताप्रमाणे ज्याला स्वतः अेक अक्षर लिहिता वाचता* येत नव्हते, पण ज्याने मोठमोठ्या ग्रंथकारांना पदरी बाळगून नामांकित ग्रंथांची रचना करविली असा अकबर हाही अेक थोर बादशहा होअून गेला अितकी त्याची सापेक्ष स्तुति अितिहास करू शकेल तो जितका मोठा होता तितका त्याला आम्हीही मोठा म्हणतो, पण त्यापुढे जाअून आम्हा हिंदूंच्या दृष्टीने तो परकीय, परधर्मीय, अत्याचारी नि अधम होता, यासाठी आम्हा हिंदूंना त्याचा धिक्कारही केला पाहिजे'

✦ ✦ ✦

प्रकरण ९ वे

आले ! मुसलमानी राज्यसत्तेचे कर्दनकाळ मराठे आले !

वस्तुत अितिहास म्हटला म्हणजे तो घडल्या तशा घटनांना अगदी हडकुळ्या गद्यासारख्या राकड्या नि रूक्ष भाषेत सांगितला गेला पाहिजे अशी सर्वसाधारण समज आहे ती बहुतांशी सत्यही आहे जे केवळ काल्पनिक नि काव्यमय आणि जे केवळ घटित नि अस्सल घडलेले त्यांचे वर्णन हे भिन्नभिन्न प्रकारचे असलेच पाहिजे त्यांचे अुत्कृष्ट व्यक्तीकरण सालंकृत काव्य किंवा हडकुळे कथन ह्या भाषाप्रकारानेच होअू शकते केवळ घटनांचे संकेत देणे अमुक मनुष्य मेला अमुक जन्मला, अमकी लढाअी झाली ह्या 'संवतात' मोठे अवर्षण (दुष्काळ) पडले अित्यादि नुसत्या घटितांचे घटनांचे रोकड टिपण हा अितिहासाचा मूलाधार असला तरी ते टिपण म्हणजेच काही अितिहास नव्हे त्याला संवतावळी (सनावली) म्हणता येअील परंतु निर्भेळ अितिहासात आणि काव्यातही काही प्रदेश असा असतो की तो अितिहास नि काव्य यांच्या संयुक्त मिश्रणानेच यथार्थपणे व्यक्तविला जाअू शकतो त्यावाचून त्या प्रसंगाच्या वर्णनाला जिवंतपणाच येत नाही अशा प्रसंगी अितिहास हा अकस्मात आपण होअूनच काव्यमय होतो अशा प्रसंगी अगदी पुराणातील अद्भुत रूपकांचा दैविक वर्णनशैलीचा अवलंब केल्यावाचून त्या घटनांचे अलौकिकत्व यथाप्रमाण अगा रमणीयपणे रंगविले जातच नाही मनुष्याला साध्या घटना जशाच्या तशा गद्य भाषेत सांगता येतात पण मनुष्याची प्रकृति नि स्वभावच असा घडविला गेला आहे की अुत्कट भव्य, दिव्य अलौकिक अशा कोणच्याही भावनांना रसरसून सोडणारी घटना, ती अगदी यथावत घटना असली तरी साध्या शब्दात रूक्ष गद्यात, सांगवतच नाही त्यात ती मावतच नाही तेव्हाच तर मनुष्य अकस्मात सदसदून हसतो कळवळून रडतो आनंदाने नाचतो, संतापाने खवळून जातो म्हणजेच अुत्कट भावनेच्या भाषेतच तो बोलू लागतो अशा अुत्कट भावनेचा नैसर्गिक भाषा म्हणजेच काव्य ! मग ते प्रसंगी गद्यातही असू शकेल पण अुपमा अुत्प्रेक्षा रूपक अित्यादि अलंकार आभूषणाही अेखाद्या राजराजेश्वरासारखे ते गद्यही बहुधा विनटलेले असते

निषादविद्धाण्डजदर्शनोत्थ श्लोकत्वमापद्यत यस्य शोक ।।

हा त्या आद्य कवीचाच नाही का की मूळ श्लोकाचा, काव्याचा, जन्मच मुळी साध्या शब्दात न मावणाऱ्या अत्युत्कट भावनेत झाला !

पण अितिहासिक अलौकिक घटनांच्या भावनात्मक वर्णनातही अेवढी सावधानता मात्र अवश्य पाळली पाहिजे की त्यायोगे त्या मूळ घटितांचे स्वरूपच विकृत

न झाले पाहिजे. साधार अितिहासाचें स्वरूप त्या यथोचित भावनात्मक आरशा-तूनही स्पष्ट दिसले पाहिजे.

ज्या भारतीय अितिहासाच्या काळाविषयी ह्या ग्रंथात आपणांस आता चर्चा करावयाची आहे तो काळही हिंदुराष्ट्राच्या दृष्टीने अशा काही अलौकिक हृदय हलवून सोडणाऱ्या घटितानी बहरलेला आहे की त्याना वर्णिताना भावनांची काव्यमय भाषाच काय ती जिवतपणे नि यथार्थपणे त्याचे व्यक्तीकरण करू शकेल!

ह्या ग्रंथाच्या गेल्या आठ्या प्रकरणात हिंदु-मुसलमानांचे सहा शतके चाल-लेले महायुद्ध साधारणत: अिसवी सन सोळावे शतक अुलटून जाअून सतराव्या शतकात प्रवेशले होतें. पण ती शतके अुलटून गेली तरी साऱ्या आशियातील अरब, अफगाण, पठाण, तुर्क, मोगल अित्यादि साऱ्या मुसलमान जातींच्या त्या भीषण धार्मिक नि राजकीय आक्रमणानी वारवार जर्जर झाले असताही हिंदुराष्ट्र त्या सतराव्या शतकाच्या प्रारंभापर्यंत अुत्तरेत काय किंवा दक्षिणेत काय नामशेष झाले नव्हतें! नव्हे, तर रणांगणातच घायाळ स्थितीत का होअीना, पण झुंजत राहिले होतें!! अुलट सन सातशेपासून तो सन १६०५ मध्ये अकबर मरेतोपर्यंतची ही दहा शतके हिंदुराष्ट्राशी सारखे झुंजना झुंजता साऱ्या आशियातील वरील शत्रु-पक्षीय मुस्लिम राष्ट्रांचेच आक्रमक बळ क्षीण होत चालले होते. आम्ही मागे पृष्ठ ८४८ ते ८६१ वरील प्रकरण सहामध्ये भारतभर पसरू पाहणाऱ्या ' मुसलमानी सत्तेच्या अितिश्रीची अथश्री ' या मथळयाखाली अुल्लेखिलेली ती अथश्री अिसवी सनाच्या चौदाव्या शतकापासूनच कशी होत चालली होती आणि विजयनगर-सारख्या विजयशाली नवनव्या हिंदुराज्याच्या स्थापना होण्याची शक्यता कशी निर्माण होत चालली होती, हे सत्य वर दाखविलेच आहे.

हिंदूंचे तेच पुनरुज्जीवन सामर्थ्य वाढत जाता जाता शेवटी आम्ही आता *ज्या अिसवी सनाच्या सतराव्या शतकाला पोचलो आहोत त्या क्षणास हिंदूंच्या त्या* वर्धिष्णु सामर्थ्याचें धुरंधरत्व अंतिमत: यच्चयावत् भारतभर जो करू शकेल असा अेक अपूर्व नि अलौकिक हिंदुवंश, अितिहासगर्भ पौराणिक भाषेनच बोलावयाचें तर प्रादुर्भवण्याची भारताच्या अधिष्ठात्री देवतेलाच निकड लागली! प्राचीन काळी शकहूणादिक म्लेच्छांना निःपात करण्याची अशीच निकड भारताच्या अधि-ष्ठात्री देवतेला जेव्हा लागली तेव्हा तिने अबू पहाडावर अेक महायज्ञ करून चार भारतीय वीर पुरुष निर्माण केल्याचे चादभाट आपल्या महाकाव्यात 'अग्नि-कुलाची कथा ' या कथेत सांगतात. परंतु दुर्दैवाने ह्या आम्ही ज्या काळाविषयी लिहितो आहोत त्या सन सतराव्या शतकाच्या काळात भारतावर गुदरलेल्या हिंदु-मुस्लिम महायुद्धात मुस्लिम राजसत्तेच्या समूळ अुच्छेदनासाठी केवळ चार दैवी वीरपुरुष अुत्पन्न करून भागण्यासारखें नव्हते. त्या कार्यासाठी अेक दैवी वीर

पुरुषाची जातीची जाति अुत्पन्न करावयास हवी होती. यास्तव महाकवि चाद-भाटाच्या पौराणिक पण अितिहासगर्भ रूपकातच बोलावयाचे म्हणजे भारताच्या अधिष्ठात्री देवतेने साऱ्या भरतखंडावर दृष्टि टाकली. दहा शतकावर चाललेल्या या हिंदु-मुस्लिम महायुद्धाचा अेकदाचा अंत करून मुस्लिमांच्या राजसत्तेचे अंतिम निर्दालन करून टाकण्यास बहुतांशी समर्थ अशी हिंदु राष्ट्रवीरांची जातीची जाति अुत्पन्न करण्यास जाज्वल्य यज्ञभूमि ती हीच होय, अशा कार्यास अबूचे ते लहानसे यज्ञकुंड कसे पुरणार! असे मनात आणून त्या भारताच्या सक्रुद्ध अधिष्ठात्री देवतेने मंत्रोदकाचे सिंचन दक्षिणेत सह्याद्रीवरच केले! आणि अकस्मात सह्याद्रि पर्वतचा पर्वत पेटून अुठला! अग्निकल्लोळावर अग्निकल्लोळ भडकत चालले! आणि त्यातून शतावधि-सहस्रावधि-लक्षावधि सशस्त्र वीर पुरुषांचे समूहचे समूह, जातीची जाति, राष्ट्रकुलचे राष्ट्रकुल प्रादुर्भवले! त्यातील ज्याने त्याने त्या ज्वालांच्या *मालिकांतूनच अेकेक ज्वाला अुपटून, तिचाच आपल्या हातात भगवा ध्वज करून,* मुसलमानी राजसत्तेच्या समूळ निर्दालनासाठी ते साऱ्या भारतभर 'हरहर महादेवा'चा रणघोष करीत चढून चालले! ह्या राष्ट्रकुलाचे नाव 'शिवकालोत्पन्न महाराष्ट्र'!

साऱ्या जगातील अहिंदु शत्रूंशी अेकटा हिंदु महाराष्ट्र झुंजला!

ह्याच काळी ह्या दशशतकव्यापी हिंदुमुस्लिम महायुद्धाच्या रणधामीतच असा प्रसंग भारतावर आणि त्यातही महाराष्ट्रावर गुदरला होता की तसा जिवावरचा प्रसंग जगातीलही तुरळक राष्ट्रांवरच काय तो गुदरल्याचे अितिहासातून आढळते! साऱ्या आशियातील अत्याचारी मुस्लिम राष्ट्रे भारतावर अेकाच वेळी अुत्तरेकडून कशी तुटून पडली होती ते सांगितले आहेच. पण त्या आशियातील अरब, पठाण, तुर्क अफगाण, मोगल प्रभृति मुस्लिम राष्ट्रांच्या समवेतच ह्या काळी विशेषतः दक्षिणेवर समुद्रातून पोर्तुगीज, डच, फ्रेंच, अिंग्लिश ह्या प्रबल नि आक्रमक युरोपियन राष्ट्रांचीही धाडची धाड हिंदुराष्ट्राचा नि हिंदुधर्माचाही अुच्छेद करण्याच्या प्रतिज्ञेने यअून कोसळली होती आणि जवळजवळ *अेकट्या त्या* 'यज्ञोत्थित शिवकालोत्पन्न महाराष्ट्राला'च ह्या जगातील सर्व लुटारू अहिंदु राष्ट्रांच्या भयंकर आक्रमणांना अेकाकी तोंड देणे भाग पडले! त्यातूनही जगाच्या अितिहासातील अेक दुर्मिळ आश्चर्यकथा म्हणजे ही की, ह्या 'यज्ञोत्थित महाराष्ट्रा'ने त्या जगातील सर्व अहिंदु राष्ट्रांच्या सर्व भीषण आक्रमणांना यशस्वीपणे टक्कर दिली! *आणि ते त्या सर्व परशत्रूंना पुरून अुरले!! दिल्लीच्या बादशाही* तख्ताचे तुकडे तुकडे अुडवून त्या वेळच्या मुस्लिम राजसत्तेचा सगळ्या हिंदुस्थानात अंतिम अितिश्री केली!

महाराष्ट्राच्या ह्या अलोकसामान्य पराक्रमाची गाथा तिच्या सत्य स्वरूपात आता महाराष्ट्रातील लोकांना तरी साधारणतः परिचित झालेली आहे. रानडे, राजवाडे, खरे, अितिहासाचार्य सरदेसाअी अित्यादि थोर अितिहाससंशोधकांना नि लेखकांना मराठ्याच्या अितिहासाचें हें सत्य, दिव्य नि भव्य भारतीय स्वरूप प्रकटविण्याचें श्रेय आहे. पण अेका रानड्याचा अपवाद सोडला तर अितरांचे ग्रंथ मराठीत आहेत. मराठीवाचून जगातील अिंग्रजी अित्यादि अितर भाषातून मराठ्यांचे अितिहास लिहिलेले आहेत पण ते मुसलमान, पोर्तुगीझ, अिंग्रजादिक आमच्या पूर्वीच्या शत्रूंनी जाणूनबुजून, आणि भारतातील आमच्या भिन्नप्रांतीय देशबंधूंनी बहुतांशी अज्ञानाने, अगदी विकृत स्वरूपात लिहिलेले आहेत.

वास्तव मला तरी अगदी विद्यार्थिदशेपासून महाराष्ट्राचा हा शिवोत्तर कालीन अितिहास त्याच्या आतापर्यंतच्या संशोधित झालेल्या स्वरूपात अिंग्रजीत लिहिला जावा, म्हणजे जगाचेही डोळे अुघडतील, असें अुत्कटतेने वाटत होते. पण प्रथमपासून आमचें स्वतःचे कार्यक्षेत्र कर्तव्य म्हणून आम्ही अितिहासकालापेक्षा वर्तमानकालच्या कालक्षेत्रातील स्वराष्ट्राच्या शत्रूशी झुंजणें हेच ठरविल्यामुळे ब्रिटिशविरोधी राज्यक्रांतीच्या कल्लोळात आम्ही गुरफटून गेलो. वास्तव आम्हाला अंदमानातून सुटून येअीतों महाराष्ट्राच्या जुन्या अितिहासाविषयी तसें काही लिहिण्यास वेळच मिळाला नाही. पुन्हा, केवळ अितिहासासच वाहून घेतलेल्या सरदेसायांसारख्या श्रद्धेय अितिहासकारानीच हे काम हाती घेणे अधिक श्रेयस्कर नि श्रमविभागाच्या दृष्टीने सोयिस्कर असेंही वाटून तशी खटपट आम्ही अधून मधून करीत होतो.

सरदेसाअी स्वतःच मला भेटतात

अुल्लेखानुरोधें अगदी तोंडीच आली म्हणून याविषयींची अेक आठवण येथेच सांगून टाकतो. आम्हाला सरदेसायांना भेटण्याची अगदी तरुणपणापासून अिच्छा असे. कारण त्यांचेच अितिहास आम्ही सारखे वाचीत होतो. पण आम्ही राज्यक्रांतिकारक; ते अेक अुच्चपदस्थ राजसेवक, मग ते बडोद्याच्या संस्थानिका-सारख्याचे का असेनात ! पुन्हा ते प्रौढ; आम्ही लहान. पुढे आम्ही अंदमानात गेलो आणि सन १९२४ मध्ये तेथून सुटूनही आलो. आमच्या क्रांतिकालातील अनेक कृत्यांना सरदेसाअी पराक्रम म्हणून गौरवितात, असे आम्ही तोंडोतोंडी अैकत होतो. तेव्हा रत्नागिरीस आम्ही होतो तोपर्यंतही सरदेसायांनी अिंग्रजीमध्ये मराठ्याचा अितिहास लिहावा अशी आम्हाला तळमळ वाटे. तसे तोंडोतोंडी निरोपही आम्ही त्यांना अनेक वेळा धाडले. पण लेखी पत्र असें काही धाडवेना. कारण आमचे अक्षर म्हणजे विस्तवाची ठिणगी. अेखादवेळी त्यांच्यासारख्या सरकारी अधिकाऱ्याच्या घराला ती आगच लावून द्यावयाची ! अशीं अुदाहरणे

आमच्या क्रांतिकारक चळवळीत घडतही होती. म्हणून आपले चुप बसलो. अेके दिवशी रत्नागिरीस आमचे घरी, श्रीयुत नाना पटवर्धन यांचे जे घर आम्ही भाड्याने घेतले होते त्या घरी, दार अुघडून अेक वृद्धसे गृहस्थ आत आले. 'कोण?' म्हणून विचारीत आम्ही आदरार्थी थोडे अुत्थापनही दिले. ते म्हणाले, 'मी, तो बडोद्याचा सरदेसाअी अितिहास लिहितो म्हणून आपणास ठाअूक असलेला' आम्ही अेकदम चमकलो 'म्हणजे ? रियासतकार की काय ?' ते म्हणाले, 'होय' तेव्हा मी, 'विद्यार्थी असतानाच त्यांचे प्रसिद्ध झालेले मुसलमानी रियासत हे मोठे पुस्तक कसे वाचले आणि तेव्हापासून आपल्याविषयी कसा आदर वाटत आला आहे' हे सांगितले 'आपली आजपर्यंतची सगळी पुस्तके मी वाचून काढली आहेत. पण माझी आपणास आग्रहाची अेक विनंती आहे. मी अनेक देशांत नि मराठी नसलेल्या हिंदी विद्वानांत वावरलो आहे पण त्यांना मराठ्यांच्या अितिहासाची थोरवी तर काय, पण पुरती जाणीवसुद्धा नसते, असे पाहिले आहे अनेकांमध्ये तर मराठ्यांविषयी अेक प्रकारचा द्वेषही आढळतो. म्हणून आपण लिहिलेल्या मराठी अितिहासाचे संकलन केलेला, अधिकृत, अेकटाकी, साधार नि आटोपसर असा अितिहास आपण स्वत अिंग्रजीत लिहावा, म्हणजे महाराष्ट्रीय नसलेल्या जगालाही तो सत्य स्वरूपात कळेल' त्यावर त्यांनी 'ते कार्य आता दुसऱ्यांनी कोणी करावे' असे म्हटले मी म्हटले, 'नाही आजतरी तसे कार्य करणारे आपणच अेक अधिकारी लेखक मला दिसता वयोमानाने आपणास जड गेले तरी हे शेवटचे कार्य सुवर्णकलश म्हणून तरी हाती घ्यावे होअीलही पुरं, आपणास दीर्घायुष्याची देणगी दिलेली दिसतेच आहे ! पण असा अिंग्रजी अितिहास लिहिण्यास आरंभ तरी तत्काल करावा' नंतर साध्या औपचारिक गोष्टी झाल्यावर मी त्यांना जाताना गौरवून म्हटले की, 'अशा थोर अितिहासलेखकाचे दर्शन आज मला झाले याचा मला आनंद वाटतो.' तेव्हा माझे वाक्य पुरे होते न होते तोच ते म्हणाले, 'छे छे, खरा आनंद वाटतो मला ! आम्ही काही झाले तरी अितिहासलेखक. पण आपण अितिहासकार, अितिहास घडविणारे ! आपण अितिहास घडविल्यावर तो टिपून ठेवणारे आम्ही मी खरोखरच आज आपणास अितिहासकर्ते म्हणून भेटावयास आलो !' नंतर आम्ही अेकमेकांचा साभार निरोप घेतला

ही गोष्टही येथेच सांगणे अुचित होअील की आमच्या वरील भेटीनंतर अितिहासकार सरदेसाअी ह्यांनी पंचवीस वर्षांनी का होअीना, पण त्यांच्या जीवनाचे अेक परिपक्व फल म्हणून शेवटी मराठ्यांचा विस्तृत अितिहास तीन खंडांमध्ये अिंग्रजी भाषेतच लिहिला !

अंदमानातून अि. सन १९२४ च्या वर्षी सुटून येताच मला राजकारणात काही प्रत्यक्षपणे करण्याची बंदी झाली आणि स्थलबद्धतेमुळे संचारबंदीही पाळणे

अनिवार्य झाले तेव्हा रत्नागिरीतल्या रत्नागिरीत डांबलेल्या आमच्या त्या अस्तित्वात प्रथादिक साधने जवळ नसली तरी हे शिवोत्तर महाराष्ट्राच्या असामान्य पराक्रमाचे आणि मुसलमानी राजसत्तेला निर्दाळून त्यांनी केलेल्या हिंदुराष्ट्राच्या विमोचनाचे वैशिष्ट्य साधारपणे महाराष्ट्राबाहेरच्या प्रांतीय आणि परराष्ट्रीय जगतास निवेदावे यास्तव अिंग्रजी भाषेतच, मराठ्यांच्या विस्तृत आणि विवृत (detailed) अितिहासावर नसला तरी त्या अितिहासाची आमच्या दृष्टिकोनातून चिकित्सा करणारा अेक तसा समीक्षक ग्रंथ स्वत च लिहिण्याचे आम्ही ठरविले, अितकेच नव्हे तर १९२५ फेब्रुवारीच्या आत तो ग्रंथ पूर्णपणे लिहूनही टाकला

HINDUPAD PADSHAHI

हिंदुपद पादशाही

त्या अिंग्रजी ग्रंथाचे नावच मुळी ' मराठ्यांचा अितिहास ' असे न ठेवता ' हिंदुपद पादशाही ' हे ठेविले अशासाठी की आमच्या मते अेकदरीत मराठे जे लढले ते केवळ महाराष्ट्रासाठी लढले नाहीत, आपल्या घरकुलाच्या परसूसाठी किंवा शेतीवाडीसाठी केवळ लढले नाहीत, तर त्यांचा ओढा, मूलत च हिंदुधर्म आणि हिंदुराष्ट्र – ज्याचा महाराष्ट्र हा अेक भाग म्हणूनच काय तो तो शब्द त्यांच्या तोंडी रुळला होता – यांना मुसलमानांच्या दास्यातून मुक्त करून साऱ्या हिंदुस्थानभर हिंदुराज्य, ' स्वराज्य ' स्थापणे हाच होता ! दिल्लीच्या मुस्लिम बादशाहीला धुळीस मिळवून तिथे हिंदुपद पादशाहीचे हिंदुधर्म महामंदिर अुभारणे, हीच त्या नव महाराष्ट्राच्या अितिहासाची प्रमुखतम नि प्रबलतम अंतर्गत प्रेरणा होती ! श्री समर्थांनी व्यक्तविलेल्या —

या सकल भूमंडळाचे ठायी ।
हिंदु अैसा अुरला नाही ॥

ह्या मूळच्या पोटतिडिकेतूनच पुढचा सगळा मराठ्यांचा अितिहास अुद्‌भवला ! रामदासोक्त —

प्रस्तुत यवनांचे बंड । हिंदु अुरला नाही चंड ।
बहुता दिसांचे मुंड । शास्ता न मिळे तयासि ॥

हिंदु मनातील ह्याच व्यथेने नि आर्ततेने सारे महाराष्ट्र खवळून अुठले ! त्या शतकातील हिंदुस्थानभर विस्तारलेल्या सहस्रश महाराष्ट्रीय चळवळींच्या, कारस्थानांच्या, स्वाऱ्यांच्या, लढायांच्या, पाठलागांच्या नि पिछेहाटींच्या, सुसंगत आणि विसंगत अशा यच्च यावत अैतिहासिक वृत्तान्तांचा, घटितांचा, आजपर्यंतच्या मोठमोठ्या अितिहासकारांना गोंधळात टाकणारा आणि न साधणारा समन्वय, ह्या ' हिंदुराष्ट्र ' नि ' हिंदुपद पादशाही ' ह्या दोन मंत्रमय शब्दांनीच साधला जातो.

ह्यास्तवच ह्या हिंदुमुस्लिम संघर्षाच्या दशशतकव्यापी अितिहासावर ते युद्ध जिंकून समाप्तीची हिंदुविजयमुद्रा ठोकणारा ह्या 'हिंदुपद पादशाही' शब्दच त्या आमच्या मराठ्यांच्या अितिहासाच्या समीक्षक ग्रंथाचे नाव आम्ही ठेविले.

ह्या आमच्या ग्रंथातही मराठ्यांचा सगळा अितिहास संपूर्ण विवरणासह (in all details) असा दिलेला नाही. कारण अितिहासकारांनी ते परिश्रम फार मोठ्या प्रमाणावर आधीच घेतलेले होते. अिंग्रजी लेखक जदुनाथ सरकार, मराठी अितिहासकार सरदेसाअी ह्यांनी त्या विस्तृत साधनसंशोधक परिश्रमांचे संकलन नि त्यांच्या ध्यानात जसा आला तसा समन्वयही करणारे महत्त्वाचे ग्रंथ आधीच लिहिलेले होते. यास्तव मराठ्यांचा सविस्तर अितिहास असा लिहिण्याचा यत्न पुनरुक्ति टाळण्यासाठी आम्ही केला नाही. पुन्हा रत्नागिरीजवळच्या ज्या लहानशा शिरगाव येथील खेड्यात आमचे स्नेही श्रीयुत विष्णुपंत दामले यांनी आम्हास तशा स्थलबंदीच्या प्रसंगातही जी अेक लहानशी खोली राहावयास दिली होती तीत बसून तसा विस्तृत ग्रंथ संदर्भ पुस्तकादिक साधनांच्या अभावी लिहिताही येता ना !

हिंदुराष्ट्र

अेखाद्या अंधाऱ्या रात्री वाट चुकून रानात शिरू लागलेल्या वाटसरूने त्याच्या जवळची प्रवासातील मोठी विजेरी (electrical battery) काढून तिचा प्रकाशझोत चहूकडे फेकताच त्याला सर्व वस्तुजात लख्कन यथास्थित दिसू लागते आणि त्याच्या मनाच्या त्या प्रकाशमय स्थितीत त्याची वाट त्याला स्पष्ट-पणे अुमगता येते. त्याचप्रमाणे आमच्या महाशालेय (collegian) कालातच आम्ही त्या वेळच्या मराठी अितिहासाच्या विस्तृत पण विस्कळीत पसाऱ्यावर हिंदुराष्ट्रदृष्टीच्या विद्युल्लतेचा प्रकाशझोत टाकताच आमचे मनही अकस्मात् प्रकाशमय झाले. त्या हिंदुराष्ट्राच्या दीप्तिमय दृष्टिकोनातून पाहताच तो मराठी अितिहासाचा विस्कळीत, विसंगत नि विखुरलेला प्रपंच, सुसंगत नि सुसमन्वित दिसू लागला. त्याचे खरे अलोकसामान्यत्व तेव्हाच काय ते आमच्या प्रत्ययास आले. केवळ मराठ्यांचा अितिहास म्हणून तो वाचू जाता तसा अेकेरी, स्वार्थी लुटारू, भाडकुदळ आणि भुक्कड असा जदुनाथ सरकारांसुद्धा बहुतेक अितिहास-कारांना वाटत होता, तसा तो नाहीच नाही ! हिंदुराष्ट्रासारख्या आपल्या महान् राष्ट्रावर सारा आशिया, युरोप, आफ्रिका अशा तिन्ही खंडातील म्हणजेच तत्का-लीन साऱ्या ज्ञात जगातील–परधर्मीय नि परकीय अहिंदु शत्रू जे तुटून पडले होते आणि ज्यांना निर्दाळण्यासाठी दहा शतकावर हिंदुजातीने तुटकपणे महायुद्ध लढत ठेवले असताही अितर कोणाही हिंदुराज्याकडून किंवा गटाकडून ते महायुद्ध जिंकून समाप्त होण्याचे चिन्ह दिसेना, तेव्हा ते महायुद्ध जिंकण्याचे महान् दायित्व आता आपण अेकट्याने स्वीकारले पाहिजे असा निर्धार करून अुठलेल्या महा-राष्ट्राचे आम्हास तेव्हा सम्यक् दर्शन झाले !

हिंदुस्वातंत्र्य युद्ध

ह्या हिंदुराष्ट्रीय दृष्टिकोनातून साधारणत सतराव्या शतकापासूनच्या मराठ्याच्या हिंदुस्वातंत्र्य युद्धाच्या ह्या अितिहासावरील आम्ही लिहिलेले वरील ' HINDUPAD PADSHAHI ' (हिंदुपद पादशाही) हे पुस्तक प्रत्येक हिंदुत्व निष्ठाने वाचावे, अशी आम्ही, राष्ट्रीय कर्तव्यासाठी दांभिक विनय बाजूस सारून स्वत च अुत्कट विनती करतो कारण शक्य तितक्या तिऱ्हाअीत दृष्टीने बघितले तरी आमचे आम्हासच ते पुस्तक मराठ्याच्या तत्कालीन अितिहासावरील अितर आज अुपलब्ध असलेल्या कोणत्याही पुस्तकापेक्षा अत्यंत मार्मिक आणि हिंदुत्वाच्या त्या ओसंडून भरलेल्या राष्ट्रीय जीवनरसाने रसरसलेल आहे, असे वाटते मराठ्याच्या राजाराम कालीन अितिहासाला ' बाजारबुणग्याचा धुडगूस ' म्हणणाऱ्या परकीयाची नि स्वकीयाचीही तोंडे बंद करून रानड्यानी ' महाराष्ट्राचे स्वातंत्र्ययुद्ध ' असं त्याला म्हटले

पण त्याच्या पुढचे हे जे अक्षरश महाभारतीय युद्ध मराठे राजारामाच्या कालानतर जवळ जवळ अेक शतकभर लढत राहिले ते केवळ ' महाराष्ट्रीय स्वातंत्र्ययुद्ध ' नव्हते तर ते ' महाभारतीय हिंदुस्वातंत्र्ययुद्ध ' होते त्या महायुद्धाचे हे आम्ही लिहिलेले हिंदुपदपादशाही ' हे समीक्षक पुस्तक म्हणजे अेक ' सुवर्ण मंदिर ' आहे ! त्या महायुद्धदेवतेची अेक अजिंठ्यातील रंगशिल्पासारखी मनोवेधक मूर्ति आहे

आणि तरीही त्या पुस्तकातील छेदक नि छेदक साधार आहे अितर अधिकारी अितिहासकाराच्या वाक्याचे अुतारे त्यात आहेत म्हणून ते साधार आहे अितकेच काय ते नव्हे, तर त्या प्रत्यक्ष रणांगणात लढत असलेल्या आणि ती राजकारणे लढवीत असलेल्या वीरपुरुषाची त्या त्या वेळी अुच्चारलेली स्वत ची वाक्येच त्यात आहेत, त्याच्या स्वत च्या हाताने लिहिलेल्या ताज्या ताज्या पत्राचे अुतारे त्यात आहेत म्हणून ते पुस्तक जितके वाचनीय तितकेच विश्वसनीय आहे महाराष्ट्राच्या त्या अितिहासाची ही अखिल भारतीय हिंदुस्वरूपाची जाणीव प्रतिभाशाली अितिहास लेखक राजवाड्याना अगदीच नव्हती असे नाही पण त्याच्या लिखाणात तिचा सर्वांगीण समन्वय व्हावा तसा झालेला नव्हता. क्वचित् त्याचा ग्रथसभार तसाच प्रचड होता. म्हणून त्याचे अेका दृष्टीत साकल्याने सप्रमाण अवलोकन करणे त्याच्यासारख्या विशाल बुद्धीलाही साधलेले दिसत नाही अधूनमधून त्या अितिहासाचे त्याचे समीक्षण अधुरं किंवा विसंगत भासते अितर अिंग्लिश, मुस्लिम प्रभृति शत्रुपक्षीय अितिहासकाराचे तर ह्या प्रकरणी नावच काढावयास नको. अेवढच आहे या परिस्थितीत मुसलमानी राजसत्तेचा नायनाट करून ते महाभारतीय युद्ध जिंकणाऱ्या अितिहासाचे हिंदुराष्ट्रीय दृष्टीतून केलेल्या समीक्षणाचे आमचे

' हिंदुपदपादशाही ' हेच पुस्तक अद्वितीय आहे. यासाठी प्रत्येक हिंदुत्वनिष्टाने ते वाचावे असे आमचे आग्रहाचे सांगणे आहे.

अेवढ्याचसाठी आम्ही, आमच्या सध्याच्या प्रकृतिक्षीणतेमुळे, ते समीक्षण-सुद्धा आता पुन्हा येथे देत नाही. ते जिज्ञासू वाचकांनी हिंदुपदपादशाही ह्या अिंग्लिश ग्रंथातून वाचावे. ह्या ग्रंथाचे मराठी भाषांतरही श्री ग पा. परचुरे यांनी प्रसिद्ध केलेले आहे ह्या चालू ' सहा सोनेरी पाने ' ह्या ग्रंथात आता ह्या दशशतक-व्यापी हिंदुमुस्लिम महायुद्धात शेवटी हिंदूंनी मुसलमानी राजसत्तेचा नायनाट करून जो अंतिम महान् विजय मिळविला त्या अुत्कर्षबिंदूला पोचविणाऱ्या घटना-क्रमाच्या केवळ अनुक्रमणिकेच्या सोनेरी साखळीचेच काय ते प्रदर्शन करण्याची आवश्यकता आहे तेच खाली करीत आहोत.

अलोकसामान्य घटनांच्या मालिकांची अनुक्रमणिका

ज्या सन सतराव्या शतकापर्यंत आम्ही ह्या हिंदुमुस्लिम महायुद्धाचे समीक्षण ह्या ग्रंथात प्रकरण ८ पर्यंत वर केलेले आहे त्यापुढची त्या सन सतराव्या शतकातली, त्या वेळेस य कश्चिन् भासणारी पण आज आता अितिहासाच्या अुलट दुर्बिणीतून महान् ठरणारी पहिली घटना म्हणजे सन १६२७ किंवा १६३० मध्ये झालेला —

शिवाजीचा जन्म !

शिवाजीचे वडील शहाजीराजे हे त्या काळातील मराठ्यांच्या राजकारण-कर्त्या आणि लढत्या मोठमोठ्या तुरळक सरदारांत गणले जात होते पण त्या साऱ्यांना त्या वेळी महाराष्ट्रात राज्य करणाऱ्या पाच मुस्लिम सुलतानशाह्यांचे अंकित म्हणूनच सरदारक्या गाजविणे भाग पडलेले होते हिंदूंचे स्वतंत्र असे अेक टिचभरसुद्धा स्थल साऱ्या महाराष्ट्रात अुरलेले नव्हते पण वर अुल्लेखिलेल्या त्या शहाजी राजांना झालेल्या लहान मुलाच्या दैवी मात्र पुढे, त्याच्याच नेतृत्वाने मुस्लिम राजसत्तेच्या शिरच्छेदासाठी सांडलेल्या अुष्ण रक्ताचा हिंदुस्वातंत्र्य-निर्घोषक स्वराज्यतिलक लागावयाचा होता !

आश्चर्यकारक योगायोग

दैवाने म्हणा, देवाची अिच्छा म्हणून म्हणा, काकातालीय न्यायाने म्हणा, किंवा पेरलेल्या प्रयत्नांचे अेकसमयावच्छेदेकरून वहरून वर आलेले पीक म्हणून म्हणा, पण जिजामातेच्या गृहांगणातील शिवाजीच्या ह्या जन्मापासून अेक आश्चर्यकारक परिवर्तन हिंदु मुसलमानांच्या युद्धसंघर्षातील राष्ट्रीय रणांगणातही घडून आले.

साधारणत: सन सातशेपासून सतराव्या शतकाच्या आरंभापर्यंत जेथे जेथे म्हणून मुसलमानांची आणि हिंदूंची प्रचंड सैन्ये लढली, जेथे जेथे म्हणून राज्यावर

नि राष्ट्रावर निर्णायक परिणाम करणारें युद्ध समरभूमीवर हिंदु-मुसलमान लढले तेथे तेथे तुरळक अपवाद सोडता, काही तरी निमित्त होऊन – कोणी हत्तीवर बसला म्हणून, तर कोणी पालखीत बसला म्हणून, कुठे अकस्मात् विश्वासघात झाला म्हणून तर कुठे विजय हिंदूच्या अगदी हाती आला असता केवळ योगायोगाने – पण हिंदु सैन्याचा पूर्ण पराभव व्हावा आणि मुस्लिम पक्षाचा पूर्ण विजय व्हावा, हा निष्ठुर रणदेवतेचा शेवटचा निर्णय बहुधा ठरलेला असे ! वीर दाहीरची लढाओ, वीर जयपालची लढाओ, वीर अनगपालची लढाओ, वीर पृथ्वीराजाचा शेवटचा सगर, महाराणा सगाने झुजविलेला सग्राम ! ह्या सर्व शतकोशतकातील निकराच्या युद्धापासून तो थेट विजयनगरच्या वीर रामराजाच्या सन १५६५ मध्ये झालेल्या तालिकोटच्या लढाओपर्यंत प्रत्येक निर्णायक युद्धात वरील निष्ठुर रणदेवतेचा कौल हिंदु पक्षासच बाधक ठरला, हिंदुपक्षाचाच पराभव त्या त्या सग्रामात अटळपणे होत गेला ! !

पण सतराव्या शतकाच्या आरंभापासून

म्हणजेच साधारणत: शिवाजीच्या जन्मापासून हिंदुमुस्लिमाच्या सघर्षात त्याच निष्ठुर रणदेवतेच्या निर्णयात अेक *अत्यत आश्चर्यकारक* प्रभेद अकस्मात् दिसून येअू लागला. तो हा की, पूर्वी जसा हिंदुमुसलमानाच्या झुजीत हिंदूचा पराभव हटकून व्हावयाचाच हे *अटळ* दिसे, तसे ह्या पुढच्या काळात जेथे जेथे हिंदुमुसलमानाची रणागणात गाठ पडे तेथे तेथे हिंदूचा विजय हटकून व्हावा *आणि मुसलमानाचा पराजय होत जावा हेही अटळ ठरू लागले ! ह्या सतराव्या* शतकापासून जेथे जेथे रणात मुसलमान भेटला, तेथे तेथे हिंदूनी त्यास पिटला ! राष्ट्रावर किंवा राज्यावर आमूलात् परिणाम करणारे रणसगर असोत किंवा अगदी धावत्या लढाया असोत, हिंदु सैन्याचा विजय आणि मुस्लिमाचा पराजय हा बहुधा ठरलेलाच असे ! महाराष्ट्र भूमीवरीलच नव्हे तर पजाब ते दक्षिण समुद्रापर्यंत नि पश्चिम ते पूर्व समुद्रापर्यंतच्या शेकडो लढायात मराठ्यानी मुस्लिमाच्या केलेल्या पराभवाची हिंदूची छाती गर्वभराने अुचविणारी विजयश्री आमच्या हिंदुपद-पादशाही या पुस्तकातून प्रत्येक हिंदु तरुणाने अवश्य वाचावी

नव्या मराठी रणनीतीचें सूत्र ‘ आक्रमण ’ –केवळ ‘ संरक्षण ’ नव्हे !

साऱ्या हिंदुराष्ट्राचे नेतृत्व मराठ्यानी स्वीकारल्यापासून वर दाखविल्या-प्रमाणे जेथे तेथे हिंदुमुस्लिम सग्रामात बहुधा हिंदूचाच विजय आणि मुसलमानाचा पराजय भरतखडभर जो होत गेला त्याचे अेक मुख्य कारण हे होतें की, शत्रूवर-सुद्धा सैनिकी आक्रमण करणे हे नैतिकदृष्ट्या अश्लाघ्य आहे, पाप आहे, तो हिंदूचा धर्म नव्हे, अशी जी क्षत्रत्वाची विकृत निष्ठा, सद्गुणविकृतीची साथ, बहुताश

हिंदुसमाजात मध्यंतरी फैलावली होती, तिच्या तावडीतून मराठ्यांनी आपल्या धाडशी पराक्रमाने हिंदुमनाची झपाटपासरशी सुटका केली.

वस्तुत. राष्ट्रीय शस्त्रबलाचे मुख्य ब्रीद शत्रूवर तो चालून येण्याच्या आधीच आपण त्याच्यावर चालून जाणे—आक्रमण करणे—हेंच होय. अशी आक्रमक प्रवृत्ति हिंदु लोकात पुन्हा संचरविण्याचा सक्रिय प्रयोग मराठ्यापूर्वी विजयनगरचे राज्य स्थापिले त्या वेळीच हिंदूंनी मुस्लिमाविरुद्ध यशस्वीपणे केलेला होता. पण तो दक्षिणेतल्या दक्षिणेतच राहिला, आणि तालिकोटच्या भयंकर पराभवाने हिंदु मन मुसलमानांवर आक्रमक चढाया करण्यास पुन्हा कचरू लागले होते अशा वेळी मराठ्यांनी मुस्लिमांवर यशस्वी आक्रमणे करून हिंदूंमध्ये पुन्हा रणचैतन्य संचरविले.

शत्रूवर सैनिक आक्रमण करणे हेच राष्ट्रीय शस्त्रबलाचे मुख्य ध्येय, मुख्य धर्म आहे राष्ट्राच्या केवळ संरक्षणापुरतेच शस्त्रबल जे राष्ट्र बाळगते—पण आक्रमणक्षम होअील अितके वाढवीत नाही, तसे करणे अधर्म समजते, त्या राष्ट्राची ती निष्ठा अेक तर भ्रांत असते, नाही तर आतून भेकड असते हा अंतर्गत भेकडपणा छपविण्याकरिता केलेली ती अेक वल्गना असते. ज्या राष्ट्राचे सैन्य-बल अुघड अुघडपणे आक्रमणक्षमतेच्या पायावर नि प्रमाणावर रणसज्जतेत अुभे असते त्या राष्ट्रात संरक्षणक्षमता असतेच असते

पुन्हा, त्या वेळच्या मुसलमानांच्या आततायी राजसत्तेस अुलडून टाकण्यासाठी हिंदूंनी केलेले आक्रमण हे मुळातच अन्याय्य आक्रमण नव्हते. खरे अन्याय्य आक्रमण हिंदूंच्या देशावर मुसलमानांनी ज्या स्वाऱ्या केल्या ते होते, त्या आततायी मुस्लिमसत्तेविरुद्ध हिंदूंनी केलेले आक्रमक अुठाव ह्याला हिंदूंनी मुसलमानांविरुद्ध केलेले ' बंड ' म्हणता येत नाही. कारण हिंदुराष्ट्राच्या स्वातंत्र्याविरुद्ध—न्याय्य सत्तेविरुद्ध मुस्लिमांनी केलेले आततायी अभियान, हेच खरे बंड होते धन्याविरुद्ध चोरांनी केलेल्या अतिक्रमणाला बंड म्हणतात येअील. चोराला दंडिण्यासाठी धन्याने केलेला अुठाव ह्याला काही ' बंड म्हणता येणार नाही. म्हणूनच त्या काळी अुभ्या भारतातील हिंदु समाजाचा जो बहुतांश भाग भीतिग्रस्त झालेला होता, त्याच्यात पुन्हा धैर्य संचरविण्यासाठी रामदासांनी सह्याद्रीच्या शिखरा-शिखरावरून रणघोषणा केली की, ' प्रस्तुत यवनांचे बंड । ' बंड यवनांचे आहे—हिंदूंचे नव्हे त्या म्लेच्छांच्या बंडाचा अुदंड दंड त्यांना देण्यासाठी त्यांच्यावर चोही बाजूंनी आक्रमण करा !

" धर्मासाठी मरावे । मरोनि अवघ्यांसि मारावे ।
मारिता मारिता घ्यावे । राज्य आपुले ॥ "

मराठ्यांनी अवलंबिलेल्या ह्या आक्रमक रणनीतीचे प्रमुख हत्यारही त्या वेळच्या हिंदूंना तोपर्यंत नवेनवेसेच होते. पूर्वी त्यांच्या हाती ते रुळावे असे रुळलेले नव्हते.

ते हत्यार म्हणजे वृकयुद्ध हे होय. ह्यालाच त्या वेळी गनिमी कावा म्हणून म्हणत. ह्या वृकयुद्धाच्या माराखाली मराठ्यांनी असंख्य सेनेसह केलेल्या मोठमोठ्या मुसलमानी स्वाऱ्यांनाच दातीं तृण धरावयास लावले. शत्रूच्या चतुरंग सेनेशी सहसा आपल्या अल्पसंख्याक सैन्याच्या टोळ्यांसह सन्मुख युद्ध असे मराठ्यांनी या वृकयुद्धाच्या नीतीप्रमाणे मराठी सैन्य अल्पसंख्य असेल तेंव्हा तेंव्हा देऊच नये, तर मागून, उजवीकडून, डावीकडून सारखे तुटून पडावे.

तथापि हेही ध्यानात ठेविले पाहिजे की, मराठ्यांच्या अशा लहान लहान सैन्यांनी प्रचंड मोगली सैन्याची लांडगेतोड करता करता त्या मराठी सैन्याचीही संख्या नि शक्ति कुठे कुठे जर वाढत गेली तर मराठे ह्याच वृकयुद्धाचा उत्तरभाग म्हणून मोगलाच्या अेखाद्या अगडबंब सैन्यावरही अकस्मात् अुघड अुघड आक्रमण करून सन्मुख लढाया देण्यास कचरत नसत. मराठी सैन्ये जेव्हा वाढत गेली, त्यांच्या हाती पडलेली लहान मोठी राज्ये, दुर्ग प्रदेश अित्यादिकांचा व्याप वाढत गेला, तेंव्हासुद्धा त्यांची निरनिराळी सैन्ये आपली स्थाने सभाळून आपल्या लहान मोठ्या राजधान्यांतूनच काही लोळत पडलेली नसत. तर त्यातील प्रत्येकजण शेजारच्या वा दूरच्या मोगली सत्तेखालील पुढच्या प्रदेशावर सारखा टपून राहून पावसाळा संपलारे संपला की स्वारी करण्यास, छापे घालण्यास, मुस्लिम शत्रु आपल्या छोट्या संस्थानावर, जहागिरीवर, गडावर चालून येण्याच्या आधी त्या पुढच्या मुस्लिम प्रदेशात घुसे ! आपल्यावर चालून येणाऱ्या मुस्लिम निजाम नवाबादिक शत्रूंनासुद्धा हुडकून हुडकून घराबाहेर काढून त्यांच्यावरही मराठी सैन्ये तुटून पडत. त्या मराठ्यांच्या लहान मोठ्या राजधान्या, गडगुहा ह्या त्यांच्या वास्तव्याच्या स्थळी काही त्यांचा खरा पत्ता सापडत नसे. मुसल्मानांवर स्वाऱ्या करीत निघताना ती मराठी वृकयुद्ध-कुशल सैन्ये त्या आपल्या राजधान्या जणू आपल्या घोड्यांच्या पाठीवर घेअूनच मोगलाच्या हातातील प्रदेशात, दूरच्या प्रांतात दाणमार करीत निघून गेल्लेे असत. ह्या अनेक मराठी सेनानींचा नि लढवय्यांचा खरा पत्ता त्यांची स्वतःची घरं किंवा गढ्या ही नसत, तर त्यांचा नक्की पण फिरता पत्ता म्हणजे मोगलांच्या प्रदेशात पडलेली त्यांची लढाअू शिबिरे,—त्यांचे सारखे हल्ते तळ.

मराठ्यांच्या ह्या लांडगेतोडीने जर्जर झालेल्या मुस्लिमांच्या अगडबंब स्वाऱ्यांची काय दुर्दशा होअी ते राजारामकालीन औरंगजेबाच्या अेका अुदाहरणावरूनही स्पष्ट होअील. औरंगजेबाची मोठमोठी सैन्ये मराठ्यांचा पाठलाग करीत नि त्यांचे प्रदेश घेत अेका बाजूला थेट खाली जिंजीपर्यंत गेली, पण ?— ती मुस्लिम सैन्य मागे वळून जो पहातात तो तिकडे मराठ्यांची लहान मोठी सैन्ये नर्मदा अुतरून गुजराथ प्रांतात घुसली असून तेथील मुस्लिम सुभेदारांची हवेलडी अुडवून देत आहेत ! त्यांच्या पुढच्या मध्यप्रांतातूनही अितस्ततः मराठे

तुटून पडत असल्याची नवीनवी बातमीही प्रत्यही त्या गोंधळलेल्या मोगल बाद-शहाच्या कानावर आदळतच होती ! शेवटी जळत्या निखाऱ्याप्रमाणे हातात धरलेल्या महाराष्ट्रास खाली टाकून देऊन ते होरपोळून निघालेले अगडबंब मुस्लिम मोगल सैन्य शक्य तितक्या त्वरेने आपण होऊन पाठीमागे दिल्लीकडे निघून गेले

जावर मराठ्यांचे सैन्यबल किंवा राजसत्ता स्थावर, प्रबळ नि विस्तृत झालेली नव्हती तोवरच काय ते हे आक्रमणाचे रणशास्त्रीय तंत्र मराठ्यांनी अंगी-कारलेले होते असे नाही, तर जेव्हा त्यांच्या अनेक सरदारांपैकी एकेकाच्या हाता-खाली दहा दहा वीसवीस सहस्रांसारखी चतुरंगदले रणात झुंजत आणि जिंजी ते गुजराथ, मध्यप्रांतापर्यंत मराठ्यांची राज्येच स्थापन झाली तेव्हा तर अधिक औधेने हिंदुपदपादशाहीच्या ध्येयसिद्धीस्तव पहिल्या बाजीरावासारख्या धुरंदर सेनापतीच्या नि राज्यचालकाच्या आधिपत्याखाली मराठे उरलेल्या मुस्लिम प्रांताप्रांतावर आपण होऊन आक्रमणे करीत चाललेच होते ! साऱ्या भरतखंडात हिंदुपदपादशाही स्थापावयाची तर नुसते 'आहे तितुके जतन करूनच' भागणारे नव्हते, तर महाराष्ट्राबाहेर पडून, 'पुढे आणिक मेळवावे' ह्या सूत्राप्रमाणे मरा-ठ्यांना आक्रमक रणनीतीचाच अवलंब करणे भाग होते धर्मशत्रूवर तने तुटून पडण्याची वीरश्रीने रसरसलेल्या त्या वीरांना अनिवार हौस पण होती !

मराठ्यांच्या ह्या आक्रमक रणनीतीने हिमालयाकडील शत्रूंच्या स्वाऱ्या बंद पडल्या

पहिल्या बाजीरावाने दिल्लीपर्यंत मारलेल्या धडकांनी मोगली बादशाही गदगदा हलून खिळखिळी झाली आहे आणि मराठ्यांची मोठमोठी सैन्ये दिल्ली-पुढेही पंजाबात आक्रमणे करण्याच्या बेतात आहेत, ही वार्ता हिमालयापलीकडील मुस्लिम राज्यातही पोहोचल्याने काबूल, गजनी, अिराण, तुराण, बल्क, बुखार, अरबस्थानादिक मुस्लिम राजसत्तांनाही मराठ्यांच्या शक्तीचा हादरा बसल्या-वाचून राहिला नाही !

मराठ्यांचा अुदय होण्यापूर्वी हिमालयापलीकडील ह्याच अरब, अिराणी, दुराणी, तुर्क, मोगल अित्यादिक मुस्लिम जाति हिमालय अुतरून हिंदुस्थानवर कशा राक्षसी स्वाऱ्यांवर स्वाऱ्या करीत होत्या ते ह्या ग्रंथात अनेकवार सांगितलेच आहे हिंदूंची राज्ये बुडवीत, हिंदुधर्माचा अुच्छेद करीत आणि हिंदूंवर अमानुष धार्मिक अत्याचार करीत हे मुस्लिम आक्रमक कोणी दक्षिणेपर्यंत चालून येअी तर कोणी दिल्लीलाच आपली स्वतंत्र नि स्थायी राज्ये स्थापून अल्लाअुद्दिनासारख्या थेट दक्षिणेच्या टोकापर्यंत स्वाऱ्या करून हिंदु धर्माचा अुच्छेद करीत जात

निजामाला यथेच्छ पिटला होता परंतु त्यालाही ही आशा होती की, नादिरशहा-कडून मराठ्यांचा काटा समूळ उपटला जाईल पुढे जे होईल ते होईल. नादिरशहा सन १७३९ त अटक ओलांडून लाहोरला आला दिल्लीच्या बादशहाने ससैन्य त्याच्याशी लढण्याचा डौल घातला पण पहिल्याच लढाईत त्याचा धुळ-धाण उडाली नादिरशहाने बादशहाला बोलावून अटकेत ठेविले, निजामलाही त्याने दरडावून विचारले की तुम्ही एवढाले सरदार असता तुम्हाला मराठ्यांना कसे हुसकता आले नाही ?' आणि त्याने मान्य केलेले कित्येक कोटी रुपये दिले नाहीत म्हणून त्यालाही अटकेत ठेवले नंतर नादिरशहा सरळ दिल्लीवर चालून गेला सन १७३९ च्या मार्चमध्ये नादिरशहाने मोगल सत्तेचा अंत करून उघड-पणे दिल्लीच्या सिंहासनावर आपल्या स्वतःच्या इराणी बादशाहीची घोषणा केली लगोलग त्याने मुस्लिम बादशाहीच्या कुळधर्माप्रमाणे दिल्लीस अत्याचाराचा कहर केला लुटालूट नि सरसकट शिरच्छेद यांचे थैमान मांडले तथापि सगळ्या मुसलमानांना ही आशा होती की नादिरशहा मराठ्यांचा तरी नायनाट करील नादीरशहाने मराठ्यांचा आपण होऊन कोणतीही आगळीक केली नाही इतकेच नव्हे तर दिल्लीतील हिंदूंच्या लुटालुटीत आणि सरसहा शिरच्छेदात तिकडील मुसलमानांचाही अपवाद ठेवला नाही नादीरशहाने स्वतः निजामाची त्याला खेचरावर बसवून धिंड काढविली

इतक्यात दिल्लीला बातमी पोचली की मराठ्यांनी पोर्तुगीझांवर मोठा विजय मिळविलेला असून वसईचा प्रसिद्ध जलदुर्ग पोर्तुगीजांच्या हातून जिंकून घेतला आहे आणि तथील पोर्तुगीज सेनानी मराठ्यांना ससैन्य शरण गेला आहे. त्यामुळे निष्कंटक होऊन स्वतः बाजाराव फार मोठ्या मराठी सैन्यासह दिल्लीवर चाल करून येत आहे

अरे बघता काय ! चला दिल्लीवर चाल करून !
हिंदुपदपादशाहीस आता काय उशीर ? – बाजीराव

उत्तरकडील मराठे सरदार आणि बाजीरावाने सर्वत्र पेरून ठेवलेले लहान मोठे राजकारणी मराठी हस्तक ह्यांच्याही मनात नादिरशहाची पुरती खोड जिरवून टाकावी, असेच वारे संचरले होते त्यांनी ठिकठिकाणाहून बाजीरावाला उत्तरेकडील नादिरशहाची आणि हिंदुराज्याची स्थिति कळविली त्या प्रतिवृत्त लेखांतील एक लेखक लिहितो, 'तहमास्प कुलीखान (नादिरशहा) काही देव नाही, जे पृथ्वी चापून काढील जबरदस्तीशी मुलुख करील, म्हणून मानवर फौजे-निशी यावे आधी जबरदस्ती नि मग मुलुख आता सारे राजपूत नि स्वामी (बाजीराव) एक पाणीया निकाल पडेल समस्तास बुंदेले वगैरे एक जागा करून मोठा भाव दाखविला पाहिजे नादीरशहा तसा माघार जात नाही, हिंदुराज्यावरी

निघेल रायाचे (सवाई जयसिंग) मना राणाजी (अुदयपूरचा महाराणा) दिल्लीचे बादशाही तक्तावर बसवावे असे आहे हिंदुराजे सवाअी आदिकरून स्वामीचे स्वारीची मागप्रतीक्षा करतात ! स्वामीचे पुष्टिबल होताच जाट वगैरे फौज दिल्लीवरी पाठवून सवाअीजी आपण दिल्लीस जाणार

अशा अवसानाचीच अुत्तर हिंदुस्थानातील मराठी पुढाऱ्याची अनेक प्रतिवृत्ते येत होती त्याच्या आधारे शाहूच्या मंत्रिमंडळात जे जे मराठ्याचे पाय मागे खेचणारे आणि बाजीरावाच्या आक्रमक वीरश्रीस अपशकून करणारे लोक बसलेले असत त्याना बाजीराव आवेशाने म्हणाले वीरहो, विचार करीत नि शंका घेत काय बसला ! अकीने चाल करून निघा, हिंदुपदपादशाहीचा दिवस अुगवलाच म्हणून समजा ! मी तर नर्मदा अुतरून सर्व मराठी सैन्य चवळेपर्यंत पसरून देणार, मग पाहू या नादिरशहा कसा खाली येतो तो !'

मराठे आपल्यावर प्रत्याक्रमण करून अुत्तरेत येत आहेत अशी बातमी येताच नादिरशहाचा हिंदुस्थानात दक्षिणेपर्यंत पूर्वीच्या अिराणी, तुराणी, तुर्क अित्यादि मुस्लिम आक्रमकासारखा पुढे घुसण्याचा अुत्साहच ढासळून गेला आणि मराठ्याच्या सेना दिल्लीकडे पोचण्यापूर्वीच आपला गाशा गुंडाळावा अशा धोरणाने त्याने स्वत होअून बादशहाचे पद सोडून दिले आपण हाअून दिल्लीच्या पूर्वीच्या मोगल बादशहास पुन्हा तख्तावर स्थापले सर्व राजेरजवाड्याना त्या मोगल बादशहाची आज्ञा मानण्याचा कडक आदेश त्याने दिला नादिरशहाने दिल्लीस मिळविलेली जवळ जवळ पन्नास साठ कोटीची लूट नि मयूर सिंहासनादिक अनर्घ्य कलावस्तु समवेत घेअून अिराणास प्रयाण केले केवळ मराठ्याच्या आक्रमणाच्या भयाने !

हिंदुस्थानातील राजेरजवाड्याना नादिरशहाने जी पत्रे पाठविली होती त्यातच शाहू छत्रपतीना *लिहिलेल्या पत्रात लिहिले होते की* 'सर्व हिंदूनी दिल्लीच्या मोगल बादशहाच्या आज्ञेत राहावे नाहीतर जे ही आज्ञा मोडतील त्याना भयंकर शासन करण्यात येअील अशा आशयाचे पत्र त्याने मूर्खपणाने लिहिले आणि शहाणपणाने आपला पाय मागे काढला *अर्थातच नादिरशहाचे ते आज्ञापत्र* मेराच्या टोपलीत फकले गेले आणि मराठ्याच्या शाहू छत्रपतीने सन १७३९ मध्ये भरविलेल्या राजसभेत 'मराठ्याच्या भीतीने नादिरशहा हिंदुस्थानातून पळून गेला अशी स्पष्ट घोषणा केली

अहमदशहा अब्दाल्ली काबूलचा बादशहा होतो

नादिरशहाच्या सैन्यात त्याचा अंकित म्हणून अहमदशहा अब्दाली नावाचा अक अफगाण सरदार आपल्या कर्तृत्वाने वाढत वाढत नादिरशहाचा अुजवा हातच बनला होता नादिरशहाच्या वर दिलेल्या हिंदुस्थानावरील स्वारीत अब्दाली त्याचे बरोबर होताच नादिरशहा हा अिराणकडे परत गेल्यानतर लवकरच सन १७४७

स्थापन करावी ही अुत्कट महत्त्वाकांक्षा होती. पण तो पूर्वी नादिरशहाच्या स्वारीत त्याचे समवेत हिंदुस्थानात आलेला होता आणि मराठ्यांच्या वाढत चाललेल्या प्राबल्याची त्याला चांगली कल्पना होती. म्हणून तो सावधपणे अेकेक पाअूल पुढे टाकीत चालला. आतून आतून दुआबातील रोहिले पठाणांना यथेच्छ सैनिक साहाय्य पोहोचवून अब्दाली स्वत सन १७४८ च्या जानेवारी महिन्यात लाहोरपर्यंत चालून आला आणि त्याने लाहोर हस्तगत केले. हीच त्याची स्वतची हिंदुस्थानावरील पहिली स्वारी होय.

पण मोगल बादशहाच्या सैन्याने लाहोरजवळच त्याच्या आघाडीच्या सैन्याचा पराभव केला आणि त्याचा दिल्लीचा मार्ग रोखून धरला. तिकडे त्याच्या पिछाडी-वर त्याचा शत्रु जो अिराणचा बादशहा तोही काबूलवर स्वारी करण्याच्या बेतात आहे असे त्याला कळले. मोगल बादशहानेही त्याच्या प्रतिकारासाठी मराठ्यांना तत्काल बोलाविले आहे आणि ते मराठे ससैन्य दिल्लीकडे येण्यासाठी निघाले आहेत हे वृत्तही त्याला कळले. तेव्हा दिल्लीवर चालून जाण्यास ही वेळ ठीक नाही हें त्या धूर्त सेनापतीने ओळखून अहमदशहा अब्दाली परत काबूलकडे निघून गेला. पण जाण्याआधी 'सारा पंजाब हा माझ्या अफगाण राज्याच्या सत्तेखाली आहे' ही घोषणा मात्र त्याने पुन्हा सर्व हिंदुस्थानभर करविली.

मरणोन्मुख मुस्लिम बादशाहीच्या शरणागतीचा मराठ्यांशीं पहिला करार

मध्यंतरी दिल्लीच्या मोगल बादशाहाने मराठ्यांशी अत्याग्रहाने करार करून त्यांच्याकडे हिंदुस्थानातील बंगाल, बिहार, ओरिसा ते सिंध(मुलतान सुभा) सारा पंजाब, रोहिलखंड, दुआबसुद्धा दक्षिणेतील सर्व सुभ्यासह साऱ्या हिंदुस्थानचा राज्यकारभार मराठ्यांकडेच सोपविला होता.

ह्या कराराप्रमाणे त्या दिवसापासून बादशहाच्या ह्या कागदी वचनाने तरी मराठे हेच वस्तुत हिंदुस्थानचे राज्यसत्ताधीश झाले होते आणि बादशहा हा केवळ अेक नामधारी पुतळा अुरला होता ! !

मराठ्यांना वरील बादशाहाच्या राजसत्तेच्या मिळालेल्या सर्व अधिकाराचे परिवर्तनाने जे प्रचंड दायित्व अंगीकारावे लागले ते अर्थातच हे होते की मराठ्यांनी कोणत्याही अंतर्गत किंवा सरसीमेच्या पलीकडील बाह्यदेशीय शत्रूच्या स्वाऱ्यांपासून वा अुपद्रवापासून बादशाहीचे संरक्षण केले पाहिजे. हे दायित्व प्रचंड असताही स्वीकारण्याचे सामर्थ्य हिंदुपदपादशाही स्थापन करीत आणलेल्या हिंदूमधील अेका मराठ्यांच्या मनगटात होते. म्हणूनच त्यांनी हा अट अेखाद्या वरदानासारखी तत्परतेने स्वीकारली.

अब्दालीची हिंदुस्थानावर दुसरी स्वारी

ह्या कराराची कुणकूण आधीच वर्ष सहा महिन्यापासून अब्दालीला कळलेली होती. त्यासाठी त्याने अि. सन १७४९ मध्ये मराठ्याना केवळ प्रतिरोध करण्यासाठी म्हणून हिंदुस्थानवर दुसरी स्वारी केली तेव्हा पजाबचा मोगल बादशहाचा अधिकारी जो मीर मन्नु होता त्यानेच निरुपाय म्हणून अब्दालीला ठठ्ठा, सिंध (मुलतान), पजाब हे सुभे आणि त्याच बाजूचे अितर किरकोळ प्रदेश देअून टाकले आणि अब्दालीची त्या प्रदेशावरील अधिसत्ता मान्य केली. पण ह्याच प्रदेशावरची राज्यकारभाराची सारी सत्ता मराठ्याना बादशहाने दिल्याचे वरील करारात जे लिहिले आहे ते या मोगल बादशाहीचा अधिकारी असलेल्या मीरमन्नूच्या शरणागतीने पुसून टाकले गेले अितकेच समाधान सध्या पुरे आहे, अधिक प्रसग करण्याची ही वेळ नव्हे, असे पाहून अब्दाली पुन्हा काबूलकडे निघून गेला

पण बादशहाच्या अधिकाऱ्याच्या या दुटप्पीपणामुळे आणि बादशहानेही त्यास गुप्त समति दिली ह्या विश्वासघाताने मराठे चिडून गेले. सापाच्या शेपटीवर जाणूनबुजून पाय द्यावा, त्याप्रमाणे मराठ्याशी झालेला बादशाही करार तुच्छ मानून त्याच सिंध, ठठ्ठा ते पजाबपर्यंतच्या प्रदेशाचे स्वामित्व अब्दालीने हिसकावून घेतले, ह्याचा सूड घेण्यास मराठे चवताळून अुठले. त्या वेळेस दक्षिणेमध्येही मुस्लिमांच्या, पोर्तुगीझादिक पश्चिमात्याशी आणि साताऱ्याच्या गृहकलहाच्याही राजकीय सघर्षात मराठे गुतले होते यास्तव नानासाहेब पेशवे यानी पहिली आघाडी म्हणून अुत्तरेकडे सतत झुजलेल्या आणि म्हणून तिकडचा पूर्ण अनुभव असलेल्या मल्हारराव होळकर आणि जयाजीराव शिंदे या मराठी प्रमुख वीरानाच तिकडची व्यवस्था लावण्यास आज्ञापिले त्याप्रमाणे लागलीच त्या दोघा मराठा वीरानी यमुना नदी ओलाडली आणि पन्नास साठ सहस्र पठाण रोहिल्याचे सैन्य जें कादरगज येथे तळ देअून बसले होते त्याच्यावरच सन १७५१ मार्च २० ला अकस्मात् चाल केली. पठाणानी अत्यत चिकाटीने ठाव धरला पण शेवटी मराठ्यानी त्या 'अस्सल' पठाण रोहिल्याच्या सयुक्त सैन्याची धुळधाण अुडविली ह्या विजयामागोमाग अहमदखान बगश हा पठाण फरकाबादेला सशस्त्र चालून आला होता, त्यावरही मराठे तसेच चालून गेले अहमदखान फरुकाबादेत घुसला; तेवढ्यात त्याच्या साहाय्यास येणारे रोहिल्याचे दुसरे बलवत्तर सैन्यही त्याला येअून मिळाले, पण मराठी सैन्याने त्या अेकत्र झालेल्या दोन्ही 'अस्सल' पठाण रोहिल्याच्या प्रचड सैन्यास सन १७५१ च्या अेप्रिलमध्ये अेकाअेकच वेढून टाकून रणागणात खेचले आणि त्याच्या त्या प्रचंड सैन्यावर तुटून पडून दिनाक २८ अेप्रिल १७५१ ह्या दिवशी घनघोर संग्रामात त्याचा पूर्ण पराभव केला! वीस पचवीस सहस्र पठाण अुभे कापून काढले! त्याचे शिबिरसुद्धा झाडून सारें लुटून घेतले!

सहस्रावधि घोडी, हत्ती, अुंट नि तोफखाना पाडाव केला. जयाप्पा शिंदे आपल्या पत्रात लिहितात 'ती सारी लूट हरिभक्तांनी घेतली.'

ह्या लढायाचें वर्तमान पेशव्यास कळताच स्वतः नानासाहेबासारख्याना सुद्धा मराठ्याच्या ह्या पराक्रमाची स्वतःची स्वतःला सुद्धा धन्यता वाटू लागली. त्यानी सरदारास नि सैन्यास अुत्तेजन देणाऱ्या अुत्तरात स्वतः लिहिलें की, 'शाबास तुमच्या हिंमतीची नि दिलेरी रुस्तुमीची ! दक्षिणच्या फौजांनीं गंगा यमुना पार होअून, पठाणांशी युद्ध करून फत्ते पावावें. हे कर्म लहान सामान्य नव्हे ! तुम्हीं अेकनिष्ठ कृतकर्मे, दौलतीचे स्तंभ आहात ! अिराण तुराण पावेतो लौकिक झाला. वझीर पळाला असता फिरोन फत्तेच्या मसनदीवर बसविला.'

त्या 'अस्सल नि अव्वल' मुस्लिमांचाही गर्व मराठ्यांनी वारंवार धुळीस मिळविला

हिंदूच्या नि त्यातही मराठ्याच्या पराक्रमाला शक्य ते ते वैगुण्य आणण्याचा प्रयत्न करणाऱ्या मुस्लिम, अिंग्रज, पोर्तुगीज अित्यादि मराठ्यांच्या शत्रूंनी लिहिलेल्या अितिहासातच नव्हे तर आपल्या हिंदु लोकांच्याही दास्यसुलभ वृत्तीने देखोदेखी लिहिलेल्या अितिहासांतूनही असे अेक ठराविक विधान करण्यात येते की, "पुढे पुढे हिंदुस्थानात मुसलमानाचे जे पराभव होत गेले आणि त्यांचे राज्य मराठे खिळखिळे करू शकले, त्याचे अेक महत्त्वाचे कारण म्हणजे हिंदुस्थानात पूर्वी स्वाऱ्या करणारे मूळचे अरब, मोगल, तुर्क, अिराणी, तुराणी, अफगाण, हे लोक त्या त्या वंशाचे—जातीचे अस्सल रक्ताचे नि अवसानाचे होते. हिमालयापलीकडील देशातील सक्त वायुमान, मोठमोठ्या नद्या, पर्वताळ नि बर्फाळ प्रदेश, अेकसारखी लढायातच जीवने गेल्यामुळे त्याची बनलेली कटक शरीरें आणि मूळचेच धष्टलेले धिप्पाड देह अित्यादि परिस्थितीमुळे त्या कडव्या नि रानवट लोकाच्या स्वाऱ्यातून त्यांपुढे हिंदुस्थानातील सापेक्षतः मुसंस्कृत पण म्हणूनच सौम्य प्रवृत्तीच्या नि 'दुबळ्या' हिंदूचा लढायांतून टिकाव लागत नसे. परंतु शतकानुशतकानी हिमालयापलीकडील ते अुग्र जातीचे नि पराक्रमी वृत्तीचे मुसलमान लोक हिंदुस्थानात वंशपरंपरा राहत गेल्यामुळे आणि त्याच्यातील अनेक वंश राज्य करीत गेल्यामुळे त्या हिंदुस्थानातील मुसलमानातही अैदीपणा, सौम्यपणा, सुखलोलुपता शिरली रणांगणात टिकाव धरणारी कटकता नि कडवेपणा पहिल्याप्रमाणे अुरला नाही. हिंदुस्थानातल्या 'निकस' वातावरणाचा त्याच्या मूळच्या धटिंगण शरीरप्रकृतीवर परिणाम होत गेला. अेकंदरीत त्याच जातीचे मुसलमान लोक हिंदुस्थानात राहिल्यामुळे 'कमअस्सल नि कमकुवत' होत गेले. म्हणूनच काय ते पुढे पुढे विशेषतः मराठ्याना त्याच मुसलमानांचे पराभव करता आले."

हे विधान किती अर्धवट नि अवास्तव आहे हे सिद्ध करण्यास वर दिलेल्या दुआबातील रोहिले-पठाणांशी झालेला मराठ्यांचा संग्राम आणि त्यात मराठ्यांनी वीस वीस सहस्र पठाणांना जे अुन कापून काढले ती अेक घटनाही पुरेशी आहे. हे दुआब ते रोहिलखंडापर्यंत त्या वेळी राज्य करीत असलेले पठाण रोहिले स्वतःला अगदी 'अस्सल अफगाण' समजत असत. मोगल बादशाहीला आणि तुर्क सरदारांना सुद्धा त्यांचा मोठा दरारा वाटत असे. ह्या अफगाणांचा मूळच्या हिमालयापलीकडील पठाणांशी रक्तसंबंधही त्या वेळी अविच्छिन्नपणे होत होता. तिकडच्या 'अस्सल नि अव्वल' पठाणांतून शेकडो लोक या दुआबातील पठाणिस्तानाकडे प्रतिवर्षी येऊन वसत. हे अिकडचे अनेक अफगाणही तिकडे जात. म्हणजे दुआब ते रोहिलखंडापर्यंतच्या प्रदेशातील सहस्रावधि पठाण राहिले तोपर्यंत अस्सल पठाणच होते—अफगाणच होते! पण मराठे तर हिंदुस्थानचे शत्रु ज्याला 'निकम' म्हणतात त्या देशात मूळचे वंशानुवंश वाढलेले. तरी त्यांनी त्या 'अस्सल' म्हणविणाऱ्या पठाण रोहिल्यांना रणांगणातील पराक्रमाच्या अंतिम परीक्षेत वारंवार 'कमअस्सल' ठरविलेच की नाही? जेव्हा नादिरशहा सहस्रावधि अस्सल पठाणांचे सैन्य घेअून दिल्लीवर तुटून पडला, स्वतः बादशहा झाला आणि महमद गझनीप्रमाणे दक्षिणेपर्यंत चालून जाण्याच्या वल्गना करू लागला, तेव्हा आता गझनीचा काळ अुरला नाही—आता गाठ मराठ्यांशी आहे, हें सप्रमाण अनुभवास आल्यामुळेच तो 'अस्सल अिराणी आक्रमक'ही हिंदुस्थानाबाहेर त्वरेने निघून गेला नाही का?—केवळ मराठ्यांच्या भयाने!! ह्यापुढे अहमदशहा अब्दालीने अगदी अस्सल तुर्क अिराणी, दुराणी, पठाणांच्या समिश्र अशा पन्नास पन्नास सहस्रांच्या सैन्यासह हिंदुस्थानवर तीन चार स्वाऱ्या केल्या, पण प्रत्येक वेळी त्याला मराठ्यांच्या प्रत्याक्रमणामुळे हिंदुस्थानातून शेवटी कसे निघून जावे लागले, जय पराजयाच्या अुलथापालथीत पानिपतनंतरही शेवटी दिल्लीच्या साऱ्या मुस्लिम बादशाही सत्तेचे संपूर्ण संचालन मराठ्यांच्याच हाती राहावे, आपण त्यात लवलेशही हात घालणार नाही, असा संधि करून अहमदशहा अब्दालीसच शेवटी स्वतः दिल्लीचा अनियंत्रित बादशहा बनण्याच्या महत्त्वाकांक्षेवर पाणी सोडून मराठ्यांच्या पुढे कसे शिर झुकवावे लागले, ते वर्णन आमच्या हिंदुपदपादशाही या ग्रंथातून प्रत्येक हिंदूने अवश्य वाचावे. त्याचा काही अुल्लेख या ग्रंथात खालीही करण्यात येणार आहे.

वैयक्तिक द्वंद्वात शारीरिक अुंचीरुंदीच्या घटकालाही काही महत्त्व असते. तरीसुद्धा तो निरपवाद नियम नाही, याची साक्ष प्रतापगडच्या पायथ्याखाली असलेले त्या धिप्पाड अफझुलखानाचे थडगे सुद्धा देअील. पण राष्ट्राराष्ट्रांच्या द्वंद्वात तर व्यक्तीचा शारीरिक धिप्पाडपणा नि कटकता यांच्या मोजमापाने काही जयापजयाचे प्रमाण ठरविता येत नाही. ते 'अस्सल' पठाण सुद्धा ज्यांच्यापुढे खुजे

ठरतात अशा अशा अुच नि धिप्पाड गोऱ्या रशियन सैनिकाच्या राष्ट्रास 'बुटक्या' जपानने पहिल्या युद्धात रणांगणात चारी मुंड्या चीत केले नाही का ? आमचे हिंदु गुरखे म्हणजे मराठ्याच्याच शारीरिक बांधणीचे ! पण ह्याच गुरख्यांनी अिटालियन, ऑस्ट्रियन, ते प्रत्यक्ष जर्मनीच्या अुंच अुंच हिटलरी सैन्यालाही अनेक प्रसंगी महायुद्धातील रणांगणात पाणी पाजले नाही का ? साऱ्या जगात 'हिंदु गुरखा' म्हणजे 'शूर सैनिक' हा लौकिक गाजतो आहे ! साऱ्या अुंच, धिप्पाड म्हणून नावाजलेल्या जर्मन, रशियन, अित्यादि युरोपियन राष्ट्रांचा अपराजेय सम्राट् म्हणून अेकदा कोण गाजत होता ? — बुटका नेपोलियन नि त्याचे बुटके फ्रेंच सैन्य !

अब्दालीची हिंदुस्थानावरील तिसरी स्वारी

बादशहाने गाझीअुद्दीनला मुख्य वजीर नेमले होते. गाझीअुद्दीनने सन १७५६ च्या फेब्रुआरीत पंजाबमध्ये सरहिंदपर्यंत जाअून तेथे अदिनाबेगला मोगल बादशहाचा कारभारी म्हणून नेमले. गाझीअुद्दीनला प्रबळ आधार मराठ्यांचाच होता. गाझीअुद्दीनचे हे कृत्य म्हणजे अब्दालीने बळकाविलेला पंजाबप्रांत मोगल बादशहाने पुन्हा हिसकावून घेतल्याचेच द्योतक होते. दिल्लीतही अफगाणपक्षाचे अस्तित्व नामशेष होअून मराठ्यांच्या बळावर गाझीअुद्दीन वजिराचा शब्द म्हणजे मोगल बादशाहीचा शब्द झालेला होता. ह्या वेळी अगदी घाबरून जाअून मलिका झमानी ह्या बादशाही अंतःपुरातील मुख्य नि वृद्ध राजवंशीय कुटिल स्त्री संचालिका हिने स्वतः आणि हिंदुस्थानातील सर्व रोहिले पठाणांचा त्या वेळचा अत्यंत प्रमुख, मराठ्यांचा ह्याडवैरी, केवळ अुलट्या काळजाचा असा जो नजीबखान रोहिला ह्या दोघांनी मिळून अहमदशहा अब्दालीस गुप्त पत्र धाडले की, 'जर हिंदुस्थानात अिस्लामी सत्ता राखावयाची असेल तर आता आपणच अेक ती राखू शकाल. तरी पत्रदेखत जय्यत सिद्धतेनिशी हिंदुस्थानवर स्वारी करून यावे मराठ्यांची मोठमोठी सैन्ये दक्षिणेत गुंतली आहेत. दिल्ली मोकळे मैदान पडले आहे. पण मोगल बादशहाकडून दिल्लीस निघून येण्याचा अत्यंत त्वरेचा संदेश मराठ्यांना आधीच गेला आहे जर का आपल्या स्वारीस थोडाही विलंब लागेल तर मराठ्यांची राजसत्ता त्यांच्या बादशहाशी झालेल्या पक्क्या कराराप्रमाणे पंजाब, ठठ्ठा नि मुलतान (सिंध) पर्यंत प्रत्यक्षपणे चालू झालीच म्हणून समजा ! फार मोठ्या सैन्यानिशी ते मराठे दिल्ली पंजाबवर तुटून पडणार आहेत.'

ही वातमी अैकताच अहमदशहा अब्दाली चवताळून गेला. मराठ्यांना पंजाबादिक प्रदेशाच्या राज्यकारभाराची सत्ता मोगल बादशहाने मागे करार करून दिली त्याचा वचपा काढण्यासाठीच अब्दालीने लाहोरपर्यंत स्वारी करून अलीकडेच मोगल बादशहाकडून त्या सर्व प्रदेशाची सत्ता छिनावून आपल्या हाती घेतली होती.

ती सत्ता पुन्हा गाझीउद्दिनाने मोगल बादशहाचे नावाने मोगली राज्यात परत समाविष्ट केली आणि आपणास अेका अक्षरानेसुद्धा विचारले नाही ह्या आपल्या झालेल्या अपमर्दाची अब्दाल्लीला साहजिकच चीड आली. त्यामुळे शाह अब्दाल्ली हिंदुस्थानवर स्वारी करण्याकरिता १७५६ च्या नोव्हेंबरमध्ये स्वत पेशावरला आला त्याने आपला मुलगा तैमूरशाह आणि सेनापति जहानखान याना ससैन्य लाहोरवर धाडले. मोगल सेनापति अदिनाबेग ह्याने तैमूरशहाशी लढाअी दिली, पण अदिनाबेगचा पराभव झाला अफगाणाची सैन्ये रागारागाने लूटमार करीत लाहोरपासून सतलजपर्यंत पोचली तरी त्याचा कोणी प्रतिरोध केला नाही दिल्लीच्या बादशाही सत्तेची ही दुर्बलता ध्यानात येताच शहा अब्दाल्लीने पेशावरहून त्वरेने त्याच्याबरोबर असलेल्या अैशी सहस्र सैन्यासह मध्ये कुठेही न थांबता सरळ दिल्लीवर स्वारी केली (सन १७५७ जानेवारी) जवळजवळ कोणचाही प्रतिकार न होता दिल्ली त्याच्या हाती पडली त्याने तत्काळ तेथील बादशाहीचा अधिकार आपल्या हाती घेतला आणि बादशहा अहमदशहा अब्दाल्ली ह्या नावेच सर्व राज्यकारभार चालू केला

पण प्रत्येक नव्या मुस्लिम बादशहाचे जे पहिले बादशाही कृत्य असलेच पाहिजे असा मुस्लिम धर्मशास्त्राचा त्या काळचे पठाणी मुसलमान जो अर्थ समजत असत, ते प्रथम धर्मकृत्यही त्याने लगेच पार पाडले ते नव्या मुस्लिम बादशहाचे पहिले धर्मकृत्य आपल्या प्रतिष्ठेस शोभेशा रीतीने साजरे व्हावे म्हणून बादशहा हाताच अगदी य कश्चित् कारणाकरता तो रागावलासुद्धा आणि त्यानिमित्त आपण बादशाहीची राजसत्ता हाती घेतली आहे हे घोषित करण्यासाठी दिल्लीच्या जनतेचा सरसकट धरून सामुदायिक शिरच्छेद करण्याची आज्ञाही त्याने सोडली आणि काही तासाच्या अवधीत अठरा सहस्राहून अधिक लोकाना त्याच्या त्या 'अस्सल नि अव्वल' हिमालयापलीकडील अफगाणानी रक्तस्नान घातले, सरसकट कापून काढले ! नतर लगेच तितकेच महत्त्वाचे जे दुसरे मुस्लिम बादशहाचे 'शास्त्रोक्तपणे' राज्याभिषेक करून घेण्याचे त्या काळचे मुस्लिम धर्मकृत्य असे तेही त्याने पार पाडले आणि, 'मी अिस्लामचा अेक नम्र भक्त असल्याकारणाने काफराचा आणि त्याच्या देवालयादिक धर्मसंस्थाचा विध्वंस हिंदुस्थानातून आमूलाग्र करणार आहे,' अशी जितकी भयकर नितकीच अर्वाच्च घोषणा केली !

त्या घोषणाना त्याने लगालग कार्यवाहीतही आणले तत्काल त्याच्या आज्ञेने दिल्लीतील देवळ, मदिर, देवमूर्ति, हिंदूची घरेदारे धडाधड कोसळू लागली, पेटून भडकू लागली बादशहा अब्दाल्लीचा मुख्य 'घुस्सा' मराठ्यानी मथुरा, प्रयाग अित्यादि जी अनेक म्हान मोठी हिंदूची तीर्थक्षेत्रे मुसलमानाच्या हातून अलीकडेच हिसकावून घेतली होती त्या त्या स्थलावर होता. म्हणून त्याने ती ती पुन्हा भ्रष्ट करण्याचा सपाटा चालविला. अशा प्रसगी या राक्षसी, क्रूर नि आक्रमक विजेत्याची दिल्ली

घेताच बहुधा पहिली धाड पडे ती दिल्लीपासून जवळ असलेल्या बिचाऱ्या मथुरेवर पडे; आणि त्या धन्य पुण्यनगरीनेही, अेखाद्या चित्तोडच्या जोहारातील वीरांगने-प्रमाणे किंवा मूर्तिमत चितोड नगरीप्रमाणेच त्या त्या अग्निदिव्यात आपला वारवार बळी दिला परंतु या वेळेस तिने पूर्वीप्रमाणे अगदी न लढताच मुसल्मानाच्या क्रूर धर्मच्छळापुढे स्वत चे बलिदान केले नाही. विवरित (detailed) वर्णन त्यला भावी देता येत नसताही अितके तरी सागणे अवश्य आहे की जवळ जवळ पाच सहस्र हिंदु जाट नागरिकानी मुसलमानाच्या त्या अगणित नि सघटित सैन्यास प्राणातिक लढाअी दिली प्रत्येकी मरेतोपर्यंत तो तो हिंदु धर्मवीर म्लेच्छास मारता मारता मेला ! मथुरेला रक्तस्नानाचा सडा घातल्यानतर आणि देवालयाच्या पाडलेल्या ढिगाखालीच निला गाडून टाकल्यानतर तो दुष्ट अब्दाल्ली जवळच असलेले हिंदूचे दुसरे पवित्रक्षेत्र जे गोकुल वृंदावन त्यावर जाअून आदळला. या क्षेत्रावर त्याचा विशेष राग तोच होता की ते मराठ्यानी मुस्लिमाच्या हातून अलीकडेच छिनावून घेतले होते या आकस्मिक राक्षसी आक्रमणास ताड देण्यासाठी, स्वधर्मासाठी मरेतो लढण्याच्या प्रतिज्ञा घेअून तेथील 'नगे गोसाव्याच्या' सुप्रसिद्ध आखाड्यातील दोन सहस्रावर शूर गोसावी अब्दाल्लीच्या मुस्लिम सैन्यावर सहसाच तुटून पडले त्या वैराग्याचा हा मारा अितका आकस्मिक, सघटित आणि भयंकर होता की अब्दाल्लीचे सैन्य अेकदम मागे कोसळले. मुसलमानाचे सहस्राधि सैन्य ठार मारले गेले, आणि त्या धर्मवीर गोसावी वीराचे पण ! दिवसभर अशी रण-धुमाळी चालल्यानतर मुसलमान ते नगर सोडून मागे परतले आणि त्याच्या गोकुलनाथाचे सरक्षण केल्याविषयी स्वकीय धन्यतेच्या जयघोषाने त्या नग्यावैरागी सप्रदायाने सारे गोकुल वृंदावन गर्जवून दिले नगा गोसावी असावा तर असा !

तेथून अब्दाल्ली सरळ आग्र्यावर चालून गेला आणि त्या बळकट दुर्गास त्याने वेढा घातला. याच दुर्गात पठाण पक्षाचा हिंदुस्थानातील परमद्वेषी आणि म्हणून मोगल बादशाही टिकविण्यास मन पूर्वक झटणारा जो वझीर गाझीअुद्दीन तो लढत होता आणि क्षणाक्षणाने त्याचे मुख्य सरक्षणकर्ते नि साहाय्यक जे मराठे त्याच्या येण्याची वाट पहात होता !

सुटका केव्हा करतात याची केवळ अनिमिष वाट पहात होती ! आणि जे अितर हिंदुराजे, रजवाडे, जहागिरदार लढवय्यांची सैन्ये होती, ती बसली होती केवळ मराठ्यांचा द्वेष करीत ! सारे रजपूत मराठ्यांचा नायनाट अब्दालीने परस्पर केला तर टाळी वाजविण्यासाठी हात अुभारून अुभे होते ! त्या तिकडील हिंदूपैकी अनेक लहानमोठे संस्थानिक तर अब्दालीशी आतून अनुसंधान बांधून होते ! पण मराठ्यांचे सिंधु-मुलतानपासून अुत्तर हिंदुस्थानात थेट रोहिलखंडाच्या अंतापर्यंत नि नेपाळच्या सीमेपर्यंत वाढत गेलेले राजकीय प्रभुत्व ह्या अुत्तरेतील हिंदु मुसलमान राजेरजवाड्यांच्या अिच्छेप्रमाणे अब्दालीने नष्ट केले असते तर काय ? हा प्रश्न काही त्या हिंदूंच्या बधिर मनाला डवचळून गेला नाही ! मराठ्यांचे मागून त्या साऱ्या प्रदेशात पुन्हा हिंदु प्रभुत्व स्थापन करणारा मुसलमानी सत्तेचा काळ नि विजेता होणारा अेक तरी हिंदु मायेचा पूत त्या हिंदूंत होता का ? नाही ! म्हणजे मग मराठ्यांचे प्रभुत्व जर अब्दालीने नाहीसे केले असते आणि त्याची मुस्लिम बादशाही साऱ्या हिंदुस्थानात पुन्हा प्रस्थापित झाली असती तर या हिंदुराजपूत प्रभृति मराठ्यांचा द्वेष करणाऱ्या अुत्तरेच्या नाकर्त्या हिंदूंच्या पदरात काय पडले असते ? केवळ कोण्या नव्या अल्लाअुद्दिनाचे किंवा नव्या औरंगजेबाचे मुस्लिम साम्राज्य आणि हिंदुधर्मावरील आणि राज्यावरील भयंकर अत्याचार नि लाखो हिंदूंचा रक्तपातच ना ?

पण मुसलमानी सत्तेचा सत्यानाश व्हावा अशी गुप्त तळमळ ज्याच्या हृदयात होती आणि तसा नाश करण्यास समर्थ असे अेक हिंदु मराठे तेवढेच आहेत अशी मनातून निश्चिति असल्यामुळे चातकाप्रमाणे मराठ्यांच्या येण्याची गुप्तपणे वाट पाहणारी तथापि स्वतः काहीही करू न शकणारी अशी जी लक्षावधि असंघटित हिंदूंची जनता तिकडे होती म्हणून वर सांगितले आहे त्या जनतेच्या अिच्छाशक्ती-मुळे म्हणा अथवा अेकंदर हिंदुराष्ट्राच्या मूळ जीवनयोजनेमुळे म्हणा, पण तसे काही अेक घडले नाही

कारण रघुनाथराव दादा यांच्या नेतृत्वाखाली मल्हारराव होळकर ह्यांना दक्षिणेतून नानासाहेबाने वरील प्रकारची मराठे सरदारांची नि गाझीअुद्दिनादिकांची पत्रे आल्यावरून तत्काल अुत्तरेत ससैन्य धाडले अुत्तरेकडील गोविंदपंत बुंदेले, बर्वे अित्यादि सरदारमुद्धा सर्व मराठी पुढाऱ्यांनाही रघुनाथरावाला साहाय्य देण्याचा निकडीची पत्रे गेली. रघुनाथराव अिंदोरच्या पुढे जातात न जातात तोच बातमी आली की अहमदशहा अब्दाली आग्र्यापासून मराठ्यांच्या प्रत्याक्रमणाची वार्ता अैकताच त्याने घेतलेली मथुरा, वृंदावन प्रभृति सर्व हिंदुक्षेत्रे नि हिंदु प्रदेश सोडून दिल्लीला गेला, आणि तेथून त्याने मिळविलेली सगळी लूट तेवढी बरोबर घेऊन काबूलकडे चालता झाला. पण ! जाताना हिंदुस्थानातील त्याची सत्ता चालविण्यासाठी त्याचा मुलगा जो तैमूरशहा त्याला तिकडील प्रदेशाचे प्रभुत्व

दिले, आणि त्याच्या हाताखाली दशसहस्र सैन्य सरहिंदला ठेवले. त्याचप्रमाणे पंजाबात पुढे जाता जाता महत्त्वाच्या ठिकाणी आपले अधिकारीही ठेवले

अिकडे जीं मराठी सैन्ये रघुनाथराव याच्या सेनापत्याखाली अुत्तर हिंदुस्थानातील निरनिराळ्या मराठी सेनानींच्यासह अेकत्र झाली होती त्यांना घेअून त्यांनी अुत्तर हिंदुस्थानात ज्यांनी ज्यांनी मराठ्यांविरुद्ध अब्दालीच्या आधारावर बंडाळी माडली होती त्यांची त्यांची डोकी ठेचून टाकण्यास प्रारंभ केला. सखाराम भगवंत, गंगाधर यशवंत, आणि अितर मराठे सरदारांनी दुआबमध्ये शिरून रोहिल्यांना आणि पठाणांना पुन्हा चोपून काढले. वझीर गाझीअुद्दिन अब्दालीच्या पक्षाच्या हाती बंदिवान झालेला होता त्यास सोडवून आपल्या पक्षात आणले स्वतः विठ्ठल शिवदेवाने दिल्लीवर चाल केली आणि जवळ जवळ पंधरा दिवसाच्या निकराच्या लढाअीत अब्दाल्ली पक्षाचा धुव्वा अुडवून देअून त्या राजधानीत पुन्हा प्रवेश केला. आणि सगळ्यात मुख्य गोष्ट जी केली ती म्हणजे मराठ्यांचा कट्टर शत्रु आणि अब्दाल्लीचा अुजवा हात जो नजीबखान रोहिला त्याला जिवंत पकडला. यामुळे अब्दाल्लीने त्या प्रांताचा स्वतःला बादशहा समजून जी व्यवस्था केली होती ती सारी अकस्मात् कोसळून पडली. दिल्लीपुढे सरहिंदला अब्दाल्लीने दहा सहस्र पठाणी सैन्य जे त्याच्या प्रभुत्वरक्षणासाठी अब्दुस समद नावाच्या सेनानीच्या नेतृत्वाखाली ठेवलेले होते, त्याचे धैर्य डळमळीत झाले. अितक्यात दिल्लीहून मराठेही सरहिंदवर चालून आले. तेव्हा मुसलमानी सैन्याचा रीतसर लढाअी देण्याच्या आधीच गोंधळ अुडून लहानमोठ्या चकमकीत मराठ्यांनी धुव्वा अुडवून दिला आणि त्याचा सेनानी जिवंत पकडला. ही बातमी हा हा म्हणता बादशहा अब्दाल्लीचा पुत्र नि पंजाबवर त्याने नेमलेला त्याचा प्रमुख प्रतिनिधि (गव्हर्नर) तैमूरशहा आणि त्याचा सरसेनापति जहानखान ह्यांना कळताच लाहोर निकराने लढविण्याचाही त्याचा बेत त्यांनी सोडून दिला, आणि मराठ्यांच्या ह्या प्रभावी नि वेगवान् प्रत्याक्रमणामुळे मराठ्यांना तोंड देण्याचेसुद्धा धाडस न करता ते दोघेही लाहोर सोडून मराठे लाहोरात घुसतात न घुसतात तोच काबूलकडे ससैन्य

बचावून काबूलला परत गेले तेवढेच काय ते जगले! अब्दालीच्या मागे त्याने हिंदुस्थानात साऱ्या हिंदुधर्माचा आणि हिंदुलोकांचा विध्वंस करण्याकरता म्हणून ठेवलेले जे पंधरावीस सहस्र ' अस्सल पठाणादिक ' मुस्लिमांचे सैन्य दिल्ली पंजाबात होते त तुकड्यातुकड्यांनी टोळ्याटोळ्यांनी व्यक्तिव्यक्तिशः गाठून मराठ्यांनी झुंजीत ठार केले (१७ मार्च १७५८)

बादशहा अहमदशहा अब्दाली ह्याचा असा लांछनास्पद पराभव करून मराठ्यांनी त्याच्या अफगाण बादशाहीतील परत जिंकून घेतलेल्या सिंध ते मुलतानपर्यंत आणि मुलतान ते सर्हिंदपर्यंतच्या साऱ्या विस्तृत प्रदेशाची राजसत्ता आणि राज्यकारभार हा पूर्वी ठरलेल्या मागील बादशहाच्या कागदी कराराप्रमाणे जिंकला होता तो आज आता मराठ्यांनी आपल्या पौरुषाने प्रत्यक्ष जिंकून हाती घेतला! पण त्या वेळेस दिल्लीचा मोगली बादशहा आणि त्याचा वझीर जो गाझिउद्दिन त्यांच्याही हितासाठी हीच गोष्ट अवश्य होती हे त जाणून होते, म्हणून रघुनाथराव साऱ्या पंजाबची राजधानी जी लाहोर तेथे पुन्हा राजधानीचा सर्व थाट नि राज्यकार्य चालू करण्यासाठी प्रकटपणे जाण्याच्या प्रसंगी मोठा बादशाही उत्सव करावा अशी दिल्लीच्या बादशहानेच आज्ञा सोडली सारा पंजाब नि आजूबाजूचेही प्रदेश जिंकून घेणाऱ्या मराठ्यांच्या पराक्रमाने, त्या काळापूर्वी पंजाबात नुसताच स्थानिक धुमाकूळ घालीत असलेले हिंदूंचे काश्मीर, डोग्रादिक रजवाडे, शिखांच्या ' मिसली ' आणि मुसलमानांचे तथाकथित अमीर उमराव, निजाम, नबाब इत्यादि प्रस्थे आश्चर्याने नि भयाने चकित होऊन गेली होती, दबून गेली होती आणि सेनापति रघुनाथराव याना अंकितभावाने येऊन मिळू लागली होती. पंजाबात त्या वेळी शिखांचे प्रस्थ हळूहळू वाढत चालले होते. त्यात अहमदशहा अब्दालीने मराठ्यांच्या भयाने अलीकडेच काबुलास माघारे जाताना वाटेत शिखांचे मुख्य क्षेत्र जे अमृतसरचे सुवर्णमंदिर ते पाडून टाकले होते आणि तेथील ते पवित्र सरोवर चिखल मळ माती दगडांची भर घालून बुजवून टाकले होते यामुळे अब्दालीचे शीखांशी हाडवैर उत्पन्न झाले होते. म्हणून शिखांतील त्या वेळच्या एका प्रबळ मिसलीचा मुख्य जो आलासिंग जाठ (ज्याला त्या वेळच्या मराठी पत्रव्यवहारातून आला जाठ म्हटलेले आहे तो) सर्हिंदच्या लढाईत तर मराठ्यांना उघडपणे येऊन मिळाला होता ह्या सर्व पंजाबातील राजकीय उलाढाली करणाऱ्या पक्षातील आणि पुढाऱ्यातील बहुतेकांची अनुकूलताही रघुनाथरावांचा असा मोठा सन्मान करण्यास असल्यामुळे हा बादशाही समारंभ मराठी सैन्यासह रघुनाथराव ज्या दिवशी सिंधूकडच्या प्रदेशाकडे स्वारी करून परत येतील आणि पंजाबचा राजधानी जो लाहोर तेथेच काही कालाकरिता तरी वास्तव्य करण्यासाठी लाहोरात प्रवेश करतील त्यानंतर थोड्याच दिवसात साजरा करावा असे ह्या सर्वांनी ठरविले.

पंजाबात रघुनाथराव पेशव्यांचा विजयप्रवेश

तैमूर लाहोर सोडून सरसीमेपलीकडे पळून जात असता त्याच्या सांगाती जी प्रचंड लूट पळविली होती ती पण छिनावून घेण्यासाठी रघुनाथरावही लाहोर सोडून त्या धूम पळत सुटलेल्या पठाणी सैन्याचा पाठलाग करीत पंजाबात पुढे घुसला. अर्धाअधिक पजाब जिंकीत आणि अब्दालीच्या त्या सैन्यास 'दे माय धरणी ठाय' करीत सीमेकडे हुसकून दिल्यानतर पुढचे अुरलेले सीमाविजयाचें काम मराठ्याच्या अनेक सैनिक पथकाकडे सोपवून रघुनाथराव जिंकलेल्या प्रदेशात मराठी सत्तेची घडी पक्की बसविण्यासाठी पजाबची मुख्य राजधानी जी लाहोर तिकडे परतला आणि ११ अेप्रिल १७५८ ला लाहोरात मराठी सैन्यासह विजयप्रवेश करता झाला.

त्याच्या या विजयप्रवेशाचें अभिनंदन नि गौरव करण्यासाठी लाहोरला मोठा अुत्सव करण्यात आला. स्वत. रघुनाथराव बादशाही राजवाड्यातच अुतरले होते. मराठी सैन्याचे प्रमुख प्रमुख अधिकारीही लाहोरातील मोठमोठ्या वाड्यातून किंवा लाहोरच्या परिसरात आपापले तळ ठोकून राहिले होते. जिकडे तिकडे शेकडो शृगारलेले हत्ती, घोडे, अुट, पुष्ट वृषभ मिरवत होते. ठिकठिकाणचे हिंदु मुसलमान अधिकारी, अमीर, अुमराव, तथाकथित नबाब, निजाम, राय, राजे राजवाडे हे त्या दिवशीच्या दुपारी भरविलेल्या भव्य राजसभेत अुपस्थित राहिले होते. त्या सर्वाकडून पजाबातील बादशाही सैन्यासुद्धा सर्व राजसत्तेचे आणि राज्यकारभाराचें आधिपत्य ज्या पेशव्याना अर्पिले होते त्याचे विजयी प्रतिनिधि म्हणून रघुनाथराव पेशवे याचा सर्वांनी मोठा गौरव केला. सर्वाकडून आपापल्या परीनी रघुनाथरावाना अकित भावाने नाना प्रकारचे पुरस्कार (नजराणे) अर्पण करण्यात आले. रात्री नगरात जिकडे तिकडे मोठा लखलखाट करण्यात आला. प्रेक्षणीय दारूकामही सर्वत्र अुडविण्यात आले. लाहोर नगराच्या लगतच्या नगरातूनही असेच मोठे दीपोत्सव नि दारूकाम प्रदर्शविले गेले !

ही हिंदूच्या–मराठ्याच्या, विजयोत्सवाची राजसभा आणि हे दीपोत्सव कुठे साजरे झाले ? तर मोगल घराण्यातील अकबर, औरंगजेब असले असले मुस्लिम बादशहाचें जे विलासस्थान होतें त्या सुप्रसिद्ध लाहोरच्या शालिमार बागेच्या भव्य पटागणात ! ! मुसलमानाच्या राजसत्तेची मराठ्यानी अशी बटीक बनविली!

मराठ्यानी मिळविलेल्या ह्या विजयाचे वृत्त अैकून दक्षिणोत्तर नि पूर्व-पश्चिम हिंदुस्थानात मराठ्याच्या हिंदुपदपादशाहीच्या जिवापाड पराक्रमाविषयी जे जे स्वतःही अत्युत्कट प्रयत्नशील होते किंवा अत्युत्सुक शुभचिंतक होते अशा लक्षावधि राजेरजवाड्याच्या, लहान मोठ्या सरदाराच्या, शास्त्रीपडिताच्याच काय पण निरिच्छ साधुवर्गीयाच्या कडूनही अभिनदनपत्राचा रघुनाथराव

पेशव्यावर नुसता पाऊस पडत होता ! आम्ही या ग्रंथात मागे ९१४ पृष्ठावर वर्णिल्याप्रमाणे त्या पत्रलेखकाच्या भावना ह्या कल्पनातीत हिंदूंच्या विजयामुळे अितक्या अुत्कट झाल्या होत्या की, त्या साध्या गद्यमय वर्णनाच्या कक्षेत मावूच शकल्या नाहीत ! तर, काही दैवी पुराणातरीच्या वर्णनातूनच त्या व्यक्त होअू शकल्या याचे अेक अुदाहरण म्हणून पेशव्याच्या दिल्लीमधील सेनापति अंताजी माणकेश्वरासारख्या केवळ साधी प्रतिवृत्ते (Political reports) लिहिण्याची सवय असलेल्या आणि अेक अुच्च अधिकारी असलेल्या पुरुषाचे रघुनाथरावांना ५ मे १७५८ ला जे पत्र गेले तेच पहा !

'सेवकास स्वामींनी कृपा करून पत्र (१८ अेप्रिलचे) पाठविले ते पावले. वर्तमान लाहोरच्या पत्तेचे शत्रूच्या पारिपत्याचे व तिकडील मुलुख काबीज केल्याचे लिहिले ते सविस्तर वाचून परम आनंद झाला तो पत्री कोठवर लिहावा हिंदुस्थानात कीर्त लौकिक मातबर झाली कुलराजे, अुमराव, सुभे यास दहशत पडली. सारे हिंदुस्थानचा सूड अब्दालीपासून अेक स्वामींनी घेतला तेणे करून यशाचे पर्वत झाले. स्वामी यशस्वीच आहेत याचा विस्तार सेवकास लेखन करावयास सामर्थ्य कैचे? हे वर्तमान वजिरानी अैकोन बहुतच हर्ष मानिला स्वामी अवतारी पुरुष आहेत त्याची स्तुत मनुष्यांनी काय करावी! सेवकास आश्रय स्वामीचे पाया-खेरीज दुसरा कोठेही नाही जरी स्वामींची छावणी लाहोर प्रांती जाली, तरी वजीर पादशहास घेअून छावणीस आपल्याजवळ येतो वजीर व लहानमोठे सर्व म्हणतात की खासा छावणी न जाली तर पठाण मागती लाहोर प्रांती पावसाळा येतील अैसेच लोक म्हणतात ते सेवेशी लिहिले करणे न करणे अखत्यार खावंदाचा. वजीर व पादशहा यावयाचा निश्चय कोणे प्रकारचा तो निवडून सेवकास आज्ञा लिहावी, त्याप्रमाणे त्यास घेअून विठ्ठल शिवदेव सेवेशी येतील त्याप्रमाणे कृष्णराव (काळे) ही येतील सर्व विनंती करतील '(५–५–१७५८)

सेनापति रघुनाथराव पेशवे यांनी पंजाब विजयाचे स्वत धाडलेले प्रतिवृत्त

आता रघुनाथरावांना दक्षिणेत पावसाळ्याआधी ससैन्य परत येण्यासाठी श्रीमंत नानासाहेब यांची पुण्याहून पत्रावर पत्रे येअू लागली होती परंतु पंजाबातील जो विस्तीर्ण प्रदेश मराठ्यांनी अलीकडेच जिंकला होता त्याची पक्की राज्यव्यवस्था लावण्याचे काम लगोलग करून टाकणे हे अवश्य असल्याने रघुनाथरायाने ससैन्य पंजाबातच आणखी चार महिने तरी दाबून रहाणे अत्यंत अिष्ट होते. रघुनाथरायाने दक्षिणेत मल्हारराव होळकरासह सध्याच परत जाअू नये असा अुत्तर हिंदुस्थानात नगळपास मराठी सरदार मंडळींचा नि सेनानींचा आग्रह पडला होता. परंतु स्वत रघुनाथरायाच्या नि मल्हारराव होळकराच्या मनाचा काही दक्षिणे-

कडे जावे असा होता त्यात आता नानासाहेब पेशव्यानीच 'परत या' अशी आज्ञा सोडल्याने रघुनाथरावाने, मराठ्यानी या स्वारीत जो अपूर्व विजय मिळविला त्याचे अधिकृत प्रतिवृत्त (official report) स्वत. लिहून श्रीमत नानासाहेबाना धाडले आणि ढाला परत फिरविल्या. मल्हाररावासह अनेक मराठे सरदारही रघुनाथरावासह दक्षिणेकडे निघाले. पजाबात शक्य तितकी सेना निरनिराळ्या स्थानी मराठी सत्ता पक्की करण्यासाठी रघुनाथरावाने काही सरदारासह अर्थातच मागे कामावर ठेवलेली होती.

या पजाबवरील स्वारीतील मराठ्याच्या पराक्रमाचे वर्णन ऐखाद्या वीरकाव्यातील सर्गासारखे भव्योदात्तपणे करता येण्यासारखे असताही रघुनाथरावाने त्याचे जे प्रतिवृत्त पुण्यास धाडले म्हणून वर सागितले आहे ते किती सैनिकी बाण्याचे, लवलेश पाल्हाळ वा आत्मस्तुति किंवा मिथ्या स्तोम नसलेले, केवळ घटना नि अपरिहार्य राजकीय चर्चा तेवढीच काय ती अुल्लेखिणारे आहे ते बघण्यासारखें आहे यास्तव ते प्रतिवृत्त जसेचे तसे रघुनाथरावाच्या शब्दामध्येच खाली देत आहो.

ता. ४–५–१७५८ रोजी रघुनाथराव पेशव्यास लिहितो : 'लाहोर, मुलतान, काश्मीर वगैरे अटकेअलीकडील सुभ्याचा बदोबस्त करून अमल बसवावा, त्यास, काही जाला, काही होणे तोही लवकरच करितो. तयमूर मुलतान व जहानखान याचा पाठलाग करून फौज लुटून घेतली. थोडीशी झटत पडत अटकेपार पिशावरास ते पोचले. अब्दाली अिराणवर चालून गेला, त्याची फौज पादशहाने लुटून घेतली. अब्दाली कदाहरास आला. अिराणची फौज पाठलाग करीत आली आहे. जबरदस्तखान व मुबरखखान या प्रातीचे सरदार व जमिनदार अब्दालीच्या जबरदस्तीमुळे त्यास रुजू होते, तेही बदलोन हगामा करितात. हल्ली रफीक होअून सेवा करून दाखवू, अब्दालीस तबी करू अशा त्याच्या अर्ज्या आल्या आहेत. अब्दालीचा धीर सुटला आहे. साराश त्याचा जोम तिकडून होतो अैसे नाही तिकडून अिराणचे शहाने जेरबम्त केले, तिकडून जोरा पोचवून सरकारचा अमल अटकेपार करावा. त्याचा पुतण्या नि दौलतेचा वारस स्वामीपाशी देशाला आला. तो स्वामीनी आम्हाकडे पाठविला होता. त्यास अटकेअलीकडे थोडीशी जागा वसावयास देअून अटकेपार काबूल पिशावरचा सुभा देअू अब्दालीच्या फौजेवर अब्दुस्समदखान सरहिंदेत होता, तो सरकारात पाडाव आहे. तोव आणखी या प्रातीची फौज, अिराणी, मोगल देवून मशारनिल्हेची रवानगी करितो- हे तिकडील पेरवी करतील, स्वामीचे पुण्यप्रतापे अब्दालीस जोरा पोचवून तबी करितील, पारिपत्य अुत्तम प्रकार करून अटकेपार अमल बसवतील, लाहोर प्राती रेणके अनाजी व रायजी सखदेव असे ठेविले गोपाळराव गणेश (बर्वे) याचाही पैगाम आहे, तेही राहतील. अिराणचे पादशहाचे स्वदस्तुरचे कागदही आम्हास व मल्हारबास आले

होते, की लौकर कदाहारास यावे आणि याचे पारिपत्य करून अटकेची हद्द करावी. परंतु आम्ही तरी काबूलचा अब्दुल रहिमखान स्वामींनी पाठविला, त्यास देतो, फौज वगैरे थोडे बहुत साहित्यही करितो काबूल नि कधार हे अटकेपारचे मुभे हिंदुस्थानकडे अकबरापासून अलमगीर पावेतो होते, ते आम्ही बिलायते का द्यावे. अिराणचा अमल बसवून तूर्त त्यास गोडच जाब पाठविणार आहो जबू, काश्मीर वगैरे तमाम वकील आले आहेत मामलत थोडीबहुत अटके अलीकडील करीत आहो पलीकडील तूर्त होत नाही खटपट मात्र होअील तूर्त तातडीमुळे जे होअील ते करितो पुढील स्वारीस जो कोणी मातबर येअील तो बदोबस्त करील मुलूख दोनी करोडीचा वसुली, परंतु जमिनदार मवास मोठमोठे आहेत. आम्ही नावास मात्र खडणी करितो जेथे पचवीस लक्षाचा मुलुख तेथे अेक दोन लक्ष येणेच कठीण आहेत. तूर्त माघारी फिरावयाचा डौल स्वामीचे आज्ञेवरून धरिला आहे, याचमुळे जे होते तेच करितो, तटी लावीत नाही तूर्त अदिना बेगावरच सारा मखतियार दिल्हा आहे; त्यासच कमाविसीने लाहोर मुलतान दिल्हे आहे यदा तर सारे शिवदी खालीच जाअील, शिवदी करताच कठीण पडेल, दान तीन वर्षांणी काही सोअोस लागेल. स्वामीस कळावे '

लांछनास्पद गोष्ट ही की, मराठ्यांनी दक्षिणेत परतताना मुस्लिमांवर धार्मिक सूड मात्र अुगविला नाही !

ह्या ग्रंथाच्या ह्या दुसऱ्या भागाच्या पूर्वार्धात हिंदुसमाजाला सद्गुण-विकृतीच्या दुष्ट व्याधीने कसे पछाडलेले होते आणि त्यामुळे हिंदु धर्मावर मुसलमानानी जे असह्य नि अपरिमित अत्याचार केले त्या धार्मिक अत्याचाराचा मात्र हिंदूनी, शक्ति पुन्हा अगो आली असताही, कसा लवलेश सूड अुगविला नाही, त्या वेळच्या मुसलमानासारख्या राक्षसी धार्मिक अत्याचारानाच स्वधर्म समजणाऱ्या शत्रूवरही त्यांनी हिंदुधर्मावर केले तसेतसेच किंबहुना त्याहून जास्त कठोर प्रत्याचार त्या मुसलमानावरही करून त्या वेळेसच हिंदूनी हिंदुस्थानाला निर्मुस्लिम केले नाही, जसे स्पेनने, पोर्तुगालने, बल्गेरिया–ग्रीस अित्यादि देशांनी त्यांच्या त्यांच्या देशांना निर्मुस्लिम करून खिरदचन धर्माला सकटमुक्त केले,–हे सविस्तरपणे सांगितलेलेच आहे. परधर्मीयांनी आपल्या धर्मावर काहीही अत्याचार केले तरी आपण त्याचा प्रतिकार करण्यासाठी मुद्दा त्यांच्या त्या आक्रमक परधर्मावर प्रत्याक्रमणे न करणे अशी परधर्मसहिष्णुता हाच निदान आपला तरी स्वधर्म आहे –सद्गुण आहे–अशी जो परधर्मसहिष्णुतेची आत्मघातक नि विकृत व्याख्या हिंदूच्या रोमारोमातून भिनलेली होती, तीमुळेच मुसलमानावर राजकीय क्षेत्रात अतुल विजय मिळविला असताही हिंदूनी धार्मिक आघाडीवर मुस्लिमांचा लवलेश प्रतिकार न केल्यामुळे धार्मिक आघाडीवर मात्र हिंदुस्थानातून मुसलमानी

धर्माचे आणि त्या लोकाचे अस्तित्व त्या वेळीच अुखडून टाकले गेले नाही — जसे ग्रीकाचे, शकाचे, हूणाचे अस्तित्वच त्या त्या वेळी हिंदूनी अुखडून टाकले होते।

हिंदुराष्ट्राला त्या वेळी अत्यत घातक ठरलेल्या ह्या सद्गुणविकृतीच्या व्याधीच आणखी अेक अुदाहरण हिंदूच्या मुसलमानावर पजाबात मिळविलेल्या राजकीय विजयाच्या ह्या अुत्कर्षबिंदूच्या प्रसगीच घडले ते तरी या स्थली दाखविल्यावाचून पुढे जाणे ही कर्तव्यच्युतिच होओल

ज्या वेळी रघुनाथराव पुण्याहून ससैन्य अब्दाल्लीवर चालून आला आणि १४ फेब्रुवारी १७५७ च्या आसपास अिंदूरपर्यंत पोचला त्याच वेळी अत्याचारी अब्दाल्लीने दिल्लीला हिंदुधर्माची नि हिंदुस्त्रियाची अत्यत विटबना करून मराठ्यानी बादशहाच्या हातून मथुरा, वृदावन, कुरुक्षेत्रादि हिंदूची क्षेत्र छिनावून घेतली होती हे पाहून त्याचा वचपा काढण्याकरिता त्या क्षेत्रावर आपल्या क्रूरातील क्रूर मुस्लिम सेनानीना धाडून दिले. त्या मुस्लिम सेनानीना अब्दाल्लीने सक्त नि स्पष्ट आज्ञा सोडली की, मथुरादिक जो जी हिंदूची पवित्र क्षेत्रे म्हणून समजली जातात त्या सर्वांना अुद्ध्वस्त करून तेथील शक्य तितक्या हिंदूना ठार मारून टाकणे त्याच्या कापलेल्या शिराच्या राशीच्या राशी रचणे, ह तुमचे मुसलमान म्हणून धर्मकर्तव्य आहे। तुमच्यापैकी जो जो हिंदूची शिरे तो काफर आहे म्हणून छाटून टाकील त्या त्या 'अिमानी' मुसलमानाला हिंदूच्या छाटलेल्या प्रत्येक शिरामागे मी पाच रुपये 'बक्षिशी' देअीन

*अब्दाल्लीच्या ह्या आज्ञेप्रमाणे हे चवताळलेले मुस्लिम लाडगे ह्या मथुरा*दिक क्षेत्रावर कसे तुटून पडले ते मागे ३५६--३५७ पृष्ठावर वर्णिलेलेच आहे. त्याप्रमाणे मुस्लिमानी त्या अगदी निरपराध हिंदूच्या मथुराक्षेत्रावर अकस्मात् घाला घालून तेथील हिंदूचे सरसकट शिरकाण आरभिले, मोठमोठी देवळे धडाधड पाडून टाकली, हिंदु स्त्री-पुरुष, बाल-वृद्ध याच्या रक्ताचे मार्गामार्गानी आणि घराघरातून अक्षरश पाट वाहविले, तरुण स्त्री अशी दिसताच पळविल्यावाचून सोडली नाही गाय अशी जिवत ठेवली नाही। ते गोरक्तही पाण्यासारखे वहात होते

एवढ्यावरही त्या मुस्लिम पिशाच्याना त्या क्रूरतेची किळस किंवा कटाळा आला नाही अुलट त्या क्रूरतेला कलेच्या करमणुकीची झालर लावण्याची हौस वाटून त्याच वेळेस पडलेल्या हिंदूच्या रगपचमीच्या सणाची विटबना करण्यासाठी त्यानीही रगपचमी साजरी केली। पण ती कशी ? तर हिंदूच्या साडलेल्या रक्ताने मोठमोठ्या कढया नि हडे भरभरून ठिकठिकाणी ठेवले आणि मोठमोठ्या पिचकाऱ्या हाती घेअून ते मुस्लिम सैन्य मार्गामार्गानी नि घराघरातून घुसून हिंदूना त्या त्याच्याच रक्ताच्या रगाने भिजवून चिंब करीत चालले !!! जी दुर्दशा मथुरेची त्यानी केली तीच त्या पुढच्या गोकुळ वृदावनाचीही केली। पण अितक्यात रघुनाथरावाचे प्रबल मराठी सैन्य त्याचा निपात करण्यासाठी अिंदूरहून पुढे

सरकले आहे अशी बातमी येताच स्वत स शहानशहा म्हणविणारा अब्दाल्ली त्याच्या त्या साऱ्या सैन्यासह जीव घेऊन मागे दिल्लीला परतला—तिथून लाहोर कडे पळाला नि तेथून थेट काबूलकडे !

पण अब्दलीला ज्यानी स्वपराक्रमाने असे रणागणात चोपीत चोपीत सरसीमे-पलीकडे पळवून लावले त्याच मराठ्याची सैन्य आता पजाब विजयानतर सन १७५० मध्ये परत दक्षिणेकडे चालली असता त्याच मथुरा, गोकुळ, वृदावन अित्यादि क्षेत्राना भेट देत, तेथे तीर्थस्नान, व्रते, वैकल्ये करीत चालली असताही आणि अवघ्या अेक वर्षापूर्वी मुस्लिमानी तेथे केलेल्या हिंदुधर्मावरील क्रूर अत्याचाराची कहाणी अैकत असताही, मुस्लिमानी साडलेल्या हिंदु रक्ताने भिजलेले मथुरेचे घाट पुरते सुकले नसताही आणि गोरक्ताची साचलेली डबकी मार्गामार्गातून तशीच कुजत पडली असताही आपल्या क्षेत्रावर मुस्लिमानी केलेल्या ह्या धार्मिक अत्याचारानी त्या हिंदु सैन्याची माथी सतापाने पेटली नाहीत कोणाच्याही तळपायाची आग मस्तकापर्यंत पोचली नाही धार्मिक सूड घेण्यासाठी ते अुन्मत्त झाले नाहीत ! मुसलमानानी हिंदुधर्मावर जे जे अत्याचार केले तसेतसेच प्रत्याचार तुम्हीही मुसलमानावर करा—मुसलमानाना सरसकट कापून टाका, मार्गोमार्गी पडलेल्या ह्या देवळाच्या ढिगाऱ्याप्रमाणे मुसलमानाच्या झाडून साऱ्या मशिदी पाडून टाकून त्याचेही ढिगारे मार्गोमार्गी पडू द्यात—हिंदूच्या स्त्रियाची जशी मुसलमानानी विटबना केली तशीतशीच मुस्लिमाच्या स्त्रियाचीही विटबना करा ! हिंदु म्हणून असा हिंदुधर्माचा सूड घेणे हेच तुमचे कर्तव्य आहे ! ! ! अशी कचकचीत आज्ञा विजयी सेनाधुरधर रघुनाथरावाने हिंदुसैन्याना सोडली नाही ! जशी अब्दलीने मुस्लिम सैन्याला सोडली होती !

या सद्गुणविकृतीच्या प्राणघातक व्याधीने हिंदुसमाजाची किती भयकर हानि केली ते आम्ही या भागाच्या पूर्वार्धात अितके विशद केले आहे की आता अिथे त्याची द्विरुक्ति करण्याचे काही अेक कारण नाही प्रत्येक वाचकाला आमचा असा आग्रह आहे की त्याने या ठिकाणी या भागाच्या पूर्वार्धातील सद्गुणविकृतीचे ४ थे प्रकरण पृष्ठ ७१९ ते ७३६ आणि पृष्ठ ७८० ते ७९० ही अवश्यमेव पुन्हापुन्हा वाचावीत

हिंदूच्या परमभाग्याची गोष्ट अितकीच की त्याच्या ह्या धार्मिक आघाडीवरील धर्मभोळेपणापायी, हिंदुधर्माच्या, हिंदुराष्ट्राच्या प्राणावरच जे बेतणार होते ते सकट त्याच्या नि विशेषत मराठ्याच्या राजकीय आघाडीवरील प्रत्याघातक पराक्रमामुळे शेपटावरच निभावले, धर्मभोळपणापायी मुसलमानावर मथुरा-वृदावनाचा सूड मराठ्यानी या पजाब विजयाहून परतताना जरी न घेण्याचा प्रमाद केला असला, तरीही हिंदूच्या मुसलमानाशी ठाणलेल्या अेक वर्षाच्या अतूट महायुद्धात त्यानी मुसलमानाना चारी मुड्या चीत करून शेवटी मराठ्यानी सपा-

'दिलेल्या ह्या पंजाबवरील स्वारीतील विजयात मुस्लिम साम्राज्यसत्तेचा जो समूळ अुच्छेद केला आणि हिंदुराष्ट्राचे राजकीय स्वातंत्र्य प्रस्थापिले, त्यायोगे आशियातील अितर प्राचीन राष्ट्रें जशी मुसलमानांनी समूळ नष्ट करून टाकली तशी काही हिंदुस्थानची दुर्दशा त्यांना करता आली नाही! बाबिलोनचे जसे बगदाद झाले तशी काही मथुरेची मक्का झाली नाही. दहा शतके अव्याहत झुंजत राहून मथुरा हिंदूचीच राहिली. मुसलमानांच्या राजसत्तेचे मात्र ठावठिकाण सुद्धा पुसून गेले ! पण लाखो हिंदु यात्रेकरूंच्या कंठातून श्रीकृष्णाचा जयजयकार यमुनेच्या घाटावर आणि मंदिरामंदिरातून अव्याहतपणे घुमतच राहिलेला आहे!

✦ ✦ ✦

प्रकरण १० वें

अटकेवरच नव्हे–तर अटकेपलीकडेही !

सरदार पदरचे कसे कुणी सिंह जसे कुणी शार्दुल गेंडे !
अरे ज्यांनी अटकेत, पाव घटकेत रोविले झेंडे ॥

—प्रभाकर

पंजाब दिग्विजयानंतर, गेल्या प्रकरणात सांगितल्याप्रमाणे मराठी सेनाधुरंधर रघुनाथराव हे आपल्या अनेक सरदारांसह आणि सैन्यासह दक्षिणेकडे परतत असता ते महाराष्ट्रात पोचण्यापूर्वीच त्यांच्या विजयाच्या वातम्या वेळोवेळी महाराष्ट्रात आलेल्या होत्या. आज काय अिंदूरला सर्व मराठी सैन्यें अेकत्र झाली आहेत; अुद्या काय राजपुतान्यात सर्वत्र खंडण्या अुगराणी (वसूल)करीत आहेत; पुढे अंतर्वेदीत घुसून रोहिले पठाणांना अब्दालीस मिळाल्यासाठी चोपून काढीत आहेत; नंतर प्रत्यक्ष दिल्ली जिंकून घेअून, अब्दालीने अुद्घोषिलेल्या त्याच्या बादशाहीपदाचे मातेरं साजरं करून, मोगल बादशहास पठाणांच्या बंदिवासातून सोडवून, दिल्लीच्या सिंहासनावरील मराठ्यांचे अेक बाहुले म्हणून त्यास पुन्हा स्थापीत आहेत; लगोलग पंजाबवर स्वारी करून अब्दालीने सरहिंदला संभाळण्यास ठेवलेल्या काबुली पठाणांच्या दहासहस्र सेनेची रघुनाथरावाच्या मराठी सैन्याने दाणादाण अुडवून दिली आहे; अब्दालीचा पुत्र तैमूरशहा आणि सेनापति जहानखान हे मराठ्यांच्या हातून जीव वाचविण्यासाठी पुढची लढाअी न देताच लाहोर सोडून काबूलकडे धूम पळत सुटलेले आहेत आणि रघुनाथरावाने ससैन्य त्यांची लांडगेतोड करीत त्यांना पंजाबबाहेर हुसकीत नेले आहे; नंतर पंजाबची राजधानी जी

लाहोर तीत रघुनाथरावाच्या ससैन्य प्रवेशाचा अपूर्व विजयोत्सव साजरा होत आहे, अशा प्रत्यही आणि प्रतिपावली मिळणाऱ्या विजयाच्या आणि सर्व शत्रूचे दमन करणाऱ्या मराठ्याच्या पराक्रमाच्या बातम्या महाराष्ट्रात येत गेल्याने सारा महाराष्ट्र गर्वभराने डोलत राहिलेला होता। जगातील जे नामवंत नि दिग्विजयी सेनापति होऊन गेले त्याच्या मालिकेत शोभावे असे नाव सेनापति रघुनाथरावाने या त्याच्या पुण्यापासून थेट सिंधुनदीपर्यंतच्या अप्रतिहत अशा अेका झेपेत केलेल्या विजयी अभियानाने (माहिमेने Compaign ने) पटकावले होतेच होते। त्या अप्रतिहत विजयी झेपेविषयी, सह्याद्रीच्या गरुडाच्या ह्या हिमालयीन भरारीविषयी, वाटणारे आश्चर्य आणि त्याविषयी वाटणारी धन्यता व्यक्तविताना सारा महाराष्ट्र, फळत न कळत, रघुनाथरावाना लाडिकपणे राघोबा भरारी या नावाने संबोधू लागला। सेनापति रघुनाथरावाची अितिहासात तीच पदवी चिरंतन झाली.

हिंदूंच्या सुवर्ण यशोमंदिरावर रत्नजडित कळस चढविणारी वार्ता

सेनापति रघुनाथरावाने पंजाबातून दक्षिणेत परतताना काही सरदाराना मराठी सैन्यासह पंजाबात, विशेषत. सिंधुनदीच्या परिसराकडे साऱ्या सरसीमेवर जे मुस्लिम अमीर अुमराव, गुंडगुंड, फकीर फ्रंडे, अव्यवस्था नि लुटालूट माजवीत राहिले होते त्याचा पूर्ण समाचार घेअून मराठ्याच्या सत्तेची घडी तिकडे चोपून चापून बसविण्यासाठी आणि मराठ्याच्या राजस्वाची (महसुलाची) बिनबोभाट अुगराणी (वसूल) करण्यासाठी ठेवलेले होते, त्यातील सरदार तुकोजी होळकर, साबाजी शिंदे आणि गोपाळराव बर्वे याच्या हाताखालील मराठी सैन्याने सिंधुनदीच्या परिसराचे नाकच असलेला जो अटक नगरचा गड त्यावर चढाअी करून तो मुसलमानाच्या हातून त्या सन १७५८ च्याच जुने महिन्यात जिंकून घेतला। मुसलमानाचा हिरवा ध्वज अुखडून फेकून देअून हर हर महादेवाच्या गर्जनेत मराठ्याचा हिंदूचा, भगवा जरिपटका सरसर करीत अटकेवर चढला!! मराठ्याचे हिंदूचे, घोडे सिंधूचे पाणी पुन्हा प्याले !!

अटकेची हिंदूना दहा शतके पडलेली हिंदूचीच शास्त्रीय अटक सुद्धा हिंदूच्या शस्त्राने, खड्गाने, त्या दिवशी शेवटी तोडून टाकली! अितकेच नव्हे तर मराठ्याची सैन्ये सिंधु ओलाडून पलीकडे कदाहारपर्यंत म्लेच्छाचा पाठलाग करीत गेली!

ह्या नगराला हे अटक नाव का नि केव्हा पडले ते दुर्दैवी वृत्त ह्या भागाच्या ७५२ ते ७६३ पृष्ठावर दिलेलेच आहे

मराठ्यानी अटक जिंकून तीवर जरिपटका फडकविला ही वार्ता महाराष्ट्रात येताच मराठ्याचा विजयानंद गगनात मावेनासा झाला दहा शतकानतर हिंदूचा सूड, मराठ्यानी प्रत्यक्ष काबूल कदाहारपर्यंत मुसलमानाची दाणादाण अुडवीत, साऱ्या हिंदुस्थानची वास्तविक (de facto) साम्राज्यसत्ता त्या मुस्लिमाच्या हातून छिनाअून घेअून अुगविला!

हेच पाचवे सोनेरी पान होय !

"ही अटक विजयाची अलौकिक घटना घडून ह्या हिंदु-मुस्लिमाच्या दश-शतकव्यापी महायुद्धात शेवटी हिंदूचा हा अंतिम महान् विजय झाला आणि हिंदुस्थानावरील मुस्लिम साम्राज्यसत्ता हिंदूनी पादाक्रांत केली, हे वृत्त हिंदु-राष्ट्राच्या अितिहासाच्या ज्या पानावर अंकित झाले, तेच होय हिंदुराष्ट्राच्या अितिहासातील सोनेरी पान पाचवे ।।

यद्यपि—

ज्याप्रमाणे मरणोन्मुख पडलेला मनुष्यही मरता मरता काही काळ आचके देतच असतो नि क्वचित् वायूच्या झटक्याने अेखादी अुमळीही घेतो, पण शेवटी मरतो, किंवा अरण्यातून वावरणारे प्रचंड वीस वीस वाव लांब असणारे आणि वटवृक्षाच्या बुंध्यासारखे जाडजूड सर्प त्याचे डोके ठेचून टाकले गेले तरीही त्याचे सर्व शरीर पहिल्याच क्षणात पूर्ण निश्चेतन होअून पडत नाही, तर सारखे काही काळ वळवळत रहाते नि क्वचित मधूनच अुसळी घेअून पुढे क्षेप घेअू पहात, परंतु शेवटी ते मरू घातलेले धूड मरतच मरते, त्याचप्रमाणे यद्यपि सिंधूच्या परिसरात मराठ्यानी मुसलमानी साम्राज्यसत्तेचे डोके ठेचून तिला मरणोन्मुख करून रणा-गणात पाडले, तरी तिची वळवळ काही अितस्तत होत होती, अेखादी पानपत सारखी अुमळीही तिच्या त्या मरू घातलेल्या धुडाने घेतली होती, तथापि शेवटी गतप्राण होअून मरणी मरून गेली ती गेलीच !

आणि अंतत साऱ्या हिंदुस्थानावर स्वतंत्र हिंदुसाम्राज्यसत्तेचा ध्वज फडकू लागला ! सिंधूपासूनच नव्हे तर काबूल नदीपासून सारा पंजाब जम्मू ते थेट काश्मिरच्या सरसीमेपर्यंत महाराणा रणजितसिंगाचे निर्मुस्लिम हिंदुशीख महा-राज्य, पुढे दिल्लीपासून ते थेट रामेश्वरपर्यंत साऱ्या अुर्वरित हिंदुस्थानात दिग्वि-जयी हिंदुमराठ्यांचे निर्मुस्लिम अधिराज्य आणि वर नेपाळचे स्वतंत्र हिंदुराज्य ! ! ! अशी साऱ्या हिंदुस्थानात जिकडे तिकडे हिंदुसत्ता पुन्हा नांदू लागली, मुस्लिम राज्यसत्ता मेली ती मेलीच!

ह्या हिंदु मुस्लिम महायुद्धात मुस्लिमांवर मिळविलेल्या अंतिम विजयाची वार्ता महाराष्ट्रात येताच त्या काळी अत्युत्कट अशा राष्ट्रीय भावनांचे जे प्रमुख प्रवक्ते असत त्या चारण, भाट, गोंधळी अित्यादि कवींनी आपापल्या वीरवृत्तीने मुसमुसलेल्या वीर काव्याच्या आणि पोवाड्याच्या निनादाने महाराष्ट्राच्या खेड्या-खेड्यातील वातावरण विजयानंदाने भरवून सोडले! ज्यांचे बाहु त्यांच्या सैन्याचे हे पराक्रम अैकून थरारले नाहीत असा स्वाभिमानी मराठा अुरला नाही. महाराष्ट्रातील त्या दिवसांच्या मानसाचे हे रोमहर्षक चित्र मानसाच्या भाषेतच यथावत् व्यक्तविणे शक्य असल्यामुळे ते आम्ही गोमंतक काव्यात तत्कालीन भाट—चारण—गोंधळी यांचे अेक प्रतीक म्हणून कल्पिलेल्या 'महाराष्ट्र' भाटाच्या तोंडून व्यक्तविले आहे, तेच विजयगीत (काही चरण[1]) आम्ही खाली देत आहो !

महाराष्ट्रभाटाचे विजयगीत

अैका अैका हिंदुमात्रहो! वार्ता विजयाच्या आल्या,
अुम्या दहा शतकांचा अुगवे सूड जिंकिले अैत्याला १
करा महोत्सव हिंदुमात्र हो! तुमच्या होनाम्ये आला
विजय तयाच्या महोत्सवाचा हक्कचि आहे तुम्हाला ११२
तथापि अजुनी कार्य न सरले अिच्छित; हाता तट आला
परंतु अजुनी चढुनि दुर्ग हा कुशल पोचणे असे धरा! ११६
आज हिंदुपदपादशाहिचा योग सत्यची हा आला
तथापि अजुनी समारंभ तो संपूनि निर्विघ्न न गेला! ११७
शककर्त्यांसम सत्यचि आम्ही धन्य विजय हा अुपार्जिला
शककर्त्यांसम परंतु विजया करी पाहिजे राखियला! ११८
आज दहा शतकाने विजयी मिरवित सोनेरी तोडा
पिअी सिंधुचे पाणी पुनरपि हिंदु सैनिकाचा घोडा १२७
सागरसंगत भागीरथि ये कावेरीच्या पूतजला
सिंधु, शतद्रु, त्रिवेणि, यमुने, गोदे, कृष्णे या सकला १२८
हे तीर्थांनो, हे क्षेत्रांनो, अखिल भारती भूमितल्या
हरिद्वार, कैलास, काशिके, पुरी द्वारका या सार्‍या १२९
अैका अैका लोमहर्षणा वार्ता विजयाच्या आल्या
अुम्या सात शतकांचा अुगवे सूड जिंकिले अैत्याला १३०
हिंदुवीरांचा की थोरो असे यशस्वी हट केला
आज हिंदवी जरिपटका की पुन्हा पोचला अटकेला १३१

\+ + +

१. मूळ ग्रंथात हें 'महाराष्ट्रभाटाचे विजयगीत' संपूर्ण दिले आहे, परंतु या ग्रंथमालेतील सातव्या 'काव्य–नाटक' खंडात संपूर्ण गोमंतक काव्यच येणार असल्याने ते येथे द्विरुक्त केले नाही, फक्त काही चरण येथे अुल्लेखिले आहेत.

हिंदुराष्ट्राच्या अितिहासातील सोनेरी पान सहावें

इंग्रजही गेले; हिंदुराष्ट्राचे स्वातंत्र्य सिद्ध झाले.

हिंदुराष्ट्राच्या अितिहासातील 'सहा सोनेरी पान' हा जो ग्रंथ आम्ही लिहीत आहात त्याचे हे सहाव्या सोनेरी पानाचे प्रकरण शेवटचेच होय

ह्या ग्रंथाच्या, आधीच प्रसिद्ध झालेल्या पहिल्या भागाच्या प्रारंभी ह्या समग्र ग्रंथाचे विषयक्षेत्र व्यक्तविले आहे. त्या अनुरोधाने सूचित होतेच आहे की, ह्या सहाव्या सोनेरी पानातही अिंग्रजांनी हिंदुस्थानावर आपले साम्राज्य स्थापित केले असता त्या प्रबल परदास्यातूनही हिंदु राष्ट्राने आपली मुक्तता कशी करून घेतली आणि आज त हिंदुराष्ट्र पुन्हा अेक स्वतंत्र नि सार्वभौम प्रजासत्ताक महाराज्य अशा प्रतिष्ठेने जगात कसे नादू लागले आहे, ह्याचा सविस्तर अितिहास देण्याचे काही अत्र प्रयोजन नाही त्या अिंग्रजांशी झालेल्या हिंदुराष्ट्राच्या स्फूर्तिदायक स्वातंत्र्ययुद्धातील हिंदुत्वाच्या दृष्टिकोनातून महत्त्वाच्या असताही अितर बहुतक परकीय वा स्वकीय अितिहासकारांपैकी पुष्कळांनी जाणून बुजून गाळलेल्या आणि काहींनी अज्ञानाने अुपेक्षिलेल्या वैशिष्ट्याचे तेवढे समीक्षण करण्याचेच काय ते ह्या ग्रंथाचे अुद्दिष्ट आहे

परंतु ते कार्य बहुतांशी मी माझ्यापुरते ह्यापूर्वीच माझ्या अितर ग्रंथातून आवश्यक तितके आधीच केलेले आहे ते असे —

(१) गेल्या प्रकरणाच्या शेवटी हे अुल्लेखिलेलेच आहे की हिंदुस्थानातून मुसलमानांच्या परकीय अधिसत्तेचे हिंदूंनी शेवटी पूर्ण अुच्चाटन केले होते आणि अटकेपासून आसामपर्यंत आणि काश्मिर, लडाखपासून रामेश्वरापर्यंत जिकडे तिकडे पुन्हा हिंदुराज्येच स्थापिली गेली होती हिंदुस्थानच्या अेक अंगुलमात्र भूमीवर सुद्धा मुसलमानांची अधिसत्ता वस्तुत अुरलेली नव्हती, परंतु मुसलमानी अधिसत्तेचा असा पूर्ण नायनाट करण्यासाठी जे दशशतकव्यापी प्रचंड महायुद्ध हिंदूंना लढवावे लागले त्यातच हिंदुराष्ट्राचे सर्व बळ नि जीवन व्यग्र झालेले असताच अिकडे युरोपातील पोर्तुगीज, फ्रेंच, डच आणि मुख्यत्वे करून अिंग्लिश ह्या राष्ट्रांनीही हिंदुस्थानात आपापली सत्ता स्थापण्याचे चोरटे वा प्रकट प्रयत्न चालविलेच होते हिंदुराष्ट्राचे त्या काळी धुरीणत्व करणाऱ्या मराठ्यांनी अेकसमयावच्छेदे करून रणांगणात तोंड दिले आणि शेवटी डच, पोर्तुगीज, फ्रेंच ह्या तिघा युरोपियन राष्ट्रांच्या आक्रमणाचा जरी पुष्कळ यशस्वी प्रतिकार केला तरी अिंग्लिशांनी मात्र, मराठे मुसलमानांशी

तशा प्राणांतिक युद्धात गुंतलेले असताना ती संधि साधून, बंगालच्या बाजूने तिकडे असलेल्या दुर्बल मुस्लिम नवाबांना पायाखाली तुडवीत हिंदुस्थानच्या त्या भागात हळुहळू आपली राजसत्ता स्थापिली त्या बळावर त्यांनी त्यांचे सशस्त्र आक्रमण पुढे चालवीत दिल्लीपर्यंतच्या भूभागावरही त्यांचे स्वामित्व नावाने नसले तरी वस्तुत. स्थापन केले. अर्थातच हिंदु राष्ट्राचे राजकीय धुरीणत्व करणाऱ्या मराठ्यांचे नि त्यांचे लवकरच प्रत्यक्षात युद्ध जुंपले त्यांपैकी पहिल्या नि दुसऱ्या अिंग्रज-मराठ्यांच्या युद्धात मराठ्यांनी अिंग्रजांचाही कसा नि कितपत मोड केला त्याचे हिंदुदृष्टिकोनातून अवश्य तितके समालोचन आम्ही आमच्या 'Hindupad Padshahi' ह्या अिंग्रजी ग्रंथात केले आहे त्याचे मराठी भाषांतरही झालेले आहे जिज्ञासू वाचकांनी ते वृत्त त्या पुस्तकातून वाचावे

त्या समालोचनावरून खालील दोन ठळक विधेयं स्पष्ट होतील पहिले विधेय हे की, अिंग्रज हिंदुस्थानात आले तेव्हापासून हिंदुस्थानच्या राजकीय स्वातंत्र्यासाठी मुसलमान असे अिंग्लिशांशी लढलेच नाहीत अेक म्हैसूर संस्थानचा हैदर-टिपूचा अल्पकालीन नि आंशिक अपवाद सोडला असता हिंदुस्थानच्या सार्वभौमत्वासाठी अिंग्रजांना लढावी लागलेली सारी युद्धे हिंदूंशीच लढावीं लागलीं ह्यावरूनही हेच सिद्ध होते की हिंदूंनी हिंदुस्थानावरील मुस्लिम राजसत्तेचा वस्तुत संपूर्ण उच्छेद करून ती सार्वभौम सत्ता परत आपल्या हातीं घेतलेली होती. दुसरे विधेय हे की राजकारणातील त्या परिस्थितीत सोयिस्कर असलेला अेक डावपेच म्हणून मराठ्यांनी दिल्लीला असलेल्या त्या जुनाट मोगली बाहुल्याला 'हिंदुस्थानचा बादशहा' असे नावापुरते तेवढे म्हणू देत असावे तसेच दिल्ली मराठ्यांच्या हातून अिंग्रजांनी जिंकून घेतल्यानंतर आणि हिंदुस्थानभर वस्तुत (de facto) त्यांचेच आधिपत्य स्थापिल्यानंतरही अिंग्रजांनीही नावापुरते त्याच जुनाट मोगल बाहुल्याला 'बादशहा' म्हणून पुढे पन्नास वर्षेपर्यंत राहू दिले होते हे लक्षात घेण्यासारखे आहे

कारण त्यामुळे त्या 'बादशहाला' मराठ्यांनी तसे नावापुरते ज्या राजकीय डावपेचासाठी राहू दिले होते त्यासाठी मराठ्यांना जे अिंग्रजाळलेले लोक हसतात त्यांच्या अज्ञानाचे पितळ सहजच अुघडे पडते. कारण अिंग्रजांनाही तोच राजकीय डावपेच वर दाखविल्याप्रमाणे योजणे सोयिस्कर वाटले परंतु अिंग्रजांना मात्र त्या दुबळेपणासाठी ते अदूरदर्शी अिंग्रजाळलेले लोक हसत नाहीत '

अिंग्रजांचें शीख हिंदूंशी झालेले युद्ध

(२) मराठ्यांची हिंदुस्थानावरील राजकीय अधिसत्ता जि सन १८१८ नंतर मोडून काढून, अुरलेल्या मराठी संस्थानांना आपले मांडलिकत्व मानावयास लावून अिंग्रजांनी हिंदुस्थानवर वस्तुत आपले आधिपत्य स्थापन केले न केले तोंच

त्यांना ज्या अेका नवोदित हिंदुशक्तीशी युद्ध करावे लागले ती शक्ति म्हणजे पंजाबात सन १८१८ नंतर अुदयास आलेल्या महाराजा रणजितसिंह यांचे शीख हिंदु महाराज्य हे होय। महाराजा रणजितसिंगाच्या मृत्यूनंतर काबूल नदी-पासून ते शतद्रू (सतलज) नदीपर्यंत आणि वर काश्मिर ते लडाखपर्यंत पसरलेल्या शीख, जाठ नि डोग्रा या पराक्रमी हिंदु जातीच्या समाओीव राजशक्तीशी अिंग्रजांनी युद्ध छेडले, त्यात शेवटी अिंग्रजांचा विजय झाला आणि पंजाब ते काश्मिर-पर्यंतही अिंग्रजांची अधिसत्ता अिसवी सन १८५० चे आसपास स्थापन झाली

माझा नष्ट केला गेलेला शिखांचा अितिहास ग्रंथ

हिंदुपदपादशाही या अिंग्रजी ग्रंथात ज्याप्रमाणे आम्ही मराठी साम्राज्याच्या कालखंडाचे समालोचन केले होते, त्याचप्रमाणे 'शिखांचा अितिहास' या मराठीत लिहिलेल्या आमच्या ग्रंथात आम्ही मराठी कालखंडानंतरच्या ह्या शीख हिंदुमहा-राज्याच्या कालखंडाचेही समीक्षण केले होते. पण अिंग्रजांविरुद्ध केलेल्या ज्या राज्यक्रांतीच्या अुठावात आम्ही पॅरिसमध्ये सन १९०९–१० च्या आसपास व्यग्र झालेलो होतो, त्याच्याच धामधुमीत ह्या 'शीख अितिहासा'च्या ग्रंथाचे हस्त-लिखितच अिंग्लिश गुप्त टपाल विभागाच्या हाती पडून, प्रकाशनापूर्वीच नष्ट झाले। तथापि रणजितसिंगाचे ते हिंदुमहाराज्य ज्या १८५० च्या आसपास संपूर्ण-पणे नष्ट झाले त्या कालखंडापर्यंतच्या सर्व शीख हिंदु दृष्टिकोनातून अुल्लेखनीय असणाऱ्या बहुतेक घटनाविषयीची चर्चा आम्ही आमच्या 'पृष्ठभूमि' आणि ह्या 'सहा सोनेरी पाने' अशा ग्रंथातून केलेलीच आहे ती जिज्ञासू वाचकांनी वाचावी

नेपाळच्या स्वतंत्र हिंदुराज्याशी अिंग्रजांचें युद्ध

(३) अिंग्रजांना त्यांची अधिसत्ता साऱ्या हिंदुस्थानवर स्थापण्यासाठी ज्या तिसऱ्या हिंदु शक्तीशी लढावे लागले ती शक्ति म्हणजे नेपाळचे स्वतंत्र हिंदु राज्य ही होय त्या काळात स्वतंत्र नि बलिष्ठ असलेल्या नेपाळच्या महाराजांशी झालेल्या अिंग्रजांच्या ह्या लढयात शेवटी अिंग्रजांचाच जय झाला. पण तो जय नेपाळचे हिंदुराज्य नष्ट करण्याअितका प्रबळ नव्हता नेपाळच्या हिंदुराज्याला अिंग्रजांचे मांडलिकत्व तेवढे मानावे लागले ते सोडल्यास सर्व प्रकारचीं त्यांची अंतर्गत स्वतंत्रता अबाधित राहिली पुन्हा, नेपाळच्या हिंदुराज्याच्या अशा अस्ति-त्वाची अिंग्रजांच्या हिंदुस्थानावरील साम्राज्यसत्तेसाठी पुढे बऱ्याच काळपर्यंत आवश्यकताही होती. कारण अिंग्रजांच्या सैन्याला अत्यंत शूर नि कडव्या हिंदु गुरखा सैनिकांचा पुरवठा करणारे नेपाळ हें सर्वात सुपीक क्षेत्र होते. हें हिंदु गुरख्यांचे सैन्य हिंदुस्थानातच नव्हे तर युरोपादिक परखंडातही, फ्रेंच, जर्मन अित्यादि अिंग्र-

जांच्या समबल असणाऱ्या गोऱ्या शत्रूशीही तोंड देण्यास समर्थ ठरे. त्यातही अिंग्रजाला हिंदी साम्राज्याच्या अुत्तर सीमेवर चढाअी करून येअू शकणाऱ्या आणि अिच्छिणाऱ्या त्या काळच्या बलाढ्य अशा रशियाच्या आक्रमणाची सदोदित भीति वाटत असल्यामुळे त्या रशियन साम्राज्याचा आणि हिंदुस्थानातील ब्रिटिश साम्राज्याचा हा संभाव्य संघर्ष शक्यतों अकस्मात् नि सहज घडू नये म्हणून त्या दोघांच्या मध्ये नेपाळसारखी अेक लढाअू शक्ति, कीलक राज्य (Buffer State) म्हणून अस्तित्वात असणें हें अिंग्लिशांनाच त्या काळी अभिप्रेत होतें.

वर सांगितल्याप्रमाणे मराठा, शीख आणि नेपाळ ह्या तिन्ही हिंदु राज्यशक्तींचा असा पराभव झाल्यानंतर त्या संघर्षात अंतिम विजय पावलेल्या अिंग्रजाचें हातीं हिंदुस्थानचें राजकीय प्रभुत्व संपूर्णपणे गेलें.

ओस्ट अिंडिया कंपनी ही जी अेक लहानशी व्यापारी मंडळी अिंग्लंडमध्ये, अिकडे हिंदुस्थानात शिवाजी महाराजांचा अुदय होण्याच्या आसपास, स्थापन झालेली होती त्याच अेकदोन वखारी काय त्या हातीं असलेल्या यःकश्चित् कंपनीचा व्याप वाढता वाढता, अशा रीतीने अिसवी सन १८५० च्या आसपास, तीच हिंदुस्थानच्या साऱ्या महाराज्याचें स्वामित्व संपादिती झाली! मूलतः अेका क्षुल्लक दहाबारा प्रमुख अिंग्लिश गृहस्थांची असलेली व्यापारी मंडळी जी ओस्ट अिंडिया कंपनी तीच अवघ्या दोनअडीचशे वर्षांच्या आत अेका साम्राज्याची स्वामिनी बनली! त्याच कालावधीत आमच्या अिकडे हिंदुस्थानच्या आधिपत्यासाठी स्पर्धा करणारे अनेक राजवंश अुदय पावले आणि नष्ट झाले. अनेक चिल्लर राज्यें स्थापन झालीं, त्यांचीं आपआपसात त्याच हिंदुस्थानच्या राजसत्तेसाठी युद्धामागून युद्धें जुंपली आणि संपली, पण शेवटी ती हिंदुस्थानची सार्वभौमसत्ता, ह्या सर्व संघर्षात लढून, झगडून, टिकून शेवटी सर्व स्पर्धाळूंवर मात करणाऱ्या प्रभविष्णु अशा त्याच ओस्ट अिंडिया कंपनीने जिंकून घेतली! अगदी पहिल्या दिवशी ही ओस्ट अिंडिया कंपनी स्थापन झाली तेव्हा किती क्षुद्र, केवळ मूठभर भागधारकांची अेक व्यापारी मंडळी होती. पण तिची त्या पहिल्या वर्षाच्या आयव्ययपत्रकापासून पुढचीं सगळीं वार्षिक आयव्ययपत्रकें, अगदी प्रत्येक विगत वर्षाच्या शेवटी शेष (बाकी) म्हणून दाखविलेल्या रकमेला पुढच्या वर्षाच्या आयव्ययपत्रकाम जोडीत, काटेकोरपणे आणि सलग रीतीने लिहीत लिहीत दोन अडीचशे वर्षांनंतर जेव्हा ती हिंदुस्थानच्या साम्राज्याचेंच 'बाइबल' करून तो व्यवसाय करीत आली तेथपर्यंत या साऱ्या आयव्ययपत्रकांच्या वह्या गुरंगटपणे तिच्या लंडनच्या कार्यालयात लावून ठेवलेल्या होत्या! आणि जेव्हा १८५८ च्या अिसवी सनात त्या ओस्ट अिंडिया कंपनीचें विसर्जन झालें आणि स्वतः ब्रिटिश सरकारने तें हिंदुस्थानचें साम्राज्य स्वयं व्हिक्टोरिया सम्राज्ञीच्या नावें करून घेतलें तेव्हा त्या ओस्ट अिंडिया कंपनीची अगदी पहिल्या वर्षाच्या त्या क्षुद्र आयव्ययपत्रकापासून सततपणे ठेवलेल्या गणनाप्रमाणे ह्या शेवटच्या १८५८ च्या विसर्जनाच्या दिवसापर्यंतच्या तिच्या आयव्यय-

पत्रकाप्रमाणे तिच्या मधे भागधारकाच्या भागाच्या रकमा देऊन नि अितरही सर्व देणे मिटवून ती अगदी अेखाद्या व्यावहारिक नि व्यावसायिक व्यापारी मंडळी-प्रमाणे (कंपनीप्रमाणे) पद्धतशीर रीतीने विर्सजित केली गेली !

अिंग्लिश कारभाराची ही शतकानुशतके टिकून राहणारी सततता, टापटीप, प्रशासनशीलता नि संघटनक्षमता कुणीकडे – आणि आमच्या अिकडची त्याच काळा-तील वर वर्णिलेली बजबजपुरी, अव्यवस्था, राजकीय अस्थैर्य नि संघटनशून्यता कुणीकडे ! त्या वेळचे ते ब्रिटिश राष्ट्र आणि आमचे हें हिंदुराष्ट्र यांच्यातील साम्य किंवा वैषम्य हीं यद्यपि अशा अेकेरी नि सापेक्षतः यःकश्चित् अुदाहरणावरून स्थापणे हें असमर्थनीय होणार आहे, तथापि शितावरून भाताची परीक्षा या चाल-चलाअू न्यायाने ते साम्य नि वैषम्य दर्शविण्यापुरते हे, मूलतः क्षुल्लक अशा औस्ट अिंडिया कंपनीने हिंदुस्थानची साम्राज्यसत्ता चालवणारी ' दि ऑनरेबल कंपनी सरकार बहादुर ' म्हणून शेवटी मिरवू लागावे हें अुदाहरण अेक लहानसे पण परिणामकारक प्रतीक म्हणून अुपयोगी आहेच आहे

आमच्या हिंदुराष्ट्राचा ब्रिटिशांनी असा जो संपूर्ण पराभव केला तो आमच्या हृदयात शिरलेल्या अेखाद्या विषारी शल्याप्रमाणे सलत राहिलला होता तरीही आम्ही त्यासाठी ब्रिटिशांना खोटनाटे शिव्याशाप देअून त्यांनी आमच्यावर मिळ-विलेला विजय केव्हाही नाकारलेला नव्हता ! किंवा आमचा रणांगणात झालेला पराभवही नाकारला नव्हता, लपविलेला नव्हता. कारण आमच्या अंगात आमच्या हिंदुराष्ट्राच्या पराभवाचे अुट्टे काढण्याची धमक होती – ती काही मेली नव्हती अुलट आम्ही प्राजल्पणे हे समजून होतो की ब्रिटिशराष्ट्र आणि हिंदुराष्ट्र यांच्यात हें जे तुमुल मल्लयुद्ध जुंपले होते त्यात अेकदरीत जो मल्ल नियुद्धाच्या (कुस्तीच्या) डावपेचात नि सामर्थ्यात त्या काळी निपुणतर होता त्या ब्रिटिश राष्ट्राचा विजय व्हावा हें साहजिकच होते, रणांगणात होणारे जयापजय न्यायान्यायाच्या पोथी-प्रमाणे होत नसतात हे आम्ही जाणून होतो

यासाठीच रणांगणात विजयी झालेल्या ब्रिटिश राष्ट्राला रणांगणातच गाठून चारी मुंड्या चीत करण्यासाठी पुन्हा कोणतातरी नृसिंहीय आक्रम नि पराक्रम करण्याचे रणकंकण ब्रिटिशांची साम्राज्यसत्ता हिंदुस्थानात स्थापित होते न होते तोच हिंदुस्थानातील अलम्य वीरवृत्तीने हाती बांधले !

हिंदुस्थानचे साम्राज्य ब्रिटिशांनी हिंदुराष्ट्राच्या हातून छिनावून घेतल्यानंतर पराभूत झालेले ते हिंदुराष्ट्र काही काल हतप्रभ नि निष्प्राण होअून पडले होते. ज्वालामुखीचा कोणताही स्फोट होअून गेल्यानंतर तोही काही काल हतप्रभ आणि थंडगार होअून पडतो. परंतु जर त्या ज्वालामुखीचा तो स्फोट शेवटचाच नसेल तर त्याच्या पोटातील भयंकर स्फोटक घटक आतल्याआत सळमळत राहिल्याने त्याची दाहक रासायने पुन पुन्हा फदू लागतात तसेच ब्रिटिशांकडून ते हिंदुराष्ट्र केवळ

पराभूत झालेले होते–मेले नव्हते, अेतदर्थ त्याच्या अंतरगात त्या विजेत्या ब्रिटिश शत्रूशी पुन्हा टक्कर देण्यासाठी अनेक वीरात्म्याचे स्फोटक घटक लवकरच सळसळू लागले–कढू लागले

ब्रिटिश सत्तेविरुद्ध हिंदुस्थानचा पहिला प्रचंड स्फोट

रणजितसिंगाचे पंजाबातील शेवटचे स्वतंत्र हिंदुराज्य ब्रिटिशानी जिंकून पुरती दहाबारा वर्षेही अुलटली नव्हती तोच हिंदुस्थानावरील त्या ब्रिटिश साम्राज्याला अुलथून पाडण्यासाठी हिंदुस्थानातील हिंदु-मुसलमानाचा अेक प्रचड असा सयुक्त अुठाव झाला, आणि हिंदुस्थानच्या स्वातंत्र्यासाठी ब्रिटिशाविरुद्ध झालेल्या क्रातियुद्धाचे रणकुड अि सन १८५७ मध्ये मडकले ! ! !

या क्रांतियुद्धाचे अेक प्रमुख वैशिष्ट्य हे होते की आपसातील शतकोशतकाचे धार्मिक वैर त्या प्रसगापुरते विसरून हिंदु आणि मुसलमान ह्या दोघानीही अेका सयुक्त राजकीय आघाडीत सघटित होअून हे देशव्यापी महायुद्ध ब्रिटिशाविरुद्ध लढविले ।

परतु ह्या प्रचड क्रांतियुद्धाचा अितिहास आम्ही सविस्तरपणे आमच्या 'Indian War of Independence of 1857'–हिंदुस्थानचे १८५७ चे स्वातंत्र्य समर' ह्या जवळ जवळ पाचशे पृष्ठाच्या मौलिक नि सुप्रसिद्ध ग्रथात अि सन १९०८–०९ मध्येच लिहिलेला आहे त्यात हिंदुराष्ट्राच्या दृष्टिकोनातून त्या क्रातियुद्धाचे समीक्षण सपूर्णपणे केलेले असल्याने आता येथे त्याची पुनरुक्ति करण्याची काहीच आवश्यकता नाही.

त्या क्रांतियुद्धात अवघ्या दोन तीन वर्षांच्या घनघोर सग्रामात अिंग्लिशाची अितकी भयकर हानि झाली की, हिंदुस्थानच्या साम्राज्यासाठी मराठे, शीख नि नेपाळी ह्या तिघाशीही झालेल्या युद्धामध्ये जितके ब्रिटिश सैनिक मारले गेले नाहीत तितक्या ब्रिटिश सैनिकाचा नि गोऱ्या लोकाचा क्रातिकारकानी बळी घेतला. अितक्या ब्रिटिश शत्रूना ठार मारले ! अिंग्लिशाचे लहानलहान कॅप्टन, लेफ्टनट कलेक्टर, मॅजिस्ट्रेट अित्यादि दुय्यम अधिकारी तर सोडाच, पण जनरल व्हाअीट, जनरल नील, सर हेन्री लॉरेन्स, जनरल औट्रॅम, कमाडर अिन चीफ ॲन्सन अित्यादि अिंग्लिशाच्या अनेक धुरधर अधिकाऱ्याचे नि पुढाऱ्याचेही त्या सग्रामात बळी पडले. क्रातिकारकानी त्या बहुतेकाना रणागणात निवडून टिपून टिपून ठार मारले ! हिंदी क्रांतिकारक पक्षाचेही जवळजवळ अेक लक्ष हुजार पुरुष अिंग्लिशानी ठार मारले असे नानासाहेबासारख्या क्रांतीच्या धुरधराने स्वत च सागितले आहे

या क्रातियुद्धाचा शेवट क्रातिकारकाना जो प्रत्यक्ष अिंग्रज सरकारच वाटे आणि म्हणून जिचा हिंदी लोक अतोनात द्वेष करीत त्या 'दि ऑनरेबल औस्ट अिंडिया कपनी सरकार बहादुर' हिचाही ब्रिटिशानी शेवटी प्रत्यक्षपणे बळी दिला !

ब्रिटिशांना वाटले की, ह्या कंपनीचे विसर्जन करून तिची सत्ता नाहीशी केली की क्रांतिकारकांचे पुष्कळ समाधान होईल आणि त्यांच्या मनासारखे अेक महत्कृत्य आपण केले असे क्रांतिकारकांना वाटेल. यास्तव ब्रिटिश सरकारने मोठ्या डामडौलाने नि गाजावाजाने प्रसिद्ध केले की, यापुढे हिंदुस्थानचा सारा राज्यकारभार ओीस्ट अिंडिया कंपनीच्या हातातून काढून घेअून, तिला पदच्युत करून, तिचे विसर्जन करण्यात आले आहे, आणि ब्रिटिशांची राणी जी व्हिक्टोरिया तीच यापुढे स्वतः हिंदुस्थानची सम्राज्ञी, Empress of India, (हिंदुस्थानची बादशाहीण) हे पद धारण करून हिंदुस्थानची सार्वभौम राजसत्ता प्रत्यक्षपणे हाती घेत आहे. ह्याप्रमाणे क्रांतिकारकांच्या तीन वर्षे चालविलेल्या रणधुमाळीने शेवटी 'दि ऑनरेबल ओीस्ट अिंडिया कंपनी सरकार बहादुर' म्हणून मिरवणाऱ्या त्या ओीस्ट अिंडिया कंपनीचा तरी बळी घेतला ! !

याहीपुढे जाअून त्या नवीन हिंदुस्थानची सम्राज्ञी झालेल्या व्हिक्टोरियाच्या नावे अेक घोषणापत्रकही ब्रिटिशांनी हिंदुस्थानभर प्रसिद्ध केले. त्यात क्रांतिकारकांना अुद्देशून आणि अर्थातच त्यांचे काहीतरी समाधान करण्यासाठी असे प्रसिद्धिले की या पत्रकानंतर अिंग्रजांशी चालविलेले युद्ध बंद करून जे जे 'बंडखोर' आपली हत्यारे प्रकटपणे किंवा अप्रकटपणे खाली ठेवतील आणि काही अेक अुपद्रव न देता आपापल्या घरी जाअून शांततेने आयुष्यक्रम चालवू लागतील त्या सर्वांना, मागच्या कोणत्याही बंड प्रकरणीच्या हालचालींविषयी विचारपूस न करता त्यासंबंधी पूर्ण राजक्षमा केली जाईल.

क्रांतिकारकांपुढे वरील दोन प्रकरणी अप्रत्यक्ष असली तरी धादांत शरणागति पत्करल्यानंतर सर्व हिंदुस्थानातील लोकांना शांत करण्यासाठी आणि क्रांतीची आग पूर्णपणे शमविण्यासाठी हिंदुस्थानच्या 'बादशाहिणी'च्या ह्या घोषणापत्रकात पुढील महत्त्वाचे अभिवचन दिले होते की, "ब्रिटिश सरकार किंवा कोणचाही स्थानिक गोरा अधिकारी किंवा मिशनरी ब्रिटिश हिंदुस्थानातील 'नेटिव्हांच्या' धर्मात कोणत्याही प्रकारे हस्तक्षेप करू शकणार नाही. हिंदुस्थानची बादशाहीण आणि तिचे सरकार तिच्या हिंदु, मुसलमान, ख्रिस्ती अित्यादि प्रजाजनांच्या सर्व धर्मांना समानतेने वागवू अिच्छितात. त्यातील कोणत्याही धर्मीयांना अन्य कोणाकडूनही ही सम्राज्ञी अुपद्रव होअू देणार नाही." क्रांतीच्या मूळ कारणांपैकी अेक महत्त्वाचे जें कारण होतें की कंपनी राज्य आम्हा हिंदु-मुसलमानांचा धर्म बुडवून आम्हांस बळाने ख्रिश्चन करणार आहे, अशी भीति हिंदी लोकांना पडलेली होती, ते कारण यापुढे अुरू नये म्हणूनच हे अभिवचन 'त्या राणीच्या जाहिरनाम्या'त (घोषणापत्रकात) दिलेले होते आणि हीही क्रांतिकारकांपुढे ब्रिटिशांनी अेक शरणागतीच पत्करलेली होती.

तशीच न बोलता पण आणखी अेक महत्त्वाची शरणागति ब्रिटिशांनी या घोषणापत्रकात जी गुपचूप स्वीकारली होती ती ही होय की ओीस्ट अिंडिया कंपनीने संस्थानिकांचा दत्तक घेण्याचा अधिकार अमान्य करून त्यांना ब्रिटिश साम्राज्यात गिळंकृत करण्याचा जो सपाटा चालविला होता तो या घोषणापत्रकाने तसे प्रत्यक्ष काहीही न बोलता बंद केला कारण त्या घोषणापत्रकात असे स्पष्टपणे प्रसिद्धिले होते की संस्थानिकांचा दत्तक घेण्याचा पूर्वापार अधिकार सन्मानिला जाअील त्यांनी घेतलेल्या दत्तकांना पूर्वपरंपरेप्रमाणे राज्यविषयक जे अधिकार मिळत होते ते मिळत राहतील

या सर्व प्रकरणी या घोषणापत्राने क्रांतिकारकांचा हा भयंकर अुठाव होण्यास जी जी कारणे निमित्तभूत झाली होती असे ब्रिटिशांना वाटले ती ती ब्रिटिशांनी निस्तरली होती. तरीही त्या घोषणापत्रातील सर्वांत महत्वाचे आणि ब्रिटिशांच्या मते जे सर्व हिंदी लोकांचे पूर्ण समाधान करील असे वाटले ते अभिवचन असे होते की, सम्राज्ञी व्हिक्टोरिया हिच्या सर्व हिंदी प्रजाजनांना ब्रिटिश प्रजाजनांच्या-सारखेच, अगदी समानतने वागविले जाअील त्यांना सम्राज्ञीच्या साम्राज्यातील सारे अधिकार जाति धर्म-रंग निर्विशेषपणे वैध रीतीने अुपभोगिता येतील ! !

पण या घोषणापत्रकाचा क्रांतिकारकांवर काही अेक परिणाम झाला नाही !

अितकेच नव्हे तर ब्रिटिश राणीच्या ह्या घोषणापत्रकाला क्रांतिकारकांच्या वतीने अेक खरमरीत प्रत्युत्तर म्हणून प्रतिघोषणापत्रही प्रसिद्धिले गेले होते ते किती मार्मिक होते ते आमच्या सत्तावनच्या क्रांतियुद्धाच्या अितिहासात आम्ही चर्चिलेच आहे त्यातील सूत्रवाक्यच मुळी असे होते की, ' आम्ही हे जे क्रांतियुद्ध लढत आहो ते काही केवळ ब्रिटिश ओीस्ट अिंडिया कंपनीची हिंदुस्थानावरील अधिसत्ता जाअून ब्रिटिश राणीची साम्राज्यसत्ता आमच्यावर यावी म्हणून काही नव्हेत! तर आम्हाला कोणचीही परसत्ता, ब्रिटिशांचे राज्यच नको असून सर्व राजकीय दास्यातून निर्मुक्त झालेले, स्वतंत्र असे स्वराज्य हवे आहे म्हणून आम्ही ह्या राज्यक्रांतीच्या रणांगणात लढत आलो आहोत " यद्यापि हे राणीचे घोषणा-पत्रक साऱ्या हिंदुस्थानभर भिंतीभिंतीवर चिकटविलेले होते तथापि त्याचा लाभ न घेता सहस्रावधि क्रांतिकारक आणि सेनापति तात्या टोपे, श्रीमंत नानासाहेब, बाळासाहेब, रामभाअू अमरसिंह, फेरोझशाह अित्यादि क्रांतीचे धुरंधर सेनानी पुढे महिनो गणती लढतच राहिलेले होते! त्या बहुतेकांचा लढून लढत त्या क्रांतीच्या अग्निज्वालात प्रत्येकी बळी पडल्यानंतर काय ते ते यज्ञकुंड हळूहळू विझत गेले!

तथापि सहस्रावधि हिंदी लोकाची जी तरुण पिढी अिंग्रजाच्या पुढे लवकरच निघालेल्या शाळाकॉलेजातून शिकत गेली तिच्यावर आणि अिंग्रजी सरकारच्या पगारावर पोसली जाणारी सहस्रावधि हिंदी अधिकाऱ्याची नि सेवकाची जी पिढी तिच्यावर मात्र या हिंदुस्थानच्या सम्राज्ञीच्या घोषणापत्रातील या शेवटच्या दोन तीन अभिवचनाचा ब्रिटिशांना अनुकूल असा परिणाम झाल्यावाचून राहिला नाही. विशेषत: कलकत्ता, मुंबअी, मद्रास अशा ज्या मुख्य नगरांत ब्रिटिश सुधारणाचें मायावी जाळें १८५७ च्या बऱ्याच आधीपासून पसरले होते तेथे तर ह्या व्हिक्टोरिया राणीच्या जाहिरनाम्यात 'ती राणी आपल्या हिंदी नि ब्रिटिश प्रजाजनाना राज्यातील सर्व अधिकार समानतेने अुपभोगू देणार आहे' ह्या अभिवचनाने त्या वेळचे हिंदी पुढारी अितके हुरळून गेले की आता ब्रिटिश साम्राज्य हे जितके ब्रिटिशाचें तितकेच आमचेही साम्राज्य झालेले आहे, असे अुद्गार त्यानी 'बंडाचा' बीमोड झाल्याच्या आनंदाप्रीत्यर्थ भरविलेल्या प्रकट सभांमधून काढले ! हें घोषणापत्रक खरे पाहता केवळ क्रांतिकारकाचा बीमोड करण्यासाठी जसा ब्रिटिशानी 'दंडाचा' भयंकर अुपयोग केलेला होता, तसाच हा अेक 'सामाचाही' अुपयोग करण्यासाठी वस्तुत: काढलेले होते. त्याचप्रमाणे भविष्यात ब्रिटिश राजनीति चालवावी असा लवलेशही हेतु ब्रिटिशाच्या मनात नव्हता ! हे माझ्या ह्या पुढील काळच्या अितिहासावर लिहिलेल्या पुस्तकातून मी ब्रिटिशाच्याच अुद्गारावरून सिद्ध केलेले आहे. पण ह्या वर अुल्लेखिलेल्या त्या काळच्या अिंग्रजी शिक्षित नि आंग्लसेवानिरत हिंदी लोकाचा जो वर्ग होता त्याच्या माबडया नि बाटग्या ध्यानात ब्रिटिशाचा हा कूट हेतु मुळीच आलेला नव्हता. अितकेच नव्हे तर त्या हिंदुस्थानचे सम्राज्ञी पदावर स्वत:च विजयोन्मत्त आरोहण करणाऱ्या व्हिक्टोरियाच्या घोषणापत्रकामुळे त्या भुरळलेल्या हिंदी पुढाऱ्यानी त्या घोषणापत्रकाला, 'हा पहा आमचा मॅग्नाचार्टा' म्हणून त्यांच्या त्याच्या सभातून आणि वृत्तपत्रातून गौरविण्याचा धुमधडाका चालविला ! कुठे तो अिंग्लिश लोकानी त्याच्या स्वत:च्याच राजाशी लढून त्याच्याकडून स्वत:चे लोकसत्ताक अधिकार मान्य करून घेणारा अिंग्लंडच्या अितिहासातील खरा 'मॅग्नाचार्टा' आणि कुठे आपल्या देशाच्या पारतंत्र्याच्या शृंखला आपल्या स्वदेशाच्या पायात लोखंडी खिळ्यांनी पूर्वीहून अधिक बळकटपणे जखडून टाकून त्यावर केवळ सोनेरी पाणी चढविणारें आणि त्याना अलंकार म्हणून अुल्लेखिणारे ते राणीचे छद्मी घोषणापत्रक !

परंतु सन १८५७ च्या क्रांतीचा तात्कालिक अुपशम झाल्यानंतर आणि ब्रिटिश साम्राज्यसत्ता हिंदुस्थानभर निर्वेधपणे अधिष्ठित झाल्यानंतर हिंदुस्थानच्या राजकीय अितिहासाचें समीक्षण हिंदुदृष्टिकोनातून आम्ही लिहिलेल्या आमच्या आत्मवृत्ताचीं 'पूर्व पीठिका' ह्या पुस्तकात अवश्य तितक्या समग्रपणे केलेलेच आहे. ह्यास्तव तेंही येथे देण्याचें प्रयोजन नाही.

ह्या कालखंडाचें वैशिष्ट्य : ब्रिटिशनिष्ठ राजकारण

१८५७ च्या क्रांतियुद्धाचा अुपशम जेव्हा १८६० पर्यंत झाला तेव्हापासून तो साधारणत सन १९०० पर्यंतच्या कालखंडाचे हिंदुस्थानातील राजकीय अितिहासाचे वैशिष्ट्य मुख्यत ब्रिटिश साम्राज्यात राहूनच आपला भाग्योदय पुन्हा होओील आणि तसा तो आपण करून घेतला पाहिजे अशा मताच्या राजकीय पुढाऱ्याच्या नेतृत्वाखाली चाललेल्या देशव्यापी चळवळीचे प्रस्थ हे होय. या कालखंडाला साधारणत ब्रिटिशनिष्ठ राजकारणाचा काळ असे नाव देता येओील. अर्थात्, ह्या कालखंडातही जी ब्रिटिशांच्या परदास्यातून मुक्त होण्यासाठी सशस्त्र क्रांति केलीच पाहिजे अशा वीरवृत्तीची परंपरा तीही काही अगदीच अस्तंगत झालेली नव्हती गुप्तपणे या केव्हा केव्हा धाडसी अुठावातून ती पेट घेत होतीच. अितकेच नव्हे तर तिचे असे तात्कालिक स्फोट सुद्धा हिंदुस्थानातील राजसत्तेला हादरा दिल्यावाचून आणि भारतीय जनतेत तेवढ्यापुरता तरी क्षोभ नि स्फूर्ति निर्मिल्यावाचून राहिले नाहीत. अशा सशस्त्र क्रांतीच्या अुठावाच्या वानगीसाठी दोन अुदाहरणाचा अुल्लेख केला तरी पुरे आहे. रामसिंग कुका याचे नेतृत्वाखाली पंजाबात सन १८७० ते ७४ मध्ये ब्रिटिशांविरुद्ध आणि मुसलमानांविरुद्ध स्वराज्यासाठी नि स्वधर्मरक्षणासाठी झालेली हिंदुत्वनिष्ठ अुठावणी हे अेक प्रमुख अुदाहरण होय, आणि दुसरे म्हणजे त्याहूनही अधिक व्यापक प्रमाणावर आणि अधिक परिणामकारक असे महाराष्ट्रातील वासुदेव बळवंत फडके याचे नेतृत्वाखाली ब्रिटिशांविरुद्ध हिंदुस्थानच्या संपूर्ण स्वातंत्र्यासाठी झालेला धुमधडाक्याचा सशस्त्र अुठाव हे होय ! ! ह्या घटनांचेही समीक्षण आमच्या वर अुल्लेखिलेल्या 'आत्मचरित्राच्या पूर्वपीठिकेत' केलेले आहे.

ह्यापुढेच टिळकपर्वाचा अुदय झाला. आणि क्रांतिवीर चाफेकर बंधु याचे अिंग्रजी अधिकाऱ्यावर झालेले सशस्त्र आक्रमण आणि स्वराज्यासाठी सशस्त्र क्रांतीच्या गुप्त संघटनाचे पर्व सुरू झाले.

सन १९०० नंतरचें हिंदुस्थानातील राजकारण

वर अुल्लेखिलेल्या सन १९०० च्या अंताचे आसपास ब्रिटिश राजनिष्ठ राजकारणाचा काळ संपला आणि ज्याला जहालाचे राजकारण असे त्या वेळी संबोधीत असत त्या टिळकाच्या प्रत्यक्ष क्रांतिमय नसले तरी क्रांतिप्रवण राजकारणाचा आणि पूर्ण स्वातंत्र्य संपादनार्थ सशस्त्र क्रांतिकारक संघटनाचा आणि सशस्त्र क्रांतिकृत्याचा काळ चालू झाला ह्याच काळाशी हुतात्मा चाफेकराच्या अुठावापासून माझ्या बालपणीच माझ्या जीवनाचे धागेदोरे गुफले गेले आणि पुढे तर माझे सारे जीवन त्याच क्रांतिकार्याला अर्पिले गेले. त्यायोगे माझे चरित्र म्हणजेच ह्या अिंग्रजांविरुद्धच्या स्वातंत्र्ययुद्धाचे अेक महत्वाचे प्रदीर्घ पर्वच झाले ! अर्थात्

ह्या कालखंडातील देशव्यापी घटनांचे समीक्षण हिंदुत्वाच्या दृष्टिकोनातून जें काही करणे अवश्य आहे तें ते माझ्या ' आत्मवृत्ता'च्या लिहिलेल्या आणि पुढे शक्य झाल्यास कदाचित् लिहिल्या जाणाऱ्या विस्तृत ग्रंथांतून आले आहे आणि येणारच आहे. माझा संबंध या पारतंत्र्यविमोचनाच्या चळवळीत माझ्यापेक्षा ज्येष्ठ असलेल्या बहुतेक नामांकित पुढाऱ्यांशी मी अगदी विशीच्या आत होतो तेव्हापासूनच येत गेला

अगदी जुन्यातील जुन्या अशा या ' ब्रिटिशनिष्ठ ' राजकारणाच्या आद्य संस्थापकांपैकी, ज्यांना राष्ट्रीय पितामह म्हणून मागून गौरविले गेले, त्या दादाभाई नौरोजी यांच्याशी सुद्धा त्यांच्या वयाच्या ऐंशीव्या वर्षी, अिंग्लंडमध्ये मी अगदी तरुणपणी गेलो असताना माझा तेथल्या राजकीय चळवळीत संबंध आलेला होता अितकेच नव्हे तर त्यांच्या तिकडील ' ब्रिटिशनिष्ठ ' पक्षाशी माझ्या सशस्त्र क्रांतिनिष्ठ पक्षाचा प्रत्यक्ष संघर्षही अिंग्लंडमधील भारतीय राजकारणाचे धुरीणत्व कुणाकडे असावे याविषयीच्या रस्सीखेचीत घडलेला होता. या राष्ट्रपितामह दादाभाअींच्या मागोमागच्या पिढीत भारतीय राजकारणी पुढाऱ्यांपैकी बंगालचे माननीय नि धुरंधर नेते श्रीयुत सुरेंद्रनाथ बॅनर्जी, रमेशचंद्र दत्त, अित्यादिकांशीही अिंग्लंडमध्येच माझा प्रत्यक्ष संबंध आलेला होता त्याच कालखंडातील पण त्यांच्यापेक्षा वयाने लहान असलेल्या आणि ब्रिटिशनिष्ठ राजकारणाविरुद्ध झुंजणाऱ्या ' जहाल ' किंवा राष्ट्रीय पक्षाच्या पुढाऱ्यांपैकी तर बहुतेकांशी माझा वैयक्तिक आणि वैचारिक संबंध आलेला होताच होता पंडित श्यामजी कृष्ण वर्मा, लाला लजपतराय, बिपिनचंद्र पाल, नामदार गोखले अशा अखिल भारतीय पुढाऱ्यांपासून तो शतावधि अितर प्रांतोप्रांतीच्या पुढाऱ्यांपर्यंत माझा व्यक्तिश: संबंध आणि राजकीय दृष्ट्या अनेक प्रकरणी संघर्षही घडत गेला. लोकमान्य टिळक, शिवरामपंत परांजपे, श्रीमंत दादाराव खापर्डे, डॉ. मुंजे आणि महाराष्ट्रातील त्या प्रभावळीतले अनेक नेते हे तर मला वैयक्तिक रीत्याही अितके परिचयाचे झालेले होते की, त्यांच्यापैकी काहींचे आणि परप्रांतीय ' जहाल ' पुढाऱ्यांचेही मजवर व्यक्तिश: पितृतुल्य प्रेम असे. अुदाहरणार्थ बिपिनचंद्र पाल अिंग्लंडमध्ये असताना त्यांच्या घरीच त्यांचे चिरंजीव निरंजन पाल यांच्यासह मी काही काळ रहात होतो बिपिनबाबूंनी स्वत: आपल्या हातांनी बंगाली पद्धतीप्रमाणे मासार्धा नि मांसाची पक्वान्ने करून मला आग्रहाने वाढलेली आहेत आणि माझ्यासारख्या अेका महाराष्ट्रीय शाकाहारी ब्राह्मणाला बाटविण्याचे पुण्य जोडलेले आहे!

अहिंसात्मक सत्याग्रहाच्या नि असहकाराच्या चळवळीचे धुरंधर आचार्य म्हणून पुढे विख्यात झालेले ' महात्माजी ' हे जेव्हा अिंग्लंडमध्ये केवळ ' बॅरिस्टर गांधी ' या साध्या नावानेच लोकांना माहीत होते तेव्हा ते अिंग्लंडमध्ये आलेले असता

त्याच्याशीही माझा वैयक्तिक नि स्नेहशील परिचय तिकडेच झालेला होता आणि पुढे हिंदुस्थानामध्ये राजकारणाच्या आखाड्यात त्याच्याशी त्याच्या जन्मभर माझा संबंध आणि संघर्ष घडत राहिलेला होता ! सशस्त्र राज्यक्रांतिकारक पक्षाविषयी तर बोलावयासच नको, हिंदुस्थानातील हुतात्मा नि वीरात्मा चाफेकरानंतर सशस्त्र राज्यक्रांतीचे भारतीय धुरंधरत्व करण्याचे महत्कार्य प्रथम महाराष्ट्रात नि नंतर अिंग्लंडमध्ये असताना आरंभी आरंभी योगायोगाने माझ्याकडेच आल्यामुळे त्या पक्षातील सहस्त्रावधि हुतात्मे, वीरात्मे आणि क्रांतिकार्यरत तरुण यांच्याशी माझा दाट परिचय झाला हे सांगणे नकोच. शामजी कृष्णवर्मा, मॅडम कामा, व राणा ह्यासारख्या माझ्याहून वडिलधाऱ्या असणाऱ्या परंतु ज्यांनी सशस्त्र क्रांतिकार्याची दीक्षा माझ्या प्रेरणेने आणि प्रचाराने माझ्या हातूनच घेतली होती अशा अुभ्या भारतातील अनेक महनीय व्यक्तींशी माझा नुसता परिचय नव्हे तर वैयक्तिक लोभही जडलेला होता माझ्या अभिनव भारत संस्थेतल्या अगदी भगूरनाशिकपासूनच्या तो पुढे पुढे अनेक परकीय देशातूनही पसरलेल्या शाखातल्या लहान मोठ्या सहस्त्रावधि सभासदांना तर मी बहुधा व्यक्तिशः च क्रांतिदीक्षेची शपथ दिलेली होती हुतात्मा मदनलाल डिंग्रा, लाला हरदयाळ, चट्टोपाध्याय, सेनापति बापट, अितिहासकार डॉ जयस्वाल, भाअी परमानंदजी, तिरुमलाचार्य, ' ऋषि ' अय्यर, –अशी नावे कुठवर सांगावीत ! पुढे आम्हास अंदमानात जन्मठेपवर जावं लागले तेव्हा तर बंगालमधील अनुशीलन समितीचे प्रमुख पुलिन बिहारीदास, युगांतर समितीचे वारिंद्र घोष अुपेंद्रनाथ बानर्जी, आशुतोष लाहिरी, हेमचंद्रदास, अित्यादि अनेकानेक बंगाली क्रांतिकारक, पंजाबातील अुणेपुरे शंभर-अेक गदर पक्षातील आणि अितर पक्षातील ज्या क्रांतिकारकांना प्रथम फाशीच्या शिक्षा होअून नंतर त्या जन्मठेपेच्या करण्यात आल्या ते शीख नि शीखेतर हेही अंदमानातील बंदिवासात माझ्या समवेत देशाच्या स्वातंत्र्यासाठी अतोनात कष्ट भोगीत वर्षानुवर्षे अेकत्रच राहिलेले होते त्यानंतर अंदमानातून परतल्यावर त्या ब्रिटिशविरोधी सशस्त्र क्रांतिकारक कार्यासहच त्याचाच अेक अपरिहार्य परिणाम आणि भाग असलेल्या अिस्लामविरोधी अशा अखिल भारतीय हिंदुसंघटनाच्या प्रचंड आंदोलनातही अुभ्या भारतातील लक्षावधि हिंदुत्वनिष्ठांशी माझा दृढ संबंध आला अिथे केवळ स्थलाभावामुळे त्यांची त्यांची नावे दिग्दर्शनापुरती सुद्धा अुल्लेखिणे अशक्य होय ! तरीही अितके आवर्जून सांगावेसे वाटते की, ज्यांची नावे गाळावी लागताहेत त्यांची त्यांची कार्ये, ज्यांची नावं अुच्चारिलीं आहेत त्यांच्या अितकीं महत्त्वाची नव्हती म्हणूनच काय ती गाळलीं गेलीं असे कोणीही समजू नये !

अठराशे सत्तावनच्या क्रांतिसमरातील पराजयानंतरच्या हिंदुस्थानी राजकारणाचे जे तीन चार महत्त्वाचे टप्पे वर अुल्लेखिलेले आहेत त्यात ब्रिटिशनिष्ठ

(नेमस्त), नि:शस्त्र राष्ट्रनिष्ठ (जहाल), सशस्त्र क्रांतिनिष्ठ आणि हिंदुत्वनिष्ठ, अशा सर्व पक्षांशी मी साधारणत वयाच्या सोळाव्या वर्षी सक्रिय राजकारणात भाग घेऊं लागल्यापासून माझा वर सांगितल्याप्रमाणे अगदी व्यक्तिगत निकट संबंध आणि काहींशी केव्हा केव्हा कडाक्याचा संघर्षही घडलेला असल्यामुळे हिंदुस्थानच्या ह्या कालखंडातील सार्‍या अितिहासाचे संकलन नि समीक्षण मी गेल्या पन्नास साठ वर्षे तरी क्षणाक्षणाला जे माझ्या लेखामध्ये वा भाषणामध्ये माझ्या हिंदुत्वनिष्ठ दृष्टिकोनातून करीत आलो त्या मी लिहिलेल्या साहित्यात परिपूर्ण रीतीने अंकित झालेलेच आहे त्यापैकी माझी शतावधि भाषणे, संभाषणे वा लेख सोडून दिले तरी, विस्मृतीत गेलेले लिखाणही सोडून दिले तरी, आज माझ्या त्या साहित्याची न्यूनतः जी सात आठ सहस्र पृष्ठे अुपलब्ध आहेत किंवा ग्रंथरूपाने प्रचलित आहेत, त्यापेक्षा अधिक अेक अक्षरही या विषयावर लिहिण्याची मला आवश्यकता वाटत नाही,– आणि आता या माझ्या अैंशीव्या वर्षी नि क्षीणतेने रुग्णशय्येस खिळलेल्या अवस्थेत त्याची पुनरुक्ति करीत बसण्याची मला शारीरिक शक्तिही अुरली नाही !

समारोप

ब्रिटिश साम्राज्यसत्तेच्या पूर्ण ग्रासातून सुटून स्वतंत्र होण्यासाठी हिंदुस्थानने विशेषतः १८५७ सनाच्या पहिल्या प्रचंड क्रांतियुद्धापासून तो दुसर्‍या जागतिक महायुद्धाच्या सन १९४६ मध्ये झालेल्या अंतापर्यंत नि:शस्त्र आणि सशस्त्र मार्गांनी ब्रिटिशांशी जो हा निकराचा लढा शंभर अेक वर्षे सारखा दिला त्यात शेवटी आमच्या हिंदुराष्ट्राला आपले राजकीय नि राष्ट्रीय स्वातंत्र्य संपादिण्यात महान् विजय मिळण्याची सुवर्णसंधि त्या दुसर्‍या जागतिक महायुद्धाचे रणशिंग फुंकले जाताच अेकदाची आली ! !

ह्या संग्रामात आम्हाला जर कोणा परराष्ट्राचे अत्यंत परिणामकारक साहाय्य मिळाले असेल तर ते जर्मनीचा सर्वेसर्वा जो हिटलर आणि जपानचा रणधुरंधर प्रमुख नेता जो टोजो त्याचेच होय ! ब्रिटिशांशी लढत राहिलेल्या हिंदुस्थानच्या सशस्त्र क्रांतिकारक पक्षाला अगदी प्रथमपासून म्हणजे अभिनव भारताच्या युरोपातील सशस्त्र आंदोलनापासून तो दुसर्‍या जागतिक महायुद्धातील हिंदी सेनापति सुभाषचंद्र बोसांनी ब्रिटिशांविरुद्ध घोषित केलेल्या महायुद्धापर्यंत, भूदल नौदल–नभोदलापर्यंतच्या सर्व अद्यावत् शस्त्रास्त्रांचे साहाय्य ह्या जर्मनीने आणि जपाननेच दिले ! म्हणूनतर ब्रिटिशांच्या विरुद्ध सिंगापूर-मलायाकडील अुणेपुरे चाळीस पन्नास सहस्र हिंदी सैन्य बंड करून अुठू शकले आणि सेनापति सुभाषबाबूंच्या नेतृत्वाखाली हिंदुस्थानला स्वतंत्र करण्यासाठी 'चलो दिल्ली !' अशी रणगर्जना करीत हिंदुस्थानवर चालून आले ! त्याच वेळी हिंदुस्थानात ब्रिटिशांच्या

त्याच्याशीही माझा वैयक्तिक नि स्नेहशील परिचय तिकडेच झालेला होता आणि पुढे हिंदुस्थानामध्ये राजकारणाच्या आखाड्यात त्याच्याशी त्याच्या जन्मभर माझा संबंध आणि संघर्ष घडत राहिलेला होता ! सशस्त्र राज्यक्रांतिकारक पक्षाविषयी तर बोलावयासच नको, हिंदुस्थानातील हुतात्मा नि वीरात्मा चाफेकरानंतर सशस्त्र राज्यक्रांतीचे भारतीय धुरंधरत्व करण्याचे महत्कार्य प्रथम महाराष्ट्रात नि नंतर इंग्लंडमध्ये असताना आरंभी आरंभी योगायोगाने माझ्या कडेच आल्यामुळे त्या पक्षातील सहस्रावधि हुतात्मे, वीरात्मे आणि क्रांतिकार्यरत तरुण यांच्याशी माझा दाट परिचय झाला हे सांगणे नकोच शामजी कृष्णवर्मा, मॅडम कामा, व राणा ह्यांसारख्या माझ्याहून वडिलधाऱ्या असणाऱ्या परंतु ज्यांनी सशस्त्र क्रांतिकार्याची दीक्षा माझ्या प्रेरणेने आणि प्रचाराने माझ्या हातूनच घेतली होती अशा अन्य भारतातील अनेक महनीय व्यक्तींशी माझा नुसता परिचय नव्हे तर वैयक्तिक लोभही जडलेला होता माझ्या अभिनव भारत संस्थेतल्या अगदी भगूरनाशिकपासूनच्या तो पुढे पुढे अनेक परकीय देशातूनही पसरलेल्या शाखातल्या

हाताखाली असलेल्या भूदल-नौदल नि वायुदलातील हिंदी सैन्यानेही स्वातंत्र्य-रणात उडी घेण्याचा कट केलेला आहे हे ब्रिटिशांच्या स्पष्टपणे ध्यानात आले हिंदुस्थानातील कोटयवधि नागरिक तर ब्रिटिशांविरुद्ध उठाव करण्यास आधी-पासूनच तरवारटेले होते कोणी भूमिगत होऊन क्रांतिकारक उठाव करीत होते तर कोणी ब्रिटिशांच्या शस्त्रागारावर अकस्मात् उघड उघड चढाया करून ती लुटून नेत होते, तर कुणी लहानलहान प्रतिसरकारेच स्थानी स्थानी स्थापून ब्रिटिश राजवट तेवढ्यापुरती उखडून देत होते ! अशा सर्व बाजूनी सतावल्या गेलेल्या आणि युरोपातील दोन जागतिक महायुद्धात लढून लढून शक्तिक्षय झालेल्या, क्षतविक्षत झालेल्या, ब्रिटिश साम्राज्यसत्तेची हिंदुस्थानवरील पकड सुटली त्याच्या साम्राज्यमदाची धमकच तुटली अवसान गळून गेले शेवटी सन १९४७ मध्ये ' हिंदुस्थानचे स्वातंत्र्य आम्ही मान्य करून आमची राजसत्ता सोडून देतो ' असे बोलणे ब्रिटिश व्हॉइसरॉयने हिंदुस्थानातील पुढाऱ्यांशी चालू केले !

अर्थात इंग्रजांना त्यातल्या त्यात ज्या ज्या हिंदी पक्षाचे राजकीय धोरण प्रथमपासूनच तत्त्वत भ्रांत, स्वभावत भेकड, साधारणत ब्रिटिशधार्जिणे, मुसल-मानांपुढे चळचळ कापणारे आणि कसेतरी नि हाती येईल तितकीच राजसत्ता का होईना पण आपल्या पक्षाच्या पदरात पाडून घेण्यास आतुर झालेले आढळले, त्या पक्षानाच हिंदुस्थानचे पुढारी म्हणून ब्रिटिशांनी मान्यता दिली आणि सारी राजकीय सत्तांतराविषयीची बोलणी त्यांच्याशीच काय ती केली ! अर्थात् हे पक्षही देशभक्तच होते वैध नि निःशस्त्र मार्गांनी का होईना, पण त्यांनीही कष्ट केले होत

परंतु इंग्रजांनी उपक्रमिलेल्या ह्या सत्तांतराच्या वाटाघाटीत एक कपटी नि भयावह अट मात्र घालून ठेवलेली होती ती अशी ब्रिटिशांना हिंदूविरुद्ध ब्रिटिश अशा ह्या स्वातंत्र्यसंग्रामात, सन १८५७ नंतर ज्या मुसलमानांनी देशद्रोही साहाय्य केलेले होते आणि त्याचे पारितोषिक म्हणून जे मुसलमान हिंदुस्थानचे दोन तुकडे करून मुस्लिम बहुसंख्य असलेल्या भागाचे राज्य आम्हांस स्वतंत्रपणे तोडून द्यावे म्हणून हट्ट धरून बसलेले होते, त्या मुसलमानांना त्यांच्या त्या हिंदुद्रोही *नि देशद्रोही मागणीला पाठिंबा देऊन त्यांनी दिलेल्या साहाय्याचे* उतराई व्हावे यासाठी आणि भावी स्वतंत्र हिंदुराष्ट्राला एक नित्याचा शत्रु उत्पन्न करून ठेवावा या दुष्ट नि कूट बुद्धीने हिंदुस्थानची विभागणी केली पाहिजे असा ब्रिटिशांनी आग्रह धरला

हा ब्रिटिशांचा आग्रह म्हणजे मूलत मुसलमानांचीच मागणी होती की हिंदुस्थानचे दोन तुकडे पाडून आमचा मुस्लिम बहुसंख्य प्रदेश आम्हाला आमचे स्वतंत्र राज्य स्थापण्यासाठी मिळाला पाहिजे. मुसलमानांच्या ह्या हट्टाला भारता-तील यच्चयावत् मुसलमानांनी कट्टरपणे उचलून धरले. परंतु हिंदुस्थानातील सर्व

हिंदूंचा मात्र या मुसलमानांच्या पाकिस्तानच्या मागणीला कट्टर विरोध नव्हता!! अेक अपवाद वगळला तर हिंदुस्थानातील सर्व पक्षांच्या मतें मुसलमानांना पाकिस्तान तोडून द्यावें आणि कटकट मिटवावी असेच होते ! म्हणजे सर्व पंजाब नि बंगाल पाकिस्तानात द्यावा. ह्यावरही मुसलमानांची तिसरी निकराची मागणी होतीच की, पंजाब नि बंगालमधील त्यांची हीं दोन मुस्लिम राज्यें जोडण्यासाठी अेक ' कॉरिडॉर', थेट पंजाबपासून तो बंगालपर्यंत जाणारा अुत्तर हिंदुस्थानमधल्या प्रदेशाचा अेक पट्टाचा पट्टाही मुस्लिमांना देण्यात यावा !!

ह्या मुस्लिमांच्या मागण्यांना कट्टर विरोध साऱ्या हिंदुस्थानात ज्या अपवादात्मक अशा अेका पक्षाने काय तो शेवटपर्यंत केला तो पक्ष म्हणजे हिंदुत्वनिष्ठ पक्ष होय ! हिंदुस्थानच्या विभागणीविरुद्ध त्यांनी हिंदुमहासभेच्या नेतृत्वाखाली अखंड भारताचें निकराचें आंदोलन अुभारलें. करवेल तितका तीव्र प्रतिकार केला. हिंदुद्रोह्यांनी, मुस्लिमांनी, ब्रिटिश सरकारने त्या हिंदुत्वनिष्ठांच्या प्रबल आंदोलनास हाणून पाडण्यासाठी त्यांचा छळ केला, त्यांना बंदिवासात कोंडले, स्थानी स्थानी रक्तपात झाले, पण साऱ्या देशभर त्या हिंदुत्वनिष्ठांनी, अल्पसंख्य असताही, त्या शत्रूंच्या अत्याचारांना प्राणपणाने तोंड दिले, शक्य तेथे हिंदूंच्या रक्तपाताचा सूड हिंदूंच्या शत्रूंचाही रक्तपात करून घेण्यास आणि प्रसंगी हिंदुद्रोह्यांचे शिरच्छेद करण्यासही सोडले नाही !

सुदैवाने हिंदुत्वनिष्ठांचा हा प्राणपणाने केलेला प्रतिकार अगदी विफलही झाला नाही. कारण हिंदुस्थानची विभागणी करण्याचे आमच्या मताविरुद्ध ब्रिटिश सरकारने ठरविले तरी निदान मुसलमानांनी मागितल्याप्रमाणे सबंध पंजाब आणि सबंध बंगाल त्यांना न देता त्यातला मुस्लिम बहुसंख्य भाग तेवढाच काय तो यांच्या भावी पाकिस्तानात समावेशिला जावा आणि हिंदु बहुसंख्य असा पूर्व पंजाब आणि पश्चिम बंगाल हे हिंदूंचे भाग भारतात समाविष्ट व्हावे, ही हिंदुत्वनिष्ठांची न्यूनतम मागणी सरकारला मान्य करावी लागली. 'Let us vivisect their proposed Pakistan before they vivisect our Hindusthan.' ही हिंदुत्वनिष्ठांची मागणी यशस्वी झाली. त्याच्याही पुढे जाअून मुसलमान जी अधिक भयंकर मागणी करीत होते की, पंजाबपासून तो बंगालपर्यंतच्या सलग मार्गासाठी अुत्तर प्रदेशाचा अेक पट्टाचा पट्टा मुस्लिमांच्या पाकिस्तानास देण्यात यावा, ती त्यांची अघोरी मागणी तर सत्तांतराच्या चर्चेत हिंदुत्वनिष्ठांच्या विरोधामुळे विचारास सुद्धा घेण्यात आली नाही !

त्यातही हिंदुस्थानच्या विधिमंडळाच्या, प्रांतीय आणि केंद्रीय अशा दोन्ही प्रातिनिधिक सभासाठी म्हणून ज्या सार्वजनिक निवडणुकी झाल्या त्यात पाकिस्तान देण्यास अनुकूल असणाऱ्यासच बहुसंख्य मतदारांनी निवडून दिले तेव्हा

हाताखाली असलेल्या भूदल-नौदल नि वायुदलातील हिंदी सैन्यानेही स्वातंत्र्य-रणात अुडी घेण्याचा कट केलेला आहे हे ब्रिटिशाच्या स्पष्टपणे ध्यानात आले हिंदुस्थानातील कोटयवधि नागरिक तर ब्रिटिशाविरुद्ध अुठाव करण्यास आधी-पासूनच तरवारलेले होते कोणी भूमिगत होअून क्रांतिकारक अुठाव करीत होते तर कोणी ब्रिटिशाच्या शस्त्रागारावर अकस्मात् अुघड अुघड चढाया करून ती लुटून नेत होते, तर कुणी लहानलहान प्रतिसरकारेच स्थानी स्थानी स्थापून ब्रिटिश राजवट तेवढ्यापुरती अुखडून देत होते। अशा सर्व बाजूंनी सतावल्या गेलेल्या आणि युरोपातील दोन जागतिक महायुद्धात लढून लढून शक्तिक्षय झालेल्या, क्षतविक्षत झालेल्या, ब्रिटिश साम्राज्यसत्तेची हिंदुस्थानवरील पकड सुटली त्याच्या साम्राज्यमदाची धमकच तुटली अवसान गळून गेले शेवटी सन १९४७ मध्ये ' हिंदुस्थानचे स्वातंत्र्य आम्ही मान्य करून आमची राजसत्ता सोडून देतो ' असे बोलणे ब्रिटिश व्हॉअिसरॉयने हिंदुस्थानातील पुढाऱ्याशी चालू केले।

अर्थात् अिंग्रजाना त्यातल्या त्यात ज्या ज्या हिंदी पक्षाचे राजकीय धोरण प्रथमपासूनच तत्त्वत भ्रांत, स्वभावत भेकड, साधारणत ब्रिटिशधार्जिणे, मुसल-मानापुढे चळचळ कापणारे आणि कशीतरी नि हाती यअील तितकीच राजसत्ता का होअीना पण आपल्या पक्षाच्या पदरात पाडून घेण्यास आतुर झालेले आढळले, त्या पक्षानाच हिंदुस्थानचे पुढारी म्हणून ब्रिटिशानी मान्यता दिली आणि सारी राजकीय सत्तांतराविषयीची बोलणी त्याच्याशीच काय ती केली। अर्थात हे पक्षही देशभक्तच होते वैध नि नि शस्त्र मार्गांनी का होअीना, पण त्यानीही कष्ट केले होते

परतु अिंग्रजानी अुपक्रमिलेल्या ह्या सत्तांतराच्या वाटाघाटीत अेक कपटी नि भयावह अट मात्र घालून ठेवलेली होती ती अशी ब्रिटिशाना हिंदूविरुद्ध ब्रिटिश अशा ह्या स्वातंत्र्यसंग्रामात, सन १८५७ नतर ज्या मुसलमानानी देशद्रोही साहाय्य केलेले होतें आणि त्याचे पारितोषिक म्हणून जे मुसलमान हिंदुस्थानचे दोन तुकडे करून मुस्लिम बहुसंख्य असलेल्या भागाचे राज्य आम्हाम स्वतत्रपणे तोडून द्यावे म्हणून हट्ट धरून बसलेले होते, त्या मुसलमानाना त्याच्या त्या हिंदुद्रोही नि देशद्रोही मागणीला पाठिंबा देअून त्यानी दिलेल्या साहाय्याचे अुतराअी व्हावे यासाठी आणि भावी स्वतंत्र हिंदुराष्ट्राला अेक नित्याचा शत्रु अुत्पन्न करून ठेवावा या दुष्ट नि कूट बुद्धीने हिंदुस्थानची विभागणी केली पाहिजे असा ब्रिटिशानी आग्रह धरला

हा ब्रिटिशाचा आग्रह म्हणजे मूलत मुसलमानाचीच मागणी होती की हिंदुस्थानचे दोन तुकडे पाडून आमचा मुस्लिम बहुसंख्य प्रदेश आम्हाला आमचे स्वतंत्र राज्य स्थापण्यासाठी मिळाला पाहिजे मुसलमानाच्या ह्या हट्टाला भारता तील यच्चयावत् मुसलमानानी कट्टरपणे अुचलून धरले परतु हिंदुस्थानातील सर्व

हिंदूचा मात्र या मुसलमानांच्या पाकिस्तानच्या मागणीला कट्टर विरोध नव्हता ! ! अेक अपवाद वगळला तर हिंदुस्थानातील सर्व पक्षांच्या मते मुसलमानांना पाकिस्तान तोडून द्यावे आणि कटकट मिटवावी असेच होते ! म्हणजे सर्व पंजाब नि बंगाल पाकिस्तानात द्यावा ह्यावरही मुसलमानांची तिसरी निकराची मागणी होतीच की, पंजाब नि बंगालमधील त्यांची हीं दोन मुस्लिम राज्ये जोडण्यासाठी अेक ' कॉरिडॉर', थेट पंजाबपासून तो बंगालपर्यंत जाणारा अुत्तर हिंदुस्थानमधल्या प्रदेशाचा अेक पट्टाचा पट्टाही मुस्लिमांना देण्यात यावा ! !

ह्या मुस्लिमांच्या मागण्यांना कट्टर विरोध साऱ्या हिंदुस्थानात ज्या अपवादात्मक अशा अेका पक्षाने काय तो शेवटपर्यंत केला तो पक्ष म्हणजे हिंदुत्वनिष्ठ पक्ष होय ! हिंदुस्थानच्या विभागणीविरुद्ध त्यांनी हिंदुमहासभेच्या नेतृत्वाखाली अखंड भारताचे निकराचे आंदोलन अुभारले करवेल तितका तीव्र प्रतिकार केला हिंदुद्रोह्यांनी, मुस्लिमांनी, ब्रिटिश सरकारने त्या हिंदुत्वनिष्ठांच्या प्रबल आंदोलनास हाणून पाडण्यासाठी त्यांचा छळ केला, त्यांना बंदिवासात कोंडले, स्थानी स्थानी रक्तपात झाले पण साऱ्या देशभर त्या हिंदुत्वनिष्ठांनी, अल्पसंख्य असताही, त्या शत्रूच्या अत्याचारांना प्राणपणाने तोंड दिले, शक्य तये हिंदूच्या रक्तपाताचा सूड हिंदूच्या शत्रूचाही रक्तपात करून घेण्यास आणि प्रसंगी हिंदुद्रोह्यांचे शिरच्छेद करण्यासही सोडले नाही !

सुदैवाने हिंदुत्वनिष्ठांचा हा प्राणपणाने केलेला प्रतिकार अगदी विफलही झाला नाही कारण हिंदुस्थानची विभागणी करण्याचे आमच्या मताविरुद्ध ब्रिटिश सरकारने ठरविले तरी निदान मुसलमानांनी मागितल्याप्रमाणे संबध पंजाब आणि संबंध बंगाल त्यांना न देता त्यातला मुस्लिम बहुसंख्य भाग तेवढाच काय तो त्यांच्या भावी पाकिस्तानात समाविष्टिला जावा आणि हिंदु बहुसंख्य असा पूर्व पंजाब आणि पश्चिम बंगाल हे हिंदूचे भाग भारतात समाविष्ट व्हावे, ही हिंदुत्वनिष्ठांची न्यूनतम मागणी सरकारला मान्य करावी लागली ' Let us vivisect their proposed Pakistan before they vivisect our Hindusthan ' ही हिंदुत्वनिष्ठांची मागणी यशस्वी झाली त्याच्याही पुढे जाअून मुसलमान जी अधिक भयंकर मागणी करीत होते की, पंजाबपासून तो बंगालपर्यंतच्या सलग मार्गासाठी अुत्तर प्रदेशाचा अेक पट्टाचा पट्टा मुस्लिमांच्या पाकिस्तानास देण्यात यावा, ती त्यांची अघोरी मागणी तर सत्तांतराच्या चर्चेत हिंदुत्वनिष्ठांच्या विरोधामुळे विचारास मुद्धा घेण्यात आली नाही !

त्यातही हिंदुस्थानच्या विधिमंडळाच्या प्रांतीय आणि केंद्रीय अशा दोन्ही प्रातिनिधिक सभांसाठी म्हणून ज्या सार्वजनिक निवडणुकी झाल्या त्यात पाकिस्तान देण्यास अनुकूल असणाऱ्यांसच बहुसंख्य मतदारांनी निवडून दिले तव्हा

अखंड भारताचा घात करण्याच्या घोर राष्ट्रीय महापातकाचे हेच बहुसंख्य मतदार खरे अपराधी ठरले !

त्यातही स्वतः हिंदुत्वनिष्ठ पक्षही मनोमन हे जाणून होता की, हे पाकिस्थान म्हणजे हिंदूंनी, पूर्वजन्मी केलेल्या सद्‌गुणविकृति, शुद्धिबंदी अित्यादि सामाजिक नि धार्मिक महापापाचा अवश्यभावी परिपाकच होता. ह्या रूढीपापीच हिंदूंनी नगरोनगरी आधीच आपल्या हाताने जी छोटी मोठी पाकिस्थाने निर्मून ठेवली होती त्या सामाजिक पापाचा हा परिपाक केव्हातरी भोगणे प्राप्त होते. ह्याचा सविस्तर अुलगडा पूर्वाधात केलेलाच आहे.

ह्या सर्व अुलाढाली हिंदुस्थानात चालल्या असताना त्याचा मथितार्थ विचारात घेअून ब्रिटिश पार्लमेंटमध्ये Independence of India Act चे विधेयक स्वतः ब्रिटिश मंत्रिमंडळाने मांडले आणि ते अेकमताने पार्लमेंटने संमत केले. त्याप्रमाणे शेवटी १५ ऑगस्ट सन १९४७ ला दिल्ली येथे ब्रिटिश गव्हर्नर जनरलने वरील सार्वजनिक निवडणुकीत निवडून आलेल्या हिंदुस्थानच्या प्रतिनिधींच्या संमतीने घोषणा केली, "ब्रिटिशराष्ट्र हिंदुस्थानवरील त्याची साम्राज्यसत्ता सोडून देअून साऱ्या हिंदुस्थानास राजकीय स्वातंत्र्य देत आहे. हिंदुस्थानात मुस्लिम बहुसंख्य असे जे पश्चिम पंजाब नि पूर्व बंगालचे भाग आहेत त्यांचे 'पाकिस्तान' नावाचे अेक मुस्लिम स्वतंत्र राज्य स्थापिले जाअील आणि अुरलेल्या साऱ्या हिंदुस्थानचे स्वतंत्र 'भारतीय राज्य' स्थापले जाअील !!"

अशा प्रकारे शेवटी ब्रिटिश साम्राज्याच्या दास्यातून भारताची मुक्तता होअून हें भारतीय महाराज्य स्थापन झाले ! तेव्हा राजनीतिपटु हिंदुत्वनिष्ठांनीही विचार केला की, सद्य स्थितीत अितके जे साधले हेंही काही थोडके नाही. अगदी अखंड भारत नाही तरी तीन चतुर्थांश भारत सलगपणे आज स्वतंत्र होत आहे हेंही महद्‌भाग्य होय ! अुण्यापुऱ्या अेक सहस्र वर्षांनी आमच्या हिंदु अितिहासात हें महान् राष्ट्रीय पर्व अुगवले आहे ! तरी आता आज प्रथम हें संपादिलेले भारतीय महाराज्य आत्मसात् करून टाकणे हीच हिंदुत्वहिताच्या आणि हिंदुत्व-

हिंदुस्थान देशावर चढून आली आणि थेट दिल्लीच्या सिंहासनावर आरूढ झाली, याच दिल्लीच्या सिंहासनावरुन तिला पुन्हा खाली ओढून आणि तिच्या त्या ाविष्ठ खड्गाचे तुकडे अुडवून त्याच आमच्या पश्चिम समुद्राच्या तटापर्यंत आम्ही ारत पिटाळीत नेली आणि त्याच पश्चिम समुद्रात बुडविली ! पराभूत ब्रिटनचा ोवटचा सोजिर आम्हाला पाठ दाखवीत आणि मान खाली घालीत त्या पश्चिम ामुद्रात परत जाताना आम्ही आपल्या डोळ्यांनी पाहिला !

ह्याप्रमाणे हिंदुस्थानावर अैतिहासिक काळाच्या दोन सहस्र वर्षांमध्ये जीं ारचक्रें चालून आली त्यातील ह्या सर्वांत महाबलाढ्य अशा ब्रिटिशाच्या सहाव्या ारचक्रांचीही हिंदुस्थानने दाणादाण अुडविली—त्याच्या राजकीय दास्याचे तुकडे तुकडे केले !

अस अिंग्लिशाचे महाबलाढ्य राज्य गेले आणि गेले तेव्हा अितक्या त्वरेने ने संपूर्णपणे गेलें की अेवा प्रचंड साम्राज्याचे सत्यांतर—सत्यांतर न वाटता ेरादें केवळ स्वप्नांतर वाटावें ! अगदी परवा परवापर्यंत अिंग्रजाच्या आज्ञेवाचून ा हिंदुस्थानात अेक पानही हालत नव्हते—आज अिंग्रज अधिकारी असा—अिंग्रज ्मा, औषधालाही ह्या हिंदुस्थानात अुरला नाही !

अिंग्लिशावर मिळविलेला हा अश्वमेधीय विजय ज्या ह्या पानावर आम्ही ाता अंकीत आहोत हे पान होय—

हिंदुराष्ट्राच्या अितिहासातील सहावे सोनेरी पान !!

